Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

De geloofsbelijdenissen der wereld : eene beschrijving van alle godsdiensten en godsdienstige gezindheden, hare leerstellingen, gebruiken, plegtigheden, en gewoonten

https://hdl.handle.net/1874/235636

DE

GODSDIENSTEN der WERELD

door

Dr. JAMES GARDNER.

Voor Nederland bewerkt

door

J. G. R. Vos.

Met aanbevelingen van Prof. J. J. van Oosterzee Dr. G. J. Vinke en Dr. J. J. L. ten Kate.

mm12500

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
0957 0122

Gunning 1.C6

DE GODSDIENSTEN der WERELD

door

Ds JAMES GARDNER.

Voor Nederland bewerkt

door

J. G. R. Uas.

Met aanbevelingen van Prof: J.J. van Oosterzee, Dr G.J. Vinke en Ds J.J.L. ten Kate.

DEEL I.

J. C. de Buisonjé, Nieuwediep.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

DE GELOOFSBELIJDENISSEN

DER

WERELD,

EENE BESCHRIJVING VAN ALLE

GODSDIENSTEN EN GODSDIENSTIGE GEZINDHEDEN,

HARE

LEERSTELLINGEN, GEBRUIKEN, PLEGTIGHEDEN EN GEWOONTEN.

NAAR DE NIEUWSTE EN BESTE BRONNEN ZAMENGESTELD

DOOR

Ds. JAMES GARDNER,

MED. ET PHIL. DOCTOR.

VOOR NEDERLAND BEWERKT

DOOR

J. G. R. VOS,

LEERAAR IN DE MODERNE TALEN AAN HET KON. INST. V. D. MARINE,

ONDER MEDEWERKING VAN EENIGE VADERLANDSCHE GODGELEERDEN.

MET AANBEVELINGEN VAN

Prof. J. J. van Oosterzee, Dr. G. J. Vinke en Ds. J. J. L. ten Kate.

MET KEURIGE STAALPLATEN.

EERSTE DEEL.

NIEUWEDIEP,
J. C. DE BUISONJÉ.

VOORREDE.

Het hoofddoel van dit werk is eene juiste en onpartijdige beschrijving te geven van de verschillende eerediensten, die er op de wereld gevonden worden. Deze zijn zoo talrijk en dikwijls zoo in het duister gehuld, dat er veel naauwgezet onderzoek vereischt werd, om hare verschillende beginselen en leerstellingen, hare gebruiken en ceremoniën volledig mede te deelen. De behoefte aan zulk eene beschrijving is sedert lang gevoeld, en in de laatste jaren zijn dan ook verschillende verhandelingen over dit onderwerp geschreven, die licht verspreiden over de mythologie der Oudheid, terwijl de mededeelingen der reizigers en de verhalen der zendelingen ons de eerediensten der nieuwere tijden beter hebben doen kennen. Gelijk in het Prospectus werd opgemerkt, is er slechts ééne Godsdienst door God, maar zijn er vele door menschen ingesteld. De eenige door God ingestelde Godsdienst, het Christendom, staat afgescheiden, en als het ware afgezonderd, van alle andere. Zij *is* niet alleen oneindig verre boven deze verheven, maar *geeft* bij vergelijking ook *blijken* dat te zijn, hetgeen aantoont, dat zij alleen het voortbrengsel van Goddelijke inspiratie is. Heilige mannen uit den ouden tijd, *wij weten het*, spraken, zooals de Heilige Geest het hun ingaf, en de Openbaring aldus van boven gezonden is, zonder twijfel, bijzonder geschikt voor het karakter, den toestand en de omstandigheden van den mensch. Bij onderzoek blijkt het, dat alle menschelijke Godsdienststelsels, zelfs de vernederendste, die er op aarde bestaan, tot zekere grenzen gegrondvest zijn op die Godsdienstige gevoelens, welke in het hart aanwezig zijn. Maar verre boven deze verrijst het Christendom, eenig en alleen; en de wijze, waarop zijne bijzondere eigenschappen zich openbaren, als onderscheiden van die van elk ander Godsdienststelsel, dat de wereld ooit zag, vormt een allerbelangrijkst en allerkrachtigst argument ten gunste van zijne waarheid en zijnen Goddelijken oorsprong. Zulk een onderzoek toont aan, dat het Christendom de Godsdienst, de eenige Godsdienst is, welke Gode waardig en voor de menschen geschikt is. Het verkondigt te zelfder tijd, met gelijke kracht en uitwerking, de volkomene onwaarheid van den stelregel der ongeloovigen, — dat alle Godsdiensten gelijk zijn. Eene valsche Godsdienst, hetzij vervat in den Koran van den Mohamedaan of in de Shasters van den Brahmin, kan vele waarheden bevatten, welke op zich zelve verre van onbelangrijk zijn; maar het feit, dat zij eene *menschelijke* in plaats van

eene *Goddelijke*, eene *valsche* in plaats van eene *ware* Godsdienst is, kenmerkt haar ontegenzeggelijk als onaannemelijk en onerkend in het oog van Hem, die Regt en Waar in al Zijne wegen, zoowel als Heilig in al Zijne werken is.

Behalve de groote Godsdiensten der wereld omvat het werk eene beschouwing van de talrijke secten, die van tijd tot tijd uit die Godsdiensten zijn voortgesproten, en eene volledige beschrijving van de eigenaardigheden, zoowel in leer als in ceremoniën, waardoor deze zich hebben onderscheiden of nog onderscheiden. In dit belangrijke gedeelte is het de ernstige wensch van den Schrijver geweest, om zoo juist mogelijk te zijn, en daarom heeft hij geene moeite gespaard, hetzij door de gezaghebbende schrijvers over dit onderwerp zorgvuldig te raadplegen, of door briefwisseling aan te knoopen met de voornaamste mannen der verschillende secten, om aan dit werk een door en door geloofwaardig karakter te geven, en op die wijze het vertrouwen van de verschillende afdeelingen der Godsdienstige wereld te verwerven.

Alvorens over te gaan tot de uitgave eener bewerking voor Nederlanders van het werk, dat hierbij het publiek wordt aangeboden, heeft de Uitgever den arbeid van Ds. GARDNER aan de beoordeeling van de HH. Prof. J. J. VAN OOSTERZEE, Dr. G. J. VINKE en Ds. J. J. L. TEN KATE onderworpen, die hem hebben aangemoedigd deze veel omvattende taak te aanvaarden, en hierbij thans welwillend de volgende aanbevelingen voegen:

> Het is een grootsche maar tegelijk ook alle aanbeveling waardige onderneming, die de heer DE BUISONJÉ thans mocht voltooijen. Heb ik op zijn verzoek, zooveel mij mogelijk was, *naauwkeurige* kennis gemaakt met den inhoud van het vertaalde werk, ik aarzel niet te verklaren, dat die kennismaking de hoogste ingenomenheid bij mij heeft opgewekt. Allezins verklaarbaar is het mij geworden, dat het in Engeland verbazenden opgang heeft gemaakt en nog maakt bij het Godsdienstig publiek; of, laat mij liever schrijven, bij allen, die den mensch op zijn hoogste levensgebied, dat van den Godsdienst, immers zijn eigendommelijk *wezen*, in al de stadiën van ontwikkeling, van misvorming zoowel als vorming, het waardig voorwerp achten van onderzoek en bepeinzing. Mocht de uitgever niet zijn gestuit op het bezwaar, dat in ons kleine land steeds op de uitgave van kostbare werken drukt! Met het oog op den godsdienstzin van ons publiek en den strijd onzer dagen, die zelfs den onverschilligste dringt tot belangstelling in de kennis der menschelijke godsdienstbegrippen en vormen, kan ik het niet betwijfelen, of deze arbeid van den Engelschen geleerde zal ook onder ons, zoodra men slechts kennis maakt met het nu voltooide werk, steeds toenemenden bijval vinden. De schrijver, en wat wordt meer vereischt in den referent? kenmerkt zich bij zijn echt-Christelijken geest, die onverholen het gematigd conservatieve standpunt kenbaar maakt, door *voorbeeldige onpartijdigheid*.

Uit de beste bronnen put hij met de hoogste zorgvuldigheid, met trouw en waarheidsliefde, zoodat men bij hem *waarheid*, niets dan *waarheid* vindt. Behoef ik nog te wijzen op de behoefte aan zoodanig werk, voor onzen tijd inzonderheid? Of op de gaping, die er op dit deel van litterarisch terrein door wordt aangevuld? Doch waartoe meer? De inhoud spreke voor zich zelf. De *goede* wijn behoeft geen krans. Toch prijkt er in een keur van platen een sierlijke kroon op! Worde ook daardoor de lust om zich dit werk aan te schaffen bij velen opgewekt, ook onder de duizenden, die zelden hun geld over hebben voor eene andere *kennis en wetenschap*, dan voor die, welke *geld geeft*.

Amsterdam, Febr. 1870. DR. G. J. VINKE.

Ook de Ondergeteekende heeft met groote belangstelling kennis genomen van het werk, getiteld: „*The Faiths of the World*", en den uitgever der Hollandsche Vertaling aangemoedigd, deze veel omvattende taak te aanvaarden. In een beknopt bestek bevat het een grooten rijkdom van zaken, en kan geacht worden op eene doelmatige wijze aan eene behoefte des tijds te voldoen. Waar de beoefening van de Geschiedenis der Godsdiensten hier te lande al meer en meer wordt dienstbaar gemaakt aan het kennelijk streven om het onderscheid tusschen geopenbaarde en niet-geopenbaarde Godsdiensten zooveel mogelijk in de schaduw te plaatsen, en het verschil tusschen waren en valschen Godsdienst tot iets louter graduëels te beperken, verdient een geschrift dubbel aanbeveling, dat, zonder het betrekkelijk ware en goede in de Godsdiensten van louter menschelijken oorsprong te loochenen, echter de hooge waarde en voortreffelijkheid van den Geopenbaarden Godsdienst met voorliefde en eerbied doet uitkomen, en daarbij over een tal van historische bijzonderheden, tot de kerkgeschiedenis van verschillende genootschappen en sekten behoorende, zooveel wetenswaardigs mededeelt, als niet lichtelijk elders in geschriften van dergelijken aard bijéén wordt gevonden. Het is zeer te hopen, dat de vertaler en uitgever hunnen arbeid, aan deze kostbare onderneming besteed, op voldoende wijze beloond zien. Het boek verdient in handen te komen van ieder, die de geschiedenis der Godsdiensten niet van modern, maar van Christelijk-geloovig standpunt beoefent.

Utrecht, Febr. 1870. DR. J. J. VAN OOSTERZEE.

Het was mij zeer aangenaam te vernemen, dat de Heer DE BUISONJÉ het voornemen heeft opgevat van *The Faiths of the World* eene Nederduitsche vertaling in 't licht te geven.

Dit uitstekend boek, dat in Engeland zulk een welverdienden bijval gevonden heeft, verdient ook in ons Vaderland, nevens werken als *Le Génie des Religions*

van EDGAR QUINET enz., de lang begeerde plaatsvervanger te worden van den in menig opzicht onvoldoenden en verouderden Dupuis.

Moge het den wakkeren uitgever, bij deze zijne belangrijke onderneming, aan de noodige ondersteuning niet ontbreken.

Amsterdam, Februari 1870. Ds. J. J. L. TEN KATE.

Om der wille der beknoptheid is op de Titelvignetten de omvangrijke titel zamengetrokken in: „De Godsdiensten der Wereld."

AANWIJZING VOOR HET PLAATSEN DER PLATEN.

DEEL I.

Titelvignet.

Een Abdaal, Santon of Calender	tegenover bladz.	18.
Eeredienst volgens de Armenische Kerk	„ „	200.
Plegtigheden bij de Begrafenis van een Opperhoofd der Ashantis .	„ „	231.
De Tien Avatars of Vleeschwordingen van Vischnoe	„ „	266.
Oostersche Godheden	„ „	377.
Portret van Johannes Calvijn	„ „	437.
Canonisatie van Heiligen in de St. Pieterskerk te Rome in 1712 .	„ „	451.
Sleutel bij de voorgaande plaat	„ „	„
De Dans der Dervischen	„ „	618.
Hindoesche Fakirs, die hunne bijgeloovige gebruiken uitoefenen .	„ „	797.
Sleutel bij de voorgaande plaat	„ „	„
De Ghat, Hurdwar	„ „	837.
Een Archimagus	„ „	876.

NB. Het is wenschelijk de platen vooraan te binden, ten einde het naslaan van het werk, dat den vorm heeft van een Woordenboek, niet te bemoeijelijken.

DE

GELOOFSBELIJDENISSEN DER WERELD.

AALMOES, hetgeen vrijwillig gegeven wordt tot leniging van den nood der armen. Het geven van aalmoezen is een pligt, die ons dikwijls door het Oude en het Nieuwe Testament opgelegd wordt. B. v. Deut. XV : 7—11 : „Wanneer er onder u een arme zal zijn, een uit uwe broederen, in eene uwer poorten, in uw land, dat de Heer, uw God, u geven zal, zoo zult gij uw hart niet verstijven, noch uwe hand toesluiten voor uwen broeder, die arm is. Maar gij zult hem uwe hand mildelijk opendoen, en zult hem rijkelijk leenen, genoeg voor zijn gebrek, dat hem ontbreekt. Wacht u, dat in uw hart geen Belials woord zij, om te zeggen: Het zevende jaar, het jaar der vrijlating naakt; dat uw oog boos zij tegen uwen broeder, die arm is, en dat gij hem niet gevet; en hij over u roepe tot den Heere, en zonde in u zij. Gij zult hem mildelijk geven, en uw hart zal niet boos zijn, als gij hem geeft: want om dezer zake wil zal u de Heere, uw God, zegenen in al uw werk, en in alles, waaraan gij uwe hand slaat. Want de arme zal niet ophouden uit het midden des lands; daarom gebiede ik u, zeggende: Gij zult uwe hand mildelijk opendoen aan uwen broeder, aan uwe bedrukten en aan uwe armen in uw land." Lev. XXV : 35—37 : „En als uw broeder zal verarmd zijn, en zijne hand bij u wankelen zal, zoo zult gij hem vasthouden, zelfs eenen vreemdeling en bijwoner, opdat hij bij u leve. Gij zult geen woeker nog overwinst van hem nemen; maar gij zult vreezen voor uwen God, opdat uw broeder bij u leve. Uw geld zult gij hem niet op woeker geven, en gij zult uwe spijze niet op overwinst geven." In schoone overeenstemming met den geest van geboden als deze, werd den Israëlieten bevolen, wanneer zij eene garf op den akker vergeten hadden niet weder te keeren, om die op te nemen; wanneer zij eenen olijfboom geschud hadden, de takken niet naauw te doorzoeken; wanneer zij eenen wijngaard afgelezen hadden, de druiven niet na te lezen, voor den vreemdeling, voor den wees en voor de weduwe zou het zijn. David zegt, Psalm XL : 2 : „Welgelukzalig is hij, die zich verstandiglijk gedraagt jegens eenen ellendigen; de Heere zal hem bevrijden ten dage des kwaads;" en Salomo zegt met hetzelfde doel, Spr. XIX : 17 : „Die zich des armen ontfermt, leent den Heere; en Hij zal hem zijne weldaad vergelden." En tot het Nieuwe Testament overgaande, vinden wij dat onze gezegende Verlosser de godsdienst van den beminnelijken jongeling, die tot hem kwam, op de proef stelt door het bevel: „Ga heen, verkoop, wat gij hebt, en geef het den armen." De uitkomst leerde, dat het levendmakende beginsel des Christendoms bij hem ontbrak: „hij ging bedroefd weg: want hij had vele goederen." In denzelfden geest beval Johannes de Dooper aan de scharen, die hem volgden, en den wensch te kennen gaven om gedoopt te worden: „Die twee rokken heeft, deele hem mede, die geen heeft; en die spijze heeft, doe desgelijks." Zoo is de algemeene geest van de godsdienst van Christus; en overeenkomstig dezen geest leert ons een Apostel uitdrukkelijk, 1. Joh. III : 17 : „Zoo wie nu het goed der wereld heeft, en ziet zijnen broeder gebrek hebben, en sluit zijn hart toe voor hem, hoe blijft de liefde Gods in hem?" Onze Zaligmaker bestraft de Farizeën niet, omdat zij dezen belangrijken Christelijken pligt *niet* vervuld hebben. In tegendeel schijnen zij dien veel betracht te hebben, maar om geene andere, geene

hoogere reden dan om door de menschen gezien te worden. Zij waren gewoon hunne aalmoezen te geven op de meest openbare en hoovaardige wijze, en toen Jezus hen vermaande met deze woorden: „Laat voor u niet trompetten," had hij waarschijnlijk het oog op eene gewoonte, welke onder rijke menschen in Oostersche landen heerschte, om de armen met trompetgeschal op te roepen om op zekeren dag aalmoezen te komen ontvangen. Uit eene dergelijke zucht tot praalvertooning kozen de Farizeën de synagogen en straten, als de meest publieke plaatsen om aalmoezen uit te deelen, en dat doende was hunne heerschende begeerte om „van de menschen geëerd te worden." Ook ontging hun de belooning niet; de menschen zagen, bewonderden en juichten toe. De geest, welken Christus inprent, is echter van een geheel anderen aard: „Maar als gij aalmoes doet, zoo laat uwe linkerhand niet weten, wat uwe regter doet." Zoo sterk moet het verlangen van den Christen zijn, om zijn Hemelschen Vader te loven, en alles aan dit groote doel ondergeschikt te maken, dat hij, wel verre van bij het geven van aalmoezen den lof van menschen te zoeken, trachten moet de handeling der liefdadigheid zelfs voor zich zelven te verbergen, „opdat hij niet opgeblazen worde, en in het oordeel des duivels valle." Deze bijna volkomene onbewustheid zijner eigene goede daden is een van de hoogste doeleinden, waarnaar de Christen moet streven.

Een van de voornaamste kenmerken der Apostolische kerk was de vriendelijkheid en liefdadigheid, welke onder hare leden heerschten. Vele van de Joden van Palestina, en daarom vele van de eersten, die het Christendom beleden, waren bijzonder arm. Eenige werden, dewijl zij de nieuwe leer omhelsd hadden, van hunne gewone middelen van bestaan beroofd, en dus afhankelijk gemaakt van de liefdadigheid hunner mede-Christenen. In de allereerste dagen van de Kerk vinden wij dan ook, dat hare rijkere leden al hunne bezittingen ter beschikking stelden van de Apostelen. Niet dat er eenige afschaffing was van de regten van eigendom, zooals de woorden van Petrus aan Ananias zeer duidelijk aantoonen, Hand. V: 4: „Zoo het gebleven ware, bleef het niet uw? en verkocht zijnde, was het niet in uwe magt? Wat is het, dat gij deze daad in uw hart hebt voorgenomen? Gij hebt den menschen niet gelogen, maar Gode." Maar zij die rijk waren, gaven wat God hun gegeven had met den geest van edelmoedige zelfopoffering, overeenkomstig het ware beginsel van het Christelijk communismus, dat het eigendom beschouwt als den bezitter toevertrouwd, niet voor zich zelven, maar voor het welzijn van de geheele gemeente, ten einde verdeeld te worden volgens zulk eene wijze als zijn liefdadig gevoel en naauwgezet oordeel kunnen goedkeuren. Aangaande dit onderwerp zegt Dr. Jamieson in zijn schoon werk, De Zeden en Beproevingen der Eerste Christenen, het volgende: „Deze liefde openbaarde zich, op zeer opmerkenswaardige wijze in de zorg, die zij voor hunne armere broeders hadden. Onder hen werden, zooals bij elke vereeniging van menschen, armen en nooddruftigen gevonden. De pligt om voor deze zorg te dragen was niet overgelaten aan de vrijwillige giften van bijzondere personen, wier toestand hun gelegenheid gaf om naar den nood der armen onderzoek te doen, en wier weldadigheid hen aanzette dien nood te lenigen. Hij kwam neder op de geheele schaar van geloovigen, die het niet als een last beschouwden, maar als een voorregt, om in de behoefte te voorzien van hen, die het beeld van Christus droegen; en door hunne onvermoeide aandacht op de vervulling van dit liefdewerk, deden zij het licht hunner mildheid en liefdadigheid zóó schijnen, dat zij zelfs aan de koude en zelfzuchtige Heidenen rondom zich bewondering afpersten. Telkens als de Sabbath wederkeerde, en zoodra zij hunne heilige pligten vervuld hadden, werden de lijsten der armen, der ouden, der weduwen en der wezen ter overweging te voorschijn gebragt, en alsof elk zich gehaast had de vruchten des geloofs aan te brengen, en de opregtheid van die liefde te bewijzen, die hij juist aan zijn Zaligmaker beleden had, door de grootte der liefdadigheid aan Zijn volk, vingen zij de dankbare taak aan met eenen ijver en eene geestdrift, wier frissche en onverflaauwde kracht geene kenteekenen verried, dat zij reeds lang aan de vervulling dier taak bezig waren geweest. Elk bragt op zijne beurt onder de algemeene aandacht een broeder of eene zuster, met wiens behoeftige omstandigheden hij eenigzins bekend was, en terstond werd een onderstand bevolen uit de fondsen van de kerk, welke de vrijwillige contributiën der geloovigen aanvulden. Geene sterke of hartverscheurende beroepen waren noodig om de verborgen bron hunner sympathiën te bereiken; geene koude berekeningen van voorzigtigheid regelden de uitdeeling hunner openbare aalmoezen; geen twijfel ried een uitstel aan om de juistheid van de aanvraag te onderzoeken; geene kleine jalousiën over de voorkeur van de eene aanbeveling boven de andere mogten den stroom hunner liefdadigheid doen verstijven. Door wien ook de aanbeveling geschiedde,

of in welke omstandigheden ook het beroep gedaan werd, de hand der liefdadigheid had het beroep beantwoord, bijna voor het hart woorden vond om zijne sympathie uit te drukken; en met eene eenstemmigheid, die alleen overtroffen werd door hunne grenzelooze liefde, deelden zij hunnen onderstand uit de schatkist der kerk uit, als er iemand was om dien te ontvangen, of eene erkende behoefte, welke dien vereischte. Als de armen op de eene of andere plaats talrijk waren, en de broederen door hunne beperkte middelen niet in staat waren om hun behoorlijke ondersteuning te verschaffen, deden deze een beroep op eene rijkere kerk in de nabijheid, en nooit in die dagen van werkzame liefdadigheid werd dat beroep te vergeefs gedaan of koel ontvangen. Alhoewel zij hare eigene armen te onderhouden hadden, waren naburige en verwijderde kerken toch altijd gereed om bijdragen te zenden tot hulp van de Christenen in verre streken, en talrijk en schoon zijn de voorbeelden, die opgeteekend zijn, van voorgangers en leeken, die op het berigt van dringenden nood met hunne schatten aankwamen om diegenen te ondersteunen, die zij nooit hadden gezien, maar met wie zij verbonden waren door de sterke banden van hetzelfde geloof en dezelfde hoop. Toen b. v. eene menigte Christen-mannen en vrouwen in Numidië gevangen genomen waren door eene horde naburige barbaren, en de kerken waartoe zij behoorden niet in staat waren de som voor hun losgeld gevraagd te geven, zonden deze afgevaardigden naar de kerk, die in de hoofdstad van Noord-Afrika gesticht was, en naauwelijks had Cyprianus, die toen aan het hoofd dier kerk stond, een verslag gehoord van het treurige geval, of hij opende eene inschrijving ten behoeve van de ongelukkige slaven, en hield met zijne onvermoeide pogingen niet op, voor dat hij eene som had verzameld gelijk aan 800 pond sterling (*f*9,600), welke hij aan de Numidische kerken zond met een brief vol Christelijke sympathie en teederheid."

Het geven van aalmoezen was in de eerste Christelijke kerk zulk een voorname pligt, dat er in gevallen van groote of algemeene ramp somtijds vasten gehouden werd, opdat uit de besparingen van de dagelijksche uitgaven voorraad voor de armen aangeschaft kon worden; en in gevallen van zeer grooten nood verkochten of smolten de herders het goud- en zilverwerk, dat tot een heilig doel aan hunne kerken gegeven was. Velen hadden de gewoonte wekelijks of maandelijks of om de drie maanden te vasten, opdat zij gelden konden besparen voor liefdadige gebruiken, en anderen legden een tiende gedeelte van hun inkomen voor de armen ter zijde. De Christenen waren nooit zonder voorwerpen in elken vorm van menschelijke ellende, voor welke hunne weldadigheid vereischt werd. Het is werkelijk bijna ongeloofelijk tot welke diensten de ijver van hun Christelijken geest hen drong. De vrouwen, hoewel alle zich bewogen te midden van de gemakken des huiselijken levens, en eenige zelfs dames van den hoogsten rang waren, die nooit eenige soort van arbeid geleerd hadden, schroomden niet de laagste diensten te verrigten, die gewoonlijk op den minsten bediende neêrkwamen. Zij zaten niet alleen aan de sponde van de zieken, met hen sprekende en hen troostende, maar met hare eigene handen maakten zij hunne levensmiddelen gereed en voedden hen, dienden hun geneesmiddelen toe, bragten hun schoon lijnwaad, maakten hunne bedden op, verbonden de stinkendste en terugstootendste etterbuilen, stelden zich bloot aan de besmetting van kwaadaardige ziekten, legden de lijken af, om kort te gaan, handelden te gelijker tijd als geneesheer, voedster en gezante van God. Hare beurs en hare ondervinding was altijd gereed, en de uitputtendste en gevaarlijkste diensten werden uit vrijen wil door deze Christinnen verrigt. Met der tijd echter, toen de Christelijke maatschappij hare grenzen uitstrekte, en de slagtoffers van armoede en ziekte evenredig talrijker werden, werden de vrijwillige diensten der vrouwen onvoldoende bevonden om het onmetelijke veld te bearbeiden, en daarom ontstond, behalve de diakenen en diakonessen, die reeds vroegtijdig na de stichting der Kerk waren aangesteld om de belangen der armen te behartigen, eene nieuwe klasse van ambtsbekleeders, onder den naam van Parabolani, wier dienst was de kranken bij boosaardige en besmettelijke ziekten te bezoeken en op te passen. Deze, wier aantal vervolgens zeer groot werd — Alexandrië alleen bezat er in den tijd van Theodosius zes honderd, — droegen zorg voor de zieken en de stervenden in omstandigheden, waarin de voorzigtigheid de huismoeders verbood tot hen te gaan; en dus, terwijl de Heidenen hunne armen en zieken in ellende lieten wegkwijnen en voor hunne oogen lieten sterven, onbeklaagd en onverzorgd, was er in de eerste eeuwen niet een enkel arme onder de Christenen, die niet al de verligting van tijdelijken en geestelijken aard genoot, welke zijn toestand vereischte.

Het Apostolische besluit om op elken dag des Heeren liefdegaven in te zamelen wordt nog in alle Christenkerken in acht genomen, maar de inzame-

ling geschiedt op verschillende wijzen. In sommige kerken wordt de inzameling gehouden aan de kerkdeur bij het binnenkomen of het verlaten der kerk. In andere worden de aalmoezen onder de godsdienstoefening ingezameld. In vroegere tijden plaatsten de armen zich aan de deuren der kerken, en ontvingen zij aalmoezen van hen, die binnentraden. Chrysostomus spreekt van die gewoonte, en drukt zijne warme goedkeuring daarover uit. Aalmoezen werden ook mildelijker uitgedeeld gedurende de Vasten, want hoe digter de Christenen den tijd van het lijden en de opstanding van Christus naderden, waardoor alle zegeningen op de wereld over de menschen waren uitgestort, hoe meer zij zich verpligt rekenden allerlei handelingen van genade en vriendelijkheid jegens hunne broederen te toonen.

Onder de Mohamedanen wordt groot belang gehecht aan den pligt van aalmoezen te geven. In eenige gevallen zijn aalmoezen geheel en al vrijwillig, maar in andere wordt de wijze van geven door de wet voorgeschreven. In de laatste gevallen worden zes voorwaarden bij den gever vereischt: 1. Hij moet zijn Muzelman, dat is, een waar geloovige; 2. Een vrije; 3. Wettig bezitter van hetgeen hij zal weggeven; 4. Zijn vermogen moet vermeerderd zijn. Naarmate de rijkdommen vermeerderen, moeten de aalmoezen met twee en een half percent toenemen; zij, die geene twintig goud-, of tweehonderd zilverstukken, of vijf kameelen, of dertig schapen hebben, zijn niet verpligt aalmoezen te geven; 5. Hij moet ongeveer een jaar in het bezit geweest zijn, of nog naauwkeuriger, ten minste elf maanden, zonder het te beleenen; 6. Hij moet zijn werkvee niet als aalmoezen weggeven, maar een van die beesten, welke in de weide zijn, omdat aalmoezen gegeven moeten worden van datgene, wat niet noodig is. De Mohamedanen noemen aalmoezen *Zacat*, hetgeen beteekent *vermeerdering*, omdat Gods zegen daardoor verkregen wordt, en *Sadakat*, omdat zij een bewijs zijn van de opregtheid eens menschen in de aanbidding van God. Het geven van aalmoezen wordt door hen beschouwd als Gode zoo aangenaam, dat Kalif Omar Ebn Abdalaziz gewoon was te zeggen: „Het bidden brengt ons halverwege tot God; het vasten brengt ons tot voor de deur van zijn paleis; maar aalmoezen verschaffen ons toegang."

Van al de wijzen om in het stelsel van Boeddha verdienste te verwerven, is die van het geven van aalmoezen de voornaamste. Het is de eerste van de deugden, die noodig zijn om het Boeddhaschap te verkrijgen; het is nummer één van de vier groote deugden, namelijk: het geven van aalmoezen, goedaardigheid, het bevorderen van den voorspoed van anderen, en het beminnen van anderen als ons zelve. Het staat boven het inachtnemen der voorschriften; het is het pad, dat al de Boeddhas hebben betreden. Wanneer de gift, de gever en de ontvanger zuiver zijn, dan wordt de belooning als naar evenredigheid groot beschouwd. De gever moet zuiverheid van bedoeling hebben. Wanneer hij de gave doet moet hij denken: „Moge het voor mij zijn als een verborgen schat, dien ik bij eene toekomstige geboorte grootelijks vermeerderd weder moge vinden." En hij moet zoowel vóór als na het doen der gave denken, dat hij aan iemand geeft, die verdienste bezit. Wanneer iemand datgene geeft, wat zijn eigen arbeid opgeleverd heeft, zal hij rijkdom tot zijne belooning hebben, maar geen gevolg of bedienden. Wanneer hij geeft wat hij van anderen ontvangen heeft, zal hij bedienden hebben maar geen rijkdom. Wanneer hij gaven doet van beiderlei soort, zal hij beide beloonningen hebben; maar wanneer hij geene van beiden doet, zal hij geene van de beloonningen ontvangen. De belooning voor het geven van aalmoezen, overeenkomstig dit oude godsdienststelsel, is niet enkel een voordeel, dat op een toekomstig tijdperk ontvangen zal worden, maar het bevordert ook lengte van dagen, persoonlijke schoonheid, aangename gewaarwordingen, kracht en kennis; en is de gever een man, dan zal hij al deze voordeelen in hooge mate hebben. Door Gótama Boeddha werd uitdrukkelijk verklaard, dat er geene belooning is, hetzij in deze wereld of in de volgende, die niet door het geven van aalmoezen kan verkregen worden. Aldus is het geven van aalmoezen in een loonarbeid veranderd, waardoor een mensch eene belooning zoowel hier als hier namaals verdient. Dezelfde zienswijzen worden verkondigd door het Brahmaïsmus der Hindoes.

Aalmoezen te vragen en van de liefdadigheid te leven wordt in vele godsdienststelsels als eene verdienste van bijzonderen aard beschouwd. Zoo leiden de fakirs en derwischen van Mohamedaansche en de bedelmonniken van Roomsche landen een leven van armoede, daar zij zich voor hunne behoeften slechts op de liefdadigheid van de geloovigen verlaten. Het Christendom erkent zulke praktijken niet. Het leert in duidelijke taal, dat zoo een man niet werkt, hij ook niet zal eten, en dat het de pligt van elken Christen is te arbeiden, te arbeiden met zijne eigene handen, opdat hij kunne geven aan dengene, die in nooddruft verkeert.

AALMOESBEKER, eene vaas door de priesters van Boeddha gebruikt om het voedsel te ontvangen, dat als aalmoezen door de geloovigen geschonken wordt. Als vaste regel is bepaald, dat genoemde priesters geen voedsel mogen eten, hetwelk niet als aalmoezen gegeven is, tenzij water of hetgeen gebruikt wordt om de tanden schoon te maken; en wanneer de priester gezond is, moet hij zich het voedsel, dat hij eet, door eigene moeite verschaffen, daar hij den aalmoesbeker in het dorp of in de stad bij welke hij woont, van huis tot huis moet dragen. Wanneer hij aalmoezen gaat inzamelen, hangt hij den beker over den schouder en bedekt hem gewoonlijk met zijn overkleed. De vaas mag gemaakt zijn van ijzer of van klei, maar van geene andere zelfstandigheid. Zij moet eerst door een kapittel in ontvangst worden genomen, en dan op officieële wijze worden overhandigd aan dien priester, wiens beker bij onderzoek blijkt in den slechtsten toestand te zijn. Geen priester mag een nieuwen beker hebben, zoo lang zijn oude niet met vijf krammen aaneengehecht is, ten einde te beletten, dat hij in stukken valt, en hij mag een extra beker niet langer dan tien dagen zonder verlof van een kapittel gebruiken.

Wanneer een priester met den aalmoesbeker een huis nadert, moet hij daar blijven, totdat hij gezien wordt; hij mag niet kuchen, nog eenig ander teeken geven om aan te duiden, dat hij er is, en hij mag de woning niet al te zeer naderen. Hij mag zijn hals niet uitstrekken als een paauw, noch zijn hoofd op eenige andere wijze buigen om de aandacht van hen, die aalmoezen geven, tot zich te trekken; hij mag zelfs zijne kaken niet verroeren, noch den vinger opheffen. Het eenige, dat de priester doen mag, is den aalmoesbeker op gepaste wijze te houden; als iets gegeven wordt, blijft hij om het te ontvangen, zoo niet, dan gaat hij voorbij. Boeddha heeft gezegd: „De wijze priester vraagt nooit om iets; hij veracht het bedelen; het is een goed doel, waarvoor hij den aalmoesbeker draagt, en dit is zijne eenige wijze van vragen." Wanneer een priester met den beker rondgaat om aalmoezen te ontvangen, mag hij geen huis voorbijgaan, omdat het ergerlijk of armoedig uitziet, maar hij moet het huis voorbijgaan, indien er eenig gevaar in de nabijheid is, zooals b. v. honden. Wanneer hij een dorp, eene straat, of een huis drie achtereenvolgende dagen bezoekt zonder iets te ontvangen, behoeft hij niet weder naar die plaats te gaan; maar als hij slechts het geringste krijgt, moet hij haar geregeld bezoeken. Wanneer hij met den beker uitgegaan is en niets heeft ontvangen, mag hij, als hij iemand op den weg ontmoet, die voedsel heeft voor de priesters, dat voedsel aannemen, maar als hem vooraf iets gegeven is, is dit verboden. Wanneer hij zijne bedeltogten doet, mag hij geen enkel woord spreken; en wanneer de beker voldoende gevuld is, moet de priester naar zijne woning terugkeeren, en het voedsel, dat hij ontvangen heeft, van welken aard het ook zij, nuttigen.

Eenige van de regelingen voor het gebruik van den aalmoesbeker, zooals het door de Boeddhistische priesters op Ceylon wordt in acht genomen, zijn te zonderling om hier weggelaten te worden. Wij nemen uit een zeer interessant werk over den Oostersehen Monnikenstand van Hardy, een Wesleyschen zendeling, die vele jaren op Ceylon doorbragt, en eene juiste kennis verkreeg van de leerstellingen en gebruiken der Boeddhisten, het volgende over: „Het voedsel als aalmoes aan den priester gegeven moet mijmerend door hem ontvangen worden; het moet niet zorgeloos ontvangen worden, zoodat bij het inwerpen in den aalmoesbeker iets over den rand kan vallen; de dranken en de vaste spijzen moeten te zamen ontvangen worden zonder te worden gescheiden, en de aalmoesbeker mag niet boven den rand gevuld zijn. Het voedsel moet ook mijmerend gegeten worden, met zorg, zoodat er niets van gemorst wordt; zonder te kiezen moeten de stukken, die het eerst voor de hand komen, het eerst gegeten worden, de drank en de vaste spijzen door elkander; het is niet geoorloofd in het midden te beginnen en het voedsel op te hoopen, of den drank met rijst te bedekken. De priester mag, behalve wanneer hij ziek is, niet om rijst of curry om te eten vragen; hij mag niet met afgunstige oogen in eens anders beker zien, noch beten nemen grooter dan een duivenei, behalve in ronde balletjes; hij mag den mond niet vol stoppen, noch de hand in den mond steken, wanneer hij eet; hij mag niet spreken, wanneer zijn mond vol is, noch stukjes uit zijn mond laten vallen; hij mag zijn voedsel niet inslikken zonder het behoorlijk gekaauwd te hebben, en de eene beete moet ingeslokt zijn voor de andere genomen wordt. Hij mag zijne hand niet schudden om er de stukjes af te werpen, die er op kunnen liggen; hij mag de tong niet uitsteken, noch met zijne lippen smakken, noch zijn voedsel met gedruisch opslurpen. Hij mag zijne handen, den beker of zijne lippen niet aflikken, wanneer hij eet. Een kelk met water mag niet opgenomen worden, wanneer de hand door het eten vuil is, en het spoelsel van den aalmoesbeker mag niet achteloos worden weggeworpen. Geen priester mag voedsel gebruiken, zoo hij niet zit."

Uit de Thibetsche werken over het Boeddhismus vernemen wij, volgens Hardy, dat de priesters van Gótama gewoon waren een persoon of eene familie op de volgende wijze in den ban te doen. Op eene openbare vergadering werd, nadat de feiten onderzocht waren, een aalmoesbeker met den mond naar beneden gekeerd, en door deze handeling werd verklaard, dat van dien tijd af niemand gemeenschap mogt houden met den persoon tegen wien het feit bewezen was. Niemand mogt zijn huis binnentreden, of daarin gaan zitten, of aalmoezen van hem aannemen, of hem godsdienstig onderrigt geven. Nadat eene verzoening had plaats gehad, werd de ban weder opgeheven door het plaatsen van den aalmoesbeker in zijn gewonen stand. Deze handeling was evenveel beteekenend als de uitbanning met schel, boek en kaars, maar minder terugstootend in haar voorkomen.

Niet alleen werd de aalmoesbeker door de priesters rondgedragen, maar ook door de priesteressen of voornaamste vrouwelijke kluizenaars, die op dezelfde wijze als de priesters van deur tot deur gingen, om de bijdragen van de geloovigen te ontvangen. Het voorkomen van een priester van Boeddha, zooals hij te zien is in alle dorpen en steden van Ceylon, die door de Singhalezen of Kandiërs bewoond worden, is zonderling en schilderachtig. Hij wandelt gewoonlijk langs den weg met afgemeten tred, zonder veel te letten op hetgeen rondom hem gebeurt. Hij heeft geen hoofddeksel en gaat gewoonlijk barrevoets. In zijne regterhand draagt hij een waaijer, dien hij voor zijn gezigt houdt, wanneer hij in de tegenwoordigheid van vrouwen is, opdat hij moge verhinderen, dat booze gedachten in zijn hart opkomen. De aalmoesbeker hangt om zijn hals en is bedekt door zijn overkleed, behalve wanneer hij aalmoezen ontvangt. Wanneer hij den beker niet met zich draagt, wordt hij gewoonlijk gevolgd door een bediende met een boek of een kleinen bundel. Zie Boeddhisten.

AALMOEZENIER, iemand door anderen gebruikt om aalmoezen of liefdadigheidsgiften te hunnen koste uit te deelen. In oude tijden werd de naam gegeven aan een beambte van godshuizen, aan wien het bestuur en de uitdeeling der aalmoezen van het huis waren toevertrouwd. Deze dienst werd in de Christelijke kerk door de diakenen verrigt. Zie Aalmoes.

AANBIDDING. Wanneer de Joden aanbaden, namen zij verschillende vormen in acht: zij stonden, bogen, knielden, wierpen zich op den grond en kusten de hand. De eerste Christenen waren gewoon staande of knielende te bidden, met hun gelaat naar het oosten, omdat Christus in het Oude Testament het Oosten genoemd wordt, of misschien om aan te toonen, dat zij de komst van Christus uit het oosten verwachtten. De oorsprong dezer gewoonte wordt door eenigen aan het aanbidden der zon toegeschreven. De oude Joden keerden zich naar het westen om de afgodendienst der Heidenen niet na te volgen. Zij baden dikwijls met hun gelaat naar Jeruzalem gekeerd. De Mohamedanen keeren zich naar het zuiden om naar Mekka te zien. De staande houding was door de eerste kerken op Zondagen onveranderlijk aangenomen, en ook op de vijftig dagen tusschen Paschen en Pinksteren, ter gedachtenis van de opstanding onzes Heeren. Nederbuiging op den grond is dikwijls onder de Oosterlingen aangenomen geworden als eene uitdrukking van de vurigheid huns gebeds. De oude Romeinen waren ook gewoon zich voor de beelden hunner goden neder te buigen, zelfs terwijl zij nog op eenigen afstand van dezelve waren. De Turken vallen op hun aangezigt neder, wanneer zij een Imam den naam van God met luider stemme hooren uitspreken. De oude Egyptenaren waren ook gewoon zich voor Anubis neder te buigen. De verschillende standen door de Turken in hunne gebeden aangenomen zijn zeer zonderling. De vroomste der nieuwere Joden op sommige plaatsen slingeren gedurende de godsdienstoefening in de synagoge den sluijer, dien zij op het hoofd dragen, om hunnen hals.

Voor aanbidding wordt somtijds het vreemde woord *adoratie* gebruikt. Dit woord is ontleend aan eene bijzondere wijze, waarop de Heidenen hulde aan de goden te kennen gaven, namelijk door de hand aan den mond (*ad*, naar, *os*, *oris*, den mond) te brengen en haar te kussen. Wij vinden eene blijkbare zinspeling op die gewoonte in Job XXXI:26—28: „Zoo ik het licht aangezien heb, wanneer het scheen, of de maan heerlijk voortgaande; En mijn hart verlokt is geweest in het verborgen, dat mijne hand mijn mond gekust heeft; Dat ware ook eene misdaad bij den regter; want ik zou den God van boven verzaakt hebben." Dit gebruik van de hand te kussen wordt in het Oosten dikwijls aangenomen als een teeken van eerbied en onderdanigheid, waarna de hand op het hoofd gelegd wordt. De Oosterling kust de hand van zijn meerdere en brengt die aan zijn voorhoofd. Indien de meerdere van een toegevenden aard is, trekt hij de hand terug, zoodra de andere haar aangeraakt heeft, waarop de mindere onmiddellijk zijne eigene vingers aan de lippen brengt en daarna aan zijn voorhoofd. De oude Hebreën waren gewoon de

schoenen uit te trekken, wanneer zij eene heilige plaats binnentraden om te aanbidden. De Egyptenaren namen dezelfde gewoonte in acht, en de Mohamedanen trekken altijd de schoenen uit, wanneer zij eene moskee binnentreden. Pythagoras beval zijnen leerlingen de goden barrevoets te aanbidden. Bij Roomsch-Catholieke processiën gaat het volk, maar vooral eenige orden van monniken, blootsvoets. De Roomsche kerk legt dikwijls hetzelfde gebruik aan boetelingen op.

De houding der handen bij het aanbidden is dikwijls van groot belang geacht. Wanneer de oude Heidenen hunne onderaardsche goden aanbaden strekten zij de handen naar beneden uit; wanneer zij zich tot hunne zeegoden rigtten, strekten zij de handen naar den oceaan uit. De Turken leggen hunne handen kruisgewijze over hunne borst. Christenen vouwen gewoonlijk de handen. Roomsch-Catholieken maken gewoonlijk het teeken des kruises. De Joodsche priester was gewoon, wanneer het volk zijne zonden beleed, de handen op de hoornen van het altaar te leggen.

Bij het aanbidden omarmden de Heidensche afgodendienaars dikwijls de beelden hunner goden, terwijl zij aan hunne voeten weenden en klaagden, zich het haar uittrokken en beloofden een nieuw leven te leiden. Somtijds omvatten zij de knieën hunner afgodsbeelden, zetten kroonen op hunne hoofden, en plaatsten de uitgezochtste vruchten en bloemen voor hen. De oude Grieken namen bij sommige gelegenheden takken met wol omwonden, en raakten de knieën der goden aan, tot welke zij zich in tijden van nood rigtten; en wanneer de smeekeling zijn doel waarschijnlijk bereiken zou, raakte hij met zijn tak de regterhand en zelfs de kin en de wangen van den god aan, tot wien hij zijne gebeden opzond. De Roomsch-Catholieken drukken nog heden hunnen eerbied voor de beelden der heiligen dikwijls uit door ze met zakdoeken of linnen doeken aan te raken, en zelfs in het vuur van hun gebed te kussen.

De Ouden hadden bij het aanbidden het gebruik zich rond te draaijen, en dat gebruik schijnt de uitdrukkelijke goedkeuring van Pythagoras te hebben verworven. Het juiste doel van deze cirkelvormige beweging is volstrekt niet duidelijk. Eenigen veronderstellen, dat zoo doende de aanbidder de cirkelvormige beweging der aarde wilde nabootsen. Plutarchus, die ook melding maakt van deze gewoonte, verklaart haar door te zeggen, dat daar alle tempels met den voorgevel naar het oosten stonden, het volk bij het binnentreden den rug naar de zon keerde, en bij gevolg om de zon aan te zien verpligt waren een halven cirkel regtsom te beschrijven, en dan voltooiden zij, om zich voor de godheid te plaatsen, den cirkel, terwijl zij hun gebed opzeiden. Tot welk doel het gebruik ook dienen moest, dat het bestaan heeft is buiten twijfel. De Romeinen keerden zich regts-, en de Galliërs linksom. De Hindoes gaan regtsom, wanneer zij rondom hunne afgodsbeelden wandelen, en zijn bij elke ronde verpligt met het aangezigt op den grond te gaan liggen. De oude Joden, zooals wij uit de Mischna leeren, gingen aan de regterzijde van het altaar op en kwamen aan de linkerzijde af. Bij de gewoonte van rond te draaijen hadden de Perzen het oog op de oneindigheid van God, die alle dingen in zich zelven bevat. Dezelfde plegtigheid wordt nog door de Roomsch-Catholieken bij de mis in acht genomen.

De gewoonte van te kussen heeft dikwijls een gedeelte van de plegtigheid der aanbidding uitgemaakt. Van Cicero en Tacitus vernemen wij, dat het een niet ongewoon gebruik was, de handen en zelfs den mond der afgodsbeelden te kussen. Het was ook gebruikelijk de voeten en knieën der beelden te kussen, alsook de deuren der tempels, de pilaren en de deurstijlen. De Mohamedanen, die een pelgrimstogt naar Mekka gaan doen, kussen den zwarten steen en de vier hoeken van de Kaäba. Bij de besprenkelingen met wijwater kust de Roomsche priester den *aspergillum* (wijkwast), waarmede de plegtigheid verrigt wordt, en bij de processie op Palmzondag kust de diaken den palm, welken hij den priester aanbiedt. Derhalve is kussen in alle eeuwen dikwijls aangezien als een teeken van aanbidding. Het was in oude tijden een teeken van afgodischen eerbied, die bewezen werd door het afgodsbeeld zelf te kussen, of door zijne eigene hand te kussen en daarna naar het afgodsbeeld uit te strekken. Van hier de zinspeling in Hosea XIII : 2: „En nu zijn zij voortgevaren te zondigen, en hebben zich van hun zilver een gegoten beeld gemaakt, afgoden naar hun verstand, die altemaal smedenwerk zijn: waarvan zij nogtans zeggen: de menschen die offeren zullen de kalveren kussen." 1. Kon. XIX : 18: „Ook heb Ik in Israël doen overblijven zeven duizend, alle knieën, die zich niet gebogen hebben voor Baäl, en allen mond, die hem niet gekust heeft."

Als een bewijs van aanbidding is, zelfs in zeer oude tijden, het dansen gebruikt. David danste voor den Heer met heilige vreugde. Men heeft ook in alle eeuwen afgodendienaars gevonden, die dansten rondom de beelden en altaren hunner goden. Mannen en vrouwen, jongen en ouden namen deel aan deze dansen.

Algemeen wordt erkend, dat, welke ook de vorm of de houding moge zijn, waarin de aanbidding geschiedt, zij aan God alleen toekomt. De Roomsch-Catholieke godgeleerden trachten drie verschillende graden van aanbidding te handhaven: 1. *Latria*, de eigenlijk gezegde aanbidding van God, of dat, hetwelk uitsluitend aan God moet bewezen worden; 2. *Dulia*, die hulde, eerbied en vereering, welke aan heiligen en engelen mogen bewezen worden, als getrouwe dienaren van God; 3. *Hyperdulia*, die grootere hulde, die aan de Maagd Maria toekomt, als de moeder van onzen Heer. Zulke onderscheidingen zijn geheel en al van menschelijken oorsprong, en worden volstrekt niet gewettigd door eenig bevel in het Woord van God. Om de vereering van hetgeen niets dan afbeeldingen zijn te bedekken, hebben Roomsche schrijvers eene andere onderscheiding uitgevonden: zij spreken van *absolute* en *relatieve* aanbidding; de eerste wordt toegebragt aan het ware voorwerp der aanbidding, en de tweede aan een voorwerp als behoorende aan een ander, of dat voorstellende. In dezen laatsten zin zeggen de Roomschen het kruis of crucifix te aanbidden, niet onmiddellijk of alleen, maar met betrekking tot Jezus Christus, dien zij veronderstellen er aan te hangen. Dezelfde verontschuldiging wordt echter ook door den Heiden gemaakt ter verdediging van de grofste afgoderij. Het is niet het beeld van den afgod, dat hij voorwendt te aanbidden, maar dat groote Wezen, dat door het beeld wordt voorgesteld. Het bevel van God is duidelijk tegen elke handeling van dezen aard: „Gij zult u geen gesneden beeld, noch eenige gelijkenis maken; gij zult u voor die niet buigen, noch hen dienen, want ik, de Heer uw God, ben een ijverig God." Zie Afgodendienaars.

AANBIDDING VAN VOORVADEREN. Bij vele onbeschaafde natiën en Heidensche stammen wordt deze soort van aanbidding gevonden. Zij veronderstellen, dat de geesten hunner voorvaderen vergood zijn, waarschijnlijk om eenige weldaden, die deze verleend hebben. Het is dikwijls moeijelijk, zooals op de Zuidzee-eilanden, om na te gaan hoeveel van de natuur der godheid zij aan de vergoode geesten hunner voorvaderen geven, maar volgens het pantheïstische beginsel zoo heerschende onder vele natiën, kunnen zij met regt de bewerkers van hun bestaan beschouwen als een deel uitmakende van het goddelijk wezen, en hen als zoodanig aanbidden. Bij de aanbidding van voorvaderen zijn de Chinezen ernstiger dan bij eenige andere, en zijn daaraan meer gehecht dan aan eenigen anderen vorm van afgoderij. Vader Martini, een zendeling der Jezuïten, trachteen meer zachtaardig en gewijzigd voorkomen aan dit gebruik te geven. „Bij de eerste vestiging hunner monarchie", zegt hij, „rigtten de Chinezen ter gedachtenis hunner ouders en naaste betrekkingen bijzondere gebouwen op, die zij *Tutang* noemden. In deze gebouwen werden volstrekt geene afgoden geplaatst, daar hun prijzenswaardig voornemen slechts was, om door deze publieke getuigenissen hunner liefde en dankbaarheid na den dood hunner ouders aan de wereld te toonen, welke vereering en welken eerbied men dezen bewijzen moest, terwijl zij leefden."

Het was natuurlijk, dat een Roomsch priester aldus verdedigde, wat door ieder weldenkend wezen voor eene afgodische aanbidding van overleden voorvaderen aangezien moet worden, maar alle reizigers stemmen daarin overeen, dat zij dezen bijzonderen vorm van aanbidding aan de Chinezen toekennen.

In het huis van elken rijke is een vertrek, *Hutangi* geheeten, dat voor de vereering van zijne voorvaderen bestemd is, waarin op eene groote tegen den muur geplaatste tafel, die van voren trappen heeft gelijk aan die, welke naar een altaar geleiden, het beeld van den aanzienlijksten persoon onder zijne voorvaderen ten toon gesteld is. Aan beide zijden van dit beeld hangen de namen van alle mannen, vrouwen en kinderen der familie, geschreven op kleine plankjes, met hunnen ouderdom, hunne kwaliteit, hun beroep en den datum van hun overlijden. Al de bloedverwanten komen tweemaal in het jaar in deze zaal bijeen, en wel in de lente en in den herfst. De rijkste en milddadigste van het gezelschap zet verscheidene schotels met vleesch, rijst, vruchten, reukwerken, wijn en waskaarsen op de tafel, met dezelfde ceremoniën waarmede zij dergelijke geschenken aan gouverneurs bij het aanvaarden hunner ambtsbekleeding, of aan mandarijnen van den eersten rang op hunnen geboortedag brengen. Zij, wier omstandigheden niet toelaten, dat een afzonderlijk vertrek voor deze plegtigheden gebruikt wordt, bevestigen op de geschiktste plaats, die zij kunnen vinden, de namen hunner voorvaderen zonder eenige andere plegtigheid.

Door de Chinezen wordt nog een ander gebruik met betrekking tot de aanbidding hunner voorvaderen in acht genomen. Eenmaal in het jaar, ongeveer in het begin van Mei, bezoeken de kinderen met hunne betrekkingen de graven hunner overledene ouders, welke gewoonlijk op eenigen afstand van de steden en dikwijls op de bergen gelegen zijn. Bij het bereiken

van de plaats waar zij begraven liggen, toonen de kinderen en vrienden dezelfde teekenen van bedroefdheid en eerbied als bij hun overlijden, en nadat zij wijn en anderen levensvoorraad op het graf hebben nedergezet, nemen zij deel aan den maaltijd met even veel ernst als bij eene begrafenis.

Niet alleen na, maar ook voor het begraven der dooden heeft eene plegtigheid plaats, welke iets van een heilig karakter heeft. Het lijk wordt in eene ruime zaal gebragt, vóór de doodkist wordt eene tafel geplaatst, waarop men een standbeeld van den overledene met zijn naam er onder zet, en alles er om heen wordt met bloemen, reukwerken en brandende waskaarsen versierd. De vrienden en kennissen, die den overlevenden hun compliment van rouwbeklag komen maken, groeten, wanneer zij het vertrek binnentreden, den overledene overeenkomstig de gewoonte van het land, dat is, zij vallen voor hem neêr en slaan den grond voor de tafel met hun voorhoofd, terwijl zij op eene plegtige en formeele wijze op de tafel verscheidene waskaarsen en reukwerken plaatsen, waarvan zij volgens de gewoonte ruim voorzien zijn.

Het plegtigste offer ter gedachtenis hunner voorvaderen wordt door de Chinezen op den 14den Augustus gebragt. Vader Moralez was eens tegenwoordig bij deze plegtigheid. Zij had plaats in een tempel boven welks deur de twee woorden *Kia Chen*, de Tempel der Voorvaderen, geschreven waren. Zes tafels waren voor het offer in gereedheid gebragt, waarop men geheel toebereide spijzen, raauw vleesch, bloemen, vruchten en reukwerken plaatste, welke in kleine komfoors verbrand werden. De plegtigheid wordt aldus door den Jezuït, die haar bijwoonde, beschreven:

„Aan het boveneinde van den tempel waren de inscriptiën hunner voorvaderen kunstig geplaatst, elke in hare eigene nis. Aan elken kant waren de afbeeldingen hunner voorvaderen aan de muren opgehangen. In den hof waren verscheidene tapijten over den grond uitgespreid, waarop groote hoopen papier lagen, gesneden in den vorm van het geld van hun land, hetwelk zij dachten, dat in de andere wereld in haar geld zou veranderen, daar gangbaar worden, en dienen om de zielen hunner betrekkingen te lossen. Behalve dit hadden zij in een hoek van den hof een grooten boom opgerigt, welks voet omringd was door kreupelhout of spaanders, die in den brand werden gestoken en gedurende de viering van het feest brandden, opdat de zielen hunner dooden voldoend licht zouden hebben.

„De *licentiati*, die deze offerande bijwoonden, waren als doctors op een plegtig feest gekleed. Een van hen deed dienst als priester, twee andere als diaken en onderdiaken, en een derde als ceremoniemeester. Verscheidene andere doctors verrigtten verschillende andere diensten, zooals die van *acoluthen* enz. Zij, die den doctorsgraad nog niet hadden, verschenen in hunne beste kleederen, allen geregeld gerangschikt en in verschillende koren verdeeld, aan het lagere einde van den tempel aan beide kanten der deuren. De offerande begon op de volgende wijze: zoodra de priester met zijne twee medehelpers aan zijne zijden gezeten was op een tapijt, dat het geheele middelste gedeelte van den hof bedekte, beval de ceremoniemeester, dat de geheele vergadering op de knieën zoude vallen en tot op den grond nederbuigen; toen beval hij allen wederom op te staan, hetgeen dan ook met groote betamelijkheid en orde gedaan werd. De priester en zijne medehelpers naderden daarop met veel deftigheid de plaats der inscriptiën en der afbeeldingen hunner dooden en bewierookten ze. De ceremoniemeester gaf toen bevel den wijn der zegening en des waren geluks te offeren. Te zelfder tijd gaven de dienaren den wijn aan den priester, die den kelk met beide handen aannam, hem ophief, hem daarop weder nederzette en toen ledigde. Het zou te eentoonig zijn elke kleine omstandigheid te verhalen. De priester en zijne medehelpers wendden hun gelaat naar de vergadering. Hij, die als diaken dienst deed, noemde met hoorbare stem al de voordeelen en weldaden op, welke zij, die tegenwoordig waren, als het gevolg hunner tegenwoordigheid konden verwachten. „Weet gij," zeide hij, „dat gij allen, die deze plegtige offerande hebt bijgewoond, verzekerd kunt zijn eenige bijzondere gunsten van uwe afgestorven voorvaderen te ontvangen, tot belooning voor die dankbare offergaven, welke gij hun nu op deze openbare wijze gebragt hebt. Gij zult geëerd en geëerbiedigd worden door alle menschen, tot een hoogen ouderdom leven, en al de zegeningen genieten, welke dit leven kan aanbieden." Na deze verklaring staken zij hun geheelen voorraad papieren geld in den brand, en zoo eindigde de offerande. Het is vermeldenswaardig, dat de Chinezen alvorens den tempel binnen te treden om aan hunne voorvaderen te offeren, drie zeer zware zuchten slaken, alsof zij op sterven lagen."

De geheele gang van deze aanbidding is beschreven in het Chinesche Rituaal met de gebeden en smeekingen, die aan hunne afgestorven voorouders moeten gedaan worden. Deze gebeden zijn volgens de denkwijze der Chinezen de krachtigste en meest

uitwerkende, welke gedaan kunnen worden. Op de juiste verrigting van deze soort van godsvereering gronden zij al hunne verwachtingen aangaande het toekomstig geluk. Zij vleijen zich, dat krachtens deze getuigenissen van vereering hunner voorvaderen, zij en hunne afstammelingen tallooze zegeningen zullen ontvangen. En de redenen, die de Chinezen zelve aanvoeren, voor de hooge achting, waarin zij deze aanbidding hunner voorvaderen houden, zijn geheel in overeenstemming met het geloof van een groot gedeelte van dit merkwaardig volk. Zij beschouwen den mensch als zamengesteld uit eene aardsche, stoffelijke zelfstandigheid, welke zijn ligchaam, en een luchtaardig, onstoffelijk iets, dat zijne ziel is. Volgens hetzelfde beginsel gelooven zij, dat er altijd een gedeelte van dit luchtaardige in de beelden van Confucius en van hunne gestorven vrienden en betrekkingen aanwezig is. Deze beelden worden daarom hol gemaakt, opdat iets van dat luchtaardige moge nederdalen en er in wonen, en daardoor tegenwoordig zijn bij de plegtigheden te hunner eere in acht genomen. Daarom worden die beelden de woningen der zielen geheeten.

Het aanbidden van voorvaderen is in China algemeen. De keizers offeren aan hunne voorouders, en allen, zoowel de rijken als de armen, brengen hunne offers aan de zielen hunner wederzijdsche afgestorven betrekkingen tot in het derde en vierde geslacht, maar niet verder. In hunne gebeden aan de dooden, danken zij allerinnigst voor de menigvuldige zegeningen van hen ontvangen, en smeeken om de voortzetting dier gunsten. Behalve de openbare offerande, die wij beschreven hebben, doen zij er nog andere in de afzondering, maar niet met zooveel plegtigheid en pracht. Bij elke nieuwe en volle maan steken zij ook waskaarsen aan vóór de afbeeldingen of standbeelden hunner doode betrekkingen, branden reukwerken te hunner gedachtenis, maken prachtige maaltijden voor hen gereed, en bewijzen hun groote hulde. Het geheele leven der Chinezen is doortrokken van gebruiken, die in verband staan met de aanbidding hunner voorvaderen. Wanneer een kind geboren zal worden, maakt de moeder plegtige vermelding van haren toestand aan hare voorvaderen, en het volgende gebed wordt te harer behoeve tot hen opgezonden: „De tijd harer barensnood nadert; zij is gekomen, o glorierijke geesten! om haar gevaarlijken toestand voor u bloot te leggen; wij smeeken u nederig om haar in de smarten der baring bij te staan, en haar eene gelukkige verlossing te schenken." Twee maanden nadat het kind geboren is, brengt de moeder het naar de pagode, biedt het haren voorvaderen aan, en zendt hartelijke dankbetuigingen op voor zijn behoud. Bij het einde des jaars gaat zij nogmaals naar hare voorvaderen, en bidt dat het kind door hunnen bijstand in grootte moge toenemen. Als de jongeling vijftien jaar is, ontvangt hij de muts, die het teeken is, dat hij den mannelijken leeftijd is ingetreden, en het Chinesche Rituaal bevat een gebed, dat hij van dat oogenblik moet bidden, waarin hij zijne voorvaderen bidt hem te beschermen, hem in al zijne moeijelijkheden bij te staan, en hem veilig te geleiden tot de jaren der volwassenheid. Ook moet tot hetzelfde einde een gebed door eene jonge vrouw gedaan worden, wanneer zij de rijpheid bereikt, en een ander, wanneer zij op het punt is te huwen.

Men vindt niet alleen de aanbidding van voorvaderen in China, maar ook in vele andere landen, hoewel zij nergens anders zoo geheel en al tot een stelsel gebragt is. Men zegt dat de Sintoïsten, eene talrijke secte in Japan, hunne voorvaderen ook vereeren. Maar van zeer vroege tijden af bestond deze soort van aanbidding onder Heidensche volken. Dankbaarheid aan hen, die bij hun leven weldoeners geweest waren, leidde tot hunne vergoding na den dood. Cicero en Plato zeggen, dat dit de oude wijze was om diegenen te beloonen, die welgedaan hadden, terwijl zij op aarde waren. Van hier komt het, dat wij de oude Heidensche tempels gebouwd vinden nabij de graven der dooden, alsof zij niets anders waren dan statige gedenkteekenen te hunner nagedachtenis opgerigt. Wat is de geheele mythologie der Grieken en Romeinen naar alle waarschijnlijkheid anders dan de vergoding van helden en beroemde mannen. En zelfs die eerbied, dien de eerste Christenen voor de martelaren hadden, ontaardde ten laatste in eene bijgeloovige afgoderij, die niet alleen om hunne bemiddelende gebeden smeekte, maar ook hunne reliquiën vereerde. Aldus heeft Rome onder zijne belijders eene soort van aanbidding van voorvaderen onder den naam van Aanroeping van Heiligen en Vereering van Reliquiën ingevoerd.

Het volgende uittreksel uit eene beschrijving van de Armeniërs te Constantinopel van Dr. Walsh toont aan, dat de aanbidding van voorvaderen zelfs in eenige zoogenaamd Christelijke kerken nog in onze dagen niet onbekend is: „Op het Armenische kerkhof, dat verscheidene honderden morgen groot is, ziet men dikwijls op een heuvel, die het gezigt heeft op de Straat van Constantinopel, geheele Armenische fami-

liën van twee of drie geslachten te zamen rondom de graven zitten, en denkbeeldigen omgang houden met hunne afgestorven vrienden. Volgens hun geloof gaan de zielen der dooden over naar eene plaats *Gayank* geheeten, welke niet een vagevuur is, want zij hebben smart noch vermaak, doch behouden eene volkomene bewustheid van het verledene. Uit dezen staat kunnen zij verlost worden door de aalmoezen en gebeden der levenden, welke de vrome Armenianen mildelijk voor hunne vrienden geven. Paaschmaandag is de groote dag, waarop zij te dien einde te zamen komen, maar elke Zondag, en dikwijls werkdagen, is tot dit doel bestemd. De priester, die hen vergezelt, gaat het eerst naar de graven, en leest de gebeden voor de dooden voor, en de betrekkingen vereenigen zich met hem in die gebeden. Dan scheiden zij zich in groepen of zitten alleen neder bij graven van geliefden, roepen deze om zich, en schijnen met behulp eener sterke verbeelding werkelijk met hen te spreken. Nadat zij dezen vromen pligt aan hunne doode vrienden vervuld hebben, gaan zij naar een aangenaam plekje nabij de plaats der graven, waar vooraf levensvoorraad gebragt is, en genieten daar vrolijk het gezelschap der levenden. Deze familiebezoeken aan de verblijven der dooden zijn een geliefkoosd genot voor dit volk." Dr. Walsh zegt, dat hij zich menigmaal bij de groepen gevoegd heeft zonder als een indringer beschouwd te worden.

AANNEMING, het toelaten van een kind tot al de voorregten van een huisgezin, waartoe het niet oorspronkelijk behoort. Zulk eene gewoonte heerschte oudtijds in Oostersche landen. Onder de oude Hebreën schijnt het echter geheel en al onbekend geweest te zijn. Mozes ten minste zwijgt in zijn wetboek over dit onderwerp. In den bijbel wordt op twee verschillende wijzen van aanneming gewezen: de eerste is die van een broeder, welke de weduwe van zijn overleden broeder huwt, in geval deze zonder nakomelingen gestorven is; de tweede is die van een vader, die geene zonen maar slechts eene dochter had, en hare kinderen aannam. Op de eerste wijze wordt gewezen in Deut. XXV: 5: „Wanneer broeders zamen wonen, en een van hen sterft, en geenen zoon heeft, zoo zal de vrouw des verstorvenen aan geenen vreemden man daarbuiten geworden: haars mans broeder zal tot haar ingaan, en nemen haar zich tot vrouwe, en doen haar den pligt van eens mans broeder;" en in Ruth IV: 5: „Maar Boaz zeide: Ten dage, als gij het land aanvaardt van de hand van Naomi, zoo zult gij het ook aanvaarden van Ruth, de Moabietische, de huisvrouw des verstorvenen, om den naam des verstorvenen te verwekken over zijn erfdeel;" op de laatste daarentegen in 1. Kron. II: 21—23: „Daarna ging Hezron in tot de dochter van Machir, den vader van Gilead, en hij nam ze, toen hij zestig jaren oud was, en zij baarde hem Segub. Segub nu gewon Jaïr; en hij had drie en twintig steden in het land van Gilead. En hij nam Gesur en Aram, met de vlekken van Jaïr, van dezelve, met Kenath en hare onderhoorige plaatsen, zestig steden. Deze allen zijn zonen van Machir, den vader van Gilead."

De plegtigheid der aanneming had bij de oude Romeinen plaats onder het toezigt van een magistraat, in wiens tegenwoordigheid het kind, volgens den wettigen vorm *in jure cessio* geheeten, door zijn natuurlijken vader plegtig in de handen van zijn aangenomen vader werd overgegeven. Oorspronkelijk kon zulks slechts geschieden door eene stemming van het volk op eene openbare bijeenkomst. Onder de keizers vereischte het slechts eene keizerlijke goedkeuring. Al het eigendom van een aangenomen zoon ging over op den aangenomen vader, die volgens de Romeinsche wet iemand moest zijn, die geene kinderen bezat, en geene redelijke hoop had er te krijgen. Het was eene vrouw niet geoorloofd aan te nemen, want zelfs hare eigene kinderen werden niet beschouwd als wettig in hare eigene magt te zijn. In het Oosten is de plegtigheid der aanneming zeer eenvoudig, daar de partijen onderling slechts van gordels verwisselen. Bij de Mohamedanen moet de aangenomene het hemd aantrekken van dengene, die hem aanneemt. Men vindt in de oude tijden eene gewoonte, die daarmede eenigzins overeenkomt. Aäron bekleedde zijnen zoon Eleazer met de priesterkleederen, die hij zelf gedragen had, tot teeken van diens aanneming tot de dienst van het hoogepriesterambt. Elias wierp, toen hij ten hemel voer, zijn mantel over de schouders van zijnen opvolger Eliza.

AÄRONS ZEGEN. Onder de oude Hebreën was het eene van de bijzondere functien van het priesterambt het volk te zegenen. De meest gebruikelijke vorm van zegening was die, welke door Aäron gebezigd werd, die de eerste was, welke door Goddelijke aanstelling met het hoogepriesterschap bekleed werd, en dien door Jehovah zelven bevolen werd over de Israëlieten een plegtigen zegen uit te spreken in deze woorden: „De Heer zegene u, en behoede u! De Heer doe zijn aangezigt over u lichten, en zij u genadig! De Heer verheffe zijn aangezigt over u, en geve u vrede!" Num. VI: 24—26. Dit, hetwelk Aärons

zegen genoemd wordt, werd door de Joodsche priesters in eene staande houding, met de handen ten hemel geheven en het gelaat naar de vergadering gekeerd, uitgesproken. Wanneer de zegen in den tempel werd toegedeeld, werd hij in zijn geheel uitgesproken zonder eene pauze, terwijl het volk eene diepe stilte bewaarde, maar in de synagogen verdeelde de priester hem in drie deelen, en hield hij eene bepaalde pauze aan het einde van elk gedeelte, terwijl het volk met luider stemme Amen zeide. In den tempel spraken de verzamelden ook den naam Jehovah uit, die driemaal in dezen vorm van zegening voorkomt, maar in hunne synagogen gebruikten zij een anderen naam van God. De Joden beschouwden het als onwettig een vierden zegen bij de drie genoemde te voegen. In de nieuwere synagogen gaan zij, die tot het geslacht van Aäron behooren, naar de trappen, die naar de plaats geleiden, waar het wetboek bewaard wordt, en hunne handen opheffende spreken zij den zegen over de vergadering uit; ook nemen zij nog de oude gewoonte in acht, welke, zooals zij zeggen, niet alleen was de handen op te heffen en uit te breiden, maar de duimen en wijsvingers tegen elkander te houden en de andere vingers daarvan te scheiden. Wanneer de zegen uitgesproken wordt, bedekken al de aanwezigen hun gelaat, onder den indruk, dat zij blind zouden worden, als zij opzagen. De Goddelijke Majesteit rust, zooals zij zich verbeelden, op de handen van den priester, terwijl hij den zegen uitspreekt, en deze indruk van de tegenwoordigheid Gods als in het midden van hen stort een diepen ernst in hunne gemoederen. De zegen van Aäron, die in alle eeuwen onder de Joden in zulk eene groote achting gehouden is, wordt bij de godsdienstoefening in Christelijke kerken zelden gebruikt. In de Protestantsche kerk van Denemarken wordt hij echter geregeld door den dienstdoenden leeraar met groote plegtigheid uitgesproken, terwijl de gemeente eerbiedig staat, zooals door de voorschriften bevolen wordt. Zie ZEGEN.

AÄRONIETEN, de priesters van het geslacht van Aäron, die in den tempel dienst deden. De Aäronieten schijnen ten tijde van David zeer talrijk geweest te zijn, daar hun aantal niet minder dan drie duizend zeven honderd bedroeg, terwijl dertien steden uit de stammen van Juda en Benjamin hun waren aangewezen.

AARTSBISSCHOP, de voornaamste bisschop in bisschoppelijke kerken, die verscheidene andere bisschoppen onder zich heeft. Hij is het hoofd van al de geestelijken in eene geheele provincie, over welke hij een zorgvuldig toezigt moet houden, en hij heeft het regt hen te berispen of op voldoende gronden af te zetten. Terwijl het zijn pligt is het toezigt te houden over al de bisschoppen en de geheele geestelijkheid van zijne provincie, oefent hij bisschoppelijke magt in zijn eigen gebied uit. Wanneer hij de aanschrijving van den souverein ontvangt, heeft hij de magt de bisschoppen en de geestelijkheid op te roepen om te zamen te komen. De bisschoppen van zijne provincie kunnen een beroep op hem doen als aartsbisschop, en de consistoriale hoven op zijn aartsbisschoppelijk hof. Wanneer er eene vacature in een bisdom onder hem is, bezit hij de bisschoppelijke regten, totdat de zetel weder vervuld is. Hij heeft het regt van voordragt tot alle geestelijke plaatsen onder het bestuur van de bisschoppen van zijne diocees, zoo zij niet binnen zes maanden vervuld zijn. Men zegt van een aartsbisschop bij het aanvaarden van zijne bediening, dat hij geïnthroniseerd is, terwijl men van bisschoppen zegt, dat zij geïnstalleerd zijn.

Er bestaat onder de geleerden aanmerkelijk verschil van meening over den tijd, waarop het ambt van aartsbisschop het eerst in de Kerk ontstond. Salmasius dagteekent dien van de tweede eeuw. Eenige geleerde episcopaalsche schrijvers zeggen, dat Timotheus en Titus met aartsbisschoppelijke magt bekleed waren. Andere veronderstellen, dat de bisschoppen van grootere steden, zooals Alexandrië, Rome, Constantinopel en Antiochië, in de vierde en vijfde eeuw een overwigt verkregen op de bisschoppen en metropolitanen van kleinere steden, en den naam van aartsbisschoppen aannamen om deze meerderheid aan te duiden. De titel werd het eerst aan den bisschop van Alexandrië gegeven, en als een officiëele aangenomen in het jaar 431. Met der tijd werd de Joodsche titel patriarch in de plaats van aartsbisschop gesteld. De Apostolische canons maken gewag van een voornaamsten bisschop in elke provincie, en in de achtste eeuw namen de meeste dezer den titel van aartsbisschop aan. De eerste bisschop van eene diocees werd ook somtijds aartsbisschop genoemd een naam, die gereedelijk door de Kerk van Rome werd gegeven, om te verhinderen, dat hij de regten van metropolitaan uitoefende. Die kerk gaf zelfs den titel aan dezulken, die geene diocees onder hunne jurisdictie hadden.

In de Roomsche kerk ontvangt een aartsbisschop zijn gezag en zijn titel onmiddellijk van den paus, en tot teeken daarvan krijgt hij den gewijden mantel, pallium geheeten, die de magt van het priesterlijk ambt aanduidt, van Rome. Niemand, hoewel formeel tot het ambt verkozen, mag den titel van aartsbisschop aanne-

men vóór hij het pallium ontvangen heeft; en vóór dien tijd mag hij geene bisschoppen wijden, geene raadsvergadering zamenroepen, geen chrisma (wijolie) maken, en geene kerken wijden of geestelijken inzegenen. Als hij van het eene aartsbisdom naar het andere verplaatst wordt, moet hij om een nieuw pallium vragen, en hij mag geene aartsbisschoppelijke regten uitoefenen vóór het aangekomen is. Hij kan echter zulke regten op een ander overdragen, mits hij niet nagelaten heeft om het pallium te verzoeken. De gekozen aartsbisschop mag het kruis niet voor zich dragen, voor hij met het pallium bekleed is. Hij mag het pallium slechts in zijn eigen gebied dragen, en niet op alle tijden, maar slechts in de kerken op bijzondere feestdagen, gedurende de plegtigheden der misbediening, niet bij processiën of missen voor de dooden. Het pallium mag niet aan een ander uitgeleend, noch bij den dood aan iemand nagelaten worden, maar de aartsbisschop moet in hetzelve gewikkeld begraven worden. Innocentius III. kondigde af, dat het pallium de volheid der apostolische magt bevatte, en dat noch de functiën, noch de titel van aartsbisschop zonder hetzelve konden aanvaard worden, zelfs niet bij verplaatsing van het eene aartsbisschoppelijk gebied naar het andere.

De volgende beschrijving van de plegtigheid bij het bekleeden van een aartsbisschop met het pallium in gebruik, zal onzen lezers misschien niet onwelkom zijn: — Wanneer het pallium door den paus gezonden aangekomen is, beschrijft de prelaat, aan wien het overhandigen daarvan is toevertrouwd, den nieuw benoemden op een bepaalden dag in diens eigene kerk, of in eene andere, die tot zijne diocees behoort. Daar wordt het pallium op het altaar uitgespreid, bedekt door de zijde waarin het van Rome is gebragt. Wanneer eene plegtige mis gevierd is, neemt de prelaat, gezeten op een bidstoel voor het altaar, met zijnen bisschopsmijter op het hoofd, van den nieuw benoemden aartsbisschop, die vóór hem knielt in zijn priesterlijk gewaad, maar zonder mijter en zonder handschoenen, den eed van getrouwheid aan den apostolischen zetel af, die in de apostolische aanstelling voorgeschreven is.

Nadat de eed is afgelegd staat de prelaat op, neemt het pallium van het altaar, en hangt het over de schouders van den nieuw benoemden, die op zijne knieën ligt, zeggende:

„Ter eere van den Almagtigen God en de heilige Maagd Maria en van de heilige Apostelen Petrus en Paulus, van onzen Heer N., Paus N., en de heilige Roomsche kerk, en ook van de kerk N. aan u toevertrouwd, overhandigen wij u het *pallium, genomen van het ligchaam van den heiligen Petrus*, waarin de volheid van het Priesterambt is, met den naam en titel van patriarch (of aartsbisschop, naarmate het geval is), hetwelk gij moogt gebruiken in uwe eigene kerk op zekere dagen uitdrukkelijk vermeld in de voorregten door den apostolischen zetel verleend. In den naam des Va†ders, en des † Zoons, en des Heiligen † Geestes, Amen."

Dit gedaan zijnde gaat de prelaat naar de plaats van het altaar, waar het Evangelie ligt, en de *aartsbisschop* (nu zoo genoemd wordende) staat in het pallium op, beklimt het altaar met zijn kruis voor zich, en spreekt met ontblooten hoofde een plegtigen zegen over de verzamelden uit.

Toen de Roomsche kerk in Engeland plaats maakte voor de Anglikaansche, behield deze laatste hare aartsbisschoppen. Volgens Beda werden de eerste aangesteld ten tijde van Lucius, die voor de eerste Christenkoning van Engeland gehouden wordt. De waarheid hiervan is echter te betwijfelen, wanneer wij bedenken, dat er geene vermelding van bisschoppen in Engeland is voor het concilie van Arles in Gallië A. D. 314, waarop wij drie geestelijke dignitarissen van Engeland ontmoeten, namelijk: Eborus, bisschop van York, Restitutus van Londen en Adelphius van Colonia Londinensina; welke deze laatste plaats is, is onzeker. De oudste aartsbisschoppelijke zetel is ontwijfelbaar die van York, maar die van Londen werd door de Britsche kerken als de voornaamste beschouwd, en Gregorius I. bestemde dien tot den metropolitaanschen zetel van Engeland. In het prinsdom Wallis was te Caerleon een aartsbisschoppelijke zetel geplaatst. Ten tijde der Angel-Saksen werd de zetel van Londen naar Canterbury overgebragt, waar hij sedert steeds gebleven is. De aartsbisschop van Canterbury draagt den naam van Primaat van geheel Engeland en Metropolitaan, en de aartsbisschop van York heet Primaat van Engeland. Men spreekt hen gewoonlijk aan met Uwe Genade, en Allereerwaardste Vader in God. De aartsbisschop van Canterbury heeft den voorrang boven alle andere geestelijken, is de eerste pair van Engeland, en heeft, na de koninklijke familie, den voorrang boven alle hertogen en waardigheidsbekleeders der kroon. Volgens de gewoonte is het zijn voorregt de koningen en koninginnen van Engeland te kroonen. Volgens de wet bezit hij de magt om testamenten geldig te verklaren, en het regt te verleenen om onbeheerde nalatenschappen te administreren. Hij heeft ook de magt om ontheffing van huwelijksgeboden en dispensatiën te verleenen in alle gevallen, waarin men zich vroeger

tot het hof van Rome rigtte, en welke niet tegen de wet van God indruischen. De aartsbisschop van York bezit dezelfde regten in zijne diocees als de aartsbisschop van Canterbury in de zijne. Hij heeft den voorrang boven alle hertogen, die niet van koninklijk bloed zijn, en alle staatsdienaren behalve den lord kanselier. De aartsbisschop van Canterbury had vroeger ook het primaatschap over Ierland; alle bisschoppen van dat land werden door hem ingezegend. Hij werd door paus Urbanus II. *alterius orbis Papa* genoemd, en de altijddurende magt van pauselijk legaat werd aan zijn aartsbisschoppelijken zetel verbonden. Hij had in vroegere tijden ook eenige koninklijke voorregten, zooals dat van geld te munten. Cranmer was de laatste aartsbisschop van Canterbury, die zijne aanstelling van Rome ontving.

AARTSBROEDERSCHAPPEN, die geestelijke orden in de Roomsch-Catholieke kerk, welke oorsprong aan andere gegeven hebben, of gezag over deze uitoefenen. Zij brengen op die, welke haar onderworpen zijn, hare wetten en statuten, hare wijze om zich te kleeden en hare bijzondere voorregten over.

AARTSDIAKEN, een geestelijk beambte in de meeste bisschoppelijke kerken. Baronius en eenige andere Roomsche schrijvers zeggen, op het gezag van Hiëronymus, dat deze bediening in de Apostolische kerk bestond, daar Stefanus, zooals zij denken, een aartsdiaken was, dewijl hij door Lukas het eerst genoemd is in de lijst der diakenen, welke hij in de Handelingen der Apostelen geeft. Baronius haalt om deze meening te staven vader Augustinus aan, maar verkeerdelijk, daar diens uitdrukking niet is de eerste der diakenen, maar de eerste der martelaren. De juiste tijd der aanstelling van aartsdiakenen is onzeker. Zij schijnen hunnen oorsprong gehad te hebben in een gebruik, dat reeds vroeg in de Kerk ontstond, namelijk, dat gedurende de godsdienstoefening de bisschop of voorganger vergezeld was van een der diakenen, die naast hem bij het altaar stond, en om zijne in het oog vallende plaats de eerste of voornaamste diaken genoemd werd. Na de vierde eeuw vinden wij eerst uitdrukkelijk vermeld, dat aartsdiakenen eene hoogere orde van geestelijken vormden, die door de bisschoppen als hunne plaatsvervangers of representanten gebezigd werden en hun bisschoppelijk gezag uitoefenden. Hierdoor ontstond waarschijnlijk het gebruik van hen aan te stellen als permanente plaatsvervangers of gedelegeerden in bepaalde districten. In de zevende eeuw schijnt er slechts één aartsdiaken in elke diocees geweest te zijn, en de verdeeling van diocesen in verscheidene aartsdiakendommen had naar alle waarschijnlijkheid niet plaats voor de eerste jaren van de regering van Karel den Groote, van welken tijd wij vinden opgeteekend, dat Heddo, bisschop van Straatsburg, zijne groote diocees in zeven aartsdiakendommen verdeelde, en de aartsdiakenen als permanente ambtsbekleeders aanstelde, die niet verplaatst konden worden, tenzij om overtredingen van de kerkelijke wetten.

Het instellen van aartsdiakenen leidde in het vervolg van tijd tot aanzienlijke misbruiken, daar de bisschoppen de zaken van hun gebied geheel aan deze ambtsbekleeders overlieten, die trapsgewijze tot geen gering aanzien begonnen te klimmen, en zelfs in vele gevallen in waardigheid en invloed met de bisschoppen wedijverden. Hunne ondergeschikte stelling ter zijde zettende handelden zij ook dikwijls als onafhankelijk en zonder de minste inachtneming van den wil hunner meerderen. Ten laatste werd elke aartsdiaken een bijna onbeperkt beheerscher van zijn eigen district, en zoo groot was de invloed en de magt aan het ambt verbonden, dat zelfs wereldlijken in vele gevallen om den winstgevenden post vroegen en hem verkregen. Karel de Groote verbeterde echter dit misbruik en vaardigde in 805 een decreet uit, waarbij aan wereldlijken verboden werd het ambt van aartsdiaken te bekleeden. Niettegenstaande dit namen echter de aartsdiakenen in gezag toe. Van de elfde tot de dertiende eeuw trachtten de bisschoppen vruchteloos de toenemende heerschzucht van deze ambtenaren tegen te gaan, die door zich met de wereldsche magt te verbinden het zoo verre bragten, dat zij de bisschoppen aan hunne beheersching onderwierpen. En hunne aanmatiging werd door Rome begunstigd als een krachtdadig middel om de handen der bisschoppen zwakker te maken, en den invloed van den Roomschen stoel uit te breiden. In de dertiende eeuw slaagden de aartsbisschoppen er in om de bovenmatige heerschzucht der aartsdiakenen tegen te gaan, daar het hun gelukte de kerkvergadering een besluit te doen aannemen, waarbij den aartsdiaken verboden werd een plaatsvervanger, welken ook, te gebruiken, en zonder verlof van den bisschop een vonnis uit te spreken wegens grove misdaden. Maar vooral in het jaar 1250 werd een noodlottige slag toegebragt aan de ondragelijke heerschzucht van deze geestelijke ambtenaren, daar Innocentius IV. een besluit nam, waarbij eene nieuwe klasse van ambtskekleeders in het leven geroepen werd, die geheel van de aartsdia-

kenen afgescheiden zouden zijn. Deze werden *vicarii*, vicarissen en vicarissen-generaal, en ook *officiales* of officialen geheeten; zij werden met regterlijk gezag bekleed, en deden regt in den naam van den bisschop. Deze maatregel had de begeerde uitwerking van de magt van den aartsdiaken binnen behoorlijke grenzen terug te brengen. In het Oosten werd de bediening in het begin der achtste eeuw opgeheven.

De oorspronkelijke dienst van den aartsdiaken was de voortdurende begeleider en medehelper van den bisschop te zijn. De schrijver van de Apostolische verordeningen noemt hem den diaken, die bij den bisschop stond, en wanneer de bediening van het avondmaal begon uitriep: „Laat niemand naderkomen met nijd tegen zijnen broeder, laat niemand komen in huichelarij." Het was zijne bijzondere dienst den wijn toe te dienen aan hen, die deel namen aan het heilig avondmaal, nadat de bisschop het brood had uitgereikt. Hij moest de diensten der mindere geestelijkheid regelen, en ieder datgene aanwijzen, wat hij bij de kerkdienst te verrigten had. Hij stond den bisschop ter zijde in het beheer van de tijdelijke inkomsten der kerk, daarom noemt hem Paulinus den bewaarder der kist. De diensten van den aartsdiaken waren echter niet tot enkel wereldsche zaken beperkt. Hij moest ook den bisschop in de dienst der prediking bijstaan, en in de wijding van de mindere geestelijkheid en van andere geestelijke ambtsbekleeders. Hij had de magt de andere diakenen en de mindere geestelijkheid te berispen. Het is echter niet zeker of aartsdiakenen magt hadden over presbyters. Salmasius zegt, dat zelfs de aartspresbyter in de kerk van Rome aan hen onderworpen was. Toen het ambt het eerst werd ingesteld, werd de aartsdiaken uit de diakenen gekozen, maar in de negende eeuw schijnen eenige ten minste uit de orde der presbyters gekozen te zijn. Wegens den krachtigen bijstand, dien deze ambtenaren den bisschoppen bewezen, worden zij somtijds door oude schrijvers, alsook in het pauselijk wetboek en door het concilie van Trente, „het oog des bisschops" geheeten, en men zegt, dat hun ook een andere naam van denzelfden aard gegeven is, namelijk „het hart des bisschops" of *corepiscopi*.

In de Kerk van Rome staat de aartsdiaken boven alle andere diakenen en onderdiakenen; hij moet de kandidaten voor heilige orden onderzoeken en aan den bisschop voorstellen, en krachtens deze dienst staat de aartsdiaken boven een priester, hoewel de orde zelve beneden die van het priesterschap staat. Sedert de twaalfde eeuw heeft hij nooit het beheer gehad over de tijdelijke inkomsten der kerk, daar deze aan het beheer van een kardinaal zijn toevertrouwd, die den titel draagt van Groot Kamerheer, en bijgestaan wordt door verscheidene geestelijken der kamer.

In de Kerk van Engeland is elk bisschoppelijk gebied in verscheidene aartsdiakendommen verdeeld, en over elk van deze heeft een aartsdiaken het bestuur. Hij wordt altijd gekozen uit de orde van priesters en draagt den titel van Eerbiedwaardige. De bisschop van de diocees benoemt hem. Eenige van de aartsdiakenen van Engeland bezitten eene bijzondere magt, die andere niet hebben. Zoo heeft de aartsdiaken van Richmond het regt om prebenden weg te schenken, en de aartsdiaken van Cornwallis kan de wettigheid van testamenten bepalen. Deze bijzondere regtsmagten zijn gegrondvest op oude gebruiken, maar toch blijven de aartsdiakenen aan den bisschop ondergeschikt. De aartsdiaken in de Kerk van Engeland is niet belast met de verzorging van zielen, maar hij heeft de magt om geestelijke functiën te verrigten, zooals te schorsen, in den ban te doen, te ontzondigen, enz., en dien overeenkomstig moet hij volgens de geestelijke wet eene standplaats hebben. Hij houdt een hof, dat het hof van den aartsdiaken genoemd wordt, en dat hij op elke plaats van zijn aartsdiakendom houden mag. In dat hof doet hij uitspraak over geestelijke zaken, echter geene einduitspraak, daar er een appel is van zijn vonnis op den bisschop van de diocees. Een beambte is aan dit hof verbonden, die de registrateur heet, wiens dienst is administratie van de regtsbedeeling te houden.

AARTSDRUÏDE, het hoofd van de orde der Druïden of priesters der oude Celten of Galliërs, Britten en Germanen. De orde had bij elk volk, waar hunne godsdienst bestond, een opperpriester of aartsdruïde, die een volkomen gezag over de overige druïden bezat. In Brittanje waren er twee, die op de eilanden Anglesea en Man woonden. Uit de voornaamste leden van de orde werd de aartsdruïde benoemd, voornamelijk indien men er een kon vinden van veel geleerdheid en vroomheid, maar wanneer er verscheidene kandidaten van gelijke verdienste waren, had er eene verkiezing plaats, die somtijds aan de beslissing der wapenen werd overgelaten. De druïden klommen tot hunne voornaamste waardigheden op langs zes verschillende graden, die door verschillende kleederdragt onderscheiden waren. De aartsdruïden vormden de zesde of hoogste dezer orden, en schijnen geheel en al bedekt te zijn geweest met een langen mantel en golvende opperkleederen, met eene eikenkroon op het hoofd en een scepter in de hand. Bij gelegenheid

der groote plegtigheid van het snijden van den eikenmistel moest de aartsdruïde in het wit gekleed in den eik klimmen, den mistel met een gouden sikkel afsnijden, en hem opvangen in een witten mantel, die over zijne hand was gelegd. Deze groote plegtigheid had altijd plaats op den zesden dag der maan. Zie Druïden.

AARTSENGEL, de voornaamste onder de engelen (zie Eng.). Het is onder de godgeleerden een onderwerp van veel verschil van meening geweest, of de titel aartsengel een geschapen engel aanduidt, of slechts eene benaming is van onzen Heer Jezus Christus, die de Heer der engelen is, terwijl overheden en magten aan hem ondergeschikt zijn gemaakt. Vele uitleggers van de Openbaring verklaren, dat in Hoofdstuk XII : 7, waar van Michaël gezegd wordt, dat hij en zijne engelen krijgden tegen den draak en dieus engelen, door Michaël Jezus Christus bedoeld wordt. En dezelfde uitlegging wordt gegeven aan Dan. XII : 1: „En te dier tijd zal Michaël opstaan, die groote vorst, die voor de kinderen uws volks staat; als het zulk een tijd der benaauwdheid zijn zal, als er niet geweest is, sints dat er een volk geweest is, tot op dienzelven tijd toe; en te dier tijd zal uw volk verlost worden, al wie gevonden wordt geschreven te zijn in het boek." In den brief van Judas wordt Michaël de aartsengel genoemd: „Maar Michaël, de archangel, toen hij met den duivel twistte, en handelde van het ligchaam van Mozes, durfde geen oordeel van lastering tegen hem voortbrengen, maar zeide: de Heere bestraffe u!" Deze passage schijnt tegen de veronderstelling te getuigen, dat de aartsengel de zoon van God was, omdat zij hem lang voor zijne vleeschwording voorstelt als onder het gezag der wet, en zich onthoudende van het bezigen van verwijtende taal uit eerbied voor God. De Joodsche rabbijnen schrijven vele verwonderlijke dingen aan Michaël toe. Zij geven hem de voornaamste heerschappij en het hoogste gezag onder de engelen, en schrijven de verschijningen van den Messias, waarvan in het Oude Testament sprake is, aan dezen engel toe. Zij veronderstellen, dat er vier engelen zijn, die aanhoudend staan om den troon van God in de hemelen, en nooit naar deze lagere wereld afdalen. Deze vier engelen zijn Michaël, die aan de regterzijde van den troon staat; Gabriël, aan de linkerzijde; Uriël, die er vóór, en Rafaël, die er achter staat. Dat de aartsengel onderscheiden moet worden van onzen Zaligmaker blijkt duidelijk uit 1. Thess. IV: 16: „Want de Heere zelf zal met een geroep, met de stem des archangels, en met de bazuine Gods nederdalen van den hemel; en die in Christus gestorven zijn, zullen eerst opstaan." Bovendien wordt Michaël, die in den zendbrief van Judas „de archangel" geheeten wordt, in Daniël „een van de eerste vorsten" genoemd, hetgeen duidelijk te kennen geeft, dat hij een engel, en niet de heer der engelen is. Indien de laatste zin op engelen moet slaan, brengt hij er ons toe aan eene tweede hierarchie van engelen te denken, eene leer, die door eenige van de eerste Christen-schrijvers, meer voornamelijk door Dionysius den Areopagiet onderwezen werd, die de engelen in drie klassen verdeelde: de hoogste, de middelste en de laagste; de hoogste, die uit cherubijnen, serafijnen en troonen; de middelste, die uit heerschappijen, deugden en magten; en de laagste, die uit vorstendommen, aartsengelen en engelen bestond. Elke dezer klassen is weder in drie andere verdeeld, zoodat er in het geheel negen orden van engelenkoren zijn. Zulk eene indeeling in klassen van het engelenheir heeft niet den geringsten grond in het Woord Gods, hoewel eene ondergeschiktheid onder de engelen in eenige gedeelten aangeduid schijnt te worden. Het is opmerkenswaardig, dat het woord aartsengel in de Heilige Schrift steeds in het enkelvoud wordt gebruikt. Het is moeijelijk met eenige zekerheid de juiste beteekenis er van te bepalen.

AARTSFLAMEN. De oude Britten, die eenigermate de Heidensche leer der Romeinen hadden aangenomen, gaven den naam van flamens aan de priesters hunner Heidensche goden, terwijl de voornaamste dezer priesters aartsflamens genoemd werden. Foxe vermelt in zijn Boek der Martelaren, dat toen het Christendom in Brittanje werd verbreid, tegen het einde van de tweede eeuw, er acht en twintig priesters waren, die flamens werden genoemd, en drie aartspriesters, die aartsflamens waren geheeten en het toezigt hadden over de andere. Deze acht en twintig flamens werden in acht en twintig bisschoppen veranderd, en de drie aartsflamens in drie aartsbisschoppen. Deze geschiedenis steunt op eene zeer onwaarschijnlijke legende, maar in allen gevalle kan het bestaan van flamens en aartsflamens in Brittanje in een vroeg tijdperk niet in twijfel getrokken worden. Zie Flamen.

AARTSKAPELLAAN, een naam gegeven aan den voornaamsten van die geestelijken, welke de Frankische vorsten gewoon waren uit te kiezen om het hof te vergezellen en de kerkedienst te verrigten. Deze dignitaris en zijne geestelijken oefenden door hun aanhoudenden en vertrouwelijken omgang met den vorst een belangrijken invloed uit op de zaken der kerk.

AARTSPRESBYTER of AARTSPRIESTER, de voornaamste van de presbyters in de eerste Christelijke kerk, een waardigheidsbekleeder, die naast den bisschop zat, en onmiddellijk onder dezen gezag uitoefende. De eerste van de vroegere schrijvers, die van aartspresbyters gewag maakt, is Hiëronymus, die van slechts één spreekt als verbonden aan elke kerk. Deze was niet altijd de oudste presbyter van de kerk, maar werd gekozen uit het collegie van presbyters naar welgevallen van den bisschop. Hij moest den bisschop in het beheer der inkomsten bijstaan, en bij diens afwezigheid de bisschoppelijke dienst in de kerk vervullen. Zoo groot was de invloed van de aartspresbyters, dat zij er gewoonlijk in slaagden den bisschopszetel te verkrijgen, wanneer hij ledig was. Gregorius Nazianzenus noemt den oudsten priester aartspresbyter, en zijne dienst komt overeen met die van de *Protopapas* (zie PROT.) in de Grieksche kerk. De aartspresbyters namen trapsgewijze in gezag en aanzien toe, en bereikten van de vijfde tot de achtste eeuw het toppunt van hunnen invloed, daar zij bisschoppelijke zetels als wijbisschoppen en vicarissen-generaal bezetten. Verscheidene takken van bestuur hielden zij onder hun volkomen beheer; zij trachtten zelfs met de bisschoppen op één lijn te komen, en zoo ontstond er menigmaal twist en strijd. Ten laatste zochten de bisschoppen, die gevoelden, dat de presbyters gevaarlijke mededingers geworden waren, hun toenemenden invloed tegen te gaan, en daarom begunstigden zij de *Aartsdiakenen* (zie AARTSD.) om hen in toom te houden. Dit begint zich voor het eerst te vertoonen op het vierde concilie van Carthago, en ten laatste vaardigde Innocentius III. in de twaalfde eeuw een besluit uit, waarbij zij aan het gezag van den aartsdiaken onderworpen werden. Eenige schrijvers zijn van gevoelen, dat de dienst der aartspresbyters van de oude Kerk eenigzins overeenkomt met die van de dekenen in nieuwere hoofdkerken.

AARTSVADER. Zie PATRIARCH.

AARTSSYNAGOGIST. Zie het artikel SYNAGOGE.

AB, de elfde maand van het burgerlijk en de vijfde van het godsdienstig jaar bij de Joden. Zij bestaat uit dertig dagen en komt overeen met een gedeelte van onze maanden Julij en Augustus. Op den eersten dag van de maand Ab, vasten de Joden ter gedachtenis van den dood van Aäron, en op den negenden houden zij een zeer streng vasten ter herinnering van de verwoesting van Salomo's tempel door Nebukadnezar, en ook van de verwoesting van den tweeden tempel door de Romeinen onder Titus Vespatianus, daar Josephus verklaart, dat beide gebeurtenissen op denzelfden dag van dezelfde maand hebben plaats gehad. De Joden vasten op dezen dag nog om eene andere reden, en wel ter gedachtenis van het edict van keizer Hadrianus, waarbij hun verboden werd in Judea te blijven, of zelfs de verwoesting van Jeruzalem te beweenen. De diensten in de synagoge op dezen vastendag zijn lang; de morgendienst duurt zes uur, van zes tot twaalf ure. Het boek der Klaagliederen wordt gelezen met nog andere lessen, die voor de gelegenheid passende zijn. Alle arbeid wordt gestaakt gelijk op den Sabbath, en van zonsondergang tot zonsondergang van den volgenden dag wordt een streng vasten gehouden. Men veronderstelt, dat dit het vasten is, dat Zacharias „het vasten der vijfde maand" noemt. Op den achttienden dag werd er gevast, omdat de avondlamp in den tempel uitging ten tijde van de regering van Achaz. Ab is ook de naam van de laatste der zomermaanden van den Syrischen kalender. Op den eersten dag dezer maand begint dat vasten — hetwelk duurt tot aan den vijftienden —, dat door Oostersche Christenen gehouden wordt onder den naam van het *vasten van onze Liere Vrouwe*. De zesde dag heet *Tegialta* of *verheerlijking*, ter gedachtenis van de verheerlijking van onzen Heer, en de negen en twintigste dag wordt gevierd ter herinnering van het onthoofden van Johannes den Dooper.

ABADIRES, een naam, welke volgens Augustinus gegeven werd aan de hoogere klasse van Carthaagsche godheden, die overeen kwamen met de *Dii majorum gentium* der Grieken en Romeinen. In de Romeinsche mythologie was het de naam van een steen, die aangebeden werd, omdat hij door Saturnus was ingeslikt.

ABARIS, een priester van Apollo door Herodotus vermeld. Hij kwam uit de Kaukasische streken naar Griekenland, dewijl zijn eigen land door de pest bezocht werd. Zijne magt om te profeteren, zoowel als zijne Scythische kleeding en eenvoudigheid van zeden, wekte niet weinig belangstelling in Griekenland op. Hij reisde van plaats tot plaats, had ter eere van Apollo eene pijl bij zich, en gaf godspraken. Toland beweert in zijne Geschiedenis der Druïden, dat Abaris een druïde van de Hebriden geweest moet zijn, daar eene pijl een deel uitmaakte van het costuum van een druïde. Zijne geschiedenis schijnt geheel en al mythisch te zijn; men zegt, dat hij zonder aardsch voedsel leefde en op eene pijl door de lucht vloog. Er bestaat veel twijfel aangaande den tijd, waarop hij in Griekenland verscheen. Lobeck veronderstelt, dat het

in de twee en vijftigste Olympiade geweest is, dat is, ongeveer 570 v. C.

ABASSINEN, eene secte van de Grieksche kerk, die eene uitgestrekte en boschrijke streek langs de kust van de Zwarte zee bewoont. Zij schijnen een ruwe tak van de Circassiërs te zijn en leven voornamelijk van plundering en zeeroof. Door hunne afgezonderde woonplaats zijn zij van vele leerstellingen en gebruiken van de Oostersche kerk, waartoe zij in naam behooren, afgeweken. Zij houden verscheidene vastendagen. Zij gelooven aan de zeven sacramenten, houden de biecht voor een dezer, maar belijden noch het aantal, noch den aard hunner zonden, en vergenoegen zich slechts met in het algemeen uit te roepen: „Ik heb gezondigd, ik heb gezondigd." Bij de herhaling dezer woorden ontvangt de boeteling in weinige woorden de absolutie en eenige zachte slagen op zijne zijde met een olijftak. Bij zware misdaden, zooals moord, echtbreuk en diefstal, worden zij echter dikwijls duchtig gegeeseld. De bisschop neemt somtijds de biecht af, en als de boeteling belijdt eene zware misdaad begaan te hebben, staat hij op en roept na eene scherpe berisping gegeven te hebben: „Hebt gij dat gedaan? Vreest gij God niet? Gaat tot hem en kastijdt hem dertig- of veertigmaal." Bij de Abassinen wordt het huwelijk gesloten door eene wederzijdsche belofte van liefde en getrouwheid in tegenwoordigheid van bevoegde getuigen. Hunne begrafenisplegtigheden hebben plaats onder geschreeuw en verzuchtingen. De nagelaten betrekkingen slaan zich, en de vrouwen mismaken haar aangezigt, terwijl de priester een *requiem* ter eere van den overledene leest en het lijk met reukwerk besproeit. Zij leggen hunne dooden in kisten gemaakt van uitgeholde boomstammen en omwonden met wijngaardsranken. Na het verrigten der begrafenisplegtigheden brengen zij levensvoorraad te voorschijn, en zetten dien op de graven hunner afgestorven vrienden.

ABATA, *ontoegankelijk*, een woord gegeven aan het sanctuarium of de plaats van het hoogaltaar in oude Christenkerken, omdat dat gedeelte zorgvuldig door hekwerk was afgesloten, en dus voor de menigte ontoegankelijk was gemaakt. Niemand behalve de geestelijkheid, zooals Eusebius ons berigt, mogt die plaats gedurende de godsdienstoefening betreden, en daarom werd zij *abata* of *adyta* genoemd. Maar dit gedeelte der kerk is in alle eeuwen niet even ontoegankelijk geweest. Ten tijde der Hervorming klaagde Bucer er luide over, dat het sanctuarium van het overige gedeelte der kerk afgescheiden was, daar dat gebruik slechts diende om de priesterschap trotsch te maken, doch het sanctuarium is in Luthersche en Roomsche kerken nog steeds een afgescheiden gedeelte van het gebouw.

A, B, GEZANGEN. In de vierde eeuw werden in navolging van de acrostische poëzij der Hebreën, gezangen van dezen naam zamengesteld, waarvan elk vers of elk gedeelte met de eerste en volgende letters van het alphabet in geregelde orde begon. Augustinus maakte een gezang van deze soort tegen de Donatisten, om door het volk van buiten geleerd te worden, en in navolging van den 119den psalm verdeelde hij het volgens de orde der letters van het alphabet in even zoovele deelen. Daarom werden deze gezangen A, B, psalmen of gezangen geheeten, daar elk gedeelte zijne eigene letter aan het hoofd had, en het antwoord of *hypopsalma* aan het einde van elk gedeelte niet door koorzangers maar door al de aanwezigen moest herhaald worden, welke in de oude Christelijke kerk over het algemeen deel aan het gezang schijnen gehad te hebben.

ABBA, een woord, dat in de Syrische taal *mijn vader* beteekent. In de Heilige Schrift wordt het dikwijls op God toegepast. Het is een Joodsche eeretitel, die aan zekere rabbijnen, Tanaïten geheeten, gegeven wordt. Die naam werd in de middeleeuwen ook somtijds aan den pater van een klooster geschonken. In de Syrische, Coptische en Ethiopische kerk is Abba een titel, welke gewoonlijk aan de bisschoppen wordt gegeven, terwijl de bisschoppen zelve den titel slechts aan den bisschop of patriarch van Alexandrië geven. Daarom was het volk gewoon dezen laatsten dignitaris Baba of Papa te noemen lang voor dat de bisschop van Rome dien naam ontving. Waarschijnlijk is het woord *Abt* van Abba afgeleid.

ABBUTO, een van de afgoden, die in Japan aangebeden worden. Deze god geneest, volgens de Japanners, vele hardnekkige ziekten, en verleent een gunstigen wind en een snellen overtogt over de zee. Om derhalve dien god voor zich te winnen binden Japanesche zeelieden en passagiers gewoonlijk eenige kleine geldstukken aan stokken, en werpen die van het schip in zee om aan Abbuto te offeren, maar de priesters trachten de munten op te visschen voor hun eigen gebruik, terwijl zij het volk diets maken, dat de offeranden door den god zijn aangenomen. Het gebeurt zelfs dikwijls, dat de god Abbuto, als een zijner priesters gekleed, in eene boot komt om deze offerande te vragen, en dan blijft hij nabij de kust, totdat het schip uit gezigt van het land is.

ABDALEN, een naam aan eene zeer bijzondere

Een Abdaal, Santon of Calender.

MOHAMEDAANSCHE SECTE VAN BWEEPERS.

J.C. de Buisonjé, Nieuwediep.

klasse van mannen onder de Mohamedanen gegeven, die hunnen naam ontleend hebben aan hunne geheele toewijding aan God. Zij worden ook Santons, en door Ricault Calenders of Calenderanen genoemd. Zij gaan blootshoofds en blootsvoets, half bedekt met het vel van een beer of een ander wild dier, en met een lederen gordel om hun midden, waaraan een zak hangt. Eenige van hen hebben om het midden van hun ligchaam een koperen slang, welke hun door hunne doctoren als een teeken van geleerdheid gegeven is. Hunne meeningen zijn van een gevaarlijken aard, daar zij alle goede orde in de maatschappij willen omkeeren, geloovende dat alle daden onverschillig zijn, en dat God in de verblijven van den zedelooze even goed als in de moskeën gedient wordt. Zij hebben eene soort van knods in de hand, die zij gebruiken als de toovenaars hunne roeden. Zij houden zich voornamelijk bezig met rond te zwerven en reliquiën te verkoopen, zooals het haar van Mohamed en andere artikelen, ten einde de bijgeloovigen en zwakken van geest te bedriegen.

ABDIJ, eene vereeniging van personen van eene van beide seksen, die zich van de wereld hebben afgescheiden, en zich hebben afgezonderd om hunnen tijd door te brengen in het gebed en in geestelijke overdenkingen. De naam *Abdij* wordt ook gegeven aan het gebouw, waarin zulke personen wonen. Deze ordehuizen, zooals zij gewoonlijk genoemd worden, zijn in Roomsch-Catholieke landen zeer talrijk; elk er van is onderworpen aan het gezag van een abt of eene abdis, die aangesteld is om al de regelen van de instelling ten uitvoer te leggen. De uitvoerende magt berust bij de personen, die aan het hoofd van de kloosters of van de geheele vereeniging geplaatst zijn, de wetgevende magt berust bij de gemeente, waartoe het klooster behoort. Zaken van gewigt, die betrekking hebben op bijzondere kloosters, worden in kloosterkapittels uitgemaakt; die, welke de geheele orde betreffen, worden op algemeene vergaderingen overwogen. Abdijen waren bij hare eerste instelling de vruchten van Christelijke milddadigheid en vroomheid, maar in de meer bedorven eeuwen der Kerk ontstonden tallooze verkeerdheden uit deze vereenigingen. In Egypte, Syrië, Palestina en andere landen, waar het kloosterleven zijn oorsprong had, werden geene abdijen of kloosters noodig geoordeeld; de monniken leefden afgescheiden zonder in eene orde te zijn vereenigd of onder één dak zamen te wonen. Eerst in de vierde eeuw werd het plan van eene geregelde broederschap van monniken, die te zamen in één klooster woonden, door Pachomius, een leerling van den Egyptischen monnik Antonius, die voor den stichter van het kloosterleven gehouden wordt, voorgesteld. Zoo snel verspreidde zich de zucht naar het afgezonderde leven eens monniks door de maatschappij, dat bij den dood van Pachomius in 348, er in Egypte alleen niet minder dan 76,000 mannen en 27,000 vrouwen waren, die het kloosterleven hadden omhelsd. Toch was tot het midden der zesde eeuw het kloosterleven niet tot een geregeld stelsel gebragt. Omstreeks dien tijd echter, in 529, stelde Benedictus van Nurcia eene nieuwe orde van monniken in, en bouwde hij een klooster, dat nog te Monte Casino nabij Napels bestaat. De gestrengheid, waarmede de monniken dezer orde behandeld en in tucht gehouden werden, werd daarop over het algemeen in Europa nagevolgd. Het aantal kloosters werd vermeerderd, en de grooten en rijken bragten hunne schatten ten offer om ze te onderstennen, denkende daardoor het voordeel van de gebeden te krijgen dergenen, die de bewoners van zulke instellingen waren. Elke abdij of klooster bestond gewoonlijk uit drie hoofdvertrekken: het oratorium of de kapel, waar de monniken te zamen kwamen om te bidden of de openbare eeredienst bij te wonen; de eetzaal, waar zij te zamen hunne maaltijden gebruikten, en de slaapzaal, die zich gewoonlijk in het bovengedeelte van het gebouw bevond en in afzonderlijke cellen voor de monniken was verdeeld. Behalve deze kamers bevatten de groote abdijen gewoonlijk een kloostergang of middenvertrek, waarin de monniken gewoon waren op zekere uren bijeen te komen; de bibliotheek, waar de boeken en oorkonden bewaard werden; de vertrekken van den abt, en andere kleinere vertrekken.

Abdijen werden reeds spoedig na de verbreiding van het Christendom ook in de Nederlanden gesticht, en daar sommige rijkelijk begiftigd werden, kwamen zij in het bezit van groote geldsommen en landerijen. Eene der voornaamste was de abdij van Egmond in 889 voor Benedictijner nonnen gebouwd. Zij werd niet lang na hare stichting verbrand en door graaf Dirk II. van steen herbouwd, die er tevens monniken van dezelfde orde in stede van nonnen in plaatste. Zij kreeg vele inkomsten en voorregten o. a. de benoeming van 24 parochiekerken en 15 kapellanijen. Toen in 1559 te Haarlem een der nieuwe bisschoppelijke zetels in de Nederlanden opgerigt was, werd deze abdij met al hare rijke inkomsten aan den bisschop te zijner staatvoering overgegeven. In het jaar 1572 werd zij door Sonoy ten eenemale vernield en de

uitmuntende bibliotheek, bestaande in vele oude gedrukte en geschreven boeken, benevens kostbare kelken en kerksieraden, geheel en al verbrand.

Eene andere beroemde abdij was die van Rijnsburg, gesticht door Petronella van Saksen, zuster van keizer Lotharius II., die haar slot, hetwelk te Rijnsburg stond, in eene abdij voor adellijke jonkvrouwen veranderde. In het jaar 1133 bragt zij uit een klooster in Saksen derwaarts de eerste nonnen over en stelde haar onder de orde van den H. Benedictus, levende naar de regels van Clugny. Wegens den rang en het vermogen der stichteres bekwam welhaast deze abdij eene uitstekende vermaardheid en meer dan gewonen rijkdom. Zelfs de pausen schonken er menigvuldige voorregten aan, en de inkomsten klommen eerlang tot *f* 100,000, eene zeer aanzienlijke som voor dien tijd. Aan het vermogen der stichting was de luister der abdis geëvenredigd. Haar titel was *vrouwe en abdis van Rijnsburg*. In den dagelijkschen omgang noemde men haar *mevrouw*. Wanneer daarenboven de abdis haren naam teekende, voegde zij er achter: *Abdis door Gods genade*. Vorsten en koningen plagten de abdis altijd met eene kniebuiging te groeten. Karel V., die haar eens in 1537 ontmoette, stapte van zijn wagen, boog zich met de eene knie ter aarde, en begroette haar met den titel van *mijne gebiedende vrouwe van Rijnsburg*, en bleef in die houding, totdat hij door de abdis werd opgeheurd. De abdissen waren steeds dochters uit de doorluchtigste Nederlandsche geslachten, somtijds zusters of dochters van 's lands graven; de nonnen behoorden tot den bekenden en alouden adel. Deze werden niet *zusters* maar *juffers* genoemd, en mogten in den namiddag zich met 's lands edelen met dansen, rijden en andere soortgelijke vermakelijkheden verlustigen. Zij waren 40 in getal, en hoog geroemd wegens hare gastvrijheid en liefdadigheid.

Maanden lang nestelden zich de Spanjaarden bij 't beleg van Leiden in het verlaten klooster, en bij een der strooptogten staken burgers der stad de ledige gebouwen in brand, en gaven het vermaarde gesticht aan verwoesting prijs. De laatste abdis was Stefana van Rossum, die na de verwoesting te Leiden heeft gewoond en daar in 1603 overleden is. Nadat twee achtereenvolgende vrouwen het bestuur hadden uitgeoefend over de goederen der abdij, onder den titel van *vrouwe van Rijnsburg*, zijn deze goederen gekomen aan de ridderschap van Holland.

Allerwege werden de abdijen ten tijde der Hervorming opgeheven; zij werden dikwijls veranderd in hospitalen voor de zieken of opvoedingsgestichten voor de kinderen.

Hoewel de opheffing der abdijen, uit een godsdienstig en staatkundig oogpunt beschouwd, niet anders dan weldadig kon zijn, is het niet te loochenen, dat deze instellingen veel goeds hebben te weeg gebragt. Letterkunde en godsdienst vonden er eene schuilplaats in tijden van onrust. Als in eene voorraadschuur werden de kostbare manuscripten en historische oorkonden er in bewaard, die anders verloren geraakt zouden zijn. Veel belangrijks op het gebied der geschiedenis zijn wij haar verschuldigd. In de donkere eeuwen waren de abdijen de eenige woonplaatsen der geleerdheid, hetzij van wereldlijken of godsdienstigen aard. Zie Monnikenstand, Klooster.

ABDIS, de voogdes van een nonnenklooster, die hetzelfde gezag uitoefent als een abt in een klooster voor monniken. Wanneer zij in hare waardigheid treedt, wordt zij ingezegend door den bisschop, overeenkomstig een vorm in het *Pontificale Romanum* voorgeschreven. De plegtigheid geschiedt op de volgende wijze: — De bisschop komt uitgedoscht in zijne geheele bisschopskleeding, en de mis wordt gevierd. De nieuwe abdis woont in haar gewaad de mis bij. Zij verschijnt tusschen twee oudere matronen met de rol harer aanstelling in de hand, behoorlijk gezegeld en voor echt verklaard. Nadat de mis geëindigd is, knielt zij voor den bisschop neder en legt in zijne handen den volgenden eed van getrouwheid aan den prelaat haren ordinarius af: — „Ik, N., op het punt van gewijd te worden als Abdis van het klooster N., beloof in de tegenwoordigheid van God en zijne heiligen, en deze plegtige vergadering van zusters, getrouwheid en gepaste onderwerping, gehoorzaamheid en eerbied aan mijne moeder, de kerk van N., en aan u N., mijn Heer, Patriarch (of aartsbisschop, of bisschop) van genoemde kerk en uwe opvolgers, overeenkomstig de instellingen der gewijde canons, en zooals het *onschendbare* gezag van den paus beveelt. Zoo waarachtig helpe mij God en deze de heilige Evangeliën van God." Men moet opmerken, dat bij dezen eed de abdis niet, gelijk de abt, onmiddellijke afhankelijkheid van en onderwerping aan den pauselijken stoel zweert, maar slechts aan den bisschop van de diocees, zoodat alle locale vrouwelijke twisten en beroepen in kloosters in de diocees, waartoe zij behooren, beslist worden en eindigen. Indien de abdis onder geene plaatselijke regtsmagt gesteld is, is de eed, welken zij aflegt, deze: — „Ik, N., van het klooster N., van de orde van St. N., van de diocees N., zal van dezen tijd

af gehoorzaam zijn aan den heiligen Apostel Petrus en de heilige Roomsche kerk, en aan onzen Heer, Heer N., en zijne opvolgers kerkwettelijk aangesteld, en aan u zoo lang gij mijn geestelijk opperhoofd zijt, overeenkomstig den regel van onzen heiligen vader N. en de instellingen van de voornoemde orde." Na de Litanie worden dezelfde twee gebeden gebruikt als bij de wijding van een abt. Dan volgt de *Praefatie*, waarin de bisschop zegt: „O heilige Heer, Almagtige Vader, eeuwig God, stort door onze gebeden op deze uwe dienstmaagd den overvloedigen geest van Uwen zeegen uit." Bij dit woord legt de bisschop met uitgestrekte armen beide handen, zonder de vingers van elkander te scheiden, op het hoofd van de nieuwe abdis, zeggende: „Moge zij, die door U gekozen heden door de oplegging onzer handen tot abdis is gewijd, Uwer heiligmaking waardig blijven, en hierna nooit als onwaardig van Uwe genade gescheiden worden." Hierop neemt de bisschop zijne handen van het hoofd der abdis, en ze wederom uitgestrekt voor zijne borst houdende, gaat hij voort met de *Praefatie*, een lang gebed om het verleenen van godvruchtige deugden, dat met deze woorden eindigt: „Dat zij, U zoo dienende, o Heer, door Uwe goedheid, met een rein hart, onberispelijk in al Uwe bevelen, met vermeerderden woeker den prijs der roeping van boven, en met honderdvoudige vruchten en de kroon der regtvaardigheid Uwe beloonингen van hemelsche schatten moge verwerven." De bisschop geeft dan aan de abdis den regel harer orde over met deze woorden: „Ontvang den regel door de heilige vaders gegeven om de kudde door God aan u toevertrouwd te leiden en te bewaken, naar mate God zelf u kracht geven, en de menschelijke zwakheid veroorloven zal. Ontvang het moederlijk toezigt over de kudde des Heeren en de zorg voor de zielen, en wees, wandelende naar de voorschriften der Goddelijke wet, hare geleidster naar de hemelsche erfenis, onder den bijstand van onzen Heer Jezus Christus!" Bij dit gedeelte van de plegtigheid besprenkelt de bisschop den witten sluijer met wijwater, zoo de abdis nog geene non is, en dien gewijd hebbende plaatst hij hem op haar hoofd op zulk eene wijze, dat hij los over hare borst en schouders hangt, zeggende: „Ontvang den heiligen sluijer, opdat men moge weten, dat gij de wereld veracht hebt, en gij u in waarheid en nederigheid, met al de kracht uws harten, er aan hebt onderworpen *voor altijd eene vrouw van Jezus Christus te zijn*, die u behoede voor alle kwaad, en u naar het eeuwige leven leide." De abdis den sluijer ontvangen hebbende biedt daarop den bisschop, terwijl zij nog op hare knieën voor hem ligt, twee groote brandende waskaarsen aan, en kust de bisschoppelijke hand. Zij wordt nu door den bisschop op den stoel harer voorgangster geplaatst, nadat de volgende vermaning gegeven is: „Ontvang volkomene en vrije magt om dit klooster en deze vergadering te besturen, en alles wat tot zijne in- en uitwendige, geestelijke of wereldsche zaken behoort. Sta vast in de regtvaardigheid en de heiligheid, en behoud de plaats u door God aangewezen, want God is magtig, opdat Hij aan u zijne genade moge vermeerderen." De abdis ontvangt daarop de hulde der zusters, en de kus der zusterschap gegeven en ontvangen hebbende, treedt zij in haar ambt van bestuurster van het klooster. Hare magt over de nonnen is volkomen. Zij mag wel is waar de geestelijke functiën verbonden aan het priesterschap, waarmede de abt gewoonlijk bekleed wordt, niet uitoefenen, maar er zijn voorbeelden van abdissen, die het voorregt hadden een priester last te geven om voor haar te handelen. Er was een tijd, dat abdissen aanspraak maakten op eene magt bijna gelijk aan die van de priesterschap, en zoo sterk namen zij in rang en gezag toe, dat het omstreeks 813 noodig werd het voorgewende regt van de abdissen om te wijden, te ordineren en andere priesterlijke diensten te verrigten, op te heffen. Op het concilie van Beconfield in Kent zetten abdissen hare handteekening zoowel als abten en andere geestelijken. Dit staat opgeteekend als het eerste voorbeeld van zulk eene aanmatiging van gelijkheid met de priesterschap. De nonnen moesten ook een tijd lang bij de abdissen biechten, maar deze bevonden, dat dit van zoovele ongemakken vergezeld ging, dat zij hieraan spoedig een einde maakten. Het schijnt, dat in een vroeg tijdperk van de kerkgeschiedenis van Brittanje, de magt der abdissen buitengewoon groot was. Lingard zegt, dat gedurende de twee eerste eeuwen na de verbreiding van het Christendom in dat land, bijna alle kloosters gebouwd waren volgens het beginsel van die van Fontevrault, welke zoowel monniken als nonnen onder het bestuur eener abdis bevatten, zoodat de mannen aan de vrouwen onderworpen waren. De abdij van St. Hilda te Whitby was zoodanig. In een gedeelte was eene zusterschap van nonnen, en in een ander eene broederschap van monniken, die beiden aan het gezag der abdis onderworpen waren. In de kloosters van den tegenwoordigen tijd is evenwel de abdis, hoewel de meest bepaalde ondergeschiktheid van de zusters aan haar overal gehandhaafd wordt, geheel en al onder het toezigt en bestuur van den bisschop van de

diocees, zoodat eenig misbruik van gezag in het bestuur der nonnen aan hare zorg toevertrouwd onmiddellijk wordt tegengegaan. Zie NON, NONNENKLOOSTER.

ABECEDARIÏ, spotnaam der wederdoopers, omdat zij aanvankelijk alle wetenschappen, zelfs lezen en schrijven, verwierpen.

ABELIETEN, ABELIANEN, ABILIËRS, ABELOÏDEN, ABELONIETEN, eene kleine secte, die kort bestaan heeft, en volgens Augustinus in de diocees van Hippo, in Afrika, in de vierde eeuw ontstaan is. Zij ontleenden hunnen naam aan Abel, den zoon van Adam, die, zooals zij zeiden, hoewel gehuwd in een staat van onthouding van echtelijke gemeenschap had geleefd. Dit voorbeeld zochten zij na te volgen, en daarom trouwde elke man een klein meisje, en elke vrouw een kleinen jongen, met welke zij leefden, en die zij tot hunne erfgenamen maakten, zich verbeeldende, dat zij op deze wijze letterlijk vervulden, wat Paulus zegt (1. Cor. VII : 29) : „opdat ook die vrouwen hebben, zouden zijn als niet hebbende." Van deze secte, die zulke ongerijmde denkbeelden had, kon men niet verwachten, dat zij lang zoude bestaan. Wij vinden dan ook opgeteekend, dat zij tijdens de regering van keizer Arcadius ontstond, en slechts tot den tijd van Theodosius voortduurde. Eenige schrijvers hebben het betwijfeld, of zulk eene secte wel ooit bestond, maar zelfs op den huidigen dag worden gevoelens van eenigzins dergelijken aard onder de Shakers (spr. *Sjeekers*) in Noord-Amerika gevonden.

ABELLIO, de naam van eene Heidensche godheid, gevonden in inscriptiën, welke te Comminges in Frankrijk ontdekt zijn. Hij is de Celtische Belen, Belin, Abelio, zijne hulp werd aan de zieke-sponde ingeroepen. Ook te Autun was hem een heiligdom boven eene warme gezondheidsbron gewijd. Geheiligd was hem het bilzenkruid, naar hem Belinuntia of Apollinaris genoemd. Met het sap daarvan bestreken de Galliërs hunne pijlen om des te zekerder de herten te treffen. Eenige schrijvers, zooals Cæsar, hebben gemeend, dat Abellio hetzelfde is als Apollo. Door andere wordt Belus of Baäl (zie BAAL), eene Syrische godheid, waarvan in het Oude Testament sprake is, voor den wortel van het woord gehouden.

ABESTA of AVESTA, de oudste oorkonden van de leerstellingen der Perzische Magi. Deze geschriften worden aan Zoroaster toegeschreven en behooren tot een zeer vroeg tijdperk, dat nog niet met juistheid en zekerheid bepaald is. Het is waarschijnlijk, dat toen zij zamengesteld werden, of ten minste toen de leerstellingen er in vervat voortgeplant werden, de op overlevering gegronde waarheden, die de oorspronkelijke godsdienst uitmaakten, in Perzië door eene grove sterrenaanbidding bedorven waren. Het doel van de leer van Zoroaster was de godsdienst te hervormen en te zuiveren door haar tot spiritualismus terug te brengen, dat is, door de tastbare wereld voor te stellen als het omhulsel en symbool van de geestelijke wereld. De Abesta of Zend-avesta, zooals zij dikwijls genoemd wordt, bevat twee soorten van oorkonden : 1. de Vendidad, geschreven in de Zend taal, welke voornamelijk liturgisch is ; 2. de Boundschjesch of datgene wat van het begin af geschapen is, geschreven in het Pehlvi dialekt. Het eerstgenoemde werk bevat, te midden van eene menigte gebeden en voorschriften aangaande plegtigheden, eenige leerstellingen van een vreemden aard, en het laatstgenoemde bevat eene leer der wereldwording, welke veel licht verspreidt over vele gedeelten van de leer der Zend-avesta. Uit deze leer der wereldwording ontstaat eene verscheidenheid van ideën betreffende de gemeenschap van menschen met God en van de menschen onderling. De denkwijzen betreffende sterrekunde en landbouw, die zij bevat, zijn, onder deze hemelsche en aardsche betrekking, eene afspiegeling van de verstandelijke ontwikkeling van de geheimzinnige broederschap der Magi, eene vereeniging van priesters, die voor Medië en Perzië was, wat de Brahminen voor Indië geweest zijn.

De Abesta bevat niet zoo zeer een stelsel van godsdienst als van wijsbegeerte, maar daar zij evenwel de grondbeginselen van de oude Perzische godsdienst ontvouwt, kan het nuttig zijn eene korte schets van hare bijzondere leerstellingen te geven.

In het begin bestond de grenzelooze Tijd, onder dezen naam erkent de Abesta de oorspronkelijke eenheid, de bron des bestaans. De Eeuwige of grenzelooze Tijd bragt eerst Ormuzd voort, of Oromasdes, zooals hij door de Grieken genoemd wordt, het bij uitstek zuivere en goede wezen. Hij is het Licht en het Scheppende Woord. De grenzelooze Tijd bragt ook Ahriman voort, of volgens de Grieken Arimanes, het booze wezen, het beginsel der duisternis. Hij is in misdaad gehuld, de bewerker van tweedragt en regeringloosheid. Volgens oude Perzische overleveringen door Sharistani verzameld, moet Ormuzd beschouwd worden als eigenlijk het geestelijk beginsel, en Ahriman als de genius der stof, die de schaduw der geesten is. De schepping, oorspronkelijk afhangende van deze twee beginselen, bevat in haren boezem eene aangeboren vijandschap, eene noodza-

kelijke worsteling, en het denkbeeld van strijd wordt de algemeene regel van het heelal. Deze strijd wordt in de stoffelijke wereld voorgesteld door de afwisseling van dag en nacht, die om het rijk des Tijds twisten en elkander beurtelings op de vlugt jagen.

Dus is volgens de Abesta van de oude Perzen de bovenmenschelijke schepping tweevoudig: zij omvat twee tegenover elkaâr staande werelden, en die vijandschap is ook gelegd in de mindere schepping, de menschelijke of aardsche wereld. Ormuzd had de kiem dezer mindere schepping voortgebragt; eene kiem, die het beginsel van menschelijk, en ook van dierlijk en plantaardig leven was. Deze schepping wordt in hare kiem voorgesteld door een stier, het zinnebeeld van organische kracht. Ahriman kwam, na zijne krachten tegen den hemel beproefd te hebben, weder op de aarde en wondde den geheimzinnigen stier, maar diens vruchtbare dood werd de bron des levens. Uit den linkerschouder kwam zijne ziel, het levendmakend en onderhoudend beginsel aller dieren, en uit zijn regterschouder de eerste mensch. Zijn bloed bragt de zuivere dieren voort, en de gezonde planten kwamen uit zijn ligchaam. Om den strijd in deze spheer der schepping vol te houden vormde Ahriman onmiddellijk de onzuivere dieren en schadelijke planten. Wij moeten hier doen opmerken, dat de mythe van den eersten stier het philosophische begrip van de eenheid van het levensbeginsel in alle bewerktuigde wezens omvat. Ormuzd schiep eene wereld van goede geesten, tegenover welke Ahriman eene wereld van booze geesten schiep; Ormuzd schiep dieren en planten beneden den mensch op den ladder van het geschapene geplaatst, en tegenover deze bragt Ahriman eene schepping van dezelfde orde voort, maar bedorven en bedervende. De mensch, tusschen deze twee uitersten geplaatst, was alléén aan dezen strijd der schepping ontkomen. Ahriman had geen middel kunnen vinden om een slecht mensch te scheppen. Hem bleef niets anders over dan om den eersten mensch, Kaiomorts, die te gelijker tijd man en vrouw was, te dooden. Uit zijn bloed kwamen door middel van herscheppingen Meschia en Meschianee, voorouders van het menschelijk geslacht, voort, die spoedig door Ahriman verleid werden, en aanbidders werden van de Dews of Diws, aan welke zij offerden. Hierdoor ontstond een groote strijd, die in het menschelijk geslacht tusschen Ormuzd en Ahriman is volgehouden. De menschen brengen hun leven op aarde door onder den dubbelen invloed van de goede en van de kwade geesten, hetgeen strekt om hunne zielen te heiligen of te bezoedelen, en onder de dubbele aanraking met zuivere en onzuivere voorwerpen, hetgeen zuiverheid of bezoedeling van het ligchaam veroorzaakt. Daardoor ontstaat de noodzakelijkheid eener dubbele zuivering, eene geestelijke en eene ligchamelijke, eene zuivering, die geschiedt door gebeden en gebruiken, welke door Ormuzd aan Zoroaster onderwezen zijn. De zielen der menschen, die Ahriman volgen, zullen gaan wonen bij de booze geesten in den afgrond der duisternis; die, welke Ormuzd volgen, zullen vereenigd worden met hem en de goede geesten in licht en gelukzaligheid. Eindelijk zal er echter eene algemeene herstelling plaats hebben; Ahriman zelf zal gelouterd worden, het kwaad zal worden onderworpen, en de strijd der schepping zal ophouden.

De denkwijzen der Perzen, wijsgeerig beschouwd, bieden een treffend contrast aan met die der Hindoes. In de philosophie der Vedas is de eenheid der schepping het heerschende, en in zekere opzigten het uitsluitende denkbeeld, terwijl aan den anderen kant het heerschende denkbeeld van de Abesta niet alleen de tweevoudigheid, maar de strijd der schepping in al hare deelen is. Deze strijd stelt echter geen dualismus daar in den zin, waarin het latere ontwikkelingen in de geschiedenis der wijsbegeerte aanduidt; dat is, dualismus, dat twee noodzakelijke en ongeschapen beginselen aanneemt, welke beiden eeuwig zijn. Het beginsel van licht en dat van duisternis in de Abesta komen beiden voort uit eene oorspronkelijke eenheid, den grenzeloozen Tijd. De eenheid verschijnt bij den oorsprong der schepping; zij verschijnt weder bij de voleinding in de bepaalde zegepraal van het goede.

Het karakter van het dualismus der philosophie van de Abesta hangt af van de beslissing der kwestie, of Ahriman van nature boos geboren was, dan wel of hij het werd door het misbruiken der vrijheid. Het laatste is de meest waarschijnlijke onderstelling. In de philosophische overleveringen der Magi, die waarschijnlijk eene herschepping van de leerstellingen der Abesta bevatten, wordt het beginsel van duisternis, vereenzelvigd met stof, als volstrekt kwaad voorgesteld; maar om den oorsprong des kwaads niet aan God toe te schrijven, beweren dezelfde overleveringen, dat het voortbrengen van dit beginsel niet bestond in den oorspronkelijken wil van den Schepper, maar dat het alleen een onvermijdelijk gevolg was van de schepping van goede wezens, omdat de duisternis noodzakelijk het licht volgt, zooals de schaduw het ligchaam. Hierin schijnt het diepe denkbeeld uitge-

drukt te zijn, dat daar elk geschapen wezen natuurlijk onvolmaakt is, de schepping noodzakelijk twee beginselen bevat: het eene, dat beperkt, het andere, dat beperkt is; en dat in dezen zin de Schepper, het beperkende wezen, het beginsel of de bewerker is der onvolmaaktheid en des kwaads. Of dit het denkbeeld is, dat werkelijk uitgedrukt moest worden, is in geenen deele zeker, maar in allen gevalle geeft het stelsel, dat wij nu ontvouwd hebben als vervat in de Abesta, niet weinig grond voor zulk eene opvatting. Zie ZOROASTER.

ABHASSARA, volgens de Boeddhistische godsdienst eene hoogere hemelsche wereld. De heilige boeken dier godsdienst leeren, dat er voor de schepping der tegenwoordige wereld verscheidene achtereenvolgende wereldstelsels waren, die door vuur werden vernietigd. Bij de vernietiging der vroegere werelden ontvingen de wezens, die ze bewoonden en verdienste bezaten, geboorte in de hemelsche wereld, Abhassara geheeten; en wanneer hun tijd voorbij, of hunne verdienste niet groot genoeg was om hen langer in eene hoogere wereld te houden, kwamen zij wederom de aarde bewonen. Door de geestelijke geboorte werden zij voortgebragt, en hunne ligchamen behielden nog vele van de eigenschappen der wereld, waaruit zij gekomen waren, daar zij zonder voedsel leefden, en naar welgevallen door de lucht konden zweven; en de glans, die van hen uitging, was zoo groot, dat zon noch maan noodig waren. Er was derhalve geene verandering van jaargetijden bekend; er was geen verschil van geslacht. Gedurende verscheidene eeuwen leefden de eerste bewoners der aarde aldus, in volkomen geluk en in wederzijdschen vrede. Zoodanig was, volgens de Boeddhisten, de staat dezer aarde vóór de schepping van zon en maan. Zie BOEDDHISTEN.

ABHIDHARMMA, de derde klasse van de heilige boeken der Boeddhisten, die in het Páli, de taal waarin zij geschreven zijn, Pittakattyan heeten (van pitakan, mand of kist, en táyo, drie), en waarvan de tekst in drie groote afdeelingen verdeeld is. De Abhidharmma bevatten onderrigtingen, welke de Boeddhisten zich verbeelden, dat tot de bewoners der hemelsche werelden gerigt zijn. Deze klasse wordt daarom voor de hoogste der heilige boeken gehouden, en de uitleggers er van moeten in de hoogste eer gehouden worden, want zij bevat *uitstekende waarheden*, zooals het woord zelf uitdrukt. De boeken, waaruit zij bestaat, zijn niet in den vorm van preken, maar bevatten leerstellingen met bepalingen en verklaringen. Zij is in zeven afdeelingen verdeeld.

De tekst van de Abhidharmma bevat 96,250 verzen, en in de commentariën zijn er 30,000, zoodat er in het geheel 126,250 verzen in zijn. Om de waarde aan te toonen, waarin deze klasse van de heilige boeken der Boeddhisten gehouden wordt, zij de volgende legende voldoende. In den tijd van Kásyapa Boeddha waren er twee priesters, die in een hol woonden en gewoon waren de Abhidharmma Pitaka overluid te lezen. In hetzelfde hol waren vijf honderd witte vleermuizen, die met vreugde vervuld werden, toen zij het woord der priesters hoorden, waardoor zij later verdienste verwierven en dévas of goddelijke wezens werden, en in den tijd van Gótama in de menschenwereld geboorte ontvingen.

Ongeveer vijftig jaar geleden ontstond er in Ava eene klasse van bovennatuurkundigen, Paramats geheeten, die slechts de Abhidharmma aannamen en de andere boeken verwierpen, die de Boeddhisten als heilig beschouwen, zeggende, dat zij slechts eene verzameling van fabelen en allegoriën zijn. De stichter dezer secte, Kosan, werd met ongeveer vijftig van zijne volgelingen op bevel des konings ter dood gebragt.

In de gewijde geschriften der Boeddhisten wordt eene zonderlinge profetie gevonden, waarin verklaard wordt, dat 5,000 jaar na den tijd zijner eerste verbreiding hun stelsel ophouden zal te bestaan; en daar dat ophouden trapsgewijze zal plaats hebben, zijn er vijf verschillende tijdperken, gedurende welke alle kennis van de godsdienst van Boeddha van de aarde zal verdwijnen. In het derde dezer tijdperken zullen alle middelen om de diepzinnige Abhidharmma te begrijpen verloren geraken. Zie BOEDDHISTEN.

ABIB, de naam der eerste maand van het godsdienstig en zevende van het burgerlijk jaar der Joden. Deze maand, in een later tijdperk ook Nisan genoemd, bevat dertig dagen, en komt overeen met een gedeelte van onze maanden Maart en April. Waarschijnlijk werd bepaald, dat het godsdienstig jaar met deze maand beginnen zou, omdat op den vijftienden van Abib de Israëlieten uit Egypte trokken. Het Paaschfeest werd op den veertienden dag dezer maand gevierd tusschen de twee avonden, of tusschen drie en zes ure.

ABOE-BEKR (Arabisch, *de vader der maagd*), de onmiddellijke opvolger van Mohamed, een zijner eerste bekeerlingen en bovendien zijn schoonvader, daar de profeet zijne dochter Ayesha gehuwd had. Hij was de getrouwe vriend en helper van Mohamed, en door zijn rijkdom en invloed was hij een van de voornaamste werktuigen bij het verbreiden van het nieuwe

geloof. Aboe-Bekr was de eenige medgezel van Mohamed op diens vlugt uit Mekka. Zoo groot was het vertrouwen, dat de volgelingen van den profeet in hem stelden, dat zij hem tot diens opvolger verkozen, en in deze hoedanigheid nam hij den naam van Kalif aan, die door allen is aangenomen, welke hem opgevolgd zijn. Eerst werd hem zijn regt op de opvolging door Ali, schoonzoon van den profeet, betwist, die echter ten laatste genoodzaakt was zijn gezag te erkennen. Evenwel leidde de woedende strijd, die tusschen de beide mededingers plaats greep, tot eene scheiding, welke de Mohamedanen in twee groote partijen verdeeld heeft, die tot op den huidigen dag den meest onverzoenlijken haat jegens elkander koesteren. De twee vijandige secten worden de *Sonnieten* en *Schiïeten* genoemd; de eersten beschouwen Aboe-Bekr, Omar en Othman als de wettige opvolgers van Mohamed, en de laatsten beschouwen deze drie kalifen als overweldigers en indringers. Onder de Sonnieten of volgelingen van Aboe-Bekr moeten de Turken, Tartaren, Arabieren en het grootste gedeelte van de Indische Mohamedanen gerekend worden, terwijl de Perzen en onderdanen van den Grooten Mogol Schiïeten of volgelingen van Ali zijn. Van hier de diep gewortelde afkeer, die lang tusschen de Turken en Perzen bestaan heeft. Zie SONNIETEN, SCHIÏETEN.

ABRAHAMIETEN, eene Christen-secte, welke in het einde der achtste en het begin der negende eeuw ontstond en haren naam ontleende aan Abraham of Ibrahim, den stichter der secte. Te Antiochië, waar hij geboren was, deed hij de gevoelens der *Paulicianen* (zie PAUL.) herleven, en hij slaagde er in een groot aantal Syriërs tot die gevoelens over te halen. Deze secte werd echter sterk tegengewerkt door den patriarch Syriacus, die ze spoedig uitgeroeid schijnt te hebben. De naam ABRAHAMIETEN werd ook in de negende eeuw aan eene orde van monniken gegeven, die wegens hare afgoderij door keizer Theodorus uitgeroeid werd.

De abt Grégoire maakt in zijne Histoire des Sectes religieuses van eene nieuwere secte van dezen naam gewag, die in 1782 in Bohemen ontdekt werd. De aanhangers dezer secte schijnen het patriarchale geloof, of de godsdienst van Abraham vóór zijne besnijdenis, beleden te hebben, hoewel eenige van hen de besnijdenis ondergaan hadden, daar zij van geboorte Joden waren; andere waren Protestanten, sommige Roomsch-Catholieken. Volgens een catechismus, die hun wordt toegeschreven, geloofden zij aan God, de onsterfelijkheid der ziel en een toekomstigen staat van belooningen en straffen. Zij ontkenden echter de goddelijkheid der wetgeving van Mozes, en erkenden geene schriften behalve de Tien Geboden en het Gebed des Heeren. Zij verwierpen den doop en de leer der Drieëenheid. Een Abrahamiet, ondervraagd zijnde over den zoon van God, zeide: „Ik ben de zoon van God, wiens geest in mij woont, en door wien ik bezield ben." Grégoire zegt, dat de secte uit eenvoudig landvolk bestond, wier zedelijk karakter in alle opzigten onberispelijk was. Hoewel zij bij hare ontdekking talrijk was, waren toch de aanhangers, die in verschillende dorpen woonden, er in geslaagd gedurende een aanzienlijk tijdperk aan de algemeene aandacht te ontsnappen. Naauwelijks echter was het bestaan van zulk eene secte bekend, of er ontstond eene scherpe vervolging, en de aanhangers waren genoodzaakt de bescherming van keizer Jozef II. in te roepen, die hun tot den 24sten Maart 1783 toestond eene van de godsdiensten aan te nemen, die hij in zijn rijk duldde: — de Luthersche, de Gereformeerde of de Grieksche. Bij het einde van den bepaalden tijd verklaarden zij, dat hun besluit was bij hunne bijzondere gevoelens te blijven, en dien ten gevolge werden zij naar Hongarije verbannen, terwijl niemand terug mogt keeren dan op voorwaarde, dat hij de Roomsch-Catholieke godsdienst zou omhelzen. De abt Grégoire zegt ook, op het gezag van een brief uit Duitschland in 1800, dat de Abrahamieten van den tijd hunner verbanning uit Bohemen voornamelijk in de stad Pardubitz en hare omgeving woonden, en dat men hun ten laste legde, dat zij de leerstellingen der ADAMIETEN (zie ADAM.) hadden omhelsd. Deze beschuldiging ontstond echter naar alle waarschijnlijkheid uit eene geheel verkeerde opvatting van hunne bijzondere leerstellingen.

Een anonym reiziger in het begin der vorige eeuw maakt gewag van eene kleine secte van dezen naam, die door hem in Egypte gevonden is, welke meeningen koesterde, die meer op die der moderne Deïsten dan op die der Christenen geleken. Deze Abrahamieten, zegt hij, erkennen geene andere wet dan die der natuur, welke, zooals zij zeggen, door God aan hunnen voorvader Abraham gegeven is. Zij lezen aanhoudend heilige boeken, die een verhaal bevatten van de schepping en eerste geschiedenis der wereld, maar niet de geschiedenis, zooals zij door Mozes is geschreven, welke zij slechts als een roman beschouwen, terwijl zij den schrijver voor een wijs wetgever, niet voor een profeet houden. Zij loochenen de goddelijkheid van Christus, maar erkennen, dat hij een bij

uitstek heilig man geweest is. Deze Abrahamieten verwerpen de plegtigheden en gebruiken der Christenen, en zeggen één Opperwezen, en dat alleen, te aanbidden en hunne naasten als zich zelve te beminnen. Zij ontkennen de onsterfelijkheid der ziel, welk begrip zij als eene nieuwere uitvinding beschouwen. Van eene secte als die, welke wij nu beschreven hebben, wordt door geen ander reiziger, voor zoo verre wij kunnen nagaan, behalve den anonymen wiens verhaal wij geschetst hebben, gewag gemaakt. Daarom zijn wij niet geneigd veel vertrouwen te stellen in de opgaven van een enkel ongenoemd persoon, welke door andere reizigers in Egypte niet bekrachtigd worden.

ABRAHAMS OFFERANDE (FEEST VAN). Het is een opmerkelijk feit, dat noch de Turksche, noch de Perzische Mohamedanen, noch een van de volgelingen van den valschen profeet gelooven, dat Izak de oudste zoon van Abraham was. Zij zeggen, dat hij lang na Ismaël geboren werd, en naar hunne wijze van zien is Hagar, de moeder van Ismaël, de wettige vrouw en Sara het bijwijf. Zij zeggen, dat Ismaël en niet Izak op het punt was van op Goddelijk bevel geofferd te worden. Ter herinnering van deze merkwaardige beproeving van Abrahams geloof komt eene groote menigte volks op de meest openbare plaatsen der steden bijeen. Te Constantinopel stelt de Groote Heer, vergezeld van zijne staatsdienaren, zich aan het hoofd der menigte. Een aantal rijk gekleede gesnedenen wandelen achter hem. De geheele weg van het serail tot aan de moskee van Mohamed is aan beide zijden bezet met onafzienbare menigten, en de vreemde afgezanten vergezellen hem tot aan de deur van de moskee, maar mogen zonder zijne toestemming niet binnentreden. Nadat de dienst afgeloopen is, keert de processie in dezelfde orde terug. Deze plegtigheid wordt elk jaar herhaald, om te herdenken dat Abraham Ismaël op Gods bevel naar den berg Moria geleidde. De Turken noemen dit feest Behul Bairam of het Groote Feest. De Perzen vieren het op den dag volgende op hun Vasten.

ABRAXAS, een woord, dat niet weinig aanleiding tot verschil onder de geleerden gegeven heeft. De oude Egyptenaren schijnen het gebruikt te hebben om den Heer der Hemelen aan te duiden. In de Grieksche taal is het geheele woord, wanneer men de som neemt van de getallenwaarde der letters, gelijk aan 365. Irenæus, gevolgd door Theodoret, zegt, dat Basilides van Alexandrië, een ketter die in de tweede eeuw leefde, denkende dat er 365 hemelen of liever trapswijze opklimmingen van de geestelijke wereld waren, het woord Abraxas gebruikte om den eersten dezer hemelen of den vorst der engelen, die in dezelve woonden, aan te duiden. Vele nieuwere schrijvers, afgaande op het gezag van Hiëronymus, zijn echter van gevoelen, dat de Abraxas niet de vorst der engelen, maar de hoogste god der Basilidianen geweest is. Hiëronymus denkt, dat het woord van dezelfde beteekenis is, gelijk het ook dezelfde getallenwaarde heeft, als Mithras of de zon, welke de oude Perzen aanbaden. Dit verklaart waarom men heeft gezegd, dat Abraxas het opperhoofd is der 365 hemelen of engelen, die dezelve bewonen, en dat hij de 365 dagen van het jaar bestuurt; want men kan met groote juistheid zeggen, dat de zon, de fontein des lichts en de onmiddellijke oorzaak van den dag zijnde, al de dagen van het jaar bestuurt. In de hiëroglyphische taal kan men ook zeggen, dat zij in zich de deelen bevat, waaruit het jaar is zamengesteld, en dat zij het bestuurt. Vele kleinoodiën of edelsteenen bestaan nog in verschillende publieke musea en bijzondere verzamelingen in Europa, waarop, behalve andere figuren van Egyptische vinding, het woord Abraxas gegraveerd is. Geleerde mannen denken bijna algemeen, dat deze kleinoodiën aan Basilides hunnen oorsprong verschuldigd zijn, en daarom worden zij *Gemmæ Basilidianæ* genoemd. Lardner betwijfelt het in zijne Geschiedenis van de ketters der twee eerste eeuwen ten sterkste, of zij aan de Basilidianen behoorden, en Passeri beschouwt ze als betrekking hebbende op de Egyptische toovenaars, terwijl hij met zonderlinge tegenstrijdigheid erkent, dat hij er eenige sporen van de Basilidiaansche ketterij op vond. Er kan geen twijfel zijn, of de Heidenen waren gewoon zulke kleinoodiën, met of zonder opschriften, als amuletten of toovermiddelen te gebruiken. Het is ook zeer goed mogelijk, dat er onder de eerste Christenen, van welke vele bekeerlingen van het Heidendom waren, eenige geweest zijn, die nog een bijgeloovigen eerbied voor deze amuletten behielden. Een toovermiddel van deze soort voor het doen ophouden van koortsen werd gebruikt door Quintus Serenus Sammonicus, een geneesheer, die, naar Montfaucon veronderstelt, een volgeling van Basilides geweest is. Het tooverwoord Abracadabra moest op papier worden geschreven, en nadat dit papier in linnen gehuld was, werd het om den hals van den patient gehangen; elken dag moest één letter van het woord worden weggenomen. De figuur van het tooverwoord kan aldus worden voorgesteld :

ABRACADABRA
ABRACADABR
ABRACADAB
ABRACADA
ABRACAD
ABRACA
ABRAC
ABRA
ABR
AB
A

Chrysostomus merkt aan, dat lang nadat de Basilidiaansche ketterij opgehouden had te bestaan, de Christenen te Antiochië gewoon waren koperen munten van Alexander den Groote om hunne voeten en hoofden te binden, ten einde ziekten af te weren of te verdrijven. Montfaucon geeft in zijn onschatbaar en geleerd werk Antiquité expliquée eene naauwkeurige beschrijving van de Basilidiaansche kleinoodiën of Abraxæi, zooals hij ze noemt. Hij rangschikt ze in verschillende klassen: 1. Die, welke aan het bovenëinde een hanekop hebben, hetgeen betrekking heeft op de zon. Van deze zijn er zes en dertig in het geheel, en slechts op eenige komt het woord Abraxas voor; 2. Die, waarop de kop of het ligchaam van een leeuw is afgebeeld. Het inschrift van deze is gewoonlijk Mithras; 3. Die, waarop zich de afbeelding van Serapis of diens naam bevindt; 4. Die, welke gedaanten van sphinxen, apen en andere dieren van die soort hebben; 5. Die, waarop afbeeldingen zijn van menschen en de naam Jao dikwijls gevoegd aan Sabaoth, Adonai of Eloai; 6. Die, welke de afbeelding hebben van een schoon gedenkteeken met het woord Abraxas er op. Verreweg het grootste aantal van deze klassen van kleinoodiën is blijkbaar van Heidenschen oorsprong, en het is zeer onwaarschijnlijk, dat zij ooit gebruikt zijn geworden door eene secte, die het Christendom beleed.

Eene andere verdeeling in klassen van deze kleinoodiën is door een geleerd schrijver van een artikel over dit onderwerp in de Real Encyclopädie van Dr. Herzog aangegeven. Deze indeeling is de volgende: 1. Het Abraxasbeeld alleen, met enkel of zonder eenig inschrift; 2. De Abraxas met Gnostische geniën; 3. De Abraxas met Joodsche geniën; 4. De Abraxas met Perzische geniën; 5. De Abraxas met Egyptische geniën; 6. De Abraxas met Gricksche geniën; 7. Het reizen door de sterrewereld naar de Amenti; 8. De Regtbank; 9. Vereeniging en Inwijding; 10. De Astrologische groep; 11. De Inschriften. Deze laatste klasse kan in drie categoriën of liever onder-klassen verdeeld worden: 1. Inschriften zonder Gnostische symbolen en afbeeldingen op steenen, ijzeren, looden of zilveren platen, in het Grieksch, Latijn, Coptisch of andere talen; 2. Inschriften met Gnostische symbolen; 3. Inschriften met afbeeldingen.

Bij een overzigt van het geheele onderwerp van dezen veel besproken Abraxas zijn wij sterk geneigd met Beausobre te denken, dat deze kleinoodiën aan Heidenen toebehooren en niet aan Christen-secten, van welke soort ook, of als zulke overblijfselen van Heidensch bijgeloof ooit in de Christelijke kerk gevonden werden, moeten zij zich bepaald hebben tot de domste personen van de geheele Christen-gemeente.

ABSOLUTE GODSDIENST. Zie Humaniteit (Godsdienst der)

ABSOLUTIE. Een woord, dat in geestelijken zin gebruikt wordt om losmaking van zonden aan te duiden, of de handeling van plegtig vergeving van zonden te verleenen. De oude Christelijke kerk telde verschillende soorten van absolutie: 1. De sacramentale absolutie; 2. De declaratorische absolutie; 3. De biddende absolutie; 4. De juridische absolutie. Wanneer zij, die aan boetedoening voor misdaden, van welken aard, ook onderworpen waren geweest, de verschillende graden voor hen vastgesteld doorloopen hadden, werden zij toegelaten tot eene algeheele en volkomene gemeenschap door de groote en laatste verzoenings-absolutie. Deze geschiedde bij openbare boetelingen in een smeekenden vorm door oplegging der handen en gebed. Dezelfde vorm werd ook in acht genomen bij bijzondere boetelingen. Het formulier van de absolutie, zooals het gegeven wordt aan het einde van de Liturgie van den H. Jakobus, is aldus: „O Heere Jezus Christus, Zoon des levenden Gods, Gij Herder en Lam, die de zonden der wereld wegneemt, die de schuld vergaaft aan de twee schuldenaren, en vergeving van zonden verleendet aan de zondares, en den geraakte genezing en vergeving van zonden gaaft, wisch uit en vergeef onze zonden, vrijwillige en onvrijwillige, wat wij gedaan hebben wetende of onwetende, door overtreding en ongehoorzaamheid, hetgeen uw Geest beter weet dan wij zelve. En waarin ook uwe dienstknechten van uwe geboden zijn afgeweken in woord of daad, als menschen, die vleesch aan zich dragen en leven in de wereld, of verleid zijn door de inblazingen van Satan, of onder welke vervloeking of bijzonderen banvloek zij ook gevallen zijn, ik bid en smeek uwe onuitsprekelijke goedheid hun de zonde te vergeven door uw woord, en hunne vervloeking en banvloek op te heffen overeenkomstig uwe genade. O Heer en

Meester, hoor mijne gebeden voor uwe dienstknechten; gij, die beleedigingen vergeet, zie al hunne zwakheden over het hoofd, vergeef hunne zonden zoowel vrijwillige als onvrijwillige, en bevrijd hen van eeuwige straf. Want gij zijt degene, die ons bevolen hebt, zeggende: „Al wat gij op de aarde binden zult, zal in den hemel gebonden wezen; en al wat gij op de aarde ontbinden zult, zal in den hemel ontbonden wezen;" omdat gij onze God zijt, de God, die genade kunt hebben en redden en zonden vergeven; en aan u, met den eeuwigen Vader en den levendmakenden Geest, behoort de heerlijkheid nu en altijd, wereld zonder einde. Amen." Dergelijke formulieren van de absolutie door gebed zijn nog in gebruik in de Grieksche kerk. Dezelfde vorm werd ook lang in de Roomsch-Catholieke kerken gebruikt, zooals blijkt uit het oude Latijnsche Missaal, uitgegeven door Illyricus en kardinaal Bona, waarin het formulier van de absolutie onder den titel van Indulgentia het volgende is: „Hij, die aan de zondares al hare zonden vergaf, waarover zij tranen stortte, en de poort van het paradijs opende voor den dief na eene enkele belijdenis, make u deelgenooten van zijne verlossing, make u los van den geheelen band uwer zonden, geneze die zwakke leden door het geneesmiddel zijner genade, en geve hen weder aan het ligchaam zijner heilige kerk door zijne genade, en houde hen geheel en gezond voor altijd." Deze formulieren zijn voldoende om aan te toonen, dat gedurende vele eeuwen de groote en plegtige absolutie van openbare boetelingen aan het altaar gewoonlijk verrigt werd door oplegging van handen en gebed.

Natuurlijk komt echter de vraag op, wanneer in de Catholieke kerk het formulier: „Ik vergeef u", waarbij de priester als uit zijn eigen naam spreekt, in plaats van het smeekende: „Moge God of Christus u vergeven" werd ingevoerd. Morinus heeft in zijn werk De Pœnitentia voldoende bewezen, dat het genoemde formulier tot aan de twaalfde of dertiende eeuw, niet lang voor den tijd van Thomas Aquinas, die een van de eersten was, welke tot verdediging er van schreven, geheel onbekend was. Sedert dien tijd is dit formulier in de Roomsche kerk gebruikt. In het Rituale Romanum wordt ons gezegd, dat wanneer de priester den boeteling zijne zonden wenscht te vergeven, de eerste, nadat hij hem eene heilzame boetedoening heeft opgelegd en van hem heeft ontvangen, eerst zegt: „Moge de Almogende God zich uwer ontfermen en, al uwe zonden vergevende, u tot het eeuwige leven brengen. Amen." Daarna zegt hij met zijne regterhand naar den boeteling opgeheven: „De Almagtige en barmhartige Heer verleent u ontslaging, kwijtschelding en vergiffenis van uwe zonden. Amen." „Onze Heer Jezus Christus vergeeft u, en ik, op zijn gezag, maak u los van elken band van ban, schorsing en uitsluiting, voor zoo verre ik kan en gij behoeft." Daarna: „Ik vergeef u uwe zonden in den naam des Vaders †, en des Zoons, en des Heiligen Geestes. Amen." Wanneer het vonnis van uitbanning door den priester, handelende onder het gezag van zijn bisschop of zelfs van den paus, wordt opgeheven, is het formulier: „Onze Heer Jezus Christus vergeeft u, en ik, door zijn gezag en dat van onzen allerheiligsten heer den paus aan mij gegeven, vergeef u." De volgende naauwkeurige beschrijving van de wijze, waarop de absolutie overeenkomstig het Roomsche rituaal in het openbaar gegeven wordt, is te vinden in Picart's Godsdienstige plegtigheden van alle natiën: — „Wanneer de boeteling de boete hem opgelegd vervuld heeft, keert hij terug naar den bisschop of zijn boetpriester, met een certificaat geteekend door den pastoor, om te bewijzen, dat hij haar heeft vervuld, waarna zij overgaan tot zijne verzoening met de kerk. Deze verzoening had vroeger plaats op *Witten Donderdag*. Maar of zij op dezen of op een anderen zon- of feestdag plaats heeft, de boeteling moet aan de kerkdeur komen op den dag hem aangewezen om de absolutie te ontvangen. De Roomsche geestelijke beveelt, dat hij daar op zijne knieën zal blijven met eene niet brandende waskaars in de hand. Hij moet in eene eenvoudige en gewone kleeding zijn, als hij soldaat is, zonder zijn wapen, blootshoofds, op eene nederige en zeer bedroefde wijze, met een bleek en neêrslagtig gelaat, als hij er zulk een kan aannemen. Vrouwen moeten gesluijerd zijn. Onmiddellijk vóór de mis zal de priester, met de albe of het koorhemd en de purperen stool aan, aan de verzamelden berigten, dat de boeteling of boetelingen met de kerk verzoend zullen worden. Dan zal hij de gemeente vermanen voor hen te bidden, zal voor het altaar nedervallen en eenige gebeden uitspreken, die door de gemeente herhaald worden. Wanneer deze gebeden geëindigd zijn, gaat de priester naar de kerkdeur en houdt daar eene vrij lange vermaning aan de boetelingen, en dit gedaan zijnde neemt hij hen bij de hand en geleidt hen in de kerk. Maar in geval zij in den ban gedaan zijn geworden, gaat hij, alvorens hij hen met de geloovigen vereenigt, zitten en zet zijne muts op, waarop hij het *miserere* zingt, terwijl de boeteling aan zijne voeten, de gemeente op de knieën, en de geestelijkheid staande is. Bij elk vers van het

miserere slaat de priester den in den ban verkeerenden boeteling op den schouder met een kleinen stok of zweep van touw gemaakt. Het Roomsche rituaal en het Pontificale bepalen, dat het hemd van den boeteling, die op deze wijze de absolutie ontvangt, tot zijne schouders neêrgelaten zal worden. Deze plegtigheid moet, even als al de voorgaande, door gebeden gevolgd worden, en daarna moeten de litaniën gezongen worden, terwijl de aanwezigen op de knieën liggen."

Het is somtijds gebeurd, dat de paus verzocht is absolutie te verleenen aan koningen, die door het pauselijk hof in den ban waren gedaan. Bij zulk eene gelegenheid wordt de plegtigheid met groote praalvertooning verrigt. Een pauselijke, rijk versierde troon wordt tegenover de St. Pieterskerk te Rome opgerigt. De paus, in processie daarheen gebragt zijnde, gaat op den troon zitten met zijn staf in de hand, in het midden van het apostolische hof. Een van de ceremoniemeesters brengt een dozijn staven, welke hij onder de twaalf kardinalen, die den paus bijstaan, verdeelt. De afgezanten van den in den kerkban verkeerenden monarch verschijnen met een voorkomen van diepe nederigheid in het midden der vergadering, en werpen zich aan de voeten van zijne heiligheid, die de toegeeflijkheid heeft dezelve door hen te laten kussen. Als dit gedaan is, vraagt een van de afgezanten met luider stemme vergiffenis van de kerk en den Heiligen Stoel, biedt aan voldoening te geven in den naam zijns meesters en verzoekt om de absolutie. Dan onderzoekt de procureur-fiskaal de geloofs- en volmagtsbrieven van de afgezanten, een secretaris leest die luide voor, en de procureur vraagt hun of zij gereed zijn de bevelen van den Heiligen Stoel en de kerk te gehoorzamen, dat is, of zij getrouwheid aan den paus en aan de kerk willen beloven, en zweren zich aan hunne bevelen en uitspraken te onderwerpen? Daarop brengt de ceremoniemeester het misboek, dat twee kardinaaldiakenen voor den paus houden, die zijne hand er op legt. Elk der afgezanten legt daarop zijne beide handen op hetzelfde misboek, waarop zij beloven, zweren en zich verbinden bij de heilige evangeliën en het heilige crucifix onschendbaar de verbindtenis na te komen, die zij in huns meesters naam aangaan, en waarvan een van de apostolische notarissen eene plegtige acte opmaakt. Dan wordt de absolutie uitgesproken, waarna de paus en de twaalf kardinalen het *miserere* zingen, terwijl zij elk der afgezanten bij het begin van elk vers der psalmen op de schouders slaan. De plegtigheid eindigt met gebeden en het opleggen eener boete, geëvenredigd aan de overtreding door den losgemaakten monarch begaan. Aan het einde begeleiden de kardinalen en de boetpriesters de afgezanten met de gebruikelijke plegtigheden naar de Obedientia.

Deze formaliteiten werden in acht genomen bij de absolutie van Hendrik IV. van Frankrijk. Toen de monarch de poort der kerk van St. Denis te Parijs, waar de plegtigheid plaats zou hebben, genaderd was, nam de aartsbisschop van Bourges, die zoude voorzitten, gekleed in zijn bisschoppelijk gewaad en omringd door een groot aantal prelaten en monniken, zijne plaats op een stoel met wit damast bedekt. De aartsbisschop vroeg nu Hendrik wie hij was? waarop deze antwoordde: „De koning." „Wat wilt gij?" vroeg de aartsbisschop: „Ik begeer," zeide de koning, „opgenomen te worden in den boezem der Catholieke kerk." „Begeert gij dat?" ging de aartsbisschop voort. „Ja," antwoordde de koning, „ik begeer het zeer." Toen viel de koning op zijne knieën en legde zijne geloofsbelijdenis af. Het formulier dezer geloofsbelijdenis werd in de handen gesteld van den prelaat, die de absolutie uitsprak, welke den koning daarop zijn ring gaf om te kussen, hem zegende en losmaakte van den ban, dien hij zich door de ketterij, welke hij beleden en verdedigd had, had op den hals gehaald.

Het schijnt dat bij eenige gelegenheden de absolutie met nog grooter strengheid, dan wij tot nog toe gemeld hebben, plaats had. In uiterste gevallen zijn de boetelingen verpligt geweest naakt te staan voor de poort der St. Pieterskerk, terwijl twaalf priesters hen met hunne roeden sloegen. En in gevallen van opstand tegen den paus en de kerk zijn de boetelingen langen tijd hevig geslagen onder het zingen van verscheidene boetpsalmen.

Het Roomsche rituaal bevat niet alleen een formulier van absolutie voor de levenden, maar ook voor de dooden. Wanneer iemand, die in den ban is, sterft zonder de absolutie ontvangen te hebben, wordt er onmiddellijk onderzocht, of hij voldoende bewijzen van berouw gegeven heeft, en of men hem vergiffenis schenken kan, opdat zijn lijk niet van eene Christelijke begrafenis, en zijne ziel niet van de openbare wenschen en gebeden der kerk beroofd moge blijven. Bij het verrigten dezer plegtigheid doet de priester eene zwarte stool over het koorhemd, waarna hij op plegtige wijze naar de plaats gaat, waar het lijk ligt. Hij wordt voorafgegaan door zijne geestelijken in koorhemden, de een eene roede, de ander wijwater, en de derde een crucifix dragende. Indien het lijk nog niet begraven is, slaat hij het met zijn stok bij het begin van elk vers van het *miserere*,

waarna hij het de absolutie geeft, en dan eerst mag het in gewijde aarde begraven worden. Maar als het lijk reeds in ongewijde aarde begraven is, moet het, zoo mogelijk, daaruit genomen en geslagen worden, zooals hierboven vermeld is; en als het niet opgegraven kan worden, slaat de priester met de roede op het graf.

Maar behalve de dienst voor de dooden zijn er in het Roomsche rituaal plegtige absolutiën, die uitgesproken moeten worden over pausen, kardinalen en andere dignitarissen, hetzij geestelijke of wereldlijke, en over een ieder wiens omstandigheden veroorloven de kosten daarvan te dragen. De volgende omstandige beschrijving wordt door Foye in zijne Roomsche plegtigheden, kerkdiensten en legenden gegeven. Na de mis voor de ziel van den overledene wordt eene plaats in de kerk in orde gebragt, waar de absolutiën gegeven zullen worden, en wanneer de doode reeds begraven is, wordt er eene beeldtenis van hem op een bed gelegd. Deze plaats wordt het Castrum doloris (het fort der smart; in het Fransch, la chapelle ardente) genoemd, en de beeldtenis of werkelijkheid wordt met takken versierd en door geele waskaarsen verlicht.

Vijf bisschoppen in zwarte pluvialen gekleed gaan met de geestelijken, die hen bijstaan, het kruis enz., wierookvat, wierook, wijwater, wijwaterkwast, waskaarsen enz. in plegtige processie naar de chapelle ardente. Indien er zoovele bisschoppen niet tegenwoordig zijn, mogen kanunniken of andere hooge geestelijken in hunne plaats dienst doen. Elk neemt zijne plaats in rondom het lijk of de afbeelding, namelijk: twee van de officianten aan de schouders, twee aan de voeten en hij, die de mis vierde, aan het hoofd, op een vouwstoel, die zoo geplaatst is, dat hij het kruis regt voor zich heeft. Aldus gerangschikt zijnde staat hij, zoodra alle dingen gereed zijn, van den vouwstoel op, — waarop zij allen opstaan — en zijn hoofd ontblootende zegt hij alleen het gebed om absolutie, beginnende met: „Treed niet in gerigte met uwen dienstknecht, o Heer, enz." op.

Wanneer dit gebed geëindigd is, gaan zij allen wederom zitten, bedekken hunne hoofden, en de zangers zingen het Responsorium: „Komt tot zijne hulp, gij heiligen van God; snelt toe om hem te ontmoeten, gij engelen des Heeren; neemt zijne ziel op en biedt haar aan voor het aangezigt van den Allerhoogste. V. Christus ontvange u, die u geroepen heeft, en laat de engelen u in Abrahams schoot geleiden." Enz.

Gedurende dit gezang geven de ondergeestelijken het wierookvat, den wierook enz. aan den prelaat aan den regterschouder, die den wierook zegent en in het wierookvat doet. Daarna staan zij, terwijl het koor het Kyrie Eleison begint, allen op, ontblooten hunne hoofden, en de laatstgenoemde prelaat zegt het Pater Noster zachtkens op, behalve de twee woorden Pater Noster, welke hij met hoorbare stem zegt. Dan neemt hij den wijwaterkwast en begint het lijk of de afbeelding te besprenkelen; hij gaat het geheel rond en besprenkelt elk gedeelte er van *driemaal*, buigt voor de andere prelaten en maakt eene diepe buiging voor het kruis, als hij het voorbij gaat. Als hij aan den regterschouder, waarhij begonnen is, terug is gekomen, neemt hij het wierookvat en bewierookt het voorwerp op gelijke wijze geheel en al; hij beweegt ook het wierookvat driemaal over elk gedeelte en buigt als te voren.

Als hij weder op zijne plaats gekomen is, zegt hij staande de Versetten op: En leid ons niet in bekoring. R. Maar verlos ons van den kwade. V. Van de poorten der hel. R. Verlos zijne ziel, o Heer. V. Dat hij ruste in vrede. R. Amen.

Dan doet hij een ander gebed om absolutie voor de ziel, waarna zij allen weder gaan zitten en hunne mijters opzetten, en het koor begint een ander responsorium enz.

Nu worden het wierookvat enz., het wijwatervat enz. naar den prelaat aan den linkervoet gebragt, die op zijne beurt al de voorgaande plegtigheden vervult. Hij begint met de zegening enz. van den wierook, zegt daarna het Pater Noster zachtkens op, en gaat dan ook tweemaal rond, — eerst besprenkelt en buigt hij op dezelfde wijs, dan bewierookt hij evenzoo, en daarop volgen dezelfde versetten, maar het gebed om absolutie verandert hij een weinig.

Dan worden de benoodigdheden voor de absolutie aan den prelaat aan den linkerschouder gebragt, die op zijne beurt al de genoemde plegtigheden vervult. Ten vierde is de beurt aan den prelaat aan den regtervoet, die zijne omgangen op dezelfde wijze doet als diegenen, welke hem voorgegaan zijn.

Ten laatste komt de beurt aan hem, die de mis gevierd heeft, en ook hij doet alles even als zijne voorgangers. Het is echter zeker, zegt Picart, dat de doode niet *onmiddellijk* na zijn verscheiden rust, en dat hij op zijne reis van deze wereld naar de volgende ten minste door het vagevuur moet gaan, hoewel hij zoo gelukkig kan zijn van niet langs den weg verleid te worden. Picart zegt ook, dat wanneer er geene chapelle ardente is, de ondergeestelijken een zwart laken leggen voor het midden van het altaar; de dienstdoende geestelijke, die aan zijne beide zijden den wierookdrager en den wijwaterdrager heeft, keert zich naar dat

laken en besprenkelt en bewierookt het driemaal achtereen.

Het is onmogelijk het verhaal van zulke plegtigheden te doorloopen zonder het te betreuren, dat de eenvoudige gebruiken van de eerste Kerk zoo bedorven zijn geworden, dat het bijna onmogelijk is het ware te midden van zooveel, dat valsch is, te onderscheiden. Laat ons thans, in plaats van langer stil te staan bij de omslagtige ceremoniën van de Roomsche kerk, overgaan tot de eenvoudige regelingen van de Kerk van Engeland. De volgende zijn de drie formulieren, waarin de absolutie wordt uitgesproken, zooals die opgegeven zijn in de Liturgie der Anglikaansche kerk: —

„Bij het morgen- en avondgebed:

„De absolutie of vergeving van zonden moet uitgesproken worden door den priester alleen, staande, terwijl de gemeente nog knielt.

„De Almagtige God, de Vader van onzen Heer Jezus Christus, die niet den dood eens zondaars begeert, maar veeleer, dat hij zich van zijne boosheid moge bekeeren en leven, en magt en bevel gegeven heeft aan Zijne dienaren om te verkondigen en uit te spreken aan Zijn volk, dat boetvaardig is, de absolutie en vergeving van zonden, vergeeft en ontzondigt al degenen, die waarlijk berouw hebben en ongeveinsd gelooven in Zijn heilig Evangelie. Daarom laat ons Hem smeeken ons waar berouw en Zijnen Heiligen Geest te schenken, opdat de dingen, die wij nu doen, Hem aangenaam mogen zijn, en opdat het overige onzes levens hierna zuiver en heilig moge wezen, zoodat wij ten laatste mogen komen in Zijne eeuwige blijdschap, door Jezus Christus onzen Heer.

„Bij het heilig avondmaal:

„Dan zal de priester (of de bisschop, als deze tegenwoordig is) opstaan, en zich tot de gemeente keerende deze absolutie uitspreken:

„De Almagtige God onze hemelsche Vader, die uit Zijne groote genade vergeving van zonden beloofd heeft aan al degenen, die met een hartelijk berouw en een waar geloof tot Hem komen, hebbe genade met u, vergeve en verlosse u van al uwe zonden, bevestige en versterke u in alle goedheid, en brenge u tot het eeuwige leven, door Jezus Christus onzen Heer.

„Bij de bezoeking der kranken:

„Hier zal de kranke bewogen worden eene bijzondere belijdenis van zijne zonden af te leggen, als hij zijn geweten door eene zaak van gewigt bezwaard gevoeld. Na welke belijdenis de priester hem zal ontzondigen (indien hij het nederig en hartelijk wenscht) op deze wijze:

„Onze Heer Jezus Christus, die aan Zijne Kerk de magt heeft gelaten om allen zondaars vergiffenis te schenken, die een waar berouw hebben en in Hem gelooven, vergeve u uwe overtredingen door Zijne groote genade; en door Zijn gezag, aan mij gegeven, vergeef ik u al uwe zonden in den naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes. Amen."

De leer der *priesterlijke* absolutie wordt door alle Protestantsche kerken verworpen, met uitzondering van de Hooge kerk of de Anglo-Catholieke partij der Kerk van Engeland, die op dit punt vasthoudt, wat in werkelijkheid te naauwernood vermomde Roomsche leer is. Deze partij is in de laatste jaren in Engeland sterk vermeerderd, en de omstandigheid, dat de formulieren van de absolutie, welke in de Liturgie van de Anglikaansche kerk voorkomen, op twee verschillende en tegen elkander overstaande wijzen kunnen opgevat worden, namelijk: absolutie van de kerk en absolutie van God, toont de noodzakelijkheid aan van eene herziening van het rituaal der Anglicaansche kerk. Men staat verwonderd, als men nagaat in welk een vroeg tijdperk de Christenen de absolutie eerder als eene regterlijke, dan als eene eenvoudig aankondigende handeling van de geestelijkheid begonnen te beschouwen. Neander merkt in zijne kerkgeschiedenis (I: 268) aan, als hij over dit onderwerp in verband met de eerste Christelijke kerk spreekt: „Allen kwamen daarin overeen, dat er onderscheid gemaakt moest worden tusschen zoogenaamde zwakheidszonden, waartoe ieder Christen, wegens de hem bijblijvende zondigheid vervallen kon, en de zoodanigen, die met den staat der wedergeboorte volstrekt onvereenigbaar, en mitsdien ontwijfelbare kenteekenen waren, dat hij, die ze bedreef, tot dien staat nog niet gekomen, of daartoe weder vervallen was. Naar 't geen de Apostel Joannes daaromtrent zegt, noemde men de eersten vergeeflijke, de laatsten, waartoe men, behalve de verloochening van het Christendom, bedrog, diefstal, ontucht, echtbreuk en dergelijke bragt, doodelijke zonden, of zonden tot den dood. Nu beweerde de zachtere partij, die hoe langer hoe meer de heerschende werd, dat de Kerk tot iederen gevallene hare zorg moest uitstrekken, aan welke zonden hij zich mogt schuldig gemaakt hebben, en allen, die zich opregt bekeerden, hoop geven op kwijtschelding van schulden. Althans wilde zij, dat degenen, die opregt berouw betoonden, in de stervensure door de Kerkelijke vrijspraak en het toedienen van het Avondmaal

vertroost zouden worden. Maar de andere partij wilde niet gedogen, dat zij, die door laatstgenoemde zonden het verbond, bij den doop aangegaan, verbroken hadden, immer weder tot de Kerkelijke gemeenschap zouden toegelaten worden. De zoodanigen, zeide men, hebben eenmaal de vergeving van zonde, door Christus verworven en bij den Doop hun toegezegd, verbeurd. Te hunnen aanzien is geen besluit der Goddelijke genade bekend gemaakt, en de Kerk kan dus nooit regt hebben, hun vergeving van zonde aan te kondigen. Al blijft zij ook de zoodanigen tot bekeering vermanen, zoo kan zij hun toch niets aangaande de gevolgen van deze beloven, maar moet hen aan 't Goddelijk oordeel overlaten, daar de haar verleende magt, om te binden en te ontbinden, tot zulke zondaren geene betrekking heeft. De eene partij wilde niet gedogen, dat er aan de genade Gods jegens de boetvaardigen grenzen gesteld zouden worden, de andere wilde Gods heiligheid handhaven, en vreesde, dat men de menschen door een ijdel vertrouwen op de Priesterlijke vrijspraak tot zorgeloosheid zou verleiden bij 't bedrijven van zonde."

In de Luthersche kerk in Nederland wordt bij elke voorbereiding tot de viering van het Avondmaal, nadat de gemeente openlijk hare zonde bekend, haar geloof beleden, en haar voornemen tot levensverbetering uitgedrukt heeft, door den leeraar de volgende absolutie aangekondigd: „Op deze uwe belijdenis verkondig ik, als een dienaar van Jezus Christus, aan alle boetvaardigen de vergeving van al hunne zonden in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes; maar den onboetvaardigen worden hunne zonden behouden tot op hunne verbetering, waartoe God zelf hun genade verleene door Jezus Christus."

Het formulier van de absolutie is in de ritualen van de verschillende kerken niet hetzelfde. In de Russische kerk is het aankondigend. In eene nieuwere Grieksche liturgie wordt den priester bevolen te bidden: „God vergeve u;" maar hij laat er onmiddellijk de verzekering op volgen: „Heb volstrekt geene zorg over de misdaden, die gij beleden hebt, maar ga henen in vrede." In de Grieksche kerk is ook een voorgeschreven formulier van absolutie voor de dooden, dat somtijds, vooral op verzoek van nablijvende betrekkingen, in de handen geplaatst wordt van den overledene, alvorens hij begraven wordt. Dit formulier is het volgende: „God vergeve u, mijn geestelijk kind, wat gij, vrijwillig of onvrijwillig, in het tegenwoordige leven gedaan hebt;" en somtijds met bijvoeging: „En ik, uw onwaardige dienstknecht, door de magt mij gegeven om te ontzondigen en te vergeven, schenk u kerkelijk en geestelijk vergiffenis, en maak u los van al uwe zonden." Of het formulier is in deze woorden vervat: „De Heer Jezus Christus, onze God, die zijn Goddelijk bevel gaf aan zijne discipelen en apostelen om de zonden van diegenen, welke vallen, te houden of te vergeven, van wien ik ook magt heb gekregen om dat te doen, vergeve u, mijn geestelijk kind, al de zonden, die gij, vrijwillig of onvrijwillig, in dit tegenwoordige leven begaan hebt, nu en voor altijd." De volgende copie van een gedrukt formulier van absolutie aan iemand verleend, die een pelgrimstogt naar het Heilige Graf had gedaan, komt voor in Jowett's Onderzoekingen op Christelijk gebied: — „Polycarpus, door de genade Gods patriarch van de heilige stad Jeruzalem en van geheel Palestina: Onze heiligheid, overeenkomstig die genade en gave en dat gezag van den allerheiligsten en levendmakenden Geest, welke door onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus aan zijne heilige discipelen en apostelen gegeven was voor het houden en vergeven van de zonden der menschen, toen hij tot hen zeide: „Ontvangt den Heiligen Geest; zoo gij iemands zonden vergeeft," enz., welke Goddelijke genade achtervolgens van hen tot ons is afgedaald, houdt als van zonden verlost onzen geestelijken zoon Emanuël, belijder, betreffende de zonden, welke hij door menschelijke zwakheid begaan heeft, en al zijne overtredingen jegens God in woord, daad of gedachte, vrijwillig of onvrijwillig, en in al zijne zinnen; of als hij geweest is onder eenigen vloek of ban van bisschop of priester, of van zijn vader of zijne moeder, of gevallen is onder zijn eigen vloek, of meineedig is geweest, of betrapt is op andere zonden uit menschelijke zwakheid begaan, en hij dezelve beleden heeft aan zijne geestelijke vaders, en van harte ontvangen heeft en zich ernstig heeft voorgenomen te vervullen het bevel hem door deze voorgeschreven, — van al die zonden, hetzij door nalating of bedrijving, maken wij hem los, en rekenen wij hem vrij en vergeven door het Almagtige gezag en de genade van den Allerheiligsten Geest. En wat hij ook uit vergetelheid ongebiecht heeft gelaten, ook al datgene moge de genadige God hem vergeven, om der wille Zijner eigene goedheid en goedertierenheid door de tusschenkomst van onze allergezegendste lieve vrouwe, moeder Gods en altoos-maagd Maria, van den heiligen, glorierijken en lofwaardigen apostel Jakobus, broeder van God, eersten bisschop van Jeruzalem, en van al de heiligen. Amen." De persoon, die een document ontvangen heeft zooals

dat, hetwelk wij nu aangehaald hebben, behoeft het slechts te vertoonen, wanneer hij ter biecht gaat, en als hij het den priester op nieuw heeft voorgelezen, verlaat hij diens tegenwoordigheid met de verzekering, dat die vergeving van zonden, welke hij door zijn bezoek aan Palestina verdiend heeft, niet alleen waarachtig is, als zijnde verleend door een patriarch, maar dat zij ook in den hemel bekrachtigd is.

ABSTINENTEN, een naam gegeven aan de ENCRATIETEN (zie ald.), eene Christen-secte die tegen het einde van de tweede eeuw ontstond, welke waarschijnlijk ook aldus genoemd werden, omdat zij zich onthielden van vleesch en wijn, en den ongehuwden staat en de verwerping van alle wereldsche bezittingen als de kenmerkende teekenen der Christelijke volmaaktheid beschouwden. Eene secte, welke dergelijke meeningen koesterde, ontstond in Frankrijk en Spanje tegen het einde van de derde eeuw. Onthouding in den eenen of anderen vorm is algemeen erkend geworden als een deel van alle ceremoniëele godsdiensten. Zoo moesten de Joodsche priesters zich van het gebruik van wijn onthouden, wanneer zij de tempeldienst verrigtten. Ook de NAZARÆERS (zie ald.) waren onder denzelfden dwang, zoo lang hunne gelofte van afzondering duurde. Uit dit beginsel ontstond in de Joodsche wetgeving het onderscheid tusschen zuivere en onzuivere dieren. Onder de oude wet werd ook het gebod gegeven van zich te onthouden van het bloed van dieren, zonder twijfel met het doel om voor den geest van den Jood het groote beginsel te bewaren, dat er zonder bloedstorting geene vergeving geschiedt, en vooruit wijzende op het bloed van Jezus, dat de ziel van alle zonden zou zuiveren. Onder de eerste Christenen bestond aanmerkelijk verschil van meening over het pligtmatige van zich te houden aan dezelfde onthouding, welke de Joodsche wet voorschreef. Dit betwiste punt werd verwezen naar het concilie van Jeruzalem, dat door de Apostelen gehouden werd, en het eindbesluit waartoe men kwam was, den tot het Christendom bekeerden te bevelen zich te onthouden van bloed, gewurgde dieren, onzuiverheid en afgoderij. Onthouding van bijzondere spijzen, bij alle of bij sommige gelegenheden, wordt als pligt in het rituaal van verschillende kerken voorgeschreven, en zal behandeld worden onder het artikel VASTEN. Zulke beperkingen in eten en drinken worden in alle vormen van godsdienst, hetzij Joodsche, Christelijke, Mohamedaansche of Heidensche, gevonden.

ABT. De vader of voogd van eene abdij of een mannenklooster; de naam is waarschijnlijk afgeleid van het Syrische woord *Abba*, vader. In de Grieksche kerk worden de abten *Hegumenoi*, presidenten, en *Archimandrieten*, bestuurders der schaapskooijen, geheeten. Eerst waren zij leeken en onderworpen aan de bisschoppen en mindere geestelijken. Daar echter vele van hen mannen van geleerdheid en talent waren, trachtten zij eindelijk onafhankelijk van de bisschoppen te worden, en zij slaagden er in den titel van heer met nog andere teekenen der bisschoppelijke waardigheid, voornamelijk den mijter, te verkrijgen. Hieruit ontstond eene klasse van abten, die den titel kregen van *abten, die myters voeren*, welke bisschoppelijk gezag uitoefenden en niet stonden onder de regtsmagt van den bisschop. Andere kregen den naam van *abten, die staven voeren*, omdat zij den herderlijken staf droegen; nog andere werden *oecumenische* of *algemeene abten* geheeten, in navolging van den patriarch van Constantinopel; en eene vierde klasse kreeg den naam van *hoofdabten*, daar zij boven alle andere abten stonden. De eenige verdeeling van abten, die men thans in Roomsch-Catholieke landen kent, is in *reguliere* en *commendatorische* (ordesabten en abten, die de inkomsten van een geestelijk goed genieten); eerstgenoemde abten doen eene gelofte en dragen het kleed hunner orde, laatstgenoemde zijn wereldlijken, maar verpligt de wijding te ontvangen, wanneer zij den bepaalden leeftijd hebben bereikt.

De magt der abten over de monniken der kloosters, waarover zij gezag uitoefenden, was volkomen. In geval van vrijwillige overtreding of ongehoorzaamheid van den kant van een der inwonenden, hadden zij de magt zoowel geestelijke als tijdelijke straffen op te leggen; de eerste waren de bestraffingen der kerk, ontneming van het voorregt om bij het nachtmaal aan te zitten en, als laatste hulpmiddel, excommunicatie; de laatste omvatten de geeseling en de verwijdering uit het klooster.

De abten waren een tijd lang van groot aanzien in de kerk. Zij werden dikwijls geroepen op kerkvergaderingen, en mogten dan zitting nemen en stemmen in de hoedanigheid van presbyters. Maar terwijl zulke eerbewijzingen hun in vele gevallen ten deel vielen, werden zij toch altijd beschouwd als streng onderworpen aan den bisschop van de diocees. En toch berigt ons de oude geschiedschrijver Beda, dat, ten minste in één geval, onder de Culdéërs, een presbyter-abt een geheel district bestuurde en de onbepaalde gehoorzaamheid van den bisschop ontving. En in een van de canons door denzelfden geschiedschrijver aan-

gehaald, wordt bevolen, dat de bisschoppen, die monniken zijn, niet van het eene klooster naar het andere zullen trekken zonder verlof van hunnen abt, maar in die gehoorzaamheid zullen blijven, welke zij beloofden op den tijd hunner bekeering. En men kan niet loochenen, dat van de vijfde eeuw af het geval dikwijls voorkomt, zoowel in Oostersche als in Westersche kerken, dat kloosters geheel vrij waren van bisschoppelijk bezoek.

Van een abt kan men eigenlijk niet zeggen, dat hij gewijd, maar wel, dat hij in zijn dienstwerk ingezegend is. De inzegening geschiedt door een bisschop, bijgestaan door twee abten. Voor den aanvang der plegtigheid zijn de bisschop en de nieuwe abt verpligt te vasten. De plegtigheid zelve begint met het vieren eener mis, waarna de kloosterkleederen van den nieuwen abt op de geloofstafel nabij het altaar gelegd worden. Dit gedaan zijnde wendt zich de nieuw benoemde abt tot den bisschop, die vergezeld is van de abten, welke hem bijstaan, en geeft hem de apostolische brieven over, die zijne verkiezing bevatten. De bisschop zegent daarop het kleed, waarmede de abt bekleed moet worden, bidt over hetzelve en besprenkelt het met wijwater. Als de nieuwe abt niet vooraf monnik geweest is, ondergaat hij eerst de plegtigheden, die bij de opneming in de orde in gebruik zijn (zie Monnik). Dan doet hij den eed van gehechtheid aan den paus, waarna een onderzoek volgt, bestaande uit de volgende vragen, die hem gedaan worden, en waarop hij hoorbare antwoorden moet geven:

1. Zult gij volharden in uw heilig voornemen, en den regel van St. N. houden en uwe ondergeschikten naarstiglijk leeren hetzelfde te doen? Antw. Ja.

2. Zult gij u onthouden van alles, wat boos is, en, met Gods hulp, in zoo verre gij daartoe in staat zijt, uw leven veranderen in alles, wat goed is? Antw. Ja.

3. Zult gij, met Gods hulp, zelf kuischheid, matigheid, nederigheid en geduld bewaren, en aan uwe ondergeschikten hetzelfde leeren? Antw. Ja.

4. Zult gij getrouw de goederen van het klooster aan uwe zorg toevertrouwd beheeren, en ze uitdeelen voor het gebruik der Kerk, der broederen, der armen en der pelgrims (vreemdelingen)? Antw. Ja.

5. Zult gij altijd vroom en geloovig *in alle dingen* geloof, onderwerping, gehoorzaamheid en eerbied betoonen aan onze heilige Moeder de Kerk van Rome, aan onzen allerheiligsten Heer N., paus, en diens opvolgers? Antw. Ja.

Dan wordt, als zulks noodig is, nog een eed van onderwerping aan den bisschop afgelegd. Maar zulk een eed is niet altijd dezelfde, daar eenige abten onmiddellijk van den pauselijken stoel afhankelijk zijn, en andere van den bisschop en onder diens regtsmagt staan. Daarop wordt de mis door den bisschop en den nieuwen abt, elk afzonderlijk, gevierd, waarna de *Præfatie* volgt, gedurende welke de bisschop beide handen op het hoofd van den kandidaat legt, en hem dus door de oplegging der handen tot abt maakt, eene plegtigheid, waarvan in het artikel Abdis reeds gesproken is. De regel zijner orde wordt hem nu overhandigd, waarop de bisschop den herderlijken staf zegent en hem aanbiedt met de woorden: „Ontvang den staf van de herderlijke bediening, opdat de vereeniging aan u toevertrouwd dien voor u uit moge dragen, en opdat gij bij het bestraffen harer overtredingen genadiglijk streng, en wanneer gij in toorn zijt, der genade indachtig moogt zijn." Dan wordt de ring gezegend en hem aangeboden ten teeken van zijne verloving met God en met de heilige Moederkerk. Nu biedt hij den bisschop in eene knielende houding twee groote brandende waskaarsen, twee brooden en twee vaten wijn aan, terwijl hij eerbiedigljk diens hand kust. Als het avondmaal gebruikt is, wordt de mijter, als de nieuwe abt dien voert, gezegend en op zijn hoofd gezet, daar deze, volgens het Pontificale, de helm des heils is, en ook de twee horens van de twee Testamenten voorstelt, welks vijanden hij zich gereed maakt te bestrijden. Nu worden de handschoenen gezegend en hem aangeboden, waarna hij op den stoel van zijn voorganger geplaatst wordt, of op den vouwstoel, indien de inzegening niet in het klooster plaats heeft; hij ontvangt daarna den herderlijken staf in zijne linkerhand, en de zorg voor het klooster is nu formeel en plegtig aan hem opgedragen. De ceremoniën eindigen met den kus des vredes en de begroeting der monniken, die nu onder zijne hoede zijn. De abt op deze wijze in zijn ambt bevestigd zijnde gaat met zijne assistenten rond en zegent de vergaderden. Zie Monnikenstand, Klooster.

ABUNA of ABOENA, een woord van dezelfde beteekenis als *onze Vader*, de bisschop van de Abyssinische kerk. Volgens een bijzonder voorschrift, dat men veronderstelt gemaakt te zijn om een man van meer geleerdheid aan de kerk te verbinden dan men verwachten kan in Abyssinië te vinden, moet deze priester een vreemdeling zijn. Als zoodanig echter kent hij gewoonlijk de taal niet, en gevolgelijk zijn zijn invloed en zijne middelen om gemeenschap te hebben met het volk zeer beperkt. De Abuna wordt aange-

steld en ingezegend door den patriarch van Alexandrië, wien hij onderschikt is, en daarom wordt hij gewoonlijk gekozen uit een van de Coptische kloosters van Egypte. Niet zonder grooten weerzin wordt een Egyptische monnik gedwongen dit ambt aan te nemen, daar hij de eenzaamheid van zijn klooster in de woestijn verlaat om met volstrekte magt een oproerig volk te besturen: hij vindt zijn groot gebied, want Abyssinië heeft maar één bisschop, aanhoudend in burgeroorlogen gewikkeld, waarin de talrijke priesters eene magtige partij vormen. Een leven van onrust, geheel en al onbestaanbaar met den vredelievenden geest, die een Christen-bisschop eigen moet zijn, is derhalve zijn zeker lot. Zijn gezag en zijne regtsmagt strekken zich uit over alle kloosters en over al de geestelijken, zoowel wereldlijke als reguliere of ordesgeestelijken, en men zegt, dat zij zoo talrijk zijn, dat zij het twintigste gedeelte der bevolking uitmaken. Dit hoofd der Abyssinische kerk heeft zijne verblijfplaats te Gondar, waar hij een schoon paleis bewoont, dat digt bij de patriarchale kerk staat, die onder de talrijke kerken der stad de voornaamste is. Gedurende eenigen tijd waren zijne magt en zijn gezag zoo groot, dat men zelfs den koning niet volkomen erkende, zoo hij niet eerst door de handen van den Abuna gewijd was. Vroeger werd het derde gedeelte van de opbrengst der provinciën voor zijn onderhoud ter zijde gezet. Zijne magt is alleen minder dan die van den koning, en somtijds is hij zelfs voor dezen geducht geweest. De Abuna wijdt tot de heilige dienst door op den kandidaat te blazen en het teeken des kruises over hem te maken. Toen in 1842, nadat het ambt elf jaar onvervuld was geweest, een nieuwe Abuna eindelijk in Abyssinië aankwam, wijdde hij gedurende verscheidene achtereenvolgende dagen dagelijks duizend personen, die in karavanen uit de verschillende deelen des rijks kwamen. Hij die priester wil worden, moet de Ethiopische taal kunnen lezen en uit het boek Yared kunnen zingen; boven alles moet hij een baard hebben, zonder welken niemand priester kan zijn. De Abuna is de hoogste magt in zaken van geloof, bovendien wordt hij dikwijls als scheidsregter in staatstwisten geraadpleegd. Zie het volgende artikel.

ABYSSINISCHE KERK. Het koningrijk Abyssinië maakt het voornaamste gedeelte uit van die landen, welke bij de Ouden onder den naam van Ethiopië bekend waren. Onder het volk zelf bestaat de overlevering, dat hunne bekeering tot het Christendom toegeschreven moet worden aan de onderrigtingen van den schatbewaarder van Candacé, koningin van Ethiopië, die in het achtste hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen genoemd wordt. Het algemeene gevoelen van de beste schrijvers over kerkgeschiedenis is echter, dat de Abyssiniërs het Christendom niet in waarheid omhelsden voor het midden der vierde eeuw, toen eene kerk werd gesticht, die, hoewel blootgesteld aan veel vervalsching door de Heidensche en Mohamedaansche stammen, waarvan zij omringd is, toch tot op dezen dag bestaat. Een breedvoerig verhaal van de omstandigheden, die den oorsprong dezer belangwekkende kerk vergezelden, wordt aldus door Neander gegeven: „Staande de regering van den Keizer Constantinus, had een Grieksch geleerde uit Tyrus, met name Meropius, eene wetenschappelijke ontdekkingsreis ondernomen. Op zijnen terugtogt landde hij aan de kust van Ethiopië of Abessynië, om versch water in te nemen, maar daarbij werd hij door de krijgshaftige inwoners, die met de Romeinen in vijandschap leefden, overvallen, uitgeplunderd en met zijne manschappen vermoord. Slechts twee jongelingen, die hem vergezelden, Frumentius en Ædesius, bleven gespaard, omdat hunne jeugd medelijden inboezemde, en werden slaven van het Opperhoofd van den stam. In die betrekking wisten zij zich echter bemind te maken. Ædesius werd schenker, en Frumentius, die zich door zijn verstand onderscheidde, geheimschrijver en rentmeester des vorsten. Na den dood van dezen werd de opvoeding van den vaderloozen Prins, Æizanes, aan hunne zorgen toevertrouwd, en verwierf Frumentius, als rijksbestuurder, zich grooten invloed. Reeds toen maakte hij daarvan ter bevordering van de zaak des Christendoms gebruik. Hij deed onderzoek naar de Romeinsche kooplieden, die herwaarts kwamen en Christenen waren, ondersteunde hen in het stichten eener Christelijke kerk en nam daarin aan hunne Godsdienstoefeningen deel. Eindelijk verkregen beiden vrijheid om naar hun vaderland terug te keeren. Ædesius ging naar Tyrus, waar hij Presbyter werd. Hier leerde Rufinus hem kennen en vernam uit zijn eigen mond het verhaal van de geheele toedragt der zaak. Maar Frumentius achtte zich tot iets hoogers geroepen en verpligt, om tot het volk waaronder hij een groot gedeelte zijner jeugd gesleten en zooveel goeds genoten had, het hoogste goed des menschen te brengen. Met dat oogmerk reisde hij naar Alexandrië, waar kort te voren — in 't jaar 326 — de groote Athanasius bisschop geworden was, en deze trok zich aanstonds het plan van Frumentius met

grooten ijver aan. Teregt begreep hij echter, dat niemand geschikter was om het uit te voeren, dan Frumentius zelf, en daarom wijdde hij dezen tot bisschop van Auxuma (Axum), de hoofdstad der Abessyniërs en te gelijk eene beroemde handelplaats. Frumentius keerde toen derwaarts terug en werkte er met grooten zegen."

Er bestaan onder de priesters legenden aangaande de vroege bekeering van het Abyssinische volk tot het Jodendom, en wel ten tijde van de regering van Salomo, van wien zij zeggen, dat hun koning afstamt. Hunne Abuna's of bisschoppen evenwel schrijven hunnen oorsprong toe aan Frumentius, den zoon van een Tyrisch koopman, die, zooals wij zagen, tot bisschop van Axuma, de voornaamste stad der Abyssiniërs, gewijd werd door Athanasius, die toen patriarch van Alexandrië was. Sedert dien tijd is de geestelijke plaats, die de Patriarchen van Alexandrië innemen, steeds goed uitgedrukt in een gelief koosd gezegde onder het volk: „Wij drinken uit de put van den patriarch van Alexandrië." De Abyssinische kerk schijnt hare zuiverheid te hebben bewaard tot aan de zevende eeuw, toen zij met de geheele Egyptische kerk, waarmede zij zoo naauw verbonden was, de leerstellingen van de Eutychianen of *Monophysieten* (zie Mon.) omhelsde, die geloofden, dat er slechts één natuur in Christus is, en dat de goddelijke en de menschelijke natuur in één zamenvloeiden.

Gedurende vele eeuwen bleef deze kerk in de duisternis onbekend en daardoor onerkend door Christenen in andere gedeelten der wereld. Tegen het einde der vijftiende eeuw evenwel besloot Johan II. koning van Portugal, die bij toeval vernomen had, dat in Abyssinië eene Christelijke kerk gevonden werd, naar den staat van zaken in dat land te onderzoeken, en zoo mogelijk haar onder het pauselijk gezag te brengen. Met dit doel werd Johan Bermudes met eene zending naar Abyssinië belast. David, de regerende koning van dat land, was in vijandelijkheden met de Mohamedanen gewikkeld, die hem een gedeelte van zijn rijk hadden ontnomen. In deze omstandigheden werd hij gedwongen de hulp van Portugal en Rome in te roepen, en Bermudes werd gezonden om deze gunst te verwerven. De listige aanhanger van Rome had, alvorens te vertrekken, invloed genoeg om zich als Abuna of bisschop der Abyssiniërs te doen wijden. Met deze waardigheid bekleed zijnde ging hij naar Rome, en om de begeerde onderwerping van de Abyssinische kerk aan het pauselijk juk te voltooijen, nam Bermudes eene tweede wijding uit de handen van den paus aan. De bijstand door den koning gevraagd werd gereedelijk toegestaan, de Mohamedanen werden verdreven, en de rust werd aan het land wedergegeven. Tot belooning voor de hulp dus bewezen vroeg de koning van Portugal door Bermudes, dat de koning de Roomsch-Catholieke godsdienst zou omhelzen en een derde van zijne staten zou afstaan, op straffe van in den ban gedaan te worden. De oogen van den koning werden nu geopend voor den strik, die hem gespannen was. Hij loochende terstond het gezag van den paus, verklaarde hem te zelfder tijd voor een ketter, ontnam Bermudes zijne bisschoppelijke waardigheid, wierp hem in de gevangenis en zond naar Alexandrië om een Abuna voor de Abyssinische kerk, die sedert dien tijd hare onafhankelijkheid steeds bewaard heeft.

Tegen het midden der zestiende eeuw vestigden zich zendelingen der Jezuïten in Abyssinië, maar zij slaagden volstrekt niet in hun bekeeringswerk. Eene tweede poging werd in het begin der volgende eeuw door hen gedaan, en na twintig jaren doorgebragt in kuiperijen, oorlogen en beroeringen bewerkten de zendelingen de formeele onderwerping van de Abyssinische kerk aan den Roomschen stoel. De triomf der Jezuïten was echter slechts van korten duur. Opstand volgde op opstand. Te vergeefs poogde de koning door bedreigingen en vervolgingen zijn volk tot gehechtheid aan den paus te dwingen. De edele Abyssiniers waren vast besloten om ten koste van wat ook de onafhankelijkheid hunner kerk te handhaven. Ten laatste, in 1633, bevond de Roomsche patriarch dat zijne pogingen om onderwerping aan het pausschap te verkrijgen geheel en al schipbreuk hadden geleden, en er aan wanhopende ooit het doel zijner zending te bereiken, verliet hij Abyssinië.

Uit de opgaven van Bruce in zijne Reizen in dat land blijkt, dat nog eene vruchtelooze poging gedaan is om de Christenen van Abyssinië tot het Roomsche geloof te bekeeren. Drie Franciskaner monniken werden door de Propaganda uitgezonden en hadden Gondar bereikt, waar zij er in slaagden zich in de gunst van den koning te dringen. Zoowel de priesters als het volk werden nu ongerust, en zoo groot was dien ten gevolge de beweging, dat de koning genoodzaakt was de Roomsche priesters geheel en al uit zijn land te verdrijven. Van dien tijd af is zelfs de naam van Rome voor de Abyssinische Christenen een voorwerp van den grootsten afschuw.

De verslagen, die de zendelingen ons gebragt hebben aangaande den tegenwoordigen toestand der godsdienst in dat land, zijn verre van gunstig. Maar het is zeer belangwekkend de beginselen en gebruiken na te gaan van eene Christelijke kerk, wier oorsprong van zulk een vroeg tijdperk dagteekent. Eenige dezer mogen hier een plaatsje vinden.

Met het formulier, dat gewoonlijk de Apostolische geloofsbelijdenis genoemd wordt, is de Abyssinische kerk geheel en al onbekend. Bij het bedienen van den doop gebruiken zij het Nicaënische formulier. De bijbel wordt door hen op hoogen prijs gesteld, maar de wijze van verklaring, welke zij aannemen, is zonderling vreemd en allegorisch. Zij zijn sterk gehecht aan de Monophysietische leer, die zij vroeg omhelsden, en volgens welke zij zeggen, dat Christus slechts één natuur heeft, de goddelijke, en dat zijne menschelijke niet noodzakelijk is voor de vorming van zijn persoon als Verlosser. Zij volgen de leer, welke door alle Oostersche kerken beleden wordt, dat de Geest van den Vader alleen, en niet van den Vader en den Zoon uitgaat. Een gedeelte van de aanhangers der Abyssinische kerk, voornamelijk die, welke in de provincie Tigré wonen, gelooven, dat Christus zich zelven zalfde met den Geest, en dat de Geest van God, die hem gegeven werd, niets anders dan zijne godheid is. Eene *tweede* meening, die door een ander gedeelte der kerk geleerd wordt, is, dat er drie geboorten van Christus zijn: 1. De eeuwige generatie van den Zoon; 2. De ontvangenis en werkelijke voortbrenging van de natuur van Christus; 3. De ontvangenis van den Heiligen Geest in het ligchaam van Maria. Volgens hunne gevoelens wordt het zalven met den Heiligen Geest eene derde natuur genoemd, omdat daardoor zijne menschelijkheid tot hoogere eer is verheven. Dit is de heerschende leer in Amhara en ook in Shoa, waar zij om staatkundige gronden is aangenomen, en de tegenwoordige koning heeft door herauten laten aankondigen, dat niemand, op straffe van verbeurdverklaring van goederen en verbanning, zich tegen de leer van de drie geboorten van Christus mag verklaren. Dus hebben de koning en het volk van Shoa zich op het punt van dit moeijelijke theologische leerstuk openlijk verklaard tegen den Abuna te Gondar, die dezelfde meening is toegedaan als de kerk in Tigré. Een nieuw onderwerp van strijd is ontstaan, dat ook betrekking heeft op het moeijelijk te doorgronden leerstuk aangaande den persoon van Christus. Aroe, een priester van Gondar, leerde, om het gevoelen te schragen, dat er drie geboorten van Christus zijn, dat de ziel van Christus zelfs in het ligchaam van Maria bewustheid had, ja zelfs, dat zij in dien staat bad en vastte.

De leer van de drie geboorten wordt door den koning met de uiterste gestrengheid volgehouden, tegenover het getier van menigten van priesters en leeken. De meest geachte godgeleerde van de Abyssinische kerk heeft hetzelfde gevoelen omhelsd. De partij, die de drie geboorten ontkent, slingert banbliksems over diegenen, die er aan gelooven, en de twist heeft in de laatste jaren gevaar geloopen in een burgeroorlog over te gaan. Er zijn verscheidene andere punten van ondergeschikt belang, maar met de leer der drie geboorten verwant, die ook tot niet weinig twist aanleiding hebben gegeven. Zoo is b. v. de kwestie veel besproken, of Christus den Vader in den hemel looft, dan wel of hij gelijk met Hem staat en met Hem regeert. Het eerste is door den koning en zijne partij aangenomen. De Maagd Maria is ook het onderwerp van twist geweest, of zij de moeder Gods, of slechts de moeder van Jezus is, en als een natuurlijk gevolg hiervan, of zij regt heeft op dezelfde eer als de Zoon. De partij, die op dit laatste punt het tegenovergestelde gevoelen is toegedaan, heeft op hare bestrijders in Ankobar en Debra Libanos gezegevierd, en hare aanhangers worden *Walawold Magsat*, de aanbidders van den Zoon alleen, genoemd, terwijl die der andere partij in Fattyghur *Masle Wold*, gelijk met den Zoon, geheeten worden.

Een *derde* en tusschengevoelen over den persoon van Christus, dat talrijke aanhangers in Gojam heeft, beschouwt den Heiligen Geest als middelaar tusschen de goddelijke en de menschelijke natuur van Christus.

Dat zijn de ingewikkelde twistpunten, die nog heden de Abyssinische kerk in stukken dreigen te scheuren. Zoo scherp is de strijd geworden tusschen de drie twistende partijen, dat zij weigeren te zamen aan het avondmaal aan te zitten.

Op verscheidene andere theologische punten behalve den persoon van Christus vinden wij eene vreemde verwarring van gedachten onder deze Christenen, die zoo lang van het overige gedeelte der Christelijke wereld afgezonderd geweest zijn. Zij leeren b. v. eene soort van vagevuur, en daarom houden zij vasten, geven aalmoezen en bidden voor het heil van diegenen, welke om groote zonden in den ban zijn gedaan, en in dien staat gestorven zijn. Overeenkomstig hunne denkwijzen blijven zulke zielen in *scheol* totdat zij, verzoend zijnde, geschikt zijn om den hemel in te gaan. De aartsengel Michaël wordt ingeroepen als de gelei-

der der zielen uit scheol naar den hemel. De Abyssiniers oefenen de besnijdenis uit op kinderen van beiderlei kunne tusschen den derden en den achtsten dag na hunne geboorte. De doop wordt toegediend aan kinderen van het mannelijk geslacht, wanneer zij veertig dagen oud zijn, en aan kinderen van het vrouwelijk geslacht, wanneer zij tachtig dagen geleefd hebben. De plegtigheid bestaat in gebed, bezweringen, indompelingen, zegeningen, het keeren van den gedoopte naar de vier punten van het kompas, het blazen op hem, het opleggen der handen en het zalven met heilige olie. Een peetom of eene petemoei moet tegenwoordig zijn als getuige van den doop. Bij den doop van een volwassene wordt water over elk gedeelte van zijn ligchaam gegoten. De plegtigheid begint met gezangen en psalmen ter eere van de Maagd; daarna volgen de Nicænische geloofsbelijdenis, het Gebed des Heeren en het lezen van het derde hoofdstuk uit het Evangelie van Johannes. Het doopwater wordt nu gewijd door berooking met reukwerk met de woorden: „Geloofd zij de Vader, de Zoon en de Heilige Geest." Een ijzeren kruis wordt driemaal door het water gehaald, terwijl de woorden: „Een Heilige Vader, een Heilige Zoon en een Heilige Geest" uitgesproken worden. Een stukje katoen wordt dan in de heilige olie gedoopt, en daarmede wordt het teeken des kruises op het voorhoofd van den gedoopte gemaakt, waarna een koord om zijn hals wordt gebonden. De geheele plegtigheid wordt besloten met de viering van het avondmaal. Elk Abyssinisch Christen draagt een blaauw zijden koord gedurende zijn geheele leven, als teeken van zijn doop en van zijne scheiding van de Mohamedaansche leer. De plegtigheid van den doop heeft plaats vóór de kerkdeur; de viering van het avondmaal in de kerk. Het avondmaal wordt in beiderlei gedaanten ontvangen met gezuurd brood, dat dagelijks door den priester gebakken wordt. De biecht gaat alleen bij volwassenen, die ten minste den ouderdom van vijf en twintig jaren bereikt hebben, het avondmaal vooraf. Het avondmaal wordt altijd toegediend aan kinderen na den doop. Afzonderlijk avondmaal te houden is niet geoorloofd. Zij, die het nachtmaal gebruikt hebben, mogen voor zonsondergang niet spuwen. Iedereen, zelfs de priester, heeft zijn biechtvader, bij wien hij zijne toevlugt zoekt, zoo dikwijls zijn geweten bezwaard is.

Behalve de wereldlijke geestelijken zijn er in de Abyssinische kerk ook klooster-geestelijken onder den Etschega, die in rang op den Abuna volgt, en op het punt van geestelijk gezag in zaken van geloof, als eene soort van Abuna kan beschouwd worden. Onder hem staan niet alleen de talrijke kloosters van zijne eigene orde, maar ook alle andere. In elk groot klooster zijn onder den abt de verschillende opzieners gerangschikt, onder welke de Alaka of bestuurder van de eigendommen eene voorname plaats inneemt. De bezigheden van de Abyssinische monniken zijn dezelfde als die van de monniken in Europa gedurende de middeleeuwen: zij bedelen en slenteren rond zonder iets te doen, terwijl de meer naauwgezette godsdienstoefeningen houden, Ethiopische boeken lezen, of twisten over voorname theologische kwestiën. Zij leggen de gelofte af van in den ongehuwden staat te blijven. Hunne kleedij is gering. Een monnikskap, een vuil hemd, een dierenhuid en een lederen gordel doen den monnik kennen. Het aantal geestelijken in Abyssinië, zoowel wereldlijke als reguliere, is zeer groot. Alleen in Shoa tellen zij 12,000. In Gondar zijn zij naar evenredigheid nog talrijker. Aan eene volkomen ingerigte kerk zijn twintig priesters en diakenen verbonden, van welke één altijd het derde gedeelte van de dienst der week verrigt, terwijl de andere zorg dragen voor hunne boetelingen, of voor het onderwijzen van arme kinderen. De wereldlijke geestelijken mogen eenmaal huwen. De kerken, die zeer talrijk zijn, zijn gewoonlijk op hoogten gebouwd en door prachtige boomen overschaduwd. Zij zijn cirkelvormig, laag, en hebben kegelvormige, met riet bedekte daken, waarop een koperen kruis schittert. De muren zijn slecht gebouwd, van buiten gewit en van vier deuren voorzien, die naar de vier hoofdwinstreken gekeerd zijn. Van binnen zijn de muren met slechte afbeeldingen van Maria, de heiligen, engelen en den duivel bedekt. Beelden zijn niet geoorloofd. Een voorhof omgeeft het geheele gebouw, hetwelk voor de leeken en de dagelijksche morgendienst bestemd is, en ook een nachtverblijf aan behoeftige reizigers verschaft. Het binnenste der kerk is in twee afdeelingen gescheiden, waarvan eene het heilige heet, dat behangen is met reliquiën en alleen voor de priesters en diakenen toegankelijk is. Het avondmaal wordt in dit gedeelte der kerk gevierd, maar de leeken worden achter een uitgestrekt gordijn gehouden, en vrouwen worden geheel en al buiten gesloten. In het heilige der heiligen staat achter een gordijn de tabot of arke des verbonds, waarin een perkament ligt met de namen van de heiligen der kerk. In dit gedeelte van het gebouw mogen alleen de Alaka en zij, die als priesters gewijd zijn, komen. De ark wordt gewijd met heilige olie, maar niemand van de leeken, diakenen of van hen, die geene Christenen zijn, mogen haar aanraken,

anders moet zij en de kerk zelve op nieuw gewijd worden. Op de ark rust de heiligheid der kerk en van het omringende kerkhof.

De eeredienst in de Abyssinische kerk bestaat in het zingen van psalmen, het lezen van stukken uit de Schriften en van legenden der heiligen. Gebeden worden aan de Maagd en aan de heiligen opgezonden, maar voornamelijk wordt Maria met de hoogste titels, zooals Schepper der wereld, vereerd. Elke bedelaar spreekt den naam van den eenen of anderen der talrijke heiligen uit, ten einde medelijden op te wekken.

De Abyssinische Christenen vieren den Joodschen en den Christelijken Sabbath, den laatsten van deze noemen zij den grooten Sabbath. Zij houden niet minder dan honderd tachtig heilige dagen en feestdagen. Een van de voornaamste dezer is Epiphania (drie-koningendag), bij gelegenheid van welk feest, op den 4den Januarij, de priesters de arken van alle kerken in de stad en hare omgeving naar een stroom brengen, waar onder gezang en gejuich het feest begint, en kleederen aan de armen gegeven worden. Te middernacht treedt de priester bij het licht van toortsen in het water en wijdt het. Dan ontdoen zich alle aanwezigen plotseling van hunne kleederen en dompelen zich in het gewijde water om te baden, en onder geschreeuw en gedruisch van allerlei soort eindigt het feest. Bij gelegenheid van een der feesten gaan duizenden op een pelgrimstogt naar Debra Libanos, en halen stof van het graf van den heilige, dat, zooals zij denken, ziekten kan voorkomen of genezen. De Abyssinische kerk houdt het vasten in zeer hooge eer als een middel tot zaligmaking. De Woensdagen en Vrijdagen en alle dagen, waarop het avondmaal gebruikt wordt, zijn vastendagen, waarop zij alleen netels en droog brood mogen eten. Voor de vromen zijn er eigenlijk twee honderd vastendagen in het jaar, waarvan echter het grootste gedeelte niet gehouden wordt, en er zouden nog minder gehouden worden, als hunne begraving in gewijde aarde niet afhing van de strikte inachtneming van zulke dagen. Veel verdienste wordt gesteld in het geven van aalmoezen aan bedelaars, pelgrims, monniken en priesters, en het aanbieden van geschenken aan kerken en kloosters voor hunnen opbouw en hunne verfraaijing. Pelgrims worden zeer geëerbiedigd, en hij, die een pelgrimstogt naar Jeruzalem gedaan heeft, wordt boven alle anderen als heilig aangezien, zoodat zijn zegen door den man, die gelukkig genoeg is denzelven te ontvangen, als van bijzondere waarde en kracht wordt beschouwd.

Vele bijgeloovigheden heerschen in deze kerk, en amuletten en toovermiddelen zijn onder het volk veelvuldig in gebruik. Het oude Joodsche onderscheid tusschen zuivere en onzuivere dieren wordt streng in acht genomen. Het huwelijk kan zonder de inzegening van den priester plaats hebben, en wordt daarom gemakkelijk verbroken. Dit mag echter bij elken man slechts viermaal gebeuren. Die huwelijken, die bekrachtigd worden door te zamen aan te zitten aan het avondmaal, worden als onverbreekbaar beschouwd. De echtscheiding moet door den priester uitgesproken worden. Wie vier vrouwen gehad heeft, en van haar gescheiden is geworden of haar overleefd heeft, wordt in den ban gedaan, tenzij hij zich in eene der monnikenorden laat opnemen. Dit wordt echter gewoonlijk gedaan. Het gebeurt dikwijls, dat een man, zonder een woord te zeggen, zijne vrouw en kinderen verlaat en in een klooster gaat. Veelwijverij is verboden, maar trots deze wet zijn de voorbeelden niet zeldzaam, dat priesters en edellieden vier vrouwen hebben, behalve de talrijke bijzitten. Het is de gewoonte voor diegenen, welke op hun sterfbed liggen, om aan een priester te biechten en van hem de absolutie te ontvangen. De begrafenis heeft kort na den dood plaats, met begeleiding van klaagliederen zooals die, welke bij de Joden in gebruik waren, en ook van talrijk bezochte begrafenismaaltijden, waarbij de priesters tegenwoordig zijn. Bij deze gelegenheden worden gepaste stukken uit den bijbel voorgelezen. Crucifixen worden voor het lijk gedragen. De begrafenis heeft plaats in of nabij de kerk.

De Abyssiniers verklaren hunne gehechtheid aan zoo vele Joodsche gewoonten door te zeggen, dat zij van het geslacht der Joodsche koningen afstammen. Al hunne kerkelijke gebruiken en burgerlijke instellingen zijn eene zonderlinge vermenging van Joodsche, Christelijke en Heidensche overleveringen. Het zedelijk en godsdienstig gedrag van het volk is alles behalve behoorlijk. Onverschilligheid aangaande godsdienstige beginselen, verslapping van zeden en aangeboren luiheid zijn de hoofdtrekken van het karakter der meesten. Het Heidendom heeft nog niet geheel en al plaats gemaakt voor het Christendom. In de bergen van Aekerban, nabij Gondar, wordt een volksstam gevonden, die waarzeggerij uitoefent en de cactusplant aanbidt. Er bestaat ook nog eene secte van Joden in Abyssinië, wier leden den Messias verwachten en de engelen om zijne komst bidden. Zij leven op streng vrome wijze, vasten vijfmaal per week, slapen slechts op houten banken, slaan zich met doornen, enz. Zij nemen uitwendig al de gebruiken der

Christenen in acht, maar worden door het volk als Joden en toovenaars beschouwd.

Te midden van al het bederf, dat in de Assyrische kerk heerscht, helderen de vooruitzigten voor dat land blijkbaar op. De vertaling van den bijbel in het Amharisch en, voor een gedeelte, in het Tigrésche dialekt is eene groote weldaad voor het volk van dat land. De Engelsche predikant Jowett heeft vele pogingen in het werk gesteld, om de aandacht van Britsche Christenen op de belangrijkheid van Abyssinië als een veld ter bearbeiding voor zendelingen te vestigen. In 1830 werd Samuel Gobat, die in het Instituut voor Zendelingen te Balse was opgevoed, met den predikant Kugler uitgezonden om een zendelingspost in dat land te vestigen. De vroegtijdige dood van zijn medearbeider in Adowa en de staatkundige beroeringen, die er heerschten, noodzaakten den heer Gobat naar Europa terug te keeren. In 1834 werden andere zendelingen uitgezonden, maar deze zagen zich wegens den verwarden toestand van het land niet in staat hunne zendingstaak te volvoeren. De Roomsche kerk zond in 1838 een zendeling naar Abyssinië, en door middel van kuiperijen en listen werd de verdrijving der Protestantsche zendelingen verkregen. De Roomschen hoopten nu zeer eene groote partij in de Abyssinische kerk ten gunste van Rome te kunnen vormen. Hunne hoop werd echter spoedig teleurgesteld door de benoeming van een leerling der Engelsche Protestantsche zending te Caïro tot Abuna, die dadelijk al zijne pogingen in het werk stelde om den Roomschen invloed in Tigré te vernietigen. Toen begon er een strijd, die van dien tijd af onafgebroken gevoerd is, tusschen de onafhankelijke Abyssinische kerk en de Roomsche zendelingen, terwijl Protestantsche zendelingen steeds met bijna onoverkomelijke moeijelijkheden te strijden hebben, die wij hopen, dat door den Goddelijken zegen, door gebed en volharding eenmaal zullen worden overwonnen, opdat eene Christelijke kerk, die sedert de vierde eeuw bestaan heeft, ten laatste met eene glansrijke uitstraling van Christelijk licht en Christelijke kennis moge schijnen, en de Mohamedaansche en Heidensche duisternis moge doen ophouden, waarin Afrika zoo lang gehuld is geweest.

ACACIANEN, eene secte die in de vierde eeuw in de Christelijke kerk ontstond, en gewoonlijk onder de Ariaansche secten gerangschikt wordt (zie Arianismus). De aanhangers dezer secte ontleenden hunnen naam aan Acacius, bisschop van Cæsarea, dien Hiëronymus onder de geleerdste uitleggers der Schriften rangschikt, welke geloofde, dat de Zoon gelijk was aan den Vader, maar alleen ten opzigte van zijnen wil. Eerst verklaarde hij zich voor een Half-Ariaan, en daarna werd hij de stichter van de secte der Homœanen (zie Hom). Ten laatste werd hij een Anomœaan of zuivere Ariaan, en eindigde met de Nicænische geloofsbelijdenis te onderteekenen. — De naam Acacianen werd ook in de vijfde eeuw gegeven aan eene secte van de Eutychianen of Monophysieten (zie Mon.). Zij ontleenden hunnen naam aan Acacius, bisschop van Constantinopel. Om zoo mogelijk een einde te maken aan de twisten, die zoo lang over den Persoon van Christus bestaan hadden, en die den vrede van kerk en staat verontrustten, bood keizer Zeno in het jaar 482 op raad van Acacius aan de strijdende partijen dat verzoeningsformulier aan, hetwelk gewoonlijk het Henoticon genoemd wordt. Dit formulier, dat door de hoofden van de Monophysietische partij was onderteekend, werd zoowel door Acacius als door de meer gemagtigden van beide partijen goedgekeurd. In dit bekende decreet erkent de keizer de geloofsbelijdenis van de conciliën van Nicæa en Constantinopel als de eenige vastgestelde en erkende, en verklaart hij een ieder, die eene andere zou willen invoeren, voor een vreemdeling van de kerk. Deze geloofsbelijdenis, zegt hij, werd aangenomen door dat concilie van Ephesus, dat Nestorius veroordeelde, dien hij even als Eutyches voor een ketter houdt. Hij erkent ook de twaalf kapittelen van Cyrillus van Alexandrië voor goed en orthodox, verklaart Maria voor de moeder Gods en Jezus Christus bezitter van twee naturen, in eene van welke hij *van dezelfde stof* was als de vader, en in de andere *van dezelfde stof* als wij. Dit verzoeningsformulier was berekend om de meer gemagtigden van beide partijen met elkander te vereenigen. Paus Felix III. viel echter Acacius, die het Henoticon had begunstigd en in werkelijkheid bijna geheel had opgesteld, als een verrader der waarheid aan, en sloot hem uit van de kerkgemeenschap. Om dit gestrenge gedrag jegens Acacius, die nu vele aanhangers had, te regtvaardigen, beschuldigden Felix en zijne opvolgers Acacius van de Monophysieten te begunstigen. Mosheim zegt echter, dat de ware grond van dezen tegenstand der pausen was, dat Acacius door zijne handelingen, hoewel niet door woorden, de oppermagt van den Roomschen Stoel ontkende, en sterk verlangde de regtsmagt van den zetel van Constantinopel uit te breiden en deszelfs aanzien te bevorderen. De Grieken verdedigden, zooals Mosheim

zegt, de eer en het oordeel van hunnen bisschop tegen de lasteringen der Romeinen. Deze strijd werd voortgezet tot de volgende eeuw, toen de volharding der Romeinen zegevierde, en de namen van Acacius en Petrus Fullo, een ander hoofd van de partij, uit de heilige registers geschrapt en als het ware tot eeuwige schande gedoemd werden. Zoo werd de Acaciaansche secte of partij, die niet alleen ten sterkste bleef vasthouden aan de Nicænische geloofsbelijdenis tegenover de dwalingen, welke in de leer ontstaan waren, maar ook de opperheerschappij van den paus onbewimpeld ontkende, tot een gewelddadig einde gebragt.

ACADEMISTEN, de naam die gewoonlijk gegeven wordt aan de volgelingen van Plato, den Grieksehen wijsgeer. Over het algemeen is men van gevoelen, dat zij dezen naam ontleend hebben aan Academia, een boschje in de nabijheid van Athene, dat aan zekeren Academos toebehoorde en gunstig gelegen was voor studie en philosophische overdenkingen. De naam Academisten wordt gewoonlijk gegeven aan drie verschillende scholen van wijsbegeerte: de eerste, de middelste en de nieuwe Academie, die echter allen erkennen meer of min de meeningen van Plato te zijn toegedaan; maar de eerste, die het kortst na zijn tijd ontstond, is eene meer zuivere afspiegeling van zijne bijzondere inzigten. Het eerste en gronddoel in het stelsel van dezen grooten denker is het najagen van die wijsheid, welke het absoluut bestaan ten grondslag heeft. Hij beschouwde de stoffelijke wereld als zamengesteld uit twee beginselen, ideën en stof, en onze indrukken van uitwendige voorwerpen als het voortbrengsel van beiden. De ziel heeft in zich denkbeelden, die copiën zijn van de eeuwige modellen, welke in den Goddelijken geest wonen, en deze herinnert zij zich, naarmate zij meer van de onvolmaakte copiën buiten haar ziet. Hierdoor ontstaat een onderscheid tusschen de wereld, die door de zinnen wordt waargenomen, en de wereld, die door het verstand wordt onderscheiden. De zinnen stellen ons onvolmaakte voorwerpen voor, die altijd veranderen, omdat zij altijd afwijken van de centrale en eeuwige typen. Het verstand aan den anderen kant bezit de afdrukken van die typen, die zeker en onveranderlijk zijn als de typen zelve. De copiën wonen in den menschelijken, het oorspronkelijke of de modellen in den Goddelijken geest. Het eerste bestaan is, volgens Plato, de oneindige geest; het tweede, de Logos of geestelijke wereld van ideën; het derde, de stof met hare vatbaarheid, tot zekere grenzen, om den stempel en indruk van die ideën te ontvangen, en ten laatste, de ziel der wereld, aan die wereld gegeven, nadat zij overeenkomstig het model bestaande in het Goddelijk verstand gevormd is. En gelijk de ziel der wereld ontleend is aan den oneindigen geest, zoo zijn individueele zielen op hare beurt ontleend aan de ziel der wereld, hetzij zij de geestelijke wezens zijn, die de sterren besturen, of de zielen van wezens meerder dan de mensch, die de hoogere gewesten bewonen, of ten laatste van de menschen zelve. De deugd bestaat in het stelsel van Plato in de hoogst mogelijke overeenkomst met de Godheid. Zij is viervoudig in hare natuur, omvattende wijsheid, zielskracht, voorzigtigheid of matigheid en regtvaardigheid, welke alleen bereikt kunnen worden door eene losmaking van de zinnen en eene terugkeering tot het Goddelijk leven.

Plato's wijsbegeerte was een stelsel van hoog idealismus en leidde natuurlijk, door de ondergeschiktheid waartoe zij de zinnen bragt, bij minder groote denkers dan Plato, tot een stelsel van twijfelzucht. Van hier dat Arcesilaus, de stichter der nieuwe Academie, leerde, dat niets, wat het ook zijn moge, met zekerheid kon geweten worden, en dat twijfel het gewest was, waarin de mensch bestemd was te leven. Zulk eene meening werd door Plato niet gekoesterd. Integendeel leerde hij als het hoofdbeginsel van zijn stelsel, dat een absoluten en onvoorwaardelijken grond te vinden voor alles, wat betrekkelijk en aan voorwaarden onderworpen is, het ware doel der wijsbegeerte is.

In de eerste eeuwen van het Christendom werd de Academische wijsbegeerte in zeer hooge achting gehouden, zelfs zoo zeer dat, terwijl Josephus den bijbel tracht aan te geven als de bron der wijsbegeerte van Plato, verscheidene kerkvaderen van meening waren, dat de phraseologie van de schrijvers des Nieuwen Testaments in sommige gevallen aan de wijsbegeerte van Plato ontleend is. Algemeen is men van oordeel, dat dit in het bijzonder het geval is met den Logos of het Woord van den Apostel Johannes, eene uitdrukking identisch met eene, die eene voorname plaats in het Platonische stelsel inneemt. Het is niet te betwijfelen, dat, wat ook het geval met de Apostelen geweest is, de beschouwingen van dezen diepzinnigen wijsgeer veel invloed hebben uitgeoefend op den stroom der gedachten van de eerste Christen-schrijvers. En dat kon ook niet anders, want, zooals Goethe opmerkt, als hij over Plato spreekt, „Alles wat hij zeide had betrekking op het goede, het

schoone en het onveranderlijk ware." Geen wijsgeer, hetzij van oudere of nieuwere tijden, heeft meer bepaaldelijk en voortdurend alle dingen in de schepping aan een Almagtigen Schepper, en alle dingen in de voorzienigheid aan een Alwijzen Beschikker toegeschreven dan de voortreffelijke Plato.

ACAFOTH, eene bijzondere plegtigheid, welke door eenige der nieuwere Joden in acht genomen wordt. Wanneer een Jood gestorven en de doodkist toegenageld is, gaan tien personen van de voornaamste betrekkingen en vrienden van den overledene, daartoe uitgekozen, zevenmaal rondom de doodkist, en zenden gedurende dien tijd hunne gebeden voor zijne verhuisde ziel tot God op.

ACATHYSTUS (Gr. *a*, niet, *kathidzein*, nederzitten), een lied door de Grieksche kerk ter eere van de Maagd Maria gebruikt. Het draagt zijn naam, omdat het gezongen wordt terwijl de gemeente *niet zit* maar staat. De reden van de zamenstelling van dit lied is vrij zonderling. Tijdens de regering van Heraclius was de stad Constantinopel, die door de Perzen belegerd werd, in gevaar van in de handen der vijanden te vallen, toen de patriarch Sergius, die in zijne armen een beeld van de Maagd droeg en door eene groote volksmenigte vergezeld was, gebeden tot God opzond ten behoeve der stad, waarop Heraclius eene aanzienlijke overwinning op zijne vijanden behaalde. Men zegt ook, dat hetzelfde gebeurd is ten tijde van Constantijn Pogonatus en Leo Isaurus. Daarom werd bepaald, dat elken vijfden Zondag in de Vasten een lied aan de Maagd gezongen zou worden.

ACCA LARENTIA, eene mythische vrouw, die in de legenden van de geschiedenis der oude Romeinen voorkomt. Volgens eenige verhalen was zij de vrouw van den herder Faustulus en de voedster van Romulus en Remus, nadat zij van de wolvin weggenomen waren. Anderen stellen haar voor als geleefd hebbende gedurende de regering van Ancus Martius, die een feest te harer eere instelde, dat de LARENTALIA (zie LAR.) geheeten werd, waarop aan de Laren of huisgoden geofferd werd.

ACCENSORII of AANSTEKERS, een naam somtijds gegeven aan de ACOLUTHEN (zie ACOL.) in de oude Latijnsche kerk, omdat een van de pligten van het ambt, waartoe zij gewijd waren, was de kaarsen in de kerk aan te steken. Daarom wordt in den canon van wijding door het vierde concilie van Carthago aangenomen, uitdrukkelijk vermeld, dat een acoluth bij zijne wijding een kandelaar met eene waskaars er op van den aartsdiaken zal ontvangen, opdat hij moge begrijpen, dat hij aangesteld is om de kaarsen aan te steken. Bingham denkt zeer te regt, dat dit op niets meer betrekking heeft dan het aansteken der kaarsen, wanneer men in de kerk bijeenkwam voor de *lucernalis oratio* of het avondgebed. Dit ambt is in de latere Latijnsche of Roomsch-Catholieke kerk veranderd in dat van de ceroferarii of waskaarsdragers, wier dienst niets anders is dan de diakenen enz. met brandende waskaarsen in de hand voor te gaan.

ACCESSUS, eene van de wijzen, waartoe men dikwijls zijne toevlugt neemt bij de verkiezing van den paus van Rome. Wanneer alle kardinalen gestemd hebben, onderzoekt men de stemmen, die op gedrukte briefjes zijn ingeleverd, welke de kardinalen in een kelk steken, die op het altaar der kapel staat, waarin zij te zamen zijn gekomen om een paus te verkiezen. Indien het aantal stemmen niet voldoende is, gaan de kardinalen er toe over om den paus door middel van *accessus* te kiezen. Volgens deze wijze, die bestemd is om een beteren uitslag aan de stemming te verzekeren, geven zij hunne stemmen op andere briefjes, waarop geschreven wordt *accedo Domino N^r.*, wanneer zij hunne stem bij die van een ander voegen, of *accedo nemini*, wanneer zij bij hunne eerste stem blijven volharden. Het gebruik van den *accessus* schijnt overgenomen te zijn van de oude wijze van stemmen in den Romeinschen senaat. Wanneer een senator van de meening eens anderen was, stond hij op en ging naar den collega, wiens gevoelen hij deelde. Zie KARDINAAL, PAUS.

ACDAH, een naam door de afgodische Arabieren aan eene soort van pijlen zonder ijzer en vederen gegeven, die voor waarzeggerij gebruikt werden. D'Herbelot zegt dienaangaande het volgende: „De oude afgodische Arabieren gebruikten eene soort van loten, die loten voorgesteld door pijlen genoemd werden. Deze pijlen waren zonder kop of vederen en drie in getal. Op een van dezelve was geschreven: „Beveel mij, Heer;" op den tweeden: „Verbied of verhinder, Heer." Op den derden stond niets. Wanneer nu iemand aangaande eene handeling een besluit wenschte te nemen, ging hij met een geschenk naar den waarzegger (die de voornaamste priester van den tempel was), welke een van zijne pijlen uit den zak haalde, en als de pijl met „beveel" te voorschijn kwam, begon hij onmiddellijk aan de zaak; indien die met het verbod uit den zak gehaald werd, stelde hij de uitvoering van zijne onderneming een geheel jaar uit; wanneer de onbeschreven pijl er uit kwam, mogt hij nogmaals trekken. De Arabieren raadpleegden deze pijlen bij

alles wat zij deden, voornamelijk bij het ondernemen van krijgstogten." Bij deze opmerkingen mag nog gevoegd worden, dat waarzeggerij door pijlen ook door de Arabieren gebezigd werd bij huwelijken, bij het besnijden hunner kinderen en het aangaan eener reis. Deze soort van waarzeggerij wordt uitdrukkelijk in den Koran verboden. Wij vinden eene zinspeling op hetzelfde gebruik in Ezechiël XXI : 21 : „Want de koning van Babel zal aan de wegscheiding staan, aan het hoofd van de twee wegen, om waarzegging te gebruiken; *hij zal zijne pijlen slijpen;* hij zal de teraffim vragen, hij zal de lever bezien." Zie WAARZEGGERIJ.

ACEPHALI, een woord in de kerkgeschiedenis gebruikt voor die bisschoppen, die niet stonden onder het gezag en de regtsmagt van hunnen ordinarius of patriarch. Het was een naam, die vooral gegeven werd aan eene secte van de Eutychianen of Monophysieten in de vijfde eeuw. Toen Petrus Moggus, bisschop van Alexandrië, zijne goedkeuring gaf aan het Henoticon of verzoeningsformulier door keizer Zeno voorgesteld, vormden diegenen, welke het Henoticon verwierpen, zich tot eene nieuwe partij, welke die der Acephali genoemd werd, omdat zij van haar hoofd of aanvoerder beroofd was. Deze partij ontstond in het jaar 482. Na het concilie van Chalcedonië weken de Eutychianen trapsgewijze af van de bijzondere inzigten van Eutyches, en daarom verwierpen zij den naam van Eutychianen om den meer juisten van Monophysieten aan te nemen, die hunne kenmerkende leerstelling aanduidde, dat de twee naturen van Christus zoodanig vereenigd waren, dat zij er maar één vormden. Toen een gedeelte nu ook Petrus Moggus afviel, nadat de geheele partij reeds lang Eutyches als haar leider verloochend had, waren zij met regt *Acephali*, zonder hoofd. De naam werd eindelijk toegepast op allen, die weigerden de besluiten van het concilie van Chalcedonië aan te nemen. In de zesde eeuw werd keizer Justinianus door Theodorus van Cæsarea overgehaald te gelooven, dat de Acephali tot de kerk zouden terugkeeren, mits zekere schadelijke geschriften gunstig voor de Nestoriaansche ketterij veroordeeld werden. In 544 vaardigde daarom de keizer een decreet uit, dat gewoonlijk de Justiniaansche geloofsbelijdenis genoemd wordt en verklaart, dat het Catholieke geloof zoodanig is, als het door de vier eerste algemeene kerkvergaderingen, die van Nicæa, Constantinopel, Ephesus en Chalcedonië, is vastgesteld, en de daarmede in strijd zijnde dwalingen veroordeelt. Drie punten of onderwerpen werden door Justinianus veroordeeld: 1°. De persoon en geschriften van Theodorus van Mopsuestia, die volgens het decreet een ketter en Nestoriaan was; 2°. De geschriften van Theodorus, bisschop van Cyprus, in zoo verre zij het Nestorianismus begunstigden, of tegen Cyrillus van Alexandrië en diens twaalf anatheemen gerigt waren; 3°. Een zendbrief, die naar men zegt door Ibas, bisschop van Edessa, aan zekeren Maris, een Pers, geschreven is, waarin Cyrillus en het eerste concilie van Ephesus veroordeeld, en de zaak van Nestorius begunstigd wordt. Veel en hevige tegenstand ontstond tegen dit decreet, maar Justinianus had besloten te volharden, en hij veroordeelde de drie punten nogmaals door een nieuw edict in het jaar 551. De zaak werd ten laatste naar een algemeen concilie verwezen, dat te Constantinopel in 553 bijeenkwam, en gewoonlijk het vijfde algemeene concilie genoemd wordt. Op deze kerkvergadering werd de geloofsbelijdenis van Justinianus in hoofdzaak bekrachtigd, maar er waren van de Westersche bisschoppen slechts weinige tegenwoordig, en velen van hen, die het niet eens waren met hare besluiten, dreven hun tegenstand zoo verre, dat zij zich van den bisschop van Rome afscheidden. Zie MONOPHYSIETEN.

ACESIUS, een naam gegeven aan den Heidenschen god Apollo, daar hij de afwender des kwaads was. Onder dezen naam werd hij in Elis aangebeden, waar hij een prachtigen tempel had. Zie APOLLO.

ACHELOUS, de god die de rivier Achelous bestuurde, welke voor eene van de grootste en oudste rivieren van Griekenland gehouden werd. Van de vroegste tijden af werd hij door geheel Griekenland beschouwd als eene groote godheid, en in gebeden en bij eeden en offeranden aangeroepen. Zeus van Dodona voegde gewoonlijk bij elke godspraak die hij gaf, het bevel om aan Achelous te gaan offeren. Hij werd als de bron van alle voedsel beschouwd.

ACHERON, eene der vier hoofdrivieren, die volgens de Heidensche godenleer der Grieken en Romeinen door de onderwereld liepen. Het denkbeeld kan ontstaan zijn uit de omstandigheid, dat eene rivier van dien naam in Epirus gevonden werd, een land, dat de oude Grieken voor het einde der wereld in het Westen hielden, en daarom als den ingang van de onderwereld beschouwden. Homerus beschrijft haar als eene rivier van Hades, en Virgilius als de voornaamste rivier van den Tartarus. Latere schrijvers gebruiken het woord Acheron om de onderwereld in het algemeen aan te duiden.

ACHERUSIA, een meer in Epirus, waardoor de Acheron vloeide, dat beschouwd werd als tot de

onderwereld der Heidenen te behooren. De Ouden meenden, dat verscheidene andere meeren, die denzelfden naam droegen, ook door het rijk der schimmen gingen; onder deze was er een nabij Memphis in Egypte, waarheenen de Egyptenaren gewoon waren hunne lijken te brengen, ten einde in de graven voor deze opgerigt nedergelegd te worden.

ACHIN, een god door de Adighé, een stam onder de nieuwere Circassiërs, aangebeden. Men beschouwt hem als den god van het hoornvee, en hij is zoo populair onder zijne slagtoffers, dat de koe hem aangeboden uit eigene aandrift hare gezellinnen verlaat, met de kalme begeerte en het kalme voornemen om zoo eervol geofferd te worden.

ACHTARIEL, een van de drie dienstdoende engelen, die volgens de rabbijnsche overleveringen in den hemel bezig zijn met het weven of maken van guirlandes uit de gebeden der Israëlieten in de Hebreeuwsche taal.

ACŒMETEN, eene orde van monniken door zekeren Alexander in het begin, of zooals Baronius zegt, tegen het midden van de vijfde eeuw ingesteld en onder de bescherming van Gennadius, bisschop van Constantinopel, geplaatst. Zij werden Acœmeten of slapeloozen genoemd, omdat zij hunne godsdienstoefening zoo inrigtten, dat die nooit door dag of nacht werd afgebroken, daar de eene klasse der broederen de andere aanhoudend opvolgde. De vroomheid dezer wakers was oorzaak, dat zij in hooge vereering gehouden werden, en vele kloosters werden voor hun gebruik gebouwd. Een dezer werd opgerigt door Studius, een rijk Romeinsch edelman, en naar hem werden de monniken, die dat gebouw bewoonden, Studieten genoemd. Dit is waarschijnlijk het eerste voorbeeld, dat monniken den naam aannamen van den stichter eens kloosters. Deze monnikenorde kantte zich in 484 aan tegen Acacius, patriarch van Constantinopel, toen deze het Henoticon ondersteunde, en verviel in de zesde eeuw zelve tot de Nestoriaansche ketterij, waarom zij in 532 door keizer Justinianus en paus Johannes II. veroordeeld werd. Het gebruik van dag en nacht te bidden is waarschijnlijk gegrondvest op eene letterlijke opvatting van de Apostolische vermaning, I. Thess. V : 17 : „Bidt zonder ophouden."

ACOLUTHEN of Acolyten, eene orde van ambtsbekleeders in de Latijnsche kerk. Verscheidene Roomsche schrijvers, in het bijzonder Baronius en Bellarminus, zeggen, dat deze en de andere lagere orden van geestelijken door de Apostelen ingesteld werden. De meeste Roomsch-Catholieke en Protestantsche godgeleerden beweren echter, dat de acoluthen vóór de derde eeuw onbekend waren. Cyprianus, die in het midden dier eeuw schreef, en Cornelius, zijn tijdgenoot, vermelden hen uitdrukkelijk met name. In de Grieksche kerk waren zij tot aan de vijfde eeuw onbekend. Het vierde concilie van Carthago bepaalt de wijze hunner wijding, en verklaart in het kort den aard van hun ambt. De canon, die over dit onderwerp handelt, is als volgt : „Wanneer een acoluth gewijd wordt, zal de bisschop hem zeggen, hoe hij zich in zijn ambt moet gedragen; en hij zal een kandelaar met eene waskaars er op van den aartsdiaken ontvangen, opdat hij moge begrijpen, dat hij aangesteld is om de kaarsen der kerk aan te steken. Hij zal ook eene ledige kruik ontvangen om wijn aan te brengen voor het heilig avondmaal of het bloed van Christus." De acoluthen werden niet gewijd door oplegging der handen, maar alleen door aanstelling door den bisschop. Eenigen denken, dat zij eene andere dienst te vervullen hadden, en wel die van den bisschop te vergezellen en te bedienen, waar hij ook heenging, en dat zij daarom acoluthen of volgelingen geheeten werden. Er zijn er ook, die veronderstellen, dat zij hunnen naam kregen, omdat zij verpligt waren bij begravenissen dienst te doen in het gezelschap van de *canonicæ* en *asceticæ*. Zij kregen ook den naam van Accensoren (zie Acc.) of aanstekers. In de Kerk van Rome wordt tegenwoordig het ambt van acoluth gewoonlijk bekleed door jongens, en is het eigenlijk eene knechtsbetrekking. Deze jongens zijn uit den leekenstand en worden in de kerken in Nederland Misdienaars genoemd. De wijding tot acoluth bestaat echter nog, bij welke wijding de bisschop, na den acoluth eene waskaars en eene ledige kruik gegeven te hebben, de volgende vermaning tot hem rigt: „Overweeg, zeer waarde zoon, nu gij het ambt van acoluth hebt aanvaardt, wat gij aanvaardt. Het is de dienst van den acoluth den kandelaar te dragen, de lichten der kerk aan te steken, aan wijn en water bij het nachtmaal aan te brengen. Tracht daarom uw ambt waardiglijk te vervullen.... Laat uw licht zoodanig schijnen voor de menschen, dat zij uwe goede werken mogen zien, en uwen Vader verheerlijken, die in den hemel is," enz. De gebeden en voorschriften voor den acoluth beslaan te zamen drie bladzijden van het *Pontificale Romanum*. Te Rome zijn de acoluthen in drie klassen verdeeld: 1°. De *palatines*, die den paus bedienen; 2°. De *stationarii*, die in de kerk dienst doen; 3°. De *regionarii*, die in verschillende deelen der stad hun dienstwerk verrigten, eene soort van boden.

ACROB, het opperhoofd der engelen volgens de godsdienst der GAUEREN of GEBEREN. Zie ald.

ACROSTICHON, een vorm van verzen bij de Hebreën, welke uit twee en twintig regels of coupletten bestaan, overeenkomstig het aantal letters in het Hebreeuwsche alphabet, terwijl elke regel of elk couplet met eene letter volgens de orde van dat alphabet begint. Er zijn twaalf gezangen van deze soort in het Oude Testament. De honderd negentiende psalm is er het merkwaardigste voorbeeld van. Augustinus schreef in de vijfde eeuw Latijnsche verzen van deze soort, welke A, B, GEZANGEN genoemd werden. Zie A, B, GEZ.

AD, volgens de Mohamedaansche overlevering de vader van een van de vier stammen of natiën van de oorspronkelijke of oude Arabieren. Men zegt, dat hij de zoon geweest is van den bijbelschen Ur, den zoon van Aram, den zoon van Sem, den zoon van Noach. Bij de verwarring der spraken ging Ad naar het zuidelijk gedeelte van Arabië, Hadramaut geheeten. Wanneer de Arabieren van iets spreken, dat reeds lang geleden gebeurd is, maken zij gebruik van de spreekwoordelijke uitdrukking: „Dat was in de tijden van AD."

ADAB, wat Mohamed eens of tweemaal gedaan heeft en daarom wettiglijk door zijne volgelingen gedaan kan worden.

ADAD, een Heidensch god van de oude Assyriërs, die de zon voorstelde. De naam beteekende in hunne taal *één*. Hij werd gewoonlijk geschilderd met stralen, die naar de aarde schoten, aldus aanduidende, dat de aarde hare vruchtbaarheid aan de warmte der zonnestralen verschuldigd was. Eenigen zijn van meening, dat de ware naam van dezen god Hadad was, en dat hij dezelfde is als de Benhadad van den bijbel, de tweede van dien naam, die volgens Josephus na zijn dood vergood werd. Anderen veronderstellen, dat de profeet Jesaja op deze aanbidding der zon verwijst onder den naam van Achad, welke naam in het Hebreeuwsch *één alleen* beteekent. De vrouw van Adad heette ADARGYRIS. Zie ADARGYRIS.

ADALBERTYNEN, eene Christen-secte, die in de achtste eeuw ontstond, en haren oorsprong en naam aan Adalbert, een Franschman, ontleende, die de wijding als bisschop verkreeg tegen den wil van Bonifacius, aan wien somtijds, wegens zijn ijver in het uitbreiden van het Christendom, de naam van Apostel van Duitschland gegeven wordt. Het voornaamste tooneel van Adalberts arbeid was Franconia. Wegens zijne aankanting tegen vele van de leerstellingen, zoowel als het gezag van Rome, werd hij door Bonifacius als openbaar ketter en lasteraar van God en het Catholieke geloof aangeklaagd, en in 784 door paus Zacharias op een concilie, dat te Rome bijeengekomen was, veroordeeld. Hij schijnt in de gevangenis gestorven te zijn. Zijne volgelingen vereerden hem hoog. Hij werd echter beschuldigd van een zendbrief opgesteld te hebben, van welken hij zeide, dat Jezus Christus de schrijver was, en dat hij uit den Hemel te Jeruzalem was nedergevallen, waar de aartsengel Michaël hem nabij de poort van Ephraïm gevonden had. Sommler gist, en niet zonder waarschijnlijkheid, dat deze brief geschreven werd door de vijanden van Adalbert, en door deze aan hem werd toegeschreven om zijn goeden naam te bezwalken. Genoeg kan verzameld worden uit de vertoogen, die Bonifacius betreffende dezen merkwaardigen man maakte, om ons te overtuigen, dat zijne voornaamste misdaad bestond in het weêrstaan van de pauselijke heerschappij, daar tegen hem aangevoerd werd, dat hij er velen toe leidde om de bisschoppen te verachten en de oude kerken te verlaten.

ADAM (WETGEVING AAN). De oorspronkelijke vorm van godsdienst was natuurlijk die, welke in de dagen van Adam, den oorsprong van het menschelijk geslacht, bestond. In een staat van volkomene onschuld en zuiverheid geschapen, genoot hij de dadelijke en onmiddellijke gemeenschap met God. Het is moeijelijk voor den mensch in zijn gevallen staat een juist denkbeeld te vormen van de godsdienst of godsdienstoefening van een niet gevallen schepsel. De ziel, het hart, alles was gewoonlijk tot God gerigt. De godsdienst was in zulk geval strikt geestelijk; vormen waren te naauwernood noodig. Maar de bijbel geeft ons den indruk, dat God met Adam handelde niet als met een enkel mensch, maar als met den vertegenwoordiger en het hoofd van dat geslacht, dat uit hem zou voortkomen. Volkomene gehoorzaamheid aan den wil van het Goddelijk Wezen werd van hem gevraagd, niet enkel als een individuëel schepsel, dat verantwoordelijk was voor zijne eigene daden, maar als het leenroerig hoofd van een geheel geslacht. Het leven in den hoogsten en zuiversten zin, het leven der ziel zoowel als des ligchaams, het leven niet beperkt tot eenige weinige jaren, maar uitgestrekt over de eindelooze eeuwen der eeuwigheid, en wat meer zegt, niet alleen zijn eigen leven, maar het leven van het geheele menschengeslacht hing af van zijne gehoorzaamheid aan den Goddelijken wil, verligehamelijkt in een enkel voorschrift: „Doe dit, en gij zult leven; laat dit na,

en gij zult den dood sterven." Dat was de inhoud van de oorspronkelijke wet, waaronder Adam in den beginne geplaatst werd. Zelfs bij het allereerste begin der wereldgeschiedenis moest de mensch zijne afhankelijkheid gevoelen en zijne verantwoordelijkheid erkennen. Hij stond onder de wet en moest rekenschap geven aan den Wetgever.

Maar de wet van den liefderijken Schepper zelve was eene uitdrukking van diens liefde. Zij ging vergezeld van beloften en straffen; beloften in geval van gehoorzaamheid, straffen in geval van ongehoorzaamheid. En deze werden voor den mensch, een zinnelijk wezen, in een vorm gebragt, die door de zinnen begrepen kon worden. De boom des levens in het paradijs wees de belofte, en de boom der kennisse des goeds en des kwaads de voorwaarde aan, waarvan de belofte en de straf afhingen. De boom des levens stelde klaarblijkelijk dat eeuwige leven voor, dat eerst het deel des menschen was, en in Jezus Christus wederom zijn deel geworden is. Hij wordt daarom zoowel in het paradijs, dat verloren was, als in het paradijs, dat herwonnen is, gevonden. In Openb. II : 7 zegt de Geest tot de gemeenten: „Die overwint, ik zal hem geven te eten van den boom des levens, die in het midden van het paradijs Gods is;"— het paradijs, dat ten laatste eene stad geworden is voor de menigte der verlosten om in te wonen. (Zie ook Openb. XXII : 2, 14.) Door middel van dezen boom werd de mensch aanhoudend herinnerd aan zijne afhankelijkheid. In zich zelven had hij geen leven, maar hij ontving het elk oogenblik op nieuw van Hem, in wien alleen het leven is. En van deze aanhoudende ontvangst van het leven was zijn aanhoudend gebruik van den boom des levens een blijvend symbool. Wederom wordt hij herinnerd aan het geen *zijne* verpligting in het verbond is, aan de voorwaarden, waarop hij de gunst zijns Gods geniet, welke zijn leven is. De noodlottige boom is voor hem, zelfs vóór zijn val, in zekeren zin de boom der kennisse des goeds en des kwaads. Hij is een blijvend gedenkteeken van de werkelijkheid des onderscheids. Hij geeft de mogelijkheid van het kwaad — van de ongehoorzaamheid — te kennen, hetwelk anders, bij de afwezigheid van alle verzoeking, niet zou kunnen plaats hebben. En zoo is hij eene beproeving en een teeken van zijne onderwerping aan den wil zijns Makers. En dit middel was uitnemend geschikt om tot beproeving van zijne gehoorzaamheid te dienen. Als hij beproefd moest worden, dan kon het in het paradijs wel niet anders zijn dan door middel van een stellig voorschrift. En hoe meer onbeteekenend de inhoud van dat voorschrift was, hoe beter het geschikt was om eene beproeving te zijn. Hoe minder de verzoeking voor de hand lag, hoe grooter bij gevolg de zonde. Zulk een boom dan was wel geschikt om tot het voorgenomen doel te dienen. Hij kon de overeenkomst van den eersten mensch met den wil van God en zijne genieting van het leven Gods bezegelen en bekrachtigen, of aan den anderen kant zijne zonde en zijn dood veroorzaken.

Hoe lang Adam gehoorzaam bleef aan de wet van God wordt ons niet gemeld, maar in een ongelukkig uur leende hij een te gereed oor aan de ingevingen van den verzoeker, en onder het misnoegen van zijnen God gevallen, hield de oorspronkelijke wetgeving op. De godsdienst en vereering der onschuld maakten plaats voor de godsdienst en vereering van een gevallen schepsel, met hetwelk God moest handelen, als Hij handelt, op eene geheel andere wijze, zeer verschillende van die, welke zijne eerste gemeenschap met den mensch kenmerkte.

ADAMIETEN, eene secte van Christenen, die in de tweede eeuw ontstond. Zij ontleenden hunnen naam aan de leer, die zij onderwezen, dat sedert den dood van Christus, zijne volgelingen even onschuldig waren als Adam vóór diens val. Daarom, zegt Epiphanius, waren zij bij hunne godsdienstoefeningen ongekleed. Zij noemden hunne kerk het *Paradijs*, het paradijs door God aan de regtvaardigen beloofd. Zij geloofden, dat kleederen het teeken der zonde zijn, en daarom niet gedragen moeten worden door diegenen, die door Christus van de zonde verlost zijn. Zij meenden, dat huwelijken onder Christenen onwettig waren, omdat, zooals zij zeiden, er geene huwelijken geweest zouden zijn, als Adam niet gezondigd had. De verhalen van oude schrijvers over deze secte zijn zeer met elkander in strijd, en eenige der nieuwere zijn zelfs zoo ver gegaan van te beweren, dat zulk eene secte nooit bestond. Zoowel Epiphanius als Augustinus beschrijven deze zonderlinge secte zeer uitvoerig. Zij werd gesticht door Prodicus, die tot de Carpocratianen, eene der Gnostische secten, behoorde. Zeker is het, dat geen schrijver vóór Epiphanius van zulk eene secte ooit melding heeft gemaakt. Maar als het beweren, dat er Adamieten in de tweede eeuw bestonden, aan twijfel onderhevig is, een onbetwistbaar feit is het, dat er in de twaalfde eeuw eene secte van deze soort bestond, aan het hoofd waarvan zekere Tandamus was, die gedurende de regering van keizer Hendrik V. zijne dwalingen te Antwerpen verbreidde. Deze ketter had een groot

aantal volgelingen. De secte bestond echter niet lang na zijn dood, maar eene andere dergelijke verscheen onder den naam van TURLUPINS in Savoye en Dauphiné, wier aanhangers op het midden van den dag de zedeloosste handelingen verrigtten.

Omstreeks het begin der vijftiende eeuw leerde een zekere Picard, een inboorling van Vlaanderen, meeningen, die overeenkomen met die, welke men aan de Adamieten heeft toegeschreven. Picard gaf voor, dat hij als een nieuwe Adam in de wereld was gezonden om de wet der natuur te herstellen. Deze secte, die hare godsdienstige bijeenkomsten in den nacht hield, vond eenige aanhangers in Polen, de Nederlanden en Engeland. Men zegt, dat in 1581 eenig Adamieten in de Nederlanden ontdekt werden. Zie BEGHARDEN, PICARDEN.

ADAM KADMON, de naam van eene eerste emanatie in de cabbalistische wijsbegeerte der Joden, welke beschouwd wordt te zelfder tijd het beeld van God en de type van den mensch te zijn, en waaruit afnemende stadiën van emanatiën, SEPHIROTHEN geheeten, voortkomen. Zie CABBALA.

ADAR, de twaalfde maand van het godsdienstige en de zesde van het burgerlijke jaar bij de Hebreën. Zij heeft slechts negen en twintig dagen en komt overeen met een gedeelte van onze maanden Februarij en Maart. Op den derden dag van Adar werd het gebouw van den tweeden tempel te Jeruzalem voltooid en met groote plegtigheid ingewijd. Een vasten ter nagedachtenis van den dood van Mozes wordt door de Joden op den zevenden dag dezer maand gehouden. Op den dertienden houden zij wat het Esthers vasten genoemd wordt, en op den veertienden vieren zij het Purimfeest, ter herinnering van de verlossing der Joden van Hamans wreede voornemens. Op den vijf en twintigsten wordt een feest gevierd ter nagedachtenis van Jojachin, koning van Juda, die door Evilmerodach, koning van Babel, boven andere koningen, die aan zijn hof waren, gesteld werd. Daar het maandjaar, dat door de Joden in hunne berekeningen gevolgd is, elf dagen korter is dan het zonnejaar, en daar deze dagen bij het einde van drie jaar eene maand bedragen, zoo wordt er dan eene aanvullingsmaand tusschen gevoegd, die zij Veadar of tweeden Adar noemen, en welke uit negen en twintig dagen bestaat.

ADARGYRIS, de vrouw van den Heidenschen god ADAD (zie ADAD), welke gewoonlijk voorgesteld werd met stralen, die naar boven schieten, dus aanduidende, dat zij, die de aarde voorstelde, om al hare vruchtbaarheid en voortbrengingskracht naar de zon in de hemelen opzag.

ADDEPHAGIA, eene Heidensche godin, die de gulzigheid voorstelde. Zij had op Sicilië een tempel, waarin zich een standbeeld van Ceres bevond.

ADDIR, *de magtige Vader*, een naam door de Filistijnen aan den waren God gegeven, omdat hij de Egyptenaren met plagen bezocht had.

ADE, een afgod des Hindoes, die met vier armen afgebeeld wordt.

ADELIAH, de naam dien de volgelingen van Ali (zie ALI) bij de Mohamedanen zich zelven geven. Het woord beteekent in het Arabisch eigenlijk, de secte van den Regtvaardige, maar de andere Mohamedanen noemen hen Schiiah, de secte van den Opgestane. Zie SCHIËTEN.

ADEONA, eene godin door de oude Romeinen als eene hunner mindere godheden aangebeden. Augustinus zegt, dat zij het volk in staat stelde te gaan, daarom werd zij ingeroepen bij het op reis gaan en naar huis terugkeeren.

ADESSENARIANEN, van *adesse*, tegenwoordig zijn, een naam bij de Hervorming aan de volgelingen van Luther gegeven, die, terwijl zij de leer der transsubstantiatie verwierpen, niettemin geloofden aan de letterlijke en werkelijke tegenwoordigheid van Christus in de elementen van het avondmaal. Zij kregen ook den naam van *impanitores*. De Adessenarianen waren het onderling verre van eens over de wijze der werkelijke tegenwoordigheid, daar eenige overtuigd waren, dat het ligchaam van Christus *in* het brood is; andere, dat het *om* het brood is; wederom andere, dat het *met* het brood is; en nog andere, dat het *onder* het brood is. Zie LUTHERSCHEN, SACRAMENTISTEN.

ADHEM, een van de oudste Mohamedaansche quiëtisten, die, naar men zegt, in een zijner visioenen het hooge voorregt heeft gehad van zijn naam door een engel te laten schrijven onder diegenen, die God liefhebben. „De hel," zeide hij, „was te verkiezen met den wil van God, boven den hemel zonder dien." „Ik zou liever," was eene gewone uitdrukking van hem, „ik zou liever naar de hel gaan, doende den wil van God, dan naar den hemel gaan en hem ongehoorzaam zijn." Zulke buitengewone bekentenissen worden niet zelden afgelegd door Mohamedaansche geheimweters, ten einde hun hoogen eerbied voor het Goddelijk wezen aan den dag te leggen. Zie MYSTICI.

ADHHA, een feest bij de Mohamedanen, dat op den tienden dag van de heilige maand Dhoulhagiat,

de maand der Pelgrimstogt, gevierd wordt. De Turken noemen dit feest het GROOTE BEIRAM, onder welk artikel de ceremoniën, die deszelfs viering vergezellen, in het bijzonder beschreven zullen worden.

ADIAPHORISTEN (Gr. *adiaphora*, *onverschillig*), een naam in de zestiende eeuw aan Melanthon en diens medearbeiders gegeven, welke aanhangers waren van het *Interim* van Leipzig, waarin het beginsel is nedergelegd, dat in onverschillige zaken de wil van den keizer kon worden gehoorzaamd. Dit gaf aanleiding tot den bekenden adiaphoristischen twist over de zaken in de godsdienst of er mede verbonden, die als onverschillig konden worden beschouwd. De omstandigheden waardoor deze twist, die de hervormde kerken gedurende vele jaren schokte, ontstond, zullen wij kortelijk uiteen zetten. Karel V., keizer van Duitschland, die de godsdienstige verdeeldheden, waardoor zijn land ten tijde der Hervorming verontrust werd, zoo mogelijk wenschte ten einde te brengen, liet door drie godgeleerden van erkende bekwaamheid en geleerdheid eene dogmatiek zamenstellen, waaraan zoowel de Protestant als de Roomsch-Catholiek zich houden kon, totdat een behoorlijk concilie bijeen kon komen. Dit document, dat slechts eene tijdelijke dienst zou doen, ontving vervolgens den naam van het *Interim*. Nadat het zorgvuldig opgemaakt was ten einde beide partijen te believen, werd het den landdag aangeboden, en toen deze zijne goedkeuring gaf door ten minste eene stilzwijgende toestemming in deszelfs bepalingen, gaf de keizer bevel, dat het in de Duitsche en in de Latijnsche taal zou worden uitgevaardigd, en was hij besloten om tot de inachtneming er van als een decreet van het rijk te dwingen. Robertson beschrijft in zijne Geschiedenis van Karel V. de gevoelens der beide partijen bij deszelfs afkondiging aldus: — „De Protestanten veroordeelden het als een stelsel, dat de grofste dwalingen der Roomsche kerk bevatte, met zoo weinig kunst vermomd, dat het slechts de onwetendsten kon bedriegen, of diegenen welke, door vrijwillig hunne oogen te sluiten, de bedriegerij begunstigden. De Roomschgezinden voeren er tegen uit als tegen een werk, waarin eenige leerstellingen der kerk op goddelooze wijze opgegeven, andere op lage wijze verborgen werden, en waarin alle in woorden waren vervat eerder berekend om de onomzigtigen te bedriegen, dan de onwetenden te onderwijzen of dezulken terug te brengen, die vijanden der waarheid waren. Terwijl de Luthersche godgeleerden het aan den eenen kant hevig aanvielen, bestreden de meeste predikheeren het met niet minder hevigheid aan den anderen kant. Maar zoodra de inhoud van het *Interim* te Rome bekend werd, rees de verontwaardiging der hovelingen en geestelijken ten top. Zij voeren uit tegen de heiligschendende inbreuk des keizers op de priesterlijke bediening, omdat hij zich veroorloofde met de hulp van eene vergadering van leeken artikelen van geloof te bepalen en wijzen van godsdienstoefening te regelen. Zij vergeleken deze vermetele daad met die van Uza, die met ongewijde hand de ark Gods aanraakte, of met de stoute pogingen van die keizers, die hunne nagedachtenis verfoeijelijk hadden gemaakt, omdat zij getracht hadden de Christelijke kerk naar hun genoegen te vormen. Zij wendden zelfs voor eene overeenkomst te vinden tusschen het gedrag van den keizer en dat van Hendrik VIII., en drukten hunne vrees uit, dat hij het voorbeeld van dien afvallige zoude navolgen, door den titel zoowel als de regtsmagt, welke aan het hoofd der kerk behoorden, tot zich te trekken. Alle beweerden daarom als uit éénen mond, dat er, nu de grondslagen van het geestelijk gezag geschokt waren, en het geheele zamenstel op het punt was van door een nieuwen vijand het onderste boven te worden gekeerd, voor eene krachtige wijze van verdediging moest worden zorg gedragen, en dat er in den beginne een krachtige wederstand moest worden geboden, voor hij te geducht werd om te kunnen worden bestreden.

Maurits, keurvorst van Saxen, die den middelweg bewandelde tusschen hen die het Interim goedkeurden, en hen die het verwierpen, hield in 1584 verscheidene beraadslagingen met godgeleerden en anderen, ten einde uit te maken welken weg men het beste deed met te volgen. Onder de raadslieden van den keurvorst nam de hervormer Melanthon eene voorname plaats in. Deze groote man, waarschijnlijk ten deele vervuld met vrees voor den keizer, en ten deele met eene zucht om den keurvorst te behagen, was van oordeel, dat, terwijl het Interim van Karel niet geheel en al zonder voorbehoud aangenomen kon worden, het toch goed zou zijn het te ontvangen en goed te keuren, in zoo verre het onderwerpen in de godsdienst betrof, die niet tot het wezenlijke behoorden of onverschillig waren (*in rebus adiaphoris*). Het stuk te dier tijde opgemaakt, dat het gevoelen van Melanthon en van die godgeleerden bevatte, die met hem overeenkwamen, wordt gewoonlijk het *Interim van Leipzig* genoemd, en bevat datgene, wat de opstellers als onverschillige liturgische zaken beschouwden, die aangenomen konden worden om den keizer te believen. Onder deze waren de kleedij voor Roomsche priesters in gebruik, he-

ornaat, dat bij de mis gedragen wordt, het koorhemd en verscheidene gewoonten, die blijkbaar vereering der hostie aanduiden, zooals het schellen wanneer zij opgeheven wordt. Behalve deze dingen namen de Adiaphoristen in hun *Interim* verschillende punten op, welke de getrouwe volgers van Luther niet als onverschillig konden beschouwen, zooals de voorname leerstelling der regtvaardigmaking door het geloof alleen, de noodzakelijkheid der goede werken voor de zaligmaking, het aantal der sacramenten, het laatste oliesel, de inachtneming van zekere door de kerk ingestelde feestdagen en het oppergezag van den paus. Van de bekendmaking van het *Interim* van Leipzig dagteekent het begin van den Adiaphoristischen strijd, die vele jaren aanhield, en waarin de partij, die het Interim ondersteunde, door Melanthon, en de partij, die het bestreed, door Matthias Flacius werd aangevoerd.

De twee groote vraagstukken, in dezen strijd betrokken, waren: 1. Of de punten, door de Adiaphoristen als onverschillig aangegeven, zulks in werkelijkheid waren; 2. Of het wettig is in zaken, die onverschillig zijn voor de godsdienst en niet tot het wezenlijke behooren, voor de vijanden der waarheid te bukken. De twist over deze twee vraagpunten werd langen tijd met vrij groote hevigheid aan beide zijden gevoerd. In zijn verlangen om de groote strijdende partijen met elkander te verzoenen, had Melanthon getracht zelfs eenige van die punten in gewijzigden vorm voor te stellen, welke Luther en zijne volgelingen als de allervoornaamste in den strijd tusschen hen en den pauselijken stoel beschouwd hadden. Stellingen waren in Luthers leer veranderd of daarbij gevoegd. Tegen het oppergezag van den paus had Luther zijne hevigste aanvallen gerigt; Melanthon stond in zijn Interim den paus toe aan het hoofd der kerk te blijven, hoewel zonder hem een Goddelijk regt toe te kennen, en zonder hem te veroorloven de scheidsregter des geloofs te zijn. Luther had scherp gesproken tegen de zeven sacramenten; Melanthon stond toe, dat zij als godsdienstige plegtigheden bleven bestaan, hoewel niet onder den naam van sacramenten, noch beschouwd als noodzakelijk voor de zaligheid in den zin der Roomschen. Luther had gepredikt tegen de mis; Melanthon behield de mis, maar stelde haar als niets anders voor dan eene herhaling van het Avondmaal. Regtvaardigmaking door het geloof alleen werd beschouwd als de voorwaarde van eene staande of eene vallende kerk; Melanthon bepaalde, dat goede werken noodzakelijk zijn voor de zaligheid, hoewel niet als de verdienstelijke grond der regtvaardigmaking voor God, maar alleen als een noodzakelijk bestanddeel van het karakter des Christens. Met dit alles bevatte het *Interim* eene duidelijke en heldere verklaring van de groote leerstelling, dat de zaligheid alleen is door de genade, door het geloof in de verdiensten van den Heer Jezus Christus. Door zulk eene wijze van voorstelling der twistpunten tusschen de Protestanten en Roomschen hoopten de Adiaphoristen den keizer te behagen, en te verhinderen dat de zaak der Hervorming ernstig in gevaar kwam. De drijfveêren van Melanthon en zijne aanhangers waren zonder twijfel prijzenswaardig, maar de maatregel, waartoe zij hunne toevlugt namen om het plan te volvoeren, was van een zeer twijfelachtigen aard. Het is altijd gewaagd onze voorstellingen der waarheid te wijzigen met het doel om strijdenden te verzoenen. En de gevolgen waren juist, zooals men had kunnen verwachten. Mannen van een vast, onbuigzaam beginsel legden met niet verschoonende hand de zwakke plannen van een kortzigtig uitvlugtsmiddel bloot. In plaats van ondersteuning te vinden voor het *Interim* van Karel, vermeerderde slechts de weg, dien Melanthon en zijne volgelingen ingeslagen hadden, het aantal der bestrijders, en de Adiaphoristische twist, in zich zelven pijnlijk en gerekt, werd de vruchtbare bron van andere en even nadeelige twisten. Wij noemen slechts den *Solifidiaanschen* en den *Synergistischen*, die onder hunne eigene hoofden behandeld zullen worden.

Onder schrijvers over de zedeleer heeft te allen tijde de kwestie over *Adiaphora* of onverschillige dingen een onderwerp van veelvuldige en ernstige overweging uitgemaakt. Onder de scholastieken vooral was het een geliefkoosd onderwerp. Abelard leerde, dat „alle dingen in abstracto en uitwendig beschouwd op zich zelve onverschillig zijn; alleen het doel geeft daaraan zedelijke waarde. Slechts wanneer zij beschouwd worden in verband met het doel van den werker zijn zij voor zedelijke beoordeeling vatbaar. Dat is de boom, welke goede of slechte vruchten voortbrengt." In dit gezegde ligt zonder twijfel een belangrijk beginsel opgesloten, maar het vereischt tot zijne geheele ontwikkeling nog dit, dat het doel ongeveinsd en duidelijk moet wezen. „Uw oog", zooals onze Heer zeide, „moet eenvoudig zijn, indien het geheele ligchaam verlicht zal zijn." Thomas Aquinas vat ook het onderwerp der onverschillige dingen op; hij zegt, dat niets onverschillig is, omdat elke handeling al of niet betrekking heeft op de werking der rede, en niets eene tusschenplaats hebben kan. „Zoo", zegt hij, „zijn eten en slapen dingen, die op zich zelve onverschillig zijn,

en toch zijn beiden aan de deugd ondergeschikt bij hen, die het ligchaam gewoonlijk gebruiken als een orgaan der rede." Maar zonder bij zuiver afgetrokkene kwestiën over de onverschilligheid van menschelijke handelingen op zich zelve te blijven stilstaan, kunnen wij aanmerken, dat de Adiaphoristische strijd, zooals die zich onder de Hervormers in Duitschland in de zestiende eeuw voordeed, sedert dat tijdperk in verschillende deelen der Kerk van Christus herhaaldelijk is uitgebroken. Zoo verwekte Spener op het einde der zeventiende eeuw, in zijne zucht om de Christenen in Duitschland te herinneren aan het belang van het innerlijke leven des geloovigen aan te kweeken, een twist, die verscheidene jaren duurde, over de kwestie of dansen, kaartspelen, het bijwonen van tooneelvoorstellingen en dergelijke dingen als zondig of alleen als onverschillige dingen moeten beschouwd worden. Een strijd van denzelfden aard is meer dan eens in Brittanje en Amerika gevoerd. Alle geschilvoeringen over de wettigheid van gebruiken en plegtigheden, het gebruik van spijzen, de gepastheid der onthouding van geestrijke dranken, het vieren van vastendagen of feestdagen, kunnen gerangschikt worden onder het hoofd van onderwerpen, die met den *Adiaphoristischen* strijd in verband staan. Zie INTERIM.

ADI-BOEDDHA, de Opperste Geest in het geloof van de Boeddhisten van Nepaul, de eenige school of secte van de volgelingen van Boeddha, die aan een Opperwezen gelooft, hetzij gelijk den AUM (zie AUM) van het Vaïdische tijdperk, of den BRAHM (zie BRAHM) van het latere tijdvak der Hindoesche geschiedenis. Het Boeddhismus is volstrekt atheïstisch in zijn karakter. Het loochent alle kennis van de Groote Bron van alles en leert zonder voorbehoud, dat alle dingen in de wereld komen volgens eene wet van opvolging.

ADITI, in de Hindoesche mythologie de moeder van Indra en van de andere groote goden, die allen tot de zon behooren. Uit een mythisch oogpunt schijnt zij het Licht te zijn, afgetrokken beschouwd in zijne volkomene *eenheid*, *goedheid* en *heilzame werking*. Dit zijn de drie beteekenissen van het woord *Aditi*. In een bijzonderen zin is zij de zuster der duisternis en de dageraad, die de helderheid en schoonheid van dat glansrijke hemelligchaam aankondigt, dat zijn liefelijken glans over de geheele schepping verspreidt. Elken morgen verschijnt deze groote godin met majesteit, begeleid door hare zonen, hare edelmoedige kinderen, die boven den horizont verrijzen, den weg naar de onsterfelijkheid openen en den voortgang der reizende ster verzekeren.

ADMONITIONISTEN, eene klasse van Puriteinen tijdens de regering van koningin Elizabeth, die dezen naam kregen naar de „Admonitie (waarschuwing) aan het Parlement" in 1571, waarin zij het voor een groot beginsel verklaren, waarnaar de Christelijke kerk altijd handelen moet, dat niets als een artikel van geloof of als eene wet van de kerk aangenomen moet worden, dat niet in het Woord Gods vervat is.

ADONÆA, een bijnaam van de Heidensche godin Venus, welke de met Adonis gepaarde beteekent.

ADONAI, een van de namen van het Goddelijk Wezen, welke dikwijls in de Heilige Schrift gebruikt wordt. Volgens eene oude meening van de Joden is dit woord in de plaats gesteld van den onuitsprekelijken naam JEHOVAH, dien zij het voor onwettig houden uit te spreken. Zij verzekeren, dat alle namen van God voortkomen uit dien van JEHOVAH, even als de takken van een grooten boom uit den stam ontspruiten. De Joodsche Cabbalisten leeren, dat God den naam van JEHOVAH niet aannam, dan nadat Hij de schepping der wereld voleindigd had. Zij denken, dat dit gevoelen vervat is in deze woorden van Mozes: „Hij is de rotssteen, wiens werk volkomen is." Volgens de Cabbalistische schrijvers vormt de naam JEHOVAH een band van vereeniging voor al de heerlijkheden, en maakt hij den pilaar uit, waarop zij allen rusten. Elke letter, waaruit hij is zamengesteld, is vol geheimenissen. Zij zeggen, dat deze naam alle dingen bevat, en dat hij, die hem uitspreekt, de geheele wereld en alle schepselen en dingen, die het heelal uitmaken, in den mond neemt. Daarom moet hij niet dan met voorzorg uitgesproken worden, want God zelf zegt: „Gij zult den naam des Heeren uwen God niet ijdelijk gebruiken." Volgens de Cabbalisten heeft dit verbod geene betrekking op het schenden van eeden, maar op het uitspreken van Zijn naam, door iemand anders dan den hoogepriester in het Heilige der Heiligen op den grooten verzoendag. Zij zeggen, dat de naam JEHOVAH een oppergezag over de wereld heeft en alle dingen bestuurt, en dat al de andere namen en bijnamen van God, die volgens de Joodsche rekening zeventig bedragen, hunne standplaats om dezen innemen, als zoovele officieren en soldaten om hun generaal. Zij schrijven aan elke letter van dezen geheimzinnigen naam eene bijzondere waarde toe en leeren, dat het de hoogste mate van kennis en volmaaktheid is, de geheele beteekenis van den onuitsprekelijken naam JEHOVAH te weten.

Wegens al die overwegingen spreken de Joden altijd bij het lezen, waar de naam JEHOVAH in het Oude Testament voorkomt, Adonai uit, en daarom worden de letters, waaruit het woord JEHOVAH is zamengesteld, gewoonlijk in de Hebreeuwsche bijbels geschreven met de punten, die tot ADONAI of Heer behooren. Zij beweren, dat de ware uitspraak van het woord, dat wij JEHOVAH uitspreken, verloren is geraakt, en dat hij, die haar kent, geheimen of mysteriën zou kunnen openbaren. Het gebruik om den onuitsprekelijken naam te schrijven op bovenstaande wijze, schijnt door de latere Joden aangenomen en vóór de Babylonische gevangenschap onbekend geweest te zijn. Hebreeuwsche geleerden en critici zijn wel eens verdeeld geweest in hunne denkwijzen over het onderwerp, en naarmate zij zich aan den eenen of aan den anderen kant schaarden, hebben zij den naam van Adonisten of Jehovisten ontvangen. Zie JEHOVAH.

ADONIËN, de Heidensche mysteriën en offeranden, die elk jaar te Byblos in Syrië aan Adonis geofferd werden. De Adoniën gingen vergezeld van openbaren rouw; men sloeg zich en treurde en vierde de begrafenisplegtigheden van Adonis, alsof hij dood ware, hoewel de volgende dag gevierd werd ter eere zijner opstanding. De mannen schoren hunne hoofden, zooals de Egyptenaren deden bij den dood van hunnen god Apis; maar de vrouwen, die niet wilden veroorloven, dat haar hoofd geschoren werd, waren genoodzaakt zich voor een dag aan vreemdelingen te verhuren en hunne schandelijke winst aan Venus te wijden. Men zeide, dat eene rivier in Syrië, die den naam van Adonis droeg, van tijd tot tijd van kleur veranderde, en dat het water bloedrood werd, en men beschouwde het als zeer verwonderlijk, dat deze verandering juist plaats had tijdens de viering van de *Adoniën*, dat is, in de maand Tammuz of Julij. Zoodra het water der rivier bloedkleurig werd, begonnen de vrouwen te weenen, en wanneer de roode kleur verdween, werd de terugkeer van Adonis in het leven aangekondigd, en verdriet ging over in vreugde. Dit is het feest, waarop waarschijnlijk in Ezechiël gezinspeeld wordt, en waarvan in het volgende artikel gesproken zal worden. De *Adoniën* werden niet alleen te Byblos in Syrië, maar ook te Alexandrië in Egypte, te Athene in Griekenland en op andere plaatsen gevierd. De dienst van Adonis, die waarschijnlijk in Azië onstond, verspreidde zich over bijna alle landen, die aan de Middellandsche zee grenzen.

ADONIS komt in de mythologie der Grieken als een schoon jong herder voor, op wien de godin Venus verliefd werd. In een aanval van jaloerschheid doodde hem Mars, die hem bij toeval op de jagt ontmoette. Lucianus zegt, dat hij door een wild zwijn gedood werd. De godin was zeer bedroefd over den dood van haren minnaar, en verkreeg van Proserpina voor hem verlof om de onderwereld gedurende zes maanden in het jaar te verlaten. Dien ten gevolge werd de verjaring van den dood van Adonis, welke met rouw en weeklagten werd herdacht, door een tijd van vreugde opgevolgd. Ovidius verhaalt, dat Venus uit zijn bloed de bloem te voorschijn bragt, die *Anemoon* wordt genoemd. De geschiedenis van Adonis werd verbonden met die van Osiris in de Egyptische mythologie. Men zeide dat Osiris door Typhon in eene doos gesloten en in den Nijl geworpen was, en dat deze door Iris te Byblos in Syrië was gevonden. Typhon kwam echter in bezit van het ligchaam, sneed het in vele stukken en verstrooide die, maar het gelukte Iris ze weder te verzamelen en te begraven. Wij vinden eene zinspeling op Adonis in Ezechiël VIII: 14, waarin de profeet wordt voorgesteld als vrouwen gezien te hebben aan de deur der poort van het huis des Heeren, die naar het noorden is, welke *Adonis*, of zooals er in den bijbel staat, den *Tammuz* beweenden. De naam *Adonis*, overeenkomende met het Phœnicische woord Adon (heer), schijnt de *zon* te beteekenen, wier verdwijnen in den herfst tot niet weinig verdriet aanleiding geeft.

Zoo naauw verbonden zijn de twee godheden Adonis en Osiris, de eerste behoorende tot Syrië, en de laatste tot Egypte, dat er eene vereeniging van de twee in den ouden god Adoni-Siris schijnt geweest te zijn. Op de oude gebeeldhouwde monumenten in Mexico worden ook eenige sporen van de vereering dezer tweevoudige godheid gevonden. Eene priesteres knielt voor den Toltecaanschen god in de houding der aanbidding neder, en biedt hem een pot met bloemen aan, niet de *munt* aan Osiris aangeboden, maar de bloedkleurige handplant of *manitas*, welke, zooals al de monumenten aanduiden, vroeger door geheel Mexico voor heilig gehouden werd. Op de gebeeldhouwde plaat boven het hoofd der godheid prijken, geheel en al op Egyptische wijze, de phonetische letters van zijn naam in een langwerpig vierkant, dat in Egypte aan de namen van goden gewijd was. Van de phonetische of symbolische letters is echter tot nog toe niets bekend. Dezelfde godheid staat afgebeeld op een der muren te Palenque, niet in een menschelijken, maar in een dierlijken vorm. In plaats van den havik van Egypte kozen echter de Toltecanen den fazant, bedekt

met de kleuren van den regenboog van Middel-Amerika als hun heiligen vogel, welke wordt voorgesteld zittende op het Toltecaansche kruis, dat op het Christelijke gelijkt. Het onderwerp van het beeldhouwwerk toont de eenvoudigheid van de eeredienst aan. Twee Toltecaansche helden, opperhoofden of priesters staan naast den heiligen vogel; een van hen houdt een kind in de armen, waarschijnlijk om het te laten doopen, dat een gebruik was, hetwelk door de aanbidders van Adonis in acht genomen werd, want ook op andere plaatsen zijn aanduidingen van eene dergelijke plegtigheid. Niet weinig bevestiging van de veronderstelling, dat de voornaamste God van de Mexicanen de Syrische god Adoni-Siris was, kan men afleiden uit de omstandigheid, dat de bouw hunner tempels, voor zoo verre die nog bestaan, bepaaldelijk van Syrischen oorsprong is. Zie Tammuz.

ADOPTIANEN, eene Christen-secte die in Spanje tegen het einde der achtste eeuw ontstond. De omstandigheden, waarin zij haren oorsprong vond, waren de volgende: — Felix, bisschop van Urgel in Catalonië, werd door Elipand, aartsbisschop van Toledo, geraadpleegd over den zin, waarin men Jezus Christus den Zoon van God moest noemen, en of men hem als mensch als den *aangenomen* (adoptieven) of als den natuurlijken Zoon van den Vader moest beschouwen. Felix antwoordde, dat men Jezus Christus, naar zijne menschelijke natuur alleen als den Zoon van God door *aanneming* (adoptie) en een Zoon in naam moest beschouwen, in denzelfden zin waarin gelooviger in den bijbel kinderen Gods genoemd worden. Hij beweerde, dat de titel Zoon van God alleen diende om op eene bijzondere wijze de keuze van Jezus Christus door God uit te drukken. Om dit te bewijzen haalde hij uit Hand. X: 39 aan, dat Jezus Christus wonderen deed, omdat God met hem was, en uit 2. Cor. V: 19, dat „God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende"; maar, voegde hij er bij, deze teksten zeggen niet, dat Jezus Christus God was. Daarom werden de volgelingen van Felix Adoptianen of Adoptionisten genoemd. Volgens de meening van paus Adrianus en de meeste Latijnsche bisschoppen leidde de leer door Felix onderwezen tot eene herleving van het Nestorianismus, daar zij Christus in twee personen verdeelde. Om die reden werd Felix schuldig aan ketterij verklaard, eerst op het concilie van Narbonne in 788 en daarna op het concilie van Regensburg in Duitschland in 792, ook te Frankfort aan den Main in 794, later te Rome in 799, en ten laatste op het concilie van Aken. Hij werd door Karel den Groote naar Lyon verbannen, waar hij stierf tot op het laatste oogenblik getrouw aan de ketterij, die hij in het leven geroepen had.

Walch legt in zijne *Historia Adoptianorum* de ketterij aldus uit: — „Christus, als mensch en zonder inachtneming van de persoonlijke vereeniging der twee naturen, werd als dienaar van God, hoewel zonder zonden, geboren. Toen God hem bij zijn doop zijn geliefden Zoon noemde, onderging hij een overgang van den toestand eens dienstknechts tot dien eens vrijen. Deze overgang was zijne aanneming (adoptie) en zijne wedergeboorte. De titel van God behoort hem wel als mensch, maar niet in eigenlijken zin, want hij is alleen *in naam* God. Neander geeft eene duidelijke philosophische verklaring van de beginselen der Adoptionisten, t. a. p. V: 197—199. „Het begrip der aanneming duidde, volgens hem, een zoonschap aan, dat zijnen grond niet heeft in natuurlijke afstamming, maar in eene vrijwillige daad des Vaders. En wierp men hem hier tegen, dat de naam van Zoon door aanneming of aangenomen Zoon nergens in de Heilige Schrift van Christus wordt gebruikt, zoo antwoordde hij, dat toch het begrip, door dien naam uitgedrukt, allezins schriftmatig was, daar andere dingen, die hetzelfde te kennen gaven, wel degelijk in de Schrift aan Christus worden toegeschreven. Al deze begripsbepalingen, zeide hij, hangen naauw te zamen, en wie ze niet wil laten gelden, kan ook het begrip niet vasthouden eener menschelijke natuur van Christus, die niet uit het wezen van God gevloeid, maar door den wil van God geschapen is. Ontkent iemand één dezer begripsbepalingen, zoo moet hij ook de waarachtige menschheid van Christus ontkennen, terwijl het stellen van zulk een zoonschap bij aanneming hier nog bovendien wordt aanbevolen door 't geen plaats heeft onder de menschen, waar niemand, volgens de natuurlijke afkomst, twee vaders hebben kan, maar wel eenen naar de natuurlijke afkomst, en eenen anderen door aanneming, zoodat Christus, als mensch, ook alleen naar zijne vleeschelijke afstamming, de Zoon van David, en uit kracht der aanneming, de Zoon van God kan zijn. Voorts poogde Felix te bewijzen, dat die onderscheiding ook volgens de Heilige Schrift gevorderd werd, en zocht hij daartoe alles in haar op, waardoor eene betrekking van afhankelijkheid in Christus aangeduid werd. Indien Hem, zeide hij, de gestaltenis van eenen dienstknecht wordt toegekend, zoo draagt Hij dien naam niet alleen om de gehoorzaamheid, welke Hij, als mensch, vrijwillig heeft volbragt, maar evenzeer om de natuurlijke betrekking, waarin Hij,

als mensch en schepsel, tot God zich bevindt, in tegenstelling met de betrekking, waarin Hij als Zoon van God, naar zijne natuur en zijn wezen, of, als de Logos, tot den Vader staat. Nergens wordt in het Evangelie gezegd, dat de Zoon van God, maar overal, dat de Zoon des menschen voor ons is overgegeven, en Christus zelf zegt van zijne menschheid (Luk. XVIII : 19), dat deze niet zelve goed, maar dat God, gelijk in alles, zoo ook in haar de oorzaak van het goede is. Wijders wijst hij er op, dat Petrus aangaande Christus getuigd had (Hand. X : 38) : God was met Hem, en dat Paulus van Hem had gezegd (2. Cor. V : 19) : God was in Hem, niet, om de Godheid van Christus te erkennen, maar, om het onderscheid tusschen de menschelijke en Goddelijke natuur bij Hem te doen uitkomen. En eindelijk beweert hij, dat hij, door aldus het zuiver menschelijke in Christus in het licht te stellen, den Zone Gods als Verlosser verheerlijkt had, daar deze zich aan dat alles alleen uit barmhartigheid tot behoudenis der menschen had onderworpen, en dat de leer der Heilige Schrift aangaande Christus niet getrouw en volledig kon weêr gegeven worden, indien men niet even zeer acht gaf op 't geen daar van zijne menschelijke geringheid, als van zijne Goddelijke hoogheid staat gebeekt. Voor het overige wist Felix zich evenmin als zijne tegenstanders onbevooroordeeld te verplaatsen in de denkwijze der Bijbelsche schrijvers. Wrongen zijne bestrijders de uitspraken van deze naar hunne leer aangaande de wederkeerige mededeeling der eigenschappen, zoo drong hij niet minder willekeurig zijne onderscheidingstheorie aan die schrijvers op, wanneer hij onder anderen zeide, dat in de woorden van Petrus : „Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods", de titel „Christus" betrekking heeft tot de menschelijke natuur, waarin Jezus gezalfd was, maar de titel „Zoon des levenden Gods" tot zijne Godheid behoort."

Na den dood van Felix, den eersten verspreider van de Adoptiaansche ketterij, verdwenen zijne volgelingen trapsgewijze. In de Middeleeuwen werden echter leerstellingen, gelijk aan die van Felix, omstreeks 1160 door Folmar verbreid; ook Duns Scotus, omstreeks 1300, en Durandus, omstreeks 1320, nemen de uitdrukking *zoon door aanneming* in zekeren zin aan.

ADRAMELECH, een van de goden aangebeden door de inwoners van Sefarvaïm, een volk, dat zich in Samaria vestigde in plaats van de Israëlieten, die naar Assyrië gevoerd waren. In 2. Kon. XVII : 31 lezen wij, dat de aanbidders van dezen afgod hunne zonen verbrandden ter eere van Adramelech en ook ter eere van een anderen god *Anamelech* geheeten (zie ANAM.). De Babylonische Talmud zegt, dat Adramelech voorgesteld werd in den vorm van een muilezel, en Kimchi verklaart, dat het in den vorm van een paauw geweest is. Er is eenige grond voor de veronderstelling, dat deze god dezelfde was als Molech, dien de Ammonieten aanbaden, want Melic of Molech beteekent *koning*, en met Adar of Adra er voor beteekent het woord Adramelech *een magtig koning*. Sommigen zeggen, dat het woord *de koning der kudden* beteekent, en daarom veronderstellen zij, dat deze god het vee beschermde. Eenigen gissen, dat deze afgod Saturnus voorstelde, anderen de zon.

ADRANUS, eene Heidensche godheid, die op het eiland Sicilië aangebeden werd, en wel voornamelijk te Adranus, in de nabijheid van den berg Ætna gelegen. Ælianus zegt, dat duizend heilige honden bij zijn tempel gehouden werden. Eenige nieuwere critici zijn van meening, dat deze god van Oosterschen oorsprong is, en verwant is aan den Perzischen Adar of het vuur; zij verwarren hem echter met Adramelech, den Assyrischen god, en stellen hem voor als eene verpersoonlijking van de Zon of het Vuur.

ADRIANÆA, zekere tempels door Hadrianus, keizer van Rome, omstreeks het jaar 127 in verscheidene steden gebouwd. Daar deze tempels geene standbeelden bevatten, noch eenige kenmerken droegen aan Heidensche goden gewijd geweest te zijn, hebben sommigen gemeend, dat zij ter eere van Jezus Christus gebouwd waren, dien Hadrianus wenschte te aanbidden, maar waarvan hij terug gehouden werd, omdat daardoor het geheele land er toe geleid zou worden het Christendom te omhelzen.

ADVENTTIJD, een naam aan de vier Zondagen vóór Kerstijd gegeven, daar zij tot voorbereiding dienen voor de viering van den Advent of de komst van Christus in het vleesch. Eenige schrijvers zeggen, dat dit gebruik ten tijde van den Apostel Petrus ontstond, maar de vroegste oorkonde, die er van bestaat, is van omstreeks het midden der vijfde eeuw, toen Maximus Taurinensis eene homilia er over schreef. De Adventtijd wordt in de Roomsch-Catholieke Kerk met groote plegtigheid gevierd. Hij wordt beschouwd als den tijd voor te stellen, welke de vleeschwording van Christus voorafging, en de hoop, die de heiligen van het Oude Testament koesterden aangaande zijne

komst om de menschen te verlossen. Daarom denken de Catholieken, dat dit een tijd is, die eene vermenging van vreugde met droefheid vereischt. Om die reden wordt gedurende den Adventtijd het *Gloria in excelsis* niet gezongen, noch het *Te Deum* bij de metten. De priesters onthouden zich van het gebruik der dalmatica, daar dit kleed alleen voor vrolijke gelegenheden past. Vroeger was het de gewoonte in den Adventtijd te vasten. Gedurende al dien tijd gaat de paus te voet naar de kapel. In de Ambrosiaansche kerkdienst duurt de Adventtijd zes weken, volgens het Sacramentenboek van paus Gelasius, herzien, verbeterd en verkort door St. Gregorius, slechts vijf. De Kerk van Engeland begint de jaarlijksche volgrij harer diensten met den tijd van den Advent.

ADVOCATEN (Pauselijke). Dit zijn aanzienlijke ambtsbekleeders in de apostolische kamer te Rome; de eene is de legale advocaat, de andere de advocaat-fiscaal. Beide moeten de belangen der kamer in alle hoven verdedigen. Er zijn te Rome nooit meer dan twaalf consistoriale advocaten. Zij worden door den paus benoemd en pleiten in consistoriën, hetzij openbare of bijzondere. Zij verzoeken om het pallium voor alle nieuwbenoemde aartsbisschoppen in het geheim-consistorie. Zij hebben het voorregt doctoren in het canonieke, zoowel als in het burgerlijke regt te benoemen, wanneer zij in hun collegie *Della Sapienza* te zamen zijn. Zij dragen een lang kleed van zwarte wol, dat een purperen sleep gevoerd met roode zijde heeft, en een kraag van dezelfde kleur, die tusschen de schouders neêrvalt en met hermelijn gevoerd is. Maar hunne gewone kleedij is een lijfrok met zwarte sergie gevoerd, en een mantel slepende over den grond. Een dezer advocaten is rector van het collegie *Della Sapienza*; hij moet al de inkomsten ontvangen, die het tockomen, en de salarissen aan de kardinalen, die door den paus worden afgevaardigd om als publieke lezers op te treden, betalen. De zeven oudste consistoriale advocaten hebben groote salarissen, tweemaal zoo groot als de vijf jongste, en de emolumenten welke zij ontvangen van hen, die den titel van doctor krijgen, zijn zeer aanzienlijk.

ADYTUM, een Grieksch woord dat, even als Abata (zie ald.), *ongenaakbaar* beteekent. Het was de naam van het verwijderdste en geheime deel van de Heidensche tempels, waarin niemand anders dan de priester mogt komen. Het *adytum* der Grieken en Romeinen, waaruit godspraken gegeven werden, kwam overeen met het *Sanctum Sanctorum*, of Heilige der Heiligen, van de Joden. In de oude Christenkerken ontving ook de plaats van het altaar of het sanctuarium den naam van *adytum*, daar zij gedurende den tijd der godsdienstoefening voor allen behalve de geestelijkheid ongenaakbaar was. Het concilie van Laodicea heeft een canon, die de vrouwen verbiedt binnen de plaats van het hoogaltaar te komen, en een anderen, in meer algemeene bewoordingen, die alleen aan gewijde personen toestaat daar het avondmaal te houden. Het gebruik op dit punt schijnt in verschillende tijden niet hetzelfde geweest te zijn. Zoo spreekt Dionysius van Alexandrië in de derde eeuw van mannen en van vrouwen, die bij het altaar het avondmaal vierden. En hetzelfde voorregt werd aan de bewoners van Frankrijk in de zesde eeuw toegestaan, want in den vierden canon van het tweede concilie van Tours in 567 wordt bepaald, dat het heilige der heiligen voor mannen en vrouwen open moet zijn, om er te bidden en het avondmaal te vieren ten tijde der oblatie, hoewel zij op andere tijden, wanneer er eene andere dienst was zonder avondmaalsviering, niet binnen het hekwerk van het *adytum* mogten komen.

ÆACUS, volgens de Grieksche mythologie een van de drie regters van Hades. Plato stelt hem voor als voornamelijk de schimmen van Europeanen oordeelende. Hij wordt in kunstwerken gewoonlijk afgebeeld met een scepter en de sleutels van Hades. Hij was de zoon van Zeus en Ægina, en daarom bouwden de bewoners van het eiland Ægina niet alleen een tempel te zijner eere, maar beschouwden zij hem ook als hun beschermgod. De waarheid schijnt te zijn, dat hij vroeger koning van dat eiland was, en om zijne regtvaardigheid en vroomheid door geheel Griekenland bekend stond. Daarom werd hij na zijn dood vergood en door Pluto tot het ambt van regter in de benedenwereld bevorderd.

ÆDITUUS, een beambte bij de Romeinen, die zorg moest dragen voor de offeranden, den schat en de heilige gereedschappen, die aan de tempels der goden behoorden. Eene vrouwelijke beambte van denzelfden aard, Æditua geheeten, had het toezigt over de tempels der godinnen.

ÆGÆUS, toenaam van Poseidon, een Heidensch god, afgeleid van de stad Ægæ op Eubœa, bij welke hij een prachtigen tempel op een heuvel had.

ÆGERIA of Egeria, eene van de Camœnen, van welke, volgens de fabelachtige geschiedenis der oude Romeinen, Numa zijne onderrigtingen ontving aangaande de vormen der godsdienst, die hij invoerde.

Zij was van ongemeene schoonheid en werd door Diana in eene fontein herschapen. Twee plaatsen worden in de legenden aangewezen als aan Ægeria gewijd, de eene nabij Aricia, de andere aan de Porta Capena nabij Rome. Zij werd als eene profeterende godin en ook als de geefster van het leven beschouwd, waarom zwangere vrouwen haar aanriepen.

ÆGIDUCHOS of ÆGIOCHOS, een toenaam van Zeus, omdat hij den ægis droeg, waarmede hij zijnen vijanden schrik aanjoeg.

ÆGINÆA, een bijnaam van Artemis, onder welken zij te Sparta aangebeden werd.

ÆMILIANUS of ÆMILIUS, een martelaar uit de vijfde eeuw, die in de Ariaansche vervolging ter dood gebragt werd. Zijne nagedachtenis wordt door de Roomsche kerk op den zesden December, en door de Grieksche op den zevenden gevierd.

ÆNEAS, de grondlegger van de Romeinsche republiek, die onder de goden INDIGETEN vereerd werd. Zie INDIGETEN.

ÆOLUS, de god der winden, die hij, naar geloofd werd, in een berg opgesloten hield en naar welgevallen losliet. Eenigen veronderstellen, dat Lipara of Strongyle, een van de Æolische eilanden, zijne woonplaats geweest is, terwijl anderen die in Tracië stellen, en nog anderen in de nabijheid van Rhegium in Italië.

ÆONEN (Gr. *eeuwen*). Het woord beteekent eigenlijk een oneindigen of ten minste onbepaalden duur, als tegenovergesteld aan een eindigenden of tijdelijken duur. Daarom werd het gebruikt om onveranderlijke wezens, die in eeuwigheid bestaan, aan te duiden. En daar God het voornaamste dier onveranderlijke wezens is, werd het woord Æon gebruikt om zijn oneindigen en eeuwigen duur uit te drukken. Door een gemakkelijken overgang werd het van lieverlede toegepast op andere geestelijke en onzigtbare wezens, en dit was de beteekenis, waarin het door Oostersche wijsgeeren ten tijde van de verschijning onzes Heeren op aarde gebruikt werd. Trapsgewijze onderging het woord eene belangrijke verandering van beteekenis. Van het aanduiden van den duur eens geestelijken wezens werd het ten laatste gebruikt om het wezen zelf aan te duiden. Zoo werd het Goddelijk Wezen Æon genoemd, en de vaders van de eerste Christelijke kerk pasten het woord toe op engelen, zoowel goede als booze. De geleerden hebben veel getwist over de ware beteekenis van het woord bij de Gnostieken in de eerste eeuwen der Kerk. Deze koesterden het denkbeeld eener onzigtbare en geestelijke wereld, zamengesteld uit entiteiten of krachten, die voortkwamen uit het Opperwezen en elkander met zekere tusschenpoozen opvolgden, zoodat zij eene zeer lange keten vormden, waarvan deze wereld de laatste schakel was. Aan de wezens, die dezen eeuwigen ketting vormden, kenden de Gnostieken zekere tijden van duur toe, die zij Æonen noemden, en naderhand onderscheidden zij de wezens zelve door dezen titel. Zoo leerde Cerinthus, een van de eerste hoofden eener Gnostische secte, dat het Opperwezen, om zijn bedorven rijk te vernietigen, een van zijne glorierijke Æonen had afgezonden, wiens naam Christus was, om op aarde neder te dalen, en dat deze bij den doop van Jezus in diens ligchaam getreden was, hetwelk gekruisigd werd, doch dat Christus niet geleden had, maar ten hemel was gevaren. Een ander Gnostiek, Valentinus geheeten, een wijsgeer van de Platonische school, leerde, dat er dertig goden waren, die hij Æonen noemde, uit welke de Zaligmaker der wereld voortkwam. Hij nam aan, dat Christus uit de Maagd Maria geboren was, doch beweerde, dat hij niets aan haar ontleende, daar hij onmiddellijk van God gekomen en slechts door een mensch gegaan was, maar aan zich het vleesch droeg, dat hij uit den hemel had medegebragt. Basilides, een Egyptisch Gnostiek, beweerde, dat het Opperwezen zeven alleruitmuntendste wezens of Æonen uit zich zelven had voortgebragt. Uit twee der Æonen, Dynamis en Sophia, of Magt en Wijsheid, kwamen de engelen van de hoogste orde voort, die wederom andere eenigzins mindere engelen voortbragten. Andere generatiën van engelen volgden, en andere hemelen werden gebouwd, totdat er drie honderd vijf en zestig hemelen en even zoovele orden van engelen waren. Al die hemelen of orden van engelen werden bestuurd door een vorst of heer ABRAXAS geheeten (zie ABRAXAS), een woord, dat letters bevat, wier gezamenlijke getallenwaarde het getal drie honderd vijf en zestig uitmaakt, het juiste aantal der hemelen. De wereld was gemaakt door de bewoners van den laagsten hemel. De engelen, die de wereld schiepen en bestuurden, werden trapsgewijze bedorven en zochten uit het hart der menschen alle gedachten aan den oppersten God te verdrijven, opdat zij zelve aangebeden zouden worden. In dezen staat van zaken zag het Opperwezen met medelijden op den mensch neder en zond den vorst der Æonen, wiens naam *Nous* en *Christus* is, opdat deze, zich vereenigende met den man Jezus, de wereld zou redden. De God der Joden, dit bemerkende, gaf aan zijne onderdanen bevel Jezus te vatten en ter dood te

brengen, maar over Christus had hij geene magt. Zie Basilidianen, Cerinthianen, Gnostieken, Valentinianen.

AËR, een sluijer die in de Grieksche kerk door den dienstdoenden priester gebruikt wordt, om gedurende het avondmaal het ouwelschoteltje te bedekken. Zie Mis.

ÆRIANEN, eene secte van Christenen welke in de vierde eeuw ontstond, gedurende de regering van Constantijn den Groote en het pausschap van Julius I. Zij droeg haren naam naar Ærius, een inboorling van Pontus of van Klein-Armenië, een welsprekend man en vriend van den Half-Ariaan Eustathius, die later, tot spijt van Ærius, tot den bisschopszetel van Sebaste verheven werd. De twee vrienden waren te zamen monniken geweest, en toen Eustathius tot bisschop was aangesteld, wijdde hij Ærius tot priester en plaatste hem over het hospitaal van Pontus. Dit blijk van vriendschap werkte echter niets uit om de gevoelens van nijd te onderdrukken, waardoor Ærius bezield werd. Hij twistte openlijk met den bisschop, en beschuldigde hem van gierigheid en verkeerd gebruik maken van de fondsen voor de armen bestemd. Zulke gevoelens jegens zijn geestelijk hoofd noodzaakten hem afstand te doen van zijn ambt en de zorg voor het hospitaal. Hij werd nu het hoofd eener secte, en een aantal volgelingen van beiderlei kunne verzamelende verkondigde hij, dat het een pligt was afstand te doen van alle wereldsche goederen. Ærius en zijne aanhangers werden overal uit de steden verdreven; van dak beroofd zwierven zij in de velden rond, huisvestten in de open lucht of in holen, blootgesteld aan de guurheid der jaargetijden. De voornaamste leerstelling, die hij zijnen volgelingen inprentte, was, dat de Schriften geen onderscheid maken tusschen een bisschop en een presbyter. Om dezen stelregel te bewijzen haalde hij 1. Tim. IV : 14 aan: „Verzuim de gave niet, die in u is, die u gegeven is door de profetie, met oplegging der handen des ouderlingschaps;" en behalve dat voerde hij het erkende feit aan, dat presbyters zoowel als bisschoppen doopten en de elementen van het avondmaal wijdden. Daar zijne aanhangers vermeerderden, werd hij stouter in het aanvallen van verschillende misbruiken, die in de kerk geslopen waren, en predikte hij een terugkeer tot de oorspronkelijke eenvoudigheid in leer en gebruiken. In het bijzonder kantte hij zich aan tegen het gebruik om te bidden voor de dooden en het avondmaal te vieren als eene offerande te hunnen behoeve. Ofschoon oorspronkelijk monnik was hij tegen de wetten, die het vasten regelden, en tegen het bepalen van vasten tot gezette tijden, zooals Woensdag, Vrijdag, de Quadrigesima en Goeden Vrijdag. Hij klaagde over al zulke gebruiken in de Christelijke kerk, als eene poging om de Joodsche instellingen te doen herleven, en kantte zich vooral sterk aan tegen de gewoonte, die toen in deze streken van Azië heerschte, van het Joodsche paaschfeest te vieren, als zijnde dit eene verwarring van Joodsche met Christelijke gebruiken. Ærius en zijne partij hadden gestrenge vervolgingen te verduren. Hij schijnt, zooals Mosheim teregt aanmerkt, de godsdienst tot hare oorspronkelijke eenvoudigheid terruggebragt te hebben, een plan, dat op zichzelf loffelijk was, maar de redenen en de wijze van handelen waren misschien niet geheel en al onberispelijk.

AËROMANTIE of Luchtwaarzeggerij, eene soort van waarzeggerij door de Grieken en Romeinen uitgeoefend, waardoor toekomstige gebeurtenissen uit zekere verschijnselen of geluiden in de lucht voorspeld werden. Eene wijze van aëromantie was als volgt: De persoon, die haar te hulp riep, sloeg zijn hoofd in een laken, en nadat een beker met water gevuld in de open lucht geplaatst was, deed hij zijne vraag met eene zacht fluisterende stem: wanneer het water dan in beweging was, werd zijne vraag als bevestigend beantwoord beschouwd. Zie Waarzeggerij.

ÆRUSCATOREN, een naam onder de Romeinen aan de priesters van Cybele gegeven, omdat zij aalmoezen in de straten vroegen. Het woord werd van lieverlede voor waarzeggers in het algemeen of zwervers gebruikt, gelijk het latere *heidens*.

ÆSCULAPIUS, bij de Grieken de god der geneeskunde. Hij werd door geheel Griekenland aangebeden. De tempels te zijner eere opgerigt waren gewoonlijk op gezonde plaatsen gebouwd, op heuvels buiten de steden, of nabij bronnen, die men dacht, dat hoedanigheden om te genezen hadden. Deze tempels werden niet alleen bezocht om te aanbidden, maar de zieken gingen er ook henen, daar zij verwachtten, dat zij er genezen zouden worden. Het zinnebeeld van Æsculapius is de slang, en van daar het denkbeeld, dat de aanbidding van dezen god van Egyptischen oorsprong is, want sommigen veronderstellen, dat Æsculapius dezelfde is als de slang Cnuph, in Egypte aangebeden, of als de Phœnicische Esmun. Waarschijnlijk is Æsculapius een man geweest, die beroemd was om zijne bekwaamheid in de geneeskunde, en die later tot eene godheid verheven werd. De plaats in Griekenland waar Æsculapius voornamelijk

aangebeden werd, was Epidaurus, waar hij een tempel had omgeven door een groot bosch, waarin niemand mogt sterven, en geene vrouw geboorte aan een kind mogt geven. De zieken, die de tempels van Æsculapius bezochten, moesten gewoonlijk een of meer nachten in zijn tempel doorbrengen, gedurende welke zekere regels werden in acht genomen, die door de priesters waren vastgesteld. De geneesmiddelen, die gebruikt moesten worden, werden gewoonlijk in een droom geopenbaard. Na de genezing was het de gewoonte een haan aan den god te offeren, en een bordje werd in den tempel opgehangen, waarop de naam van den patiënt, de ziekte, waarvan hij genezen was, en andere bijzonderheden, die op het geval betrekking hadden, geschreven waren. Pausanias zegt, dat Æsculapius de lucht, en Hygicia, de godin der gezondheid, zijne dochter was.

ÆSUS (*magtig*), een naam in de theologie der oude Druïden aan het Opperwezen gegeven, dat in den vorm van een eik aangebeden werd. Bij hunne voorstelling van deze godheid bepaalden zich de Druïden, met toestemming van de geheele orde en de lieden uit den omtrek, tot den schoonsten boom, dien zij konden vinden, en nadat zij deszelfs zijtakken hadden afgehouwen, maakten zij daarvan twee aan het hoogste gedeelte van den stam vast, zoodat deze uitgestrekt waren als de armen van een mensch. Nabij dit dwarsloopende stuk werd het woord *Thau* voor den naam van God geplaatst, terwijl op den regterarm *Esus*, op den linkerarm *Belenus*, en op het midden van den stam *Theranis* werd geschreven. Toen echter het Druïdismus in verval geraakte, en geloof aan de eenheid van God in veelgodendom verloren ging, werd, volgens sommigen, Æsus met Mars, den god van den oorlog, vereenzelvigd, hoewel men ook gelooft, dat deze onder een anderen naam in den vorm van een ontbloot zwaard aangebeden werd. Hem werd al de oorlogsbuit aangeboden. Indien de Druïden overwinnaars waren, offerden zij, zooals Cæsar ons mededeelt, aan hem al het genomen vee, en legden het overige van den roof ter zijde, op eene plaats te dien einde aangewezen. In vele provinciën zag men dan ook deze monumenten van offergaven in heilige plaatsen opeengestapeld. Het gebeurde zelden, dat iemand zulk eene groote minachting voor de godsdienst liet blijken, dat hij den buit verborg of de openbare offergaven plunderde. Zulken misdadigers werden de gestrengste straffen opgelegd.

ÆSYMNETES, een bijnaam van Dionysius, welke Heer of Bestuurder beteekent. Onder deze benaming werd hij te Aroë in Achaia aangebeden. Een feest was te zijner eere ingesteld.

ÆTERNALEN. Zie ETERNALEN.

ÆTHIOPS, *de Zwarte*, een bijnaam van Jupiter, waaronder hij op het eiland Chios aangebeden werd.

ÆTIANEN, een tak van de Ariaansche ketterij, welke omstreeks het jaar 336 ontstond, tijdens de regering van Constantius en het pausschap van Liberius. Ætius, de stichter dezer secte, was geboortig van Antiochië in Cœle-Syrië, en is somtijds de *Atheïst* genoemd, omdat men veronderstelde, dat hij den God der openbaring loochende. In zijne vroege jeugd werd hij, daar hij zeer arm was, de slaaf van de vrouw eens wijngaardeniers, en daarna leerde hij het handwerk van goudsmid. Hij zeide echter dat beroep vaarwel, legde zich op de studie toe en verwierf een aanzienlijken naam als theologisch disputant. Na den dood zijner moeder in 331 begon hij onder Paulinus II., Ariaansch bisschop van Antiochië, te studeren, maar eenige aanzienlijke personen mishaagd hebbende door zijne bekwaamheid in het redetwisten, was hij verpligt die stad te verlaten en naar Anazarbus, eene stad in Cilicië, de wijk te nemen. Hier legde hij zich toe op de beoefening der spraakkunst en logica, maar daar hij met zijn meester geschillen had over eenige punten van theologie, ging hij naar Tarsus, waar hij in de godgeleerdheid studeerde. Van deze plaats keerde hij naar Antiochië, zijne geboortestad, terug, waar hij een tijd lang onder Leontius studeerde. Zoo goddeloos waren echter zijne meeningen, dat hij uit Antiochië verdreven werd en naar Cilicië de wijk nam, in welk land hij de geneeskunde beoefende, totdat zijn vorige meester Leontius in 348 tot bisschop van Antiochië benoemd werd, die hem tot diaken wijdde. Men kantte zich echter sterk tegen deze wijding aan, op grond van zijne kettersche gevoelens, en Leontius was genoodzaakt hem af te zetten. Na eenigen tijd trok hij naar Alexandrië, viel er Athanasius openlijk aan en verklaarde zijne gehechtheid aan de Ariaansche partij. Behalve dat hij met de Arianen beweerde, dat de Zoon en de Heilige Geest geheel en al ongelijk waren aan den Vader, onderwees hij met zijn leerling Eunomius nog verschillende andere leerstellingen, die als volkomen ketterseh beschouwd werden. Een gedeelte van de Ariaansche partij, verontwaardigd over de ongodsdienstigheid van Ætius, klaagde hem aan bij den keizer Constantius, en drong aan op de noodzakelijkheid van een algemeen concilie bijeen te roepen, om over de theologische kwestie eene beslissing te nemen. De te-

genstanders van Ætius beschuldigden hem van een verschil van substantie in de drie personen der Drieeenheid aan te nemen. Zijne partij werd nu verdeeld, en hij werd door zijne vrienden verlaten, die, terwijl zij met hem instemden in het beschouwen van den Zoon als schepsel, terugdeinsden voor het aannemen van hetgeen een duidelijk gevolg van zijne stelling is, namelijk: dat hij niet van dezelfde substantie is als de Vader. Ætius was nu aan gestrenge vervolging blootgesteld en werd naar Amblada in Pisidië verbannen. Bij den dood van Constantius en de troonsbestijging van Julianus, werd Ætius uit zijne verbanning teruggeroepen en aan het hof genoodigd. Zijn geestelijk vonnis werd opgeheven, en hij werd tot bisschop van Constantinopel aangesteld, waar hij gretig de gelegenheid ombelsde om zijne kettersche gevoelens te verbreiden. Deze onverwachte verheffing werd door verscheidene omkeeringen der fortuin gevolgd, in den loop van welke hij tweemaal uit Constantinopel verdreven werd. Ten laatste stierf hij in die stad in het jaar 367, onbetreurd, behalve door zijn vriend en leerling Eunomius, door wien hij begraven werd.

In zijn werk *De Fide* verdedigd Ætius de leer, dat geloof zonder werken voldoende is voor de zaligmaking, en dat zonde aan de geloovigen niet wordt toegerekend; beiden leerstellingen, die, als zij goed begrepen worden, in volkomene overeenstemming zijn met het Woord van God. Hij ontkende de noodzakelijkheid van vasten en zelfkastijding. Het denkbeeld, dat onder eenige zijner tijdgenooten heerschte, dat hij den God der openbaring loochende, kwam waarschijnlijk voort uit de leer aangaande den verlichtenden invloed van den Heiligen Geest, die hij onderwees, en die door zijn leerling Eunomius duidelijker verklaard werd. Zie ANOMIANEN, ARIANEN, EUNOMIANEN.

ÆTNÆUS, een naam aan vele oude godheden en mythische wezens gegeven, die in betrekking stonden met den berg Ætna. Deze bijnaam werd op Zeus toegepast, ter eere van wien aldaar een feest gevierd werd, dat den naam van Ætnæa ontving. Dezelfde naam werd ook aan Hephæstus gegeven, die zijne werkplaats in den berg en een tempel er nabij had. De Cyclopen werden ook Æthnæus genoemd.

ÆTOLE, een bijnaam van Artemis, onder welken zij te Naupactus werd aangebeden, waar een tempel te harer eere was opgerigt.

AFFLATUS, een woord door de dichters van het oude Rome gebruikt om de ingevingen van de godheid, die hunne poëtische uitboezemingen bevorderde, uit te drukken. Men veronderstelde echter, dat niet alleen dichters onder den invloed van een goddelijk *afflatus* waren, maar al degenen, die groote daden verrigtten of in eene belangrijke onderneming slaagden.

AFGESCHEIDENEN (CHRISTELIJKE). Eene gemeente, die zich in 1834 van de Nederlandsche Hervormde gemeente afgescheiden heeft. Groote gevaren was de Hervormde kerk in Nederland ontkomen, toen men zich weder vrij gevoelde onder de banier van Oranje. Maar zoo min de natie zich wilde terugplaatsen in den toestand der voormalige republiek, kon zij terugkeeren tot het vroeger bezette standpunt eener heerschende kerk. De grondwet erkende volle gelijkheid van allen voor de wet; maar de koning gaf der Hervormde kerk eene grondwet of algemeen reglement, dat niet allen evenzeer behaagde. Er heerschte van ouds in Nederland naast of boven het Zwinglische een Calvinistisch element, en hoezeer de republiek in een koningrijk was opgelost, stierf het Calvinismus niet uit, dat wel de kerk als opziener van den troon zou hebben willen zien, maar ongaarne in den koning een opperonderling eerbiedigde. Velen keurden niet alleen den oorsprong van dat reglement af, en de wijze waarop het werkte, maar waren ook bedacht voor de gevolgen, waartoe het leiden kon. Immers zij zagen van nu af in de kerk een georganiseerd ligchaam, dat weldra zijne reglementen als de eenig geldende geloofsbelijdenis zou doen eerbiedigen, met prijsgeving van hetgeen de vaderen als regel van geloof en leven hadden vastgehouden, zoodat men den volke zou kunnen leeren, wat men goedvond, mits men slechts reglementair handelde.

Reeds vóór hare geboorte ontmoette deze organisatie ernstige tegenspraak, en die van de Amsterdamsche classis is eene profetie geweest, hoewel koninklijke vrijmagt ze verstomde met te verklaren, dat de classis ophield te bestaan. Maar de vrije uiting liet zich zoo min door een koninklijk besluit, als door het alvermogen der synode bedwingen. De mannen van de Calvinistische rigting kwamen op tegen de meer vrijzinnige leeraren, de school van Bilderdijk schaarde zich rondom de eerezuil van de Dortsche synode, die Nikolaas Schotsman had opgerigt, en zij hadden in de Nederlandsche stemmen een orgaan, dat men gemakkelijker kon ignoreren dan wederleggen. Die mannen rociden tegen den stroom op, zonder er aan te denken zich er buiten te plaatsen.

Onder de scharen der eenvoudigen, die in Groningen, Friesland, Gelderland en elders zich streng hiel-

den aan hetgeen hun door de Vaderen was overgeleverd, dreigden de meesten tot feitelijkheid over te gaan, zoodra iemand de lont in het kruid wierp. Men wantrouwde de predikanten, die hun wat anders voordroegen, dan hetgeen zij in hun Bijbel en Catechismus vonden. Gelijk hunne ouderen zich aan de invoering van de nieuwe Psalmberijming geërgerd hadden, verachtten zij den bundel der Evangelische gezangen. Elke nieuwe inrigting, bepaaldelijk de vragen bij de Voorbereiding tot het Avondmaal, was in hunne schatting aangelegd tot ondermijning der oude leer. Er waren honderden, die hunne kinderen niet lieten doopen en zelve zich aan de bijwoning van het avondmaal onttrokken.

Daar trad H. de Cock in 1829 te Ulrum op als predikant. Hij vond in zijne gemeente ernstige regtzinnigen en overdreven liberalen, en hij sloot zich bij de eersten aan, die de meerderheid hadden. Weldra nam hij eene vijandelijke stelling tegenover de laatsten in. Van alle kanten stroomde men naar Ulrum om den onvervaarden kampioen te hooren; men zat bij hem aan den gewijden disch en bragt de kinderen ten doop, die men jaren had laten liggen. Daartegen kwam het classikaal bestuur van Middelstum op, en de Cock verdedigde zich door de predikanten L. Meijer Brouwer en G. Benthem Reddingius, die hem tot schrijven als uitgedaagd hadden, wolven te noemen. Het classikaal bestuur eischte herroeping van die lasterlijke aantijging, en hij vorderde op zijne beurt van laster overtuigd te worden. Hij werd, schoon met behoud van zijn traetement, in zijne bediening geschorst, totdat hij zijne aanklagt zou teruggenomen hebben; zijn beroep op het provinciaal kerkbestuur werd beantwoord met eene schorsing van twee jaren, nu met verlies van jaarwedde. Met al de drift der verbittering schreef hij eene voorrede voor een werk van zekeren J. Klok, ter veroordeeling der Gezangen. Daarvoor werd hij door genoemd bestuur op den 29sten Mei 1834 van zijn ambt ontzet. De synode, waartoe hij zich gewend had, wijzigde dit vonnis in dezer voege, dat hem een half jaar werd toegestaan om bij het provinciaal bestuur van zijn leedwezen te doen blijken over zijn gedrag, terwijl het gemagtigd werd om hem, bij gebreke daarvan, van zijne dienst vervallen te verklaren. De Cock wachtte dien tijd niet af, maar scheidde zich in October 1834 met het grootste gedeelte zijner gemeente van het kerkbestuur af, ten einde eene afzonderlijke gemeente op te rigten. In Januarij 1835 werd hij formelijk afgezet, als hebbende zijne belofte van gehoorzaamheid aan de reglementen, in 1823 als candidaat afgelegd, geschonden.

Gedurende zijne schorsing kwam H. P. Scholte, predikant te Doeveren en Genderen, op den 10den Oct. te Ulrum in weerwil van het verbod des consulents prediken, en toen hem den volgenden Zondag de predikstoel ontzegd werd, waarbij het niet malsch toeging, predikte hij in het open veld. Daarvoor schorste hem het classikaal bestuur, en hij beantwoordde dit feit met zich met het grootste gedeelte zijner gemeente van de Hervormde kerk af te scheiden. A. Brummelkamp, predikant te Hattem, diende in 1835 een adres bij de synode in, met verzoek dat de synode zou verklaren, wat zij oordeelde betrekkelijk het verbindbare der belijdenisschriften, omdat hij in geene andere dan in de Gereformeerde kerk wenschte te staan. Ook tegen het gezangboek bragt hij zijne bezwaren in, omdat hij het met zuurdeesem besmet voor kerkelijk gebruik ongepast achtte. En omdat hij verklaarde het gezangboek niet langer te zullen gebruiken, en zich niet meer aan het kerkbestuur, als zijnde antigereformeerd, te zullen onderwerpen, werd ook hij afgezet.

S. van Velzen, predikant te Drogeham, trof een gelijk lot, omdat hij leeraren had aangerand, die de godheid van Christus ontkenden, als zich daardoor aan laster tegen ambtgenooten schuldig gemaakt hebbende, alsmede omdat hij het gezangboek op zijde geschoven had. G. F. Gezelle Meerburg van Almkerk trof hetzelfde vonnis, omdat hij eene godsdienstoefening van Scholte in eene schuur had bijgewoond, en K. van Rhee, predikant te Veen, deelde om soortgelijke reden in hetzelfde lot. Van Raalte werd in 1835, bij een anderzins voldoend examen voor het provinciaal kerkbestuur, niet als proponent toegelaten, omdat het zijne bereidwilligheid om aan de reglementen te gehoorzamen in twijfel trok.

De woeling hierdoor veroorzaakt schokte de ganssche kerk. Eene talrijke schaar, meestal uit den minderen stand, volgde den stroom; nog grooter was het getal dergenen, die, schoon leerstellig met hen instemmende, voor de afscheiding terugdeinsden, omdat men daarbij zijn zedelijken invloed in de kerk verloor. Met spot verachtten hen de ligtzinnigen, meer ernstig denkenden betreurden het verschijnsel als ontijdig. De synode was magteloos om tegen de afscheiding te handelen, maar des te ijveriger was de toenmalige regering in de weer om de afgescheidenen, die zich gemeenschappelijk stichten wilden, te plagen, te kwellen, des noods te vervolgen. Steunende op Art. 191 der toen vigerende grondwet en op de Art. 291—294 van het wetboek van strafregt, ging men aan het gijzelen, beboeten

en inlegeren, en het scheen, dat Nederland ook van dragonades zou hebben te spreken. De vervolging vond echter bij de natie geen bijval. Mr. A. M. C. van Hall en Mr. J. W. Gefken pleitten met kracht in het belang der afgescheidenen voor de balie, en Groen van Prinsterer werd hun een welsprekend patroon. Scholte verdedigde zelf voor de vierschaar zijne zaak. Als beschermheer der synode weigerde de hooge regering, 27 Nov. 1834, aan de afgescheidenen van Doeveren, Genderen en Gansoyen de openbare uitoefening hunner godsdienst. In 1836 wees hun de regering, die wel zag, dat haar gedrag werd afgekeurd, den weg aan om als kerkgenootschap erkend te worden. Daartoe moesten zij een reglement van bestuur overleggen, en de verpligting op zich nemen om in hunne kerkelijke en armen-behoeften zelve te voorzien. In 1838 diende de gemeente te Utrecht der regering een reglement in, en bij koninklijk besluit van 14 Februarij 1839 werd het bestaan der Christelijke afgescheidene gemeente erkend, en de vervolging hield op.

Ten einde gemeenschappelijke eenheid te bevorderen hebben de Afgescheidenen eene synode ingesteld, die om de drie jaren bijeenkomt en nagenoeg drie weken hare zittingen voortzet. De provinciale synoden vergaderen eens of tweemaal in het jaar, en de classis drie- of viermaal. Overigens is het gemeentebestuur ingerigt gelijk bij de Hervormden.

Op den 6den Dec. 1854 werd te Kampen eene theologische school geopend met 37 kweekelingen, aan wier hoofd vier leeraren gesteld werden, F. T. de Haan (in 1860 emeritus), S. van Velzen, A. Brummelkamp en H. de Cock. De studenten wijden zich drie jaren aan de voorbereidende wetenschappen, en de volgende twee jaren aan de eigenlijke godgeleerdheid. Zij worden onderwezen en geëxamineerd in de Nederlandsche taal en stijl, het Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch en de algemeene en vaderlandsche geschiedenis, benevens in de geographie, mythologie, logica en metaphysica, in de bijbelsche geschiedenis en den bijbelinhoud, in de bijbelsche geographie en de Joodsche oudheden, de inleiding op de Schriften des O. en N. V., de kerkelijke geschiedenis, exegese, critiek en hermeneutiek, inleiding op de godgeleerdheid, geopenbaarde en natuurlijke, in de stellige, wederleggende en beoefenende godgeleerdheid en in de predikkunde.

Begaafde jongelingen zonder geldelijk vermogen worden gemeenschappelijk ondersteund, en in elke gemeente worden jaarlijks collecten gehouden, twee ten behoeve van het theologisch schoolwezen, twee andere voor de studentenkas. Er bestaat een collegie van curatoren over de school, dat eenmaal in het jaar vergadert, het bestaat uit zoovele personen als er provinciën zijn. Bijgestaan door de leeraren examineert het de studenten en beslist over hunne toelating, waarbij de docenten slechts eene raadgevende stem uitbrengen. Het getal der kweekelingen bedraagt thans (1863) 41. Sedert 1861 is te Kampen ook eene Zendelingsschool opgerigt onder het bestuur van de docenten en curatoren der theol. school; zij telt vier kweekelingen.

Er doen in 1863 184 leeraren dienst; 2 zijn emeriti. Het getal der gemeenten bedraagt 241, doch niet alle bezitten reeds een kerkgebouw. Er zijn 37 scholen opgerigt; die aan den Helder heeft zich niet kunnen staande houden. Eene fraaije kerk is aldaar in 1862 gesticht.

Het getal der zielen wordt tusschen de 50 en 60,000 begroot, en bij de tegenwoordige geschillen op godgeleerd gebied zal dit getal eer toe- dan afnemen.

AFGHANEN, een volk dat Afghanistan, een land ten zuiden van het koningrijk Perzië gelegen, bewoont. Volgens de eigene overleveringen der Afghanen stammen zij af van Melic Talut, dat is, van koning Saul. Sir William Jones maakt in zijne onderzoekingen in Azië de gissing, dat dit volk een overblijfsel is van de tien stammen, die in gevangenschap werden weggevoerd. Zijne woorden zijn deze: — „Van Esdras vernemen wij, dat de tien stammen na een zwerftogt aan een land kwamen, Arsareth geheeten, waar zij, naar wij veronderstellen mogen, zich vestigden. Nu zeggen de beste Perzische geschiedschrijvers, dat de Afghanen van de Joden afstammen, en onder hen zijn overleveringen, die hetzelfde aanduiden. Men zegt zelfs, dat hunne familiën onderscheiden worden door de namen van Joodsche stammen, hoewel zij, sedert hunne bekeering tot de Mohamedaansche leer, ijverig getracht hebben hunnen oorsprong te verbergen. De taal, die zij gebruiken, heeft eene blijkbare overeenkomst met het Chaldeeuwsch, en eene aanzienlijke landstreek onder hunne heerschappij wordt Hazareth genoemd, welke naam zeer goed van Arsareth kan gevormd zijn." De Afghanen, men moet het erkennen, gelijken in hunne gewoonten en kerkgebruiken sterk op de Joden. Zoo sluiten zij voornamelijk huwelijken in hunne eigene stammen; zij nemen de Joodsche wet in acht, dat de broeder de weduwe zijns overleden broeders moet huwen, wanneer die broeder zonder nakomelingen gestorven is; echtscheidingen zijn onder hen geoorloofd, en onder een hunner stammen heerscht een gebruik, dat

bijzonder veel gelijkt op het Loofhuttenfeest. Het is ook eene merkwaardige omstandigheid, welke meer dan eenige andere hunnen Joodschen oorsprong schijnt aan te duiden, dat hunne taal, het *Pusthoo*, veel meer Hebreeuwsche woorden bevat dan eenige andere in Indië. Elphinstone, die de theorie van Sir William Jones, dat de Afghanen van Joodschen oorsprong zijn, betwijfelt, of liever niet gelooft, zegt na een zorgvuldig onderzoek hunner taal, dat ongeveer de helft der woorden, die welke eene afgetrokkene beteekenis hebben ingesloten, van vreemde talen, voornamelijk het Perzisch, afgeleid zijn. Hoewel in de laatste jaren veel aandacht is gewijd aan de gewoonten en taal van dit belangwekkende volk, hangt nog een geheimzinnige sluijer over het geheele onderwerp, dien alleen de ernstige en diepzinnige onderzoekingen van Oostersche geleerden vermogen op te ligten.

AFGODSBEELD, eene zigtbare voorstelling van een Heidensch god. Volgens de volksoverleveringen van het oude Griekenland was er nooit een tijd, waarop de goden geene zigtbare voorstellingen van den eenen of anderen vorm hadden. Het is waarschijnlijk, dat er gedurende langen tijd in Griekenland geene andere standbeelden dan die van goden bestonden. Volgens Eusebius waren de Grieken vóór den tijd van Cecrops geene aanbidders van beelden, maar deze rigtte standbeelden voor Minerva op. Plutarchus berigt ons, dat Numa den Romeinen verbood de godheid in de gedaante van een mensch of dier voor te stellen. Lucianus zegt, dat de oude Egyptenaren geene beelden in hunne tempels hadden, en Herodotus verzekert, dat de oude Perzen geene afbeeldingen van hunne goden bezaten, terwijl Cæsar ons mededeelt, dat de Germanen er slechts weinige hadden. Tacitus, van laatstgenoemd volk sprekende, zegt, dat hunne godheden niet in tempels waren opgesloten, noch onder eenigerlei gelijkenis op den menschelijken vorm waren afgebeeld. Dat te doen was, volgens hunne zienswijze, te kort doen aan de majesteit van hoogere wezens.

Afgodsbeelden hadden in het allereerst de meest ruwe gedaante, daar zij niets meer waren dan vormelooze blokken hout of steen. De Phœniciërs aanbaden in zeer oude tijden de *Bætylia* (zie BÆT.) of groote meteoorsteenen, die uit de lucht waren gevallen, en welke zij geloofden, dat door de goden zelve als hunne afbeeldingen waren nedergeworpen. Daarom werden deze steenen somtijds hemelsteenen genoemd. Het aanbidden van de Bætylia bepaalde zich echter niet tot de Phœniciërs; in Galatië werd een heilige steen bewaard, die aan *Cybele* gewijd was; in Syrië een, gewijd aan den zonnegod *Heliogabalus;* een derde, gewijd aan *Apollo* in den tempel van Delphi. Jablonski verklaart ook, dat de voornaamste afgod der oude Arabieren een vierkante zwarte steen was, vier voet hoog en twee voet breed, waaraan zij den naam van Dysares gaven. In dezelfde categorie kan de Kaäba der latere Mohamedanen geplaatst worden.

Uit het barbaarsche en vreemde voorkomen der afgodsbeelden van vele Heidensche stammen kan men opmaken, dat de eerste voortbrengselen der *theopoioi* of godenmakers zonder eenigen smaak gevormd waren. En toch vernemen wij uit verscheidene gedeelten Iliade van Homerus, dat er tempels en beelden van der goden in de eerste eeuwen van het bestaan der Grieken waren. De Ioniërs van Klein-Azië waren meer bijzonder merkwaardig om hunne gebeeldhouwde voorstellingen der goden. De eerste voortbrengselen der beeldhouwkunst in Griekenland en zijne koloniën waren ongetwijfeld beelden van godheden. Voor de aanbidding binnen de huizen werden de afgodsbeelden van gebakken klei gemaakt. Die, welke in tempels geplaatst moesten worden, waren over het algemeen van hout, maar in later tijd van marmer en brons, in hetgeen de archaïsche of hiëratische stijl genoemd werd, die gedurende langen tijd zoo zorgvuldig gevolgd werd, dat de Grieksche kunst in dit opzigt stationair bleef. De oude vormen der goden werden zorgvuldig bewaard, zelfs wanneer er eene verbetering plaats had in de bouwstof, waaruit zij vervaardigd werden, daar het hout plaats maakte voor marmer, brons, ivoor en zelfs goud. In één klasse van afgodsbeelden, die namelijk, welke in de tempels als *anathemata* waren gewijd, werd zulk eene strenge aankleving aan overoude gewoonten niet vereischt, en daarom rezen de kunstenaars in dit opzigt trapsgewijze tot een hoogeren kunststijl. Toen echter Athene op het einde der vijfde en in het begin der vierde eeuw voor Christus het middelpunt der schoone kunsten in Griekenland werd, werd de beeldhouwkunst los van hare banden, en de beeldtenissen der goden werden uitgevoerd met eene schoonheid, die het verhevene nabijkwam. Het standbeeld van Pallas door Phidias, en nog veel meer dat van den Olympischen Zeus door denzelfden kunstenaar, werd algemeen bewonderd. Na den Peloponnesischen oorlog ontstond de school van Scopas en Praxiteles, die voor een tijd zelfs boven die van Phidias geacht werd; maar hoewel de vrouwelijke standbeelden dezer school zonder weêrga waren, boezemden hare voort-

brengselen over het algemeen genomen niet die zuivere en verhevene gevoelens in, die door de beschouwing der standbeelden, welke van de hand van Phidias kwamen, opgewekt werden. In de verschillende rijken, die uit de veroveringen van Alexander den Groote ontstonden, werden zelden afgodsbeelden gemaakt, en daar de schilder- en beeldhouwkunst zich in wereldsche voorwerpen ruimschoots konden ontwikkelen, hielden de kunstenaars op hunne krachten uitsluitend aan het maken van afbeeldingen van Heidensche godheden te wijden. De ijdelheid der koningen leidde ook tot het ontstaan van eene nieuwe soort van standbeelden, daar de buste van een koning somtijds op het ligchaam van het beeld eens gods werd geplaatst. De Etruskische kunst vereenigde den Grieksehen beeldhouwstijl met den oud-Aziatischen of Babylonischen, en maakte afgodsbeelden van reusachtige grootte, half mensch, half dier, die eerder als typische en zinnebeeldige figuren dan als afgodsbeelden moesten dienen.

Men gelooft, dat de Romeinen vóór den tijd van den eersten Tarquinius geene afbeeldingen hunner goden bezaten, en gedurende langen tijd na diens regering hadden zij hunne houten of kleijen beelden aan Etruskische kunstenaars te danken. Plinius zegt, dat het eerste metalen beeld van eene godheid een beeld van Ceres geweest is, gemaakt omstreeks 485 voor Christus. Livius maakt echter melding van een zeer groot metalen beeld van Jupiter Capitolinus, dat omstreeks 490 voor Christus zou gemaakt zijn. Gedurende het keizerrijk vleiden de kunstenaars de keizers somtijds door hen als goden af te beelden, en de dames der keizerlijke familie als godinnen.

De invoering van het Christendom, en meer bijzonder deszelfs vestiging in het Romeinsche rijk in de vierde eeuw onzer jaartelling, veroorzaakte de vernieling van Heidensche afgodsbeelden, hoe kunstig en sierlijk zij ook gemaakt waren. Deze kruistogten tegen de standbeelden der goden begonnen in het laatste gedeelte der regering van Constantijn, en namen trapsgewijze in uitgebreidheid toe, totdat zij zich onder Theodosius den Jongere over alle deelen van het rijk uitstrekten. Niet dat de Christenen de kunsten verachtten, of æsthetische voortreffelijkheid in schilder- of beeldhouwkunst niet konden waarderen, maar hun afkeer van Heidensche afgoden was geheel en al van een godsdienstigen aard. Zij verafschuwden de afgoderij, al was zij ook met de meest aantrekkelijke bekoorlijkheden versierd. Het is voldoende op den merkwaardigen vooruitgang der kunst in de middeleeuwen te wijzen, om het Christendom te ontheffen van de beschuldiging, die somtijds door onkundigen tegen hetzelve is ingebragt, dat de spiritualiteit van zijn karakter het tot den vijand der schoone kunsten gemaakt heeft.

In de eerste tijden waren de afgodsbeelden gewoonlijk gekleurd, niet zoo zeer uit liefde tot opsiering, als wel om zinnebeeldige waarheden aan te duiden. Zoo was b. v. Bacchus in een rood of scharlaken gewaad gekleed, als zinnebeeld van den wijn of, gelijk sommigen veronderstellen, van de overwinning, welke de vrolijke god op de menschen behaalde, toen hij vele kunsten en gemakken des levens onder hen invoerde. Pan, Priapus, de Satyrs enz. waren eveneens rood geschilderd, en Plutarchus verzekert ons, dat rood oorspronkelijk de heerschende kleur der afgodsbeelden was. Osiris — de verpersoonlijking van het zonnejaar der Egyptenaren — werd afgebeeld op eene schilderij van groote afmetingen, met een blaauw gelaat en blaauwe armen en voeten, rustende op een zwarten grond, die het zinnebeeld was van de onderaardsche loopbaan der zon. Zwart en blaauw onderscheidden ook het portret van den planetengod Saturnus en stelden de zon in den Steenbokskeerkring voor, of hare zuidelijke helling naar de luchtstreek van het zwarte Ethiopië. Als de koning der onderwereld bij de Egyptenaren was Serapis zwart geschilderd, terwijl het beeld van Jupiter bij hetzelfde volk aschgraauw of scharlaken was. Het beeld van Mars was van rooden steen, en dat van Venus was van dezelfde kleur; dat van Apollo had de glansrijke kleur van het goud, en dat van Mercurius was bedekt met het zedige blaauw. De natuurlijke kleuren der steenen, waarvan de beelden der goden gemaakt waren, werden dikwijls gekozen om hare allegorische beteekenis. Zoo berigt ons de onvermoeide reiziger Pausanias, dat de riviergoden der Ouden geheel van wit marmer gemaakt waren, en dat alleen voor het standbeeld van den Nijl een zwarte steen gekozen was, om den Ethiopischen oorsprong van den riviergod aan te duiden: eene buste van den Nijlgod in het Napoleon-museum bevestigt dit. De Hindoes kozen, overeenkomstig hunne leer der wereldwording, de donkerblaauwe kleur, om het water aan te duiden als het oorspronkelijke element der schepping. Daarom duidde deze kleur ook Narajan, den beweger der oorspronkelijke wateren, aan. Te Catmandoe, de voornaamste stad van Nepaul, kan men een schoon beeld van dezen god van blaauw marmer zien, in eene hellende houding, bezig met zwemmen. Op den eersten Januarij reed de Romeinsche consul, in eene witte

toga, gezeten op een wit paard, naar het capitool; het was ter eere van Jupiter, die daar, zooals wij van Pherecydes vernemen, als de zonnegod der Romeinen werd aangebeden, alsook ter nagedachtenis van de overwinning diens gods op de reuzen, toen de veeloogige en veelhandige Briareus, de winter, het boosaardige opperhoofd van de oproerige bende, zelf geheel en al verslagen werd. Deze consulaire plegtigheid stelde het levende beeld der zonnegodheid voor, overdekt met de kleur des lichts. Ten slotte, Ceres was de zwarte of de schitterende godin, naar mate zij haren tijd in de onderaardsche of hemelsche streken doorbragt, en Vesta, als de aarde, was groen, terwijl in hare hoedanigheid van godin des vuurs, de kleur der vlam haar beeld opsierde.

Het denkbeeld, dat de Heidenen zich gewoonlijk van afgodsbeelden gevormd hebben, is dat, nadat zij met zekere plegtigheden gewijd zijn, de goden nederkomen en hunne woning er in nemen, zoodat de beelden als de verblijven der goden vereerd worden. Augustinus, een verslag gevende van den Egyptenaar Hermes Trismegistus, zegt: „Hij hield staande, dat beelden als het ware de ligchamen der goden waren; zekere geesten woonden er in, daartoe uitgenoodigd door hunne aanbidders, en hadden groote magt in het verhooren van de gebeden en het doen gebeuren van zulke dingen, als van hen verzocht werden. Dit vereenigen van onzigtbare geesten met beelden, en het vormen van hen in één bezield ligchaam, noemde hij godenmaken, en hij geloofde, dat er menschen bestonden, die meesters waren in deze verwonderlijke kunst." Dit was het algemeene gevoelen bij de Heidenen. Dr. Pococke verzekert, dat bij de oude Arabieren de aanbidding der goden op dit beginsel van inwoning gegrondvest was, en hij berigt ons uit hunne schrijvers, dat zij geloofden, dat toen Mohamed en zijne volgelingen hunne afgodsbeelden te Mekka vernielden, men de geesten, die er in woonden, in tranen zag, weenende en klagende over hunnen toestand, nu zij van hunne aardsche woningen beroofd waren.

AFGODENDIENAARS, aanbidders van afgodsbeelden, of personen, die aan voorwerpen door menschenhanden gemaakt, hoedanigheden en eigenschappen toeschrijven, die alleen den Schepper eigen zijn. Het is moeijelijk het juiste tijdperk op te sporen, waarop het menschdom van de aanbidding van den éénen waren God tot afgoderij overging. Er is eenige reden om te gelooven, dat de Antedeluviaansche wereld niet geheel en al vrij was van deze afschuwelijke zonde. In Gen. VI: 11 wordt ons medegedeeld, dat „de aarde verdorven was voor Gods aangezigt," hetgeen door de Joodsche geleerden uitgelegd wordt betrekking te hebben op het alomheerschende gebrek van onzuiverheid of afgoderij. En wanneer met betrekking tot de dagen van Enos, den zoon van Seth, gezegd wordt: „Toen begon men den naam des Heeren aan te roepen," zetten Maimonides en de rabbijnen de uitdrukking aldus over: „Toen was er heiligschennis door het aanroepen van den naam des Heeren," hetgeen naar hun inzigt beteekent, dat de naam van God aan schepselen gegeven werd. Maar of zulk eene vertolking al of niet geoorloofd is, eene vergelijking van Gen. VI: 5 met Rom. I: 23 schijnt de meening te versterken, dat afgoderij vóór den zondvloed uitgeoefend werd. En Sanchoniatho, een van de oudste ongewijde schrijvers, zegt, dat de zon aangebeden werd in het tweede geslacht van Adam, en pilaren of ruwe steenen in het vijfde geslacht, en standbeelden en uitstekende personen in het negende.

Wij vinden, dat kort na den zondvloed de afgoderij op aarde heerschte. Het huisgezin van Abraham had afgoden aan aan gene zijde van de rivier den Euphraat in Ur der Chaldeën, en Laban van Mesopotamië had terafim of afgodsbeelden, welke Rachel in het geheim met zich voerde, toen zij het huis haars vaders verliet. De bewoners van Egypte gaven zich aan afgoderij over, vóór Jakob en zijne zonen naar dat land gingen, en uit Joz. XXIV: 14 blijkt duidelijk, dat de Israëlieten in Egypteland afgoden dienden. Bij hun vertrek uit het land der slavernij vinden wij, dat zij afgoden aanbaden, en toen zij zich in Kanaän gevestigd hadden, namen zij verscheidene godheden aan, die door de Kanaänieten en andere naburige volkeren aangebeden werden.

De eerste der Israëlietische koningen, die de afgoderij als eene nationale vereering invoerde, was Salomo, die niet alleen zelf vreemde goden diende, maar ook door het geheele land tempels te hunner eere liet oprigten, en reukwerk voor hen brandde. Jerobeam, die aan het hoofd was van den opstand der tien stammen, voerde de dienst der twee gouden kalveren in, het eene te Beth-el, het andere te Dan. Ook de koning van Juda was niet onschuldig aan deze groote zonde; in tegendeel, zijn volk overtrof de vaderen in de hulde, die het aan valsche goden bewees, want in I. Kon. XIV: 23 wordt ons medegedeeld: „Want ook zij bouwden zich hoogten, en opgerigte beelden, en bosschen, op allen hoogen heuvel, en onder allen groenen boom." Vele koningen van Juda waren af-

godendienaars, maar Achaz overtrof hen allen. In 2. Kon. XVI : 3 lezen wij : „Want hij wandelde in den weg der koningen van Israël; ja, hij deed ook zijnen zoon door het vuur gaan, naar de gruwelen der heidenen, die de Heere voor de kinderen Israëls verdreven had." De koperen slang, die Mozes op Gods bevel gemaakt had, werd in een afgod veranderd, en reukwerk werd te harer eere gebrand, maar Hizkia verbrijzelde haar in zijn ijver voor de dienst van den waren God, en noemde haar Nehûstan, dat is, een stuk koper. De volgende koningen wedijverden met elkander in hunne gehechtheid aan afgoden, met de schoone uitzondering van den goeden koning Josia. Na de terugkomst der Joden uit hunne zeventigjarige gevangenschap in Babylon, deden zij echter, op raad van Ezra en Nehemia, geheel en al afstand van de afgoderij.

De eerste vorm van afgoderij was die, welke bekend is onder den naam van *Tsabaïsmus* of aanbidding van zon, maan en sterren. Deze afgoderij schijnt geheerscht te hebben bij de Babyloniërs, Chaldeërs en Assyriërs. Op deze kan de aanbidding der elementen, voornamelijk van het vuur, gevolgd zijn, die in een vroeg tijdperk in Chaldea en Perzië uitgeoefend werd. Elk element was volgens het geloof der eerste menschen onder de leiding van een bijzonder wezen. De aarde, het water, het vuur, de lucht, de zon, de maan en de sterren hadden elk eene afzonderlijke godheid. De boomen, bosschen, rivieren, bergen, rotsen, winden, donder en stormen insgelijks, en verdienden daarom eene godsdienstige vereering, die aanvankelijk niet gerigt was tot het zigtbare voorwerp, maar tot den geest, die het bezielde.

Onder bijna alle Heidensche volkeren heeft het denkbeeld geheerscht, dat het gezag en de invloed der goden beperkt waren tot bijzondere plaatsen. Daarom lezen wij in 2. Kon. XVII : 26, dat de kolonisten door den koning van Assyrië naar Samaria gezonden, eene zware ramp, waardoor zij bezocht werden, aan hunne onwetendheid aangaande de plaatselijke godheden toeschreven. „Daarom spraken zij tot den koning van Assyrië, zeggende: De volken, die gij vervoerd hebt, en hebt doen wonen in de steden van Samaria, weten de wijze des Gods van het land niet; daarom heeft Hij leeuwen onder hen gezonden, en ziet, zij dooden hen, dewijl zij niet weten de wijze des Gods van het land." Ook vinden wij in 1. Kon. XX : 23, dat de knechten van den koning van Syrië hunnen meester zochten te overtuigen, dat de goden der Israëlieten slechts berggoden waren, en geene goden van het effen veld. Hetzelfde denkbeeld schijnt in de geheele mythologie van Griekenland en Rome aanwezig te zijn, want terwijl de hoogere godheden beschouwd werden een meer uitgebreid gezag in elk afzonderlijk gedeelte der natuur te hebben, had elke stad of afzonderlijke plaats hare eigene bijzondere godheid, die haar bestuurde. Men meende ook, dat de groote goden somtijds de ligchamen van menschen aannamen, en gedurende eenigen tijd den Olympus verlieten om met de bewoners der aarde te verkeeren. Van hier de uitroep in Hand. XIV : 11 : „De goden zijn den menschen gelijk geworden, en tot ons nedergekomen." Bij alle Heidensche volken bestond de gewoonte om bij een groot gevaar de gunst van den eenen of anderen god te trachten te winnen, en eene plotselinge bevrijding of bijzondere gebeurtenis, hetzij deze een goed of een slecht aanzien had, werd algemeen aan de tusschenkomst hunner godheden toegeschreven.

In de eerste Christelijke kerk werd de afgoderij als eene der grootste misdaden aangemerkt, die met excommunicatie gestraft werden. Er waren verscheidene graden der zonde. Eenigen gingen openlijk naar de Heidensche tempels, offerden daar wierook aan de goden en namen deel aan de offeranden. Cyprianus noemt zulke personen dikwijls *sacrificati* en *thurificati*, en maakt onderscheid tusschen diegenen, welke niet alleen zelve offerden, maar hunne vrouwen en kinderen en dienstboden dwongen met hen mede te gaan offeren, en diegenen, welke alleen gingen offeren om hunne huisgezinnen en vrienden voor vervolging te vrijwaren. De laatsten beschouwde hij als minder misdadige overtreders. Het concilie van Ancyra, de zaak evenzoo beschouwende, beveelt in zijn vierden canon, dat indien diegenen, welke gedwongen waren naar een afgodstempel te gaan, met een opgeruimd gelaat gingen en in feestgewaad, en met zorgeloosheid deel namen aan het feest, zij zes jaar boete zouden doen: één alleen als hoorders, drie als knielers en twee als medestaanders om de gebeden te hooren, alvorens weder tot volle kerkgemeenschap te worden toegelaten. Maar indien zij in rouwgewaad naar den tempel gingen en weenden gedurenden al den tijd, dat zij van het offer aten, dan zoude vier jaar boete voldoende zijn om hen weder tot volmaaktheid te brengen. De achtste canon van hetzelfde concilie beveelt hun, die hunne misdaad herhaalden door twee- of driemaal te offeren, gedurende zeven jaar boete te doen; en de negende houdt in, dat indien iemand niet alleen zelf offerde, maar ook zijne broeders dwong, of de reden was, dat zij gedwongen werden, hij tien jaar boete moest doen, als schuldig aan eene meer verfoeije-

lijke goddeloosheid. De zevende canon bepaalt echter slechts twee jaar boete voor hen, die noch offerden, noch dingen aten aan afgoden geofferd, maar alleen hunne eigene spijs op een Heidensch feest in een afgodstempel gebruikten. In uiterste gevallen, wanneer een belijder van het Christendom vrijwillig tot afgoderij verviel zonder daartoe gedwongen te worden, werd strenge straf opgelegd. Volgens een der canons van het Nicænische concilie moesten zij twaalf jaar boete doen, alvorens zij wederom tot volle kerkgemeenschap werden toegelaten. Het concilie van Valence in Frankrijk gaat verder en verpligt hen al hun leven boete te doen, om alleen in het uur des doods de absolutie te ontvangen. Het concilie van Eliberis gaat zelfs nog verder, het ontzegt aan zulke met voordacht afvalligen de communie in het allerlaatste oogenblik, verklarende: „dat zoo een Christen de dienst van *flamen* of Romeinsch priester op zich nam en in die dienst offerde, en zijne misdaad verdubbelde of verdrievoudigde door moord en echtbreuk, hij in het uur des doods niet tot de communie zou worden toegelaten."

Eene andere klasse van Christenen, die tot afgoderij vervielen en bij gevolg beschuldigd werden van het geloof te verzaken, kreeg den naam van *Libellatici*, naar zekere libellen of geschriften, die zij aan de Heidensche magistraten gaven of van hen ontvingen, om vrij te zijn van in het openbaar te offeren. Eenige dezer afgodendienaars gaven een geschreven bewijs, eigenhandig onderteekend, om te verklaren dat zij geene Christenen waren, en hunne gereedheid te betuigen om te offeren, wanneer zij door den magistraat daartoe werden opgeroepen. Andere zonden, om zich te vrijwaren voor eene opene verklaring van afvalligheid, een Heidenschen vriend of dienstknecht om in hunnen naam te offeren en aldus een geschreven getuigschrift te verkrijgen, dat hen voor Heidenen zou kunnen doen doorgaan. Nog andere beleden openlijk aan de Heidensche magistraten, dat zij Christenen waren en niet aan afgoden konden offeren, maar te zelfder tijd boden zij een losprijs aan om een libel van veiligheid te verkrijgen. Gevallen hadden er plaats van Christenen, die krankzinnigheid voorwendden ten einde te voorkomen, dat zij opgeroepen werden om te offeren, en somtijds gebeurde het, dat menschen naar het Heidensche altaar gingen als om te offeren, en plotseling ter aarde vielen, als waren zij door de vallende ziekte aangegrepen, ten einde het medelijden van den magistraat op te wekken, en hem er toe te brengen hen vrij te laten van het verrigten der Heidensche plegtigheid. De kerk beschouwde dit natuurlijk als eene daad van veinzerij, en volgens de regels voor de boetedoening van Petrus, bisschop van Alexandrië, werden zij, die daaraan schuldig waren, aan eene boete van zes maanden onderworpen. En niet alleen moesten zij, die regtstreeks beschuldigd werden van aan afgoden te offeren, boete doen, maar ook al degenen, die eenigermate afgodische gebruiken bevorderden of aanmoedigden of zelfs toelieten, ondergingen meer of min strenge kerkstraffen. Zoo werd het maken van afgodsbeelden voor de Heidenen door de eerste Christenen voor een schandelijk beroep gehouden, en niemand, die van zulk een beroep leefde, kon tot den doop worden toegelaten, tenzij hij beloofde er afstand van te doen. Tertullianus rekent het Hermogenes als eene groote misdaad aan, dat hij het beroep uitoefende van beelden te schilderen, bestemd voor afgodische aanbidding. Uit de aanmerkingen van Tertullianus in zijn boek over de afgoderij schijnt te blijken, dat in zijn tijd de kerktucht ten aanzien van makers van afgodsbeelden zoo slap was, dat zulke overtreders niet alleen mogten communiceren, maar ook bedieningen in de kerk aannemen. Dezelfde kerkvader beschouwt al diegenen onder de beschuldiging van afgoderij, die iets toebragten tot het aanbidden van afgoden, hetzij door altaren op te rigten, tempels te bouwen, offertafels te maken, of afgodsbeelden te verfraaijen en op te sieren. Hij klaagt ook diegenen aan, die hij leveranciers voor de afgoderij noemt, onder welke hij alle kooplieden begrijpt, die wierook verkochten aan de afgodstempels, en al degenen, die van het koopen en verkoopen van offerdieren een beroep maakten.

In een zeer vroeg tijdperk van het bestaan der Christelijke kerk ontstond er twist over de wettigheid of onwettigheid van het eten van vleesch, dat den afgoden geofferd is. De Apostel Paulus plaatst de kwestie in 1. Cor. VIII in een helder en overtuigend licht. Hij erkent, dat een afgod niets is, en dat datgene, hetwelk den afgoden geofferd is, niets is of van geen gewigt, afgetrokken beschouwd. Maar veel hangt er af van de omstandigheden, waaronder de handeling verrigt wordt. Als een Christen een afgodstempel binnen treedt, daar met afgodendienaars gaat aanzitten en van datgene eet, dat den afgoden geofferd is, dan is hij schuldig aan misbruik van zijne Christelijke vrijheid, aan eene dadelijke aanmoediging van afgoderij, aan het zondigen tegen de broeders en het kwetsen van hun zwak geweten. In de Handelingen van Lucianus den Martelaar wordt gezegd, dat hij liever van honger

gestorven zou zijn dan dingen te eten, die aan afgoden geofferd waren, als zijne vervolgers hem in de gevangenis geen ander voedsel wilden toestaan. Zoo doende handelde Lucianus volgens een echt Christelijk beginsel, wel wetende, dat zijne Heidensche vijanden hem wenschten te nopen tot datgene, wat zij als eene oogluikende toelating van afgoderij beschouwden. Baronius haalt in zijne Jaarboeken een dergelijk voorbeeld aan van de Christenen van Constantinopel, die, toen Julianus de Afvallige bevolen had, dat al het voedsel in de slagthuizen door besprocijingen onzuiver zou gemaakt worden, zich vastberaden onthielden van het onzuivere voedsel te koopen en gekookt koren gebruikten in plaats van brood, en aldus het plan van den keizer deden mislukken. Het werd zelfs als een verbreken van den pligt eens Christens beschouwd, wanneer iemand uit enkel nieuwsgierigheid tegenwoordig was bij eene offerande aan afgoden, alhoewel hij er geen werkelijk aandeel aan nam; het was eene middellijke aanmoediging tot afgoderij, welke door het concilie van Eliberis op straffe van tien jaar boete verboden werd. En het concilie van Ancyra bepaalde, dat dezulken, die met de Heidenen maaltijd hielden op een afgodisch feest, op eene plaats daarvoor bestemd, al bragten zij ook hunne eigene spijze mede om daar te eten, daarvoor twee jaar boete zouden doen. Onder de Apostolische canons is er een, die Christenen verbiedt olie naar een Heidenschen tempel of eene Joodsche synagoge te brengen, of lichten bij hunne feesten te plaatsen, op straffe van excommunicatie. Elke soort van afgoderij onderging in de eerste tijden de straffen der kerk. Zoo werden de *Angelici* voor ketters gehouden, omdat zij engelen, de *Simonianen* en *Carpocratianen*, omdat zij beelden, en de *Collyridianen*, omdat zij de Maagd Maria aanbaden. Zoo verre zelfs drijft Tertullianus zijne beschouwingen over dit onderwerp, dat hij bepaalt, dat het eene soort van afgoderij is, wanneer een schoolmeester de namen der Heidensche goden aan zijne scholieren onderwijst, of wanneer een Christen wapenen draagt of de vlugt neemt in tijden van vervolging. Maar terwijl zulke strenge meeningen nergens te vinden zijn in de geschriften van de eerste kerkvaders, treft men toch bij hen allen één groot beginsel aan, namelijk: dat geen schepsel, hoe uitmuntend ook, op godsdienstige wijze vereerd moet worden, behalve de Levende en Ware God. Afgoderij, van welken aard ook, werd met den grootsten afschuw beschouwd, en hij, die zich daaraan schuldig maakte, haalde zich de zwaarste straffen, welke de kerk kon opleggen, op den hals.

AFLAAT, de kwijtschelding volgens de Roomsche kerk van de tijdelijke straf der zonden, vergeven, wat hare misdaad aangaat, door de sleutelmagt zonder het sacrament, door het beschikken over de genoegdoeningen, die zich in de schatkist der kerk bevinden. Deze schatkist wordt door Dens beschreven als de verzameling der geestelijke goederen, welke in het Goddelijk bezit blijven, waarvan de uitdeeling aan de kerk is toevertrouwd; en die verzameling wordt gevormd door de overtollige genoegdoeningen van Christus en de overtollige genoegdoeningen van de Maagd Maria en de andere heiligen. Aangaande het onderwerp der aflaten zegt de geloofsbelijdenis van paus Pius IV.: „Ik zeg ook, dat de magt om aflaten te geven door Christus aan de kerk was nagelaten, en dat het gebruik maken daarvan voor Christenen allerheilzaamst is." Aflaten worden verdeeld in plaatselijke, werkelijke en persoonlijke; in volle, niet volle, meer volle en allervolste; en in eeuwige en tijdelijke. De paus is, volgens de meening der Roomschen, de opperste beschikker over de schatkist der kerk, en deze magt geeft hij aan de bisschoppen, elk in zijne diocees. De magt om volle aflaten aan alle Christenen te verleenen berust bij den paus, maar de magt van een bisschop om aflaten te geven is tot zijne eigene diocees beperkt. Het is door Goddelijk regt, dat de paus aanspraak maakt om deze magt uit te oefenen, terwijl de bisschoppen haar slechts door geestelijk regt bezitten. Dit onderscheid wordt ontkend door de Gallicaansche kerk, die beweert, dat alle bisschoppen deze magt bezitten op denzelfden voet als de paus. Aflaten worden niet alleen aan de levenden gegeven, maar ook aan de zielen, die reeds in het vagevuur zijn, van welke Bellarminus zegt, dat „de paus over de genoegdoeningen van Christus en de heiligen ten gunste der dooden beschikt, door middel van goede werken aan de levenden opgelegd. Zij worden niet als juridische absolutie, maar als betaling uitgereikt."

De plaatsen uit den bijbel, die gewoonlijk door de Roomschen aangehaald worden om de aflaten te verdedigen, zijn o. a. de volgende: Matth. XVI: 19: „En ik zal u geven de sleutelen van het koningrijk der hemelen; en zoo wat gij zult binden op aarde, zal in de hemelen gebonden zijn;" Joh. XXI: 15: „Weid mijne lammeren;" Col. I: 24: „Die mij nu verblijde in mijn lijden voor u, en vervulle in mijn vleesch de overblijfselen van de verdrukkingen van Christus, voor zijn ligchaam, hetwelk is de gemeente;" 2. Cor. II: 10: „Dien gij nu iets vergeeft, dien vergeef ik ook; want zoo ik ook iets vergeven heb, dien ik ver-

geven heb, heb ik het vergeven om uwentwil, voor het aangezigt van Christus;" Joh. XX : 23: „Zoo gij iemands zonden vergeeft, dien worden zij vergeven; zoo gij iemands zonden houdt, dien zijn zij gehouden." Eenige Roomsche schrijvers, b. v. Durandus, ontkennen, dat aflaten eenigen grond hebben in den bijbel of in de oude kerkvaders. Thomas Aquinas zegt ons, dat er eenigen in de kerk waren, die zeiden, dat het doel der kerk bij het geven van aflaten alleen was, om door eene vrome bedriegerij menschen tot liefdadige handelingen over te halen, die zij anders niet gedaan zouden hebben. Daar aflaten gewoonlijk in breede en algemeene bewoordingen uitgedrukt waren, werd onder de scholastieken de kwestie behandeld, of de magt der aflaten zich zoo verre uitstrekte, als de woorden te kennen gaven. Eenige hunner waren van gevoelen, dat aflaten zooveel beteekenden, als de kerk uitdrukte, maar op voorwaarde, dat er voldoend gezag bij den gever en behoefte bij den ontvanger zij; dat hij geloove, dat de kerk de magt heeft om hem te vergeven; dat hij in een staat van genade zij en voldoende vergoeding geve. Sommige van hen waren van oordeel, dat gewone aflaten alleen van kracht waren voor zonden door onkunde bedreven; andere, dat zij het waren voor verschoonbare zonden; nog andere voor boetedoeningen onachtzaam verrigt, en nog weder andere voor de pijnen van het vagevuur. Eenige waren van oordeel, dat aflaten zich niet verder uitstrekten dan de canonieke magt der kerk; andere, dat zij het oordeel Gods in zich sloten.

Het is niet gemakkelijk den juisten tijd na te gaan, waarop aflaten het eerst door de Roomsche kerk verleend werden. Het eerste spoor er van dagteekent waarschijnlijk van de negende eeuw, toen de Pœnitentialen inlichtingen gaven aangaande het vervangen van kerkelijke straffen door het geven van aalmoezen, en deze vervangingen schijnen spoedig ontaard te zijn in een stelsel van regelmatig handeldrijven met boetelingen van den kant der kerk. De eerste aflaat in behoorlijken vorm, waarvan melding gemaakt wordt, schijnt die te zijn, welke door Pontius, aartsbisschop van Arles, in 1016 aan eene nieuwe kloosterkerk verleend werd. In de elfde eeuw begonnen ook de pausen van tijd tot tijd volle aflaten te verleenen. Dit werd bij voorbeeld gedaan door Benedictus IX. en Alexander II. Na den tijd van Gregorius VII. begonnen de pausen volkomene vergiffenis te beloven, tot belooning van zekere belangrijke diensten aan de kerk bewezen. Tegen het einde der 11e eeuw verleende Urbanus II. een vollen aflaat en vergeving van zonden aan al degenen, die deel zouden nemen aan de kruistogten om het graf van Christus uit de handen der ongeloovigen te verlossen. Het werd ook de gewoonte om aflaten toe te staan aan dezulken, die, zonder hun eigen persoon te wagen, een soldaat voor deze togten leverde. Volgens Morinus scholden de Fransche bisschoppen gedurende de twaalfde eeuw een derde of vierde gedeelte der straf kwijt aan personen, die eene zekere som gelds gaven voor het bouwen of herstellen van een bedehuis. Op deze wijze bouwde Mauritius, bisschop van Parijs, de prachtige hoofdkerk Notre Dame en vier abdijen. Innocentius III. maakte in 1215 beperkingen voor bisschoppelijke aflaten wegens sommige misbruiken, die ontstaan waren, want niet alleen werden aflaten door de pausen verleend aan diegenen, welke deel namen aan de achtereenvolgende kruistogten, maar ook verscheidene monnikenorden boden, met pauselijke goedkeuring, tegen kleine vergoedingen bijzondere aflaten aan. In 1300 kondigde Bonifacius VIII. het jubeljaar af, waarin de volkomenste vergeving van zonden gewaarborgd zou worden tegen kleine bijdragen in geld.

De leer der aflaten werd nu een erkend dogma van de Kerk van Rome, en eindelijk verkondigde Clemens VI. haar in 1343 in zijne Jubelbul, toen hij de jubelviering van honderd op vijftig jaar bragt. Urbanus VI. bepaalde het jubeljaar in 1389 op elk drie en dertigste jaar, en Bonifacius IX. herhaalde zulks in 1390. En niet tevreden met de vermeerderde inkomsten, welke de aflaten van dat jaar hem verschaften, bood hij in de volgende jaren den jubelaflaat uit Rome ten verkoope aan, en dreef hij bovendien een lagen handel in aflaten onder verschillende benamingen.

Zoo heerschte het stelsel van aflaten hoe langer hoe uitgebreider naar mate de tijd vorderde, en hoewel ten gevolge van deszelfs doorslaande misbruiken het concilie van Constanz het binnen perken zocht te houden, vermenigvuldigden toch de aflaten zoo snel, dat zij een kenmerkenden trek van de vijftiende eeuw uitmaken. De jubel- en najubeljaren keerden nu met korter tusschenpoozen terug, en ten laatste werd in 1470 door Paulus I. eene onveranderlijke wet vastgesteld, volgens welke elk vijf en twintigste jaar een jubeljaar zou zijn. „Algemeene aflaten," zegt Gieseler, „werden dikwijls toegestaan voor het deelnemen aan krijgstogten tegen ongeloovigen en vijanden van den pauselijken stoel, of ten verkoope aangeboden om zulke oorlogen te onderhouden. Andere aflaten werden verleend voor andere diensten aan de kerk bewezen. Bovendien werden verschillende geestelijke vereenigin-

gen, voornamelijk de kloosterorden, met rijke aflaten begiftigd, niet alleen voor hare eigene leden, neen, de latere orden, voornamelijk de bedelmonniken, ontvingen ze om er een winstgevenden handel in te drijven met leeken zoowel als met andere orden. Bovendien werden de talrijke plaatsen, waarheen pelgrims trokken, met groote aflaten begiftigd, en ten laatste werden aflaten verleend voor zekere feesten, voor zekere gebeden, zelfs ter eere van gekroonde hoofden. Dat de pauselijke aflaat zich ook over het vagevuur uitstrekte was reeds lang te voren door eenige godgeleerden beweerd, hoewel wederlegd door andere. Nu was de leer, dat hij daar hielp *per modum suffragii*, die welke het meest algemeen aangekleefd werd, en deze leer werd door Sixtus IV. in 1477 zelfs officiëel bekrachtigd. Van dien tijd af vaardigden de pausen in hunne aflaatbullen aanhoudend decreten uit ten gunste van zielen in het vagevuur, en gedroegen zij zich, trots dat nederige formulier, alsof zij er volkomen gezag over hadden, en alsof zij poortwachters van den hemel en schenkers van altijddurend geluk waren. Personen, die deze algemeene magt der pausen ontkenden, werden vervolgd, en alleen de Sorbonne stelde een teugel aan hare buitengewone verhefling. Bovendien waren er verscheidene andere gunsten aan de aflaten van den paus verbonden, waarvan eenige, zooals b. v. de vergunningen aangaande onregtvaardig verkregen goed, openc bederving der zedelijkheid waren. Andere, zooals het verlof om op vastendagen melkkost te gebruiken, bragten er in allen gevalle toe bij, om nog verder de gewetens in verwarring te brengen. Was het duidelijk, dat deze inrigting der aflaten geene andere dan de nadeeligste uitwerkingen op de zedelijkheid kon hebben, deze uitwerkingen werden nog vermeerderd door de algemeene bedriegerijen, welke met den handel in aflaten aanhoudend gepaard gingen. Bovendien werd er dikwijls aan nagemaakte aflaten, die de echte nog in domheid overtroffen, door het volk geloof gehecht; van tijd tot tijd gingen ook de aflaatpredikers van den paus hunne opdragt te buiten, en schaamden zij zich niet allerlei kunstgrepen te gebruiken om van hunne aflaten, gelijk koopwaar, zooveel mogelijk winst te trekken. De pauselijke verkoop van aflaten werd dan ook over het algemeen als niets anders dan eene speculatie om geld te maken beschouwd, en het gebeurde hoe langer hoe meer, dat juist datgene, wat aangekondigd was als de uitdeeling van de hoogste geestelijke genade, niet door de wereldlijke heeren werd toegestaan, of met achterdocht werd beschouwd, of tot de sterkste vertoogen aanleiding gaf. Nu begonnen zich ook hoe langer hoe meer mannen te vertoonen, wier ijver voor de zaak der godsdienst en zedelijkheid in het bijzonder gerigt was tegen het stelsel der aflaten, hoewel vervolging gewoonlijk hun loon van hunnen arbeid was." (1).

De verkeerdheden, die den handel in aflaten vergezelden, waren nu zoo duidelijk geworden, dat vele ernstige mannen openlijk tegen het geheele stelsel opkwamen, als onschriftuurlijk in zijn aard en onzedelijk in zijne uitwerkselen. In Duitschland en in de Nederlanden werd luide uitgevaren tegen de aflaten door velen, die anders warme vrienden der kerk waren. Zonder echter te letten op den tegenstand, die tegen het stelsel ontstond en zich in verschillende deelen van Europa duidelijk begon te vertoonen, vaardigde Leo X., wiens schatkist uitgeput was, en die ernstig bedacht was op de voltooijing van de groote St. Pieterskerk te Rome, welke Julius II. op zulk eene groote schaal begonnen had, eene bul uit, die vollen aflaat toestond aan al degenen, die tot de voltooijing van zijn geliefkoosd plan zouden bijdragen. Het regt om deze aflaten in Duitschland te verbreiden, met een deel van de winst die er uit ontstond, werd aan Albert, keurvorst van Metz en aartsbisschop van Maagdeburg, gegeven, die als zijn voornaamsten agent om ze in Saxen in het klein te verkoopen, Tetzel, een Dominikaner monnik van grooten ijver en welsprekendheid, gebruikte. „De handelaars in aflaten," zegt d'Aubigné, „trokken door het land in een schoon rijtuig, begeleid door drie prachtig uitgedoschte ruiters en maakten groote verteringen. Men zou hebben kunnen denken,

(1) De aflaten, die tegen het einde der vijftiende eeuw bestonden, waren: 1. De aflaat van den paus zelven, dien hij in persoon aan lieden van een hoogen stand en aan gezanten schonk, of door daartoe opzettelijk benoemde kardinalen geven liet; 2. De aflaten der aartsbisschoppen en bisschoppen, welke evenwel voor niet langer dan 40 dagen mogten verleend worden; 3. Die der zoogenaamde statien, die men door het bezoeken der kerken te Rome kon verdienen; 4. Die van het Jubilé, wanneer men in het heilige jaar naar de pauselijke stad ging om de graven der Apostelen te bezoeken; 5. Die, welke aan de bedelmonniken, inzonderheid aan de Franciscanen, ter verdere uitdeeling waren toegestaan; 6. Die, welke ter aanmoediging van de kruistogten verleend werden; 7. Die, welke geschonken werden om tot deelneming aan den oorlog tegen de Turken en gewaande ketters op te wekken; 8. Die, welke aan sommige kerken en heiligdommen geschonken waren; 9. Die, welke geestelijke broederschappen ontvangen hadden. 10. Die, welke ter bekoming van gelden tot het bouwen van kerken, kloosters, godshuizen enz. gepredikt werden.

dat het een dignitaris was op reis voor zijn koning met zijne volgelingen en dienaren, en niet een gewoon handelaar of bedelmonnik." Een tijd lang dreef Tetzel een winstgevenden handel, maar ten laatste werden de vorsten en edelen verbitterd, toen zij hunne vasallen zich van zooveel geld zagen ontdoen om de pauselijke schatkist weder te vullen. Vrome mannen betreurden de ligtgeloovigheid van het volk, en allen begonnen te wenschen, dat aan dezen schandelijken handel, die evenzeer voor het welzijn van het algemeen als voor de belangen der ware godsdienst nadeelig was, een einde werd gemaakt. Op dit gunstige oogenblik begon Martinus Luther de kracht der aflaten openlijk in twijfel te trekken. Een ernstige twist ving nu aan, die eindigde met de vaststelling der Hervorming in Duitschland, van waar zij zich snel over andere landen van Europa verbreidde.

Ten gevolge van de openlijke blootlegging der misbruiken bij den verkoop van aflaten door Luther en de andere hervormers, vond het concilie van Trente het noodzakelijk te bepalen, dat, terwijl het gebruik van aflaten in de kerk behouden zoude worden, alle goddelooze winsten, die er uit voortkwamen, geheel en al zouden worden afgeschaft. In denzelfden geest herriep Pius in 1567 al de aflaten, die met winstgevende oogmerken verleend waren. Paulus V. herriep in 1606 al de aflaten, welke door zijne voorgangers aan de regulieren van elke orde waren verleend, en gaf andere in hunne plaats. Innocentius XI. nam ook in 1678 vele aflaten terug als valsch, nagemaakt en ondergeschoven. Evenwel zijn aflaten tot op den huidigen dag steeds door den pauselijken stoel verleend, meer bijzonder bij gelegenheid van een jubelfeest.

AFRICUS, de zuidwestewind, eene lagere godheid bij de oude Romeinen, die gewoon waren al de elementen te beschouwen als geregeld door eene hoogere magt.

AFSNIJDING, een geestelijk vonnis bij de Joden, waardoor de schuldige van zijne geloofsgenooten werd gescheiden of afgesneden. Deze straf was op zes en dertig misdaden van toepassing. De afsnijding kon *gedeeltelijk* zijn, in welk geval den persoon, op wien deze straf viel, de vrijheid ontnomen werd van gemeenschap te hebben met eenig lid zijner familie gedurende den tijd van dertig dagen, hoewel het hem nog steeds vergund was de synagoge binnen te treden, mits hij niemand op minder dan vier ellenboogslengten naderde. Dit was de kleine ban der Joden. De afsnijding kon ook *geheel* zijn, waardoor de schuldige van al de voorregten der synagoge werd uitgesloten, en als een Heiden werd afgesneden van de godsdienstige vergaderingen des volks. Dit werd de groote ban genoemd. De rabbijnen tellen drie soorten van afsnijding: de eene door een ontijdigen dood, die alleen het ligchaam vernietigt; de andere door de geheele verderfenis der ziel; de derde door de verderfenis van ziel en ligchaam.

AGABUS (Feest van), door de Grieksche kerk gevierd op den 8sten Maart, ter eere van Agabus den Profeet, die, naar zij zeggen, te Antiochië den marteldood stierf. Hij behoorde tot de eerste Christelijke kerk en was een van de zeven discipelen van onzen Heer. Terwijl Paulus en Barnabas te Antiochië predikten, bezocht hij de stad en voorspelde, dat Judea spoedig het tooneel eens hongersnoods zou worden. Lukas zegt in Hand. XI : 28, dat deze schaarschte plaats had onder den keizer Claudius. Josephus vermeldt, dat deze hongersnood begonnen is in het jaar 44. Tacitus en Suetonius spreken van een hongersnood, welke gedurende dezelfde regering plaats had, maar deze was klaarblijkelijk niet dezelfde als die, welke door Agabus was voorspeld, daar hij zich tot Italië bepaalde.

AGAPEN, liefdemaaltijden bij de eerste Christenen, ten teeken van broederlijke achting. Alle leden der kerk van elken rang of stand werden op deze maaltijden verwacht. Er schijnt eene zinspeling te zijn op de Agapen in Judas 12: „Dezen zijn vlekken in uwe liefdemaaltijden, en als zij met u ter maaltijd zijn, weiden zij zich zelven zonder vreeze; zij zijn waterlooze wolken, die van de winden omgedreven worden; zij zijn als boomen in het afgaan van den herfst, onvruchtbaar, tweemaal verstorven, en ontworteld;" en misschien wordt op hetzelfde feest gedoeld in Hand. II : 46: „En dagelijks eendragtelijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten;" en in Hand. VI : 2: „En de twaalven riepen de menigte der discipelen tot zich, en zeiden: Het is niet behoorlijk, dat wij het woord Gods nalaten, en de tafelen dienen."

Dit feest werd in een zeer vroeg tijdperk van het bestaan der Christelijke kerk gevierd. Chrysostomus leidt het af van het gebruik der Apostelen. Zijne woorden zijn deze: — „De eerste Christenen hadden alle dingen gemeen, zooals wij in de Handelingen der Apostelen lezen, maar toen die gelijkheid van bezittingen ophield, zooals reeds ten tijde der Apostelen gebeurde, werden de Agapen of liefdemaaltijden daarvoor in de plaats gesteld. Op zekere dagen kwamen

zij, na het deelnemen aan het avondmaal, tot een algemeen feest bijeen, waarop de rijken voorraad bragten, en de armen, die niets hadden, uitgenoodigd werden." Dit feest werd altijd met het avondmaal verbonden. Eerst schijnt de Agape gehouden te zijn vóór het vieren van het avondmaal, maar later volgde zij op die heilige instelling. Hoewel het niet een strikt godsdienstig feest was, ging het toch gepaard met de uiterste welvoegelijkheid en betamelijkheid. Nadat de voorgangers, diakenen en leden plaats genomen hadden rondom eene tafel, die in de kerk was aangerigt, en de gasten hunne handen hadden gewasschen, werden er gebeden tot den Allerhoogste opgezonden; gedurende het maal werd er een gedeelte van de schriften voorgelezen, en de voorzittende ouderling of presbyter deed vragen naar aanleiding van het gelezene, die door de tegenwoordig zijnde personen beantwoord werden. Daarna werden bemoedigende berigten van andere kerken medegedeeld, en bij het einde van het feest werd er eene inzameling gehouden ten behoeve van weduwen en weezen, armen, gevangenen of een der broederen, die in geldelijke ongelegenheid verkeerde. Tertullianus verhaalt, dat er bij het einde van het avondmaal, wanneer allen hunne handen gewasschen hadden, lichten werden gebragt; daarna werd elkeen uitgenoodigd om, naarmate hij daartoe in staat was, uit de Heilige Schrift of uit zijne eigene ingevingen een lied ter eere van God en tot algemeene stichting te zingen. Uit deze opmerkingen van Tertullianus volgt, dat de Agapen des nachts moeten gehouden zijn, waarschijnlijk in tijden van vervolging, uit noodzakelijkheid eerder dan uit keuze. Neander zegt, dat zoolang de Agapen en het avondmaal vereenigd waren, de viering van het laatste geen deel van de kerkdienst uitmaakte; deze werd vroeg in den morgen gehouden, en slechts tegen den avond kwam men weder in de kerk voor den algemeenen liefdemaaltijd en de viering van het avondmaal bijeen.

De Agapen, die zich eerst door Christelijke eenvoudigheid en onschuld onderscheidden, en die gediend hadden om broederlijke liefde onder de getrouwe aanhangers van het kruis aan te kweeken en aan te moedigen, werden in het vervolg van tijd een bloote en levenlooze vorm, die niet meer bezield was door dien beminnelijken geest van liefdadigheid en vriendelijkheid, dien zij oorspronkelijk moesten aanduiden en versterken. Misbruiken van verschillenden aard slopen er in, die oorsprong gaven aan de ongunstigste verdenkingen van den kant der Heidenen. Ten laatste werd het noodig bevonden de Agapen geheel en al af te schaffen. Eenige uitleggers hebben verondersteld, dat de misbruiken, waarover Paulus in het elfde hoofdstuk van den eersten brief aan die van Corinthe klaagt, geene betrekking hadden op het avondmaal, maar wel op de Agapen, waarvan het vergezeld ging. Deze meening schijnt echter geen genoegzamen grond te hebben. De beschuldigingen van de vijanden des Christendoms, dat verkeerde gebruiken bij de liefdemaaltijden bestonden, werden door de eerste Christen-schrijvers met verontwaardiging wederlegd. Zoo zegt Tertullianus, wanneer hij ze beschrijft: „Gebed eindigt weder ons feest, en wij scheiden niet om te vechten en te twisten of diegenen slecht te bejegenen, die wij ontmoeten, maar om dezelfde zorg voor zedigheid en kuischheid te blijven koesteren als menschen, die eerder hebben aangezeten aan een avondmaaltijd van kwelling des vleesches dan aan een ligchamelijk feest." Het is aan geen twijfel onderhevig, dat, hoewel de Agapen gedurende de drie eerste eeuwen zonder schandaal gehouden werden, de lasteringen die ontstonden ten laatste leidden tot het bepaalde verbod om ze in de kerken te houden, eerst door het concilie van Laodicea, daarna door het derde concilie van Carthago in 397. Niettegenstaande de achtereenvolgende decreten, die uitgevaardigd werden, ging men toch voort met de Agapen in de kerken te houden. In Frankrijk werden zij verboden door de tweede kerkvergadering van Orleans in 541, en in de zevende eeuw schijnen er nog eenige overblijfselen van bestaan te hebben, daar het concilie van Trullo verpligt was de verordening van Laodicea tegen het feestvieren in de kerk weder te bekrachtigen, op straffe van excommunicatie.

Een feest veel overeenkomende met de Agapen werd in de oude Joodsche kerk gevierd. De Joden waren op hunne groote feestdagen gewoon hunne bloedverwanten en vrienden, en ook de priesters, armen en wezen te onthalen. Deze feesten werden in den tempel gehouden, en de wet bepaalde zekere offeranden en eerstelingen, welke te dien einde ter zijde gezet moesten worden; zie Deut. XIV : 22, 27, 29; XXVI : 10—12; Esth. IX : 19. In latere tijden is het gebruik om te zamen maaltijden te houden door eenige Christen-gemeenten aangenomen, zooals b. v. door de Wesleysche Methodisten, de Moraviërs en de Glassieten. Deze maaltijden worden gewoonlijk LIEFDEMAALTIJDEN genoemd. Zie LIEFDEMAALTIJDEN.

AGAPETEN (*Beminden*) een naam in de eerste

Christelijke kerk aan jonge vrouwen en weduwen gegeven, die uit vroomheid en liefde geestelijken oppasten. Om echter aanstoot te vermijden, dewijl zulke vrouwen met ongehuwde geestelijken woonden, bepaalde het concilie van Nicæa, dat geen ongehuwd geestelijke, bisschop, presbyter, diaken of iemand anders, eene vrouw bij zich mogt hebben, die niet aan hem vermaagschapt was, en van zijne bloedverwanten alleen eene moeder, zuster, tante of iemand anders, met welke hij zonder verdenking leven kon. Verordeningen van denzelfden aard werden daarna ook door andere kerkvergaderingen gemaakt, die allen toonen, dat het, wegens de ligtheid van zeden, die op verschillende tijden onder de geestelijkheid heerschte, voornamelijk nadat de ongehuwde staat verpligtend was gemaakt, volstrekt noodzakelijk was de uiterste gestrengheid in de tucht in acht te nemen. De tweede kerkvergadering van Arles bepaalde, dat elke geestelijke boven de orde der diakenen, die eene andere vrouw dan eene grootmoeder, moeder, zuster, dochter, nicht of vrouw na hare bekeering als gezellin bij zich hield, in den ban moest worden gedaan. En het concilie van Lerida beval, dat zij na eene eerste of tweede waarschuwing in hun ambt zouden geschorst worden, totdat zij voor hunne misdaad boete zoude hebben gedaan. Het is mogelijk, dat de Agapeten de betrekking van diakonessen in de kerk vervulden, en dat zij haren naam ontleenden aan de dienst, die zij bij het gereedmaken van de Agapen verrigtten. Zie Diakonessen.

AGATHODÆMON *(de Goede God)*, eene godheid ter eere van welke de Grieken, bij het einde van elken maaltijd, een beker onvermengden wijns dronken. Pausanias gist met groote waarschijnlijkheid, dat het woord niets anders dan een toenaam van Zeus was. Een tempel was, op den weg tusschen Megalopolis en Mænalus in Arcadië, aan de aanbidding eener godheid van dezen naam gewijd.

AGDISTIS, een mythisch wezen in de fabelleer, dat hoewel in menschelijken vorm van beiderlei geslacht was. Hij was het kind van Zeus en de Aarde. Pausanias veronderstelt, dat de geheele geschiedenis van Agdistis een gedeelte was eener zinnebeeldige vereering van de scheppende krachten der natuur. Eenigen hebben gemeend, dat dit wezen hetzelfde is als Cybele, die te Pessinus onder dien naam vereerd werd.

AGHORI, eene Hindoesche secte, die eene volkomene onverschilligheid aangaande wereldsche zaken belijdt. Oorspronkelijk schijnen de *Aghori* de *Dewi* (zie Dewi) in eenige harer verschrikkelijkste vormen aangebeden te hebben, waarvoor zelfs menschenoffers vereischt werden. De geregelde godsdienstoefeningen dezer secte hebben reeds sedert lang opgehouden, en de sporen, die er nog van overig zijn, worden vertegenwoordigd door eenige walgelijke ellendelingen, die, terwijl zij voorgeven hare leerstellingen te hebben aangenomen, ze tot niets anders gebruiken dan een middel om aalmoezen te verkrijgen. Om deze onverschilligheid voor wereldsche zaken te bewijzen, eten en drinken zij, wat hun gegeven wordt, zelfs vuil en krengen. Zij besmeren ook hun ligchaam met uitwerpselen en dragen die bij zich in een houten nap, hetzij om ze op te eten, als zij daardoor eenige pices kunnen krijgen (50 pices = 1 ropij of 60 cts.), of op de menschen te werpen, of in de huizen van diegenen, welke weigeren te doen wat zij vragen. Zij maken voor hetzelfde doel ook wonden in hunne ledematen, opdat de misdaad des bloeds op het hoofd ruste van hem die weigert, en zij hebben verscheidene dergelijke middelen om aan de schroomvallige en ligtgeloovige Hindoes geld af te persen. Zij zijn gelukkig niet talrijk en worden algemeen verfoeid en gevreesd.

AGLAÏA, eene van de drie gratiën uit de mythologie, de dochters van Jupiter en Eronymée. De Grieken noemden de gratiën *Charileën*.

AGLIBOLUS, een naam vroeger aan de zon gegeven, die door de oude Syriërs als eene godheid werd aangebeden. Aglibolus en Melek-Belus, de zon en de maan, waren de beschermgoden van Syrië.

AGNES (St.) Feest van, een feest dat in de Roomsche kerk op den 21sten Januarij plaats heeft. Het Brevier bevat onder dien datum eene dwaze legende met betrekking tot deze heilige. Onder de bewoners van Mingrelië, die tot de Grieksche kerk behooren, is het feest van St. Agnes bekend voor het genezen van zeere oogen.

AGNI, de middelaar van de Ariërs van den Indus, vermeld in den Rig-Veda. Agni is eigenlijk het vuur der offerande, maar men beschouwt de godheid als tegenwoordig in het vuur. Door Agni rijst de zuivere offergave in den rook van den heiligen brandstapel tot de goden op. Hij is grooter dan de hemelen, en het heelal erkent hem als meester; hij overtreft al de goden in grootheid; hij is de algemeene god, de god der goden, de vader aller wezens. Hij is de vriend van den mensch, zijn koning, zijn profeet, zijn leven, en hij is ook zijn priester en zijn middelaar.

AGNOËTEN of Agnoïeten *(de Onwetenden)*, eene

secte van Christenen, die omstreeks 370 ontstond. Zij waren de volgelingen van Theophronius, den Cappadociër, die de alwetendheid van het Opperwezen in twijfel trok en zeide, dat het alle verledene dingen alleen door Zijn geheugen, en alle toekomende dingen alleen door eene voorbijgaande, onzekere voorwetenschap kende. Hierin naderde derhalve de Agnoëtische ketterij de meening der latere Arminianen, die geloofden, dat de voorwetenschap van God niet volstrekt en zeker is, maar eenigermate afhangt van den vrijen wil van redelijke wezens. Eene andere secte, die den naam van Agnoëten of Nesciënten droeg, ontstond in de zesde eeuw en kwam voort uit de Corrupticolen, die meenden, dat het ligchaam van Christus vergankelijk was. Zij, die aan de meeningen, welke deze secte eigen waren, oorsprong gaven, waren Themistius, een diaken van Alexandrië, en Theodosius, bisschop van die stad, welke leerden, dat de Goddelijke natuur van Christus alle dingen wist, maar dat er voor zijne menschelijke natuur eenige verborgen waren. Zij grondden hunne denkwijze — waarmede vele latere commentators overeenstemmen — op Markus XIII : 32 : „Maar van dien dag en die ure weet niemand, noch de engelen, die in den hemel zijn, noch de Zoon, dan de Vader."

AGNUS DEI *(het Lam Gods)*, een koekje van zuiver was met balsem en heilige olie, in den vorm eener medalje, met een lam dat de banier van het kruis draagt aan de eene, en een heilige aan de andere zijde. De aanhangers van de Roomsche kerk gelooven, dat deze medalje, bereid en bijzonder gezegend door den paus, groote krachten bezit. Zij wordt, bedekt door een stukje van de eene of andere stof in den vorm van een hart, bij hunne plegtige processiën medegenomen, en ook dikwijls om den hals als een voorbehoedmiddel gedragen. Het gebruik om den Agnus Dei te zegenen ontstond omstreeks de zevende of achtste eeuw. Reeds van de allervroegste tijden af was het de gewoonte geweest, bij den doop het teeken des kruises op het voorhoofd te maken. Trapsgewijze begon men bijzondere waarde te hechten aan de bloot uitwendige bestempeling met het teeken van het kruis of van iets, dat den dood van Christus aanduidde. En daar de Heidenen gewoon waren amuletten of toovermiddelen om den hals te hangen, werd ten laatste het gebruik ingevoerd om een stukje was te dragen, waarop het beeld van een lam was afgedrukt, daar Christus „het Lam Gods is, dat de zonden der wereld wegneemt." Geen besluit van een concilie heeft ooit de krachten van een Agnus Dei erkend, maar in de Roomsche kerk wordt toch sterk en algemeen aan die kracht geloofd. Paus Urbanus V. zond aan Johannes Palæologus, keizer der Grieken, een Agnus Dei gevouwen in fijn papier, waarop eene omstandige beschrijving van deszelfs bijzondere krachten in verzen te lezen was. Deze verzen geven te kennen, dat de Agnus Dei van balsem en was met chrisma vermengd vervaardigd is, en dat hij, daar hij door mystieke woorden gewijd is, de kracht bezit om den donder te verdrijven en de stormen te doen ophouden, om aan zwangere vrouwen eene gemakkelijke verlossing te geven, schipbreuk te voorkomen, de zonde weg te nemen, den duivel te verdrijven, de rijkdommen te vermeerderen, tegen brand te waarborgen en nog vele andere wonderdadige hoedanigheden. De Roomschen hechten eene groote waarde aan het bezit van een Agnus, en daarom zijn deze medaljes eene bron van niet geringe winst voor hen, van wie zij gekocht worden.

Het doopen en zegenen van den Agnus Dei wordt als eene zeer hooge en belangrijke plegtigheid der Roomsche kerk beschouwd. Het geschiedt door den paus zelven in het eerste jaar van zijn pausschap en wordt daarna om de zeven jaren herhaald. Het was, waarvan het koekje gemaakt wordt, werd vroeger door een der kamerheeren geleverd, daartoe aangewezen door den grootmeester van het paleis Zijner Heiligheid. Zij, die eenige dezer kostbare medaljes wenschen te verkrijgen, leggen eene hoeveelheid was op het St. Pieters altaar, en een apostolisch onderdiaken brengt het van het altaar naar een vertrek in het paleis van den paus. De onderdiaken en zijne collega's, bijgestaan door eenige acoluthen, smelten het in heilige olie en chrisma van het vorige jaar, en geven er met groote devotie en de uiterste zorg den vereischten vorm aan, volgens de bepalingen van het Roomsche ceremoniëel. Het was, dat boven dat, hetwelk op het St. Pieters altaar gelegd wordt, noodig is, wordt van het paaschwas des vorigen jaars genomen, en in geval er nog meer aan ontbreekt, wordt het door de apostolische kamer verstrekt.

Het water, waarin de Agnus door den Heiligen Vader gedoopt moet worden, is vooraf in gereedheid gebragt. De sacristijn spreekt den zegen er over uit op Dingsdag na Paschen, en den volgenden dag, zoodra de mis geëindigd is, wijdt Zijne Heiligheid, gekleed in zijn amictus, albe, stool van wit damast met zilver galon, en met een mijter van goudlaken op het hoofd, het water, dat door den sacristijn den vorigen dag gezegend is. Dit water wordt in een groot zilveren bekken gegoten. De wijding bestaat uit de

gewone zegeningen, waarbij de Heilige Vader een gebed aan den Almagtigen God voegt, dat deze zich moge verwaardigen die dingen te heiligen, welke de zonden der menschen wegwasschen, waarna hij wat balsem neemt en in het water werpt, en er het heilige chrisma bijvoegt, dat hij er in giet in den vorm van een kruis. Gedurende het verrigten van deze plegtigheid zendt hij verscheidene gebeden tot God op; daarna keert hij zich tot de Agnussen, zegent en bewierookt ze, en smeekt God er al die krachten op te doen nederdalen, die er gewoonlijk aan worden toegeschreven. Een tweede en een derde gebed volgen nu, waarna Zijne Heiligheid, gezeten op een stoel opzettelijk voor hem in gereedheid gebragt, met een servet om zich heen en een mijter op het hoofd, de Agnussen een voor een, zooals zij hem door den kamerheer worden aangeboden, in het gewijde water werpt, en onmiddellijk daarop nemen de kardinalen in hunne fijn linnen alben ze er uit met een lepel, die nergens anders voor gebruikt wordt. De kardinalen leggen ze nu op eene tafel, bedekt met een schoon wit laken, en vegen ze af met een servet, daarna rangschikken de medehelpende geestelijken ze op genoemde tafel, waarop zij blijven liggen, tot zij geheel droog zijn. Als de doop der Agnussen geëindigd is, staat de Heilige Vader van zijne zitplaats op en rigt zich in een gebed tot den Heiligen Geest, dien smeekende ze te zegenen, en daarna tot Jezus Christus. Dan worden de Agnussen weder in de bekkens gedaan. Dezelfde handeling wordt op den volgenden Donderdag herhaald, totdat zij allen gezegend zijn. Deze plegtigheid wordt verrigt in tegenwoordigheid van een aantal vreemdelingen, die alleen uit ijdele nieuwsgierigheid te zamen komen, om van het schouwspel getuigen te zijn.

De volgende plegtigheid, die met den Agnus Dei plaats heeft, is de uitdeeling er van. Dit geschiedt op den eerstkomenden Zaturdag, wanneer eene dienst in de kapel gehouden en de mis door een kardinaal-priester gezongen wordt, waarbij Zijne Heiligheid in zijn pauselijk gewaad tegenwoordig is. Zoodra het Agnus Dei gezongen is, gaat een apostolisch onderdiaken in zijne kleedij, voorafgegaan van den kruisdrager, twee waskaarsdragers en den wierookvatdrager, naar den sacristijn van den paus, en ontvangt van dezen een bekken met die Agnussen, welke kort te voren gezegend zijn. De onderdiaken wordt gevolgd door een geestelijke, die voor de ceremoniën zorg draagt, en twee kapellanen in hunne koorhemden. Wanneer deze het koor van de kerk bereikt hebben, knielen zij allen neder, en de onderdiaken zingt met hoorbare stem deze woorden in het Latijn: „Heilige Vader, dit zijn de nieuwe Lammeren, die hunne Hallelujahs voor U gezongen hebben. Zij dronken voor kort aan de fontein des heiligen waters. Zij zijn nu zeer verligt. U zij glorie Heer." Waarop het koor antwoordt: „God zij lof. Hallelujah." Daarna staat de onderdiaken op en treedt naar voren. Zoodra hij den ingang van het hekwerk in de kapel bereikt, herhaalt hij de woorden, die reeds vermeld zijn. Wanneer hij den pauselijken troon bereikt, herhaalt hij ze ten derden male en buigt zich neder voor de voeten van Zijne Heiligheid, die, met den mijter op het hoofd, hem zittende ontvangt. Wanneer het kruis binnen komt, staat ook deze benevens de geheele vergadering op, maar de paus zet zich onmiddellijk weder neder, en de onderdiaken blijft aan zijne voeten geknield, terwijl hij de Agnussen uitdeelt.

De plegtigheid der uitdeeling wordt met veel praal verrigt. Twee auditeurs bieden twee assistenten van kardinaal-diakenen een fijn wit servet aan, dat zij op de knieën Zijner Heiligheid leggen. De leden van de heilige vergadering treden dan met diepe buigingen naar voren, en bieden hunne mijters met de hoornen naar beneden den Heiligen Vader aan, die er zoovele Agnussen in werpt, als hem goeddunkt. Dan kussen zij de hand en de knie van Zijne Heiligheid en gaan heenen. Wanneer de geestelijken den voor hen bestemden voorraad ontvangen hebben, volgen de afgezanten en andere aanzienlijke personen, die de Agnussen uit de hand van den paus ontvangen. Bij het einde van de plegtigheid der uitdeeling wascht de Heilige Vader zijne handen, de leden der heilige vergadering leggen hunne kleederen af, en de dienstdoende priester keert naar het altaar terug. De mis eindigt vervolgens met een dubbel Hallelujah, en de paus zegent zijne kinderen en geeft een groot aantal aflaten.

De opzigter der kleêrkamer van den paus draagt zorg voor de Agnussen, die gezegend, maar niet weggeschonken zijn, en hij deelt ze elken dag op zekere uren aan diegenen uit, die er om verzoeken. Paus Gregorius XIII. verbood in 1572 aan al degenen, die niet tot heilige orden behoorden, den Agnus Dei aan te raken, tenzij bij zeer bijzondere gelegenheden, en tot nog grooter voorzorg moesten alle leeken ze achter glas, kristal of eene andere doorschijnende zelfstandigheid hebben; ook beval hij, dat zij, die zulks konden bekostigen, ze in rijk borduurwerk zouden wikkelen, zoodat het aan den eenen kant zou schijnen, alsof de Agnus zich in eene reliquiën-kas bevond. Dezelfde paus verbood ook ze te stempelen, daar hij de witte kleur

van het was voor een gepast zinnebeeld van de vlekkelooze zuiverheid van het Lam Gods hield.

AGNYÁ-SÉTRA, eene klasse van werelden volgens het Boeddhistische godsdienststelsel. De aanbidders van Boeddha meenen, dat er tallooze stelsels van werelden zijn, en dat elk stelsel zijne eigene aarde, zon en maan heeft. De ruimte, waartoe het licht van eene zon of maan zich uitstrekt, wordt een sakwala genoemd, en omvat eene aarde met hare vastlanden, eilanden en oceanen, en ook eene reeks van hellen en hemelen. De sakwala systemen worden in drie klassen verdeeld, waarvan de Agnyá-sétra die stelsels aanduiden, welke de wetten van Boeddha ontvangen, of tot welke zijn gezag zich uitstrekt. Deze stelsels zijn honderd duizend kelas in getal, en elk kela is tien millioen. Zie Boeddhisten.

AGON, een van de geringere beambten bij de oude Romeinsche offeranden gebezigd, wiens dienst was het offerdier met den hamer neder te slaan en dan te slagten. De naam is waarschijnlijk afgeleid van de vraag: *agone*, zal ik het doen? die hij aan den priester deed, waarop de priester antwoordde: *age* of *hoc age*, doe het.

AGONALIËN, Romeinsche feesten door Numa ter eere van Janus ingesteld. Men zegt, dat zij driemaal in het jaar gevierd werden: in Januarij, Junij en December.

AGONISTICI (*Strijders*), een naam door eene partij Donatisten in Noord-Afrika in de vierde eeuw aangenomen, daar zij naar hunne meening Christelijke kampioenen waren. Men zegt van hen, dat zij allen arbeid verachtten, dat zij in het land rondzwierven te midden van de hutten der boeren, en dat zij zich door bedelen onderhielden. Omdat zij gewoon waren te zwerven, werden zij door hunne vijanden Circumcellionen genoemd. Zie Circumcellionen.

AGONYCLIETEN (Gr. *a*, niet, *gonu*, knie, *klino*, ik buig), Christenen in de zevende eeuw, die bij het gebed aan de staande boven de knielende houding de voorkeur gaven.

AGRATH, eene van de vier vrouwen, aan welke de Joodsche rabbijnen de eer toeschrijven van de moeders der engelen te zijn. De drie andere zijn Lilith, Eva en Naäma. Zie Engelen.

AGRAULUS of Agraule, eene dochter van Cecrops. Te harer eer was een tempel op den Acropolis te Athene gebouwd, en werden een feest en mysteriën gevierd. Zij werd ook op Cyprus aangebeden, waar tot een laat tijdperk menschen aan haar geofferd werden.

AGRIONIA, een feest ter eere van Dionysus of Bacchus, dat jaarlijks door de Bœotiërs gevierd werd. Bij deze gelegenheid veronderstelde men, dat de god gevlugt was, en de vrouwen wendden voor hem op te zoeken; maar zij gaven spoedig haar zoeken op, daar zij zeiden, dat hij naar de Muzen gevlugt en onder haar verborgen was. Daarna hielden zij feest en gaven elkander raadsels op. Het idee, in dit feest vervat, was waarschijnlijk, dat de Muzen iemand tot rede brengen, die door een overmatig gebruik van wijn dolzinnig geworden is. Zie het volgende artikel.

AGRIONIUS, een bijnaam van Dionysus, den god van den wijn, waaronder hij te Orchomenus in Bœotië aangebeden werd. Het woord beteekent *woedend*, dat de uitwerking van een onmatig gebruik van wijn aanduidt.

AGROTERA (*de Jageres*), een bijnaam van Artemis of Diana, voor welke te Agræ aan het meer Hissus, en ook te Algeira, een tempel gebouwd was. Zie het volgende artikel.

AGROTERÆ, een feest te Athene ter eere van Artemis, dat jaarlijks gevierd werd, en waarop vijf honderd geiten werden geofferd. De oorsprong van deze plegtigheid was als volgt: — Toen bij zekere gelegenheid de Atheners door de Perzen werden aangevallen, deden zij eene gelofte aan Artemis, dat zij, als zij in den strijd gelukkig waren, haar even zoovele geiten zouden offeren, als zij vijanden zouden dooden. De slagting onder de Perzen was echter zoo groot, dat zij onmogelijk hunne gelofte in één offerande konden vervullen. Daarom werd eene jaarlijksche offerande van vijf honderd geiten vastgesteld. Xenophon berigt ons in zijn *Anabasis*, dat het feest in zijn tijd gevierd werd.

AGROTES (*Boer*), door Sanchoniatho vermeld als aangebeden in Phœnicië, waar een standbeeld voor hem was opgerigt, benevens een beweegbare tempel, die door een juk ossen werd rondgevoerd.

AGROUERIS, een oude god der Egyptenaren door Plutarchus vermeld. Eenigen veronderstellen, dat hij dezelfde is geweest als Apollo, maar Scaliger meent, dat de naam aan Anubis gegeven is. Toen de Egyptenaren vijf tusschendagen bij elk jaar voegden, wijdden zij elk dezer aan een god. De tweede werd bij deze gelegenheid aan Agrouëris gewijd.

AGYNIËRS (Gr. *a*, niet, *gune*, eene vrouw), eene secte van Christenen, die omstreeks 694 onder paus Sergius I. ontstond. Zij deden afstand van het gebruik van dierlijk voedsel en verkondigden, dat het huwelijk niet door God, maar door den duivel was ingesteld. Deze secte was zeer klein en van korten duur.

AGYRTEN, een naam aan priesters van de godin Cybele gegeven, die op en neder liepen en een aantal menschen tot zich lokten door voor te wenden, dat zij plotseling door de godin geïnspireerd waren, waarop zij in eene goddelijke woede geraakten en zich met messen kerfden en sneden. Deze zwervende bedriegers droegen gewoonlijk een beeld van Cybele met zich, dat zij op den rug van een ezel plaatsten, en bedrogen de menschen door waar te zeggen, hen overhalende geschenken aan de godin te geven, tot belooning voor het berigt, dat hun aangaande hun toekomstig lot door hare inspiratie was medegedeeld.

AHABATH OLAM (Hebr. *Eeuwige liefde*), eene van de zegeningen, welke de Joden, die ten tijde van onzen Zaligmaker over het geheele Romeinsche rijk verspreid waren, dagelijks voor het lezen van den *Shema* uitspraken. Zij was van den volgenden inhoud: „Gij hebt ons bemind, o Heer onze God, met eeuwige liefde; Gij hebt ons gespaard met groot en uiterst geduld, onze Vader en onze Koning, om der wille van Uwen grooten naam en van onze vaderen, die op U vertrouwden, aan welke Gij de voorschriften des levens hebt onderwezen, opdat zij met een volmaakt hart zouden wandelen volgens de bepalingen van Uwen wil. Wees zoo ook ons genadig, o onze Vader, genadige Vader, die genade betoont. Heb medelijden met ons, wij smeeken het U, en leg verstand in onze harten, opdat wij al de woorden van de leer Uwer wet in liefde mogen verstaan, hooren, leeren, onderrigten, houden, doen en vervullen. En verlicht onze oogen in Uwe geboden, en maak, dat onze harten zich hechten aan Uwe wet, en vereenig ze tot de liefde en vreeze van Uwen naam. Wij zullen nimmermeer beschaamd of onthutst zijn, noch struikelen, omdat wij op Uwen heiligen, grooten, magtigen en vreeselijken naam hebben vertrouwd; wij zullen ons verheugen en blijde zijn in Uw behoud en in Uwe goedertierenheden, o Heer onze God, en de menigte Uwer goedertierenheden zal ons nimmer verlaten. *Selah.* En nu haast U en breng over ons een zegen en vrede van de vier hoeken der aarde; neem het juk der Heidenen van onzen hals, en breng ons regtop in ons land; want Gij zijt een God, die behoud werkt, en die ons hebt gekozen uit alle volken en talen; en Gij, onze Koning, hebt ons in liefde doen hechten aan Uwen grooten naam, om U te loven, en met U vereenigd te zijn, en Uwen naam lief te hebben. Gezegend zijt Gij, o Heer, die Uw volk Israel in liefde gekozen hebt." Dit gebed toont, door de woorden „het juk der Heidenen", het ongeduld, dat de Joden gevoelden over de onderdrukking, waaraan zij onder het bestuur der Romeinen blootstonden. Waarschijnlijk is het, dat een gevoelen van dezen aard tot de aanneming van het gebed leidde, en meer bijzonder tot den voorrang, die in de gebeden der Joden er aan gegeven werd. Zie SHEMA.

AHAD of ACHAD, een naam aan de zon gegeven, welke de Syriërs en ook de Israëlieten aanbaden, toen zij tot afgoderij vervielen. Er schijnt eene verwijzing op deze godheid te zijn in het 17de vers van Jesaja LXVI, dat door den Engelschen godgeleerde Lowth aldus vertaald wordt: „Die zich zelve heiligen, en zich zelve reinigen in de hoven *volgens de gebruiken van Ahad;* in het midden van hen, die zwijnevleesch eten, en verfoeisel, en muizen: te zamen zullen zij verteerd worden, spreekt de Heer." (1)

AHADITH, de Mohamedaansche overleveringen, die men zegt, dat een aantal van 51,266 bedragen.

AHMED, een naam waaronder Mohamed in den Koran vermeld wordt. In het een en zestigste hoofdstuk staat geschreven: „Jezus, de zoon van Maria, zeide: o kinderen van Israël, ik ben in waarheid de Apostel van God, welke tot u gezonden is om de wet te bevestigen, die vóór mij was gegeven, en om u goede tijdingen te brengen van een profeet, die na mij komen zal, en wiens naam *Ahmed* zijn zal." Op deze voorzegging, in den mond van Jezus gelegd, wijzen de Mohamedaansche schrijvers als op het bewijs van het Goddelijk gezag huns profeets, en zij trachten zulks te bevestigen door de woorden van Jezus aan te halen, zooals die in Joh. XVI : 7 vermeld staan: „Doch ik zeg u de waarheid: het is u nut, dat ik wegga: want indien ik niet wegga, zoo zal de Trooster tot u niet komen, maar indien ik heenga, zoo zal ik hem tot u zenden." Dit *Parakletos* (trooster), zooals er in het oorspronkelijke staat, en dat zij veranderen in *Perikletos, de doorluchtige,* verklaren zij eenparig op Mohamed betrekking te hebben. Eenige hunner geleerden gaan zelfs nog verder terug en vinden eene voorspelling van het verschijnen van dezen grooten profeet en van het oordeel over de natiën, dat hij met zich zoude brengen, in Psalm L : 3: „Onze God zal komen en zal niet zwijgen: een vuur voor zijn aangezigt zal verteren, en rondom hem zal het zeer stormen." En zij denken, dat zij hem ook duidelijk aangekondigd zien in Jesaja XXVIII : 5: „Te dien dage zal de Heere der heirscharen tot eene heerlijke kroon en tot eenen sierlijken krans zijn den overgeblevenen zijns volks;" en in Jesaja LXII : 3: „En gij zult eene

(1) Zie ook v. d. Palm, Bijbelvertaling.

sierlijke kroon zijn in de hand des Heeren, en een koninklijke hoed in de hand uws Gods," daar de uitdrukkingen *heerlijke kroon* en *sierlijke kroon* in die verzen in het Syrisch vertaald worden door *Mahmad*. Eene andere uitdrukking, die ook door hen tot hetzelfde doel verdraaid wordt, is te vinden in Deut. XXXIII : 2: „De Heere is van Sinaï gekomen, en is hunlieden opgegaan van Seïr: Hij is blinkende verschenen van het gebergte Paran." De Mohamedaansche geleerden verklaren dat deze drie verschijningen beteekenen: de Wet van Mozes, het Evangelie van Christus en den Koran van Mohamed. Zoo worden de aanspraken van den grooten profeet van Arabië door zijne volgelingen bewezen. Zie MOHAMED.

AHRIMAN, het beginsel des kwaads bij de oude Perzen. Zij stellen zich een voortdurenden strijd voor tusschen Ormuzd, den Vorst des Lichts, en Ahriman, den Vorst der Duisternis. Ten laatste echter zal Ahriman verslagen worden, en het Goed zal over het Kwaad zegevieren. De Aarde zal dan hare oorspronkelijke eenvoudigheid hernemen, de menschen zullen onsterfelijk zijn, en niemand behalve de regtvaardigen zal haar bewonen. De engelen werden als middelaars tusschen Ormuzd en Ahriman voorgesteld, en een vrede werd tusschen beiden gesloten, op voorwaarde dat de aarde voor een tijdvak van 7,000 jaren aan Ahriman zou worden overgegeven, en dat Ormuzd haar daarna terug zou ontvangen. Zij, die bewoners van deze wereld waren, voor dat men tot den vrede besloot, werden vernietigd. De menschen waren oorspronkelijk niets dan verligehamelijk te geesten, maar Ormuzd besloot in zijn strijd tegen Ahriman van hen gebruik te maken, en daarom bekleedde hij hen met vleesch. Te dier tijde was de ordening, dat het licht hen niet zou verlaten vóór zij Ahriman en zijne magten tot onderwerping hadden gebragt. Na dezen gelukkigen strijd zal er eene opstanding zijn van het ligehaam, eene scheiding van licht en duisternis en eene roemrijke bevrijding. Plutarchus zegt ons in zijn leven van Themistocles, dat de Perzen somtijds gebeden tot Ahriman rigtten, maar wij hebben geen zeker berigt aangaande de bijzondere gebruiken, die bij zijne aanbidding werden in acht genomen, of waar hij verondersteld werd te wonen. Het is echter zeker, dat de aanbidders hem verfoeiden, en wanneer zij gelegenheid hadden zijn naam te schrijven, keerden zij dien altijd om, daardoor willende aanduiden, dat zij hem als een boosaardig wezen beschouwden. Zie ABESTA.

AHZAB, de naam gegeven aan de zestig gelijke deelen, waarin de Mohamedanen den koran verdeeld hebben, waarschijnlijk in navolging van de Joden, die den Mishna in hetzelfde aantal deelen verdeelden. Zie KORAN.

AIAM ALMADOULAT *(De getelde dagen)*, de tien eerste dagen van de maand Moharram of de eerste maand van het Arabische jaar, in den loop van welke de koran, zooals de Mohamedanen gelooven, uit den hemel is nedergedaald om aan de menschen medegedeeld te worden. Zie KORAN.

AIAT *(Wonderen)*, de verzen of kleine afdeelingen van ongelijke lengte, waarin de 114 hoofdstukken of groote afdeelingen van den koran verdeeld zijn.

AICHMALOTARCH *(De Vorst der Gevangenschap)*. De Joden verzekeren, maar zonder voldoend bewijs, dat een gouverneur, die dien titel droeg, het volk gedurende de Babylonische gevangenschap bestuurde. Maar de oorsprong van de vorsten der gevangenschap kan niet gemakkelijk nagegaan worden. Eén ding schijnt zeker, dat zulk een vorst niet bestond vóór het einde der tweede of het begin der derde eeuw. Gedurende het bestaan van den tempel te Jeruzalem waren de Joden, die onder de Oostersche natien verspreid waren, gewoon elk jaar in persoon naar Jeruzalem te gaan, of geschenken naar die stad te zenden. De rampen der ballingschap strekten om dien partijgeest te doen ophouden, die zoo lang de Joden, Samaritanen en andere secten van elkander gescheiden had, en gevolgelijk kwamen allen overeen den hoogepriester te Jeruzalem als het hoofd der natie te erkennen. Zoo lang daarom eenige vorm van bestuur in Judea bestond, was er noch in het Oosten, noch in het Westen, behoefte aan een vorst der gevangenschap. In de geschriften van Josephus, die tot aan den tijd van Trajanus leefde, wordt van een Aichmalotarch geene melding gemaakt. Eenige schrijvers zeggen, dat na de verwoesting van Jeruzalem en de verspreiding der Joden, de natie in drie klassen verdeeld werd, en dat elke klasse een opperhoofd of vorst koos om haar te besturen. Zij, die in Palestina bleven, werden, gelijk vroeger, door den voorzitter van het Sanhedrin bestuurd. De Joden, die zich in Egypte vestigden, kozen een patriarch tot hun hoofd. Zij, die zich in Babylon en zijne nabijheid nederzetten, kozen voor zich zelve een beheerscher, aan welken zij den naam van Aichmalotarch of Vorst der Gevangenschap gaven.

De installatie van Huna, die de eerste vorst was, ging van groote pracht en vele plegtigheden vergezeld. Bij die gelegenheid gingen de hoofden der naburige academiën met de senatoren en het volk in

menigte naar Babylon. Toen de vergadering bijeen was, en Huna zijne plaats op een troon genomen had, naderde het hoofd van de academie van Syrië en ried hem plegtig aan geen misbruik te maken van zijn gezag, terwijl hij hem te zelfder tijd er aan herinnerde, dat hij ten gevolge van den ongelukkigen en verdeelden staat, waartoe de natie gebragt was, eerder tot een staat van slavernij was geroepen, dan tot een troon was verheven. Den daarop volgenden Donderdag begeleidden hem al de hoofden der academiën naar de synagoge, waar zij hem plegtig de handen oplegden, te midden van het geluid der trompetten en de toejuiching der menigte. Van de synagoge werd hij in processie naar zijn paleis gebragt, waar het volk hem groote geschenken zond. Des Zaturdags morgens begaven zich de hoofden der academiën en de voornaamste Joden daarheen, waarop de Aichmalotarch, na zijn gelaat met een stukje zijde bedekt te hebben, zich aan hun hoofd plaatste, en allen in processie naar de synagoge gingen. Zoodra zij daar gekomen waren, gingen de hoofden der academiën en de zangers rondom zijn stoel staan, en zongen gezangen van zegening en gelukwensching. Toen werd het boek der wet in zijne handen geplaatst, waaruit hij den eersten regel voorlas, en daarop sprak hij het volk met gesloten oogen aan en wijdde uit over de milddadigheid, die aan de studenten moest betoond worden, hetgeen hij niet alleen met bewijsgronden staafde, maar waarvan hij ook door eene groote gift van zijne hand het voorbeeld gaf. Bij het einde van de dienst zegende hij de vergaderden, en bad voor elk volk afzonderlijk, dat God het mogt verdedigen tegen honger, pest en zwaard. Bij het verlaten van de synagoge werd de vorst met groote praal naar zijn paleis geleid, waar hij een prachtigen maaltijd gaf aan de voornaamsten van het volk. Dit was zijne laatste verschijning in het openbaar, behalve wanneer hij naar de academie ging, wanneer iedereen bij zijne aankomst op stond en bleef staan, totdat hij hun zeide hunne plaatsen weder in te nemen.

De Aichmalotarchen woonden gedurende het eerste tijdperk hunner waardigheid in eene plaats Mahazia geheeten, maar hunne woonplaats werd spoedig naar Babylon overgebragt. Daar zat de vorst in tien geregtshoven voor. Er waren ook in die groote stad acht en twintig synagogen, waaronder die van den vorst was, welke rustte op pilaren van allerlei kleuren. Eene regtbank, die tien treden had, was opgerigt vóór de kist, die de wet bevatte, waarop een zetel was geplaatst voor den vorst en zijne familie. Zijne regtspraak strekte zich over al de Joden uit, die over de koningrijken Assyrië, Chaldea en Parthie verspreid waren. Hij bezat de magt om de wijding te geven, en hij ontving ook de bijdragen, die noodig waren om zijne eigene waardigheid te onderhouden en de schatting te betalen, die door de Perzische koningen geëischt werd. De Aichmalotarchen bestonden tot aan de elfde eeuw.

AIHALA of AL-ASVAD, een mededinger van Mohamed in Arabië. Hij gaf voor, dat hem twee engelen verschenen waren, die hem zijne opdragt gaven. Zijne welsprekendheid en dapperheid lokten eene groote menigte tot hem. Hij behield zijne plaats echter slechts vier maanden en werd eenige uren voor den dood van Mohamed omgebragt. Aihala en Mosseilama, die ook voorwendde een door God gezonden profeet te zijn, worden door de Mohamedanen de twee Leugenaars genoemd.

AIUS LOCUTIUS, eene godheid bij de oude Romeinen, wier toelating onder het aantal der goden door eene bijzondere omstandigheid plaats had. Korten tijd voor den inval der Galliërs werd, zooals Livius berigt, eene stem, welke verklaarde dat de Galliërs in aantogt waren, gedurende de stilte van den nacht te Rome op de Via Nova gehoord. De waarschuwing werd in den wind geslagen, maar naauwelijks hadden de Galliërs de stad verlaten, of men herinnerde zich de waarschuwende stem, en de Romeinen bouwden, als bewijs van hunnen eerbied voor den onbekenden spreker, op de Via Nova een tempel te zijner gedachtenis, zoo nabij mogelijk aan de plaats, waar de stem gehoord was.

AJZAT, de afdeelingen, waarin de koran gewoonlijk verdeeld wordt. Elke dezer afdeelingen bevat twee Ahzabs (zie AHZAB) en is in vier onderafdeelingen verdeeld. Deze verdeelingen zijn voor het gebruik der lezers in de koninklijke moskeën en de aangrenzende kapellen, waar keizers en andere groote mannen begraven worden. Zie KORAN.

AKALEN, een naam onder de Druzen op den berg Libanon aan geestelijken gegeven. Drie dezer Akalen hebben als Scheiks het bestuur over de overigen; een hunner woont in het district Arkub, een ander in Tschup el Heite en de derde in Hasbeia. De Akalen zijn van de wereldlijken onderscheiden door hunne witte kleederen en voornamelijk door den witten tulband, dien zij als zinnebeeld hunner zuiverheid dragen. Zij hebben gewoonlijk goede huizen op de heuvelen. Op Donderdag avond, die onder de Oosterlingen de nacht van Vrijdag genoemd wordt, verzamelen zij zich in het huis van den een of ander hunner

broederschap, om godsdienstoefening te houden en voor de geheele natie te bidden; de vrouwen der geestelijken mogen daarbij tegenwoordig zijn, maar geene wereldlijken, zelfs geen scheik of emir, worden toegelaten. Zij verachten alle eereposten in deze wereld, omdat zij gelooven, dat zij bij den terugkeer van Hakem, de verpersoonlijking der godheid, koningen, vizieren en pachas zijn zullen. Zij trouwen niet met de dochters van wereldlijken, en zij weigeren met de scheiks en emirs hunner eigene natie te eten. Akalen eten alleen met akalen en met de boeren en geringe daglooners. Zij leiden de godsdienstoefening in de kapellen of khaloue, zooals zij genoemd worden, en onderwijzen de kinderen in eene soort van catechismus. Zij zijn verpligt zich te onthouden van vlocken en alle booze taal, en mogen niets van goud of zijde in hunne kleederen dragen. Er zijn verschillende graden van Akalen, en vrouwen worden ook in de orde opgenomen; een voorregt waarvan, zooals Burckhardt ons berigt, vele zich bedienen, daar zij dan het kostbare kapsel en de rijke zijden kleederen, die bij haar in de mode zijn, niet behoeven te dragen. Men heeft berekend, dat de heilige orde der Akalen ongeveer 10,000 leden telt.

AKASMUKHIS, eene Hindoesche secte, wier aanhangers het aangezigt ten hemel rigten, totdat de spieren van het achterste gedeelte van den hals zamengetrokken worden, en het in die houding houden. Zij dragen den *Jata*, laten den baard groeijen en besmeeren hun ligchaam met asch. Zij leven van aalmoezen.

AKHRAT, eene soort van aanneming onder Mohamedanen geoorloofd en zeer gebruikelijk onder de Turken. De plegtigheid, waardoor deze daad bevestigd wordt, bestaat daarin, dat de persoon, die aangenomen zal worden, het hemd van dengene aantrekt, die hem aanneemt. Zie Aanneming.

AKIBA, een berucht rabbijn, die omstreeks het jaar 130 leefde, en van wien de Joodsche schrijvers vele wonderlijke geschiedenissen verhalen. Hij was voorzitter van het Sanhedrin, toen Barchochebas verscheen, die zeide de Messias te zijn. Akiba begunstigde de plannen van den merkwaardigen bedrieger en gaf voor, dat hij zelf de voorlooper was, tot het volk roepende: „Zie de ster, die uit Jakob zoude voortkomen!" Deze twee listige en geslepen mannen trokken partij van de vooroordeelen, die onder de Joden bestonden, welke verwachtten, dat de Messias als een tijdelijk vorst en een magtig veroveraar zou verschijnen, die den troon zijns vaders Davids zou beklimmen, en hen niet alleen zou bevrijden van de dwingelandij der Romeinen, maar ook hunne natie zou verheffen boven alle koningrijken, die op aarde bestonden. De Joden houden Akiba in de hoogste eer en zeggen, dat hij afstamde van Sisera, generaal van het leger van Jabin, koning van Kanaän. Zij denken, dat hij bij God in zulk eene hooge gunst gestaan heeft, dat hem eene openbaring gedaan werd van vele punten, die voor Mozes verborgen waren, en dat hij bijzonder bekend was met de reden van zelfs de kleinste bijzonderheden der wet. Zie Barchochebas, Messiassen (Valsche).

ALABANDUS, een held van Carië, dien de inwoners van Alabanda na zijn dood aanbaden als den stichter hunner stad.

ALABARCH, een woord gebruikt om het opperhoofd der Joden te Alexandrie, of liever in geheel Egypte, aan te duiden. Dat land is te allen tijde een toevlugtsoord der Joden geweest. Toen het door Alexander den Groote aan zijn rijk gehecht werd, bouwde hij er eene groote stad, die hij naar zijn eigen naam Alexandrië noemde, en zond er eene kolonie van Joden heen, om daar eene nederzetting te vormen, terwijl hij hun dezelfde regten gaf, als door de Macedoniërs genoten werden. Men zegt, dat de Egyptenaren voor dien veroveraar verschenen en hem vroegen den Joden te bevelen hun het goud, het zilver, de edelgesteenten en andere voorwerpen terug te geven, die zij van hen geleend hadden, toen zij Egypte verlieten. De Joden stemden gereedelijk in de teruggave toe, mits de Egyptenaren hen beloonden voor hunne diensten gedurende vier honderd jaren. Alexander zag de redelijkheid van dit verzoek in, en besliste ten voordeele der Joden. Om deze gebeurtenis te gedenken houden de Joden in de maand Maart nog een jaarlijksch feest. Toen de Joden in Egypte talrijk werden en niet tevreden waren met in de synagogen te bidden, verlangden zij een tempel te hebben, die evenaren kon met dien van Jeruzalem. Philometer, denkende dat daardoor een aantal Joden zoude overgehaald worden zich in zijne staten te vestigen, stond Onias, hun hoogepriester, toe een verlaten tempel te zuiveren, of liever een nieuwen in Beneden-Egypte op te rigten. De uitwerking was, zooals Philometer gehoopt en verwacht had; een aantal misnoegde Joden verliet Jeruzalem en trok naar Egypte. De rabbijnen der heilige stad, natuurlijk naijverig op dezen mededingenden tempel, maakten hun volk diets, dat God hunne vestiging buiten Judea verboden had, tenzij zij gedrongen werden door

hongersnood of door het zwaard, en om deze leer te bewijzen haalden zij de woorden van David aan: „Zij hebben mij dezen dag uitgedreven van te wonen in het erfdeel van den Heer." Al de pogingen van de rabbijnen om de uitwijking der Joden naar Egypte tegen te gaan, waren echter geheel en al zonder gevolg, en de geschiedenis verhaalt, dat het aantal der Joden zoo groot, en hun bloeijende toestand in dat land zoodanig was, dat zij behalve vele statige synagogen, een magistraat uit hun eigen boezem hadden, een *Alabarch*, om hen volgens hunne eigene wetten te oordeelen. Na de volkomene verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen in het jaar 70, zochten vele Joden eene schuilplaats in Egypte en in andere landen. De wraak, die hen in hun eigen land had overvallen, vervolgde hen echter ook in Egypte. De Romeinsche keizer, bevreesd dat zij weder een magtig ligchaam zouden worden, beval, dat de tempel van Onias met den grond gelijk gemaakt zoude worden, en alhoewel de gouverneur het vonnis niet letterlijk ten uitvoer bragt, sloot hij echter den tempel en belette den Joden er in te bidden. De waardigheid van Alabarch schijnt in Egypte algemeen bestaan te hebben, daar de dichter Juvenalis in een van zijne hekeldichten er van spreekt.

AL-AIB (*het Stuitbeen*). Mohamed leert in den koran, dat het ligchaam van den mensch geheel en al door de aarde verteerd wordt, behalve de *al-aib*, welke bestemd is om de basis van het toekomstige gebouw eens nieuwen ligchaams uit te maken. De hernieuwing van het geheele menschelijk ligchaam moet volgens de leer van den profeet bewerkstelligd worden door een regen van veertig dagen, welke de aarde ter hoogte van twaalf ellenboogslengten zal bedekken en de ligchamen als planten zal doen verrijzen. De tijd der opstanding is een volkomen geheim aan God alleen bekend; de engel Gabriël erkende zelf zijne onkunde op dit punt, toen Mohamed hem er naar vroeg. Dit denkbeeld aangaande den *al-aib* heeft Mohamed waarschijnlijk aan de Joden ontleend, wier rabbijnen dergelijke ideën betreffende de opstanding des ligchaams koesteren. Zie Opstanding.

ALALCOMENIA, in de mythologie eene van de dochters van Ogyges. Zij en hare twee zusters werden als bovennatuurlijke wezens beschouwd, welke over de eeden waakten en zorg droegen, dat deze niet onbehoorlijk of ligtvaardig gedaan werden. De afbeeldingen van deze godinnen bestonden uit niets anders dan hoofden, en slechts dierenkoppen werden haar geofferd.

ALASCANEN, een naam gegeven aan de volgelingen van Johannes Lisco of Alasco, een Poolsch Catholiek bisschop en oom van den koning van Polen. Nadat Lisco de beginselen der Hervorming omhelsd had, ging hij tijdens de regering van Eduard VI. naar Engeland, en werd het hoofd van de eerste Hollandsche kerk in Austin Friars te Londen. Vier leeraars stonden hem in zijn dienstwerk ter zijde. Op slechts één punt schijnt hij van de Hervormde kerken in Engeland verschild te hebben, en wel op het niet alleen toepassen van de woorden van onzen Zaligmaker: „Dit is mijn ligchaam" op het brood, maar ook op den wijn, daar hij zeide, dat de uitdrukking de geheele handeling of viering van het avondmaal omvatte. Men zegt ook, dat hij de noodzakelijkheid van den doop ontkende, maar het is te betwijfelen of hij eene leerstelling verkondigde, die zoo duidelijk in tegenspraak is met het bevel van Christus. Het is mogelijk, dat hij eenigen twijfel koesterde aangaande de gepastheid of het noodzakelijke van den kinderdoop volgens den bijbel. De bijzondere meeningen van Lisco moeten met hem uitgestorven zijn, aangezien er geen spoor zijner secte na zijn tijd te vinden is.

ALASTOR, een bijnaam aan Zeus als den wreker van booze daden gegeven. De naam wordt ook gebruikt, voornamelijk door schrijvers van treurspelen, om elke godheid of elken bovennatuurlijken geest aan te duiden, die wraak neemt over de booze daden, welke de menschen begaan.

ALAWAKA, een woedende demon in de godsdienst der Boeddhisten, die onder een banaanboom woonde en gewoon was al degenen te dooden, die dien boom naderden. Dat deze demon voor zeer magtig aangezien wordt, bewijst de volgende legende, die onder hen bestaat: „Als Alawaka zijn wapen in de lucht wierp, zou er gedurende twaalf jaar geen regen zijn; als hij het op den grond wierp, zouden er geene kruiden groeijen gedurende twaalf maanden; als hij het in de zee wierp, zoude zij droog worden." Niemand, denken zij, kan het wapen van Alawaka wederstaan. Als een van de grootste wonderen, die Boeddha verrigt heeft, wordt vermeld, dat hij dezen duivel, die vroeger niet te beheerschen was, door vriendelijkheid overwon, en diens hart zoodanig veranderde, dat hij het pad Sewán, een van de vier paden, die naar het ophouden des bestaans (zie Vernietiging) geleiden, insloeg, zeggende, dat hij van dien tijd van stad tot stad en van huis tot huis zou gaan, en overal de wijsheid van Boeddha en de uitnemendheid van zijne leerstellingen zou verkondigen. Zie Boeddha, Boeddhisten.

ALBANENZEN, eene secte van Christenen, die

omstreeks het jaar 796, tijdens de regering van keizer Constantijn VI. en het pausschap van Leo III., ontstond. De gevoelens van de aanhangers dezer secte waren gedeeltelijk van Gnostischen, gedeeltelijk van Manichæischen oorsprong. Zij namen twee groote beginselen aan, het eene goed het andere kwaad, en schreven het Oude Testament aan het laatste en het Nieuwe aan het eerste toe. Zij geloofden aan de Pythagorische leer der zielsverhuizing. Niet alleen ontkenden zij de godheid van Jezus Christus, maar zij geloofden ook niet aan zijne menschelijkheid, daar zij zeiden, dat hij niet in werkelijkheid en waarheid mensch was geweest. Zij ontkenden de opstanding van het ligchaam, geloofden dat het algemeene oordeel reeds voorbij was, en dat de kwellingen der hel in dit leven ondergaan werden. Zij leerden, dat vóór Jezus Christus geen enkel goed mensch op de wereld bestond, dat er geene kracht lag in den doop, en dat het zedelooze gedrag der geestelijkheid verhinderde, dat de sacramenten weldadig werkten. De leer van eene gemeenschap van goederen werd ook door hen omhelsd, en zij beweerden, dat de kerk de magt van uitbanning niet had, noch die van reglementen te maken. Zij verwierpen het sacrament des altaars en het laatste oliesel, doopten alleen volwassenen, loochenden de leer der erfzonde, ontkenden den vrijen wil en geloofden aan het eeuwig bestaan der wereld. Zij verboden het huwelijk, zeiden dat woeker gecorloofd was, en dat niemand tot teruggave van geleend goed was verpligt. Ook leerden zij, dat de mensch den Heiligen Geest uit zich zelven geeft, en dat het een Christen niet gecorloofd is te zweren. Zie CATHARI, MANICHEERS.

ALBATI, eene soort van kluizenaars, die in het jaar 1399, tijdens het pausschap van Bonifacius IX., van de Alpen in verscheidene provincien van Italië afdaalden. Zij ontvingen den naam van Albati, omdat zij witte linnen kleederen droegen; en bovendien werden zij aangevoerd door een priester in het wit gekleed, die een crucifix in de hand hield. De volgelingen van dezen priester, die grooten ijver voor de zaak der godsdienst aan den dag legden, namen zoo snel in aantal toe, dat Bonifacius begon te vreezen, dat hun aanvoerder naar de pauselijke waardigheid streefde, en daarom zond hij eenige gewapenden tegen hen af, die den priester gevangen namen en ter dood bragten. Hierop vlood de geheele menigte uiteen, en verstrooide zich in alle rigtingen. Eenige schrijvers rangschikken de Albati onder de ketters, doch het is meer waarschijnlijk, dat zij door sterke gevoelens van vroomheid bezield waren, en hunne eigene zonden en die der tijden, waarin zij leefden, betreurden. Roomsche schrijvers zeggen van hen, dat zij als beesten te zamen leefden, maar zulke lasteringen worden dikwijls zonder eenigen grond ten aanzien van de vurigste vrienden van waarheid en regtvaardigheid verspreid.

ALBE, een wit linnen kleed met mouwen, dat door de geestelijken in de Roomsche kerk, en in bisschoppelijke kerken in het algemeen, gedragen wordt. Eenige Roomsche schrijvers trachten, maar met slecht gevolg, te bewijzen, dat de Apostelen, wanneer zij godsdienstoefeningen hielden, eene bijzondere kleeding droegen. Baronius en Bona weiden hierover zeer uit, en de laatste is stout genoeg te zeggen, dat de mantel, dien Paulus te Troas liet, een priesterkleed was. Maar wij vinden eerst in de vierde eeuw van officieele kleederen, door de geestelijken gebruikt, gewag gemaakt. Men zegt, dat keizer Constantijn een rijk kleed aan Macarius, bisschop van Jeruzalem, gegeven heeft, hetwelk hij dragen moest, wanneer hij den doop toediende, en later beschuldigden de Arianen Cyrillus van het verkocht te hebben. Wij vinden, dat niet lang daarna de vijanden van Athanasius hem ten laste leiden, dat hij den Egyptenaren eene belasting had opgelegd, om een fonds daar te stellen voor de linnen kleederen der kerk. De eerste maal, dat de *albe* of het koorhemd vermeld wordt, is in den een en veertigsten canon van het vierde concilie van Carthago, welke beveelt, dat de diaken de *albe* zal dragen, wanneer de offering geschiedt of de morgenlessen gelezen worden. Het denkbeeld van zulk een kleed is waarschijnlijk ontleend aan den witten linnen efod der oude Joodsche priesters, en gelijk elk deel van het gewaad eens priesters zijne bijzondere beteekenis heeft, zoo stelt de albe het witte kleed voor, waarin Jezus in het huis van Herodes werd bespot. In de Roomsche kerken, behalve in Engeland, wijkt de albe eenigzins van den oorspronkelijken vorm af. In de Grieksche kerken en in de Engelsche kerk niet.

ALBIGENZEN, afgescheidenen van de kerk van Rome in de twaalfde eeuw. Zij leidden hunnen naam af van Albi, den naam eener stad in Languedoc, waar hunne vermeende dwalingen op eene kerkvergadering, in 1176 gehouden, het eerst veroordeeld werden. Gedurende verscheidene eeuwen vóór dien tijd hadden er een aantal getrouwe en vrome aanhangers van de waarheden des bijbels geleefd, die het licht des evangelies te midden van de duisternis en onkunde der Middeleeuwen bewaard hadden. Men kan bewijzen, dat er eene keten van Hervormers lang voor de Hervorming bestaan heeft, en hoewel het altijd de staatkunde van

de Kerk van Rome geweest is, om zelfs tot den dood toe al degenen te vervolgen, die van haar verschilden of hare magt weêrstonden, toch verrezen er van tijd tot tijd, in verschillende deelen van Europa, getuigen voor de waarheid Gods, die hun leven niet telden om het geloof, eens aan de heiligen gegeven, te verdedigen. De Albigenzen heeft men doen opklimmen tot aan de Paulicianen, die het zuivere evangelie van Christus in het zuiden van Frankrijk gepredikt hadden, drie honderd jaar vóór de dagen van Luther. Dr. Allix heeft in zijne Geschiedenis van de oude kerken der Albigenzen eene groote menigte bewijzen bijeengebragt, om aan te toonen, dat er in de bisdommen Narbonne en Aquitanië van zeer vroege tijden af eene stelselmatige vijandschap tegen de toenemende dwalingen van Rome bestond. In die bevoorregte landstreek bleef het licht schijnen, te midden van de omringende duisternis. Zelfs tot het begin der twaalfde eeuw werd het pauselijk gezag, dat van elk ander gedeelte van het Christendom onbepaalde onderwerping had ontvangen, in het land der Albigenzen geheel en al geloochend. Het was niet waarschijnlijk, dat Rome met kalmte den wederstand tegen zijn schepter zou blijven verdragen. Twee legaten, Guy en Reinier, werden door den pauselijken stoel afgezonden, met volkomen gezag om deze ketters uit te roeijen; en bij het vervullen van hunnen last doemden de meêdoogenlooze pauselijke zendelingen een groot aantal schuldelooze menschen tot de vlammen. Toch nam de ketterij toe en won zij in kracht, en Innocentius III. vond het noodzakelijk krachtiger maatregelen te nemen. Hij predikte een kruistogt tegen de kettersche oproerlingen, en zond talrijke priesters door geheel Europa, om de geloovigen tot een heiligen oorlog tegen de vijanden der kerk op te roepen. Bij het rondgaan in de verschillende landen wekten de priesters het volk overal op door de meest aanhitsende redevoeringen. De aartsbisschop Usher berigt ons, dat zij een gelief-koosden tekst hadden, waarover zij predikten, namelijk: Psalm XCIV : 16: „Wie zal voor mij staan tegen de boosdoeners? wie zal zich voor mij stellen tegen de werkers der ongeregtigheid?" Naar aanleiding van dezen tekst riepen zij hunne hoorders op, indien deze eenigen ijver voor het geloof hadden, indien zij eenig belang stelden in den roem van God, indien zij het voordeel van den pauselijken aflaat wilden inoogsten, om het kruis te komen ontvangen, en zich te voegen bij het léger van den gekruisigden Zaligmaker.

De regerende graaf van Toulouse, Raymond VI., was nog een onafhankelijk souverein, en daar hij het onlaakbare karakter en de onschuldige neigingen van de Albigenzen, die zijne eigene onderdanen waren, kende, was hij zeer ongenegen om deel te nemen aan den oorlog, dien Rome tegen hen had gepredikt. De paus was natuurlijk begeerig, om van zijne diensten in het uitroeijen der halstarrige ketters van Languedoc gebruik te maken. In 1207 werd Peter van Castelneau van Rome afgezonden om Raymond te vragen, of hij zich bij de naburige vorsten zou voegen in een verbond om de Albigenzen uit te roeijen. De vorst gaf op het verzoek van den paus eene onmiddellijke en bepaalde weigering, die natuurlijk door zijne onmiddellijke excommunicatie door den pauselijken legaat, en de onderwerping van zijn land aan een plegtig interdict gevolgd werd. Naauwelijks hoorde de Heilige Vader wat er gebeurd was, of hij schreef een eigenhandigen brief aan graaf Raymond, waarin hij den kerkban, dien zijn legaat had uitgesproken, bekrachtigde, en hem in taal vol verontwaardiging toeriep: „Verpeste man! Welke hoogmoed heeft zich meester gemaakt van uw hart, en hoe groot is uwe dwaasheid, dat gij vrede weigert met uwe naburen, en de Goddelijke wetten trotseert door de vijanden des geloofs te beschermen? Als gij de eeuwige vlammen niet vreest, moest gij dan niet de tijdelijke kastijdingen vreezen, welke gij door zoovele misdaden verdiend hebt?" De woedende uitvallen van het Vatikaan verschrikten Raymond zoodanig, dat hij zich onderwierp; hij teekende, hoewel met den grootsten weerzin, het traktaat voor de uitroeijing der ketters in zijne staten. Zijne gehechtheid aan de overeenkomst bestond echter eerder in naam dan in werkelijkheid, en de pauselijke legaat, zijne onwilligheid ziende om met kracht en ijver in het werk der vervolging voort te gaan, kon zijne woede niet verbergen en deed den vorst, na in de meest verwijtende taal tegen hem te zijn uitgevaren, weder in den ban. Raymond was verontwaardigd over de onbeschaamdheid van Castelneau, en zoo verwoed waren ook zijne vrienden, dat een van hen den volgenden dag, na eene onstuimige woordenwisseling, zijn dolk trok, den legaat in de zijde stak en hem doodde.

Toen de paus dezen moord vernam, geraakte hij in ontembare woede. Onmiddellijk vaardigde hij eene bul uit, aan alle graven, baronnen en ridders van de vier zuidelijke provinciën van Frankrijk gerigt, waarin hij het gedrag van den graaf van Toulouse aan

den invloed van den duivel toeschreef en eischte, dat in alle kerken de banvloek in het openbaar over hem zou worden uitgesproken, terwijl hij te zelfder tijd al zijne onderdanen van geheehtheid of getrouwheid ontsloeg, en elken Catholiek toestond zijn persoon te vervolgen en zijne staten te bezetten en te behouden, voornamelijk om de ketterij uit te roeijen.

Deze bul werd onmiddellijk door andere tot hetzelfde doel gevolgd, en in het bijzonder rigtte de paus een brief aan den koning van Frankrijk, Filips Augustus, ten einde hem persoonlijk op te roepen, om hulp te verleenen in het vernietigen van de goddelooze ketterij der Albigenzen, om hen met eene sterke hand te vervolgen, hen van hunne bezittingen te berooven, hen te verbannen en Roomsch-Catholieken in hunne plaats te stellen. Om het volk tot deelneming aan dezen kruistogt tegen de ketters op te wekken, werd dezelfde aflaat beloofd, als vroeger aan diegenen was verleend, die voor de bevrijding van het Heilige Land waren uitgetrokken. Velen uit alle oorden van Europa haastten zich, om zich bij dit nieuwe leger te voegen, daar de priesters en monniken hun hadden doen gelooven, dat zij, door deel te nemen aan deze heilige onderneming, boete zouden doen voor de ondeugden en misdaden van een geheel leven. En bij het oorlogvoeren werd den soldaten niet de minste dwang opgelegd; zij mogten plunderen en moorden naar willekeur. Een van de ijverigste en dweepziekste monniken, die het volk tot dezen kruistogt aanzetten, was Arnold Amalric, abt van Citeaux, die met talrijke geestelijke broeders, voornamelijk van de orde van St. Bernard, een groot leger in het veld bragt, en de soldaten aanmoedigde door de verzekering, dat al degenen, die op dezen heiligen togt mogten sterven, eene volledige absolutie zouden ontvangen voor al de zonden, die zij van den dag hunner geboorte tot dien van hunnen dood bedreven hadden. De bijval, dien de pauselijke afgevaardigden ondervonden, verontrustte Raymond niet weinig; en verlangend zijnde om datgene te verhinderen, wat hij zag, dat een uitroeijingsoorlog zou worden, ging hij, vergezeld van zijn neef Roger, graaf van Beziers, naar Arnold, den aanvoerder van den kruistogt, die hen met trotschheid ontving en verklaarde, dat hij niets voor hen doen kon, en dat hun eenig redmiddel was, als zij de dreigende gevaren wilden afkeeren, zich tot den paus te wenden. De jonge graaf van Beziers, ziende dat onderhandelingen geheel vruchteloos waren, besloot den oorlog voort te zetten, en zich tot eene dappere verdediging voor te bereiden.

Raymond echter, die de magt en den invloed van Rome kende, werd door angst en onrust bevangen en verklaarde, dat hij gereed was om de vernederendste inwilligingen te maken, eerder dan den oorlog in zijne staten gevoerd te zien. Dit was juist wat Rome verlangde. De afgevaardigden van Raymond werden door den paus met de meest mogelijke inschikkelijkheid en vriendelijkheid ontvangen; zijn aanbod om bijstand te verleenen in den oorlog tegen de ketters werd met vreugde aangenomen, en om zijne opregtheid te bewijzen moest hij zeven zijner voornaamste kasteelen overgeven. Als men het hierover eens was, zou de paus aan Raymond niet alleen eene volkomene absolutie geven, maar ook eene volkomene herstelling in zijne gunst.

Naauwelijks was de schroomvallige graaf van Toulouse de dupe van den listigen en bedriegelijken Innocentius geworden, of hij vond zich in moeijelijkheden gewikkeld. Een zeer groot leger, volgens sommigen 300,000, volgens anderen 500,000 man sterk, drong de oproerige provinciën binnen. Vernemende dat deze groote menigte soldaten op het punt was zijne staten aan te vallen, werd hij als door een panischen schrik bevangen, en nog te meer, daar hij gevoelde zijne toestemming gegeven te hebben, om de absolutie van den pauselijken stoel op de meest vernederende voorwaarden te koopen. Hij ontving het bevel naar de kerk te gaan, om de beloofde absolutie uit de handen van den pauselijken legaat te ontvangen. Alvorens deze echter werd gegeven, moest hij op de heilige hostie en de reliquiën der heiligen zweren, dat hij den paus en de heilige Roomsche kerk zou gehoorzamen zoo lang hij leefde, en dat hij de Albigenzen te vuur en te zwaard zou vervolgen, totdat zij òf geheel uitgeroeid waren, òf weder tot onderwerping aan den Roomschen stoel waren gebragt. Nadat hij dezen eed aan de deur der kerk gezworen had, gaf de legaat hem bevel zijne kleederen geheel en al af te leggen, om zich aan de strafoefening voor den moord van Castelneau te onderwerpen. Te vergeefs betuigde de graaf zijne volkomene onschuld aan den moord des monniks, de legaat was onverbiddelijk; het was noodig, dat de tuchtiging der kerk opgelegd werd. Dien ten gevolge bood op den 18den Junij 1209 graaf Raymond het treurige schouwspel aan van boetedoening op de meest vernederende wijze. Toen hij geheel naakt was, behalve alleen een linnen doek om zijn midden om der welvoegelijkheid wille, wierp de legaat eene priesterstool om zijn hals, leidde hem daaraan de kerk binnen en negenmaal om

het graf van den gewaanden heilige, en kastijdde hem middelerwijl op de ontbloote schouders met de roede, die hij in de hand hield. Nadat de vereischte strafoefening gehouden was, moest Raymond zijn eed van gehoorzaamheid aan den paus, en zijne belofte van de ketters uit te roeijen hernieuwen, waarna hij eene volkomene absolutie ontving.

Roger, graaf van Beziers, het voorbeeld zijns ooms volgende, wendde zich tot den paus en bood onderwerping aan, maar afgewezen zijnde, maakte hij toebereidselen om zich met kracht te verdedigen. De twee plaatsen, waarop hij als zijne sterkste vestingen voornamelijk rekende, waren Beziers en Carcassone. De eerste werd door het leger der kruistogtenaren in drie afdeelingen aangevallen. Door het aantal overmand gaven de burgers zich over, en de kruisvaarders traden zonder eenigen tegenstand de stad binnen. Eene slagting zonder onderscheid volgde, en van de zestig duizend inwoners ontkwam niet één den dood. Toen werden de huizen van alles wat waarde had beroofd, en de geheele stad in brand gestoken en tot asch verteerd. Middelerwijl maakte zich Roger, die zich in Carcassone, dat veel beter dan Beziers versterkt was, had opgesloten, gereed om die stad tegen de aanvallen der kruisvaarders te verdedigen. Door verraad echter viel Roger in handen van den legaat, die hem in de gevangenis wierp, waar hij spoedig stierf, niet zonder sterk vermoeden van vergeven te zijn. Zoodra de inwoners van Carcassone de gevangenneming van den graaf vernamen, verloren zij den moed; en hoewel zij geheel en al ingesloten waren, slaagden zij er in gezamenlijk door een onderaardschen gang uit de stad te vlugten, en zich over verschillende deelen van het omliggende land te verstrooijen. Toen de kruisvaarders den volgenden dag de stad binnenkwamen, waren zij verbaasd haar geheel verlaten en eenzaam te vinden. Eerst dachten zij, dat er eene krijgslist in het spel was om hen in eene hinderlaag te lokken, doch bevindende, dat de stad in werkelijkheid zonder inwoners was, riepen zij met vreugde uit: „De Albigenzen zijn gevloden!"

Zoo vielen de twee voornaamste vestingen der Albigenzen, Beziers en Carcassone, in de magt des vijands. Het bestuur over het genomen grondgebied werd achtervolgens verscheidenen edelen aangeboden, maar deze weigerden. Ten laatste nam Simon de Montfort het bewind, ten behoeve der kerk en tot uitroeijing der ketterij, op zich. In het jaar 1210 liet Montfort den graaf Raymond nogmaals in den ban doen, en de ongelukkige vorst, sidderende onder de pauselijke banbliksems, verkeerde in groote droefenis. De oorlog woedde intusschen met onverminderde hevigheid voort, maar Raymond was er afkeerig van eenig aandeel te nemen in de vervolging zijner onderdanen en vrienden. En toch bleef hij strikt getrouw aan de gebruiken der Roomsche kerk, zoodat hij langen tijd, terwijl de banvloek op hem rustte, aan de deuren der kerken, die hij niet durfde binnentreden, zijne gebeden uitstortte. Ten laatste overleed, op den 10den November, deze ongelukkige graaf plotseling in een toren van het paleis van Carcassone, terwijl hij nog in den kerkban was. Algemeen verspreidde zich het gerucht, dat hij door vergif was omgebragt, en Innocentius III. verklaarde zelf, dat de graaf een geweldadigen dood gestorven was.

Simon de Montfort was nu het leenroerig opperhoofd van de twee versterkte steden geworden. Door de voorwaarde, waarop hij in het leenbezit gekomen was, was hij verpligt de ketters uit te roeijen. Daarom zette hij den veldtogt voort en nam verscheidene steden in, hoewel niet zonder aanmerkelijk verlies. Het grootste gedeelte van Albigeois, dat de voornaamste zetel van de schadelijke leerstellingen was, was in het bezit van den graaf van Foix, wiens naam ook Raymond Roger was. Deze weerstond den voortgang der kruisvaarders onder Montfort met veel dapperheid en bekwaamheid, doch was ten laatste, na verscheidene kasteelen verloren te hebben, genoodzaakt zich te onderwerpen. De oorlog werd door Montfort met de grootste wreedheid gevoerd. Het kasteel van Lauragais en Menerbois aanvallende, liet hij de inwoners, die in zijne handen vielen, aan galgen ophangen. Na eene andere stad met goed gevolg aangevallen te hebben, koos hij meer dan honderd inwoners uit, wier oogen hij uitstak, en wier neuzen hij afsneed. In den loop van dezen veldtogt viel hij het kasteel van de stad Menerbes aan, dat op eene steile rots, omgeven van afgronden, gelegen was. Deze plaats werd voor de sterkste in het zuiden van Frankrijk gehouden, en haar bezitter, Guiard, was om zijne dapperheid bekend. In het begin van Junij 1210 sloegen de kruisvaarders het beleg om de stad, en na eene dappere verdediging van bijna zeven weken waren de inwoners uit gebrek aan water genoodzaakt te capituleren. De kruisvaarders namen op den 22sten Julij bezit van het kasteel; zij traden het binnen onder het zingen van Te Deum, terwijl het crucifix en de standaard van Montfort vooruitgedragen werden. De Albigenzen waren middelerwijl bijeengekomen, de mannen en vrouwen in afzonderlijke gedeelten, en bereidden zich

op de knieën neêrgezegen, met een aan het noodlot onderworpen hart, door het gebed tot het ergste voor, dat hun kon overkomen. De abt van Vaux-Cernay begon hun de leerstellingen van de onfeilbaarheid van den paus te prediken, maar als met ééne stem vielen zij hem in de rede, uitroepende: „Wij willen niets van uw geloof weten, wij hebben de Kerk van Rome afgezworen, uw arbeid is vergeefsch, want noch dood noch leven zal ons de gevoelens, die wij omhelsd hebben, doen verzaken." Toen ging de abt naar het vertrek, waar de vrouwen vergaderd waren; hij vond ze even vast beraden. Montfort bezocht ook de mannen en vrouwen, maar werd even als de monnik ontvangen. Vooraf had hij een zeer grooten stapel droog hout laten oprigten. „Bekeert u tot het Catholieke geloof," zeide hij, „of bestijgt dezen brandstapel." Niet één van de aanwezige Albigenzen wankelde voor een oogenblik. Het vuur werd aangestoken, en de brandstapel was spoedig ééne massa van vlammen. De onverschrokken aanhangers der waarheid bevalen hunne zielen in de handen van Jezus, en wierpen zich, ten getale van meer dan honderd veertig, vrijwilllg in de vlammen.

De volgende plaats, die de kruisvaarders aanvielen, was een sterk kasteel Termes geheeten. Deszelfs garnizoen hield het vier maanden uit, doch ten laatste werden de Albigenzen, ten gevolge van droogte en ziekte, ook hier overwonnen. Toen zij des nachts trachtten te ontsnappen, werden vele van hen ontdekt, vervolgd en ter dood gebragt. Eenige werden gevangen genomen en, op bevel van den wreeden Montfort, levend verbrand. Raymond de Termes, de bevelhebber der vesting, werd in een kerker geworpen, waar hij vele jaren achtereen eene ellendige gevangenschap verduurde. Deze menigvuldige overwinningen van den kant der kruisvaarders waren zeer ontmoedigend voor de Albigenzen, die uit hunne vlakten werden verdreven, en zich genoodzaakt zagen eene schuilplaats te zoeken in bosschen en op bergen. Vele van hen werden ontdekt en ter dood gebragt door het zwaard, en niet weinige werden aan de vlammen ten prijs gegeven.

Montfort, niet tevreden met het gebied, dat hij reeds verkregen had, sloeg nu het oog op het graafschap Toulouse, dat hij hoopte bij zijne tegenwoordige bezittingen te voegen, om zich aldus op gelijke hoogte met souvereine vorsten te plaatsen. Daarom begon hij in 1211 een nieuwen veldtogt, en sloeg het beleg om het kasteel Cabaret, dat spoedig genomen werd. Andere kasteelen gaven zich achtervolgens over. De kruisvaarders zetten hunnen togt voort, totdat zij Lavaur bereikten, eene zeer sterke plaats ongeveer vijf mijlen van Toulouse. Na een zwaar beleg gelukte het hun de stad in te nemen. Tachtig ridders, onder welke Aimery, heer van Montreal, werden uit het kasteel gesleept en veroordeeld om opgehangen te worden. Maar zoodra Aimery, de zwaarste van hen, opgehangen was, viel de galg. Om uitstel te verhinderen liet Montfort de overige onmiddellijk vermoorden. De vrouwe van het kasteel werd in eene put geworpen, die daarop met steenen werd gevuld. Daarna werden al de ketters, die in de plaats gevonden konden worden, vereenigd en verbrand, te midden van de vrolijke juichtoonen der kruisvaarders. De geschiedschrijver Petrus Vallensis, een monnik, sprekende over de wreede kwellingen, waaraan de Albigenzen onderworpen werden, beschrijft de gevoelens van de meêdoogenlooze kruisvaarders bij het zien van dergelijke schouwspelen, als zijnde die van grenzelooze vreugde.

Montfort, opgeblazen door de overwinningen, die zijn togt overal gekenmerkt hadden, naderde de stad Toulouse, vol vertrouwen, dat zij zich, als zoovele andere plaatsen, in zijne handen zou overgeven. De graaf van Toulouse, die een verbond had aangegaan met verscheidene graven van Frankrijk, welke van ketterij verdacht waren, besloot echter een krachtigen weêrstand te bieden, en ten laatste zag zich Monfort, na vele ongelukkige pogingen om de stad te nemen, genoodzaakt het beleg op te breken. De staat van zaken was nu geheel en al veranderd. Raymond werd, in plaats van verdedigender wijze te handelen, de krachtige aanvaller; en alvorens er weinige maanden verloopen waren, had hij de steden, die de kruisvaarders overweldigd hadden, hernomen, en was hij wederom bezitter van het grootste gedeelte van Albigeois. De Montfort was daarentegen zoodanig in magt en invloed afgenomen, dat hij naauwelijks in staat was zich te verdedigen, niettegenstaande de versterkingen, die hij, op aanhitsing der priesters, dag aan dag ontving. Binnen korten tijd herwon echter Montfort het overwigt, dat hij voor een tijd verloren had, en de Albigenzen, uit het open veld verdreven, waren genoodzaakt in de steden Toulouse en Montauban de wijk te nemen. Raymond, zijne eigene zwakheid gevoelende, zocht de ondersteuning van zijn vriend Don Pedro, koning van Arragon, van wien hij veel verwachten kon, daar hij en zijn zoon twee zusters van dien vorst getrouwd hadden. Don Pedro verloor geen tijd om zich ten behoeve van Raymond tot den paus te wenden, en Innocentius III., ongenegen om eene aanvraag van een monarch, die de voornaamste steun van

het Christendom in Spanje was, af te slaan, nam eene geheel andere staatkunde aan. Hij vaardigde het bevel uit, dat de legaat Arnold en Simon de Montfort voortaan zouden ophouden oorlog te voeren tegen de Albigenzen. Raymond werd nu voor een waar zoon der kerk verklaard, en onder de magtige bescherming van den paus genomen. Maar deze gunstige beschikking van den Heiligen Vader was slechts tijdelijk. Binnen weinige maanden, 21 Maart 1213, herriep hij elke inwilliging, die hij ten behoeve van Raymond van Toulouse gedaan had, en deed hem weder in den ban. De oorlog werd natuurlijk met grootere woede dan ooit hervat; de koning van Arragon zond Spaansche troepen over de Pyreneën, ten einde zijn schoonbroeder te helpen in het verdrijven van Montfort en dus den paus te dwingen, om tot gunstige voorwaarden zijne toestemming te geven. Toen Don Pedro het tooneel des oorlogs bereikt had, sloeg hij met een groot leger het beleg om de stad Muret, ongeveer negen mijl van Toulouse gelegen; doch de Montfort behaalde met veel minder magt eene volkomene overwinning over Don Pedro, die, na tot het laatste toe dapper wederstand geboden te hebben, omsingeld en gedood werd, terwijl het leger van Raymond op de vlugt werd geslagen.

De zaak der Albigenzen was ten gevolge van den slag van Muret hopeloos geworden. Raymond werd van zijn gebied beroofd, dat aan zijn vijand de Montfort gegeven werd; de ketters waren tot een klein getal teruggebragt, dat zich in schuilhoeken zocht te verbergen. Daardoor was het bloedige oorlogvoeren, waardoor de moedige opstandelingen tegen Rome's gezag nagenoeg uitgeroeid waren, voor een tijd ten einde gebragt. In 1215 werd echter weder eene poging gedaan, om den kruistogt tegen de ongelukkige Albigenzen te doen herleven. Lodewijk, de zoon van Filips August, koning van Frankrijk, voerde een groot leger in Languedoc, ten einde roem in te oogsten door zijn ijver in de uitroeijing der ketters. De veldtogt liep echter zeer schandelijk af. Hij ontmoette niet den geringsten tegenstand, maar de vreedzame bewoners werden door de meêdoogenlooze soldaten uitgeplunderd. De overwinnaars begonnen nu onder elkander te twisten. Arnold, de legaat, had het rijke aartsbisdom Narbonne in bezit genomen, waaraan, zooals hij voorwendde, de regten van wereldlijke opperheerschappij verbonden waren; doch Simon de Monfort, die den titel van hertog van Narbonne aannam, was er over verontwaardigd, dat een priester aanspraak zou maken op dat wereldlijk gezag, dat hij trotsch verzekerde hem toe te komen. Een heete strijd volgde. De inwoners van Narbonne begunstigden den aartsbisschop, en de Montfort, die hen daarom voor ketters uitmaakte, nam gewapenderhand de stad in bezit. Arnold, gebruik makende van zijn geestelijk gezag, legde al de kerken der stad onder het interdict, zoo lang zijn mededinger daar bleef, maar Simon stoorde zich niet aan het vonnis.

De staat van zaken was nu zoodanig, dat Raymond VI. zich aangemoedigd gevoelde om nogmaals in het veld te verschijnen, ten einde, zoo mogelijk, de bezittingen, die hem ontrukt waren, terug te winnen. De geest van tweedragt, die de wapenen der overwinnaars tegen elkander had doen keeren, en het decreet van het Lateraansche concilie in 1215, dat het verder prediken van den kruistogt verboden had, maakten het des te waarschijnlijker, dat een oorlog in de tegenwoordige omstandigheden, zoo hij krachtig gevoerd werd, de fortuin weder ten gunste van de onderdrukte bewoners van Languedoc kon doen keeren. Door zulk eene hoop aangemoedigd besloot Raymond VII., zoon van den graaf van Toulouse, een leger op de been te brengen en eene heldhaftige poging te wagen, om de overwonnen staten van zijn vader weder te bemagtigen. Toen hij daarom tegen Beaucaire optrok, werden de poorten onmiddellijk voor hem geopend, en zelfs het kasteel, dat door een Fransch garnizoen verdedigd werd, gaf zich aan hem over. En terwijl de zoon aldus aan den eenen kant der provincie overwinnend was, rukte de vader, die in Catalonië en Aragon troepen aangeworven had, haar aan den anderen kant binnen, en trok naar Toulouse, dat gereed was om hem te ontvangen. De Montfort werd nu door twee tegenstanders te gelijk aangevallen, maar na een verdrag met den jongen Raymond gesloten te hebben, haastte hij zich om zijne nieuwe hoofdstad te verdedigen. Raymond VI., gevoelende, dat hij niet in staat was om de Montfort in het open veld te ontmoeten, trok naar de bergen. De inwoners van Toulouse waren nu overgelaten aan de genade van den wreeden overwinnaar, en daar zij door Fouquet, hun eigen bisschop, die slechts naar slagting en bloedvergieten onder de ketters haakte, verraden werden, kwamen vele van hen door honger of het zwaard om, terwijl de overige genoodzaakt waren een zwaar losgeld te betalen, om zich zelve van moord, en hunne stad van de vlammen te vrijwaren. Zelfs eene handelwijze als deze doofde de gehechtheid der inwoners van Toulouse aan de zaak, die zij omhelsd hadden, niet uit, en in September van het volgende jaar, toen de Montfort den oorlog in Valentinois voerde, trad Raymond VI.

zijne hoofdstad binnen, en werd er met open armen ontvangen. Verrukt over de geestdrift zijner toegenegen onderdanen viel hij Guy de Montfort, broeder van Simon, aan en behaalde eene overwinning op hem. Simon, vernemende wat er gebeurd was, keerde in aller ijl naar Languedoc terug, en zich met zijn broeder Guy vereenigd hebbende, besloot hij Toulouse stormenderhand in te nemen. Raymond, geholpen door de ridders en graven uit den omtrek, die zich onder zijne vanen geschaard hadden, verdedigde de stad dapper. De Montfort's broeder en neef vielen gevaarlijk gewond, en hij zelf, de poging hopeloos vindende, trok met zijne legermagt terug. Na verloop van eenige weken hernieuwde hij den aanval, en verdeelde daarbij zijne troepen zoodanig, dat hij de stad aan de beide kanten der rivier te gelijk aanviel. Maar terwijl hij daarmede bezig was, overviel hem de graaf de Foix, die hem terugdreef en tot aan Muret vervolgde, waar hij bijna in de Garonne was verdronken. Het beleg werd negen maanden lang voortgezet, gedurende welken tijd de inwoners van Toulouse zich met onverschrokken dapperheid tegen den vijand verdedigden. In een ongelukkig oogenblik, toen de Monfort voor een houten toren stond, dien hij op den vijand genomen had, werd hij door een groot rotsblok, dat van de stadsmuur was losgemaakt, ter aarde geworpen en gedood. Naauwelijks was de overweldiger gevallen, of een vreugdekreet werd uit de stad gehoord; de Albigenzen rukten de poorten uit, wierpen de belegeraars terug, en namen of vernielden hunne tenten en bagaadje. Te vergeefs beproefde Amaury de Montfort, Simons zoon, het overblijfsel van het leger te verzamelen en naar de stad terug te voeren. De dood huns aanvoerders had hun den moed benomen, en na eene maand lang herhaalde pogingen in het werk gesteld te hebben, waarin zij volkomen ongelukkig waren, werd het beleg op den 25sten Julij geheel en al opgegeven, en het leger der belegeraars trok in berooiden staat naar Carcassone.

De dood van Simon de Montfort leidde, in plaats van gunstig te zijn voor de zaak der Albigenzen, tot nog grooter rampen dan die, waaraan zij tot nog toe blootgesteld waren geweest. Raymond VI. gaf het bestuur aan zijn zoon Raymond VII. over, die van een meer krachtigen en stoutmoedigen aard was; doch Amaury de Monfort, Simons opvolger, was niet alleen een verklaard vijand van de ketters, maar werd ook door de magt van Frankrijk, met Lodewijk den Dauphin aan het hoofd, krachtig bijgestaan. De Fransche prins was zeer verlangend om tegen de Albigenzen ten kruistogt op te trekken, en verkreeg door tusschenkomst van paus Honorius III., den opvolger van Innocentius III., het twintigste gedeelte van het inkomen der geestelijken van Frankrijk, als subsidie ter bestrijding der oorlogskosten. De dauphin, vereenigd met Amaury, trok daarop tegen Raymond Roger, graaf van Foix, die de standvastige vriend der vervolgde Albigenzen geweest was, te velde. Raymond VII. trok op om zijn bondgenoot te ondersteunen, en behaalde te Basiège eene luisterrijke overwinning op Amaury's veldheeren. Lodewijk en Amaury hadden middelerwijl het beleg geslagen om Marmande, en met zulk een goed gevolg, dat de stad verpligt was te capituleren. Het garnizoen bood aan de plaats over te geven, op voorwaarde dat het haar met de bagaadje mogt verlaten, doch Lodewijk beloofde alleen lijfsbehoud. De soldaten namen deze harde voorwaarde aan, en gingen naar de tent van den dauphin, die hun, tegen de ernstige vermaningen van den bisschop van Saintes, toestond ongedeerd te vertrekken. Terwijl deze overgave plaats had, trok Amaury de Montfort de stad binnen, en vermoordde vijf duizend mannen, vrouwen en kinderen.

De kruisvaarders, opgeblazen door hunne overwinning, trokken wederom naar Toulouse. De kardinaallegaat had verklaard, dat niet één, hetzij man, vrouw of kind, aan de slagting zou ontkomen, en dat niet één steen op den anderen zou blijven. Raymond VII. voerde het bevel in de stad, en werd ondersteund door een duizendtal ridders met hunne gewapende dienaren. Het beleg begon op den 16den Junij 1219. Aan beide kanten werd met veel beleid en kracht te werk gegaan, maar de belegeraars werden op alle punten teruggeslagen, en ten laatste gaf Lodewijk het beleg op en trok overhaast terug. Raymond VII., door deze overwinning aangemoedigd, viel de eene sterkte na de andere aan, totdat in Maart 1221 aan Amaury van al de veroveringen zijns vaders niets meer overbleef dan de stad Carcassone. Ook die plaats werd nu herhaaldelijk aangevallen en tot het uiterste gedreven, en de overweldiger was eindelijk op den 14den Januarij 1224 genoodzaakt zich te onderwerpen. Van al het grondgebied, dat hij en zijn vader onregtmatig bezeten hadden, beroofd, plaatste hij zich onder de bescherming van zijn bondgenoot, nu Lodewijk VII. koning van Frankrijk, aan wien hij al de regten overdroeg, die zijn huis door de kruistogten verkregen had, terwijl Trevencal, zoon van den overleden Raymond Roger, door de graven van

Toulouse en Foix weder in het bezit gesteld werd van alles, wat zijnen vader onregtvaardig ontnomen was.

Lodewijk, die nu in naam regt had gekregen op het grondgebied van Albigeois, besloot zijne regering door de vernietiging der ketters te kenmerken. Te dien einde vroeg hij om de pauselijke sanctie, die gereedelijk verleend werd, en een nieuwe heilige oorlog begon. Naauwelijks had echter de paus zijne toestemming gegeven, of hij zag zich genoodzaakt die te herroepen, ten gevolge van de vertoogen van Frederik II., die een kruistogt tegen het Heilige Land wenschte te ondernemen. Lodewijk was zeer teleurgesteld door de herroeping der pauselijke sanctie, doch er bleef niets over dan onderwerping aan den wil van den Heiligen Stoel. De togt naar het Heilige Land, dien Frederik beraamd had, werd echter om de eene of andere reden uitgesteld. Middelerwijl wendde zich Raymond VII. tot het pauselijke hof, om vrede met de kerk te sluiten. De paus verschoof van tijd tot tijd het antwoorden op zijne aanvraag, en toen er zich eene gunstige gelegenheid aanbood, kreeg Raymond berigt, dat de eenige voorwaarde, waarop de vrede toegestaan kon worden, was, dat hij voor altijd voor zich en zijne erfgenamen afstand van zijne erfenis zou doen. Het was niet waarschijnlijk, dat zulk een voorslag aangenomen zou worden. Van zijne weigering werd derhalve partij getrokken om vijandelijkheden tegen Albigeois te beginnen. Een kruistogt ter onderdrukking der ketterij werd wederom gepredikt; groote subsidiën werden Lodewijk wederom uit de geestelijke inkomsten aangewezen, ten einde hem in staat te stellen den oorlog te voeren, en op den 30sten Januarij 1226 werden Raymond VII. van Toulouse en al zijne aanhangers plegtig in den ban gedaan. De afkondiging van zulk een vonnis was het teeken tot het begin van een nieuwen heiligen oorlog.

De Albigenzen waren in dit moeijelijke tijdperk in een zeer hulpeloozen toestand. De koningen van Arragon en Engeland, van wie zij anders bijstand hadden kunnen verwachten, waren zelve bevreesd voor het misnoegen van den Roomschen stoel. Het was daarom waarschijnlijk, dat Raymond alleen zou staan, terwijl zijne vijanden talrijk, magtig en vereenigd waren. Lodewijk ontmoette bij het begin zijner onderneming bijna geen tegenstand. Kleine en groote steden en kasteelen boden onderwerping zonder voorwaarde aan. Toen trok hij met zijn magtig leger naar Avignon, dat hij drie maanden belegerde, gedurende welke twintig duizend zijner soldaten, naar men zegt, door de pest, die onder hen was uitgebroken, en het zwaard vielen. Na eene dappere verdediging capituleerde de stad op den 12den September, doch op voorwaarde, dat alleen de legaat en de voornaamste aanvoerders der kruisvaarders binnen de muren toegelaten zouden worden. De vijand, handelende volgens het bekende en in de Kerk van Rome algemeen aangenomen beginsel, dat men met ketters zijn woord niet behoeft te houden, nam echter de poorten in bezit, joeg de Fransche en Vlaamsche soldaten van het garnizoen over de kling, brak een gedeelte der muren en borstweringen af, en legde den inwoners eene zware geldboete op. Lodewijk vervolgde, na Avignon verlaten te hebben, zijn zegevierenden togt en voerde, waarheen hij ook ging, verwoesting, moord en vernietiging met zich. De pest had de gelederen zijns legers gedund, en toen hij naar Auvergne terugtrok, waren de wegen bezaaid met dooden en stervenden. Te Montpensier aangekomen werd hij zelf door de ziekte aangetast, en viel als slagtoffer er van op den 3den November 1226.

Bij den dood van Lodewijk VIII. volgde zijn zoon, die nog slechts een kind was, hem op den troon van Frankrijk op, en de teugels van het bewind kwamen middelerwijl in handen van Blanche, de moeder van den jeugdigen vorst. Onder haar bestuur werd de oorlog tegen de Albigenzen voortgezet, hoewel in den loop van eene hardnekkige vervolging van vijftien jaar de ketters nagenoeg volkomen uitgeroeid waren. In het begin van het jaar 1228 was Raymond van Toulouse bijna in elk gevecht, dat hij den vijand leverde, gelukkig. De roem dezer overwinningen werd echter zeer bezoedeld door de wreedheid, waarmede hij de overwonnenen, die in zijne handen vielen, behandelde. De zaken naderden nu een crisis. De kruisvaarders trokken naar Toulouse, en ziende, dat het beleg waarschijnlijk, zooals bij vroegere gelegenheden, lang en moeijelijk zou zijn, namen zij hunne toevlugt tot een plan, dat door Fouquet, den bisschop der plaats, aangegeven was, en waardoor de eindelijke overgave zeker zou zijn. Al de wijngaarden, het koren en de vruchtboomen werden vernield, al de huizen tot op mijlen afstands om de stad verbrand, en na verloop van drie maanden waren de inwoners der stad zoo ontmoedigd, en was de kracht van Raymond, hun aanvoerder, zoodanig gebroken, dat de vrede afgesmeekt en op de meest vernederende voorwaarden verkregen werd. Een traktaat, dat voor goed een einde maakte aan den oorlog, werd op den 22sten April 1229 te Parijs geteekend. De graven van Toulouse legden hun gezag neder, en de zuidelijke

provinciën van Frankrijk kwamen in de handen des vijands. Het grootste gedeelte der Albigenzen was reeds door vervolging en de verwoestingen van den oorlog uitgeroeid, en de weinige, die nog overig bleven, vloden naar Piemont, Oostenrijk, Bohemen, Engeland en andere landen.

De pauselijke magt, die nu geslaagd was in het uitroeijen van de Albigenzische ketterij in de provinciën, waar zij meer dan drie eeuwen geheerscht had, nam onmiddellijk maatregelen om te verhinderen, dat zij ooit weder in dat gedeelte het hoofd opstak. De inquisitie werd er in November 1229 voor goed gevestigd. De bisschoppen moesten een priester en twee of drie leeken afvaardigen, die verpligt waren te zweren, dat zij alle ketters en hunne begunstigers zouden opzoeken. De bijbel werd door de inquisitie als de voornaamste bron van ketterij beschouwd, en om te verhinderen, dat het volk dien las, vaardigde het concilie van Toulouse het volgende decreet uit: „Wij verbieden de boeken van het Oude en Nieuwe Testament aan de leeken, tenzij zij misschien het Psalmboek of een Brevier voor hunne godsdienstoefening mogten wenschen, of het Boek met de gebeden tot de Maagd om daaruit te bidden; doch wij verbieden uitdrukkelijk, dat zij de andere gedeelten van den bijbel in hunne moedertaal mogen hebben."

De Albigenzen, die zich zoo lang de gezworen vijanden van de wederregtelijke tirannij der pausen betoond hadden, zijn door Roomsche schrijvers als ketters van de ergste soort gebrandmerkt, die gevoelens aankleefden, welke niet alleen verschilden van die der kerk, maar ook onbestaanbaar waren met gezonde zedeleer en maatschappelijke orde. Zij zijn in eene bijna ongeloofelijke mate verkeerd voorgesteld; zij zijn gelijk gesteld met de oude Manichæërs, beschuldigd van het Oude Testament te verwerpen en de Goddelijkheid van den Verlosser te loochenen. De grootste hunner misdaden, en die, welke hun meer dan iets anders de beschuldiging van ketterij op den hals haalde, was echter, dat zij de Kerk van Rome *een hol van dieren, de moeder der hoeren, de hoer van Babylon* genoemd hadden, en dat zij zeiden, dat deze namen in hunne volle beteekenis op het pauselijke stelsel van toepassing waren. Dit was in werkelijkheid hunne onvergeeflijke misdaad. Maar na het onderzoeken van de getuigen, die als bewijzen zijn aangevoerd der aanklagt van valsche of zedelooze leerstellingen te onderwijzen, welke tegen hen gedaan is, aarzelen wij niet al zulke beschuldigingen voor geheel en al zonder grond te verklaren. Het schijnt, dat de Albigenzen nagenoeg dezelfde leeringen waren toegedaan als secten van een veel vroeger tijdperk, die luide klagten aanhieven tegen de verkeerdheden in leer en gebruiken, welke in de kerk geslopen waren. Wij wijzen slechts op de Cathari, de Petrobruzianen en de Waldenzen, die allen de groote leerstellingen des bijbels in hare oorspronkelijke zuiverheid hielden. Het getuigenis van Evervinus, een ijverig aanhanger der Roomsche kerk, in een brief aan den beroemden Bernard, abt van Clairvaux, in het begin der tweede eeuw, is alleen voldoende om de lasteringen te weêrleggen, welke in de Roomsche werken zoo mildelijk tegen de Albigenzen zijn verspreid. „Er zijn onlangs," zegt hij, „nabij Keulen eenige ketters onder ons ontdekt, van welke eenige, na verzoening, weder in den boezem der kerk zijn teruggekeerd. Een onder hen, die een bisschop was, en zijne medgezellen weêrstonden ons openlijk in de vergadering van geestelijken en leeken, waarbij de aartsbisschop en vele edelen tegenwoordig waren, en schraagden hunne ketterij met de woorden van Christus en zijne Apostelen. Maar bevindende, dat zij geen indruk maakten, verlangden zij, dat er een dag zou bepaald worden, waarop zij mannen konden medebrengen, die ervaren waren in hun geloof, en zij beloofden tot de kerk terug te keeren, zoo hunne leeraren niet in staat waren hunne tegenpartij te beantwoorden; maar anders zouden zij eerder sterven dan van hun oordeel afwijken. Toen na deze verklaring hun aanbevolen werd berouw te betoonen, waarvoor hun drie dagen werden toegestaan, werden zij door het volk in zijne overmaat van ijver gegrepen en aan de vlammen ten prooi gegeven! En wat het meest verbazing wekt, zij gingen naar den brandstapel en verduurden de kwellingen niet alleen met geduld, maar zelfs met vreugde. Ware ik in dit geval, o Heilige Vader, bij u, dan zoude ik u wel willen vragen, hoe deze leden van Satan in hunne ketterij konden volharden, met zulk eene standvastigheid en zooveel moed, als zelden onder de meest getrouwen aan het geloof van Christus te vinden is?" Hij gaat vervolgens voort: „Hunne ketterij is deze: zij zeggen, dat de kerk (van Christus) alleen onder hen bestaat, omdat zij alleen de wegen van Christus betreden en de Apostelen navolgen, daar zij geene wereldsche winsten zoeken, geen eigendom hebben, maar naar het voorbeeld van Christus handelen, die zelf arm was en zijnen discipelen niet toestond iets te bezitten. Maar gij, zeggen zij tot ons, voegt huis aan huis en veld aan veld; gij zoekt de dingen dezer wereld, zelfs uwe monniken en kloosterlijk zamenlevende geestelijken bezitten ze. Zij zeggen, dat zij

als de armen van de kudde van Christus zijn, die geene vaste woonplaats hebben; die van de eene stad naar de andere vlugten als schapen te midden van wolven, en vervolging verduren met de Apostelen en martelaren; *en zij zijn streng in hunne levenswijze — matig, arbeidzaam, vroom en heilig;* zij zoeken alleen, wat noodig is voor hun ligchamelijk bestaan, en leven als menschen, die niet van deze wereld zijn. Maar gij, zeggen zij, minnaars der wereld, hebt vrede met de wereld, omdat gij in dezelve zijt. Valsche Apostelen, die het woord Gods bederven en hunne eigene grootheid zoeken, hebben u en uwe voorvaderen misleid. Daarentegen zijn wij en onze vaderen, die in de Apostolische leer geboren en opgevoed zijn, in de genade van Christus gebleven, en zullen wij daarin blijven tot aan het einde. „Aan hunne vruchten zult gij ze kennen", zegt Christus; en onze vruchten zijn, te wandelen in de voetstappen van Christus. Zij zeggen, dat de Apostolische waardigheid bedorven is, omdat zij zich in wereldsche zaken gemengd heeft, terwijl zij op den stoel van den heiligen Petrus zit. Zij houden zich niet aan den kinderdoop, en voeren deze woorden uit het evangelie tot bewijs aan: „Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden." Zij stellen geen vertrouwen in de tusschenkomst van heiligen; en alles wat in de kerk in acht genomen wordt, en niet door Christus zelven of zijne Apostelen vastgesteld is, noemen zij bijgeloovigheden. Zij nemen volstrekt geen vagevuur na den dood aan, maar beweren, dat de ziel des menschen, zoodra zij uit het ligchaam vertrekt, de rust of de straf ondergaat, en zij bewijzen het uit de woorden van Salomo: „Als de boom naar het zuiden, of als hij naar het noorden valt, in de plaats, waar de boom valt, daar zal hij wezen;" waardoor zij al de gebeden en offeringen der geloovigen voor de dooden van nul en geener waarde maken.

„Daarom smeeken wij u, Heilige Vader, uwe zorg en waakzaamheid tegen deze menigvuldige verkeerdheden te gebruiken, en dat het u moge behagen uwe pen tegen deze wilde dieren der wegen te rigten en niet te denken, dat het voldoende is ons te antwoorden, dat de toren van David, waarheen wij kunnen gaan om eene schuilplaats te zoeken, behoorlijk met bolwerken versterkt is; dat duizend schilden aan zijne muren hangen, allen schilden van magtige mannen. Want wij wenschen, Vader, om der wille van ons, eenvoudigen en die traag van begrip zijn, dat het u moge behagen, door uwe zorg al die wapenen op ééne plaats te verzamelen, opdat zij des te gereeder mogen gevonden worden, en krachtiger mogen zijn om deze monsters te weêrstaan. Ik moet u ook berigten, dat diegenen hunner, welke tot onze kerk teruggekeerd zijn, ons zeggen, dat er velen van hunne vroegere overtuiging bijna overal verspreid zijn, en dat zich onder hen vele onzer geestelijken en monniken bevinden. En wat hun, die verbrand werden, aangaat, zij zeiden ons, toen zij zich verdedigden, dat deze ketterij van den tijd der martelaren af verborgen was gehouden, en dat zij in Griekenland en andere landen bestaan had."

Wat het zedelijk karakter der Albigenzen aangaat, erkent Bernard openhartig, hoewel hij het tot zijn pligt rekende hen te bestrijden, daar zij vijanden van den paus waren: „Als gij hun naar hun geloof vraagt, kan niets meer Christelijk zijn; als gij hun gesprek nagaat, kan niets meer onlaakbaar zijn, en wat zij zeggen, dat toonen zij ook door hunne daden. Gij kunt iemand ten teeken van zijn geloof de kerk zien bezoeken, de priesters eeren, zijne gaven offeren, zijne zonden belijden en het sacrament ontvangen? Wat is meer aan een Christen gelijk? Wat leven en handelingen aangaat, hij misleidt niemand, bedriegt niemand, doet niemand geweld aan. Hij vast veel en eet het brood der luiheid niet, maar werkt met zijne handen voor zijn bestaan."

Zulk eene getuigenis van tijdgenooten, die zelve bekend waren met de mannen over welke zij spreken, en van wie men, daar zij ijverige Roomschgezinden waren, niet verwachten kan, dat zij bijzonder ten gunste der ketters gestemd waren, verschaft ons een onbetwistbaar bewijs voor de zuiverheid van leer en zeden, die zij in de eeuw en in het land, waarin zij leefden, bewaarden. „In hun leven," zegt Claude, aartsbisschop van Turijn, „zijn zij volmaakt, onberispelijk en zonder verwijt onder de menschen, daar zij zich met al hunne kracht aan de dienst van God overgeven." Dit zijn de woorden van iemand, die, met al zijne bewondering van hun karakter, niettemin mede hielp om hen tot den dood toe te vervolgen en na te jagen, omdat zij wederstand boden aan Rome. Zie Cathari, Paulicianen, Waldenzen.

ALBORAC, de naam van het witte paard, waarop Mohamed op zijne reis van Mekka naar Jeruzalem reed. In het twaalfde jaar van zijne zending, zooals de profeet ons in den koran berigt, deed hij deze reis, en werd hij in één nacht uit Jeruzalem naar de hoogste hemelen gevoerd. Hij was van den engel Gabriël vergezeld, die den toom van Alborac, waarop hij gezeten was, vasthield. De Arabische schrijvers zijn het onderling niet eens of Mohamed deze reis ligchamelijk of geestelijk volbragt. Het paard Alborac wordt door de

Mohamedaansche geleerden in groote eer gehouden: eenige hunner leeren, dat Abraham, Ismaël en vele profeten gebruik van dit paard maakten, en dat het, van den tijd van Christus tot dien van Mohamed niet gebruikt zijnde, weêrspannig geworden was en niemand wilde toestaan het te bestijgen, tenzij Gabriël achter den ruiter zat. Andere leeren daarentegen, dat Mohamed alleen het voorregt had dit paard het eerst te temmen, en dat hij van voornemen is het bij de algemeene opstanding weder te bestijgen. Zie MOHAMED.

ALBUNEA, eene waarzeggende nimf of sibylle die in de nabijheid van Tibur werd aangebeden, waar een boschje met een put en een tempel aan haar was gewijd. Lactantius is klaarblijkelijk van gevoelen, dat zij dezelfde is als de tiende Sibylle. Hare godspraken werden in het Kapitool nedergelegd. Een kleine vierkante tempel, aan Albunea gewijd, bestaat nog te Tivoli. Zie SIBYLLEN.

ALBUS, een naam door Sidonius Apollinaris aan den catalogus of rol gegeven, waarop in den eersten tijd van het bestaan der Christelijke kerk de namen van alle geestelijken werden geschreven. Zie CANON, CANONICI.

ALDEBARAN, eene ster van de eerste grootte in het regteroog van den Stier. Hij was een van de hemelligchamen, die hunne aanbidders onder de oude Arabieren hadden. Een tempel was voor hem opgerigt.

ALDUS of ALDEMIUS, de groote god van Gaza bij de oude Philistijnen. Het woord beteekent een god van eindeloozen tijd.

ALEA, een bijnaam van Athena, waaronder zij te Alea, Mantineia en Tegea aangebeden werd. De tempel in laatstgenoemde plaats werd dikwijls gebruikt als toevlugtsoord of schuilplaats. De priesteres was altijd een jong meisje, dat deze waardigheid slechts behield, totdat zij tot jaren van rijpheid gekomen was.

ALECTRYOMANTIE, (Gr. *alektryon*, een haan, en *manteia*, wigchelarij), eene soort van waarzeggerij door middel van een haan, welke onder de oude Grieken in gebruik was. De wijze, waarop zij geschiedde, was de volgende: — De vier en twintig letters van het Grieksche alphabet in het stof geschreven zijnde, werd een korrel tarwe of garst op elke dezer gelegd, en een haan, op magische wijze opgevoed, er onder losgelaten. Door de letters van welke de haan de korrels pikte achter elkander te plaatsen, werd het geheim, waarnaar men zocht, ontdekt. Om aan deze handelwijze een meer geheimzinnig en magisch voorkomen te geven, werden de letters zorgvuldig in een cirkel gerangschikt. Zie DIVINATIE.

ALEMDAR, een waardigheidsbekleeder van eenig aanzien onder de Emirs of afstammelingen van Mohamed. Men kan hem den standaarddrager noemen, daar, als de sultan bij eene feestelijke gelegenheid in het openbaar verschijnt, de Alemdar den groenen standaard draagt, waarop geschreven is: *Nazrum-min-Allah*, Hulp van God. Zie EMIRS.

ALETIDEN (Gr. *alao*, ik zwerf), offeranden door de Atheners aan Icarus en diens dochter Erigone geofferd. Icarus was gedood door de herders van Attica, wegens eene valsche verdenking, dat hij hen vergiftigd had. Erigone, haars vaders lijk ziende, hing zich uit droefheid op, en verscheidene Atheensche maagden, die haar liefhadden, volgden haar voorbeeld. Ten gevolge van deze droevige gebeurtenis werd het orakel van Apollo geraadpleegd, dat beval plegtige offeranden, Aletiden geheeten, aan de schimmen van Icarus en Erigone te offeren.

ALEUROMANTIE (Gr. *aleuron*, tarwemeel), waarzeggerij uit meel en korenhoopjes, bij de Grieken in oude tijden in gebruik. Zij werd ook *Alphitomantie* en *Crithomantie* genoemd. Zie ALECTRYOMANTIE, DIVINATIE.

ALEXANDER, een heilige en martelaar wiens gedachtenisviering door de Kerk van Rome op den 2den Junij plaats heeft, te gelijk met die der andere martelaren van Lyon en Vienne, daar hij op dien dag van het jaar 177 onder Marcus Aurelius den marteldood onderging. Hij werd door wilde dieren in het amphitheater verscheurd. — ALEXANDER, bijgenaamd de Groote, koning van Macedonië, haakte, door buitensporige ijdelheid gedreven, naar eene plaats onder de Heidensche goden. Toen hij zich in Egypte bevond, kocht hij de priesters van den Egyptischen god AMMON (zie ald.) om, opdat zij hem voor den zoon van Jupiter-Ammon zouden verklaren. Ten einde deze eer te verwerven trok hij aan het hoofd zijns legers door de zandwoestijn, totdat hij aan den tempel kwam, waar de oudste priester hem voor den zoon van Jupiter verklaarde en verzekerde, dat zijn hemelsche vader hem bestemd had om de wereld te beheerschen. Van dien tijd af nam hij in al zijne brieven en ordonnantiën den titel aan van Alexander, koning en zoon van Jupiter-Ammon. Na zijne verovering van Perzië verzocht hij, dat zijn standbeeld opgenomen mogt worden onder die der Olympische goden, en dat het met deze op hetzelfde altaar geplaatst mogt worden. Dit aanmatigend verzoek werd door de Atheners, in een geest van slaafscheid en vleijerij, gereedelijk ingewilligd.

ALEXANDRIJNSCHE SCHOOL. Deze uitdrukking wordt gewoonlijk gebezigd om die reeks van

wijsgeeren aan te duiden, die van de derde tot het einde der vijfde eeuw van de Christelijke jaartelling de Oostersche wijsbegeerte met de Grieksche trachten te vereenigen. Pogingen van dergelijken aard waren reeds in de eerste eeuw in het werk gesteld door Joodsche wijsgeeren van Alexandrië, meer bijzonder door Philo, die, de leer van Plato omhelsd hebbende, haar met Oostersche denkbeelden, voornamelijk die van Perzië en Egypte, zocht te vereenigen. Deze twee stelsels van wijsbegeerte zocht hij met elkander in overeenstemming te brengen door middel van de leerstellingen des Ouden Testaments, die hij eerder in den allegorischen dan in den letterlijken zin opvatte. Het was echter voornamelijk door de Alexandrijnsche school, in de derde eeuw door Plotinus gesticht, dat er eene vereeniging van de Oostersche met de Grieksche wijsbegeerte tot stand kwam. De bijzondere wijze van denken, die door deze school ontstond, was van groot belang door hare verbinding met de eerste invoering van het Christelijk geloof, en door den invloed, welken de wijsbegeerte en de godsdienst op elkander uitoefenden. Ten tijde dat de philosophische secte, welke dikwijls de Eclectische en Neo-Platonische genoemd is geworden, ontstond, was de wereld verdeeld door twee tegenover elkander staande en elkaâr terugstootende krachten, — de Grieksche stelsels van wijsbegeerte en de polytheïstische vereering van het Heidendom. Deze twee moesten in een overeenstemmend geheel vereenigd worden. Maar de Grieksche wijsbegeerte was in vijandige stelsels verdeeld; het polytheïstische ritualismus in vijandige eerediensten. Ammonius Saccas, die omstreeks het einde der tweede eeuw leefde en een afvallige van het Christelijk geloof was, had eene eclectische school geopend, waarvan het voorname doel was de leer van Plato met die van Aristoteles te verbinden. De eigenlijk gezegde grondvester van de Neo-Platonische school was Plotinus, de leerling van Ammonius Saccas. De voornaamste vertegenwoordigers dezer school na hem waren Porphyrius, Jamblichus, Hierocles en Proclus.

De twee voornaamste leerstellingen der Alexandrijnsche school, en die welke meer bijzonder de inzigten der Christelijke schrijvers van dat tijdperk wijzigden, waren de leer der Alexandrijnsche Drieëenheid en die der Emanatiën. De metaphysische leer der Drieëenheid, zooals zij door deze school onderwezen werd, is als volgt: God is van eene drievoudige natuur en te zelfder tijd slechts één. Zijne natuur bevat drie onderscheidene elementen, zelfstandigheden of personen, en deze drie vormen Één Wezen. Deze drie onderscheidene personen of zelfstandigheden hebben ook onderscheidene en individueële eigenschappen. De eerste is Eenheid; de tweede, Verstand; de derde, de Algemeene Ziel of de oorzaak van leven en beweging. Plotinus stelde deze triade tegenover de Christelijke Drieëenheid. Eenige der Alexandrijnen, en Proclus in het bijzonder, wijzigden deze leer om haar meer met de Christelijke in overeenstemming te brengen, waarvan zij de meerderheid gevoelden. Deze beweerden, dat de oorspronkelijke eenheid zich ontwikkeld had in drie afnemende emanatiën: Wezen, dat Verstand voortbragt; Verstand, dat de Ziel voortbragt; de Ziel, die alle andere wezens voortbragt.

De leer der Emanatiën was in het stelsel der Alexandrijnen innig verbonden met hunne denkbeelden over de leer der Drieëenheid. De menschelijke ziel wordt in deze philosophie vereenzelvigd met het Oneindige, en de wereld en alles, wat zij bevat, is eene emanatie van deze groote Eerste Oorzaak. De wereld is daarom slechts eene groote ziel, die een vorm geeft aan de stof door de ideën of zielen, welke zij voortbrengt. Alle zielen, uit de opperste ziel geboren, zijn uit de intellectueële naar de lagere wereld nedergedaald. Zielen in de intellectueële wereld hebben geene ligchamen; zij worden slechts bij hare intrede in de lagere wereld met ligchamen omkleed. De Alexandrijnen namen twee zielen aan: de eene, aan de intellectueële wereld ontleend, is onafhankelijk van de natuur; de andere wordt in den mensch voortgebragt door de kringbeweging van de hemelsche wereld; zij is in hare handelingen afhankelijk van de bewegingen der sterren. Zielen, welke emanatiën zijn van de groote ziel, zijn gelijk deze ondeelbaar, onvernielbaar, onvergankelijk. Hare strekking is naar haren oorspronkelijken staat op te klimmen, ten einde in het Goddelijke wezen te worden opgenomen. Zij, die zich tot zelfs beneden het zinnelijke leven verlaagd hebben, zullen na den dood wedergeboren worden om een ontwikkelend plantenleven te leiden. Zij, die slechts een zinnelijk leven geleid hebben, zullen wedergeboren worden in de gedaante van dieren. Zij, die niets dan een menschelijk leven geleid hebben, zullen wederom een menschelijk ligchaam aannemen. Zij alleen, die in zich het Goddelijke leven ontwikkeld hebben, zullen tot God terugkeeren. De deugd bestaat in vereenvoudiging door meer of min volmaakte vereeniging met de Goddelijke natuur.

De groote dwaling der Alexandrijnsche school bestond in het nemen van het afgetrokken begrip der

ziel voor de werkelijkheid des bestaans. Abstract of absoluut bestaan was het hoogste punt, waartoe hunne gedachten konden reiken. Daarna vereenigden zij hun eigen bewustzijn met het afgetrokken begrip, dat zij gevormd hadden, en daarna beschouwden zij hunne eigene gedachten van gelijke waarde als het werkelijke bestaan. Dit zijn juist de dwalingen, die men in den tegenwoordigen tijd in de wijsbegeerte van Duitschland vindt, en deze verwarring van bewustzijn met werkelijkheid is de oorsprong van de ongerijmdheden en godslasteringen, welke de wijsgeerige stelsels van Fichté en Schelling kenmerken. Het is verrassend na te gaan, hoe digt dit stelsel in zijne eerste beginselen dat van het Hindoeïsmus nadert. Het eerste wezen der Alexandrijnen schijnt bijna geheel en al met het eerste wezen der Hindoes overeen te stemmen, en de Triade van de eerstgenoemden komt zeer sterk met de Triade van de laatstgenoemden overeen.

De nadeelige gevolgen van de invoering dezer zonderlinge vermenging van licht met duisternis waren spoedig blijkbaar in zoo verre het Christendom betrof. Velen, door de waarschijnlijkheden van dit menschelijke stelsel van gedachte en meening bedrogen, werden van de Goddelijke godsdienst van Christus vervreemd, en zelfs bij Christenen en Christen-onderwijzers was spoedig eene vreemdsoortige vermenging der leer van Plato met de Christelijke, in plaats van de zuivere en verhevene leerstellingen des evangelies, in hunne geschriften en mondelijk onderrigt zigtbaar.

ALEXANOR, een zoon van Machaon en kleinzoon van Æsculapius, die te Titane, op het grondgebied van Sicyon, een tempel bouwde ter eere van zijn vader. Hij zelf werd daar ook aangebeden, en hem werd daar ook geofferd, maar alleen na zonsondergang.

ALEXIANEN. Zie Cellieten.

ALEXICACUS (Gr. *Afweerder des kwaads*), een bijnaam door de Grieken aan Zeus gegeven, omdat hij vele rampen van de menschen afweerde. De Atheners baden Apollo onder dezen naam aan, omdat men geloofde, dat hij de pest had doen ophouden, die gedurende den Peloponnesischen oorlog te Athene woedde. Deze bijnaam werd ook aan Heracles en Neptunus gegeven.

ALFADIR (*Al-Vader*), een der namen, die de Scandinaviërs in hunne poëtische Edda aan Odin, hun opperwezen, gaven. Zie Odin.

ALFAQUEN of Alfaquinen, een woord dat gewoonlijk door de Mooren gebruikt wordt om hunne geestelijkheid of diegenen aan te duiden, die in de Mohamedaansche godsdienst onderwijs geven.

ALFORCAN (Arab. *Onderscheid*), een naam door de Mohamedanen aan den koran gegeven, omdat deze, zooals zij zich verbeelden, waarheid van valschheid, regt van onregt onderscheidt. Misschien is deze naam aan den koran gegeven, dewijl hij een boek is, dat in hun oog van elk ander onderscheiden is. Zie Koran.

ALI, de schoonzoon en in zekeren zin de opvolger van Mohamed. Reeds vroeg omhelsde hij de leer van den profeet, die hem in het tiende jaar der Hedsjrah met de waardigheid van zendeling bekleedde, hem een standaard gaf, een tulband opzette, en hem naar Yemen of Gelukkig Arabië zond. Ali ging aan het hoofd van drie honderd man, versloeg de afgodendienaars, en bekeerde hen door het zwaard. Van dien tijd af hielp hij Mohamed in het overwinnen der ongeloovigen, en in het voortplanten der leerstellingen van den koran, zoowel door zijne welsprekendheid als door dappere daden. Zoo gelukkig was hij in zijne krijgsverrigtingen, dat hij den bijnaam verkreeg van den Leeuw Gods, altijd overwinnend. De achting, waarin de profeet Ali hield, was zoo groot, dat hij hem zijne dochter Fatima ten huwelijk gaf. Ali werd vervolgens tot hooge eer verheven. Hij verkreeg de voornaamste waardigheid van het huis Hashem, en werd erfelijk bewaarder van de stad en den tempel van Mekka. Hij was bij den dood van Mohamed tegenwoordig en balsemde diens ligchaam, volgens zijne vroegere bevelen. Terwijl de bedienden aan het lijk de wassching Wodhu geheeten (zie Wodhu) verrigtten, doopte Ali eenige kleederen in het water, waarmede het lijk gewasschen was; en deze kleederen, waarin de kracht uit het water getrokken was, behield en droeg hij, omdat, zooals hij het volk trachtte diets te maken, hij aldus die merkwaardige hoedanigheden verkreeg, die zijn schoonvader kenmerkten. Het was zonder twijfel de wensch van Mohamed, dat Ali hem in het bestuur zou opvolgen; maar deze wensch werd niet onmiddellijk vervuld, daar Aboe-bekr, Omar en Othman vóór hem regeerden. Ten laatste werd hij echter door de hoofden van de stammen en de medgezellen van den profeet, in het jaar 35 der Hedsjrah, overeenkomende met het jaar 657 van onze jaartelling, tot Kalif uitgeroepen.

De opvolging van Ali in het kalifaat werd tegengewerkt door Ayesha, de weduwe van Mohamed, die Telha en Zobeir, twee hoofden van invloed, aanzette om de banier des opstands tegen den nieuwen kalif op te steken. Ali behaalde echter eene volkomen overwinning op de oproerige hoofden, en Ayesha ge-

vangen genomen hebbende, behandelde hij haar met de uiterste verdraagzaamheid, en zond haar terug naar het graf van den profeet.

Alhoewel deze eerste uitbarsting van den oproerigen geest onderdrukt was, werd het regt van Ali op het kalifaat hem nog betwist, en voornamelijk ten gevolge van zijne eigene onvoorzigtigheid. Hij had ongelukkiglijk het begin zijner regering gekenmerkt door alle gouverneurs uit hunne betrekkingen te ontslaan. Eene groote en krachtiger partij, gelijk vooraf te verwachten was, stond nu op, die kortaf zeide de aanspraken van Ali ter zijde te zetten, en Moawiyah tot kalif in zijne plaats uitriep. Een oorlog begon onmiddellijk tusschen de twee strijdende partijen, en toen de legers te zamen in het veld verschenen, stelde Ali voor, dat het punt in kwestie door een tweegevecht zou uitgemaakt worden; Moawiyah sloeg echter dien voorslag af. Verscheidene schermutselingen hadden er nu plaats, waarin het verlies aan beide zijden aanmerkelijk was. De strijd woedde gedurende langen tijd tusschen de twee Mohamedaansche secten of partijschappen, en hoewel de beide vijandige kalifen in het jaar 660 vermoord werden, staan tot op den huidigen dag de twee secten vol vijandschap tegenover elkander. De aanhangers der eene secte, in Perzië Schiïeten, in Syrië Merawilah geheeten, gelooven aan het imamaat of priesterschap van Ali, als den erfgenaam en regtmatigen opvolger van Mohamed; die der andere, Sonnieten geheeten, onder welke de Turken en Arabieren van Syrië, beweren de wettigheid der drie eerste kalifen Aboe-Bekr, Omar'en Othman. Eenige der volgelingen van Ali gelooven, dat hij nog in leven is, en dat hij aan het einde der wereld in de wolken komen zal om de aarde met regtvaardigheid te vervullen; andere houden hem in zulk eene hooge vereering, dat men van hen kan zeggen, dat zij hem vergoden. De meest gematigden onder deze laatsten zeggen, dat hij, hoewel geen Goddelijk wezen, het meest verhevene der menschelijke schepselen is. De familie van Ali werd door eene lange reeks der Ommiaden, die het kalifaat bekleedden, vervloekt, totdat Omar, de zoon van Abdalig, de vervloeking ophief. Vele Muzelmannen behooren tot de secte van Ali, waar zich ook Mohamedanen bevinden; maar voornamelijk zijn hare aanhangers in Perzië en onder het Perzische gedeelte der Oesbeksche Tartaren te vinden. Eenige Indische souvereinen zijn van de secte van Ali. De afstammelingen van Ali kan men nog aan hun groenen tulband onderkennen. Zie Metawilah, Mohamedanen, Schiïeten, Sonnieten.

ALIËNATIE. Bij de Joden kon niets van hetgeen aan de dienst van God gewijd was, tot eenig ander doel gebruikt worden, behalve in gevallen van bepaalden nood (Zie Corban). Aan hetzelfde beginsel hield men zich in de eerste Christelijke kerk. De goederen of inkomsten, welke eens aan de kerk waren gegeven, werden altijd beschouwd als aan God gewijd, en mogten daarom alleen in zijne dienst gebruikt en niet tot eenig ander doel aangewend worden, tenzij een buitengewoon geval van liefdadigheid zulks vereischte. Ambrosius smolt het zilverwerk der kerk van Milaan, dat voor het avondmaal gebruikt werd, om eenige gevangenen vrij te koopen, die anders tot levenslange slavernij veroordeeld zouden zijn geworden; en toen de Arianen hem beschuldigden van heilige dingen voor andere dan heilige doeleinden aangewend te hebben, schreef hij eene zeer sterke verdediging van zijn gedrag. Acacius, bisschop van Amida, deed hetzelfde voor de verlossing van zeven duizend Perzische slaven uit de handen van de Romeinsche soldaten. Ook Deogratius, bisschop van Carthago, verkocht het zilverwerk voor het avondmaal bestemd, om de Romeinsche soldaten los te koopen, die in den oorlog met de Wandalen gevangen genomen waren. Zulk eene aliënatie of vervreemding was zoo verre van aangezien te worden als heiligschennis of onregtvaardigheid, dat de wetten tegen de heiligschennis dit geval alleen uitzonderden. Zoo verboden de wetten van Justinianus het verkoopen of beleenen van het zilverwerk der kerk en van kleederen of andere geschenken, behalve in geval van gevangenschap, hongersnood, om slaven vrij te maken of den nood der armen te lenigen, dewijl in zulke gevallen de levens of zielen der menschen boven vaatwerk of kleederen, van welke soort ook, te verkiezen waren. De armoede der geestelijken was ook een geval, waarin de goederen der kerk verpand konden worden. Het concilie van Carthago bepaalde, dat als het jaarlijksche inkomen der kerk niet voldoende was om hen te onderhouden, en er geene andere bron van bestaan was, de bisschop zekere goederen der kerk mogt verpanden of verkoopen, opdat voor het tegenwoordige in het onderhoud der geestelijken voorzien kon worden.

ALIAT, (Arab. *Halilah*, de aacht). Herodotus berigt ons, dat de Arabieren oudtijds de maan onder dezen naam aanbaden, als zijnde de koningin der nacht. Somtijds is beweerd, en niet zonder eenige waarschijnlijkheid, dat de Mohamedanen de halve maan als hun geliefkoosd teeken aannamen ten gevolge van de godsdienst der Arabieren, die de maan aanbaden, en niet

omdat Mohamed uit Mekka naar Medina vlugtte tijdens nieuwe maan.

ALITTA, eene godin die door de oudere Arabieren aangebeden werd, en dezelfde is als Mithra, de voornaamste vuurgodin bij de oude Perzen.

AL-JAHEDH, de grondvester eener secte van Mohamedanen, wier aanhangers geloofden, dat de koran een levend wezen was, somtijds een mensch, somtijds een dier. Deze meening is wel eens voor eene zinnebeeldige voorstelling gehouden, die beteekent, dat de koran goed of slecht wordt, naar mate de verklaring er van waar of valsch is; en in dezen zin zeggen de meest orthodoxe Muzelmannen dikwijls, dat de koran twee aangezigten heeft, dat van een man en dat van een beest, terwijl zij daardoor den letterlijken en den allegorischen zin bedoelen.

AL-KADHA, een woord door de Mohamedanen gebezigd om het bezoek der volbrenging of voltooijing en den pelgrimstogt naar Mekka aan te duiden, door Mohamed en zijne volgelingen in het zevende jaar der Hedsjrah volbragt. Op zes mijlen afstands van de stad deden zij allen den eed van godsdienstiglijk al de inachtnemingen en plegtigheden te vervullen, die bij dat bezoek voorgeschreven zijn. Zij lieten hunne wapenen en bagaadje buiten de heilige stad en traden haar in triomf binnen, kusten op vrome wijze den zwarten steen of Kaäba, en gingen zevenmaal rondom den tempel. De drie eerste ronden deden zij loopende, springende en met hunne schouders schuddende om te toonen, dat zij nog krachtig waren niettegenstaande de vermoeijenis hunner reis. Bij de vier andere ronden wandelden zij statiglijk om zich niet uit te putten. Deze gewoonte is tot op den huidigen dag bewaard gebleven. Nadat zij hunne zeven ronden gedaan hadden, werd er afgekondigd, dat het gebed een aanvang zou nemen, en na het gebed reed de profeet, op een kameel gezeten, zevenmaal tusschen twee heuvelen, waar te dier tijde twee afgodsbeelden der Koraischieten te zien waren. De Muzelmannen ergerden zich bij het gezigt er van, doch werden er mede verzoend door een gezegde van den koran, uit den hemel gezonden, waarin God verklaarde, dat deze twee heuvelen een gedenkteeken van Hem waren, en dat de pelgrims, die ze bezochten, niet als schuldig aan eenige zonde zouden beschouwd worden. Het geheel eindigde met een offer van zeventig kameelen, en de Muzelmannen scheren zich. De gewoonte van een pelgrimstogt naar Mekka te doen bestaat nog bij de Arabieren, die zeggen, dat zij zoo oud is als hun voorvader Ismaël, en haar als een gedeelte der godsvereering van Abraham beschouwen. Zie PELGRIMSTOGTEN.

AL-KELAM (Arab. *De kennis des woords*), de scholastische en metaphysische theologie der Mohamedanen. Zij handelt over speculatieve punten, zooals de eigenschappen van God, en is vol haarkloverijen over abstracte ideën en uitdrukkingen. Deze soort van theologie was in den eersten tijd na de verbreiding van het Mohamedismus niet zeer geacht, totdat een Arabier begon te leeren, dat een doctor, die den koran of de sonna, dat is overlevering, verwaarloosde, terwijl hij zich op scholastische godgeleerdheid of redetwisten toelegde, verdiende gespietst en door de stad gedragen te worden tot afschrikking van anderen.

De Mohamedaansche scholastische theologie wordt in vier afdeelingen verdeeld. De eerste handelt over de natuur en de eigenschappen van God. De tweede handelt over de voorbeschikking, den vrijen wil en andere aanverwante onderwerpen. De derde bevat de kwestiën over het geloof en zijne kracht, het berouw en andere leerstellingen. De vierde doet onderzoek naar de getuigenis der geschiedenis en der rede, den aard en de kracht van het godsdienstig geloof, de dienst en zending der profeten, den pligt der Imams, de schoonheid der deugd, de afzigtelijkheid der ondeugd en andere dergelijke onderwerpen. De vele twisten, die van tijd tot tijd over al de verschillende punten hunner scholastische theologie ontstaan zijn, hebben oorsprong gegeven aan een groot aantal verschillende secten en partijen, die allen den koran aannemen als den standaard van hun geloof. Onder deze kunnen gerangschikt worden de Aschariauen, de Keramianen, de Motazalen, de Cadharianen, de Nadhamianen, de Giabarianen en de Morgianen, die allen afzonderlijk behandeld zullen worden. Er zijn vijf hoofdsecten van Mohamedanen, die wij ook beschrijven zullen, namelijk: de Hanaficten, de Shaficten, de Malikieten, de Hambalieten en de Wahabieten. Er zijn ook twee orthodoxe onderverdeelingen, de Sonnieten en de Schiïeten. Zie MOHAMEDANEN.

AL-KITAB (Arab. *Het boek*), een naam aan den koran gegeven als het boek bij uitnemendheid, verheven boven alle andere boeken. Op dezelfde wijs spreken wij van de heilige schriften als den Bijbel of het Boek.

ALLAH (Arab. *God*), de naam van het Goddelijk Wezen, overeenkomende met den Elohim of Adonai van de Hebreën, en ontleend aan het Arabische werkwoord *alah*, aanbidden. Mohamed, door de Joden, Heidenen en Christenen gevraagd wie de God was,

dien hij aanbad en aan anderen predikte, antwoordde: Allah, de eenige God, die uit zich zelven bestaat, van wien alle schepselen hun aanzijn ontvangen, die niet verwekt noch verwekt is, en op wien niets onder alle wezens gelijkt."

ALLAT, een afgodsbeeld van de oude Arabieren vóór den tijd van Mohamed. Het werd op bevel van den profeet in het negende jaar der Hedsjrah vernield, niettegenstaande de ernstige verzoeken der inwoners van Tayef, die het aanbaden, om het nog eenigen tijd te sparen. Zie MOHAMED.

ALLEGORISTEN, eene klasse van uitleggers der Heilige Schriften, die meer waarde hechten aan de zinnebeeldige dan aan de letterlijke beteekenis. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat binnen zekere grenzen de zinnebeeldige beteekenis aangenomen moet worden. Zoo wordt ons in Gal. IV : 24 van zekere historische feiten, waarvan de Apostel spreekt, uitdrukkelijk gezegd, dat zij eene andere beduiding hebben. Wij moeten echter geen oogenblik veronderstellen, dat Paulus de feiten in kwestie allegorisch maakt, maar dat hij ze zoo vond. Het onderscheid is belangrijk, en een Engelsch godgeleerde maakt over dit onderwerp de volgende oordeelkundige opmerkingen: — „Er zijn twee verschillende wijzen, waarop de gewijde geschiedenis aldus zinnebeeldig verklaard is. Volgens de eene wijze zijn feiten en omstandigheden, voornamelijk die welke in het Oude Testament opgeteekend staan, op andere feiten en omstandigheden toegepast, die zij moeten *voorstellen*. Volgens de andere wijze zijn die feiten en omstandigheden als *enkel zinnebeelden* beschreven. De eerste wijze wordt geregtvaardigd door de gewijde schrijvers zelve; want wanneer feiten en omstandigheden *zóó* worden toegepast, worden zij als *typen* gebruikt van die dingen, waarop de toepassing geschiedt. Maar de laatste wijze van allegorische verklaring heeft zulk een gezag niet in haar voordeel, hoewel men getracht heeft haar dat gezag te geven. Dezelfde dingen worden *dan* beschreven, niet als typen of als werkelijke feiten, maar als enkel *idealische* voorstellingen, als de onmiddellijke voorstelling in allegorie. Door deze wijze wordt derhalve de geschiedenis niet alleen als allegorie *behandeld*, maar in allegorie *veranderd*, of, met andere woorden, in eene *fabel*." Dezelfde godgeleerde gaat dan voort met den Apostel Paulus te verdedigen tegen de beschuldiging van de Schrift in dezen zin geallegoriseerd te hebben; hij verwijst naar hetgeen deze, in zijn brief aan de Galaten, over Sara en Hagar zegt en toont aan, dat in het gebruik door den Apostel er van gemaakt, de historische waarheid van het verhaal uit het Oude Testament niet vernietigd maar bewaard wordt. „Om kort te gaan," zoo eindigt hij, „toen Paulus de geschiedenis van de twee zonen van Abraham allegoriseerde en hen vergeleek met de twee verbonden, deed hij niets meer dan de eersten voorstellen als *typen* en de laatsten als *antitypen*. Hoewel hij dat gedeelte van de Mozaïsche geschiedenis op dezelfde wijze *behandelde*, als wij eene allegorie doen, *veranderde* hij het daardoor niet in allegorie. Bij de verklaring der Schriften is het daarom volstrekt noodzakelijk, dat wij eene allegorie wel van eene type onderscheiden. Eene allegorie is een *verdicht* verhaal; eene type is iets *werkelijks*. Eene allegorie is eene schilderij der *verbeelding*; eene type is een *historisch feit*. Het is waar, dat typische verklaring in *één* zin als eene soort van allegorische verklaring kan beschouwd worden; dat zij in zoo verre overeenkomen, dat zij evenzeer eene verklaring van *zaken* zijn; dat zij evenzeer gegrondvest zijn op overeenkomst; dat de type in verhouding staat tot hare antitype, gelijk de *onmiddellijke* voorstelling in eene allegorie tot hare *eind*voorstelling. Toch is de *hoedanigheid* der dingen, die vergeleken worden, zoowel als de *kracht* der vergelijking, in de twee gevallen zeer verschillend. En hoewel eene type met betrekking tot hare antitype eene *schaduw* wordt genoemd, terwijl de laatste de *substantie* wordt geheeten, geeft toch het gebruik dezer termen niet te kennen, dat de eerste minder historische waarheid heeft dan de laatste."

In den eersten tijd van het bestaan der Christelijke kerk gaven zich de Grieksche en Latijnsche vaderen, maar voornamelijk de Grieksche, zeer over aan eene allegorische verklaring der schriften van het Oude Testament. Zij namen zonder twijfel de waarheid der historische feiten aan, maar zij hechtten weinig belang aan het enkel letterlijke verhaal, en bleven voornamelijk staan bij de allegorische beteekenis. Origenes was echter de eerste der ware allegoristen. Hij ging veel verder dan al degenen, die hem waren voorafgegaan, in de allegorische verklaring der Schrift en ontkende uitdrukkelijk, dat vele van de voorvallen, in het Oude Testament verhaald, eenigen grond hadden in de werkelijkheid. In vele gevallen was er, om zijne eigene taal te gebruiken, „geen verhaal van geschiedenissen, maar eene verwerking van mysteriën." En in deze valsche en ongerijmde wijze van verklaring bepaalde hij zich niet tot het Oude Testament, maar hij paste haar ook toe op de Schrift in het algemeen. Vele van de Latijnsche kerkvaders waren betrekkelijk vrij van

de neiging om te allegoriseren, en toch maakte zich Augustinus, die verreweg de bekwaamste godgeleerde van de Westersche kerk was, van tijd tot tijd schuldig aan dezelfde verkeerde wijze van uitlegging. In de negende eeuw schreef Rabanus Maurus, in een werk opzettelijk gewijd aan de Allegoriën der Schrift, beginselen, die bepaaldelijk ten voordeele van de allegoristen waren. Deze schrijver werd gevolgd door Smaragdus, Haynes, Scotus, Paschasius, Radbert en nog vele andere. Genoemde uitleggers stemmen allen overeen in het geloof, dat er, behalve de letterlijke, nog andere beteekenissen van de Gewijde boeken zijn. Over het aantal dier beteekenissen zijn zij niet eenstemmig, want eenige hunner nemen er drie aan, andere vier of vijf; en één schrijver, die niet de slechtste verklaarder is van dien tijd, ten minste naar het oordeel van Mosheim, namelijk Angelomus, een monnik van Lisieux, beweert, dat er zeven beteekenissen van de Heilige Schriften zijn.

Te midden van de duisternis der Middeleeuwen was de theologie der Scholastieken sterk doordrongen van den allegorischen geest; maar toen de Hervorming over de wereld opging, werd het toeschrijven van vele beteekenissen aan de Heilige Schriften verworpen. Luther verklaarde, dat al zulke uitleggingen beuzelachtige en dwaze fabelen waren, terwijl Calvijn niet aarzelde het zedelooze stelsel, zooals hij het allegorische noemde, te bestempelen als ontwijfelbaar eene uitvinding van Satan, om het gezag der Schriften te ondermijnen en het ware voordeel van het lezen derzelve weg te nemen. De COCCEJAANSCHE SCHOOL voerde in de zeventiende eeuw eene wijze van schriftverklaring in, die iets had van de allegorische, en die in Holland ook door Witsius en Vitringa en in Engeland door Mather, Keach en Guild aangenomen werd. Vele Duitsche godgeleerden hebben in de laatste jaren de strekking om te allegoriseren zoo ver gedreven, dat zelfs de eenvoudigste historische schriften als mythen of fabelen behandeld zijn geworden. Dit is voornamelijk het geval geweest met Strauss en de andere schrijvers van de rationalistische school. Olshausen heeft evenwel een veel meer voldoend stelsel gesticht; hij erkende geene andere beteekenis dan de letterlijke, maar slechts een dieper liggenden zin, met de letterlijke beteekenis verbonden door eene innerlijke en wezenlijke verbinding in en met deze gegeven, die zich noodzakelijk moet voordoen, wanneer het onderwerp in een hooger gezigtspunt beschouwd wordt, en door vaste regelen bepaald kan worden. Deze uiteenzetting houdt ons het vooruitzigt voor oogen van eene meer juiste verklaring van het Goddelijk Woord, dan gedurende langen tijd in dat land is geschied.

ALLENIETEN, eene kleine secte die in de vorige eeuw in Nova Scotia ontstond. Zij waren de leerlingen van Henry Allen, die omstreeks 1778 zijne zonderlinge gevoelens begon voort te planten, en bij zijn dood in 1783 eene groote partij naliet, die zijne leerstellingen aanhing, maar na den dood van het hoofd spoedig daarvan terugkwam. De bijzondere leerstellingen, die Allen en zijne volgelingen aannamen, waren: dat de zielen van het geheele menschelijk geslacht emanatiën of liever gedeelten zijn van den eenen grooten Geest; dat zij allen tegenwoordig waren in Eden en deel hadden aan de eerste overtreding; dat onze eerste ouders, toen zij in een staat van onschuld leefden, niets dan geesten waren, en dat de stoffelijke wereld toen niet geschapen was; maar opdat, ten gevolge van den val, het menschdom niet in volkomen vernietiging zou zinken, werd deze wereld voortgebragt, en de mensch met een stoffelijk ligchaam bekleed; en dat elk mensch op zijne beurt bekleed zal worden met zulk een ligchaam, en daarin een staat van beproeving voor eindeloos geluk zal genieten.

ALLERHEILIGEN, een feest door de Roomsche kerk op den eersten November gevierd. In de Oostersche kerken was het, van de vierde eeuw af, op den achtsten dag na het Pinksterfeest in acht genomen, en werd het het feest aller Martelaren genoemd. Maar in de Westersche kerken had het den volgenden oorsprong:— Paus Bonifacius IV., die in 610 den troon beklom, verkreeg van den Grieksehen keizer Phocas het Pantheon te Rome ten geschenke, en wijdde het aan de Maagd Maria en alle martelaren, gelijk het vroeger aan alle goden en voornamelijk aan Cybele gewijd was. Bij deze gelegenheid beval hij, dat het feest aller Apostelen gevierd zou worden op den eersten Mei, welke dag later alleen voor Philippus en Jacobus werd bestemd, en het feest aller Martelaren op den twaalfden. Maar daar dit laatste feest door een aantal menschen bijgewoond werd, verschoof paus Gregorius IV. het in 834 naar een tijd van het jaar, waarop levensvoorraad gemakkelijker kon worden verkregen, en wel naar den 1sten November, en wijdde dien dag tevens aan *Alle Heiligen*. De Engelsche kerk viert dit feest als een dag, waarop het aan de strijdende kerk op aarde betaamt gemeenschap te houden met de zegevierende kerk in den hemel.

ALLERHEILIGENAVOND, de avond vóór Allerheiligendag. In Engeland en Scotland zijn de jonge menschen gewoon verschillende bijgeloovige plegtig-

heden op dezen avond in acht te nemen, en zich te vermaken met het duiken naar appelen en het branden van noten. Men heeft dikwijls bevonden, dat feesten, die gevierd worden, omdat men gelooft, dat zij hunnen grond in het Christendom hebben, hunnen oorsprong hadden in een Heidensch gebruik. Zoo heeft men bevonden, dat de 1ste November, die door de Roomschen als Allerheiligendag gevierd wordt, eens een feestdag was aan Pomona gewijd, waarop de voorraad, in den zomer en den herfst opgezameld voor den winter, werd geopend. Zulke gebruiken gingen bij de Heidenen gewoonlijk vergezeld van waarzeggingen en het raadplegen van voorteekenen. In Sir John Sinclair's Statistiek van Schotland komt het volgende aangaande Callender in Perthshire voor. „Op Allerheiligenavond branden zij vreugdevuren in elk dorp. Wanneer het vreugdevuur verteerd is, wordt de asch zorgvuldig in den vorm van een cirkel gelegd. Voor elk lid van de verschillende familiën, die bij het vreugdevuur tegenwoordig zijn, wordt een steen nabij den omtrek geplaatst, en wanneer een dier steenen vóór den volgenden morgen van zijne plaats weggenomen of beschadigd is, is de persoon, door dien steen voorgesteld, vervloekt, en gelooft men, dat hij van dien dag af geene twaalf maanden meer leven zal; het volk ontving den volgenden morgen van de Druïdsche priesters het heilige vuur, waarvan de kracht, gelijk men veronderstelde, een jaar lang aanhield." Het vuur van Allerheiligenavond schijnt een overblijfsel van het Druïdismus te zijn. Onder Roomsch-Catholieken bestaat het geloof, dat het branden van vuren op Allerheiligenavond de hemelvaart der ziel aanduidt, of misschien het bijlichten der zielen uit het vagevuur. In oude tijden was het ook de gewoonte den geheelen nacht door de klokken te luiden. Zie DRUÏDEN.

ALLERZIELEN, een feest door de Roomsche kerk gevierd, waarop gebeden voor de zielen der afgestorvenen gedaan worden. Het werd in het jaar 993 ingesteld. Voor dien tijd was het op vele plaatsen de gewoonte op zekere dagen voor de zielen, die zich in het vagevuur bevonden, te bidden; maar deze gebeden werden door elke godsdienstige vereeniging slechts voor hare eigene leden, vrienden en beschermers gedaan. De omstandigheden, die aanleiding gaven tot de instelling van dit godsdienstig feest, waren de volgende: — Odilo, abt van Cluguy, had van een Siciliaanschen monnik vernomen, dat deze, toen hij nabij den berg Etna wandelde, gezien had, dat er vlammen uit de openstaande deur der hel kwamen, waarin verlorene zielen de kwellingen voor hunne zonden ondergingen, en dat hij de duivelen kreeten en jammerklagten had hooren slaken, omdat de zielen der veroordeelden uit hunne klaauwen waren gerukt door de gebeden der mouniken van Cluguy, die onophoudelijk ten behoeve der dooden gesmeekt hadden. Ten gevolge van deze fabelachtige geschiedenis bepaalde Odilo, dat het feest Allerzielen gevierd zou worden. Bij deszelfs instelling schijnt het zich tot de monniken van Cluguy bepaald te hebben, maar later gaf de paus bevel, dat men Allerzielen in alle Roomsche kerken zou vieren op den 2den November, als een bededag voor alle zielen van afgestorvenen. Verscheidene plegtigheden behooren tot dezen dag. Ten behoeve der dooden gingen vroeger personen in het zwart gekleed in de steden rond, elk met eene luid en treurig klinkende schel, die zij op de publieke straten bewogen, ten einde de menschen te vermanen aan de zielen in het vagevuur te denken en voor hare verlossing te bidden. In Frankrijk en Italië kleeden velen zich op dezen dag in rouwgewaad, en bezoeken de graven van hunne overleden vrienden.

ALLOCUTIËN, de naam door Tertullianus in de eerste Christelijke kerk aan preeken gegeven. Hij verdeelt de geheele dienst in deze vier deelen: het lezen van de Schriften, het zingen van psalmen, het houden van allocutiën en het opzenden van gebeden. Gregorius de Groote noemt de preek in zijne geschriften *Locutio*. Zie PREEK.

ALMAGTIGE of ALGENOEGZAME, (Hebr. *Shaddai*), een naam van het Goddelijk Wezen, en een die bijzonder eigen is aan Hem, die alle dingen uit niets schiep, die door Zijne magt en genade onderhoudt, wat Hij geschapen heeft, en wanneer Hij wil een einde kan maken aan hun aanzijn. Deze naam is nooit op eenigerlei wijze aan engelen, menschen of valsche goden gegeven. Hunne magt, als zij magt hebben, is niet uit hen zelve, en zij konden geen oogenblik bestaan zonder die Goddelijke en onuitputtelijke volheid, die hen uit niets te voorschijn bragt, en hen met gelijk gemak weder tot niets kan terug brengen. Zie GOD.

ALMOSHAF (Arab. *het Boekdeel*), een van de namen van den Koran.

ALOGIANEN (Gr. *a*, not, *logos*, het Woord), eene secte die, volgens Epiphanius en Augustinus, tegen het einde der tweede eeuw ontstond. Genoemde schrijvers zeggen, dat de aanhangers dezer secte van meening waren, dat Jezus Christus niet God de Logos of het Woord was, maar slechts een mensch. Men zegt ook, dat zij het Evangelie en de Openbaring van Johannes

verwierpen. Anderen zijn van gevoelen, dat dit eene verdichte ketterij is, en dat er nooit Christenen waren, die het Evangelie en de Openbaring van Johannes verwierpen en toch de andere Evangeliën en boeken van het Nieuwe Testament aannamen. Het is zonder twijfel eenigzins bevreemdend, dat in Irenæus, Eusebius of een ander schrijver vóór Philaster en Epiphanius, van de Alogianen geene melding wordt gemaakt. De schrijvers, die van hen spreken, zijn echter zoo geloofwaardig, dat wij niet kunnen ontkennen, dat er eene ketterij bestaan heeft, die zoo zeer de aandacht trok, dat zij zich over Klein-Azië uitstrekte. De Alogianen waren sterke tegenkanters van de Montanisten (zie MONT.), en schijnen òf de voortzetting van de wonderdadige gaven ontkend te hebben, welke de Apostolische kerk onderscheidden, òf zij wilden de gave der profetie niet erkennen als iets, dat tot de Christelijke wetgeving behoorde, maar beschouwden haar als uitsluitend het eigendom van het Oude Testament, en daarom konden zij geen profetisch boek in den Canon van het Nieuwe Testament aannemen. Om die reden verwierpen zij de Openbaring, en op dit punt kwamen zij overeen met eenige van de vroegere Millenaristen, die dat boek aan Cerinthus toeschreven.

ALPHABETISCHE GEDICHTEN. Deze gedichten, waarvan vele in het Oude Testament te vinden zijn, kenmerken zich door de bijzonderheid, dat elk bestaat uit twee en twintig regels of twee en twintig coupletten, overeenkomende met het aantal der letters van het Hebreeuwsche alphabet. Wanneer het gedicht uit twee en twintig regels bestaat, begint elke regel met eene letter, volgens de alphabetische orde; en wanneer het uit twee en twintig coupletten is samengesteld, begint elk couplet met eene letter van het alphabet, volgens de geregelde opvolging dier letters. Deze metrische schikking wordt gevonden in de Psalmen XXV, XXXIV, XXXVII, CXI, CXIX, CXLV. Spreuken XXXI. Klaagl. I, II, III, IV.

De zamenstelling van Psalm CXIX heeft iets zeer eigenaardigs. Hij is in twee en twintig afdeelingen verdeeld, en elke afdeeling begint met eene letter van het alphabet, gelijk de andere alphabetische gedichten, waaronder hij gewoonlijk gerangschikt wordt. Maar elke afdeeling bestaat uit acht coupletten, elk van twee regels, en elk van deze acht coupletten begint met dezelfde letter, welke de afdeeling kenmerkt, waartoe het behoort. Zoo begint b. v. de eerste afdeeling met *aleph*, de eerste letter van het Hebreeuwsche alphabet, en elk van de acht coupletten, waaruit die afdeeling bestaat, begint ook met *aleph;* en de volgende afdeelingen en coupletten beginnen op dezelfde wijze, totdat alle letters van het alphabet hare beurt gehad hebben.

AL SAMERI, de naam van den persoon, die, zooals de Mohamedanen zeggen, het gouden kalf maakte, dat door de Israëlieten in de woestijn aangebeden werd. Zij stellen hem voor als een opperhoofd onder dat volk en gelooven, dat eenige zijner nakomelingen een eiland bewonen in de Arabische golf, dat zijn naam draagt. De fabel, die zij op het bijbelsche verhaal der aanbidding van het gouden kalf gebouwd hebben, is zonderling. Aäron beval, zooals zij zeggen, Al Sameri al de gouden sieraden van het volk te verzamelen en te bewaren tot de terugkomst van Mozes; maar daar Al Sameri de kunst van het smelten van metalen verstond, wierp hij ze in een fornuis om ze tot één massa te maken, en het beeld van een kalf kwam er uit. Al Sameri nam toen eenig stof van de voetstappen van het paard, dat de engel Gabriël bereed, toen hij de Israëlieten door de woestijn geleidde, en toen hij het in den mond van het kalf wierp, werd het beeld onmiddellijk levend en begon te loeijen. Volgens Abulfeda aanbaden al de Israëlieten dit afgodsbeeld, met uitzondering van twaalf duizend, die weigerden deze misdadige handeling te begaan. Zie KALF (GOUDEN).

AL SIRAT, de scherpe brug welke, zooals de Mohamedanen gelooven, over het midden van de hel gelegd is, en bij het einde van het plegtige oordeel door allen moet worden overgetrokken, hetzij zij voor het paradijs of voor de plaats der kwelling bestemd zijn. Het elfde artikel van de Mohamedaansche geloofsbelijdenis heeft geheel en al betrekking op Al Sirat; het is als volgt: „Wij moeten van harte gelooven en het voor zeker houden, dat alle menschen over de scherpe brug moeten gaan, welke zoo lang is als de aarde, niet breeder dan eene draad van een spinneweb en van eene hoogte geëvenredigd aan hare lengte. De regtvaardigen zullen haar zoo snel als de bliksem overtrekken, maar de goddeloozen zullen, uit gebrek aan goede werken, eene eeuw noodig hebben om die taak te volbrengen. Zij zullen vallen en zich storten in het helsche vuur bij godslasteraars en ongeloovigen, bij menschen van weinig geloof en een slecht geweten, bij diegenen, die geene genoegzame deugd gehad hebben om aalmoezen te geven. Toch zullen eenige regtvaardige personen er spoediger overgaan dan andere, die nu en dan beproefd zullen worden in de geboden, die zij in dit leven niet behoorlijk hebben vervuld. Hoe vreeselijk zal die brug ons toeschijnen! Hoeveel deugd, hoeveel

innerlijke genade van den Allerhoogste zal noodig zijn om haar over te komen! Hoe vurig zullen wij naar die gunst uitzien! Hoeveel verdienste, hoeveel booze schepselen zullen wij niet op onzen weg vinden! Hoeveel honger, dorst en vermoeijenis zullen wij verduren! Hoeveel angst, droefheid en pijn zullen hen vergezellen, die niet denken aan dezen gevaarlijken overtogt! Laat ons God smeeken ons met ligchamelijke gezondheid de genade te verleenen, dat wij niet uit dit leven gaan beladen met schulden; want de Arabieren zeggen dikwijls en met reden, dat geen hinderpaal zoo verborgen is als die, welken wij door geen redmiddel of schrandere uitvinding, welke ook, kunnen overkomen." De Geloofsbelijdenis, waaruit wij dit aangehaald hebben, is, hoewel geen gezaghebbend document, klaarblijkelijk geschreven door iemand, die door en door bekend is met de Mohamedaansche godsdienst, zooals zij in den koran is vervat, en geeft een zeer juist overzigt van het geloof eens Muzelmans.

ALTAAR (Lat. *altare* of *altarium*, van *altus*, hoog). De afleiding van het woord geeft duidelijk te kennen, dat hooge plaatsen oorspronkelijk tot altaren gekozen werden. Natuurlijke hoogten, heuvelen en bergen waren in de eerste eeuwen de meest gewone plaatsen, waarop geofferd werd, daar zij nader bij den hemel waren. Volgens dit beginsel rigtten de oude Grieken en Romeinen hoogere altaren, gewoonlijk van steen, voor de hoogere godheden op, maar lagere altaren, niet van steen, voor de mindere goden, helden en halfgoden. De eersten werden *altaria*, de laatsten *aræ* genoemd, terwijl altaren aan de helsche goden gewijd slechts gaten in den grond waren, *scrobiculi* geheeten. Altaren schijnen oorspronkelijk opgerigt te zijn op plaatsen omringd door boschjes en boomen, die de omgeving schaduwrijk en koel maakten. Hoewel Kaïn en Abel een altaar moeten hebben opgerigt, toen zij na den val een offer bragten, is het eerste altaar, waarvan wij in het Oude Testament gewag gemaakt vinden, dat, hetwelk door Noach na den zondvloed gebouwd werd, Gen. VIII : 20 : „En Noach bouwde den Heere een altaar; en hij nam van al het reine vee, en van al het rein gevogelte, en offerde brandofferen op dat altaar." In Gen. XXI : 33 wordt ons van Abraham medegedeeld : „En hij plantte een bosch in Ber-Séba, en riep aldaar den naam des Heeren, des eeuwigen Gods aan." Bij het geven der wet vinden wij, dat God beveelt, dat altaren gemaakt zullen worden door eene hoeveelheid aarde op te hoopen, Exod. XX : 24: „Maakt mij een altaar van aarde, en offert daarop uwe brandofferen, en uwe dankofferen, uwe schapen, en uwe runderen; aan alle plaats, waar Ik mijns naams gedachtenis stichten zal, zal Ik tot u komen, en zal u zegenen." Zulke tijdelijke altaren werden door de oude Heidenen *aræ sabilæ, cespitiæ vel graminæ* genoemd. De asch, die er overbleef, nadat de offerande geschied was, mogt dikwijls blijven liggen, en die plaatsen, die reeds gewijd waren door eene vroegere offerande, werden gereedelijk weder gekozen, daar een natuurlijk altaar van asch reeds voor de offerande gemaakt was. Op deze altaren in de open lucht waren Heidensche afgodendienaars gewoon menschenoffers te offeren, en hunne kinderen door het vuur te laten gaan. Daarom beval God den Israëlieten al de hooge plaatsen van de Heidensche afgodendienaars te vernietigen.

De altaren door de aartsvaders opgerigt waren van steen, ruw gebouwd; zoo was het altaar, dat Jakob te Beth-el oprigtte, eenvoudig de steen, die hem tot hoofdpeluw gediend had. En de eerste steenen altaars, die Mozes moest oprigten, moesten van ongehouwen steen zijn, Exod. XX : 25: „Maar indien gij Mij een steenen altaar zult maken, zoo zult gij dit niet bouwen van gehouwen steen; zoo gij uw houwijzer daarover verheft, zoo zult gij het ontheiligen."

Bij de Heidenen werden de altaren in den beginne van zoden gemaakt, later van steen, marmer, hout, en zelfs somtijds van hoorn, gelijk dat van Apollo te Delos. Zij verschilden zoowel in vorm als in bouwstoffen. Eenige altaren waren rond, andere vierkant, nog andere driehoekig. Al hunne altaren waren naar het Oosten gekeerd en lager dan het beeld van den god. Zij waren met beeldhouwwerk versierd, dat de godheid voorstelde, of de symbolen die haar eigen waren, voor welke zij waren opgerigt. De meeste altaren der oude Grieken hadden een kubieken vorm. De groote Romeinsche tempels bevatten gewoonlijk drie altaren: het eerste in den tempel, aan den voet van het beeld, voor reukwerk en plengoffers; het tweede, voor de poort des tempels, voor de offeranden; het derde, dat een draagbaar altaar was, waarop de offers, gewijde kleederen en vaten lagen. Als de altaren voor de offeranden gereed gemaakt werden, werden zij gewoonlijk met guirlandes en festoenen versierd. Die, welke opgerigt waren voor de schimmen der dooden, werden met donker blaauwe banden en takken van cypresboomen opgetooid. Op de zijden der altaren waren bij de oude Heidenen dikwijls verschillende symbolische of tot sieraad dienende voorstellingen uitgehouwen, die de dieren, welke aan de verschillende godheden geofferd werden, voorstelden, of de verschillende attri-

buten of zinnebeelden dier godheden, alsook de goden voor welke, en de personen door welke zij waren opgerigt. Somtijds was hetzelfde altaar aan meer dan eene godheid gewijd; op andere tijden waren twee of zelfs meer altaren op dezelfde plaats voor dezelfde godheid opgerigt. Toen offers van vele dieren te gelijk geofferd werden, moest het aantal altaren overeenkomen met het aantal slagtoffers.

Bij de Ouden was het de gewoonte bij plegtige gelegenheden op het altaar te zweren, ten einde bondgenootschappen en vredestraktaten te bevestigen. Het werd ook als een toevlugtsoord beschouwd, en diende tot eene schuilplaats en een heiligdom voor misdadigers van allerlei soort.

In de Roomsche kerk, en ook in eenige van de Hervormde kerken, wordt de communietafel een altaar genoemd, omdat daarop de bepaalde gedachtenisteekenen van het ligchaam en het bloed van Christus geplaatst worden. De altaren in Christen-kerken waren oorspronkelijk van hout gemaakt. Maar in den loop van de derde of de vierde eeuw kwamen steenen altaars in gebruik, en in 509 werd door het concilie van Parijs bepaald, dat geen altaar van andere bouwstoffen dan steen mogt gemaakt worden. De Oostersche of Grieksche kerken maakten zonder onderscheid houten altaren, terwijl de Westersche kerken ze van steen bouwden, en aanvoerden, om dat gebruik te verdedigen, dat zulke altaren Christus voorstelden als den hoeksteen van het geestelijk gebouw, de kerk. Eerst was er maar één altaar in elke kerk, doch het aantal vermeerderde trapsgewijze, totdat men er in de zesde eeuw somtijds twaalf of dertien in dezelfde kerk vond. Het altaar in de Roomsche kerken heeft verscheidene trappen, die dikwijls met een tapijt bedekt en getooid zijn met verscheidene kostbare sieraden, naar den tijd van het jaar. De wijding van het altaar is een geregeld gedeelte van de plegtigheid, welke bij de wijding eener kerk plaats heeft, en in het Pontificale Romanum voorgeschreven is. Terwijl de Antiphone en Psalm XLII gezongen worden, steekt de prelaat, gedekt door den mijter, den duim zijner regterhand in het water, dat hij gezegend heeft, en met dien duim en het genoemde water maakt hij een kruis op het midden van de altaartafel, terwijl hij zegt: „Zij dit altaar ge † heiligd ter eere van den Almagtigen God, de glorierijke Maagd Maria en alle heiligen, en ter nagedachtenis van St. N. In den naam des Vaders," enz.

Dan maakt de prelaat met hetzelfde water en denzelfden duim vier kruisen op de vier hoeken van het altaar, en herhaalt bij elk kruis dezelfde woorden, die hij uitsprak, toen hij een kruis op het midden van de altaartafel maakte. Het eerste kruis maakt hij aan den achterhoek van den regterkant; het tweede aan den voorhoek van den linkerkant, schuins tegenover het eerste; het derde in den voorhoek van den regterkant; en het vierde in den linker achterhoek, schuins tegenover het derde. Wanneer het maken van de teekenen des kruises afgeloopen is, volgt het eerste gebed aan het altaar; waarna de prelaat Psalm L in het Latijn aanheft: „Miserere mei Deus," en gedurende het gezang gaat hij zevenmaal om de altaartafel, met eene pauze na elken omgang, en besprenkelt zoowel de tafel als het voetstuk van het altaar met het wijwater.

Dit is echter slechts het begin der plegtigheid, voor zoo verre het altaar betreft. Na de wijding en het nederleggen van de heilige reliquiën op de plaats daarvoor bestemd, maakt de prelaat twaalf verschillende malen vijf kruisen met de doopolie, en daarna met het chrisma, namelijk in het midden en aan de vier hoeken van het altaar, op dezelfde plaatsen en op dezelfde wijze als hij te voren met het wijwater gedaan heeft, terwijl hij bij elk kruis dezelfde woorden als vroeger herhaalt. Het teeken des kruises wordt derhalve nog zestigmaal gemaakt. Maar bovendien wijdt de prelaat den wierook, die op het altaar gebrand moet worden; bij deze wijding maakt hij vijf kruisen van wierook, elk bestaande uit vijf korrels, over elk dier kruisen legt hij eene kruisvormige kaars, van dezelfde groote als het wierookkruis, en dit gedaan hebbende wordt de top van elke kaars zoodanig aangestoken, dat kaarsen en wierook te zamen verteerd worden. Zoodra alle kruisen aangestoken zijn, begint de prelaat, zijn mijter afnemende en voor het altaar op de knieën vallende, te zingen: „Hallelujah. Kom, Heilige Geest; vervul het hart van uwe geloovigen, en doe in hen het vuur uwer liefde ontbranden." Dan volgt eene lange reeks van gebeden, kruismakingen en bewierookingen, meer in het bijzonder wordt het voorste gedeelte van het altaar gekruist, waartoe het chrisma gebezigd wordt, en dat vergezeld gaat van een gebed, waarop de onderdiakenen het met handdoeken afvegen, die daarvoor en voor niets anders gebruikt worden. Hierop worden de altaarkleeden, vaten en sieraden gewijd en met wijwater besproeid, en het altaar wordt gedekt, terwijl verscheidene Antiphoniën en Responsoriën gezongen worden. Driemaal gedurende het zingen bewierookt de prelaat het bovengedeelte van het altaar in den vorm van een kruis. Dan viert hij, of op zijn bevel een priester, de mis op het nu gewijde altaar, en eindigt de lang gerekte dienst met de zegening en het

geven van aflaten voor één jaar aan een ieder, die de kerk bij die plegtige gelegenheid bezocht heeft, en een aflaat voor veertig dagen aan een ieder, die het op den jaardag van deszelfs wijding bezoekt.

Het Rubricaat beveelt, dat als er meer dan een altaar in dezelfde kerk gewijd moet worden, de prelaat de handelingen en plegtigheden met dezelfde woorden bij elk altaar moet herhalen. Er zijn in Roomsche kerken dikwijls verscheidene altaren; dat waaraan de hoogmis gevierd wordt is dan grooter en meer versierd dan de overige.

Eene zonderlinge plegtigheid heeft op Donderdag van de Heilige week in de St. Pieterskerk te Rome plaats. Het is het wasschen van het hoogaltaar met wijn. Een ooggetuige beschrijft deze plegtigheid aldus: — „Eene tafel wordt naast het hoogaltaar in gereedheid gebragt, waarop zes glazen en één zilveren beker, allen met wijn gevuld, worden geplaatst, alsook eene kuip die zeven handdoeken, en eene andere, die zeven sponsen bevat. De dienst wordt in de kapel van het koor gehouden, en daarna worden wijwaterkwasten uitgedeeld aan al degenen, die aan de plegtigheid deel zullen nemen, welke nu in processie naar het hoogaltaar gaan, terwijl een crucifix en twee *uitgesnoten* kaarsen voor hen uit worden gedragen, tot zinnebeeld van de duisternis, die de aarde bij de kruisiging bedekte.

„Bij het altaar gekomen wordt elk van de zeven kanunniken der St. Pieterskerk een beker gegeven, die allen daarop den inhoud op de tafel van het altaar gieten en haar met hunne wijkwasten afwasschen. Deze zeven worden gevolgd door een groot aantal andere priesters van verschillende rangen, kapellanen, muziekanten enz., die allen het altaar met de wijkwasten, welke hun gegeven waren, wasschen. Wanneer dit geëindigd is, wordt de kuip met zeven sponsen aan de zeven kanunniken aangeboden, die daarmede het altaar schoon maken; de kuip met de zeven handdoeken wordt het laatst aangeboden, en met deze droogen zij het af. De processie aanbidt dan de drie groote reliquiën, die op Goeden Vrijdag aangebeden worden, en na haar vertrek voleindigen de assistenten het schoonmaken en afdroogen van het altaar.

„De wijkwasten, bij deze gelegenheid gebruikt, worden gerangschikt in den vorm van een diadeem, ter herinnering van de doornen kroon, en zijn door het volk zeer gezocht.

„Na de mis van dezen dag worden al de altaren der kerken van hunne sieraden ontdaan; de altaarstukken en crucifixen worden bedekt, en geene schellen worden vóór Zaturdag middag in de kerken gebruikt. In plaats van schellen keeren zij gedurende dezen tijd tot de oude gewoonte terug van een houten klopper te gebruiken, om de geloovigen ter kerke op te roepen."

De dienst der *Tenebræ* wordt op Woensdag, Donderdag en Vrijdag der Heilige week verrigt. Gedurende dezen tijd mogen bloemen noch beelden op het altaar gezet worden; de hostie wordt weggenomen en naar eene afgezonderde plaats gebragt, met al de lichten en sieraden, die er toe behooren. Het ontdekken van het altaar, dat op Witten Donderdag plaats heeft, wordt met groote plegtigheid verrigt, daar het de schandelijke wijze moet voorstellen, waarop onze Zaligmaker van zijne kleederen werd ontdaan. De dienstdoende priester, die deze plegtigheid zal verrigten, moet in purper gekleed zijn. Hij begint met het hoogaltaar te ontdekken en de pallia en andere sieraden weg te nemen, doch laat het kruis en het licht er van staan. Zelfs de kleine tafel, waarop het kerkzilver staat, wordt weggenomen, alsook de kleeden en bloemen. De kansel en de kerkmuren worden ook ontdekt, en alles wat weggenomen is wordt door den sacristijn naar de sacristij gebragt. Het kruis wordt bedekt met een zwarten of purperkleurigen sluijer; de tabernakel wordt op dezelfde wijze bedekt en open gelaten, daar hij het huis des levenden Gods is, die er zich voor een tijd uit verwijderd heeft. Het kruis, aldus met een purperen of zwarten sluijer bedekt zijnde, moet voor den tabernakel geplaatst worden. Wanneer de altaren ontdekt zijn, wordt, om het lijden van onzen Heer te gedenken, een zwart verhemelte boven het hoogaltaar geplaatst, en de muren der kerk worden ook met zwart behangen. Deze geheele plegtigheid wordt door statige beurtzangen voorafgegaan.

Men moet opmerken, dat, hoewel de communietafels in de Christen-kerken oorspronkelijk van hout waren, het Roomsche rituaal eene steenen tafel, door een bisschop gewijd, als een noodzakelijk gedeelte van een altaar beschouwt; zoo noodzakelijk zelfs, dat geen altaar met het heilige chrisma gewijd werd, tenzij het van steen was, en dat zelfs een draagbaar altaar, door eenigen ten minste, geoordeeld werd zijne wijding te verliezen, wanneer de steen werd weggenomen. De oude steenen altaars werden met vijf kruisen geteekend, die eene zinspeling waren op de vijf wonden van onzen Heer.

De waarschijnlijke oorsprong van steenen altaars is deze: — In de eerste eeuwen der Kerk waren de Christenen verpligt naar de onderaardsche begraafplaatsen af te dalen om de geloofsplegtigheden te ver-

vullen. In deze begraafplaatsen lagen vele martelaren, en hunne graftomben boden de gemakkelijkste, en wat meer zegt, de heiligste plaatsen aan om het avondmaal te vieren. Toen de geloovigen de plaats en de wijze hunner godsdienstoefening konden kiezen, rigtten zij altaren op, welke zooveel mogelijk op die geleken, bij welke zij in de dagen der vervolging gebeden hadden. Daarom kozen zij zeer dikwijls de plaats uit, waarop een martelaar zijne kroon ontvangen had, en zijne graftombe op die plaats opgerigt zijnde, diende tot altaar eener Christen-kerk. Later werd misschien een prachtiger gebouw boven dezelfde plaats opgerigt, en de tombe van den martelaar bleef in de crypta, terwijl het altaar er onmiddellijk boven werd geplaatst: de toegang tot de crypta en haar monument bleef echter open voor de geloovigen. Spoedig werd echter het aantal kerken grooter dan dat der martelaren, of ten minste grooter dan dat der plaatsen, waar martelaren geleden hadden; maar toch rigtte men een steenen altaar op, en langzamerhand werd het de gewoonte de reliquiën der heiligen over te brengen, en ze te begraven onder de altaren van nieuwe kerken. Alzoo ontstond ten laatste de bijna algemeene gewoonte, die in het vervolg door de Kerk van Rome tot bepaling gemaakt werd, van geene andere dan steenen altaren, die de reliquiën der heiligen bevatten, te maken.

Deze gissingen ontleenen eenigen grond aan eene opmerking van Augustinus in zijne lofrede op Cyprianus van Carthago. „Eene tafel," zegt hij, „werd aan God opgerigt, op de plaats waar zijn lijk was begraven, welke de tafel van Cyprianus genoemd werd, opdat de Christenen hunne offeranden in gebed daar mogten brengen, waar hij zelf tot eene offerande aan God was gemaakt, en zij het bloed van Christus met eene plegtige belangstelling daar mogten drinken, waar de heilige martelaar zoo vrijwillig zijn eigen bloed had vergoten." Uit dit en andere gedeelten van de geschriften der kerkvaders blijkt duidelijk, dat men gewoon was het avondmaal boven de graven van martelaren te vieren. In de Grieksche kerk is slechts één altaar, dat eene vaste plaats inneemt en voor één godsdienstig gebruik bestemd is. In Roomsche kerken zijn vele altaren, die het oosteinde van even zoovele kapellen beslaan, welke aan hetzelfde aantal heiligen gewijd zijn. Bij de Hervorming moesten alle altaren, behalve het hoogaltaar, weggenomen worden.

Op een Roomsch altaar vindt men den tabernakel van het heilige sacrament, en aan elke zijde er van kaarsen van *witte* was, behalve bij alle diensten voor de dooden en gedurende de drie laatste dagen der Lijdensweek, wanneer zij van *gele* was zijn, daar die kleur als de rouwkleur voor waskaarsen wordt beschouwd. Een crucifix staat ook op het altaar, benevens eene groote copij van het *Te igitur*, een gebed dat alleen aan den Eersten Persoon der Heilige Drieëenheid gerigt wordt. Eene kleine schel staat er ook op, die, behalve dat zij tweemaal bij elk *sanctus* bewogen wordt, driemaal in beweging wordt gebragt, wanneer de priester nederknielt, driemaal wanneer hij de hostie opheft, en driemaal wanneer hij haar nederzet. Bovendien is er een draagbaar altaar of gewijde steen, met eene kleine holte er in, welke de reliquiën van heiligen en martelaren bevat en door den bisschop verzegeld is: als het zegel breekt, verliest het altaar zijne wijding. Verder bestaat het benoodigde voor het altaar uit een kelk en eene patene of hostieschotel voor den wijn en het brood, eene hostievaas, een sluijer van rijke witte stof om de hostievaas te bedekken, een vat van zilver of tin voor den wierook, een wijwaterbak van zilver, tin of blik, en vele andere zaken, zooals corporalen of altaardocken, purificatoriën of handdocken, waarmede de priester de kelk uitwischt en de handen afveegt, enz. Wanneer hij, wiens ambt het is het plaveisel aan te vegen, het heilige sacrament nadert, moet hij blootshoofds zijn. Er moet eene balustrade van ijzer, marmer of hout zijn voor elk altaar, ten einde het volk te beletten het aan te raken.

Gedurende de drie eerste eeuwen schijnt de communietafel eene effene, beweegbare tafel geweest te zijn, bedekt met een wit laken, die niet tegen den muur der kerk aanstond, maar op zulk een afstand er van, dat zij door de gasten kon omringd worden. Zonder twijfel werd het woord *altaar* reeds vroeg gebruikt om de communietafel aan te duiden. Ignatius, Irenæus, Origenes en Tertullianus gebruiken het woord in dezen zin, hoewel wij moeten erkennen, dat deze en de andere oude schrijvers de woorden *tafel* en *altaar* zonder onderscheid gebruiken. Oudtijds schijnt er nooit meer dan één altaar in eene kerk geweest te zijn. Één bisschop en één altaar in één kerk is de welbekende spreuk van Ignatius. Aan deze gewoonte heeft de Grieksche kerk zich voortdurend gehouden. Maar zoo verre is de Roomsche kerk afgeweken van de eenvoudigheid der eerste tijden, dat er alleen in de St. Pieterskerk te Rome niet minder dan vijf en twintig altaren zijn, behalve het hoogaltaar, dat bijna 8 Ned. el in het vierkant is, en waarop een kruis staat van nagenoeg 6¼ Ned. palm hoogte.

ALTAAR DES BRANDOFFERS. Van den tijd

van Mozes tot aan de dagen van Salomo was dit altaar op eenigen afstand voor de deur des tabernakels geplaatst. Exod. XL: 29: „En hij zette het altaar des brandoffers aan de deur des tabernakels, van de tent der zamenkomst; en hij offerde daarop brandoffer en spijsoffer, gelijk als de Heer aan Mozes geboden had." Het was eene soort van koffer, drie el hoog, vijf el lang en vijf breed, gemaakt van sittimhout, dat men gewoonlijk veronderstelt hetzelfde te zijn als acacia- of cederhout, en hetzelfde hout als dat, waarvan de kisten voor de mummiën gemaakt zijn. Het onderste gedeelte van het altaar rustte op vier voeten, en aan de zijden daarvan waren koperen roosters, waardoor het bloed van het slagtoffer wegvloeide. De wanden van het bovengedeelte des altaars waren van hout met koper bedekt, en het binnengedeelte was met aarde gevuld, waarop het vuur werd ontstoken. De vier hoeken van het altaar geleken op hoornen, en daarom vinden wij in het Oude Testament dikwijls de uitdrukking *hoornen van het altaar*. Aan het altaar waren vier ringen, waardoor handboomen werden gestoken om het van plaats tot plaats te brengen. Aan de zuidzijde bereikte men het door op eene aardhoogte te klimmen. De gebruiken voor het altaar des brandoffers worden in de wet van Mozes aldus beschreven, Lev. VI: 8—13: „Verder sprak de Heer tot Mozes, zeggende: Gebied Aäron en zijne zonen, zeggende: Dit is de wet des brandoffers; het is hetgeen, wat door de branding op het altaar den ganschen nacht tot aan den morgen opvaart; alwaar het vuur des altaars zal brandende gehouden worden. En de priester zal zijn linnen kleed aantrekken, en de linnen onderbroek over zijn vleesch aantrekken, en zal de asch opnemen, als het vuur het brandoffer op het altaar zal verteerd hebben, en zal die bij het altaar leggen. Daarna zal hij zijne kleederen uittrekken, en zal andere kleederen aandoen, en zal de asch tot buiten het leger uitdragen aan eene reine plaats. Het vuur nu op het altaar zal daarop brandende gehouden worden, het zal niet uitgebluscht worden; maar de priester zal daar elken morgen hout aansteken, en zal daarop het brandoffer schikken, en het vet der dankofferen daarop aansteken. Het vuur zal geduriglijk op het altaar brandende gehouden worden; het zal niet uitgebluscht worden." Het gereedschap voor het altaar bestond uit potten, om er de asch in weg te brengen; schoffels, om ze te verzamelen; besprengbekkens, om er het bloed der offerdieren in op te nemen en daarmede te besprengen; tangen, om de deelen van de offers in het vuur te brengen; vaten, om het reukwerk te branden, en andere voorwerpen van koper. Het vuur op het altaar des brandoffers werd als heilig beschouwd, en moest daarom voortdurend brandende gehouden worden. Op het altaar des brandoffers werden de offers van lammeren en varren geofferd, voornamelijk elken morgen een lam op het derde uur, dat overeenkomt met negen uur van onzen tijd, en elken namiddag een lam op het negende uur, dat overeenkomt met drie uur. Men denkt, dat het onderste gedeelte der holte van het altaar des brandoffers, zoowel in den tabernakel als in den tempel, opgevuld was met aarde of steen, volgens het bevel vervat in Exod. XX: 24, 25. Josephus zegt, dat het altaar, hetwelk in zijn tijd in den tempel gebruikt werd, van ongehouwen steen was, en dat geen ijzeren werktuig bij deszelfs zamenstelling was gebruikt.

Het altaar des brandoffers werd als een toevlugtsoord of eene beschermingsplaats beschouwd, waarheen misdadigers, die vervolgd werden, gewoon waren zich te begeven. Dit gebruik van het altaar schijnt in een naauw verband te staan met de *hoornen*, die het kenmerkten. De schuldige, die er zijne toevlugt zocht, greep deze, en het was van daar dat Joab gesleept en gedood werd. Nu was de hoorn een van de ontwijfelbaarste zinnebeelden van magt, zooals wij uit het veelvuldig gebruik, dat de gewijde schrijvers er van in dezen zin maken, kunnen afleiden. In Hab. III: 4, b. v., wordt gezegd: „Hij had hoornen aan zijne hand, en aldaar was zijne sterkte verborgen." De „hoorn van David" is de magt en heerschappij van David, en Christus wordt genoemd een „hoorn der zaligheid," omdat hij een magtig verlosser was, die al zijne vijanden kon ten onder brengen. Waarschijnlijk zinspelende op het gehoornde altaar en zijn vredemakend karakter, zegt God door den profeet (Jes. XXVII: 5): „Of hij moest mijne sterkte aangrijpen, hij zal vrede met Mij maken; vrede zal hij met Mij maken;" dat is: hij moest vlugten naar de hoornen van het geheimzinnige altaar, en zekerheid en vrede vinden in die verzoenende almagt, waarvan het het teeken was. Daar het altaar dan oorspronkelijk eene schets is van Christus in zijn middelaarswerk, kunnen de hoornen zeer gevoegelijk die attributen van zijn karakter aanduiden, die zij als zinnebeelden konden en moesten voorstellen. Gelijk de kracht van alle gehoornde dieren, die kracht waardoor zij zich zelve en hunne jongen verdedigen, voornamelijk in hunne hoornen ligt, zoo erkennen wij, in het toeschrijven van hoornen aan Christus, het zinnebeeld van die Goddelijke magt, waardoor hij alle dingen aan zich kan onderwerpen, en

volkomene bescherming aan zijn volk kan verleenen. Hiermede in overeenstemming stellen de visioenen van de Openbaring hem voor als „een lam hebbende zeven hoornen," als de geheimzinnige kenteekenen van die onweêrstaanbare magt, waarmede hij de nederlaag zijner vijanden bewerkstelligt en zijne geestelijke overwinningen over de wereld uitstrekt. Deze beschouwing van de typische beteekenis van het altaar en deszelfs gereedschap zou zonder twijfel nog veel kunnen worden uitgebreid, maar er is genoeg gezegd om aan te toonen, dat dezelfde uitgebreide beteekenis en dezelfde gelukkige toepassing, die in elk ander gedeelte van de Mozaïsche regeling heerscht, ook hier aanwezig is.

Het altaar des brandoffers was, gelijk de andere deelen van den tabernakel en den tempel, met zalfolie gewijd, en daar deze in den tweeden tempel ontbrak, werd laatstgenoemde als minder heilig beschouwd. Maar behalve dat dit altaar met de andere heilige plaatsen en waschvaten gezalfd was, was het door eene bijzondere plegtigheid geheiligd, daar het, om er eene grootere heiligheid aan te geven, zevenmaal met de olie was besprengd; en die heiligheid werd nog vermeerderd door een zondoffer, waardoor het eene bijzonder heilige plaats werd. Geene offers op het altaar geofferd konden door God aangenomen worden, tenzij het altaar zelf ontzondigd was. Deze ontzondiging werd door Mozes verrigt, die met zijn vinger van de geslagte var des zondoffers op de hoornen des altaars deed. Aldus gewijd heiligde het altaar alles, wat er op gelegd werd. Deze ontzondigingsplegtigheid werd zeven dagen voortgezet, doch op den achtsten dag daalde vuur van den hemel en verteerde het brandoffer op het altaar. Dit vuur daalde wederom op het altaar in de dagen van Salomo, en het werd aanhoudend gevoed en onderhouden door de priesters, dag en nacht, zonder dat het mogt uitgaan. Met dit vuur werden alle Joodsche offers, die door vuur geschiedden, geofferd, en omdat zij ander of, gelijk in den bijbel staat (Lev. X : 1), vreemd vuur gebruikten, werden Nadab en Abihu door vuur van den Heer verteerd. Eenige Joodsche schrijvers zeggen, dat dit vuur in de dagen van Manasse uitgedoofd werd, doch het meest algemeene gevoelen onder hen is, dat het bleef branden tot aan de verwoesting van den eersten tempel door de Chaldeërs, waarna het nooit weder hersteld werd. Zie Brandoffer, Offer.

ALTAAR (REUK-). Dit altaar was geplaatst tusschen de tafel der toonbrooden en de gouden kandelaars, vóór den voorhang die de ark der getuigenis verborg. Het was, gelijk het altaar des brandoffers, van sittimhout gemaakt, ééne el lang en ééne el breed, maar twee el hoog, en bezat vier hoornen. Het bovengedeelte en de wanden rondom, alsook de hoornen, waren overtrokken met goud, en daarom werd het ook het gouden altaar genoemd. Het was omgeven door een gouden krans, en aan elke van de beide zijden waren onder den krans, aan de twee hoeken, gouden ringen aangebragt, tot plaatsen voor de handboomen, om het altaar van de eene plaats naar de andere over te brengen. Deze draagboomen waren insgelijks van sittimhout met goud overtrokken. Dagelijks, des morgens en des avonds, werd reukwerk op dit altaar gebrand.

Reukaltaren komen voor op de oudste Egyptische schilderstukken, en daar den Israëlieten bevolen werd het reukwerk der zuiverste welriekende speeerijen naar apothekers werk te maken, schijnt het, dat deze kunst reeds beoefend werd, en was zij waarschijnlijk uit Egypte overgebragt. Van Plutarchus vernemen wij, dat de Egyptenaren reukwerk aan de zon offerden. Deze gewoonte was echter volstrekt niet tot Egypte beperkt; zij was klaarblijkelijk in al de godsdiensten der oudheid aanwezig, en misschien reeds vóór den zondvloed. De verklaring van Maimonides, wanneer hij zegt, dat reukwerk in den tabernakel gebrand werd om den onaangenamen geur der offers tegen te gaan, is, gelijk vele andere van de rabbijnsche commentarien, geheel en al buiten de waarheid. Het doel van de Goddelijke bepaling was van een veel hooger en heiliger aard. Reukwerk was een zinnebeeld van het gebed, zooals uit verschillende deelen der Heilige Schrift duidelijk blijkt. B. v. Psalm CXLI : 2: „Mijn gebed worde gesteld als reukwerk voor uw aangezigt, de opheffing mijner handen als het avondoffer;" Openb. V : 8 : „En als het dat boek genomen had, vielen de vier dieren en de vier en twintig ouderlingen voor het Lam neder, hebbende elk citeren en gouden fiolen, zijnde vol reukwerks, welke zijn de gebeden der heiligen." Openb. VIII : 3, 4: „En er kwam een andere engel, en stond aan het altaar, hebbende een gouden wierookvat; en hem werd veel reukwerks gegeven, opdat hij het met de gebeden aller heiligen zou leggen op het gouden altaar, dat voor den troon is. En de rook des reukwerks, met de gebeden der heiligen, ging op van de hand des engels voor God." Volgens deze beschouwing der zaak stelden het gouden altaar en de reuk, die er van opsteeg, klaarblijkelijk de middelaarsdienst van Christus in den hemel voor. Gelijk het koperen altaar, dat buiten het heilige geplaats was, zijne zelfopoffering op aarde voorstelde, zoo stelde het reukaltaar

binnen het heilige zijn middelaarswerk hierboven voor, waarheen hij gegaan is om voor ons in de tegenwoordigheid Gods te verschijnen, en waar zijne tusschenkomst als liefelijke reuk is. Dit kan afgeleid worden uit het feit, dat het eene plaats innam, — juist voor de ark des verbonds — welke den juisten werkkring van het tegenwoordige middelaarschap onzes Zaligmakers voorstelde. De diensten, die de priesters binnen den tabernakel verrigtten, hadden meer bijzonder betrekking op het werk van Christus in den hemel; terwijl die, welke in den voorhof plaats hadden, meer eene aardsche betrekking hadden, daar zij de offergaven voorstelden, die door zondaren en ten behoeve van zondaren aan de heilige majesteit van Jehovah gedaan werden. Daar echter van de plegtigheden of gebruiken der oude wetgeving nagenoeg geene enkele slechts één typische beteekenis had, maar vele in een bevatte, zoo verhindert ons in het tegenwoordige geval niets, om de gebeden der heiligen te beschouwen als ook zinnebeeldig voorgesteld door het reukwerk van het gouden altaar. Zij bidden hier beneden, terwijl Christus hier boven als middelaar optreedt; hunne gebeden vermengen zich met de zijnen, en wij doen het zinnebeeld geen geweld aan, als wij veronderstellen, dat hunne geestelijke wenschen, door het vuur der heilige liefde ontstoken, veel beteekenend zijn voorgesteld door de oprijzende wolken van het reukwerk, dat elken morgen en elken avond de heilige plaats, waar het ontstoken werd, met zijn liefelijken geur vervulde.

Geen reukwerk mogt op dit altaar gebrand worden dan dat, hetwelk door God zelven voorgeschreven was. Geen brandoffer, geen spijsoffer, geen drankoffer mogt er op komen. Slechts eenmaal in het jaar, op den Verzoendag, moest de hoogepriester met het bloed van het zondoffer in het heilige der heiligen gaan en het sprengen voor de ark der getuigenis; dan moest hij in het heilige komen, en daar het bloed doen op de hoornen van het reukaltaar en het met zijn vinger zevenmaal sprengen. Dit bevel bewees duidelijk, dat alle diensten aan het reukaltaar verrigt onvolkomen waren; dat het altaar eene zekere mate van onzuiverheid gekregen had door de zondigheid van hen, die daar dienst deden; en dat zelfs de geur van het dagelijksche reukwerk aanmelijk voor God moest gemaakt worden, door dien te vermengen met den geur van het bloed der besprenging.

ALTAARSTUK, eene schilderij boven het altaar geplaatst. Men vindt dit betrekkelijk nieuw gebruik in de Roomsche kerken, voornamelijk in Roomsch-Catholieke landen, waar schilderijen van tooneelen uit den bijbel, door de voornaamste kunstenaars vervaardigd, als altaarstukken gebruikt worden. Dezelfde gewoonte is ook in sommige Protestantsche kerken geslopen. In de Engelsche kerk, b. v., is het niets ongewoons schilderijen boven het altaar te zien hangen, hoewel zij in andere deelen der kerk niet te vinden zijn. De Engelsche hervormers kantten zich sterk tegen dit gebruik aan, en tijdens de regering van Elizabeth werd eene koninklijke proclamatie afgekondigd, bij welke het gebruik van schilderijen of beelden in de kerken verboden werd. De eerste Christenen waren geheel en al vreemd aan zulk een gebruik, dat gedurende de drie eerste eeuwen onbekend schijnt geweest te zijn. Op het concilie van Eliberis in Spanje, in 305, werd bepaald, dat geene schilderijen in de kerken aanwezig mogten zijn. Men kan echter niet ontkennen, dat tegen het einde der vierde eeuw afbeeldingen van heiligen en martelaren in de kerken begonnen te verschijnen, en ook toen nog werden zij door de Catholieke kerk bepaaldelijk afgekeurd. In den beginne werden schilderijen alleen als sieraden in de kerken opgehangen. Bij gevolg hadden portretten van levende personen, zoowel als van overledene, er hunne plaats. Maar het bijgeloovige gebruik van godsdienstige hulde te bewijzen aan de schilderijen op de muren der kerken vond trapsgewijze ingang bij het volk, hoewel het eerst op het tweede concilie van Nicæa in het jaar 787 goedgekeurd werd, daar dat concilie een besluit ten gunste er van uitvaardigde. Gregorius de Groote, die het gebruik van schilderijen in de kerken verdedigt als onschuldig en nuttig voor de onderrigting van het gemeen, veroordeelde evenzeer het aanbidden en nederbuigen voor dezelve. Het concilie van Constantinopel, dat in 754 gehouden werd en uit drie honderd acht en dertig bisschoppen, voornamelijk van de Oostersche kerken, bestond, veroordeelde het gebruik, en toen, gelijk wij zagen, het tweede concilie van Nicæa het goedkeurde, werden zijne decreta door de geheele Westersche wereld, behalve door de pausen van Rome, verworpen. Het concilie van Frankfort in Duitschland, dat van Parijs in Frankrijk, en eenige kerkvergaderingen in Brittanje stemden eenparig overeen in het veroordeelen van de schilderijen, en gedurende eenige honderden jaren werd de aanbidding van schilderstukken en beelden in geen dezer drie landen aangenomen. Trapsgewijze won echter ook daar het gebruik om schilderstukken in de kerken aan te brengen veld. Afbeeldingen van onzen Zaligmaker, Madonna's en schilderijen, die heiligen en martelaren voorstelden, werden overal gevonden. De Hervorming stelde

echter perk aan het gebruik, doch zelfs tot op den huidigen dag hechten Roomsche en zelfs vele Anglicaansche kerken veel gewigt aan het altaarstuk, niet zoo zeer als een sieraad, maar als een prikkel en eene aanmoediging voor het gebruik van de aanroeping der heiligen. Zie BEELDEN.

ALTENASOCHIETEN, eene secte der Mohamedanen; zij worden ook *Moenaschieten* genoemd. Beide namen hebben betrekking op hun geloof aan de leer der zielsverhuizing, zooals zij door Pythagoras werd verklaard. Zij gaan daarom zeer verschoonend met de dieren om.

ALWETEND, die eigenschap van God krachtens welke Hij alle dingen — het verledene, tegenwoordige en toekomende — weet. Deze eigenschap is, gelijk Zijne alomtegenwoordigheid, aan geen schepsel mede te deelen, en de twee attributen zijn dan ook onafscheidelijk aan elkander verbonden. Als God overal is, kan het niet anders of Hij ziet en weet alle dingen, zooals zij in zich zelve zijn, zoowel als in al de omstandigheden, die er toe behooren.

ALUZZA, een afgod van de oude Arabieren, door de Koreischieten aangebeden, wiens beeld door Mohamed in het achtste jaar van de Hedsjrah vernield werd. Eenigen denken, dat hij een boom geweest is, de Egyptische doorn of acacia geheten, of dat hij ten minste onder die gedaante aangebeden werd.

ALYSIUS (FEEST VAN), door de Grieksche kerk op den 16den Januarij gevierd.

AMALEKIETEN (GODSDIENST VAN DE). De Amalekieten waren een zeer oud volk, dat in Arabia Petræa tusschen de Doode en de Roode zee woonde. In Num. XIII: 29 lezen wij: „De Amalekieten wonen in het land van het zuiden." Reeds in de dagen van Abraham wordt van hen gesproken, en daarom is het zeer waarschijnlijk, dat er een volk, hetwelk dezen naam droeg, lang voor den tijd van Amalek, den zoon van Eliphaz en kleinzoon van Ezau, bestond, van wien men gewoonlijk veronderstelt, dat zij afstammen. De Arabieren hebben eene overlevering, inhoudende, dat de stamvader Amalek een zoon van Cham en kleinzoon van Noach was, en deze veronderstelling komt beter dan de andere overeen met de beschrijving van Bileam: „Amalek is de eersteling der heidenen." Maar als zij van Ezau afstamden, dan is het waarschijnlijk, dat zij reeds in een vroeg tijdperk met de godsdienst van Abraham bekend waren. Zeker is het, dat zij tot afgoderij vervielen, en door hunne onmiddellijke aangrenzing aan Idumea moesten zij wel dezelfde afgodische gebruiken als dat land hebben. Wij vinden dan ook, dat, terwijl Josephus hunne afgoden vermeldt, de Schriften er van spreken als de afgoden van het gebergte Seïr. Zie EDOMIETEN.

AMALRICIANEN. Amalric van Bena, een beroemd twistredekundige en godgeleerde te Parijs, was in de Middeleeuwen een van de aanzienlijkste representanten van het pantheïstische stelsel. Hij was geboortig van Bena, eene landstad in de provincie Chartres. Terwijl hij de theologie te Parijs onderwees, trok zijn roem vele leerlingen rondom hem. Hij had zijne gevoelens voor een groot gedeelte gekregen door het bestuderen van de werken van Aristoteles; maar de kettersche leerstellingen, die hij verbreidde, verwekten hem spoedig een hevigen tegenstand. De universiteit van Parijs veroordeelde hem op vormelijke wijze in het jaar 1204. Amalric ging echter in persoon naar Rome en deed een beroep op paus Innocentius III., die in 1207 het vonnis bekrachtigde, en gehoorzaam aan Zijne Heiligheid, keerde hij naar Parijs terug en herriep zijne meeningen. De gestrenge behandeling, die hij ondergaan had, knaagde aan zijne ziel, en in 1209 stierf hij van hartzeer. In hetzelfde jaar werden zijne volgelingen op eene kerkvergadering te Parijs veroordeeld, en tien hunner werden openlijk voor de poort der stad verbrand. Trots de herroeping door Amalric tijdens zijn leven gedaan, werden zijne beenderen opgegraven en aan de vlammen ten prijs gegeven, terwijl zijne asch naar de vier winden des hemels verstrooid werd.

De kettersche leerstellingen van Amalric waren niets anders dan een gevolg van het pantheïstische stelsel van Scotus Erigena. Het grondbeginsel was, dat alle dingen maar één zijn, dat is, God; of zooals door een van de onmiddellijke volgelingen van Amalric, David de Dinant, gezegd wordt, God is de oorspronkelijke stof aller dingen. In zich zelf onzigtbaar, wordt het Almagtige Wezen slechts gezien in de schepselen, gelijk het licht niet in zich zelf gezien wordt, maar in de voorwerpen, die verlicht zijn. Niet alleen de vormen der dingen kwamen uit God voort, maar ook hunne stof, en alles zou in God wederkeeren. De openbaring der Godheid geschiedt door vleeschwording; op verschillende tijden heeft God zich geopenbaard. De magt en de openbaring van den Vader vertoonden zich in de tijden van het Oude Testament; de magt en de openbaring van den Zoon in de tijden van het Nieuwe Testament, gedurende twaalf eeuwen; maar in de dertiende eeuw, toen Amalric en zijne volgelingen verschenen, begonnen de magt en de openbaring van den Heiligen Geest, in welken tijd de

sacramenten en alle uiterlijke aanbidding en vereering afgeschaft moesten worden. Op dit tijdstip wordt, in dit vreemde stelsel, de geloovige voorgesteld als in zich zelven het bewustzijn te bezitten, dat hij de vleeschwording van den Geest is, of gelijk Amalric het uitdrukt, dat hij weet en gevoelt, dat hij een lid van Christus is, gelijk elk geloovige ook reeds met Christus den dood des kruises geleden heeft. Alzoo verdwijnen in de eeuw des Heiligen Geestes de uitwendige vormen van de vroegere wetgeving. Het Nieuwe Testament verliest zijne belangrijkheid; de doop en het avondmaal, zoowel als uiterlijke gebruiken en plegtigheden van allerlei soort, worden geheel en al noodeloos. Amalric verklaarde, dat de paus de Antichrist en dat de Roomsche kerk Babylon is. De opstanding des ligchaams legde hij geestelijk uit, als eene verrijzenis tot vernieuwing des levens door den invloed van den Geest. De hemel was, volgens zijne zienswijze, eene volmaakte kennis van God, en de hel eene volmaakte kennis der zonde.

De volgelingen van Amalric waren mannen van een uitmuntend karakter, maar met een sterk speculatieven geest. Zij verdroegen vervolging met kalmte en kracht. David de Dinant, die verscheidene werken schreef, welke de meeningen zijns meesters behelsden, was genoodzaakt uit Parijs te vlugten om zijn leven te redden. Het concilie van Parijs, niet tevreden met Amalric te veroordeelen, verbood ook het lezen en verklaren van die werken van Aristoteles, waaraan hij zijne bijzondere inzigten ontleend had. Dit decreet werd door het vierde Lateraansche concilie bekrachtigd. De leerstellingen dezer secte werden openlijk door Willem van Aria, een goudsmid, gepredikt, die de komst des oordeels over eene bedorven kerk en de ontwikkeling van het nieuwe tijdperk van den Heiligen Geest, dat nu op handen was, verkondigde. Bernard, een priester, ging zoo ver in zijne pantheïstische gevoelens, dat hij zeide, dat het voor de autoriteiten onmogelijk was om hem te verbranden, daar hij, voor zoo verre hij bestond, een deel van God zelven was. De leerstellingen der Amalricianen werden met goed gevolg wederlegd door de kundigste scholastieke theologen. Albertus Magnus en Thomas Aquinas toonden door met de meeste zorg doorwerkte argumenten aan, dat het slecht verborgen pantheïsmus van Amalric en David de Dinant geheel en al onbestaanbaar was met verlichte inzigten in de natuur Gods. Zie Pantheïsmus.

AMALTHÆA, eene van de Sibyllen (zie Sib.), die Lactantius voor de Sibylle van Cumæ houdt, welke, naar men zegt, aan Tarquinius Priscus, koning van Rome, de beroemde Sibyllijnsche boeken, die het lot van Rome bevatten, verkocht heeft. De boeken waren negen in getal, en voor deze vroeg zij drie honderd goudstukken, daar dit de laagste prijs was, waarvoor zij er afstand van wilde doen. De koning weigerde ze te koopen, en Amalthæa, uit de tegenwoordigheid des konings gaande, verbrandde drie van de boeken en vroeg, teruggekeerd zijnde, voor de overblijvende zes denzelfden prijs als te voren. Dit aanbod werd ook afgeslagen, waarop zij wederom wegging en er nogmaals drie verbrandde, en bij hare terugkomst denzelfden prijs voor de drie overblijvende boeken vroeg. Tarquinius was zoo verbaasd over het gedrag der vrouw, dat hij ze, na met de waarzeggers beraadslaagd te hebben, tegen den gevraagden prijs kocht. Men zeide, dat deze kostbare boeken het toekomstige lot van het Romeinsche rijk bevatten, en zij werden nooit geraadpleegd dan bij gelegenheid eener openbare ramp. Zie Sibyllijnsche boeken.

AMALTHEIA, de voedster van het kind Zeus na zijne geboorte op Creta. Men veronderstelt gewoonlijk, dat de naam van het Grieksche woord *amelgein*, melken of zuigen, afgeleid is, daar Amaltheia, volgens eenige overleveringen, de geit is, welke het kind Jupiter zoogde, voor welke dienst zij beloond werd door onder de sterren geplaatst te worden. Anderen veronderstellen, dat zij eene dochter van Melissus, koning van Creta, geweest is, die Jupiter zoogde met geitenmelk. Toen bij zekere gelegenheid de jonge god een van de hoornen der geit afgebroken had, gaf hij er de magt aan van gevuld te worden met datgene, wat deszelfs bezitster zou begeeren. Van hier de oorsprong van den hoorn des overvloeds, die in de geschiedenissen van het oude Griekenland zoo dikwijls vermeld wordt.

AMARAPOERA, eene Boeddhistische secte op Ceylon, welke omstreeks het begin der tegenwoordige eeuw ontstond. Het doel dezer secte is de leerstellingen van het Boeddhismus tot hare oorspronkelijke zuiverheid terug te brengen, door ze los te maken van kaste, veelgodendom en andere verbasteringen. De aanhangers dezer secte zijn sterk in aantal toegenomen, meer bijzonder in Saffragan, dat, zooals een inboorling ons zegt, thans als de zetel dezer hervorming kan beschouwd worden. Dezelfde schrijver geeft de volgende beschrijving van de kenmerkende eigenschappen der aanhangers dezer secte, zooals zij thans op Ceylon bestaat:

„1. Zij prediken in het openbaar tegen de leerstel-

lingen van het Hindoeïsmus en roepen de Hindoesche goden niet aan bij het opzeggen van pirit (eene wijze van duivelbezwering). 2. Zij geven de wijding aan alle kasten, hebben met deze zonder onderscheid omgang, en prediken tegen de niet geestelijke bezigheden der Siamesche priesters, zooals het beoefenen van genees- en sterrekunde. Niemand hunner broederschap mag zulke gebruiken navolgen op straffe van excommunicatie. 3. Zij kennen aan de koninklijke edicten geen gezag over hunne godsdienst toe; zij erkennen de Boeddhistische hiërarchie ook niet. 4. Zij nemen de gebruiken van de Pasé-Boeddha's niet in acht, tenzij deze door Gótama gewettigd zijn. Daarom spreken zij geen zegen uit bij het ontvangen van voedsel of eene andere gave. 5. Zij gebruiken geene twee zitplaatsen, noch twee priesters, als bana (de heilige schriften) gelezen wordt; ook trillen zij niet met de stem, daar dit door Boeddha niet gewettigd wordt. 6. Zij verklaren en prediken den Winaya (een gedeelte van de heilige schriften) aan de leeken, terwijl de Siamezen dien alleen aan de priesters voorlezen, en dan nog slechts eenige gedeelten en met gesloten deuren. 7. Zij verrigten eene plegtigheid, overeenkomende met de bevestiging, een aantal jaren na de wijding, terwijl de Siamezen die onmiddellijk daarna verrigten. 8. Zij hechten eene groote kracht aan de verdiensten van den pán-pinkama, of het feest der lampen, dat zij den geheelen nacht door vieren, zonder eenig prediken of lezen, terwijl de Siamezen des avonds slechts weinige lampen aansteken en bana tot aan den morgen herhalen. 9. De Amarapoera's verschillen van de Siamezen door het bedekken van de beide schouders met een bijzonder kleedingstuk, dat onder den oksel doorloopt, en door de wenkbraauwen niet weg te scheren. Daar de Pali litteratuur ijverig door de Amarapoera's wordt beoefend, opdat zij de dwalingen en afwijkingen van hunne tegenstanders aan het licht mogen brengen, is het te verwachten, dat de breuk tusschen de twee secten met der tijd wijder zal worden."

AMATHUSIA, een bijnaam van Aphrodite of Venus, die van de stad Amathus op Cyprus is afgeleid, waar zij vroeger aangebeden werd.

AMBARVALIA (van *ambiendis arvis*, gaande om de velden) eene plegtigheid door de oude Romeinen verrigt, met het doel om van de goden een overvloedigen oogst te verkrijgen. Een offer werd aan Ceres gebragt, maar alvorens daartoe over te gaan, werden de slagtoffers, bestaande uit eene zeug, een schaap en een bul, te midden van een grooten toeloop van boeren in processie rondom de korenvelden gevoerd. De *ambarvalia* werden somtijds in het bijzonder gevierd, en bestuurd door het opperhoofd van een huisgezin, en somtijds in het openbaar, bij welke gelegenheid zij geleid werden door priesters, die *fratres arvale* of veldbroederen genoemd werden. Dit feest had tweemaal in het jaar plaats, volgens eenigen op het einde van Januarij, volgens anderen in April, en voor de tweede maal in Julij. Bij deze gelegenheid werden verschillende gebeden gedaan, waarvan twee door Cato in *de re rustica* opgegeven zijn. Een gebruik, dat eenigzins gelijkt op de ambarvalia, maar niet gepaard gaat met offerande, bestaat nog in verschillende deelen van Engeland en Schotland, op een van de drie dagen voor Hemelvaartsdag. Zie HEMELVAARTSDAG.

AMBON, eene soort van hoogte in de eerste Christen-kerken, overeenkomende met onzen kerklessenaar of preekstoel. Het was eene plaats voor de lezers en zangers en zulke geestelijken, die de vroegdienst, *missa catechumenorum* gehecten, geleidden. De naam is afgeleid van het Gr. *anabainein*, opgaan, omdat men den ambon bereikte door eenige treden op te gaan, Cyprianus noemt hem *pulpitum* en *tribunal ecclesiæ*, en zegt, dat hij als lessenaar gebruikt werd, omdat daar de Evangeliën en Zendbrieven aan het volk werden voorgelezen. De zangers schijnen er ook op geplaatst geweest te zijn, of misschien waren zij ook op een afzonderlijken ambon. Het concilie van Laodicea verbiedt aan een ieder in de kerk te zingen, met uitzondering van de zangers, die op den *ambon* gingen en het beurtgezang uit boeken zongen. Van deze plaats werden ook de diptycha of doopregisters voorgelezen, en dikwijls preeken gehouden. Alle publieke bekendmakingen, zendbrieven en documenten van algemeen belang werden van den ambon voorgelezen.

AMBROSIA, het voedsel der goden volgens de oude Heidensche dichters. Ovidius zegt, dat de paarden der zon zich met ambrosia in plaats van gras voedden.

AMBROSIAANSCH GEZANG. Dit gezang heeft zijn naam ontleend aan Ambrosius, den wijdvermaarden kerkvoogd van Milaan. Toen in het jaar 386 de Ariaansche keizerin Justina zich met geweld van eene kerk te Milaan wilde meester maken, ten behoeve van hare partij, bewaakten de geloovigen, zegt Augustinus, hunnen herder in die kerk, bereid voor hem te sterven. Hij kortte hun den langen nacht en hield hun ijver warm, door hen in wisselzang liederen te doen zingen. Dit gaf aanleiding tot eene voor het Westen nieuwe wijze van kerkgezang. Hij bragt onder de zijnen over,

waaraan men in het Oosten sedert lang gewoon was. Tot hiertoe was in de Westersche kerk het gezang wel eenvoudig geweest, maar aan geen regelmaat onderworpen. Ambrosius versmaadde de hulp der Grieksche kunst niet ter verbetering van het gezang, dat tot hiertoe al wat naar kunst zweemde had afgewezen. Alleenlijk droeg hij zorg, dat de Heidensche muzijk, die enkel de zinnen bedwelmde, het heiligdom niet binnensloop. Van de bestaande toonsoorten (modi) nam hij er vier over: de Dorische, Phrygische, Lydische en Mixolydische, die hij met den naam van eerste, tweede, derde en vierde toonsoort bestempelde.

De krachtigste melodiën voerde hij in en liet de gansche gemeente aan het gezang deel nemen. Zoo was hij ook de auteur der antiphoniën, beurt- of wisselzangen. Door Damasus, den bisschop van Rome, gesteund, werd het Ambrosiaansche gezang algemeen in het Westen. Deze manier van zingen, die allerwege gevolgd werd, opende de dichtader van vele begaafde mannen. Moge Ambrosius met het alomgeprezen *Te Deum* meer lied dan gedicht vervaardigd hebben, door verscheidene liederen heeft hij zijn naam vereeuwigd. Augustinus, bisschop van Hippo, Cœlius Sedulius uit Ierland, Aurelius Prudentius uit Spanje, Emnoetius, bisschop van Pavia, Fortunatus, bisschop van Poitiers, en meer anderen strooiden hunne liederen in den boezem der gemeente. Gezamenlijk werden zij Ambrosiaansche liederen genoemd, en op de Synode van Toledo werden zij in den jare 633 voor kerkelijk gebruik aanbevolen.

Het Ambrosiaansche gezang heeft zich staande gehouden tot de zevende eeuw, toen Gregorius de Groote het koorgezang invoerde, waaraan de naam van koraalzang is ontleend. Zie GREGORIAANSCH GEZANG.

AMBROSIAANSCHE LITURGIE, eene bijzondere inrigting van de eeredienst, in de kerk van Milaan gevolgd, welke voorgeschreven was door Ambrosius, aartsbisschop van Milaan in de vierde eeuw. Oorspronkelijk had elke kerk hare bijzondere inrigting, volgens welke hare dienst geleid werd, en zelfs toen de paus vaststelde, dat het Roomsche Missaal, of de Liturgie van den H. Petrus, gelijk sommige enthusiastische Roomschgezinden het genoemd hebben, in alle Westersche kerken zou gebruikt worden, plaatste de kerk van Milaan zich onder het hooge gezag van St. Ambrosius, en het *Ambrosiaansche Ritueel* werd tot voor korten tijd in het bisdom Milaan gebruikt, en misschien nog tegenwoordig van tijd tot tijd in de beroemde hoofdkerk dier stad. Zie MISSAAL.

AMBROSIUS [ST.] (FEEST VAN), door de Grieksche kerk op den 7den December gevierd. Het is een van die feesten, waarvan de inachtneming voor de monniken alleen verpligtend is.

AMBROSIUS [ST.] in het WOUD (ORDE VAN). De monniken dezer orde werden eertijds Barnabieten genoemd; maar daar de instelling in een staat van achteruitgang vervallen was, dacht men, dat zij hernieuwing noodig had. Daarom plaatsten in het jaar 1431 drie heeren van Milaan de orde in een eenzaam boschje, waar bisschop Ambrosius gewoon was veel tijd te wijden aan overdenking en studie. Daarom kreeg de orde later den naam van St. Ambrosius in het Woud. De monniken gebruikten de Ambrosiaansche liturgie in plaats van het Roomsche Rituaal. Kardinaal Karel Borromeo hervormde de orde ten tweeden male. Zij, die tot deze orde behooren, volgen den regel van den H. Augustinus en dragen een donker roodachtig gewaad.

AMEDIANTEN (Lat. *amantes Deum*, God beminnende, of *amati Deo*, bemind door God), eene orde van monniken in Italië in 1400 gesticht. Zij droegen grijze kleederen, holblokken en een koord om hun midden. Zij hadden in Italië acht en twintig kloosters, maar paus Pius V. vereenigde hen gedeeltelijk met de orde der Cisterciënsen, en gedeeltelijk met die der Soccolanten of holblokmonniken.

AMEN (Hebr. *het zij zoo, het geschiede, voorzeker*), een woord dat gebruikt wordt aan het einde eens zins, om toestemming in de waarheid van het gezegde aan te duiden, of, in geval van gebed, het antwoord van den bidder, dat zijne goedkeuring van de opgezonden gebeden aanduidt, en zijn ernstigen wensch, dat zij gehoord en verhoord mogen worden. Het woord wordt ook gebruikt aan het einde eener doxologie of lofprijzing van God, b. v. Rom. IX : 5: „Welke zijn de vaders, en uit welken Christus is, zoo veel het vleesch aangaat, dewelke is God boven allen te prijzen in der eeuwigheid, amen." Dat het volk gewoon was het Amen, hetzij hoorbaar of in den geest, aan het gebed van den voorganger te voegen, blijkt duidelijk uit 1. Corinthe XIV : 16: „Anderzins, indien gij dank zegt met den geest, hoe zal dengene, die de plaats eens ongeleerden vervult, amen zeggen op uwe dankzegging, dewijl hij niet weet, wat gij zegt." Justinus Martyr is de eerste der vaderen, die van het gebruik van dit antwoorden door het volk gewaagt. Sprekende over het avondmaal zegt hij, dat aan het einde van den zegen en het gebed de geheele vergadering Amen antwoordt. Tertullianus zegt echter, dat niemand dan de geloovigen Amen mogt zeggen. Bij het vieren van het avondmaal voornamelijk moest een ieder, bij het ontvangen

van het brood en den wijn, een luid Amen doen hooren, en bij het einde van het wijdingsgebed gaf de geheele vergadering hetzelfde hoorbare antwoord. Maar dit gebruik hield na de zesde eeuw op. Bij het toedienen van den doop spraken ook de getuigen en de gevaders dit antwoord uit. In de Grieksche kerk was het gebruikelijk het antwoord bij elk gedeelte van het doopformulier, zoowel als bij het einde, te herhalen, op deze wijze: „In den naam des Vaders, Amen; in den naam des Zoons, Amen; en des Heiligen Geestes, Amen; nu en voor altijd, wereld zonder einde," waarop het volk antwoordde: „Amen." Dit gebruik wordt nog door de Grieksche kerk in Rusland in acht genomen. Het Amen werd driemaal herhaald, met het oog op de drie personen der Drieëenheid. Zie GEBED.

AMENTHUS, de woonplaats der dooden bij de oude Egyptenaren. Het was eene plaats van berouw en verbetering, om hen tot een beteren toestand in den volgenden trap der zielsverhuizing voor te bereiden.

AMERDAD, de naam in de oude Perzische godsdienst gebruikt, om den beschermgeest van de plantenwereld en van kudden aan te duiden.

AMICTUS, een stuk fijn linnen van een langwerpig vierkanten vorm, dat als priesterkleed in de Roomsche kerk gedragen wordt. Oorspronkelijk bedekte het slechts de schouders en den hals, maar later werd er eene muts aan toegevoegd om het hoofd des priesters te bedekken. De amictus beteekent den doek, dien de Joden onzen Zaligmaker voor de oogen bonden, toen zij zeiden: „Profeteer, wie het is, die u geslagen heeft."

AMIDAS, eene van de twee voornaamste godheden door de bewoners van Japan aangebeden. Hij is de opperheer en volstrekte beheerscher van het paradijs, de beschermer van menschelijke zielen, de vader van al degenen, die aan het geluk moeten deelnemen, en de redder van allen, die des eeuwigen levens waardig geacht worden. Door zijne bemiddeling verkrijgen zielen de vergeving hunner zonden; en als de priesters bij Amidas ten behoeve van den zondaar optreden, en de nabestaanden en vrienden door hunne offergaven mildelijk toebrengen tot de kracht van de gebeden des priesters, heeft Amidas zulk een invloed over *Jemma*, den strengen regter der hel, dat de smarten der verdoemden verminderd worden; en somtijds worden zij niet alleen van kwelling bevrijd, maar mogen zij ook naar deze wereld wederkeeren.

Amidas wordt onder eene bijzondere gedaante aangebeden. Het afgodsbeeld zit op een paard, dat zeven koppen heeft, en het geheel is op een statig altaar geplaatst. Het hoofd van het afgodsbeeld gelijkt op dat van een hond, en in zijne hand heeft hij een gouden ring of cirkel, waarop hij bijt, daardoor aantoonende, dat hij eeuwig is. Deze voorstelling schijnt op den Egyptischen cirkel te gelijken, die als een zinnebeeld van den tijd werd aangemerkt, en de zeven koppen van het paard, waarop Amidas gezeten is, welke zeven duizend jaren voorstellen, maken het zeer waarschijnlijk, dat deze godheid een zinnebeeld is van de wenteling der eeuwen. In sommige gedeelten van de eilanden wordt hij voorgesteld in de gedaante van een naakt jongeling, of in het aangezigt gelijkende op eene jonge vrouw, met gaten in de ooren; in andere deelen heeft hij drie hoofden, elk bedekt met eene muts, en drie baarden, welke op zijne schouders te zamen komen. Eenige der enthusiastische aanbidders van dezen god gaan zoo verre, dat zij zelfs hun leven aan hem opofferen, en zich vrijwillig in zijne tegenwoordigheid verdrinken. De wijze, waarop zij deze afzigtelijke plegtigheid vervullen, is deze: — Hij, die zich wil opofferen, gaat in eene kleine vergulde boot, die met zijden vaandels versierd is, en danst bij het geluid van verscheidene muzijkinstrumenten; daarna bindt hij zware steenen om zijn hals, midden en beenen, springt in het water en zinkt om niet weder naar boven te komen. Bij zulk eene gelegenheid zijn de bloedverwanten en kennissen van den dweeper, benevens verscheidene priesters, tegenwoordig, en allen juichen over den dwazen zelfmoordenaar, die nu een heilige wordt, welke door zijn dood eeuwig geluk verdiend heeft. Anderen, die geen moed genoeg hebben om den noodlottigen sprong op eens te doen, halen hunne vrienden over een gat te maken in de kiel der boot, opdat zij trapsgewijze moge zinken, terwijl de dweeper al dien tijd lofzangen aan Amidas zingt. Deze vrijwillige opoffering van het leven aan Amidas wordt gewoonlijk voorafgegaan door ten minste twee dagen van innigen omgang tusschen den aanbidder en zijn god.

Eene andere soort van martelaarschap, ter eere van Amidas, wordt somtijds door de Japansche afgodendienaars ondergaan. Zij sluiten zich op in een eng hol, gebouwd in den vorm van een graf, waarin naauwelijks plaats is om te zitten. Dit hol laten zij geheel en al omringen door een muur, waarin slechts een klein gat open blijft om de lucht toe te laten. In deze enge plaats opgesloten, roept de dweeper zijn god Amidas aan, totdat hij, door honger en vermoeijenis uitgeput, ineenzijgt.

Behalve de tempels en altaren, die door geheel Japan te zijner eer zijn opgerigt, is nog een aantal

kloosters aan hem gewijd, waarin monniken en nonnen wonen, die hun geheele leven op straffe des doods in den ongehuwden staat moeten blijven. De discipelen van Amidas zijn zeer talrijk, daar er eene groote en invloedrijke secte bestaat, die zich geheel aan zijne dienst heeft overgegeven. Hoewel hij door een afgodsbeeld wordt voorgesteld, beschrijven zij hem als eene onzigtbare, onligchamelijke en onveranderlijke zelfstandigheid, welke onderscheiden is van alle elementen, vóór de schepping bestond, de fontein en grondslag van al het goede is, en begin noch einde heeft. Door hem is het heelal geschapen, en door hem wordt het aanhoudend bestuurd. Tot hem zenden de vromen hunne *Namanda* op, dat een kort schietgebed is en slechts uit drie woorden bestaat, welke beteekenen: „Altijd heilige Amidas, heb mededoogen met ons." Dit zingen of zeggen zij op bij het geluid eener kleine schel, waarvan zij gebruik maken om eene menigte volks rondom zich te verzamelen. Daar het menigvuldig herhalen van de *Namanda* door de Japanezen beschouwd wordt, als zeer bevorderlijk voor de troost en de opbeuring hunner vrienden en betrekkingen, die in eene andere wereld lijden, brengt elk die luistert eene liefdegave aan, om de kwellingen zijner overleden vrienden te verzachten.

De secte der vrome aanbidders van Amidas vormt een vereenigd en krachtig ligchaam, dat zeer veel eerbied voor elk lid der orde koestert. Zij rekenen het zich ten pligt elkander in tijd van nood bij te staan. Zij begraven zelve de dooden, of dragen uit hunne eigene middelen of de aalmoezen, die zij inzamelen, bij tot het begraven van dezulken, die door hunne behoeftige omstandigheden niet in staat zijn om de kosten te dragen. Op dit punt zijn zij zoo naauwgezet, dat, wanneer iemand van rijkdom en aanzien zich aanbiedt om als lid opgenomen te worden, de allereerste vraag, die hem gedaan wordt, is, of hij genegen is om, voor zoo verre hij kan, bij te dragen tot het begraven van een overleden broeder. Van het antwoord, dat hij op deze vraag geeft, hangt zijne aanneming af. Als zijn antwoord bevestigend is, wordt hij lid der secte; als het ontkennend is, wordt hij dadelijk afgewezen. De leden dezer secte komen beurtelings bij elkander aan huis, tweemaal per dag, des morgens en des avonds, ten einde de *Namanda* te zingen voor de troost en de verligting der dooden, en als voorzorg te hunnen eigenen behoeve, wanneer ook zij door den dood aangegrepen zullen worden.

Biecht en boetedoening zijn voor deze secte allerbelangrijkste pligten. De boetedoeningen, waaraan zij door hunne bonzen of priesters onderworpen worden, zijn somtijds van de allerzonderlingste soort. Tot voorbeeld halen wij het volgende uit Picart aan: —

„Deze boetelingen stellen het zich ten pligt over verscheidene hooge en bijna onbeklimbare bergen te trekken naar eene van de eenzaamste woestijnen, welke bewoond wordt door eene orde van Anachoreten, die, hoewel bijna ontdaan van menschelijkheid, hen overgeven aan de zorg en het bestuur van diegenen, welke nog barbaarscher zijn dan zij zelve. Deze laatsten geleiden hen naar de randen van de verschrikkelijkste afgronden, gewennen hen aan onthouding en de vreeselijkste ligchaamskastijdingen, die zij in allen gevalle verpligt zijn met geduld te verdragen, daar hun leven in gevaar is, want indien de pelgrim één stap afwijkt van de bevelen zijner geestelijke geleiders, hangen zij hem aan beide handen aan den tak eens booms, die op den rand van een afgrond staat, en laten hem daar hangen, totdat hij door vermoeidheid den tak loslaat en in den afgrond valt. Dit is echter slechts het begin van de strafoefening, die zij verduren moeten, want vervolgens, na ongeloofelijke vermoeijenissen en duizenden gevaren ondergaan te hebben, komen zij aan eene vlakte, door hooge bergen omgeven, waar zij, met de armen kruiselings over, en het hoofd voorover gebogen op de knieën, een geheelen dag en nacht doorbrengen. Dit is eene andere strafoefening, bij welke, zoo zij de minste teekenen van pijn vertoonen of hunne ongemakkelijke houding trachten te veranderen, de meêdoogenlooze kluizenaars, wier dienst is hen gade te slaan, nimmer nalaten hen met eenige harde slagen tot hunne aangewezen houding terug te brengen. In deze houding moeten de pelgrims hun geweten onderzoeken, en zich den geheelen catalogus der zonden, die zij in het afgeloopen jaar begaan hebben, te binnen brengen om ze te kunnen belijden. Na dit naauwgezet onderzoek gaan zij weder voort, totdat zij aan eene steile rots komen, waar de plaats is, die deze wreede monniken bepaald hebben, om de geheele zondenbelijdenis hunner boetelingen aan te hooren. Op den top dezer rots is eene dikke ijzeren stang, ongeveer drie el lang, die over den buik van de rots uitsteekt, maar zoo geplaatst is, dat zij weder terug getrokken kan worden, wanneer men het geschikt oordeelt. Aan het einde dezer stang hangt een paar groote schalen, op eene van welke de monniken den pelgrim zetten, terwijl zij op de andere een tegenwigt plaatsen, dat hem in evenwigt houdt. Hierna duwen zij, met behulp eener veêr, de schalen van de rots af, zoodat zij geheel en al boven den afgrond

hangen. De pelgrim, aldus in de lucht hangende, is nu verpligt eene volledige bekentenis van al zijne zonden af te leggen, die zoo duidelijk uitgesproken moet worden, dat zij door al degenen, die de plegtigheid bijwonen, gehoord kan worden; en hij moet bovenal zorg dragen, dat hij geene enkele zonde weglaat of verbergt, dat hij standvastig in zijne belijdenis is en niet de minste verandering in zijn verslag maakt, want de geringste vermindering of verberging, al is het ongeluk ook meer het gevolg van vrees dan van eenig boos opzet, is voldoende om den boeteling in het verderf te storten, daar, in geval deze onverbiddelijke kluizenaars het minste zoeken naar uitwegen bespeuren, hij, die de schalen in zijne magt heeft, een plotselingen stoot aan de stang geeft, waardoor de schaal op zijde gaat, en de arme boeteling tegen den bodem des afgronds verbrijzeld wordt. Zij, die door eene opregte belijding ontkomen, gaan verder voort om hunne schatting van goddelijke aanbidding aan de godheid der plaats te betalen. Nadat zij de moeite hunner biechtvaders beloond hebben, gaan zij naar eene andere pagoda, waar zij hunne godsdienstoefeningen voleindigen, en daarna verscheidene dagen in het aanschouwen van openbare vertooningen en andere vermaken doorbrengen."

Om de gunst van Amidas te winnen is het, zooals zijne aanbidders zeggen, noodig een deugdzaam leven te leiden, en niets te doen tegen de vijf geboden, welke zijn: 1. Niets, dat leven heeft, te dooden; 2. Niet te stelen; 3. Geene hoererij te bedrijven; 4. Niet te liegen; 5. Geene sterke dranken te drinken. Gehoorzaamheid aan deze voorschriften zal ontwijfelbaar de goedkeuring van het opperwezen Amidas wegdragen, dat de kracht heeft om den hemel voor hunne ontvangst te openen, en zelfs den duur van de kwellingen der goddeloozen kan verkorten. Zie JAPAN (GODSDIENST VAN).

AMIN (Arab. *Getrouwe*), een naam door de Mohamedanen aan den engel Gabriel gegeven, dewijl hij getrouw Gods wil betracht. Zij stellen groot belang in dezen engel, die, zooals zij geboven, door God gebezigd werd om den koran, vers voor vers, uit den hemel aan Mohamed over te brengen.

AMMON, een god eerst door de Ethiopiërs of Lybiërs, en daarna door de Egyptenaren aangebeden, van welke deze godheid door de Grieken overgenomen is. Door de Egyptenaren werd hij Amun genoemd; door de Hebreërs, Amon; door de Grieken, Zeus Ammon; door de Romeinen, Jupiter Ammon. Hij werd als de hoogste godheid beschouwd. Herodotus zegt ons, dat er te Meroë eene godspraak was, aan Ammon gewijd, en ook eene te Thebe, de hoofdstad van Opper-Egypte, dat, volgens Diodorus Siculus, Diospolis of stad van Jupiter genoemd werd. Deze godheid had een beroemden tempel in Afrika, waar zij onder de gedaante van een ram of een man met een ramskop aangebeden werd. De tempel was op eene schoone plaats opgerigt, in het midden der Lybische woestijn. Op deze plaats was een orakel, dat Alexander de Groote met gevaar van zijn leven raadpleegde. De faam van dit orakel nam echter trapsgewijze af. Het ram was aan Ammon gewijd, en somtijds werd hij voorgesteld als een menschelijk wezen, dat slechts de hoornen van een ram had. Daarom wordt hij door oude schrijvers, voornamelijk dichters, dikwijls vermeld met de bijvoeging van *Corniger* of hoorndragende. Heidensche schrijvers verschillen onderling over de reden, waarom de ram aan Ammon gewijd was. Herodotus schrijft het toe aan de omstandigheid, dat hij in den vorm van een ram aan zijn zoon Hercules verscheen. Servius zegt, dat de hoornen van een ram op zijne beelden werden geplaatst, omdat de antwoorden van zijne orakels gedraaid of ingewikkeld waren gelijk de hoornen eens rams. Als de zon in Aries of den ram, het eerste teeken van den dierenriem, kwam, vierden de Egyptenaren een feest ter eere van Ammon, waarbij het op de buitensporigste wijze toeging, en men zegt, dat de Grieksche orgiën aan dit feest ontleend zijn. De Joodsche rabbijnen zeggen, en eenige Christen-schrijvers komen in deze meening met hen overeen, dat één reden der instelling van het Paaschfeest was, om te verhinderen, dat de Joden tot de afgodische gebruiken der Egyptenaren vervielen, en daarom werd bepaald, dat het feest gevierd moest worden, of ten minste dat de ram genomen moest worden, op den tienden dag van de maand Abib, dat juist de tijd was, waarop het Egyptische feest ter eere van Ammon gehouden werd. Rabbi Abraham Seba, de overeenkomst van tijd opmerkende, zegt: „God beval, dat zij het godsdienstig Paaschfeest op den tijd der volle maan zouden vieren, daar dat de tijd was, waarop de Egyptenaren het toppunt hunner vrolijkheid bereikt hadden en aan de planeet, die de Ram genoemd wordt, offerden; en als tegenstelling hiervan beval God hun een jongen ram voor eene offerande te dooden. Daarom spreekt Tacitus, de Romeinsche geschiedschrijver, van het Paaschfeest als „het ram dat als het ware tot ontheiliging van Ammon gedood werd."

Ammon is door vele schrijvers beschouwd als eene vergoddelijking van Cham, wiens nakomelingen Afrika

bevolkten, en wiens zoon Mizraïm de grondlegger was van de Egyptische staatkunde en magt. Het is duidelijk, dat de naam van het land Mitzr van Mizraïm is afgeleid, maar het is evenwel zeer onwaarschijnlijk, dat Ammon en Cham dezelfde zijn. De meer waarschijnlijke verklaring is, dat Ammon de zon voorstelde; en het feit, dat het feest te zijner eere bij het treden van de zon in Ariës, het eerste teeken van den dierenriem, ingesteld werd, dient sterk tot bevestiging dezer meening. Het aanbidden dezer godheid had zijn oorsprong niet in Egypte, maar in Ethiopië; en om de herinnering van dit feit levendig te houden, was het op zekeren dag de gewoonte het beeld van den god over den Nijl naar Lybië te vervoeren, van waar het nadat het daar eenige dagen gebleven was, teruggebragt werd. De aanbidding van dezen god werd in een zeer vroeg tijdperk naar Griekenland overgebragt en breidde zich snel uit; tempels werden te zijner eere te Thebe, Sparta, Megalopolis en Delphi gebouwd. Vele personen waren ook gewoon uit Griekenland te trekken, om het orakel van Zeus Ammon in Lybië te komen raadplegen.

AMMONIA, een bijnaam van Hera, onder welken zij te Elis in Griekenland vereerd werd.

AMMONIANEN, de volgelingen van Ammonius Saccas, die in de school te Alexandrië tegen het einde der tweede eeuw leerde. Hij nam de leerstelling der Egyptenaren aan, volgens welke het heelal en de Godheid te zamen één groot geheel vormden, benevens die van de eeuwigheid der wereld, de natuur der zielen, het rijk der Voorzienigheid, en het bestuur der wereld door duivelen. Hij trachtte de Egyptische en Platonische stelsels van wijsbegeerte in één stelsel te vereenigen. De school van Ammonius omvatte die Alexandrijnsche Christenen, die het belijden van het evangelie met den naam van wijsgeeren en de achting hun bewezen trachtten te vereenigen, en deze school breidde zich spoedig van Egypte over het geheele Romeinsche rijk uit, doch hare leerlingen werden weldra in verschillende secten verdeeld. De Ammonianen legden den grond tot die secte van wijsgeeren, welke den naam van Nieuwe Platonisten kregen (Zie PLATONISTEN, NIEUWE), omdat zij de tegenstrijdigheden tusschen het stelsel van Aristoteles en dat van Plato met elkander in overeenstemming zochten te brengen. Porphyrius noemt, in zijn werk tegen het Christendom, Origenes, bij wijze van schande, een leerling van Ammonius. En waarlijk er is eenige reden om te gelooven, dat deze wijsgeer, hoewel geboren uit Christen-ouders en opgevoed in eene zuivere kennis van de Christelijke waarheid, later een afvallige werd van het Christelijk geloof. Maar de vraag is, of hij gedurende zijn leven het Christendom, al was het dan ook in naam, bleef belijden, of dat hij openlijk afviel. Eusebius en Hiëronymus zeggen het eerste, hoewel Gieseler zegt, dat Eusebius hier een anderen Ammonius op het oog heeft, waarschijnlijk den vervaardiger der Evangelien-harmonie, terwijl Porphyrius het laatste zegt. Mosheim denkt, dat hij waarschijnlijk niet openlijk afstand deed van het Christendom, maar zich naar de gevoelens van alle partijen trachtte te schikken, en daarom werd hij door Heidenen en Christenen tot de hunne gerekend. Het groote denkbeeld, dat hij op het oog schijnt gehad te hebben, was alle secten en godsdiensten met elkander in overeenstemming te brengen. Door het Heidendom in eene allegorie te veranderen, die onder hare mythologie belangrijke waarheden bevatte, en aan den anderen kant het Christendom van al zijne hooge en heilige bijzonderheden te berooven, trachtte hij de twee uitersten bij elkander te brengen, en Christendom en Heidendom in één stelsel te vereenigen. Het gevolg was, dat sommige van de verklaardste vijanden van het Christendom, b. v. Julianus de Afvallige, tot de school van Ammonius behoorden. Deze nieuwe soort van wijsbegeerte werd door Origenes en andere Christenen aangenomen, en daardoor werd aan het Christendom groot nadeel berokkend. Eenvoudige bijbelsche waarheid begon men te wikkelen in duistere philosophische taal. Eene ongetemde verbeelding stelde hare eigene wildste grillen in de plaats van het Woord des levenden Gods, en de weg werd aldus geopend voor het binnenstroomen van dien vloed van dwaalbegrippen en nutteloze ceremoniën, die gedurende eeuwen daarna de Kerk van Christus dreigden te overstelpen en den wijnstok, dien Jehovah zelf geplant had, te ontwortelen.

AMMONIETEN (GODSDIENST VAN DE). De Ammonieten waren een oud volk, dat van Ammon, den zoon van Lot, afstamde. Zij bewoonden eene landstreek, welke een gedeelte van Arabia Petræa uitmaakte, waarvan zij de vroegere bewoners, Zamzummieten geheeten, een reusachtig geslacht, uitgeroeid hadden. De godsdienst van dit volk was naar alle waarschijnlijkheid in haren oorsprong zuiver, daar zij ontleend was aan de onderrigtingen van Lot, die een getrouw aanbidder van den waren God was. Trapsgewijze gingen zij echter van de aanbidding van den waren God tot die der afgoden over. Hunne voornaamste godheid was MOLOCH (Zie MOLOCH), tot wiens eer zij, zooals wij in de Schriften lezen, hunne zonen door het vuur lieten gaan, eene uitdrukking, die door Christen- en

Joodsche schrijvers verschillend opgevat wordt, daar eerstgenoemden haar als letterlijk, en laatstgenoemden haar als figuurlijk beschouwen. Er was eene plaats nabij Jeruzalem, waar men zegt, dat dit afschuwelijk gebruik in acht genomen werd. Zij droeg den naam van „het dal des zoons van Himnom," en men zegt, dat zij zoo genoemd is om het geschreeuw der kinderen, die door hunne eigene ouders aan den grimmigen afgod werden geofferd. Zij heet nu Wadi Jehennam of Vallei der Hel.

AMOR, de god der liefde en harmonie bij de oude Romeinen. Zie Eros.

AMORAJIM (Hebr. *verklaarders*), eene klasse van geleerden onder de nieuwere Joden, die hunne gehcele aandacht wijdden aan de verklaring van de Mishna of Boek der Overleveringen, die verzameld waren door rabbi Judah, die gewoonlijk Hakkadosh, de Heilige, genoemt wordt. De Jeruzalemsche Talmud was gemaakt tot uitlegging van de Mishna, maar vele Joden verklaarden er zich tegen, daar hij slechts de meening van een klein aantal geleerden bevatte. Bovendien was hij geschreven in een zeer barbaarsch dialect, dat in Judea gesproken werd, en verhasterd was door de vermenging met vreemde natiën. Daarom stonden de Amorajim op, die eene nieuwe uitlegging van de overleveringen begonnen. Dit werk werd ondernomen door rabbi Asa of Asha, die te Sora, nabij Babylon, onderwees, waar hij, nadat hij veertig jaar onderwezen had, zijne verklaring van Judah's Mishna voor den dag bragt. Hij leefde niet lang genoeg om zijn arbeid te voltooijen, maar zijne zonen en leerlingen volcindigden het werk. Dit wordt de Gemara of Talmud van Babylon genoemd, welke gewoonlijk boven den Talmud van Jeruzalem verkozen wordt. Het is een groot en uitgebreid werk, dat de Overleveringen, de Canons van de Wet der Joden en al de kwestiën betreffende de Wet bevat. In deze twee Talmuds, den Jeruzalemschen en den Babylonischen, is, met uitsluiting van de Wet en de Profeten, de gehcele Joodsche godsdienst vervat, zooals zij nu door de Joden beleden wordt. Zie Talmud, Mishna.

AMORIETEN (Godsdienst van de). De Amorieten waren een volk, dat van Amor, den vierden zoon van Kanaän, afstamde. Zij bevolkten het eerst het land ten westen van de Doode zee, en zij hadden ook bezittingen ten oosten van die zee, waaruit zij de Ammonieten en Moabieten verdreven hadden. De naam Amorieten wordt dikwijls in den bijbel gebruikt om de Kanaänieten in het algemeen aan te duiden. Zij worden door den profeet Amos beschreven als zijnde van reusachtige gestalte. Het is waarschijnlijk, dat zij vroeg bekend waren met de ware godsdienst, maar later werd het aanbidden van afgoden, uit Chaldea en Perzië overgebragt, door hen aangenomen. Eerst aanbaden zij de zon, de maan en de andere hemellighamen, daarna gingen zij tot andere vormen van afgoderij over, totdat zij, de kennis van Jehovah niet willende behouden, den glans van den onvergankelijken God in een beeld veranderden, dat op den vergankelijken mensch, op vogelen en op viervoetige en kruipende dieren geleek. Hunne zeden werden even bedorven als hunne leer, en zij werden met de andere afgodendienaars van Kanaän door God in de handen der Israëlieten overgeleverd, die, als werktuigen der wraak in de handen des Almagtigen, bevel kregen om hen geheel en al te vernietigen.

AMPHIARAÜS, een merkwaardig ziener of profeet bij de oude Grieken, die, na zijn dood vergoddelijkt zijnde, eerst te Oropus, waar hij een tempel had, en daarna door geheel Griekenland werd aangebeden. Hij gaf zijne orakels in droomen. Wanneer de personen, die hem kwamen raadplegen, een schaap geofferd hadden, stroopten zij de huid van het dier af, spreidden die op den grond uit en sliepen er op, aldus eene vervulling verwachtende van hetgeen zij van het orakel hadden gevraagd. Plutarchus verhaalt eene geschiedenis van een dienstknecht, die ten tijde van Xerxes werd weggezonden, om over Mardonius het orakel van Amphiaraüs te gaan raadplegen. Deze bediende, in den tempel slapende, droomde, dat een beambte van den tempel hem verwijtingen deed en hem sloeg, en ten laatste een steen naar hem wierp, omdat hij niet wilde weg gaan; en later werd Mardonius door den luitenant van den koning van Lacedæmon gedood, daar deze hem met een steen aan het hoofd trof, waardoor hij stierf. Dit voorval merkt Plutarchus aan als een merkwaardig voorbeeld van de voorzeggende magt des orakels.

AMPHILOCHUS, een zoon van Amphiaraüs (zie Amph.), en even als zijn vader een profeet of ziener bij de oude Grieken. Hij werd met zijn vader te Oropus aangebeden. Hij had een orakel te Mallos in Cilicië, en Plutarchus verhaalt eene geschiedenis van zekeren Thesbacius, die van het orakel tot antwoord kreeg, dat hij na zijn dood weder tot mensch zou gevormd worden, hetgeen, vreemd genoeg, gebeurde zooals voorspeld was, want Thesbacius, gedood zijnde, kwam drie dagen daarna weder in het leven en werd een nieuw mensch. Pausanias zegt, dat het orakel van Amphilochus meer dan eenig ander te gelooven was. Zie Orakels.

AMPHITHURA (Gr. *voordeuren*), een naam door Chrysostomus en Evagrius aan de voorhangen gegeven, die in de oude Christen-kerken de plaats, waar het hoogaltaar stond, van het overige gedeelte der kerk afscheidden. Zij ontvingen dezen naam, omdat zij in het midden als vouwdeuren open gingen. Zij waren somtijds rijk met goud versierd. Hun doel was gedeeltelijk om het altaar-gedeelte der kerk van de catechumenen en ongeloovigen af te scheiden, en gedeeltelijk om de offerande van het avondmaal in den tijd der wijding te bedekken, gelijk wij uit deze woorden van Chrysostomus vernemen: „Als de offerande wordt aangebragt, als Christus het Lam Gods geofferd wordt, als gij dit teeken hoort geven, vereenigen wij ons dan allen in het gebed; als gij de voorhangen ziet wegschuiven, denkt dan dat gij den hemel geopend ziet, en dat de engelen van boven nederdalen." Zie SANCTUARIUM.

AMPHITRITE, de vrouw van Poseidon in de oude Grieksche mythologie, en de godin der zee. Homerus gebruikt somtijds den naam om de zee aan te duiden. Eene afbeelding van haar wordt dikwijls op munten van Syracuse gezien, en een zeer groot standbeeld van haar bestaat nog in de Villa Albani.

AMPHITRYON, in de Grieksche mythologie de zoon van Alcæus en gemaal van Alcmene, bij welke Zeus, toen Amphitryon in den Thebaanschen krijg was, Heracles (Hercules) teelde.

AMPLIAS (FEEST VAN). Dit feest in den Griekschen kalender wordt op den 31sten October ter eere van Amplias gevierd, dien Paulus, in Rom. XVI : 8, „mijnen beminden in den Heere" noemt.

AMSCHASPANDS, de zeven aartsengelen in het godsdienststelsel der Hindoes. Zie HINDOEÏSMUS.

AMSDORFSIANEN, de volgelingen van Nikolaas Amsdorf, een Luthersch godgeleerde van de zestiende eeuw. Hij was bisschop van Naumburg in Saxen. Bij het begin van de Hervorming in Duitschland hechtte hij zich aan Luther, vergezelde hem naar den rijksdag van Worms, en was bij hem toen de Hervormer door den keurvorst van Saxen gegrepen en naar Maagdenburg gevoerd werd. Hij schreef over verscheidene theologische onderwerpen, en daar hij een sterk aanhanger van de leer der regtvaardigmaking door het geloof alleen was, werd hij openlijk, gelijk alle andere *Solifidianen* (zie SOLIF.), van een wild en buitensporig Antinomianismus beschuldigd. Men heeft op ongerijmde wijze van hem gezegd, dat hij beweerde, dat goede werken niet alleen onnuttig waren voor de zaligmaking, maar zelfs een beletsel. Major, die eenigzins overhelde tot de meening, dat wij geregtvaardigd worden op grond van persoonlijke verdienste, voerde eenigen tijd over het onderwerp met Amsdorf strijd, maar bevindende, dat beide partijen elkanders werkelijke gevoelens niet begrepen hadden, werd de strijd opgegeven.

AMULETTEN, voorbehoedmiddelen tegen ziekten, tooverij enz. Zij schijnen van zeer vroege tijden af in gebruik geweest te zijn. De oorsierselen, welke Jakob (Gen. XXXV : 2—4) zijn volk verpligtte hem te geven, werden waarschijnlijk als werktuigen van bijgeloof gebruikt, en daarom verborg hij ze onder den eikenboom bij Sichem. De menigvuldige zinspelingen in de wet op het binden van de woorden der wet als een teeken op de handen, en als hoofdbanden tusschen de oogen, hebben klaarblijkelijk betrekking op het vroegere gebruik van toovermiddelen en amuletten te bezigen, die gedragen werden op de wijze, waarop hier gezinspeeld wordt. Bij de oude Joden bestond de beoefening der geneeskunde voornamelijk in het gebruik van amuletten. En zelfs nog heden zijn de Joden een bijzonder bijgeloovig volk, dat al de regelingen der wet, zijne gedenkteekenen met de tien geboden, zijne mezuzzoth, kleederen en ceremoniën in een stelsel van toovermiddelen of amuletten verdraait, in wier kracht zij onbepaald vertrouwen stellen. Sommige Joden dragen een amulet, dat uit een klein stukje perkement bestaat, met eenige cabbalistische woorden, die er door een hunner rabbijnen op geschreven zijn. Eenige hebben een knoflookbol, in een stukje linnen gebonden, om zich hangen; andere hebben een stukje van hun paaschkoek in den zak. Vele, die deze amuletten niet bij zich dragen, vergeten nooit hun voorhoofd te bedekken, wanneer zij vreezen in gevaar te zijn een ziek oog te krijgen, omdat iemand hen langen tijd te sterk aankijkt.

Onder alle Oostersche natiën zijn amuletten, gemaakt van metaal, hout, steen, schelpen, kostbare steenen, koralen, om kort te gaan, van alles wat eene bijgeloovige verbeelding kon uitvinden, van de vroegste eeuwen af in gebruik geweest. De oude Grieken en Romeinen hechtten ook veel waarde aan het gebruik van amuletten. Eustathius zegt ons, dat de beroemde godin Diana, wier beeld te Ephesus aangebeden werd, die stad beroemd maakte, niet alleen door hare afgoderij, maar door het uitoefenen van tooverarij. „De geheimzinnige symbolen," zegt hij, „Ephesische letters genoemd, werden op de kroon, de voeten en den gordel van de godin gegraveerd. Wanneer deze letters uitgesproken werden, werden zij als een toover-

middel beschouwd, en moesten zij voornamelijk door hen gebruikt worden, die in de magt van booze geesten waren. Wanneer zij geschreven waren, werden zij als amuletten rondgedragen." Zonderlinge geschiedenissen worden van haren invloed verhaald. Men zegt, dat Crœsus de mystische lettergrepen herhaald heeft, toen hij op den brandstapel lag, en dat een Ephesisch worstelaar altijd met goed gevolg geworsteld heeft tegen een tegenkanter van Miletus, totdat hij de rol verloor, die te voren als een toovermiddel geweest was. De beoefening dezer symbolen was eene uitgebreide wetenschap, en talrijke en kostbare boeken werden door hare beoefenaren zamengesteld.

Uit de eerste Christen-schrijvers blijkt duidelijk, dat amuletten tot zekere grenzen ook door Christenen gebruikt zijn. Wij nemen over dit onderwerp het volgende over:

„Constantijn had, in het begin zijner hervorming, den Heidenen eenigen tijd toegestaan om niet alleen hunne waarzeggers in het openbaar te raadplegen, maar ook om toovermiddelen te gebruiken als middel tegen ligchaamsziekten, en om te verhinderen dat regen en hagel aan de rijpe vruchten letsel deden, zooals blijkt uit diezelfde wet, waarin hij de andere soort van toovenarij, die tot doel had kwaad te doen, veroordeelt om met den dood gestraft te worden. En waarschijnlijk vonden vele Christenen, die nog iets van het Heidendom in hunne godsdienst medebragten, in dit verlof aan de Heidenen toegestaan, aanleiding om te denken, dat er niet veel kwaad was in zulke voorbehoed- of toovermiddelen, wanneer het doel slechts was om goed, en niet om kwaad te doen. Hoe het zij, dit is zeker, dat vele Christenen sterk tot dit gebruik overhelden, en daarom gebruik maakten van toovermiddelen en amuletten, die zij *periammata* en *phylacteria* noemden, om zich tegen gevaar te verzekeren en ligchaamskwalen te verdrijven. Deze phylacteriën waren eene soort van amuletten, van linten gemaakt, met een tekst van den bijbel of een ander toovermiddel van woorden er op geschreven, die zij zich verbeeldden, dat, zonder natuurlijke middelen, krachtige genees- of voorbehoedmiddelen tegen ziekten waren. Daarom was de kerk gedwongen om, ten einde dit bijgeloof uit te roeijen, strenge wetten er tegen te maken. De kerkvergadering van Laodicea veroordeelde de geestelijken, die voorwendden zulke phylacteriën te maken, welke eerder banden en kluisters voor hunne eigene zielen moesten genoemd worden, en beval, dat al degenen, die ze droegen, uit de kerk zouden geworpen worden. Chrysostomus vermeldt hen dikwijls met verontwaardiging. Bij deze woorden van den Psalmist: „dat ik mij verheuge in uw heil," zegt hij, „wij moeten niet bloot wenschen behouden en van het kwaad bevrijd te worden, door welk middel het dan ook zij, maar alleen door God. En dit zeg ik met betrekking tot diegenen, die toovermiddelen in ziekte gebruiken, en hunne zwakheden door andere bedriegerijen zoeken te verminderen. Want dit is geen heil, maar vernietiging." Op eene andere plaats, waar hij Christenen ontraadt naar de Joden te gaan, die voorwenden zieken op zulk eene wijze te genezen, zegt hij hun, dat Christenen Christus moeten gehoorzamen, en niet naar zijne vijanden moeten gaan. Tracht liever, hoewel deze voorwenden genezingen te bewerkstelligen, en u een middel beloven om u tot hen te noodigen, hunne bedriegerijen, toovermiddelen, amuletten en toovenarij te ontdekken; want zij wenden voor genezingen te doen op geene andere wijze, en zij bewerkstellingen die dan ook volstrekt niet, dat verhoede God. Maar ik wil nog iets meer zeggen; al bewerkstelligden zij ook ware genezingen, dan ware het toch beter te sterven dan naar de vijanden van Christus te gaan, en op die wijze genezen te worden. Want van welk nut is het het ligchaam genezen te hebben door het verlies onzer ziel? Welk voordeel, welke troost zullen wij daardoor verkrijgen, wanneer wij kort daarna in altijddurend vuur moeten gezonden worden? Hij haalt dan de voorbeelden van Job en Lazarus en den kranke aan, die aan het badwater van Bethesda acht en dertig jaren gewacht had, welke nooit naar een waarzegger, toovenaar of bedrieger gingen; zij bonden geene amuletten of toovermiddelen aan hun ligchaam, maar verwachtten hunne hulp van den Heer alleen; en Lazarus wilde liever aan zijne ziekte en zweren sterven, dan zijne godsdienst op eenigerlei wijze verzaken, door zijne toevlugt te zoeken tot die verboden kunsten om genezen te worden. Dit rekent hij voor eene soort van martelaarschap, wanneer de menschen liever stierven of hunne kinderen lieten sterven, dan gebruik te maken van amuletten en toovermiddelen; want hoewel zij hun ligchaam met eigene hand offerden, zooals Abraham zijn zoon, toch offerden zij een geestelijk offer aan God. Integendeel, zegt hij, het gebruik van amuletten was afgoderij, hoewel zij, die er winsten door behaalden, duizend wijsgeerige redenen aanvoerden om het te verdedigen, zeggende: Wij bidden slechts tot God en doen niets meer; en de oude vrouw, die ze maakte, was Christin en eene geloovige, met andere dergelijke verontschuldigingen. Indien gij een geloovige zijt, maak dan het teeken des

kruises en zeg: Dit is mijne wapenrusting, dit mijn geneesmiddel; behalve dit ken ik er geen. Veronderstelt eens, dat er een geneesheer kwam, en dat hij in plaats van geneesmiddelen, die tot zijne kunst behooren, slechts toovenarij gebruikte, zoudt gij hem dan een geneesheer noemen? Neen, in geenen deele, omdat wij geene medicijnen zien, die tot zijn beroep behooren; zoo behooren ook uwe medicijnen niet tot het beroep eens Christens. Hij voegt er bij, dat sommige vrouwen de namen van rivieren in hunne toovermiddelen deden, en andere asch, roet en zout, en uitriepen, dat het kind een krank oog had, en duizend belagchelijke dingen van dergelijken aard, die Christenen blootstelden aan de verachting der Heidenen, van welke vele te wijs waren om te hooren naar zulke dwaze bedriegerijen. Over de geheele zaak zegt hij hun, dat, als hij er voortaan weder vond, die amuletten of toovermiddelen maakten, of iets anders deden, dat tot deze kunst behoorde, hij hen niet langer zoude sparen; daardoor willende te kennen te geven, dat zij de gestrengheid der kerkstraffen voor zulke misdaden zouden ondervinden. Op andere plaatsen klaagt hij over vrouwen, die phylacteriën van de Evangeliën maakten, om die om haren hals te dragen, en dergelijke klagten worden ook door St. Basilius en Epiphanius aangeheven. Dit alles toont aan, dat het bijgeloof, om te beproeven zieken te genezen zonder geneesmiddelen, diep geworteld was in de harten van vele Christenen."

Door Oostersche schrijvers is veelvuldig melding gemaakt van amuletten, die als sieraden, voornamelijk door vrouwen, gedragen werden. Zij waren dikwijls van goud, zilver en edelsteenen. Schroeder wijdt in zijn doorwrocht werk, *De Vestitu Mulierum Hebraearum*, over de kleedij van Hebreeuwsche vrouwen, een geheel hoofdstuk aan het amulet als een sieraad, dat gewoonlijk door Hebreeuwsche vrouwen gedragen werd. Er bestond nooit een volk op aarde, dat meer van amuletten hield dan de Joden. De Mishna verbood het gebruik er van op Sabbath, tenzij het voorgeschreven was door een geneesheer, die wist, dat ten minste drie personen door diezelfde middelen genezen waren. De godsdienst van bijna alle Heidensche natiën bestaat uit een aantal bijgeloovigheden en daarom vormt het gebruik van amuletten of toovermiddelen over het algemeen een belangrijk gedeelte hunner godsdienstige plegtigheden. In de Roomsch-Catholieke godsdienst kunnen het *scapulier*, de rozekrans en het gebruiken van reliquiën beschouwd worden te komen onder den naam van amuletten, van welker gebruik allerbelangrijkste voordeelen verwacht worden. Scapuliers moeten gewoonlijk om den hals gedragen worden. Gewijde medaljes worden ook op dezelfde wijze gebruikt. Kleine stukjes van reliquiën van heiligen worden dikwijls tot het genezen van ziekten aangewend.

AMYRALDISTEN, de volgelingen van Mozes Amyraut of Amyraldus, een Fransch Protestantsch godgeleerde uit de zeventiende eeuw. Hij studeerde te Saumur, waar hij tot professor in de theologie benoemd werd. Door middel van hem deed kardinaal Richelieu eene poging, om eene vereeniging van de Protestanten en Roomschgezinden te bewerkstelligen. Daarom werd een Jezuït, met name Audebert, afgevaardigd om met Amyraut te onderhandelen. De Jezuït zeide, dat om des vredes wille de koning en zijn minister genegen waren om de aanroeping van heiligen en engelen, het vagevuur en de verdienste van goede werken op te geven; dat zij de magt van den paus wilden beperken, en dat, als het hof van Rome er in toe wilde stemmen, zij een patriarch wilden benoemen; dat de beker aan de leeken zou worden toegestaan, en dat eenige andere veranderingen gemaakt konden worden. Amyraut noemde het avondmaal. De Jezuït zeide, dat daarin geene verandering voorgesteld werd, waarop Amyraut onmiddellijk antwoordde, dat er dan niets gedaan kon worden. Hiermede eindigde de bijeenkomst, welke vier uur geduurd had. Amyraut gaf een werk in het licht over de Prædestinatie en de Genade, dat aanleiding gaf tot een scherpen strijd tusschen hem en andere godgeleerden. De leer, die hij onderwees, bestond voornamelijk uit de volgende punten: Dat God het geluk aller menschen begeert, en niemand door een Goddelijk besluit uitgesloten is; dat niemand de zaligheid kan verwerven zonder het geloof in Christus; dat God aan niemand de kracht om te gelooven weigert, hoewel Hij niet aan allen Zijn bijstand verleent, opdat zij zelve die kracht mogen doen aangroeijen tot doeleinden des behouds; en dat velen vergaan door hunne eigene schuld. De naam van Universalisten werd somtijds aan diegenen gegeven, die deze leerstellingen omhelsden, hoewel zij klaarblijkelijk de genade slechts in woorden algemeen maakten, maar niet in de werkelijkheid.

ANACALYPTERIËN (Gr. *anakaluptein*, ontdekken), feesten bij de oude Grieken op den derden dag na het huwelijk gehouden, waarop de bruid voor de eerste maal haar sluijer mogt ter zijde leggen en ongedekt verschijnen. Het was ook op denzelfden dag de gewoonte aan de nieuw gehuwde dame geschenken aan te bieden, die den naam van *Anacalypteriën* verkregen. Vóór het huwelijk mogten jonge

vrouwen zelden in het openbaar verschijnen of met de mannelijke sekse spreken. De sluijer, dien zij droegen, en die alleen bij de nu vermelde gelegenheid werd weggenomen, heette *kalyptron*.

ANACAMPTERIËN (Gr. *anakampteia*, ombuigen), kleine gebouwen die oudtijds aan Christen-kerken werden opgerigt, welke moesten dienen voor kleine hospitalen of herbergen, waar armen en reizigers van hunne togten konden uitrusten. Zij mogten ook dienen voor dezulken, die vervolgd werden en in de kerk eene schuilplaats zochten.

ANACEËN, feesten der oudheid te Athene, ter eere van de *Dioscuren* of Castor en Pollux, die men ook *Anaces* noemde, gevierd.

ANACHORETEN (Gr. *anachoreïn*, terugwijken), kluizenaars in oude tijden, die zich van de wereld afscheidden en in afzonderlijke spelonken in de wildernis gingen leven. Zoodanig waren Paulus, Antonius en Hilarius, de eerste stichters van het kloosterleven in Egypte en Palestina. Chrysostomus zegt, dat eenige hunner in holen woonden; zij moeten derhalve onderscheiden worden van de Cenobieten, die in eene broederschap onder een algemeen hoofd leefden. Mosheim zegt, dat de Anachoreten op woeste plaatsen woonden, zonder eenige soort van beschutting, en dat zij zich voedden met wortelen en planten en geene bepaalde verblijfplaats hadden, maar daar vertoefden, waar de nacht hen overviel, opdat bezoekers niet zouden weten waar hen te vinden.

In de Grieksche kerk is ook eene orde van monniken, die Anachoreten heeten. Ofschoon zij afkeerig zijn van den arbeid en den dwang voor het kloosterleven geëischt, begeeren zij nogtans hun leven in eenzaamheid en afzondering door te brengen. Daarom koopen zij eene cel of een klein vertrek, aan de buitenzijde van een klooster gelegen, met een stukje gronds, dat er aan grenst en groot genoeg is om hen te onderhouden, en zij treden het klooster slechts op hooge feestdagen binnen om de godsdienstoefening bij te wonen. Zoodra hunne openbare gebeden geëindigd zijn, keeren zij naar hunne cellen terug en brengen hunnen tijd door met de gewone bezigheden des levens, zonder verpligt te zijn bepaalde tijden voor hunne gebeden in acht te nemen. Eenige dezer Anachoreten verlaten echter het klooster, met verlof van den abt, om nog meer afgezonderd te leven, en houden zich meer dan ooit met gebeden en overdenkingen bezig. Daar zij van zich zelve geen land of geene wijngaarden aan te kweeken hebben, zendt het klooster hun ten minste eens, zoo niet tweemaal per maand, een bepaalden levensvoorraad. Diegenen echter, welke zulk eene afhankelijke levenswijze verwerpen, huren eenige kleine wijngaarden, welke in de nabijheid hunner cellen gelegen zijn, en onderhouden zich door de opbrengst daarvan. Eenige leven van vijgen, andere van kersen, nog andere van zulke gezonde vruchten, als zij zich kunnen verschaffen. Sommige hunner verdienen een bestaan door boeken of handschriften over te schrijven.

ANACLETERIËN (Gr. *anakleteria* van *ana-kaleïn*, oproepen, benoemen), plegtige feesten die bij de Grieken gevierd werden, wanneer hunne koningen of vorsten meerderjarig werden en de teugels des bewinds in handen namen. Bij deze blijde gelegenheid werd er eene proclamatie gedaan, en het volk haastte zich om den nieuwen monarch te begroeten, en hem geluk te wenschen met zijne aanvaarding van het bewind.

ANACTORON (Gr. *anax*, een koning), een naam door Eusebius aan eene Christelijke kerk gegeven, als zijnde het paleis van den Grooten Koning. Hij komt overeen met BASILICA (zie ald.).

ANADYOMENE (Gr. *ana-dyeïn*, verrijzen uit), een naam aan APHRODITE gegeven ten gevolge van haar fabelachtigen oorsprong, als zijnde gesproten uit het schuim der zee. Eene van de beroemdste schilderijen van Apelles is eene voorstelling van deze oude mythe.

ANA'GA'MI (*an*, niet, en *agami* kwam), een van de vier paden, volgens het Boeddhismus, langs welke iemand toegang kon verkrijgen tot *nirwâna*, d. i. een ophouden des bestaans. Het wezen, dat dit pad heeft ingeslagen, keert niet tot de menschenwereld weder. Zie BOEDDHISMUS.

ANAGOGIËN, feesten welke de inwoners van Eryx op Sicilië vierden, omdat Venus, zooals zij zeiden, van hen vertrok om naar Lybië te gaan. De reden hiervoor aangegeven was, dat de duiven, die in dat land overvloedig waren, op dien tijd verdwenen, en de godin, zooals zij dachten, op hare reis vergezelden. Na negen dagen keerden zij terug, waarop de inwoners een ander feest vierden, dat zij Catagogiën noemden, ter eere van de terugkomst der godin.

ANAITIS, eene Aziatische godheid, vroeger in Armenië, Cappadocië en andere landen aangebeden. In verband met de heilige tempels, die te harer eere werden opgerigt, waren er heilige landerijen, en wordt er melding gemaakt van heilige koeijen. Onder de slaven, die aan hare dienst gewijd waren, was het voor de vrouwen de gewoonte om zich verscheidene jaren voor haar huwelijk aan de ontucht prijs te geven, en

dien ten gevolge dacht men, dat zij eene bijzondere heiligheid verkregen, die het tot een voorwerp van eerzucht maakte eene van haar ten huwelijk te krijgen. Anaïtis is somtijds door de Grieksche schrijvers met Artemis, en somtijds met Aphrodite verward. Op het feest ter eere van Anaïtis was het voor een groot aantal van beiderlei kunne de gewoonte, om bijeen te komen en zich aan wijn te buiten te gaan.

ANAMELECH (Hebr. *ana*, *melek*, koning, die orakelen geeft). In 2. Kon. XVII : 31 wordt ons medegedeeld, dat de inwoners van Sepharvaïm, van over den Euphraat naar Syrië gezonden, hunne zonen ter eere van Adramelech en Anamelech verbrandden. Men denkt, dat Adramelech de zon, en Anamelech de maan voorstelde.

ANAPHORA, de oblatie in de Coptische kerken van Egypte, wanneer de priester de hostie in drie stukken breekt, die de Drieëenheid aanduiden, en ze zoo kunstig weder vereenigt, dat zij in het minst niet schijnen verdeeld te zijn geweest. Deze plegtigheid gaat van verscheidene gebeden en andere godsdienstige handelingen vergezeld.

ANARGYREN (Feest van de) (Gr. *a*, niet, en *argyros*, geld), door de Grieksche kerk op den 1sten November gevierd, ter eere van twee heiligen, Cosmus en Damianus geheeten, die broeders en geneesheeren waren. De Grieken noemden hen *Anargyren*, omdat zij uit een zuiver beginsel van liefdadigheid de geneeskunst uitoefenden, zonder de geringste belooning te eischen. De Grieken maken gewag van eene verwonderlijke fontein te Athene, nabij eene kapel, die aan deze twee heiligen gewijd is. De fontein springt nooit anders dan op hun feest, zoodra de priester begonnen is de mis te lezen, en des avonds is zij weder opgedroogd. Dat is de legende, waardoor de eer van deze twee heiligen in stand gehouden wordt.

ANASTASIUS (Feest van St.), door de Grieksche kerk op den 22sten Januarij gevierd.

ANATHEMA of Anatheem, kerkban, banvloek, banbliksem, afsnijding van de kerkgemeenschap met vervloeking gepaard. Bij de Joden mogt niets, dat verbannen was, dat is, dat tot vernietiging veroordeeld was, gelost worden (Lev. 27 : 29.). Het beest, dat den berg Sinaï aanroerde, moest gedood worden, het was vervloekt. De velden van Gilboa, nat van het bloed van Saul en Jonathan, werden door koning David vervloekt (2. Sam. 1 : 21). Achab werd door den Heer berigt (1. Kon. XX : 42), dat Benhadad verbannen was. Dat waren ook de afgodische Kanaänieten; dat was ook in het bijzonder Jericho (Joz. VI : 17), met al wat daarin was, en daarom was de zonde van Achan des te zwaarder, toen hij beproefde zich toe te eigenen, wat de Heer veroordeeld had om vernield te worden. Van daar ook de zonde van Saul (1. Sam. XV : 3), toen hij Agag spaarde, dien de Heer tot volkomen vernietiging gedoemd had.

De afsnijding van de kerkgemeenschap, welke met vervloeking gepaard ging, was bij de Joden de laatste en zwaarste graad van uitbanning. Zij werd toegepast, wanneer de overtreder dikwijls geweigerd had zich te schikken naar het vonnis van het hof, en ging vergezeld van ligchamelijke straf, somtijds ook van verbanning en zelfs van den dood. Drusius geeft een formulier van deze uitbanning op, hetwelk, zooals de Joden zeggen, door Ezra en Nehemia tegen de Samaritanen gebruikt werd. De handeling zou op deze wijze hebben plaats gehad. Zij verzamelden de geheele gemeente in den tempel des Heeren, en bragten drie honderd priesters, drie honderd trompetten, drie honderd boeken der wet en drie honderd jongens met zich. Toen bliezen zij op hunne trompetten, en de Levieten vervloekten al zingende de Samaritanen met alle soorten van uitbanning, vervat in de verborgenheid van den naam Jehovah en in de Tien Geboden, en met de vervloeking van het hoogere huis des oordeels, en evenzeer met de vervloeking van het lagere huis des oordeels, die allen het regterlijke vonnis inhielden, dat geen Israëliet het brood eens Samaritaans mogt eten, dat geen Samaritaan een proseliet in Israël kon zijn, en dat hij geen deel zal hebben aan de opstanding der dooden.

Het anatheem bij de Joden sloot den ongelukkigen overtreder van de gemeenschap met zijne broederen uit. Het was judiciaal of abjuratorisch. Door het eerste werd de misdadiger niet alleen in den ban gedaan en van de geloovigen afgescheiden, maar hij werd, ligchaam en ziel, aan Satan overgeleverd. Het abjuratorisch anatheem werd voorgeschreven aan bekeerlingen, die verpligt waren hunne vroegere ketterij te vervloeken. In 1. Cor. XVI : 22 vinden wij een zeer buitengewoon en plegtig vervloekingsformulier: „Die zij *Anathema*, *Maran-atha*," dat vertaald kan worden door: „Die zij vervlokt bij de komst des Heeren." (1) Dit was bij de Joden de vreeselijkste vervloeking, en is aldus omschreven geworden: „Moge hij over-

(1) In den Staten-bijbel lezen wij: „Die zij eene vervloeking, Maran-atha!" In de bijbelvertaling van Luther zijn de beide woorden Anathema en Maran-atha behouden. Maran-atha is Syrisch en beteekent eigenlijk: de Heer komt (ten gerigte)!

geleverd worden aan de grootste der kwalen en de uiterste gestrengheid van het Goddelijk oordeel; moge de Heer spoedig komen om zich op hem te wreken."

Bij de nieuwere Joden is het anatheem of de groote ban, welke uitgesproken wordt voor het spotten met de wet of het lagchen om een hunner gebruiken en plegtigheden, van een zeer strengen aard. Zij vervloeken den overtreder bij hemel en aarde; zij geven hem over aan de magt van booze engelen; zij vragen, dat God hem spoedig zal vernietigen, en dat Hij alle schepselen tot zijne vijanden zal maken. Zij bidden, dat God hem met elke ziekte zal kwellen, zijn dood verhaasten, en hem voor altijd aan volkomene duisternis overgeven. Niemand mag hem binnen zes voet naderen, en alle menschelijke hulp is hem ontzegd, zelfs al stierf hij door gebrek aan de noodzakelijkheden des levens. Zij plaatsen een steen op zijn graf om aan te wijzen, dat hij behoorde gesteenigd te zijn. Geene bloedverwanten mogen den rouw over hem aannemen, maar zij moeten God loven, omdat Hij hem van de wereld weggenomen heeft.

Het anatheem werd ook in de eerste Christelijke kerk over zware overtreders uitgesproken, die daardoor uit de kerk werden gedreven en van alle gemeenschap met haar in heilige zaken werden uitgesloten. Aan hen, die onder dezen vloek lagen, werd niet alleen het avondmaal ontzegd, maar zij werden ook niet tot de gebeden toegelaten; zij mogten ook niet de Schriften hooren voorlezen in eenige vergadering der kerk. Van het oogenblik, dat zulk een vonnis over iemand werd uitgesproken, werd hij door de broederen als een vijand van Christus en een dienaar van den duivel beschouwd, en zijne tegenwoordigheid werd zorgvuldig vermeden. Aan een ieder was het verboden hem in huis te nemen, met hem aan tafel te zitten, of hem eene van de gewone beleefdheden des levens te bewijzen. De volgende excommunicatie, door Synesius over Andronicus uitgesproken, kan eenig denkbeeld geven van zulk een vonnis in vroegere dagen.

„Nu de man niet langer vermaand, maar als een ongeneeslijk lid afgesneden zal worden, geeft de kerk van Ptolemais deze verklaring of gebod aan al hare zuster-kerken op de wereld: Laat geene kerk van God open zijn voor Andronicus en zijne medepligtigen, voor Thoas en zijne medepligtigen; maar laat elke gewijde tempel en elk heiligdom voor hen gesloten zijn. De duivel heeft geen deel aan het paradijs; hoewel hij er heimelijk moge binnen kruipen, wordt hij er weder uitgedreven. Daarom vermaan ik een ieder, zoowel bijzondere personen als magistraten, hen noch onder hun dak, noch aan hunne tafel te ontvangen; en priesters meer in het bijzonder, opdat zij noch met hen omgaan, terwijl zij leven, noch hunne begrafenis bijwonen, wanneer zij dood zijn. En als iemand deze kerk veracht, als zijnde slechts eene kleine stad, en diegenen, die door haar in den ban gedaan zijn, ontvangen, alsof het niet noodig ware de regels eener arme kerk in acht te nemen, dat zij dan weten, dat zij de kerk door scheuring verdeelen, welke Christus wilde, dat één zoude zijn. En al wie dat doet, hetzij hij Leviet, presbyter of bisschop zij, zal met Andronicus in dezelfde klasse gerangschikt worden; wij zullen hem noch de regterhand der broederschap geven, noch aan dezelfde tafel met hen eten; en veel minder zullen wij over de heilige verborgenheden des geloofs beraadslagen met hen, die partij willen kiezen voor Andronicus en Thoas."

Zoodra iemand door eene kerk formelijk in den ban gedaan was, werd van die gebeurtenis gewoonlijk kennis gegeven aan andere kerken, en somtijds door middel van rondgaande brieven aan alle voorname kerken op de wereld, opdat zij gewaarschuwd zouden zijn den persoon, die aldus in den ban gedaan was, niet tot hare gemeenschap toe te laten. Want zoo groot was de eenstemmigheid, die onder alle kerken bestond, dat niemand, die in de eene kerk in den ban gedaan was, in eene andere kon ontvangen worden, tenzij op bevel van eene wettige synode, waarop men zich beroepen kon, en die in de zaak oordeelen mogt. Alle bedriegerij werd in zulk een geval verhinderd, daar men zich gestreng hield aan het gebruik van aanbevelingsbrieven of getuigschriften te eischen van een ieder, die bij het verlaten van de eene kerk, toelating in eene andere zocht. Indien iemand zonder zulke geloofsbrieven reisde, moest hij beschouwd worden als in den ban te verkeeren, en daarom als zoodanig behandeld worden. Hij, over wien de kerkban was uitgesproken, was niet alleen uitgesloten van de gemeenschap met de broederen, terwijl hij leefde, maar als hij stierf, zonder dat het vonnis opgeheven was, werden hem ook de eer en het voordeel eener Christelijke begrafenis ontzegd. Geen psalmgezang, geene gebeden hadden er bij zijne begrafenis plaats; ook mogt hij nooit onder de geloovigen uit de diptycha of heilige boeken der kerk, zooals de gewoonte was, in de gebeden aan het altaar vermeld worden. Maar zoo iemand, die in den ban verkeerde, zich berouwvol onderwierp aan de kerkelijke straffen, en ernstig trachtte weder toelating te verkrijgen tot de voorregten der kerk, doch plotseling door den dood werd

weggenomen, alvorens hij de absolutie ontvangen had, dan mogt de begrafenis met de gewone kerkplegtigheden plaats hebben.

De tijd, gedurende welken het anatheem op een overtreder rustte, verschilde naar den aard der misdaad en den zieletoestand van den misdadiger. De gewone duur was van twee tot vijf jaar. In eenige gevallen, wanneer de zonde zeer zwaar geweest was, en veel schandaal in de kerk veroorzaakt had, strekte zich het vonnis der uitbanning tot tien, twintig en zelfs dertig jaar uit; in sommige gevallen zelfs gedurende den geheelen leeftijd.

Het woord *anathema* komt dikwijls voor in de oude canons; ook bevinden zich aan het einde van elk decreet der meeste kerkvergaderingen de woorden: „laat hem zijn *anathema*," dat is: laat hem zijn *vervloekt*, afgescheiden van de gemeenschap der kerk en de gunst van God, die handelt tegen den inhoud van hetgeen daar gedecreteerd is. Deze stijl is door de kerkvergaderingen aangenomen in navolging van de taal van den Apostel Paulus: „Doch al ware het ook, dat wij, of een engel uit den hemel u een evangelie verkondigde, buiten hetgeen wij u verkondigd hebben, die zij *anathema* (vervloekt)." Chrysostomus schijnt van de meeste oude Christen-schrijvers ten opzigte van het anatheem verschild te hebben, want hij wijdt eene geheele homilia of bijbelverklarende preek aan het bewijs, dat de menschen noch de levenden noch de dooden moeten vervloeken; zij mogen hunne meeningen of daden vervloeken, maar niet hunnen persoon. Deze wijze van de zaak te beschouwen is door eenige nieuwere kerken aangenomen, die leeren, dat zulke uitbanningen alleen door eene dadelijke openbaring gewettigd zijn.

Wanneer een lid van de eerste Christelijke kerk onder een banvloek lag, mogt hij niet verder komen dan het voorplein der kerk; hij mogt aan de gewone vermakelijkheden geen deelnemen, noch de gewone gemakken des levens genieten. Gedurende den tijd zijner beproeving verscheen hij in zaklinnen en asch; de mannen moesten hun haar afsnijden, de vrouwen zich sluijeren tot een teeken van bedroefdheid. Nadat de overtreder langen tijd aan eene vernederende en pijnlijke kerkelijke tuchtiging onderworpen was geweest, werden er, zoo hij den wensch te kennen gaf om weder tot de voorregten der kerk toegelaten te worden, en ontwijfelbare kenteekenen van eene boetvaardige gezindheid aan den dag legde, schikkingen gemaakt voor het opheffen van het vonnis der excommunicatie. Op een bepaalden dag verscheen de boeteling in een kleed van zaklinnen in de kerk, en nadat hij zulk eene plaats had ingenomen, dat hij overal gezien kon worden, beleed hij plegtig in het openbaar, gewoonlijk met vele tranen, de zonde, die hij begaan had, en zich op den grond werpende smeekte hij de vergiffenis der kerk af voor de schande, die hij over den naam van Christus had gebragt, en bad om hare bemiddelende gebeden te zijnen behoeve. Dan vielen de verzamelden op de knieën, gemeenschappelijk met den weenenden boeteling, en de voorganger, die ook eene knielende houding aannam, legde zijne handen op het hoofd van den man, op wien het anatheem rustte, en smeekte, dat het Goddelijk mededoogen zich over hem mogt uitstrekken. Hierna rigtte hij hem op, en plaatste hem onder de broederen aan de communie-tafel.

Alle klassen van overtreders waren in de eerste Christelijke kerk met volkomene onpartijdigheid aan dezelfde tucht onderworpen, hoe gestreng en vernederend zij ook zijn mogt. Een merkwaardig voorbeeld hiervan is opgeteekend betreffende keizer Theodosius (378—395), die tot het vermoorden van zeven duizend menschen in de stad Thessalonica zijne toestemming gegeven hebbende, door de kerk van Milaan, onder den vromen Ambrosius, in den ban gedaan werd. Toen nu op den dag des Heeren de keizer naar de kerk ging om de godsdienstoefening bij te wonen, kwam Ambrosius hem aan de kerkdeur te gemoet en weigerde volstandig hem toe te laten. Deze handelwijs van Ambrosius, buitengewoon als zij ons moge toeschijnen, kon voor zijn souverein niet verassend of onverwacht zijn, daar deze wel wist, dat de gestrenge tucht der tijden overtreders van elken aard veroordeelde, om op het voorplein of in de zuilengangen der kerk te wachten en de vergiffenis en gebeden der vromen te vragen, eer hun toegestaan werd op de laagste plaats der boetelingen te komen. Eigenliefde, of eene geheime trotschheid op zijn verheven standpunt, leidde Theodosius er misschien toe om te hopen, dat de gewone gestrengheid der kerk te zijnen gunste verzacht zou worden, — meer bijzonder daar de daad, die hem als misdaad was toegerekend, door vele dringende staatkundige redenen geregtvaardigd was, — en onder deze zinsbegoocheling ging hij naar de kerk, niet droomende naar het schijnt, dat, welke moeijelijkheden de dienaar van Christus ook maken mogt, hij ooit de stoutheid zoude hebben van een keizer in tegenwoordigheid van zijne hovelingen en van de geheele gemeente den toegang af te snijden. Maar de vrees voor menschen deed Ambrosius nimmer van zijn pligt afwijken, en zonder acht te geven op eene andere overweging dan die van getrouwheid aan de zaak en de eer van zijn hemelschen Mees-

ter, plaatste hij zich op den drempel der kerk en zwoer, dat noch omkooping, noch bedreiging hem er ooit toe zoude brengen, om in den tempel van den God des vredes een koninklijk misdadiger toe te laten, rood van het bloed van duizenden, die zijne broederen waren, die allen door de banden eener zelfde natuur met hem waren verbonden, en bovendien nog voor een groot gedeelte door de banden van een zelfde geloof. Theodosius, dus plotseling tot zelfverdediging geroepen, nam zijne toevlugt tot de geschiedenis van David, die ook vorst was, en die, hoewel hij de misdaad van overspel bij die van moord had gevoegd, toch na het belijden zijner zonden van God zelven vergiffenis had ontvangen, en door God weder in genade aangenomen was. „Gij hebt David geëvenaard in zijne misdaad," antwoordde onbuigbare Ambrosius, „evenaar hem ook in zijn berouw." Door zich zelven veroordeeld en verplet gaf de keizer alle verdere pogingen op en bleef, in zijn paleis teruggekeerd, acht maanden lang van de Christelijke gemeenschap uitgesloten. Toen de eerste jaarlijksche tijd der avondmaalsviering naderde, werd het verlangen van den keizer om aan de heilige plegtigheid deel te nemen onwederstaanbaar. Dikwijls zeide hij in een aanval van droefheid aan den raadsheer, die het Draconische edict tegen de Thessalonicensen aangeraden had: „Dienstknechten en bedelaars hebben de vrijheid om zich in het gebed en de communie te vereenigen, maar voor mij zijn de deuren der kerk, en bij gevolg de poorten des hemels, gesloten; want alzoo heeft de Heer gezegd: „En zoo wat gij zult binden op de aarde, zal in den hemel gebonden zijn." Ten laatste kwamen de vorst en zijn gunsteling overeen, dat de laatste een onderhoud met Ambrosius zou zoeken, en van dezen zou trachten te verkrijgen van een voorregt zijner orde gebruik te maken, om in zekere omstandigheden den tijd, bepaald voor den duur der boetedoening, te verkorten. Het verlangen van zijn keizerlijken meester om den uitslag te weten was zoo groot, dat hij de terugkomst van den gunsteling niet kon afwachten, en dezen te gemoet gaande werd hij begroet met het onwelkome berigt, dat de getrouwe bisschop het als eene schending van zijn pligt beschouwde, om een gedeelte van de regtvaardige straffen der kerk kwijt te schelden, en dat niets dan onderwerping aan de schande en vernedering van eene openbare bekentenis zijner zonden datgene kon bewerken, wat den koninklijken boeteling het naaste aan het hart lag. Dien ten gevolge verscheen Theodosius op een bepaalden dag in zaklinnen in de kerk van Milaan, en nadat hij de gruwelijkheid zijner misdaad en de juistheid van het vonnis erkend had, waardoor hij de gemeenschap met de geloovigen had verbeurd, en de diepe smart, die hij nu gevoelde, omdat hij zulk eene groote schending van de wetten des hemels en de regten der menschheid gewettigd had, werd hij met de eenparige toestemming van de geheele gemeente wederom in den boezem der Christelijke maatschappij opgenomen. Niets kan een beter bewijs opleveren van de eenvoudigheid en opregtheid van den Christelijken keizer, dan zijne gereedheid om in tegenwoordigheid van zijn volk zulk eene vernederende houding aan te nemen. Hoe diep moet zijn berouw voor God niet geweest zijn, hoe sterk zijn geloof in den Heer Jezus Christus, en hoevele aannemelijke redenen aangaande onbestaanbaarheid met zijne persoonlijke eer en met de openbare voegzaamheid moet hij niet te onderdrukken hebben gehad, alvorens hij bij magte was om in tegenwoordigheid van eene volle vergadering te zeggen: „Mijne ziel kleeft aan het stof, maak mij levend naar uw woord," en eer hij zich op den grond kon nederwerpen, om de vergiffenis van God en van zijne medemenschen af te smeeken! En levert deze geschiedenis een schoon voorbeeld op van opregt berouw, zij vertoont ook in geen minder merkwaardig licht de gestrengheid en onpartijdigheid van de oorspronkelijke kerkelijke tucht. Welk priester zou eene openbare boetedoening, die zoo vernederend en pijnlijk is, hebben durven opleggen, en welk vorst zou er zich aan hebben onderworpen, als het niet het bepaalde gebruik der kerk geweest was, om geene overtreders ongestraft te laten ontkomen?

Onder de geleerden heeft veel verschil van meening bestaan over de grootere misdaden, die van den kant der kerk het opleggen van den grooten ban eischten. Augustinus vermeldt, dat er in zijn tijd eenigen waren, die zulke zonden tot slechts drie bepaalden: — echtbreuk, afgoderij en moord; maar de meening van dezen kerkvader is, dat de groote misdaden, welke den grooten ban vereischten, die waren, welke begaan werden in strijd met de tien geboden, waarvan de Apostel zegt: „die zulke dingen doen, zullen het koningrijk Gods niet beërven." Natuurlijk moeten door deze opmerking van Augustinus slechts zeer groote schendingen van de zedewet begrepen worden. De groote overtredingen van het eerste en tweede gebod waren begrepen onder de algemeene namen van afvalligheid en ongodsdienstigheid, welke de verschillende soorten van afgoderij insloten; het lasteren en loochenen van Christus in tijden van vervolging; het gebruik maken van de goddelooze kun-

sten van waarzeggerij en tooverij; het onteeren van God door heiligschennis en simonie, door ketterij en scheuring, en andere dergelijke ontheiligingen en misbruiken, bederving en verachting van Zijne ware godsdienst en dienst. Al deze zonden werden met juistheid groote misdaden genoemd, en gewoonlijk met de zwaarste kerkelijke straffen gestraft. De groote zonden tegen het derde gebod, die den grooten ban ten gevolge hadden, waren godslastering, vloeken, meineed en het breken van geloften, die plegtig aan God gedaan waren. Vrijwillige en stelselmatige afwezigheid van de godsdienstoefeningen, zonder voldoende reden en gedurende langen tijd; verwaarloozing van de openbare dienst van God op den Sabbath om ijdele vermaken en tijdverdrijven bij te wonen; weg te blijven van de geregelde bijeenkomsten der kerk en bijeen te komen in bijzondere onwettige vergaderingen, werden voor overtredingen van het vierde gebod van een zeer zwaren aard gehouden. Die, welke als groote overtredingen van het vijfde gebod beschouwd werden, waren ongehoorzaamheid aan ouders en meesters, verraad en opstand tegen vorsten, en verachting van de wetten der kerk. Verfoeijelijke schenders van het zesde gebod waren zij, die schuldig waren aan moord, manslag, vadermoord, zelfmoord, het verminken van het ligchaam, vruchtafdrijving en dergelijke misdaden. Eene andere soort van groote zonden, die de menschen aan de gestrengheid der kerkelijke tucht blootstelden, waren de zonden der onreinigheid of overtredingen van het zevende gebod, zoo als hoererij, echtbreuk, schaking, bloedschennis, veelwijverij en alle soorten van onnatuurlijke bevlekking met beesten of menschen, en gedrag van allerlei aard, dat den weg baande tot zulke onzuiverheden, als brasserij en onmatigheid, het schrijven of lezen van zedelooze boeken, het spelen of bijwonen van wulpsche tooneelstukken, het geven van een jaargeld aan of het onderhouden van hoeren, of wat men noemen kan beschikkingen maken voor het vleesch, om de lusten daarvan te vervullen. De groote ban werd uitgesproken over allen, die openlijk het achtste gebod verbraken door het begaan van diefstal, onderdrukking, woeker, verdraaijen van het regt, of list en bedrog in zaken van vertrouwen en handel. Men beschouwde het negende gebod als geschonden op eene verzwarende wijs door valsche beschuldiging, eerrooving, valsche aanklagt, laster en kwaadspreking. Wat het tiende gebod aangaat, dat eerder kennis neemt van zondige gevoelens dan van schandelijke daden, werden zij in den ban gedaan, die door inwendige opwellingen van nijd of gierigheid tot het bedrijven van openlijke misdaden geleid werden.

Als geestelijken zich kerkelijke straffen op den hals haalden, was de eerste Kerk gewoon, zoo zij zich gewillig aan de kerkelijke tucht onderwierpen, en niet weêrspannig of ongehoorzaam waren, hun het voorregt van communie met de leeken toe te staan; maar als zij weêrspannig en hardnekkig bleven, zich tegen hare eerste bestraffing aankantten, en ondanks dezelve als geestelijken handelden, dan ging zij één graad verder met hen, en voegde bij hunne afzetting eene formeele uitbanning en ontzeide hun ook de communie met leeken. Zoo werden Arius en vele andere ketters vervloekt en in den grooten ban gedaan en tevens afgezet.

Het Pontificale Romanum van de Roomsche kerk beschrijft drie soorten van uitbanning, waarvan de vervlocking de hoogste is en gewoonlijk met uitgebluschte kaarsen uitgesproken wordt. Bij deze vreeselijke vervlocking wordt hij, die er het voorwerp van is, bedreigd met kwellingen, zoowel hier als hiernamaals; hij wordt overgegeven aan Satan, gescheiden van de burgermaatschappij, in een woord, geheel en al afgesneden van de gemeenschap der kerk en der wereld. Wanneer de paus dezen plegtigen banbliksem zal slingeren, gaat hij naar het hoogaltaar, vergezeld door twaalf kardinaal-priesters, die allen brandende kaarsen in de hand hebben; dan gaat hij op den pauselijken stoel zitten, die vóór het hoogaltaar staat, en slingert zijn anatheem. Somtijds bestijgt een diaken in eene zwarte dalmatica den kansel en kondigt de vervlocking met luider stemme af. Middelerwijl luiden de klokken als voor de dooden, daar de geëxcommuniceerde beschouwd wordt als dood ten opzigte der kerk. Nadat de banbliksem uitgesproken is, roepen allen, die tegenwoordig zijn, luide: *Fiat*, d. i. zoo zij het. Dan werpen de paus en de kardinalen de brandende kaarsen op den grond, terwijl de acoluthen ze met de voeten vertreden. Hierna wordt het vonnis der excommunicatie, benevens de naam van hem, die in den ban gedaan is, op eene openbare plaats opgehangen, opdat niemand eenige verdere gemeenschap met hem moge hebben.

Als een staaltje van het formulier eens banbliksems, dat door het Pontificale Romanum gewettigd wordt, kiezen wij dat, hetwelk uitgesproken moet worden over iemand, die diegenen van de Goddelijke dienst aftrekt, welke onder de gelofte van kuischheid zijn, namelijk nonnen, en over iemand, die hare goederen steelt, of haar belet ze rustig te bezitten.

„Door de magt van den Almagtigen God en van zijne heilige Apostelen Petrus en Paulus verbieden wij plegtig, op straffe van vervloeking, dat iemand deze maagden of heilige nonnen van de Goddelijke dienst, waaraan zij zich onder de gelofte van kuischheid onderworpen hebben, aftrekke, of dat iemand hare goederen stele of een beletsel zij, dat zij ze ongestoord bezitten. Maar indien iemand zoo iets durft doen, dan zij hij vervloekt in huis en buiten 's huis, vervloekt in de stad en op het veld, vervloekt in zijn waken en slapen, vervloekt in zijn eten en drinken, vervloekt in zijn gaan en zitten, vervloekt in zijn vleesch en zijne beenderen, en van de zool van zijn voet tot aan de kruin van zijn hoofd moge hij geene gezondheid hebben. Moge over hem de vervloeking komen, welke de Heer door Mozes in de wet gelegd heeft op de zonen der ongeregtigheid. Zijn naam zij uitgewischt uit het boek der levenden, en niet geschreven met de regtvaardigen. Zijn deel en erfdeel zij met Kaïn den broedermoorder, met Dathan en Abiram, met Ananias en Saphira, met Simon den toovenaar en Judas den verrader, en met hen, die tot God gezegd hebben: Ga weg van ons, wij begeeren niet de kennis Uwer wegen. Laat hem vergaan op den dag des oordeels, en laat altijddurend vuur hem met den duivel en zijne engelen verteren, — tenzij hij vergoeding geve en tot verbetering kome. Zoo zij het, zoo zij het."

Dit formulier wordt ook, met de noodzakelijke veranderingen ten einde voor de gelegenheid te kunnen dienen, in andere gevallen van priesterlijke vervloeking gebruikt. Het is wel bekend, dat een plegtige banvloek met schel, boek en kaars jaarlijks door den paus te Rome en door andere geestelijken op andere plaatsen op Donderdag van de Lijdensweek, den dag vóór Goeden Vrijdag, den verjaardag van de kruisiging des Zaligmakers, over alle ketters uitgesproken wordt. Deze wordt genoemd de *Bulle in cœna Domini* of bij het Avondmaal des Heeren. De plegtigheden bij die gelegenheid zijn wel berekend om den aanschouwer ontzag in te boezemen. De bulle bestaat uit een en dertig gedeelten, die verschillende klassen van geëxcommuniceerden bevatten, zooals de Hussieten, Wyclefieten, Lutheranen, Zwinglianen, Calvinisten, Hugenoten, Wederdoopers, Trinitariërs en andere afvalligen van het geloof, en alle andere ketters, hoe zij ook heeten mogen, of van welke secte zij ook zijn. De hoofdzaak van den banvloek is in deze woorden: „Vervloekt mogen zij zijn en met ligchaam en ziel aan den duivel overgegeven. Vervloekt mogen zij zijn in steden, in dorpen, in velden, in wegen, in paden, in huizen, buiten huizen en alle andere plaatsen, staande, liggende of opstaande, wandelende, loopende, wakende, slapende, etende, drinkende, en wat zij buitendien mogen doen. Wij scheiden hen van den drempel en van al de gebeden der kerk, van de heilige mis, van alle sacramenten, kapellen en altaren, van gewijd brood en wijwater, van al de verdiensten van Gods priesters en godsdienstige mannen, van al hunne vergevingen, voorregten, vergunningen en vrijstellingen, welke al de Heilige Vaders, de pausen van Rome, verleend hebben, en wij geven hen geheel en al over aan de magt des duivels! En laat ons hunne ziel uitblusschen, als zij dezen nacht gestorven zijn in de pijnen van het helsche vuur, gelijke deze kaars nu uitgeblusscht en uitgedaan wordt (dan wordt er eene uitgedaan), en laat ons God bidden, dat, als zij levend zijn, het licht hunner oogen uitgeblusscht worde, gelijk deze kaars uitgeblusscht wordt (dan wordt er eene andere uitgedaan), en laat ons God en onze Lieve Vrouwe en den H. Petrus en den H. Paulus en alle heiligen bidden, dat alle zinnen huns ligchaams hen mogen begeven, en dat zij geen gevoel mogen hebben, gelijk nu het licht dezer kaars uitgegaan is (dan wordt de derde uitgedaan), behalve wanneer zij nu openlijk komen en hunne godslastering belijden, en door berouw, gelijk in hen zijn zal, aan God, onze Lieve Vrouwe, den H. Petrus en de eerwaardige vergadering van deze hoofdkerk voldoening geven. En mogen zij nedervallen, gelijk dit kruis nedervalt, behalve wanneer zij berouw hebben en zich vertoonen." (Dan valt het kruis, waarop de uitgeblusschte kaarsen bevestigd waren met groot gedruisch, en de bijgeloovige menigte schreeuwt van vreés.)

De Kerk van Engeland gebiedt ook in hare canons, dat een anatheem uitgesproken zal worden over al degenen, die zeggen, dat zij niet eene ware en Apostolische kerk is; ook over allen, die zich verklaren tegen de openbare dienst van God, zooals zij in de Kerk van Engeland is vastgesteld; over alle bestrijders van de kerkgebruiken en plegtigheden; over alle bestrijders van de bisschopswaardigheid; over alle bewerkers van scheuring en al degenen, die scheuringmakers onderhouden. Het anatheem kan alleen uitgesproken worden door den bisschop, in tegenwoordigheid van den deken en het kapittel, of twaalf andere geestelijken, niet in het openbaar maar in het hof van den bisschop.

ANATHEMATA, de algemeene naam die in de oude Christelijke kerk aan alle soorten van kerksie-

raden gegeven werd, hetzij deze aan het kerkgebouw zelf aangebragt waren, of aan de gereedschappen, die er toe behoorden. De oorsprong van den naam is duidelijk, daar deze sieraden tot Gods eer en dienst ter zijde gezet waren. In deze beteekenis wordt *anathemata* gebruikt door Lukas (XXI : 5) voor de schoone steenen en begiftigingen van den tempel. Daarom werden in oude tijden alle sieraden, die tot de kerk behoorden, zoowel als alles wat tot de schoonheid en pracht van het gebouw zelf toebragt, onder de *anathemata* der kerk gerekend. Maar het woord is somtijds in meer bepaalden zin gebruikt om in het bijzonder die geschenken aan te duiden, die aan de pilaren in de kerk gehangen werden, als gedenkteekenen van een groot genadeblijk, dat de menschen van God ontvangen hadden. Om die reden spreekt Hiëronymus van geschenken, die in de kerk aan gouden koorden hingen of in gouden vazen gezet waren. Daar hij een Latijnsch kerkvader is, verandert hij het *anathemata* van de Grieken in *donaria*. Uit de gewoonte om geschenken aan kerken te geven schijnt, omstreeks het midden der vijfde eeuw, een bijzonder gebruik, door Theodoretus opgeteekend, te zijn ontstaan, namelijk dat, wanneer iemand eene groote genezing van God ontving aan een lid van zijn ligchaam, zooals zijne oogen, handen, voeten of een ander gedeelte, hij zijne *ectypoma* of afbeelding van dat gedeelte in zilver of goud aanbragt, om ter eere van God, als gedenkteeken van Zijne gunst, opgehangen te worden. Dezelfde gewoonte bestond bij de oude Heidenen; de wapenen van een overwinnend krijgsman werden in den tempel opgehangen, als dankbetuiging aan Mars, den god des oorlogs; de vrijgelaten slaaf hing ook zijne ketenen ter eere van de Laren op. Het is mogelijk, dat een dergelijk idee de Philistijnen heeft aangezet, om hunne gouden speenen aan den God van Israël ten schuldoffer te vergelden (1 Sam. VI : 4). In navolging van hetzelfde gebruik worden de Roomsche kerken dikwijls opgevuld met geschenken, die aan de Maagd Maria of een anderen schutsheilige gewijd zijn, welke, zooals de schenker denkt, hem aanzienlijk voordeel verleend heeft.

ANCILE, een heilig schild dat, gelijk men veronderstelde, uit den hemel nedergevallen was tijdens de regering van Numa Pompilius, koning van Rome, terwijl eene wonderbaarlijke stem gehoord werd, die verklaarde, dat de veiligheid en voorspoed van Rome van het bewaren van dit schild afhingen. Toen deze gebeurtenis plaats had, was het volk niet weinig getroost te midden van de droefenis en de ongerustheid, die er ten gevolge van eene pest, welke vreeselijk woedde, heerschten. Om het uit den hemel nedergedaalde schild des te beter te bewaren, raadde de godin Egeria Numa aan elf andere schilden, die zooveel mogelijk op hetzelve geleken, te laten vervaardigen, ten einde te voorkomen, dat het echte ontdekt werd. Elf andere werden dien ten gevolge zoo overeenkomstig het goddelijke schild gemaakt, dat Numa zelf het verschil niet ontdekken kon. Om deze kostelijke schilden te bewaren, stelde Numa eene orde van priesters in, Salii geheeten, die uit twaalf bestond, welk getal gelijk was aan het aantal ancilia of schilden, die aan hunne zorg waren toevertrouwd.

ANCILIA, een feest elk jaar in de maand Maart te Rome gevierd, ter eere van het hierboven vermelde heilige schild. De Salii of priesters van Mars droegen de twaalf schilden door de stad. Zij begonnen de plegtigheid met offeranden, wandelden vervolgens met de schilden door de straten en dansten daarbij, somtijds te zamen en somtijds afzonderlijk. Ook maakten zij onder het wandelen vele gebaarden, sloegen met hunne roeden op welluidende wijs op elkanders schilden, zongen liederen ter eere van Janus, Mars, Juno en Minerva, welke door een koor van meisjes beantwoord werden, die juist als zij gekleed waren en Saliæ genoemd werden. Hoewel het feest en de processie eigenlijk in Maart gehouden werden, werden toch de Ancilia rondgedragen, wanneer op bevel van den senaat een regtvaardige oorlog aan den eenen of anderen staat verklaard was.

ANCILLE DEI (Lat. *dienstmaagden van God*), een naam in de eerste Christelijke kerk somtijds aan Diakonessen (zie ald.), en later ook aan Nonnen (zie ald.) gegeven.

ANDRASTE of Adraste, eene godin die vroeger in Brittanje, voornamelijk door de Trinobanten in Essex, als de godin der overwinning aangebeden werd. Men zegt, dat krijgsgevangenen in een aan haar gewijd bosehje, te harer eere werden geofferd. Camden gist, dat de ware naam dezer godin *Aarhaith* was, een oud Britsch woord dat *overwinning* beteekende.

ANDREAS DAG (St.), een feest op den 30sten November ter eere van den Apostel Andreas, broeder van Simon Petrus, gevierd. Het heeft op denzelfden dag in de Roomsche, de Grieksche en de Engelsche kerk plaats.

ANDROGEÜS, zoon van Minos en Pasiphaë, die, nadat hij gedood was, door Æsculapius in het leven werd teruggeroepen. Hij werd in Attica als

held aangebeden; een altaar was hem in de haven van Phalerus opgerigt, en spelen werden elk jaar te zijner eere in den Cerameicus gehouden. Hij werd oorspronkelijk als de invoerder der akkerbouw in Attica aangebeden.

ANDRONA (Gr. *aner*, een man), een woord gebruikt om dat gedeelte van de oude Christen-kerken aan te duiden, dat bestemd was voor het mannelijk gedeelte van het gehoor. De voorschriften van de eerste kerken eischten de scheiding der twee seksen in de kerk, en dit werd gewoonlijk in acht genomen. De mannen plaatsten zich links van het altaar in het zuidelijke gedeelte der kerk, de vrouwen regts van het altaar in het noordelijke gedeelte. Zij waren van elkander gescheiden door een voorhang of gordijn, of door traliewerk. In de Oostersche kerken namen de vrouwen en catechumenen of geloofsleerlingen de bovengallerijen in, terwijl de mannen beneden zaten. In sommige kerken was een afzonderlijk gedeelte voor de weduwen en maagden. Deze scheiding van de twee seksen is nog behouden in de Grieksche kerken, en bestaat ook in de Joodsche synagogen.

ANDRONICIANEN, volgelingen van Andronicus, die in de tweede eeuw leefde en een voornaam aandeel nam in het handhaven der leer van een bijzonderen tak der Gnostische ketters. Zie ENCRATIETEN.

ANEMOTIS (Gr. *anemos*, de wind), een bijnaam van de Grieksche godin Athena, als de beheerscheres der winden, onder welken naam zij te Mothone in Messenië aangebeden werd en een tempel had.

ANFAL (Arab. *de buit*), de naam van een hoofdstuk in den koran, dat de regels bevat, die in acht genomen moeten worden bij de verdeeling van den buit, die op den vijand genomen is. De bepaling van Mohamed is, dat het vijfde deel aan God, den profeet, zijne betrekkingen, de weezen, de armen en de pelgrims moet gegeven worden. Er bestaat eenige onzekerheid over de juiste beteekenis van deze bepaling. Sommigen denken, dat het geven van een gedeelte aan God slechts een uitdrukking van hulde aan het Goddelijk Opperwezen is, en dat eigenlijk het vijfde gedeelte van den buit in vijf andere deelen verdeeld moet worden, zoodat God uitgesloten wordt van de partijen, die regt hebben op den buit, en dat, sedert den dood van den profeet, zijn gedeelte gebruikt moet worden voor het algemeene welzijn, of aan het hoofd van de moskee voor de plaats moet worden gegeven, of gevoegd moet worden bij de vier andere deelen. Anderen veronderstellen, dat de bepaling letterlijk opgevolgd moet worden, door het vijfde gedeelte van den buit in zes andere deelen te splitsen, en dat de gedeelten, die aan God en den profeet toekomen, aangewend moeten worden tot het herstellen en opsieren van den tempel van Mekka.

ANGELICI, Christenen in de tweede eeuw, die van de dagen der Apostelen af als ketters veroordeeld werden, omdat zij aanbidders van engelen waren. Augustinus spreekt van hen onder dezen naam. Irenæus schijnt te kennen te geven, dat eenige ketters gewoon waren engelen aan te roepen, als hij tegenover hunne meeningen het gebruik der kerk plaatst, en hun zegt, dat vele wonderen in de kerk gedaan werden, niet door aanroeping van engelen, maar door bidden tot God en Jezus Christus. En Tertullianus zegt uitdrukkelijk van de volgelingen van Simon Magus of den toovenaar, dat zij engelen aanbaden bij het uitoefenen hunner tooverkunst, welke afgoderij door den Apostel Petrus in Simon veroordeeld werd. Om een einde aan dit ongerijmde en onbijbelsche gebruik te maken, vaardigde het concilie van Laodicea een decreet uit, waarbij een anatheem werd uitgesproken over al degenen, die schuldig waren aan het bidden tot engelen. In Phrygië en Pisidië heerschte deze ketterij langen tijd, en bedehuizen voor den engel Michaël werden er gebouwd. Daarom was het niet meer dan gepast, dat uit Laodicea, de voornaamste stad van Phrygië, de stem der kerk zich deed hooren, die eene soort van eeredienst veroordeelde, welke zoo duidelijk in tegenspraak was met het woord Gods. Zie ENGELAANBIDDING.

ANGELIETEN, eene Christen-secte die in het laatste gedeelte der vijfde eeuw, gedurende de regering van keizer Anastasius, ontstond. Zij ontleende haren naam aan Angelium, eene plaats in de stad Alexandrië, waar de aanhangers dezer secte hunne eerste bijeenkomsten hielden. Zij stonden bekend onder verschillende namen, daar zij naar Severus, die het hoofd der secte was, *Severieten* genoemd werden, en *Theodosianen* naar Theodosius, een hunner, dien zij tot paus te Alexandrië verkozen. De leerstellingen der Angelieten waren eene wijziging van de Sabelliaansche ketterij, in zoo verre zij leerden, dat geen van de drie personen der Drieëenheid door zich zelven en door zijne eigene natuur bestond, maar dat er een algemeene God in hen allen bestaat, en dat elk God is door eene deelhebbing aan deze Godheid. Zij zijn somtijds verward met de *Angelici*, ten gevolge van overeenkomst van naam. Zie DAMIANISTEN, SABELLIANEN.

ANGEL-SAKSISCHE KERK. Het Christendom

werd waarschijnlijk door zendelingen uit het Oosten, in het laatste gedeelte van de tweede eeuw in Brittanje overgebragt. Daar bestond en bloeide het zelfs, te midden van veel tegenstand en veel bederf. De Engelschen werden herhaaldelijk gekweld door invallen van hunne noordelijke naburen, de Picten en Schotten, en toen zij zich ten laatste, tegen het midden der vijfde eeuw, niet in staat bevonden om hunne oude vijanden te wederstaan, of hulp te verkrijgen van de nu magtelooze Romeinen, zochten zij hunne toevlugt bij de Angel-Saksen, een oorlogzuchtigen tak van het groote Germaansche ras. Hengist en Horsa beantwoordden met hunne Saksische volgelingen aan de uitnoodiging, maar met het wreede verraad eener barbaarsche natie; zij keerden het zwaard tegen het volk, dat zij kwamen helpen, maakten zich meester van het land, en lieten alleen de bergen van Wallis en de moerassen van Northumberland en Cornwallis aan de Britten, terwijl zij zelve het land in verschillende provinciën verdeelden. De overweldigers bragten hunne barbaarsche gewoonten en Heidensche afgoderij naar de kusten van Engeland over, en overal verrezen tempels aan Thor boven de kerken, waarin Jezus Christus was aangebeden. Anderhalve eeuw na dit tijdperk vatte Gregorius de Groote, bisschop van Rome, het plan op om eene kerk onder de Angel-Saksen te stichten. De omstandigheden, welke tot het opvatten van dit plan leidden, worden aldus door Neander beschreven:

„Eigenlijk had het voornemen daartoe reeds lang bij hem bestaan, en was jaren te voren, toen hij nog als abt aan het hoofd van een klooster te Rome stond, in zijne ziel gewekt door een voorval, dat een diepen indruk op hem maakte. Op zekeren dag over de markt wandelende, waar de kooplieden hunne waren uitstalden en te koop boden, viel zijn oog op eenige knapen, die uit verre landen waren aangevoerd, om als slaven verkocht te worden, en door hun edel voorkomen zijne opmerkzaamheid boeiden. Bij het onderzoek naar hun vaderland vernam hij met groote droefheid, dat het door de natuur zoo rijk bedeelde volk der Angel-Saksers, waartoe zij behoorden, nog geheel van de hoogere heilgoederen der genade verstoken leefde, en reeds toen besloot hij om zelf derwaarts te reizen en hun die goederen te brengen. Ook zou hij dat voornemen ongetwijfeld ten uitvoer hebben gebragt, ware hij daarvan niet weêrhouden door den toenmaligen bisschop van Rome, die hem op verlangen van de gemeente te dier stede terugriep, nadat hij zich reeds eenige dagreizen ver naar Engeland op weg had begeven. Maar dat plan zelf werd daarom niet door hem uit het oog verloren. Veeleer schijnt hij, sedert den aanvang zijner verheffing tot bisschop van Rome, op de volvoering er van bedacht te zijn geweest, en daartoe maatregelen beraamd te hebben. Met dat oogmerk droeg hij aan den presbyter, dien hij naar Frankrijk zond als bestuurder van de goederen, welke de Roomsche kerk daar bezat, den last op, om een deel van de inkomsten dier goederen te besteden tot het koopen van Angel-Saksische jongelingen, die als slaven derwaarts gevoerd mogten worden, en deze naar Rome te zenden onder geleide van eenen geestelijke, die hen, in geval ze op reis door eene doodelijke ziekte aangetast werden, zou kunnen doopen. Te Rome wilde Gregorius die jongelingen in kloosters laten opvoeden en onderwijzen, waarschijnlijk met het doel om hen daarna, wanneer zij tot monniken zouden gevormd zijn, onder hunne eigene landslieden als zendelingen te gebruiken."

Terwijl Gregorius nadacht over eene zending naar de Angel-Saksen, had er eene gebeurtenis plaats, die beloofde gunstig te zullen zijn voor zijn plan. Ethelbert, koning van Kent, het magtigste van de kleine monarchiën, welke de Angel-Saksen gesticht hadden, had Bertha, eene prinses van Frankische afkomst, getrouwd, die de Christelijke godsdienst beleed, en daar het haar vergund was de gebruiken harer godsdienst in acht te nemen, had zij een bisschop, Liuthard geheeten, met zich gebragt. Daar de weg dus waarschijnlijk gebaand was voor de vervulling zijner plannen, zond Gregorius een Roomsch abt, Augustinus geheeten, in het jaar 596 naar Engeland met een talrijken stoet volgelingen, onder welke niet minder dan veertig monniken waren. Zij landden op het eiland Thanet in het oostelijke gedeelte van Kent, en toen Ethelbert hunne aankomst en plannen vernam, ontving hij hen in het open veld, ten einde toovenarij te voorkomen, en zeide hun, dat hij zonder meer beraadslaging de godsdienst van zijn land niet kon afleggen, maar dat hij hun in de stad Canterbury middelerwijl eene woonplaats zou toestaan, en hun verlof zou geven hunne beste pogingen aan te wenden om zijne onderdanen te bekeeren. Zij traden de stad in plegtigen optogt binnen, terwijl zij de afbeelding van Christus en een zilveren kruis met zich droegen, en de Litaniën zongen. Toen zij aan de volvoering van het doel hunner zending begonnen, onderscheidden zij zich door hunne gebeden, hun vasten en hunne gesprekken. De uitslag ging hunne grootste verwachtingen verre te boven. Zij maakten talrijke bekeerlin-

gen, van welke zij er op Kerstijd van het jaar 597 tien duizend doopten, en ten laatste werd de koning zelf in den schoot der Kerk van Rome opgenomen.

Op bevel van den paus ging Augustinus naar Frankrijk, waar hij de bisschoppelijke wijding door de handen van den aartsbisschop van Arles ontving; en toen Gregorius den merkwaardigen uitslag van zijnen arbeid onder de Angel-Saksers vernam, zond hij hem nog eenige medehelpers, voornamelijk monniken, met den abt Mellitus aan het hoofd. Met het pallium, het teeken der aartsbisschoppelijke waardigheid, ontving Augustinus van Rome een brief met onderrigtingen aangaande het aanstellen van Engelsche bisschoppen, alsmede eene copij van de Heilige Schriften en verscheidene vaten, kleederen en sieraden voor kerkelijk gebruik. Te zelfder tijd zond Gregorius een waarschuwenden brief aan Ethelbert, waarin hij te kennen gaf, dat het eerst zijn plan was om er op aan te dringen, dat de bekeerde monarch alle afgodische tempelen in zijn koningrijk zou afbreken; dat hij evenwel thans, na rijp beraad, dacht, dat deze tempels, als zij goed gebouwd waren, niet vernield, maar, na met wijwater besprengd en met reliquiën voorzien te zijn, gebruikt konden worden als tempels van den levenden God. Op dezelfde wijze stelde hij voor, dat het volk eene vergoeding zou ontvangen voor het verlies der feesten, die ter eere hunner goden gehouden werden; dat daarom feestdagen ingesteld zouden worden, ter gedachtenis van de wijding van kerken of van de heiligen, wier reliquiën zij bevatten, en dat het volk op zulke dagen groene priëelen rondom de kerken zou oprigten en daar het feestmaal gebruiken, onder het betuigen van dank aan God voor deze Zijne tijdelijke zegeningen.

Het doel van Gregorius bij het benoemen van Augustinus tot eersten aartsbisschop van de nieuwe Angel-Saksische kerk was, om een geheel georganiseerden kerkelijken regeringsvorm in Engeland daar te stellen. Londen moest de voornaamste stad van het gebied worden en twaalf ondergeschikte bisdommen hebben. De tweede metropolitaansche zetel moest te York gevestigd worden, wanneer het Christendom zich genoegzaam over het land zou hebben uitgebreid. De aartsbisdommen zouden van elkander onafhankelijk zijn en van gelijke waardigheid worden geacht, en alleen onderworpen zijn aan den paus. Augustinus vond het onmogelijk letterlijk de schikkingen van den paus te volbrengen, daar Londen de hoofdstad van een ander koningrijk was, namelijk van Essex. Door den invloed van Ethelbert vond echter het Christendom ook ingang in die provincie, en Augustinus slaagde er in te Londen een aartsbisdom te stichten. Volgens de bevelen van den paus moest Augustinus het hoogste gezag uitoefenen, niet alleen in de nieuw gestichte Angel-Saksische kerk, maar ook in die van de oude Britten. Hierin strekte de Roomsche stoel haar gezag echter verder uit dan gerechtelijk erkend zou worden. De Britten hadden het Christendom niet van Rome, maar uit het Oosten ontvangen, en daarom waren zij er niet aan gewend de Kerk van Rome als hunne moederkerk te erkennen; zij meenden, dat zij eene geheel onafhankelijke stelling innamen. In eenige hunner kerkelijke gebruiken verschilden zij ook van de Roomschen, b. v. in den tijd der viering van het Paaschfeest, in de wijze der tonsuur en verscheidene plegtigheden bij den doop in gebruik. Augustinus, van nature heerschzuchtig, wenschte de Britten ook onder zijn geestelijk gezag te brengen, en daar Ethelbert eene vereeniging van de twee kerken wenschte tot stand te brengen, bepaalde hij eene bijeenkomst van Augustinus en de bisschoppen van de naburige Britsche provincie. Deze bijeenkomst, die volgens een oud Germaansch gebruik onder een eik gehouden werd, verminderde den afkeer, dien de Britten van de Angel-Saksische kerk hadden, als onderworpen aan die van Rome, volstrekt niet.

De dood van Augustinus in 605 verzwakte de Angel-Saksische kerk, en de daarop volgende dood van koning Ethelbert in 616 was de oorzaak, dat zij bijna geheel te niet ging. Eadbald, de zoon en opvolger van Ethelbert, keerde onmiddellijk tot de oude afgoderij terug, en eene dergelijke omwenteling had er in Essex plaats, bij den dood van den koning van dat rijk. De Christelijke godsdienst herleefde echter spoedig daarna weder, en vóór het einde der zevende eeuw had zij zich over de geheele Angel-Saksische heptarchie uitgebreid, hoewel haar voortgang dikwijls afgebroken werd door burgertwisten, invallen van vreemden en de herhaalde en verkeerde pogingen van de Angel-Saksische bisschoppen, om hun primaatschap door die van Schotland en Wallis te doen erkennen, en hen over te halen het Paaschfeest te vieren en te doopen volgens het ritual van Rome.

Het bestuur van de Angel-Saksische kerk was, gelijk dat van de Kerk van Rome, bisschoppelijk. Een aartsbisschop en een bisschop waren de bestuurders der Kerk, die echter op hunne beurt weder aan de nationale, zoowel als aan de algemeene conciliën onderworpen waren. In sommige gevallen waren zij ook aan den Wittenagemot (een staatkundig ligchaam dat het parlement voorafging), en in hunne tijdelijke

belangen aan den koning ondergeschikt. Onder hun gezag bezat de ondergeschikte geestelijkheid verschillende bevoegdheden en voorregten. De voornaamste bezigheid der geestelijken was de Schriften voor te lezen, en ze te verklaren ten behoeve van het volk. De Angel-Saksen bezaten gedurende eenige eeuwen gedeelten van de Heilige Schrift in hunne moedertaal; de eerste vertaling evenwel, waarvan gewag gemaakt wordt, is eene overzetting van de vier Evangeliën, omstreeks 680 door zekeren Aldred, een priester, verrigt. De Psalmen werden door Adhelm, eersten bisschop van Sherborne, omstreeks 706 overgebragt, en de Evangelisten nogmaals door Egbert, bisschop van Lindisfarn, die in 721 stierf. Eenige jaren later vertaalde Beda den geheelen bijbel, en nagenoeg twee eeuwen daarna bragt koning Alfred de Psalmen op nieuw over. Eene Saksische vertaling van de Boeken van Mozes en van eenige andere boeken van het Oude Testament wordt ook toegeschreven aan Ælfric, aartsbisschop van Canterbury in het jaar 995, en in dezelfde eeuw werd eene vertaling van de Schriften onder toezigt van Æthelstan volbragt.

De Angel-Saksische priesters mogten de mis alleen in kerken en aan het altaar vieren, behalve in gevallen van zware ziekte. Hunne kleederen moesten geweven zijn; één moest er tegenwoordig zijn om de antwoorden te geven, en de mis moesten zij nuchteren bedienen, niet meer dan driemaal per dag, en dan met zuiver brood, wijn en water voor het nachtmaal. De avondmaalskelk moest van goud of zilver, glas of tin zijn, en niet van klei, ten minste niet van hout; het altaar moest schoon en goed gedekt zijn, en geene vrouw mogt het gedurende de mis naderen. De boeken van den priester schijnen talrijk geweest te zijn, daar Ælfric zegt, dat zij ten minste een misboek, gezangboek, leesboek, psalmboek, handboek, boetboek en nommerboek moesten hebben. Zij moesten ook van zonsopgang zingen met de negen tusschenpoozen en negen lezingen. Zooals men van hun Roomschen oorsprong kon verwachten, gebruikten de Angel-Saksische Christenen crucifixen en het teeken des kruises, maar zij schijnen de leer der transsubstantiatie niet aangenomen te hebben. Men moet echter erkennen, dat zij eenige van de bijgeloovigheden, die tot de Roomsche leer behooren, behielden, voornamelijk een bijgeloovigen eerbied voor reliquiën. Zelfs het linnen, waarin deze gewikkeld waren, werd aangebeden; zij werden ook als amuletten voor gevaren op reis beschouwd. Dikwijls werden zij om den hals gedragen, tegen een hoogen prijs verkocht en boven alle andere geschenken verkozen.

Boetedoeningen, waarin verschillende graden van gestrengheid waren, werden in de Angel-Saksische kerk voor misdaden opgelegd. Hij, die de zwaarste boete moest doen, mogt geene wapenen dragen, moest lange reizen maken, barrevoets, zonder beschutting des nachts, maar aanhoudend vastende, wakende en biddende; hij mogt niet in het bad gaan, mogt haar noch nagels afsnijden, geen vleesch eten of bedwelmende dranken gebruiken en geene kerk binnentreden. Dikwijls werd een lang vasten bevolen, doch het vasten gedurende zeven jaar kon in drie dagen gedaan worden, zoo 840 personen overgehaald konden worden om insgelijks te vasten. Volgens de wetten van Ethelred, die in de tiende eeuw uitgevaardigd werden, kon één dag vastens voor een stuiver of het opzeggen van twee honderd psalmen afgekocht worden, en een jaar vastens voor dertig schellingen of het in vrijheid stellen van een dienstknecht van die waarde. Een zonderling voorbeeld van nationale boetedoening had omstreeks 1015 plaats. Toen aan den Wittenagemot verhaald was, dat St. Michiel de Denen in Apulië zeer begunstigd had, werd er een algemeen vasten op Maandag, Dingsdag en Woensdag vóór zijn feest bevolen. Een ieder moest barrevoets, zonder sieraden en met de heilige reliquiën, naar de kerk en de biecht gaan, en in zijn hart Christus met allen ijver aanroepen; hij moest alleen brood en water gebruiken en een stuiver of de waarde van een stuiver als aalmoes geven. Geen werk mogt gedaan worden; de monniken moesten in elke hoofdkerk psalmen zingen en de mis lezen, totdat de zaken beter werden.

Men veronderstelt over het algemeen, dat de Angel-Saksische kerken gebouwd werden op plaatsen, waar de lijken van heiligen ontdekt werden. Zij bestonden aanvankelijk uit kleine houten kapellen, met riet bedekt; somtijds waren zij geheel van gevlochten teenen vervaardigd. Naarmate de bouwkunst vorderingen maakte, gebruikte men betere bouwstoffen, en Firman nam het rieten dak van de kerk van Durham en bedekte haar met looden platen. Wilfred, aartsbisschop van York, rigtte omstreeks 709 kerken van gepolijsten steen te Ripon en Hexham op. Orgels werden in de achtste eeuw in de Angel-Saksische kerken geplaatst. Kerkgezang werd te Canterbury door Theodorus en Adrianus ingevoerd, waarna het in de andere Engelsche kerken ook aangenomen werd. De Roomsche wijze van zingen werd in 678 uit Rome overgebragt, en werd eene geliefkoosde studie in de Saksische kloosters.

Klokken werden waarschijnlijk het eerst in de ze-

vende eeuw ingevoerd. In de oudste Angel-Saksische gebouwen werden zij niet in torens gehangen, maar onder een kleinen boog geplaatst, terwijl de touwen door gaten in het kerkdak liepen en handringen van koper en zelfs van zilver hadden. Zij werden oorspronkelijk door de priesters zelve, en later door bedienden geluid. Op sommige tijden werden de koren der kerk met hooi, en op andere weder met zand bestrooid, op Paaschzondag met klimopbladeren en somtijds met biezen. De deuren waren gesloten tot het eerste der uurgebeden (des morgens te 6 ure), en van den tijd van het middagmaal tot dien van de vesper. Sommige boeken in het koor waren met doek bedekt.

ANGELUS DOMINI (*De engel des Heeren*). Gedurende meer dan drie eeuwen heeft in de Roomsch-Catholieke kerk het gebruik geheerscht, om des morgens, middags en avonds de vleeschwording van Christus te herdenken door een kerkgebed, dat het *Angelus Domini* heet, naar de woorden waarmede het in het Latijn begint.

ANGERONA, eene oude Heidensche godin die de menschen van angst en ongerustheid bevrijdde. Een standbeeld, met den mond toegebonden en verzegeld, was haar in den tempel van Volupia, nabij het Forum, te Rome opgerigt. Onder de Romeinsche schrijvers bestaat veel verschil van meening over deze godheid, daar sommige veronderstellen, dat zij van moeijelijkheden bevrijdde, en andere haar voor de godin der stilzwijgendheid houden en de beschermende godheid van Rome, die, door den vinger op den mond te leggen, den menschen gebood zich te onthouden van den geheimen en heiligen naam van Rome te verkondigen. Jaarlijks werd op den 12den December een feest ter eere van deze godin gevierd.

ANGLO-CALVINISTEN, een naam door eenige schrijvers aan de lidmaten der Engelsche kerk gegeven, daar deze met de Calvinisten in de meeste punten overeenstemmen, maar van hen slechts verschillen ten opzigte van het bestuur der kerk. De leden der Engelsche kerk meenen, dat de bisschoppelijke waardigheid overeenkomstig de Schriften is, terwijl de meeste andere Calvinisten van een ander gevoelen zijn.

ANGLO-CATHOLIEKEN. Deze naam wordt gegeven aan eene partij, welke omstreeks 1833 in de Kerk van Engeland ontstond, en leerstellingen onderwijst en beginselen verkondigt, welke naauw verbonden zijn aan die, welke door de Roomsche kerk tegenover de Protestantsche kerken worden staande gehouden. Het begin der beweging was de uitgave van eene reeks van kleine verhandelingen of tractaten, onder den naam van Tijdtractaten (*Tracts for the Times*), door verscheidene geestelijken te Oxford. Deze tractaten kwamen op ongeregelde tijden, maar spoedig na elkander in het licht, en de bekwaamheid, waarmede zij geschreven waren, zoowel als de invloed en het aanzien der schrijvers, leidde tot hunne groote verbreiding onder alle klassen van menschen. Aldus rezen de *Tractarianen*, gelijk zij somtijds genoemd werden, in belangrijkheid, en hunne inzigten vonden, hoewel zij in het eerst velen tegen de borst stuitten, trapsgewijze ingang bij een groot aantal van de Engelsche geestelijkheid. Een van de voornaamste bewerkers van deze beweging in de Hooge kerk was Dr. Pusey, hoogleeraar in het Hebreeuwsch te Oxford, naar wien zijne aanhangers Puseyieten of Puseyisten door het volk genoemd worden. De Tractaten, waarin hunne bijzondere leerstellingen verbreid werden, klommen tot niet minder dan negentig; het eerste verscheen in 1833, het laatste in 1841.

Alvorens wij onzen lezers een kort overzigt geven van de leerstellingen, door de Anglo-Catholieken in hunne Tractaten, alsook in andere werken die zij van tijd tot tijd in het licht gaven, nedergelegd, moeten wij vermelden, dat zij in sterke bewoordingen de identiteit van hunne leerstellingen met die der Roomschen loochenen. Het groote doel, dat zij van het begin af op het oog hadden, is de Kerk in leer en gebruiken terug te brengen tot eene volkomene overeenstemming met de Schriften en de kerkvaders, die vóór de conciliën van Nicæa geschreven hebben. In zooverre de Roomsche of eenige andere Kerk van deze is afgeweken, wordt zij bedorven genoemd, en moet zij hervormd worden. De Anglo-Catholieken beschouwen de Kerk, zooals zij was vóór de eerste kerkvergadering van Nicæa, als betrekkelijk zuiver, en zij verlangen, dat alles, wat in haar geloof of hare plegtigheden na dien tijd is ingevoerd, als ongewettigde nieuwigheden zal worden weggenomen. Als zij zich zelven gelijk bleven, moesten derhalve de talrijke bijvoegingen, welke de conciliën van Trente in de leerstellingen der Kerk gemaakt hebben, zooals zij in de Nicænische geloofsbelijdenis niteengezet zijn, verworpen worden. De volgende opmerking van Froude was dus de natuurlijke uitdrukking van de beginselen der Tractarianen, zoo zij aan hunne eerste en grondleer getrouw waren gebleven: „Ik kon nooit Roomschgezind zijn; ik kon nooit denken, dat al die dingen in de geloofsbelijdenis van paus Pius noodig waren voor de Zaligmaking." Door te trachten de Kerk van Engeland terug te bren-

gen tot den Ante-Nicænischen standaard van geloof en gebruiken, hoopten Dr. Pusey en de andere hoofden van de partij de Kerk te zuiveren, en haar door het volk meer te doen liefhebben. En het is zekerlijk een treurig bewijs van de zwakheid van het oordeel des menschen en van de verdorvenheid zijns harten, dat ernstige, scherpzinnige en geleerde mannen zoo lang geredeneerd hebben, dat zij juist die Roomsche dwalingen hebben aangenomen, die zij in den beginne openlijk verwierpen. Vele van de bekwaamste mannen der partij zijn van de Kerk van Engeland tot die van Rome overgegaan, en niet weinige hunner doen thans dienst aan hare altaren.

Maar als de leerstellingen der Anglo-Catholieken niet als geheel en al Roomsch moeten beschouwd worden, veel minder nog kunnen zij als Protestantsch worden aangemerkt. Zelfs wat het eerste punt aangaat: Wat is de standaard voor geloof en gebruiken? zijn zij klaarblijkelijk van streng Protestantismus afgeweken, want terwijl het groote en allerbelangrijkste punt, waarvoor Luther tegen de Roomsche godgeleerden streed, het eenig en uitsluitend gezag van den bijbel was, als den standaard van geloof en gehoorzaamheid der Kerk, hechten de schrijvers van de Tractaten en al degenen, die hunne voetstappen hebben gedrukt, terwijl zij in woorden erkennen, dat de Schrift eenig en alleen als geloofsregel geldt, zóóveel belang aan de overlevering, dat zij gebruiken en plegtigheden aannemen, die zij vinden, dat algemeen in de Kerk geheerscht hebben, alvorens deze in verschillende partijen werd gescheurd, zelfs al is er geen spoor van in het Nieuwe Testament te vinden. Zij nemen den welbekenden regel van Vincentius Lirinensis aan als dien, waaraan zij wenschen, dat hunne leerstellingen en plegtigheden getoetst zullen worden: „quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est," dat is: „wat geloofd is op alle plaatsen, te allen tijde en door alle volken." En niet alleen vereenigen zij aldus de Schrift en de overlevering, als zij over den geloofsregel spreken, maar zij gelooven ook, dat de uitlegging der Schrift niet overgelaten kan worden aan het bijzonder oordeel van een ieder. Wij moeten, zeggen zij, in onze verklaring van de Schrift geleid worden door de traditioneele leeringen van de eerste Kerk. Het verband tusschen deze overlevering en de Schrift wordt aldus verklaard in een van de Tractaten van Oxford: „Catholieke overlevering leert geopenbaarde waarheid, de Schrift bewijst die; de Schrift is het document des geloofs, de overlevering is er de getuige van; de ware geloofsbelijdenis is de Catholieke verklaring der Schrift of de door de Schrift bewezene overlevering; de Schrift alléén leert middellijk en bewijst beslissend; de overlevering alléén bewijst ontkennender wijze en leert stellig; de Schrift en de overlevering te zamen maken den vereenigden geloofsregel uit." En wat is de overlevering, die aldus van gelijke belangrijkheid als het geschreven Woord Gods gerekend wordt? Het is de Apostolische overlevering van de eerste Kerk, die nergens vervat is in het formulier van eene bepaalde en gezaghebbende geloofsbelijdenis, en die, verspreid als zij is in de geschriften der Grieksche en Latijnsche kerkvaders, alleen door een zeer klein gedeelte der menschen onderzocht kan worden. En deze kerkvaders weigeren zelve, in de duidelijkste bewoordingen, het gezag te erkennen van eene andere overlevering dan die, welke in de geschriften der Apostelen tot ons gekomen is. De bijbel zelf eischt erkend te worden als eene geheele en volkomene openbaring van Gods wil ten opzigte van den mensch. Deze eisch is in geene twijfelachtige taal uitgedrukt. In Psalm XIX : 8 lezen wij: „De wet des Heeren is volmaakt, bekeerende de ziel; de getuigenis des Heeren is gewis, den slechten wijsheid gevende." In Joh. V : 39: „Onderzoekt de Schriften, want gij meent in dezelve het eeuwige leven te hebben; en die zijn het, die van mij getuigen." In Hand. XVII : 11, 12: „En dezen waren edeler, dan die te Thessalonica waren, als die het woord ontvingen met alle toegenegenheid, onderzoekende dagelijks de Schriften, of deze dingen alzoo waren. Velen dan uit hen geloofden, en van de Grieksche eerlijke vrouwen en van de mannen niet weinige." In Col. III : 16: „Het woord van Christus wone rijkelijk in u, in alle wijsheid; leert en vermaant elkander, met psalmen en lofzangen, en geestelijke liederen, zingende den Heere met aangenaamheid in uw hart." In 2. Tim. III : 15, 16, 17: „En dat gij van kinds af de heilige Schriften geweten hebt, die u wijs kunnen maken tot zaligheid, door het geloof, hetwelk in Christus Jezus is. Al de schrift is van God ingegeven, en is nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de regtvaardigheid is; opdat de mensch Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust." Als de eisch, zoo sterk en ontegenzeggelijk gedaan, toegest[illegible]n wordt, dan komen wij tot het besluit, dat wij [illegible] Schrift kunnen verstaan zonder de hulp van de ge[illegible]ghebbende leering der Kerk. Dr. Lindsay Alexander, over dit onderwerp sprekende, gebruikt de volgende schoone bewoordingen: — „Als een sterrekundige ons eens zeide, dat de dampkring een volmaakt medium is

om de zonnestralen tot onze gezigtsorganen over te brengen, en ons te zelfder tijd verzekerde, dat bij dit volmaakt medium een ander van gekleurd glas moet gevoegd worden, alvorens wij het licht kunnen bemerken, dan zouden wij dadelijk de gevolgtrekking maken, dat hij door eene vreemde zinsbegoocheling beheerscht werd, of dat hij zich te onzen koste zocht te vermaken. Niets kan den geest verhinderen de gevolgtrekking te maken, dat dat geen volmaakt medium tot verlichting zijn kan, waarbij iets gevoegd moet worden, alvorens het verlichten kan; en evenmin kan dat een volmaakt voertuig der waarheid zijn, dat niets leert behalve aan hen, die reeds hare lessen aan eene andere bron ontleend hebben. Door deze leer van de behoefte aan een gezaghebbend vertolker om de beteekenis der Schrift te ontvouwen, wordt zij verlaagd in de schatting des menschen. Zoo wordt hij er ongevoelig, maar zeker toegebragt, om veel minder het door God gemaakte medium tot verlichting te waarderen, dan het stuk gekleurd glas, daar hij geleerd heeft te gelooven, dat die verlichting hem zonder dat glas niet zou kunnen bereiken."

Een van de groote beginselen, waarop het geheele stelsel van het Anglo-Catholicismus gebouwd is, is de leer der Apostolische opvolging, welke zegt, dat de aanstelling met al hare magt en hare voorregten, welke Christus aan zijne Apostelen gaf, in eene onafgebroken linie van opvolging tot op den huidigen dag is overgebragt. Als dat waar is, staan de behoorlijk gewijde bisschoppen op dezelfde plaats, en hebben zij nu dezelfde verhouding tot de Kerk, als de Apostelen zelve hadden. Dr. Hook zegt: — „Onze wijding is in eene onafgebroken linie van Petrus en Paulus, de Apostelen der Joden en der Heidenen, tot ons overgebragt. Deze groote Apostelen wijdden achtervolgens Linus, Cletus en Clemens tot bisschoppen van Rome, en de Apostolische opvolging ging geregeld voort tot Celestinus, Gregorius en Vitalianus, die Patrick tot bisschop der Ieren, en Augustinus en Theodorus tot bisschoppen der Engelschen wijdden. En van die tijden af heeft eene onafgebroken reeks van wettige wijdingen de Apostolische opvolging in onze kerken tot op den tegenwoordigen dag gebragt. Er is geen bissch , priester of diaken onder ons, die niet, als hij wil zijne geestelijke afkomst tot Petrus of Paulus kan oen opklimmen." Dit zijn stoute beweringen, maar ongelukkig zijn zij gebaseerd op een grond, dien geen Anglo-Catholiek met mogelijkheid als hecht kan aannemen, namelijk: — dat het Apostolische ambt opvolging toeliet. Het ambt van de Apostelen was van een bijzonderen, buitengewonen en wonderdadigen aard, en daarom was het noodzakelijk slechts tijdelijk. De Apostelen waren geïnspireerde mannen en bezaten de magt om wonderen te doen, en daar deze hoedanigheden streng bovennatuurlijk zijn, was het onmogelijk, dat zij ze aan anderen konden mededeelen. En wat de opvolging, waarvan Dr. Hook spreekt, aangaat, zij is een verzinsel, geene werkelijkheid. Petrus, Linus, Cletus, Clemens, dat is de rangorde van de eerste bisschoppen van Rome, zooals die gegeven wordt in hetgeen wij juist van hem aangehaald hebben, en als de Anglo-Catholieke godgeleerde een stap verder gegaan was, zou hij naar alle waarschijnlijkheid Anacletus er bijgevoegd hebben. Is het getuigenis van de eerste Kerk op dit punt eenstemmig? Verre van dien. Tertullianus, Ruffinus en verscheidene anderen laten Clemens op Petrus volgen; Irenæus en Eusebius plaatsen Anacletus vóór Clemens; Epiphanius en Optatus plaatsen Anacletus en Cletus beiden vóór hem, terwijl Augustinus en Damasus Anacletus, Cletus en Linus aan Clemens doen voorafgaan. Wel mag Stillingfleet zeggen, als hij dit verschil van meening over de allereerste schakels van den ketting der opvolging aangeeft: „Hoe zullen wij uit dit doolhof geraken?" Maar al was de ketting niet gebroken, wat de personen aangaat, hoe zullen wij er zeker van zijn, dat hij, wat de kracht aangaat, niet gebroken is? Indien alles, wat in de Roomsche kerk noodig is om de wijding wettig te doen zijn, in een enkel geval eens niet vervuld ware, dan wordt de geroemde opvolging eene volkomene ongeldigheid. En toch bouwen de Anglo-Catholicken op dezen twijfelachtigen grondslag, met de meest bijgeloovige Roomschgezinden, eene aanmatigende en verwaande aanspraak, die alle Protestantsche kerken, onverschillig welke, behalve de Anglicaansche kerk, uitsluit.

Dat de sacramenten op zich zelve kracht hebben om genade te verleenen, is eene andere bijzondere leerstelling van de Anglo-Catholieke partij in de Kerk van Engeland. Deze leer is dan ook innig verbonden met die, welke wij reeds vermeld hebben. Gods genade en onze zaligmaking hangen, volgens deze theorie, van de kracht der sacramenten af, en die kracht zelve hangt af van de Apostolische opvolging van hen, die de sacramenten toedienen. Op deze punten, in vereeniging met elkander beschouwd, is het geheele stelsel van het Anglo-Catholicismus gegrondvest. De kracht der sacramenten, *ex opere operato*, is altijd eene geliefkoosde leer van de Roomsche kerk

geweest, daar deze de geestelijkheid in het oog van het volk verheft, en haar aan hetzelve voorstelt als in het bezit van eene geheimzinnige magt, om de eenige middelen tot zaligheid met vrucht mede te deelen. Op deze wijze wordt zij met den diepsten eerbied beschouwd, en de sacramenten worden veranderd in eene soort van toovermiddelen, welke op eene geheimzinnige wijze werken, geheel en al onafhankelijk van den persoon, aan wien zij worden toegediend. Zulke leerstellingen hebben niet den geringsten grond in het Woord Gods. In tegendeel, de geheele kracht van wijdingen van allerlei soort wordt in de Schrift toegeschreven aan den zegen van Christus en aan de werking van zijnen Geest, want een Apostel verklaart uitdrukkelijk (1. Cor. III : 7): „Zoo is dan noch hij, die plant, iets, noch hij, die nat maakt, maar God, die den wasdom geeft."

De Anglo-Catholieken erkennen ook openlijk hun geloof in de Roomsche leer van de wedergeboorte door den doop. In het Tractaat over den doop lezen wij: „Al wie van ons gedoopt is, werd daardoor in Christus opgenomen." „Ons leven in Christus begint, wanneer wij door den doop tot leden van Christus en kinderen van God gemaakt zijn." En ook: „De doop is het kanaal, waardoor God regtvaardigmaking verleent, en het geloof is datgene, waardoor wij haar ontvangen." Om deze gevoelens te schragen, halen de schrijvers van de Oxfordsche Tractaten verschillende teksten uit den bijbel aan, waarin ontwijfelbaar verklaard wordt, dat er een innig verband is tusschen doop en wedergeboorte. Maar het gebrek, dat in al de redeneringen der Anglo-Catholieken bestaat, is eene verwarring van twee verschillende soorten van doop, waarvan in het Nieuwe Testament gesproken wordt — een doop door water en een doop door den Geest. De twee zijn niet noodzakelijk en onafscheidelijk aan elkander verbonden; het groote verschil, dat Johannes de Dooper verklaarde tusschen zijn doop en dien van Christus te zijn, drukt hij aldus uit (Mark. I : 8): „Ik heb ulieden wel gedoopt met water, maar hij zal u doopen met den Heiligen Geest." En dezelfde getuigenis wordt door onzen Heer zelven gegeven (Hand. I : 5): „Johannes doopte wel met water; maar gij zult met den Heiligen Geest gedoopt worden." Wij moeten derhalve wel opmerken, dat doop door water niets anders is dan een toevoegsel en zinnebeeld van den allerbelangrijksten doop met den Heiligen Geest, die van den Hemel gezonden is; de eerste is niets anders dan eene plegtigheid, de laatste eene werkelijkheid. Nergens in de Schrift wordt van de plegtigheid gesproken als verbonden met de wedergeboorte, dan wanneer zij met den werkelijken doop vereenigd is. Zoo vinden wij in Joh. III : 5, dat onze Heer verklaart: „Zoo iemand niet geboren wordt uit water en Geest, hij kan in het koningrijk Gods niet ingaan." Door den doop met den Geest worden wij wedergeboren, maar niet door de enkel plegtige en uitwendige besprenging met water. De laatste doop is eene voorgeschrevene en belangrijke plegtigheid, die echter al hare belangrijkheid en al hare kracht ontleent aan het feit, dat zij een symbool, een gedenkteeken of type is van de groote werkelijkheid in den eersten vervat.

De laatste leerstelling van de Anglo-Catholieken, waarop wij de aandacht vestigen, en waarom wij hen eerder onder de Roomsgezinden, dan onder de Protestanten rangschikken, is die der werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het sacrament des avondmaals, het geloof, dat het eene offerande is aan God geofferd, en dat het genade aan den ontvanger verleent. Het dogma der transsubstantiatie wordt in de Oxfordsche tractaten zónder het minste voorbehoud geleerd, en Dr. Pusey gaat zoo verre van te zeggen, dat zijne kerk de eenige is, die het ligchaam van Christus heeft om aan het volk te geven. In een van de tractaten wordt gezegd, dat aan de geestelijkheid het ontzagwekkende voorregt is verleend om het ligchaam en het bloed van Christus te maken. Niet dat de Tractarianen de transsubstantiatie leeren in denzelfden zin als de Kerk van Rome. Zij wijzigen de leer eenigermate door te beweren, dat het ligchaam van Christus niet tegenwoordig is met de materiëele deelen aan een ligchaam behoorende, of met „beenderen en zenuwen," zooals de Catechismus van het concilie van Trente leert, maar op eene bovenzinnelijke wijze, daar het werkelijk en toch slechts geestelijk tegenwoordig is. Zulk eene verklaring der zaak, namelijk woorden zonder zin, dient slechts om haar nog onduidelijker te maken. En wat aangaat de offerande der mis, welke de Anglo-Catholieken in hoofdzaak houden, komt natuurlijk de vraag op: Hoe kan er een slagtoffer zijn, waar geen bloedvergieten plaats heeft? Een „niet bloedig slagtoffer" is in tegenspraak met zich zelf. En het druischt zekerlijk tegen het gezond verstand in, dat de gedachtenis van een slagtoffer beschouwd moet worden als het slagtoffer zelf. Bovendien geeft de Schrift van dit onderwerp geene onzekere verklaring. Hebr. X : 12 en 26: „Maar deze, een slagtoffer voor de zonden geofferd hebbende, is in eeuwigheid gezeten aan de regterhand Gods. Want zoo wij

willens zondigen, nadat wij de kennis der waarheid ontvangen hebben, zoo blijft er geen slagtoffer meer over voor de zonden."

Wij hebben thans kortelijk de hoofdleer van de Anglo-Catholieke partij in de Kerk van Engeland geschetst. Haar stelsel werd niet plotseling, maar trapsgewijze ontwikkeld, en de bekendmaking van hare half-Roomsche gevoelens verwekte, zooals te verwachten was, een tegenstand van geen gewonen aard. Ongeveer vijf en twintig jaar heeft de strijd geword, en gedurende dien tijd heeft het van tractaten, pamfletten, verhandelingen en brochures van beide kanten gewemeld. Middelerwijl zijn de Anglo-Catholieken in aantal en invloed sterk toegenomen. Velen, voornamelijk jonge geestelijken, schaarden zich aan hunne zijde. Deze, die juiste gevolgtrekkingen maakten uit de beginselen van de partij, begonnen aan de vastheid van den grondslag, waarop hunne eigene kerk rustte, te twijfelen. Zij maakten geen geheim van de voorkeur, die zij aan de Roomsche leer boven de beginselen der Hervorming gaven. Eenige vurige geesten, die de onhoudbaarheid van hunne stelling gevoelden, bedankten voor hunne predikantsplaatsen en gingen tot de Roomsche kerk over. Daar er verscheidene afscheidingen plaats hadden, gingen de oogen van velen open voor de ware beginselen, het ware karakter en de ontwijfelbare strekking van de Anglo-Catholieke beweging. De leiders van de partij schenen verlangend om de opgewondenheid, die zij zelve in het leven hadden geroepen, te doen bedaren. Met dit doel gaf Dr. Pusey in 1839 een brief aan den bisschop van Oxford, over de strekking van de Roomsch-Catholieke godsdienst, in het licht, waarin hij trachtte aan te toonen, dat de meeningen, die hij en zijne vrienden in de tractaten hadden verbreid, niet juist konden beschouwd worden als geleid te hebben tot de laatste afscheidingen, maar dat integendeel de Anglo-Catholieken eerder ten doel hadden ultra-Protestantismus tegen te gaan, dan de Roomsche godsdienst te verdedigen. Ondanks dezen bekwamen redenaar bleek echter de practische strekking van het stelsel duidelijk uit de toenemende afscheidingen, die er plaats hadden. Naauwgezette jonge lieden, die de gevoelens der Anglo-Catholieken omhelsd hadden, weigerden in de Engelsche kerk de wijding te ontvangen, daar zij gevoelden, dat de meeningen, die zij aangenomen hadden, met de negen en dertig artikelen in strijd waren. Om den twijfel van zulke personen weg te nemen, gaf J. H. Newman het tractaat N°. 90 in het licht, dat het laatste der reeks was en grooter gisting te weeg bragt, dan een van die, welke het voorafgegaan waren. In dat beruchte tractaat trachtte de schrijver te bewijzen, dat een Anglo-Catholiek, zonder zijn geweten eenigzins geweld aan te doen, de negen en dertig artikelen onderteekenen kan. De snoode schranderheid der redenering verwekte de formeele veroordeeling van het tractaat door de Hoogeschool van Oxford, en hoewel Dr. Pusey het zwaard aangordde ten behoeve van zijn vriend, door het uitgeven eener verdediging van de beginselen van niet-letterlijke verklaring, waarover het tractaat in kwestie handelde, was toch de koortsachtige opgewondenheid, in de gemoederen van alle ware vrienden der Engelsche kerk teweeggebragt, zoodanig, dat men het goed achtte de uitgave van de Oxfordsche tractaten van dien tijd af te staken. Zelfs dit zou echter de gisting niet tot bedaren hebben gebragt, had niet Newman zijn eigen beginsel, dat het voor een Anglo-Catholiek mogelijk is in overeenstemming met zijn geweten in verband te blijven met de Kerk van Engeland, verloochend, door zelf die Kerk te verlaten en tot de Roomsche over te gaan.

De afscheiding van Newman, welke in 1845 plaats had, was een gewigtig tijdpunt in de geschiedenis van het Anglo-Catholicismus in Engeland. De strekking van het stelsel was nu buiten allen twijfel. In den loop van eenige maanden bedankten verscheidene predikanten voor hunne plaatsen, en verlieten de rijen van het Protestantismus. Onder deze waren eenige van aanzien in de kerk. Andere behielden hunne plaats, daar zij beweerden het regt te hebben om de Roomsche leer aan te kleven, en deze trachtten het uitwendige ceremoniëel van hunne godsdienstoefening in overeenstemming te brengen met de Roomsche gebruiken. Oude gewoonten, die reeds lang in onbruik waren, werden weder in het leven geroepen, en gebruiken, in alle Hervormde kerken onbekend, werden ingevoerd. Middeleeuwsche bouwtrant kwam, voornamelijk onder de leiding van den bekwamen Pugin, in den bouw en de herstelling van kerken in de mode. Dichtstukken, romans en vertellingen werden als middel gebruikt om de beginselen van het Anglo-Catholicismus onder het volk te verspreiden. Slechts zeer zwakke tegenstand werd door de bisschoppen aan de nieuwigheden, die in verschillende kerken ingevoerd werden, geboden. Eindelijk kregen de zaken zulk een onrustbarend voorkomen, dat de aartsbisschop van Canterbury het in 1845 noodzakelijk oordeelde, om een brief aan de geestelijken en leeken van zijne provincie uit te vaardigen, die hen aanspoorde te waken

tegen het invoeren van nieuwigheden zonder de algemeene toestemming van het volk, en zich te hoeden voor het gevaar van verdeeling te bewerken door eene poging tot verandering. Deze tusschenkomst van den aartsbisschop had tot zekere grens het goede gevolg van den stroom der nieuwigheden tegen te gaan; doch wegens de bewoordigen, waarin de brief vervat was, bleven de vreemde gebruiken bestaan, die in eenige van de rijkere kerken van Londen ingevoerd waren. Verscheidene gemeenten op het platteland namen, in navolging van het voorbeeld dezer rijke kerken der hoofdstad, de nieuwigheden aan, betreffende welke de aartsbisschop der dioeces geene bepaalde uitspraak gedaan had.

In 1847 nam de strijd een nieuw voorkomen aan, ten gevolge van het eigendunkelijke gedrag van den bisschop van Exeter, die, een ijverig aanhanger van de Anglo-Catholieke leer zijnde, den heer Gorham de predikantsplaats van Bramford-Speeke niet wilde geven, op grond van onregtzinnigheid in de leer, dewijl deze op een lang gerekt examen, voornamelijk over de kracht van den doop, weigerde te verklaren, dat hij aan de wedergeboorte door den doop geloofde. Van de beslissing des bisschops deed de heer Gorham een beroep op het Court of Arches (het geestelijk oppergeregtshof), maar zonder gevolg. Integendeel, de beslissing van den bisschop werd bekrachtigd, tot vreugde van de Anglo-Catholieke partij en tot groot leedwezen van de vrienden der Evangelische waarheid. Een beroep werd toen onmiddellijk gedaan op den Geheimen Raad, en ten laatste werd, na veel uitstel en grooten angst, in Februarij 1850 eene beslissing verkregen, die het besluit van het lagere hof vernietigde. De Anglo-Catholieken gevoelden, dat de uitslag van deze lang gerekte zaak een zware slag voor hunne partij was. Plegtige protesten werden door hare hoofden tegen de beslissing uitgevaardigd, en vele harer aanhangers gingen tot de Roomsche kerk over. In den loop van 1850 en 1851 verwisselden nagenoeg honderd geestelijken van de Kerk van Engeland de Protestantsche voor de Roomsche communie, onder welke de aartsdiaken Manning en Henry Wilberforce, broeder van den bisschop van Oxford, waren. Vele leeken volgden, en vóór het einde van 1852 bedroeg het aantal van hen, die van de Anglo-Catholieke tot de Roomsche kerk waren overgegaan, twee honderd predikanten en even zoovele leeken. Sedert dien tijd hebben er nu en dan afscheidingen plaats gehad; en in de kerken worden gebruiken in acht genomen, niet in het geheim, maar in vele kerken openlijk, die de dienst van de Engelsche kerk met haastigen tred aan die van de Roomsche gelijk maken.

Gedurende den geheelen Anglo-Catholieken strijd, doch meer bijzonder sedert de eindbeslissing in de zaak van den heer Gorham, is de kwestie veel besproken, of de burgerlijke magt het regt heeft in kerkelijke zaken tusschen beiden te komen, en nog meer, of de kroon het regt heeft in zulke zaken het hoogste gezag uit te oefenen. Daarom zijn er in de laatste jaren verscheidene pogingen gedaan om weder vergaderingen van geestelijken in het leven te roepen, ten einde synodiale bevoegdheid te nemen en kerkelijke zaken te besturen. Deze pogingen hebben echter tot nog toe geen goeden uitslag gehad. De oppermagt van de koningin in kerkelijke zaken is, voor zooverre het de Kerk van Engeland betreft, een erkend beginsel van de Engelsche wet. Deze kwestie is nog niet lang geleden door de Tractarianen met veel scherpte in discussie gebragt, en Robert Wilberforce, een andere broeder van den bisschop van Oxford, is dien ten gevolge tot de Kerk van Rome overgegaan, en heeft zijne redenen ontvouwd in een Onderzoek naar de beginselen van het Kerkgezag, of Redenen waarom ik mijne Onderteekening van het Koninklijk oppergezag herroepen heb. Wat het eerst de aandacht van eenige dier personen, die nu tot de Anglo-Catholieke partij behooren, op de kwestie over de oppermagt van de koningin in kerkelijke zaken trok, was de ophelling van verscheidene bisdommen in Ierland, welke eenige jaren geleden plaats had, tegenover het plegtige protest van de bisschoppen en geestelijken van de Engelsche kerk. Sedert dien tijd, en nog meer sedert de eindbeslissing in het geval Gorham, is dit punt door de Tractarianen met meer ijver dan voorzigtigheid op het tapijt gebragt. Daar het zoowel eene staatkundige als godsdienstige kwestie is, die juist de hoofdzaken van de Britsche constitutie en de zekerheid van de nationale Engelsche kerk betreft, is het verre van wenschelijk, dat zulk een punt in discussie gebragt worde. Daar de Anglo-Catholieken over het algemeen gevoelen, dat zij, terwijl zij met Wilberforce overeenstemmen in het niet erkennen van de opperheerschappij der burgerlijke magt in zaken van godsdienst, door in de Kerk te blijven feitelijk die oppermagt erkennen, trachten zij zich en anderen diets te maken, dat zij hunne zelfstandigheid handhaven door aan hunne erkenning de voorwaarde te verbinden: „*quantum per Christi legem licet*," voor zooverre het geoorloofd is door de wet van Christus. Zij zeggen, dat zij aan den vorst geen gezag toekennen, behalve

in hetgeen bestaanbaar is met de handhaving van al die regten, vrijheden, regtspraken en geestelijke magt, welke de wet van Christus aan diens Kerk verleent. Het is echter ongelukkig voor de talrijke aanhangers van deze invloedrijke partij, dat de wet des lands zulk eene uitzondering niet maakt, en wanneer derhalve te eeniger tijd eene botsing ontstaat tusschen het burgerlijke en het kerkelijke gezag, dan moet de partij óf onderdoen voor het gezag van den staat, óf, als de eenige keus die haar overblijft, hare gemeenschap met de Engelsche kerk opgeven. Zie ENGELAND (KERK VAN).

ANGONCLYTEN, een naam die aan eene secte van Christenen in de achtste eeuw gegeven werd, omdat deze geloofden, dat het eene bijgeloovigheid was de knieën bij het gebed te buigen, en daarom altijd staande baden.

ANIMALEN, een scheldnaam aan de orthodoxen onder de eerste Christenen, door de Origenisten of volgelingen van Origenes gegeven, die de vleeschelijke opstanding ontkenden en beweerden, dat de menschen in de volgende wereld slechts geestelijke ligchamen zouden hebben. Daarom gaven zij aan hen, die de algemeene gevoelens van de eerste Kerk toegedaan waren, — dat de heiligen bij de opstanding zouden verrijzen met dezelfde ligchamen als hier op aarde, slechts veranderd van hoedanigheid, niet van stof, — behalve andere scheldnamen, ook dien van Animalen, omdat zij zinnelijk, vleeschelijk in hunne meeningen waren.

ANNA PERENNA, eene godin bij de oude Romeinen. Zij wordt door Virgilius in zijne Æneïde als eene zuster van Dido, koningin van Carthago, vermeld. Na den dood harer zuster vlood Anna naar Italië, waar zij door Æneas met de grootste vriendelijkheid behandeld werd. Daar zij echter op Lavinia jaloersch was geworden, en door den geest van Dido in een droom gewaarschuwd was, verdronk zij zich in de rivier Numicius. Van dien tijd af werd zij, onder den naam van Perenna, als de nimf dier rivier aangebeden. Volgens Ovidius werd zij door sommigen als Luna, door anderen als Themis beschouwd. Het feest ter eere dezer godheid werd op den 15den Maart met groote vreugde en vrolijkheid gevierd.

ANNATEN, de inkomsten van het eerste jaar eener prebende, welke elke nieuw aangestelde prebendarius in de schatkist van den paus moest storten. Men kan gemakkelijk nagaan, dat door aanhoudend geestelijken van kleinere tot grootere prebenden te bevorderen, de *annaten* tot de bron konden gemaakt worden van een zeer groot inkomen, wanneer zij van alle waardigheidsbekleeders in de kerken en kloosters van de Christelijke landen geheven werden. Het is onzeker, welke paus deze kerkelijke belasting oplegde; gewoonlijk wordt zij aan Johannes XXII. toegeschreven, wiens ijver voor de uitbreiding van de pauselijke inkomsten wel bekend is. Waarschijnlijk voerde hij ze slechts tijdelijk in, om de kosten van een kruistogt te bestrijden. De annaten werden op het concilie van Constanz door de Fransche prelaten bestreden als geldafpersing en simonie. Maar paus Martijn, die gekomen was om de misbruiken in het kerkelijk bestuur uit den weg te ruimen, verklaarde ze onmisbaar voor de pauselijke schatkist, en stelde vast, dat zij van alle opengevallen domkerken en monnikenabdijen geheven, doch in twee jaarlijksche termijnen voldaan zouden worden. De annaten werden door het concilie van Bazel, in de vijftiende eeuw, afgeschaft; de decreten van dit concilie werden echter van geener waarde verklaard door het concilie van Florence, en daarom zijn de Roomschen gewoon het concilie van Bazel van de lijst der algemeene kerkvergaderingen uit te sluiten. Het eischen van annaten of eerstelingen van de Engelsche geestelijken is, volgens sommigen, het eerst geschied door paus Clemens, tijdens de regering van Eduard I.; andere schrijvers zijn echter van meening, dat annaten vóór dien tijd gevorderd werden. Deze belasting was eene aanhoudende bron van tweedragt tusschen den paus en de Catholieke landen. In den jare 1522 schreef keizer Karel V. uit Valladolid aan den paus, dat de Duitsche rijksstanden besloten hadden de annaten niet langer naar Rome over te zenden. Na de pacificatie van Gend werd in de Nederlanden vastgesteld, om geene annaten meer toe te staan. Tijdens de Hervorming in Engeland onder Hendrik VIII. werd door het parlement een besluit genomen (1532), om de annaten af te schaffen, voor zoo verre zij aan den paus betaald moesten worden. Zij bedroegen jaarlijks in Engeland eene groote som, daar sedert 1520, het tweede jaar van Hendriks regering, £ 160,000 aan Rome betaald was. Om echter nog eenige kans tot verzoening met Rome open te laten, werd aan het besluit de voorwaarde verbonden, dat, als de paus het betalen van annaten geheel en al wilde afschaffen, of ze tot een matig bedrag wilde brengen, de koning vóór de volgende zitting zou verklaren, of dit besluit of een gedeelte er van opgevolgd zou worden. Eindelijk verklaarde het parlement in 1534, dat de souverein het opperhoofd van de Engelsche kerk zou zijn, zoo-

als twee jaar te voren door de vergadering der geestelijkheid was geschied: en het bepaalde tevens, dat de annaten, welke vroeger aan den paus moesten betaald worden, voortaan aan de kroon zouden behooren. Men gevoelde echter, dat dit besluit onvolkomen was, daar het slechts van toepassing was op annaten, die voor aartsbisdommen en bisdommen betaald werden, en daarom werd er in de volgende zitting nog een besluit bijgevoegd, volgens hetwelk de annaten of eerstelingen van elk geestelijk ambt aan den koning zouden betaald worden. Het parlement stelde daarop een hof in, waaraan de inzameling en het beheer der annaten werd toevertrouwd, hetwelk door koningin Maria ontbonden werd; onder Elizabeth werden de annaten echter aan de kroon teruggegeven, en daarom werden zij betaalbaar gesteld bij de financiekamer, terwijl een nieuw ambtenaar aangesteld werd, wiens roeping was overeenkomsten of schikkingen met de annaat-schuldigen te maken, en hen, die de betaling nalieten, aan den regter ter vervolging op te geven.

Gedurende de regering van koningin Anna werden de annaten door de kroon, tot beter onderhoud van de geestelijkheid, afgestaan, en eene blijvende commissie werd benoemd, om ze te beheeren. Sedert dien tijd worden zij koningin Anna's gift genoemd, en dienen zij om het inkomen van arme geestelijken te vermeerderen. Elk geestelijke, die minder dan £80 (ƒ960) jaarlijksch inkomen heeft, heeft regt op dit fonds, en viermaal per jaar, in Maart, Junij, September en December, worden er door de commissie van beheer zittingen gehouden, om het te verdeelen onder diegenen, die zij der ontvangst waardig keuren. De annaten zijn alzoo tot eene bron van verligting gemaakt voor vele arme, doch getrouwe en ijverige dienaren van Christus in de Engelsche kerk. De commissie mag ook giften ontvangen, ten behoeve van dit weldadig doel, van elk die vrijwillig zijne geldelijke hulp wil verleenen, om een fonds van zulk eene blijkbare belangrijkheid te vermeerderen.

ANNA (FEEST VAN ST.), in de Grieksche kerk op den 25sten Julij gevierd.

ANNIHILATIONISTEN, diegenen welke gelooven, dat de grootste straf, waarmede in het evangelie de goddeloozen en onboetvaardigen bedreigd worden, niet in een uitwendig doorstaan van ellende en kwelling bestaat, maar in eene geheele vernietiging des aanzijns. Niet weinige van de oude Heidenen geloofden hetzelfde. Verscheidene Joodsche schrijvers hebben ook aan de leer der annihilatie of vernietiging geloofd. Maimonides b. v. zegt, dat, als de goddeloozen sterven, zij geheel en al vernietigd zullen worden. David Kimchi leert, dat hunne ziel met hun ligchaam zal vergaan, en Manassch Ben Israël, dat hunne kwellingen niet eeuwig zullen zijn.

De gronden voor de leer van de vernietiging der goddeloozen zijn voornamelijk de volgende: — In vele plaatsen van den bijbel wordt de laatste straf der goddeloozen in de duidelijkste en verstaanbaarste bewoordingen bepaald, als eene altijd durende vernietiging door de magt van God, die evenzeer kan vernietigen als behouden. Als b. v. de Zaligmaker de gemoederen van Zijne discipelen tegen vervolging van menschen sterkt, drukt Hij zich uit in deze woorden: „En vreest u niet voor degenen, die het ligchaam dooden, en de ziel niet kunnen dooden; maar vreest veel meer Hem, die beide ziel en ligchaam kan verderven in de hel." Hier spreekt Hij duidelijk van de vernietiging der ziel, niet van hare eindelooze pijn en ellende, als het hoogste teeken van het Goddelijk misnoegen, en het hoogste waarvoor wij moeten vreezen. En als Hij zegt: „En dezen zullen gaan in de eeuwige pijn; maar de regtvaardigen in het eeuwige leven," dan blijkt duidelijk, dat door die eeuwige pijn, welke tegenover het eeuwige leven wordt gesteld, niet bedoeld wordt eenige soort van leven, hoe ellendig dan ook, maar hetzelfde dat de Apostel uitdrukt door: „het eeuwig verderf van het aangezigt des Heeren, en van de heerlijkheid Zijner sterkte." Dit eeuwig verderf is de eeuwige dood, welke in zijne volle beteekenis de bezoldiging der zonde is.

Tegenover de vernietiging der goddeloozen kan men aanmerken, dat in de Schrift gezegd wordt: „Want wij moeten allen geopenbaard worden voor den regterstoel van Christus, opdat een iegelijk wegdrage, hetgeen door het ligchaam geschiedt, naar dat hij gedaan heeft, hetzij goed, hetzij kwaad." Deze uitspraak toont, voornamelijk wanneer zij beschouwd wordt in het licht van andere, dat er verschillende graden van straf, zoowel als van belooning, in een toekomstigen staat des bestaans zullen zijn. De straf, het is duidelijk, kan daarom niet in vernietiging bestaan, welke geene graden toelaat.

De straf voor de boozen is, volgens de Schrift, dezelfde als die voor de booze engelen. In Matth. XXV : 41 lezen wij: „Dan zal hij zeggen ook tot degenen, die ter linkerhand zijn: Gaat weg van mij, gij vervloekten! in het eeuwige vuur, hetwelk den duivel en zijnen engelen bereid is." De straf voor booze engelen bestaat echter niet in vernietiging, maar in kwelling, waarvan hunne tegenwoordige straf slechts

een voorsmaak is. Zij zijn in de hel geworpen; zij zijn overgegeven aan de ketenen der duisternis, om tot het oordeel bewaard te worden (2. Petr. II : 4). Van hen staat geschreven, dat zij gelooven en sidderen; zij riepen tot Jezus, terwijl Hij nog op aarde was: „Wat hebben wij met u te doen? Zijt gij hier gekomen, om ons te pijnigen vóór den tijd?" hetgeen klaarblijkelijk aantoont, dat pijniging en niet vernietiging hun toekomstig en eeuwig lot zijn zal.

„Het eeuwig verderf van het aangezigt des Heeren, en van de heerlijkheid zijner sterkte" kan ook niet vernietiging beteekenen, want dat zou geen uitoefenen, maar schorsen van de Goddelijke magt zijn: en de tweede dood zal bestaan in „geworpen te worden in de hel, in het onuitblusschelijk vuur, waar hun worm niet sterft, en het vuur niet uitgeblust wordt," waar „zal zijn weening en knersing der tanden;" uitdrukkingen die allen op eene eeuwige verlenging des bestaans, niet op vernietiging, doelen.

Zonderling in tegenstelling met de leerstellingen der *Annihilationisten* of *Destructionisten*, zooals zij veelal genoemd worden, die zich verbeelden, dat het ophouden des bestaans de hoogste ellende is voor de boozen weggelegd, is eene voorname leerstelling van het Boeddhismus, de godsdienst van ongeveer drie honderd millioen menschen, welke leert, dat hetgeen de Boeddhisten Nirwana, d. i. vernietiging, noemen, het hoogste geluk is, weggelegd voor hen, die den hoogsten graad van volmaaktheid bereikt hebben (Zie Opneming). Het groote doel, waarnaar de Boeddhistische wijze streeft, is eene eindelijke ophouding des bestaans te verwerven, niets, volstrekt niets te zijn.

ANNUNCIADA, eene vereeniging in het jaar 1460 te Rome gesticht, voor het uithuwelijken van arme meisjes. Elk jaar geeft deze instelling op Vrouwendag zestig Roomsche kroonen, een pak kleederen van witte sergie en een gulden voor pantoffels, als huwelijksgoed aan meer dan vier honderd meisjes. De bewijzen, die haar het regt geven dat goed te ontvangen, worden door den paus uitgedeeld, die, vergezeld van zijne kardinalen, te dien einde een prachtigen optogt houdt. Indien er meisjes zijn, die nonnen wenschen te worden, ontvangen zij 120 kroonen, en worden dan door een bloemkrans om haar hoofd onderscheiden.

ANNUNCIATEN, eene orde van nonnen door Johanna, koningin van Frankrijk, dochter van Lodewijk XI, en echtgenoot van Lodewijk XII., ingesteld. Zij had twee biechtvaders, die tot de orde der Franciscanen behoorden en haar trachtten te overtuigen, dat de grootste eer, die zij aan God bewijzen kon, was eenige kloosters te bouwen voor nonnen van hunne orde, gelijk aan dat van het Ave Maria te Parijs, gesticht door hare moeder, koningin Charlotte van Savoye. Maar daar Johanna zeide, dat zij eene bijzondere openbaring van de Maagd Maria ontvangen had, dat zij eene geheel nieuwe orde moest stichten, welke verschilde van alle tot nog toe bestaande, ondernamen hare biechtvaders haar in het vervullen van haar voornemen bij te staan, en daarom maakten zij een regel voor de nieuwe orde, waarvan de voornaamste bezigheid was de tien voornaamste deugden of verlustigingen van de Maagd Maria met een aantal kralen en paternosters te vereeren. De eerste dezer verlustigingen had plaats, toen de engel Gabriel haar de verborgenheid der vleeschwording aankondigde, en hieraan ontleende de nieuwe orde van nonnen haar naam. De tweede verlustiging had plaats, toen zij haar zoon Jezus ter wereld bragt. De derde, toen de wijzen kwamen om hem te aanbidden. De vierde, toen zij het kind Jezus vond in den tempel, zittende in het midden der leeraren, hem hoorende en hem ondervragende, enz. Daar alles nu in gereedheid was, was het noodig de bevestiging der orde door het hof van Rome te verkrijgen. Het bleek echter, dat dit vrij moeijelijk was. Alexander VI., de toen regerende paus, wilde de gevraagde bevestiging niet verleenen, en niet voor dat een harer biechtvaders in persoon naar Rome was gegaan, gaven de paus en de kardinalen toe. Vader Gilbert, zoo was de naam van den biechtvader, gaf voor, dat St. Laurentius en St. Franciscus hem verschenen waren, en dat deze hem, op straffe van hun groot misnoegen, belast hadden de bevestiging van den regel en de orde van de tien deugden of verlustigingen der Maagd Maria te verkrijgen. Het middel werd met een goeden uitslag bekroond, — de bevestiging werd op den 14den Februarij 1501 gegeven. Leo X. hernieuwde de bevestiging in 1517. Deze orde breidde zich spoedig in Frankrijk, Vlaanderen en andere landen uit. De nonnen dragen een grijs kleed met een rood scapulier en een witten mantel, en hebben een koord met tien knoopen als gordel, tot herinnering van de tien deugden der Maagd Maria. — Eene andere orde van nonnen, die denzelfden naam draagt, werd te Genua in Italië, in het jaar 1600, door eene dame van aanzien gesticht. Zij werd de orde der Annunciaten genoemd, omdat zij de verborgenheid der vleeschwording bijzonder vereert. Hare kleeding verschilt van de nonnen van Frankrijk, daar zij wit is, met een scapulier

en mantel van eene blaauwe kleur, waarom zij ook *Celesten* genoemd worden. Zij nemen in deze orde weduwen en maagden op, en hebben in Italië een aantal kloosters.

ANOMŒANEN (Gr. *anomoios*, ongelijk), een naam in de vierde eeuw aan de zuivere Arianen gegeven, in tegenstelling van de Half-Arianen, omdat zij den Zoon van God voor ongelijk aan, of verschillend van den Vader in wezen hielden, terwijl de Half-Arianen beweerden, dat de natuur des Zoons gelijk aan die des Vaders was. De Anomœanen werden door de Half-Arianen op het concilie van Seleucia in 359 veroordeeld, terwijl zij, op hunne beurt, de Half-Arianen op de concilien van Constantinopel en Antiochië veroordeelden, en het woord *gelijk* van het formulier van Rimini en Constantinopel doorhaalden. Zie Arianen, Half-Arianen.

ANSAREN, Ansariërs, Nosairen of Nosairieten, een volk dat de bergketen ten noorden van den Libanon, tusschen Tripoli en Antiochië, bewoont. De Ansaren hebben eene menigte ongerijmde leerstellingen, welke veel gelijken op die der Druzen. De halffabelachtige oorsprong dezer secte wordt aldus door Assemann, die het verhaal uit het Syrisch vertaald heeft, beschreven: — „Daar velen den oorsprong der Nosairieten wenschen te weten, ontvangen zij van ons het volgende verhaal. In het jaar 891 verscheen een oud man in de landstreek Akula in een dorp, dat de inwoners Nazaria noemen. Daar deze oude man het voorkomen had van iemand, die streng vastte en zeer arm en vroom was, volgden hem vele inboorlingen van die plaats. Toen hij er twaalf uit deze gekozen had, volgens het aantal Apostelen, beval hij hun eene nieuwe leer aan het volk te prediken. De gouverneur der plaats, dit hoorende, gaf bevel den man in hechtenis te nemen, en toen hij hem in zijn eigen huis in een kerker had geworpen, zwoer hij, dat hij hem op den volgenden morgen zou laten kruisigen. Dien avond legde de gouverneur, die half dronken van wijn was, den sleutel van de gevangenis onder zijn kussen; eene dienstmaagd, dit bemerkende, nam, toen hij in diepen slaap lag, den sleutel weg en opende, daar zij medelijden had met den ouden man, die aan vasten en gebed overgegeven was, den kerker, stelde hem in vrijheid, en legde daarop den sleutel weder op zijne vorige plaats. Toen de gouverneur des morgens naar den kerker ging en dien met denzelfden sleutel opende, vond hij niemand en verbeeldde zich, dat de schuldige op wonderdadige wijze weggenomen was. Daar de dienstmaagd uit vreeze stil hield, wat zij gedaan had, verspreidde zich het gerucht, dat de oude man uit de gevangenis ontsnapt was, terwijl de deuren gesloten waren. Toen hij korten tijd daarna twee van zijne discipelen in een ander land vond, slaagde hij er in hen te overtuigen, dat hij door engelen uit de gevangenis was verlost, en naar eene plaats in de woestijn was overgebragt. Hij schreef toen een boek over zijne godsdienst, dat hij hun gaf met het bevel, om het te verspreiden en de menschen uit te noodigen zijne nieuwe leerstellingen aan te nemen. Deze leerstellingen waren van den volgenden inhoud: „Ik, die en die, gewoonlijk gehouden voor den zoon van Othman, van de stad Nazaria, zag Christus, die Jezus is, die ook het Woord is, en de Beschikker, en Achmed, de zoon van Mohamed, de zoon van Hanaphia van de zonen van Ali; dezelfde is ook de engel Gabriël. En hij zeide tot mij: Gij zijt de Lezer; gij zijt de Waarheid; gij zijt de kameel, die tooren tegen de ongeloovigen behoudt; gij zijt de vaars, die het juk der geloovigen draagt; gij zijt de Geest; gij zijt Johannes, de zoon van Zacharias. Predik daarom aan de menschen, dat zij viermaal in hunne gebeden knielen, tweemaal vóór zonsopgang, tweemaal na zonsondergang, met het aangezigt naar Jeruzalem, terwijl zij telken male deze drie verzen opzeggen: — God is verheven boven allen; God is hoog boven allen; God is de grootste van allen. Laat op den tweeden en zesden feestdag niemand eenig werk doen; laat hen twee dagen in het jaar vasten; laat hen zich onthouden van de Mohamedaansche zuivering; laat hen geen sterken drank drinken, maar wijn zooveel zij willen; laat hen het vleesch van wilde beesten niet eten." Nadat hij deze belagchelijke leerstellingen verkondigd had, trok hij naar Palestina, waar hij de eenvoudige en boersche bewoners met dezelfde leer besmette; daarna vertrok hij, verborg zich, en tot heden toe is zijne plaats niet bekend."

De leerstellingen, die door de scheiks of leeraren der Ansaren onderwezen worden, zijn zeer zonderling. Zij leeren, dat God verscheidene malen vleesch geworden is; dat hij niet alleen vleesch geworden is in Jezus Christus, maar ook in Abraham, Mozes en andere voorname personen uit het Oude Testament. Zij kennen dezelfde eer ook aan Mohamed toe. Zij verbeelden zich, dat zij Jezus Christus eeren door te beweren, dat hij niet aan het kruis stierf, maar een ander in zijne plaats stelde. Zij zeggen ook, dat Mohamed bepaalde, dat een ander ligchaam in plaats van het zijne, in het graf zou gelegd worden, dat voor hem in gereedheid gebragt was. Zij hebben aan de Christenen het vieren van het avondmaal ontleend,

maar vieren het op zonderlinge wijze, met wijn en een stukje vleesch. Zij laten alleen mannen tot het avondmaal toe en houden het in het geheim. Zij vieren ook eenige feesten, die door Christenen in acht genomen worden, zooals Kerstijd, de besnijdenis van Christus, Driekoningen, Palmzondag, Paschen en eenige gedenkdagen van Apostelen en heiligen. Als zij bidden, keeren zij hun gelaat naar de zon, hetgeen eenigen heeft doen veronderstellen, dat zij haar aanbidden. Deze beschuldiging heeft echter geen goeden grond.

De Ansaren gelooven aan de zielsverhuizing, doch zij meenen, dat de ziel van een vrome, die tot hunne eigene secte behoort, het Paradijs kan binnentreden, nadat zij door een klein aantal ligchamen gegaan is. De ziel van iemand anders moet tachtig ligchamen bewoond hebben. De zielen van ongeloovigen gaan, zooals zij meenen, door vijf vreeselijke graden, en daarna moeten zij tot de komst van Fatima in de wereld blijven als schapen. De Ansaren worden in verschillende secten verdeeld, van welke niets dan de namen Kelbye, Shamsye en Mokludjye bekend is. Zij koesteren het zonderlinge denkbeeld, dat de ziel het ligchaam van een stervende door den mond moet verlaten, en zij hoeden zich zeer voor een ongeval, dat, zooals zij zich verbeelden, verhinderen kan, dat zij dien weg gaat. Wanneer b. v. het bestuur van Latakia of Tripoli een Ansariër ter dood veroordeelt, bieden zijne betrekkingen groote sommen aan, opdat hij gespietst en niet gehangen moge worden. Dit toont, dat zij ten minste eenig begrip van een toekomstigen staat hebben. In Anatolië en te Constantinopel worden Ansariërs gevonden. Dr. Wilson meldt, dat hij er eenige gevonden heeft in de dorpen nabij de bronnen van den Jordaan. Burckhardt, de reiziger, berigt ons, dat eenige jaren geleden een groot man van die secte in de bergen van Antiochië stierf, en dat het water, waarmede zijn lijk gewasschen was, zorgvuldig in flesschen gedaan, en naar Constantinopel en Klein-Azië gezonden werd.

De Ansaren zijn een bergstam, die nagenoeg zonder wetten leeft en nooit tot volkomene onderwerping gebragt is. Zij schijnen een tak van de CARMATHIËRS (zie ald.) te zijn, daar hunne leerstellingen een mengsel zijn van Mohamedismus en Perzisch mysticismus. Zij noemen zich zelve *Mumen* en kennen Ali, Fatima, Hassan en Hossein goddelijke eer toe. Niebuhr verzekert, dat zij twaalf Imams erkennen, en dat zij gelooven, dat de laatste dezer, Mohamed-el-Mehdee, zijne woonplaats in de zon genomen heeft. Maundrell zegt, dat zij op een zeer lagen trap van zedelijkheid staan, daar zij een losbandig volk zijn, dat aan het drinken van wijn sterk overgegeven is. Zij leven in aanhoudenden twist met de Ismaëlieten, die dezelfde bergen bewonen. Somtijds worden zij verward met de Assassijnen. Zie ASSASSIJNEN.

ANTAMTAPPES, de Donkere Put, de laatste strafplaats waarin, volgens de Indiaansche Brahminen, de boozen geworpen worden, en waaruit zij nimmer terug kunnen keeren. Daar worden zij door doornen vaneen gereten, door dolle kraaijen met stalen bekken gepikt, door honden gebeten en door muggen gestoken.

ANTANG, een groote roofvogel door de Dajakkers, een volk dat de zuidelijke kust van het eiland Borneo bewoont, vereerd. Hij wordt beschouwd als een van de goede geesten, die de hoogere gewesten bewonen, welke, volgens de Dajakkers, hetzelfde voorkomen hebben als de aardsche wereld. Bergen, dalen, rivieren, meren enz. worden zoowel daar, als op deze wereld gevonden, en de rijken der verschillende geesten worden begrensd door de verschillende stroomen en riviertakken. Het volgende verhaal wordt door een zendeling in dat district van dezen vereerden vogel gegeven: — „De voorvader Tato van die eerwaardige familie van Antangs is zekere *Sambila-Tiong*, of rijke zoon van een Kahaiaansch opperhoofd van oude tijden. Deze Sambila-Tiong is de eerste, die het gebruik invoerde, in later tijd zoo algemeen onder de Dajakkers, van hoofden af te snijden. Zijne moeder zette hem daartoe aan bij den dood van haar echtgenoot, toen zij weigerde te *tiere*, alvorens hij het hoofd van een man gevonden had, om daarmede het feest op te sieren, terwijl de ziel van den onthoofde aan het overleden opperhoofd als slaaf gegeven moest worden, ten einde hem naar den *leweilian* te vergezellen. Sambila-Tiong was gehoorzaam aan het bevel zijner moeder. Eens nam hij vroeg in den morgen zijn *lunju* en *mandau* (speer en zwaard), en eene hoeveelheid gekookte rijst in pisangbladeren gerold, en sloeg een smal en eenzaam pad in naar de naburige bergen. Daar aangekomen verborg hij zich onder het kreupelhout digt bij het pad, en keek met vurige oogen naar zijne prooi. Na eenigen tijd gewacht te hebben verscheen een reiziger beneden aan het beekje, met een pak op den rug. Toen deze het riviertje doorwaad had, ging hij snel en achteloos naar de plaats, waar Sambila-Tiong verborgen lag. De laatste bewoog zich niet, maar liet den armen vreemdeling rustig voorbijgaan, en zich toen van achteren plotseling op zijn slagtoffer werpende, stak hij het

met zijn lunju in de zijde, zoodat het waggelende nederviel.

Verdediging was onmogelijk; alvorens de gewonde man weder bij zijne zinnen was, was de scherpe, twee voet lange mandan door zijn nek gegaan, en het afgeslagen hoofd rolde voor de voeten van den moordenaar. Vurig greep de laatste het hoofd bij deszelfs lang en golvend haar, plaatste het in zijn *rambat* (eene kleine langwerpige mand, die uitsluitend door mannen op reis gebruikt wordt), en keerde denzelfden dag met zijne prooi naar huis terug, waar zijne moeder hem wachtte. De noodzakelijke toebereidselen voor den *tiwa* werden nu zonder tijdverlies gemaakt, en toen alles binnen ongeveer eene maand gereed was, werden de gasten in grooten getale uitgenoodigd. Maar ziet! wat gebeurde er. Toen het feest zijn hoogste punt bereikt had, en de kampong weergalmde van het gezang der *Blians* (dansende meisjes); toen schot na schot het huis, waarin het juichende volk opeengehoopt was, schudde; toen het gezang van den *Olo maga lian* (het loflied gezongen door den gids der ziel) al hooger en hooger ging, en de afgestorven ziel van den *Tomogong* en die van zijn slaaf, den onthoofden reiziger, der zorg van *Tempon-tellon* aanbeval, en den geest der menigte ontvlamde en vervoerde; toen werd plotseling, in een oogwenk, Sambila-Tiong in een Antang veranderd, die, met zijne lange, roode vleugels boven de hoofden der Blians en van den Olo maga lian slaande, de openstaande deur bereikte. Daardoor ontsnappende zweefde hij in de hoogte, vormde gedurende eenige seconden groote kringen boven den kampong, en begaf zich daarop naar de eenzame kusten van de *danaus* (binnenlandsche meren) in de bergen, van waar zijne talrijke nakomelingen zich achtervolgens niet alleen over dat groote eiland, maar ook over den geheelen Indischen Archipel verspreidden.

Op deze fabel steunt de hooge vereering, waarin de Antang onder de Dajakkers staat, die hem bij alle belangrijke ondernemingen raadplegen, en nooit eene reis aanvaarden zonder zich eerst van zijne goedkeuring overtuigd te hebben, welke hij aan zijne vereerders kenbaar maakt door zijne veel beteekenende vlugt, waarvoor hem, den koning der luchtgewelven, natuurlijk bewijzen van dankbaarheid gegeven worden in den vorm van koninklijke maaltijden. Nadat deze schikkingen afgeloopen zijn, gaan de reizigers met veel bedaardheid op weg, en zijn geheel en al zorgeloos aangaande de toekomstige dingen; zij vertrouwen alleen op hun beschermheer, die hun, zij zijn er zeker van, aanhoudend nabij zal zijn. Ieder ziet in hem een oud vriend en landgenoot, die, hoewel tot hoogeren rang verheven, altijd veel belang stelt in het lot zijner familie, en zich verheugt over hare vriendschap en haar vertrouwen. Één punt is echter niet geheel in overeenstemming met hun begrip van zijne weldadigheid, en wel zijne voorliefde voor kiekens, welke zoo groot is, dat hij er altijd een groot aantal met zich naar zijn *kalo tangiran* (een hoogen boom) neemt. Indien zijne bezoeken te menigvuldig zijn, plaatsen de menschen zich, als zij hem uit zijn luchtkasteel zien nederdalen, in de deur van hun huis, en verdooven zijne ooren met de schelst mogelijke kreten. Dit is alles, wat noodzakelijk wordt geacht; hem met een schot hagel te ontvangen, daarvan droomt niemand, waarschijnlijk omdat hij voor *bego* (onkwetsbaar) wordt gehouden. Groot was de verbazing der boeren, toen de schrijver, bij zekere gelegenheid, een hunner Nabis van zijn tangiran met een schot hagel nederschoot, juist toen hij zich bezig hield met zijn maaltijd gereed te maken. „Hau matei kea in!" (ha, hij is waarlijk dood!) riepen zij luide uit, toen een kleine Chinesche jongen hem uit het lange gras haalde."

ANTEDILUVIANEN (GODSDIENST DER). Weinig is er bekend van de kleine bijzonderheden der godsdienst dezer wereld vóór den zondvloed; er is echter in de Heilige Schrift genoeg geopenbaard, om ons in staat te stellen niet zeer onzekere of onjuiste begrippen aangaande het onderwerp te vormen. Het Antediluviaansche tijdperk strekt zich uit over 1,656 jaren, volgens de Hebreeuwsche tijdrekening, en toch kon in den loop van die lange tijdruimte het gebrek aan eene geschrevene openbaring met geene mogelijkheid gevoeld worden, daar het leven des menschen zoo lang duurde, dat Methusalem 243 jaar met Adam, den vader van het menschelijk geslacht, en 600 jaar met Noach, den laatsten mensch der oude wereld, doorbragt. De kennis der schepping, zoowel als van den val des menschen en van de aanwijzing des geneesmiddels, kon daarom gemakkelijk door de geslachten van Adam tot Noach voortgeplant worden. De Antediluvianen werden echter begunstigd met merkwaardige kenbaarmakingen der Godheid. God verscheen in den eersten tijd van het bestaan der wereld niet alleen aan goeden, maar, somtijds ten minste, zelfs aan boozen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat Henoch buitengewone openbaringen van Jehovah zelven ontvangen heeft, daar wij in Gen. V: 22 lezen: „Henoch wandelde met God." De instelling van den Sabbath en het offeren van offeranden

moeten er veel toe hebben bijgedragen, om eene kennis van de ware godsdienst te bewaren, in hare hoofdtrekken althans, vervat in de belofte aan onze eerste ouders na den val gedaan (Gen. III : 15): „En Ik zal vijandschap zetten tusschen u en tusschen deze vrouw, en tusschen uw zaad en tusschen haar zaad; datzelve zal u den kop vermorzelen, en gij zult het de verzenen vermorzelen." De bijzondere voorregten van de Antediluviaansche wereld hielden haar echter niet terug van in een staat der diepste verdorvenheid te vallen. In Gen. VI : 11 lezen wij, dat de aarde verdorven was voor Gods aangezigt, en vervuld was met wrevel; en door verdorvenheid wordt in de taal des bijbels, zooals de Joodsche geleerden zeggen, altijd bedoeld onzuiverheid of afgoderij. Groot verschil van meening bestaat er aangaande de vraag, of de Antediluvianen zich schuldig maakten aan afgoderij. Onkelos, Maimonides en de meeste Rabbinistische schrijvers vertalen de woorden, die betrekking hebben op de geboorte van Enos, niet gelijk wij: „Toen begon men den naam des Heeren aan te roepen;" maar „Toen was er heiligschennis door den naam des Heeren aan te roepen;" hetgeen, volgens hen, beteekent, dat de naam van God toen aan schepselen gegeven werd. Sanchoniatho, een van de eerste ongewijde schrijvers, zegt, dat de zon aangebeden werd in het tweede geslacht van Adam, en pilaren of ruwe steenen in het vijfde, en standbeelden en voorname personen in het negende. Aan zulke beschouwingen kan echter niet de minste waarde gehecht worden. Het is voor ons tegenwoordig plan voldoende op het ontwijfelbare feit te wijzen, dat het menschdom zoodanig ontaard was gedurende het tijdperk, dat tusschen de Schepping en den Zondvloed verliep, dat wij lezen: „Toen berouwde het den Heere, dat Hij den mensch op de aarde gemaakt had, en het smartte Hem aan zijn harte." Dikwijls hadden regtvaardige mannen ongetwijfeld gepoogd om den snel toenemenden stroom van goddeloosheid en boosheid tegen te gaan. Henoch voorzeide de eindelijke vernietiging der wereld bij de tweede komst van Christus, en Bochart maakt de gissing, dat hij den komenden zondvloed voorspelde door den naam Methusalach, welken hij aan zijn zoon gaf, welke naam, verklarend omschreven, kan vertolkt worden door: „als hij dood is, zal een watervloed volgen." Als deze gissing gegrond is, dan werd de voorspelling op merkwaardige wijze vervuld, daar, hoe onwaarschijnlijk het ook was, dat die vervulling komen zoude, toen de naam gegeven werd, zijn leven tot binnen twee jaar van den zondvloed verlengd werd. Noach zelf was een prediker der regtvaardigheid gedurende honderd twintig jaar vóór die groote ramp, welke ondergang en verwoesting over eene zondige wereld bragt.

De drie schrijvers der hooge oudheid, die beweren eene geschiedenis van de Antediluviaansche wereld te geven, zijn: Berosus, die de geschiedenis der Chaldeën beschreef; Sanchoniatho, welke die der Phœniciërs zamenstelde; Manetho, die de oudheden van Egypte verzamelde. Berosus beweert, dat hij in het kort de geschiedenis verhaalt van tien koningen, die vóór den vloed in Chaldea regeerden, en dit aantal komt overeen met dat, door Mozes vermeld. Men veronderstelt, dat Alorus, de eerste koning, Adam, en dat Xisuthrus, de laatste, Noach is. Sanchoniatho, die meer in bijzonderheden afdaalt, zegt, dat het volk bij gelegenheid van groote droogte de zon aanbad, die zij Beelsamen noemden, welke naam in het Phœnicisch beteekent Heer des Hemels. Manetho geeft, in zijn groot verlangen om de Egyptenaren veel ouder dan eenige andere natie te doen schijnen, eene van de meest ongerijmde legenden, die ooit verkondigd zijn. Hij verzekert, dat er in Egypte dertig dynastiën van goden waren, die uit 113 geslachten bestonden en gedurende 36,525 jaar regeerden, en dat, toen dit tijdperk voorbij was, acht halfgoden gedurende 217 jaar het bewind voerden; dat op deze een geslacht van helden volgde, ten getale van vijftien, en dat hunne regering 443 jaar duurde. Hij zegt, dat dit alles vóór den vloed heeft plaats gehad. Het verhaal, door Manetho gegeven, is zoo zonderling, dat het velen geleerden niets anders dan eene fabel toeschijnt. Stackhouse werpt in zijne Geschiedenis van den bijbel eenig licht over het onderwerp, door op het feit te wijzen, dat de hemelligchamen de eerste goden der Egyptenaren waren; en door eene belangwekkende overeenkomst, die de geheele zaak schijnt te verklaren, is de duur van de dertig dynastiën van goden, die, gelijk hij zegt, 36,525 jaar geweest is, juist de lengte van hetgeen de Egyptenaren eene geheele omwenteling van de wereld noemen; dat is, wanneer de verschillende hemelligchamen op hetzelfde punt terugkomen, van waar al hunne omwentelingen begonnen.

Eenige schrijvers hebben beweerd, dat de godsdienst der Antediluviaansche wereld uitsluitend natuurlijk was, gegrondvest op de gevolgtrekkingen der menschelijke rede. Zonder twijfel zijn de oorspronkelijke beginselen van alle godsdienst door God in de menschelijke borst geplant, en daarom kan men

zeggen, dat het bezit dezer erfenis van de natuur evenzeer aan het geslacht na, als aan dat vóór den zondvloed behoort. Maar behalve de oorspronkelijke beginselen, waarop wij doelen, had het menschdom vóór den vloed klaarblijkelijk eene positieve godsdienst, die door God voorgeschreven was, en den oorsprong gaf aan de godsdienstige gebruiken, die zij in acht namen. Zoo was de offerande aan God ontleend, door eene bijzondere openbaring aan onze eerste ouders gegeven. Dat er een Goddelijk voorschrift voor deze instelling was, wordt aangeduid door den schrijver van den brief aan de Hebreën, als hij zegt: „Door het geloof heeft Abel eene meerdere offerande Gode geofferd dan Kaïn." Het geloof van Abel moest iets hebben, waarop het rustte, en dat kon alleen gevonden worden in de belofte van God, waaraan hij geloofde, dat het zaad der vrouw den kop van den slang zou vermorzelen; en ten gevolge van dit geloof offerde hij zulk een offer voor zijne zonden, als God bepaald had, dat geofferd zou worden, totdat het beloofde zaad komen zou. De wet der offeranden, die op de antediluviaansche wereld bestond, was dus ten deele ontleend aan de natuurlijke werking van de menschelijke rede, en ten deele aan de dadelijke en stellige aanwijzing van God zelven. In zoo verre de offerande eene uitdrukking was van dankzegging aan God voor ontvangene genadeblijken, was zij eene instelling van enkel natuurlijke godsdienst; doch in zoo verre zij boetend was en eene uitdrukking van het beginsel, dat er zonder bloedvergieten geene vergeving van zonden is, was zij zekerlijk door God ingesteld, en was het gebruik op een Goddelijk bevel gegrondvest.

Dat de eerste menschen en diegenen hunner afstammelingen, welke God vreesden, afzonderlijk het gebed in acht namen, kan voor geen oogenblik in twijfel getrokken worden. Men veronderstelt gewoonlijk, dat de eerste instelling en het gebruik van openbare aanbidding gevonden wordt in de uitdrukking, die ten opzigte van den tijd van Enos gebezigd wordt: „Toen begon men den naam des Heeren aan te roepen." Dikwijls is beweerd, dat het onderscheid tusschen zuivere en onzuivere dieren door de Antediluvianen gekend werd; eene onderstelling die, naar men meent, gewettigd wordt door het verhaal van de dieren, die in de ark gingen. Het is echter mogelijk, dat Mozes, het verhaal opstellende, geschreven heeft in taal ontleend aan zijne eigene kennis van het onderscheid, zonder dat hij daardoor den indruk wilde geven, dat zulk een onderscheid vóór den zondvloed bekend was.

Onder de Antediluviaansche wetgeving werden, volgens de Rabbijnen, de zes groote voorschriften van Adam, gelijk zij gewoonlijk genoemd worden, gegeven. Een zevende, dat betrekking had op het eten van bloed, werd door Noach daarbij gevoegd. De zes voorschriften zijn de volgende: — 1. Gij zult geene andere goden hebben dan alleen den Maker van hemel en aarde; 2. Gij zult er steeds aan denken den waren God te dienen, den Heer der wereld, door Zijn naam in het midden van u te heiligen; 3. Gij zult het bloed van den mensch, geschapen naar het beeld van God, niet vergieten; 4. Gij zult uw ligchaam niet bederven, opdat gij vruchtbaar moogt zijn en vermenigvuldigen, en de aarde met een zegen vervullen; 5. Gij zult tevreden zijn met datgene, wat het uwe is, en wat gij niet wenscht, dat men u doe, dat zult gij aan geen ander doen; 6. Gij zult regt doen wedervaren aan iedereen, zonder aanzien van personen.

Dat er profeten onder de Antediluvianen bestaan hebben, blijkt duidelijk uit den brief van Judas: „En van dezen heeft ook Henoch, de zevende van Adam, geprofeteerd, zeggende: „Ziet, de Heere is gekomen met zijne vele duizenden heiligen." Een geheel boek, dat tot titel heeft: De profetien van Henoch, is door de Abyssinische kerk in haar gewijden canon opgenomen. Dit boek is blijkbaar een ondergeschoven werk, maar wat zijn historischen inhoud aangaat, gegrondvest op de Mozaïsche geschiedenis der Antediluvianen. Gedeelten van het boek werden door Bruce uit Abyssinië overgebragt; hij zelf zegt, dat het een Gnostisch werk is, hetwelk de eeuw der Emims, Anakims en Egregoren bevat, die reuzen waren, welke van de zonen van God afstanden, en verliefd werden op de dochters der menschen. De Oosterlingen hebben verscheidene overleveringen van geene groote waarschijnlijkheid betreffende Henoch bewaard. Zij gelooven, dat hij van God de gave der wijsheid en der kennis in hooge mate ontving, en dat God hem dertig boekdeelen uit den hemel zond, opgevuld met al de geheimen van de geheimzinnigste wetenschap. Ongerijmd als zulke overleveringen zijn, is het toch buiten allen twijfel, dat Henoch in den beloofden Messias geloofde, en zich niet alleen verheugde over het vooruitzigt van Zijne eerste komst om de wereld te redden, maar ook met blijde verwachting uitzag naar Zijne tweede komst om de levenden en de dooden te oordeelen.

ANTEROS, eene Heidensche godheid, de zoon van Mars en Venus. De Atheners rigtten een altaar en een standbeeld voor dezen god op, dien men ge-

woonlijk voor den vertegenwoordiger der wederzijdsche liefde houdt. Oorspronkelijk stond echter Anteros tegenover Eros, en streedt hij tegen dezen; of liever, hij is een wrekend god, die diegenen straft, welke de liefde van anderen niet beantwoorden.

ANTHEIA (Gr. *anthos*, eene bloem), een bijnaam van Hera, als de vriendin der bloemen, onder welken zij te Argos aangebeden werd. Hetzelfde woord werd te Gnossus als een toenaam van Aphrodite gebruikt.

ANTHESPHORIËN (Gr. *anthos*, eene bloem, *phero*, ik voer weg), een feest in oude tijden op Sicilië gevierd. Volgens de fabelleer werd Proserpina door Pluto weggevoerd, terwijl zij bloemen plukte, en na lang zoeken door hare moeder Ceres in de onderwereld teruggevonden. Eene schikking werd daarop getroffen, waarbij bepaald werd, dat zij een derde van het jaar bij Pluto, en twee derden bij hare moeder zou doorbrengen. Om deze jaarlijksche terugkomst te gedenken, werden de *Anthesphoriën* ingesteld, en daar het feest in het begin der lente plaats had, was het een bloemenfeest, dat gevierd werd door bloemen te plukken en ze tot guirlandes te vlechten. Feesten van denzelfden aard werden ter eere van andere godheden, voornamelijk Hera, gevierd, bij welke gelegenheid meisjes met mandjes vol bloemen in processie rondgingen, terwijl eene zangwijs, Hierakion geheeten, op de fluit gespeeld werd.

ANTHESTERIËN, een feest ter eere van Dionysus of Bacchus te Athene gevierd, en wel op den 11den, 12den en 13den van de maand Anthesterion, die overeenkomt met het einde van onze maand November en het begin van December. Het was een tijd van groote vreugde, en spelen van verschillenden aard werden gedurende de drie dagen van het feest gehouden. Op den eersten dag werden de vaten opgestoken, en werd de wijn van het vorige jaar geproefd. Op den tweeden dag dronk iedereen uit zijn eigen beker zooveel hem lustte, en gaf men zich over aan alle soorten van genoegens. Op den derden dag werden potten met bloemen en zaden aan Dionysus en Hermes geofferd. De mysteriën, met dit feest verbonden, werden des nachts en door de vrouwen alleen gehouden, in een tempel, die het geheele jaar door, behalve bij deze gelegenheid, gesloten was. De ceremoniën werden bestuurd door veertien priesteressen. De vrouw van den tweeden archont offerde een geheimzinnig offer voor het welzijn van de stad, en eene geheime plegtigheid had er plaats, door welke zij aan den god werd verloofd. Het dier, dat geofferd werd, was eene zeug, en de ingewijden, die slechts na groote toebereidselen en veel zuivering waren toegelaten, werden gekleed in vellen van jonge hinden en met myrten guirlandes gekroond.

ANTHROPOLATREN (Gr. *anthropos*, mensch, *latreuo*, ik aanbid), een scheldnaam door de APOLLINARISTEN (zie ald.) aan orthodoxe Christenen gegeven, omdat deze staande hielden, dat Christus volkomen een mensch geweest was, met eene redelijke ziel en een ligchaam van dezelfde natuur als dat van andere menschen, hetgeen alles door de Apollinaristen ontkend werd. Gregorius van Nazianze trok zich dit misbruik aan en antwoordde er scherp op. Hij zegt den Apollinaristen, dat zij zelve veel meer den naam van vleeschaanbidders verdienden, want als Christus geene menschelijke ziel had, zooals zij zeiden, dan moest men hen natuurlijk beschouwen als aanbidders van Zijn vleesch alleen.

ANTHROPOMORPHIETEN (Gr. *anthropos*, mensch, *morphe*, vorm), menschen die op verschillende tijden in de Christelijke kerk zijn opgestaan, en wier dwaling ligt in de veronderstelling, dat het Goddelijk Wezen, in plaats van zuiver geestelijk en onligehamelijk te zijn, een menschelijk ligchaam bezit, hoewel misschien meer vergeestelijkt en etherisch in zijne natuur. Zulk eene meening is in elke eeuw bij velen aanwezig, en komt voort uit de mate waarin wij, als bezitters van stoffelijke ligchamen, noodzakelijk onder den invloed zijn van onze uitwendige zinnen. Bij het doorloopen van de Heilige Schriften kunnen wij niet anders dan getroffen worden door de eenvormigheid, waarmede de onderwerping van onzen geest aan den invloed der stof in het oog gehouden is. Als zij tot ons spreken over het Goddelijk Wezen, dan stellen zij het voor als bezittende die eigenschappen en hoedanigheden, welke wij begrijpen, dat iets hebben van de eigenschappen onzer eigene natuur. Niet dat God hoort en ziet en handelt gelijk de mensch; maar om het Opperwezen te beschrijven is het noodig eene taal te gebruiken, die ons ideën geeft, welke zoo nabij mogelijk met de werkelijkheid overeenkomen. De taal, die zulke ideën uitdrukt, kan ten minste niet anders dan analogisch zijn; juist gelijk wij, bij het behandelen van zuiver verstandelijke zaken, toch gedwongen zijn om onze gedachten in uitdrukkingen te kleeden, welke in hare eigenlijke beteekenis alleen op stoffelijke voorwerpen betrekking hebben. De overgang van de eigenlijke tot de overdragtelijke beteekenis der woorden is in de meeste gevallen eenvoudig en gemakkelijk, en wij loopen weinig of geen gevaar om ze in gewone gevallen met elkander te verwarren.

Ten opzigte van geestelijke en Goddelijke zaken gaat de overgang echter van niet weinig moeite vergezeld, en wij loopen vrij groot gevaar om ons tevreden te stellen met begrippen, die ze bijna geheel en al als stoffelijk voorstellen. Daarom maakt het Anthropomorphismus, of de dwaling om aan het Goddelijk Wezen het stoffelijke van ons eigen ligchaam toe te kennen, niet het kenmerk van eene bijzondere secte uit, maar is het eerder eene verkeerde gewoonte van den geest, welke verbetering eischt. De eerste, die openlijk de leer onderwees, dat God een menschelijk ligchaam bezit, naar welks beeld de mensch geschapen is, was Andæus, die in de vierde eeuw leefde. Dit was slechts één van een aantal verkeerde leerstellingen, die de secte, welke hij stichtte en waarvan hij het hoofd was, predikte. Zie ANDÆANEN.

In de tiende eeuw vertoonde zich deze materialistische beschouwing van de Goddelijke natuur in het district Vicenza in Italië; het werd echter met veel kracht en een gelukkig gevolg door Ratherius, bisschop van Verona, bestreden. Onderrigt zijnde, dat de priesters van Vicenza anthropomorphische beschouwingen van God onderwezen, nam deze uitmuntende en bekwame man in eene zijner preeken de gelegenheid waar om de dwaling bloot te leggen, en de zuiver geestelijke natuur van de Godheid aan te toonen. Dit veroorzaakte veel misnoegen, en eenigen van de priesters kwam het zelfs voor, alsof hun God van hen was weggenomen, daar zij gewoon waren Hem alleen als stoffelijk te beschouwen. „Gij maaktet op domme wijze afgoden in uw eigen hart," antwoordde de geloovige prelaat, „en de onmetelijkheid van God vergetende, schilderdet gij u, als het ware, een grooten koning af, gezeten op een gouden troon, en de heirscharen van engelen rondom Hem, alsof zij gevleugelde menschen waren, gekleed in witte kleederen, zooals gij hen op de kerkmuren afgeschilderd ziet." De zonderling bijgeloovige denkbeelden, waarop Ratherius hier zinspeelt, werden in niet geringe mate gevoed en aangemoedigd door de schilderijen, waarop God en de engelen voorgesteld werden, die overal de kerken opsierden.

Het Anthropomorphismus werd ook in de 17de eeuw door Joseph Hussey van Cambridge geleerd. Deze bekwame godgeleerde beweerde, dat de menschelijke ziel van Christus vóór diens verschijning op aarde uit een geestelijk en glansrijk ligchaam bestond, waarin hij aan Adam, Abraham en andere heiligen van het Oude Testament verscheen, en dat hij beschouwde als het beeld van God, waarnaar de mensch gemaakt was. Zoo heeft dus van den tijd van Tertullianus af, die het onmogelijk vond om iets als wezenlijk te begrijpen, dat niet op de eene of andere wijze ligchamelijk was, deze materialistische beschouwing van het Goddelijk Wezen zich, door vele eeuwen heen, van tijd tot tijd geopenbaard, hetgeen duidelijk aantoont, hoe moeijelijk het voor den mensch is, om zich van een zuiver geestelijk wezen een denkbeeld te vormen.

Een van de grofste vormen, waarin deze verkeerde opvatting van de natuur des Goddelijken Wezens zich openbaart, is het anthropomorphismus door de Mormonen van onzen tijd geleerd. In eene der laatste preeken, welke hun groote profeet voor zijn dood uitsprak, wordt de volgende verklaring van hunne denkwijzen op dit punt gegeven in woorden, die niet verkeerd begrepen kunnen worden: „God zelf, die in gindsche hemelen op zijn troon zit, is een mensch gelijk elk van u; dat is het groote geheim. Indien de sluijer heden werd verscheurd, en gij den grooten God zaagt, die deze wereld in hare loopbaan houdt en alle dingen door zijne magt bestuurt, dan zoudt gij Hem zien in den geheelen persoon, het geheele beeld en de juiste gedaante eens menschen. Adam werd juist naar het beeld van God geschapen; Adam ontving onderrigtingen van God, wandelde, sprak en ging om met Hem, gelijk de eene mensch spreekt en omgaat met den anderen." *** „Ik zal u zeggen, hoe God God werd. God zelf, de Vader van ons allen, woonde op eene aarde, zooals Jezus Christus zelf ook, want ik zal het uit den bijbel aantoonen. Jezus zeide: „Gelijk de Vader magt heeft in zich zelven, zoo heeft ook de Zoon magt;" om wat te doen? wel, wat de Vader deed, dat is duidelijk: om zijn ligchaam af te leggen en het weder op te nemen. Jezus, wat gaat gij doen? — Mijn leven afleggen gelijk *mijn Vader deed* en het weder opnemen."

En in een ander werk van een der broederen, dat tot titel heeft: De Stem der Waarschuwing, wordt dezelfde leer duidelijk verkondigd als het geloof der secte. „Wij aanbidden," lezen wij aldaar, „een God, die ligchaam en verstand heeft, die oogen, mond en ooren heeft, en die spreekt wanneer en tot wien hij wil, die even bedreven is in uitvindingen op het gebied der mechanica als in alle andere zaken."

ANTHROPOPATHISTEN (Gr. *anthropos*, mensch, *pathos*, eene hartstogt). De klasse van menschen, waarop deze naam van toepassing is, verschilt eenigzins van de Anthropomorphieten, daar zij niet aan het Goddelijk Wezen het bezit van een menschelijk

ligchaam toekent, maar dezelfde beperkingen en gebreken, die den menschelijken geest aankleven. Deze meening wordt schijnbaar gesteund door verschillende uitspraken van de Heilige Schrift, waarin de gevoelens en hartstogten van het menschelijk wezen aan God worden toegeschreven. Zij zeggen van God, dat Hij bemint, haat, toornig, naijverig is, enz.; allen uitspraken, die schijnen voort te komen uit het denkbeeld, dat de Volstrekte Geest eenigzins gelijkt op den beperkten geest des menschen. Al zulke gezegden moeten echter, daar zij blijkbaar gebezigd zijn om de zaak bevattelijk te maken voor onze zwakke vermogens, met inachtneming van zekere belangrijke voorwaarden verklaard worden. 1. Wij moeten die gevoelens en hartstogten opvatten op eene wijze, die past aan de natuur en de majesteit van den Almagtige; wij moeten ze ontdoen van al die onvolmaaktheid, die ze bij de schepselen aankleeft, en ze zoo aan de Godheid toekennen. 2. Wanneer menschelijke hartstogten aan Jehovah worden toegeschreven, moeten wij zorg dragen ze niet op eene wijze te verklaren, die de minste onvolmaaktheid in Hem aanduidt; maar wij moeten daardoor óf eene zuivere handeling van Zijnen wil verstaan, vrij van alle gemoedsbeweging waaraan de menschen onderhevig zijn, óf anders de uitwerking van zulke menschelijke hartstogten, daar de oorzaak in plaats van het gevolg is uitgedrukt, — eene figuur die in de Heilige Schriften dikwijls voorkomt.

De invloed van de anthropopathische strekking werd gezien in den strijd tusschen Tertullianus en Marcion. Daar de mensch naar het beeld van God geschapen is, beweerde de eerstgenoemde, dat hij met God al de eigenschappen gemeen had, die aan het wezen des geestes eigen zijn, met dit enkele onderscheid, dat alles wat bij den mensch onvolmaakt is, in God volmaakt moet worden gedacht. „Daarom wilde Tertullianus," zooals Neander aanmerkt, „op den voorgrond stellende, dat het Christendom met de herstelling van het beeld Gods in den mensch het veredelen en vergeestelijken van het *anthropopathismus* bedoelde, dat men, in plaats van alles in dezelfde onvolkomenheid, waarin het bij den mensch gevonden werd, op God over te dragen, veeleer in den mensch alles naar het beeld van God zou herscheppen en in waarheid Goddelijk maken. Trouwens, in de geheele openbaring zag hij een voortdurend afdalen van God tot de menschelijke zwakheid, dat in de menschwording van God zijn uiterste punt bereikte." Deze gevoelens waren eene krachtige teregtzetting van de inzigten van Marcion, die in zijne zucht om anthropopathische meeningen te vermijden, aan God geene andere eigenschappen dan goedheid en liefde toekende.

De wijsgeerige opvoeding van de leeraars der Alexandrijnsche kerk zette hen aan, om te beproeven het materiëele anthropopathismus uit de Christelijke geloofsleer geheel en al te verdrijven. In dit geval liepen zij echter gevaar eene te subjectieve rigting aan de Goddelijke attributen te geven, en ze aldus te sluiten buiten het gebied der menschelijke sympathiën. Dit was misschien het geval met eenige van de redeneringen van Origenes. De Gnostieken ontdeden, in hunne afkeerigheid van het anthropopathismus, God van Zijn attribuut van regtvaardigheid, als onbestaanbaar, naar hun inzigt, met het wezen van een eindeloos volmaakten God. De Alexandrijnen, aan den anderen kant, verdedigden het begrip van regtvaardigheid tegen de Gnostieken als een attribuut, dat tot de Goddelijke volmaaktheden behoort, doch vervielen in eene andere dwaling, daar zij de regtvaardigheid deden wegsmelten in strafoefenende liefde, en haar dus van haar zelf-bestaan beroofden. Er staat echter een waar tegenover een valsch anthropopathismus, een toekennen van menschelijke hartstogten aan God, dat door en door schriftmatig is, mits deze altijd opgevat worden in overeenstemming met de natuur en de majesteit van God, en zoodanig, dat niet de geringste onvolmaaktheid in den oneindig zuiveren en volmaakten Jehovah worde aangeduid.

ANTI-BAPTISTEN (Gr. *anti*, tegen *baptizo*, ik doop). Deze naam wordt niet gegeven aan hen, die eene bijzondere wijze van doopen verwerpen, maar aan hen, die zich geheel en al tegen de toediening van de wijding aankanten. Onder deze nemen de leden van het Gezelschap der Vrienden (Kwakers) eene eerste plaats in, daar zij de noodzakelijkheid van uitwendige wijdingen ontkennen, en het Christendom van het Nieuwe Testament in eene geheel geestelijke en innerlijke godsdienst oplossen. Zij beweren, dat de waterdoop reeds lang geleden door den doop met den Heiligen Geest vervangen is, den eenigen doop dien zij aannemen. Dat de Christelijke doop geen uitwendig kerkgebruik is, bewijzen zij uit 1. Petrus III : 21: „Waarvan het tegenbeeld, de doop, ons nu ook behoudt, niet die eene aflegging is der vuiligheid des ligchaams, maar die eene vraag is van een goed geweten tot God, door de opstanding van Jezus Christus." Deze tekst en nog vele andere, zeggen zij, spreken van den doop als eene zedelijke en geestelijke plegtigheid, en de doop met water door Johannes, den voorlooper van Christus, toegediend, behoorde,

gelijk Johannes zelf erkent, tot eene mindere en in verval gerakende wet. Deze tegenkanting tegen de toediening van den doop bepaalt zich niet tot de Vrienden. Socinus schreef eene verhandeling over de vraag: Is het een Christen geoorloofd zich te onthouden van den waterdoop? en zijn antwoord was bevestigend. Dikwijls zijn er personen geweest, die, zonder geregelde secten te vormen, tegen het toedienen van den doop als eene Christelijke wijding gestemd waren. Somtijds waren hunne gronden nagenoeg gelijk aan die der Vrienden, namelijk: dat hij als eene uitwendige plegtigheid onbestaanbaar is met het geestelijke karakter van de wet des Nieuwen Testaments; op andere tijden, dat de doop eene wijding is voor proselieten, en als zoodanig alleen kan toegepast worden op hen, die van eene andere godsdienst tot het Christendom overgaan, en daarom niet van toepassing is op hunne nakomelingen, hetzij kinderen of volwassenen. Deze beschouwing der zaak wordt afgeleid uit de woorden der lastgeving onzes Heeren aan Zijne discipelen: „Gaat dan henen, onderwijst al de volken, dezelve doopende in den naam des Vaders, enz.; uit het gebruik der Apostelen en eerste Christenen, die, voor zooverre nagegaan kan worden, geene anderen doopten dan bekeerlingen van het Jodendom of Heidendom en hunne huisgezinnen; en uit het feit, dat de toediening der wijding geen deel uitmaakte van de herderlijke bediening, maar aan Apostelen en Evangelisten bijzonder eigen was. Het antwoord op dit alles is klaarblijkelijk, dat ten tijde der Apostelen geene kerken met mogelijkheid uit anderen dan proselieten van het Jodendom of Heidendom bestaan konden, en daarom konden geene anderen dan zij, die ten minste volwassen waren, gedoopt worden; maar zelfs in de Handelingen der Apostelen vinden wij melding gemaakt van de huisgezinnen van zulke personen, welke gedoopt werden, en het is waarschijnlijk, dat er onder de gedoopten eenige waren, die nog niet den leeftijd hadden bereikt, om in staat te zijn het Jodendom of Heidendom zoodanig te belijden, dat zij als proselieten konden beschouwd worden.

ANTICHRIST (Gr. *tegen* Christus of *in plaats van* Christus). Dit woord wordt in de Schrift gebruikt om *den mensch der zonde* aan te duiden, of die groote afvalligheid van het geloof, die, volgens de voorspelling, vóór de tweede komst des Heeren Jezus Christus plaats zou hebben. Over dit onderwerp zegt Paulus in 2. Thess. II: 1—11: „En wij bidden u, broeders! door de toekomst van onzen Heere Jezus Christus, en onze toevergadering tot hem, dat gij niet haastelijk bewogen wordt van verstand, of verschrikt, noch door geest, noch door woord, noch door zendbrief, als van ons geschreven, alsof de dag van Christus aanstaande ware. Dat u niemand verleide op eenigerlei wijze: want die komt niet, tenzij dat eerst de afval gekomen zij, en dat geopenbaard zij de mensch der zonde, de zoon des verderfs; die zich tegenstelt en verheft boven al wat God genaamd, of als God geëerd wordt, alzoo dat hij in den tempel Gods als een God zal zitten, zich zelven vertoonende, dat hij God is. Gedenkt gij niet, dat ik, nog bij u zijnde, u deze dingen gezegd heb? En nu, wat hem wederhoudt weet gij, opdat hij geopenbaard worde te zijnen eigen tijd. Want de verborgenheid der ongeregtigheid wordt alreede gewrocht; alleenlijk, die hem nu wederhoudt, die zal hem wederhouden, totdat hij uit het midden zal weggedaan worden. En alsdan zal de ongeregtige geopenbaard worden, denwelken de Heere verdoen zal door den Geest zijns monds, en te niet maken door de verschijning zijner toekomst; hem, zeg ik, wiens toekomst is naar de werking des Satans, in alle kracht, en teekenen, en wonderen der leugen; en in alle verleiding der onregtvaardigheid in degenen, die verloren gaan; daarvoor dat zij de liefde der waarheid niet aangenomen hebben, om zalig te worden. En daarom zal hun God zenden eene kracht der dwaling, dat zij de leugen zouden gelooven." Het blijkt, dat dezelfde reeks van gebeurtenissen ook aan den Apostel Johannes geopenbaard werd, en dat hij de Christelijke kerk aan dezen grooten komenden vijand, onder den zeer merkwaardigen naam van Antichrist, herinneren moest. In 1. Joh. II: 18 lezen wij: „en gelijk gij gehoord hebt, dat de Antichrist komt." De Antichrist door Paulus en Johannes voorspeld, was blijkbaar dezelfde vijand van Christus en Zijn volk, dien Daniël lang te voren, in een nachtgezigt, in verband met het Romeinsche rijk zag, alsof hij het opperhoofd er over moest zijn; wel is waar niet in deszelfs toenmaligen, maar in een volgenden en verdeelden staat. Dit is volkomen in overeenstemming met hetgeen Paulus zegt, dat eerst een zekere hinderpaal moest worden weggenomen, opdat de Antichrist zich ontwikkelen kon — een hinderpaal die, zooals men in de Kerk van de vroegste eeuwen af geloofd heeft, betrekking heeft op het Romeinsche rijk, zooals het te dier tijde zamengesteld was.

In den tijd van den Apostel Paulus was, zooals hij ons zelf berigt, de *verborgenheid* begonnen te werken — de kleine hoorn van Daniel was begonnen zijn weg te banen onder de Romeinsche koningrijken.

Het zou eene deels tijdelijke magt zijn, die tot zekere grens de plaats van het Romeinsche bewind innam, en eene deels geestelijke magt, die zat in den tempel Gods. Gelijk Daniëls kleine hoorn, die woorden zal spreken tegen den Allerhoogste en de heiligen der hooge plaatsen vernederen zal, wordt van den Mensch der zonde en de Verborgenheid der ongeregtigheid van Paulus gezegd, dat hij zich zal tegenstellen en verheffen boven alles, wat God genaamd, of als God geëerd wordt. Dezelfde Apostel geeft eene andere beschrijving van den Antichrist in 1. Tim. IV : 1— 4: „Doch de Geest zegt duidelijk, dat in de laatste tijden sommigen zullen afvallen van het geloof, zich begevende tot verleidende geesten, en leeringen der duivelen, door geveinsdheid der leugensprekers, hebbende hun eigen geweten als met een brandijzer toegeschroeid; verbiedende te huwelijken, gebiedende van spijzen te onthouden, die God geschapen heeft, tot nuttiging met dankzegging voor de geloovigen, en die de waarheid hebben bekend. Want alle schepsel Gods is goed, en er is niets verwerpelijk, met dankzegging genomen zijnde." In deze woorden is een aantal bijzonderheden vervat, die allen duidelijk van toepassing zijn op de Roomsche Kerk. De laatste tijden zijn klaarblijkelijk die van het Evangelie, en te vergeefs zeggen de aanhangers van de Kerk van Rome, dat het woord *sommigen* niet op hen betrekking hebben kan, dewijl zij zeer talrijk zijn, want hetzelfde woord wordt in den bijbel dikwijls gebruikt, om nagenoeg een geheel volk aan te duiden. De schrijver van den Brief aan de Hebreën zegt b. v.: „Want *sommigen*, als zij die gehoord hadden, hebben Hem verbitterd," hoewel hij van bijna het geheele Israëlietische volk spreekt. De beschrijving van den Apostel omvat niet alleen den leugenachtigen geest van het Papismus, die altijd een van zijne hoofdtrekken geweest is, zijn verbod om te huwen aan nonnen, monniken en priesters, zijne bevelen om zich van zekere spijzen te onthouden, maar ook zijne herstelling van de aanbidding van duivelen en helden der Heidenen, in den vorm eener goddelooze vereering van de Maagd Maria en de ware of veronderstelde heiligen.

De Apostel Johannes beschrijft dezelfde antichristelijke magt duidelijk in de Openbaring. In de acht eerste verzen van het dertiende hoofdstuk lezen wij: „En ik zag uit de zee een beest opkomen, hebbende zeven hoofden en tien hoornen; en op zijne hoornen waren tien koninklijke hoeden, en op zijne hoofden was een naam van Godslastering. En het beest, dat ik zag, was eenen pardel gelijk, en zijne voeten als eens beers voeten, en zijn mond als de mond eens leeuws; en de draak gaf hem zijne kracht, en zijnen troon, en groote magt. En ik zag één van zijne hoofden als tot den dood gewond, en zijne doodelijke wonde werd genezen; en de geheele aarde verwonderde zich achter het beest. En zij aanbaden den draak, die het beest magt gegeven had; en zij aanbaden het beest, zeggende: Wie is dit beest gelijk? Wie kan krijg voeren tegen hetzelve? En hetzelve werd een mond gegeven, om groote dingen en Godslasteringen te spreken; en hetzelve werd magt gegeven, om zulks te doen, twee en veertig maanden. En het opende zijnen mond tot lastering tegen God, om zijnen naam te lasteren, en zijnen tabernakel, en die in den hemel wonen. En hetzelve werd magt gegeven, om den heiligen krijg aan te doen, en om die te overwinnen; en hetzelve werd magt gegeven over alle geslacht, en taal, en volk. En allen, die op de aarde wonen, zullen hetzelve aanbidden, welker namen niet zijn geschreven in het boek des levens, des Lams, dat geslagt is, van de grondlegging der wereld." De omverwerping van deze verschrikkelijke magt wordt daarna duidelijk beschreven in het achttiende hoofdstuk van hetzelfde boek, waarin ons gezegd wordt, dat zij handel dreef in de zielen der menschen, en dat „in dezelve is gevonden het bloed der profeten, en der heiligen, en al dergenen, die gedood zijn op de aarde."

De tyrannieke magt, door Daniël, Paulus en Johannes beschreven, wordt door oudere en nieuwere schriftuitleggers gewoonlijk de Antichrist, de vijand van Christus genoemd. De kerkvaders spreken over den Antichrist en den Mensch der zonde als een en denzelfden persoon, en vele van hen geloofden, hetzij door overlevering of door gevolgtrekkingen uit de opgaven der Schrift, dat wat de openbaring van den Antichrist vertraagde, het Heidensche Romeinsche rijk was; maar als dat rijk in stukken zou zijn gereten, dan zou hij in de Christelijke kerk verschijnen en voornamelijk in de Kerk van Rome heerschen. Zelfs Gregorius de Groote, een van de pausen van Rome, die den Apostolischen zetel tegen het einde dér zesde eeuw bezette, verklaarde onbeschroomd, dat alwie zich zelven algemeen bisschop zou noemen, of zou wenschen zoo genoemd te worden, de voorlooper van den Antichrist zou zijn. De taal is kras en veelbeteekenend. En het is in niet geringe mate opmerkenswaardig, dat de onmiddellijke opvolger van Gregorius in het jaar 606 van den Grieksehen keizer Phocas den titel van Algemeen bisschop ontving. Daarom rekent men gewoonlijk, dat van dat jaar af de verrijzenis der

magt van den Antichrist begint, welke magt, volgens Daniel, 1,260 jaar zal duren, zoodat in het jaar 1866 zijne regering op aarde moet ophouden.

Terwijl Protestantsche schrijvers vrij algemeen aannemen, dat de Antichrist het pausclijke Rome aanduidt, verklaren Roomsche schrijvers over het algemeen, dat hij het Heidensche Rome voorstelt. De laatstgenoemde meening is door Bossuet op bekwame wijze verdedigd, terwijl de Albigenzen, Waldenzen en de eerste Hervormers de eerstgenoemde krachtig volhielden. Hugo de Groot schreef eene geleerde verhandeling om te bewijzen, dat de Antichrist of Mensch der zonde Caius Caligula, een Romeinsch keizer, was. Dr. Hammond beschouwt hem als eene beschrijving van Simon den Toovenaar en de Gnostieken. Eenige schrijvers passen de voorspelling toe op de ongeloovige Joden vóór de verwoesting van Jeruzalem; andere op Mohamed, den profeet van Arabië; nog andere, voornamelijk Roomsche godgeleerden, beschouwen den Antichrist als bestemd om de Protestanten aan te duiden, die den paus niet erkennen als het zigtbare hoofd der Kerk op aarde.

ANTIDICA-MARIANIETEN (Gr. *tegen Maria*), eene secte, in de vierde eeuw ontstaan, welke de heerschende Roomsche leer van dien tijd, dat Maria altoos Maagd was, ontkende, en de meer natuurlijke verklaring van Matth. I : 25 en XIII : 55 en 56 aannemende, beweerde, dat zij later in een staat van echtelijke gemeenschap met haar echtgenoot geleefd, en andere kinderen ter wereld gebragt had. Zij, die deze meening aanhingen, werden onder de ketters van dien tijd gerangschikt. Zij werden ook *Antimarianen*, tegen Maria, genoemd, alsook *Helcidianen* van Helvidius, een van de hoofden der secte, die onder Theodosius den Groote leefde. Epiphanius zegt, dat zij in Arabië en de aangrenzende landen het talrijkst waren.

ANTIDORON (Gr. *een tegengeschenk*), een naam door de Gricksche kerk aan het overgebleven gewijde brood gegeven, nadat het avondmaal gevierd is. Het brood, dat daarbij gebruikt wordt, is rond, doch heeft in het midden gewoonlijk een vierkant, dat het Heilige brood heet, waarop eene zinspreuk te lezen is. De gewone stempel bestaat uit letters, die de woorden vormen, welke beteekenen: „Jezus Christus overwint." Op deze wijze: —

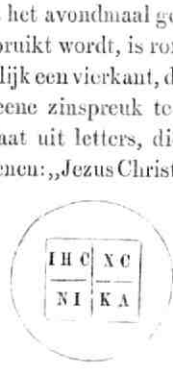

Wanneer het middelste gedeelte van het brood, waarin, naar het geloof der Gricksche kerk, alleen de wijding is, door den priester is weggenomen, wordt het omringende en ongestempelde gedeelte ANTIDORON genoemd en onder de gemeente verdeeld. De Gricksche kerk beweert, dat de gewoonte om het gewijde brood onder de gemeente te verdeelen, haar oorsprong aan de Apostelen zelve ontleent. Zij nemen alle teksten van den bijbel, waarin melding gemaakt wordt van het breken des broods, als zoovele onbetwistbare bewijzen aan van zulk eene uitdeeling van gewijd brood. Zij brengen het aan de zieken en zwakken, die niet in staat zijn bij de viering van het avondmaal tegenwoordig te zijn. Het moet nuchteren gegeten worden, en om hiervoor te zorgen wordt het dikwijls tot vroeg in den volgenden morgen weggelegd. Zij schrijven er de kracht aan toe om de schuld van alle vergeeflijke zonden uit te wisschen. Zij houden het Antidoron in groote eer, omdat zij het als een zinnebeeld of eene voorstelling van de Heilige Maagd beschouwen.

ANTIMENSIUM, het gewijde kleed in de Gricksche kerk, dat het altaar bedekt. Het moet door een bisschop gewijd zijn, en in zijn weefsel deeltjes hebben van de overblijfselen eens martelaars. Dit Antimensium vervangt een draagbaar altaar. De plegtigheid der wijding wordt aldus verrigt: — In de eerste plaats besprenkelt de patriarch of zijn medehelper het kleed driemaal, terwijl hij het gezang: „Gij zult mij wasschen met hijzop, enz." driemaal zingt. Vervolgens spreekt hij er den zegen over uit, waarna hij de wierookvaas neemt en het teeken des kruises daarmede driemaal op het Antimensium maakt: het eerste teeken in het midden, en de twee andere aan elke zijde. Daarop zingt hij een ander gezang, en nu volgen verschillende bewierookingen, gebeden en uitroepen. De reliquiën worden nu te voorschijn gebragt, de patriarch stort er het chrisma over uit, en zet ze vervolgens in eene reliquiënkas, die achter het Antimensium geplaatst is. De plegtigheid eindigt met een gebed.

ANTINOMIANEN of ANTINOMISTEN (Gr. *anti*, *nomos*, tegen, wet), een naam welke gegeven wordt aan hen, die gelooven, dat de wet van God door het Evangelie is te niet gedaan, en dat daarom de geloovige niet verpligt is goede werken te verrigten. De eerste, die openlijk zulke gevaarlijke leerstellingen schijnt te hebben verkondigd, was Johannes Agricola, die eerst een leerling van Luther was, maar later een hevig tegenstander van den grooten Hervormer werd. De-

zelfde leer, zelfs nog verder gedreven, werd ten tijde van Cromwell in Engeland door eenige Puriteinen gepredikt. Zij is in onzen tijd in al hare kracht weder in het leven geroepen door de Broederen van Plymouth. De grondslag van het stelsel, dat gemakshalve Antinomiaansch genoemd wordt, hoewel zulk een naam nooit door eene secte aangenomen is, bestaat in het ontkennen van de verpligting van geloovigen, om aan de voorschriften van Christus te gehoorzamen. Deze ontkenning wordt gegrondvest op het denkbeeld, dat de Verlosser voor Zijn volk niet alleen ontheffing van den vloek der wet heeft verkregen, maar ook van alle verantwoordelijkheid aan de wet zelve. Volgens deze meening wordt derhalve het bestuur der Godheid, wat de geloovigen aangaat, vernietigd. Maar dit sluit de geheele omkeering der godsdienst in, want welk denkbeeld kunnen wij vormen van eene godsdienst, waarin al de verpligtingen van vroomheid en zedelijkheid ter zijde gezet worden; waarin niets voor het geweten verpligtend of gebiedend is? Wij kunnen ons een godsdienstig wetboek voorstellen, waarin alles met alle mogelijke graden van zachtheid of gestrengheid behandeld wordt, maar geen stelsel, dat den naam van godsdienst verdient en volstrekt geene pligten voorschrijft. Daarom kan men het Antinomianismus geene *godsdienstige* dwaling noemen, want godsdienst, hetzij waar of valsch, heeft er niets mede gemeen; men moet het eerder als eene poging beschouwen, om een stelsel van schoonschijnende goddeloosheid in de plaats van het Christendom te stellen. De aanhangers er van zijn in hunne eigene oogen eene bevoorregte klasse, die in een afgezonderd gewest in onwankelbare zekerheid en wetteloze vrijheid woont, terwijl de overigen der Christelijke wereld de vasallen van wettige slavernij zijn, die werken in duisternis en ketenen. Welke verscheidenheid van karakter zij dan ook in andere opzigten mogen vertoonen, eene hoovaardige en diepe minachting van elke andere gezindheid kenmerkt hen allen.

De pogingen, die aangewend zijn om de beginselen van het Antinomianismus te verdedigen, berusten op een aantal afzonderlijke bijbelplaatsen, die uit haar verband gerukt zijn. De leerstellingen der vrije genade worden niet in hare ware en eenvoudige beteekenis voorgesteld, maar op de meest overdreven en verwrongen wijze. De uitdrukkelijke verklaring van Christus zelven: „Meent niet, dat ik gekomen ben, om de wet of de profeten te ontbinden: ik ben niet gekomen, om die te ontbinden, maar te vervullen," wordt duidelijk omgekeerd. Zulk eene leer is geheel en al in strijd met de rede en de Schrift. De wet van God is voortdurend verpligtend en moet dat ook zijn. Zij moet eeuwig en onveranderlijk verbindend zijn voor elk verstandig schepsel, dat God geschapen heeft. Zij houdt hare aanspraken op iedereen staande en zal die altijd staande houden, en hoewel zij voor den geloovige opgehouden heeft een werkverbond te zijn, op grond waarvan hij verwachten kan het leven in te gaan, blijft zij toch in al hare oorspronkelijke volledigheid een levensregel. Op geenerlei wijze, door geenerlei middelen kan iets afgedaan worden van hare eischen. Zoo lang de oneindig groote, heilige en regtvaardige God bestaat of den scepter zwaait over het heelal, moet deze wet hare oorspronkelijke zuiverheid behouden. Het is waar, de wet heeft hare eischen op Christus, onzen borg, uitgeput, en daarom bezit zij niet langer de magt, om leven of dood aan den geloovige mede te deelen. Zij, die in Christus zijn, zijn niet langer onder de wet als een verbond, dat leven belooft of met den dood bedreigt; zij zijn één met Hem, die de geheele wet vervuld heeft, opdat zij als regtvaardig in het oog van God zouden aangenomen worden, en die voor hen gestorven is, opdat zij niet zouden verderven, maar het eeuwige leven hebben. Niets kan afgedaan worden van de eischen der wet, hetzij van de volmaakte gehoorzaamheid aan hare voorschriften, of van de vergelding die op hare overtreding volgt. Al zulke eischen zijn door den Christen echter alreede vervuld, niet in hem zelven maar in zijn Borg, en als het vonnis der veroordeeling tegen Christus den borg wordt vernietigd, dan wordt het ook tegen de Zijnen vernietigd. De regtvaardigheid der wet is in hen vervuld, en volgens de beginselen van het Goddelijk bestuur kunnen geene verdere eischen tegen hen gedaan worden. Zij zijn volkomen in Christus, en geregtvaardigd in het oog van God; hunne personen zijn aangenomen, hunne naturen zijn vernieuwd. Zij zijn niet langer vreemdelingen, maar medeburgers der heiligen en van het huis Gods.

Maar dewijl de mensch aldus geregtvaardigd wordt door het geloof zonder de werken der wet, is het niettemin waar, dat juist krachtens die regtvaardigmaking de wet van God het hoogste voorwerp is van den eerbied des geloovigen. „Hoe lief heb ik uwe wet!" is de uitroep van het ware kind Gods, „zij is mijne betrachting den ganschen dag;" en zoodanig is de ijver, dien hij gevoelt voor de eer van God en van Zijne wet, dat zijne oogen overvloeijen van tranen, omdat de menschen die wet niet houden. De geloovige is een onvermoeid apostel der wet. Hij onder-

wijst haar met zijne lippen en door zijn leven; en in plaats van te wenschen den standaard van Jehovah's wet in de geringste mate neder te halen, spreekt hij over hare vervulling in de gehoorzaamheid en het lijden van Christus als het krachtigste bewijs, dat zij onveranderlijk heilig, onbuigzaam regtvaardig en onuitsprekelijk goed is. Zonder twijfel heeft hij geleerd, dat uit de werken der wet geen vleesch zal geregtvaardigd worden, en daarom verheugt hij zich, dat hij niet langer onder de wet is, maar onder de genade. En toch verwerpt hij zelfs de gedachte van uit het oog te verliezen, dat de wet van God hem nog bindt, met de grootste verontwaardiging. „Zullen wij zondigen, omdat wij niet zijn onder de wet, maar onder de genade? Doen wij dan de wet te niet door het geloof? Dat zij verre; maar wij bevestigen de wet." Zulke inzigten aangaande de wet van God koesterende, geniet hij waren geestelijken vrede, want „die uwe wet beminnen, hebben grooten vrede, en zij hebben geenen aanstoot." Zoo iemand „heeft vermaak in de wet Gods naar den inwendigen mensch," en hoewel hij dikwijls tot zijne droevige ervaring gevoelt, dat ook hij zeggen moet: „Ik zie eene andere wet in mijne leden, welke strijdt tegen de wet mijns gemoeds," verlangt hij naar volkomene bevrijding van de heerschappij der zonde, opdat hij heilig moge zijn, gelijk God heilig is. Deze bewondering en liefde van Gods wet, deze toenemende begeerte naar overeenstemming met hare zuivere en regtvaardige voorschriften, maakt juist het wezen der godsdienst in de ziel uit. Er kan een schijn van heiligheid in het uitwendig gedrag van een mensch zijn, die evenwel geen waar en opregt Christen is; de heerschende invloed en magt van Gods wet in het hart geeft hem echter regt op den naam van een waar kind van God.

De Antinomiaan tracht zich zelven en anderen te overreden, dat Christus, door de dienst van Verlosser op zich te nemen, het gezag eens wetgevers heeft ter zijde gesteld. Maar drong Jezus, toen Hij nog op aarde was, er niet bij Zijne volgelingen op aan, dat zij, als een zeker en onveranderlijk bewijs van liefde jegens Hem, Zijne geboden zouden houden. En nu hij ten hemel is gevaren, is het als Vorst zoowel als Zaligmaker, opdat Hij Zijn volk aan zich moge onderwerpen, het tot een gewillig volk makende op den dag Zijner magt. Als Jezus stierf, opdat Zijn volk niet zoude verderven, is het dan niet even waar, dat Hij stierf om hen van alle ongeregtigheid te verlossen, om een bijzonder volk, ijverig in goede werken, te louteren? In het Nieuwe Testament wordt alles, wat leerstellig is, dienstbaar gemaakt aan het inscherpen van eene heilige gehoorzaamheid.

Antinomianen hebben zich nimmer tot eene afzonderlijke secte vereenigd, maar hunne verderfelijke leer is door velen, die zich Christenen noemden, omhelsd. De naam schijnt met Luther geboren te zijn, daar deze hem gebruikt, als hij de leerstellingen van Agricola bestrijdt. Zij zijn ook *Solifidianen* genoemd, omdat zij geloofden, dat heiligheid niets gemeen heeft met regtvaardigmakend geloof. Antinomiaansche meeningen schijnen zeer vroeg in de Christelijke kerk geslopen te zijn, zooals zeer duidelijk blijkt uit den Zendbrief van Jacobus, waar hij spreekt over het onveranderlijk verband tusschen geloof en goede werken. Van dien tijd tot op het tegenwoordige oogenblik zijn de gevoelens der Antinomianen door velen in elke eeuw der Kerk gekoesterd, want zulke gevoelens hebben een betooverenden invloed op zekere gemoederen. Het is betreurenswaardig, dat de zuivere leer des Evangelies zoo verdraaid wordt, en om den voortgang van zulke noodlottige dwalingen tegen te gaan is het van het grootste belang, dat getrouwe dienaars van Christus niet alleen de voorregten van den Christen prediken, maar ook de voorschriften van Christus, en het innige en onverbreekbare verband aanwijzen tusschen geloof en heiligheid, tusschen regtvaardigmaking en heiligmaking, vergeving en zuiverheid, genade in het hart en vroomheid in het leven. „De zaligmakende genade Gods, die verschenen is aan alle menschen, en ons onderwijst, dat wij de goddeloosheid en de wereldsche begeerlijkheden verzakende, matig, en regtvaardig, en godzalig leven zouden in deze tegenwoordige wereld." Als dat het doel van het evangelie der genade Gods is, dan moet het Antinomianismus niet minder in strijd zijn met het Woord Gods, dan met de hoogste belangen van den mensch.

ANTIPHONIA (Gr. *anti*, *phone*, stem antwoordende op stem), een woord dat een gezang aanduidt, hetwelk bij beurten gezongen moet worden. Beurtelings te zingen schijnt in den ouden Joodschen tempel in gebruik geweest te zijn; vele psalmen zijn blijkbaar zamengesteld met het doel om als beurtzangen gezongen te worden. Augustinus vermeldt deze wijze van zingen dikwijls, en schrijft haren oorsprong in de Westersche kerk toe aan Ambrosius van Milaan, die haar in navolging van de Oostersche kerken invoerde (zie Ambr. Gez.). Het is moeijelijk den oorsprong er van in het Oosten nà te gaan. Theodoretus zegt, dat Flavianus en Diodorus, gedurende de

regering van Constantius, het eerst in de kerk van Antiochië het gebruik invoerden, om Davids psalmen bij beurten te zingen. Socrates doet echter dat gebruik tot aan den tijd van Ignatius opklimmen. Wat ook zijn oorsprong moge zijn, het verspreidde zich spoedig over alle kerken. Chrysostomus moedigde het aan, in tegenstrijd met de Arianen, in de vigiliën te Constantinopel. Basilius spreekt er over als de erkende gewoonte van het geheele Oosten in zijn tijd. Deze gewoonte om beurtelings te zingen had niet alleen in het openbaar plaats, maar van tijd tot tijd ook in de afzondering. Zoo meldt Socrates, dat keizer Theodosius de jongere en diens zusters de gewoonte hadden, om elken morgen in het keizerlijk paleis beurtzangen te zingen.

ANTISABBATHARIËN, een naam gegeven aan diegenen, die den Joodschen en den Christelijken sabbath verwerpen. De voornaamste redenen, welke zij aanhalen om te bewijzen, dat de Sabbath niet verpligtend is, zijn, dat de Joodsche Sabbath eene ceremoniëele en niet eene zedelijke instelling was, en daarom door de komst van Christus geheel en al was afgeschaft, en dat zij, daar geen andere Sabbath door Christus of diens Apostelen was ingesteld, verpligt zijn niet een bijzonderen dag, maar alle dagen als aan den Heere gewijd te vieren. Om dit te wederleggen is het voldoende aan te merken, dat de Sabbath niet als een gedeelte van de ceremoniëele wet was ingesteld, maar zelfs vóór den val van den mensch, terwijl Adam nog in een staat van onschuld verkeerde, en daarom blijkbaar bestemd was, om al de veranderingen, die de zonde zou invoeren, te overleven. Dus was de Sabbath ingesteld voor den mensch als mensch, niet in bijzondere, maar in alle omstandigheden en toestanden. Zie SABBATH, SABBATHARIËN.

ANTISTES (*Voorzitter, Voorstander*), een titel door eenige van de oudste Christen-schrijvers aan presbyters in de eerste Kerk gegeven. Hilarius Sardus, sprekende over presbyters tegen welke een bisschop geene beschuldiging mogt aannemen, noemt hen *antistites Dei*. De naam *Antistes* werd ook bij de Boheemsche Broeders vóór de Hervorming aan het hoofd van den geestelijken raad gegeven. Hij, die tot deze hooge en eervolle betrekking gekozen werd, was gewoonlijk een man van gevorderde jaren, begaafd met groote talenten en van een onberispelijk karakter. Hij werd op de plegtigste wijze gekozen, door de vrije stemmen van alle leeraren. Zijn ambt behield hij gedurende zijn leven. Comenius zegt, dat er twee in Bohemen, twee in Moravië, en altijd één, maar somtijds twee in Polen waren. Het dienstwerk van een Antistes was om te onderzoeken, of de orthodoxie en de gestrenge tucht in de kerk gehandhaafd werden; om die jonge menschen uit de studenten te kiezen, die het best voor het leeraarsambt geschikt waren; om acoluthen, diakenen, ouderlingen en andere waardigheidsbekleeders aan te stellen; om zijne dioeces elk jaar te bezoeken, over de algemeene belangen der kerken te waken, zijn best te doen om vervolging af te keeren, en alle dwalingen, die mogten binnensluipen, te verbeteren. Bij het vervullen van zijn verantwoordelijk ambt was echter de Antistes verpligt zijne collega's en medehelpers te raadplegen; ook kon men van zijn oordeel bij de Algemeene Synode in appel komen.

In vele opzigten geleek het ambt van een Antistes op dat van een bisschop. Er was een president of voornaamste, die zijn meerdere was in het ambt, maar die geene magt had om het consistorie bijeen te roepen, zonder de toestemming en goedkeuring van de ambtgenooten van den Antistes. Bij de wijding van de leeraars legde de Antistes zijne handen op het hoofd van den candidaat en bad voor hem, waarna de vergaderden den lofzang: „Veni, Spiritus Sancte," „Kom, Heilige Geest," zongen. Bij het einde der dienst gaven hem de Broederen de regterhand der broederschap. De verkiezing van een Antistes geschiedde op zeer plegtige wijze. Als een hunner stierf, en zijne plaats bij gevolg open kwam, werd eene Algemeene Synode bijeengeroepen, en de bijeenkomst werd geopend met een dag van vasten en gebed. Daarna werd er eene preek gehouden over de pligten van een Antistes, en dan ging men over tot de keuze, die door ballotage geschiedde; de meerderheid van stemmen bepaalde wie de opengevallen plaats vervullen zou. Den volgenden dag werd aan het volk berigt, dat de verkiezing gesloten was, en de persoon, op wien de keuze gevallen was, werd opgeroepen om voor eene openbare vergadering der kerk te verschijnen. Hem werd daarop plegtig afgevraagd, of hij geloofde, dat zijne roeping van God was, en of hij gereed was te beloven, dat hij de heilige pligten van zijn ambt met getrouwheid en naauwgezet zou vervullen. Als hij voldoende antwoorden gaf op de gedane vragen, ging men met de wijding voort, gelijk bij een gewoon herder, door gebed en oplegging van handen.

ANTISUPERNATURALISTEN, een woord dat gebruikt wordt om diegenen aan te duiden, die van het karakter van Christus en het Christendom alles

trachten weg te nemen, wat wonderdadig en bovennatuurlijk is, en aldus alles trachten te brengen binnen de grenzen der menschelijke rede en datgene, wat overeenkomt met de gewone werkingen der natuur.

ANTITACTEN (Gr. *antitassein*, zich tegenkanten), eene klasse van losbandige Antinomianen, die omstreeks 170 ontstond. De Antitacten kregen hunnen naam, omdat zij zich verzetten tegen de bevelen van God en juist het omgekeerde deden, of omdat zij den eenen god tegenover den anderen stelden. Zij leerden, dat de goede en genadige God alle dingen goed geschapen had, doch dat één der wezens, die Hij had voortgebragt, tegen Hem opgestaan was. Dit was de Demiurg, de god der Joden, die het onkruid heeft gezaaid, en de natuur van het kwade heeft doen ontstaan; waardoor misschien, zooals Neander denkt, op het ligchaam gedoeld wordt, als de bron van al het kwade, waarmede de zielen, die in ballingschap op aarde leefden, omgeven waren. Aldus heeft hij ons in een staat van vijandschap met den Vader gebragt, en wij op onze beurt plaatsen ons in een staat van vijandschap met hem. Om den Vader op hem te wreken, doen wij juist het omgekeerde van hetgeen hij wil en gebiedt. Sommigen beweren, dat de Antitacten de meening waren toegedaan, dat zonde belooning in plaats van straf verdiende, en dat zij zich daarom aan alle soorten van ondeugden en buitensporigheden overgaven. Zij schijnen eene secte van de *Gnostieken* geweest te zijn. Zie GNOSTIEKEN.

ANTI-TALMUDISTEN. Onder de nieuwere Joden zijn er vele, die hunne aankleving aan den Talmud of de overleveringen der Rabbijnen hebben afgelegd. Eenige hunner, welke trachten eene rustplaats te vinden in het Oude Testament, doch het Nieuwe Testament, dat alleen het Oude behoorlijk kan verklaren, verwerpen, zijn geheel en al zonder steunpunt. Vele andere Anti-Talmudisten hebben èn de overleveringen van den Talmud èn het Oude Testament verworpen, en zijn tot open ongeloof vervallen. Al degenen, die zoo ver gegaan zijn, zijn niet geheel en al in denzelfden toestand. Bij vele hunner is het ongeloof niets anders dan eene ontkenning. Zij hebben afstand gedaan van gezag, en kunnen niets zonder bewijs aannemen. Toch zijn zij vatbaar voor overtuiging. Eene andere en toenemende partij voert een onmiddellijken en aanhoudenden strijd tegen alle stelsels van geloof, welke, zooals hare aanhangers beweren, het verstand aan boeijen leggen en de neiging tot onderzoek noodeloos beperken. In vele landen is het Rabbinusmus thans een waggelend gebouw, en eene vrijheid van denken is heerschende geworden onder de Joden, welke, in maar al te vele gevallen, niet geleid heeft tot het omhelzen van het Christendom, maar tot een volslagen ongeloof. Aan de geschriften van Mozes Mendelsohn moet deze verandering voor een groot gedeelte toegeschreven worden. Deze heeft bij zijne landgenooten in Duitschland een geest van onderzoek opgewekt, welke weigert zich blindelings te onderwerpen aan de Heilige Godspraken, die eens de roem en de gids hunner vaders waren. Het rationalismus heeft de plaats van het Judaïsmus ingenomen. De geschriften van Mendelsohn staan in de achting van een groot aantal Joden van Duitschland, Polen en andere landen zelfs hooger aangeschreven dan die van hun grooten wetgever. Deze uitnemende denker is ontwijfelbaar de bewerker en de werktuigelijke oorzaak geweest van eene groote verandering, zoowel op intellectueel als maatschappelijk gebied, in de Joodsche natie. Hij baande den weg tot eene veronachtzaming, en in vele gevallen tot eene geheele terzijdestelling, van de groote menigte zonderlinge en ongerijmde overleveringen, die den Talmud uitmaken. Sedert den dood van Mendelsohn in 1785 is het aantal Anti-Talmudisten elk jaar toegenomen. Eene secte van nieuwere Joden, die volslagen Anti-Talmudisten zijn, heeft reeds lang onder den naam van CARAÏETEN (zie ald.) bestaan. De Rabbinieten beweren, dat de Geloofsscheuring, zooals zij het noemen, van de Caraïeten niet verder dan tot het jaar 750 nagegaan kan worden. Zij beweren echter zelve, dat zij vóór de verwoesting van den eersten tempel als eene afzonderlijke secte bestonden, welke den naam droeg van Het Genootschap van den Zoon van Juda. Wat ook het geval moge zijn, de Caraïeten hebben vele zonderlinge leerstellingen en gebruiken, welke hen steeds moeten scheiden van de Anti-Talmudisten of Hervormde Joden, die in meer nieuwere tijden ontstaan zijn, en wier beginsel van gehechtheid aan de Schrift alleen nog, door den Goddelijken zegen, kan leiden tot de erkenning van Jezus van Nazareth als den waren Messias, van wien Mozes in de wet en de Profeten spreken.

ANTITRINITARIËRS, de algemeene naam van hen, die de leer der Drieëenheid verwerpen. Voornamelijk wordt hij gegeven aan de ARIANEN en SOCINIANEN (zie ald.). Andere secten kunnen ook door dezen naam aangeduid worden, zooals: de *Sabellianen* en *Samosateniaanen*, die het onderscheid van personen in de Godheid ontkenden; de *Macedoniërs*, die de Godheid van den Heiligen Geest niet aannamen; de

Humanitarissen, die beweerden, dat de Heer Jezus een mensch was gelijk wij, feilbaar en zondig, en dat Hij op geen hoogeren naam aanspraak heeft dan op dien van goed man, wijsgeer en profeet.

ANTONIUSDAG (ST.), een feestdag die in de Roomsche kerk op den 17den Januarij gehouden wordt. Het Roomsche Brevier geeft, in de les voor dien dag, het volgende verhaal van den heilige: — „Antonius de Egyptenaar werd uit adellijke Christen-ouders geboren, van welke hij, toen hij nog jong was, beroofd werd. Toen hij de kerk binnentrad, hoorde hij het evangelie: „Zoo gij wilt volmaakt zijn, ga heen, verkoop wat gij hebt, en geef het den armen." Alsof deze woorden tot hem gerigt waren, gevoelde hij, dat hij gehoorzaam moest zijn aan de stem van den Heere Christus; daarom verkocht hij al zijne goederen en verdeelde zijn geld onder de armen. Aldus van alle beslommeringen ontdaan zijnde, besloot hij eene soort van hemelsch leven op aarde aan te kweeken. Men zegt, dat hij, om dit te bereiken, onder andere middelen ook dat gebruikte van op den grond te gaan liggen, wanneer de noodzakelijke slaap hem tot rust riep. Hij beoefende het vasten zoo zeer, dat hij alleen zout bij zijn brood gebruikte, en zijn dorst met water leschte; ook verversche hij zich niet met eten en drinken vóór zonsondergang. Dikwijls onthield hij zich twee dagen van voedsel, en zeer dikwijls bragt hij den nacht in gebed door. Hiermede niet tevreden, begaf hij zich naar de eenzaamste woestenij van Egypte, waar hij, dagelijks vorderingen makende in Christelijke volmaaktheid, de duivelen verachtte, die des te verlangender waren om hem aan te vallen, naar mate hij sterker was om weêrstand te bieden. Hij verweet hun hunne domheid, en zette zijne leerlingen dikwijls aan om tegen den duivel te vechten, hun leerende door welke wapenen hij overwonnen kon worden. „Gelooft mij, broederen," zeide hij, „Satan vreest de wakingen, gebeden, vasten, vrijwillige armoede, vroomheid en nederigheid, maar voornamelijk de gloeijende liefde voor Christus; verlaard vliegt hij voor het teeken van het allerheiligste kruis." Zoo vreeselijk was hij voor de duivelen, dat velen, die door hen bezeten waren en den naam van Antonius aanriepen, verlost werden; en zoo groot was zijne heiligheid, dat Constantijn de Groote en zijne zonen door brieven om zijne gebeden verzochten. Nadat hij zijn 105de jaar bereikt had, toen hij tallooze navolgers van zijne levenswijze had, ging hij, vermaard door heiligheid en wonderen, op den 16den van de kalender van Februarij naar den hemel, na eerst de monniken bijeengeroepen en onderwezen te hebben in den volmaakten regel van het Christelijke leven."

Men beschouwt St. Antonius gewoonlijk als den eersten onder de Christenen, die het monnikenleven omhelsde. Hij werd omstreeks het midden van de derde eeuw in Egypte geboren. Toen hij nog jong was, verdeelde hij, hoewel eigenaar van een aanzienlijk vermogen, al zijne bezittingen onder zijne buren en de armen, en ging naar eene plaats van volkomen afzondering, daar hij besloten was een kluizenaarsleven te leiden. In 285 ging hij in een vervallen kasteel in de bergen van oostelijk Egypte wonen, waar hij twintig jaar in de eenzaamheid doorbragt. Aldus verkreeg hij den naam van groote heiligheid. Ten laatste keerde hij, toegevende aan de ernstige verzoeken zijner vrienden, in 305 tot de wereld terug, en trok menigten van vurige bewonderaars door zijne leeringen en wonderdadige genezingen tot zich. Door zijne gloeijende voorstellingen van de vermaken en voordeelen van een leven, verre van de strikken en verzoekingen der wereld doorgebragt, haalde hij velen over om het kloosterleven te omhelzen. Ten behoeve zijner leerlingen stichtte hij twee kloosters, een in de bergachtige streek van oostelijk Egypte en een ander nabij de stad Arsinoe. Van nature vurig en geestdriftig, begeerde Antonius bij den naam, dien hij reeds als monnik verkregen had, ook nog dien van martelaar te voegen. Daarom ging hij, toen in 311 de vervolging tegen de Christenen uitbrak, tijdens de regering van keizer Maximianus, vol verlangen naar Alexandrië en schaarde zich aan de zijde der oppositie tegen het bewind, doch het baatte hem niet. Hij keerde vervolgens tot zijne vroegere afzondering terug, en zoo hoog reesz zijn roem als monnik, dat keizer Constantijn hem te Constantinopel uitnoodigde. Deze uitnoodiging sloeg hij eerbiedig van de hand. Antonius bereikte een hoogen ouderdom, en stierf ten laatste op den 17den Januarij 356 in het midden zijner woestenij.

In de Roomsch-Catholieke kerk wordt Antonius beschouwd als de beschermheilige van paarden. Om zijne verwerving van deze onderscheiding te verklaren, bestaat er eene legende, dat een zeker koning van Egypte, bij het vervolgen van de Christenen, door dezen heilige vermaand werd Gods volk te veroorloven in vrede te leven. De koning scheurde den brief in stukken, en besloot Antonius tot zijn volgend slagtoffer te maken. Vijf dagen daarna wierp het paard des konings, dat tot op dien tijd toe zeer mak geweest was, hem op den grond, en zich toen omkeerende beet en scheurde het de dij zijns meesters zoo zeer, dat deze in drie

dagen stierf. Wegens deze of eene andere even geloofwaardige legende is Antonius tot beschermheilige der paarden gemaakt, en te zijner eere wordt te Rome het gebruik in acht genomen, om de paarden op St. Antoniusdag te zegenen. Het schouwspel is zeer buitengewoon. Op dien dag bedekken de inwoners van Rome en zijne omgeving hunne paarden, muilezels, ezels en honden met linten, en zenden hen naar de St. Antoniuskerk, welke nabij de kerk van Santa Maria Maggiore staat. Een priester staat bij de kerkdeur in plegtgewaad, met een grooten wijkwast in de hand, en wanneer een dier voor hem gebragt wordt, neemt hij zijne muts af, mompelt eenige woorden in het Latijn, welke beteekenen, dat door de verdiensten van den heiligen Antonius de dieren voor het volgende jaar bewaard zullen worden voor ziekte en dood, honger en gevaar. Daarna dompelt hij zijn kwast in een grooten emmer wijwater, en besprengt het dier in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. De priester ontvangt eene kleine belooning voor het besprenkelen van elk paard. Somtijds ziet de bezoeker te Rome eene prachtige equipage voor de kerk aankomen, begeleid door pikeurs in sierlijke livrij, ten einde de paarden met wijwater te laten besprengen, terwijl al het volk met ontblooten hoofde staan blijft, totdat de ongerijmde en walgelijke plegtigheid afgeloopen is. Bij zekere gelegenheid zag een reiziger een boer, wiens beest zich, na het wijwater ontvangen te hebben, in galop van de kerkdeur verwijderde. Naauwelijks echter was de boer honderd el ver, of het dier viel met den ruiter neder, die over deszelfs kop in het stof rolde. Spoedig waren evenwel ruiter en paard weder op de been, en naar het scheen, hadden zij niet veel letsel geleden. De priester keek op, en hoewel zijn zegen geene uitwerking gehad had, was hij niet ontsteld, terwijl sommige omstanders zeiden, dat zonder den zegen paard en ruiter den hals zouden gebroken hebben.

Deze zegening wordt jaarlijks op St. Antoniusdag te Rome herhaald. De waarschijnlijke oorzaak van dit gebruik is deze: — Een burger van Gaza, een Christen, die een stal met harddravers voor de Circassische spelen had, werd altijd overwonnen door zijne tegenpartij, een afgodendienaar, die eigenaar van den wedijverenden stal was. Deze belemmerde altijd, met behulp van zekere toovermiddelen en duivelsche vervloekingen, de vlugheid van de paarden des Christens, en vermeerderde den moed van zijne eigene rossen. De Christen, wanhopig geworden, wendde zich tot St. Hilarius en smeekte om diens bijstand. De heilige was echter onwillig om zich met zulk eene beuzelachtige en profane zaak in te laten, totdat de Christen er op aandrong als eene noodzakelijke verdediging tegen die tegenkanters van God, wier beleedigingen niet zoo zeer tegen hem als tegen de Kerk van Christus gerigt waren. Daar zijne smeekingen ondersteund werden door de monniken, die er bij tegenwoordig waren, gaf de heilige bevel, dat zijne aarden kruik, waaruit hij gewoon was te drinken, met water gevuld en aan den man gegeven zou worden, die aanstonds zijn stal, zijne paarden, zijne wagenmenners, zijne wagens en zelfs de kanten van het renperk er mede besproeide. Hierop was de geheele stad in angstige verwachting. De afgodendienaars spotteden met hetgeen de Christen deed, terwijl de Christenen moed schepten en zich van de overwinning zeker waanden. Toen het teeken voor den wedren gegeven was, schenen de paarden van den Christen te vliegen, terwijl die van den afgodendienaar verre achterbleven, zoodat de Heidenen zelve uitriepen, dat hun god Marnas ten laatste door Christus overwonnen was.

De plegtigheid van het zegenen der paarden is niet tot den 17den Januarij beperkt, maar wordt gedurende de acht volgende dagen voortgezet, en gaat vergezeld van eene bijzondere dienst ter eere van den heilige. Een ooggetuige meldt, dat hij de ruiterij van den paus gezamenlijk naar de kerk zag rijden, en dat de paarden de zegening ontvingen. Wanneer de eigenaar van een dier, dat den zegen ontvangen heeft, uit de tegenwoordigheid van den dienstdoenden priester gaat, ontvangt hij eene afbeelding van St. Antonius en een klein koperen kruis.

ANTONIUS (Monniken van St.). In de elfde en de twaalfde eeuw woedde er eene vreeselijke ziekte in verschillende deelen van Europa, welke bekend is onder den naam van het Heilige of St. Antoniusvuur. Deze ziekte ging van zeer pijnlijk lijden vergezeld, en behalve dat het aantal van hen die er aan bezweken groot was, moesten ook velen hunne overige levensdagen in ongeneeslijke verlamming slijten. Daar geneeskundige bijstand in de meeste gevallen niet baatte, namen eenige bijgeloovige menschen in de provincie Vienne in Frankrijk hunne toevlugt tot de reliquien van St. Antonius den Egyptenaar, die, van Constantinopel overgebragt zijnde, voor een onfeilbaar geneesmiddel gehouden werden. Onder hen, die hunne herstelling aan de tusschenkomst van St. Antonius toeschreven, was zekere Gaston, die van eene adellijke Fransche familie afstamde, en tot bewijs van dankbaarheid voor zijne herstelling en die van zijn

zoon, in het jaar 1095 de orde van St. Antonius stichtte, waarvan het hoofddoel was oppassers te leveren voor hen, die door die smartelijke ziekte aangegrepen waren, welke zoovele verwoestingen door geheel Europa aangerigt had. De voornaamste zetel dezer orde was La Motte, waar het hoofd er van woonde. De monniken volgden den zoogenaamden regel van Augustinus; hunne kleeding bestond uit een lijfrok, een mantel met plooijen en een zwarten hoed. Zij hadden een bijzonder teeken van eene blaauwe kleur op de linkerzijde hunner kleederen.

Naauwelijks was de orde van St. Antonius ingesteld, welke zulk een weldadig doel had, of vereenigingen van dergelijken daar, die met de orde in verband stonden, verrezen in alle rigtingen. Hare leden bragten, onder het bestuur van een superior, hun tijd door met voor de zieken in de hospitalen zorg te dragen. De priesters in zulke vereenigingen zorgden voor de geestelijke behoeften der patiënten; zij predikten voor deze, wijdden hunne herderlijke zorg aan hen, en dienden hun de sacramenten toe. De leeken zorgden voor hunne ligchamelijke behoeften en verligtingen, en ook voor de begrafenis der dooden volgens de gewone vormen. Er werden ook vereenigingen van vrouwen voor hetzelfde doel gevormd. Zulke instellingen konden in haar begin niet anders dan van veel voordeel zijn. Zij ontstonden uit een geest van liefdadigheid, en zoo lang zij haren werkkring bepaalden tot het weldadige doel, waarvoor zij ingesteld waren, bragten zij niet weinig voordeel aan. Maar na eenigen tijd slopen misbruiken in de vereenigingen van dezen aard. In de dertiende eeuw klaagde Jakob van Vitry, die het bedrijf dezer monniken als een heilig martelaarschap beschreven had, dat velen, die voorwendden hun leven te wijden aan het oppassen der zieken, dit middel slechts gebruikten als een dekmantel, waaronder zij door verschillende bedriegelijke streken het medegevoel der Christenen misbruikten, om groote sommen gelds af te persen, waarvan slechts een klein gedeelte besteed werd voor het doel, waarvoor het gegeven was. Paus Innocentius II. vaardigde een bevel tegen zulke bedriegelijke verzamelaars van aalmoezen voor hospitalen uit. Veel misbruik maakten deze monniken van den naam huns beschermheiligen; zij verkochten afbeeldingen van St. Antonius aan de boeren en trachtten deze diets te maken, dat alleen het bezit van zulk eene afbeelding in hun huis hen van de pest zou vrijwaren. Eenige kardinalen en prelaten trachtten paus Paulus III. over te halen, om de orde der bedelmonniken van St. Antonius op te heffen, aangezien deze de eenvoudige boeren bedrogen en hen van hun geld beroofden. Zijne Heiligheid weigerde dit echter, en de monniken van St. Antonius mogten hun bedelaarswerk voortzetten.

ANTONIUS (NONNEN VAN ST.). De groote naam van heiligheid, dien Antonius in Egypte verworven had, was oorzaak, dat in 318 in genoemd land eene kloostervereeniging van vrouwen der orde van St. Antonius, onder het bestuur eener abdis, Syncletica geheeten, gevormd werd. Te Jeruzalem ontstond in 325 eene andere vereeniging van dezelfde orde onder de abdis Maria. Nog eene andere werd in 1325 onder moeder Imata in Ethiopië ingesteld. De nonnen dezer orde droegen op haar hoofd eene soort van tulband van gestreept calicot, en op hare schouders een kleinen mantel van gele geitenvellen. Hare overige kleeding was geel of wit. Zij voorzagen in hare behoeften door eene kleine betaling voor hare gebeden te vragen, en zij besteedden een groot gedeelte van haren tijd aan de zorg voor de armen.

ANTONIUS (ST.) VAN PADUA'SDAG, een feestdag in de Roomsche kerk op den 13den Junij, ter eere van St. Antonius gevierd, die om zijne preeken en wonderen beroemd is. Men verhaalt van hem, dat hij zich, toen de ketters naar zijn prediken niet wilden hooren, naar de kust van de Adriatische zee begaf, en daar de vissehen in den naam van God opriep, om naar zijn heilig woord te luisteren. Onmiddellijk gehoorzaamden de vissehen aan zijne roepstem; zij kwamen in groote scholen naderbij, rangschikten zich zeer ordelijk en luisterden aandachtig. Antonius, door het wonder op de vissehen gewerkt getroffen, hield tot hen eene geregelde en lange redevoering. Bij het einde van zijne leerrede bogen de vissehen den kop, ten teeken van hunne nederigheid en vroomheid, en bewogen zij zich op en neder, als een bewijs van goedkeuring over de rede van Antonius. De legende voegt er bij, dat de heilige, nadat vele ketters, die het wonder zagen, er door bekeerd waren, den vissehen zijn zegen gaf en hen wegzond. Antonius wordt als de beschermheilige van Padua erkend, en als zoodanig in groote eer gehouden. Hij wordt daar *Il Santo*, de heilige, genoemd, en een prachtige tempel is te zijner eere opgerigt, die niet minder dan acht koepels heeft, en dag en nacht verlicht wordt door gouden lampen en zilveren kandelaren, welke aanhoudend voor zijn altaar branden. De kroonlijsten en bas-reliefs van de kerk zijn beschreven met de wonderen en groote daden van den heilige. Twee en dertig jaren na zijn dood, zegt men, werd zijne tong nog in zeer frissehen staat

gevonden, en sedert dien tijd wordt zij in eene zeer kostbare kas in zijne kerk te Padua bewaard. Een ongeloovige zeide eens: „Indien dit glas niet breekt, als ik het tegen dien steen werp, zal ik in St. Antonius gelooven." Hij wierp het daarop neder en het brak niet. Het wonder was zoo duidelijk, dat hij onmiddellijk geloofde. Zoodanig zijn de ongerijmde en dwaze legenden, die men van het leven van dezen heilige verhaalt.

ANTOSIANDRIANEN, een naam aan Melanthon en de andere Lutheranen gegeven, die zich aankantten tegen de leerstellingen van Osiander, een Duitsch godgeleerde van de zestiende eeuw. De voornaamste ketterij, waartoe Osiander verviel, betrof den grond van de regtvaardigmaking eens geloovigen in het oog van God, welken hij niet toeschreef aan de regtvaardigmaking, door Christus als middelaar uitgewerkt en aan den zondaar toegekend, maar aan de Goddelijke regtvaardigheid van den Verlosser, welke hij niet inzag, dat, juist wegens hare natuur als eene Goddelijke hoedanigheid, onmededeelbaar moet zijn. Zie OSIANDRIANEN.

ANUBIS, een oude Egyptische god, die gewoonlijk voorgesteld wordt in de gedaante van een hond of van een mensch met een hondekop. Eenige schrijvers zeggen, dat deze god reeds in overoude tijden aangebeden werd, en dat Mozes op die aanbidding zinspeelt in Deut. XXIII : 18 : „Gij zult geen hoerenloon noch hondenprijs in het huis des Heeren, uws Gods, brengen." Maar nergens vinden wij eenige vermelding van Anubis gemaakt vóór den tijd van Augustus; na dien tijd komt hij echter bij Grieksche en Romeinsche schrijvers dikwijls voor. Als wij Diodorus Siculus mogen gelooven, dan was Anubis de zoon van Osiris, en was hij gewoon om, bedekt met het vel van een hond, zijn vader op diens togten te vergezellen. Daarom werd hij als een menschelijk wezen met een hondekop voorgesteld. Plutarchus verklaart de gedaante als eene mythe, die het natuurlijke voorkomen van Egypte beschrijft, daar Anubis de zoon van den Nijl was, die door zijne overstroomingen de verste deelen van het land vruchtbaar maakt. Dezelfde schrijver stelt Anubis voor als den horizont, en de reden waarom hij in de gedaante eens honds wordt voorgesteld is, omdat dit dier bij nacht zoowel als bij dag ziet. De Grieken beschouwden den Egyptischen Anubis als denzelfden als hunnen HERMES (zie ald.). De aanbidding van Anubis werd tegen het einde van het bestaan der republiek te Rome ingevoerd, en gedurende het keizerrijk werd hij wijd en zijd door de Grieken en Romeinen aangebeden.

ANUVRATA, de eerste rang der streng vromen onder de JAINS (zie ald.), eene Hindoesche secte wier aanhangers in grooten getale voornamelijk in het zuiden van Indië gevonden worden. Deze graad van vroomheid kan alleen bereikt worden door hem, die zijne familie verlaat, zijn haar geheel en al afsnijdt, in zijne hand altijd een bos paauwenveêren en een aarden pot houdt, en alleen runkleurige kleêren draagt.

APANCHOMENE (Gr. *gewurgd*), een toenaam van Artemis, welke ontleend is aan eene omstandigheid, die door Pausanias verhaald wordt, en plaats gehad zou hebben te Condylea in Arcadië, waar zich een boschje bevond, dat aan Artemis Condyleatis gewijd was. Eenige jongens, namelijk, wierpen om zich te vermaken een koord rondom het standbeeld der godin, en wendden al spelende voor Artemis te wurgen. Eenige inwoners van de naburige stad Caphyæ, die de jongens aldus bezig vonden, steenigden hen. Om deze vermetele en wreede daad van het volk van Caphyæ te straffen, bragten de vrouwen dier stad, zooals Pausanias verhaalt, hunne kinderen ontijdig en dood ter wereld. Dit hield aan, totdat de vermoordde jongens begraven waren en eene jaarlijksche offerande aan hunne schimmen ingesteld was. Van dien tijd af werd Apanchomene als bijnaam van Artemis in de plaats van Condyleatis gesteld.

APATURIA (Gr. *apate*, bedrog), een bijnaam door Æthra, dochter van Pittheus koning van Trœzen, aan Athena gegeven. Deze vorstin wijdde op het eiland Sphæria een tempel aan Athena Apaturia, en leerde aan de maagden van Trœzen, hare gordels aan die godin op den dag van haar huwelijk te wijden. — Apaturia was ook een toenaam van Aphrodite, ontleend aan de bedriegelijke wijze waarop zij reuzen doodde, door welke zij aangevallen was, daar zij hen aan Heracles overleverde, die zich te dien einde in eene grot verborgen had. — Apaturia was tevens de naam van een feest, dat jaarlijks door de Atheners gevierd werd. Het duurde vier dagen, en gedurende dien tijd gaven zich de jongelieden van beiderlei kunne aan spelen en vermaken van allerlei soort over. De eerste dag was gewijd aan Bacchus, de tweede aan Jupiter en Pallas, de derde werd doorgebragt in het opnemen der jonge mannen en vrouwen in hunne stammen; wat op den vierden dag gedaan werd is onzeker.

APELLEANEN of APELLIETEN, een tak van de Gnostieken, die zijn naam ontleende aan Apelles, welke omstreeks 188 leefde. Hij was een leerling van Marcion, maar verschilde op eenige punten van zijn leermeester. Tertullianus legt hem onzedelijkheid te

laste, doch Rhodon, die een tijdgenoot en persoonlijk bestrijder van Apelles was, spreekt met lof over de zuiverheid van zijn leven. De persoon, aan welken hij voornamelijk zijne ketterſche gevoelens verschuldigd was, was eene vrouw, Philumene genaamd, die zich verbeeldde, dat zij eene profetes was, en wier zotte verbeeldingen hij waardig achtte bloot te leggen in een werk, waaraan hij den titel van Openbaringen gaf. De meeningen van Apelles, die door zijne volgelingen aangenomen werden, hadden veel van die van Marcion, maar werden niet weinig gewijzigd door zijn lang verblijf te Alexandrië. Het Oude Testament, zeide hij, kwam van verschillende schrijvers, deels door de inspiratiën van den Soter (Christus als redder der menschen), deels door die van den Demiurg (God als opperbouwmeester des heelals), en deels door die van den Boozen Geest, die de openbaring van Goddelijke zaken bedierf. De geheele inspiratie van dit gedeelte der Schriften daarom loochenende, trachtte hij in een werk van groote uitgebreidheid, dat den naam van Syllogismen droeg, de tegenstrijdigheden aan te wijzen, die, naar hij veronderstelde, in het Oude Testament gevonden worden, te zelfder tijd verklarende, dat hij die oude Schriften gebruikte, en uit haar verzamelde wat nuttig is, terwijl hij er fabelen in vond, die geheel van waarheid ontbloot waren. Hij geloofde aan één Opperst Eeuwig God, den bewerker van alle bestaan, terwijl hij zeide volkomen onbekwaam te zijn om wetenschappelijk aan te toonen, hoe alle bestaan tot één oorspronkelijk begin teruggebragt kon worden. Hij geloofde, dat de Hoogste God een minderen god geschapen had, die van nature boos was, en deze wereld had voortgebragt. Hij ontkende de vleeschwording van Christus, wat het wezenlijke vleesch aangaat, maar zeide, dat deze een grondstoffelijk ligchaam aannam, en op aarde alleen in schijn had verkeerd; dat Hij bij Zijne hemelvaart dat ligchaam had achtergelaten en alleen in Zijn geest den hemel was binnengetreden. Hij loochende de opstanding van het menschelijke ligchaam. Apelles leefde tot een zeer hoogen ouderdom, en schijnt in zijne laatste jaren allen smaak voor den strijd verloren te hebben, daar hij verklaarde: „Laat iedereen vaststaan in zijn geloof, want al degenen, die hun vertrouwen op Christus stellen als den gekruisten, zullen de zaligheid verwerven, als zij hun geloof slechts door hunne werken toonen." Zie MARCIONIETEN.

APEN (AANBIDDING VAN). Apen schijnen, wegens hunne gelijkenis op den mensch, reeds in de eerste tijden met eerbied beschouwd te zijn. Men beweert, dat de Babyloniers en de Egyptenaren hen als heilig beschouwden. In Indië worden nog heden de apen op vele plaatsen aangebeden, hoewel zij niet in tempels wonen. In het westelijk gedeelte van Afrika, meer bijzonder te Fishtown op de Peperkust, worden zekere apen, die in het bosch om het kerkhof gevonden worden, als heilig aangemerkt, omdat men gelooft, dat zij bezield zijn door de geesten van hunne overleden vrienden. Onder verschillende Heidensche natiën worden deze dieren met bijzondere belangstelling beschouwd, maar nergens meer dan in Japan, waar zij werkelijk aangebeden worden. In dat rijk is een groote tempel, die geheel en al aan de aanbidding van apen gewijd is. In het midden staat het beeld eens aaps regtop op een voetstuk, dat op een altaar rust, hetwelk niet alleen groot genoeg om beiden te bevatten, maar ook de offeranden van de aanbidders en een koperen vat, waarop een bonze of priester als op een trommel slaat, ten einde door dezen plegtigen klank de menschen tot gebed aan te zetten, en hen te herinneren aan hunne godsdienstpligten. Onder de gewelfde daken en in de muren van de pagode zijn een aantal apen van allerlei soort in verschillende houdingen, en in nog diepere nissen zijn verscheidene voetstukken, gelijk aan dat op het altaar, op elk van welke een aap staat. Tegenover deze voetstukken zijn andere apen met de offeranden der vromen voor zich. Tot verzachting van deze vreemde soort van afgoderij heeft men aangevoerd, dat de Japanezen de ligchamen van apen beschouwen als de woonplaatsen van de zielen der grooten en prinsen van het rijk.

Verscheidene Indiaansche volken verbeelden zich, dat een aap een menschelijk wezen is, doch in een woesten staat; andere meenen, dat zij vroeger menschen waren, even volmaakt als zij zelve zijn, maar dat God hen tot zulke leelijke schepsels vervormde, om hen te straffen voor hunne ondeugden. Een aapgod, Hanuman geheeten, wordt in Hindostan in groote vereering gehouden, en de pagoden, waarin hij aangebeden wordt, zijn met de meeste pracht versierd. Toen in 1554 de Portugezen op het eiland Ceylon landden, plunderden zij den tempel van den Tand des Aaps, maakten zich meester van onmetelijke rijkdommen, en voerden deze kostbare reliquië met zich, die het voorwerp was van de godsdienstige vereering der inwoners van Ceylon, Pegu, Malabar, Bengalen en andere districten. De reliquiënkas, waarin deze kostbaarheid bewaard werd, was bedekt met juweelen, en daarom achtte men haar een kostbaren prijs. Een Indiaansch vorst bood den onderkoning van Goa zeven

honderd duizend gouden dukaten voor dezen heiligen tand, maar zijn aanbod werd verworpen. Herbert maakt gewag van eene pagode te Calicut, die aan een aap gewijd is.

APEX, een klein teeken dat de Joden boven eenige Hebreeuwsche letters plaatsen, welke gebruikt worden in die boeken, welke in hunne synagogen gelezen worden, en in hunne MEZUZZIM (zie ald.). Men denkt, dat onze Zaligmaker op die *Apices* doelde, toen hij zeide: „Want voorwaar zeg ik u: totdat de hemel en de aarde voorbijgaan, zal er niet één jota noch één tittel van de wet voorbijgaan, totdat het alles zal zijn geschied."

APHACITIS, een bijnaam van *Aphrodite*, aan den naam van de stad Aphace in Cœle-Syrië ontleend, waar een tempel stond, die aan deze godin gewijd was. Deze tempel werd door den Romeinschen keizer Constantijn vernield.

APHRODISIA, verscheidene feesten ter eere van *Aphrodite* of *Venus*, die op verschillende plaatsen, maar voornamelijk op Cyprus, gevierd werden. Bij deze gelegenheden werden geheimzinnige gebruiken in acht genomen, waarbij alleen de ingewijden werden toegelaten, die een stuk gelds aan de godin offerden.

APHRODITE, bij de Romeinen Venus, was eene van de voornaamste godinnen der oudheid; zij was de godin der liefde. Zij werd geboren uit het schuim der zee. Homerus spreekt van haar als de dochter van Zeus en Dioné. Zij was bekend om hare schoonheid en fraaiheid van gestalte. Zij verleende in den Trojaanschen oorlog den Trojanen krachtigen bijstand. Men verbeeldde zich, dat zij in het bezit was van een gordel, die liefde inboezemde voor diegenen, welke hem droegen. Verschillende bloemen, zooals de mirtestruik, de roos, de slaapbol, waren haar gewijd, en ook verscheidene vogels, zooals de musch, de zwaan, de zwaluw en de duif. Verscheidene bijnamen werden haar gegeven, die allen ontleend waren aan namen van plaatsen, waar zij aangebeden werd, of aan bijzondere hoedanigheden, die men haar toekende. Tempels waren ter eere dezer godin in verscheidene steden van Griekenland gebouwd, zooals te Athene, Sparta, Corinthe, Abydos enz., maar de voornaamste plaatsen, waar zij aangebeden werd, waren de berg Ida in Troas en de eilanden Cyprus en Cythera. Hare vereerders bragten haar reukwerk en guirlandes van bloemen ten offer; op sommige plaatsen offerde men haar ook dieren. Men denkt, dat de aanbidding dezer godin in het Oosten ontstond, en men heeft haar dikwijls gehouden voor dezelfde als ASTARTE of ASHTORETH. Zie aldaar.

APHTHARTODOCIETEN (Gr. *aphtharsos*, onvergankelijk, en *dokeo*, ik meen), de naam aan eene partij van de Monophysieten in de 6de eeuw gegeven, welke geloofde, dat, als natuurlijk gevolg van de vereeniging der Godheid en der menschheid in één natuur in Christus, diens ligchaam, zelfs gedurende Zijn aardsch bestaan, niet onderworpen was aan de gewone aandoeningen, zwakheden en behoeften van ons ligchaam, zooals honger, dorst en pijn; maar dat Hij zich, door eene vrije bepaling van Zijn eigen wil, aan die dingen voor het behoud van den mensch onderwierp. Het ligchaam van Christus was derhalve, volgens deze beschouwing, niet noodzakelijk en natuurlijk vergankelijk, maar ontleende deze hoedanigheid aan den wil van Christus zelven. Deze leer werd omhelsd door keizer Justinianus, die, met nog vele anderen, dacht, dat hij Christus vereerde door Hem van alle menschelijke aandoeningen te bevrijden. Door een keizerlijk edict werd derhalve het Aphthartodocetismus tot wet gemaakt. Eutychius, patriarch van Constantinopel, was alreede afgezet en verbannen, omdat hij dit dogma bestreed, en een dergelijk lot hing Anastatius, patriarch van Antiochië, boven het hoofd, terwijl de Oostersche kerk op het punt was in de pijnlijkste twisten gewikkeld te worden, die op scheuring zouden uitloopen, toen, door den dood van den keizer in het jaar 565, vrede en orde hersteld werden.

APIS, een god door de Egyptenaren aangebeden onder de gedaante van een bul. Men waande de ziel van Osiris te zijn verhuisd in den grooten bul, die te Memphis, in Opper-Egypte, onder den naam van Apis, en te Heliopolis, in Beneden-Egypte, onder den naam van Mnevis aangebeden werd. Osiris was de naam, waardoor de Egyptenaren den grondvester van hun land en hunne natie vergoodden; en de keuze van een os, als het dier waarin men veronderstelde, dat de ziel van Osiris gevaren was, geschiedde, gelijk Diodorus Siculus verklaart, omdat de os in den akkerbouw bijzonder nuttig was. Het dier, dat men tot aanbidding uitkoos, werd, terwijl het leefde, in groote eer gehouden, en diep betreurd en beweend, wanneer het dood was. Het was, zooals Herodotus zegt, het kalf van eene koe, die niet meer kon baren, maar die, volgens de Egyptenaren, door den bliksem bevrucht was, waarom het den Apis had. De teekenen, die het van alle andere onderscheidden, waren deze: — Zijn ligchaam moest zwart zijn met eene vierkante witte vlek op het voorhoofd, de gedaante van een arend op den rug,

twee soorten van haar in den staart, en een kever of tor onder de tong. Als er aangekondigd was, dat ergens een dier, hetwelk al die kenteekenen bezat, gevonden was, gingen eenige heilige personen naar die plaats en bouwden er een huis, met den voorgevel naar den kant, waar de zon opkomt. In dit huis werd Apis gedurende vier maanden geplaatst en zorgvuldig met melk gevoed. Na verloop dier maanden, omstrecks den tijd van de nieuwe maan, werd hij in een schip, dat te dien einde gebouwd was, naar Memphis overgebragt. Hier ontvingen hem honderd priesters en eene menigte volks met groote vreugde, en geleidden hem naar den tempel van Osiris. Strabo en Plutarchus vermelden, dat de Egyptenaren, als geen dier met de vereischte kenteekenen gevonden kon worden, een gouden beeld aanbaden, dat het voorstelde, en dat zij in hunne tempels plaatsten. De levende os werd in den tempel van Osiris gezet, en zoo lang hij leefde, als eene voorstelling van dien god aangebeden. In den tempel waren twee thalami of slaapkamers, en men beschouwde het als een gelukkig of ongelukkig voorteeken, als de heilige os de eene of de andere kamer binnentrad. Gele of roode ossen werden aan dezen god geofferd, voornamelijk op zijn geboortedag, die elk jaar met veel pracht en plegtigheid gevierd werd.

Eenige schrijvers zeggen, dat Apis niet langer dan vijf en twintig jaar leven mogt, en dat hij derhalve, als hij vóór dien tijd niet gestorven was, gedood werd. Zij zeggen, dat zijn lijk begraven werd in eene heilige put, waarvan de plaats voor allen, behalve voor de ingewijden, zorgvuldig geheim gehouden werd. Indien hij echter een natuurlijken dood stierf, werd hij in den tempel van Serapis te Memphis begraven, en geheel Egypte was in droefheid en rouw gedompeld, welke echter slechts duurden, totdat een andere heilige bul gevonden was, wanneer rouw in vreugde veranderde. Apis was aan de zon en de maan gewijd. Ælianus meent, dat de negen en twintig teekenen op het ligchaam van den heiligen bul een volledig stelsel van sterrekunde uitmaakten.

Men veronderstelt gewoonlijk, dat de Israëlieten hunne aanbidding van het gouden kalf in de woestijn aan de vereering van Apis in Egypte ontleenden. Daarom wordt van hen gezegd, Psalm CVI : 20: „En zij veranderden hunne Eer in de gedaante van eenen os, die gras eet." Zij waren niet zoo onwetend om te meenen, dat het beeld, hetwelk zij maakten, werkelijk God was; maar zij schijnen verondersteld te hebben, dat de Goddelijke kracht er in woonde, en dat het een dergelijk teeken of symbool van de Godheid was, als de Apis zulks was van den Egyptischen Osiris. De kalveren, die Jerobeam te Dan en te Beth-el oprigtte, hadden waarschijnlijk denzelfden oorsprong. Ook waren Aärons en Jerobeams kalveren van goud, hetzelfde metaal waarvan de Egyptenaren de beelden hunner afgoden maakten. Aäron, zoo lezen wij, „bewierp het met eene griffie, en hij maakte een gegoten kalf daaruit;" hetgeen zeggen wil, dat hij het al die bijzondere teekenen gaf, die de kenmerkende onderscheidingsteekenen van den Egyptischen Apis waren. Eene verdere overeenkomst is te vinden in Exod. XXXII: 5,6: „Als Aäron dat zag, zoo bouwde hij een altaar voor hetzelve; en Aaron riep uit, en zeide: Morgen zal den Heere een feest zijn! En zij stonden des anderen daags vroeg op, en offerden brandoffer, en bragten dankoffer daartoe; en het volk zat neder om te eten en te drinken; daarna stonden zij op om te spelen." Dit was juist wat in Egypte bij het verschijnen van den heiligen bul plaats had. Offers werden te zijner eere geofferd, een feest werd gevierd, en vrolijkheid en brasserij heerschten door het land. Jerobeam hetzelfde gebruik volgende, had naauwelijks zijne gouden kalveren gemaakt, of hij kondigde een vreugdefeest af ter eere van de nieuwe goden. Bovendien verdient het opmerking, dat Jerobeam zijne kalveren niet in Sichem, de hoofdstad van zijn koningrijk, plaatste; gelijk de Egyptenaren één bul te Memphis en een anderen te Heliopolis aanbaden, zoo zette hij het eene kalf te Dan en het andere te Beth-el, de twee uiteinden van zijn koningrijk. De Grieken en Romeinen schijnen de aanbidding van Apis tot zekere mate bekrachtigd te hebben. Verscheidene Romeinsche keizers bezochten en aanbaden den heiligen bul. Alexander de Groote behaagde ook aan de Egyptenaren, door hulde aan Apis en aan hunne andere goden te bewijzen. Zie Koe-aanbidding.

APOCARIETEN, eene kleine Christen-secte die in de derde eeuw ontstond. Zij was eene loot van de Manichëers (zie ald.). De bijzondere leer, waaraan de Apocarieten geloofden, was, dat de ziel van den mensch deel had aan de substantie der Godheid; een oostersch begrip dat niet zelden in Heidensche godsdienststelsels te vinden is.

APOCRISIARIUS (Gr. *apokrino*, ik antwoord), de vertegenwoordiger aan het keizerlijke hof van eene kerk of een bisschop, wiens dienst was te onderhandelen over alle kerkelijke zaken, waarin zijn lastgever betrokken kon zijn. Dit ambt schijnt ten tijde van keizer Constantijn, of niet lang daarna, ingesteld te

zijn, daar buitenlandsche kerken meer gelegenheid hadden om hare verzoeken aan het keizerlijke hof te ondersteunen, toen de keizers de Christelijke godsdienst hadden aangenomen, dan vroeger. Welke ook de juiste tijd der instelling van dit ambt geweest moge zijn, wij vinden het, in den tijd van Justinianus, door de wet vastgesteld. Uit de opgaven van verschillende schrijvers over kerkgeschiedenis blijkt, dat zij, die het ambt bekleedden, geestelijken waren. In navolging van den *apocrisiarius* in de kerk, had bijna elk klooster een dergelijk ambtsbekleeder, die niet in de keizerlijke stad moest wonen, gelijk wij hierboven van de apocrisiarii hebben vermeld, maar die als afgevaardigde voor het klooster of leden er van handelde, wanneer zij reden hadden om in een regtsgeding voor den bisschop te verschijnen, onder wiens regtsmagt zij waren. Hij was somtijds ook een geestelijke. In het vervolg van tijd gaven de keizers den naam van *Apocrisiarii* aan hunne eigene afgezanten, en werd hij de gewone titel van een legaat. De titel van *Apocrisiarius* werd ten laatste aan den agent van den paus of nuntius, gelijk hij nu genoemd wordt, gegeven, die in de dagen van de Grieksche keizers te Rome woonde, ten einde de depêches van den paus en de antwoorden van den keizer te ontvangen.

APOCRYPHA of Apocryphe boeken (Gr. *apokryphos*, verborgen, ondergeschoven), die oude geschriften welke niet in den canon der Schriften opgenomen zijn, daar zij niet erkend worden als door Goddelijke inspiratie te zijn geschreven. Het is volstrekt niet uitgemaakt, waarom de naam *Apocrypha* aan die geschriften gegeven wordt. Augustinus zegt, dat de reden te vinden is in de omstandigheid, dat de oorsprong der aldus genoemde werken aan de eerste kerkvaders onbekend was. Hiëronymus noemt die geschriften apocryphisch, die niet behooren aan de schrijvers, wier naam zij dragen, en die gevaarlijke namaakselen bevatten. Eenige schrijvers zeggen, dat de naam Apocrypha er aan gegeven werd, omdat zij verborgen werden, en gewoonlijk niet in het openbaar werden gelezen; andere, dat zij verdienen verborgen of in vergetelheid begraven te worden. Epiphanius zegt, dat zij verborgen of niet nedergelegd werden in de *ark des verbonds*, waarmede hij waarschijnlijk de ark of kist bedoelt, waarin de Joodsche boeken in den ouden tempel bewaard werden; als wij Josephus mogen gelooven, dan werd zulk eene bewaarplaats niet in den tweeden tempel gevonden. De genoemde geschriften kunnen dus, volgens sommige schrijvers, apocryphisch of verborgen genoemd worden, omdat zij niet in de kist werden bewaard, waarin de heilige boeken zorgvuldig nedergelegd werden.

De Apocryphe boeken zijn de volgende:

Het derde boek van Esdras;
Het vierde boek van Esdras;
Het boek van Tobias;
Het boek van Judith;
Het boek der wijsheid;
De spreuken van Jezus, den zoon van Sirach;
Het boek van Baruch;
Aanhangsel bij het boek Esther;
Het gebed van Azarias;
Het gezang der drie mannen in het vuur;
De historie van Suzanna;
De historie van Bel en den draak;
Het gebed van Manasse;
Het eerste boek der Makkabeën;
Het tweede boek der Makkabeën;
Het derde boek der Makkabeën.

Deze boeken schijnen door Joden in een eenigzins vroeg tijdperk geschreven te zijn, doch er is geen gezag, hetzij uit- of inwendig, om ze in den canon op te nemen. In de eerste eeuwen van het Christendom werden zij in sommige, doch niet in alle kerken gelezen. Dat zij in de kerk van Jeruzalem verboden waren, blijkt duidelijk uit den catechismus van Cyrillus, als hij den geloofsleerlingen zegt geene Apocryphe boeken te lezen, maar slechts die, welke in de kerk gelezen werden; en hij duidt die boeken aan, welke nog als canoniek erkend worden, met uitzondering van het boek der Openbaring. Het concilie van Laodicea verbiedt om andere dan canonieke boeken in de kerk te lezen; het noemt met name juist de boeken, die nog heden erkend worden, behalve de Openbaring. De schrijver van de Constitutiën, die ook vermeldt welke boeken in de kerk gelezen zullen worden, spreekt ook volstrekt niet van de Apocryphe boeken. Hiëronymus zegt, dat zij in eenige kerken alleen als boeken van godvruchtigheid en zedelijk onderrigt gelezen werden, maar in geen opzigt als canoniek of om artikelen van geloof te bevestigen. Ruffinus, presbyter van Aquileia, vermeldt, dat hetzelfde gebruik in die kerk bestond. Athanasius rangschikt deze boeken ook niet onder de canonieke, maar onder die, welke aan geloofsleerlingen ten minste mogten worden voorgelezen, of welke zij zelve mogten lezen. Er waren echter eenige kerken, die genoemde boeken op dezelfde wijs gebruikten als de Canonieke Schriften. Derhalve beval het derde concilie van Carthago, dat slechts de Canonieke Schriften in de kerk gelezen zouden worden, onder

den naam van de Heilige Schriften, waaronder verscheidene Apocryphe boeken opgenomen werden. Augustinus noemt ook in zijn boek over de Christelijke leer al de Apocryphe boeken canoniek, doch staat hun niet zooveel gezag toe als aan de overige, omdat zij door de kerken niet algemeen als zoodanig erkend werden. In de Oostersche kerken werd het canoniek gezag van de Apocryphe boeken altijd ontkend, en in vele Westersche kerken insgelijks. Gregorius de Groote, een tekst uit de Makkabeën aanhalende, verontschuldigt zich, omdat hij eene aanhaling doet uit een boek, dat niet canoniek was, maar dat alleen tot stichting der kerk was uitgegeven.

Door het concilie van Trente, in de zestiende eeuw, werden echter de Apocryphe boeken voor de eerste maal op gelijke lijn met de geïnspireerde Schriften geplaatst. Wat tot de uitvaardiging van zulk een decreet, op straffe van anathema, leiden kon, is moeijelijk te begrijpen, tenzij het ontstond uit een bewustzijn, dat op geene andere plaats getuigenissen konden gevonden worden, om de onschriftuurlijke leerstellingen en gebruiken te bewijzen. Niettegenstaande het Trentsche decreet kunnen toch de Apocryphe boeken geene gezonde aanspraak maken op inspiratie of canoniek gezag. Geen dier boeken is in de Hebreeuwsche taal te vinden, of is ooit door de Joden erkend. Zij zijn allen in de Grieksche taal geschreven, en schijnen door Alexandrijnsche Joden te zijn zamengesteld, behalve Het vierde boek van Esdras, dat in het Latijn is. Zij dragen klaarblijkelijke kenteekenen, dat zij geschreven zijn na den tijd van Maleachi, met welken men algemeen aanneemt, dat de geest der profetie heeft opgehouden. Zij bevatten geene profetie of eenig ander teeken van inspiratie, en niet een hunner maakt daarop aanspraak. Geene enkele aanhaling uit één hunner werd ooit door Christus of Zijne Apostelen gedaan; ook zwijgen Philo en Josephus, die in de eerste eeuw der Christelijke jaartelling leefden, over dezelve. De Apocryphe boeken zijn ook niet te vinden op de lijsten van geïnspireerde schriften, die door verschillende personen in de vier eerste eeuwen der Christelijke kerk opgemaakt zijn. Vóór de vierde eeuw werden zij nooit in de kerken gelezen, en ook toen niet, zooals wij uit de verklaring van Hiëronymus reeds gezien hebben, als canoniek of gezaghebbend, maar alleen tot stichting. Nooit vóór het vierde of laatste concilie van Trente werden deze boeken als geïnspireerde geschriften aangemerkt. De eenige Apocryphe boeken, die in het decreet weggelaten zijn, zijn Het gebed van Manasse en Het derde en vierde boek van Esdras.

Wanneer wij van de uitwendige tot de inwendige getuigenis overgaan, die ons door de geschriften zelve gegeven wordt, kunnen wij niet aarzelen om de Apocryphe boeken als geheel en al oncanoniek en ongeïnspireerd te verwerpen. Ten bewijze hiervan verwijzen wij naar eenige treffende voorbeelden, waarin valsche en onschriftmatige leerstellingen onderwezen worden. Zoo vinden wij in Jez. Sir. III : 33: „Aalmoes bevrijdt van den dood, en zal alle zonden wegwasschen;" en elders tot hetzelfde doel: „Aalmoes doet boete voor zonden." Het boek der Makkabeën leert het Roomsche gebruik om voor de dooden te bidden, dat nergens in het Woord Gods bekrachtigd wordt. Bij voorbeeld 2. Makk. XII : 43, 44: „En eenigen voorraad gemaakt hebbende, uit eene hoofdschatting, van twee duizend drachmen zilvers, zond hij die naar Jeruzalem om offerande te doen voor de zonde: gansch wel en beleefdelijk doende, omdat hij dacht aan de opstanding. Want indien hij niet had verwacht, dat degenen, die gevallen waren, wederom zouden opstaan, zoo zou het te vergeefs en dwaas geweest zijn, voor de dooden te bidden." De Apocryphe boeken geven niet alleen verkeerde leerstellingen aan, maar prijzen ook zedelooze daden. Het boek der Makkabeën (2. Makk. XIV : 41—46) stelt de daad van Razis, die zich met zijn zwaard doorstak, en den steek niet regt gegeven hebbende zich van de steilte af op de scharen wierp, en daarna, op eene steenrots staande, zijne ingewanden uittrok, als edel en deugdzaam voor. De verraderlijke moord aan de Sichemieten gepleegd, die in den bijbel (Gen. XLIX : 5—7) sterk veroordeeld wordt, wordt in Judith IX zeer geprezen. Van magische bezweringen, die de bijbel dikwijls verbiedt, wordt in eene belagchelijke geschiedenis, welke in Tobias VI : 1—10 te vinden is, verhaald, dat zij door God zelven gewettigd en zelfs bevolen zijn. Het is onnoodig nog meer te doen dan te wijzen op de flaauwe fabel van Bel en den draak, het zedelooze verhaal van Suzanna, de ongerijmde geschiedenis van Judith en tallooze tegenstrijdigheden en dwaasheden, waarvan deze geschriften overvloeijen.

Er bestaan niet alleen apocryphe of ondergeschoven geschriften van het Oude Testament, maar ook van het Nieuwe. Niet lang na de hemelvaart van Christus verschenen verschillende geschiedenissen van Zijn leven en Zijne leer, vol bedriegerijen en fabelen, en daarna verscheidene valsche geschriften, onder namen van Apostelen geschreven. Een aantal dezer apocryphe geschriften zijn in den loop der tijden ver-

loren geraakt. Die, welke nog bestaan, zijn zorgvuldig verzameld door Fabricius in zijn *Codex Apocryphus Novi Testamenti*, Hamburg, 1719. Deze boeken schijnen geschreven te zijn door menschen, die het wel meenden, niet met het voornemen om de zaak van het Christendom schade te doen, maar om die te bevorderen. Geene kerk of geen ligchaam van Christenen heeft echter ooit eene plaats voor hen geëischt in den Gewijden canon, of ze beschouwd als regt te hebben om onder geïnspireerde geschriften gerangschikt te worden.

APOLLINARISCHE SPELEN, spelen die jaarlijks door de oude Romeinen ter eere van *Apollo* gehouden werden. Zij werden in het jaar 212, gedurende den tweeden Punischen oorlog, ingesteld. De prætor bestuurde die spelen, en tien mannen waren aangesteld om toe te zien, dat de offeranden volgens de wijze der Grieken geschiedden. Gedurende eenige jaren werd de dag der viering dezer spelen naar welgevallen van den prætor bepaald, doch in 545 werd het besluit genomen om ze geregeld omstreeks de nonen (den 7den) van Julij te houden.

APOLLINARISTEN, eene Christen-secte die omstreeks het midden van de vierde eeuw ontstond, en haren naam ontleende aan haar stichter Apollinaris, bisschop van Laodicea. Deze was een van de bekwaamste en geleerdste mannen van zijn tijd, en werd eerst door allen, maar voornamelijk door Epiphanius en Athanasius, als een van de groote kampioenen voor het orthodoxe geloof beschouwd. Zoo groot was dan ook zijn ijver ten behoeve der waarheid, dat hij door de Ariaansche partij in den ban gedaan en verdreven werd. Hij was beroemd om zijne diepe kennis van de Schriften, welke hij te Antiochië in het openbaar verklaarde, waar Hiëronymus een zijner talrijke hoorders werd. Hij was ook een man van groote algemeene geleerdheid en als dichter beroemd. Het treurspel getiteld: Het lijden van Christus, dat onder de werken van Gregorius Nazianzenus te vinden is, wordt gewoonlijk aan het genie van Apollinaris toegeschreven. Het eenige geheele werk van zijne hand, dat tot ons gekomen is, is eene omschrijving in zesvoetige verzen van de Psalmen. Ten gevolge van zijne groote begaafdheid en uitgebreide geleerdheid, werd hij in 362 tot den bisschopszetel van Laodicea in Syrië verheven, waar hij geboren was en het grootste gedeelte van zijn leven doorgebragt had. Het beroemdste van zijne twistschriften was een werk in dertig boeken, dat hij tegen Porphyrius schreef.

Bij het redetwisten met de Arianen trachtte Apollinaris de leer der vereeniging van den Goddelijken Logos met het menschelijke ligchaam volkomen te vestigen, en de theorie van Origenes te weêrleggen, volgens welke de Logos eene redelijke menschelijke ziel had aangenomen, als middel om zich onder de menschen te openbaren. Daar hij een zeer nadenkend man was, wilde hij aantoonen, hoe men de leer van den Godmensch begrijpen moest. Zijne wijze van redenering wordt aldus door Neander beschreven: „Aan de eene zijde ontkende hij, dat twee wezens, die beiden in hun geheel blijven, zich ooit tot één geheel kunnen verbinden, en dat mitsdien uit de vereeniging van de volledige menschennatuur met de Godheid ooit één persoon kon ontstaan. Met name ontkende hij dat ten aanzien der vereeniging van de redelijke ziel des menschen met den Goddelijken Logos; maar met dit *negatieve* verbond hij in zijne leer tevens eene *positieve* zijde, die weder naauw met zijne opvatting van de leer aangaande den mensch zamenhing. Hij stelde namelijk, met vele zijner tijdgenooten, dat de mensch uit drie deelen bestaat: uit eene redelijke ziel, die het wezen uitmaakt der menschelijke natuur; uit eene dierlijke ziel of het dierlijke levensbeginsel, en uit een ligchaam, hetwelk door de laatste met de eerste verbonden is, maar op zich zelf geen begeervermogen heeft, daar dit alleen behoort tot de dierlijke ziel, de bron van alle begeerten, die de rede weêrstreven. Ook bij Paulus meende Apollinaris deze ziel aangeduid te vinden, waar die Apostel van het begeeren des vleesches tegen den geest gewaagt, terwijl hij de heerschappij der zondige begeerten daaruit verklaarde, dat de veranderlijke geest des menschen te zwak is, om die hem wederstrevende ziel aan zich te onderwerpen. Tot verlossing des menschen van de heerschappij der zonde moest daarom een onveranderlijke Goddelijke geest, de Logos zelf, met die beide deelen der menschelijke natuur zich verbinden. En daar nu tot het wezen dier lagere niet behoort, gelijk tot het wezen dier hoogere ziel, dat zij zich zelve bepaalt, maar integendeel, dat zij door een hooger beginsel bepaald en geregeerd wordt, waartoe de kracht van den menschelijken geest te kort schoot, zoo wordt nu de bestemming der menschelijke natuur daardoor verwezenlijkt, dat de Logos, als onveranderlijke Goddelijke Geest, die lagere ziel aan zich onderwerpt, en op die wijze de harmonie tusschen het lagere en hoogere in de menschelijke natuur herstelt." Door zulk eene redenering vleidde Apollinaris zich aangetoond te hebben, hoe men moest begrijpen, dat de Goddelijke en de menschelijke natuur in Christus in persoonlijke

eenheid vereenigd waren. Naar zijne wijze van zien bestond de menschheid uit drie deelen: geest, ziel en ligchaam. In de menschheid van Christus maakte echter de zwakke en veranderlijke menschelijke geest plaats voor een onveranderlijken Goddelijken Geest, en daarom is Christus de Godmensch. Apollinaris hield er veel van zich van zekere uitdrukkingen te bedienen, die omstreeks zijn tijd in gebruik kwamen, zooals: „God is gestorven;" „God is geboren." Bij wijze van eer te geven aan Christus, ging Zijne menschheid eeniger mate verloren in Zijne Godheid. Het geheele wezen van den Logos werd beschouwd als de levendmakende ziel in de menschelijke natuur van Christus uit te maken. Door deze wijze van verklaring verbeeldde zich Apollinaris, dat hij de volkomen zondeloosheid van de menschelijke natuur van Christus daarstelde; terwijl hij al dien tijd vergat, dat hij in het dwaalbegrip verkeerde, hetwelk door de Manichæërs was aangekleefd, dat de zonde eene wezenlijke hoedanigheid van de menschelijke natuur was. Athanasius schreef een geleerd werk om zijn vriend Apollinaris te weêrleggen, en de twist werd voortgezet door de uitgave van verscheidene werken, waarvan het uitstekendste, tegen de Apollinarische ketterij, eene verhandeling door Theodorus van Mopsuestia was, die blijken draagt van groote scherpzinnigheid en begaafdheid in het redetwisten. De leer van Apollinaris werd in bijna al de Oostersche provinciën door velen omhelsd, hoewel zij veroordeeld werd door een concilie te Alexandrië in 362, en daarna op meer formeele wijze door een concilie te Rome in 375, en door een ander concilie in 378 gehouden, hetwelk Apollinaris van zijn bisschoppelijk ambt ontzette. De secte bleef echter tot het midden der vijfde eeuw in wezen en had talrijke aanhangers. Apollinaris overleefde zijne afzetting eenige jaren en stierf in 392, tot het laatste toe getrouw aan zijne bijzondere leerstellingen ten opzigte van den persoon van Christus. Zijne volgelingen werden ook VITALIANEN en DIMOIRIETEN genoemd. Zie aldaar.

APOLLO, een van de voornaamste goden van het oude Griekenland. Hij wordt door Homerus en Hesiodus voorgesteld als de zoon van Zeus en Leto of Latona, terwijl zijne zuster Artemis of Diana was. Men veronderstelt gewoonlijk, dat hij op het eiland Delos geboren is. Het getal zeven was aan deze godheid gewijd, en op den zevenden van elke maand werden hem offeranden gebragt, en feesten te zijner eere gevierd. Men heeft wel eens gezegd, dat zijn naam afgeleid is van het Grieksche woord *apollumi*, vernietigen, omdat hij beschouwd werd als de vernietiger der goddeloozen, en daarom met pijl en boog gewapend afgebeeld wordt. Men verbeeldde zich, dat hij de magt had om besmettelijke ziekten te zenden en weg te nemen. Hij was de god der profetie en ook der muzijk, de beschermer van het vee en de stichter van steden. Hij was ook de god der zon, en ongetwijfeld het voornaamste voorwerp van vereering bij de Grieken. Tempels waren op vele plaatsen te zijner eere opgerigt; zijn voornaamste zetel was echter te Delphi in Bœotië. De Romeinen schijnen in den aanvang met de aanbidding van Apollo geheel en al onbekend geweest te zijn. De eerste tempel werd hem te Rome in het jaar 430 v. C. gebouwd, ten einde eene pest af te wenden, die in de stad en het omliggende land uitgebroken was. Een tweede tempel werd hem in het jaar 350 v. C. opgerigt. Eerst ten tijde van Augustus gaven zich de Romeinen geheel en al aan de aanbidding van dezen god over, toen de keizer, na den slag van Actium, den buit aan Apollo wijdde, spelen te zijner eere instelde, en hem een tempel bouwde op den Palatijnschen heuvel. De Etruriërs aanbaden Apollo op den berg Soracte, op welke aanbidding Plinius verwijst met deze woorden: „Niet ver van de stad Rome, in het land der Falisci, zijn eenige huisgezinnen, die bij eene jaarlijksche offerande aan Apollo, op den berg Soracte, over een hoop brandend hout loopen zonder letsel te krijgen, en daarom door een eeuwigdurend besluit van den senaat vrij zijn verklaard van in de oorlogen te dienen of met eenige belasting bezwaard te worden." Deze opmerkingen schijnen aan te toonen, dat de Etruriërs eene plegtigheid uitoefenden, gelijk aan die, welke onder de oude Kanaänieten in gebruik was, namelijk van door het vuur te gaan. De laurier was aan Apollo gewijd. De mythologie leert ons, dat hij met de Muzen op den berg Parnassus heeft gewoond, en dat hij haar in de poëzy en de muzijk onderwezen heeft. Hij wordt dikwijls voorgesteld als een baardeloos jongeling van zonderlinge schoonheid en sierlijkheid, met golvend haar en met laurieren gekroond, met pijl en boog in zijne regter- en eene harp in zijne linkerhand. Als hij als de zon verschijnt, rijdt hij in een wagen door vier paarden getrokken. De dieren, die aan Apollo geofferd werden, waren voornamelijk bullen en ossen.

APOLLONIA, een feest dat jaarlijks te Ægiale gevierd werd, ter eere van de terugkomst van Apollo met zijne zuster Artemis, nadat zij bij de overwinning van Python naar Creta gedreven waren. Op den dag die voor dit feest bepaald was, werden zeven jonge-

lingen en even zooveel jonge vrouwen uitgekozen om, als het ware, den god en de godin te gaan opzoeken.

APOLOGIE (Gr. *apologia*, eene verdediging), het woord dat gebruikt wordt om de schriften aan te duiden, die in de eerste eeuwen der Christelijke kerk tot verdediging van de Christelijke leer geschreven werden. Deze apologiën waren van tweeërlei soort en met tweeërlei doel geschreven. Die van de eene soort, welke de Christelijke leer verklaarden, waren bestemd voor verlichte Heidenen in het algemeen, terwijl die van de andere soort een meer officiëel voorkomen hadden, daar zij bestemd waren om de zaak der Christenen voor keizers of voor de proconsuls of presidenten van provinciën te bepleiten. Daar de Christenen in persoon geen gehoor konden verkrijgen, waren zij genoodzaakt zich schriftelijk te verdedigen. De eerste apologie werd den keizer Hadrianus aangeboden door Quadratus, in het jaar 126, waarvan een gedeelte door Eusebius bewaard is; eene tweede, denzelfden keizer kort daarna door Aristides, een bekeerd Atheensch wijsgeer, aangeboden, is verloren geraakt. De andere oude Apologeten voor het Christendom zijn Justinus Martyr, Tatianus, Athenagoras, Theophilus, Melito, Claudius Apollinaris, Hippolytus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Minucius Felix, Origenes, Cyprianus, Lactantius en Arnobius. De geschriften der Apologeten zijn na die der Apostolische vaderen van het hoogste belang; zij geven, voor zoo verre zij bewaard zijn, de argumenten aan, die door de Heidenen tegen het Christendom gebruikt zijn, benevens de wijze waarop deze argumenten door de eerste Christen-schrijvers wederlegd werden.

APOMYIUS (Gr. *apo*, van, *muios*, eene vlieg), een toenaam van Zeus te Olympia, omdat hij een verdrijver van vliegen was. Hij werd onder denzelfden naam door de Eleanen aangebeden.

APOPIS, een god van de oude Egyptenaren en broeder van de zon. Plutarchus vermeldt, dat hij tegen Jupiter oorlog voerde.

APOSTASIE (Gr. *apostasis*, afstand, afval), eene verzaking van onze godsdienst, hetzij door eene opene verklaring in woorden, of door eene virtuëele verklaring door onze werken. In de eerste Christelijke kerk haalden zij, die zich aan deze zonde schuldig maakten, zich de gestrengste kerkstraffen op den hals. Te dier tijde telde men gewoonlijk drie verschillende soorten of graden van apostasie of afval. Eenigen deden geheel en al afstand van de Christelijke godsdienst en gingen tot de Joden over; anderen vermengden eene gedeeltelijke inachtneming van Joodsche ceremoniën en eene gedeeltelijke aanneming van Joodsche leerstellingen met de belijdenis van het Christelijk geloof; nog anderen namen verscheidene onwettige Joodsche gebruiken in acht, hoewel zij niet formeel beleden, dat zij de Joodsche godsdienst aanhingen. Ofschoon de keizerlijke wetten, gedurende de regering van Christen-keizers, aan diegenen, welke oorspronkelijk Joden waren, langen tijd de volkomen vrijheid hunner godsdienst en het genieten van vele voorregten toestond, verboden zij toch ten strengste, dat een Christen tot hen overging, en stelden zij al zulke afvalligen aan zeer zware straffen bloot. Constantijn liet het aan de Joden over, om hen met den dood te straffen of hun eene andere regtvaardige straf op te leggen. Zijn zoon Constantius onderwierp hén aan verbeurdverklaring van goederen, en Valentinianus, de jongere, ontnam hun de magt om bij testament over hun eigendom te beschikken. In overeenkomst met deze wetten van den staat sprak de Kerk niet alleen een plegtig anatheem uit over al zulke afvalligen, maar verhinderde zij ook, dat zij in een harer geregtshoven als geloofwaardige getuigen erkend werden.

Ook die afvalligen, welke voor zich eene nieuwe godsdienst trachtten te scheppen, door eene ongepaste vermenging van de Joodsche en de Christelijke godsdienst, werden door de Kerk als ketters veroordeeld en van hare gemeenschap uitgesloten; terwijl diegenen, welke trachtten de zaken met elkander in overeenstemming te brengen, door zich te schikken naar de Joden in eenige hunner kerkgebruiken en plegtigheden, zich kerkstraffen op den hals haalden, die berekend waren naar de grootte hunner zonde. Het concilie van Laodicea verbood aan Christenen om te judaïseren, door op den Sabbath te rusten, op straffe van excommunicatie; het verbood ook om Joodsche feesten te houden, feestgeschenken, door Joden gezonden, aan te nemen, alsook ongezuurd brood van hen te ontvangen, hetgeen gehouden werd voor eene deelname aan hunne goddeloosheid. Onder de Apostolische canons is er een, die verbiedt om met de Joden te vasten of feest te vieren, of hunne feestgeschenken en ongezuurd brood aan te nemen, op straffe van afzetting voor een geestelijke en excommunicatie voor een leek. Volgens een anderen dier canons werd het brengen van olie naar eene Joodsche synagoge, of het plaatsen van lichten bij hunne feesten, als eene misdaad beschouwd, die even groot was als het verrigten derzelfde dienst voor een tempel of een feest van Heidenen; beide misdaden

werden dan ook gelijkelijk met excommunicatie gestraft. Een bisschop, priester of diaken, die met de Joden het Paaschfeest vierde vóór de lente-æquinox, werd beschouwd zich daardoor het vonnis van afzetting op den hals te halen. Het concilie van Eliberis verbood aan de Christenen hunne toevlugt te nemen tot de Joden, om de vruchten der aarde te zegenen, en dat op straffe van excommunicatie. Hetzelfde concilie verbood aan geestelijken en leeken om met de Joden te eten, op straffe van buiten de gemeenschap der kerk gesloten te worden. Het concilie van Clermont bepaalde, dat een Christen, die een Jood trouwt, in den ban zou worden gedaan. En het derde concilie van Orleans verbood zulks op dezelfde straf, benevens scheiding van de partijen.

Eene andere soort van afvalligen waren zij, die vrijwillig tot het Heidendom overgingen, nadat zij eenigen tijd het Christendom beleden hadden. De keizerlijke wetten, ten minste van den tijd van Theodosius af, ontzeiden aan zulke afvalligen de gewone voorregten van Romeinsche onderdanen, en ontnamen hun de magt om bij testament over hunne goederen te beschikken. Valentinianus, de jongere, ontnam hun niet alleen de magt om hunne eigene testamenten te maken, maar ook om iets te ontvangen, dat hun door anderen bij testament vermaakt was; niemand mogten zij tot erfgenaam maken, en zij mogten geene erfenis aanvaarden. Hun was verboden gemeenschap met anderen te houden; hunne getuigenis mogt in geen geregtshof aangenomen worden; men moest hen als eerloos beschouwen en als menschen, die geen vertrouwen verdienden. Het concilie van Eliberis ontzeide aan zulke afvalligen de gemeenschap tot het laatste, omdat zij hunne misdaad verdubbelden door zich niet alleen aan kerkelijke wetten te onttrekken, maar zich ook met afgoderij te bezoedelen. Die afvalligen, welke de godsdienstige vergaderingen gedurende langen tijd niet bijwoonden, maar niet tot afgoderij vervielen, konden, als zij later tot de kerk terugkeerden, na een proeftijd van tien jaar weder tot gemeenschap worden toegelaten. Cyprianus zegt, dat vele zijner voorgangers in Afrika tot het laatste toe de gemeenschap weigerden aan allen, die schuldig waren aan de drie groote misdaden van afval, echtbreuk en moord. Siricius, bisschop van Rome, zegt, dat afvalligen gedurende hun geheele leven boete moesten doen, en dat hun de genade der verzoening alleen in het stervensuur werd toegestaan.

De gewone wijze, waarop zij, die in de eerste tijden tot het Heidendom overgingen, van het Christelijk geloof afstand deden, was door Christus te verloochenen en Zijn naam te lasteren. Dat dit de gewone wijs was om hunne afvalligheid aan den dag te leggen, blijkt uit de vraag, die de proconsul aan Polycarpus deed, en uit het antwoord van den ouden Christen op die vraag. De proconsul eischte van hem, dat hij Christus zou lasteren, doch Polycarpus antwoordde: „Zes en tachtig jaren heb ik Hem gediend, en Hij heeft mij nooit eenig leed gedaan; hoe kan ik dan mijn Koning en Zaligmaker lasteren!" Justinus Martyr zegt, dat toen Barchochab, de aanvoerder van den Joodschen opstand onder Hadrianus, de Christenen vervolgde, hij dreigde zware straffen op te leggen aan allen, die Christus niet wilden verloochenen en Zijnen naam niet wilden lasteren. Alle lasteraars van deze soort werden daarom met de zwaarste kerkelijke boete gestraft. Aan alle afvalligen, die schulden hadden of als misdadigers vervolgd werden, werd het voorregt ontzegd van in de kerk te vlugten. En door eene wet van Theodosius moest de slaaf eens afvalligen meesters, die van dezen in de kerk vlugtte, niet alleen beschermd worden, maar ook zijne vrijheid erlangen.

Overgang van het Joden- tot het Christendom wordt door de Joden als eene zonde van de ergste soort beschouwd. De Joden gelooven, dat allen, die zich daaraan schuldig maken, van alle deelhebbing aan het toekomstig geluk uitgesloten zijn, tenzij zij berouw gevoelen en in den boezem der synagoge wederkeeren. De Rabbijnen staan echter aan zulke personen geen tijd tot overweging of berouw toe; afval verdient, volgens hen, onmiddellijke uitroeijing, en zij leeren, dat het de pligt van alle geloovige Israëlieten is niet te dulden, dat een afvallige een natuurlijken dood sterft, maar dat zij, hetzij door openbare teregtstelling of bijzonderen moord, hem moeten slepen naar die kwellingen, die hem in een anderen staat wachten. Een van de meest gewone woorden van verwijt, welke de Joden toepassen op een hunner broederen, die het Christendom omhelsd heeft, is *Meshumaad*, dat *iemand die verloren en vernietigd is* beteekent, en de vervloeking, die gewoonlijk volgt, is: „Laat zijn naam en zijne nagedachtenis uitgewischt worden."

Bij de Mohamedanen wordt afval beschouwd als den oogenblikkelijken dood te eischen van den man, die het waagt van het geloof aan den Islam afstand te doen. In bijna alle valsche godsdienstelsels wordt het verzaken dier godsdienst als eene voorname misdaad beschouwd.

APOSTEL (Gr. *apostello*, zenden), een naam aan

de twaalf discipelen gegeven, die Jezus Christus bestemde om de eerste predikers van Zijn evangelie te zijn. Alvorens Zijne Apostelen te kiezen, had onze Verlosser een geruimen tijd Zijne openbare bediening vervuld. Hij had met groote duidelijkheid en kracht den aard en het doel van dat Koningrijk verklaard, dat Hij op aarde was komen vestigen. De aandacht van het Joodsche volk was opgewekt door Zijne redevoeringen en wonderen, en de zaken waren nu in zulk een staat, dat zij de aanstelling eischten van een aantal geschikte mannen, die niet alleen het evangelie zouden helpen verbreiden, terwijl Christus op aarde was, maar die ook het groote werk zouden voortzetten, nadat Hij tot den Vader gegaan was. Jezus besloot daarom twaalf mannen uit Zijne volgelingen te kiezen, en als Zijne Apostelen of afgezanten naar eene schuldige wereld te zenden. Jezus schijnt de belangrijkheid van het werk diep gevoeld te hebben, toen Hij tot hunne keus en aanstelling overging, want Lukas berigt ons, dat Hij den vorigen dag uitging naar den berg om te bidden, en den nacht overbleef in het gebed tot God. Hij zond hen niet henen, onmiddellijk nadat zij discipelen werden, zelfs ook niet onmiddellijk nadat zij tot Apostelen waren aangesteld; maar om hen des te beter voor hun moeijelijk en belangrijk werk te bekwamen, gingen zij nog eenigen tijd voort met Zijne onderrigtingen in het openbaar en in het bijzonder te genieten.

Het woord *Apostel* beteekent iemand die gezonden is, een gezant. Het is van dezelfde beteekenis als de engel der gemeente in het boek der Openbaring en Jezus zelf wordt de Apostel en Hoogepriester onzer belijdenis genoemd. De Apostelen waren twaalf in getal, waarschijnlijk opdat de Christelijke kerk met de Joodsche zoude overeenkomen, die uit twaalf stammen zamengesteld was. Johannes zinspeelt hierop in zijn visioen van het nieuwe Jeruzalem, hetwelk „had twaalf poorten, en in de poorten twaalf engelen, en de muur der stad had twaalf fondamenten, en in dezelve de namen der twaalf Apostelen des Lams."

De Apostelen waren de eerste uitverkoren dienaars van Christus; zij waren onderscheiden van alle andere, die ooit eene bediening in Zijne Kerk zouden vervullen. En daarom stelt Paulus, als hij in Ephez. IV : 11 de verschillende wettige bedienaars in de Christelijke kerk opnoemt, de Apostelen op den voorgrond: „Dezelfde heeft gegeven sommigen tot Apostelen, en sommigen tot profeten, en sommigen tot evangelisten, en sommigen tot herders en leeraars." Wie waren dan de mannen, die Jezus uitkoos om Zijne Apostelen te zijn? Wij zouden kunnen veronderstellen, dat Hij voor een werk zoo belangrijk, zoo moeijelijk, waarop zooveel verantwoordelijkheid rustte, mannen zou hebben gekozen met groote begaafdheden, van uitgebreide kennis, beschaafde manieren, onderscheiden door hunnen rijkdom en invloed in de maatschappij. Zeer verschillend hiervan waren echter de mannen, die Jezus tot Zijne getrouwe zendelingen benoemde; zij waren nederige, eenvoudige, ongeletterde mannen, die noch wegens hunne natuurlijke, noch wegens hunne verkregene begaafdheden merkwaardig waren. Wat was dan het geheim van den opmerkelijken uitslag, die den arbeid van zulke mannen vergezelde? De schat was gedaan in aarden vaten, opdat de uitnemendheid der kracht duidelijk zou blijken van God, en niet van de menschen te zijn. Zij hadden verbazingwekkende gaven ontvangen, zooals de Hemel alleen kon geven. „En zijne twaalf discipelen tot zich geroepen hebbende, heeft Hij hun magt gegeven over de onreine geesten, om dezelve uit te werpen, en om alle ziekte en alle kwale te genezen." Dat waren de geloofsbrieven hunner zending, die duidelijk aantoonden, dat zij magt en gezag van boven hadden ontvangen. Toen zij zich derhalve over de wereld verspreidden, en de zaligmakende kracht des evangelies verkondigden, werd hunne getuigenis bevestigd door „teekenen en wonderen, en menigerlei krachten, en bedeelingen des Heiligen Geestes."

De namen der twaalf Apostelen worden aldus door den Evangelist Mattheüs opgegeven: — „De eerste, Simon, gezegd Petrus, en Andreas, zijn broeder; Jacobus, de zoon van Zebedeüs, en Johannes, zijn broeder; Philippus en Bartholomeüs; Thomas en Mattheüs, de tollenaar; Jakobus, de zoon van Alpheüs, en Lebbeüs, toegenaamd Thaddeüs; Simon Kananites, en Judas Iskariot, die hem ook verraden heeft." Ofschoon Mattheüs de zending der Apostelen voorstelt als onmiddellijk te volgen op hunne aanstelling tot het ambt, blijkt toch uit de andere Evangelisten, dat een vrij groot tijdperk na hunne aanstelling tot het Apostelschap verliep, alvorens zij uitgezonden werden om het evangelie te prediken. Ten einde hen voor hunne groote taak geschikt te maken en voor te bereiden, gaf Jezus hun bijzonder onderrigt, want Markus zegt ons: „En Hij stelde er twaalf, opdat zij met Hem zouden zijn." Nadat zij eenigen tijd aan de voeten van Jezus gezeten, en de wet uit Zijnen mond geleerd hadden, werden zij uitgezonden; en in het eerste oogenblik was de uitgestrektheid hunner zending be-

paald, want Jezus zeide hun: „Gij zult niet heengaan op den weg der Heidenen, en gij zult niet ingaan in eenige stad der Samaritanen." Het persoonlijke dienstwerk van Christus en de eerste arbeid der Apostelen bepaalden zich tot de Joden. En zelfs na de opstanding van Christus, toen de uitgebreide last aan de Apostelen gegeven werd, om bekeering en vergeving van zonden te prediken onder alle volken, voegde Jezus er bij: „beginnende van Jeruzalem." Door Zijn eigen onmiddellijk gezag, zonder den invloed en de tusschenkomst van iemand anders, zegt Hij aan de Apostelen, tot wie zij gaan moeten: „tot de verlorene schapen van het huis Israëls." Wat moeten zij doen? zij moeten „prediken." En wat moet het onderwerp hunner prediking zijn? „Het Koningrijk Gods is nabij u gekomen." De naam Apostel was niet tot de twaalve beperkt, maar wordt in het Nieuwe Testament somtijds gegeven aan hen, die de Apostelen in hunnen arbeid bijstonden. Barnabas wordt in Hand. XIV : 4 en 14 ook Apostel genoemd, en Epaphroditus in Phil. II : 25 insgelijks. Bij het uitoefenen van hun dienstwerk stichtten de Apostelen kerken op verschillende plaatsen, en zij bezochten die en hadden er het toezigt over. Vele schrijvers, zoowel oudere als nieuwere, zeggen, dat alle bisschoppen in het eerst Apostelen genoemd werden.

Onder de Joden bestond in een later tijdperk, na de verwoesting van Jeruzalem, eene klasse van ambtsbekleeders, die den naam van Apostelen droegen. Deze waren afgevaardigden of legaten van den Joodschen patriarch, die van het eene gewest naar het andere trokken, ten einde in zijn naam de geschillen te regelen, die tusschen bijzondere personen of in de synagogen ontstonden. Zij hadden ook in last de belasting te innen, die jaarlijks aan den patriarch betaald werd, en behalve dat zij hem met hunnen raad ter zijde stonden, gaven zij hem verslag van den staat der kerken. Dit ambt werd door de Christen-keizers afgeschaft.

Apostel is in de Grieksche Liturgie de naam, die gebruikt wordt om een boek aan te duiden, dat de Brieven van Paulus bevat, gedrukt in de orde, waarin deze in den loop van het jaar in de kerken gelezen moeten worden.

APOSTELBROEDERS, eene Christen-secte die tegen het einde der dertiende eeuw ontstond, en de wederinvoering van de Apostolische levenswijze ten doel had. Haar stichter Gerhard Sagarellus van Parma beval zijnen volgelingen de wereld als de Apostelen door te reizen, in het wit gekleed, met het hoofd ongedekt, den baard en het haar lang, en vergezeld door vrouwen die zij zusters noemden. Zij mogten geen eigendom bezitten, maar moesten van de vrijwillige giften der vromen leven. Zij moesten in het openbaar berouw prediken, maar in hunne bijzondere bijeenkomsten de ineenstorting van de bedorven Kerk van Rome, en de opkomst van eene nieuwe zuiverder en heiliger kerk. Sagarellus kwam in 1300 op den brandstapel om. Hij werd als hoofd der secte opgevolgd door Dolcino van Novara, een man van een stouten en onversaagden geest, die Bonifacius VIII. en al de onwaardige priesters en monniken van dien tijd openlijk beschuldigde, en verklaarde, dat zij door keizer Frederik III., zoon van Petrus, koning van Arragon, zouden worden gedood, en dat een nieuwe en zeer heilige paus over de Kerk geplaatst zou worden. Niet tevreden met tegen den paus te prediken, verzamelde Dolcino eene gewapende magt, en daar hij bestreden werd door Raynerius, bisschop van Vercelli, ontstond er een woedende oorlog, die meer dan twee jaren voortduurde. Eindelijk werd Dolcino na verscheidene slagen gevangen genomen, en in het jaar 1307 te Vercelli ter dood gebragt, te gelijk met Margaretha, die hij, volgens het gebruik zijner secte, zich tot zuster gekozen had.

Het volgende duidelijke overzigt van de punten van verschil tusschen de Apostelbroeders en de Bedelmonniken, op welke zij in eenige opzigten geleken, wordt door Neander gegeven. „De levenswijze van de *Apostolische* broeders onderscheidde zich in twee opzigten van die der beide Bedelorden. Hadden de laatsten kloosters, waar zij het gebedelde opzamelden en bewaarden, de eersten bezaten geene huizen, namen niets mede en leiden niets op, maar leefden bij den dag van hetgeen hun door de vrome liefde geschonken was. Voorts verschilden de *Apostoliken* daarin van de genoemde monnikenorden, dat zij zich door geene uitwendige gelofte tot hunne levenswijze verbonden hadden, en door geen uitwendigen regel der gehoorzaamheid aan bepaalde hoofden onderworpen waren. Het eenige, waardoor alles bij hen bepaald en zaâmgehouden werd, was het inwendige, de vrijwillige band der liefde en des Heiligen Geestes. Tegen het gebod der wet stelt Dolcino de vrijheid des Evangelies over. Al erkenden de *Apostoliken* in de stichters en bestuurders van hunne vereeniging mannen, door God geroepen, zoo waren zij toch niet, als de monniken, door wettelijke voorschriften tot gehoorzaamheid aan hen verpligt; want zulk eene gehoorzaamheid kan voor hen, die alleen de vrijwillige gehoorzaamheid

jegens God lieten gelden, geene waarde hebben. Dolcino schrijft in zijne brieven aan de verschillende gemeenten der *Apostoliken*, dat zij alleen door inwendige en niet door uitwendige banden der gehoorzaamheid wederkeerig aan elkander ondergeschikt en verbonden waren. Gelijk hij steeds leerde, dat de godsdienst in de gezindheid des harten en de verloochening van de wereld, en niet, zooals in de verdorven Kerk, in het uitwendige en zinnelijke gezocht moest worden, zoo ontkende hij ook de meerdere heiligheid, welke aan de kerken en andere gewijde plaatsen toegeschreven werd. „Eene kerk" — moet hij, naar luid van het verhaal, eens gezegd hebben — „is voor het gebed tot God niet meer dan een paarden- of varkenstal. Christus kan in woningen even goed, of nog beter, dan in kerken aangebeden worden." Maar van zulke beginselen uitgaande, had hij, bij strenge redenering, nog tot veel grooter afwijkingen van de leer der Kerk, dan wij hem nu met bewustheid hooren uitspreken, moeten komen, ware hij daarvan door zijn onrustig leven en zijne geheel practische denkwijze niet weêrhouden. En misschien is hij in dit opzigt ook verder gegaan dan wij weten, en ligt hier de schuld van onze onkunde aan de gebrekkige berigten, welke wij te zijnen aanzien bezitten."

De Apostelbroeders gingen tot aan de dagen van Bonifacius IX. voort, met hunne bijzondere leerstellingen in Frankrijk, Duitschland en andere landen voort te planten. In het jaar 1402 werd een apostel, Willem geheeten, te Lubek verbrand. Zie JOACHIMIETEN.

APOSTOLINEN, eene Roomsche orde die door het prediken van St. Barnabas te Milaan ontstond, en door St. Ambrosius, bisschop in genoemde stad, bevestigd werd. Daarom ontleenden de leden dezer orde namen aan deze beide voorname heiligen. Te Ancona en te Genua werden zij *Apostolini* geheeten, en in Lombardijë werden zij, om hunne blijkbare heiligheid, *Sandarelli* genoemd. Zij werden op zekeren tijd vereenigd met de orde van *St. Ambrosius in het Woud*. Hunne kleedij bestond uit een scapulier, een lederen gordel van eene donkere kleur en, in den winter, een naauwen mantel, die dezelfde kleur had. De orde ontaardde eindelijk zoodanig, dat zij door eene bulle van Urbanus VIII. ontbonden werd.

APOSTOLISCHEN, eene Christen-secte die in de twaalfde eeuw ontstond, en door St. Bernard hevig tegengewerkt werd. De Apostolischen droegen dezen naam, omdat zij, gelijk de Apostelbroeders van de dertiende eeuw, de Apostolische levenswijze wenschten na te volgen. Voor het grootste gedeelte waren zij boeren en wevers, maar zij hadden talrijke aanhangers uit alle rangen. Door kerkgeschiedschrijvers zijn zij gewoonlijk als menschen van een onlaakbaar karakter voorgesteld. De leerstellingen, waaraan zij geloofden, waren echter in sommige opzigten zonderling. Zij hielden het voor onwettig een eed af te leggen. Zij lieten het haar en den baard groeijen. Zij verkozen den ongehuwden staat boven het huwelijk, en noemden zich de kuische broeders en zusters. — Eene dergelijke secte, wier leden de Apostelen wenschten na te volgen, ontstond in de nabijheid van Perigord in Guienne. Deze gingen echter nog verder dan de zoo even genoemde Apostolischen. Zij verafschuwden beelden en de mis, en hadden priesters, monniken en nonnen in hunne broederschap. Hun hoofd heette Lucius, en onder hunne aanhangers telden zij eenige leden van den adel. Zij hielden hunne kerk voor de eenige ware. De naam Apostolischen werd ook aan de secte der APOTACTISCHEN (zie ald.) gegeven.

APOSTOLISCHE CANONS, eene verzameling van voorschriften en verordeningen voor het bestuur der Christelijke kerk. Sommigen veronderstellen, dat deze door de Apostelen zelve opgemaakt zijn. Oude schrijvers schrijven ze aan Clemens van Rome toe, die dezelve, zooals zij zeggen, uit den mond der Apostelen vernomen en te boek gesteld heeft, ten behoeve der Christelijke kerk in toekomstige eeuwen. Baronius en Bellarminus nemen alleen de vijftig eerste canons voor echt aan, en verwerpen de overige als ondergeschoven. Verschillende verwijzingen naar de canons worden in de schrijvers van de derde en de vierde eeuw gevonden; maar de eerste duidelijke verwijzing naar de geheele verzameling komt voor in de handelingen van het concilie van Constantinopel in het jaar 394. De canons zijn vijf en tachtig in getal, die allen in het Oosten als echt worden beschouwd, maar slechts vijftig er van worden in het Westen als zoodanig aangenomen. Dat deze canons niet het voortbrengsel der Apostelen zijn, blijkt duidelijk uit de omstandigheid, dat zij verscheidene schikkingen bevatten, die nooit door de Apostelen gemaakt kunnen zijn. Hunne oudheid kan echter niet ontkend worden, daar zij aangehaald worden door het concilie van Nicæa, in het jaar 325, onder den naam van Apostolische canons. Waarschijnlijk is het, dat zij op verschillende tijden zamengesteld werden, en ten laatste in één boek werden verzameld. De Grieksche kerk heeft ze altijd in de hoogste eer gehouden, maar de Latijnsche heeft ze als van meer twijfelachtig gezag

beschouwd, en paus Gelasius ging zoo verre, dat hij ze voor ondergeschoven verklaarde, omdat er eenige canons onder zijn, die de inzigten van Cyprianus aangaande den doop van ketters schijnen te begunstigen. De zoogenaamde Apostolische canons zijn in het *Corpus Juris Canonici* opgenomen, en moeten beschouwd worden als documenten van eenige waarde over de orde en tucht der kerk in de derde eeuw.

APOSTOLISCHE CATHOLIEKE KERK. Deze naam is voor hunne kerk aangenomen door Christenen, die somtijds IRVINGIANEN zijn genoemd, omdat genoemde kerk haren oorsprong verschuldigd is aan Eduard Irving, een bekwaam en vroom, hoewel eenigzins zonderling, Presbyteriaansch predikant te Londen. Irving verkondigde in 1829—30 eene reeks van leerstellingen over de buitengewone gaven van den Geest, waarvan, zooals hij beweerde, de mededeeling niet beperkt was tot de tijden der Apostelen en hunne onmiddellijke opvolgers, maar bestemd was om door alle eeuwen der kerk aan te houden. Hij beweerde tevens, dat de afwezigheid dezer geestelijke gaven alleen een gevolg was van den lagen staat van het geloof en de heiligheid der kerk. Deze redevoeringen trokken zeer de aandacht, en maakten een diepen indruk op de gemoederen van velen. In den loop des tijds, waarin hij ze uitsprak, verspreidde zich een gerucht door het land, dat eene openbaring van buitengewone gaven te Port-Glasgow, in het westen van Schotland, had plaats gehad, en dat eene vrome vrouw, Isabella Campbell geheeten, plotseling en wonderdadig genezen was van eene zware en langdurige ziekte. Het plaatshebben van zulk eene gebeurtenis juist op den tijd, waarop de gemoederen van vele leden der gemeente van Irving door zijne redevoeringen in een staat van groote opgewondenheid verkeerden, moest natuurlijk op de gevoelige zielen werken, en hen tot afdwaling en geestvervoering brengen. Het nieuws van Port-Glasgow werd door niet weinigen als eene opmerkelijke vervulling en bevestiging van Irving's inzigten begroet. Velen haastten zich naar het tooneel der openbaring, ten einde deze verwonderlijke werkingen van den Geest te aanschouwen, en de *verlichten* in de kleine gemeente werden met vereering en ontzag aangezien. Zij spraken bij sommige gelegenheden in eene onbekende taal, en hoewel deze volkomen onverstaanbaar en daarom niet stichtend was voor diegenen, welke haar hoorden, waren toch niet weinigen van oordeel, dat de gave dadelijk van boven gezonden was. Onder de vurigste en meest overtuigde geloovigen behoorde Irving zelf, die, natuurlijk verlangend dat zijn volk zulk eene duidelijke vertooning van de kracht des Geestes zou aanschouwen, eene hoogst *verlichte* vrouw van Port-Glasgow uitnoodigde, om Londen te bezoeken en zijne gemeente de buitengewone magt, die zij ontvangen had, te doen aanschouwen. De uitnoodiging werd aangenomen, en de uitslag was, dat dezelfde gave om in vreemde talen te spreken door vele leden van Irving's kudde ontvangen werd, die eerst in afzonderlijke bijeenkomsten om te bidden, en daarna bij de openbare godsdienstoefening, vreemde geluiden deden hooren, welke gereedelijk en zonder voorbehoud door den herder en vele zijner gemeenteleden als boodschappen van God werden erkend. Eenige dezer openbaringen werden begrepen, andere niet, en de kerk in Regent Square werd nu het tooneel van veel profeteren en spreken in vreemde talen. Het profeteren was duidelijk en werd gemakkelijk door iedereen begrepen, maar de talen waren gewoonlijk zoodanig, dat niemand ze met mogelijkheid kon begrijpen, en de eenige verklaring, die van de zaak gegeven kon worden, was, dat zij misschien alleen moesten dienen als teekenen van de tegenwoordigheid en magt van den Geest. Bovendien waren eenige geloovigen van meening, dat zij in werkelijkheid beteekenden, dat het einde aller dingen nabij was.

Irving, de werkelijke stichter van het ligchaam, welks geschiedenis en leer wij nu beschrijven, had gedurende eenigen tijd in de kerk in Regent Square geloofspunten geleerd, welke als bepaald ketterseh werden beschouwd. Voornamelijk had hij zulks gedaan ten opzigte van de menschelijke natuur van Christus, die hij verklaarde, dat niet zondeloos was in de beteekenis, waarin de meeste Christenen van alle benamingen haar als zoodanig beschouwen. Hij geloofde, dat de menschelijke natuur van Christus voor zondigen vatbaar was, maar dat zij niet gezondigd had. Zijne dwalingen trokken eindelijk de aandacht van de Kerk van Schotland tot zich, waarmede hij en zijne gemeente te Londen in verband stonden, en met goedkeuring en bekrachtiging van de Algemeene Vergadering werd Irving door het Presbyterium van Annan van zijn leeraarsambt ontzet; dien ten gevolge was hij gedwongen geene gemeenschap meer te hebben met de kerk in Regent Square. Zijne aanhangers en volgelingen rigtten daarop in Newman Street eene nieuwe kerk voor hem op. Zij meenden, dat de orde der profeten nu weder in de kerk bestond; en toen kort daarop een van de zoogenaamde profeten iemand als apostel had aangewezen, werd ook dat ambt als hersteld beschouwd. Men geloofde nu, dat de herderlijke bedie-

ning viervoudig was, en vervuld moest worden door apostelen, profeten, evangelisten en herders, en dat de juiste wijze van wijding daarin bestond, dat de apostelen de handen legden op het hoofd van hen, die vooraf, bij monde des profeets, tot het heilige leeraarswerk waren aangewezen. De eerste wijding in de Apostolische Catholieke kerk had op Kersdag van het jaar 1832 plaats, op welken dag iemand tot engel of opperste herder over de kerk te Albury werd gewijd. Deze persoon, die eerst evangelist geweest was, werd bij monde eens profeets tot het apostolische ambt benoemd, en tot dat ambt gewijd, doordien een apostel hem de handen oplegde. Na Irving's afzetting hadden de verlichten zijner kudde hem verboden de sacramenten toe te dienen of eene priesterlijke functie te verrigten. Hij had derhalve gedurende eenigen tijd opgehouden zijne pligten als herder eener gemeente te vervullen, gehoorzaam aan hetgeen hij als een bevel van den Hemel beschouwde, en had zich bepaald tot het werk van een prediker of een diaken. In de lente van 1833 werd dit verbod door een profeet opgeheven, en hij werd als engel der kerk in Newman Street bevestigd. De profetische mond riep nu, dat er onderlingen en diakenen aangesteld moesten worden; eerstgenoemden moesten met priesterlijk gezag worden bekleed. Door de profeten werden ook openbaringen gegeven aangaande andere even noodzakelijke gedeelten der kerkregeling.

De kerk in Newman Street maakte de ziel zoowel als het voorbeeld uit van andere kerken, die ontstonden, en die dezelfde beginselen toegedaan waren en dezelfde kerkregeling aannamen. In 1835 werd het aantal apostelen, dat tot nog toe tot vijf bepaald was geweest, voltallig gemaakt, en zeven andere werden gewijd. Deze apostelen vertrokken naar Albury, waar zij zich ongeveer een jaar met de beoefening der Schriften en onderling gesprek bezig hielden. De uitslag van dit lange tijdperk van overdenkingen en zwaarwigtige beraadslagingen was, dat een raad werd ingesteld, volgens het model van den Joodschen tabernakel, „zoo ingerigt," om hunne eigene woorden te gebruiken, „dat hij een bepaald formulier kon aanbieden, hetwelk een denkbeeld zou geven van het ware verband en de juiste regeling van het zamenstel der algemeene kerk." Dit werd als een belangrijke stap beschouwd, en onmiddellijk daarop werden proclamatiën voor den dag gehaald, die aan de beheerschers van kerk en staat gerigt waren. Het eene document, dat met zorg door den oudsten apostel was vervaardigd uit stukken, die door elk der leden van het apostolische collegie waren opgemaakt, werd gezonden aan den aartsbisschop van Canterbury, een aantal bisschoppen, vele geestelijken van Londen en de meeste predikanten van de plaatsen, waar kerken volgens het apostolische model waren opgerigt. Het andere document, dat aan de regeerders van den staat gerigt en opgemaakt was door een enkelen apostel, werd ook in 1836 aan den koning in persoon overhandigd, en daarna aan zooveel leden van den geheimen raad als maar gevonden konden worden, of het wilden aannemen. In 1837 werd eene Catholieke proclamatie, die eene vereeniging was van de twee reeds gemelde documenten, aan de patriarchen, bisschoppen en souvereinen van het Christendom gerigt, en daarna aan kardinaal Acton voor den paus, aan prins Metternich voor den keizer van Oostenrijk, en aan verscheidene andere bisschoppen en koningen van Europa overgegeven. In 1838 vertrokken de apostelen, gehoorzamende aan eene andere profetie, naar het vasteland, en bezochten gedurende twee jaren de meeste Europesche landen, met het doel om van nabij den toestand der algemeene Kerk gade te slaan, en van elk gedeelte zijne bijzondere erfportie van de waarheid over te nemen. Van deze reis werden zij in 1840 teruggeroepen, om uitspraak te doen in eenige geschillen betreffende het gezag der apostelen en van den hierboven vermelden raad, die in hunne afwezigheid ontstaan waren. De apostelen stilden deze verschijnselen van tweedragt door hunne meerderheid uit te spreken; de bijeenkomsten van den raad hielden toen op, en zijn nog niet weder begonnen. Deze maatregelen leidden echter tot de afscheiding van een der apostelen, wiens opvolger nog niet benoemd is. Zeven van de elf overblijvende verspreidden zich in 1844 weder over vreemde landen, om in 1845 nogmaals teruggeroepen te worden, ten einde te bepalen welke liturgische formaliteiten men in acht zou moeten nemen. Dit punt bepaald zijnde, hervatteden zij ten derde male hun werk buiten Engeland, met uitzondering van den oudsten apostel, die te Albury bleef en het oppertoezigt hield over al de Londensche kerken (nu tot zes beperkt). Het voornaamste werk van verscheidene volgende jaren was de trapsgewijze voltooijing van het rituaal der kerk. In 1842 werd eene liturgie gemaakt, die het uitmuntendste van alle vroegere liturgiën bevatte. Hierin werd een zeker gedeelte van de dienst aan elk van de vier reeds genoemde dienaren gegeven; de communie, die te voren door de aanwezigen op hunne plaats ontvangen was, werd nu door hen voor het altaar geknield ontvangen, en de gewijde elementen werden vóór de uitdeeling als eene

offerande voor den Heer geofferd. Gelijktijdig werden gepaste kleederen voorgeschreven, zooals de albe, gordel, stool en kasuifel voor diensten aan het altaar, en een lang en kort koorhemd en bisschopsmantelije voor het prediken en andere diensten. In 1847 werd de liturgie aanmerkelijk vermeerderd, en het gebruik van gewijde olie werd bij het bezoeken der zieken veroorloofd. In 1850 werd bevolen, dat een zeker gedeelte van het gewijde brood en den wijn in een behoorlijken tabernakel, op het altaar geplaatst, zou gehouden worden, ten einde bij de morgen- en de avonddienst door den engel opgenomen en als een symbool voor den Heer gesteld te worden. De laatste vermeerderingen der ceremoniën werden in 1852 aangenomen, toen er bepaald werd, dat twee lichten op en zeven vóór het altaar zouden gebrand worden, en aanbevolen werd om reukwerk te branden, terwijl de gebeden werden opgezonden.

Het is niet meer dan billijk hier aan te merken, dat men niet begrijpen moet, dat de leden der gemeente, bij het aannemen van den naam van Apostolische Catholieke kerk, op het uitsluitende regt daarop aanspraak maken. Zij verwerpen den naam van Irvingianen, daar zij beweren geen aardsch hoofd te volgen. Zij ontkennen, dat zij scheurmakers, sectarissen of afgescheidenen van eenigerlei soort zijn, maar beweren, dat zij leden zijn van de eenige kerk, die in Christus gedoopt is en sedert de dagen der Apostelen bestaan heeft, en dat hunne groote zending is de verstrooide ledematen van het eenige ligchaam van Christus weder te verzamelen. De eenige geloofsregels, die zij erkennen, zijn de Apostolische, de Nicæensche en de Athanasiaansche geloofsbelijdenis. De kenmerkende bijzonderheden van hun geloof zijn het aannemen, dat apostelen, profeten, evangelisten en herders de blijvende bedienaars der kerk in alle eeuwen zijn, die bestemd zijn om, in vereeniging met de kracht en de gaven van den Heiligen Geest, het volk van Christus tot Zijne tweede komst voor te bereiden; dat de kerk bestuurd moet worden door twaalf apostelen, wier pligt en regt het is de hoogste magt uit te oefenen, en dat deze apostelen hunne aanstelling niet van den mensch, maar onmiddellijk van God moeten ontvangen. Dit alles beschouwen zij als eene belangrijke leer, die weder in het leven geroepen is.

Wat de inrigting hunner kerken aangaat, zijn hunne gemeenten onder het herderlijk toezigt geplaatst van engelen of bisschoppen, met welke priesters en diakenen vereenigd zijn. Het heilig avondmaal wordt gevierd, en brood en wijn worden uitgereikt op elken dag des Heeren, en ook eenige malen gedurende de overige dagen der week, hetgeen afhangt van het aantal priesters, dat aan de gemeente verbonden is. Wanneer de gemeente groot is, wordt de godsdienstoefening in het openbaar gehouden op het eerste en het laatste uur van den dag, die, naar Joodsche wijze, gerekend wordt des morgens te zes ure te beginnen en des namiddags te zes ure te eindigen; en als het aantal dienaren groot genoeg is, worden er dagelijks bijeenkomsten om te bidden gehouden te negen en drie ure, juist de uren van het morgen- en avondoffer bij de Joden. Behalve vrijwillige gaven moet het tiende gedeelte van het vermeerderde inkomen der gemeenteleden, inkomen van elken aard daaronder begrepen, aan den Heer gewijd worden, en onder diegenen worden verdeeld, die zich tot het dienstwerk hebben afgezonderd.

De leden der Apostolische Catholieke kerk gelooven aan den overgang van de elementen des avondmaals in het werkelijke ligchaam en bloed van Christus, en ook dat de wijding niet alleen een communiefeest is, maar ook een feest van offerande en oblatie. Zij meenen, dat de gewijde elementen niet alleen voor de communie moeten dienen, maar ook voor de godsdienstoefening, het gebed en de voorbede, en daarom moeten de elementen altijd op het altaar aanwezig zijn, wanneer men in de kerk hiermede bezig is. In overeenstemming met deze denkwijze staan gewijd brood en wijn steeds op het altaar, en geestelijken en leeken keeren zich tot die elementen, en buigen er eerbiedig voor bij het binnentreden en het verlaten der kerk.

De Apostolische Catholieke kerk hecht veel belang aan het gebruik van zinnebeeldige voorstellingen. Zoo zijn er twee lichten op het altaar geplaatst, om de tegenwoordigheid van het Goddelijke licht bij de instelling van apostelen en profeten aan te duiden; zeven lichten zijn voor het altaar gerangschikt, om het Goddelijke licht aan te duiden, dat door het zevenvoudig ouderlingschap medegedeeld is; reukwerk wordt er gedurende het gebed gebrand, om het oprijzen van de gebeden van Gods volk als een liefelijken reuk aan te duiden. De kerk gelooft, wat het ritueel aangaat, aan de leer der ontwikkeling, en houdt aan hare leden het vooruitzigt voor oogen, dat er, naarmate zij vooruitgaat in de volmaking harer uiterlijke plegtigheden, weder nieuwe door de latere apostelen en profeten voorgesteld zullen worden. Zoowel in leer als in regeling van kerkelijke gebruiken komt deze vereeniging van Christenen meer met het Romanis-

mus dan met eenigen vorm of naam van het Protestantismus overeen.

In Engeland zijn ongeveer dertig gemeenten, die tot de Apostolische Catholieke kerk behooren; deze gemeenten tellen ongeveer zes duizend leden, en het aantal neemt nog toe. Van 1846 tot 1851 vermeerderde het aantal leden met een derde, terwijl op het vasteland van Europa en in Amerika ook vele aanhangers dezer kerk gevonden worden. In Schotland en Ierland heeft zij ook hare gemeenten.

APOSTOLISCHE GEESTELIJKEN, eene Roomsche orde die in 1367 door Johannes Colombinus, een edelman van Siena, ingesteld werd. Zij werden later Jezuaten genoemd, omdat zij den naam Jezus zoo dikwijls uitspraken. Deze orde werd in 1368 door Urbanus V. bevestigd, maar in 1668 door Clemens IX. afgeschaft. Hare leden volgden den regel van St. Augustinus; zij waren echter niet in gewijde orden, maar slechts leekebroeders, en gaven zich alleen over aan gebed, aan vrome oefeningen en aan het ondersteunen van armen, hoewel zij zelve zonder bezittingen waren. Zij maakten ook geneesmiddelen gereed en gaven die gratis aan de behoeftigen; zij distilleerden en verkochten ook brandewijn, waarnaar zij op sommige plaatsen Gli padri dell'aqua vita genoemd werden. Maar deze instellingen werden nagenoeg niet meer in acht genomen, toen Clemens de orde ontbond. De Apostolische geestelijken moesten, in plaats van canonieke godsdienstoefening te houden, het gebed des Heeren en het Ave Maria dagelijks honderd vijf en zestigmaal bidden, en zich onthouden van het lezen der mis. Zij droegen witte kleederen met een donkerkleurigen mantel, een witten hoed, een grooten lederen gordel en sandalen.

APOSTOLISCHE GELOOFSBELIJDENIS, een formulier of korte inhoud van het Christelijk geloof, volgens Ruffinus door de Apostelen gedurende hun verblijf te Jeruzalem opgemaakt. Baronius en eenige andere schrijvers gissen, dat zij het in het tweede jaar der regering van Claudius, kort voor hunne verspreiding, zamenstelden. Maar er is geen bewijs, dat eene formeele geloofsbelijdenis ooit door de Apostelen opgemaakt werd. Ware zulks het geval, dan zouden wij in hunne geschriften ongetwijfeld eenige aanwijzing vinden, waaruit wij konden opmaken, dat zulk een formulier door hen in het licht gegeven was. Men mag het voor waarschijnlijk houden, dat deze belijdenis eene apologie tegen het Gnosticismus en Docetismus is geweest. De Tractarianen van onze dagen voeren eenige teksten aan, waarin, zooals zij zeggen, Paulus uit de Geloofsbelijdenis aanhaalt. De eerste dezer teksten (1. Cor. XV : 3) is de volgende: „Want ik heb ulieden ten eerste overgegeven, hetgeen ik ook ontvangen heb, dat Christus gestorven is voor onze zonden, naar de Schriften." Vergelijk nu dezen tekst met een uit het elfde hoofdstuk: „Want ik heb van den Heere ontvangen, hetgeen ik ook u overgegeven heb, dat de Heere Jezus in den nacht, in welken hij verraden werd, het brood nam." De uitdrukkingen in beide verzen zijn alles behalve gelijkluidend, en de verklaring van het vers uit het vijftiende hoofdstuk moet duidelijk door dat uit het elfde geschieden, waarin klaarblijkelijk geene aanhaling uit de Geloofsbelijdenis is. In plaats van zijn geloof aan de belijdenis te ontleenen, laakt de Apostel uitdrukkelijk elke dergelijke meening in Gal. I : 11, 12: „Maar ik maak u bekend, broeders! dat het evangelie, hetwelk van mij verkondigd is, niet is naar den mensch. Want ik heb ook hetzelve niet van een mensch ontvangen, noch geleerd, maar door de openbaring van Jezus Christus."

De volgende tekst, dien de Tractarianen aanhalen om te bewijzen, dat de Apostel Paulus naar de Apostolische geloofsbelijdenis verwijst, is 2. Tim. I : 13: „Houd het voorbeeld der gezonde woorden, die gij van mij gehoord hebt, in geloof en liefde, die in Christus Jezus is." Nu blijkt uit de constructie dezer woorden in het oorspronkelijke duidelijk, dat de Apostel niet zegt, dat Timotheüs van hem een overzigt van gezonde woorden gehoord heeft, maar dat Timotheüs van hem gezonde woorden gehoord heeft, waarvan hij het overzigt, d. i. de hoofdtrekken, houden moest. Als er zulk een voorbeeld van gezonde woorden was, waar is het dan gebleven? Het formulier, dat wij de Apostolische geloofsbelijdenis noemen, kan tot aan de vierde eeuw nagegaan worden, maar niet verder. En de formulieren, die de oude schrijvers opgeven, verschillen veel van dit en onder elkander. Irenæus en Tertullianus, die beiden in de tweede eeuw leefden, geven geloofsbelijdenissen, die in verscheidene opzigten van elkander verschillen. Ware er een formulier geweest, dat door de Apostelen was nagelaten, dan zouden deze of andere van de eerste schrijvers er zonder twijfel naar verwezen hebben. Maar gedurende de drie eerste eeuwen en langer wordt ons niet de geringste aanwijzing gegeven, waaruit op te maken is, dat de Apostelen zulk een formulier nalieten. Ieder, die gelegenheid heeft om een kort begrip der voornaamste artikelen van het Christelijk geloof te geven, doet dat in verschillende bewoordingen; en zoo hij

meer dan eens zulk een begrip geeft, dan geeft hij zelf niet altijd hetzelfde formulier. Bovendien verwijst het Nicænische concilie, dat in 325 gehouden werd, volstrekt niet naar zulk een formulier.

Niet voor het einde der vierde eeuw ontmoeten wij het berigt, dat meergemelde geloofsbelijdenis door de Apostelen is zamengesteld. De naam *Apostolische geloofsbelijdenis* vinden wij voor het eerst in een brief van Ambrosius, in het jaar 389 geschreven. De eerste verklaring, dat zij door de Apostelen is zamengesteld, wordt in Ruffinus gevonden, die in zijne Uiteenzetting van de Geloofsbelijdenis, omstreeks het jaar 390 geschreven, ons mededeelt, dat men zeide, dat zij door hen geschreven was, hoewel hij in een volgend gedeelte van dezelfde verhandeling spreekt, alsof hij zelf aangaande dit punt eenigen twijfel koestert. Hiëronymus spreekt ook over de Geloofsbelijdenis, alsof zij door de Apostelen opgemaakt is, en dergelijke taal wordt aangaande haar door verscheidene schrijvers van de vijfde en de zesde eeuw gebezigd. Dus won de meening veld, dat de Geloofsbelijdenis in werkelijkheid door de Apostelen was opgemaakt.

De Apostolische geloofsbelijdenis kreeg niet terstond, maar trapsgewijze haar tegenwoordigen vorm. Oorspronkelijk bestond zij enkel uit eene belijdenis der Drieëenheid. Erasmus en Vossius waren van meening, dat gedurende meer dan drie eeuwen de Geloofsbelijdenis zich niet verder uitstrekte. Uit de eerste belijdenissen, die nog bestaan, blijkt dat zelfs in het gedeelte, dat op de Drieëenheid betrekking heeft, het artikel betreffende het nederdalen ter helle van Christus geen deel uitmaakte van het oorspronkelijke overzigt van de artikelen des geloofs. De eerste geloofsbelijdenis, waarin het voorkomt, is die, welke door de Arianen op het concilie van Ariminum, in het jaar 359, bekend gemaakt werd, en die ook vooraf door hen op het concilie van Sirmium was vertoond. Het is ook te vinden in de geloofsbelijdenis der kerk van Aquileia, welke door Ruffinus tegen het einde dier eeuw gegeven wordt, die ons evenwel zegt, dat deze bijvoeging niet te vinden was in de geloofsbelijdenis van de Roomsche kerk, noch in die van de Oostersche kerken. Dit artikel werd derhalve eerst na de vierde eeuw in de geloofsbelijdenis der Romeinsche en der Oostersche kerken opgenomen. In het artikel betreffende de kerk hebben de oudste geloofsbelijdenissen, zoowel van de Grieksche als van de Romeinsche kerken, alleen de woorden *heilige kerk*, daar het woord *Catholieke* later door de Grieken er bijgevoegd is. Het artikel van *de gemeenschap der heiligen* is ook in geene geloofs- of doopbelijdenis van de vier eerste eeuwen te vinden, en ook niet in vele van eene latere dagteekening.

De blijkbare gevolgtrekking uit al het voorgaande is, dat het formulier, hetwelk gewoonlijk de Apostolische geloofsbelijdenis genoemd wordt, er volstrekt geen aanspraak op heeft, om als het echte voortbrengsel der Apostelen beschouwd te worden, maar in een later tijdperk zamengesteld is. Het maakte geen deel uit van de liturgie in de eerste eeuwen der Kerk. Tullo, bisschop van Antiochië, schijnt de eerste geweest te zijn, die de Geloofsbelijdenis in de dagelijksche dienst der Grieksche kerk, omstreeks het jaar 471, invoerde, en eerst in 511 werd zij door de kerk van Constantinopel aangenomen. De Roomsche kerk nam haar in 1014 als een gedeelte harer liturgie aan. Bij de Hervorming bleef zij in de Protestantsche kerken behouden.

APOSTOLISCHE KAMER, de schatkist van den paus of de raad, waaraan al de goederen van den paus zijn toevertrouwd, waaruit de inkomsten van den Heiligen Stoel voortvloeijen. De leden van dezen raad komen elke week tweemaal in het paleis van den paus bijeen; zij zijn: de kardinaal groot kamerheer, de gouverneur van de Rota, die de vice-kamerheer is, de schatbewaarder-generaal, een auditeur, een president, die controleur-generaal is, een advocaat-generaal, een solliciteur-generaal, een commissaris en twaalf klerken der kamer, van welke een prefect van het koren, een tweede prefect van levensmiddelen, een derde prefect van gevangenissen, een vierde prefect van straten is, terwijl de acht overige kennis moeten nemen van verschillende zaken, elk in zijne kamer. Het ambt van klerk van de Apostolische kamer wordt tegen een zeer hoogen prijs gekocht, daar het een zeer winstgevende post is en daarom vurig begeerd wordt. De leden der kamer komen op den dag vóór St. Petrus in het Apostolische paleis bijeen, ten einde de schatting van de verschillende leenmannen der kerk te ontvangen.

APOSTOLISCHE VADEREN, een naam die gewoonlijk aan de Christen-schrijvers van de eerste eeuw gegeven wordt. Deze schrijvers zijn Barnabas, Hermas, Clemens, Ignatius en Polycarpus. De brieven en andere geschriften van deze tijdgenooten der Apostelen zijn nog in wezen en worden, wegens hunne nabijheid aan de bron der inspiratie; te regt gewaardeerd. Al die schrijvers van de eerste eeuw der Kerk bezaten, zooals Mosheim aanmerkt, weinig geleerdheid, vernuft of welsprekendheid, maar drukken op hunne eenvoudige en ongekunstelde wijze hooge

godsvrucht uit. En dit is voor de zaak des Christendoms eerder vereerend dan nadeelig. Want dat een groot gedeelte van het menschelijk geslacht tot Christus bekeerd is door ongeletterde en met geene talenten begaafde mannen, toont dat de voortplanting van het Christendom niet toegeschreven moet worden aan menschelijke bekwaamheden en welsprekendheid, maar aan eene Goddelijke magt. Neander merkt over dit onderwerp met veel kracht en oordeel aan: „Een verschijnsel, eenig in zijne soort, is het in het oog vallende onderscheid tusschen de schriften der Apostelen en die der Apostolische Vaders, niettegenstaande de laatsten, wat den tijd der vervaardiging betreft, zoo na aan de eersten grenzen. Terwijl anders de overgangen niet dan van lieverlede plegen gevormd te worden, nemen wij hier eene plotselinge verandering waar. Er is hier geene toenadering, maar een sprong, die ons ten bewijze kan verstrekken van den bijzonderen invloed van Gods geest op de Apostelen, of van de nieuwe scheppende kracht, in die vroegste dagen werkzaam."

APOSTOLISCHE VERORDENINGEN, eene verzameling van regels en regelingen in acht boeken, over de pligten van Christenen in het algemeen, de verordeningen der kerk, de dienst en pligten van voorgangers en de viering der godsdienstoefening. De Apostelen worden er dikwijls als sprekers in voorgesteld, maar het werk is hoogst waarschijnlijk niet vóór de vierde eeuw geschreven, daar Epiphanius de eerste schrijver is, die van de *Apostolische verordeningen* spreekt. Men veronderstelt, dat deze verordeningen het werk zijn van één schrijver, die tot de Oostersche of Grieksche kerk schijnt behoord te hebben. De voorschriften er in vervat zijn dikwijls uitvoerig beschreven. Zoo wordt den Christenen bevolen elken dag tweemaal bijeen te komen om te bidden en God te loven, feest- en vastendagen te houden, en den Joodschen Sabbath zoowel als den Christelijken te vieren. De *verordeningen* zijn van veel nut om de gebruiken der Kerk, wat tucht en godsdienstoefening aangaat, gedurende de derde, de vierde en de vijfde eeuw te leeren kennen.

APOSTOLISCHE VISITATIE (De Vereeniging der). De paus heeft, behalve dat hij volgens het Roomsche stelsel algemeen bisschop is, ook een bijzonder geestelijk oppertoezigt over de stad Rome, en daarom is hij verpligt het herderlijk bezoek van zes bisdommen af te leggen. Maar daar hij belast is met de zorg over al de kerken in de wereld, en derhalve niet in staat is om de vereischte aandacht aan zijne eigene dioeces te wijden, stelde hij de Vereeniging van de Apostolische visitatie in, die commissarissen benoemt om kerken en kloosters voor beiderlei geslacht in de stad Rome en het omliggende land te bezoeken. Deze bezoekers leveren bij hunne terugkomst een geschreven verslag aan de Vereeniging in, die geregtigd is om alle onregelmatigheden, welke zij in het regtsgebied van het patriarchale aartsbisdom Rome mogt ontdekken, te herstellen. De Vereeniging bestaat uit acht kardinalen en een aantal monniken.

APOSTOLISCHE ZETEL, een naam in oude tijden voor elken zetel van een Christen-bisschop of herder gebruikt. Het was geen bijzondere titel van den bisschop van Rome, het was een titel, die allen bisschoppen gegeven werd, omdat zij hun oorsprong aan de Apostelen ontleenden. „De Catholieke kerk," zegt Augustinus, „wordt over de geheele wereld voortgeplant en verspreid door Apostolische zetels en de opvolging van bisschoppen op die zetels." Sidonius Apollinaris gebruikt dezelfde uitdrukking, als hij over een Fransehen bisschop spreekt, die vijf en veertig jaar, zooals hij zegt, op zijn Apostolischen zetel zat. Roomsch-Catholieke schrijvers passen den naam uitsluitend op den paus toe.

APOSTOOLIANEN, eene secte der Mennonieten, die in de zeventiende eeuw in Holland ontstond. Zij kreeg haren naam naar Samuel Apostool, leeraar bij de kerk der Vlamingers te Amsterdam. Zijn medeleeraar was Galenus Abrahams de Haan, die het hoofd der Galenisten werd. De verdeeling in de kerk had in 1664 plaats. De Apostoolianen geloofden niet alleen aan de leer aangaande de Godheid van Christus en de vruchten van Zijn dood, zooals zij over het algemeen door de Mennonieten wordt aangekleefd, maar geloofden ook aan het oude denkbeeld eener zigtbare en glorierijke kerk van Christus op aarde. Zij lieten daarom tot hunne gemeenschap alleen diegenen toe, welke beleden al de geloofspunten aan te nemen, die in hunne openbare Geloofsbelijdenis vervat zijn. Zie Mennonieten.

APOTACTISCHEN, eene Christen-secte der tweede eeuw, welke dien naam kreeg, omdat zij leerde, dat men van de wereld afstand moest doen. De Apotactischen werden voornamelijk in Cilicië en Phamphylië gevonden. Zij waren menschen van een onberispelijk karakter, die van geene ketterij beschuldigd konden worden, maar de Apostelen zochten na te volgen door gezamenlijk bezittingen te hebben. Zij werden om die reden ook *Apostolischen* genoemd, en kunnen beschouwd worden als die meeningen te hebben aange-

kleefd, welke in de dertiende eeuw weder in het leven werden geroepen door de secte, die toen den naam van Apostelbroeders droeg. Zie Apostelbroeders.

APOTHEOSIS of Apotheose (Gr. *apo*, van, *theos*, een god), vergoding of de plegtigheid waardoor de oude Heidenen koningen, helden en andere aanzienlijke mannen na hunnen dood in den rang der goden plaatsten. De Romeinsche keizers Julius Cæsar en Augustus werden na hunnen dood vergood. Eusebius, Tertullianus en Chrysostomus berigten ons, dat keizer Tiberius aan den Romeinschen senaat de apotheose van Jezus Christus voorstelde. Uit de naauwkeurige beschrijving, welke Herodianus van de vergoding van den keizer Severus geeft, kan men een zeer juist denkbeeld vormen van de ceremoniën, die bij zulke gelegenheden plaats hadden. „Nadat het lijk van den overleden keizer," zegt hij, „met de gewone plegtigheden verbrand was, legden zij een beeld van was, dat hem volkomen geleek, op eene ivoren legerstede, welke met goudlaken bedekt was en aan den ingang van het paleis stond. De senaat zat gedurende een groot gedeelte van den dag, in rouwgewaad, aan de linkerzijde van het bed; de dames van den hoogsten rang, in het wit gekleed, waren aan de regterzijde gerangschikt. Nadat dit zeven dagen geduurd had, droegen de jonge senatoren en Romeinsche ridders het praalbed door de *Via Sacra* naar het Forum, waar zij het nederzetten tusschen twee amphitheaters, die bezet waren door de jonge mannen en vrouwen van de eerste familiën in Rome, die liederen zongen ter eere van den overledene. Vervolgens werd het bed uit de stad naar het *Campus Martius* gebragt, in het midden waarvan eene soort van vierkant paviljoen was opgerigt, vol brandbare stoffen en omhangen met goudlaken. Over dit gebouw waren verscheidene andere, die allen aan den top smaller werden. Op het tweede dezer werd het praalbed geplaatst te midden van eene groote hoeveelheid kruiderijen, reukwerken en welriekende vruchten en planten, waarna de ridders in processie rondom den brandstapel gingen. Verscheidene wagens reden er ook om heen, waarvan de voerlieden rijk gekleed waren, en de beelden droegen van de grootste Romeinsche keizers en veldheeren. Toen deze plegtigheid geëindigd was, naderde de nieuwe keizer den brandstapel met eene toorts in de hand, en stak dien in brand; de kruiderijen en andere brandbare stoffen vatten onmiddellijk vuur. Op hetzelfde oogenblik lieten zij van den top des gebouws een arend vliegen, die, met een brandend stuk in de lucht stijgende, verondersteld werd de ziel van den overleden keizer naar den hemel over te brengen. Van dien tijd af was hij onder de goden gerangschikt." Men vindt de apotheose van keizers dikwijls op medaljes voorgesteld. In Rome was een decreet van den senaat voldoende, om iemand tot eene plaats onder de goden te verheffen; in Griekenland kon echter zulk eene eer alleen verleend worden, als het orakel van den eenen of anderen god zulks gebood. Alexander de Groote vergoodde Hephæstion, ten gevolge van het bevel eens orakels van Jupiter Ammon.

APPIADES, vijf Heidensche godheden der oudheid, die onder dezen algemeenen naam aangebeden werden, namelijk: Venus, Pallas, Vesta, Concordia en Pax. Even zooveel standbeelden van nimfen zijn gevonden nabij de plaats, waar de Appische fontein eens was. Men denkt, dat zij standbeelden van de Appiades waren.

APSIS, een woord dat door oude schrijvers over kerkgeschiedenis blijkbaar in verschillende beteekenissen gebruikt wordt. Somtijds wordt het gebezigd voor de kruisvleugels en buitengebouwen van de kerk, en op andere tijden voor den *ambon* of spreekgestoelte, misschien wegens zijne kringvormige gedaante. In een der canons van het derde concilie van Carthago wordt bepaald, dat groote misdadigers voor den *apsis* boete zullen doen. Sommigen meenen, dat apsis hier het spreekgestoelte aanduidt, en anderen, dat het de poort der kerk beteekent. Het woord *apsis* beteekent eigenlijk een boogvormig gebouw, gelijk het hemelgewelf, waaraan Hiëronymus den naam van *apsis* geeft. Aan het boveneinde van het sanctuarium der eerste kerken was gewoonlijk een gebouw, dat den vorm van een halven cirkel had, en door sommige schrijvers, wegens de gedaante en ligging, *apsis*, *exedra* en *conchula hematis* genoemd wordt. In dit gedeelte der kerk was de troon van den bisschop geplaatst, met de troonen zijner presbyters aan elke zijde, in een halven cirkel boven het altaar. De naam *apsis* werd ook aan eene kas gegeven, die van boven gebogen was, waarin oudtijds reliquiën bewaard werden. Zij werd gewoonlijk op het altaar geplaatst, en was somtijds van hout, somtijds ook van zilver of goud.

AQUAMINARIUM (Lat. *aqua*, water) of Amula, eene vaas met wijwater, die door de Heidenen aan den ingang hunner tempelen geplaatst werd, opdat de aanbidders zich konden besprengen. Dezelfde vaas werd door de Grieken *perirranterion* genoemd. Twee van deze vazen, de eene van goud, de andere van zilver, werden door Crœsus aan den tempel van Apollo te Delphi gegeven; en de gewoonte van zich te besprен-

kelen was zulk een noodzakelijk gedeelte hunner godsdienst, dat hunne wijze van excommunicatie schijnt geweest te zijn, aan misdadigers de nadering en het gebruik van den wijwaterbak te verbieden. Virgilius spreekt in zijne zesde Æneïde van dit gebruik der Heidenen, en de Jezuït la Cerde erkent openhartig in eene aanteekening op dit gedeelte, dat het gebruik der Heilige kerk om zuiverings- of wijwater aan den ingang der kerken te plaatsen, aan deze gewoonte der Heidenen zijn oorsprong te danken heeft.

AQUARIANEN (Lat. *aqua*, water), eene Christensecte in de eerste eeuwen der Kerk, die water in plaats van wijn bij het avondmaal wijdde, omdat zij het voor onwettig hield vleesch te eten of wijn te drinken. Epiphanius noemt hen *Encratieten*, om hunne onthouding; Augustinus, *Aquarianen*, om hun gebruik van water bij het avondmaal; Theodoretus, *Hydroparastaten*, omdat zij water in plaats van wijn offerden. Behalve deze, was er eene andere secte van *Aquarianen*, die het gebruik van wijn niet als onwettig verwierp, want zij gebruikte het bij het avondmaal tijdens de avonddienst, maar bij de morgendienst water bezigde, uit vreeze dat de reuk van den wijn hen aan de Heidenen zou verraden. Cyprianus, die de Aquarianen uitvoerig beschrijft, zegt ons, dat het de gewoonte der kerk was, om water met wijn vermengd te gebruiken. Dit wordt ook uitdrukkelijk door Justinus Martyr en Irenæus vermeld; maar Cyprianus geeft als de reden op, dat het water het volk, en de wijn het bloed van Christus voorstelt; en als beiden in den beker vermengd zijn, zijn Christus en zijn volk vereenigd. Het concilie van Carthago bevestigde dit gebruik, waarvoor Gennadius twee redenen opgeeft: eerstens, omdat het is volgens het voorbeeld van Christus; ten tweede, omdat, toen de zijde van onzen Zaligmaker doorstoken werd, er water en bloed uitkwam. Eene der meest waarschijnlijke redenen voor de gewoonte wordt door den schrijver van de Commentariën op Markus, onder den naam van Hiëronymus, gegeven, die zegt, dat zij op de groote waarheid gegrondvest is, dat wij door water, dat den zuiverenden invloed van den Heiligen Geest voorstelt, van de zonde gezuiverd worden, en dat wij door den wijn, die het zinnebeeld is van het bloed of de boetedoening van Christus, van de straf zijn verlost. Genoeg zij het op te merken, tot antwoord op alles wat tot verdediging van het vermengen van water met wijn bij het avondmaal gezegd is, dat zulk een gebruik niet den geringsten grond heeft in het Woord van God. Toch is het gebruik in onze dagen door sommige kerken, voornamelijk in Amerika, weder in het leven geroepen, op grond van geheele onthouding van alle geestrijke dranken; niet om water met den wijn des avondmaals te vermengen, maar om bij het nachtmaal alleen water te wijden en toe te dienen.

AQUEI (Lat. *aqua*, water), eene Christen-secte in de tweede eeuw ontstaan, welke leerde, dat het water niet geschapen, maar met God eeuwig was. Men denkt, dat zij dit denkbeeld van Hermogenes, een beroemd schilder te Carthago, overgenomen hebben, tegen wien Tertullianus met veel bitterheid schreef. Hetzelfde denkbeeld werd voortgeplant door Thales, den stichter van de Ionische school der Grieksche wijsbegeerte, die in 640 v. C. leefde, en wiens grondstelling was, dat het water het oorspronkelijke beginsel der wereld was. Plutarchus geeft eenige van de redenen op, waarom Thales dit geloof koesterde; zij zijn de volgende: Natuurlijk zaad, het beginsel van alles wat leeft, is vochtig, en daarom is het hoogstwaarschijnlijk, dat vochtigheid het beginsel van alle andere dingen is; alle soorten van planten worden door vochtigheid gevoed, zonder welke zij verwelken en wegkwijnen; vuur, zelfs de zon en de sterren, worden gevoed en onderhouden door dampen, die uit het water opkomen, en bij gevolg bestaat de geheele wereld daaruit. Onder de geleerden heeft veel verschil bestaan over de vraag, of dit beginsel van water, volgens de theorie van Thales, een zuiver lijdelijk, dan wel een werkzaam en scheppend beginsel was. Daar noch Thales, noch een zijner opvolgers in de Ionische school eenige geschriften over hunne leerstellingen hebben nagelaten, zal het altijd moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, om juist te weten, wat zij in werkelijkheid geloofden. Waarschijnlijk is het echter, dat Thales, door te beweren dat water het eerste beginsel van al het geschapene was, niets meer bedoelde dan dat de ruwe materialen of chaos, waaruit de schepping verrees, uit eene vochtige of watermassa bestonden. De *Aquei* in de tweede eeuw hebben misschien van de beschouwingen van Hermogenes hun geliefkoosd denkbeeld overgenomen, dat de vochtige of watermassa, waaruit de chaos oorspronkelijk bestond, eeuwig was gelijk de Godheid zelve. Zij schenen, gelijk de Gnostieken in het algemeen, het denkbeeld van eene schepping uit niets niet te kunnen aannemen, op grond dat, als de wereld geene andere oorzaak had dan den wil van God, zij met de natuur van een volmaakt en heilig Wezen had moeten overeenstemmen, en daarom eene volmaakte en heilige wereld had moeten zijn. Daar dit het geval niet was, beweerden zij, volgens

de Grieksche leer, dat de *Hyle* of stof, als een boos beginsel, een noodzakelijk en oorspronkelijk element in de schepping uitmaakte. En daar het water, volgens hunne meening, volstrekt noodzakelijk was voor den chaos, kwamen zij tot dezelfde gevolgtrekking als Thales en de oude Ionische school, evenwel niet op stoffelijke, maar op zedelijke gronden.

ARA MAXIMA, een altaar dat tegenover een standbeeld in den tempel van Hercules Victor of Hercules Triumphalis te Rome stond, waarop de Romeinen, als zij eene overwinning behaald hadden, het tiende gedeelte van den buit plaatsten, ten einde onder de burgers verdeeld te worden. De Romeinen hadden de gewoonte om naar dit altaar te gaan, ten einde door een plegtigen eed hunne geloften en verbindtenissen te bekrachtigen.

ARABIËRS, eene kleine secte die in de derde eeuw, tijdens de regering van den Romeinschen keizer Severus, in Arabië ontstond. Zij schijnen de onsterfelijkheid der ziel in zekeren zin ontkend te hebben; de schrijvers zijn het echter over den waren aard van hunne ketterij niet eens. Eusebius zegt, dat zij van oordeel waren, dat de ziel met het ligchaam stierf en ontbonden werd, terwijl sommige schrijvers meenen, dat zij de ziel voor onstoffelijk hielden, maar toch geloofden, dat deze sliep, als het ligchaam in het graf was. Het schijnt veel waarschijnlijker, zooals andere veronderstellen, dat zij materialisten waren, die de ziel voor een gedeelte van het ligchaam hielden en derhalve de meening koesterden, dat zij daarmede stierf. Eusebius zegt, dat een concilie in 244 te Bostra in Arabië gehouden werd, om de ketterſche gevoelens dezer secte in overweging te nemen; en dat Origenes, die uit Egypte geroepen was, hunne dwalingen met zulk een goed gevolg blootlegde, dat velen op de plaats zelve er afstand van deden. Een dezer was Beryllus, de bisschop dier stad, die beweerd had, dat Christus vóór Zijne menschwording niet als Goddelijk persoon, maar enkel in de gedaante van God bestaan had, en na Zijne geboorte slechts een mensch genoemd kon worden, die de Godheid des Vaders in zich gehad had. Hij bekende echter zijne dwaling en legde ze af.

ARAF of ARAFAH, eene plaats tusschen den hemel en de hel der Mohamedanen. De koran spreekt er aldus over in het hoofdstuk van *Sourat el Araf*: „Tusschen de zaligen en de verdoemden is een sluijer of scheiding; en op den *Araf* zijn menschen, of engelen in den vorm van menschen, welke een ieder, die in die plaats is, bij zijn naam kennen." Wat *Araf* of een sluijer in dit vers genoemd wordt, heet een sterke muur in een ander hoofdstuk. Daarom zijn eenige Mohamedaansche leeraars van meening, dat de scheiding dun is als een sluijer, terwijl andere veronderstellen, dat zij als een sterke muur is. De menschen, of engelen in den vorm van menschen, die op den *Araf* zijn, worden door de Mohamedanen verschillend verklaard. Eenige zeggen, dat zij de aartsvaders en profeten, andere, dat zij de heiligen en martelaren zijn. Verscheidene leeraars gelooven echter, dat de *Araf* eene tusschenplaats is, gelijk het Roomsche vagevuur, waarheen die geloovigen gezonden worden, wier goede en slechte daden zoodanig tegen elkander opwegen, dat zij geene verdiensten genoeg bezitten om in den hemel gebragt, en geene strafwaardigheid genoeg om tot de plaats der kwelling veroordeeld te worden. In deze tusschenplaats kunnen zij op een afstand den glans des hemels zien, waarin zij echter, tot hunne groote droefenis, niet deelen kunnen; maar op den laatsten dag zullen zij zich voor het aangezigt van God nederbuigen en aanbidden, en ten gevolge van deze verdienstelijke daad zullen hunne goede werken een volledig overwigt over hunne booze verkrijgen, en zij zullen daarom in het paradijs toegelaten worden. Zie MOHAMEDISMUS.

ARAFAT (STATIE OP). Een van de belangrijkste gebruiken, die door de Mohamedanen, welke een pelgrimstogt naar Mekka ondernemen, in acht genomen moeten worden, is dat de pelgrims, op den negenden dag der laatste maand van het Arabische jaar, Dhu'lhaija geheeten, naar den berg Arafat in de nabijheid van Mekka moeten gaan, ten einde hunne godsdienstoefeningen te verrigten. Daarom verlaten zij op den bepaalden dag, na het morgengebed, de vallei van Mina, waar zij den vorigen dag aangekomen zijn, en gaan in de grootste verwarring en met den meesten spoed naar Arafat, waar zij tot zonsondergang hunne godsdienstoefeningen voortzetten. Vervolgens trekken zij naar Mozdalifa, eene kapel tusschen Arafat en Mina, waar zij den nacht in het gebed en het lezen van den koran doorbrengen. De Mohamedanen hebben eene zonderlinge overlevering met betrekking tot den berg Arafat, die hem heilig in hunne oogen maakt. Zij gelooven, dat Adam en Eva, na hunne verjaging uit het paradijs, gedurende 120 jaar van elkander gescheiden waren, en dat zij, toen zij elkander zochten, op den top van dezen berg weder bijeenkwamen, en elkander tot wederzijdsche vreugde en geluk herkenden. Zie MEKKA (PELGRIMSTOGT NAAR).

ARATI, eene Hindoesche plegtigheid, welke be-

staat in het plaatsen eener lamp van pastij of rijstemeel op eene koperen plaat. Wanneer de lamp met olie gevuld en aangestoken is, nemen de vrouwen de plaat met beide handen aan, brengen die ter hoogte van het hoofd desgenen, voor wien de plegtigheid geschiedt, en beschrijven met haar en de brandende lamp een aantal kringen in de lucht. Het doel der *Arati* is, om de uitwerking van booze blikken tegen te gaan, want de Hindoes zijn uiterst bijgeloovig, en banger voor booze geesten of duivelen dan voor de goden zelve.

ARBAIN (Arab. *veertig*), een woord dat door de Mohamedanen gebezigd wordt om de *veertig overleveringen* aan te duiden. Mohamed beloofde bij zekere gelegenheid, dat hij, die aan de geloovigen dit aantal overleveringen, om hen in den weg naar den hemel te onderrigten, zou leeren begrijpen, tot de hoogste plaats in het paradijs verheven zou worden. Het gevolg is geweest, dat de Mohamedaansche geleerden een talloos aantal overleveringen aangaande de Mohamedaansche godsdienst hebben verzameld, die gezamenlijk den naam van *Arbain* dragen.

ARBITER of ARBITRATOR (Lat. *Scheidsman*). In de eerste tijden der Christelijke kerk werden de bisschoppen, door gewoonte en de wetten van den staat, met het ambt bekleed, om over wereldlijke zaken, die hun door het volk voorgelegd werden, uitspraak te doen. Door den natuurlijken eerbied, waarmede de herders aangezien werden, werden zij als de beste arbiters en de onpartijdigste regters beschouwd van de gewone geschillen, die in hunne nabijheid ontstonden. Ambrosius van Milaan berigt ons, dat men zich dikwijls tot hem wendde, om zulke diensten te verrigten; en Augustinus zegt, dat hij zoo druk bezig was met zaken aan te hooren en daarover uitspraak te doen, dat hij weinig tijd voor andere bezigheden kon vinden, daar niet alleen Christenen, maar ook menschen van allerlei godsdiensten, hunne geschillen aan zijne beslissing overlieten. Deze geëerbiedigde kerkvader tracht het gebruik te verdedigen door aan te voeren, dat de Apostel Paulus, die aan de menschen verbood voor de ongeloovigen om regtsbedeeling te verschijnen, hun daardoor de verpligting oplegde om naar eene Christelijke regtbank te gaan, of met andere woorden, naar de herders der kerk, die door hunne wijsheid en regtschapenheid het best in staat waren, om zelfs in wereldlijke zaken als arbiters te handelen. Dit ambt, aldus door gewoonte aan de bisschoppen of herders der kerk opgedragen, werd later door de wet vastgesteld, toen de keizers Christenen werden. Eusebius zegt in zijn leven van Constantijn, dat eene wet door dien keizer uitgevaardigd werd, waardoor beslissingen van de bisschoppen in hunne consistoriën van kracht werden verklaard, en dat geene wereldsche regters eenige magt zouden hebben om ze om te keeren of te vernietigen, daar de priesters van God te verkiezen waren boven alle andere regters. Door het wetboek van Justinianus werd de beslissing van bisschoppen tot zuiver civiele, maar geene crimineele zaken beperkt, en bovendien werd er bepaald, dat de bisschoppen alleen de magt zouden hebben om te oordeelen, wanneer beide partijen er in toestemden hare zaken aan hunne beslissing over te laten. In crimineele zaken werd den geestelijken, zoowel door de canons der kerk als door de wetten van den staat, verboden om als regters te handelen. Daarom mogten geene crimineele zaken aan de bisschoppen onderworpen worden, behalve die, waarop kerkelijke straffen stonden. Somtijds waren de zaken, die voor hen gebragt werden, zoo talrijk, dat zij het noodig vonden om den bijstand van een hunner geestelijken, een presbyter of voornaamsten diaken, in te roepen. Daarom worden door het concilie van Taragona niet alleen presbyters, maar ook diakenen vermeld, die afgezonden waren om wereldlijke zaken te hooren. Het ambt van arbiter werd somtijds door de bisschoppen aan verstandige en vertrouwenswaardige leeken overgedragen.

ARCANI DISCIPLINA (Lat. *Onderwijs van het geheim*), eene uitdrukking die gebezigd wordt om een gebruik te beschrijven, dat reeds vroeg in de Christelijke kerk sloop, om voor de catechumenen of geloofsleerlingen te verbergen, wat men de heilige mysteriën noemde. Gedurende een zeker gedeelte der godsdienstoefening mogten allen zonder onderscheid tegenwoordig zijn; en wanneer dit gewone gedeelte van de dienst was afgeloopen, en het heilige sacrament zou toegediend worden, werden de catechumenen en oningewijden van allerlei soort door een van de diakenen weggezonden, die zeide: „*Ite missa est*," d. i.: „gaat, de vergadering is afgeloopen." Wegens deze gewoonte werd de godsdienstoefening, die juist geëindigd was, *missa catechumenorum*, en de daarop volgende sacramentalische dienst *missa fidelium*, de dienst der geloovigen of getrouwen, genoemd. Van dit *missa* is, zooals men gewoonlijk veronderstelt, het woord *mis* afgeleid. Niet alleen waren de geloofsleerlingen van het avondmaal uitgesloten, maar het was ook den geloovigen streng verboden om de wijze te verklaren, waarop de plegtigheid geschiedde, om de woorden te

vermelden, die daarbij gebruikt werden, of zelfs de eenvoudige elementen te beschrijven, waaruit het bestond. De catechumenen werden zorgvuldig in onwetendheid gelaten aangaande alles, wat de heilige plegtigheid betrof, totdat men meende, dat zij dien trap van ontwikkeling hadden bereikt, waarop men hen er veilig mede bekend kon maken. De leeraren maakten in hunne preeken slechts in de verte zinspelingen op deze mysteriën, en bewaarden de geheele ontwikkeling er van voor die gelegenheid, waarbij alleen de geloovigen tegenwoordig waren. De oorsprong van deze voorbedachte achterhoudendheid aangaande de hoogere en meer plegtige wijdingen der kerk, ligt waarschijnlijk in eene natuurlijke begeerte van de eerste Christenen, om zich eenigzins te schikken naar de vroegere gewoonten van de bekeerlingen des Heidendoms, die gewend waren aan de inachtneming van plegtigheden, zooals de Eleusinische mysteriën, waarbij alles in ondoordringbare duisternis gehuld was. Alle natiën der oudheid zochten zekere gedeelten hunner godsdienstoefeningen voor de oogen der menigte te verbergen, ten einde die des te eerwaardiger te maken. Maar om welke redenen de ceremoniën der eerste Kerk ook verborgen geweest mogen zijn voor hen, die slechts ten deele met de Christelijke waarheid bekend waren, zooveel is zeker, dat dit gebruik, voor zooverre het het avondmaal betrof, in het vervolg van tijd tot grove bijgeloovigheid en afgoderij leidde, daar transsubstantiatie en aanbidding van de hostie de plaats innamen van die eenvoudige en schriftmatige inzigten en gebruiken, die de sacramentalische wijding kenmerkten, zooals zij ingesteld was door onzen Heer, en door de Apostolische kerk in acht genomen werd.

ARCAS, de zoon van Zeus en Callisto, naar wien Arcadië genoemd werd. Toen hij jongeling geworden was, bragten de jagers hem bij zijn oom Lycaon, die hem met vreugde ontving, doch later doodde, om het vermogen van Jupiter te beproeven, en dien god, op een gastmaal, zijne ledematen als spijs voorzette. Jupiter herschiep daarop Lycaon in een wolf en Arcas in een beer, dien hij bij zijne moeder onder de sterren plaatste. Standbeelden waren hem te Delphi door de inwoners van Tegea gewijd.

ARCHIMAGUS, de voornaamste der Magi bij de oude Perzen. Hij was het hoofd van alles, wat de godsdienst betrof. Hij woonde in den voornaamsten vuurtempel of heilige plaats, die voornamelijk aan de aanbidding van het vuur gewijd was, — een gebouw dat door de Perzen in even groote eer gehouden werd als de tempel van Mekka door de Mohamedanen, en waarheen elk lid der secte zich verpligt rekende éénmaal in zijn leven een pelgrimstogt te doen. Zoroaster plaatste eerst den grooten vuurtempel te Balch, tusschen de Perzische grenzen en Hindostan, waar hij zelf, als Archimagus, gewoonlijk zijn verblijf hield. Maar nadat de Mohamedanen in de zevende eeuw Perzië overweldigd hadden, was de Archimagus genoodzaakt naar Kerman, eene provincie in Perzië langs de zeekust, te trekken. De tempel van den Archimagus was, gelijk de andere vuurtempels, met groote inkomsten en landerijen begiftigd. Als de Archimagus het heilige vuur naderde, werd hij van top tot teen gewasschen, welriekend gemaakt, en met een kleed, zoo wit als sneeuw, overdekt. Hij boog tot op den grond voor het brandende altaar, en dan regtop staande, zeide hij de bepaalde gebeden met bittere zuchten op. De gebeden, die hij opzeide, waren uit de Abesta (zie aldaar) of Zend-avesta, het heilige boek der oude Perzen. Als hij met de aanbidding van het heilige vuur bezig was, hield hij in de eene hand een gebedenboek, en in de andere een bos witte stokjes, die zeer dun en ongeveer eene span lang waren. Hij las zijne gebeden overluid, terwijl de vromen, op den grond liggende, hunne gebeden mompelden. Aan het einde der gebeden wierp elk der aanbidders, vooruittredende, zijne vrijwillige offergaven, welke uit aromatische oliën, reukwerken of kostelijke paarlen bestonden, in het vuur. De armen vergenoegden zich met de keurigste vruchten te offeren, die zij konden vinden. Deze offeranden werden als het *Feest des vuurs* beschouwd. De Archimagus mag geen wereldlijk persoon aanraken, vooral niet een ongeloovige of ketter. Hij moet zich van alle overdaad in kleeding of voedsel onthouden. Hij moet het overtollige van zijn inkomen voor liefdegaven aan de armen en weldadige handelingen van allerlei soort gebruiken. Hij moet buitensporigheden van allerlei aard vermijden, zich aan bespiegeling gewennen, de *Abesta* zonder ophouden bestuderen, de goddeloozen berispen en niemand dan God vreezen. Hij is ten zeerste verpligt, om het gewijde vuur met de uiterste zorg en omzigtigheid te onderhouden. Darius Hystaspes, koning van Perzië, nam de waardigheid van Archimagus op zich, en liet op zijn graf griften, dat hij *Meester der Magi* geweest was. Van dien tijd af werden de koningen van Perzië beschouwd als tot den priesterstam te behooren, en werden zij in de heilige orde der Magi opgenomen, alvorens zij tot koning gehuldigd werden. Dit is echter niet meer het geval, daar de Perzische monarchen sedert de zevende eeuw

Mohamedanen van de secte van Ali zijn, en de GEBEREN (zie ald.) of nieuwere vuuraanbidders zoodanig door de Perzische Mohamedanen uitgeroeid zijn, dat er nog slechts eenige duizenden in de provincie Kerman, en ook in Hindostan, waar zij den naam van PARSEN (zie ald.) dragen, gevonden worden. De Archimagus werd vóór den tijd van Zoroaster MUBAD MUBODEN genoemd, dat aartsbisschop of bisschop der bisschoppen beteekent; maar de groote Perzische hervormer noemde, onder andere veranderingen die hij invoerde, de mubadi of bisschoppen *Desturen*, en het opperhoofd *Desturi-Destur*. De muts, die de Archimagus draagt, is kegelvormig, valt op de schouders neder, en bedekt zijne ooren geheel en al. Zijn haar is gewoonlijk lang, en hij mag het nooit snijden, behalve wanneer hij rouwt over een overleden bloedverwant. De muts, die de Archimagus vroeger droeg, was zoo gemaakt, dat zij zijn mond gedurende de godsdienstoefening voor het vuur bedekte. De priesters van de nieuwere *Geberen* bedekken zich den mond met een stukje van zekere stof, dat te dien einde vierkant gesneden is. Zie VUURAANBIDDING.

ARCHIMANDRIET (Gr. *archo*, regeren, *mandra*, eene schaapskooi), een naam die vroeger aan het hoofd, van een klooster gegeven werd, als den bestuurder van hetgeen men voor eene heilige kudde in de kerk hield. De naam wordt nog in dezelfde beteekenis in de Grieksche kerk gebruikt. De bisschoppen in de Russische (Grieksche) kerken worden uit de Archimandrieten gekozen. Zie ABT, KLOOSTER.

ARCHIPRESBYTER. Zie AARTSPRESBYTER.

ARCHIREN, de prelaten of voornaamste geestelijken in de Russische (Grieksche) kerk. Deze naam omvat de geheele bisschoppelijke orde, wier leden onderscheiden worden door de titels van metropolitanen, aartsbisschoppen en bisschoppen; titels die echter niet tot den zetel behooren, maar slechts persoonlijke onderscheidingen zijn, die door den souverein verleend worden en den bezitters geene meerdere magt geven, daar elke bisschop in zijne eigene diocees onafhankelijk is, of alleen afhankelijk is van de synode. De Archiren zijn, gelijk de *Zwarte Geestelijkheid*, die in rang op hen volgt, verpligt eene strenge en afgezonderde levenswijze in acht te nemen, zich van dierlijk voedsel te onthouden en niet te trouwen. Zij zijn gewoonlijk mannen van karakter en geleerdheid. Zie RUSSISCHE (GRIEKSCHE) KERK.

ARCHIVUS, eene oorkonde die in de oude Afrikaansche kerken bewaard werd, waardoor de bisschoppen den tijd hunner wijding konden aantoonen. Dit was noodig, daar de oudste bisschop, volgens de regels dezer kerken, als opperste bisschop of metropolitaan beschouwd werd. Een *Archivus* of *Matricula*, gelijk het somtijds genoemd werd, werd in de kerk van den primaat en in de hoofdstad der provincie bewaard.

ARCHON, de naam door Basilides, den Gnostischen ketter, aan dien engel gegeven, die, zooals hij meende, over den geheelen aardschen loop der wereld gesteld was. Deze Archon handelt echter, volgens zijne leer, in zijn bestuur over de wereld niet onafhankelijk en eigenmagtig; alles komt ten laatste voort uit de alles omvattende voorzienigheid van den hoogsten God. Wat de plaats aangaat, die de Archon in het Basilidiaansche stelsel bekleedt, merkt Neander aan: „In de merkwaardige leer van Basilides aangaande de Voorzienigheid, komen drie werkende krachten vereenigd voor, maar die, van welke ten laatste alles, hoewel zeer middellijkerwijze, afhangt en uitgaat, is de hoogste God. Van Hem komt de wet, die aan alle wezens ingeschapen is, hunne ontwikkeling en den invloed aller dingen op hen bepaalt, en waarin reeds van den aanvang af de geheele ontwikkeling des heelals is voorgeschreven. De Archon geeft slechts den stoot om datgene tot ontwikkeling te brengen, dat volgens die wet en de allen ingeschapen krachten reeds in de wezens zelve ligt. In overeenstemming met deze wet oefent hij op alles invloed uit, en zet hij hetgeen met haar gegeven en voorbereid is in werkzaamheid; maar ook daarbij handelt hij, hoewel onbewust, slechts als werktuig van den hoogsten God. „Al wordt ook," zegt Basilides, „wat wij Voorzienigheid noemen in den beginne door den Archon in beweging gezet, zoo is dat toch door den God des heelals aan het wezen der dingen van hunnen oorsprong af ingeschapen."

Volgens de theorie van Basilides waren de Joden, hoewel het volk van den hoogsten God, zooals zij werkelijk bestonden, het volk van dien Archon, aan welken de groote menigte der Joden zich vasthield als aan den hoogsten en eenigen God. Slechts het geestelijk Israël klom van dien Archon op tot een duister gevoel van den hoogsten God, die zich in hem, die onbewust zijn werktuig was, openbaarde. De Archon openbaart, onder het omhulsel van het Jodendom, de ideën door den hoogsten God ingegeven, zonder ze zelf te begrijpen. Maar wat licht wierp in de ziel van den Archon, was de openbaring van boven door den mensch Christus Jezus gedaan. Dit was, volgens Basilides, het grootste feit in de geschiedenis

van het geschapen heelal, waaruit alle volgende gebeurtenissen tot de volbrenging van de volkomen herstelde harmonie des heelals voortkwamen. De uitwerking, welke de doop van Christus en de mededeeling van den Geest aan dezen, op den Archon had, wordt aldus door Neander beschreven: — „Zoo gaat er, volgens Basilides, een nieuw licht voor den Archon zelven op. Hij erkent boven zich een hoogeren God en eene hoogere wereld, en wordt uit zijne beperktheid verlost. Eener hoogere magt wordt hij zich bewust, die alles werkt, en waaraan hij tot hiertoe, zonder zelf het te weten, dienstbaar was. Hij ziet zich bevrijd van den moeijelijken last des wereldbestuurs, dien hij tot hiertoe alleen meende te torschen, en waarvoor zijne krachten niet berekend waren. En had hij tot hiertoe zooveel vruchtelooze moeite besteed, om de elkander vijandige krachten in den loop der wereld vereenigd te houden, nu wordt hij getuige van eene magt, die elken tegenstand kan overwinnen, alle tegenstellingen tot eenheid brengen. Zoo erkende Basilides, door dieper in den geest des Christendoms en in de geschiedenis door te dringen, en te letten op de werkingen van het eerste, welke hij voor oogen had, en die de kiem der toekomst in zich droegen, welk een invloed het bestemd was op het menschdom uit te oefenen, en welk eene scheiding het daarin te weeg zou brengen; zoo voorzag hij, dat onder alle volken eens allen, die voor het hoogere vatbaar waren, door Christus van de magt, die hen gevangen hield, bevrijd, van alle afhankelijkheid van het lagere verlost, tot gemeenschap met de bron alles levens geleid, en onderling tot eene hoogere eenheid verbonden zouden worden, en dit alles stelde hij voor als indruk, dien de Archon bij den doop van Christus ontvangen had."

Volgens het stelsel van Basilides behoorde de mensch Christus Jezus tot het rijk van den Archon, had daarom zelf verlossing noodig, en kon deze slechts deelachtig worden door zijne vereeniging met den verlossenden hemelschen Geest. De Verlosser, in den eigenlijken en hoogsten zin van het woord, was, volgens de meening van dezen vermaarden Gnostiek, de hoogste Æon, die door den hoogsten God was afgezonden, om het werk der verlossing te volbrengen. Dit verheven wezen vereenigde zich met den mensch Jezus bij diens doop in de Jordaan. Zie BASILIDIANEN.

ARCHONTEN (Gr. *Heerschers*), een titel welke door de Grieksche schrijvers, voornamelijk Eusebius, Origenes en Chrysostomus, aan de eerste bisschoppen of herders van de Christelijke kerk gegeven wordt. Ook Jamblichus, een Platonisch wijsgeer, noemt de vijfde van de acht orden, waarin hij de goden rangschikt, de *archontes majores* of groote heerschers, die welke den aardbol en de elementen besturen, en de zesde de *archontes minores* of mindere heerschers, die welke de stof beheerschen. — De naam *Archonten* werd ook tegen het einde der tweede eeuw aan zekere magten of heerschers gegeven, welke, zooals de secte der ARCHONTICI geloofde, de oorspronkelijke scheppers der wereld waren. Deze Archonten, zeven of acht in getal, woonden, volgens de denkwijze dezer secte, in even zooveel hemelbollen boven elkander, met engelenkoren en ministeriën onder zich, en aan den voornaamsten dezer gaven zij den naam van Sabaoth.

ARCHONTICI, eene secte die, zooals Epiphanius en Theodoretus ons berigten, in de tweede eeuw ontstond, en dien naam ontleende aan eene hunner voornaamste leerstellingen, namelijk, dat de wereld niet door God, maar door eene orde van wezens was geschapen, die zij ARCHONTEN noemden, eene soort van aartsengelen, aan wier hoofd Sabaoth geplaatst was. De Archontici beweerden, dat de doop en het avondmaal verworpen moesten worden, omdat zij slechts ingesteld waren door Sabaoth, den God der Joden en den gever der wet, dien zij van den hoogsten God onderscheiden. Zij leerden ook, dat de vrouw het maaksel was van den duivel, en dat derhalve zij, die trouwden, het werk van den duivel verrigtten. Deze verklaring hunner inzigten over het huwelijk wordt door Epiphanius gegeven, en zijne getuigenis wordt bekrachtigd door Clemens Alexandrinus, die zegt, dat zij het huwelijk als onzuiverheid en van den duivel voortkomende beschouwden. Augustinus zegt, dat zij ook de opstanding loochenden. Deze secte bestond hoofdzakelijk in Palestina en Armenië, en schijnt een tak van de VALENTINIANEN (zie ald.) geweest te zijn. Zie GNOSTIEKEN.

ARCULUS, eene lagere godheid der oude Romeinen, die de kisten en kasten beschermde, en belette, dat zij opengebroken werden. Augustinus zegt, dat deze god tegenover *Laverna* stond, die de dieven en roovers beschermde.

ARDÆANEN, de volgelingen van Ardæus, die in de vierde eeuw leerde, dat de Godheid eene menschelijke gedaante bezat. Zie ANTHROPOPATHISTEN.

AREOPAGUS (Gr. *areios*, van *Ares* [zie ald.], gewijd, en *pagos*, heuvel), eene beroemde raadsvergadering te Athene, die op eene rotsachtige hoogte, Marsheuvel geheeten, ten westen van de stad, gehouden werd. Dit

geregtshof werd klaarblijkelijk reeds vroeg ingesteld, volgens sommigen reeds ten tijde van Cecrops. In allen gevalle moet het bestaan hebben vóór de dagen van Solon, die het zoo zeer gewijzigd en verbeterd heeft, dat hij somtijds ten onregte voor den stichter er van gehouden wordt. Zijne leden werden in den beginne voornamelijk uit edele patricische familiën gekozen. Solon voerde echter op dit punt eene zeer belangrijke verandering in, daar hij bepaalde, dat de verkiezing niet meer zou afhangen van de geboorte, maar van het eigendom. De regtsmagt van dit hof was zeer uitgebreid; het oefende een algemeen oppergezag uit over het geheele gedrag der burgers. Een gedeelte van zijn pligt was te waken over de heilige olijfboomen, die om Athene groeiden, en hen te straffen, die ze beschadigden of vernielden. Alle gevallen van goddeloosheid van allerlei aard werden naar den Areopagus verwezen, zelfs het invoeren van eene nieuwe en onerkende wijze van godsvereering. Justinus Martyr zegt dan ook, dat in zijn tijd de overlevering bestond, dat Plato den naam van Mozes, als onderwijzer van de leer der eenheid van God, niet vermeldde, uit vrees voor den grooten Atheenschen raad. Het moet ons daarom volstrekt niet verwonderen, dat Paulus naar den Areopagus gebragt werd, daar de Apostel, zooals de Atheners zich verbeeldden, een verkondiger was van vreemde goden. Hij had openlijk, in de stad Athene zelve, de leer van een veelgodendom bestreden, en daarom mogt hij door de afgodische en bijgeloovige Atheners wel beschouwd worden, als de invoerder van nieuwe godheden en de omverwerper van de vastgestelde godsdienst van den staat. De verdediging van Paulus voor den raad was eene volkomen zegepraal; hij ging weg zonder dat de leden van den raad verder tusschenbeiden kwamen, en zoodanig was de uitwerking zijner rede, dat sommige mannen hem aanhingen en geloofden, onder welke zich ook het raadslid Dionysius bevond.

ARES, de god des oorlogs bij de oude Grieken, die als eene hunner belangrijkste godheden beschouwd wordt. Hij was de zoon van Zeus en Hera, wreed, bloeddorstig en woest van aard, gehaat door de goden en gevreesd door de menschen. Men veronderstelde, dat zijne woonplaats voornamelijk was onder de oorlogzuchtige stammen van Thracië en onder de barbaarsche Scythen. Onder het laatste volk werd hij aangebeden in den vorm van een zwaard, waaraan niet alleen paarden en ander vee geofferd werden, maar ook menschelijke wezens. Ares werd niet algemeen door de Grieken aangebeden; de aan hem gewijde tempels waren gewoonlijk buiten de steden gebouwd. Te Athene was hem een tempel opgerigt, alsook op verschillende plaatsen van minder belang. Te Sparta werden menschenoffers te zijner eere geofferd. Door de oude Romeinen werd hij onder den naam van MARS (zie ald.) aangebeden.

ARETHUSA, eene der Nereïden of waternimfen. Zij was de jagtgenoot van Diana, die haar in eene bron herschiep, toen zij voor Alpheüs vlugtte. Zij was het, die aan Ceres de schaking van Proserpina door Pluto verhaalde. Arethusa was ook de naam van eene der HESPERIDEN. Zie ald.

ARGEÏ of ARGEIA, zekere plaatsen te Rome door Numa gewijd, tot aandenken van eenige Grieksche prinsen, die daar begraven waren. Jaarlijks werd op den 15den Mei op deze plaatsen aan de schimmen der overleden Grieken geofferd, en dertig beelden werden door de Vestaalsche maagden in den Tiber geworpen. Deze beelden, die van riet gemaakt waren, werden Argeï genoemd.

ARGENTINUS, de god van het zilvergeld bij de Romeinen, en de zoon van PECUNIA (zie ald.) of het geld.

ARIADNE, dochter van Minos, koning van Creta. Zij gaf aan Theseus het kluwen, waardoor hij uit den doolhof kon terugkomen na den Minotaurus gedood te hebben. Zij ontvlugtte met dien held, doch deze was ondankbaar genoeg om haar op het eiland Naxos te verlaten. Hier werd zij door Bacchus gevonden, die haar huwde en hare kroon in de sterren plaatste.

ARIANEN. Zie het artikel na ARIUS.

ARISTÆUS, een Heidensch god, zoon van Apollo, die in verschillende deelen van Griekenland, maar voornamelijk op de eilanden van de Ægeïsche, de Ionische en de Adriatische zee, aangebeden werd. Hij beminde Eurydice zoo zeer, dat hij haar zelfs op den dag, waarop zij met Orpheus zou huwen, vervolgde. Terwijl zij hem ontvlugtte, stak haar eene slang zoodanig, dat zij terstond stierf. De nimfen, over dit ongeval zeer bedroefd, doodden al de bijen van Aristæus. Zijne moeder gelastte hem hierop om met Proteus te raadplegen, die hem beval om zich met de schim van Euridice te verzoenen, door eene offerande van vier stieren en vier reeën. Het gevolg hiervan was, dat uit de ingewanden dier offerdieren geheele zwermen bijen in zijne korven vlogen. Na zijn dood werd hij aangebeden als de god, die over herders, kudden, wijngaarden en olijfboomen het bestuur had.

ARISTOTELIANEN, de leerlingen of volgelin-

gen van Aristoteles, een voornaam Grieksch wijsgeer, die ongeveer vier honderd jaar vóór de Christelijke jaartelling leefde. Hij was de leerling van Plato en de leermeester van Alexander den Groote, die dikwijls van hem zeide, dat hij meer verpligt was aan Aristoteles voor zijne onschatbare onderrigtingen, dan aan zijn eigen vader voor zijn aanzijn. Weinigen hebben zulk een voortdurenden en uitgebreiden invloed over de menschen uitgeoefend als deze beroemde wijsgeer, voor wien het verstand van Europa zich gedurende meer dan twee duizend jaar in onbepaalde onderwerping boog.

Aristoteles was te Stagira, in Macedonië, in het jaar 384 voor onze tijdrekening, geboren. In zijne jeugd legde hij zich toe op de studie der geneeskunde; later ging hij naar Athene en studeerde onder Plato, van wiens lezingen hij zooveel voordeel trok, dat zijn beroemde meester hem den naam gaf van het Verstand en, zooals men zegt, zelfs naijverig werd op de snelle vorderingen van zijn leerling. Bij zijn dood liet Plato, tot groote spijt van Aristoteles, de zorg voor de academie aan zijn neef Speusippus na. Droefgeestig en teleurgesteld verliet de jonge wijsgeer Athene, en ging in vreemde landen reizen. Zijn naam was zoo groot geworden, dat Philippus, koning van Macedonië, hem uitnoodigde het ambt van leermeester van zijn zoon Alexander aan te nemen. „Ik dank de goden," schreef de monarch, „omdat zij mij een zoon gegeven hebben, en nog meer, omdat hij geboren is gedurende uw leven. Ik verwacht, dat hij door uwe onderrigtingen uwer en mijner waardig zal worden." Ook was Alexander niet ongevoelig voor de eer van gezeten te hebben aan de voeten van zulk een beroemd leermeester. „Ik ben mijn leven aan mijn vader verschuldigd," was hij gewoon te zeggen, „maar ik dank aan mijn onderwijzer de kennis van de kunst om te leven. Indien mijne regering roemrijk geweest is, is zij zulks geheel en al aan Aristoteles verschuldigd." Gedurende twaalf jaar hield deze geleerde man in het Lyceum te Athene voorlezingen over de wijsbegeerte. Na den dood van zijn beschermheer Alexander werd hij van goddeloosheid beschuldigd, en stond hij aan gestrenge vervolging bloot. Daar hij het lot van Socrates vreesde, ging hij naar Chalcis in Eubœa, waar hij stierf in den ouderdom van drie en zestig jaar.

Men kan van zijn wijsgeerig stelsel zeggen, dat het de plaats inneemt tusschen het idealismus van Plato en het sensualismus van Epicurus. Ten opzigte van den oorsprong der menschelijke kennis was zijn beroemde grondregel, dat er niets in het verstand bestaat, dat niet eerst in de gewaarwording bestond; eene stelling die hare plaats als eene algemeen aangenomen waarheid behield tot de dagen van Leibnitz, die het eerst de groote uitzondering ontdekte: „behalve het verstand zelf." Maar terwijl Aristoteles zonder twijfel in deze grondstelling eene theorie schijnt uit te drukken, volgens welke de waarheid en het wezen der dingen in de zinnelijke gewaarwordingen gezocht moeten worden, moet men ook erkennen, dat hij het onderscheid leerde tusschen het al of niet gebeurlijke en het noodzakelijke, het betrekkelijke en het volstrekte, en aldus trachtte tusschen het idealismus en het sensualismus door te zeilen. Maar de roem van dezen buitengewonen man steunt niet zoo zeer op zijn metaphysisch als op zijn logisch stelsel. Het is door zijne dialectische bespiegelingen, dat hij een krachtigen invloed, hetzij ten goede of ten kwade, heeft uitgeoefend op zijne medemenschen. In die eeuwen, welke met nadruk de donkere eeuwen genoemd mogen worden, was nagenoeg alle menschelijke geleerdheid, meer bijzonder nog wat de theologie aangaat, gebragt tot eene bekendheid met de spitsvindige dialectiek van Aristoteles. Op het gezag van dezen vorst der wijsgeeren werd veel meer een beroep gedaan dan op de Heilige Schriften. Kwestiën van den nietigsten aard werden opgeworpen en beredeneerd met de meest mogelijke geestdrift, totdat men het eindelijk als de voornaamste verdienste van een godgeleerde beschouwde, dat hij bekwaam was om te worstelen en te twisten volgens de regelen van Aristoteles. De eenige strekking der dialectiek, die in zulk eene hooge achting gehouden werd, was den geest te binden en in eene machine te veranderen. Een der groote voordeelen, die uit de Hervorming voortvloeiden, was, dat zij de menschen opwekte om het juk der slavernij af te werpen, waaronder zij gedurende eeuwen gebukt hadden gegaan.

De theologie van Aristoteles was onbekookt en verward. Hij geloofde in een Opperwezen, dat echter weinig van den god van Epicurus verschilde, dat, in zijne eigene beschouwingen verdiept, geen belang stelde in de zaken der menschen. Men betwijfelt het, en niet zonder reden, of hij aan de onsterfelijkheid der menschelijke ziel geloofde. Het was daarom niet te verwachten, dat zelfs in de eeuwen der grootste duisternis, van de meeningen van Aristoteles aangaande theologische punten gebruik zou gemaakt worden. Maar in de twisten met de kettersche secten, welke zoo dikwijls plaats hadden, werden zijne grondbegin-

selen van redenering van overgroot belang bevonden. Vooral was dit het geval in de zevende eeuw, toen er zulke veelvuldige en scherpe theologische twisten gevoerd werden met de Monophysieten, de Nestorianen en de Monotheleten. Alle partijen bevonden, dat de dialectiek van Aristoteles van onwaardeerbare dienst was. Dien ten gevolge werd in de volgende eeuw de Aristoteliaansche wijze van redeneren in alle scholen onderwezen, terwijl Plato naar de kloosters der monniken verbannen werd. Johannes Damascenus ijverde vooral om den voortgang van het Aristotelismus te bevorderen. Hij gaf verhandelingen in het licht, die ten doel hadden de leerstellingen van Aristoteles te verklaren en op te helderen, en verspreidde ze wijd en zijd onder de minder ontwikkelden, zoodat velen, zoowel in Griekenland als in Syrië, in deze wijsbegeerte ervaren werden. De Nestorianen en Jacobieten waren ook ijverig in het verbreiden der Aristoteliaansche beginselen, die hen in staat stelden om des te gemakkelijker over den persoon en de natuur van Christus te kunnen redetwisten.

Gedurende langen tijd bepaalde zich de kennis der werken van Aristoteles onder de geleerden tot zijne dialectiek. Eindelijk werden echter in de twaalfde en de dertiende eeuw zijne overige geschriften meer algemeen bestudeerd. De uitslag was, dat niet weinigen de leerstellingen, waaraan men zich gewoonlijk hield, verwierpen, en tegen de Goddelijke Voorzienigheid, de onsterfelijkheid der ziel, de schepping der wereld en andere punten predikten, en dus bevorderaars der ongodsdienstigheid werden. Deze valsche leerstellingen schraagden zij door het gezag van Aristoteles, en als zij met kerkelijke straffen bedreigd werden wegens hunne kettersche leeringen, gebruikten zij dezelfde uitvlugt als later de Aristotelianen in de vijftiende en de zestiende eeuw, en zeiden, dat men onderscheid moest maken tusschen wijsgeerige en theologische waarheid. Daarom beweerden zij, dat de leerstellingen, die zij onderwezen, en waartegen de Kerk zich verzette, waar waren volgens de wijsbegeerte, maar onwaar volgens het Catholieke geloof.

In de dertiende eeuw gaf de Latijnsche kerk zich bijna uitsluitend over aan het gezag en de beginselen van Aristoteles. Zijne werken, voornamelijk zijne metaphysica, kwamen echter voor korten tijd in een slechten naam, omdat men veronderstelde, dat de Amalricianen (zie ald.) hunne dwalingen aangaande God en eenige andere onderwerpen door het beoefenen dezer geschriften hadden verkregen. Aristoteles herwon echter spoedig zijne hooge achting en grooten naam, want de Dominicanen en Franciscanen omhelsden zijne philosophie, onderwezen haar algemeen in de scholen, en helderden haar op in hunne geschriften. Van deze monniken onderscheidde zich bovenal Thomas Aquinas, een der grootste vernuften uit de eeuw der Scholastieken, door zijn ijver voor de Aristoteliaansche wijsbegeerte, en wel met zulk een uitslag, dat, tegenover veel tegenstand, Aristoteles in de Latijnsche kerk de hoogste gezaghebber op het gebied der wijsbegeerte werd. „Zonder Aristoteles," zegt de geschiedschrijver van het concilie van Trente, „zouden wij geen stelsel van godsdienstig geloof gehad hebben." In deze buitengewone bewondering der werken van Aristoteles deelden echter niet allen. Roger Bacon, een man die om zijne geleerdheid en bekwaamheid de hoogste achting genoot, en bekend was onder den eerenaam van den Verwonderlijken Doctor, weerstond de poging om de geschriften van Aristoteles boven hunne werkelijke verdiensten te waarderen. Vele andere bekwame en verlichte mannen schaarden zich aan zijne zijde, die allen genegen waren om aan het stelsel van Aristoteles de eere te geven, welke het toekwam, maar te zelfder tijd de grenzen der menschelijke kennis wenschten uit te breiden. Dit bepaald verzet tegen den afgod der eeuw stelde deze bekwame menschen en onafhankelijke denkers slechts bloot aan vervolging en verwijt. Door de onwetende menigte werden zij onder de toovenaars en ketters gerangschikt, en zij ontkwamen te naauwernood den brandstapel. In de volgende eeuw behield de Aristoteliaansche wijsbegeerte haar standpunt, en in zulk eene hooge achting werd zij gehouden, dat koningen en vorsten bevel gaven, om de werken van Aristoteles in de taal huns volks over te zetten, opdat men meer algemeen wijsheid kon opdoen. De wijsgeeren van dien tijd schepten er echter meer vermaak in om zich in het redetwisten te oefenen, dan om de waarheid te ontdekken en te verdedigen, en maakten de zuivere en natuurlijke leerstellingen der rede en der godsdienst duister, door hunne ijdele haarkloverijen en belagchelijke onderscheidingen.

In Italië regeerde Aristoteles gedurende langen tijd alleen in de scholen. Omstreeks den tijd van het concilie van Florence bevalen eenige Grieken, voornamelijk de beroemde Gemistius Pletho, de bestudering van Plato's werken ten sterkste aan. Het gevolg was, dat, voornamelijk door den invloed van Cosmo de Medicis, er spoedig meer scholen in Italië ontstonden, die gedurende langen tijd met den meesten ernst tegen elkander streden over de kwestie, of Plato of

Aristoteles de hoogste plaats onder de wijsgeeren innam. De strijd was echter niet beperkt tot eene geschilvoering over de wederzijdsche verdiensten van deze twee wijsgeeren; het voornaamste punt van verschil was, welk van de twee stelsels het meest met de leer van het Christendom in overeenstemming kwam. Een van de warmste aanhangers van Aristoteles, die voorwendde de beginselen van zijn meester te ontwikkelen, beleed en leerde openlijk gevoelens, die de grondslagen van alle godsdienst, zoowel natuurlijke als geopenbaarde, omkeerden. Zijne meeningen werden omhelsd door bijna alle hoogleeraren in de wijsbegeerte aan de Italiaansche universiteiten. Zulke gevoelens haalden hun spoedig de banbliksems der Kerk op den hals, en ofschoon zij hunne toevlugt zochten tot de ellendige uitvlugt, die wij reeds vermeld hebben, dat hunne leer slechts wijsgeerig waar was, maar theologisch valsch, baatte hun die verdediging niets. Vele dezer wijsgeeren werden door de Kerk aan de burgerlijke magt overgegeven, die hunne ketterij met den dood strafte.

De strijd, die tusschen de bewonderaars van Plato en die van Aristoteles bestond, was slechts van tijdelijken aard; de laatste kreeg een volkomen overwigt, en de scholen, niet alleen in Italië, maar door geheel Europa, werden opgevuld met onwetende monniken, die in plaats van wijsbegeerte eene verwarde mengeling van ideën, zinnen en verdeelingen leerden, welke noch door den onderwijzer, noch door zijne leerlingen begrepen werden. Eindelooze redetwisten werden er gehouden tusschen de Scotisten en Thomisten, de Realisten en Nominalisten. De zalen der universiteiten weerklonken van de meest dwaze en ongerijmde debatten over de nietigste onderwerpen. De beoefening van de Schriften werd nu geheel en al verwaarloosd, en godgeleerden poogden de grootste dwaalbegrippen door eindelooze aanhalingen uit de Vaderen, of een stroom van haarkloverijen en spitsvindigheden te verdedigen.

Dat was de droevige staat, waarin de philosophische en de theologische wereld verkeerden, toen Luther verscheen; en daarom kon in de universiteit van Parijs, die men voor de moeder en koningin van alle andere hield, geen man gevonden worden, die in staat was om met hem uit de Schriften te redetwisten. Vele doctoren in de theologie hadden nog nooit den bijbel gelezen, en het eenige stelsel van geleerdheid, waarmede zij gemeenzaam waren, was de dialectiek van Aristoteles. Het was derhalve duidelijk, dat de leerstellingen van de Aristoteliaansche wijsbegeerte een hinderpaal waren geweest voor den voortgang der kennis, in plaats van dien te bevorderen. En toch schenen, zelfs nadat de Hervormers de heilige vrijheid der menschelijke gedachten hadden verkondigd, zoowel Roomsche als Protestantsche schrijvers met elkander te wedijveren in betuigingen van eerbied voor Aristoteles. Beide partijen beriepen zich dikwijls op hem; beide beweerden, dat hij de hare was. In het begin der zeventiende eeuw bezetten de Aristotelianen bijna alle leeraarsstoelen, zoowel in de universiteiten als in mindere scholen, en boden zij een hevigen tegenstand aan al degenen, die durfden beweren, dat Aristoteles verbeterd moest worden, of dat men hem moest opgeven. In dit tijdperk ontstond er eene partij in Europa, de Chemisten of Rosicruciërs geheeten, die de studie der godsdienst met het zoeken naar chemische geheimen vereenigde. Deze secte streed een aantal jaren met de Aristotelianen om den voorrang, totdat eene nieuwe wijsbegeerte door Gassendi, gevolgd door Descartes, ingevoerd werd. De eerste dezer bekwame mannen begon in 1624 de uitgave van een werk, dat hij *Exercitationes paradoxicæ adversus Aristotelem* noemde. De titel was voldoende om uit alle hoeken eene menigte vijanden te doen opstaan, en hij zag zich genoodzaakt de uitgave der vijf laatste boeken van de verhandeling te staken. In zijne geschriften trotseerde Gassendi openlijk de metaphysica der scholen, en dit schudde, in vereeniging met het nieuwe stelsel van wijsbegeerte door Descartes ingevoerd, die afstand deed van alle onderwerping aan een meester of gids, het gezag van het Aristoliaansche stelsel tot in zijne grondslagen, en voerde dien geest van onafhankelijk onderzoek in, die, door de pogingen van Lord Bacon verder ontwikkeld, er in slaagde om den geest van Europa van de slavernij van eeuwen los te maken. Aldus heeft de schoone Hervorming van de 16de eeuw, gevolgd door de onafhankelijkheid van alle gezag in zaken van wetenschap, welke door de wijsbegeerte van Descartes en de methode van Bacon verkondigd was, de geheele omverwerping van de despotische dwingelandij van Aristoteles uitgewerkt, en voor den mensch die onbeheerschte vrijheid van gedachte en meeningen verkregen, die het despotisch gezag van alle menschelijke onderwijzers verwerpt, en zich slechts met onbepaalde onderwerping aan het onfeilbaar onderrigt van den Almagtige overgeeft.

ARIUS, de stichter van eene der beroemdste kettersche secten, die ooit in de Christelijke kerk ontstaan zijn. Hij was een inboorling van Lybië en onder

Lucianus, presbyter van Antiochië tegen het einde der derde eeuw, opgevoed. Toen hij de bijzondere beginselen van de verklaring der Schriften, door die school gevolgd, ingezogen had, legde hij den grondslag van zijn wetenschappelijk stelsel over de vrije grammaticale uiteenzetting van den bijbel; en daar hij geen man van uitgebreide geestesgaven was, verviel hij in de dwaling van te veel belang te hechten aan bijzonderheden, met verwaarloozing van groote algemeene waarheden. Hij werd presbyter van de Alexandrijnsche kerk, en leeraar bij eene onafhankelijke kerk dier stad, Baucalis geheeten. Eenigen tijd vroeger was hij diaken geweest van de kerk van Alexandrië, en dewijl hij zich in eenige godsdienstgeschillen, die er ontstaan waren, gemengd had, werd hij door Petrus, bisschop dier kerk, in den ban gedaan. Toen echter de zetel van Alexandrië door den dood van Petrus opengevallen was, vernietigde de nieuw benoemde bisschop Achillas het vonnis der uitbanning niet alleen, maar hij wijdde hem ook in 313 tot presbyter. Reeds vroegtijdig schijnt Arius zeer verkeerde en onschriftuurlijke denkbeelden ten opzigte van den persoon van Christus gekoesterd te hebben. Aan den eenen kant nam hij Hem niet aan als God, gelijk met den Vader, en aan den anderen kant verlaagde hij Hem niet tot den rang van een mensch, maar hij kende Hem de grootste waarde toe, welke een wezen naast God hebben kon, zonder het onderscheid tusschen dat wezen en God geheel en al op te heffen. „God schiep of genereerde Hem", om Neanders verklaring van de ideën van Arius te gebruiken, „om door Hem al het andere voort te brengen, daar de afstand tusschen God en de overige wezens te groot is, dan dat deze onmiddellijk door God konden voortgebragt worden. Uit dien hoofde verwekte God, toen Hij besloot om het geheel der schepping in het aanzijn te roepen, eerst een wezen, Hem in volkomenheid zoo gelijk als het voor een schepsel mogelijk is, ten einde door dat wezen de geheele schepping voort te brengen. De namen Zoon van God en Logos werden aan dat wezen gegeven, om het boven alle door hetzelve voortgebragte schepselen te onderscheiden, in zoover het, hoewel even als alle schepselen alles aan den wil en de genade des Scheppers verpligt, nogtans de meeste verwantschap met Hem bezit, en de Goddelijke rede, wijsheid en magt, ofschoon het die namen slechts in oneigenlijken en overdragtelijken zin dragen kan, op de volkomenste wijze door hetzelve geopenbaard worden."

Wij moeten volstrekt niet denken, dat Arius zijn wetenschappelijk stelsel vormde met het doel om den Zaligmaker te vernederen. Hij wist niet, dat hij van de oudere leerstellingen der Oostersche kerk afweek. Zijn doel, integendeel, voor zoo verre de leer der Drieëenheid betrof, was, om wat hij als de leer der Kerk beschouwde tegen Sabelliaansche en Gnostische meeningen te verdedigen, en om die op eene consequente wijze uit te leggen. Daar Arius echter zijne bijzondere gevoelens had verspreid in de uitoefening zijner pligten als presbyter, kwam hij in 318 in botsing met Alexander, den toenmaligen bisschop van Alexandrië. Toen begon er een strijd, die een meer blijvenden invloed uitoefende op de ontwikkeling van de Christelijke godsdienst, dan elke andere twist, die ooit de Kerk in onrust bragt. Alexander, die gedurende eenigen tijd zich niet had willen mengen in het geschil, dat onder de presbyters onder zijn gezag ontstaan was, gebruikte eindelijk eene godgeleerde bijeenkomst van zijne geestelijken, om zich tegen Arius te verklaren, die op zijne beurt den bisschop beschuldigde van de dwalingen van Sabellius aan te kleven, en zijne eigene meeningen hardnekkig verdedigde. Na een rondgaanden brief aan zijne geestelijken over het onderwerp verzonden te hebben, belegde Alexander eene tweede vergadering, maar deze werkte niets uit. De volgelingen van Arius namen onder de geestelijken en leeken in Egypte, Syrië en Klein-Azië snel toe, en daarom riep Alexander, die bevond dat al zijne pogingen om de toenemende ketterij tegen te gaan geheel en al zonder vrucht waren, eene synode van Egyptische en Lybische bisschoppen, zamengesteld uit honderd leden, bijeen, waarop in 321 Arius van zijn ambt ontslagen en met zijne volgelingen van de gemeenschap der kerk uitgesloten werd. Na deze beslissing rigtte de bisschop van Alexandrië brieven aan vele vreemde bisschoppen, waarin het vonnis, dat over Arius was uitgesproken, werd medegedeeld, en zij aangemaand werden om met den ketter geene gemeenschap te houden. Middelerwijl was Arius niet werkeloos. Hij gaf een boek uit, Thalia geheeten, om zijne leerstellingen te verdedigen, en om ze meer algemeen te verspreiden, schreef hij eene verzameling van volkszangen, waarin zijne bijzondere meeningen vervat waren. Met eenige der voornaamste bisschoppen van de Oostersche kerk briefwisseling houdende, gebruikte hij elke bewijsreden, die hij vinden kon, om hen tot zijne zijde over te halen. Zijne inspanning werd met een gewenschten uitslag bekroond. Eenige der invloedrijkste mannen in de Oostersche kerk stelden hunne beste pogingen in het werk, om een vergelijk tusschen Arius en zijn bisschop te treffen. Te Alexandrië was

de twist zoo hevig geworden, dat de Ariaansche partij zich van de kerk afscheidde en afzonderlijke plaatsen om godsdienstoefening te houden stichtte, en Arius, bevindende dat de tegenkanting van de orthodoxe partij te sterk was, vlood uit Egypte en zocht eene schuilplaats in Palestina. Het was gelukkig voor hem, dat eenige mannen van veel gewigt in de kerk zijne inzigten omhelsd hadden. Dit was voornamelijk het geval met Eusebius, bisschop van Nicomedië, die Arius in zijn eigen huis ontving, en niet alleen zelf Ariaansche ideën koesterde, maar al zijn invloed gebruikte, die zeer groot was, om ze voort te planten. Toen eindelijk de zaken daartoe rijp waren, slaagde Eusebius in 323 er in, eene vergadering van Ariaansche bisschoppen in Bithynië bijeen te roepen, welke een brief aan alle bisschoppen zond, om hen te verzoeken voort te gaan met kerkelijke gemeenschap met Arius te houden, niettegenstaande hij in den ban verkeerde, en hunnen invloed te gebruiken bij den bisschop Alexander, ten einde eene verzoening te bewerken. Elke poging om den vrede te herstellen was echter zonder gevolg. De strijd bleef woeden met evenveel en zelfs nog meer geweld dan ooit. Eindelijk hadden de zaken zulk eene hoogte bereikt, dat de Romeinsche keizer Constantijn het noodzakelijk oordeelde om persoonlijk tusschenbeiden te komen. In het jaar 324 zond hij derhalve Hosius, bisschop van Cordova, met denzelfden brief naar bisschop Alexander en den presbyter Arius, waarin hij zijn misnoegen over den ongepasten strijd te kennen gaf, en den twistenden aanmaande elkander als Christen-broeders te erkennen, hoewel zij op een bijzonder punt van de Christelijke leer met elkander verschilden. Hosius nam echter de ideën van Alexander tegenover die van Arius aan, en zijne zending werkte niets uit.

Daar de poging van Constantijn om de eensgezindheid in de Kerk te herstellen geheel en al zonder gevolg was, zag hij, dat afdoende stappen genomen moesten worden om de zaken ten einde te brengen. Hij riep derhalve in 325 een algemeen concilie te Nicæa in Bithynië bijeen. Op deze beroemde kerkvergadering waren 318 bisschoppen, voornamelijk uit het oostelijk gedeelte van het rijk, tegenwoordig, en onder hen Arius, Alexander en diens vriend Athanasius. De keizer nam zelf een werkzaam aandeel aan de beraadslagingen van het concilie, die met veel warmte van beide kanten gevoerd werden. De vurigste bestrijder van Arius was Athanasius, die de groote meerderheid van het concilie met zich sleepte, en na lang gerekte overwegingen kwam men tot het besluit, dat de Zoon niet van een gelijk, maar van hetzelfde wezen met den Vader en den Geest was. Bij deze gelegenheid werd de bekende Nicænische geloofsbelijdenis aangenomen, die de orthodoxe denkwijzen over den persoon van Christus bevatte, welke tot op den huidigen dag als geloofsregels in de Kerk gelden. Arius en zijne leerstellingen werden op het concilie openlijk veroordeeld, en het vonnis werd door bijna alle aanwezige bisschoppen onderteekend. Te zelfder tijd werd ook eene andere klasse van ketters, de MELETIANEN (zie ald.) veroordeeld. De Arianen te Alexandrië, met de Meletianen gemeene zaak makende, bleven in een staat van opstand niettegenstaande de beslissing van het concilie, en beschouwden Alexander en Athanasius, wegens het werkzaam aandeel dat zij in de zaak genomen hadden, als hunne openlijke vijanden. De Nicænische kerkvergadering, niet tevreden met het veroordeelen der Ariaansche leerstellingen, strekte hare vijandschap tot het ketterhoofd zelven uit, en verkreeg zijne verbanning op bevel des keizers. Arius bleef tot het jaar 328 in Illyricum in ballingschap, toen Constantijn door den invloed van zijn warmen vriend Eusebius overgehaald werd, om hem uit zijne verbanning terug te roepen, en hem zelfs na eenigen tijd eene audiëntie toe te staan, bij welke gelegenheid hij den keizer eene geloofsbelijdenis voorleide, die in zulke voorzigtige bewoordingen vervat was, en bijna uitsluitend uit gedeelten der Schrift bestond, dat Constantijn natuurlijk misleid werd, en Arius verlof gaf om naar Alexandrië terug te keeren. Toen hij echter, in het jaar 331, die stad bereikte, weigerde Athanasius hem in de gemeenschap der kerk op te nemen. Dit leidde natuurlijk tot nieuwe twisten, of liever tot eene herleving van de oude, en de Arianen, vereenigd met de Meletianen, braken in open opstand uit. De Ariaansche partij had nu, voornamelijk door den invloed van Eusebius, de meerderheid in Syrië verkregen, en eene synode, in 335 te Tyrus gehouden, zette Athanasius af, terwijl eene andere synode, in hetzelfde jaar te Jeruzalem gehouden, het vonnis der uitbanning tegen Arius en zijne vrienden herriep. Het ketterhoofd vond het echter onmogelijk om zich te Alexandrië staande te houden, daar de invloed van Athanasius, die Alexander als bisschop dier stad was opgevolgd, te groot was. In het jaar 336 vertrok hij naar Constantinopel, waar hij nogmaals eene bijeenkomst met den keizer verkreeg, die zoo voldaan was over de geloofsbelijdenis, welke Arius hem weder voorlegde, dat hij een bevel zond aan Alexander, bisschop van Constantinopel, om hem den

volgenden Sabbath tot de communie toe te laten. Op den bepaalden dag wandelde Arius, in gezelschap van Eusebius en andere vrienden, door de straten van Constantinopel naar de kerk. Op zijn weg daarheen werd hij door eene plotselinge ziekte aangegrepen, die zeer snel noodlottig werd, want volgens het berigt van Athanasius stierf hij op den avond van dien Sabbath, en gaf alzoo reden tot eene verdenking van den kant zijner vrienden, dat hij vergiftigd was, of liever, dat hij door tooverij was omgekomen, terwijl zijne vijanden deze plotselinge en geheimzinnige besch.kking als een ontwijfelbaar oordeel des Hemels beschouwden.

ARIANEN, eene secte die tegen het begin der vierde eeuw ontstond. Zij ontleende haar oorsprong aan ARIUS, een presbyter van Alexandrië, die leerde, dat Jezus Christus een schepsel was hooger dan eenig ander geschapen wezen in het heelal, maar niet, zooals de orthodoxen beweerden, zelf God. Op het Nicænische concilie, door keizer Constantijn in 325 bijeengeroepen, ten einde over de meeningen van Arius te beraadslagen, werden een aantal stellingen van orthodoxie voorgesteld en door de Ariaansche partij aangenomen; ten laatste werd hun verzocht hunne geschreven erkenning te geven van de leer, dat de Zoon *homoousios theo* was, dat is: van hetzelfde wezen met God. Dit konden Arius en zijne volgelingen niet onderschrijven, en dien ten gevolge werd hij veroordeeld en verbannen. De man, die het meest tot de zegepraal van de orthodoxe partij op de kerkvergadering bijdroeg, was Athanasius, die bijzonder veel ijver en scherpzinnigheid aan den dag legde, om de leer der eenheid van wezen te verdedigen en de leer van Arius te bestrijden. „Op het leerstuk der eenswezendheid des Zoons met den Vader berustte, naar zijne overtuiging," gelijk Neander het uitdrukt, „de geheele eenheid der Christelijke bewustheid van God, de volkomenheid der openbaring Gods in Christus, de realiteit van de verlossing door Christus tot stand gebragt, en van de gemeenschap met God, door Hem aan de menschen medegedeeld." Athanasius gevoelde, dat de Ariaansche leer te handhaven was, den wortel en den grondslag van het geheele Christelijke leven te vernietigen. Zulke denkbeelden koesterende van het overgroote gewigt der kwestie, weigerde deze uitmuntende man vast, zelfs op gevaar van afzetting en verbanning, om aan het bevel des keizers, om Arius en zijne vrienden weder in de kerkgemeenschap op te nemen, te gehoorzamen. Hij gevoelde, dat zijn pligt als getrouw dienaar van Christus hem belette, om leeraars van valsche leerstellingen in de gemeenschap der kerk te herstellen. Ten gevolge van zijn vasthouden aan de orthodoxe inzigten en zijn bepaalden tegenstand tegen de Ariaansche en de Meletiaansche scheuringen, welke gedurende vele jaren Alexandrië, waar zijn lot hem geworpen had, schokten, sleet hij zijne dagen te midden van onophoudelijke pogingen van den kant zijner vijanden, om zijn naam te bezwalken en zijn invloed te vernietigen. En toen zijn tegenkanter Arius eindelijk plotseling werd weggenomen, merkte Athanasius aan, in plaats van te juichen over den val van een ketterhoofd, dat voor hem de bron geweest was van veel onrust en angst: „De dood is het gewone lot van alle menschen. Wij moeten nooit juichen over den dood van iemand, al is hij ook onze vijand, daar niemand weten kan, of niet vóór den avond hetzelfde lot het zijne wezen zal." Het gebeurt niet zelden, dat, als de hoofdveêr van eene godsdienstige beweging weggenomen is, de zaak die zoo naauw verbonden is aan zijne tegenwoordigheid, in gevaar is van spoedig op te houden te bestaan. Dit was bij den dood van Arius niet het geval. De strijd, waaraan zijne beschouwingen oorsprong hadden gegeven, werd, wel verre van op te houden, met onverminderde hevigheid en kracht voortgezet. En de reden hiervan is duidelijk. Hoewel het Arianismus het eerst een behoorlijk stelselmatigen vorm aannam in de handen van hem, die er zijn naam aan gaf, kunnen de kiemen van het stelsel gevonden worden in een aanmerkelijk vroegeren tijd, dan waarin hij leefde. Wij vinden dan ook, dat Alexander, bisschop van Alexandrië, sprekende over de ketterij van Arius, zegt, dat zij is „de leer van Ebion, van Artemas en van Paulus Samotensis, die nu onlangs een nieuwen opstand tegen de godsdienst in de kerk maakte." Volgens deze beschouwing der zaak is de oorsprong van het Arianismus te vinden in den Joodschen geest, die zich zeer vroeg in de Christelijke kerk begon te vertoonen. Cerinthus en Ebion geloofden beiden, dat onze Zaligmaker een Engel-Mensch was; eene idee welke geheel en al dezelfde is als die, welke de Ariaansche ketterij uitmaakt. Dat Athanasius ook het denkbeeld van den Joodschen oorsprong dezer belangrijke ketterij koesterde, is duidelijk uit zijne eigene woorden. „Wij zijn afgescheiden," zegt hij, „van hen die judaïseren, en hen die het Christendom met het Jodendom verwarren, die, den God van God loochenende, als de Joden spreken over één God; niet dat zij beweren, dat Hij de eenige God is, omdat Hij alleen de ongegenereerde, en Hij alleen de Fontein der Godheid is; maar omdat Hij onvruchtbaar is, zonder een Zoon, zonder een levend Woord en eene ware Wijsheid."

In volkomen overeenstemming met het denkbeeld, dat de Ariaansche ketterij van Joodschen oorsprong is, kan men haar beschouwen als in verband te staan met de theologische school van Antiochië, waartoe Arius, Eusebius van Nicomedië en andere voorname Arianen behoorden. Wij vinden, dat Paulus van Samosata, die in 272 op grond van zijne kettersche gevoelens aangaande den persoon van Christus afgezet werd, tot deze kerk in betrekking stond. Oude schrijvers deelen ons mede, dat zijne ketterij eene soort van Judaïsmus in de leer was. Ook Lucianus, om digter te komen bij den tijd van Arius, was een presbyter van Antiochië, en werd in den ban gedaan, omdat hij kettersche gevoelens over den persoon van Christus koesterde, welke overeenkwamen met die, welke later den naam van Semi-Arianismus ontvingen. En behalve Arius zelven, behoorden van de dertien prelaten, die het Arianismus op het concilie van Nicæa beleden, niet minder dan negen tot het Syrische patriarchaat. Gedurende het geheele tijdperk, dat van het Nicæensche concilie in 325 tot den dood van Constantius in 361 verliep, was Antiochië de hoofdzetel van de kettersche partij, gelijk Alexandrië die van de orthodoxe partij was.

Veel van den geest, die tot de Ariaansche ketterij aanleiding gaf, kan toegeschreven worden aan de scholen der Sophisten, waarin hare leeraren opgevoed werden. Over dit onderwerp merkt Dr. Newman, in een belangrijk werk dat De Arianen der Vierde Eeuw tot titel heeft, het volgende aan: — „Het Arianismus stond in innig verband met de bestaande Aristoteliaansche school. Dit had men kunnen gissen, al was er ook geen bewijs van het feit geweest. Maar wij hebben in de omstandigheden van zijne geschiedenis werkelijk reden, om het te beschouwen als eene loot van die scholen, waarin de dialectiek onderwezen werd, die Aristoteles als hare voornaamste autoriteit erkenden, en bestuurd werden door onderwijzers, welke den naam droegen van Sophisten. In deze scholen werden de hoofden der kettersche partij opgevoed voor de rol, die hun in de onlusten der Kerk was aangewezen. De welsprekendheid van Paulus van Samosata blijkt uit den brief van het concilie, dat hem veroordeelde, waarin hij bestempeld wordt met den schandelijksten titel, waaraan een Sophist door de uitoefening van zijn beroep bloot stond. De bekwaamheid van Arius in de kunst van disputeren is wel bekend. Asterius was een Sophist van beroep. Aetius kwam uit de school van een Aristoteliaan van Alexandrië. Eunomius, zijn leerling, die tegen het einde der regering van Constantius het Ariaansche stelsel op zijn oorspronkelijken basis weder opbouwde, wordt door Ruffinus voorgesteld als uitmuntende in de disputeerkunst. Ook in een later tijdperk worden dezelfde geest om te disputeren en de vervalschte oorspronkelijkheid indirectelijk aan de vrijdenkende school toegeschreven, in den wel bekenden raad van Sisinnius aan Nectarius van Constantinopel, toen keizer Theodosius van den laatste eischte den strijd weder te beginnen, om tot eene eindelijke regeling te geraken. Wel ervaren in de theologie, en wetende, dat bekwaamheid in het redetwisten het leven en het wapen der ketterij was, stelde Sisinnius den Patriarch voor, om het gebruik der dialectiek te laten varen, en zijne tegenkanters slechts uit te dagen om een algemeen anatheem uit te spreken over al die Anti-Nicæensche vaderen, welke geleerd hadden, wat zij zelve nu als valsche leer aangaven. Toen het middel beproefd werd, wilden de ketters er niet in toestaan geoordeeld te worden door de meeningen der ouden, en zij durfden ook diegenen niet veroordeelen, die door iedereen voor profeten gehouden werden. Hierop, zeggen de geschiedschrijvers die het verhaal geven, bemerkte de keizer, dat zij voor hunne zaak op hunne bekwaamheid in het redetwisten steunden, en niet op de getuigenis van de eerste Kerk."

Dikwijls is beweerd, dat de vermenging van het Platonismus met het Christendom de geboorte aan het Arianismus gaf. Men kan niet ontkennen, dat in de eerste Kerk de leerstellingen van Plato een grooten invloed hadden op de wijze van denken en uitdrukking van menschen, die met een hoog bespiegelenden geest begaafd waren. Maar te zelfder tijd kon Arius moeijelijk gerangschikt worden onder hen, die met de diepzinnige wijsbegeerte der Platonische school gekleurd waren. Hij had meer aanleg voor de dialectiek dan voor de philosophie. En daarom zijn de gronden, die hij ten gunste van zijn stelsel aanhaalt, eerder getrokken uit de scholen der Sophisten dan uit de geheimzinnige beschouwingen van de volgelingen van Plato.

Aan Arius moet de eer worden toegestaan van oorsprong te hebben gegeven aan de belangrijke ketterij, die naar hem genoemd is. Zijne gelijktijdige tegenkanters, Alexander en Athanasius, schrijven eenparig het Arianismus als een stelsel aan hem, en aan hem alleen toe. Ook Sozomenus berigt ons, dat Arius de eerste was, die in de Kerk de leer van *de schepping en niet-eeuwigheid van den Zoon van God* invoerde. Dit beschrijft in korte woorden de geheele ketterij,

die wij nu overwegen. Haar stichter, uitgaande van de schriftuurlijke benaming van Christus als den „Zoon," beweerde niet alleen de noodzakelijke minderheid dan de Vader, welke door het idee van Zoonschap aangeduid werd, maar ook de noodzakelijke posterioriteit, met betrekking tot den tijd van het bestaan des Vaders, en wat hij als een noodzakelijk gevolg hiervan beschouwde was, dat er een tijd moet geweest zijn, waarop de Zoon niet bestond, en dat Hij gevormd moet zijn geworden van wat er eens niet was. Deze geheele wijze van redenering is klaarblijkelijk valsch, daar zij gegrondvest is op eene valsche overeenkomst tusschen het Zoonschap van een Goddelijk persoon en dat van een gewoon mensch. Arius vergat, dat de natuur van God noodzakelijk eene geheimzinnigheid moet zijn, en dat geene redenering gezond kan zijn, die haar vergelijkt met de natuur van een geschapen wezen. Vóór zijn tijd waren er reeds ketters tot dezelfde dwaling vervallen. Om de Goddelijke met de menschelijke natuur in overeenstemming te brengen, loochende Sabellius het onderscheid van personen in de Godheid. Met hetzelfde doel ontkende Paulus van Samosata, en later Apollinaris, het bestaan des Woords en der menschelijke ziel als te zamen in den persoon van Christus. Arius verviel in deze beide dwalingen, en toch stemde hij zoo verre met de catholieke of orthodoxe partij in de Kerk overeen, dat hij gereed was, om aan den Zoon alles toe te schrijven, wat gewoonlijk aan God toegeschreven wordt, Zijn naam, gezag en magt, in het kort alles, behalve de natuur of het wezen, dat niet medegedeeld kan worden. Daarom was in de geloofsbelijdenis, die de Ariaansche partij op het concilie van Nicæa vertoonde, en die opgemaakt was door den beroemden kerkgeschiedschrijver Eusebius van Cæsarea, alle verwijzing op de *ousia* of de wezenlijke natuur weggelaten, maar aan den Zoon van God elke eerenaam en waardigheid, behalve *homoousios* of eenswezendheid (met den Vader) toegekend. Dit was echter slechts het betwiste punt vermijden. Het verschil tusschen de twee partijen op het concilie was het hoofdpunt, daar de eene beweerde, dat Christus een schepsel was, en de andere, dat Hij God zelf was. De beslissing van het concilie was eene geloofsbelijdenis aan te nemen, welke bekend is onder den naam van de Nicænische geloofsbelijdenis, en in zeer duidelijke bewoordingen het orthodoxe en Anti-Ariaansche gevoelen over den persoon van Christus bevat. Het is twijfelachtig, of Arius al of niet overgehaald werd om deze geloofsbelijdenis op het concilie te onderteekenen, maar in allen gevalle beweerde hij ongeveer vijf jaar later haar aan te nemen. Het hoofd van de orthodoxe partij op de kerkvergadering van Nicæa was Athanasius, aartsdiaken van Alexandrië, die kort daarna, bij den dood van Alexander, den bisschopszetel dier stad verkreeg.

De Ariaansche twist was verre van met den dood van Arius te eindigen. De kwestie was te belangrijk om voor hare oplossing van een enkel persoon af te hangen. Het voorkomen van den strijd onderging echter eenige verandering ten gevolge dezer gebeurtenis. Eenige aanhangers der Half-Ariaansche of middelste partij, die door hunne persoonlijke belangstelling in Arius weêrhouden waren van zijne bijzondere leerstellingen te veroordeelen, kwamen nu te voorschijn om openlijk te verklaren, dat zij van zijne inzigten geheel en al afstand deden. Eene andere gebeurtenis van groote belangrijkheid had spoedig daarna plaats, namelijk de dood van keizer Constantijn in het jaar 337. Constantius, die hem in het Oosten opvolgde, nam nog meer dan zijn vader aan de heerschende twisten deel. Hij werd een ijverig en vurig aanhanger van de Ariaansche of Anti-Nicænische partij. De discussiën, die hij aan het hof hield, werden door alle klassen nagevolgd, zoodat, zooals Gregorius van Nyssa verhaalt, het *Homoousion* besproken werd in de winkels der bakkers, aan de tafels der geldwisselaars, en zelfs op de markt voor oude kleederen. „Vraag naar den prijs van het brood," zegt Gregorius, „gij krijgt tot antwoord: De Vader is grooter dan de Zoon, en de Zoon ondergeschikt aan den Vader. Vraag of het bad gereed is, en men antwoordt u: De Zoon van God werd uit niets geschapen." Terwijl Constantius, die in het Oosten regeerde, de zaak der Arianen met warmte omhelsde, begunstigde Constantijn de jongere, een andere zoon van den overleden keizer, die in het bestuur van een gedeelte van het Westen was opgevolgd, de orthodoxe of Anti-Ariaansche partij. Een van de eerste stappen, die hij na den dood zijns vaders deed, was Athanasius naar Alexandrië terug te zenden. Het Oostelijk en het Westelijk gedeelte van het rijk geraakten nu in volkomen opstand tegen elkander. De gunst door den jongeren Constantijn aan het hoofd der catholieke partij betoond, werd begroet met de bevestiging van de afzetting van Athanasius op eene vergadering, die te Antiochië onder het gezag van Constantius bijeenkwam. Men vreesde nu, dat er eene scheuring tusschen de Kerk van het Oosten en die van het Westen zoude plaats hebben. De zaken namen klaarblijkelijk

een zeer ernstig voorkomen aan. De bisschoppen te Antiochië verzameld waren niet tevreden met het vonnis der afzetting over Athanasius uit te spreken, maar stelden ook een opvolger aan, die op verzoek en in naam des keizers door eene gewapende magt als bisschop van Alexandrië geïnstalleerd werd. Te midden van het daaruit volgende gewoel had Athanasius tijd om te ontsnappen, en vond hij eene schuilplaats in de nabijheid der stad. Na korten tijd trok hij naar Rome, waar de afzetting op eene synode, die in 342 bijeenkwam, ter zijde gezet, en hij als bisschop erkend werd.

De strijd tusschen de Oostersche en de Westersche kerk woedde verscheidene jaren met steeds toenemend geweld. Eindelijk werden de twee keizers Constantius en Constans door den invloed der Roomsche kerk overgehaald, om te zamen in 347 een algemeen concilie te Sardica in Illyrië bijeen te roepen, om, zoo mogelijk, een einde te maken aan de ongepaste twisten, die tusschen de twee kerken over de Ariaansche kwestie gevoerd werden. Op dit concilie werd de Oostersche kerk vertegenwoordigd door zes en zeventig harer bisschoppen, terwijl meer dan drie honderd van de Westersche bisschoppen tegenwoordig waren. De geschilvoeringen, die er plaats hadden, dienden slechts om de breuk grooter te maken, in plaats van die te heelen. De bisschoppen van het Westen eischten, dat Athanasius en zijnen vrienden toegestaan zoude worden om de vergadering in de hoedanigheid van bisschoppen bij te wonen, en daar de bisschoppen van het Oosten weigerden om tot dit punt hunne toestemming te geven, had er eene geheele vredebreuk tusschen de twee partijen plaats. De Westersche bisschoppen gingen voort met hunne zittingen te Sardica te houden; de Oostersche trokken naar Philippopolis in Thracië, waar zij hun vonnis van afzetting tegen Athanasius en zijne vrienden hernieuwden, en tot Julius, bisschop van Rome, uitstrekten. Het concilie van Sardica aan den anderen kant, verlaten zijnde door de Oostersche partij, bevestigde de beslissing van de synode van Rome, die Athanasius als wettigen bisschop erkend had, ondanks zijne afzetting door het concilie te Antiochië. De band der broederschap tusschen de twee kerken werd nu geheel en al vaneengescheurd. De verbittering door de geschilvoeringen opgewekt werd elken dag heviger, en in het jaar 349 werd Gregorius, Ariaansch bisschop van Alexandrië, vermoord. De vrees van keizer Constantius was nu gaande gemaakt, en daar hij geheel en al onder den invloed van de Ariaansche partij was, werd hij gemakkelijk overgehaald, om krachtige maatregelen tegen Athanasius en zijne vrienden te nemen. Twee orthodoxe bisschoppen werden eerst op de synode van Sirmium afgezet, en dit gedaan zijnde spanden de keizer en de Ariaansche partij al hunne krachten in, om den ondergang van Athanasius zelven te bewerkstelligen. De populariteit van dezen uitstekenden godgeleerde was echter te Alexandrië zoo groot, dat men, om daartoe te geraken, tot geene gewone list zijne toevlugt kon nemen. De onwaardige strikken, die gespannen werden, worden aldus door Neander beschreven:

„Intusschen zocht Constantius Athanasius, waarschijnlijk met opzet, gerust te stellen, ten einde des te zekerder zijnen slag te kunnen slaan, en onrustige bewegingen onder het Alexandrijnsche volk te voorkomen. Toen de genoemde kerkvoogd het eerst van de woelingen zijner tegenstanders hoorde, schreef de keizer hem een korten brief, waarin hij hem veiligheid beloofde, en aanspoorde om zich in de bediening van zijn ambt door niets te laten storen. Hierop steunende, verklaarde Athanasius, toen later sommige personen, die zich voor afgevaardigden des keizers uitgaven, hem geboden zijne gemeente te verlaten, dat hij op keizerlijk bevel te Alexandrië moest blijven, en zich eerst dan genoodzaakt en geregtigd zou achten van de kudde, door den Heer aan zijne herderlijke zorg toevertrouwd, te scheiden, wanneer zulks hem door den keizer zelven, of voor het minst door een schriftelijk bevel in zijnen naam, werd gelast. Dienvolgens ging hij voort in de uitoefening van zijn bisschoppelijk ambt, totdat in den nacht van den negenden Februarij des jaars 356, de Dux Sirianus, met verwaarloozing van allen eerbied voor het heilige, en vergezeld van eene gewapende schaar, de kerk binnendrong, terwijl Athanasius met een deel zijner gemeente zich door bidden en zingen voorbereidde voor de godsdienstoefening, die, naar Alexandrijnsch gebruik, Vrijdag morgen zou gehouden worden. Athanasius alleen behield, onder het getier der ruwe soldaten, zijne tegenwoordigheid van geest. Alvorens aan zich zelf te denken, zocht hij de aanwezige leden zijner gemeente tot bedaardheid te vermanen, en voor hunne redding te zorgen. Kalm bleef hij op zijn bisschoppelijken zetel zitten, terwijl hij den diaken beval, om voort te gaan met het voordragen van den honderd zes en dertigsten psalm, waarbij de woorden: „Èn uwe goedertierenheid is in eeuwigheid" telkens door het koor der gemeente gezongen werden. In spijt daarvan drongen echter de krijgsknechten hoe langer hoe dieper, tot binnen het Heilige der Heiligen, in de kerk

door, zoodat monniken, geestelijken en leeken om strijd Athanasius aanspoorden zich aan de handen zijner vijanden te onttrekken; maar eerst nadat de meeste leden zijner gemeente zich verwijderd hadden, liet hij zich voortslepen, en ontkwam aldus aan de soldaten, die hem moesten gevangen nemen. In zijne plaats drong men nu weder een volstrekt wereldsgezind, hartstogtelijk en onbeschaafd mensch, den Cappadocier Georgius, met geweld van wapenen aan de Alexandrijnsche gemeente op. En terwijl daarbij in den naam der godsdienst allerlei gruwelen werden gepleegd, vond Athanasius, die met den dood bedreigd en tot Auxuma in Ethiopie vervolgd was, eene veilige schuilplaats onder de Egyptische monniken."

De Ariaansche partij had nu door het geheele Romeinsche rijk het overwigt. Evenwel bragt de verwijdering van den man, tegen wien de haat een vast bondgenootschap tusschen anders verdeelde godgeleerden gevormd had, eene oogenblikkelijke uitbreking van tot nog toe onderdrukte verbittering teweeg. De Ariaansche en Half-Ariaansche partij plaatsten zich nu tegenover elkander; de eerste werd aangevoerd door Eunomius, de andere door Basilius van Ancyra, die grooten invloed op keizer Constantius uitoefende. De hofpartij, begeerig om deze inwendige verdeeldheid te onderdrukken, die de Ariaansche partij in stukken dreigde te scheuren, had invloed genoeg om te verkrijgen, dat te dien einde de volgende geloofsbelijdenis opgesteld werd: „Daar zooveel onlusten ontstaan zijn uit de onderscheiding van de eenheid van wezen of de gelijkheid van wezen, zoo zal voortaan niets geleerd of gepredikt worden betrekkelijk het wezen van den Zoon van God, omdat over dat onderwerp niets te vinden is in de Heilige Schriften, en omdat het er een is, dat de maat van het menschelijke kenvermogen te boven gaat." De hoofden van de Semi- of Half-Ariaansche partij zagen in deze Sirmiaansche geloofsbelijdenis — zoo genoemd, omdat zij te Sirmium in Beneden-Pannonië opgesteld was — eene poging om de onderdrukking van hunne bijzondere leerstellingen te bewerken, en de zegepraal der Eunomianen te verzekeren. Daarom riepen zij in 358 eene synode te Ancyra bijeen, waarop een lang en wijdloopig document werd opgemaakt, dat hunne inzigten over de gelijkheid van wezen tusschen den Vader en den Zoon (*Homoiousia*) uiteenzette, tegenover de Nicænische geloofsbelijdenis en de Eunomiaansche artikelen, en te zelfder tijd de Kerk waarschuwde tegen de nieuwe geloofsbelijdenis, die te Sirmium was opgesteld, waarin, door weglating van het woord *ousia*, wezen, te gelijk de *Homoousia*, eenswezendheid, en de *Homoiousia*, gelijkwezendheid, getroffen werden. Het duurde niet lang, of deze zamengestelde twist bereikte de ooren van den keizer, die daarop besloot om een ander algemeen concilie bijeen te roepen, ten einde de eenheid in de Kerk te herstellen. Door invloed van de hofpartij werd dit besluit in zoo verre gewijzigd, dat er twee concilien in plaats van een vergaderden: een Oostersch concilie te Seleucia in Isaurie, en een Westersch concilie te Ariminum (Rimini) in Italië. Deze concilien kwamen in het jaar 359 bijeen, en de uitslag was, dat de meerderheid van het concilie te Ariminium hare goedkeuring aan de Nicænische geloofsbelijdenis gaf, terwijl de meerderheid van het concilie te Seleucia haar zegel aan de vierde Antiochische geloofsbelijdenis hechtte. De twee beslissingen moesten daarop den keizer voorgelegd worden, die persoonlijk en door middel van anderen er in slaagde zoodanig op beide partijen te werken, dat er eindelijk eene geloofsbelijdenis werd aangenomen, die alle voorstellen betreffende de *ousia*, het wezen, als onschriftmatig verbood, en slechts in het algemeen verklaarde, dat de Zoon van God gelijk aan den Vader was, zooals de Heilige Schriften leerden. Deze geloofsbelijdenis werd door een concilie, in 360 te Constantinopel gehouden, bekrachtigd, en werd eindelijk bijna overal aangenomen.

Door middel van deze schrander uitgedachte schikking, en bedreiging van afzetting en verbanning van al degenen, die er niet in wilden toestemmen, slaagde Constantius er in een einde te maken aan alle geschillen over de leer. Het was echter niet te verwachten, dat zulk eene wijze om een ingewikkeld theologisch vraagstuk op te lossen, blijvend zou werken. Naauwelijks was het leven van keizer Constantius ten einde, en zat er een Heidensch keizer op den troon, of de zaken namen eene geheel andere rigting. Alle partijen kregen nu volkomen vrijheid van handelen, en namen, als een natuurlijk gevolg daarvan, weder dezelfde stellingen in tegenover elkaâr als vroeger. Dit duurde voort onder de regering van keizer Jovianus, die, hoewel hij de Nicænische leer aannam, het toch zijn pligt rekende, nooit met zijn gezag in zaken, die tot de Kerk behoorden, tusschenbeiden te treden. Hetzelfde beginsel werd door zijn opvolger Valentinianus aangenomen, wiens broeder Valens een ijverig Ariaan was. Aan dezen had Valentinianus het bestuur van het Oosten toevertrouwd, en daar hij wreed en heerschzuchtig van aard was, gebruikte hij zijne verhevene stelling om de orthodoxe geestelijkheid te vervolgen

en te onderdrukken. Voorbeeldige bisschoppen werden van hunne kudden losgescheurd, en hunne plaatsen werden door de onwaardigste personen bezet. De Half-Arianen, die ook aan de harde behandeling van Valens blootstonden, maakten natuurlijk met de regtzinnigen tegen de Ariaansche partij gemeene zaak, en hunne sympathie in rampen leidde trapsgewijze tot eene sympathie in leer. De Nicænische geloofsbelijdenis werd als een band van vereeniging aangenomen, en toen Theodosius de Groote den keizerlijken troon beklom, was de Nicænische partij zoo goed gevestigd, dat in het jaar 380 eene wet werd aangenomen, waarbij bepaald werd, dat alleen zij, die de Nicænische leer over de eenswezendheid van den Zoon en den Vader onderschreven, in hunne kerken mogten blijven. In November van hetzelfde jaar hield Theodosius zijn zegevierenden intogt in Constantinopel, en bevindende dat de Ariaansche bisschop Demophilus en zijne partij in het bezit der kerken waren, terwijl de regtzinnige bisschop en diens kudde in een gewoon huis hunne godsdienstoefening hielden, gaf hij Demophilus de keus, om de Nicænische geloofsbelijdenis te onderteekenen of de kerken te verlaten. De Ariaansche bisschop koos het laatste, en zijne partij werd gedwongen om te Constantinopel buiten de stadsmuren te vergaderen, dat de Arianen tot de zesde eeuw deden.

Theodosius was besloten om al zijne pogingen in het werk te stellen, ten einde de zegepraal der Nicænische leer te voltooijen, en daarom besloot hij een tweede algemeen concilie te Constantinopel bijeen te roepen, met het doel om dit geliefkoosde plan te volvoeren, en te zelfder tijd Gregorius van Nazianze als bisschop van de hoofdstad van het Oostersch-Romeinsche rijk in te wijden. Deze laatste plegtigheid werd tijdens de zitting door Meletius, bisschop van Antiochië, verrigt, die om zijn gevorderden leeftijd en zijne waardigheid geroepen was, om bij de beraadslagingen voor te zitten. Kort na zijne aankomst te Constantinopel stierf Meletius, en volgens den wensch van den keizer werd Gregorius tot de waardigheid van patriarch verheven. Deze benoeming beleedigde de Egyptische en Westersche bisschoppen zoodanig, dat de nieuwe waardigheidsbekleeder afstand zocht te doen van zijn verheven ambt, en daartoe verlof kreeg. Het concilie besliste ten gunste van de Nicænische geloofsbelijdenis en veroordeelde de Ariaansche leer. Van dien tijd (381) af hield het Arianismus op eene ketterij te zijn, die door een aanzienlijk gedeelte in de Kerk aangekleefd werd, maar het hield stand onder de ruwe en barbaarsche natiën aan de grenzen van het Romeinsche rijk, die tot het Christendom waren bekeerd. Toen de Wandalen in het jaar 430 Noord-Afrika in bezit genomen hadden, stelden zij van tijd tot tijd hevige vervolgingen in tegen de aanhangers van de Nicænische leer.

Kort na de Hervorming begon zich het Arianismus in Engeland te vertoonen, waar het zich met aanverwante ketterijen eenigermate schijnt uitgebreid te hebben, zoodat in 1560 door de aartsbisschoppen en bisschoppen een besluit werd uitgevaardigd, hetwelk inhield, dat onverbeterlijke Arianen, Pelagianen of Vrije-wil-mannen in de gevangenis zouden worden gezet en dwangarbeid zouden verrigten, totdat zij berouw zouden gevoelen over hunne dwalingen. Twee Arianen werden onder de regering van Jacobus I. gestraft.

Tot aan het begin der vorige eeuw werd er weinig meer van den Ariaanschen twist gehoord, toen hij in Engeland weder in het leven werd geroepen door Whiston, Emlyn en Dr. Samuel Clarke. Laatstgenoemde godgeleerde was een hoog of Half-Ariaan, maar de twee eerstgenoemde personen waren lage Arianen, die den Zoon van God tot den rang van een wezen op een engel gelijkende, van een schepsel uit niets gemaakt, verlaagden. Sedert dien tijd is het Arianismus bijna geheel uit het oog verloren, en zij, die tot Ariaansche gevoelens aangaande den persoon van Christus overhelden, zijn gewoonlijk overgegaan tot de Sociniaansche of, zooals zij zich zelve noemt, Unitarische partij, die den Verlosser tot een gewoon mensch verlaagt.

Het Arianismus heeft echter in Ierland meer dan in Engeland vasten voet gehouden. Gedurende de regering van George I. schijnt het in dat land het hoofd te hebben opgestoken, en aanhangers onder de Presbyteriaansche leeraren te hebben gevonden. Tusschen 1705 en 1725 werd er een scherpe strijd over dit onderwerp gevoerd, die ten laatste eindigde met de afscheiding van de Presbyteriaansche kerk van acht leeraren, die Ariaansche beginselen toegedaan waren, en zich tot een afzonderlijk kerkelijk ligchaam vereenigden, dat den naam van *Presbyterium van Antrim* aannam. Deze kleine afscheiding zuiverde echter de Presbyteriaansche synode niet geheel van den zuurdeesem van het Arianismus, dat in tegendeel nog voortging met zich in den loop der vorige eeuw in het geheim te verspreiden, totdat eindelijk de aandacht getrokken werd op het ernstige en onrustbarende feit, dat een vrij groot aantal leeraren, die tot de synode behoorden, Ariaansche leer had ingezogen en wer-

kelijk onderwees. Men begon een onderzoek in te stellen, en er werd bevonden, dat niet minder dan zeven en dertig leeraren schuldig verklaard werden van de Ariaansche ketterij aan te hangen. Van deze scheidden zich in 1830 zeventien af, die zich tot eene afzonderlijke synode, onder den naam van de REMONSTRANTSCHE SYNODE VAN ULSTER (zie ald.), vereenigden. Het Presbyterium van Antrim is sedert dien tijd met dit ligchaam vereenigd. De Ariaansche gemeenten worden voornamelijk in de graafschappen Antrim en Down gevonden. Er zijn ook eenige gemeenten in het zuiden van Ierland, die de Synode van Munster uitmaken, welke allen tot voor kort Ariaansch of Sociniaansch waren. De Ariaansche zoowel als de regtzinnige Presbyterianen van Ierland ontvangen het *Regium Donum*, of de toelagen van het gouvernement, voor de ondersteuning hunner leeraren. Zie ACACIANEN, ÆTIANEN, EUNOMIANEN, PSATHYRIANEN, SEMI-ARIANEN.

ARIVURDIS *(Kinderen der zon)*, eene secte die in Azië, en voornamelijk in Armenië en de aangrenzende landen, bestaan heeft, waar zij zich van oude tijden af had staande gehouden. De secte ontleende dezen naam aan hare aanbidding der zon. Hare leer was voortgesproten uit eene vermenging der vereering van Ormuzd (zie ABESTA) met eenige elementen van het Christendom. Tusschen de jaren 833 en 854 kreeg deze secte een nieuw voorkomen en een nieuw leven door zekeren Sembat, die tot de provincie Ararat behoorde. Deze, die door geboorte en opvoeding een PAULICIAAN was (zie ald.), kwam in aanraking met een Perzisch geneesheer en sterrekundige, Medschusie geheeten, en werd door diens invloed er toe gebragt, om te beproeven eene nieuwe vereeniging van het Parsismus met het Christendom tot stand te brengen. Hij vestigde zich in een dorp, Thondrae genaamd, en daarom kreeg zijne secte den naam van Thondraceners. Men zegt van hen, dat zij de leer eener Voorzienigheid, van een leven na den dood, van de genade des Heiligen Geestes, alle zedelijkheid en de sacramenten der kerk verworpen hebben, en dat zij geene wet of beteugeling van eenigerlei soort erkenden, maar beweerden, dat er geene zonde en geene straf was. Dit verslag van hunne leer, dat uit Armenische bronnen geput is, moet met veel wantrouwen ontvangen worden. De Arivurdis werden met veel hardheid door de geestelijken behandeld en streng vervolgd, en toch behielden zij hun standpunt, en verspreidden zij zich zelfs wijd en zijd over Armenië. Om anderen te weêrhouden van zich bij hen aan te sluiten, werden vele Arivurdis door hunne vijanden met het beeld van een vos gebrandmerkt, als een teeken van den ketter, die sluw in den wijngaard des Heeren sluipt en dien tracht te vernielen. Niettegenstaande alle middelen, die gebruikt werden om den voortgang der secte tegen te gaan, bleef zij toenemen in leden. „Vooral nam," zooals wij van Neander vernemen, „die uitbreiding toe, toen omstreeks het jaar 1002 de bisschop Jacobus, het geestelijk opperhoofd der provincie Harkh, tot haar overging. Daar echter juist in Armenië het Christendom door bijgeloof, ceremoniedienst en vermenging met Joodsche bestanddeelen, die hier meer nog dan elders heerschappij hadden verkregen, zeer verontreinigd was, zoo blijft het voor het minst twijfelachtig, of door de verdedigers der heerschende kerkleer niet alles, wat tegen die vreemde bestanddeelen zich verzette, en daarin met de Paulicianen overeenkwam, zonder grond en niettegenstaande het van geheel andere beginselen uitging, aan den invloed der laatsten werd toegeschreven. Het zou dus allezins mogelijk zijn, dat de bisschop Jacobus, onafhankelijk van de Paulicianen, door het onderzoek der Heilige Schrift en der oudere Kerkleeraars tot zijne hervormde werkzaamheid was geleid, en dat vermoeden wordt versterkt, wanneer wij zien, dat twee synoden hem niet van ketterij overtuigen konden. Maar al stond hij inderdaad met de Paulicianen in verband, zoo behoorde hij toch ongetwijfeld tot de beteren onder hen, die, in den geest van Marcion, de Apostolische eenvoudigheid zochten te herstellen, en het Christendom van Joodsche bestanddeelen wilden zuiveren. Zijne hevige vijanden erkennen althans zelve, dat hij in strenge onthouding leefde, en daardoor onderscheidden zich ook zijne priesters, die, onder het opzeggen van psalmen, het land als boetpredikers doortrokken. Hij en zijne aanhangers waarschuwden de menschen tegen het valsche vertrouwen op de mis, op offergave, aalmoezen en kerkelijke gebeden, als middelen waardoor men vergeving van zonden verwerven kon. Den zondaar, zeiden zij, kunnen alleen zijne eigene werken helpen; eene uitdrukking die gemakkelijk verdraaid en in eenen zin uitgelegd kon worden, dat al het overige door hen voor nietig werd verklaard. Ook tegen het offeren van dieren, dat mede in de Armenische kerk in zwang was, verhief Jacobus zijne stem. Toen eens sommige zijner aanhangers zagen offeren, als eene offergave voor iemand, die gestorven was, zeiden zij: „Arm dier, hij, voor wien gij geofferd wordt, heeft zijn leven lang gezondigd en is gestorven; maar wat hebt gij gedaan, dat gij met hem sterven moet?" Jacobus vond veel ingang onder de geestelijken, de grooten en het volk, totdat de ca-

tholicos of eerste bisschop der Armenische kerk er in slaagde, hem door list in zijne magt te krijgen. Deze liet hem, met het teeken der ketterij gebrandmerkt en vergezeld van een omroeper, die hem als ketter bekend maken en aan de openbare verachting prijs geven moest, overal rondleiden, en vervolgens in de gevangenis werpen. Maar uit dien kerker ontsnapt, werd Jacobus later door zijne vijanden gedood."

ARK DES VERBONDS OF DER GETUIGENIS, een koffer of kist in den ouden Joodschen tabernakel en tempel. De zamenstelling van deze heilige kist wordt aldus door Mozes in Exod. XXV : 10—16 beschreven: — „Zoo zullen zij eene ark van sittenhout maken: twee ellen en eene halve zal hare lengte zijn, en anderhalve el hare breedte, en anderhalve el hare hoogte. En gij zult ze met louter goud overtrekken, van binnen en van buiten zult gij ze overtrekken; en gij zult op dezelve een gouden krans maken rondom heen. En giet voor haar vier gouden ringen, en zet die aan hare vier hoeken, alzoo dat twee ringen op de eene zijde derzelve zijn, en twee ringen op hare andere zijde. En maak handboomen van sittenhout, en overtrek ze met goud. En steek de handboomen in de ringen, die aan de zijde der ark zijn, dat men de ark daarmede drage. De draagboomen zullen in de ringen der ark zijn, zij zullen er niet uitgetogen worden. Daarna zult gij in de ark leggen de getuigenis, die Ik u geven zal." In deze ark was, zooals een Apostel ons mededeelt (Hebr. IX : 4): „de gouden kruik, daar het manna in was, en de staf van Áäron, die gebloeid had, en de tafelen des verbonds." Op de ark rustte het verzoendeksel, dat geheel van goud was, en daarop waren twee gouden Cherubs geplaatst, aan elke zijde van het deksel één, die met hunne aangezigten tegenover elkander stonden. Tusschen deze Cherubs rustte het symbool der Goddelijke tegenwoordigheid, dat het voorkomen had van eene wolk, die er als het ware boven zweefde. Daarom wordt in verschillende plaatsen van de Heilige Schrift van God gezegd, dat Hij woont tusschen de Cherubim en op het verzoendeksel. En elk jaar op den grooten verzoendag sprengde de hoogepriester, in het heilige der heiligen gaande, waar de ark des verbonds stond, het bloed des offers met zijn vinger op en voor het verzoendeksel.

De ark was voor de Israëlieten het teeken van de tegenwoordigheid en de magt van hunnen God des verbonds. Daarom moesten, toen zij de Jordaan overtrokken om het beloofde land binnen te treden, de priesters, die de ark droegen, hun daarmede vooruitgaan; en naauwelijks hadden deze hunne voeten ingedoopt in het uiterste van het water, of, zooals ons berigt wordt in Joz. III : 17, „zij stonden steenvast op het droogе, in het midden der Jordaan: en gansch Israël ging over op het droogе, totdat al het volk geëindigd had door de Jordaan te trekken." Aldus over de rivier gebragt zijnde, bleef de ark eenigen tijd te Gilgal, van waar zij naar Silo overgebragt werd. De Israëlieten, die de tegenwoordigheid van dit heilige symbool hoogelijk waardeerden, bragten het naar hunne legerplaats over; maar in hunnen oorlog met de Philistijnen viel het in de handen van dit afgodische volk, hetwelk de ark in den tempel van den afgod Dagon bij diens beeld plaatste. Het beeld viel echter op het aangezigt ter aarde voor de arke des Heeren, en nadat het weder op zijne plaats gezet was, viel het nogmaals ter aarde, en brak het hoofd en de beide palmen zijner handen. Daar de Philistijnen met het Goddelijk oordeel bezocht werden, als straf omdat zij de ark bij zich gehouden hadden, zonden zij haar zonder verder uitstel naar de Israëlieten terug. Zij hield stil te Beth-Semes, waar vijftig duizend mannen door den dood werden getroffen, dewijl zij zich Gods toorn op den hals haalden, omdat zij nieuwsgierig en heiligschendend er in hadden gezien. Zij werd toen te Kirjath-Jearim geplaatst, en daarna te Nob. David, wenschende haar van Kirjath-Jearim te verwijderen, besloot eene wijze van vervoer aan te nemen, welke van de gewone — die van haar op de schouders te dragen — verschilde. Hij plaatste haar op een nieuwen wagen, getrokken door runderen, en toen deze struikelden, strekte Uzza zijne hand uit om haar tegen te houden, voor welke onbedachtzaamheid hij onmiddellijk door den dood getroffen werd. Dit ontzagwekkend oordeel deed David zoo zeer ontstellen, dat hij de ark gedurende drie maanden in het huis van Obed-Edom liet, waarna hij haar naar Jeruzalem overbragt.

Bij het bouwen van den tempel door Salomo werd de ark in de aanspraakplaats of het heilige der heiligen gezet, waar zij bleef tot aan den tijd van de laatste koningen van Juda, die, tot afgoderij vervallen zijnde, hunne afgoden tot zelfs in den heiligen tempel plaatsten. De Hebreeuwsche priesters, die zich aan de ontheiliging ergerden, namen de ark weg, en voerden haar rond van plaats tot plaats. Toen de goede koning Josia den troon beklom, werd zij weder naar hare plaats in den tempel terruggebragt. De Rabbijnen hebben veel getwist over hetgeen er van de ark werd, toen de tempel door Nebukadnezar werd vernield. Als zij met de heilige vaten naar Babylon overgebragt

werd, dan werd zij in allen gevalle nooit teruggebragt. Sommigen denken, dat zij door Jeremia verborgen werd, om te beletten, dat de Chaldeërs haar ontdekten, en dat zij niet wedergevonden kon worden, en ook niet wedergevonden zal worden, voordat de Messias zal verschijnen, en de plaats, waar zij verborgen is, zal openbaren. De meeste Rabbijnen schrijven echter hare bewaring aan koning Josia toe, en voeren tot bewijs daarvan 2. Kron. XXXV: 2 en 3 aan: „En hij stelde de priesters op hunne wachten; en hij sterkte hen tot de dienst van het huis des Heeren. En hij zeide tot de Levieten, die gansch Israël onderwezen, die den Heere heilig waren: Zet de heilige ark in het huis, hetwelk Salomo, de zoon van David, den koning van Israël, gebouwd heeft; gij hebt geenen last op de schouderen: dient nu den Heere, uwen God, en Zijn volk Israël." Waarschijnlijk is het, dat zij met den tempel vernield werd.

De Rabbijnen beweren, dat de twee tafelen der wet in de ark werden nedergelegd; niet alleen die, welke in haar geheel, maar ook die, welke gebroken waren. Deze meening grondvesten zij op eene verkeerde vertaling van Deut. X: 2, welk vers zij aldus overzetten: „En Ik zal op die tafelen schrijven de woorden, die geweest zijn op de eerste tafelen, die gij gebroken en *in de ark gelegd hebt*." Het laatste zindeel is in onze vertaling juister aldus overgezet: *„gij zult ze leggen in die kist."*

De profeet Haggai verklaart aangaande den tweeden tempel, dat hij als niets was in vergelijking van den eersten; en die verklaring was wel geregtvaardigd, al was het slechts door de afwezigheid van de ark des verbonds, welks bezit een van de grootste voorregten der Joden was. Prideaux beweert, dat er in den tweeden tempel eene ark was van dezelfde afmetingen en van denzelfden vorm als in den eersten, en dat deze op dezelfde plaats stond. Dit wordt door vele Joodsche schrijvers tegengesproken, die ons zeggen, dat de geheele dienst van den grooten verzoendag in den tweeden tempel niet als in den eersten verrigt werd voor eene ark, maar voor den grondsteen, zooals zij dien noemen, waarop de ark in den eersten tempel stond. Het is niet onwaarschijnlijk, dat er in den tweeden tempel eene ark of koffer geweest is, gelijk er nog in alle Joodsche synagogen eene gevonden wordt, waarin eene kopij van de Hebreeuwsche schriften in den vorm van eene ouderwetsche rol bewaard wordt. Dit opgerolde handschrift nemen de Joden met groote plegtigheid uit de ark, wanneer zij er gebruik van willen maken, en zij leggen het met gelijke plegtigheid weder in de ark, wanneer zij er mede gedaan hebben. Een groot bewijs tegen het bestaan eener ark des verbonds in den tweeden tempel is het treffende feit, dat er op de afbeelding van het gereedschap des tempels, welke zich op den triomfboog van Titus bevindt, die nog te Rome bestaat, geene ark te zien is.

De Mohamedanen beweren, dat de ark geheel gereed aan Adam gegeven werd, en dat zij van aartsvader tot aartsvader tot aan den tijd van Mozes overging; dat de portretten der aartsvaders en profeten er op uitgehouwen waren; dat in oorlogstijden een krachtig ruischende wind er uit kwam, die de vijanden van Israël deed ontstellen, en dat zij haar daarom als middel van bescherming op hunne zwerftogten van plaats tot plaats medevoerden. De volgelingen van den Arabischen profeet zeggen, dat behalve de steenen tafelen de ark des verbonds ook de schoenen bevatte, die Mozes bij het brandende braambosch op Horeb uittrok, de priesterlijke muts die Aäron droeg, en een stuk hout waarmede Mozes de wateren van Mara zoet maakte.

ARK-VEREERING. Het is belangwekkend om na te gaan, in welk eene ruime mate de Heidensche eeredienſten doortrokken zijn van elementen, die klaarblijkelijk aan de geschiedenissen van het Oude Testament zijn ontleend. Onder alle natiën der wereld zijn verhalen en overleveringen bewaard betreffende den zondvloed en de ark, waarin een overblijfsel van het geslacht voor de algemeene vernieling bewaard bleef. De priesters van Ammonia hadden op bijzondere tijden de gewoonte, om eene ark of boot in processie rond te voeren, waarin een altaar was, dat orakelen gaf en in groote eer gehouden werd; ook de Egyptenaren namen over het algemeen de gewoonte in acht van de godheid in eene ark rond te dragen. Pococke vond in Opper-Egypte drie staaltjes van oud beeldhouwwerk, waarop deze plegtigheid afgebeeld is. Het schip van Isis, eene van de voornaamste Egyptische godheden, schijnt op de ark gedoeld te hebben. Bryant vindt eene zinspeling op de ark in de tempelen Draconia, die gewijd waren aan de aanbidding van slangen, en ook in dien van Sesostris, die naar het model en tot herinnering van de ark te Thebe gebouwd, en aan Osiris gewijd was. Dezelfde schrijver vindt in de geschiedenis van de Argonauten verscheidene bijzonderheden, die duidelijk betrekking hebben op de ark van Noach. In andere landen behalve Egypte werd eene ark of een schip bij de mysteriën gebruikt, en dikwijls in den tijd der feesten rondgedragen. De ark was, volgens de overleveringen der Heidensche wereld, profetisch, en

werd beschouwd als een tempel of verblijfplaats der Godheid. Noach en zijn huisgezin, acht personen bedragende, die zulk eene blijkbare gunst uit de handen des Almagtigen ondervonden hadden, werden in de hoogste vereering gehouden, en zelfs vergood. Daarom bedroeg het aantal der goden van Egypte in de oude mythologie van dat land juist acht, en de ark werd gehouden voor een zinnebeeld van het stelsel der hemelen, waarin deze acht goden woonden. Dionysus of de Indiaansche Bacchus is somtijds met Noach voor een en denzelfden gehouden, en als dat zoo is, is het niet onwaarschijnlijk, dat de ark door de *cista mystica* of heilige allegorische kist voorgesteld werd, die oudtijds in de Dionysische processiën rondgedragen werd. Onder de oudheden van Herculaneum is eene reeks van schilderijen gevonden, die plegtigheden ter eere van Bacchus voorstellen, en het is eene omstandigheid die der aandacht wel waardig is, dat op een dezer eene vrouw is afgebeeld, die op haren schouder eene vierkante doos draagt, met een schuin dak en aan het einde eene deur, welke in gedachtenisvierenden optogt gedragen wordt. Naar alle waarschijnlijkheid is het eene heilige *thebet* of ark, waarin Bacchus bewaard werd. En bovendien werd de ark voor een symbool gehouden, dat bij Bacchus behoorde, en bij de plegtige optogten te zijner eere werden afgoden of andere voorwerpen, die aan dien god behoorden, er in geplaatst. Het is een opmerkelijk feit met betrekking tot dit onderwerp, dat in de Roomsche kerk Noach, als heilige, beschouwd wordt als de wijngaarden en wijnbergen onder zijn bestuur te hebben, even als Bacchus bij de oude Heidenen.

ARMENISCHE KERK. Het groote en oude koningrijk Armenië beslaat de bergachtige streek van westelijk Azië. Vele Armeniërs maken voor hunne natie aanspraak op eene zeer hooge oudheid, en beweren, dat hunne taal die van Noach is, welke door de spraakverwarring van Babel niet heeft geleden, en dat zij daarom de oorspronkelijke taal is, die door onze eerste ouders in het paradijs gesproken werd. Hoewel deze eisch als veel te buitensporig moet verworpen worden, is het toch aan geen twijfel onderhevig, dat de oorsprong der Armenische taal in haren ouden vorm van een zeer vroeg tijdperk dagteekent. Zij schijnt tot de Indo-Germaansche talen te behooren, en met vele Sanskritsche woorden verrijkt te zijn, maar geene verwantschap te hebben met de Semitische talen. De Armenische kronijken zeggen, dat het Christendom reeds in den tijd der Apostelen in Armenië werd ingevoerd, en de gronden voor dit beweren zijn zonderling. Eusebius vermeldt in zijne kerkhistorie eene zonderlinge geschiedenis van zekeren Agbarus, koning van Edessa in Mesopotamië, die een brief zond aan onzen Heer, met verzoek om hem te komen genezen van eene ziekte, waaraan hij leed. De geschiedschrijver haalt uit de oorkonden van de kerk van Edessa eene vertaling van dien brief aan, met nog een anderen, welke een antwoord van Jezus Christus moet voorstellen, die beloofde een Zijner discipelen te zenden om den koning te genezen. Later werd aan de geschiedenis toegevoegd, dat Thaddeüs, een der zeventig, door den Apostel Thomas afgezonden werd om de belofte van den Zaligmaker te vervullen. Evagrius zegt, dat onze Heer niet alleen een brief, maar ook een portret zond, daar Agbarus eene sterke begeerte had uitgedrukt om Hem te zien. Dat deze briefwisseling werkelijk in Edessa gevonden werd, daaraan kan men bijna niet twijfelen; maar het feit, dat zij door geen kerkgeschiedschrijver vóór Eusebius vermeld wordt, toont, dat zij haar oorsprong verschuldigd moet zijn aan de nationale ijdelheid van eenige der eerste Christenen in Armenië. Ons wordt niet berigt, dat onze Zaligmaker iets op schrift heeft nagelaten, en als Hij het gedaan had, zouden Zijne eerste volgelingen over dit onderwerp niet gezwegen hebben. Agbarus, de held van dit verhaal, wordt door Tacitus een koning der Arabieren genoemd; in de Armenische kronijken wordt hij echter onder de Armenische koningen van de dynastie der Arsaciden gerangschikt. Deze monarch, zegt men, is alleen tot het Christendom bekeerd door het hooren van de verwonderlijke werken van Christus, en is gedoopt door Thaddeüs, nadat hij van zijne ziekte genezen was, waaraan hij zeven jaar had geleden. Door den arbeid van genoemden zendeling omhelsde niet alleen de koning, maar ook een groot aantal inwoners het geloof in den Verlosser. De opvolgers van Agbarus, verre van het Christendom voor zich aan te nemen, of bij anderen de aanneming er van te begunstigen, vervolgden en onderdrukten de Christen-gemeenten, die gesticht waren, zoodanig, dat zij bijna uit het land verdwenen.

Terwijl men mocijelijk een onbepaald vertrouwen kan hechten aan dit verhaal van de wijze, waarop het Christendom het eerst in Armenië ingevoerd werd, moet men echter in geenen deele als onwaarschijnlijk aannemen, dat door middel van Perzië, Syrië en andere grensprovinciën van het Romeinsche rijk, de kennis der Christelijke waarheid reeds vroeg haar weg in Armenië gevonden heeft; en even waarschijnlijk zal hare verbreiding veel tegengehouden zijn door den

dweepzieken geest van het oude Perzische geloof. Geen volk is ooit meer gehecht geweest aan zijn godsdienstig geloof en zijne gebruiken dan de volgelingen van Zoroaster. Maar hoe sterk de tegenstand tegen het Christendom eerst was, het is eene ontwijfelbare daadzaak, dat het in het begin der vierde eeuw vasten voet in Armenië verkreeg door den arbeid van Gregorius, den *Verlichter*, zooals hij genoemd wordt, en sedert dien tijd is het de godsdienst van het Armenische volk geweest. Deze ijverige man, die Tiridates den Groote met een groot aantal zijner onderdanen door den doop in de Christelijke kerk opnam, was zelf een Armeniër van koninklijke afkomst, die, te Cæsarea opgevoed zijnde, daar in de godsdienst van Jezus onderwezen werd. Gedurende eenigen tijd had hij veel vervolging verduurd, zelfs ligchamelijke kwelling, omdat hij weigerde deel te nemen aan de afgodische aanbidding zijner landgenooten. Door den zegen van God op zijne volhardende pogingen werd er echter eene Christelijke kerk in Armenië gesticht, waarover hij zelf tot bisschop gewijd werd. Hoewel velen het Christendom aannamen, behield de oude godsdienst haar standpunt in vele Armenische provinciën. In het begin der vijfde eeuw begon Miesrob zelf, die eenigen tijd de koninklijke secretaris geweest was, het Christendom in de landen aan de Caspische zee wijder te verbreiden. Tot nog toe was de Syrische vertaling van den bijbel in Armenië gebruikt, en daarom was het noodig om de deelen van de Schrift, die bij de openbare eeredienst gelezen werden, in de moedertaal over te zetten. Miesrob vond het Armenische alphabet uit, en in 411 vertaalde hij den bijbel uit de Septuaginta in de Armenische taal. Van dien tijd af vorderde het Christendom in het land, trots al de pogingen door de volgelingen van Zoroaster en de Mohamedanen in het werk gesteld om het tegen te gaan. De Perzische koningen poogden aanhoudend hunne heerschappij in Armenië uit te breiden, en waar zij veroveringen maakten, vervolgden zij de Christenen en zochten de oude godsdienst te herstellen. De Perzische kommandant en gouverneur Mihr-Nersch vaardigde, omstreeks het midden der vijfde eeuw, eene proclamatie uit aan alle Armeniërs, waarbij verklaard werd, dat al degenen, die het geloof van Zoroaster niet aannamen, onder eene begoocheling der zinnen moesten zijn, en bedrogen waren door de *Dews* of booze geesten. De Armenische edelen hielden daarop eene vergadering in de stad Ardaschad in het jaar 450, en verklaarden, dat het hun voornemen was, om eerder als martelaren te sterven dan het Christelijke geloof te verzaken. Nadat de Perzische koning hen echter aan zijn hof had ontboden, en hen met een wreeden dood bedreigd had, werden zij overgehaald om toe te geven en afstand te doen van de godsdienst van Christus. Maar de poging der Perzen om het Christendom af te schaffen en de godsdienst van Zoroaster te herstellen, maakte de verontwaardiging der groote menigte van het Armenische volk gaande, en deed een hevigen godsdienstoorlog ontstaan.

Bij hare eerste stichting werd de Armenische kerk als een tak van het Syrische patriarchaat beschouwd, onder den primaat van Cæsarea. Zij schijnt noch door de Ariaansche, noch door de Nestoriaansche ketterij besmet geworden te zijn, daar de Armenische bisschoppen hunne goedkeuring aan de decreten der concilien van Nicæa en Ephesus hechtten. Te midden der beweging, door de vervolging van de Perzische monarchen verwekt, was echter een theologisch geschil ontstaan, dat de geheele Christenheid dreigde vaneen te scheuren. De leer van Nestorius, die hij voor het eerst in 424 verbreid had, was, dat Christus niet alleen twee naturen had, maar ook twee personen, of met andere woorden, dat een Goddelijk persoon zijne woning in een menschelijk persoon genomen had. Ten gevolge van de groote verbreiding dezer ketterij werd in 431 een concilie te Ephesus bijeengeroepen. Bij dit concilie zat Cyrillus, bisschop van Alexandrië, voor, en zonder veel redenering werd Nestorius afgezet en zijne leer veroordeeld. Een van de hevigste tegenstanders van Nestorius was Eutyches, voogd van een klooster in de nabijheid van Constantinopel. Deze man verviel, in zijn innig verlangen om de dwaling van Nestorius te vermijden, tot een ander uiterste, en in eene dwaling van een geheel tegenovergestelden aard, die even gevaarlijk was. Nestorius had beweerd, dat Christus twee naturen en twee personen bezat; Eutyches hield vol, dat in de zamenstelling van den persoon van Christus de menschelijke en de Goddelijke natuur één zijn, daar de menschheid in de Godheid opgenomen is. Deze nieuwe dwaling had even talrijke en vurige aanhangers als de dwaling van Nestorius; en daar dit eene ketterij van de ergste soort was, die den hartader trof van eenige der voornaamste leerstellingen van het Christendom, zooals, b.v., de verzoening en het eeuwige priesterschap van Christus, werd in 451 een concilie te Chalcedon bijeengeroepen, om, zoo mogelijk, hare verdere verbreiding te voorkomen. Op dat concilie werden Eutyches en zijne dwalingen bepaaldelijk veroordeeld. Niettegenstaande deze beslissing verspreidde zich het Eutychianismus snel, en op den huidigen dag zijn, als wij de Grieksche kerk uitzonderen, alle Oos-

tersche Christelijke kerken tusschen de dwaling van Nestorius en die van Eutyches verdeeld. De Armenische bisschoppen waren, waarschijnlijk om den benarden staat van hun land wegens de vervolging der Christenen door de Perzen, op het concilie van Chalcedon niet tegenwoordig geweest; maar naauwelijks waren zijne decreten bekend gemaakt, of zij omhelsden met warmte de zaak van Eutyches. In 491 verwierpen zij op eene synode te Vagharshabad de decreten van Chalcedon, en verklaarden hunne geloofsleer aan de Eutychiaansche leer, en op dezen stond zijn de Armenische, de Jacobietische, de Coptische en de Abyssinische kerk die Monophysietische leer toegedaan, die leert, dat er in den persoon van Christus slechts één natuur is, daar Zijne menschelijke in Zijne Goddelijke natuur is opgenomen. Door deze openlijke verwerping van de Chalcedonische decreten scheidde de Armenische kerk zich af van de gemeenschap met de andere takken der Oostersche kerk, en sedert dien tijd zijn hare leden door de Grieksche en de Roomsche kerk scheurmakers en ketters genoemd.

Deze afscheiding van de Armeniërs was bijzonder gunstig voor de heerschzuchtige plannen van de Perzen, die, ten gevolge van den opstand in Groot-Armenië verwekt, door de vervolgingen van de Monophysieten dat land des te gemakkelijker veroverden. De Perzische beheerscher Chosroës bediende zich gaarne van den afgezonderden toestand zijner nieuwe Christen-onderdanen, om die gemeenschap met de Christenen van het Romeinsche rijk tegen te gaan, die de Armeniërs tot opstand tegen zijn gezag zou hebben kunnen leiden. Met zijne medewerking hield Nierses, de eerste bisschop of catholicos, zooals hij genoemd wordt, van de Armenische kerk, eene synode te Shiven in het jaar 536, waarop de Monophysietische leer bekrachtigd, en een anatheem uitgesproken werd over het concilie van Chalcedon. Dit voltooide de breuk tusschen de Armenische kerk en de andere voornaamste kerken van het Oosten en Westen.

De ijverige pogingen van de Perzen, om niet alleen het grondgebied van Armenië te onderwerpen, maar het volk te dwingen de godsdienst van Zoroaster aan te nemen, beletteden niet, zooals wij gezien hebben, dat er eene Christelijke kerk gevestigd werd. Maar de uitwerking van de langdurige burgeroorlogen, die daardoor ontstonden, en die tot na den dood van Yezdejird in 457 aanhielden, was, dat een aantal Christenen uit het land trokken, en dat anderen de zaken in overeenstemming zochten te brengen, door de gedeeltelijke aanneming van het geloof van Zoroaster in vereeniging met hun Christelijk geloof. Dit gemengde bijgeloof hield zich in Armenië tot het midden der twaalfde eeuw staande. Zie Arivurdis.

Lang en zwaar zijn de Armenische Christenen beproefd. Hun land is het tooneel geweest van eene onafgebroken reeks van verwoestende oorlogen, en toch zijn zij, ondanks de achtervolgende invallen van de Seldsjoeken, Mamlukken, Ottomannen en Perzen, met onwankelbare vastheid aan hun oud geloof getrouw gebleven. In het begin der zeventiende eeuw werd Armenia Proper van een groot gedeelte zijner bewoners beroofd, door de barbaarsche wreedheid van Schach Abbas, die gewelddadig duizenden Armenische huisgezinnen naar Perzië overvoerde, waar vele hunner nakomelingen nog bestaan. Geene natie, de Joden uitgezonderd, is meer over de wereld verspreid. Hunne kooplieden worden op vele Europesche markten gevonden, en in geheel Azië, in Indië en op de eilanden van den Oostelijken Archipel. Het aantal Armeniërs wordt verschillend opgegeven. Men veronderstelt, dat er een millioen in de Russische provinciën Erivan, Karabagh en Tiflis, en eenige duizendtallen in de Turksche provinciën van Armenië wonen, terwijl nog een half millioen in de verschillende landen, waarover zij verspreid zijn, te vinden is.

De leerstellingen der Armenische kerk betreffende den persoon van Christus zijn, zooals wij gezien hebben, strikt Monophysietisch, dat is, zij gelooven, dat de Goddelijke en de menschelijke natuur in één vermengd zijn. Een ander punt, waarop zij van de Roomsche en alle Protestantsche kerken verschillen, maar met de Grieksche kerk instemmen, betreft den Heiligen Geest, die, zooals zij beweren, van den Vader alleen uitgaat, in plaats van, zooals de Nicæensche geloofsbelijdenis het uitdrukt, „ex patre filioque", uit den Vader en den Zoon. In andere opzigten komen de Grieken en de Armeniërs in hunne theologische inzigten overeen, hoewel zij, in sommige bijzonderheden, in hunne vormen en wijzen van eeredienst van elkander verschillen. De Armeniërs zeggen, dat zij hunne meeningen regelen naar den bijbel en de drie eerste concilien, Nicæa, Constantinopel en Ephesus. Elk ander concilie wordt door de Armenische kerk niet erkend. Zij gelooven, dat het aantal sacramenten zeven bedraagt, namelijk: doop, vormsel, laatste oliesel, communie, huwelijk, priesterwijding en pœnitentie. De doop wordt onder hen toegediend door één drievoudige besprenging met water door de hand des priesters, gevolgd door eene drievoudige indompeling van het geheele ligchaam, als het zinnebeeld van de drie dagen,

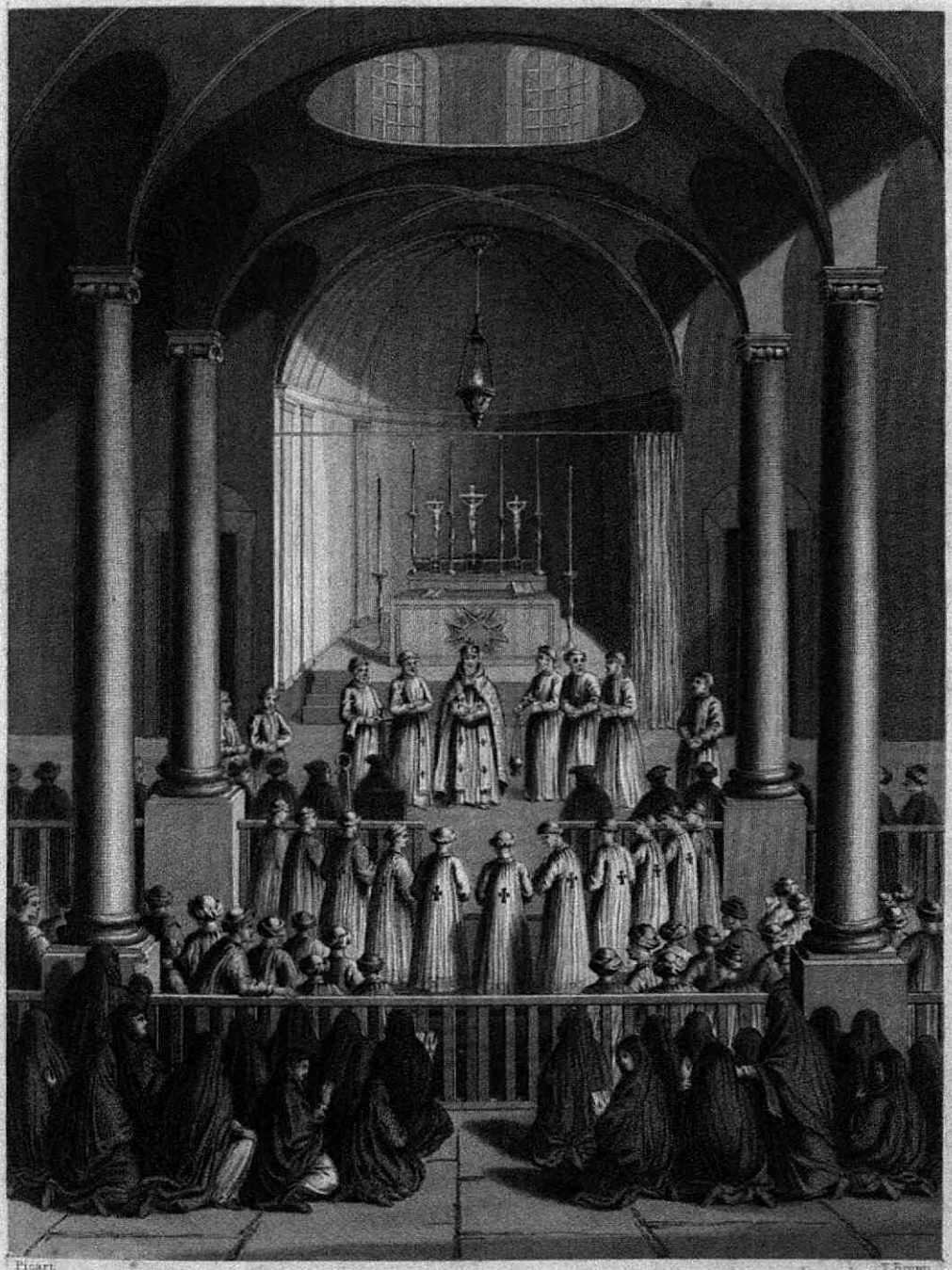

Picart. T. Braun.

Eeredienst volgens de Armenische Kerk.

J. C. de Butsonjé, Nieuwediep.

die onze Zaligmaker in het graf doorbragt, maar dit wordt niet altijd als onmisbaar beschouwd. Drie druppelen van het *meirun* of de heilige olie worden met het water vermengd, hetgeen vergezeld gaat van een gebed, om de nederdaling van den Heiligen Geest in de olie en het water, zoodat het mengsel de heiligheid van de Jordaan moge ontvangen. Bij deze plegtigheid gedenken zij de moeder Gods en altoos-Maagd Maria, Johannes den Dooper, al de heiligen benevens den Heer. Zij gelooven, dat door het sacrament des doops de erfzonde weggenomen wordt, en dat de wedergeboorte en de aanneming verworven worden. Zij erkennen het besprengen als eene wettige wijze van doopen, want zij nemen van andere kerken diegenen aan, die besprengd zijn, zonder hen weder te doopen. Het gebruik om driemaal water op het hoofd te gieten, hebben zij ontleend aan de overlevering, dat dit de wijze was, waarop Christus in de Jordaan gedoopt werd. Bekeerlingen van het Jodendom en het Mohamedismus worden, hoewel zij volwassen zijn, op dezelfde wijze gedoopt. De Grieken verschillen van de Armeniërs ten opzigte der toelating van bekeerlingen van andere kerken daarin, dat zij er geene als zoodanig toelaten, op welke wijze deze vooraf ook gedoopt mogen zijn, zonder hen weder te doopen. Na den doop dienen de Armeniërs het *meirun* of chrisma aan het kind toe, op dezelfde wijze als het laatste oliesel onder de Roomsch-Catholieken toegediend wordt; zij zalven het voorhoofd, de oogen, de ooren, de borst, de palm der handen en de zolen der voeten met de gewijde olie in den vorm van een kruis. Wanneer dit afgeloopen is, dienen zij de communie aan het kind toe, hetgeen verrigt wordt door een stukje van het gewijde brood, in wijn gedoopt, op de lippen van het kind te wrijven. Het sacrament van het vormsel wordt ook door den priester bij den doop bediend. Derhalve worden vier van de zeven sacramenten te gelijk in de Armenische kerk toegediend: de doop, het vormsel, het laatste oliesel en de communie.

Ten opzigte van de communie gelooven de Armeniërs vast aan de transsubstantiatie, en vereeren de gewijde elementen als God. Ongezuurd brood wordt bij het sacrament gebruikt, en de gebroken stukken brood worden in onvermengden wijn gedoopt, en aldus aan het volk gegeven. Deze stukken worden echter niet door hen, die de communie gebruiken, in handen genomen, maar door de handen der priesters hun in den mond gestoken. Zij veronderstellen, dat de gewijde elementen in zich eene heiligende en reddende kracht hebben. De Grieken daarentegen gebruiken bij de communie gezuurd brood, en wijn met water vermengd. Nadat bij de Armeniërs de elementen gewijd zijn, worden zij plegtig in de hoogte gehouden, terwijl de bisschop zich tot de gemeente keert en uitroept: „Heilig, heilig! laat ons met heiligheid van het vereerde ligchaam en bloed van onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus proeven, dat, uit den hemel nedergedaald, onder ons is verdeeld. Dit is leven, hoop, opstanding, verzoening en vergeving van zonden." Terwijl deze woorden gesproken worden, geeft de gemeente blijken van de innigste aanbidding; eenigen leggen het voorhoofd tegen den grond, anderen knielen met de handen smeekende uitgestrekt, de oogen gerigt naar het aangebeden voorwerp, en het gelaat geteekend met een voorkomen van het ernstigste gebed. De communie moet, gelijk in de Roomsche kerk, nuchteren ontvangen worden.

De Armeniërs zeggen niet te gelooven aan de leer van het vagevuur; zij gebruiken ten minste het woord nooit, maar met vreemde tegenstrijdigheid zenden zij gebeden voor de dooden op, en gelooven zij, dat de zielen der afgestorvenen voordeel zullen trekken uit de gebeden der kerk.

De oorbiecht, zooals zij bij de Armeniërs bestaat, en het formulier der absolutie door den priester gebruikt, naderen veel meer de Roomsch-Catholieke dan de Griecksche kerk. Het formulier der absolutie is als volgt: „Moge een medelijdend God genade met u hebben! Moge Hij u al uwe bekende en vergetene zonden vergeven! En ik, krachtens mijne priesterlijke magt en het Goddelijk bevel: „Wat gij ontbinden zult op aarde, zal in den hemel ontbonden wezen," maak u door datzelfde woord los van alle gemeenschap met uwe zonden, van gedachte, van woord en van daad, in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes." De absolutie wordt bij de belijdenis aan den priester zonder vermaning verleend. Boetedoeningen worden opgelegd, maar geene aflaten gegeven. Gebeden aan de Maagd Maria en andere heiligen zijn zeer gebruikelijk, en veel gewigt wordt daaraan gehecht. Het kruis en afbeeldingen van heiligen zijn ook voorwerpen van vereering. Somtijds wordt op dezelfde schilderij God de Vader voorgesteld als een oud, eerwaardig man, terwijl de Zoon verschijnt in de gedaante van een jongeling, en de Heilige Geest in de gedaante eener duif, terwijl de Maagd Maria als onmisbare gezellin voorgesteld wordt. Dat de moeder onzes Heeren *aei parthenos*, altoos-Maagd, was, beschouwen de Armeniërs als eene leer van het hoogste belang; zij meenen, dat zelfs de gedachte, dat zij andere kinderen

baarde, na aan Christus de geboorte gegeven te hebben, door niemand gekoesterd kan worden, zonder dat hij schuldig is aan godslastering en goddeloosheid.

De Armeniërs hebben een bijzonder grooten eerbied voor het oorspronkelijke kruis, waaraan onze Zaligmaker genageld werd; zij schrijven er de kracht der bemiddeling bij God aan toe, en om tegen het kwaad te verdedigen. In het boek, dat de dagelijksche gebeden der kerk bevat, komen de volgende uitdrukkingen voor: „Heb door de smeekingen van het heilige kruis, den stillen middelaar, o genadige Heer! medelijden met de geesten onzer dooden." „Laat ons van den Heer de groote en krachtige magt van het heilige kruis voor het heil onzer zielen afsmeeken." Nadat een kruis gewijd is, mag het, naar het oosten gekeerd, als een voorwerp van vereering en aanbidding opgezet worden. Het teeken des kruises is bij hen in algemeen gebruik, en bij alle gelegenheden; maar terwijl men het in de Grieksche kerk met drie vingeren maakt, ten teeken der Drieëenheid, wordt het in de Armenische kerk met twee gemaakt, ten teeken van de Monophysietische leer, dat er twee naturen in Christus in één vereenigd zijn; de JACOBIETEN (zie ald.) maken het met één vinger, ter gedachtenis van de Goddelijke eenheid. De Armeniërs gelooven aan de wedergeboorte door den doop, of liever, zij hebben geen denkbeeld van eene geestelijke verandering als noodzakelijk of vereischte, en zij weten weinig van eenige andere wijze van behoud dan door boetedoening, het avondmaal, vasten en andere goede werken. In zulke omstandigheden zijn, zooals men gemakkelijk begrijpen kan, hunne ideën van geloof en berouw onzeker en duister. Het eenige denkbeeld, dat zij van het berouw hebben, is, dat het bestaat in de getrouwe vervulling van de boetedoeningen door den priester opgelegd. Zij beweren, dat Christus stierf om voor de erfzonde boete te doen, en dat de begane zonde weggenomen moet worden door boetedoeningen, die somtijds verrigt moeten worden door het betalen eener som gelds aan de kerk, een pelgrimstogt of, meer gewoonlijk, door het herhalen van zekere gebeden, of het lezen van het geheele Boek der Psalmen gedurende een bepaald aantal malen.

De Armenische kerken worden voor het gebed geregeld elken dag tweemaal geopend, des morgens en des avonds, en de mis wordt elken dag in al de stadskerken bediend, maar op het land niet zoo dikwijls; dit hangt af van de groote der kerk en het aantal priesters, dat er aan verbonden is. De dienst duurt somtijds zes uur en langer. Zij bestaat uit het zingen en het lezen van gebeden en gedeelten der Schriften, en uit antwoorden van de aanwezenden. De dienstdoende priester of bisschop is rijk gekleed, zoo ook de diaken en de zangers. Er wordt met kleine bellen gescheld, en wierook wordt gebrand. Bij de gewone morgen- en avondgebeden gaan de aanwezigen op den grond liggen, en kruisigen zij zich een aantal malen snel achtereen, terwijl de priesters de gebeden zingen. Deze nederbuigingen geschieden dikwijls voor eene schilderij van de Maagd of van een heilige. Schilderijen zijn echter uit de in de laatste tijden gebouwde kerken verbannen. In eenige kerken op het land knielen zij eenvoudig neder, in plaats van neder te gaan liggen, terwijl de gebeden gezongen worden; en in die houding blijven zij rustig, totdat het gebed gedaan is. Dit is naar alle waarschijnlijkheid het oude gebruik in de Armenische kerken.

Het volgende breedvoerige verhaal, dat door Dr. Wilson gegeven wordt, zal den lezer eenige belangrijke opheldering aangaande het onderwerp geven: „Het Armenische rituaal bepaalt negen verschillende tijden voor de dagelijksche eeredienst, en bevat de diensten daarvoor, te weten: *middernacht*, het uur van Christus opstanding; het *aanbreken van den dag*, toen Hij aan de twee Maria's bij het graf verscheen; *zonsopgang*, toen Hij aan Zijne discipelen verscheen; *drie ure* (te rekenen van zonsopgang), toen Hij aan het kruis genageld werd; *zes ure*, toen de duisternis over de geheele aarde begon; *negen ure*, toen Hij den geest gaf; *avond*, toen Hij van het kruis genomen en begraven werd; *na den avond*, toen Hij naar het doodenrijk afdaalde, om de geesten in de gevangenis te bevrijden; en *bij het naar bed gaan*. Maar nooit, behalve misschien in het geval van eenige streng vromen, wordt er zoo dikwijls godsdienstoefening gehouden. Alle liturgiën, behalve de negende, worden gewoonlijk in tweeën opgezegd, te weten, bij de metten en de vesper, die dagelijks op elke plaats, waar een priester is, gehouden worden; de metten beginnen bij het aanbreken van den dag en omvatten de zes eerste diensten, en de vesper begint ongeveer een uur voor zonsondergang, en omvat de zevende en de achtste. Op den Sabbath en op eenige van de voornaamste heilige dagen zijn er, in plaats van één, dikwijls twee vergaderingen in den morgen. De mis is even afgescheiden van deze diensten als de communiedienst in de Kerk van Engeland afgescheiden is van het morgengebed. Zij wordt gewoonlijk dagelijks gevierd. De Psalmen van David, gezangen en beurtzangen nemen de helft der diensten in; daar zij echter in proza zijn, worden zij met weinig variatie van toon gezongen. De meeste lessen zijn uit den

bijbel genomen; een vrij groot aantal behoort echter tot de Apocrypha en boeken met zotte legenden. De gebeden worden zoowel voor de dooden als voor de levenden opgezonden, en gaan vergezeld van de aanroeping der Maagd Maria, van Johannes den Dooper, Sarp Stephanus, Sarp Gregorius Loosavorich (St. Gregorius den Verlichter) en andere heiligen, zoowel als van Hem, die de eenige middelaar tusschen God en den mensch is. De wijze, waarop de godsdienstoefening onder hen gehouden wordt, is dikwijls zeer ongelijk aan hetgeen men verwachten zou, als die God, die een Geest is, in geest en in waarheid aangebeden moet worden. De gebeden en de lezingen geschieden in de oude Armenische taal, die weinig of niet door het gewone volk verstaan wordt, en zij worden snel en onduidelijk voorgelezen. „In de omsloten ruimte voor het altaar", zegt iemand, die meer dan ik van hunne godsdienstoefeningen getuige geweest is, „zijn gewoonlijk twee of drie priesters, omgeven door eene menigte jongens van acht tot twaalf jaar, die de gebeden *verrigten;* eenige slingeren een rookend wierookvat, andere, met eene waskaars in de hand, lezen eerst uit het eene boek en dan uit het andere, en alle veranderen van plaatsen en standen volgens den regel. Het eentoonige, onduidelijke gezang van de jeugdige dienstdoeners, met stemmen die dikwijls wanluidend zijn, en zooveel mogelijk uitgezet worden, doet de ooren onaangenaam aan. Gij wordt omringd door eene vergadering, die barrevoets is, (dit is geen verwijt, want de schoenen worden uitgetrokken, om dezelfde reden waarom wij onze hoeden afnemen,) die antwoorden zonder orde uit, en zich dikwijls nederlegt en den grond kust, en telkens wanneer zij nedervalt of opstaat het teeken des kruises maakt. Het is zeer vreemd, dat zulk een groot gedeelte van de dienst in de handen van jongens overgegaan is. Zij vervullen de vier graden beneden den onderdiaken; gewoonlijk zijn zij echter de plaatsvervangers van hen, die die graden vervullen, daar zij zelve volstrekt geen rang in de kerk hebben. Van de eerste 158 bladzijden van den Jamakirk, die de geheele middernachtelijke dienst bevat, met al hare veranderingen voor feesten en andere bijzondere gelegenheden, worden meer dan 130, die bestaan uit psalmen, gezangen enz., door hen onder het bestuur van den priester gelezen of gezongen. Van de overige bladzijden behooren ongeveer een half dozijn aan de diakenen, als er zijn, en de resterende, die alleen uit gebeden en lessen uit de Evangeliën bestaan, worden door de priesters gelezen. De geheele dienst, met weinige andere uitzonderingen dan de lessen, en dat de priester in het midden van elk gebed van eenige lengte ronddraait om een kruis voor de gemeente op en neder te bewegen en te zeggen: „Vrede zij u allen, laat ons God aanbidden," wordt met den rug naar de gemeente verrigt. Als een jongen eene fout maakt, wordt hij op de plaats zelve berispt of zelfs gekastijd, al moet ook te dien einde een gebed afgebroken worden. De menschen komen en gaan onophoudelijk; zij loopen dikwijls rond of zijn in een gesprek gewikkeld". Deze groote oneerbiedigheid is echter eene betreurenswaardige zaak voor vele verstandige Armeniërs, met welke ik in aanraking gekomen ben. De Armeniërs nemen den Sabbath met meer juistheid in acht, voor zoo verre de rust aangaat, dan de meeste andere vereenigingen van Oostersche Christenen; weinige menschen laten dien dag geheel en al na in de kerk te komen. Dit duidt van hunnen kant een passenden eerbied voor de Goddelijke instelling aan. Het zoude zonder twijfel tot de betere heiliging er van leiden, als zij de talrijke feest- en vastendagen, die zij zelve hebben uitgevonden, eenigzins inkrompen. Het is betreurenswaardig, dat zij maar al te dikwijls hunne tegenwoordigheid in de kerk in de plaats stellen voor het gebed met het huisgezin of in de afzondering."

Daar in het bovenstaande aangehaalde stuk van de talrijke feest- en vastendagen gesproken wordt, is het hier de plaats om aan te merken, dat er veertig groote feestdagen in den loop van het jaar zijn; op deze wordt al het gewone werk nagelaten, en zij worden met meer naauwgezetheid dan de Sabbath in acht genomen. Behalve deze zijn er talrijke andere feest- en vastendagen, talrijker zelfs dan de dagen van het jaar, zoodat in sommige gevallen verscheidene op éénen dag moeten gevierd worden. Eenige vasten strekken zich over een aanmerkelijken tijd uit, zooals, b. v., veertig dagen voor Paschen en zes dagen voor Kerstijd. Behalve de vasten, die er van tijd tot tijd plaats hebben, moet er nog wekelijks tweemaal gevast worden, op Woensdag en op Vrijdag. Niet minder dan 165 dagen in het jaar zijn voor het vasten bepaald. Op deze dagen mogen zij overvloedig van alle soorten van plantaardig voedsel, behalve plantaardige oliën, eten; hun vasten is derhalve geheel en al tot onthouding van dierlijk voedsel beperkt.

Wegens den verstrooiden staat van de Armeniërs, en hunne onderwerping aan verschillende gouvernementen, is hunne kerkelijke inrigting eenigzins gewijzigd. Oorspronkelijk was de Armenische kerk onder één hoofd, *Catholicos* geheeten, geplaatst, dat

gewoonlijk zijn zetel in de keizerlijke residentie had. Vervolgens werden er verscheidene andere catholicossen aangesteld door partijen, die in verschillende deelen van het land ontstonden, en van den verwarden staat van zaken voordeel trokken. Thans zijn er drie catholicossen onder de Armeniërs, een te Echmiadzin, een te Aghtamar, en een te Sis, in de oude provincie Cilicië. De voornaamste dezer geestelijke gezagshebbers is de catholicos, die te Echmiadzin, nabij Erivan, woont, en die geheel Turcomanië of Groot-Armenië onder zijn geestelijk gezag heeft; maar daar die provincie onder de heerschappij van Rusland gekomen is, en de catholicos sedert 1828 door den czaar aangesteld wordt, zijn de Armeniërs van Constantinopel en het overige gedeelte van Europeesch Turkije, van Klein-Azië en Armenië-Proper klaarblijkelijk zonder geestelijk hoofd geweest, hoewel er nog een geheime band tusschen hen en den catholicos te Echmiadzin bestaat, naar wien nog voor weinige jaren verscheidene vartocheds gegaan zijn, om tot bisschoppen gewijd te worden. Sedert de Russen dat gedeelte van het land in bezit namen, heeft de czaar het regt geëischt om niet alleen den catholicos, maar zelfs de bisschoppen aan te stellen, zoodat wanneer een bisdom open komt, de synode van Echmiadzin de namen van twee of drie candidaten naar St. Petersburg zendt, waaruit de keizer eene keuze doet. Waarschijnlijk omdat Gregorius de Verlichter te Cæsarea gewijd werd, werd de Armenische catholicos altijd door den primaat van die stad ingezegend, totdat in 366 Narses de Groote door den koning, de edelen en de bisschoppen tot souvereinen en onafhankelijken catholicos der natie verklaard werd. Gedurende langen tijd was de catholicos van Sis, in Klein-Armenië, het erkende hoofd van de Armenische kerk; in 1441 bragt echter eene vergadering van zeven honderd geestelijken het oppergezag naar den zetel van Echmiadzin over, om geene andere reden, voor zoo verre tot ons gekomen is, dan dat eene kostbare reliquië, de hand van St. Gregorius, in het bezit van dat klooster was. Het ontnemen van het oppergezag aan den catholicos van Sis, bragt natuurlijk een gevoel van afgunst en afkeer tusschen de wederzijdsche bekleeders der twee zetels teweeg, dat meer dan twee honderd jaar aanhield, totdat eindelijk in 1651 eene geschreven overeenkomst tusschen hen, die toenmaals de zetels bezetteden, gemaakt werd, krachtens welke de Cilicische primaat nog een kleinen tak van de Armenische kerk in volle overeenstemming met de andere bestuurt. Hij bezit in zijne dioeces eene onafhankelijke regtsmagt, en wordt als het geestelijke hoofd van de Armenische kerk in Turkije beschouwd. De derde catholicos, die te Aghtamar woont, heeft den titel en de functiën van het ambt eerst in het begin der twaalfde eeuw aangenomen. Excommunicatie volgde op zijne aanneming van de kerkelijke waardigheid, een vonnis dat eerst tegen het einde der volgende eeuw opgeheven werd. Sedert dien tijd heeft hij zijn ambt in volle gemeenschap met de kerk uitgeoefend, hoewel zijn gezag zich niet veel verder dan het eilandje, waarop hij woont, uitstrekt.

Behalve de drie catholicossen, waarvan wij nu gesproken hebben, zijn er in de Armenische kerk twee patriarchen, van welke de eene te Constantinopel, de andere te Jeruzalem woont. Geen hunner heeft de magt om bisschoppen te wijden, maar moet hen naar Echmiadzin zenden. Zij zelve hebben echter kerkelijk den rang van bisschoppen, hoewel zij door de Turken met hoog staatkundig gezag bekleed zijn. De Armenische patriarch te Constantinopel bezat tot voor kort de magt, om leden van zijne eigene kudde in de gevangenis te zetten en te geeselen; ook kon deze staats- en te gelijk kerkelijke beambte hunne verbanning verkrijgen van de Turksche autoriteiten, wanneer het hem behaagde. Thans echter bestaat dit misbruik niet meer, daar in elk geval een behoorlijk verhoor voor de Turksche hoven vereischt wordt. De patriarch van Constantinopel ontvangt zijne aanstelling van den sultan, uit eene nominatie die door de primaten der natie opgemaakt is.

De Armenische patriarch van Jeruzalem werd het eerst aangesteld in 1311; het ambt is zijn bestaan aan den sultan van Turkije verschuldigd. De eerste patriarch van Constantinopel werd aangesteld door Mohamed II., toen hij in 1453 die stad innam. De magt der patriarchen wordt nogtans veel gewijzigd door de magt der primaten, die hoofdzakelijk bankiers, en allen menschen van groot vermogen zijn. De patriarch is werkelijk de creatuur der primaten, en kan zonder hunne goedkeuring weinig doen. Hoewel hij niet wijden kan, heeft hij de magt om bisschoppen aan te stellen, waarvoor, zoodanig is de bedorvenheid, die in de Armenische kerk heerscht, hij groote geldsommen eischt, terwijl de bisschoppen van hunnen kant de priesters voor geld wijden. Gedurende langen tijd hebben de meest schaamtelooze omkoopingen en de grootste bedriegerijen in deze anders belangwekkende kerk geheerscht, die gedurende vele eeuwen de belijdenis van haar geloof en haar Christelijken naam handhaafde, onder de hevigste onderdrukking van Heidensche en Mohamedaansche overwinnaars, en te

midden van de sterkste wereldsche verzoekingen om afvallig te worden.

De Armenische kerk is in hare wijze van bestuur bisschoppelijk. Er zijn negen verschillende graden van geestelijken, die allen door het opleggen der handen in hunne verschillende bedieningen bevestigd worden. Vier zijn beneden den rang van diaken, en worden portiers, voorlezers, geestenbanners en kaarsaanstekers genoemd. Na deze komen in geregelde orde de onderdiakenen, diakenen, priesters, bisschoppen en, het hoogst van allen, de catholicos. Alle geestelijken beneden den bisschop worden door dezen gewijd, en de bisschop zelf ontvangt de wijding van den catholicos. De catholicos wordt door een concilie van bisschoppen gewijd. Er is eene bijzondere orde van geestelijken, die onder de Armeniërs onder den naam van Vartœbeds bekend zijn. Het verschil tusschen deze klasse en de priesters zal uit de volgende bijzonderheden blijken: — De priesters zijn gehuwd, want niemand kan tot priester gewijd worden, tenzij hij op den tijd zijner wijding gehuwd zij; de vartœbeds hebben de belofte gedaan van ongehuwd te blijven. De priesters blijven altijd priesters, en kunnen nooit tot den rang van bisschoppen opklimmen; de vartœbeds kunnen bisschoppen worden, want al de bisschoppen worden uit die orde gekozen, en zijn verpligt ongetrouwd te blijven. De priesters prediken nooit; de vartœbeds zijn, om juist te spreken, de predikers onder de Armenische geestelijkheid. De priesters leven in het midden hunner kudden, en gaan vrijelijk bij haar in en uit; de vartœbeds leven niet onder het volk, maar in kloosters, waar kloosters zijn, en waar er geene zijn, leven zij alleen binnen de omheining der kerk. In geval de vrouw van een priester sterft, mag hij niet ten tweeden male trouwen, maar hij mag, als hij wil, vartœbed worden. Er zijn verschillende graden onder de vartœbeds; elke graad heeft zijne bijzondere wijding. Een dezer, bij wijze van onderscheiding de hoogste graad van vartœbed geheeten, is nu eigenlijk niet meer bekend, hoewel hij volgens de regels der kerk bestaan moest. De persoon, die dit ambt vervult, kan vartœbed of bisschop zijn. Als hij vartœbed is kan hij door een bisschop gewijd worden, maar als hij bisschop is, moet hij door den catholicos in zijne hooge bediening bevestigd worden. Hij wordt als apostolisch prediker beschouwd, en moet alleen onder de Heidenen arbeiden. De geest der zendingen is in de Armenische kerk dood, en daarom hebben zij geene verdere bezigheid voor zulk eene klasse van menschen.

Te midden van de tallooze dwalingen en bedorvenheden, die in de Armenische kerk geslopen zijn, is het altijd eene gunstige omstandigheid geweest, dat zij nooit tot een stelselmatigen vorm gebragt zijn, en over de wereld zijn verbreid door het gezag van eene synode of van een concilie, gelijk de dwalingen van de Roomsche kerk in de decreten van het concilie van Trente verbreid zijn. En bovendien is de bijbel altijd erkend als de eenige regel of standaard van haar geloof, hoewel zij in werkelijkheid de overleveringen der menschen en het gezag der kerk somtijds boven den bijbel heeft verheven. Nooit zijn de Schriften aan het volk verboden; het Nieuwe Testament is in tegendeel op de lagere scholen gebruikt.

Omstreeks het midden van de achttiende eeuw protesteerde een priester van Constantinopel, Debajy Oghlû geheeten, tegen de misbruiken en dwalingen, die in de Armenische kerk bestonden. Hij schreef een werk over het onderwerp, dat, hoewel nooit gedrukt, van hand tot hand ging, en veel toebragt tot de hervorming, die thans plaats heeft. In 1813 gaf het Russische bijbelgenootschap eene uitgave van 5,000 exemplaren van het oud-Armenische Nieuwe Testament in het licht, terwijl het Britsche en Buitenlandsche bijbelgenootschap eene even groote uitgave van het Nieuwe Testament, in de vertaling van de vijfde eeuw, verspreidde. In het verslag van laatstgenoemd genootschap over 1814 wordt aangemerkt: „Het drukken van het Armenische Testament heeft groote aandacht opgewekt onder de Armeniërs, voornamelijk in Rusland; en eene vurige begeerte is van hun kant kenbaar gemaakt, om dien onwaardeerbaren schat te bezitten." Dit was klaarblijkelijk het begin van eene belangrijke beweging, die des te waarschijnlijker aanhouden zou, daar zij ondersteund werd door den Russischen keizer Alexander I., en ook door den catholicos van de Armenische kerk. Bij het uitdeelen der bijbels werd bevonden, dat de taal, waarin zij geschreven waren, door de groote menigte van het volk niet verstaan werd, en daarom vertaalde in 1822 het Russische genootschap het Nieuwe Testament in het Armeno-Turksch, en in het volgende jaar verscheen er eene vertaling onder toezigt van het Britsche en Buitenlandsche bijbelgenootschap in de gewone Armenische taal. Men bevond wel, dat deze overzettingen eenigzins onvolmaakt waren, maar zij zijn sedert dien tijd vervangen door nieuwe en verbeterde vertalingen van de hand van Armenische zendelingen. Tot nog toe was door de Armenische geestelijkheid geen tegenstand geboden aan de vrije circulatie der Schriften onder

het volk. In 1823 begon zich echter een andere geest te openbaren. Toen de heeren Lewis en Baker, agenten van het bijbelgenootschap, zich tot den Armenischen patriarch van Constantinopel wendden, om zijne bekrachtiging voor het drukken van eene vertaling van het Nieuwe Testament in het nieuw-Armenisch, dat het volk verstaat, weigerde die dignitaris zijne bekrachtiging in de stelligste bewoordingen, en zijn voorbeeld werd over het algemeen door de geestelijken gevolgd. Omstreeks dien tijd kwam het Amerikaansche zendelingsgenootschap tot het besluit, om zendelingen uit te zenden, ten einde onder de Armeniërs te arbeiden. De belangwekkende omstandigheid, die het eerst tot dezen stap leidde, was de bekeering van drie Armenische geestelijken te Beyrout, die dadelijk hunne pogingen in het werk stelden, om eene hervorming in hunne kerk tot stand te brengen. Hierin werden zij niet weinig geholpen door den arbeid van Peshtimaljian, een geleerd en naauwgezet man, die aan het hoofd stond eener school, welke binnen de grenzen van het patriarchaat opgerigt was. Hij had de godgeleerdheid van de Oostersche en de Roomsche kerk bestudeerd, en bovendien was hij een ijverig beoefenaar geweest van het Woord Gods. Het behoorde tot de werkkring van dezen man, om de candidaten voor het priesterambt op te voeden, daar de voltooijing hunner studiën aan deze instelling vóór hunne wijding vereischt werd. De uitslag was, dat tot den dood van dezen merkwaardigen man in 1838 zeer vele priesters diens onderrigt genoten, en onder het volk gingen arbeiden, met een geest en een hart doordrongen van de evangelische waarheid. Middelerwijl had het Amerikaansche zendelingsgenootschap zendelingen onder de Armeniërs van Turkije gezonden; maar naauwelijks hadden deze met hun arbeid een begin gemaakt, geholpen door Sahakyan, een leerling uit de school van Peshtimaljian, of er ontstond tegenkanting van de zijde der Armenische en der Roomsche geestelijken, en door hun geheimen invloed werd eene school, die de zendelingen te Constantinopel opgerigt hadden, opgebroken. Een invloedrijk juwelier van die stad, die tot de Armenische kerk behoorde, beschuldigde Sahakyan en een ander jong mensch van ketterij, en haalde Peshtimaljian over, om hen voor hem te doen verschijnen, ten einde onderzocht te worden. De jongelingen verschenen, en de juwelier legde hun vol zelfvertrouwen ten laste, dat zij hunne verpligtingen jegens de kerk schonden en God onteerden. Zij waren op het punt om zich te verdedigen, maar Peshtimaljian nam de zaak op, en bewees den verbaasden juwelier, zoowel uit de geschiedenis als uit de Schriften, dat de Armenische kerk zelve, en niet de jongelingen, ketterseh en afgodisch was. Toen werden de jongelingen voor zich zelve gehoord, en door Peshtimaljian geholpen, verklaarden zij zoo voldoende de waarheid der meeningen, die zij koesterden, dat de juwelier van zijne eigene dwalingen en die zijner kerk overtuigd werd, en van dien tijd af zich openlijk voor een ijverig ondersteuner van evangelische leerstellingen verklaarde.

Een van de grootste hinderpalen tegen de verspreiding van het evangelie onder de Armeniërs, is de vervolging door de Armenische partriarchale magt te Constantinopel geweest. Daar zij niet alleen zelve met onbepaald gezag bekleed is, maar ook grooten invloed bij de Turksche autoriteiten heeft, werpt zij elk beletsel in den weg der zendelingen, en poogt zij door alle mogelijke middelen het volk te beletten om de Protestantsche en evangelische beginselen te omhelzen. Om al zulke bekeeringen niet aan te moedigen werd Sahakyan gegrepen, en gedurende langen tijd in de gevangenis gezet, ofschoon hij van geene andere misdaad beschuldigd werd, dan dat hij de Armenische kerk verlaten had; en niet nadat de sultan te zijnen behoeve tusschenbeiden gekomen was, zond de patriarch, na veel uitstel en met grooten weerzin, op den den 10den Februarij 1840 het bevel tot zijne vrijlating. Door den Goddelijken zegen zijn de Amerikaansche zendelingen in staat gesteld, om hunnen arbeid onder de Armeniërs met onverminderden ijver en kracht voort te zetten, ondanks den hardnekkigen wederstand van den patriarch en vele geestelijken. Ook hebben zij niet te vergeefs gearbeid. Eene zeer voldoende hervorming heeft aanhoudend in de Armenische gemeente plaats gevonden. Een treffend verschil is in de wijze van prediken op te merken, niet alleen in de hoofdstad, maar door het geheele land. Vele vartobeds varen luide uit tegen de dwalingen, waarin hunne kerk vervallen is, en prediken de bijzondere leerstellingen van het evangelie met getrouwheid en ijver.

In 1843 had er te Constantinopel eene gebeurtenis plaats, die door de geheele stad de grootste opgewondenheid veroorzaakte. Een jong Armeniër, die overhaast en zonder behoorlijke overweging het Mohamedaansche geloof had aangenomen, en daarna tot zijne vorige belijdenis was teruggekeerd, werd openlijk in de straten van Constantinopel onthoofd, tegen de vertoogen van sir Stratford Canning, den Britschen afgezant. De afgevaardigden van de verschillende Christen-mogendheden aan het Turksche hof vereé-

nigden zich met den heer Canning, om te protesteren tegen eene daad van zulk eene groote wreedheid en onregtvaardigheid, en door hunne standvastigheid slaagden zij er in van den sultan eene geschrevene belofte te verkrijgen, dat niemand, die de Mohamedaansche godsdienst omhelsd had en later tot het Christendom teruggekeerd was, om die reden ter dood gebragt zou worden. Dit was eene groote en verrassende zegepraal over de onverdraagzaamheid der Muzelmannen, de eerste stap tot de invoering van vrijheid van godsdienst in Turkije, en de voorlooper, wij twijfelen er niet aan, van een glorierijken dag, waarop de halve maan voor het kruis zal plaats maken.

In den herfst van 1844 werden de vooruitzigten der zendelingen, die eenigen tijd opgehelderd waren, plotseling bewolkt door de aanstelling van Matteos, bisschop van Smyrna, tot patriarch van Constantinopel; een man wiens heerschend beginsel onbepaalde heerschzucht scheen te zijn, en die, ziende dat de voornaamste partij zijner kerk tegen de verbreiding van de Protestantsche waarheid gestemd was, niet lang toefde om eene vervolging van strengen en meêdoogenloozen aard te beginnen. Zijn plan was om, zoo mogelijk, door dwangmaatregelen de evangelische partij te verpletteren. De eerste, die uitgekozen werd om het voorwerp van deze stoute proef te zijn, was de priester Vertaness, die de onvermoeide bevorderaar der evangelische waarheid geweest, en om zijne godsdienstige beginselen reeds tweemaal verbannen was. Des zondags, 25 Januarij 1845, nadat de gewone morgendiensten in de patriarchale kerk afgeloopen waren, werd het huis door het uitblusschen der kaarsen donker gemaakt, het groote gordijn werd voor het hoofdaltaar getrokken, en een banbliksem tegen den priester Vertaness en al de volgelingen van de nieuwere scheurmakers plegtig voorgelezen. Hij werd door den patriarch een verachtelijk ellendeling genoemd, die, zijne vleeschelijke lusten opvolgende, de kerk verlaten had en als een zwerver rondging, die dwalingen verkondigde, en voor velen eene oorzaak van struikelen was. Hij werd een verrader en moordenaar van Christus genoemd, een kind des duivels en een telg van den Antichrist, erger dan een ongeloovige of een Heiden, omdat hij de goddeloosheden en verleidingen van nieuwere scheurmakers (Protestanten) onderwees. „Daarom," zeide de patriarch, „verdrijven wij hem, en verbieden wij hem als een duivel en een kind des duivels, om in het gezelschap van geloovigen te komen. Wij snijden hem af van het priesterschap, als een afgezet lid van het geestelijke ligchaam van Christus en als een afgesneden tak van den wijngaard, die slechts goed is om in het vuur geworpen te worden. Daarom beveel ik door deze waarschuwende bulle, u mijnen geliefden in elke stad, verre en nabij, zijn gelaat niet aan te zien, of het aan te zien, als het gelaat van Belial; hem niet te ontvangen in uwe heilige woningen, want hij is een huisvernielende en verslindende wolf; zijn groet niet anders te ontvangen dan als een zielverniet igend en doodelijk vergif, en met uwe geheele huishoudingen u te hoeden voor de verleidende en goddelooze volgelingen van de valsche leer der nieuwe scheurmakers (Protestanten); en voor hen te bidden tot den God, die zich geene ongeregtigheid herinnert, zoo zij misschien berouw hebben en van hunne booze wegen terugkeeren, en de redding hunner zielen te verzekeren door de genade van onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus, die voor altijd gelukzalig is. Amen."

Deze banbliksem werd door eene hevige aantijgende redevoering van den patriarch, tegen alle Protestanten in het algemeen en den priester in het bijzonder, gevolgd, welke vele luide *amens* aan het opgeruide volk ontrok.

Op den volgenden dag heerschte de grootste bedrijvigheid onder de priesters in elk gedeelte van de stad en hare voorsteden. Zij bewogen zich allen als de verschillende deelen eener machine, alsof zij door éénen stoot in beweging gebragt waren, en het was niet moeijelijk de rigting na te gaan, van waar die stoot gekomen was. De patriarch had besloten om zich niet alleen te verlaten op den indruk, die den vorigen dag door het anatheem en de aanklagten, die het vergezelden, op het volk gemaakt was. Hij vaardigde daarom bevelen aan zijne geestelijken uit, om te zien dat de tijdelijke straffen, waarmede daarin gedreigd werd, onmiddellijk en letterlijk werden opgelegd. De priesters gingen gelijktijdig aan het werk, de meeste hunner blijkbaar met goedwilligheid, maar eenige met weerzin, daar zij meer medegevoel hadden voor de onschuldige slagtoffers der onderdrukking dan voor den onderdrukker. De Armenische hoofden van alle handelsvereenigingen in de stad kregen bevel hun gelaat af te wenden van alle Protestanten, die niet van hunne vermeende dwalingen wilden terugkeeren. De houders van khans en de eigenaars van huizen kregen bevel om alle gehuisvesten en huurders, die zich naar deze bepaling niet wilden schikken, weg te zenden. De huisgezinnen, waarin iemand woonde, die van ketterij verdacht was, werden ook door de priesters bezocht, en zij kregen bevel om het schuldige lid te verdrijven, of zich er van

te scheiden, zelfs al ware het een zoon of eene dochter, een broeder of eene zuster, een man of eene vrouw. De Protestantsche broederen werden opgeroepen om onmiddellijk naar den patriarch te gaan, ten einde openlijk afstand te doen van hunne dwalingen en met de kerk verzoend te worden. Om aan het geheel kracht bij te zetten, werd de bedreiging uitgevaardigd, dat allen, die weigerden te helpen om deze maatregelen tegen de nieuwe sectarissen ten uitvoer te brengen, zelve in den ban zouden worden gedaan.

Een wilde geest van dweepzucht heerschte er nu alom. Alle gevoel van regt, alle eerbied voor waarheid en regtvaardigheid verdween. Zelfs de sterke en teedere genegenheid, die er tusschen mannen en vrouwen, broeders en zusters, ouders en kinderen bestond, maakte in sommige gevallen plaats voor de wreede en meêdoogenlooze haat van den vervolger. Zelfs de standvastigheid van de mannen Gods zette nog meer de boosheid hunner vijanden aan. Hunne gereedheid om met vreugde het ontrooven hunner goederen te dulden werd als een bewijs aangemerkt, dat groote tijdelijke beloonigen hun door de zendelingen aangeboden waren, en hun onwankelbaar vertrouwen op Christus werd als hardnekkigheid aangezien. Eenigen, die aan den kant der kerk waren, en eerst blijkbaar in ijver te kort schoten, werden tot ijverige vervolgers aangezet, door hetgeen hun in hunne onverschilligheid aangaande de godsdienst, als stijfhoofdigheid van den kant der Protestanten toescheen.

De voornaamste mannen in de verschillende handelsligchamen toonden zich meer vastberaden dan eenige andere klasse in hunne pogingen, om de evangelische broederen te dwingen tot toegeving aan de eischen van den patriarch; ook konden zij redenen aanvoeren, die krachtiger waren dan bijna eenige andere van wereldschen aard. Tot welke wijze van dwang men ook zijne toevlugt nam, overal werd openlijk, hetzij door priesters of leeken, verklaard, dat het geschiedde op uitdrukkelijk bevel van den patriarch Matteos.

In de week nadat het eerste anatheem voorgelezen was, was nog niet een er toe gebragt om afstand van zijn geloof te doen, hoewel velen met geweld uit hunne huizen en winkels verdreven, en verhinderd waren om hunne bezigheden voort te zetten, ten einde zich zelve en hunne huisgezinnen te onderhouden, en eenigen uit het onderlijke huis waren gejaagd en op andere wijze in droefenis waren. Op den volgenden Sabbath werden de hartstogten van eene onwetende en bijgeloovige menigte nog meer opgewekt door een tweede anatheem, dat, gelijk het eerste, in alle kerken werd voorgelezen, en vergezeld ging van de hevigste aanklagten van den patriarch, de bisschoppen en de vartabeds. In deze bulle werd verklaard, dat niet alleen het vervloekte ouding Vertaness, valschelijk priester genaamd, door de Heilige kerk in den ban werd gedaan, maar ook allen die van zijne gevoelens waren. Te zamen werden zij verklaard voor vervloekt en in den ban gedaan en geëxcommuniceerd door God en al Zijne heiligen en door Matteos den patriarch. „Daarom," zeide deze, „al wie een zoon heeft, die zoodanig is, of een broeder, of een deelgenoot (in zaken), en hem brood geeft, of hem bijstaat in het verdienen van geld, of gemeenschap met hem heeft als vriend, of zaken met hem doet, laat dan zoo iemand weten, dat hij eene venijnige slang in zijn huis koestert, die hem eenmaal met haar doodelijk vergif zal besmetten, en dat hij zijne ziel zal verliezen. Zoo iemand geeft brood aan Judas. Zoo iemand is een vijand van het heilige geloof des Christendoms, een vernietiger van de heilige orthodoxe Kerk der Armeniërs, en eene schande voor de natie. Daarom is zijn huis en ook zijn winkel vervloekt, en wie hem gaat bezoeken, dien zullen wij door verschrikkelijke anathema's aan de Heilige kerk aanwijzen en bekend maken."

De geest der verbittering kende geene palen. Een voor een werden de broederen voor den patriarch of de plaatselijke kerkelijke autoriteiten van hunne bijzondere stadswijken gedaagd, en van hen werd geëischt, dat zij een bewijs van herroeping zouden teekenen, op straffe van in een verschrikkelijken ban gedaan te worden, die bevatten zou, dat zij van allen handel beroofd en als buiten de wet gestelden behandeld zouden worden. Het eerste papier, dat hun ter onderteekening aangeboden werd, bevatte in hoofdzaak de belijdenis, dat zij onder de booze verlokkingen van Satan zich van den vlekkeloozen boezem der Heilige kerk afgescheiden hadden, en zich hadden gevoegd bij de goddelooze secte der Protestanten, die zij nu zagen, dat niets was dan eene uitvinding van trotschheid, een strik van den duivel, eene secte van verwarring, een breede weg, die tot verderf leidt. Daarom, staat er verder, berouw gevoelende over hunne goddelooze daden, vloden zij om vergiffenis tot den boezem der Heilige en Onbevlekte Armenische kerk, en bekenden zij, dat haar geloof vlekkeloos is, hare sacramenten Goddelijk en hare plegtigheden van Apostolischen oorsprong zijn, en dat haar rituaal godvruchtig is, en beloofden zij aan te nemen, wat deze zelfde Heilige kerk aanneemt, hetzij het eene zaak van geloof of van plegtigheid zij, en met anathema's de leerstellingen te verwerpen, die zij verwerpt.

Daar dit eerste stuk niet duidelijk genoeg was voor eenigen van de vervolgingspartij, werd een ander opgemaakt in den vorm eener geloofsbelijdenis, dat allen moesten onderteekenen als de eenige voorwaarde, waarop zij in de gunst van den patriarch, dat is, in hunne burgervoorregten konden hersteld worden. Deze geloofsbelijdenis hield hoofdzakelijk al de dwalingen der Roomsche kerk in. Zij erkende, dat goede werken iemand regtvaardigen zoowel als het geloof; dat de Kerk onfeilbaar is; dat er zeven sacramenten zijn; dat doop door water, en biecht aan een priester noodig zijn voor de zaligmaking; dat de ziel van iemand, die sterft zonder volle boetedoening voor zijne zonden, na den dood door de gebeden der Kerk, door de niet bloedige offerande der mis, en door het geven van aalmoezen door zijne vrienden gezuiverd wordt; dat het brood en de wijn der communie het ware ligchaam en bloed van Christus zijn; dat Maria de moeder Gods is; dat de heilige gezalfde kruisen der aanbidding waardig zijn, als ook reliquiën en schilderijen; dat de tusschenkomst der heiligen voor God aannemelijk is; dat de patriarchen als de vertegenwoordigers van Christus de Kerk besturen. Zij vereischte ook van hen, die haar onderteekenden, dat zij ook al degenen als in den ban zouden beschouwen, die de aanbidding van het heilige kruis en van reliquiën en schilderijen afgoderij noemden, en de ceremoniën der Kerk als bijgeloovigheden verwierpen.

Het bewijs der terugroeping en de nieuwe geloofsbelijdenis werden door den patriarch door het land gezonden, en de evangelische broeders werden opgeroepen, om voor hunne wederzijdsche kerkelijke bestuurders te verschijnen en het te teekenen. Zij, die weigerden, werden met zware teekenen van het misnoegen des patriarchs bezocht. Van nagenoeg veertig personen te Constantinopel werden de winkels gesloten, en hun werden de verlofstukken om handel te drijven ontnomen, zoodat zij beroofd werden van de middelen om hun levensonderhoud op eerlijke wijze te verdienen. Nagenoeg zeventig waren verpligt om hun huis en hunne betrekkingen om der wille van Christus te verlaten. De bakkers mogten hen niet van brood, de waterdragers niet van water voorzien. Gedurende weken achtereen weerklonken de Armenische kerken van Sabbath tot Sabbath van anathema's tegen al degenen, die tot de nieuwe secte waren overgegaan. Lasteringen van allerlei aard werden tegen de Protestanten verspreid. De broederen konden niet langs de straten gaan zonder beleedigd en bespogen te worden. Onder deze moeijelijke omstandigheden kwamen brieven van sympathie, vergezeld van ruime ondersteuningen in geld, van alle hoeken der Christen-wereld in. De Britsche afgezant stelde de zaak van de verdrukte en vervolgde Armenische bekeerden aan den sultan voor, en door zijne ernstige en volhardende pogingen te hunnen behoeve gaf Reschid Pacha, minister van Buitenlandsche zaken, bevel, dat de Protestanten hunne bezigheden zouden hervatten, op voorwaarde dat zij borg voor elkander zouden worden. Deze schikking bepaalde de kwestie van godsdienstvrijheid voor de Protestanten in Turkije. Alhoewel openbare vervolging aldus op hoog gezag verboden was, waren de broederen nog blootgesteld aan vele geheime inbreuken op hunne vrijheid en rust. Het gouvernement was echter besloten om de beginselen van vrijheid te handhaven, die het eenmaal aangenomen had, en daarom werd in Junij 1846 een vizieriale brief uitgevaardigd, waarbij aan den pacha van Erzerum bevolen werd om toe te zien, dat de burgerregten der Protestanten behoorlijk geëerbiedigd werden, zoo lang zij getrouwe onderdanen van den sultan waren. Dit was het eerste keizerlijke decreet, dat door het Turksche bewind tot bescherming zijner Protestantsche onderdanen uitgevaardigd werd.

De patriarch Matteos was vast besloten om zijne uiterste pogingen in het werk te stellen, ten einde den Protestantschen geest, die in de Armenische kerk nu zoo sterk heerschte, te onderdrukken. Daarom vaardigde hij eene nieuwe bulle van excommunicatie uit tegen allen, die getrouw bleven aan hunne evangelische beginselen, en maakte bekend, dat zij elk jaar op denzelfden dag, in al de Armenische kerken door het geheele Turksche rijk, in het openbaar voorgelezen zou worden. Dit gaf den laatsten slag aan het werk der vervolging, en door de Protestanten plegtig af te snijden en uit de kerk te werpen, bewerkte hij juist de organisatie van de Evangelische Protestantsche kerken in Turkije. Op den 1sten Julij 1846 werd de eerste Evangelische Armenische kerk te Constantinopel gevestigd. In de volgende week werd een herder over de nieuwe kerk gewijd, en de leden verloren geen tijd om aan de wereld de verklaring van hun geloof en hunne redenen voor den stap, dien zij genomen hadden, te geven. In den loop van denzelfden zomer werden er kerken gesticht te Nicomedië, Adabazar en Trebizonde. De patriarch was onvermoeibaar in het uitdenken van alle mogelijke middelen om het ligchaam te kwellen, dat zich aldus van de Armenische kerk had afgescheiden.

De stelling, die de Protestanten nu innamen, was eenigzins zonderling. Afgescheiden van de Armenische gemeente waren zij met geene andere vereenigd. Zij

stonden dus alleen en afgezonderd. Het gouvernement was besloten om hen te beschermen, maar de wijze om die bescherming te verleenen ging van veel moeijelijkheid vergezeld. Volgens de stadsreglementen van Constantinopel kon er geen huwelijk, doop of begrafenis plaats hebben, zonder dat de burgerlijke autoriteiten door middel van den patriarch er kennis van kregen. En bovendien kon niemand in het land reizen zonder een paspoort, en dat paspoort moest vergezeld gaan van een bewijs van den patriarch, dat de man eerlijk was. De Armenische Protestanten waren derhalve in de moeijelijkste omstandigheden geplaatst. Zij bleven langer dan anderhalf jaar in dezen toestand, en droegen met geduld het leed en zelfs de onderdrukking, waaraan zij blootgesteld waren. Eindelijk echter kregen zij verlof om te begraven, te trouwen en een paspoort te krijgen om te reizen, zonder tusschenkomst van den patriarch. Zij kwamen nu onder de onmiddellijke bescherming van de Turksche autoriteiten, en werden in geestelijke en tijdelijke zaken onafhankelijk van den patriarch van Constantinopel; en tot groote vreugde der broederen vaardigde het Turksche bewind, voornamelijk op aanzetting van Lord Cowley, die tijdelijk Britsch afgezant bij de Porte was, op den 15den November 1847 een keizerlijk decreet uit, waarbij de Protestantsche inboorlingen in Turkije als eene afzonderlijke en onafhankelijke gemeente erkend werden. Dit belangrijke officiëele stuk bevatte eene zinsnede, waarin gezegd werd, dat volstrekt geene inmenging in hunne tijdelijke of geestelijke belangen van den kant der patriarchen, monniken en priesters van andere secten gevoorloofd was. Dit decreet, dat door de Armenische Protestantsche kerk in Turkije als de grondslag harer vrijheden beschouwd werd, werd aan alle pacha's in het land gezonden; en om nog verder te zorgen, dat de bepalingen van het decreet volkomen en onpartijdig ten uitvoer gelegd zouden worden, werd iemand, door de nieuwe gemeente gekozen, door het gouvernement formeel erkend als de agent en representant van de Protestanten. Dit was het begin van een nieuw tijdperk voor het Christendom in Turkije en in het Oosten. Eene Protestantsche kerk is aldus gevestigd in de staten van den sultan, en wordt door het Turksche bewind behoorlijk erkend en beschermd.

De plannen, die de patriarch Matteos voor de uitroeijing van het Protestantismus in het land gevormd had, waren nu duidelijk mislukt. Het uur der vergelding was gekomen. Hij werd schuldig bevonden aan verschillende beroovingen van de schatkist en aan onregtvaardige handelingen, die onbestaanbaar waren met de patriarchale waardigheid, en dien ten gevolge werd hij van zijn ambt ontzet en tot verbanning veroordeeld. Een vriendelijk bankier te Constantinopel kwam echter tusschenbeiden, en verkreeg zijne ontheffing van het laatste gedeelte der straf, en de vervolgzieke geestelijke kreeg verlof om zich aan de kusten van den Bosphorus met der woon te vestigen.

De Armenische Protestanten hebben veel vervolging ondergaan, doch hunne vrijheden zijn nu verzekerd, niet alleen tijdelijk maar blijvend. Op den 18den Februarij 1856 vaardigde de sultan een Hatti-Houmayoun of hoog decreet uit, waarbij gelijke regten, burgerlijke en godsdienstige, aan al de onderdanen van zijn rijk verleend werden. Dit stuk waarborgt de oude kerkelijke voorregten, die door de Gricksche en de Armenische kerk genoten worden. Het ontneemt aan de patriarchen alle tijdelijke en regterlijke magt, en maakt het hun onmogelijk weder te vervolgen. Het verkondigt de volkomen gelijkheid van alle godsdiensten voor het oog der wet. Het verklaart, dat Christenen voor alle staatsambten verkiesbaar zijn. Het verzekert aan Turksche Christenen het regt om plaatsen te bekleeden, waarin zij burgerlijk gezag uitoefenen, en geeft hun regt op militaire eerbewijzingen.

ARMENISCH-CATHOLIEKE KERK. De Armenische kerk had zich afgescheiden, gelijk wij in het vorige artikel gezien hebben, van de andere Christelijke kerken in het Oosten, door Monophysietische leerstellingen aan te nemen en de besluiten van het concilie van Chalcedon, in 536, te verwerpen. Van dien tijd af waren er veelvuldige pogingen in het werk gesteld, om eene vereeniging met Rome te bewerken. In de tiende en de elfde eeuw deden de Armenische patriarchen, ten gevolge van den inval waarmede hun land door de Saracenen bedreigd werd, openingen aan de pausen, ten einde door hunnen invloed ondersteuning van de Westelijke mogendheden te verkrijgen. Zoo zond Gregorius, de Armenische patriarch, in 1080 een gezantschap naar Rome, ten einde zijn hoogen eerbied voor dien zetel uit te drukken; hij ontving een gunstig antwoord. In 1145 bood een andere patriarch aan, om de Armenische kerk aan de pauselijke magt te onderwerpen. Het voorstel werd in overweging genomen, maar geene krachtige stappen werden tot de volvoering van eene vereeniging gedaan, totdat Leo, koning van Armenië, die wenschte dat zijne krooning door den paus bekrachtigd zou worden, zich met den catholicos en een groot aantal geestelijken bepaaldelijk geneigd verklaarde voor de aanhechting

aan Rome, en er daarom in slaagde een afzonderlijken Armenischen tak van de Roomsche kerk te organiseren. Op het concilie van Adina in 1314 werd de vereeniging openlijk afgekondigd. De pausen hebben sedert dien tijd, door het afvaardigen van ijverige zendelingen, vele pogingen gedaan om het aantal hunner aanhangers in dat land te vermeerderen. De Armenisch-Catholieke kerk is echter altijd een klein ligchaam gebleven. In Syrie zijn hare aanhangers volstrekt niet talrijk, en worden zij bestuurd door een patriarch, die in een klooster op den berg Libanon woont, drie bisschoppen en ongeveer vijftig monniken. Te Constantinopel en in Klein-Azië vormen zij een grooter ligchaam. De volgende opgave wordt door Holmes, een Amerikaansch zendeling, gegeven: „De Armenisch-Catholieken in de stad worden op een aantal van 10,000 tot 13,000 zielen geschat. Zij worden ook te Smyrna, Angora, Tokat, Trebizonde en in kleinen getalle in verschillende deelen van Armenië gevonden. Er zijn misschien 250 huisgezinnen te Mardin, welke van hun eigen patriarch afhangen, die in een klooster op den berg Libanon woont; deze patriarch bestuurt de Armenisch-Catholieke bevolking van Aleppo en Syrië. De kerkelijke inrigting dezer bevolking is in zich zelve volkomen; zij heeft een politiek patriarch, dien zij uit haar midden verkiest om haar bij den sultan te vertegenwoordigen, terwijl haar geestelijk patriarch door den paus aangesteld wordt. De groote reden van hen, die zich bij de Catholieke Armeniërs aansluiten, is de meerdere bescherming, die zij als Catholieken genieten, wegens de belangstelling van vele Catholieke afgezanten en de hulp, die deze aan de secte verschaffen. De Armenisch-Catholieken hebben eene groote kerk te Galata en eene kerk te Orta Koi. Er is eene openbare gemeenteschool aan de kerk verbonden, en er wordt nu eene hoogere inrigting te Pera gebouwd, in verband met de monniken van het Venetiaansche klooster. Een vrij groot aantal jonge menschen zet ook zijne studiën te Pera voort, om zich tot priester voor te bereiden. Vele familiën zenden hare dochters naar de kost- of dagscholen van de zusters van liefdadigheid te Galata." Te Constantinopel werden in 1828 de Catholieke Armeniërs op 27,000 geschat. Daar echter de Perzische Armeniërs deel hadden genomen aan den oorlog tusschen Rusland en Perzië, verbande de sultan, vreezende dat hij spoedig zelf in een strijd zou worden gewikkeld met dezelfde Christen-mogendheid, al de Catholieke Armeniërs uit de stad en hare voorsteden. Later werd hun echter veroorloofd terug te keeren, en onder hun eigen patriarch worden zij thans als eene gevestigde Christen-secte onder het bestuur van den sultan erkend.

ARMILLUS, de naam dien de Joodsche Rabbijnen aan den Antichrist geven, wiens verschijning, zooals zij leeren, een van de teekenen der komst van den Messias zal zijn. Zij zeggen, dat er te Rome een marmeren standbeeld is in den vorm van eene zeer schoone jonge vrouw, dat niet door menschenhanden gemaakt, maar door Goddelijke magt geschapen werd. God zal in dit standbeeld een schepsel maken in den vorm van een kind, en eindelijk zal het standbeeld, vaneen berstende, een wezen in menschengedaante voortbrengen, wiens naam Armillus zal zijn, en die door de Heidenen Antichrist genoemd zal worden. Zijne lengte, zoowel als zijne breedte, zal twaalf ellebooglengten bedragen; zijne oogen, die een span van elkander staan, zullen hol en rood zijn; zijn haar zal van eene gouden kleur, en de zoolen van zijne voeten zullen groen zijn, en op zijn hoofd zal hij twee kroonen hebben. Deze reusachtige bedrieger zal aan de Heidenen verklaren, dat hij de Messias is, en zij zullen in hem gelooven en hem tot hunnen koning aanstellen. Hij zal zich in dezelfde hoedanigheid aan de Joden vertoonen, doch Nehemia, de zoon van Chuziël, zal opstaan met dertig duizend der dapperste zonen van Ephraïm, zal met hen Armillus slag leveren, en 200,000 man van zijne legermagt verslaan. De overwonnen Antichrist zal dan zijne geheele legermagt verzamelen in het „dal des dorschwagens" (Joël III : 14), en zal daar ten tweeden male met Israël strijden, wanneer vele van de Heidenen verslagen zullen worden. Weinige Israëlieten zullen in dit gevecht vallen, maar onder de dooden zal hun aanvoerder Nehemia gevonden worden, dien de Rabbijnen den Messias des Heeren noemen. Armillus zal niet bewust zijn van den dood van dezen eersten Messias. Op dezen tijd zullen al de natiën der wereld de Israëlieten uit hunne staten verdrijven, en zij zullen niet dulden, dat zij langer onder hen wonen. Israël zal zooveel treurigheid ondervinden, als te voren nog nooit gekend is, en nu zal het gezegde van Daniël vervuld worden: „En te dier tijd zal Michaël opstaan, die groote vorst, die voor de kinderen des volks staat, als het zulk een tijd der benaauwdheid zijn zal, als er niet geweest is, sints dat er een volk geweest is, tot op dienzelven tijd toe; en te dier tijd zal uw volk verlost worden, al wie gevonden wordt geschreven te zijn in het boek." Dadelijk zullen al de Israëlieten naar woeste plaatsen vlieden, waar zij vijf en veertig dagen zullen blijven, gedurende welken tijd al de goddelooze Israëlieten, die niet waardig zijn om de

verlossing te zien, zullen sterven. Armillus zal dan Egypte vermeesteren en in bezit nemen, waarna hij zijn gelaat naar Jeruzalem zal keeren, om het ten tweeden male te verwoesten. Op dit moeijelijke oogenblik zal Michaël opstaan en driemaal op de trompet blazen, en bij het eerste geschal zullen geopenbaard worden Messias Ben David en Elia de profeet, om wie zich de zuivere Israëlieten zullen verzamelen, die Jeruzalem zullen binnentreden, wanneer de Zoon van David, in het verlaten paleis gaande, zijne woonplaats daar zal vestigen. Armillus, vernemende dat er een koning in Israël is, zal de legermagten van al de natiën der wereld verzamelen, en zal tegen Gods Messias ten strijde trekken. Dadelijk zal God zelf tegen de vijanden van Zijn volk strijden, en vuur en zwavel uit den hemel op hen doen nederdalen. Dan zal de goddelooze Armillus met zijn geheele leger omkomen, en het gezegde van Obadja: „Jakobs huis zal een vuur zijn, en Jozefs huis eene vlam, en Ezaus huis tot een stoppel," zal bewaarheid worden. Zoodanig zijn de vreemde inzigten, die de Rabbinisten aangaande de natuur en de handelingen van den Antichrist koesteren, en die alleen gegrondvest zijn op eene verkeerde verklaring van talrijke gedeelten der Schriften van het Oude Testament. Zie Antichrist.

ARMINIUS, een uitstekend godgeleerde op het einde der zestiende en het begin der zeventiende eeuw. Hij was in 1560 te Oudewater in Zuid-Holland geboren. Toen hij nog een kind was, stierf zijn vader, en hij kwam onder de hoede van een predikant, die hem tot zich nam, en het toezigt hield over zijne opvoeding, totdat hij gereed was om naar de hoogeschool te Utrecht te vertrekken. Terwijl hij daar zijn studiën voortzette, ontnam de dood hem zijn weldadigen beschermer, maar door de tusschenkomst der Voorzienigheid stond een ander vriend voor hem op, die hem in 1575 naar Marburg zond. Hier bleef hij verscheidene jaren, en hield er zich voornamelijk bezig met het opdoen van kennis. Eindelijk vertrok hij, ten einde zijne studiën te voltooijen, in 1582 naar Genève, waar hij het hooge voorregt genoot van te studeren onder den beroemden Theodorus Beza. Arminius bezat een opmerkelijken smaak voor abstracte beschouwingen, en de leerstellingen van Ramus ingezogen hebbende, onderwees hij ze in het openbaar en het bijzonder, tegenover die van Aristoteles, welke de heerschende meeningen van zijn tijd waren. Zoo groot was zijn ijver om de nieuwe wijsbegeerte in te scherpen, dat hij zich genoodzaakt zag de wijk te nemen naar Bazel, uit hoofde van de vervolging, waaraan zijne wijsgeerige meeningen hem blootstelden. Te Bazel vond hij eene rustiger woonplaats, en zoo groot was de naam, dien hij zich spoedig aan de hoogeschool van die stad verwierf, dat hij, schoon slechts twee en twintig jaar oud, gedrongen werd om den graad van doctor in de godgeleerdheid aan te nemen, dien hij echter zedigelijk weigerde. In 1588 werd Arminius als predikant te Amsterdam ingezegend, waar hij er in slaagde om eene toegenegene en bewonderende schare rondom zich te verzamelen. Spoedig nadat hij zijn leeraarswerk had aangevangen, werd zijne aandacht getrokken op een scherpen strijd, die in Holland tusschen de Sublapsarische en de Supralapsarische Calvinisten ontstaan was, over het zwaar te doorgronden onderwerp der Goddelijke besluiten. Twee predikanten, die tot de eerstgenoemden behoorden, hadden een werk over het onderwerp in het licht gegeven, dat wegens zijne geleerdheid de algemeene aandacht in geene geringe mate trok. De tegenovergestelde partij oordeelde het noodzakelijk, dat geen tijd verloren zou worden om den nadeeligen invloed van deze geleerde verhandeling tegen te gaan. Met algemeene toestemming werd deze taak aan Arminius opgedragen. Maar naauwelijks had hij haar ondernomen, en was hij begonnen om de argumenten aan beide kanten te wegen, of hij werd overtuigd van de waarheid dier zelfde gevoelens, die hij zoude wederleggen. Niet dat hij de leerstellingen, die sedert door Arminianen onder den dekmantel van zijn naam geleerd zijn, in hare volle uitgebreidheid aannam. In tegendeel, hij bleef tot het einde toe een vast geloovige in de onafhankelijkheid der Goddelijke besluiten en de krachtdadige werking der Goddelijke genade. Op het laatste punt was hij van de Geneefsche inzigten afgeweken, en had hij de Luthersche leer der genade aangenomen, welke niemand geheel en al van de zaligheid uitsluit, terwijl hij ten opzigte van de Goddelijke besluiten staande hield, dat de voorwerpen van het eeuwige doel niet bloot als schepselen, maar als zondaren beschouwd werden. Zoo verre was Arminius echter van de inzigten van Calvijn afgeweken, dat hij een voorwerp van achterdocht en afkeer werd voor vele zijner broederen in Holland en elders. En toch was de overgroote invloed van zijne talenten, geleerdheid en karakter zoodanig, dat hij, hoewel hij in 1591 zijne Sublapsarische gevoelens beleed, voortging met in Amsterdam met onverminderde achting en goedkeuring te arbeiden; en na een dienstwerk van vijftien jaar was zijn naam als theologant zoo groot, dat hij in 1603 geroepen werd om den leerstoel in de godgeleerdheid te Leiden te vervullen. Zijne lezingen trokken een tal van toehoor-

ders, en hij werd niet minder populair als hoogleeraar, dan hij reeds lang als predikant geweest was.

Na korten tijd werden echter de theologische meeningen van den nieuwen professor een onderwerp van onderzoek in de universiteit, en hevige geschillen werden zoowel binnen als buiten hare muren er over gevoerd. De zaken hadden nu zulk een ernstig voorkomen aangenomen, dat de Staten zich geroepen gevoelden om tusschenbeiden te treden, en er werden zamenkomsten voor openbare geschilvoering tusschen Arminius en zijne tegenstanders bepaald. De voornaamste dezer was Franciscus Gomarus, een Hollandsch godgeleerde van grooten naam. Deze strijdvoeringen en de angst, die er op volgde, benevens zijne menigvuldige werkzaamheden en de lasteringen, die men aangaande hem verspreidde, ondermijnden het gestel van Arminius, dat nooit sterk geweest was, en bragten eene hevige ziekte teweeg, die hem op den 19den October 1609 ten grave deed dalen. Aldus eindigde de loopbaan van een bekwaam en geleerd man, die door zijne vrienden bemind en door zijne vijanden geëerbiedigd werd.

ARMINIANISMUS, de leer van den grooten godgeleerde, wiens leven in het voorgaande artikel kortelijk geschetst is. Na zijn dood werd de strijd, die gedurende eenige jaren in Holland gewoed had, met onverminderden ijver voortgezet. In 1610 dienden de Arminianen een vertoog, dat zij hunne Remonstrantie noemden, bij de Staten van Holland in, ten einde hunne bescherming te verzoeken en hunne vriendelijke tusschenkomst in te roepen, om den vrede in de kerk en het land te herstellen. De Gomaristen of beschermers van het Calvinismus boden ook een adres tot hetzelfde einde en van gelijke beteekenis aan; daarom kregen de Arminianen den naam van Remonstranten, en de Calvinisten dien van Contra-Remonstranten. Verschillende pogingen werden er in het werk gesteld om de twistende partij met elkander te verzoenen, maar te vergeefs. Aan beide kanten toonde men de grootste verbittering. Eindelijk besloten de Algemeene Staten met meerderheid van stemmen, daar zij bevonden, dat alle andere middelen geheel en al zonder uitwerking waren, dat eene nationale vergadering of synode bijeengeroepen zou worden, om over de betwiste punten uitspraak te doen. Beschrijvingsbrieven werden daarom uitgevaardigd, en op den 13den November 1618 werd de synode in de oude stad Dordrecht geopend. Hare zittingen hielden tot het einde des volgenden jaars aan. Deze synode was zamengesteld uit 5 hoogleeraren, 38 predikanten, 21 ouderlingen, 28 godgeleerden uit Engeland, de Paltz, Hessen, Zwitserland, Brandenburg, Nassau, Oost-Friesland en Bremen, benevens 18 gemagtigden van de Staten-Generaal. Tot voorzitter werd benoemd Johannes Bogerman, predikant te Leeuwarden, een bekwaam godgeleerde maar tevens zeer onverdraagzaam man. De Arminianen klaagden luide, dat zij met onregtvaardigheid behandeld werden. Zij eischten, dat zij en hunne tegenstanders door de synode als gelijken zouden beschouwd worden; maar deze besloot met bijna algemeene stemmen, dat de Arminianen voor haar zouden verschijnen om zich te verdedigen, om hunne bijzondere gevoelens uit te leggen, daar zij van de grondslagen der Nederlandsche Hervormde kerk, en van de leerstellingen der Hervormde kerken in het algemeen, waren afgeweken. Deze beslissing beleedigde de Arminiaansche partij ten hoogste, die daarop de synode verliet om niet weder te keeren. De aandacht der synode rigtte zich toen op de vijf punten, die de Arminianen als de voornaamste stellingen van hun geloof opgaven. Deze punten of artikelen werden in geregelde orde behandeld, en de buitenlandsche godgeleerden werden uitgenoodigd om hunne meening er over te kennen te geven, dat zij schriftelijk deden. De afgevaardigden van de Nederlandsche kerken spraken toen hunne gevoelens uit. Elk lid der synode, van zijne zitplaats opstaande, deed een plegtigen eed, dat hij zich bij alle punten, waarover hij zijn oordeel uitsprak, door geen ander gezag dan het Woord Gods in de Heilige Schriften vervat zou laten leiden. Bij de beraadslagingen heerschten de grootste eensgezindheid en goede orde, en terwijl de stellingen in de vijf Arminiaansche punten vervat een parig veroordeeld werden, werd eene algemeene geloofsbelijdenis opgemaakt in zulke bewoordingen, dat al de leden haar gereedelijk onderteekenden.

Nadat de synode van Dordrecht hare zittingen gesloten had, werden hare besluiten in de verschillende deelen der Vereenigde Nederlanden zeer verschillend opgenomen. In eenige provinciën werd de veroordeeling, die zij over de Arminiaansche leerstellingen uitgesproken had, met onvermengde voldoening toegejuicht; maar in andere werden hare uitspraken met verontwaardiging verworpen. De Algemeene Staten vaardigden echter gestrenge wetten tegen de Arminianen uit, en veroordeelden al degenen, die weigerden zich te onderwerpen aan de uitspraak der synode, tot verbanning, boete of gevangenschap. De kerk ontzette hen van hun geestelijk ambt, en ontsloeg hen als onderwijzers in scholen en collegiën. Engeland ging over naar den kant der Arminianen, voornamelijk

door den invloed van den aartsbisschop Laud, en hoewel de negen en dertig artikelen van de Kerk van Engeland bepaald Calvinistisch zijn, hebben op den huidigen dag de leerstellingen, die van vele harer kansels onderwezen worden, eene Arminiaansche strekking.

De vijf punten of artikelen, die de Arminianen in 1611den Algemeenen Staten in den Haag aanboden, en die de voornaamste stellingen van hun geloof bevatten, zijn de volgende: — „I. Dat God van alle eeuwigheid besloten had de zoodanigen te zaligen, die hij voorzag, dat ten einde toe zouden volharden in het geloof in Jezus Christus, en ter eeuwige straffe te verwijzen allen, die in het ongeloof verbleven, en ten einde toe de Goddelijke ondersteuning wederstonden. II. Dat Jezus Christus door Zijn dood en lijden eene verzoening teweeggebragt had voor de zonden des menschdoms in het algemeen, en van elken mensch in het bijzonder; dat echter geene dan die in Hem gelooven, deelgenooten dier Goddelijke weldaad kunnen worden. III. Dat het ware geloof niet kan voortkomen uit het gebruik onzer natuurlijke bekwaamheden en vermogens, noch ook uit de kracht en de werking van den vrijen wil, naardemaal de mensch, uit hoofde zijner natuurlijke verdorvenheid, niet in staat is iets goeds te denken of te doen, en dat het derhalve noodig zij te zijner bekeering en zaligheid, dat hij wedergeboren en vernieuwd worde door de werking van den Heiligen Geest, die eene gave Gods is door Jezus Christus. IV. Dat deze Goddelijke genade of kracht van den Heiligen Geest, welke de wanorde der bedorven natuur teregtbrengt, alles wat goed in den mensch genaamd kan worden aanvangt, voortzet en voltooit; en dat bij gevolg alle goede werken zonder onderscheid aan Gode en de werking Zijner genade alleen moeten worden toegeschreven; dat nogtans deze genade den mensch niet dwingt om tegen zijne genegenheden te handelen, maar wederstaan en krachteloos gemaakt kan worden door den verkeerden wil van den onboetvaardigen zondaar. V. Dat zij, die door het geloof met Christus zijn vereenigd, daardoor voorzien zijn met overvloedige kracht en genoegzame ondersteuning om hen in staat te stellen, om te zegepralen over de verleiding van den Satan en de verlokselen en verzoekingen der zonde; maar dat de vraag of zulke menschen van het geloof af- en uit den staat der genade kunnen vervallen nog met geene voldoende blijkbaarheid beantwoord is, en dit stuk daarom zorgvuldiger onderzocht moet worden door eene aandachtige overweging van hetgeen de Heilige Schriften wegens eene zoo aangelegen zaak verklaren."

Op deze artikelen kunnen de nieuwere Arminianen echter moeijelijk wijzen als op eene juiste uiteenzetting van hun geloof. Vele van hen kunnen met meer juistheid Pelagianen, Half-Pelagianen of zelfs Socinianen genoemd worden. Dat deze vijf artikelen de Arminiaansche theorie niet geheel en al ontwikkelden, bleek kort na de synode van Dordrecht uit de *Apologie voor de Arminianen*, door hun hoofd Episcopius uitgegeven, waarin hij het Arminianismus in zijn grofsten vorm belijdt.

Het voornaamste punt van verschil tusschen de Calvinisten en Arminianen is te vinden in de tegenover elkander staande antwoorden, die zij geven op de vraag: Waarom wordt de eene mensch behouden en de andere niet? De eene partij beweert, dat het geheel en al een gevolg is van de almagtige genade Gods; en de andere, dat het alleen afhangt van den vrijen wil des menschen. Dit is het groote onderscheid, waarop men zeggen kan, dat de geheele twist draait. De Arminianen gelooven, dat de krachtdadigheid der genade van den menschelijken wil afhangt; de Calvinisten gelooven daarentegen, dat het de krachtdadigheid en besturende magt der Goddelijke genade is, die den mensch doet wenschen om behouden te worden op de wijze, die God zelf aangewezen heeft. De Arminianen beweren de zedelijke bekwaamheid van den mensch om het evangelie te omhelzen; de Calvinisten beweren de zedelijke onbekwaamheid des menschen om het evangelie te omhelzen, ten gevolge van de ingewortelde verdorvenheid zijner natuur. De Arminianen verzekeren, dat iemand heden berouw kan hebben en gelooven, en dat hij toch morgen een ongeloovige en onboetvaardige kan zijn; de Calvinisten beweren, dat een bekeerde tot het einde toe in een staat van genade zal volharden en voortgaan. De Arminianen leeren, dat de uitverkorenheid afhangt van Gods voorwetenschap van geloof en heiligheid in het schepsel; de Calvinisten beweren, dat de uitverkorenheid volstrekt en onafhankelijk is. De Arminianen gelooven, dat Christus evenzeer voor alle menschen stierf, en evenzeer de zaligheid van alle menschen ten doel had; de Calvinisten gelooven, dat Christus in het bijzonder voor Zijn eigen volk stierf, en de zaligheid in het bijzonder voor hen bestemde. De twee stelsels, het Calvinistische en het Arminiaansche, staan derhalve lijnregt tegenover elkander.

De grootste moeijelijkheid in de Arminiaansche theorie is, om haar in overeenstemming te brengen met de taal der Schrift, den aard van het Christelijk gebed en de Christelijke dankzegging, en met duide-

lijke feiten. Bij voorbeeld, als God evenzeer de zaligheid van het geheele menschelijk geslacht bedoeld had, zou Hij dan niet evenzeer alle menschen in alle eeuwen van het evangelie en andere middelen van genade voorzien hebben? Kan men met waarheid zeggen, dat Hij voldoende genade aan alle Heidenen verleend heeft, om hen tot de zaligheid te brengen? En de mogelijkheid alleen van het behoud van eenige hunner, als dit als waar aangenomen mag worden, is niet genoeg. Volgens de beginselen van het Arminianismus moesten alle menschen gelijke voordeelen genieten; of de zaligheid moest ten minste niet zoo onwaarschijnlijk en moeijelijk zijn, als zij voor verreweg het grootste gedeelte van het menschdom is. Men heeft zijne toevlugt genomen tot verschillende middelen om deze moeijelijkheid te ontwijken, geen van welke voldoende is om het erkende feit bestaanbaar te maken met de leer der algemeene en voldoende genade. Dezelfde moeijelijkheid wordt ten deele gevonden in de bekeering van velen, die de middelen van genade genieten. Als de bekeering door zedelijke overtuiging teweeggebragt wordt, waaraan de zondaar zich kan onderwerpen, of die hij kan verwerpen, waarom wordt zij dan wedergeboorte genoemd, en waarom worden de beminnelijken en zedelijken dan dikwijls niet bekeerd, terwijl de losbandigen en zelfs godlasterende ongeloovigen tot voorwerpen van genade gemaakt worden? Wanneer wij bijzondere gevallen van Christelijke ondervinding onderzoeken, kunnen wij niet gemakkelijk de gevolgtrekking vermijden, dat de genade onafhankelijk en krachtdadig is, en dat de hardnekkige wil des menschen steeds weerstand biedt, totdat hij door de zacht noodzakende magt van God overwonnen wordt.

Het staandehouden van Arminiaansche leerstellingen tegenover die van Augustinus, welke overeenkomstig de leerstellingen waren, die lang daarna door Calvijn onderwezen werden, maakte het groote onderwerp van den strijd uit tusschen de Jezuïten en Jansenisten op het einde der zeventiende en in het begin der achttiende eeuw, welke voor een tijd de Roomsche kerk dreigde van een te scheuren. Slechts in ons vaderland bestaat eene afzonderlijke secte van Arminianen, Remonstranten geheeten, maar er zijn velen, zoowel geestelijken als leeken, in bijna elke Christelijke kerk, die aan de Arminiaansche leer in meerdere of mindere mate gelooven en haar leeren. In den loop der vorige eeuw werd de Arminiaansche strijd weder in het leven geroepen door Wesley, den stichter van de secte der Methodisten in Engeland, die zijn naam draagt. Zijne werken bewijzen duidelijk, dat hij een open en verklaard Arminiaan was. De volgelingen van Wesley erkennen dezelfde beginselen te zijn toegedaan, terwijl die van Whitefield strenge Calvinisten zijn.

Toen door de onophoudelijke inspanningen van Jacobus I. de bisschoppelijke waardigheid in Schotland ingevoerd werd, begon het Arminianismus zich uit Engeland in dat land te verbreiden, met hetgeen voor het volk ten noorden van de Tweed een aanstootelijke vorm van kerkbestuur was. Maar niet vóór dat de artikelen van Perth, in 1621, bekrachtigd waren, slechts drie jaar nadat het Arminianismus door de synode van Dordrecht veroordeeld was, werd het stelsel openlijk aangenomen door vele aanhangers van Laud en de Hooge kerkpartij. De jonge Schotsche prelaten verdedigden met warmte de Arminiaansche beginselen, en verwijdden dus slechts de breuk, die reeds tusschen hen en de Protestantsche bevolking van Schotland bestond. Dezelfde uitwerking werd in het begin der achttiende eeuw door het prediken van vele leeraars in de Kerk van Schotland onder den invloed der prelaten teweeggebragt. Om den voortgang der Arminiaansche beginselen te bevorderen, gaf de predikant Hamilton van Airth een catechismus over het Werken het Genadeverbond in het licht, hetgeen leidde tot het aannemen van een besluit door de Algemeene Vergadering van 1710, dat ten doel had om de leerstellingen van Hamiltons catechismus af te keuren en te havenen. Zulk eene beweging van den kant van het opperste hof der kerk toonde, tot welk eene groote mate de Arminiaansche leer zich te dier tijde onder de Schotsche geestelijkheid had uitgebreid. Het gebruik, dat reeds vóór de omwenteling van 1688 bestaan had, om jonge menschen uit Schotland naar de Nederlanden te zenden, ten einde aan de hoogescholen van ons vaderland in de theologie te studeren, stelde hen bloot aan het aannemen van de Arminiaansche leer, die sedert de dagen van Arminius hier steeds bekwame advocaten vond. De geschriften van Baxter, die aan beide kanten van de Tweed in hooge achting worden gehouden, bragten niet weinig bij tot de aanbeveling van Arminiaansche leerstellingen over het onderwerp der genade, voornamelijk in den gewijzigden vorm, waarin de werken van dien beroemden godgeleerde ze mededeelen. Om den stroom van het Arminianismus tegen te houden, die zich snel over het land verspreidde, werden vele werken van groote waarde geschreven, onder andere de populaire geschriften van Boston, die er veel toe hebben bijgedragen, om zuiverheid van leer onder de groote menigte van het Schotsche volk te bewaren. In 1718 werd een

werk, dat het Merg der Nieuwere Godgeleerdheid tot titel had, herdrukt, met het doel om gezonde leer onder het volk te verbreiden, en aldus den nadeeligen invloed te voorkomen van dat Arminianismus, dat door de geestelijkheid zoo algemeen geleerd werd. De herdrukking van dit onschatbare werk gaf aanleiding tot een scherpen en langdurigen strijd in de hoven der kerk en van de pers. De gewijzigd Arminiaansche of Neonomiaansche partij poogde, in plaats van te trachten de meeningen van hare tegenstanders te weêrleggen, zoowel tegen het Merg als de Mergmannen eene beschuldiging van Antinomianismus in te brengen. Deze strijd maakte eene van de reeks van gebeurtenissen uit, die weldra tot de eerste afscheiding leidden. (Zie Vereenigd Presbyterium). Zelfs na die belangrijke gebeurtenis herstelde de kerk zich niet van hare Arminiaansche gezindheid. In tegendeel, vele harer geestelijken beleden niet alleen het Arminianismus, maar ten laatste sloop ook het Pelagianismus in, en zelfs gevoelens, die naauw verwant waren aan een grof Socinianismus. Het feit is, dat tegen het einde der achttiende eeuw een Arminianismus van den meest onbewimpelden aard onder de hoogere standen in Schotland in de mode was, en de geestelijkheid maakte geen geheim van de voorkeur, die zij aan deze leerstellingen gaf boven de geheel schriftmatige en evangelische leerstellingen der geloofsbelijdenis van Westminster. Het is altijd een onderwerp van innige dankzegging van den kant der vrienden van waarheid in Schotland geweest, dat, hoe verre ook eenige geestelijken der vastgestelde kerk in hunne persoonlijke onderrigting van de gezonde leer mogen zijn afgeweken, de standaards der kerk zich kenmerken door eene juiste overeenstemming met de zuivere leer van Gods woord. Zie Remonstranten, Methodisten (Calvinistische), Methodisten (Wesleysche).

ARMOEDE (Vrijwillige), eene van de drie geloften eens monniks in de Roomsche kerk. Tot zekeren graad werd deze verpligting van den eersten oorsprong van het kloosterleven af erkend; zij werd echter met veel grooter gestrengheid dan te voren geëischt door de twee groote Bedelorden, de *Franciscanen* en *Dominicanen*, die in het begin der dertiende eeuw ontstonden. Een der grondregels dezer orden was, dat hare leden geene eigendommen mogten bezitten, maar voor hun onderhoud geheel en al van aalmoezen zouden afhangen. Tot de opkomst der Bedelmonniken waren de leden der verschillende kloosterorden verpligt zich het genot van persoonlijk eigendom te ontzeggen, maar het ligchaam, waartoe zij behoorden, mogt groote inkomsten bezitten. Zelfs de Dominicanen stonden, hoewel zij onder eene strenge gelofte van armoede waren, aan hunne kloosters toe om kleine inkomsten in geld te genieten. Maar St. Franciscus verbood aan zijne monniken om een persoonlijk of gezamenlijk inkomen te bezitten, en eischte eene gelofte van volstrekte armoede. Toen hem gevraagd werd welke aller deugden hij dacht, dat Gode het aangenaamste was, antwoordde hij: „Armoede is de weg des behouds, de voedster der nederigheid en de wortel der volmaking. Hare vruchten zijn verborgen, maar zij vermeerderen zich in wegen, die oneindig zijn." In overeenstemming met deze beschouwing van de belangrijkheid en de waarde der armoede, hielden zich de Franciscanen een tijd lang ten sterkste aan den regel van den stichter hunner orde; er brak echter eene verdeeldheid onder hen uit over de juiste verklaring van den regel, en dien ten gevolge werd eerst door Gregorius IX. in 1231, en daarna door Innocentius IV. in 1245, eene verslapping van zijne gestrengheid toegestaan. Ongeveer eene eeuw later ontstond er een twist tusschen de Franciscanen en Dominicanen over de armoede van Christus en Zijne Apostelen; de Franciscanen beweerden, dat zij noch bijzonder eigendom, noch een gezamenlijken schat bezaten, terwijl de Dominicanen de tegenovergestelde meening toegedaan waren. De paus besliste ten voordeele van de volgelingen van Dominicus, en vele Franciscanen, die nog aan hunne meeningen getrouw bleven, werden tot den brandstapel veroordeeld.

De gelofte van armoede wordt door de Roomsche kerk beschouwd als eene verpligting, die op allen rust, welke een kloosterleven gaan leiden, en de regelingen op dit punt zijn van den meest naauwgezetten aard, zooals uit de volgende aanhalingen uit een Roomsch schrijver blijken zal: —„Reguliere geestelijken van beiderlei sekse kunnen noch door verlof, noch door vrijstelling van den kloostervoogd een bijzonder eigendom hebben. Een verlof daartoe kan, hoewel het verkregen kan worden van de generalen der orden, die beweren, dat zij het kunnen toestaan, de monniken of nonnen niet verschoonen van den misslag en de zonde door het concilie van Trente er aan toegeschreven." „Een regulier geestelijke, die op zijn sterfbed in het bezit van eenigen rijkdom gevonden wordt, moet dien met zich laten begraven op den grond buiten het klooster, in een mesthoop, als teeken van zijn verderf en eeuwige verdoemenis, omdat hij in eene doodzonde stierf." „Geene reguliere geestelijken, hetzij kloostervoogden of minderen, kunnen een testament maken; en

de reden hiervan is, dat zij zich, wegens de geloften van gehoorzaamheid en armoede, van alle vrijheid en eigendom ontdoen, zoodat zij niet meer de magt om te kiezen of te weigeren (*nec velle, nec nolle*) kunnen hebben, waardoor zij er over konden beschikken." „Het is zelfs aan regulieren niet geoorloofd om, bij wijze van verklaring, het testament te wijzigen, dat door hen vóór hunne opneming in de orde gemaakt was."

De Fakirs en Derwischen in Mohamedaansche landen zijn onder de gelofte van armoede, en gaan rond om in den naam van God aalmoezen te vragen, daar zij voor hun onderhoud geheel afhangen van de liefdadigheid der geloovigen. De Mohamedaansche monniken rekenen hun oorsprong van het eerste jaar der Hedsjrah af, en men zegt, dat er niet minder dan twee en dertig verschillende orden in het Turksche rijk bestaan, die allen de voorkeur, welke zij aan het streng vrome leven geven, op het gezegde van Mohamed grondvesten: „armoede is mijn roem." De monniken van het Oosten, voornamelijk die van Boeddha, mogen geene enkele hete voedsels gebruiken, dat niet door hen als aalmoes ontvangen is, tenzij water of iets, dat gebruikt wordt om de tanden schoon te maken. Daarom ziet men den Boeddhistischen monnik dagelijks zijn aalmoesbeker in het dorp, waarbij hij woont, van huis tot huis ronddragen. De *Aggrten* van de oude Grieken waren bedelpriesters van *Cybele*, en men veronderstelt, dat hun oorsprong in het Oosten te vinden is. Ook bij de Romeinen gingen zij dagelijks hunne ronden doen om aalmoezen te ontvangen. De instellingen van Manu geven duidelijke regels voor den bedelpriester bij de Brahminen: „Elken dag moet een Brahminsch student zijn voedsel ontvangen, door met behoorlijke zorg te bedelen aan de huizen van personen, die bekend zijn om het vervullen hunner pligten. Indien er geene dezer huizen te vinden zijn, laat hem dan door de geheele streek rondom het dorp gaan bedelen, terwijl hij zijne organen in onderwerping houdt en stil blijft; maar laat hem zich afwenden van dezulken, die eene doodzonde begaan hebben.... Laat den student standvastig in zulk bedelen volharden, maar laat hem het voedsel van één persoon alleen niet eten; het bestaan van een student door bedelen wordt als godsdienstige verdienste met vasten gelijkgesteld... Deze pligt van den wijze wordt alleen aan een Brahmin opgelegd, maar zulk eene handeling wordt den krijgs- of koopman niet bevolen." In hetzelfde heilige boek wordt den huishouder geboden, om volgens zijn toestand geschenken te geven aan den godsdienstigen bedelaar, wat zijne meeningen ook zijn mogen.

ARNOLDISTEN, eene secte in de twaalfde eeuw ontstaan, en genoemd naar Arnold van Brescia, een jong priester, die het waagde zijne stem te doen hooren tegen het bezit van wereldsche goederen door de kerk, en de tijdelijke magt van den paus. Deze vurige jonge geestelijke was een leerling van den beroemden Abelard, van wien hij waarschijnlijk die geestelijke neiging had overgenomen, die hem er toe leidde om te verlangen naar eene zuivere kerk, vrij van die wereldsche zorg, die de geestelijken en monniken van zijn tijd kenmerkte. Hij verkondigde zijne meeningen met onvermoeide vlijt, en leerde de noodzakelijkheid van eene burgerlijke en geestelijke omwenteling. Het was niet waarschijnlijk, dat het belijden en verspreiden van zulke meeningen lang geduld zouden worden. Arnold en zijne zoogenaande revolutionaire gevoelens werden door het Lateraansche concilie van 1139 veroordeeld; hij zelf werd door paus Innocentius II. uit Italië verbannen, en mogt niet terugkeeren zonder verlof van Zijne Heiligheid. Arnold, aldus uit zijn geboorteland verdreven, ging eerst naar Frankrijk naar Abelard, en van dezen naar Guido, den pauselijken legaat, die niet lang daarna tot paus, onder den naam van Celestinus II. verkozen werd. Hij werd echter door den abt Bernard gevolgd en nagespoord, die hem vervolgde, waar hij hem kon vinden, en hem dwong, ten einde gevangenschap te ontkomen, om naar Zurich te vlugten, waar hij met goed gevolg onderwijzer werd. Dadelijk werd door den abt Bernard een brief naar den bisschop van Constanz gezonden, om dezen te vermanen Arnold uit zijne dioeces te verbannen. Nadat hij ongeveer vijf jaar te Zurich gewoond had, keerde hij in 1145 naar Rome terug in een tijd, waarin de burgers een worstelstrijd voerden om het oude consulaire bestuur te herstellen, en zich van de drukkende heerschappij van den Romeinschen bisschop te ontdoen. Arnold wierp zich vol geestdrift in de staatkundige beweging, en zette onder het achtervolgende bestuur van Eugenius III. en Anastasius IV. de opgewondenheid met al zijne kracht aan. Maar na den laatstgenoemde beklom een paus den stoel van den H. Petrus, onder den naam van Adriaan IV., die besloten had den revolutionairen geest, welke zich snel over de staten der kerk in Italie verspreidde, te onderdrukken, en zijn dwangstelsel begon met de excommunicatie van Arnold, en het bevel om zich in ballingschap te begeven. De burgers verzamelden zich rondom den stoutmoedigen hervormer, maar Adriaan was voornemens zijn gezag te handhaven; hij leide dadelijk de geheele stad Rome onder een interdict, en

dwong de burgers om hunne ondersteuning aan Arnold te onttrekken. De hervormer werd daardoor genoodzaakt Rome te verlaten, en ging naar Campania, waar hij met de grootste vriendelijkheid ontvangen, en behandeld werd met den eerbied, die iemand toekomt, welke door het volk als een man van God beschouwd wordt. In 1155 trok keizer Frederik I. naar Rome, en trad in onderhandeling met den paus over zijne naderende krooning. De paus gebruikte die gelegenheid om te bepalen, dat Arnold in zijne handen overgeleverd zou worden. De bepaling werd door Frederik vervuld, en Arnold werd op aanstooken van den paus gewurgd; zijn lijk werd verbrand, en zijne asch in den Tiber geworpen.

De eenige misdaad, waaraan Arnold schuldig was geweest, was de onvergeeflijke misdaad van zich te verheffen tegen de misbruiken en bedorvenheid van de Kerk van Rome. Hij had durven eischen, dat de kerk afstand zou doen van de groote inkomsten en de wereldsche bezittingen, en dat deze overgegeven zouden worden in de handen van de wereldsche magt, terwijl de geestelijkheid zich tevreden zou stellen met de vrijwillige giften van het volk, de offergaven, de eerstelingen en de tienden. Hij verklaarde, dat de verdorven bisschoppen en priesters dien naam niet waardig waren, en dat het verwereldlijkte ligchaam, dat zich de Kerk noemde, niet langer het huis Gods was. Deze hervormer lang vóór de Hervorming schijnt van geene andere leerstellingen, die op ketterij geleken, beschuldigd geweest te zijn. Slechts één schrijver, Otto van Freysingen, waagt het hem te beschuldigen van den kinderdoop te verwerpen; hij schijnt hiervoor echter geen beteren grond te hebben dan zijne eigene onzekere, ongegronde vermoedens. Had Arnold eene enkele leerstelling verkondigd, die de Kerk verwierp, dan zou hij zich reeds veel vroeger de banbliksems van het Vaticaan op den hals gehaald hebben.

De redeneringen van een jong, gevoelvol hervormer als Arnold maakten een sterken indruk op de van nature ontvankelijke gemoederen van het Italiaansche volk. De godsdienstig-staatkundige opgewondenheid dreigde zich over het geheele land te verspreiden. Vooral te Rome werd de trots van het volk gevleid door het denkbeeld, van zich te ontdoen van het pauselijke juk en de herstelling der oude republiek. Zelfs na den dood van Arnold bleven de denkbeelden van hervorming, waarvoor hij tot het laatste toe gestreden had, in den volksgeest gisten. Dezelfde keizer Frederik I., die Arnold in de magt zijner vijanden overgegeven had, was de persoon met wien de honderdjarige strijd tusschen de pausen en de keizers uit het Hohenstaufsche huis begon. Aldus had de geringe maar krachtige priester een geest van hervorming in de Kerk in het leven geroepen, die met den tijd voortging kracht te verzamelen, totdat hij zich, na verloop van eeuwen, met onweerstaanbare kracht in de glorierijke Hervorming der zestiende eeuw openbaarde.

AROT en MAROT, twee engelen die, volgens den koran, door God gezonden werden om den menschen te leeren geen moord te begaan, geen onregtvaardig oordeel uit te spreken, en geen wijn te drinken.

ARPPANA. Bij de Boeddhisten wordt het van het grootste belang beschouwd, dat iemand, voornamelijk een priester, een volkomen beheer over zijne hartstogten heeft, en ze in volkomen bedwang houdt. Deze volkomen zelfbeheersching wordt *samadhi* genoemd, en is tweesoortig. De krachtigste is de *arppana*, en om dit kalme zelfbeheer te verkrijgen is het, volgens de leer der Boeddhisten, noodig, dat een man voor de volgende zeven zaken zorgt: — 1. Zijne woning, die vrij moet zijn van hetgeen hem onaangenaam is; 2. Den weg dien hij gaat, als hij met zijn aalmoesbeker vertrekt om voedsel te gaan opzoeken, die binnen den afstand van 750 bogen moet zijn; 3. Zijn gesprek, in den loop van hetwelk hij niet moet spreken over de twee en dertig dingen, die door den priester niet opgemerkt mogen worden; ook moet hij niet te veel zeggen, zelfs over onderwerpen die geoorloofd zijn; 4. Zijn gezelschap, dat alleen moet bestaan uit hen, die *samadhi* of zelfbeheer zoeken of hebben verkregen; 5. Zijn voedsel, dat van die soort moet zijn, die hem het aangenaamste is; 6. Het jaargetijde; ook hierin moet de tijd, die den persoon het aangenaamste is, gekozen worden; 7. Den stand van het ligchaam, welke die moet zijn, welke het aangenaamste is, hetzij wandelen, staan, zitten of liggen; opdat de priester dit moge ontdekken, moet hij elk van die standen gedurende drie dagen aannemen. Door op deze zeven zaken te letten zal *arppana samadhi* verkregen worden; maar als dit nog niet verkregen wordt, moeten de tien welvoegelijkheden met meer naauwgezetheid in acht worden genomen, waarvan eene der belangrijkste is, dat de persoon en het gewaad van den priester steeds zindelijk blijven, want als het haar lang, en het ligchaam, het gewaad of de aalmoesbeker vuil is, kan de ziel niet zuiver gehouden worden. Zie BOEDDHISTEN.

ARSCH, een naam door de Mohamedanen aan den troon van God gegeven, dien zij als den hoogsten hemel beschouwen. Mohamed noemt hem in den koran den

Arsch Adhim, den grooten troon. Van zijne schepping sprekende zegt hij, dat God hem op de wateren plaatste, en al Zijne magt gebruikte om hem voort te brengen. De Mohamedanen beweren, volgens de overleveringen, dat Zijn troon ondersteund wordt door 8,000 pilaren, dat deze bestegen worden langs 300,000 trappen, dat de ruimte tusschen twee dezer trappen 300,000 jaren reizens is, en dat elke dezer ruimten vol engelen is, in bataljons gerangschikt, van welke sommige aangesteld worden om den troon te dragen, en daarom *Hamaléin al Arsch* genoemd worden.

ARSENIANEN, eene partij die in de dertiende eeuw in de Grieksche kerk ontstond. Zij kreeg haar naam naar Arsenius, een vroom monnik. De omstandigheden, die aan de partij haar oorsprong gaven, waren deze: — Onder de regering van Theodorus Lascaris II. werd Arsenius, die tot hiertoe als monnik zeer in aanzien was, overgehaald om het patriarchaat van Constantinopel aan te nemen; en bij zijn sterven benoemde de keizer Arsenius tot voogd over zijn zoon, een kind van zes jaar. Gedurende de minderjarigheid nam Michaël Palæologus met geweld bezit van het bestuur. Arsenius stemde er alleen in toe om den overweldiger te kroonen, wanneer hij zich door een plegtigen eed wilde verbinden, om het bewind niet langer dan tot de meerderjarigheid van Johannes Lascaris te behouden. Den eed afgelegd hebbende weigerde Michaël er door gebonden te zijn, en om den wettigen opvolger nog krachtdadiger van den troon uit te sluiten, liet hij hem van zijn gezigt berooven. De patriarch, over deze wreede handelwijs vertoornd, deed Palæologus in den ban. Het anatheem der kerk verontrustte den overweldiger, en hij bood aan zich nederig te onderwerpen aan de boetedoening, die van hem gevorderd zou worden, mits de patriarch hem slechts de absolutie wilde schenken. Dit werd echter geweigerd, waarop de keizer te Constantinopel eene synode bijeenriep, die door zijn invloed het vonnis der verwijdering van Arsenius uit het patriarchaat uitsprak. Arsenius begaf zich weder in de afzondering in een klooster, en werd opgevolgd door Germanus, bisschop van Adrianopel, die een gereed werktuig van den keizer was. Eene groote partij, wier aanhangers den naam van Arsenianen kregen, bleef echter den afgezetten patriarch getrouw, en weigerde den anderen te erkennen. Germanus vond ten laatste zijne stelling zoo onhoudbaar, dat hij afstand deed van zijn ambt, hetwelk door Jozef, een oud en ongeletterd monnik, aanvaard werd. Palæologus vond nu geene moeijelijkheid om de absolutie te verkrijgen, die hij zoo lang te vergeefs had gezocht. „In het midden eener groote schaar van bisschoppen," zooals Neander verhaalt, „wierp zich Palæologus, na het eindigen der mis, voor de trappen van het altaar ter aarde, en beleed, dat hij zich aan twee zonden, aan meineed en het uitsteken der oogen van den zoon zijns voorgangers, schuldig had gemaakt. Na het uitspreken van die belijdenis door den vorst, verrees het eerst de patriarch van zijn zetel, en deelde den ter aarde liggenden keizer eene schriftelijke kwijtschelding van zijne zonden mede, die vervolgens door al de bisschoppen in de volgorde van hunnen rang werd voorgelezen. Daarop ontving de heerscher het avondmaal, en na dat gebruikt te hebben, verliet hij met een verligt geweten, als kon hij zich van de genade Gods verzekerd houden, ten hoogste verblijd, het heiligdom der kerk." Het buigzame gedrag van den nieuwen patriarch wekte de Arseniaansche partij slechts tot grooter verontwaardiging op, en maakte haar heviger tegen den regerenden keizer.

Het was een geliefkoosd plan van Palæologus, om eene vereeniging van de Grieksche en de Roomsche kerk tot stand te brengen. De gelegenheid om deze zaak tot een gelukkig einde te brengen was nu bijzonder schoon, daar Gregorius, die den pauselijken zetel beklommen had, als gunstig gestemd voor zulk eene vereeniging bekend stond. De patriarch Jozef, het algemeene gevoelen kennende, dat er in de Grieksche kerk heerschte, bood den meest bepaalden wederstand tegen het plan, dat den keizer en den paus zoo na aan het harte lag, en verbond zich zelfs bij eede, om zich tot het laatste toe tegen de ontworpen vereeniging te verzetten. De keizer had echter besloten de zaak ten einde te brengen, en een gezantschap met kostbare geschenken naar Rome zendende, werd het werk der vereeniging, volgens de wijze door den paus voorgeschreven, in 1274 te Lyon volbragt. De tegenstand tegen deze vereeniging was hevig van den kant van een groot gedeelte der Grieksche kerk, en de keizer vond het noodzakelijk zijne toevlugt te nemen tot de gestrengste maatregelen, die evenwel volstrekt niet voldoende waren, om het heerschende misnoegen te onderdrukken. Middelerwijl had Jozef, ten gevolge der vereeniging, zijn patriarchaat nedergelegd, en was hij opgevolgd geworden door Beccus, een van hare warmste voorstanders. Oneenigheden over de betwiste punten tusschen de twee kerken, voornamelijk over den voordurenden uitgang des Heiligen Geestes uit den Vader en den Zoon, begonnen in de huisgezinnen te ontstaan en diegenen van elkander te vervreemden, die het meest aan elkander gehecht

geweest waren. Het gevoelen van vijandschap jegens de vereeniging, die der Grieksche kerk opgedrongen was, werd elken dag sterker, en eindelijk vertoonde zich bij den dood van Michaël Palæologus in 1282, en de opvolging van zijn zoon Andronicus, de haat van de Grieken jegens de Roomsche kerk met grooter hevigheid dan ooit. De nieuwe keizer was der vereeniging nooit gunstig geweest. Jozef werd nu als de wettige patriarch beschouwd, en ook door den keizer begunstigd, terwijl Beccus in een klooster ging. De zaken waren nu geheel veranderd. Al degenen, die betrokken waren geweest in het bewerken van de vereeniging, werden beschouwd als in den ban te verkeeren, en aan kerkelijke straffen onderworpen. De muren der kerken en de heilige gereedschappen werden voor besmet gehouden, en ceremoniën werden verrigt om ze te zuiveren. Maar in het bijzonder was de verontwaardiging gerigt tegen Beccus. Hij werd voorgesteld als een vijand van de Grieksche natie en kerk, die verachting verdiende, en na vele vruchtelooze pogingen om hem te verdedigen tegen de lasteringen, die aangaande hem uitgestrooid werden, werd hij op bevel des keizers naar een kasteel in Bithynië verbannen, waar hij na veertien jaren gevangenschap in 1298 stierf.

Te midden van de bewegingen, die op den dood van Palæologus volgden, en de herstelling van den ouden patriarch Jozef, kwamen de Arsenianen weder uit hunnen schuilhoek. Zij waren hevig in hun tegenstand tegen Jozef en zijne aanhangers. Zij wenschten te Constantinopel eene kerk voor zich te hebben, en slaagden er in de Allerheiligen kerk van den keizer te verkrijgen, om er hunne vergaderingen in te houden. Zoo overtuigd waren zij van de regtvaardigheid hunner zaak, dat zij geloofden, dat God door een wonder ten voordeele van Arsenius als den wettigen patriarch zou beslissen. De keizer, die den vrede in de kerk wenschte te bewaren, gaf in zoo verre aan hunne wenschen toe, dat hij beval, dat de beenderen van Johannes van Damascus hun gegeven zouden worden om een mirakel te bewerken; maar berouw gevoelende over den stap dien hij genomen had, verbood hij het gerigt door een beroep op den heilige, hetwelk de Arsenianen vertrouwden, dat te hunner gunste zou uitvallen.

Eindelijk stierf de patriarch Jozef in het jaar 1283, en Gegorgius werd in zijne plaats aangesteld. De keizer hoopte, dat de Arsenianen nu zouden toegeven. Zij hielden er evenwel op aan, dat hunne zaak op de proef zou worden gesteld door een beroep op God, opdat Hij door een mirakel mogt beslissen. De keizer stond hun eindelijk hun verzoek toe, hopende daardoor den vrede te verzekeren. Te dien einde moest een groot vuur ontstoken, en een geschrift, door elke der partijen opgesteld, volgens hare beginselen, daarin geworpen worden, en die partij, waarvan het geschrift onbeschadigd bleef, zou beschouwd worden als gelijk te hebben; indien beide geschriften verteerd werden, zouden de twee partijen het als eene aanwijzing van God beschouwen, dat zij vrede met elkander moesten maken. De keizer gaf bevel, dat eene groote zilveren vaas te dien einde gemaakt zou worden. Dit beroep op den Hemel zou op den grooten Sabbath vóór Paschen plaats hebben, welke dag voor bijzonder heilig werd gehouden. De bepaalde dag brak aan, en in tegenwoordigheid van eene groote vergadering, en van den keizer in persoon, werd het vuur ontstoken, en de documenten werden er in geworpen. De uitslag was, zooals men had kunnen verwachten, dat zij beiden spoedig tot asch waren verbrand. De Arsenianen verklaarden zich, in de eerste opgewondenheid van het oogenblik, gereed om den patriarch te erkennen, en zich weder met het overige gedeelte der kerk te vereenigen. De keizer, verheugd over het vooruitzigt van den vrede weder in zijne verscheurde kerk en zijn verscheurd land hersteld te zien, geleidde hen, hoewel laat in den avond, en te midden van ijs en sneeuw, naar den patriarch, die hun zijn zegen gaf. Na verloop van een paar dagen, toen de opgewondenheid geweken was, keerden de Arsenianen echter tot hun vorig gevoelen terug, en gedurende langen tijd hield de behandeling, die Arsenius ondervonden had, een staat van tweedragt in de Grieksche kerk in leven, die alleen door den tijd eindelijk geheeld werd.

ARTEMIS, eene van de groote godheden bij de oude Grieken. Zij was de zuster van Apollo (zie ald.) en de dochter van Zeus, en werd gewoonlijk afgebeeld met een boog, een pijlkoker en pijlen. De jonge menschen en dieren waren de bijzondere voorwerpen harer zorg. Zij was ook de godin der jagt, en waakte over de kudden. Zij werd dikwijls te gelijk met Apollo aangebeden, en de laurier was aan beiden gewijd. Onder de latere Grieken werd zij als de godin der maan beschouwd, gelijk Apollo als de god der zon beschouwd werd. In verschillende deelen van Griekenland werd Artemis onder verschillende gedaanten aangebeden. Zoo waren in Arcadië hare tempels nabij meeren en rivieren gebouwd, en werd zij beschouwd als het bestuur te hebben over nimfen, en vergezeld te zijn door twintig harer op de jagt, en door zestig

andere op hare vrolijke dansen in de wouden. In Tauris werd deze godin onder een hardvochtiger voorkomen vereerd, en in den eersten tijd werden haar menschenoffers gebragt, hetgeen een gedeelte van hare vereering uitmaakte. Men zegt, dat Lycurgus deze menschenoffers afschafte, en dat hij daarvoor te Sparta het geeselen van jongens aan haar altaar in de plaats stelde, totdat het met bloed bevlekt was. De naam, dien zij te Sparta ontving, was Orthia, en in sommige gedeelten van Griekenland werd zij Iphigenia genoemd. Te Ephesus schijnt Artemis de voedende krachten der natuur voorgesteld te hebben, en daarom werd haar beeld in den prachtigen tempel, te harer eere opgerigt, met vele borsten gemaakt. Het moest op eene mumie gelijken, met het hoofd gedekt door eene muurkroon; het ligchaam, dat bijna in eene punt uitliep, was bedekt met eene verscheidenheid van verschillende gedaanten van dieren. Bij de Romeinen werd Artemis met hunne godin DIANA (zie ald.) vereenzelvigd, maar als Artemis werd zij door geheel Griekenland, op Delos, Creta, Sicilië en in het zuiden van Italië, en meer bijzonder in Arcadië en den geheelen Peleponnesus, aangebeden. Verschillende dieren waren haar gewijd, vooral het hert, de beer en de hond. De dennenboom was haar insgelijks geheiligd. Op Sicilië werd een feest te harer eere gevierd. Het heette ARTEMISIA en duurde drie dagen, gedurende welken tijd er aanhoudend feestmaaltijden en vermakelijkheden van verschillende soorten plaats hadden. Feesten van denzelfden naam werden ook te harer eere in verschillende deelen van Griekenland gevierd, meer voornamelijk te Delphi, Ephesus en Cyrene.

ARTEMONIETEN, eene Christen-secte die tegen het einde der tweede eeuw ontstond, en zich te Rome tot laat in de derde eeuw uitbreidde. Zij werd aldus genoemd naar Artemon of Artemas, die van een door en door practischen, maar niet van een nadenkenden geest was. Hij en zijne volgelingen waren dan ook meer gehecht aan de Aristoteliaansche dan aan de Platonische wijsbegeerte. De ketterij, die hem te laste gelegd wordt, is eene ontkenning van de Godheid van Christus en het beweren, dat Hij slechts een mensch was geweest, geboren uit eene maagd en meerder dan de profeten, omdat Hij een meer bijzonderen invloed van den Goddelijken Geest genoot. De Artemonieten schijnen de werking van den Geest onder het Nieuwe Testament als verschillend van die onder het Oude beschouwd te hebben. Zij werden door hunne tegenstanders beschuldigd van zich over te geven, om hunne bijzondere leerstellingen, die zoo geheel en al van de aangenomen kerkleer verschilden, te schragen, aan eene geheel verkeerde critiek der Schriften, die zij zoo verklaarden, dat deze hunne ideën aangaande de menschheid van Christus schenen te regtvaardigen. Zie SOCINIANEN.

ARTIKELEN (LAMBETHSCHE), eene reeks van artikelen tijdens de regering van koningin Elizabeth in het Lambeth paleis opgemaakt, onder het oppertoezigt en met de bepaalde goedkeuring van den aartsbisschop Whitgift, den bisschop Bancroft, den bisschop Vaughan en andere voorname dignitarissen van de Kerk van Engeland. Deze artikelen werden opgemaakt ten gevolge van een geschil, dat te Cambridge over de prædestinatie ontstaan was, daar deze leerstelling bestreden werd door sommigen, die tot de universiteit behoorden. De Lambethsche artikelen, die eene bepaalde belijdenis van deze belangrijke leer bevatteden, werden, zoodra zij voltooid waren, naar Cambridge gezonden, met het bepaalde bevel, dat alle studenten in de godgeleerdheid ze zouden onderteekenen. Zij waren de volgende: — 1. God heeft van eeuwigheid zekere personen tot het eeuwige leven voorbeschikt, en heeft zekere personen tot den eeuwigen dood verworpen; 2. De werkende oorzaak der voorbeschikking tot het leven is niet het vooruitzigt van het geloof, of van de volharding, of van goede werken, of van iets dat in de voorbeschikte personen is, maar alleen het goedvinden van God; 3. De voorbeschikten zijn een vooraf bepaald en zeker getal, dat noch verminderd noch vermeerderd kan worden; 4. Dezulken, die niet tot behoud zijn voorbeschikt, zullen onvermijdelijk wegens hunne zonden veroordeeld worden; 5. Het ware, levende en regtvaardigmakende geloof en de regtvaardigmakende Geest van God worden in de uitverkorenen niet uitgedoofd, ontbreken niet geheel en al, verdwijnen niet in hen, hetzij gedeeltelijk of geheel; 6. Een waar geloovige, d. i., iemand die begaafd is met regtvaardigmakend geloof, wordt door de volle zekerheid des geloofs overtuigd, dat zijne zonden vergeven zijn, en dat hij door Christus voor altijd gered zal wezen; 7. Reddende genade, waardoor zij, als zij willen, behouden kunnen worden, wordt niet toegestaan, wordt niet medegedeeld aan alle menschen; 8. Niemand kan tot Christus komen, tenzij het hem gegeven zij, en tenzij de Vader hem trekke; en alle menschen worden door den Vader niet getrokken, opdat zij tot Zijn Zoon mogen komen; 9. Het is niet in den wil of de magt van iedereen om gered te worden. Het is onmogelijk om deze artikelen te door-

loopen, zonder getroffen te worden door de heldere en duidelijke wijze, waarop deze godgeleerden van de Engelsche kerk de Calvinistische tegenover de Arminiaansche leer belijden.

ARTIKELEN (NEGEN EN DERTIG). Kort nadat, tijdens de regering van Hendrik VIII., de Hervorming in Engeland begonnen was, haalde de aartsbisschop Cranmer den koning over, om de uitgave van twee boeken toe te staan, waarin de belangrijkste punten der Hervormde leer vervat waren. Deze beide werken werden toen op bevel uitgegeven, en zamengesteld door eene commissie uit de Convocatie (zie ald.). Het eene was getiteld: De Goddelijke en vrome opvoeding van een Christen, in 1537 uitgegeven, en het andere: Eene Wetenschap en Geleerdheid voor elk Christen, hetwelk eene verbeterde uitgave van het eerstgenoemde werk was, en in 1540 en 1543 uitgegeven werd. De werken, die wij genoemd hebben, bevatten eenige der belangrijkste formulieren, zooals: het Gebed des Heeren, het Ave Maria, de Geloofsbelijdenis, de Tien Geboden, eene verklaring van de Zeven Sacramenten, enz. In 1540 werd ook eene commissie van bisschoppen en godgeleerden door Hendrik VIII., op verzoek van de Convocatie, benoemd, ten einde de ritualen en diensten der kerk te hervormen. Evenwel werden eerst na den dood van Hendrik, toen Eduard VI. den troon beklom, krachtdadige stappen gedaan, om eene reeks van artikelen op te stellen, die het geloof van de Hervormde kerk van Engeland uitdrukten. In 1552 werd een stuk van dezen aard opgemaakt, waarschijnlijk door Cranmer en Ridley, dat gegrondvest was op de AUGSBURGSCHE CONFESSIE (zie ald.). De artikelen, die toen op koninklijk gezag uitgegeven werden, bedroegen een aantal van twee en veertig, en werden later, in den tijd van Maria, herroepen. Spoedig na de troonsbeklimming van Elizabeth werd eene nieuwe wet aangenomen, waarbij het kerkelijk oppergezag van de koningin bepaald werd, en tevens al de wetten om de Roomsche kerk te herstellen herroepen werden. Op voorstel van den aartsbisschop Parker werden de artikelen van 1552 herzien, en van twee en veertig tot negen en dertig gebragt. De artikelen van het wetboek van Eduard, die bij de herziening waren weggelaten, hadden betrekking op de opstanding der dooden, de onvergankelijke natuur der ziel, de Millenaristen en de algemeene zaligheid. De negen en dertig artikelen ontvingen in 1562, in hun verbeterden vorm, de bekrachtiging van de beide huizen der Convocatie, en werden door de prelaten en de overige geestelijken onderteekend. Zij werden eerst alleen in het Latijn uitgegeven, en niet vóór 1571 verscheen eene authentieke Engelsche uitgave, die wederom herzien was door de Convocatie, en waarin wederom eenige kleine veranderingen gemaakt waren. De artikelen werden nu in het Latijn en het Engelsch aan het publiek gegeven, en in den vorm waarin zij thans in gebruik zijn. Koningin Elizabeth vaardigde hare bekrachtiging dezer plegtige bekendmaking van het geloof der kerk uit, eene handeling, die door Karel I. in 1628 hernieuwd, en bij de Restoratie in 1662 bekrachtigd werd.

De Kerk van Engeland eischt eene onderteekening van deze artikelen *ex animo* van al degenen, die in geestelijke orden opgenomen worden of eene prebende verkrijgen. Deze onderteekening wordt echter niet in Ierland vereischt. Het is onmogelijk om de negen en dertig artikelen te doorloopen, zonder getroffen te worden door hun echt Calvinistisch karakter, en alhoewel velen in de kerk leerstellingen onderwijzen, die meer met het Arminiaansche dan het Calvinistische stelsel in overeenstemming zijn, is toch geen grond voor zulke onderrigtingen of eene bekrachtiging er van in hare artikelen te vinden.

ARTIKELEN VAN PERTH. Toen Jacobus VI. van Schotland, als opvolger van koningin Elizabeth, den Engelschen troon beklom, wilde hij ook de prelatuur in Schotland invoeren. In den loop zijner pogingen om dit doel te bereiken, vaardigde hij eene koninklijke verordening uit, dat de Algemeene vergadering van de Kerk van Schotland op den 25sten Augustus 1618 te Perth zou bijeenkomen. Vooraf waren door den listigen monarch zorgvuldig maatregelen genomen, om zich van de tegenwoordigheid van die leden te verzekeren, die voor de instelling der prelatuur gunstig gestemd waren. Spotswood, die verscheidene jaren te voren zich in zoo verre naar de koninklijke wenschen had geschikt, dat hij de wijding tot het bisschopsambt had aangenomen, bekleedde de plaats van voorzitter. Geene redeneringen werden er vervoorloofd, protesten werden verworpen, en de onwelgevallige artikelen, vijf in getal, werden haastig in stemming gebragt, en met meerderheid van stemmen aangenomen. Deze *Vijf Artikelen* waren: het knielen bij de communie; het vieren van Kerstijd, Goeden Vrijdag, Paschen en Pinksteren als heilige dagen; het bisschoppelijk vormsel; afzonderlijke doop; afzonderlijke avondmaalsviering. Deze artikelen, die met geweld in het hoogste kerkelijke hof er door waren gedreven, werden bekrachtigd door het Prevotale hof. Na verloop van drie jaar werd het parlement te Edinburgh bijeengeroepen, voornamelijk om de vijf artikelen van Perth te bekrachtigen. Te

vergeefs bragten vele geestelijken hunne vertoogen hiertegen in. Het parlement hechtte, hoewel met slechts eene kleine meerderheid en zonder voorafgegane beraadslagingen, op Zaturdag 4 Augustus 1621 er zijn zegel aan, en vervulde aldus de vurige wenschen van den koning, om de prelatuur in de Kerk van Schotland in te voeren. De dag, waarop de artikelen door het parlement werden aangenomen, is een van de gedenkwaardigste in de geschiedenis van Schotland, en was lang bij de bewoners bekend onder den naam van den Zwarten Zaturdag. Zie SCHOTLAND (KERK VAN).

ARTIKELEN (SMALKALDISCHE). Deze naam werd aan eene reeks van artikelen gegeven, die door Luther te Smalkalden, bij gelegenheid eener zamenkomst van de keurvorsten, vorsten en staten, opgemaakt werden. Zij waren in het Duitsch geschreven, en in den krachtigen, kernachtigen stijl, die Luther eigen was. Zoo zeggen zij aangaande de mis, dat „De Paapsche mis is de grootste en afgrijselijkste gruwel, daar zij regelregt en geweldig tegen deze artikelen strijdt; en toch is zij de voornaamste en prachtigste van alle Paapsche afgoderijen geworden." De Smalkaldische artikelen bedragen acht en twintig folio-bladzijden, behalve een voorberigt, en eene verhandeling over de magt en het oppergezag van den paus als aanhangsel. Het eerste gedeelte bestaat uit verscheidene artikelen, waarin de Protestanten verklaarden in te stemmen met de Roomschgezinden, namelijk die aangaande God, de Drieëenheid, de vleeschwording, het lijden en de hemelvaart van Christus, in overeenstemming met de Apostolische en de Athanasische geloofsbelijdenis. Het tweede gedeelte bestaat ook uit vijf artikelen van het allergrootste belang, maar bevatten punten, waarop de Protestanten en Roomschgezinden geheel en al in meening verschillen. Zij hebben betrekking op den aard en den grond der regtvaardigmaking, de mis en heiligendienst, kerkelijke en monniken-instellingen en de aanspraken van den paus. Het derde gedeelte bevat vijftien artikelen, welke de Protestanten als zeer belangrijk beschouwden, maar waaraan de Roomschgezinden weinig waarde hechtten. De onderwerpen zijn zonde, de wet, berouw, het evangelie, de doop, het sacrament des altaars, de sleutelmagt, biecht, excommunicatie, wijding, ongehuwde staat der geestelijkheid, kerken, goede werken, kloostergeloften en menschelijke genoegdoeningen voor zonde. Toen de Protestanten deze artikelen onderteekenden, hechtte Melanthon een voorbehoud aan zijne naamteekening, daar hij zeide, dat hij een paus kon aannemen, mits deze slechts wilde toestaan dat het zuivere evangelie gepredikt werd, al zijn voorgeven op een Goddelijk regt om de Kerk te besturen wilde opgeven, en zijne aanspraken alleen deed berusten op geschiktheid en de toestemming der Kerk. Ten gevolge van dit verschillen met Luther, werd Melanthon verzocht een artikel over de magt en de opperheerschappij van den paus op te maken. Dit werd gedaan, en toen het door de Protestanten goedgekeurd was, werd het door hen onderteekend. Dit artikel is, zooals wij gezegd hebben, aan de Smalkaldische artikelen toegevoegd, en maakt als het ware een deel er van uit.

ARTIKELEN (ZES), de gewone naam voor eene parlementsacte in Engeland, die door beide huizen aangenomen werd, en de goedkeuring verkreeg van Hendrik VIII., waarbij de Roomsche leer in hoofdzaak hersteld werd, nadat de Hervorming begonnen was. De punten, waaruit de acte bestond, waren: — Dat in het sacrament des altaars, na de wijding, er geen brood en wijn overblijft, maar het natuurlijke ligchaam en bloed van Christus; dat communie in beiderlei gedaanten niet noodig is; dat priesters volgens de wet van God niet trouwen mogen; dat geloften van kuischheid gehouden moeten worden; dat afzonderlijke missen moeten blijven bestaan; dat de oorbiecht nuttig en noodzakelijk is, en in de kerk behouden behoort te blijven. De aartsbisschop Cranmer stelde al zijne pogingen in het werk om te voorkomen, dat deze acte aangenomen werd; alles was echter vruchteloos, en voor een tijd werden zij de wet van het land.

ARTOTYRIETEN (Gr. *artos*, brood, *turos*, kaas), eene Christen-secte die in de tweede eeuw ontstond, van welke Epiphanius, en na hem Augustinus, vermeldt, dat zij haren naam ontleende aan het vreemde gebruik, dat zij in acht nam, om brood en kaas bij het avondmaal te offeren. Als grond voor dit gebruik gaf zij aan, dat de eerste offers, die door de menschen in de kindschheid der wereld gedaan werden, van de vruchten der aarde en schapen waren. Naar alle waarschijnlijkheid was deze secte een tak van de MONTANISTEN (zie ald.). De Artotyrieten lieten ook vrouwen tot de priester- en bisschopswaardigheid toe, en Epiphanius zegt van hen, dat het zeer gewoon was eene groep van zeven meisjes, in het wit gekleed en met toortsen in de handen, de kerk te zien binnentreden, ten einde de bedorvenheid van het menschelijk geslacht te beweenen en te betreuren.

ARTZEBURST (Armenisch, *een bode*), een naam

in de Grieksche kerk aan den Woensdag en Vrijdag in de elfde week vóór Paschen gegeven, welke niet als vastendagen gehouden worden, alhoewel deze dagen het geheele jaar door in elke andere week als zoodanig worden beschouwd. Een Grieksch schrijver zegt aangaande deze uitzondering het volgende: — „Toen een geliefkoosde hond, die aan eenige Armenische ketters tot bode of post diende, gestorven was, beschuldigden zijne eigenaars de orthodoxe Grieken dadelijk van den dood des honds veroorzaakt te hebben. De Armeniers bestenden twee dagen van de elfde week vóór Paschen als vastendagen, om de goede diensten van den hond te herdenken, en tot een openbaar bewijs van hunne ongeveinsde droefheid over zijn ontijdig einde. De Grieken werden, opdat zij zelfs niet zouden schijnen zich te schikken naar dit gebruik der Armenische ketters, door de Grieksche kerk verschoond van op deze twee dagen te vasten, die voortaan *Artzebarst*, het Armenische woord voor bode, genoemd werden." Sommige geschiedschrijvers zeggen, dat dit gebruik der Grieksche kerk in navolging was van de vasten door de Ninevieten gehouden; andere wederom, dat het eene gedachtenisviering is van Adams straf en verdrijving uit het paradijs na zijn val.

ARUSPICES, waarzeggers of wigchelaars bij de oude Romeinen. Men veronderstelt, dat zij oorspronkelijk van Etrurie naar Rome kwamen, en dat hun voornaamste pligt was den wil der goden te vernemen. Tacitus spreekt van een collegie van Aruspices ten tijde der keizers; de tijd der oprigting daarvan blijkt er echter niet uit. Hunne kunst, die den naam van *aruspicina* ontving, bestond in het verklaren van den wil der goden uit het voorkomen, dat de ingewanden van dieren hadden, wanneer zij op de altaren geofferd werden. Zij waren echter niet tot deze wijze om hunne kunst uit te oefenen beperkt; men verwachtte van hen, dat zij alle soorten van wonderen of verwonderlijke voorkomens in de natuur zouden onderzoeken. Cicero berigt ons in zijn werk De Divinatione, dat de senaat eens bepaalde, dat een aantal jonge menschen van Etrurie behoorlijk zouden opgevoed worden, om als Aruspices op te treden. In de latere tijdperken van het Romeinsche rijk viel deze bijgeloovige kunst trapsgewijze in onbruik, en verdween zij geheel en al. Onder verscheidene onbeschaafde natiën in nieuwere tijden bestaan dergelijke waarzeggers en wigchelaars. Zie Waarzeggerij.

ARVALES FRATRES (Latijn *arvum*, veld, en *frater*, broeder), een collegie van priesters bij de oude Romeinen, wier dienst was offeranden voor de vruchtbaarheid des velds te offeren. Zij waren twaalf in getal, en men zegt, dat zij hunne oorspronkelijke aanstelling aan Romulus verschuldigd waren. Hun kenmerkend dienstteeken was eene krans van korenaren, die met een wit lint rondom hun hoofd werd vastgemaakt. Eens in het jaar, tegen het einde van Mei, vierden zij een feest van drie dagen ter eere van Ceres. Onder de keizers werden zij dikwijls gebezigd om openbare dankzeggingen te doen, en ook om de Ambarvaliën (zie ald.), ter eere van Ceres, te vieren.

ARYA, een van de vier paden, dat, volgens de godsdienst der Boeddhisten, als het betreden is, of onmiddellijk of langzamer naar het bereiken van nirwâna of een ophouden des bestaans geleidt. (Zie Vernietiging.) Hij, die den Arya of Aryahut betreedt, heeft alle kwade begeerten en alle gehechtheid aan het leven overkomen of vernietigd. Hij wordt verondersteld de gedachten van een ieder, in welke omstandigheid ook, te kennen. Zie Boeddhisten.

ARZA. Volgens sommigen een Heidensch afgod, waarop gedoeld wordt in 1. Kon. XVI: 9: „En Zimri zijn knecht, overste van de helft der wagenen, maakte eene verbindtenis tegen hem, als hij te Thirza was, zich dronken drinkende in het huis van Arza, den hofmeester te Thirza." De Chaldeeuwsche paraphrast vertaalt de uitdrukking aldus: „Toen hij zich dronken dronk in den tempel van Arza, een afgodsbeeld dat nabij het paleis te Thirza stond." Die Joodsche meening schijnt echter de meest waarschijnlijke te zijn, volgens welke Arza als de voornaamste man van het huis, of de hofmeester van den koning van Israël te Thirza beschouwd wordt.

ASCETEN (Gr. *askein*, oefenen), een naam aan hen gegeven, die zich van de wereld afzonderden, ten einde zich te kwellen en te bidden. De geest van ascetismus begon reeds vroeg in de Christelijke kerk te verschijnen. De godsdienstige gevoelens van velen in de eerste eeuwen der Kerk waren warm en dweepziek; zij hielden er dikwijls van alleen te zijn, en zich voor een tijd aan overdenking en gebed over te geven. Zulk een gebruik was prijzenswaardig en goed. Maar trapsgewijze werden buitensporige denkbeelden over het onderwerp gekoesterd. Afzondering van de drukte en de bezigheden der menschen werd als bijzonder gunstig voor het zieleleven beschouwd, en door een gemakkelijken overgang werden zij, die de gewoonte aannamen om zich van de wereld af te zonderen, beschouwd als met meer dan gewone heiligheid bekleed. „Het Christendom," het is wel opgemerkt, „was bestemd om het *wereld-onderwerpende beginsel* te worden.

Het moest alles wat den mensch behoort, alles wat van de wereld is, in zich zelf opnemen en voor zijne eigene doeleinden geschikt maken. Maar om dit ten uitvoer te brengen was het noodig, dat het eerst in een strijd trad met hetgeen tot nog toe het wereldonderwerpende beginsel geweest was, dat het in een strijd trad met de zonde en het beginsel van Heidendom, en alles daarmede verbonden. Het wegruimen van deze hinderpalen moest daarom het eerste doel van het Christendom zijn, alhoewel dit een plan was, dat in werkelijkheid niet kon volvoerd worden zonder de stellige toeëigening van het zuiver menschelijke element. In de ontwikkeling, met den tijd, moest de negatieve, vijandelijke strekking noodzakelijk het eerst verschijnen, en hieruit kon gemakkelijk een ongepast overwigt ontstaan, terwijl het stellige toeeigenende element, zonder hetwelk het probleem des Christendoms nooit opgelost kon worden, uit het gezigt kon verdwijnen. Daarom sloop eene eenzijdige ascetische strekking gemakkelijk in de vroegste tijdperken, in het eerste *stadium*, van de ontwikkeling des Christelijken levens, en meer bijzonder bij hen, die het Christendom met hunne geheele ziel omhelsden. Waar deze godsdienst in de eerste plaats afkeer van de wereldsche najagingen, die te voren het leven hadden ingenomen, had doen ontstaan, de heilige liefdevlam voor het Goddelijke had ontstoken, en haking naar het eeuwige leven had teweeggebragt, nam deze eerste beweging gereedelijk een ascetischen vorm aan. Hiermede vermengden zich nu andere elementen, die zich, onafhankelijk van het Christendom, uit het voorafgegane ontwikkelingsproces der wereld gevormd hadden, en die, zonder den scheppenden invloed van het Christendom, een veel ruimeren invloed zouden uitgeoefend hebben, en eindelijk alleen onderworpen konden worden door de magt van dit nieuwe levensbeginsel. Het vrolijke, jeugdige leven van de Heidensche wereld was ten laatste overgegaan in het gevoel van inwendige oneenigheid, van scheuring, en had plaats gemaakt voor de dualistische en ascetische neigingen, die uit het Oosten kwamen. Derhalve vond het Christendom bij zijn eerste verschijnen zulke neigingen alreede, en deze, die een punt van aanraking en vereeniging vonden in de diep gevoelde breuk, zouden zich nog veel meer uitgestrekt hebben, zoo het bewustzijn van verlossing, uit het Christendom voortspruitende, haar niet, naar mate het zich uitbreidde, meer en meer van dit vereenigingspunt had beroofd. Maar buiten allen twijfel vermengde zich deze reeds bestane neiging naar een verkeerd begrepen vaarwelzeggen van de wereld met de eenzijdige negatieve neiging, die, zooals wij gezien hebben, zich het eerst in de ontwikkeling des Christelijken levens vertoonde, en op deze wijze een Christelijken vorm en eene Christelijke kleur aannam. Het Ascetismus, meer bijzonder in den overdreven vorm, waarin het zich op een later tijdperk onder den naam van Monachismus vertoonde, is eene blijkbare verdraaijing van een duidelijk en algemeen erkend Christelijk beginsel. Dat de geloovige zich van de wereld moet afscheiden, zoodat hij van alle deelhebbing of zelfs lust in hare goddelooze grondregels en gebruiken afstand doet, is een ontwijfelbaar voorschrift van het Woord Gods. „En wordt dezer wereld niet gelijkvormig", zegt de Apostel Paulus, als hij ware Christenen aanspreekt, „maar wordt veranderd door de vernieuwing uws gemoeds, opdat gij moogt beproeven, welke de goede, en welbehagelijke, en volmaakte wil van God zij." Het is evenwel duidelijk, dat dit betrekking heeft op eene geestelijke, maar niet op eene letterlijke afscheiding van de wereld. Het bevel der Schriften is echter in zeer vele gevallen geweldig verdraaid. De Esseners der Joodsche kerk navolgende, ontstonden er eerst enkele personen, en later vereenigingen van asceten, in de Christelijke kerk, die zich aan volkomen zelfverloochening overgaven. De asceten der eerste Kerk zijn dikwijls verward met de monniken van latere tijden, vooral door Roomsch-Catholieke schrijvers, die natuurlijk het kloosterleven tot de Apostolische tijden willen doen opklimmen. Maar er waren vele punten van wezenlijk belang, waarop de eerste asceten van de latere monniken geheel en al verschilden. De eerste asceten waren ijverige menschen, die zich in het maatschappelijke leven mengden, en hoofdzakelijk van anderen verschilden in de groote vorderingen, die zij in het innerlijke leven en de zelfverloochening gemaakt hadden. Zij waren zoowel geestelijken als leeken, aan geene bijzondere regels van bestuur onderworpen, en door geene voorschriften behalve die van het evangelie gebonden. Er waren dus altijd eenige asceten in de Kerk, maar niet altijd monniken, die naar de woestijnen of bergen trokken, of, zooals in latere eeuwen, in kloosters en cellen woonden. Het eigenlijk gezegde monnikenleven dagteekent eerst van het midden der derde eeuw, daar de eerste ware monnik een Egyptisch Christen was, Paulus geheeten, die de woede der vervolging onder Decius in 252 ontvlood, en in de woestijn van Thebaïs eene schuilplaats zocht, waar hij zeer lang — volgens de overlevering negentig jaar — in de grootste afzondering leefde. Reeds vroeg trachtten Christen-

schrijvers van aanzien en gewigt de verkeerde ascetische strekking tegen te gaan. In den Herder van Hermas, een werk van veel gezag in de eerste eeuwen der Kerk, vinden wij vele opmerkingen, die een geest aanduiden, welke geheel en al in strijd is met dien van het ascetismus. Clemens van Alexandrië redeneert met groote kracht tegen de asceten, en om hen van meening te doen veranderen, die geloofden, dat afstand te doen van alle wereldsche goederen de ware Christelijke volmaaktheid was, schreef hij eene verhandeling over de vraag: „Wat moet het kenmerkende van den rijken man zijn, opdat hij behouden moge worden?" In deze kleine maar uitmuntende verhandeling toont hij aan, dat in het Christendom de gesteldheid des harten het eenige ware is. „Een man," merkt hij aan, „kan zijne aardsche bezittingen weggeworpen hebben, en toch de begeerte er naar in zijn hart behouden, en zich aldus onderwerpen aan de dubbele onrust van zijne kwistigheid te betreuren te hebben, en zich beroofd te gevoelen van de noodzakelijkheden des levens."

Het ontstaan van het Ascetismus in de tweede eeuw, en de oorzaken, die het in het leven riepen, worden aldus door Mosheim beschreven: — „Welhaast bragt deze tweevoudige leer een nieuw slag van menschen teweeg, die heiligheid deden van eene meer dan gewone deugd en heiligheid, en hun voornemen verklaarden om al de raadgevingen van Christus te gehoorzamen, opdat zij hier op aarde reeds de gemeenschap van God mogten genieten, en na de slooping hunner ligchamen te gemakkelijker tot Hem opvaren en niets vinden mogten, dat hen in het naderen tot het middelpunt van geluk en volmaaktheid verhinderde. Zij merkten het gebruik van vleesch en wijn, het aangaan van een huwelijk, het drijven van koophandel en andere dingen, die de overige Christenen vrijelijk mogten doen, als hun ongeoorloofd aan. Zij hielden het kwellen des ligchaams door waken, vasten, arbeiden enz. voor een onvermijdelijken pligt. In afgelegene en woeste plaatsen zich te onthouden, en daar door ernstige en gedurige pogingen de ziel boven de zinnelijke voorwerpen en de zinnelijke lusten te verheffen, was bij hen een zonderling geluk. Mannen en vrouwen beiden stelden zich die moeijelijke taak, die harde levenswijze voor, welke, schoon het gevolg van een goed oogmerk, voor de zaak der Christenheid ten uiterste nadeelig was. Deze menschen droegen den naam van Asceten, *Spoudaioi*, *Ekklektoi* en *Wijsgeeren*, en waren niet alleen door die namen, maar ook door hun gewaad van de andere Christenen onderscheiden. Gedurende deze eeuw hielden zij, die deze strenge levenswijze verkozen, al deze kwellingen en doodingen van het vleesch voor zich zelve, zonder de banden der zamenleving te verbreken, of zich aan de gemeenschap der menschen te onttrekken. Doch in het vervolg van tijd begaven zij zich naar afgelegen oorden en woeste plaatsen, en vormden zich, naar het voorbeeld der *Essenerren Therapeuten*, tot zekere genootschappen.

Het valt zeer ligt de oorzaken te ontdekken, die gelegenheid gaven tot dezen strenglevenden aanhang. Eene der voornaamste was de slecht beredeneerde eerzucht der Christenen, om naar de Grieken en Romeinen te gelijken, onder welke vele beroemde mannen en vrouwen zich van het gros des volks afzonderden, door de grondregels, de kleeding en de geheele levenswijze, die zij voor zich zelve hadden aangenomen, en waardoor zij groote eer en achting verwierven. Men weet ook, dat van al deze wijsgeeren bij de oude Christenen, zoo ten aanzien van leer als van zeden, de Platonisten en de Pythagoristen den voorrang hadden. Deze nu schreven in hunne lessen twee regels van gedrag voor, de eene geschikt voor de wijzen, die ten toppunt van deugd zochten op te klimmen, de andere enkel betrekkelijk tot het volk, in de zorgen en beslommeringen des levens gewikkeld. De Platonisten spreken van het gedrag, hetwelk een wijsgeer betaamt, in dezer voege: De ziel eens wijzen moet, zooveel mogelijk, van den besmettenden invloed des ligchaams worden afgehouden. En daar het nederdrukkend gewigt des ligchaams, de kracht der begeerlijkheden en de verbindtenis van hetzelve aan de bedorven wereld lijnregt tegenover deze verpligting staan, behoort hij alle zinnelijke lusten zorgvuldig te vermijden; een schrale eetregel moet het ligchaam slechts in stand houden of liever verzwakken. De eenzaamheid heeft hij, als de verblijfplaats der deugd, te zoeken, en steeds in bespiegeling te leven, als het beste middel om de ziel zooveel mogelijk in de verhevenste vrijheid te stellen, alle ligchaamsbanden te slaken, en edelmoedig boven alle aardsche voorwerpen te verheffen. Wie op deze wijze leeft, zal zelfs in dezen tegenwoordigen staat eene zekere mate van gemeenschap met de Godheid genieten, en wanneer deze stoffelijke klomp ontbonden wordt, terstond tot de hoogere gewesten van geluk en volmaaktheid opstijgen, zonder door een staat van zuivering en beproeving te gaan, die het gros des menschdoms wacht. Het is gemakkelijk te begrijpen, dat die strenge levenswijze het natuurlijk gevolg was van de bijzondere begrippen, door deze wijsgeeren en andere, hun gelijk, gekoesterd,

aangaande de natuur der ziel, den invloed der stof, de werkingen van de onzigtbare wezens of geesten, en de wording der wereld. En daar deze denkbeelden door de geleerdsten onder de Christenen omhelsd werden, was het noodzakelijk gevolg, dat zij ook de zedeleer, die daaruit voortvloeit, aannamen."

De MONTANISTEN (zie ald.) scherpten op het einde der tweede eeuw aan hunne volgelingen het inachtnemen van verschillende voorschriften in, die eigenlijk van een ascetischen aard waren. Uitwendig asceticismus werd over het algemeen hoe langer zoo meer gewaardeerd, en er ontstonden vele asceten van beiderlei sekse, hoewel zij door geene onherroepelijke gelofte gebonden waren. Het Alexandrijnsche onderscheid van eene hoogere en eene lagere deugd had een bijzonderen invloed in het aanbevelen van het asceticismus. Het is waar, dat het afstanddoen van zinnelijke genietingen slechts het middel was om die hoogere deugd te bereiken, dat is, dien hartstogteloozen staat, waardoor de mensch aan God gelijk gemaakt en met Hem vereenigd wordt, zoodat hij, die dit punt bereikt had, geene behoefte meer had aan dat vaarwelzeggen van zinnelijke genietingen. Maar later verkreeg de meening, dat de hoogere deugd zich bijzonder kenbaar moet maken in uitwendig asceticismus, naar het voorbeeld van Origenes, toegang tot de Christelijke school te Alexandrië, zoowel als onder de nieuwe Platonisten.

Tot nog toe hadden de asceten verspreid geleefd onder de andere Christenen, zonder eenig uitwendig onderscheid; maar de vervolging onder Decius was oorzaak, dat eenige Egyptische Christenen naar de woestijn vloden, en zich daar in de eenzaamheid overgaven aan een asceticismus, dat in de hoogste mate buitensporig was. Dit nieuwe asceticismus begon meer de aandacht te trekken, toen, tijdens de vervolging van Maximinus in 311, de kluizenaar Antonius in eene ruwe kleedij te Alexandrië kwam. Deze man vond navolgers, en zoo gaf het asceticismus oorsprong aan een anderen en nog meer buitensporigen geest, dien van monachismus of monnikerij.

ASCH. De meest opmerkenswaardige godsdienstige plegtigheid, ten opzigte van het gebruik van asch, was die, welke op den eersten verzoendag in acht genomen werd, toen de asch van eene jonge koe, besprengende de onreinen, hen heiligde tot de reinigheid des vleesches, gelijk een Apostel zich uitdrukt. De reiniging bij die plegtige gelegenheid wordt in de Joodsche wet (Num. XIX : 9, 10) aldus beschreven: „En een rein man zal de asch dezer vaars verzamelen, en buiten het leger in eene reine plaats wegleggen; en het zal zijn ter bewaring voor de vergadering van de kinderen Israëls, tot het water der afzondering: het is ontzondiging. En die de asch dezer vaars verzameld heeft, zal zijne kleederen wasschen, en onrein zijn tot aan den avond. Dit zal den kinderen Israëls, en den vreemdeling, die in het midden van hen als vreemdeling verkeert, tot eene eeuwige inzetting zijn." Sommige schrijvers hebben verondersteld, dat de reden van deze bepaling te vinden is in de hooge vereering, waarin de ossen door de Egyptenaren gehouden werden, en om den Israëlieten te beletten de afgodendienaars in hunne koe-aanbidding na te volgen, moesten zij eene vaars offeren, om met hare asch een reinigingswater te maken, dat hun van hunne onzuiverheden zou zuiveren, aldus in hunne gemoederen eene verfoeijing van de afgodische aanbidding van dat dier verwekkende.

Onder de Hindoes wordt de asch van koemest als van een zeer heiligen aard beschouwd, en daarom besprengen zij elken morgen hun voorhoofd, hunne schouders en hunne borst er mede. Deze asch wordt dagelijks aan de goden geofferd, en de YOGIS (zie ald.) hebben er gewoonlijk een grooten voorraad van, opdat zij de vromen er van kunnen voorzien, die hen middelijk met aalmoezen beloonen. De Yogis bedekken zich ook het aangezigt en het ligchaam met deze asch, en strooijen die over hunne afgodsbeelden. Aan de boven van verscheidene Indiaansche vorsten bevinden zich personen, die de asch van koemest, in een weinig water geklutst en op de bladeren van een Indiaanschen vijgeboom gelegd, den vorst moeten aanbieden. Deze plegtigheid wordt des morgens in het openbaar verrigt.

In Oostersche landen is het een gewoon teeken van rouw, om het hoofd en zelfs het ligchaam met asch te bedekken. Op deze wijze drukte Thamar hare droefheid uit, toen zij door Ammon verkracht was: „Toen nam Thamar asch op haar hoofd." En toen Mordechai hoorde, dat de Joden verdelgd zouden worden, verscheurde hij zijne kleederen, en „hij trok eenen zak aan met asch." Onze Heer doelt op hetzelfde gebruik, als Hij zegt: „Wee u, Chorazin! wee u, Bethsaïda! want zoo in Tyrus en Sidon de krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zouden zich eertijds in zak en assche bekeerd hebben." Onder de eerste Christenen was het geen ongewoon gebruik voor boetelingen, als zij aan de straffen der kerk onderworpen waren, om geheele dagen en nachten achtereen aan de deur der kerk te staan in zak en asch. Op dezelfde wijs wordt door de Roomsch-Catholieken op ASCHDAG (zie ald.) asch gebruikt, ten teeken van vernedering en droefenis.

In de Roomsche kerk moet er, volgens het Pontificale Romanum, bij de wijding eener kerk een pot met asch staan, waarmede de vloer van het gebouw in twee lijnen van ongeveer een span breedte, in den vorm van een kruis dat schuins van den eenen hoek der kerk tot den anderen loopt, bestrooid wordt. Daarna maakt de priester, terwijl het *Benedictus* gezongen wordt, met de punt van zijn herderlijken staf op eene van de breede lijnen van asch de letters van het Grieksche, en op de andere die van het Latijnsche alphabet. Nadat er verschillende ceremoniën verrigt zijn, zegent de priester de asch, waarmede het volk zich moet besprengen voor de verlossing van zijne zonden, op deze wijze: „O Almagtig, eeuwig God, spaar de boetvaardigen, wees Uwe smeekelingen genadig, en verwaardig U Uwen heiligen engel van den hemel te zenden om deze asch te wij † den en te hei † ligen, opdat zij een reddend middel moge zijn voor allen, die nederig Uw heiligen naam inroepen, en zich van hunne zonden beschuldigen voor den regtbank van het geweten, die hunne ongeregtigheden in het gezigt van Uwe Goddelijke genade betreuren, of Uw genadig medelijden smeekend en ernstig inroepen, en sta toe, door de aanroeping van Uwen heiligen naam, dat al degenen, die zich zullen besprengen met deze asch voor de verlossing van hunne zonden, gezondheid van ligchaam en bescherming van ziel mogen verkrijgen door Christus onzen Heer." Daarop zegent hij het water, den wijn, het zout en de asch en vermengt ze te zamen, en zegt dan, met zijn gelaat naar het hoogaltaar gekeerd en zijn mijter op het hoofd, het volgende tot de aanwezigen: „Dierbare broederen, wij smeeken nederig God den Almagtigen Vader, in wiens huis vele woningen zijn, dat Hij zich verwaardige deze Zijne woning te ze † genen en te behouden door het besprengen met dit mengsel van water, wijn, zout en asch."

De Grieken en Romeinen waren gewoon de asch hunner overleden vrienden van de begrafenis mede naar huis te nemen, en ze eenigen tijd in urnen te bewaren, alvorens zij in den grond werd begraven. Onder de Perzen werd oudtijds tot strafoefening van asch gebruik gemaakt. Een verhaal daarvan wordt gegeven in het dertiende hoofdstuk van het tweede boek der Makkabeën, dat op het volgende nederkomt: — Een hooge toren werd tot zekere hoogte met asch gevuld, en de misdadiger daarin geworpen zijnde, werd de asch aanhoudend door een rad om hem heen gedraaid, totdat hij er door stikte.

ASCHDAG, de eerste dag der Vasten, die voornamelijk in de Roomsche kerk, en over het algemeen in bisschoppelijke kerken, gevierd wordt. Eenigen hebben beweerd, dat het zelfs in de eerste eeuwen der Christelijke kerk voor boetelingen de gewoonte was, om op dien dag in zak en asch te verschijnen en de absolutie te ontvangen. Daarom werd hij *dies cinerum*, de dag van asch, en *caput jejunii*, het begin der Vasten, genoemd. Maar de oude schrijvers, wel verre van te verhalen, dat deze gewoonte tot aschdag behoort, bewaren een volkomen stilzwijgen over het onderwerp. Ook was Aschdag in de oude Kerk de eerste dag der Vasten niet. Gregorius de Groote was de eerste, die hem met nog drie andere dagen bij de Vasten voegde, om het aantal vastendagen, dat vroeger zes en dertig geweest was, veertig te doen bedragen, en aldus gelijk te maken aan het aantal dagen, gedurende welke onze Verlosser in de woestijn vastte. Somtijds wordt echter het voegen van Aschdag en de drie andere dagen bij de Vasten in de Roomsche kerk aan Gregorius II., in het begin der achtste eeuw, toegeschreven. Gedurende het pausschap van Urbanus II., in het jaar 1091, werd op een concilie, te Benevento gehouden, bevolen, dat op den Woensdag, die de eerste dag van de Vasten was, de geloovige leeken en geestelijken, mannen en vrouwen, zich het hoofd met asch zouden laten besprengen, eene plegtigheid die, zooals Bower in zijn Leven van de pausen zegt, tot op dezen dag in acht genomen wordt. De asch bij deze plegtigheid gebruikt moet gemaakt zijn van de takken van den olijf of palm, die op Palmzondag van het vorige jaar gewijd is. De priester zegent de asch door het teeken des kruises er over te maken, en ze met reukwerk te berooken. Als deze plegtigheid verrigt is, wordt de asch, in den vorm van een kruis, door een anderen priester het eerst op het hoofd van den dienstdoenden priester gelegd, die, terwijl hij aldus bezig is, deze woorden in het Latijn zegt: „Herinner u, o mensch, dat gij stof zijt." enz. Nadat de priester zelf de asch ontvangen heeft, geeft hij ze op dezelfde wijze aan zijne medehelpers en de andere tegenwoordig zijnde geestelijken, waarna de vergaderden, vrouwen en mannen, een voor een het altaar naderen, voor den priester neerknielen, en op het voorhoofd met de asch het teeken ontvangen.

Een bisschop ontvangt, zittende en zonder den mijter op het hoofd, de asch uit de handen van den dienstdoenden kanunnik; waarna de prelaat, zijn mijter opzettende en met een wit laken voor zich, de asch aan den dienstdoenden kanunnik geeft, die voor hem buigt. Het is de dienst van een bisschop om de

asch aan een hooger geplaatsten kerkvoogd te geven, zooals aan een aartsbisschop of patriarch. Vorsten, afgezanten en andere personen van aanzien ontvangen de asch na den kannmik. De kanunniken en hoogere geestelijken buigen het ligchaam, als zij de asch ontvangen, maar de mindere geestelijken en de leeken krijgen ze geknield. De paus ontvangt de asch van den dienstdoenden kardinaal, die het *memento* tot Zijne Heiligheid niet zegt, maar de kardinaal buigt een weinig, wanneer hij ze van den paus ontvangt. Als een keizer deze plegtigheid van vernedering bijwoont, moet hij de asch na al de kardinalen ontvangen, omdat de vorsten der kerk als verheven boven alle wereldsche vorsten beschouwd worden.

ASCHARIËRS, eene Mohamedaansche secte, de leerlingen van Aschari, die in het begin van de vierde eeuw der Hedsjrah stierf. Zij gelooven, dat God alleen naar algemeene wetten handelt, en hierop grondvesten zij de vrijheid van den mensch en de verdienste van goede werken. Maar daar Hij de Schepper is, moet Hij, volgens hunne beschouwing, deel hebben aan alle daden der menschen. „Onze daden," zeggen zij, „worden werkelijk en wezenlijk door den Schepper voortgebragt; maar de toepassing er van op het gehoorzaam of ongehoorzaam zijn aan de wet komt van ons." De meeningen van de Aschariërs staan juist tegenover die van de MOTAGALEN (zie ald.).

ASCHHOR, vier der maanden die, zoowel bij de Mohamedanen als oude Arabieren, als heilig werden beschouwd. Deze maanden waren Moharram, Resjele, Dulkadha en Dulhaggia. Geen oorlog, geene vijandelijke ondernemingen konden in deze maanden wettig begonnen of voortgezet worden, en de meeste Arabische stammen namen dit gebruik zoo letterlijk in acht, dat zelfs de moordenaar van een vader of broeder gedurende dien tijd niet te straffen was, of dat hem geweld aangedaan kon worden. Mohamed keurt deze instelling van de heilige maanden in den koran goed, daar hij die Arabieren berispt, die, moede van zoo lang zonder rooven te leven, de heiliging van Moharram tot de volgende maand uitstelden. Hij legt het zorgvuldig inachtnemen van de heilige maanden op, behalve in het geval van een oorlog tegen de ongeloovigen.

ASCHOUR, de tiende dag óf de tiende nacht van Moharram, de eerste maand van het Arabische jaar. Het woord beteekent evenzeer tien dagen als tien nachten. Mohamed voert, in het negen en tachtigste hoofdstuk van den koran, God in, zwerende bij de tien nachten. De Mohamedanen vasten op dezen dag gewoonlijk om drie redenen: 1. Omdat de oude Arabieren op dien dag lang voor den tijd van Mohamed vasten; 2. Omdat op dien dag Noach de ark verliet; 3. Omdat God op dien dag aan de Ninevieten vergiffenis schonk. De Perzen en andere volgelingen van Ali hebben nog eene reden voor de inachtneming van dezen dag, want zij gelooven, dat Hossein, de zoon van Ali, op dien dag in het gevecht werd gedood. De gedachtenisviering van zijn dood wordt jaarlijks met grooten rouw en jammerklagten gehouden.

ASCLEPIEIA, feesten bij de oude Grieken gevierd, ter eere van ESCULAPIUS (zie ald.), den god der geneeskunde. Het beroemdste dezer feesten was echter dat, hetwelk om de vijf jaar te Epidaurus gevierd werd, waarop een strijd plaats had onder dichters en muzikanten, die den naam van *den heiligen strijd* ontving. Een dergelijk feest werd te Athene gevierd.

ASCLEPIODOTEANEN, eene kleine Christensecte die in de derde eeuw, tijdens de regering van den Romeinschen keizer Heliogabalus, ontstond. Zij kreeg haar naam naar Asclepiodotus, die, gelijk de nieuwere Socinianen, leerde, dat Jezus Christus slechts een mensch geweest was. Zij, die aan deze ketterij schuldig waren, werden door Vibanus, bisschop van Rome in 221, in den ban gedaan.

ASCODROGIETEN, eene Christen-secte ten tijde van keizer Commodus, tegen de tweede eeuw. Zij waren een tak van de MONTANISTEN (zie ald.), en hadden zeer zonderlinge meeningen. Hun naam is afgeleid van het Grieksche woord *askos*, een zak, ten gevolge van het vreemde gebruik, dat onder hen bestond, om in hunne kerken zakken of huiden, met wijn gevuld, mede te brengen, die bestemd waren om de nieuwe zakken en den nieuwen wijn voor te stellen, waarvan Christus spreekt. Men zegt ook, dat zij rondom deze zakken dansten, en zich met den wijn dronken maakten. Zij werden ook *Asciten* genoemd, welk woord van denzelfden wortel als *Ascodrogieten* afgeleid is. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze secte door hare vijanden in een belagchelijk daglicht gesteld is.

ASCODRUTEN, eene Gnostische secte die meende, dat alle godsdienst alleen bestond in kennis of abstracte theorie, en onder voorwendsel van zich alleen aan geestelijke vereering te houden, volstrekt geene uitwendige of ligchamelijke symbolen wilde aannemen. Theodoretus vermeldt, dat de Ascodruten beweerden, dat de Goddelijke mysterien, dewijl zij de beelden van onzigtbare dingen zijn, niet door zigtbare dingen konden worden aangeduid, en dat onligchamelijke

dingen niet door tastbare en ligchamelijke dingen konden worden voorgesteld. Daarom doopten zij nooit iemand, die van hunne secte was, en hielden zij onderling ook geene avondmaalsviering, want zij zeiden, dat de kennis aller dingen hunne verlossing was.

ASHANTIS (GODSDIENST DER). Het land door de Ashantis bewoond ligt in West-Afrika en grenst aan de Goudkust. De geheele bevolking van Ashantee bedraagt ongeveer vier millioen zielen. Het is niet zoo zeer één staat als wel eene vereeniging van staten, die allen aan den koning van Ashantee onderworpen zijn. Huiselijke slavernij bestaat door het geheele koningrijk, en het leven en de diensten der slaven zijn geheel en al ter beschikking van hunne meesters. Veelwijverij heerscht er in buitengewone mate, daar de koning niet minder dan 3,333 vrouwen mag bezitten. Deze vorstinnen worden tot verschillende diensten gebezigd, en moeten zelfs de diensten, die bij ons op de geringste dienstboden neêrkomen, verrigten. Slechts weinige vrouwen blijven in het paleis, en de overige wonen op de plantaadjen of in de hoofdstad, waar twee straten geheel door haar alleen bewoond worden; geene andere personen mogen dat gedeelte der stad binnentreden. De edelen mogen zooveel vrouwen hebben, als zij kunnen onderhouden. De man leeft afgezonderd van zijne vrouwen, die in vierkante huizen of schuren wonen, welke aan elkander palen. Zij koken voedsel voor hunnen man en brengen het hem, maar mogen niet met hem eten.

De godsdienst der Ashantis heeft zeer veel van die, welke over de geheele westkust van Afrika heerscht. Ten grondslag er van ligt het denkbeeld van een Opperwezen, dat zij Yankumpon, den Grooten Vriend, noemen. Zij geven Hem ook een titel, die eeuwig bestaan beteekent. Hunne denkbeelden over de schepping van den mensch zijn zonderling. Zij gelooven op overlevering, dat Yankumpon drie witte en drie zwarte mannen schiep, met hetzelfde aantal vrouwen van elke kleur, en dat zij hun eigen lot mogten bepalen, door het goede of het booze te verkiezen. De wijze, waarop zij kozen, was deze: — Eene doos, gemaakt van een uitgeholden pompoen, en een verzegeld papier werden op den grond gelegd. De zwarten, die de eerste keus hadden, namen de doos, waarin zij slechts een stuk goud, eenig ijzer en andere metalen vonden, die zij niet wisten te gebruiken. De blanken, daarentegen, kozen het verzegelde papier, dat zij openden, en waaruit zij alles leerden. De zwarten werden in Afrika achtergelaten onder de zorg van mindere goden; de blanken werden naar de kusten der zee meegenomen, en leerden daar schepen bouwen, die hen naar andere deelen der wereld overbragten. De godsdienst der Ashantis is een stelsel van veelgodendom, en behalve dat zij tallooze goden erkennen, aanbidden zij de beelden, die deze voorstellen, daar, zooals zij zich verbeelden, de geestelijke wezens hunne woonplaats er in nemen. Zij gelooven aan een toekomstigen staat van bewustzijn en werkzaamheid, waarin de ziel bij den dood overgaat. Zij zenden gebeden op aan hunne afgestorven vrienden, die, zooals zij gelooven, over hen waken, evenwel niet als beschermgeesten, maar als wezens, die stoffelijk voedsel, kleederen en andere dingen behoeven, juist als toen zij nog op aarde waren. Zij verbeelden zich ook, dat, daar een groot aantal bijzitten, slaven en ondergeschikten op aarde de voornaamste teekenen van meerderheid onder hen zijn, het in een toekomstigen staat ook zoo wezen moet. Dit is eene reden voor het offeren van menschen, dat onder de Ashantis heerscht. Zij kennen geen hooger teeken van eerbied, dat zij aan hunne overleden vrienden kunnen toonen, dan door een aantal menschelijke wezens om hunnentwille op te offeren, die, zooals zij zich zelven diets maken, hen als bedienden in eene toekomstige wereld zullen vergezellen. Er zijn twee bepaalde tijdperken in het jaar, de groote en de kleine Adai gebruiken geheeten, waarop deze barbaarsche offeranden meer bijzonder plaats hebben. Bij den dood van een groot man komen honderden, en bij den dood van een koning zelfs duizenden hulpelooze slagtoffers om. Behalve het vermoorden van menschelijke wezens bij zulke gelegenheden, zijn er ook gebruiken, die Gebruiken voor de dooden genoemd worden, en muzijk, dans en zeer bovenmatig drinken in zich sluiten. Toen Bowdich te Coomassie, de hoofdstad van het land, was, offerde de koning niet minder dan 3,000 slagtoffers ter eere zijner moeder, die kort te voren gestorven was. Het volgende korte uittreksel uit het dagboek van een Wesleyschen zendeling, in 1840, toont de hardvochtige gevoelens van het volk, ten gevolge van dit verfoeijelijke gebruik: — „Heden werd een ander man geofferd, wegens den dood van iemand van aanzien in de stad. Toen ik in de koelte van den avond uit de stad ging, zag ik het arme schepsel op den grond liggen. Het hoofd was van het ligchaam gescheiden, en lag op korten afstand er van; verscheidene groote muizevalken vergastten zich aan de wonden, en rolden letterlijk het hoofd in het stof. Dit ongelukkige schepsel scheen ongeveer achttien jaar oud te zijn; het was een sterke, gezonde jongeling, die naar alle waarschijnlijkheid

veertig, vijftig of zelfs zestig jaar langer kon geleefd hebben. Later in de stad terugkeerende, zag ik dat zij het lijk in de sloot hadden geworpen, waarin de arme vrouw niet lang te voren geworpen was. Toen ik met eenige inboorlingen over het verschrikkelijke van menschenoffers sprak, zeiden zij, dat zij zelve er niet van hielden en wenschten, dat zij gemist konden worden. Terwijl de arme man op den openbaren weg lag, zagen verscheidene menschen met de grootste onverschilligheid naar hem; zij schijnen zoo gemeenzaam te zijn met deze ijselijke en bloedige tooneelen, dat zij er niet meer bij denken; ja zij denken er zooveel niet bij, als zij doen zouden, wanneer zij een schaap, hond of aap dood zagen liggen."

Bij deze gebruiken voor de dooden zijn de priesters altijd tegenwoordig, en trachten zij door verschillende listen en bedriegerijen het volk om den tuin te leiden, en hunne eigene belangrijkheid te vermeerderen. De FETISCHDIENST (zie ald.) is eene bijzonderheid van de godsdienst van geheel West-Afrika. De Ashantis geven zich aan deze soort van afgoderij en bijgeloof in ruime mate over. Het woord Fetisch wordt door hen gebruikt als een algemeene naam om heilige dingen aan te duiden; het wordt zoowel van de godheden zelve, als van de plegtigheden die in acht genomen, en de offers die aangeboden worden, gebezigd. Het volk viert dagelijks deze soort van eeredienst, behalve dat er nog zekere bepaalde tijden zijn, die Fetischdagen genoemd worden. De godheden worden door middel van godspraken geraadpleegd; en bij bijzondere gelegenheden, wanneer de kwestiën, die behandeld moeten worden, van algemeen belang zijn, worden menschen in grooten getalle geofferd. Wanneer zij op hunne vijanden eene overwinning behaald hebben, wordt het als een godsdienstige pligt beschouwd, om de krijgsgevangenen te offeren. Het voorkomen van een Fetischman of priester bij de Ashantis wordt aldus beschreven door Freeman, die met goed gevolg onder het volk als zendeling werkzaam was. Wij nemen uit zijn dagboek het volgende over: — „Vroeg in den morgen werd het Fetischlied door de stad gespeeld, om het volk te verzamelen voor het eindigen van het Gebruik voor Corintchies zuster. In den namiddag waren nagenoeg al de voornaamste personen in de stad in hun schoonst gewaad gekleed; eene groote groep van hen was onder den Fetischboom verzameld, om den Fetischman te zien en te hooren, terwijl hij zijne redevoeringen hield, en danste bij het geluid van verscheidene trommels, die door vrouwen bespeeld werden. Het voorkomen van den Fetischman had veel van dat van een paljas: zijn gelaat was met witte klei beklad; hij had eene groote ijzeren keten rondom zijn hals hangen, die als een halssnoer scheen gedragen te worden; aan zijne beenen waren bossen Fetisch gebonden; in zijne hand hield hij een zeer groot mes, dat ongeveer vijftien duim lang en twee en een halven duim breed was. Nu eens danste hij onder het maken van vele dolzinnige gebaarden, en dan weder stond hij stil, om rondom zich te zien met allerlei aanduidingen van gedachteloosheid. Terwijl ik op een afstand naar hem stond te kijken, liep hij plotseling ongeveer honderd el ver. Daar ik verlangend was om hem in het oog te houden, wandelde ik voorbij eene kleine schuur, die hem voor mij verborgen zou hebben, en zag hem met een geweer staan, mikkende op een muizevalk op een boom, die er digt bij stond. Gevuurd hebbende zonder zijn doel te treffen, keerde hij terug naar den boom, van welken hij vertrokken was, en begon eene redevoering tot het volk te houden. Op deze openbare bijeenkomsten geven deze menschen aan het arme, misleide volk de berigten, die zij beweren van de Fetisch ontvangen te hebben: deze berigten worden door het grootste gedeelte van het volk als zuivere waarheid opgenomen."

Een ander gebruik bij de Ashantis, in verband met den Fetisch, is de beproeving door den eeddrank, bestaande in het drinken van een vergiftigen drank, als een bewijs van schuld of onschuld, waarbij zij veronderstellen, dat de geest of Fetisch met den drank naar beneden gaat, en het hart van den beschuldigde doorzoekt. Als het hart onschuldig bevonden wordt, gaat de Fetisch weder met den drank uit den man, wanneer hij dien uitspuwt; maar als hij schuldig is, blijft de Fetisch om hem te vernietigen.

Sedert 1841 heeft het Wesleysche zendelingsgenootschap zendelingen naar de Ashantis gezonden, die met een bemoedigenden uitslag werkzaam zijn. Een zendingshuis en eene school zijn te Coomassie, dat eene bevolking van ongeveer 100,000 zielen telt, gesticht. Het evangelie wordt zonder verhindering op de markten en in de straten der stad gepredikt, en alhoewel het aantal van hen, die vormelijk van het Heidendom tot het Christendom overgegaan zijn, tot nog toe klein is, is het toch een aangenaam feit, dat duizend of twaalf honderd menschen des Zondags de Christelijke godsdienstoefening aandachtig bijwonen.

ASIARCHEN, de Heidensche priesters in de Romeinsche provinciën van West-Azië. Zij worden in Hand. XIX:31 vermeld onder den naam van „de oversten van Azië." Hunne ambtsbezigheid was de

Various original Antiquities. Engraved by A. Thom.

Plegtigheden bij de Begrafenis van een Opperhoofd der Ashantis.

(Zie Artikel Fetischmus.)

J. C. de Buisonjé, Nieuwediep

godsdienstige plegtigheden en de heilige spelen te besturen. Zij schijnen in hun ambt van Asiarchen de magistratuur en het priesterambt te hebben vereenigd. Zij hadden het toezigt over alle heilige gebouwen, en moesten op eigen kosten voor de openbare spelen zorgen, die ter eere der goden gehouden werden. Zij werden elk jaar omstreeks de helft der herfst-aequinox uit de rijkste familiën gekozen, en dezelfde personen werden dikwijls herkozen. Zij droegen eene gouden kroon en een toga, die met goud en purper versierd was. Strabo zegt, dat de Asiarchen uit de inwoners van Tralles, eene van de rijkste steden van Klein-Azië, gekozen werden. De Asiarchen waren tien in getal, een hunner had het bestuur over de andere, en werd de voornaamste Asiarch genoemd; hij woonde gewoonlijk te Ephesus. De naam Asiarch schijnt aan te duiden, dat het gezag van dezen ambtenaar zich over geheel Klein-Azië uitstrekte; maar wat ook het geval in een vroeger tijdperk geweest moge zijn, later was zijne magt tot eene enkele provincie beperkt. Het ambt bleef zelfs onder de Christen-keizers bestaan, toen de heilige spelen der Heidensche eeredienst afgeschaft waren, en kerken in de plaats waren gesteld voor Heidensche tempels.

ASIMA, de naam van eene godheid, die door de Hamathieten, welke in Samaria gevestigd waren, aangebeden werd. Deze god wordt in 2. Kon. XVII: 30 vermeld. Eenige der Rabbijnen beweren, dat Asima voorgesteld werd onder de gedaante van een bok; andere, dat hij afgebeeld werd in den vorm van een aap. De Joden zeggen, dat dit een van die valsche goden is, van welke in Lev. XVII: 7 gesproken wordt: „En zij zullen ook niet meer hunne slagtofferen den duivelen, welke zij nahoereren, offeren: dat zal hun eene eeuwige inzetting zijn voor hunne geslachten;" en ook in Deut. XXXII: 17: „Zij hebben aan de duivelen geofferd, niet aan God; aan de goden, die zij niet kenden: nieuwe, die van nabij gekomen waren, voor dewelke uwe vaders niet geschrikt hebben." Maimonides zegt, dat er eenigen zijn, die duivelen aanbidden in den vorm van bokken; daarom gaven zij aan de duivelen dezen naam. Jurieu denkt, dat het woord Asima van twee Hebreeuwsche woorden afgeleid is, die „dagelijksch vuur" beteekenen, en daarom de zon kan aanduiden, waarvan het vuur het zinnebeeld is. En het is wel bekend, merkt hij aan, dat de zon en het vuur in Syrië, waaruit de Hamathieten verdreven waren, aangebeden werden.

ASMODI of ASMODÉE, de Joodsche naam van een boozen geest, demon des Satans, man of engel des doods, die volgens het apocryphe boek Tobias de zeven mannen van Sara doodde.

ASMONIEDEN, een titel aan de Makkabeesche vorsten gegeven, omdat Mattathias, met wien de reeks begon, van Asmoneüs, een priester van de orde van Jearib, afstamde. Tijdens de regering van Antiochus Epiphanes, koning van Syrië, werd door dien monarch een besluit uitgevaardigd, bij hetwelk alle natiën, die aan zijne magt onderworpen waren, bevolen werd om hare oude godsdienstplegtigheden en gebruiken te laten varen, en zich te schikken naar de godsdienst van haren overwinnaar. Dit edict was voornamelijk tegen de Joden gerigt, en daarom moesten de offeranden gestaakt, de andere godsdienstige gebruiken nagelaten, het beeld van Jupiter Olympias op het altaar des brandoffers geplaatst, en de tempel aan dien Heidenschen afgod gewijd worden, aan wien een ieder op straffe des doods offeren moest. Door deze bedreiging verschrikt en aan zware vervolging onderworpen, werden vele Joden afvallig van de dienst van den waren God, om openlijk afgodendienaars te worden; andere bleven echter onbuigzaam, en wilden liever den dood ondergaan, dan afvallig worden van hun oud geloof. In dezen crisis behaagde het God Mattathias te verwekken, die, vereenigd met een aantal vrome Joden, uit de sterkte trok, waarheen deze zich begeven hadden, en stoutmoedig tegen de vijanden van Gods volk oprukkende, de altaren der afgoderij vernielde en de vereering van God herstelde. Aldus een groot werk verrigt hebbende, riep Mattathias vóór zijn dood zijne vijf zonen tot zich, en vermaande hen om standvastig te blijven in het geloof en de dienst van den God hunner vaderen, en Zijne zaak tegen allen wederstand te verdedigen.

Johannes, de zoon van Mattathias, die den bijnaam droeg van Judas den Makkabeër, erfde den geest zijns vaders. Hij stelde zich aan het hoofd eener kleine maar dappere bende van Joden, versloeg het groote leger van Antiochus, doodde vijf duizend man, en joeg het overige gedeelte op de vlugt. Terwijl de Syrische monarch op wraak bedacht was, werd aan zijne wreede regering door zijn dood een einde gemaakt. Zijn zoon en opvolger, Antiochus Eupator, was minderjarig, toen zijn vader stierf, en het bestuur werd toevertrouwd aan Lysias, den generaal die te voren zoo geheel verslagen was. Deze zette de vervolging der Joden met onverminderd geweld voort. Judas was even gelukkig in het veld, als hij onder de vorige regering geweest was, totdat hij eindelijk, door een groot aantal vijanden overmand, in het gevecht ver-

slagen, en zijne kleine maar onverschrokken bende in de pan gehakt werd. De dappere Joodsche krijger werd in het bevel opgevolgd door zijn broeder Jonathan, die ook zulke voordeelen op den vijand behaalde, dat deze genoodzaakt was in eene schikking te treden. Van de dagteekening van dat verdrag, 162 v. C., wordt het begin der Asmoniedische dynastie gerekend, welke tot den dood van Antigonus, 37 v. C., regeerde, derhalve in het geheel honderd zes en twintig jaar, of, gelijk sommigen rekenen, van den tijd van Judas den Makkabeër af, honderd negen en twintig jaar. Gedurende dit geheele tijdvak waren de Joden in aanhoudende oorlogen gewikkeld, en was Palestina aan vreeselijke verwoestingen door de aanvallen van verschillende natiën en de strooptogten van naburige volkeren, voornamelijk de Arabieren, blootgesteld. Zie JODEN.

ASMOUG, de naam van een boozen geest onder de magi van oud Perzië, die voorgesteld werd als oorsprong te geven aan al de boosheid, welke in de wereld geschiedde. De voornaamste bezigheid van dezen demon was om oneenigheid in de huisgezinnen en onder de buren te verwekken, zoowel als om oorlogen onder natiën te doen ontstaan.

ASPERGILLUM of WIJKWAST, eene kwast die in de Roomsch-Catholieke kerk gebruikt wordt, om wijwater te sprengen op voorwerpen, die gewijd moeten worden. Een voorwerp van denzelfden aard, gewoonlijk bestaande uit een laurier- of olijftak, werd bij de reinigingen van de oude Heidenen gebruikt. De aspergilla, die op Donderdag van de Heilige week in de St. Pieterskerk te Rome gebruikt worden, bij de plegtigheid van het wasschen van het hoogaltaar met wijn, zijn van eene bijzondere soort, daar zij in den vorm van een diadeem zijn, tot herinnering van de doornenkroon, die Jezus droeg. Zij worden door het volk zeer gezocht.

ASPHALIUS, een toenaam van Poseidon, onder welken hij in verscheidene steden van Grickenland aangebeden werd. Het Grieksche woord, dat „veiligheid" beteekent, toont aan, dat deze god aangebeden werd als de beschermer van schepen van allerlei soort.

ASRAËL, een engel aan welken, zooals de Mohamedanen gelooven, de zielen dergenen worden toevertrouwd, die uit dit leven gaan.

ASRAR, de geheimzinnigheden van den koran, die zoo diepzinnig zijn, gelijk sommige Mohamedaansche leeraars beweren, dat zij, die er kennis van hebben gekregen, niet in staat zijn, om ze, hetzij door tong of door pen, aan anderen uit te leggen.

ASSAMEZEN (GODSDIENST VAN DE). De Assamezen bewonen een land, dat in het zuid-oostelijk gedeelte van Azië ligt, en sedert 1826 aan Engeland onderworpen is. Hunne godsdienst is van een vrij zonderlingen aard. Ten tijde van Aurangzebe hadden zij geen bepaald geloof. Omstreeks het begin der achttiende eeuw werd door de Brahminen van Bengalen eene poging gedaan, om hunne godsdienst in Assam in te voeren, maar met zeer weinig gevolg. De Assamezen hebben geene eeredienst, die aan de Heidenen of de Mohamedanen eigen is; zij hebben hunne eigene tempels en godheden. Somtijds heeft men verondersteld, dat zij menschen offerden, maar dit is zeer twijfelachtig, tenzij misschien bij den dood van bloedverwanten, — een gebruik dat in groote mate onder de volkeren van Azië en Afrika geheerscht heeft. De schrijver van het artikel Assam, in de Encyclopœdia Britannica, beweert, dat deze offers aan de schimmen der dooden onder de inboorlingen van Assam bestaan hebben. Hij beschrijft de handeling aldus: — „Bij het overlijden van een radjah of een ander aanzienlijk persoon werd eene ruime put gereed gemaakt, waarin niet alleen zijn eigen ligchaam, maar ook vele zijner vrouwen en bedienden begraven werden. Onder de laatstgenoemden was een toorisdrager, met eene hoeveelheid olie en lampen, omdat deze voor zijn gemak in een toekomstigen staat noodig waren. Een gedeelte van zijn sierlijkst en nuttig huisraad, tapijten en kleederen werd ook in de put gedaan, en zelfs vormden olifanten, goud en zilver een gedeelte van den verwarden hoop. Een sterk dak, dat op dikke staken rustte, werd dan boven de put geplaatst, en de ongelukkige slagtoffers, die nog in leven waren, moesten een langzamen dood sterven."

Door de Amerikaansche Doopsgezinde vereeniging werd eene krachtige poging gedaan om het Christendom onder de Assamezen te vestigen. In 1836 werd het oog geslagen op Sadya, ongeveer vier honderd mijlen ten noorden van Ava, en dadelijk bezet als eene gunstige plaats, om met de handelingen der zendelingen een aanvang te maken. Scholen werden gesticht, eene drukpers werd er gevestigd, en schoolboeken en andere nuttige werken werden in de Assamesche en de Shyaansche taal gedrukt en verspreid. Toen het aantal zendelingen in 1837 vermeerderd was, zochten de zendelingen in de noordelijke deelen van Burmah en Siam, en ook in China, door te dringen. Hun arbeid werd in 1839 een tijd lang afgebroken door een opstand onder de Khamtis, die gedeelten van andere stammen overhaalden, om zich in een bondgenootschap

tegen de Engelschen te vereenigen. In korten tijd werd echter de opstand onderdrukt, en daar de zendelingen het goed dachten om Sadya te verlaten, bragten zij den zetel van hunne onderneming naar Jaipoer over. Een andere zendingspost werd in 1841 te Sibsagor, ongeveer drie dagreizen ten zuiden van Jaipoer, gevestigd; en naar die plaats werden, als een meer centraal punt, de meeste zendelingen spoedig overgeplaatst. Een van de broederen ging echter te Nowgong, eene aanzienlijke stad in Midden-Assam, eene nieuwe standplaats betrekken, waar eene groote zendingsschool spoedig geopend werd, die den inboorlingen groot voordeel aanbragt; een ander vertrok naar Gowahatti, de belangrijkste stad in de provincie. Dus bepaalden zich al de pogingen der zendelingen tot de Assamesche bevolking, en op elke der drie plaatsen was spoedig eene kerk gesticht, die van tijd tot tijd door nieuwe bekeerden van het Heiden- tot het Christendom in aantal leden toenam. De zendelingen hebben zich met den meesten ijver op het werk der prediking, vertaling en onderwijzing toegelegd. Scholen werden er gevestigd, niet alleen op elke standplaats, maar ook in vele dorpen in het land. Het belangrijkste dezer nuttige seminariën is de instelling voor weezen te Nowgong, die van alle deelen van het land hulpelooze weezen verzamelt, welke opgeleid worden voor nuttige beroepen, en onderrigt worden in de kennis der Christelijke waarheid. Op het einde van 1847 bedroeg het aantal bekeerden op de drie zendingsplaatsen doorelkander zestig. In het volgende jaar kwam eene nieuwe versterking van zendelingen uit de Vereenigde Staten aan. De vertaling van het Nieuwe Testament werd in 1849 volbragt en te Sibsagor gedrukt. Sedert dien tijd zijn verscheidene uitgaven er van in het licht gekomen, en zijn er ook verscheidene boeken van het Oude Testament gedrukt, met eene lange lijst van werken, die op de scholen gebruikt moeten worden. Het Brahmaïsmus en andere vormen van het Heidendom verliezen langzamerhand hun invloed op den volksgeest, en de indruk heerscht alom onder de inboorlingen, dat het Christendom ten laatste zal zegevieren.

ASSASSIJNEN, een kleine stam in Syrië, ook Ismaiyilah of Ismaëlieten genoemd. Misschien ontleenen zij hun naam aan Ismaël, den zoon van Abraham bij Hagar, maar meer waarschijnlijk zijn zij hun oorsprong verschuldigd aan Ismail ibn Jafar Sadik, den zesden Imam of hoofd van de Mohamedaansche secte der Schiëten (zie ald.). Het was in den tijd der kruistogten, dat zij voornamelijk bekend waren onder den naam van Assassijnen of volgelingen van den „Ouden Man van den Berg." Sommigen denken, dat de naam eene verbastering is van Hussanieten, de volgelingen van Hussan; doch volgens Volney is hij afgeleid van het Turksche woord *Hassassin*, stil en bij verrassing dooden, en van dezelfde beteekenis als een nachtelijk roover. Hunne dienst was iedereen te vermoorden, dien hun Scheik aanwees. Gedurende eenigen tijd bewoonden zij een aanzienlijk stuk lands te midden van den Libanon, dat zich nagenoeg van Antiochie tot Damascus uitstrekte, en waren zij, wegens hunne gewoonten om te rooven en te moorden, gevreesd door allen, die binnen hun bereik kwamen; eenige koningen betaalden zelfs aan den Scheik der Assassijnen een geheim pensioen, om zich van zijne vriendschap en hunne eigene veiligheid te verzekeren. Het eerste opperhoofd van dezen stam was Hassan Ben Sabah, die er in slaagde om zijne volgelingen tot een staat van onbepaalde onderwerping aan zijne bevelen te brengen.

De godsdienst van de Assassijnen was eene zonderlinge mengeling van het Zoroastersche, Joodsche, Christelijke en Mohamedaansche geloof, maar de voornaamste leerstelling der secte was de vereeniging der Godheid met hun opperhoofd, wiens bevelen daarom spoedig en zonder aarzelen, als van den hemel komende, gehoorzaamd werden. Geen wonder derhalve, dat een dapper volk, door zulk een dweepziek beginsel aangevuurd, wijd en zijd schrik verwekte. Eens schijnen zij, om welke reden is onbekend, den wensch uitgedrukt te hebben om Christenen te worden. Omstreeks het midden der dertiende eeuw werden zij aangevallen door de Tartaren, en hunne magt werd zoo verzwakt, dat zij in 1272 door den sultan Bibaris geheel en al onderworpen werden. Von Hammer stelt hen voor als eene militaire en godsdienstige orde, die, gelijk de Tempeliers, onderworpen was aan het bestuur van een grootmeester. Dit heeft zonder twijfel betrekking op den tijd hunner grootheid, toen zij voor de geheele wereld voorwerpen van schrik waren. Nu zijn zij eene kleine, onbeduidende secte, die haar voornaamsten zetel in het kasteel Masyad, op de bergen ten westen van Hama, heeft. Niebuhr zegt van hen: „Aangaande de godsdienst der Ismaëlieten heb ik niets zekers vernomen. De Mohamedanen en de Oostersche Christenen vertellen ongelooflijke dingen van hen. Het aantal Ismaëlieten is niet groot. Zij wonen voornamelijk te Killis, eene stad tusschen Shugr en Hama; ook op Gebel Kalbil, een berg niet verre van Latachië, tusschen Aleppo en Antiochië. Zij worden Keftun

genoemd, de naam van een dorp in dit land." De opmerking van Niebuhr, dat weinig van de beginselen hunner godsdienst bekend is, is nog waar, daar zeer weinigen van hun eigen volk in de geheimen van hun geloof ingewijd zijn; ook nemen zij bovendien, als zij onder Turken wonen, het voorkomen van Muzelmannen aan, ten einde vervolging als afvalligen te ontgaan. Zie Ismailyilah.

ASSONNA, een werk bij de Mohamedanen, dat overeenkomt met den Joodschen talmud, en al de overleveringen bevat, die zij moeten volgen. Zij hebben ook aanteekeningen op dit boekdeel met overleveringen, waarin zij onvoorwaardelijk toestemmen, en onderscheiden bovendien verpligtende voorschriften van hetgeen slechts goede raadgevingen zijn.

ASSURITIJNEN, eene Christen-secte die in het midden der vierde eeuw, tijdens de regering van Constantius en het pausschap van Liberius, ontstond. Zij schijnt eene loot van de partij der Donatisten in Afrika geweest te zijn. Hare kenmerkende leerstelling was, dat de Zoon minder was dan de Vader, en de Heilige Geest minder dan de Zoon, zoodat zij eene ondergeschiktheid onder de personen der Drieëenheid aannamen. Zie Donatisten.

ASSYRIËRS (Godsdienst der Oude). Assyrië is een van de oudste rijken der aarde. Zijne oorspronkelijke grenzen zijn waarschijnlijk die, welke door Ptolemæüs aangegeven worden, die het voorstelt als ten noorden begrensd door een gedeelte van Armenië, van den berg Niphates tot aan het meer Van, ten westen door den Tiger, ten zuiden door Susiana, en ten oosten door een gedeelte van Medië en de bergen Choatras en Zagros. Volgens de meening van Rosenmüller komt het overeen met het nieuwe Kurdistan, of misschien juister, met het pachalik Mosoul. Er bestaat veel verschil van meening over den stichter van dit groote rijk, daar de woorden van Gen. X : 11, waar over den oorsprong van het Assyrische rijk gesproken wordt, voor twee vertalingen vatbaar zijn. Vele geleerden nemen de vertaling aan: „Uit ditzelve land is Assur uitgegaan, en heeft gebouwd Nineve," dat de hoofdstad van het oude Assyrië was. Andere echter, en onder deze mannen van groote vermaardheid, verkiezen de vertaling: „Uit dat land ging hij (Nimrod) tot Assur of Assyrië." Volgens deze laatste lezing wordt de geweldige jager voorgesteld als de grondlegger van twee groote rijken, het Assyrische en het Babylonische. Het komt er weinig op aan, of de oorsprong van het Assyrische rijk aan Assur of aan Nimrod toegeschreven moet worden; in allen gevalle is het duidelijk, dat eerstgenoemde zijn naam aan het land gegeven moet hebben.

De chronologie van het rijk schijnt onder de geleerden aanleiding gegeven te hebben tot even tegenstrijdige meeningen als zijn oorsprong, daar eenige zijn begin aan een vroeger, en aadere aan een later tijdperk toeschrijven. Volgens de Hebreeuwsche jaartelling had de gebeurtenis, waarvan in Gen. X : 11 zoo kort gewag gemaakt wordt, in het jaar 2128 v. C. plaats. De oude geschiedenis spreekt ons van Belus, Ninus en Semiramis, als souvereinen van Nineve en Babylon in het eerste tijdperk der grootheid van het Assyrische rijk. Dan volgt eene lange lijst van zes en dertig koningen, van wier regeringen geene gebeurtenissen verhaald worden. Vervolgens ontmoeten wij Sardanapalus, den opstand der Mediërs, het treurige uiteinde van dien verwijfden keizer, en den val van het Assyrische rijk. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het Assyrische en het Egyptische koningrijk nagenoeg op denzelfden tijd ontstonden. Volgens den bijbel en de ongewijde geschiedenis hebben er menigvuldige vijandelijkheden tusschen de beide landen plaats gehad; ook moet eene Egyptische dynastie van koningen op den eenen of den anderen tijd over het Assyrische rijk geregeerd hebben. Dit wordt in ruime mate bevestigd door de nasporingen van Dr. Layard, die onder de puinhoopen van Nineve verschillende overblijfselen gevonden heeft, welke klaarblijkelijk van Egyptischen oorsprong zijn. Eerst onder Pul, die in den bijbel vermeld wordt, werd het Assyrische rijk geheel onafhankelijk, en herkreeg het eene voorname plaats onder de Aziatische koningrijken. Sir Izaak Newton beweert zelfs, dat Pul als de eerste veroveraar en stichter van het rijk beschouwd mag worden. Van dien tijd af regeerde gedurende ongeveer 150 jaar eene reeks van magtige Assyrische koningen, totdat eindelijk, door den inval der vereenigde Mediërs en Babyloniërs, Nineve in 606 v. C. genomen en geheel verwoest werd. De ontdekkingen van Dr. Layard hebben overblijfselen aan het licht gebragt, die klaarblijkelijk op twee achtervolgende tijdperken van beurtelingsche magt en verwoesting wijzen, en waarvan het eene tot eene hooge oudheid, en het andere tot eene veel latere dagteekening behoort. Uit zijne onderzoekingen maakt hij deze gevolgtrekkingen:

„1. Er zijn gebouwen in Assyrië, die zoo zeer in hun beeldhouwwerk, in hunne mythologische en heilige symbolen verschillen, alsook in den aard en de taal hunner inschriften, dat zij tot de gevolgtrekking

leiden, dat er ten minste twee afzonderlijke tijdperken der Assyrische geschiedenis waren. Bovendien mogen wij de gevolgtrekking maken, dat het volk, hetwelk het land gedurende deze afzonderlijke tijdperken bewoonde, van verschillende rassen was, of van verschillende takken van hetzelfde ras, of dat, door vermenging met vreemdelingen, misschien Egyptenaren, groote veranderingen in de taal, godsdienst en gewoonten tusschen het bouwen van het eerste paleis van Nimroud en dat van de gebouwen te Khorsabad en Kouyunjik hadden plaats gegrepen.

„2. De namen der koningen op de monumenten toonen een tijdsverloop aan van zelfs eenige eeuwen, tusschen het stichten van het oudste en dat van het nieuwste dezer gebouwen.

„3. Uit de symbolen, die in de beeldhouwwerken van het tweede Assyrische tijdvak ingevoerd zijn, en uit het Egyptische voorkomen van de kleine voorwerpen, die in de aarde boven de puinhoopen der gebouwen van het *oudste* tijdperk gevonden zijn, blijkt, dat er eene groote verwantschap met Egypte bestond, hetzij door verovering of vriendschappelijk verkeer, tusschen de tijden van de oprigting der eerste en der laatste paleizen; en de monumenten van Egypte, de namen van koningen in zekere Egyptische dynastien, de ivoren van Nimroud, de invoering van verscheidene Assyrische godheden in het Egyptische pantheon en andere getuigenissen wijzen de veertiende eeuw aan als den waarschijnlijken tijd van het begin, en de negende als het tijdperk van het einde van dat verkeer.

„4. De eerste paleizen van Nimroud waren reeds in puin begraven vóór de stichting der laatste; en het is waarschijnlijk, dat zij vernield zijn omstreeks den tijd der veertiende Egyptische dynastie.

„5. Het bestaan van twee afzonderlijke dynastien in Assyrië, en de stichting, ongeveer twee duizend jaren voor Christus, van eene Assyrische monarchie kunnen afgeleid worden uit het getuigenis der oudste schrijvers, en is in overeenkomst met het getuigenis der Schrift en der Egyptische monumenten."

De opgravingen, die reeds gedaan zijn, werpen veel licht over de oude godsdienst van Assyrië. Een groot aantal gebeeldhouwde figuren zijn ontdekt, welke aantoonen, dat de aanbidding van dieren, hetzij in haar ruw of enkel zinnebeeldig karakter, in dat land geheerscht heeft. Tot opheldering van dit punt kiezen wij uit het schoone werk van Layard, getiteld: Nineve en zijne overblijfselen, de volgende beschrijving van een Assyrisch paleis, dat te gelijker tijd de woning des konings en de godsdiensttempel schijnt geweest te zijn: —

„Het was eerst noodig eene hoogte te maken, opdat het gebouw boven de vlakte zou uitsteken en van verre zou gezien worden. Deze hoogte was niet haastig gemaakt door aarde op te hoopen, maar was regel- en stelselmatig van in de zon gedroogde steenen gebouwd. Zoo was een terras, dertig of veertig voet hoog, gemaakt, en daarop plaatsten zij het koninklijke of heilige gebouw.

„De muren der kamers, van vijf tot vijftien voet dik, waren eerst van in de zon gedroogde steenen gebouwd. De albasten platen waren als paneelen gebruikt. Zij waren regtop tegen de muren geplaatst, terwijl men eerst zorg gedragen had om op den rug van elke plaat een inschrift te snijden, dat den naam, den titel en de afkomst van den koning, die het werk ondernam, vermeldde. Zij werden op hunne plaats aaneengehouden door ijzeren, koperen of houten krammen of stoppen. De krammen waren in den vorm van dubbele zwaluwstaarten, en pasten in kerven in twee aangrenzende platen. De hoeken der kamers waren gewoonlijk gevormd door een hoeksteen, en alle muren waren of regthoekig of evenwijdig met elkander. Nadat de platen tegen de muren bevestigd waren, werden de onderwerpen, die er op voorgesteld zouden worden, ontworpen en gebouwen, en de inschriften gegraveerd.

„De voornaamste ingangen der kamers waren door reusachtige gevleugelde stieren en leeuwen met menschenhoofden gevormd. Aan de kanten van de kleinere doorgangen stonden zeer groote figuren van godheden of priesters. Geene overblijfselen van deuren, poorten of hengsels werden ontdekt; het is echter waarschijnlijk, dat de ingangen er van voorzien waren. De platen, die als paneelen voor de muren der ongebakken steenen gebruikt werden, waren zelden hooger dan twaalf voet, en in het eerste paleis van Nimroud waren zij gewoonlijk weinig grooter dan negen voet, terwijl de leeuwen met menschenhoofden en stieren, die de ingangen uitmaakten, van tien tot zestien voet hoogte hadden. Zelfs deze reusachtige gedaanten voltooiden de hoogte der kamer niet, daar de muur eenige voeten er boven gebouwd was. Deze bovenmuur was gebouwd van gebakken, rijk gekleurde steenen, of van in de zon gedroogde steenen, die door eene dunne laag pleister, waarop men verschillende sieraden geschilderd had, bedekt waren. Het pleister, dat er afgevallen was, bleef dikwijls in het puin bewaard, en toen het voor het eerst gevonden werd, hadden de kleuren er op

weinig van hare oorspronkelijke frischheid en schittering verloren. Aan deze bovenmuren mag het geheele behoud van het gebouw, en de daaruitvolgende bewaring van het beeldhouwwerk, toegeschreven worden, want als eens het gebouw verlaten was vielen zij in, en de ongebakken steenen, wederom aarde wordende, omsloten den geheelen puinhoop. Het dak was waarschijnlijk van balken gemaakt, die geheel en al door de muren gedragen werden; kleinere balken, planken of boomtakken werden er dwars overgelegd, en het geheel was aan de buitenzijde bestreken met leem. Zoo zijn ook de daken in nieuwere Arabische steden van Assyrië. De groote engte van al de kamers, in vergelijking van hare lengte, schijnt te bewijzen, dat de Assyriërs geen middel hadden om een dak te bouwen, dat andere ondersteuning noodig had dan die, welke de zijmuren verschaften. De met de meeste zorg versierde zaal te Nimroud was, hoewel meer dan honderd zestig voet lang, slechts vijf en dertig voet breed. Dezelfde ongelijkheid is in het gebouw te Kouyunjik zigtbaar. De vloer der kamers was van albasten platen, bedekt met inschriften, die den naam en de genealogie van den koning, en waarschijnlijk de voornaamste gebeurtenissen van zijne regering vermeldden, of van in een oven gebakken steenen, die elk ook een kort inschrift hadden.

„Het inwendige van het Assyrische paleis moet even prachtig als indrukwekkend geweest zijn. Ik heb den lezer door zijne puinhoopen geleid, en hij kan oordeelen over den indruk, dien zijne zalen moesten maken op den vreemdeling, die, in de dagen van ouds, voor de eerste maal de woningen der Assyrische koningen binnentrad. Hij werd binnengeleid door het portaal, dat door de reusachtige leeuwen of stieren van wit albast bewaakt werd. In de eerste zaal zag hij zich omringd door de gebeeldhouwde voorvallen van het rijk. Gevechten, belegeringen, overwinningen, de heldendaden der jagt, de plegtigheden der godsdienst waren op de muren afgebeeld, in albast gehouwen, en in prachtige kleuren geschilderd. Onder elke schilderij waren de inschriften gegrift in letters, die met helder koper opgevuld waren, welke de tooneelen, die voorgesteld werden, beschreven. Boven het beeldhouwwerk waren andere gebeurtenissen geschilderd, zooals de ontvangst van de krijgsgevangenen door den koning, vergezeld van zijne gesnedenen en krijgslieden, het aangaan van bondgenootschappen met andere monarchen, of het verrigten van een heiligen pligt. Deze voorstellingen waren besloten in geschilderde lijsten, die met zorg bewerkt en sierlijk waren. De zinnebeeldige boom, gevleugelde stieren, de monsterachtige dieren bekleedden onder de sieraden eene eerste plaats. Aan het boveneinde der zaal was de reusachtige afbeelding van den koning, terwijl hij het Opperwezen aanbad of van zijn gesnedene den heiligen beker aannam. Hij werd bewaakt door krijgslieden, die zijne wapenen droegen, en door de priesters of besturende godheden. Zijne kleederen en die zijner volgelingen waren versierd met groepen figuren, dieren en bloemen, die allen in schitterende kleuren geschilderd waren.

„De vreemdeling trad op albasten platen, die allen een inschrift hadden, dat de titels, de genealogie en de daden van den grooten koning vermeldde. Verscheidene doorgangen, door reusachtige gevleugelde leeuwen of stieren of door de afbeeldingen van beschermgoden gevormd, leidden in andere vertrekken, die op hunne beurt in meer verwijderde zalen uitliepen. In alle zalen waren nieuwe beeldhouwwerken. Op de muren van eenige waren processiën van groote gedaanten, zooals gewapende mannen, gesnedenen, die den koning volgden, krijgslieden met buit beladen, die gevangenen geleidden of geschenken en offergaven aan de goden bragten. Op de muren van andere waren de gevleugelde priesters of besturende godheden afgebeeld, staande voor de heilige boomen. De zolderingen waren in vierkanten verdeeld, en beschilderd met bloemen of gedaanten van dieren. Eenige waren met ivoor ingelegd, en elk vierkant was omringd met sierlijke randen en lijstwerk. De balken, zoowel als de kanten der kamers, waren verguld, of zelfs belegd met goud en zilver, en de zeldzaamste houtsoorten, waaronder de ceder vooral uitstak, waren voor het houtwerk gebruikt. Vierkante openingen in de zolderingen der kamers lieten het daglicht toe. (Van vensters werden er geene aanwijzingen gevonden.) Eene aangename schaduw werd over de gebeeldhouwde muren geworpen, en gaf een statig voorkomen aan de menschelijke trekken van de reusachtige gedaanten, die de ingangen bewaakten. Door deze openingen werd het heldere blaauw van een Oosterschen hemel gezien, gesloten in eene lijst waarop, in levendige kleuren, de gevleugelde cirkel in het midden van schoone sieraden, en de bevallige vormen van denkbeeldige dieren afgeschilderd waren.

„Deze gebouwen waren, zooals aangetoond is, groote nationale monumenten, op welks muren de kronijken in beeldhouwwerk voorgesteld, of in alphabetische letters gegrift waren. Hij, die ze binnentrad, kon dus de geschiedenis lezen, en den roem en de zegepralen

der natie vernemen. Zij dienden te zelfder tijd om aanhoudend de daden hunner voorvaderen en de magt en majesteit hunner goden in de herinnering terug te brengen van hen, die bij feestelijke gelegenheden of voor de viering van godsdienstige plegtigheden er in te zamen kwamen."

De stieraanbidding, die, volgens deze beschrijving, eene voorname plaats in de godsdienst der oude Assyriërs bekleed moet hebben, is blijkbaar van Egyptischen oorsprong, en komt overeen met de aanbidding van Apis en Mnevis. De heilige stier der Egyptenaren wordt gewoonlijk beschouwd als de zon voor te stellen, wier aanbidding waarschijnlijk de oorspronkelijke vorm der Heidensche afgodendienst was. De zon, maan en andere hemellichamen waren waarschijnlijk de eerste voorwerpen van aanbidding in Assyrië, en de stieraanbidding der Egyptenaren werd zonder twijfel in een veel later tijdperk ingevoerd, toen dat volk het Assyrische koningrijk in bezit nam. Wij vinden dan ook, dat Eusebius, in de vierde eeuw, den voortgang der afgoderij onder de Assyriërs van het Tsabaïsmus en de vuuraanbidding tot het aannemen van de goden der Egyptenaren aldus beschrijft: — „Ur, dat vuur beteekent, was de afgod, dien zij aanbaden, en daar het vuur over het algemeen verteert, wat er ingeworpen wordt, zoo verkondigden de Assyriërs, dat de goden van andere natiën niet voor de hunnen konden staan. Vele proeven werden er genomen, en een groot aantal afgodsbeelden werd uit vreemde oorden aangebragt, maar daar zij van hout waren, werden zij door den allesverslindenden god Ur op het vuur verteerd. Eindelijk vond een Egyptisch priester de kunst uit, om den naam van dien magtigen afgod te vernietigen. Hij liet het beeld van een afgod maken van poreuse aarde, en den buik er van met water vullen. Aan elke zijde van den buik werden gaten gemaakt, maar met was opgevuld. Dit gedaan zijnde daagde hij den god Ur uit, om zich te stellen tegenover zijn god Canopus, hetgeen door de Chaldeeuwsche priesters aangenomen werd; maar naauwelijks begon het was, dat de gaten in den buik van Canopus vulde, te smelten, of het water liep er door, en doofde het vuur uit."

Wij vinden, dat de Assyriërs op zekeren tijd Adramelech en Anamelech (zie ald.) aanbaden, en ter eere van deze godheden hunne kinderen door het vuur lieten gaan. Van deze afgoden wordt gezegd, dat zij behoorden aan de inwoners van Sepharvaïm, op den tijd waarop eene kolonie van Assyriërs gezonden werd om die bewoners van Palestina te vervangen, die gevangen naar Assyrië gevoerd waren. In een later tijdperk der geschiedenis van Assyrië, vóór het vereenigd was met het Babylonische rijk, wordt Nisroch of Assur, die allerwaarschijnlijkst hun voornaamste god was, als een afgod vermeld, die te Nineve werd aangebeden, en in den tempel van dezen afgod, misschien een gedeelte van het vorstelijk paleis, werd Sennacherib door zijne twee zonen vermoord. Van deze godheid wordt gezegd, dat zij in de gedaante van een arend voorgesteld werd; en het is niet onwaarschijnlijk, dat dit kan dienen om dat gedeelte van de beschrijving, die Dr. Layard van het voornaamste gebouw te Nimroud geeft, te verklaren, waar hij spreekt van het binnentreden eener groote kamer, die door gedaanten met arendskoppen omringd was. De zaâmgestelde vorm, dien de uitgehouwen gedaanten dikwijls aannemen, zooals verbazend groote leeuwen met vleugels en menschenhoofden, reusachtige gevleugelde gedaanten, eenige met arendskoppen, andere geheel en al met een menschelijk voorkomen en geheimzinnige symbolen in de hand, heeft betrekking op een tijdperk, waarin de afgoderij geheel en al symbolisch was, daar elk gedeelte van den afgod bestemd was, om eene bijzondere hoedanigheid of eigenschap van den afgod aan te duiden. Uit haren aard getuigt deze soort van afgoderij van een later tijdperk in de geschiedenis eener natie. In haar eerste voorkomen is de afgoderij eenvoudig, en het is alleen, wanneer de menschen meer in het bijzonder beginnen te redeneren over de hoedanigheid van die wezens, die zij aanbidden, dat zij zamengesteld van aard wordt. Als de afgodendienaar eene door de uiterlijke zinnen waar te nemen afbeelding van het alwetende, alles doordringende oog der Godheid wilde geven, welk meer beteekenend zinnebeeld kon dan uitgekozen worden dan een arend? Als hij het alomtegenwoordige van Hare natuur wilde voorstellen, welk geschikter zinnebeeld dan vleugels aan zijn afgod te geven? Wilde hij kracht afmalen, hij kiest den leeuw, of alles voortbrengend nut, den os of stier. Eene vereeniging van deze zinnebeeldige figuren kan, wanneer zij na eeuwen uit de aarde opgedolven wordt, aan de delvers eene vreemde, zonderlinge gedaante toeschijnen, en toch aan hen, die haar aanbaden, eene duidelijke mythische voorstelling van eigenschappen vertoond hebben, die aan het Goddelijke Wezen behoorden.

Sir Henry Rawlinson noemt twintig andere goden op, die hij vereenzelvigt met eenige van de klassieke godheden. Dr. Layard geeft eene lijst van twaalf op, maar merkt aan: „eenige hunner kunnen mogelijk vereenzelvigd worden met de godheden van het Grieksche pantheon, hoewel het niet zeer wijs is om gissingen

te wagen, die men spoedig weder moet laten varen." Behalve deze waren er nog vele mindere goden, die volgens één beschrijving vier duizend bedroegen. In een van de wigvormige inschriften, die tot de tiende eeuw v. C. behooren, vinden wij den monarch Sardanapalus, die als bij toeval aan eene van de voornaamste godheden der Assyriërs meldt: „Ik ging naar de wouden en hakte ze omver, en maakte balken van het hout voor Ishtar, de meesteresse der stad Nineve, mijne beschermster." Het is moeijelijk te gissen, wie deze godin is.

Eene andere bijzonderheid in de mythologie der oude Assyriers is door de onderzoekingen van Layard gestaafd. Een zeer groot ei, waren zij gewoon te zeggen, was uit den hemel in den Euphraat gevallen, en op dit ei hadden zich eenige duiven nedergezet, nadat het door de vischen naar den oever gerold was. Venus, daarna *Dea Syria* geheeten, kwam uit dit ei te voorschijn. Deze godin was de Atargatis van Ascalon, door Diodorus Siculus beschreven als van boven eene vrouw en van onderen een visch. Het is eenigzins opmerkenswaardig, dat Layard bij zijne laatste opdelvingen werkelijk eene oude godin ontdekt heeft, die juist met deze beschrijving overeenkomt. Kolonel Rawlinson is op ethnologische gronden tot de gevolgtrekking gekomen, dat de oude Assysiërs onder Nimrod van den Scytischen en niet van den Semitischen stam waren. Het bijzonder voorkomen van hunne godsdienst schijnt gunstig voor dit denkbeeld. Naar alle waarschijnlijkheid zal de waarheid hiervan, als de onderzoekingen in de overblijfselen voortduren, duidelijker aan het licht komen, en op een hechteren grondslag blijken te berusten.

ASTERISCUS, de zilveren ster waarmede, in de Grieksche kerk, de priester het gewijde brood bedekt, terwijl hij zegt: „De ster stond stil boven de plaats, waar het kind was." Deze handeling gaat vergezeld van andere gebeden. De asteriscus is ook een sluijer, waarop eene ster geschilderd of geborduurd is. Deze sluijer of deze ster beteekent, dat het brood, hetwelk er door bedekt wordt, werkelijk van den hemel is nedergedaald. De asteriscus is, volgens Tournefort en eenige andere schrijvers, een zilveren of tinnen kruis, dat de dienstdoende priester op het schoteltje legt, waarop de stukjes brood voor de wijding gereed liggen. Dit kruis verhindert, dat de sluijer op het brood drukt. Zie GRIEKSCHE KERK.

ASTORETH, ASTAROTH of ASTARTE, eene godin der oude Phœniciërs, wier aanbidding onder de Israëlieten ingevoerd werd. Zij wordt als godin van de Sidoniërs vermeld in 1. Kon. XI : 5, 33 en 2. Kon. XXIII : 13, en Sidon was, zooals wel bekend is, eene van de voornaamste steden van Phœnicië. De naam, waaronder deze godin bij de oude Grieken en Romeinen bekend was, was Astarte, dat somtijds met Juno en op andere tijden met Diana of Venus verward wordt. Lucianus beschouwt haar als de maan, en als dat zoo is, is zij waarschijnlijk dezelfde als de Heidensche godin, die in Jer. VII : 18 en XLIV : 17, 18, 19 Melécheth, d. i. Koningin, des hemels genoemd wordt, voor welke de Hebreën „gebeelde koeken" maakten, om als een offer aan haar altaar aangeboden te worden. Het beeld van Astoreth was bij de Phœniciërs de kop van een os met hoornen. Porphyrius zeide, dat zij somtijds afgebeeld werd met een koekop, waarvan de hoornen te gelijker tijd als het gewone symbool van groote magt en als eene voorstelling van de wassende maan dienden. De aanbidding van Astoreth werd door Salomo onder zijn volk ingevoerd; hij bouwde een tempel te harer eere op den Olijfberg. Voornamelijk gaf echter Izebel, de dochter van den koning van Tyrus, in Palestina aanmoediging tot het aanbidden van eene godin, die zij gewoon was in haar geboorteland te vereeren; zij slaagde dan ook zoo zeer in het vestigen van deze soort van afgoderij in het land der Hebreën, dat zij vier honderd afgodische priesters in hare dienst had. Augustinus zegt ons, dat de Carthagers, die van de Phœniciërs afstamden, beweerden, dat Astarte Juno was. Cicero noemt haar de vierde Venus van de Syriërs.

De vereering van Astoreth werd in Israël door den goeden koning Josia vernietigd, gelijk wij uit 2. Kon. XXIII : 13, 14 vernemen. Hare aanbidding wordt gewoonlijk met die van Baäl (zie ald.) gelijkgesteld. Het gewone offer, dat deze godin gebragt werd, was een geitenbok, en daarom heeft men gegist, dat de reden, waarom Juda aan de hoer een geitenbok beloofde, was, dat zij hem aan Astoreth zoude offeren. Augustinus spreekt met afkeer over de schandelijkheid van hare vereering, zooals die bij de Carthagers plaats had. Haar tempel te Aphac op den berg Libanon leverde een tooneel op van de grootste ongebondenheid en boosheid.

Geene godheid uit den ouden tijd heeft onder de geleerden tot meer verschillende wijzen van beschouwing aanleiding gegeven dan Astoreth. Cumberland spreekt ten gunste van het denkbeeld, dat zij Naäma, de zuster van Tubal-Kaïn, is, de eenige vrouw van het geslacht van Kaïn, waarvan Mozes melding maakt, en de laatste, die in die linie vermeld wordt. Sancho-

niathon zegt ons, dat „de Phœnicièrs zeggen, dat Astarte Venus is," en op eene andere plaats, dat „Astarte de moeder van Cupido was." Huet gist, zonderling genoeg, dat Astoreth geene andere was dan Zippora, de vrouw van Mozes, die zoo genoemd werd, omdat zij eene herderin of de vrouw van een herder was. Selden beschouwt haar daarentegen als Cybele, de moeder der goden. Jurieu gelooft, dat zij Juno was, hetgeen het waarschijnlijkste is, daar zij de koningin der goden en de vrouw van Jupiter was, die gewoonlijk beschouwd wordt als dezelfde met Baäl, wiens aanbidding in het oude Testament steeds aan die van Astoreth verbonden is.

ASTRÆA, dochter van Zeus en Themis. Zij was de godin der geregtigheid, die in de gouden eeuw uit den hemel op de aarde nederdaalde, en door haar verblijf onder de menschen hen zegende. Zoodra die eeuw voorbij was, verliet zij de aarde, en werd onder de sterren geplaatst.

ASUMAN, de naam van een engel of genius, die, volgens de oude Magi van Perzie, den zeven en twintigsten dag van elke zonnemaand in het Perzische jaar bestuurde, welke daarom den naam van dezen genius draagt. De Magi gelooven, dat Asuman de engel des doods is, die de ziel des menschen van het ligchaam scheidt. De Perzen geven ook den naam van Asuman aan den hemel.

ASWATHA, de wereldboom der Hindoes, volgens wier mythologie het heelal afgebeeld wordt als een boom, wiens takken zich naar beneden uitstrekken, terwijl de wortel naar boven steekt. De takken worden de ledematen of organen genoemd, de zamenstellende deelen van de zigtbare of zinnelijke wereld, en de bladeren duiden de Veda's aan, welke de zinnebeelden zijn van het heelal in zijn intellectueel karakter. Deze boom komt overeen met den YGYDRASILL of heiligen esschenboom der oude Scandinaviërs, en den GOGARD of boom des levens van de oude Perzen, die beiden mythen van een zeer geheimzinnigen aard waren.

ATALANTE. Gewoonlijk meent men, dat er in de oude mythologie twee vrouwen zijn, die dezen naam dragen, de eene behoorende tot Arcadië, de andere tot Boeotië. Verschillende schrijvers beschouwen ze echter als dezelfde. Van deze vrouw uit de fabelleer wordt verhaald, dat zij in de woestijn gezoogd werd, en dat zij, toen zij de volwassenheid bereikt had, de centauren doodde, door welke zij vervolgd werd. Hare schoonheid verwierf haar vele minnaars, maar zij wilde aan niemand hare hand geven, behalve aan hem, die haar op een wedloop overtrof. Meilanion, een van de mededingers naar den schoonen prijs, won haar door eene list. Hij liet op de baan drie gouden appelen vallen, die hij van Aphrodite gekregen had, en deze trokken Atalante zoo zeer aan, dat zij stil hield om ze op te rapen en te bewonderen. Op deze wijze verloor zij den wedloop, en was zij gedwongen den gelukkigen minnaar te huwen. Hij werd later in een leeuw en Atalante in eene leeuwin herschapen, omdat zij, op zekeren dag den tempel van Cybele ingaande, door minnedrift den eerbied vergaten, die men aan die godin verschuldigd was. Dit schijnt eene mythe van Eva.

ATA-SIL, een naam aan de acht eerste van de dertien verpligtingen of *Sila* voorschriften gegeven, die bindend zijn voor de Boeddhistische priesters. De tien voorschriften verbieden: 1. Het ontnemen van het leven; 2. Het nemen van hetgeen niet gegeven is; 3. Gemeenschap der seksen; 4. Het zeggen van hetgeen niet waar is; 5. Het gebruik van sterke dranken; 6. Het eten van vaste spijzen na den middag; 7. Het tegenwoordig zijn bij dansen, zingen, muzijk en maskeraden; 8. Het versieren van het ligchaam met bloemen, en het gebruik van reukwerken en zalvingen; 9. Het gebruik van zitplaatsen of bedden boven de voorgeschreven hoogte; 10. De ontvangen van goud of zilver. De *ata-sil* of acht eerste worden op póya of feest dagen voorgelezen. Als een leek zich verbindt ze te vervullen, is hij genoodzaakt van zijne familie gescheiden te leven. Gewoonlijk geschiedt deze verbinding in tegenwoordigheid van een priester, somtijds ook zonder diens tusschenkomst. De Boeddhisten meenen, dat er meer voordeel ontstaat uit het houden van de *ata-sil* gedurende een kort tijdsverloop, dan uit het bezit van alle wereldstelsels, al waren die ook met schatten opgevuld. Zie BOEDDHISTEN.

ATE, de godin des kwaads bij de oude Grieken, die de menschen aanzette tot het leiden van een ongeregeld en onbehoorlijk gedrag. Als wij Homerus mogen gelooven, was zij de dochter van Zeus, die haar uit de woonplaatsen der goden verbande, ten einde haar te straffen, omdat zij hem bij de geboorte van Heracles tot een onoverdachten eed had aangezet.

ATERGATIS, eene oude Syrische godin te Ascalon aangebeden. Men veronderstelt, dat zij dezelfde is als *Venus* of de *Dea Syria*. Het bovenste gedeelte van haar beeld stelde eene vrouw voor, het onderste gedeelte een visch. Vossius leidt den naam dezer godin van de Hebreeuwsche woorden *addir*, groot, en *dag*, visch, af. Macrobius beschouwt haar als een symbool van de aarde, die, gelijk de vrouw en de visch, vrucht

baar is. In 2 Makk. XII : 26 wordt van een tempel voor de vereering van Atergatis, waarschijnlijk te Asteroth-Karnaim, gesproken. Lucianus, gevolgd door Diodorus Siculus, beschouwt deze godin als dezelfde als Derceto, die te Ascalon in Phœnicië, onder hetzelfde zamengestelde beeld van eene vrouw en een visch, aangebeden werd. Op dergelijke gronden is het ook duidelijk, dat er eenige betrekking bestaan moet hebben tusschen Atergatis en den Dagon van het Oude Testament, die eene godheid der Philistijnen geweest is, van wier land Ascalon eene van de vijf heerlijkheden was. Plinius zegt, dat Atergatis in de stad Bombyce of Hierapolis aangebeden werd, en dit wordt bevestigd door Strabo, aan wien mogelijk zijn berigt ontleend is.

ATHANASIUS, het beroemde hoofd van de orthodoxe partij in den Ariaanschen twist, die in de vierde eeuw de Christelijke kerk schokte. Hij was te Alexandrië geboren : in welk jaar is twijfelachtig, waarschijnlijk omstreeks 296. Reeds vroeg gaf hij bewijzen van grooten aanleg, waarom Alexander, primaat van Egypte, in wiens huisgezin hij opgevoed werd, hem voor het ambt van Christen-leeraar opleidde. Veel tijd bragt hij door met de beoefening van de Heilige Schrift, waarvan hij eene diepe kennis verkreeg, dieper dan zijne tijdgenooten over het algemeen bezaten. Zijne uitgebreide theologische kundigheden en zijn vurige ijver en vroomheid bevalen hem vroeg der aandacht van de Christenen zijner geboortestad aan, en de hooge achting, waarin hij gehouden werd, blijkt daaruit, dat hij, terwijl hij nog zeer jong was, tot diaken der kerk werd verkozen, en afgevaardigd werd om het beroemde concilie van Nicæa in 325 bij te wonen, waar hij zich onderscheidde door de bekwaamheid en kracht, waarmede hij de Arianen weêrlegde, en de orthodoxe leer van de eenswezendheid van den Vader met den Zoon verdedigde. Men mag hem met regt beschouwen als den kampioen van de Anti-Ariaansche partij, niet alleen op het concilie van Nicæa, maar gedurende ongeveer eene halve eeuw, daar hij hoofdzakelijk de oorzaak was van de zegepraal der leer van het *Homoousion* in de Oostersche kerk. Het betwiste onderwerp was, naar zijn inzigt, niet enkel een punt van abstracte beschouwing, maar een allervoornaamst dogma van het Christelijk geloof. Daarom streed hij er voor met den meesten ernst en met onvermoeide volharding.

De roem van Athanasius als bekwaam en orthodox godgeleerde was nu gevestigd, en Alexander in 326 gestorven zijnde, werd de zetel van Alexandrië onmiddellijk aan den gelukkigen tegenstander van Arius op het concilie van Nicæa geschonken. Zijne bevordering werd bekrachtigd door de eenparige en hartelijke goedkeuring van de Christen-bevolking, en hij vervulde de gewigtige pligten van zijn hoog ambt op eene uitstekende wijze. In den loop van eenige jaren begonnen echter beproevingen van geen gewonen aard zijn pad te omringen. Kort na de veroordeeling der leerstellingen van Arius door het concilie van Nicæa, werd de aartsketter zelf door Constantijn verbannen; maar nadat hij betuigingen gedaan had van zich aan het Catholieke geloof te onderwerpen, werd hij door den keizer teruggeroepen. Athanasius werd nu door de vrienden van Arius aangezet en uitgenoodigd, om hem weder in de gemeenschap der kerk op te nemen, doch alle verzoeken van dezen aard baatten niets. De keizer vaardigde ten laatste een bevel aan Athanasius uit, niet alleen om Arius op te nemen, maar ook al zijne vrienden, die hunne wederverbinding met de kerk wenschten. Het keizerlijk mandaat ging vergezeld van bedreigingen van onmiddellijke afzetting en verbanning, in geval van ongehoorzaamheid. De aartsbisschop weigerde eerbiedig maar stellig, om de onderwijzers van valsche leer in de kerk toe te laten, en legde te zelfder tijd den keizer in een brief de gronden van zijne weigering bloot. Constantijn was in zoo verre voldaan, dat hij geene pogingen deed om zijne bedreigingen ten uitvoer te brengen, hoewel het niet onwaarschijnlijk is, dat hij een ongunstigen indruk van den geloovigen godgeleerde kreeg.

De vijanden van Athanasius, voornamelijk die der Meletiaansche secte te Alexandrië, waren sterk op hem gebeten, en zij lieten geene gelegenheid om geruchten tot zijn nadeel uit te strooijen, ongebruikt voorbijgaan. Te midden van al zulke boosaardige pogingen om zijn naam te bezwalken, bleef de goede man onwankelbaar. Teleurgesteld en vertoornd bragten zijne vijanden formeele klagten tegen hem bij den keizer in. De krachtigste beschuldiging was, dat hij de plannen van iemand in Egypte, die eene zamenzwering tegen het gouvernement had ontworpen, begunstigd en werkelijk bevorderd had. Zulk eene beschuldiging kon niet ligtelijk over het hoofd gezien worden, en daarom beval Constantijn aan Athanasius in het jaar 332, om persoonlijk te Psammathia, eene voorstad van Nicomedië, waar de keizer toen zijn verblijf hield, voor hem te verschijnen. De aartsbisschop voldeed aan het bevel, en verdedigde zich zoo gelukkig tegen al de beschuldigingen, die tegen hem ingebragt waren, dat hij volkomen vrijgesproken werd. Zijne vijanden toefden echter niet, om andere gronden van beschuldiging te smeden. De keizer, die den

vrede in de kerk van Alexandrië wenschte te herstellen, bepaalde derhalve, dat in het jaar 335 eene synode zoude gehouden worden, onder het voorzitterschap van Eusebius van Cæsarea, met volkomene magt om de beschuldigingen tegen Athanasius ingebragt te onderzoeken. Wegens de vertoogen, die hem gedaan werden, verhinderde de keizer de bijeenkomst dezer synode, en gaf bevel, dat er in hetzelfde jaar te Tyrus eene andere zoude gehouden worden. Athanasius verscheen voor deze regtbank, en slaagde er in om een gedeelte van de beschuldigingen, die door zijne vijanden tegen hem ingebragt waren, te wederleggen. Met betrekking tot het overige werd eene commissie benoemd, om naar Egypte te gaan en op de plaats zelve onderzoekingen in te stellen. Uit de partijdige wijze, waarop de leden dezer commissie verkozen werden, zag Athanasius duidelijk, dat er geene regtvaardigheid te verwachten was van een ligchaam, dat zoo zamengesteld was, en daarom deed hij een onmiddellijk beroep op den keizer en vertrok naar Constantinopel. Constantijn weigerde aanvankelijk om hem gehoor te verleenen, maar eindelijk werd hij overgehaald om de handelingen der synode van Tyrus over te zien. De vijanden van Athanasius volgden hem tot voor den troon, en werkten zoodanig op het gemoed van Constantijn, dat deze den belasterden aartsbisschop naar Gallië verbande.

Waarschijnlijk werd de orthodoxe prelaat niet in ballingschap gezonden, omdat Constantijn van zijne schuld overtuigd was, want deze weigerde om iemand op den opengevallen zetel te plaatsen, maar om de rust aan de ontstelde kerk in Egypte weder te geven. Kort daarna stierf Arius plotseling; ook keizer Constantijn overleed in 336, en zijn zoon en opvolger Constantijn II., die door en door anti-Ariaansch was, kenmerkte het begin zijner regering door Athanasius uit zijne verbanning terug te roepen, en hem weder op zijnen zetel te Alexandrie te plaatsen. De waardige aartsbisschop werd bij zijne terugkomst door geestelijken en leeken met de grootste geestdrift ontvangen. Maar maanwelijks had hij zijn ambt weder aanvaard, of de Ariaansche partij hernieuwde hare pogingen, om zijn vrede te storen en 't uit dat hij stichtte te verminderen. Zoo verre gingen zijne vijanden in hunne bittere vijandschap, dat zij werkelijk een concilie te Antiochië bijeenriepen, waarop zij Athanasius afzetten, en Pistus tot aartsbisschop in zijne plaats aanstelden. Tegenover dit concilie werd er te Alexandrie door Athanasius een ander bijeengeroepen, waarop een stuk werd opgemaakt, dat eene verdediging van het gedrag van den Egyptischen primaat bevatte, en waarin in sterke bewoordingen geklaagd werd over de behandeling, die hij van den kant der Arianen ondervonden had. Beide partijen zonden afgevaardigden naar Julius, bisschop van Rome, die, blijde dat zijn gezag erkend werd, haar door hare afgevaardigden uitnoodigde om de zaak voor eene synode te brengen, die onder zijn eigen voorzitterschap gehouden zou worden. De Oostersche kerk weigerde om de betwiste zaak te onderwerpen aan eene synode, die door den Roomschen bisschop was bijeengeroepen, en waarop hij het voorzitterschap zou bekleeden, daar hij blijkbaar naar het oppergezag over de Oostersche en Westersche kerken streefde.

Middelerwijl benoemde het concilie, dat te Antiochië verzameld was, en bemerkte, dat Pistus volstrekt niet in staat was om zijn gezag in het ambt, waarmede hij bekleed was, staande te houden, zekeren Gregorius, een Cappadocier en een man van een vurigen en hardnekkigen aard, tot aartsbisschop van Alexandrië. Deze nieuwe prelaat werd door eene gewapende magt op zijn zetel geplaatst, en allen, die weigerden om hem te erkennen, werden als oproerlingen tegen het gezag van den keizer beschouwd. Athanasius, die de gunsteling van het volk was, waarvan velen hem als hun geestelijken vader beschouwden, weigerde zich te schikken naar de burgerlijke autoriteiten in eene zaak van dezen aard. Tooneelen van wanorde en verwarring waren het natuurlijke gevolg van dit besluit van den kant des keizers, om aan de Egyptische Christenen een bisschop op te dringen, tegen wien zij, op godsdienstige zoowel als andere gronden, hevig gestemd waren. Athanasius ontsnapte, te midden van eene beweging, naar eene schuilplaats in de nabijheid van Alexandrië, van waar hij een rondgaanden brief aan alle bisschoppen zond, waarin zijne zaak uiteengezet, en de onregtvaardigheid van de behandeling, waaraan hij blootgesteld was geweest, aangetoond werd. Toen de bisschop van Rome hem uitgenoodigd had om in die stad te komen, trok hij er heen; en nadat hij daar anderhalf jaar gewoond had, werd hij door eene synode, die in 342 bijeenkwam, als bisschop erkend, niettegenstaande zijne afzetting door het concilie van Antiochië. Deze beslissing van het concilie, dat te Rome gehouden werd, werd in een rondgaanden brief aan de Ariaansche geestelijken berigt, die zich van het concilie verwijderd hadden, daar zij weigerden om aan de oproeping van den bisschop van Rome te gehoorzamen.

De Westersche kerk poogde al degenen, die zich

tegen Athanasius aankantten, als Arianen voor te stellen, terwijl deze van hunnen kant evenzeer trachtten, om zich van het verwijt te zuiveren. Vele van hen hadden echter, sedert den dood van Arius, Half-Ariaansche leerstellingen beleden, — beginselen die eene plaats tusschen het Arianismus en de Nicæusche geloofsbelijdenis innamen. De Westersche kerk hield zich echter gestreng aan de geloofsbelijdenis van het concilie van Nicæa, en hoewel niet minder dan vijf geloofsbelijdenissen door de Oostersche bisschoppen opgemaakt waren op vergaderingen te Antiochië in 341 en 345 gehouden, werd geene er van aangenomen als vrij van een Ariaansch element. De twee keizers, Constantius en Constans, verlangden nu zeer om de breuk te heelen, die duidelijk tusschen de Oostersche en de Westersche kerken bestond, en daarom riepen zij in 347 een concilie te Sardica in Illyrie bijeen, ten einde eene beslissing te nemen over de betwiste punten. De Arianen stonden er op, als eene voorloopige voorwaarde voor hunne tegenwoordigheid, dat Athanasius en al zijne volgelingen van het concilie uitgesloten zouden worden. Dit werd echter geweigerd, en de Arianen verwijderden zich uit de vergadering. Het concilie besliste, na behoorlijk de zaak van beide kanten onderzocht te hebben, ten gunste van Athanasius en de orthodoxe partij, herstelde den vervolgden primaat te Alexandrië, en veroordeelde allen, die zich tegen hem aankantten, als vijanden der waarheid. In het volgende jaar, 349, werd Gregorius de Cappadociër, die in het ambt van aartsbisschop geduwd was, te Alexandrië vermoord, en dus was de weg geopend voor de terugkomst van Athanasius, die nogmaals met de uiterste geestdrift ontvangen werd. De Ariaansche partij was nu meer verwoed dan ooit, en hernieuwde hare vroegere beschuldigingen tegen den herstelden aartsbisschop met nog grooter aandrang dan te voren. Constans, de vriend van Athanasius, was overleden, en Constantius werd door de Ariaansche partij gewonnen. Wederom werd derhalve Athanasius op twee verschillende conciliën, het eene te Arles in 353 en het andere te Milaan in 355 gehouden, veroordeeld. Vervolging wachtte allen, die hem gunstig waren, en de primaat was genoodzaakt om naar de Egyptische woestijnen te vlugten. Uit deze plaats van afzondering rigtte hij een troostenden brief aan zijne bedroefde en vervolgde kudde, die nu aan meer dan gewone beproevingen blootstond door de aanstelling, in plaats van Athanasius, van een prelaat, die de orthodoxe partij hevig vervolgde.

Eindelijk stierf, in 361, Constantius, de beschermer van de Arianen. Julianus, gewoonlijk de Afvallige bijgenaamd, volgde hem op, die om zijne volkomene onverschilligheid ten opzigte van de theologische kwestie te toonen, de herstelling beval van de bisschoppen, die door Constantius verbannen waren. Nogmaals werd derhalve Athanasius in zijn ambt hersteld, en aan zijn hem toegenegen volk wedergegeven. Er ontstond nu echter tegenstand van een anderen kant. Nu waren het niet de Arianen, maar de Heidenen van Alexandrië, die de pogingen van Athanasius om de zaak der Christelijke waarheid te bevorderen, weerstonden. Zij wisten wel, dat de keizer, die nu op den troon zat, ernstig verlangde om het Christendom in het geheele Romeinsche rijk af te schaffen, en het Heidendom in zijne plaats te herstellen. Daarom verloren zij geen tijd om hunne klagten tegen Athanasius voor de voeten van Julianus te leggen, die met een gunstig oor naar alle beschuldigingen luisterde, en den waardigen prelaat nogmaals verbande, nu niet alleen uit Alexandrië, maar ook uit Egypte; één Christen-schrijver berigt ons, dat Julianus werkelijk geheim bevel had gegeven, om een einde te maken aan het leven van dezen getrouwen dienaar van Christus. Athanasius vlugtte echter, even als te voren, naar de woestijnen, waar hij verscheidene maanden bleef, totdat de dood van Julianus hem in staat stelde, om veilig naar zijne geliefde kudde te Alexandrië terug te keeren. De nieuwe keizer Jovianus was zijn vriend, en hield hem in hooge achting, niettegenstaande alle pogingen door zijne vijanden gedaan, om den keizer tegen hem in te nemen. Het leven van Jovianus was echter slechts kort, en hoewel Athanasius gedurende drie jaar na de opvolging van Valens zijn dienstwerk in vrede mogt verrigten, werd hij in 367 door een edict des keizers wederom uit Alexandrië verbannen. Deze ballingschap was echter van korten duur, want in den loop van weinige maanden werd hij door Valens zelven teruggeroepen, en werd hem zonder verdere verhindering veroorloofd zijn herderlijken arbeid voort te zetten, totdat hij in 373 van zijn werk hier op aarde tot zijne rust in den hemel werd opgeroepen. Dus eindigde een leven van nut en beproevingen, zooals slechts weinigen op deze aarde ten deel valt. Gedurende zes en veertig jaar had hij het hooge en eervolle ambt van primaat van Alexandrië bekleed, en gedurende dien tijd had hij voor de zaak zijns Meesters gewerkt en geleden met eene kracht, eene liefde en een ijver, die hem een aanzienlijken en wel verdienden naam in de jaarboeken der Christelijke kerk hebben doen verwerven.

ATHANASIËRS, de volgelingen van Athanasius,

die in de vierde eeuw het hoofd der orthodoxe partij tegenover de Arianen was. Het verschil tusschen de twee partijen lag hierin, dat de Arianen geloofden aan het *homoiousion*, of de gelijkwezendheid van den Vader en den Zoon, terwijl de Athanasiërs geloofden aan het *homoousion*, of de eenswezendheid van den Vader met den Zoon. Aan den patriarch van Alexandrië was als het ware toevertrouwd, om deze laatste leer te verdedigen, en de vervolging, die hij daarom verduurde, strekte zich ook tot allen uit, die met hem van dezelfde meening waren. Waar ook de magt en de invloed van de Arianen konden reiken, werden de Athanasiërs aan een lijden van de ergste soort onderworpen. Viermaal werd Paulus, bisschop van Constantinopel, door de kuiperijen der Arianen uit zijne kerk verdreven. Eindelijk bezegelde hij zijne getrouwheid aan de waarheid door het verduren van het martelaarschap. Zijn opvolger op den zetel van Constantijn was een Half-Arianen, die de Athanasiërs met verbeurdverklaring hunner goederen, verbanning, brandmerk, kwelling en dood strafte. De vrouwen en kinderen werden met geweld gedoopt, en toende Novatianen, die aan het *homoousion* geloofden, weigerden om met hem het avondmaal te gebruiken, werden zij gegrepen en gegeeseld, en de gewijde elementen met geweld hun in den mond gestopt. De kerk te Hadrianopel bestond voornamelijk uit Athanasiërs, en het lijden, dat deze dientengevolge ondergingen, was zwaar. Vele geestelijken werden onthoofd. Lucius, hun bisschop, werd tweemaal met ketenen beladen en in ballingschap gezonden, waarin hij stierf, terwijl drie andere bisschoppen uit de nabuurschap door een keizerlijk edict verbannen werden. Gedurende de langdurige vervolging, die Athanasius onderging, waren zijne volgelingen overal, maar voornamelijk te Alexandrië, aan aanhoudend lijden blootgesteld; en toen hij eindelijk in de wildernis was gedreven, die toen bewoond werd door de als monniken levende volgelingen van Paulus en Antonius, werden ook de Athanasiërs in de beproevingen van hun opperhoofd en kampioen gewikkeld. Dertig hunner werden verbannen, negentig van hunne kerken beroofd, en vele van de mindere geestelijken leden met hen. Ziekte en dood was de gewone uitslag van de ontberingen, die van de ballingschap het gevolg waren; dadelijk geweld verving echter in vrij groote mate eene langdurige en onzekere wraak. George, de representant van de Arianen, was de aanvoerder in eene reeks van gruwelen, die hij in alle rangen en standen van de Catholieke bevolking bedreef; en de Joden en Heidenen van Alexandrië, die met zijne onmenschelijkheid instemden, onderwierpen zich aan zijne leiding, en stelden hem in staat om den omtrek zijner misdaden in elke rigting uit te breiden. Huizen werden geplunderd, kerken werden verbrand of aan de walgelijkste ontwijding onderworpen, en kerkhoven werden omgewoeld. In de week van Pinksteren overviel George zelf eene gemeente, die geweigerd had om met hem te communiceren. Hij haalde er eenige van de gewijde maagden uit, en dreigde haar met verbranding, zoo zij niet dadelijk Arianen werden. Toen hij hare standvastigheid bemerkte, ontdeed hij ze van hare kleederen, en sloeg ze zoo barbaarsch in het aangezigt, dat hare trekken gedurende eenigen tijd niet te onderscheiden waren. Van de mannen werden er veertig gegeeseld; eenige stierven aan hunne wonden, andere werden verbannen. Dit is een van vele schandelijke feiten, die te dier tijde openlijk verkondigd werden, en niet zijn weêrsproken. En deze feiten waren niet enkel de ongewettigde buitensporigheden van een onopgevoed Cappadociër, maar werden door de Ariaansche partij in een staatspapier van het keizerlijke hof als de hunnen erkend, die verrigt waren om den vrede der kerk en eene goede verstandhouding te bewaren onder allen, die in het gezag van de Heilige Schriften overeenstemden.

De naam ATHANASIËRS is echter niet beperkt tot de onmiddellijke volgelingen van Athanasius zelven, maar wordt ook gegeven aan allen, die zijne leerstellingen aannemen, zooals zij vervat zijn in hetgeen gewoonlijk de ATHANASIAANSCHE GELOOFSBELIJDENIS genoemd wordt.

ATHANASIAANSCHE GELOOFSBELIJDENIS. Deze geloofsbelijdenis werd gedurende langen tijd beschouwd als opgemaakt door den aartsbisschop Athanasius in de vierde eeuw, ten einde zich te verdedigen tegen de lasteringen der Arianen. Vossius was de eerste, die het waagde om de algemeen aangenomen denkbeelden over het onderwerp in twijfel te trekken. Hij beweerde, dat de geloofsbelijdenis, die den naam van Athanasius draagt, niet het voortbrengsel was van den bisschop van Alexandrië, maar oorspronkelijk in het Latijn geschreven was, waarschijnlijk niet vóór 600, en nooit als de geloofsbelijdenis van Athanasius werd aangehaald vóór het jaar 1233, toen de legaten van paus Gregorius IX. zulks deden. De aartsbisschop Usher ontkent de juistheid van dit laatste beweren van Vossius, en verzekert, dat zij in een veel vroeger tijdperk aan Athanasius toegeschreven werd. Quesnel, de Fransche Jansenist, zegt, dat deze geloofsbelijdenis in de vijfde eeuw is opgemaakt,

en schrijft haar toe aan Virgilius Tapsensis, een Afrikaansch godgeleerde. Het stuk werd in Frankrijk omstreeks 670 erkend, en in Spanje en Duitschland omstreeks dienzelfden tijd aangenomen. Er is eenig bewijs, dat deze geloofsbelijdenis eene eeuw vroeger in de kerken van Engeland gezongen werd. In eenige gedeelten van Italië geraakte zij in 960 bekend; omstreeks 930 werd zij te Rome aangenomen. De Grieksche kerken weigeren haar te erkennen, doch in Rusland en in verscheidene andere districten, die tot de Oostersche kerk behooren, wordt zij aangenomen, hoewel nooit in het openbaar gelezen.

Eene zeer geleerde Critische Geschiedenis van de Athanasiaansche geloofsbelijdenis is geschreven door Dr. Waterland, waarin hij tracht te bewijzen, dat zij vóór de dagen van Nestorius en vóór het concilie van Ephesus, in het jaar 431, zamengesteld moet zijn. Hij meent, dat de schrijver er van Hilarius, bisschop van Arles en een voornaam prelaat van de Gallicaansche kerk, geweest is. Onder de verschillende redenen, waarop Dr. Waterland zijne meening grondvest, is de eenige, die een weinig kracht heeft, het feit, hetwelk hij uit het leven van Hilarius aanhaalt, dat eene uiteenzetting van de geloofsbelijdenis door dien schrijver geschreven was, en bovendien beweert hij, dat er eene groote overeenkomst in stijl is tusschen de Athanasiaansche geloofsbelijdenis en de overige werken van den bisschop van Arles. Dit zijn echter slechts geringe gronden om de geloofsbelijdenis aan een Gallicaansch bisschop toe te schrijven.

De Athanasiaansche geloofsbelijdenis is de volgende: — „Wie wil zalig zijn, dien is voor alle dingen noodig, dat hij het algemeene geloof houde. Hetwelk, zoo wie niet geheel en ongeschonden bewaart, die zal zonder twijfel eeuwiglijk verderven. Het algemeene geloof is dit: Dat wij den eenigen God in de Drieëenheid, en de Drieëenheid in de eenheid eeren, zonder de personen te vermengen of het wezen en de substantie te deelen. Want het is een ander persoon des Vaders, een ander des Zoons, een ander des Heiligen Geestes. Maar de Vader, Zoon en Heilige Geest hebben eene Godheid, gelijke eer en gelijke eeuwige heerlijkheid. Hoedanig de Vader is, zoodanig is ook de Zoon, zoodanig is ook de Heilige Geest. De Vader is ongeschapen, de Zoon is ongeschapen, de Heilige Geest is ongeschapen. Onmetelijk is de Vader, onmetelijk is de Zoon, onmetelijk is de Heilige Geest. De Vader is eeuwig, de Zoon is eeuwig, de Heilige Geest is eeuwig. Nogtans zijn het niet drie eeuwigen, maar een eeuwige. Gelijk ook niet drie ongeschapenen, noch drie onmetelijken, maar een ongeschapene en een onmetelijke. Desgelijks is de Vader almagtig, de Zoon almagtig, de Heilige Geest almagtig. En nogtans zijn het niet drie Almagtigen, maar een Almagtige. Zoo is ook de Vader God, de Zoon God, de Heilige Geest God. En nogtans niet drie Goden, maar het is een God. Zoo is de Vader Heere, de Zoon Heere, de Heilige Geest Heere. En nogtans zijn het niet drie Heeren, maar een Heer. Want gelijk wij door de Christelijke waarheid gedwongen worden om een iegelijken persoon bijzonder God of Heere te noemen, zoo is ons ook door het algemeen geloof verboden drie Goden of Heeren te erkennen. De Vader is van niemand gemaakt, noch geschapen, noch gegenereerd. De Zoon is van den Vader alleen niet gemaakt, noch geschapen, maar gegenereerd. De Heilige Geest is van den Vader en den Zoon niet gemaakt, noch geschapen, noch gegenereerd, maar uitgekomen. Zoo is er dan een Vader, niet drie Vaders; een Zoon, niet drie Zonen; een Heilige Geest, niet drie Heilige Geesten. En in deze drieëenheid is niemand het eerste, noch het laatste, niet het meeste, noch het minste. Maar de gansche drie personen hebben gelijke eeuwigheid, en zijn elkander allezins gelijk. Zoodat alom, gelijk gezegd is, de Eenheid in de Drieheid, en de Drieheid in de Eenheid zij te eeren. Daarom, zoo wie wil zalig zijn, die moet aldus van de Drievuldigheid gevoelen. Maar het is tot de eeuwige zaligheid noodig, dat hij ook de menschwording onzes Heeren Jezus Christus trouwelijk geloove. Zoo is dan het regt geloof, dat wij gelooven en belijden, dat onze Heer Jezus Christus, Gods Zoon, God en mensch is. Hij is God uit de substantie des Vaders voor alle tijden gegenereerd, en mensch uit de substantie Zijner moeder in den tijd geboren. Volkomen God, volkomen mensch, hebbende eene verstandige ziel en menschelijk vleesch. Den Vader gelijk naar de Godheid, minder dan de Vader naar de menschheid. Dewelke, hoewel Hij God is en mensch, zoo is Hij nogtans niet twee, maar een Christus. Hij is een, niet door verandering der Godheid in het vleesch, maar door de aanneming der menschheid in God. Hij is een, niet door de vermenging der substantie, maar door de eenheid des persoons. Want gelijk de verstandige ziel en het vleesch een mensch zijn, zoo is God en de mensch een Christus. Dewelke geleden heeft om onzer zaligheid wille, nedergedaald is ter helle, ten derden dage weder opgestaan is uit de dooden, opgeklommen is ten hemel, en zit ter regterhand Gods, des Almagtigen Vaders. En zal van daar

komen oordeelen de levenden en de dooden. Bij wiens komst alle menschen weder zullen opstaan met hunne ligchamen, en van hunne eigene werken rekenschap zullen geven. En die goed gedaan hebben, zullen in het eeuwige leven gaan, maar die kwaad gedaan hebben in het eeuwige vuur. Dit is het algemeen geloof, hetwelk, zoo wie niet trouwelijk en vast gelooft, die zal niet mogen zalig zijn."

Uit den geheelen gang van deze geloofsbelijdenis blijkt duidelijk, dat zij gemaakt is om de Ariaansche en de Sabelliaansche ketterij te weerstreven, daar zij de catholieke of orthodoxe leer over den persoon van Christus uiteenzet. De Sabellianen beschouwden den Vader, Zoon en Heiligen Geest als één in persoon. Dit was de personen der Godheid met elkander verwarren. De Arianen beschouwden hen als verschillende in wezen, en dus als drie wezens. Dit was de substantie verdeelen. Tegen deze twee dwalingen was de geloofsbelijdenis opgemaakt. De orthodoxe leer, zooals zij daarin ontvouwd is, wordt door alle Trinitarissen van den tegenwoordigen tijd aangekleefd. De voornaamste aanmerkingen er tegen zijn hare verdoemenszinnen, die waarin zij eeuwige verdoemenis uitspreekt over hen, die het Catholieke geloof niet aannemen, zooals het daar uiteengezet is. Wij weten, dat verschillende personen verschillende en zelfs tegenstrijdige leerstellingen uit de woorden der Schrift hebben afgeleid, en dien ten gevolge moeten er vele dwalingen onder de Christenen bestaan; maar het evangelie leert ons nergens, welke graad van dwaling ons van de eeuwige gelukzaligheid zal uitsluiten. In welke menschelijke zamenstelling het ook zij, het is geheel en al onbestaanbaar met die zedigheid en nederigheid, die altijd de voortbrengselen van Christenen moeten kenmerken, om banbliksems te slingeren over hen, die, hoe wijd ook, van hen in gevoelen verschillen.

ATHEÏSTEN (Gr. *a* niet, *theos*, God), zij die het bestaan van het Goddelijk Wezen loochenen. Hoezeer zulk eene stoute en verwaande ontkenning ook strijdt met de gevoelens van de menschen in het algemeen, hebben er toch waarschijnlijk in elke eeuw atheïsten bestaan. Het bestaan van praktische atheïsten, die leven en handelen, alsof er geen God is, wordt gereedelijk aangenomen; maar niet zelden is het als een punt beschouwd, dat wel in twijfel mag getrokken worden, of een echt nadenkend atheïst ooit bestaan heeft, of met mogelijkheid bestaan kan. Op dit punt moet men opmerken, dat er een duidelijk en openlijk beleden atheïsmus, en ook een atheïsmus bij gevolgtrekking is; het eerste is eene bepaalde ontkenning van het bestaan van God; het laatste bevat gevoelens, die, zoo niet door den opwerper zelven, in allen gevalle door anderen, beschouwd worden als overeen te komen met de ontkenning van het Goddelijk bestaan, of noodzakelijk er toe te leiden, hoewel die gevoelens het niet duidelijk uitdrukken. Van deze twee soorten van atheïsmus is het alleen de eerste, het duidelijk en openlijk beleden atheïsmus, wier bestaan betwijfeld en zelfs ontkend is door vele wijze en goede menschen in oude en nieuwere tijden. Lord Bacon gebruikt in zijne Proeve over het Atheïsmus deze sterke bewoordingen: „Ik zou liever al de fabelen in de legenden en den Talmud en den Koran gelooven, dan dat dit algemeene ligchaam zonder geest is; en daarom wrocht God nooit wonderen om het atheïsmus te overtuigen, dewijl Zijne gewone werken het overtuigen." Door dezen uitstekenden denker werd het atheïsmus beschouwd als „verbonden en vereenigd met dwaasheid en onkunde." Dr. Arnold zegt: „Ik verklaar, dat ik geloof, dat een opregt atheïsmus niet bestaat," en de Fransche wijsgeer Cousin zegt, dat atheïsmus onmogelijk is. Bovendien verkondigen eenige van de uitstekendste ongeloovige schrijvers in nieuwere tijden luide hunne ontkenning van het bestaan van een waar atheïsmus, waardoor zij echter klaarblijkelijk niets meer bedoelen, dan de ontkenning van het bestaan van een werkend beginsel in de natuur. Een persoonlijk, levend God te loochenen heeft, naar het inzigt van vele ongeloovigen, geen regt om als atheïsmus beschouwd te worden, mits slechts eene eerste oorzaak aangenomen worde, al ware die oorzaak ook de stof zelve.

Wegens het veranderd voorkomen, dat de bewijsgrond van ongeloovigen in nieuwere tijden aangenomen heeft, wordt het noodzakelijk, dat het atheïsmus, als staande tegenover het theïsmus, meer naauwkeurig en duidelijk bepaald worde als de ontkenning van het bestaan, de voorzienigheid en het bestuur van een levend, persoonlijk en heilig God. De verscheidenheden van het atheïsmus kunnen in vier klassen gerangschikt worden: — 1. De Aristoteliaansche hypothese, volgens welke de tegenwoordige orde der natuur, of de wereld zooals zij nu is zaâmgesteld, van eeuwigheid bestaan heeft, en nooit een einde hebben zal; 2. De Epicurische hypothese, die het eeuwig bestaan van de stof en de beweging beweert, en de oorsprong der wereld, hetzij met Epicurus, aan eene toevallige vereeniging van atomen, of met eenige nieuwere schrijvers, aan eene wet van toenemende ontwikkeling

toeschrijft; 3. Het Stoïcijnsche stelsel, dat het medebestaan en de mede-eeuwigheid van God en de wereld beweert, en God voorstelt als de ziel der wereld, verheven boven de stof, maar noch onder dan deze, noch onafhankelijk van deze, en onderworpen, gelijk de stof zelve is, aan de wetten der noodzakelijkheid en van het noodlot; 4. De Pantheïstische hypothese, die het onderscheid tusschen God en de wereld loochent, en beweert, dat alles God is, en God alles is. Volgens deze beschouwing is het heelal God, en God het heelal.

Deze vier theoriën van het atheïsmus hebben in verschillende tijden getracht, om het geloof in een levend, persoonlijk God te vernietigen; zij stellen andere voorwerpen in Zijne plaats en ontrooven Hem van het bestuur des heelals. De oorsprong van al de gedaanten, die het atheïsmus ooit aangenomen heeft, is te vinden in de verdorvenheid van het menschelijk hart. De mensch houdt er niet van om God in zijne kennis te bewaren. Hij bemint de duisternis boven het licht, omdat zijne daden boos zijn, en daarom zegt hij in zijn hart, zelfs al durft hij het niet met zijne lippen uiten: „Er is geen God." Maar terwijl de oorspronkelijke oorzaak van deze en elke andere soort van ongeloof toegeschreven moet worden aan de aangeboren misleiding en de groote boosheid van het hart des menschen, zijn er zekere naaste aanleidingen tot het atheïsmus, die men met geene mogelijkheid over het hoofd mag zien. Onder deze rangschikken wij eene ongodsdienstige opvoeding in den vroegsten leeftijd, den invloed van een slecht voorbeeld en ontheiligend gesprek, en het gezag van eenige groote namen in de letterkunde of wetenschappen, die verbonden zijn aan de zaak der ongeloovigheid. Onder de waarschijnlijke voorwendselen voor het atheïsmus rekenen wij de veranderlijkheid van vele erkende geloovigen, bovenal van de geestelijken, den verdeelden staat der godsdienstige wereld, gelijk de menigvuldigheid der secten ons aantoont, de bitterheid van godsdiensttwisten, den vermeenden weerstand der Kerk tegen den voortgang der wetenschappen en de uitbreiding der vrijheid in het burgerlijke en het godsdienstige, benevens het grove bijgeloof, dat in eenige van de oudste en magtigste staten van Europa de Christelijke godsdienst is binnengedrongen. Van al deze oorzaken van het atheïsmus is de laatst vermelde ontwijfelbaar de krachtigste, en daarom worden de stoutste en meest schaamtelooze atheïsten in die landen gevonden, waar het Roomsche bijgeloof in de ruimste mate heerscht.

Atheïsten hebben zich echter nooit tot eene afzonderlijke secte gevormd. Dit is ten deele voortgekomen uit het negatieve karakter van hunne meening; meer echter nog misschien, uit eene geheime overtuiging, dat hunne beginselen geene voldoende vastheid en zamenhang hebben, om den vorm eener geloofsbelijdenis aan te nemen. Van alle godsdienstige gezindheden, die ooit op het wereldtooneel zijn verschenen, zou de zonderlingste zekerlijk eene secte van atheïsten zijn, die den God, die hen schiep, loochende, en hun geloof in alle ongeloof beleed. Dit zou de verschrikkelijkste vereeniging van negatieve denkers zijn, die men zich met mogelijkheid denken kan. In één land vinden wij, dat op zekeren tijd de groote menigte des volks van het atheïsmus doortrokken is. Wij hebben het oog op de eerste Fransche omwenteling tegen het einde der vorige eeuw. „Het groote jubileum van het atheïsmus," zegt een welsprekend schrijver, „was de Fransche omwenteling. Toen brak het vulkanisch vuur, dat zich in stilte had opgehoopt, terwijl de wereld in slaap was, met de woede uit van een laag ekelend element, en veranderde een geheel land gedurende eenigen tijd in een brandend veld van verwoesting. Het was juist toen Frankrijk bekend maakte, dat het zonder een God was, en dat het er geen hebben wilde; toen het op zijne grafzerken en op de poorten zijner begraafplaatsen schreef: „Dood een eeuwige slaap;" toen het het atheïsmus in triomf in alle plaatsen liet rond rijden, en het Christendom in de holen en spelonken der aarde dreef; — het was juist toen, dat zijn bloed als eene rivier vloeide, en dat de guillotine des daags noch des nachts van haar werk rustte. Ik behoef u niet te zeggen, hoe de achterdocht de plaats van het vertrouwen innam; hoe alles, dat vriendelijk en edelmoedig is, in het menschelijk hart verwelkte, en alles, dat zelfzuchtig, laag en wreed is, welig opschoot en bloeide; hoe de teederste betrekkingen van het leven al hare heiligheid verloren, en het bloed des harten dikwijls uitvloeide door de hand, die tot vriendschapsdiensten was verbonden; hoe de zelfmoord zijne slagtoffers bij duizenden vermenigvuldigde, alsof hij met de guillotine wedijverde; hoe het laatste spoor van huiselijk geluk uitgewischt werd, en wet, orde en beschaving in het graf zonken, en elkeen beefde bij de aanraking van zijn medemensch, uit vreeze dat het volgende oogenblik een dolk in zijne borst zou gestoken worden. Het was alsof de hemelen stroomen bloeds deden nederdalen; alsof de aarde golven van vuur uitbraakte; alsof de dampkring bezwangerd was met de elementen des doods, zoo lang het rijk van het atheïsmus aanhield. Andere natien zagen den rook der strafoefening,

wanneer hij opsteeg, en beefden uit vreeze, dat ook voor hen de dag der wrake naakte."

Dit was de eerste poging op uitgebreide schaal, die men ooit gezien heeft, om de beginselen van het atheïsmus te grondvesten; de eerste poging, die door de geschiedenis vermeld wordt, om het geloof aan alle hoogere magten te vernietigen en uit te dooven. De groote proef leed op eene ellendige wijze schipbreuk. De volksgeest deinsde terug voor het ijselijke stelsel, toen hij dat stelsel in volle werking zag; en juist de conventie, die openlijk verkondigd had, dat er geen God is, was evenzeer gedwongen om Zijn bestaan te erkennen. Kort maar vol vreeselijke rampen was de heerschappij van het atheïsmus in Frankrijk, op een tijd van wild revolutionaire dolzinnigheid.

Daar het atheïsmus bepaaldelijk een negatief stelsel is, bepalen zijne aanhangers zich wijselijk tot stoute beweringen in plaats van bewijzen. Juist uit den aard der zaak is het onmogelijk, dat zij duidelijk en juist hunne leer, dat er geen God is, kunnen handhaven. Op dit punt is de redenering van Foster onweerlegbaar. „Het wonder draait om het groote proces, waardoor een mensch tot het bewustzijn kan geraken, dat er geen God is. Wat al eeuwen, wat al lichten zijn er noodig, om dit te bereiken! Dit bewustzijn omvat juist de attributen der Godheid, terwijl een God onbekend wordt. Want zoo deze mensch niet alomtegenwoordig, zoo hij niet op dit oogenblik in elke plaats des heelals aanwezig is, kan hij niet weten, of niet op de eene of andere plaats kenteekenen van eene Godheid aanwezig zijn, waardoor zelfs hij overtuigd zou worden. Als hij elke werking in het heelal niet volkomen kent, kan de eenige, die hij niet kent, God zijn. Als hij zelf niet de voornaamste werker in het heelal is, en niet weet wie deze is, kan die, welken hij niet kent, God zijn. Als hij alle stellingen, die de algemeene waarheid uitmaken, niet volkomen kent, kan de eenige, die hem ontbreekt, zijn, dat er een God is. Als hij met zekerheid de oorzaak van al het bestaande niet kan aanwijzen, kan die oorzaak een God zijn. Als hij niet alles weet, wat in de onmetelijke eeuwen, die voorbij zijn, gedaan is, kunnen eenige dingen door een God gedaan zijn. Dus, tenzij hij alle dingen weet, dat is, eene andere Godheid uitsluit door er zelf eene te zijn, kan hij niet weten, dat het Wezen, welks bestaan hij verwerpt, niet bestaat. Maar hij moet *weten*, dat het niet bestaat, of hij verdient evenzeer verachting en medelijden voor de vermetelheid, waarmede hij vastelijk zijne verwerping belijdt en dienovereenkomstig handelt." Dit blijkbaar onweêrsprekelijk argument pogen de Secularisten, gelijk zij zich noemen, van onzen tijd op eene schrandere wijze te weerleggen en uit den weg te ruimen, door een standpunt in te nemen, dat zeer veel verschilt van dat der atheïsten van andere tijden. Zij beweren niet langer, dat er geen God is, want zij nemen met Foster aan, dat dit zou zijn aanspraak maken op oneindige kennis; maar zij vergenoegen zich met de bewering, dat het bewijs, aangevoerd voor het bestaan van een Opperwezen onafhankelijk van de Natuur, onvoldoende is. „De atheïst," zeggen zij, „werkt niet om aan te toonen, dat er geen God is; maar hij werkt om aan te toonen, dat er geen volkomen bewijs bestaat, dat er een is. Hij verzekert niet stellig, dat God niet bestaat; maar hij beweert het gebrek aan bewijs voor de stelling, dat God bestaat. Te oordeelen naar de strekking en de toepassing zijner argumenten, blijkt het niet, dat een atheïst stellig weigert aan te nemen, dat er een God kan zijn; maar hij houdt vol, dat Hij zich niet geopenbaard heeft, hetzij door de uiting van Zijne stem in hoorbare openbaring, of door den indruk van Zijne hand op de zigtbare natuur. Zijn vonnis over de leer van een God is slechts, dat zij niet bewezen is; het is niet, dat zij weêrlegd is. Hij is slechts een atheïst, hij is geen antitheïst." Dit is juist de houding ten opzigte der kwestie over het Göddelijk bestaan, die door de nieuwere Secularisten aangenomen is, zooals zij voorgesteld worden door Holyoake, den bekwaamsten en scherpzinnigsten schrijver, die tot de partij behoort. Met schijnbare zedigheid weigert deze schrijver te beweren, dat er geen God is, of zelfs dat er geen kan zijn, maar hij verklaart eenvoudig, dat er geen voldoende grond tot nog toe is aangevoerd om te bewijzen, dat God bestaat. Deze ongeloovige zal zich door de sterkste en onweêrstaanbaarste bewijzen niet laten overtuigen. De vreeselijke verantwoordelijkheid van het standpunt van zulk een man is met geene mogelijkheid geheel en al te begrijpen. De mensch is niet te laken, als hij atheïst is, wegens gebrek aan bewijs; maar hij is te laken, als hij atheïst is, omdat hij zijne oogen gesloten heeft. Hij is niet te laken, omdat het bewijs voor een God door hem niet gezien is, als er zulk een bewijs niet was binnen het veld zijner waarneming; maar hij is te laken, als hij het bewijs niet gezien heeft, omdat hij zijne aandacht er van afkeerde. Opdat de vraag van een God onopgelost in zijn geest blijve, is alles, wat hij te doen heeft, te weigeren om naar de vraag te hooren. Hij kan, als hij het verkiest, zonder de overtuiging blijven, dat er een God is; maar deze zijne keuze is reden tot veroor-

deeling. God te weêrstaan, nadat Hij bekend is, is misdadigheid jegens Hem; maar te willen, dat Hij onbekend zal blijven, is even groote misdadigheid. Er is eene zedelijke snoodheid van geest bij hem, die in het midden van vele voorwerpen van gunstbewijs wil, dat er niet één voorwerp van dankbaarheid zou zijn. Het is aldus, dat er, zelfs bij het niet kennen van God, eene verantwoordelijkheid jegens Hem zijn kan. De Doorzoeker des harten ziet, of Hij, voor de talooze zegeningen waarmede Hij het pad van een ieder heeft bezaaid, behandeld wordt als de onbekende weldoener, die ijverig gezocht werd, of als de onbekende weldoener, om wien men zich nimmer bekommerde. Ten opzigte ten minste van begeerte naar God, kan hetzelfde onderscheid van karakter tusschen den eenen mensch en den anderen opgemerkt worden, hetzij God in geheimzinnigheid gewikkeld is, of in volle ontwikkeling aan onze wereld verschijnt. Zelfs al lag er een mantel van de diepste duisternis over de kwestie van Zijn bestaan, zou dit het onderscheid niet uitwisschen tusschen de vroomheid aan den eenen kant, die werkte en haakte om Hem te kennen, en de goddeloosheid aan den anderen kant, die nooit het bewijs miste, waarom zij zich niet bekommerde, en zoo kroop in hare eigene zinnelijkheid en zelfzucht. Het oog van een Hemelsch getuige gaat over al deze verscheidenheden, en hetzij duisternis of afkeer oorzaak is, dat een volk God niet kent, bij Hem is een helder beginsel van oordeel, dat Hij zelfs tot de buitengrenzen van het atheïsmus kan uitstrekken.

Holyoake beweert stoutweg, dat het onmogelijk is om voldoende te bewijzen, dat God bestaat, maar gelukkig zijn wij zoo geschapen, dat het onmogelijk is om voldoende te bewijzen, dat God niet bestaat. Er is een aangeboren beginsel in de ziel van elk mensch, dat hem dwingt om eene Groote Eerste Oorzaak te erkennen, waaruit alle dingen hun oorsprong hadden. Dit is het oorspronkelijke geloof des menschen. En wat heeft het atheïsmus anders te leeren dan ontkenningen? — Wat anders, dan dat er geene Eerste Oorzaak, geen Schepper, geen doel in al de schoone en weldadige schikkingen der natuur is; dat iets gelijk ziel of geest in het heelal niet bestaat; dat er geen God, geen engel, geen hiernamaals voor den mensch, geen toekomstig oordeel, geen hemel of hel, geene beloonin-gen voor de deugd of straffen voor de ondeugd buiten dit leven zijn? Zijn doel is eigenlijk, om den menschen te leeren niet te gelooven, wat in alle eeuwen geloofd is.

Er zijn twee bewijzen om tegenover de atheïsten het bestaan van God aan te toonen, het eene *a priori*, het andere *a posteriori*. Het eene toont aan, dat er noodzakelijk een God zijn moet, en het andere, dat er een God is. De overweging van den aard en de kracht van deze twee bewijzen voor het bestaan van een God, behoort met meer juistheid tot het artikel THEÏSTEN (zie ald.). De Schriften beredeneren nooit het onderwerp van het bestaan des Goddelijken Wezens, maar nemen het steeds als erkend aan. Zoo lezen wij in het eerste vers van den bijbel: „In het begin schiep God den hemel en de aarde," eene verklaring waarbij aangenomen wordt, dat God bestaat, en waardoor Hij eenvoudig als de Schepper des heelals aangekondigd wordt. En wanneer de atheïst in het Heilige Boekdeel aangeduid wordt, wordt zijn geloof als de uiterste dwaasheid voorgesteld, en er wordt van gezegd, dat het zijn oorsprong eerder in het hart dan in het hoofd heeft. „De dwaas zegt in zijn hart: er is geen God." Zijn oordeel des onderscheids is door de zonde ten kwade veranderd, en daarom sluit hij zijne oogen voor het licht, en geeft zich aan een staat van volkomen en onveranderlijke duisternis over.

ATHENA, eene van de voornaamste godinnen der oude Grieken. In volle wapenrusting kwam zij uit het hoofd van Zeus. Herodotus stelt haar voor als slechts de aangenomen dochter van Zeus, volgens de Lybische overlevering, dat zij uit Poseidon en Tritonis voortgesproten is. Verschillende districten van Griekenland maakten er aanspraak op haar geboorteplaats te zijn. In haar was, zooals zij door de oude schrijvers voorgesteld wordt, eene vereeniging van kracht en wijsheid. Zij bestuurde de staten in hunne staatkundige inrigting. Zij was ook de godin van den akkerbouw en de uitvindster van verschillende werktuigen daarvoor, voornamelijk van den ploeg en de hark; ook onderwees zij het volk in verscheidene handelingen betreffende den landbouw. Van haar wordt ook verhaald, dat zij verscheidene muzijkinstrumenten heeft uitgevonden, zooals de fluit en de trompet, en verscheidene nuttige kunsten, meer bijzonder die, welke aan vrouwen passen. Kortom, zij was de godin van alle wijsheid, kennis en bekwaamheid. De Atheners beschouwden haar als de beschermster van hunnen staat en meenden, dat zij aan haar hun beroemden raad, AREOPAGUS (zie ald.) geheeten, verschuldigd waren. Zoowel de inwendige schikkingen als de uitwendige verdediging van den staat waren onder hare bescherming en haar invloed. Aan haar waren de helden hunne veiligheid in den slag verschuldigd. In den Trojaanschen oorlog schaarde zij zich aan de zijde der Grieken.

Athena werd door geheel Griekenland aangebeden.

In Attica werd zij als de nationale godin van de stad en het land beschouwd. De dieren, die haar geofferd werden, waren gewoonlijk stieren, rammen en koeijen. Onder de boomen was de olijf haar gewijd; onder de levende schepselen de uil, de haan en de slang. Bij de Romeinen droeg *Athena* den naam van *Minerva*.

ATHINGANEN (Gr. *a*, not, *thinga* aanraken), eene Christen-secte door de Byzantijnsche geschiedschrijvers als eene en dezelfde met de PAULICIANEN (zie ald.) voorgesteld. De naam is waarschijnlijk afgeleid van hunne navolging der Gnosticken of Manichaërs in het beschouwen van vele dingen als onrein, die zij daarom niet aanraakten. Deze secte had haar voornaamsten zetel in de stad Amorion in Opper-Phrygië, waar vele Joden woonden, en daarom schrijft Neander haar oorsprong toe aan eene vermenging van de Joodsche met de Christelijke godsdienst, eene meening die in zoo verre bekrachtigd wordt door het gebruik der secte, om den doop te vermengen met het inachtnemen van al de plegtigheden der Joodsche godsdienst behalve de besnijdenis. Het is zeer mogelijk, dat eenige overblijfsels van de oudere judaïserende Christenen, tegen wie de Apostel Paulus de Colossenzen (II : 21) waarschuwt, in Phrygië tot aan de tiende eeuw hebben bestaan, op welken tijd de Byzantijnsche geschiedschrijvers van de Athinganen spreken als bestaande. Deze secte had de verdienste van te weigeren om deel te nemen aan de misbruiken der tijden, voornamelijk het aanbidden van beelden en de vereering van het kruis en van de hiërarchie der regerende partij.

ATHOCIANEN, eene Christen-secte in de derde eeuw ontstaan, die de sterfelijkheid der ziel beweerde. Zij zijn waarschijnlijk dezelfde als de ARABIËRS (zie ald.).

ATHOR of ATHYR, eene oude Egyptische godin, als de Venus der Egyptenaren beschouwd, tot wier eer eene heilige koe, gelijk Strabo vermeldt, te Memphis gevoed werd. Athyri wordt door Plutarchus onder de verschillende namen van Isis vermeld.

ATHOS (MONNIKEN VAN DEN BERG). Deze berg van Griekenland is in Chalcidië gelegen, en omdat eene menigte kloosters op zijne kanten gebouwd zijn, en hij een veelvuldig toevlugtsoord van vrome pelgrims was, kreeg hij reeds lang geleden den naam van den Heiligen berg, dien hij tot op den huidigen dag behouden heeft. Vóór de Grieksche omwenteling woonden er ongeveer vijf duizend Grieksche monniken of CALOYERS (zie ald.) op dezen berg. Zij leven in den ongehuwden staat, en zijn gewoonlijk van de orde van St. Basilius. Het aantal kloosters bedraagt ongeveer twintig, maar verscheidene er van verkeeren in puin, en slechts drie of vier zijn in weelde onderhouden. Al de kloosters op den berg Athos trekken hun onderhoud uit bezittingen, die hun in Macedonië, Thessalië en andere deelen van Griekenland toekomen, en waarover personen, die aan de orde verbonden zijn, het oppertoezigt hebben. Al die opzieners, die 1200 bedroegen, werden in 1822 plotseling door de Turken gegrepen, en zonder eenige reden wreed ter dood gebragt. De meeste Grieksche monniken van den berg Athos zijn geheel ongeletterd, daar zij alleen het teeken des kruises moeten maken, en gereedelijk de *Metanoiai* moeten verrigten, d. i., hunne nederbuigingen na het opzeggen van eenige bijzondere psalmen, met het *Gloria Patri* aan het einde er van. Eenige dezer monniken moeten hun *Metanoiai* elke vier en twintig uur drie honderd maal herhalen, tenzij zij ongesteld zijn, in welk geval een priester den pligt in hunne plaats vervullen moet. De Caloyers van den berg Athos bezitten een stalen kraag met een kruis er aan, dat ongeveer drie en een half Ned. pond weegt. Deze kraag, die bij het opnemen van een nieuwen monnik in hunne orde gebruikt wordt, heeft, zeggen zij, aan St. Athanasius behoord, die in de negende eeuw leefde, en de stichting van een hunner voornaamste kloosters, *Lauron* geheeten, teweegbragt. De eel van dezen heilige en de witte marmeren steen, waarop hij gewoonlijk zijne gebeden opzeide, worden als beziens-waardigheden aangewezen; de steen heeft eene holte van ongeveer vier of vijf duim diepte, veroorzaakt, zooals beweerd wordt, omdat de heilige er zoo dikwijls op knielde. Het verblijf van monniken op den Heiligen berg moet zeer oud zijn; men veronderstelt, dat hij als eene plaats voor kloosters uitgekozen werd omstreeks de regering van Constantijn den Groote in de vierde eeuw.

ATLAS, eene godheid bij de oude Grieken, volgens Hesiodus een zoon van Japetus en Clymene. Homerus zegt van hem in zijne Odyssea, dat hij de pilaren van de aarde en den hemel draagt, hetgeen, zooals eenige schrijvers veronderstellen, eene figuurlijke voorstelling is en beteekent, dat Atlas in de sterrekunde ervaren was en het eerst leerde, dat de aarde den vorm had van een bol. Men meende over het algemeen, dat hij in het noördwestelijk gedeelte van Afrika woonde; daarom draagt nog eene bergketen in die streek zijn naam.

ATOCHA (ONZE VROUWE VAN), een naam aan de Maagd Maria gegeven, onder welken eene kapel haar

te Madrid gewijd is. Men zegt, dat zij daar evenveel wonderen verrigt als in eenige andere harer kapellen. Zij wordt daar voorgesteld in de kleedij eener weduwe, met een rozekrans in hare handen, en op feestdagen wordt zij gekroond met de zon en bedekt met de schoonste kleederen, versierd met de rijkste juweelen. De kapel wordt, volgens het verhaal, met honderd gouden en zilveren lampen verlicht. Zie Maria, Maagd.

ATOMISTEN, eene secte van wijsgeeren in het oude Griekenland, die niet zonder goeden grond onder de atheïsten zijn gerangschikt. De stichter van het stelsel schijnt Leucippus geweest te zijn; het werd echter tot een meer volledigen stelselmatigen vorm gebragt door Democritus. Het grondbeginsel van het stelsel was het eeuwig bestaan der stof in den vorm van een oneindig aantal atomen of volstrekt ondeelbare ligchamelijke bestanddeeltjes der stof, die in de onbegrensde ruimte bestonden. Anaxagoras en de vroegere school der Atomisten hadden ook de eeuwigheid der stof in den vorm van atomen geleerd, maar voor de zamenstelling van werelden oordeelden zij, dat er eene heerschende magt noodig was, namelijk de Geest of het Verstand. In de handen van Democritus, gevolgd door Epicurus, verdwijnt echter de Geest, en de Stof alleen wordt beschouwd als werkelijk te bestaan. Door onbeperkte vereenigingen van atomen worden de verschillende vormen der voorwerpen teweeggebragt. Zelfs onze eigene waarneming van uitwendige voorwerpen, die wij gewoonlijk beschouwen als strikt geestelijk in haar karakter, wordt in dit stelsel door eene zonderling materialistische hypothese verklaard. Alle dingen werpen, in dit stelsel, aanhoudend beelden van zich zelve af, die, nadat zij de omringende lucht met zich vereenzelvigen, de ziel binnendringen door de poriën van het ligchaam. Het oog, b. v., is zamengesteld uit waterig vocht, en het water ziet. Maar hoe ziet het water? Het is doorschijnend en neemt het beeld op van alles, wat het aangeboden wordt. Zelfs de ziel was, volgens Democritus, uit de fijnste vuuratomen zamengesteld, en al hare kennis ontstond door ligchamelijke aanraking, door de indrukken welke uitwendige voorwerpen op de uitwendige zinnen maken. Alle kennis was, om de taal van Kant te gebruiken, naar zijn inzigt *phenomenaal*, en daarom beschouwde hij alle menschelijke kennis als onzeker, en niet volstrekt, maar slechts betrekkelijk waar. De geheele natuur, volgens de Atomistische hypothese, bestaat uit een *plenum* en een *vacuum*; het plenum bestaat uit oorspronkelijke deeltjes, waarvan het eindelooze aantal homogeen is in hoedanigheid, maar heterogeen in vorm. Daar gelijke dingen elkander aantrekken, vormen deze deeltjes, zich te zamen verbindende, werkelijke dingen en wezens. Zoo wordt alle denkbeeld van een Goddelijk Schepper weggenomen. De Atomistische wijsgeeren der oudheid moeten zorgvuldig onderscheiden worden van de Atomistische wijsgeeren van onzen tijd, die de wet van bepaalde verhoudingen leeren, en dus, in plaats van de atheïstische leer te ondersteunen, een meerderen en zeer krachtigen bewijsgrond aanvoeren voor het bestaan van een God, getrokken uit de wetten en rangschikking der stof.

ATRIUM (Latijn, *eene zaal*), een naam door de eerste Christenen aan de plaats gegeven, die van het voorportaal naar de kerk geleidde. Gedurende eenigen tijd was het een bijzonder voorregt der koningen en keizers, om in het *atrium* begraven te worden; daarom merkt Chrysostomus aan, dat keizer Constantius zijn vader Constantijn eene groote eer bewees, door hem eene begraafplaats in het voorportaal der kerk te geven. Dit gebruik hield tot de zesde eeuw aan, toen dit voorregt aan het volk in het algemeen werd toegestaan, hoewel het nog steeds door burgerlijke en kerkelijke wetten verboden bleef, om in het inwendige gedeelte der kerk te begraven.

ATROPOS (Gr. *a*, niet, *trepo*, draaijen), eene der drie schikgodinnen, die, volgens de oude Heidensche mythologie, het lot van den mensch bepaalden. De *Atropos* schijnt dat noodlot geweest te zijn, dat niet vermeden kan worden, en wordt gewoonlijk voorgesteld met een paar schalen, een zonnewijzer of een snijdend werktuig.

ATTHAKATHA, een commentair op de heilige boeken der Boeddhisten bij de Singalezen, welke tot voor korten tijd van evenveel gezag als de tekst werd beschouwd. De tekst werd mondeling bewaard tot aan de regering van den Singalezischen monarch Wattagamani, die van 104 tot 76 v. C. regeerde, toen hij op het eiland Ceylon te boek gesteld werd. De commentair werd door Boeddhagosha, in de oude stad Anuradhapoera op Ceylon, in het jaar 420 geschreven. Hardy zegt van de Atthakatha het volgende: „Toen Mahindo, zoon van den monarch Asoka, de godsdienst van Boeddha op Ceylon invoerde, bragt hij er in zijn geheugen al de commentariën heen, en vertaalde die in het Singaleesch. Door Boeddhagosha werden zij omstreeks 420 weder uit het Singaleesch in het Pali overgebragt, en dit is de eenige vertaling, die nu bestaat, daar de oorspronkelijke Pali-overzetting en de

vertaling in het Singaleesch te gelijk verloren geraakt zijn. Uit de weinige gelegenheden, die ik gehad heb om met den inhoud dezer commentariën bekend te raken, zou ik afleiden, dat zij veel meer overvloeijen van bijzonderheden aangaande wonderdadige tusschenkomst dan de Pitakas, die zij moeten verklaren. In de Mahawanso, hoofdst. XXVII, wordt gezegd, dat al de théros en âchâriyas (leeraars) deze compilatie in dezelfde achting hielden als den oorspronkelijken tekst. Niet lang geleden waren de priesters van Ceylon ook van dit gevoelen; maar toen de menigvuldige dwalingen, waarvan zij overvloeit, hun aan het verstand werden gebragt, trokken zij zich terug, en nu beweren zij, dat zij alleen de woorden van Boeddha als ontwijfelbare waarheid aannemen. Te dien einde bestaat er het gezegde, dat de woorden van de priesterschap goed, die van de rahats later, maar die van den alwetende de beste zijn. Van Colebrooke vernemen wij, dat het eene algemeen aangenomen en goed gegrondveste meening van de geleerden in Indië is, dat geen boek geheel en al vrij van veranderingen en tusscheninstellingen is, voordat er commentariën op gemaakt zijn: maar als eens een commentair in het licht gegeven is, kan geene vervalsching meer slagen, dewijl de blijvende commentair elk gedeelte opteekent, en over het algemeen elk woord verklaart." Deze commentair heeft in de schatting van de priesters van Boeddha in de laatste tijden veel van zijne belangrijkheid verloren, en zij geven gewoonlijk de voorkeur aan eene dadelijke verwijzing naar den tekst van de Bana (zie ald.) of heilige boeken.

AUDÆANEN of AUDIANEN, eene Christen-secte in de vierde eeuw ontstaan, die haren naam kreeg naar Audæus of Audius, of in het Syrisch naar Udo, een inboorling van Mesopotamië. Deze schijnt een man van groote vroomheid en naauwgezetheid geweest te zijn, en getreurd te hebben over de wereldsgezindheid, die onder de geestelijken van zijn tijd heerschte. Zijne veelvuldige vertoogen over dit punt stelden hem bloot aan veelvuldige vervolging, en ten laatste aan excommunicatie. Aldus uit de heerschende kerk gesloten, slaagde hij er in om rondom zich eene partij te verzamelen, die met hem in inzigten en gevoelens overeenstemde, en met welke hij afzonderlijke bijeenkomsten voor geestelijke stichting hield. De geestelijken, ziende dat de nieuwe secte in belangrijkheid toenam, wendden zich nu tot de burgerlijke overheid, en de Audianen werden met gestrenge straffen bezocht, die evenwel slechts dienden om hun aantal te doen toenemen, en het gevoel des volks te hunner gunste op te wekken. Verscheidene bisschoppen en geestelijken van verschillende graden schaarden zich nu aan hunne zijde, en Audius had invloed genoeg, om zich als bisschop met geestelijk gezag over de partij te doen wijden. Deze stap voltooide hunne afscheiding van de heerschende kerk, met welke zij niet alleen weigerden om gemeenschap te houden, maar zich zelfs in het gebed te vereenigen. De orthodoxe bisschoppen klaagden nu bij den keizer, die in zoo verre aan hunne vertoogen toegaf, dat hij Audius op gevorderden leeftijd naar Scythië verbande. De Gothen hadden zich in dat verre land gevestigd, en Audius stelde nu ijverig zijne pogingen in het werk, om dat volk tot het Christendom te bekeeren. Hij bouwde kloosters onder hen, wijdde bisschoppen, en het gelukte hem niet weinigen van het Heidendom tot het aannemen van het Christelijk geloof te brengen. De Audianen worden beschuldigd van op eenige punten van gezonde inzigten aangaande de waarheid te zijn afgeweken. Hunne tegenstanders beschuldigden hen, en waarschijnlijk niet zonder grond, van te deelen in de dwalingen der Anthropomorphieten (zie ald.), en te beweren, dat God eene menschelijke gedaante bezat, en dat de uitdrukking in Gen. 1 : 27: „God schiep den mensch naar Zijn beeld", letterlijk opgenomen moest worden, en moest beteekenen, dat het ligchaam des menschen naar den vorm van het Goddelijk Wezen gemaakt was. Een ander punt, waarop de Audianen van de heerschende kerk verschilden, was ten opzigte van den tijd, waarop het Paaschfeest gevierd moest worden. In deze zaak waren zij Quartodecimanen en geloofden zij, dat het Paaschfeest gehouden moest worden op denzelfden dag, waarop de Joden het vierden. Dus keerden zij in dit opzigt tot het oude gebruik terug, dat door het concilie van Nicæa in 325 veroordeeld was; zij beschuldigden dat concilie van het Paaschfeest verzet te hebben om keizer Constantijn te vleijen, en het met zijn geboortedag te doen zamenvallen. De Audianen verdedigden hunne meeningen over het onderwerp, door zich te beroepen op de Apostolische constitutiën. Deze secte, die haar voornaamsten invloed verkregen had door de vervolging, waaraan zij was blootgesteld, verdween trapsgewijze tegen het einde der vierde eeuw.

AUDIENTES (Latijn *hoorenden*), eene van de klassen van catechumenen of geloofsleerlingen in de eerste Christelijke kerk. Zij kregen hun naam wegens de omstandigheid, dat zij toegelaten werden om preêken te hooren en de Schriften in de kerk te hooren voorlezen, maar zij mogten bij de gebeden niet tegenwoordig

zijn. De schrijver van de Apostolische constitutiën zegt, dat voor dat de gebeden der kerk begonnen, onmiddellijk na de preêk, de diaken het bevel moest uitvaardigen: *Ne quis audientium, ne quis infidelium.* Laat niemand der *audientes*, laat niemand der ongeloovigen tegenwoordig zijn, en dadelijk verlieten zij de kerk. De boetelingen werden oudtijds door de kerk in vier klassen verdeeld, die door de Latijnen *flentes*, treurders of weeners, *audientes*, hoorders, *substrati*, liggenden, en *consistentes*, medestaanders, genoemd werden. Maldonatus verdeelt hen in drie klassen, de *audientes*, de *exspectantes* en de *genitentes*. Suicer, die hen slechts in twee klassen, de *audientes* en de *exspectantes* verdeelt, zegt, dat er geene vermelding is van de orde der boetelingen, hoorders geheeten, vóór den tijd van Novatus: hoewel er anders eene plaats voor het hooren der Schriften en der preêk in de kerk toegestaan was aan Heidenen, Joden, ketters, scheurmakers en den tweeden rang der catechumenen, die daarom gewoonlijk hoorders genoemd werden, lang vóór den tijd, waarop die naam aan boetelingen als eene afzonderlijke orde gegeven werd. Toen hij op boetelingen werd toegepast, werd hij gegeven aan hen, die het tweede gedeelte der tucht ondergingen; het was hun geoorloofd de kerk binnen te treden. Gregorius Thaumaturgus wijst hun hunne plaats aan in den *narthex*, den voortempel of het laagste gedeelte der kerk, waar zij naar de preêk stonden te luisteren; zij werden weggezonden, zoodra deze geëindigd was. De tijd der beproeving, waaraan de *audientes* onderworpen waren, hing af van de verschillende toestanden der personen, doch het concilie van Elvira bepaalde, dat hij gewoonlijk twee jaar duren zou.

AUDITEUR, een regterlijk beambte van de Apostolische kamer te Rome, die, wanneer hij ingeroepen wordt, de onmiddellijke gewone regter is in alle zaken behoorende tot het gebied der kerk. Hij heeft met uitsluiting van elk ander het regt, om beslag te leggen op de goederen van hen, die bij overeenkomst aan de Apostolische kamer schulden te voldoen hebben. Hij heeft met de beambten der kamer dezelfde magt over alles, wat betrekking heeft op de Apostolische brieven, op alle contracten, die wettiglijk aangegaan zijn, en eenvoudige beloften tusschen man en man. De auditeur heeft ook eene groote magt en het regt van beschuldiging in alle crimineele zaken, en heeft onder zich een provoost en verscheidene advocaten. Aan hem ondergeschikt zijn twee regters in burgerlijke zaken, die altijd prelaten zijn, en een halsregter met twee assessoren. Op het kantoor van den auditeur wordt een aantal secretarissen en klerken gebezigd. Deze post is zeer winstgevend.

AUGSBURGSCHE CONFESSIE, eene geloofsbelijdenis die in 1530 door Melanthon, geholpen door Luther, opgemaakt, en in naam van de Protestantsche partij aan den rijksdag te Augsburg, waarbij keizer Karel V. voorzat, aangeboden werd. Eenige Roomsche godgeleerden werden er benoemd om haar te onderzoeken, en toen deze met hunne aanmerkingen voor den dag kwamen, ontstond er een geschil tusschen hen en Melanthon, die door eenige zijner partij geholpen werd. Dit leidde tot verscheidene wijzigingen van de belijdenis, met het doel om de Roomschgezinden te gelieven; alle pogingen om de eensgezindheid te bevorderen waren echter vruchteloos. De Augsburgsche confessie bestaat uit acht en twintig hoofdstukken, waarvan een en twintig gewijd zijn aan de uiteenzetting van de hoofdpunten der Protestantsche leer, en zeven aan eene blootlegging van de dwalingen en misbruiken, welke tot de afscheiding van de Kerk van Rome geleid hadden. De belijdenis werd op eene volledige vergadering van den rijksdag voorgelezen, en geteekend door den keurvorst van Saksen en drie andere vorsten van het Duitsche rijk. Johannes Faber, later aartsbisschop van Weenen, en twee andere Roomsche godgeleerden maakten een antwoord op dit stuk op, hetwelk de oorzaak was, dat Melanthon in 1531 zijne Apologie voor de Augsburgsche confessie vervaardigde. Deze belijdenis is sedert den tijd van Luther tot heden als de standaard van de leer in de Lutherssche kerk aangenomen. De uitgave van 1530 is het wettige geloofsformulier; eene eenigzins veranderde uitgave werd door Melanthon in 1540 bezorgd. Het tiende artikel leert, dat het werkelijke ligchaam en bloed van Christus aanwezig zijn in het avondmaal, onder het brood en den wijn, en uitgedeeld en ontvangen worden. Ten gevolge van deze duidelijke verklaring van de Lutherssche leer der consubstantiatie, weigerde de Hervormde of Zwingliaansche partij om de Augsburgsche confessie te onderteekenen. Daarom boden de keizerlijke steden Straatsburg, Constanz, Lindau en Memmingen eene afzonderlijke geloofsbelijdenis aan, die door Bucer opgemaakt was, en *Confessio Tetrapolitana*, de belijdenis der vier steden, genoemd werd. Het eenige punt, waarop deze hoofdzakelijk van de Augsburgsche confessie verschilde, was dat over de ligchamelijke tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal, dat door eene werkelijke en toch geestelijke of sacramentale tegenwoordigheid vervangen werd. Deze confessie werd den keizer in

het Latijn en het Duitsch aangeboden, maar hij weigerde te veroorloven, dat zij in het openbaar gelezen werd, hoewel hij er in toestemde, om te luisteren naar eene weêrlegging er van door Roomsche priesters. Toen deze afgeloopen was, eischte hij, zonder redetwisten toe te staan of aan de weigerachtige steden te veroorloven eene copij van de wederlegging te bezitten, onderwerping van deze aan de Kerk van Rome; zij weigerden echter hieraan te voldoen. De vier steden gingen gedurende een aanmerkelijk tijdvak voort met hare eigene geloofsbelijdenis aan te kleven; eindelijk gaven zij echter toe en onderteekenden de Augsburgsche confessie in Mei 1536 bij de Wittenbergsche concordia, waardoor zij een gedeelte der Lutherssche kerk werden.

AUGUR, een waarzegger uit de vlugt en het geschreeuw der vogelen bij de Romeinen. De oorsprong van het ambt is gewikkeld in de duisternis en fabelen van het eerste tijdperk der Romeinsche republiek. Romulus, de eerste koning, heeft, naar verhaald wordt, een collegie van drie Auguren ingesteld. Numa voegde er later twee bij. De Ogulniaansche wet, die in 300 v. C. aangenomen werd, vermeerderde het aantal tot negen, waarvan er vijf uit de Plebejers of burgerlieden gekozen werden. Ten tijde van den dictator Sulla klommen zij tot vijftien, een aantal dat bestaan bleef tot aan de regering van Augustus, toen hun aantal voor onbepaald werd verklaard, en geheel afhankelijk werd van den wil des keizers. Een augur behield zijn ambt gedurende zijn leven, en was onderscheiden door een lang purperkleed, dat tot zijne voeten reikte, en over den linkerschouder geworpen werd. Bij plegtige gelegenheden droeg hij eene guirlande op het hoofd. Zijne voornaamste pligten waren bovennatuurlijke teekenen gade te slaan en die bekend te maken. Hij was ook de bewaarder der ceremoniële wet, en moest zijn raad geven over de boetedoening voor wonderteekenen en andere zaken, die de godsdienstige plegtigheden betroffen. De bronnen voor zijne kunst waren drievoudig: 1. de formulieren en overleveringen van het collegie, dat in oude tijden op de nonen van elke maand vergaderde; 2. de *augurales libri*, boeken der auguren, die zelfs ten tijde van Seneca bestonden; 3. de *commentarii augurum*, commentariën van de auguren, zooals die van Messala en van Appius Clodius Pulcer, die van de vorigen onderscheiden schijnen geweest te zijn, als de verhandelingen van geleerden van aangenomen heilige schriften. De auguren moesten ook magistraten en generaals bijstaan in het gadeslaan der Auspicien (zie ald.). In de eerste tijden werd bij de Romeinen aan de voorteekenen veel belang gehecht, en werden de Auguren, die eene invloedrijke orde in den Romeinschen staat uitmaakten, in groote achting gehouden. Gedurende vele eeuwen hield deze staat van zaken aan, en eerst tijdens de regering van keizer Theodosius werd het collegie van Auguren geheel en al afgeschaft.

AUGUSTALES, eene priesterorde door keizer Augustus ingesteld, naar wien zij hunnen naam kregen, wier pligt het was de vereering te besturen, die aan de Laren en Penaten, welke geplaatst waren, waar twee of meer wegen te zamen kwamen, bewezen werd. Dezelfde naam werd door eene andere priesterorde gedragen, die door Tiberius ingesteld werd, om de vereering, aan Augustus bewezen, te besturen. Deze Augustales werden door het lot uit de voornaamste personen van Rome gekozen, en waren vijf en twintig in getal. Dergelijke priesters werden ook aangesteld, om tegenwoordig te zijn bij de vereering van andere keizers, die na hunnen dood vergood werden. Het blijkt, dat Augustus in de provinciën, hoewel niet in Rome zelf, gedurende zijn leven aangebeden werd. Het leiden der vereering werd aan de *Sodales Augustales* toevertrouwd, terwijl de offeranden en andere deelen der vereering door de *Flaaines Augustales* verrigt werden.

AUGUSTALEN, spelen te Rome en over het geheele Romeinsche rijk, ter eere van Augustus, gevierd. Na den slag van Actium werd er een feest ingesteld, dat om de vijf jaar gevierd zou worden; ook werd de geboortedag van Augustus als een godsdienstige feestdag gevierd. Tempelen en altaren werden in de provinciën te zijner eere opgerigt, en de Augustalen werden met de meeste naauwgezetheid in acht genomen. De dag der terugkomst van Augustus te Rome, nadat hij Griekenland bezocht had, 19 v. C., werd als een heilig feest gevierd, dat den naam van Augustalen ontving. De senaat bepaalde echter in het jaar 11 v. C., dat de Augustalen op den geboortedag des keizers gehouden zouden worden, en deze spelen hadden bij voortduring in verschillende deelen van het Romeinsche rijk, gedurende meer dan twee eeuwen na den dood van Augustus, plaats.

AUGUSTINUS, de uitstekendste der Latijnsche kerkvaders, een man wiens leven en werken een belangrijk tijdperk in de geschiedenis der Christelijke kerk uitmaken. Deze waarlijk groote man werd te Tagaste, eene stad van Numidië in Noord-Afrika, in het jaar 354 geboren. Aan zijne ouders, maar voornamelijk aan zijne moeder Monica, was hij eene zorgvuldige

opleiding in de kennis der Christelijke leer van zijne eerste jaren af verschuldigd. De geschiedenis van het eerste tijdvak zijns levens wordt aldus kortelijk door Neander gegeven: — „Ongevoelig ontwikkelden de eerste kiemen des geestelijken levens zich in de ziel van den vromen knaap, die dagelijks in het voorbeeld zijner godvruchtige moeder zag, welken rijkdom het leven des geloofs ook aan den niet wetenschappelijk gevormden mensch vermag mede te deelen. Maar negentien jaar oud, liet hij zich te Carthago door de verstrooijingen en het verderf dier groote stad verleiden om de rigting, die eene vrome opvoeding aan zijn leven gegeven had, te verlaten, en volgde er bij hem op het tijdperk van kinderlijke godsvrucht een tijd van innerlijken tweespalt en strijd. Eer hij de ware rust kon vinden, moest het vuur van zijn krachtig gestel door den invloed der godsdienst gelouterd en veredeld, moesten de groote, van alle banden afkeerige krachten, die in hem lagen, na hem in den maalstroom des levens geworpen te hebben, door eene hoogere hemelsche magt betengeld en geregeld, eenen hoogeren geest geheiligd worden. Maar gelijk het woord eens tijdgenoots of voorzaats niet zelden een grooten invloed uitoefent op het leven des menschen, omdat het weêrklank vindt in neigingen en ideën, die tot hiertoe in zijne ziel sluimerden, en daardoor nu eensklaps gewekt en tot helderheid gebragt worden, zoo maakte ook eene uitspraak in den *Hortensius* van Cicero over de waarde en verhevenheid der wijsbegeerte, die toevallig de aandacht van Augustinus tot zich trok en in zijn binnenste weêrklank vond, een diepen indruk op zijne ziel. Plotseling werd daardoor zijn oog geopend voor de geestelijke en zedelijke behoeften zijner natuur, en een onbeschrijfelijk verlangen naar het ware en goede in zijn hart gewekt. Diep in zijn binnenste ontwaakte de bewustheid van een hoogste goed, als het eenig waardige doel van 's menschen streven, waarbij alles, wat hem tot hiertoe bezig gehouden en verblijd had, nietig was. Maar ofschoon dat verlangen naar het hoogere, eenmaal zoo krachtig in zijne ziel gewekt, daaruit niet gansch weder verdrongen kon worden, waren de onreine en sterke driften van zijn vurig karakter nogtans te magtig, om hem nu reeds te veroorlooven zich daaraan geheel over te geven, en de verlokselen van het nietige, dat hij gaarne verachten en ontvlieden wilde, te wederstaan. Er begon van nu af een strijd in zijn binnenste, die elf jaar lang aanhield."

Augustinus werd, terwijl hij nog jong was, door eene zware en gevaarlijke ziekte aangegrepen, in den loop waarvan hij eene ernstige begeerte te kennen gaf, om door de plegtigheid des doops in de Christelijke kerk opgenomen te worden; ten gevolge van zijne herstelling werd echter het volvoeren der plegtigheid uitgesteld. Alvorens zijn geest tot rijpheid gekomen was, en terwijl hij nog een vreemdeling was aan het innerlijke Christelijke leven, hoewel geen vreemdeling aan de openbaringen van den bijbel, nam hij de dwalingen der *Manichaëërs* (zie abl.) aan, en werd hij plegtig als een lid der secte aangenomen; hij trad eerst in de klasse der hoorders, die slechts eene gedeeltelijke en onvolmaakte kennis van hare bijzondere leer verkregen. Daar hij van nature van eene vurige geaardheid was, kon hij niet tevreden blijven met de weinige kennis, die hij als nieuweling kon opdoen. Het was zijne vurige begeerte, om in de klasse der *uitverkorenen* opgenomen te worden, en dus bekend te worden met de mysteriën der secte. Na vele bijeenkomsten met Faustus, een van de voornaamste Manichaïsche leeraars, kon hij zelfs van die leerstellingen, die de secte verklaarde te gelooven, geene voldoende kennis verkrijgen, en na tien jaar van zijn leven in ijdele en vruchtelooze pogingen om het stelsel magtig te worden doorgebragt te hebben, werd hij in een staat van volkomen onzekerheid geworpen. Daarom van het Manichaïsmus afstand doende, rigtte hij zijn geest op een vurig streven naar de waarheid. Gedurende eenigen tijd was hij in gevaar van tot volkomen scepticismus te vervallen; door de Christelijke opvoeding zijner eerste jaren werd hij er echter van gered. Een heete strijd volgde er nu in zijn gemoed, die aldus door Neander beschreven wordt: — „Bij dien strijd in zijn binnenste verkregen de werken der Platonische en Nieuw-Platonische wijsbegeerte, die hij uit Latijnsche vertalingen kende, een grooten invloed op zijnen geest. Hij zelf zegt er van, dat zij een ongelooflijk vuur in hem ontstaken. Zij vonden weêrklank in zijne godsdienstige overtuiging, en inderdaad slechts eene wijsbegeerte, die, gelijk deze, zich aansloot zoowel aan de uitspraken der ingeschapen bewustheid van God, als aan de behoeften van het godsdienstige hart, en daarbij te gelijk, zooals het nieuwere Platonismus, in haren vorm zoo menige wezenlijke of schijnbare overeenkomst bezat met het Christelijke, dat van zijne jeugd af hem was ingeplant, — slechts zulk eene wijsbegeerte kon bij zijne toenmalige stemming des gemoeds zoo groote aantrekkingskracht voor hem bezitten. Gewigtig was de beoefening dier wijsbegeerte in de gevolgen voor hem, daar zij hem van het scepticismus tot de helder ontwikkelde bewustheid van

eene onloochenbare *objectieve* waarheid leidde, zijn geest, door het *Manichaëïsmus* aan zinnelijke beelden gewoon, tot afgetrokkene bespiegeling vormde, zijn denken, door de verbeelding beheerscht, tot strenge wetenschappelijke redenering verhief, en hem van het *dualismus* bragt tot de *consequente* erkentenis van één oorspronkelijk wezen; hoewel ook daarbij weder het gevaar voor hem ontstond, van tot het andere uiterste, een eenzijdig *monismus*, gevoerd te worden. Aanvankelijk kwam hij langs dezen weg tot een godsdienstig, Christelijk gekleurd idealismus, en eerst later ging hij daarvan over tot het eenvoudige Evangelische geloof. In den beginne was de Platonische wijsbegeerte hem alles, en zocht hij niets hoogers. Alleen de kracht van de godsdienst zijner jeugd, die zoo diep in het binnenste zijner ziel was geprent, trok hem, gelijk hij zelf zegt, tot de Schriften heen, die van haar getuigen. Het stond bij hem vast, dat, gelijk er maar één waarheid is, zoo ook deze godsdienst met die hoogste wijsheid niet in strijd kan zijn, en dat Paulus niet zulk een voortreffelijk leven had kunnen leiden, als men in hem bewonderde, indien de hoogste waarheid hem ontbroken had. Daarom meende hij in den beginne, dat het Christendom hem niets anders schenken kon, dan op zijn hoogst een nieuwen vorm voor de waarheden, welke hij reeds uit de Platonische wijsbegeerte had leeren kennen. Christus stelde hij zich voor als een profeet, die in verlichting en heiligheid alle vroegere profeten overtrof, en door God in de wereld was gezonden om de waarheden, welke langs den weg van wijsgeerige onderzoekingen slechts aan weinigen waren bekend geworden, door autoriteitsgeloof tot het gemeengoed des ganschen menschdoms te maken. Op dit standpunt wist hij alle waarheden des Christendoms uit zijn Platonisch idealismus af te leiden. Hij meende die te verstaan en sprak er over gelijk een kenner, die van zijne zaak zeker is; maar hem ontbrak daarbij, zooals hij later zelf betuigde, het eenige noodige om een helder inzigt in het Christendom te verkrijgen, bij welks gemis men steeds aan den schelp er van blijft hangen, zonder immer tot den parel door te dringen: de liefde die uit de bron des ootmoeds vloeit."

De inwendige strijd, dien Augustinus aldus onderging, maakte hem des te beter gereed om de ondervinding van Paulus te begrijpen, wiens Brieven hij op dezen tijd met ijver begon te beoefenen. Het Christendom verscheen hem nu in een geheel nieuw licht. Hij gevoelde de voor zich zelve getuigende kracht der waarheid, en dit was voor hem eene subjectieve getuigenis harer Goddelijkheid. Zijn godsdienstig en zedelijk bewustzijn was nu voldaan; zijne begeerte naar kennis alleen zocht nog voldoening. Gedurende eenigen tijd waren zijne ideën aangaande het Christendom, in dit tijdvak der geschiedenis van zijn gemoed, met de bijzondere leerstellingen van de Platonische wijsbegeerte vermengd; van deze vreemde, onnatuurlijke vereeniging werd hij trapsgewijze en in den loop des tijds geheel verlost.

De persoon, aan wien Augustinus waarschijnlijk meer dan aan eenig ander zijne heldere en schriftmatige inzigten in de Christelijke waarheid verschuldigd was, was de uitstekende Ambrosius, bisschop van Milaan, aan wiens omgang en prediking hij steeds zeide de grootste verpligting te hebben. Door de medewerking van dezen prelaat kreeg hij ernstige indrukken, en na door verscheidene weifelingen van gedachte en gevoel gegaan te zijn, kwam hij tot het besluit, om openlijk zijn geloof in de Christelijke godsdienst te belijden, en toen hij zijne begeerte aan Ambrosius kenbaar gemaakt had, werd hij in 387 te Milaan gedoopt. Deze gebeurtenis verschafte zijne moeder Monica de grootste vreugde, daar zij de vervulling was van haar ernstig verlangen en gebed ten behoeve haars zoons. Dikwijls had zij met al de bezorgdheid en den ernst eener vrome moeder bij hem aangedrongen op het van harte aannemen van die plegtige waarheden, die gedurende haar geheele leven de troost en de verligting harer eigene ziel geweest waren. Nu was zij gereed om met den bejaarden Simeon uit te roepen: „Nu laat Gij, Heere! Uwen dienstknecht gaan in vrede, naar Uw woord; want mijne oogen hebben Uwe zaligheid gezien." Zij overleefde de blijde gebeurtenis ook niet lang, want op haar terugtogt naar Afrika met Augustinus, na diens doop, werd zij te Ostia, aan de boorden van den Tiber, door eene plotselinge ziekte aangegrepen, en stierf zij aldaar na weinige dagen.

Augustinus gevoelde diep het onherstelbare verlies, dat hij nu geroepen was om te ondergaan. In plaats van zijne reis naar huis voort te zetten, bleef hij een aanmerkelijken tijd te Rome, en bragt dien aldaar door met het schrijven van verscheidene uitstekende theologische verhandelingen, die voornamelijk tegen de Manichaïsche ketterij gerigt waren. Zijne inzigten in de Goddelijke waarheid waren nu veel juister en schriftmatiger, en hij keerde naar Carthago terug, in den besten zin der uitdrukking, als een veranderd mensch, een nieuw mensch in Christus Jezus. Zijne uitmuntende geschriften werden niet weinig gewaardeerd.

De oogen van vele ernstige mannen rigtten zich op hem als op iemand, die naar alle menschelijke waarschijnlijkheid bestemd was, om aan de zaak der waarheid goede diensten te bewijzen. Op ernstig aanhouden der vrienden van ware godsdienst in zijn geboortedistrict, werd hij overgehaald om de wijding te ondergaan, en hij werd dan ook in 391 tot presbyter, en in 395 tot bisschop van Hippo, nabij Carthago, gewijd. De verheffing van Augustinus tot het bisschoppelijk ambt had kort na den dood van keizer Theodosius plaats. Van dien tijd af neemt hij eene voorname plaats in de kerkelijke geschiedenis van het tijdvak in, en gedurende vijf en dertig jaar ging hij, door zijne schriften en prediking, voort met een onvergankelijken indruk te maken op de eeuw, waarin hij leefde, en in geene geringe mate invloed uit te oefenen op de theologische meeningen van velen, gedurende een aantal eeuwen, nadat hij bij zijne vaderen verzameld was.

De twee groote twisten waarin hij, van zijne wijding tot zijn dood, een werkzaam en voornaam aandeel nam, waren eerst die met de DONATISTEN (zie ald.), en daarna die met de PELAGIANEN (zie ald.). De Donatistische twist had betrekking op de belangrijke vraag: Wat maakt de ware kerk uit? — een punt dat een ruim veld voor beredenering in elke eeuw, van die van Augustinus tot de tegenwoordige, opgeleverd heeft. Op dit punt was de bisschop van Hippo in zijne inzigten niet weinig onder den invloed van de leer, die in zijne eerste levensjaren in zijn gemoed gegrift was, want hij was zorgvuldig opgevoed in het denkbeeld, dat de weg naar den hemel slechts te vinden was in de Catholieke kerk. Eerst na zijne bekeering, op een gevorderden leeftijd, kwam hij tot een juist begrip van de ware kerk, als bestaande uit echt geestelijke geloovigen. De Donatisten leerden, dat elke kerk, die onwaardige leden in haren boezem verdroeg, door hen besmet werd, en ophield eene ware Christelijke kerk te zijn. Zij vielen derhalve de Catholieke kerk aan als in dit opzigt gebrekkig, en verdedigden hunne afscheiding er van als gewettigd door de rede en het Woord Gods. Augustinus, de kerk tegen de verkeerde voorstellingen der Donatisten verdedigende, wees met de grootste duidelijkheid een belangrijk onderscheid aan, dat der aandacht van beide partijen in den strijd ontsnapt was — het onderscheid tusschen de uitwendige, zigtbare kerk en de inwendige, onzigtbare kerk. Dit belangrijke punt van verschil wordt volledig verklaard in zijn groot werk over de Stad Gods. Deze merkwaardige verhandeling werd in 413 begonnen, maar eerst in 426 voltooid, en blijft tot op den huidigen dag eene der meest buitengewone voortbrengselen, die ooit uit de menschelijke pen gevloeid zijn.

Kort voor dat Augustinus dit beroemde werk begon, werd hij opgeroepen om tegen eene andere soort van ketters de wapenen aan te gorden, wier hoofd Pelagius, een monnik uit Brittanje, was, die de leer van den vrijen wil des menschen tegenover de voorbeschikkende en de vrije genade Gods onderwees. Pelagius en zijn vriend Celestius verschenen in 411 te Carthago, en poogden hunne bijzondere leerstellingen voort te planten. Door den invloed van Augustinus, die in dat gedeelte overheerschend was, werden twee verschillende concilien bijeengeroepen, het eene in 412, het andere in 416, om de leerstellingen van Pelagius te veroordeelen, en te zelfder tijd de leer van Gods genade jegens Zijne ware Kerk plegtig te doen erkennen. De bisschop van Hippo gevoelde, dat de leerstellingen, die de Pelagianen aanvielen, den grondslag van het Christelijke stelsel betroffen. Daarom begon hij de zaak met de uiterste geestdrift en den meesten ijver te behandelen. In een brief aan den presbyter Sixtus, later bisschop van Rome, leide hij de leerstellingen aangaande genade en voorbeschikking met zulk eene onwankelbare eerlijkheid en stoutheid uit, dat er geene geringe opgewondenheid teweeggebragt werd, alsof door zulke leer de bijl gelegd werd aan den wortel der verantwoordelijkheid des menschen. Het antwoord van Augustinus, gelijk het door Neander opgegeven wordt, geeft eene duidelijke verklaring van het Augustiniaansche stelsel. „Hij doet daarin zien, dat de onvoorwaardelijke voorbeschikking onjuist wordt opgevat, wanneer men haar verlaagt tot eene willekeurige handeling van God, waardoor Hij den mensch, hoe ook met zonden beladen, de eeuwige zaligheid schenkt, daar aan haar noodzakelijk de mededeeling der genade vooraf moet gaan. Deze is, volgens hem, de bron van het Goddelijke leven in allen, die haar bezitten, en dat Goddelijke leven openbaart zich door innerlijken drang in het volbrengen van het goede. Doch het is niet mogelijk de grenzen aan te wijzen, waar de Goddelijke werkzaamheid in den mensch hier aanvangt en ophoudt, en waar de menschelijke begint en eindigt, maar de eene staat met de andere in onafscheidelijk verband. De menschelijke wil, door de Goddelijke genade bezield, werkt, herboren en geheiligd zijnde, in vrijheid het goede, en de genade kan niet werken dan door den wil, die haar tot werktuig dient. Daarom zegt Augustinus: „Zoo wie een kind is van God, moet zich ook door den Geest gedwongen gevoelen,

om te doen, wat regt is, en wanneer hij het gedaan heeft, zoo danke hij er God voor, die hem daartoe kracht en lust heeft geschonken. Maar wie niet doet, wat regt is, of dat niet uit het regte beginsel, niet uit liefde doet, die wendt zich biddend tot God, opdat de genade, welke hij nog niet ontvangen heeft, hem geschonken worde." Op grond van het inwendige verband, hetwelk Augustinus aannam tusschen de eerste zonde en de zonde van alle volgende menschen, beweerde hij, dat niemand zich met de algemeene zondigheid verontschuldigen kan, en dat de zonde daarom niet te minder aan een ieder als schuld kan toegerekend worden. Wel kon, zeide hij voorts, God door Zijne genade op het binnenste des menschen werken, al ware hij te voren niet vermaand, teregtgewezen of bestraft, en al hadden wij niet voor hem gebeden. Ook konden al die middelen de bedoelde werking alleen voortbrengen onder de dubbele voorwaarde, dat de Goddelijke genade, die zich van die menschelijke tusschenkomst bediende, en zonder welke zij niets vermogt, daaraan door hare medewerking kracht verleende, en dat de mensch, wiens behoudenis men zocht, tot het getal der uitverkorenen behoorde. Maar daar God meermalen die menschelijke tusschenkomst gebruikte als een middel, om Zijne genade aan de menschen te schenken, daar er, zoo lang dit aardsche leven duurde, geene zekere kenteekenen bestonden, waaraan men de uitverkorenen van de niet uitverkorenen onderscheiden kon, en daar men in den geest der liefde wenschen moest, dat allen mogten behouden worden, zoo behoorde men ook, door die liefde gedrongen, en in de veronderstelling, dat God zich van menschen wil bedienen om menschen van hunne zonden te bekeeren en te behouden, daartoe alle middelen, waarover men beschikken kon, in het werk te stellen, terwijl men den uitslag Gode overliet."

Het einde van het leven van Augustinus werd doorgebragt te midden van opstand en bloedvergieting. De Vandalen, die zich over het Noorden van Afrika hadden verspreid, sloegen in 430 het beleg om Hippo. De oude bisschop werd diep getroffen door het aanschouwen van de moordtooneelen die volgden, en hij bad vurig, dat, als het Gods wil was, hij naar zijne hemelsche woning overgevoerd mogt worden. Zijn verzoek werd hem toegestaan; hij trad in de derde maand van het beleg in het zes en zeventigste jaar zijns levens in zijne eeuwige rust. Zoo stierf een van de uitstekendste lichten, die ooit het kerkelijk firmament hebben opgeluisterd. In kracht van verstand, in scherpte van onderscheid, in kunst des woordenstrijds, wordt hij onder de de eerste theologische schrijvers naar verdienste gerangschikt.

AUGUSTINIANEN, een naam somtijds aan hen gegeven, die de leerstellingen van AUGUSTINUS aannemen, vooral die over de vrije genade, uitverkorenheid en voorbeschikking. Het grondbeginsel, waarop het Augustijnsche theologische stelsel berust, is de volkomen verdorvenheid van den aard des menschen, en zijne algeheele onbekwaamheid uit hem zelven, om goed te zijn of goed te doen. In dien toestand van zedelijke hulpeloosheid is hij geheel afhankelijk van den invloed der Goddelijke genade, zonder welke hij van zijn verdorven aard niet kan worden verlost. In dezen staat van zaken is het duidelijk, dat alles wat goed is in den mensch, voortkomt uit de vrije en onverdiende genade van God. En volgens beginselen als deze, wordt de taal van den Apostel Paulus in Rom. IX geheel duidelijk en verstaanbaar. In dat hoofdstuk veronderstelt de schrijver duidelijk noch eene verkiezing van God gegrondvest op de voorwetenschap van het geloof, noch eene verkiezing gegrondvest op de voorkennis der werken, uit het geloof voortkomende, want Paulus doet met nadruk uitkomen, dat Gods verkiezing een onderscheid maakte, vóór dat de kinderen geboren waren, en dus vóór dat zij gelooven konden, en vóór dat zij iets goeds of iets kwaads konden doen. „Ook laat hij niet langer", om de schoone uitcenzetting van het stelsel door Neander te gebruiken, „de verdienstelijkheid des geloofs voorafgaan aan de ontferming van God, maar beweert, dat de eerste de laatste reeds veronderstelt, omdat het geloof mede behoort tot de gaven der Goddelijke genade. In hetgeen Paulus aangaande Jakob en Ezau schrijft (Rom. IX : 11), zegt Augustinus, stelt hij niet tegenover de werken het geloof, als den grond der roeping, maar hij stelt de roeping tegenover de werken. De Goddelijke roeping is hier dus, gaat hij voort, de eerste oorzaak, en het geloof veronderstelt de roeping. Hoe toch komt het, vraagt hij, dat de roeping door de verkondiging van het evangelie en door de uitwendige omstandigheden, die voor deze den weg banen, tot den eene doordringt en tot den andere niet; dat dezelfde invloeden van buiten op onderscheidene menschen een anderen indruk maken, ja, dat de indruk, dien zij bij dezelfde menschen teweegbrengen, op verschillende tijden verschillend is? De almagtige en alwijze God kan immers de middelen vinden, geschikt om onder alle omstandigheden met onwederstaanbare kracht op de menschen te werken, zoodat zij, opgewekt, aangetrokken, gevoed en verlicht, zouden moeten volgen, zonder in zich eenig

verzet te ontwaren tegen de genade van God, die op hunnen wil invloed uitoefende. Want ofschoon men naar waarheid zeggen kan: het willen des menschen is niets zonder de ontferming van God; zoo kan men toch niet zeggen: de ontferming en genade van God zijn niets, zonder het willen des menschen, daar God de middelen in Zijne magt heeft, om iederen menschelijken wil op zulk eene wijze te buigen, als voor een iegelijk het geschiktste is; en daarop antwoordt hij: Wiens Hij zich in waarheid ontfermt, wien Hij in waarheid verkiest, dien roept Hij op zoodanige wijze, dat hij, met onweêrstaanbare kracht tot den Roepende getrokken, dezen, hoewel in vrijheid, volgt."

De Augustinianen stonden in hunne leerstellingen voornamelijk tegenover de Pelagianen. Ten opzigte van de vrijheid van den wil bewcerden de laatsten, dat zedelijke vrijheid eene vrijheid van keuze van goed of kwaad was. Dit denkbeeld over de menschelijke vrijheid werd echter bestreden door de Augustinianen, die bewcerden, dat zulk eene vrijheid volkomen onbestaanbaar en onvereenigbaar was met de volkomene verdorvenheid van den aard des menschen. De neiging van den mensch is van nature tot het kwade, hoe kan zij dan het goede kiezen? Dezelfde fontein kan niet zoet en bitter water voortbrengen. „Wie zal eenen reine geven uit den onreine? Niet een." In den verdorven staat der menschelijke natuur vonden derhalve de Augustinianen een volkomen tegenstand tegen het Pelagiaansche denkbeeld der menschelijke vrijheid. Van daar de noodzakelijkheid van een Goddelijk bovennatuurlijk leven, dat de natuur van den mensch hervormt, en die aan de genade Gods onderwerpt.

Het toerekenen van Adams eerste zonde aan zijne geheele nakomelingschap, zoowel wat de schuld als de daarop volgende straf aangaat, was eene andere kenmerkende leer der Augustinianen. Zij geloofden, dat alleen de schuld van Adams *eerste* zonde aan zijne nakomelingschap werd toegerekend, en niet de schuld zijner volgende zonden. De gronden voor deze toerekening zijn, dat Adam de natuurlijke oorzaak en de vertegenwoordiger van zijne geheele nakomelingschap was. Men kan de algemeene verdorvenheid der menschelijke natuur niet verklaren, tenzij aangenomen worde, dat alle menschen in de schuld der eerste overtreding deelen. De leer der toerekening wordt duidelijk in de Schrift onderwezen: zij wordt voornamelijk in Rom. V zoo duidelijk en zoo herhaaldelijk uiteengezet en in duidelijke woorden bewezen, dat men onmogelijk ontkennen kan, dat zij de leer van den Apostel is. Sprekende over het onderwerp der toerekening van Adams eerste zonde merkt een zeker godgeleerde aan: „Gelijk de veroordeeling van Adam tot ons komt, zoo komt ook de regtvaardigmaking door Christus tot ons. Nu weten wij, dat de verdienste van den Zaligmaker aan ons toegekend wordt, anders zal geene boetedoening voor het verledene, en geene hernieuwing van hart of van leven ooit voor onze aanneming bij God voldoende zijn. Zoo ook moet de schuld van Adam aan ons toegeschreven zijn geworden. De overeenkomst, in deze verzen bevestigd, leidt onweêrstaanbaar tot deze gevolgtrekking. Het oordeel, dat wij schuldig zijn, wordt op ons overgebragt door de werkelijke schuld van den eenen vertegenwoordiger, gelijk het oordeel, dat wij *regtvaardig* zijn, op ons overgebragt wordt door de werkelijke regtvaardigheid van den anderen vertegenwoordiger. Wij zijn zondaren krachtens de ongehoorzaamheid van éénen man, onafhankelijk van onze eigene persoonlijke zonden; wij zijn regtvaardig krachtens de gehoorzaamheid van een ander, onafhankelijk van onze eigene persoonlijke hoedanigheden. Wij zeggen niet, dat wij door Adam persoonlijk zondig worden, hoewel wij zijne verdorven natuur erven; wij zeggen ook niet, dat wij door Christus persoonlijk heilig worden, hoewel uit Zijne volkomenheid onze onvolkomenheid aangevuld wordt. Maar daar het op zijn best eene besmette heiligheid is, die wij aan deze zijde des doods bezitten, moeten wij iets meer dan deze hebben, waarin wij voor God kunnen verschijnen, en de regtvaardigheid van Christus, ons toegerekend en in ons beloond, is dat iets. Het iets, dat daarmede in Adam overeenkomt, is zijne schuld, ons toegerekend en in ons gestraft, zoodat, om de overeenkomst geheel te maken, wij ook van hem de toerekening zijner schuld verkrijgen, gelijk wij van hem zijne verdorvenheid verkrijgen."

De leer der regtvaardigmaking, volgens de Augustinianen, berustte niet op iets in den mensch, maar op de innige betrekking tusschen Christus en geloovigen. De regtvaardigheid van Christus wordt aan den geloovige toegekend, gelijk de schuld van Adams eerste overtreding aan alle menschen wordt toegeschreven. „Want gelijk door de ongehoorzaamheid van dien éénen mensch velen tot zondaars gesteld zijn geworden, alzoo zullen ook door de gehoorzaamheid van éénen velen tot regtvaardigen gesteld worden." Door het geloof verkrijgt de mensch niet alleen vergeving van zonden, maar treedt hij ook in de gemeenschap des Goddelijken levens met den Verlosser; hij komt tot de genade, waardoor zijne ziel van de ziekte der zonde genezen wordt. Hij is niet langer onder de slavernij

der zonde, die tot den dood leidt; maar hij is nu de dienstknecht der regtvaardigheid, die tot heiligheid leidt. Dus wordt in het Augustijnsche stelsel de genade in overeenstemming gebragt met de verschillende stadiën, waardoor het Goddelijke leven in de ziel des menschen gaat. Als zij eerst den niet-wedergeboren mensch aantrekt, en in hem de eerste aandrift tot goedheid doet ontstaan, en hem doet ontwaken tot een bewustzijn van zijn zondigen, verloren toestand, krijgt zij den naam van voorafgaande of voorbereidende genade. Nu gaat zij voort om in hem eene begeerte en neiging te doen ontstaan tot hetgeen goed is, en wordt dan werkende genade genoemd. De genade, die het Goddelijke leven onderhoudt te midden van alle verzoekingen en beproevingen, die hem overstelpen, wordt medewerkende genade geheeten. Van hier de Augustijnsche leer van de volharding der heiligen, welke klaar en duidelijk in het Woord Gods onderwezen wordt.

Een van de voornaamste kenmerken der Augustinianen, als onderscheiden van de Pelagianen en Semi-Pelagianen, was hun geloof aan de leer der voorbeschikking en volstrekte verkiezing. Zij leerden, dat God een zeker en bepaald aantal menschen tot het eeuwigdurende leven uitverkoos en voorbeschikte. Dit is de duidelijke leer der Schrift. In 2. Tim. II : 19 wordt gezegd: „De Heer kent degenen, die de Zijnen zijn." Hij weet hoe velen en wie zij zijn. Daarom wordt er ook van hen gezegd, dat hunne namen geschreven zijn „in het boek des levens des Lams." Deze voorbeschikking had plaats van alle eeuwigheid. Dit wordt verklaard in Eph. I : 4 : „Gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem, vóór de grondlegging der wereld;" en ook in 2. Thess. II : 13 : „Maar wij zijn schuldig altijd God te danken over u, broeders! die van den Heere bemind zijt, dat u God van den beginne verkoren heeft tot zaligheid, in heiligmaking des Geestes, en geloof der waarheid." De handeling der verkiezing vloeide voort uit den onafhankelijken wil Gods, en daarom wordt zij, met uitsluiting van goede werken, in de Schrift aan de genade toegeschreven. In Rom. XI : 5 en 6 lezen wij: „Alzoo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel geworden, naar de verkiezing der genade. En indien het door de genade is, zoo is het niet meer uit de werken: anderzins is de genade geene genade meer: en indien het is uit de werken, zoo is het geene genade meer; anderzins is het werk geen werk meer." Gods voorbeschikking is onveranderlijk, gelijk gezegd wordt in Ps. XXXIII : 11 : „Maar de raad des Heeren bestaat in eeuwigheid, de gedachten Zijns harten van geslachte tot geslachte." Zoowel de middelen als het doel zijn in het eeuwig besluit vervat. Gevolgelijk, Gods volk is „verkoren tot zaligheid," en, gelijk er geschreven staat, „uitverkoren in Christus." Het eene is even volkomen van alle eeuwigheid bepaald als het andere. Hoewel de bemiddeling van Christus niet de reden der uitverkorenheid was, waren toch Zijne gehoorzaamheid en Zijn dood de groote middelen, die voor de uitvoering van dat genadevolle doel bepaald waren; en hoewel de Almagtige niemand tot heerlijkheid uitkoos, uithoofde van zijn toekomstig geloof en heiligheid, werd er toch in het eeuwige doel van God gezorgd voor het geloof en de heiligmaking van al Zijne uitverkorenen, vóór hunne genieting der zaligheid.

Spoedig na zijne bekendmaking gevoelde men, dat het Augustijnsche leerstelsel geheel en al tegenover dat van Rome stond. Nadat de Barbaren uit het Noorden het Romeinsche rijk hadden overvallen, werd er dan ook eene tweevoudige leer in de Kerk gedurende de opvolgende eeuwen voortgeplant: de eene de ritualistische kerkelijke leer van de meesten, die tot de Roomsche kerk behoorden, en de andere de Augustijnsche geestelijke leer van reddende genade, beleden door een aantal geloovigen, die, hoewel zij uiterlijk tot de Kerk van Rome behoorden, van eeuw tot eeuw tot aan de Hervorming voortgingen om tegen Roomsche dwaling te protesteren, terwijl zij de Augustijnsche leerstellingen der genade beleden en onderwezen. De Roomsche kerken zijn voor het grootste deel Pelagiaansch; de Hervormde kerken zijn over het algemeen Augustijnsch.

AUGUSTIJNER MONNIKEN, eene heilige orde in de Kerk van Rome. Men heeft getracht den oorsprong dezer broederschap aan Augustinus zelven toe te schrijven. Men heeft beweerd, dat hij, toen hij te Milaan was, in een klooster ging, en dat hij bij zijne terugkeering naar Afrika twaalf monniken met zich nam, die hij te Hippo, waar zijn bisschopszetel was, plaatste. Het behoeft niet gezegd te worden, dat dit slechts eene legende is. De waarheid is, dat het denkbeeld om zulk eene orde te stichten door paus Innocentius IV. opgevat, maar eerst in 1256 door zijn opvolger Alexander IV. ten uitvoer gebragt werd, die verscheidene afzonderlijke vereenigingen, welke op verschillende plaatsen verspreid waren, in eene orde, onder één hoofd, vereenigde, en den monniken als kleeding een langen mantel met wijde mouwen en eene lijn lakensche kap voorschreef, en onder die zwarte kleederen, andere witte, die met een lederen

gordel, vastgemaakt met een hoornen gesp, om het midden gebonden werden. Deze orde werd vervolgens door verscheidene pausen bevestigd, en het aantal monniken nam zoodanig toe, dat zij meer dan 2000 kloosters hadden, die allen voorgaven volgens de voorgewende regels van St. Augustinus te leven. In het vervolg van tijd ontaardde de orde, en men bevond, dat eene hervorming noodig was, die dan ook eerst in Portugal in 1574, en later in Spanje, Italië en Frankrijk plaats had. Clemens VIII. bevestigde de hervormde orde in 1600. Deze orde is eene van die, welke Bedelmonniken genoemd worden. De Hervormde Augustijnen dragen sandalen en worden barrevoeters genoemd, om hen te onderscheiden van de oorspronkelijke niet hervormde Augustijnen. Te Parijs worden zij de monniken van St. Genoveva genoemd, daar die abdij het hoofd der orde is. Er zijn ook nonnen, die tot de orde der Augustijnsche kluizenaars behooren; in het begin der zestiende eeuw hadden zij 300 kloosters. De drie regels van St. Augustinus, welke aan de monniken dezer orde elke week in alle kloosters worden voorgelezen, bevatten eene reeks van artikelen, die opgesteld zijn met het doel, om tot in het kleine het zedelijk gedrag en de algemeene gedragingen der monniken te regelen. Deze orde werd in 1493 naar de Nederlanden overgebragt. In dat jaar werd te Haarlem een Augustijner klooster gesticht, en weldra verrees er ook een te Enkhuizen, toenmaals eene der meest welvarende Hollandsche steden. Den hoogsten roem behaalden de Antwerpsche Augustijnen, die hunne gevoelens uit Wittenberg in die koopstad overplantten. En gelijk de Hervorming uit het Augustijner klooster te Wittenberg te voorschijn trad, zoo ontving zij in den marteldood der Antwerpsche Augustijnen te Brussel den vuurdoop.

De orde der Augustijnen is tegenwoordig het krachtigste in Sardinië en in Amerika. In ons vaderland worden ook twee vrouwenkloosters gevonden, die tot de genoemde orde behooren, het eene te St. Oedenrode, in 1801 gesticht, met 35 nonnen, en het andere te Ravestein, in 1845 opgerigt, met 20 leden.

AUGUSTINES (St.) LEDEREN GORDEL (Broederschap van), eene vereeniging tot bevordering van vroomheid in Roomsch-Catholieke landen. Men beweert, dat de Heilige Maagd dezen gordel om hare lendenen droeg, en dat het gebruik er van bevolen wordt door de wet der natuur, de geschreven wet en de wet der genade. Voor de wet der natuur wordt opgegeven, dat het waarschijnlijk is, dat onze eerste ouders een lederen gordel droegen; voor de geschreven wet, dat Elia omgord was met een gordel van deze soort; voor de wet der genade, dat Johannes de Dooper op dezelfde wijze gekleed was. Aan zulk een gordel hechten derhalve vele vromen niet weinig waarde; zij beschouwen hem als een krachtig middel tot opwekking van vroomheid.

AUGUSTINUS, een werk dat niet weinig invloed had op het bewaren van de waarheid Gods, te midden van de duisternis der Roomsche godsdienst in de zeventiende eeuw. Het kwam van de pen van den beroemden Jansenius (zie ald.), die zijn naam gaf aan de welbekende partij der Jansenisten (zie ald.) in de Roomsche kerk. Jansenius, bisschop van Ypren, had twintig jaar van zijn leven aan de bestudering der werken van Augustinus gewijd. De uitslag van zijne langdurige onderzoekingen in de talrijke geschriften van dezen beroemden kerkvader was de uitgave van den Augustinus, een werk dat de leer der vrije genade, die gedurende dertien eeuwen zorgvuldig voor het volk verborgen was gehouden, in een helder daglicht plaatste. Jansenius leefde om dit groote werk te voleindigen, en op zijn sterfbed schreef hij een brief aan paus Urbanus VIII., om het voor de voeten van Zijne Heiligheid te leggen. Door zijne executeurs werd de brief verborgen gehouden, en zijn bestaan zou waarschijnlijk nooit bekend zijn geworden, als hij niet lang daarna in handen van den grooten Condé was gevallen, door wien hij bekend gemaakt werd.

Naauwelijks was Jansenius gestorven, of er werd aangekondigd, dat het werk voor de pers gereed gemaakt werd. Twee jaar verliepen er, voor het in het licht kwam, gedurende welken tijd de Jezuïten onvermoeide pogingen deden om eene uitgave te voorkomen, waardoor zij vreesden, dat hunne dwalingen in de leer zouden worden blootgelegd, en hun invloed bij gevolg vernietigd zou worden. Vele pogingen werden er door de pers gedaan, om den algemeenen geest tegen den verwachten Augustinus in te nemen. Alles was ijdel en vruchteloos. Het volk brandde van verlangen, en des te meer omdat de Jezuïten zoo bevig waren in hunne veroordeeling van het boek, en niet alleen van het boek, maar ook van den schrijver, dien zij nu, hoewel zij verklaard hadden hem te vereeren, terwijl hij leefde, met vreemde tegenstrijdigheid na zijn dood voor een aartsketter uitkreten. Eindelijk verscheen het lang verwachte werk van Jansenius. Tot nog toe hadden de vrienden van St. Cyran en de Port-Royalisten over het algemeen openlijk verklaard, dat zij de leerlingen van St. Augustinus waren. Nu echter

de Augustinus verschenen was, stelden de Jezuïten elke poging in het werk, om de algemeene aandacht van de oudheid der meeningen, die door het werk verspreid werden, af te trekken, en ze te bestempelen als de enkel individueele gevoelens van een man, die slechts voort kort het tooneel verlaten had. Dit was eene nieuwe ketterij, poogden zij het volk diets te maken, die het eerst door Jansenius uitgedacht was, en daarom werden allen, die aan deze bijzondere leerstellingen geloofden, Jansenisten bijgenaamd, — eene benaming die, hoe boosaardig ook de geest moge geweest zijn, die er oorsprong aan gaf, niet langer een schand- maar een eernaam is. Het Jansenismus is lijnregt het tegenovergestelde van het Jezuïtismus, in leer, in geest en in zijne geheele natuur. Het is eene worsteling om in de verbasterde en afvallige Kerk van Rome het Protestantismus staande te houden; en naauwelijks begint zich het geringste kenteeken van zijn bestaan te vertoonen, of er worden onmiddellijk pogingen gedaan, om het in de kiem te smooren. De werking van het leven, hoe zwak die werking ook zijn moge, kan niet verdragen worden te midden van den volkomen dood, die in de afvallige Kerk heerscht. Vervolging, excommunicatie, uitroeijing zijn de wapenen, waardoor die Kerk, als zij eene Kerk mag genoemd worden, hare geroemde eenheid in wezen houdt. Zij maakt eene woestijn, en noemt die vrede.

De Jezuïten gevoelden, dat de uitgave van den Augustinus een noodlottige slag was, toegebragt aan den invloed, dien zij lang in de Kerk en in de wereld uitgeoefend hadden. Er was daarom geen tijd te verliezen om het boek, zoo mogelijk, in ongenade te doen vallen. Te dien einde werd de pers met verdubbelde kracht aan het werk gezet. Maar elk geschrift van de Jezuïten werd onmiddellijk door een tegengeschrift van de Jansenisten beantwoord. Pamphletten werden aan beide zijden in grooten getalle gedrukt. De strijd werd met elken dag woedender en heeter. Ten laatste kwam Cornet, een Jezuït van eenige bekendheid te dier tijde, met eene formeele aanklagt van ketterij tegen den Augustinus te voorschijn, die hij bij de Sorbonne en den paus indiende. De aanklagt was over vijf stellingen, die, zeide hij, uit het werk van Jansenius getrokken waren. De vijf stellingen door Cornet opgemaakt waren de volgende: — 1. Eenige bevelen van God zijn voor de regtvaardigen onuitvoerbaar, en somtijds zelfs, wanneer zij gehoorzaamheid beproeven, ontbreekt de noodige genade; 2. Niemand kan inwendige genade weêrstaan in den staat der natuur; 3. Voor zedelijke verantwoordelijkheid is het niet noodig om vrij te zijn van inwendige noodzakelijkheid, maar slechts van uitwendigen dwang; 4. De Semi-Pelagianen namen de noodzakelijkheid aan van eene inwendige voorafgaande genade voor elke goede daad, en zelfs voor de ontvangst van het geloof; maar hierin waren zij ketterseh, dat zij beweerden, dat deze genade zoodanig is, dat de wil des menschen zich onverschillig aan haar kan overgeven of haar kan wederstaan; 5. Het is Semi-Pelagiaansche leer om te zeggen, dat Christus voor alle menschen stierf of Zijn bloed vergoot. Deze stellingen zijn met de listigheid, waardoor de Jezuïten spreekwoordelijk gekenmerkt zijn, in de dubbelzinnigste en twijfelachtigste termen uitgedrukt. Het plan slaagde naar wensch. De beschuldiging van ketterij werd eerst door de Sorbonne volgehouden, en daarna door paus Innocentius X., die dadelijk eene bulle uitvaardigde, waarbij de Augustinus veroordeeld werd, en de geloovigen er tegen gewaarschuwd werden als een boek, dat gevaarlijke, valsche en ketterseh leer bevatte. Ook werd er eene vergadering van de Gallicaansche geestelijkheid bijeengeroepen, waarop de nieuwe ketterij eenstemmig verworpen werd.

De Jezuïten hadden nu hun doel bereikt, en zonder dralen werd er een formulier opgemaakt, dat de vijf stellingen van Cornet bevatte, en ze als ketterseh veroordeelde. Op bevel moesten alle onderwijzers der jeugd en alle candidaten voor heilige orden dit formulier teekenen, eene schikking die met voordacht gemaakt was, om de Jansenisten in den val te lokken. In dit gedeelte van hun plan werden de Jezuïten echter teleurgesteld. Het papier werd gereedelijk onderteekend door allen, die aan de veroordeelde leerstellingen geloofden; elk voegde er echter eene plegtige verklaring bij, dat de vijf stellingen niet te vinden waren in den Augustinus, en wees aan, waarin de verkeerde voorstelling lag. De Jezuïten waren woedend, omdat zij in hunne poging om hunne tegenstanders in den strik te lokken teleurgesteld waren. Zij lieten zich echter niet weêrhouden, om nog verdere pogingen in dezelfde rigting in het werk te stellen. Daarom vroegen en verkregen zij van het hof van Rome eene andere bulle, die de eerste bevestigde en verder verklaarde, dat de vijf stellingen niet alleen ketterseh waren, maar ook uit Jansenius waren getrokken; en bovendien, dat de zin, waarin zij veroordeeld waren, die was, waarin zij in zijn Augustinus waren opgegeven. Toen de bisschoppen deze bulle verkregen hadden, maakten zij, door de Jezuïten aangezet, een

tweede formulier op, in deze woorden: „Ik veroordeel uit het binnenste mijner ziel, zoowel als mondeling, de leer van de vijf stellingen, die vervat zijn in het werk van Cornelius Jansenius, eene leer welke niet die is van St. Augustinus, wiens gevoelens Jansenius verkeerd voorgesteld heeft." Dit formulier was blijkbaar zoo opgemaakt, dat het doel bereikt werd, dat zijne boosaardige ontwerpers beoogden. De Jansenisten weigerden hunne onderteekening, en nu hadden de Jezuïten eene verontschuldiging gevonden, om eene bittere en meedoogenlooze vervolging te beginnen. Te vergeefs verklaarden de beschuldigden, dat het niet het kettersch karakter van de vijf stellingen was, dat zij loochenden, maar wel het beweren, dat deze stellingen vervat waren in het werk van Jansenius; en daar dit laatste slechts eene daadzaak, niet een punt van leer was, viel het, zelfs volgens Roomsche beginselen, binnen het persoonlijk oordeel. Het eenige antwoord, dat op deze verdediging gegeven werd, was gedurende langen tijd eene onafgebroken reeks van uitbanningen, beboetingen, verbanningen en gevangenneemingen. De staatsgevangenissen waren opgepropt. De Bastille was vol slagtoffers van Jezuïtische boosaardigheid en wreedheid. Het klooster Port-Royal, dat onder het geestelijk bestuur van de St. Cyran eene van de hoofdplaatsen van het Jansenismus geworden was, werd met de hevigste verontwaardiging der vervolgers bezocht. De nonnen werden over verschillende kloosters verspreid, waar zij in enge cellen werden opgesloten, en zelfs van de noodzakelijkheden des levens werden beroofd, terwijl haar bovendien het ontvangen van het avondmaal ontzegd werd. Moeder Angelica en hare zuster Agnes poogden de zusteren onder de zware beproevingen, waaraan zij blootgesteld waren, te troosten, door haar er aan indachtig te maken, dat zij voor de zaak van Christus leden. En zoo was het ook, want de Augustinus, het vasthouden aan welks leerstellingen de bron al harer kwellingen was, verkondigde de groote schriftmatige leerstellingen van onafhankelijke verkiezing, geheele verdorvenheid en eene bepaalde boetedoening, leerstellingen die met het geheele stelsel der Roomsche theologie in strijd zijn.

AULIS, eene van de godinnen bij de oude Grieken, die over de eeden waakte. Zij gaf haren naam aan eene stad in Bœotië.

AULIS, een naam door de inboorlingen van Madagascar aan huisgeesten gegeven. Het zijn ligte wezens, die in kleine doozen gesloten worden, opgesierd met eene verscheidenheid van glazen kleinoodiën en tanden van krokodillen. Eenige er van zijn van hout gemaakt en als een mensch gevormd. In elke doos doen de inboorlingen eene zekere hoeveelheid poeder van eenige bijzondere wortelen, met vet en honig vermengd, dat zij van tijd tot tijd aanvullen, naar mate de gelegenheid het vereischt. Zij dragen deze Aulis aan hunne gordels, en wagen het nooit zonder dezelve eene reis te land of ter zee te ondernemen. Drie- of viermaal per dag raadplegen zij ze, en spreken zij vrijelijk er mede, alsof zij er eenige gepaste antwoorden van verwachten. In geval zij echter eene teleurstelling ondervinden of een antwoord, dat in strijd is met hunne inzigten, overladen zij ze met al de schandelijke benamingen, die zij kunnen uitdenken. De wijze waarop zij deze Aulis raadplegen, is de volgende: zij gaan slapen, nadat zij een gemeenzaam onderhoud met hen gedurende twee of drie uur gehad hebben, en de beteekenis van den droom, die hunne verbeelding gedurende den slaap treft, wordt als het antwoord van het orakel beschouwd.

AUM of Om, de heilige naam waardoor Brahm, het Opperwezen in zijn ongeopenbaarden staat beschouwd, aangeduid wordt. Geen Hindoe spreekt dien uit.

AURÆ, in de Romeinsche mythologie de nimfen der lucht, ligte en luchtige schepselen, die in het luchtgewelf vrolijk rondfladderen, zelve gelukkig, en geluk aan den mensch toewenschende.

AURORA, de godin van den morgen in de Romeinsche mythologie, bij de Grieken *Eos* geheeten. Hesiodus noemt haar de dochter van Hyperion en Theïa, en Ovidius noemt haar de dochter van Pallas. Hare bezigheid was het licht van den dag binnen te leiden, en daarom wordt zij door de Heidensche dichters voorgesteld als verrijzende uit den Oceaan in een wagen, die somtijds door vier, en op andere tijden door slechts twee paarden getrokken wordt. In werken van kunst verschijnt zij als eene gevleugelde godin. Het woord *aurora* wordt dikwijls poëtisch gebruikt om den morgen aan te duiden.

AUSPICIËN (Lat. *avis*, vogel, en *spicere*, beschouwen). De beteekenis van dit woord was oorspronkelijk een teeken van vogels, maar werd later zoo ver uitgebreid, dat het op bovennatuurlijke teekenen in het algemeen werd toegepast. Het achtgeven op voorteekenen, hoewel nu met juistheid als een dwaas bijgeloof beschouwd, maakte een zeer belangrijk deel uit van de godsdienst der oude Romeinen. Het zingen van vogels, de rigting van hunne vlugt en de beweging hunner vleugelen werden beschouwd als eene beteekenis te hebben, die in sommige gevallen door allen, maar in andere slechts door de geregeld aangestelde Auguren

(zie ald.) verklaard kon worden. Auspiciën werden bij elke zaak van belang, hetzij openbare of bijzondere, waargenomen. Geen togt werd er begonnen, geen huwelijk gevierd, geene magistraten werden er verkozen, zonder het inachtnemen van dit bijgeloovige gebruik. Als men op het punt was van een oorlog te ondernemen, of zelfs wanneer men eene vergadering van het volk zou houden, moesten eerst de auguren de auspiciën waarnemen. Eens in het jaar, in vredestijd, werden de auspiciën voor het algemeene welzijn gadegeslagen. De wijze, waarop deze plegtigheid verrigt werd, zullen wij in het kort mededeelen. Zeer vroeg, gewoonlijk vóór het aanbreken van den dag, ging de augur naar eene open plaats op den Palatijnschen heuvel, of misschien in het kapitool, en met het hoofd gesluijerd en eene roede in de hand wees hij de verdeelingen des hemels aan, en bepaalde hij plegtig overeenkomstige afdeelingen op de aarde. Deze augurale tempel, gelijk hij genoemd werd, werd daarop in vier deelen verdeeld, oost en west, noord en zuid. Daar onverbroken stilte in de lucht volstrekt noodig was voor het behoorlijk gadeslaan van de auspiciën, droegen de auguren lantaarnen, waarin de wind kon spelen. Eene offerande werd daarop gehouden, aan het einde waarvan een bepaald gebed opgezegd werd, en nu verwachtte de augur, dat de teekenen zouden verschijnen. Op zijn weg naar huis herhaalde hij, als hij aan een vlietenden stroom kwam, hetzelfde gebed, en zuiverde zich in het water. Dit was ook onmisbaar voor het welslagen der auspiciën. Somtijds werden op een krijgstogt de auspiciën uit het voeden van tamme vogels in eene kooi gadegeslagen. Als zij, wanneer men hun peulvruchten toewierp, weigerden te eten, of schreeuwden, of met hunne vleugels fladderden, werd het teeken als ongunstig beschouwd; maar als zij in tegendeel met gretigheid aten, en den grond snel en scherp met hunne snavels sloegen, was het teeken gunstig. Dit laatste voorteeken werd in sommige gevallen verkregen, door de vogels vooraf eenigen tijd zonder voedsel te laten.

AUSTER, de zuidewind bij de Ouden, die meer bijzonder door de Atheners als eene godheid aangebeden werd, welke den regen en alle zware buijen schonk.

AUTOCEPHALI (Gr. *autos*, zelf, en *kephale*, hoofd), bisschoppen in de eerste Christelijke kerk, die niet aan het gezag van een prelaat onderworpen waren. De vier volgende klassen ontvingen dezen titel: — 1. Oudtijds alle metropolitanen; 2. Eenige metropolitanen, die onafhankelijk bleven na de vestiging der patriarchale magt, zooals die van Cyprus, Iberië, Armenië en Brittanje, vóór de bekeering der Angel-Saksers door den monnik Augustinus; 3. Die bisschoppen, welke geene onderwerping aan metropolitanen erkenden, maar slechts aan den patriarch der dioeces; 4. Die, welke geheel onafhankelijk waren, en volstrekt geen hoofd erkenden. De eenige eigenlijk gezegde autocephalische bisschop is de bisschop of paus van Rome, die geen hoofd op aarde erkent, maar zich als den hoogsten gezaghebber en het hoofd van alle tijdelijke en geestelijke bestuurders op de geheele wereld beschouwt. De Britsche kerk behield hare onafhankelijkheid gedurende langen tijd. De bisschop van Caerleon had zeven bisschoppen onder zich, maar erkende geen oppergezag van den patriarch van Rome, en weerstreefde hem gedurende langen tijd. In Wallis, in Schotland en Ierland duurde deze onafhankelijkheid vele eeuwen. Sozomenus zegt, dat er eenige bisschoppen waren, zooals de bisschop van Tomis in Scythië, die noch aan een aartsbisschop, noch aan een patriarch onderworpen waren. Deze waren volkomen *autocephali*. De kerken en landen, welke buiten het Romeinsche rijk lagen, hadden eerst geene bisschoppen, die onder de bisschoppen in dat rijk stonden, zooals, b. v., de kerken in Perzië, Parthië en onder de Gothen; en deze kwamen eerst onder de magt van Roomsche patriarchen, toen zij onder het gezag der Romeinen kwamen. Alle metropolitanen waren eigenlijk *autocephali* vóór het aanstellen van patriarchen; zij bestuurden de zaken hunner eigene provincie met de bisschoppen, die daartoe behoorden, en waren aan geen hoofd, maar aan eene synode rekenschap verschuldigd, en dat alleen in geval van ketterij, of van eene groote misdaad tegen de godsdienst of de regels der Kerk begaan.

AUTO-DA-FÉ (Latijn *Actus Fidei*, daad des geloofs), de plegtigheid van het uitvoeren der vonnissen, door de geregtshoven der Inquisitie over misdadigers uitgesproken. Deze plegtigheid kreeg den naam van Daad des Geloofs, omdat daardoor een van de sterkste bewijzen van ijver voor het Roomsch-Catholieke geloof gegeven werd. Het woord wordt over het algemeen op het verbranden van ketters toegepast, die door de Inquisitie veroordeeld waren, en aan de wereldlijke magt overgegeven werden om de doodstraf te ondergaan. Om aan de handeling des te meer plegtigheid bij te zetten, werd het wreede vonnis altijd op een dag des Heeren ten uitvoer gelegd. De ongelukkigen, die veroordeeld waren om te sterven, werden in processie naar de plaats der strafoefening geleid. De handeling wordt aldus door Dowling beschreven: — „De slagtoffers, die de processie uitmaken, dragen een san

benito, een coroza en een koord om den hals, en in de hand eene kaars van gele was. Het *san benito* is een boetekleed of tunica van geel laken, dat tot aan de knieën reikt en beschilderd is met het portret van den persoon, die het draagt, brandende in de vlammen, met afbeeldingen van draken en duivelen, die de vlammen aanwakkeren. Dit costuum duidt aan, dat de drager als een onverbeterlijke ketter levend verbrand zal worden. Als de persoon slechts boete moet doen, is er op het san benito een kruis, doch geene beschilderingen of vlammen. Als een onboetvaardige, juist voor hij weggeleid wordt, zich bekeert, wordt het san benito met de vlammen naar beneden beschilderd. Dit wordt *fuego resuelto* genoemd, en duidt aan, dat de drager niet levend verbrand wordt, maar de gunst zal genieten van eerst gewurgd te worden. Vroeger werden deze kleederen in de kerken opgehangen, als eeuwige monumenten van schande voor hen, die ze gedragen hadden, en als de tropheën der Inquisitie. Het *coroza* is een bordpapieren kap, drie voet hoog, uitloopende in eene punt. Daarop zijn evenzeer kruisen, vlammen en duivelen geschilderd. In Spaansch Amerika had men de gewoonte om lange gestrengelde staarten aan de corozas te binden. Eenige slagtoffers hebben sloten in den mond, waarvan een aantal in gereedheid wordt gehouden, in geval de ongelukkigen, als zij in het openbaar voortwandelen, woedend mogten worden, de regtbank mogten beleedigingen, of geheimen mogten trachten te openbaren.

„De gevangenen, die levend verbrand moeten worden, hebben aan elke zijde een Jezuït, die hun aanhoudend zegt, dat zij hunne ketterij moeten afzweren, en zoo iemand een woord tot verdediging van de leer, waarvoor hij op het punt is den dood te ondergaan, poogt te zeggen, wordt zijn mond oogenblikkelijk gesloten. Dit zag ik aan een gevangene doen, zegt een ooggetuige, dadelijk nadat hij uit de poorten der Inquisitie kwam, toen hij, naar de zon opziende, die hij gedurende verscheidene jaren niet aanschouwd had, in verrukking uitriep: „Hoe is het mogelijk voor menschen, die dat glansrijke ligchaam aanschouwen, om een ander wezen te aanbidden dan dat, hetwelk het schiep."

„Als de processie op de plaats aankomt, waar eene groote stellaadje voor hare ontvangst is opgerigt, worden, vreemd genoeg, op een troon van genade gebeden opgezonden en eene preêk gehouden, die uit goddelooze loftuitingen op de Inquisitie en bittere smaadredenen tegen alle ketters bestaat; daarna beklimt een priester een lessenaar en leest het vonnis voor.

„Als de gevangene zegt, wanneer het hem gevraagd wordt, dat hij in het Catholieke geloof wil sterven, heeft hij het voorregt van eerst gewurgd en dan verbrand te worden; maar als hij in het Protestantsche of eenig ander geloof, dat van het Catholieke verschilt, wil sterven, moet hij levend verbrand worden; en als zijne geestelijke *troosters*, de Jezuïten, afscheid van hem nemen, zeggen zij hem, dat zij hem aan den duivel overlaten, die aan zijn elleboog staat om zijne ziel te ontvangen, en die naar de vlammen der hel over te brengen, zoodra de geest zijn ligchaam verlaat. Wanneer alles gereed is, wordt het vuur op den grooten brandstapel gelegd, en de lijdende martelaren, die stevig aan hunne palen zijn gebonden, worden levend verbrand, terwijl het levende vleesch van de onderste deelen dikwijls door de vlammen, die door den wind heen en weder worden gedreven, verbrand en opgetrokken wordt, alvorens de levensdeelen worden aangedaan; en terwijl de arme lijders van onbegrijpelijke pijnen ineenkrimpen, doet de vreugde der groote menigte, door Roomsch bijgeloof en wreedheid ontvlamd, de lucht van juichtoonen weêrgalmen. De bovenvermelde ooggetuige zegt, dat de slagtoffers ongeveer vier voet boven den grond aan de palen geketend werden. Eene hoeveelheid doornachtige brem, die rondom den bodem der palen lag, werd in brand gestoken; door eene windvlaag kon de vlam in sommige gevallen niet boven de laagste deelen van het ligchaam reiken. Sommigen werden dus gedurende een paar uren gemarteld, en werden dood gebraden, maar niet verbrand. Dit tooneel, zegt hij, wordt aanschouwd door menschen van beiderlei kunne en alle leeftijden, met zulke vervoeringen van vreugde en voldoening, als bij geene andere gelegenheid te zien zijn. En opdat de lezer niet moge denken, dat deze onmenschelijke vreugde de uitwerking is van eene natuurlijke wreedheid, en niet de geest hunner godsdienst, verzekeren wij hem, dat van alle boosdoeners, met uitzondering van ketters, de gewelddadige dood nergens anders teederder betreurd wordt dan onder hetzelfde volk, zelfs wanneer er in de wijze van hun dood niets is, dat onmenschelijk of wreed schijnt." Zie Inquisitie.

AVADOUTAS, eene bijzondere soort van anachoreten bij de Hindoesche Brahmanen, die eene zeer gestrenge levenswijze hebben, hunne vrouwen en kinderen verlaten, de grootste onthouding in acht nemen, en zich al de gemakken en in groote mate ook de noodzakelijkheden des levens ontzeggen. Zij doen afstand van alle aardsche bezittingen van allerlei soort,

en dragen niets anders dan een stuk linnen om hun midden. Zij wrijven hun ligchaam in met asch, en als zij honger hebben, loopen zij een huis binnen en steken, zonder een enkel woord te spreken, de handen uit; zij eten onmiddellijk, wat hun gegeven wordt. Sommige hunner geven zich zelfs niet eens de moeite om op deze wijze aalmoezen te vragen, maar gaan aan den oever van de eene of andere rivier liggen, waar het landvolk, dat deze rivieren als heilig beschouwt, nooit nalaat hun melk en vruchten in overvloed te brengen. Zij trachten op deze wijze in een staat van luiheid te leven, en toch al het noodige voor hun dagelijksch onderhoud te krijgen.

AVATARS, de gedaanteverwisselingen of vleeschwordingen van Vischnoe, een van de personen der Hindoesche drieëenheid. Deze avatars zijn tien in getal, negen er van zijn reeds voorbij, en de laatste moet nog komen. De negen verleden *avatars* stellen de godheid voor, die eene menschelijke gedaante aanneemt, om, wat de drie eerste aangaat, zekere belangrijke gebeurtenissen te vervullen; wat de vijf volgende aangaat, om een einde te maken aan godslasterende ondeugd, om reusachtige dwingelandij omver te werpen en de onderdrukte onschuld te wreken; en wat de negende betreft, om de menschenoffers af te schaffen. De tien avatars of geboorten van Vischnoe waren: — 1. Als een visch; 2. Als een schildpad; 3. Als een varken; 4. Als een leeuw; 5. Als een dwerg; 6. Als Poeroeshoe-ram; 7. Als Ram; 8. Als Krishna; 9. Als Boeddha; 10. Als Kulkee, of in de gedaante van een paard. De zes eerste dezer vleeschwordingen hadden plaats in de satya-yug of gouden eeuw; de andere zijn van latere dagteekening. De tiende, die nog komen moet, zal plaats hebben aan het einde van de ijzeren eeuw der wereld. Behalve deze tien avatars worden er in de puranas vele andere vermeld. Om kort te gaan, elke held en elke heilige wordt door Hindoesche schrijvers als eene vleeschgeworden godheid aangemerkt. Zie VISCHNOE.

AVE-MARIA, een formulier-gebed dat in de Roomsche kerk gebruikt wordt. Het bestaat gedeeltelijk uit den groet door den engel Gabriel aan de Maagd Maria gebragt (Luk. I: 18), waaraan een gebed aan de Maagd gevoegd is. Het geheel is als volgt: — „Wees gegroet, Maria, vol van genade, de Heer is met u, gezegend zijt gij boven alle vrouwen, en gezegend is de vrucht uws ligchaams, Jezus. Heilige Maria, Moeder Gods, bid voor ons, arme zondaars, nu en in het uur van onzen dood. Amen." Het Ave-Maria of Wees gegroet, Maria, beslaat eene meer belangrijke plaats in den Roomschen rozekrans dan zelfs het Paternoster of Gebed des Heeren. Ave-Maria's worden dikwijls gebeden als boetedoening, verzoening en uitdelging van zonden. Onder de gebeden door de eerste Christelijke kerk gebruikt, worden geene Ave-Maria's gevonden. Men rigtte zich steeds tot God, nooit tot de Maagd. Zelfs Roomsche schrijvers zijn niet in staat, om zijn oorsprong verder dan de vijftiende eeuw na te gaan. Vincentius Ferrerius schijnt de eerste geweest te zijn, die dit formulier vóór zijne preêken gebruikte. Zijn voorbeeld vond hoe langer zoo meer navolging, en ten laatste werd het in het Brevier te gelijk met het Gebed des Heeren opgenomen. Erasmus, wijzende op de gewoonte om een Ave-Maria te bidden voor het begin der preêk, zegt, dat de predikers gewoon waren om de Maagd in te roepen in het begin van hunne redevoeringen, gelijk de Heidensche dichters hunne muzen plagten te doen.

AVERNUS, een meer in Campanië, dat, volgens de Latijnsche dichters, de ingang tot de helsche oorden was. Daarom werd het woord ook dikwijls gebruikt voor de onderwereld zelve. Zie TARTARUS, HADES.

AVERROÏSTEN, zij die de leerstellingen aannamen van Averroes, een uitstekend wijsgeer, die in de twaafde eeuw te Cordova geboren werd en in 1198 te Marokko stierf. Wegens de vertalingen en de commentariën, die hij op de werken van Aristoteles schreef, kreeg hij den naam van den *Verklaarder*. Zijn eigen wijsgeerig stelsel was op dat van Aristoteles gebouwd; ten opzigte van den oorsprong der dingen nam hij echter de Oostersche leer der emanatiën aan. Men maakte de tegenwerping, dat zijne wijsbegeerte onbestaanbaar was met de leerstellingen van den koran; maar om wijsgeerige stelsels staande te houden zonder den schijn aan te nemen van theologische leerstellingen te vernietigen, hield hij zich aan het beginsel, dat eene stelling, die in de theologie waar is, in de philosophie valsch kan zijn, en omgekeerd.

Een kenmerkende trek van de wijsbegeerte van Averroes was, dat zij een onderscheid maakte tusschen den geest en de ziel. Door den geest kent de mensch algemeene en eeuwige waarheden; door de ziel is hij in betrekking met de verschijnselen der tastbare wereld. De geest is werkend verstand; de ziel is lijdelijk verstand. De geest is eeuwig, onvergankelijk; de ziel is vergankelijk en sterfelijk. De vereeniging van de twee beginselen breng' de gedachte voort, zooals die in den mensch bestaat. De godsdienst is waarheid voor de ziel; de wijsbegeerte is waarheid

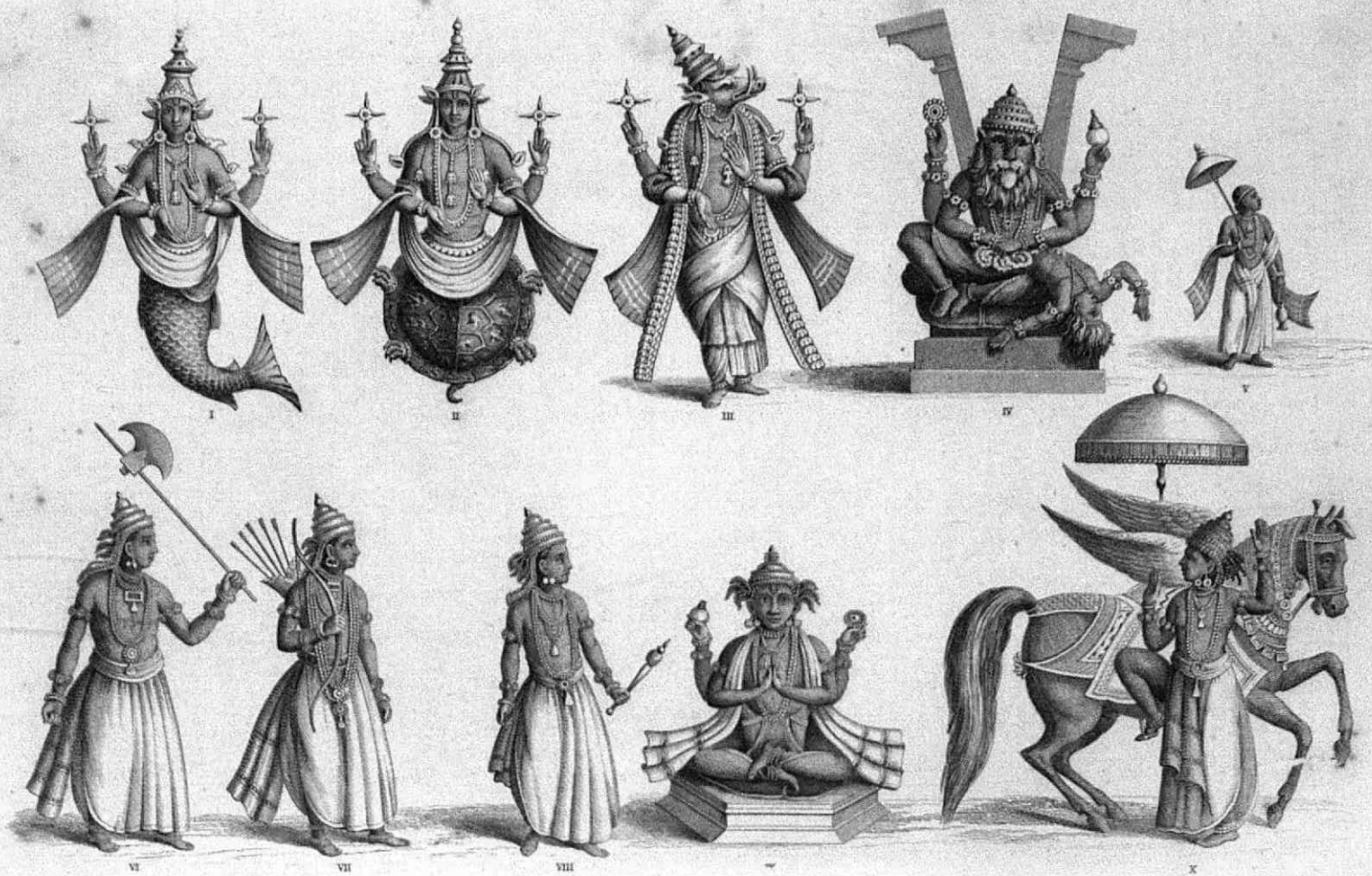

From a Drawing by Ananda Mookerjea, (Inst. of Religious Knowledge, New York.)

Drawn and Engraved by Andrew Thom, Edinburgh.

De Tien Avatars of Vleeschwordingen van Vischnoe.

(Zie de artikelen Avatar, Hindoeïsmus, en Vischnoe.)

J.C. de Buissonje, Nieuwediep.

voor den geest. De Averroïsten maakten derhalve een zeer groot onderscheid tusschen rede en geloof, hetgeen de godgeleerden van dien tijd opwekte, om luide tegen de secte op te komen. De aanstootelijkste hunner meeningen werden eindelijk, in het begin der zestiende eeuw, door het laatste Lateraansche concilie onder paus Leo X. volkomen veroordeeld. In de achtste zitting van dat concilie werd plegtig door een decreet verklaard, dat de ziel des menschen onsterfelijk is, en dat verschillende ligchamen niet door een gedeelte van dezelfde ziel in beweging worden gebragt, maar dat elk ligchaam eene ziel voor zich heeft.

AVIGNONISTEN, eene secte van Roomschgezinden in de vorige eeuw te Avignon in Frankrijk ontstaan, die de dwalingen der *Collyridianen* weder in het leven riep, welke zich in de vierde eeuw door eene buitengewone vereering van de Maagd Maria onderscheiden hadden. De stichters der Avignonisten waren Grabianca, een Poolsch edelman, en Pernety, abt van Burgal, een Benedictijner monnik, aan wien een werk wordt toegeschreven, dat in 1790 het licht zag en getiteld is: De deugden, magt, goedertierenheid en heerlijkheid van Maria, de moeder Gods.

AVONDDIENST. In de eerste Christelijke kerk werden de avond- en de MORGENDIENST (zie ald.) op dezelfde wijze gehouden, maar met zulke veranderingen in het psalmgezang en de gebeden, als met den tijd en de omstandigheden overeenkwamen. De morgendienst begon met den drie en zestigsten psalm, terwijl de avonddienst met den honderd een en veertigsten begon, welke daarom door den schrijver van de Apostolische constitutiën de Avondpsalm genoemd wordt. Chrysostomus zegt, dat deze psalm voor het begin der dienst aangenomen werd, als een heilzaam medicijn om ons van zonde te zuiveren; dat welken smet wij ook gedurende den geheelen dag buiten 's huis, op de markt, te huis, of in welke plaats ook, op ons mogen geladen hebben, wij, wanneer de avond valt, alles door dit geestelijk gezang kunnen wegwerpen, dat een medicijn is om ons van al zulke bevlekkingen te zuiveren. Na dezen psalm volgden dezelfde gebeden, die bij de morgendienst gebruikt werden, aan het einde van welke het avondgebed werd gebezigd in deze woorden: — „Laat ons bidden tot den Heer om Zijne goedertierenheid en Zijn mededoogen, en Hem smeeken ons den engel des vredes te zenden, en alle goede dingen die voor ons gepast zijn, en dat Hij ons een Christelijk uiteinde moge verleenen. Laat ons bidden, dat deze avond en nacht in vrede en zonder zonde mogen voorbijgaan, en ons leven steeds onlaakbaar en onberispelijk moge zijn. Laat ons ons zelve en elkander aanbevelen aan den levenden God door Zijnen Christus." Dan werd de avonddankzegging in deze woorden opgezonden: — „O God, die zonder begin en zonder einde zijt, die de Maker en Bestuurder van alle dingen door Christus zijt, de God en Vader van Hem vóór alle dingen, de Heer van den Geest, en de Koning aller dingen, zoowel onligchamelijke als ligchamelijke; die den dag voor werken van licht gemaakt hebt, en den nacht om rust aan onze zwakheid te geven: want de dag is van U en de nacht is van U; Gij hebt het licht en de zon gemaakt: ontvang nu, goedertieren en genadige Heer, deze onze avonddankzegging. Gij, die ons geleid hebt door de lengte van den dag, en ons gebragt hebt aan het begin van den nacht, bewaar en behoed ons door Uwen Christus; sta toe, dat wij dezen avond in vrede, en dezen nacht zonder zonde doorbrengen; en verwaardig U ons tot het eeuwige leven te brengen door Uwen Christus, door wien U lof, eer en aanbidding zij in den Heiligen Geest, tot in eeuwigheid, Amen." Als deze dankzegging geëindigd was, zeide de diaken tot de gemeente, dat zij zich moest nederbuigen om den zegen te ontvangen, waarop het volgende gebed werd uitgesproken: „O God onzer vaderen en Heer van genade, die door Uwe wijsheid den mensch als een redelijk wezen geschapen hebt, en van al Uwe schepselen op aarde aan U het dierbaarste; die hem heerschappij hebt gegeven over de aarde, en ons gemaakt hebt, door Uw welgevallen, tot koningen en priesters, het eene om ons leven te verzekeren, en het andere om Uwe wettige eeredienst te behouden: verwaardig U nu, o Almagtige Heer, U neder te buigen en het schijnsel Uws gelaats aan Uw volk te vertoonen, dat den nek des harten voor U buigt; en zegen het door Christus, door wien Gij ons verlicht hebt met het licht der kennis, en U aan ons hebt geopenbaard: met wien aan U en den Heiligen Geest den Trooster, alle waardige aanbidding van elke redelijke en heilige natuur tot in eeuwigheid toekomt, Amen." Bij het einde van dit gebed zond de diaken de gemeente weg op de gewone wijze, gelijk bij de morgendienst: „Gaat henen in vrede."

Behalve deze gewone wijze om de avonddienst te houden, wordt ook nog een avondgezang door vele oude schrijvers vermeld, dat bij het plaatsen der lichten gebruikt werd. „Het kwam onzen voorvaderen goed voor", zegt St. Basilius, „om de gave van het avondlicht niet geheel en al in stilte te ontvangen,

maar onmiddellijk bij zijn verschijnen daarvoor te danken." Een gezang van deze soort komt in het Alexandrijnsche manuscript van de Septuaginta voor, hetwelk is als volgt: „O Jezus Christus, Gij vrolijk licht van den heiligen glans des onsterfelijken, hemelschen, heiligen, gezegenden Vaders! wij loven en prijzen nu, daar wij gekomen zijn bij het ondergaan der zon en het avondlicht zien, den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest van God (of den Vader, Zoon en Heiligen Geest, die God is). Gij zijt waardig, dat te allen tijde lofzangen tot U gezongen worden met heilige stemmen, o Zoon van God, die het leven geeft. Daarom prijst U de wereld." De bepalingen voor de avonddienst schijnen in onderscheidene kerken aanmerkelijk van elkander verschild te hebben; in alle was echter een vrij groot aantal psalmen en gezangen met de gebeden vermengd.

AVONDMAAL, een Christelijk sacrament, door onzen gezegenden Verlosser ingesteld in den nacht, waarin Hij verraden werd, ter gedachtenis van Zijn lijden en dood. Het verhaal van de eerste instelling er van wordt alzus door den Evangelist Matthéus gegeven: — „En als zij aten, nam Jezus het brood, en gaf het den discipelen, en zeide: Neemt, eet, dat is mijn lichaam. En hij nam den drinkbeker, en gedankt hebbende, gaf hun dien, zeggende: Drinkt allen daaruit. Want dat is mijn bloed, het bloed des nieuwen testaments, hetwelk voor velen vergoten wordt, tot vergeving der zonden. En ik zeg u, dat ik van nu aan niet zal drinken van deze vrucht des wijnstoks tot op dien dag, wanneer ik met u dezelve nieuw zal drinken in het koningrijk mijns Vaders." Jezus had juist Zijn laatste Paaschfeest op aarde gevierd, Zijne laatste handeling van het inachtnemen der Joodsche ceremoniëele wet. De type had hare dienst gedaan, en maakte nu plaats voor de antitype. Daar het Paaschfeest in verloopene eeuwen eene voorstelling geweest was van dien dood, dien Jezus op het punt was van te ondergaan, ging Hij er toe over om eene overeenstemmende plegtigheid in te stellen, die van het Avondmaal, ten einde in alle toekomstige eeuwen een blijvend gedenkteeken te zijn van dezelfde plegtige gebeurtenis. Jezus, het typische Paaschfeest gevierd hebbende, nam de overblijfselen van het Paaschbrood en van den Paaschwijn, en wijdde ze op nieuw als de elementen van dat groote feest, dat Zijn volk voortaan zou vieren tot gedachtenis van Hem als het Paaschlam, dat voor hetzelve geofferd was.

Geen naam wordt door de Evangelisten, die de instelling er van vermelden, aan dit Christelijke feest gegeven, maar door den Apostel Paulus wordt het in 1. Cor. XI: 20 „des Heeren avondmaal" genoemd, als zijnde ingesteld door Christus in den nacht, waarin Hij door Judas verraden werd. De naam, waardoor dit sacrament in alle eeuwen der Kerk, en onder al hare verschillende afdeelingen, aangeduid is, is de COMMUNIE (zie ald.). Het is ook de *Eucharistie* genoemd, als zijnde eene zinnebeeldige uitdrukking van dankzegging voor verlossende genade.

Het innige verband tusschen het avondmaal en het Joodsche Paaschfeest werd zoo sterk door de eerste bekeerlingen van het Joden- tot het Christendom erkend, dat zij, gelijk Epiphanius aangetoond heeft, vele jaren lang voortgingen met beide feesten in acht te nemen, en zelfs in de Christelijke kerk in het algemeen werd het avondmaal met bijzondere plegtigheid op het Paaschfeest gevierd, dat met het Joodsche feest overeenkwam. Dat de twee inzettingen echter in werkelijkheid van elkander gescheiden waren, blijkt duidelijk uit het feit, dat Paulus in 1. Cor. XI geene melding van het Joodsche Paaschfeest maakt, terwijl hij den aard en de instelling van het avondmaal naauwkeurig beschrijft, en er als eene gewone plegtigheid over spreekt in deze woorden: „Want zoo dikwijls als gij dit brood zult eten, en dezen drinkbeker zult drinken, zoo verkondigt den dood des Heeren, totdat Hij komt."

Men heeft de vraag gesteld, of Christus zelf aan deze heilige plegtigheid bij hare eerste instelling deel nam. Over dit punt wordt noch door het verhaal in de Evangeliën, noch door dat in den eersten brief aan de gemeente van Corinthe eenig licht geworpen. Daarom heeft er veel verschil van meening, zelfs van de vroegste tijden af, over dit onderwerp bestaan. Chrysostomus en Augustinus beweren van ja; het schijnt echter zeer onwaarschijnlijk, dat Jezus, hoewel Hij deel nam aan het typische feest van het Joodsche Pascha, deel zou hebben genomen aan een feest, dat niet voor Hem, maar voor Zijn volk bestemd was. Hij spreekt van het brood als „dat voor u gebroken wordt", meenende voor Zijne discipelen, en ten opzigte van den wijn zeide Hij: „Drinkt allen daaruit." De gewijde elementen en de wijdingshandelingen hebben eene volkomene betrekking op het avondmaal als een feest, waarvan Hij het voorwerp was, waarvan genomen moest worden, en waaraan Hij in geenen deele een deelnemer was.

Eene andere vraag is gedaan, waarover godgeleerden in alle eeuwen verschillende gevoelens gehad hebben, namelijk: of Judas de verrader aan het

avondmaal deel nam. De Apostolische constitutiën verklaren, dat hij bij de plegtige gelegenheid niet tegenwoordig was. De voorstanders van deze meening grondvesten zich voornamelijk op Joh. XIII : 30 : „Hij dan, de bete genomen hebbende, ging terstond uit. En het was nacht." Zij, die de tegenovergestelde meening aankleven, beroepen zich op Luk. XXII : 11 : „En gij zult zeggen tot den huisvader van dat huis: De Meester zegt u: Waar is de eetzaal, daar ik het pascha met mijne discipelen eten zal?" en ook op het gezegde van onzen Heer, toen Hij den beker aan Zijne discipelen overgaf: „Drinkt allen daaruit," hetgeen aanduidt, gelijk men veronderstelt, dat de twaalf discipelen allen van de gewijde elementen gebruikten. Het heerschende gevoelen der Kerk in alle eeuwen is geweest, dat Judas tegenwoordig was en met de andere discipelen van de elementen gebruikte.

Het is eenigzins vreemd, dat wij bij de Apostolische Vaderen Barnabas, Polycarpus en Clemens van Rome geene vermelding van het avondmaal vinden. Slechts in de geschriften van Ignatius vindt men iets aangaande dit onderwerp, en aannemende dat die gedeelten echt zijn, hetgeen men betwijfeld heeft, dan zijn toch nog de wenken gering en zeer algemeen. De meeste van de eerste apologeten voor het Christendom bewaren ook het stilzwijgen over deze inzetting. Justinus Martyr heeft echter twee beschrijvingen er van in nagenoeg dezelfde bewoordingen gegeven. „Op Zondag," zegt hij, „komen wij allen op één plaats bijeen, zoowel zij die in de stad, als zij die op het land wonen, en de geschriften der Apostelen en Profeten worden zoo lang gelezen, als de tijd zulks veroorlooft. Als de voorlezer ophoudt, houdt de voorzitter van de vergadering eene aanspraak, waarin hij de roemrijke dingen herhaald die voorgelezen zijn, en de aanwezenden vermaant ze te volgen. Dan staan wij allen op en bidden. Na het gebed wordt er brood, wijn en water binnengebragt. De voorzitter van de vergadering bidt wederom naar zijne bekwaamheid, en zegt dank, waarop de aanwezigen antwoorden „Amen". Hierna worden het brood, de wijn en het water aan hen, die tegenwoordig zijn, uitgedeeld, en de diakenen brengen gedeelten er van aan hen, die door noodzaak verhinderd zijn om de bijeenkomst bij te wonen. Zij, die kunnen en willen, brengen in geld aan wat hun behaagt, hetgeen aan den voorzitter van de vergadering gegeven wordt, en gebuikt wordt voor de ondersteuning van weduwen en wezen, zieken, armen en al wie behoeftig is." In de zamenspraak met Trypho den Jood, die gewoonlijk aan Justinus toegeschreven wordt, vinden wij uitdrukkingen als deze: „de offerande van het brood der dankzegging," „het eucharistische maal van brood en wijn;" maar geen verhaal wordt gegeven van de wijze, waarop de plegtigheid gevierd werd. Irenæus beweert in zijne twistgeschriften, dat het avondmaal als eene offerande beschouwd moest worden, tegenover de Gnostieken, die zeiden, dat alle offeranden opgehouden hadden. Hij draagt echter zorg om het te onderscheiden van de Joodsche offeranden, en zegt, dat het van een hoogeren en meer edelen aard is dan deze enkel typische inzettingen. Clemens van Alexandrie, Origenes, Tertullianus en Cyprianus maken allen veelvuldige toespelingen op het avondmaal als eene blijvende inzetting in de Kerk. De Apostolische constitutien, welk werk het oudste liturgische document is dat bestaat, en den grondslag uitmaakt van de liturgiën der Oostersche en Westersche kerken, geven echter het belangrijkste berigt aangaande het avondmaal, zooals het in de eerste Christelijke kerk gevierd werd. De bijzondere dienst der gelooviger werd steeds begonnen met een afzonderlijk en stil gebed, dat gewoonlijk gevolgd werd door een algemeen gebed voor de Kerk en het geheele menschelijk geslacht; daarna kwam elk der broederen naar voren om eene vrijwillige gave, volgens zijn vermogen, in de schatkist der kerk te werpen, en de rijken droegen altijd zorg om een gedeelte van de hunnen in brood en wijn aan te brengen. Uit deze verzameling werden de beide elementen voor het avondmaal genomen; het eene bestond van het begin af uit het gewone brood, dat in het land gebruikt werd, en het andere uit wijn met water vermengd, volgens het algemeene gebruik der Ouden. Vóór de uitdeeling dezer elementen werden twee plegtigheden altijd met de grootste naauwgezetheid in acht genomen, — de eene een zinnebeeld van de zuiverheid, die bij de inzetting paste, de andere van de liefde, die onder al de discipelen van Christus heerschen moest. De diakenen bragten een kom met water, waarin de voorzittende dienaren de handen waschten, in tegenwoordigheid en ten behoeve van de geheele gemeente, — een gebruik gegrond op de woorden van den Psalmist: „Ik wasch mijne handen in onschuld, en ik ga rondom Uw altaar, o Heere!" — en daarna gaven de vereenigde broederen op een gegeven teeken, tot bewijs van hunne wederzijdsche vriendschap en goeden wil, elkander een heiligen kus; dienaren begroeteden dienaren, de mannen hunne medemannen, en de vrouwen de vrouwelijke leden, die naast haar stonden. Bij dit gedeelte der dienst

werd een ander gebed van een algemeenen aard opgezonden, bij het einde waarvan de dienaar, de aanwezigen aansprekende, zeide: „Vrede zij u" waarop zij antwoordden: „en met Uwen geest." Een weinig stil gehouden hebbende, zeide hij: „Heft uwe harten op tot God," waarop zij antwoordden: „Wij heffen ze op tot God;" en dan ging hij na eene andere korte tusschenpoozing voort met: „Laat ons God dank zeggen," waarop zij onmiddellijk ten antwoord gaven: „Het is gepast en betamelijk dat te doen." Deze voorafgaande vermaningen afgeloopen zijnde, zond de dienaar de groote dankzegging voor alle zegeningen, zoowel tijdelijke als geestelijke, op, voornamelijk voor de onuitsprekelijke liefde van God, geopenbaard in den dood, de opstanding en de hemelvaart van Christus, en voor die heilige inzetting, waarin Hij, in genadige vereeniging met de natuur des menschen, klaarblijkelijk voorgesteld wordt als gekruisigd en gedood; terwijl hij eindigde met eene ernstige begeerte, dat zij, die van voornemen waren het avondmaal te gebruiken, deel mogten hebben aan al de voordeelen, die het bestemd was om mede te deelen, waarop alle aanwezigen luide „Amen" zeiden. Wanneer de gemeenteleden op het punt waren om naar de voor het avondmaal bestemde plaats te gaan, — want tot dien tijd was die niet bezet, — riep de dienaar uit: „Heilige dingen voor heilige personen," hetgeen overeenkwam met een verbod voor allen, die onheilig waren. De uitnoodiging om aan het avondmaal deel te nemen geschiedde door het zingen van eenige gepaste Psalmen, zooals het gedeelte uit den 34sten: „Smaakt en ziet, dat de Heere goed is," en het 133ste, dat begint met: „Ziet, hoe goed en hoe liefelijk is het, dat broeders ook zamenwonen!" Als de elementen door een gebed gewijd waren, dat voornamelijk uit de woorden der instelling bestond, nam de dienaar het brood op, en het brekende tot gedachtenis van het ligchaam van Christus, dat gebroken werd, deelde hij het aan zijne medehelpende broederen naast hem uit, en op dezelfde wijze ook den beker, waarop het brood en de beker door de diakenen in geregelde orde aan elk der communicanten werden gebragt met deze woorden: „Het ligchaam van Christus," „Het bloed van Christus," waarop de communicant een vroom „Amen" uitsprak. De wijze, waarop de communicanten het element ontvingen, was door het in de regterhand te nemen en de linker er onder te houden, om te verhinderen dat er iets van vallen zoude. Als het avondmaal afgeloopen was, werd een dankzeggend gezang gezongen, en een gepast gebed uitgesproken, waarna de broederen elkander wederom den heiligen kus gaven en, na den zegen huns herders ontvangen te hebben, vermaand werden om zich te verwijderen met: „Gaat in vrede."

Het avondmaal werd oorspronkelijk des avonds of des nachts gevierd; in de Apostolische eeuw schijnt het somtijds gedurende den nacht, somtijds gedurende den dag plaats gehad te hebben. Justinus Martyr maakt geene melding van den juisten tijd, waarop het gevierd werd. Tertullianus spreekt van Paaschavond als een bijzonder tijdstip voor de toediening van dit sacrament. Dit gebruik hield gedurende vele eeuwen aan. In de elfde eeuw werd het naar den avond, en daarna naar den namiddag van den dag vóór Paschen, en later naar den morgen van dien dag overgebragt. De viering van het avondmaal op Kersavond hield tot een laat tijdvak aan. Aan het oude gebruik, om deze plegtigheid bij nacht te vieren, is waarschijnlijk het nieuwere gebruik, om bij zulke gelegenheden waskaarsen te branden, toe te schrijven. In de vijfde eeuw werd negen uur des morgens het canonieke uur, en werd er bepaald, dat het avondmaal des Zondags en op hooge feestdagen op dit uur zou gevierd worden, en bij andere gelegenheden te twaalf ure. In de eerste Kerk was het eene algemeene gewoonte om dit sacrament op Donderdag vóór Paschen, zijnde de dag zijner oorspronkelijke instelling, toe te dienen; sommigen beweerden zelfs, dat men zich slechts tot eene jaarlijksche viering van dezen dag bepalen moest, hoewel het heerschende gevoelen der Kerk ten gunste van veelvuldige avondmaalsviering was. Wekelijksche en zelfs dagelijksche communie schijnt in de eerste Kerk vrij algemeen plaats gehad te hebben. De eerste dag der week kreeg dikwijls den naam van *dies panis*, dag des broods, met blijkbare zinspeling op de viering van het sacrament op dien dag. Dat dagelijksche avondmaalsviering door de Apostelen plaats had, is somtijds afgeleid uit Hand. II : 42, 46: „En zij waren volhardende in de leer der Apostelen, en in de gemeenschap, en in de breking des broods, en in de gebeden. En dagelijks eendragtelijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten."

Het avondmaal werd ingesteld in de opperzaal van een bijzonder huis, en uit het zoo even aangehaalde gedeelte van de Handelingen der Apostelen blijkt, dat het door de eerste volgelingen van Christus in de huizen van geloovigen gevierd werd. Uit I. Cor. XI : 20 is duidelijk, dat de Corinthiërs eene afzonderlijke plaats gehad moeten hebben, die aan de inachtneming

van deze plegtigheid en aan de uitoefening der openbare eeredienst gewijd was. In tijden van vervolging vierden de eerste Christenen het avondmaal, waar zulks veilig geschieden kon, op geheime plaatsen, op de kerkhoven, in holen en gaten der aarde. Maar als het gedaan kon worden, communiceerden zij gezamenlijk in de gebouwen, die voor de openbare eeredienst bestemd waren. De wijding der elementen in bijzondere woningen werd door het concilie van Laodicea verboden.

Niets wordt in het Nieuwe Testament aangaande den persoon gezegd, door wien het avondmaal bediend moet worden. Onze Heer zelf was de eerste, die zulks volbragt, en het is waarschijnlijk, dat dezelfde dienst later door de Apostelen vervuld werd. Wij vernemen van de schrijvers der tweede en der derde eeuw, dat het de bijzondere dienst van den bisschop of voorganger der vergadering was, om het avondmaal te bedienen. Volgens het reeds aangehaalde verhaal der plegtigheid van Justinus Martyr sprak de voorganger der broederen het bid- en dank- of lofformulier over de elementen uit, en verdeelden de diakenen ze onder de tegenwoordig zijnde communicanten, en bragten zij ze naar hen, die afwezig waren. Ignatius berigt ons, dat de viering gedurende de afwezigheid van den bisschop niet kon plaats hebben. In de Apostolische constitutiën wordt de bediening van het avondmaal nu eens aan den voornaamsten priester, dan weder aan den bisschop toegeschreven. Hij moet met de presbyters en diakenen vóór het altaar staan, en de dienst der wijding vervullen. Gedurende langen tijd was het aan een presbyter verboden om, als de bisschop tegenwoordig was, de elementen te wijden, daar die dienst aan den bisschop alleen behoorde. Maar in de Middeleeuwen deden de bisschoppen zelden dienst aan de tafel des Heeren. De algemeene regel in de eerste Kerk was, dat de bisschop de elementen wijdde, bijgestaan door den presbyter, en dat de presbyter het brood uitdeelde, en de diaken den beker aanbood. Bij afwezigheid van den bisschop geschiedde de wijding door den presbyter, en in zulk geval werden het brood en de beker door de diakenen rondgebragt. Somtijds namen de diakenen de wijding der elementen op zich; dit gebruik werd echter door verschillende kerkvergaderingen verboden.

Gedurende de viering van het avondmaal in de eerste Christelijke kerk mogten slechts geloovigen in volle gemeenschap met de kerk tegenwoordig zijn; allen, die tegenwoordig waren, namen aan de plegtigheid deel. De gewoonte ontstond eindelijk, en hield gedurende langen tijd stand, om het sacrament aan kinderen toe te dienen (zie Communie, Kinder-). Het avondmaal werd ook dikwijls aan de zieken toegediend, wanneer zij in eene ijlende koorts waren, en aan boetelingen, als zij op hun sterfbed lagen. Eenigen hadden ook de gewoonte om een gedeelte van het gewijde brood naar huis mede te nemen, en tot toekomstig gebruik in een kistje te bewaren, dat alleen voor dat doel bestemd was; als zij niet in de gelegenheid waren om de morgendienst bij te wonen, namen zij een gedeelte van het brood. Wanneer een Christen-vreemdeling van hunne gastvrijheid gebruik kwam maken, was eene van de eerste handelingen van vriendelijkheid, om een gedeelte van het gewijde brood voor den dag te halen en het tusschen hen te breken, ten einde hunne gemeenschap te bekrachtigen door zich te vereenigen in gene plegtigheid, die zij in de grootste eere hielden, en de inachtneming waarvan zij als noodzakelijk beschouwden voor hun geluk zoowel hier als hiernamaals.

In de eerste Christelijke kerk namen, zooals wij gezien hebben, alle geloovigen aan het avondmaal deel, en de regel van St. Ambrosius: „Alle Christenen behooren op elken dag des Heeren aan het avondmaal deel te nemen," werd beschouwd als geene uitzondering te dulden. Eerst in de zesde eeuw werd het onderscheid erkend tusschen communicanten en niet-communicanten. Hieruit ontstond later het gebruik om gewijd brood, Eulogia (zie ald.) genoemd, te bewaren, ten einde het aan dezulken aan te bieden, die er gebruik van wenschten te maken, in plaats van deel te nemen aan de geregelde communie met de Kerk. Deze personen werden *Halfweg-communicanten* genoemd. Na de algemeene invoering van den kinderdoop ging men voort met het avondmaal toe te dienen aan allen, die gedoopt waren, hetzij kinderen of volwassenen. In de Afrikaansche kerk had men de gewoonte, om het aan de dooden toe te dienen, en zelfs om een gedeelte van de gewijde elementen met hen te begraven. Communicanten droegen in de eerste kerk eene bijzondere kleeding, wanneer zij aan het sacrament deel namen, waarschijnlijk een wit kleed; de vrouwen droegen witte sluijers, *dominicaliën* geheeten. Alle geloovigen moesten zekere offergaven of geschenken van brood en wijn medebrengen. Het brood werd in een laken van wit linnen gewikkeld; de wijn was in een drinkvat, *ama* of *amula* genoemd. Deze offergaven werden naar het altaar gebragt, nadat de diaken gezegd had: „Laat ons bidden," en terwijl de vergadering bezig was met een lied te zingen, dat

voor de gemeente geschikt was. In de twaalfde eeuw werd dit gebruik afgeschaft.

Van Augustinus vernemen wij, dat gedurende de viering van het avondmaal de communicanten met hun gelaat naar het oosten stonden. Eerst ontvingen de geestelijken de elementen, daarna de mannen, en het laatst van allen de vrouwen. De communicanten gingen twee te gelijk naar het altaar. Zij namen het brood en den beker in de hand, herhaalden na den geestelijke het sacramentale formulier, en eindigden met een luid „Amen." De mannen ontvingen de elementen met ongedekte handen, die te voren gewassehen waren; de vrouwen maakten van den witten avondmaalsdoek gebruik. In de negende eeuw begon het gebruik, dat de dienstdoende geestelijke het brood in den mond der communicanten deed, om hun te beletten het mede naar huis te nemen. Het gebruik, om bij de wijding en uitdeeling der elementen te knielen, werd eerst in de twaalfde en de dertiende eeuw ingevoerd, en werd eerst in een veel later tijdperk algemeen.

Ten opzigte van den aard van het brood, dat bij het avondmaal gebruikt behoorde te worden, werd een lange en scherpe strijd gedurende langen tijd tusschen de Grieksche en de Latijnsche kerk gevoerd, de eerste streed voor het gebruik van gezuurd, en de laatste voor dat van ongezuurd brood. Van de zevende eeuw af begon de Kerk van Rome ongezuurd brood te gebruiken, een gebruik dat bij de Hervorming door de Protestanten, met uitzondering van de Lutherschen, werd afgeschaft. Het avondmaalsbrood der Roomschen wordt de *Hostie* (zie ald.) genoemd.

De wijn, dien onze Heer bij het avondmaal gebruikte, was natuurlijk de gewone wijn van Palestina, maar de oude kerken mengden steeds water onder den sacramentalen wijn. De *Armeniërs* gebruikten alleen wijn, en de *Aquarianen* alleen water, beide secten werden echter als ketters beschouwd. De verhouding van het water tot den wijn verschilde op verschillende tijden, daar het somtijds een vierde, somtijds een derde van het mengsel bedroeg. De Westersche kerk mengde koud water met den wijn; de Grieksche kerk deed zulks in het eerst ook, maar voegde er later, een oogenblik voor de uitdeeling, warm water bij. In de derde of vierde eeuw werd het in de Oostersche kerk de gewoonte, om de gewijde elementen voor de gemeente in de hoogte te houden, ten einde haar eerbied voor het sacrament op te wekken. In de Middeleeuwen werd het in de Latijnsche kerk de gewoonte, om de *hostie* te aanbidden, doordien het dogma der transsubstantiatie aangenomen werd. Dit dogma werd in Gallië in de twaalfde, en in Duitschland in de dertiende eeuw ingevoerd.

Beide elementen werden tot ongeveer de twaalfde eeuw aan geestelijken en leeken toegediend, toen men in de Westersche kerk den beker langzamerhand aan de leeken begon te onthouden. (Zie KELK). De Grieken behouden in de hoofdzaak het oude gebruik, en de Protestanten geven algemeen het sacrament aan geestelijken en leeken. Wij zagen reeds boven, dat de elementen aan de aanwezigen gegeven werden met de woorden: „Het ligchaam van Christus," en „Het bloed van Christus," en dat deze telkens „Amen" zeiden. In den tijd van Gregorius den Groote vinden wij dit formulier eenigzins uitgebreid, aldus: „Het ligchaam van onzen Heer Jezus Christus beware uwe ziel," en vóór den tijd van Karel den Groote bestond het uit de woorden: „Het ligchaam van onzen Heer Jezus Christus behoede uwe ziel voor het eeuwige leven."

In de eerste Christelijke kerk werd het avondmaal in zijne oorspronkelijke eenvoudigheid behouden, en de plegtigheid werd beschouwd als eene gedachtenisviering van het lijden en den dood van Christus, en een middel om het geloof te versterken en de liefde Zijner volgelingen te vermeerderen. In den loop des tijds begon men zeer figuurlijke taal te gebruiken, welke, als zij letterlijk opgevat werd, de ligchamelijke tegenwoordigheid van Christus beteekende. Evenwel werd eerst in de negende eeuw de leer eener wezenlijke verandering van substantie van de elementen in het avondmaal verspreid. (Zie TRANSSUBSTANTIATIE). Dit leidde natuurlijk tot de aanbidding van Christus in het sacrament (zie HOSTIE, AANBIDDING VAN DE) en de daarmede vermaagschapte leer, dat het avondmaal eene ware en geschikte offerande is voor de zonde der levenden en der dooden, of der zielen in het vagevuur. (Zie MIS). Bij de Hervorming in de zestiende eeuw werden deze leerstukken van Rome door de Protestantsche partij verworpen; maar Luther, nog hechtende aan de letterlijke verklaring van de woorden onzes Zaligmakers: „Dit is mijn bloed", voerde de leer der CONSUBSTANTIATIE (zie ald.) in, welke beteekent, dat, hoewel de elementen onveranderd blijven, het werkelijke ligchaam en het werkelijke bloed van Christus door de communicanten met de symbolen ontvangen worden. Zwingli, die evenzeer de Roomsche leer der *Transsubstantiatie* als de Lutherse leer der *Consubstantiatie* afkeurde, beweerde echter, dat het brood en de wijn niet meer dan eene voorstelling waren van het ligchaam en bloed van Christus, en dat er in de plegtigheid niets was dan eene gedachtenisviering

van Christus. De Zwitsersche hervormer, de zaak aldus uitleggende, heeft evenwel den waren aard van het avondmaal, zooals het door de meeste Protestantsche kerken opgevat wordt, misschien niet volkomen beschreven. De elementen worden ongetwijfeld als zinnebeelden of teekenen erkend, maar voor den waren geloovige zijn zij iets meer, want zij zijn zegels van het genadeverbond, die al deszelfs zegeningen bekrachtigen als overgegeven door Christus aan Zijn volk, en van den kant van dat volk ontvangen door de uitoefening van een levend geloof.

AXINOMANTIE (Gr. *axine*, eene bijl, en *manteia*, waarzeggerij), eene soort van waarzeggerij bij de oude Grieken in gebruik, waarbij zij toekomstige gebeurtenissen door middel eener bijl voorzeiden. Volgens deze wijze werd eene bijl op een ronden paal in evenwigt geplaatst, en de man, naar wien zij zich bewoog, werd als de schuldige persoon beschouwd. Indien personen, die onder verdenking lagen, niet tegenwoordig waren, werden hunne namen afgelezen, en de man, bij de vermelding van wiens naam de bijl zich bewoog, werd als schuldig beschouwd aan de misdaad, waarvan hij verdacht werd. Eene andere wijze, om de geliefkoosde kunst der axinomantie uit te oefenen, was door een agaatsteen op eene gloeijende bijl te leggen, en zorgvuldig de rigting zijner bewegingen gade te slaan.

AZYMIETEN (Gr. *a*, niet, *zumé* zuurdeeg), een naam in de elfde eeuw door de Grieksche kerk aan de aanhangers der Latijnsche kerk gegeven, omdat zij ongezuurd brood in het avondmaal gebruikten. Vele jaren lang werd er over dit punt strijd gevoerd. Het schijnt, dat de aandacht der Oostersche kerk het eerst op dit punt gerigt werd door het gebruik der Armeniërs, die in deze zaak het rituaal der Westersche kerk volgden, zooals zij nog doen. Michaël Cerularius (1051) was de eerste, die de Latijnen beschuldigde van in dit gebruik van de eerste Christelijke kerk af te wijken; hij ging zelfs zoo verre, dat hij de kracht van een sacrament ontkende, waarbij ongezuurd brood gebruikt werd. De strijd tusschen de twee partijen werd hevig; de Grieksche Christenen bestempelden de Catholieke met den ketterschen naam van Azymieten, en deze gaven hun den naam van Prozymieten of Fermentariërs. De Grieken voelden zich geroepen om hun gebruik van gewoon brood te verdedigen. Petrus, de patriarch van Antiochië, poogde te bewijzen, dat Christus het avondmaal den dag vóór het Paaschfeest instelde, en daarom geen ongezuurd brood gebruikt kon hebben. Theophylactus, bisschop van Achrida, die tegen het einde der elfde eeuw over het onderwerp schreef, en met deze verklaring niet tevreden was, dacht het noodzakelijk aan te nemen, dat Christus, die met Zijne discipelen een geregeld Paaschfeest vierde, ongezuurd brood moest gebruikt hebben. Maar terwijl hij dit aannam, beweerde hij, dat men daardoor niet gebonden was om in alle toekomstige tijden ongezuurd brood te gebruiken. Dit zou zijn te beweren, dat het voorbeeld van Christus in al de kleine bijzonderheden der plegtigheid nagevolgd moest worden, waarop nooit eene kerk gestaan had. De menschen waren, krachtens hunne Christelijke vrijheid, bevrijd van de verpligting om eenvormigheid in deze zaken in acht te nemen, en daarom moesten zij zich niet langer gebonden rekenen om ongezuurd brood te bruiken. De Latijnsche of Roomsche kerk is echter nog getrouw aan haar oud gebruik om ongezuurd brood bij het avondmaal te bezigen.

B.

BAÄL, BEL of BELUS (*Heer* of *Meester*), een afgod uit de oudheid, de naam waaronder de zon onder de Chaldeën en Phœniciërs aangebeden werd, van welke volkeren de Hebreën deze afgoderij overnamen. Deze afgod wordt meer dan eenige andere in de Heilige Schrift vermeld. De Moabieten hadden hunne hoogten van Baäl. Zoo lezen wij in Num. XXII : 41 : „En het geschiedde des morgens, dat Balak Bileam nam, en voerde hem op de hoogten van Baäl, dat hij van daar zag het uiterste des volks." In de geschiedenis van Gideon komt de naam van dezen afgod dikwijls voor, zooals, b. v., Rigt. VI : 25, 30 en 31 : „En het geschiedde in dienzelven nacht, dat de Heere tot hem zeide: Neem eenen var van de ossen, die van uwen vader zijn, te weten, den tweeden var, van zeven jaren; en breek af het altaar van Baäl, dat van uwen vader is, en houw af den bosch, die daarbij is. Toen zeiden de mannen van die stad tot Joas: Breng uwen zoon uit, dat hij sterve, omdat hij het altaar van Baäl heeft omvergeworpen, en omdat hij de hage, die daarbij

was, afgehouwen heeft. Joas daarentegen zeide tot allen, die bij hem stonden: Zult gij voor den Baäl twisten? Zult gij hem verlossen? Die voor hem zal twisten, zal nog dezen morgen gedood worden! Indien hij een God is, hij twiste voor zich zelven, omdat men zijn altaar heeft omgeworpen." De eredienst van Baäl heerschte onder de Joden ten tijde van Achab, voornamelijk door den invloed zijner vrouw Izebel. In 1. Kon. XVIII vinden wij een belangwekkend verhaal eener beproeving, die gedaan werd, of de God van Elia of Baäl de ware God was. Niet minder dan vier honderd en vijftig priesters van Baäl waren bij die gelegenheid tegenwoordig, hetgeen aantoont, in welk eene groote mate de vereering van Baäl zich onder de Israëlieten uitgebreid had. In de verzen 26, 27 en 28 wordt ons eenigzins aangetoond, hoe deze afgodische eredienst plaats had: „En zij namen den var, dien hij hun gegeven had, en bereidden hem en riepen den naam van Baäl aan, van den morgen tot op den middag, zeggende: O Baäl, antwoord ons! Maar er was geene stem en geen antwoorder. En zij sprongen tegen het altaar, dat men gemaakt had. En het geschiedde op den middag, dat Elia met hen spotte en zeide: Roept met luider stem, want hij is een God; omdat hij in gepeins is, of omdat hij wat te doen heeft, of omdat hij eene reize heeft; misschien slaapt hij en zal wakker worden. En zij riepen met luider stem, en zij sneden zich zelve met messen en met priemen, naar hunne wijze, totdat zij bloed over zich uitstortten." Men moet opmerken, dat wij in verschillende gedeelten het meervoud Baälim of Baäls in plaats van het enkelvoudige Baäl vinden. Tot voorbeelden hiervan verwijzen wij naar Rigt. II : 11: „Toen deden de kinderen Israëls dat kwaad was in de oogen des Heeren, en zij dienden de Baäls;" en 1. Sam. XII : 10: „Wij hebben gezondigd, dewijl wij den Heere verlaten, en de Baäls en Astaroths gedient hebben; en nu, ruk ons uit de hand onzer vijanden, en wij zullen u dienen." Uit dit en andere gedeelten van denzelfden aard blijkt, dat er of verschillende goden waren, die den naam van Baäl droegen, of dat er verschillende beelden waren, die op verschillende plaatsen te zijner eere opgerigt waren. Het is eenigzins zonderling, dat de Septuaginta Baäl zoowel als een god als eene godin voorgesteld hebben. Hetzelfde wordt door Paulus in Rom. XI : 4 gedaan, welk vers aldus letterlijk uit het Grieksch vertaald kan worden: „Ik heb mij zelve zeven duizend man overgelaten, die de knie voor de godin Baäl niet gebogen hebben." Het Hebreeuwsche woord Baäl is mannelijk, doch er was eene godin Baältis, de eerste was de zon, de laatste de maan.

Deze afgod schijnt onder denzelfden naam over geheel Azië bekend te zijn geweest. Hij is dezelfde als de Bel der Babyloniërs, die meermalen in het Oude Testament vermeld wordt. Zoo lezen wij in Jes. XLVI : 1: „Bel is gekromd, Nebo wordt nedergebogen, hunne afgoden zijn geworden voor de dieren en voor de beesten; uwe opgeladene pakken zijn een last voor de vermoeide beesten;" en in Jer. L : 2: „Verkondigt onder de Heidenen, en doet hooren, en werpt eene banier op, laat hooren, verbergt het niet; zegt: Babel is ingenomen, Bel is beschaamd, Merodach is verpletterd, hare afgoden zijn beschaamd, hare drekgoden zijn verpletterd." De eredienst van Baäl werd uit het Oosten naar het Westen overgebragt. Daarom vinden wij, dat deze god onder de Galliërs den naam van Belleaus droeg. Het is waarschijnlijk, dat de eredienst van Baäl als de zon, en van Baältis of Astoreth (zie ald.) als de maan, de eerste bekende vorm van afgoderij geweest is, en dat deze afgoderij het meest algemeen was. Baäl was de naam van den voornaamsten god bij de oude Ieren, en ook de oude Britten aanbaden de zon onder den naam van Bel en Belinus. Daarom draagt in Schotland en Ierland de eerste Mei, de dag ter eere dezer godheid gevierd, tot op den huidigen dag den naam van Beltane of Bels vuur.

Behalve de boven aangehaalde, vinden wij ook nog in andere gedeelten van de gewijde en ongewijde schrijvers eenige aanduidingen aangaande de wijze waarop Baäl gewoonlijk aangebeden werd. Hooge plaatsen werden altijd voor de tempels en altaren dezer godheid gekozen, en op deze werd altijd een vuur brandende gehouden. Uit Jer. XIX : 5 vernemen wij, dat haar kinderen geofferd werden: „Want zij hebben de hoogten van Baäl gebouwd, om hunne zonen met vuur te verbranden, aan Baäl tot brandofferen; hetwelk Ik niet geboden, noch gesproken heb, noch in mijn hart is opgekomen. Dit wreede gebruik is nergens anders, voor zoo verre ons bekend is, met de eredienst van Baäl verbonden, en daarom houden wij het voor niet onwaarschijnlijk, dat de Baäl door Jeremia vermeld de Moloch der Ammonieten is. Of dit al dan niet het geval is, zooveel is zeker, dat de afgodische priesters van Baäl hunne eredienst op eene dolzinnige en woedende wijze uitoefenden, en tegen de altaren sprongen en, terwijl de slagtoffers geofferd werden, er om heen dansten met wilde gebaarden, en hun ligchaam met messen en priemen sneden.

De Baäl van de Phœnicièrs was hun hoogste God;

hij komt derhalve overeen met den Zeus der Grieken en den Jupiter der Romeinen. In de fragmenten van Sanchoniathon, door Eusebius bewaard, wordt gezegd, dat deze God der Phœniciërs Baäl-Samin of Heer des Hemels genoemd werd; en Augustinus, die in de nabijheid van Carthago, eene Phœnicische kolonie, woonde, zegt, dat Jupiter Baäl-Samin werd geheeten. Ook in Plautus komt hetzelfde voor. Het is eene treffende omstandigheid, dat in de Heilige Schriften Baäl gewoonlijk met Astoreth (zie ald.) op eene lijn wordt geschaard. Er kan derhalve weinig twijfel bestaan, of Baäl was de zon, het grootste en eerste aller voorwerpen van afgodische aanbidding. Reukwerk werd hem geofferd, gelijk wij in 2. Kon. XXIII : 5, en varren, gelijk wij in 1. Kon. XVIII : 26 lezen. Gesenius beschouwt Baäl als de planeet Jupiter, eerder dan als de zon. Verscheidene critici zijn van oordeel, dat de God Belus van de Chaldeën en Babyloniërs Nimrod, hun eerste koning, was; andere, dat hij was Belus de Assyriër, vader van Ninus; nog andere, dat hij een zoon van Semiramis was.

BAÄL-BERITH. (Hebr. *Heer des Verbonds*), een god van de Sichemieten, die, naar men uit zijn naam opmaakt, het bestuur had over verbindtenissen en verbonden. Hij kan derhalve beschouwd worden overeen te komen met den *Zeus Orkios* van de Grieken en den *Jupiter Fidius* van de Romeinen. Eenige geleerden, voornamelijk Bochart, vereenzelvigen dezen god met eene Grieksche godin Beroë, dochter van Venus en Adonis, en beschermgodin der stad Beritus in Phœnicië, waaraan zij haar naam gegeven had. Andere gissen, dat deze afgod de Cybele der Grieken en Romeinen voorstelde. De afgodische Israëlieten maakten, zooals ons in Rigt. VIII : 33 berigt wordt, Baäl-Berith tot hunnen god. Men denkt, dat hem menschenoffers gebragt werden; hij werd gewoonlijk als getuige en regter in alle twistzaken aangeroepen. De ijver, waarmede deze afgod vereerd werd, blijkt uit den schat, die in zijn tempel werd bewaard, en waaruit aan Abimelech zeventig zilverlingen verstrekt werden.

BAÄL-PEOR. Men veronderstelt, dat deze afgod dezelfde is als Kamos, in Num. XXI : 29 en Jer. XLVIII : 7 vermeld. Salomo bouwde op den Olijfberg een tempel voor dezen god (1. Kon. XI : 7). Bosschen waren voor zijne dienst geplant, en altaren waren opgerigt op den top van een berg in Moab, Peor geheeten, waarnaar hij zijn naam gekregen heeft, of, wat waarschijnlijker is, waaraan hij zijn naam gegeven heeft. Menschenoffers werden hem gebragt, en men gist, dat van het vleesch der slagtoffers gegeten werd. Deze meening is waarschijnlijk ontstaan door hetgeen in Psalm CVI : 28 gezegd wordt: „Ook hebben zij zich gekoppeld aan Baäl-Peor, en zij hebben de offeranden der dooden gegeten." In de Septuaginta wordt deze godheid Beël-Phegor genoemd. Wegens de onkuischheid, die in zijne tempels plaats had, wordt hij dikwijls met den Priapus der Grieken vergeleken. Selden vermoedt, dat hij dezelfde is als Pluto, en hij grondt deze meening op de uitdrukking: „offeranden der dooden," hetgeen volgens hem beteekent: offeranden aan de helsche goden. Calmet zegt, dat hij en Adonis dezelfde waren. Er zijn er ook, die gissen, dat Baäl-Peor en Baäl-Meon, die in Num. XXXII : 38 en andere plaatsen vermeld wordt, dezelfde zijn. Zij zeggen, dat Meon dezelfde is als Menes of Mizraïm, de eerste koning van Egypte, die na zijn dood goddelijke eerbewijzingen genoot onder den naam van Baäl-Peor, Bacchus, Priapus, Osiris en Adonis. Jurieu treedt in eene lange beschouwing om aan te toonen, dat Baäl-Peor de aartsvader Noach was.

BAÄLTIS, een naam door Sanchoniathon aan de Phœnicische godin gegeven, die met den god Baäl overeenkomt. In Pausanias wordt zij Ammonia, de vrouw van Ammon, genoemd. Sommigen veronderstellen, dat zij Naäma, de zuster van Tubal-Kaïn, in Gen. IV : 22 vermeld, geweest is. Als deze gissing juist is, is Naäma dezelfde als Astoreth of Astarte. In de mythologie der oude natiën vindt men gewoonlijk, dat elke god zijne godin heeft.

BAÄL-ZEBUB, een god te Ekron, eene oude Philistijnsche stad, aangebeden (2 Kon. I : 2). In het Nieuwe Testament wordt hij „de overste der duivelen" genoemd. Gewoonlijk is men van oordeel, dat het woord Baäl-Zebub vliegenheer beteekent, een naam aan dezen valschen god gegeven, omdat hij de Garonieten van muggen of vliegen bevrijdde; hij werd daarom somtijds afgebeeld in de gedaante eener groote vlieg, of van een man met een vlieg op het hoofd of in de hand. In gevallen van grooten nood werd het orakel van dezen man geraadpleegd. Zoo wendde zich Ahazia, koning van Israël, tot Baäl-Zebub, om naar den uitslag zijner ziekte te vragen (2 Kon. I : 2, 3). In Matth X : 25 is de naam veranderd in Beëlzebul of drekgod, waarschijnlijk om verachting aan te duiden. Eenigen hebben zelfs verondersteld, dat de oorspronkelijke naam Baäl-Zebub als spotternij aan den god gegeven werd; zulk een denkbeeld heeft echter zijn oorsprong in de volkomene onbewustheid van de groote plaag, die de vliegen, meer bijzonder in het Oosten, zijn. De vlieg, in het bijzonder die welke *zebub*, in het Arabisch

zimb, genoemd wordt, was zoo vernielend, dat afgodendienaars, die goden hadden, welke bijna over elk voorwerp in de natuur waakten, wel eene merkwaardige kracht en belangrijkheid aan Baäl-Zebub, den vliegenheer, mogten toeschrijven. Bruce, de reiziger in Abyssinië, zegt ons, dat wanneer de zebub of zimb in zwermen verschijnt, gelijk altijd geschiedt, al het vee zijn voedsel laat varen en wild rondloopt, totdat het, door vermoeijenis, schrik en honger uitgeput, sterft. De vermeende bevrijder van zulk eene ramp kon niet anders dan in hooge eer gehouden worden door een bijgeloovig volk. Deze hoog vereerde god wordt somtijds met den Egyptischen Amenthes en den Jupiter Apomnios der Grieken voor een en denzelfden gehouden. Zij worden allen beschouwd als verschillende namen voor den heer der dooden, en dus overeen te komen met den Pluto der Romeinsche mythologie. Dit is onder anderen de meening van Patrick, Le Clerck en Jurieu. Anderen zijn eene geheel tegenovergestelde meening toegedaan; zij denken, dat hij, door de Joden de overste der duivelen genoemd wordende, dezelfde was als Baäl-Samin, dien de Phœniciërs als heer des hemels aanbaden. De Joden waren gewoon de goden van afgodische natiën als duivelen te beschouwen, en het was daarom natuurlijk, dat zij hun opperhoofd niet als Baäl-Samin, den god des hemels, maar als Baäl-Zebul, den drekgod, of Baäl-Zebub, den god der vliegen, beschouwden.

BAÄL-ZEPHON, een afgodsbeeld dat, zooals de Joodsche rabbijnen beweren, door Pharao's toovenaars onder zekere gesternten gemaakt en nabij de Roode zee geplaatst werd, ten einde over de Israëlieten te waken, en hen op hunne reis door de woestijn op te houden. De eenige grond, waarop deze zonderlinge gissing steunt, is de naam *Zephon*, welke afgeleid is van een Hebreeuwsch woord, dat gadeslaan beteekent, en daarom veronderstellen zij, dat hij de gadeslaande god geweest is. De taal, waarin in het Oude Testament over Baäl-Zephon gesproken wordt, toont duidelijk aan, dat deze naam niet die van een god is, zooals de rabbijnen denken, maar van eene plaats. De woorden zijn deze (Exod. XIV : 1, 2): „Toen sprak de Heer tot Mozes, zeggende: Spreek tot de kinderen Israëls, dat zij wederkeeren, en zich legeren voor Pi-Hachirôth, tusschen Migdal en tusschen de zee: voor Baäl-Zephon, daar tegenover zult gij u legeren aan de zee. De rabbijnsche overlevering aangaande dezen vermeenden god is, dat toen de engel der vernieling over Egypte ging, al de afgodsbeelden, behalve Baäl-Zephon, vernield werden, en daarom vormden de Egyptenaren zulk een hoog denkbeeld van hem, dat zij in menigte kwamen om hem te aanbidden. Mozes, zeggen zij, de populariteit van dezen god ziende, verzocht Pharao, dat ook hij met zijne Israëlietische landgenooten eene reis mogt doen naar de plaats van dezen afgod. Pharao stond Mozes zijn verzoek toe, maar terwijl de Israëlieten op den oever der Roode zee bezig waren met kostbare steenen op te rapen, werden zij door Pharao ingehaald, en daar deze naliet hen te dier tijde aan te vallen, trokken zij de Roode zee over, na aan den afgod Baäl-Zephon geofferd te hebben, en ontsnapten. Zoodanig waren de verhalen, waarmede de Joodsche rabbijnen oudtijds hun volk om den tuin leidden.

BAB, een woord dat vader beteekent, en door de oude Perzische magi gebruikt werd om het vuur aan te duiden, dat zij als de vader en het eerste beginsel aller dingen, gelijk Zoroaster leerde, beschouwden. Dezelfde leer werd later door Anaxagoras, een Gricksch wijsgeer, omhelsd.

BABA of PAPA, een titel door de Oostersche kerken aan den patriarch van Alexandrië gegeven, die de eerste was, welke met deze benaming vereerd werd. Baba was ook de naam van een Mohamedaan, die zich in de zevende eeuw van de Hedsjrah voor een profeet verklaarde, en in Turkije vele volgelingen tot zich trok. Hij en zijn volgeling Izak predikten met het zwaard in de hand aan Christenen en Mohamedanen: „Er is maar één God en Baba is Zijn apostel."

BABA-LALIS, eene Hindoesche secte. Zij worden somtijds onder de Vaishnavas gerekend. In werkelijkheid bidden zij slechts één god aan, zetten alle vormen van vereering ter zijde, en regelen hunne godsdienstoefeningen naar de Vedanta en de Sufi leerstellingen, die zij met elkander vermengen.

BABEK, het hoofd eener kettersche secte onder de Mohamedanen, die in het begin van de tweede eeuw der Hedsjrah ontstond. Deze man leide openlijk belijdenis van goddeloosheid af, en omhelsde geene godsdienst of secte, die toen in Azië bekend was. Hij wordt de stichter der vrolijke godsdienst genoemd, en het is waarschijnlijk, dat hij aan zijne volgelingen het toegeven aan ruwe, zinnelijke vermaken inscherpte, en hen noch tot matiging, noch tot zelfbeheersching aanzette.

BABIA, eene godin van de oude Syriërs, die onder de gedaante van een kind aangebeden werd. Het was bij hen de gewoonte om hunnen kinderen haren naam te geven, voornamelijk aan dezulken, die zij tot het priesterschap wenschten op te leiden. Jonge kinderen werden aan deze godin geofferd, terwijl de moeders

zonder mededoogen de opoffering van hun hulpeloos kroost aanschouwden.

BABYLONIËRS (GODSDIENST VAN DE OUDE). Babylonië of Chaldea, in de Schriften van het Oude Testament het land Sinear genoemd, werd besproeid door den Tiger en den Euphraat, en had Mesopotamië ten noorden, de Perzische golf ten zuiden, een deel van Arabia Deserta ten westen, en de Perzische provincie Susiana ten oosten. Deze eens beroemde streek is nu eene Turksche provincie, met Bagdad als voornaamste stad. De vlakte, waaruit het land bestaat, is overal bedekt met aanzienlijke en uitgestrekte kunstmatige hoogten, welke op den anders eenvormigen platten grond verrijzen; muren, wallen van slijk en dijken doorsnijden elkander; de oude beddingen van kanalen zijn in elke rigting zigtbaar. In onzen tijd zijn door Rich, Botta en Layard vele onderzoekingen naar de oudheden, zeden en gewoonten van Babylonië ingesteld.

De mythologie der oude Chaldeën begint, gelijk die van de andere Oostersche natiën, in een tijdperk van hooge oudheid, lang vóór den tijd van Mozes. Berosus, een van de oudste schrijvers, wiens fragmenten door Eusebius bewaard zijn, geeft een omstandig verhaal van hunne leer der wereldwording. In het begin was er, naar hun inzigt, een oorspronkelijke chaos, die uit niets dan duisternis en een afgrond van water, dat monsterachtige dieren bevatte, bestond. De natuur was in dezen oorspronkelijken staat gepersonificëerd onder het beeld van eene vrouw, *Omorca* genaamd. God verscheen in het midden van den chaos, en verdeelde het ligchaam der allereerste vrouw of natuur, ten einde uit de eene helft den hemel, en uit de andere helft de aarde te vormen. Hij bragt het licht voort, dat de monsters, kinderen van den chaos, vernietigt, deed toen de wanorde der elementen, door deze monsters voorgesteld, plaats maken voor orde en regelmaat, en schiep ten slotte uit Zijn eigen bloed en dat van mindere godheden, met aarde vermengd, de zielen van menschen en dieren, die dus van Goddelijken oorsprong zijn, terwijl de hemelsche en de aardsche ligchamen uit de zelfstandigheid van *Omorca*, of uit de stoffelijke zelfstandigheid, gevormd zijn. Dat was de vreemde wijze, waarop, zooals de oude Babyloniërs meenden, de schepping had plaats gehad. Zij geloofden, dat een mythisch wezen, Oannes genaamd, half-visch, half-mensch, het eerst aan de Chaldeën het gebruik van letters, de kennis van kunsten en wetenschappen, en de plegtigheden der godsdienst mededeelde. Eenige schrijvers veronderstellen, dat Oannes niemand anders was dan Noach, die zich onmiddellijk na den zondvloed in Sinear of Chaldea vestigde.

De voornaamste God der Babyloniërs was Bel, Belus of BAAL (zie ald.), voor wien een allerprachtigste tempel opgerigt was, en die naar de meening van sommigen Nimrod, naar die van anderen Ninus, de zoon van Nimrod, die de stichter van hunne stad en hun koningrijk was, geweest is. De groote tempel van Belus was, naar men zegt, op de puinhoopen van den toren van Babel gebouwd. Herodotus verklaart, dat hij een van de prachtigste tempels der wereld was. De geleerde Dr. Prideaux geeft het volgende verhaal van dit prachtige gebouw: — „Het volgende groote werk van Nebukadnezar te Babylon was de tempel van Belus. Maar dat, wat er het merkwaardigste in was, was niet zijn werk, maar was vele eeuwen te voren gebouwd. Het was een verwonderlijke toren, die in het midden er van stond. Aan den voet was hij een vierkant, waarvan elke zijde eene stadie lang was, en hij bestond uit acht torens, die boven elkander gebouwd waren. Sommigen, die geen acht slaan op eene fout in de Latijnsche vertaling van Herodotus, waarin van den laagsten dezer torens gezegd wordt, dat hij eene stadie dik en eene stadie hoog is, willen, dat elk dezer torens eene stadie hoog geweest is. Maar het Grieksch van Herodotus, dat de authentieke tekst van den schrijver is, zegt dit niet, maar alleen, dat hij eene stadie lang en eene stadie breed was, zonder iets van zijne hoogte te melden. En Strabo zegt van het geheel in zijne beschrijving er van, waarin hij het eene pyramide noemt, omdat het bij elken toren in lengte en breedte afnam, dat het eene stadie hoog en eene stadie aan elke zijde was. Om voor elken toren eene stadie te rekenen, en voor het geheel eene mijl hoogte, zou tegen elks geloof indruischen, al ware ook het gezag van deze beide schrijvers er voor, veel meer dan, als er volstrekt geen gezag voor is. Als wij den toren slechts nemen, zooals hij door Strabo beschreven is, dan was hij verwonderlijk genoeg, want alleen volgens zijne afmetingen, zonder er iets bij te voegen, was hij een van de bewonderenswaardigste werken op de wereld, en was hij veel grooter dan de grootste pyramide van Egypte, die, naar men gemeend heeft, alle werken op de wereld in grootte overtrof. Het was derhalve niet zonder grond, dat Bochart bewerkte, dat dit dezelfde toren was, dien men bij de verwarring der spraken daar bouwde, want hij was groot genoeg om met de beschrijving er van in de Schriften overeen te komen. Ook wordt door verscheidene schrijvers ten stelligste verzekerd, dat hij geheel van tigchels en lijm

gebouwd was, en de Schriften verhalen ons, dat de toren van Babel daaruit bestond. Herodotus zegt, dat men er langs trappen aan de buitenzijde opklom, waardoor het zeer waarschijnlijk schijnt, dat de geheele opgang gevormd was door trappen, die van den bodem tot den top er achtmaal in eene schuine rigting omheen liepen, en dat deze er het voorkomen van acht torens aan gaven, die boven elkander gebouwd waren, juist zooals wij den toren van Babel gewoonlijk op platen zien afgebeeld, behalve alleen, dat de afbeeldingen hem als rond voorstellen, terwijl de ware toren vierkant was. Deze acht torens, die als zoovele verdiepingen boven elkander waren, hadden elk 75 voet hoogte, en in dezelve waren vele groote kamers met gewelfde daken, ondersteund door pilaren, die allen tot deelen van den tempel werden gemaakt, toen de toren aan het afgodisch gebruik gewijd werd. De hoogste verdieping was die, welke het heiligste was, en waar de voornaamste godsdienstplegtigheden verrigt werden. Over het geheel, op den top van den toren, was een observatorium, dat bevorderlijk was voor de beoefening der sterrekunde, waarin de Babyloniërs boven alle andere natiën uitmunten. Tot op den tijd van Nebukadnezar bestond de tempel van Belus alleen uit dezen toren, en de kamers er in dienden voor alles, wat zijne afgodische eeredienst betrof. Nebukadnezar vergrootte hem echter met gebouwen, die er om heen opgerigt werden in een vierkant van twee stadiën aan elke zijde en eene mijl in omtrek, hetgeen 1,800 voet meer was dan het vierkant van den tempel te Jeruzalem, want dit was slechts 3,000 voet in omtrek, terwijl, volgens deze berekening, het vierkant van den tempel van Belus 4,800 voet was. Aan de buitenzijde van al deze gebouwen was een muur, die het geheel omsloot, en die, gelijk men veronderstellen mag, van gelijke uitgebreidheid was als het vierkant, waarin het stond, dat is, twee en eene halve mijl in omvang, waarin verscheidene poorten waren, die naar den tempel geleidden, allen van massief koper. De koperen zee, de koperen pilaren en de andere koperen vaten, die uit den tempel van Jeruzalem naar Babylon overgebragt werden, schijnen voor het maken er van gebezigd te zijn, want men zegt, dat Nebukadnezar al de heilige vaten, die hij uit Jeruzalem wegvoerde, in het huis van zijnen god te Babylon plaatste, dat is, in dit huis of dezen tempel van Bel, den grooten god der Babyloniërs."

Deze beroemde tempel stond tot op den tijd van Xerxes; die krijgsman vernielde hem echter, toen hij van zijn togt tegen de Grieken terugkeerde, nadat hij hem vooraf van de beelden en heilige gereedschappen, die allen van massief goud waren, beroofd had. Alexander de Groote besloot, bij zijn terugkeer van zijn Indischen togt, om den tempel van Belus weder op te bouwen, maar twee maanden nadat de onderneming begonnen was, werd zij door zijn dood afgebroken.

De aanbidding der hemelligchamen, de eerste vorm van afgoderij onder de menschen, had waarschijnlijk haar oorsprong in Babylonië. Dat was de meening van Cicero, die als den waarschijnlijken oorsprong er van de vlakheid van het land opgeeft, die aan elke zijde een volkomen overzigt der hemelen toestond. In volkomen overeenstemming met dit denkbeeld is Belus of Baäl algemeen als de zon beschouwd, het grootste en zigtbaarste van alle hemelligchamen. Het was daarom natuurlijk, dat de tempel, ter eere van deze astronomische godheid opgerigt, een gebouw van geene gewone pracht en belangrijkheid moest zijn.

Behalve Belus aanbaden de Babyloniërs vele andere goden, waarvan eenige in den bijbel vermeld worden. Merodach, b. v., wordt in Jer. L : 2 genoemd: „Verkondigt onder de Heidenen, en doet hooren, en werpt eene banier op, laat hooren, verbergt het niet; zegt: Babel is ingenomen, Bel is beschaamd, Merodach is verpletterd, hare afgoden zijn beschaamd, hare drekgoden zijn verpletterd!" Het is moeijelijk te zeggen, wie deze god werkelijk was, maar het is niet onwaarschijnlijk, dat hij een koning van het land geweest is, die, zooals dikwijls met populaire monarchen plaats had, na zijn dood vergood werd. Wij vinden dan ook, dat andere koningen van Babylon naar hem genoemd worden, zooals Merodach-Baladan, Evil-Merodach en andere. In 2 Kon. XVII : 29 en 30 vinden wij nog eene andere godheid vermeld, die door de Babyloniërs aangebeden werd: „Maar elk volk maakte zijne goden; en zij stelden ze in de huizen der hoogten, die de Samaritanen gemaakt hadden, elk volk in hunne steden, waarin zij woonachtig waren. Want de lieden van Babel maakten Sukkoth Benoth, en de lieden van Chut maakten Nergal, en de lieden van Hamath maakten Asima." Voor de godin Sukkoth-Benoth, die voorgesteld werd als eene hen en kiekens, was, zooals Herodotus verhaalt, een tempel opgerigt.

De priesters van de oude Babyloniërs, die in hunnen tijd de meest, zoo niet de eenige, geleerde lieden waren, wijdden veel van hun tijd en hunne aandacht aan de beoefening der sterrekunde en, wat toen eene verwantschapte wetenschap was, aan de sterrewigchelarij. In het boek van Daniël worden dan ook de woorden Chaldeër en sterrekijker zonder onderscheid gebruikt om dezelfde klasse aan te duiden. Hoewel hunne be-

oefening der waarzeggerij eene nutteloze oefening was, schijnen hunne wetenschappelijke onderzoekingen met ongewone bekwaamheid plaats gehad te hebben. Zoo groot was dan ook hunne kennis in astronomische zaken, dat toen Alexander de Groote Babylon in bezit nam, Callisthenes de wijsgeer, die hem vergezelde bij het doen van onderzoek naar de schatten der Babylonische geleerdheid, bevond, dat de Chaldeën eene reeks van astronomische waarnemingen hadden, die zich over een tijdperk van 1,903 jaren uitstrekte, d. i., van het 1771ste jaar na de schepping der wereld. Met zulk eene aanhoudende beschouwing en bestudering der hemelligchamen in de eerste eeuwen is het niet te verwonderen, dat zij, toen zij de kennis van den waren God verloren, tot de aanbidding dier ligchamen overgingen. Deze vorm van afgoderij, die gewoonlijk Tsabianismus (zie ald.) genoemd wordt, en in Chaldea ontstond, breidde zich snel over al de landen van het Oosten uit.

BACCHUS, oorspronkelijk Dionysus geheeten, was in de oude Grieksche en Romeinsche mythologie de god des wijns. Hij was de zoon van Jupiter en Semele. Zijne moeder vond nog voor zijne geboorte den dood, daar zij door het vuur van Jupiter werd verteerd, omdat zij zich tot het dwaze verzoek verleiden liet, om haren echtgenoot in zijne ware gedaante te zien. Om de vrucht te redden en te laten rijpen, sloot Jupiter ze in zijne heup. Toen hij man geworden was, vervolgde de toorn van Juno hem zoodanig, dat hij tot dolzinnigheid gedreven werd, en van het eene land naar het andere zwierf. Vele legenden worden van hem verhaald, b. v., dat hij Indië veroverde; dat hij zich in de gedaante van een leeuw veranderde, om de goden in hunnen oorlog tegen de reuzen bij te staan; dat hij Ariadne huwde, die hij tot den rang eener godin verhief, en wier kroon hij onder de sterren plaatste. Homerus spreekt te naauwernood van Bacchus; eerst later rees de eeredienst van dezen god in belangrijkheid. Hij werd voornamelijk te Thebe aangebeden, dat als zijne geboorteplaats beschouwd werd. De feesten van Bacchus werden onder den naam van Dionysiën ook te Athene met groote pracht gevierd. De bok en het klimop waren aan Bacchus gewijd, en zijne aanbidders droegen gewoonlijk thyrsi of staven met klimop en wijnranken omwonden. Bacchus wordt gewoonlijk voorgesteld als een jong man van wellustige schoonheid, vergezeld door Pan, Silenus en de Satyrs. Deze god had niet alleen het bestuur over den wijn en de feesten in het algemeen, maar ook over het theater en de tooneelkunst. In de eerste tijden werden hem menschenoffers gebragt, maar later werden dieren in de plaats van menschen gesteld. Het dier, dat men gewoonlijk aan hem offerde, was een ram.

BACCHÆ of Bacchanten, priesteressen van den god Bacchus. Zij werden ook *Mænades* (van het Gr. *Mainomai*, dol zijn) genoemd, ten gevolge van de dolzinnige ceremoniën, die zij bij de feesten in acht namen. Zij wonden zich op tot een hoogen graad van geestdrift, en dan namen zij met loshangende haren en half naakte ligchamen, met hare hoofden gekroond met klimop en een thyrsus met klimop en wijnranken omwonden in hare hand, de belagchelijkste houdingen aan, en vierden de heilige orgiën met de akeligste kreten en de woedendste gebaarden. Op deze wijze verbeeldden zich de Bacchanten aan haren god in de Bacchanaliën eer te bewijzen.

BACCHANALIËN, feesten ter eere van Bacchus gevierd. Bij de Romeinen hadden deze feesten in het geheim en gedurende den nacht plaats, wanneer de vereerders van den god des wijns zich aan alle soorten van brasserij en overdaad overgaven. Bij de eerste instelling dezer feesten werden alleen vrouwen toegelaten, en de orgiën werden elk jaar gedurende drie dagen gehouden. Maar na eenigen tijd werd de viering van den dag naar den nacht overgebragt, en de feesten werden elke maand gedurende vijf nachten gevierd. Mannen werden nu zoowel als vrouwen toegelaten, en losbandigheid van den grofsten en walgelijksten aard werd bij deze gelegenheden gepleegd. Zoo geheim werden deze schandelijke vergaderingen gehouden, dat haar bestaan te Rome langen tijd aan de autoriteiten onbekend bleef. In het jaar 186 v. C. werd aan den senaat bekend gemaakt, dat zulke nachtelijke bijeenkomsten door een groot aantal menschen uit de stad bezocht werden, en een decreet van den strengsten aard werd onmiddellijk uitgevaardigd, waarbij de consuls geregtigd werden om naar haren aard onderzoek te doen, de priesters en priesteressen, die ze bestuurden, te arresteren, en een ieder, niet alleen te Rome, maar door geheel Italië, op eene zware boete te verbieden, om in de mysteriën van Bacchus ingewijd te worden, of bijeen te komen om ze te vieren. Een gestreng onderzoek naar de geheele zaak werd derhalve ingesteld, en men ontdekte, dat de ingewijden het groote aantal van zeven duizend bedroegen. Velen werden gevat en in de gevangenis geworpen, terwijl de schuldigsten ter dood gebragt werden. Van dien tijd af mogt de viering der Bacchanaliën niet meer plaats hebben, of als zij gevierd werden, moest het verlof van den

prætor der stad vooraf verkregen worden, en niet meer dan vijf personen mogten daarbij tegenwoordig zijn. Dit belangrijke decreet maakte een einde aan de Bacchanaliën, die hierdoor geheel ophielden. Een eenvoudiger en onschuldiger feest ter eere van Bacchus werd evenwel voortdurend elk jaar te Rome onder den naam van LIBERALIËN gevierd, welke naam afgeleid is van LIBER, gelijk Bacchus bij de Romeinen soms genoemd werd.

BACTASCHIETEN, eene orde van Mohamedaansche monniken bij de Turken, die dezen naam aannam naar haren stichter Bactasch. De monniken van deze orde dragen witte mutsen van verschillende stukken, met tulbanden van wol, dat als een touw ineengedraaid is; ook zijn hunne kleederen wit. Mohamedaansche schrijvers zeggen, dat Bactasch bij zijn sterven eene der mouwen van zijn kleed afsneed en op het hoofd van een monnik zijner orde plaatste, zoodat een van de einden op zijne schouders hing. Terwijl hij dit deed, zeide hij: „Voortaan zult gij Janitsaren of nieuwe soldaten zijn." Daarom droegen de Janitsaren mutsen, die als eene mouw achterover hingen.

BACULARISTEN (Lat. *baculum*, een stok), eene partij van de Wederdoopers in de zestiende eeuw, die het voor verkeerd hield om iets anders dan een stok te dragen, volgens het beginsel, dat het zondig is om wapenen te dragen tot verdediging van de godsdienst. De Bacularisten verklaarden streng gehoorzaam te zijn aan het voorschrift van Christus, dat het onze pligt is om, wanneer wij op de eene wang geslagen worden, ook de andere toe te keeren. Gelijk het Gezelschap der Vrienden (Kwakers) in nieuwere tijden, geloofden zij, dat de oorlog onwettig is, en weigerden zij daarom, om zelfs tot zelfverdediging te vechten.

BAD MESSIH, de wind of adem van den Messias. Dit is de uitdrukking, die de Perzen gebruikten om de wonderkracht des Heeren Jezus Christus uit te drukken. Zij zeggen, dat Hij door Zijn adem niet alleen de dooden opwekte, maar ook aan levenlooze dingen het leven mededeelde.

BAETYLIA, gezalfde, kegelvormige steenen, die door de oude Phœniciërs aangebeden werden. Sanchoniathon schrijft den oorsprong er van aan Uranus toe, en dit is in overeenstemming met de verklaring, die er dikwijls van gegeven wordt, dat zij meteoorsteenen zijn, die, uit den hemel komende, verondersteld werden met den eenen of anderen god verbonden te zijn geweest. Het eerste voorbeeld, dat wij van gezalfde steenen opgeteekend vinden, is dat van Jakob te Luz, Gen. XXVIII : 18, 19, die den steen opzette, dien hij als hoofdpeluw gebruikt had, en waarover hij olie goot; hij wijdde hem aldus aan God, en noemde die plaats Beth-el of het huis Gods. Van een van de oudste Baetylia is reeds in het artikel ABADIRES gesproken. Eusebius berigt ons, dat men geloofde, dat zulke steenen met zielen begiftigd waren. Het is daarom gemakkelijk te begrijpen, dat zij in bijzondere vereering gehouden werden. Verschillende commentators beweren, dat de „gebeelde steenen," die in Lev. XXVI : 1 verboden worden, Baetylia waren. Zulke gedenksteenen zijn nog op den huidigen dag in Oosterse landen menigvuldig. Morier zegt ons: „Hier en daar merkte ik op, dat mijn oude gids een steen op een in het oog vallend rotsblok plaatste, of twee steenen op elkander, te zelfder tijd eenige woorden uitende, die, naar ik vernam, gebeden waren voor onze veilige terugkomst. Dit verklaarde mij, wat ik dikwijls te voren in het Oosten gezien had, en voornamelijk op een weg, die naar eene groote stad geleid, van waar de stad het eerst gezien wordt, waar de Oostersche reiziger zijn steen opzet, vergezeld van een vromen uitroep, tot teeken als het ware van zijne veilige aankomst." Vossius beweert, dat de steen van Jakob naar Jeruzalem overgebragt werd, en daar in hooge eer werd gehouden. Hij zegt ons, dat toen Jeruzalem door de Romeinen in het jaar 70 N. C. vernield werd, Titus den Joden veroorloofde dien steen met groot gejammer en rouw te gaan zalven. Men veronderstelde, dat de *Baetylia* met een gedeelte der godheid bezield waren; zij werden geraadpleegd bij gelegenheden van grooten en dringenden nood. Bochart denkt, dat de naam afgeleid is van Beth-el, waar Jakob het eerst een steen als een heilig gedenkteeken zalfde.

BAGE, een woord gebruikt om de geheimzinnige stilte aan te duiden, die de volgelingen van Zoroaster als een gedeelte hunner godsdienst in acht moeten nemen, wanneer zij wasschen of eten, nadat zij in het geheim zekere woorden gezegd hebben. Ook den volgelingen van Pythagoras, den Griekschen wijsgeer, werd door hunnen meester bevolen eene diepe stilte te bewaren.

BAGNOLEZEN, een tak van de secte der CATHARI (zie ald.), die in de twaalfde eeuw ontstond en zijn naam ontleende aan Bagnolo, eene stad van Provence, waar hij zijn oorsprong had. De Bagnolezen beweerden, tegenover de Manichaïsche leer, dat er slechts eene eerste oorzaak is, de Vader van Jezus Christus en de Hoogste God, door wien de eerste stof voortgebragt werd; maar hierbij voegden zij, dat de duivel, na zijn opstand tegen God, deze stof in de vier elementen scheidde, zoodat zij tot eene wereld gemaakt kon wor-

den. Deze secte geloofde ook, dat Christus in Maria, hoewel niet van Maria, een ligchaam aannam, dat niet werkelijk, maar denkbeeldig was. Zie ALBANENZEN.

BAIRAM of BEIRAM. De Mohamedanen hebben twee feesten, die zij geregeld onder den naam van het Groote en het Kleine Bairam vieren. Het eerste wordt gehouden op den tienden dag der laatste maand van het Arabische jaar; het laatste sluit de vasten van den Ramadan. Dit laatste feest wordt, vooral te Constantinopel, met groote vreugdebedrijven gevierd, en wordt door het volk voor hun grootste feest gehouden. Het losbranden van het kanon, het geroffel van trommels en het geschal van trompetten kondigen het aan. Het komt eenigzins overeen met ons nieuwjaarsfeest, daar er eene algemeene wisseling van goede wenschen plaats heeft, en al de staatsambtenaren zich naar het paleis spoeden, om hunne hulde aan den sultan te bewijzen. Het feest duurt drie dagen, en gedurende dien tijd biedt Constantinopel een schouwspel aan van vrolijkheid en feestvreugde van allerlei aard. Op een der feestdagen gaat de sultan in statigen optogt van het serail naar eene van de moskeën. De processie wordt dan voorafgegaan door vele schoone paarden, rijk getuigd en door stalknechten geleid. Dan volgen er verscheidene pacha's, die allen op uitmuntende paarden zitten en bedienden bij zich hebben. Vervolgens komt de kapitein pacha, het hoofd der vloot, en andere leden van den raad. Na hem volgen eenige van de paarden des sultans, vergezeld door stalknechten, en daarna komt, omgeven door een aantal officieren te voet, de sultan zelf, gezeten op een edel ros. De sultan en zijn geheele gevolg dragen nu gewone tarboeschen, blaauwe overjassen en wijde broeken, en het eenige verschil tusschen de kleeding van den monarch en die zijner volgelingen is een korte militaire mantel, door eerstgenoemden gedragen, die met een kostbaren juweel om den hals is vastgemaakt. Deze processie heeft veel van hare vroegere pracht verloren, door het verwisselen van de weelderige, losse en bevallige Aziatische kleederdragt voor eene gesloten half-Europeesche uniform. Het gezigt was veel meer indrukwekkend, toen de sultan omringd was door zijne janitsaren, die gekleed waren in rijke wijde kleederen; maar de tijd van den getulbanden Turk is voorbij, en de rijke Oosterling van den tegenwoordigen tijd is slechts door eene roode muts, *fez* geheeten, van een Europeaan onderscheiden. De Oostersche kleedij is echter nog onder de lagere klassen in zwang, voornamelijk in het binnenste van het land, en de priesters blijven ook nog steeds het sierlijke gewaad en den tulband dragen. Op den laatsten dag van het *Bairam* wordt er voor het serail een prachtig vuurwerk afgestoken, dat alles overtreft, wat er van dien aard in Europa te zien is, daar het bekend is, dat de Aziaten in deze kunst uitmunten. De Perzen, die volgelingen van Ali zijn, vieren het Bairam even stipt als de andere Mohamedanen.

BAIVA, eene der voornaamste godheden van de Laplanders, die gewoonlijk als de zon of het vuur wordt beschouwd. Geen afzonderlijk afgodsbeeld wordt gebruikt voor de aanbidding van dezen god, en daarom wordt hij dikwijls verward met hun grooten god THOR (zie ald.), het opperwezen dat de wereld door zijn donder doet beven. Zie LAPLANDERS (GODSDIENST VAN DE).

BAKANTBOI of VACANTIVI, een naam door eenige oude Christen-schrijvers aan zwervende geestelijken gegeven, die, hunne eigene kerken verlaten hebbende, zich in geene andere wilden vestigen, maar van plaats tot plaats zwierven. Volgens de wetten der Kerk mogten de bisschoppen aan dezulken niet toestaan, om in hunne dioeces dienst te doen, zelfs niet om in hunne kerken het avondmaal te gebruiken.

BALARAM, een van de twee beelden, die aan beide zijden van het Hindoesche afgodsbeeld JUGGERNATH, (zie ald.) in den beroemden tempel die aan de zeekust van Orissa in het distrikt Cuttack staat, geplaatst zijn. Aan elke zijde van het groote afgodsbeeld is een ander beeld, waarvan het eene gedeelte wit en het andere geel geschilderd is. Het eene is het beeld van Shubudra, de zuster van Juggernath, het andere dat van Balaram, zijn broeder. Het beeld van Balaram, wit geschilderd, bevindt zich ook in sommige tempels alleen. Bij de aanbidding van Juggernath, en ook bij die van Krishna, wordt eene kerkdienst in den naam van Balaram gehouden.

BALDUR, een der zonen van ODIN (zie ald.), den grooten god der oude Scandinaviërs, en de godin Frigga. Hij was wijs en welsprekend, en de schoonste en zachtaardigste der goden. Door den boozen god Loki in den strik gelokt, werd hij door den blinden god Hödur gedood, die een marentak naar hem wierp, welke hem geheel doorboorde. Toen Baldur viel, werden de Æsir of Scandinavische godheden sprakeloos van afgrijzen, en waren zij allen van oordeel, dat deze vreeselijke daad gewroken moest worden, dat dan ook gedaan werd, daar zij Loki doodden. Al de goden treurden over Baldur, maar hoewel zij zijn moordenaar straften, hadden zij geene magt om hem in het leven terug te roepen.

BALKH, in oude tijden de heilige stad der Perzen,

en het middelpunt hunner godsdienst. Het was de plaats, waar hun voornaamste Pyræum of vuurtempel stond, en de woonplaats van hunnen Archimagus of voornaamsten priester. Toen de Mohamedanen Perzië veroverden, gingen de GEBEREN (zie ald.) naar de provincie Kerman, waar zij nog, hoewel in gering aantal, gevonden worden.

BALSEMEN, eene handelwijs van zeer oude tijden af verrigt, ten einde te beletten, dat de lijken tot bederf overgingen. In de Heilige Schriften wordt er dikwijls van gesproken. In Gen. L : 2 en 3, b. v., lezen wij: „En Jozef gebood zijnen knechten, den medicijnmeesters, dat zij zijnen vader balsemen zouden; en de medicijnmeesters balsemden Israël. En veertig dagen werden aan hem vervuld: want alzoo werden vervuld de dagen dergenen, die gebalsemd werden; en de Egyptenaars beweenden hem zeventig dagen." Het gebruik om te balsemen schijnt in Egypte van zeer vroeg af bestaan te hebben, zooals duidelijk blijkt uit de gewoonte, door Herodotus vermeld, om de lijken met een Ethiopischen steen te snijden. Eenige mumiën dragen ook het jaartal der oudste koningen. Het ambt van te balsemen, dat van vader op zoon overging, behoorde aan eene geregeld georganiseerde klasse van menschen in Egypte, van welke, volgens Diodorus Siculus, de Tarichenten de voornaamste waren. Ten tijde van Jozef werd het balsemen aan geneesheeren toevertrouwd. De handeling schijnt bestaan te hebben in het opvullen van het lijk met specerijen. Door Diodorus wordt zij op de volgende wijze beschreven: „Zij bereiden het ligchaam eerst met cederolie en verschillende andere zelfstandigheden, meer dan dertig (of volgens eene andere lezing, veertig) dagen lang; dan, nadat zij er myrrhe, kaneel en andere specerijen hebben bijgevoegd, die niet alleen de kracht hebben om het lijk langen tijd te bewaren, maar ook om er een aangenamen geur aan te geven, overhandigen zij het aan de betrekkingen van den overledene." Het gebruik om te balsemen was niet tot de Egyptenaren bepaald, maar schijnt aangenomen te zijn door de Joden, Perzen, Arabieren en Ethiopiërs. Uit het Nieuwe Testament vernemen wij, dat Nicodemus specerijen aanbragt om het ligchaam van onzen Heer te balsemen. In Joh. XIX : 39, 40 lezen wij: „En Nicodemus kwam ook (die des nachts tot Jezus eerst gekomen was), brengende een mengsel van myrrhe en aloë, omtrent honderd ponden gewigts. Zij namen dan het ligchaam van Jezus, en bonden dat in linnen doeken met de specerijen, gelijk de Joden de gewoonte hebben van begraven." In Egypte werd het balsemen door verschillende personen verrigt, die allen hun bepaalden werkkring er bij hadden. De een begon met de juiste manier aan te wijzen, waarop de insnijding in de linkerzijde geschieden moest, terwijl een ander als operateur dienst deed, en na de insnijding op het lijk volbragt te hebben terstond van de plaats vlood, alsof hij eene misdaad begaan had. Nu begon het eigenlijk gezegde balsemen, dat door de erfelijke kaste, waarvan wij reeds gesproken hebben, verrigt werd. De ligchaamsdeelen, die het meest aan bederf onderhevig waren, werden eerst weggenomen, het overige werd met palmwijn gewasschen, en de binnenzijde werd opgevuld met myrrhe, kaneel en andere soorten van specerijen. Dan werd het lijk gedurende ongeveer veertig dagen in zout of salpeter gelegd, aan het einde van welken tijd het in fijn linnen doeken, die met eene soort van gom vastgemaakt werden, gezwachteld werd. Het geheel werd nu met de rijkste reukwerken overdekt. De handeling nu voleindigd zijnde, werd het lijk aan de betrekkingen gegeven; al de trekken waren er nog op, zelfs het haar der oogleden was ongeschonden. Algemeen heeft men beweerd, dat bij het balsemen onder de Egyptenaren de ingewanden werden weggenomen; maar dit schijnt niet algemeen het geval geweest te zijn, daar Pettigrew in zijn verhaal van eene mumie, die hij niet lang geleden ontrold heeft, vermeldt, dat hij ook de ingewanden gebalsemd en onder de doeken geplaatst vond, en hij voegt er bij: „zij waren in het ligchaam bij de meeste mumiën, die ik ontrold heb, en altijd in vier gedeelten." Dat het wegnemen der ingewanden echter dikwijls plaats had, is duidelijk uit de omstandigheid, dat Herodotus en Diodorus het uitdrukkelijk vermelden. Porphyrius geeft een gebed op, dat, zooals hij zegt, door hen, die balsemden, uit naam van den overledene werd uitgesproken, waarin den goden gesmeekt werd, om de ziel op te nemen in de verblijfplaats der goeden, en die organen in den Nijl te werpen, die hen beleedigd konden hebben, en de ziel door onmatig eten en drinken schade konden hebben gedaan, hetgeen duidelijk betrekking heeft op de maag en de ingewanden.

BAMBINO (Ital. *kind*), een beeldje van het kind Jezus in de kerk Ara Coeli te Rome, dat, zooals de Roomschgezinden meenen, de wonderdadige magt bezit om de zieken te genezen. Het wordt gewoonlijk *Il Santissimo Bambino*, het allerheiligste kind, genoemd, en wordt met den grootsten eerbied genaderd. Het is een houten beeldje, ongeveer achttien duim lang, gehuld in lijwers, die het, met uitzondering van

het hoofd en de voeten, geheel bedekken. Op het hoofd is eene koninklijke kroon, glinsterende van diamanten, en van top tot teen is het bedekt met robijnen, smaragden en diamanten. De volgende beschrijving er van wordt door een ooggetuige gegeven: — „Een monnik opende voor ons de groote deur, en bragt ons in eene kleine kamer, waaruit een andere monnik ons naar de wondervolle kapel geleidde. Drie arme vrouwen met een ziek kind knielden voor het altaar, terwijl de priester, die hierbij dienst deed, met de eene of andere ceremonie bezig was. Spoedig sloeg hij regtsom, en opende met eene plegtigheid, die gevoisd en daardoor belagchelijk was, eene kleine wieg, waarin de glinsterende pop lag. Hij bad er over, en het beeldje toen in de handen nemende, alsof zij onwaardig waren het aan te raken, plaatste hij het in eene staande houding op het altaar. Hier bad hij weder. Toen nam hij het in zijne handen, raakte met deszelfs teen het hoofd van het zieke kind aan, en maakte het teeken des kruises er mede op het hoofd van het kind. Toen bragt hij den teen aan de lippen van het kind, dat dien moest kussen. En toen kusten de vrouwen, die al dien tijd op hare knieën lagen, den voet van het beeldje. Na nog eenige ceremonien werd Bambino weder in de schoone wieg gelegd, en de vrouwen verwijderden zich. Toen de kapel door de Italianen verlaten was, noodigde de priester ons binnen. Wij werden naar de wieg gebragt. Hij sprak ons over de onmetelijke waarde der juweelen, waarvan vele giften van koningen waren, over de vele wonderen door Bambino uitgewerkt, en wees op de vele zilveren en gouden harten, waardoor het beeld, tot bewijs daarvan, omringd was. De wieg staat onder een draaghemel; aan de eene zijde er van is Jozef, aan de andere de Maagd Maria, en er boven een beeld van God den Vader!" Men veronderstelt, dat dit beeldje de wonderbaarlijke kracht bezit, om de onmiddellijke beterschap der zieken te bewerkstelligen. Op aanvrage wordt het in een prachtig rijtuig, door priesters in volledig plegtgewaad begeleid, naar het huis van den patiënt overgebragt. Als het door de straten gaat, wordt elk hoofd ontbloot, en elke knie gebogen. Dit verwonderlijke beeld wordt elk jaar, van den 25sten December tot den 26sten Januarij, in eene voorstelling van den stal te Bethlehem, voor de openbare vereering ten toon gesteld. Gedurende dien tijd bevinden zich tien duizenden menschen in de Ara Cœli en op den Capitolijnschen heuvel, om aan Bambino eer te bewijzen.

De geschiedenis van dit beeld is wetenswaardig als een voorbeeld van de legenden van Rome. „Het werd te Jeruzalem door een monnik van St. Franciscus uit een olijfboom gesneden, die nabij den Olijfberg groeide. De goede monnik had verw noodig en kon die niet vinden. Door gebed en vasten verzocht hij ze van den hemel. Op zekeren dag viel hij in slaap, en ziet! toen hij ontwaakte, was de kleine pop geheel geschilderd, en het hout zag er juist als vleesch uit! De faam van dit wonder verspreidde zich over het geheele land, en was oorzaak, dat vele ongeloovigen bekeerd werden. Het was voor Rome gemaakt, en de maker scheepte zich er mede naar Italië in. Maar het schip verongelukte, en toen allen het heilige beeld verloren waanden, ziet! daar verscheen de kist, waarin het was, plotseling en op wonderdadige wijze te Livorno! Dit vermeerderde sterk zijn roem en de vereering van het volk. Van daar werd het spoedig naar Rome overgebragt, en toen het voor het eerst op den Capitolijnschen heuvel aan den vromen blik der geloovigen vertoond werd, rezen hunne vreugdekreten en levendige hallelujah's tot de sterren op. Men zegt, dat bij zekere gelegenheid eene vrome dame den mooijen pop met zich naar huis nam; maar binnen weinige dagen keerde hij weder op wonderdadige wijze naar zijn kapelletje terug, en luidde alle klokken der kloosters, die hij voorbijging. De klokken verzamelden al de monniken, en toen deze in de kerk drongen, was daar, tot hunne grenzelooze vreugde, Bambino op het altaar gezeten." „Men verzekerde mij," zegt een ander schrijver, „dat het beeld, ongeveer honderd of twee honderd jaar geleden, uit het klooster van de Ara Cœli gestolen werd; maar zulk een verwonderlijk beeld kon natuurlijk zijne eigene woonplaats kiezen, en niet tegen zijn wil weggevoerd worden. Omstreeks elf uur des avonds klingelde dan ook de deurschel, waarop eenige monniken de deur openden en tot hunne verbazing zagen, dat Bambino barrevoets teruggewandeld was van de plaats, waarheen hij gebragt was; tot gedachtenis aan deze gebeurtenis zijn de voeten altijd onbedekt gelaten. De gewone fooi aan den Bambino is een dollar, terwijl aan den eersten geneesheer te Rome voor elke visite een halve dollar gegeven wordt. Eene onzer dienstboden, die stellig aan zijne kracht gelooft, heeft gezien, dat het beeld bij vele gelegenheden gebruikt werd, en gewoonlijk met goed gevolg; wanneer de geneezing bewerkstelligd wordt, neemt het gelaat, volgens haar zeggen, eene allerliefste rozenkleur aan; zoo niet, dan blijft het onveranderd of wordt bleek."

BAMBOEZEN BRUG. De bewoners van het eiland Formoza verbeelden zich, dat de zielen der boozen na den dood gekweld, en met het hoofd naar beneden in

een bodemloozen put vol modder en vuil geworpen worden. Zij meenen, dat de zielen der deugdzamen verheugd en veilig over eene smalle *bamboezen brug* den put overtrekken, en dat die brug dadelijk naar een vrolijk paradijs geleidt, waar zij zich in alle soorten van zinnelijke genoegens baden. Maar als de zielen der boozen deze brug pogen over te trekken, vallen zij er af en storten in den modderigen afgrond. Dit zonderling bijgeloovige denkbeeld heeft eene sterke gelijkenis op den Al-Sirat (zie ald.) der Mohamedanen.

BANA, *het woord*, de naam die in het dagelijksche gesprek aan de heilige schriften der Boeddhisten gegeven wordt. De boeken, waarin de geschriften vervat zijn, heeten *Bana-Pot*, en het gebouw, waarin de waarheid gepredikt of verklaard wordt, heet *Bana-Madoera*. De loftuitingen op de *Bana* maken een geliefkoosd onderwerp van de inlandsche schrijvers uit, en de taal, waarin zij zich uitdrukken, is van den verhevensten aard. De volgende uittrekselen mogen hiervan tot voorbeeld dienen: — „De redeneringen van Boeddha zijn als een goddelijk toovermiddel, om van het vergif der booze begeerte te genezen; een goddelijk geneesmiddel, om de ziekte des toorns te heelen; eene lamp in het midden van de duisternis der onkunde; een vuur gelijk aan dat, hetwelk aan het einde van een kalpa brandt, om de herhaalde boosheden te vernietigen; eene middagzon, om het slijk der gierigheid op te droogen; een zware regen, om de vlam der zinnelijkheid uit te dooven; een kreupelbosch, om den weg te versperren, die naar de narakas geleidt; een schip, om daarmede naar de overzijde van den oceaan des bestaans te zeilen; een collyrium, om het oogvlies der ketterij weg te nemen; eene maan, om den 's nachts zwellenden lotus der verdienste te verlichten; eene opeenvolging van boomen, die onsterfelijke vruchten dragen, en hier en daar geplaatst zijn, opdat de reiziger in staat moge wezen, om de woestijn des bestaans over te trekken; een ladder, om daar langs naar de déwalókas te stijgen; een regte weg, om naar de onvergankelijke wijsheid te trekken; eene deur, om in te gaan tot de eeuwige stad van nirwána: een tooverboom, om te geven wat gevraagd wordt; eene geur, uitgezochter dan eenige andere in de drie werelden; een schat van de beste dingen, die men met mogelijkheid verkrijgen kan; eene magt, waardoor het verdriet van elk gevoelig wezen gestild kan worden."

De grootste voordeelen komen voort, naar het geloof der Boeddhisten, uit het hooren naar de *Bana*; een dergelijk gevoel heerscht over het geheele Oosten aangaande het voordeel, dat uit het lezen van heilige boeken voortspruit. In de eerste eeuwen van het Boeddhismus was de Bana in de landtaal, en men kan gemakkelijk begrijpen, dat door het voorlezen er van groote uitwerkingen verkregen konden worden; maar nu is het overlezen in een niets beteekenenden vorm ontaard, waaruit geen werkelijk, maar slechts een denkbeeldig goed verkregen kan worden. De heilige boeken worden letterlijk aangebeden, en men verwacht, dat uit deze aanbidding evenveel voordeelen zullen ontspruiten, als uit de aanbidding van een verstandig wezen. De boeken worden gewoonlijk in doek gewikkeld, en dikwijls op een ruw altaar aan den kant van den weg geplaatst, opdat de voorbijgangers geld er op zullen leggen en verdiensten verwerven.

BANIANEN, eene secte in Voor-Indië. Het woord wordt somtijds in een algemeenen zin gebruikt, om de afgodendienaars van Indië, als onderscheiden van de Mohamedanen, aan te duiden. Doch in een meer beperkten zin wordt het toegepast op de Vaishya of die van de vier Hindoesche kasten, die alle voortbrengende kapitalisten, hetzij herders, landbouwers of kooplieden, bevat. In den Shaster worden de Baniänen Shuddery genoemd. Twee van de acht algemeene voorschriften van Brahma worden als voornamelijk verbindend voor hen, ten gevolge van hun beroep, beschouwd, namelijk dat, hetwelk waarheid in woorden en handelingen gebiedt, en dat, hetwelk bedrog van welken aard ook in handelszaken verbiedt. Zij gelooven aan de zielsverhuizing, en ten gevolge van hun vast geloof daaraan, beschouwen zij den man, die vrijwillig het verachtelijkste insect doodt, als een moordenaar. Zij hebben een bijzonderen eerbied voor de koe, die zij als een heilig dier beschouwen. De Banianen zweren slechts met den uitersten weerzin. Sommige hunner willen liever hunne zaak verliezen dan een eed afleggen, zelfs in een geregtshof. Als de nood hen dwingt om te zweren, leggen zij hunne beide handen op de plegtigste wijze op den rug eener koe en zeggen: „Moge ik het vleesch van dit heilige dier proeven, indien enz. Wanneer proselieten voor het Baniaansche stelsel gewonnen worden, brengen zij, tot voorbereiding, zes maanden als nieuwelingen door, gedurende welken tijd de Brahminen hun bevelen koedrek te vermengen met alles, wat zij eten. De gewone hoeveelheid is ongeveer een pond; na de eerste drie maanden wordt deze gewone hoeveelheid trapsgewijze verminderd. Daar de koe beschouwd wordt iets goddelijks te hebben, kan, zooals zij zich verbeelden, niets zoo geschikt zijn als de uitwerpselen van dit dier, om ligchaam en ziel te zuiveren. Eene zonderlinge plegtigheid wordt

door de Banianen uitgeoefend, namelijk die van een naam aan een kind te geven, als het tien dagen oud is. Te dien einde leenen zij een dozijn kinderen van hunne buren, en plaatsen die in een cirkel rondom een groot laken, dat over den grond is uitgespreid. De dienstdoende Brahmin legt eene zekere hoeveelheid rijst op het midden van het laken, en het kind, dat een naam moet ontvangen, op de rijst. De bedienden, die de hoeken van het laken aanvatten, ligten het van den grond, en schudden het een kwartier voor en achterwaarts. Als zij het kind en de rijst genoeg geschud hebben, geeft de zuster van het kind, die er bij is, haar broeder zulk een naam als haar goeddunkt. Twee maanden daarna wordt het kind in hunne godsdienst ingewijd, dat is, zij brengen het naar eene pagode, waar de Brahmin, wiens dienst het is, eenige spaanders sandelhout, een weinig kamfer, kruidnagelen en andere specerijen over het hoofd van het jonge kind werpt. Als deze plegtigheid geëindigd is, is het kind een Banian en lid der godsdienst, die zij belijden.

Als een Banian zijne handelszaken ter zijde zet, en zich geheel aan het verrigten van godsdienstpligten wijdt, dan wordt hij als een Brahmin van eene meer vrome soort beschouwd. De Banianen zijn de groote handelaren, in wier handen het grootste gedeelte van den handel van Indië is. Zij beschouwen het bijna als een heilig regt, dat alle handelszaken door hen moeten geschieden. Zij worden derhalve overal in Azië gevonden, waar zij niet alleen kooplieden zijn, maar als bankiers dienst doen, en geven wissels op de meeste steden in Hindostan. Hunne wijze van koopen en verkoopen is zeer zonderling; zij geschiedt in diepe stilte, alleen door elkanders vingers aan te raken. De kooper, zijn gordel losmakende, spreidt dien uit over zijne knie, waarna hij en de verkooper met hunne handen er onder den koop sluiten, door teekenen met hunne vingers te maken, die ponden, schellingen en stuivers aanduiden, en op deze wijze komen zij, zonder een woord te spreken, tot eene overeenkomst. Als de verkooper de geheele hand van den kooper neemt, duidt zulks duizend aan, en het aantal malen, dat hij de hand schudt, duidt het aantal duizenden pagoden of ropyen aan, naar mate er kwestie van de geldsoort is, dat gevraagd wordt. Als hij de vijf vingers neemt, duidt zulks vijf honderd aan, en neemt hij er slechts een, honderd; een halve vinger tot het tweede gewricht beteekent vijftig, en de top van den vinger tot het eerste gewricht duidt tien aan. Op deze vreemde wijze drijven in vele deelen van het Oosten de kooplieden de grootste handelszaken.

BARA, een feest dat vroeger met veel pracht te Messina op Sicilië gevierd werd, ter eere van de Hemelvaart van de Maagd Maria. Het woord *Bara* werd, behalve dat het gebruikt werd om het feest zelf aan te duiden, ook gebezigd voor eene groote machine, die gedurende het feest vertoond werd. Deze machine was vijftig voet hoog, en op den top er van was een meisje van veertien jaar, dat de Maagd voorstelde en op de hand stond van een beeld van Jezus Christus.

BARALLOTTEN, een secte te Bologna, waarvan de aanhangers alle dingen gemeen hadden, zelfs vrouwen en kinderen.

BARBA (St.) (Feest van), een feest door de Grieksche kerk op den 4den December gevierd.

BARBARA'S (St.) DAG. Op den 7den Maart viert de Roomsche kerk het feest van St. Barbara te gelijk met dat van St. Thomas Aquinas. Van deze heilige vrouw wordt verhaald, dat haar vader Heiden was, en dat deze, toen hij uit haar gesprek bemerkte, dat zij het Christelijk geloof omhelsd had, in groote verontwaardiging zijn zwaard trok, en haar met den dood bedreigde. Maar daar zij in dit uur van groot gevaar tot God bad, opende zich een groote steen, die haar geheele ligchaam in de holte opnam, en haar naar een berg vol holen bragt, waar zij meende zich verborgen te hebben; zij werd echter door een herder ontdekt. Om deze onbeschaamde daad werd de herder op eene voorbeelddelooze wijze gestraft, want hij werd in een marmeren steen, en al zijne schapen in sprinkhanen veranderd, of, zooals anderen zeggen, in torren, die jaarlijks het graf dezer heilige bezoeken. Verschillende andere zonderlinge geschiedenissen worden van St. Barbara verhaald; het is echter noodeloos die mede te deelen.

BARBARIJE (Godsdienst van). De Barbarijsche staten beslaan de geheele noordkust van Afrika, met uitzondering van Egypte. De bewoners zijn voornamelijk dweepzieke en bijgeloovige Mohamedanen, dweepzieker en bijgeloviger dan de belijders van den Islam in eenig ander land. Van hunnen *tolbas* of geestelijke onderwijzers leeren zij weinig. Er is geen verband tusschen de dienaars der godsdienst en het gouvernement, gelijk in andere Mohamedaansche landen het geval is, en er is ook geen ligchaam, gelijk de *ulema* in Turkije, om de leer en tucht der kerk te bewaren en te handhaven. De vercering des volks wordt bijna uitsluitend bewezen aan eene klasse van menschen, die zich, door hunne persoonlijke pogingen, tot het karakter van *heiligen* verheffen. En dit karakter wordt niet verkregen door eene bijzondere zuiverheid van

leven, of getrouwheid in het inachtnemen der godsdienstplegtigheden, maar door de buitensporigste en ongerijmdste aanspraken op bovennatuurlijke magt, en op eene gemeenschap met onzigtbare wezens. Op deze wijze hebben de *Maraboets*, gelijk zij genoemd worden, een aanzienlijk overwigt over de gemoederen der ligtgeloovige menigte verkregen. Over het geheele noorden van Afrika worden idioten en krankzinnigen algemeen als heilig beschouwd, en vele gevallen hebben er plaats gehad van personen, die veinsden in hun verstand geschokt te zijn, ten einde den eerbied en de vereering van het volk te verwerven. De heiligen of Maraboets van de hoogste klasse zijn bepaaldelijk de personen van den tweeden rang in het land, als zij zelfs den monarch niet evenaren. De keizers van Marokko zijn langen tijd gewoon geweest om, door hooge aanspraken op heiligheid, den eerbied hunner onderdanen te verhoogen. Muley Ismaël bragt, naar verhaald wordt, een groot gedeelte van zijn tijd in bijgeloovige gebruiken door, die het volk het denkbeeld moesten geven, dat hij het voorregt had van in dadelijke gemeenschap met God en Mohamed te staan, en dat hij met bovenmenschelijke magt begiftigd was. Eene Engelsche vrouw, die vroeger zes jaar in Algerië heeft gewoond, vermeldt, dat zij een van de beroemdste Maraboets heeft ontmoet, die beweerde zooveel magt te bezitten, dat hij meer dan eens naar het paleis was gegaan en den dey geslagen had. Zij beschrijft dezen vermeenden heilige als „een kleinen, wild kijkenden, ouden man met een grijzen baard, gekleed in een lang gewaad van prachtige brocade, met een tulband van gelijke pracht, maar op eene zeer ongewone wijze opgezet. Hij werd gevolgd door een zwarten slaaf met een kruiwagen, waarop blijkbaar goed gevulde manden waren." Een Maraboet vervult de diensten van priester, van een afweerder des kwaads, en een maker van tooverringen en amuletten; ook doet hij vele zonderlijke streken, ten einde verwondering en bewondering op te wekken. Hij heeft het voorregt om eene schuilplaats aan een beschuldigde, hetzij schuldig of onschuldig, toe te staan, en zelfs om bescherming te verleenen aan een ieder, die zich het misnoegen van den souverein op den hals gehaald heeft. De misdadiger is veilig, zoodra hij den drempel van den kiosk des Maraboets overschreden heeft. De kiosk is de woonplaats van den Maraboet tijdens zijn leven, en zijn graf na zijn dood, en behoudt zelfs dan nog zijn beschermend karakter. In de Barbarijsche staten heerschen, gelijk in alle onverlichte landen, bijgeloovigheden van verschillenden aard. De groote menigte van het volk gelooft sterk aan de kracht van een ziek oog. Slangenbezweerders vindt men er, die de bewondering van alle aanschouwers opwekken. Zij vertoonen zich voor het oog der bewonderende menigte half naakt, in zonderlinge houdingen en verwringingen van het ligchaam, en met slangen om zich gewonden, die zij van hunne kracht om te schaden ontdaan hebben. Onder de bewoners van de noordkust van Afrika worden overleden betrekkingen in groote eer gehouden. Elken Vrijdagavond wordt „het feest der dooden" gevierd, wanneer de menschen naar de graven hunner voorouders gaan, die, zooals zij denken, op dien avond tegenwoordig zijn en aan het feest, dat daar gevierd wordt, deelnemen.

BARBE, een naam door de Waldenzen aan een leeraar gegeven. Het aantal barben schijnt zeer aanzienlijk geweest te zijn. Zoo vernemen wij, dat er in de zestiende eeuw, op eene synode in de Valdi Clusone gehouden, zeker niet minder dan honderd veertig barben tegenwoordig waren. Deze leeraars voegden gewoonlijk bij hunne andere diensten de opvoeding der jeugd aan het collegie van Angrogna en op andere plaatsen. Tegenwoordig is het aantal barben slechts vijftig, overeenkomstig het aantal kerkgemeenten. De herderlijke diensten der leeraren zijn talrijk, daar al de kerken viermaal elke week voor de eene of andere dienst geopend zijn. De godsdienstoefening wordt des Zondags gehouden; des Maandags en des Woensdags zijn er catechisatiën, die met gebeden beginnen en eindigen; des Vrijdags wordt er ook gepredikt. Dr. Thomson had, op een niet lang geleden bezoek aan de valleijen, ruimschoots de gelegenheid, om met den tegenwoordigen staat der Waldenzen bekend te worden. Van hunne herders geeft hij de volgende loffelijke getuigenis: — „Weinige dingen verschaffen zooveel genoegens aan hem, die deze kerken in de Alpen bezoekt, als de omgang met hare herders. Zij zijn menschen, die door hunne vroomheid en opvoeding de vergelijking kunnen doorstaan met de leeraars van alle Protestantsche kerken op de wereld. Gedurende eenige jaren opgeleid aan de eene of andere academie, b. v. van Berlijn, Lausanne, Montauban of Genève, brengen zij naar hunne gemeenten niet alleen die levende vroomheid terug, die zij er van medenamen, maar ook die ontwikkeling van den geest en meerdere sympathie, die gewoonlijk door studeren en reizen in den vreemde verworven worden. Hoewel zij minder prediken dan de leeraars van ons eigen land, wordt hun herderlijke arbeid toch niet overtroffen. De herder van het stormachtige Rodoret, Daniel Buffe,

kwam, niet vele jaren geleden, met zijn geheele huisgezin door het nedervallen van eene lawine om. In de valleijen verhaalt men, dat niet lang geleden een leeraar des middernachts den Cluson overzwom, toen deze buiten zijne oevers getreden was, om, volgens afspraak, eene bijeenkomst te hebben met een Roomsch-Catholiek, ten einde hem in den weg des levens te onderrigten. Onze lezer stelle zich een hunner voor, die op een namiddag in den winter uit zijne nederige pastorij op *presbytère* vertrekt, om een stervende eenige mijlen op de bergen te bezoeken. Met den alpenstok in de hand en holblokken aan de voeten, volgeslagen met ijzeren spijkers van nagenoeg een duim lengte, trekt hij opwaarts door diepe kloven, langs den rand van afgronden vol ijs, somtijds op zijne knieën van rots tot rots klimmende op plaatsen, waar eenige verkeerde schreden vernietiging is, het geheel misschien besloten door een nachtelijken storm, die terugkeer onmogelijk maakt, en hem dagen achtereen in de *chalet* van den stervende ophoudt, — en hij zal hierin eene van de vele schilderijen der ondervindingen eens Waldenzischen herders aanschouwen."

BARCHOCHAB (Syr. *Zoon eener ster*), een Joodsch bedrieger tijdens de regering van den Romeinschen keizer Hadrianus, die zich voor den Messias uitgaf en bewerkte, dat hij de ster van David was, door Bileam voorspeld, die de Joden zou bevrijden en de Heidenen zou onderwerpen, of gelijk er geschreven staat: „Er zal eene ster (*cocab*) voortgaan uit Jakob, en er zal een schepter uit Israël opkomen." Weinig is er van de vroegere geschiedenis van dezen man bekend. Volgens de geruchten moet hij eenigen tijd roover geweest zijn: zijn gedrag toont dan ook aan, dat hij gewoon was aan tooneelen van roof en bloedstorting. Hij had kracht en dapperheid genoeg, om de Joden in een opstand tegen de Romeinen aan te voeren, en hij trachtte de Christenen in Palestina over te halen, om afstand te doen van hun geloof en zich bij den opstand te voegen. Daar hij in zijn plan niet slaagde, liet hij hen, die in zijne handen vielen, op de wreedste wijze ter dood brengen. De Joodsche schrijvers deelen mede, dat er twee bedriegers waren, die den naam Barchochab droegen, de grootvader en de kleinzoon. Barchochab I., zeggen zij, werd twee jaar na de verwoesting des tempels tot koning der Joden verkozen, en stierf te Bither, eene stad in de nabijheid van Jeruzalem en hoofdstad van zijn rijk. Zijn kleinzoon van denzelfden naam volgde hem als Barchochab II. op. De Joden, zich onder zijne vanen scharende, erkenden hem als hunnen Messias; maar Hadrianus, van dezen opstand berigt krijgende, bragt een groot leger op de been, nam Bither in, en liet een groot aantal Joden ter dood brengen. Zij voegen er bij, dat de kleinzoon door zijne eigene onderdanen in de stad Bither omgebragt werd, omdat zij ontdekten, dat hem het ware kenteeken van den Messias ontbrak, dat, volgens hen, was om aan den reuk te weten, of een man schuldig is.

Welke waarheid er ook moge zijn in de opgaven der Joodsche schrijvers, dat er twee bedriegers waren, die den naam Barchochab droegen, zeker is het, dat de merkwaardigste Coziba is, die zich omstreeks 130 voor den Messias begon uit te geven. Hij trachtte dit karakter door drie middelen staande te houden. Ten eerste nam hij den titel van Barchochab, zoon der ster, aan, om het volk te overtuigen, dat hij de ster was, die Bileam de profeet zag. Hij hield staande, dat hij eene van de sterren des hemels was, uitgezonden om zijne natie bij te staan, en haar van het wreede juk der Romeinen te verlossen. Ten tweede trachtte hij, zooals Hiëronymus zegt, het volk te bedriegen, door vuur en vlammen door middel van brandende teer uit zijn mond te laten gaan. Ten derde koos hij een voorlooper uit, met gevoelens en neigingen gelijk de zijnen, die in zijne bedriegelijke plannen voor hem een krachtig helper was. Deze voorlooper was Akiba (zie ald.), van wien de Joodsche schrijvers vele vreemde geschiedenissen verhalen. Barchochab en zijn medehelper Akiba slaagden er in, om een leger van 200,000 man rondom zich te verzamelen. De stad Bither werd als de hoofdstad van het koningrijk van den Messias uitgekozen, en daar werd de bedrieger tot koning gezalfd, daar sloeg hij geld om het in omloop te brengen, en daar wachtte hij om zich als den bevrijder der onderdrukte natie te doen kennen. De troepen der opstandelingen waren veel talrijker dan die der Romeinen, en daarom versloegen zij hen in verscheidene veldslagen. Hadrianus zag nu, dat er krachtige maatregelen genomen moesten worden, en zond derhalve om Julius Severus, een van de grootste generaals dier eeuw, die zich in Brittanje bevond, die dan ook met aanmerkelijke versterkingen tegen de Joden optrok. Daar de Romeinsche veldheer bemerkte, dat de troepen van Barchochab talrijker waren dan de zijnen, ontweek hij een beslissenden veldslag, maar viel hen bij gedeelten aan, bestormde hunne legerplaats, en dwong hen naar Bither terug te trekken, dat hij dadelijk belegerde; hoewel de stad zich langen tijd verdedigde, gelukte het hem haar te bemagtigen. Dit maakte een einde aan den oorlog, en daar Barchochab en zijne medehelpers gevallen waren, werden de Joden

zoo ontmoedigd, dat zij zich gezamenlijk aan den Romeinschen keizer onderwierpen. Hadrianus was nu in het rustig bezit van Palestina, en de eerste stap, dien hij deed, nadat de vijandelijkheden hadden opgehouden, was een decreet uit te vaardigen, waarbij den Joden verboden werd om Jeruzalem binnen te treden. Hij gebruikte de steenen des tempels om een schouwburg te bouwen, en zette standbeelden van valsche goden op de plaats des tempels en op de plekken, waar Christus gekruisigd en begraven was. Hiëronymus berigt ons ook, dat de keizer het beeld van een zwijn boven de Bethlehemsche poort der stad liet plaatsen, waarschijnlijk om de Joden te weêrhouden binnen te treden, daar zij de poort en de stad als besmet beschouwden door het beeld van dat onzuivere en verfoeide dier. Zie Messiassen (Valsche).

BARDESANISTEN, eene secte van Gnostische ketters in de tweede eeuw ontstaan, zoo geheeten naar Bardesanes, haar hoofd. Deze man was te Edessa in Mesopotamië geboren, en kenmerkte zich door zijne groote geleerdheid. Eusebius zegt, dat hij in de beginselen van den Gnostischen leeraar Valentinus opgevoed werd; Epiphanius veronderstelt, dat hij oorspronkelijk grootgebragt werd in het regtzinnige Christelijke geloof, en dat hij later de leerstellingen der Valentinianen (zie ald.) aangenomen heeft, die hij spoedig weder liet varen, om zelf eene school te stichten. De meeningen van de Bardesanisten worden aldus door Neander beschreven: — „Met Valentinus nam Bardesanes iets aan in de menschelijke natuur, dat boven de geheele wereld, waarin de mensch aanvankelijk tot bewustheid van zich zelven komt, verheven en in zich zelf onbegrijpelijk was. In de menschelijke ziel zag hij een zaad uit het *Pleroma*. Haar wezen en hare krachten, die in hooger sfeer hun oorsprong hebben, blijven daarom voor haar zelve verborgen, totdat zij in het *Pleroma* tot volle bewustheid en het volle gebruik van deze komen zal. Volgens het Gnostische leerstelsel kon dit eigenlijk alleen van de geestelijk gezinden, de *pneumatici*, gezegd worden; maar Bardesanes zag zich hierdoor gedrongen, om ook aan de *psychici* eene zedelijke vrijheid toe te kennen, die boven de magt van de invloeden der natuur, of boven de magt der stof verheven was. Hij bestreed daarom, hoewel, gelijk andere Gnostieken dezer school, de astrologie beoefenende, de leer van een invloed der sterren op 's menschen leven en handelingen, waardoor deze met noodzakelijkheid bepaald werden. Eusebius heeft ons een belangrijk gedeelte bewaard van het merkwaardige geschrift, waarin Bardesanes zich tegen die leer verzet. In dat werk beroept hij zich, om de nietigheid aan te toonen eener onwederstaanbare heerschappij der sterren over het karakter der volken, onder anderen op de Christenen, die in zoovele landen verstrooid leefden. „Waar zij zijn," zegt hij van hen, „worden zij noch overwonnen door de slechte wetten en zeden, noch gedwongen door den invloed der sterren, die hunne geboorte bepaalden, om het slechte te doen, hetwelk de Meester verbiedt. Aan ziekte echter, aan armoede, aan lijden en datgene, wat door de menschen voor smaad wordt geacht, zijn zij onderworpen; want evenzeer als onze inwendige mensch zich niet door dwang van zijne vrijheid laat berooven, en weêrstand biedt aan hetgeen hem dwingen wil, evenzeer kan, aan den anderen kant, onze uitwendige mensch, tot dienstbaarheid bestemd, zich moeijelijk aan de onderwerping onttrekken. Immers, vermogten wij alles, zoo waren wij het Al, gelijk wij, indien wij niets vermogten, werktuigen van anderen zouden zijn, en niet ons zelven toebehooren. Met de hulp van God zijn echter alle dingen mogelijk, en blijft er geen hinderpaal over, want aan Zijnen wil kan niets wederstaan. En indien iets zich tegen Hem schijnt te verzetten, zoo komt dat, omdat Hij de Goede is, en aan elk wezen zijne eigenaardige natuur, en zijnen vrijen wil laat behouden." Door deze overtuiging bezield, zocht Bardesanes onder alle volken de sporen der waarheid op, en zoo leerde hij in Oost-Indië eene klasse van wijzen (Brahminen, Saniah's) kennen, die, in strenge onthouding levende, zich te midden der afgodendienaars van de afgoderij vrij bewaarden, en alleen den éénen God vereerden."

Bardesanes verkondigde verder, dat Jezus uit de bovengewesten nederdaalde, niet met een werkelijk, maar met een hemelsch en luchtaardig ligchaam bekleed, en den menschen leerde dat aan bederf onderhevige ligchaam te onderwerpen, dat zij in dit aardsche leven met zich dragen, en door onthouding, vasten en bespiegeling zich los te maken van de slavernij en heerschappij dier boosaardige stof, die de ziel aan lage en schandelijke najagingen ketent. Zie Gnostieken.

BAR JUCHNE, een fabelachtige vogel door de rabbijnsche schrijvers beschreven. Een van de beroemdste rabbijnen zegt, dat als zij haar vleugel uitstrekt, zij eene volkomene zonsverduistering veroorzaakt. De Talmud verklaart, dat een harer eijeren eens uit haar nest viel, en drie honderd cederen brak en zestig dorpen overstroomde.

BARLAÄMIETEN, eene Christen-secte in de veer-

tiende eeuw. Zij waren de volgelingen van Barlaäm, een inboorling van Calabrië in Italië, die monnik van de orde van St. Basilius werd, te Constantinopel woonde, en een zeer geleerd, eerzuchtig en woelzick man was. Daar hij onder de Latijnen geboren en opgevoed was, stemde hij eerst met hen in om zich tegen de Grieksche kerk aan te kanten; maar daarna van partij veranderende, werd hij onder de Grieken een magtig kampvechter tegen de Latijnsche kerk. Terwijl hij nog abt te Constantinopel was, deed hij onderzoek naar den staat der monniken op den berg Athos, en bragt hij eene formeele aanklagt tegen de Hesychisten aldaar bij den patriarch van Constantinopel in. De zaak kwam in 1314 voor een concilie, en de monniken werden vrijgesproken; de eenige beschuldiging, die tegen hen was ingebragt, was die van mysticismus in het zoeken naar rust voor den geest, en de uitdooving van alle hartstogten door middel van overpeinzing. De uitslag was, dat niet alleen de monniken vrij van alle blaam werden verklaard, maar dat Barlaäm, hun beschuldiger, veroordeeld werd, waarop hij Griekenland verliet en naar Italië terugkeerde. Niet lang daarna werd de strijd door een anderen monnik, Gregorius Acindynus, hernieuwd, die ontkende wat Palamas had beweerd, namelijk, dat God in een eeuwig licht woont, afgescheiden van Zijn wezen, en dat dit het licht was, dat door de discipelen op den berg Thabor was gezien. Nu veranderde de twist van karakter. Hij had niet langer betrekking op de monniken van den berg Athos, maar op het licht op den berg Thabor. Over dit punt werd een ander concilie gehouden, dat met de veroordeeling van Gregorius als een volgeling van Barlaäm eindigde. Verscheidene achtereenvolgende concilien kwamen te Constantinopel bijeen, om over dit punt te beraadslagen, waarvan het voornaamste in 1350 gehouden werd, waarop de Barlaämieten en hunne vrienden zoo hevig berispt werden, dat zij allengskens ophielden met zich te verdedigen en Palamas overwinnaar lieten. De meeningen, door dit concilie bekrachtigd, waren, dat de kracht of werking Gods van Zijne zelfstandigheid onderscheiden is, en dat niemand deelhebber kan worden aan het wezen of de zelfstandigheid van God, maar dat het mogelijk is voor eindigende naturen, om deelhebbers te worden aan dit Goddelijke licht of deze Goddelijke werking. De Barlaämieten ontkenden daarentegen deze stellingen en beweerden, dat de Goddelijke werkingen of attributen van het wezen van God niet verschillen, en dat er alleen verschil is in onze wijze van ze op te vatten onder de dingen, die in God zijn.

In 1339 werd Barlaäm door den paus naar Avignon gezonden, om eene vereeniging van de Grieksche met de Latijnsche kerk te bewerkstelligen. Twee jaar later verliet hij Constantinopel, ten gevolge van eene verandering in het bestuur, ging naar Italië, omhelsde wederom de zaak der Latijnen tegenover de Grieken, en werd bisschop van Geraci in Napels, waar hij omstreeks 1348 stierf. De dood van hun hoofd en de nederlaag, die zij kort daarna, in 1350, leden, maakten een einde aan den twist door de Barlaämieten verwekt, en verstrooiden de secte.

BARMHARTIGHEID VAN ONZE LIEVE VROUWE (Orde van de), eene monniksorde tegen het einde der dertiende eeuw gesticht. Zij ontstond door de oprigting van een hospitaal voor de zieken en armen in de dioeces van Châlon in Frankrijk. De orde werd door Bonifacius VIII. in 1300 bevestigd en bloeide eenigen tijd, maar werd losbandig en bedorven, en stierf daarom langzamerhand uit.

BARMHARTIGHEID VAN ONZE LIEVE VROUWE (Hospitaal-nonnen van de), eene nonnenorde in 1624 door Franciscus de la Croix te Parijs gesticht. De nonnen dezer orde waren door eene gelofte verpligt, om in de noodzakelijke behoeften van arme en zieke vrouwen te voorzien. Zij waren onderscheiden door eene kleeding van grijze sergie. De regelingen dezer orde werden in 1628 door den aartsbisschop van Parijs opgemaakt, en in 1633 door paus Urbanus VIII. goedgekeurd.

BARMHARTIGHEID VAN St. HIPPOLYTUS (Hospitaal-monniken van de), eene orde door Bernardijn Alvarez in 1585 in Mexico gesticht. Deze liefdadige Mexicaan rigtte een hospitaal voor de armen op, en wijdde het aan St. Hippolytus den martelaar. Bernardijn maakte regelingen voor het bestuur der orde, die de goedkeuring van paus Gregorius XIII. ontvingen. Later werden er eenige andere hospitalen van denzelfden aard gebouwd, en met het bovengenoemde vereenigd zijnde, kreeg de orde den naam van de Barmhartigheid van St. Hippolytus.

BARNABAS (St.) DAG, een Roomsche feestdag op den 11den Junij ter eere van Barnabas gevierd, die zoo dikwijls en zoo eervol in de Handelingen der Apostelen vermeld wordt.

BARNABIETEN, eene Roomsche monniksorde door Clemens VII. in 1532 goedgekeurd, en in 1535 door Paulus III. bevestigd. De leden dezer orde namen den naam van Regulieren Geestelijken van St. Paulus aan, dien zij voor hun beschermheer verkozen, en wiens Brieven zij ijverig lazen; zij werden echter

gewoonlijk *Barnabieten* genoemd, waarschijnlijk om hunne vereering van St. Barnabas. De Barnabieten deden in den beginne afstand van alle bezittingen en eigendommen, gelijk de Theatijnen, en leefden alleen van de vrijwillige giften der vromen; later echter oordeelden zij het geschikt, om eigendommen te bezitten en zekere inkomsten te hebben. Hunne voornaamste bezigheid was, om als predikers tot het bekeeren van zondaren te arbeiden. Verscheidene geleerde mannen hebben tot deze orde behoord, die verscheidene kloosters in Frankrijk, Italië en Savoije heeft. Hare monniken wijden zich aan het onderwijs, het catechiseren en het zendelingswerk; hunne kleeding is zwart.

BARSANIANEN, eene secte in de zesde eeuw ontstaan. Hare leden namen de dwalingen der KAÏNIETEN (zie ald.) aan, alsmede die der GRADANAÏETEN (zie ald.). Hunne offeranden bestonden in het nemen van tarwemeel op de toppen der vingers, die zij vervolgens aan hunnen mond bragten. Zij weigerden met andere menschen aan tafel te zitten, en men zegt, dat zij den Heiligen Geest als een schepsel beschouwden. Zij werden ook *Sessidulieten* genoemd.

BARTHOLOMEÜS (St.) DAG, een feestdag door de Roomsche kerk op den 24sten Augustus gevierd, ter eere van St. Bartholomeüs, een van de twaalf Apostelen onzes Heeren. Deze dag is in de geschiedenis bijzonder merkwaardig geworden door den wreeden moord van de Fransche Protestanten in den St. Bartholomeüsnacht van 1572. Het bloedige tooneel begon des middernachts, en hield te Parijs drie dagen aan. De admiraal Coligny, een aanzienlijk Hugenoot, was het eerste slagtoffer. Met hem werden alleen in Parijs vijf honderd edelen en ongeveer zes duizend andere Protestanten vermoord. Naar alle deelen van het rijk waren bevelen gezonden, om de Protestanten om te brengen. Meer dan 30,000, sommigen zeggen 70,000, kwamen, met goedkeuring van Karel IX. en de koningin-moeder, door de handen der moordenaren om. Ten teeken van vreugde over dezen moord schreef de paus een jubileum door de geheele Christenheid uit. St. Bartholomeüsdag is ook om eene andere treurige gebeurtenis bekend, daar op dien dag in 1660 de nonconformiteits-acte in werking kwam, waardoor 2,000 predikanten van de Kerk van Engeland hunne posten verloren.

BARTHOLOMIETEN, eene Roomsche orde te Genua in 1307 gesticht. Eenige jaren te voren had de sultan van Egypte vele Christenen, maar voornamelijk de monniken van St. Basilius in Monte-Negro, vervolgd, een aantal hunner ter dood gebragt en de overige gedwongen, om hunne veiligheid in de vlugt te zoeken. Eenige dezer monniken vonden eene schuilplaats in Genua, waar een klooster gevestigd was. Gedurende eenigen tijd bloeide de orde, en verscheidene kloosters werden in verschillende deelen van Italië voor haar gebouwd. Eindelijk begon zij te ontaarden. De monniken veranderden hunne kleedij voor die van de orde van St. Dominicus, en legden den regel van St. Basilius voor dien van St. Augustinus ter zijde. De orde ging echter trapsgewijze achteruit, en in 1650 werd zij door paus Innocentius X. geheel opgeheven; de goederen der monniken werden verbeurd verklaard.

BARULIETEN, eene Christen-secte der twaalfde eeuw, dus genoemd naar Barulus, die leerde, dat Christus geen werkelijk vleesch en bloed had gehad, dat de zielen reeds vóór de wereld geschapen werden en gezondigd hadden, en meer andere ongerijmdheden.

BASILICÆ (Gr. *Basileus*, koning), gebouwen door de oude Romeinen als geregtshoven of handelsplaatsen gebruikt. Bij de bekeering van den keizer Constantijn werden vele dezer openbare zalen aan de Christenen afgestaan om godsdienstoefeningen te houden. De *Basilicæ* werden dus in vele gevallen in kerken veranderd, en in latere eeuwen werd het woord gebruikt om kerken aan te duiden. Eenige schrijvers hebben verondersteld, dat de naam aan deze gebouwen gegeven werd, omdat zij plaatsen waren, waar hulde bewezen werd aan Hem, die de Koning der geheele aarde is. Eene Basilica bestond uit vier deelen: — 1. Het voorportaal of de ingang; 2. Het schip, dat van de twee zijvleugels afgescheiden was door eene rij kolommen aan elke zijde. In dit gedeelte der Basilica verzamelde zich het volk voor de openbare eeredienst; 3. De ambon, een gedeelte van het benedeneinde van het schip, hooger dan het overige gedeelte, waarnaar men langs eenige trappen opklom; 4. Het sanctuarium, in welks midden het hoogaltaar onder een altaarhemel stond, waaraan de priester dienst deed met zijn gelaat naar het volk gekeerd. Om dit altaar, en in de vleugelen van het sanctuarium, waren zitplaatsen voor de medehelpende geestelijken of ouderlingen; de zetel, welke in het midden van den kring stond, was hooger dan de overige, en bestemd voor den bisschop of herder. Het woord Basilica wordt thans alleen gebruikt voor die kerken, die, gelijk het Lateraan te Rome, door hare grootte en pracht onderscheiden zijn. Te Rome zijn zeven kerken, welke dezen naam dragen, die allen kanunniken hebben en bijzondere voorregten genieten. Zie KERKEN.

BASILIDIANEN, eene Christen-secte in de tweede eeuw. Zij kreeg haar naam naar Basilides van Alexandrië, een van de eerste en voornaamste hoofden der Gnostieken. Deze man bragt eenigen tijd te Antiochië door, en ging van daar naar Perzië, waar hij Gnostische leerstellingen verkondigde. Het voornaamste veld, waarop hij als leeraar eener ketterij arbeidde, was echter Alexandrië, waar hij een aantal jaren schijnt gewoond te hebben, hoewel, volgens Epiphanius, Syrië zijn geboorteland was. Hij was een leerling van Alexander, doch breidde diens leerstellingen uit, en legde den grondslag van eene eigene school. Zijn stelsel heeft tot veel twist onder de geleerden aanleiding gegeven. Clemens van Alexandrië zegt, dat Basilides beweerde van Glaucias, een leerling van den Apostel Petrus, de esoterische leer van dien uitstekenden volgeling van Christus te hebben vernomen. Geen ander Christen-schrijver maakt echter de geringste melding van Glaucias. De leer der emanatiën lag bij het geheele stelsel van Basilides ten grondslag. Aan het hoofd van alle emanatiën stond de Hoogste God, de oorsprong des levens en van al het geschapene. Uit dit eindeloos verheven wezen kwamen zeven alleruitmuntendste wezens, EONEN (zie ald.) geheeten, voort. De aard dezer wezens of krachten wordt aldus door Neander beschreven: — „Om leven voort te brengen, aldus redeneerde hij, moet eerst het Hoogste Wezen, dat alle volkomenheden in zich besluit, zich ontwikkelen in de afzonderlijke eigenschappen, die te zamen het begrip der volstrekte volkomenheid uitdrukken, en in de plaats der afgetrokken eigenschapsbegrippen, bij de Oosterlingen weinig geliefd, stelde hij levende, tot zelfstandigheid verhevene en als zoodanig werkende krachten. In de rangordening dier krachten namen de verstandelijke, de geest, de rede, het denkvermogen en de wijsheid, de eerste plaats in; daarop volgde de magt, die God in staat stelt de besluiten Zijner wijsheid te volvoeren; voorts de zedelijke eigenschappen, de heiligheid of zedelijke volkomenheid, zonder welke de almagt van God zich nimmer werkzaam betoont, en eindelijk de innerlijke rust of vrede. Zeer juist erkende Basilides, dat die rust, het eigenlijke kenmerk van het Goddelijke leven, slechts daar kan gevonden worden, waar heiligheid is, en stelde haar uit dien hoofde aan het einde der innerlijke ontwikkeling van dat leven. Daar hij eindelijk het getal zeven met vele *theosophen* zijner dagen voor heilig hield, vond hij in de zeven door ons genoemde krachten, vereenigd met de Grondoorzaak, die zich daarin als het ware had uitgebreid, het eerste achttal, dat de wortel van al het overige was, en waaruit het redelijke leven zich op alle trappen van het bestaan al verder en verder in dier voege ontwikkelde, dat iedere lagere trap het afdruksel en tegenbeeld van den hoogeren werd."

Dus was er volgens het stelsel der Basilidianen eene zekere trapsgewijze opeenvolging en verbinding in de schepping der dingen; elke schakel in den ketting der wezens was verbonden met de voorafgaande en de volgende. Hij meende, dat er 365 trappen in de geestelijke wereld waren, overeenkomende met het aantal dagen des jaars. Deze waarheid werd uitgedrukt door het mystieke woord ABRAXAS (zie ald.), dat, volgens de Grieksche wijze om met de letters van het alphabet te rekenen, de geheele geëmaneerde wereld als eene ontwikkeling van het Goddelijke Wezen uitdrukte.

Basilides leerde een dualistisch stelsel, waarin tegenstrijdige beginselen van het begin af in werking zijn geweest. Licht, leven, de ziel, het goede aan den eenen, en duisternis, dood, de stof, het kwade aan den anderen kant, hebben zich over den geheelen loop der wereld uitgebreid, die, juist door den aard der dingen, een zuiveringsproces moet vervullen, en goed van kwaad, licht van duisternis, leven van dood, en ziel van stof moet scheiden. Het leven van een ieder op aarde staat in het groote zuiveringsproces verbonden met de voorafgaande reeks van levens. Ieder brengt uit een vroegeren staat van bestaan het kwade met zich, en van dit kwade moet hij zich in het tegenwoordige leven zuiveren, en zich aldus voor een beteren toestand in een volgenden staat van bestaan geschikt maken. Men heeft gevraagd, of Basilides aan de verhuizing der zielen in wilde dieren geloofde. Zijne eigene taal toont duidelijk aan, dat hij zulk een denkbeeld koesterde, en hij kon het bij het ontwikkelen van de grondbeginselen zijns stelsels dan ook moeijelijk vermijden.

Een engel, dien hij ARCHON (zie ald.) noemt, had, volgens dezen Gnostischen leeraar, het bestuur over het geheele zuiveringsproces der natuur en der geschiedenis. Zijn zoon Isidorus gaf later eene belangrijke toevoeging aan deze leer. Deze leerde, dat aan elke ziel, die in een ligchaam woont, een begeleidend engel was aangewezen, aan wien het bestuur van haar bijzonder zuiveringsproces en van hare bijzondere opvoeding was toevertrouwd, en die waarschijnlijk die ziel, na hare scheiding van het ligchaam, naar hare bestemmingsplaats moest vergezellen.

Wat de verlossing des menschen aangaat, geloofde Basilides, dat de Verlosser slechts een Eon was,

hoewel zonder twijfel de hoogste Æon, die door den Hoogsten God naar beneden was gezonden om het werk van Verlosser te verrigten. Dit wezen vereenigde zich met den mensch Jezus bij diens doop in de Jordaan. Christus verschilde, volgens het stelsel van Basilides, slechts in rang van andere menschen, en kon moeijelijk als zondeloos beschouwd worden, maar had zelf verlossing noodig. Zijn lijden stond niet in verband met de verlossing van den mensch; voor ieders zonde werd geboet door zijn eigen persoonlijk lijden. Dus werd de leer der regtvaardigmaking, gelijk die door den Apostel Paulus verklaard wordt, ontkend, en het stellen van Christus in de plaats der schuldigen werd geheel ter zijde gezet.

Het zedelijke stelsel der Basilidianen is zeer verkeerd voorgesteld door verscheidene oude schrijvers, die over hen spreken, alsof zij slechte gebruiken van allerlei aard goedkeurden. Zulk eene beschouwing van de leerstellingen dezer secte kon alleen ontstaan uit eene volkomen onwetendheid van de geheele theorie. De mensch heeft in zich, naar het inzigt van Basilides, tegenover elkander staande en tegenstrijdige elementen van twee tegenover elkander staande rijken. Hij heeft eene hoogere en Goddelijke natuur, en hij heeft eene lagere natuur, die uit elementen bestaat, welke vreemd zijn aan zijne hoogere natuur. Maar het is zijn pligt te trachten en te bidden, dat de lagere natuur in volkomen onderwerping aan de hoogere gehouden moge worden, en dat aldus het zuiveringsproces plaats kunne hebben, dat den mensch voor een beteren staat aan de andere zijde van het graf zal geschikt maken.

Vele schrijvers beschuldigen de Basilidianen van bezwerings-formulieren gebruikt, en amuletten of toovermiddelen bij zich gedragen te hebben, om ziekten en rampen van allerlei soort af te wenden. Zonder twijfel zijn er, gelijk alreeds in het artikel ABRAXAS is opgemerkt, verscheidene kostbare steenen en kleinoodiën met inschriften, welke tot op dit uur bestaan, die dikwijls aan de secte worden toegekend, die wij nu beschrijven. Het is echter waarschijnlijk, dat deze kleinoodiën van Heidensehen oorsprong zijn, en dat zij nooit in het bezit eener Christen-secte waren. „Het komt mij ten eenenmale ongelooflijk voor," zegt Beausobre, van deze steenen sprekende, „dat eene secte, die voorgaf het Christendom te belijden, ooit de monsters zou hebben aangenomen, die door de Egyptenaren aangebeden werden; of dat een man, die er zich op beroemde zijne leer aan Matthias en aan een verklaarder van Petrus te ontleenen, en die de Evangeliën en de Brieven van Paulus aannam, beelden zou maken van de Godheid, op een tijd waarop Christenen den grootsten afkeer van alle soorten van beelden, zelfs de onschuldigste, hadden." Irenæus beschuldigt de Basilidianen van het Oude Testament te minachten, of ten minste van daaraan niet hetzelfde gezag als aan het Nieuwe toe te kennen. Voor deze bewering wordt geen bewijs aangevoerd, dat sterk genoeg is om zulk eene zware beschuldiging te staven. Epiphanius en Hiëronymus verklaren, dat de Basilidiaansche ketterij tot op hunnen tijd bestond; kort daarna schijnt zij echter geheel verdwenen te zijn.

BASILISCHE MONNIKEN, monniken van de orde van St. Basilius. De monniken der Grieksche kerk behooren tot deze orde; zij zijn in drie rangen verdeeld: nieuwelingen, gevorderden en volmaakten. Men zegt, dat er alleen in de verschillende verblijfplaatsen van den berg Athos niet minder dan veertig duizend monniken en kluizenaars zijn. De Basilische monniken dragen zwarte kleederen, effen en zonder eenig sieraad, die uit een langen lijfrok en een groot overkleed met wijde mouwen bestaan. Op het hoofd dragen zij een kap, die op de schouders nederhangt. Zij dragen geen linnen, slapen op stroo zonder lakens, eten geen vleesch, vasten zeer dikwijls, en omwroeten den grond met hunne eigene handen. De orde werd in de vierde eeuw door Basilius den Groote gesticht, die, naar eene woestijn in de provincie Pontus gegaan zijnde, een klooster bouwde tot gemak van hem en zijne talrijke volgelingen, en eene reeks van regels opmaakte, die hij wenschte, dat alle monniken zijner orde zorgvuldig zouden in acht nemen. Eenige schrijvers hebben beweerd, dat er, tijdens het leven van Basilius, alleen in het Oosten 90,000 monniken van zijne orde waren. In 1057 werd deze orde naar het Westen overgebragt; zij werd in 1569 door paus Gregorius XIII. hervormd, die de Basilische monniken van Italië, Spanje en Sicilië in één congregatie vereenigde, aan wier hoofd het klooster van den H. Zaligmaker te Messina stond. Deze orde heeft 14 pausen, 1,805 bisschoppen, 3,010 abten en 11,085 martelaren voortgebragt, behalve een zeer groot aantal biechtvaders en nonnen. Zij roemt ook op verscheidene keizers, koningen en prinsen, die haar regel omhelsden.

BASILIUS (ST.) LITURGIE, eene van de talrijke liturgiën door de Grieksche kerk gebruikt. Zij is zeer lang, en wordt op al de Zondagen in de Vasten, behalve Palmzondag, op Donderdag en Zaturdag van de Lijdensweek, op Kersavond en Drickoningenavond, en op St. Basiliusdag gebezigd. Deze liturgie werd door

Basilius, bisschop van Cæsarea in Cappadocië, die gewoonlijk de Groote bijgenaamd wordt, zamengesteld. Basilius werd in 329 in genoemde stad uit edele Christen-ouders geboren. Van kindsbeen af bragten deze hem op in de kennis van het Christelijke geloof; vooral echter deed zulks zijne grootmoeder Macrina, die onder het gehoor van Gregorius Thaumaturgus gezeten had. Daar hij, volgens de gewoonte dier tijden, verscheidene jaren in een klooster had doorgebragt, vatte hij eene sterke genegenheid voor het afgezonderde leven op, stichtte verscheidene nieuwe kloosters, waarvoor hij een wetboek zamenstelde, en is sedert als de beschermheer van Oostersche streng vromen beschouwd. Nadat hij tot bisschop zijner geboortestad verheven was, hield hij zich, geholpen door zijn broeder Gregorius van Nyssa en zijn vriend Gregorius van Nazianze, voornamelijk bezig met de zegepraal der Nicænische leerstellingen in de Oostersche kerk te bewerken. En toen keizer Valens Basilius wenschte te nopen, om Arianen in de gemeenschap zijner kerk op te nemen, bood de waardige bisschop een edelen weêrstand aan den eisch van den dwingeland. Hij antwoordde, dat hij niets te vreezen had; bezittingen, waarvan de menschen hem konden berooven, had hij niet, behalve zijne weinige boeken en zijn mantel; verbanning was voor hem geene verbanning, daar hij wist, dat de geheele aarde des Heeren is. Als er met pijniging gedreigd werd, dan zou zijn zwak ligchaam onder de eerste slagen bezwijken, en de dood zou hem nader brengen aan zijn God, naar wien hij verlangde. Valens was getroffen door de grootmoedigheid van den Christen-herder. Dikwijls was hij op het punt om hem tot verbanning te veroordeelen, maar hij waagde dien stap niet. Door zijne gematigdheid en voorbeeldelooze zachtmoedigheid bragt Basilius er niet weinig toe bij, om de vereeniging van de Oostersche met de Westersche kerk te bevorderen, die door de Antiochische scheuring wijder van elkander gescheiden waren. Tot het laatste toe behield hij zijne kloostergewoonten en godvruchtige levenswijze, waardoor zijn gestel, dat nooit sterk geweest was, werd uitgeput. Hij stierf op den 1sten Januarij 379.

BATELNIM, een woord vroeger door de Joden gebruikt om meerderjarige personen aan te duiden, die zich in een onafhankelijken toestand bevonden, en tijd hadden om zich met de dienst in de synagoge bezig te houden. Het was een regel, dat eene synagoge opgerigt moest worden op elke plaats, waar tien *Batelnims* waren, want minder dan tien maakten geene vereeniging uit, en waar geene vereeniging bestond, kon geene synagoge gebouwd worden. Met minder menschen kon de dienst in eene synagoge niet gehouden worden. Dit had zijn oorsprong in het denkbeeld, dat God de gebeden niet wilde hooren, als er minder dan tien tegenwoordig waren. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze meening ontstaan is door Gods verklaring aan Abraham, dat als er tien regtvaardigen in Sodom en Gomorra gevonden werden, deze goddelooze steden gespaard zouden worden. Zie SYNAGOGE.

BATH-KOL (Hebr. *Dochter eener stem*). Toen de Geest van God ophield te spreken door den mond der profeten van het Oude Testament, beweerden de Joden, dat de *Bath-Kol* er voor in de plaats werd gesteld, of eene stem uit den hemel, die somtijds, zooals zij beweerden, van donder vergezeld ging. Deze stem werd de dochter eener stem genoemd, omdat zij in de plaats trad van de godspraakachtige stem, die van het verzoendeksel kwam, toen God door Urim en Thummim geraadpleegd werd. Eigenlijk was het niets meer dan eene soort van waarzeggerij, die zij uitvonden. De rabbijnen beweerden, dat zij eene geheime stem tot hunne harten hoorden spreken, en dat zij door deze uitwendige raadgevingen hun gedrag regelden. Zij maakten dus het volk diets, dat God nog tot hen sprak, gelijk Hij tot hunne vaderen deed. Maar gelijk de traditioneele wet tot bevestiging van de geschreven wet diende, en dienstig was voor vele doeleinden der Joodsche priesters, zoo diende de *Bath-Kol* tot bevestiging van de overlevering. Haar bijstand was van groot voordeel voor rabbi Hillel en rabbi Samuël, daar zij hen, in tegenwoordigheid van al hunne discipelen, waardig oordeelde om den Heiligen Geest te ontvangen. De Geest der profetie wordt ook aan de *Bath-Kol* toegeschreven. Zoo wist Hyrcanus, door hare ingevingen, de nederlaag van Antiochus op denzelfden dag, waarop de slag geleverd werd. De rabbijnen koesterden de meest bijgeloovige gevoelens en vooroordeelen aangaande dit orakel. Simeon en Jochanan, b. v., die begeerig waren om Samuël te zien, welke te Babylon onderwees, hadden besloten om de *Bath-Kol* over hunne reis te raadplegen. Zij luisterden daarom, toen zij eene school voorbijgingen, en hoorden een kind deze woorden uit de Schrift lezen: „Samuël is dood." Daaruit maakten zij de gevolgtrekking, dat hun vriend te Babylon gestorven moest zijn, en daar het feit met hunnen indruk toevallig overeenkwam, werden zij bevestigd in hun geloof aan het onbepaalde vertrouwen, dat aan het berigt geschonken moest worden, dat hun door de godspraak-

achtige stem werd medegedeeld, die, zij konden er niet langer aan twijfelen, hun geheime mededeelingen uit den hemel gaf. Maimonides zegt, dat het de *Bath-Kol* is, „wanneer iemand zulk eene sterke verbeelding heeft, dat hij gelooft eene stem buiten zich te hooren." Eenige Joodsche schrijvers beweren echter, dat zij eene duidelijk sprekende stem was, die te midden van den donder uit den hemel gehoord werd. De Talmud bevat eene menigte ongelooflijke verhalen ten opzigte van deze stem, welke klaarblijkelijk niets anders dan nietsbeduidende rabbinistische vertelselen zijn.

BAXTERIANEN, zij die, in de zeventiende eeuw, de meeningen omhelsden van Richard Baxter, een voornaam Nonconformistisch godgeleerde, die door eene soort van tusschenstelsel de gevoelens der Arminianen en die der Calvinisten met elkander in overeenstemming zocht te brengen. Deze uitmuntende en waarlijk vrome dienaar van Christus was op den 12den November 1615, te Rowton in Shropshire, geboren. Zijn geest hield zich reeds vroeg met de beoefening der godgeleerdheid bezig, en daar hij voor de kerk opgevoed was, was hij een van de bekwaamste godsdienstleeraars van zijn tijd. Zijn lot had hem in tijden van onrust geworpen, en de Kerk van Engeland verlaten hebbende, voegde hij zich bij de Nonconformisten, met welke hij veel arbeidde en diep leed op een tijdperk, dat zich meer dan eenig ander in de geschiedenis van Engeland door onverdraagzaamheid en vervolging om des gewetens wille onderscheidt. Baxter was een bijzonder zachtaardig en vredelievend man. Het deed hem derhalve leed, dat bitterheid, door scheuring veroorzaakt, in zoo groote mate rondom hem heerschte. Te Kidderminster, waar hij vele jaren als herder arbeidde, hield hij zich rustig met het werk zijns Meesters bezig onder eene hem toegenegen kudde, totdat hij, tot hare groote droefheid, door de vervolging gedwongen werd om haar te verlaten. Zijne letterkundige voortbrengselen waren zeer talrijk, daar niet minder dan honderd vijf en veertig verhandelingen uit zijne pen gevloeid zijn. Het stelsel der gevoelens, dat naar hem Baxterianismus genoemd is, kan beschouwd worden als een stelsel van gematigd Calvinismus, dat sterk naar het Arminianismus overhelde. Baxter leerde, b. v., dat God eenigen uitgekozen had om behouden te worden, zonder voorwetenschap van voorafgaand geloof, terwijl anderen, aan wie het evangelie gepredikt wordt, algemeene genade hebben, en als zij daarvan partij trekken, zullen zij reddende genade genieten. Hij beweerde met Calvijn, dat de verdiensten van den dood van Christus alleen voor geloovigen dienen; maar hij beweerde ook met Arminius, dat alle menschen in een staat zijn, die voor behoud vatbaar is. Hij geloofde met Calvijn aan de volharding der heiligen; en toch geloofde hij met Arminius, dat iemand reddende genade kan hebben in zulk eene geringe maat, dat hij die weder verliest. Hij verzekerde met Calvijn, dat er zekere vruchten van Christus dood zijn, die alleen voor de uitverkorenen dienen; en toch verzekerde hij met Arminius, dat Christus eene voorwaardelijke gift van deze weldaden aan alle menschen gedaan heeft, terwijl de uitkorenen alleen ze aannemen en bezitten. Hij streed sterk voor de prædestinatie en even sterk tegen de verwerping. Zoo poogde Baxter, door een aantal blijkbaar tegenover elkander staande leerstellingen, de stelsels der Calvinisten en der Arminiamen met elkander in overeenstemming te brengen. Dr. Williams, een bekwaam verdediger van het Baxteriaansche doel, leerde, dat het evangelie eerder eene wet openbaart, die gehoorzaamd moet worden, dan beloften, die geloofd, en zegeningen, die aangenomen moeten worden. Daarom kregen de Baxterianen den naam van *Neonomianen* of advocaten van eene nieuwe wet. Zij beschouwden zekere hoedanigheden als onmisbaar, om ons geschikt te maken om door de regtvaardigheid van Christus geregtvaardigd te worden. Dezelfde leer werd op het vasteland van Europa door Cameron en Amyraut (zie AMYRALDISTEN), en later in Amerika door Dr. Hopkins (zie HOPKINSIANEN) verkondigd. De onderstelling evenwel, die door Baxter opgeworpen en door Williams en anderen ondersteund werd, wordt nu algemeen voor geheel ongeschikt gehouden, om de moeijelijkheden van dit geheimzinnige onderwerp op te lossen. Zie ARMINIANISMUS, CALVINISTEN.

BEATIFICATIE, zaligspreking, het opnemen van iemand door den paus onder het getal der zaligen. De beatificatie is de eerste stap tot de CANONISATIE (zie ald.). Niemand kan zaliggesproken worden, voor er vijftig jaar na zijn dood verloopen zijn. Hij, die de eerste aanleiding geeft om iemand zalig te doen spreken, moet de bisschop van de diocees zijn, waartoe de candidaat behoorde. Hij moet twee stukken opmaken en teekenen, waarvan het eene behelst, dat de overledene bekend is om zijne heiligheid en wonderen, en het andere, dat aan de decreten van Urbanus VIII. voldaan is, die verbieden om openbaren *cultus* te bewijzen zonder verlof van den Heiligen stoel.

Deze twee stukken worden naar Rome naar de Congregatie voor de plegtigheden gezonden. Tien jaren mogen er verloopen, alvorens de deugden en

wonderen van den candidaat door dat ligchaam behoorlijk onderzocht zijn. Het onderzoek duurt dan ook dikwijls verscheidene jaren, daar bewijzen van allerlei aard, voor en tegen den persoon, te voorschijn gebragt en zorgvuldig gewogen worden. Drie verschillende consistoriën worden voor elke der twee hoedanigheden, de deugden en de wonderen, gehouden. Deze consistoriën worden respectievelijk het *ante-præparatorische*, het *præparatorische* en het *algemeene* genoemd. Bij het laatstgenoemde is de paus zelf tegenwoordig. Als drie vierde gedeelte van de Congregatie beslist, dat de candidaat deugden bezat in den *heroïschen graad*, zooals die graad genoemd wordt, wordt de zaak ten voordeele van den candidaat beslist; de paus stelt echter het uitspreken zijner beslissing uit, en verzoekt hun, die tegenwoordig zijn, om zich met hem in het gebed te vereenigen, ten einde het licht van God over zijne overwegingen af te smeeken, en eerst eenigen tijd daarna wordt het pauselijk decreet ten opzigte van de deugden des candidaats bekend gemaakt. Het volgende punt, dat overwogen moet worden, is zijne wonderen, en hieraan worden ook drie bijeenkomsten gewijd, en een dergelijk uitstel heeft er ten aanzien van het uitspreken der beslissing plaats. Als deze eindelijk bekend gemaakt wordt, wordt er eene algemeene bijeenkomst gehouden, waarop de vraag gesteld wordt: „Of het, nu alle andere zaken voldoende uitgemaakt zijn, goed is om tot de beatificatie over te gaan." Als deze vraag bevestigend beantwoord wordt, wordt er door den paus een dag bepaald voor de beatificatie van den vermeenden heilige, die dan den titel van *Beatus* of zalige ontvangt. Het lijk en de reliquiën van den toekomstigen heilige worden nu voor de vereering van de geloovigen ten toon gesteld; zijn beeld wordt met stralen bekroond, en eene bijzondere dienst wordt voor hem bepaald; zijn lijk en zijne reliquiën worden echter niet in processie rondgedragen. Op den dag zijner beatificatie worden er ook aflaten verleend. Volgens kardinaal Wiseman is het voornaamste punt van verschil tusschen de beatificatie en de canonisatie, dat de eerste gewoonlijk beperkt is tot eene bijzondere diocees, eene godsdienstige orde of eene provincie, terwijl de laatste zich over de geheele wereld uitstrekt. Eenige monniksorden hebben zich de magt om zalig te spreken aangematigd; zoo werd Octavia Melchiorica door de Dominicanen zalig gesproken. Zie Heiligen.

BECKET (Feest van Thomas à). Dit feest wordt door de Kerk van Rome op den 29sten December gevierd, ter eere van Thomas à Becket, aartsbisschop van Canterbury gedurende de regering van Hendrik II. van Engeland. Vóór zijne verheffing tot het primaatschap van de Engelsche kerk had hij geveinsd den belangen van zijn koninklijken meester volkomen toegedaan te zijn; maar van het oogenblik, waarop hij tot aartsbisschop van Canterbury was verheven, veranderde hij zijne wijze van handelen geheel en al, en wijdde hij zich uitsluitend aan de belangen van het kerkbewind. De souverein had maatregelen genomen, om de burgerlijke magt tegen de ingrijpingen van de kerkelijke te verzekeren. Becket, gesteund door den paus, weigerde in deze zaak op te geven, wat hij de regten der kerk noemde. Dit was het begin van een woedenden en langdurigen strijd tusschen den aartsbisschop en den koning. Becket vlood naar Frankrijk, waar hij nagenoeg zeven jaar in ballingschap bleef. Eindelijk schenen de zaken tot zekere mate vereffend, en in 1170 keerde hij naar Engeland terug. De verzoening was echter slechts van korten duur, en daar Becket voortging met op dezelfde wijze als te voren te handelen, werd hij door den koning en de meeste van diens onderdanen als een verrader van koning en vaderland aangezien. Vier ridders beschouwden eene haastige opmerking, door den koning bij zekere gelegenheid gedaan, als eene uitnoodiging om den aartsbisschop voor den twist te straffen, en de prelaat werd in de kerk van den H. Benedictus, waarheen hij gegaan was om de mis bij te wonen, door hen vermoord. Nu Becket als slagtoffer voor zijn ijver voor het kerkbewind gevallen was, werd hij door velen als een martelaar en een heilige beschouwd. Geheele scharen trokken naar zijn graf, en men zeide, dat er wonderen verrigt werden. De koning was zeer aangedaan, toen hij den dood van den aartsbisschop vernam. Zijne eigene onoverdachte woorden waren de oorzaak van den noodlottigen dood geweest, en daarom haastte hij zich om voor zijne misdaad boete te doen, door een pelgrimstogt naar het graf van Becket te ondernemen, en zich daar aan boetedoeningen te onderwerpen. De dag, waarop de moord van den aartsbisschop had plaats gehad, werd van dien tijd af als een feestdag gevierd, ter eere van iemand, die als een heilige martelaar voor de zaak van God en diens Kerk beschouwd werd. De nagedachtenis van Thomas à Becket of Thomas van Canterbury werd door de monniken in groote eer gehouden. Zij rigtten zijn lijk eens in het jaar met groote statie op, en de dag, waarop deze plegtigheid geschiedde, was een algemeene feestdag. Zoo groot was de achting, waarin hij gehouden werd, dat de dienst van God te Canterbury bijna geheel ver-

vangen werd door de gebeden aan zijn altaar gedaan. Hendrik VIII. evenwel plunderde bij de Hervorming dit rijke altaar niet alleen, maar gaf ook bevel, dat de heilige zelf als een verrader zou worden veroordeeld, dat zijn naam uit den kalender zou worden geschrapt, en dat zijne beenderen verbrand, en zijne asch in den wind gestrooid zoude worden.

BEDELORDEN. In het begin der dertiende eeuw vatten twee mannen op verschillende plaatsen het denkbeeld op, om eene nieuwe geestelijke vereeniging naar een geheel nieuw beginsel te stichten, hetwelk was, dat al de leden uitsluitend van aalmoezen zouden bestaan. Om deze soort van communismus in het leven te roepen, stichtte Franciscus van Assisi eene broederschap van Bedelmonniken in Italië onder den naam van FRANCISCANEN (zie ald.), en korten tijd daarna vormde Dominicus, een inboorling van Castilië in Spanje, eene andere broederschap van denzelfden aard in het zuiden van Frankrijk, welke den naam van DOMINICANEN (zie ald.) ontving. Deze beide vereenigingen verbonden zich om geen eigendom, hetzij persoonlijk of gezamenlijk, te bezitten, maar om voor hun bestaan geheel en al af te hangen van het bedelen, en zelfs op deze wijze nooit meer te verkrijgen dan noodig was voor éénen dag. De paus wilde in het eerst de beweging niet begunstigen, maar zij werd zoo algemeen door het volk goedgekeurd, dat Innocentius III. zich in 1203 verpligt zag om de vereeniging en den regel der Franciscanen te erkennen, en in het jaar 1216 bevestigde zijn opvolger Honorius III. de orde der Dominicanen. Deze vereenigingen verkregen spoedig eene zeer groote populariteit. De bedelmonniken vonden een gereeden toegang bij alle klassen van de maatschappij, zelfs de geringste. Zij klopten aan elke deur, traden elke hut binnen, en schikten zich naar de manieren en zelfs de vooroordeelen van de werkende klassen. Om hunnen invloed nog meer uit te breiden, namen zij het besluit om ook leeken aan hunne vereeniging te verbinden, die den naam van TERTIARIËRS kregen. Zulke personen waren door geene kloostergelofte gebonden, maar beloofden alleen om, zooveel hun mogelijk was, de belangen van de orde, waaraan zij verbonden waren, te bevorderen, terwijl zij zelve in de wereld leefden, en zich met hunne gewone zaken bezig hielden. In het midden der dertiende eeuw was er bijna geene plaats, zeker geene provincie, waarin de Franciscanen en Dominicanen hunne *Tertiariërs* niet hadden, en dus overtroffen de bedelmonniken alle andere monniken in invloed.

De hooge achting, waarin de nieuwe orden gehouden werden, leidde tot de vermeerdering van haar aantal in zulk eene groote mate, dat geheel Europa wemelde van bedelmonniken, en zij een last werden niet alleen voor het volk, maar zelfs voor de kerk. Spoedig bleek het, dat het volstrekt noodzakelijk was om de ontzaggelijke toeneming van deze kloosterinstellingen tegen te gaan. Paus Gregorius X. bepaalde daarom op een concilie, dat hij in 1272 te Lyon bijeenriep, de opheffing van alle monniksorden, die sedert de dagen van Innocentius III. ontstaan waren, en dus werd de overgroote menigte van bedelmonniken, zooals Gregorius hen beschrijft, binnen naauwere grenzen beperkt, en bleven er slechts de *Dominicanen*, de *Franciscanen*, de *Carmelieten* en de *Augustijnen* over. De reden voor deze pauselijke tusschenkomst was zoo dringend geworden, dat zelfs de onverschilligste aanschouwer haar inzag. Hunne toeneming, zoowel wat getal als invloed aangaat, ging niet alleen snel, maar was een tijd lang onrustbarend. Jonge menschen, zelfs van de hoogste klasse der maatschappij, verbonden zich met geestdrift aan de eene of andere bedelorde. De bedelmonniken dreigden werkelijk de vastgestelde inrigting der kerk en de grondregelen der universiteiten omver te werpen. De universiteit van Parijs begon eindelijk aan de onredelijke aanmatigingen van de bedelmonniken weêrstand te bieden. Paus Alexander IV. vaardigde verscheidene bullen uit, die te hunner gunste tegen de Parijsche universiteit beslisten, welke op hare beurt op bekwame wijze verdedigd werd door Willem van St. Amour, die de monniken aanklaagde als voorloopers van den Antichrist, als valsche heiligen en huichelaars, die geen ander doel hadden, dan om den geheelen invloed der kerk onder hunne heerschappij te brengen. Nu volgde er een strijd, waarin de zaak der bedelmonniken ondersteund werd door eenige hunner bekwaamste mannen, zooals Bonaventura, Albertus Magnus en Thomas Aquinas. De monniken zegepraalden, en het werk, dat Willem van St. Amour tegen hen schreef, werd in 1255 door Alexander IV. veroordeeld, terwijl hij zelf uit Frankrijk verbannen werd; hij werd echter onder Clemens IV. teruggeroepen. De strijd over het onderwerp der bedelmonniken hield nu op, maar de universiteit van Parijs handhaafde steeds denzelfden geest van vrijheid, die hare geleerde mannen lang gekenmerkt had.

Misbruiken van den zwaarsten aard ontstonden er onder de bedelmonniken, die zelfs de aandacht van hunne warmste bewonderaars en vrienden tot zich trokken. Toen Bonaventura in 1256 tot generaal zijner orde aangesteld werd, zond hij een rondgaan-

den brief aan de hoofden in de verschillende provinciën, om hen te vermanen hun best te doen om de misbruiken, die ingekropen waren, te doen ophouden. Te midden van al het bederf, dat trapsgewijze in de bedelorden sloop, werd het hoofddenkbeeld, waarmede zij gesticht waren, dat van evangelische armoede, zoo heerschend in zijn invloed, dat velen weigerden het sacrament uit andere handen dan die van bedelmonniken te ontvangen. De gewone priesters werden derhalve geheel en al ter zijde gezet, en gedurende drie eeuwen oefenden de twee voornaamste orden, die de gelofte van armoede aflegden, de Dominicanen en de Franciscanen, een volkomen gezag in de kerk en den staat uit, vervulden zij de aanzienlijkste kerkelijke en burgerlijke ambten, leerden zij in de universiteiten en kerken met onbetwist gezag, en bevorderden zij de belangen van het pauselijk bewind met den grootst mogelijken ijver en het beste gevolg.

Niettegenstaande de hooge achting, waarin de bedelmonniken stonden, vinden wij, dat Nicolaas van Clemangis in zijn boek over het Verderf der Kerk, in 1401 geschreven, deze zelfde monniken voorstelt als de ware opvolgers der Pharizeën, in de Evangeliën beschreven, die onder den schijn van heiligheid allerlei boosheid verborgen. Zij waren, zegt hij, verslindende wolven in schapenvachten, die tot uitwendig vertoon gestrengheid van levenswijze, kuischheid, nederigheid en heilige eenvoudigheid aannamen, maar zich in het geheim overgaven aan de uitgezochtste vermaken, aan eene aangename verscheidenheid van weelderige genietingen. Zoo was het karakter van de bedelmonniken, die elk land van Europa in de dertiende eeuw afliepen. In Engeland werden zij, hoewel met geringen uitslag, wedrstaan door de universiteit van Oxford. Een der eerste kenteekenen van den geest om te hervormen in dat land, was de vijandschap tegen de bedelmonniken. Wycliffe was van den beginne af hun verklaarde vijand, en zij waren aan den anderen kant de ijverigste en invloedrijkste werktuigen van de Roomsche hiërarchie. In het jaar 1376 trokken zij uit de lezingen, geschriften en preeken van den onversaagden Engelschen hervormer negentien stellingen, die zij voor ketterseh hielden, en zonden die naar Rome, ten einde daar veroordeeld te worden. In den loop van het volgende jaar vaardigde Gregorius XI. drie bullen uit, waarin hij verklaarde, dat de negentien stellingen ketterseh waren, en dat sommige er van niet alleen onbestaanbaar waren met het Catholieke geloof, maar ook de openbare orde omkeerden. Op aanstoken van de bedelmonniken gebood de paus aan den koning, de bisschoppen en de universiteit van Oxford, om tegen Wycliffe te werk te gaan, en had niet de hertog van Lancaster zich aan het hoofd zijner beschermers geplaatst, dan zoude de loopbaan van den hervormer tot een onmiddellijk en gewelddadig einde gebragt zijn. Tot het laatste toe kantte hij zich luide tegen de bedelorden aan. Toen hij in 1379 op het ziekbed lag, zonden zij eenige afgevaardigden tot hem om hem te vermanen, nu hij op het punt was van te sterven, om te herroepen, wat hij tegen hen gezegd had. Te zwak om van zijn bed op te staan, liet Wycliffe zich door zijne bedienden oprigten, en zijne laatste krachten verzamelende, sprak hij de monniken in deze woorden aan: „Ik zal niet sterven maar leven, en altijd voortgaan met de kwade praktijken van de bedelmonniken bloot te leggen." Tegen de verwachtingen zijner vrienden werd zijn kostbaar leven verlengd, en met elken dag werd hij heviger in zijn tegenstand tegen de bedelmonniken. In een geschrift van 1382 verklaarde hij, dat hij vijftig en meer ketterijen in hunne orde kon aanwijzen. Hij legde hun te laste, dat zij instellingen van menschen boven de bevelen van den levenden God stelden; dat zij eene levenswijze leidden, die geheel en al verschilde van het voorbeeld van Christus, de vrijheid verkortte, waarmede Christus Zijn volk had vrijgemaakt, en de ware priesters in het uitoefenen van hun heilig beroep belemmerde.

De *Lollarden* in Engeland en de *Hussieten* in Bohemen bevonden, dat de bedelmonniken hunne bitterste en geweldigste tegenstanders waren. De monniken werden op hunne beurt met de meeste achterdocht en afkeer aangezien, niet alleen door de bisschoppen en priesters, maar zelfs door de pausen. Dit was vooral het geval met de *Dominicanen* en *Franciscanen*. De strengsten van de laatstgenoemde orde, die gewoonlijk *Fratricelli* genoemd werden, stonden op tegen den paus en de Roomsche kerk, en haalden zich de banbliksems van het Vaticaan op den hals. Omstreeks het midden der vijftiende eeuw werden zij door Nicolaus V. hevig vervolgd, en vele van hen werden zelfs aan de vlammen prijs gegeven. Volgende pausen betraden denzelfden weg, geen hunner echter met meer vastberadenheid dan Paulus II., die een aantal der oproerige *Fratricelli* met gevangenschap en verbanning strafte. De twee voornaamste secten der bedelmonniken hadden talloze leden in elk gedeelte van Europa, die echter door hunne aanmatiging en onbeschaamdheid, hun bijgeloof en hunne wreedheid, de gemoederen van het volk in het algemeen van zich vervreemden. Zij bekleedden de hoogste ambten in de kerk, waren biecht-

vaders aan de hoven van alle koningen en vorsten van Europa, en vervulden de voornaamste leerstoelen in de universiteiten en scholen; en toch waren deze zelfde bedelorden, door hare vervolging van de geleerden en goeden, bij voorbeeld Erasmus, Reuchlin en anderen, door de bevordering van hare eigene belangen ten koste van anderen, door haar hoogmoed, onbeschaamdheid en schandelijk gedrag, voornamelijk werkzaam om velen er toe te brengen bevrijding te zoeken van de tirannij van Rome, en de hervorming te eischen van eene bedorven en ontaarde hiërarchie.

Van de allereerste instelling harer vereenigingen af, hadden de bedelorden onderling en met andere kloosterinstellingen, voornamelijk de Jezuïten, een aanhoudenden oorlog gevoerd. Naauwelijks had de dood aan de Dominicanen en Franciscanen hunne wederzijdsche stichters ontnomen, of die hoogst ongepaste strijd over de meerderheid, die eeuwen aanhield, begon. Dit langdurige oorlogvoeren was voorafgegaan door een strijd van dertig jaren tusschen de Sorbonne en de bedelmonniken, die slechts geëindigd was door de tusschenkomst van den paus, welke aan de universiteit bevel gaf om al de eischen der monniken in te willigen. De Molinische strijd tusschen de Dominicanen en de Jezuïten, de scherpe twist onder de Franciscanen over den oorspronkelijken regel van St. Franciscus, en daarna over de profetiën van Joachim, en het laatst van alles de woedende tegenstand van de Fratricelli tegen de magt en het gezag van den pauselijken stoel, dit alles toont aan, dat Rome geene heviger vijanden dan de bedelorden gehad heeft, die het een tijd lang liefderijk koesterde, totdat zij, tot leven en kracht ontwikkeld, den ondergang van hunnen weldoener en vriend zochten. Maar te midden van al het onregt, dat zij der Roomsche kerk aandeden, vond men deze luije bedelmonniken bij menigten in elk land bedelen, en aanspraak maken op een karakter van heiligheid, dat op hunne lompen en ellende steunde. St. Franciscus was gewoon het vragen om aalmoezen „de tafel des Heeren" te noemen. Gedurende eenigen tijd waren vele steden van Europa in vier deelen verdeeld; het eerste gedeelte was den Dominicanen, het tweede den Franciscanen, het derde den Carmelieten en het vierde den Augustijner monniken aangewezen. Luther zelf was, toen hij tot laatstgenoemde orde behoorde, verpligt om dagelijks in de stad Erfurth om aalmoezen te vragen. Hoewel de bedelmonniken voorgaven aan hunne gelofte van armoede getrouw te zijn, wekte toch hunne roofzucht op vele plaatsen algemeen afkeer op. En die zelfde roofzieke en begeerige geest heeft de bedelmonniken tot op den huidigen dag gekenmerkt. Reizigers in Roomsche landen in het algemeen, maar meer bijzonder in Italië, zijn welsprekend in hunne klagten over deze luije, nuttelooze monniken, die zich wijden aan een leven van lage en schandelijke afhankelijkheid van het nijvere deel der bevolking.

BEELDEN. De kerkgeschiedschrijvers hebben steeds onderscheid gemaakt tusschen *afgodsbeelden* en *beelden;* de eersten zijn de voorstellingen van denkbeeldige wezens; de laatsten stellen wezenlijke en werkelijk bestaande of bestaan hebbende voorwerpen voor. Gewoonlijk worden echter de woorden zonder onderscheid gebruikt om een en hetzelfde aan te duiden.

Onder de vroegere Christenen werden godsdienstige beelden aanvankelijk gebruikt als huis-, maar niet als kerksieraad. De Heidenen, met welke zij zich in den gewonen gang van het dagelijksche leven vermengden, waren gewoon beelden hunner goden in hunne huizen en winkels te hebben, en ze zelfs bij zich te dragen. De Christenen werden derhalve gewoon aan het gezigt van zulke voorwerpen, en zij dachten er natuurlijk aan, om deze teekenen van eene valsche en afgodische eeredienst te vervangen door zinnebeelden, die met hunne eigene, zuivere godsdienst meer in overeenstemming waren. De duif als eene voorstelling van den Heiligen Geest, de visch als een teeken van den ICHTHUS (zie ald.) of anagram van den naam van Christus, een schip als een symbool der kerk, of een anker als een symbool der hoop, werd somtijds op hunne ringen gegraveerd, of op eene andere wijze als een persoonlijk of als een huissieraad gebruikt. Niet vóór het einde der derde eeuw werden beelden van deze soort in Christen-kerken gevonden. In het jaar 303 vaardigde het concilie van Elvira een decreet uit, waarbij verboden werd om „de voorwerpen van vereering en aanbidding op de muren te schilderen." Waarschijnlijk kwamen vóór dezen tijd afbeeldingen van het kruis in huizen en kerken in gebruik, daar deze als het meest beteekenende zinnebeeld beschouwd werden van dat geloof in den gekruisigden Christus, waarin zij hunnen roem stelden. Zelfs in de vierde eeuw hebben wij een treffend bewijs van den afkeer, die er van het gebruik van beelden in de kerken bestond, in een merkwaardigen brief van Epiphanius aan Johannes van Jeruzalem, waarin hij zegt: „Toen ik in eene kerk van een dorp in Palestina, Anablatha geheeten, gegaan was, vond ik er eene gordijn, die aan de deur was opgehangen, en beschilderd was met

eene voorstelling van Christus of van den eenen of anderen heilige, want ik herinner mij niet wiens beeld het was; maar ziende, dat er, tegen het gezag der Schrift, een menschelijk beeld in de kerk van Jezus Christus was, scheurde ik het in stukken en gaf bevel aan hen, die de zorg over die kerk hadden, om het lighaam met de gordijn te begraven." Uit dezen brief blijkt duidelijk, dat tegen het einde der vierde eeuw, toen hij geschreven werd, het gebruik van beelden in de kerken, zelfs alleen als sieraad, als onschriftmatig en daarom onwettig werd beschouwd.

Eenige kerkvaders, b. v. Tertullianus, Clemens Alexandrinus en Origenes, dreven hunnen tegenstand tegen alle soorten van beelden zoo verre, dat zij leerden, dat de Schrift het beoefenen der beeldhouw- en schilderkunst verbiedt. „Het is eene beleediging van God," zegt Justinus Martyr, „om een beeld van Hem van verachtelijk hout of steen te maken." Augustinus zegt, dat „God aangebeden behoort te worden zonder een beeld, daar beelden slechts dienen om de Godheid in verachting te brengen." Dezelfde kerkvader zegt, dat „het goddeloos zou zijn van een Christen, om een ligchamelijk beeld van God in eene kerk te plaatsen, en dat hij daardoor schuldig zou zijn aan de heiligschennis, door Paulus veroordeeld, van de heerlijkheid des onverderfelijken Gods te veranderen in de gelijkenis eens beelds van een verderfelijk mensch." „De eerste Christenen," zegt een geschiedschrijver, „hadden een onoverkomelijken afkeer van het gebruik en misbruik van beelden, en deze afkeer kan toegeschreven worden aan hunne afkomst van de Joden en hunnen afkeer van de Grieken. De Mozaïsche wet had alle voorstellingen van de Godheid gestreng verboden, en dat voorschrift was diep geworteld in de beginselen en gebruiken van het uitverkoren volk. Het vernuft van de apologeten des Christendoms was gerigt tegen de dwaze afgodendienaars, die zich gebogen hadden voor het maaksel hunner eigene handen, voor beelden van koper en marmer, die, als zij met verstand en beweging begiftigd waren, eerder van het voetstuk gesprongen zouden zijn, om de scheppende magt van den kunstenaar te aanbidden. De openbare godsdienst der Christenen was steeds eenvoudig en geestelijk, en de eerste vermelding van het gebruik van schilderijen vindt men in de berisping van het concilie van Illiberis, drie honderd jaar na de Christelijke jaartelling. Onder de opvolgers van Constantijn, in den vrede en de weelde der zegevierende kerk, stemden de meer voorzigtige bisschoppen er in toe, om eene zigtbare bijgeloovigheid toe te staan tot welzijn van de menigte, en na den ondergang van het Heidendom werden zij niet langer weêrhouden door de vrees voor eene schandelijke gelijkheid. Het eerste teeken van eene symbolische aanbidding was de vereering van het kruis en van reliquiën. De heiligen en martelaren, wier tusschenkomst ingeroepen werd, waren gezeten aan de regterhand Gods; maar de genadige en dikwijls bovennatuurlijke gunsten, welke, in het volksgeloof, rondom hunne graven gestrooid werden, gaven ontwijfelbaar eene heiligheid aan de vrome pelgrims, welke die levenlooze overblijfselen bezochten, aanraakten en kusten, die de gedenkteekenen hunner verdiensten en van hun lijden waren. Maar een gedenkteeken, belangwekkender dan de schedel of de sandalen van een afgestorvene, is eene getrouwe afbeelding van zijn persoon en zijne trekken, door de schilder- of beeldhouwkunst geschetst. Eerst werd de proef met zorg en angst genomen, en de afbeeldingen, op voorzigtige wijze gebruikt, dienden om de onwetenden te onderrigten, de kouden te doen ontwaken, en de vooroordeelen der proselieten van het Heidendom te begunstigen. Langzamerhand, hoewel onvermijdelijk, werden de eerbewijzingen, aan het oorspronkelijke bewezen, op de afbeelding overgebragt; de vrome Christen bad voor het beeld van een heilige, en de Heidensche plegtigheden van de knieën te buigen, lichten te ontsteken en reukwerk te branden, slopen ook in de Catholieke kerk."

De innige liefde voor de kunst, die onder de Heidensche Romeinen heerschte, en die hen er toe bragt om de standbeelden en beelden hunner goden met æsthetische beschaving en bekwaamheid te maken, nam eene geheel andere rigting, toen het Christendom als de godsdienst van het keizerrijk werd ingevoerd. De kunst putte hare hulpbronnen niet langer uit eene valsche godsdienst, maar zocht de ware op te sieren. In plaats van de overblijfselen der oude Heidensche kunst, stelde Constantijn op de monumenten, waarmede hij de keizerlijke stad verfraaide, personen en tooneelen uit het Oude en Nieuwe Testament genomen. Abraham op het punt van Izak te offeren, Daniel in den leeuwenkuil, de goede Herder en dergelijke tooneelen waren op dezen tijd bevoorregte onderwerpen der kunst. Constantia, de zuster van Constantijn den Groote, wendde zich tot Eusebius, bisschop van Cæsarea, om een beeld van Christus. Beelden en martelaren, monniken en bisschoppen werden dikwijls op de zegels van Christenen gegrift, en op hunne bekers, drinkschalen en de muren hunner vertrekken geschilderd. Zelfs op hunne klee-

deren waren dikwijls tooneelen uit de Schrift geborduurd; zij beschouwden dit als een bewijs van hooge vroomheid in den drager. Geen beter voorbeeld van bepaalden afkeer van beelden kan uit de schrijvers der vierde eeuw gekozen worden, dan ons gegeven wordt in den brief van Eusebius in antwoord op Constantia's aanvraag om een beeld van Christus. „Veroorloof mij om te vragen," zegt hij, „wat gij verstaat door een beeld van Christus?" „Gij kunt zekerlijk niets anders meenen dan eene voorstelling van de aardsche gedaante eens dienstknechts, die Hij, om des menschen wille, voor een korten tijd aannam. Zelfs toen Hij daarin was, straalde Zijne Goddelijke Majesteit bij de vervorming uit, waren Zijne discipelen niet in staat om het gezigt van zulk eene heerlijkheid te verdragen; maar nu is de gedaante van Christus geheel vergood en vergeestelijkt geworden, veranderd in eene gedaante, die overeenkomt met Zijne Goddelijke natuur. Wie dan heeft de magt om het beeld te maken van zulk eene heerlijkheid, verheven boven elken aardschen vorm? Wie, om in levenlooze kleuren den glans af te malen, die uit zulk eene verheven Majesteit straalt? Of zoudt gij tevreden kunnen zijn met zulk een beeld, als de Heidenen van hunne goden en helden maakten, dat geene gelijkenis had op het voorwerp, dat voorgesteld moest worden? Maar als gij geen beeld zoekt van de veranderde, God gelijkende gedaante, maar een van het aardsche, sterfelijke ligchaam, zooals het was vóór deze verandering, dan moet gij die gedeelten uit het Oude Testament vergeten hebben, die ons verbieden om een beeld te maken van hetgeen boven in den hemel is, of van hetgeen onder op de aarde is. Waar hebt gij ooit zulk een beeld in de kerk gezien, of van anderen gehoord, dat er zulk een was? Zijn zulke dingen (afbeeldingen van godsdienstige voorwerpen) niet ver van de kerken over de wereld verbannen?" En aan het einde van den brief maakt hij deze schoone aanmerking: „Maar wij, die belijden, dat onze Heer God is, wij moeten al het verlangen onzes harten gerigt houden op de innerlijke aanschouwing van Hem in Zijn Goddelijk karakter; wij moeten daarom ons hart met allen ernst zuiveren, daar niemand behalve de zuiveren van harte God kan zien. Maar als iemand toch verlangend is om een beeld van den Zaligmaker te zien, in plaats van Hem van aangezigt tot aangezigt te aanschouwen, welk beter beeld zou hij dan kunnen hebben dan dat, hetwelk Hij zelf in de Heilige Schriften geteekend heeft?"

Asterius kantte zich in dezelfde eeuw even sterk als Eusebius tegen alle beelden aan, die bestemd waren om Christus voor te stellen, maar te zelfder tijd drukte hij zijne goedkeuring uit over de afbeeldingen van lijdende martelaren. In de preêken van Chrysostomus wordt over beelden in de kerken niet in het minste gesproken. In de vierde eeuw schijnt echter de gewoonte om de kerken met beelden te versieren trapsgewijze ingeslopen te zijn, hoewel zij eerst tegen het einde dier eeuw algemeen werd. Meer in het bijzonder werden die kerken, die ter gedachtenis van bijzondere martelaren gebouwd waren, dikwijls met schilderijen opgesierd, die hun lijden voorstelden, en met treffende tooneelen uit den bijbel. Tegen dit gebruik, zoowel bij zijne eerste invoering als gedurende eenigen tijd daarna, kantten zich vele vrome Christenen op de sterkste wijze aan; maar in spijt van alle vertoogen werd het gebruik van beelden in de kerken hoe langer hoe meer algemeen, en zoo werd de deur geopend voor die afgoderij, die in den loop van weinige eeuwen elk spoor van ware, geestelijke, Christelijke vereering verdreef.

BEELDENDIENST. Bij de invoering van beelden en schilderijen in de Christelijke kerken schijnt het eenige doel van zulk eene groote afwijking van de eenvoudigheid des oorspronkelijken Christendoms geweest te zijn, om gebouwen, die voor de Christelijke eeredienst opgerigt werden, te verfraaijen. Kerken werden somtijds alleen ten koste van rijken gebouwd, die niet alleen trachtten om nette en stevige en zelfs sierlijke gebouwen op te rigten, maar om ze ook te verfraaijen met de rijke en aantrekkelijke versierselen van beelden en schilderijen. En bovendien werd beweerd, dat deze voortbrengselen der kunst dienstbaar waren voor een allerbelangrijkst doel, daar zij de onwetenden en onbeschaafden onder de Christenen vermaakten en onderrigtten, die niet in de gelegenheid waren om door middel van boeken onderrigt op te doen. Schilderijen van heiligen en martelaren, zelfs van den Verlosser onder het beeld van een vriendelijken en zorgvuldigen herder, trokken natuurlijk de ongeletterde menigte aan, die ze met verrukking en bewondering leerde aanschouwen als werken van kunst, en met eerbied voor de heilige personen en voorwerpen, die aldus levendig aan het oog werden tentoongesteld. De geringste kennis der menschelijke geaardheid zal onze verwondering matigen, dat de vereering van heiligen op hunne afbeeldingen overgebragt werd. Reeds op het einde der vierde eeuw vinden wij dan ook, dat Augustinus klaagt, dat vele aanbidders van beelden onder de ruwe Christen-menigte gevonden werden; zoo ver had dit gebruik zich

uitgestrekt, dat de Montanisten het aan de geheele Kerk te laste legden.

In de Oostersche kerk verspreidde zich de vereering van beelden, zooals te verwachten is van de warme verbeeldingskracht der Oosterlingen en van hunne liefde voor schilderijen, met groote snelheid; zij werd zelfs door de geestelijken met veel spitsvindigheid en aannemelijkheid verdedigd. In den loop der zesde eeuw was het reeds eene algemeen aangenomen gewoonte in de Grieksche kerk geworden, om zich neder te buigen voor beelden als een teeken van eerbied jegens hen, die er door voorgesteld werden. Dit maakte een schijnbaren grond uit voor de beschuldiging van den kant der Joden tegen de Christenen, dat deze schuldig waren aan afgoderij en aan eene duidelijke overtreding van de Goddelijke beveien. Tot verdediging der Christenen werd aangevoerd, dat de beelden hunne goden niet waren, maar alleen afbeeldingen van Christus en diens heiligen, welke om hunnentwille en tot hunne eer vereerd werden, maar niet met Goddelijke huldebewijzing werden aangebeden. Het ontbrak echter niet aan menschen, die van het begin af, zelfs in het Oosten, de invoering der gevaarlijke nieuwigheid van nederbuiging voor beelden trachtten te weêrstaan; eenige geestelijken lieten zelfs, om het kwaad te voorkomen, de beelden uit de kerken wegnemen.

Niet alleen in het Oosten, maar ook in het Westen waren in de zesde eeuw beelden in de kerken in algemeen gebruik, evenwel niet om aangebeden te worden, maar als hulpmiddelen voor het geheugen, en als boeken om de onwetenden te onderrigten. Met dit doel veroorloofde Gregorius de Groote, in het begin der zevende eeuw, aan de barbaarsche Franken, bij hunne bekeering tot het Christendom, om voort te gaan met het gebruik van beelden in hunne kerken, opdat zij niet plotseling en zonder behoorlijke voorbereiding van hunne afgodische gebruiken zouden worden afgetrokken. De Westersche kerken deden haar voordeel met deze onoverdachte handelwijs van den paus, en vóór het begin der achtste eeuw was de aanbidding van beelden over alle Christen-landen algemeen geworden. In het jaar 713 vaardigde paus Constantijn een decreet uit, waarbij een anathema werd uitgesproken over allen, die aan de heilige beelden die vereering, welke door de kerk bepaald werd, niet wilden bewijzen. In de Latijnsche en Grieksche kerken was nu het gebruik om beelden te aanbidden geheel gevestigd; meer bijzonder nog was het onder de leden der Grieksche kerk niet alleen met hunne openbare eeredienst, maar ook met hunne maatschappelijke en huiselijke gewoonten vermengd. „Niet alleen," zegt Neander, „waren er de kerken en kerkboeken met afbeeldingen van Christus, van Maria en de heiligen versierd, maar men vond deze ook voor de paleizen der keizers, op de muren der bijzondere woningen, ja, op huiselijke gereedschappen en kleederen, terwijl de kunstenaars, onder welke vele monniken waren, wedijverden om uit kostbare stoffen en uit was zulke afbeeldingen te vervaardigen. Die vereering der beelden stond in naauw verband met de overdreven vereering, welke aan Maria en de heiligen werd toegebragt. Wat in de Westersche kerk de reliquiën der heiligen waren, dat waren in de Oostersche hunne beelden. In menigen nood wierp men zich voor die beelden neder, en vele van deze hadden den naam van wonderbare genezingen te verrigten. Men maakte ze tot doopgetuigen, en noemde de kinderen naar hen, terwijl het godsdienstig gevoel zich de heiligen zelve in hen als tegenwoordig dacht, en in dien onoordeelkundigen tijd dienden vele zonder onderzoek aangenomen overleveringen, om den eerbied er voor nog hooger te stemmen. Onder die beelden waren er, die den naam hadden van niet door menschenhanden gemaakt te zijn, en daarom als de werkzaamste amuletten beschouwd werden; andere, waarvan men zeide, dat Christus zelf ze door een wonder had gemaakt; nog andere, van wier oorsprong geene bepaalde overlevering bestond."

Het kwaad had nu eene groote hoogte bereikt. Joden, Mohamedanen, ketters van allerlei aard, verweten der Christelijke kerk luide, dat zij de Goddelijke wet schond door zich neder te buigen voor gesneden beelden. Het heerschen dezer afgoderij in zoo groote mate trok de aandacht van den Grieksehen keizer Leo, den Isauriër. Hij besloot derhalve om, zoo mogelijk, dit toenemende bijgeloof tegen te gaan en de oorspronkelijke eenvoudigheid in de Christelijke eeredienst te herstellen. In 726 vaardigde hij daarom een bevelschrift uit, waarin hij verbood om beelden te aanbidden, maar zonder te bevelen om ze te verbreken of uit de kerken te verwijderen. Naauwelijks was dit edict uitgevaardigd, of er ontstond eene beweging van den ernstigsten en meest onrustbarenden aard. Leo werd door zijne onderdanen als een tiran en vervolger gebrandmerkt. Germanus, bisschop van Constantinopel, gaf zijn voornemen te kennen om zich tegen den keizer te verzetten, en zonder uitstel riep hij den bijstand in van Gregorius II., den toenmaligen paus. Van dien tijd af begon er tusschen de Grieksche keizers en de pausen van Rome een strijd

over de beeldendienst, die meer dan eene halve eeuw aanhield. De handelingen van Leo, in het begin der worsteling, kenmerkten zich door de uiterste voorzigtigheid en gematigdheid. Hij begon met een concilie van senatoren en bisschoppen bijeen te roepen, en met hunne goedkeuring vaardigde hij het bevel uit, dat alle beelden in de kerken tot op zulk eene hoogte tegen de muren geplaatst zouden worden, dat het volk, hoewel het ze zien kon, er niet voor kon knielen. Deze schikking der zaak bragt geen goeds teweeg, maar verwekte slechts grootere vijandschap tegen den keizer, en zelfs zijne vrienden drongen er bij hem op aan, dat hij het vastberaden gedrag van Hiskia zou navolgen, die de koperen slang, welke een voorwerp van afgodische aanbidding voor de Joden geworden was, in stukken brak.

De keizer, die met zachtaardigheid en gematigdheid wenschte te handelen, trachtte Germanus, bisschop van Constantinopel, voor zijne inzigten te winnen. Toen hij echter bevond, dat al zijne pogingen vruchteloos waren, zette hij hem af en stelde Anastasius, die tegen het aanbidden van beelden was, in zijne plaats. In het jaar 730 werd een keizerlijk bevel uitgevaardigd, waarbij het verbreken der beelden of hunne verwijdering uit de kerken gewettigd en bevolen werd. Toen dit edict Rome bereikte, werden de standbeelden des keizers omvergehaald en onder de voeten vertreden. Geheel Italië was in een staat van gisting, en de paus vaardigde het bevel aan zijn volk uit, om Leo niet langer schatting te betalen. Te midden dezer opgewondenheid stierf Gregorius, 731; hij werd in zijne waardigheid opgevolgd door Gregorius III., die van dezelfde geaardheid was en dergelijke meeningen koesterde. Toen de nieuwe paus den zetel beklom, rigtte hij een trotschen brief tot den keizer, en vermaande hij hem om met de vervolging van beelden op te houden. Nu was alle hoop op verzoening geheel verijdeld. Gregorius deed op een concilie, in 732 gehouden, allen in den ban, die beelden wegnamen of er met verachting over spraken. En om zijne volkomene minachting van het keizerlijke bevel te toonen, besteedde hij ontzaggelijke geldsommen aan schilderijen en beelden, om de kerken van Rome op te sieren. Scherp was de vijandelijkheid en bitter de strijd tusschen Gregorius en Leo; de dood van beiden, die omstreeks denzelfden tijd in 741 plaats had, maakte echter een einde aan hunne oneenigheden. Keizer Leo werd door zijn zoon Constantijn V., bijgenaamd Copronymus, en paus Gregorius door Zacharias, een inboorling van Griekenland, opgevolgd.

De nieuwe keizer drukte de voetstappen zijns vaders en gebruikte alle middelen, die in zijne magt waren, om de aanbidding van beelden uit te roeijen. Zijne pogingen om het land van afgoderij te zuiveren werden voor korten tijd echter afgebroken door de overweldigingen van zijn schoonbroeder Artabasdus, die, zich bedienende van Constantijns afwezigheid op een togt tegen de Saracenen, het volk tot opstand aanzette, den troon in bezit nam, de vereering van beelden herstelde, en iedereen verbood hare wettigheid in twijfel te trekken, op straffe van verbanning of dood. De overweldiging van Artabasdus was echter van korten duur. In weinige maanden kreeg Constantijn zijn troon terug, en hernieuwde hij zijne vorige edicten tegen het aanbidden van beelden, terwijl hij te zelfder tijd het volk beloofde, dat hij zoo spoedig mogelijk de geheele zaak voor een algemeen concilie zou brengen. Om deze belofte te vervullen riep de keizer in 754, gedurende het pausschap van Stephanus II., een concilie te Constantinopel bijeen. Dit concilie, het grootste waarvan de geschiedenis tot nog toe gewag had gemaakt, bestond uit 388 bisschoppen. Op den 10den Februarij kwam het bijeen, en zette zijne zittingen tot den 17den Augustus voort, toen de vergadering eenparig het gebruik en de vereering van beelden veroordeelde en verklaarde, dat „die of eenig ander maaksel te aanbidden is God berooven van de hulde, die Hem alleen toekomt, en tot afgoderij vervallen." Dit concilie wordt door de Grieksche kerk voor het zevende algemeene concilie gehouden; zijne aanspraken op dezen naam worden echter door de Roomsche kerk betwist, omdat het de aanbidding van beelden verbood. De keizer, bevindende dat zijne inzigten ondersteund werden door zulk een talrijk concilie, ging voort met de beelden te verbranden en de muren der kerken, waarop afbeeldingen van Christus, van de Maagd en van heiligen geschilderd waren, af te breken.

Bij den dood van Constantijn in 775 ging de Grieksche keizerskroon op zijn zoon Leo IV. over, die, gelijk zijn vader en grootvader, een bepaald beeldstormer was, terwijl zijne vrouw Irene eene even bepaalde begunstigster was van de aanbidding der beelden. De regering van Leo was kort, en zijn uiteinde plotseling, veroorzaakt, zooals eenige schrijvers gelooven en Mosheim stellig verzekert, door vergif, dat zijne vrouw hem toediende, om zich te wreken over zijn tegenstand tegen haar voorstel om de vereering van beelden in het paleis in te voeren. De natuurlijke opvolger was Constantijn VI., zoon van den overleden keizer, doch om het bestuur voor zich te verkrijgen liet Irene, met

eene barbaarschheid en wreedheid, waarvan bijna geene wederga gevonden wordt, den jongeling grijpen en diens oogen uitsteken. „In de ziel van Irene," zegt Gibbon, „had eerzucht alle gevoel van menschelijkheid verstikt, en in haar bloedigen raad werd bevolen, dat Constantijn voor den troon ongeschikt gemaakt zou worden; hare afgevaardigden vielen den slapenden vorst aan, en staken hunne dolken met zooveel geweld en overhaasting in zijne oogen, alsof zij van voornemen waren een doodvonnis ten uitvoer te brengen. De meest bijgeloovige orthodoxie heeft de onnatuurlijke moeder te regt verfoeid, die in de geschiedenis der misdaden niet gemakkelijk geëvenaard kan worden. Op aarde werd de misdaad van Irene vijf jaar ongestraft gelaten, en alsof zij de stem des gewetens tot zwijgen kon brengen, hoorde noch achtte zij de verwijtingen der menschen."

Irene had zich nu op den troon geplaatst door den moord, zoo niet van haar echtgenoot, dan toch van haar zoon, en haar sterkst verlangen was nu om te ontdoen, wat gedurende verscheidene regeringen in de zaak der beeldendienst gedaan was. Met paus Adriaan riep zij te Nicæa een concilie bijeen, om de aanbidding van beelden goed te keuren. Dit beruchte concilie, dat de Roomschgezinden het zevende algemeene concilie noemen, terwijl de Grieksche kerk het niet erkent, werd in 787 gehouden. Het aantal bisschoppen, dat bij die gelegenheid tegenwoordig was, bedroeg 350, en de uitslag hunner beraadslagingen was, gelijk men dan ook van den vereenigden invloed van Irene en den paus verwachten kon, gunstig voor de volkomen vestiging der beeldendienst. Het decreet der kerkvergadering was van den volgenden inhoud: „Dat heilige afbeeldingen van het kruis gewijd en geplaatst moesten worden op de heilige vaten en kleederen, en op muren en planken, in afzonderlijke huizen en op openbare wegen. En dat er voornamelijk beelden van den Heer God, onzen Zaligmaker Jezus Christus, van onze gelukzalige Lieve Vrouwe, de moeder Gods, van de eerwaarde engelen en van al de heiligen opgerigt moesten worden. En dat al degenen, die zich mogten vermeten om anders te denken of te leeren, of om beschilderde boeken, of de gedaante van het kruis, of een beeld of schilderij, of echte reliquiën van de martelaren weg te werpen, als zij bisschoppen of geestelijken waren, afgezet, en als zij monniken of leeken waren, in den ban gedaan zouden worden." Toen spraken zij banbliksems uit over al degenen, die geene beelden wilden aannemen, of die op de heilige beelden mogten toepassen, wat de Schriften over afgodsbeelden zeggen, of ze afgoden mogten noemen, of vrijwillig gemeenschap hielden met hen, die ze verwierpen en verachtten, er bij voegende volgens de gewoonte: „Lang leven Constantijn en Irene, zijne moeder — verdoemenis over alle ketters — verdoemenis over het concilie, dat tegen eerwaardige beelden uitvaarde — de heilige Drieëenheid heeft hen afgezet." Dus was het aanbidden van beelden eindelijk bij de wet vastgesteld en door het tweede concilie van Nicæa bekrachtigd, dat het decreet van het concilie van Constantinopel vernietigde, en de kerkvergadering zelve eene onwettige noemde. Dit decreet, bepaald en duidelijk als het was, bleef in het Westen en het Oosten niet lang onbetwist. In 794 riep Karel de Groote een concilie, uit 300 bisschoppen bestaande, te Frankfort bijeen, dat de beslissing van het tweede Nicæensche concilie verwierp, en eenparig de vereering van beelden veroordeelde. In 814 verzamelde Leo, Karel den Groote navolgende, een ander concilie te Constantinopel, dat de vernietiging van het decreet van het tweede Nicæensche concilie en de afschaffing der beeldendienst in de Oostersche kerken uitsprak. Toch werd er in 842 door de keizerin Theodora, die gedurende de minderjarigheid van haar zoon de teugels des bewinds in handen hield, een ander concilie te Constantinopel bijeengeroepen; deze vergadering herstelde, overeenkomstig de keizerlijke wenschen, de decreten van het tweede Nicæensche concilie, en hernieuwde in 879 weder de beeldendienst in het Oosten. Om deze beslissing te bevestigen werd er eene synode te Constantinopel gehouden, die de decreten van het tweede Nicæensche concilie bekrachtigde en hernieuwde. Zoo verheugd waren de Grieken over de beslissing dezer synode, dat er een feest ingesteld werd om haar te gedenken, aan hetwelk de naam van het feest der orthodoxie gegeven werd.

Ook in het Westen is de beslissing van het concilie van Frankfort tegen de beeldendienst, hoewel op eene synode, door Lodewijk den Vrome te Parijs in 824 vergaderd, bevestigd, door de Kerk van Rome geheel ter zijde gezet, en heeft zij hare bepaalde goedkeuring gegeven aan de decreten van het tweede concilie van Nicæa. Het concilie van Trente, aan welks uitspraken zij zich onverbreekbaar gebonden acht, bepaalde in zijne vijf en twintigste zitting: „Beelden moeten niet alleen in tempels geplaatst, maar ook aangebeden worden, alsof de personen, daardoor voorgesteld, tegenwoordig waren." In de geloofsbelijdenis van Pius IV., die bij Roomschgezinden evenveel gezag heeft als de besluiten der Heilige Synode van Trente, wordt in het negende artikel gezegd: „Ik bepaal ten

stelligste, dat de beelden van Christus en van de moeder Gods, altijd Maagd, en ook van andere heiligen, verkregen en behouden moeten worden; en dat daaraan behoorlijke eer en vereering moet worden gegeven." Roomsche godgeleerden zijn het volstrekt niet met elkander eens over den aard der vereering, die aan beelden bewezen moet worden. Eenige denken, en het denkbeeld is ontleend aan het Trentsche decreet, dat zij dezelfde vereering moeten ontvangen, die de partijen, welke zij voorstellen, ontvangen zouden hebben, als zij tegenwoordig geweest waren; andere willen aan allen de *Latrie*, of den hoogsten vereeringsgraad, geven; terwijl nog andere hun alleen de *Dulia*, of den laagsten graad van vereering, die namelijk, welke aan heiligen en engelen bewezen wordt, willen toekennen.

In de Grieksche kerk worden geene beelden, maar schilderijen van heiligen in de kerken gebruikt, en de vereering aan deze bewezen is, zooals zij leert, slechts betrekkelijk, niet volstrekt. De volgende bepaling aangaande dit onderwerp, door het tweede Nicæusche of zevende algemeene concilie, aan welks uitspraken zij verklaart zich te houden, gegeven, toont wat de aard der vereering was, welke die belangrijke synode als voor de beelden der heiligen gepast beschouwde. „Wij bepalen met alle juistheid en duidelijkheid, dat de eerwaardige en heilige beelden, behoorlijk met kleuren, inlegwerk of met iets anders toebereid, volgens de wijze en den vorm van het eerwaardige en leven gevende kruis, gewijd en geplaatst en gehouden moeten worden in de heilige tempels van God, alsook op heilige vaten en kleederen, op muren en tafelen, in afzonderlijke huizen en op openbare wegen; maar voornamelijk het beeld van den Heer en God onzen Zaligmaker Jezus Christus, en daarna, dat van onze onbevlekte Lieve Vrouwe, de moeder Gods, die van de vereerenswaardige engelen, en alle heilige en zuivere menschen. Want zoo dikwijls deze geschilderde beelden aangezien worden, worden zij, die ze beschouwen, opgewekt tot de gedachtenis en herinnering en liefde van de prototypen, en mogen zij deze begroeting en eene vereerende aanbidding aanbieden: niet die, welke volgens ons geloof ware aanbidding, *latria*, is, en die alleen aan het Goddelijke Wezen toekomt, maar op dezelfde wijze als wij met eerbied de type van het eerbiedwaardige en leven gevende kruis en de heilige Evangeliën en de andere heilige dingen naderen, met oblatiën van wierookvaten en ontstoken kaarsen, gelijk deze gewoonte door de Ouden vroomelijk ingesteld werd. Want de eer, aan het beeld bewezen, valt terug op de prototype, en hij, die het beeld begroet, begroet daardoor evenzeer het onderwerp, dat voorgesteld wordt."

Hoewel alleen schilderijen in de Grieksche kerken gebruikt mogen worden, wordt deze regel toch somtijds overschreden, en vooral in Rusland worden somtijds gesneden beelden gevonden. Dezelfde graden van vereering, die in de Roomsche kerk erkend worden, worden ook door de Grieken in acht genomen. Zij gelooven, dat de Maagd Maria met *hyperdulia* aangebeden moet worden; heiligen en engelen met *directe dulia*, die zoowel betrekking heeft op hunne betrekking tot God als op hunne eigene heiligheid; en de schilderijen en reliquiën der heiligen, heilige plaatsen en voorwerpen, zooals kruisen en sacramentsvazen, met *indirecte dulia*, terwijl *latria* uitsluitend voor het Goddelijke Wezen bewaard moet worden. De schrijver, wiens gevoelens op het punt der beeldendienst het meest met die der Grieksche kerk in overeenstemming zijn, is Johannes van Damascus, een der scherpzinnigste en bekwaamste kampioenen van hetgeen zij op dit punt orthodoxie noemen. „De Heer noemde Zijne discipelen gelukkig," zegt hij, „omdat hunne oogen zulke dingen gezien, en hunne ooren ze gehoord hadden. De Apostelen zagen met ligchamelijke oogen Christus, Zijn lijden, Zijne wonderen, en zij hoorden Zijne woorden. Wij verlangen ook zulke dingen te zien en te hooren, en zoo gelukkig gerekend te worden. Maar daar Hij nu niet ligchamelijk tegenwoordig is, en wij Zijn woord door boeken hooren en die boeken vereeren, zoo zien wij ook, door middel van beelden, de voorstelling van Zijn ligchamelijken vorm, van Zijne wonderen en Zijn lijden, en wij worden daardoor geheiligd, en met vertrouwen en verrukking vervuld. Maar terwijl wij de ligchamelijke gedaante zien, denken wij, zooveel mogelijk, aan de heerlijkheid Zijner Godheid. Daar bovendien onze natuur tweevoudig is, — niet alleen geest, maar ligchaam en geest, — kunnen wij het geestelijke niet bereiken zonder tastbare hulpmiddelen; en dus, gelijk wij nu hooren met de ooren, en door middel van tastbare woorden leeren denken aan hetgeen geestelijk is, zoo komen wij nu door tastbare voorstellingen tot de beschouwing van hetgeen geestelijk is. Zoo nam ook Christus een ligchaam en eene ziel aan, omdat de mensch uit beiden bestaat; de doop en het avondmaal, en gebed, gezang, lichten, reukwerk, kortom, alles is tweevoudig, en is te zelfder tijd ligchamelijk en geestelijk."

BEER-AANBIDDING. Onder de Ostiaksche Tartaren in Siberië wordt de beer in groote eer gehouden.

Hij wordt aan hunne goden geofferd als het aannemelijkste slagtoffer, dat zij kunnen uitkiezen. Zoodra zij het dier gedood hebben, strijken zij zijne huid af, en hangen die in tegenwoordigheid van hunnen afgod aan een zeer hoogen boom. Nu bewijzen zij er hulde aan, uiten treurige klaagtoonen over den dooden beer, en verontschuldigen zich, omdat zij hem ter dood gebragt hebben, door de noodlottige daad aan den pijl, en niet aan dengene, die hem afschoot, toe te schrijven. Dit gedeelte hunner vereering komt voort uit het denkbeeld, dat de ziel des beers van de eerste gelegenheid gebruik zal maken, om zich op de moordenaars te wreken. Zoo groot is de vrees, die zij voor dit geweldige dier koesteren, dat als zij hun eed van getrouwheid aan het Russische gouvernement, waaraan zij onderworpen zijn, afleggen, zij hun verzoek te kennen geven, dat, als zij dien niet gestand doen, zij door een beer verslonden mogen worden. De wijze van zweren bij de Oostiaken is zonderling. Eene beerenhuid wordt over den grond uitgespreid, en daarop worden eene bijl, een mes en een stuk brood gelegd. Het brood wordt hem, die den eed moet afleggen, aangeboden, en alvorens het te eten legt hij eene volle verklaring af van alles, wat hij over de zaak in kwestie weet, en bevestigt dan zijne verklaring door de volgende vervloeking: „Moge deze beer mij in stukken scheuren, dit brood mij doen stikken, dit mes mijn dood zijn, en deze bijl mij het hoofd van het ligchaam scheiden, als ik de waarheid niet spreek." In twijfelachtige gevallen stellen zij zich voor een afgodsbeeld en spreken denzelfden eed uit, met deze bijkomende omstandigheid, dat hij, die den eed doet, met zijn mes een stukje van den neus van het afgodsbeeld afsnijdt en verklaart: „Als ik een meineedige ben, moge dan dit mes mijn eigen neus op dezelfde wijze afsnijden."

BEGHARDEN, eene klasse van menschen in Italië, gelijk Mosheim veronderstelt, ontstaan, die zich geheel aan het gebed overgaven; van daar hun naam, die biddende broederen of liever gebedenmakers beteekent. Uit Italië verspreidden zij zich over Duitschland, en in den loop des tijds over geheel Europa. De naam werd dikwijls gebruikt als een term van verwijt voor hen, die meer dan gewonen ijver voor de godsdienst aan den dag legden. Evenwel niet vóór de dertiende eeuw verscheen er eene bepaalde secte in Duitschland en de Nederlanden, die den naam van Begharden droeg. De oudste secte van dezen aard werd, voor zoo verre bekend is, in 1220 te Leuven gesticht. De broederen waren ongehuwde handwerkslieden, voornamelijk wevers; zij hielden in afzonderlijke huizen verblijf, maar stonden te zamen onder één hoofd; zij gebruikten hunne maaltijden gezamenlijk, en kwamen dagelijks op een bepaald uur bijeen om te bidden. Zij droegen eene bijzondere kleeding van eene grove stof en donkere kleur, en hielden zich zooveel mogelijk met werken van liefdadigheid bezig. Zij bezochten de zieken en pasten hen op, voorzagen in hunne behoeften, en zorgden voor de begrafenis des dooden. Zoo vlekkeloos en nuttig was aanvankelijk hun leven, dat zij door het volk bemind, en door vorsten en magistraten beschermd werden. Zij werden door eenige pausen erkend, zooals door Johannes XXII. in 1318, door Gregorius XI. in 1374 en 1377, en later door Sixtus IV. in 1472 en Julius II. in 1506, in zoo verre ten minste, als zij streng getrouw bleven aan het geloof der kerk, en de kettersche leer niet aanmoedigden.

Deze vereeniging schijnt echter reeds vroeg teekenen van ontaarding en verval vertoond te hebben. Zelfs reeds tegen het einde der dertiende eeuw werden den Begharden zekere ongeregeldheden en buitensporigheden te laste gelegd. Het concilie, te Beziêres in 1299 gehouden, klaagt, dat zij het volk opwonden door de aanmadering van het einde der wereld aan te kondigen; dat zij nieuwe en aanstootelijke plegtigheden en vasten invoerden, onwettige zamenkomsten hielden, des nachts vergaderden om te prediken onder voorwendsel, dat het eigenlijk niet was om te prediken, maar om over de godsdienst te spreken. De zuiverheid en eenvoud der vereeniging werden niet weinig bezoedeld, doordien de Fratricelli (zie ald.) zich bij haar aansloten, zoodat van het midden der veertiende eeuw de twee secten dikwijls als dezelfde vermeld worden. In de voorafgaande eeuw was zij ook vereenigd met eene andere secte, de Broederen van den Vrijen Geest (zie ald.) geheeten. Het gevolg van de vermenging dezer vreemde elementen met een ligchaam, dat veel goeds gedaan had, was, dat de Begharden een afkeer kregen van allen nuttigen arbeid, en eene neiging opvatteden voor bedelarij en luiheid, voor een onmatigen geest van verzet tegen de kerk, en een sceptisch en meer of min phantheïstisch mysticismus.

Het voorkomen, dat de vereeniging in haar ontaarden staat aannam, wordt aldus door Ullmann in zijne Hervormers vóór de Hervorming beschreven: „Meestal stevige menschen van eene goede gezondheid, maar ruw en onwetend, behoorende tot de lagere klassen, en boeren en werklieden van hun ambacht, lieten zij hunne tijdelijke bezigheden varen, en eene bijzondere kleeding aannemende met eene kap op het

hoofd, zwierven zij het land door, zochten eene verblijfplaats in de huizen der broederen en zusters, hielden geheime bijeenkomsten, plantten hunne leerstellingen voort, en leidden een lui en gemakkelijk leven. Op deze wijze werden zij, in plaats van door hunne nijverheid voor het algemeen van nut te zijn, eene groote plaag, en daarom werden zij, voornamelijk door den uitmuntenden Felix Hemmerlein, in verscheidene verhandelingen hevig aangevallen. Te zelfder tijd werkten de meeste hunner bedektelijk of openlijk tot onverwerping der kerk. Hunne ongezonde geestesneiging en hunne verwerping van alle wet voerden hen noodzakelijk tot den scherpsten wederstand tegen de heerschende wetgevende magt in de kerk. Zij beweerden, dat deze bedorven was, verklaarden dat de tijd van den Antichrist was gekomen, en poogden van alle kanten het volk met zijne geestelijke leiders in onmin te brengen. Hun eigen vermeend doel was, om den zuiveren oorspronkelijken staat, het Goddelijke leven van vrijheid, onschuld en natuur te herstellen. Het denkbeeld, dat zij van dien staat vormden, was, dat de mensch, in en door zich zelven één met God zijnde, slechts noodig heeft in het bewustzijn dezer eenheid te werken, en onbetengeld de door God ingeplante aandriften en neigingen zijner natuur te volgen, ten einde goed en Goddelijk te zijn; dat vóór den val hij zulk een bewustzijn ten volle bezat, maar dat dit door die gebeurtenis gestoord was; dat de wet verschil onder de menschen teweeg had gebragt, die oorspronkelijk gelijk waren, maar dat dit verschil nu ter zijde gesteld, en de Paradijsstaat van eenheid en gelijkheid weder hersteld moest worden. Om dit te volvoeren, trots de ontzaggelijke magt der kerk, was de eenige weg, die hun open stond, door geheime vereenigingen en bijeenkomsten in het verborgen te werken. Daarom bouwden zij voor zich afgelegene en dikwijls onderaardsche woningen, die zij Paradijzen noemden, en waar des nachts, en voornamelijk gedurende nachten van feestdagen, personen van beiderlei kunne gewoonlijk bijeenkwamen. Bij zulke gelegenheden trad een hunner apostelen te voorschijn, en zijne kleederen afleggende en in zijn eigen persoon den staat der onschuld voorstellende, hield hij eene redevoering over de vrije gemeenschap der seksen, welke, tegen de natuur, door de wet des huwelijks vervangen was. Het gevolg was, als wij de berigten mogen gelooven, van een aard, welken de kieschheid ons verbiedt te beschrijven."

Men kan er niet aan twijfelen, of veel van hetgeen hier aan de Begharden toegeschreven wordt, is gekleurd door de vooroordeelen van de vijandige schrijvers van dien tijd. Zooveel is echter zeker, dat de geschriften van Eckart, den wijsgeerigen stichter van het stelsel van meeningen, waaraan zij geloofden, het openste en onbewimpeldste pantheïsmus bevatten, dat, als zijn natuurlijk en onvermijdelijk gevolg, niet nalaten kon te leiden tot een gedrag van den betreurenswaardigsten aard. Een ieder geloofde, dat hij met God vereenigd was, en dus één was met God, zoodat wat God in den mensch wil datgene is, waartoe de mensch de sterkste neiging heeft, en waartoe hij zich inwendig het krachtigst aangezet gevoelt, en daarom behoeft de mensch slechts de inwendige stem te volgen, ten einde den Goddelijken wil te volvoeren. Zulk eene leer was ten uiterste gevaarlijk, en daar zij door de latere Begharden beleden werd, is het niet te verwonderen, dat zij, in te vele gevallen, tot eene volkomen onverschilligheid aangaande het zedelijk karakter hunner handelingen leidde. Eindelijk had er te Keulen omstreeks 1325 eene blootlegging van hun gedrag plaats. Een man, die in vermomming zijne vrouw achterna ging, welke met de Begharden in verbindtenis stond, ontdekte hun paradijs en klaagde hen aan. Vele van hen werden gestraft, aan de vlammen prijs gegeven, of in den Rijn verdronken. Drie jaar vroeger was Walter, een van de hoofden hunner partij, levend verbrand. In 1329 vaardigde Johannes XXII., die hen, zooals wij hier boven zagen, in 1318 erkend had, eene bulle uit, waarin de gevoelens der Begharden veroordeeld werden. Gedurende de veertiende eeuw werden zij echter te Keulen, Straatsburg en verschillende andere steden van Duitschland gevonden. Overal verkondigden zij den oorlog aan de kerk, en deze zocht op hare beurt hunne vernietiging. In de vijftiende eeuw vinden wij hen in Italië, waar Nicolaus V. hen hevig vervolgde; in 1449 veroordeelde hij vele hunner tot den brandstapel, wegens hunne volhardende stijfhoofdigheid. Achtervolgende pausen gingen voort met hen te onderdrukken, voornamelijk Paulus II., die vele van hen tot gevangenschap en verbanning veroordeelde. Toch bleven er nog overblijfselen van hen in Italië, Duitschland en verschillende andere landen van Europa bestaan, totdat zij in de Hervorming onder Luther in de Protestantsche kerk verloren gingen. Zie Cathari, Fraticelli, Broederen (Boheemsche), Broederen des Gemeenen Levens.

BEGIJNEN, geestelijke dochters die zich in de elfde eeuw in de Nederlanden tot vereenigingen vormden. De Begijnen namen op vele plaatsen snel in aantal toe; zoo bedroeg haar aantal te Keulen in 1250 meer dan duizend. Slechts vrouwen van een goeden

naam konden in de vereeniging opgenomen worden, en niemand die, ten minste volgens eene verordening in 1244 voor het aartsbisdom Mentz uitgevaardigd, beneden den ouderdom van veertig jaar was. Zij waren niet tot eene volstrekte kloosterafzondering gebonden, maar toch tot een staat van afscheiding. De nieuweling moest, hoewel zij geen eed aflegde, die voor haar leven bindend was, gehoorzaamheid en kuischheid beloven. De inrigtingen voor de Begijnen, welke Beguïnasiën of Begijnenhofjes genoemd werden, voornamelijk die in de belangrijkste steden, waren groot en rijk. In Mechelen, waar vele duizenden Begijnen woonden, was het Begijnenhofje omgeven door een ringmuur, en geleek het op eene kleine stad. Binnen deze omheining sleten zij een leven van de uiterste geregeldheid en stiptheid. Aan het hoofd der vereeniging stond eene der zusters, die zij uit haar midden verkozen; zij had de magt om de ongehoorzamen met opsluiting en zweepslagen te straffen, en ingeval van zedeloosheid of hardnekkige weêrspannigheid weg te zenden. De kleeding der Begijnen bestond uit een gewaad van eene ruwe bruine stof en een witten sluijer. Zij gebruikten hare maaltijden aan eene gemeenschappelijke tafel, en vereenigden zich dagelijks op bepaalde tijden om te bidden en elkander te vermanen. Het overige van den dag werd doorgebragt in handenarbeid, en in het bezoeken van de armen en zieken. Elke der zusters had eene cel, en er waren gemeenschappelijke slaap- en eetzalen. De huishoudelijke zaken werden geregeld door eene zuster, die wegens haar ambt Martha genoemd werd, of door meerdere, als zulks noodig was; de algemeene zaken werden bestuurd door een geestelijk verzorger, en het geheel was onderworpen aan het toezigt van de burgerlijke overheid. De vereenigingen van de Begijnen verspreidden zich sneller en in veel grooter mate dan die van de Begharden. De meeste verdwenen na de Hervorming. Er bestaan echter nog in ons vaderland vereenigingen van vrouwen, die zich Begijnen noemen en beweren, dat zij haar naam en hare instelling ontleenen aan St. Begga, hertogin van Brabant in de zevende eeuw, die zij als hare patronesse vereeren en als eene soort van beschermende Godheid beschouwen. Zij, die een afkeer van de Begijnen hebben, beweren, dat zij haar oorspong ontleenden aan Lambert le Bègue, priester te Luik in de twaalfde eeuw.

BEGRAFENISPLEGTIGHEDEN. Het schijnt bij de Hebreën reeds vroeg de gewoonte geweest te zijn, om hunne dooden eenige dagen, nadat de laatste levensvonk uitgedoofd was, te begraven, daar het lastig was om een lijk lang onbegraven te laten, dewijl elk, die het aanraakte, door de Levietische wet onrein geacht werd, en bijgevolg beroofd was van de geestelijke voorregten, en afgesneden was van alle gemeenschap met vrienden en naburen. Gedurende hun verblijf in Egypte stelden de Hebreën de begrafenis uit, en waarschijnlijk ten gevolge van dat gebruik bepaalde Mozes den tijd der onreinheid, door een lijk verkregen, op zeven dagen, opdat het volk er toe genoopt zoude worden, om de begrafenis hunner dooden te verhaasten. De Joden gebruikten geene doodkist, maar slechts eene baar of smal bed, waarop het lijk geplaatst, en aldus door dragers naar het graf gedragen werd. In 2. Kron. XVI: 14 lezen wij aangaande de baar of het bed, waarin koning Asa na zijn dood gelegd werd: „En zij begroeven hem in zijn graf, dat hij voor zich gegraven had in de stad Davids, en leiden hem op het bed, hetwelk hij gevuld had met speceryen, en dat van verscheidene soorten, naar apothekerskunst toebereid; en zij brandden over hem eene ganseh groote branding." De doodkist werd niet gebruikt behalve in Babylon of Egypte.

Lijkstaatsiën hadden er onder de oude Oosterlingen dikwijls op eene groote schaal plaats, meer bijzonder wanneer de overledene een persoon van hoogen rang was. Zoo lezen wij een verhaal van de begrafenis van Jakob in Gen. L: 7—9: „En Jozef toog op om zijn vader te begraven; en met hem togen op alle Pharaö's knechten, de oudsten van zijn huis, en al de oudsten des lands van Egypte; daartoe het gansche huis van Jozef, en zijne broeders, en het huis zijns vaders; alleen hunne kleine kinderen, en hunne schapen, en hunne runderen lieten zij in het land Gosen. En met hem togen op, zoo wagenen als ruiteren; en het was een zeer zwaar heir." Bij het begraven van personen van minderen rang werd het lijk naar het graf gevolgd door de vrienden van den overledene, en ook door schreijers, die voor die gelegenheid gehuurd werden. Bij vele oude natiën was het de gewoonte, om gouden zilverstukken benevens andere kostbare artikelen in het graf te werpen, onmiddellijk nadat het lijk daarin was nedergelaten. In zeer vroege tijden werden de dooden in holen begraven; later werden de meer nederige klassen in gaten, in den grond gegraven, gelegd, terwijl de rijkere in onderaardsche kelders, hetzij natuurlijke of kunstmatige, werden bijgezet. Men bereikte den ingang tot deze laatste begraafplaatsen door middel van een aantal treden, die naar verschillende vertrekken geleidden. De lijken werden in nissen in de muren nedergelegd. De portalen dezer graven werden zorgvuldig gesloten gehouden, en de

deuren werden in de laatste maand van elk jaar, de maand Adar, wit geschilderd, waarschijnlijk om te voorkomen, dat zij, die het Paaschfeest kwamen vieren, ze aanraakten en daardoor onrein werden. Zich een familiegraf aan te koopen werd onder de Joden als eene zaak van groot belang beschouwd, en daarom wordt in het boek Genesis een naauwkeurig verhaal gegeven van Abrahams aankoop eens grafs van de zonen van Heth. Van begrafenis beroofd te zijn werd voor eene der grootste rampen gehouden; Izebel moest onbegraven blijven, tot straf voor hare misdaden (2. Kon. IX : 10: „En er zal niemand zijn, die haar begrave."). De familiegraven der Joden waren gewoonlijk nabij hunne huizen en dikwijls in hunne tuinen. Dit was het geval met het graf van Jozef van Arimathea, waarin het lijk van onzen Heer gelegd werd. Te Jeruzalem bestond eene afzonderlijke begraafplaats voor de Joodsche koningen, en geen grootere afkeer kon aan een hunner monarchen getoond worden, dan hem uit te sluiten van deze bevoorregte begraafplaats.

De nieuwere Joden gebruiken, in plaats van gesloten doodkisten, vier effen planken los te zamen verbonden; de Rabbijnen zeggen, dat de bodem slechts uit latten moet bestaan, opdat de wormen het lijk des te spoediger mogen vernietigen, want volgens rabbi Izak is een worm in een dood ligchaam even pijnlijk als eene naald in een levend. Als het lijk binnen de vier effen planken gelegd is, wordt over de andere lijkkleederen de *Talleth* of het vierkante kleed met franjes geplaatst, dat de overledene gewoon was in de synagoge te dragen. De lijkplegtigheden worden aldus door Allen beschreven: — „Als het lijk naar de begraafplaats gebragt is, wordt de doodkist geopend, en eenige aarde, die verondersteld wordt van Jeruzalem gebragt te zijn, wordt in een kleinen zak, als een beheedmiddel, onder het hoofd geplaatst of om het lijk gestrooid. De betrekkingen en vrienden van den overledene naderen dan na elkander het lijk, houden in elke hand een zijner groote teenen, en smeeken hem hun al de beleedigingen te vergeven, die zij hem gedurende zijn leven aangedaan hebben, en geen kwaad van hem in de andere wereld te vertellen; de naaste bloedverwanten scheuren hunne kleederen.

„Onder de Joden in eenige landen is het de gewoonte voor tien mannen, om, nadat de doodkist toegenageld is, er zevenmaal in plegtige processie om heen te gaan, terwijl zij te zelfder tijd gebeden uiten voor de ziel van den overledene; deze gewoonte is echter niet algemeen."

„Als de doodkist in den grond geplaatst is, werpt elk der bloedverwanten er eenige aarde op, en zoodra het graf gevuld is, loopen alle personen, die de begrafenis vergezeld hebben, zoo snel mogelijk weg, uit vreeze dat zij het kloppen van den engel zouden hooren, die, gelijk verondersteld wordt, op de kist komt kloppen, in het Hebreeuwsch zeggende: Goddelooze! Goddelooze! wat is uw *Yesuh?*" Zie Dooden (Slaan van de).

„Als de bloedverwanten van de begrafenis terugkeeren, gaan zij allen op den grond zitten, en een stoel wordt voor hen geplaatst, waarop hard gekookte eijeren, een weinig zout en een klein brood liggen. Elk hunner eet daarvan een klein gedeelte, ten einde de vasten te breken, die zij, zooals zij zeggen, van het oogenblik des overlijdens af gehouden hebben. Tien Joden, die boven den ouderdom van dertien jaar zijn, zeggen des morgens en des avonds gebeden voor den doode op, en aan het einde dezer gebeden lezen de zonen, of naaste mannelijke bloedverwanten van den overledene den *Kodesh*, een gebed dat beschouwd wordt voldoende kracht te bezitten, om den afgestorvene uit de hel te verlossen."

Onder de nieuwere Joden is het geloof algemeen, dat de eindelijke opstanding in Kanaän plaats zal hebben, en dat zij, die in andere landen begraven zijn, door onderaardsche holen gerold zullen worden, totdat zij dat heilige land bereiken. Een van de grootste dingen, waarnaar elk Israëliet verlangt, is derhalve, dat hij, als het uitvoerbaar is, zijn laatsten adem in Palestina moge uitblazen; en het is niet ongewoon voor hen, die daartoe in staat zijn, om in hun ouderdom daarheen te gaan, ten einde op den heiligen grond te sterven, en zich dus na den dood de lange reis te besparen, die zij, zooals zij zich verbeelden, anders genoodzaakt zijn om te ondernemen. Als de nieuwere Joden bij eene begrafenis de begraafplaats naderen, wordt eene aanspraak tot den doode gehouden op deze wijze: „Gezegend zij God, die u gemaakt, gevoed en onderhouden heeft, en u het leven heeft ontnomen. O doode! hij kent uw getal, en zal u eenmaal het leven wedergeven. Gezegend zij Hij, die het leven wegneemt en het teruggeeft."

Bij de eerste invoering van het Christendom heerschte de gewoonte om de dooden te verbranden door het geheele Romeinsche rijk. De eerste Christenen kwamen tegen dit gebruik op, en gaven eene bepaalde voorkeur te kennen voor het gebruik om, volgens het voorbeeld der Joden, de lijken te begraven. In den beginne hadden zij geene afzonderlijke begraafplaatsen, maar legden zij hunne dooden in de openbare

kerkhoven, die, volgens de Joodsche en de Romeinsche wetten, buiten de steden gelegen waren. Niet voor de vierde eeuw werd eene opene plaats rondom de kerk door de Christenen uitgekozen als eene plek, die voor het begraven, eerst van de geestelijken, daarna van de leden der kerk, geschikt was. Eerst in de zesde eeuw werd het gebruik ingevoerd om begraafplaatsen te wijden. In de negende eeuw begon men de dooden te begraven binnen de muren der kerken. Zie KERKHOF. Begraafplaatsen werden door de eerste Christenen dikwijls slaapplaatsen genoemd, daar de dood van geloovigen beschouwd werd als een inslaapvallen in den Heer. De kerk keurde afzonderlijke familiegraven niet goed, maar gaf er de voorkeur aan, dat al de broederen te zamen zouden rusten in eene algemeene begraafplaats. In tijden van vervolging waren de Christenen gewoon de dooden des nachts en in de uiterste stilte te begraven. Maar in tijden van vrede, zooals onder Constantijn en zijne zonen, hadden de begrafenissen bij dag plaats, en met niet weinig praal en ceremoniën. Onder Julianus den Afvallige werd het gebruik om onder de beschutting van den nacht te begraven door de wet hersteld.

Het volgende uitvoerige verhaal van de begrafenisplegtigheden der eerste Christenen zal onzen lezers niet ongevallig zijn: — „Het lijk werd op eene baar naar de begraafplaats gedragen, en gevolgd door de bloedverwanten en vrienden van den overledene, onder welke de geestelijken waren, als schreijers. Behalve deze voegden zich nog vele andere personen als aanschouwers bij den optogt. Deze optogten waren dikwijls zoo talrijk, dat zij ernstige ongevallen veroorzaakten, zelfs het verlies van menschenlevens. Het was de pligt van de acoluthen om den optogt te geleiden. De baar werd somtijds op de schouders, en somtijds in de handen gedragen. De naaste betrekkingen, of personen van rang en aanzien, waren de dragers. Zelfs de bisschoppen en geestelijken deden dikwijls als zoodanig dienst.

„Het luiden der klokken bij begrafenissen werd in de achtste en de negende eeuw ingevoerd. Vóór het gebruik van klokken werden de trompet en houten kleppers tot dergelijk doeleinde gebezigd.

„Palmen en olijftakken werden voor het eerst in de vierde eeuw bij lijkstaatsiën gedragen, om den zegevierenden intogt van Christus in Jeruzalem te herdenken. De cypres werd verworpen, omdat deze een symbool van rouw was. Het dragen van brandende lampen en waskaarsen werd vroeger ingevoerd, en was meer algemeen. Dit was eene feestelijke voorstelling van de zegepraal des overledenen over den dood, en van zijne vereeniging met Christus, gelijk in het feest des Lams in de Openbaring. De Christenen verwierpen het gebruik van het lijk en de doodkist met guirlandes te bekroonen, daar dit naar afgoderij riekte. Zij hadden echter de gewoonte om bloemen op het graf te strooijen.

„Psalmen en gezangen werden gezongen, terwijl het lijk boven aarde stond, en terwijl het in processie om het graf werd gedragen. In verscheidene schrijvers worden aanduidingen van dit gebruik gevonden. Deze gezangen waren van een vrolijken aard. Maar het is wel opgemerkt, dat wij niet verwachten kunnen, dat hiervan veel in de eerste eeuwen gevonden werd, toen de Christenen in een staat van vervolging waren; zoodra echter hunne vreedzame tijden gekomen waren, vinden wij het bij elken schrijver. De schrijver van de Apostolische constitutien zegt, dat zij hunne dooden met gezang moesten dragen, indien deze geloovigen waren. „Want kostelijk in het oog des Heeren is de dood Zijner heiligen;" en verder wordt gezegd: „Keer terug tot uwe rust, o mijne ziel, want de Heer heeft u beloond. En de nagedachtenis der regtvaardigen zal gezegend zijn, en de zielen der regtvaardigen zijn in de hand des Heeren." Dit waren waarschijnlijk eenige der verzen, die bij zulke gelegenheden gezongen werden. Want Chrysostomus, over deze zaak sprekende, zegt ons niet alleen de reden van hun gezang, maar ook van welke bijzondere gezangen of gedeelten er van zij zich bij deze plegtigheid bedienden. „Wat beteekenen onze gezangen?" zegt hij, „verheerlijken wij God niet, en danken wij Hem niet, omdat Hij hem, die afgestorven is, gekroond heeft, omdat Hij hem van alle vrees bevrijd heeft? Overweeg wat gij op dien tijd zingt: Keer terug tot uwe rust, o mijne ziel, want de Heer heeft u beloond. En wederom: Ik zal geen kwaad vreezen, omdat Gij met mij zijt. En wederom: Gij zijt mijne toevlugt van de droefenis, die mij omgeeft. Overweeg wat deze psalmen beduiden. Indien gij gelooft, dat de dingen, die gij zegt, waar zijn, waarom weent en klaagt gij dan, en maakt gij eene ijdele vertooning en spotternij van uw gezang? Indien gij niet gelooft, dat zij waar zijn, waarom speelt gij dan den huichelaar zoo zeer, dat gij zingt?" „Hij zegt dit tot hen, die bij begrafenissen bovenmatig treurden, om hun de onbestaanbaarheid daarvan met dit psalmgezang der kerk aan te toonen.

„Lijkgebeden maakten ook een gepast gedeelte van de begrafenisplegtigheden uit.

„Lijkredenen, waarin de overledene herdacht werd, werden ook uitgesproken. Verscheidene dezer bestaan

nog, zooals die van Eusebius bij de begrafenis van Constantijn; die van Ambrosius bij den dood van Theodosius, van Valentinianus en van zijn eigen broeder Satyrus; die van Gregorius van Nazianze op zijn vader, zijn broeder Cæsarius en zijne zuster Gorgonia.

„Het avondmaal werd bij begrafenissen bediend, en dikwijls ook aan het graf zelf. Door deze plegtigheid werd aangeduid, dat de gemeenschap der heiligen nog voortgezet werd tusschen de levenden en de dooden. Het was een geliefkoosd denkbeeld, dat beiden nog voortgingen leden te zijn van hetzelfde geheimzinnige ligchaam, een en hetzelfde op aarde en in den hemel. Deze wijze om het avondmaal te vieren was ook eene eervolle getuigenis van het geloof des overledenen, en van zijn aanhoudenden Christelijken wandel in het leven. De Roomsch-Catholieke bijgeloovigheid van offeranden en missen voor de dooden had haar oorsprong in dit oude gebruik. Eenigen tijd vóór de zesde eeuw werd het de gewoonte om de elementen aan den doode toe te dienen, om een gedeelte van de elementen in de doodkist neder te leggen, om eene laatste liefdekus te geven, en om de begrafenisplegtigheden te besluiten met iets, dat op de liefdemaaltijden geleek. Van deze gebruiken werd het eerstgenoemde spoedig afgeschaft, en met het laatste trapsgewijze opgehouden. Algemeen was het onder de Christenen de gewoonte, om het lijk in het graf neder te leggen met het gelaat naar het oosten, gelijk in nieuwere tijden, en in dezelfde houding als tegenwoordig."

Bij de Mohamedanen wordt het lijk altijd op den dag van het overlijden begraven, of ongeveer twaalf uren daarna, terwijl het vooraf zorgvuldig gewassehen en in lijkkleederen gewikkeld wordt, en geplaatst wordt op eene baar met een sjaal bedekt; het is bij hen geene gewoonte om in doodkisten te begraven. Voor den stoet gaan zes of meer armen uit, gewoonlijk blinden, die langzaam voortwandelen, en op treurenden toon de Mohamedaansche geloofsbelijdenis zingen: „Er is geen andere God dan God, en Mohamed is Zijn profeet." Dan volgen de mannelijke bloedverwanten des overledenen met twee of drie derwischen, die de vlaggen hunner orde dragen. Daarna een aantal jongens, die eene kopij van den koran dragen, en luide gedeelten zingen van een gedicht, dat betrekking heeft op den oordeelsdag. Onmiddellijk daarop volgt de baar, waarop het lijk met het hoofd naar voren ligt, en die gedragen wordt door de vrienden van den overledene, en achter de baar komen de schreisters en weenende vrouwen, die luide schreeuwen. De vrouwelijke bloedverwanten en vriendinnen hebben het hoofd omwonden met eene strook linnen of neteldoek, gewoonlijk blaauw, waarin van achteren een strik is, en waarvan de einden eenige duimen neêrhangen. Onder de lagere klassen bedekken de treurende vrouwen zich dikwijls het gelaat, het hoofd en den boezem met leem. Bij begrafenissen van rijken wordt de stoet somtijds voorafgegaan door verscheidene kameelen, die levensvoorraad dragen, welke bij het graf aan de armen uitgedeeld moet worden.

De baar wordt eerst gebragt naar de moskee, waar de dienst voor de dooden wordt gelezen, aan het einde waarvan de optogt wederom gevormd wordt en langzaam naar de begraafplaats gaat, waar het ligchaam in het graf wordt gelegd, met het gelaat naar Mekka gekeerd. Het is niet zelden de gewoonte, om eene kruik met water op het graf achter te laten, en lompen van verschillende kleuren als offeranden op de takken der boomen te hangen. De laatste begrafenisplegtigheid is eene bijzondere, die onder het artikel DOODEN (ONDERZOEKING DER) behandeld zal worden. De Turken gelooven gewoonlijk, dat de ziel na den dood in een staat van kwelling is, totdat het ligchaam in het graf is nedergelegd, en daarom gaan zij bij hunne lijkstaatsiën, in plaats van langzaam en statig voort te wandelen, met een vluggen en levendigen tred. In den koran wordt verklaard, dat hij, die een lijk veertig passen draagt, voor zich boete doet voor eene groote zonde.

De lijkplegtigheden der Montenegrijnen gelijken eenigzins op die der Oostersche natiën. De overledene wordt vier en twintig uren in het huis, waarin hij sterft, met het gelaat onbedekt gelaten, en wordt, volgens de gewoonte der Ouden, welriekend gemaakt en bestrooid met bloemen en aromatische bladeren. De jammerklagten worden elk oogenblik hernieuwd, voornamelijk bij de aankomst van een nieuw persoon, en bovenal van den priester. Een oogenblik voor dat de overledene uit huis gedragen wordt, fluisteren zijne bloedverwanten aan zijn oor, en geven hem boodschappen voor de andere wereld aan hunne afgestorven betrekkingen en vrienden. Na deze zonderlinge aanspraak wordt een lijklaken over den doode geworpen, wiens gelaat onbedekt blijft, en hij wordt naar de kerk gebragt, terwijl op den weg daarheen, vrouwen, te dien einde gehuurd, zijn lof te midden harer tranen zingen. Alvorens hem in den grond neder te leggen, bindt zijn naaste bloedverwant een stukje koek om zijn hals, en legt hij een stukje geld in zijne hand, volgens de wijze der oude Grieken. Gedurende deze plegtigheid, en ook terwijl zij hem naar de begraafplaats brengen, wordt tot den overledene eene verscheidenheid van aanspraken ge-

houden, die slechts door treurig snikken worden afgebroken. Zij vragen hem, waarom hij hen verliet; waarom hij zijne familie verliet, hij wiens arme vrouw hem zoo teeder beminde, en alles voor hem gereed maakte om te eten; wiens kinderen hem met zooveel eerbied gehoorzaamden, terwijl zijne vrienden hem bijstonden, wanneer hij bijstand noodig had; die zulke schoone kudden bezat, en al wiens ondernemingen door den Hemel gezegend werden.

Het is eene eigenschap van de Oostersche begrafenissen, dat overdenking en klagend gezang overvloediger zijn dan de andere diensten. Treffende aanspraken worden ook als het ware door den doode tot zijne overlevende betrekkingen gehouden, die tot beantwoording jammerklagten over hem uiten, als zij eene afscheidskus aan het ijskoude lijk geven. Bij de Christenen, die tot de Grieksche kerk behooren, heerscht de gewoonte om bij de begrafenis in de hand van den overledene een geschreven formulier van absolutie te plaatsen, dat, zooals zij gelooven, eene volledige ontheffing is van al de zonden, die hij gedurende zijn leven begaan heeft. De begrafenisplegtigheden in de Russisch-Grieksche kerk in acht genomen, zijn de volgende: — Zoodra een Rus sterft, wordt het lijk met laauw water gewasschen, de leden van het ligchaam worden allen in hun natuurlijken stand gelegd, de oogleden en de lippen zorgvuldig gesloten, zijn beste gewaad wordt hem aangetrokken, en het lijk wordt geplaatst op eene baar, bij de rijken in eene ledige kamer, in de hutten der armen onder de heilige schilderijen. Nacht en dag worden de Psalmen bij het lijk gelezen, totdat het op den dag der begrafenis naar de kerk wordt gebragt, vergezeld door de geestelijken, die portretten van de heiligen in de hand dragen, door de naaste vrienden en door een koor van zangers, die psalmen zingen, terwijl de optogt langzaam door de straten trekt. Onder alle rangen, maar voornamelijk onder de lagere, is het nog het gebruik om over den doode te weenen en luide jammertoonen te slaken, en onzamenhangende zinnen tot zijn lof te uiten. Gedurende den optogt vertoont zich hunne overmaat van droefheid dikwijls op deze wijze. Schreijers te huren, ten einde bij zulke gelegenheden dienst te doen, is echter in Groot-Rusland niet de gewoonte, en in Klein-Rusland heeft het nagenoeg opgehouden. Aan de kerk wordt de lijkdienst, waarvan eenige gedeelten zeer gevoelvol en schoon zijn, over het lijk gelezen, waarna de bloedverwanten en vrienden het omhelzen en, vergeving vragende, (zooals zij zich uitdrukken) hun laatste afscheid nemen. Gedurende de geheele plegtigheid is het gelaat ontbloot, en het hoofd versierd met eene kroon van verguld papier of van eene meer kostbare stof, naar de omstandigheden van den overledene. Na het sluiten der kist wordt datgene, dat spottend het *paspoort* genoemd wordt, na door den dienstdoenden priester over het lijk gelezen te zijn, in de hand van den overledene gestoken.

De oude Noordsche natiën waren gewoon hunne dooden te verbranden, een gebruik dat ook door de oude Britten werd nagevolgd, waarna de asch van de overledenen zorgvuldig verzameld en in hoogten gelegd werd. Somtijds echter werden de overblijfselen in eene kist geplaatst, en later in eene lijkurn; de gewoonte om de dooden te begraven bestond echter bij de Angel-Saksers, toen hunne geschiedenis voor het eerst door de Christen-geestelijken geschreven werd, en hield daarna nooit weder op. De gewone doodkisten waren van hout, en de betere van steen. Koningen werden in steenen kisten begraven; hunne lijken werden in linnen gewikkeld, maar de geestelijken werden in hunne priesterkleederen begraven. Als een held of opperhoofd roemrijk in den strijd viel, hadden zijne lijkplegtigheden met de meest mogelijke pracht plaats. Zijne wapenen, zijn goud en zilver, zijn strijdros, alles wat hem het dierbaarste was, werd met hem op den hoop gelegd. Zijne onderhoorigen en vrienden maakten er dikwijls een punt van eer van, om met hun aanvoerder te sterven, ten einde zijne schim in het paleis van Odin te dienen. Niets scheen hun grootscher en edeler toe, dan met een talrijk gevolg in de schoonste wapenrusting en het rijkst gewaad het Walhalla binnen te treden. Vorsten en edelen ontbrak het nooit aan zulke volgelingen. De wapenen en de beenderen van het paard, waarop Chilperic I. meende, dat hij aan dezen oorlogsgod zou voorgesteld worden, zijn in zijn graf gevonden. In waarheid geloofden zij, en Odin zelf had het hun verzekerd, dat wat met de dooden begraven of verteerd werd, hen naar zijn paleis vergezelde. De armeren namen, wegens dezelfde overtuiging, ten minste hunne noodzakelijkste gereedschappen en een weinig geld mede, om in de andere wereld niet geheel en al ontbloot te zijn. Om eene dergelijke reden staken de Grieken en Romeinen een zilverstuk in den mond van den doode, om zijn overtogt over den Styx te betalen. De Laplanders voorzien nog heden hunne dooden van een vuursteen en al het noodige, om licht te maken op den donkeren weg, dien zij na den dood moeten overtrekken.

Bij de Chinezen zijn de begrafenisplegtigheden van een zeer zonderlingen aard. Zoodra iemand sterft,

wordt zijn lijk in eene luchtdigte kist gelegd en zeven weken in huis gehouden, in den loop waarvan elke vierde dag aan bijzondere lijkplegtigheden gewijd wordt. Voedsel wordt den doode aangeboden, waarvan men veronderstelt, dat hij de kracht gebruikt, en gebeden worden door Boeddhistische en Taoïstische priesters voor het geluk hunner geesten opgezonden. Bij de Chinezen geschiedt het voornaamste treuren door vrouwen, en het is dikwijls een zeer aandoenlijk gezigt om haar op afgelegene begraafplaatsen bij de graven harer echtgenooten en kinderen te zien knielen en weenen. Hunne begraafplaatsen zijn in kale heuvelen en kanten van bergen; somtijds echter wordt aan gewelven de voorkeur gegeven. Vele lijken worden in planken koffers gelegd, en een aantal jaren boven den grond gehouden. Somtijds kan men de afgestorven leden van dezelfde familie, ten getalle van vijftien of twintig, in open schuren naast elkander zien liggen. De Boeddhistische priesters verbranden de lijken hunner dooden, en plaatsen de asch in gewone gewelven.

De Japanezen verbranden of begraven het lijk, volgens den wensch van den overledene, welken hij gewoonlijk op zijn sterfbed te kennen geeft. Van de begrafenisplegtigheden, die te Nangasaki in acht genomen worden, geeft Titsingh, een oud schrijver, het volgende verhaal: — „Het lijk wordt, nadat het door een geliefkoosden bediende zorgvuldig gewasschen, en nadat het hoofd geschoren is, naar den staat van het weder aangekleed, (is het eene vrouw, in hare beste kleederen) juist als tijdens het leven, behalve dat de sjerp niet in een strik, maar stevig met twee knoopen gebonden wordt, om aan te toonen, dat hij nooit weder losgemaakt zal worden. Dan wordt het lijk met een stuk linnen overdekt, dat op eene bijzondere wijze gevouwen is, en wordt het op eene mat in het midden der zaal, met het hoofd naar het noorden, geplaatst. Voedsel wordt het lijk aangeboden, en de geheele familie treurt.

„Nadat het lijk acht en veertig uren aldus gehouden is, wordt het op de knieën in eene tonvormige doodkist geplaatst, welke omsloten wordt door eene langwerpig vierkante doos, *quan* genaamd, waarvan het deksel dakvormig is. Twee *ifays*, plankjes van een bijzonderen vorm, worden ook gereedgemaakt, die inschriften bevatten, welke den naam des overledenen, den tijd van zijn overlijden en den naam, hem sedert die gebeurtenis gegeven, vermelden.

„De ifays en quan, gevolgd door den oudsten zoon en het huisgezin, bedienden, vrienden en kennissen, worden met vlaggen, lantaarnen enz. naar een van de naburige tempels gebragt, van waar zij, na zekere ceremoniën, waarin de priesters de hoofdrol spelen, alleen door de bloedverwanten naar het graf worden gedragen, waar een priester zekere gezangen opzegt, terwijl hij hunne aankomst afwacht. Zoodra zij aankomen, wordt de ton, die het lijk bevat, uit den quan genomen en in het graf nedergelaten, dat dan met aarde aangevuld en met een platten steen overdekt wordt, die wederom met aarde wordt bedekt, en over het geheel worden de quan en een der ifays geplaatst, die bij het einde van zeven weken worden weggenomen, om plaats te maken voor den *sisek* of grafsteen. Als de overledene er de voorkeur aan heeft gegeven om verbrand te worden, wordt de quan naar de kruin van een van twee naburige bergen gebragt, op wier toppen eene soort van fornuis is, te dien einde gemaakt, dat zich in eene kleine hut bevindt. De doodkist wordt dan van den quan genomen, en op het fornuis geplaatst zijnde, wordt er een groot vuur aangestoken. De oudste zoon krijgt eene aarden urne, waarin eerst de beenderen en daarna de asch gelegd worden, waarna de mond der urne verzegeld wordt. Terwijl het lijk verbrand wordt, zegt een priester gezangen op. De urne wordt vervolgens naar het graf gebragt en daarin nedergezet, en het graf aangevuld zijnde, wordt de *quan* er over geplaatst.

„De oudste zoon en zijne broeders kleeden zich in een wit gewaad van eene ongeverwde stof van hennip; zoo ook de dragers en alle vrouwen, die de begrafenis bijwonen, hetzij bloedverwanten of niet; de anderen dragen hunne gewone kleederen. De vrouwen worden in norimons gedragen, achter het mannelijke gedeelte der processie, dat te voet gaat met de bloedverwanten vooraan. De oudste dochter gaat vóór de vrouw. De oudste zoon en erfgenaam, hetzij door bloed of door aanneming, die de voornaamste schreijer is, draagt ook een hoed met een breeden rand van rieten, die om zijne schouders hangen, en in dit gewaad herkent noch groet hij iemand.

„In het westelijk gedeelte van Afrika hebben de begrafenissen met veel staatsie en praalvertooning plaats. Over dit onderwerp zegt Wilson, die vele jaren zendeling in dat land was: — „Het lijk wordt gewasschen, beschilderd en bedekt met de fraaiste kleederen en met zooveel koralen, als er maar gevonden kunnen worden, en wordt dan op eene zigtbare plaats in eene ruwe doodkist gelegd, terwijl de gewone begrafenisplegtigheden worden verrigt. Natuurlijk hangen de aard en de pracht der ceremoniën van den ouderdom

en den stand van den overledene af. Als hij een belangrijk persoon geweest is, verzamelen zich zijne vrienden en de lieden der stad vroeg tegenover het huis, waar het lijk rust, en vormen zij zich in een kring, die eene groote opene ruimte omgeeft. Een levende jonge stier, aan de vier pooten gebonden, wordt dan in het midden van dien kring geplaatst, en moet op den bepaalden tijd geslagt worden, in naam voor den doode, maar werkelijk voor de bezoekers, die komen om deel te nemen aan de ceremoniën. Men verwacht, dat een ieder geschenken voor den doode zal aanbrengen, welke kunnen bestaan uit een snoer koralen, een mes, een bord, eene pijp of een spiegel. Dit alles wordt in de kist of er naast gelegd, om naar het graf medegenomen te worden. De meeste menschen moeten een goeden voorraad buskruid medebrengen, en hun eerbied voor den doode toonen door het aantal malen, dat zij hunne geweren in de opene ruimte afschieten. Somtijds schieten vijftig of honderd menschen te gelijk hunne geweren af, en verdooven daardoor niet alleen de ooren van allen in het rond, maar omgeven zich ook zoo geheel en al van rook, dat zij niet te zien zijn behalve bij den lichtstraal van de pan. De eenige voorzorg, die zij in acht nemen, is om de trompen hunner geweren boven het hoofd te houden van diegenen, welke niet in den kring zijn.

„Als deze ceremoniën geëindigd zijn, nemen twee personen de doodkist op, ten einde die naar de begraafplaats te brengen. Somtijds weigert het lijk de stad te verlaten, en worden de dragers heen en weder gedreven door eene magt, die zij voorgeven niet te kunnen weêrstaan. Zij gaan eenige oogenblikken vooruit, en worden dan plotseling rondgeslingerd en zoo snel mogelijk teruggevoerd. Dan nadert de voornaamste bloedverwant de baar, en spreekt klagend en verteederend tot den doode, vraagt waarom hij niet naar de begraafplaats gaan wil, herinnert hem er aan, dat reeds vele zijner vrienden en bloedverwanten daar zijn, en verzekert hem, dat door zijne achterblijvende vrienden alle aandacht aan zijne toekomstige behoeften verleend zal worden.

„Onder den invloed van deze verzekering worden de beletselen, die den dragers waren opgelegd, weggenomen, en nogmaals trekken zij naar de begraafplaats. Zij zijn echter nog niet verre gegaan, of zij worden met kracht tegen het huis van dezen of genen geworpen, hetgeen eene beschuldiging is, dat de eigenaar of een ander lid van dat huishouden de oorzaak van zijn dood geweest is. De verdachte persoon wordt dadelijk gegrepen en moet de roodwaterproef ondergaan. Hierna wordt het lijk rustig naar zijne rustplaats gedragen, waarop de dragers naar den kant van het water snellen, en eene volkomen wassching ondergaan, alvorens zij de stad weder mogen binnentreden. Geweren worden, eenige weken achtereen, des morgens en des avonds ter eere van den doode afgeschoten, mits hij een man van aanzien en invloed geweest zij. Gedurende maanden en jaren wordt er nog van tijd tot tijd voedsel naar de begraafplaats gebragt, waar een klein huis boven het graf gezet is, voorzien van een stoel of eene mat, een kruik om water te bevatten, een staf om te gebruiken, wanneer hij rondwandelt, een spiegel en bijna elk ander stuk huisraad of kleeding, dat een levende noodig zou hebben. Alle bloedverwanten moeten zich het hoofd scheren, en dragen gedurende eene maand geene andere dan de armoedigste kleederen. De vrouwen moeten elken morgen en elken avond bijeenkomen, en een uur doorbrengen om hun echtgenoot te beweenen."

De lijkplegtigheden bij de bewoners van Zuid-Afrika zijn zeer zonderling. Zij worden aldus door Moffat, een zendeling in dat land, beschreven: — „Wanneer zij aanduidingen van een naderend sterven bemerken in aanvallen van flaauwte of stuiptrekkingen, werpen zij een net over het ligchaam, en houden het in eene zittende houding, met de knieën aan de kin, totdat het leven weggegaan is. Het graf, dat zich dikwijls bevindt in de omheining om de plaats, waar het vee gehouden wordt, of in die plaats zelve, is, als het voor een man moet dienen, ongeveer drie voet in diameter en zes voet diep. Het lijk wordt niet door de deur van den voorhof gedragen, die aan elk huis verbonden is, maar er wordt te dien einde eene opening in de omheining gemaakt. Het wordt naar het graf gedragen met het hoofd bedekt door eene huid, en wordt in eene zittende houding geplaatst. Er wordt veel tijd besteed om het lijk juist naar het noorden te plaatsen, en hoewel zij geen kompas hebben, slagen zij er toch in, na eenige beraadslaging, om het vrij goed in de vereischte rigting te leggen. Gedeelten van een mierenhoop worden om de voeten geplaatst, waarop het net, waarin het lijk was, langzaam wordt weggetrokken. Als het graf gevuld wordt, wordt de aarde met bekers aangereikt, terwijl twee mannen in het gat staan, om ze om het lijk te trappen; groote voorzorg wordt gebruikt om wortelen, keisteenen enz. weg te nemen. Wanneer de aarde de hoogte van den mond bereikt, wordt er een kleine tak van een acacia ingeworpen, en op de kruin van het hoofd worden eenige graswortelen geplaatst; wanneer het graf nagenoeg

gevuld is, wordt een andere graswortel onmiddellijk boven het hoofd gezet, waarvan een gedeelte boven den grond uitsteekt. Als alles gedaan is, buigen zich de mannen en vrouwen, en krabben met hunne handen den lossen grond naar de kleine hoogte. Een groote beker met water, waarin bloembollen geworpen zijn, wordt dan aangebragt, waarop de mannen en vrouwen hunne handen en het bovengedeelte hunner voeten wasschen en uitroepen: „pùla, pùla," regen, regen. Eene oude vrouw, waarschijnlijk eene bloedverwante, brengt dan zijne wapenen, bogen, pijlen, strijdbijl en speren aan, alsook graan en tuinzaden van verschillende soorten, en zelfs het been van een ouden draagos, benevens andere dingen, en spreekt het graf aan met deze woorden: „daar zijn al uwe eigendommen." Deze worden dan weggenomen, en bekers water worden over het graf uitgestort, waarop allen heengaan, terwijl de vrouwen „yo, yo, yo" roepen en een treurzang aanheffen. Deze ceremoniën verschillen op onderscheidene plaatsen en naar den rang van den persoon, die aan het stof is overgeleverd. Het is opmerkelijk, dat zij den doode aanspreken, en ik heb deze gelegenheid vurig omhelsd om hun te bewijzen, dat, als *zij* niet aan de onsterfelijkheid der ziel geloofden, het uit deze voor hen nu niets beteekenende gewoonte duidelijk is, dat hunne voorvaderen zulks deden. Eenigen wilden wel aannemen, dat dit mogelijk het geval geweest is, maar betwijfelden toch, of zij zoo dwaas konden geweest zijn. Maar met weinige uitzonderingen komt het redeneren met zulke menschen spoedig tot een einde, of wordt het belagchelijk voorgesteld, en men heeft de grootste moeite om overtuiging teweeg te brengen, waar geene overdenking bestaat."

Dit zijn eenige staaltjes van de lijkplegtigheden van het nieuwere Heidendom. Wij zullen nu overgaan tot de bijzondere gebruiken van de oude Heidenen. Bij de oude Grieken werd het begraven der dooden voor zóó belangrijk gehouden, dat zij geloofden, dat eene ziel de Elysesche velden niet kon binnentreden, alvorens het ligchaam begraven was; wanneer derhalve een lijk onbegraven werd gevonden, rekende een ieder, die het langs ging, het tot zijn heiligen pligt, om er aarde op te werpen. Een bloedverwant onbegraven te laten was bij de Grieken eene der afgrijselijkste misdaden, waaraan men zich kon schuldig maken, en hoe spoediger iemand schikkingen kon maken voor het begraven zijner dooden, hoe grooter eer hij hun meende te bewijzen. Op sommige plaatsen had de begrafenis plaats op den dag onmiddellijk volgende op dien van het overlijden. Het meest algemeene gebruik was dat, hetwelk door de wetten van Solon ingevoerd werd, namelijk, om het lijk vroeg in den morgen van den derden dag, vóór zonsopgang, te begraven. Gehuurde schreijers vergezelden de lijkstaatsie en speelden klaagliederen op de fluit. Het lijk werd voorafgegaan door de mannen en gevolgd door de vrouwen. De gebruiken om de dooden te begraven en te verbranden schijnen evenzeer in den eersten tijd van het bestaan der Grieken geheerscht te hebben. De laatste gewoonte zal besproken worden in het artikel Dooden (Verbranden der). Als het lijk niet verbrand werd, werd het in eene doodkist geplaatst, welke gewoonlijk gemaakt was van gebakken klei of aarde, en naar de begraafplaats buiten de stad gebragt werd, waar somtijds een hoop aarde of steenen de rustplaats aanduidde, terwijl in andere gevallen een prachtig graf boven den doode werd opgerigt met een gepast Grieksch opschrift. Aan het einde der begrafenisplegtigheid werd er een feest gehouden in het huis van den naasten bloedverwant; op den tweeden dag werd den doode eene offerande gebragt.

De oude Romeinen begroeven, zelfs in de eerste tijden, hunne dooden, hoewel uit de Twaalf Tafelen blijkt, dat zij ze ook verbrandden. Gedurende eenigen tijd hadden alle begrafenissen onder de beschutting van den nacht plaats, maar later werd dit gebruik alleen voor de armen in acht genomen. Gewoonlijk geschiedde de begrafenis op den achtsten dag na het overlijden. Voor de rijken werd de optogt gerangschikt door iemand daartoe verkozen. Vooraan gingen muzikanten van allerlei aard, die treurwijzen speelden, en achter deze volgden gehuurde schreisters, die den lijkzang tot lof van den overledene zongen. Dan kwamen er in eenige gevallen narren, een van welke de handelingen en zelfs de gebaarden van den overledene nabootste. De slaven, die de afgestorvene in vrijheid gesteld had, volgden, elk met de muts der vrijheid. Het lijk werd voorafgegaan door beelden van den overledene en van zijne voorouders, benevens de kroonen of militaire decoratiën, die hij gewonnen had.

Bij de lijkstaatsiën der oude Romeinen werd het lijk van een arme op eene baar of doodkist gelegd; wanneer echter de overledene rijk was, werd het op een bed geplaatst, dat somtijds van ivoor gemaakt was, bedekt met goud en purper, en dat op de schouders zijner naaste betrekkingen, of in sommige gevallen van zijne vrijgelatenen, naar het graf gedragen werd. De andere verwanten en vrienden des overledenen

volgden onmiddellijk achter het lijk, en uitten luide jammertoonen; de vrouwen sloegen zich op de borst. De zonen des overledenen gingen in den optogt met het hoofd omsluijerd, de dochters met het hoofd ontbloot en loshangende haren. Het was een oud gebruik om het lijk door het forum te dragen, waar de stoet voor een oogenblik stil hield, en eene redevoering uitgesproken werd, wanneer de doode een man van aanzien geweest was. Aan het einde van deze openbare lofspraak ging de optogt langzaam naar de begraafplaats buiten de stad.

De Romeinsche begraafplaatsen bestonden uit openbare en afzonderlijke. De eerstgenoemden waren van tweeërlei aard, namelijk voor voorname burgers, die, als een teeken van eerbied, op algemeene kosten gewoonlijk in den Campus Martius begraven werden, en voor armen, die niet in staat waren om gronden voor zich te koopen. Afzonderlijke begraafplaatsen waren gewoonlijk gelegen aan de kanten der wegen, die naar Rome geleidden. Voor de rijken was het niet ongewoon om marmeren graven van verschillende grootte en gedaante te hebben, volgens den rijkdom en den smaak van den eigenaar. Voor de familie was het de gewoonte om een feest ter eere van den overledene te geven, somtijds op den dag der begrafenis, somtijds ook aan het einde der rouw van negen dagen.

BEHMENISTEN of BÖHMENISTEN, eene secte van mystieken in Duitschland in het begin der zeventiende eeuw ontstaan. De Böhmenisten kregen hunnen naam naar Jakob Behmen of Böhmen, een Duitsch schoenmaker, wiens godsdienstige gevoelens zij aannamen. Behmen was in 1576 te Oud-Seidenberg, nabij Görlitz, geboren. Reeds vroeg vertoonde zich bij hem een denkende geest. Daar hij gewoon was om de Schriften met groote zorg te lezen, schijnt hij zeer getroffen geweest te zijn door de belofte van Jezus, dat de Heilige Geest gegeven zou worden aan hen, die er om vragen. Ernstig verlangde hij naar de vervulling dezer belofte, en bad hij er om, totdat hij eindelijk, op den leeftijd van vijf en twintig jaar, bij zekere gelegenheid, zooals hij zich uitdrukte, gedurende zeven dagen omringd werd door een Goddelijk licht, en in de hoogste aanschouwing van God en het hoogste koningrijk der vreugde stond. Hij kreeg een dergelijk visioen in het jaar 1600, toen hij door middel eener inwendige verlichting een inzigt kreeg in de natuur, het gebruik en de eigenschappen van natuurlijke voorwerpen. Tien jaar later genoot hij eene derde bijzondere verlichting, waarin hem nog verder mysteriën geopenbaard werden. In 1612 bragt hij deze openbaringen op schrift.

De werken van Behmen zijn doortrokken van een geest van wijsgeerig mysticismus, dat hem niet weinige bewonderaars verworven heeft, meer bijzonder onder zijne eigene landgenooten, terwijl zijne zwaar te doorgronden beschouwingen voor de meeste lezers weinig of geene beteekenis hebben. De eerste verhandeling, die hij schreef, droeg den naam van *Aurora;* zij werd door den senaat van Görlitz in beslag genomen, alvorens zij geheel voltooid was. Zijn volgend voortbrengsel, waarin hij zijne mystieke inzigten ontvouwt, is getiteld: Het boek der drie Beginselen, door welke hij de donkere wereld of hel, de lichte wereld of den hemel, en de zigtbare wereld, die wij bewonen, aanduidt. In den mensch zijn, volgens Behmen, de drie poorten, die ingang verleenen tot de drie werelden. De inhoud dezer verhandeling kan verdeeld worden als volgt: 1. Hoe alle dingen kwamen uit een werkend willen van den heiligen, drieëenigen, onbegrijpelijken God, die zich door eene uitwendig merkbare, werkende drieëenige magt van vuur, licht en geest in het koningrijk der hemelen als Vader, Zoon en Heiligen Geest kenbaar maakt; 2. Hoe en wat engelen en menschen waren in hunne schepping; dat zij in en van God zijn, Zijn wezenlijk kroost; dat hun leven in en van dit Goddelijk vuur begon, dat de Vader van het licht is, en eene geboorte van licht in hunne zielen teweegbragt, terwijl uit beiden de Heilige Geest of adem der Goddelijke liefde in het drieëenige schepsel voortkomt, gelijk zulks in den drieëenigen Schepper geschiedt; 3. Hoe eenige engelen en alle menschen van God en hun eersten staat van een Goddelijk, drieëenig leven in Hem zijn afgevallen, wat zij zijn in hun gevallen staat, en het verschil tusschen den val van engelen en dien van den mensch; 4. Hoe de aarde, de sterren en de elementen geschapen werden ten gevolge van de gevallen engelen; 5. Van waar er goed en kwaad in deze geheele tijdelijke wereld is, in al hare schepselen, bezielde en onbezielde, en wat bedoeld wordt door den vloek, die er overal in woont; 6. Van het koningrijk van Christus; hoe het in tegenstand geplaatst is met het rijk der hel, en daartegen vecht en strijdt; 7. Hoe de mensch, door geloof in Christus, in staat is om het rijk der hel te overwinnen, en er over te zegepralen in de Goddelijke magt, en daardoor eeuwig behoud te verwerven; ook hoe hij zich, door te werken in het helsche beginsel, in het verderf stort; 8. Hoe en waarom zonde en ellende, wraak en dood, slechts voor een tijd zullen regeren, totdat de liefde, de wijsheid en

de magt Gods op eene bovennatuurlijke wijze zullen zegepralen over zonde, ellende en dood, en den gevallen mensch zullen doen verrijzen tot de heerlijkheid van engelen, en dit stoffelijk omhulsel zijn vloek zullen doen afschudden en doen binnengaan in eene altijddurende vereeniging met dien hemel, waaruit het viel.

Het jaar na de uitgave van Het boek der drie Beginselen schreef Behmen een ander werk, dat het Drievoudige leven der Menschen tot titel had. In deze verhandeling bespreekt hij den staat des menschen in deze wereld en toont aan: 1. Dat hij die onsterfelijke levensvonk heeft, die menschen en duivelen gemeen hebben; 2. Dat hij een Goddelijk leven heeft, daar hij het licht en den geest Gods bezit, hetgeen het wezenlijke verschil tusschen een engel en een duivel uitmaakt; 3. Dat hij het leven heeft dezer uitwendige en zigtbare wereld. Het eerste en het laatste dezer punten zijn allen menschen eigen; het tweede behoort alleen aan den waren Christen. Behmen gaf verscheidene andere werken in het licht, die allen de beginselen ten grondslag hebben, welke in de reeds vermelde ontvouwd zijn. In 1624 stierf hij. Eenige zijner bewonderaars hebben hem den Duitschen Theosophist genoemd, daar zijne beschouwingen gerigt waren op de natuur van het Goddelijke Wezen, en de wijze waarop God gemeenschap houdt met engelen en menschen, zoowel als de wijze waarop zij met elkander gemeenschap hebben. Veel van de verwarring, die in de werken van dezen mysticken schrijver gevonden wordt, komt voort uit zijne ongerijmde pogingen, om overeenkomsten te maken tusschen de natuurlijke en de geestelijke wereld, en om de wetten der eerste toepasselijk te maken op de laatste. Hij geloofde inderdaad, dat de Goddelijke genade volgens dezelfde regels handelt en dezelfde wijzen volgt, die de Goddelijke Voorzienigheid in de natuurlijke wereld in acht neemt, en dat de gemoederen der menschen van hunne ondeugden en verdorvenheden gezuiverd worden op dezelfde wijze, als de metalen van hun schuim.

De volgelingen van Behmen vertoonden zich in Engeland ten tijde der Republiek in groot getal. Zij zeiden innige gemeenschap te houden met engelen, en zelve te wachten op het nederdalen van den Heiligen Geest op hen, opdat zij als door den Hemel geïnspireerde zendelingen mogten uitgaan om de kerken te verlichten en te vernieuwen. Zij geloofden, wat ook hun hoofd zelf leerde, dat het onmogelijk is om tot de waarheid te komen, door eenig ander middel dan door dadelijke verlichting van boven. De mystieke ideën van Behmen werden in de vorige eeuw door William Law aangenomen, die eene vertaling van zijne werken in het licht gaf, en zoo verre ging in het verspreiden van dergelijke meeningen, dat hij de vader van de nieuwere MYSTIEKEN genoemd kan worden. Op gezag van Law wordt verhaald, dat vele door eigen hand geschreven uittrekselen van Behmen's werken onder de papieren van Newton na diens overlijden gevonden werden. Law beweert zelfs, dat Newton de grondbeginselen van zijn stelsel aan Behmen's schriften ontleende, maar dat hij het niet wilde erkennen, uit vreeze dat hij zich belagchelijk zou maken. De Behmenisten bestaan thans niet als eene secte; de naaste overeenkomst met hunne meeningen is waarschijnlijk bij de Swedenborgianen te vinden.

BEITULLAH (Arab. *Het huis Gods*), de naam door de Mohamedanen aan den tempel van Mekka gegeven, die bijzonder merkwaardig is, daar hij de KAÄBA (zie ald.) bevat. De tempel van Mekka vormt een zeer ruim vierkant, ongeveer vier honderd Ned. el in elke rigting, met eene drie- of viervoudige rij kolommen. Een aantal trappen geleidt naar het binnengedeelte, waarin de Kaaba of het huis van den profeet staat, en daarmede de zwarte steen, die door den engel Gabriël naar beneden gebragt werd om haar grondslag uit te maken. Dezen heiligen steen te kussen, zevenmaal er om heen te gaan, gepaste gezangen op te zeggen, dit alles maakt de voltooijing uit van de plegtigheden aan den pelgrimstogt naar Mekka verbonden. Het laatste ceremoniëel is de wassching in den put Zemzem, waardoor, gelijk men veronderstelt, de pelgrim van alle zonde gezuiverd wordt. Een pelgrimstogt naar den berg ARAFAT (zie ald.) voleindigt de godsdienstige plegtigheden. Mohamed zegt in den koran: „Wij hebben een huis of tempel gesticht als een middel, waardoor de menschen groote verdienste kunnen verwerven;" van welk gezegde een Mohamedaansch schrijver de volgende omschrijving geleverd heeft: „Wij hebben het vierkante huis, dat de tempel van Mekka is, bestemd voor de dienst van God, opdat gij het zekere middel moogt hebben om groote verdienste te verwerven, zoowel door de moeijelijke reis, die gij zult ondernemen om er te komen, als door het godsdienstige bezoek, dat gij er aan zult afleggen. Wij hebben het gemaakt om eene heilige en bevoorregte plaats te zijn, waarin het niet gegoorloofd is iemand te dooden of te kwellen: daarom, o gij geloovigen, zendt uwe gebeden er in op, gelijk Abraham deed, nadat gij de waardigheid en de uitmuntendheid van dezen tempel gekend zult hebben. Wij bevalen hem en zijn zoon Ismaël, om dit huis te zuiveren van al het vuil en het

bijgeloof der afgodendienaars, opdat het geschikt zou zijn voor de bidplaatsen, processiën, aanbiddingen en alle andere oefeningen van de ware dienstknechten van God." Zoo groot is de eerbied, dien de Mohamedanen voor den Beitullah koesteren, dat alle misdadigers er veilig in zijn, en reeds het gezigt zijner muren op een afstand deelt verdienste mede. Onder de afgodische Arabieren vóór den tijd van Mohamed bestond de overlevering, dat Abraham, gereed zijnde om zijn zoon Ismaël op een der bergen van Arabië te offeren, door den engel Gabriel verhinderd werd om zijn plan ten uitvoer te brengen, en dat te zelfder tijd Abraham en Ismaël het bevel kregen, om een tempel te bouwen op dezelfde plaats, waar Adam er vroeger een gebouwd had, Sorah geheeten, hetgeen beteekent een kasteel. Gehoorzaam aan dit bevel bouwden zij dan ook den tempel te Mekka. De oude Arabieren waren gewoon dit gebouw op te sieren, door op de buitenzijde er van de werken hunner voornaamste dichters in gouden of zijden letteren te griften. De Mohamedanen hebben zijne muren en zijn dak steeds met goud en rijke zijden stoffen overdekt, die vroeger door de kalifen en daarna door de landvoogden van Egypte geleverd werden. De moskee of tempel heeft negentien poorten, en is van binnen versierd met zeven minarets, die onregelmatig geplaatst zijn. De tempel wordt in de hoogste vereering gehouden, en is vereerd met den titel van *Masjad al Elharem*, dat is, heiligen of onschendbaren tempel. Men verzekert, dat een indruk van Abrahams voeten nog op een der steenen te zien is. De Mohamedanen moeten, in welk gedeelte der wereld zij zich ook bevinden, hun gelaat naar den Beitullah te Mekka keeren, wanneer zij hunne gebeden opzeggen. Zie MEKKA (PELGRIMSTOGT NAAR).

BEKER (AVONDMAALS-), de beker die bij het avondmaal aan de communicanten gegeven wordt. In het Nieuwe Testament wordt geene beschrijving gegeven van den beker, dien onze Verlosser gebruikte bij de instelling van de plegtigheid; naar alle waarschijnlijkheid was het echter eenvoudig de gewone beker, die door de Joden bij feestelijke gelegenheden gebruikt werd. Onder de eerste Christenen was de avondmaalsbeker niet altijd van denzelfden vorm of van dezelfde stof. Hij was van hout, hoorn, glas of marmer, naar de omstandigheden. In den loop des tijds, toen uitwendige vertooning en pracht meer in de kerk op prijs gesteld werden, was de beker, die den wijn voor het avondmaal moest bevatten, met de grootste zorg bewerkt en van kostbare materialen, zooals zilver en goud, gemaakt, bezet met edelsteenen, en somtijds versierd met inschriften en geschilderde voorstellingen. In de zevende eeuw werd het voor elke kerk een vereischte, om ten minste één beker en één bord van zilver te hebben. Eindelijk kwamen twee bekers met ooren in algemeen gebruik, de eene voor de geestelijken alleen, en de andere, die grooter was, voor de leeken. Toen de leer van de werkelijke tegenwoordigheid ingevoerd werd, begon men eene bijgeloovige vrees te koesteren, dat er een druppel van den wijn verloren zou gaan, en daarom werden de bekers in eenige gevallen met een pijpje gemaakt, gelijk de tuit van een trekpot, en de wijn werd niet uit den beker gedronken, maar gezogen. Sommige Lutherse kerken hebben nog dergelijke bekers. In Engeland verbood de synode van Calcuth, 787, het gebruik van hoornen bekers bij het avondmaal, hetgeen aantoont, dat zulke bekers vóór dien tijd gewoonlijk gebruikt werden.

BELENUS, dezelfde als APOLLO (zie ald.), en de beschermgod van de oude inwoners van Aquileia in Italië, van de Galliërs en van de Illyriërs. Tertullianus en Herodianus vermelden Belenus of Belis, en Buttman houdt hem voor denzelfden als ABELLIO (zie ald.), en ook als den Gallischen Apollo van Cæsars Commentariën. Vossius denkt, dat Belenus dezelfde is als Beel of Baäl.

BELIAL, een woord dat in verschillende deelen der Schriften gebruikt wordt om eene verpersoonlijking der goddeloosheid aan te duiden. „Kinderen Belials" is dus eene uitdrukking, die goddelooze menschen beteekent. Paulus geeft den naam van Belial aan Satan. „En wat zamenstemming heeft Christus met Belial?" Men beweert, dat Belial de naam is van een afgod, die door de oude Sidoniërs aangebeden werd.

BELLONA, de godin des oorlogs bij de oude Romeinen, die haar van de Sabijnen overnamen. Een tempel werd haar te Rome in den Campus Martius opgerigt, welke als eene vergaderplaats voor den senaat bij groote staatkundige gebeurtenissen gebezigd werd. Voor den ingang van den tempel stond een pilaar, waarover eene speer werd geworpen, ten teeken van de openbare oorlogsverklaring.

BEMA, het inwendige gedeelte der kerken in de eerste tijden van het Christendom. Het werd ook het *Sanctuarium* genoemd, en was eene ontraliede verhoogde plaats, die voor de geestelijkheid bestemd was. Noch leeken noch vrouwen mogten er binnentreden; koningen en keizers werden begunstigd met een zetel binnen deze heilige plaats, die daarom den naam van

koninklijke plaats ontving. Dit gedeelte der kerk had den vorm van een halven cirkel of van eene ellips, met een boog er over heen, en was van het overige gedeelte der kerk gescheiden door een traliewerk, dat kunstig als netwerk gemaakt was. In het bema stond de troon van den bisschop, met lagere zitplaatsen aan de regter- en linkerhand voor de andere geestelijken. De bisschopszetel was gewoonlijk met een sluijer overdekt. Het *bema* moet onderscheiden worden van den AMBON (zie ald.), die in het schip der kerk was. In het bema stond het altaar of de communietafel, waarop de elementen geplaatst werden, en daar deze plaats voor de geestelijkheid bestemd was, wordt deze door Gregorius van Nazianze de orde van het bema of sanctuarium genoemd. Door de Grieken werd het bema het heilige genoemd, terwijl het altaar het heilige der heiligen werd geheeten. Cyprianus geeft aan het bema den naam van het presbyterium, waarschijnlijk omdat de presbyters daar zaten. Het was somtijds door gordijnen, die in het midden als vouwdeuren opengingen, van het andere gedeelte der kerk gescheiden. Deze gordijnen dienden deels om dit gedeelte voor de catechumenen en ongeloovigen te verbergen, deels om de elementen in den tijd der wijding te dekken. Het woord *bema* duidde ook somtijds den bisschopszetel aan, die in een halfcirkelvormig gebouw aan het bovencinde van het sanctuarium stond; op andere tijden duidde het het geheele sanctuarium aan. Sozomenes spreekt over den *ambon* of lessenaar als het *bema* der voorlezers.

BENARES. De heiligste stad der Hindoes, de kerkelijke hoofdstad van Indië, en de plaats waarheen pelgrims uit alle oorden trekken. Zij is gelegen op den noordelijken oever van den Ganges in de provincie Allahabad en het presidentschap Bengalen, en kan gezegd worden de groote hoofdzetel der godsdienst en geleerdheid van Hindostan te zijn. Deze stad wordt voor zoo heilig gehouden, dat het behoud verzekerd wordt van al degenen, die binnen hare grenzen sterven, en daarom is het getal van hen, die er heen trekken, verbazend groot. Er zijn ongeveer 8,000 huizen in Benares, die door Brahminen bewoond worden, welke van de aalmoezen en offergaven der pelgrims leven. De Hindoes gelooven, dat de stad geen gedeelte van den aardbol uitmaakt, maar op de punt van Shiva's drietand rust; daarom, zeggen zij, kan zij nooit door eene aardbeving getroffen worden. De oevers der rivier zijn in deze plaats overal bezaaid met altaren en tempels, en in de stad zelve bemerkt men een groot aantal koepels en minarets, hoewel niet, gelijk bij andere Hindoesche gebouwen, op eene schaal, die overeenkomt met het grootsche van de stad en het omliggende land. De grootste er van werd door Aurengzebe met den grond gelijkgemaakt, die op zijne plaats eene moskee oprigtte, welke nu het voornaamste sieraad van Benares uitmaakt. De ingang tot de moskee te Chunarghur, in de nabijheid der stad, wordt voor een van de schoonste voortbrengselen van dezen bouwtrant gehouden. De volgende beschrijving van de heilige stad wordt door den schrijver van het artikel *Benares* in de Encyclopædia Brittannica gegeven: — „Deze huizen (van de Brahminen) zijn opgesierd met afgodsbeelden, en laten een onophoudelijk geluid van alle soorten van wanluidende instrumenten hooren, terwijl godsdienstige bedelaars der Hindoesche secte, met elke denkbare mismaaktheid, welke kalk, koemest, ziekte, gestrengeld haar, verwrongen ledematen en walgelijke en afzigtelijke houdingen van boetedoening kunnen vertoonen, de voornaamste straten letterlijk aan beide zijden omzoomen. Men ziet er sommige, die hunne armen of beenen verwrongen hebben door lang in dezelfde houding te blijven; andere, wier nagels door de rug van hunne handen zijn gegroeid, door deze steeds gesloten te houden. Als een vreemdeling door de straten trekt, wordt hij begroet met de klagendste uitroepen van die zwermen van bedelaars. Maar behalve dat een onmetelijk aantal arme pelgrims van elk gedeelte van Indië en van Thibet en Birma naar Benares stroomt, trekken ook zeer vele rijken op het einde huns levens, en bijna alle grooten, die in ongenade gevallen of van huis verbannen zijn door de staatkundige omwentelingen, welke eenigen tijd geleden zoo menigvuldig geweest zijn onder de Hindoesche staten, naar deze heilige stad, om hunne zonden in het heilige water van den Ganges af te wasschen, of hun tijd in de ijdele plegtigheden hunner godsdienst door te brengen. Al deze vromen geven groote sommen als liefdadigheidsgiften zonder onderscheid weg, sommige hunner jaarlijks £ 8,000 of £ 9,000, en het is de hoop om deel te hebben aan die vrome uitdeelingen, welke zulk een toevloed van godsdienstige bedelaars van alle oorden te zamen brengt. Stieren worden door den Hindoe als heilig aangezien, en daar zij tam gemaakt en niet schuw zijn, wandelen zij op hun gemak de straten door, of liggen er dwars over en beletten den doorgang, en worden te naauwer nood opgewekt, daar zij, volgens de vooroordeelen van de dweepzieke bevolking, op de zachtaardigste wijze behandeld moeten worden. Men ziet apen, die ook voor heilig worden gehouden, aan

al de daken en vooruitstekende gedeelten van den tempel hangen." Zoodanig is de toestand van de oudste en heiligste stad in Indië.

BENEDICITE, een gezang in de eerste Christelijke kerk in gebruik, het gezang van de drie mannen in den vurigen oven. Athanasius beveelt de maagden aan, om het bij hare afzonderlijke godsdienstoefeningen te gebruiken. Het vierde concilie van Toledo zegt, dat het toen over de geheele wereld in de kerk gebruikt werd, en beveelt daarom, op straffe van excommunicatie, dat het gezongen moet worden door de geestelijken van Spanje en Gallicië op elken dag des Heeren en op de gedenkdagen van martelaren. Chrysostomus leefde twee eeuwen, vóór het concilie van Toledo plaats had, en ook hij getuigt, dat het Benedicite in al de kerken in gebruik was.

BENEDICTUS, een merkwaardig man die in het begin der zesde eeuw, tijdens de regering van Justinianus, de eerste was, die geest en leven aan den monnikenstand in het Westen gaf. Hij werd in 480 in de provincie Nursia in Italië uit aanzienlijke ouders geboren. Reeds vroeg werd hij naar Rome gezonden om opgevoed te worden, maar de zedeloosheid, welke in die stad heerschte, hoewel zij juist de verblijfplaats der pausen was, vervulde hem zoodanig met walging, dat hij zijn leven als een kluizenaar verre van de bezigheden en het gewoel der menschen wenschte door te brengen. In plaats van bij het einde van zijn verblijf te Rome naar zijne ouders terug te keeren, trok hij naar eene afgelegen grot, ongeveer veertig mijl van Rome, die allen onbekend was, behalve aan Romanus, een monnik die tot een naburig klooster behoorde, en hem van brood voorzag door een gedeelte van zijn eigen dagelijkschen voorraad voor hem te besparen. Daar eene steile rots tusschen het klooster van den monnik en de grot van Benedictus lag, werd het brood door middel van een lang touw van den top der rots nedergelaten. Aan het touw was eene schel verbonden, door wier geluid Benedictus zich rigten kon naar de plek, waar het den grond bereikte. Nadat hij drie jaar in deze grot had doorgebragt, werd hij toevallig door eenige herders ontdekt, die de woonplaats des kluizenaars door het omliggende land bekend maakten. Benedictus werd dadelijk een voorwerp van vereering en van groote nieuwsgierigheid. Velen snelden toe om hem van de noodzakelijkheden en zelfs de gemakken des levens te voorzien. Zoo groot werd zijn roem, dat hij tot abt van een naburig klooster verkozen werd. De monniken hadden echter spoedig berouw over hunne keuze, en daar hij zich volstrekt niet in staat zag om zonder levensgevaar de strenge tuchtregels, die hij in het klooster had ingevoerd, te handhaven, verliet hij die plaats met afkeer, en ging hij weder naar zijne afgelegene grot.

Benedictus werd nu een voorwerp van meer belangstelling dan ooit. Velen drongen zich om hem, ten einde zich onder zijne leiding te bekwamen voor een afgezonderd leven. Mannen van rijkdom en invloed te Rome plaatsten hunne zonen onder zijne zorg ten einde opgevoed en opgeleid te worden tot gewoonten van ontbering en zelfverloochening. Eindelijk hadden er zoo velen dezelfde beginselen en gewoonten ingezogen, dat hij twaalf kloosters kon stichten, die allen uit twaalf monniken onder een voogd bestonden. Eenige dezer kloosters behield hij onder zijn eigen bestuur. Daar hij er nu zoo verre in geslaagd was, om het oogmerk van zijn verblijf in die streek te vervullen, en door de lastige tusschenkomst van Florentius, een naburig priester, gekweld werd, trok hij, door eenige zijner volgelingen vergezeld, naar de puinhoopen van een oud kasteel, op den hoogen berg Castrum Cassinum gelegen, waar hij den grondslag legde van eene der beroemdste kloosterinstellingen, waaruit later de rijke abdij van Monte Cassino ontstond. Toen Benedictus en zijne vrienden zich het eerst op die plaats vestigden, vonden zij een boschje en een tempel aan Apollo gewijd, waarin de boeren offerden. Het Heidendom week echter voor het prediken van den monnik, en er werd eene kapel, aan den heiligen Martinus gewijd, opgerigt. De pogingen van Benedictus om te prediken, de jongeren op te voeden en het land te bebouwen, werden met den gelukkigsten uitslag bekroond, en zoo groot was de eerbied, waarin hij bij alle klassen van menschen stond, dat hij een invloed verkreeg, die zelfs door Totila, koning der Ostro-Gothen, gevoeld werd. De groote daad van het leven dezes merkwaardigen mans was echter het vervaardigen van zijne wijd en zijd beroemde kloosterregelingen, die een geheel nieuw karakter aan den monnikenstand van het Westen gaven. Neander maakt de volgende opmerkingen over den aard en den geest der regelen van Benedictus, die een sterk contrast opleveren met het laauwe karakter der tucht, die vroeger in kloosterinstellingen geheerscht had.

„Aan het bandelooze leven der verbasterde monniken, die overal rondzwierven en, waar zij kwamen, ligchamelijk en zedelijk verderf medebragten, wilde Benedictus door een geest van strenge tucht en orde paal en perk stellen. De abt moest, zoo verordende hij, voor de monniken de plaatsbekleeder van Christus

zijn. Aan den wil van dien één moesten allen hunnen wil onderwerpen, en onvoorwaardelijk, met geheele verloochening van zich zelve, zijn bestuur en zijne leiding volgen. Niemand mogt onder de monniken opgenomen worden, vóór dat zijn proefjaar was afgeloopen, de moeijelijke pligten, die op den monnik rusten, hem meermalen voorgehouden waren, en bij onderscheidene proeven zijne geschiktheid voor het monnikenleven gebleken was; en zelfs dan mogt hij niet worden toegelaten, alvorens zich bij eene plegtige gelofte, welke hij mede schriftelijk moest afleggen, verbonden te hebben om altijd in het klooster te blijven, in alles zich naar den ordesregel te gedragen, en aan den abt gehoorzaamheid te betoonen. Den laatste schreef die regel voor, om de gestrengheid tot handhaving der orde noodzakelijk, door liefde te verzachten. Hij behoorde zich in het straffen meer door barmhartigheid dan door gestrengheid te laten besturen, opdat hij ook barmhartigheid vinden mogt. De ondeugd moest hij haten, maar de broeders lief hebben. Waar hij genoodzaakt was te straffen, behoorde hij zulks met omzigtigheid te doen, en zich te wachten om daarin de maat te overschrijden. Gedachtig aan zijne eigene gebrekkigheid, behoorde hij steeds in het oog te houden, dat het gekrookte riet niet mag verbroken worden. Wel mogt hij nimmer voet aan de ondeugd geven, maar toch moest hij haar met voorzigtigheid en liefde, zooals hij begreep, dat voor een ieder het meest nuttig was, zoeken uit te roeijen, en er meer naar trachten om bemind dan om gevreesd te worden. Hij behoorde niet ernstig, niet angstvallig, in geene zaak overdreven of eigenzinnig, niet naijverig of ergdenkend te zijn, omdat hij anders nimmer rust zou vinden. Bij het geven van bevelen, ook bij het voorschrijven van dezulken, die op wereldsche werkzaamheden betrekking hadden, moest hij steeds met wijs beleid te werk gaan. De taak, welke hij opleide, moest onderscheiden zijn en naar ieders krachten berekend. Steeds behoorde hem daarbij de bedachtzaamheid voor den geest te staan, door den heiligen Jakob aan den dag gelegd in de woorden (Gen. XXXIII: 13): „Indien men dezelve maar één dag afdrijft, zoo zal de geheele kudde sterven." Met oordeel des onderscheids, die moeder aller deugden, behoorde hij alles zoo te regelen, dat aan het verlangen van den sterke voldaan, en de zwakke nogtans niet afgeschrikt werd. Wel werd ook hier, gelijk zulks in het algemeen tot de gebreken van de zedeleer der monniken behoorde, het wezen des ootmoeds te veel in het uitwendige gezocht. Zoo werd den monnik onder anderen voorgeschreven, om ook te aller uur met gebogen hoofd en ter aarde gerigten blik over zijne zonde zich aan te klagen, en steeds te moede te zijn, als moest hij op dat oogenblik voor de vreeselijke vierschaar van God verschijnen. Maar toch stelde Benedictus dit alles slechts voor als een middel, om tot den hoogsten trap der vrijmakende liefde te geraken, en treffend beschrijft hij deze, als hij zegt: „Wanneer de monnik langs al deze trappen des ootmoeds is opgeklommen, zal hij zich weldra verheffen tot die liefde van God, die, als de volmaakte, de vreeze buitendrijft, en hem voortaan hetzelfde, dat hij vroeger niet zonder vrees onderhield, nu zonder eenige moeite, als van nature en uit gewoonte, zal doen volbrengen, niet meer uit vrees voor de hel, maar uit liefde tot Christus, uit de kracht der goede gewoonte zelve, en uit behagen in het goede."

Dus wijselijk afwijkende van de strenge tucht, die tot nog toe de kloosterorden van het Oosten gekenmerkt had, maakte Benedictus voor zijne monniken geene beperkingen van eten en drinken, met uitzondering van den algemeenen dwang van matigheid, en stond hij hun zelfs het gebruik van wijn in voorgeschreven hoeveelheid toe. Om te voorkomen, dat zij eene lage liefde voor winst aannamen, beval hij hun, dat zij hunne voortbrengselen van nijverheid eenigzins goedkooper dan anderen zouden afleveren. De geheele geest van de kloosterregels door Benedictus ingevoerd, was wel geschikt om de vooroordeelen te doen ophouden, die lang door velen tegen de monnikerij als een stelsel gekoesterd waren, en om van het leven eens monniks veel weg te nemen van dien afkeer, waarmede het beschouwd werd. Het gevolg was, dat sedert den tijd van Benedictus de kloosterinstellingen zich snel in het Westen uitbreidden, gelijk zij reeds lang in groot aantal in het Oosten bestaan hadden. Het volgende overzigt der regels van Benedictus zal voor den lezer niet zonder belang zijn: „Volgens den regel van Benedictus moesten de monniken in den winter des morgens te 2 ure opstaan (en in den zomer op die uren, welke de abt mogt bepalen), naar de kapel gaan voor de vigiliën, en daar het overige gedeelte van den nacht doorbrengen met het zingen van psalmen, overdenking en lezen. Bij zonsopgang verzamelden zij zich voor de metten, bragten dan vier uren met den arbeid door, vervolgens twee uren met lezen, aten daarna, en lazen weder afzonderlijk tot half twee ure in den namiddag, wanneer zij weder voor de godsdienstoefening bijeenkwamen; zij werkten vervolgens tot de vesper. Dagelijks moesten bij hunne vigiliën en metten vier en twintig Psalmen gezongen worden,

zoodat elke week het geheele Psalmboek doorloopen werd. Behalve hunne gezamenlijke eeredienst waren elken dag zeven uren aan den arbeid, twee ten minste aan afzonderlijke studie, een aan afzonderlijke overdenking, en de overige aan maaltijden, slapen en verpoozing gewijd. De arbeid was land- en tuinbouw en verschillende handwerken, en ieder werd aan dien arbeid gezet, dien zijn kloostervoogd voor hem geschikt dacht, want zij deden allen geheel en al afstand van persoonlijke vrijheid. Tweemal daags aten zij aan eene gemeenschappelijke tafel, eerst omstreeks den middag, en daarna des avonds. De hoedanigheid en de hoeveelheid van hun voedsel waren bepaald. Aan elk was een pond brood en eene kleine hoeveelheid wijn per dag toegestaan. Aan de openbare tafel werd geen vleesch toegediend, maar altijd twee soorten van soep. De zieken mogten vleesch eten. Aan tafel was alle gesprek verboden; een las er al dien tijd overluid voor. Elk diende op zijne beurt eene week als kok en knecht. Hunne kleeding was grof en eenvoudig, en geregeld naar welgevallen van den abt. Elk had twee pakken, een mes, eene naald en andere benoodigdheden. Zij sliepen in gemeenschappelijke slaapzalen van tien of twintig, in afzonderlijke bedden, zonder zich te ontkleeden; in elke slaapzaal brandde een licht en sliep een opziener. Nadat zij naar bed waren gegaan, mogten zij niet praten; nooit mogten zij voor vermaak schertsen of spreken. Niemand mogt een geschenk van eenigerlei aard aannemen, zelfs niet van een bloedverwant, noch briefwisseling houden met personen buiten het klooster, behalve wanneer deze onder toezigt van den abt geschiedde. Een portier zat altijd aan de poort, die dag en nacht gesloten gehouden werd; geen vreemdeling werd toegelaten zonder verlof van den abt, en geen monnik kon er uit gaan, tenzij hij van den abt verlof had. De school voor de kinderen uit de nabuurschap werd buiten de muren gehouden. De geheele inrigting was onder een abt, wiens magt despotisch was. Zijne onderhoorigen waren een prior of afgevaardigde, een rentmeester, een toeziener over de zieken in het hospitaal, iemand die de bezoekers afwachtte, een portier enz., met de noodzakelijke medehelpers en een aantal dekenen of opzieners over tien, die bij de monniken te allen tijde tegenwoordig waren. De abt werd gekozen door de algemeene stemming van de broederschap; als hij ingezegend was, stelde hij zijne ondergeschikten naar welgevallen aan, of zette hij die af. Bij groote gevaren riep hij de geheele broederschap in een raad bijeen, en bij meer gewone gelegenheden alleen de oudste leden; in elk geval echter hing de beslissing, nadat hij gehoord had, wat elk wilde zeggen, van hem alleen af. Om tot de vereeniging toegelaten te worden, moest men een proeftijd van twaalf maanden doorstaan, gedurende welken tijd de kandidaat gevoed, gekleed en gebezigd werd voor de mindere diensten der monniken, en streng bewaakt werd. Na het einde van zijn proeftijd legde hij, als hij aangenomen werd, plegtige en onherroepelijke geloften af van volkomen kuischheid, volstrekte armoede en onbepaalde gehoorzaamheid in alles aan zijne meerderen. Als hij eigendommen had, moest hij die allen weggeven aan zijne vrienden, de armen of het klooster, en nooit daarna mogt hij het minste bezitten, of aanspraak maken op persoonlijke regten of vrijheden. Voor geringe overtredingen moest hem eene berisping gegeven worden door een ondergeschikte. Voor groote werden hem, na twee waarschuwingen, zijne voorregten ontnomen; hij mogt op zijne beurt niet lezen, hij mogt niet aan tafel zitten, of zijne geringe gemakken genieten. Als hij nog weêrspanning bleef, werd hij uit het klooster verdreven, maar mogt toch na berouw terugkeeren." Benedictus stierf in 542, in zijn 62ste levensjaar.

BENEDICTIJNERS, eene monniksorde door Benedictus gesticht. Deze orde verspreidde zich wijd en zijd. Waar de Benedictijners kwamen, veranderden zij de wildernis in een bebouwd land; zij fokten vee op, beoefenden den landbouw, werkten met eigene handen, maakten moerassen droog, en hakten bossehen omver. Verschillende deelen van Europa, maar voornamelijk Duitschland, trokken derhalve veel voordeel van hunnen arbeid op het veld en in het woud. Ook trok de letterkunde niet weinig voordeel van de diensten der Benedictijner monniken. Eenige hielden zich bezig met het overschrijven van de boeken der ouden, en van daar de handschriften, die nog hier en daar in de bibliotheken van kloosters bestaan. De wetenschappen werden nergens dan in hunne kloosters beoefend. Edelen werden binnen hunne muren opgevoed, en uit deze kloosters kwamen de geleerdste mannen van den tijd, en zij die tot de hoogste ambten in kerk en staat rezen. De Benedictijners werden voor heiligen gehouden, en hunne gebeden werden als bijzonder krachtdadig beschouwd. Slechts weinig tijd was er na de eerste instelling dezer nieuwe kloosterorde verloopen, toen zij reeds in een zeer bloeijenden staat in alle landen van het Westen verkeerde. In Gallië werd zij voortgeplant door Maurus; op Sicilië en Sardinië door Placidus en anderen; in Engeland

door Augustinus en Mellitus; in Italië door Gregorius den Groote, die, naar men zegt, zelf tot deze orde behoord had. Hare groote en snelle verspreiding was verwonderlijk, en de Benedictijners zelve waren gewoon ze aan de wonderen van St. Benedictus toe te schrijven. Vele verschillende orden, van elkander onderscheiden door hare kleedij, hare kappen, en vormen van bestuur, ontstonden er uit. De Carthuizers, Cisterciënzen, Camaldulenzen waren slechts takken van den oorspronkelijken boom. Hospinianus telt drie en twintig orden op, welke uit deze eene ontstonden, en 200 kardinalen, 1,600 aartsbisschoppen, 4,000 bisschoppen en 15,700 abten en geleerde mannen, die tot deze orde behoorden. In de negende eeuw weken alle andere regels en vereenigingen voor de Benedictijner orden. Naauwelijks echter werden de monniken van St. Benedictus rijk en weelderig, of zij begonnen af te wijken van de beginselen huns stichters. Zij gaven zich over aan luiheid en allerlei ondeugden; zij werden gewikkeld in burgerlijke zaken en de kabalen der hoven, en zochten slechts het gezag en de magt der pausen te bevorderen. Gedurende zes honderd jaar werd het grootste aantal der kloosterinstellingen in Europa bestuurd volgens den regel van St. Benedictus, totdat omstreeks 1220 de Dominicanen en Franciscanen andere regels van hunne hoofden ontvingen. In den loop van dit lange tijdperk ontaardde echter het monnikendom in geweldige mate. Maar in de eerste helft der negende eeuw stond er een hervormer van het kloosterleven op in den persoon van Benedictus van Aniane. Deze was omstreeks 750 uit eene aanzienlijke familie in Languedoc geboren. Hij diende eerst aan het hof van koning Pepijn, en daarna aan dat van Karel den Groote. Een afkeer gevoelende van het hofleven, besloot hij het vaarwel te zeggen, en zich over te geven aan een leven van toewijding aan God. Gedurende eenigen tijd aarzelde hij het monnikenleven te omhelzen, maar eene onverwachte ontsnapping uit een gevaar bepaalde zijn besluit. In 774, toen hij in een put dook om een broeder, die op het punt van te verdrinken was, te redden, had hij zelf nagenoeg het leven verloren; maar zijn broeder gered hebbende en zelf er uit gekomen, besloot hij van toen af afstand te doen van de wereld. Dadelijk nadat hij de gelofte eens monniks had afgelegd, wijdde hij zich aan de hervorming van het ontaarde kloosterleven zijner eeuw, en trachtte hij den regel van Benedictus weder te herstellen. Daar velen zich bij hem voegden, stichtte hij een klooster te Aniane in Languedoc, hetwelk overeenkwam met het hooge denkbeeld, dat hij zich van het doel eener kloosterinstelling gevormd had. Hij poogde de gewoonlijke luiheid der monniken te verbeteren, en hen te gewennen aan daden van weldadigheid en vriendelijkheid. „Bij een grooten hongersnood," zegt Neander, „verzamelde hij eene menigte armen rondom zijn klooster en sloeg, vol medelijden bij het zien van hun vermagerd gelaat en gedreven door den wensch om allen te helpen, daartoe in vertrouwen op God de handen aan het werk, hoewel hij niet wist, van waar hij het noodige tot verzorging van zoo velen verkrijgen zou. Hij begon met van den voorraad van koren zooveel af te zonderen, als de monniken voor hun levensonderhoud tot den volgenden oogst behoefden, en het overige liet hij door daartoe aangestelde kloosterbroeders dagelijks onder de armen verdeelen. Ook vleesch en melk werden hun dagelijks uitgereikt, zoodat de armen van alle zijden toestroomden, en zich rondom het klooster hutten opsloegen, om daarin tot den eerstkomenden oogst te wonen. Toen de voorraad van koren voor de armen bestemd was uitgeput, liet Benedictus nog tot driemaal toe van het voor de monniken weggelegde een gedeelte voor hen afzonderen, en door zijn voorbeeld aangespoord beijverden alle monniken zich, om van het hun toegedeelde zooveel mogelijk te besparen, en dat in stilte aan de armen te geven. Te gelijk maakte hij de kloosters tot zetels van geestelijke oefeningen, en leide hij te dien einde in het zijne eene boekverzameling aan. Zijn waarlijk Christelijke geest openbaarde zich mede daarin, dat hij weigerde lijfeigenen aan te nemen, wanneer deze aan zijn klooster geschonken werden, maar verlangde, dat dezulken in vrijheid gesteld zouden worden."

De roem van Benedictus als hervormer verspreidde zich snel, en koning Lodewijk de Vrome plaatste al de West-Frankische kloosters onder zijn oppertoezigt. Op den rijksdag te Aken in 817 kondigde hij een kloosterregel af, naar het voorbeeld van den regel van St. Benedictus opgesteld, tot regeling van alle kloosters van het Frankische rijk. Hij bestreedde vervolgens zijn geheele leven aan het werk der kloosterhervorming, en stierf in den ouderdom van zeventig jaar, nadat hij eene onbelangrijke verandering in het monnikenleven van zijn tijd had teweeggebragt.

De tijdelijke verbeteringen, die Benedictus van Aniane en anderen van tijd tot tijd invoerden, waren echter volstrekt niet voldoende, om den toenemenden achteruitgang dezer instellingen tegen te gaan. Zoo klaagde eene synode te Trosley in 909 over het algemeene verval van den monnikenstand, die nu bij de lecken in verachting gekomen was. De regel van

Benedictus viel ook betrekkelijk in onbruik, en hoewel hij in naam als in gebruik erkend werd, was hij weinig meer dan eene doode letter. Omstreeks dezen tijd voerde Odo, abt van Cluny in Bourgondië, eene hervorming in zijn eigen klooster in, die door meer dan 2,000 kloosters nagevolgd werd en Cluny zoo beroemd maakte, dat er van tijd tot tijd monniken uit verkozen werden om de Kerk van Rome te besturen. In de twaalfde eeuw was er een scherpe strijd tusschen den abt van Monte Cassino en den abt van Cluny over den titel van Abt der Abten, waarop de laatstgenoemde aanspraak maakte. Op een concilie te Rome besliste paus Paschalis XI. ten voordeele van den abt van Cassino, daar deze aan het hoofd eens kloosters stond, dat de grondslag en de oorsprong der geheele orde was. Later voerde de abt van St. Justina te Padua zoovele verbeteringen in zijn klooster in, dat zijn voorbeeld gevolgd werd door vele andere; dat van Monte Cassino werd er daarna in 1504 mede vereenigd, daar er een decreet door paus Julius II. was uitgevaardigd, dat de geheele orde van dien tijd af den naam van de vereeniging van Monte Cassino of St. Justina dragen zou. In de zeventiende eeuw begon de orde der Benedictijners, voornamelijk in Frankrijk, tot hare oorspronkelijke doeleinden terug te keeren; haar letterkundige arbeid was bijzonder lofwaardig in de uitgave van schoone editiën van de Kerkvaders. In de zeventiende en de achttiende eeuw hadden de Benedictijners een aantal abdijen in Frankrijk. Zij bestaan nog in Italië, Sicilië, Spanje, Duitschland en Oostenrijk, maar zijn verre van zich aan de gestrengheid van den regel van St. Benedictus te houden. De monniken dezer orde zijn gemakkelijk aan hunne kleeding te onderkennen. Zij dragen een langen zwarten mantel met groote wijde mouwen, en eene kap op het hoofd, die van achteren in eene punt uitloopt. Door de monniken dezer orde werd het Christendom het eerst in Engeland ingevoerd. Zij stichtten er verscheidene kloosters en de metropolitaansche kerk van Canterbury, zoowel als al de hoofdkerken, die later opgerigt werden. De orde heeft een groot aantal geleerde mannen opgeleverd. Er zijn ook nonnen van de orde van Benedictus; eenige dezer mogen driemaal per week vleesch eten, des Zondags, Dingsdags en Donderdags; andere houden den regel in zijne volle kracht en eten geen vleesch, tenzij het volstrekt noodzakelijk is. Deze vrouwelijke orde werd in 530 gesticht door Scholastica, de zuster van St. Benedictus. De Benedictijner nonnen van de orde van Cluny werden omstreeks 940 door Odo, abt van Cluny, ingesteld. Talrijke vrouwelijke vereenigingen, die meer of min erkennen in verband te staan met de Benedictijners, zijn op verschillende tijden gesticht. De Benedictijner orde heeft oorsprong gegeven aan verscheidene andere orden, die den regel des stichters volgen, zooals, b. v., de Camaldulenzen, de Carthuizers, de Celestijnen, de Silvestrinen en andere, die allen in afzonderlijke artikelen beschreven zullen worden.

BENEFICIE. Dit woord duidde in de oude beteekenis van het Latijnsche woord elke soort van gift of begunstiging aan. In den loop des tijds werd het echter in zijne beteekenis beperkt tot de landen, die koningen gewoon waren aan hen te geven, die in de oorlogen dapper gevochten hadden. Deze beteekenis had het, toen de Gothen en Longobarden in Italië regeerden. Wanneer het woord *beneficie* voor het eerst als een kerkelijke term aangenomen werd, kan moeijelijk bepaald worden. Maar het schijnt als zoodanig niet gebruikt geworden te zijn, voor dat de tijdelijke bezittingen der kerk werden verdeeld, en uit de handen der bisschoppen genomen werden, om aan bijzondere personen te worden toegekend. De bisschoppen bezaten de kerkelijke inkomsten tot aan de vierde eeuw; zij bestonden alleen uit aalmoezen en vrijwillige bijdragen. Maar toen de kerk in het bezit kwam van erfelijke goederen, werd er een gedeelte van aangewezen voor het onderhoud der geestelijken. In de Roomsche kerk moet iemand veertien jaar oud zijn, alvorens hij regt kan hebben op eene beneficie; hij moet te voren de tonsuur ontvangen hebben. Volgens de canonieke wet is het koopen van beneficiën of *Simonie*, gelijk het genoemd wordt, eene zeer schandelijke misdaad, en gaat het altijd van een meineed vergezeld, daar de persoon, voorgedragen tot eene prove, verpligt is een eed af te leggen, dat hij van geene simonie gebruik gemaakt heeft. (Zie Simonie.) Maar behalve de simonie zijn er nog andere ongepaste gebruiken in de Roomsche kerk om zich beneficiën te verschaffen, namelijk: 1. Dat van *confidentie*, hetwelk daarin bestaat, dat iemand afstand doet van eene beneficie of er eene verkrijgt, met het doel of de overeenkomst om haar aan een bloedverwant of een ander persoon te geven; of ook wanneer hij iemand anders de vruchten er van laat genieten, en alleen den titel voor zich behoudt; 2. Verruiling van de eene beneficie voor de andere uit zelfzuchtige beweegredenen; 3. Bedriegelijke verruiling of het bewerken eener verruiling op bedriegelijke wijze; 4. Voorgewende afstand; 5. Het uitdenken van middelen om zich eene beneficie te verzekeren; 6. De fundatie van een obit (zielmis),

door Alet op de volgende wijze verklaard: „Iemand verlangende om eene beneficie voor zich of voor een bloedverwant te verwerven, zet eene som gelds uit of koopt een stuk gronds, op voorwaarde van de rente van het geld of de inkomsten van het land aan zeker iemand te geven voor het vieren eener wekelijksche mis; en den naam van beneficie aan deze fundatie gevende, die hij *obit* noemt, verruilt hij haar met een ander voor eene prebende of eene pastoorsplaats." Beneficiën worden door de canonisten verdeeld in *eenvoudige* en *priesterlijke*. De eenvoudige omvat geene andere verpligtingen dan te lezen, te zingen enz., gelijk kanunniken, kapellanen enz. doen. Aan de priesterlijke is de verzorging van zielen verbonden, gelijk door kloostervoogden, pastoors enz. geschiedt. De canonisten vermelden ook drie wijzen, waarop eene beneficie vacant komt, *de jure*, *de facto* en door *het vonnis van een regter*. Eene beneficie is *de jure* vacant, wanneer ten gevolge van eene misdaad, b. v. ketterij, simonie en dergelijke, de beneficiarius van zijne beneficie ontzet wordt. Eene beneficie is *de facto* en *de jure* open, door den natuurlijken dood of den afstand van den beneficiarius. En eindelijk is eene beneficie door *het vonnis van den regter* open, wanneer de beneficiarius afgezet wordt, als straf voor zedeloosheid of misdaad tegen den staat. Roomsche schrijvers verdeelen beneficiën in *reguliere* en *wereldlijke*. De eersten worden gegeven aan reguliere geestelijken of monniken, en de laatsten aan de wereldlijke priesters. De groote beneficiën worden in de Roomsche kerk consistoriale beneficiën genoemd, omdat zij door den paus geschonken worden, nadat hij het consistorie van kardinalen geraadpleegd heeft; in verschillende Roomsch-Catholieke landen wordt het regt van benoeming tot zulke beneficiën door den souverein geëischt en uitgeoefend. Dit is eene voortdurende bron van oneenigheid geweest tusschen de pausen van Rome en de tijdelijke vorsten van Roomsche staten. En gedurende langen tijd is het voor de pausen noodig geweest, ten einde zich het regt van aanstelling tot bisdommen te verzekeren als een regt van den bisschop van Rome, dat een concordaat gesloten werd tusschen hen en de wederzijdsche souvereinen van Roomsch-Catholieke landen. Dikwijls is het echter voor den paus eene noodzakelijkheid geweest, om de magt tot benoeming van bisschoppen aan de wereldlijke autoriteiten over te laten, ten einde zich andere voorregten te verzekeren. Zie Bisschop.

BEN-EPHRAÏM en BEN-DAVID, de namen der twee Messiassen door de nieuwere Joden verwacht. Om de bepaalde voorzeggingen van de profeten des Ouden Testaments aangaande den geringen staat van den Messias te ontwijken, zeggen zij, dat zij uitzien naar het verschijnen van twee Messiassen, namelijk Ben-Ephraïm, dien zij erkennen, dat een man van nederigen en armoedigen staat zal zijn, en Ben-David, die een magtig en overwinnend vorst wezen zal.

BENI-ISRAËL, eene bijzondere klasse van menschen in Indië, die een mengsel van Joodsche en Hindoesche gebruiken in acht nemen. Hunne voorvaders, zeggen zij, kwamen ongeveer zestien honderd jaar geleden, uit een land meer noordelijk gelegen naar de kusten van Indië. Zij waren zeven mannen en zeven vrouwen in getal, die uit een graf in de golven gered werden bij gelegenheid eener schipbreuk, die nabij Chaul, ongeveer dertig mijlen ten zuidoosten van Bombay, plaats had. De plaats, waar zij eene schuilplaats vonden, heet Navagaum. Daar hun verloorloofd werd zich daar te vestigen, en zij van de vorsten des lands vele gunsten genoten, namen zij trapsgewijze in aantal toe, en verspreidden zich over de dorpen van den Konkan, voornamelijk die nabij de kust. In die plaatsen en ook te Bombay, waar zij zich begonnen te vestigen, nadat het in het bezit der Engelschen was gekomen, zijn hunne afstammelingen nog te vinden. Wilson berekent hun aantal op 5,225, maar de inboorlingen beweren, dat er ongeveer 3,000 meer zijn. De Beni-Israël gelijken in hun gelaat op de Arabische Joden; zij beschouwen echter den naam Jehudi, als die hun gegeven wordt, als een term van verwijt. Zij zijn schooner dan de andere inboorlingen van denzelfden rang, maar gelijken hun eenigzins in kleeding. Zij hebben geene *shendi* op de kruin van hun hoofd, gelijk de Hindoes, maar behouden een bosje haar boven elk oor. Hunne tulbands en schoenen gelijken op die der Hindoes, en hunne broeken op die der Muzelmannen. Hunne sieraden zijn als die, welke door de middelste klasse der inboorlingen in de Mahratten-landen gedragen worden. Zij willen niet eten met personen, die tot andere gezindheden behooren, maar zij hebben er niet tegen om te drinken uit vaatwerk, dat aan Christenen, Muzelmannen of Hindoes behoort. Zij vragen in de Hebreeuwsche taal bij het begin en het einde hunner maaltijden een zegen van God. Elk der Beni-Israël heeft gewoonlijk twee namen, waarvan de eene aan iemand in de Schriften ontleend is, terwijl de andere van Hindoeschen oorsprong is. De Hebreeuwsche namen worden het eerst gegeven, bij gelegenheid der besnijdenis; die van Hindoeschen oorsprong worden ongeveer eene maand na de geboorte geschonken.

De Beni-Israël zeggen allen Jehovah, den God van Abraham, van Izak en van Jakob, te aanbidden. Vele hunner aanbaden echter tot voor kort, en sommige nog heden, in het geheim de goden der Hindoes, en voornamelijk die, welke verondersteld worden een kwaaddoend karakter te bezitten; eenige weinige oefenen waarzeggerij uit, volgens de gebruiken der Hindoes. Hoewel zij geheel afgescheiden zijn gebleven van het volk, onder hetwelk zij zoo verspreid zijn, verwezenlijken zij nog de voorzegging in Deut. XXVIII: 64: „En de Heere zal u verstrooijen onder alle volken, van het eene einde der aarde tot aan het andere einde der aarde; en aldaar zult gij andere goden dienen, die gij niet gekend hebt, noch uwe vaders, hout en steen." Alle kwestiën aangaande de godsdienst onder dit volk worden op eene vergadering van de volwassen leden der vereeniging in elk dorp door hun Mukadam of hoofd uitgemaakt, die eene soort van magistraat is, en door den Kazi, die in godsdienstzaken de voorzitter is en de openbare eeredienst bestuurt. Op deze bijeenkomsten worden de Mukadam en Kazi bijgestaan door vier *chogale* of ouderlingen. Elk der aanwezigen mag echter zijne meening zeggen, zijne afkeuring voorlezen, en zelfs een nieuw verhoor vragen.

In de synagogen der Beni-Israël is geen Sepher-Torah of manuscript der wet, gelijk de Joden hebben. Zij erkennen echter het Goddelijke gezag van al de boeken des Ouden Testaments. Slechts onlangs zijn zij bekend geworden met het grootste gedeelte der namen van de geïnspireerde schrijvers, en niet zonder aarzeling stemden zij er in toe om de latere profeten te erkennen. Van de Arabische Joden hebben zij de Hebreeuwsche liturgie van de Sephardim ontvangen, die zij gedeeltelijk bij hunne godsdienstoefeningen gebruiken. De vijf boeken Mozes vormen den standaard van de godsdienstige wet der Beni-Israël. De Goddelijke instellingen worden echter slechts gedeeltelijk in acht genomen. Perkamenten, waarop kleine gedeelten der Schrift geschreven zijn, dragen zij somtijds op verschillende deelen van het ligchaam. Een tijd lang hielden zij veel van toovermiddelen, maar daarvan hebben zij niet lang geleden afstand gedaan.

Als er eene geboorte plaats heeft in een dorp, waarin de Beni-Israël niet zeer talrijk zijn, bezoeken zij bijna allen het huis, en worden zij onthaald op suikergoed of vruchten. De besnijdenis wordt verrigt door den Kazi, op den dag door de wet van Mozes vastgesteld. Daarbij spreekt hij deze woorden uit: — „Gezegend zijt Gij, o Jehovah onze God, de algemeene Koning, die ons heiligt door Zijne geboden en ons wijdt door de besnijdenis." Hij roept ook den profeet Elia en den verwachten Messias aan, en neemt daarbij eenige bijgeloovige plegtigheden in acht. De besnijdenis wordt beschouwd als eene aanduiding van de afkomst der Beni-Israël van Abraham; geene geestelijke beteekenis wordt er echter aan gehecht, behalve bij personen, die gemeenschap met Christen-zendelingen gehad kunnen hebben. De plegtigheid wordt bijgewoond door een vrij groot aantal menschen, die gastvrij onthaald worden, en die de gezondheid van het kind inroepen bij het eenvoudige sap van de druif. De Kazi ontvangt gewoonlijk van acht annas tot twee roepijen (van 64 tot 240 cents) voor zijne diensten. Aan de kinderen worden ook somtijds kleine geschenken gegeven.

De huwelijken der Beni-Israël hebben gewoonlijk even vroeg in het leven als bij de Hindoes plaats. De huwelijksplegtigheden duren vijf in plaats van zeven dagen, zooals onder de oude Joden, en zij zijn van een eenigzins Heidensch karakter. Het volgende verhaal er van wordt door Dr. Wilson gegeven: — „Op den eersten dag mag de bruidegom niet uitgaan, hij gaat in het bad, en zijne handen worden rood geverwd met de bladeren van den *Mendi* (Lawsonia inermis), en het voorste gedeelte van zijn tulband wordt versierd met geel of wit papier, gesneden in den vorm der bloemen van den *champá* (Michelia champaca), terwijl hij door zijne bloedverwanten bezocht wordt, die beginnen feest te vieren en zich vrolijk te maken. Op den tweeden dag worden zijne buren zonder onderscheid uitgenoodigd, om deel te nemen aan de gastvrijheid van het huis zijns vaders, terwijl hij zijn haar moet laten opmaken, en zich moet kleeden in zijn best gewaad en zijne schoonste sieraden. Daarna wordt hij op een paard gezet, en met het gewone gedruisch en geklatter der inboorlingen naar de plaats voor de eeredienst bestemd gebragt, waar een gedeelte van de huwelijksgebeden der liturgie gelezen wordt, en een zegen door den Kazi wordt uitgesproken. Van den masjid wordt hij, op dezelfde wijze als toen hij er heenging, naar het huis der bruid overgebragt, waar hij ontvangen wordt door haar vader, en onder de verzamelde menigte wordt geplaatst. Een kleed en sieraden voor de bruid, zoo kostbaar als de omstandigheden zijner familie het veroorloven, worden uit zijn naam en door de handen zijns vaders der bruid aangeboden, die ze onmiddellijk in gebruik stelt. Dan wordt een bed, met een schoon laken bedekt, voor den dag gehaald, en daarop zet het gelukkige paar zich

neder. Al de bezoekers staan voor hen. De Kazi neemt een beker op met het sap der druif, dat als een teeken van het verbond beschouwd wordt, hetwelk zij op het punt zijn van te sluiten, roept den zegen van God er over in, en plaatst dien in de handen eerst van den bruidegom en daarna van de bruid, die er beiden een weinig van drinken, zoodra hun gevraagd is, of het hun wil is in den huwelijksstaat te treden, en getrouw hunne wederzijdsche pligten te vervullen. Het huwelijksverdrag, opgemaakt in den vorm, die gewoonlijk door de Joden in acht genomen wordt, wordt dan te voorschijn gehaald en voorgelezen, en nadat het geteekend is door den persoon, die het geschreven heeft, en drie andere getuigen, wordt het door den bruidegom in de handen der bruid geplaatst. Zij houdt het eene einde er van vast, terwijl hij het andere er van vasthoudt, en verklaart, dat het eene wettige acte is. Hij vouwt het nu op en geeft het haar over, en zij vertrouwt het toe aan de zorg haars vaders. Wederom wordt de beker geproefd, zekere gedeelten der Psalmen worden gelezen, een ring wordt door den bruidegom aan den voorvinger van de regterhand der bruid gestoken, en het godsdienstige gedeelte der plegtigheden wordt verklaard afgeloopen te zijn. De Kazi zegent de gehuwden, die te zamen gezeten zijn, en zij ontvangen offergaven, voornamelijk in kleine sommen gelds, van hunne kennissen. Brasserij en gejuich eindigen de plegtigheden van den dag. Den volgenden avond verlaten de bruidegom en de bruid het huis der laatste — de eerste gezeten op een paard, de laatste in een palanquin — en trekken, onder het afsteken van voetzoekers en vuurpijlen, naar den masjid, waar zij van den Kazi een nieuwen zegen ontvangen, alvorens naar het huis van den bruidegom te gaan, waar zij met hunne verzamelde vrienden eten. Vermaken en feestmaaltijden houden gedurende de twee volgende dagen aan."

De begrafenissen van de Beni-Israël volgen spoedig op het overlijden. Zij begraven zonder doodkisten, in graven van drie of vier voet diepte. Het hoofd van het lijk wordt naar het oosten geplaatst. Somtijds offeren zij aan de zielen der overledenen rijst, melk en kokosnoten, en sprengen water met meel vermengd op den tijd der begrafenis; zij bezoeken het graf op den derden, vijfden en zevenden dag, nadat het gesloten is, ten einde te bidden. Zij hebben ook eene jaarlijksche plegtigheid ten behoeve der dooden, gelijk die der Hindoesche *Shrádh*. De formeele rouw over de dooden duurt zeven dagen. Eenige hunner denken, dat er een vagevuur is, om de zielen na den dood op te nemen.

De Beni-Israël rekenen hunnen dag, gelijk de Joden, van zonsondergang tot zonsondergang. Hunne maanden hebben ook Hebreeuwsche namen. De wekelijksche Sabbath wordt eenigermate in acht genomen door ongeveer een derde der bevolking. Te zes ure des morgens verzamelen zij zich voor de eeredienst in den masjid, waar zij twee of drie uur blijven, en zich voornamelijk bezighouden door gebeden of gedeelten uit de Schrift den *Hazzan* of voorlezer na te zeggen en de knieën te buigen. Eenige vromen onder hen kunnen omstreeks den middag, of omstreeks twee of drie ure in den namiddag, in den masjid gezien worden. De avonddienst, die omstreeks zes ure begint, wordt het meest bijgewoond. Zij duurt ongeveer twee uren, en wordt dikwijls besloten, doordien de tegenwoordig zijnde personen met hunne lippen den beker der zegening slechts aanraken.

Na het vernemen dezer feiten zal bij velen de vraag opkomen: „Zijn de Beni-Israël Joden of Israëlieten?" Op deze vraag geeft Wilson het volgende antwoord: „Het korte overzigt, dat wij nu van de gebruiken der Beni-Israël gegeven hebben, schijnt de gevolgtrekking te regtvaardigen, dat zij *Joden* zijn, die niet in betrekking staan tot de afstammelingen van de Rubenieten en de Gadieten en den halven stam van Manasse, die gevankelijk weggevoerd werden naar Halah, Habor, Hara en aan de rivier Gozan, door Pul en Tiglath-Pilnezer, koningen van Assyrië, en ook niet met de afstammelingen der tien stammen, die tijdens de regering van Hozea, na den val van Samaria, door Salmaneser gevankelijk gevoerd werden naar dezelfde en naburige plaatsen; want zij gedenken gebeurtenissen, tot welke men moeijelijk begrijpen kan, op welke wijze deze bannelingen in betrekking kunnen hebben gestaan, en waarvan er eenige plaats hadden, nadat de Joden uit Babylon, waarheen zij door Nebukadnezar gevoerd waren, naar hun eigen land waren teruggekeerd. Het is echter slechts op het eerste gezigt, dat zulk eene gevolgtrekking geregtvaardigd schijnt. De Beni-Israël erkennen zeer gereedelijk, dat zij tot de aanneming hunner tegenwoordige gebruiken geleid zijn door het voorbeeld en de voorschriften der Joden van Arabië en Cochin, die hen van tijd tot tijd zijn komen bezoeken of in hunne nabuurschap zijn komen wonen. Juist het feit, dat zij noodig hadden om door vreemdelingen onderrigt te worden in de hoogste en belangrijkste plegtigheden hunner godsdienst, zoowel als in andere gebruiken, die algemeen door de Joden over de geheele wereld in acht genomen worden, doet ons vermoeden, dat zij gedurende vele eeuwen in dit

land gevestigd zijn geweest, en werkelijk behooren tot de lang verbannen en verloren stammen van Israël. De Joden van Cochin, die zeggen, dat zij onmiddellijk na de verwoesting van den tweeden tempel naar Indië kwamen, of volgens hunne eigene geschiedkundige aanteekeningen in het 68ste jaar der Christelijke jaartelling, hebben zich steeds afgescheiden beschouwd van de Beni-Israël van Bombay, van wier omstandigheden zij sedert onheugelijke tijden wel bewust zijn geweest; en de zwarte Joden van Cochin, afstammelingen van proselieten onder de Hindoes en de Joodsche familiën, die zich met hen vermengden, berigtten aan Dr. Claudius Buchanan, toen deze naar de Tien Stammen onderzoek deed, dat men onder hen algemeen geloofde, dat de groote menigte der Israëlieten in Chaldea te vinden is, maar dat eenige weinige huisgezinnen naar meer verwijderde streken waren getrokken, zooals naar Cochin en *Rajapoer* in Indië. De laatst vermelde plaats is de landstreek grenzende aan de Nagotna kreek, waarin zelfs tegenwoordig vele van de Beni-Israël gevestigd zijn. Het gebrek aan een manuscript van den *Sepher-Torah* of Boek der Wet onder de *Beni-Israël* plaatst hen in een toestand, waarin wij geene vereeniging van Joden op de wereld zien. De verwerping, tot op dezen dag nagenoeg algemeen onder hen, van den naam van *Joden*, waarop zij zonder twijfel trotsch geweest zouden zijn, als zij dien verdiend hadden; de kenmerkende naam van Beni-Israël, dien zij voor zich aannemen; het ontbreken onder hen van de geliefkoosden namen Juda en Esther, en het dikwijls voorkomen van den naam Ruben en andere namen, die voornamelijk verbonden zijn aan de eerste geschiedenis van Gods hoog begunstigd volk: al deze dingen schijnen mij omstandigheden toe, die de meening sterk ondersteunen, dat zij werkelijk Israëlieten zijn en een overblijfsel van de nakomelingen der stammen, die door de Assyrische koningen uit hunne woonplaatsen verdreven werden."

BENI-KHAIBIR (Hebr. *Zonen van Keber*). Men veronderstelt, dat de Beni-Khaibir de afstammelingen zijn van de Rechabieten, aan wie de belofte gedaan werd (Jer. XXXV : 19): „Daarom alzoo zegt de Heere der heirscharen, de God Israëls: Er zal Jonadab, den zoon van Rechab, niet worden afgesneden een man, die voor mijn aangezigt sta al de dagen." Men zegt, dat zij hunne oude regelingen en gewoonten nog in acht nemen; zij zaaijen noch planten, en bouwen geene huizen maar wonen in tenten, en trekken dikwijls met al hun eigendom en hunne huisgezinnen van de eene plaats naar de andere. Dr. Wolff, de Joodsche zendeling, zegt, dat zij aan de wet van Mozes bij overlevering gelooven en haar in acht nemen, want zij bezitten de geschreven wet niet, alsook dat zij zich onthouden van wijn. Zie RECHABIETEN.

BENIN (GODSDIENST VAN). Het land, dat den naam van Benin draagt, is eene groote kuststreek in West-Afrika, die zich over meer dan twee honderd mijl uitstrekt. Het is een land van groote bedrijvigheid in den handel, en van meer belang dan Ashantee of Dahomey. De koning is niet alleen onbepaald heerscher, maar een fetisch of een god in de oogen zijner onderdanen, en alle misdaden tegen hem worden op de wreedste wijze gestraft, niet alleen als verraderij maar als goddeloosheid. Het is eene misdaad te gelooven, dat hij eet of slaapt, en bij zijn dood worden er, gelijk bij de ASHANTIS (zie ald.), talrijke menschen geofferd, opdat zij hem naar de andere wereld mogen vergezellen en hem daar dienen. Elk jaar worden er drie of vier menschenoffers aan den mond der rivier gebragt, ten einde schepen en koophandel aan te trekken. Hoewel niet zoo menigvuldig als bij de Ashantis, geschiedt toch het offeren van menschelijke wezens bij hen in vrij groote mate, en de haaijen, die voor heilig gehouden worden, komen bijna elken dag in scholen aan den kant der rivier, om te zien of hun ook een offer bereid is. Het Fetischmus en de duivelaanbidding zijn de hoofdvormen der godsdienst van Benin, zoowel als onder al de andere Heidensche stammen van Afrika. De inwoners ontkennen niet het bestaan van één opperwezen, maar zij hebben een gering denkbeeld van zijne allesbesturende voorzienigheid, en roepen het zelden aan behalve bij groote gebeurtenissen, wanneer zij zijn naam, die bij hen *Canon* is, driemaal met luider stemme uitspreken. Zij stellen een onbepaald vertrouwen in fetischen of toovermiddelen, die zij aan het lijf dragen, of aan een gedeelte hunner huizen ophangen, en zij hebben ook hunne *Fetissero* of fetischmannen, met wier bijstand zij hunne *fetischen* bij alle belangrijke gebeurtenissen raadplegen. Zij bidden plegtig tot de geesten der dooden, die, zooals zij wanen, een groot belang stellen in alles, wat hier op aarde gebeurt. De tegenwoordigheid van eenige geesten wordt steeds gezocht; huizen worden voor hen gebouwd, en van tijd tot tijd wordt er voedsel, drinken, kleederen en huisraad voor hun gebruik naar die huizen gebragt. Zij plaatsen groote hoeveelheden laken, koralen, messen, pijpen, tabak en sieraden in de doodkist, en groote stukken huisraad van buiten rondom het graf, ten gebruike voor de dooden. Zij verbeelden zich, dat elke geest de bewaker is van zijne

eigene bloedverwanten, en wanneer derhalve iemand, zelfs de koning, op het punt is van zich in eene belangrijke onderneming te steken, begint hij met de geesten zijner voorouders aan te roepen. De geesten wonen, naar hunne meening, in de bosschen, en daarom gaat hij, die zich in moeite of gevaar bevindt, naar de eenzame schuilhoeken van het bosch, om de hulp der zielen van overleden vrienden af te smeeken. Zij offeren aan den duivel of den boozen geest, ten einde zijne wraak te stillen en te voorkomen, dat hij straffen oplegt. Zij zenden somtijds boodschappen naar hunne vrienden in eene andere wereld met iemand, die op het punt is van te sterven. Het is eene omstandigheid, die der aandacht wel waardig is, dat in Benin en in alle andere gedeelten van West-Afrika, behalve de Peperkust, de besnijdenis in gebruik is; de verwaarloozing er van is eene zaak, die verwijt en bespotting verdient. De bewoners van dit gedeelte van Afrika hebben ook nog een ander Joodsch gebruik, namelijk dat om het bloed van dieren op de deurposten hunner huizen te sprengen, en op al de plaatsen waar hunne fetischen gehouden worden. Als een inboorling ziek is, zendt hij om zijn fetischman, die te zijnen behoeve een bok of een ander dier offert, en den huisfetisch met het bloed van het slagtoffer besprengt. Als hij sterft, wordt een jonge stier, die aan de voorpooten gebonden is, aangebragt, om bij zijne begrafenis geofferd te worden, en men verwacht, dat elk bezoeker een geschenk zal aanbrengen, ten einde in of naast de doodkist gelegd te worden. De vrouwelijke bloedverwanten komen eene maand lang des morgens en des avonds bijeen, om over de dooden te treuren; aan het einde van dien tijd wasschen zij zich, leggen alle teekenen van rouw af, en hervatten hare gewone bezigheden.

BENSAITEN, de godin der rijkdommen bij de bewoners van Japan. De legende, die zij aangaande haar verhalen, is zonderling. Toen de godin nog op aarde was, droeg zij den naam van Bunso, en daar zij bij haar echtgenoot geene kinderen had, bad zij ernstig aan de goden van het land, om haar met eenig kroost te zegenen. Haar gebed werd verhoord, doch op eene zeer verwonderlijke wijze, daar zij niet minder dan vijf honderd eijeren voortbragt. Hare ongerustheid was daardoor opgewekt, en vreezende, dat uit die eijeren, als zij uitgebroeid werden, monsterachtige schepselen mogten voortkomen, pakte zij ze zorgvuldig in eene doos, welke zij in de rivier wierp, nadat zij eerst de zorg genomen had, om op de doos het woord Fosgoroo te schrijven. Na eenigen tijd vond een oud visscher de doos drijvende, en toen hij ze opende en bevond, dat zij vol eijeren was, bragt hij den nieuw gevonden schat aan zijne vrouw, die de eijeren in een oven legde, en tot verbazing van het eenvoudige paar bragt elk ei een kind van het mannelijke geslacht voort. De twee oude menschen voedden al deze kinderen op, en spijzigden hen met rijst en fijn gehakte St. Janskruid bladeren. Maar toen zij volwassen, en de visscher en zijne vrouw niet in staat waren om langer voor hen te zorgen, werden zij struikroovers. Bunso, na onderzoek vernemende, dat het woord Fosgoroo op de doos geschreven was, erkende hen dadelijk als hare eigene kinderen, en ontving ze als zoodanig. Later werd zij in den hemel onder de goden opgenomen, waar zij, zooals de Japanezen meenen, nog is, vergezeld door hare vijf honderd zonen. Hurd, deze ongerijmde geschiedenis verhalende, beschouwt haar als eene allegorie, die te kennen moet geven, dat wij, hetzij in het openbare of het bijzondere leven, door volharding veel meer kunnen verkrijgen, dan wij ooit te voren verwachtten.

BEREANEN, eene kleine secte in Schotland in 1773 ontstaan. Haar stichter was zekere Barclay, die eenige jaren met goed gevolg als hulpprediker te Fettercairn in Kincardine werkzaam was. Toen door den dood van den predikant de plaats vacant werd, vroegen de bewoners met aandrang, dat Barclay als predikant aangesteld zou worden. De plaats werd echter aan een ander gegeven, tot groote teleurstelling van den hulpprediker en de gemeenteleden. Dadelijk hierop scheidden zich Barclay en velen, die hem aanhingen, van de Schotsche kerk af, en vormden zij zich tot eene afzonderlijke secte onder den naam van *Bereanen*, dien zij aannamen, daar zij beweerden het voorbeeld der oude Bereanen te volgen, die in Hand. XVII : 11 op de volgende eervolle wijze vermeld worden: „En deze waren edeler dan die te Thessalonica waren, als die het woord ontvingen met alle toegenegenheid, onderzoekende dagelijks de Schriften, of deze dingen alzoo waren." De volgelingen van Barclay namen als grondregel aan, dat hun stelsel van geloof en gebruiken op de Schriften alleen gebouwd moest worden, en alle menschelijk gezag ter zijde moest worden gezet. De eerste Bereaansche kerk werd te Edinburgh in 1773 gesticht, en spoedig daarna ontstond er eene andere, volgens dezelfde beginselen, te Fettercairn, waar Barclay vele vrienden en bewonderaars had. Over de leerstellingen der Drieëenheid en de groote punten van het Calvinistische stelsel, zooals de prædestinatie, uitverkiezing en

boetedoening, was deze secte het volkomen eens met de Schotsche kerk; op sommige punten verschilde zij echter van alle andere secten. Zoo verwierp zij, wat gewoonlijk natuurlijke godsdienst genoemd wordt, op grond dat haar aan te nemen zou zijn het gezag ondermijnen der geopenbaarde godsdienst, daar zij deze onnoodig en overtollig maakt. Dit, zeide Barclay, zou eene regtvaardiging zijn der opmerking van den ongeloovigen Paine in zijne Eeuw der Rede, waar deze verklaart, dat „er geene reden is voor eene openbaring of een Woord Gods, als de mensch Zijne natuur en volmaaktheden uit Zijne werken alleen ontdekken kan." In zulk eene wijze van redeneren was klaarblijkelijk veel verwarring van gedachte. Niemand beweert, dat de godsdienst der natuur zoo volledig is, dat zij geene geschreven openbaring behoeft. In tegendeel, het onderrigt aangaande geestelijke en Goddelijke onderwerpen, dat wij van de natuur ontvangen hebben, is noodzakelijker wijze gering en onvolmaakt, en toch is het voldoende om ons te overtuigen, dat het in onzen naakten en hulpeloozen toestand verre van Gode onwaardig is, om eene openbaring aan ons bekend te maken, welke aan de begeerten van onze zedelijke gesteldheid voldoet, en ons uit een staat van duisternis en twijfel redt. Eene geschreven openbaring is derhalve noodzakelijk voor den mensch en Gode niet onwaardig; daarom is zij gegeven.

De Bereanen beweerden ook, dat het geloof in Christus en de verzekering van ons eigen persoonlijk behoud onafscheidelijk of liever gelijkbeteekenend zijn, daar in het woord Gods duidelijk verklaard wordt: „Die gelooft zal hebben, zal zalig worden." Als ik dan, zegt Barclay, aan deze verklaring geloof, zou het goddeloos zijn om aan mijne eigene zaligheid te twijfelen. Dit was de gevaarlijkste van al de bijzondere meeningen, die door de Bereanen aangekleefd werden, daar zij niets minder beteekent dan dat, als iemand zich zelven overreedt, dat hij een geloovige is, hij er ook in werkelijkheid een is.

Eene andere bijzondere leerstelling, die door de Bereanen onderwezen werd, was, dat niet alleen een groot gedeelte van de profetiën des Ouden Testaments, maar ook al de Psalmen begrepen moesten worden als alleen op Christus en niet op geloovigen betrekking te hebben.

De aanhangers dezer secte waren getrouw aan het gebruik van den kinderdoop. Zij gebruikten over het algemeen eenmaal in de maand het avondmaal; somtijds echter meermalen, en somtijds minder dikwijls. Zij waren tegen het inachtnemen van vastendagen en tegen de voorbereiding voor het avondmaal, als zijnde slechts menschelijke instellingen. Zij verwierpen het gebruik om de elementen in het avondmaal of het water voor den doop te wijden, zeggende, dat geene woorden van een mensch eene verandering in het een of ander kan teweegbrengen. Zij kantten zich aan tegen het gebruik van het woord sacrament voor den doop en het avondmaal. Zij leerden, dat niemand dan een waar Christen kan of moet bidden, en dat het voor een ongeloovige ongerijmd is om te bidden, om deel te hebben aan Christus of om eene andere zegening, die hij weten moest, dat hij reeds heeft. Om zulke zaken te bidden, beweerden zij, zou zijn aan haar bezit te twijfelen, hetgeen overeen zou komen met een twijfelen aan de getuigenis van God.

De Bereanen zijn altijd eene zeer kleine en zwakke secte geweest, die slechts uit eenige weinige gemeenten in Schotland, eene of twee in Engeland en een klein aantal in Amerika bestond. Sedert de laatste jaren worden er niet meer gevonden.

BERENGARIUS, een beroemd kerkhervormer in de elfde eeuw. Hij was geboortig van Tours en ontving zijne theologische opvoeding in eene van de bloeijendste scholen van dien tijd, die van Fulbert te Chartres, waar hij onder dien wijzen en vromen leermeester die warme vroomheid en die vurige liefde voor zuivere schriftmatige waarheid verkreeg, die zulk een voornamen trek van zijn godsdienstig karakter uitmaakte. Fulbert had de gewoonte om den dagelijkschen arbeid te eindigen met eene avondwandeling in gezelschap zijner leerlingen in den tuin, met hen dan te spreken over hun hemelsch vaderland, en er bij hen op aan te dringen, om zelfs niet te schijnen er niet rijp voor te zijn. Reeds in dat vroege tijdperk zijns levens begon Berengarius in geene geringe mate die onafhankelijkheid van geest te toonen, die hem in zijn verder leven zoo bijzonder kenmerkte. Nadat hij de school van Fulbert verlaten had, bragt hij eenigen tijd te Tours, zijne geboortestad, door, en bestudeerde en onderwees hij er maatschappelijke kundigheden; daarna wijdde hij zich echter geheel aan de studie der Heilige Schriften en aan die der Kerkvaders. De groote naam, dien hij reeds door zijne geleerdheid en braafheid verkregen had, deed hem het ambt verwerven van bestuurder der domschool bij de kerk van Tours, en later het ambt van aartsdiaken te Angers. Uit alle hoeken van Frankrijk kwamen er leerlingen tot hem. Spoedig bleek het echter, dat Berengarius over wereldlijke en godsdienstzaken inzigten had, en die aan zijne leerlingen mededeelde, welke niet weinig

van de heerschende gevoelens van zijn tijd verschilden. Hij had de werken van Augustinus met zorg bestudeerd, en had den geest van dien bewonderenswaardigen man diep ingezogen. Ten bewijze hiervan nemen wij het volgende over uit een brief, door Neander aangehaald, dien Berengarius aan de monniken van zijn district rigtte: — „De kluizenaar is alleen in zijne kluis, maar de zonde waakt met verlokkende woorden voor zijne deur, en zoekt bij hem binnengelaten te worden. Ik, zegt zij, ben uwe beminde, met wie gij in de wereld boeleerdet. Ik zat naast u aan tafel, ik sliep met u op uw leger, zonder mij deedt gij niets. Hoe waagdet gij mij te willen verlaten? Ik ben u op den voet gevolgd, en gij zoudt meenen zonder mij in uwe kluis verborgen te blijven? Ik was met u in de wereld, toen gij vleesch aat en wijn dronkt; ik zal met u zijn in de woestijn, waar gij alleen van brood en water leeft. In de hel zijn niet alleen purper en zijde, maar ook de monnikspij wordt daar gevonden. Gij hebt, o kluizenaar, iets van het mijne. De natuur van het vleesch, dat gij draagt, is mijne zuster, te gelijk met mij verwekt en met mij opgegroeid. Zoo lang het vleesch, vleesch blijft, zoo lang zal ik ook in uw vleesch wonen. Overwint gij het vleesch door onthouding, zoo wordt gij hoogmoedig, en zie, de zonde is daar. Wordt gij door het vleesch overwonnen, zoodat gij u aan uwe lusten overgeeft, zie, de zonde is daar. Misschien maakt gij u niet aan eenige menschelijke zonde schuldig, ik bedoel de zoodanige, die van de zinnelijkheid uitgaat; maar waeht u dan voor de duivelsche zonden. De hoogmoed is eene zonde aan booze geesten en kluizenaars gemeen." Daarop beveelt hij hun het aanroepen der genade of het aanhoudende gebed aan, dat het reine hart niet toelaat in te sluimeren, als het eenige beproefde wapen tegen de zonde, en gaat dan voort: „ik vernaam u niet op uwe krachten te vertrouwen, zooals Julianus de ketter in den Demetrias deed. Ik denk anders; want daarop berust de Christelijke strijd, dat een ieder in het gevoel zijner eigene gebrekkigheid zich geheel op de genade verlate en erkenne, dat hij met zijne eigene krachten niets dan het kwade vermag te doen."

Het theologische punt, dat de zorgvuldige aandacht van Berengarius meer dan eenig ander scheen bezig te houden, was echter het avondmaal. Tusschen de jaren 1040 en 1050 begon hij de leer der transsubstantiatie te bestrijden, die zoo lang als de erkende leer der Kerk was volgehouden, terwijl hij met de meest mogelijke vrijmoedigheid leerde, dat niet het werkelijke ligchaam en bloed van Christus in het avondmaal tegenwoordig waren, maar een symbool er van. Op dit punt erkende hij zich een volgeling van Johannes Scotus. Verschillende geestelijken traden tegen Berengarius in het strijdperk. Hij bleef echter vast in het geloof, dat hij beleden had, dat de tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal niet eene vleeschelijke en ligchamelijke, maar eene geestelijke tegenwoordigheid was. De tijding, dat deze leer openlijk verkondigd werd, bereikte Rome, en op een concilie, door paus Leo IX. in 1050 gehouden, werd Berengarius, hoewel afwezig, als ketter veroordeeld. Daar de paus de onregtvaardigheid dezer handelwijze gevoelde, riep hij hem op om voor een concilie te verschijnen, dat hetzelfde jaar te Vercelli onder zijn eigen voorzitterschap gehouden zou worden. Berengarius was besloten om aan de oproeping te gehoorzamen, maar toen hij Hendrik II. van Frankrijk verlof vroeg om het concilie bij te wonen, liet de koning, partij trekkende van het vonnis, dat te Rome over hem uitgesproken was, hem in de gevangenis werpen, terwijl zijne goederen verbeurd verklaard werden. De paus deed zelfs geene poging om te klagen over deze minachting van zijn gezag van den kant des Franschen monarchs; hij stelde het concilie te Vercelli ook niet uit, maar liet de zaken haar gang gaan. Het gevolg was, dat de leer van Scotus, waaraan Berengarius geloofde, op het concilie werd veroordeeld, en dat de tegenovergestelde leer, die van de werkelijke tegenwoordigheid, plegtig werd erkend.

Al de vervolgingen, die Berengarius verduurd had, matigden zijn ijver voor de zaak van God en de waarheid niet. Hij verlangde naar eene gelegenheid om zijne meeningen te verdedigen voor eene openbare kerkvergadering, nu hij door den invloed zijner vrienden uit de gevangenis was verlost. De koning van Frankrijk riep daarom zulk eene vergadering te Parijs bijeen, zonder te wachten op de toestemming van den paus. Berengarius vertrok om daarvoor te verschijnen, maar op weg vernomen hebbende, dat eene zamenspanning tegen hem door zijne vijanden gesmeed was, oordeelde hij het voorzigtig om zich te verwijderen. Zijne vrees was ook niet ongegrond. Het concilie van Parijs veroordeelde niet alleen Berengarius en zijne vrienden als ketters, maar bepaalde ook, dat zij, zoo zij hunne dwalingen niet herriepen, met den dood gestraft zouden worden.

Zoo was de staat van zaken, toen kardinaal Hildebrand met eene zending van den paus in Frankrijk aankwam. Te Tours werd er in 1054 eene kerkvergadering gehouden, waarop Berengarius zijne meeningen

kalm mogt blootleggen, en de valsche beschuldiging mogt weêrleggen, die vele geestelijken tegen hem inbragten, van te gelooven, dat slechts brood en wijn, maar niet het ligchaam en bloed van Christus in het avondmaal tegenwoordig waren. Het gelukte hem om tot voldoening van Hildebrand aan te toonen, dat hij het brood en den wijn na de wijding als het ligchaam en bloed van Christus erkende. De legaat deed nu stappen om het misnoegen, dat door geheel Frankrijk over het onderwerp ontstaan was, te doen ophouden. Berengarius herhaalde de belijdenis van zijn geloof aan de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal voor een concilie van Fransche bisschoppen; en toen eenige hunner aan de oprechtheid van zijne belijdenis twijfelden, stemde hij er in toe om bij eede te erkennen, dat hij met zijn hart geloofde, wat hij met zijn mond gezegd had. Daar zijne tegenstanders niet in staat waren om te begrijpen, dat eene geestelijke tegenwoordigheid evenveel regt heeft om werkelijk genoemd te worden als eene ligchamelijke, vatten zij den verkeerden indruk op, dat Berengarius door vrees er toe gebragt was, om zijne meeningen te herroepen en zijn geloof aan de transsubstantiatie te belijden. Toen zij nu bevonden, dat hij de leer der Kerk even scherp bestreed, als hij te voren gedaan had, beschuldigden zij hem van zijne belijdenis te verloochenen, een meineedige te zijn, en tot zijne oude dwaling te vervallen. Hildebrand had gehoopt den storm te doen bedaren, door Berengarius met zich naar Rome te nemen; dit plan werd echter door den dood van Leo IX. verijdeld. Eindelijk trok Berengarius in 1059 naar Rome, van voornemen zijnde om zijne zaak voor den toenmaligen paus Nicolaas II. te brengen. Hij verwachtte natuurlijk, dat hij door Hildebrand beschermd zou worden, doch hierin vond hij zich teleurgesteld. Hij werd opgeroepen om voor eene vergadering van 113 bisschoppen te verschijnen. Eene geloofsbelijdenis, door kardinaal Humbert opgemaakt, werd hem voorgelegd. Zij was in zulke uitdrukkingen vervat, dat alle mogelijkheid voor eene geestelijke verklaring afgesneden was, daar zij in hoofdzaak het volgende bevatte: „dat het brood en de wijn na de wijding niet enkel een sacrament zijn, maar het werkelijke ligchaam en het werkelijke bloed van Christus, en dat dit ligchaam door de handen der priesters aangeraakt en gebroken wordt, en door de tanden der geloovigen wordt fijn gemalen, niet enkel op eene sacramentale wijze, maar in waarheid." De uitslag was vernederend. De goede man werd door de vrees voor den dood overmand. Hij weifelde, en de geloofsbelijdenis in zijne handen nemende wierp hij zich er mede op den grond, ten teeken van onderwerping en berouw. Met eigene hand wierp hij daarop zijne geschriften in de vlammen. Dit was alles, wat Rome verlangde, en terstond werd het blijde nieuws der terugroeping van Berengarius ijverig door Duitschland, Frankrijk en Italië verspreid.

Maar de triomf van Rome was van korten duur. Slechts voor een oogenblik was Berengarius geweken voor de vrees voor den dood. Hij herstelde zich spoedig, en naauwelijks had hij weder den voet in Frankrijk gezet, of hij onderwees de leer der geestelijke tegenwoordigheid met dezelfde kracht als te voren, en voer in de hevigste taal tegen den paus en al zijne afgevaardigden uit. Hij noemde de Roomsche kerk geen Apostolischen zetel, maar een zetel van Satan. Aangaande zijne terugroeping te Rome zeide hij: „De menschelijke goddeloosheid kon door uitwendige kracht aan de menschelijke zwakheid eene andere belijdenis afpersen; maar eene verandering van overtuiging kan alleen Gods almagtige werking ten uitvoer brengen." Als men hem beschuldigde van den eed, dien hij plegtig afgelegd had, te schenden, was zijn antwoord: „Een eed te doen, dien men nooit gedaan moest hebben, is zich van God vervreemden; maar dat terug te nemen, wat men ten onregte bezworen heeft, is tot God terugkeeren. Petrus zwoer eens, dat hij Christus niet kende. Had hij in dien goddeloozen eed volhard, dan moest hij opgehouden hebben een Apostel te zijn." Genadiglijk hersteld van zijn tijdelijken val, ging Berengarius met zijn werk voort, en verbreidde hij zijne meeningen op uitgebreide schaal in Frankrijk en in andere landen van Europa. Geene verdere stappen werden tegen hem te Rome gedaan, als wij eene zachtaardige vermaning uitzonderen, die hem door paus Alexander II. gegeven werd, om zijne secte te verlaten en bij de Kerk niet langer argwaan te verwekken. Maar gelijk hij zelf zeide, hij kon zijne ware overtuigingen niet verloochenen.

Spoedig daarop werd Hildebrand, de vriend van Berengarius, paus onder den naam van Gregorius VII. Eene zijner eerste officiëele daden was het bijeenroepen in 1076 van een concilie te Poitiers in Frankrijk, ten einde den strijd uit te maken, die zoo lang over het onderwerp der transsubstantiatie in dat land gewoed had. Zoodanig was echter de opgewondenheid, die op het concilie heerschte, dat Berengarius bijna als slagtoffer er van gevallen was. Daar Gregorius schipbreuk geleden had in zijne poging om aan den theologischen twist een einde te maken, riep hij

Berengarius naar Rome. Hij ging er heen, en op eene vergadering, op Allerheiligendag gehouden, bragt hij eene geloofsbelijdenis, gelijk aan die welke hij vroeger te Tours aangenomen had, voor den dag, welke inhield, dat hij aan de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal geloofde, zonder verwijzing op het ware twistpunt, of het eene geestelijke of eene ligchamelijke tegenwoordigheid was. Gregorius verklaarde zich, even als vroeger, voldaan, en gebruikte elk middel om Berengarius uit de magt zijner tegenstanders te verlossen. Al zijne pogingen waren echter vergeefsch. De eisch werd gedaan, en de paus was niet in staat om dien te weêrstaan, dat Berengarius openlijk een eed zou afleggen, dat hij in waarheid de geloofsbelijdenis, die hij opgemaakt had, aannam, en als een bewijs voor zijne waarheidsliefde, dat hij zich aan de vuurproef zou onderwerpen. De paus zond hem echter een bijzonder berigt, dat hij de wreede proef, die men voorstelde, niet zou ondergaan; en waarschijnlijk om de onverdragelijke geestelijken tevreden te stellen, gaf hij bevel, dat een monnik, in wien hij het grootste vertrouwen stelde, door een streng vasten en gebed den wil van de Maagd Maria op dit punt zou vernemen. Het antwoord was, zooals de paus begeerd had, eene geheele regtvaardiging van Berengarius, waarbij verklaard werd, dat zijne leer in overstemming was met de Schrift, en dat het geheel voldoende was om te zeggen, dat het brood na de wijding het werkelijke ligchaam van Christus was.

De tegenovergestelde partij hield zich middelerwijl onledig met pogingen te doen, om de plannen van Gregorius te verijdelen. Zij slaagde er in om Berengarius te Rome te doen ophouden tot de bijeenkomst der synode, die daar gewoonlijk in de Vasten vergadert. Het plan slaagde maar al te goed. Gregorius zag, dat hij verdacht werd van den ketter te begunstigen, door de oogen voor zijne ketterij te sluiten, en daar hij een zeer listig man was, zonder beginselen, aarzelde hij niet om zijn vriend op te offeren, ten einde de achterdocht van zich af te keeren; hij beval derhalve, dat Berengarius zich voor de verzamelde geestelijken op den grond zou werpen en zou belijden, dat hij tot nog toe gedwaald had. Nogmaals zag men het treurige schouwspel, dat een Christen, die zich een dapper verdediger der waarheid betoond had, plotseling door de kracht der verzoeking overmand werd, zich op den grond wierp en goddeloos beleed, dat hij gedwaald had. De vijand juichte zonder twijfel over zijne schijnbare zegepraal. De paus verklaarde aan den vernederden man, dat de vergadering met zijne terugroeping volkomen tevreden was, en vermaande hem om niet langer over het avondmaal met iemand te twisten, tenzij met het doel om de dwalenden tot het geloof der Kerk terug te brengen.

Berengarius keerde naar Frankrijk terug met brieven van bescherming van den paus, die hem den geloovigen aanbeval als een zoon der Roomsche kerk, dien voortaan niemand moest kwellen of een ketter noemen. Hij maakte een verslag van zijn verhoor te Rome op, en wees in taal van het diepste berouw op zijne schandelijke ontkenning van hetgeen hij wist, dat de waarheid was; hij besloot het treurige verhaal met deze treffende woorden: „God van alle magt, Gij die Uwe Almagtige magt voornamelijk openbaart door vergeving en mededoogen, heb genade met hem, die zich schuldig belijdt aan zulk eene groote goddeloosheid; en gij ook Christen-broederen, in wier handen dit geschrift komen mogt, toont uwe Christelijke liefde; leent uw medegevoel aan de tranen mijner belijdenis; bidt voor mij, dat deze tranen mij het medelijden van den Almagtige mogen verwerven." Berengarius gevoelde zonder twijfel, dat voortaan in hem als openbaar man geen vertrouwen meer gesteld kon worden. Hij besloot derhalve zich van het wereldtooneel te verwijderen, en de jaren, die hem op aarde nog mogten overblijven, in eenzaamheid en afzondering door te brengen. Hij zette zich daarom op het eiland St. Cosmas nabij Tours met der woon neder, waar hij in 1088 in hoogen ouderdom overleed. Welk een smartelijk voorbeeld biedt het leven van dezen grooten man aan van de noodzakelijkheid voor een ieder, om de vermaning te overwegen: „Zoo dan die meent te staan, zie toe, dat hij niet valle." De kanunniken van Tours houden de nagedachtenis van Berengarius nog in groote eer. Op den derden dag van Paschen gaan zij jaarlijks naar zijn graf op het eiland St. Cosmas, en zeggen daar plegtig zekere gebeden op.

BERENGARIËRS, Christenen in Frankrijk en andere landen in de elfde eeuw, die de gevoelens van Berengarius over het avondmaal aannamen. Zij weigerden hardnekkig om de leer der transsubstantiatie aan te nemen, en bewcerden stoutmoedig tegenover de heerschende meeningen van dien tijd, dat het brood en de wijn bij het avondmaal niet werkelijk en in substantie in het ligchaam en bloed van Christus veranderd worden. Zij kantten zich aan tegen elk begrip van eene ligchamelijke tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal, zeggende dat Christus, die de waarheid is, zich zou tegenspreken, zoo het brood en de wijn, welke hij als tegenwoordig aanneemt, niet

langer daar waren. Wat het ligchaam van Christus aangaat, wordt de wijze, waarop Berengarius, en naar hem zijne volgelingen, redeneerde, door Neander aldus opgegeven: „Het ligchaam van Christus, zeide hij, is thans verheerlijkt in den hemel, en kan aan zinnelijke aandoeningen niet langer onderworpen zijn. Het kan daarom noch in zijn geheel, noch ten deele op nieuw geboren of op eigenlijke wijze medegedeeld worden, terwijl het bovendien een onwaardig spel zou zijn, dat het, daar het avondmaal millioenen malen wordt uitgereikt, millioenen malen van den hemel nederdaalde en derwaarts wederkeerde. Een zijner lievelingsgezegden, waarvan hij zich meermalen bedient, is het woord van Paulus (2. Cor. V : 46): Indien wij ook Christus naar het vleesch gekend hebben, nogtans kennen wij Hem nu niet meer naar het vleesch; en zoo beroept hij zich ook op de verzekering van Petrus, dat Christus, de Verheerlijkte, eerst bij de wederoprigting aller dingen weder zigtbaar verschijnen zal. Met dat al meende Berengarius, in een zekeren, of zooals hij zelf zegt, figuurlijken zin te kunnen zeggen, dat brood en wijn het ligchaam van Christus waren. Maar ofschoon hij in die uitdrukking dus met Ratramnus overeenstemde, zoo verstond hij daarmede toch niet, even als deze, dat de Goddelijke Logos door brood en wijn zich mededeelde, en dat die teekenen in zoo verre gelijk werden aan het ligchaam van Christus, hetwelk den Logos bij zijne verschijning in de wereld ten voertuig gediend had, en de plaats er van vervangen konden; maar hij wilde daarmede te kennen geven, dat deze teekenen door Christus ingesteld waren met het doel, om de geloovigen op eene levendige wijze te herinneren, dat Hij voor hunne behoudenis Zijn leven gegeven heeft, en dat allen, die zich dat behoudende lijden van Christus toeëigenen, en daarbij door den invloed van Gods geest tot eene waarlijk bovennatuurlijke gemeenschap met Hem verheven worden, zoo levendig Zijne tegenwoordigheid gevoelen, alsof Hij nog ligchamelijk bij hen was. Tot die geestelijke toeëigening van het lijden van Christus bij de geloovige herinnering Zijns doods bragt hij terug, wat de Heer in het zesde hoofdstuk van het evangelie van Johannes zegt, hoewel hij ontkende, dat daar van het avondmaal gesproken werd. Ook wees hij er op, dat het beeld van eten en drinken zeer dikwijls in het dagelijksche leven ter aanduiding van eene geestelijke toeëigening werd gebruikt, en toonde hij in treffende voorbeelden aan, dat dit met name in het Nieuwe Testament zeer gewoon was. Christus, zeide hij, daalt niet van den hemel neder, maar het hart der geloovigen wordt bij het avondmaal ten hemel opgeheven. Het ligchaam van Christus wordt geheel ontvangen door den inwendigen mensch, met het hart, niet met den mond der geloovigen. Het ware ligchaam wordt op het altaar vertoond, maar op geestelijke wijze voor den inwendigen mensch. Het waarachtige, onvergankelijke ligchaam van Christus wordt op geestelijke wijze alleen gegeten door hen, die leden van Christus zijn. De vromen ontvangen met het zigtbare uitwendige teeken (sacrament) te gelijk de onzigtbare zaak, die door het teeken wordt uitgedrukt, maar de goddeloozen worden alleen de teekenen deelachtig."

Zooals het gewoonlijk gaat met hen, die tegen de heerschende meeningen van den tijd, waarin zij leven, oproeijen, werden ook aan de Berengariërs gevoelens toegeschreven, die zij nooit koesterden. Zoo werden zij beschuldigd van de wonderen te ontkennen, alleen omdat zij weigerden de leugenachtige wonderen te erkennen, die zoo ruimschoots door de bijgeloovige schrijvers der Middeleeuwen verhaald werden, en van de waarheid der Evangelische verhalen te loochenen, omdat zij niet toestemden in de verklaring, die door de moederkerk van eenige gedeelten er van gegeven werd. Maar terwijl al de tegenstanders der transsubstantiatie in de elfde eeuw onder den naam van Berengariërs gerangschikt werden, moet men toch niet begrijpen, dat zij allen de meeningen van Berengarius gestreng aannamen. In tegendeel, sommige hunner weken zoo zeer van zijne inzigten af, dat zij, terwijl zij de transformatie van het brood ontkenden, veronderstelden, dat het ligchaam van Christus met de onveranderde substantie van het brood vereenigd werd. Andere daarentegen vergenoegden zich met zich aan te kanten tegen de leer, dat zelfs onwaardige communicanten het ligchaam van Christus ontvingen, en waren van meening, dat zulke communicanten slechts brood en wijn ontvingen. Onder vele verschillende wijzigingen van verklaring werd de transsubstantiatie verworpen door velen, die, toen de bijzondere naam van Berengariërs verdween, eeuw na eeuw in verschillende deelen van Europa voortgingen met de inzigten der Kerk op dit punt te bestrijden, hoewel zij steeds in haren boezem bleven. De Hervorming der zestiende eeuw bragt de zaken tot een crisis, en van dien tijd af heeft het aannemen of het verwerpen van het leerstuk der transsubstantiatie een belangrijk punt van onderscheid tusschen de Roomsch-Catholieke en de Protestantsche kerken uitgemaakt. Zie TRANSSUBSTANTIATIE.

BEREN, monniken van Mingrelië in den Caucasus.

Deze monniken worden in de orde opgenomen door het zetten van een kalotje of lederen kap op hun hoofd, en van dien tijd af zijn zij verpligt om zich te onthouden van dierlijk voedsel en hun onderrigt te ontvangen van de andere Beren. Zij lezen de mis in de taal van Georgië. De priester, die zijn gewaad in een lederen valies, eene hoeveelheid wijns in eene kalebas, een klein brood onder den arm en eene waskaars in de hand heeft, begint zijn *oremus* nabij de kerk, waarin hij de mis zal vieren. Zoodra hij aan de kerkdeur gekomen is, legt hij zijne bagaadje neder, en begint op het heilige hout te slaan, namelijk op een klein plankje van de lengte en breedte eener palet, ten einde eene vereeniging te zamen te roepen. Als het volk bijeen is, beweegt hij eene kleine schel, steekt zijne waskaars aan en gaat, zijne bagaadje opnemende, in de kerk, waar hij zijn priestergewaad aantrekt, en gedurende dien tijd met hoorbare stem de gewone gebeden opzegt. Zoodra hij uitgerust is, spreidt hij een schoon linnen laken over het altaar of de communietafel, zet een bord, dat hij als eene patene gebruikt, aan den kant, waar de Evangeliën, en eene kruik aan den kant, waar de Zendbrieven liggen, terwijl hij het brood, dat hij van voornemen is te wijden, er tusschen plaatst. Nu giet hij wijn in den kelk, neemt het brood en snijdt het in kleine stukjes, legt die op de patene, en plaatst daarover de *camera*, d. i., eene ster van twee halve cirkels gemaakt. Als hij toevallig te veel brood gesneden heeft, legt hij het overtollige ter zijde, en bedekt de patene met een schoonen linnen doek en den wijn met een anderen. Daarna gaat hij naar eene zijde van het altaar, laat zijne kasuifel, als hij er eene heeft, achter zich vallen, zegt het Paternoster op, leest den Zendbrief en daarna het Evangelie, en zingt met het misboek in de hand het *credo* in het midden der kerk, met nog eenige gebeden voor het misoffer. Dan terugkeerende naar de communietafel, neemt hij den sluijer, waarmede de patene bedekt was, en werpt dien over zijn hoofd, vat de patene in zijne linkerhand, brengt die ter hoogte van zijn voorhoofd, en den kelk in zijne regterhand, en houdt dien tegen zijne borst. Dan gaat hij met een langzamen en statigen tred naar de verzamelden, totdat hij het midden der kerk bereikt heeft, en gaat dan met de elementen van beiderlei soort rond, terwijl hij een gezang zingt, en de gemeente ter aarde ligt of verscheidene diepe buigingen maakt. Zoodra hij weder aan het altaar teruggekeerd is, zet hij den kelk en de patene op hunne plaats, neemt den sluijer, dien hij over zijn hoofd had geworpen, weg, houdt dien voor de elementen, zegt verscheidene gebeden op, en spreekt eindelijk met hoorbare stem en op een zingenden toon het formulier der wijding over het brood en den wijn uit. Met de ster, waarmede hij over de patene en den kelk het teeken des kruises heeft gemaakt, maakt hij verscheidene andere teekenen over beide elementen. Met het gewijde brood, dat hij eerst boven zijn hoofd opligt, terwijl hij verscheidene gebeden opzegt, maakt hij nog driemaal het teeken des kruises, en steekt het dan in zijn mond en eet het op. Als er eenige kruimels op de patene blijven, verzamelt hij ze zorgvuldig en eet die insgelijks op. Als hij den wijn drinkt, houdt hij den kelk met beide handen vast. Al deze ceremoniën verrigt hij met zijn gelaat naar de gemeente. Het brood, dat bij de mis gebruikt wordt, is rond, weegt ongeveer een ons, en is gemaakt van meel, water, tarwe en wijn. Het teeken, dat op het brood wordt gezet, is gelijk aan dat van de Grieken te Constantinopel. De Beren vasten zeer dikwijls, en als zij zulk een belangrijken pligt nalaten, verbeelden zij zich, dat de schuld van zulk eene zonde slechts door een tweeden doop weggenomen kan worden. Zij verbieden het eten van vleesch, van welke soort ook. Zij veronderstellen, dat onze Verlosser gedurende Zijn geheele leven nooit dierlijk voedsel geproefd heeft, en dat Hij het paaschmaal met visch alleen vierde. De Beren zijn gewoonlijk als leeken gekleed, met dit onderscheid, dat zij het haar en den baard laten groeijen, en van hunne kindschheid af aan onthouding gewend worden.

De naam Beren wordt ook aan verschillende Mingrelische nonnen gegeven. Eenige dezer zijn jonge vrouwen, die van het huwelijk afstand gedaan hebben; andere zijn dienstboden, die na den dood van haar meester met harer meesteressen Beren worden; nog andere zijn weduwen, die nooit weder huwen, of, in sommige gevallen, van hare echtgenooten gescheiden zijn, terwijl niet weinige het leven van eene Bere uit armoede omhelzen. Al die nonnen van Mingrelië zijn in het zwart gekleed, en bedekken zich het hoofd met een zwarten sluijer. Zij zijn niet in kloosters opgesloten, en kunnen het nonnenleven vaarwel zeggen, zonder dat men haar te laste kan leggen dat zij eene gelofte gebroken hebben.

BERESCHITH (Hebr. *in het begin*), de naam door de Joden aan het boek Genesis gegeven, omdat het in het Hebreeuwsch met dit woord begint. Salomo Meir, een beroemd Cabbalistisch Jood in 1606 geboren, die door de Joden van zijn tijd, niet alleen in Judea, maar over de geheele wereld, als een orakel geraadpleegd werd, tot het Christendom bekeerd en gedoopt

zijnde onder den naam van Prosperus, verklaarde de drijfveêren zijner bekeering uit dit enkele woord Bereschith, waarin hij al de geheimenissen der Christelijke godsdienst ontdekte. De wijze, waarop hij tot deze zonderlinge gevolgtrekking kwam, zal onzen lezers misschien niet onwelkom zijn. „Het woord Bereschith, in het begin," zeide hij, „maakt geen volledigen zin uit. Er ontbreekt iets aan, dat de Cabbalistische leeraars op deze wijze aanvullen: „In het begin aller dingen," of, „in het begin der schepping." God gebruikte deze ellipsis om aan te duiden, dat er eene geheimenis in deze woorden was, die het voor de Cabbalisten weggelegd was om te ontdekken. Eerst, door dit woord te verdeelen, verkrijgen wij Bar Aschit, dat beteekent: Hij plaatste den Zoon. Dus ontdekken wij het bestaan van den Zoon van God in het eerste woord van het Heilige Boek. Verder, God noemt hem Bar, dat ook tarwekorrel beteekent, omdat die Zoon in het brood des avondmaals aangebeden moest worden. Voor Prosperus was deze redenering afdoend. Maar God heeft drie namen gegeven aan de tarwe, met juiste betrekking op de drie toestanden van den mensch. Tarwebrood werd degan genoemd, dat is, uit den tuin genomen, omdat, in den staat der onschuld, de mensch zijn voedsel moest ontvangen van den boom, dien God in het aardsche paradijs plantte. Het wordt ook chitta genoemd, een woord afgeleid van een ander, dat zonde beteekent, omdat de mensch het eten moest na den val. En in de derde plaats, onder het evangelie, moest de Zoon het brood des levens voor gelooviger zijn; het kwam Hem daarom goed voor, dat de namen voor het brood en den Zoon dezelfde zouden zijn, en dat beide evenzeer afgeleid zouden worden van het eerste woord van het boek Genesis. Verder, door zes woorden te stellen in de plaats van de zes letters, vond Prosperus den Zoon in de eerste letter, den Heiligen Geest in de tweede, den Vader in de derde, en in de drie overige letters de woorden: „De Drieëenheid is eene volmaakte eenheid." Derhalve vond deze Jood, door eene enkele inspanning en door een enkel woord, de leer der Drieëenheid. Verder merkt hij aan, dat de Zoon het eerst gemeld wordt, omdat Hij het was, door wien alle dingen gemaakt werden; dat de Heilige Geest vervolgens gemeld wordt, omdat het de Zoon was, die hem zond, gelijk blijkt uit de woorden: „Indien ik niet wegga, zoo zal de Trooster tot u niet komen; maar indien ik heenga, zoo zal ik hem tot u zenden;" en dat deze schikking overeenkomt met het gebruik der Christelijke kerken, die het Paaschfeest en den Hemelvaartsdag vóór Pinksteren vieren, en dan het feest der Drieëenheid.

BERESCHITH, het tweede gedeelte van de Joodsche *Cabbala*, zoo genoemd ter eere van het eerste woord, dat in het Boek Gods voorkomt. Dit gedeelte van de Cabbala omvat de studie van het stoffelijk heelal, waarschijnlijk omdat de eerste woorden in Genesis zijn *Bereschith bara*, in het begin schiep Hij. Zie CABBALA.

BERNARD. Deze groote man werd in het jaar 1091 te Fontaines in Bourgondië geboren. Aan de vroomheid zijner moeder was hij veel van dien godvruchtigen geest verschuldigd, die hem zoo zeer kenmerkte. Zelfs toen hij nog een kind was, gaf hij reeds bewijzen van een diep godsdienstig gevoel. De dood zijner moeder werd echter voor een tijd lang gevolgd door een achteruitgang van zijn geestelijk leven en zijne geestelijke kracht, die spoedig plaats maakte voor eene volkomene reactie, en hem er toe leidde om het besluit te nemen zich van de wereld af te zonderen en een monnik te worden. De gedachte aan de innige vroomheid zijner moeder deed hem dikwijls diep aan, en bij zekere gelegenheid, terwijl hij op reis was, overmande hem de gedachte aan haar zoo zeer, dat hij zich gedwongen gevoelde om eene kerk op den weg binnen te treden, waarin hij onder een tranenvloed zijn hart voor God uitstortte, en de gelofte deed om van dat oogenblik af zich uitsluitend aan Zijne dienst te wijden. De invloed van zijn heiligen ijver werd spoedig gevoeld door de andere leden van zijn huisgezin en door verscheidene bloedverwanten en kennissen. Naar den geest zijns tijds zich verbeeldende, dat God het best gediend wordt door een monnikenleven te leiden, trad hij in 1113 het klooster van Citeaux binnen, en voegde hij zich met dertig zijner medgezellen bij de gestrenge orde der Cisterciënzen, die slechts weinige jaren te voren gesticht was.

Bernard was door en door een monnik. Hij dreef het ascetismus veel te ver, en verzwakte zijn ligchaam zoo zeer, dat hij later niet in staat was om zijne pligten volkomen te vervullen. Slechts drie jaar bleef hij te Citeaux, doch gedurende dien tijd verwierf hij zich zulk een grooten naam, dat hij, hoewel nog slechts vijf en twintig jaar oud, tot abt van een nieuw klooster benoemd werd, dat te Clairvaux was gesticht. Dit was het begin van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van het kloosterleven. Menschen van allerlei rang werden tot de Cistercische orde aangetrokken, niettegenstaande hare bekende gestrengheid. Talrijke kloosters ontstonden er in de woestijnen, naar het

voorbeeld van dat van Clairvaux. Binnen den korten tijd van zeven en dertig jaar vermeerderde het aantal kloosters dezer orde tot zeven en zestig; en bij den dood van Bernard, in 1153, bestonden er honderd zestig kloosters, die in alle deelen van Europa onder zijn invloed gesticht waren. Souvereinen, vorsten en pausen raadpleegden hem evenzeer. Bij verschillende gelegenheden drongen zeer belangrijke steden bij hem op het aannemen van het bisschoppelijk ambt aan; maar hij was zoo gehecht aan het monnikenleven, dat hij al zulke uitnoodigingen van de hand wees. Allen rondom hem zette hij tot werken van weldadigheid en liefde aan. Hij legde den monniken onder zijne zorg eene voortdurende arbeidzaamheid op, en in plaats van die blinde onderwerping te eischen, die bijna altijd als eene noodzakelijke deugd van een monnik gevraagd is, noodigde hij zijne ondergeschikten in het klooster uit, om hun eigen naauwgezet oordeel te gebruiken over al de bevelen van hun voogd, terwijl hij trachtte de Apostolische vermaning bij hen ingang te doen vinden: „Beproeft alle dingen; behoudt het goede."

Hij aarzelde in zijne briefwisseling met paus Innocentius II. niet om hem mede te deelen, dat de pausen hun gezag door niets meer verzwakt hadden dan door er misbruik van te maken. Het is eenigzins vreemd, dat een man van zulke blijkbare talenten en ervarenheid in vele zaken in het denkbeeld verviel, dat God door hem wonderen verrigt had. En toch is het mogelijk, dat zulk een indruk ontstaan is uit den buitengewonen invloed, dien hij wist, dat hij over de gemoederen der menschen bezat. De wonderdadige gaven van Bernard werden echter betwijfeld, zoo niet ontkend, door een man van groote onderscheiding in zijn tijd, Abelard, gevolgd door zijn leerling Berengarius. Maar de abt van Clairvaux was met te verheven beginselen bezield, om veel belang te hechten aan het ingebeelde bezit van wonderdadige kracht. De deugden en de heminnelijke geaardheid van den waren Christen stonden bij hem in veel hooger achting. Liefde beschouwde hij, en beval hij zijnen monniken aan, als de ziel van alle volmaaktheid, en daarom ontving hij den naam van den man der liefde. Christus, de openbaring van de liefde Gods, was bij hem alles en alles, en eene verwijzing op Christus de ziel van het Christelijk leven.

De zuiverheid van Bernards vermaningen verhinderde niet, dat zelfs gedurende zijn leven de meest ongepaste onenigheden onder de monniken ontstonden. Gevoelens van naijver en haat ontstonden tusschen de oude orde der Cluniacenzen en de nieuwe orde der Cisterciënzen. De monniken der laatstgenoemde waren onderscheiden door hunne witte kappen, die der eerstgenoemde door hunne zwarte. Om de ongepaste gevoelens van beide partijen jegens elkander te doen ophouden, stelde Bernard een stuk op, dat de betrekking tusschen de twee orden aanwees. Reeds in zijn tijd was men begonnen met bijzondere eer te bewijzen aan de Maagd Maria, voortkomende uit het denkbeeld, dat zij zonder zonde ontvangen was. Een feest, een gevolg van deze meening, werd ter eere der Onbevlekte Ontvangenis ingesteld. Zulk een stap maakte de heilige verontwaardiging van den vromen Bernard gaande, en over dat onderwerp rigtte hij een vertoog tot de kanunniken van de kerk te Lyon, die het feest hadden ingesteld. De scherpste strijd, waarin deze waakzame beschermer der waarheid gewikkeld werd, was die, welken hij tegen Abelard voerde, over hetgeen hij als de grondslagen van het Christelijke stelsel beschouwde. Hierop volgde een geschil van een eenigzins dergelijken aard met een veel minderen, maar toch bekwamen tegenkanter, Gilbert de la Poiree, aartsbisschop van Poitiers. De inzigten van Bernard over de bijzondere leerstellingen van het Christendom waren bijzonder bepaald en duidelijk. Hij was niet alleen een van de eerste godgeleerden van zijn eigen tijd, maar ook van verscheidene eeuwen vroeger en later. Hij was streng Augustijnsch op het punt van de meeste voorname leerstellingen van het Christelijke stelsel. Hetzij men hem als een hervormer van het kloosterleven, als godgeleerde, of als Christen beschouwt, de abt van Clairvaux heeft het regt om eene voorname plaats te bekleeden onder die mannen, die de indrukken hunner voetstappen op het zand des tijds hebben achtergelaten.

BERNARDIJNEN. Zie CISTERCIËNZEN.

BERYLLIËRS, eene Christen-secte in de derde eeuw. Zij ontleenden hun naam aan hun stichter Beryllus, bisschop van Bostra in Arabië, een der geleerdste mannen van zijn tijd, die in 230 leefde. Hij onderwees eene wijziging van de *Monarchiaansche* leer over de natuur van Christus, en beweerde, dat de Zoon van God geen afzonderlijk persoonlijk bestaan had vóór de geboorte van Christus, toen de Goddelijke natuur Hem als eene uitvloeijing van den Vader medegedeeld werd. De voortplanting dezer leer verwekte een scherpen strijd in de kerk, en in het jaar 244 kwam er eene synode te Bostra bijeen, om over het onderwerp te beraadslagen. De groote Origenes, die op dien tijd te Cæsarea Stratonis in Palestina woonde, de tegenovergestelde leer van den Logos bepleit hebbende, zag zich in dezen nieuwen strijd geroepen. Hij trad

daarom met Beryllus in een geschil, en de uitslag hiervan was, dat deze van zijne dwaling overtuigd werd. Dit is het verhaal van Eusebius, en Hiëronymus berigt ons verder, dat Beryllus een brief van dankbetuiging aan Origenes zond voor het onderrigt, dat hij van hem ontvangen had. De werken van Beryllus bestaan thans niet meer.

BESNEDENEN (DE), eene secte van judaïserende Christenen, welke in de twaalfde eeuw in Lombardije ontstond. De *Besnedenen* kregen dien naam, omdat zij, met andere Joodsche gebruiken, ook de besnijdenis in acht namen. Zij werden ook PASAGINI (zie ald.) genoemd.

BESNIJDENIS, een gebruik door de Joden en verschillende andere natiën van zeer vroege tijden af in acht genomen. Veel heeft men getwist over den tijd, waarop zij het eerst werd ingesteld. Het eerste authentieke verhaal van hare instelling wordt gevonden in Gen. XVII: 10, 11: „Dit is Mijn verbond, dat gijlieden houden zult tusschen Mij en tusschen u, en tusschen uw zaad na u: dat al wat mannelijk is, u besneden worde. En gij zult het vleesch uwer voorhuid besnijden; en dat zal tot een teeken zijn van het verbond tusschen Mij en tusschen u." Hieruit blijkt duidelijk, dat het gebruik ingesteld werd, om door Abraham en zijne mannelijke nakomelingen in alle geslachten in acht genomen te worden, als het teeken van een verbond, dat God met de Joden sloot. Herodotus, die meer dan duizend jaar na de dagen van Mozes leefde, is de oudste ongewijde schrijver, die op het gebruik verwijst, en hij verklaart, dat het lang vóór zijn tijd bestaan heeft bij verscheidene natiën, inzonderheid bij de Egyptenaren en de Ethiopiërs. Eenigen hebben beweerd, dat het gebruik eerst onder de Egyptenaren bekend was; maar men moet bedenken, dat wij in het verhaal van Mozes lezen, dat de Israëlieten besneden werden, vóór zij naar Egypte gingen, en derhalve van de Egyptenaren de besnijdenis niet overgenomen kunnen hebben. Bovendien blijkt het niet uit de geschriften van Mozes, die men, om niet te spreken van hunne inspiratie, algemeen als de oudste geschiedrollen, die bestaan, aanneemt, dat de Egyptenaren de besnijdenis vóór hare instelling ten tijde van Abraham uitoefenden. In tegendeel, ons wordt berigt, dat Abraham de knechten besneed, die hij met zich uit Egypte had gebragt. Jeremia en Ezechiël rangschikten beiden de Egyptenaren onder de onbesnedenen. Zoo lezen wij in Ezech. XXXI: 18: „Wien zijt gij alzoo gelijk in heerlijkheid en grootheid, onder de boomen van Eden? ja gij zult nedergevoerd worden, met de boomen van Eden, tot het onderste der aarde; in het midden der onbesnedenen zult gij liggen, met de verslagenen door het zwaard. Dat is Pharaö en zijne gansche gemeente, spreekt de Heere Heere." Jer. IX: 25, 26: „Ziet, de dagen komen, spreekt de Heere, dat Ik bezoeking zal doen over alle besnedenen, met degenen, die de voorhuid hebben: over Egypte, en over Juda, en over Edom, en over de kinderen Ammons, en over Moab, en over allen, die aan de hoeken afgekort zijn, die in de woestijn wonen: want al de Heidenen hebben de voorhuid, maar het gansche huis Israëls heeft de voorhuid des harten." Het schijnt derhalve veel waarschijnlijker, dat de Egyptenaren het gebruik van de Israëlieten overgenomen hebben.

Natuurlijk komt de vraag op: Met welk doel werd de besnijdenis ingesteld? Men kan het als tweeledig beschouwen, als een teeken en eene bezegeling. Het eerste en duidelijkste doel van dit gebruik was, om een teeken te zijn van het verbond, dat God met de Joden in den persoon van hunnen voorvader Abraham sloot. Het was een onderscheidend teeken bij elk mannelijk Israëliet, dat de natie van de overige wereld afscheidde, en hare bijzondere betrekking met den waren God aanduidde, als Zijn eigen gekozen verbondsvolk. En nog meer, dit gebruik was eene herinnering voor Abraham en zijne nakomelingschap van hunne verbindtenis om Gods volk te zijn, aan Zijne dienst gewijd. De Israëliet, dit kenmerkend teeken aan zijn ligchaam rondragende, werd daardoor er steeds aan herinnerd, dat hij onder de heiligste verpligting was, om aan den roem van zijn verbonden God gewijd te zijn. Uit vele gedeelten der Heilige Schrift blijkt ook, dat de besnijdenis ten doel gehad heeft, om, als in eene figuur, eenige zeer belangrijke zedelijke waarheden aan te duiden. Zoo wees zij de noodzakelijkheid aan van „de uittrekking van het ligchaam der zonden des vleesches," „het vleesch te kruisigen met de bewegingen en begeerlijkheden," „het hart te besnijden om den Heer lief te hebben met het gansche hart en met de gansche ziel." En Jeremia drukt de figuurlijke beteekenis van de inzetting nog sterker uit (IV: 4): „Besnijdt u den Heere, en doet weg de voorhuiden uwer harten, gij mannen van Juda en inwoners van Jeruzalem! opdat mijne grimmigheid niet uitvare als een vuur, en brande, dat niemand blusschen kunne, van wege de boosheid uwer handelingen." Paulus leert ons in Rom. IV: 9—13 nog verder, dat de besnijdenis is „een zegel der regtvaardigheid des geloofs," of met andere woorden, eene figuurlijke voorstelling van die besnijdenis des harten, welke een inwendig zegel is van regtvaardigheid door

het geloof. Dat waren eenige van de doeleinden, die God op het oog schijnt gehad te hebben, toen Hij het inachtnemen van dit gebruik aan Abraham en diens nakomelingschap beval. De Joden worden in de Schrift meermalen „de besnijdenis" genoemd, terwijl de Heidenen „de onbesnedenen" worden geheeten. Jezus Christus zelf, een Jood zijnde, was besneden, opdat Hij onder de wet zou zijn, en dus in staat zou wezen om hen te verlossen, die onder de wet waren. Eene onbesnedene werden als leden der Joodsche kerk aangemerkt, of konden deelnemen aan de groote feesten, voornamelijk het Paaschfeest.

De Joodsche natie ging zonder uitzondering volstandig voort met de besnijdenis in acht te nemen. Spoedig na de stichting der Christelijke kerk ontstond er eene judaïserende partij onder de bekeerlingen van het Joden- tot het Christendom, die de voortdurende verpligting van de wet van Mozes beweerde. Gedurende eenigen tijd ontstelde zij de Kerk niet weinig; zij poogde Paulus te dwingen, om zich naar hare inzigten te schikken en Titus, een bekeerden Heiden, te besnijden, die hem naar Jeruzalem vergezeld had. Paulus weêrstond haar met goed gevolg, doch spoedig daarna werd hij naar Antiochië gevolgd door eenigen van de partij, die een twist verwekten, welke eene scheuring in de Kerk dreigde te veroorzaken. De zaak werd verwezen naar een raad van de Apostelen en onderlingen te Jeruzalem. Na eene overweging van het onderwerp besloot de raad, dat de besnijdenis niet beschouwd moest worden als bindend voor de Heidenen, en niets meer werd van hen geëischt, dan dat zij zich zouden onthouden van hetgeen den afgoden geofferd is, en van bloed, en van het verstikte, en van hoererij. Dit besluit, dat zich door de hoogste wijsheid kenmerkte, was blijkbaar bestemd voor een tijdperk van overgang, en moest slechts voor een tijd van kracht zijn, gelijk dan ook uit den aard van het geval blijkt, daar het op eene slechts tijdelijke mocijelijkheid betrekking had, en uit het gedrag van Paulus, die in het laatste gedeelte van zijn apostelschap, zooals wij uit Rom. XIV : 2, en 1. Cor. VIII vernemen, niet op de voortdurende inachtneming er van in elke bijzonderheid schijnt te hebben aangedrongen.

De besnijdenis moest op den achtsten dag na de geboorte plaats hebben, en de Joden zijn zoo naauwgezet in de vervulling van deze inzetting, dat zij haar verrigten, zelfs als die dag toevallig op den Sabbath valt, volgens het gewone spreekwoord, dat de Sabbath wijkt voor de besnijdenis. De ouders, die haar verwaarloosden, werden oudtijds veroordeeld om van het volk afgesneden te worden, en het *Beth-Din* of Huis des gerigts moest toezien, dat zulks geschiedde. De vader van een kind mag de bewerking der besnijdenis, als hij wil, verrigten, doch in elke synagoge is iemand, aan wien het ambt van besnijder gewoonlijk opgedragen wordt, die een Jood en een man van ondervinding, waakzaamheid en ijver zijn moet. Daar de vrouwen zelve niet besneden zijn, kunnen zij ook niet besnijden, tenzij het volstrekt noodig zij, dewijl geen man bij de hand is. Voor een Christen is het niet wettig om te besnijden; maar indien te eeniger tijd de plegtigheid door een Christen verrigt is, moet later eenig bloed door een Israëliet uit het besneden deel getrokken worden, alvorens het sacrament van kracht kan worden beschouwd. Een besnijder is te herkennen aan zijne lange en scherpe nagels, die het teeken van zijn ambt zijn. Het gereedschap, dat voor de besnijdenis gebruikt wordt, mag van die materialen zijn, welke om te snijden gebruikt worden, zooals steen, glas of hout, doch gewoonlijk wordt een scherp stalen mes gebezigd. Onder de rijkere Joden is het heft somtijds van zilver met juweelen bezet.

Bij de plegtigheid wordt behalve de besnijder nog een persoon gebezigd, die gewoonlijk de *Baäl-Berith* of heer des verbonds genoemd wordt. De juiste tijd voor het verrigten der bewerking is tusschen zonsopen ondergang, gewoonlijk des morgens, wanneer het kind nuchteren is. De besnijdenis mag in de synagoge of in eene kamer van het huis des vaders verrigt worden. Wij nemen de volgende beschrijving van de plegtigheid over: — „Als de morgen van den achtsten dag aangebroken is, en alle dingen gereed zijn, worden er twee stoelen, met rijke kleeden bedekt, geplaatst, als het in de synagoge is, nabij de heilige ark. Dan komt de heer des verbonds en gaat op een der twee stoelen zitten, terwijl de *Mohel* of besnijder naast hem staat. Daarna volgen verscheidene Joden, van welke een met luider stemme roept, dat men alle dingen moet aanbrengen, die voor de plegtige operatie noodig zijn. Verscheidene jongens volgen. Een hunner draagt eene groote toorts, waarin twaalf kaarsen geplaatst worden, die de twaalf stammen van de kinderen Israëls voorstellen; dan twee jongens, die bekers met rooden wijn dragen; een vierde, die het besnijdenismes draagt, dat van steen, glas of ijzer is, gewoonlijk gelijk aan een scheermes en, onder de rijken, gezet in zilver of versierd met edelsteenen; een vijfde brengt een bord met zand aan, terwijl de laatste een bord met olie aanbrengt, waarin schoone doekjes liggen om op de wond gelegd te worden. Alvorens het kind besneden wordt, wordt

het zorgvuldig gewasschen en in schoone doeken gelegd, omdat geene gebeden voor hetzelve gedaan kunnen worden, terwijl het vuil is. Alle dingen dus gereed zijnde, gaan de jongens en allen, die tegenwoordig zijn, in een kring staan, en de besnijder in het midden. Eenigen brengen gewoonlijk speceriјen, kruidnagelen, kaneel en wijn mede, om aan hem te geven, die gedurende de bewerking in eene flaauwte mogt vallen.

„De peetoom gaat daarna op een der stoelen zitten, en de besnijder voor hem, die het gezang van Mozes zingt, nadat Israël door de Roode zee gegaan was. De vrouwen brengen dan het kind naar de deur der synagoge, maar mogen niet naar binnen gaan; de peetoom gaat het aannemen, gaat er mede op zijn stoel zitten, en roept met luider stemme uit: „Gezegend zij hij, die komt", waardoor Elias verstaan wordt, die, zooals de Joden veronderstellen, den ledigen stoel komt bezetten, omdat zij eene overlevering hebben, dat hij bij de besnijdenis van elk kind tegenwoordig is; voor hem wordt de ledige stoel nedergezet. Als derhalve die stoel gereed gemaakt wordt, zeggen zij: „Deze stoel is voor den profeet Elias." Zij meenen ook, dat, als hij niet uitgenoodigd wordt, hij niet komen zal.

„Het kind wordt dan op de knieën van den peetoom gelegd, en de besnijder neemt het mes van den jongen en zegt luide: „Gezegend zijt Gij, o God, onze Heer, Koning der Wereld, die ons geheiligd hebt door Uwe geboden, en ons het verbond der besnijdenis gegeven hebt." Middelerwijl verrigt hij de bewerking, werpt het afgesneden deel in het zand, en geeft het mes aan den jongen terug. Van een anderen jongen neemt hij den beker met rooden wijn, drinkt een mondvol, spuit er iets van op het kind, wascht er mede het bloed weg, en verbindt de wond, nadat hij die met olie gezalfd heeft. De plegtigheid geëindigd zijnde, zegt de vader van het kind: „Gezegend zijt Gij, o God, onze Heer, Koning der Wereld, die ons geheiligd hebt in Uwe geboden, en ons bevolen hebt om op te volgen in het verbond van onzen vader Abraham." Hierop antwoordt de geheele vereeniging: „Gelijk dit kind gelukkig opgevolgd is in het verbond van onzen vader Abraham, zoo moge hij ook gelukkig opvolgen in het bezit der wet van Mozes, ook in het huwelijk en andere goede werken." Dan wascht de besnijder zich, en de peetoom, opstaande en staande tegenover den besnijder, neemt den anderen beker met wijn, en bidt voor het kind, zeggende: „O onze God, God onzer vaderen, sterk en behoud dit kind voor zijnen vader en zijne moeder, en geef, dat zijn naam onder het volk van Israël genoemd moge worden Izak, (hier noemt hij het kind) die de zoon was van Abraham. Laat den vader zich verheugen in hem, die uit zijne lendenen kwam. Laat de moeder zich verheugen in de vrucht van haren schoot, gelijk geschreven is: „Uw vader en uwe moeder zullen blijde zijn, en zij, die u baarde, zal zich verheugen." En God zegt door den profeet: „Als Ik bij u voorbijging, zoo zag Ik u; vertreden zijnde in uw bloed, en Ik zeide tot u in uw bloed: Leef; ja Ik zeide tot u in uw bloed: Leef!" Hier steekt de besnijder den vinger in den anderen beker, waarin hij het bloed gedaan had, en maakt de lippen van het kind driemaal vochtig met dien wijn, in de veronderstelling, dat het, uithoofde van het bloed zijner besnijdenis, langer leven zal. Dan nabij de ark staande, bidt hij voor al de vergaderden, en voornamelijk om een lang leven voor de ouders en den jongen. Het afgesneden gedeelte wordt in het zand geworpen, als eene zinspeling op de belofte: „Ik zal uw zaad stellen als het zand der zee;" en het gezegde van Bileam: „Wie zal het stof van Jakob tellen?" dat is, zijne nakomelingschap, wier voorhuid in het stof geworpen is. Zij zeggen, dat hierdoor ook de vloek over de slang wordt vervuld: „Stof zult gij eten," dat is, deze voorhuid in het stof, zoodat de slang er niet meer magt over hebben kan. Daar de jongen nu tot Jood gemaakt is, keeren zij naar huis terug, en brengen hem weder in de armen zijner moeder."

Als het kind op den achtsten dag ziek is, wordt de besnijdenis uitgesteld. In geval van zware ziekte, die het geheele ligchaam aandoet, wordt zij uitgesteld tot zeven dagen, nadat het kind volkomen hersteld is, maar als de ziekte gering of gedeeltelijk is, wordt de besnijdenis onmiddellijk na de herstelling verrigt. Als het kind vóór den achtsten dag sterft, en niet besneden is, geschiedt de bewerking op het lijk op de begraafplaats, opdat het verwijt van onbesneden te zijn weggenomen en niet met hetzelve begraven worde. Bij zulk eene gelegenheid worden er geene gebeden opgezegd, maar een naam wordt aan het kind gegeven, opdat bij de opstanding, als het met de overige Joden opgewekt zal worden, en een ieder zijn eigen vader, moeder en bloedverwant zal kennen, dit kind door zijn naam ook door zijne ouders zal herkend worden. Onechte kinderen worden op dezelfde wijze als wettige kinderen besneden, maar eenige gedeelten van de gewone zegening worden weggelaten. In geval twee zonen te gelijk geboren worden, zijn er twee besnijders, en de toebereidselen worden allen verdub-

beld. De plegtigheid der besnijdenis wordt in elk Joodsch huisgezin, dat de kosten dragen kan, geëindigd met een rijken maaltijd, waarop talrijke vrienden en kennissen genoodigd worden.

De besnijdenis is niet alleen onder de Joden in gebruik, maar ook onder verschillende natiën, die op geen Joodschen oorsprong aanspraak maken. Zoo oefenen de ABYSSINIËRS (zie ABYSSINISCHE KERK) de besnijdenis uit op kinderen van beiderlei geslacht, tusschen den derden en den achtsten dag na hunne geboorte. Het bestaan van deze zonderlinge gewoonte bij de Abyssiniërs kan misschien voortkomen uit de omstandigheid, dat eenige der Ethiopiërs, die het eerst het Christendom omhelsden, vooraf Joodsche proselieten geweest kunnen zijn. Dat de Joden in dat land eenmaal talrijk waren, is duidelijk uit het feit, dat hunne afstammelingen, door Dr. Wolff op 200,000 geschat, nog in Abyssinië bekend zijn onder den naam van Felashas. De Copten nemen ook het gebruik der besnijdenis in acht; maar Dr. Wilson verklaart, dat de patriarch hem berigt had, dat het meer een burgerlijk dan een godsdienstig gebruik is. Zij besnijden in het afgezonderde, zonder een bepaalden leeftijd voor het verrigten er van. Het is een zonderling feit, dat, hoewel in den koran zelfs niet eenmaal van de besnijdenis gesproken wordt, de Mohamedanen toch gelooven, dat zij eene oude Goddelijke inzetting is, en hoewel zij haar in alle gevallen niet als volstrekt noodzakelijk beschouwen, nemen zij toch de plegtigheid als goed en gepast in acht. Zij volgen echter de Joden niet na, door haar op den achtsten dag te doen plaats hebben, maar stellen haar uit, totdat het kind in staat is om duidelijk de twee hoofdartikelen van hun geloof uit te spreken: „Er is geen God dan God, en Mohamed is Zijn profeet," of tot een geschikten tijd tusschen den ouderdom van zes en zestien jaar. Onder alle stammen in westelijk Afrika wordt de besnijdenis uitgeoefend, met uitzondering van die op de Peperkust, en de verwaarloozing er van stelt een man aan veel bespotting bloot. Andere sporen van het Jodendom worden ook onder deze stammen gevonden. Zoo nemen zij het Joodsche gebruik in acht, om het bloed van dieren te sprengen op de deurposten hunner huizen en om de plaatsen, waar hunne fetischen bewaard worden; en in het huis van hun hoogepriester is een altaar met twee hoornen, waarheen misdadigers vlugten om deze hoornen aan te grijpen, gelijk oudtijds de Joden deden, en niemand kan hen van daar nemen dan de hoogepriester zelf.

BESNIJDENIS (DE GROOTE), een naam somtijds door de eerste Christen-schrijvers aan den doop gegeven, omdat hij in de plaats der besnijdenis treedt, en het zegel is van het Christelijk verbond, gelijk de besnijdenis het zegel was van het verbond, dat met Abraham gesloten werd. Zoo zegt Epiphanius: „De vleeschelijke besnijdenis diende voor een tijd, totdat de groote besnijdenis, d. i. de doop, kwam, welke ons van onze zonde besnijdt, en ons in den naam van God verzegelt."

BESNIJDENIS (FEEST DER), op den 1sten Januarij gevierd, tot herdenking van de besnijdenis van Christus. Eerst in de elfde eeuw kreeg het dien naam, daar het voor dien tijd de *Octave der Geboorte* genoemd werd, omdat het de achtste dag na die gebeurtenis was. In de zesde eeuw werd de dag voor het eerst als een feestdag gevierd. Oudtijds werd hij door de Christenen als een vastendag gehouden, omdat de Heidenen op dien dag feest vierden ter eere van den god Janus.

BETH-DIN (Hebr. *Huis des gerigts*), eene regtbank in heilige of godsdienstzaken bij de Joden. De Joodsche kerk werd altijd door een rabbijn bestuurd. Hij verbond gewoonlijk twee andere rabbijnen aan zich, en deze drie vormden te zamen het Beth-Din. Deze regtbank deed ook dikwijls uitspraak in bijzondere twisten tusschen leden van de synagoge, en te zelfder tijd droeg zij zorg, dat de eeredienst behoorlijk verrigt werd. De magt der rabbijnen was deels burgerlijk, deels kerkelijk, en zij ontvingen den naam van Bestuurders der synagoge, omdat zij met het voornaamste bestuur belast waren. Het Beth-Din had de magt om ligchamelijke straffen, zooals geeselen, op te leggen, maar mogt niet ter dood veroordeelen. Zie SYNAGOGE.

BETH-HAIM (Hebr. *Huis der Levenden*), een naam door de nieuwere Joden aan eene begraafplaats gegeven, daar de dooden als levenden beschouwd worden. Men veronderstelt, dat de naam door de Pharizeën uitgevonden is, als een protest tegen de ongeloovige leer der Sadduceën, en dat hij eene blijvende verklaring is van hun geloof, dat de onsterfelijke ziel leefde, nadat zij van het ligchaam gescheiden was, en dat het ligchaam bij de algemeene opstanding weder zal verrijzen.

BETH-HAMMIDRAS (Hebr. *Huis der Verklaring*), de naam door de Joden aan die scholen gegeven, waarin de mondelinge wet of de Rabbijnsche overleveringen verklaard werden. De Joden gelooven, dat zij twee soorten van wet bezitten, die beiden, zooals zij beweren, op den berg Sinaï aan Mozes gegeven werden. Deze beide wetten zijn de Geschreven Wet, die in het Oude Testament vervat is, en de Mondelinge Wet, die hunne overleveringen bevat. Oudtijds waren

er te Jeruzalem vier honderd en zestig synagogen, die allen twee afzonderlijke huizen hadden; in het eene werd de Schrift gelezen, en in het andere werden de overleveringen onderwezen.

BETHLEHEMIETEN, eene geestelijke orde, waarvan de monniken zich kenmerkten door eene roode ster met vijf stralen op de borst, die zij de ster van Bethlehem noemden en ter gedachtenis droegen van de ster, die aan de wijzen in het Oosten verscheen en hen naar Bethlehem geleidde.

In de West-Indiën is eene andere orde van denzelfden naam. Hare leden zijn gekleed als Capucijnen, met dit onderscheid, dat zij een lederen gordel in plaats van een koord, en aan hunne regterzijde een schild dragen, dat de geboorte van onzen Zaligmaker voorstelt. De stichter dezer orde was de monnik Petrus Betancourt, geboortig van Teneriffe, een der Canarische eilanden. Van kindsbeen af was hij in al de gestrengheid van het kloosterleven opgevoed. In 1650 vertrok hij naar de West-Indiën en vestigde zich te Guatemala, waar hij het gewaad van de derde orde van St. Franciscus aannam. Daar hij een zeer weldoend man was, stichtte hij een hospitaal voor de zieke armen, waarbij ten laatste een volledig klooster gevoegd werd. Van den eenen stap tot den anderen gaande, werden zijne plannen uitgebreider, totdat er eene congregatie van Bethlehemieten gevormd was, die haar naam kreeg naar het hospitaal, dat aan onze Lieve Vrouwe van Bethlehem gewijd was. Hij stierf in 1667. De congregatie verstrooide zich echter niet bij den dood van haar stichter, maar ontving de bevestiging van den koning van Spanje, en de voorschriften der orde werden in het jaar 1673 door paus Clemens X. goedgekeurd. De orde werd in 1687 door Innocentius XI. geheel georganiseerd, die haar onder den regel van St. Augustinus stelde, en haar veroorloofde een generaal te hebben. Er zijn ook nonnen van deze orde, die de gelofte van armoede, gehoorzaamheid en gastvrijheid afleggen, en bestuurd worden door eene voogdes, die den titel van oudere zuster draagt.

BEZWEERDER. De Joden verstaan door dit woord, gelijk het in Deut. XVIII : 11 gebruikt wordt, iemand die toovenarij uitoefent door het gebruik van zekere woorden en geluiden, zoowel als door teekenen en ceremoniën, welke, zooals zij beweren, door den duivel ingesteld zijn, om te vervullen wat buiten de magt van den mensch is, om eene slang, b. v., te bezweren, zoodat zij verhindert wordt om te steken of eenig letsel te doen. In oude tijden spraken de bezweerders in verzen, en daarom wordt het woord, dat wij vertalen „bezweerder," door de Septuaginta overgezet door „iemand die zijn gezang zingt." Aan dit bijgeloof waren de Joden een tijd lang zeer overgegeven, en toen zij hunne eigene tooverwoorden verwierpen, plaatsten zij de woorden der Schrift er voor in de plaats. Zoo wendden zij voor om wonden te genezen, door uit Exod. XV : 26 voor te lezen: „Zoo zal ik geene van de krankheden op u leggen." Men dacht gewoonlijk, dat een bezweerder gemeenschap had met booze geesten, onder wier invloed hij handelde. Ludolph vertaalt, in plaats van „bezweerder," „te zamen in gezelschap vergaderende." Hij veronderstelt, dat er eene verwijzing is op eene oude soort van bezwering, waardoor verschillende soorten van dieren op ééne plaats te zamen werden gebragt. De Rabbijnen onderscheidden deze vereenigingen van dieren in de groote en de kleine vereeniging; de eerste gaf te kennen, dat een groot aantal van de grootere diersoorten, en de laatste, dat een even groot aantal van de kleinere diersoorten, zooals slangen, schorpioenen en dergelijke dieren, bijeen was. Zoowel in de oude als in de nieuwe tijden worden bezweerders van verschillenden aard bij vele natiën gevonden. In de Levant zijn door verscheidene reizigers vooral slangenbezweerders aangetroffen. De beroemdste slangenbezweerders der oudheid waren de Psylli, een volk van Cyrenaica, wier magt Plinius toeschrijft aan een bijzonderen geur van hun ligchaam, waarvan de slangen een afkeer hadden. Roberts zegt, dat het krachtigste formulier, dat in Indië tegen slangen gebruikt wordt, is: „O, slang, gij die op mijn pad gekronkeld ligt, ga uit mijn weg; want rondom u zijn de mongoos, het stekelvarken en de kiekendief, gereed om u in zijne kringen mede te nemen." In Egypte worden de volgende woorden gebruikt om slangen uit hare schuilhoeken te lokken: „Ik bezweer u bij God, indien gij boven, of indien gij beneden zijt, dat gij te voorschijn komt; ik bezweer u bij den Allergrootsten naam, indien gij gehoorzaam zijt, dat gij te voorschijn komt; en indien gij ongehoorzaam zijt, sterf! sterf! sterf!" Bij alle Heidensche volkeren, maar voornamelijk in Zuid- en West-Afrika, oefenen bezweerders een merkwaardigen invloed uit op de gemoederen van het volk. De FETISCH (zie ald.) van vele Negerstammen wordt met den grootsten eerbied beschouwd. De geheele godsdienstige geschiedenis van het menschelijk geslacht, in zoo verre de Goddelijke openbaring er geen invloed op gehad heeft, vertoont eene opmerkelijke geneigdheid, om de meeste voorwerpen en verschijnselen der uitwendige natuur als tooverkrachten, die leven en magt hebben, te beschouwen. Over dit

onderwerp merkt Gross aan, in zijn werk over de Heidensche godsdienst: „De wind klaagt of huilt; de stroom springt of loopt; de boom knikt of wenkt; de regens zijn tranen, die de hemel, uit verdriet of uit toorn, op de aarde stort; en de fantastische vormen der wolken zijn zoovele geestelijke krijgers, die onheilspellend over de menschelijke woning zweven. Bovendien, het vuur bijt; zijne vlammen zijn tongen, die, gelijk de slangen van Medusa, zich om haar slagtoffer slingeren en het verteren. Hagel is de koude werpspies van een langharigen of knorrigen ijskoning, den Joetun Rime, b. v., uit de Scandinavische mythologie. De aarde is eene moeder, die eene talooze nakomelingschap voortbrengt en voedt, en daarom Ceres of Alma Nostra genoemd wordt. Hier vinden wij niet alleen verpersoonlijking, maar ook vergoding; en de reden is, dat de mensch, meer zinnelijk dan redelijk, in de ontwikkeling van zijn innerlijk leven beperkt is tot de gemeenschap met de tastbare voorwerpen, en voor het tegenwoordige nog niet in staat is, om zich tot afgetrokken denkbeelden te verheffen. „Gij herinnert u," zegt zeker schrijver, „die voorstelling van Aristoteles van een man, die, op eene donkere plaats tot volwassenheid opgegroeid, eens plotseling in de open lucht gebragt werd om de zon te zien opgaan. Hoe groot zou zijne verbazing zijn, zegt de wijsgeer, op het gezigt, dat wij dagelijks met onverschilligheid aanschouwen! Met het ontvankelijk, open gemoed van een kind, en toch met het rijpe verstand van een man, zou zijn geheele hart door dat gezigt getroffen worden, zou hij het wel als Goddelijk aanzien, en zou zijne ziel in aanbidding er voor nedervallen. Juist zulk eene kinderlijke grootheid bestond bij de eerste volkeren. De eerste Heidensche denker onder ruwe menschen, de eerste man die begon te denken, was juist de kindman van Aristoteles. Eenvoudig, open als een kind, en toch begaafd met de diepte en kracht van een man. Tot nog toe had de natuur voor hem geen naam; tot nog toe had hij de eindelooze verscheidenheid van gezigten, geluiden, vormen en bewegingen, die wij nu gezamenlijk heelal, natuur of zoo iets noemen, en zoo met een naam van ons zenden, niet met een naam vereenigd. Voor den wilden gevoeligen man was alles nog nieuw, niet gesluijerd onder namen of formulieren; het stond daar naakt, schoon, ontzagwekkend, onuitsprekelijk voor hem. De natuur was voor dezen man, wat zij voor den denker en profeet altijd is, *bovennatuurlijk*. Deze groene, bloemrijke aarde, de boomen, bergen, rivieren, de zeeën met hare vele geluiden, die groote diepe azuurzee boven ons, de winden die er doorheen zweepen, de zwarte wolk die zich vormt, en nu eens vuur, dan weder hagel en regen uitstort: wat is het? Ja, wat? Op den keper beschouwd weten wij het nog niet; wij kunnen het nooit weten. Het is niet door ons meerder inzigt, dat wij aan de moeijelijkheid ontkomen; het is door onze meerdere ligtzinnigheid, onze onoplettendheid, ons gebrek aan inzigt. Het is door *niet* te denken, dat wij ophouden om ons er over te verwonderen. Wij noemen dat vuur van de zwarte donderwolk electriciteit, houden er geleerde voorlezingen over, en halen hetzelfde uit glas en zijde: maar *wat* is het? Wat maakte het? Van waar komt het? Waarheen gaat het? De wetenschap heeft veel voor ons gedaan; maar het is eene arme wetenschap, die voor ons de groote, diepe, heilige oneindigheid der Nescientie zou willen verbergen, waartoe wij nooit kunnen doordringen, waarop alle wetenschap drijft als eene oppervlakkige wolk. Deze wereld is, na al onze kennis, nog een wonder, wondervol, onderzoorgrondelijk, *toovercrachtig* en meer voor dengene, die er over wil *denken*."

BEZWERINGEN, een woord dikwijls in het Oude Testament gebruikt, maar in verschillende beteekenissen. Toen Mozes zijn staf op den grond wierp voor Pharaö, en deze eene slang werd, vinden wij, dat „de Egyptische toovenaars ook alzoo deden met hunne bezweringen." Een verbod tegen bezweringen wordt gevonden in Lev. XIX : 26: „Gij zult niets met het bloed eten. *Gij zult aan geene bezwering gebruik maken*, noch guichelarij plegen." In de Staten-vertaling lezen wij hiervoor: „*Gij zult op geen vogelgeschrei acht geven.*" Het woord in dit gedeelte is in het Hebreeuwsch *menuchesh*, waarvan de juiste beteekenis moeijelijk te verklaren is. Eenigen veronderstellen, dat het diegenen aanwijst, die voorteekenen afleiden uit de onderzoeking der ingewanden van offerdieren, terwijl anderen het beschouwen, als waarzeggers in het algemeen te beteekenen. Zij, die de Septuaginta en de Latijnsche Vulgata volgen, beschouwen het woord als betrekking te hebben op waarzeggerij uit de vlugt, het eten, sjilpen en andere handelingen van vogels. De wortel van het woord *menuchesh* schijnt echter meer bepaald eene slang aan te duiden, zoodat het eerder op waarzeggerij door slangen betrekking heeft. De aspisslang der oude Egyptenaren werd door het geheele land als heilig beschouwd en, volgens Plutarchus, aangebeden, wegens eene zekere overeenkomst tusschen haar en de werkingen der Goddelijke magt. De *Psylli* of nieuwere slangenbezweerders van Egypte worden nog met verwondering aanschouwd. Minutoli zegt in zijne

Reizen: „Het volk beschouwt ze als heilig. Op zekere feestdagen, b. v. op den dag vóór het vertrek van de groote karavaan naar de Heilige Kaäba, gaan zij in processie rond, met levende slangen om hun hals en hunne armen, en met het gelaat verwrongen gelijk zinneloozen, totdat het schuim uit den mond valt. Somtijds verscheuren zij ook de slangen met hunne tanden. Als zij in dezen toestand zijn, dringt het volk zich rondom hen, voornamelijk de vrouwen, om, indien het mogelijk is, hun schuimenden mond met hare handen aan te raken." Maimonides is van oordeel, dat het woord *menachesh* de kunst der oude Heidensche *Aruspices* aanduidt, die van voorteekenen uit toevallige gebeurtenissen af te leiden, zooals het gekras van kraaijen, de onverwachte verschijning van een haas op den weg, en dergelijke dingen. Anderen wederom meenen, dat het woord waarzeggerij door het lot aanduidt. Te midden van zulk eene groote verscheidenheid van meening is het echter moeijelijk om de juiste beteekenis van het woord te bepalen.

BHADRUATH (*de Heer der Zuiverheid*), een god der Hindoes, die in groote achting gehouden wordt. Hij wordt te Bhadrinath in de provincie Serinaghur aangebeden, waar een beroemde tempel is, die door eene groote menigte Hindoesche pelgrims bezocht wordt. Deze tempel, die als eene plaats van groote heiligheid beschouwd wordt, is in den vorm van een kegel gebouwd, met koper overdekt, en heeft eene spits met een gouden bal er op. In den tempel zit een beeld van Bhadruath, eene gedaante in menschelijken vorm van zwarten steen, ongeveer drie voet hoog, met een rijk gewaad van zijden goud- en zilverstof. Men heeft berekend, dat jaarlijks niet minder dan 50,000 personen naar dezen heiligen tempel trekken. Een zilveren schaal gaat onder de pelgrims rond om hunne offergaven te ontvangen, die men verwacht, dat mild zullen zijn. Er zijn ook verscheidene koude en heete bronnen, die allen eene heiligende kracht hebben, welke de pelgrims voor een aanzienlijken prijs gretig koopen.

BHAGAVAT-GITA, eene wijsgeerige episode uit de Mahabharata, een gedicht waarin de oorlogen van de Kouroes en de Pandoes, twee familiën die tot het geslacht van de kinderen der Maan behooren, bezongen worden. Men is van meening, dat de Bhagavat-Gita het volledigste overzigt van het oude Oostersche mysticismus bevat. Zij bestaat uit eene zamenspraak tusschen den god Krishna en den held Arjoun. Een burgeroorlog wordt verondersteld te woeden, en een slag is op het punt van te beginnen. De held weet volstrekt niet, aan welke partij hij een goeden uitslag moet toewenschen, daar hij voor vele personen in beide legers eene sterke gehechtheid gevoelt. Krishna berispt hem om zijne besluiteloosheid, en herinnert hem er aan, dat zijne handelingen nooit geregeld moeten worden met het oog op de gevolgen, maar dat het de hoogste pligt eens mans is, om eene volkomen onverschilligheid voor alle menschelijk gevoel te bewaren. In de Bhagavat-Gita wordt Krishna vereenzelvigd met den god Vischnoe, en van den god Vischnoe wordt gezegd, dat hij het Opperwezen is, van hetwelk alle dingen zijn uitgegaan, en in hetwelk alles zal opgenomen worden. Dit gedicht wordt toegeschreven aan de zevende of achtste eeuw van onze jaartelling, terwijl de Mahabharata ten minste acht honderd jaar vroeger geschreven moet zijn. Professor Wilson doet de overeenkomst van de leerstellingen der Bhagavat-Gita met die van eenige afdeelingen der eerste Christenscholen opmerken en vermoedt, dat de verspreiding der Christelijke godsdienst een dadelijken invloed had op het hervormen van de oude Hindoesche stelsels en in het bijzonder op de groote belangrijkheid des geloofs. Professor Lassen gelooft, dat de Apostel Paulus werkelijk Indië bezocht heeft, en hij ziet geene reden om er aan te twijfelen, dat Christelijke kerken in Zuid-Afrika in de eerste vier of vijf eeuwen van onze jaartelling gesticht werden.

De hoogste staat van geluk, waarop de Bhagavat-Gita wijst, is eene eeuwige opneming in Brahm (zie OPNEMING); zulk een staat, dat, als de man sterft, hij nooit weder in eenigerlei gedaante op aarde herboren zal worden. Er is eene klasse van menschen onder de Hindoes, die zich geheel en al toewijden aan de voorbereiding voor deze opneming. Dit zijn de YOGIS (zie ald.), die in gepeins verzonken zitten, met hunne oogen op de punt van hun neus gevestigd. Zie BRAHM, HINDOEÏSMUS.

BHAIRAVA, een feest door de Hindoes gevierd, ter eere van *Bhairav*, eene van de vleeschwordingen van Shiva, den derden persoon in de Hindoesche triade. Op dit feest hangen, volgens belofte, zijne vereerders zich op aan haken, die door de spieren van den rug gaan, en aldus laten zij zich te zijner eer rondom een cirkel van vijftig of zestig voet in omtrek slingeren. Zie DURGA PUJAH.

BHAVANI, de moeder der Hindoesche triade. Verschillende verhalen worden voor den oorsprong dezer triade gegeven, waarvan het meest algemeen aangenomene is, dat Bhavani, door vreugde vervoerd bij de gedachte van te bestaan, hare vreugde in spron-

gen uitdrukte, en dat, terwijl zij zoo vrolijk bezig was, drie eijeren uit haar boezem vielen, waaruit de Trimoerti of Hindoesche drieëenheid te voorschijn kwam.

BHUTA, de algemeene naam waardoor kwaaddoende of vernielende geesten onder de Hindoes aangeduid worden. Het woord beteekent ook element, en daaruit mag men opmaken, dat zij als heeren der elementen aangebeden zijn. De aanbidding van deze geesten is de eenige vorm van godsdienst, die in vele deelen van Indie bekend is, en door sommige schrijvers wordt zij als de oudste godsdienst van dat land beschouwd, die lang voor de zamenstelling der Vedas bestond. De offers, die gewoonlijk aan den Bhûta gebragt worden, zijn buffels, zwijnen, rammen en hanen. Als er rijst geofferd wordt, moet zij met bloed gekleurd zijn, en alleen roode of op bloed gelijkende bloemen kunnen aan den Bhûta geofferd worden. Bedwelmende dranken worden ook bij deze vereering van duivelen gebruikt. Deze soort van afgoderij wordt voornamelijk op woeste, eenzame plaatsen en in de ruwe bergstreken gevonden. Dubois, sprekende over de bewoners van die lange bergketen, die zich ten westen van Mysore uitstrekt, zegt, dat het grootste gedeelte der bewoners geene andere eeredienst kent dan die van den duivel. Elk huis en elke familie heeft zijn eigen Bhûta, die in de plaats treedt van den beschermgod, en aan wien dagelijks gebeden en zoenoffers gebragt worden, niet alleen om hem over te halen zijne eigene streken terug te houden, maar ook om hen te verdedigen tegen de rampen, die de Bhûtas hunner naburen of vijanden mogten aanbrengen. In die streken is het beeld van den duivel overal te zien, die in eene afzigtelijke gedaante, en dikwijls door een vormeloozen steen, voorgesteld wordt.

BIANCHI (Ital. *Blanken*), een naam aan eene afdeeling van de FLAGELLANTEN (zie ald.) in de veertiende eeuw gegeven. Deze Flagellanten daalden van de Alpen in Italië af en geeselden zich onder het gaan. Bijna overal werden zij, zoowel door geestelijken als leeken, met geestdrift ontvangen; maar nadat hun aanvoerder op het pauselijk grondgebied ter dood gebragt was, verstrooide zich de troep. De voornaamste aanzetter van den boetpelgrimstogt der Bianchi was waarschijnlijk Vincentius Ferrerius, een Spaansch Dominicaan, die echter genoodzaakt was zijne predikingen te staken, dewijl de bewegingen der Bianchi door het concilie van Constanz sterk afgekeurd werden.

BIBLISTEN, godgeleerden van de twaalfde eeuw, die hunne godsdienstige leerstellingen alleen schraagden door zich te beroepen op de verklaringen van den bijbel, de meeningen der kerkvaders en de uitspraken der concilien, maar zonder zich door enkel menschelijke redeneringen te laten leiden. Deze klasse van godgeleerden werden Biblisten genoemd, in tegenoverstelling van de wijsgeerige of scholastieke theologanten, die ook de Sententiarii werden geheeten. De voornaamste Biblisten waren St. Bernard, Petrus Cantor en Walter van St. Victor. De philosophische theologanten werden echter voor scherpzinniger en bekwamer in hunne uitleggingen gehouden, en daarom woonde een groot aantal studenten hunne lezingen bij, terwijl weinige leerlingen in de scholen der Biblisten gevonden werden. Roger Bacon, in de dertiende eeuw, zegt ons, dat „de godgeleerde, die over den tekst der Schriften leest, plaats maakt voor den lezer over de volzinnen, aan wien overal de voorkeur wordt gegeven, en die door allen geëerd wordt." Deze staat van zaken bleef over het algemeen in de theologische scholen van Europa tot aan den tijd van Luther heerschen.

BIBLIOMANTIE (Gr. *Biblion*, de bijbel, en *Manteia*, waarzeggerij), eene soort van waarzeggerij die door de eerste Christenen somtijds uitgeoefend werd, door den bijbel open te slaan en den eersten volzin, die hun oog trof, op de bijzondere omstandigheden van den persoon toe te passen. Onder de Heidenen was het de gewoonte, om de dichters op deze wijze te raadplegen. Homerus voornamelijk werd door de oude Grieken voor dit doel gebruikt, en Virgilius door de Romeinen. Het is onzeker op welken tijd dit hoogst ongepast gebruik van de Heilige Schriften onder de Christenen ontstond. Augustinus spreekt er over in de vierde eeuw; eenigen hebben beweerd, dat zelfs hij zich gedurende eenigen tijd aan dit gebruik overgaf, en dat zijne bekeering plaats had, toen hij met deze soort van waarzeggerij bezig was. Zijne eigene verklaring is echter voldoende om zulk een dwaas denkbeeld weg te nemen. Hij zegt, dat hij eene stem uit eene onbekende plaats hoorde, die hem vermaande om den bijbel op te nemen en daarin te lezen; dat hij daarom het Woord Gods opende, en dat het eerste, wat zich aan zijn oog voordeed, Rom. XIII : 13, 14 was: „Laat ons, als in den dag, eerlijk wandelen; niet in brasserijen en dronkenschappen, niet in slaapkameren en ontuchtigheden, niet in twist en nijdigheid; maar doet aan den Heere Jezus Christus, en verzorgt het vleesch niet tot begeerlijkheden." Hij zag deze woorden aan, als door God tot hem gerigt, en in allen gevalle op hem van toepassing. Door Gods voorzienigheid werd hij er derhalve toe geleid, om een nieuw leven van

zuiverheid en getrouwheid aan de dienst van God te beginnen. Wel verre van de bibliomantie op eenig tijdperk zijns levens te begunstigen, keurde Augustinus haar ten sterkste af. „Wat hen aangaat," zegt hij, „die uit het Evangelie waarzeggen, door het zoo maar op te slaan, hoewel het wenschelijker is, dat zij dit doen, dan den raad van duivelen te gaan vragen, toch mishaagt mij die gewoonte, welke de Goddelijke uitspraken, die over dingen spreken, welke tot een ander leven behooren, op de zaken dezer wereld en de ijdelheden van het tegenwoordige leven toepast."

Er waren twee wijzen, waarop de eerste Christenen de bibliomantie uitoefenden. De eene was door gebeden op te zenden en langer of korter te vasten, naar mate het geval scheen te vereischen, en daarna de Psalmen of misschien de Evangeliën en de Zendbrieven op te slaan; de eerste zin, die dan het oog trof, werd als het antwoord beschouwd, dat te dien einde van den hemel gezonden werd. De andere wijze bestond in het naar de kerk gaan op een bijzonderen dag, en de eerste woorden der Psalmen op te vangen, die de gemeente bij het binnenkomen van den persoon zong, welke woorden als de oplossing van zijne moeijelijkheid of het antwoord op zijn gebed beschouwd werden. Zulk eene bijgeloovige gewoonte was menschen, die den naam van Christenen droegen, ten eenen male onwaardig, en toch vernemen wij van kerkgeschiedschrijvers, dat dit ongerijmde en goddelooze gebruik gedurende vele eeuwen heerschte.

De aard en de invloed der bibliomantie in de kerk worden aldus door een welsprekend schrijver beschreven: — „Er was niet eene enkele gebeurtenis van eenig belang in den gewonen loop van het menschelijk leven, met betrekking tot welke de Schriften, als eene zekere en onfeilbare godspraak in alle zaken van wereldlijken aard, niet werden ingeroepen. Gregorius van Tours is de eerste geschiedschrijver, die deze waarzeggerij als een heerschend gebruik in zijn tijd beschrijft; eene omstandigheid, die hij als eene hagchelijke zaak in zijn eigen leven vermeldt, verschaft hem eene gelegenheid om de godsdienstige gebruiken, waarmede zij in de eerste eeuwen plaats had, te beschrijven. Hij was lang de meest geliefde minister van koningin Fredegonda geweest, toen hij een berigt ontving, dat eene gevaarlijke zamenzwering gevormd was, aan wier hoofd de graaf van Tours stond, om hem van zijne magt te berooven, door hem in de oogen zijner koninklijke meesteres te verlagen en, zoo noodig, hem het leven te benemen. Door vrees voor zijn gevaar overstelpt, ging hij in de grootste neêrslagtigheid naar een kabinetje, en nam de Psalmen van David met zich, in de hoop van daarin eenige aanwijzing te vinden hoe te handelen, of eenige glinsteringen van hoop in zijne treurige omstandigheden. „Groot," voegt hij er bij, „was de troost, dien hij vond, want toen hij eenigen tijd in het gebed had doorgebragt, opende hij het boekdeel, en het eerste vers, dat zijn oog ontmoette, was het 53ste van den 78sten Psalm: „Ja Hij leidde hen zeker, zoodat zij niet vreesden, want de zee had hunne vijanden overdekt." Hij nam dit op als een gelukkig voorteeken voor zijne veiligheid, en verliet zijne kamer met het ligte hart en den vluggen tred van iemand, die de zekere hoop op eene zegepraal verkregen had."

„Gregorius Nicephoras verhaalt, dat keizer Andronicus, toen hij zijn neef Constantijn in de gevangenis geworpen had, die overtuigd was van tegen het leven van zijn keizerlijken oom te hebben zaâmgespannen, lang overwoog, of hij den misdadiger vergiffenis moest schenken of hem moest straffen, zooals zijne misdaden verdienden, en dat hij ten laatste bewogen werd tot het uitoefenen van genade, door een beroep dat hij op de Schriften deed. Toen hij het boek der Psalmen opensloeg, was het eerste vers, dat hij ontmoette, het 15de van den 68sten Psalm: „Als de Almagtige de koningen daarin verstrooide." „Door dit gedeelte," zegt de geschiedschrijver, „overtuigd, dat, hoewel de menschen onkundig zijn van de geheime drijfveêren der Voorzienigheid, en onafhankelijk daarvan handelen, de twisten en beroeringen, die in de koningrijken der wereld uitbreken, een gedeelte uitmaken van de Goddelijke besluiten, besloot hij van toen af, om zich met den oproerigen prins te verzoenen."

„Een ander geschiedschrijver meldt ons, dat keizer Heraclius, na eene reeks van glansrijke overwinningen over Cosroes, koning van Perzie, behaald te hebben, sterk verlangde te weten, waar hij zijne winterkwartieren moest opslaan, en dat hij, nadat hij een dag van buitengemeen vasten en gebed vóór zijne voorgenomen raadpleging door zijn geheele leger had laten in acht nemen, plegtig in tegenwoordigheid zijner voornaamste officieren het boek der Psalmen opnam, en eene uitdrukking vond, die hem deed besluiten om in Albanië te overwinteren."

„Een vierde schrijver maakt gewag van eene jonge dame, die, tegen hare eigene neigingen, door hare familie bestemd was om een rijk en edel minnaar te huwen. Toen zij hare toestemming, zoo lang zij kon, teruggehouden had, en het onmogelijk vond om door de gewone middelen te ontsnappen aan eene vereeniging,

waarvan zij zoo afkeerig was, berigtte zij ten laatste aan haar minnaar en hare bloedverwanten, dat zij de zaak in de handen van God stelde, en zich met vreugde zou houden aan den uitslag van een beroep op het Heilige Boek. Toen alle partijen hierin hadden toegestemd als een vroom en lofwaardig voorstel, werd de bijbel geopend, en het vers, dat men vond, was dat gedeelte van het Evangelie, waar onze Heer zegt: „Die vader of moeder liefheeft boven mij, is mijns niet waardig." De dame riep daarop uit, dat het huwelijk derhalve door den Hemel verboden was, en wijdde zich van toen af aan een ongehuwd leven, dat men op den toenmaligen tijd in groote achting begon te houden.

„Een vijfde geschiedschrijver verhaalt, dat de beroemde kluizenaar, die, zich op een hoogen pilaar geplaatst hebbende, den bijnaam van Stylites verkreeg, in zijne kindschheid Daniel geheeten werd om de volgende reden. Toen zijne ouders hem naar den dorpsgeestelijke gebragt hadden om gedoopt te worden, verlangden zij, dat de priester hem een naam zou geven, en daar deze zulks weigerde, werd er voorgesteld om te vernemen, wat de wil van God was. Toen de Schriften dien ten gevolge opgeslagen werden, gingen zij juist open bij het begin van het boek van Daniel, welke naam wegens die omstandigheid de naam van het kind werd.

„Niet alleen bij de gewone gebeurtenissen des levens werd het gebruik om uit de Schriften waar te zeggen in acht genomen, maar men deed er ook een beroep op, om zich bij benoemingen tot de hoogste ambten der kerk te laten leiden. Zoo werd bij eene verkiezing te Orleans, toen de partijgeest sterk ontwaakt was, en de inwoners zeer verdeeld waren in hunne keuze van een opvolger tot den open bisschopsstoel, het denkbeeld aan de hand gegeven, dat, in de moeijelijke omstandigheden en als de waarschijnlijkste wijze om de eensgezindheid te herstellen en algemeene medewerking in de benoeming teweeg te brengen, de zaak aan de beslissing van het lot door de Schrift overgelaten zou worden. Onmiddellijk werd het voorstel goedgekeurd, en toen aan elken kandidaat op zijne beurt verzocht werd, om zijne fortuin te beproeven door het openen van het boek der Psalmen, ontmoette niemand hunner eene passage, die in de verste verte eenige betrekking op de zaak had, behalve een die, dit vers in den 65sten Psalm lezende: „Welgelukzalig is hij, dien Gij verkiest en doet naderen, dat hij wone in Uwe voorhoven," verkozen werd, daar er door dit gepaste vers duidelijk werd aangetoond, dat hij de keus der Voorzienigheid was. Als een ander voorbeeld van dergelijken aard wordt in het leven van Lanfranc, aartsbisschop van Canterbury, vermeld, dat toen die prelaat bij eene verkiezing voor den bisschopszetel van Rochester voorzat, de gelukkige kandidaat zijne aanstelling verkreeg, doordien hij dezen zin opsloeg: „Brengt hier voort het beste kleed, en doet het hem aan."

Verscheidene andere voorbeelden zijn er van personen, die, hoewel men zich niet tegen hunne aanstelling aankantte, toch door vrees voor rampen of misdaad gedurende hun overig leven vervolgd werden, omdat zij zoo ongelukkig waren van een ongunstig voorteeken te hebben. Eenige gevallen hiervan zullen wij vermelden. Het eerste is dat van een bisschop, die bij zijne wijding onverwachts dat vers in het Evangelie van Markus opsloeg, dat op Johannes den Dooper betrekking heeft, waarin gezegd wordt: „De koning zond terstond een scherpregter, en gebood zijn hoofd te brengen. Deze nu ging heen, en onthoofde hem in de gevangenis." Dit voorteeken trof den dienstdoenden priester zeer, en leidde hem er toe om den nieuw verkozen bisschop aan te spreken als iemand, die bestemd was om een vroegen en gewelddadigen dood te sterven. Een tweede is dat van een diaken, die bij het openen van den bijbel bevond, dat er een blad aan ontbrak; eene omstandigheid die bij zijne bijgeloovige landgenooten algemeen de vrees verwekte, dat er eene geheime reden was, eene belangrijke eigenschap ontbrak, die hem voor het heilige ambt ongeschikt maakte. En een derde is dat van een bisschop, die een zeer onzedelijk leven geleid had, en door zijne gemeente voor een concilie van eene verscheidenheid van misdaden beschuldigd werd. Dit, zeiden zijne beschuldigers, zijn wij gedwongen om voor de wereld *bloot te legg'n*, in overeenstemming met het voorteeken, dat bij zijne wijding werd gegeven, en genomen werd uit dit gedeelte van het Evangelie: „En hij, het lijnwaad verlatende, is naakt van hen gevloden.""

Zoo sterk heerschte de bibliomantie alom, dat verscheidene kerkvergaderingen het noodzakelijk vonden om haar in de sterkste bewoordingen te verbieden. Het concilie van Vannes in 465 bepaalde, dat „al wie van de geestelijken of leeken betrapt werd op het uitoefenen van deze kunst, hetzij haar raadplegende of leerende, uit de gemeenschap der kerk zou geworpen worden." Het concilie van Agde nam ongeveer zestig jaar later hetzelfde besluit, dat omstreeks vijf jaar daarna met weinig verandering door het eerste concilie van Or-

leans bekrachtigd werd. Het gebruik heerschte vooral in het Westen, voornamelijk in Frankrijk, waar het gedurende verscheidene eeuwen bij de wijding van een nieuwen bisschop de gewoonte was, om aangaande hem den bijbel te raadplegen. Uit Frankrijk werd, bij de verovering door de Normandiërs, de bibliomantie in Engeland ingevoerd. Bij de wijding van Willem, den tweeden Normandischen bisschop van de dioeces van Norwich, werd de bijbel geopend bij deze woorden: „Niet dezen, maar Bar-abbas!," waaruit opgemaakt werd, dat deze bisschop niet lang leven zou, en dat een roover in zijne plaats zou komen. Willem stierf kort na zijne wijding, en werd opgevolgd door Herbert de Lozinga, ook een Normandiër, die het voornaamste werktuig was in de handen van koning Willem Rufus in het openlijk verkoopen van alle kerkelijke prebenden. Deze simoniacus had de abdij van Winchester en die van Ramsay voor zich zelven gekocht. Door dezelfde onwettige middelen had hij ook het bisdom Norwich verkregen, en bij zijne wijding werd de bijbel geopend bij de woorden, die Christus sprak tot Judas, die Hem verraden heeft: „Vriend! waartoe zijt gij hier?" Deze woorden, in verband genomen met die, welke bij de wijding van zijn voorganger waren voorgelezen, troffen hem geweldig, en bragten hem er toe aan zijn vorig gedrag te denken. Ten teeken van zijn berouw bouwde hij de cathedrale kerk van Norwich, waarvan hij in 1096 den eersten steen legde. Zijn bisschopszetel was te Thetford, maar hij bragt dien over naar Norwich, waar hij tot op den huidigen dag gebleven is. Zie Waarzeggerij.

BIDDLIANEN, de volgelingen van Johannes Biddle, den vader van het Engelsche Socinianismus. Biddle werd in 1616 te Wotton-under-Edge geboren en te Oxford opgevoed, waar hij in 1641 den graad van meester in de vrije kunsten verwierf. Eenige jaren daarna gaf hij een geschrift in het licht, waarin hij voor het eerst beginselen verkondigde, die de leer der Drieëenheid omverwierpen. Wegens deze misdaad werd hij in de gevangenis geworpen. Zelfs werd er in 1648 eene parlementsacte aangenomen, waarin verklaard werd, dat het eene misdaad was, waarop de dood stond, om iets in het licht te geven, dat tegen het wezen en de volmaaktheden van God, de Godheid van den Zoon en die van den Geest streed. Deze acte kwam echter nooit in werking. Biddle stond om zijne gevoelens aan gestrenge vervolging bloot. In 1655 werd hij voor het gerecht gedaagd wegens eene misdaad, waarop de dood stond; hij werd echter door Cromwell uit zijn gevaarlijken toestand gered, en naar de Scilly eilanden verbannen. Spoedig daarna kreeg hij zijne vrijheid een tijd lang terug, maar bij de Restoratie werd hij weder naar dezelfde eilanden verbannen, waar hij in 1662 als gevangene stierf. Zijn Tweevoudige catechismus veroorzaakte groote opgewondenheid, zoowel in Engeland als op het vasteland van Europa. Verscheidene godgeleerden van dien tijd gaven er op bekwame wijze een antwoord op, vooral Dr. Johannes Owen in zijne *Vindiciæ Evangelicæ*. De gevoelens van Biddle over den persoon van Christus worden aldus door hem zelven beschreven in eene Geloofsbelijdenis aangaande de Heilige Drieëenheid, die hij in 1648 uitgaf: — „Ik geloof, dat er een voornaamste Zoon is van den Hoogsten God, of geestelijk, hemelsch en eeuwig Heer en Koning, geplaatst over de Kerk door God, en tweede oorzaak van alle dingen, die tot ons behoud behooren, en bij gevolg het tusschengeplaatste voorwerp van ons geloof en onze vereering; en dat die Zoon van den Hoogsten God niemand anders is dan Jezus Christus, de tweede persoon der Heilige Drieëenheid." Biddle noemt derhalve, gelijk de andere Socinianen, Christus den Zoon van God, niet wegens Zijne natuur, maar wegens de Goddelijke oppermagt, waarmede Hij als Koning en Hoofd der Kerk bekleed is. Zie Socinianen.

BIECHT, het gebruik van afzonderlijke en geheime belijdenis der zonde in het oor van een priester af te leggen, met het doel om de absolutie te ontvangen. Dit wordt door de Roomsche kerk als een heilige pligt bevolen, dien ieder ten minste eenmaal in het jaar vervullen moet, en daarom bepaalde het concilie van Trente op dit punt: „Al wie ontkent, dat de sacramentale biecht ingesteld werd op Goddelijk bevel, of dat zij noodig is voor de zaligheid, of beweert, dat het gebruik om in het geheim aan den priester alleen te biechten, zooals het van het begin af door de Catholieke kerk in acht genomen is en nog in acht genomen wordt, vreemd is aan de instelling en het gebod van Christus, en eene menschelijke uitvinding is, die zij verwerpt." De wijze, waarop een Roomsch boeteling biecht, is de volgende: Hij moet aan de zijde van den priester knielen en het teeken des kruises maken, zeggende: „In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Amen." Daarna moet hij zeggen: „Vader, geef mij uwen zegen, want ik heb gezondigd." Als hij den zegen ontvangen heeft, zegt hij het eerste gedeelte van het Confiteor (zie ald.) op, tot aan de woorden: „mijne grootste schuld," en daarna: „Mijne laatste biecht is geweest voor..... (hier in te vullen, hoe lang het geleden is). Sedert dien tijd heb ik de volgende zonden bedreven." Nu

moet de boeteling zijne zonden, doodzonden, het getal en de omstandigheden, die de zonden veranderen of bezwaren, opnoemen en, na geantwoord te hebben op de onderrigtingen van den biechtvader, met een vernootmoedigden geest en een vermorzeld hart zeggen: „Deze en alle andere zonden, die ik niet indachtig ben, zijn mij van harte leed, omdat ik er God door vergramd heb. Ik neem mij vast voor die niet meer te bedrijven, en bid God om vergiffenis door het bloed van Jezus Christus. Ik vraag u, eerwaarde vader, eene zalige boete en vrijspraak." Hierna volgt het tweede gedeelte van het Confiteor.

De noodzakelijkheid van de zonden te belijden wordt door Protestanten en Roomsch-Catholieken erkend, maar zij verschillen zeer over de partij, waaraan de belijdenis gedaan moet worden. De Roomschen beweren, dat men aan den priester zijne zonden moet belijden, de Protestanten aan God. De laatsten schragen hunne meeningen door talrijke gedeelten uit het Oude en het Nieuwe Testament aan te halen, waarin alleen aan God de belijdenis der zonde gedaan wordt. Bij voorbeeld Joz. VII : 19: „Toen zeide Jozua tot Achan: Mijn zoon, geef toch den Heere, den God van Israël, de eer, en doe voor Hem belijdenis; en geef mij toch te kennen, wat gij gedaan hebt, verberg het voor mij niet." Ezra X : 10, 11: „Toen stond Ezra, de priester, op en zeide tot hen: Gijlieden hebt overtreden en vreemde vrouwen bij u doen wonen, om Israëls schuld te vermeerderen. Nu dan, doet den Heere, uwer vaderen God, belijdenis, en doet Zijn welgevallen, en scheidt u af van de volken des lands en van de vreemde vrouwen." Ps. XXXII : 5: „Mijne zonden maakte ik U bekend, en mijne ongeregtigheid bedekte ik niet. Ik zeide: Ik zal belijdenis van mijne overtredingen doen voor den Heere, en Gij vergaaft de ongeregtigheid mijner zonde." 1. Joh. I : 8, 9: „Indien wij zeggen, dat wij geene zonde hebben, zoo verleiden wij ons zelve, en de waarheid is in ons niet. Indien wij onze zonden belijden, Hij is getrouw en regtvaardig, dat Hij ons de zonden vergeve, en ons reinige van alle ongeregtigheid." De tekst, dien de Roomschen uit Jakobus V : 16 aanhalen: „Belijdt elkander de misdaden, en bidt voor elkander, opdat gij gezond wordt: een krachtig gebed des regtvaardigen vermag veel," wordt door Protestanten uitgelegd als betrekking te hebben niet op de oorbiecht, maar op de wederzijdsche belijdenis van fouten van den kant der Christenen. Twee andere uitspraken worden somtijds aangehaald, om het gebruik van belijdenis aan een priester te regtvaardigen, namelijk Matth. III : 6: „En werden van hem (Joh. den Dooper) gedoopt in de Jordaan, belijdende hunne zonden," en Hand. XIX : 18: „En velen dergenen, die geloofden, kwamen, belijdende en verkondigende hunne daden." Deze verzen beschouwen de Protestanten echter als betrekking te hebben niet op geheime biecht aan een priester, een ambt dat Johannes de Dooper in allen gevalle nooit bekleedde, die noch Joodsch noch Christen-priester was, maar op eene opene en openbare belijdenis der zonden van hun afgelegd leven. In de geschriften van Roomsch-Catholieke schrijvers wordt dikwijls beweerd, dat, hoewel zelfs geene dadelijke uitspraak aangaande het onderwerp der oorbiecht in den bijbel gevonden moge worden, men toch de leer beschouwen moet als gegrondvest op de Schrift, daar zij een natuurlijk en noodzakelijk gevolg is van de magt om zonden te vergeven, waarmede zij veronderstellen, dat de Apostelen bekleed werden, Matth. XVIII : 18; XVI : 19; Joh. XX : 23.

Hoewel Roomsche schrijvers gewoon zijn, om het gezag der kerkvaders ten gunste van de oorbiecht aan te halen, erkennen toch de meer opregte geredelijk, dat de belijdenis, waarvan de vaders spreken, slechts aan God en in geenen deele aan menschen, hetzij de geheele Kerk of afzonderlijke geestelijken, gedaan moet worden. Het is waar, dat in een vroeg tijdperk, zooals Socrates en Sozomenes ons berigten, boetpresbyters, gelijk zij genoemd werden, aangesteld werden om zondebelijdenissen aan te hooren, die de openbare boetedoening voorafgingen. De bijzondere of oorbiecht van latere eeuwen is echter geheel verschillend van de biecht aan die boetpresbyters gedaan. Hun werd geene belijdenis der zonden afgelegd, met het doel om vergiffenis van God te verkrijgen, maar om weder hersteld te worden in de vroegere voorregten der beleedigde kerk.

De instelling der afzonderlijke biecht en der absolutie wordt gewoonlijk aan Leo den Groote toegeschreven. Die paus liet echter de belijdenis der zonde aan elks bijzonder geweten over, en verklaarde ook niet, dat de priester de magt had, hetzij uit zich zelven of hem geschonken, om de zonde te vergeven. Zelfs lang na den tijd van Leo was het nog aan een ieder overgelaten, om aan een priester of aan God alleen zijne zonden te belijden. Eerst in de dertiende eeuw werd er door de Kerk eene bepaalde wet aangaande de afzonderlijke biecht uitgevaardigd. In het jaar 1215, onder het pausschap van Innocentius III., werd de oorbiecht door het vierde Lateraansche concilie aan de geloovigen van beiderlei sekse ten minste éénmaal in het jaar bevolen. De Roomsche geschiedschrijver Fleury zegt: „Dit is de eerste canon, voor zoo verre

mij bekend is, die de algemeene verpligting der sacramentale biecht oplegt." Van dien tijd tot op den tegenwoordigen is het als eene bepaald Goddelijke inzetting beschouwd, dat een ieder aan een priester zijne zonden moet optellen en belijden; en weinige of geene dogmas der Kerk van Rome hebben er meer toe bijgedragen, om aan den eenen kant de magt en den invloed der priesterschap te vermeerderen, en aan den anderen kant de zedelijkheid van het volk te verminderen. De biecht is ook in de Griecksche en de Coptische kerk in gebruik. Eerstgenoemde kerk schrijft haar viermaal in het jaar aan al hare leden voor; de leeken biechten echter gewoonlijk slechts eenmaal in het jaar, waartoe zij in Rusland door de wetten van het land verpligt zijn. In genoemd land is het de gewoonte, om gedurende de groote vasten vóór Paschen te biechten.

BIECHTVADER, een priester in de Roomsche kerk, die de magt heeft om de biecht van boetelingen aan te hooren en hun de absolutie te schenken. Het Rubricaat is zeer wijdloopig over de pligten van den biechtvader. Hij moet zich beschouwen als iemand, die te gelijker tijd de plaats van regter en die van geneesheer bekleedt. Daarom moet hij zooveel mogelijk kennis en wijsheid verwerven, zoowel door aanhoudend gebed tot God, als uit goedgekeurde schrijvers, voornamelijk den Roomschen Catechismus, dat is, den Catechismus van het concilie van Trente. In de uitoefening van zijne dienst is de biechtvader verpligt, om naauwgezet en omstandig in zijne ondervragingen te zijn. Ten slotte, het Rubricaat beschouwt het als volstrekt noodzakelijk, dat hij aangaande de geheime biecht een streng en voortdurend stilzwijgen bewaart, en daarom moet hij nooit iets zeggen of doen, dat onmiddellijk of middellijk strekken kan om eenige zonde of eenig gebrek, alleen door de biecht aan hem bekend, te openbaren. Elk Roomsch priester is geen biechtvader, maar boven de magt door zijne wijding verkregen, moet de priester, die de biecht afneemt, een geestelijk gezag hebben over de personen, die zich in dit sacrament tot hem wenden. Daar de biecht ten minste eenmaal in het jaar, zooals wij reeds in het vorige artikel zagen, voor elk geloovigen Roomsch-Catholiek verpligtend is, is de uitgebreidheid van den invloed, dien Rome aldus over zijne aanhangers verkrijgt, onberekenbaar groot.

BIFROST, de schuddende en waggelende brug, die, volgens de Scandinavische mythologie, de aardsche en de hemelsche wereld met elkander verbindt. Dit allerkunstigste maaksel, door den mensch regenboog genoemd, maakte den weg der goden uit, terwijl zijne roode streep, vlammen van vuur uitbrakende, aan de vorst en de bergreuzen belette om naar den hemel op te stijgen. Niet alleen daalden de goden door middel van de Bifrost op de aarde neder, maar de ontligchaamde zielen der menschen keerden langs denzelfden weg naar hare hemelsche woningen terug. In het Scandinavische geloof was, gelijk in het Joodsche en Christelijke, de regenboog het zinnebeeld van de veiligheid der wereld. Toen de zwarte reuzen, de donderwolken, den hemel stormenderhand dreigden te nemen, en de vonkelende electricke slagen hen tegen de aarde hadden geslingerd, vertoonde hij zich aan het angstige oog der stervelingen in al zijne schitterende pracht, als het teeken der overwinning van de Æsir over het kroost van Ymir, als het teeken der opperheerschappij van het goed over het kwaad, en als de zekere belofte van de eeuwigheid des heelals.

BIJBEL (Gr. *Biblos*, het boek), de naam van de Heilige Boeken der Christenen. Deze worden ook de Schrift of Schriften, de Heilige of Gewijde Schrift en het Oude én het Nieuwe Testament genoemd. De laatste dezer benamingen duidt aan, dat zij het Testament of de plegtige verklaring zijn van den wil van God. De boeken van den bijbel worden *Canonieke boeken* genoemd, omdat zij opgenomen zijn in den catalogus van die boeken, die als heilig beschouwd worden, waaraan de naam van Canon gegeven is. In dezen zin staan zij tegenover die boeken, die *Apocryphe* geheeten worden, omdat zij niet als geïnspireerde schriften worden erkend.

De bijbel bestaat uit twee afzonderlijke gedeelten, het Oude Testament of de Hebreeuwsche, en het Nieuwe Testament of de Griecksche Schriften. Algemeen neemt men aan, dat de eerste boeken van het Oude Testament van hooger oudheid zijn dan eenige andere authentieke geschriften, die tot ons zijn gekomen. Zelfs Herodotus, de vader der Griecksche geschiedenis, leefde lang na den tijd van Mozes, en Homerus, de oudste Griecksche dichter, kan geene aanspraak maken op eene oudheid, gelijk aan die van den schrijver van den Pentateuchus. De eerste canonieke verzameling van de Heilige Schriften bestond uit den Pentateuchus of de Vijf Boeken van Mozes. Wij hebben het duidelijkste bewijs, dat door de Hebreën de grootste zorg gedragen werd om dit heilige aanvertrouwde goed te bewaren. In Deut. XXXI : 26 wordt ons berigt, dat Mozes aan de Levieten beval, om het aan de zijde van de ark des verbond te leggen. De twee tafelen met de tien geboden werden in de ark geplaatst; het Boek der Wet werd echter, naar

men veronderstelt, in een kleinen koffer gelegd, welke er een aanhangsel van uitmaakte. Wat hiervan zij, zooveel is zeker, dat het Boek der Wet onveranderlijk medegenomen werd met de ark des verbonds, die de Hebreën als hun kostbaarsten schat beschouwden, waarover zij met de grootste zorgvuldigheid waakten. Op deze wijze werd het oorspronkelijke manuscript van den Pentateuchus, alsook de andere Heilige Schriften, naar mate zij van tijd tot tijd verschenen, tot aan het bouwen van den tempel in de dagen van Salomo bewaard. Vóór dien tijd was de ark des verbonds met hare bijbehoorende kostbare manuscripten, hoewel met onophoudelijke zorg bewaard, zonder eene bepaalde en voortdurende plaats geweest. Nu echter een groot en stevig gebouw was opgerigt, dat geheel en al aan heilige doeleinden gewijd was, was er eene gelegenheid om aan den Heiligen Canon eene zekere verblijfplaats te geven. De ark des verbonds werd dan ook, zooals wij uit 1. Kon. VIII : 6 vernemen, in het heilige der heiligen onder de vleugelen der cherubs geplaatst; naaralle waarschijnlijkheid werd zij daarheen vergezeld door de geïnspireerde schriften, hoewel eenigen beweren, dat zij van toen af in de schatkist geplaatst werden.

Maar hoewel de oorspronkelijke manuscripten der Hebreeuwsche geschriften steeds op hunne veilige bewaarplaats in den tempel bleven, schijnen er toch kopijen ten gebruike van het volk van gemaakt te zijn. Zoo lezen wij in 2. Kron. XVII, dat Levieten en priesters door Josaphat werden uitgezonden met het wetboek des Heeren, om in de steden van Juda het volk te leeren. Bovendien moest alle zeven jaren de Wet in het openbaar gelezen worden; een gebruik dat strekte om de bewaring der Heilige Schriften te verzekeren, terwijl de verschillende kopijen, die er van gemaakt werden, strekten om de kennis er van te verbreiden. Het blijkt echter, dat, tijdens de regering van den eenen of anderen goddeloozen koning van Juda, het Boek der Wet, om welke reden dan ook, van zijne plaats in den tempel weggenomen en verborgen werd in een onbekenden hoek van het gebouw, totdat het onverwachts, tijdens de regering van den goeden koning Josia, ontdekt werd. De hoogepriester Hilkia, lezen wij in 2. Kon. XXII, vond het Wetboek in het huis des Heeren, — waarschijnlijk het handschrift van den Hebreeuwschen wetgever zelven. Spoedig daarna volgde de Babylonische ballingschap, toen de oorspronkelijke manuscripten der Heilige Schriften verloren geraakt schijnen te zijn, doch niet voor authentieke kopijen er van in de handen van vele Hebreën waren.

De herbouwing van den tempel, bij de terugkomst der Joden uit Babylon in hun eigen land, maakt een belangrijk tijdperk uit in de geschiedenis der Schriften van het Oude Testament. Tot dien tijd was er geene verzameling gemaakt van de afzonderlijke boeken in één deel, doch het algemeen aangenomen denkbeeld onder de Joden is, dat Ezra, de groote hervormer der Joodsche kerk, misschien geholpen door Nehemia, de eerste was, die ze allen verzamelde, herzag en rangschikte, zooals wij ze nu bezitten. De Joden beschouwen daarom Ezra als een anderen Mozes, den tweeden stichter der Wet, en algemeen vindt men bij hunne schrijvers het gezegde, dat „als de Wet niet door Mozes was gegeven, Ezra waardig zou geweest zijn om ze te verklaren." Deze rangschikker van het Oude Testament bragt ook nog andere verbeteringen aan. De Hebreeuwsche taal was onder de Joden gedurende hun zeventigjarig verblijf in Babylon betrekkelijk in onbruik geraakt, en eenigen beweren, dat Ezra het eerst de punten op de klinkletters plaatste in de gewone kopij der Schriften, ten einde te beletten, dat de kennis van de bijzondere woordvoeging en van de uitspraak der Hebreeuwsche taal verloren geraakte of bedorven werd. Men zegt, dat bij het gebruik der Chaldeeuwsche letters, in plaats van de oude Samaritaansche, die vóór de gevangenschap in gebruik waren, invoerde. Het groote voordeel echter, dat Ezra aan zijne Joodsche landgenooten schonk, was de schikking der heilige boeken. Men veronderstelt, dat hij ze in drie groote afdeelingen verdeelde: de Wet, de Profeten en de Hagiographa of Heilige Schriften. De Wet bevatte slechts den Pentateuchus of vijf boeken van Mozes: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium. De Profeten behelsden de voornaamste geschiedboeken: Jozua, Rigteren, Samuël en Koningen, de vroegere Profeten genoemd, en de strikt Profetische boeken, de latere Profeten geheeten, behalve dat zij onderscheiden werden in de groote, namelijk: Jesaja, Jeremia, Ezechiël, die voor drie, en de twaalf kleine Profeten, die voor één gerekend werden. De Hagiographa bevatteden alle overige boeken: Psalmen, Spreuken, Job, Hooglied, Ruth, Kronijken, Klaagliederen, Prediker, Esther, Daniël, Ezra en Nehemia. Deze drievoudige verdeeling van de boeken des Ouden Testaments wordt door onzen Verlosser en ook door Josephus, den Joodschen geschiedschrijver, vermeld. De Hebreeuwsche Schriften waren oudtijds in afdeelingen of lessen verdeeld, waarvan er vier en vijftig in de wet van Mozes waren. De verdeeling in hoofdstukken is betrekkelijk van nieuwere dagteekening, maar de verdeeling in verzen is

van ouden oorsprong, waarschijnlijk kort na, zoo niet gedurende, den tijd van Ezra.

De Joden waakten met de naauwgezetste zorg over de Schriften van het Oude Testament, uit vreeze dat zij zelfs in de geringste mate bedorven of veranderd werden. Aan het einde van elk boek teekenden zij het juiste aantal verzen en afdeelingen op, die het bevatte. Men berekende zelfs, hoe dikwijls elke letter van het alphabet in den Hebreeuwschen bijbel voorkomt. Zelfs de stand en grootte van al de letters, waarin eene bijzonderheid te zien was, werden zorgvuldig vermeld. Geene veranderingen van lezingen, zelfs niet de verplaatsing eener enkele letter, gingen onopgemerkt voorbij. Het middelste vers en de middelste letter in de verschillende boeken, de nietigste en schijnbaar onbelangrijkste bijzonderheid, die gevonden kon worden, werd met gretigheid aangegrepen als een middel te meer, om de grootste juistheid in de Heilige Schriften te verzekeren. De Joden vereerden hunne Heilige Boeken ten hoogste, en hielden het voor eene zeer verfoeijelijke zonde, om zelfs eene enkele letter er van af te nemen of er aan toe te voegen. Hoewel er hier en daar geringe afwijkingen in de verschillende kopijen van het Oude Testament gevonden worden, zijn deze klaarblijkelijk onschuldige dwalingen van overschrijvers, en in geen geval doen zij iets aan eene hoofdleer af.

De boeken van het Nieuwe Testament worden gewoonlijk in drie klassen verdeeld, namelijk: de *Historische boeken*, bestaande uit de vier Evangelien en de Handelingen der Apostelen; de *Doctrinale boeken*, die de veertien Brieven van Paulus en de zeven Algemeene Brieven bevatten, welke laatste aldus genoemd worden, omdat zij voornamelijk gerigt zijn aan de bekeerde Joden over het Romeinsche rijk verspreid; de *Profetische boeken*, waarvan er slechts één is, de Openbaring van Johannes. De orde, waarin de boeken nu geplaatst zijn, is de oudste; zij werd door Eusebius, in het begin der vierde eeuw, en waarschijnlijk door Ignatius aangenomen, die tegen het einde der eerste en in de eerste helft der tweede eeuw leefde. Er zijn verschillende bewijzen voor de echtheid der evangelische boeken, waarvan de voornaamste zijn de getuigenissen van Clemens, Polycarpus en Papias, uit de eeuw der Apostelen, en die van Justinus Martyr, Irenæus en Origenes, uit de daarop volgende.

Niet alleen hebben wij het getuigenis van geloofwaardige schrijvers voor de echtheid van de Schriften des Nieuwen Testaments, maar er is ook gegronde reden om te gelooven, dat de oorspronkelijke manuscripten nog lang na de schrijvers er van bestonden, en dus kon de juistheid van elke kopij nagegaan worden. Zij werden ook in verscheidene talen overgezet, en talrijke kopijen van de oorspronkelijke geschriften en de vertalingen werden over de geheele beschaafde wereld verspreid. Vele der eerste kopijen bestaan nog, en het is aangenaam eene geheele overeenstemming te vinden tusschen deze en die, welke thans in omloop zijn. Maar bovendien is geen verslag van gebeurde zaken op aarde in zoo ruime mate het onderwerp van beredenering geweest als dat, hetwelk gevonden wordt in het Nieuwe Testament, en daarom is geen zoo zeer het onderwerp geweest van naauwgezette en onophoudelijke aandacht van den kant van vrienden en vijanden. De aanhoudende twisten tusschen Christenen en ongeloovigen, zoowel als tusschen tegenover elkander staande secten van Christenen, die zich allen op de Schrift beroepen om hare meeningen te schragen, maakten het nagenoeg onmogelijk om zelfs de geringste verandering te maken, zonder dat deze onmiddellijk ontdekt en blootgelegd werd.

Maar als wij volstrekt niet aan de volkomen echtheid van de boeken des Nieuwen Testaments twijfelen, op welke gronden moeten wij dan nog de geloofwaardigheid van de opgaven, die zij bevatten, aannemen. Op dit punt moet het sterkste en krachtigste beroep gedaan worden op de wonderen en de profetie als bewijzen. Op welke wijze kan eene openbaring geschieden dan door wonderen? Op geene, welke wij met mogelijkheid kunnen begrijpen. Men moet altijd bedenken, dat het bewijs aan wonderen ontleend in de eerste plaats strekt, niet om de waarheid der opgaven te staven, maar alleen de Goddelijke magt van Hem, door wien wonderen worden volbragt; en van de Goddelijke magt van Christus komen wij, door een bijna onmiddellijken overgang, op de waarheid des Christendoms. Had onze gezegende Heer geene wonderen verrigt, dan zouden wij geen behoorlijk bewijs gehad hebben, dat Hij van God kwam, en de Christelijke leer kon geene gezonde aanspraak maken op een Goddelijken oorsprong. Zulk eene tegenwerping kan echter niet tegen het evangelie gemaakt worden. Er wordt verklaard, dat wonderen gedaan zijn: water werd in wijn veranderd, de blinden werden ziende, de stommen spraken, de dooven hoorden, de lammen gingen, de dooden werden in het leven teruggeroepen. En het beginsel, waardoor Christus deze wonderen verrigtte, is duidelijk uit Zijne eigene verklaring: „De werken, die ik doe in den naam mijns Vaders, die getuigen van mij." Het onderscheid tusschen die gebeurtenissen, die waarlijk wonderdadig zijn, en die, welke zelfs de

verrassendste der gewone natuurverschijnselen of de verwonderlijkste ontdekkingen der wetenschap omvatten, is voor den minst ontwikkelden geest duidelijk; en van daar de bijzondere waarde der wonderen als getuigen en bewijzen van een stelsel, dat tot den ongeletterde zoowel als tot den geleerde spreekt.

Ten opzigte van het bewijs voor de waarheid des Nieuwen Testaments uit de profetie getrokken, heeft men dikwijls als een van zijne bijzondere voordeelen aangemerkt, dat, daar deze trapsgewijze in hare vervulling voortgaat, de kracht van dit argument dagelijks toeneemt en overtuigender wordt. Het bewijs door de profetie en dat door de wonderen geleverd zijn tot zekere grens hetzelfde; de profetie is slechts een wonder van kennis, het wonderdoen is een wonder van magt. Verschillende voorspellingen worden in het Nieuwe zoowel als in het Oude Testament gevonden. De duidelijkste en belangrijkste zijn die, welke betrekking hebben op het karakter, den toestand en het werk van den beloofden Messias, en die, welke betrekking hebben op den volgenden toestand der Christelijke kerk en der Joodsche natie.

Boven het bewijs voor de geloofwaardigheid van de verhalen in het Nieuwe Testament aan de wonderen en de profetie ontleend, kunnen wij ook nog op den snellen voortgang der Christelijke godsdienst in de eerste eeuwen wijzen, in spijt van de talrijke hinderpalen, die zij moest ondervinden. Dat zij zich zelfs in de dagen der Apostelen sterk uitbreidde, blijkt duidelijk uit de verklaring van Paulus, dat hij van Jeruzalem af, en rondom, tot Illyricum toe, het evangelie van Christus vervuld had. Te Jeruzalem, Antiochië, Ephesus, Athene, Corinthe, Thessalonica en zelfs in de keizerlijke stad Rome, de meesteresse der wereld, waren kerken gesticht, en werden de waarheden des Christendoms openlijk verbreid. De merkwaardige zegen, die op het werk van de eerste verkondigers des Christendoms rustte, blijkt niet alleen uit hunne eigene opgaven, maar wordt ten volle door gelijktijdige schrijvers bevestigd. Ware het mogelijk geweest voor het feit rekenschap te geven door eene verwijzing op slechts ondergeschikte oorzaken, zulks zoude voorzeker door scherpzinnige schrijvers gedaan zijn. De omstandigheden zijn echter voldoende om aan te toonen, dat de voortgang van het evangelie volstrekt aan geene andere reden dan die zijner waarheid kan toegeschreven worden. In het glansrijkste tijdperk der Romeinsche letterkunde namen eenigen van hen, die den grootsten naam van geleerdheid hadden, de leerstellingen des Christendoms aan, en verkondigden zij openlijk hun geloof; en dat zonder de geringste hoop op eenig wereldlijk voordeel, ja zelfs onder den zekeren indruk, dat zij zich daardoor aan de bespotting en de vervolging van hunne landgenooten zouden blootstellen. En als dat het gedrag was van verlichte mannen, ten opzigte van hetgeen, streng genomen, eene kwestie van feiten was, waarover elkeen rondom hen kon oordeelen, en die een ieder had kunnen ontkennen, als zulks mogelijk geweest ware, tot welke andere gevolgtrekking kunnen wij dan met mogelijkheid geraken, dan dat het evangelie waar is? Alleen door de zuivere kracht der waarheid kwam het den hevigsten wederstand te boven, en elken hinderpaal vertredende, vond het zijn weg naar de poorten van het paleis, en beklom het zelfs den keizerlijken troon der magtige Cæsars.

Eene andere reeks van bewijzen voor de geloofwaardigheid des Nieuwen Testaments kan getrokken worden uit een zorgvuldig onderzoek van het boek zelf. Dit wordt gewoonlijk het innerlijke bewijs genoemd. Onder dit hoofd kan men de schoone geschiktheid der waarheid, hetzij leerstellige of voorschriftmatige, voor den aard en den toestand des menschen rekenen, en hare overeenstemming met onze hoogste begrippen van zedelijke uitmuntendheid, zoowel als den heiligen en zuiverenden invloed van het evangelie op de gemoederen en harten van hen, die het omhelsd hebben. De invloed des Christendoms is echter niet enkel te bemerken in het leven en het gesprek van een enkel mensch, maar is op treffende wijze zigtbaar in de weldadige uitwerking, die het over groote vereenigingen van menschen uitgeoefend heeft. Hoewel de beginselen des Christendoms tot nog toe op de wereld in het algemeen onvolmaakt in beoefening zijn gebragt, heeft het toch eene bepaalde verbetering teweeggebragt in den zedelijken en staatkundigen toestand van die landen, die het tot hiertoe aangenomen hebben. Hunne wetten, instellingen en zeden hebben te gelijker tijd den verbeterenden invloed van het evangelie van Christus ondervonden; en hoewel de voortgang der hervorming op deze punten langzaam geweest moge zijn, is hij toch voldoende zigtbaar, om hem tot een argument van aanzienlijk gewigt te maken, ten gunste van de waarheid en het Goddelijk gezag des Christendoms.

Terwijl de bijbel in twee groote afdeelingen, het Oude en het Nieuwe Testament, verdeeld is, vormen deze te zamen een schoon verbonden en vereenigd stelsel van Goddelijke waarheid. De boeken, waaruit het geheele deel bestaat, zijn door vele verschillende schrijvers geschreven, en op zeer verschillende tijden,

die zich over een zeer groot tijdperk der wereldgeschiedenis uitstrekken, en toch is het theologische stelsel, dat zij bevatten, volledig als één geheel, en homogeen in al zijne deelen. Dit is op zich zelf een sterk bewijs, dat „de Schrift is van God ingegeven." Er zijn zonder twijfel groote verscheidenheden van taal, ideën en stijl in de verschillende boeken des bijbels op te merken, zoodat de persoonlijkheid der schrijvers zich overal openbaart. Jesaja heeft geen gevaar van met Daniel verward te worden, noch Paulus met Johannes. Dit maakt echter geen grond uit tegen de Goddelijke inspiratie der Heilige Schriften. „Het is God, die daar tot ons spreekt," gelijk zeker schrijver welsprekend aanmerkt, „maar het is tevens de mensch; — het is de mensch, maar het is tevens God. Bewonderenswaardig Woord van God! het is mensch gemaakt op zijne eigene wijze, gelijk het eeuwige Woord! Ja, God heeft het ook tot ons doen komen vol van genade en waarheid, gelijk aan onze woorden in alle dingen, doch zonder dwaling en zonde! Bewonderenswaardig Woord, Goddelijk Woord, en toch vol van menschelijkheid, beminnenswaardig Woord van mijn God! Ja, opdat wij het zouden begrijpen, moest het noodzakelijk op sterfelijke lippen gelegd worden, opdat het menschelijke dingen zou verhalen; en opdat het onze aandacht zou trekken, moest het zich bekleeden met onze wijzen van denken en met al de bewegingen onzer stem, want God wist wel, waarvan wij gemaakt zijn. Maar wij hebben het herkend als het Woord van den Heer, magtig, krachtdadig, scherper dan een tweesnijdend zwaard, en de eenvoudigste onder ons kan, als hij het hoort, gelijk Cleopas en zijn vriend zeggen: „Was ons hart niet brandende in ons, als *het* tot ons sprak." Met welk eene krachtige betoovering herinneren ons de Schriften, door dien overvloed van menschelijkheid en door al die persoonlijkheid, waarmede hare Goddelijkheid is bekleed, dat de Heer onzer zielen, wiens treffende stem zij zijn, zelf een menschelijk hart op den troon van God draagt, hoewel Hij gezeten is op de hoogste plaats, waar de engelen Hem eeuwig dienen en aanbidden! Het is ook aldus, dat zij ons niet alleen dat dubbele karakter van verscheidenheid en eenheid aanbieden, dat reeds al de andere werken van God, als Schepper der hemelen en der aarde, ophistert, maar ook die vermenging van gemeenzaamheid en gezag, van sympathie en grootheid, van nederigheid en geheimzinnige majesteit, van menschelijkheid en Goddelijkheid, die kenbaar is in al de beschikkingen van denzelfden God, als Verlosser en Herder van Zijne Kerk. Het is dan aldus, dat de Vader der goedertierenheden, terwijl Hij in Zijne profeten spreekt, niet alleen hunne stem, hun stijl en hunne pen moest gebruiken, maar ook dikwijls hunne gedachten en hun gevoel in werking moest stellen. Nu eens heeft Hij het, om ons daar Zijne Goddelijke sympathie te toonen, geschikt geoordeeld om hunne eigene herinneringen, hunne menschelijke overtuigingen, hunne persoonlijke ondervinding en hunne vrome aandoeningen aan de woorden te verbinden, die Hij hun ingaf: dan weder heeft Hij, om ons te doen denken aan Zijne hooge tusschenkomst, er de voorkeur aan gegeven, om die noodelooze medewerking van hunne herinneringen, genegenheden en hun verstand ter zijde te stellen. Zóó moest het Woord van God zijn. Gelijk Immanuel, vol van genade en waarheid, te zelfder tijd in den boezem van God en in het hart van den mensch, magtig en sympathiserende, hemelsch en aardsch, verheven en nederig, ontzagwekkend en gemeenzaam, God en mensch! Daarom heeft het geene gelijkenis op den God der Rationalisten. Zij zouden wenschen, dat, nadat zij, gelijk de discipelen van Epicurus, de Godheid verre van den mensch in een derden hemel verbannen hebben, de bijbel ook daar gebleven ware. „De wijsbegeerte gebruikt de taal der goden," zegt de bekende Strauss van Ludwigsburg, „terwijl de godsdienst gebruik maakt van de taal der menschen." Zonder twijfel doet zij dat: zij neemt tot geene andere hare toevlugt: zij laat aan de wijsgeeren en aan de goden dezer wereld hun hemelrijk en hunne taal."

De Joden verdeelden den Pentateuchus in vijftig of vier en vijftig *parascheth* of grootere afdeelingen, naar mate het maanjaar der Joden eenvoudig was, of eene aanvullingsmaand (maand die om de drie jaren aan de maanjaren wordt toegevoegd) er bij kwam; op elken Sabbathdag werd eene dezer afdeelingen in de synagoge gelezen. Eenige Joden schrijven deze verdeeling aan Mozes, andere aan Ezra toe. De grootere afdeelingen werden in kleinere of *Sideria* verdeeld. Tot aan de vervolging van Antiochus Epiphanes lazen de Joden slechts de Wet; maar daar het voorlezen er van toen verboden werd, stelden zij er vier en vijftig *Haphtaroth*, of afdeelingen van de Profeten, voor in de plaats. Onder de Makkabeën werd het lezen der Wet weder ingesteld en als de eerste lezing aangenomen, terwijl het lezen uit de Profeten als de tweede lezing aangenomen werd. Deze afdeelingen werden wederom verdeeld in *Pesukim* of verzen, die ook aan Ezra zijn toegeschreven. Zulke kortere afdeelingen werden bijzonder nuttig bevonden na de Babylonische ballingschap, toen de Wet in het Chaldeeuwsch werd verklaard, dat

te dier tijde de moedertaal was, hoewel men steeds voortging haar in het Hebreeuwsch voor te lezen.

In den oorspronkelijken vorm was de tekst van den Hebreeuwschen bijbel zonder afbrekingen of verdeelingen in hoofdstukken, verzen of zelfs woorden. Er bestaan nog een aantal oude handschriften, die op deze wijze geschreven zijn. De Joden verklaren, dat toen God op den berg Sinaï de Wet aan Mozes gaf, zij in een tweevoudigen vorm gegeven werd, de ware tekst en de ware verklaring, en dat deze beide vormen van geslacht tot geslacht overgingen, totdat zij op schrift gesteld werden. De ware tekst is het onderwerp der *Masora*, en de ware verklaring het onderwerp der *Mishna* en *Gemara*. De Masoreten waren de eersten, die de boeken en afdeelingen van de Hebreeuwsche Schriften in verzen verdeelden, en zorgvuldig het aantal verzen in elk boek en elke afdeeling, en het middelste vers in elk dezer, met andere bijzonderheden van dergelijken aard, opteekenden.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de eerste Christenen aan deze oude Joodsche verdeeling het denkbeeld ontleend hebben, om het Nieuwe Testament op gelijke wijze te verdeelen. Wie het plan het eerst uitvoerde is onbekend. Zeker is het echter, dat het Nieuwe Testament reeds vroeg verdeeld was, waarschijnlijk vóór de vierde eeuw, in twee soorten van hoofdstukken van ongelijke lengte. Daar deze verdeeling in hoofdstukken niet door de Kerk bekrachtigd was, werd zij in geenen deele algemeen aangenomen. De belangrijkste dezer waren de *Ammoniaansche afdeelingen*, zoo geheeten naar Ammonius, een geleerd Christen van Alexandrië in de derde eeuw. In de vierde eeuw werd eene uitgave van de Brieven van Paulus, als één boek beschouwd, in één onafgebroken reeks van hoofdstukken verdeeld; eene schikking welke nog gevonden wordt in het Vaticaansche manuscript en in eenige andere. De Codes Bezæ en andere manuscripten waren in lessen verdeeld, behalve in hoofdstukken en afdeelingen. Evenwel werd eerst in de dertiende eeuw de verdeeling in hoofdstukken, die nu in gebruik is, voor het eerst in de Westersche kerk ingevoerd, voor het Nieuwe Testament zoowel als voor het Oude. Voor zoo verre men weet, bestaan er geene Grieksche manuscripten, waarin hoofdstukken gevonden worden, van vroeger dan de vijftiende eeuw. Hij, die de nuttige verdeeling, welke wij nu nog hebben, ten uitvoer bragt, was kardinaal Hugo de Sancto Caro, die omstreeks het midden der dertiende eeuw leefde. Eene concordantie der Latijnsche Vulgata ontworpen hebbende, waardoor elke tekst gevonden kon worden, verdeelde hij het Oude en het Nieuwe Testament tot grooter gemak in hoofdstukken. Deze hoofdstukken verdeelde hij weder in kleinere gedeelten, welke hij onderscheidde door op den kant alle letters van het alphabet op gelijke afstanden van elkander, volgens de lengte der hoofdstukken, te plaatsen. Dezelfde schikking werd in de vijftiende eeuw voor den Hebreeuwschen bijbel aangenomen, door rabbi Mordechai Nathan, met dit verschil, dat hij, in plaats van Hugo's kantletter aan te nemen, elk vijfde vers met een Hebreeuwsch cijfer teekende. De invoering van verzen in den Hebreeuwschen bijbel geschiedde door Athias, een Jood van Amsterdam, in de zeventiende eeuw.

De eerste verzameling van de verschillende lezingen in de handschriften des Ouden Testaments, die wij kennen, is de *Masora*, die waarschijnlijk langzamerhand, en niet op eens, gemaakt werd; de juiste tijd, waarop zij begonnen werd, is echter moeijelijk te bepalen. Nu eens werden zij op rollen geschreven, afgescheiden van den tekst, en dan weder aan het einde van de kopij der Schriften; in lateren tijd echter gewoonlijk op den kant of aan den voet der bladzijde. Omstreeks 1030 gaven Aäron Ben Aser, president der academie te Tiberias, en Jakob Ben Naphthali, president der academie te Babylon, elk eene afzonderlijke uitgave van het Oude Testament in het licht, en van deze twee uitgaven, welke uit de twee groote klassen van Joden, die van het Oosten en die van het Westen, voortkwamen, zijn de volgende kopijen der Schriften over het algemeen genomen. De eerste poging om een Hebreeuwschen bijbel te drukken met verschillende lezingen, door eene vergelijking van eenige manuscripten, geschiedde in 1661. Hierna hadden op verschillende tijden verscheidene andere vergelijkingen van manuscripten onderling plaats. Deze verdienen echter naauwelijks vermelding in vergelijking van het doorwrochte werk van Dr. Kennicot, waarvan het eerste deel in 1776, en het tweede in 1780 verscheen. Dit werd gevolgd door den nog grooteren arbeid van de Rossi, die in zijne eigene bibliotheek meer handschriften en uitgaven verzamelde, dan Kennicot in al de groote bibliotheken van Europa verzameld had. Behalve die door Kennicot en de Rossi verzameld, zijn er nog andere Hebreeuwsche manuscripten van groote waarde. In China bestaat eene kolonie van Joden, die zich, naar men zegt, omstreeks het jaar 73 in dat rijk vestigden. Zij bezitten een aantal manuscripten. In hunne synagoge hebben zij dertig rollen, die allen de geheele Wet bevatten. In deze handschriften zijn geene

punten op de klinkletters; zij zijn in drie en vijftig afdeelingen verdeeld, maar zonder onderscheiding van boeken, hoofdstukken of verzen. Eene dezer rollen, die zeer oud is, wordt in hooge achting gehouden.

De beroemde reiziger Dr. Eduard Clarke vond in de Krim een aantal Caraïetische Joden, die een tal van oude manuscripten van den Hebreeuwschen bijbel bezaten. Het verhaal, dat hij geeft, is zeer belangwekkend. „De kamer," zegt hij, „waar wij onthaald werden, was met manuscripten opgevuld, waarvan vele door onzen gastheer zelven, en andere door zijne kinderen, allen met zeer schoone Hebreeuwsche letters, geschreven waren. De Caraïeten rekenen het eene daad van vroomheid, om den bijbel eens in het leven over te schrijven. Al hunne handschriften beginnen met het boek van Jozua. De Pentateuchus bestaat afzonderlijk, niet in handschrift maar gedrukt, ten gebruike op de scholen. Zij verwerpen den Talmud, elke soort van overlevering, alle Rabbinistische geschriften-en meeningen, alle kantteekeningen, en laten zich alleen door de letter der Wet leiden. Zij beweren den tekst van het Oude Testament in zijn zuiversten staat te bezitten." Men zegt, dat de Caraïeten zich spoedig na de Babylonische gevangenschap van het groote ligchaam der Joden afscheidden.

Dr. Buchanan beschrijft een bezoek, dat hij aan eene kolonie van Zwarte Joden in Malabar bragt, die, naar men veronderstelt, afstammelingen zijn van Joden, welke zich na de eerste verstrooijing aldaar vestigden. Van dat volk kreeg hij een zeer kostbaar manuscript van den Pentateuchus, dat thans in de bibliotheek der universiteit van Cambridge is. Dit manuscript is op rood geschilderde geitenvellen geschreven. Het is ongeveer veertien en eene halve Ned. el lang, en zes en vijftig Ned. duim breed. De afwijkingen van den gewonen tekst bedragen ongeveer het aantal van veertig, en deze zijn van niet het minste belang. Vier dezer afwijkingen zijn deze kopij alleen eigen.

Dezelfde eerbied, dien de Joden in alle eeuwen voor het Oude Testament gehad hebben, is door Christenen aan het Nieuwe Testament betoond. Elk spoor der oorspronkelijke manuscripten van het laatste verdween echter in eene hooge oudheid. Op verschillende wijzen kan men hiervan rekenschap geven. Naar alle waarschijnlijkheid bestonden zij uit zeer vergankelijke materialen, voornamelijk rollen van ligt papyrus, waarop met het penseel of *calamus*, met zwarte inkt en in kolommen, geschreven was. Het schrift zelf bestond uit onciaal of groote (één duim hooge) letters. In deze manuscripten waren de woorden niet van elkander gescheiden; zij waren zonder interpunctie, zonder hoofdletters, zonder accenten. Vóór de geheele voltooijing van den canon, tegen het einde der vierde eeuw, was er naauwelijks eene enkele kopij gemaakt, die het geheele Nieuwe Testament bevatte. In volgende tijden bleven zulke kopijen nog steeds zeldzaam, en de meeste van diegenen, welke bestonden, bevatteden ook het Grieksche Oude Testament. De vier Evangeliën werden het menigvuldigst overgeschreven. De Brieven van Paulus werden meer gekopiëerd dan de Catholieke of Algemeene brieven; laatstgenoemde brieven maakten gewoonlijk met de Handelingen der Apostelen één deel uit; dikwijls werden er echter ook de Brieven van Paulus aan toegevoegd. De Openbaring werd het minst overgeschreven; door Athanasius, in de vierde eeuw, werd haar voor het eerst hare plaats onder de canonieke boeken toegekend.

In de eerste eeuwen der Christelijke jaartelling verving het parkement den papyrus. Van de vierde tot de elfde eeuw bleef het bijna uitsluitend in gebruik; van toen af werd katoen papier menigvuldiger dan parkement gebruikt, en spoedig daarna werd linnen papier gebezigd. Met het gebruik van den papyrus hield het bezigen van den vorm der rol op, en werd de vorm van het boek ingevoerd. Het geheele aantal der onciaal manuscripten van het Nieuwe Testament, van de vierde tot de tiende eeuw, die tot ons gekomen zijn, bedraagt een en veertig, en slechts drie dezer bevatten het geheele Nieuwe Testament. Van deze drie is er geen zonder belangrijke uitlatingen. Wat den gedrukten tekst aangaat, werd de eerste vergelijking van Grieksche manuscripten des Nieuwen Testaments door Ximenes, aartsbisschop van Toledo, in het jaar 1514 volbragt; zij werd echter eerst in 1520 uitgegeven, toen zij verscheen als een gedeelte van de Complutensische Polyglotte. Weinige jaren te voren, in 1516, kwam van de pers van Frobenius, te Bazel, de eerste uitgave van het Nieuwe Testament in het Grieksch en het Latijn door den beroemden Erasmus. Deze werd gevolgd door andere uitgaven door denzelfden geleerde, nadat hij verscheidene Grieksche manuscripten geraadpleegd had. Toen volgden de uitgave van Colineüs en de uitmuntende uitgave van den Parijschen drukker Robertus Stephanus of Estienne. Eene Grieksch-Latijnsche uitgave onder toezigt van Stephanus, in 1551, is de eerste, waarin de Grieksche tekst in verzen verdeeld is. Deze verdeeling, die hij reeds drie jaar te voren in de Vulgata had ingevoerd, en die spoedig daarna algemeen aangenomen

werd, schijnt naar het voorbeeld der Hebreeuwsche uitgave van het Oude Testament geschied te zijn. Daarna kwamen de talrijke groote en kleine uitgaven van Beza, en na een aantal jaren de Elzeviersche uitgave, die nu algemeen in gebruik is onder den naam van den *Textus receptus* of aangenomen tekst. In 1657 verscheen de Londensche Polyglotte, uitgevoerd door den beroemden Walton, met de vergelijking van zestien andere manuscripten. Spoedig daarna kwam eene uitgave door Curcellaeus met verschillende lezingen in het licht, waarop het kostbare werk van Dr. Fell volgde, die daarbij veertig andere manuscripten met elkander vergeleken had. Een ander zeer belangrijk werk van denzelfden aard was de uitgave door Dr. Mill van Oxford, welke in 1707, na een arbeid van dertig jaar, het licht zag. Deze uitgave werd gevolgd door die van Johannes Jacobus Wetstein, welke te Amsterdam, 1751-2, in twee folio deelen verscheen. De eerste editie van Griesbach werd in 1777 uitgegeven; zijn groot werk was echter zijne tweede editie van het Nieuwe Testament, die eerst in 1806 voleindigd was. In dit werk was Griesbach niet weinig verschuldigd aan den vroegeren arbeid van Bengel en Semler. Na den dood van dezen voornamen criticus werd het eerste deel eener derde editie door Schulz in 1827 uitgegeven. Het werk van Griesbach verwekte niet weinig strijd onder de critici van den bijbel. Zijn hevigste tegenstander was Matthai, die, meer dan honderd manuscripten uit Moskow gekregen hebbende, in 1782-1788 eene uitgave van het Nieuwe Testament in twaalf deelen bezorgde. Griesbach werd op bekwame wijze tegen Matthai verdedigd door Hug en Eichhorn. De volgende arbeider op hetzelfde veld was Augustinus Scholz, die eene editie van het Nieuwe Testament het licht deed zien, met volledige prolegomena verrijkt, waarvan het eerste deel in 1830, en het tweede en laatste in 1836 verscheen. Bovendien verschenen er verscheidene kleine editiën, voornamelijk op Griesbach gegrond, waarvan de meest gezochte die van Knapp en Schott, en in lateren tijd die van Theile waren. Carl Lachmann gaf, behalve eene kleine stereotype editie, die slechts den tekst bevatte, eene groote Grieksche en Latijnsche in het licht; het eerste deel hiervan verscheen in 1842, het tweede in 1850. De nieuwste schrijvers, die den tekst van het Nieuwe Testament herzien hebben, zijn Tischendorf en Reiche in Duitschland, en Tregelles in Engeland.

Na de manuscripten van den bijbel volgen de vertalingen in belangrijkheid. De voornaamste vertalingen van het Oude Testament zijn de Alexandrijnsche versie of Septuaginta in de Grieksche taal, de Targums of vertalingen in het Chaldeeuwsch, de Syrische vertaling en de Vulgata of Latijnsche vertaling.

De Septuaginta werd omstreeks 277 v. C. volbragt. Josephus en Philo geven op, dat zij te Alexandrië onder de regering van den tweeden Ptolemaeus, gewoonlijk Ptolemaeus Philadelphus geheeten, geschiedde. Anderen beweren, dat zij verrigt werd gedurende de regering van den eersten Ptolemaeus, Soter genaamd. Het volledigste verhaal van den oorsprong en de wijze van uitvoering van het werk wordt door Josephus gegeven, die het verhaal aanneemt van Aristeüs, een van de personen die door Ptolemaeus over die zaak naar Jeruzalem gezonden werden. (Zie SEPTUAGINTA). De beroemdste manuscripten der Septuaginta zijn de Codex Vaticanus en de Codex Alexandrinus, en naar deze zijn de latere editiën gedrukt. Behalve de overzetting der zeventigen waren er echter nog verscheidene andere Grieksche vertalingen van de Schriften des Ouden Testaments, die allen na de Christelijke jaartelling volbragt werden. De beste zijn die van Aquila, een Jood, en die van Symmachus en van Theodotion, beiden Ebionietische Christenen.

De Chaldeeuwsche vertalingen van het Oude Testament worden Targums genoemd. Van deze zijn de beroemdste die van Onkelos en van Jonathan Ben Uzziel. Het werk van Onkelos is eene vertaling van de vijf boeken van Mozes; dat van Jonathan is eene overzetting van Jozua, Rigteren, de twee boeken van Samuël, de twee boeken der Koningen, Jesaja, Jeremia, Ezechiel en de twaalf kleine Profeten. Deze beide vertalingen zijn vrij oud. Er is ook nog een Targum van de Wet, die de Jeruzalemsche Targum genoemd wordt.

De Syrische vertaling kan zich op groote oudheid beroemen, daar de bewoners van Syrië vroeg tot het Christendom bekeerd werden, en daarom eene vertaling van de Schriften des Ouden Testaments in de Syrische taal noodig hadden. Verscheidene overzettingen werden er gemaakt, sommige dezer van de Septuaginta. De vertaling, die het meest gewaardeerd wordt, is dadelijk uit het Hebreeuwsch, en draagt onmiskenbare teekenen van hooge oudheid. De schrijver er van is, zooals men veronderstelt, een Joodsch bekeerde uit de eerste eeuw. Aan de Syrische vertaling, die Buchanan uit Indië medebragt en in de universiteit van Cambridge plaatste, wordt door de Rossi boven alle andere overzettingen de voorkeur gegeven. „Deze zeer oude vertaling," merkt hij aan, „volgt den heiligen tekst op den voet, en is zuiverder dan eenige andere."

Er bestaat ook eene vertaling van de boeken der Wet in de Samaritaansche of Chaldeeuwsch-Samaritaansche taal, naar eene kopij van den Hebreeuwschen Pentateuchus in Samaritaansche letters. Men heeft ook gegist, dat er eene Gricksche vertaling van den Samaritaanschen Pentateuchus bestond.

Eene der belangrijkste overzettingen, die in weerwil van hare gebreken in de Roomsche kerk in groote achting gehouden wordt, is de Latijnsche vertaling, somtijds de Italiaansche genoemd, maar meer gewoonlijk de Vulgata. Deze schijnt reeds in vroegen tijd ten gebruike der Latijnsche kerk bestaan te hebben; in allen gevalle waren er verschillende vertalingen in het Latijn, waarvan die, welke men de Italiaansche noemde, het meest op prijs gesteld werd. Op verlangen van Damasus, bisschop van Rome, ondernam Hiëronymus de taak om haar te herzien; toen hij echter bevond, dat het Oude Testament niet uit het Hebreeuwsch, maar uit het Grieksch vertaald was, besloot hij eene geheel nieuwe overzetting onmiddellijk uit het Hebreeuwsch te bewerkstelligen. Opdat deze nieuwe vertaling zoo volmaakt mogelijk zou zijn, bragt Hiëronymus verscheidene jaren in Judea door, en ontving hij den bijstand van verscheidene geleerde Joden, die aan de school van Tiberias hun verblijf hielden. Sedert de zevende eeuw is de vertaling van Hiëronymus in de Roomsch-Catholieke kerk algemeen in gebruik geweest, behalve die der Psalmen, waarvan de oude overzetting nog gebezigd wordt, zoodat de tegenwoordige *Vulgata* bestaat uit de nieuwe Latijnsche vertaling van het Oude Testament door Hiëronymus, en de oude Latijnsche vertaling van het Nieuwe Testament, door hem herzien. De andere Latijnsche vertaling heet de Oude Vulgata, waarvan nog eenige manuscripten bestaan, die ook gedrukt zijn. Naar deze overzetting vertaalde Wickliffe den bijbel, en Luther werd er zeer door gebaat bij zijne vertaling in de Hoogduitsche taal. De Latijnsche is de oudste van de *Westersche*, en de Syrische de oudste van de *Oostersche* overzettingen. Augustinus beschouwde de oude Latijnsche vertaling als de meest letterlijke, en Michaëlis, een voornaam criticus van den nieuwen tijd, zeide, dat de oude Syrische vertaling de beste was, die hij ooit gelezen had. Behalve de oude Syrische vertaling, die *Peshito* of letterlijke heet, is er ook nog eene andere, de nieuwe of Philoxenische vertaling genoemd, door Philoxenus, bisschop van Hiërapolis, in 508 bewerkstelligd. Deze is echter veel minder dan de eerstgenoemde.

Onder de zeer goede overzettingen, hoewel niet zoo oud als de Latijnsche en Syrische, kunnen twee Egyptische vertalingen gerekend worden, waarvan de eene de Coptische en de andere de Saidische heet. De eerste is sedert onheugelijke tijden door de Egyptenaren gebruikt, en hoewel, sedert den tijd der verovering door de Saracenen, het Arabisch gewoonlijk in Egypte gesproken en het Coptisch er weinig verstaan wordt, wordt toch deze overzetting bij de openbare godsdienstoefening der Coptische kerk, in verband met eene Arabische vertaling, gebruikt. De Saidische vertaling is in het dialect van Opper-Egypte of Said, gelijk het in het Arabisch heet. Eenmaal bevatte zij al de boeken van het Nieuwe Testament, maar geen er van schijnt nu in zijn geheel te zijn. Ten bewijze van de oudheid dezer vertaling heeft men aangevoerd, dat er een werk in het Britsche museum is, in de tweede eeuw door Valentinus in het Saidische dialect geschreven, dat verscheidene gedeelten van het Nieuwe Testament bevat, welke juist overeenkomen met dezelfde gedeelten in de Saidische vertaling. Er zijn ook vele Arabische overzettingen, maar deze zijn zeer waarschijnlijk na den tijd van Mohamed volbragt. Er is echter eene zeer oude Ethiopische vertaling, die somtijds de Abyssinische genoemd wordt.

Nog moeten wij als eene oude vertaling van het Nieuwe Testament de Armenische noemen, die door Miesrob, tegen het einde der vierde eeuw, volbragt werd; vóór dien tijd werd de godsdienstoefening onder de Armeniërs in het Grieksch of Syrisch gehouden. Het volgende verhaal aangaande deze overzetting wordt door Buchanan gegeven: — „De bijbel werd in de 15de eeuw in de Armenische taal overgezet onder zeer gunstige omstandigheden, waarvan de geschiedenis tot ons gekomen is. Bevoegde beoordeelaars der taal erkennen, dat zij eene zeer getrouwe overzetting is. La Croze noemt haar „de koningin der vertalingen." Deze bijbel is altijd in het bezit van het Armenische volk gebleven, en vele schoone voorbeelden van echte en verlichte vroomheid komen in hunne geschiedenis voor. Daar de manuscripten niet voldoende waren voor de aanvraag, vergaderde er een concilie van Armenische bisschoppen in 1662, waarop besloten werd om de hulp der boekdrukkunst in te roepen, waarvan zij in Europa gehoord hadden. Te dien einde wendden zij zich eerst tot Frankrijk, maar de Catholieke kerk weigerde hun bijbel te drukken. Eindelijk werd hij te Amsterdam in 1666, en daarna in 1668 en 1698, gedrukt. Sedert dien tijd heeft het drukken te Venetië plaats gehad."

De laatste van de Oostersche vertalingen, waarop

wij wijzen zullen, zijn de twee Perzische vertalingen van de vier Evangeliën, die, naar men veronderstelt, zeer oud zijn; de oudste dezer is uit het Syrisch, de andere waarschijnlijk uit het Grieksch. Dat de Christelijke godsdienst vroeg in Perzië ingevoerd werd, is duidelijk uit de omstandigheid, dat een bisschop van dat land zitting had op het concilie van Nicæa in 325. Chrysostomus zegt, dat de Perzen de leerstellingen van het evangelie in hunne eigene taal overgebragt hadden.

Onder de vertalingen van het Westen is, na de Latijnsche, de Gothische eene der oudste. De vertaler was de beroemde Ulphilas, bisschop der Mœso-Gothen en lid van het concilie van Constantinopel in 349. Men zegt, dat hij een Gothisch alphabet, gelijk aan het Grieksche, uitgevonden heeft, en dat hij dadelijk uit het Grieksch heeft overgezet. De vier Evangelien in het Gothisch zijn bewaard in een welbekend manuscript, *Codex Argenteus* genaamd, omdat het met zilveren letters op velijn geschreven is. Niet lang geleden zijn ook de dertien brieven van Paulus, in de Gothische taal, in de Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan ontdekt.

Onder de nieuwere overzettingen is die van Luther de meest beroemde. In 1521 begon hij dien arbeid op den Wartburg, dien hij aldaar, wat het Nieuwe Testament aangaat, ook ten einde bragt. Ofschoon hij terstond daarna voortging met de vertaling van het Oude Testament, mogt hij haar eerst in 1525 voltooid zien. Groot is de lof, dien hij er op heeft ingeoogst; nog is zij onder de Protestanten, die zich naar hem noemen, in gebruik.

Bovendien is de bijbel in den nieuweren tijd in bijna alle talen van Europa overgezet. Het is echter natuurlijk, dat de lezer een eenigzins omslagtig verhaal verwacht van de overzettingen des bijbels in onze eigene taal.

Reeds in 1526 zag een Nederlandsche bijbel het licht van Jakob van Liesveldt. Het Oude Testament was naar den Keulschen bijbel bewerkt, het Nieuwe Testament uit het Duitsch van Dr. Luther vertaald. In 1556 werd te Embden voor de Hervormden een Nederlandsche bijbel, eene vertaling van den Zurichschen, uitgegeven. Toen de Hervormde kerk zich gevestigd had, gevoelde zij behoefte aan eene vertaling, uit den grondtekst zelven vervaardigd. Reeds was aan Aldegonde en anderen die taak opgedragen, maar zij was niet tot uitvoering gekomen. Het zou onvergeeflijk geweest zijn, als de synode van Dordrecht zich die taak had laten ontglippen. Zij droeg den last aan bekwame mannen op, om eene Nederlandsche bijbeloverzetting naar den oorspronkelijken tekst te bewerken. De overzetting van het Oude Testament werd aan Bogerman, Baudartius en Bucerus, predikanten te Leeuwarden, Zutphen en Veere, en voor het Nieuwe Testament aan Rolandus, Faukelius en Cornelii, predikanten te Amsterdam, Middelburg en Enkhuizen, opgedragen. Uit billijke naauwgezetheid werd eene breede commissie van recensie benoemd, bestaande uit de hoogleeraren Polyander en Thysius, bijgestaan, voor het Oude Testament, door afgevaardigden uit elk gewest: Plancius uit Noord-Holland, van Laren uit Zeeland, Lubbertus uit Friesland, Revius uit Overijssel en Gomarus uit Stad en Lande; voor het Nieuwe Testament: Damman uit Gelderland, Hommius uit Zuidholland, Geldorp uit Noord-Holland, Walaeus uit Zeeland, Fullenius uit Friesland, Langius uit Overijssel, Ubbo Emmius uit Groningen. Eerst in 1622 koos Utrecht hare revisoren, terwijl de Drentsche afgevaardigden zich van dit werk verschoond hadden, omdat de Hollandsche taal in hun gewest niet wel bekend was. Het liep tot 1625 aan, voordat de voorbereidende werkzaamheden een aanvang namen. Faukelius en Cornelii, beiden tot de vertaling geroepen, waren reeds overleden, en in hunne plaats traden Hommius en Walaeus op. Onder den arbeid ontvielen ook Rolandus en Bucerus door den dood, en hunne plaatsen bleven, in weêrwil van aangewende moeite, onvervuld. In het einde van 1632 werd de volbragte vertaling van het Oude Testament aan de revisoren ter hand gesteld, en in het volgende jaar hadden zij zich van hunnen pligt gekweten; in 1634 kwam de vertolking van het Nieuwe Testament in gereedheid, benevens die der Apocryphe boeken, welke, volgens synodaal besluit, achter het Nieuwe Testament zouden geplaatst worden, aan welk besluit echter geen gevolg is gegeven, ten aanzien der zoogenaamde handbijbels. Den 10 October 1635 was de geheele arbeid voltooid, en in den jare 1637 werd deze overzetting, op last en onder bescherming der Algemeene Staten vervaardigd en uitgegeven, met hun octrooi voorzien. Van daar ontving deze overzetting den naam van Staten-Bijbel. Thans houdt zich eene door de synode der Hervormde kerk benoemde commissie onledig met het volbrengen van eene nieuwe overzetting, die welligt den naam van Synodalen Bijbel zal ontvangen. De Staten-Bijbel werd ook bij de Remonstranten en Doopsgezinden kerkelijk aangenomen. Alleen de Luthersche kerk hield zich aan de overzetting van Adolf Visscher, die laatstelijk door de synode der Evangelisch-Luthersche kerk in 1822 werd herzien en uitgegeven. Behalve de officiëele vertalingen

wijdden meer dan een hunner krachten aan de vertolking van het Heilig Woord, zooals van Nuijs Klinkenberg, W. A. van Vloten en Y. van Hamelsveldt. Met geestdrift werd de smaakvolle vertaling van van der Palm begroet, en kortelings heeft de heer Vissering zich verdienstelijk gemaakt, door de uitgave eener overzetting van het Nieuwe Testament.

BIJBELGENOOTSCHAPPEN, vereenigingen ter verbreiding van het Woord Gods. Wij zouden mogen denken, dat de pligt om het wijd en zijd te verspreiden, die zoo duidelijk rust op allen, die gelooven, dat de bijbel door de inspiratie Gods geschreven is en den mensch wijs kan maken tot zaligheid, veel vroeger dan werkelijk het geval is, tot het oprigten van bijbelgenootschappen zou hebben geleid. De oudste instelling van dezen aard is De Vereeniging tot bevordering van Christelijke kennis, die in 1699 gesticht werd en het Nieuwe Testament in het Arabisch, en den geheelen bijbel in de taal van het eiland Man, en viermaal in die van Wallis liet drukken, behalve verscheidene uitgaven in het Engelsch. Deze krachtige vereeniging is nog steeds ijverig werkzaam. Te Londen werd tegen het einde der vorige eeuw eene vereeniging gesticht, om soldaten en matrozen van exemplaren van den bijbel te voorzien. Dit genootschap werd vervolgens hervormd, en nam den naam aan van Bijbelgenootschap voor de Zee- en Landmagt, die zijn hoogst belangrijken maar beperkten werkkring ten volle omschrijft. Eene maatschappij, onder den naam van het Fransche Bijbelgenootschap, werd in 1792 te Parijs gesticht, doch sleepte slechts weinige jaren haar zwak bestaan met moeite voort, en werd in 1803 ontbonden. Op den 7den Maart des volgenden jaars werd eene nationale instelling op eene groote schaal te Londen georganiseerd, die den naam kreeg van het Britsche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap. Dadelijk werden er pogingen in het werk gesteld, om de vrienden des bijbels niet alleen in Engeland, maar in geheel Europa, in een heilig bondgenootschap ter bevordering van de belangen van dit edele genootschap te vereenigen. Andere steden volgden spoedig het voorbeeld door Londen gegeven. Te Neurenberg in Duitschland werd eene dergelijke vereeniging gesticht, die na twee jaren den zetel van haar werkkring naar Bazel overbragt, en zich spoedig uitbreidde tot het Duitsche Bijbelgenootschap.

Middelerwijl nam het aanverwante genootschap in kracht en belangrijkheid toe. Tien jaren na de stichting van het Britsche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap waren niet minder dan twee en tachtig dergelijke vereenigingen in Europa opgerigt, waarvan verscheidene hulpgenootschappen hadden. Vijf belangrijke takken waren in Azië gevestigd; vier er van waren van het Britsche genootschap, namelijk te Calcutta, Colombo, Bombay en op Java; de vijfde was een tak van het Russische Bijbelgenootschap, te Astrakan gevestigd. Twee hulpgenootschappen waren er in Afrika opgerigt, een op Mauritius en Bourbon, en een op St. Helena. Honderd negen en twintig bijbelgenootschappen waren er op het vasteland van Amerika gesticht, buiten een te Quebec en een te Pictou, en het Nova Scotia Bijbelgenootschap en diens takken over de geheele provincie. Twee hulpgenootschappen van de Britsche vereeniging waren er in de West-Indiën opgerigt, een te Jamaïca en een te Antigua. Gedurende hetzelfde tijdvak van tien jaren sedert zijne instelling, waren er in de Britsche staten van Europa vijf honderd negen en vijftig hulpgenootschappen van het Britsche en Buitenlandsche gevestigd.

De voortgaande bloei van deze groote nationale instelling en de uitgebreidheid van het nut, dat zij gesticht heeft, blijken uit het bemoedigende feit, dat bij het jubilæum, hetwelk op den 8sten Maart 1853 gevierd werd, toen het genootschap het vijftigste jaar van zijn bestaan bereikt had, door de secretarissen berigt werd, dat de vereeniging, sedert hare instelling, niet minder dan 25,402,309 bijbels en Testamenten, ten bedrage van ƒ 48,000,000, verspreid had. Het aantal talen en dialecten, waarin de Schriften gedrukt waren, was 148. Het aantal hulpvereenigingen, die met het Britsche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap verbonden waren, bedroeg 4,257.

In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werd het eerste bijbelgenootschap in 1808 te Philadelphia gesticht. Binnen weinige jaren verspreidden dergelijke instellingen zich snel, zoodat er in 1816, toen het Amerikaansche Bijbelgenootschap op touw gezet werd, ongeveer vijftig genootschappen tot verspreiding van den bijbel in werking waren, waarvan niet minder dan drie en veertig hulpgenootschappen van het nationale werden. De stichting van het groote Transatlantische Bijbelgenootschap maakt een zeer belangrijk tijdperk uit in de geschiedenis van de verspreiding des bijbels over de wereld. Deze gebeurtenis had op Donderdag 11 Mei 1816 plaats, op eene bijeenkomst te New-York, waarop een en zestig afgevaardigden verschenen van tien verschillende staten der Unie, welke van dertig tot veertig plaatselijke genootschappen vertegenwoordigen. Sedert den dag harer instelling tot op den 1sten Mei 1853 bragt deze edele vereeniging

9,088,352 exemplaren van het Woord Gods in verschillende talen in omloop.

Behalve de twee groote genootschappen aan beide zijden van de Atlantische zee en hunne talrijke hulpgenootschappen, hebben de bijbelgenootschappen op het vasteland van Europa, in Azië en Afrika vijf of zes millioen exemplaren van de Heilige Schriften in verschillende talen in omloop gebragt, terwijl het Amerikaansche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap ook reeds meer dan een half millioen exemplaren in vijf en dertig talen, en niet minder in de Engelsche taal, heeft verspreid.

Geen land zoo ontvankelijk voor de opname van de zaden der bijbelverspreiding als Nederland. Steeds had het daaraan zijne beste krachten gewijd; het plaatste zelfs de afbeelding van den bijbel op zijne muntstukken. Hoeveel zorg had het, ook van staatswege, aan eene trouwe vertolking der H. S. besteed! Het ondersteunde de bemoeijingen voor de Oost-Indische bezittingen, door de compagnie bevorderd. Hoeveel werd er bijgedragen aan de keurige uitgave van het N. T. in het Armenisch, door La Croze „de koningin van al de vertalingen des Nieuwen Testaments" genoemd; aan den Arabischen bijbel door Erpenius bezorgd; aan de Syrische vertalingen van Ludovicus de Dieu en Pococke; aan de Ethiopische van Petræus en Nisselius; aan de Moscovische, aan de Spaansche, aan de Hongaarsche, aan de Joodsche Hoogduitsche, aan de Hebreeuwsche, om niet van de verschillende Grieksche en Latijnsche uitgaven van den bijbel te gewagen.

De verlossing van het Fransche juk werkte heilzaam op de zucht tot bijbelverspreiding; Nederland wilde bij Engeland niet ten achteren staan. Reeds had zich, zegt Chevallier, op den 23sten Maart des jaars 1814, door de ijverige bemoeijingen van den Eerw. Mackintosh, leeraar bij de Schotsche gemeente te Amsterdam, een Engelsch bijbelgenootschap aldaar gevormd, onder het voorzitterschap van den graaf Clancarty en de bescherming van Z. K. H. den erfprins van Oranje.

In gevolge hiervan werd door genoemde maatschappij een aantal leden der verschillende gezindheden binnen Amsterdam, op den 29sten Junij van dat jaar, bijeengeroepen, en de grondslag tot een Nederlandsch Bijbelgenootschap gelegd. In verschillende steden werd dit voorbeeld gevolgd, en deze maatschappijen vereenigden zich op den 8sten November 1815, onder voorzitterschap van Mr. W. F. Roëll, tot één Nederlandsch Bijbelgenootschap.

Algemeen vond dit werk bijval, en in duizenden huisgezinnen werd de bijbel om niet gebragt. Op de vloot en in het leger werd het Woord des levens aangeboden. In den laatsten tijd is het gebruik ingevoerd, om echtelingen bij de godsdienstige bevestiging van hun huwelijk een bijbel op hunnen levensweg mede te geven. Sedert zijne stichting tot in 1863 heeft het genootschap voor niet of tot een lagen prijs uitgedeeld: 279,747 bijbels, 33,028 O. T., 575,822 N. T., in het geheel 888,597 exemplaren.

De Oostersche bezittingen trokken inzonderheid de aandacht van het genootschap. Nagenoeg 25 jaren arbeidde Gericke aan de beoefening van de Javaansche taal en letterkunde, die hij bij de Westerlingen ingeburgerd maakte, en bragt het woord der Hebreën over in de taal der Javanen. Hardeland heeft te Palingkau, op de Zuidkust van Borneo, eene gelijke taak volbragt. Matthes houdt zich reeds lang met de beoefening der Makassaarsche taal en letterkunde bezig, en heeft ook voor de Boeginezen een leesboek in gereedheid gebragt. Neubronner van der Tuuk heeft reeds zijn Bataksch woordenboek voltooid, en weldra zal zijne spraakkunst worden uitgegeven. De vertaling van sommige boeken uit het N. T. is volbragt. Weldra zal hij zich naar Bali begeven, om daar werkzaam te zijn.

Dr. W. H. Engelmann zet te Leiden zijne voorbereidende studiën voor den arbeid in de Soenda eilanden voort. Behalve het Sanskrit (de oude taal der Hindoes, die op de dialecten van den Archipel niet weinig invloed heeft gehad) is hij in staat gesteld om het Javaansche regt grondig te beoefenen, doordien er zich in de bibliotheek des genootschaps eene belangrijke verzameling van handschriften bevindt, afkomstig uit de nalatenschap van onzen Javaanschen bijbelvertaler Gericke.

Thans is men bezig een geschikt persoon te zoeken, om eene nieuwe vertaling in het beschaafd Maleisch tot stand te brengen, en men hoopt in den heer H. C. Klinkert, zendeling der Doopsgezinde vereeniging, een geschikt voorwerp voor dien arbeid te vinden.

Het genootschap telt thans 111 afdeelingen, en bij het vieren van zijn gouden jubeldag moge het een Eben Haëzer oprigten, zooals het op zijn zilveren eeuwgetijde door zijnen Amanuensis Chevallier gedaan heeft.

BIJBELSCHE CHRISTENEN, eene Christensecte in Engeland. Zij worden ook somtijds Bryanieten genoemd, naar den stichter der secte William O'Bryan, Wesleysch predikant in Cornwallis, die zich in 1815 van de Wesleysche Methodisten afscheidde, om zelf vereenigingen volgens het Methodistische plan op te rigten. Zijn arbeid werd met een zeer gelukkigen uitslag bekroond, en in den loop van weinige jaren

nam de secte, vooral in Devonshire en Cornwallis, zoodanig in tal van leden toe, dat er in 1819 reeds dertig rondreizende predikers waren. Telken jare werd de secte bloeijender, doch in 1829 werd zij van haar hoofd beroofd, daar Bryant haar verliet.

In hunne algemeene inrigtingen verschillen de Bijbelsche Christenen zeer weinig van de Wesleysche Methodisten. Zij hebben hetzelfde stelsel van vereenigingen, klassen, omkreitsen, plaatselijke en rondreizende predikanten. Hunne zaken worden ook door eene jaarlijksche conferentie geregeld, en zij hebben regels aangenomen, om tot leiddraad voor hunne bestuurders en bij hunne bijeenkomsten te strekken, die nagenoeg gelijk zijn aan die der Wesleyanen. De zamenstelling der conferentie is echter van een meer populairen aard dan onder de volgelingen van Wesley, daar zij bestaat uit een gelijk aantal geestelijken en leeken, waarvan eerstgenoemden de reizende predikanten zijn, en laatstgenoemden afgevaardigden, die door de verschillende vereenigingen afgezonden worden. Hetzelfde populaire karakter wordt ook aan mindere bijeenkomsten gegeven. Volgens de regelingen der vereeniging wordt het prediken in de open lucht goedgekeurd en aanbevolen. De titel „Eerwaarde" voor geestelijken wordt door haar afgekeurd, als zijnde onbestaanbaar met de eenvoudigheid, die door Christus aan al zijne volgelingen aanbevolen wordt. Vrouwen mogen als rondreizende predikanten optreden, maar geen aandeel hebben aan het bestuur der kerk.

In de leer zijn de Bijbelsche Christenen het eens met de Arminiaansche Methodisten, en hunne openbare eeredienst wordt nagenoeg op dezelfde wijze gehouden, behalve wat het avondmaal aangaat, dat zij gewoonlijk in eene zittende houding gebruiken, daar deze houding meer met de wijze overeenkomt, waarop het door de Apostelen voor het eerst werd ontvangen. Het knielen is echter niet stellig verboden, als dit meer overeenkomt met de inzigten en gevoelens der communicanten.

BIJWIJF, eene vrouw die met een man leeft als diens wettige vrouw, hoewel zij niet met hem gehuwd is. Bij de de oude Hebreën werd echter die naam gegeven aan eene ondergeschikte vrouw. In den tijd der aartsvaders en volgende eeuwen was het zeer gewoon om dergelijke vrouwen te hebben, voornamelijk wanneer het huwelijk onvruchtbaar was, gelijk blijkt uit de geschiedenis van Abraham en die van Jakob. Zulke vrouwen werden als werkelijke vrouwen aangemerkt, daar de verbinding door de wet bekrachtigd was, en de minderheid vertoonde zich door het weglaten van zekere plegtigheden en overeenkomsten aangaande het huwelijksgoed. De kinderen van bijwijven hadden niet het regt om van hunnen vader te erven; volgens de wet en het gebruik kwam het erfdeel aan het kroost van de voornaamste vrouw of vrouwen. Voor de kinderen der ondergeschikte vrouwen werd echter gedurende het leven des vaders gezorgd; zij kregen gewoonlijk geschenken, zooals wij uit het voorbeeld van Abraham kunnen zien, die aan de zonen zijner bijwijven geschenken gaf. In het Oosten gaan de zaken nog steeds op nagenoeg dezelfde wijze haar gang. Behalve dat eene langdurige gewoonte het nemen van bijwijven toestaat, is het ook volgens de Mohamedaansche wet voor een man geoorloofd, om vier voornaamste vrouwen en een onbepaald aantal slavinnen te nemen. Als eene slavin de ondergeschikte vrouw haars meesters wordt, blijft zij toch slavin, even als Hagar Sara steeds als hare meesteresse erkende, nadat zij Ismael aan Abraham geschonken had. Dit schijnt ook bij de oude Grieken het geval geweest te zijn; de toestand eener slavin onderging bij hen geene verbetering, wanneer zij het bijwijf haars meesters werd. Bij de Grieken hing de wettigheid van een huwelijk geheel af van de omstandigheid, of er een huwelijksgoed al dan niet gegeven was. Als er geen huwelijksgoed gegeven was, kon de vrouw geene aanspraak maken op huwelijksregten, en het kind van zulk eene vereeniging was onwettig.

BIJZONDER OORDEEL, het regt waarop Protestanten aanspraak maken, dat ieder den bijbel voor zich leest, en zijn eigen oordeel heeft over deszelfs beteekenis. Naar hun inzigt mag hij niet alleen, maar is hij zelfs verpligt om zijn eigen oordeel te gebruiken over de beteekenis van de uitspraken der Schrift, onder het opzien naar den Heiligen Geest, die de onfeilbare leermeester van alle ware geloovigen is, en hen in alle waarheid leiden zal. De Roomsche Kerk ontzegt aan een ieder het regt, om zijn bijzonder oordeel over de Schrift en te hebben. Aangaande dit punt werd op het concilie van Trente het volgende besloten: — „Om ligtvaardige gemoederen te beteugelen maakt het concilie verder bekend, dat in zaken van geloof, zedeleer en al wat betrekking heeft op het bewaren der Christelijke leer, niemand, vertrouwende op zijn eigen oordeel, de Heilige Schriften naar zijne eigene opvatting er van zal mogen verdraaijen, in strijd met die, welke aangenomen is, en nog aangenomen wordt, door de heilige moederkerk, wier regt het is om te oordeelen over de ware beteekenis en verklaring van de Heilige Schrift, of in strijd met de eenparige goedkeuring der kerkvaders, zelfs al werd zulk eene verklaring

nimmer bekend gemaakt. Als er ongehoorzamen zijn, laat hen dan aangeklaagd worden door de kerkregenten, en gestraft worden volgens de wet." Uit de woorden van dit decreet blijkt duidelijk, dat Roomschgezinden gelooven, dat hunne kerk alleen geregtigd is om over de ware beteekenis en verklaring van de Heilige Schriften te oordeelen. En tot hetzelfde einde verklaart de geloofsbelijdenis van paus Pius IV.: —„Ik vat ook de Heilige Schriften op in dien zin, dien onze heilige moeder de kerk aangenomen heeft en aanneemt, aan welke het regt behoort om te oordeelen over de ware beteekenis en verklaring der Schriften. Ook zal ik ze nooit anders opnemen en verklaren, dan volgens de eenstemmige goedkeuring der kerkvaders." Tegenover eene leer als deze verklaart het Woord Gods uitdrukkelijk, dat een ieder voor zich zelven verpligt is, om over de ware beteekenis der Schrift te oordeelen, gelijk blijkt uit 1. Thess. V : 21 : „Beproeft alle dingen; behoudt het goede." Hand. XVII : 11 : „En deze waren edeler, dan die te Thessalonica waren, als die het woord ontvingen met alle toegenegenheid, onderzoekende dagelijks de Schriften, of deze dingen alzoo waren." Mark. XII : 24 : „En Jezus antwoordende, zeide tot hen: Dwaalt gij niet, daarom dat gij de Schriften niet weet, noch de kracht Gods?" Lukas XVI : 29 : „Abraham zeide tot hem : Zij hebben Mozes en de profeten; dat zij die hooren." Jes. VIII : 20 : „Tot de wet en tot de getuigenis! zoo zij niet spreken naar dit woord, het zal zijn, dat zij geen dageraad zullen hebben."

De pauselijke theorie strekt om persoonlijke verantwoordelijkheid te vernietigen, maar de Kerk van Rome, bewerende dat zij de aangestelde verklaardster der Schrift is, is verpligt het regt van bijzonder oordeel in zoo verre toe te staan, dat wij voor ons zelve uit het Goddelijk Woord moeten besluiten, dat wij verpligt zijn om in geestelijke zaken ons verstand aan haar bestuur te onderwerpen. Ongelukkiglijk vervalt hare theorie geheel en al, wanneer zij het regt en den pligt, zelfs de noodzakelijkheid van het gebruiken van ons bijzonder oordeel, tot zekere grens erkent. Iemand, die het besluit neemt om zich onder zekeren gids te plaatsen, ten einde dien onvoorwaardelijk te volgen, en aanneemt, dat deze of gene kerk die onfeilbare gids is, neemt naar zijn eigen bijzonder oordeel dat allerbelangrijkste punt aan, dat alle andere beslissingen betreffende de godsdienst in zich bevat. Indien hij, naar zijne meening, ongeschikt is om te oordeelen, kan hij geen grond hebben om te vertrouwen, dat hij op dat punt juist geoordeeld heeft. En als hij ook op dat punt zelf niet wil beslissen, maar besluit om zijn priester of andere vrienden te raadplegen, en zich door hun oordeel te laten leiden, dan gebruikt hij toch zijn bijzonder oordeel, want hij oordeelt over de raadslieden, op welke hij zich verlaat. De verantwoordelijkheid voor eenig oordeel, dat wij vormen, is eene verantwoordelijkheid, waarvan wij ons, hoe ongeschikt wij ons ook mogen rekenen om haar te dragen, niet kunnen ontdoen. Zij is ons opgelegd door God, en wij kunnen haar niet afschudden. Alvorens iemand redelijk kan oordeelen, dat hij zijn oordeel in andere zaken aan de Kerk van Rome moet onderwerpen, moet hij eerst geoordeeld hebben: 1. Dat er een God is; 2. Dat het Christendom van God komt; 3. Dat Christus beloofd heeft een onfeilbaar gezag aan de Kerk te geven; 4. Dat zulk een gezag berust bij de Kerk van Rome. Om nu te zeggen, dat menschen, die geschikt zijn om gezond te oordeelen over deze punten, geheel ongeschikt zijn om over andere zaken aangaande de godsdienst een gezond oordeel te hebben, is nagenoeg hetzelfde als te zeggen, dat menschen voor zich zelve gezond oordeelen, alvorens zij de Kerk van Rome binnentreden, maar dat zij hun gezond oordeel geheel verliezen van het oogenblik, dat zij haar ingaan.

BILOCATIE, de wonderdadige eigenschap die, naar beweerd wordt, sommige gecanoniseerde heiligen van de Kerk van Rome bezaten, om op twee plaatsen te gelijk te verschijnen, of om met de vlugheid van geesten van de eene plaats naar de andere te trekken. Zoo wordt van Alphonsus verhaald, dat God zijn ijver door verscheidene wonderen loonde; want eens, toen iemand ging biechten in het huis, waar Alphonsus woonde, vond hij hem daar juist op den tijd, waarop de preêk in de kerk begon. Nadat hij zijne belijdenis geëindigd had, ging hij dadelijk naar de kerk, en vond Alphonsus reeds ver in zijne predikatie gevorderd. Hij was verbaasd over die omstandigheid, want bij zijn vertrek had hij Alphonsus achtergelaten, bezig met de biecht van andere personen aan te hooren. Daarom verhaalde men, dat Alphonsus de biecht te huis afnam, en dat hij te gelijker tijd in de kerk predikte.

BINDACHUL, eene stad nabij Mirzapoer, in Hindostan, waar een tempel is aan de bloeddorstige godin KALI (zie ald.) gewijd. In dezen tempel worden godsdienstige ceremoniën aanhoudend verrigt, en worden duizenden dieren geofferd. Voornamelijk trekken de THUGS (zie ald.) of verbondene moordenaars er heen, die zich, alvorens zij hunne wreede togten aanvangen, naar den tempel der godin begeven, die zij als de

beschermster van den moord beschouwen. Zij zenden hunne gebeden en smeekingen aan haar altaar op, en beloven haar, indien zij in hare dienst gelukkig zijn, een groot gedeelte van den buit.

BISMILLAH, een plegtig formulier dat Mohamed voor elk hoofdstuk van den koran, behalve het negende, geplaatst heeft. Dit formulier is: „In den naam van den goedertieren en barmhartigen God." Verscheidene Mohamedaansche geleerden en commentators van den koran gelooven, dat het Bismillah van Goddelijken oorsprong is, gelijk ook de tekst van den koran, terwijl andere van meening zijn, dat de woorden, hoe plegtig ook, de uitvinding zijn van een mensch. Zie KORAN.

BISSCHOP (Gr. *Episkopos*, een opzigter), iemand die het opzigt over de geestelijken van eene diocees heeft. De oorsprong en ware aard van dit ambt hebben aanleiding gegeven tot vele twisten tusschen bisschoppelijke en niet-bisschoppelijke kerken. Zij, die een bisschop aannemen, beroepen zich gewoonlijk, ten einde hunne inzigten te schragen, op de Schrift, de leer en het gebruik der eerste Christelijke kerk, en wel op de volgende wijze:

1. Zij vinden een grond in de zamenstelling der Joodsche kerk, waarin verschillende orden of graden waren. De Levieten waren aangesteld om verschillende ondergeschikte diensten in den tabernakel en den tempel te verrigten; de priesters waren bestemd om te offeren; de hoogepriester was in rang verheven boven al de kerkelijke beambten, en oefende gezag over hen uit, terwijl bijzondere pligten en voorregten hem aangewezen waren.

2. Zij zeggen, dat onze Heer zelf, in de uitoefening van Zijn dienstwerk op aarde, een onderscheid van rangen onder de ambtsbekleeders der kerk instelde, waarbij de Apostelen aan het hoofd werden geplaatst en overeenkwamen met de bisschoppen, terwijl de zeventig discipelen met de presbyters overeenkwamen.

3. Zij voeren de voorbeelden aan van Timotheüs en Titus, die, zooals zij zeggen, bisschoppen geweest zijn, eerstgenoemde van Ephesus, laatstgenoemde van Creta.

4. Zij beweren, dat door de uitdrukking „engelen der gemeenten," in de Openbaring van Johannes, niets anders dan bisschoppen bedoeld kan worden.

Dit zijn de voornaamste gronden, die de bisschopsgezinden uit het Woord Gods putten, om de leer te schragen, dat de bisschoppen eene orde uitmaken, welke afgezonderd is van de orde der presbyters, en boven deze verheven is. Maar nog eene reeks van argumenten is, zooals zij verzekeren, in de leer en het gebruik van de eerste Christelijke kerk te vinden. Het ambt van Apostel staat op zich zelf en behoorde uitsluitend aan de twaalf, die door onzen Heer zelven uitgekozen en afgezonderd waren. Krachtens het gezag, waarmede zij door hun Goddelijken Meester bekleed waren, benoemden de Apostelen hunne opvolgers, aan wie de naam van bisschoppen gegeven werd. Volgens Episcopaalsche schrijvers is de oudste onderscheiding onder de hoogere geestelijkheid die van bisschoppen, presbyters en diakenen, hetgeen blijkt uit eenige der eerste en meest geloofwaardige schrijvers van de Christelijke kerk. Ignatius, b. v., in zijn brief aan de Magnesiërs, vermaant hen om „alle dingen vereenigd te doen onder den bisschop, die in de plaats van God zit, de presbyters, die in de plaats van de Apostolische vergadering zitten, en de diakenen, aan wie de dienst en het dienstwerk van Jezus Christus is toevertrouwd." Clemens Alexandrinus zegt, dat „er in de kerk de verschillende graden of opvolgingen zijn van bisschoppen, presbyters en diakenen, in navolging van de glorie der engelen." Origenes wijst in zijne werken tienmaal op zulk een onderscheid. „Iemand, die tweemaal gehuwd is," zegt hij, „kan noch tot bisschop, noch tot presbyter, noch tot diaken benoemd worden." Tertullianus zegt in zijn werk over den doop: „Het regt om te doopen berust bij den voornaamsten priester, die de bisschop is; en na hem bij de presbyters en diakenen, maar toch niet zonder de goedkeuring van den bisschop, voor de eer der kerk, in de bewaring waarvan de vrede der kerk bestaat."

Clemens Alexandrinus, en na hem Tertullianus, zegt, dat de eerste instelling van de bisschopsorde door den Apostel Johannes geschiedde, die, toen hij te Ephesus gevestigd was, de omliggende streken doortrok om bisschoppen te wijden, en zulke mannen tot geestelijken te bestemmen, als hem door den Heiligen Geest werden aangewezen. Irenæus verklaart, dat er in de dagen der Apostelen zoowel bisschoppen als presbyters waren; hij en Tertullianus beweren, dat de Apostelen een bisschop te Rome wijdden. Volgens de getuigenis van vele oude schrijvers was Jacobus, de broeder onzes Heeren, de eerste bisschop van Jeruzalem. Hiëronymus zegt, dat hij door de Apostelen gewijd werd onmiddellijk na de kruisiging onzes Heeren. Epiphanius noemt hem den eersten bisschop; Chrysostomus zegt, dat hij door Christus zelven tot bisschop benoemd werd; de schrijver van de Apostolische verordeningen beweert, dat hij door Christus en diens Apostelen werd aangesteld. Volgens de oude

schrijvers werd ook Euodius, en na hem Ignatius, door de Apostelen tot bisschop van Antiochië gewijd; zoo ook Polycarpus, de leerling van Johannes, tot bisschop van Smyrna, en Papias tot bisschop van Hiërapolis. De oude schrijvers beweren gewoonlijk, dat de Apostel Paulus Timotheüs tot bisschop van Ephesus, Titus tot bisschop van Creta, en Epaphroditus tot bisschop van Philippi wijdde.

Tot staving van het beweren, dat de bisschoppen van de vroegste tijden af als eene orde, afgezonderd van en verheven boven de orde der presbyters, bestaan hebben, zijn de bisschopsgezinde schrijvers gewoon om op de eeretitels te wijzen, die in de eerste Kerk aan bisschoppen gewoonlijk gegeven werden. De oudste dezer is de titel van apostelen. Zoo zegt Theodoretus uitdrukkelijk: „Dezelfde personen werden oudtijds door elkander bisschoppen en presbyters genoemd, terwijl zij, die nu bisschoppen heeten, apostelen genoemd werden." In een later tijdperk vergenoegden zij zich met de benaming van opvolgers van de Apostelen. Een andere titel, dien zij als een teeken van eerbied en van de hooge eer, waarin zij gehouden werden, ontvingen, was de benaming van vorsten des volks, of, zooals Optatus en Hiëronymus hen noemen, om hen van wereldlijke vorsten te onderscheiden, vorsten der kerk. Somtijds werden zij presidenten of bestuurders der kerk, voornaamste priesters en vorsten der geestelijkheid genoemd. Hiëronymus en andere schrijvers gebruiken dikwijls den titel van *pontifex maximus*, d. i. voornaamste priester, voor een bisschop; een titel die, hoewel nu aangenomen als uitsluitend het eigendom van den bisschop van Rome, in vroegere tijden voor elken bisschop gebezigd werd. Op dezelfde wijze vinden wij ook den titel van *papa* of paus, vader der kerk en vader der geestelijkheid, als een gewonen titel van bisschoppen, en niet uitsluitend van den bisschop van Rome, door sommige oude schrijvers gebruikt. Somtijds wordt zelfs nog eene hoogere benaming voor hen gebezigd, zooals vaders der vaders, bisschoppen der bisschoppen. Gregorius van Nazianze noemt hen patriarchen, terwijl Cyprianus zegt, dat elke bisschop vertegenwoordiger van Christus is.

Niet alleen waren de bisschoppen in de eerste Christelijke kerk in titel verheven boven de presbyters, maar ook, zooals Episcopaalsche schrijvers beweren, in hun dienstwerk. De bisschop was, naar hun inzigt, de volstrekt onafhankelijke bestuurder der kerk, terwijl de presbyters slechts zijne assistenten waren, die al hun gezag en hunne magt uit zijne handen ontvingen. Ten bewijze hiervan wordt Ignatius aangehaald, die in zijn brief aan de kerk van Smyrna zegt: „Laat niemand eene kerkelijke dienst zonder den bisschop verrigten;" alsook de volgende bepaling van het concilie van Laodicea: „De presbyters zullen niets doen zonder de toestemming van den bisschop." Deze beperking schijnt niet alleen betrekking gehad te hebben op den doop en het avondmaal, maar ook op de prediking. Op de getuigenis van Hiëronymus, Chrysostomus en Epiphanius wordt geloofd, dat de magt om bisschoppen, presbyters en diakenen te wijden, nooit aan de presbyters werd toevertrouwd, maar dat de wijding uitsluitend door de bisschoppen werd verrigt. Chrysostomus maakt dit tot het eenige punt van verschil tusschen de twee ambten. Bisschoppelijke schrijvers beweren ook, dat de bisschoppen in de eerste tijden steeds aan zich de magt behielden, om presbyters tot verantwoording op te roepen en, zoo noodig, te berispen, eene magt die duidelijk meerderheid in rang en gezag aanduidde.

Als antwoord op deze argumenten der bisschopsgezinden zeggen de niet-bisschopsgezinden in de eerste plaats, dat men niet moet begrijpen, dat zij het bestaan van bisschoppen, zelfs in de Apostolische tijden, ontkennen, maar in tegendeel, dat zij dat bestaan volkomen aannemen, evenwel niet in den zin, waarin de naam bisschop in bisschoppelijke kerken gebruikt wordt, d. i., een dignitaris die over de geestelijkheid van zijne eigene diocees heerscht, maar alleen als een opzigter of herder eener kudde, een onderwijzend presbyter, die in rang en gezag in de kerk met andere presbyters gelijk stond. Zij ontkennen niet het bestaan van presbyter-bisschoppen in de eerste kerken, maar alleen dat van diocesane bisschoppen, mannen wier eenige dienst het is gezag uit te oefenen, te wijden en te bevestigen.

De gronden der bisschopsgezinden voor het vermeend bestaan in de eerste Christelijke kerk van diocesane bisschoppen, afgescheiden van de presbyters en gezag over hen uitoefenende, worden door hen, die een tegenovergesteld gevoelen aankleven, op ongeveer de volgende wijze weêrlegd.

1. Het argument, dat in de Joodsche kerk de priesterheerschappij bestond, wordt beantwoord door aan te voeren, dat het op zijn best niets meer is dan een vermoeden ten gunste van het inzigt der bisschopsgezinden. Dat argument komt op het volgende neder:— In de oude Joodsche kerk bestond eene opklimming van rangen in het priesterambt. Daaruit mag men afleiden, dat Jezus Christus bij het inrigten der Chris-

telijke kerk een dergelijk plan aannam. De bestrijders der bisschopsgezinden beschouwen dit argument ook als een, dat groote verwaandheid aanduidt, dewijl daardoor aan den Alwijze wordt gezegd, welke gedragslijn Hij behoort te volgen. En bovendien is er zulk een groot en duidelijk verschil tusschen de Joodsche en de Christelijke wetgeving, dat men moeijelijk uit de eene een argument voor de andere putten kan. Daarom wordt het dan ook door sommige bisschoppelijke schrijvers als geheel krachteloos beschouwd.

2. Tot antwoord op het argument, dat onze Heer zelf, toen Hij nog op aarde was, een onderscheid instelde onder de ambtsbekleeders in de kerk, en dat de Apostelen overeenkwamen met de bisschoppen en de zeventig discipelen met de presbyters, wordt aangevoerd, dat de overeenkomst niet doorgaat, daar de zeventig hunne aanstelling onmiddellijk van Christus ontvingen, even als de Apostelen, en dat, voor zoo verre bleek, hunne zending en hun gezag gelijk aan die der Apostelen waren. Maar bovendien wordt het argument wederlegd door het feit, dat de Christelijke kerk in hare vastgestelde inrigting niet bestond, en ook niet bestaan kon, vóór de opstanding van Christus uit de dooden, daar die groote gebeurtenis den grondslag uitmaakt, waarop hare geheele leer rust.

3. Het argument, dat Timotheüs en Titus bisschoppen geweest zijn, de eerste van Ephesus, de andere van Creta, wordt van den kant der niet-bisschopsgezinden door eene bepaalde ontkenning van dat beweren beantwoord. Het eenige bewijs, dat in de Schrift te vinden is, komt voor in de naschriften op de Brieven, door Paulus tot hen gerigt, welke naschriften, zooals door iedereen erkend wordt, aan de Brieven zijn toegevoegd, lang nadat zij geschreven waren. Maar niet alleen ontbreekt het bewijs, dat Timotheüs en Titus met het ambt van diocesaan bekleed geweest zijn, maar al de getuigenis, die uit de Schrift over het onderwerp aangevoerd kan worden, strekt om het denkbeeld te weêrleggen, dat zij ooit zulk een ambt bekleedden. Timotheüs wordt, in de Brieven tot hem gerigt, niet bisschop, maar evangelist genoemd, en derhalve volgde hij blijkbaar in rang op een Apostel, en had hij, gelijk zij, eene algemeene zorg over de kerken. Hij werd aangesteld om ouderlingen te wijden, die ook in elke stad bisschoppen genoemd werden. Hij was derhalve niet een bisschop, maar een aartsbisschop, een ambt dat, gelijk een ieder erkent, in de Apostolische kerk niet bestond. Bovendien druischt de taal van Paulus, tot Timotheüs en Titus gerigt, geheel en al in tegen de veronderstelling, dat zij bisschoppen van bepaalde diocesen geweest zijn. Wij lezen in 1. Tim. I : 3: „Gelijk ik u vermaand heb, dat gij te Ephesus zoudt blijven." Was het noodzakelijk om een bisschop te vermanen in zijne diocees te blijven? Als dat zoo is, dan had de priesterlijke reiszucht al een zeer vroegen oorsprong. In Titus I : 5 vinden wij: „Om die oorzaak heb ik u in Creta gelaten." Is een bisschop in zijne diocees, omdat hij daar gelaten is? en is hij daar gelaten voor een bijzonder doel, en niet om al de pligten van zijn bisschoppelijk ambt te vervullen? De Brieven duiden aan, dat Timotheüs en Titus medereizigers van Paulus geweest zijn, en hun wordt verzocht allen spoed te maken, om hem weder op zijne reizen te vergezellen. In andere gedeelten van het Nieuwe Testament vinden wij hen met den Apostel op verschillende plaatsen, deelende in al de veranderlijkheid van zijn gebeurtenisvollen pelgrimstogt. In het laatste berigt, dat wij van Timotheüs hebben, gebiedt Paulus hem om te Rome te komen, in woorden die bewijzen, dat Timotheüs ten minste toen nog niet bisschop van Ephesus of van eene andere stad was. Vele zinsneden bewijzen, dat Timotheüs niet aan eene bepaalde plaats gebonden was, maar reizen moest. Dat hem verzocht was om nog te Ephesus te blijven, blijkt uit 1. Tim. I : 3: „Gelijk ik u vermaand heb, dat gij te Ephesus zoudt blijven." Hij trok derhalve op reis, als hij daartoe uitgenoodigd werd. Zijn werk van evangelist (2. Tim. IV : 5) bewijst hetzelfde. Zijne zoo talrijke reizen met Paulus, en de verbinding van zijn naam aan dien van Paulus in het begin der Brieven aan de Thessalonicensen, verschaffen dergelijke bewijzen. Op gelijke wijze beveelt Paulus ook aan Titus, en hem alleen, om op Creta van stad tot stad ouderlingen te stellen. Paulus zegt, dat Titus achtergelaten was, om teregt te brengen wat nog ontbrak; hij moet derhalve een medgezel van Paulus geweest zijn, toen hij achtergelaten werd. En andere plaatsen bewijzen ons ook, dat hij een medgezel van Paulus was, en niet meer gebonden was aan eene bepaalde plaats, dan de Apostel zelf. Het is waar, dat Timotheüs te Ephesus was, en daar belangrijk werk deed. Maar hetzelfde kan met evenveel waarheid van Paulus gezegd worden. „Daarom waakt, en gedenkt, dat ik drie jaren lang, nacht en dag, niet opgehouden heb een iegelijk met tranen te vermanen." Als Paulus zoo tot de Ephesische ouderlingen spreken kon, waarom wordt hij dan niet als bisschop van Ephesus genoemd? In die eerste tijden waren Paulus, Timotheüs en andere medereizigers van tijd tot tijd te zamen op dezelfde

plaats, zoodat eene enkele gemeente tijdelijk de tegenwoordigheid van een geheel collegie van diocesanen genoot. Maar tegen dit buitengewone voorregt woog weder op, dat die geestelijken van den eersten rang heengingen, zooals zij gekomen waren, gezamenlijk, en eene kerk in den droevigen toestand achterlieten van geen bisschop te hebben.

4. Het argument, dat de uitdrukking „engelen der gemeenten," in de Openbaring van Johannes, niets anders dan bisschoppen kan beteekenen, wordt beantwoord door de verklaring, dat dit geheel en al zonder grond is, en zelfs aannemende, dat de uitdrukking bisschoppen aanduidt, blijft er nog te bewijzen, dat zij diocesane bisschoppen waren. In tegendeel, van elke gemeente wordt verklaard, dat zij een „engel" heeft gehad, en dit schijnt eerder gunstig te zijn voor het denkbeeld, dat er geene diocesane bisschoppen bestonden.

Ten opzigte der argumenten, door bisschopsgezinden aan de leering en het gebruik der eerste Christelijke kerk ontleend, geven de niet-bisschopsgezinden gereedelijk toe, dat de Kerkvaders van bisschoppen als ambtsbekleeders in de kerk spreken, en er zijn ook lijsten van de achtervolgende bisschoppen van verschillende belangrijke plaatsen te vinden. Er hangt echter veel onzekerheid over deze lijsten, ten gevolge van de verschillen, die de opgaven van verschillende schrijvers vertoonen. Maar zelfs aannemende, dat die lijsten juist zijn, blijft er nog over om te bewijzen, dat zij diocesane en niet presbyter-bisschoppen waren. Men heeft aangetoond, dat oorspronkelijk de naam van bisschop (opziener) gelijkluidend was met dien van presbyter (ouderling). Dit blijkt duidelijk uit die plaatsen van het Nieuwe Testament, waarin beide benamingen met elkander verwisseld worden (Hand. XX: 17, 28; Tit. I: 7, 5), en uit die, waarin na het ambt van bisschop onmiddellijk dat van diaken genoemd wordt (Philipp. I: 1; 1. Tim. III: 1, 8). Maar nu is de vraag, wanneer de bisschop boven de andere presbyters geplaatst werd. Aangaande dit onderwerp zegt Neander het volgende: — „Daar de presbyters eene beraadslagende vergadering vormden, was het natuurlijk, dat weldra één hunner met het voorzitterschap werd bekleed. Dit zou nu naar eene zekere volgorde geschieden, zoodat het voorzitterschap bij afwisseling van den eenen op den anderen overging; en het is allezins mogelijk, dat er in sommige gemeenten van den aanvang af iets dergelijks heeft plaats gehad, ofschoon wij daarvan geen spoor in de geschiedenis vinden. Maar aan den anderen kant bestaat er evenmin eenig bewijs, dat het ambt van voorzitter in den raad der presbyters oorspronkelijk door een bijzonderen naam onderscheiden werd. Wat hiervan echter wezen moge, uit hetgeen in de tweede eeuw bestond blijkt voldoende, dat de raad der presbyters reeds spoedig na den dood der Apostelen een vasten voorzitter verkregen heeft, en dat deze, als in de eerste plaats met het toezigt over alles belast, bij uitnemendheid den naam van opziener (bisschop) droeg, en daardoor van de overige presbyters onderscheiden werd. Deze naam werd ten laatste bij uitsluiting aan dien voorzitter gegeven, hoewel hij dien van presbyter in den beginne nog met allen gemeen had. Immers dat voorzitterschap stelde hem niet in rang boven de anderen; hij was slechts de eerste onder gelijken.

Heeft nu de *aristocratische* regeringsvorm uit zijn aard eene overhelling tot den *monarchalen*, hij zal te eerder daarin overgaan, wanneer de tijdsomstandigheden de krachten het gezag van een eenhoofdig bestuur vereischen. Aan zoodanige omstandigheden is het dan ook waarschijnlijk toe te schrijven, dat de voorzitter van den raad der presbyters tegen het einde der eerste en het begin der tweede eeuw zulk een overwegenden invloed begon te krijgen, en als de opziener bij uitnemendheid boven de andere begon gesteld te worden. Wanneer wij reeds in het laatste gedeelte van het Paulinische tijdvak menigvuldige wijzigingen in het bestuur der gemeenten opmerken, dan kan het niet bevreemden, dat die door de veranderde omstandigheden, na den dood van Paulus en Johannes, nog meer bevorderd werden. Er ontstonden verschillende partijen, die strijd en scheuring verwekten, en de oorspronkelijke zuiverheid des Christendoms in gevaar bragten. Om dat te keeren had de Apostel Johannes zich naar Klein-Azië begeven, en die landstreek tot den zetel zijner werkzaamheden gekozen. Maar onder zulke moeijelijke omstandigheden, bij zoo heeten strijd van binnen en van buiten, konden mannen van uitstekende vroomheid, standvastigheid en ijver zich meer bijzonder doen gelden, en moesten zij daartoe in de algemeen gevoelde behoefte opwekking en aanmoediging vinden. Zoo kon uit de tijdsomstandigheden, waaronder de gemeenten zich voortplantten, als van zelf de overwegende invloed van één enkelen, die onder den naam van bisschop in den raad der presbyters het voorzitterschap bekleedde, geboren worden, zonder dat wij daartoe eene opzettelijke verandering van haar bestuur behoeven aan te nemen. Hiervoor pleit ook, dat de namen presbyter en bisschop nog ver in de tweede eeuw met elkander verwisseld werden."

De onschatbare geschriften van Hippolytus toonen aan, dat in zijn tijd, dat is, het eerste gedeelte der derde eeuw, eene stad synoniem was met eene diocees, en dat een bisschop over elke stad was gesteld, en zelfs over eene kleine stad, waarin een aanzienlijk aantal Christenen woonden. De steden, die aan Rome grensden, hadden allen, in plaats van in den Roomschen stoel begrepen te zijn, hare eigene bisschoppen. Hippolytus zelf, de schrijver der werken, waarvan wij spreken, was bisschop van Portus, dat slechts de haven van Rome en eene voorstad van Ostia was. Diocesane bisschoppen, of bisschoppen van provincien, moeten derhalve later dan het eerste gedeelte der derde eeuw aangesteld zijn. Men is algemeen van gevoelen, dat de eerste instelling van het ambt een gevolg is van het rijzen van eene klasse der geestelijkheid in gezag en invloed boven de overige. In de eerste eeuwen maakte het Christendom, zooals wel bekend is, voornamelijk in de steden groote vorderingen. Toen de Christenen in de steden in aantal en rijkdom toenamen, werden de stadsbisschoppen in eene nieuwe stelling geplaatst. Elk hunner werd de voortdurende bestuurder van een raad van kerkoudsten, die gedeeltelijk uit gewijde geestelijken bestond, terwijl de bisschoppen van het platteland eenvoudig de herders van arme en misschien verspreide gemeenten waren. De stadsbisschoppen hadden, ten minste gedurende eene eeuw vóór den tijd van Constantijn, trapsgewijze een ongepasten invloed gekregen. De instelling van het Christendom, als de godsdienst van het Romeinsche rijk, vermeerderde hunne magt en hunnen rijkdom sterk. De groote stadsbisschoppen werden toegelaten tot het vertrouwen des keizers. De bisschoppen van het platteland zonken langzamerhand in belangrijkheid en gewigt. Op de regten der chorepiscopi of reizende geestelijken werd het eerst inbreuk gemaakt. Mosheim zegt ons, als hij over de vierde eeuw spreekt, dat die orde op de meeste plaatsen door de bisschoppen opgeheven werd, ten einde hun eigen gezag te vermeerderen en den omtrek van hun gebied en hunne regtsmagt uit te breiden. De eerste aanval, die op hen gedaan werd, was op het concilie van Ancyra in 314, toen er bepaald werd, dat zij geene presbyters of diakenen zouden mogen wijden. Het concilie van Antiochië in 342 ging een stap verder en bepaalde, dat de bisschoppen in dorpen en plattelandsdistricten, of die, welke chorepiscopi genoemd werden, zelfs al waren zij door bisschoppen gewijd, „de stoutheid niet moeten hebben om een onderling of een diaken te wijden zonder den bisschop in de stad, waaraan zij en hun district onderworpen zijn." Op het concilie van Laodicea in 360 werd nog verder bepaald, dat „bisschoppen niet aangesteld moeten worden in dorpen en plattelands-districten, maar *periodeutai* of bezoekende presbyters, en dat de reeds aangestelde niets moeten doen zonder de bekrachtiging van den stadsbisschop." Volgens den geschiedschrijver Du Pin was het in de vierde eeuw, dat het onderscheid, de indeeling en de ondergeschiktheid der kerken voor het grootste gedeelte bepaald werden naar de inrigting van het burgerlijk bestuur. De burgerlijke provincien maakten het ligchaam uit van eene kerkelijke provincie. De bisschop der burgerlijke hoofdstad werd aangemerkt als de eerste bisschop der provincie. Eenige regten en voorregten werden hem toegekend, en de zorg voor de geheele provincie werd hem opgedragen. Zoo werd trapsgewijze, en te dier tijde onmerkbaar, de diocesane bisschoppelijke waardigheid in de Kerk ingevoerd, en de bisschop eener stadsgemeente werd veranderd in den beheerscher eener geheele provincie, met inbegrip van al hare gemeenten en geestelijken.

Ten opzigte van het beroep, dat bisschopsgezinden op de oudheid doen, kan men aanmerken, dat presbyters het regt hadden om te prediken; dat zij doopten, het avondmaal bedienden, en in de consistoriën met de bisschoppen voorzaten; dat zij de magt hadden om te excommuniceren, boetelingen weder aan te nemen, te vormen, en, ten laatste, dat zij de magt hadden om te wijden. Wij zullen, om dit te staven, eenige weinige aanhalingen doen uit de eerste schrijvers. Chrysostomus merkt aan: „Tusschen den bisschop en den presbyter is weinig of geen verschil, en wat de Apostel aan den bisschop had toegekend is ook dienstig voor den presbyter, daar aan den presbyter ook de zorg over de Kerk is toevertrouwd." Theodoretus zegt: „De Apostelen noemen een presbyter een bisschop, gelijk wij aantoonden, toen wij den Brief aan de Philippenzen verklaarden, hetgeen ook uit deze plaats afgeleid kan worden, want na de voorschriften voor de bisschoppen beschrijft hij de dingen, die eigen zijn aan diakenen. Maar gelijk ik zeide, oudtijds noemde men dezelfde mannen bisschoppen en presbyters." Uit de werken van Augustinus kunnen verscheidene stukken aangehaald worden om hetzelfde te bewijzen. Één aanhaling zij echter voldoende. „De Apostel Paulus toont aan, dat hij door een presbyter een bisschop verstond. Toen hij Timotheüs tot presbyter wijdde, zeide hij hem, welke soort van persoon hij tot bisschop aanstellen moest, want wat is een bisschop anders dan de eerste presbyter, dat is de voornaamste priester; om kort te gaan, hij noemt zijne medepries-

ters niet anders dan zijne medepresbyters." Ook Hiëronymus, dien Erasmus „den vorst der godgeleerden" noemt, zegt in woorden, die niet verkeerd opgevat kunnen worden: „Een presbyter is hetzelfde als een bisschop, en voor er, door de inblazingen van den duivel, partijen in de godsdienst waren, en er onder verschillende menschen gezegd werd: ik ben van Paulus, en ik van Apollos, en ik van Cephas, werden de kerken door den algemeenen raad van presbyters bestuurd." En wederom in een ander gedeelte: „Ons doel in deze opmerking is om aan te toonen, dat onder de Ouden presbyters en bisschoppen juist dezelfde waren. Maar opdat langzamerhand de planten van tweedragt uitgeplukt mogten worden, werd de geheele zorg op één persoon overgebragt. Gelijk de presbyters derhalve weten, dat zij door de gewoonte der kerk aan hem onderworpen zijn, die hun voorzitter is, zoo laat de bisschoppen weten, dat zij meer door gewoonte dan door eene aanstelling van den Heer grooter zijn dan presbyters."

De magt door een bisschop in de eerste eeuwen der Kerk uitgeoefend was strikt geestelijk; zij matigden zich geene aanspraak aan over de personen en het eigendom der menschen. Zelfs de oude bisschoppen van Rome onderwierpen zich in alle wereldlijke zaken aan het gezag der keizers, en eerst in den tijd van Gregorius VII. matigden zij zich de magt aan om Christen-vorsten af te zetten. Zoo lang echter de bisschoppen zich alleen bepaalden tot geestelijke zaken, was de invloed, dien zij uitoefenden, en de eerbied, dien men jegens hen koesterde, zoo groot, dat geen Christen-reiziger het waagde om op eenigen afstand van zijn huis te gaan zonder geloofsbrieven van zijn eigen bisschop, die hem gereedelijk toegang gaven tot eene Christen-gemeente, met welke hij in aanraking wenschte te komen.

De oude bisschoppen hadden de magt om hunne eigene liturgiën zamen te stellen, mits zij zich hielden aan de geloofsgelijkvormigheid en de gezonde leer; het hing ook van hen af om vastendagen in hunne bijzondere kerken in te stellen. Zij werden dikwijls als scheidsregters in wereldlijke zaken geroepen, en Constantijn vaardigde eene wet uit, waarbij hij de uitspraken van bisschoppen in zulke zaken, zoo die in hunne consistoriën gedaan waren, bekrachtigde (Zie Arbiters). De uitwendige teekenen van eerbied, aan een Christen-bisschop in de eerste tijden betoond, bestonden in het buigen van het hoofd voorhem, om zijnen zegen te ontvangen, en in het kussen zijner handen. Hiëronymus meldt, dat in zijn tijd het allerverwerpelijkste gebruik bestond, dat het volk hosanna's voor zijne bisschoppen zong, gelijk voor den Zaligmaker geschiedde, toen deze zijn intogt in Jeruzalem deed. Door de oude canons werd geëischt, dat geen geestelijke bisschop zou worden, alvorens hij ten minste dertig jaar oud was, daar dit de leeftijd was, waarop onze Heer Zijn werk aanvaardde. In den loop des tijds week men echter van deze schikking af; in de Roomsche kerk is zij dikwijls zwaar geschonden, daar het ambt somtijds aan minderjarigen, zelfs aan jonge kinderen, geschonken is. Zulk een staat van zaken was in de eerste eeuwen der Kerk geheel en al onbekend.

In de Kerk van Rome behoudt de paus aan zich het regt om bisschoppen te verkiezen, en zelfs in die gevallen, waarin souvereine vorsten aanspraak maken op de magt om bisdommen weg te schenken, moet de keuze door den paus goedgekeurd en bekrachtigd worden. Er zijn twee soorten van Roomsche bisschoppen, territoriale bisschoppen en bisschoppen *in partibus infidelium*. Om dit onderscheid wel te begrijpen, moet men bedenken, dat Rome aanspraak maakt op de regtsmagt over de geheele aarde, en dat, in het oog van Rome, de geheele menschheid verdeeld is in de geloovigen (*fideles*) en de ongeloovigen (*infideles*). Als in een land de Roomsch-Catholieke godsdienst de nationale godsdienst is, bestaat het bestuur der Kerk uit aartsbisschoppen, bisschoppen en priesters. Maar als in een land de aanhangers van Rome niet de meerderheid uitmaken, of als het gouvernement de Roomsche godsdienst niet als de godsdienst van den staat erkent, wordt dat land onder de ongeloovigen gerangschikt, en eene provisioncele of tijdelijke kerkelijke inrigting wordt ten opzigte daarvan gemaakt. Voor het geestelijk bestuur er van worden apostolische vicarissen aangesteld, die, geene territoriale bisschoppen zijnde, slechts bisschoppen *in partibus infidelium* zijn, en geestelijk gezag over de geloovigen in die streken uitoefenen, maar niet in wettige synoden kunnen bijeenkomen, noch eenig wereldlijk gezag, van welken aard ook, kunnen uitoefenen.

De wijding van een Roomschen bisschop heeft met groote pracht en plegtigheid plaats. In den loop dier wijding legt hij den eed van getrouwheid aan den paus en de Catholieke kerk af, en verbindt hij zich om, zooveel slechts in zijne magt is, alle ketters, scheurmakers en oproerlingen tegen den paus en diens opvolgers te vervolgen. Er zijn in de Kerk van Rome ook eenige bisschoppen, die slechts titulaire bisschoppen zijn en geene dioeces hebben. De paus wordt in de hiërarchie van de Roomsche kerk als algemeene bisschop be-

schouwd, en alle bisschoppen zijn suffraganen van de AARTSBISSCHOPPEN (zie ald.). Coadjutors worden die geestelijken genoemd, die aangesteld zijn om bisschoppen bij te staan, welke door onderdom of eene andere reden niet meer in staat zijn, om de pligten van hun ambt te vervullen. Deze hebben somtijds het regt om den bisschop op te volgen, en somtijds niet.

In de Grieksche kerk worden de bisschoppen alleen uit de reguliere geestelijkheid of Caloyers gekozen; gewoonlijk valt de keuze op een archimandriet. Zij worden door andere bisschoppen gewijd. In de Russisch-Grieksche kerk is elke bisschop in zijne eigene diocees onafhankelijk, of alleen afhankelijk van de synode. Onder de bisschoppen waren er twee, die vicaris-bisschoppen heetten, van welke de eene te Nowogorod, en de andere te Moskou woonde. Deze hadden eene regtsmagt, welke in eenige opzigten minder was dan die der overige bisschoppen, daar men na hunne uitspraak een beroep kon doen op den bisschop van de diocees, die hun metropolitaan genoemd werd. Het ambt dezer vicaris-bisschoppen was waarschijnlijk hetzelfde als dat der oude chorepiscopi onder de Grieken.

In de Lutherse kerken op het vasteland van Europa is het een punt van hare kerkelijke wet, dat de Lutherse of zelfs Calvinistische souvereinen de *jura episcopalia* of regten van een bisschop over hunne Lutherse onderdanen bezitten. De Lutherse kerk gelooft echter niet aan het Goddelijke regt van de bisschopswaardigheid; en hoewel Pruissen, b. v., in verschillende dioecesen verdeeld is, staan toch de geestelijken van elke diocees niet onder een bisschop, maar onder het toezigt van een geestelijke, die hoofd-intendant of inspecteur genoemd wordt, en verscheidene dezer inspecteurs zijn onder een algemeenen hoofd-intendant geplaatst, die op zijne beurt niets doen kan zonder zijn consistorie te raadplegen. Ofschoon de Lutherse kerken de magt om te wijden aan elken geestelijke toestaan, wordt die plegtigheid toch gewoonlijk door een inspecteur verrigt.

In de Kerk van Zweden, die bisschoppelijk is, wordt de wijding van een bisschop gewoonlijk verrigt door den aartsbisschop; elke bisschop heeft echter daartoe het regt. Het teeken van de bisschoppelijke waardigheid is een gouden kruis. Bij wijdingen wordt de priester bijgestaan door eenige onderlingen, en de gemeente voegt er hare bevestiging aan toe. In Zweden is elke bisschop ook tevens de herder eener gemeente; om hem echter in staat te stellen zijne diocees beter te besturen, wordt hem een consistorie toegevoegd, dat uit geestelijken en leeken zaâmgesteld is, en in welks bijeenkomsten hij zelf voorzit. Elke bisschop heeft het in zijne magt om, als het hem behaagt, zijne geestelijkheid tot eene jaarlijksche synode bijeen te roepen. Hij is echter verpligt om in zijne diocees bezoeken af te leggen, ten einde onderzoek te doen naar de kerktucht en den toestand der armen, en om de inenting en dergelijke staatsbelangen te bevorderen. De verslagen van deze bezoeken worden in tegenwoordigheid van het volk voorgelezen, en daarna in de archieven van het kerspel geplaatst, om in alle toekomstige tijden onderzocht te kunnen worden. Het jaarlijksche inkomen van de verschillende Zweedsche bisschoppen verschilt van 3,500 tot 12,000 gulden.

Denemarken, met inbegrip van IJsland en de andere bezittingen, heeft negen bisschoppen en één hoofd-intendant, die allen door den koning aangesteld worden. De bisschop van Zeeland, die te Kopenhagen verblijf houdt, is de eigenlijke metropolitaan, die alleen de andere wijdt, en zelf gewijd wordt door den bisschop van Fünen en Langeland, wiens woonplaats het digst bij Kopenhagen gelegen is. De koning wordt door den bisschop van Zeeland gezalfd, die de teekenen van de hoogste ridderorden mag dragen, en, dewijl hij de voornaamste dignitaris der kerk is, over alle kerkelijke zaken geraadpleegd wordt. Elke bisschop moet een jaarlijksch verslag van den staat der kerken en der scholen van zijne diocees opmaken en aan den koning indienen. Hunne traktementen bedragen van *f* 4,600 tot *f* 14,000.

De Kerk van Engeland is insgelijks bisschoppelijk. De bisschoppen worden op de volgende wijze verkozen: — Bij den dood eens bisschops verzoeken de deken en het kapittel der hoofdkerk in de open gevallen diocees, om de koninklijke vergunning om een opvolger te verkiezen. Die vergunning wordt naar de hoofdkerk gezonden, maar te zelfder tijd ontvangen de deken en het kapittel brieven van de kroon, welke den naam vermelden van den persoon, die verkozen moet worden, en waarin hun verzocht wordt om dadelijk tot de keuze over te gaan. De toestemming van den persoon, die verkozen moet worden, wordt dan verkregen, waarna brieven, die de keuze vermelden, naar de kroon worden gezonden. De koninklijke bekrachtiging wordt nu gevraagd, en de kroon zendt volmagten aan den aartsbisschop der provincie, en verzoekt hem om tot de wijding en inzegening over te gaan. De persoon, die aldus verkozen wordt, moet den vollen ouderdom van dertig jaren bereikt hebben. Als de wijding afgeloopen is, moet de inzegening op een

zon- of feestdag plaats hebben. Ten minste drie bisschoppen zijn bij deze plegtigheid tegenwoordig, die allen hunne handen op het hoofd van den nieuwen bisschop leggen.

Engeland en Wallis zijn in acht en twintig bisdommen of diocesen verdeeld. De bisschoppen van Londen, Durham en Winchester volgen in rang onmiddellijk op de aartsbisschoppen; zij hebben altijd een zetel in het Hoogerhuis. De bisschop van Soder en Man is geen lid van het parlement, en wordt ook niet door den koning aangesteld; de hertog van Athol bezit het beschermheerschap over dezen zetel. Alle andere Engelsche prelaten, behalve die welke het laatst ingezegend is, zijn geestelijke pairs; zij hebben den voorrang boven alle wereldlijke baronnen. Een bisschop wordt aangesproken met „Uwlordschap" en „Zeereerwaarde vader in God."

Bij de Hervorming in Schotland, toen de hiërarchie van haren rijkdom ontdaan werd, waarvan de adel zich meester maakte, ontvingen de nieuwe bisschoppen, die de zetels zonder de inkomsten verkregen, den naam van *talchan bisschoppen*, als zinspeling op eene gewoonte, die te dier tijde in de Hooglanden heerschte, om eene kalfshuid met stroo opgevuld, die *talchan* werd geheeten, voor de koeijen te plaatsen, om deze aan te zetten melk te geven. Deze vermeende bisschoppen, die slechts werktuigen van den adel waren, werden door eene acte van de Algemeene vergadering der Schotsche kerk, in Julij 1580 te Dundee gehouden, gedwongen om hunne ambten nederte leggen. In 1597 werden er door Jacobus VI. wederom bisschoppen in de Schotsche kerk ingevoerd. Genoemde vorst stelde, na zijne beklimming van den Engelschen troon, al zijne pogingen in het werk, om de prelatuur in het noordelijk gedeelte zijner staten te vestigen; in 1638 werd zij echter wederom afgeschaft. Karel II. herstelde in 1661 de bisschopsorde in Schotland, doch in 1689 werd er eene acte aangenomen, welke alle meerderheid van eenig ambt boven dat van presbyter of kerkoudste afschafte. Van dien tijd af heeft de Schotsche Episcopale kerk, hoewel zij is blijven bestaan, bisschoppen gehad, die niet meer dan geestelijk gezag over hunne eigene kudden uitoefenen.

In Ierland werd de Hervorming voornamelijk doorgedreven door den aartsbisschop Brown, een inboorling van Engeland, die in 1535 tot bisschop van Dublin werd benoemd; van dien tijd af zocht de Kerk van Ierland eene naauwe vereeniging met de Kerk van Engeland in het leven te roepen. Na de herstelling van Karel II. nam dan ook eene Iersche convocatie de Negen en dertig artikelen aan. Bij de vereeniging der beide landen in 1800 werden de twee kerken vereenigd, onder den titel van de Vereenigde Kerk van Engeland en Ierland. De Kerk van Ierland bestaat uit twee aartsbisschoppen en twaalf bisschoppen, die allen jaarlijks elk gedeelte hunner diocesen bezoeken. De bezoeken van aartsdiakenen zijn daar onbekend.

De eerste bisschop, die ooit een voet in Amerika zette, was Dr. Samuël Seabury, die in 1784 te Aberdeen door de Schotsche Episcopale kerk voor de diocees van Connecticut gewijd werd. Na het einde van den oorlog voor de onafhankelijkheid werd er in 1787 eene parlementsacte aangenomen, waarbij de aartsbisschop van Canterbury en de bisschop van Londen geregtigd werden om drie bisschoppen te wijden voor de diocesen Pennsylvanië, New York en Virginië. Dit was de oorsprong van de Protestantsche Episcopale kerk in Amerika.

BITTERE KRUIDEN. Bij de instelling van het Paaschfeest werd den Joden bevolen om het paaschlam met bittere kruiden te eten, gelijk wij uit Exod. XII : 8 en Num. IX : 11 vernemen. De Nederlandsche vertalers van den bijbel hebben echter de Hebreeuwsche uitdrukking verkeerdelijk door „bittere saus" overgebragt. De Mishna en Maimonides vermelden vijf soorten van bittere kruiden, die afzonderlijk of gezamenlijk gegeten mogten worden. Volgens sommige Joodsche schrijvers waren chicorei, wilde latuw en malrowe onder de kruiden, die bij het Paaschfeest gebruikt moesten worden. De nieuwere Joden gebruiken gewoonlijk latuw, kervel, peterselie, selderij, wilde cichorei en wilde rammenas als bittere kruiden. Zie PAASCHFEEST (JOODSCHE).

BITTER WATER. Dit water, dat door Mozes beschreven wordt als het water, hetwelk den vloek medebrengt, moest volgens de wet van Mozes gedronken worden door eene Israëlietische vrouw, die van ontrouw aan haar echtgenoot verdacht werd, doch hare schuld ontkende. De wijze om het te bereiden en toe te dienen wordt in Num. V naauwkeurig beschreven. De priester moest de vloeken op een eedeltje schrijven en met bitter water uitdoen, hetwelk daardoor de vervloeking medebragt. De uitwerking op de verdachte vrouw teweeggebragt, die geroepen werd om dit water te drinken, was vreeselijk. De Rabbijnen zeggen ons, dat eene vrouw, die in zulke omstandigheden hare zonden beleed, niet ter dood gebragt werd, maar slechts zonder huwelijksgoed van haren man werd gescheiden.

BLOED. Onmiddellijk na den zondvloed, toen het gebruik van dierlijk voedsel voor het eerst aan den

mensch werd toegestaan, vinden wij dat verlof vergezeld van het verbod: „Doch het vleesch met zijne ziele, dat is zijn bloed, zult gij niet eten." In overeenstemming met dit bevel moest het bloed van elk dier uitgegoten worden, alvorens het vleesch werd gegeten, en de reden, waarom dit gedaan moest worden, was, omdat het bloed de ziel is. Mozes maakt hier niet een duidelijk physiologisch feit bekend, dat het bloed eene vloeistof is, noodzakelijk voor het leven; doch de Joodsche geleerden vatten het slechts op als een verbod, om een lid af te snijden van een levend dier en dat te eten, terwijl het leven of het levensbloed er in is. Volgens deze denkwijze was het doel van dit voorschrift aan Noach gegeven, om wreedheid jegens dieren te voorkomen en aan het volk een afkeer van het bloedvergieten in te boezemen. Een veel dieper en belangrijker grond voor het bevel, om het bloed van geslagte dieren uit te storten, wordt echter in een meer uitgebreiden vorm in Lev. XVII : 10—12 gevonden: „En een ieder uit het huis Israëls, en de vreemdelingen, die in het midden van hen als vreemdelingen verkeeren, die eenig bloed zal gegeten hebben, tegen diens ziele, die dat bloed zal gegeten hebben, zal Ik mijn aangezigt zetten, en zal die uit het midden haars volks uitroeijen. Want de ziel van het vleesch is in het bloed; daarom heb Ik het u op het altaar gegeven, om over uwe zielen verzoening te doen: want het is het bloed, dat voor de ziele verzoening zal doen. Daarom heb Ik tot de kinderen Israëls gezegd: Geene ziele van u zal bloed eten; noch de vreemdeling, die als vreemdeling in het midden van u verkeert, zal bloed eten." In deze woorden is de reden, die aangevoerd wordt voor de herhaling van het bevel, dat vroeger aan Noach gegeven werd, niet alleen, dat het bloed de ziel of het leven is, maar ook om over de zielen verzoening te doen. Het is der aandacht waardig, dat het bloed niet alleen niet mogt gegeten worden, maar op de aarde moest worden uitgegoten als water. Het schijnt, alsof den Israëlieten geleerd werd, dat niet alleen het bloed van dieren, die geofferd werden, maar ook het bloed van elk dier, dat zelfs voor gewone doeleinden geslagt werd, behandeld moest worden, alsof het een offerend karakter in zich had. Over dit onderwerp verspreid Maimonides zeer veel licht in zijne opmerkingen over de wijze van het dooden van dieren onder de oude Israëlieten. Hij zegt, dat hij, die het dier doodde, tot God bad in deze woorden: „Gezegend is Hij, die ons geheiligd heeft door Zijne geboden, en ons Zijne inzettingen voor het dooden van dieren gegeven heeft." Hij voegt er ook bij, dat de beesten, die tot voedsel gedood werden, buiten den tempel gedood moesten worden, en als zij op eene andere plaats geslagt werden, moest het lijk begraven, niet gegeten, worden. Bovendien werd door de Joden eene bijzondere ceremonie in acht genomen, als zij het bloed met stof bedekten, nadat het uitgegoten was. Alvorens zij het bedekten, baden zij in deze woorden: „Gezegend zijt Gij, o Heer onze God en Eeuwige Koning, die ons geheiligd hebt door Uwe geboden, en ons bevolen hebt om het bloed te bedekken." Maimonides voegt er bij, dat zelfs als het bloed met water vermengd was, zij verpligt waren om het te bedekken, als het maar de kleur van het bloed behield. Slechts het bloed van reine dieren werd bedekt, daar deze alleen als geschikt om te eten werden beschouwd. De bedekking van het bloed geschiedde op de volgende wijze: — Hij, die het dier doodde, maakte eene soort van heuvel van stof, waarin hij het bloed wierp, dat hij daarna met meer stof bedekte. Het bloed mogt bedekt worden met alles, dat tot stof was gebragt, zooals asch, fijn gemalen steenen of klei, maar niet met een stuk harden steen of hout. Deze plegtigheid moest niet met den voet, maar met de hand verrigt worden, door middel van een mes of een ander werktuig, waarmede het stof op het bloed werd geworpen.

In dit alles lag blijkbaar eene beteekenis opgesloten, die het wel der moeite waardig is om na te gaan. Het groote geestelijke doel van het verbod om bloed te eten was ongetwijfeld, om den Israëlieten het groote beginsel der Goddelijke wetgeving ten opzigte eener gevallen wereld op het hart te drukken, dat er zonder bloedvergieten geene vergiffenis van zonden is. Een belangrijk, hoewel ongetwijfeld ondergeschikt, doel van de wet was, om afgoderij te voorkomen. De Heidensche natiën waren gewoon om het bloed van dieren in een gat te werpen, tot voedsel voor hunne goden. Voornamelijk wanneer zij aan helsche goden of duivelen offerden, dronken zij dikwijls, als zij het dier geslagt hadden, een gedeelte van het bloed, wierpen het overige in een put, en wijdden het aan den duivel, tot wiens eere zij geofferd hadden. Zij aten dan het vleesch boven of rondom het bloed, dat zij aan den duivel overlieten, om zich daaraan te vergasten. In de Mozaïsche wet was ruimschoots zorg gedragen, dat de Joden niet tot dit afgodische gebruik vervallen zouden. Zoo zegt God in Lev. XIX : 26: „Gij zult niets met het bloed eten," of, gelijk het voorzetsel ook overgezet kan worden, „boven het bloed," hetgeen duidelijk betrekking heeft op de afgodische gewoonte, die wij beschreven hebben.

Maar God verbiedt niet alleen de afgodische gebruiken der Heidenen, voor zoo verre het bloed aangaat, Hij maakte ook eene wet aangaande het dooden van dieren, die geheel onbestaanbaar was met de inachtneming van zulke gebruiken. De wet is vervat in deze woorden (Lev. XVII: 3—6): „Een ieder van het huis Israëls, die een os, of lam, of geit in het leger slagten zal, of die ze slagten zal buiten het leger, en dezelve aan de deur van de tent der zamenkomst niet brengen zal, om eene offerande den Heere voor den tabernakel des Heeren te offeren; het bloed zal dienzelven man toegerekend worden, hij heeft bloed vergoten; daarom zal dezelve man uit het midden zijns volks uitgeroeid worden: opdat, wanneer de kinderen Israëls hunne slagtofferen brengen, welke zij op het veld slagten, dat zij die den Heere toebrengen, aan de deur van de tent der zamenkomst tot den priester, en dezelve tot dankofferen den Heere slagten. En de priester zal het bloed op het altaar des Heeren, aan de deur van de tent der zamenkomst, sprengen; en hij zal het vet aansteken, tot een liefelijken reuk den Heere." Volgens deze schikking moest niet de persoon, die het dier doodde, het bloed verzamelen, gelijk de Heidenen deden, maar hij moest het bloed nemen en op het altaar sprengen. En als de Israëlieten op de jagt een dier of vogel vingen, moesten zij het bloed daarvan uitgieten en met stof bedekken, eene inzetting die, zooals wij uit Maimonides gezien hebben, de Joden met veel plegtigheid opvolgden. En als een Israëliet een dier doodde zonder het naar de deur van den tabernakel te brengen, veronderstelde men, dat hij het voor een afgodisch gebruik gedood had, en daarom moest hij „uitgeroeid worden uit het midden zijns volks." En nadat Gods uitverkoren volk het beloofde land was binnengetrokken, beperkte Hij deszelfs offeranden tot één plaats, die Hij kiezen zoude; en hoewel Hij het veroorloofde om in al deszelfs poorten te dooden en te eten, maakte Hij er toch de voorwaarde bij, dat het niet het bloed zoude eten, maar het op de aarde zouden uitgieten, opdat het als water in den grond zou zinken.

Maimonides spreekt van twee verschillende soorten van bloed: 1. het levensbloed of dat, hetwelk op het altaar gesprengd werd; 2. dat, hetwelk met groote onstuimigheid uit het dier springt, wanneer het geslagt wordt. Hij, die van de eerste soort van bloed at, moest, zooals wij gezegd hebben, uit het midden zijns volks uitgeroeid worden. De andere soort van bloed, dat hetwelk uit het gewonde dier komt, voor het begonnen is te sterven, of dat bij druppelen uit het ligchaam loopt, nadat het dier gestorven is, werd niet voor zoo heilig als het levensbloed gehouden, en daarom verdiende hij, die er van at, alleen geeseling. De Joden gelooven, dat van de zeven voorschriften van Noach, zooals deze genoemd worden, slechts het verbod tegen het eten van bloed aan Noach gegeven werd, en dat de andere zes vroeger reeds aan Adam gegeven waren.

De vraag is dikwijls opgeworpen, of het gebod om geen bloed te eten, dat aan Noach gegeven en in de wet van Mozes herhaald werd, nog bindend is voor Christenen. De grond, waarop deze vraag bevestigend beantwoord wordt, steunt op het besluit van de vergadering te Jeruzalem, dat de Heidenen te Antiochië, in Syrië en Cilicië zich moesten onthouden van hetgeen den afgoden geofferd is, en van bloed, en van het verstikte, zooals wij in Hand. XV: 29 lezen. Om de geheele beteekenis van dit Apostolisch besluit te begrijpen, moeten wij ons de omstandigheden, waarin het genomen werd, voor den geest roepen. Terwijl Paulus en Barnabas bezig waren met het evangelie te Antiochië te prediken, kwamen zekere Christenen, bekeerlingen van het Jodendom, van Jeruzalem, en leerden dat, als een Jood het Christendom omhelsde, hij te zelfder tijd verpligt was om besneden te worden en de geheele Mozaïsche wet in acht te nemen. De stad Antiochië, waar deze judaïserende leerstellingen onderwezen werden, was bijzonder gunstig voor het verbreiden van zulke meeningen, want, zooals Josephus ons berigt, zij was de zetel van eene beroemde Joodsche school, waarin vele bekeerlingen van de poort waren, zooals zij genoemd werden. Zij, die aan den twist oorsprong gaven, waren van de secte der Pharizeën, die het Christendom aangenomen hadden, terwijl zij nog veel van hunne vroegere Joodsche vooroordeelen behielden. De kwestie had voornamelijk betrekking op de bekeerlingen van de poort, die, hoewel zij van geboorte Heidenen waren, in zoo verre afstand van het Heidendom gedaan hadden, als de afgoderij betrof, en vóór zij onder de Joden mogten leven, besneden moesten worden. Het werd daarom een zeer natuurlijk onderwerp van twijfel, of zulke bekeerlingen erkend konden worden als tot de Christelijke kerk te behooren, zonder het Mozaïsche zegel der getuigenis te ontvangen. Toen nu de raad te Jeruzalem bijeenkwam, deed de kwestie zich in een zeer bijzonderen vorm voor, en onder een streng Joodsch voorkomen. Zij werd daarom opgelost op de wijze, die het best geschikt was om de vooroordeelen der Joden tegen de Heidensche bekeerlingen tegen te gaan, en om hen te verzoenen met de toelating van deze tot de Christelijke kerk, juist op denzelfden voet als waarop zij toegelaten werden. Zulk een besluit werd onder bijzon-

dere omstandigheden genomen, en was, daar het voor deze omstandigheden alleen van dienst was, noodzakelijk van een tijdelijken aard, en kon slechts van kracht blijven, zoo lang de Joodsche en Heidensche bekeerlingen niet geheel en al in één ligchaam vereenigd waren, en niet evenzeer onder den invloed van Christelijke beginselen waren gebragt. Naar deze beschouwing der zaak is het duidelijk, dat bij de veranderde omstandigheden der Christelijke kerk, het besluit van Jeruzalem niet langer van kracht kan zijn, daar de omstandigheden, waarop het toepasselijk was, reeds lang opgehouden hebben te bestaan. De eerste Christelijke kerk ging echter verscheidene eeuwen voort met zich streng te onthouden van het eten van bloed, en geestelijken moesten het Apostolische besluit over dit onderwerp op straffe van afzetting in acht nemen. De Apostolische canons spreken duidelijk over dit punt; ook werden er op verschillende concilien besluiten dienaangaande genomen. Augustinus meldt echter, dat in zijn tijd de Afrikaansche kerk het besluit van Jeruzalem niet langer van kracht rekende, en weinigen, zegt hij, vonden er iets in om bloed te eten. De Oostersche kerk heeft nooit opgehouden om het als een gebiedenden pligt te beschouwen, zich te onthouden van het verstikte en van bloed. Ook de Mohamedanen, wier godsdienst een mengsel van Jodendom en Christendom is, nemen dezelfde onthouding in acht. De Roomsche en de Protestantsche kerken zijn het echter eens op dit punt, en beschouwen het voor Christenen niet langer verpligtend, om zich te houden aan hetgeen zij als eene tijdelijke schikking beschouwden, die door de Apostelen gemaakt was onder omstandigheden, bijzonder eigen aan den tijd, waarop het besluit genomen werd. Dit besluit, dat in een brief overgebragt werd door broederen, die er elke noodzakelijke verklaring van konden geven, was blijkbaar bestemd voor een overgangsstaat der Kerk, toen de oude Joodsche vooroordeelen en de heerschende gewoonten van het Heidendom een beletsel waren voor de verbreiding des Christendoms. Het was wijselijk berekend om moeijelijkheden en hinderpalen van den kant der Joden uit den weg te ruimen; en terwijl het geen werkelijken last oplegde, en van den kant der Heidenen tot geene verkeerde opvatting aanleiding kon geven, kon het niet nalaten eene gunstige uitwerking op Heidensche bekeerlingen teweeg te brengen, door eene onderscheiding af te bakenen tusschen hen en hunne vroegere geloofsgenooten, en hen te onttrekken aan den besmettenden invloed van Heidensche bijgeloovigheden en verontreinigingen. Hier en daar worden nog enkele Christenen gevonden, die het eten van bloed voor zondig houden, maar zulke gevallen zijn volstrekt niet talrijk.

Daar onder de oude Hebreen het bloed als bijzonder heilig beschouwd werd, werd het besprengen daarmede bij hunne offeranden beschouwd als iets, dat alleen door den priester geschieden mogt. Het bloed, dat gesprengd moest worden, werd in een vat gedaan, dat te dien einde gebruikt werd, en door een priester in plegtgewaad werd opgenomen, die het in zijne regterhand droeg. Het bloed van eenige offerdieren werd naar de tent der zamenkomst gebragt, zooals, b. v., van die, welke als zondoffers voor de geheele natie werden geofferd, van den var, die voor Aäron en zijn huis, en van dien, welke door den hoogepriester zelven geofferd werd. Het bloed van andere offerdieren werd òf op de hoornen, òf op de wanden van het groote altaar, dat buiten stond, gesprengd. De wijze van besprengen was deze: — De priester ging met het bloed in de hand de trappen van het altaar op, doopte dan, tusschen het oosten en het zuiden staande, den voorvinger van zijne regterhand in het bloed, en het met zijn duim drukkende, raakte hij met het bloed den oostelijken hoorn van het altaar aan; daarna doopte hij op dezelfde wijze zijn vinger bij elken hoorn in het bloed, totdat hij aan den zuidwestelijken hoorn kwam, die de laatste was, welke besprengd werd. Het bloed, dat na het besprengen overbleef, werd aan den bodem van het altaar uitgegoten, en werd door een onderaardschen gang naar het dal van Kedron overgebragt, waar het als mest verkocht werd.

Het bloed van dieren, die als brandoffers, schuldoffers en dankoffers werden gebruikt, werd volgens deze wijze op de wanden van het altaar gesprengd. De priester moest, terwijl hij op de oostzijde van het altaar nabij den noordoostelijken hoek stond, het bloed met zulk eene kracht uit het vat werpen, dat een gedeelte er van op de oostzijde, waar hij stond, en een gedeelte er van op de noordzijde en aan beide zijden beneden de roode streep, die om het altaar liep, kon nedervallen. Hetzelfde werd gedaan, als de priester op de westzijde stond, nabij den zuidwestelijken hoek, opdat een gedeelte er van op de westzijde, en een gedeelte er van op de zuidzijde zou vallen. Op deze wijze meenden de Joodsche priesters, dat zij de wet vervulden, die beval, dat het bloed rondom op het altaar zou gesprengd worden.

Het bloed van eenige offerdieren werd naar het heilige gebragt, en op de hoornen van het gouden of reukaltaar gedaan. In zulk geval werd het bloed

zevenmaal gesprengd voor den voorhang van het heilige der heiligen, en daarna werd er iets van op elken hoorn van het altaar gedaan, te beginnen met dien tusschen het oosten en het noorden, en te eindigen met dien tusschen het oosten en het zuiden, hetgeen juist het tegenovergestelde was van de orde, die bij het besprengen der hoornen van het andere altaar in acht genomen werd.

Het bloed van den var, die op den Verzoendag als een zoenoffer voor het huis van Aäron, en ook dat van den bok, die voor geheel Israël geofferd werd, werd door den hoogepriester naar het heilige der heiligen gebragt, waar het eenmaal op het verzoendeksel oostwaarts, en zevenmaal vóór het verzoendeksel gesprengd werd. Dan keerde de hoogepriester er mede in het heilige weder, en sprengde het op dezelfde wijze naar den voorhang. Het bloed der offerdieren, dat tot nog toe in afzonderlijke vaten was bewaard, werd nu te zamen in één vat vermengd, en de hoogepriester besprengde met zijn vinger de hoornen van het gouden altaar daarmede, en zevenmaal stortte hij er iets van op het bovengedeelte van het altaar. Het overschot van het bloed werd aan de westzijde aan den bodem van het altaar des brandoffers uitgegoten.

BLOEDDOOP. Een ieder, die tot het martelaarschap gedoemd was, werd in de eerste Christelijke kerk onder de catechumenen of geloofsleerlingen gerekend, daar het martelaarschap als eene volkomene vervanging van den doop aangemerkt werd, en daarom bloeddoop werd genoemd. Deze meening was aan verschillende deelen van de Heilige Schriften ontleend, zooals aan Mark. X : 39: „Doch Jezus zeide tot hen: den drinkbeker, dien ik drink, zult gij wel drinken, en met den doop gedoopt worden, daar ik mede gedoopt word"; Luk. XII : 50: „Maar ik moet met eenen doop gedoopt worden; en hoe worde ik geperst, totdat het volbragt zij!" Het martelaarschap werd als een paspoort voor den hemel beschouwd, en daarom werd het tot plaatsvervanger voor den doop gemaakt.

BLOEDWREKER. Onmiddellijk na den zondvloed werd het volgende voorschrift aan Noach en zijne zonen gegeven: „Wie des menschen bloed vergiet, zijn bloed zal door den mensch vergoten worden." In de eerste tijden waren de menschen van oordeel, dat de uitvoering van dit vonnis op den broeder of naasten mannelijken bloedverwant van den verslagene nederkwam. Zoo iemand werd in het Hebreeuwsch de *Goël* of *Wreker* genoemd. Als de Goël zijn pligt niet volbragt, ging de verantwoordelijkheid over op den volgenden bloedverwant, die in dit geval *Megoël*, of naaste bloedverwant op één na, werd genoemd. Eene instelling, gelijk aan die van den Hebreeuwschen bloedwreker, schijnt onder de Grieken in den heldentijd bestaan te hebben, en ook onder Scythische en Teutonische stammen. Hetzelfde gebruik wordt nog onder de nieuwere Arabieren in acht genomen. Niebuhr vermeldt, dat hij op zijne reizen onder dat belangwekkende volk een man van aanzien ontmoet heeft, die eene kleine lans bij zich droeg, die hij nooit, zelfs niet in het gezelschap zijner vrienden, ter zijde legde. Toen de reiziger naar de reden vroeg, waarom de man dus te allen tijde gewapend was, vernam hij, dat verscheidene jaren te voren een zijner bloedverwanten vermoord was, en dat hij derhalve, als naaste bloedverwant, verpligt was dien dood te wreken door met den moordenaar een tweekamp aan te gaan. Niet lang daarna vond hij eene gelegenheid om zijn tegenstander te doorsteken, terwijl deze onvoorbereid was. De wet van den wreker wordt door den koran bekrachtigd, die zegt: „Dwaze geloovigen! de wet der wedervergelding wordt u voor den verslagene bevolen, de vrije zal sterven voor den vrije." Deze heilige pligt, want hij wordt als zoodanig beschouwd, heet thár of bloedwraak. Eene strafverandering is echter geoorloofd, en de straf, welke die des doods vervangt, bestaat in het betalen van eene zekere som gelds, die bij de wet bepaald is. Volgens de Mozaïsche wet was dit niet geoorloofd. Om te waken tegen de misbruiken, die uit eene instelling als de bloedwraak konden voorkomen, werden er onder de oude Israëlieten vrijsteden aangewezen, waarin hij, die zonder opzet iemand gedood had, aan de wraak van den Goël kon ontsnappen. Indien echter de wreker hem inhaalde, alvorens hij eene vrijstad bereikt had, en hem doodde, of als de wreker hem buiten de grenzen van zijn toevlugtsoord vond en versloeg, was deze aan geene straf onderworpen. Indien de toevallige moordenaar in de vrijplaats kwam, alvorens de wreker hem inhaalde, was hij voor diens wraak veilig, totdat hij behoorlijk in verhoor genomen was.

BLOEMFEEST, een van de voornaamste feesten der Hindoes, dat gedurende negen dagen door de Radsjepoeters ter eere van Gauri, de vrouw van *Mahadeva* of *Iswara*, gevierd wordt. De plegtigheden beginnen bij het treden van de zon in Ariës, het begin van het Hindoesche jaar. Op dien tijd worden er van Bhavani of Gauri en Shiva beelden van klei gemaakt, die dadelijk naast elkander worden geplaatst. Daarna wordt er eene kleine greppel in de aarde gemaakt,

waarin gerst wordt gezaaid. De grond wordt besproeid, en kunstmatige hitte wordt er aangebragt, totdat de zaden beginnen te ontkiemen, als wanneer de vrouwen met gevouwen handen rondom de greppel dansen, en den zegen van Bhavani over hunne echtgenooten afsmeeken. Daarna wordt het jonge graan opgenomen, en door de vrouwen hunnen echtgenooten aangeboden, die het in hunne tulbanden dragen. Gedurende verscheidene dagen worden er dan verschillende ceremonien in de huizen in acht genomen, waarna de beelden versierd en gereed gemaakt worden om in processie te worden rondgeleid. De overige plegtigheden worden door een ooggetuige aldus beschreven: — „Eindelijk breekt het uur aan, de nikaras geven het teeken aan den kanonnier buiten, en de overdenking houdt op, als de kanonnen op den top van het kasteel Ekling-ghoer aankondigen, dat Gauri haar togt begonnen heeft. Zij die aan den ruiteroptogt deelnemen, komen op het prachtige terras bijeen, en de rana gaat, omringd door zijne edelen, voorop naar de booten, die van zulk een oorspronkelijken vorm zijn als die, welke de Argonauten naar Colchis overbragten. Het landschap is bijzonder geschikt voor deze feesten, daar de grond van den kant van het meer af, dat hier eene schoone baai vormt, langzaam opklimt tot aan den top van de hoogte, waarop het paleis en de woningen der rijksgrooten gebouwd zijn. Elke toren, elk balkon van het paleis tot aan den kant van het water is vol toeschouwers, en de groote marmeren trappen van de Tripolia tot aan de booten zijn bedekt met eene digte menigte van vrouwen, in verschillende kleederen, wier sluijers hare zwarte lokken, met de roos en de jasmijn versierd, slechts half bedekken. Een indrukwekkender of vervrolijkender gezigt kan men zich niet voorstellen, dan de geheele bevolking eener stad dus vereenigd te zien ten einde zich te vermaken, terwijl op elks gelaat, van dat van den vorst tot dat van den boer, een lach te lezen staat. Rigt het oog naar boven, en het rust op een wolkeloozen hemel, beneden is het prachtige meer, terwijl het gezigt begrensd wordt door schoone bergen, wier kruinen boven elkander uitsteken en een ommetelijk amphitheater vormen. Hier dringt de mismaaktheid der ondeugd niet binnen, hier verlaagt zich niemand door dronkenschap, hier is geene ontheiligende wanorde of oorverdoovend geraas, maar allen wachten geduldig, met de oogen naar de Tripolia gerigt, het verschijnen van Gauri af. Eindelijk ziet men de processie de helling afdalen, en in het midden, gedragen op een troon, in gele kleederen gedoscht en schitterende van paarlen en goud, verschijnt de godin. Aan hare beide zijden wuiven twee schoonheden den zilveren *chámara* of waaijer boven haar hoofd, terwijl de meer bevoorregte meisjes als voorloopsters dienst doen, en haar met zilveren stokjes voorafgaan; allen zingen gezangen. Als zij nadert, staan de rana, zijne rijksgrooten en staatsdienaren op, en deze blijven staan, totdat de godin op haar troon nabij den kant des waters is gezeten, waarna allen buigen, en de vorst en diens hof in de booten plaats nemen. De vrouwen vormen nu een kring om de godin, geven elkander de hand, en bewegen zich met een afgemeten tred en verschillende bevallige neigingen van het ligchaam rondom het beeld, terwijl zij liederen zingen, eenige ter eere van de godin des overvloeds, andere over de liefde en de ridderlijkheid, waarin zij kleine episoden mengen van nationale daden. Daar het feest geheel en al een vrouwelijk feest is, vermengde zich geen enkel man in de tallooze groepen. Het wordt als eene daadzaak aangenomen, dat de godin zich baadt gedurende al den tijd, dat zij daar blijft; eene oude overlevering zegt, dat de dood de straf was voor elken man, die zich bij die plegtigheden vertoonde. Als eindelijk de wasching gedaan is, wordt de godin opgenomen en met dezelfde vormen naar het paleis teruggebragt. De rana en zijne grooten maken dan hunne booten los, en worden langs den zoom van het meer geroeid, om achtereenvolgens de andere beelden van de godin te bezoeken, waarom groepen van vrouwen zingen en bidden. Met deze plegtigheid eindigt de avond, waarna het geheel besloten wordt met een groot vuurwerk."

BO-BOOM (AANBIDDING VAN DEN). Het was onder den bo-boom, dat Gótama Boeddha het Boeddhaschap verwierf. De aanbidding van dezen boom op Ceylon is van zeer oude dagteekening. De stad Boeddha Gaya, die, wegens de uitgebreidheid harer puinhoopen, groot en volkrijk schijnt geweest te zijn, werd nabij den bo-boom gebouwd, en op dezelfde plaats, waar deze stad eens stond, bloeit nog heden een bo-boom, die door de Boeddhisten voor denzelfden boom wordt gehouden als dien, waaronder Gótama meer dan twee duizend jaren geleden zat. Europesche reizigers denken echter, dat hij niet meer dan honderd jaar oud is. In den hof van nagenoeg elk klooster of elken tempel op Ceylon is een bo-boom, die, zooals men zegt, van den boom te Anuradhapoera genomen is, welke in het begin der vierde eeuw voor Christus naar het eiland overgebragt werd. Algemeen denken de Boeddhisten, dat de plaats, waar de bo-boom staat, het middelpunt der wereld is. Wij nemen het volgende verhaal van den oorsprong der aanbidding van dezen boom over: —

„Ten tijde dat de gewone verblijfplaats van Gótama nabij de stad Sewet was, bragten de menschen bloemen en reukwerken, om hem als offergaven aan te bieden; daar hij echter afwezig was, wierpen zij ze bij den muur en gingen weg. Toen Anépidu en de andere upásikas zagen, wat er gebeurd was, waren zij bedroefd, en wenschten zij, dat een blijvend voorwerp van vereering aangewezen zoude worden, waaraan zij hunne offergaven bij afwezigheid van den wijze konden aanbieden. Daar dezelfde teleurstelling dikwijls plaats had, maakten zij hunne wenschen aan Ananda bekend, die ze Boeddha bij diens terugkomst mededeelde. Ten gevolge dezer mededeeling zeide Boeddha tot Ananda: „De voorwerpen, die geschikt zijn om aanbidding te erlangen, zijn drieërlei: seríika, uddésika en paribhógika. Tot de laatste afdeeling behoort de boom, aan welks voet ik Boeddha werd. Zend daarom om een tak van dien boom, en plaats dien in den hof van dezen wihára. Hij, die dien aanbidt, zal dezelfde belooning erlangen, alsof hij mij in persoon aanbidt." Toen door den koning eene plaats voor deszelfs ontvangst gereed gemaakt was, ging Mugalan door de lucht naar de plaats in het bosch, waar de bo-boom stond, en bragt hij eene vrucht mede, die begonnen was te ontkiemen, welke hij aan Ananda overhandigde, die ze aan den koning gaf. De koning gaf daarop de vrucht aan Anépidu, die ze op een gouden schaal ontving. Naauwelijks was zij op de bestemde plaats in den hof geplant, of zij begon te groeijen, en toen het volk in verwondering er naar staarde, werd zij een boom, zoo groot als een boom des wouds, vijftig el hoog, met vijf takken, die zich in vijf rigtingen uitstrekten, en allen 50 el lang waren. Het volk gaf er vele kostelijke gaven aan, en bouwde van de zeven loten er een muur om heen. Daar de boom door middel van Ananda verkregen was, werd hij naar zijn naam genoemd. Aan Boeddha werd verzocht om hem te vereeren, door aan deszelfs voet te gaan zitten, gelijk hij aan den voet des booms in het woud Uruwela gezeten had; hij zeide echter, dat toen hij aan den voet des booms in het woud gezeten had, hij Boeddha werd, en dat het niet gepast was, dat hij op dezelfde wijze bij een anderen boom zou zitten.

„De uitgebreidheid der puinhoopen bij Boeddha Gaya is ook een bewijs, dat de oorspronkelijke bo-boom door talrijke pelgrims bezocht moet zijn geworden, en met bijzondere vereering moet zijn beschouwd. Men zegt, dat niet lang na den dood van Gótama een aantal priesters dezen boom ging aanbidden, onder welke er een was, die, door een dorp gaande, aangesproken werd door eene vrouw, terwijl hij in de overdenkingszaal zat. Toen deze vrouw hoorde, waarheen hij reisde, en welke voordeelen verkregen konden worden door eene offergave aan dat heilige voorwerp te schenken, luisterde zij met veel vermaak en betreurde het, dat zij, arm zijnde, in eens anders huis om loon arbeidde, en zelfs geen maal rijst voor den volgenden dag had, en dat zij derhalve geene andere gaven kon doen dan het kleed, dat zij droeg. Dit kleed bood zij, na het gewasschen te hebben, den priester aan met het verzoek, om het uit haar naam aan den bo-boom te schenken, opdat zij de verdienste, die daaruit voorvloeide, mogt verwerven. De priester voldeed aan haar verzoek, en bood het kleed als eene banier aan. Des middernachts stierf de vrouw, doch zij werd herboren in een déwa-lóka, waar zij in de grootste pracht leefde, gekleed in de schoonste kleederen. Op den dag, nadat de priester den boom bezocht, trok hij naar een woud en viel in slaap, toen hem eene vrouw met vele bedienden verscheen, die liefelijk zong en de heerlijkste muzijk speelde. De priester vroeg haar, wie zij was, waarop zij zeide: „Kent gij mij niet? Ik ben de vrouw, uit wier naam gij het kleed aanbood. Gisteren was ik gering en vuil, maar heden ben ik zindelijk en schoon, en dat heb ik verworven door de verdienste van de gave aan den bo-boom gedaan." "

Aan den bo-boom, of *ficus religiosa*, ziet men hetzelfde schudden der bladeren als aan den esp van Syrië. De Boeddhisten beweren, dat de bladeren uit eerbied voor den grooten wijze zich zoo aanhoudend bewegen. Het is de gewoonte om een bo-boom te planten op den grafheuvel, waaronder de asch van Kandische opperhoofden en priesters rust.

BOEDDHA, een zeer oud woord dat in de Sanskritsche taal een dubbelen wortel heeft. De eene beteekent wezen, bestaan; de andere wijsheid. Het wordt in verschillende Oostersche landen gebezigd om een wezen aan te duiden, dat gedeeltelijk historisch en gedeeltelijk mythisch is, en, hoewel niet als God beschouwd, al de attributen der Godheid bezit. Het wordt ook gebezigd voor hen, die in de Godheid zoeken opgenomen te worden. De Boeddhas zijn wezens, die na tusschenpoozen van onbegrijpelijk langen duur verschijnen. Vóór zij hun Boeddhaschap aanvangen, moeten zij door tallooze phasen van aanzijn gaan. Nu eens bestaan zij als een Goddelijk wezen, dan weder als een kikvorsch; maar al dien tijd doen zij meer en meer verdienste op, en worden aldus des te beter geschikt voor de groote eer, die hun nog ten deel zal vallen. In het laatste tijdperk van hun bestaan, als zij op het punt zijn om Boeddhas te worden, moeten zij

geboren worden als andere menschelijke wezens, moeten zij gaan door kindschheid en jeugd, totdat zij op zekeren leeftijd de wereld verlaten en naar een woestijn trekken, waar zij aan den voet van een heiligen boom de waardigheid ontvangen, waarop hunne eerzucht gedurende tallooze eeuwen gerigt geweest is. In de uitoefening der hooge en eervolle pligten van Boeddhas verkrijgen zij bovennatuurlijke wijsheid, waardoor zij in staat gesteld worden om zinnelijke wezens op het pad te brengen, dat naar NIRWANA (zie ald.) of vernietiging geleidt. Bij zijn dood houdt een Boeddha op te bestaan; hij treedt niet in een verderen staat van aanzijn. De Boeddhas worden door hunne aanhangers als de grootste wezens beschouwd, en de buitensporigste loftuitingen worden hun toegedeeld.

BOEDDHA (GÓTAMA), een geschiedkundig persoon, in Thibet, Tartarije, de Indo-Chinesche landen en China als eene Goddelijke vleeschwording, een God-mensch, vereerd, die in de wereld kwam om de menschen te verlichten, hen te verlossen, en hun den weg tot het eeuwige geluk aan te wijzen. Deze merkwaardige man, die zijn loopbaan als bedelaar in het Oosten begon, heeft den oorsprong gegeven aan een godsdienststelsel, dat door niet minder dan 369,000,000 menschen aangekleefd wordt, en dat een sterker invloed over de wereld heeft uitgeoefend, dan de leerstellingen van eenig ander ongeïnspireerd schrijver.

Gótama Boeddha werd in 624 v. C. te Kapilawastu, op de grenzen van Nepaul, geboren. Reeds bij zijne geboorte kreeg hij het volle bewustzijn van de grootheid zijner zending, en rondom zich ziende riep hij uit: „Ik ben de verhevenste op de wereld, ik ben opperhoofd op de wereld, ik ben de uitmuntendste op de wereld, dit is mijne laatste geboorte, hierna is er voor mij geen ander bestaan." In zijne vroegere stadiën van bestaan was hij, gelijk zijne volgelingen gelooven, trapsgewijze voor de dienst van Boeddha voorbereid. Kort na zijn verschijnen op deze wereld toonde hij, dat hij eene bovennatuurlijke magt bezat, want toen hij vijf maanden oud was, zat hij, gelijk verhaald wordt, zonder eenigen steun bij een ploegfeest in de open lucht. Toen hij zijn negen en twintigste jaar bereikt had, zonderde hij zich van de wereld af, en bragt zes jaar in de bosschen van Uruwela door, waar hij zich in de vroomheid oefende. Eindelijk werd hij, in dat zelfde bosch en onder den BO-BOOM (zie ald.), tot de eer van het hoogste Boeddhaschap verheven. Terwijl hij onder dien boom stond, werd hij aangevallen door eene geweldige menigte duivelen, doch hij bleef rustig, gelijk de ster in het midden van den storm, en toen de duivelen hunne krachtigste pogingen te vergeefs in het werk gesteld hadden, gingen zij weg als de donderwolk, die, van voor de schijf der maan verdwijnende, haar in grootere schoonheid doet zien. Op het tiende uur van denzelfden nacht verkreeg hij de wijsheid, waardoor hij de juiste omstandigheden van al de wezens kende, die ooit in de eindelooze werelden bestaan hebben; op het twintigste uur kreeg hij de goddelijke oogen, waardoor hij de magt had om alle dingen binnen de ruimte der eindelooze wereldstelsels even helder te zien, alsof zij digt bij de hand waren; op het tiende uur van den volgenden morgen, of het einde van de derde nachtwake, verkreeg hij de kennis, waardoor hij in staat gesteld werd om de elkander opvolgende stadiën des bestaans, de reden van alle verdriet en van deszelfs ophouden te begrijpen. Het doel van zijn gerekten arbeid en zijne talrijke opofferingen, dat zonder ophouden door myriaden van eeuwen nagejaagd werd, was nu vervuld. Doordien hij een Boeddha geworden was, had hij eene magt gekregen, waardoor hij alle daden kon verrigten, en eene wijsheid, waardoor hij elk voorwerp volkomen kon zien, of elke waarheid kon begrijpen, waarop hij zijne aandacht wilde bepalen.

Van dien tijd af begon Gótama zijn dienstwerk; hij verklaarde, dat hij de onderwijzer der drie werelden was, wijzer dan de wijsste en hooger dan de hoogste. Vier en twintig Boeddhas worden met name genoemd, als hem met zeer groote tusschenpoozen te zijn voorafgegaan, die allen *Kshatryas* geweest zijn, met uitzondering van de drie laatste, die *Brahmanen* waren; tallooze Boeddhas hebben er echter bestaan, van wie niets, zelfs niet hunne namen, bekend is. De Boeddhisten zijn echter bijzonder begeerig, om Gótama te verheffen boven al de Boeddhas, die er ooit bestaan hebben. Hunne geschiedschrijvers beweren, dat zij zijne afkomst tot aan Maha Sammata kunnen nagaan, dien zij voor den eersten monarch der wereld en voor een afstammeling van de zon houden. Weinig is er van de handelingen van Gótama bekend, nadat hij zijn Boeddhaschap aanvaardde. Hij reisde door verscheidene deelen van Indië en ging tot aan Ceylon, waar de indruk van zijn voet nog op eene rots te vinden is, die de Adamspiek heet, omdat, zooals de Muzelmannen beweren, de voetstap daarop die van onzen eersten vader is. Maar de zwerftogten van Gótama waren niet tot deze lagere wereld beperkt, van tijd tot tijd bezocht hij ook de hemelsche oorden. Toen hij te Benares terugkwam, waar hij voornamelijk

INDRA.
De Hindoesche God des lichts.
Vedische tijdvak.

Oostersche Godheden.

GOTAMA BOEDDHA.
Aangebeden op Ceylon, in Siam, China
en andere landen van het Oosten.

J.C. de Buisonjé, Nieuwediep.

woonde, ontsluijerde hij zijn leerstelsel in tegenwoordigheid van eene tallooze menigte hoorders van alle rangen. Zijne onderrigtingen zijn vervat in eene verzameling van honderd acht groote boekdeelen, bekend onder den naam van *Gandsoer* of mondeling onderrigt. Dit uitgebreide werk wordt in alle bibliotheken der groote Boeddhistische kloosters gevonden. De schoonste uitgave is die, welke te Pekin van de keizerlijke pers gekomen is. Zij is in de talen van Thibet, Mongolië, Mantsjoerie en China gedrukt. Volgens de Singhalesche jaartelling stierf Boeddha in 543 v. C., in zijn tachtigste levensjaar. Vóór zijn dood voorzeide deze groote wijze, dat zijne leer vijf duizend jaar op de wereld onderwezen zou worden; aan het einde van dien tijd zou er een andere Boeddha, een andere God-mensch verschijnen, die eeuwen lang de onderwijzer van het menschelijk geslacht zou zijn. „Tot dien tijd toe," voegde hij er bij, „zal mijne godsdienst blootgesteld zijn aan vervolging, mijne volgelingen zullen verpligt zijn Indië te verlaten en eene schuilplaats te zoeken in de bergstreken van Thibet, dat van dien tijd af het paleis, het heiligdom, de hoofdstad van het ware geloof zal worden." Groot verschil van meening heeft er bestaan over de eeuw, waarin Gótama Boeddha leefde. Verschillende Oostersche autoriteiten zeggen, dat hij omstreeks 1000 jaar v. C. verscheen; eenige weinige plaatsen hem omstreeks 800 jaar v. C. op de wereld. Wij hebben aan de rekening der Singhalesche schrijvers de voorkeur gegeven, daar deze gewoonlijk beschouwd wordt, als het digtst aan de waarheid nabij te komen.

Het is eenigzins onzeker, welke de juiste stelling is, die Gótama in de achting zijner talrijke volgelingen inneemt. Dat hij werkelijk een historisch persoon is, wordt door een ieder aangenomen. Eenigen beschouwen hem als niets anders dan een gewoon mensch, wiens wijsheid zoo verre stond boven die zijner medemenschen, niet alleen van zijne eigene, maar ook van alle eeuwen, dat hij regt heeft op de hoogste vereering; anderen beschouwen hem als eene verpersoonlijking van de Goddelijke wijsheid; nog anderen als eene Goddelijke vleeschwording, een God-mensch, die in zelfder tijd eene Goddelijke en eene menschelijke natuur bezat, en wederom anderen als iemand, die, hoewel eens een mensch, toch, krachtens zijn Boeddhaschap, zoo geheel en al in zijne Goddelijkheid was overgegaan, dat hij werkelijk God is, een mensch-God.

De groote zending, die Gótama Boeddha zich zelven had aangewezen, schijnt geweest te zijn om het Brahmaïsmus, de oude godsdienst der Hindoes, omver te werpen. Het is daarom niet te verwonderen, dat hij een sterken tegenstand bij de Brahmanen ontmoette; zijne volgelingen beroemen zich er evenwel op, dat hij in een redetwist met de geleerdste priesters van het oude geloof zoo volkomen zegepraalde, dat zijn voornaamste bestrijder zich voor zijne voeten wierp, en zich overwonnen gaf. Om deze overwinning te gedenken, werd er een feest ingesteld, dat gedurende de eerste vijftien dagen van de eerste maand plaats heeft. Eene van de Boeddhistische legenden, waarschijnlijk gegrondvest op de twisten van Boeddha met de Brahmanen, is, dat hij, toen hij nog naauwelijks met het Boeddhaschap bekleed was, door zijn tegenkanter Maraya aangevallen werd, die met een groot leger kwam opzetten, om hem, zoo mogelijk, te verhinderen heer der wereld te worden. Maraya bragt toen eene diepe duisternis teweeg, maar het ligehaam van Boeddha scheen als duizend zonnen. Om nog verder zijn Goddelijk gezag kenbaar te maken, schudde de aarde 100,000 maal, en begon zij rond te draaijen. Door dit wonder werd Maraya verschrikt, en erkende hij de meerderheid van Boeddha, waarop dadelijk al de goden en Brahmas van het heelal hem kwamen dienen. Van dat oogenblik af werd Gótama een volkomen Boeddha, en gedurende de vijf en veertig jaren, dat hij zijne waarnemingen bekleedde, sprak hij, gelijk beweerd wordt, 14,000 redevoeringen uit, die in de BANA (zie ald.) of Heilige Boeken bewaard worden. Zij werden niet, hetzij door hem of zijne onmiddelijke volgelingen, te boek gesteld, maar zij werden in het geheugen zijner aanhangers gedurende 450 jaar bewaard, waarna zij op het eiland Ceylon op schrift gesteld werden. Het is gemakkelijk te begrijpen, dat zeer weinig vertrouwen gesteld kan worden in overleveringen, die na zulk eene lange tijdruimte zijn opgeschreven. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de redevoeringen en wonderen, en zelfs de gewone voorvallen uit het leven van Gótama Boeddha, weinig meer dan fabelen zijn. Zie BOEDDHAISMUS.

BOEDDHA (LEVENDE), een heilige bij de Mongoolsche Tartaren in Thibet, die, door verschillende stadien van bestaan gegaan zijnde, verondersteld wordt geschikt te zijn om eene LAMASERIE (zie ald.) te besturen. Hij wordt ook *Chaberon* genoemd, en zulke regenten zijn talrijk, en worden aan het hoofd van de belangrijkste godsdienstige instellingen geplaatst. Sommigen begint een dezer heilige personen zijne loopbaan met slechts een klein aantal leerlingen; maar naar mate zijn naam aangroeit, neemt het aantal zijner volgelingen toe, en wordt zijn tempel het toevlugtsoord

van vele pelgrims en vromen. De keuze en inthronisatie van een levenden Boeddha hebben op de volgende wijze plaats: — „Als een Groote Lama sterft, is zulks geene reden van rouw in de Lamaserij. Er zijn geene tranen, geene klagten, want iedereen weet, dat de Chaberon spoedig weder zal verschijnen. Deze schijnbare dood is slechts het begin van een nieuw bestaan, een schakel meer, als het ware, van den onbepaalden, onafgebroken ketting van achtereenvolgende levens. Als de heilige — om zoo te zeggen eene larve is, zijn zijne volgelingen in den grootsten angst, want het is voor hen eene hoogst belangrijke zaak om de plaats te ontdekken, waar hun meester zijn leven weder zal beginnen. Een regenboog, die in de lucht verschijnt, wordt als een teeken beschouwd, dat hun door hunnen ouden Grooten Lama wordt toegezonden, om hen in hunne onderzoekingen bij te staan. Iedereen zegt daarop zijne gebeden op, en terwijl de Lamaserij, die haar Boeddha verloren heeft, haar vasten en bidden verdubbelt, gaat eene schaar van uitgelezenen om den waarzegger te raadplegen, die bekend is om de kennis van dingen, welke voor de gewone menigte verborgen zijn. Hem wordt berigt, dat op dien of dien dag van die of die maand de regenboog van den Chaberon zich aan den hemel vertoond heeft; dat die boog op die en die plaats verscheen; dat die meer of min lichtgevend, en zoo en zoo lang zigtbaar was; en dat hij onder die en die omstandigheden verdween. Als de waarzegger alle noodzakelijke aanwijzingen ontvangen heeft, zegt hij eenige gebeden op, opent zijn waarzeggersboek, en spreekt eindelijk zijn orakel uit, terwijl de Tartaren, die hem zijn komen raadplegen, geknield en vol aandacht naar hem luisteren. „Uw Groote Lama," zegt hij, „is weder in Thibet verschenen, op dien en dien afstand van uwe Lamaserij. Gij zult hem in dat en dat huisgezin vinden" Als de arme Mongolen dit orakel gehoord hebben, keeren zij vol vreugde terug, ten einde aan hunne Lamaserij de blijde tijding te verkondigen.

Het gebeurt ook dikwijls, dat de volgelingen van den overledene zich volstrekt niet behoeven te bekommeren, om de nieuwe geboorteplaats van hunnen Grooten Lama te ontdekken. Hij neemt dikwijls zelf de moeite, om hun het geheim zijner transformatie te openbaren. Zoodra hij zijne gedaanteverwisseling in Thibet volbragt heeft, openbaart hij zelf op den toon des gezags, op een ouderdom waarop gewone kinderen nog geen enkel woord kunnen uiten: „Ik ben de Groote Lama, de levende Boeddha van dien en dien tempel; brengt mij naar mijne oude Lamaserij. Ik ben haar onsterfelijk hoofd." Als het verwonderlijke kind dus gesproken heeft, wordt er spoedig aan de Lamas van den aangewezen Soumé medegedeeld, dat hun Chaberon op die en die plaats herboren is, en zij worden opgeroepen om hem te bezoeken en uit te noodigen naar huis te komen.

Op welke wijze de Tartaren de verblijfplaats van hun Grooten Lama ook ontdekken, hetzij door het verschijnen van den regenboog, of door de plotselinge openbaring van den Chaberon zelven, zij zijn bij die gelegenheid altijd vol innige vreugde. Weldra is alles in de tenten in beweging, en de duizenden toebereidselen voor eene lange reis worden met geestdrift gemaakt, want zij moeten bijna altijd in Thibet hun levenden Boeddha zoeken, die zelden nalaat naar een ver en bijna ontoegankelijk land te verhuizen. Iedereen brengt zijn aandeel bij tot de regeling der heilige reis. Als de koning des lands zich niet zelven aan het hoofd der karavaan plaatst, zend hij zijn eigen zoon of een der voornaamste leden der koninklijke familie. De groote mandarijnen of dienaren des konings beschouwen het als eene eer en een pligt om den stoet te vergezellen. Als alles eindelijk gereed is, wordt een gunstige dag gekozen, en de karavaan vertrekt.

Somtijds vallen deze arme Mongolen, na ongelooflijke vermoeijenissen in akelige woestijnen doorgestaan te hebben, in de handen van roovers, die hen van top tot teen berooven. Als zij in die vreeselijke woestenijen niet sterven van honger en koude, als het hun gelukt om naar de plaats terug te keeren, van waar zij kwamen, beginnen zij weder aan de toebereidselen voor eene nieuwe reis. Niets kan hen ontmoedigen. Als zij eindelijk door inspanning van alle krachten en volharding het eeuwige heiligdom bereikt hebben, buigen zij zich voor het kind neder, dat hun aangewezen is geworden. De jonge Chaberon wordt echter niet als Groote Lama begroet en uitgeroepen, zonder dat een voorafgaand onderzoek wordt ingesteld. Eene plegtige zitting wordt er gehouden, waarop de herboren Boeddha in het openbaar met naauwgezetheid onderzocht wordt. De naam van de Lamaserij, waarvan hij zegt de Groote Lama te zijn, wordt hem gevraagd, alsook op welken afstand zij gelegen is, hoe groot het aantal Lamas is, dat er in woont. Hij wordt ondervraagd over de gebruiken en gewoonten van den overleden Grooten Lama, en over de voornaamste omstandigheden van zijn dood. Na al die vragen worden er verschillende gebedenboeken, stukken huisraad, trekpotten, kopjes enz. voor hem geplaatst, en uit deze

voorwerpen moet hij die aanwijzen, welke tot zijn vroeger leven behoorden.

Gewoonlijk komt dit kind, hoogstens slechts vijf of zes jaar oud, gezegevierend uit al die beproevingen. Het antwoordt naauwgezet op al de vragen, die het gedaan worden, en wijst zonder verlegenheid zijne goederen aan. „Hier", zegt het, „zijn de gebedenboeken, die ik gebruikte, daar is de Japansche kom, waaruit ik thee dronk;" enz.

Als deze plegtigheid afgeloopen is, wordt de Chaberon of levende Boeddha in triomf, te midden van de grootste opgewondenheid der aanschouwers, naar de Lamaserij gebragt, waarvan hij de Groote Lama moet worden. Terwijl de processie zich langzaam voorwaarts beweegt, buigen de Tartaren zich neder, en bieden zij geschenken aan. Als het kind de Lamaserij bereikt, neemt het plaats op het altaar, en menschen van allerlei rang, van de hoogsten tot de laagsten, buigen het hoofd voor hetzelve. Van dien tijd af woont het in den tempel, ontvangt de aanbidding der vromen, en geeft hun zijnen zegen. Het is zijn pligt om het toezigt te hebben over alles, wat betrekking heeft op gebeden en heilige ceremoniën.

BOEDDHA-VISCHNOE, eene van de AVATARS (zie ald.) of vleeschwordingen van Vischnoe, den bewaarder der wereld. Deze Boeddha is de openbaring der eeuwige wijsheid en de negende der AVATARS. Hij moet zorgvuldig onderscheiden worden van Gótama Boeddha, die den oorsprong gaf aan het Boeddhistische godsdienststelsel.

BOEDDHISTEN, de aanhangers van het godsdienststelsel van Gótama Boeddha. De natiën, die het Boeddhismus belijden, zijn de Birmanen, de Singhalezen, de Siamezen, de Nepaulezen, de Chinezen en de Thibetanen, die te zamen een grooter aantal uitmaken, dan de belijders van eenige andere godsdienst op den aardbodem.

Het Boeddhistische stelsel leert, dat er talloze wereldstelsels zijn, *Sakwalas* geheeten, die allen hunne eigene aarde, zon en maan, en eene reeks van hellen en hemelen hebben. De sakwalas zijn in de ruimte in afdeelingen van drie verspreid, en zijn allen door een cirkelvormigen rotsmuur omringd. De aarde, die door den mensch bewoond wordt, is beurtelings aan vernietiging en hernieuwing onderworpen in eene reeks van omwentelingen, waarvan noch begin noch einde te ontdekken is. Er zijn drie wijzen van vernietiging. De sakwalas worden zevenmaal door vuur, en de achtste maal door water vernield. Elke vier en zestigste vernietiging geschiedt door den wind. Al de wereldstelsels zijn van eenerlei natuur, en zoo ook de orden van wezens, die ze bewonen. Met uitzondering van die wezens, die een der vier paden betreden hebben, welke naar nirwana geleiden, kan er eene verwisseling van toestand zijn tusschen de hoogste en de laagste. Hij, die nu de laagste der demons is, kan te eeniger tijd den hoogsten der hemelen besturen; hij, die nu op den eervolsten hemelschen troon gezeten is, kan te eeniger tijd ineenkrimpen te midden van de hevige smarten eener plaats van kwelling; en de worm, dien wij heden onder onze voeten vertreden, kan in den loop der eeuwen een hoogste Boeddha worden. Wanneer een van de vier paden ingeslagen is, is er zekerheid, dat in een bepaald tijdsverloop, meer of minder uitgebreid, nirwana verkregen zal worden; zij, die de paden betreden hebben, worden als de edelste van alle vernuften in het heelal beschouwd. Daarom is onze aarde in den tijd van een hoogsten Boeddha, of als de heilige dharmma juist begrepen en getrouw in acht genomen wordt, de meest bevoorregte van alle werelden; de priesters, of zij die de voorschriften in acht nemen, zijn van een hoogeren rang dan eenig ander wezen, en er is een onmetelijke afstand tusschen zelfs den verhevensten dewa of brahma en den onderwijzer der drie werelden, die het verhevenst is.

Het Boeddhismus erkent niet, gelijk het HINDOEÏSMUS (zie ald.), een schepper, een behouder of een vernietiger. De magt, die de wereld bestuurt, is *Karma*, letterlijk handeling bestaande uit verdienste en onverdienstelijkheid. Deze *Karma* bestaat nog, nadat de elementen des aanzijns verstrooid zijn. Iets als een onstoffelijke geest bestaat er niet, maar het oogenblik, waarop een menschelijk wezen sterft, worden zijne verdienste en onverdienstelijkheid in haar geheel naar een ander wezen overgebragt, en het nieuwe wezen ontspringt in de *Karma* van het vorige, die ook al de omstandigheden van zijn bestaan regelt, hetzij deze geschikt zijn om geluk of ellende voort te brengen.

Op één punt hebben de Boeddhisten altijd geheel en al van de Brahmanen verschild, namelijk op het punt der kaste. Volgens het Boeddhismus was er oorspronkelijk geen onderscheid onder de bewoners der aarde, daar alle van een geslacht waren, en hoewel er werkelijk verschillen onder de menschen bestaan, die voortkomen uit de verdienste of onverdienstelijkheid van vroegere geboorten, is er geen wezenlijk verschil tusschen de vier stammen, maar hebben zij allen regt op dezelfde behandeling, en mag elk persoon, die er toe behoort, naar het priesterschap streven.

Volgens Gótama is de zuivere onvermengde waar-

heid nergens anders te vinden dan in zijne eigene BANA (zie ald.). Om die reden worden op Ceylon en in andere landen, waar dit stelsel heerscht, de heilige boeken letterlijk aangebeden, en als Boeddhistische schrijvers er over spreken, is het met de grootst mogelijke loftuitingen. Als een staaltje van de wijze, waarop de heilige boeken hunne lezers verlichten, halen wij de volgende vreemde verklaring, niet van het bestaan, maar van het aanhoudend bestaan, aan: — „Uit hoofde van onwetendheid worden verdienste en onverdienstelijkheid voortgebragt; uit hoofde van verdienste en onverdienstelijkheid, bewustzijn; uit hoofde van bewustzijn, ligchaam en geest; uit hoofde van ligchaam en geest, de zes zintuigen; uit hoofde van de zes zintuigen, aanraking; uit hoofde van aanraking, begeerte; uit hoofde van begeerte, gevoel (van vermaak of smart); uit hoofde van gevoel, het hechten aan bestaande voorwerpen; uit hoofde van het hechten aan bestaande voorwerpen, hernieuwd bestaan of wedervoortbrenging na den dood; uit hoofde van wedervoortbrenging des bestaans, geboorte; uit hoofde van geboorte, verval, dood, verdriet, geschreeuw, pijn, afkeer en hartstogtelijke ontevredenheid. Zoo wordt al het verdriet teweeggebragt. Door de volkomen afscheiding van de onwetendheid en de ophouding daarvan ontstaat de ophouding van verdienste en onverdienstelijkheid; door de ophouding van de verdienste en onverdienstelijkheid ontstaat de ophouding van het bewustzijn; door de ophouding van het bewustzijn ontstaat de ophouding van (het bestaan van) ligchaam en geest; door de ophouding van (het bestaan van) ligchaam en geest ontstaat de ophouding van (de voortbrenging van) de zes organen; door de ophouding van (de voortbrenging van) de zes organen ontstaat de ophouding der aanraking; door de ophouding der aanraking ontstaat de ophouding der begeerte; door de ophouding der begeerte ontstaat de ophouding van (aangenaam of smartelijk) gevoel; door de ophouding des gevoels ontstaat de ophouding van het hechten aan bestaande voorwerpen; door de ophouding van het hechten aan bestaande voorwerpen ontstaat de ophouding van eene wedervoortbrenging des bestaans; door de ophouding van eene wedervoortbrenging des bestaans ontstaat de ophouding van geboorte; door eene ophouding van geboorte ontstaat de ophouding van verval. Zoo houdt al het verdriet op."

De eerste term van deze reeks is dus *avidyah* of onwetendheid, hetgeen eene subjectieve wijze kan zijn om chaos of nacht uit te drukken, die de eerste trap is in bijna alle oude stelsels van de vorming des heelals. Nagenoeg hetzelfde verhaal van den oorsprong aller dingen wordt in den Vischnoe Purana der Brahmanen gegeven. Daarin wordt ons gezegd, dat, terwijl Brahma over de schepping nadacht, in het begin van den tegenwoordigen Kalpa, er eene schepping verscheen, die met onwetendheid begon en uit duisternis bestond. Uit dat groot ewezen ontstond vijfvoudige onwetendheid, bestaande uit duisternis, verblinding, zeer groote verblinding, donkerheid, volslagen donkerheid.

Het Boeddhistische stelsel is volkomen atheïstisch. Het erkent geen Schepper; het spreekt van geen door zich zelf bestaand, eeuwig wezen. Het is ook een stelsel van volkomen materialismus, daar de mensch beschouwd wordt als in het bezit van alles, wat een zinnelijk wezen vormt, dat bij den dood ophoudt te bestaan; maar hij heeft geene ziel, die afgescheiden is van het ligchaam, of den dood van het ligchaam zal overleven. Een Boeddhist mag zeggen, en dat met regt, ik besta als zinnelijk wezen op de wereld. Maar hij heeft ook op dezelfde wijze in vele vorige toestanden des aanzijns bestaan, en zal nog in vele volgende voortgaan te bestaan, totdat hij nirwana of eene eindelijke ophouding des bestaans (zie ANNIHILATIONISTEN) bereikt, dat het hoogste doel is, waarnaar gestreefd moet worden. Tegen zulke inzigten heeft men dikwijls ingebragt, dat zij de zedelijke verantwoordelijkheid van personen geheel en al wegnemen. De wijze, waarop in een van de Boeddhistische werken geredeneerd wordt, om deze beschuldiging te weêrleggen, is als volgt:

„Een man plant een mango, en die vrucht brengt een boom voort, welke boom aan den man behoort, hoewel dat, wat hij plantte, geen boom, maar eene vrucht was. Een man huwelijkt een meisje uit, dat, als zij tot vrouw is opgegroeid, door den man wordt opgeëischt, hoewel dat, wat hij uithuwelijkte, geene vrouw was, maar een meisje. Een man steekt een dorp in brand, en wordt daarvoor gestraft, hoewel hij het niet was, die het dorp verbrandde, maar het vuur. De boom kwam door middel van de vrucht, de vrouw kwam door middel van het meisje, en het vuur kwam door middel van den man; en dit „door middel van" is in al de gevallen de eenige *schakel* tusschen de partijen, hetzij het de vrucht en de man, het meisje en de vrouw, of het vuur en hij, die het aanstak, zij. Op gelijke wijze is er, als de elementen des bestaans ontbonden worden, als er een ander wezen in het bestaan treedt, door middel van de karma van dat bestaan, die al zijne verantwoordelijkheid erft, toch geene ontsnapping van de gevolgen der zonde. Hierop konden wij

antwoorden, dat door dezen overgang de misdaad gestraft wordt, doch in een ander persoon; en de bedrijver van die misdaad is minder verbonden met dien persoon, dan de vader met het kind is. De vader kan het kind zien en het kennen; maar de misdadiger heeft volstrekt geene kennis van het wezen, dat in zijne plaats gestraft wordt, en dat wezen heeft volstrekt geene kennis van den misdadiger.

De leer der ZIELSVERHUIZING (zie ald.) is, behalve dat zij de persoonlijke verantwoordelijkheid vernietigt, van zoovele moeijelijkheden vergezeld, dat zij door vele nieuwere Boeddhistische schrijvers verworpen wordt; maar dat zij een dogma is, innig doorweven met het geheele stelsel, zooals het in hunne heilige boeken ontvouwt is, is onmogelijk te ontkennen. Onder de aanhangers van Boeddha in Nepaul, China en op Ceylon is eene volkomen harmonie over dit hoofdpunt huns stelsels.

Het Boeddhismus is van volkomen afgodischen aard. Het aanbidden van beelden was in China onbekend vóór de invoering van het Boeddhismus in dat land, omstreeks de Christelijke jaartelling. Gótama Boeddha, de stichter van het stelsel, is een voorwerp van vereering, en tempels zijn te zijner eer opgerigt in alle landen, waarin zijn godsdienststelsel aangenomen is, hoewel het moeijelijk is te verklaren, hoe die verheven persoon eenige hulp aan zijne aanbidders kan verleenen, of hunne gebeden kan aanhooren, daar hij, volgens de leer hunner heilige boeken, opgehouden heeft te bestaan. Het bouwen van tempels en het maken van beelden van Gótama Boeddha zijn de voornaamste bezigheden, waarop de nijverheid en smaak van de bewoners van Oostelijk Azië voornamelijk gerigt zijn. In dit werk worden arbeid noch kosten gespaard. Monarchen zijn er trotsch op hunne schatten voor die heilige gebouwen te besteden. De tempels, die ook voor kloosters dienen, bevatten eene groote ruimte voor de eeredienst, eene bewaarplaats voor de beelden van Gótama, eene bibliotheek en woonplaatsen voor de geestelijken. De voornaamste tempel te Ava is ongeveer zes honderd voet lang, en het binnenste is opgeluisterd door ongeveer twee honderd pilaren, die vijftig of zestig voet hoog en geheel met bladgoud bedekt zijn. Het merkwaardigste van al die gebouwen is echter dat te Pegu, dat de Tempel van het Gouden Opperwezen heet. Deze tempel staat op twee onmiddellijk op elkander volgende terrassen, waarvan het laagste tien voet boven den grond is, en het hoogste twintig voet boven het laagste. Het gebouw is pyramidaal, zamengesteld uit steen of mortel, en 361 voet hoog, zonder uitholling of opening van eenigerlei aard; maar naar mate het verrijst, vermindert het sterk in omtrek, zoodat zijn vorm vergeleken is met dien van eene groote spreektrompet. Het geheel is overdekt met een *tee* of regenscherm, zes en vijftig voet in omtrek, waarvan het plaatsen eene zeer groote godsdienstige plegtigheid uitmaakt, en aan den tempel zijn heilig karakter geeft. Zooals wij reeds zagen, maakt het vervaardigen van beelden van Gótama Boeddha de voornaamste bezigheid van de Indo-Chinesche landen uit. Eenige dezer beelden, voor de groote tempels bestemd, zijn van reusachtige afmetingen. Dat van oud Ava heeft een hoofd, dat in doorsnede acht voet groot is, en meet tien voet over de borst; de handen zijn ongeveer vijf voet lang, en de geheele hoogte is vier en twintig voet; en toch wordt het geheel beschreven, als uit een enkel blok marmer te bestaan. Men zegt, dat een beeld in den grooten tempel van Siam nog vervaarlijker is. Huc beschrijft de Boeddhistische tempels in Tartarije en de eeredienst daarin verrigt met deze woorden: — „Het zijn steeds phantastische gebouwen van monsterachtige zuilengangen, zuilengallerijen, met gedraaide zuilen en eindelooze verhevenheden. Tegenover de groote poort is eene soort van houten of steenen altaar, gewoonlijk van den vorm van een omgekeerden kegel; hierop worden de afgodsbeelden geplaatst, die meestal met de beenen over elkander zitten. De afgodsbeelden zijn van eene zeer groote gestalte, maar hunne gezigten zijn schoon en regelmatig, behalve in de ongeevenredigde lengte der ooren; zij behooren tot de Caucasische type, en zijn geheel en al onderscheiden van de monsterachtige, duivelsche gezigten der Chinesche Pou-Ssa.

„Vóór het groote afgodsbeeld, en op dezelfde hoogte daarmede, is een vergulde zetel, waarop de levende Fo, de Groote Lama van de Lamaserij, gezeten is. Langs den geheelen tempel staan lange tafels, die bijna met den grond gelijk komen, eene soort van ottomanen met tapijten bedekt, en tusschen elke rei is eene opene ruimte, zoodat de Lamas vrijelijk rond kunnen gaan.

„Wanneer het uur des gebeds gekomen is, gaat een Lama, wiens dienst het is de gasten des kloosters bijeen te roepen, naar de groote poort des tempels, en blaast op eene zeeschelp, zoo luid hij maar kan, achtereenvolgens naar de vier hoofdwindstreken. Als zij dit krachtige instrument hooren, dat eene mijl in de ronde hoorbaar is, trekken de Lamas den staatsiemantel aan, zetten de staatsiemuts op, en verzamelen zij zich in het groote binnenhof. Als de tijd gekomen is, wordt

er weder op de schelp geblazen, de groote poort wordt geopend, en de levende Fo treedt den tempel binnen. Zoodra hij op het altaar gezeten is, zetten al de Lamas hunne roode laarzen aan den ingang, en naderen barrevoets en in stilte. Als zij hem voorbijgaan, aanbidden zij den levenden Fo door driemaal neder te buigen, en dan plaatsen zij zich op den divan, elk volgens zijne waardigheid. Zij zitten met de beenen over elkander en altijd in een kring.

„Zoodra de ceremoniemeester het teeken gegeven heeft, door eene kleine schel te bewegen, mompelt een ieder met eene zachte stem een voorloopig gebed, terwijl hij op zijne knieen de gebeden ontrolt, die door de voorschriften bevolen worden. Na dit korte gebed volgt een oogenblik van diepe stilte, de schel wordt weder bewogen, en daarna begint een psalm in een dubbel koor, ernstig en welluidend. De Thibetsche gebeden, gewoonlijk in verzen en geschreven in een gebonden stijl, zijn verwonderlijk voor de welluidendheid geschikt. Bij zekere pauzen, door het rubricaat aangewezen, voeren de Lama muzikanten een muzijkstuk uit, dat weinig in overeenstemming is met de welluidende deftigheid van het psalmgezang. Het is een verward en oorverdoovend gedruisch van schellen, pauken, tamborijns, zeeschelpen, trompetten, fluiten enz., terwijl elk muzikant met eene soort van onstuimige woede zijn instrument bespeelt, en met zijne broederen wedijvert, wie het meeste geraas maken zal.

„Het inwendige van den tempel is gewoonlijk opgevuld met sieraden, standbeelden en schilderijen, die het leven van Boeddha en verschillende zielsverhuizingen van de meer verhevene Lamas voorstellen. Vazen van koper, dat als goud blinkt, van de groote en den vorm van theekopjes, worden in groote menigte op trappen, die als een amphitheather boven elkander staan, voor de afgodsbeelden geplaatst. In deze vazen legt het volk zijne offergaven van melk, boter, Mongoolschen wijn en meel. De uiteinden van elke trede bestaan uit reukvaten, waarin altijd welriekende kruiden branden, die op de heilige bergen van Thibet geplukt zijn. Rijke zijden stoffen, bedekt met klatergoud en gouden borduurwerk, vormen boven de hoofden der afgoden hemels, waaraan wimpels en lantaarnen van gekleurd papier of doorschijnend hoorn hangen.

„De Lamas zijn de eenige kunstenaars, die iets toebrengen tot de versiering der tempels. De schilderstukken zijn geheel verschillend van den smaak en de beginselen der kunst, zooals die in Europa begrepen worden. Het phantastische en wonderbaarlijke heerschen van binnen en van buiten, zoowel in snij- als in beeldhouwwerk, en de personen, die voorgesteld worden, met uitzondering van Boeddha, hebben over het algemeen een monsterachtig en duivelsch voorkomen. De kleederen schijnen volstrekt niet gemaakt voor de personen, op welke zij geplaatst zijn. Het denkbeeld, dat men van hen krijgt, is dat van gebroken ledematen, verborgen onder onbevallige kleederen."

De vorm der beelden van Gótama verschilt in de verschillende landen, naar den bijzonderen smaak van het volk. Op Ceylon gelijken zij op een schoon, welgevormd inboorling; in Siam zijn zij van eene dunnere gedaante, en in Nepaul hebben zij dikwijls drie hoofden en zes of tien armen. De Bo-boom (zie ald.), waaronder Gótama zat, toen hij het Boeddhaschap ontving, is ook een voorwerp van vereering. De Kandiers zijn in het bezit van den linkerhondstand van hunnen wijze, die door hen met de meeste zorg bewaard, en als de beschermgod van hun land beschouwd wordt. De indrukken van den voet van Gótama worden ook aangebeden. Eén indruk, die op den top van den Adamspiek, 2,250 Ned. el boven de oppervlakte der zee, te zien is, is het veelvuldig toevlugtsoord van Boeddhistische pelgrims. Een der titels van den koning van Siam is, de uitstekend genadige en weldadige, wiens voetzolen op die van Boeddha gelijken.

Behalve de Boeddhistische tempels worden er ook, in de landen van Oostelijk Azië, tijdelijke gebouwen in groot aantal, in den vorm van pagoden, gevonden, die door de Boeddhistische priesters gebruikt worden om de Bana (zie ald.) of heilige boeken aan het volk voor te lezen. De *Maduwa*, gelijk zulk een gebouw genoemd wordt, is gebouwd van ruwe materialen, waarvan echter geen gedeelte te zien is, daar de pilaren en het dak bedekt zijn met wit doek, waarop mossen, bloemen en de bladeren van den kokosnoot verschillende teekeningen vormen. In het midden van het binnengedeelte is eene verhevenheid ten gebruike der priesters, en het volk zit er om heen op matten, die over den grond uitgespreid liggen. Lampen en lantaarnen hangen in het gebouw in groote menigte en verscheidenheid. De tijd, door Boeddha voor het voorlezen van de Bana aan het volk bepaald, is gedurende de drie maanden van den regentijd. Het tooneel is treffend en schoon. De vrouwen zijn in haar vrolijkst gewaad gekleed, en vlaggen, wimpels en zakdoeken met figuren er op wapperen van elk geschikt punt. Van tijd tot tijd wordt er op de tomtoms geslagen, op de trompetten geblazen, en worden er geweren afgeschoten, hetgeen alles te zamen genomen, met den glans van vele lampen, het teutoonspreiden van de

rijkste bloemen en de uitroepen van het volk, eene zeer opwekkende en verwilderende uitwerking heeft.

De kopijen van de heilige boeken, die bij deze gelegenheden gebruikt worden, zijn in groote letters op talipot bladeren in het Pali, dat door het volk niet verstaan wordt, geschreven; en daar de Bana zelden in de landtaal verklaard wordt, is de kennis der Boeddhistische beginselen, die de meesten hebben, zeer onvolkomen. Eene klasse van weldadige personen, *Upasakas* geheeten, tracht echter verlichting onder het volk te verspreiden, door van huis tot huis te gaan en boeken in de landtaal voor te lezen, en daaraan eene begrijpelijke verklaring te verbinden.

Het Boeddhismus verschilt eenigzins in de verschillende landen, waarin het beleden wordt. Het stelsel, dat op Ceylon geleerd wordt, wordt als de oudste, zoo niet de oorspronkelijke, vorm beschouwd, waarin het uit den mond van Gótama kwam. De Singhalesche priesters, die het groote aantal van 2,500 bedragen, hetgeen nagenoeg 1 op de 400 inwoners is, beroepen zich op den hoogen ouderdom van hunne orde, daar het Boeddhismus gedurende 2,000 jaar de godsdienst van het eiland geweest is. Zij zijn echte bedelpriesters, en moeten hun onderhoud alleen door het gebruik van den AALMOESBEKER (zie ald.) zoeken. Volgens eene legende, die door de inboorlingen geloofd wordt, vlugtte Gótama Boeddha, van het vasteland van Indië door de vervolging der Brahmanen verdreven, naar hun eiland, en voer hij van den top van den Adamspiek ten hemel, waarbij hij den indruk van zijn voet op den berg achterliet. Het schijnt, dat tegen de zesde eeuw van onze jaartelling het Brahmaïsmus eene bepaalde overwinning behaalde op de aanhangers van het Boeddhismus, en hen dwong om uit Hindostan te vlugten, den Himalaya over te trekken, en zich te verspreiden over Thibet, Mongolië, China, het Birmansche rijk, Japan en Ceylon. De nieuwe godsdienst trad in het volkomen bezit van deze landen, en is nu de heerschende in de Indo-Chinesche staten en het geheele Oosten van Azië. De Mongolen zijn het meest aan hunne godsdienst gehecht, daarna volgen de bewoners van Thibet, dan de Singhalezen van Ceylon, en eindelijk de Chinezen, die tot twijfelzucht vervallen zijn.

De priesters van Boeddha zijn allen monniken; zij wonen in tempels en leven in den ongehuwden staat. In het Birmansche rijk zijn zij zeer talrijk, veel talrijker dan op Ceylon, en in Siam, waar zij Talapoins heeten, is hun aantal nog grooter. In Thibet dragen de hoogste priesters den naam van Lamas, en worden zij beschouwd als vleeschwordingen van Boeddha; daarom worden zij Levende Boeddhas of Chaberons genoemd. (Zie BOEDDHAS (LEVENDE)). Priesters van deze soort zijn den Boeddhisten van Thibet en Japan bijzonder eigen. Het Boeddhismus van China is bekend onder den naam van de godsdienst van *Fo;* in Japan heet het de godsdienst van *Budsdo*. In Nepaul worden de priesters *Landaya* genoemd, van waar het Chinesche *Bonze*, dat in het Sanskrit iemand, die regt heeft op eerbied, beteekent. Zij worden in vier klassen verdeeld: *Bhiksha* of Bedelmonniken, *Srawaka* of Lezers, *Chailaka* of Slechtgekleeden en *Arhanta* of Ingewijden.

In sommige landen, waar het Boeddhismus beleden wordt, is het voor alle personen de gewoonte, om gedurende eenigen tijd van hun leven de verpligtingen des priesters op zich te nemen; dit is echter waarschijnlijk slechts eene trede in het nieuwelingschap. Op Ceylon is het minder de gewoonte om aldus het gele gewaad aan te nemen, als men niet van voornemen is om zijn geheele leven aan het ambt te wijden. Nagenoeg elk mannelijk inwoner van Siam treedt eens in zijn leven in het priesterschap. De monarch van dat land werpt eens in het jaar, in de maand Asárha, zijne koninklijke kleederen af, scheert zich het hoofd, neemt het gele zaklinnen van een nieuweling aan, en doet met zijn geheele hof boete in een van de wiháras. Te zelfder tijd worden slaven te voorschijn gebragt om geschoren en ingewijd te worden, als eene handeling van verdienste in hunnen bekeerder. Hetzelfde gebruik heerscht in Ava. Onder de Birmanen bestaat de gewoonte om priester of non te worden, wanneer men zich ontdoen wil van vrouw of man, en de kostbare wijze van scheiden wil vermijden. De huwelijksband is in zulk geval onmiddellijk verbroken. Zij mogen ieder oogenblik tot het wereldlijke leven terugkeeren en een ander huwen, maar om den schijn wordt hunne terugkeering tot de wereld gewoonlijk eenige maanden uitgesteld. In China is het de gewoonte om drie jaar als abt te dienen, en zich na dien tijd in de afzondering te begeven.

De Boeddhistische priesters zijn onder eene strenge gelofte van armoede. Bij hunne wijding mogen zij slechts acht artikelen bezitten, die bestaan uit drie opperkleederen van verschillenden aard, een gordel voor de lendenen, een pátara of aalmoesbeker, een scheermes, eene naald en een waterfilter. Dit zijn de eenige voorwerpen, die een priester als zijn persoonlijk eigendom hebben mag. Maar wat het oorspronkelijke plan van Gótama Boeddha ten opzigte van de priesterschap ook geweest moge zijn, de werkelijke toestand

der priesters op Ceylon is zeer verschillend van dien van bedelmonniken, die van allen eigendom afstand doen. De waarheid is, dat de bezittingen der tempels een groot gedeelte uitmaken van de bebouwde landerijen in de Kandische provinciën, en toch mag een priester, met al dien rijkdom, geen bete voedsels in zijn mond nemen, dat niet als aalmoes gegeven is, tenzij water of eene zelfstandigheid, die gebruikt wordt om de tanden schoon te maken. Vele van de Boeddhisten beschouwen het als zeer verdienstelijk om de geloften af te leggen, dat zij nooit voedsel zullen gebruiken, zonder een gedeelte aan de priesters te geven. Het scheren van het hoofd wordt van elken priester geëischt. Het haar mag niet langer groeijen dan twee duim, en daarom is het de gewoonte zich elke veertien dagen het hoofd te scheren. De priesters verlaten hunne woning met de kale kruin ongedekt en blootgesteld aan de brandende stralen eener tropische zon. Hunne drie kleederen dragen zij op de eenvoudigste wijs. De Chinesche Boeddhistische priester geeft de voorkeur aan de kleederen, die gescheurd, versleten en door anderen afgelegd zijn. In het Birmanische rijk scheuren zij de stof in een aantal stukken, doch dragen zorg, dat het van de fijnste hoedanigheid is. Het kleed, dat door de priesters op Ceylon gedragen wordt, is geheel van eene gele kleur, hoewel het van tijd tot tijd in donkerte verschilt. De Thibetsche priesters dragen zijden vesten met afbeeldingen er op, en in den sjaal een rand met heilige teksten er in geweven. De woonplaatsen van de priesters op Ceylon zijn gewone onaanzienlijke gebouwen, gemaakt van leemen met klei aangevuld, terwijl het dak uit stroo of de geplette bladeren van den kokosboom bestaat. Hunne woonplaatsen in Birman schijnen van denzelfden aard te zijn, maar die in Siam zijn veel beter, en hebben rijk besneden ingangen en sierlijke daken. De priesters op Ceylon ziet men zelden met iets anders dan den aalmoesbeker of den waaijer in de hand, die als een scherm wordt gedragen, om te voorkomen ijdelheid te zien. Zij worden gewoonlijk gevolgd door een bediende, die de Abittayá heet. Zindelijkheid wordt hun ingescherpt; zij mogen zich echter niet meer dan eenmaal in de veertien dagen baden, behalve gedurende zes weken van den zomer en de eerste maand van den regentijd. De priester moet geregeld in den morgen een tandenstoker gebruiken. Deze is gewoonlijk van eene vezelachtige zelfstandigheid gemaakt.

De Boeddhas, de Heilige Boeken en de Priesterschap maken de drieëenheid of het heilige drietal van de Boeddhisten uit, waarin zij al hun vertrouwen stellen. De bijstand van deze drie kostbaarheden wordt *sarana*, bescherming, genoemd, die de vrees wegneemt voor wedervoortbrenging, en ook de vrees der ziel, de smart des ligchaams en de ellende der vier hellen. Door na te denken over de genoemde drieheid zullen twijfelzucht, twijfel en redenering verdreven, en zal de ziel helder en kalm worden. De Boeddhisten zijn bijzonder gehecht aan reliquiën, die zij in groote eer houden, meer bijzonder de overblijfselen van Gótama. De beroemdste reliquië, die nu bestaat, is de DALADA (zie ald.) of linkerhondstand van den wijze. De DAGOBA (zie ald.) of het Boeddhistische monument wordt ook vereerd, dewijl zulke gebouwen reliquiën bevatten. Onder de inwoners van Nepaul wordt het roadgaan om den dagoba als eene der voornaamste handelingen van Boeddhistische vroomheid beschouwd. Stille gebeden worden er gedurende dien omgang opgezegd, en een kleine cilinder, aan het boveneinde van een korten stok vastgemaakt, wordt in de regterhand en in voortdurende omwenteling gehouden.

Het groote doel van den vromen Boeddhist is om *Nirwana* of een ophouden des bestaans te verwerven. Hij stelt al zijne pogingen in het werk, niet om, gelijk de Brahmaan, in Brahma opgenomen, maar om vernietigd te worden. Hij verlangt en tracht om in een staat van niet-bestaan te treden, en een niets te worden. Er is in de zedeleer van het Boeddhismus veel, dat zuiver en uitmuntend is; maar in zijne groote grondstellingen is het een reusachtig stelsel van godloochening, ongeloof en bijgeloof, dat zich als een groote boom over onmetelijke streken van Oostelijk Azië uitstrekt, en eene vernielende pest verspreidt over allen, die in zijne schaduw wonen.

BOETE of PŒNITENTIE, straf voor kerkelijke overtredingen. De invoering der boete in de Christelijke kerk dagteekent van de eerste tijden. De geschiedenis der oude Kerk gedurende de drie eerste eeuwen is vol berigten op dit punt. De Apostolische vaderen handelen dikwijls over de boete als een gedeelte der kerktucht, als onderscheiden van de geestelijke genade der boetvaardigheid. Tertullianus wijdde eene geheele verhandeling aan het onderwerp der boetedoening, waaruit blijkt, dat reeds in de tweede eeuw een volledig stelsel van tucht en boete in de Kerk bestond. Die kerktucht beschrijft hij als te bestaan uit vermaningen en straffen en teekenen van Goddelijk misnoegen. De boete had alleen betrekking op hen, die van de kerk uitgesloten waren, en haar doel was om den overtreder met de kerk te verzoenen. Zij werd alleen opgelegd voor openc en

schandelijke misdaden, daar het een erkend beginsel bij de oude Christenen was, dat de kerk geene kennis nam van geheime zonden. Het aanmatigen van de magt om zonden te vergeven behoort tot een later tijdvak.

Als in de eerste tijden der Christelijke kerk een boeteling in het openbaar boete wenschte te doen, werd hem dit door de oplegging der handen plegtig veroorloofd. Hij was daarna verpligt om in zaklinnen te verschijnen, en werd, gelijk Eusebius er bij voegt, besprengd met asch. De voornaamste personen waren van deze plegtigheid niet uitgesloten, welke gedurende hunne geheele boetedoening aanhield; zij werden zelfs in dit vernederend gewaad gekleed, wanneer zij voor de kerk verschenen om formeel vergiffenis te ontvangen. Terwijl boetelingen verpligt waren een rouwkleed te dragen, bevalen eenige geestelijken aan mannelijke boetelingen zich het haar af te snijden of het hoofd te scheren, en aan vrouwelijke boetelingen een boetesluijer te dragen, en zich òf het haar af te snijden, òf met los over de schouders hangende haren te verschijnen. Alle klassen van boetelingen oefenden zich in onthouding, kwelling des vleesches, vasten en zelfverloochening.

Het voorregt om in de kerk in het openbaar boete te doen werd slechts éénmaal aan alle soorten van afvalligen verleend; dit gebruik heerschte niet alleen gedurende de drie eerste eeuwen, maar ook nog eenigen tijd daarna. De gewone tijd der boetedoening was tien, vijftien of twintig jaar, en voor eenige zonden zelfs de geheele levensduur, terwijl de boeteling slechts op het punt van te sterven vergiffenis ontving. Indien echter in laatstgenoemd geval de boeteling, na met de kerk verzoend te zijn, van zijne ziekte herstelde, was hij verpligt om de geheele boete te vervullen, die van hem geëischt zou zijn geworden, als hij niet in genoemde bijzondere omstandigheden vergiffenis gekregen had. In een vroegeren tijd mogten zij, die schuldig geweest waren aan afgoderij, echtbreuk en moord, niet meer tot de gemeenschap der kerk toegelaten worden, zelfs niet in hun laatste uur.

Volgens de leerstellingen der Roomsche kerk is de boete een sacrament, dat noodig is voor de vergiffenis der zonden, die na den doop begaan zijn. In de Douaysche vertaling der Schriften wordt dan ook het woord *boete* gemeenlijk in de plaats gesteld van *bekeering*. Wij lezen daarin niet: „Maar indien gij u niet bekeert, zoo zult gij allen desgelijks vergaan," maar wel: „Maar indien gij *geene boete doet*, zoo zult gij allen desgelijks vergaan;" in Matth. III : 2 staat daar niet: „Bekeert u," maar „Doet boete, want het koningrijk der hemelen is nabij gekomen;" en in Mark. I : 4: „Johannes was doopende in de woestijn, en predikende den doop der boete tot vergeving der zonden."

Het concilie van Trente ontvouwt in zijne canons de leer der boete aldus: „Al wie beweert, dat boete, zooals zij in de Catholieke kerk gebezigd wordt, niet in waarheid en in den eigenlijken zin een sacrament is, dat door Christus onzen Heer is ingesteld voor het welzijn der geloovigen om hen met God te verzoenen, zoo dikwijls zij na den doop tot zonde vervallen : die zij vervloekt.

„Al wie ontkent, dat voor de volle en volledige vergeving van zonden drie handelingen van den boeteling noodig zijn, die als het ware de stof van het sacrament der boete uitmaken, namelijk hartelijk berouw, belijdenis en voldoening, die de drie deelen der boete heeten, of beweert, dat er slechts twee deelen der boete zijn, namelijk schrik, waardoor het geweten getroffen wordt door het gevoel van zonde, en geloof, teweeggebragt door het evangelie, of door kwijtschelding, waardoor de persoon gelooft, dat hem zijne zonden door Christus vergeven zijn : die zij vervloekt."

De drie deelen der boete zijn dus, volgens de Roomsche kerk, *hartelijk berouw*, (contritie), *belijdenis* en *voldoening*. Het hartelijk berouw wordt beschreven als een hartelijk verdriet over onze zonden, dat onmiddellijk voortkomt uit de liefde voor God boven alle dingen, en gepaard gaat met een vast voornemen om ons te beteren. Deze geestelijke genade is echter niet volstrekt noodzakelijk voor de behoorlijke ontvangst van het sacrament der pœnitentie; onvolkomen berouw of, gelijk Roomsche schrijvers zulks noemen, berouw uit vrees voor straf (attritie) is voldoende voor het doel. Daarom verklaart het concilie van Trente uitdrukkelijk, dat „attritie bij het sacrament der boete den mensch zal plaatsen in een staat van behoud."

Het tweede gedeelte der boete is de *belijdenis* of, zooals zij gewoonlijk genoemd wordt, de *biecht* of *oorbiecht*, dewijl zij de geheime belijdenis der zonden aan een priester is. De biechtstoel maakt derhalve een voornaam deel uit van elke plaats voor de eeredienst bestemd, en het Lateraansche concilie bepaalde: „Dat elke man en elke vrouw, als zij tot jaren van onderscheid gekomen zijn, hunne zonden ten minste eenmaal in het jaar aan hun eigen priester afzonderlijk moeten belijden, en moeten trachten om getrouw de boete, die hun opgelegd wordt, te vervullen; en hierna moeten zij het sacrament des altaars

bijwonen, ten minste op Paschen, tenzij de priester, wegens eene redelijke oorzaak, het voor hen geschikt oordeelt, om zich er op dien tijd van te onthouden. En al wie dit niet verrigt, moet uit de kerk gebannen worden, en als hij sterft, moet hem eene Christelijke begrafenis worden geweigerd." Éénmaal ten minste in het jaar moet derhalve de Roomsch-Catholiek naar den biechtstoel gaan; hij moet daar aan de zijde van den priester nederknielen en, na het teeken des kruises gemaakt te hebben, met ontblooten hoofde, met gesloten en naar de aarde gerigte oogen en opgeheven handen, den zegen des priesters afvragen in deze woorden: „Vader, geef mij uwen zegen, want ik heb gezondigd." De verdere gang der *belijdenis* is in het artikel BIECHT naauwkeurig beschreven. Wanneer de belijdenis afgeloopen is, moet de biechteling ootmoedig naar de onderrigtingen van den priester luisteren, en nadat hij met nederigheid de boete, die deze voorschrijft, aangenomen heeft, spreekt de priester, als deze met de belijdenis tevreden is, plegtig zijne vergiffenis uit in deze woorden: „Ik vergeef u in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes," waarna de boeteling uit den biechtstoel gaat, zich verbeeldende, dat zijne zonden vergeven zijn.

Het derde gedeele van het sacrament der boete is de *voldoening*. Om deze te verklaren halen wij de drie volgende canons van het concilie van Trente aan: „Al wie beweert, dat de geheele straf altijd door God kwijtgescholden wordt, te gelijk met de schuld, en derhalve, dat boetelingen geene andere voldoening behoeven te geven dan het geloof, waardoor zij Christus oordeelen, die voldoening voor hen gedaan heeft: die zij vervloekt.

„Al wie beweert, dat wij volstrekt geene voldoening aan God kunnen geven voor onze zonden door de verdiensten van Christus, voor zoo verre de tijdelijke straf betreft, hetzij door straffen ons door Hem opgelegd en geduldig gedragen, of door den priester bevolen, hoewel niet uit eigen beweging ondernomen, zooals vasten, gebed, aalmoezen of andere werken van vroomheid; en derhalve, dat de beste boete niets meer is dan een nieuw leven: die zij vervloekt.

„Al wie beweert, dat de voldoeningen, waardoor boetelingen zich door Christus Jezus van zonde verlossen, geen deel uitmaken van de dienst van God, maar in tegendeel menschelijke overleveringen zijn, die de leer der genade, de ware eeredienst van God en de vruchten van den dood van Christus duister maken: die zij vervloekt."

Volgens den Catechismus van het concilie van Trente is „voldoening de geheele betaling eener schuld," of met andere woorden, de vergoeding door den mensch aan God gegeven, door iets te doen als boete voor de zonden door hem bedreven. Deus verdeelt de boete in drie soorten: straffende, genezende, behoedende. Alle voldoeningswerken beschouwt hij als te zijn vervat onder de drie hoofden: gebed, vasten en aalmoezen. „Het volgende," zegt deze Roomsche godgeleerde, „kan bevolen worden onder het hoofd gebed, hetzij eens of meermalen, voor vele dagen of weken, te weten: 1. Vijf Paternosters en vijf Ave Maria's op te zeggen tot gedachtenis van de vijf wonden van Christus, hetzij met gebogen knieën of uitgestrekte armen, of voor een crucifix; 2. Den Rozekrans te bidden, of Litaniën tot de Heilige Maagd Maria of tot de Heiligen enz.; 3. Den psalm Miserere of de zeven boetpsalmen te lezen; 4. De mis, lofzangen of preêken aan te hooren; 5. Een hoofdstuk in Thomas à Kempis te lezen; 6. Kerken te bezoeken, voor den tabernakel te bidden; 7. Op bepaalde uren, des morgens, des avonds, gedurende den dag, of zoo dikwijls zij het geluid der klok hooren, mondeling of in het hart, schietgebeden, handelingen van hartelijk berouw of liefde te doen, zooals: „Ik bemin U, o Heer, boven alle dingen;" „Ik verfoei al mijne zonden, ik ben besloten niet meer te zondigen;" „O Jezus, voor mij gekruisigd, heb medelijden met mij!" enz.; 8. Op een bepaalden dag weder te biechten, of in allen gevalle tot den biechtvader terug te keeren.

„Tot vasten kan alles gebragt worden, wat behoort tot de kwelling des ligchaams, zoodat een geheel of gedeeltelijk vasten kan worden bevolen: — 1. Laat hem vasten (feria sexta) op den zesden feestdag of meermalen; 2. Laat hem slechts tot den middag van den dag vasten; 3. Laat hem niet drinken vóór den middag of in den namiddag, tenzij bij het middag- of avondeten, hoewel hij dorstig zijn moge; laat hem zich onthouden van wijn en van *cerevisia fortì;* 4. Laat hem minder eten, en des avonds slechts de halve hoeveelheid nemen; 5. Laat hem vroeger van het bed opstaan, laat hem dikwijls en voor een langen tijd knielen, laat hem koude lijden, gedurende zekeren tijd stilte in acht nemen, en zich onthouden van vermaken en uitspanningen, enz.

„Tot aalmoezen wordt gebragt, wat gebruikt kan worden ten voordeele van onzen naaste: — 1. Geld, kleederen, voedsel enz. te geven; 2. Persoonlijken bijstand te verschaffen, de zieken op te passen, te bidden voor de bekeering van zondaren enz., en an-

dere werken van genade, hetzij ligchamelijke of geestelijke." Bij dezen ruimen catalogus van soorten van boete kan men nog voegen: pelgrimstogten, geeseling en ligchamelijke kwellingen van verschillenden aard.

De eerste regelingen der Christelijke kerk ten opzigte der boete schijnen tot aan de achtste eeuw bijna ongeschonden te zijn bewaard; omstreeks dien tijd werden er echter verscheidene misbruiken ingevoerd. Afzonderlijke boetedoeningen kwamen in de plaats van openbare, en het gebruik ontstond om den priester toe te staan de absolutie onmiddellijk na de belijdenis te geven aan hen, die hunne gereedheid betuigden om de bepaalde boete te vervullen, zelfs al waren zij niet gereed om aan de communie deel te nemen. Het was ook in dit tijdvak, dat het betalen eener geldboete eene van de erkende straffen der kerk werd; in vele gevallen werd eene voorgeschreven boete voor eene geldboete verwisseld, en het aldus betaalde geld werd gebezigd als aalmoezen voor de armen, of om gevangenen vrij te koopen, of om de gewone uitgaven der kerk te bestrijden. Verscheidene synoden, zoowel in de achtste als de negende eeuw, kwamen op tegen deze misbruiken, terwijl de edicten, gedurende de regering van Karel den Groote uitgevaardigd, het onderwerp der boete in zijn ware licht trachtten te stellen. In de elfde eeuw nam men in Italië zijne toevlugt tot zwaardere boetedoeningen, voornamelijk door den invloed van Petrus Damiani, die in de sterkste bewoordingen de zelfkastijding aanbeval, en haar voorstelde als eene vrijwillige navolging van het lijden van Christus en van dat der martelaren.

BOETEDOENING (STRIJD OVER DE). Van de vroegste tijden af heeft de Christelijke wereld geloofd, dat de dood van Christus een verzoenend karakter had, of met andere woorden, dat hij bestemd was om te zijn, en ook in werkelijkheid was, eene boetedoening voor zonde, een offer geofferd om de Goddelijke regtvaardigheid te voldoen, en zondaren met God te verzoenen. Op dit punt zijn al de groote secten, waarin de Christelijke wereld verdeeld is geweest, het eens. Wij wijzen op de Oostersche en Westersche kerken, Roomschgezinden en Protestanten, Calvinisten en Arminianen. Deze algemeen aangenomen leer is echter door de Socinianen bestreden, die de Godheid van Christus ontkennen, en daarom de leer der boetedoening trachten weg te cijferen. Hun geloof op dit laatste punt kan aldus in het kort beschreven worden: — „Het groote doel van de zending en den dood van Christus was om het volledigste bewijs te geven van een staat van vergelding, ten einde de sterkste beweegredenen tot de deugd te verschaffen; en het maken van eene opzettelijke verwijzing op de leer van eene opstanding tot het eeuwige leven, de voornaamste bekrachtiging van de wetten der deugd, is een voordeel aan het Christendom bijzonder eigen. Door dit voordeel hervormt het evangelie de wereld, en de vergeving der zonde volgt op de hervorming. Want hoewel er eenige teksten zijn, waarin de vergiffenis van zonde schijnt te worden voorgesteld als verleend ten gevolge van het lijden, de verdiensten, de opstanding, het leven of de gehoorzaamheid van Christus, kunnen wij toch, na een zorgvuldig onderzoek, geene andere gevolgtrekking maken, dan dat al die beschouwingen er van gedeeltelijke voorstellingen zijn, en dat, volgens de algemeene strekking der Schrift, de vergeving van zonde in werkelijkheid altijd verleend wordt door de vrije genade van God, wegens de persoonlijke deugd des menschen, een boetvaardig en opregt hart, en een hervormd en voorbeeldig leven, zonder acht te slaan op het lijden of de verdienste van eenig wezen." Door zulk eene verdraaijing van het geheele Christelijke stelsel trachten de Socinianen zich te ontdoen van het verzoenend karakter van Christus dood, en dien tot niets meer te maken dan tot eene getuigenis van de waarheid Zijner leer, en opdat Hij de magt mogt verwerven om de vergeving van zonden mede te deelen.

Tusschen de Sociniaansche en de regtzinnige beschouwing der boetedoening ligt een stelsel, dat het Middenstelsel genoemd wordt, hetwelk met het Sociniaansche overeenkomt in het verwerpen der boetedoening, maar te zelfder tijd de regtzinnige beschouwing in zoo verre aanneemt, dat het beweert, dat het God behaagd heeft vergiffenis te beloven door de bemiddeling van Christus. Deze meening wordt gekoesterd door eene partij, die Christus niet beschouwt als den eeuwigen en consubstantiëelen Zoon van God, maar als het eerste en glorierijkste der geschapen wezens. De bemiddeling van Christus is derhalve bij hen geene boetedoening, maar eene tusschenkomst. Tegen deze theorie is, het is duidelijk, hetzelfde in te brengen als tegen de Sociniaansche, namelijk, dat zij geene voldoende rekenschap geeft van het lijden van een onschuldig persoon. Waarom leed Jezus Christus, hoewel volgens beide theoriën vrij van alle schuld, hetzij persoonlijke of te last gelegde, zulk lijden als wij weten, dat hij door de Goddelijke bepaling onderging. Dit is eene vraag, die het onvoldoende van het Sociniaansche en het middenstelsel aantoont. De waarheid

is, dat onder alle volkeren en in alle eeuwen het denkbeeld van boetedoening geheerscht heeft, gelijk duidelijk is uit de groote mate, waarin offers aangeboden zijn, met het bepaalde doel om het Goddelijke Wezen gunstig te stemmen; en deze offers bestonden niet alleen uit redelooze dieren, maar in vele gevallen uit menschen. En welk beginsel is onvergankelijker op elke bladzijde van het Oude Testament geplant, dan dat er zonder bloedstorting geene vergeving van zonden is? Bovendien verklaart de Schrift in de duidelijkste taal, dat de dood van Christus eene boetedoening voor zonden geweest is. Dit wordt verklaard met woorden, die onmogelijk verkeerd begrepen of opgevat kunnen worden, in Eph. V. 2: „En wandelt in de liefde, gelijkerwijs ook Christus ons liefgehad heeft, en zich zelven voor ons heeft overgegeven tot eene offerande en een slagtoffer Gode, tot een welriekenden reuk;" in 1. Joh. II : 2: „En Hij is eene verzoening voor onze zonden; en niet alleen voor de onzen, maar ook voor de zonden der geheele wereld;" Rom. V : 10: „Want indien wij, vijanden zijnde, met God verzoend zijn door den dood Zijns Zoons, veel meer zullen wij, verzoend zijnde, behouden worden door Zijn leven;" Openb. V: 9: „Want Gij zijt geslagt, en hebt ons Gode gekocht met Uw bloed uit alle geslacht, en taal, en volk, en natie." Deze duidelijke verklaringen kan zelfs de Socinian niet ontkennen, en hij wordt tot het zonderlinge hulpmiddel gedreven van te beweren, dat Christus slechts een zinnebeeldig priester was, en dat Zijne offerande eene zinnebeeldige offerande was, en bij gevolg moet Zijne verlossing, die Hij voor Zijn volk gekocht heeft, slechts eene zinnebeeldige verlossing zijn, dat is, volstrekt geene verlossing.

De Swedenborgianen zijn van gevoelen, dat Christus Zijn lijden onderging om der wille van Hem zelven, en niet om onzentwille; zij weigeren derhalve de leer der toerekening van Zijne regtvaardigheid aan te nemen. De nieuwere Universalisten beweren, dat boetedoening alleen verzoening aanduidt, en dat Christus alleen stierf om het menschdom van de onveranderlijkheid van Gods algemeene reddende liefde te overtuigen.

De kwestie over het onderwerp der boetedoening, die meer dan eenige andere onder de godgeleerden aanleiding tot strijd gegeven heeft, betreft de uitgebreidheid harer kracht, of zij zich uitstrekte over alle menschen, of zich alleen bepaalde tot die, welke door den Vader aan Christus gegeven waren. De Pelagianen en Arminianen beweren het eerste, terwijl de Calvinisten even streng het laatste volhouden. In de latere tijden is er nog eene partij ontstaan, die niet alleen beweert, dat Christus voor alle menschen stierf, maar dat ook ten gevolge van Zijn dood aan alle menschen vergiffenis geschonken is. Het natuurlijk gevolg van zulk eene leer is, dat, als alle menschen vergiffenis erlangd hebben, zij ook allen gered moeten zijn; maar om te voorkomen, dat zulk eene gevolgtrekking gemaakt worde, wordt beweerd, dat niemands vergiffenis hem iets baten zal, zoo hij niet gelooft, dat hij vergiffenis erlangd heeft. Zulk een geloof kan, volgens deze theorie, niet uitblijven aan elken mensch te behooren, aangezien de gevolgtrekking noodzakelijk ontstaat, dat elk individueel mensch vergiffenis ontvangen heeft, omdat hij een mensch is. Om deze blijkbare moeijelijkheid weg te nemen wordt beweerd, dat wij het voordeel der vergiffenis niet zullen genieten, zoo wij niet, boven ons geloof, geheiligd worden door ons geloof. Volgens deze redenering hangt derhalve onze eindelijke zaligmaking van onze eigene heiligheid af, en niet uitsluitend van de boetedoening onzes Heeren Jezus Christus.

De Arminiaansche beschouwing van de uitgebreidheid der boetedoening verschilt eenigzins van de zoo even verklaarde theorie. Zij leert zonder twijfel, dat Christus voor allen stierf, maar als grond hiervoor wordt aangegeven, dat er ten gevolge van den dood van Christus eene wet van genade ingesteld is, waaronder alle menschen geplaatst zijn; een nieuw verbond is met hen gesloten, dat het eeuwige leven belooft op eene opregte in plaats van eene volmaakte gehoorzaamheid, en zooveel bijstand wordt hun verleend, als hen in staat stellen zal om, zoo die bijstand behoorlijk benuttigd wordt, hunne zaligheid uit te werken. Deze theorie is in al hare deelen bepaaldelijk in strijd met het Woord Gods. Van het begin tot het einde is zij eene menschelijke vinding, om een geliefkoosd denkbeeld te schragen. De wet, waaronder de menschen verondersteld worden geplaatst te zijn ten gevolge van den dood van Christus, is er eene, die opregte hoewel onvolmaakte gehoorzaamheid in de plaats stelt van volmaakte, en dus het ongerijmde beginsel ondersteunt, dat het Goddelijke Wezen kan afwijken van de naauwgezetheid en zuiverheid van Zijne heilige wet, en derhalve de essentieele heiligheid van Zijne natuur kan verloochenen. Geen verbond, dat zulk een verkeerd beginsel in zich sluit, is in den bijbel te vinden.

Wat de beperkte uitgestrektheid der boetedoening aangaat, op dit punt is de taal van het Nieuwe Testament duidelijk. Onze Heer zelf zegt (Joh. X : 15):

„Ik stel mijn leven voor de schapen"; en verklarende wie Zijne schapen zijn, zegt Hij: „Mijne schapen hooren mijne stem, en ik ken dezelve, en zij volgen mij; en ik geef hun het eeuwige leven; en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid, en niemand zal dezelve uit mijne hand rukken." Uit eene vergelijking van deze gedeelten blijkt duidelijk, dat Christus alleen voor Zijn volk stierf, dat Hij Zijne schapen noemt, en voor hetwelk bijzondere voorregten weggelegd zijn. Door allen wordt echter erkend, dat er gedeelten zijn in het Nieuwe Testament, die op het eerste gezigt den indruk schijnen te geven, dat Christus voor allen stierf. Zoo lezen wij in Joh. I : 29: „Zie, het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt!" en in 1. Joh. II : 2: wordt van Jezus gezegd, dat „Hij is eene verzoening voor onze zonden; en niet alleen voor de onzen, maar ook voor de zonden der geheele wereld." Men moet echter het woord „wereld" in deze en andere plaatsen niet opvatten als te beteekenen „alle menschen", maar de volkeren in het algemeen, als onderscheiden van de Joden. In 2. Cor. V : 15 vinden wij ook de schijnbaar onbeperkte verklaring: „En Hij is voor allen gestorven", doch onmiddellijk daarop volgt de beperking door de woorden: „Opdat degenen, die leven, niet meer zich zelven zouden leven, maar dien, die voor hen gestorven en opgewekt is;" hetgeen aantoont, dat door het woord „allen" in het eerste zindeel niet alle menschen wordt bedoeld, maar allen, die door Christus leven. Op dezelfde wijze moeten al die uitdrukkingen, die in den bijbel schijnbaar onbeperkt en algemeen zijn, zorgvuldig beschouwd worden in verband met andere gedeelten, die over hetzelfde onderwerp handelen, en moet men altijd den welbekenden en aangenomen regel van uitlegging in het oog houden, dat de algemeene opgave verklaard moet worden door de bepaalde, en niet de bepaalde door de algemeene.

Maar de vraag doet zich nog steeds voor: Kan men in geenen zin met waarheid zeggen, dat Christus voor allen stierf? of met andere woorden: Heeft de geheele wereld geen voordeel geplukt van het lijden en den dood des Heeren Jezus? Tot antwoord op deze vraag merken wij aan, dat er *algemeene* zoowel als *bijzondere* voordeelen zijn van den dood van Christus. De *algemeene* voordeelen zijn de instelling eener wet van langmoedig geduld en verdraagzaamheid voor eene goddelooze wereld, en de invoering van een stelsel van middelen en inzettingen te gelijk met de gewone werkingen van den Geest. Deze behooren zonder uitzondering aan alle menschen, en het bezit er van plaatst de wereld onder de zwaarste verantwoordelijkheid. De *bijzondere* vruchten van den dood van Christus evenwel zijn alleen van een bepaaldelijk reddenden aard, en behooren aan Zijn eigen geloovig volk. Zij zijn Zijne schapen, en aan hen alleen geeft Hij het eeuwige leven. De verwaarloozing van dit onderscheid tusschen de *algemeene* en de *bijzondere* voordeelen van den dood van Christus, heeft bij sommige godgeleerden aanleiding gegeven tot verwarde inzigten in de leer der boetedoening.

BOETPRIESTERS, priesters die in vele kerken aangesteld werden, toen de afzonderlijke zondenbelijdenis ingesteld werd, ten einde die belijdenis aan te hooren en boete op te leggen. Het ambt van boetpriester ontstond, gelijk wij van Socrates, den kerkgeschiedschrijver, vernemen, in den tijd der vervolging onder Decius, en bestond in de kerk tot aan de regering van keizer Theodosius, toen het door Nectarius, bisschop van Constantinopel, afgeschaft werd. Sozomenes zegt, dat de pligten der boetpriesters gedeeltelijk waren om hen, die in het openbaar boete moesten doen, aangaande de beste wijze om die te vervullen voor te lichten, en gedeeltelijk om afzonderlijke boetedoeningen op te leggen aan hen, die niet aan eene openbare straf onderworpen waren. Het voorbeeld van Nectarius, die het ambt afschafte, werd door bijna alle bisschoppen van het Oosten gevolgd; het bleef echter in de Westersche kerken, en voornamelijk te Rome, bestaan, ten einde de menschen voor te bereiden voor de openbare kerkboete. De boetpriesters echter, die nu gebezigd worden, ontstonden in de twaalfde eeuw, en het Lateraansche concilie van 1215 bepaalde, dat elke bisschop een boetpriester moest hebben.

BOGS, geliefkoosde heiligen bij de Russen. Eene afbeelding van een beschermheilige, op koper, wordt door de Russen in den zak gedragen of in eene kleine kapel in het huis opgehangen. Dit gebruik doet ons natuurlijk denken aan de Laren en Penaten der oude Romeinen. De huisbog is gewoonlijk op hout geschilderd, en in de huizen van menschen van rijkdom en aanzien is hij omringd van diamanten of edelsteenen, en worden er waskaarsen voor gebrand. Chantreau vermeldt, dat hij op zijne reizen in Rusland een kabinet van bogs in het bezit van een lid van den senaat heeft gezien, dat meer dan een millioen waard was. Onder de Russen hebben menschen van allerlei rangen hunne bogs, die zij in de grootste vereering houden. De meest populaire van deze beschermheiligen zijn de H. Nicolaas, de H. Johannes de Dooper, de

H. Sergius en de H. Alexander Newski. In de huizen der armen wordt de bog somtijds in een klein en donker vertrek bewaard; zoodra echter een Rus een huis binnentreedt, en niet dadelijk den bog ziet, vraagt hij, waar deze is, en alvorens een der bewoners te groeten, nadert hij den bog, en maakt daarvoor driemaal het teeken des kruises, terwijl hij zegt: „Heer, wees mij genadig." Wanneer de kostbare reliquië versleten is, wordt zij zorgvuldig op een kerkhof of in een tuin begraven. Somtijds wordt zij in eene snel vlietende rivier geworpen, opdat de stroom haar moge medeslepen.

BOGARDIJNEN. Zie FRANCISCANEN.

BOGOMILEN of BONGOMILEN (Slav. *Bog*, God; *milei*, erbarm u), eene Christen-secte der twaalfde eeuw, welke in het Grieksche rijk, voornamelijk in den omtrek van Philippopolis, ontstond. Men heeft hen somtijds beschouwd als in leer verwant aan de oudere Gnostieken, maar zij spreken niet van de Æonen, noch van een oorspronkelijk kwaad beginsel. Zij werden somtijds Phundaïeten genoemd, naar den *phunda* of gordel, dien zij gewoon waren te dragen. Hun stelsel van meeningen betrof voornamelijk de hoogere orde van geesten, aan het hoofd waarvan zij Satanaël plaatsten, wiens naam eenigzins gelijkt op dien van Sammaël, den engel des doods bij de Rabbijnsche Joden. Volgens Euthymius stelden zij het Goddelijke Wezen voor onder de gedaante van een oud man, en namen zij waarschijnlijk die gedaante aan om de uitdrukking van den profeet Daniël: „De Oude van dagen." Wij kunnen de meeningen der Bogomilen niet duidelijker beschrijven, dan door de heldere uiteenzetting van Neander over te nemen. „In Satanaël zagen zij den eerstgeboren Zoon van den hoogsten God, die ter regterhand van God zat, met Goddelijke magt was toegerust, en na Hem de tweede plaats bekleedde. Aan ieder der hoogere Geesten, leerden zij, had God een afzonderlijk bestuur opgedragen, maar Satanaël, als zijn algemeenen stadhouder, boven die allen gesteld, Daardoor liet deze zich tot hoogmoedige zelfverheffing vervoeren. Bedwelmd door het gevoel van zijne magt en waardigheid, wilde hij zich van den hoogsten God onafhankelijk maken, en zocht hij niet alleen een eigen rijk voor zich te stichten, maar te gelijk de engelen, aan wie de hoogste God het bestuur over de verschillende deelen der wereld had toevertrouwd, tot afval te verleiden. Nadat hij daarin bij sommige hunner geslaagd was, riep hij die afgevallen engelen bijeen, en noodigde hen uit zich met hem te vereenigen tot het voortbrengen van een nieuwen hemel en eene nieuwe aarde, en daarmede van eene nieuwe en van den hoogsten God onafhankelijke schepping; want nog had de Vader hem zijne Goddelijke gedaante niet ontnomen, nog had hij het „*Ef*" en zijne scheppingskracht niet verloren. Tot volvoering van dat plan daalde hij met zijne deelgenooten aan den afval in den bajert neder. Door hunne medewerking schiep hij den mensch, en gaf hem een ligchaam, dat uit de aarde geformeerd was; maar toen hij dien mensch met een deel van zijn geest wilde bezielen, schoot zijne magt te kort. In die verlegenheid wendde hij zich tot den hoogsten God, en bad Hem zich over zijn maaksel te ontfermen, terwijl hij zich verbond om het bezit van den mensch met Hem te deelen, en beloofde, dat door het geslacht, hetwelk uit dezen zou voortkomen, de plaatsen van de afgevallen Engelen in den hemel weder bezet zouden worden. Daardoor liet de hoogste God zich overhalen, om zich over het maaksel van Satanaël te ontfermen. Hij deelde daaraan iets mede van Zijnen geest, en aldus werd de mensch tot een levend wezen. Maar toen nu Adam en Eva, die te gelijk geschapen waren, in glans en heerlijkheid straalden door het Goddelijke leven, dat hun geschonken was, werd Satanaël van afgunst en nijd vervuld, en besloot hij de bestemming van den mensch, om de ledig gelaten plaatsen dier hoogere geesten in te nemen, weder te verijdelen. Hij verleidde Eva en vermengde zich met haar, ten einde eene nakomelingschap te verwekken, die de nakomelingschap van Adam zou overweldigen en in het verderf storten. De vrucht van die vermenging was Kaïn, de vertegenwoordiger van het kwade beginsel, gelijk Abel, door Adam bij Eva verwekt, de vertegenwoordiger van het goede was.

Satanaël heerschte nu in de wereld, door hem geschapen, en wist het grootste gedeelte der menschen te verleiden, zoodat maar weinige hunne bestemming bereikten. Aan de Joden openbaarde hij zich als den hoogsten God. Hij gebruikte Mozes tot zijn werktuig, gaf hem de wet, waarvan de Apostel Paulus getuigt, dat zij eene oorzaak der zonde geworden is, en verleende hem het vermogen om wonderen te doen. Vele duizenden werden op die wijze door zijne dwingelandij in het verderf gestort. Maar eindelijk ontfermde de goede God zich over de hoogere, van Hem afkomstige en aan Hem verwante natuur des menschen, die door de arglistigheid van Satanaël van hare bestemming was vervreemd. Hij besloot de menschen van de heerschappij van Satanaël te verlossen en dezen zijne magt te ontnemen. In het jaar 5500 na de schepping

der wereld liet Hij een geest van zich uitvloeijen, die de Zoon van God, de Logos, de aartsengel Michaël, die boven alle engelen verheven is, de geest des raads en der sterkte werd genoemd, en de roeping ontving om het rijk van Satanaël te vernietigen en de plaats van dezen te vervullen. Dien Zoon deed Hij in een ætherisch ligchaam, dat slechts in schijn naar het aardsche gelijk, op aarde nederdalen, en Maria werd daarbij alleen als doorgangspunt gebruikt. Zij vond het Goddelijke kind op het onverwachts in windselen gewikkeld in eene spelonk. Al het zinnelijke was hier natuurlijk niets dan schijnvertooning. Satanaël, die Jezus voor niets dan mensch hield, en zijn rijk onder de Joden, die hij tot afval had verleid, door Hem in gevaar zag gebragt, bereidde Hem den dood. Maar Jezus, die aan geen ligchamelijk lijden onderworpen kon worden, misleidde hem. Hij, die voor dood gehouden werd, hoewel Hij boven alle lijden verheven was, kwam op den derden dag weder in volle levenskracht terug, en vertoonde zich, nadat Hij het aardsche schijnligchaam had afgelegd, aan Satanaël in zijne ware hemelsche gedaante. Deze moest toen zijne overmagt erkennen, werd door Hem van zijne Goddelijke magt beroofd, en bleef, nadat hij den naam „*Ik*" had moeten afleggen, alleen Satan. Christus werd daarna ter regterhand Gods verheven, om de tweede na Hem te zijn, en de plaats van den vernederden Satanaël te vervullen. Nu dat nu Christus de aarde heeft verlaten en ten hemel is opgekomen, heeft God eene tweede magt, den Heiligen Geest, van Zich laten uitgaan, en deze vervult nu, door zijnen invloed op iedere ziel in het bijzonder en de gemeente der geloovigen in het algemeen, de plaats van den ten hemel gevaren Christus. — Het was gewis niet zonder beteekenis, dat de Bogomilen den Heiligen Geest afbeeldden in de gedaante van een baardeloozen jongeling, maar aldus stelden zij hem ongetwijfeld voor als een zinnebeeld van zijne alle verjongende kracht. Als het laatste doel van alles, namen zij aan, dat God, nadat Christus en de Heilige Geest hun geheele werk zullen volbragt hebben, en alle gevolgen van den eersten afval weggenomen, en de verloste zielen tot hunne bestemming zullen gekomen zijn, alsdan die beide van Hem uitgevloeide magten weder in zich terugtrekken, en alles weder tot de oorspronkelijke eenheid brengen zal."

De Bogomilen verwierpen den waterdoop, daar zij meenden, dat de eenige Christelijke doop een doop met den Geest was, die slechts door aanroeping van den Heiligen Geest en het opleggen der handen medegedeeld kon worden. Hij, die op deze wijze gedoopt zou worden, onderging vooraf eene geregelde voorbereiding, welke uit het belijden van zonden, vasten en bidden bestond. Daarop werd hij in de vergadering gebragt, waar de voorzitter het Evangelie van Johannes op zijn hoofd legde, de Heilige Geest over hem werd ingeroepen, en het Gebed des Heeren werd opgezegd. Dan moest hij een leven van beproeving leiden, in den loop waarvan hij de strengste onthouding in acht nam, en als hij getrouwelijk zijn proeftijd doorloopen had, werd hij wederom in de vergadering geleid, met het gelaat naar het oosten geplaatst, en het Evangelie van Johannes werd wederom op zijn hoofd gelegd. De geheele vergadering, mannen en vrouwen, raakte zijn hoofd met de handen aan, en zong gezamenlijk een lied van dankzegging aan God, dewijl de man zich waardig getoond had als lid der gemeente toegelaten te kunnen worden.

Gelijk de Bogomilen weigerden eene uiterlijke viering van den doop aan te nemen, zoo schijnen zij zich ook evenzeer tegen eene uiterlijke viering van het avondmaal verzet te hebben. Zij streden tegen de vereering van de Maagd Maria, tegen die van heiligen en beelden, en weigerden ook eenige hulde aan een crucifix te bewijzen. Eutlymius zegt, dat zij de historische boeken van het Oude Testament verwierpen, doch de Psalmen en de Profeten en alle geschriften van het Nieuwe Testament aannamen. Zij schijnen aan het Evangelie van Johannes eene bijzondere waarde en belangrijkheid geheeht te hebben. De heerschende kerk beschouwden zij als eene afvallige kerk, die door Satanaël werd bestuurd, terwijl zij zich zelve voorstelden als de ware volgelingen van Christus.

De Bogomilen waren naauwelijks ontstaan (1116), of hunne leerstellingen werden zelfs door personen van de hoogste klassen der maatschappij aangenomen. De Grieksche keizer Alexius Commenus, hoorende hoe snel de secte zich uitbreidde, besloot stappen te doen, ten einde de ware leiders der beweging te weten te komen. Te dien einde liet hij vele leden der gemeente gevangen nemen en pijnigen, en door dit wreede middel vernam hij, dat een oude monnik, Basilius genaamd, aan het hoofd der partij stond. De keizer noodigde nu dezen leider der Bogomilen tot eene afzonderlijke bijeenkomst in zijn paleis uit, onder voorwendsel dat hij de beginselen der secte wenschte te vernemen, met het doel om zich bij haar aan te sluiten. De oude man, hoewel aanvankelijk achterdochtig, stemde eindelijk in het verzoek toe. Hij trok naar de keizerlijke woning, en terwijl hij de beginselen der vereeniging, wier hoofd hij was, ont-

vouwde, teekende iemand, die door den keizer achter eene gordijn was geplaatst, het geheele gesprek op. Toen er voldoende inlichtingen verkregen waren, om de veroordeeling van den niets kwaads vermoedenden monnik zeker te doen zijn, werd de gordijn opgetrokken, en daar stond voor hem eene schaar van geestelijken, die gereed waren om een vonnis uit te spreken, dat waarschijnlijk het bestaan der aanstootelijke secte zou doen ophouden. Basilius werd dadelijk naar de gevangenis geleid, en vele Bogomilen werden gevangen genomen, alsook eenigen, die met de secte in geen verband stonden. Om de onschuldigen van de schuldigen te scheiden, verzon de keizer het volgende plan. Hij liet al degenen, die gegrepen waren, op eene openbare plaats voor eene groote vergadering verschijnen, in het midden waarvan hij zich op een verheven troon nederzette. Twee groote vuren werden er ontstoken, en aan de zijde van het eene werd een kruis geplaatst, maar niet aan de zijde van het andere. De keizer verklaarde nu, dat allen ter dood gebragt moesten worden, en dat zij, die als geloovigen wenschten te sterven, hunne hulde aan het kruis moesten bewijzen. Zij, die dit bevel gehoorzaamden, werden met eene eenvoudige vermaning weggezonden, terwijl zij, die weigerden aan het kruis hulde te doen, tot eene levenslange gevangenschap veroordeeld werden. Alleen Basilius kwam in 1119 op den brandstapel om. De dood huns hoofds verhinderde niet, dat de Bogomilen hunne meeningen ijverig voortplantten; zij verspreidden zich snel over het geheele Grieksche rijk. De geschriften van een vereerden monnik, Constantius Chrysomalos genaamd, bragten niet weinig tot de verbreiding dezer leerstellingen bij. Echter sprak eerst na zijn dood eene synode, in 1140 te Constantinopel gehouden, de veroordeeling over hem en zijne volgelingen uit. In 1143 werden twee Cappadocische bisschoppen, Clemens en Leontius, als Bogomilen door eene synode te Constantinopel afgezet, en omstreeks dien tijd en om die zelfde reden werd Niphon, een monnik, tot gevangenschap veroordeeld. In hunne leer en hunne tegenkanting tegen de heerschende kerk geleken de Bogomilen veel op de Cathari en de Paulicianen.

BOKJE-VEREERING. In Exod. XXIII : 19 en XXXIV : 26, en in Deut. XIV : 21 vinden wij het volgende gebod: „Gij zult het bokje niet koken in de melk zijner moeder." Men heeft verondersteld, dat dit voorschrift ten doel had, om de Hebreën tegen een afgodisch of bijgeloovig gebruik van de omliggende Heidensche volken te behoeden. Met deze uitlegging stemmen eenige Joodsche verklaarders in, hoewel zij geen voorbeeld van een dusdanig gebruik hebben kunnen aanhalen. Dr. Cudworth zegt echter, dat in een ouden Caraïetischen commentair op den Pentateuchus vermeld wordt, dat het een gebruik was van de oude Heidenen, als zij al hunne vruchten ingezameld hadden, om een bokje te nemen en het te koken in de melk zijner moeder, en met die melk op eene magische wijze hunne boomen, velden, tuinen en boomgaarden te besprengen, in de gedachte dat zij door dit middel vruchtbaar zouden worden, en het volgende jaar overvloediger vruchten zouden opleveren. Horatius schijnt op eene gewoonte van dezen aard te zinspelen. Abarbanel spreekt ook van een dergelijk gebruik, dat zelfs in zijn tijd in eenige gedeelten van Spanje bestond. Spencer vermeldt eene dergelijke plegtigheid als in gebruik onder de Sabijnen. Bloedige offers van hanen en bokjes worden gewoonlijk aan den Hindoeschen God *Vischnoe* geofferd.

BONOSIËRS, eene Christen-secte der vierde eeuw, aan wier hoofd Bonosus, een bisschop waarschijnlijk van Sardica in Illyrië, stond. Zij werden beschuldigd van te beweren, dat Maria, de moeder onzes Heeren, niet altijd eene maagd bleef, maar na de geboorte van Jezus verscheidene andere kinderen ter wereld bragt. Het is echter zeer twijfelachtig, of Bonosus en zijne volgelingen beweerden, wat hun somtijds te laste gelegd is, dat Christus niets anders dan een mensch, en slechts door aanneming de Zoon van God was. Toch waren er in de vijfde en de zesde eeuw ketters in Frankrijk en Spanje, die den naam van Bonosiërs droegen, en de leer der Drieëenheid en der Godheid van Christus verwierpen. Paus Gregorius zegt, dat de kerk hun doop niet aannam, dewijl zij niet doopten in den naam der drie Personen. Het concilie van Arles, in 452 gehouden, beval echter in zijn zeventienden canon, dat de Bonosiërs in de kerk zouden worden opgenomen door de heilige zalving, de oplegging der handen en eene belijdenis des geloofs, daar het zeker was, dat zij in den naam der Drieëenheid doopten. De Bonosiërs zijn somtijds verward met de Photinianen (zie ald.).

BONZEN, priesters in China, Tartarije en Thibet. Vroeger was een groot aantal dezer priesters aan elke pagode verbonden, en hoewel zij in kloosters woonden, hingen zij voor hun bestaan geheel en al van de openbare liefdadigheid af. De laatste reizigers berigten ons echter, dat de matige voorraad, dien zij door bedelen verzamelen, volstrekt niet voor hun onderhoud voldoende is, en daarom zijn zij verpligt om eenig handwerk uit te oefenen. De meeste bonzen doen als

schoolmeesters dienst, en zij, die niet in staat zijn om onderwijs te geven, zwerven rond en bedelen van deur tot deur. Huc berigt ons in zijn L'Empire chinois, dat zij dagelijks in aantal afnemen. De wijze, waarop zij hunne gelederen aanvullen, is zonderling. De bonze, die aan eene pagode verbonden is, koopt voor eene kleine som een der kinderen van arme ouders. Hij scheert het hoofd van den knaap, en stelt hem aan als zijn leerling, of liever als zijn bediende. Het arme kind bedient zijn meester bij alle gelegenheden, en wordt eindelijk gewoon aan het leven van een bonze. Met der tijd volgt hij zijn meester op, en zoo wordt het geslacht der bonzen voortgeplant. Vroeger oefenden deze priesters een magtigen invloed uit over het volk, maar dit is nu niet meer het geval, daar hun gezag en hunne belangrijkheid geheel en al hebben opgehouden.

Een groot klooster, waarin de bonzen woonden, was gewoonlijk aan elke pagode verbonden. Deze kloosters, eens zoo beroemd, zijn nu bijna geheel verlaten. Huc geeft het verhaal van een bezoek, dat hij aan eene der beroemdste dezer priesterlijke woningen, die welke op het eiland Pou-tou gelegen is, bragt. Meer dan vijftig kloosters, zegt hij, zijn over de zijden der bergen en in de valleijen van dit schoone en schilderachtige eiland verspreid. Die groote kloosters, die eens vol waren met bonzen, zijn echter nu, zooals deze reiziger ons berigt, bijna geheel overgelaten aan heirlegers van ratten en aan groote spinnen, die rustig hunne webben in de verlaten cellen weven. Over elk der kloosters is een voogd aangesteld, die echter eerder een administrateur van tijdelijke goederen is dan een heerscher, aan wien al de andere bonzen, die daar wonen, verpligt zijn gehoorzaamheid te betoonen. Zij zijn gewoonlijk niet alleen door de tonsuur, maar ook door een rozekrans, dien zij om den hals dragen, en die uit honderd koralen bestaat, van de leeken onderscheiden; bovendien is aan het einde van hunnen staf een houten vogel. Hoewel zij zelve zeer arm zijn, zegt men toch, dat zij gewoonlijk liefdadig jegens anderen zijn. Zij verzamelen het volk voor de eeredienst door het klingelen van bijzondere schellen, en dikwijls ook door het blazen op trompetten. Als iemand een bonze worden wil, behoeft hij slechts zijn hoofd kaal te scheren, en een gewaad met lange en wijde mouwen aan te trekken, en als hij van zijn ambt afstand wil doen, behoeft hij slechts van kleederen te veranderen en zijn haar te laten groeijen.

In China worden ook, vooral in de zuidelijke provinciën, vele kloosters voor vrouwelijke bonzen gevonden. De kleederdragt dezer bonzen verschilt weinig van die der mannelijke; haar hoofd is geheel kaal geschoren. Zij zijn niet tot hare kloosters beperkt, maar wandelen dikwijls op de openbare wegen.

BOOM-VEREERING. Weinige soorten van vereering zijn meer algemeen geweest dan de vereering van boomen. Zij, die bekend zijn met de fabelleer der Grieken en Romeinen, weten, dat nagenoeg elke godheid een bijzonderen boom had, dien hij bijzonder beschermde, en dat nagenoeg elke boom aan een bijzonderen god gewijd was. Zoo was de eik aan Jupiter, de laurier aan Apollo opgedragen. De oude bewoners van Kanaän schijnen een hoogen eerbied gehad te hebben voor de heilige bosschen, waarin zij gewoon waren hunne eeredienst te verrigten, daarom kregen de Israëlieten van Jehovah bevel om ze te vernietigen. Vele uitdrukkingen uit de Schriften kunnen aangevoerd worden om te bewijzen, dat deze bosschen een strik waren voor het door God verkozen volk. De bewoners van Syrië, Samos, Athene, Dodona, Arcadie, Germanie en andere plaatsen hadden hunne altaren in de bosschen, en de reusachtige palmboom op het eiland Delos was, zooals geloofd werd, het geliefkoosde voortbrengsel van de godin Latona. Onder de oude Scandinaviërs werd een tempel somtijds *Hag*, een boschje, genoemd. Men zegt, dat er onder de noorderlijke Finnen nog heilige boomen bestaan. Boomen werden ook door de oude Hessen en Friezen vereerd. Een zeer groote eik, de eik van Thor geheeten, werd op bevel van Bonifacius, den apostel der Duitschers, omvergehouwen. Bij de oude Pruissen was de grond, waarop de eik en de lindeboom stonden, heilige grond. Onder den eik verrigtten de oude Druïden hunne heiligste plegtigheden; zij aanbaden het Opperwezen, dat zij Æsus (zie ald.) noemden, onder de gedaante van zulk een boom. De eik was ook aan Baäl, den voornaamsten god van de oude Oostersche natiën, gewijd. Dit bijgeloof strekte zich van het Oosten naar het Westen uit, daar de eik op alle plaatsen als een heilige boom werd aangemerkt, meer voornamelijk nog onder de Galliërs, van wie Maximus Tyrius zegt, dat zij Jupiter aanbaden onder een grooten eik en zonder eenig standbeeld. Als een voorbeeld van de vereering, waarin boomen somtijds gehouden zijn, wijzen wij op de voorname plaats, die de Yggdrasil (zie ald.) of heilige esch in de Scandinavische mythologie inneemt. In de Boeddhistische godsdienst wordt de Bo-boom (zie ald.) vereerd als de boom, waaronder Gótama Boeddha het hoogste Boeddhaschap ontving. Gelijk de bo-boom aan Gótama

zoo was ook de banaanboom aan zijn voorganger gewijd. De Parsen in Hindostan aanbidden ook, onder tallooze andere voorwerpen, boomen, boomstammen, hooge takken en vruchten.

BÖR, de vader der drie Scandinavische goden, Odin, Vili en Ve. Zijne vrouw was eene Joten of reuzin, wier naam was *Besla*, de dochter van Bölthorn. Volgens de oude Scandinaviërs waren de scheppers van het eerste paar menschen allen zonen van Bör; de oudste, Odin, gaf den man en de vrouw het leven en eene ziel; de tweede, Vili, beweging en kennis; de derde, Ve, spraak, schoonheid, gezigt en gehoor, en bovendien kleederen. De wijze van de schepping der menschen was, volgens dit stelsel, zeer bijzonder. Eens toen de zonen van Bör, of de goden, aan het strand eene wandeling deden, vonden zij twee stukken hout op het water drijven, die zij opnamen om daaruit een man en eene vrouw te maken.

BORDJ of, met het lidwoord er voor, ALBORDJ, de mythische wereldberg der oude Perzen. Uit dezen berg, in Perzië gelegen, nam alle wereldsch bestaan zijn oorsprong, en sprongen de sterren in hare loopbanen. Kosmonomisch beschouwd is hij het zinnebeeld der schepping, en maakt hij de verbinding uit tusschen deze en het Oneindige Opperwezen. De Perzen geloofden, dat de Bordj het middelpunt der wereld en de berg der bergen was; dat hij veel hooger was dan de hoogste gedeelten der aarde; en dat hij, boven de wolken uitstekende, den fijnen ether des hemels bereikte. Van den Bordj zijn profeten en wetgevers nedergedaald, die aan de menschen de stralen van een zuiverder licht mededeelden, en hun de hoop op eene betere toekomst openden. Om kort te gaan, hij was het bevruchtende zaad en het magtige middelpunt van de godsdienstige leerstellingen en liturgische plegtigheden der oude Perzen.

BOREAS, de noordewind, die, zooals de oude Grieken geloofden, in een hol van den berg Hæmus in Thracië woonde. In den Perzischen oorlog gevoelden de Atheners hunne verpligtingen aan Boreas, omdat hij de schepen des vijands vernielde. Zij stelden derhalve een feest te zijner eere in, dat den naam kreeg van *Boreasmus*. Ook de inwoners van Megalopolis vierden jaarlijks ter eere van Boreas feest, om den bijstand te gedenken, dien zij in hunne oorlogen met de Spartanen van hem ontvingen.

BOREELISTEN, eene secte in Nederland tegen het midden der zeventiende eeuw ontstaan. De Borrelisten waren leerlingen van Adam Boreel, een Hollandsche predikant, die in het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch zeer ervaren was. Zijn broeder was Hollandsch afgezant aan het hof van Lodewijk XIV. De Boreelisten waren in gevoelens eenigzins verwant aan de Doopsgezinden, hoewel zij een afzonderlijk ligchaam uitmaakten. Zij waren bekend om hunne streng godsdienstige levenswijze. Zij meenden, dat, dewijl de godsdienst van een geestelijken aard was, alle uiterlijke gebruiken noodeloos, en zelfs onbestaanbaar waren met eene ware eeredienst. Zij beweerden ook, dat het Woord Gods gelezen moet worden zonder eenige commentarien, en dat alle menschelijke uitleggingen de zuiverheid van het geïnspireerde boek slechts bederven. In vele opzigten geleek deze secte op de Engelsche Kwakers.

BORSTLAP, een der ambtskleederen van den Joodschen hoogepriester in oude tijden. Het heette borstlap des gerigts, waarschijnlijk omdat het gedragen werd bij die plegtige gelegenheden, wanneer de hoogepriester in het heilige der heiligen ging, om God te raadplegen aangaande de regtszaken, die te moeijelijk waren voor de mindere regters, en betrekking hadden op de meer gewigtige burgerlijke en godsdienstige belangen der natie. De borstlap was gemaakt van dezelfde rijke stof als de EPHOD (zie ald.), hij was eene span lang en eene span breed, derhalve vierkant, en verdubbeld of gevoerd. Aan de vier hoeken van den borstlap bevonden zich vier gouden ringen, om dezen aan den ephod vast te hechten. De beide bovenste ringen werden aan twee gouden ketentjes van gedraaid werk gehangen, die met hun ander einde boven aan het invatsel der beide schoudersteenen bevestigd waren, zoodat de borstlap eigenlijk van de schouders afhing en gedragen werd. Aan de beide onderste ringen hingen hemelsblaauwe draden, die naar beneden liepen en aan twee andere ringen van den ephod gehecht waren, zoodat elke beweging of schudding voorkomen werd.

De borstlap was bezet met twaalf edelsteenen in vier rijen, drie op elke rij. De eerste rij bestond uit een sardis, een topaas en een karbonkel; de tweede rij was zamengesteld uit een smaragd, een saffier en een diamant, de derde rij bevatte een hiacint, een agaat en een ametist. Door middel van deze steenen werd God geraadpleegd, en werden antwoorden ontvangen. Onder den tweeden tempel werd er een borstlap gemaakt, er werden er steenen in gezet, doch deze werden nooit gebezigd om den wil van God te vernemen. Op elken steen werd de naam van een der zonen van Jakob gegraveerd. De hoogepriester mogt de heilige plaats niet binnentreden, als hij niet met

den heiligen borstlap bekleed was, behalve op den grooten verzoendag, wanneer hij niet zijne priesterkleederen droeg, maar een kleed van wit linnen.

De steenen van den borstlap werden, zooals wij reeds zeiden, als medium gebruikt voor de mondelinge antwoorden, die de hoogepriester van Jehovah kreeg, wanneer hij Hem raadpleegde ten behoeve van het Joodsche volk. Eenige schrijvers, en onder deze Josephus en Philo, veronderstellen, dat zij en de URIM en THUMMIM (zie ald.) hetzelfde zijn; andere, dat zij geheel en al van deze verschilden. Sir Gardner Wilkinson spreekt in zijn werk over de zeden en gewoonten der oude Egyptenaren van een borstsieraad, dat door de Egyptische regters gedragen werd, en juist met den borstlap der Joodsche priesters schijnt overeen te komen. „Wanneer," zegt hij, „eene zaak voor het gerigt gebragt werd, was het voor den aartspriester de gewoonte, om een gouden ketting om zijn hals te hangen, waaraan een klein beeldje der waarheid hing, dat met kostbare steenen opgesierd was. Dit was in werkelijkheid eene voorstelling van de godin, die aangebeden werd onder het dubbele karakter van *waarheid* en *geregtigheid*, en wier naam *Thmei* de oorsprong schijnt geweest te zijn van het Hebreeuwsche *Thummim*, een woord dat, volgens de Septuaginta, *waarheid* beteekent, en in zijn meervoudigen uitgang eene verdere overeenkomst heeft. En wat het des te opmerkelijker maakt, is, dat de hoogepriester der Joden, die vóór de verkiezing eens konings ook de regter der natie was, alleen geregtigd was om dit eereteeken te dragen, en de Thummim der Hebreën was, gelijk het Egyptische beeldje, als met edelsteenen bezaaid." Zie HOOGEPRIESTER.

BOSCH-VEREERING. In een zeer vroegen tijd, zelfs in de aartsvaderlijke eeuwen, vinden wij bosschen in verband met de Goddelijke eeredienst vermeld. Zoo lezen wij in Gen. XXI : 33 : „En hij (Abraham) plantte een bosch in Ber-Séba, en riep aldaar den naam des Heeren, des eeuwigen Gods aan." Verschillende meeningen zijn er over den oorsprong van heilige bosschen gekoesterd. Eenigen hebben verondersteld, dat zulke plaatsen uitgekozen werden, omdat zij voor den aanbidder de aangenaamste waren, en op deze reden schijnt de profeet Hosea te doelen, als hij zegt (Hos. IV : 13): „Op de hoogten der bergen offeren zij, en op de heuvelen rooken zij, onder eenen eik en populier en ijpenboom, omdat derzelver schaduw goed is; daarom hoereren uwe dochteren, en uwe bruiden bedrijven overspel." „Wij bewijzen eene soort van hulde," zegt Plinius, „aan de stilte der plaats;" en Seneca merkt tot hetzelfde einde aan: „De groote hoogte der boomen, de afzondering der plaats en de ontzag inboezemende schaduw dienen om het geloof in de Godheden te bevestigen." Strabo zegt, dat het zoo algemeen was om tempels en altaren in bosschen op te rigten, dat alle heilige plaatsen, zelfs die, waar geene boomen te zien waren, bosschen genoemd werden. In het vervolg van tijd werden deze bosschen het tooneel van de goddeloosste en verfoeijelijkste plegtigheden. Zoo geheel en al werden zij eindelijk met de afgoderij verbonden, dat den Israëlieten door God bevolen werd, om hunne bosschen neder te houwen en met vuur te verbranden, en al hunne hooge plaatsen weg te maken. Men heeft ook aangevoerd, dat heilige bosschen met de aanbidding van duivelen ontstonden. Daar nu de heilige bosschen aanhoudend voorzien werden van beelden van helden of goden, die er in aangebeden werden, werden eindelijk een bosch en een afgodsbeeld als bijna gelijkluidende woorden aangemerkt. Zoo lezen wij in 2. Kon. XXIII : 6: „Hij bragt ook het bosch uit het huis des Heeren weg, buiten Jeruzalem tot de beek Kidron, en verbrandde het aan de beek Kidron, en vergruisde het tot stof; en hij wierp het stof daarvan op de graven der kinderen des volks." (*) Het gebruik van zulke bosschen was dan ook den Israëlieten streng verboden (Deut. XVI : 21, 22): „Gij zult u geen bosch planten van eenig geboomte, bij het altaar des Heeren, uws Gods, dat gij u maken zult. Ook zult gij u geen opgerigt beeld stellen, hetwelk de Heere, uw God, haat."

BOURIGNONISTEN, de volgelingen van Antoinette Bourignon de la Ponte, die in 1616 te Rijssel het levenslicht aanschouwde. Reeds vroeg kenmerkte zij zich door eene sterke verbeeldingskracht, eene levendige geaardheid vol geestdrift en een warmen geest van vroomheid. Door hare natuurlijke geaardheid en de bijzondere hoedanigheden van hare geestelijke gesteldheid was zij derhalve volkomen geschikt, om de leerstellingen der Mystieken aan te nemen en in hunnen geest in te dringen. Zij meende, dat zij door God geïnspireerd was, en dat Hij haar bestemd had voor het belangrijke werk om den geest des Christendoms weder in het leven te roepen, die, zooals zij zeide, uitgedoofd was door de theologische twisten, welke zoo lang de verschillende kerken hadden beroerd.

(*) In den Staten-bijbel zijn de woorden *beeld van het* in dezen tekst ingelascht, zoodat wij daar lezen: „Hij bragt ook het *beeld van het* bosch uit het huis des Heeren weg, enz.

Antoinette Bourignon had geene begeerte om eene secte te stichten, daar zij geloofde, dat de verscheidenheid van secten eene der grootste kwalen was, die de Christelijke kerk was overkomen. Roomsch-Catholieken en Protestanten waren in haar oog in deze zaak evenzeer te laken. Zij kantte zich even sterk tegen beiden aan, en wenschte zich met eenige anderen van de wereld af te zonderen en door geene geloften gebonden en door geene bijzondere kleeding onderscheiden, zich over te geven aan een leven van kalme overdenking en gebed. De faam van haar ascetismus en haar vroom leven verspreidde zich spoedig, en velen wendden zich tot haar als hunne geestelijke geleidster. Zij geloofde, dat zij het groote voorregt genoot van de ware geestelijke beteekenis der Schriften te weten, en dat het hare bijzondere roeping was, om de kerk tot de geestelijke eeredienst terug te brengen. Het gelukte haar verscheidene Christenen in Holland, Duitschland, Frankrijk, Zwitserland en Engeland, en onder hen personen van aanzien, tot een meer ernstigen geest van vroomheid op te wekken, die wel is waar met dweeperij vermengd was, maar toch niet weinig waar Christelijk leven inhield. Swammerdam, de beroemde natuuronderzoeker, was hare meeningen toegedaan.

Antoinette Bourignon verspreidde hare bijzondere inzigten niet alleen door hare gesprekken, maar ook door hare geschriften, die achttien boekdeelen uitmaken. De belangrijkste harer voortbrengselen, en die welke het meest gewaardeerd worden, zijn: Licht in de Duisternis, De Getuigenis der Waarheid en De Hernieuwing van den Geest des Evangelies. De vijandige houding, die zij tegenover de verschillende kerken aannam, verwekte haar eene sterke vervolging, die haar door geheel Sleeswijk en Holstein van de eene schuilplaats naar de andere dreef. Eindelijk stierf zij in 1680 te Amsterdam, verarmd en verlaten, verborgen in eene ellendige woning. Hare meeningen overleefden haar echter lang, en de Quiëtistische en Mystieke vroomheid, die zij inscherpte, heeft zelfs in onzen tijd nog vele bewonderaars. De hoofdinhoud van haar stelsel is, dat de godsdienst in innerlijke aandoening en innerlijk gevoel bestaat, en niet in kennis of gebruiken.

De voornaamste verdediger der Bourignonsche beginselen was Petrus Poiret, een Calvinistisch predikant, die zijn ambt vaarwel zeide, en zich wijdde aan de ontwikkeling, door de pers, van de mystieke godgeleerdheid, die hij omhelsd had. Hij gaf een stelsel van godgeleerdheid in het licht, waarin hij als grondslag aanneemt, dat het verstand des menschen, voor God gemaakt zijnde, in zekere mate oneindig is, zoodat het eindelooze handelingen kan verrigten, dat is, zich verheffen tot de beschouwing van God als ondoorgrondelijk en oneindig. Poiret scherpt daarom een lijdelijk onbepaald geloof in; hij leert, dat wij het verstand aan God moeten onderwerpen, en ons aan Zijne leering moeten overgeven, en op deze wijze erkennen wij, volgens zijne meening, dat „God eindeloos en ondoorgrondelijk is; dat Hij een Licht, eene Goedheid, eene Wijsheid, eene Magt, eene Regtvaardigheid, kortom een Wezen is, boven alle bevatting en gedachte." Dus moet, volgens de beginselen van dit stelsel, het verstand in alle godsdienstzaken geheel en al werkeloos zijn, en wordt de mensch tot een lijdelijk werktuig, zonder handeling en zonder verantwoordelijkheid, gemaakt. Poiret tracht natuurlijk de tegenwerpingen te wederleggen, die moeten ontstaan, als de zaken in dit licht beschouwd worden. Hij zegt: — „Het kan zijn, dat men tegen hetgeen gezegd is aanvoere, dat deze tweede toestand, hier van het verstand geëischt, dat door het Geloof meent verlicht te zijn, een staat van luiheid, verloren tijd is, en dat het een ongerijmd iets is om geen gebruik te maken van het verstand en de vermogens, die God ons heeft geschonken, en om zelfs niet te trachten in onze gemoederen goede en heldere gedachten op te wekken. Hier zijn verscheidene dingen te zamen verbonden, en de meeste daarvan vreemd aan het doel. Want nu handel ik niet over de middelen, waardoor men geleid, of liever als het ware gebragt kan worden naar den drempel des geloofs, als ik dat eens zeggen mag; en ook niet over dat onvolmaakte en beginnende geloof, dat door mij het werkende genoemd is. Ik zeg nu ook niet, dat, als men verlicht is door het licht Gods, men zijn geest niet moet rigten op de beschouwing der lichten door God voorgehouden; maar wat ik zeg is dit: Ik veronderstel, dat iemand reeds een straal van het Goddelijke licht gehad heeft door den roep der voorkomende genade, en dat hij daarmede ijverig heeft medegewerkt door zijn verstand er op te keeren, met bijzondere begeerte voor deze of gene lichten; en bovendien dat hij, om zich daarin te bevestigen, in zijne rede en zijne mindere vermogens heeft afgeleid begrippen, verstandelijke beschouwingen, beelden, woorden en andere bijzondere oefeningen, waarin hij lang genoeg geoefend is, om tot den staat van zuiver en volkomen Goddelijk geloof te kunnen opklimmen. Bij die veronderstelling is de vraag, of iemand, wiens geloof tot nog toe zwak geweest is, en bij wien het weinige licht, dat hij gehad heeft, bewolkt en vermengd was met groote duisternis,

veroordeelen en dwalingen, en die van voornemen is om de beginselen van het licht, die hij heeft, van de voorzegde mengeling te zuiveren, en dit Goddelijke licht in zijne zuiverheid en volledigerwenschtte zien, — of die iemand, zeg ik, tot dit doel de werkzaamheid van zijn verstand, van zijne overdenkingen, nagedachten en redeneringen moet gebruiken; of anders, of hij, met terzijdezetting van dit alles, zijn verstand in ledigheid en stilte aan den Zoon van God, de Zon der Regtvaardigheid en het Ware Licht der zielen, moet aanbieden? En dit laatste is het, wat wij beweren, en waartegen de aangevoerde tegenwerpingen van geene kracht zijn."

Na den dood van Antoinette Bourignon gingen de bijzondere leerstellingen van het mysticismus, dat zij en haar medehelper Poiret zoo ijverig geleerd hadden, voort met op het einde der zeventiende en in het begin der achttiende eeuw, vele aanhangers tot zich te trekken. Eenige dezer sloten zich in de eenzaamheid op, en wijdden al hun tijd en hunne gedachten aan godsdienstoefeningen; andere weigerden om gemeenschap te hebben met eene Christelijke vereeniging van welken aard ook; zij deden daarom afstand van alle openbare eeredienst, en hielden zich alleen met afzonderlijke bezig. Pietistische en mystieke schrijvers werden ijverig gelezen. Thomas à Kempis, Madame Guyon, Arndt en Spener, en vooral de omvangrijke werken van Antoinette Bourignon wekten bij vele Christenen een smaak op voor een afgetrokken spiritualismus, dat al zijne aandacht verkwistte op innerlijke aanschouwingen en gevoelens, en de werkzame pligten van het uitwendige Christelijke leven bijna geheel verwaarloosde. Zie MYSTIEKEN.

BRAHM, de benaming bij de Hindoes van den hoogsten, eeuwigen geest, beschouwd in zijne eigene, ongeschapene, onpersoonlijke natuur. Dit Opperwezen, als ongeopenbaard beschouwd, is bekend onder verschillende namen, zooals Brahm, Parabrahma, Paratma, Ram of Bhagavat. Het wordt voorgesteld als zonder begin en zonder einde, eeuwig; als dat wat onveranderlijk is en blijven moet; als zonder affecting en, eindeloos; als zonder deelen, onstoffelijk, onzigtbaar; als almagtig, alwetend, alomtegenwoordig; als genietende onvergankelijk geluk. En toch wordt, niettegenstaande deze beschrijving, dikwijls van Brahm gezegd, dat hij zonder hoedanigheden of eigenschappen is. De twee voorstellingen schijnen elkander te weêrspreken, doch zij worden door de Hindoes verklaard als toestanden, die niet gelijktijdig plaats hebben, in welk geval zij elkander zouden weêrspreken, maar die elkander opvolgen, daar elke toestand beurtelings, na zeer groote tijdruimten, aangenomen wordt. Aangaande deze twee achtervolgende toestanden nemen wij het volgende over:

„De oorspronkelijke en eigenlijke toestand van het wezen van Brahm is die, waarin hij geheel zonder hoedanigheden of eigenschappen bestaat. Als hij zoo bestaat, is er geen zigtbaar, uitwendig heelal. Hij wordt dan met nadruk DE EENIGE genoemd, zonder een tweede. Niet slechts eenig, wat zijn geslacht aangaat, als zijnde werkelijk in het bezit van eene goddelijke natuur; niet slechts eenig in persoon, als zijnde eenvoudig, onzamengesteld, en daarom zonder deelen; niet slechts eenig in getal, als zijnde de eenige werkelijk bestaande godheid. Neen, hij is eenvoudig, volstrekt en door de noodzakelijkheid der natuur eenig; en niet alleen dat, maar hij is eenig in dien zin, dat hij zelfs de mogelijkheid van het bestaan van een anderen god uitsluit. In zoo verre zouden Christenen de bepaling van de Goddelijke eenheid kunnen beamen. Zij is, *in woorden*, juist de bepaling, die de bijbel geeft van den eenig levenden en waarachtigen God. Maar de Hindoe gaat een stap verder. Hij meent, dat als Brahm in zijn eigenlijken en eigenaardigen toestand bestaat, hij eenig is; niet slechts in dien zin, dat hij andere goden uitsluit, maar ook in dien zin, dat hij de mogelijkheid van het bestaan van eenig ander wezen uitsluit. Hij is derhalve niet *eenig*, maar *de eenige*, het eenige werkelijke bestaan in het heelal, meer zelfs, het eenig mogelijke werkelijke bestaan, hetzij geschapen of ongeschapen. Zijne eenigheid is zoo volkomen, dat zij niet alleen de mogelijkheid van een anderen God, van denzelfden rang of ondergeschikt, uitsluit, maar ook de mogelijkheid van het bestaan van een ander wezen, menschelijk of engelachtig, stoffelijk of onstoffelijk.

De Hindoesche godgeleerde houdt ook zelfs hier niet stil. Zijn Brahm bestaat, zooals reeds gezegd is, zonder hoedanigheden of eigenschappen. Wat, letterlijk en volstrekt zonder hoedanigheden of eigenschappen? Ja, letterlijk en volstrekt. Het bezit van hoedanigheden of eigenschappen duidt menigvuldigheid en verscheidenheid van den eenen of anderen aard aan. Maar de eenheid van Brahm is zoo volkomen zuiver, zoo in werkelijkheid eene éénheid, dat zij menigvuldigheid of verscheidenheid van welken aard ook moet uitsluiten. Gevolgelijk wordt hij voorgesteld als bestaande zonder verstand, zonder oordeel, zelfs zonder het bewustzijn van zijn eigen bestaan! Zekerlijk, dit is de ware bovenzinnelijke eenheid.

„Geen wonder derhalve, dat de Hindoe dikwijls uitroept, dat zijn hoogste Brahm „niets" is. In elken zin binnen het bereik van het menschelijke verstand is hij niets. Want de geest des menschen kan zich geen denkbeeld vormen van stof of geest, afgescheiden van zijne eigenschappen of hoedanigheden. Laat Brahm derhalve voorgesteld worden als geheel ontdaan van eigenschappen, en hij moet, voor de menschelijke bevatting, werkelijk als niets zijn, — niets dan eene ontkenning, volslagener dan *duisternis*, waarvan men heeft aangemerkt, dat zij begiftigd is met de eigenschappen om op elken tijd licht toe te laten, of dan *stilte*, die de hoedanigheid heeft van geluid toe te laten, of van *ruimte*, die de eigenschap bezit van uitbreiding toe te staan. Geen wonder derhalve, dat de Hindoe met een bijzonderen nadruk belijdt, dat zijn hoogste Brahm ondoorgrondelijk is.

Zoo ontdaan van alle eigenschappen is Brahm geheel en al werkeloos, en bestaat hij in een toestand van onafgebroken slaap en onverstoorde rust. Deze diepe slaap duurt echter niet eeuwig. Na tallooze eeuwen ontwaakt hij plotseling, en tot een bewustzijn van zijn eigen bestaan komende, roept hij uit: „Brahm bestaat" of „ik besta." Van dat oogenblik af begint hij werkzame hoedanigheden en eigenschappen te vertoonen. Eene begeerte naar dualiteit komt op in zijne ziel. Gehoorzaam aan deze begeerte, biedt de ideale vorm des heelals zich voor hem aan. Hierop volgt eene handeling van den wil, die het heelal tot werkelijk bestaan roept. Dit gedaan zijnde, keert Brahm tot zijn vroegeren toestand van rust terug, en doet hij afstand van al zijne werkzame hoedanigheden en eigenschappen. Zoodanig is het denkbeeld van het Opperwezen bij de Hindoes, één Brahm zonder een tweede, gelijk hij gewoonlijk beschreven wordt.

Aan de vereering van den Hindoeschen Brahm is geen tempel gewijd, ook wordt hem nooit eene enkele handeling van aanbidding toegebragt. Dit moge vreemd schijnen, doch de reden, die door de bewonderaars van het Hindoeïsmus voor het ontzeggen van alle vereering aan Brahm gegeven wordt, is, dat het Opperwezen voor te stellen door beelden, of hem te vereeren door de instelling van heilige gebruiken, en tempels voor hem op te rigten, geheel en al onbestaanbaar moet zijn met elk denkbaar begrip van een alles doorstroomenden, onstoffelijken, onligchamelijken geest. In Brahm bestond oorspronkelijk Swada of de gouden schoot, de vergaârplaats van al de typen der dingen, toen hij Maya, stof of zinbedrog, de bron van alle natuurverschijnselen, voortbragt, en door middel waarvan individueel bestaan ontstond. Uit den boezem van Brahm kwam de Trimoerti of Drieëenheid der Hindoes, bestaande uit Brahma, den Schepper, Vischnoe, den onderhouder, en Shiva of Siwa, den Verwoester der vormen, die door deze zelfde verwoesting den terugkeer der wezens tot de eenheid en hunne terugtreding in Brahm teweegbrengt. Den Hindoes wordt geleerd, naar de opneming in het goddelijke wezen of Brahm uit te zien als de grootste belooning, als de eindelijke gelukzaligheid. Zie het volgende artikel.

BRAHMA, de Schepper, het eerste lid der Hindoesche Triade of Trimoerti. Hij wordt voorgesteld als eene goudkleurige gedaante, met vier hoofden en vier armen. De oorsprong van Brahma wordt door Hindoesche schrijvers verschillend opgegeven. Eenige berigten ons, dat toen Brahm tot bewustzijn en werkzaamheid ontwaakte, Brahma en de twee andere personen der Drieëenheid uit zijn wezen ontsprongen. Andere beweren, dat de schepping ontstond uit een druppel, eene kiem, die op het water viel, en een goudglanzig ei werd, waaruit Brahma, de Schepper, werd geboren. De eerste pogingen van Brahma bij het scheppen van de gedaanten van levende wezens, waren talrijk en verre van gelukkig. Op den eenen tijd verrigtte hij eene lange en moeijelijke reeks van streng vrome godsdienstoefeningen, om hem in staat te stellen zijn wensch ten uitvoer te brengen, doch te vergeefs; op een anderen tijd zat hij, vol toorn en drift over zijne herhaalde ongelukkige pogingen, neder en weende, en uit de tranen, die hij bij stroomen vergoot, ontstond, als zijne eerstgeborenen, eene menigte van geesten en kwelduiveltjes van zulk een walgelijk en vreeselijk voorkomen, dat hij op het punt was van in zwijm te vallen. Op den eenen tijd kwamen, na diepe overdenking, verschillende wezens voort, een uit zijn duim, een tweede uit zijn adem, een derde uit zijn oor, een vierde uit zijne zijde, en andere uit verschillende leden van zijn ligchaam; op den anderen tijd nam hij verscheidene vreemde hoedanigheden aan om zijn plan te volvoeren, of hij vermenigvuldigde zich in de gedaanten van verschillende schepselen, redelijke en onredelijke. Als uitslag van al zijne moeitevolle werkingen en pogingen kwam er uit Brahma, middellijk of onmiddellijk, een talloos heir van levende wezens voort, die de veertien werelden, welke het heelal uitmaken, bevolken.

Nadat hij de hemelen boven en de werelden beneden bevolkt had, nadat hij de aarde opgevuld had met alle stilstaande en beweegbare ligchamen, bestemd om door aardsche geesten bezet te worden, ontsprong uit

de zelfstandigheid van zijn ligchaam het menschelijk geslacht, dat oorspronkelijk uit vier klassen of kasten bestond. Uit zijn mond kwamen de Brahmanen, uit zijne armen de Kshattrya of militaire kaste, uit zijne borst de Vaishya of kaste van voortbrengende kapitalisten, uit zijn voet de Soedra of kaste van handwerkslieden. Volgens de Hindoesche geschriften zal het heelal even lang bestaan, als het leven van Brahma zal duren, dat zich, volgens de Hindoesche rekening, over ongeveer drie honderd billioenen van onze jaren uitstrekt. Een dag van Brahma wordt een *kalpa* genoemd, en bestaat uit vier duizend drie honderd en twintig millioen zonnejaren. Aan het einde van elk kalpa begint zijn nacht van rust, die even lang is als zijn dag. Gedurende dezen langen nacht zijn zon, maan en sterren in duisternis gehuld. Wolken doen stroomen van regen nederdalen, en de golven van den oceaan, door hevige stormen bewogen, verrijzen tot eene verwonderlijke hoogte. De zeven lagere werelden worden terstond overstroomd, zoo ook de aarde, die wij bewonen, en zelfs de twee werelden, die het naast boven de aarde zijn. In het midden van dezen geweldigen afgrond steunt Brahma met gesloten oogen op de slang Ananta of eeuwigheid, en rust hij in geheimzinnigen slaap. Gedurende den langen nacht van Brahma komen de goddelooze bewoners der werelden geheel en al om. Wanneer hij ontwaakt, verdwijnt oogenblikkelijk de duisternis, en het heelal keert weder tot zijne oorspronkelijke orde en schoonheid. Eene gedeeltelijke ontbinding der tien lagere werelden heeft er plaats bij het einde van elk kalpa of dag van Brahma, en eene dergelijke hernieuwing bij de opvolging van elken nacht. En daar er zes en dertig duizend dagen en hetzelfde aantal nachten in zijn leven zijn, moeten er zes en dertig duizend gedeeltelijke vernieuwingen of ontbindingen van de grootste helft des heelals plaats hebben, en even zoovele herstellingen of wederopbouwingen daarvan, gedurende het geheele tijdperk van zijn duur. Wanneer het leven van Brahma ten einde is gekomen, zal er niet langer eene gedeeltelijke ontbinding, maar eene algeheele vernietiging zijn. Deze wordt *Maha Pralaya*, of groote vernietiging van het heelal met alles wat het bevat, genoemd, wanneer het geheel tot niet-bestaan zal teruggebragt worden, of in het wezen van Brahma weder zal worden opgenomen. Na dit groote ongeval ontwaakt Brahma weder, die na het ontstaan van het heelal in slaap was gevallen, en die gedurende den geheelen tijd van het bestaan er van gerust had, en eene andere schepping van het heelal heeft er plaats, waarbij alle dingen als te voren weder voortgebragt worden, en Brahma, de Schepper, een nieuw bestaan begint. Derhalve is er, volgens de heilige boeken der Hindoes, gedurende de verledene eeuwigheid, met tusschentijden van onbegrijpelijke lengte, eene beurtelingsche opvolging van scheppingen en vernietigingen des heelals geweest, en zal die opvolging ook in de toekomstige eeuwigheid plaats hebben, terwijl elke schepping gedurende een leven van Brahma aanhoudt, dat zich over een tijdperk van drie honderd billioenen van onze jaren uitstrekt.

BRAHMA-LOKA, de hoogste der hemelsche werelden, die, volgens de Boeddhisten, zestien in getal zijn. Zij is de woonplaats van die wezens, die in hunne verschillende stadiën van bestaan een hoogeren graad van verdienste bereikt hebben.

BRAHMANEN of BRAHMINEN, in het Hindoesche stelsel de hoogste en edelste kaste, zij die het meest op Brahma zelven gelijken en hunnen naam aan hem ontleenen, omdat zij zijne zigtbare vertegenwoordigers in menschelijke gedaante zijn. Zij zijn aangesteld als de eenige bewaarders, de eenige verklaarders, de eenige onderwijzers der Vedas of heilige boeken der Hindoes, en als zinnebeeld daarvan wordt van hen gezegd, dat zij uit den mond van Brahma zijn voortgekomen. De gewone dagelijksche godsdienstige gebruiken, die een Brahmaan zijn voorgeschreven, zijn de volgende: — Als een Brahmaan des morgens ontwaakt, is zijn eerste godsdienstpligt zijne tanden schoon te maken. Dit is zulk een heilige pligt, dat het vergeten daarvan de straffe na zich sleept, dat de Brahmaan het voordeel van alle andere gebruiken, die hij in acht genomen heeft, verliest. Het bestaat in het wrijven der tanden met een teentje of twijgje van den vijgeboom met druifvormige bloemen, terwijl hij in zich zelven dit gebed uitspreekt: „Luister, Heer des woods; Soma, koning van kruiden en planten, is u genaderd; moogt gij en hij mijn mond schoon maken met roem en goede voorteekenen, opdat ik overvloedig voedsel moge eten. Heer des woods! geef mij leven, kracht, roem, pracht, kroost, vee, overvloedigen rijkdom, deugd, kennis en verstand." Op zekere dagen, wanneer het gebruik van het teentje verboden is, dat is, op den dag der vereeniging en op den eersten, zesden en negenden dag van elke maanveertiendagen, moet hij zijn mond twaalfmaal met water spoelen.

Zijn tweede pligt is zorgvuldig het twijgje, dat hij gebruikt heeft, weg te werpen. Het mag volstrekt niet op eene plaats worden geworpen, die besmet is door eene van die talrijke onzuiverheden, die in de heilige geschriften opgeteekend staan.

Zijn derde pligt is godsdienstige wassching. Dit is een pligt, waarvan de juiste vervulling de kracht heeft, om niet alleen ligchamelijke maar ook geestelijke smetten weg te nemen. Hij *mag* zich wasschen met water, dat uit een put, eene fontein of uit de kom van een waterval genomen is; maar hij moet de voorkeur geven aan water, dat boven den grond ligt; hij moet een stroom verkiezen boven stilstaand water, eene rivier boven eene kleine beek, een heiligen stroom boven eene onheilige rivier, en boven alles het water uit den Ganges. En als de Ganges buiten zijn bereik is, moet hij die heilige rivier inroepen, zeggende: — „O Ganga, hoor mijne gebeden; wees om mijnentwille met de andere heilige stroomen in deze kleine hoeveelheid waters besloten." Dan, in de rivier of in ander water staande, moet hij de voorgenomene vervulling van zijn pligt heiligen, door het *onhoorbaar* opzeggen van zekere heilige teksten. Daarna drinkt hij water bij kleine teugen, hetgeen eene groote voorbereiding voor elke godsdienstige handeling is, en nadat hij er iets van voor zich gesprengd heeft, werpt hij achtmaal water op de kruin van zijn hoofd, op de aarde, naar den hemel, ten tweeden male naar den hemel, op de aarde, op de kruin van zijn hoofd, en eindelijk op den grond, om de duivelen te vernielen, die met de goden oorlog voeren. Terwijl hij deze heilrijke wassching verrigt, moet hij deze gebeden opzeggen: „O wateren! verleent ons, daar gij vreugde verschaft, tegenwoordig geluk en het verrukkelijke gezigt van het Opperwezen. Maakt ons als teedere moeders hier deelhebbers aan uwen allerweldadigsten geest. Wij worden onderworpen aan uwen geest, waarmede gij het heelal verzadigt. Wateren! verleent het ons." Onmiddellijk na deze eerste wassching moet hij water bij kleine teugen innemen, zonder het in te slikken, en stil in deze woorden bidden: „Heer des offers! uw hart is in het midden der wateren van den oceaan. Mogen heilzame kruiden en wateren u doorstroomen. Met offergezangen en nederige begroeting roepen wij uwe tegenwoordigheid in. Moge deze wassching krachtdadig zijn." Als deze plegtigheden en gebeden geëindigd zijn, dompelt hij zich *driemaal* in het water, en zegt hij telken male de voorgeschreven boeteteksten op. Laatstelijk wascht hij zijn mantel, en uit het water opstaande, is zijne morgenwassching afgeloopen.

Behalve de gebeden en teksten uit de Vedas en andere heilige boeken, bijzonder bestemd voor de verschillende deelen van alle godsdienstige gebruiken, zijn er nog zekere gezegden van bijzondere kracht, die aanhoudend gedurende al de deelen van alle gebruiken opgezegd moeten worden. Onder die, welke het menigvuldigst voorkomen, moeten opgemerkt worden het uiten van de namen der *zeven hoogere werelden*, het uit drie letters bestaande eenlettergrepige woord AUM, zaamgetrokken OM, het zinnebeeld der drieëenheid, en de *Gayatri* of heiligste tekst der Vedas, die aldus vertaald is: — „Wij denken na over het aanbiddelijke licht van den schitterenden Schepper, die ons verstand bestuurt."

De vierde morgenpligt, die onmiddellijk volgt en door den Brahmaan vervuld moet worden, is de belangrijke pligt van het aanbidden der opgaande zon. Om dezen pligt juist te vervullen, moet hij zich door gepaste plegtigheden en gebed voorbereiden. Hij begint met den haarlok op de kruin van zijn hoofd op te binden, en houdt daarbij veel gras van eene bijzondere soort in zijne linker- en drie scheutjes van hetzelfde gras in zijne regterhand; in plaats daarvan draagt hij ook wel een ring van gras aan den derden vinger der regterhand. Gedurende deze plegtigheid moet hij den Gayatri opzeggen. Daarna houdt het drinken van water bij kleine teugen zijne aandacht bezig, want dit is een noodzakelijk begin van elk gebruik, dewijl zonder dit alle godsdienstige handelingen nietig zijn. Hij drinkt derhalve driemaal water, en zegt telken male de geheimzinnige namen van de zeven werelden en den Gayatri op, terwijl hij ook telkens zijne handen wrijft, alsof hij ze wascht; ten slotte raakt hij met zijne natte hand zijne voeten, zijn hoofd, zijne borst, zijne oogen, ooren, zijn neus en zijne schouders aan. Hierna moet hij weder driemaal water drinken en de voorgeschreven boeteteksten in zich zelven opzeggen. Indien hij echter toevallig niest of spuwt, moet hij niet onmiddellijk daarop water drinken, maar eerst zijn regteroor aanraken, volgens den grondregel: — „Na niezen, spuwen, neussnuiten, slapen, aankleeden of storten van tranen, moet iemand niet dadelijk water drinken, maar eerst zijn regteroor aanraken." Als het drinken van water afgeloopen is, slaat hij zijne hand, met water gevuld, vlug om zijn hals, en zegt dit gebed op: — „Mogen de wateren mij behoeden." Dan verliest hij zich in de diepste overpeinzing en in de grootste stilte. En wat is het, dat hij overpeinst? Hij tracht zich zelven diets te maken, dat Brahma met vier aangezigten en eene roode gelaatskleur in zijn boezem woont; Vischnoe met vier armen en eene zwarte gelaatskleur in zijn hart; en Shiva met vijf gezigten en eene witte gelaatskleur in zijn voorhoofd." Op deze verhevene overpeinzing volgt eene inhouding van den adem, die aldus plaats heeft: — Hij sluit het linkerneusgat met

de twee langste vingers van zijne regterhand en haalt adem door het regterneusgat; daarna sluit hij ook dat neusgat met den duim en houdt den adem in, terwijl hij in zich den Gayatri, de geheimzinnige namen der drie werelden, het drieletterige, eenlettergrepige woord en den heiligen tekst van Brahma opzegt; het laatst van alles ligt hij beide vingers van het linkerneusgat, en laat door het regter den adem gaan, dien hij had ingehouden. Als deze handelwijze drie verschillende malen geschied is, moet hij weder drie wasschingen met het volgende gebed verrigten: — „Gelijk de vermoeide man zweetdruppelen achterlaat aan den voet eens booms; gelijk hij, die zich baadt, van alle vuil wordt gereinigd; gelijk eene offering geheiligd wordt door heilig gras, — zoo moge ook dit water mij van zonde zuiveren." Hierop volgen andere wasschingen met verschillende boeteteksten. Hij moet daarna den palm zijner hand met water vullen, en deze voor zijn neus houdende, het water door het eene neusgat inzuigen, en het, nadat hij het gedurende eenigen tijd ingehouden heeft, door het andere neusgat weder doen uitloopen, en naar het noordoosten wegwerpen. Dit wordt als eene inwendige wassching beschouwd, die de zonde wegwascht. Hij besluit dan door water te drinken onder het volgende gebed: — „Water! gij doordringt alle dingen; gij bereikt de diepste holen der bergen; gij zijt de mond des heelals; gij zijt offerande; gij zijt het geheimzinnige woord *vasha;* gij zijt licht, smaak en de onsterfelijke vloeistof."

Daar al de voorbereidende handelingen nu afgeloopen zijn, mag hij overgaan tot de aanbidding van de rijzende zon. Tot dezen heiligen pligt gaat hij aldus over: — Hij gaat op één voet staan, en laat den anderen rusten op zijn enkel of hiel, ziet naar het oosten, en houdt zijne opene hand in een hollen vorm voor zich, en daarna zegt hij de volgende gebeden op: — „De lichtstralen kondigen de glansrijke, vurige zon aan, die schoon opgaat om het heelal te verlichten. Zij, het oog der zon, des waters en des vuurs, de gezamenlijke magt der goden, gaat op, verwonderlijk. Zij vervult hemel, aarde en lucht met haar lichtgevend net; zij is de ziel van alles, dat onbewegelijk of bewegelijk is. Dat oog, ten hoogste weldadig, verrijst zuiver uit het oosten: mogen wij haar honderd jaar aanschouwen; mogen wij honderd jaar leven; mogen wij honderd jaar hooren. Mogen wij, door de goddelijke magt behoed, den hemel boven het oord der duisternis beschouwende, de godheid, het glansrijkste der lichtgevende ligchamen, naderen. Gij bestaat door u zelve; gij zijt de uitmuntendste lichtstraal; gij geeft schitterend licht, — geef dat ook aan mij." Als deze gebeden geëindigd zijn, wordt de offergave aangeboden. Deze bestaat uit *tila*, bloemen, gerst, water en rood sandelhout, in een schoon koperen vat, dat den vorm heeft eener boot. Dit vat plaatst de aanbidder op zijn hoofd, en biedt hij aan met de volgende heilige teksten: — „Zij (de zon), die langs het aangewezen pad reist, is tegenwoordig in dien zuiveren vuurbol en in het hemelsche oord. Zij is de offerpriesteres bij godsdienstige plegtigheden; zij zit in de heilige omheinde ruimte, blijft nooit een enkelen dag op dezelfde plaats, en is toch tegenwoordig in elk huis, in het hart van elk menschelijk wezen, in de heiligste woning, in fijne lichtstof voortgebragt in water, in aarde, in de woning der waarheid en in steenachtige bergen; zij is te gelijker tijd zeer klein en uitgestrekt." De offering wordt dan besloten door het aanbidden der zon met de volgende teksten: — „Hare stralen, de krachtige oorzaken van kennis, schijnen, als zij werelden verlichten, gelijk offervuren." Na de offering volgt de aanroeping van den Gayatri in deze woorden: — „Gij zijt licht; gij zijt zaad; gij zijt onsterfelijk leven; gij zijt schitterend, bemind door de goden, belasterd door niemand; gij zijt het heiligste offer." Vervolgens wordt zij maat voor maat opgezegd; daarna de twee eerste maten als één versregel, en de derde maat als de andere; ten slotte de drie maten zonder afbreken. Dezelfde tekst wordt dan ingeroepen in deze woorden: — „Goddelijke tekst, die onze beste wenschen verhoort, wiens naam drieletterig is, wiens beteekenis de magt van het opperwezen is; kom moeder der Vedas, die uit Brahma voortkwaamt, wees hier standvastig." Na deze aanspraak wordt de Gayatri zelf, benevens het drieletterige, eenlettergrepige woord en de namen van de drie lagere werelden, honderd of duizendmaal, of zoo dikwijls als doenlijk is, uitgesproken, terwijl op een rozekrans van edelsteenen in goud gezet, of van wilde zaadkorrels, het aantal malen aangeteekend wordt. Hieraan worden de volgende gebeden aan de zon toegevoegd: „Begroeting aan de zon, aan dat lichtgevende ligchaam, o Brahma, dat het licht is, dat alles doorstroomt, de ware schepper van het heelal, de oorzaak van krachtdadige gebruiken. Ik buig voor de groote oorzaak van den dag, het magtige lichtgevende ligchaam, de vijandin der duisternis, de vernietigster van elke zonde." Het laatst van alles wandelt de aanbidder naar het zuiden, en zegt hij dezen korten tekst op: „Ik volg den loop der zon. Gelijk de zon in haren loop zich door de wereld beweegt langs den weg van het zuiden, zoo

moge ik, dat lichtgevende ligchaam volgende, het voordeel verwerven, dat ontspruit uit eene reis rondom de aarde, langs den weg van het zuiden."

Met het opzeggen van dezen tekst eindigt de dagelijksche morgenwassching en de aanbidding der zon.

Men zou kunnen veronderstellen, dat zulke wasschingen en ceremoniëele gebruiken voor éénen dag voldoende waren. Maar neen. Door eene klasse der Brahmanen moeten zulke wasschingen en zulk eene aanbidding der zon op den middag hernieuwd worden, en door eene hoogere klasse zoowel des middags als des avonds. In deze gevallen zijn de plegtigheden, daarbij gebruikelijk, dezelfde in geest en in hoofdzaak als die, welke reeds voor elken dag van het jaar beschreven zijn; zij verschillen alleen eenigzins in woorden en vormen.

Van kindsbeen af bestaat het leven van een Brahmaan uit eene aanhoudende reeks van bijgeloovige gebruiken. Eene der belangrijkste gebeurtenissen in zijne eerste levensjaren is het bekleeden met den heiligen of drievoudigen draad, die hem tot een van de tweemaal geboren of volmaakte Brahmanen maakt. Als hij student in de theologie wordt, moet hij zich voorzien van een mantel, een gordel, een staf en andere noodzakelijkheden. De ware staf, van het canonieke hout gemaakt, moet van zulk eene lengte zijn, dat hij het haar van den student bereikt, regt, zonder breuk, van een schoon voorkomen, niet zoodanig dat er menschen door verschrikt worden, met den bast volkomen en onbeschadigd door vuur. Aangaande zijn huwelijk, zijne huishoudelijke zaken, de wijze waarop hij de Vedas moet bestuderen, den gewonen gang des levens, zijne zuivering en zijn diëet, zijn bepalingen tot in het geringe toe gemaakt. De aanwijzingen aangaande dit laatste punt zijn zeer zonderling: — „Nadat hij zijne handen en voeten gewasschen, en water bij kleine teugen gedronken heeft, zonder het in te slikken, zet hij zich neder op een stoel of kussen, maar niet op eene rustbank of op een bed, voor zijn bord, dat geplaatst moet zijn op eene schoone plek van den grond, die afgeveegd en gelijk gemaakt is geworden in een vierhoekigen vorm. Wanneer het voedsel binnengebragt wordt, moet hij er voor buigen, terwijl hij beide handen op de wijze eener nederige begroeting naar zijn voorhoofd brengt; en hij moet daarbij voegen: „Moge dit altijd het onze zijn," dat is, moge het voedsel nimmer ontbreken. Wanneer hij zich nedergezet heeft, moet hij met zijne linkerhand het bord opligten en het voedsel zegenen, zeggende: „Gij zijt versterkend." Hij zet het daarna neder, terwijl hij de drie werelden noemt, of hij zegt, als het voedsel hem overhandigd wordt: „Moge de hemel u geven;" daarna noemt hij het aan met deze woorden: „De aarde neemt u aan." Voor hij begint te eten, moet hij met zijne hand rondom het bord gaan, om het buiten verbinding te brengen met hetgeen daarbuiten is; hij moet ook met zijne hand eene lijn in de rondte trekken, en den cirkel wijden door gepaste teksten. Waarom? Om zijn persoon gedurende den maaltijd van alles buiten hem af te zonderen, opdat hij niet besmet worde door de aanraking van een ongezien zondaar, die tegenwoordig kan zijn of hem zou kunnen overvallen. Vervolgens voltooit hij de wijding van het voedsel, door vijf offergaven daarvan aan Brahma en andere goden te doen; elke offergave laat hij vallen op het vuur, op het water of op den grond, met de gewone bijvoeging: „Moge deze offergave krachtdadig zijn." Hij drinkt dan water en slokt het in; hij doet dan vijf offergaven aan den adem, aan elk van de vijf verschillende namen er van eene, en ten slotte maakt hij zijne beide oogen vochtig. Als deze belangrijke en omnisbare voorbereidingen afgeloopen zijn, mag hij overgaan tot het gebruiken van zijn maaltijd; hij moet er echter in plegtige stilte toe overgaan, en het voedsel met de vingers van zijne regterhand opligten. Nadat het eten afgeloopen is, drinkt hij wederom water, en besluit het geheel met te zeggen: „Overheerlijke vloeistof, gij zijt het rustbed van Vischnoe en van het voedsel."

Onder de Brahmanen zijn verschillende graden. Vroeger hielden zij zich bezig met gestrenge godsdienstoefening, en leefden zij in onthouding, daar hun beroep het aanbidden der goden was; te dier tijde werden zij door koningen en prinsen ondersteund, en schijnen zij zich niet met wereldlijken arbeid te hebben beziggehouden. Thans wordt alleen een klein aantal door zulke middelen onderhouden, doch de meeste Brahmanen zijn verpligt alle soorten van wereldlijke beroepen uit te oefenen om hun onderhoud te verdienen, en vele hunner verkrijgen een sober bestaan door te bedelen. Maar hoe arm de Brahmanen ook zijn mogen, zij worden in groote eer gehouden, en een gebrek aan eerbied jegens hen, voornamelijk door de laagste of Soedra klasse, wordt voor eene der grootste misdaden gehouden. Zij zijn vrij van belasting en van de bloeddorstige wetten, waaraan de andere klassen onderworpen zijn. Noch aan het leven, noch aan het eigendom van een Brahmaan mag de hand geslagen worden, al ware hij ook schuldig aan de grootste misdaden. De pligten, die deze hooge en

eerwaardige kaste vervullen moet, zijn over goddelijke dingen na te denken, de Vedas zorgvuldig en ijverig te lezen, de jonge Brahmanen te onderrigten, en offeranden en andere godsdienstige handelingen te verrigten. De misdadigste Brahmaan behoudt zijn rang ondanks zijne misdaden; maar hij verbeurt dien geheel en al door onzuiver voedsel aan te raken of eene dergelijke kleine overtreding. Niemand kan Brahmaan worden dan door geboorte, en de Instellingen van Manu verklaren, dat, „als een Brahmaan geen zoon heeft gewonnen, en toch op eindelijke gelukzaligheid doelt, hij naar eene plaats van vernedering zal afdalen."

BRAHMAÏSMUS. Zie HINDOEÏSMUS.

BRANDENBURGSCHE CONFESSIE. Een formulier of geloofsbelijdenis in de stad Brandenburg op bevel van den keurvorst opgemaakt, ten einde de leerstellingen van Luther in overeenstemming te brengen met die van Calvijn, en een einde te maken aan de twisten, die door de AUGSBURGSCHE CONFESSIE (zie ald.) veroorzaakt waren.

BRANDOFFERS. Deze soort van offers ontstonden het eerst, en worden door Heidensche schrijvers dikwijls vermeld. Xenophon zegt, dat men in oude tijden geheele brandoffers van ossen aan Jupiter, en van paarden aan de zon offerde. De offers van dieren waren bij de Grieken en Romeinen de meest algemeene. Maar het offer, dat onder den naam van het brandoffer bekend was, bestond vooral bij de Israëlieten. Er waren vier soorten van offers, waarbij de dieren geheel of gedeeltelijk door vuur verteerd werden, te weten: de geheele brandoffers, de zondoffers, schuldoffers en dankoffers. Bij het eerste dezer werd alles verteerd behalve de huid. Bij het tweede werden eenige deelen verbrand, en het overige werd den priesters gegeven, die het in den voorhof van den tabernakel moesten opeten. De schuldoffers, die de derde soort van brandoffers uitmaakten, werden ook gedeeltelijk door vuur verteerd en gedeeltelijk door de priesters gegeten. Ten opzigte van het dankoffer had eene andere schikking plaats; een gedeelte er van werd verbrand, terwijl de borst en de schouder aan den priester gegeven werden, en het overige werd gegeten door den persoon, die het offer bragt, met zijne vrienden. Het eerste offer, waarbij het geheele dier door vuur verteerd werd, ontving eigenlijk den naam van het brandoffer. In de eerste tijden werden brandoffers door elk hoofd van een huisgezin in zijne eigene woning geofferd; maar later, waarschijnlijk om afgoderij te voorkomen, werden bijzondere regelingen gemaakt aangaande de wijze, waarop de plegtigheden verrigt moesten worden.

Bij het brandoffer was ieder verpligt zijn offerdier, het beste en schoonste dat hij bezat, naar de deur des tabernakels te brengen, ten einde op het ALTAAR DES BRANDOFFERS (zie ald.), dat in het midden van den voorhof stond, geofferd te worden. Als het dier zoo gebragt werd, heette het aan God geofferd te zijn, den Heere tot een liefelijken reuk. De tijd voor het offeren aangewezen was over dag. De offerdieren waren gewoonlijk runderen, schapen, bokken en, in geval van armoede, ook tortelduiven of jonge duiven. Geen dier kon geofferd worden, alvorens het zeven dagen oud was, en bijzondere zorg werd er genomen, dat het zonder gebrek was. De gebruiken bij het brandoffer in acht te nemen waren de volgende: — De man, die een offerdier bragt, geleidde het naar den voorhof van den tabernakel, en later naar den binnenhof des tempels, en stond er mede voor het altaar, met zijn gelaat naar het westen, als voor het aangezigt des Heeren. De heiligste offers werden door de noordelijke poort van den hof, de offerpoort geheeten, geleid, en de minder heilige werden door de zuidelijke poort binnengebragt; de jonge offerdieren waren aan de voeten gebonden, zij werden door de eigenaars binnengedragen.

Daarna moest de offeraar zijne twee handen leggen op den kop van het offerdier, tusschen zijne beide hoornen, en met alle kracht daarop drukken, hoewel sommigen meenen, dat het opleggen van ééne hand voldoende was. Het gebruik van Aäron, die op den verzoendag zijne beide handen op den bok leide, werd echter eene algemeene wet, en de oplegging geschiedde gewoonlijk met beide handen. Deze handoplegging werd gevolgd door eene zondebelijdenis op deze wijze: „Ik heb gezondigd, o God; ik heb Uwe wet overschreden en ben opgestaan; ik heb dit of dat gedaan (noemende de bijzondere overtreding); maar nu heb ik berouw, en moge dit offerdier mijne boetedoening zijn; dat is: laat de straf, die ik verdiend heb, op het hoofd van dit mijn offer vallen." En deze zondebelijdenis werd voor zoo noodzakelijk gehouden, dat zonder haar het offer geene reinigende hoedanigheden bezat en geheel krachteloos was.

Op dezelfde plaats, waar de handen op het offerdier gelegd werden, werd het geslagt, en wel onmiddellijk daarna. Het offer werd gebonden aan de ringen, die aan de slagtplaats aan den noordkant van het altaar waren, als het een van de heiligste was; maar als het dat niet was, mogt het in elk gedeelte van den hof

gedood worden, hoewel gewoonlijk in het oostelijk gedeelte. De voor- en achterpooten van het te slagten offerdier werden te zamen gebonden, en zoo gebonden werd het met den kop naar het zuiden en het gelaat naar het westen nedergelegd; hij, die het doodde, stond aan de oostzijde er van, met het gelaat naar het westen gekeerd, en sneed den keel en de luchtpijp met één slag door. Het bloed werd dan door een ander in een bekken opgevangen, die het aanhoudend omroerde, opdat het niet zou stolten, vóór het gebruikt was om te besprengen. Het bloed van de roode koe werd altijd door den priester in zijne linkerhand opgevangen. Het dooden van het offerdier was gewoonlijk het werk van den priester; het mogt echter ook door een ander geschieden, door eene vrouw, een dienstknecht of onreinen persoon, die, hoewel hij niet in den hof kon komen, toch buiten mogt staan, en door zijne hand naar binnen uit te strekken het offerdier mogt dooden. Deze plegtigheid mogt echter niet verrigt worden door iemand, die doof, krankzinnig of minderjarig was, daar dezulken het regt niet hadden om bij de heilige handeling tegenwoordig te zijn.

Als het offerdier geslagt was, sprengde de priester het bloed. (Zie BLOED). Het dier werd dan van zijne huid ontdaan en in stukken gesneden. Nu werd er hout naar het altaar gebragt, waarna de priesters de verschillende vleeschstukken zoutten. Dit zout, dat het zout des verbonds genoemd werd, was onmisbaar voor de kracht van het offer. (Zie ZOUT.) Als de deelen van het offerdier gezouten waren, bragt de priester, die de offerande moest verrigten, de verschillende stukken op het altaar, en wierp ze daar met het vet in het vuur. Dit vet, zeggen de Joden, werd op den kop van het offerdier gelegd, wanneer die in het vuur werd geworpen, en het geheele dier werd aldus verteerd, behalve de huid, die aan den priester gegeven werd.

Behalve de brandoffers bij verschillende gelegenheden geofferd, waren er dagelijks geregeld twee brandoffers, waarvan het eene elken morgen te negen ure, en het andere te drie ure in den namiddag geofferd werd. Elk bestond uit een eenjarig lam zonder gebrek. Eenige brandoffers waren bepaaldelijk door de wet bevolen; andere werden vrijwillig geofferd om aan eene gelofte te voldoen, of als eene vrijwillige offering. De gedurige brandoffers waren de volgende: — Het dagelijksche offer van twee lammeren, die met hun spijsoffer en drankoffer op het altaar verbrand werden. Op elken zevenden dag of Sabbath vier lammeren. Bij elke nieuwe maan of eersten dag der maand twee jonge runderen of varren, één ram en zeven lammeren. Op den vijftienden dag der eerste of paaschmaand, welke dag de eerste was van de zeven dagen van dat groote feest na het paaschlam, twee jonge runderen, één ram en zeven lammeren, en zoo gedurende zeven dagen achtereen. In den schoof der eerstelingen een lam, een mannetje. Bij het feest der eerstelingen vinden wij, als wij Leviticus raadplegen, zeven lammeren, één jong rund en twee rammen; in Numeri lezen wij echter zeven lammeren, één ram en twee jonge runderen. Op den eersten dag der zevende maand, of den dag des geklanks, één var, één ram en zeven lammeren. Op den tienden dag der zevende maand, of den verzoendag, een jong rund, een ram en zeven lammeren. Behalve deze offerande was er een ram voor den hoogepriester zelven, en een ander voor het geheele volk. Op den vijftienden dag der zevende maand, het begin van het loofhuttenfeest, dertien jonge runderen, twee rammen, veertien lammeren, en zoo aanhoudend gedurende zeven dagen; elken dag verminderde echter het aantal runderen met één, zoodat er op den zevenden dag slechts zeven runderen geofferd werden. Op den achtsten en laatsten dag werden er slechts één rund, één ram en zeven lammeren geofferd.

BRAURONIA, een bijnaam van Artemis, waaronder zij in een tempel op den Acropolis te Athene aangebeden werd. Te Brauron in Attica was haar ook een standbeeld opgerigt, en een feest, BRAURONIËN geheeten, werd aldaar om de vijf jaren te harer eere gevierd. Bij dit feest gingen verscheidene jonge meisjes van ongeveer tienjarigen leeftijd, in crocuskleurige kleederen, in plegtigen optogt naar den tempel der godin, waar zij tot hare dienst werden gewijd. De priesters offerden daarop een bok, en de meisjes verrigtten eene plegtigheid, waarbij zij beeren nabootsten, waarschijnlijk omdat de beer, vooral in Arcadië, aan Artemis was gewijd. Een ander feest, dat denzelfden naam droeg, werd om de vijf jaren te Brauron, ter eere van Dionysus, gevierd. Mannen en vrouwen namen daaraan deel.

BREVARIUM of BREVIER (Latijn *brevis*, kort), het gebedenboek der priesters in de Kerk van Rome, dat, zooals beweerd wordt, in de elfde eeuw werd zamengesteld. Het bevat gebeden, psalmen en gezangen voor elken dag des jaars, alsook lessen uit de Schriften om dagelijks gelezen te worden, met begeleidende commentariën door de kerkvaders en anderen, en de legenden der heiligen en martelaren. Boeken voor het bijzonder onderrigt der priesters bestonden lang vóór de Hervorming in bijna alle nationale kerken in Europa. De naam Brevarium moet duidelijk

het denkbeeld uitdrukken van een compendium, doch het Roomsche Brevier is het grootste der boeken, die in de Roomsche kerk gebruikt worden, zoodat naar alle waarschijnlijkheid de naam in vroegeren tijd gebruikt werd voor eene korte verzameling van gebeden en lessen uit de Schriften ten gebruike der priesters. Zulk een kort overzigt werd ten tijde van paus Damasus voor de monniken in Palestina zamengesteld, en werd later door Gregorius den Groote uitgebreid. Gedurende de zittingen van het concilie van Trente werden er verscheidene pogingen in het werk gesteld, om eene kerkelijk goedgekeurde vertaling van het Brevier te verkrijgen. Het concilie verschoof echter de zaak, en stelde haar ten laatste in handen van den regerenden paus. Drie godgeleerden werden daarop in 1568 door Pius V. verkozen, om de moeijelijke taak ten uitvoer te brengen. Na verloop van vele jaren was zij nog niet afgedaan. Eerst ten tijde van paus Urbanus VIII. verscheen in zijn eigen naam en dien zijner beide voorgangers het hervormde Brevier, zooals het nu nog bestaat, met uitzondering van eenige bijvoegselen van lateren tijd, waaronder de nieuwe feesten en nieuwe heiligen met hunne diensten en legenden. Eene uitgave van het Brevarium, met aanmerkelijke verbeteringen, werd door kardinaal Quignonius, op verzoek van Clemens VII. en met toestemming van Paulus III., bewerkt. De dagelijksche Mariadienst werd daaruit gelaten, en het was zoodanig ingerigt, dat het de gewoonte om elk jaar de Schrift en elke week de Psalmen door te lezen weder in het leven moest roepen. Deze nieuwe uitgave van het Brevier, die het doel, waarmede het zamengesteld was, meer dan de tegenwoordig in gebruik zijnde uitgave verwezenlijkte, ondervond echter over het algemeen de goedkeuring der kerk niet, daar zij beschouwd werd als naar ketterij te rieken, dewijl zij over het geheel te Protestantsch en te weinig Roomschgezind was.

Wij zullen nu overgaan tot het geven van een kort overzigt van den inhoud des Roomschen Breviers. Wat zijne deelen aangaat, is het nagenoeg op dezelfde wijze als het Missaal ingedeeld. De Psalmen zijn zoo verdeeld, dat in de wekelijksche dienst (als de heiligendagen er niet tusschenkomen), het geheele Psalmboek doorgelezen wordt, hoewel verscheidene Psalmen, zooals de 118de (alias 119de) enz., elken dag gelezen worden. Voor de heiligendagen zijn gepaste Psalmen aangenomen. De lessen zijn deels uit het Oude en het Nieuwe Testament, en deels uit de handelingen der heiligen en geschriften der heilige vaderen genomen. Het Gebed der Heeren, het Wees gegroet, Maria, of de groetenis des engels, de Apostolische geloofsbelijdenis en het *confiteor* worden dikwijls gelezen. In elk biduur wordt ook een gezang gelezen, dat dikwijls door Prudentius of een anderen ouden vader zamengesteld is. Het Brevier bevat ook eene kleine dienst ter eere der Maagd, en ook de dienst der overledenen. Bovendien vinden wij er ook de boet- en de trappsalmen, zooals zij genoemd worden, met de litanien tot alle heiligen en tot de maagd Maria van Loretto, welke de twee eenige zijn, die de kerk bekrachtigd heeft.

Opdat de lezer zich een denkbeeld moge vormen van de uitgebreidheid der dagelijksche bezigheden eens priesters, nemen wij het volgende verslag van den eersten Zondag in den Advent over: — „De priester slaat het begin van het Brevier op en leest het Gebed des Heeren, een Wees gegroet, Maria, een kort gebed aan Maria, dat uit een enkelen zin bestaat, de Apostolische geloofsbelijdenis, een Hallelujah, en een vers, dat het Invitatorium of opwekkingsgezang heet; Psalm XCV, „Komt, laat ons den Heere vrolijk zingen," enz. wordt dan gelezen of gezongen. Als hij de eerste nachtmette houdt, leest hij de vijftien eerste psalmen; houdt hij de tweede, dan leest hij Psalm XVI, XVII en XVIII; houdt hij de derde, Psalm XIX, XX, XXI, benevens eenige bijbelplaatsen en den lofzang Te Deum. Als hij aan de lofzangen de voorkeur geeft, leest hij zeven Psalmen, benevens het gezang van de drie mannen in het vuur, uit het apocryphe boek van Daniel, en het gezang van Maria (Lukas 1). Verkiest hij het eerste biduur, gewoonlijk des morgens te zes ure, dan leest of zingt hij, na het Gebed des Heeren, het Wees gegroet, Maria, en de geloofsbelijdenis, een van de gezangen van het Brevier; daarna leest hij de geloofsbelijdenis van Athanasius, alsmede zekere gebeden, die voor ochtend godsdienstoefeningen gepast zijn. Als hij het officie van den dag gelezen heeft, heeft hij nog dat van den heiligendag voor zich, indien hij zich door pligt of neiging geroepen gevoelt om het te volbrengen, hetwelke eene les uit de Schrift, eene homilia van een kerkvader of kerkleeraar en, als het een heiligendag is, ook eene kerklegende benevens gebeden en gezangen in zich sluit."

In plaats dat het geheele Woord Gods door den priester in den loop van het jaar doorloopen wordt, worden slechts verminkte uittrekselen in het Brevier gegeven, en gedeelten, die de voorname leerstellingen des Christendoms bevatten, worden zorgvuldig weggelaten. Zoo bevat de Brief aan de Romeinen, die

zoo duidelijk de grondleer der regtvaardigmaking door het geloof ontvouwt, in het geheel 433 verzen, waarvan 259 weggelaten zijn. Van den Brief aan de Hebreën is meer dan de helft niet in het Brevier te vinden. De andere boeken, zoowel van het Oude als van het Nieuwe Testament, ontvangen eene dergelijke behandeling van de handen van Rome. Het Psalmboek evenwel wordt in zijn geheel gegeven.

Behalve de aanhalingen uit de Schriften, bevat het Brevier talrijke gedeelten uit de Kerkvaders, ten bedrage van niet minder dan 149 aanhalingen of lessen uit acht en twintig verschillende Vaderen en Leeraars der Kerk. Van deze zijn er 113 uit de geschriften van Augustinus. De uittrekselen voor de priesters zijn, hoewel vele er van verklaringen van de Heilige Schriften moeten heeten, verre van in overeenstemming met het Woord Gods. Vele gedeelten, voornamelijk uit de geschriften van Hiëronymus, zijn blijkbaar er in gebragt, om de dwaalleer en de bijgeloovige gebruiken van Rome te bekrachtigen.

Het Brevier bevat echter niet alleen gedeelten uit de Schriften en aanhalingen uit de Kerkvaders, maar ook talrijke legenden van de heiligen, die in vele gevallen ongelooflijke en ongerijmde verhalen zijn van de wonderen, die zij hebben verrigt, en de vreemde gebeurtenissen, die hun zijn overkomen. Het lijden van verschillende martelaren wordt ook op de overdrevenste wijze er in verhaald.

Zoodanig is het kerkboek van den Roomschen priester, dat hij naarstig en met onveranderlijke stiptheid elken dag op straffe van doodzonde moet doorloopen. Dens beschouwt het als eene voldoende verontschuldiging voor het niet vervullen van zijne dagelijksche taak, als de priester met een noodzakelijk of een liefdadigheidswerk bezig is, als hij geen Brevier heeft, of zelfs als hij toevallig zijn pligt vergeten heeft. Hoewel het Roomsche Brevier het meest algemeen in de Roomsch-Catholieke kerk in gebruik is, zijn er echter verscheidene diocesen en godsdienstige ligchamen, zelfs in die kerk, die hunne afzonderlijke breviers hebben.

BRIAREÜS, in de oude Grieksche mythologie een reus met vier honderd armen en vijftig hoofden met vuurbrakende monden. Homerus zegt, dat hij onder de menschen Ægeon heette, maar onder de goden Briareüs, en dat hij bij zekere gelegenheid Zeus kwam verlossen, toen deze bedreigd werd om door de Olympische goden in ketens geslagen te worden. Briareüs en zijne broeders overwonnen de Titans, toen deze tegen Zeus opstonden, door drie honderd rotsen naar hunne hoofden te slingeren, waardoor zij zoo volkomen verslagen werden, dat zij in den Tartarus of de helsche oorden werden geworpen. Door eenige schrijvers wordt Briareüs als een zeegod beschouwd, terwijl de meeste hem houden voor een der reuzen, die den Olympus bestormden. Theocritus stelt hem voor als een van de Cyclopen, die onder den berg Ætna woonden. De waarschijnlijkste meening over de natuur en den oorsprong van dit fabelachtige monster is, dat hij eene verpersoonlijking van vulkanische uitbarstingen of aardbevingen, of eene der meer geweldige krachten der natuur was.

BRIGITTA (ST.) (ORDE VAN), eene geestelijke orde omstreeks 1363 door de H. Brigitta, eene Zweedsche dame, gesticht. Deze orde werd door Urbanus V. in 1370 bevestigd; zij vereenigde nonnen en monniken op eene bijzondere wijze in dezelfde huizen. Elk klooster moest, volgens de schikkingen door de stichtster gemaakt, zestig zusters en dertig priesters voor de dienst bevatten, benevens vier diakenen en acht leekebroeders. Deze mannelijke personen waren, hoewel zij met de zusters onder hetzelfde dak woonden, geheel en al van haar gescheiden. De regel van St. Brigitta is nagenoeg dezelfde als die van St. Augustina. De leden dezer orde waren tot een leven van zelfkastijding, armoede en zelfverloochening verpligt; zij mogten geene eigendommen bezitten en volstrekt geen geld aanraken. In Zweden, Duitschland en Nederland breidde zij zich sterk uit. Te Uden in Noord-Brabant, te Roermond en te Weert in Limburg bestaan nog kloosters dezer orde. Dat te Uden telt 41, dat te Roermond 14, en dat te Weert 23 leden.

BRITSCHE KERK. Het is moeijelijk om met zekerheid het juiste tijdperk te bepalen, waarop het Christendom het eerst in Brittanje gepredikt werd. Uit aanmerkingen, die in eenige oude schrijvers voorkomen, schijnt het reeds tusschen ongeveer de jaren 43 en 61 in dat land verkondigd te zijn. Tertullianus verzekert in zijn boek tegen de Joden, hetwelk hij in 209 schreef, dat die deelen van Brittanje, waarin de Romeinen nooit waren doorgedrongen, aan Christus onderworpen waren geworden, en daaruit heeft men gegist, dat het Christendom toen gedurende eenigen tijd in de Romeinsche provinciën in het zuiden bekend was. Eusebius, die in het begin der vierde eeuw leefde, noemt de Britsche eilanden onder de verre landen, waarin de Apostelen gepredikt hadden, en Theodoretus, die eene eeuw later dan Eusebius leefde, zegt, dat visschers, tentenmakers en tolpachters vele natiën overgehaald hadden om het evangelie van Christus te omhelzen, en onder deze noemt hij de Britten. Ook

Gildas schijnt, als hij over den opstand en de verdediging der Britten onder Boadicea in 61 spreekt, de invoering van het Christendom op de Britsche eilanden op dien tijd te bepalen. Een andere grond ten gunste van de meening, dat het evangelie reeds zoo vroeg Brittanje bereikte, wordt gevonden in de omstandigheid, dat in 43, toen eene Romeinsche provincie in het zuidoostelijk gedeelte van het eiland gevestigd werd, Pomponia Græcina, de vrouw van den eersten landvoogd Aulus Plautius, beschuldigd werd van een zonderling en vreemd bijgeloof omhelsd te hebben, hetgeen volgens sommigen beteekent, dat zij eene Christin was, en misschien eene van de eersten, die de nieuwe godsdienst in Brittanje invoerden. Men heeft ook gedacht, dat Claudia, die met Pudens in 2. Tim. IV : 21 vermeld wordt, dezelfde Britsche dame was als die, welke door Martial in zijne Puntdichten IV : 13, XI : 54 om hare schoonheid en deugden geroemd wordt.

Niet weinig verschil van meening bestaat er onder de geleerden over de vraag: Wie predikte het eerst het evangelie in Brittanje? Velen beweren, dat de bekeering der Britten het werk geweest is van den Apostel Jacobus, die het evangelie in Spanje, Brittanje en andere landen van het Westen predikte. De vroege marteldood van dezen Apostel, gelijk in Hand. XII : 1 en 2 verhaald wordt, maakt zulk eene veronderstelling echter zeer onwaarschijnlijk. Anderen hebben Simon Zelotes als den eersten prediker in het Westen, en voornamelijk in Brittanje, vermeld, waar zij zeggen, dat hij den marteldood geleden heeft en begraven is. Deze onderstelling is ook niet waarschijnlijk, daar men gewoonlijk aanneemt, dat het tooneel van den arbeid dezes Apostels de Oost-Indiën geweest is. Eén schrijver, die tot de tiende eeuw behoort, beweert ten sterkste, dat de Apostel Petrus de Britsche kerk gesticht heeft. Hij zegt, dat deze Apostel drie en twintig jaren in Brittanje doorbragt, waar hij verscheidene kerken stichtte, bisschoppen, priesters en diakenen wijdde, en na het Christendom daar gevestigd te hebben, in 65 naar Rome terugkeerde. Om dit denkbeeld te weêrleggen is het echter voldoende zich te herinneren, dat Petrus de Apostel der besnijdenis was, en derhalve zijne zending volbragt, zooals dan ook algemeen geloofd wordt, door in die landen te prediken, waar vele Joden waren. Als de invoering van het Christendom met geweld aan een Apostel moet worden toegeschreven, dan zouden wij zeggen, dat die Apostel Paulus geweest moet zijn, die, zooals vele schrijvers zeggen, de laatste jaren zijns levens in de westelijke provinciën van Rome doorbragt, waarvan Brittanje er een was. Er bestaat eene legende, door de monniken van Glastonbury uitgedacht, volgens welke Jozef van Arimathea, omstreeks 63, door Philippus naar Brittanje gezonden werd.

Beda, een geschiedschrijver uit de achtste eeuw, verhaalt, dat Lucius, een Britsch koning, den Roomschen bisschop Eleutherus in de laatste helft der tweede eeuw verzocht, om hem eenige zendelingen te doen toekomen. Het doel van deze overlevering is blijkbaar, om de Britsche kerk tot eene loot van de Roomsche te maken. Maar de bijzonderheden van de latere Britsche kerk druischen geheel en al tegen het denkbeeld in, dat zij haar oorsprong uit Rome gehad heeft, want in vele deelen harer gebruiken en plegtigheden verschilde zij van de gebruiken der Roomsche kerk, en naderde zij veel meer de gebruiken van de kerken van Klein-Azië. Bovendien is het wel bekend, dat de Britsche kerk gedurende langen tijd het gezag van den Roomschen stoel weêrstand bood, terwijl de Angel-Saksische kerk (zie ald.) zich aan het gezag van den paus onderwierp.

Maar hoewel het tijdperk van de eerste invoering des Christendoms in Italië verre van volkomen zeker is, schijnen toch de Britsche Christenen in de derde eeuw reeds een talrijk ligchaam geweest te zijn, en de Britsche kerk was te dier tijde eene georganiseerde gemeente. Tegen het einde der derde of het begin der vierde eeuw waren de Christenen in de Romeinsche provinciën van Brittanje om hunne godsdienst aan vervolging blootgesteld; St. Alban, een inboorling van Verulamium, was de eerste Britsche martelaar in de stad, welke thans naar hem St. Albans heet. Zijn marteldood had omstreeks 286 plaats, en te zelfder tijd werden Aäron en Julius, twee burgers van Caerleon, en verscheidene andere personen van beiderlei sekse in verschillende deelen van het land ter dood gebragt. Toen Constantius Chlorus tot keizer werd uitgeroepen, 305, maakte hij een einde aan deze vervolging der Britsche Christenen, en toen zijn zoon Constantijn de Groote in het volgende jaar den troon beklom, werd de vrede in de Kerk volkomen hersteld. „Toen," zegt Gildas, „kwamen de Britsche Christenen uit de schuilhoeken, waarheen zij getrokken waren, herbouwden hunne kerken, die in puin verkeerden, en namen zij hunne heilige plegtigheden met een zuiver en opgeruimd gemoed in acht."

Omstreeks dezen tijd breidde zich de Ariaansche twist (zie Arianen), die te Alexandrië uitgebroken was, en gedurende langen tijd de geheele Christelijke kerk schokte, tot aan de verre kusten van de Britsche

eilanden uit, waar, zooals wij van Gildas vernemen, deze verderfelijke ketterij op zeer onrustbarende wijze vorderingen maakte. Het is echter aangenaam, dat wij tegenover dezen geschiedschrijver kunnen aanvoeren, dat Hiëronymus en Chrysostomus in hunne geschriften dikwijls in sterke bewoordingen over de standvastigheid der Britsche kerk spreken. Het Christendom bleef, nadat het vasten voet in Brittanje verkregen had, steeds bloeijen, totdat de Romeinen dat land in 422 verlieten, toen de natie blootgesteld werd aan de invallen der Picten en Schotten. Op dezen tijd ontstond ook de ketterij van Pelagius, een Britsch monnik, wiens werkelijke naam Morgan was. Daar hij een inboorling van het land was, verspreidden zich zijne meeningen (zie PELAGIANEN) in de Britsche kerk snel. De geestelijken, verontrust over het heerschen dezer noodlottige ketterij onder hunne kudden, wendden zich tot de kerk in Gallië om bijstand, ten einde haar te onderdrukken, en deze kerk zond dadelijk twee regtzinnige prelaten naar Brittanje. Deze prelaten, Germanus, bisschop van Auxerre, en Lupus, bisschop van Troyes, waren op hunne reis naar de Britsche kust aan een hevigen storm blootgesteld, waaraan zij als door een wonder ontkwamen. Toen zij eindelijk hunne bestemming in veiligheid bereikt hadden, stelden zij hunne uiterste pogingen in het werk, om de dwaalbegrippen van Pelagius bloot te leggen. Hunne prediking trok de aandacht en belangstelling des volks; en zij, partij trekkende van de opgewondenheid door hunne komst veroorzaakt, riepen de Pelagianen tot een openbaren twist op, waarbij hunne gronden zoo overtuigend bevonden werden, dat de Pelagiaansche kampioenen naauwelijks tegen de volkswoede beschermd konden worden. De prelaten keerden, nadat zij eenigen tijd in Engeland doorgebragt hadden, naar Gallië terug, doch Germanus legde later een tweede bezoek aan Brittanje af, dewijl de Pelagiaansche ketterij weder uitgebroken was. Zijne komst had denzelfden uitslag als te voren. Hierna handhaafde de Britsche kerk hare regtzinnigheid gedurende langen tijd, totdat de Saksers in 449 in het land kwamen, en de natie ten tweeden male bijna tot het Heidendom gebragt werd.

De Saksers maakten zich op verraderlijke wijze meester van het land, dat zij waren komen helpen. Zij lieten alleen het westelijke gedeelte van het eiland aan de oude bezitters over, en stichtten in het overige deel de zeven Angel-Saksische koningrijken. En niet tevreden met de Britten in eene beperkte landstreek teruggedrongen te hebben, toonden zij ook hun hevigen haat jegens de Britsche kerk door het vermoorden der geestelijken en de vernieling der kerken. Toen het Christendom ook onder de Angel-Saksers ingang vond, en eene Christelijke kerk onder hen gesticht werd, week deze bittere afkeer langzamerhand, of veranderde zij ten minste van karakter. De Angel-Saksische kerk onderwierp zich aan het gezag van den bisschop van Rome, en verlangde, dat de oude Britsche kerk zulks ook zoude doen; deze weigerde echter ten sterkste aan dien eisch toe te geven. Daar de Britten het Christendom niet uit Rome, maar uit het Oosten ontvangen hadden, beschouwden zij zich als eene geheel onafhankelijke Christelijke kerk. Op verschillende punten van hunne kerkelijke inrigtingen verschilden zij ook zeer van Rome, voornamelijk wat den tijd van het vieren des Paaschfeests, de tonsuur en de plegtigheden bij den doop aanging. Rome was verontwaardigd over den weêrstand door de Britsche kerk aan hare magt geboden, en de Angel-Saksische kerk, onwillig om eene onafhankelijke kerk in hare nabijheid te verdragen, ontmoedigde zooveel mogelijk de oude kerk van Brittanje, die, beperkt tôt de bergachtige districten van Wales, trapsgewijze afnam en uitstierf. Zie ENGELAND (KERK VAN).

BRITTINIANEN of BRITTINIËRS, eene vereeniging van Augustijner monniken, zoo geheeten omdat hunne eerste woonplaats Brittini, nabij Ancona, in Italië was. Hunne levenswijze was zeer streng; zij aten geen dierlijk voedsel, vastten van de Kruisverheffing tot aan Paschen, en op andere tijden elken Woensdag, Vrijdag en Zaturdag, behalve de vasten door de Kerk bevolen. Deze vereeniging weigerde zich te onderwerpen aan de bulle van paus Gregorius IX., die den Augustijnen beval hunne grijze kleederen af te leggen, en zwarte daarvoor in de plaats te nemen. Eindelijk vaardigde Gregorius in 1241 eene bulle ten gunste van hen uit, waarbij hun toegestaan werd het grijze kleed te dragen, doch zonder den gordel, ten einde hen van de Minorieten te onderscheiden. Zij voegden zich bij de algemeene congregatie van Augustijner monniken, die door Alexander IV. in 1256 gevormd werd.

BROEDEREN, eene klasse van Christenen in Engeland, die dezen naam voor zich aannemen om hun individuëelen staat als Christenen of broederen in Christus aan te duiden, terwijl zij zich niet als eene afzonderlijke godsdienstige secte willen beschouwen. Zij ontstonden omstreeks 1830, en daar hunne eerste kerk te Plymouth gesticht werd, zijn zij gewoonlijk bekend onder den naam van Broederen van

Plymouth. De bijzondere denkwijze, die zij aangaande eene Christelijke kerk koesteren, is niet, dat zij eene bepaald geestelijke inrigting is, maar eene erkende vereeniging van allen, die ware geloovigen zijn. Zij kanten zich aan tegen alle secten en afzonderlijke benamingen. Zij zien volstrekt niet in, waarom het ligchaam van Christus, dat werkelijk één is, ook niet zigtbaar vereenigd zou zijn, daar het als zijn eenige band van vereeniging de erkenning heeft van dezelfde hoofdwaarheden en de gemeenschap met hetzelfde levende Hoofd. Afscheiding om verschil van meening aangaande mindere en niet-essentiële punten, beschouwen zij als zondig en ongewettigd door het Woord Gods. Alle geloofsartikelen en geloofsbelijdenissen beschouwen zij als eene ontkenning van de voldoendheid der Schrift, en de aanstelling van bepaalde leeraren en het inachtnemen van ritueële ceremonien, als eene weigering om den Heiligen Geest als den algenoegzamen geleider van Gods volk te erkennen. Zij verwerpen daarom alle menschelijke vormen en stelsels, en zeggen, dat zij zich alleen aan het bestuur van den Geest onderwerpen. Zij verwerpen ook alle onderscheid tusschen geestelijken en leeken in de Kerk van God. Ieder der Broederen, die de gave bezit, mag niet alleen, maar is zedelijk gebonden, om die tot stichting der Kerk te gebruiken, dewijl alle geloovigen onder het Nieuwe Testament eene geestelijke priestervereeniging uitmaken, die aan de leiding van den Heiligen Geest onderworpen is. Daarom mag een ieder, die gelooft door den Geest geleid te worden, bij hunne zamenkomsten de vergadering tot stichting aanspreken. Als echter iemand meent, dat hij zulke bijzondere gaven bezit, dat hij het regt heeft zich aan het werk der prediking en verklaring te wijden, dan moet hij zulks alleen op zijne eigene verantwoordelijkheid aan den Heer doen, zonder eenige aanstelling of bevestiging door de Broederen. Zij erkennen geene leeraren, die door menschen gewijd zijn, en elk der Broederen mag den doop en het avondmaal, dat zij wekelijks vieren, bedienen.

Aangaande de leer belijden de Broederen beginselen, welke van die der meeste Christelijke kerken verschillen. Zij gelooven, dat een ieder, in wien de Heilige Geest woont, een lid is van de Algemeene kerk op de wereld, en daar hij gaven ontvangen heeft van den Geest, welke die naar zijnen wil aan elken mensch uitdeelt, mag hij wettiglijk prediken, zonder eenig verlof van menschen ontvangen. Dewijl de Christen alreeds in een staat van genade is, behoeft hij, naar hun inzigt, niet om zegeningen te vragen, die hij reeds ontvangen heeft, maar slechts om de vermeerdering er van. Hij is niet langer onder de wet als een levensregel, omdat hij door Christus er van bevrijd is. De wet aan ware geloovigen te prediken is derhalve bepaaldelijk ongepast, en eene ontkenning van de volkomenheid van Christus werk. Vele broederen gelooven aan de tweede komst van Christus, als eene komst in persoon, en aan zijn duizendjarig rijk op aarde. Dit is echter geenszins het algemeene gevoelen der vereeniging.

Bij den laatsten census bezaten de Broederen 132 kerken. Dit is echter minder dan het ware getal, ten gevolge van hunnen onwil om als eene afzonderlijke secte erkend te worden. Hun aantal bedroeg toen 6,000 of 7,000, doch in de laatste jaren zijn zij aanmerkelijk toegenomen, en thans maken zij een veel grooter ligchaam uit. Ook in Amerika maken de Broederen snelle vorderingen.

BROEDEREN DER GEMEENSCHAP, eene der twee partijen, waarin de orde der Franciscanen in het begin der veertiende eeuw verdeeld werd. In tegenstelling met de Spiritualen, waren zij sterk geneigd om de strenge gelofte van armoede te verzachten, die hun door hun stichter St. Franciscus opgelegd was. In 1310 riep paus Clemens V. de hoofden van beide partijen aan zijn hof, en gaf hij zich veel moeite om eene verzoening tot stand te brengen. Na verschillende bijeenkomsten vaardigde de paus, op het algemeene concilie van Vienne in 1311, eene bulle uit, waarin hij den twist trachtte te doen ophouden, door een middenweg in te slaan. Om aan de Spiritualen welgevallig te zijn, beval hij den Franciscanen zich streng aan hunnen ordesregel van armoede te houden, terwijl hij, om den Broederen der gemeenschap te behagen, den Franciscanen toestond om, waar zij geene gelegenheid hadden om zich door bedelen een bestaan te verschaffen, graanschuren te hebben en daarin te verzamelen, wat zij zich door bedelen konden verschaffen, terwijl de hoofden en opzieners der orde moesten oordeelen, wanneer en waar zulke graanzolders noodig waren. Deze uitspraak maakte voor een tijd een einde aan den twist, maar ongelukkig barstte hij bij den dood van Clemens in Frankrijk met vernieuwde woede uit, en in 1314 dreven de Spiritualen de Broederen der gemeenschap uit de kloosters van Narbonne en Beziers; zij stelden toen nieuwe kloostervoogden aan, leiden hunne vorige kleederen af, en deden een kort, eng en onbehagelijk kleed aan. Johannes XXII. stelde, bij zijne verheffing tot de pauselijke waardigheid, al zijne pogingen in het werk om

den twist te beslechten; hij riep de Fransche Spirituälen voor zich te Avignon, en vermaande hen om het kleed, dat zij aangenomen hadden, af te leggen. Eenige stemden hierin toe, sommige weigerden om zich aan den eisch te onderwerpen. Verontwaardigd over dezen wederstand tegen zijn gezag, riep Johannes de hulp der Inquisiteurs in, die verscheidene oproerlingen op den brandstapel deden omkomen om geene andere misdaad, dan omdat zij den regel huns grondvesters, St. Franciscus, boven de magt der pausen stelden.

De zoo scherp betwiste punten waren van zeer ondergeschikt belang, daar zij uitsluitend betrekking hadden op den vorm der kleederen, die Franciscanen mogten dragen, en op hun regt om graanschuren en kelders te hebben, ten einde hun voorraad te bewaren. De Broederen der gemeenschap droegen lange, losse, eenigzins sierlijke kleederen, met groote kappen over hunne hoofden, terwijl de Spirituälen korte, enge, onkostbare kleederen en kleine kappen droegen. De Broederen der gemeenschap verzamelden ook, in den tijd van den oogst en van den wijnoogst, koren in hunne schuren en wijn in hunne kelders, doch de Spirituälen beweerden, dat zoo iets onbestaanbaar was met ware bedelarij. De twee partijen stonden vol bitterheid tegenover elkander. Paus Johannes XXII. vervolgde echter de Spirituälen met de grootste gestrengheid, en veroordeelde vele van hen zonder genade tot den brandstapel. Deze vervolging woedde gedurende langen tijd, en van 1318 tot den tijd van Innocentius VI., 1352, werden niet minder dan honderd dertien menschen van beiderlei geslacht in Frankrijk en Italië wreedelijk ter dood gebragt. „Bij deze," zegt Mosheim, „konden uit de geschiedschrijvers en documenten, gedrukt en in manuscript, nog zooveel andere gevoegd worden, dat ik geloof, dat men een catalogus van twee duizend van zulke martelaren zou kunnen opmaken." Zie FRANCISCANEN.

BROEDEREN DES GEMEENEN LEVENS, eene Christelijke vereeniging in de veertiende eeuw in Nederland ontstaan. De stichter van deze belangrijke instelling, die in de hand Gods den weg voor de Hervorming baande, was Gerardus Groot of Groet, die te Deventer in 1340 geboren werd. Nadat hij aan de hoogeschool te Parijs voor de kerk was opgevoed, werd hij kanunnik van Utrecht en van Aix. Daar hij iemand van rang en fortuin was, en een volkomen vreemdeling aan den invloed der Goddelijke genade, gaf hij zich geheel over aan wereldsche vermaken, zonder acht te geven op zijn geestelijk ambt en de groote verantwoordelijkheid daaraan verbonden. Dit duurde echter slechts eenigen tijd. Het behaagde God Groot tot ernstiger en diepere gedachten te doen ontwaken, en hij werd een geheel ander mensch. Hij deed afstand van de ijdelheden der wereld, en besloot zich aan het welzijn zijner medemenschen te wijden. Om zich voor te bereiden voor een leven van de grootste nuttigheid, ging hij in een Carthuizer-klooster, waar hij zich gedurende drie jaren aan de beoefening der Heilige Schriften en aan ernstige overdenkingen en gebed overgaf. Na verloop van dien tijd keerde hij tot het werkzame leven terug, echter niet als priester, maar als privaat persoon. „Vooral het goud van Arabië," zeide deze vrome, denkende man, „zoude ik de verzorging van zielen, zelfs voor een enkelen nacht, niet op mij willen nemen." Met zulke hooge denkbeelden van het heilige leeraarswerk, weigerde hij zich tot eenig hooger ambt dan dat van diaken te laten wijden. Dit ambt gaf hem het regt om het volk te onderrigten.

Thans bekleed met de magt om te prediken, begon Groot het werk eens evangelists. Hij reisde door steden en dorpen, en riep als een andere Johannes de Dooper het volk op, om berouw te hebben over zijne zonden en zich tot den Heer te wenden. Hij predikte ook niet, gelijk de priesters van zijn tijd, in het Latijn, maar in de landtaal, en met eene welsprekendheid en eene kracht, die velen tot hem trok. Waar hij ook heenging, was hij onvermoeid in het verkondigen van het evangelie; dikwijls predikte hij tweemaal daags en drie uren achtereen. De uitslag was, dat velen, door nieuwsgierigheid uitgelokt om den verwonderlijken prediker te hooren, door hem tot de reddende kennis der waarheid gebragt werden. De geestelijken, die hij om hunne bedorven zeden met gestrengheid berispte, waren verontwaardigd over de getrouwheid, waarmede hunne ondeugden blootgelegd werden. Zij beklaagden zich bij den bisschop van Utrecht, en haalden dien prelaat over, om Groot het verlof om te prediken te ontnemen. De goede man onderwierp zich aan de bevelen van zijn kerkelijken meerdere, en bepaalde zich nu tot een rustigen en beperkten werkkring, waarin hij ongemeen genoegen vond. Hij vestigde zich te Deventer en verzamelde, dewijl hij het gezelschap van jonge menschen beminde, een aantal ijverige jongelingen om zich, die hij bezigde om de Schriften en andere godsdienstige boeken over te schrijven. Dit leidde tot de instelling van de Broederschap des Gemeenen Levens. De aard en het doel der vereeniging worden door Ullmann, in zijne Hervormers vóór de Hervorming, aldus beschreven: — „In hunne levenswijze en bezigheden maakten zij eene

vereeniging van broeders uit, gevormd, voor zoo verre de omstandigheden der tijden veroorloofden, naar het Apostolische model. Vereenigd om echte vroomheid aan te kweeken, verschaften zij zich zelven de middelen voor een eenvoudig levensonderhoud, gedeeltelijk, gelijk de Apostel Paulus, door handenarbeid en gedeeltelijk door het ontvangen van vrijwillige giften, waarom echter niemand verzoeken mogt, tenzij in geval van dringenden nood. Om hun algemeen bestaan te verzekeren, en ten teeken van hunne broederlijke genegenheid, hadden zij onder elkander het beginsel eener gemeenschap van goederen ingevoerd. In de meeste gevallen gaf elk lid het eigendom, dat hij bezat, ten gebruike der vereeniging over. Er schijnt echter, ten minste in de kindschheid der instelling, geene strenge en algemeene wet aangaande dit punt bestaan te hebben, zooals in de vereenigingen der Pythagoristen en Essenèrs het geval was. Alles moest voortkomen uit vrijheid en liefde. De kerk te Jeruzalem navolgende, en door broederlijke genegenheid gedreven, deelden zij wederkeerig hunne verdiensten en eigendommen met elkander, of wijdden zij ook hunne fortuin, als zij fortuin bezaten, aan de dienst der vereeniging. Uit deze bron, en uit giften en legaten hun vermaakt, ontstonden de Broederhuizen, in elk waarvan een zeker aantal leden te zamen woonde, wel is waar in kleeding, diëet en algemeene levenswijze aan een bepaalden regel onderworpen, maar toch niet volgens de regels en gebruiken van het kloosterleven van de wereld afgezonderd, waarmede zij aanhoudend gemeenschap hielden, en op zulk eene wijze, dat zij tegenover het monnikenleven het beginsel van persoonlijke vrijheid bewaarden. Hun geheele regel moest niet uit dwang in acht genomen worden, maar alleen door de bewegreden van aanhoudend hernieuwde goedwilligheid, en alle gehoorzaamheid, zelfs de onvoorwaardelijkste, moest vrijelijk, liefdevol en om der wille van God bewezen worden.

„Het groote doel der vereenigingen was de vestiging, ontwikkeling en verspreiding van het werkdadige Christendom. Dit doel poogden zij in de eerste plaats onder elkander te vervullen door de geheele inrigting hunner vereeniging, door de zedelijke kracht en eenvoudigheid hunner levenswijze, door godsdienstige gesprekken, wederzijdsche schuldbekentenissen, waarschuwingen, vermaningen en gemeenschappelijke vroomheidsoefeningen. Om hetzelfde doel naar buiten te bevorderen, arbeidden zij door de Heilige Schift en geschikte godsdienstige verhandelingen over te schrijven en te verspreiden; het meest echter door de onderrigting van het volk in de Christelijke leer, en het doen herleven en verbeteren van de opvoeding der jeugd. In dit laatste opzigt maakten zij hun tijd merkwaardig. Wel is waar, waren er in een veel vroeger tijdperk scholen in de voornaamste steden van Nederland gesticht, b. v. te 's Gravesande in 1322, te Leiden in 1324, te Rotterdam in 1328, te Schiedam in 1336, te Delft in 1342, te Hoorn in 1358, te Haarlem in 1389, en te Alkmaar in 1390; maar voor het grootste gedeelte waren deze scholen niet zuiver wetenschappelijk. Zij waren te gelijker tijd financiëele ondernemingen der steden. Het regt om eene school te openen werd verhuurd. Het gevolg was, dat zulk een schoolgeld van de scholieren werd gevorderd, als slechts de rijkeren konden betalen, terwijl de geheele inrigting der scholen zeer gebrekkig was. Het onderwijs door de monniken in de kloosterscholen gegeven was niet meer voldoende. Het was te oppervlakkig, en daar het algemeen vermengd was met lage en bijgeloovige bestanddeelen, was het in vele opzigten in strijd met ware verlichting. De Broederen des Gemeenen Levens gaven in tegendeel niet alleen gratis onderwijs, en maakten daardoor de kunst van lezen en schrijven voor elk, rijk of arm, bereikbaar; zij bevorderden niet enkel op elke wijze de vorderingen van de meer behoeftige klasse van leerlingen; maar wat van meer gewigt was, zij deden de opvoeding vergezeld gaan van een geheel nieuw leven en een zuiverder en edeler geest."

Het opvoedingsstelsel door de Broederen des Gemeenen Levens gevolgd, was door en door godsdienstig. Het was gegrondvest op het Woord Gods, en terwijl de beste kerkvaders op de scholen gebruikt werden, zoowel als nuttige uitgelezen stukken uit de Heidensche schrijvers over zedeleer, was alles gerigt op het inscherpen van een geest van levende godsvrucht. Deze inrigtingen bevalen zich weldra in de algemeene gunst aan. Binnen korten tijd en op verschillende plaatsen werden er in Holland, Gelderland, Brabrant, Friesland, Westphalen en zelfs in Saksen, Broederhuizen opgerigt.

Hoewel Groot zich voor een streng en ijverig aanhanger van de Roomsche kerk uitgaf, verhaastte hij, misschien zonder het te weten, de Hervorming. Hij drong met den grootsten ernst aan op het gebruik der Heilige Schriften, en op de vermeerdering en verspreiding van afschriften er van. Christus was voor hem het begin en het einde des bijbels, de wortel en stam des levens, de eenige grondslag der kerk. Het verlangen van dezen uitmuntenden man was, om de geestelijk-

heid tot het Apostolische leven en de Apostolische leer terug te brengen. „Wie wenscht," zegt hij, „de genezing van zielen op eene waardige wijze te ondernemen, moet boven alles een zuiver voornemen hebben. Een zuiver voornemen vereischt echter van hem, dat hij den roem van God en het behoud van zielen als zijn voornaamste doel zoekt, en het zal hiervan een bewijs zijn, als hij het herderlijk ambt onderneemt, zelfs als er geen tijdelijk voordeel mede verbonden is, en alleen om der wille van het werk, mits hij uit andere bronnen voldoende middelen hebbe, om zich zelven en die, welke van hem afhangen, te onderhouden."

Groot was van voornemen, als zijn leven langer geduurd had, om een klooster van reguliere kanunniken te stichten, ten einde de levenswijze, die hij voor het voordeeligste hield, in beoefening te brengen. De dood verhinderde echter de volvoering van dit plan. De pest sleepte hem ten grave, en zijn dood was kalm, vreedzaam en onderworpen.

Na den dood van Groot voltooide zijn leerling Florentius Radewins het werk, dat hij begonnen had, door in 1386 op het huis Windesheim te Zwolle een kapittel van reguliere kanunniken te vestigen. Hij stond later aan de vereeniging een Broederhuis te Deventer toe, waarin, onder het oppertoezigt van priesters, jonge lieden voor het heilige ambt werden voorbereid, en vrome leeken, die hunne verschillende handwerken uitoefenden, te zamen als broeders in gemeenschap van goederen leefden, hoewel zonder eene voortdurend bindende gelofte, en Christelijke vroomheid onder elkander en anderen, door geregelde oefeningen in de godsdienst, waartoe een ieder vrijen toegang had, trachtten aan te kweeken. Deze broederen verspreidden zich snel in de Nederlanden en ook in Noord-Duitschland. Door hunne overeenkomst met de Begharden (zie ald.) vielen zij spoedig onder de verdenking der inquisiteurs, en leden zij veel vervolging.

In het begin der vijftiende eeuw werden de Broederen des Gemeenen Levens aangevallen door Mattheüs Grabo, lector van het Dominicaner klooster te Groningen, die hunne geheele wijze van leven onwettig en kettersch noemde. De hervormde kanunniken van de Windesheimsche congregatie kwamen tusschenbeiden om de Broederen te verdedigen. Grabo werd voor den bisschop van Utrecht beschuldigd, en deed een beroep op den paus. De kwestie werd voor het concilie van Constanz gebragt, waarvan de uitslag was, dat de voornaamste autoriteiten onmiddellijk ten gunste der Broederen spraken, en Grabo veroordeelden om van zijne dwalingen afstand te doen. Na dien tijd maakte de instelling des Gemeenen Levens snelle vorderingen. Vele der Broederen werden in scholen gebezigd, en andere oefenden verschillende handwerken uit om hun levensonderhoud te verdienen. Het was een hoofddoel der vereeniging, om de godsdienstige opvoeding des volks te bevorderen, en in het bijzonder, om eene vrome geestelijkheid op te voeden. Zij werd derhalve spoedig eene vruchtbare oefenschool voor de kloosters. De ijverzucht der Bedelmonniken werd echter opgewekt, en deze strekten de hand der vervolging uit. Eugenius IV. nam de Broederen echter onder zijne bescherming, en vele hunner vonden het noodzakelijk om zich te vereenigen met de Tertiariërs der Franciscanen, om vrede te verwerven. De vijandschap der Bedelmonniken tegen de Broederen begon echter in het vervolg van tijd te verminderen, toen zij zagen, dat de opleiding aan de jongen gegeven hun ook vele nieuwelingen aanbragt. In Opper-Duitschland en Zwitserland konden de Broederen des Gemeenen Levens geen vasten voet verkrijgen, en daar gaven de vereenigingen der Begharden zich voortdurend aan bedelarij over, en werden zij kweekscholen van ketterij.

De Broederen des Gemeenen Levens waren te zamen in Broederhuizen vereenigd, die aldus door Ullmann beschreven worden: — „Ongeveer twintig van hen woonden te zamen in één huis, bezaten een gemeenschappelijk fonds, en gebruikten hun voedsel aan eene gemeenschappelijke tafel. Zij waren verdeeld in priesters, geestelijken en leeken. Het aantal priesters was aanvankelijk zeer klein, omdat de eerste Broederen, naar het voorbeeld van Gerardus, het geestelijk ambt in zijne geheele grootte en verantwoordelijkheid beschouwden. Later ontvingen echter meerdere van hen de wijding als priesters, en verscheidene dezer namen geestelijke ambten aan, en hielden op met de Broederen te wonen, terwijl nog andere inwoners van hunne huizen bleven. Gewoonlijk waren er vier of zelfs meer priesters in één huis, en ongeveer tweemaal zooveel zoogenaamde *clerici*, onder welke de nieuwelingen en die leeken gerangschikt werden, die voor een tijd de leefwijze der Broederen wenschten te volgen. De opname in de broederschap, gewoonlijk slechts toegestaan na herhaald en dringend verzoek (want de Broederen waren verheven boven het maken van proselieten, gelijk de Bedelmonniken), werd voorafgegaan door een jaar van beproeving, gedurende welken tijd de nieuwelingen aan eene zeer gestrenge behandeling onderworpen waren. Gedurende dezen tusschentijd

werd het voor den candidaat niet wenschelijk geoordeeld om naar huis terug te keeren, uit vreeze dat hij weder in familiezaken en wereldsche beslommeringen gewikkeld zou worden. Als de candidaat in de vereeniging werd opgenomen, verwachtte men van hem, dat hij van zijn erfgoed voor het algemeene gebruik afstand zou doen. Onder de gezegden van Florentius vinden wij het volgende: „Wee hem, die, terwijl hij in eene vereeniging woont, zijne eigene dingen zoekt, of zegt, dat iets het zijne is!" Wie de beproeving doorstond, en nog begeerig was om zich voortdurend aan de vereeniging aan te sluiten, werd clericus. Deze staat kwam overeen met dien van een gewonen monnik, behalve dat er geene voor het leven bindende gelofte geëischt werd. Elk clericus mogt vrijelijk de vereeniging verlaten, zonder kerkelijke straffen op te loopen; hij moest echter met de Broederen de rekening vereffenen, en eene zekere geldsom achterlaten. Ook de vrijheid ten opzigte van kleeding en levenswijze was grooter dan in kloosters. De gewone kleedij was een grijze mantel, rok en broek, zonder sieraad. Een kapje van dezelfde kleur bedekte het hoofd, waarom zij *cucullati* genoemd werden; leerlingen moesten het haar van de kruin laten scheren. Het leven der Broederen was in elk huis zeer methodisch. Zij hadden bepaalde uren voor godsdienstoefeningen, schrijven en handenarbeid. Gedurende de maaltijden werd er uit het eene of andere boek voorgelezen; beurtelings was zulks de pligt der Broederen. Bij zulke gelegenheden was een hunner ook aangesteld om de onwelvoegelijkheden te bestraffen, die aan tafel plaats konden hebben. Over het algemeen heerschte er eene gelijkheid, als die tusschen de leden van een zelfde huisgezin, in de vereenigingen, hoewel het voor de orde noodig was, dat er afzonderlijke ambten waren. Over elk huis had een rector, prior of *præpositus* het bestuur, die uit de broederen verkozen en door een vice-rector bijgestaan werd."

Omstreeks den tijd van het begin der Broederhuizen ontstonden er ook vrouwelijke vereenigingen des Gemeenen Levens. Groot had eene vereeniging van vrouwen gevormd, die een eenvoudig en afgezonderd leven leidden, en zich voornamelijk bezighielden met naaijen, weven, godsdienstoefeningen en het onderwijzen van meisjes. Toen deze zustervereeniging eenmaal ontstaan was, breidde zij zich snel uit. Aan het hoofd van elk huis was eene directrice geplaatst, Martha genaamd, met eene onder-Martha tot hare hulp. De voornaamste Martha in Utrecht had het oppertoezigt over alle vrouwelijke vereenigingen van het district, en bezocht die eenmaal in het jaar. De huizen hadden het beginsel van eene gemeenschap van goederen aangenomen.

De Broederen des Gemeenen Levens bleven steeds den weldadigsten invloed op de maatschappij uitoefenen, waar hunne instellingen ook gevestigd werden, totdat zij in de mannender Hervorming verloren gingen. Luther erkende, dat zij getrouw het zuivere Woord bewaard, en het eerst het evangelie onderwezen hadden. Zij baanden inderdaad den weg voor de Hervorming, en door de aanmoediging, die zij aan de beoefening der letterkunde gaven, zoowel als door den vromen, hoewel eenigzins mystieken geest, dien zij om zich verspreidden, bragten zij er veel toe bij om dat glansrijke tijdperk te verhaasten, waarop velen het juk van Rome afwierpen, en voor zich volkomene vrijheid van gedachte en handeling eischten.

BROEDEREN DER HEILIGE DRIEËENHEID, eene monniksorde op het einde der twaalfde eeuw ontstaan, ten gevolge van de heilige oorlogen der Christenen in Palestina, waarin vele van deze gevangenen werden van de Mohamedanen. Zij had haar oorsprong te danken aan Johannes de Mattia en Felix de Valois, twee vrome Franschen, die te Cerfroy in het bisdom Meaux een kluizenaarsleven leidden. De naam Broederen der Heilige Drieëenheid werd aan de orde gegeven, omdat al hare kerken aan de Heilige Drieëenheid gewijd waren. Zij werden ook Broederen der Bevrijding van Gevangenen genoemd, om het werk waaraan zij al hunne krachten wijdden, de bevrijding van Christen-gevangenen uit de handen der Mohamedanen, aan welk doel zij een derde hunner inkomsten opofferden. Mosheim berigt ons, dat deze orde door sommige oude schrijvers de orde der Ezels genoemd wordt, omdat haar regel den broederen verbiedt op paarden te rijden, en van hen eischt van ezels gebruik te maken. Eene orde, gelijk aan die der Broederen der Heilige Drieëenheid, werd in 1228 door Paulus Nolasco in Spanje gesticht, en kreeg den naam van de Orde van St. Maria voor het Loskoopen van Gevangenen.

BROEDEREN VAN DEN VRIJEN GEEST, eene secte in de dertiende eeuw ontstaan. Zij had haar oorsprong in het Pantheïstische stelsel, door Amalric van Bena (zie AMALRICIANEN) gesticht, dat zich na de vervolging, die het te Parijs in 1210 onderging, des te meer verbreidde. De secte der Broederen van den Vrijen Geest verscheen het eerst te Straatsburg in 1212 onder den naam van Ortlibenzen of Ortlibarii. Deze benaming was waarschijnlijk afgeleid van Ortlieb,

den naam van iemand, die de leerstellingen van Amalric in dat gedeelte van Duitschland bekend maakte. Uit Straatsburg verspreidde zich de secte over het overige gedeelte van den Elzas en in Thurgau. In 1230 breidde zij zich uit onder de Waldenzen in Lyon; in 1250 verschenen zij te Keulen, en weinige jaren later waren zij zoo talrijk onder de Begharden (zie ald.) aan den Rijn, dat zij dikwijls met deze verward werden. In het begin der veertiende eeuw verschenen zij in Italie, waar Mosheim verkeerdelijk zegt, dat zij hun oorsprong hadden. De bijzondere naam van Broederen en Zusters van den Vrijen Geest schijnt ontleend te zijn aan de woorden van den Apostel Paulus, Rom. VIII : 2, 14: „Want de wet des Geestes des levens in Christus Jezus heeft mij vrijgemaakt van de wet der zonde en des doods. Want zoo velen als er door den Geest Gods geleid worden, die zijn kinderen Gods." Zich grondvestende op deze teksten, beweerden zij de ware kinderen Gods te zijn, die volkomen vrijgemaakt waren van de wet. De mystieke theologie, die zij leerden, wordt door Mosheim op de volgende wijze beschreven: — „Zij hielden staande, dat alle dingen bij uitvloeijing van God voortkwamen, en eindelijk tot hun Goddelijken oorsprong zouden wederkeeren; dat de redelijke zielen zooveel deelen waren van de opperste Godheid, en dat het heelal, als een groot geheel aangemerkt, God was; dat elk mensch, door de kracht der bespiegeling en door het gemoed van alle zinnelijke en aardsche voorwerpen af te trekken, op eene onuitsprekelijke wijze met de Godheid kon vereenigd, en één worden met de bron en den oorsprong aller dingen; en dat zij, die door lang en aanhoudend bespiegelen zich om zoo te spreken in den afgrond der Godheid gedompeld hadden, daardoor de roemrijkste en verhevenste vrijheid verkregen, en niet alleen ontheven waren van het geweld der zondige lusten, maar ook van gemeene aandriften der natuur. Uit deze en dergelijke leerstellingen trokken de Broederen van den Vrijen Geest dit goddeloos en schrikkelijk besluit, dat een mensch, die op de gemelde wijze tot God was opgestegen, en door bespiegeling was verslonden in den afgrond der Godheid, een deel van de Godheid, ja God werd, en de Zoon van God was in denzelfden zin en even als Christus, en daardoor verheven tot eene roemrijke onafhankelijkheid, en ontslagen van alle verpligting aan Goddelijke en menschelijke wetten."

Eenige aanhangers dezer secte beperkten hunne denkwijze van de vrijmaking, waarop de Apostel doelde, tot eene vrijmaking van uitwendige eeredienst en kerkelijke wet, en deden derhalve de godsdienst alleen bestaan in de innerlijke vereering des harten. Andere dreven daarentegen het denkbeeld van vrijheid zoo verre, dat zij beweerden, dat de vrijheid eene volkomene vrijstelling van zelfs de mogelijkheid om te zondigen in zich sloot, daar de geloovige zoo innig verbonden was met God, dat al zijne daden en werkingen beschouwd moeten worden als door God zelven verrigt. Dat zulke meeningen door een gedeelte der Broederen gekoesterd werden is duidelijk uit hunne eigene geschriften. „Indien God wil," lezen wij in een hunner meest geliefde werken, „dat ik zal zondigen, moet ik volstrekt niet wenschen, dat ik niet gezondigd mogt hebben. Dit is ware boetvaardigheid. En indien iemand duizend doodzonden begaan heeft, en hij goed bestuurd wordt en vereenigd is met God, moet hij niet wenschen, dat hij die zonden niet begaan had, en hij moet het lijden van duizend dooden eerder verkiezen, dan een van die doodzonden te hebben nagelaten."

De leeraars der secte van den Vrijen Geest trokken, in navolging van de Apostelen, van plaats tot plaats. Zij werden door hunne volgelingen ook apostelen genoemd, en werkten door onderwijzing en geschriften voor de uitbreiding hunner secte. Van den ijver dezer secte was het gevolg, dat de inquisitie, na een langen tusschentijd, in de veertiende eeuw met vernieuwde kracht weder in het leven geroepen werd. Twee Dominicanen werden omstreeks 1367 tot inquisiteurs voor Duitschland aangesteld. Karel IV. verleende in 1369 aan de inquisiteurs de krachtigste ondersteuning, doordien hij drie edicten te hunner gunste uitvaardigde. Gregorius XI. vermeerde het aantal inquisiteurs voor Duitschland tot vijf, en Bonifacius IX. stelde er zes voor Noord-Duitschland alleen aan. De Broederen van den Vrijen Geest verdwenen niet geheel vóór de vijftiende eeuw.

BROEDERSCHAP VAN GOD, eene Christensecte in de twaalfde eeuw ontstaan, die tot haar voornaamste doel had, om het regt en de uitoefening van den afzonderlijken oorlog te beteugelen en af te schaffen. Zij werd te Guienne door een timmerman gesticht, die beweerde bijzondere gemeenschap met Jezus Christus en de Maagd Maria gehad te hebben. Hij werd als een geïnspireerde bode van God ontvangen. Vele prelaten en baronnen kwamen te Puy bijeen, en verbonden zich bij eede om niet alleen met hunne eigene vijanden vrede te sluiten, maar ook om dezulken aan te vallen, die weigerden de wapenen neder te leggen en zich met hunne vijanden te verzoenen

BROOD (AVONDMAALS-). In de eerste eeuwen der Christelijke kerk was het voor de geloovigen op den tijd der avondmaalsviering de gewoonte, om eene vrijwillige gift voor de schatkist der kerk met zich te brengen. Bij de rijkeren bestonden deze offergaven gedeeltelijk uit brood en wijn, waarvan de elementen genomen werden. Het brood was dat, hetwelk gewoonlijk in het land werd gebruikt, en de wijn werd met water vermengd, volgens de onveranderlijke gewoonte der Ouden. Deze gaven mogten alleen door de communicanten geschonken worden, en ze niet te mogen schenken werd als eene soort van kleinen kerkban beschouwd. Dat het brood, dat in de kerk bij het avondmaal gebruikt werd, gewoon gerezen brood was, blijkt duidelijk uit de omstandigheid, dat het genomen werd van de offergaven door het volk aangebragt. En bovendien vermeldt Epiphanius als eene van de bijzondere gebruiken der Ebionieten, dat zij ongezuurd brood in het avondmaal gebruikten, hetgeen hij niet als eene bijzonderheid zou hebben aangeteekend, als de Christelijke kerk er gewoonlijk gebruik van maakte. De oude schrijvers spreken nooit van het gebruik van ongezuurd brood bij het avondmaal, maar dikwijls van gezuurd brood, en noemen zelfs daarom het avondmaal *fermentum* of zuurdeeg. Het is eenigzins opmerkelijk, dat geen Grieksch schrijver vóór Cerularius, welke klagten hij ook tegen de Roomsche kerk moge aanheffen, ooit zegt, dat zij ongezuurd brood gebruikte, hetgeen een sterk bewijs is, dat vóór de elfde eeuw zulk een gebruik in die kerk geheel en al onbekend was.

Het is moeijelijk om met zekerheid te zeggen, wat tot de verandering van gezuurd in ongezuurd brood geleid heeft. De gissing van Bona op dit punt is, dat het gebruik werd ingevoerd, toen het volk ophield offergaven te brengen, en de priesters zelve voor de elementen zorg moesten dragen. Daar deze zorg nu op hen neêrkwam, werd het voor eerbiediger en plegtiger gehouden om ongezuurd in plaats van gezuurd brood te gebruiken, en te zelfder tijd veranderden zij waarschijnlijk het gewone brood, dat gebroken moest worden, in een dunnen ouwel van den vorm van een denarius, om, zooals sommigen denken, de zilverlingen voor te stellen, waarvoor onze Zaligmaker verraden werd. Maar of Bona's gissing al of niet waarheid bevat, zooveel is zeker, dat gedurende meer dan duizend jaar het gebruik van ongezuurd brood in het sacrament des avondmaals geheel en al onbekend was.

Een scherpe strijd ontstond er in de elfde eeuw tusschen de Grieksche en de Latijnsche kerk over de vraag, of gezuurd of ongezuurd brood bij het avondmaal gebruikt moest worden. De eerstgenoemde kerk streed voor het gebruik van gezuurd, de laatstgenoemde voor dat van ongezuurd brood. De Grieken noemden daarom de Latijnen AZYMIETEN (zie ald.), terwijl de Latijnen den Grieken te laste leiden van *Fermentati* of *Prozymieten* te zijn. Beide partijen riepen het voorbeeld onzes Heeren te harer gunste in; de eene partij beweerde, dat Hij gebruik maakte van het ongezuurde paaschbrood, en de andere, met evenveel hevigheid, dat Hij slechts gewoon brood gebruikte. Het is onmogelijk om op dit punt tot eenige zekerheid te geraken. De Protestanten zijn van oordeel, dat de hoedanigheid van het brood van geen aanbelang is. Bij de Hervorming hielden de meeste hunner op ongezuurd brood te gebruiken. De Lutherschen gaan echter nog met het gebruik voort. Het communiebrood bij de Roomschen bestaat uit meel en water, en heeft den vorm van dunne, kleine, cirkelvormige koekjes, gelijk ouwelen, die den naam van HOSTIE (zie ald.) dragen. De Armenische kerk volgt het voorbeeld der Roomsche in het gebruiken van ongezuurd brood. De Nestorianen hechten bijzonder veel gewigt aan de jaarlijksche hernieuwing van het heilige zuurdeeg; eene plegtigheid die zij op den Donderdag in acht nemen, welke in de andere Oostersche kerken voor de wijding van het chrisma bestemd is. Zij hebben de zonderlinge overlevering, dat Johannes de Dooper eenige druppelen van het water bewaarde, dat van de kleederen onzes Heeren droop, toen Hij uit de Jordaan kwam, en dat deze toevertrouwd werden aan de zorg van Johannes, den zoon van Zebedeüs; dat de laatstgenoemde Johannes eene dubbele portie brood bij het avondmaal van Christus ontving, en de eene portie opat en de andere bewaarde; dat hij, ook tegenwoordig zijnde bij de kruisiging, eenig bloed en water, dat uit de zijde onzes Zaligmakers vlocide, bewaarde, waarvan hij het eerste op het brood deed, en het andere met het doopwater vermengde; en dat het water met olie vermengd zijnde, en het brood tot poeder vermalen, onder de twaalve verdeeld werden, die zich allen naar verschillende natiën begaven, voorzien van heilig water voor den doop en zuurdeeg voor het avondmaalsbrood. In overeenstemming met deze overlevering vermengen de Nestorianen olie, en de Jacobieten olie en zout met het meel voor het gewijde brood benoodigd. Het brood, dat de Grieken bij het avondmaal gebruiken, is rond, met een vierkant in het midden, dat het Heilige Lam of het Heilige brood heet, en hierop is een motto, dat beteekent: „Jezus

Christus overwint." Het motto op het brood bij de Copten is: „Heilig, heilig, heilig; Heer van Sabaoth."

BROOD (Ongezuurd). Onder de Joden is het Paaschfeest altijd met ongezuurd brood gevierd geworden, daar het paaschlam met deze soort van brood moest worden gegeten, op straffe van van Israël te worden afgesneden. De reden van dit bevel schijnt gedeeltelijk geweest te zijn, om hen te herinneren aan de moeijelijkheden, die zij in Egypte hadden ondergaan, en daarom wordt het brood in Deut. XVI : 3 het „brood der ellende" genoemd. Gedeeltelijk was zij ook, om de Israëlieten te doen denken aan de haast, waarmede zij uit Egypte waren getrokken, zoodat zij geen tijd hadden om hun deeg te doen rijzen, en daarom werd het bevel gegeven: „Zeven dagen zult gij ongezuurde brooden op hetzelve eten, een brood der ellende; want in der haast zijt gij uit Egypteland uitgetogen." De Joden zijn nog thans zoo naauwgezet in het inachtnemen dezer plegtigheid, dat de grootste voorzorg genomen wordt bij het bereiden van het paaschbrood. Volgens de Rabbijnsche voorschriften op dit punt, was het van tarwe of gerst gemaakt, en was het noodzakelijk, dat deze van de allerbeste hoedanigheid waren. De Joden zochten alle vochtige korrels er uit, onderzochten elken zak, opdat niet een overblijfsel van oud meel er in gevonden mogt worden, en bragten het graan op de ruggen van paarden, en onbedekt, naar den molen, opdat het niet warm zou worden. Het mogt ook niet vermengd worden met olie, zout of boter. Geen kind, kraukzinnige, doove, Heiden of Christen mogt het aanraken. Alleen een Jood mogt het brood gereedmaken, en de Rabbijnen hielden het voor eene bijzondere eer, om daarbij gebezigd te worden.

De nieuwere Joden vreezen ten zeerste, alvorens het Paaschfeest begint, dat het minste zuurdeeg in hunne huizen gevonden wordt. Op den dertienden dag der maand Nisan, nagenoeg met onze maand Maart overeenkomende, worden alle huizen met de grootste zorg onderzocht, eene kaars wordt aangestoken, en alle hoeken en gaten worden doorsnuffeld. Alvorens tot de onderzoeking over te gaan, uit de heer des huizes het volgende schietgebed: „Gezegend zijt Gij, o Heer onze God, de altijddurende Koning, die ons geheiligd hebt door Uw gebod, en ons bevolen hebt het zuurdeeg weg te nemen." Geen woord wordt er tusschen dit gebed en de onderzoeking geuit, en als er eenig zuurdeeg gevonden wordt, wordt het nutteloos genoemd, en de heer des huizes spreekt dezen wensch uit: „Al het zuurdeeg, dat in mijn bezit is, dat ik gezien heb, of dat ik niet gezien heb, zij het zonder kracht; zij het als het stof der aarde, of verga het geheel." Al het zuurdeeg, dat gevonden kan worden, wordt in eene vaas verzameld, zorgvuldig gedurende den nacht bewaard, en met de vaas, waarin het is, den volgenden dag, een weinig voor den middag, verbrand. Geen vaatwerk mag er gebruikt worden, dat eenig zuurdeeg bevat heeft, en daarom worden de gewone keukengereedschappen en het vaatwerk weggenomen, en andere voorwerpen daarvoor in de plaats gesteld, die op geen anderen tijd gebezigd worden. Het geheele keukengarnituur wordt ook zorgvuldig, eerst met heet en daarna met koud water, gewasschen.

Nadat het zuurdeeg verbrand is, worden de ongezuurde koeken gereedgemaakt. Er worden zooveel koeken gebakken, als er noodig zijn om gedurende het feest de plaats van het gewone brood te vervangen. De koeken zijn gewoonlijk rond, dun en vol kleine gaatjes. Gewoonlijk bestaan zij slechts uit meel en water; de rijkere Joden maken ze echter smakelijker met eijeren en suiker, hoewel zij steeds zorg dragen, om niets anders dan de koeken op den eersten feestdag te gebruiken. Sommigen hebben verondersteld, dat het bevel om ongezuurd brood gedurende het Paaschfeest te gebruiken eene zedelijke beteekenis had, en de Israëlieten moest oproepen om zich van den ouden zuurdesem van boosheid en goddeloosheid te zuiveren, en de eenvoudige, zuivere hoedanigheden van oprechtheid en waarheid aan te kweeken.

BROWNISTEN, eene secte in de zestiende eeuw in Engeland ontstaan, die zich hevig tegen de Kerk van Engeland aankantte en beweerde, dat deze Roomschgezind en antichristelijk was. Zij kreeg haar naam naar Robert Brown, een geestelijke die vroeg de beginselen der Puriteinen ingezogen had, en die, hoewel hij kapellaan van den lord-kanselier Burghley was, openlijk zulk een sterken haat tegen de nationale kerk aan den dag legde, dat hij in 1571 opgeroepen werd om voor den aartsbisschop Parker in het Lambeth paleis te verschijnen; bij deze gelegenheid werd hij, door tusschenkomst van zijn beschermheer en bloedverwant Burghley, van eene zware straf gevrijwaard, daar deze voor Brown, als zijn kapellaan, eischte, dat hij niet onder het gezag van het hof zou staan. De meeningen van dezen Puriteinschen godgeleerde stonden geheel en al tegenover die der Episcopalen en Presbyterianen. Hij en zijne volgelingen beweerden, dat de inrigting van het kerkbestuur democratisch moest zijn, dat elke afzonderlijke vereeniging een ligchaam was, dat in zich de volle magt had om leden toe te laten of

uit te sluiten, om ambtsbekleeders te verkiezen en te wijden, en hen, als het welzijn der vereeniging het vereischte, af te zetten, zonder dat het daarvan rekenschap behoefde te geven. Zij namen niet aan, dat de priesters eene afzonderlijke orde uitmaakten; elke leekebroeder had de vrijheid om te profeteren of een woord van vermaning te spreken bij hunne bijeenkomsten in de kerk; het was na de predikatie voor een der leden de gewoonte om vragen voor te stellen, en met elkander te spreken over de leerstellingen, die verkondigd waren. Zij verklaarden zich tegen alle voorgeschreven bidformulieren, en wat kerkstraffen aangaat, waren zij voor eene geheele scheiding van het kerkelijke en het burgerlijke zwaard. Eenige der redenen voor hunne afscheiding van de kerk zijn niet gemakkelijk te weêrlegen. Zij beweerden, dat de wetten des rijks en de bevelen der koningin verscheidene ongewettigde toevoegingen aan de instellingen van Christus hadden gemaakt; dat er verscheidene grove dwalingen in de kerkdienst waren, en dat deze toevoegingen en dwalingen voor de communie waren opgelegd en noodzakelijk gemaakt; dat, als de vervolging om des gewetens wille het teeken eener valsche kerk is, zij niet konden gelooven, dat de Kerk van Engeland eene ware was. Verder waren zij van oordeel, dat de zamenstelling der hierarchie te slecht was om verbeterd te worden; dat zelfs de pilaren er van verrot waren, en dat het gebouw op nieuw opgetrokken moest worden. Daar nu alle Christenen verpligt zijn om de inzettingen van Christus zuiver en onbesmet te bewaren, besloten zij een nieuwen grond te leggen, en zich zoo nabij mogelijk aan het oorspronkelijke voorbeeld te houden, hoewel op gevaar van alles te verliezen, wat hun in deze wereld dierbaar was.

Brown oefende het dienstwerk verscheidene jaren te Norwich uit, maar werd bij verschillende gelegenheden gevangen genomen, wegens de ongepaste taal waarin hij over de Kerk van Engeland sprak. Eindelijk vlugtte hij, door vele zijner aanhangers vergezeld, naar de Nederlanden, waar hij in 1588 eene kerk te Middelburg mogt openen. Daar deze vereeniging echter door inwendige twisten beroerd werd, werd zij spoedig ontbonden, en Brown, niet in staat zijnde om de strijdende partijen met elkander te verzoenen, keerde in 1589 naar Engeland terug, waar hij, afstand gedaan hebbende van zijne beginselen, door den invloed van zijn vroegeren beschermer Lord Burghley, een rectoraat in Northamptonshire verkreeg. Zijne hevige geaardheid wikkelde hem echter voortdurend in vele moeijelijkheden, en zelfs toen hij ongeveer tachtig jaar oud was, werd hij naar de gevangenis geleid, om een aanval op den konstabel der gemeente. In 1630 stierf hij te Northampton in de gevangenis, zich beroemende, zooals Fuller verzekert, dat hij in twee en dertig gevangenissen opgesloten was geweest, in eenige van welke hij op het midden van den dag zijne hand niet kon zien.

Hoewel de Brownisten in de Nederlanden door hun hoofd verlaten waren, bleven zij toch als eene afzonderlijke vereeniging bestaan. In 1592 hadden zij te Middelburg een bedehuis, de *Vischmarkt kerk* geheeten. Eenige jaren later kreeg de secte eene groote vermeerdering van leden, dewijl vele broederen uit Engeland overkwamen, die genoodzaakt waren uit dat land te wijken, ten gevolge van de zware vervolgingen, waaraan zij blootstonden. De vereeniging te Middelburg bloeide een aantal jaren onder het bestuur van Hendrik Jakob, en van de pers dier stad verschenen talrijke werken om de beginselen der Brownisten te verdedigen. Op het einde der zeventiende eeuw stierf zij uit.

Middelerwijl waren de Brownisten in Engeland aan de meest willekeurige behandeling onderworpen. In 1580 werd er eene parlementsacte aangenomen, waarbij afwezigheid uit de gemeentekerk met eene boete van £ 20 maandelijks gestraft werd, en gevangenschap totdat de boete betaald was. Afwezigheid gedurende een jaar stelde den overtreder niet alleen aan eene boete bloot, maar twee borgen voor £ 200 werden er ook gevorderd, totdat hij zich naar het bevel schikte. De uitslag van dezen maatregel van onderdrukking was, dat vele Brownisten naar de gevangenissen gezonden werden, waarin niet weinige hunner stierven; andere werden ter dood veroordeeld om geene andere misdaad, dan omdat zij de meeningen van Brown waren toegedaan en zijne geschriften lazen. Gelijk gewoonlijk bij zware vervolging geschiedt, breidde de secte zich snel uit, en in 1590 was zij zoo talrijk en belangrijk geworden, dat nog sterkere maatregelen door het gouvernement werden uitgedacht om haren voortgang tegen te gaan. Eene nieuwe acte werd er aangenomen om personen te straffen, die hardnekkig weigerden om in de kerk te komen. De nieuwe straf was zeer zwaar en toont, dat de regten des gewetens op dien tijd niet geëerbiedigd werden. De acte, waarop wij nu doelen, hield in, dat alle personen, die overtuigd werden van eene geheime bijeenkomst bij te wonen, of van te vergaderen om godsdienstoefeningen te houden, in de gevangenis zouden worden gezet, totdat zij zich hadden gebeterd; als zij

bleven volharden, werden zij voor altijd verbannen, en als zij naar huis terugkeerden, moesten zij met den dood gestraft worden. De uitslag van dit onverdragelijke bevel was, dat de Brownisten zich voor de dienaren des bisschops verborgen, en dat die te Londen op eene afgelegene plaats in de velden van Islington bijeenkwamen, waar vroeger eene Protestantsche vergadering, tijdens de regering van Maria, onder dergelijke omstandigheden te zamen kwam. Ongeveer vijf en zestig werden er op den dag des Heeren, terwijl zij gezangen zongen, gevat, en twee aan twee naar verschillende gevangenissen te Londen gezonden. Zij ondergingen eene langdurige en harde gevangenschap; velen stierven onder de barbaarsche behandeling, onder welke Roger Rippon. Hij stierf als gevangene in Newgate, en zijne medegevangenen plaatsten het volgende opschrift op zijne doodkist: — „Dit is het lijk van Roger Rippon, een dienaar van Christus en de getrouwe onderdaan harer majesteit, die de laatste is van zestien of zeventien, welke die groote vijand van God, de aartsbisschop van Canterbury, met zijne commissarissen in Newgate in de laatste vijf jaren vermoord heeft, klaarblijkelijk voor de getuigenis van Jezus Christus. Zijne ziel is nu bij den Heer, en zijn bloed roept om eene spoedige wraak over dien grooten vijand der heiligen."

Onder hen, die door de vervolging gedwongen werden om eene schuilplaats in vreemde landen te zoeken, bevond zich Franciscus Johnson, die in 1588 van de hoogeschool van Cambridge weggejaagd en gevangen gezet werd, omdat hij Brownistische beginselen beleed. Deze uitstekende dienaar van Christus vlood naar de Nederlanden, en werd in 1600 door de Brownisten, die te Amsterdam gevestigd waren, tot herder, en Henry Ainsworth tot leeraar verkozen. Eenige leden werden uit de vereeniging verwijderd, omdat zij leerstellingen aannamen, gelijk aan die, welke later door Arminius werden verbreid. Eene nieuwe scheuring had er te Amsterdam plaats, ten gevolge van verschil over de kerkelijke tucht. Franciscus Johnson beweerde, dat het bestuur der kerk alleen bij de ouderlingen berustte, terwijl Ainsworth meende, dat het bij de kerk in het algemeen berustte, waarvan de ouderlingen slechts een deel uitmaakten. De strijd werd met veel hevigheid gevoerd, en ten laatste had er eene afscheiding plaats; beide partijen bouwden afzonderlijke kerken, en noemden zich naar hunne hoofden Franciscaansche en Ainsworthiaansche Brownisten. Spoedig daarna verliet Johnson Amsterdam, en vertrok hij naar Emden in Oost-Friesland, en de leden zijner kleine gemeente, nu door haar herder verlaten, verstrooiden zich spoedig, of voegden zich bij de andere gemeente, die tot 1622 onder de herderlijke zorg van Ainsworth stond. Hij werd opgevolgd door Johannes Canne, die door zijne kanttekeningen op den bijbel zijn naam bekend gemaakt heeft, en tot zijn dood in 1667 aan het hoofd der Brownistische gemeente stond. Nadat deze secte meer dan eene eeuw te Amsterdam bestaan had, werd de gemeente ontbonden, en hare laatste leden, zes in getal, vroegen in 1701 om als leden der Britsche Hervormde of Presbyteriaansche kerk te Amsterdam te worden aangenomen, hetgeen hun werd toegestaan. Alvorens zij dezen stap deden, droegen zij hunne kapel aan de Hollandsche diakenen over, op voorwaarde dat zij alleen gebruikt zou worden door leden der Hervormde godsdienst.

Tegen het einde der regering van Elizabeth werden de Brownisten in Engeland met groote gestrengheid behandeld. De meeningen, die zij op het punt der geestelijke onafhankelijkheid koesterden, en waardoor zij de oppermagt der koningin in kerkelijke zaken ontkenden, maakten hen gehaat bij de regerende partij van dien tijd. Greenwood en Barrow, twee hoofden der secte, werden te Tyburn in het openbaar opgehangen. Nog twee andere herders der Brownisten werden omstreeks dien zelfden tijd ter dood veroordeeld. Een hunner onderging zijne straf: de andere stierf in de gevangenis.

In 1604 trok Johannes Robinson, predikant in Norfolk, die de gevoelens der Brownisten toegedaan was, en dien ten gevolge veel vervolging had ondergaan, naar Leiden, en stichtte daar eene gemeente. Algemeen denkt men, dat Robinson de vader der Independenten is, waarin de Brownisten eindelijk overgingen. Van de Leidsche gemeente trokken er velen met hun predikant naar Amerika. De Brownisten behielden vasten voet in Engeland, hoewel zij geene groote vorderingen maakten, gedurende de regering van Jacobus I. en Karel I. Tijdens de republiek gingen zij echter in de Independenten verloren, en na de herstelling van het koningschap is er geen spoor van hun bestaan meer te vinden.

BRUMALIËN, Heidensche feesten bij de oude Romeinen, die door Romulus ter eere van Bacchus werden ingesteld. Zij werden tweemaal in het jaar gevierd, op den 12den dag van de kalenden van Maart, en op den achttienden van de kalenden van November. Tertullianus vermeldt de *Brumaliën* onder de Heidensche feesten, die eenige Christenen geneigd waren

te vieren, en hij maakt het den Christenen tot een verwijt, dat zij niet zoo gehecht waren aan hunne godsdienst, als de Heidenen aan de hunne, daar deze nooit zouden deelnemen aan eene Christelijke plegtigheid, opdat zij niet voor Christenen mogten gehouden worden: maar „wij," zegt hij, „zijn er niet bevreesd voor, dat men ons voor Heidenen aanziet." Eenige geleerden denken, dat door de *Brumaliën*, door Tertullianus vermeld, niet de feesten van Bacchus worden bedoeld, maar de feesten van den winter-zonnestilstand, zoo geheeten naar *bruma* of winter, naar aanleiding van welke zij gewoon waren eene gissing te maken aangaande hun geluk of ongeluk gedurende het overige gedeelte van den winter. Deze bijgeloovige plegtigheid schijnt onder de eerste Christenen aangehouden te hebben tot aan het einde der zevende eeuw, want wij vinden, dat het concilie van Trullo in 692 het bijwonen van de *Brumaliën* door de Christenen op straffe van excommunicatie verbiedt.

BUBASTIS, eene godin door de oude Egyptenaren aangebeden. Zij was eene dochter van Osiris en Isis, en de zuster van Florus. De voornaamste zetel harer eeredienst was eene stad, die haar naam droeg, waar een tempel was opgerigt, en een feest te harer eere gevierd werd. Het dier aan haar gewijd was de kat; zij werd zelve gewoonlijk afgebeeld met een kattekop. Herodotus zegt ons, dat, als de katten sterven, zij gebalsemd en naar Bubastis gebragt werden. Deze godin komt overeen met ARTEMIS (zie ald.) van de Grieken, die zoowel de maan als Lucina is. De kat is hier het symbool van den nacht van den chaos en van de maan, die het doordringende oog van den nacht is; zij is ook het symbool der vruchtbaarheid, omdat deze godheid, gelijk Lucina, over accouchementen het bestuur had. De Bubastis der Scandinaviërs was FREYA (zie ald.), wier wagen door twee katten getrokken werd. Naar alle waarschijnlijkheid was Bubastis de godin der maan, en dit komt volkomen overeen met het gezegde van Plutarchus, dat de kat een zinnebeeld der maan was. Josephus vermeldt, dat Onias, de hoogepriester, aan Ptolemeüs en Cleopatra verlof vroeg om een tempel van Bubastis te zuiveren, die te Leontopolis in verval was geraakt. Dit toont aan, dat zelfs tijdens de regering van Ptolemeüs Philometor de eeredienst dezer godin in Egypte bestond. Het is zeer waarschijnlijk, dat Bubastis, voortgesproten uit Osiris of de zon en Isis of de maan, de nieuwe maan voorstelde.

BUCHANISTEN, eene secte van geestdrijvers, in 1783 in Schotland ontstaan, die haar naam en oorsprong ontleende aan eene vrouw, Buchan geheeten. Deze merkwaardige vrouw werd in 1738 in Banffshire uit geringe ouders geboren. Daar hare moeder stierf, toen zij nog in hare eerste kindschheid was, en haar vader kort daarop weder in den echt trad, werd Elspeth Simpson, want zoo was haar eigenlijke naam, in hare jeugd zeer verwaarloosd, en was zij aan de vriendelijkheid van eene verre bloedverwant harer moeder de weinige kennis, die zij van het lezen en naaijen bezat, verschuldigd. Daar zij eene jonge vrouw werd van weinig godsdienstige beginselen, verviel zij tot gewoonten van ongebondenheid, en haalde zij een pottebakker te Ayr, met name Robert Buchan, over om haar echtgenoot te worden, hoewel men het betwijfeld heeft, of zij ooit wettig gehuwd waren. Elspeth en haar echtgenoot trokken toen naar Banffshire, waar zij een pottewinkel opzetten, en daar deze niet slaagde, ging Buchan naar Glasgow, en liet hij zijne vrouw achter, die, om in de behoeften van haar en hare drie kinderen te voorzien, eene school begon. Omstreeks dezen tijd begon Elspeth Buchan ideën aangaande godsdienstzaken van den zonderlingsten en hersenschimmigsten aard te koesteren en ijverig te verspreiden. Zij bezocht geregeld godsdienstige bijeenkomsten, waarop zij eenige harer vreemde inzigten verkondigde, en niet ondubbelzinnig te kennen gaf, dat zij ze onmiddellijk van den hemel had ontvangen. Nu werd zij eene erkende twistster over ingewikkelde punten aangaande de godsdienst; hare school werd verwaarloosd, en hare leerlingen namen snel in aantal af. Op raad harer vrienden trokken Elspeth en haar huisgezin naar Glasgow, waar zij zich bij haar echtgenoot voegde, die in eene pottebakkerij dier stad werk gevonden had.

Op het einde van 1782 was de predikant White, een geestelijke verbonden aan de Verligtingsgemeente te Irvine, toevallig tegenwoordig bij eene zamenkomst in de nabijheid van Glasgow. Deze geestelijke bezat groote redenaarstalenten, en trok, waar hij ook preêkte, een aantal menschen tot zich. Jufvrouw Buchan bediende zich van de gelegenheid om White te hooren, en verrukt over zijne welsprekendheid en getroffen door de ideën over de Goddelijke waarheid, die hij verkondigde, schreef zij aan hem in de vleijendste bewoordingen, waarin hij zooveel behagen schepte, dat hij haar uitnoodigde om te Irvine te komen, waarheen zij in 1783 trok, om in zijn huis te wonen. Haar gesprek, hare bezoeken van huis tot huis, hare gereede oplossing van moeijelijkheden, en vooral hare verklaringen der Schrift deden haar zeer stijgen in de achting van

de godsdienstige menschen dier plaats. Men luisterde naar haar als naar een orakel, en hoewel zij hare gevoelens uitsprak op den meest beslissenden toon en met slecht verborgen ijdelheid, kwamen er velen om met haar te spreken en bekend te worden met hare oplossing van de geheimenissen des bijbels. Het gelukte ook aan Jufvrouw Buchan, om White tot hare eigene ideën over te halen, en hoewel eenige meer verstandige leden zijner gemeente spoedig het ware karakter harer meeningen als verkeerd en gevaarlijk ontdekten, werd hij geheel en al de dupe dezer listige en geslepene vrouw. De ketterij en zelfs de godslastering, die hij nu van den kansel verkondigde, schokten de groote menigte zijner hoorders. Hij werd voor het Verligtingspresbyterium van Glasgow geroepen, om voor het prediken van kettersche leer te regt te staan, en daar de beschuldiging ten volle bewaarheid werd, werd hij in zijn dienstwerk geschorst, tot groot verdriet van eene menigte vrienden, die zijne talenten bewonderden en hem als mensch beminden, terwijl zij zich over zijne ligtgeloovigheid verwonderden, en van harte medelijden met hem hadden. De dwalingen, die White door den invloed van jufvrouw Buchan had ingezogen, waren drie in getal: — 1. Dat de zonde den geloovige niet aankleeft; 2. Dat Christus den dood voor alle menschen onderging; 3. Dat terwijl de ligchamen van heiligen onder het Nieuwe Testament de tempels zijn van den Heilige Geest, de heiligen onder het Oude Testament met deze onderscheiding niet begunstigd waren.

Een predikant, die beschuldigd werd zoo zeer af te wijken van de leer van Gods Woord, kon niet in betrekking blijven tot eene erkend regtzinnige kerk; het was derhalve niet te verwonderen, dat White als leeraar van de Verligtingskerk (Relief church) werd afgezet. Hoewel zoo verworpen, ging hij toch voort met al de functiën van het leeraarsambt uit te oefenen, en een aantal zijner vroegere gemeenteleden bleven hem getrouw. Eerst predikte hij in zijn eigen tuin, en daarna, om de kwelling van slecht gezinde personen te ontkomen, in eene kamer van zijn eigen huis, die altijd overvol was. Jufvrouw Buchan woonde deze bijeenkomsten geregeld bij, en gaf, wanneer het haar gevraagd werd, de verklaring van hare inzigten aangaande verschillende gedeelten des bijbels, die onder behandeling mogten zijn. Het graauw van Irvine was diep doordrongen van het denkbeeld, dat eene vrouw, die zulk een vreemden invloed kon uitoefenen over een bekwaam en lang geëerbiedigd predikant, niets anders dan eene tooverheks kon zijn. Het sloeg elke gelegenheid gade, om de handen aan haar en hare misleide volgelingen te slaan. Eindelijk grepen zij haar, sleepten haar door al de straten der stad, en bragten haar met geweld tot aan Stewarton, een dorp acht mijlen van Irvine op den weg naar Glasgow. Toen zij die plaats bereikte, kwamen velen bijeen om de beruchte vrouw te zien, en in de daaruit voortkomende verwarring ontsnapte zij, daar de nacht donker was, aan de handen harer vervolgers. Eenige harer aanhangers gingen hunne „Vriendin Moeder in den Heere," zooals zij haar gewoonlijk noemden, opzoeken, maar werden teleurgesteld. Zij keerden naar Irvine terug, en hoewel het na middernacht was, hielden zij eene bijeenkomst in White's kamer, om hun verlies te betreuren. Terwijl zij elkander echter zochten te troosten door het denkbeeld, dat zij ten hemel gevaren was, kwam zij tot hunne verbazing in de morgenschemering binnen, maar in een ellendigen toestand. Zij was blootshoofds, blootsvoets, naauwelijks met eenige lompen overdekt, en geheel met bloed bevlekt; zij was echter opgeruimd en zeide: „Ik lijd dit alles vrijelijk om der wille van hen, die ik bemin."

Den volgenden dag verzamelden zich weder velen tegenover White's huis, waarop de overheid, die een opstand vreesde, jufvrouw Buchan beval om zonder dralen de stad te verlaten. Zij werd dien ten gevolge naar Glasgow gereden, door vele lieden uit de stad gevolgd, die haar met den dood dreigden, zoo zij terugkeerde. Zij leide nu een bezoek aan Muthill in Perthshire af, waar Andreas Innes, een der eerste en kloekste Buchanisten, woonde; noch zij, noch White, die haar naar die plaats volgde, ondervond echter de aanmoediging, die zij verwachtten. Zij trokken daarom weder naar Irvine, het hoofdkwartier der secte. Het graauw was woedend over de wederverschijning van Moeder Buchan in de stad. De magistraten werden sterk aangezet om haar en White te vatten, en wegens godslastering te vervolgen. Zij waren echter onwillig om dezen grooten stap te doen, en vergenoegden zich met jufvrouw Buchan uit de stad te verbannen, en haar te bevelen binnen twee uren over de grenzen te trekken. Om haar voor beleedigingen te vrijwaren, vergezelden de magistraten haar ongeveer eene mijl buiten de stad; maar ondanks al hunne inspanningen werd zij door de menigte grovelijk beleedigd, in sloten geworpen, en op andere wijzen langs den weg mishandeld.

Omstreeks dezen tijd werd jufvrouw Buchan van haar echtgenoot wettig gescheiden. Met dezen stap was zij geheel en al verzoend, daar het een regel harer vereeniging was om den huwelijksband niet te achten,

op grond van een tekst uit den bijbel, dien zij en hare aanhangers zonderling verdraaiden, namelijk: „Opdat ook die vrouwen hebben, zouden zijn als niet hebbende." Zelve vrij van alle wettelijke banden, drong het vrouwelijke hoofd der Buchanisten bij hare volgelingen er op aan, dat zij de huwelijksbanden ter zijde zouden stellen. De gemeenteleden, oordeelende dat zonde in hun geval onmogelijk was, gaven zich nu over aan de meest wettelooze losbandigheid.

Toen de Buchanisten Irvine verlieten, reisden zij zuidwaarts naar Nithsdale. Zij waren zes en veertig in getal, maar eenige keerden naar huis terug, zeggende, dat zij hunne zaken wenschten te regelen, om daarna terug te komen. De emigranten vonden gedurende eenigen tijd eene rustplaats in eene ledige schuur te New-Cample, eene hoeve nabij Thornhill. Hier begonnen de Buchanisten, wat zij als hun apostolisch leven beschouwden: allen, die geloofden, waren bijeen, en hadden alle dingen gemeen. Eenigen van het landvolk voegden zich bij hen, en daar de pachter der hoeve hun wilde toestaan om te blijven, bouwden zij voor zich een huis, waarin zij, nu zestig in getal, verward door elkander woonden. White verkondigde nu openlijk, dat de stichtster der vereeniging de vrouw was, die in het boek der Openbaring wordt voorspeld, die gekomen was om de wereld te verlichten, en dat zij leven zou tot aan de tweede komst van Christus, wanneer zij naar den hemel zou worden overgebragt, om den Heer in de lucht te ontmoeten.

Van alle hoeken kwamen tal van menschen om de Buchanisten te zien. White predikte nu dagelijks, terwijl de dienst gewoonlijk besloten werd met eene korte aanspraak van Moeder Buchan. Toen de nieuwsgierigheid eenigzins geweken was, werden de landlieden van Nithsdale, gelijk het graauw van Irvine, verontwaardigd over het verblijf van eene vereeniging van wettelooze dweepers te midden van hen. Daarom besloten zij hen uit het land te verdrijven, en op een bepaalden dag kwamen velen bijeen, deden een aanval op hen, vernielden de deuren en vensters van hun huis, en braken het weinige huisraad, dat zij bezaten, in stukken. De menigte zocht naar Buchan en White, om hare wraak op deze aanleggers der dweepzieke beweging te koelen; schikkingen waren er echter vooraf voor de veiligheid der hoofden gemaakt, door hen naar het kasteel Closeburn over te brengen, waar zij blijven zouden, totdat de oproerigheid zou zijn geweken. Vele heethoofden werden gevat, en hoewel de Buchanisten weigerden om te vervolgen, en naauwelijks konden overgehaald worden om getuigenis af te leggen van den overval, dien zij ondergaan hadden, werden toch ongeveer twintig der voornaamsten en ijverigsten in den aanval te Dumfries voor den landregter van het graafschap in verhoor genomen en in boete geslagen.

De vijanden der Buchanisten waren nu meer vastberaden dan ooit om hen te verdelgen. Hunne pogingen mislukten echter. De secte werd hoe langer zoo stoutmoediger in het voortplanten harer ongerijmde leer, en Vriendin Moeder kondigde openlijk aan, dat zij de Heilige Geest Gods, de Derde Persoon der heilige Drieëenheid was, en dat zij de magt had om den Heiligen Geest mede te deelen, door op iemand te blazen. White ondernam zelf de taak om een werk te vervaardigen, dat eene duidelijke uiteenzetting van het geloof en de gebruiken der vereeniging zou bevatten. Dit zonderlinge boek verscheen in 1785, doch bragt tot spijt der secte, die alles zocht wat opzien baarde, volstrekt geene gisting teweeg. Dit belette echter niet, dat de twee hoofden hunne vreemde aanspraken openlijk voor de wereld verkondigden. Jufvrouw Buchan verklaarde, dat zij de vrouw was uit de Openbaring, die twaalf honderd zestig dagen in de woestijn moest blijven, terwijl zij verklaarde, dat White de mannelijke zoon was, die de natiën met eene ijzeren roede zou hoeden. De tijd van haar verblijf in de woestijn begon, zeide zij, toen zij voor het eerst Irvine bezocht, toen White bekeerd werd en zich bij haar voegde in de groote zending, die zij moest vervullen. De dagen, waarvan in Openb. XII: 6 gesproken wordt, waren, zeide zij, werkelijk, niet profetisch, dagen; en toen derhalve 1260 werkelijke dagen nagenoeg verloopen waren, brandden hare volgelingen van verlangen, dat zij met haar naar den hemel zouden varen, en dat zij, zonder den dood te ondergaan, naar de heerlijkheid zouden worden overgebragt. De aanmadering van deze vurig verwachte gebeurtenis bragt menschen uit alle oorden naar de rijen der Buchanisten. De grootste spanning heerschte er in de vereeniging. Wij nemen, om deze te schetsen, de volgende beschrijving over uit eene geschiedenis der secte, geschreven door iemand, die er toe behoord heeft.

„Eens op een avond, toen wij, gelijk gewoonlijk, allen bezig waren, sommigen op den zolder en velen beneden, was Vriendin Moeder in de keuken door kinderen omringd, toen er plotseling, als uit de wolken, eene luide stem gehoord werd. Al de leden beneden sprongen dadelijk op, en die, welke op den

zolder waren, haastten zich zoo snel mogelijk door het luik naar beneden. Daar het ongeveer middernacht was, en er geen licht was in het huis, viel Hunter, een zwak, oud man, in de ontsteltenis van het oogenblik, hals over kop den ladder af, terwijl hij trachtte van den zolder te komen. In een oogenblik echter sprong hij weder op, en nam, met eene stem zoo luid als eene trompet, aan het algemeene koor van: „Haast u, opneming in den hemel," dat ieder in het huis met kracht medezong, deel. De opgewondenheid werd zoo groot door het klappen in de handen en het zingen, dat het niet in mijne magt is om op het papier een juist denkbeeld te geven van het tooneel, dat zij veroorzaakte; iedereen dacht, dat het gezegende oogenblik aangebroken was, en iedereen zong, sprong, klapte in de handen en drong voorwaarts naar de keuken, waar Vriendin Moeder met groote bedaardheid zat, terwijl haar gelaat zoo wit scheen door den glans van God, dat het het gezigt verblindde van hen, die het aanzagen; ook was hare kleeding zoo wit als sneeuw.

„Het gedruisch was zoo hevig, dat de lieden uit de buurt ontstelden. Thomas Davidson, onze huisheer, kwam als een zinnelooze aangeloopen; hij klopte en schreeuwde aan de deur, totdat hij toegang verkreeg. Hij haastte zich ook naar de keuken, en smeekte haar om hem en de menigte, die het huis omringde, te redden van de vernieling, die, zooals zij vreesden, de wereld zou vernietigen. Zij zeide hun opgeruimd te zijn, want noch hij, noch zijne vrienden zouden dien nacht eenig letsel lijden, daar zij nu zag, dat haar volk niet genoeg voorbereid was voor de groote verandering, die zij het wilde doen ondergaan.

„Toen het licht van haar gelaat verdween, riep zij om eene tabakspijp en rookte een weinig, en daar de buitengewone opgewondenheid verminderde, ging het volk buiten rustig uiteen. Hoe lang de opschudding duurde, kan ik mij wegens mijn gemoedstoestand niet herinneren; ik herinner mij echter, dat ik, toen het daglicht aanbrak, den grond bezaaid zag met horlogien, gouden ringen en een groot aantal kostbaarheden, die op het oogenblik der verwachte wegvoering naar den hemel, door de eigenaars als nutteloos in ons verwacht land waren weggeworpen. Wij deden dat, omdat Elia zijn mantel wegwierp, toen hij op gelijke wijze op het punt was van ten hemel te varen. Mijn eigen horlogie was er onder. Ik zag het nooit weer, maar vernam later, dat Johannes Gibson, onze schatbewaarder, alle horlogien en kostbaarheden, die toen weggeworpen werden, verzameld en in Dumfries verkocht had."

De Buchanisten waren nu vast overtuigd, dat Vriendin Moeder een goddelijk persoon was, na de middernachtelijke openbaring, waarvan zij juist getuige geweest waren. Zij kondigde hun aan, dat het voor hen noodig was, ten einde zich voor te bereiden voor hunne aanstaande wegvoering naar den hemel, zonder den dood te ondergaan, om zich gedurende veertig dagen van alle voedsel te onthouden. Hiertoe werd besloten; zij sloten zich op in hun huis, grendelden alle deuren toe, spijkerden de ramen digt, en bragten den tijd door met lezen en het zingen van liederen voor die gelegenheid gemaakt, terwijl zij al dien tijd de tweede komst van Christus verwachtten. Een van de secte getuigde, dat er gedurende de vier eerste weken van de vasten niet zooveel voedsel door de gezamenlijke leden der vereeniging gebruikt werd, als hij één persoon bij een enkelen maaltijd had zien nuttigen. Het vermoeden ontstond in den omtrek, dat eenige Buchanisten van honger gestorven waren; maar toen er op bevel der overheid een onderzoek werd ingesteld, kon men geen bewijs krijgen, dat er zulk eene gebeurtenis had plaats gehad. En toch ging de tijding door het geheele omliggende land, dat er kindermoord in hunne woning gepleegd werd, en dit, gevoegd bij hetgeen bekend was van hunne verwerping van den huwelijksband en het geoorloofde onder hen van de onderlinge gemeenschap der seksen, gaf aanleiding, dat het godsdienstige volk van Nithsdale de secte met den meest mogelijken afkeer en zelfs afschrik aanzag.

Alvorens de veertig vastendagen voorbij waren, geleidde jufvrouw Buchan hare volgelingen naar Templand-heuvel, van waar zij ligchamelijk ten hemel zouden stijgen. Er werden verhevenheden gemaakt, waarop zij stonden, terwijl die van Vriendin Moeder hooger dan de overige was. Ieder lid der vereeniging had zich het haar kort afgesneden, met uitzondering van een bosje op de kruin van het hoofd, opdat de engelen hem daaraan naar den hemel zouden kunnen trekken. White was in volledig plegtgewaad en wandelde rond, terwijl hij naar boven zag. Het gewigtige uur, waarop de hemelvaart plaats zou hebben, brak aan; allen stonden op de verhevenheden, met het gezigt naar de zon gekeerd en met de handen naar boven uitgestrekt, daar zij elk oogenblik verwachtten naar het paradijs daar boven gevoerd te worden. Zooals vooraf te denken was, werden zij teleurgesteld, en jufvrouw Buchan, het mislukken der poging aan hun gebrek aan geloof toeschrijvende, leidde hen naar New-Cample terug, en wees hun de noodzakelijkheid

aan van berouw en van een meer levendig vertrouwen in de vervulling der Goddelijke beloften.

Van dat oogenblik begonnen vele Buchanisten aan de waarheid harer beweringen te twijfelen. De een verliet na den ander de vereeniging, en onder hen ook de schatbewaarder Gibson. Deze man bragt eene aanklagt tegen jufvrouw Buchan en White in, omdat zij hem £ 85 schuldig waren, die zij weigerden te betalen. Zij werden toen in den kerker van Dumfries opgesloten, maar iemand bood aan om borg voor hen te blijven en zij werden wederom in vrijheid gesteld.

In Januarij 1787 werd White voor een hof van landregters te Brownhill geroepen, om borg te stellen dat niemand van de vereeniging een last voor de armenkas zou worden. Hij kon echter de vereischte som niet leveren, en de magistraten bepaalden, dat al de Buchanisten het graafschap Dumfries vóór of op den 10den Maart van dat jaar moesten verlaten. Door de vriendelijke tusschenkomst van hun huisheer Davidson kregen zij echter eene hoeve te Auchengibbert. Toen de secte naar hare nieuwe verblijfplaats trok, waren hare fondsen nagenoeg uitgeput, en elk lid was verpligt om voor huur te werken, hoewel zulk een stap geheel in strijd was met het beginsel, dat zij allen lang gehandhaafd hadden, dat het voor Gods volk zondig is om aan de goddelooze wereld zijn onderhoud verschuldigd te zijn. Maar nood breekt wet, en de Buchanisten verhuurden zich, om in hunne behoeften te voorzien, aan een ieder, die hen wild gebruiken.

De teleurstelling op Templand-heuvel veroorzaakte niet weinig misnoegen onder de Buchanisten, en dit misnoegen vermeerderde met den dag. White zelf zag men van dien tijd af jufvrouw Buchan met groote koelheid, bijna met verachting, behandelen. De Vriendin Moeder gevoelde diep deze blijkbare verandering in het gedrag van haar medehelper, en hierbij kwam nog, dat zij het berigt kreeg, dat hij en zijne vrouw dikwijls in het geheim over haar als eene bedriegster spraken. Dit alles knaagde aan hare ziel, en het was spoedig duidelijk voor de geheele secte, dat de gezondheid van haar hoofd afnam. Zij ging hard achteruit, en lag in weinige weken op haar sterfbed. Zij riep toen hare volgelingen rondom zich, vermaande hen om vast te blijven in hun geloof aan de leerstellingen, die zij hun onderwezen had, en verzekerde hun met haar laatsten ademtogt, dat zij de Heilige Geest Gods was en niet sterven kon. Zij gaf toe, dat zij het voorkomen van dood te zijn kon hebben; maar als zij slechts wilden gelooven, dan zou zij in zes dagen wederkeeren, om hen met zich naar den hemel te nemen. Als zij niet geloofden, zou zij in geen tien jaar wederkeeren, als zij dan nog onvoorbereid waren, zou zij in geen vijftig jaar verschijnen, dan echter zou zij zeker komen, om oordeel over de wereld te brengen. Kort na het uiten dezer woorden blies jufvrouw Buchan met de grootste bedaardheid den laatsten adem uit. White, bevindende dat Vriendin Moeder werkelijk dood was, trachtte aan hare treurende volgelingen wijs te maken, dat zij slechts in eene geestverrukking was, en toen hem dat voorwendsel niet langer kon baten, liet hij het lijk in het geheim begraven, en gaf voor, dat hij haar naar den hemel had zien stijgen. Hare dochters echter, die de secte twee jaren te voren verlaten hadden, wendden zich tot de overheid, en White was tot zijne groote spijt verpligt om het lijk voor den dag te brengen.

De dood van haar hoofd kon niet anders dan noodlottig zijn voor de secte. White vond zijne stelling volstrekt niet meer aangenaam, deed afstand van de leerstellingen van jufvrouw Buchan, en week in 1792, met eene partij die hem bleef aanhangen, naar de Vereenigde Staten van Amerika, waar zij van elkander scheidden, en elk spoor van hunne vroegere meeningen verloren ging. Een klein overblijfsel der secte bleef nog na White's vertrek aan de oude beginselen getrouw, en hoewel zij slechts veertien in getal waren, vestigden zij zich met der woon te Larghill, waar de mannen zich bezighielden met op hunne hoeve te arbeiden, en de vrouwen met spinnen. Trapsgewijze verdwenen hunne kenmerkende bijzonderheden, en zij werden gelijk aan het volk, door hetwelk zij omringd waren. De weinige Buchanisten, die nog overig waren, kochten in 1800 vijf morgen gronds te Crocketford, nabij Castle-Douglas, voor huizen en tuinen, waarheen zij echter niet trokken vóór 1808, en daar bleven zij getrouw aan hunne godsdienstige leerstellingen, totdat zij de een na den ander van de aarde verdwenen, en geen enkelen erfgenaam nalieten om aanspraak te maken op de zonderling dweepzieke meeningen der volgelingen van moeder Buchan.

BUDNISTEN, eene secte van Socinianen (zie ald.), die in Polen in de zestiende eeuw ontstond, en Simon Budny tot hoofd had, naar wien zij haar naam kreeg. Budny en zijne volgelingen waren niet, gelijk andere Socinianen, tevreden met de Godheid van Christus te loochenen, en te beweren, dat Hij slechts een mensch was, maar zij ontkenden ook de inspiratie der Heilige Schriften. Budny, die vele aanhangers in Litthauen en Russisch Polen had, werd in 1584 van het leeraars-

ambt ontzet, en werd met zijne aanhangers uit de Kleine Hervormde kerk van Polen, gelijk de Socinianische partij in dat land zich noemde, gebannen. Het is een opmerkelijk feit, dat Budny's vertaling van het Oude Testament voor de beste wordt gehouden, die ooit geleverd is, terwijl zijne commentariën op die Schriften en op het Nieuwe Testament hem als een ongeloovige kenmerkten. Later deed hij afstand van zijne beginselen van ongeloof, en werd hij weder in gemeenschap met de Socinianen opgenomen.

BUFFEL (Offerande van den), eene heilige plegtigheid die eigen schijnt aan de Maleische Mohamedanen aan de kusten van de straat van Malakka. De buffel voor de offerande verkozen moet zonder smet of ziekte zijn; zijne voor- en achterpooten en zijn ruggegraad mogen na zijn dood niet gebroken worden, en zijne hoornen mogen niet voor gewone doeleinden worden gebezigd. Het dier, dat geofferd moet worden, wordt op eene geschikte plaats nabij de moskee nedergeworpen; zijne voor- en achterpooten zijn aaneengebonden; zijn kop wordt ook vastgebonden en in de rigting van den Kiblah gekeerd, en daarna wordt er water over geworpen. De bilal of priester nadert nu met het offermes en zegt, nadat hij zich naar den Kiblah heeft gekeerd, viermaal achtereen een kort gebed op, en snijdt dan de luchtpijp en het groote bloedvat van den nek des diers door. Na zijn dood wordt de buffel gevild en in twee gelijke deelen verdeeld. De eene helft wordt onder de bewoners van den Mukim of het kerspel, dat uit vier en veertig huizen bestaat, uitgedeeld, terwijl de andere helft voor hen is, die in de moskee dienst doen. De eerste helft wordt gewoonlijk op de plaats zelve gekookt en gegeten. Bij godsdienstige gelegenheden worden er altijd buffels op Vrijdag, Maandag of Donderdag geofferd. Zij worden ook geofferd bij huwelijken, geboorten en besnijdingen van rijke personen, zoo ook bij de *Chukur Anak* of de plegtigheid van het scheren der hoofden van kinderen, en ten slotte, als zij ten oorlog optrekken. Bij die gelegenheden behoeft de buffel niet zonder smet te zijn, en wordt hij volgens de gewone Mohamedaansche gewoonte van den *Zabbah* gedood.

BUKTÈ, de naam gegeven aan een Lama of Boeddhistischen priester in Tartarije, die zegt wonderen te kunnen doen, in het bijzonder zich open te snijden, de ingewanden uit zijn ligchaam te nemen en voor zich te plaatsen, en dan zijn vorigen toestand te hernemen, alsof er niets gebeurd ware. Dit schouwspel, zoo stuitend voor de toeschouwers, is in de lamaserijen van Tartarije zeer gewoon. De Buktè, die zijne magt, zooals de Mongolen zeggen, moet laten zien, maakt zich vooraf door vasten en gebed, gedurende een vrij langen tijd, waarin hij in volkomene afzondering leeft en eene geheele stilte in acht neemt, gereed. Als de bepaalde dag aangebroken is, verzamelt zich eene menigte pelgrims in den grooten hof der lamaserij, waar een altaar tegenover de poort van den tempel is opgerigt. Eindelijk verschijnt de buktè. Hij nadert ernstig te midden van de toejuichingen der menigte, zet zich op het altaar neder, en neemt uit zijn gordel een groot mes, dat hij op zijne knieën legt. Aan zijne voeten beginnen talrijke lamas, in een kring gerangschikt, de verschrikkelijke aanroepingen van deze vreeselijke plegtigheid. Onder het opzeggen der gebeden ziet men den Buktè aan elk lid beven, en zich trapsgewijze opwerken tot geweldige stuiptrekkingen. De lamas zelve worden opgewonden, hunne stemmen verheffen zich, hun gezang is zonder orde, en gaat eindelijk over in geschreeuw en getier. Dan werpt de buktè plotseling den sjaal, die hem omgeeft, ter zijde, maakt zijn gordel los, grijpt het heilige mes, en legt zijn maag met eene lange snede bloot. Terwijl het bloed in elke rigting vloeit, knielt de menigte voor het verschrikkelijke schouwspel neder, en de geestdrijver wordt ondervraagd aangaande alle soorten van verborgen dingen, over toekomstige gebeurtenissen en over het lot van zekere personen. De antwoorden van den buktè op al deze vragen worden door een ieder als godspraken aangemerkt.

Als de nieuwsgierigheid der talrijke pelgrims voldaan is, beginnen de lamas op nieuw, maar nu kalm en ernstig, aan het opzeggen hunner gebeden. De buktè neemt in zijne regterhand bloed uit zijne wond, brengt dat naar zijn mond, blaast er driemaal op, en werpt het dan met luide kreeten in de lucht. Dan strijkt hij met zijne hand snel over zijne wond, sluit haar, en alles herneemt na eene poos zijn oorspronkelijken toestand, terwijl er geen spoor overblijft van de duivelsche operatie, behalve de groote vermindering der levenskrachten. De buktè rolt nogmaals zijn sjaal om zich, zegt zachtkens een kort gebed op, waarna alles afgeloopen is, en de menigte zich verstrooit, met uitzondering van eenige weinige bijzonder vromen, die blijven om het met bloed bevlekte altaar, dat de heilige verlaten heeft, te beschouwen en te aanbidden.

Zulke pijnlijke plegtigheden hebben er dikwijls plaats in de groote lamaserijen van Tartarije en Thibet, en op zoo bekwame wijze geschiedt de operatie, dat zelfs

de verstandigste Boeddhisten aan de werkelijkheid van het voorgewende wonder gelooven. Zekere dagen des jaars worden er bepaald, waarop zulke tooneelen vertoond worden, wanneer eene groote menigte te zamen komt en offergaven van verschillende soorten met zich brengt, die de lamaserij moeten verrijken. De behoorlijk aangestelde lamas willen niets weten van schouwspelen van deze soort, die alleen verrigt worden door leekelamas, welke onder hunne broederen weinig geacht worden.

Het zoogenaamde wonder, dat wij zoo even beschreven hebben, wordt altijd in het openbaar met groote praalvertooning verrigt. Er zijn echter ook andere, die door een bukté in afzonderlijke huizen volvoerd worden. Onder deze mag men rekenen het gloeijen van ijzers, die zij daarna ongestraft likken, en het maken van insnijdingen in verschillende deelen van het ligchaam, die het volgende oogenblik geen spoor na zich laten. Bij deze gelegenheden worden de operatien voorafgegaan door het opzeggen van een gebed aan een duivel gerigt; als de aanroeping zonder uitwerking is, wordt het aangeroepen wezen met beleedigingen en vervloekingen overladen.

BUL, de achtste maand van het kerkelijke en de tweede maand van het burgerlijke jaar bij de oude Hebreën, welke uit negen en twintig dagen bestond. Zij werd later Marchesvan genoemd, en komt overeen met een gedeelte van onze maanden October en November. De zesde dag der maand Bul werd als vastendag gehouden, omdat Nebukadnezar op dien dag de kinderen van Zedekia in de tegenwoordigheid huns vaders doodde, en hem, nadat hij het treurige schouwspel aanschouwd had, de oogen liet uitsteken.

BULLE, eene verordening, een voorschrift of decreet van den paus, geschreven op de ruwe zijde van perkament, dat zijn naam ontleent aan het zegel (*bulla*) van lood, of somtijds van goud, waarvan het perkament voorzien is. Op het lood bevinden zich aan de eene zijde de hoofden van Petrus en Paulus, en op de andere is de naam van den paus, door wien de bulle uitgevaardigd wordt, en het jaar van zijn pausschap, waarin de bulle verschijnt. Als de bulle betrekking heeft op eene zaak van regtsbedeeling, hangt het looden zegel aan een koord van hennip; maar als zij betrekking heeft op eene zaak van genade, hangt het aan een zijden draad. De pauselijke bullen maken een zeer groot en belangrijk deel van de kerkelijke wet uit, die in alle Roomsche landen in gebruik is. Veel onzekerheid bestaat er aangaande de ware bullen, die eigenlijk een gedeelte der canonieke wet uitmaken, daar vele valsche bullen aan de wereld opgedrongen zijn. In de twaalfde eeuw werden er vele bullen onder den naam der pausen vervaardigd, ten einde dienstbaar te zijn voor bijzondere belangen. Menschen, die van een pelgrimstogt naar Rome terugkwamen, hadden nagemaakte bullen bij zich, en bragten die in omloop. Een namaker van deze soort verscheen er in Zweden ten tijde van Innocentius III., in de hoedanigheid van pauselijk legaat. Eenige geestelijken waren bijzonder bedreven in het namaken van pauselijke bullen, en wonnen daardoor aanzienlijke sommen. In Engeland werden tegen het einde der twaalfde eeuw zulke pogingen tot bedrog openlijk veroordeeld, en Innocentius III. vaardigde wetten uit, waarbij misdadigers van deze soort aan zware straffen onderworpen werden; te zelfder tijd bepaalde hij bijzondere teekenen, waardoor echte van ondergeschoven bullen onderscheiden konden worden. In deze omstandigheden gevoelde men, dat het noodzakelijk geworden was om eene nieuwe en vertrouwen verdienende verzameling van echte bullen te maken. Na vele pogingen om in deze gevoelde behoefte te voorzien, liet paus Gregorius IX. in 1234 zulk eene verzameling opmaken door den generaal der Dominicanen Raymond de Penneforte. De decretalen van Raymond maakten eene zeer belangrijke toevoeging aan de pauselijke kerkelijke wet uit, en er werd bepaald, dat zij in alle scholen gelezen en in alle geestelijke geregtshoven voor wet zouden aangenomen worden. Een tweede deel met Decretalen werd door paus Bonifacius VIII. verzameld en gerangschikt, en omstreeks het jaar 1298 uitgegeven. Een derde deel werd door paus Clemens V. verzameld en zag in 1308 het licht. Deze laatste verzameling is gewoonlijk bekend onder den naam van Clementinen. Deze drie deelen met Decretalen of pauselijke bullen worden in alle Roomsche staten erkend als wettig gezag te bezitten, en worden door de geleerden in de kerkelijke wetten *Patriæ Obedientiæ* genoemd. Een commentair op de Decretalen werd onder den titel van *Novellæ* door Johannes Andreas, een beroemd canonist in de veertiende eeuw, uitgegeven. De pauselijke bullen, die na de Clementinen zijn uitgevaardigd, zijn gewoonlijk bekend onder den naam van Extravaganten. De eerste reeks van deze is van paus Johannes XXIII., den onmiddellijken opvolger van Clemens V.; zij kregen waarschijnlijk den vreemden naam van Extravaganten, omdat zij oorspronkelijk niet onder de andere pauselijke verordeningen gerangschikt werden, hoewel zij later in de canonieke wet

werden opgenomen. De verzameling van Decretalen van 1483 werd de gewone Extravaganten genoemd.

BULLE IN CŒNA DOMINI. Zie ANATHEMA.

BULLE UNAM SANCTAM, een beroemd pauselijk decreet door Bonifacius VIII. in het begin der veertiende eeuw uitgevaardigd, hetwelk bestemd was om te verkondigen, dat het tijdelijke zoowel als het geestelijke gezag bij den paus berust. Philippus, de toen regerende koning van Frankrijk, wilde met zijn adel en zijne gemeenten het gezag van den paus, voor zoo verre de tijdelijke zaken aanging, niet erkennen; dien ten gevolge vaardigde Bonifacius, om zijne dubbele magt te verkondigen, deze bekende bulle uit, waarin hij verklaart, dat de kerk een ligchaam is en een hoofd heeft, namelijk den paus; dat er onder haar bevel twee zwaarden zijn, het eene een tijdelijk en het andere een geestelijk. „Beide zwaarden," staat er in de bulle, „het geestelijke en het stoffelijke, zijn in de magt der kerk. Het eerste moet gebruikt worden *door* de kerk, en het laatste *voor* de kerk. Het eene in de hand des priesters, het andere in de hand van koningen en soldaten, maar naar den wil en het welgevallen van den priester. Het is billijk, dat het tijdelijke zwaard en gezag onderworpen zijn aan de geestelijke magt. Bovendien verklaren, zeggen, bepalen en spreken wij uit, dat het een noodzakelijk geloofsartikel is, dat elk menschelijk wezen onderworpen moet zijn aan den Roomschen opperpriester." Dit was de eerste openlijke verklaring in een formeel document, dat het pauselijk gezag van een tweevoudigen aard is, zoowel tijdelijk als geestelijk.

BULLE UNIGENITUS, een decreet, door paus Clemens XI. in 1713 uitgevaardigd, tegen de Fransche vertaling van het Nieuwe Testament met aanteekeningen door den beroemden Jansenist Pasquier Quesnel. De uitgave van dit werk had veel twist veroorzaakt tusschen de twee partijen in de Kerk van Rome, de Jezuïten en de Jansenisten; en hoewel Clemens in het geheim het werk had toegejuicht, ging hij, op aanhouden der Jezuïten, er toch toe over, om in de beruchte Bulle Unigenitus honderd en een stellingen, getrokken uit de aanteekeningen van Quesnel, te veroordeelen. De uitvaardiging dezer bulle veroorzaakte de grootste opschudding in Frankrijk. Zij werd door veertig Gallicaansche bisschoppen aangenomen, maar bestreden door vele andere, voornamelijk door Noailles, aartsbisschop van Parijs. Eene hevige vervolging ontstond daarop, en vele Jansenisten waren genoodzaakt om uit Frankrijk te vlugten, ten einde aan de wraak der Jezuïten te ontkomen.

BUSTAMI, een Mohamedaansch geheimweter in de negende eeuw onzer jaartelling, die leerde, dat de erkenning van ons persoonlijk bestaan afgoderij was, die de ergste der misdaden is. Hij geloofde, dat de mensch in God is opgenomen, en dat hij, als hij God aanbidt, zich zelven aanbidt. Hij beschouwde zich zelven als vereenzelvigd met de magt, de wijsheid en de goedheid des heelals. Hij was gewoon te zeggen: „Ik ben eene zee zonder bodem, zonder begin, zonder einde. Ik ben de troon van God, het woord van God. Ik ben Gabriel, Michaël, Israfil. Ik ben Abraham, Mozes, Jezus." Zulk eene taal toont aan, dat Bustami een pantheist van de ergste soort geweest is. Dergelijke leerstellingen zijn in onzen eigen tijd weder in het leven geroepen door een Amerikaansch schrijver, die de volksgunst in hooge mate geniet. Zie EMERSONIANEN.

BYZANTIJNSCHE RECENSIE, de naam die gewoonlijk aan den tekst van het Grieksche Nieuwe Testament gegeven wordt, welke te Constantinopel gebruikt werd, nadat die stad de hoofdstad werd van het Oostersche rijk. Volgens de meening van Michaëlis zijn de meeste manuscripten in het klooster op den berg Athos gevonden van de Byzantijnsche uitgave. Griesbach rekent, dat er ongeveer honderd manuscripten van deze soort zijn.

C.

CABBALA (Hebr. *overlevering, ontvangene leer*), een woord somtijds in ruimeren zin gebezigd om al de overleveringen aan te duiden, die de Joden van hunne vaderen gekregen hebben; meermalen wordt het

echter gebruikt om die geheimzinnige verklaringen van de Schrift en die bovennatuurkundige beschouwingen betreffende den aard en de volmaaktheden van God aan te duiden, die, zooals beweerd wordt, door eene geheime overlevering van de vroegste eeuwen af van den een op den ander zijn overgegaan. Dit geheimzinnige stelsel van theologie is door vele Joden in de hoogste achting gehouden, daar het, zooals zij beweren, den geest door een gemakkelijken overgang tot de kennis der verhevenste waarheden geleidt. De Cabbalisten beschouwden de Mishna als de ziel der wet, en gaven haar de voorkeur boven de geopenbaarde wet of het geschreven woord, terwijl zij hunne eigene Cabbala voor de ziel van de ziel der wet hielden. Zij is voor hen eene voor de oningewijden verborgen geheimzinnigheid, die voornamelijk bestaat in het beschouwen van de woorden der Heilige Schriften als verborgen beteekenissen te bevatten, welke men kan leeren kennen door de letters, waaruit zij zamengesteld zijn, op verschillende wijzen te verbinden. Om de oudheid van dit stelsel te bewijzen, heeft men beweerd, dat Mozes bij drie verschillende gelegenheden veertig dagen op den berg Sinaï doorbragt; dat hij gedurende het eerste dezer tijdperken de geschreven wet ontving; dat hij gedurende het tweede in de Mishna werd onderwezen; en dat de laatste veertig dagen doorgebragt werden in de beoefening van de Cabbala. De Joden verbeelden zich, dat de groote weldoener de grondbeginselen dezer geheimzinnige wetenschap in de vier eerste boeken van den Pentateuchus, welke over het bestaan en de eigenschappen van God handelen, heeft verklaard, terwijl in het boek Deuteronomium de Cabbala niet te vinden is. Eenige Joodsche schrijvers pleiten echter voor eene nog grootere oudheid van hunne geliefkoosde wetenschap; zij zeggen, dat zij onmiddellijk na den val des menschen door God aan engelen werd geleerd, en dat de engel Raziël uit den hemel gezonden werd, met het doel om Adam in de geheimenissen der godsdienst door middel van de Cabbala te onderrigten. Verschillende engelen werden ook gebezigd om de latere patriarchen in deze moeijelijke wetenschap in te wijden: Tophiël was de onderwijzer van Sem, Raphaël van Izak, Metatron van Mozes, Michael van David.

Geene Cabbalistische geschriften zijn er echter te vinden, die niet blijkbaar van latere dagteekening dan de verwoesting van den tweeden tempel zijn. De beroemdste er van zijn de *Sepher Jetsira* of het boek der schepping, en de *Sepher Zohar* of het boek der heerlijkheid. Het eerste wordt door sommige Joden aan den patriarch Abraham toegeschreven; andere schrijven het echter met meer waarschijnlijkheid aan den beruchten rabbijn AKIBA (zie ald.) toe. Men gelooft, dat de schrijver van den Zohar een leerling van Akiba geweest is, met name Simeon Ben Jochai, dien de Joden als den vorst der Cabbalisten beschouwen, en voor wiens gezag zij zich op elk punt, dat in den Talmud niet weêrsproken wordt, stilzwijgend buigen. Men veronderstelt, dat Simeon eenige jaren na de verwoesting van Jeruzalem geleefd heeft. De Joden zeggen, dat keizer Titus Vespatianus hem ter dood veroordeelde, doch dat hij, ontsnapt zijnde, zich met zijn zoon in een hol verborg, waar zij, met behulp van Elias, die van tijd tot tijd uit den hemel nederdaalde om hen te onderrigten, den *Zohar* gereedmaakten. Genoemd werk is een zeer beroemd voortbrengsel, daar het de Cabbalistische geheimzinnigheden bevat, die hierin vollediger dan in eenig ander verklaard zijn. Een kort overzigt van dit merkwaardige boek kan voor den lezer van eenig belang zijn. Het eerste deel wordt geheimzinnigheid genoemd, en verdient dien naam teregt wegens de geheimzinnige leerstellingen, die het onderwijst, welke allen door aanhalingen uit het Oude Testament geschraagd en op zeer bijzondere wijze verklaard worden. Het maakt gewag van den Microprosopon, of het kleine gelaat, en den Macroprosopon, of het lange gelaat, met zijne echtgenoot, met de verschillende toestanden van zijn baard, en andere omstandigheden even belachtig en ongerijmd. Het tweede deel wordt de Groote Synode genoemd en treedt meer in bijzonderheden; het verklaart de dauw der hersenen van den ouden man en van het groote gelaat. Het onderzoekt vervolgens zijn schedel, zijn haar, zijn voorhoofd, oogen, neus en elk gedeelte van het groote gelaat, maar voornamelijk zijn baard, die voorgesteld wordt als boven alle lofspraak verheven. Noch profeet, noch heilige kwam dien baard ooit nabij. Hij is wit als sneeuw, en reikt zelfs tot aan zijn midden. Hij is het sieraad der sieraden, de waarheid der waarheden; wee hem die dien aanraakt! Deze verwonderlijke baard bestaat uit niet minder dan dertien deelen, die niemand behalve de ingewijden kan begrijpen. Het derde deel van den Zohar wordt de Kleine Synode genoemd; het bevat het laatste afscheid, dat Simeon Ben Jochai van zijne leerlingen nam. De laatste woorden er van werden geschreven door rabbi Abba, en bevatten verdere verklaringen betreffende den ouden man, die het onderwerp der twee eerste deelen uitmaakt. „Zijn hoofd," lezen wij daar, „is

verborgen op eene hoogere plaats, waar het niet gezien wordt; maar het vertoont zijn voorhoofd, dat schoon en aangenaam is. Het is de vreugde der verrukkingen, en daarom heeft het daar de gedaante van een voorhoofd, dat met het helderste licht verschijnt, en als het verschijnt, is de vreugde op al de werelden openbaar. De gebeden worden gehoord, het voorkomen van het kleine gelaat is verlicht, de oogen zijn even bewonderenswaardig als het voorhoofd. Zij zien altijd en slapen nooit, want de Psalmist zegt: „De bewaarder Israëls zal niet slapen," en daarom heeft hij noch oogleden, noch wenkbraauwen. Simeon spreekt op dezelfde duistere wijze over al de andere deelen van het kleine gelaat.

Maar de vraag komt natuurlijk op: Wat kan de beteekenis van dit alles zijn? Het is eene geheimzinnige zinnebeeldige voorstelling van eenige belangrijke waarheden. De volgende korte verklaring moge voldoende zijn: — „De Cabbalisten onderscheiden drie soorten van werelden, en stellen die voor onder de gedaanten van drie mannen, die de hemelsche man, de aardsche man en de aartstype, of het oorspronkelijke en model van de andere, heeten. Aan elk dezer mannen kennen zij eene vrouw en al de deelen van het menschelijke ligchaam toe, en zij beweren, dat deze deelen zoo vele zinrijke zinnebeelden zijn, die de werkingen en uitwerkselen der Godheid voorstellen. Zij verbeelden zich ook een lang en een klein gelaat, waaraan zij in de eerste plaats eenige vrouwen toekennen, omdat de voortbrenging aller dingen door vereeniging bewerkstelligd wordt. In de tweede plaats schrijven zij hun hersenen toe, die verborgen zijn, waardoor zij willen te kennen geven, dat God alle dingen in Zijn geheimen raad besluit. In de derde plaats verzekeren zij, dat de schedel vol witte dauw is, zoo helder als kristal, waardoor zij bedoelen, dat alle kleuren een zeer fijn beginsel hebben, en dat alles wit is. In de vierde plaats leeren zij, dat het kleine gelaat twee armen heeft, die zijne goedheid en gestrengheid voorstellen. Verder beschrijven zij zijn ligchaam als schoonheid, zijne regterdij als magt, en zijne linkerdij als heerlijkheid. In de vijfde plaats schrijven zij hem overvloed van haar toe, dat een gedeelte van dien glans en die lichtuitstraling overschaduwt, welke de heiligen zouden verblinden en vernietigen, die in hun tegenwoordigen onvolmaakten toestand niet in staat zijn om dien luister te aanschouwen, die de Goddelijke volmaaktheid omgeeft." Uit deze onvolmaakte verklaring blijkt duidelijk, dat onder het gelaat van den ouden man, met de verschillende deelen van zijn ligchaam, Goddelijke waarheden van geene gewone belangrijkheid verborgen zijn.

Ons wordt berigt, dat rabbi Simeon stierf, toen hij bezig was met deze geheimzinnige allegoriën uit te leggen en te verklaren. Terwijl hij zijne discipelen onderrigtte, vervulde een helder licht het huis, dat hen, die tegenwoordig waren, zoo zeer verblindde, dat zij het gelaat van hunnen leermeester niet voortdurend konden aanschouwen. Ook zag men voor de deur van het huis een vuur branden, dat het binnenkomen aan allen behalve Simeons meer onmiddellijke leerlingen belette; en toen het vuur en de verblindende helderheid verdwenen waren, zagen zij, dat de lamp van Israël uitgegaan was. De begrafenis van dezen rabbijn had geheel in stilte plaats, en men verhaalde, dat, terwijl de laatste treurige plegtigheid verrigt werd, en toen het lijk op het punt was van in de groeve nedergelaten te worden, er plotseling eene stem uit den hemel gehoord werd, die uitriep: „Kom tot het huwelijk van Simeon; hij zal den vrede ingaan en in zijne kamer rusten." En toen de doodkist werkelijk in het graf werd nederlaten, werd er wederom eene stem gehoord, die zeide: „Dit is hij, die de aarde deed beven en de koningrijken schudden." Zulke legenden duiden op treffende wijze de hooge achting aan, waarin rabbi Simeon onder de Joden gehouden wordt.

Men heeft de Cabbala gewoonlijk verdeeld in drie soorten: — 1. De *Gematria*, die bestaat in het nemen der letters van een Hebreeuwsch woord voor rekenkunstige getallen, en het verklaren van elk woord door de rekenkunstige waarde zijner letters; 2. De *Notaricon*, die bestaat in het nemen van elke afzonderlijke letter van een woord voor een geheel gezegde; 3. De *Themurah*, die bestaat in het verplaatsen of veranderen der letters. De Cabbalistische wetenschap was eene geliefkoosde studie der Joden in de Middeleeuwen. In die donkere tijden werden er dikwijls figuren geteekend van bijzondere gedaanten en beschreven met geheimzinnige Hebreeuwsche woorden, of liever bijzondere vereenigingen van Hebreeuwsche letters, die, zooals men veronderstelde, als amuletten of toovermiddelen werkten, ziekten genazen, rampen afkeerden, en ook op andere wijzen magischen invloed uitoefenden. De volgende figuur, het schild van David geheeten, kan den lezer eenig denkbeeld geven van deze tooverkrachtige afbeeldingen. Het Hebreeuwsche inschrift *Agla* is zamengesteld uit de aanvangsletters van vier Hebreeuwsche woorden, die vertaald kunnen worden door: „Gij zijt sterk voor altijd, o Heer," of „Gij zijt sterk in den eeuwigen God."

De Cabbala wordt gewoonlijk in twee takken verdeeld. De eene handelt over de volmaaktheden van God en van de hemelgeesten, en draagt den naam van den wagen of *Mercava*, omdat de Joden veronderstellen, dat Ezechiël de voornaamste mysteriën in den wagen verklaarde, waarover hij in het begin zijner droomgezigten spreekt. De andere wordt *Bereschit* of het begin genoemd, en omvat de beoefening van het stoffelijk heelal; hij draagt zijn naam naar het Hebreeuwsche woord, waarmede het Mozaïsche scheppingsverhaal in het boek Genesis begint. In het Cabbalistische stelsel zijn besloten tien sephiroths of heerlijkheden, tien namen van God, tien engelenkooren, tien planeten en tien leden van het menschelijk ligchaam, en deze komen overeen met de tien geboden. De tien heerlijkheden worden genoemd de kroon, wijsheid, verstand, luister, magt, schoonheid, overwinning, glorie, de grondlegging en het koningrijk. De tien namen van God, die overeenkomen met deze tien heerlijkheden, zijn: „Ik ben die Ik ben," Jah of het Wezen, Jehovah, God de Schepper, de Magtige God, de Sterke God, God der Heirscharen, de Heere God der Heirscharen, de Almagtige, de Heere Adonai. De tien engelenkooren zijn: de seraphijnen, de cherubijnen, troonen, heerschappijen, deugden, magten, vorstendommen, aartsengelen, engelen en zielen. De tien planeten zijn: de hoogste hemel, de eerste beweegkracht, het uitspansel, Saturnus, Jupiter, Mars, de Zon, Venus, Mercurius, de Maan. De tien leden van het menschelijk ligchaam zijn: de hersenen, de longen, het hart, de maag, de lever, de gal, de milt, de lendenen, de levensgeesten en de schoot.

Het grootste geheim van de Cabbala wordt gevonden in de sephiroths of heerlijkheden, en eene kennis van deze te verkrijgen vereischt veel ernstige en ijverige studie. Aan de drie eerste dezer heerlijkheden wordt eene grootere uitmuntendheid dan aan eene der overige toegeschreven. Zij komen het oneindige meer nabij, en maken den wagen Mercava uit, dien het onwettig is aan iemand behalve de ingewijden te verklaren. Eenige Christen-schrijvers denken, dat in deze drie bijzondere sephiroths het denkbeeld van eene Drieëenheid van Personen in de Godheid ligt opgesloten. Het is echter zeer waarschijnlijk, dat deze sephiroths, gelijk de andere, slechts eigenschappen van God waren, en niet Personen van de Godheid. Daarom vinden wij, dat de Cabbalisten deze heerlijkheden voorstellen als vereenigd met de Goddelijke natuur, en als daaruit voortvloeijende gelijk kleuren uit de vlam.

„Om voor de mededeeling en ondergeschiktheid der heerlijkheden zorg te dragen," zegt een verstandig schrijver, „hebben zij ook verondersteld, dat er talrijke kanalen zijn, waardoor de onderlinge invloed medegedeeld wordt. Overeenkomende met het aantal der Hebreeuwsche letters, hebben zij twee en twintig kanalen gevormd, om den invloed van de meerdere op al de mindere heerlijkheden over te brengen. Van de kroon gaan er drie uit, waarvan de eene in de wijsheid, de tweede in het verstand, en de derde in de schoonheid eindigt. Uit de wijsheid komt een vierde voort, dat zich ontlast in het verstand, een vijfde in de schoonheid, een zesde in de vrucht. Op deze wijze wordt het geheel geleid, en elk verrigt eene bijzondere werking. Elk kanaal heeft ook een bijzonder zegel, dat uit drie letters bestaat. De eerste is die letter, die het nommer van het kanaal aanwijst, en duidt eene der volmaaktheden van God aan, en de twee andere letters zijn genomen uit den naam van God *Jah*. Twee voorbeelden zullen deze zaak ophelderen. De letter *L* is het nommer van het twaalfde kanaal, dat voorkomt uit de *magt* en in de *schoonheid* uitloopt. Met deze letter is vereenigd *Ja*, en deze drie letters maken den naam uit van den God van de dertig wegen der wijsheid. De letter *T* is het nommer van het twee en twintigste kanaal, en de letters *Ja* daarbij gevoegd zijnde, krijgen wij: „de God die het einde aller dingen is." Aan elk kanaal is eene benaming der Godheid verbonden, en de letters van den naam *Jehovah* zijn op dergelijke wijze, als een der namen van God, aan elke heerlijkheid gehecht.

De Cabbalisten, hun geheimzinnig stelsel verder ontwikkelende, beschrijven twee en dertig wegen en vijftig poorten, die den mensch geleiden tot de kennis van alles, wat geheim en geheimzinnig is, hetzij in de natuur of in de godsdienst. Al de wegen komen uit

de wijsheid voort, gelijk Salomo zegt: „Hare wegen zijn wegen der liefelijkheid, en al hare paden vrede." De vijftig poorten zijn graden van kennis, die nooit geheel bereikt zijn, daar niemand ooit de vijftigste poort is binnengegaan. Mozes ging door de negen en veertigste, maar kon niet verder gaan, daar God tot hem gezegd had, dat hij Zijn aangezigt niet zien zoude; en de vijftigste poort maakt den ingang uit tot de woning des Almagtigen, dien geen mensch gezien heeft, noch zien kan.

In hunne liefde voor het geheimzinnige ontdekken de Cabbalistische godgeleerden geheimzinnigheden in elke letter der Hebreeuwsche taal; elke letter heeft, volgens hen, betrekking op de heerlijkheden of de werken der schepping. Het heelal was, naar hunne meening, geschapen met eene betrekking op de Hebreeuwsche letters, en daarom verbeelden zij zich, dat eene zekere verbinding van letters de schoonheid en uitmuntendheid des heelals uitmaakt. Aldus is het, dat men door de hulp van ééne letter de kennis kan verkrijgen van vele dingen daarmede verbonden. Het getal zeven is bij hen het volmaakte getal, waardoor alle dingen gevormd werden. Niet alleen hechten zij bijzondere waarde en belang aan de letters van het Hebreeuwsche alphabet, maar zelfs de accenten worden beschouwd in zich eene onafscheidelijke kracht te hebben. Woorden worden ook in duizend ongerijmde en phantastische meeningen verdraaid, en als zij niet beteekenen, wat zij wenschen, veranderen zij ze volgens zekere regels, zoodat zij de verlangde beteekenis er uit halen. Het woord *Jehovah* in het bijzonder houden zij in de grootste vereering; zij beweren, dat het eene onuitputtelijke fontein van wonderen en geheimzinnigheden is. Het dient als een vereenigingsband voor al de heerlijkheden en maakt den pilaar uit, waarop zij allen rusten. Elke letter, waaruit deze onuitsprekelijke naam bestaat, is vol geheimzinnigheden, die alleen de ingewijden kunnen begrijpen. Het sluit alle dingen in zich, en hij, die dien naam uitspreekt, neemt het geheele heelal in zijn mond.

De Cabbalisten gebruiken hunne geheimzinnige wetenschap voor vijf verschillende doeleinden: voor het onderzoeken der natuur, daarom heet zij de natuurlijke Cabbala; voor het ontdekken van het schoone verband, dat er onder de werken Gods bestaat, en dien ten gevolge wordt zij de verbindende Cabbala geheeten; voor het beschouwen van hemelsche onderwerpen, wanneer zij de beschouwende Cabbala wordt genoemd; voor de doeleinden der sterrewigchelarij of astrologie, of de astrologische cabbala; voor wonderdadige doeleinden of om te genezen, hetgeen de magische Cabbala uitmaakt.

CACUS, in de Romeinsche mythologie een reus, zoon van Vulcanus of het vuur, door Ovidius in zijne Fasti voorgesteld als vuur en dwarlwinden tegen Hercules uitbrakende. Hij ontstal aan Hercules een gedeelte van diens vee, en verborg dat in een hol; hij werd echter door zijne zuster Caca verraden, en dien ten gevolge door Hercules gedood. Caca werd om die mededeeling in den rang der goden geplaatst. In haar tempel werd een vuur steeds brandende gehouden.

CADIZADELIETEN, eene nieuwere secte onder de Mohamedanen, wier leden over het algemeen in hun gedrag eenige gelijkenis hebben op de oude Grieksche Stoïcijnen, daar zij bijzonderen ernst en gestrengheid van levenswijze in acht nemen en alle feesten en vermaken vermijden. Zij hebben eenige nieuwigheden in het Mohamedaansche stelsel ingevoerd, in zoo verre de gebruiken betreft. Zoo hebben zij eenige nieuwe ceremoniën uitgevonden, door bij begrafenissen te bidden voor de zielen der overledenen. Zij laten hun imam luide in de ooren van den doode roepen, om dezen er aan te herinneren, dat er slechts één God is, en dat er slechts één profeet van Hem is. Zij lezen den bijbel in de Slavonische taal en den koran in de Arabische. Zij drinken wijn gedurende de groote vasten van den Ramadan, doch doen er noch kaneel, noch andere kruiderijen in. In het openbaar en het afgezonderde spreken zij aanhoudend over God, en herhalen onophoudelijk den kreet van: „Er is maar één God." Eenige hunner brengen geheele nachten op deze wijze door; zij gaan zitten en buigen het ligchaam naar den grond. Deze secte bemint en beschermt de Christenen tegen alle beleedigingen van den kant van andere Mohamedanen. Hare leden gelooven, dat Mohamed de Paracleet of Trooster is, die, zooals Christus beloofd heeft, door den Vader gezonden zou worden, nadat Hij zelf de wereld zou hebben verlaten. Zij haten beelden en het teeken des kruises. Zij worden besneden, en verdedigen hunne getrouwheid aan deze gewoonte, door te wijzen op het voorbeeld van Christus. Om kort te gaan, de Cadizadelieten schijnen een stelsel van geloof en gebruiken aangenomen te hebben, dat weinig anders is dan eene verwarde vermenging van Mohamedismus, Christelijke en Joodsche leer.

CADMUS, eene godheid in oude tijden in verschillende deelen van Griekenland aangebeden. Door sommigen wordt hij voor een Pelasgisch, door ande-

ren voor een Phœnicisch god gehouden. Hij was de zoon van Agenor en Telephassa. Toen hij door zijn vader was uitgezonden om zijne zuster Europa op te zoeken, die door Zeus naar Creta was gevoerd, slaagde hij er niet in haar te vinden, en vestigde hij zich met zijne moeder in Thracië. Het orakel te Delphi over den schuilhoek van Europa raadplegende, werd hem gezegd, dat hij zich van de onderzoeking moest onthouden, en eene koe van eene bijzondere soort moest volgen, totdat hij eene plaats bereikte, waar het dier van vermoeijenis zou nedervallen, en dat hij op die plaats eene stad moest bouwen. Hij gehoorzaamde aan het bevel van het orakel, en bouwde Thebe in Bœotië. Daar hij besloot om de koe aan Athena te offeren, zond hij boden naar een naburigen put, ten einde water voor het offer te halen. De put werd echter door een draak bewaakt, die de boden doodde, terwijl het monster op zijne beurt door Cadmus gedood werd, die op aanzetten van Athena de tanden van den draak zaaide, ten gevolge waarvan een troep gewapende lieden ontsproot, die elkander versloegen met uitzondering van vijf, welke de voorvaders der Thebanen waren. Toen hij bekleed was met het bestuur der stad, die hij gebouwd had, ontving hij van Zeus Harmonia tot vrouw, bij welke hij verscheidene kinderen had. Later vertrok Cadmus uit Thebe en werd koning van de Cencheliërs, en eindelijk werden hij en zijne vrouw in draken veranderd, en door Zeus naar de Elysesche velden overgebragt.

Cadmus wordt door eenige schrijvers voor een vereerder van *Dionysus* gehouden, die zijne dochter Semele huwde; zij gelooven tevens, dat hij de vereering van dien god met zijne beschaving in Griekenland invoerde. De Grieken zijn, zooals beweerd wordt, het oorspronkelijke alphabet hunner taal, dat uit zestien letters bestond en uit Phœnicië tot hen schijnt gekomen te zijn, aan Cadmus verschuldigd. De geheele geschiedenis van dezen, welke op verschillende wijzen verhaald wordt, schijnt eene mythische voorstelling te zijn van de vestiging, in een zeer vroegen tijd, eener kolonie in Griekenland, die uit Phœnicië kwam en het gebruik van een geschreven alphabet en van verschillende belangrijke kunsten met zich bragt, die den grondslag uitmaakten van die hooge beschaving en verfijning, waardoor de Grieken zich later kenmerkten.

CALIXTIJNEN (Lat. *calix*, een kelk), eene partij der Husieten of volgelingen van Johannes Hus in Bohemen in de vijftiende eeuw, die zich van hunne broederen afscheidden ten gevolge van een verschil over het gebruik van den kelk of beker bij het avondmaal. Het concilie van Constanz in 1418 had een decreet aangenomen, dat daarna door het concilie van Trente bekrachtigd werd, bij hetwelk de kelk aan de leeken ontzegd werd, en de communie, in brood en wijn, tot den dienstdoenden priester alleen beperkte. De vaderen van het concilie ondervonden, vooral in Bohemen, de grootste moeijelijkheid om het volk met dit verbod te verzoenen, dewijl de vertaling van het Nieuwe Testament door Wycliffe, en waarschijnlijk ook andere overzettingen in andere talen, omstreeks dezen tijd sterk in omloop was. Een van de meest geleerde Roomsche godgeleerden van dien tijd schreef eene uitvoerige verhandeling tegen de dubbele communie, waarin hij als één grond voor zijne vrees, dat het ontzeggen van den beker aan de leeken voor de gemeente in het algemeen onaannemelijk zou zijn, aangaf, dat er vele leeken onder de ketters waren, die eene vertaling van den bijbel in de moedertaal bezaten, tot groot nadeel en groote schade voor het Catholieke geloof.

Vóór het decreet van het concilie van Constanz aangenomen was, dat de weltigheid der communie in één gedaante slechts, — een gebruik dat in de kerk geslopen was, alvorens het kerkelijk bekrachtigd werd — begon een ijverig en vroom leeraar der hervormingspartij in Bohemen, Jacobel de Mise, openlijk over het onderwerp te prediken, en bewees hij ontegenzeggelijk uit de Schrift, dat alle communicanten regt hadden om het avondmaal in beiderlei gedaanten te ontvangen. Deze meening werd aangenomen en ondersteund door Johannes Hus zelven en door een aantal priesters, met volle goedkeuring van het volk over het algemeen. De communie werd dien ten gevolge in vele kerken van Praag in beiderlei gedaanten uitgedeeld. Dit gebruik verspreidde zich wijd en zijd over het koningrijk, en verscheidene geestelijken, die het gebruik van de kelk door de leeken afkeurden, vonden het noodzakelijk om diegenen hunner gemeente in den ban te doen, die het gebruik der hervormingspartij aanhingen. De uitslag was, dat er eene groote partij gevormd werd, die in 1419 naar een berg trok, waar zij eene tent oprigtte in den vorm eener kapel, waarin zij godsdienstoefening hield en de communie in beide elementen aan het volk toediende. Wegens deze belangwekkende godsdienstoefening noemden de Husieten dien berg Tabor, dat in de Boheemsche taal eene tent beteekent, en van daar dat de volgelingen van Hus Taborieten (zie ald.) geheeten werden. De berg, waarop zij aldus het voorregt hadden bijeen te komen en deel te nemen aan de communie,

op de wijze die in overeenstemming was met hare oorspronkelijke instelling, werd eene geliefkoosde plaats van bijeenkomst. Groote menigten kwamen daar te zamen om godsdienstoefeningen te houden en des Heeren avondmaal te gebruiken. Op éénen dag vereenigden zich daar meer dan twee en veertig honderd menschen.

Niettegenstaande deze groote beweging ten gunste van de schriftmatige leer en de schriftmatige gebruiken onder de hervormingspartij in Bohemen, waren er zelfs onder haar niet weinigen, die onwillig waren om eenige van die leerstellingen en gebruiken op te geven, die de Roomsche kerk ingevoerd had. Het leerstuk der transsubstantiatie, het vieren der mis en het gebruik der oorbiecht werden door eenige Husieten behouden, terwijl zij door andere werden verworpen. Het gevolg was, dat er eene groote scheiding onder hen plaats had, die, beginnende met een verschil van meeningen en gebruiken, in eene opene vredebreuk eindigde. De eene partij nam den naam van Calixtijnen aan, uit hoofde der leer, dat de beker in het sacrament des avondmaals niet aan de leeken moest onthouden worden, terwijl de andere partij den naam van Taborieten behield, die eerst aan de geheele partij had behoord. De oude stad Praag, de hoofdstad van Bohemen, met den voornaamsten adel, behoorde tot de Calixtijnen; de inwoners van Nieuw Praag en zij, die op den berg Tabor en in de omgeving woonden, waren de voornaamsten der andere partij. Beide partijen waren vereenigd in haren weêrstand tegen Rome en tegen de meeste zijner onschriftmatige dogma's; de kracht harer aanvallen tegen den gemeenen vijand was echter veel verminderd door hare kerkelijke afscheiding van elkander.

Keizer Sigismund, opvolger van Wenceslaus, koning van Bohemen, had zich bepaaldelijk ten gunste van Rome en tegen de Husieten verklaard. Drie staatkundige partijen verdeelden Bohemen op dien tijd: de Roomsch-Catholieken en de meerderheid der edelen, zelfs diegenen hunner, die de Calixtijnen aanhingen, wenschten Sigismund in het bestuur te behouden; de partij van Praag, door vele Calixtijnen ondersteund, was er voor om een anderen keizer op den troon te plaatsen; terwijl de geheele partij der Taborieten, met Ziska aan het hoofd, in het geheel geen koning wenschte. De partij van Praag stelde voor om den troon den koning van Polen aan te bieden, en zoowel de Calixtijnen als de Taborieten stemden er in toe om dezen voorslag aan te nemen. Gezantschappen werden herhaaldelijk te dien einde naar Polen gezonden. De souverein, die toen op den troon van dat rijk zat, was Wladislaff Jagello, groothertog van Litthauen, die bij zijn huwelijk met Hedwig, koningin van Polen, in 1386 Christen was geworden. Toen het aanbod der kroon van Bohemen hem gedaan werd, was hij op gevorderden leeftijd, en daar hij van een eenigzins besluiteloos karakter was, verliep er eenige tijd, alvorens hij een besluit nam. Eindelijk besloot hij het aanbod te weigeren, voornamelijk omdat zijne aanneming er van met kracht bestreden werd door de Roomsch-Catholieke geestelijken van Polen, die de Husieten voor gevaarlijke ketters hielden. In vereeniging met zijn neef, den groothertog van Litthauen, stemde Jagello er echter in toe, om de Bohemers in hunne worsteling tegen hun eigen souverein, die hen aan de teedere genade van Rome wenschte over te geven, bij te staan. Coributt, een neef van den Poolschen koning, werd met vijf duizend ruiters en eene somme gelds afgezonden, om de Husieten te helpen. De aankomst van Coributt met zijne Poolsche ruiters te Praag was eene bron van vreugde voor de hervormingspartij, maar eene reden van onrust voor de aanhangers van keizer Sigismund. De dappere vreemdeling, in de Gricksche kerk opgevoed zijnde, was niet weinig in gunst bij de Husieten, dewijl hij aan de communie in beiderlei gedaanten opregtelijk kon deelnemen, terwijl de keizerlijke partij ijverig de ongunstigste berigten aangaande hem rondstrooide, zooals, b. v., dat hij niet in den naam der Drieëenheid gedoopt was, omdat hij een Rus en vijand van den naam van Christen was. Eene andere partij wenschte Coributt tot koning van Bohemen te verkiezen, doch ten laatste werden de zaken in zoo verre geregeld, dat hij tot regent van het koningrijk werd aangesteld.

Middelerwijl kwam het tusschen de beide partijen, waarin de Husieten verdeeld waren, de Calixtijnen en de Taborieten, tot eene opene vredebreuk. De edelen en magistraten van Praag namen in 1419 het besluit om met den keizer te onderhandelen. Ziska, het hoofd der Taborieten, weigerde aan deze onderhandeling deel te nemen en verliet Praag, verontwaardigd over het gedrag van den adel. Toen Sigismund de stad echter met een magtig leger aanviel, keerde Ziska terug om haar te verdedigen.

De omstandigheden, die tot de afscheiding van de twee partijen aanleiding gaven, waren de volgende: — Terwijl de Taborieten te Praag waren, hielden zij hunne godsdienstoefeningen volgens de wijze, die hun het meest schriftmatig toescheen. Hunne geestelijken droegen den baard gelijk andere menschen, lieten de

kruin niet scheren, gelijk de Roomsche priesters, en droegen kleederen van eene grijze of bruine kleur. Zij zeiden de uurgebeden niet op. Zij hielden hunne godsdienstoefening somtijds in de open lucht, somtijds in afzonderlijke huizen, en vermeden de kerken, omdat deze aan heiligen waren gewijd, of door beelden ontheiligd waren. De ceremoniën der mis namen zij in het geheel niet in acht. Alvorens het avondmaal te gebruiken, zeide de geheele vergadering, op de knieën liggende, het Gebed des Heeren op. Hierop naderde de geestelijke, die het dienstwerk moest verrigten, eene tafel met wit linnen overdekt, waarop het brood en de wijn stonden. Het brood werd gesneden of gebroken, want oublen waren niet in gebruik. De wijn was niet in gouden of zilveren bekers, die gewijd waren, maar in tinnen, houten of steenen vazen. De geestelijke sprak met luider stemme en in de landtaal de woorden der wijding uit. Als dit afgeloopen was, liet hij de andere geestelijken, die tegenwoordig waren, en de vergaderden het avondmaal gebruiken. Na de wijding hieven zij de elementen niet op, en gevolgelijk aanbaden zij ze niet; zij bewaarden er ook niets van voor den volgenden dag.

Deze dienst, zoo eenvoudig, zoo nieuw, schokte de universiteit en een aantal priesters in de stad Praag. Zij hadden de kostbare en overtollige sieraden verbannen, maar al de andere gebruiken behouden, en in het bijzonder den canon der mis. Daar zij ijverden voor de oude kerkgebruiken, konden zij zich niet weêrhouden van openlijk tegen de Taborieten uit te varen, omdat deze ze verwaarloosden. De Taborieten laakten op hunne beurt de Roomsche godsdienstoefening, als niet in overeenstemming met de Schrift, en brandmerkten hen, die er voor ijverden, als Pharizeën. Het volk mengde zich in den twist der priesters; de eene partij keurde het Calixtijnsche gebruik goed, de andere verkoos dat der Taborieten. Eenige inwoners weigerden de communie uit de handen hunner priesters te ontvangen, tenzij deze hun priestergewaad aflegden, en de vrouwen beletteden hun, op aanstoken harer echtgenooten, door hare sieraden, om de godsdienstoefening te verrigten. Op deze wijze ontstond in 1420 de droevige verdeeldheid.

De beginselen der Calixtijnen waren misschien meer in strijd met die der Roomsche kerk, dan men op dien tijd had kunnen verwachten. Zij eischten, dat het Woord Gods met alle eenvoudigheid en met het doel om te stichten aan het volk verklaard zou worden; dat de communie onder beiderlei gedaanten zou worden uitgedeeld; dat de geestelijken zich uitsluitend aan hun dienstwerk zouden wijden, en zouden trachten een goed en heilig voorbeeld aan hunne kudden te geven, en dat, als zij de wet overtraden, zij diensvolgens ook gestraft zouden worden. Zij leerden, dat de ondergeschikte zaken der Goddelijke instellingen in vele gevallen door menschelijke schikkingen geregeld moesten worden, en dat men de meeningen der kerkvaders alleen in aanmerking moest nemen, als zij niet in strijd waren met de Schrift.

Verschillende bijeenkomsten werden er tusschen de Calixtijnen en de Taborieten gehouden, met het doel om zich, zoo mogelijk, over de betwiste punten te verstaan. Maar al zulke bijeenkomsten waren vruchteloos. Zij verschilden op verscheidene, zelfs op de hoofdpunten der Christelijke leer, meer bijzonder op het punt des avondmaals. De Calixtijnen stemden in met de Roomsche kerk in de leer der transsubstantiatie en in verscheidene andere zaken aangaande het avondmaal, en verschilden van haar slechts op twee punten: zij dienden de beide elementen toe, en gaven die ook aan kinderen, terwijl zij dat gebruik verdedigden door de woorden van onzen Verlosser aan te halen (Joh. VI : 53): „Jezus dan zeide tot hen: Voorwaar, voorwaar zeg ik ulieden: tenzij dat gij het vleesch des Zoons des menschen eet en Zijn bloed drinkt, zoo hebt gij geen leven in u zelven." De Calixtijnen gingen verscheidene jaren voort met aan hunne bijzondere leerstellingen getrouw te blijven, doch vereenigden zich met de Taborieten in hun verzet tegen de aanmatigingen van Rome. Langen tijd had de oorlog in Bohemen gewoed, totdat in 1433 het concilie van Bazel, dat een einde wenschte te maken aan de burgerlijke verdeeldheden van het land, de Bohemers uitnoodigde om het concilie bij te wonen. Zij verschenen te Constanz ten getalle van drie honderd, en stelden in naam hunner landgenooten de volgende artikelen voor: — 1. Wie gered wenscht te worden moet het avondmaal onder beiderlei gedaanten ontvangen; 2. Wereldlijk gezag wordt door de Goddelijke wet aan de geestelijken verboden; 3. Het prediken van het Woord van God moet voor iederen mensch vrij zijn; 4. Openbare misdaden moeten volstrekt niet ongestraft blijven. Over deze punten twistten vier Boheemsche godgeleerden en vier leden van het concilie gedurende vijftig dagen. Het concilie beantwoordde hunne eischen op zulk eene dubbelzinnige wijze, dat zij plotseling de onderhandelingen afbraken en naar huis terugkeerden. De Calixtijnen waren geneigd om den oorlog te eindigen, doch de Taborieten weigerden halstarrig om toe te geven. Later gelukte het aan Æneas Sylvius, die door

het concilie naar Bohemen gezonden was, om de Calixtijnen met den Roomschen Stoel te verzoenen, door alleen hun wensch in te willigen, dat het gebruik van den beker aan de leeken zou worden toegestaan, hetgeen zij als het voornaamste punt beschouwden. Zie Husieten, Taborieten.

CALIXTIJNEN, de volgelingen van George Calixtus, een aanzienlijk Luthersch godgeleerde in de zeventiende eeuw. Hij was in 1586 te Melby in Holstein geboren, en stierf, na eene schitterende loopbaan als godgeleerde en hoogleeraar, in het jaar 1656. Zijne verhandelingen over de verschillende twistpunten tusschen de Protestanten en Roomschgezinden werden onder de scherpzinnigste, geleerdste en meest afdoende twistschriften van dien tijd gerekend. Hij gaf oorsprong aan eene klasse van Christenen, die den naam van *Syncretisten* ontvingen, en die beweerden, dat de punten van verschil tusschen de Calvinisten en Lutheranen van minder belang waren dan de leerstellingen, waarin zij met elkander overeenkwamen, en dat de leer der Drieëenheid minder duidelijk in het Oude dan in het Nieuwe Testament was verklaard. Door deze gevoelens stelde Calixtus zich aan de vervolging der Luthersche godgeleerden bloot, tegen welke hij echter op den rijksdag van Regensburg, in 1655, door den keurvorst van Saksen George I. beschermd werd. De Calixtijnen trachtten de Roomsche, Calvinistische en Luthersche kerken door de banden der Christelijke liefde en wederzijdsche vriendschap te vereenigen, en beweerden daarom, dat de grondleer des Christendoms zuiver in de drie ligchamen bewaard was, en dat de meeningen der vijf eerste eeuwen als van gelijke waarheid en gezag als de Schrift zelve aangenomen moesten worden.

CALIZA, de plegtigheid bij de Joden, die „het uittrekken van den schoen" genoemd wordt, hetgeen geschiedt, wanneer iemand weigert om de weduwe zijns broeders te huwen en zijnen broeder een naam te verwekken. In zulk geval moet volgens Deut. XXV: 9, 10 het volgende geschieden: — „Zoo zal zijns broeders vrouw voor de oogen der oudsten tot hem toetreden, en zijnen schoen van zijnen voet uittrekken, en spuwen in zijn aangezigt, en zal betuigen en zeggen: Alzoo zal dien man gedaan worden, die zijns broeders huis niet zal bouwen. En zijn naam zal in Israël genoemd worden: Het huis desgenen, dien de schoen uitgetogen is." De plegtigheid geschiedt op de volgende wijze: — Drie rabbijnen gaan, door twee getuigen vergezeld, op den vorigen avond uit, om eene geschikte plek op te zoeken, waar de handeling plaats zal kunnen hebben. Den volgenden dag, bij het einde der morgendienst, trekt de gemeente naar de bepaalde plaats, waar de rabbijnen de weduwe en den schoonbroeder voor zich roepen, die in tegenwoordigheid der vergadering eene openlijke verklaring afleggen, dat het doel hunner verschijning is, om hunne vrijheid en losmaking van elkander te verkrijgen. De voornaamste rabbijn onderzoekt den man, redeneert met hem, en tracht hem over te halen deze weduwe zijns broeders te trouwen. Indien hij weigert aan het verzoek te voldoen, wordt hij weder aan een onderzoek op dat punt onderworpen, en als hij dan nog bij zijn besluit blijft volharden, trekt hij een schoen aan, die te groot voor hem is, en de vrouw, door een der rabbijnen bijgestaan, zegt wat in Deut. XXV: 7 geschreven staat: „Maar indien dezen man zijns broeders vrouw niet behagen zal te nemen, zoo zal zijns broeders vrouw opgaan naar de poort tot de oudsten en zeggen: Mijns mans broeder weigert zijnen broeder een naam te verwekken in Israël, hij wil mij den pligt van eens mans broeder niet doen." Daarna antwoordt de schoonbroeder onmiddellijk: „Het behaagt mij niet haar te nemen;" hierop maakt de vrouw den schoen los en trekt dien uit, werpt hem dan op den grond met veel toorn en verachting, en zegt met bijstand van den rabbijn: „Alzoo zal dien man gedaan worden, die zijns broeders huis niet zal bouwen. En zijn naam zal in Israël genoemd worden: Het huis desgenen, dien de schoen uitgetogen is." Deze woorden herhaalt zij driemaal, en driemaal antwoorden de getuigen: „Zijn schoen is uitgetogen." De rabbijn zegt nu aan de weduwe, dat zij vrij is om te huwen, met wien zij wil, en als zij te dien einde een bewijs vraagt, wordt het haar onmiddellijk verleend. Het verlof om te trouwen wordt door de Joden Caliza genoemd. In oude tijden werd de man, die het gebod opvolgde om de weduwe zijns broeders te huwen, in groote achting gehouden; de gewoonte wordt echter onder de nieuwere Joden zelden opgevolgd. Als zij hunne dochter aan een van vele broeders uithuwelijken, eischen zij gewoonlijk, dat vooraf een contract opgemaakt zal worden, hetwelk inhoudt, dat, zoo de man komt te overlijden, de weduwe in vrijheid zal gesteld worden, zonder afstand te doen van eene harer aanspraken. Sommige Joden zijn gewoon om den echtgenoot te verpligten, als hij gevaarlijk ziek wordt, zijner echtgenoot eene echtscheiding toe te staan, opdat haar schoonbroeder na zijn dood geene aanspraken op haar hebben kan.

CALLIOPE, eene der negen muzen of zanggodin-

nen in de oude mythologie der Grieken en Romeinen. Zij was de muze van het heldendicht en de welsprekendheid, en wordt gewoonlijk afgebeeld in eene statige houding, met een lauwerkrans op het hoofd, eene trompet in de regter- en een boek in de linkerhand, terwijl aan hare voeten de Ilias, de Odyssea en de Eneïde liggen.

CALOYERS, de algemeene naam aan de monniken der Grieksche kerk gegeven. Het woord is afgeleid van het Grieksche *kalogeroi*, goede oude mannen. Zij behooren algemeen tot de orde van St. Basilius (zie ald.). Onder hen zijn drie rangen of graden: de nieuwelingen, *Archari* geheeten; de gevorderden, *Microchemi* genaamd; de volmaakten, die den naam van *Megalochemi* dragen. Diegenen hunner, die de mis lezen, worden eigenlijk priesters genoemd; met der tijd worden zij *Hieromonachi*, gewijde monniken, en doen nooit anders dan bij plegtige feesten dienst. De Caloyers worden ook verdeeld in Cœnobieten, Anachoreten en Kluizenaars.

Iemand, die het voorregt wenscht te genieten van Caloyer te worden, maakt zijn wensch eerst bekend aan den Hieromonachus. In vroegeren tijd onderzocht de kloostervoogd of *Archimandriet* den nieuweling altijd, en verpligtte hij hem, bij wijze van beproeving, om drie jaar in het klooster te verblijven, aan het einde van welken tijd zijn hoofd in den vorm eener kroon geschoren werd. Deze gewoonte ontstond tijdens de regering en door bepaling van keizer Justinianus. Later werd de proeftijd tot zes maanden beperkt; de nieuweling was, hoewel in de kleedij van een leek, verpligt om gedurende dien tijd de wetten en instellingen van het kloosterleven te volgen. Indien hij bij het einde van zijn proeftijd bleef volharden bij zijn oorspronkelijk plan, vergezelde de kloostervoogd hem naar de kerk, waar deze hem, na plegtig onderzoek gedaan te hebben naar de redenen, die hem aanzetteden om monnik te worden, de kleedij zijner orde gaf, en na verscheidene gebeden, voor die gelegenheid gepast, opgezegd te hebben, een lok van zijn haar afsneed, dien hij met een stukje was aan den kerkmuur digt bij het altaar vastmaakte.

De Cœnobieten stonden vroeger onder eene zeer strenge tucht, die echter nu veel verslapt is. Hunne voornaamste bezigheid van middernacht tot zonsondergang is het opzeggen van hunne heilige dienst. De Anachoreten wonen in afzonderlijke huizen nabij de kloosters, en brengen hunnen tijd door met een stukje gronds te bebouwen en vele godsdienstoefeningen te houden. De Kluizenaars sluiten zich op in grotten en holen op de toppen van bergen, en bestaan geheel van aalmoezen, die hun uit de naburige kloosters gezonden worden. Die Caloyers, die in kloosters wonen, zijn bijna onophoudelijk bezig met hunne gebeden te herhalen. Zij beginnen te middernacht met eene dienst op te zeggen, die twee uur aanhoudt, en om den tijd, waarop zij opgezegd wordt, het *Mesonyction* of de middernachtdienst heet. Dan gaan zij naar hunne cellen tot vijf uur in den morgen, wanneer zij de tertia, de sexta en de mis lezen; daarna gaan zij naar de eetzaal, waar tot het etensuur eene lezing gehouden wordt. Te vier ure in den namiddag lezen zij de Vesper, en te zes ure gebruiken zij het avondeten, waarna zij eene dienst opzeggen, die *Apodipho* genaamd wordt; te acht ure gaat elke monnik naar zijne kamer om tot middernacht te rusten. Elken dag na de metten belijden zij op de knieën hunne fouten aan den voogd.

De kleeding der Caloyers is zwart of ten minste donkerbruin; zij bestaat uit eene soort van overrok, met een gordel van dezelfde kleur om het lijf gebonden. Zij dragen ook zwarte, platte kappen, met een stukje zwart laken aan de voering vastgenaaid, dat op de schouders nederhangt. De kleeding verschilt eenigzins in de verschillende klassen van monniken. De *Archari* of nieuwelingen dragen niets dan eene effene, donkere tunica, van grof laken gemaakt. De *Microchemi* of gevorderden dragen eene grootere en veel schoonere kleeding. De volmaakten of *Megalochemi* dragen een gewaad met wijde mouwen en een scapulier, en worden, als zij sterven, in die kleederen begraven, als de teekenen van hunne waardigheid. Behalve de gewone kloosterkleeding dragen de Caloyers over hunne schouders een vierkant stuk van zekere stof, waarop het kruis en de andere teekenen van het lijden onzes Heeren zijn afgebeeld, met de letters JC. XC. NC., dat is: *Jesus Christus vincit*, Jezus Christus overwint.

Tegenwoordig is het voornaamste klooster der Caloyers in Azië dat van den berg Sinaï, dat door keizer Justinianus gesticht en met zestig duizend kroonen inkomen begiftigd werd. De abt van dit klooster, die ook aartsbisschop is, heeft twee honderd monniken onder zich. Dit klooster is een groot, vierkant gebouw, door vijftig voet hooge muren omgeven en met slechts eene poort, die toegemetseld is om het binnenkomen der Arabieren te beletten. Aan de oostzijde is een venster, waardoor zij, die in het klooster zijn, de pelgrims in eene mand, die zij door een katrol laten zakken, naar boven hijschen. Niet vele mijlen verder hebben zij een ander klooster, dat aan St. Catharina gewijd is. Het is gelegen op de plaats, waar Mozes de

bittere wateren zoet maakte. Het heeft een tuin met eene plantaadje van meer dan tien duizend palmboomen, waarvan de monniken een aanzienlijk inkomen hebben. Weinige mijlen van Jeruzalem is een klooster, dat in het onherbergzaamste oord, hetwelk men zich denken kan, gelegen is. De poort van dit klooster is bedekt met de huiden van krokodillen, ten einde te beletten, dat de Arabieren haar in brand steken of met steenen in stukken breken. Het heeft een grooten toren, waarin altijd een monnik is, die door eene bel van de aanmarsch van Arabieren of van wilde dieren berigt geeft.

De Caloyers hebben een groot aantal kloosters in Europa, waaronder dat van Penteli, een berg nabij Athene, om zijne schoone ligging en zeer goede bibliotheek bekend is. Dat van Callimachus, eene stad op het eiland Chios, is merkwaardig om zijne stichting. Het heet Niamogni, dat is, *de eenige Maagd*, dewijl zijne kerk gebouwd is ter eere van een beeld der Heilige Maagd, dat op een boom gevonden werd, die alleen was blijven staan, toen verscheidene andere door vuur verteerd werden. Constantijn Monomachus, keizer van Constantinopel, van dit wonder onderrigt zijnde, deed eene gelofte om eene kerk op die plaats te bouwen, als hij zijn troon, waarvan hij verdreven was, terugkreeg; hij volbragt zijne gelofte in 1050. Het klooster is groot en op de wijze van een kasteel gebouwd. Het bestaat uit ongeveer twee honderd monniken, en zijne inkomsten bedragen zestig duizend piasters, waarvan zij jaarlijks vijf honderd aan den sultan van Turkije betalen. Op Amourga, een van de Sporaden, is een klooster van Caloyers aan de Maagd gewijd; het is een groot en diep hol op den top van een zeer hoogen heuvel; men daalt er in af langs een ladder van vijftien of twintig treden. De kerk, eetzaal en cellen der monniken, die deze grot bewonen, zijn verwonderlijk kunstig in de kanten van de rots gegraven. De beroemdste kloosters van Grieksche Caloyers zijn die van den berg Athos in Macedonië. Zij zijn ongeveer twintig in getal, maar slechts drie of vier hebben hunnen vorigen luister behouden. De monniken zijn ongeletterd, doch leven er zoo geregeld, dat zelfs de Turken groote achting voor hen hebben en zich dikwijls in hunne gebeden aanbevelen. De voornaamste kloosters zijn De la Panagia en Anna Laura. De monniken, die naar de hoogste waardigheden haken, komen uit alle hoeken van het Oosten om hier hun proeftijd door te brengen, en na een verblijf van eenige jaren worden zij, bij hunne terugkomst in hun eigen land, als apostelen ontvangen. De Caloyers van den berg Athos hebben een grooten afkeer van den paus; zij verhalen, dat een paus, die hunne kloosters bezocht, eenige er van plunderde en verbrandde, omdat zij hem niet wilden aanbidden.

Behalve de Caloyers zijn er ook aan elk klooster een aantal leekebroeders verbonden, die zich bezighouden met het bebouwen van den grond, opdat de monniken ongestoord hunne godsdienstoefeningen kunnen verrigten. Over al de Caloyers zijn exarchen of oppergeestelijken gesteld, die de kloosters onder hun bestuur bezoeken, met het voornaamste, zoo niet eenige doel om de schatting in te zamelen, die door de verschillende kloosters aan den patriarch betaald wordt. Er zijn ook bedelmonniken, die door het land zwerven om giften in te zamelen, ten einde hunne kloosters te onderhouden.

Behalve de monniken- worden er ook nonnenkloosters gevonden, waarin zich vrouwelijke Caloyers bevinden, die zich tusschen hare godsdienstoefeningen bezighouden met het naaijen en breijen van nuttige kleedingstukken, welke zij aan de Turken verkoopen, die op bijzondere tijden vrijen toegang hebben, ten einde zich de door de nonnen gemaakte artikelen aan te schaffen. Vele dezer vrouwelijke Caloyers zijn weduwen. Zij doen geene gelofte en zijn niet aan het klooster gebonden, daar zij het te allen tijde kunnen verlaten. De abt van het monnikenklooster, waaraan het nonnenklooster verbonden is, zendt een zijner eerwaardigste monniken om de nonnen elken dag te bezoeken; hij handelt als haar priester en biechtvader. Aan alle andere priesters is het op zware straffen verboden om de nonnenkloosters binnen te treden. Zie Athos (Monniken van den berg.)

CALVIJN (Johannes). Deze beroemde Fransche hervormer werd den 10den Julij 1509 te Noyon uit aanzienlijke ouders geboren. Hij genoot het voorregt van verscheidene jaren te studeren aan het collegie de la Marche te Parijs, onder de leiding van Maturin Cordier, een der voornaamste geleerden van dien tijd. Van kindsbeen af in het Roomsche geloof opgevoed, was hij warm daaraan gehecht, en had hij een natuurlijken afkeer van die ketterssche meeningen, die reeds tot eene bittere vervolging aanleiding gegeven hadden. Maar terwijl de jonge Calvijn in zijn hart een ijverig Roomschgezinde was, gaf hij vroeg blijken, dat hij een naauwgezet geweten bezat, en dat de strengste zedelijkheid in zijn hart woonde. Onder zijne medestudenten muntte hij uit door zijn grooten ijver voor de studie, en door eene zeldzame vereeniging van scherpzinnigheid en diepte van geest. Hij werd vervolgens naar het collegie des Capettes, in de stad Noyon

W. Hall

Johannes Calvijn.

(Naar eene zeldzame plaat door C. Dankertsz.)

J. C. de Buisonjé, Nieuwediep.

gesticht, gezonden. Hier bragt hij al zijn tijd in de studie door, en daar hij van kindsbeen af eene bijzondere neiging voor de godgeleerdheid getoond had, bestemde zijn onderwijzer hem reeds vroeg voor de kerk. In dien tijd was het zeer gebruikelijk om kerkelijke titels en inkomsten aan kinderen te verleenen. Dien ten gevolge ontving Johannes Calvijn, toen hij slechts ongeveer twaalf jaar oud was, de kapellaansprove van la Gésine. Op den avond voor *Corpus Christi* dag sneed de bisschop plegtig het haar van het kind af, en hierdoor werd Calvijn opgenomen onder de geestelijken, en kreeg hij het regt om eene beneficie te bezitten zonder op de plaats zelve te wonen. Twee jaar later werd de stad Noyon door eene hevige pest bezocht, die vele burgers wegnam. De vader van den jongen kapellaan, die zijn zoon wenschte te verwijderen van het tooneel van gevaar en dood, verzocht voor hem verlof, om zich gedurende de pest te verwijderen, en toen hij het verkregen had, werd Calvijn naar Parijs gezonden, om zijne studiën nog verder voort te zetten. Terwijl hij in de hoofdstad woonde, vond hij een verblijf in het huis eens ooms, Richard Cauvin, waar hij zich met den grootsten ijver op zijne studiën toelegde en in de Latijnsche taal en letterkunde groote vorderingen maakte. De vrienden der Hervorming waren in Frankrijk en Duitschland reeds talrijk, en de brandstapels der vervolging brandden reeds met vreeselijk geweld. Het was niet waarschijnlijk, dat de denkende en doordringende geest van den jongen student niet zou nadenken over de twistpunten tusschen Roomschgezinden en Hervormden. Maar wat ook zijn inwendige strijd geweest moge zijn, hij bleef nog sterk aan zijn eerste geloof gehecht, en op den ouderdom van twintig jaar verkreeg hij, door den invloed zijns vaders, het pastoorschap van Pont l'Evèque te Noyon en eene beneficie in de hoofdkerk. Gedurende korten tijd bekleedde hij deze dubbele betrekking, en deed hij als Roomsch priester in zijne geboortestad dienst. Het duurde echter niet lang, of hij leide, met toestemming en, naar het schijnt, op raad van zijn vader, zijn ambt neder. Hij legde zich nu te Orleans onder een regtsgeleerde van grooten naam, Pierre de l'Etoile, op de beoefening der regtsgeleerdheid toe. Deze plotselinge verandering in zijne studiën zou vreemd schijnen, als wij geene reden hadden om te gelooven, dat de geest van den jongen Franschen pastoor trapsgewijze eene belangrijke omwenteling onderging. Door de zorgvuldige beoefening der Schriften, vergezeld van diepe overdenking en ernstig gebed, was hij van de verkeerdheid van vele Roomsche leerstellingen overtuigd geworden, en gevoelende dat zijn geweten hem niet langer toeliet om dienst te doen aan de altaren eener kerk, die, zooals hij geloofde, op een onschriftmatigen grondslag gebouwd was, deed hij van alle betrekking tot haar afstand, en wijdde hij zich middelerwijl aan wereldlijke studiën. Hij maakte in de regtsgeleerdheid groote vorderingen, maar nog grootere in de kennis der Schriften. In zijne brieven aan zijne vrienden maakte hij geen geheim van de verandering, die in zijne godsdienstige inzigten plaats had gegrepen; vele Hervormden kwamen om raad en onderrigt tot hem. Hij trok vervolgens weder naar Parijs, en onderscheidde zich daar in de letterkunde, door op den jeugdigen ouderdom van vier en twintig jaar een commentair op Seneca's beroemde verhandeling over de goedertierenheid uit te geven. De zaak der Hervorming had zich in de Fransche hoofdstad talrijke warme vrienden verzekerd, en Calvijn werd onder de ijverigste en werkzaamste van hen gevonden. Nicolaas Cop in het bijzonder, die voor de autoriteiten geroepen werd om zich te verantwoorden, dewijl hij de dwalingen der nationale godsdienst had blootgelegd, was zijn boezemvriend. Dit maakte natuurlijk de achterdocht der Roomsch-Catholieke geestelijken gaande, die zich gereedmaakten om hem te vatten; hij vlugtte echter uit Parijs, en stelde zich onder de bescherming van de koningin van Navarre, door wier tusschenkomst bij het Fransche gouvernement de storm der vervolging bedaarde.

Calvijn had nog niet formeel afstand gedaan van zijne betrekking tot de Kerk van Rome, doch de hevige en bloedige vervolgingen, waardoor Frans I. de Hervormde partij in Frankrijk zocht uit te roeijen, stuitten den jongen en vromen aanhanger der Hervormde meeningen zoodanig tegen de borst, dat hij besloot eene Kerk te verlaten, die de marteling en zelfs den dood van vele der uitstekendste en vroomste mannen in het land kon goedkeuren. Hij verliet daarop Frankrijk en trok naar Bazel in Zwitserland, waar hij zijne Christelijke Instellingen in het licht gaf, welk werk tot op den huidigen dag eene voorname plaats in de theologische litteratuur heeft ingenomen, als een classiek werk over de voornaamste leerstellingen des Christendoms. Dit bewonderenswaardige overzigt der schriftuurlijke waarheid droeg hij aan Frans I. op, als eene hevige berisping van zijne neiging om de warme vrienden der Christelijke waarheid te vervolgen.

Omstreeks dezen tijd begon het licht der Hervorming in Italië aan te breken, en Calvijn, het blijde

nieuws vernemende, haastte zich naar dat land, opdat hij het schoone werk zou kunnen bevorderen. Door de hertogin van Ferrara, die het Protestantsche geloof omhelsd had, bijgestaan, was hij werkzaam in het verbreiden van de kennis des evangelies. Van Italië trok hij weder naar Frankrijk, van waar hij, na op eenige zaken orde gesteld te hebben, van voornemen was om naar Bazel of Straatsburg te reizen; ten gevolge van den oorlog, die toen langs zijn voorgenomen weg woedde, werden zijne schreden echter naar Genève gerigt, welke stad bestemd was om het tooneel te worden van zijn nuttigen en krachtigen arbeid voor de zaak van Christus gedurende zijn geheel volgend leven.

De groote Fransche hervormer bereikte Genève in den herfst van het jaar 1536. Het was een belangwekkende tijd. Het evangelie had reeds zijn weg in de stad gevonden, daar het gedurende korten tijd door Willem Farel en Pieter Viret getrouw gepredikt was. De aankomst van zulk een man op zulk een tijd gaf eene nieuwe geestkracht en een nieuw leven aan de zaak der Hervorming. Farel drong er op aan, dat hij zich in de stad zou vestigen en de goede zaak zou helpen bevorderen. Calvijn gaf aan het dringende verzoek toe, en begon onmiddellijk een ijverig dienstwerk, dat door God op wonderbaarlijke wijze gezegend werd. De slappe zedelijkheid, die om hem heerschte, werd berispt door de gestrenge naauwgezetheid van zijn levenswandel. In vereeniging met Farel en Viret kantte hij zich aan tegen de wederinvoering van bijgeloovige plegtigheden en feesten. De Roomschen waren woedend over den ijver der Hervormde leeraren en over den goeden uitslag, waarmede zij werkzaam waren, en dwongen hen om Genève te verlaten, waarna Calvijn eene schuilplaats vond in Straatsburg, waar hij tot professor in de theologie en leeraar eener Fransche kerk aangesteld werd. Hoewel zijn arbeid in de stad, die hij verlaten had, kort was geweest, was hij toch van een uitstekenden uitslag vergezeld gegaan. Hij had eene geloofsbelijdenis en een catechismus uitgegeven, en op zijn aanzetten zwoeren de burgers van Genève op den 20sten Julij 1539 openlijk de dwalingen der Roomsche godsdienst af, en verklaarden zij hunne geheehtheid aan het Hervormde geloof. Nadat Calvijn naar Straatsburg gegaan was, had hij met zijne vorige vrienden eene geregelde briefwisseling onderhouden. De Hervormde kerken in Zwitserland en Duitschland gevoelden, dat de verbanning der Geneefsche leeraars eene droevige ontmoediging was. Dringende vertoogen werden tegen deze eigendunkelijke uitoefening van magt van den kant der stedelijke overheden ingediend, maar zij baatten niets. De overheden weigerden halstarrig om het vonnis van verbanning, dat zij uitgesproken hadden, te herroepen.

Middelerwijl zette Calvijn zijn werk als ijverig professor en predikant te Straatsburg voort. Zijn roem als godgeleerde vermeerderde met elken dag. Zijn arbeid werd hoogelijk gewaardeerd, en de burgerlijke overheden der plaats verleenden hem aanmoediging en ondersteuning. Terwijl hij daar verblijf hield, gaf hij eene meer uitgebreide uitgave van zijne Christelijke Instellingen in het licht, benevens een Commentair op den Brief aan de Romeinen en eene verhandeling over het Avondmaal. Omstreeks dien tijd huwde hij, op aanraden van Bucer, Idolette van Buren, de weduwe van Jean Storder, een aanvoerder onder de Wederdoopers. In 1540 werd hij uitgenoodigd om naar Genève terug te keeren, doch eerst in September des volgenden jaars gaf hij toe aan de herhaalde en dringende uitnoodigingen van de burgers en den raad. Hij verliet Straatsburg, waar zijn arbeid zoo verwonderlijk gezegend was geworden, met weerzin, en vestigde zich wederom te Genève, waar hij met groote volharding, ijver, voorzigtigheid en belangeloosheid tot aan zijn dood in 1564 arbeidde. Alvorens hij er in toestemde om terug te keeren, maakte hij het tot eene noodzakelijke voorwaarde, dat de presbyteriaansche wijze van kerkbestuur door de Geneefsche kerken aangenomen zou worden. In overeenstemming met zijn wensch nam de senaat daartoe een besluit. Alle vastendagen en feestdagen in de week werden nu afgeschaft. Het consistorie eischte van de leeraars, dat zij niet alleen het evangelie zouden prediken, maar dat zij ook ijverig en geregeld hunne kudden zouden bezoeken en in de godsdienst zouden onderwijzen. Calvijn zelf verrigtte aanhoudend een nuttigen arbeid, veel meer dan de ligchamelijke gesteldheid der meeste menschen zou hebben kunnen verdragen. Van elke twee weken predikte hij eene geheele; hij hield elke week driemaal voorlezingen, leidde elken Donderdag de bijeenkomst van het consistorie, waarvan hij de voortdurende president was, en verklaarde elken Vrijdag een gedeelte der Heilige Schrift aan zijne gemeente. Bovendien schreef hij commentariën op vele boeken van den bijbel, gaf verschillende polemische schriften, die van groote bekwaamheid getuigden, in het licht, en onderhield eene zeer uitgebreide briefwisseling. Zijn huis was het veelvuldig toevlugtsoord van mannen van ge-

leerdheid en vroomheid uit alle oorden; en zoodanig was de vriendelijkheid van dezen grooten en goeden man, dat men nimmer te vergeefs om zijn raad en zijne voorlichting vroeg. In het bijzonder was hij steeds gereed om zijn bijstand te verleenen aan hen, die om des gewetens wille vervolgd werden. In Genève vonden zij eene schuilplaats, en in het huis van Calvijn een te huis.

Op één punt hebben de vijanden van Calvijn hem sterk aangevallen, als niet weinig den uitstekenden en anders onbesmetten naam van den groote Hervormer bezoedelende. Wij hebben het oog op het aandeel, dat hij zou genomen hebben in de vervolging en den dood van Michaël Servetus. Gedurende eeuwen hebben zoowel Roomsche als Protestantsche schrijvers den dood van dien ketter aan Calvijn toegeschreven, en zooveel geheimzinnigheid heeft over de geheele zaak gehangen, dat zelfs de vurigste bewonderaars van den Hervormer het moeijelijk hebben gevonden om hem voldoende vrij te spreken. In onzen tijd zijn echter documenten aan het licht gekomen, die gelukkig de lang betwiste zaak volkomen hebben uitgemaakt. Albert Rilliet, een geestelijke te Genève, heeft de oorspronkelijke stukken over het verhoor van Servetus voor den kleinen raad van Genève ontdekt, en in 1844 eene kleine verhandeling over dat onderwerp het licht doen zien. In dat werkje worden voldoende bewijzen bijgebragt, om Calvijn vrij te spreken van de lasterlijke beschuldiging, waaronder hij zoo lang gelegen heeft, dat hij in geene geringe mate heeft bijgedragen tot de veroordeeling van Servetus tot den brandstapel. Na een zorgvuldig en naauwgezet onderzoek van al de omstandigheden, zooals zij in de oorspronkelijke stukken opgegeven worden, komt Rilliet tot de gevolgtrekking, dat Servetus door de meerderheid zijner regters volstrekt niet veroordeeld werd als de tegenstander van Calvijn, te naauwer nood als ketter, maar vooral als oproerling. Zijne gevoelens, zooals blijkt uit de bewijzen, die aangehaald worden, voornamelijk tegen het einde van het verhoor, waren niet alleen van een ongeloovigen en godslasterlijken, maar ook van een revolutionairen aard. Het laatste leidde hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, tot zijne veroordeeling tot den brandstapel. Het hof, dat de zaak behandelde, was eene burgerlijke, niet eene kerkelijke regtbank; en Calvijn was, behalve dat hij geen lid van den raad was, met de andere geestelijken van de staatkundige regten zelfs uitgesloten, dewijl hem eene plaats in den algemeenen raad was ontzegd. Bovendien werd Servetus niet door Calvijns aanhangers in den kleinen raad veroordeeld, daar deze eene kleine minderheid uitmaakten, en volstrekt niet in staat waren om over dat ligchaam gezag uit te oefenen. De smet, die lang onregtvaardig gekleefd heeft aan een van de bekwaamste en meest geachte hoofden der Hervorming, moet derhalve beschouwd worden als nu geheel weggenomen door de bekendmaking van de authentieke documenten, die Rilliet aan het licht heeft gebragt.

Door den roem en den invloed van dezen uitstekenden godgeleerde nam de kerk van Genève snel in aantal leden toe, en werd zij aangezien als het middelpunt der Hervormingszaak. Op zijn voorstel werd in 1558 door den senaat een collegie gesticht, waarin hij en Theodorus Beza, benevens andere mannen van veel geleerdheid en groote talenten, de onderwijzers waren. Dit collegie kreeg spoedig zulk een grooten naam, dat studenten uit Engeland, Schotland, Frankrijk, Italië en Duitschland er heen trokken, om zoowel theologische als maatschappelijke kundigheden op te doen. Hierdoor verspreidden zich de beginselen der Hervorming wijd en zijd over de verschillende landen van Europa. Aan Johannes Calvijn zijn de Protestantsche kerken steeds veel dankbaarheid verschuldigd, en onder de niet-bisschoppelijke in het bijzonder zal zijne nagedachtenis steeds gezegend blijven, daar hij aan hunne kerkelijke inrigting het gewigt van zijn invloed en grooten naam gegeven heeft.

CALVINISMUS, de leer van den uitstekenden Franschen hervormer, wiens leven wij in korte trekken beschreven hebben. De meeningen van Johannes Calvijn werden het eerst door hem in de stad Genève verbreid, en van daar naar Duitschland, Frankrijk, de Vereenigde Nederlanden en Brittanje overgebragt. Tegenover de leerstellingen, die door Calvijn in een stelselmatigen vorm in zijne Institutiones zijn nedergelegd, leerde ARMINIUS (zie ald.), een voornaam Hollandsch godgeleerde, een stelsel van theologie, dat onder den naam zijns stichters (zie ARMINIANISMUS) bekend is, en de hoofdpunten der Calvinistische theologie ontkende. De strijd, die er over de twee tegenover elkander staande leerstelsels ontstond, leidde tot de synode van Dordrecht in 1618, waarop de leerstellingen van Calvijn goedgekeurd en wetenschappelijk gerangschikt werden, waardoor het Calvinismus als een godsdienstig geloof werd gegrondvest, welks hoofdzaak in de geschriften van den grooten hervormer te vinden is. De Calvinisten beweren echter, dat hunne meeningen reeds lang vóór Calvijn in de geschriften van Augustinus uiteengezet zijn.

Men heeft gewoonlijk de Calvinisten beschouwd als verdeeld in drie partijen, die bekend zijn onder den naam van Hyper-Calvinisten, strenge Calvinisten en Gematigde Calvinisten. De Hyper-Calvinisten gelooven nagenoeg hetzelfde als de ANTINOMIANEN (zie ald.). De Strenge Calvinisten nemen de gevoelens aan van Calvijn en van de Synode van Dordrecht. De Gematigde of Nieuwere Calvinisten verschillen van Calvijn en de Synode van Dordrecht op twee punten: de leer der verwerping en de uitgebreidheid van den dood van Christus.

De Strenge Calvinisten zijn derhalve de ware volgelingen van den grooten Hervormer, in hetgeen de hoofdpunten der Christelijke leer aangaat. Om met het *eerste* der vijf punten te beginnen, zouden wij de aandacht van den lezer wenschen te bepalen op de veel betwiste leer der voorbeschikking of het eeuwige voornemen Gods, volgens hetwelk Hij vooraf bepaalt, wat gebeuren zal. Het woord wordt echter dikwijls beperkt tot die voornemens, waarvan de geestelijke en eeuwige staat van den mensch het voorwerp is, of, met andere woorden, het omvat de leer der verkiezing en die der verwerping. „De voorbeschikking," zegt Calvijn, „noemen wij het eeuwige besluit van God, waardoor Hij in zich besloten heeft, wat Hij wenscht, dat er van ieder wezen van het menschelijk geslacht zal worden. Want zij zijn niet allen met eene gelijke bestemming geschapen, maar het eeuwige leven is voorbeschikt voor eenige, en de eeuwige verdoemenis voor andere. Daar derhalve elk mensch voor het eene of het andere dezer doeleinden geschapen is, zeggen wij, dat hij òf tot het leven, òf tot den dood is voorbeschikt."

Dezelfde leer wordt in de artikelen der Synode van Dordrecht op eene meer uitvoerige wijze aldus verklaard:

„Aangezien alle menschen in Adam gezondigd hebben, en des vloeks en des eeuwigen doods zijn schuldig geworden, zoo zou God niemand ongelijk hebben gedaan, indien Hij het gansche menschelijk geslacht in de zonde en de vervloeking had willen laten en om de zonde verdoemen, volgens deze spreuk des Apostels: „De gansche wereld is voor God verdoemelijk." „Zij hebben allen gezondigd, en zijn verhinderd te komen tot de heerlijkheid Gods." „De bezoldiging der zonde is de dood." Rom. III : 19, 23; VI : 23.

„Dat God sommigen in der tijd met het geloof begaaft, sommigen niet begaaft, komt voort van Zijn eeuwig besluit. „Want al zijne werken zijn Hem van eeuwigheid aan bekend." „En Hij doet alle dingen naar den raad Zijns wils." (Hand. XV : 18; Eph. I : 11). Naar welk besluit Hij de harten der uitverkorenen, hoewel zij hard zijn, genadiglijk vermurwt en buigt om te gelooven, maar degenen, die niet zijn verkoren, naar Zijn regtvaardig oordeel, in hunne boosheid en verhardheid laat. En hier is het, dat ons zich voornamelijk opdoet die diepe, barmhartige en te zelfder tijd regtvaardige onderscheiding der menschen, zijnde in gelijken staat des verderfs, of het besluit van de verkiezing en verwerping, in het Woord Gods geopenbaard. Hetwelk, gelijk als het de verkeerde, onreine en onvaste menschen verdraaijen tot hun verderf, alzoo geeft het de heilige en godvreezende zielen een onuitsprekelijken troost.

„Deze verkiezing is een onveranderlijk voornemen Gods, door hetwelk Hij, vóór de grondlegging der wereld, eene zekere menigte menschen, niet beter of waardiger zijnde dan andere, maar in dezelfde ellende met andere liggende, uit het geheele menschelijk geslacht, van de eerste opregtheid door hun eigen schuld vervallen in de zonde en het verderf, naar het vrije welbehagen Zijns wils, tot de zaligheid uit louter genade uitverkoren heeft in Christus, dien Hij ook van eeuwigheid tot een Middelaar en Hoofd van alle uitverkorenen en tot een fondament der zaligheid gesteld heeft. En opdat zij door Hem zouden zalig gemaakt worden, heeft Hij ook besloten dezelve Hem te geven, en krachtiglijk tot deszelfs gemeenschap door Zijn woord en Geest te roepen en te trekken; of met het ware geloof in Hem te begaven, te regtvaardigen, te heiligen, en in de gemeenschap Zijns Zoons krachtiglijk bewaard zijnde ten laatste te verheerlijken, tot bewijs van Zijne barmhartigheid en ten prijs van de rijkdommen Zijner heerlijke genade. Gelijk geschreven is in Eph. I : 4—6; Rom. VIII : 30.

„Deze zelfde verkiezing is geschied niet uit het *vooruitgezien* geloof en gehoorzaamheid des geloofs, heiligheid of eenige andere goede hoedanigheid of geschiktheid, als eene oorzaak of conditie *te voren vereischt* in den mensch, die verkoren zou worden, enz. „Hij heeft ons verkoren, (niet omdat wij *waren*) opdat wij zouden wezen heilig en onstraffelijk voor Hem in de liefde." Eph. I : 4; Rom. IX : 11—13; Hand. XIII : 48.

„Deze eeuwige en onverdiende genade van onze verkiezing wijst en prijst ons de Heilige Schrift daarmede allermeest aan, wanneer zij wijders getuigt, dat alle menschen niet zijn verkoren, maar sommige niet verkoren of in Gods eeuwige verkiezing voorbijgegaan zijn, namelijk die, welke God, naar zijn gansch vrij, regt-

vaardig, onberispelijk en onveranderlijk welbehagen, besloten heeft in de *algemeene ellende* te laten, waarin zij zich zelve door *hunne eigene schuld* hebben gestort, en met het zaligmakend geloof en de genade der bekeering niet te begaven; maar dezelve in hunne eigene wegen en onder Zijn regtvaardig oordeel gelaten zijnde, eindelijk niet alleen om het ongeloof, maar ook om alle andere zonden, tot verklaring van Zijne geregtigheid te verdoemen en eeuwiglijk te straffen. En dit is het besluit der *verwerping*, hetwelk God geenszins maakt tot een autheur van de zonde (hetwelk godslasterlijk is te denken), maar Hem stelt tot een verschrikkelijk, onberispelijk en regtvaardig Regter en Wreker van dezelve."

Tegenover dit alles ontkennen de Arminianen de volstrekte en onvoorwaardelijke besluiten, en beweren zij, dat de besluiten Gods aangaande de menschen gegrondvest zijn geworden op de voorwetenschap van hun gedrag. Zij gelooven, dat God, zonder eenig besluit voorzien hebbende, dat Adam zich en zijne nakomelingschap in zonde en hare gevolgen zou wikkelen, het voornemen opvatte om Zijn Zoon te zenden, ten einde voor het geheele gevallen menschelijk geslacht te sterven, en om aan allen voldoende genade te verleenen, ten einde van de middelen tot behoud gebruik te maken; en dat Hij, vooraf wetende wie tot het einde toe zouden gelooven en volharden, en wie dat niet zouden doen, de eersten tot het eeuwige leven verkoos, en de laatsten in een staat van veroordeeling liet.

Calvinisten verschillen van Arminianen, in zoo verre het de verkiezing betreft, hoofdzakelijk over den grond, waarop de verkiezing in het Goddelijk besluit geschiedt. De eersten gelooven, dat de verkiezing van zekere personen van alle eeuwigheid tot het eeuwige leven eene handeling is van zuivere opperheerschappij van den kant van God, terwijl de laatsten even vast gelooven, dat zij geschiedt op grond van hunne vooruitgeziene hoedanigheden. Met andere woorden: de Calvinisten beweren, dat het besluit onvoorwaardelijk, en de Arminianen daarentegen, dat het voorwaardelijk is. Over deze belangrijke kwestie is de Schrift duidelijk. Zij schrijft de verkiezing geheel en al aan de genade toe, met uitsluiting van goede werken. Zoo lezen wij in Rom. XI : 5, 6: „Alzoo is er dan ook in dezen tegenwoordigen tijd een overblijfsel geworden, naar de verkiezing der genade. En indien het door genade is, zoo is het niet meer uit de werken; anderzins is de genade geene genade meer: en indien het is uit de werken, zoo is het geene genade meer; anderzins is het werk geen werk meer." Bovendien is het der bijzondere aandacht waardig, dat geloof en heiligheid, die door de Arminianen tot grond voor de verkiezing gemaakt worden, in de Schrift als hare uitwerkselen worden vermeld. Dit wordt duidelijk geleerd in Eph. I : 4: „Gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem, vóór de grondlegging der wereld, opdat wij zouden heilig en onberispelijk zijn voor Hem in de liefde." En in Rom. IX : 10—13 haalt de Apostel Paulus het geval van Jakob en Ezau aan als een voorbeeld der waarheid, dat de verkiezing van personen, hetzij tot geluk of ellende, aan de Goddelijke oppermagt, geheel en al onafhankelijk van hunne goede werken, toegeschreven moet worden: „En niet alleenlijk deze, maar ook Rebekka is daarvan een bewijs, als zij uit énen bevrucht was, namelijk Izak, onzen vader. Want als de kinderen nog niet geboren waren, noch iets goeds of kwaads gedaan hadden, opdat het voornemen Gods, dat naar de verkiezing is, vast bleve, niet uit de werken, maar uit den roepende; zoo werd tot haar gezegd: De meerdere zal den mindere dienen. Gelijk geschreven is: „Jakob heb Ik liefgehad, en Ezau heb Ik gehaat."

Een ander punt aangaande de verkiezing, waarop Calvinisten van Arminianen verschillen, betreft de onveranderlijkheid van het Goddelijk besluit. De leer van Arminius en zijne volgelingen was, dat de voornemens van God aan verandering onderworpen zijn, zoodat iemand, die heden een der uitverkorenen is, morgen een der verworpenen kan zijn. Calvijn en allen, die zijn stelsel aannemen, gelooven daarentegen, dat het voornemen Gods ten opzigte van Zijn uitverkoren volk niet omvergeworpen kan worden, daar het onveranderlijk is. Ook op dit punt is het Woord Gods niet onduidelijk. Onze Zaligmaker verklaart in Zijn bemiddelend gebed aangaande Zijne volgelingen (Joh. XVII : 6, 12): „Ik heb Uwen naam geopenbaard den menschen, die Gij mij uit de wereld gegeven hebt. Zij waren Uwe, en Gij hebt mij dezelve gegeven, en zij hebben Uw woord bewaard. Toen ik met hen in de wereld was, bewaarde ik ze in Uwen naam. Die Gij mij gegeven hebt, heb ik bewaard, en niemand uit hen is verloren gegaan, dan de zoon der verderfenis, opdat de Schrift vervuld worde." En het innige en onverbreekbare verband, dat tusschen de verkiezing en de eindelijke zaligmaking bestaat, wordt in deze duidelijke woorden verklaard (Rom. VIII : 30): „En die Hij te voren verordineerd heeft, deze heeft Hij ook geroepen; en die Hij geroepen heeft, deze heeft Hij ook geregtvaardigd; en die Hij geregtvaardigd heeft, deze heeft Hij ook verheerlijkt."

Een ander kenmerkend artikel van het Calvinistische geloof is de leer der verwerping, of die handeling van God, waardoor Hij, terwijl Hij van alle eeuwigheid er eenigen verkoos, anderen verwierp. Deze geheimzinnige leer wordt niet alleen door de Arminianen verworpen, maar ook door hen, die onder den naam van Gematigde of Nieuwere Calvinisten bekend zijn. Op dit punt zegt Calvijn zelf, als hij wijst op het spreken van den Apostel over Jakob en Ezau: „Nu, ten aanzien van den verworpene, van wien de Apostel op dezelfde plaats spreekt: — gelijk Jakob, tot nog toe zonder eenige verdienste door goede werken verkregen, tot een voorwerp van genade gemaakt wordt, zoo wordt Ezau, terwijl hij zich tot nog toe door geene misdaad bezoedeld had, tot een voorwerp van haat gemaakt, Rom. IX : 13. Als wij onze aandacht slaan op de *goede werken*, beleedigen wij den Apostel, alsof hij datgene niet zag, wat voor ons helder is. Dat hij er geene zag is duidelijk, omdat hij uitdrukkelijk verzekert, dat de eene verkozen en de andere verworpen werd, terwijl zij nog niets goeds of niets kwaads gedaan hadden, ten einde te bewijzen, dat de grondslag der Goddelijke voorbeschikking niet in de werken is. — Ten tweede, als hij de vraag oppert, of er onregtvaardigheid bij God is, voert hij niet aan, wat de meest volstrekte en duidelijke verdediging van Zijne regtvaardigheid zou geweest zijn, dat God Ezau naar zijne goddeloosheid beloonde, maar vergenoegt hij zich met eene andere oplossing: dat de verworpenen daarom verwekt worden, opdat de kracht Gods in hen bewezen worde. Ten slotte voegt hij er de opmerking aan toe, dat God zich ontfermt, dien Hij wil, en verhardt, dien Hij wil. Gij ziet, hoe hij beide alleen aan den wil van God toeschrijft. Indien wij derhalve geene reden kunnen aanwijzen, waarom Hij genade aan Zijn volk verleent, dewijl dat Zijn welbehagen is, zoo zullen wij ook geene andere reden dan Zijn wil voor de verwerping van anderen vinden; want als van God gezegd wordt, dat Hij verhardt, dien Hij wil, of zich ontfermt, dien Hij wil, wordt den menschen door deze verklaring geleerd geene andere oorzaak dan Zijn wil te zoeken."

De leer der verwerping volgt noodzakelijk uit die der verkiezing. De twee woorden zijn uitdrukkingen, die eene onderlinge betrekking te kennen geven, zoodat het voor een ieder onmogelijk is, om met oordeel aan de verkiezing te gelooven, en toch de verwerping te ontkennen. Als uit een aantal menschen eenige verkozen zijn, volgt natuurlijk, dat de overige verworpen zijn. Maar aangaande dit onderwerp zijn wij niet enkel aan gevolgtrekking overgelaten. De Calvinist doet vol vertrouwen een beroep op de Schrift. Als in het Woord Gods van sommigen gezegd wordt, dat hunne namen geschreven zijn in het boek des levens, wij lezen er ook van anderen, wier namen niet geschreven zijn. Als wij vinden, dat een Apostel spreekt over „de vaten der barmhartigheid," wij vinden ook dat hij spreekt over „de vaten des toorns tot het verderf toebereid." En de verwerping wordt, zoowel als de verkiezing, door de Calvinisten aan den hoogen wil van God toegeschreven. Aangaande dit punt nemen wij het volgende over: — „Als wij onderzoek doen naar de reden, waarom God in Zijn eeuwig raadsbesluit eenigen voorbijging, terwijl Hij aan anderen genade verleende, moeten wij ons vergenoegen met de woorden onzes Heeren, die met betrekking tot de uitvoering van Zijn raadsbesluit gesproken werden: „Ja Vader! want alzoo is geweest het welbehagen voor U." Men kan aannemen, dat wij het besluit der verwerping niet in de opperheerschappij van God als eene voldoende reden behoeven op te lossen, dewijl zij te vinden is in de voorwerpen der verwerping, die, beschouwd wordende als gevallen en schuldige schepselen, daarom verworpen zijn. Maar ofschoon dit op het eerste gezigt de oorzaak hunner verwerping moge schijnen, toch zullen wij bij nader inzigt reden vinden om van meening te veranderen. Het is duidelijk, dat, als zij niet als gevallen waren beschouwd, zij niet verworpen zouden zijn, tenzij wij de Supralapsarische hypothese aannemen, welke leert, dat zij slechts als schepselen werden beschouwd, en dat door die onbeheerschte magt, die het eene vat ter eere en het andere ter oneere kan maken, hunne aanwijzing tot verderf, ten einde de Goddelijke geregtigheid te toonen, het voornemen voorafging om toe te staan, dat zij vielen. Er is iets in dit stelsel, dat indruischt tegen onze denkbeelden van het karakter van God, dien het eerder als een despoot dan als den Vader des heelals voorstelt. Maar ofschoon men onderstelt, dat hun val hunne verwerping voorafging, zal het toch blijken, dat de eerste niet de reden der laatste was, als wij ons herinneren, dat zij, die tot behoud werden verkozen, juist in denzelfden toestand waren. Beide klassen schenen in het oog van God schuldig, bezoedeld en des doods waardig. Hare zondigheid kon derhalve in het eene geval de reden der verwerping niet zijn, daar zij de verwerping in het andere niet veroorzaakte. Als zij de reden was, waarom eenigen werden verworpen, zou zij ook eene reden zijn, waarom allen verworpen zouden worden. Daar zij derhalve de verkiezing van eenigen niet belette, kon

zij niet de oorzaak zijn, die de verkiezing van anderen verhinderde. Men moet niet denken, dat er te veel spitsvindigheid en gezochtheid in deze redenering is. Indien men aan het onderwerp behoorlijke aandacht wijdt, zal men bemerken, dat, daar de zedelijke toestand van allen dezelfde was, hij niet de reden van het verschil in hunne bestemming kon zijn. Als er zonde was in den verworpene, was er ook zonde in den uitverkorene, en wij moeten derhalve hun tegenover elkander staand deel aan den wil van God toeschrijven, die Zijne gunst naar Zijn welbehagen verleent en terughoudt: „Zoo ontfermt Hij zich dan, dien Hij wil, en verhardt, dien Hij wil."

Na dit vlugtig overzigt van het eerste der vijf punten, die door de Calvinisten staande gehouden worden — verkiezing en de daarmede in betrekking staande verwerping — gaan wij tot het tweede punt over.

Dit tweede punt omvat de leer der bijzondere verlossing, hetgeen beteekent, dat de dood van Christus, als eene boetedoening voor de schuldigen, niet eene algemeene krachtdadigheid had, gelijk de Arminianen beweren, of, met andere woorden, dat Christus niet voor alle menschen stierf, maar alleen voor diegenen, die Hem door den Vader gegeven waren. Dit punt wordt door de synode van Dordrecht aldus verklaard: „God heeft gewild, dat Christus, door het bloed Zijns kruises, uit alle volkeren, stammen, geslachten en tongen al diegenen, en diegenen alleen, krachtiglijk zou verlossen, die van eeuwigheid tot de zaligheid verkoren, en van den Vader Hem gegeven zijn." En dezelfde leer wordt op talrijke plaatsen in de Heilige Schriften onderwezen. Jezus zelf zegt in Zijn bemiddelend gebed: „Gelijkerwijs Gij Hem (Jezus) magt gegeven hebt over alle vleesch, opdat al wat Gij Hem gegeven hebt, Hij hun het eeuwige leven geve;" en vervolgens: „Ik heb Uwen naam geopenbaard den menschen, die Gij mij uit de wereld gegeven hebt. Zij waren Uwe, en Gij hebt mij dezelve gegeven, en zij hebben Uw woord bewaard." Nog verder de krachtdadigheid van Zijne bemiddeling tot eene zekere klasse bepalende, en derhalve verklarende, dat Zijne boetedoening, waarop Zijne bemiddeling was gegrondvest, evenzeer beperkt was, zegt hij: „Ik bid voor hen; ik bid niet voor de wereld, maar voor degenen, die Gij mij gegeven hebt, want zij zijn Uwe. En al het mijne is Uwe, en het Uwe is mijne; en ik ben in hen verheerlijkt." Jezus zegt van zich zelven uitdrukkelijk: „Ik ben de goede Herder; de goede Herder stelt zijn leven voor de schapen." En opdat wij zijne schapen als eene beperkte klasse zouden kennen, voegt hij er bij: „Mijne schapen hooren mijne stem, en ik ken dezelve, en zij volgen mij. En ik geef hun het eeuwige leven; en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid, en niemand zal dezelve uit mijne hand rukken."

Het valt niet te ontkennen, dat er in het Nieuwe Testament eenige zinsneden zijn, die tegen de leer van eene beperkte boetedoening en eene afzonderlijke verlossing, welke de Calvinisten zoo streng volhouden, schijnen te strijden. Het is echter even onloochenbaar, dat er andere zinsneden zijn, die het doel van Christus dood als beperkt voorstellen. Beide klassen van zinsneden kunnen echter met elkander in overeenstemming gebragt worden, zooals reeds in een ander artikel is aangetoond. (Zie BOETEDOENING (STRIJD OVER DE)). Men moet nimmer vergeten, dat wij niet altijd moeten denken, dat de gewijde schrijvers algemeene uitdrukkingen in den strengsten zin bezigen. „De wereld" wordt door hen somtijds gebruikt in plaats van „een gedeelte der wereld," en „allen" wordt dikwijls gebezigd voor „velen." Wij moeten derhalve door zulke uitdrukkingen de uitgebreidheid der boetedoening niet bepalen, maar door eene zorgvuldige beschouwing van de geheele zaak in haar geheele voorkomen.

Het *derde* hoofdpunt van het Calvinistische stelsel is de zedelijke onbekwaamheid van den mensch om te doen, wat goed en aannemelijk is in het oog van God. Deze leer wordt door de synode van Dordrecht aldus verklaard: — „Derhalve worden alle menschen in zonde ontvangen en de kinderen des toorns geboren, onbekwaam *(inepti)* tot eenig zaligmakend goed, geneigd tot kwaad, dood in zonden en de slaven der zonden. En zij willen noch kunnen tot God wederkeeren, noch hunne verdorven natuur verbeteren, noch zich tot de verbetering derzelve schikken, zonder de genade des wederbarenden Heiligen Geestes." Om de leer der zedelijke onbekwaamheid te schragen, halen de Calvinisten vele teksten uit het Woord Gods aan. Zij wijzen op de beschrijving, die in de Mozaïsche Schriften van den staat des menschdoms vóór den zondvloed gegeven wordt (Gen. VI : 5): „En de Heer zag, dat de boosheid des menschen menigvuldig was op de aarde, en al het gedichtsel der gedachten zijns harten te allen dage alleenlijk boos was." En wederom, onmiddellijk na den vloed (Gen. VIII : 21): „Het gedichtsel van 's menschen harte is boos van zijne jeugd aan." De taal van David aangaande hem zelven is even duidelijk (Ps. LI : 7): „Zie, ik ben in ongeregtigheid geboren, en in zonde heeft mij mijne moeder ontvangen." Ook Job, sprekende over de boosheid en ellende des menschen, zegt (XIV : 4): „Wie zal eenen

reine geven uit den onreine? niet één." Hoe dikwijls vinden wij niet, dat de Heilige Schriften op de noodzakelijkheid der wedergeboorte aandringen? „Verwonder u niet," zeide de Heer tot Nicodemus, „dat ik u gezegd heb: Gijlieden moet wederom geboren worden." Een Apostel roept ons op, om „den ouden mensch af te leggen en den nieuwen mensch aan te doen." Van ons wordt gezegd, dat wij zalig gemaakt zijn, „niet uit de werken der regtvaardigheid, die wij gedaan hadden, maar naar Zijne barmhartigheid, door het bad der wedergeboorte en vernieuwing des Heiligen Geestes; denwelken Hij over ons rijkelijk heeft uitgegoten door Jezus Christus, onzen Zaligmaker." En dezelfde Apostel, die zoo op de noodzakelijkheid van eene afdoende verandering in de geheele natuur des menschen wijst, indien deze ooit de eeuwige zaligheid zal beërven, voegt er de getuigenis bij van de volkomene onbekwaamheid van zijn eigen persoon, om zelfs één goede gedachte uit zich zelven te hebben (Rom. VII: 18—21): „Want ik weet, dat in mij, dat is, in mijn vleesch, geen goed woont: want het willen is wel bij mij, maar het goede te doen, dat vind ik niet. Want het goede, dat ik wil, doe ik niet, maar het kwade, dat ik niet wil, dat doe ik. Indien ik hetgene doe, dat ik niet wil, zoo doe ik nu hetzelve niet meer, maar de zonde, die in mij woont. Zoo vind ik dan deze wet in mij, als ik het goede wil doen, dat het kwade mij bijligt."

Het *vierde* hoofdpunt van het Calvinismus is de leer der onweêrstaanbare of liever onverwinnelijke genade, die aanduidt, dat, hoewel men de in de ziel werkende genade voor een tijd weêrstaan en bestrijden kan, zij eindelijk toch niet weêrstaan kan worden, maar den zondaar ten slotte willig zal maken op den dag van Gods magt. Deze leer volgt noodzakelijk uit die der almagt van Jehovah. Zijne magt kan niemand krachtdadig weêrstand bieden. Hij kan niet alleen den weêrspannigste en ongehoorzaamste tot gehoorzaamheid noodzaken, maar Hij kan ook den geest des weêrstands wegnemen, en zoodanig werken op het hart der menschen, dat hunne onderwerping vrijwillig zal worden. Anders te beweren zou zijn het werk der bekeering uit de hand Gods wegnemen en aan den mensch zelven overdragen, en derhalve in tegenspraak zijn met de woorden van den Verlosser: „Niemand kan tot mij komen, tenzij dat de Vader, die mij gezonden heeft, hem trekke." Paulus zegt nadrukkelijk van God, dat Hij in ons werkt, niet alleen het werken, maar „het willen" zoowel als „het werken, naar Zijn welbehagen;" en derhalve vervult Hij in ons „het werk des geloofs met kracht." „Want uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof;" zegt dezelfde Apostel, „en dat niet uit u, het is Gods gave."

De voornaamste tegenwerping, die men tegen de onweêrstaanbare genade gemaakt heeft, is, dat zulk eene leer strekt om de vrije werking van den mensch te vernietigen, en hem tot niets anders dan een werktuig te veranderen. Eene tegenwerping van dezen aard zoude eenigen grond hebben, als de mensch door eene uitwendige kracht genoodzaakt werd om iets tegen zijn wil te doen. Maar de magt der genade is van een geheel anderen aard. Zij werkt niet uitwendig, maar inwendig; niet in tegenstrijd met onze innerlijke gesteldheid, maar in volkomen overeenkomst daarmede; zij brengt er ons toe om te handelen, niet tegen ons willen, maar met de geheele medewerking daarvan. De ware vrijheid bestaat in het doen met kennis en uit keuze, wat wij doen; en zulk eene vrijheid is niet alleen bestaanbaar met de bekeering, maar daarvoor volstrekt noodzakelijk, want indien iemand zich tot God keert, moet hij met zijn hart zich tot Hem keeren. God leidt ons zonder bewustzijn niet tot zaligheid, als steenen die van de eene plaats naar de andere overgebragt worden; en ook niet zonder onze toestemming, gelijk slaven die door de vrees voor straf tot hunnen arbeid worden gedreven. Hij geleidt ons op eene wijze, die aan onze redelijke en zedelijke natuur past. Hij verlicht ons gemoed zoodanig, dat wij van gansscher harte met Zijn voornemen zamenwerken. Zijne magt, hoewel in staat om tegenstand te onderdrukken, is van den zachtmoedigsten aard. Terwijl Hij beveelt, overtuigt Hij; terwijl Hij trekt, komt de zondaar zonder weêrzin; en nooit in zijn leven is er eene meer vrije handeling van zijn wil, dan wanneer hij in Christus gelooft en zijne zaligheid aanneemt. De wedergeboorte van de ziel of de instorting van het geestelijke leven is geheel en al het werk der Goddelijke genade; maar naauwelijks is dat nieuwe leven medegedeeld, of het werkt ijverig in vereeniging met den Heiligen Geest in het werk der bekeering. De vernieuwde ziel werkt, dewijl op haar gewerkt is. Zij keert zich volgaarne en gereedelijk tot God, omdat zij met zachtheid door de krachtdadige werking van den Geest getrokken wordt.

Het *vijfde* en laatste punt van het Calvinistische stelsel is de leer van de volharding der heiligen of hunne voortduring in een staat van genade, totdat zij het koningrijk der heerlijkheid bereiken. Aangaande dit belangrijke punt wordt de volgende verklaring door de synode van Dordrecht gegeven: „God, die rijk is in barmhartigheid, neemt, naar het onveranderlijke voornemen der verkiezing, den Heiligen Geest

van de Zijnen, ook zelfs in droevige vallen, niet geheel weg, noch laat hen zoo verre vervallen *(prolabi)*, dat zij van de genade der aanneming en van den staat der regtvaardigmaking uitvallen, of dat zij *zondigen ter dood* of tegen den Heiligen Geest, en van Hem geheel verlaten zijnde, zich in het eeuwige verderf storten.... Alzoo bekomen zij dan dit, niet door hunne verdiensten of krachten, maar uit de genadige barmhartigheid Gods, dat zij noch *gauschelijk* van het geloof en de genade *uitvallen*, noch tot den einde toe in den val blijven of verloren gaan."

De Arminianen beweren daarentegen, dat de ware geloovigen van het ware geloof kunnen afvallen, en tot zonden kunnen vervallen, die onbestaanbaar zijn met waar en regtvaardigmakend geloof; dat het niet alleen voor hen mogelijk is om dat te doen, maar dat het ook dikwijls gebeurt. De ware geloovigen kunnen door hunne eigene schuld schuldig worden aan groote en verfoeijelijke misdaden en daarin volharden en sterven, en zich bij gevolg ten slotte in het verderf storten. De Roomschgezinden zijn ook van dit gevoelen der Arminianen, en het is te vinden in de decreten van het concilie van Trente. Men moet opmerken, dat Calvinisten en Arminianen op één punt van hetzelfde gevoelen zijn, namelijk, dat geloovigen aan schandelijke overtredingen schuldig kunnen worden, en dat ook van tijd tot tijd zijn. Het is voldoende om op David in het Oude en Petrus in het Nieuwe Testament te wijzen, die zich beiden aan de zwaarste misdaden schuldig maakten, en toch zal men van beiden erkennen, dat zij uitstekende heiligen waren. Deze gevallen worden door de bestrijders van de leer der volharding gretig aangegrepen, als gunstig voor hunne inzigten aangaande die leer. Maar hoe treffend deze gevallen ook zijn mogen als bewijzen voor het uitvallen van de genade, zij hebben geene betrekking op de mogelijkheid van den geheelen afval van geloovigen, aangezien beiden van hunnen val werden opgerigt, en hersteld werden in de vriendschap en de gunst van hunnen God.

Talrijke uitspraken van de Schrift worden door de Calvinisten aangehaald als bewijzen voor de volharding der heiligen in een staat van genade, alsook voor de onmogelijkheid van hun volkomen afval van het geloof. Zoo zegt Jezus van Zijne schapen (Joh. X : 28, 29): „En ik geef hun het eeuwige leven; en zij zullen niet verloren gaan in der eeuwigheid, en niemand zal dezelve uit mijne hand rukken. Mijn Vader, die ze mij gegeven heeft, is meerder dan allen; en niemand kan ze rukken uit de hand mijns Vaders." Paulus leert duidelijk de volharding der heiligen, als hij in Rom. VIII : 35, 37 zegt: „Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? verdrukking, of benaauwdheid, of vervolging, of honger, of naaktheid, of gevaar, of zwaard? Maar in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars, door Hem, die ons liefgehad heeft." En tot hetzelfde einde vinden wij in Jes. LIV : 9, 10: „Want dat zal Mij zijn als de wateren van Noach, toen Ik zwoer, dat de wateren van Noach niet meer over de aarde zouden gaan; alzoo heb Ik gezworen, dat Ik niet meer op u toornen, noch u schelden zal. Want bergen zullen wijken, en heuvelen wankelen; maar Mijne goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de Heere, uw Ontfermer."

Tot verdediging van deze leer, zoo troostrijk voor den Christen, voeren de Calvinisten gewoonlijk verscheidene gronden aan: 1. Het Goddelijk besluit aangaande geloovigen, als zijnde uit zijn aard onveranderlijk en eeuwig. 2. Het verbond, dat Jehovah met de Zijnen sloot, dat hun ten waarborg strekte vol vertrouwen verzekerd te zijn, dat „Hij, die in hen een goed werk begonnen heeft, dat voleindigen zal tot op den dag van Jezus Christus." Zijn verbond is in deze duidelijke woorden uitgedrukt (Jer. XXXII : 40): „En Ik zal een eeuwig verbond met hen maken, dat Ik van achter hen niet zal afkeeren, opdat Ik hun weldoe; en Ik zal Mijne vreeze in hun hart geven, dat zij niet van Mij afwijken." 3. Jezus Christus heeft Zijn volk met Zijn eigen bloed gekocht, en te beweren, dat het geheel en al van de genade kon vervallen, zou zijn te beweren, dat de koop ongeldig en zonder uitwerking kon worden. 4. Het volk van Christus moet eindelijk gered worden, want Zijne bemiddeling, gegrondvest op Zijn boetedoenenden dood, heeft steeds ten behoeve van dat volk bij den Vader plaats, opdat het voor het kwade bewaard en veilig ten hemel geleid moge worden. 5. De belofte is gedaan, dat de Heilige Geest in Zijn volk zal wonen, niet alleen voor een tijd, maar voor immer. Jezus verklaart het aan Zijne discipelen (Joh. XIV : 16): „En ik zal den Vader bidden, en Hij zal u een anderen Trooster geven, opdat hij bij u blijve in der eeuwigheid." En in Joh. IV : 14 belooft Hij: „Maar zoo wie gedronken zal hebben van het water, dat ik hem geven zal, dien zal in eeuwigheid niet dorsten; maar het water, dat ik hem zal geven, zal in hem worden eene fontein van water, springende tot in het eeuwige leven." Van den Heiligen Geest wordt ook gezegd, dat hij geloovigen „verzegelt tot den dag der verlossing," en dat hij in hen is „het onderpand van de erfenis tot de verkregene verlossing." Een onderpand nu is een deel, dat als

eene borgstelling voor het toekomstige bezit van het geheel gegeven wordt.

Dit zijn de vijf artikelen van het Calvinistische stelsel, zooals het door Calvijn zelven gesticht, en later door de synode van Dordrecht tegenover de Arminianen of Remonstranten uiteengezet werd. De eerste eigenlijk zoo genoemde Calvinistische kerk was die, welke Calvijn te Straatsburg stichtte, doch de eerste, die door het burgerlijk gezag erkend werd, werd te Genève in 1541 opgerigt. De Calvinisten geloofden aan de werkelijke, hoewel geestelijke, tegenwoordigheid van Christus in het sacrament des avondmaals, en verwierpen evenzeer de Roomsche transsubstantiatie, de Lutherse consubstantiatie en de Helvetische denkwijze, door Zwingli ingevoerd, dat het avondmaal niets meer dan eene gedachtenisviering was. Over de betrekking tusschen de Kerk en de burgerlijke magt was Calvijn bijzonder bepaald. Het was zijn gevoelen, dat de Kerk eene afzonderlijke en onafhankelijke instelling was, die de magt om wetten te geven bezat, en slechts aan het gezag van Christus, als haar eenig hoofd en bestuurder, onderworpen was. Hij verdedigde ten sterkste het beginsel van eene volkomen gelijkheid onder de leeraren van Christus, die, volgens hem, allen gelijken rang en gelijke magt bezitten. Hij verwierp de bisschoppen en stelde een consistorie in, dat uit leeraren en ouderlingen bestond, die op bepaalde bijeenkomsten de zaken van afzonderlijke kerken regelden, en alleen aan het toezigt van eene synode, of vereeniging van verschillende consistoriën, onderworpen waren, welke ook te dien einde geregeld vergaderde.

De Zwitsersche Hervormde kerken verschilden aanvankelijk over het onderwerp van het avondmaal en dat der voorbeschikking van de Calvinisten van Genève. In korten tijd slaagde Calvijn er echter in om eene geheele vereeniging tusschen de twee kerken tot stand te brengen, en niet lang duurde het, of de Hervormde kerk had zich, in hare leer en inrigting gevormd naar de model-kerk van Genève, over een groot gedeelte van Europa verbreid. De Pruissische Hervormde kerk heeft, sedert de Hervorming, tusschen het Calvinistische en het Luthersche stelsel gewankeld. De Protestanten van Frankrijk sloten een innig verbond met Genève, en onder John Knox, een leerling van Calvijn, werd de Kerk van Schotland naar het voorbeeld van die van Genève oorspronkelijk gesticht. Maar in het vervolg van tijd viel deze kerk, die de moeder en meesteresse was van al de kerken der Hervorming, van haar verheven standpunt. Het Arianismus, Socinianismus en in den laatsten tijd het Rationalismus hebben Genève van zijn ouden roem beroofd, en het tot zulk een vernederden toestand gebragt, dat zijne burgers naauwelijks zelfs den schijn van godsdienst hebben. Maar in de laatste veertig jaren is er, eerst door den arbeid van Robert Haldane en daarna door dien van Dr. Malan, Dr. Merle d'Aubigné, Dr. Gaussen en anderen, eene vereeniging van getrouw geloovige Christenen ontstaan, die door een weldadigen invloed uit te oefenen op allen, die hen omringen, hoop geven om onder den zegen van God het werk van Christus in die stad weder in het leven te roepen.

CAMALDULENZEN, eene monnikorde die in 1012 door den Italiaan Romualdus, in het dal Camaldoli nabij Arezzo in de Apennijnen, gesticht werd. Het hoofddenkbeeld van den stichter dezer orde was het kloosterleven geheel te hervormen, door de eenvoudige gewoonten der Oostersche monniken in te voeren. Romualdus, die uit de familie der hertogen van Ravenna gesproten was, schijnt een man geweest te zijn van eene strenge geaardheid, die zelfs keizers voor zich deed beven. Hij trok vele leerlingen om zich; zijne vereeniging van kluizenaars te Camaldoli was echter de beroemdste der inrigtingen, die hij stichtte. Romualdus stierf in 1027, naar men beweert in den gevorderden ouderdom van honderd twintig jaar. De orde der Camaldulenzen bestaat uit Cœnobieten en kluizenaars, die aan strenge regelingen onderworpen zijn. De kleeding der Camaldulenzen is wit, en bestaat uit een lijfrok, een lang scapulier en eene kap. Zij dragen ook een mantel met wijde mouwen. De kluizenaars der orde dragen slechts eene korte kleeding, die uit een lijfrok, een scapulier en eene kap bestaat.

CAMENEN, vier godinnen die tot de godsdienst van het oude Italië behooren. Zij waren profetische nimfen, die de namen droegen van *Antecorta*, *Postcorta*, *Carmenta* en *Egeria*. De Roomsche dichters geven, zelfs in een vroegen tijd, den naam van *Camenen* aan de Muzen. Zie MUZEN.

CAMERONIETEN, de volgelingen van Johannes Cameron. Deze werd in 1580 te Glasgow geboren, en trok, na in zijn geboorteland de theologie bestudeerd te hebben, naar Frankrijk, waar hij achtervolgens te Bordeaux, Sedan en Saumur een voornaam hoogleeraar werd. Hij werd als het hoofd eener partij Calvinisten in Frankrijk erkend, die geloofden, dat de wil des menschen slechts bepaald wordt door het praktisch oordeel van den geest; dat de oorzaak van des menschen goed- of kwaaddoen voortkomt uit de kennis, die

God in hem legt; en dat God den wil niet natuurlijk, maar slechts zedelijk bestuurt, uit hoofde van zijne afhankelijkheid van het oordeel. De synode van Dordrecht verklaarde zich ten sterkste tegende inzigten van Cameron, die eerder in naam dan in werkelijkheid van de inzigten der synode verschilden, daar deze het beginsel beleed, dat God niet alleen het verstand verlicht, maar ook den wil bestuurt; terwijl Cameron leerde, dat God het verstand verlicht, hetwelk den wil bestuurt en rigt. Het is derhalve niet te verwonderen, dat hij zijne eigene leerstellingen als geheel in overeenstemming met die der synode van Dordrecht beschouwde.

CAMIS, de vereerde dooden onder de Japanezen, die zij, als plaats nemende onder de goden, aanbidden. Als zij een lijk begraven, beschouwen zij den overledene als iemand, die regt heeft op vereering, dewijl hij nu in gemeenschap met de goden getreden is; en zij gelooven, dat de zielen van al de afgestorvenen in eene onmiddellijke betrekking tot de levenden staan. Zeer goede zielen, die de hoogepriester canoniseert, worden *Camis* of beschermende geesten van menschen. De Japanezen gelooven, dat deze de feesten der dooden bijwonen; maar opdat zij niet in hunne woningen zullen blijven, geven de Japanezen voor, dat zij hen dwingen tegenwoordig te zijn door steenen te werpen. De zielen der goddeloozen zwerven, naar zij zich verbeelden, door de lucht, terwijl zij van pijn en angst ineenkrimpen. De zielen van zeer slechte menschen treden in de ligchamen van vossen, of in die van menschen, die zij ziek maken en geheel vernietigen. Volgens deze zonderlinge geloofsleer is het leven met den dood, Hades met de aarde vermengd, en is de voornaamste reden van vrees, dat de geesten der dooden zullen terugkeeren en schade doen aan de levenden. Onder de Sintoïsten (zie ald.) in Japan heerscht deze vereering der dooden, en daarom wordt hun stelsel somtijds de godsdienst der *Camis* genoemd. Ter eere van deze vergoode helden bouwen zij tempels en offeren zij; zij zweren bij hen, en smeeken om hunne bescherming en hun bijstand in alle belangrijke ondernemingen, in de hoop dat zij van hen in dit leven voordeelen zullen ontvangen, hoewel zij zulke verwachtingen aangaande de toekomstige wereld niet koesteren.

CAMISARDEN, de naam aan de Fransche Protestanten in den Cevennes gegeven, die in het begin der achttiende eeuw de wapens opvatteden, om hunne burgerlijke en godsdienstige vrijheden te verdedigen. De strijd, die te dier tijde tusschen de Hugenoten en hunne vervolgers ontstond, is gewoonlijk bekend onder den naam van den Camisarden oorlog, naar de witte overhemden, die de boeren, welke de voornaamste personen in dien krijg waren, droegen. Vele Protestanten in Frankrijk en andere landen keurden dezen gewapenden opstand van de Hugenootsche boeren af. Eene synode van de Zwitsersche kerk maakte er een openlijk en plegtig vertoog tegen. Maar zoo hevig was de vervolging, waaraan de Protestanten gedurende vele jaren achtereen onderworpen waren, dat hunne lange verdraagzaamheid meer te bewonderen, dan hun eindelijke weêrstand te laken is.

De Camisarden telden van 6,000 tot 10,000 personen, die in staat waren om de wapenen te dragen. Zij waren over het land verdeeld in partijen van eenige honderden, en van nabij bekend met de bergpassen en schuilhoeken, zoodat zij, met weinig gevaar voor zich zelve, hunnen vervolgers veel nadeel konden toebrengen. Zij werden niet door behoorlijk opgevoede kapiteins of godsdienstleeraars aangevoerd, maar door stoutmoedige, ongeoefende jonge lieden, die den soldaat en den prediker in denzelfden persoon vereenigden. Door de warmste geestdrift aangevuurd, paarden zij het diepst godsdienstig gevoel aan de worsteling; eenige hunner waanden zich zelfs door den hemel afgezondene boden. De vijand stond herhaaldelijk als verlamd voor hunnen godsdienstijver, en hun zedelijk karakter kwam overeen met hun godsdienstig bedrijf. Er waren onder hen geene twisten of lasteringen; vloeken en onkuische redenen waren bij hen onbekend; de goederen werden gezamenlijk bezeten, en hun opperhoofd spraken zij als broeder aan. Om kort te gaan, zij vertoonden hooge zedelijkheid en de grootste broederlijke liefde. Zoo groot en algemeen was de geestdrift, dat vrouwen — echtgenooten en dochters — met een blij gemoed aandeel aan den oorlog namen, en zelfs hare vijanden verbaasden door daden van groote dapperheid; — en zwaar werden zij beproefd. Deze godsdienstoorlog in de bergen duurde vier achtereenvolgende jaren, bij dag en bij nacht, in den zomer en te midden van de sneeuw en de stormen van den winter. Groote districten van vele vierkante mijlen in omtrek werden door de koninklijke troepen te vuur en te zwaard verwoest. Bij één gelegenheid werden er 166, bij eene andere 466 gehuchten en dorpen te gelijk verwoest, en de afgrijselijkheden van den winter werden gevoegd bij die van den brand. Schurken en struikroovers werden tegen de boeren losgelaten, en het hof en de bisschop juichten, in plaats van eenig medelijden te toonen, de wreedaardigste handelwijzen toe; de paus stond zelfs vergiffenis van

zonden toe aan allen, die hunne handen in het bloed der boeren doopten. Maar ondanks dit alles waren de Camisarden in vele gevechten gelukkig, en in plaats van verdelgd te worden, omdat zij weêrstand boden, verschafte die weêrstand hun betere vredesvoorwaarden, dan zij anders zouden hebben verworven. Er is inderdaad reden om te denken, dat als zij vroeger opgestaan waren, en voortdurend een verstandigen en krachtigen tegenstand hadden geboden, zij een gunstigen vrede zouden hebben verkregen, niet alleen voor zich zelve, maar voor de Protestanten van Frankrijk in het algemeen. Zelfs zooals het nu was, werden zij niet overwonnen. Zij gaven toe, maar het was op aanraden van een Protestantsch edelman. Hun aanvoerder Cavallier, hoewel jong en van geringe afkomst, ontving eene belangrijke betrekking in het Fransche leger, en stierf terwijl hij eene eervolle plaats in de Britsche dienst bekleedde; en ten minste gedurende eenigen tijd, die alleen door kwade trouw werd afgebroken, bereikten de Camisarden het groote doel, waarvoor zij arbeidden en alles opofferden, namelijk, vrijheid van eeredienst, — eene vrijheid die hen met vreugde vervulde, en het land van psalmgezang deed weêrgalmen. Zonder twijfel was hun worstelstrijd niet onbevlekt door bloedige wraak, doch deze wordt te regt toegeschreven aan de hevige vervolging, die zij ondergingen. De onderdrukker is, in het oog der rede, verantwoordelijk voor de opgewekte hartstogten der onderdrukten. Wat kon men verwachten van menschen, die wisten, dat een zekere dood hun lot was op het oogenblik, waarop zij in de handen hunner Roomsche vijanden vielen; dat in de aanzienlijke steden en dorpen van het district de galg steeds gereed stond, en de beul binnen het bereik der stem was? Wat kon men verwachten van menschen, die wisten, dat zelfs hun psalmgezang een grooten afkeer inboezemde en, om de taal van een Roomsch generaal, die tegen hen gebezigd werd, te gebruiken, niet alleen de ooren, maar ook de huid blakerde van de (Roomsche) geestelijkheid? — of welken vrede of welke verdraagzaamheid kon men verwachten van menschen, die door zulk een geest werden bezield? Welk ander uitzigt op veiligheid dan in den wederstand? Wij mogen hier bijvoegen, dat Nederland en Engeland de worsteling der Camisarden voor zoo heilig hielden, dat er stappen gedaan werden om hen bij te staan, hoewel het goede voornemen niet ten uitvoer gebragt werd.

De naam Camisarden is ook aan een aantal geestdrijvers gegeven, die tegen het einde der zeventiende eeuw onder de Protestanten van Dauphiné ontstonden. Zij verschenen in 1688 ten getalle van vijf of zes honderd van beiderlei geslacht, en gaven zich uit voor profeten, die door den Heiligen Geest geïnspireerd waren. De overdrevenste verhalen worden aangaande deze voorgewende profeten door Roomsche schrijvers gegeven. Omstreeks 1709 kwamen eenige dezer Camisarden in Engeland, waar het hun gelukte een aanzienlijk aantal volgelingen rondom zich te vereenigen. Zij verkondigden de naderende aankomst van het koningrijk Gods, de gelukkige tijden der Kerk en het duizendjarige rijk. Zij voorspelden, maar op welke gronden wordt ons niet medegedeeld, dat deze schoone gebeurtenissen binnen drie jaren na den tijd hunner profetie zouden plaats hebben. Zij beweerden, dat zij de gave der talen hadden, de magt om wonderen te doen, en zelfs om de dooden op te wekken. De Fransche Protestantsche predikanten te Londen poogden hunne dwalingen bloot te leggen, en zoowel van den kansel als van de pers werden vele waarschuwingen tegen de ongelukkige dweepers gegeven; zij namen echter gedurende vele jaren in Engeland en Schotland steeds in aantal toe. Trapsgewijze echter, zooals altijd in gevallen van openbare geestdrift en opgewondenheid gebeurt, werd het ijvervuur van leiders en volgelingen uitgedoofd, en verdwenen de Camisarden. Zie Frankrijk (Protestantsche kerk van), Hugenoten.

Canon, eene godheid in Japan aangebeden, volgens sommigen de zoon van Amidas (zie ald.), die het bestuur heeft over de wateren en vischen. Hij is de schepper van zon en maan. Deze afgod wordt voorgesteld met vier armen, gelijk zijn vader, wordt door een visch tot aan zijn midden verzwolgen, en is met bloemen bekroond. In de eene hand heeft hij een scepter, in eene andere eene bloem, in de derde een ring, terwijl de vierde gesloten, en de arm uitgestrekt is. Canon wordt somtijds voorgesteld, zooals bij voorbeeld in den tempel der tien duizend afgoden, met zeven hoofden op zijne borst en dertig handen, die allen met pijlen gewapend zijn. Er zijn drie en dertig voornaamste pagoden, die in het bijzonder aan den god Quamwon of Canon gewijd zijn. Door sommige Japanezen wordt het als een heilige godsdienstpligt beschouwd, om achtervolgens een pelgrimstogt naar elke dezer pagoden te ondernemen. Als deze pelgrims van tempel tot tempel gaan, zingen zij een lied ter eere van hunnen god. Zij zijn in het wit gekleed, en dragen om den hals eene lijst van de verschillende tempels van Canon, die zij nog moeten bezoeken.

CANON DER MIS, het bepaalde en onveranderlijke gedeelte der mis in de Roomsche kerk, waarin de consecratie geschiedt. Het wordt somtijds genoemd de handeling of het geheim, dat gedeelte der misgebeden, dat de Roomschen noemen „het hart, als het ware, van de Goddelijke offeranden." Van Roomsch-Catholieke schrijvers zelve vernemen wij, dat de Canon der mis niet het werk van een, maar van verscheidene personen is. Paus Innocentius III. en Durandus na hem zeggen: — „Dat het geheim, hetwelk volgens anderen de Canon en de handeling genoemd wordt, niet op eens door één persoon, maar van lieverlede door vele personen zamengesteld werd, blijkt onder anderen duidelijk uit dit bewijs, dat de vermelding der heiligen er driemaal in voorkomt, want in de tweede vermelding zijn die oorspronkelijke heiligen opgenomen, die in de eerste schenen te ontbreken." De herziening en uitbreiding van den Canon is echter hoofdzakelijk het werk van Gregorius den Groote, en eenige schrijvers, b. v. Mosheim, gaan zoo verre, dat zij hem den schrijver noemen. Niettegenstaande de veranderingen, die door Gregorius in den Canon gemaakt werden, getuigen echter al de ritualisten, dat hij sedert zijn tijd nog vele andere bijvoegingen en tusscheninstellingen ontvangen heeft. Volgens het Roomsche Rubricaat moet de geheele Canon gemompeld worden, met uitzondering van hier en daar een paar woorden, die luide moeten worden gezegd. De redenen, die hiervoor worden opgegeven, zijn verschillend. Innocentius III. verklaart de zaak aldus: „De Canon wordt met eene zachte stem gevierd, opdat de heilige woorden niet algemeen bekend worden, want men verhaalt, dat, toen oudtijds de Canon in het openbaar en met luider stemme opgezegd werd, bijna allen hem door dat gebruik te weten kwamen, en hem op de markten en in de straten pleegden te zingen, en dat, toen zekere herders hem eens in het veld opzeiden, en hun brood op een steen gelegd hadden, dat brood, bij het uiten der woorden, in vleesch werd veranderd, en zij zelve door een Goddelijk oordeel met vuur uit den hemel getroffen werden. Om welke reden de heilige vaderen overeenkwamen, dat die woorden in stilte moesten worden geuit, en op straffe van uitbanning verboden, dat zij door iemand, behalve de priesters voor het altaar, in de mis en in hunne gewijde kleederen, uitgesproken zouden worden."

De naam *geheim*, aan zekere gebeden in elke mis gegeven, toont aan, dat er een tijd was, waarin de Kerk al hare diensten niet in eene onbegrepene doode taal hulde, en waarin geheimhouding de uitzondering, niet de regel was. In de gewone misgebeden moet de priester zich naar de verzamelden keeren, en met eene kleine verheffing van stem tot hen zeggen: „Bidt broederen, dat mijne en uwe offerande aannemelijk moge zijn voor God den Almagtigen Vader," hetgeen een tijd aanduidt, waarop de godsdienstoefening voor allen evenzeer verstaanbaar was. In den Canon der mis is een gebed, dat na de consecratie opgezonden wordt, als men veronderstelt, dat de elementen Christus zelf geworden zijn, waarin God gesmeekt wordt te bevelen, dat de elementen door de handen van engelen naar den hemel mogen worden gevoerd. Het denkbeeld van engelen, die Christus naar den hemel overbrengen, verraadt de oudheid van dit gebed, ten minste dat het de tegenwoordige sacramentale theorie van Rome voorafging, en is in zonderlinge tegenspraak met het gebed in denzelfden Canon, dat door paus Innocentius III. ingelascht is, waarin gebeden wordt, dat de elementen aan zijne ingewanden mogen blijven kleven. Deze en vele dergelijke bewijzen toonen de achtereenvolgende aangroeijingen der mis aan, van de zuiverste tijden en gevoelens tot de grofste bijgeloovigheden. Van den bisschop Ambrosius zijn gebeden en gezangen overgenomen, die de Kerk van Christus met stichting gebruiken kan. Daarna werd de Nicæ̈nische geloofsbelijdenis er aan toegevoegd, om het regtzinnige geloof aangaande den persoon van Christus te verklaren. In de zesde eeuw voegde Gregorius de Groote het Gebed des Heeren bij de mis, als een vast gedeelte er van; hij schijnt het eerst het denkbeeld opgevat te hebben, om aan de kerken eene algemeene liturgie te geven. Dit kan hij gedaan hebben om ingeslopen misbruiken te verbeteren, zoowel als uit de begeerte om den invloed van den Roomschen Stoel uit te breiden, welks oppergezag tot nog toe niet erkend werd. Aan Gregorius worden vele kleine versetten, zooals herhalingen van „Heer, ontferm u onzer; Christus, ontferm u onzer" enz. toegeschreven, alsook de zamenstelling en ordening van die gezangen, die nog zijn naam dragen. Maar welke pogingen die krachtige paus ook gedaan moge hebben om liturgische eenvormigheid in te voeren, het is zeker, dat hij zelfs in Italië zijn doel nooit bereikte. De Ambrosiaansche liturgie werd in de diocees van Milaan tot voor niet lang gebruikt, en zij wordt misschien nog van tijd tot tijd in de beroemde hoofdkerk dier stad gebezigd. De Fransche kerk had haré Gallicaansche liturgie, en in Spanje werd de Gothische tot aan de elfde eeuw als canoniek aangenomen. Eerst na het concilie van Trente werd de Liturgie van St. Petrus aan de geheele Roomsche kerkelijke wereld opgelegd; genoemd con-

cilie was het eerste, dat verklaarde, dat „zoo iemand zeggen mogt, dat de mis in de taal des lands gevierd moet worden, die zij vervloekt."

CANONISATIE, eene ceremonie in de Roomsche kerk, waardoor overleden personen gecanoniseerd worden of, wat hetzelfde is, tot den rang van heiligen worden verheven. De canonisatie volgt op de BEATIFICATIE (zie ald.). De eerste canonisatie door de Pausen, waarvan wij de echte oorkonden bezitten, is die van Ulrich, bisschop van Augsburg, die in 995 door Johannes XV. onder het getal der heiligen werd opgenomen. Toch waren gedurende meer dan eene eeuw daarna bisschoppen, metropolitanen en provinciale kerkvergaderingen in zulke handelingen betrokken. Eerst tijdens het pausschap van Alexander III., in de twaalfde eeuw, maakten de pausen aanspraak op de uitsluitende magt om nieuwe heiligen aan den kalender toe te voegen. Dit geschiedde op een concilie, te Rome in 1179 gehouden, en sedert dien tijd is de magt om te canoniseren beschouwd, als alleen bij Zijne Heiligheid te berusten.

De canonisatie geschiedt na rijp overleg. Zoodra er na de beatificatie reden is om te gelooven, dat meerdere wonderen door den dienaar van God verrigt zijn, verzoeken de sollicitanten nederig aan de congregatie voor de plegtigheden om de onderteekening der commissie, ten einde de zaak weder op te nemen, en om nieuwe terugwijzingsbrieven aan dezelfde of andere gemagtigden te zenden, waarop hun de last gegeven wordt, om bewijzen in te winnen voor de wonderen, die, naar men bewcert, plaats hebben gehad. Twee wonderen zijn noodig voor de beatificatie, en twee andere voor de canonisatie. De paus, daartoe verzocht, neemt de zaak van den zaliggesprokene weder op, ten einde zijne hoedanigheden voor den hoogeren rang, die voor hem gevraagd wordt, te onderzoeken. Een geheim consistorie wordt er dan bijeengeroepen, waarop het verzoek ten gunste van den voorgestelden heilige in overweging genomen en bepaald wordt, dat het door drie auditeurs van de Rota onderzocht moet worden; de kardinalen krijgen in last om al de documenten, die daarop betrekking hebben, over te zien. Eene tweede geheime bijeenkomst wordt er dan gehouden, waarop de kardinalen hun rapport uitbrengen. Als het rapport gunstig is, wordt er eene openbare bijeenkomst van het consistorie gehouden, waarop de kardinalen hunne hulde aan Zijne Heiligheid bewijzen, en onmiddellijk daarna wordt er eene lange lofrede gehouden over de deugden, de wonderen en de uitnemende hoedanigheden van den voorgestelden heilige. Een half-openbaar consistorie wordt er nu gehouden, waarop de paus in zijn mijter en pluviale tegenwoordig is. De stemmen voor of tegen de canonisatie worden nu opgenomen, en zoodra door meerderheid van stemmen daartoe besloten is, bepaalt de paus den dag voor de plegtigheid.

Op den dag der canonisatie is de paus in het wit gekleed, en hebben ook de kardinalen een gewaad van dezelfde kleur aan. De St. Pieterskerk te Rome wordt met rijk tapijtwerk behangen, waarop, in goud of zilver geborduurd, de wapenen van Zijne Heiligheid prijken, alsmede de wapenen van dien vorst of dien staat, die om de canonisatie verzocht heeft. De kerk wordt prachtig verlicht door waskaarsen, en een prachtige troon wordt voor den paus opgerigt. Eene rijk uitgedoschte processie trekt met wapperende banieren naar de St. Pieterskerk op. De plegtigheid, zooals die in 1712 bij de canonisatie van vier Italiaansche heiligen plaats had, wordt door Picart op de volgende wijze beschreven: — „De postulanten of verzoekers om de canonisatie der heiliggesprokenen waren gezind geweest om in pracht te overtreffen, wat bij voorgaande canonisatiën gezien was, en de Heilige Vader weende hierover van vreugde. Vervolgens ging hij zich voor het heilig sacrament in de kapel van de Heilige Driecenheid nederwerpen, nadat hij de waskaars en den mijter had overgegeven en afgelegd. De kerkelijke raad volgde hierin het voorbeeld van Zijne Heiligheid, die daarna den mijter en de waskaars weder opvatte, zich wederom in den draagstoel plaatste, en voor het altaar der Apostelen dragen liet. Aldaar gaf de Heilige Vader de waskaars aan een schenker over, die deze tot het einde van de plegtigheid in zijne hand hield. Zijne Heiligheid knielde nu in zijn stoel en bad eenigen tijd, waarna hij eenige nieuwe zegeningen aan de vergadering der geloovigen uitdeelde, op zijn troon klom om er zijn ambt als stedehouder van Jezus Christus te bekleeden, en daarna de onderwerping van het gewijde genootschap ontving. Na deze onderwerping klom de oudste der kardinaal-bisschoppen op den pauselijken troon, en nam zijne plaats ter regterzijde, en in dier-voege dat hij het gelaat naar de linkerzijde wendde. De kardinaal, afgezonden om de canonisatie te verzoeken, vertoonde zich voor de trappen van den troon; hij had ter linkerzijde den kardinaal-legaat van Bologna en een consistorialen advocaat ter regterzijde. De ceremoniemeester, die den kardinaal-verzoeker vergezelde, was ter linkerzijde van den legaat. Zij groetten het altaar en den paus, waarna de kardinaal-verzoeker opstond, en de advocaat, zich tot den paus

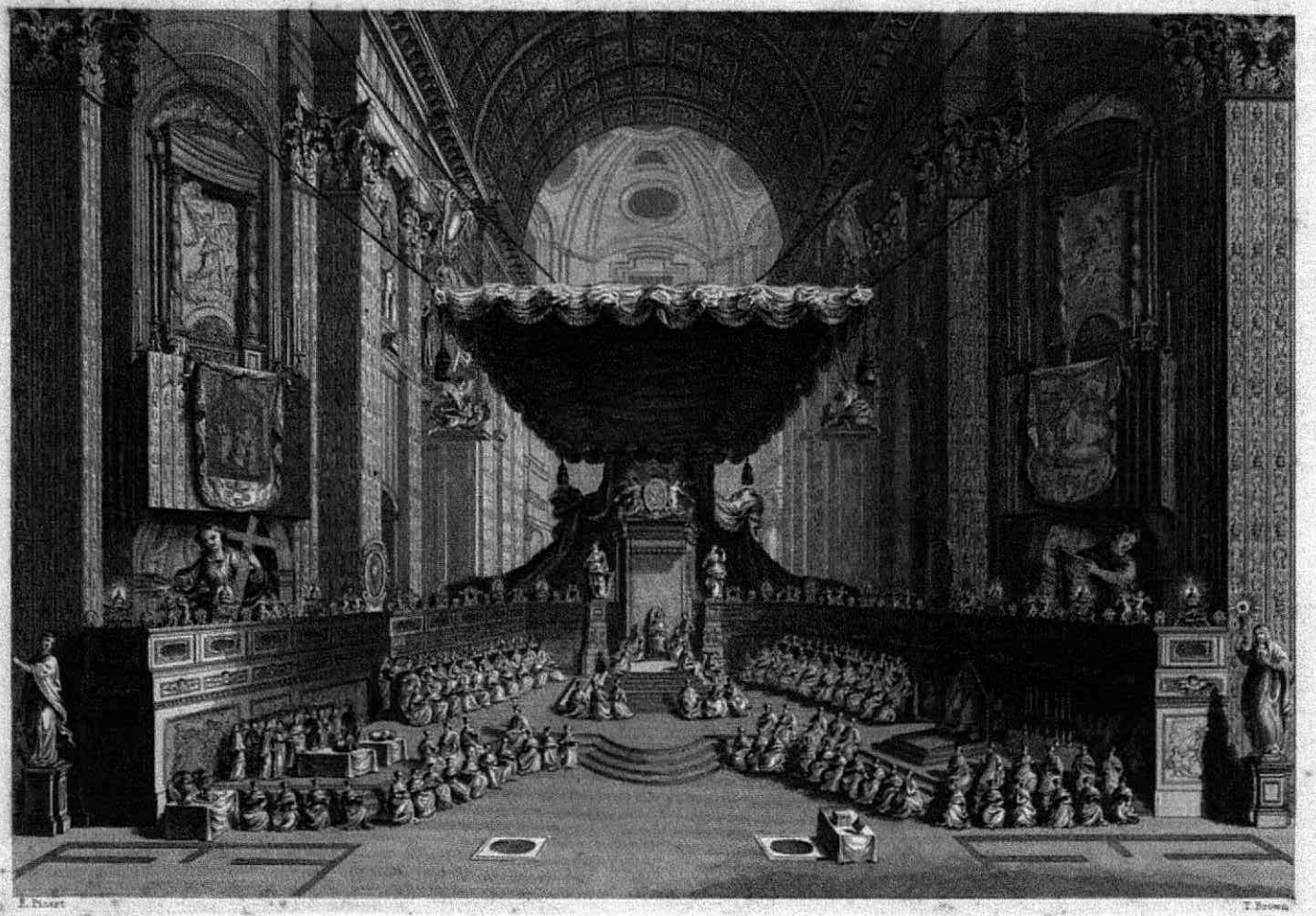

Canonisatie van Heiligen in de St.e Pieterskerk te Rome.

in 1712.

J. C. de Beijn te Nieuwediep.

uit naam van zijne eminentie wendende, verzocht, dat het Zijner Heiligheid mogt behagen, de vier zaliggesprokenen in het register van 's Heeren heiligen te laten inschrijven. Naauwelijks had hij dit verzoek gedaan, of een der kamerdienaren van den paus, geheimschrijver der brevetten Zijner Heiligheid, stond op om het woord te voeren; hij hield eene korte lofspraak over de verdiensten en deugden dezer zaliggesprokenen, alle vier in Italië geboren, die door hunne geestelijke ondernemingen onsterfelijk geworden waren.

„De kamerdienaar, zijne aanspraak geëindigd hebbende, vermaande verder de vergadering bij deze zoo teedere gelegenheid, om het licht van den Geest Gods te smeeken; toen stond de paus van zijn troon op, en al de geestelijken knielden; twee muzikanten van de kapel, koorkleeden aan hebbende, zongen, mede geknield, de litaniën der heiligen, waarna men de canonisatie weder hervatte om den kardinaal, die het verzocht. Een gebed tot God volgde op deze herhaalde verzoekingen; men smeekte hem om Zijn Heiligen Geest, en de Heilige Vader zong het *Veni Creator Spiritus*, een lofzang aan den derden Persoon der Drieëenheid. De twee muzikanten zongen het vers, dat met de woorden *Emitte Spiritum* begint. De paus riep den Heiligen Geest aan, terwijl zij voor de trappen van den troon stonden, ieder met eene waskaars in de hand. Een derde en laatste aanzoek, dat in dezelfde orde als de voorgaande geschiedde, volgde op deze aanroeping. Vervolgens hervatte de geheimschrijver der brevetten het woord, en verklaarde, dat het tijd was zich aan de bevelen Gods te onderwerpen; de Heilige Vader, vervolgde hij, verleent een apostolisch decreet om tot heiligheid te verheffen Pius V., Andreas d'Avellino, Felix de Cantalice en Catharina de Bologna, strekkende ter eere Gods en Zijner Catholieke kerk, opdat hunne namen in de toekomende eeuwen worden aangeroepen. Na dit gezegd te hebben verwijderde zich de geheimschrijver, terwijl al de kardinalen opstonden, en de stedehouder van Jezus Christus, door den Heiligen Geest gesterkt, het besluit van de canonisatie verkondigde, en beval, dat zij voortaan voor heiligen in de Catholieke kerk zouden gehouden worden, en dat men hun feest op den dag hunner geboorte vieren zou. De protonotarissen en apostolische notarissen vervaardigden toen onmiddellijk een afschrift van deze canonisatie, en men zong het *Te Deum* om God te danken."

Het denkbeeld der canonisatie is blijkbaar van de oude Heidenen overgenomen, die helden en groote mannen na hunnen dood vergoodden. (Zie Apotheosis). De plegtigheid was, zelfs in de Roomsche kerk, vóór het einde der tiende eeuw onbekend. De magt om te canoniseren berust in de Grieksche kerk bij de vergadering van de patriarchen en bisschoppen, die, hoewel zij zorg dragen om de eer slechts aan hen te verleenen, die zich door hunne deugden en vroomheid onderscheiden hebben, evenwel den kalender van heiligen zoo hebben doen aangroeijen, dat deze talrijker zijn dan de dagen des jaars. Op elk hunner feestdagen, en wegens hun aantal is er aan twee somtijds slechts één dag toegekend, worden er missen te hunner eere gevierd, en wordt de geschiedenis van hun leven en hunne wonderen in het openbaar gelezen. De levens der heiligen beslaan vier folio boekdeelen.

CANONISCHE HOREN (*biduren, daggetijden*). Deze beginnen in de Roomsche kerk met de vesper of het avondgebed, omstreeks zes ure of bij zonsondergang. Dan volgt de complete, en te middernacht de drie nocturnen of metten. Voor het hanengekraai, of vóór het aanbreken van den dag, zijn lofgezangen vastgesteld; te zes ure of bij zonsopgang moet de prima opgezegd worden, en om de drie uren daarna de tertia, de sexta en de nona. Onder de Joodsche wet zijn de eenige biduren, waarvan wij lezen, die van het morgen- en het avondoffer, op het derde en het negende uur, of negen ure des morgens en drie ure in den namiddag van onzen tijd. De profeet Daniël spreekt van God te bidden des morgens, middags en avonds. Blijkbaar in overeenstemming met het voorbeeld van den profeet, spreekt Tertullianus van het derde, zesde en negende uur voor het gebed, en deze uren worden door Cyprianus den Christenen aanbevolen als gepaste biduren, zonder daarbij te vermelden, dat de kerk daaromtrent eenigen regel gemaakt had. Cassianus berigt ons, dat de monniken van Egypte, met welke het kloosterleven begon, nooit op andere tijden openbare godsdienstoefening hielden dan des morgens vóór het aanbreken van den dag en des avonds. Niet lang daarna begonnen de monniken van Mesopotamië en Palestina op het derde, zesde en negende uur in het openbaar bijeen te komen, om psalmen te zingen en godsdienstoefeningen te houden. De complete of bedtijddienst was in de oude kerk niet afgescheiden van de avonddienst. Die meerdere biduren, die thans door de Roomsch-Catholieke kerk in acht genomen worden, werden trapsgewijze van de gebruiken der Oostersche monniken overgenomen. Chrysostomus vermeldt ook dikwijls de dagelijksche morgen- en avonddienst in de kerk. Als de schrij-

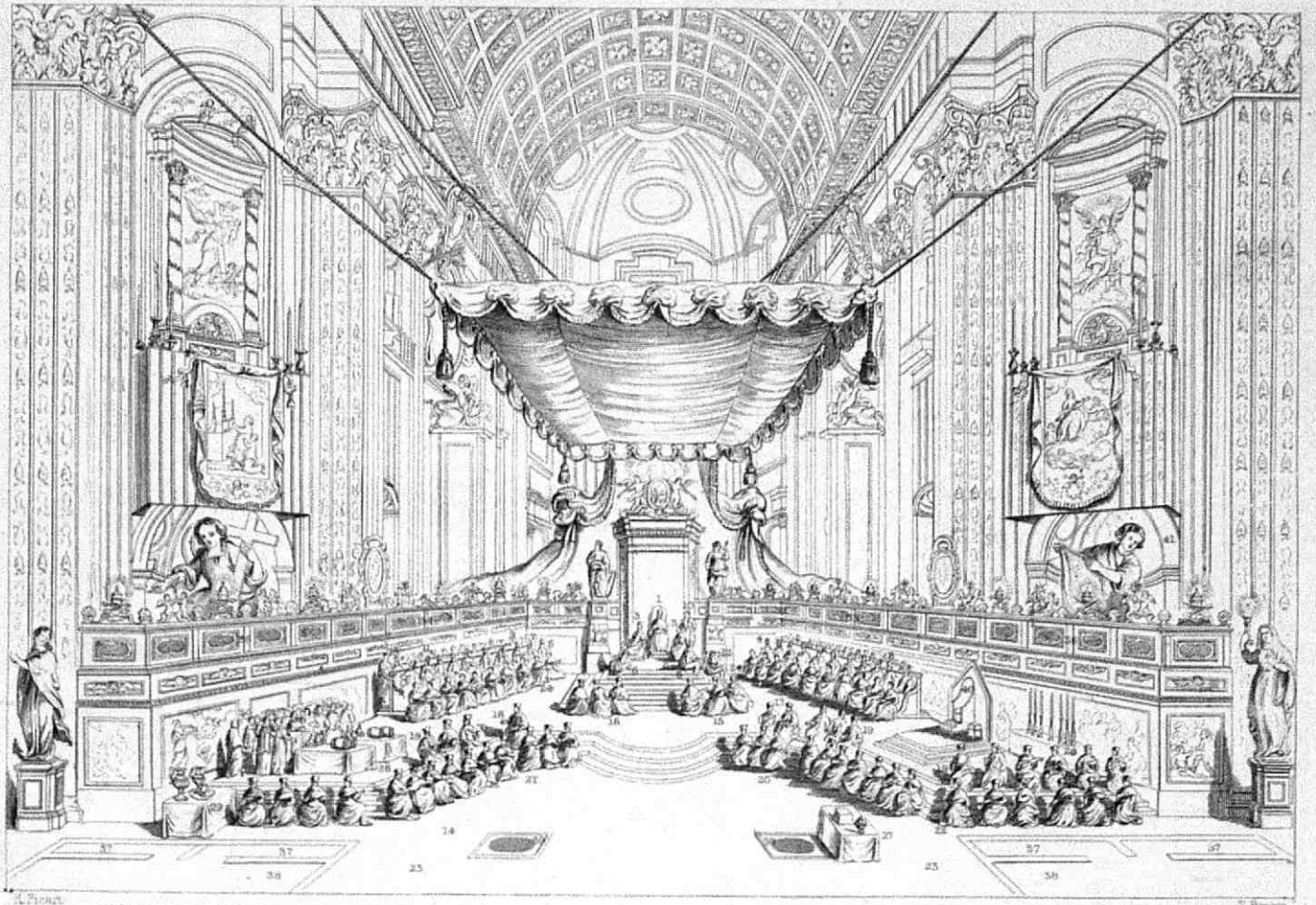

H. Picart. T. Brown

SLEUTEL BIJ DE PLAAT VOORSTELLENDE DE CANONISATIE VAN HEILIGEN IN DE ST. PIETERSKERK TE ROME IN 1712.

1 De Paus.
2 De Kardinaal medehelpende Bisschop.
3 De Kardinalen medehelpende Diakenen.
4 De Kardinalen Bisschoppen en Priesters.
5 De Kardinaal-Diakenen.
6 De medehelpende Bisschoppen.
7 De niet medehelpende Bisschoppen.
8 De Biechtvaders.
9 De Gouverneur van Rome. Protonotarissen en Toegevoegden.
10 De Veldmaarschalk Colonna.
11 De Generaals der orden.
12 De Bewaarders van Rome.
13 De Legaat van Boulonje.
14 De plaats voor den Meester van het Paleis des Pausen of Sacro Palacio.
15 De Auditeurs van de Rota.
16 De Klerken der Kamer.
17 De Prelaten Votants van de getekende afschriften der Justitie.
18 De Abbreviatores.
19 De Referendarissen.
20 De Geheimkamerheeren.
21 De Eerekamerheeren.
22 De geheime en gewone Kapellanen.
23 De plaats voor de Stalmeesters.
24 De Sleepdragers.
25 De Meester van de Kleerkamer.
26 De Offeranden.
• Consistoriale Advocaten.
27 Credenstafel waarop de gewijde vaten staan.
28 Credenstafel waarop zeven waskaarsen staan.
29 De Credenstafel van den Paus.
30 De Verspeckers om de Canonisatie der Heiligen.
31 De Afgezant van den Keizer.
32 De Afgezant van den Koning van Portugal, onbekend.
33 De Neven van den Paus.
34 De Schoonzuster van den Paus.
35 Koor van Muzikanten.
36 Voornaame Dames.
37 Theatijnen en Capucijnen.
38 Edellieden.
39 De plaats van het Hoogaltaar in de kapel van het Vaticaan.
40 De kleine Troon van den Paus.
41 Een Afbeeldsel van de H. Veronica.

J. C. de Bussy jé., Nieuwediep.

vers van de vierde eeuw van zes of zeven biduren spreken, hebben hunne aanmerkingen uitsluitend betrekking op het gebruik der monniken, niet op de geheele kerk. Zoo zegt Chrysostomus ons, terwijl hij nooit van meer dan drie openbare vergaderingen in de kerk spreekt, als hij de monniken beschrijft, dat zij hunne middernachtelijke gezangen, hunne morgengebeden, hun derde, zesde en negende uur, en het laatste van alles, hunne avondgebeden hadden. Daar echter de schrijver van de Constitutiën, die in het begin der vierde eeuw leefde, bepalingen opgeeft aangaande deze verschillende biduren, is het niet onwaarschijnlijk, dat zij in sommige Oostersche kerken reeds in gebruik waren gekomen. De biduren werden op zeven bepaald, naar het voorbeeld van den Psalmist David: „Ik loof u zevenmaal daags;" en om in de verschillende diensten van den dag tot leiddraad te strekken, werd een geregeld formulier opgemaakt.

CANONIEK LEVEN, de levenswijze door die geestelijken van de oude Christelijke kerk gevolgd, die in gemeenschap leefden. Het hield eene soort van middelweg tusschen het kloosterleven en de clerikale levenswijze. Het canonieke leven der geestelijken schijnt zijn oorsprong verschuldigd te zijn aan Chrodegangus, bisschop van Mentz omstreeks het midden der achtste eeuw. Hij bepaalde, dat de Benedictijnsche regel het voorbeeld zou zijn, waarnaar de vereeniging onder hen ingerigt moest worden. Het voornaamste punt, waarop zij van de bedelorden verschilde, was het bezit van eigendommen. „Allen woonden in hetzelfde huis," zegt Neander, „bij elkander, allen aten aan éénen disch, aan een ieder werd eene bepaalde mate van spijs en drank volgens den ordesregel toegedeeld; op vastgestelde uren vereenigden allen zich tot gebed en gezang, en op bepaalde tijden waren er vergaderingen van al de leden, waarin gedeelten van de Heilige Schrift en van den ordesregel voorgelezen, en allen te regt gewezen werden, die zich aan overtreding van het voorgelezene hadden schuldig gemaakt." Deze nieuwe levenswijze werd zeer bewonderd, en werd met eenige veranderingen op het concilie van Aken in 816 als de algemeene regel voor de Fransche kerk aangenomen. Deze verandering in het leven der geestelijkheid oefende, zoo lang zij aanhield, een zeer weldadigen invloed uit; maar naar mate de regel minder streng werd in acht genomen, kroop het bederf in, en viel hij eindelijk in onbruik.

CANONICUS, een naam aan de geestelijken in de eerste Christelijke kerk gegeven, waarvoor twee redenen aangevoerd worden: de eene, dat zij onderworpen waren aan de CANONS (KERKELIJKE) (zie ald.) of algemeene regels der kerk; de andere, dat zij gewoonlijk opgeschreven werden op den *canon* of lijst van de aangestelde ambtsbekleeders. Wat ook zijn oorsprong moge zijn, de naam wordt dikwijls in de verslagen der oude conciliën gevonden. In een later tijdperk werd hij toegepast op allen, die regt hadden om onderstand van de kerk te ontvangen, zooals monniken, maagden en weduwen, die allen als *canonici* ingeschreven werden. Somtijds werd het woord CANON gebruikt om eene belasting aan te duiden, die voor kerkelijke en zelfs voor burgerlijke zaken geheven werd. Zoo noemt Athanasius, als hij klaagt, dat hij onregtvaardig beschuldigd is van Egypte eene belasting op te leggen voor het onderhoud der kerk van Alexandrië, de belasting een *canon*, en in het Theodosiaansche wetboek wordt het woord gebezigd om de schatting van koren aan te duiden, die van de Afrikaansche provinciën voor het gebruik der stad Rome geëischt werd. De APOSTOLISCHE GELOOFSBELIJDENIS (zie ald.) werd ook *canon* of regel genoemd, omdat zij de erkende geloofsregel was.

CANONS (KERKELIJKE), de regelen of wetten door de conciliën der Christelijke kerk vastgesteld, die de kracht eener kerkelijke wet hebben. Sedert den tijd van Constantijn, den eersten Christen-keizer, werden er kerkvergaderingen bijeengeroepen, die regels en regelingen maakten, niet alleen ten opzigte der leer, maar ook ten opzigte der tucht en het bestuur der kerk. Deze *decreten*, zooals zij genoemd werden, van de kerkvergaderingen werden door Ivo, bisschop van Chartres in Frankrijk, omstreeks 1114 in drie boekdeelen verzameld. De verzameling van decreten werd omstreeks vijf en dertig jaren later verbeterd door Gratianus, een Benedictijner monnik, en in Engeland tijdens de regering van koning Stephanus uitgegeven. Deze decreten werden door de geestelijken van de Westersche of Latijnsche kerk, maar nooit door die van de Oostersche of Grieksche kerk aangenomen.

Doch de gezamenlijke canonieke wet bevat niet alleen de decreten, maar ook de Decretalen of brieven van den paus (zie BULLE), die ook in drie boekdeelen verzameld zijn, en waarop Johannes Andreas een commentair geschreven heeft. Genoemde decreten en decretalen maakten gedurende eenigen tijd de geheele canonieke wet uit, doch later werden de decretalen door paus Johannes XXIII. verzameld, die gewoonlijk de Extravaganten genoemd worden, er in opgenomen en met de overige canons op dezelfde lijn gesteld.

CANUSIS, eene orde van monniken of wereldlijke

priesters in Japan, die in de *miás* of tempels dienst doen. Zij worden onderhouden door het geld, dat oorspronkelijk gegeven was om den *miá* te stichten, waartoe zij behooren, of door een jaargeld van den daïro of opperpriester; hun voornaamste inkomen verkrijgen zij echter door de vrijwillige giften der vromen. De Canusis dragen over hunne gewone kleedij een wit of geel gewaad, ten teeken van hun ambt. Hunne kap, die den vorm van eene boot heeft, wordt met zijden koorden onder de kin vastgemaakt, en daarop zijn kwasten met franje, die langer of korter is, naar den rang van hem, die ze draagt. Hun baard is dikwijls geheel weggeschoren, maar hun haar is zeer lang. De hoofden der Canusis dragen het haar echter gekruld onder een stukje zwarte gaas. Bij elk oor is een groot stuk zijde, dat over het benedenste gedeelte van het gelaat hangt. De orde der Canusis hangt, wat hare geestelijke zaken aangaat, van de beslissing van den daïro af, en voor wereldlijke zaken is zij, gelijk alle andere geestelijken, aan het gezag van een regter onderworpen, die den titel draagt van geestelijken regter van den tempel, en door den wereldlijken monarch aangesteld wordt. De hoofden der Canusis zijn bekend om hunnen hoogmoed en hunne verachting van het gewone volk. Men ziet hen in alle provincien en steden van het rijk. De voornaamste monniken wonen te Miaco; zij hebben veel gezag en invloed over het volk.

Als de Canusis prediken, spreken zij tot het volk voornamelijk over punten van zedeleer. Zij beklimmen een preêkstoel, naast welken de beschermgod der secte of orde staat, waartoe zij behooren, en aan dezen afgod bieden de vromen hunne vrijwillige offergaven aan. Aan elke zijde van den preêkstoel hangt eene aangestoken lamp, en een weinig lager is een lessenaar of bank voor de jongere priesters, waarin sommige hunner zitten, en andere staan. De prediker heeft op het hoofd een hoed, die den vorm van een regenscherm heeft, en in de hand een waaijer. Alvorens hij zijne predikatie begint, schijnt hij een weinig na te denken; daarna beweegt hij eene kleine schel, om zijn gehoor stilte op te leggen, en als deze verkregen is, opent hij een boek, dat voor hem op een kussen ligt, en de zedekundige voorschriften en grondslagen van de godsdienst zijner secte bevat. Als hij zijn tekst gekozen heeft, spreekt hij zijne redevoering uit, die gewoonlijk duidelijk en krachtig van taal en, wat hare inrigting aangaat, streng methodisch. De inleiding bestaat zeer dikwijls uit eene hoogdravende lofspraak op de orde, waartoe de prediker behoort. De toehoorders worden, somtijds voor en somtijds na de preêk, door het geluid der kleine schel opgeroepen om neder te knielen en te bidden. Op zekere dagen, die voor het bidden voor de dooden bestemd zijn, zingen de Japansche priesters en monniken, bij het geluid van kleine schellen, het *Namanda* voor de rust van hunne overleden vrienden.

CAPUCIJNEN, eene geestelijke instelling van de orde van St. Franciscus. De naam Capucijnen is afgeleid van de groote spitse kappen (*capuchons*), die zij dragen. De orde werd door Mateo de Bosso ingesteld, die in 1525 beweerde, dat hij door God geroepen was om een strengeren regel van armoede in acht te nemen. Hij trok daarom, door twaalf andere monniken vergezeld, naar eene eenzame plaats, en vormde, met toestemming van den paus Clemens VII., eene nieuwe congregatie. De paus stond aan hare leden het voorregt toe van de vierkante kap te gebruiken, en een ieder, die er in toestemde om het bepaalde kleed te dragen, werd onder hen opgenomen. De geloften dezer orde waren van den striksten en strengsten aard, en zoo groot was de bijval, dien zij ondervond, dat de andere Franciscanen met den bitterste nijd en de grootste boosaardigheid op de Capucijnen nederzagen. De regels voor het bestuur der monniken, door de Bosso opgemaakt, bevalen onder anderen, dat de monniken hunne godsdienstoefening moesten verrigten zonder te zingen, en dat zij dagelijks in hunne kloosters slechts eene mis zouden lezen. Voor innerlijke gebeden werden des morgens en des avonds uren bepaald; dagen van tuchtiging werden ingesteld, en ook dagen van stilte. De monniken mogten de zondebelijdenissen van wereldlijken niet aanhooren; zij moesten altijd te voet reizen. De regels bevalen armoede in de sieraden hunner kerk aan, en verboden het gebruik van goud, zilver en zijde daarbij; de voorhangen der altaren moesten van geringe stof zijn, en de kelken van tin.

De orde der Capucijnen verspreidde zich spoedig over geheel Italië, en werd ook op Sicilië ingevoerd. Zij werd in 1573 in Frankrijk gevestigd, met toestemming van paus Gregorius XIII. In den loop der volgende eeuw werd zij naar Spanje overgebragt, en zoodanig is zij over de geheele wereld verspreid, dat zij eene der grootste en meest uitgebreide orden in de Roomsche kerk is; bovendien wordt deze orde het meest geëerbiedigd, en onder al de kloosterinstellingen het meest in eer gehouden. Er is ook eene orde van Capucijner nonnen. Deze, die de regels van St. Clara (zie ald.) volgen, werden in 1538 te Napels door eene vrome dame, die tot eene adellijke familie van Cata-

lonië in Spanje behoorde, gevestigd. Het klooster werd door den paus onder het bestuur der Capucijnen geplaatst, en derhalve werden de nonnen, nadat zij de kleeding dier orde aangenomen hadden, *Capucinessen* genoemd; ook ontvingen zij, wegens hare strenge oefeningen, den naam van Nonnen van het Lijden. Kloosters van denzelfden aard werden op verschillende plaatsen gesticht.

CARAÏETEN of CARÆERS, eene kleine secte onder de Joden, die zich stipt aan den tekst en de letter der Schrift houdt. Zij worden voornamelijk in de Krim, Litthauen en Perzië, en te Damascus, Constantinopel en Caïro gevonden. De naam werd oorspronkelijk gegeven aan de school van Schammai, ongeveer dertig jaren vóór Christus, omdat zij de overleveringen der oudvaders verwierpen, die door de school van Hillel en de Pharizeën geloofd werden. Zij verwierpen ook de zonderlinge verklaringen van de CABBALA (zie ald.). De Caraïeten zelve maken aanspraak op eene zeer hooge oudheid, en beweren, dat de echte opvolging in de Joodsche kerk slechts bij hen te vinden is; zij vertoonen dan ook eene lange lijst van leeraars, die in eene onafgebroken reeks tot Ezra den Schriftgeleerde opklimmen. Of deze aanspraak een goeden grond heeft of niet, men kan niet ontkennen, dat de secte vele eeuwen bestaan heeft. De Rabbinieten zijn gewoon hen als Sadduceën te beschouwen, maar hunne leerstellingen zijn volstrekt niet dezelfde, als die dezer ongeloovige secte. Zij gelooven aan de inspiratie der Schriften, de opstanding der dooden en het laatste oordeel. Zij ontkennen, dat de Messias reeds gekomen is, en verwerpen alle berekeningen aangaande den tijd van Zijn verschijnen; toch zeggen zij, dat het natuurlijk is, dat zij zelfs elken dag hunne zaligheid door Messias, den Zoon van David, erlangen. Zij verschillen van de Rabbinieten in verscheidene ceremoniën, in het vieren hunner feesten, en zijn veel stipter in het houden van den Joodschen Sabbath. Hunne meeningen over de heiligheid en den onontknoopbaren aard van den huwelijksband verschillen van die der Rabbijnen. Het voornaamste verschil tusschen de Caraïeten en de overige Joden is, dat zij zich gestreng houden aan den tekst der Schriften, en alle opheldernde omschrijvingen, bijvoegingen en verklarende aanmerkingen der Rabbijnen verwerpen.

De tien grondartikelen van het Caraïetische geloof zijn de volgende:

1. Dat alles, wat stoffelijk bestaat, de werelden en alles wat er op is, geschapen is.

2. Dat de Schepper dezer dingen zelf ongeschapen is.

3. Dat Zijn gelijke niet bestaat, maar dat Hij in elk opzigt een en alleen is.

4. Dat Mozes onze meester (vrede zij zijne nagedachtenis) door Hem gezonden werd.

5. Dat Hij met en door Mozes ons Zijne volmaakte wet zond.

6. Dat de geloovigen verpligt zijn om de taal van onze wet en hare uitlegging, dat is, de Schrift en hare verklaring, te kennen.

7. Dat de heilige God de andere profeten door den profetischen geest geleidde.

8. Dat de heilige God den kinderen der menschen op den oordeelsdag het leven zal wedergeven.

9. Dat de heilige God aan een ieder zal vergelden naar zijne wegen en de vrucht zijner daden.

10. Dat de heilige God Zijn volk in de gevangenschap, zelfs terwijl het onder Zijne kastijding lag, niet verworpen heeft; want het is natuurlijk, dat het zelfs elken dag zijne zaligheid door Messias, den zoon van David, verlangt.

Een van de uitstekendste geleerden der Caraïetische secte, Caleb Aba, die tegen het einde der vijftiende eeuw leefde, heeft een zeer duidelijk verhaal geleverd van hetgeen tot de scheuring tusschen de Caraïeten en de Rabbinieten leidde. Hij geeft daarvoor de volgende drie redenen op:

„Ten eerste. — De Rabbinieten denken, dat vele dingen mondeling aan Mozes op den berg Sinaï werden medegedeeld, die niet in de geschreven wet vervat zijn; dat deze dingen weder door Mozes aan Jozua, zijn leerling, werden overgebragt, door Jozua aan de oudsten, en door hen aan hunne opvolgers van geslacht tot geslacht; zoodat al die dingen nooit geschreven werden door de hand van Mozes, maar slechts door de mondelinge overlevering werden overgedragen, totdat er een tijdperk aanbrak, waarin het, toen de mondelinge wet in gevaar was van geheel vergeten te worden, door de menschen van dien tijd goed werd geoordeeld om op schrift te stellen, wat een ieder van zijn voorganger ontvangen had. — Maar wij Caraïeten gelooven niets van deze dingen, maar slechts die, welke de heilige God aan hem beval, die getrouw was in Zijn huis, zelfs alle dingen die in de wet geschreven gevonden worden.

„Ten tweede. — De Rabbinieten beweren, dat die dingen, welke in de wet geschreven zijn, verklaringen door de Cabbala vereischen, die zij naar hunne eigene verbeelding verzinnen. Maar wij daarentegen gelooven, dat alle Schrift hare eigene verklaring met zich brengt, en dat, zoo zij op sommige plaatsen zeer be-

knopt is, er andere zijn, waarin hare beteekenis vollediger uiteengezet is, en dat men de Schrift moet beschouwen als gerigt tot wezens, die met verstand begaafd zijn.

„Ten derde. — Zij verklaren, dat de wet hun de magt gegeven heeft om aan die dingen, die tot de voorschriften en vermaningen der wet behooren, iets bij te voegen of daarvan iets weg te laten, naar mate het aan de wijzen van elk geslacht regt zal schijnen; zelfs, zeggen zij, als die wijzen mogten bepalen, dat de regterhand de linker, of de linkerhand de regter is. Maar dit ontkennen wij geheel en al."

De Caraïeten verschillen ook van de Rabbinieten ten opzigte van verscheidene der voornaamste Joodsche feesten. Zij verwerpen den Rabbijnschen kalender, en vieren het feest der nieuwe maan alleen, wanneer zij dat hemelligchaam kunnen zien. Zij maken gebruik van de *Talleth*, doch hebben geene *Mezuzzoth* of *Tephillin*, daar zij beweren, dat de gedeelten, waarin de Rabbijnen gelooven, dat deze dingen bevolen worden, niet in een letterlijken, maar in een figuurlijken zin opgevat moeten worden. Zij hebben geene gedrukte kopijen van de Schriften, en daarom schatten zij de manuscripten hoog, en men verwacht van elk lid der synagoge, dat hij gedurende zijn leven ten minste ééns de geheele wet of het grootste gedeelte daarvan zal overschrijven.

Een zeer geloofwaardig reiziger, die op zijne reizen met verschillende leden van de secte der Caraïeten in aanraking kwam, geeft van hen de volgende getuigenis: — „Uit alles, wat wij in persoonlijken omgang met deze zonen van Israël en met hunne buren konden opmerken, zoowel als uit hetgeen aangaande hen verhaald wordt, blijkt, dat zij het Joodsche geloof in groote zuiverheid en eenvoudigheid bewaren. Zij houden zich zoo streng aan de letter der wet, dat, gelijk hun rabbijn ons verhaalde, zij niet toelaten, dat er op Sabbath vuur in hunne stad, hetzij voor licht, warmte, keukengebruik, zelfs niet om te rooken, gezien wordt, hoewel het wel bekend is, dat de Talmudisten er weinig in vinden om het Levitische verbod te schenden. Hunne zeden zijn ten hoogste onlaakbaar. Te Odessa, waar verscheidene honderden Caraïeten als kooplieden gevestigd zijn, staan zij om hunne eerlijkheid in hooge achting, en vormen zij een treffend contrast met de Joden van andere benamingen. In Polen bewijzen de stukken der politie, dat gedurende vier eeuwen geen Caraïet wegens eene misdaad tegen de wetten gestraft is; en in Gallicië heeft het gouvernement hen om hun goed gedrag vrijgesteld van de belastingen, die van andere Hebreën geheven worden, en hun al de voorregten verleend, die aan hunne Christen-landgenooten toegekend worden."

Er is eenig bewijs, dat de Caraïeten, hoewel vijanden van de overlevering, het gebruik der Hebreeuwsche punten zeer vroeg aannamen, hetgeen derhalve het gevoelen wederlegt van hen, die meenen, dat de punten op de klinkletters betrekkelijk van nieuweren oorsprong zijn.

CARBONARI, eene nieuwere staatkundig-godsdienstige secte in Italië, die, naar men veronderstelt, uit de *Vrijmetselaars* ontstond, of in navolging van die instelling gevormd werd, en wier leden in het geheim vergaderen en zekere geheimzinnige plegtigheden en teekenen in acht nemen. Gelijk de Vrijmetselaars wenden zij voor, dat zij hunne eerste beginselen aan de Schriften ontleenen, hoewel zij ze voornamelijk op staatkundige doeleinden toepassen. In 1820 vaardigde de paus eene lange bulle tegen de Carbonari uit, welke talrijke gedeelten uit de Heilige Schriften bevatte, waarin gehoorzaamheid aan de bestaande autoriteiten als een voorschrift der Goddelijke wet bevolen wordt. Zijne Heiligheid merkte vervolgens aan, dat Clemens XII. in 1738 en Benedictus XIV. in 1751 het geheime genootschap der Vrijmetselaars, waarvan dat der Carbonari slechts een tak is, veroordeeld en verboden hadden. Het voorbeeld dezer pausen volgende, sprak de paus dezelfde veroordeeling over deze nieuwe sectarissen uit, en slingerde hij een banbliksem over al degenen, die lid van het genootschap der Carbonari mogten worden, of zich niet onmiddellijk daarvan losmaakten. Niettegenstaande den banvloek van den paus is het geheime genootschap nog in verschillende deelen van Italië krachtig werkzaam.

CARLSTADTERS, de volgelingen van Andreas Bodenstein, beter bekend onder den naam van Carlstadt, zijne geboorteplaats. Deze geleerde man was een van Luthers eerste en warmste vrienden en aanhangers. Geheel en al aan de zaak der Hervorming gewijd, wilde Carlstadt, in het vuur en de onstuimigheid van zijn ijver, alle plegtigheden der Roomsche godsdienst op eens afschaffen. Zich aan het hoofd stellende van eene partij, die door dezelfde vurige en geestdriftige gevoelens als hij bezield was, trachtte hij met groot geweld eene verandering in de openbare eeredienst en het rituaal der Kerk tot stand te brengen, en voornamelijk eene nieuwe wijze van avondmaalsviering in te voeren. Luther deed onmiddellijk stappen om een einde aan deze handelwijze te maken, en door zijne voorzigtige en krachtige maatregelen slaagde hij

er in om de opgewondenheid te doen bedaren, die onder vele vrienden van de zaak der Hervorming heerschte. Maar Carlstadt, hoewel voor een tijd tot zwijgen gebragt, was niet overtuigd; en daarom zijn ambt van hoogleeraar te Wittenberg nederleggende, trok hij naar Orlamunde, waar hij uitgenoodigd werd om als herder dienst te doen, en voortging om door middel van de pers de gevoelens, die hij koesterde, voort te planten. Bovendien moedigde hij zijne volgelingen tot het vernielen van beelden aan. Het voornaamste punt, waarop hij van Luther verschilde, was het verwerpen van de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het brood en den wijn van het avondmaal, eene leer waaraan Luther nog bleef hechten, hoewel niet in den vorm van transsubstantiatie, maar in dien van consubstantiatie. De kwestie tusschen de twee geleerde theologen wordt door Pfizer in zijn Leven van Luther aldus beschreven: — „De leer in de Catholieke kerk, sedert het eerste Lateraansche concilie in 1215 aangenomen, dat het brood en de wijn veranderd werden in het ligchaam en het bloed van Christus, door de priesterlijke wijding der elementen gedurende het avondmaal (of gedurende de mis), was slechts in zoo verre door Luther veranderd, dat hij de uitdrukking vermeed; maar hij leerde, dat in het brood en den wijn het ligchaam en bloed van Christus, in den strengsten zin der woorden, ontvangen en genoten werden, volgens de woorden der instelling: „Dit is mijn ligchaam," enz. Carlstadt meende, dat dit te zeer naar de Roomsche leer riekte, en zijne verklaring van deze woorden bevattede eene ontkenning van de werkelijke tegenwoordigheid en van het werkelijk gebruik van het ligchaam van Christus in het sacrament. Dit deed hij door de kwetsende en eenigzins gedwongen veronderstelling, dat Christus die woorden niet met betrekking tot het brood gesproken had, maar onder het aanwijzen van Zijn eigen ligchaam. Deze meening scheen Luther eene ontheiliging en schending van het sacrament toe, en hij verklaarde zijne verwerping er van in de meest onoverdachte bewoordingen. In een vlugschrift, dat hij in 1525 tegen deze profeten in het licht gaf, zegt hij: „Dr. Carlstadt is van ons afgevallen, en is onze bitterste vijand geworden. Hoewel ik dit schandaal diep betreur, verheug ik er mij toch over, dat Satan den gekloofden voet heeft getoond, en dat hem schande aangedaan zal worden door deze zijne hemelsche profeten, die lang in het verborgen hebben geloerd en gemompeld, maar niet behoorlijk voor den dag wilden komen, totdat ik hen met een gulden verlokte, die door de genade Gods te goed voor mij is uitgezet om er berouw over te hebben. Maar toch is de geheele schande van het complot nog niet aan het licht gebragt, want nog meer ligt er verborgen, dat ik lang vermoed heb. Dit zal ook voor den dag komen, als het de wil van God is. Voor altijd zij Zijn naam geloofd, dat de goede zaak in zoo verre gezegepraald heeft, dat mijne tusschenkomst niet volstrekt noodzakelijk is; er zijn mannen genoeg om met zulk een geest te worstelen. Ik weet ook, dat Dr. Carlstadt die ketterij lang in zijn geest overdacht heeft, hoewel hij tot nog toe geen moed gevonden heeft om haar te verbreiden."

Tot groote verbazing en groot leedwezen van Luther omhelsden andere geleerde en vrome mannen de gevoelens van Dr. Carlstadt; zij namen slechts eene andere wijze van verklaring aan en beweerden, dat in de uitdrukking „Dit is mijn ligchaam" het woord *is* gelijkluidend was met *stelt voor*, of dat *mijn ligchaam* hetzelfde was als het *symbool* van mijn ligchaam. Hoe verschillend de wijzen van verklaring ook waren, zij kwamen allen overeen in het onderwijzen van de *geestelijke* tegenwoordigheid en den *geestelijken* invloed van Christus, in plaats van Zijne *ligchaamelijke* tegenwoordigheid in het sacrament. Luther zag de uitbreiding van deze gevoelens met onuitsprekelijke droefheid en weêrzin. Zeer velen van diegenen, van welke hij den hoogsten dunk had gekoesterd, namen de nieuwe inzigten aan, of wat genoeg was om den toorn van zulk een man als Luther op te wekken, vonden ze niet zoo afschuwelijk en verwerpenswaardig als hij, die er niets minder in zag dan de oneer en verlaging van het sacrament. In zijne brieven en geschriften drukt hij zich in de hevigste bewoordingen uit; hij noemt hen zijne Absaloms sacrament-toovenaars, vergeleken met wier dolheid hij zich gedrongen gevoelt om de Papisten, die voor hem Satansche werktuigen van verzoeking waren, zachtaardig en tam te noemen. De sacramentale pest, zegt hij ook, gaat voort te woeden en in kracht en geweld toe te nemen."

De gevoelens van Carlstadt werden door vele Hervormden, voornamelijk in Zwitserland, gedeeld, en op bekwame wijze door Zwingli en Œcolampadius verdedigd. De kwestie over het sacrament hield dien ten gevolge de aandacht van Luther zeer bezig, en behalve dat hij haar eene groote plaats in zijne preêken gaf, gaf hij in 1528 eene verhandeling in het licht, die uitsluitend aan het onderwerp gewijd was, onder den titel van Belijdenis van het Avondmaal van Christus tegen de dweepers. De strijd tusschen de twee tegenover elkander staande partijen was scherp en langdurig, en na verscheidene vruchtelooze pogingen van

den kant van afzonderlijke personen, trachtte in 1529 de landgraaf Filips van Hessen, voornamelijk aangezet door staatkundige redenen, eene verzoening te bewerken. Met dit doel beval hij eene godsdienstige conferentie te Marburg aan. Noch Luther, noch Zwingli toonde veel begeerte naar de bijeenkomst, doch eindelijk gaven beiden aan den aandrang van vrienden toe. De uitslag was, dat eene lijst van artikelen opgemaakt en uitgegeven werd, waarin de Zwitsersche kerken zich over het algemeen naar de Lutherse gevoelens schikten, behalve op het punt van het sacrament des avondmaals. De artikelen werden onderteekend door tien godgeleerden van elke partij. Men kwam ook overeen, dat de strijd, die eenigen tijd met zulk eene ongepaste hevigheid van beide zijden gevoerd was, voortaan zoude ophouden.

CARMATHIËRS, eene secte onder de Mohamedanen, zoo genoemd naar haar stichter Carmath, die op het einde der negende eeuw zijne gevoelens verbreidde. Zelf een man van eene gestrenge levenswijze, beweerde hij, dat het de pligt van een ieder was, om des daags niet vijf maar vijftigmaal te bidden. Dit gebruik voerde hij onder zijne volgelingen in, die het noodzakelijk vonden om hunne wereldsche zaken te verwaarloozen, ten einde zich aan een leven van bijna onophoudelijke godsdienstoefening over te geven. Zij aten vele dingen, die door Mohamed verboden zijn, en geloofden, dat de engelen de bestuurders van al hunne daden waren. Zij beweerden, dat de koran eene allegorie is, en het gebed een symbool van gehoorzaamheid, aan den Imam of opperhoofd hunner secte bewezen. In plaats van het tiende hunner goederen, zooals den Mohamedanen geboden is, aan de armen te geven, leiden de Carmathiërs het vijfde gedeelte van hun inkomen voor den Imam ter zijde. De stichter van hunne secte scherpte hun eene onschendbare geheimhouding in van de leerstellingen, die hij onderwees. Zij mogten ze aan niemand dan de leden hunner eigene secte openbaren; en als eene symbolische voorstelling van dit gedwongen stilzwijgen stelde hij een stelsel van vasten in. De zonderlinge leer werd door hem gepredikt, dat getrouwheid aan den Imam aangeduid werd door dat bevel, dat hoererij verbiedt. Deze secte geleek eenigzins op de Assassijnen (zie ald.), zoo zij er geen tak van was. De Carmathiërs namen, door den ijver en de blijkbare heiligheid van hunnen stichter, in den aanvang snel in aantal toe, en deze, verlangend om de nieuwe meeningen zooveel mogelijk uit te breiden, koos twaalf van zijne voornaamste volgelingen uit, die hij apostelen noemde, aan wie hij een bijzonder gezag over de leden der secte gaf. De burgerlijke overheden, die de nieuwe leer als in strijd met den koran beschouwden, zetteden Carmath in de gevangenis; hij ontsnapte er echter uit, en nu verspreidden zijne volgelingen ijverig het gerucht, dat hij op wonderdadige wijze bevrijd en naar den hemel gevoerd was. Binnen korten tijd verscheen hij echter in een ander gedeelte van het land, doch daar hij door zijne vijanden hevig vervolgd werd, vlood hij naar Syrië, en liet nimmer weder iets van zich hooren. Na de verdwijning van Carmath bleef echter de secte, die hij gesticht had, in aanzijn, en om den roem van haar grondvester te verhoogen, leerde zij ijverig, dat hij een door God afgezonden profeet was, die naar de wereld werd afgevaardigd om eene nieuwe wet aan de menschen te verkondigen, om de wettelijke plegtigheden van het Mohamedismus te doen ophouden, en om tegenover het dwaalgeloof der Muzelmannen den waren aard en de ware verpligting van het gebed te verkondigen. Het bestaan dezer secte was slechts tijdelijk; zij bloeide eenige jaren, en stierf in den loop des tijds uit.

CARMELIETEN, eene monniksorde in de twaalfde eeuw op den berg Carmel in Palestina gevestigd. Zij werd gesticht door Berthold, een Calabriër, die voorgaf door een visioen van den profeet Elias geleid te zijn, om deze plek uit te kiezen als de plaats voor een toren en eene kerk, die hij met slechts tien medgezellen ging bewonen. Uit dit kleine begin ontstond de belangrijke orde der Carmelieten, die eenige schrijvers getracht hebben tot Elias te doen opklimmen. Door sommige schrijvers wordt beweerd, dat er eene geregelde opvolging van kluizenaars op den berg Carmel, van de zonen der profeten tot op den tijd van Christus, geweest is, en dat die kluizenaars van een vroeg tijdperk tot aan de twaalfde eeuw de opvolging hebben voortgezet. In het jaar 1205 kreeg deze orde een regel van den Latijnschen patriarch Albert van Jeruzalem, die uit zestien artikelen bestond, welke onder andere dingen van hen eischten, dat zij zich, behalve als zij aan het werk waren, in hunne cellen zouden opsluiten en hun tijd in gebed zouden doorbrengen; dat zij geen persoonlijk eigendom zouden bezitten; dat zij van het feest der Kruisverheffing tot Paschen zouden vasten, behalve op Zondagen; dat zij zich geheel van het eten van vleesch zouden onthouden; dat zij met hunne eigene handen zouden arbeiden; dat zij eene algeheele stilte van de vesper tot aan de tertia van den volgenden dag zouden in acht nemen. Deze regel werd door Innocentius IV. aanmerkelijk ver-

zacht, en door Honorius III. werden de Carmelieten onder de erkende orden der Roomsche kerk opgenomen, terwijl hij hun den naam van Broeders der Maagd Maria gaf. Bij het sluiten van den vrede met de Saracenen in 1229 verlieten de Carmelieten Syrië, en trokken zij deels naar Cyprus, deels naar Sicilië en deels naar Frankrijk. In 1240 gingen zij ook naar Engeland. In de zestiende eeuw ondernam St. Theresa, eene Spaansche dame, om de orde te hervormen. Zij werden nu in twee klassen verdeeld. De Carmelieten van de oude observantie werden de gematigde genoemd; de hervormde, of die van de strikte observantie, werden BARREVOETSGAANDE CARMELIETEN (zie het volgende artikel) of Barrevoetbroeders geheeten, omdat zij blootsvoets gingen. De eersten werden over veertig provinciën onder één generaal verdeeld. De laatsten twistten onder elkander, en werden verdeeld in de congregatie van Spanje, die zes provinciën, en de congregatie van Italië, die al de overige omvat. De orde der Carmelieten is eene der meest beroemde bedelorden in de Roomsche kerk; zij wordt dikwijls de orde van St. Maria van den berg Carmel genoemd. Door paus Johannes XXIII. werden de Carmelieten vrijgesteld van de bisschoppelijke regtsmagt en van de pijnen van het vagevuur. Urbanus IV. gaf drie jaren aflaat aan hen, die de Carmelieten Broederen van Maria noemden. Dat gedeelte van hun regel, dat hun verbood vleesch te eten, werd door Eugenius VI. opgeheven, om hen te beloonen voor het levend verbranden van een lid hunner orde, die verklaard had, dat de Kerk van Rome zoo bedorven was geworden, dat zij eene hervorming noodig had. De monniken van de orde der Carmelieten dragen een lijfrok, een scapulier, eene bruine kap, een witten mantel met plooijen en een zwarten hoed. Volgens eene overlevering der Carmelieten ontving Simon Stock, de prior-generaal, in het jaar 1251 het scapulier van de Maagd. „De Maagd verscheen mij," laat men Stock zeggen, „met een groot gevolg en riep, terwijl zij het kleed der orde in de hoogte hield, luide uit: Dit zal een voorregt zijn voor u en voor al de Carmelieten; wie er in sterft zal voor de eeuwige vlammen behoed zijn."

Te Boxmeer in Noord-Brabant en te Borne in Overijssel wordt nog een klooster voor Carmelieten gevonden. Te Boxmeer bestaat ook een klooster voor Carmelietessen.

CARMELIETEN (BARREVOETSGAANDE), een tak van de orde der Carmelieten, gelijk wij in het vorige artikel zagen. De stichtster dezer orde, Theresa, werd in 1515 te Avila in Spanje geboren. Toen zij twintig jaar oud was, trad zij in een klooster van Carmelietessen, en de noodzakelijkheid van eene hervorming der orde inziende, bouwde zij te Avila een klein klooster onder den naam van St. Jozef, en bragt in het leven der nonnen vele verbeteringen aan, die snel door andere nagevolgd werden. Zeventien kloosterinstellingen werden naar hetzelfde voorbeeld gesticht, en in 1562 bevestigde paus Pius IV. haar regel en keurde dien goed. Theresa stierf in 1582, en werd in 1622 door Gregorius XV. onder de heiligen opgenomen. De Barrevoetsgaande Carmelieten dragen dezelfde kleedij als de andere Carmelieten, maar van eene zeer grove stof; zij gaan barrevoets.

CARMENTA, eene van de CAMENEN (zie ald.). Een tempel werd haar te Rome aan den voet van den Capitolijnschen berg opgerigt, en een feest, *Carmentalië* genaamd, dat jaarlijks op den 11den Januarij gevierd werd, werd te harer eere ingesteld. Zij was de moeder van Evander den Arcadiër bij Hermes, en nadat zij haar zoon overgehaald had om zijn vader te dooden, vlugtte zij met hem naar Italië, waar zij godspraken aan het volk en aan Heracles gaf. Zij werd op den gevorderden leeftijd van honderd tien jaar door haar zoon omgebragt, en van toen af onder de goden gerangschikt. De Grieksche naam was *Themis*, en de Latijnsche naam Carmenta werd waarschijnlijk afgeleid van *carmen*, een gedicht, omdat de profetiën gewoonlijk in verzen gegeven werden.

CARNEIUS, een toenaam van Apollo, onder welken hij van zeer vroege tijden in verschillende deelen van Griekenland, en voornamelijk in den Peloponnesus, aangebeden werd. Eenigen leiden den naam af van Carnus, een waarzegger dien Hippotes doodde, ten gevolge van welke daad Apollo eene pest over het leger van Hippotes zond, toen deze naar den Peloponnesus marcheerde. Om den toorn van den god te stillen werd de eeredienst van Carneius Apollo ingesteld. Door anderen wordt de toenaam afgeleid van Carnus of Carneius, een zoon van Zeus en Europa, die een bijzondere gunsteling van Apollo was. Een gewoon nationaal feest werd onder de oude Spartanen ter eere van Apollo Carneius gevierd. Het begon op den zevenden dag van de Grieksche maand Carneios en hield negen dagen aan, gedurende welke negen tenten in de nabijheid der stad geplaatst werden, waarin negen mannen als in oorlogstijd leefden. Eene boot werd er ook rondgedragen, waarin een standbeeld van Appollo Carneius was, versierd met guirlandes. Gedurende het feest werden er offeranden gecofferd door een priester, Agetes geheeten,

aan wien vijf mannen, uit alle Spartaansche stammen gekozen, werden toegestaan, die vier jaren in dienst bleven, gedurende welke zij niet mogten trouwen. Muzikale wedstrijden hadden er als een gedeelte van het feest plaats.

CARPOCRATIANEN, eene Gnostische secte van de tweede eeuw, zoo genoemd naar Carpocrates van Alexandrië, door wien zij ontstond. Zijn stelsel, dat in de handen van zijn zoon Epiphanes overging, was gegrondvest op eene vereeniging van de leer van Plato met die van het Christendom. De ideën van Plato over het voorafbestaan der ziel en over die hoogere soort van kennis, die tot den mensch komt in den vorm van eene herinnering van een vroegeren staat van aanzijn, heerschen in de geheele *Gnosis* van Carpocrates, die aldus door Neander beschreven wordt: — „Hunne *Gnosis* stelden zij in de erkentenis van één oorspronkelijk Hoogste Wezen, of van de hoogste eenheid, waarvan alle bestaan was uitgevloeid, en waartoe alles zocht weder te keeren. De beperkte geesten, die over de afzonderlijke deelen der aarde heerschen, zijn er, volgens dat stelsel, steeds op uit, dat algemeen streven naar eenheid tegen te werken. Hun invloed, hunne werken en instellingen zijn oorzaak van al het beperkende, of van alles, waardoor de oorspronkelijke gemeenschap, in de natuur zoowel als in de openbaring dier hoogste Eenheid gegrond, verstoord en belemmerd wordt. Deze geesten, van wie tevens de verschillende volksgodsdiensten afkomstig zijn, zoeken de zielen, die, van de hoogste Eenheid uitgevloeid en aan haar verwant, in de ligchamelijke wereld neêrgedaald en in den kerker des ligchaams zijn opgesloten, gedurende den cirkelloop der zielsverhuizing aan zich onderworpen te houden. Die zielen echter, die, geholpen door de herinnering uit vroegeren toestand medegebragt, tot de beschouwing van die hoogste eenheid opklimmen, komen tot ware vrijheid en rust, door niets meer te beperken of te verstoren, en verheffen zich meteen boven alle volksgoden en volksgodsdiensten. Dezoodanigen vonden de Carpocratianen onder de Heidenen in Pythagoras, Plato en Aristoteles, en onder de Joden in Jezus. Aan den laatste kenden zij slechts eene bijzonder reine en sterke ziel toe, waardoor Hij zich, ten gevolge van Zijne herinnering uit een vroeger bestaan, tot de hoogste bespiegeling verhief, aan de beperkende wetten van den God der Joden zich onttrok, en aan de godsdienst, door dezen ingesteld, hoewel Hij zelf in haar opgevoed was, een einde maakte. Zijne gemeenschap met die Eenheid schonk Hem Goddelijke kracht, die Hem in staat stelde deze wereldgeesten en hunne de natuur gebiedende wetten te overwinnen, wonderen te doen, en in kalme rust het lijden te verdragen, zonder zelfs daardoor aangedaan te worden; ja, door die Goddelijke kracht vermogt Hij zich daarna, in spijt van al het geweld en de magt dier wereldgeesten, ongehinderd weder tot die hoogste Eenheid te verheffen. Tusschen Christus en de wijzen van alle andere volken namen deze Gnostieken dus geen onderscheid aan. Veeleer leerden zij, dat iedere ziel, die tot dezelfde hoogte der bespiegeling vermogt op te klimmen, met Hem moest gelijkgesteld worden. Met Paulus weêrspraken zij de verdienstelijkheid van bloot uitwendige werken in de godsdienst, doch zij gingen daarbij van een tegenovergesteld beginsel, en niet, zooals hij, van het geloof, maar van een pantheïsmus uit, dat tot weêrspannigheid tegen alle wet en tot minachting van alle zedelijkheid leidde. Om dit in zijne woorden aangaande de nietigheid der verdienstelijke werken en de regtvaardiging niet uit de werken, maar uit het geloof alleen, te kunnen vinden, gaven zij aan dezen eenen zin, waaraan de Apostel nooit had gedacht. Onder geloof verstonden zij een verzinken van den geest in de oorspronkelijke Eenheid. Alleen op geloof en liefde, zeiden zij, komt het aan. Al het uitwendige is geheel onverschillig. Wie aan het uitwendige eene zedelijke waarde toekent, maakt zich daarvan afhankelijk. Dezoodanige blijft onderworpen aan de heerschappij der wereldgeesten, van wie alle godsdienstige, zedelijke en staatkundige verordeningen afkomstig zijn, en kan zich na den dood niet boven den cirkelloop der zielsverhuizing verheffen. Wie daarentegen aan alle lusten zich overgeeft, zonder zelf daardoor aangedaan te worden, die klimt na den dood op tot eenheid met den oorspronkelijk Ééne, met wien hij reeds hier beneden in gemeenschap was getreden door zich van alle boeijen te ontslaan."

De Carpocratianen maakten gebruik van bezweringsformulieren. Zij geloofden, dat de gewone wetten der natuur door de mindere geesten gemaakt waren, en dat hij, die vereenigd was met de Eenheid, en zich boven de ondergeschikte goden kon verheffen, bekleed was met de magt om wonderen te doen. Op deze wijze verklaarden zij de wonderen van onzen Heer. Zij bewezen Goddelijke eer aan een beeld van Christus, dat, zooals zij zeiden, oorspronkelijk van Pilatus kwam. Zij aanbaden ook de beelden van Heidensche wijsgeeren, en van Clemens van Alexandrië vernemen wij, dat te Samo op Cephalonia, een eiland in de Jonische zee, een tempel, een museum en altaren gebouwd waren ter eere van Epiphanes, den zoon van Carpo-

crates, die, hoewel hij in den jeugdigen leeftijd van zeventien jaar stierf, een werk schreef, waarin het stelsel zijns vaders geheel ontvouwd werd. Twee opschriften zijn in den laatsten tijd te Cyrene in Afrika ontdekt, welke de meening hebben doen ontstaan, dat de secte der Carpocratianen tot aan de zesde eeuw bestond, maar er bestaat onder de geleerden veel twijfel over de echtheid dezer opschriften. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de secte in een eenigzins vroeger tijdperk verdween.

CARTHUIZERS, eene geestelijke orde in de elfde eeuw ingesteld. De naam is afgeleid van Chartreux (*Cartusium*), niet verre van Grenoble in Frankrijk, eene vallei waarin Bruno van Keulen, een geleerd man en stichter der orde, zich omstreeks 1084 met twaalf medgezellen vestigde. Op deze plaats werd een klooster opgerigt, doch de Carthuizers woonden, in plaats van binnen de muren, in afzonderlijke cellen er naast, waarin een ieder den geheelen dag alleen en in stilte doorbragt, en zich met godsdienstoefeningen, studiën voor den geest of ligchamelijken arbeid bezig hield. Zij namen de uiterste eenvoudigheid en gestrengheid van levenswijze in acht, en weigerden een enkel voorwerp van goud of zilver in hun bezit te hebben, behalve den avondmaalsbeker. Zij bragten hun tijd voornamelijk door met het overschrijven van boeken, vooral van den bijbel en oude werken over de godgeleerdheid. Zij waardeerden hunne bibliotheek boven al hunne andere bezittingen. De Carthuizers zijn misschien stipter en strenger in hunne tucht dan alle andere kloosterinstellingen van Rome, en dien ten gevolge zijn er altijd zeer weinige nonnen van die orde geweest. De Carthuizers dragen een ruw haren hemd op het bloote lijf; zij mogen geen dierlijk voedsel gebruiken, moeten hunne eigene levensmiddelen bereiden en afzonderlijk, niet gezamenlijk, eten. Eene bijna aanhoudende stilte wordt van hen geëischt. Zij mogen onder geen voorwendsel uit het klooster gaan. Zij dragen allen witte kleederen, met uitzondering van een geplooiden mantel, die zwart is. De voogden der orde namen nimmer den naam van abten aan, maar zijn altijd priors genoemd. Kloosters van de Carthuizer orde worden in Frankrijk, Italië, Duitschland en andere Roomsch-Catholieke landen gevonden.

CASUISTEN, zij wier studie ten doel heeft de gewetenszaken op te lossen, d. i. te beslissen, of eene daad goed of kwaad is. De casuïstiek met hare moeijelijke en spitsvindige onderscheidingen was een geliefkoosd onderwerp van onderzoek voor de scholastieken in de Middeleeuwen. Hun doel was niet zoo zeer om de verschillende punten der zedeleer te behandelen, als wel om eene reeks van moeijelijke kwestiën op te werpen, waarvan de oplossing volstrekt geen praktisch voordeel kon aanbrengen. In den loop van deze doellooze beredeneringen verwarden zij dikwijls de natuurlijke beginselen van regt en onregt, en bewimpelden zij hunne misdrijven en die van anderen zoodanig, dat door hunne onderzoekingen de ondeugd aangemoedigd en de deugd afgekeurd werd. Het handboek van deze wetenschap, gedurende een groot gedeelte van de donkere eeuwen, was de Summa Raymundiana, waaraan in de veertiende eeuw Summa Astesana en Summa Bartholina, Pisanella of Magistruccia werden toegevoegd. Vooral was het werk van den Minderbroeder Astesanus zoo populair, dat het in den loop der vijftiende eeuw negenmaal gedrukt werd. Oorspronkelijk bestond de casuïstiek eenvoudig in de toepassing van de beginselen der Heilige Schrift op bijzondere gevallen. Maar in den loop des tijds ontaardde deze nuttige kundigheid in hetgeen Feore, de leermeester van Lodewijk XIII., de kunst om met God te haarkloven noemde. Aan den naam van geslepen casuïst werd de voorkeur gegeven boven dien van beminnaar der waarheid. De Jezuïten der Roomsche kerk slaagden er in om, door middel van de gekunstelde onderscheidingen der oude casuïsten, de zedelijkheid in nagenoeg al hare onderdeelen te bederven. Eenige van de verkeerde beginselen van zedeleer, die sommige dezer menschen onderwezen, worden door Mosheim op de volgende wijze vermeld: — „Dat een slecht mensch, die een volkomen vreemdeling is aan de liefde Gods, mits hij slechts eenige vrees gevoelt voor den Goddelijken toorn, en, uit vrees voor straf, grootere misdaden vermijdt, een geschikt kandidaat is voor de eeuwige zaligheid. Dat de menschen veilig mogen zondigen, mits zij eene waarschijnlijke reden voor de zonde hebben, d. i., eenigen grond of gezag ten gunste er van. Dat daden, op zich zelve verkeerd en tegen de Goddelijke wet, geoorloofd zijn, mits iemand zijn eigen geest beheerschen, en in zijne gedachten een goed doel met de misdadige daad verbinden kan; of, zooals zij het uitdrukken, weet hoe zijn voornemen regt te besturen. Dat philosophische zonden, dat is, daden die tegen de wetten der natuur en het gezond verstand zijn, in een persoon, die de geschreven wet van God niet kent, of twijfelt aangaande hare ware beteekenis, geringe misdaden zijn, en de straffen der hel niet verdienen. Dat de daden, die een mensch begaat, wanneer hij geheel verblind is door zijne lusten en de hoogste graden der hartstogt, en

wanneer hij ontdaan is van alle gevoel van godsdienst, al zijn zij ook van den laagsten en verfoeijelijksten aard, in geenen deele op zijne rekening kunnen geschreven worden in het oordeel van God, omdat zulk een mensch gelijk een dolzinnige is. Dat het geoorloofd is aan een mensch, als hij een eed aflegt of een contract aangaat, om stil iets te voegen bij de woorden van het verdrag of den eed, ten einde den regter te bedriegen en de geldigheid van het verdrag of den eed omver te werpen; en andere gevoelens van dergelijken aard."

In hunne handelingen waren de Jezuïten even berispelijk als in hunne beginselen. Zoo meldt Pascal ons in zijne Provinciale brieven, dat als zij toevallig in een gedeelte der wereld zijn, waar de leer van een gekruisigden God voor dwaasheid wordt gehouden, zij het schandaal van het kruis weglaten, en slechts een glorierijken, niet een lijdenden Christus prediken. Zij deden dit in Indië en in China, waar zij Christenen veroorloofden om zelfs afgoderij te bedrijven, met behulp van de volgende schrandere uitvinding: — Zij zeiden hunnen bekeerlingen een beeld van Jezus Christus onder hunne kleederen te verbergen, en daaraan in den geest die hulde te bewijzen, die zij op zigtbare wijze aan de afgoden Cachinchoam en Keumfucum bewezen. Deze beschuldiging wordt tegen hen ingebragt door Gravina, een Dominicaan, en wordt ten volle bevestigd door het Spaansche verzoekschrift, dat door de Franciscaner monniken der Philippijnsche eilanden aan Filips IV., koning van Spanje, aangeboden werd. Dit gebruik nam eindelijk zoo zeer toe, dat de congregatie *De Propaganda* verpligt was om den Jezuïten uitdrukkelijk, op straffe van excommunicatie, te verbieden, om de aanbidding van afgoden, onder welk voorwendsel ook, toe te staan, of om de geheimzinnigheid van het kruis voor hunne geloofsleerlingen te verbergen, en hun ten strengste te bevelen om niemand tot den doop toe te laten, die daarin niet onderwezen was, en de afbeelding van het kruis in hunne kerken op te hangen, hetgeen alles in het breede omschreven is in het decreet dier congregatie, gedagteekend 9 Julij 1646 en geteekend door kardinaal Capponi.

Zoowel de leerstellingen als de handelingen der Jezuïten werden in de zeventiende eeuw door de Dominicanen en Jansenisten scherp veroordeeld, en eindelijk werd de tegenstand tegen de Casuïsten zoo groot, dat paus Alexander VII. het noodzakelijk vond om in 1659 eene bulle uit te vaardigen, waarin zij tot zekere grens veroordeeld werden, en in 1690 veroordeelde Alexander VIII. voornamelijk de wijsgeerige zonde der Jezuïten.

De Casuïsten worden somtijds verdeeld in *Probabilisten* en *Probabilioristen*. De eerstgenoemden, onder welke de Jezuïten begrepen zijn, beweren, dat een zekere graad van waarschijnlijkheid aangaande de wettigheid eener handeling voldoende is om van zonde te vrijwaren. De laatstgenoemden, geschraagd door de Dominicanen en Jansenisten, dringen er op aan, dat men zich altijd aan de veiligste of meest waarschijnlijke zijde moet scharen. De geschriften der Casuïsten zijn zeer talrijk. Escobar, de Jezuït, maakte eene verzameling van de meeningen der Casuïsten vóór hem; en Mayer heeft eene bibliotheek van Casuïsten in het licht gegeven, die een verhaal bevat van al de schrijvers over gewetenszaken, onder drie hoofden gerangschikt, waarvan het eerste de Luthersche, het tweede de Calvinistische, en het derde de Roomsche casuïsten bevat.

CATACOMBEN, onderaardsche begraafplaatsen waarin de eerste Christenen gewoonlijk begraven werden, meer voornamelijk in dagen van hevige vervolging. Zelfs in dagen van uitwendige rust waren de gewone graven van bekeerlingen tot het Christendom op eenzame en afgezonderde plaatsen gelegen, waar het minder waarschijnlijk was, dat hunne overblijfselen aan schending zouden blootstaan. De Christenen waren, even als hun Meester, de laatste rustplaats hunner dooden dikwijls verschuldigd aan een vriendelijken en medelijdenden onbekende, die hun een ongebruikt liggend stuk gronds gaf, waar zij veilig zouden zijn voor de ruwe behandelingen hunner Heidensche vijanden. Verreweg het grootste aantal der eerste Christenen werd echter begraven in catacomben of begraafplaatsen onder den grond. Ten gevolge van uitgravingen zijn deze belangwekkende woningen der dooden, die zoo dikwijls eene schuilplaats aan de geloovige levenden verschaften, ten volle onderzocht. In deze duistere holen, die onder de stad Rome liggen, waren de Christenen dikwijls gewoon hunne godsdienstoefeningen te houden, zoowel als hunne dooden te begraven. De volgende korte beschrijving kan den lezer een denkbeeld van deze onderaardsche kerken geven: — „Men daalde er in af langs een ladder, waarvan de voet in een breeden en ruimen gang stond, die zich als eene straat door de geheele lengte der plaats uitstrekte. In dezen voornaamsten ingang waren hier en daar kleinere gangen, die naar verscheidene kamers geleidden, en aan beide zijden er van waren verscheidene rijen nissen in den muur gemaakt, die tot catacomben dienden en met doodkisten opgevuld waren. De kamers waren, voor het grootste gedeelte, even als de kerken beschilderd met gedeelten

van de geschiedenissen uit het Oude en het Nieuwe Testament. In het midden van de groote straat was een open plein, groot en gemakkelijk als eene markt, waarop zij, die in tijden van onrust daarheen vloden, gewoonlijk voor de godsdienstoefening te zamen kwamen, en de geschiktheid daarvan als woonplaats werd zeer bevorderd door het overvloedig gebruik, dat de Christenen bij hunne dooden van speceriјen en reukwerken maakten. In de meer verwijderde dezer begraafplaatsen, die door hare afgelegenheid minder aan verstoring blootgesteld waren, waren kleine openingen in de oppervlakte van den grond gemaakt, waardoor een flaauw schemerlicht werd toegelaten; de andere waren echter geheel donker en alleen met behulp van lichten toegankelijk, zoodat de vlugtelingen bij eene plotselinge verrassing slechts hunne lampen behoefden uit te doen, om veilig te zijn voor den overval hunner vijanden. De diepte dezer holen was somtijds zoo groot, dat er twee of drie verdiepingen boven elkander waren, en het geheele voorkomen van de plaats gaf den indruk van eene onderaardsche stad."

Ook bewoonden de Christenen deze begraafplaatsen niet alleen voor een korten tijd, als de vervolging het heetst was. Zij waren dikwijls langen tijd verpligt om in de onafgebroken stilte der catacomben te verblijven. Vele Christenen woonden weken en maanden in deze schuilhoeken, zonder zon, maan of sterren te zien. De ouden en de armen werden onderhouden door de liefdadigheid van hen, door wier genegenheid voor hunne zaak het heiligdom geschonken was, of door de bijdragen van de jongen en krachtigen, die de vruchten van hunnen arbeid in het algemeene fonds stortten, wanneer zij, onder de vriendelijke bescherming van den nacht, naar de verbannen geloovigen wederkeerden. In deze diepe en ruime holen, wier duisternis en eenzaamheid slechts weinig verminderd werden door de glinstering van een honderdtal waskaarsen, en wier muren omzoomd waren met groote rijen catacomben, waarin de geliefde overblijfsels van hunne ouders en broeders rustten, die in het geloof gestorven waren, bragten zij hun middernachtelijk waken door met elkander te stichten door de dingen, die tot de algemeene zaligheid behoorden; en terwijl de gewelven weêrgalmden van lofzangen, werd de vroomheid tot een meer heiligen ijver aangewakkerd, deed het geloof de verhevenste aandoeningen ontstaan, en gaf de naauwe aanraking der levenden met de eerwaarde dooden, wier geesten nog in gemeenschap waren met diegenen, welke hen op aarde overleefden, aan de hoop op onsterfelijkheid al de kracht en de levendigheid van eene tegenwoordige werkelijkheid, die de harten van allen met eene onuitsprekelijke en glorierijke vreugde vervulde, welke hunne verbanning uit de vrolijke verblijfplaatsen der menschen veel meer dan vergoedde. Lang nadat hunne bijeenkomsten hadden opgehouden in het geheim plaats te hebben, bleven de begraafplaatsen de geliefkoosde plaatsen van bijeenkomst der Christenen; en het was des te gemakkelijker om ze voor bedehuizen en begraafplaatsen te gebruiken, omdat de volgelingen van Jezus geen gewijden tempel, geen prachtig altaar, geene uitwendige praalvertooning, geene zinnebeelden der godsdienst noodig hadden.

In de zestiende eeuw werden de uitgestrekte catacomben onder de stad Rome aan een zorgvuldig onderzoek onderworpen, en eene groote verzameling van de daarin ontdekte monumenten is nu weggenomen, en voornamelijk aan den ingang van het Vaticaansche museum gerangschikt, waarvan de lange gangen geheel omzoomd zijn met opschriften in den muur aangebragt, die het aantal van meer dan drie duizend bedragen. Eenige jaren geleden gaf Dr. Maitland een werk in het licht, De Kerk in de Catacomben getiteld, dat een algemeen overzigt van de opschriften bevat, die aldus aan de vergetelheid zijn ontrukt, en op de muren van het Vaticaan voor slooping zijn bewaard. Een daarvan kiezen wij uit als een staaltje van het eenvoudige, ernstige, levende Christendom van die eerste tijden: — „In Christus is Alexander niet dood, maar leeft hij boven de sterren, en zijn ligchaam rust in dit graf. Hij leefde onder keizer Antoninus, die, voorziende dat groot voordeel uit zijne diensten zou ontspruiten, goed met kwaad vergold. Want terwijl hij op zijne knieën lag, op het punt om aan den waren God te offeren, werd hij ter strafplaats geleid. O droevige tijden! waarin heilige gebruiken en gebeden, zelfs in holen, ons geene bescherming verschaffen. Wat kan ongelukkiger zijn dan zulk een leven? en wat dan zulk een dood? wanneer zij door hunne vrienden en bloedverwanten niet begraven konden worden. Eindelijk vonkelen zij in den hemel. Hij heeft te naauwernood geleefd, die in Christelijke tijden geleefd heeft."

De versierselen, die deze opschriften vergezellen, zijn zeer eenvoudig; zij bestaan voornamelijk uit palmbladeren, olijftakken of de afbeelding van een ruw op den steen gekrast kruis. De volgende figuur wordt dikwijls bij die opschriften gebezigd voor de woorden In Christus, zooals Dr. Maitland met groote waarschijnlijkheid veronderstelt:

Wegens de algemeene kortheid dezer opschriften kan men er weinig aangaande de leerstellingen van het Christendom uit leeren: eenige hoogst belangrijke gevolgtrekkingen kan men echter maken uit het stilzwijgen, dat zij bewaren, over dwalingen en bijgeloovigheden, die later in de Kerk van Rome heerschten, en nog door de aanhangers der Roomsche leer sterk aangekleefd worden. Over dit onderwerp merkt Dr. Maitland aan: — „Over het algemeen zijn er in de opschriften in de Lapidarische gallerij, gekozen en gerangschikt onder pauselijk oppertoezigt, geene gebeden voor de dooden, geene aanspraken tot de Maagd Maria, de Apostelen of vroegste heiligen. Het kenmerkende karakter van deze overblijfselen is wezenlijk *Christelijk;* de naam van Christus wordt in eene eindelooze verscheidenheid van vormen herhaald; de tweede Persoon der Drieeenheid wordt niet in het Joodsche licht van een tijdelijk Messias beschouwd, noch verlaagd tot de Socinianasche schatting van niets anders dan een voorbeeld, maar is bekleed met al de eer van een Verlosser. Aangaande dit punt is er geen voorbehoud. Op talrijke steenen is de Goede Herder afgebeeld, die de herkregen schapen op Zijne schouders draagt, waardoor menig ongeletterd geloovige zijn gevoelen van de persoonlijke zaligheid uitdrukte. De eene „slaapt in Christus;" de andere is begraven met een gebed, dat „zij moge leven in den Heere Jezus." Maar het meest wordt het kruis in zijne eenvoudigste gedaante gebezigd om van het geloof der overledenen te getuigen; en welke onkunde er ook geheerscht moge hebben aangaande de letter der Heilige Schrift of de meer duistere leer daarin vervat, er schijnt geen gebrek aan goede opvatting van dat offer geweest te zijn, waardoor wij alleen vergeving van onze zonden verkrijgen, en tot deelhebbers aan het koningrijk Gods worden gemaakt. De elementen van een zuiver geloof werden voor immer met eene ijzeren pen in de rots geschreven; en zoo de Kerk van latere tijden teruggezien had naar hare onderaardsche woning, naar het gat van den put, van waar zij werd gegraven, dan zou zij te vergeefs gezocht hebben naar sporen van gedwongen celibaat, van aanroeping van heiligen, en van de afbeelding der Godheid in schilder- of beeldhouwwerk."

Deze monumenten werpen zeer veel licht over de gewoonten en instellingen der Christenen in de eerste tijden. Zoo wordt er duidelijk gezinspeeld op de oorspronkelijke AGAPEN (zie ald.) of liefdemaaltijden, en zijn zij werkelijk op verscheidene monumenten afgebeeld. De maaltijd, zooals die in de catacomben gehouden werd, wordt voorgesteld op eene schilderij, die in eene onderaardsche kapel, in de begraafplaats van Marcellinus en Petrus, gevonden is. Op deze schilderij ziet men de drie gasten zitten, en een bediende voorziet hen van voedsel van de kleine ronde tafel vooraan, waarop een lam en een beker staan. De twee matronen, die voorzitten en Vrede en Liefde voorstellen, hebben, volgens het Etrurische gebruik, hare namen boven hare hoofden geschreven.

CATECHETENSCHOLEN, seminarien in de tweede eeuw opgerigt, die tot doel hadden onderwijzers voor de Christelijke kerk op te voeden. Reeds vroeg bestond er eene school van dezen aard te Alexandrie in Egypte, en de eerste geloofsonderwijzer, aan wien de zorg daarover werd toevertrouwd, was Pantænus, een geleerd man die langs den weg van wijsgeerig onderzoek tot het Christendom gekomen was. Het onderwijs van dezen werd ten deele bijgewoond door welopgevoede Heidenen, die, na tot het Christendom bekeerd te zijn, de begeerte gevoelden ontstaan om zich aan de dienst er van te wijden, en ten deele door jongelingen, die, in de Christelijk kerk geboren en opgevoed, verder onderrigt wenschten te ontvangen, ten einde zich voor het leeraarsambt te bekwamen. Dus ontstond er te Alexandrie de eerste theologische school, het eerste Christelijke seminarium, waarin de godgeleerdheid als eene wetenschap werd onderwezen, en zij evenzeer tegen de aanvallen van Griekschen wijsgeeren als die van Gnostische ketters verdedigd werd. Pantænus werd door zijn leerling Clemens opgevolgd, die zich onderscheidde door de zachtaardigheid en gematigdheid, waarmede hij de vijanden der waarheid bestreed. Maar de tweede groote onderwijzer der Alexandrijnsche school was Origenes, die, door den bijzonderen aard van zijn geest, aan bespiegeling boven toepassing de voorkeur gaf, en deze neiging zoo verre dreef, dat hij de eenvoudigste en duidelijkste waarheden der Schrift tot niets anders dan figuurlijke voorstellingen maakte. Hij verloor de letter bijna geheel uit het oog, zoo groot was zijn verlangen om den geest des bijbels te vatten. Hij nam wel is waar in woorden aan, dat men zich aan den geest en de letter moet houden, en dat het nooit goed is om de letter op te geven dan na het zorgvuldigst onderzoek; maar in strijd hiermede verklaarde hij de zuiver historische feiten van het Oude en het Nieuwe Testament,

door die in de meeste gevallen als figuren en zinnebeelden te behandelen.

Hoewel de school van Alexandrië de eerste en aanzienlijkste der Christelijke catechetenscholen was, ontstonden er tusschen de tweede en de vijfde eeuw verscheidene dergelijke inrigtingen in de Oostersche kerk. Somtijds zijn zij verward met eene andere klasse van scholen, die in de eerste Christelijke kerk ook talrijk waren, namelijk die, welke bestemd waren om geloofsleerlingen in de eenvoudige leerstellingen des Christendoms te onderrigten. De scholen voor de geloofsleerlingen waren van een meer eenvoudigen aard, terwijl op de catechetenscholen meer uitgebreid onderwijs werd gegeven. Vooral nam de Alexandrijnsche school eene zeer voorname plaats in, zoowel als eene theologische als eene letterkundige instelling. Gedurende langen tijd was zij de geliefkoosde plaats van studenten uit alle hoeken van Europa en uit de talrijke Afrikaansche kerken. Maar in het vervolg van tijd, toen Alexandrië het middelpunt werd van den scherpen strijd tusschen de Arianen en de regtzinnige volgelingen van Athanasius, werd de school dier stad opgebroken, en in het midden der vierde eeuw bestond dat eenmaal beroemde seminarium niet meer. De catechetenschool, die, wat haar naam aangaat, op de Alexandrijnsche volgde, was die van Antiochië, welke vroeg in de derde eeuw in drukke werking was, hoewel zij eerst in het laatste gedeelte der vierde eeuw haar toppunt van roem bereikte, toen die van Alexandrië niet meer bestond. Deze twee scholen stonden in haar onderwijs lijnregt tegenover elkander. Die van Antiochië was streng getrouw aan de letterlijke verklaring van den bijbel, terwijl die van Alexandrië even streng de allegorische aankleefde. De inzigten van de school van Antiochië waren derhalve eenvoudiger en veiliger, die van de school van Alexandrië hersenschimmiger en gevaarlijker. En toch waren beide scholen haren ondergang aan noodlottige ketterijen verschuldigd, want de Nestoriaansche en de Eutychiaansche ketterij waren de oorzaak van den ondergang der school te Antiochië, gelijk de Ariaansche ketterij de reden van den ondergang der Alexandrijnsche school werd. Van dergelijken aard als die van Antiochië en Alexandrië was de school te Edessa in de derde eeuw, en die van Nisibis door de Nestorianen tegen het einde der vijfde eeuw gesticht. Op nog lateren tijd werden de catechetenscholen van de Oostersche kerk door de domen kloosterscholen van de Westersche kerk opgevolgd, die, zelfs te Rome, tot aan de zesde eeuw geene catechetenscholen had opgerigt.

CATECHISMUS, een stelsel van onderwijs door vragen en antwoorden. De catechetische onderwijsmethode werd zelfs door de oude Heidensche wijsgeeren gevolgd, als de meest geschikte om kennis mede te deelen en den geest te oefenen van hen, die onderwijs ontvingen. Zij was de geliefkoosde leerwijze van Socrates, bij het opleiden zijner hoorders tot de kennis en het geloof der wijsgeerige waarheid. Van vroegen tijd af vond men haar de beste wijze, om aan de onwetenden de kennis van de grondbeginselen der Christelijke leer mede te deelen. Men oordeelde, dat er veel tijd noodig was om geloofsleerlingen of candidaten voor den doop op te leiden. De schrijver van de Apostolische verordeningen geeft het volgende overzigt van de voornaamste punten van leer, die aan geloofsleerlingen in de eerste Kerk onderwezen moesten worden: — „Laat den geloofsleerling vóór den doop de kennis van den ongegenereerden Vader, de kennis van zijn eenig-geboren Zoon en van den Heiligen Geest onderwezen worden; laat hem de orde van de schepping der wereld leeren, de reeks van bewijzen voor de Goddelijke voorzienigheid en de verschillende soorten van wetgeving; laat hem geleerd worden, waarom de wereld en de mensch, de burger der wereld, geschapen werden; laat hem aangaande zijne eigene natuur onderwijs ontvangen, opdat hij begrijpe, waarom hij zelf geschapen werd; laat hem geleerd worden, hoe God de goddeloozen door water en vuur strafte, en hoe Hij Zijne heiligen in elk geslacht met heerlijkheid bekroonde, te weten: Seth, Enos, Henoch, Noach, Abraham en diens nakomelingschap, Melchizedek, Job, Mozes, Jozua, Caleb, Phinéas den priester, en de heiligen van elke eeuw; laat hem ook geleerd worden, hoe Gods voorzienigheid de menschen nooit verliet, maar hen op verscheidene tijden van dwaling en ijdelheid tot de kennis der waarheid riep, hen van slavernij en goddeloosheid tot vrijheid en godsdienstigheid, van onbillijkheid tot regtvaardigheid, van altijddurenden dood tot het eeuwige leven leidde. Hierna moet hem de leer der vleeschwording van Christus, Zijn lijden, Zijne opstanding en hemelvaart onderwezen worden, en wat het is afstand te doen van den duivel en in verbond met Christus te treden."

Dit waren hoofdpunten van het catechetisch onderwijs, dat vóór den doop gegeven werd, niet aan de catechumenen zonder onderscheid, maar gerangschikt in verschillende klassen, waaraan die leerstellingen onderwezen werden, die als gepast voor hare bevatting en vordering werden beschouwd. Eenige gedeelten

der Christelijke waarheid, zooals b. v. die welke betrekking hadden op het avondmaal, werden voor later tijd bewaard, als de catechumeen met het water van den doop gewasschen was. Maar alvorens deze geloofsleerlingen tot den doop werden toegelaten, werden zij aan een zeer zorgvuldig en grondig onderzoek onderworpen, aangaande hunne vorderingen in de kennis der Christelijke waarheid, en als zij goedgekeurd waren, werden zij somtijds electi of verkorenen genoemd. Bij hun laatste onderzoek, vóór de toediening van den doop, moesten zij de Geloofsbelijdenis en het Gebed des Heeren opzeggen. In alle eeuwen der Kerk is het catechetisch onderwijs zeer in gebruik geweest, in overeenstemming gebragt met de verschillende bevattingen en de verschillende trappen van kennis. Zeer vroeg na de Hervorming werden door nagenoeg al de Hervormde kerken in Europa catechismussen opgemaakt. Daar het verspreiden van gezonde schriftmatige leer het hoofdkenmerk van het Protestantismus is, bevond men, dat de catechismussen een onschatbaar middel zijn om dit belangrijke doel te bereiken. En niet alleen hebben regtzinnige kerken zich van dit belangrijke middel bediend om de kennis harer beginselen te verbreiden, maar ook kettersche kerken hebben de noodzakelijkheid ingezien van catechismussen zamen te stellen, ten einde hare bijzondere leerstellingen, meer voornamelijk onder de jongeren, te verbreiden.

CATECHETEN, ambtsbekleeders in de eerste Christelijke kerk, wier pligt het was de CATECHUMENEN (zie ald.) te onderrigten in de grondbeginselen der godsdienst, en hen daardoor voor te bereiden om den doop te ontvangen. Dit ambt werd in den beginne door den bisschop of herder zelven vervuld. Op Palmzondag was het voor den bisschop de gewoonte, om aan die catechumenen godsdienstig onderwijs te geven, die op Paaschavond gedoopt zouden worden. In het vervolg van tijd werd die dienst niet door den bisschop alleen, maar ook door presbyters en diakenen vervuld. Eindelijk werd het ambt van catecheet, zooals in de kerk van Carthago, aan den eenen of anderen persoon toevertrouwd, die zich onder de voorlezers in de kerk toevallig onderscheidde. Te Alexandrië was het echter noodzakelijk, dat zij, die dit ambt bekleedden, menschen van bekwaamheid en geleerdheid waren, en ten gevolge van den grooten naam van hen, die als catecheten werden aangesteld, werd de school van Alexandrië, in plaats van eene lagere school voor catechumenen, eene CATECHETENSCHOOL (zie ald.) voor het onderwijs in de meer moeijelijke punten der godgeleerdheid. De eigenlijke dienst van den catecheet was om aan de catechumenen niet openlijk in de kerk, maar gewoonlijk op eene afgezonderde plaats, b. v. het doophuis, de bijzondere verpligtingen aan te wijzen, waaronder zij komen zouden, als zij de Christelijke kerk binnentraden, en de pligten, die zij als leden dier kerk moesten vervullen. Diakonessen werden ook als catecheten gebezigd, om de vrouwelijke catechumenen te onderrigten. Nog wordt iemand, die den naam van catecheet draagt, in de Grieksche kerk gevonden; zijn dienstwerk is om al diegenen te onderrigten en voor den doop voor te bereiden, die afstand doen van ketterschе leer en in de kerk wenschen opgenomen te worden.

CATECHUMENEN, kandidaten voor den doop in de eerste Christelijke kerk. Aan deze orde werd te regt veel belang gehecht, zooals blijkt uit het feit, dat scholen voor hun onderrigt werden opgerigt, waarover CATECHETEN (zie ald.) aangesteld werden. Eén gedeelte der kerkdienst was voor hen bestemd, en als dat afgeloopen was, werden zij weggezonden. De omstandigheden, waardoor de orde der Catechumenen ontstond, worden door Dr. Jamieson aldus beschreven: — „Terwijl zij, die regt hadden om deel te nemen aan het avondmaal, uitsluitend de *geloovigen* werden genoemd, en beschouwd werden als den rang van volmaakte of goedgekeurde Christenen te bekleeden, waren er verscheidene andere klassen van personen, die, hoewel aan de kerk verbonden en deelen daarvan uitmakende, toch van de eersten afgescheiden en hunne minderen waren, daar de trappen van vordering, waarop zij stonden, om geschikt te zijn voor de heilige plegtigheden des evangelies, niet dezelfde waren. Deze klassen, bekend onder den naam van catechumenen, waren van elkander onderscheiden door lijnen van afscheiding, waarover niemand mogt gaan zonder eene ange en trapsgewijze voorbereiding; en tusschen een nieuwe catechumeen en een Christen in de gelederen der geloovigen was in het oog der eerste Kerk een even groot verschil, als tusschen een kind van één dag en hem, die de volwassenheid had bereikt. In de verslagen der Apostolische tijden trachten wij te vergeefs eenige sporen dezer onderscheiding te ontdekken, want zoodra toen een Heiden de belijdenis van zijn geloof in Christus aflegde, onderging hij de plegtigheid der inwijding in het Christendom. Zijne bekeering werd onmiddellijk gevolgd door zijn doop, en welke verschillen er ook mogten bestaan in de kennis der nieuwbekeerden, zij werden allen beschouwd als evenzeer regt te hebben op het uitwendige teeken, gelijk

zij regt hadden op de uitwendige en geestelijke weldaden der instelling. Maar in het vervolg van tijd, toen de Kerk door een dagelijks toenemenden vloed van leden uit het Heidendom uitgebreid werd, en voor hare zuiverheid niet langer gewaakt werd door de zorg van hen, die de wonderdadige gave bezaten om over geesten te oordeelen, gaf de vrome bezorgdheid harer leiders aanleiding tot de gewoonte, om de toelating van bekeerlingen tot gemeenschap met de Kerk te verschuiven, totdat een duidelijk en voldoend bewijs geleverd was van hunne geschiktheid in kennis en opregtheid, om in de rijen der discipelen opgenomen te worden. De duurgekochte ondervinding der eerste Christenen had hun de overtuiging geschonken, dat men in vele gevallen de gewoonten van afgodendienaars niet gemakkelijk en op eens liet varen voor de zuivere en geestelijke beginselen van het evangelie, en dat velen, die het Christelijk geloof hadden omhelsd, door zulk een dunnen band daaraan verbonden waren, dat de geringste verzoeking hen op nieuw tot hunne vroegere zinnelijkheid terugbragt, en het eerste alarm hen naar het vijandelijke kamp terugdreef. Om zulke treurige voorbeelden van afval, die den vrede en den voorspoed der Christen-maatschappij belemmerden en een vlek op den naam van Christen wierpen, te verminderen en, kon het zijn, te voorkomen, werd door de vrome vaderen der eerste Kerk naar een middel gezocht, en daarom namen zij, bezield door een heiligen naijver, den regel aan, die spoedig in algemeen gebruik kwam, om een gestreng en langdurig onderzoek in te stellen naar het karakter en de inzigten der kandidaten, die tot gemeenschap met de Kerk toegelaten wenschten te worden, en om hen niet plotseling tot dien eervollen graad te verheffen, maar hen een bepaalden tijd in een staat van beproeving te houden. Aldus ontstond de orde der catechumenen, eene orde die, hoewel in den tijd van Petrus en Paulus onbekend, zich toch op eene zeer vroege invoering in de eerste Kerk beroemen kan; en in welken tijd haar oorsprong ook geplaatst moge worden, hij is toe te schrijven aan de prijzenswaardige begeerte, om jongen bekeerlingen meer volledig onderwijs te geven in de leerstellingen van het Christelijk geloof, en om hun te zelfder tijd eene gelegenheid te verschaffen, om getuigenis af te leggen van de opregtheid hunner belijdenis, door de verandering hunner levenswijze en de heiligheid van hun gesprek."

Eenige der eerste kerkvaders spreken van zekere mysteriën, meer bijzonder met het avondmaal verbonden, die voor de catechumenen zorgvuldig verborgen werden. Deze waren gewoonlijk bekend onder den naam van Arcani Disciplina (zie ald.). Er was geene bepaalde regeling aangaande den juisten ouderdom, waarop Joodsche en Heidensche bekeerlingen onder de catechumenen werden opgenomen. In zulk een tijd waren de meeste bekeerlingen natuurlijk volwassenen, en somtijds, zooals Constantijn de Groote, stelden zij het ontvangen van den doop uit, totdat zij op hun sterfbed lagen. Zij waren niet verpligt om een bepaalden tijd onder de catechumenen te blijven; veel hing af van hunne geworderdheid. Door het concilie van Illiberis in 673 werd de tijd van onderwijs op twee jaren bepaald; door dat van Agatha in 506 was hij tot acht maanden beperkt. Cyrillus van Jeruzalem en Hieronymus eischten, dat catechumenen gedurende veertig dagen zouden vasten en bidden.

De catechumenen werden reeds vroeg in afzonderlijke klassen verdeeld, naar hunne vordering in de Christelijke kennis. De meest algemeene en de eenvoudigste indeeling was in de onvolmaakten en de volmaakten, of de beginners en de gevorderden. Iemand, die op de lijst der catechumenen werd geplaatst, werd toegelaten door de oplegging der handen. De opleiding, die hij vervolgens onderging, alvorens hij tot den doop werd toegelaten, wordt aldus door Dr. Jamieson beschreven: — „Zoodra een Heiden zijn besluit te kennen gaf, om de godsdienst zijner vaderen vaarwel te zeggen en die van Jezus te omhelzen, werd hij bij den leeraar der plaats gebragt, die, na de hand op zijn hoofd gelegd te hebben, (eene plegtigheid die dikwijls in de oude Kerk plaats had) en na gebeden te hebben, dat hij een deelhebber mogt worden aan de genade van het evangelie, hem aan de zorg van eenige zendelingen overgaf, wier pligt het was hem van tijd tot tijd alleen in zijn eigen huis te bezoeken, ten einde hem in de grondbeginselen van het Christelijk geloof te onderwijzen. Op een bepaalden tijd, en als hij aan zijne afzonderlijke onderwijzers bewijzen had gegeven van zijne vorderingen om van de diensten der kerk voordeel te trekken, mogt hij in de vergadering komen, waar hij op eene bijzondere plaats stond, die bestemd was voor de hoorders, d. i. voor hen, die toegelaten werden om de Schriften te hooren voorlezen, en te luisteren naar de redevoeringen over de grondartikelen des geloofs en over de verpligtingen, die altijd het onderwerp uitmaakten van de eerste vermaningen der kerk. Als de vorderingen en het gedrag van den catechumeen, terwijl hij in dien lageren rang verkeerde, goedgekeurd werden, werd hij op een bepaalden tijd

tot eene hoogere klasse bevorderd, die het voorregt had van niet alleen tegenwoordig te zijn bij het voorlezen der Schriften en het uitspreken der preêken, maar ook bij de gebeden, die de eerste dienst besloten. Nadat hij den bepaalden tijd in dezen meer gevorderden staat had doorgebragt, kreeg hij trapsgewijze het voorregt van tegenwoordig te zijn bij de openbare gebeden der kerk, van de redevoeringen aan te hooren, die tot de geloovigen werden gerigt, over de hoogere en meer afgetrokkene leerstellingen des Christendoms, en zelfs van op een nederigen afstand van de uitreiking van het avondmaal getuige te zijn. Dan werd hij rijp voor den doop beschouwd, en onmiddellijk daarna kwam hij onder eene nieuwe leiding, om hem voor te bereiden voor de deelneming aan de heilige mysteriën bij de volgende viering der plegtigheid. Tot nog toe was hij, door catechetisch onderwijs in het afgezonderde, tot de kennis van de voornaamste leerstellingen en pligten van het evangelie opgeleid, nu werd hij onderworpen aan veelvuldige en naauwgezette onderzoekingen in het openbaar, over elken tak van zijne godsdienstige opvoeding. Als hij aangenomen was, kreeg hij terstond onderrigt in eenige van de meer verhevene punten van het Christendom, die tot nog toe voor hem verborgen waren gehouden, zooals de leer der Drieëenheid, de vereeniging van de Goddelijke en de menschelijke natuur in Christus, den invloed van den Heiligen Geest, en den weg langs welken eene deelhebbing aan de symbolen van de liefde eens Zaligmakers geestelijk voedsel aan de ziel geeft. Hij mogt het Gebed des Heeren uitspreken, waarvan het gebruik als het uitsluitend voorregt Zijner aangenomen kinderen werd beschouwd, en hij moest de Geloofsbelijdenis uit het hoofd leeren, als een formulier dat in kleinen omvang al de groote artikelen der geopenbaarde waarheid bevatte, wier onderwijzing het doel was geweest van zijne langdurige opleiding. Gedurende twintig achtereenvolgende dagen moest hij gedeeltelijk vasten, en in dien tijd had hij dagelijksche bijeenkomsten met zijn leeraar, die, zonder dat iemand anders daarbij tegenwoordig was, door een ernstig gesprek in zijn geest een gevoel van den belangrijken stap trachtte te drukken, dien hij op het punt was van te doen. Vooral had hij met hem op de gewone plegtige wijze, door oplegging der handen, dat hij bevrijd mogt worden van elken boozen geest, die zijn hart in bezit had, en dat hij in staat mogt zijn om zich tot eene levende offerande aan God en den Zaligmaker te wijden. Zoodanig was de opleiding der catechumenen, eene opleiding waaraan alle klassen van menschen, die in den boezem der Kerk wenschten opgenomen te worden, in oude tijden zonder onderscheid onderworpen waren. Niemand mogt de voorregten der geloovigen genieten, alvorens hij die op zekere wijze verdiend had, hetgeen dan plaats had, als hij, gedurende een geruimen tijd van beproeving, de zuiverheid zijns harten door de heiligheid en zuiverheid van zijn leven getoond had. Als hij zijne levenswijze veranderd had en van zijne vroegere gewoonten afstand had gedaan, werd hij gewasschen met het water des doops, en niet vóór dien tijd."

De catechumenen in de eerste Kerk mogten tegenwoordig zijn bij een gedeelte der openbare gebeden, die onmiddellijk na de preêk volgden, en daaraan deelnemen; zij waren echter uitgesloten van die gebeden, die alleen voor de geloovigen of communicanten waren. Bij het einde der predikatie, alvorens een der gebeden in de dienst der catechumenen begon, gebood een diaken gewoonlijk aan alle Joden en ongeloovigen, en aan die catechumenen en boetelingen, die slechts in de klasse der *audientes* of hoorders waren, om zich te verwijderen. Gebeden werden er dan, voornamelijk ten behoeve der catechumenen, opgezonden, die begonnen met eene vermaning en inlichting, hoe de gemeente voor hen moest bidden, en bij elk verzoek waren de aanwezigen, en voornamelijk de kinderen, gewoon om daaraan toe te voegen: „Heere, wees hun genadig." Daarna gebood hun de diaken om zich neder te buigen en den zegen des bisschops te ontvangen. Chrysostomus meldt ons, dat den catechumenen ook verzocht werd, om te bidden om de bescherming en leiding van den Engel des Vredes (zie ald.), om vrede voor allen, die hem dienden, vrede in het tegenwoordige, vrede in het toekomende, en om een Christelijk uiteinde. Ten gevolge van het buigen der knie voor den bisschop, werden de catechumenen in dit tijdperk somtijds *genuflectentes* of knielers genoemd. Als zij uit deze klasse gingen, werden zij als kandidaten voor den doop beschouwd, en als zoodanig werden hunne namen opgeteekend in de *diptycha* of doopboeken. Op dit gebruik zinspeelt Gregorius van Nyssa, als hij in zijne verhandeling zegt, dat, „gelijk hij de namen met inkt schreef op de aardsche rol, de vinger Gods hen mogt schrijven in Zijn onvergankelijk boek." In de Noord-Afrikaansche kerk gaf de bisschop aan hen, die hij als *competentes* ontving of tot den doop voorbereidde, terwijl hij het teeken des kruises over hen maakte als een zinnebeeld der wijding, eenig zout, waarover een zegen was uitgesproken. Dit moest het Goddelijke

woord voorstellen, dat aan de doopelingen werd medegedeeld, als het ware zout voor de menschelijke natuur.

Uit verschillende oude schrijvers blijkt, dat gedurende twintig dagen voordat de catechumenen den doop ontvingen, de duivel uit hen gebannen werd. (Zie Duivelbezwering.) Door de ceremoniën bij deze gelegenheid gevolgd, die uit gebed, inblazing, oplegging van handen en het teeken des kruises bestonden, werden booze geesten uit het hart gedreven; en gedurende denzelfden tijd werden de catechumenen in onthouding en vasten geoefend. Op dezen tijd werd hun geleerd de woorden der Geloofsbelijdenis en daarna het Gebed des Heeren op te zeggen, behalve dat hun de antwoorden ten volle geleerd werden, die zij bij den doop moesten geven. Als zij voor de plegtigheid gereed waren, gingen zij gesluijerd, of met het gelaat gedurende eenige dagen vóór de toediening van den doop gedekt. Nog eene ceremonie, die wij moeten vermelden, was de gewoonte om de ooren der catechumenen aan te raken, en daaraan te zeggen „*Ephphatha*," Weest geopend, hetgeen de opening van het verstand om de waarheid Gods te ontvangen aanduidde. Ambrosius vermeldt ook een ander gebruik, dat ten opzigte der catechumenen in acht genomen werd, dat van de oogen met slijk te zalven, in navolging van de wijze, waarop onze Heer de oogen van den blinde opende, gelijk in Joh. IX : 6 verhaald wordt: „Dit gezegd hebbende, spoog hij op de aarde, en maakte slijk uit dat speeksel, en streek dat slijk op de oogen des blinden." In de Afrikaansche kerk werd gedurende de duivelbezwering eene aangestoken kaars in de handen der catechumenen geplaatst. Men zegt ook, dat, hoewel de catechumenen niet aan het avondmaal mogten deelnemen, zij toch iets hadden, dat zij gewijd brood noemden, uit dezelfde offergaven genomen, die de elementen van het avondmaal uitmaakten. Dit gebruik is mogelijk de oorsprong van het Antidoron (zie ald.) der Grieksche kerk.

De straf, die gewoonlijk aan catechumenen opgelegd werd, als zij gedurende hunne opleiding tot zware en schandelijke misdaden vervielen, was het verlengen van den tijd van hun onderwijs. Terwijl de gewone tijd twee jaar was, waren overtreders somtijds verpligt om drie of wel vijf jaar dat onderwijs bij te wonen, en in het geval van zeer zware zonden, tot aan het uur van hunnen dood. In geval catechumenen stierven zonder gedoopt te zijn, door nalatigheid of hun eigen misslag, werden zij veroordeeld om in stilte begraven te worden, en geene melding werd er ooit van hen onder anderen in de gebeden der kerk gemaakt. Maar als zij plotseling werden weggenomen, terwijl zij zich tot den doop voorbereidden, werden zij, even als de martelaren, als geheel voorbereid voor den dood beschouwd.

CATHARINA (St.) (Feest van), in de Roomsche kerk ter eere van Catharina van Sienna gevierd, die tegen het einde der veertiende eeuw leefde. Zij schijnt zich sterk aan de mystiek te hebben overgegeven; haar geheele leven bragt zij te midden der meest valsche inbeeldingen door. Hare visioenen begonnen, toen zij zes jaar oud was. Zij gaf voor, dat zij bij zekere gelegenheid een visioen gehad had, waarin de Zaligmaker haar verscheen, vergezeld door de Heilige Moeder en talrijke heiligen, in wier tegenwoordigheid Hij haar plegtig huwde, en aan haar vinger een gouden ring met vier paarlen en een diamant stak. Nadat het visioen verdwenen was, bleef de ring, alleen voor haar zigtbaar, nog over. Zij beroemde er zich ook op, dat zij het bloed gezogen had uit de wonde in de zijde van den Verlosser, dat zij Zijn hart in ruil voor het hare gekregen had, en dat zij aan haar ligchaam de teekenen droeg Zijner wonden, hoewel deze voor aller oogen, behalve de haren, onzigtbaar waren. Zij reisde geheel Italië door, leerende, waarschuwende en vermanende, en verkondigde aan talrijke menigten de wonderen, die zij in den hemel en in de hel gedurende de zinsverrukking, waarin allen haar dood waanden, aanschouwd had. Gedurende vijf jaar legde zij zich de strengste ontbering op, en werd zij door duivelen gekweld. Het was ten deele ten gevolge van de voorgewende openbaringen van Catharina, dat Gregorius XI., de laatste der Avignonsche pausen, overgehaald werd om in 1374 zijn hof naar Rome over te brengen, waar hij in 1378 stierf.

CATHARI of Catharen (Gr. *Katharos*, rein), een naam in verschillende eeuwen aan hen gegeven, die bijzondere zuiverheid in leer en leven zeiden in acht te nemen. Het woord *ketter* is waarschijnlijk van dezen naam afgeleid. Hij werd uit schimp gegeven, zooals bij ons zekere lieden als fijnen gebrandmerkt worden. De Novatianen werden in de vierde eeuw Cathari genoemd. In het bijzonder kregen de Paulicianen (zie ald.) van de zevende en volgende eeuwen, bij wijze van verwijt, dezen naam, omdat zij van de leerstellingen der heerschende kerk waren afgeweken. De secten, die den naam van Catharen droegen, waren onder verschillende benamingen over verschillende landen verspreid. De bijzondere meeningen, die zij schijnen gekoesterd te hebben, voornamelijk in de dertiende

en de veertiende eeuw, dragen, wegens de overeenkomst met die der Gnostische secten, duidelijk den Oosterschen stempel, hoewel zij tot een onafhankelijk stelsel zijn verwerkt. De eene partij nam het bestuur aan van twee oorspronkelijke, tegenover elkander staande beginselen, en van twee scheppingen, overeenkomende met deze twee beginselen; terwijl de andere partij slechts aan een betrekkelijk dualismus geloofde, en het booze beginsel als een van God afgevallen geest beschouwde, die oorsprong had gegeven aan eene omwenteling in het heelal. Deze leerstellingen kunnen beschouwd worden als die, welke de twee afdeelingen der Catharen van elkander scheidden, hoewel zij door hare bestrijding van de Kerk van Rome door een vasten band vereenigd waren.

De meer gestrenge Catharen gingen in hun theologisch stelsel van een volstrekt dualismus uit. Zij geloofden aan het bestaan, van alle eeuwigheid, van twee beginselen en twee scheppingen. De goede God gaf oorsprong aan alle onvergankelijk bestaan, maar aan de booze godheid moest al het vergankelijke bestaan toegeschreven worden. Deze lagere wereld, vergankelijk zijnde, is het werk van het booze beginsel, en de hoogere wereld, onvergankelijk zijnde, is het werk van het goede beginsel. Volgens dit stelsel verklaarden zij talrijke gedeelten van het Oude en het Nieuwe Testament, waarin gesproken wordt van een strijd tusschen de wereld en God, tusschen het vleesch en den Geest. En niet tevreden met de Schriften in te roepen om hunne leerstellingen te schragen, riepen zij ook Aristoteles, als gunstig voor hunne inzigten, te hulp. Satan, beweerden zij, was ook in den hemel der goeden gedrongen, en had een derde gedeelte der hemelsche zielen tot afval verleid. Deze hemelsche zielen waren middenwezens tusschen eene hoogere en eene lagere klasse. Elke ziel stond in verband met een geest en een hemelsch ligchaam. Om haar voor haren afval te straffen, werden zij met Satan, haar opperhoofd, uit den hemel gedreven, en van hare geesten en de hemelsche ligchamen gescheiden. Daarom verschijnen zij altijd onder het omhulsel van een menschelijk ligchaam, waarin Satan haar heeft opgesloten. Zij geloofden aan verschillende trappen van hemelsche zielen, naar mate zij aan verschillende vorsten des hemels behoorden; de hoogste er van was zamengesteld uit die, welke als het geestelijke Israël waren beschreven, en voor wier zaligmaking meer in het bijzonder Christus in de wereld kwam.

De Catharen geloofden, dat Christus na God de hoogste geest was, maar dat Hij van dezen in wezen verschilde, en aan Hem ondergeschikt was. Zij waren van oordeel, dat de Heilige Geest op gelijke wijze van den Zoon verschilde, en aan dezen onderdanig was. „Van den laatste leerden zij," om de taal van Neander te gebruiken, „dat Hij op aarde werd gezonden om het rijk van den Satan te vernietigen, de gevallen zielen uit de boeijen van de stoffelijke wereld en den Satan te verlossen, ze tot de gemeenschap met den hemel terug te brengen, en aldus in haren oorspronkelijken staat te herstellen. Te dien einde had de Zoon van God in de hemelsche wereld, waartoe Hij behoorde, met geest, ziel en ligchaam zich vereenigd, en was Hij, te gelijk met de aankondiging van Zijne geboorte door den engel, in Maria nedergedaald en van haar weder uitgegaan. Maar ook deze was, volgens hen, een hoogere Geest, op aarde verschenen om voor den Zoon Gods, bij Zijne komst in de wereld, een voertuig en punt van doorgang te worden. Met de *Valentinianen* namen zij aan, dat God door Zijne wondermagt aan het hemelsche ligchaam van Christus eene gedaante gegeven had, waardoor het aan een aardsch ligchaam gelijk scheen te zijn, en door de zintuigen kon waargenomen worden, hoewel alle zinnelijke handelingen en aandoeningen, waaraan Christus zich onderwierp, bij Hem alleen in schijn bestonden. Ook beweerden zij, dat alles, wat van de wonderen van Christus wordt verhaald, in geestelijken zin verstaan, en dat daarin een zinnebeeld van de geestelijke wonderen, door Hem volbragt, gezien moest worden."

Eene partij onder de Catharen beschouwde den Apostel Johannes, dien zij bijzonder vereerden, als een engel, die nog op aarde was, daar hij bestemd was om tot aan de tweede komst van Christus hier te blijven. Eene andere partij, ORDIBARII (zie ald.) genaamd, leerde, dat eene Drieëenheid eerst bij de geboorte van Christus begon te bestaan. De mensch Jezus werd Zoon van God, door Zijne ontvangenis van het Woord, dat Hem werd verkondigd, en Hij was de zoon van Maria niet in een ligchamelijken, maar in een geestelijken zin, daar Hij door de boodschap van het Woord uit haar was geboren; en toen door het prediken van Jezus anderen aangetrokken werden, begon de Heilige Geest te bestaan. De nieuwe geboorte was, in het oog der strengere Catharen, eene herstelling van de betrekking tusschen de ziel en haar geest, waarvan zij door den afval gescheiden was. Zij geloofden aan een drievoudig oordeel: ten eerste, de verdrijving van afvallige zielen uit den hemel; ten tweede, dat, hetwelk begon met de verschijning van Christus; ten derde, als Christus Zijne verlosten tot den hoogeren

staat zal verheffen, of, met andere woorden, als de zielen zich weder zullen voegen bij de geesten en de hemelsche ligchamen, die zij in den hemel achtergelaten hadden. Men beweert, dat de strengere Catharen het geheele Oude Testament verwierpen, met uitzondering van Jesaja. Men beweert ook tevens, dat zij eene bijzondere waarde hechtten aan een apocryph boek, de Hemelvaart van Jesaja geheeten, dat gunstig is voor eenige hunner voornaamste leerstellingen.

De meer gematigde Catharen beweerden niet het bestaan van alle eeuwigheid van een boozen geest, maar geloofden in tegendeel, dat al het kwaad zijn oorsprong had in den afval van een goeden geest. De stof, veronderstelden zij, was van God gekomen, en de vorm daaraan gegeven van Satan. Zij beschouwden de zon, maan en sterren als geesten, die gevallen waren, en geloofden, dat uit de eene hemelsche ziel van Adam alle andere zielen waren voortgekomen. Zij ontkenden de erfzonde, daar zij die als onmogelijk beschouwden, dewijl de menschen slechts ligchamelijk van Adam afstamden. Satan was voor hen de god van het Oude Testament, die zich aan Abraham openbaarde en den zondvloed over de wereld bragt, terwijl de bevrijding van Noach uit God voortkwam. Mozes en de profeten waren, in hun oog, de dienstknechten van Satan, en zij beschouwden het Oude en het Nieuwe Testament als tegenover elkander staande. Zij ontkenden de wettigheid van den oorlog, kantten zich aan tegen de doodstraf, en wilden geene andere getuigenis aannemen dan een eenvoudig ja of neen. Met de strengere Catharen waren zij aangaande de Drieëenheid van dezelfde denkwijze. Zij geloofden, dat Maria niet werkelijk de moeder van Christus was, maar slechts het kanaal waardoor Hij in de wereld kwam. Zij ontkenden de opstanding van het ligchaam, streden tegen den kinderdoop, en beschouwden zelfs den waterdoop over het algemeen als eene uitvinding van Satan, om den waren doop met den Geest te onderdrukken, die, zooals zij meenden, verrigt moest worden door de oplegging der handen en gebed. Deze plegtigheid noemden zij CONSOLAMENTUM (zie ald.), en zij beweerden, dat de Heilige Geest daarbij medegedeeld werd, niet door de zigtbare, maar door eene onzigtbare hand, die zich onder de zigtbare bevond. Aangaande het Avondmaal waren zij van meening, dat Christus, toen Hij de woorden „dit is" uitsprak, op Zijn eigen ligchaam wees; of zij verklaarden de woorden der instelling in een zinnebeeldigen zin, en zeiden, dat „dit is" hetzelfde is, als „dit beteekent." Zij geloofden aan de transsubstantiatie of de verandering van het brood en den wijn in het ligchaam en het bloed van Christus. Bij hunne liefdemaaltijden, die zij ook hielden, deelde de voorzittende leeraar der secte den zegen mede, door het Gebed des Heeren op te zeggen.

De Catharen weken van eenige hoofdleeringen der heerschende kerk openlijk af. Zij kantten zich aan tegen het sacrament der boete, en ontkenden de noodzakelijkheid van eene voldoening voor zonde na den doop bedreven. Als de leden der secte hunne zonden aan den bisschop beleden, knielden zij voor hem, naar Oostersche wijze, neder, en baden in deze woorden: „Heb medelijden met ons, o Heer. Ik moet nooit sterven, maar U hierboven beërven, opdat ik een goed einde hebben moge." De bisschop verleende dan aan elk het consolamentum, met de oplegging der handen, terwijl hij driemaal zeide: „En dat gij een goed mensch moogt zijn." Rainer zegt, dat zij de geschriften der kerkvaders niet aannamen. De vier evangelisten erkenden zij gereedelijk, zeggende, dat zij geschreven hadden op eene zaligmakende wijze, dewijl zij op het hart geschreven hadden, terwijl de vier andere — Hiëronymus, Augustinus, Ambrosius en Bernard — doelloos geschreven hadden, omdat zij slechts op het levenlooze perkament schreven. Zij verwierpen het gezag der kerkoverlevering, de hiërarchie, de vereering van heiligen en beelden, en de waarde van een pelgrimstogt, en verdedigden derhalve in dien vroegen tijd eenige dier zelfde beginselen, die in later tijd den grondslag van de Protestantsche Hervorming uitmaakten. Op één belangrijk punt verschilden zij echter geheel van de stellingen, die later de Protestantsche leer als in strijd met de Kerk van Rome uitmaakten. Wij bedoelen de hooge plaats, die de Catharen in de zaligmaking aan goede werken toekenden. Men verwachtte, dat de volmaakten, zooals zij genoemd werden, of strengere Catharen, eene zedelijkheid van den strengst ascetischen aard in acht zouden nemen. Zij moesten zich onthouden van vleesch, eijeren en kaas. Het huwelijk werd verworpen, daar het, in hun oog, tot zonde leidde.

De secte was in twee klassen verdeeld, waarvan de eene uit de Volmaakten of goede menschen, en de andere uit geloovigen bestond. De eerste klasse kwam overeen met de uitverkorenen in de secte der Manichæërs. Zij stelden zich zelve voor als rondzwervende, blootgesteld aan vervolging en zonder eene bepaalde woning, levende gelijk de Zaligmaker, die niet wist waar Zijn hoofd neder te leggen. Uit de Volmaakten werden de bestuurders der secte gekozen: eerst een bisschop en daarna, onder hem, een grootere en een mindere zoon,

en ten slotte een diaken. Verscheidene werden van kindsbeen af voor het ambt van bisschop bestemd en daarvoor opgevoed. Één belangrijk gedeelte hunner opvoeding bestond in de regeling van hun voedsel, dat uit geene andere melk dan de melk van amandelen, en uit geen vleesch, maar visch bestond. In andere opzigten moesten zij de gestrenge leefwijze der Volmaakten in acht nemen.

De Catharen waren ijverig in het alom verspreiden hunner beginselen; zij reisden van dorp tot dorp en van huis tot huis, grepen elke gelegenheid aan om de Schriften te verklaren, en onderwezen hunne leerstellingen aan de ongewijden. Waar zij ook gingen, waren zij bijna zeker van eene vriendelijke en hartelijke ontvangst te vinden van personen, die met hunne beginselen instemden. In het bijzonder werden de Volmaakten met grooten eerbied in de huizen van geloovigen opgenomen. De bewoners bogen driemaal de knie om hunnen zegen te ontvangen. De leden der secte, die in de nabijheid mogten wonen, verzamelden zich spoedig; eene preêk werd dan in hunne tegenwoordigheid uitgesproken, waarin niet alleen de waarheid van God, zooals die in de Schriften te vinden is, verklaard werd, maar ook haar verschil van de leer der heerschende kerk. Om nog verder hunne bijzondere leerstellingen voort te planten, namen zij de dochters van behoeftige edellieden aan, en voedden zij die kosteloos op, terwijl zij te zelfder tijd in hare gemoederen eene kennis van het Woord Gods trachtten te storten.

De openlijke wederstand der Catharen tegen de leer en de hiërarchie van de Kerk van Rome, wekte natuurlijk de ijverzucht en de verontwaardiging der geestelijkheid op. De ongerijmdste verhalen werden aangaande de gebruiken dezer aanstootelijke secte gedaan; en het onkundige gemeen, door de lasterlijke voorstellingen der geestelijken tot woede aangezet, bragt vele onschuldige Catharen naar den brandstapel. In de landen aan den Rijn en in Frankrijk werden vele dezer zoogenaamde ketters veroordeeld om de wreedste en onregtvaardigste behandeling te ondergaan, en werden zij zelfs tot den dood toe vervolgd. Dit was vooral tegen het einde der dertiende en het begin der veertiende eeuw het geval. Te vergeefs stelde Bernard, abt van Clairvaux, zich in de bres, voor hetgeen hij als eene klasse van welmeenende, hoewel misleide, scheurmakers beschouwde. Zijne vertoogen hielden den stroom der vervolging slechts gedeeltelijk tegen. De meêdoogenlooze vervolgers waren getroffen van verbazing over de kalmte en onversaagdheid, waarmede de Catharen een wreeden dood te gemoet gingen, en deze schreven de zeldzame uitzonderingen aan de magt van Satan toe. Het bloed der martelaren was bij hen, gelijk bij elke andere Christen-secte, het zaad der kerk. Gelijk oudtijds de Israëlieten, vermenigvuldigden zij, hoe meer zij onderdrukt werden. Hoewel vele Catharen genoodzaakt waren om in de gaten en holen der aarde eene schuilplaats te zoeken, nam de secte, zoowel in Italië als in Frankrijk, toch dagelijks in aantal leden toe, en zoo gingen de Catharen, onder verschillende benamingen, maar met dezelfde beginselen, ten minste in hoofdzaak, voort met tegenover allen weêrstand staande te blijven, totdat de glorierijke Hervorming der zestiende eeuw hunne hoofdbeginselen in verschillende staten van Europa tot de heerschende maakte.

CATHOLIEKE KERK (Gr. *Katholikos*, algemeen), een naam aan de Christelijke Kerk gegeven, die bijna zoo oud als de Kerk zelve is. Hij werd in de eerste tijden gebezigd om de Kerk van kettersche secten te onderscheiden, die gewoonlijk bepaald waren tot bijzondere districten of eene beperkte partij menschen, en daarom niet als Catholiek beschouwd konden worden. De Kerk van Christus had wel aanspraak op dien naam, daar zij algemeen over de geheele bekende wereld verspreid was. Ook werd in de eerste eeuwen van het Christendom niemand als Christen erkend, tenzij hij beleed, dat hij tot de Catholieke kerk behoorde, die van het begin af eene levende, inwendige vereeniging onder al hare leden, hoe ver deze ook van elkander gescheiden mogten zijn, erkende. In vele districten maakte het Christendom op het platteland zeer vroeg vorderingen, en zoodra een voldoend aantal bekeerden te zamen was, werd eene geregelde gemeente gesticht, met hare bestuurders, presbyters of bisschoppen, die even onafhankelijk waren als de bestuurders der stadskerken. Deze bisschoppen van het platteland of CHOREPISCOPI (zie ald.), zooals zij later genoemd werden, bestonden waarschijnlijk in de eerste tijden der Kerk, hoewel wij hen vóór de vierde eeuw niet bij name vermeld vinden. Naar alle waarschijnlijkheid breidde zich het Christendom uit de steden over de plattelands-districten uit, zoodat de gemeenten en hare opzieners van het platteland gewoonlijk aan den stadsbisschop ondergeschikt waren. Op dezelfde wijze verbreidde zich ook het Christendom uit de voornaamste naar de andere steden. Toen de bekeerlingen vermenigvuldigden, maakten de kerken der provincie een geheel uit, aan het hoofd waarvan de kerk uit de hoofdstad stond, wier bisschop, met betrekking tot de

andere bisschoppen der provincie, de voornaamste werd onder zijne gelijken. In het vervolg van tijd werden de kerken, die door Apostelen gesticht waren, en waaraan zij hunne Zendbrieven gerigt hadden, in bijzondere eer gehouden, en wanneer er twist was ten opzigte van de leer of van gebruiken, werden deze Apostolische kerken, zooals zij genoemd werden, in de eerste plaats geraadpleegd. Vooral zocht men dan zijne toevlugt tot de kerken van Rome, Antiochië, Alexandrië, Ephesus en Corinthe.

De meerderheid, aldus aan bijzondere kerken boven de andere toegekend, hield daarmede niet op. De kerk van Rome, de groote hoofdstad der wereld, en de stad waarin Petrus en Paulus den marteldood ondergingen, rees natuurlijk in belangrijkheid boven de andere *sedes apostolicæ* of kerken, die het voorregt genad hadden van de tegenwoordigheid en het prediken der Apostelen te genieten. Uit de kerk van Rome waren vele kerken van het Westen voortgesproten, en Irenæus spreekt over deze kerk in bewoordingen, die duidelijk aantoonen, als wij de oude Latijnsche vertaling van de geschriften van dien ouden kerkvader mogen gelooven, daar de oorspronkelijke Grieksche tekst ongelukkiglijk verloren geraakt is, op welk een vroegen tijd de kerk van Rome op eene meerderheid boven de andere kerken aanspraak maakte. Irenæus en Tertullianus spreken over Petrus en Paulus als de stichters dier kerk, doch geen van beiden meende, dat de Roomsche kerk regt had op den naam van *cathedra Petri*, stoel van Petrus, of om heerschappij en gezag over alle andere Apostolische kerken uit te oefenen. Dit denkbeeld schijnt echter trapsgewijze ontstaan en aangenomen te zijn, want wij vinden, dat Cyprianus de Roomsche kerk den stoel van Petrus, de voornaamste kerk waaruit priesterlijke eenheid ontstaan is, noemt. In een veel vroegeren tijd dan in de dagen van Cyprianus vinden wij reeds eene duidelijke neiging bij de Roomsche bisschoppen, om over de kerken gezag uit te oefenen. Zoo ging omstreeks 190 Victor, bisschop van Rome, zoo verre in deze rigting, dat hij de kerken van Klein-Azië in den ban deed, om een onbelangrijk verschil over den tijd der viering van het Paaschfeest. In de geschriften van Tertullianus kunnen sporen van denzelfden geest gevonden worden, dien de Roomsche bisschoppen van zijn tijd aan den dag legden, welke beslissende edicten over kerkelijke zaken uitvaardigden, en zich zelfs als bisschoppen der bisschoppen trachtten te doen beschouwen. Deze aanmatigende en stoute eischen ontmoetten een bepaalden tegenstand bij al de Oostersche en vele Westersche kerken. Zelfs Cyprianus, die de Roomsche kerk als den stoel van Petrus beschouwde, streed met de uiterste standvastigheid en geestkracht voor het onafhankelijke regt der bisschoppen, om de zaken der kerken naar hunne eigene beginselen te besturen, en hij ontkende openlijk het regt, dat door de kerk van Rome geëischt werd, om alle zaken van verschil in de kerk te regelen. Omstreeks dezen tijd, het midden der derde eeuw, werden twee Spaansche bisschoppen om zekere ernstige misdaden door eene synode afgezet. Zij deden een beroep op Stephanus, bisschop van Rome, die, bewerende dat hij de hoogste regtsmagt bezat, het vonnis van het Spaansche kerkelijke hof vernietigde, en de afgezette bisschoppen in hun ambt herstelde. Dit gaf in Spanje onmiddellijk aanleiding tot de kwestie, of het eene vonnis of het andere geëerbiedigd moest worden, en men wendde zich tot de Christelijke kerken van Noord-Afrika, om haar gevoelen te hooren. Eene synode kwam dien ten gevolge te Carthago bijeen, en Cyprianus werd door deze synode afgezonden om te antwoorden, dat volgens hare meening de beslissing van den Roomschen bisschop zonder kracht was, en dat de twee afgezette bisschoppen volstrekt niet weder in hun ambt hersteld mogten worden.

Het eerste kerkelijke besluit, dat ten gunste van het aangematigde gezag der Roomsche kerk aangenomen werd, was dat van een gering concilie, te Sardis in 347, ten tijde van de Ariaansche twisten, gehouden. Onder andere dingen verklaarde dit concilie, dat „in geval een bisschop meende, dat hem onregt aangedaan was door het vonnis van de bisschoppen zijner provincie, hij zich tot den bisschop van Rome kon wenden, die aan de bisschoppen in de nabuurschap van de provincie des verongelijkten bisschops schrijven zoude, om de zaak weder in behandeling te nemen; en die ook, als het wenschelijk scheen dat te doen, eenige presbyters van zijne eigene kerk zoude zenden, om bij het nieuwe verhoor behulpzaam te zijn." Een tweede stap tot de oppermagt van den bisschop van Rome was eene wet, die in 372 door keizer Valentinianus uitgevaardigd werd, waarbij den bisschoppen van Rome de magt geschonken werd om andere bisschoppen te onderzoeken en te oordeelen. Tegen het einde der vierde eeuw werd de gewoonte eenigzins algemeen, om alle kwestiën aangaande de Apostolische gebruiken en leerstellingen aan de beslissing der Roomsche bisschoppen over te laten. Dit gaf hun gelegenheid om een aantal *decretalen*, zooals zij genoemd werden, uit te vaardigen, die spoedig een toon

van Apostolisch gezag aannamen, en met veel eerbied in het Westen ontvangen werden. „Van dezen tijd af," zegt Gieseler, „was er geen twist in het Oosten, waarin niet elke partij den bisschop van Rome, en door dezen de Westersche kerk, voor hare zaak zocht te winnen; zij wedijverden met elkander in vleijerij en onderworpenheid. Op de conciliën werden zijne legaten altijd met de grootste onderscheiding behandeld, en op het concilie van Chalcedon zaten zij voor de eerste maal voor." Het concilie van Chalcedon, waarvan hier gesproken wordt, kwam in 451 bijeen, en tot niet weinig verdriet van Leo den Groote, den toenmaligen bisschop van Rome, werd een canon aangenomen, die verklaarde, dat dezelfde regten, eerbewijzingen en voorregten, die tot nog toe aan den bisschop van Rome waren toegestaan, ook aan den bisschop van Constantinopel toegekend moesten worden; hetzelfde concilie bevestigde ook den bisschop van Constantinopel in het geestelijk bestuur over die provincieën, waarover bij de meerderheid had gezicht.

Van dit tijdstip af begon de strijd om de meerderheid tusschen Constantinopel en Rome, de hoofdsteden van het Oosten en het Westen. Verschillende omstandigheden liepen echter zamen, om den invloed en het gezag van den Roomschen stoel te doen toenemen, waarvan niet de geringste was de gereedheid, waarmede de eischen van meerderheid, door de bisschoppen van Rome gedaan, door de Heidensche stammen, die nu het Romeinsche rijk overstroomden, toegestaan werden. De oude hoofdstad viel in de handen der overweldigende barbaren, en werd dus plotseling van hare staatkundige belangrijkheid beroofd, en de Roomsche bisschoppen vonden het derhalve noodzakelijk, als zij het gezag, dat zij verkregen hadden, wilden handhaven, om hunne eischen met meer stoutheid dan ooit te doen gelden. Daarom wendden zij een Goddelijk regt op de oppermagt voor, en beweerden zij, dat zij de opvolgers in de regte linie van den Apostel Petrus waren, die, zooals zij zonder een schriftelijk of een historisch bewijs verklaarden, de eerste bisschop van Rome was, en door Christus tot het hoofd der Kerk op aarde was aangesteld. Zij gevoelden, dat het des te noodzakelijker was om hunne aanspraken op kerkelijke opperheerschappij te doen gelden, nu Rome zijne staatkundige belangrijkheid verloren had, en de stad Constantinopel, wat haren invloed en hare waardigheid aangaat, snel tot den hoogsten rang steeg. Gedurende de vijfde eeuw werd de strijd om de meerderheid tusschen den bisschop van Rome en den patriarch van Constantinopel met de uiterste hevigheid gevoerd, en tegen het einde dier zelfde eeuw nam Johannes de Vaster, bisschop van Constantinopel, den titel van algemeen bisschop aan. Deze stoute daad van den Oosterschen patriarch wekte den naijver van zijn Westerschen mededinger op, en Gregorius de Groote, die te dier tijde bisschop van Rome was, vond, om zijn eigen gezag des te steviger te vestigen, de onwaarheid uit, dat de sleutelmagt toevertrouwd was aan den opvolger van den Apostel Petrus, en niet aan de gezamenlijke bisschoppen, zooals tot nog toe verondersteld was. Behalve deze stoute poging om hoogere aanspraken te hebben dan zijn mededinger, verklaarde Gregorius in de sterkste bewoordingen, dat het aannemen van den titel van algemeen bisschop hoovaardigheid, godslastering, antichristelijk en verfoeijelijk was. De vertoogen van den Roomschen bisschop hielpen echter niets. De patriarch Johannes ging voort den aanstootelijken titel te gebruiken, en na zijn dood nam zijn opvolger Cynacus denzelfden hoogdravenden naam aan. Maar dezelfde titel, welks aanneming door den patriarch van Constantinopel de verontwaardiging van Gregorius den Groote had opgewekt, werd op ernstig verzoek van zijn opvolger Bonifacius III. aan dezen verleend door keizer Phocas, een wreed en bloeddorstig tiran, die den troon van het Grieksche rijk door den moord van zijn voorganger bestegen had. Van dat belangrijke tijdstip, 606, af nam de bisschop van Rome den titel van algemeen bisschop aan, en toonde hij, dat hij de Antichrist (zie ald.) of de mensch der zonde was, die in het Woord Gods wordt voorspeld, en van dien tijd af maakte de Roomsche kerk aanspraak op den naam van Catholieke of Algemeene kerk, met uitsluiting van allen uit den schoot der kerk en de zaligmaking van Christus, die weigeren hunne onderwerping aan den paus van Rome te belijden. De naam *Catholiek* is echter in geenen deele op de Roomsche kerk van toepassing, daar zij in waarheid niet kan voorgeven algemeen te zijn, aangezien een grooter gedeelte van de Christelijke wereld zelve dien eisch verwerpt, waaronder niet alleen alle Protestanten zijn begrepen, maar ook de geheele Grieksche of Oostersche kerk, die eene veel grootere aanspraak op oudheid en afkomst in de regte linie van de Apostolische kerk heeft, dan Rome ooit kan doen gelden.

CATHOLIEKE BRIEVEN of Algemeene brieven, een naam aan zekere brieven van het Nieuwe Testament gegeven. Zij zijn zeven in getal, te weten: één van Jacobus, twee van Petrus, drie van Johannes

en één van Judas. De naam van Catholieke of Algemeene brieven is hun gegeven, omdat zij niet, gelijk de andere Zendbrieven, aan bijzondere kerken, maar aan Christenen in het algemeen gerigt zijn. Het woord Catholiek, werd voor deze brieven het eerst door Eusebius gebezigd, als eene algemeene benaming in de vierde eeuw; in een vroegeren tijd werd echter de eerste brief van Johannes door Origenes en door Dionysius, bisschop van Alexandrië, herhaaldelijk een Catholieke brief genoemd.

CATHOLICOS, een naam aan de hoofden of patriarchen der ARMENISCHE KERK (zie ald.) gegeven, van welke er thans drie zijn, hoewel er oorspronkelijk slechts een was, die gewoonlijk in de keizerlijke residentie zijn verblijf hield. De hoogste dignitaris is de catholicos van Echmiadzin, die geheel Turkomanië of Groot-Armenië onder zijne regtsmagt heeft. Sedert 1828 wordt hij door den czaar van Rusland aangesteld, en onder zich heeft hij eene synode en een keizerlijk vertegenwoordiger. Op hem volgt de catholicos van Sis, eene stad in Cilicie, die eene kleine provincie in Syrië en het zuiden van Anatolië heeft. De derde catholicos, die van Aghtamar, een eiland in het meer Van, heerscht over Kurdistan, doch zijn gezag is eenigzins twijfelachtig. Deze waardigheidsbekleeder nam in 1114 den titel van catholicos aan, die, hoewel gedurende twee eeuwen niet erkend, eindelijk toegestaan werd; tot op den huidigen dag wordt zijn gezag echter met geene gunstige oogen aangezien. De catholicos alleen kan bisschoppen wijden en den zegen uitspreken over de heilige olie, die bij verschillende ceremoniën der kerk gebruikt wordt. De Christenen van Georgië en die van Mingrelië hebben ook een priester aan hun hoofd, die den titel van catholicos draagt, doch aan den patriarch van Constantinopel schatting betaalt.

CATHOLIKIN, twee ambtsbekleeders in den ouden Joodschen tempel, de voornaamste schatbewaarders, die alleen minder gezag hadden dan de hoogepriester en de Sagan. Maimonides zegt van de *catholikin*, dat zij voor den *sagan* moesten zijn, wat de *sagan* was voor den *hoogepriester*, plaatsvervangers en helpers, en op hem volgende in rang en eer. De pligten aangaande den tempel te vervullen, bestonden meer bijzonder in de bediening er van en in het beheer zijner inkomsten. Daar er nu mindere priesters waren, die de dagelijksche dienst verrigtten, en ook schatbewaarders van lageren rang, die de offergaven ontvingen, en wat voor den algemeenen voorraad aangebragt werd, zoo waren de hoogepriester, de sagan en de twee catholikin opzieners over alles, en zorgden zij, dat de schat behoorlijk gebruikt werd voor den tempel, en dat de heilige dienst verrigt werd, zooals gepast was.

CELESTIJNEN, eene Roomsche monnikorde, ingesteld door Petrus de Meudon, een monnik uit de dertiende eeuw, die in 1294 tot paus werd verkozen onder den naam van Celestinus V. Op het tweede algemeene concilie van Lyon, 1273, werd de orde door paus Gregorius X. bevestigd. De Celestijnen namen in Italië spoedig sterk in aantal toe; door Philippus den Schoone werden zij ook naar Frankrijk overgebragt. Eenigen beweren, dat deze orde in 1078 door Petrus Damien werd ingesteld, en dat de kleedij dezer monniken van eene blaauwe kleur, de kleur des hemels, was, waarom zij den naam van Celestijnen ontvingen. Er zijn negen en dertig kloosters van deze orde in Italië en een en twintig in Frankrijk. De monniken dragen een witten lijfrok, met een scapulier, eene kleine en eene groote kap van eene zwarte kleur.

CELIBAAT, de ongehuwde staat. „Verbiedende te huwelijken" wordt in de Heilige Schriften voor een der teekenen van den grooten afval verklaard, door den Apostel Paulus voorspeld. Met het oog hierop is het eenigzins opmerkelijk, dat de Roomsche kerk alleen zich kenmerkt door het beweren, dat het huwelijk in bijzondere omstandigheden onwettig en zondig is. Zoo verklaarde het concilie van Trente: „Al wie beweert, dat personen in heilige orden of regulieren, die eene plegtige gelofte van kuischheid hebben afgelegd, huwen mogen, die zij vervloekt." Hetzelfde concilie verklaarde ook: „Al wie beweert, dat de huwelijksstaat te verkiezen is boven den maagdelijken of ongehuwden staat, en dat het niet beter en meer bevorderlijk voor het geluk is om in den maagdelijken of ongehuwden staat te blijven dan gehuwd te zijn, die zij vervloekt." Deze poging om den gehuwden staat in minachting te brengen is geheel in strijd met de uitdrukkelijke bepalingen van het woord Gods. De instelling des huwelijks, toen de mensch nog in een staat van onschuld was, onbezoedeld door de slechte uitwerkingen van den val, toont aan, dat het in zijn oorspronkelijk karakter zonder zonde moet zijn. Buitendien waren de uitstekendste der oude heiligen gehuwd, zooals Henoch, Noach, Abraham en Mozes. Volgens de uitdrukkelijke bepaling van God moest de hoogepriester onder de Mozaïsche wet gehuwd zijn, zooals wij in Lev. XXI : 12—14 lezen. De Apostel Petrus en de Evangelist Philippus waren beiden gehuwd, en onze Verlosser vereerde, toen Hij

nog op aarde was, een huwelijksfeest met Zijne tegenwoordigheid, en verrigtte Zijn eerste wonder bij die gelegenheid. Aäron, de hoogepriester, was gehuwd, Exod. VI : 23. Paulus spreekt van zijne vrijheid om te trouwen, indien hij verkoos, 1 Cor. IX : 5. De Kerk van Rome leert echter, dat de geestelijken niet huwen mogen. Terwijl het Oude en het Nieuwe Testament evenzeer het celibaat verwerpen, en gunstig over den gehuwden staat spreken, is het vreemd, dat onschriftmatige ideën over dit onderwerp reeds vroeg in de Christelijke kerk begonnen te heerschen. Uit de geschriften van Tertullianus vernemen wij, dat zelfs reeds in het begin der derde eeuw het celibaat als zeer verdienstelijk werd beschouwd, en het huwelijk als, tot zekere grens, eene oneer of schande voor Christenen van beiderlei geslacht. Zoo zegt deze oudste der Latijnsche kerkvaders, als hij het tweede huwelijk ontraadt: „Is het u niet voldoende, dat gij van dien hoogen rang van onbevlekte maagdelijkheid zijt vervallen door eens te trouwen, en zoo tot een tweeden trap van eer af te dalen" Mosheim zegt, dat het denkbeeld reeds zeer vroeg heerschte, dat de gehuwden meer blootgesteld waren aan den invloed van booze geesten dan de ongehuwden. Dit ongerijmde denkbeeld leidde, als een natuurlijk gevolg, tot het wijd en zijd verbreiden van de meening, dat ongehuwde mannen veel beter geschikt waren voor het heilige dienstwerk, dan dezulken die de bevlekking des huwelijks hadden aangegaan. Ten tijde van Cyprianus, bisschop van Carthago, die in 258 den marteldood onderging, waren vele jonge vrouwen overgehaald om de gelofte af te leggen, dat zij steeds in den ongehuwden staat zouden leven, en de taal, waarin deze schrijver haar aanspreekt, toont aan, in welke achting deze geloften gehouden werden. „Groot is het loon," zegt hij, „dat u wacht; de groote belooning der deugd, de groote belooning, die aan de kuischheid zal worden verleend. Niet alleen zullen uw deel en erfdeel gelijk zijn aan die der andere sekse, maar gij zult gelijk zijn aan de engelen van God."

Het eerste decreet, waarbij formeel aan de geestelijken verboden werd om na de wijding te huwen, werd op een concilie, te Ancyra in Galatië in 314 gehouden, aangenomen. Dit decreet was echter nog niet bepaald en algemeen in zijne toepassing, want het zonderde hen uit, die ten tijde hunner wijding eene duidelijke verklaring aflegden, dat het hun voornemen was te huwen, daar dit in hun geval onvermijdelijk was. Geestelijken, die in dezen toestand verkeerden, kregen verlof om te trouwen, en werden vrij van alle straffen verklaard, omdat zij zulks deden. Als een kandidaat vóór de wijding reeds gehuwd was, behoefde hij niet van zijne vrouw gescheiden te worden, tenzij hij eene weduwe had gehuwd, of iemand die van haar echtgenoot gescheiden was, of eene hoer, of eene slavin, of eene tooneelspeelster. Op het concilie van Nicæa in 325 werd eene poging gedaan, maar zonder goed gevolg, om een besluit te doen aannemen, dat alle geestelijken, die vóór hunne wijding gehuwd waren, van hunne vrouwen zouden scheiden. Het meeste, dat de voorstanders van het celibaat van het concilie konden verkrijgen, was eene nieuwe bekrachtiging van den vastgestelden regel, dat niemand na de wijding mogt huwen. Uit de geschriften der Nicænische vaderen, zelfs uit die der uitstekendste, blijkt duidelijk, dat in de vierde eeuw de buitensporigste denkbeelden heerschten over de heiligheid en de verdienste van den ongehuwden staat. Eindelijk vaardigde Siricius, die den Roomschen stoel van 385 tot 398 bezette, zijne decreten uit, waarbij aan de geestelijkheid het celibaat bevolen werd. Deze decreten werden gereedelijk door verscheidene synoden van het Westen aangenomen en toegejuicht, doch met de grootste standvastigheid door de synoden van het Oosten verworpen. En eerst verscheidene eeuwen later werd de leer van het celibaat door de groote menigte der Fransche, Duitsche, Spaansche en Engelsche geestelijken aangenomen.

In de Roomsche kerk mogen derhalve de bisschop, de priester en de diaken niet huwen. Roomsche schrijvers zijn het echter verre van eens over de kwestie, of het celibaat eene Goddelijke of eene menschelijke instelling is. De eene partij beschouwt het als door God bevolen, en daarom eene zaak van geloof en zedelijke verpligting, die noch de paus, noch de Kerk veranderen of wijzigen kan. Van deze meening waren Hiëronymus, Epiphanius, Siricius en Innocentius. Eene andere partij houdt het celibaat der geestelijken voor eene zaak van enkel menschelijke instelling, en daarom niet voor een punt van geloof, maar van kerktucht, dat door menschelijk gezag veranderd en zelfs herroepen kan worden. Deze zienswijze wordt in de Roomsche kerk vrij algemeen aangenomen. Eene derde partij bestaat er onder de Roomschgezinden, die de leer van het celibaat der geestelijken ten sterkste afkeurt, en haar niet alléén als nutteloos, maar als schadelijk beschouwt. De tegenstand tegen het verbod om te huwen, die zich zelfs in den boezem der Roomsche kerk geopenbaard heeft, is in elke eeuw sterk en krachtig geweest. Het celibaat der geeste-

lijken, zegt Pius II., wordt door sterke redenen geschraagd, maar door nog sterkere bestreden. De Duitsche keizer en geestelijkheid smeekten Pius IV. om de besluiten op dit punt te herroepen. Augustinus, de Beijersche afgevaardigde te Trente, diende op het concilie een verzoekschrift in, om het celibaat der geestelijken op te heffen, dat, zooals hij verklaarde, geen Goddelijk regt had, en niet door God bevolen was. De Fransche koning en geestelijkheid boden in 1561 den paus een dergelijk verzoekschrift aan. Geene leerstelling der Roomsche kerk heeft meer algemeen misnoegen en grooter kwaad in haren schoot veroorzaakt, dan de leer van het celibaat der geestelijken.

CELLIETEN, eene secte te Antwerpen in de veertiende eeuw ontstaan. Hare leden werden ook *Alexianen* of broederen en zusters van Alexis genoemd, omdat zij Alexis voor hun beschermheilige hadden. De naam *Cellieten* was afgeleid van de cellen, waarin zij woonden. Zij bragten hunnen tijd voornamelijk door met het bezoeken en troosten der zieken, het spreken en bidden met de stervenden, en het zorgen voor de begrafenis der dooden, inzonderheid van die, welke aan de pest gestorven waren, en zij volgden hun overschot met lijkzangen naar het graf. Wegens de langzame en plegtige wijzen, waarop zij deze lijkzangen zongen, sprak het volk over hen onder de gemeenzame benaming van LOLLARDEN (zie ald.). Zij waren leeken, die zich aan werken van liefdadigheid wijdden, en vulden daardoor het sleeht vervulde dienstwerk der geestelijken aan, die op dien tijd hunne pligten grovelijk verwaarloosden.

CENOBIETEN of CŒNOBIETEN, een naam aan monniken gegeven, die in vereenigingen leefden, als onderscheiden van kluizenaars of ANACHORETEN (zie ald.), die alleen leefden. De stichter van het Cenobietische stelsel was Pachomius, die in het begin der vierde eeuw eene vereeniging van monniken op Tabenna, een eiland van den Nijl in Opper-Egypte, vestigde. Deze nieuwe en vrijere wijze van het ascetische leven werd zoo populair, dat de aanhangers van Pachomius, gedurende zijn leven, 3,000 bedroegen, en vervolgens 7,000. Zoo snel namen de Cenobieten in aantal toe, dat zij in de eerste helft der vijfde eeuw niet minder dan 50,000 leden telden. De geheele vereeniging werd een cœnobium genoemd, welke naam vervolgens op enkele kloosters werd toegepast. Pachomius stond oorspronkelijk aan het hoofd der geheele instelling, en daarna werden nog zijne opvolgers, de abten van het klooster waarin de stichting haar oorsprong had, als de voogden van het geheele cœnobium beschouwd. De titel, dien de voogd ontving, was abt of abbas-generaal, of, gelijk hij in het Grieksch genoemd werd, ARCHIMANDRIET (zie ald.). De oorspronkelijke inrigting van een cœnobium wordt aldus door Neander beschreven:

„De geheele broederschap was, naar de letters van het alphabet, in vier en twintig klassen verdeeld, die dienen moesten om de verschillende trappen aan te wijzen, waarop hare leden in geestelijke ontwikkeling stonden. Ieder van deze klassen had haar eigen hoofd, gelijk daaraan ook bijzondere werkzaamheden waren opgedragen. De laatsten bestonden in de gewone bedrijven der monniken, zooals in het vlechten van korven, waartoe zij het riet van den Nijl gebruikten, en het weven van matten of dekkleeden. Te gelijk beoefenden zij echter alle andere soorten van handwerken, en leiden zij zich mede op den landbouw en het bouwen van schepen toe, zoodat aan het einde der vierde eeuw elk klooster zijn eigen schip bezat, hetwelk door de monniken, die er toe behoorden, gebouwd was. Toen Palladius om dezen tijd de Egyptische kloosters bezocht, vond hij in dat te Panapolis, hetgeen mede tot deze monnikenvereeniging gerekend werd, en drie honderd bewoners telde, vijftien kleêrmakers, zeven smeden, vier timmerlieden, twaalf kameeldrijvers en vijftien leerlooijers. Ook had ieder klooster zijn eigen rentmeester, die voor de ligchamelijke behoeften van allen zorg droeg en het afgemaakte werk in ontvangst nam, terwijl al die afzonderlijke rentmeesters weder ondergeschikt waren aan den algemeenen rentmeester der geheele vereeniging, die bij het hoofdklooster aangesteld was. Deze hield het toezigt over de ontvangsten en uitgaven van het geheele cœnobium. Aan hem werden alle voortbrengselen van den gemeenschappelijken arbeid overgegeven, welke hij te scheep naar Alexandrië zond, om ze daar te gelde te maken, en voor de opbrengst er van den noodigen voorraad ten dienste der kloosters in te koopen. Wat er daarna van den koopprijs overbleef, werd verdeeld onder de armen, zieken of grijsaards van deze volkrijke, maar behoeftige streken, of aan de gevangenissen gezonden. Tweemaal in het jaar, en wel op het Paaschfeest en in de maand *Mesori*, kwamen de hoofden der afzonderlijke kloosters bijeen. Bij de laatste zamenkomst deden allen rekenschap van hun gehouden bestuur, en dit was mede de tijd, waarin de verzoening van allen met God en met elkander werd gevierd.

Wanneer iemand in de vereeniging opgenomen

wenschte te worden, dan werd hem, eer hij toegelaten werd, gevraagd, of hij zich ook aan eenige misdaad had schuldig gemaakt, en uit vrees voor regterlijke vervolging onder de monniken eene wijkplaats zocht; of hij zijn eigen heer en meester was, en dus vrij over zijne levenswijze beschikken kon, en of hij genoegzame kracht in zich gevoelde, om zijne bloedverwanten vaarwel te zeggen en van zijne bezittingen afstand te doen? Vervolgens moest hij zich, alvorens aangenomen te worden, aan een proeftijd onderwerpen en, na het doorstaan van dezen, plegtig beloven, dat hij zijn leven zou inrigten overeenkomstig de verordeningen der broederschap. Ook stichtte Pachomius reeds nonnenkloosters, die door de monnikenkloosters van het noodige verzorgd werden."

De omstandigheden, die Pachomius op het denkbeeld bragten om de eerste kloosterinstelling voor vrouwen te stichten, waren deze: — Gedurende zijne afzondering op het eiland Tabenna werd hij door zijne eenige zuster bezocht, die een broeder verlangde te zien, van wien zij zoo lang gescheiden was geweest. Maar de gestrenge kluizenaar weigerde, dewijl hij de gelofte gedaan had van nooit tot eene vrouw te spreken, niettegenstaande hare herhaalde aanzoeken, haar een onderhoud toe te staan. Hij zond haar echter eene aanmaning om zijn voorbeeld te volgen, door zich van de wereld af te scheiden en eene instelling te vormen voor leden harer eigene sekse, gelijk aan die, welke hij zelf gesticht had. Zij stemde hierin toe, en onder het oppertoezigt van Pachomius werd in korten tijd eene plaats van afzondering voor vrouwelijke kluizenaars, waarover zij het bestuur had, op het naburige eiland Tismene gevestigd. Daar Pachomius in 348 stierf, kan men den tijd der oprigting van dit eerste vrouwenklooster tusschen de jaren 340 en 350 stellen. Het kloosterleven schijnt echter op dezen tijd niet zoo populair geweest te zijn onder de vrouwen als onder de mannen. In 420 bevatte het klooster van Tismene slechts 400 bewoonsters, terwijl het monnikenklooster van Tabenna daarentegen, zelfs tijdens het leven van zijn stichter, eenige duizenden bewoners telde.

De tijd hier aangegeven voor de eerste stichting van kloosterinstellingen voor vrouwen, valt eenigzins later dan die, welken de Roomsche schrijvers opgeven. Volgens de geleerden onder deze betwisten twee vrouwelijke heiligen, Syncletica en Basilissa, die beiden ongeveer eene halve eeuw vóór de zuster van Pachomius leefden, aan deze de eer, die wij haar toegekend hebben. Het blijkt echter niet uit eenig bewijs, waartoe wij toegang gehad hebben, dat eene dezer vrouwen, hoewel voorname kluizenaarsters van haar tijd, eene poging deden om eene kloosterinstelling te stichten. Ook is het zeer onwaarschijnlijk, dat het vrouwenklooster het mannenklooster zou zijn voorafgegaan, daar het eene minder populaire instelling dan het laatstgenoemde was. Het regt op de eer in kwestie moet, volgens ons gevoelen, aan de naamlooze zuster van den abt van Tabenna toegekend worden.

Talrijke vereenigingen gelijk aan die, welke Pachomius gesticht had, ontstonden weldra in alle deelen van Egypte, en namen zijn regel aan, die in het Oosten algemeen in eer schijnt gehouden te zijn, totdat hij door dien van Basilius werd verdrongen. Zelfs na dien tijd werd hij nog door eenige kloostervereenigingen gevolgd, want Anselmus, bisschop van Havelberg in het midden der elfde eeuw, verhaalt, dat hij in de nabijheid van Constantinopel een monnikenklooster van deze oude orde zag, dat eene broederschap van vijf honderd monniken bevatte. Van Egypte ging het Cenobietische stelsel over naar Syrië, en van daar naar Perzië, waar het onder de bekrachtiging van het Mohamedismus nog bestaat. Vóór het einde der vierde eeuw had het stelsel zich op groote schaal langs de zuidelijke kusten der Middellandsche zee uitgebreid, en bloeijende kloosters waren in de provinciën Carthago, Thagaste en Hippo, en zuidelijker in de streken van Abyssinië en Ethiopië gesticht. Zoo had, in een ongelooflijk korten tijd, deze nieuwe en zonderlinge instelling zich over het geheele tot het Christendom bekeerde gedeelte van Afrika gevestigd, en in elk gedeelte van die groote en volkrijke streek, die zich van den Nijl en den Euphraat tot de Zwarte zee en den Archipel uitstrekt.

CENRAWATH, eene secte der BANIANEN (zie ald.) in Hindostan, wier leden zoo sterk aan de zielsverhuizing gelooven, dat zij het kleinste insect niet willen dooden. Hunne Brahmanen of priesters dragen een stukje linnen op den mond, opdat geene vlieg er in moge komen. De leden der secte drinken geen water, zonder het eerst gekookt te hebben, uit vreeze dat zij eenige insecten mogten inslikken. Zij gelooven niet aan een hemel en eene hel, maar wel aan de onsterfelijkheid der ziel, die, zooals zij beweren, uit het eene ligchaam van een mensch of dier in een ander overgaat, naar gelang van hare verdiensten. Zij verbranden de lijken der ouden, doch begraven die van kinderen onder den leeftijd van drie jaar. Hunne weduwen zijn niet verpligt om zich met hen te begraven,

doch leggen de gelofte af van altijd in den weduwstaat te blijven. Vrouwen en mannen kunnen in den priesterstand opgenomen worden, doch de vrouwen moeten meer dan twintig jaar oud zijn, terwijl de mannen op negenjarigen leeftijd tot het heilige ambt worden toegelaten. Iedereen, die priester wordt, moet het priesterlijk gewaad aannemen, de gelofte van kuischheid afleggen, en zulk eene gestrenge levenswijze in acht nemen, dat hij somtijds negen dagen achtereen niets dan water gebruikt, met een zeker bitter hout er in geraspt. Deze secte wordt door alle andere secten van Banianen zeer veracht.

CERBERUS, de veelhoofdige hond uit de oude fabelleer, die den ingang tot het schimmenrijk bewaakte. Volgens Hesiodus had hij vijftig hoofden, doch latere schrijvers kennen hem er slechts drie toe, terwijl sommige dichters hem honderdhoofdig en veelhoofdig noemen. Dit fabelachtige monster moest de schimmen in de onderwereld toelaten, terwijl het verhinderde, dat zij naar de woningen der levenden wederkeerden.

CERDONIANEN, eene Gnostische secte uit de tweede eeuw, welke haar naam kreeg naar Cerdo, een leeraar van Antiochië in Syrië. Volgens Irenæus leerde hij te Rome, dat de God der Joden zorgvuldig onderscheiden moet worden van den God der Christenen. Epiphanius zegt, dat Cerdo beweerde, dat Christus niet geboren was, maar slechts den schijn van een ligchaam had, dat hij de opstanding der dooden ontkende, en het Oude Testament verwierp. Hij schijnt een der eersten geweest te zijn, die het ongehuwde leven aanbevalen. Marcion, een der voornaamste hoofden der Gnosticken, heeft, zooals men algemeen gelooft, een aanzienlijk aantal der bijzondere leerstellingen van zijn stelsel aan de onderrigtingen van Cerdo ontleend. Zie Marcionieten.

CEREMONIËN, uiterlijke handelingen bij de godsdienstoefening, ten einde op het gemoed indruk te maken, en door een beroep op de uitwendige zinnen belangrijke waarheden aan het verstand en het hart mede te deelen. Wegens het innige verband, dat er tusschen de physieke gesteldheid van den mensch en zijne verstandelijke en zedelijke natuur bestaat, hebben de ceremoniën te allen tijde en in alle landen een noodzakelijk gedeelte der godsdienstoefening uitgemaakt. Van de vroegste tijden af, toen de gelofte van een Middelaar werd gedaan om den mensch in de gunst en de vriendschap van God te herstellen, vinden wij de ceremonie der offerande ingesteld, waarin het groote beginsel lag opgesloten, dat er zonder bloedvergieten geene vergeving van zonden is. In al de verschillende en belangwekkende plegtigheden der Joden lagen de groote leerstellingen van het Christendom opgesloten, die aldus met bijzondere kracht op de gemoederen des volks moesten werken. Zigtbare symbolen of teekenen waren, gedurende het bestaan der Joden als een afzonderlijk volk, het middel van gemeenschap tusschen den hemel en de aarde. Zelfs later dan de komst onzes Heeren vinden wij, dat dezelfde wijze van onderrigting aangenomen werd; en de toestand der Joden op dien tijd maakte de aanneming er van des te geschikter. Zoo ruw en onbeschaafd waren zij, zoodanig hadden zij de geestelijkheid der zedelijke en het groote doel der ceremoniële wet uit het oog verloren, dat uiterlijke teekenen volstrekt noodzakelijk waren om godsdienstige denkbeelden aan hunne gemoederen over te brengen. Zij, ten minste de groote menigte, vertrouwden op hunne offers en uitwendige offeranden voor de vergiffenis van zonde, en stelden derhalve de letter voor den geest, de type voor de antitype. In die omstandigheden nam onze Heer Zijne toevlugt tot eene wijze van onderrigting, die uitnemend geschikt was voor de behoeften: wij bedoelen het bezigen van gelijkenissen. Gewoon, als de Joden van die dagen waren, om te denken, dat de godsdienst slechts in uitwendige gebruiken bestond, en druk bezig, als zij waren, om het tiende gedeelte van hunne munt, anijs en komijn ter zijde te leggen, met verwaarloozing van de gewigtiger zaken der wet, was onderrigt door gelijkenissen de eenvoudigste en gemakkelijkste wijze, om hun gemoed van zulk eene valsche beschouwing der Goddelijke waarheid tot de geestelijke opvatting er van te leiden. Hunne ceremoniën waren oorspronkelijk bestemd om hunne gedachten op eene hoogere en edeler wetgeving te bepalen. Toen derhalve onze Heer op aarde verscheen, met het bepaalde voornemen om eene nieuwe wet in te voeren, was er eene schoone eigenaardigheid in Zijne aanneming van een onderwijsstelsel, dat iets van den stoffelijken aard der oude met de geestelijkheid der nieuwe leer verbond. Onder eene eenvoudige en mogelijke geschiedenis, in al hare bijzonderheden fijn uitgewerkt, openbaarde de Goddelijke onderwijzer eene verhevene leer, of leidde Hij een noodzakelijken pligt op; en velen, zonder twijfel, die met belangstelling luisterden, herinnerden zich zeker met voordeel de leer in het eene geval en de pligt in het andere, lang nadat de verhalen zelve vergeten waren.

Deze verbinding van de waarheid met onze phy-

sieke natuur schijnt zorgvuldig in het oog gehouden te zijn bij de instelling van de blijvende inzettingen der kerk. In de sacramentale symbolen wordt aan onze ligchamelijke zinnen eene treffende voorstelling gegeven van eenige der meest belangrijke en belangwekkende waarheden des Christendoms; en niet alleen zijn die waarheden beteekenisvol voorgesteld, zij zijn ook krachtig gestempeld op de geloovige kinderen Gods. Met andere woorden, bij de zigtbare voorstelling in de plegtige inzettingen van den doop en het avondmaal gegeven, is ruimschoots gezorgd voor de zinnebeeldige voorstelling van de *raadheden* en *handelingen* van God ten opzigte van Zijn volk. Beiden werden in de oude wetgeving onder eene gedaante voorgesteld; alles, wat betrekking had op het plan van verzoening, werd op zigtbare wijze geleerd in de zending en bemiddeling van den God-mensch, Christus Jezus. De volkomene ontwikkeling van het plan, in zijne toepassing op individuëele geloovigen, moest echter nog bekend gemaakt worden. De algemeene beginselen, als wij zoo mogen spreken, van het plan der zaligmaking werden ten volle in den bijbel geleerd, doch de toepassing dezer beginselen op geloovigen afzonderlijk, kon alleen voorgesteld worden door een blijvend gedenkteeken. Van daar de instelling der sacramentale inzettingen, waarin, door uitwendige symbolen, de hoofdwaarheden van het evangelie werden ten toon gespreid, zoowel wat hare afgetrokken beteekenis als hare betrekking op individuëele Christenen aangaat.

Maar terwijl zekere blijvende ceremoniën in de Christelijke kerk ingesteld zijn, is de vraag dikwijls gesteld, of de Kerk geregtigd is ceremoniën in te stellen, die oorspronkelijk niet door onzen Heer en diens Apostelen bevolen of in acht genomen werden. Één ding is zeker, dat het gedrag der Joden in dit opzigt, in de dagen onzes Heeren, Zijne onbewimpelde en bepaalde afkeuring ondervond. Zoo verklaart Hij duidelijk ten opzigte van alle ceremoniën van enkel menschelijke vinding (Matt. XV : 9): „Doch te vergeefs eeren zij mij, leerende leeringen, die geboden van menschen zijn." Door het woord *leeringen*, doelt Jezus op zekere ceremoniën, zooals het Pharizeïsche wasschen der handen, bekers, tafels en andere uiterlijke zinnebeelden waardoor men heiligheid wenschte te leeren en aan te duiden. Alle kerkelijke ceremoniën van menschelijke vinding zijn derhalve duidelijk te veroordeelen als eene toevoeging tot het Woord Gods; zij zijn niet minder te veroordeelen dan eene afneming er van. In de kerk onder het Oude Testament was eene bijna volkomene eenvormigheid in de gebruiken in de dienst van God in acht genomen. En in de oude Christelijke kerk was er eene opmerkenswaardige eenvormigheid in de verschillende kerken, zelfs in vele dingen, die tot het kerkbestuur en de wijze van vereering behoorden, hoewel er eenige verschillen waren, zooals op het punt van vasten, daar eenige des Zondags vastten, andere niet, eenige het avondmaal nuchteren gebruikten, andere niet, en hoewel er groot verschil bestond tusschen verschillende kerken aangaande den tijd en de wijze der avondmaalsviering. Het gevaar, dat de invoering van onschriftmatige en ongewettigde ceremoniën vergezelt, is op treffende wijze in de geschiedenis der Roomsche kerk te zien, die vele nieuwigheden heeft uitgedacht, niet alleen op zich zelve onverschillig, maar zeer ongerijmd en nadeelig voor de godsdienst. Veel overeenkomst is er tusschen de Heidensche ceremoniën en die van de Kerk van Rome, die er ook eenige van het Jodendom overgenomen heeft. Wij wijzen slechts op het gebruik van reukwerk en wijwater, op het plaatsen van lampen en kaarsen voor de altaren van heiligen, en van offergaven rondom de altaren der overledenen, en andere ceremoniën.

Het zal misschien voor den lezer niet onbelangrijk zijn, om de trapsgewijze toeneming der nieuwigheden in de ceremoniën der Christelijke eeredienst na te gaan. Wij vernemen van Eusebius, dat er reeds in de derde en vierde eeuw onder de Christenen aanmerkelijk verschil bestond in de wijze, waarop de openbare godsdienstoefening gehouden werd. Er schijnt eenig verschil van meening bestaan te hebben aangaande de juiste wijze, waarop zekere gebruiken in de Apostolische tijden in acht genomen werden; want als er in de tweede eeuw tusschen de Oostersche en de Westersche Christenen een twist ontstond over den dag, waarop het Paaschfeest gevierd moest worden, dan beweerden de eerstgenoemden, zooals Eusebius ons berigt, dat Johannes de insteller was van hunne gewoonte, en de laatstgenoemden, dat Petrus en Paulus de instellers waren van de hunne. Later twistten de Grieksche en de Latijnsche kerken over het punt, of gezuurd of ongezuurd brood bij het avondmaal gebezigd moest worden; beide kerken beweerden, dat hare meeningen door het gebruik der Apostelen gewettigd waren. Wegens het bijzonder voorkomen, dat de Christelijke kerk in haar oorspronkelijken staat aanbood, daar de bekeerden deels uit de Joden, deels uit de Heidenen waren voortgekomen, is het duidelijk, dat de Apostelen eenig verschil in de uiterlijke ceremoniën toestonden, naar mate de Joodsche of de Heidensche bekeerlingen in bijzondere kerken het talrijkst waren. Verschillende

schrijvers verklaren, dat in de eerste tijden van het Christendom de Joodsche en de Christelijke Sabbath als heilig werden gehouden; en het is niet onwaarschijnlijk, dat dit het geval geweest is in die kerken, die voornamelijk uit bekeerlingen van het Jodendom waren zaâmgesteld. Bovendien werden de Donderdagen en Vrijdagen, maar voornamelijk de laatsten, als dagen van vasten en gebed beschouwd, gewijd aan de nagedachtenis van het lijden van Christus, en van hetgeen dat lijden voorafging. Op die dagen werden er bijeenkomsten om te bidden en te vasten, tot drie ure in den namiddag, gehouden. Deze schikkingen waren echter voor niemand verpligtend, maar werden door elk lid der kerk, naar gelang van zijne bijzondere behoeften en neigingen in acht genomen. In de Oostersche kerk waren de Joodsche en de Christelijke Sabbath van de Statie-dagen, zooals Donderdag en Vrijdag genoemd werden, onderscheiden, doordien men niet vastte en de staande houding bij het gebed aannam. Maar in de Westersche kerk, vooral te Rome, werd de Joodsche Sabbath als een vastendag gehouden.

De strijd, die zich vroeg tusschen de vereenigingen, welke uit Joodsche, en die, welke uit Heidensche bekeerlingen zaâmgesteld waren, openbaarde, had een belangrijken invloed op de ceremoniën der godsvereering. De kerken, waarin Joodsche bekeerlingen het talrijkst waren, behielden met de geheele Joodsche ceremoniële wet al de Joodsche feesten, hoewel zij er trapsgewijze eene Christelijke beteekenis aan toekenden. Daarentegen waren er onder de kerken van Heidensche Christenen, waarschijnlijk van den beginne af, volstrekt geene jaarlijksche feesten. Tusschen de Kerk van Klein-Azië en die van Rome ontstonden zeer vroeg geschillen over den tijd der viering van het Paaschfeest, daar de eerste beweerde, dat de veertiende dag der maand Nisan als de dag van het lijden van Christus moest worden beschouwd, op welken dag der week hij ook vallen mogt; de laatste beweerde daarentegen, dat een Vrijdag altijd aan de nagedachtenis van het lijden van Christus moest worden gewijd, en een Zondag aan de nagedachtenis van Zijne opstanding. Van beide zijden werd de strijd gedurende langen tijd met veel bitterheid gevoerd. Op het einde der derde eeuw werd de twist zoo hevig, dat Victor, bisschop van Rome, om dit geringe twistpunt een vonnis van excommunicatie over de kerken van Klein-Azië uitsprak. Een ander jaarlijksch feest, dat vroeg in de Christelijke kerk ingevoerd werd, was het Pinksterfeest, gevierd tot gedachtenis van de nederdaling des Heiligen Geestes op de Apostelen. De tijd, die er tusschen Paschen en Pinksteren verliep, werd ook als eenigzins heilig beschouwd. Gedurende dien tijd werd er niet gevast, de gebeden werden gedaan in de staande en niet in de knielende houding, en in vele kerken schijnt dagelijks dienst gehouden te zijn, waarbij het avondmaal gevierd werd. De dagen, waarop martelaren stierven, werden ook reeds vroeg voor heilig gehouden. In de tweede eeuw werden zij vooral gevierd, en door Tertullianus en Cyprianus worden zij dikwijls vermeld.

Tweemaal in het jaar, op Paschen en Pinksteren, werd de doop in de oude Christelijke kerk in het openbaar toegediend. Zij, die gedoopt werden, werden geheel in het water gedompeld, onder aanroeping der Heilige Drieëenheid, nadat zij de geloofsbelijdenis hadden opgezegd, en afstand hadden gedaan van hunne zonden en overtredingen. De gedoopten werden geteekend met het kruis, gezalfd, door gebed en oplegging der handen aan God aanbevolen, en moesten ten slotte eenige melk en honig proeven. Het avondmaal werd hoofdzakelijk op den dag des Heeren gevierd, met brood en wijn door gebed gewijd. De wijn werd met water vermengd, en het brood werd in kleine stukjes verdeeld. Gedeelten van het gewijde brood en den wijn werden gewoonlijk naar de zieken en afwezigen gezonden. In zeer oude tijden werd het avondmaal ook aan kleine kinderen toegediend. De eerste Christenen vereenigden zich ook aan de AGAPEN (zie ald.) of liefdemaaltijden.

De openbare eeredienst werd oorspronkelijk in de kamer van een lid der kerk gehouden. Allengskens, naar mate de omstandigheden het vereischten, werd de plaats in orde gebragt op eene voor het doel passende wijze. Men maakte een hoogen stoel voor het lezen van de Schriften en het uitspreken der preêk, en plaatste eene tafel voor de uitdeeling van het avondmaal, welke reeds in den tijd van Tertullianus den naam van altaar ontving. Toen de gemeenten in aantal en rijkdom toenamen, werden er gebouwen, alleen voor de dienst van God bestemd, opgerigt. Dit was zelfs in de derde eeuw het geval. Ten tijde van den uitwendigen voorspoed der kerk, onder de regering van Diocletiaan, waren er reeds vele prachtige kerken in de groote steden verrezen.

De invoering van beelden was tegen den geheelen geest van het Christendom, doch de bekeerlingen van het Heidendom, die aan zulke wijzen van eeredienst gewoon waren, waren de eersten, die beelden van Christus maakten, zooals, b. v., de Gnostische secte der Carpocratianen, die beelden van den Verlosser

naast de busten van Plato en Aristoteles plaatste. Niet in de kerken, maar in het huisgezin, kwamen de beelden voor het eerst onder de Christenen in gebruik. Gewoon om de voorwerpen der Heidensche mythologie overal rondom zich te zien, waren zij natuurlijk verlangend om andere zinnebeelden, meer overeenkomende met hunne godsdienst en zedelijk gevoel, daarvoor in de plaats te stellen, zooals b. v. een herder, die een lam op zijne schouders draagt, om onzen Verlosser voor te stellen, die den berouwhebbenden zondaar verlost, of eene duif, het symbool van den Heiligen Geest, of een anker, het teeken van de hoop eens Christens. Godsdienstige zinnebeelden gingen, waarschijnlijk reeds in de derde eeuw, van het huis in de kerk over, want het concilie van Elvira verbood in 303, dat de voorwerpen van vereering en aanbidding op de muren geschilderd zouden worden. De zigtbare voorstelling van het kruis moet reeds vroeg onder de Christenen, in hun huiselijk en in hun kerkelijk leven, haar weg gevonden hebben. Dit teeken werd door hen bij bijna elke gelegenheid gebezigd. Het was het teeken der zegening, als zij des morgens opstonden, en wanneer zij zich des avonds te ruste legden, als zij uitgingen, en als zij terugkeerden. Zoodanig is de neiging onzer gevallene natuur, om het zinnebeeld met de werkelijkheid te verwarren, dat het ons niet verwonderen kan, dat zelfs reeds in de derde eeuw het teeken des kruises voor bijgeloovige doeleinden misbruikt werd. Het gebruik van reukwerk werd omstreeks denzelfden tijd in vele Christen-kerken ingevoerd, waarschijnlijk in navolging van de heerschende gewoonte der Heidenen bij hunne eeredienst. Uit dezelfde bron schijnen duivelbezweringen, het vermenigvuldigen der vasten en de afkeer van het huwelijk te zijn voortgesproten. In navolging der Heidensche mysteriën werd het avondmaal in zoo verre in het geheim gevierd, dat noch boetelingen, noch catechumenen bij de uitdeeling er van tegenwoordig mogten zijn. Het werd gewoonlijk elken Zondag en op de feestdagen gevierd; in tijden van vervolging dagelijks.

In den loop der derde eeuw werden eenige nieuwigheden ingevoerd in de ceremoniën, die het sacrament des doops vergezelden. De duivelbezwering werd als een noodzakelijk gedeelte er van beschouwd, opdat de ziel van den doopeling van de slavernij des Satans zou worden verlost, en in de dienst van God mogt worden geleid. Nog eene ceremonie, tot hiertoe in de kerk onbekend, werd bij den doop gevoegd. De gedoopten keerden naar huis terug, versierd met eene kroon en een wit gewaad. Nu werd er veel belang gehecht aan het vasten. De Latijnen hielden om de zeven dagen een vastendag, doch de Grieksche en Oostersche kerken weigerden om hen op dit punt na te volgen.

Naauwelijks had Constantijn de Groote van het Heidendom afstand gedaan, en het Christendom als de godsdienst van het Romeinsche rijk erkend, of hij haastte zich om prachtige kerken op te rigten, die hij met schilderijen en beelden opsierde. Deze gebouwen voor de Christelijke eeredienst werden met groote pracht en indrukmakende plegtigheden gewijd, die in groote mate aan de oude Romeinen ontleend waren. De ceremoniën, die op dezen tijd in de gewone dienst der kerk ingevoerd werden, en die strekten om haar aan de Heidensche eeredienst nabij te brengen, worden aldus door Mosheim beschreven: — „De gebeden hadden veel van hunne oorspronkelijke eenvoudigheid en plegtigheid verloren, en werden gezwollen en bombastisch. De Psalmen van David werden nu onder de openbare lofzangen opgenomen. De openbare redevoeringen waren voornamelijk onder de Grieken gemaakt volgens de regels der burgerlijke welsprekendheid, en waren beter geschikt om de bewondering der ruwe menigte op te wekken, die van praalvertooning houdt, dan om het hart te verbeteren. En opdat geene dwaze en onverstandige gewoonte in hunne openbare vergaderingen nagelaten zou worden, mogt het volk zijne redenaars toejuichen, zooals op het forum en in de schouwburgen gebruikelijk was; het werd zelfs geleerd om de predikers toe te juichen, en door handengeklap zijne goedkeuring te kennen te geven. Wie zou kunnen veronderstellen, dat menschen, die voorwendden adel en roem te verachten, en die aangesteld waren om aan anderen de nietigheid aller aardsche dingen aan te toonen, zoo onverstandig konden worden.

„Constantijn eischte bij eene afzonderlijke wet, dat de eerste dag der week, waarop Christenen gewoon waren om voor de eeredienst bijeen te komen, stipter dan te voren in acht genomen zou worden. In de meeste vereenigingen van Christenen werden vijf jaarlijksche feesten gevierd, te weten: ter herinnering van de geboorte des Zaligmakers, van Zijn lijden en dood voor de zonden van menschen, van Zijne opstanding, van Zijne hemelvaart, en van de nederdaling des Heiligen Geestes op Zijne dienaren. Van deze feesten werd dat van de veertien dagen, gewijd aan de nagedachtenis van den terugkeer van Christus in het leven, met veel meer plegtigheid dan de overige gevierd. De Oostersche Christenen hielden de nagedachtenis

van de geboorte des Zaligmakers en van Zijn doop op een en denzelfden dag, namelijk op den zesden Januarij, en dezen dag noemden zij Epiphania; de Westersche Christenen schijnen echter altijd den vijf en twintigsten December aan de nagedachtenis van de geboorte des Heeren gewijd te hebben, want wat van den Roomschen bisschop Julianus I. verhaald wordt, dat hij de nagedachtenis van de geboorte van Christus van den zesden Januarij tot den vijf en twintigsten December overbragt, schijnt mij zeer aan twijfel onderhevig toe. Het rampspoedige geluk der eeuw in het vinden der lijken van zekere heilige mannen, vermeerderde de gedachtenisvieringen der martelaren op geweldige wijze. Vrome mannen zouden gereedelijk toegestemd hebben in de vermenigvuldiging van feesten, indien de tijd, dien Christenen daarin doorbragten, gebruikt ware geworden om ware heiligheid bij hen aan te kweeken; doch de meerderheid bragt den tijd liever in luiheid en verkwisting en andere ondeugden door, dan in de dienst van God. Het is onder anderen wel bekend, welke gelegenheden tot zondigen den losbandigen werden aangeboden door de vigiliën, zooals zij genoemd werden, van Paschen en Pinksteren.

„Men geloofde, dat niets krachtiger was om de aanvallen van booze geesten af te weren en zich de Godheid genegen te maken, dan vasten. Daarom is het gemakkelijk te ontdekken, waarom de bestuurders der kerk door bijzondere wetten vasten instelden, en als een noodzakelijken pligt bevalen, wat te voren aan het welgevallen was overgelaten. De Quadragesimale of de vasten vóór Paschen werd voor heiliger dan al de andere gehouden, hoewel zij tot nog toe niet een bepaald aantal dagen bedroeg. Maar men moet bedenken, dat de vasten dezer eeuw veel verschilden van die, door Christenen in vroegere eeuwen in acht genomen. In oude tijden onthielden zich diegenen, die op zich namen te vasten, geheel en al van voedsel en drank; in deze eeuw oordeelden velen het voldoende, om zich alleen van het gebruik van vleesch en wijn te onthouden, en dit gevoelen werd later onder de Latijnen algemeen.

„Tot meer gemakkelijke toediening van den doop werden gewijde doopvonten of baptisteria in de voorportalen der tempels opgerigt. Dit sacrament werd altijd toegediend, behalve in gevallen van nood, in de vigiliën van Paschen en Pinksteren, met brandende waskaarsen, en door den bisschop of door de presbyters, die hij te dien einde afvaardigde. Op eenige plaatsen werd er zout, een symbool van zuiverheid en wijsheid, in den mond der gedoopten gestoken, en overal had eene dubbele zalving plaats, de eerste vóór, en de andere na den doop. Nadat de doopelingen gedoopt waren, verschenen zij gedurende zeven dagen in witte kleederen."

Sedert de dagen van Constantijn zag men eene groote verandering in het geheele voorkomen der Christelijke eeredienst. Een tal van ceremoniën nam de plaats der oude eenvoudigheid in. Verschillende sieraden werden aan de priesterkleederen toegevoegd, ten einde de vereering, waarin de geestelijkheid gehouden werd, te verhoogen. De tempelen werden met onbegrensde pracht opgetooid, met beelden van de Apostelen en heiligen versierd, maar meer in het bijzonder met een beeld van de Maagd Maria, die het kind Jezus in hare armen houdt. Altaren en reliquiënkassen van massief zilver werden op verschillende plaatsen nedergezet, en geene kosten werden er gespaard, om de kerken te voorzien van heilige gereedschappen van den kostbaarsten aard.

Dit blijkbare afwijken van de eerste eenvoudigheid bepaalde zich echter niet tot de uitwendige ceremoniën der kerk, maar strekte zich ook tot hare eeredienst en tucht uit. De agapen, die in de eerste tijden eene van de treffendste bewijzen der eensgezindheid en wederzijdsche vriendelijkheid geweest waren, waren in de vierde eeuw zoozeer ontaard, dat het noodzakelijk was te verbieden ze in de kerken te houden. De gestrengheid der oude tucht jegens kerkelijke misdadigers was nu grootelijks verslapt. Wel is waar, waren de groote misdadigers nog aan openbare straffen onderworpen, doch het gebruik van vrijwillige belijdenis voor de kerk van afzonderlijke misdaden en geheime zonden, was gedurende eenigen tijd in onbruik gevallen, en op de meeste plaatsen, in het Oosten zoowel als in het Westen, waren afzonderlijke belijdenissen voor een priester in de plaats gesteld van openbare belijdenissen voor de kerk.

In de zesde eeuw ontstonden hoofdzakelijk de geschillen over de gebruiken en ceremoniën tusschen de Grieksche en de Latijnsche kerk. Voornamelijk gaven de Nestoriaansche en de Eutychiaansche ketterij oorsprong aan verschillende vormen, die de strijdende secten moesten kenmerken. In de Westersche kerk kenteekende Gregorius de Groote zijn pausschap door de invoering van een aantal ceremoniën, die geheel en al nieuw waren. Algemeen neemt men aan, dat de uitvinding van den canon der mis aan hem moet worden toegeschreven, ten minste komt hem de eer toe van den ouden canon geheel hervormd te

hebben. Hij bepaalde ook de verschillende tijden, gelegenheden en plaatsen van eeredienst, en stelde eene dienst daarvoor zamen. Vandaar de groote toeneming der liturgische formulieren in de Roomsche kerk. Ook ten tijde van Gregorius werden er in het Oosten en het Westen kerken in groot aantal opgerigt, ter nagedachtenis en ter eere der heiligen. Het aantal feest- en heiligendagen werd bijna even groot als dat der kerken. Op den tijd, waaraan wij nu gekomen zijn, begon men het feest der Maria-reiniging te vieren.

De ceremoniën der Grieksche kerk werden niet weinig vermeerderd door de besluiten van het Trullaansche concilie, dat in 692 te Constantinopel gehouden werd, en dewijl het eene aanvulling van het vijfde en het zesde algemeene concilie is, gemeenlijk Concilium Quinisextum genoemd wordt. Ook bleven de pausen van de zevende eeuw niet achterlijk in het vermeerderen van de ceremoniën der kerk. Paus Honorius stelde een feest in ter eere van het hout des kruises, waaraan onze Heer gekruisigd werd, en paus Bonifacius wijdde ook het Allerheiligenfeest. De kerken werden nu op eene meer weelderige en prachtige wijze opgesierd, dan zelfs in den tijd van Constantijn. De biechtstoel van de St. Pieterskerk te Rome werd met zuiver zilver belegd, en de groote deuren aan den ingang der kerk werden met hetzelfde kostbare metaal overtrokken.

Het Christendom verloor alzoo trapsgewijze de eenvoudigheid, die het in de Apostolische tijden gekenmerkt had, en ging over in een stelsel van uitwendige ceremoniën. De vermenigvuldiging en regeling van deze werden het voornaamste voorwerp der zorgen, en de leer en pligten der godsdienst werden bijna geheel verwaarloosd. De mis werd nu als het voornaamste gedeelte der godsdienstoefening beschouwd. De eene toevoeging bij de andere werd nu aan haar reeds overdadig ceremoniëel gemaakt, en paus Gregorius III. schijnt het geheel in eene reeks van bijgeloovige gebruiken veranderd te hebben. Karel de Groote deed zijn best om verscheidene bijgeloovige kerkgebruiken te doen ophouden; hij schafte de beeldendienst af, beperkte het aantal heilige dagen, verwierp het wijden der schellen met wijwater, en voerde verscheidene andere nuttige en belangrijke regelingen in. Maar terwijl deze keizer aldus eenige verbeteringen in de gebruiken der kerk trachtte daar te stellen, bleef hij sterk aan de pausen van Rome gehecht, en oefende hij zijn invloed uit om al de kerken der Latijnsche Christenen te nopen, om het geheele rituaal der Roomsche eeredienst aan te nemen.

Zoo zaamgesteld werden eindelijk de openbare ceremoniën der godsdienst, dat men in de negende eeuw werken vervaardigde, wier eenig doel was de verklaring van goddelijke officiën, zooals godsdienstige ceremoniën in die eeuw genoemd werden. De uitvoerigheid, waarmede deze verhandelingen de verschillende bijzonderheden van het overdadige rituaal omschrijven, toont het overdreven belang aan, dat aan het enkel uitwendige der godsdienst gehecht werd. De kerkdienaren hielden zich hoofdzakelijk bezig met het regelen der vormen van eeredienst. Van daar het prachtige gereedschap der tempels, de talrijke waskaarsen, die op den middag brandden, de menigte schilderijen en standbeelden, de versierselen der altaren, de menigvuldige processiën, de prachtige kleederen der priesters en de missen ter eere der heiligen. Elke nieuwe heilige, die aan den kalender werd toegevoegd, eischte niet alleen de instelling van een nieuwen feestdag, maar ook van nieuwe vormen van eeredienst en nieuwe godsdienstige plegtigheden. Maar terwijl de vereering der heiligen aldus in belangrijkheid steeg, nam die van de Maagd Maria dagelijks eene meer uitstekende plaats in het rituaal der Roomsche kerk in. Ter eere van Maria werden er missen gevierd, en onthield men zich des Zaturdags van vleesch; de dagelijksche Maria-dienst werd ingevoerd, die vervolgens door Urbanus II. bevestigd werd; de rozekrans kwam nu in gebruik, bestaande uit vijftig herhalingen van het Gebed des Heeren en honderd vijftig Ave Maria's; de kroon van St. Maria werd ook uitgevonden, die uit zes of zeven herhalingen van het Gebed des Heeren en zestig of zeventig Ave Maria's bestond, naar den ouderdom door verschillende schrijvers aan de Heilige Maagd toegekend.

Hoewel Rome aldus gedurende eeuwen het aantal ceremoniën der Christelijke eeredienst vermeerderd had, werden toch de nieuwigheden in vele deelen der Latijnsche wereld zeer langzaam aangenomen. Spanje in het bijzonder toonde zich gedurende langen tijd zeer ongezind om afstand te doen van zijne oude liturgie, de Mozarabische of Gothische geheeten, en die van Rome aan te nemen. Gregorius VII. slaagde er echter in de elfde eeuw in, om de Spanjaarden over te halen hunne geliefkoosde vooroordeelen ter zijde te leggen en zich naar het Roomsche rituaal te schikken. De Grieksche kerk was op dit tijdstip even vol bijgeloof als de Latijnsche, en dien ten gevolge werden bij de openbare en de

bijzondere eeredienst de uiterlijke gebruiken en ceremoniën sterk vermeerderd, niet alleen door decreten van conciliën, maar ook door de persoonlijke aanbevelingen van afzonderlijke patriarchen. Onder de Latijnen werd in 1138 een nieuw feest ingesteld, ter eere van de onbevlekte ontvangenis der Maagd, eene leer die, hoewel bestreden door Bernard en anderen, nu algemeen in de Roomsche kerk aangenomen werd. Schilderijen en sieraden van verschillenden aard werden in bijna alle kerken gevonden. Zelfs de vloeren werden met afbeeldingen van heiligen en engelen bedekt. Nieuwe kerken werden gewijd door het sprengen van wijwater en andere bijgeloovige ceremoniën. Meer dan één altaar vond men nu in dezelfde kerk, want in de twaalfde eeuw vinden wij melding gemaakt van het hoogaltaar. In vele kerken werden de altaren opgesierd met goud, zilver, edelsteenen en kostbare schilderijen. Kostbare lampen en kaarsen brandden voor de beelden van heiligen, die alleen gedurende de drie dagen vóór Paschen uitgeblusscht werden. Het avondmaal werd nog onder beiderlei gedaante toegediend, doch Clemens III. bepaalde, dat slechts ongezuurd brood gebruikt, en dat de wijn met water vermengd moest worden. Daar de leer der transsubstantiatie nu een aangenomen dogma der Latijnsche kerk geworden was, volgde de aanbidding der hostie als een natuurlijk gevolg. Dit gebruik schijnt het eerst ingevoerd te zijn door Guido, een Cisterciënzer monnik, dien de paus tot kardinaal had benoemd, en als zijn legaat naar Keulen had afgevaardigd. Natuurlijk volgden hierop andere plegtigheden, die bestemd waren om eer te bewijzen aan het gewijde brood. Prachtige kistjes werden er gemaakt, waarin God, in de gedaante van brood, kon wonen, en van plaats tot plaats kon worden gebragt. Processiën werden er gevormd, om de hostie naar de huizen der zieken over te brengen. Boven deze talrijke plegtigheden ten opzigte van het van substantie veranderde brood, werd er een nieuw feest ingesteld, ter eere van het ligchaam van Christus als tegenwoordig in het heilig avondmaal. Dit feest werd door Urbanus IV. in 1264 aan de geheele kerk opgelegd, doch ten gevolge van den dood diens pausen, kort nadat hij het decreet teekende, werd het niet algemeen door de Latijnsche kerken in acht genomen, totdat Clemens V. in 1311 het edict van Urbanus bevestigde.

Tegen het einde der dertiende eeuw werden de openbare ceremoniën der kerk aanmerkelijk vermeerderd, doordien Bonifacius VIII. het jubeljaar instelde. Deze paus bepaalde, dat om de honderd jaar aan allen, die hunne zonden beleden en betreurden, en de kerk van St. Petrus en St. Paulus met een vroom hart bezochten, volledige vergiffenis van zonden geschonken zoude worden. Bevindende, dat dit nieuwe feest eer en winst aan de kerk van Rome bragt, beperkten eenige volgende pausen het tot kortere tijdperken dan eene eeuw. Zoo herhaalde Clemens VI. het jubeljaar in 1350, en Gregorius XI. en Urbanus VI. wenschten den tusschentijd tot drie en dertig jaar, den veronderstelden leeftijd onzes Heeren bij Zijne kruisiging, te verminderen; zij werden echter door den dood verhinderd hun plan ten uitvoer te brengen. Bonifacius IX. bereikte eerst het doel. Paulus II. bepaalde, dat het feest om de vijf en twintig jaar zou gevierd worden, doch de dood dwong hem, om het voordeel der verandering aan zijn opvolger Sixtus IV. over te laten. De eene paus na den anderen schijnt, naar mate de duisternis de kerk trapsgewijze bedekte, verlangend te zijn geweest, om zijne regering door eene vermeerdering der godsdienstige ceremoniën te kenmerken. Innocentius V. stelde feestdagen in ter nagedachtenis van de speer, waarmede de zijde onzes Zaligmakers doorstoken werd, van de nagels, waarmede Hij aan het kruis werd vastgemaakt, en van de doornen kroon, die Hij in de gehoorzaal droeg. Onder vele andere bijgeloovigheden voegde Johannes XXII. de engelengroet aan Maria bij de gebeden, die in algemeen gebruik waren.

Ware geestelijke godsdienst was nu bijna geheel verdwenen, en had plaats gemaakt voor een stelsel van uiterlijke eeredienst, dat alleen door praalvertoon en geglinster berekend was om op de zinnen eener onkundige menigte te werken. De vereering der Maagd werd gesteld in de plaats van die van Jezus, en legenden werden er uitgedacht om de achting, waarin zij stond, te verhoogen. Aflaten werden er openlijk verkocht, om de koffers van een gierig priesterheir te vullen. Mimische vertooningen werden er gehouden, nietsbeduidende ceremoniën werden er verzonnen, wierook en wijwater werden in overvloed gebruikt, en de eeredienst der Christelijke kerk was niets meer dan eene vertooning in eene rarekiek. De preeken van de weinige priesters, die in staat waren er uit te spreken, bestonden uit een verhaal van voorgewende wonderen, belagchelijke fabelen en dwaze legenden, zonder methode aan elkander verbonden. Luide werd het gezag der heilige moederkerk verkondigd; de invloed der heiligen bij God, de waardigheid, glorie en alles uitwerkende kracht van de gebeden der Maagd Maria, de overgroote waarde van reliquiën, het onbeschrijfe-

lijke nut van aflaten, de verschrikkelijke kwellingen van het vagevuur, dat waren de voornaamste onderwerpen, waarover de geestelijken in hunne aanspraken tot het volk uitweidden. Geen wonder, dat er in die omstandigheden overal eene betreurenswaardige onkunde aangaande Goddelijke zaken heerschte, en dat bijgeloof, met grof zedenbederf vereenigd, de groote menigte van het zoogenaamde Christendom kenmerkte.

Toen de zaken dezen crisis bereikt hadden, had de nooit volprezen Hervorming der zestiende eeuw in Duitschland plaats, die zich spoedig over de andere landen van Europa uitbreidde, en tot eene verandering leidde in de gebruiken en ceremoniën der kerk, zoowel als in vele punten der leer. De Protestantsche partij meende, dat al de nieuwigheden, die de Roomschgezinden in den loop des tijds in de kerk hadden ingevoerd, als van enkel menschelijke vinding, verworpen moesten worden. Eenige dezer gebruiken werden echter in sommige Hervormde kerken behouden, voornamelijk op grond, dat zij betrekkelijk onverschillige zaken waren, die aan het karakter der Kerk als een Christelijk ligchaam niets afdeden.

CEREMONIEMEESTERS, dienaren van den paus, gewoonlijk zes in getal, van welke er twee assistenten, en vier supernumerairs heeten. Hun pligt is alle priesterlijke functiën te regelen, de kardinalen met hunne pligten bekend te maken, en bevelen aan alle personen, die tot het hof behooren, uit te vaardigen. Zij hebben toegang tot het conclave en tot de congregatie voor de plegtigheden, maar slechts één gaat naar de ceremoniëele congregatie. Als de paus een kardinaal *à latere* uit Rome zendt, vaardigt hij een der supernumeraire ceremoniemeesters af om hem te dienen. Deze ambtsbekleeders dragen gewoonlijk een purperen lijfrok, met zwarte knoopen en opslagen op de borst, en mouwen die over den grond slepen, doch in de pauselijke kapel dragen zij een rooden lijfrok, gelijk de kardinalen, en korte koorhemden, gelijk de bisschoppen. Als zij in dit gewaad verschijnen, geven zij aan geen der pauselijke ambtsbekleeders of dienaren den voorrang, met uitzondering van den major-domo, den eersten kamerdienaar en den opperschenker.

CERES, eene van de voornaamste godinnen der oude Romeinen, die zij van de Grieken overnamen, door welke zij DEMETER (zie ald.) genoemd werd. Zij was de dochter van Saturnus en Vesta, en de moeder van Proserpina. Ceres was de godin der vruchten, die het eerst aan de menschen de kunst van den akkerbouw leerde, en wordt gewoonlijk voorgesteld als eene groote, majestueuse vrouw met geel haar, gekroond met korenaren, met slaapbollen en tarwe in hare regter-, en eene brandende toorts in hare linkerhand. De reden van dit laatste zinnebeeld is te vinden in de legende, dat toen hare dochter Proserpina door Pluto werd weggevoerd, zij haar met brandende toortsen over de geheele wereld zocht, totdat zij van Arethusa vernam, dat zij door Pluto naar de hel was weggevoerd. De bedroefde moeder beklaagde zich bij Jupiter, die, door medelijden bewogen, Proserpina toestond om de eene helft van het jaar met hare moeder in den hemel te wonen, en de andere helft bij haar echtgenoot in de hel. De vereering van Ceres schijnt door Sicilië tot de Romeinen gekomen te zijn. De eerste tempel werd aan deze godin te Rome in het jaar 496 v. C. gewijd, en een feest (zie het volgende art.) werd te harer eere ingesteld, dat door eene Grieksche priesteres bestuurd werd, om aan te toonen, dat de eeredienst van Ceres van de Grieken was overgenomen. Ceres rees spoedig, hoewel zij eene buitenlandsche godheid was, tot groote belangrijkheid onder de Romeinen; de decreten van den senaat werden in haren tempel nedergelegd, die aan de bijzondere zorg van de ædiles was toevertrouwd. Cicero zegt in zijn werk over de natuur der goden, dat de naam Ceres haar gegeven werd om hare magt om vruchten voort te brengen, hetgeen aantoont, dat door deze godin de aarde voorgesteld werd. De groote ELEUSINISCHE MYSTERIËN (zie ald.), die in den herfst gehouden werden, waren aan Ceres gewijd, en de kleine aan hare dochter Proserpina. Stieren werden bij die feestelijke gelegenheden geofferd; plengoffers werden haar van hun bloed gebragt, dat zij op de aarde, den vruchtbaren schoot van de bescherm godin, uitgoten, en hun vleesch werd op hare talrijke altaren verbrand. In de AMBARVALIËN (zie ald.) werden eene koe, een schaap en een stier aan Ceres geofferd, en lofzangen te harer eere gezongen. Ceres werd te Catania op Sicilië even als te Rome vereerd.

CEREALIËN, een feest gewoonlijk van den 9—18 April te Rome, ter eere van Ceres, gevierd. Om Ceres voor te stellen, zwervende om Proserpina op te zoeken, liepen in het wit gekleede vrouwen met brandende toortsen in de hand op en neder. Gedurende het feest werden er in het Circus Maximus spelen gevierd, tot welke niemand werd toegelaten, die niet in het wit gekleed was.

CERINTHIËRS, eene der eerste Gnostische secten, die haren naam ontleende aan Cerinthus, naar men zegt een tijdgenoot van den Apostel Johannes. Hij was de eerste, die dat judaïserende Christendom

leerde, dat allengskens tot Gnosticismus rijpte. Epiphanius stelt hem voor als van geboorte een Jood, en volgens Theodoretus kreeg hij zijne opleiding in de school van Alexandrië. Oude schrijvers verhalen, dat hij te Ephesus woonde, terwijl Johannes in die stad was, en Irenæus meldt, dat Johannes Cerinthus te Ephesus in een publiek bad ontmoette, en dat hij op het zien van den ketter dadelijk er uitging, zeggende, dat hij bang was, dat het bad op zulk een groot vijand van de waarheid zou nedervallen en hem zou dooden.

De meest verschillende verhalen zijn van de leerstellingen van Cerinthus gegeven, naar mate de schrijvers geneigd zijn om meer gewigt te hechten aan het Gnostische of aan het judaïserende element. Irenæus helt voornamelijk tot het eerste over, en Caius, een presbyter te Rome, en Dionysius, bisschop van Alexandrië, tot het laatste. Neander is van oordeel, dat men Cerinthus moet beschouwen als de schakel tusschen de Joodschgezinden en de Gnostische secten. Hij was een der eersten, die na de Apostolische tijden een geregeld stelsel van ketterij uitdachten. Daar hij zelf een Jood was, was het natuurlijk, dat zijn uitgangspunt bepaald Joodsch zou zijn. Hij begint dan ook met de leer, dat er tusschen God en de wereld een talloos aantal engelen of geesten van verschillende rangen en graden bestaat. Door hen werd de wereld oorspronkelijk geschapen, en al hare zaken werden bestuurd door één engel, die aan het hoofd der andere was geplaatst, en die, hoewel zelf onkundig aangaande het karakter van God, Hem in het oppertoezigt over deze lagere wereld voorstelde, meer bijzonder als den bestuurder van het Joodsche volk, en als het wezen door hetwelk de hoogste God zich daaraan openbaarde. De verklaring, die Cerinthus gaf van den persoon van Christus, naderde eenigzins de gevoelens der Ebionieten, ten minste in zoo verre zij de ontkenning van de bovennatuurlijke ontvangenis van Christus betrof. Hij geloofde, dat Jezus Christus eenvoudig een Jood was, uit Jozef en Maria voortgesproten, en zoo merkwaardig om Zijne vroomheid en zuiverheid, dat Hij verkozen werd om de Messias te zijn. Zijne hoogere bestemming, toen Hij met Goddelijke eigenschappen werd bekleed, begon, volgens Cerinthus, van het uur van Zijn doop door Johannes den Dooper, toen de Geest in de gedaante eener duif op Hem nederdaalde. De Geest van den Messias, die nu in Jezus trad, was de ware hemelsche Christus zelf, door wien hij op wonderdadige wijze begiftigd werd met de kennis van den hoogsten God, en bekleed werd met de bovennatuurlijke magt om wonderen te verrigten. De mensch Jezus was het orgaan, waardoor de hemelsche Christus zich aan de menschen openbaarde, maar daar deze boven alle lijden verheven was, verliet Hij Hem, en keerde Hij naar den Vader terug, zoodra de mensch Jezus in de handen der menschen werd overgeleverd om gekruisigd te worden. Epiphanius beweert, dat Cerinthus de opstanding van Jezus ontkende, doch dit beweren wordt door geen ander schrijver gestaafd. Cerinthus geloofde, dat de Joodsche wet in zekeren zin bindend was voor de Christenen. Hij leerde ook, dat er eene opstanding van het ligchaam zou zijn, en dat de regtvaardigen duizend jaren van geluk in Palestina zouden genieten, waar de mensch Jezus, na al Zijne vijanden door de magt van den hemelschen Christus, met Hem vereenigd, overwonnen te hebben, in het verheerlijkte Jeruzalem over al Zijne heiligen regeren zou. Caius en Dionysius schrijven grof zinnelijke denkbeelden op dit punt aan Cerinthus toe, doch het is zeer onwaarschijnlijk, dat Hij die ooit gekoesterd heeft. Epiphanius legt hem te laste, dat hij Paulus verwierp, omdat die Apostel van de besnijdenis afstand deed, doch het is verre van waarschijnlijk, dat hij al de Brieven van Paulus verwierp. Het is eene oude meening, dat de Apostel Johannes zijn Evangelie hoofdzakelijk met het doel schreef om Cerinthus te weêrleggen, doch vele theologische critici bestrijden dit gevoelen. Epiphanius zegt, dat Cerinthus het hoofd was van de partij, die te Jeruzalem tegen den Apostel Petrus ontstond, omdat deze gegeten had met eenige onbesnedene personen, en dat hij een van de hoofden was in den twist, die te Antiochië, in Syrië, over de noodzakelijkheid der besnijdenis uitbrak. Men verhaalt van hem, dat hij een profetischen geest bezat, en dat hij vele profetiën en openbaringen in Phrygië en Pisidië bekend maakte. Hij begon zijne ketterij tegen het einde der eerste eeuw voort te planten.

CESSATIE, eene straf in de Roomsche kerk, technisch *cessatio a divinis* geheeten, opgelegd voor eene groote beleediging van de kerk of ongehoorzaamheid daaraan. Alle godsdienstoefeningen en de bediening der sacramenten houden dan op, en Christenen worden van de begrafenis in de kerk beroofd. Een *interdict* verschilt van eene *cessatie* daarin, dat gedurende het eerste de godsdienstoefening, met gesloten deuren, in die kerken van eene plaats, die onder het interdict ligt, verrigt mag worden, welke daarin niet uitdrukkelijk begrepen zijn. Op zekere hooge feestdagen mag zij zelfs plegtig gevierd worden, doch bij eene

cessatie mag geene godsdienstoefening plegtig gehouden worden. De eenige vrijheid, die toegestaan wordt, is, dat elke week eene mis in de kerken, met gesloten deuren, gelezen mag worden, opdat de gewijde hostie vernieuwd worde. Men moet dan zorg dragen niet te schellen, en niet meer dan twee personen mogen daarbij dienst doen. Bovendien is het gedurende de cessatie geoorloofd om te doopen, te wijden en boete op te leggen aan die personen, die zulks verlangen, mits zij niet in den ban of onder een interdict zijn. Het viaticum of laatste oliesel mag ook toegediend worden, doch de gebeden, die voor en na de plegtigheid opgezegd worden, moeten worden weggelaten. De cessatie kan opgelegd worden aan een geheel bisdom, eene stad, een dorp, of eene of meer kerken.

CHACAM, de naam die in sommige landen aan den voornaamsten rabbijn der Joden gegeven wordt, die een geestelijk, en tot zekere grens burgerlijk, gezag over een land of district heeft. Hij heeft de magt om kerkelijke straffen, uitbanningen en banvloeken op te leggen, waarvan men gelooft, dat de gevolgen zich tot na het tegenwoordige leven uitstrekken. Hij neemt kennis van alle schendingen van den Sabbath, alle verwaarloozingen van de vasten of feesten, alle huwelijken, echtscheidingen en handelscontracten, en alle gevallen van echtbreuk of bloedschennis. Hij hoort beroepen aan van beslissingen van mindere rabbijnen in zijn district, doet aangaande deze uitspraak, en beslist in alle moeijelijke kwestiën der wet. De chacam doet drie of vier preêken in het jaar.

CHAITYA, de naam door de Boeddhisten aan alle voorwerpen gegeven, die geschikt zijn om vereerd te worden. Gótama Boeddha verklaarde, dat zulke voorwerpen van drieërlei aard waren. De eerste klasse omvat de overblijfselen van zijn ligchaam, die na de verbranding van zijn lijk verzameld werden. De tweede omvat die dingen, die om zijnentwille opgerigt zijn, volgens de commentators, de beelden van zijn persoon. De derde omvat de artikelen, die hij bezat, zooals zijn gordel, aalmoesbeker, het kleed dat hij aantrok, als hij zich baadde, de vaas waaruit hij water dronk, en zijn zetel of troon. Al deze dingen worden *Chaityas* genoemd, wegens de voldoening of het vermaak, dat zij verschaffen aan den geest van hem, door wien zij naar behooren worden beschouwd.

CHAKIA-MOENI, een naam door Boeddha aangenomen, volgens de verhalen door de Mongoolsche boeken geleverd, die slechts vertalingen zijn van het Thibetaansch of Sanskrit. Het verhaal verschilt aanmerkelijk van de Singhalesche vertaling der geschiedenis, die reeds onder het artikel Boeddha (Gótama) vermeld is. De Mongoolsche legende is als volgt: — Soetadanna, een voornaam man uit het huis van Chakia, van de kaste der Brahminen, heerschte in Indië over het magtige rijk Magadha. Hij huwde *Mahamaya*, de groote zinsbegoocheling, maar voltrok zijn huwelijk met haar niet. Terwijl zij nog eene maagd was, werd zij door goddelijken invloed bevrucht, en op den vijftienden dag der tweede lentemaand gaf zij de geboorte aan een zoon, dien zij drie honderd dagen in haar schoot had gedragen. Een koning, eene vleeschwording van Indra, doopte den jongen god in een goddelijk water. Het kind kreeg den naam van Arddha-Chiddi, en werd dadelijk als een goddelijk wezen erkend, dewijl er voorspeld was, dat hij in heiligheid alle vroegere vleeschwordingen zou overtreffen. Iedereen aanbad hem als den god der goden, een titel die in het Mongoolsch *Tingri-in-Tingri* is. Nadat de grootste zorg aan zijne kindschheid was besteed, werd hij op tienjarigen leeftijd toevertrouwd aan de zorg van een voornamen wijze, onder wiens leiding hij veel kennis verkreeg van poëzij, muzijk, teekenen, wiskunde en geneeskunde. Hij maakte zulke snelle vorderingen, dat hij zijn leermeester door verschillende lastige vragen in verlegenheid bragt. Zonder den geringsten bijstand verkreeg hij de kennis van vijftien verschillende talen met hare bijzondere letters, en zoo was hij op bovennatuurlijke wijze geschikt om zijne groote zending, de verlichting der wereld en de verspreiding van de kennis der godsdienst onder alle natiën, te vervullen. Op den leeftijd van twintig jaar trouwde hij eene maagd van het geslacht van Chakia, bij welke hij een zoon had, *Bakholi* geheeten, en eene dochter. Spoedig daarna verliet hij zijne vrouw en zijn huisgezin, en besloot hij zich aan een leven van bespiegeling te wijden. Daarom een paard bestegen hebbende, dat hem door een engel uit den hemel was gebragt, vlood hij naar het koningrijk Oudipa aan de oevers van den Naracara. Daar nam hij het ambt van priester op zich, sneed zijn haar af, deed het kleed eens boetelings aan, en veranderde zijn naam in Gótama, dat is, iemand die de zinnen verduistert. Nadat hij zes jaar in de woestijn had doorgebragt, verre van de woningen der menschen, en slechts door vijf geliefkoosde leerlingen vergezeld, begon hij zijn apostelschap uit te oefenen. Toen hij Benares (zie ald.), de heilige stad, had bereikt, beklom hij den troon, en nam hij den naam van Chakia-Moeni, den boeteling van Chakia, aan.

Nadat de groote wijze zich voor een tijd aan voor-

bereidende overdenkingen had overgegeven, maakte hij te Benares het nieuwe leerstelsel openlijk bekend. Zijne onderrigtingen zijn vervat in eene verzameling van 108 groote boekdeelen, bekend onder den naam van Gandsoer of mondelijk onderrigt. Zij handelen hoofdzakelijk over de bovennatuurkunde der schepping, en den broozen en vergankelijken aard des menschen. Naauwelijks waren de nieuwe leerstellingen openbaar gemaakt, of Chakia-Moeni ontmoette een bepaalden en hevigen tegenstand bij de priesters der oude godsdiensten van Indië; maar hij daagde hen uit tot een open strijd, en behaalde eene volkomene overwinning op hen, ter eere waarvan een feest ingesteld werd, dat gedurende de vijftien eerste dagen der eerste maand gehouden wordt.

Chakia-Moeni legde zekere beginselen van zedeleer ten grondslag van zijn godsdienststelsel. Deze bragt hij tot vier: — 1. De kracht van het medelijden rustende op onveranderlijke grondslagen; 2. Het vermijden van alle wreedheid; 3. Een onbegrensd medelijden jegens alle schepselen; 4. Een onbuigbaar geweten. Dan volgt de decaloog of de tien bijzondere voorschriften en geboden: 1. Niet te dooden; 2. Niet te stelen; 3. Kuisch te zijn; 4. Geene valsche getuigenis af te leggen; 5. Niet te liegen; 6. Niet te zweren; 7. Alle onkuische woorden te vermijden: 8. Belangeloos te zijn; 9. Zich niet te wreken; 10. Niet bijgeloovig te zijn. De nieuwe profeet wendde voor, dat hij deze voorschriften door openbaring van den hemel ontvangen had; en toen hij op tachtigjarigen ouderdom overleed, begonnen zij zich over geheel Azië als een goddelijk wetboek van zedeleer te verspreiden, dat bestemd was om de daden der menschen te regelen. Alvorens de wijze een laatst vaarwel aan zijne discipelen toeriep, voorspelde hij, dat zijne leer vijf duizend jaar zou heerschen, en dat er bij het einde van dat tijdperk een andere Boeddha, een andere mensch-God zou verschijnen, bestemd om de onderwijzer van het menschelijk geslacht te zijn. Tot dien tijd, voegde hij er bij, zal mijne godsdienst blootgesteld zijn aan aanhoudende vervolging; mijne volgelingen zullen verpligt zijn om Indië te verlaten en naar de hoogste bergen van Thibet te trekken, een land dat het paleis, het heiligdom en de hoofdstad van het ware geloof worden zal.

Zoodanig is de Mongoolsche legende der geschiedenis van den beroemden stichter van het Boeddhismus, een stelsel dat het eerst uitgevonden werd in Hindostan, den Himalaya overtrok, en de heerschende godsdienst werd van Thibet, Boktara, Mongolië, Birma, Japan, Ceylon en van een groot gedeelte van het Chinesche rijk. De Brahmanen beschouwen Boeddha als eene *avatar* of vleeschwording van Vischnoe.

CHALDEEUWSCH-CATHOLIEKE KERK. Deze kerk, die hare ondergeschiktheid aan den pauselijken stoel erkent, omvat het patriarchaat Babylon, de aartsbisdommen Diarbekir, Jizeirah, Morab, Aderbijan, en de bisdommen Mardin, Sirid, Amadiah, Salmas en Karkut, met tien bisschoppen en honderd en een priesters. Het aantal Chaldeeuwsch-Catholieken bedraagt ongeveer 15,000. Gedurende langen tijd hebben de Roomschgezinden vele pogingen gedaan om bekeerlingen te maken, meer bijzonder onder de Nestorianen aan de oevers van den Euphraat en den Tiger. In 1681 werd door paus Innocentius XI. een patriarch gewijd over die Nestorianen, die tot Rome waren overgegaan, onder den titel van Mar Yoosuf of Jozef, patriarch van de Chaldeën. De zetel van dezen waardigheidsbekleeder was tot 1778 te Diarbekir, doch toen hield deze linie van patriarchen op door de onderwerping van Mar Elias van Elkosh, een van de twee patriarchen der Nestorianen, aan het pauselijk bestuur. De Chaldeeuwsch-Catholieken worden door den paus gewoonlijk Chaldeeuwsche Christenen genoemd, een titel die aan hunne overige landgenooten evenzeer, zoo niet meer, toekomt. De boeken der Chaldeeuwsch-Catholieke kerk zijn geschreven in de oude Syrische taal, en zijn gelijk aan die der Nestorianen, met uitzondering van eenige wijzigingen, die ingevoerd zijn om ze overeenkomstig de geloofsbelijdenis van Rome te maken. Alle geestelijken, behalve de metropolitaansche bisschop en de patriarch, mogen vóór de wijding huwen, doch daarna niet. De Amerikaansche zendelingen te Mossul en onder de Nestorianen zijn er in geslaagd, om verscheidene bekeerlingen onder de Chaldeeuwsch-Catholieken te maken, en hoewel pauselijke invloed bij den pacha gebruikt is, om den arbeid dezer verkondigers van het kruis te belemmeren en, zoo mogelijk, geheel tegen te gaan, volharden zij toch in het voortplanten der waarheid en in het opbouwen eener Protestantsche kerk, te midden van al den tegenstand en zelfs de vervolging, waaraan zij blootgesteld zijn.

CHALDEEUWSCHE PARAPHRASEN of TARGUMEN, een naam aan vertalingen van het Oude Testament in de Chaldeeuwsche taal gegeven. Toen de Joden gevankelijk naar Babylon werden weggevoerd, verloren zij natuurlijk een gedeelte hunner eigene taal, en verkregen zij eene kennis van het

Chaldeeuwsch, dat in het land hunner ballingschap gesproken werd. Er schijnen drie dialecten van het Chaldeeuwsch geweest te zijn: 1. De taal, gesproken in het Babylonische rijk; 2. Het Syrisch, gesproken door het volk van Syrië; 3. Het Joodsche dialect, dat meer het oorspronkelijke Hebreeuwsch nabij kwam. Van daar de noodzakelijkheid van Chaldeeuwsche paraphrasen ten behoeve van de Joden in Chaldea en van die in Judea, van welke vele alle kennis van het oorspronkelijke Hebreeuwsch verloren hadden. Daarom werd bij de dienst in de synagoge eerst een gedeelte in de Hebreeuwsche Schriften gelezen, en daarna aan het volk in het Chaldeeuwsche dialect vertaald. Op deze wijze werden verscheidene vertalingen gemaakt, die in den loop des tijds voor eenige weinige van erkende meerderheid weken, welke algemeen voor openbaar en bijzonder gebruik aangenomen werden. De beroemdste dezer zijn de Targumen of Targums van Onkelos en van Jonathan Ben Uzziël; de eerste is eene vertaling van de vijf boeken van Mozes, en de laatste eene vertaling van Jozua, Rigteren, de twee boeken van Samuël, de twee boeken der Koningen, Jesaja, Jeremia, Ezechiël en de twaalf kleine Profeten. De Targum van Onkelos is ongetwijfeld de oudste, die thans bestaat, en is eerder eene vertaling dan eene paraphrase of ophelderende omschrijving, daar hij woord voor woord, en met groote juistheid, uit het Hebreeuwsch is overgezet. Hij is door de Joden altijd boven alle andere Targumen verkozen, en daar hij op dezelfde muzijknoten gezet is als de Hebreeuwsche tekst, is hij geschikt om met dezen op denzelfden toon in de openbare vergaderingen gelezen te worden. De Targum van Jonathan gelijkt op dien van Onkelos, wat zuiverheid van stijl aangaat, doch heeft meer van den aard eener paraphrase, in het bijzonder zijne vertaling van de latere Profeten. De Joden beweren, dat hij de geliefkoosde leerling van Hillel was, en vóór den tijd onzes Heeren leefde. Zij houden hem in zulk eene hooge eer, dat zij hem zelfs aan Mozes gelijk beschouwen.

Behalve deze twee beroemde Targums is er nog een Targum van de Wet, welke de Jeruzalemsche Targum heet. Deze is niet eene onafgebroken paraphrase, gelijk de andere, maar slechts een commentair op eenige gedeelten, naar mate de schrijver dacht, dat de tekst eene verklaring noodig had; somtijds zijn geheele hoofdstukken overgeslagen. Hij is door eene onbekende hand geschreven, en de tijd, waarop hij werd zamengesteld, is onzeker; men gist echter, dat hij na de derde eeuw geschreven is. Er zijn ook Targumen van al de andere boeken des Ouden Testaments, behalve van Daniël, Ezra en Nehemia, die misschien verloren geraakt zijn.

CHAMMANIM, tempels ter eere van de zon, welke de oude Hebreën in navolging van de Syriërs en Phœniciërs oprigtten. Van deze gebouwen wordt in het Oude Testament dikwijls gesproken, doch in den Statenbijbel is het Hebreeuwsche woord door „zonnebeelden overgezet." Het woord *chammanim*, aldus vertaald, wordt gevonden in Lev. XXVI : 30; 2 Kron. XXXIV : 4; Jes. XVII : 8; XXVII : 9; Ezech. VI : 4.

Er bestaat veel verschil van meening over het juiste doel der Chammanim. Rabbi Salomo Jarchi zegt, dat zij afgodsbeelden waren, die zij op torens zetteden, en dat de naam chammanim aan deze beelden gegeven werd, omdat zij aan de zon waren blootgesteld. Jurieu beweert, dat, daar het woord in het Oude Testament gewoonlijk in verband met de woorden bosschen en altaren gebruikt wordt, men het niet moet opvatten als beelden aan te duiden, maar plaatsen gebruikt voor de afgodische vereering der zon. Hij is derhalve van de meening van Aben-Ezra, dat zij gewelfde huizen waren, gebouwd ter eere van de zon, en in den vorm van een wagen. Dit kunnen derhalve de wagenen der zon geweest zijn, die Josia verbrandde, en dezelfde als de vuurtempels der oude Perzen, in het midden waarvan, zooals Strabo zegt, een altaar was, waarop de magi een onsterfelijk vuur op een hoop asch hielden. Maundrell, in zijne reis van Aleppo naar Jeruzalem, meldt, dat hij de overblijfselen van verscheidene dezer gebouwen in Syrië zag.

CHAOS, de oudste der goden, volgens Hesiodus, door wien de aarde, Tartarus, d. i. de afgrond in of onder de aarde, en Amor, de liefelijke orde en schoonheid der wereld ontstonden. Dezelfde schrijver berigt ons, dat Chaos Erebus of duisternis en Nox of nacht voortbragt, en dat uit deze twee lucht en dag ontsprongen, dat is, toen werd het licht van de duisternis afgescheiden, en vormden beiden te zamen één dag, hetgeen zeer wel overeenkomt met de Mozaïsche beschrijving in het boek Genesis. De Chaos van Hesiodus is vormelooze stof, „woest en ledig," zooals Mozes zegt. Eenige Heidensche natiën beschouwen hem als het gevolg van den ondergang eener vroegere wereld, die door vuur was vergaan. Rougemont denkt, dat het woord chaos, dat uit Grickenland door de Romeinen tot ons kwam, van Semitischen oorsprong is, en afgeleid werd van *cahah*, dat uitgeblusscht beteekent. Deze afleiding is gegrondvest op het denkbeeld, dat de woeste staat de vorming der aarde in haar tegen-

woordig voorkomen voorafging, en zelf de verwarde toestand was van eene vroegere wereld, die door vuur werd verteerd. Aangaande dit onderwerp merkt zeker schrijver aan: — „De bijbel leert ons, dat de mensch en andere levende schepselen slechts weinige jaren op de aarde zijn geplaatst geweest, en de stoffelijke monumenten der wereld bewijzen dezelfde waarheid. Zoo de sterrekundige ons spreekt over myriaden van werelden, waarvan in de heilige oorkonden niet gesproken wordt, de geoloog bewijst ons op gelijke wijze, dat er vroegere toestanden van onze planeet geweest zijn, van elkander afgescheiden door groote tusschenruimten van tijd, gedurende welke de mensch en de andere schepselen van zijn eigen tijd nog niet in aanzijn waren geroepen. Tijdperken als deze behooren derhalve niet tot de geschiedenis van ons geslacht, en komen niet binnen de letter noch den geest der openbaring. Wie zal den tijd durven bepalen tusschen de eerste schepping der aarde en dien dag, waarop het God behaagde den mensch er op te plaatsen? Op die vraag zwijgt de Schrift, doch dat zwijgen vernietigt niet de beteekenis van die stoffelijke monumenten Zijner magt, die God voor onze oogen gesteld heeft, terwijl Hij ons te gelijker tijd vermogens gaf, waardoor wij hunne beteekenis kunnen begrijpen." Chaos duidde, volgens de oude theoriën der wereldwording, den ledigen, onbepaalden tijd aan, die vóór de schepping der wereld bestond, en waaruit goden, menschen en het geheele heelal ontstonden. Ovidius evenwel beschrijft den chaos als de verwarde massa, waaruit alle dingen voortsproten.

Wat de juiste toestand was van de woeste massa vóór het besluit van den Schepper is onmogelijk te zeggen. Maar naauwelijks zweefde de Geest Gods op de wateren, of eene wereld van schoonheid en orde ontstond.

CHARAK-PUJAH, een van de meest populaire feesten in Oostelijk Indië. Het wordt gevierd ter eere van Shiva, in zijn karakter van Maha Kala, d. i. tijd, de groote vernietiger aller dingen. De echtgenoot van Shiva is Parvati, in de gedaante van Maha Kali. In den loop des tijds heeft de godin Kali eene zeer voorname plaats in het feest van Charak Pujah ingenomen. Zij is van al de Hindoesche godheden de wreedste en wraakzuchtigste. Duff berigt ons, dat, volgens eenige der heilige legenden, zij haar eigen keel doorsneed, opdat het bloed, dat daaruit vloeide, in haar mond zou springen, en afbeeldingen van dit afzigtelijke schouwspel zijn nog op den huidigen dag in sommige districten van Bengalen te zien. Deze bloeddorstige godheid is de beschermster van de *Thugs*, die beweren hunne bloeddorstige rooftogten onder hare leiding te beramen en ten uitvoer te brengen. Het feest van Charak Pujah, hoewel ter eere van haar heer als den grooten verwoester gehouden, wordt als eene gelegenheid aangegrepen, om Kali als zijne vernielende geestkracht te aanbidden. Het wordt door Duff op de volgende wijze beschreven:

„Het feest zelf ontleent zijn naam van *Charak Pujah* aan *chakra*, een schijf of rad, als zinspeling op den *cirkel* voortgebragt bij het *slingeren*, dat zulk een voornaam deel van de jaarlijksche gebruiken uitmaakt. Een regtopstaande stok, twintig of dertig voet hoog, wordt in den grond geplaatst. Over den top daarvan wordt horizontaal een andere lange stok geplaatst, die zich vrijelijk op eene pen of een spil kan bewegen. Aan het eene einde van den dwarsbalk hangt een touw met twee haken. Aan het andere einde is ook een touw vastgemaakt, dat los op den grond hangt. De vrome treedt voorwaarts en legt zich in het stof neder. De haken worden dan door de vleeschrijke deelen van zijn rug, digt bij de schouders, gestoken. Eenigen, die aan de andere zijde het touw vasthouden, beginnen daarop aanstonds met vrij groote snelheid rond te loopen. Door dit middel wordt het ongelukkige slagtoffer van bijgeloof in de lucht geheschen en met geweld in de rondte geslingerd. De kwelling mag hij, naar zijn eigen vrijen wil, langer of korter ondergaan. Hoe langer hij echter de kwelling kan verduren, hoe grooter het genoegen is van de godheid, welke hij dient, en hoe grooter de verdienste, die daaruit voor hem zelven voortvloeit, en bij gevolg, hoe schooner het vooruitzigt op toekomstige belooning. De tijd, dien men gewoonlijk daarvoor gebruikt, verschilt van tien minuten tot een half uur. En zoodra de een geëindigd heeft, is een ander gereed, die dezelfde verdienste en onderscheiding hoopt te beërven. En zoo worden er aan één boom van vijf tot tien of vijftien in den loop van één dag rondgeslingerd. Van deze slingerpalen zijn er in de provincie Bengalen honderden en duizenden te gelijk in werking. Zij worden altijd op de meest in het oog vallende plaatsen in de steden en dorpen opgerigt, en zijn omgeven door groote menigten gedruischmakende aanschouwers. In de straten van Calcutta zijn vele dezer afgrijselijke slingers jaarlijks te zien, en twintigtallen rondom de voorsteden. Het gebeurt niet zelden, dat, door de groote snelheid der beweging, de vezels van den rug scheuren, in welk geval de arme vrome op verren af-

stand geworpen en verpletterd wordt. Nu veronderstelt gij, dat een luide kreet van medelijden zal opgaan over den ongelukkigen man, die zoo ten slagtoffer van zijne godsvrucht gevallen is. Volstrekt niet. De afgoderij is zoo wreed als het graf. In plaats van medegevoel of medelijden wordt er een gevoelen van verfoeijing en afschuw jegens hem opgewekt. Volgens de beginselen van hun geloof wordt hij gehouden voor iemand, die in een vroegeren staat van bestaan een groot misdadiger geweest is; en hij heeft nu in de tegenwoordige geboorte dezen gewelddadigen dood ondergaan, als eene regtvaardige belooning van de verschrikkelijke zonden, waaraan hij zich in eene vroegere geboorte heeft schuldig gemaakt.

„De avond van denzelfden dag wordt aan een ander gebruik gewijd, dat bijna even wreed is. Het bestaat daarin, dat de vromen zich nederstorten van den rand van een hoogen muur, uit de tweede verdieping van een huis, of van een tijdelijk opgerigt stellaadje, dikwijls twintig of dertig voet hoog, op ijzeren spijkers of messen, die bij menigten in een grooten zak of strooijen matras gestoken zijn. Daar echter deze scherpe instrumenten vrij los zitten en in eene voorwaarts hellende rigting, gelukt het aan de meesten der duizenden, die er op vallen, om er op behendige wijze zonder veel letsel af te komen. Velen worden echter ook gruwelijk verminkt, en voor sommigen is de uitkomst spoedig noodlottig.

„Bij het invallen van den nacht gaan vele vromen in de open lucht zitten, doorsteken de huid hunner voorhoofden, en plaatsen daarin, als in eene naaf, eene kleine ijzeren stang, waaraan eene lamp hangt, die tot aan het aanbreken van den dag brandende wordt gehouden, terwijl de lampedragers den lof van hunne geliefkoosde godheid verkondigen.

„Voor den tempel worden bundels doornen en ander brandhout opeengehoopt, waarin de vromen zich ongekleed rollen. Vervolgens worden de materialen op een hoop gelegd en in brand gestoken. Dan dansen de vromen vlug over de gloeijende kolen, of slingeren die in de lucht met hunne bloote handen, of werpen ze naar elkander.

„Eenigen hebben hunne borst, armen en andere deelen geheel vol gestoken met spelden van ongeveer de dikte van kleine spijkers of paknaalden. Anderen begeven zich naar een vertikaal rad, twintig of dertig voet in middellijn, en aanmerkelijk boven den grond verheven. Zij binden zich in eene zittende houding aan den buitenkant vast, zoodat, als het wiel ronddraait, hun hoofd beurtelings naar het toppunt en het voetpunt wijst.

„Maar wij zouden niet eindigen, als wij de verscheidenheid der wreedheden, die men zich zelven oplegt, in al hare bijzonderheden wilden volgen. Er is echter nog iets van zulk een zonderlingen aard, dat wij het niet onopgemerkt voorbijgaan. Indien het voorstel aan een lid onzer eigene maatschappij werd gedaan, om eene andere soort van kwelling uit te denken, zou waarschijnlijk, te midden van de grenzelooze verscheidenheid, die de vruchtbaarste verbeelding kon uitvinden, die, welke wij nu zullen beschrijven, niet gevonden worden. Eenige dezer misleide wezens doen eene gelofte. Met de eene hand bedekken zij hunne onderlip met eene laag natte aarde of klei, en plaatsen dan daarin met de andere hand eenige kleine korrels, gewoonlijk mostaardzaad. Dan gaan zij op den rug liggen, blootgesteld aan de druipende dauw van den nacht en de verschroeijende zon van den dag. Hunne gelofte is, dat zij van die bepaalde houding niet zullen afgaan, dat zij zich niet zullen bewegen, niet draaijen, niet eten, en niet drinken, vóórdat de zaden, op de lippen geplant, beginnen te ontspruiten of te kiemen. Dit ontspruiten heeft gewoonlijk op den derden of vierden dag plaats, waarna zij, hunne gelofte volbragt hebbende, opstaan, beladen, zooals zij zich verbeelden en gelooven, met eene groote vermeerdering van heiligheid en verdienste."

Tooneelen als deze maken een indrukwekkenden, hoewel pijnlijken, commentair uit op de verklaring der Heilige Schrift: „De duistere plaatsen des lands zijn vol woningen van geweld." Welk eene tegenstelling met den geest, dien het evangelie overal inscherpt. Zie HINDOEÏSMUS, SHIVA.

CHARAN DASIS, eene secte van Vaishnavas bij de Hindoes. Zij werd ingesteld door Charan Das, die tijdens de regering van den tweeden *Alemgir* te Delhi woonde. De leerstellingen der aanhangers dezer secte aangaande de emanatie zijn nagenoeg dezelfde als die der Vedanta school, hoewel zij overeenstemmen met de secten der Vaishnavas in het geloof, dat Brahm of de groote bron aller dingen *Krishna* is. Zij verkondigen de meerderheid des geloofs boven elke andere onderscheiding. Zij verschillen daarin van de andere secten van Vaishnavas, dat zij geene bijzondere kaste, orde of zelfs sekse voor hunne onderwijzers eischen. Zij hechten veel gewigt aan de zedelijkheid, terwijl zij niet erkennen, dat het geloof onafhankelijk is van de werken. Zij beweren, dat de handelingen der menschen altijd gestraft of beloond worden. Hunne tien geboden zijn deze: 1. Niet te liegen; 2. Niet te lasteren; 3. Niet toe te snaauwen; 4. Niet noodeloos te

spreken; 5. Niet te stelen; 6. Geene echtbreuk te begaan; 7. Geen geschapen ding geweld aan te doen; 8. Geen kwaad uit te denken; 9. Geen haat te koesteren; 10. Zich niet over te geven aan bedrog of hoogmoed. Deze voorschriften maken echter hun geheele stelsel van zedelijkheid niet uit. Zij bevelen hunnen volgelingen ook om de pligten te vervullen van het beroep of de kaste, waartoe zij behooren; om met vrome mannen om te gaan; om onbepaald vertrouwen te stellen in den *Guru* of geestelijken onderwijzer; en om *Hari* te aanbidden als de oorspronkelijke en onverklaarbare oorzaak van alles, die door de werking van *Máyá* het heelal schiep, en daarin van tijd tot tijd in eene menschelijke gedaante, en voornamelijk als Krishna, is verschenen.

De volgelingen van *Charan Dás* bestaan uit twee klassen, de geestelijken en de wereldlijken. De laatsten zijn hoofdzakelijk kooplieden, doch de eersten leiden een leven van bedelarij en strenge vroomheid, en zijn onderscheiden door hunne gele kleederen en eene gele streep over het voorhoofd, een halssnoer en rozekrans van *Tulasi* koralen en eene kleine puntige kap, om welker onderste gedeelte zij een gelen tulband dragen.

CHARENTON (HET DECREET VAN), een beroemd decreet van de Hervormde kerk van Frankrijk, dat op de tweede synode van Charenton in 1631 aangenomen werd, waardoor de weg werd geopend voor de belijders van de Luthersche godsdienst, om met de Hervormden gemeenschap te houden in geestelijke en burgerlijke zaken. De woorden van het decreet waren deze: — „Daar de provincie Bourgondië vraagt, of de geloovigen van de Augsburgsche confessie huwelijken mogen aangaan in onze kerken, en in onze kerken kinderen ten doop mogen houden, zonder eene voorafgaande afzwering van die meeningen, welke door hen in strijd met het geloof onzer kerken worden gekoesterd, verklaart deze synode, dat, daar de kerken van de Augsburgsche confessie met de andere Hervormde kerken overeenkomen in de voornaamste en gewigtigste punten der ware godsdienst, en daar er noch bijgeloof noch afgoderij in hare eeredienst is, de geloovigen van de genoemde confessie, die zich met een geest van liefde en vreedzaamheid bij de gemeenschap onzer kerken in dit koningrijk aansluiten, zonder eenige afzwering door hen gedaan met ons toegelaten mogen worden tot de tafel des Heeren, en als peters kinderen ten doop mogen houden, wanneer zij het consistorie beloven, dat zij hun nooit, hetzij middellijk of onmiddellijk, zullen verzoeken om de leer, in onze kerken geloofd en beleden, te overschrijden, maar zich vergenoegen zullen met hen te onderwijzen en op te voeden in die punten en artikelen, die wij met hen gemeen hebben, en aangaande welke de Lutherschen en wij overeenstemmen." Vóór deze poging in Frankrijk om eene vereeniging van de Luthersche met de Hervormde kerk tot stand te brengen, zocht Jacobus I. in Engeland hetzelfde doel te bereiken. Hij trachtte in 1615 de twee partijen door middel van Petrus du Moulin, een beroemd godgeleerde onder de Fransche Hervormden, met elkander te verzoenen. Deze welmeenende pogingen werden echter noch in Frankrijk noch in Engeland met den gewenschten uitslag bekroond.

CHARILEËN, een Heidensch feest, oudtijds door de bewoners van Delphi om de negen jaren gevierd. De omstandigheden, die tot de instelling er van leidden, zijn volgens Plutarchus de volgende: — Toen de bewoners van de stad Delphi door een hongersnood bezocht werden, gingen zij met hunne vrouwen en kinderen naar het paleis des konings, en smeekten zij om diens bijstand. Daar hij niet in staat was om in de behoeften van allen te voorzien, deelde hij alleen aan de betere klasse meel en peulvruchten uit. Onder de aanvragers was een klein weesmeisje, dat met aandrang om een aandeel in de koninklijke goedheid verzocht; maar in plaats van haren nood te verligten, sloeg de koning haar met zijn schoen, en dreef hij haar met beleedigende uitroepen en verontwaardiging uit zijne tegenwoordigheid. Het meisje, hoewel eene arme wees, voelde de beleediging diep, en niet in staat om de smadelijke behandeling te verdragen, maakte zij haastig haar gordel los en verhing zich. Hierna nam de hongersnood nog toe, en bragt hij eene wijd en zijd heerschende ziekte met zich, waarop de koning het orakel van Apollo raadpleegde, hetwelk verklaarde, dat er boete gedaan moest worden voor den dood der maagd Charilea. Nadat de bewoners van Delphi langen tijd getracht hadden de beteekenis te begrijpen van het antwoord des orakels, ontdekten zij eindelijk, dat de Maagd Charilea de wees was, die de koning met zijn schoen had geslagen, en daarom werden, zooals het orakel bepaald had, zekere zoenoffers ingesteld, die om de negen jaren verrigt moesten worden. De wijze der feestviering was ook in overeenstemming met de reden der instelling. De koning, die het feest bestuurde, deelde meel en peulvruchten uit aan al degenen, hetzij vreemdelingen of burgers, die er om vroegen. Als allen hun aandeel ontvangen hadden, werd eene beeldtenis van de maagd Charilea binnengebragt, waarop de koning deze met zijn schoen sloeg.

Daarna bragt de voornaamste der Thyaden het beeld naar eene eenzame en woeste plaats, waar zij het, nadat een strop om den hals was gedaan, op dezelfde plek begroeven, waar Charilea begraven lag.

CHARIS (Gr. *bevalligheid*), de verpersoonlijking der bevalligheid en schoonheid onder de oude Grieken. De *Charitinnen* of Gratiën waren, volgens Hesiodus, de dochters van Zeus en Eurynome of Eunomia, eene der Oceaniden, of, zooals anderen beweren, van Dionysus en Aphrodite. Het waren drie zusters, *Aglaïe*, *Thalia* en *Euphrosyne* geheeten. Zie GRATIEN.

CHARON, een zoon van Erebos, onder de Heidensche natiën der oudheid als de veerman der helsche oorden beschouwd, die gebezigd werd om in zijne boot de schimmen der dooden over den Styx en den Acheron te brengen. Men veronderstelde, dat Charon voor deze dienst van een ieder een obolus ontving, en daarom was het de gewoonte, om vóór de begrafenis een muntstuk van die waarde in den mond der dooden te steken.

CHASIDIM of ASSIDEËN, een naam aan die dappere Joden gegeven, die zich onder Mattathias, het hoofd der Makkabeën, schaarden, toen hij tegen de onderdrukking van Antiochus Epiphanes streed. Van deze Chasidim ontsproot de secte der Pharizeën tegen de laatste tijden van den tweeden tempel. Zij legden den grondslag van die menigte plegtigheden en overleveringen, die de wet van God in den tijd van onzen gezegenden Verlosser zoo geheel en al vernietigden. Deze geboden van menschen, die eerst vrijwillig vervuld werden, werden later in geschreven canons veranderd, en voor het volk verbindend gemaakt. De Chasidim ijverden zeer voor de eer en het onderhoud van den tempel, waaraan zij groote geschenken gaven, en op elken dag, behalve den grooten verzoendag, offerden zij, boven de dagelijksche offerande, een lam, dat het zondoffer der Assideën werd genoemd. Zij legden zich strenge boetedoeningen op, en de gewone eed, dien zij deden, was „bij den tempel", hetgeen onze Heer in de Pharizeën (Matth. XXIII : 16) afkeurde. De tegenstanders van de Chasidim of Assideën waren de Zadikim, die aan de overlevering alle gezag ontzeiden. Josephus maakt van de secte der Assideën geene melding, zoodat zij naar alle waarschijnlijkheid nooit een van de andere Joden afgescheiden ligchaam uitmaakten, voordat de Pharizeën en Essenërs uit hen ontsproten.

CHASIDIM (Hebr. *Heiligen*), eene Joodsche secte, in 1740 door een Poolschen Jood, rabbi Israël Baäl Schem, gesticht, die eerst in Polen en daarna in Podolië leerde. De leden dezer secte erkennen de Cabbala als den grondslag hunner leer en gebruiken. Zij tuchtigen zich zelve door vasten en andere kwellingen, onthouden zich van dierlijk voedsel en in het algemeen van aardsche genietingen. Baäl Schem werd door zijne volgelingen als de vertegenwoordiger der Godheid op aarde vereerd, wiens bevelen zij onvoorwaardelijk moesten gehoorzamen. Hij droeg den titel van Tzadik of den regtvaardige, welken naam de secte nog steeds in plaats van dien van rabbi behoudt. De stichter stierf in 1760, en na zijn dood werden zijne drie voornaamste leerlingen, die tevens zijne kleinzonen waren, tot opperhoofden van de drie afdeelingen der Chasidim verkozen; toen de eenheid der secte eenmaal verbroken was, werd zij in een aantal afzonderlijke gemeenten verdeeld. Middelerwijl was het aantal aanhangers van tien tot veertig duizend aangegroeid. Israël Baäl Schem werd, volgens de boeken der Chasidim, in den hemel opgenomen, om daar in het gezelschap van engelen te wonen; hij handelt als middelaar bij God, en verzoent elken Jood met Hem, die zijne kinderen in de leerstellingen der Chasidim opvoedt.

De Chasidim hebben afzonderlijke synagogen, en gebruiken het gebedenboek der Spaansche Joden. Zij vereeren den Talmud meer en den Sohar minder dan de andere Joden, en het groote doel, dat zij zeggen na te jagen, is eene volkomene vereeniging met God. Zij brengen veel van hun tijd in overdenking en gebed door, en maken daarbij de vreemdste gebaren; zij springen, verwringen zich en huilen, totdat zij zich opwerken tot een staat van opgewektheid, die aan dolheid grenst. Tot voorbereiding voor hunne godsdienstoefeningen maken zij een ruim gebruik van mede en zelfs van sterke dranken, ten einde opgeruimdheid teweeg te brengen. Twee reizigers bezochten eene synagoge der Chasidim te Tarnopol, en zagen een dans ter eere der wet, dien zij aldus beschrijven: — „Eerst dansten zij twee aan twee, daarna drie of vier, hand aan hand; zij sprongen en dansten, zongen te zelfder tijd, en klapten nu en dan in de handen op eene wijze, die ons aan den Arabischen dans en zang in het Oosten deed denken. Eenigen schenen geheel in ernst, met eene wilde dweepzieke uitdrukking op het gelaat, terwijl anderen luchtig en vrolijk waren." Dr. M'Caul geeft eenige godsdienstige gebruiken der Chasidim op. „Hun voornaamste middel om zich te stichten," zegt hij, „is het doorbrengen van den Sabbathdag met den Tzadik. In den namiddag en avond van elken Vrijdag, vóór het begin van

den Sabbath, komen wagens vol Joden en Jodinnen, met hunne kinderen, uit de nabuurschap, dertig, veertig of meer mijlen in het rond, binnen de stad. De rijken brengen geschenken en hun eigen voorraad mede, dien de armen mogen deelen. Het voornaamste genoegen heeft des Zaturdags in den namiddag plaats, aan den maaltijd dien de Joden het derde maal noemen, gedurende welken de Tzadik Torah zegt, dat is, hij spreekt voor de vuist eene soort van zedekundig-mystisch-cabbalistische redevoering uit, die zijne volgelingen als uitspraken, welke van boven ingegeven worden, aannemen. Ten behoeve van hen, die te ver verwijderd zijn om des Zaturdags te komen, doet de Tzadik reizen door zijn district; hij wordt dan bij een rijk lid der secte gehuisvest, en behandeld met al den eerbied, die iemand toekomt, welke in onmiddellijke gemeenschap met de Godheid staat. Hij legt dan straffen op aan hen, wier geweten beladen is met schuld, en deelt amuletten en stukjes perkament, met cabbalistische zinnen er op, aan diegenen uit, die vrij wenschen te zijn van ziekte en gevaar, of bescherming zoeken tegen de aanvallen van booze geesten." De secte der Chasidim schijnt eene loot te zijn van de *Sabbathaïsten*, die ook in Polen ontstonden, en wier leerstellingen, gelijk die der Chasidim, deels aan den Talmud en deels aan de Cabbala ontleend zijn. Zij verklaren van zich zelve, dat zij oorspronkelijk Talmudistische Joden zijn, en hunne liturgie is die van de Sephardim, terwijl hunne lofzangen en gedichten van Cabbalistische strekking zijn. Eindelijk werd het verschil tusschen de leerstellingen van de Chasidim en den Talmud duidelijk, toen in 1755 zekere Meschullam, een lid der secte, in het openbaar een exemplaar van den Talmud verbrandde, in het midden van de Joodsche wijk eener stad in Podolië. De Talmudistische rabbijnen in Polen hadden echter reeds vroeger ontdekt, dat de Chasidim zich tegen hun gezag verzetteden, en hadden hen als eene ketterssche secte in den ban gedaan. Zie SABBATHAÏSTEN.

CHEL, een der hoven van den tweeden Jeruzalemschen tempel. De Hebreeuwsche verklaarders zeggen, dat het eene ruimte was van tien el breedte, omgeven door een muur, tusschen den berg van het huis en de hoven. Men kwam van den berg van het huis in den *chel* langs twaalf treden, die eene halve el boven elkander waren. De muur, die den chel omgaf, was niet zoo hoog als de andere muren om den tempel, en er waren vele doorgangen door dezen muur in den chel. Aan elke zijde van een doorgang was een pilaar, waarop in het Grieksch en Latijn eene waarschuwing stond voor vreemdelingen om die plaats niet binnen te gaan, maar zorg te dragen niet op heiligen grond te treden. Toen de Joden aan de Syrisch-Grieksche koningen onderworpen werden, werd deze slagboom tegen vreemdelingen op dertien plaatsen doorgebroken; de Joden herstelden echter de breuken, en bevalen, dat dertien gebeden tegen de Heidensche koningrijken gedaan zouden worden, in geval een vreemdeling het waagde eene van de plaatsen te naderen, waar de breuken gemaakt waren.

CHEMARIM (Syr. *de Zwarten*), eene orde van priesters van Baal, die waarschijnlijk dien naam kregen, omdat zij zwarte kleederen bij het offeren droegen, of gelijk anderen denken, omdat zij hun gelaat zwart schilderden. Het woord *chemarim* is het meervoud van *chomra*, en is in onze overzetting onvertaald gebleven. Het komt er driemaal in voor, en wel in 2 Kon. XXIII : 5; Hos. X : 5; Zeph. I : 4. In Hosea X : 5 wordt het woord *chemarim* gebezigd voor de priesters der gouden kalveren, die door Jeroboam te Dan en te Beth-el geplaatst waren. De Joden gebruiken nog het woord als scheldnaam voor de Christen-leeraars, omdat deze in zwarte kleederen hun dienstwerk verrigten.

CHEREM, de tweede graad van uitbanning bij de Joden, gewoonlijk genoemd de groote ban. De misdaad werd in de synagoge bekend gemaakt, en bij het begin van de afkondiging van den vloek werden er kaarsen aangestoken, die bij het einde uitgebluscht werden, om aan te duiden dat de persoon, die in den ban was gedaan, van het licht des hemels was beroofd. Zijne goederen werden verbeurd verklaard, zijne zonen mogten niet besneden worden, en als hij zonder berouw stierf, werd er volgens het vonnis van den regter een steen op zijne doodkist of baar geworpen, om aan te toonen, dat hij verdiende gesteenigd te worden. Hij werd niet betreurd met plegtige jammerklagten, niet naar het graf gevolgd, en niet op de gewone wijze ter aarde besteld. Het vonnis van *cherem* moest door tien personen, of in tegenwoordigheid ten minste van tien personen, uitgesproken worden. De geëxcommuniceerde mogt echter door drie regters vrijgesproken worden, of zelfs door één regter, zoo deze een wetgeleerde was. De gelofte, die onder de Hebreën *cherem* werd genoemd, wordt nergens door Mozes bevolen, ook meldt hij niet, in welke opzigten zij van andere geloften onderscheiden was, maar neemt aan, dat dit wel bekend was. Die soort van *cherem*, waarmede wij het best bekend zijn, was het vooraf toewijden aan God van steden, waartegen de Israëlieten met de

uiterste gestrengheid te werk dachten te gaan. Het doel van het uitspreken van den *cherem* was om het volk tot den oorlog aan te zetten. In zulke gevallen werden al de inwoners ter dood veroordeeld, en was het niet geoorloofd om eenig gedeelte van den buit te nemen. De beesten werden gedood, alle andere dingen moesten door vuur verteerd worden, en wat niet verbrand kon worden, zooals goud, zilver en andere metalen, werd in de schatkist van het heiligdom gelegd. Wanneer de stad verwoest werd, werd er een vloek uitgesproken, zooals bij Jericho, over een ieder, die trachten zou haar te herbouwen.

CHERUBIM. Veel verschil van meening heeft er steeds onder de geleerden over de ware natuur dezer schepselen bestaan. Zelfs de beteekenis en afleiding van het woord *cherub* zijn nog heden onzeker. Het meest algemeene gevoelen gedurende langen tijd was, dat zij engelen waren, maar of *cherubim* de naam is van eene afzonderlijke klasse van hemelsche wezens, of dezelfde orde als de *Seraphim* moet aanduiden, kan niet met zekerheid bepaald worden. Michaëlis geloofde, dat zij eene soort van donder-paarden van Jehovah waren, eenigzins gelijk aan de paarden van Zeus in de oude Heidensche mythologie der Grieken, terwijl Herder en andere Duitsche schrijvers van meer nieuwere tijden beweerden, dat zij slechts fabelachtige monsters waren, gelijk de draken uit den ouden tijd, die, zooals men veronderstelde, zekere schatten bewaakten. Spencer veronderstelde, dat de cherubim van Egyptischen oorsprong en bestemd waren, om eene navolging van de monsterachtige gedaanten te zijn, die zoo dikwijls in de oude godsdienst van Egypte voorkomen, en die van daar naar Assyrië en Babylon werden overgebragt. Het is echter ongelukkig voor deze theorie, dat gedaanten, die den juisten vorm hebben van de Hebreeuwsche cherubim, niet te vinden zijn in de afbeeldingen op de Egyptische monumenten, en zoo algemeen komen de zaâmgestelde figuren in de mythologie van al de natiën der oudheid voor, dat er geene bijzondere reden is, om haar oorsprong uitsluitend aan Egypte, en niet aan Indië, Perzië of China toe te kennen. Andere geleerde mannen, onder welke Philo, de Groot en Bochart vermeld kunnen worden, in meer nieuwere tijden door Rosenmuller en de Wette gevolgd, beschouwen de cherubim als de symbolen der Goddelijke volmaaktheden, of als voorstellingen van de eigenschappen der Godheid.

De cherubim in Eden, waarvan in Gen. III : 24 gesproken wordt, schijnen van die in het heilige der heiligen des tabernakels verschild te hebben. Eerstgenoemden hadden, gelijk de cherubim in Ezechiël en de Openbaring, het voorkomen van leven in den hoogsten staat van bedrijvigheid, terwijl de laatstgenoemden levenlooze voorwerpen waren, afgebeeld met vleugelen, die het verzoendeksel overschaduwden. De plaats, die de cherubim in de oorspronkelijke eer rediens van Eden ingenomen kunnen hebben, was, volgens zeker schrijver, de volgende: — „Hunne bezetting van Eden moest een voortdurend teeken en getuige daarstellen van de volstrekte heiligheid van God in verband met het eeuwige leven, waarvan de boom in het midden van den hof het voedsel was. Dit leven was voor het tegenwoordige een verloren voorregt en erfdeel voor den mensch geworden, omdat de zonde zijne natuur was binnengedrongen en haar ontdaan had; andere wezens moesten zijne plaats innemen, om de getuigenis van God levendig te houden, die hij niet langer geschikt was om te handhaven.

„Maar terwijl in dit opzigt de cherubim in Eden dienden, om de herinnering van de schuld des menschen levendig te houden, als staande tegenover de regtvaardigheid van God, was toch het voornaamste doel hunner aanstelling klaarblijkelijk van een vriendelijken aard — een teeken en zinnebeeld der hoop. Zij zouden op zich zelve misschien niet voldoende geweest zijn, om in den boezem des menschen de hoop op onsterfelijkheid te doen ontwaken, maar toen die hoop door andere middelen was aangebragt, kwamen zij om die te bevestigen. Want waarom moest het bewaren van den boom des levens hun toevertrouwd worden? Zij waren niet de natuurlijke en eigenlijke bewaarders er van, en hij was ook niet geplant om het beginsel van een onsterfelijk leven in hen te voeden; zij waren slechts tijdelijke bewoners van het oord, waar hij groeide, en daar zij ideale schepselen waren, moest, wat zij bewaarden, blijkbaar voor anderen bewaard worden, en niet voor hen zelve. Hunne tegenwoordigheid om den boom des levens, met zigtbare openbaringen der Goddelijke glorie, kondigde een plan van genade jegens de gevallenen aan. Zij kondigde aan, dat de grond, door de list van den verzoeker verloren, niet geheel aan zijne magt en boosheid was overgelaten, maar weder bezet moest worden door de wezens, voor welke hij oorspronkelijk bestemd was, en dat middelerwijl, en als een zeker onderpand der toekomstige herstelling, de Hemel er bezit van nam door middelen, die uitsluitend voor het doel bestemd waren. Eden had dus het voorkomen eener woning, hoewel voor het tegenwoordige verloren, maar toch getrouwelijk voor zijne

eigenaars bewaard tegen den tijd, waarop zij eene regtvaardigheid zouden bezitten, die hen in staat kon stellen voor een terugkeer tot zijne zuivere en gezegende voorregten; en er werd voor den mensch een blijvend teeken gesteld, dat de nu verbeurde toestand der onsterfelijkheid teruggegeven zou worden.

„Het kon niet moeijelijk zijn, gelooven wij, voor het eerste geslacht der vereerders van God, met de geschiktheid die zij voor symbolisch onderrigt bezaten, om nog een stap verder te gaan, en nog eene les af te leiden uit de verschijning der Cherubim in Eden. Terwijl deze niet anders dan als getuigen van Gods heiligheid konden beschouwd worden, tegenover de zonde des menschen, en als teekenen van Gods doel, om van de magt en de boosheid van den verzoeker te verlossen, wat verloren was, konden zij ook niet nalaten de gedachte te doen ontstaan, dat de vervulling van dat doel meer nog dan herstellen zou, wat verloren was. Deze ideale schepselen, die gedurende eenigen tijd in de plaats des menschen in het paradijs werden gesteld, vereenigden in hun zaâmgesteld maaksel meerdere krachten en vermogens dan die, welke de mensch nu bezat, of ooit bezeten had. Zij vereenigden met het verstand des menschen de geschiktheid voor voortbrengenden arbeid en de nuttigheid den os eigen, de magt en heerschappij van den leeuw, den gevleugelden spoed en het verziende oog van den arend. De hof van God en de boom des levens, als zinnebeelden van hoop voor de kerk, nu in de bewaring van schepselen zijnde, die zulk eene zonderlinge vereeniging van hoedanigheden bezaten, was zekerlijk geschikt om de overtuiging te doen ontstaan, dat eene hoogere plaats en eene hoogere bestemming voor den mensch in de nieuwe schepping gewonnen moesten worden, en dat, als de verloren erfenis herwonnen zou zijn, en de teruggave aller dingen plaats zoude hebben, de natuur des menschen begiftigd zou worden met andere gaven en vermogens voor de dienst van God, dan zij oorspronkelijk bezat. Eden werd niet alleen in zijne oorspronkelijke eer na den val bewaard, maar scheen eerder gewonnen te hebben door die ongelukkige gebeurtenis; hoogere wezens bewaarden zijne schatten, helderder openbaringen van Goddelijke glorie hingen om zijn ingang, die voor het oog des geloofs duidelijk aantoonden, dat de verzoeker meer dan teleurgesteld zou worden, en dat datgene, wat aanvankelijk strekte om het doel te vernietigen en het gezegende werk van God te mismaken, ten slotte in Zijne voorzienigheid zou dienen tot veredeling en verfraaijing van dezen grond der schepping."

De cherubim in het heilige der heiligen van den Joodschen tabernakel worden in de Mozaïsche wet, Exod. XXV: 18, 19, aldus beschreven: „Gij zult ook twee cherubim van goud maken; van digt goud zult gij ze maken, uit de beide einden des verzoendeksels. En maak U éénen cherub uit het eene einde aan deze zijde, en den anderen cherub uit het andere einde aan gene zijde; uit het verzoendeksel zult gijlieden de cherubim maken, uit de beide einden van hetzelve." Niets meer is van deze gedaanten bekend, dan dat zij gevleugelde schepselen waren. De Groot veronderstelt, dat zij op de gedaante eens kalfs geleken, terwijl Spencer en Bochard zich verbeelden, dat zij den vorm van een os hadden. Anderen beweren, dat zij zaâmgestelde gedaanten waren, gelijk die in Ezechiël en de Openbaring, en dat zij het gelaat hadden van een mensch, een leeuw, een os en een arend. De houding, waarin zij voorgesteld worden, met het aangezigt naar het verzoendeksel, is moeijelijk in overeenstemming te brengen met het denkbeeld van een schepsel met vier aangezigten. Uit het verhaal van Mozes aangaande de cherubim vernemen wij, dat zij twee in getal waren, aan beide zijden van het verzoendeksel één. Die in den tabernakel waren van digt goud, maar die in den tempel van Salomo, die veel grooter waren, waren van olieachtig hout, waarschijnlijk het hout van den olijfboom, gemaakt. De gezigten dezer cherubim keken naar elkander, om, zooals de Joden beweren, hunne wederzijdsche harmonie en liefde aan te duiden, en zij keken beiden naar het deksel van de ark, om aan te toonen, dat zij bewaarders der Wet waren, die onder het verzoendeksel was nedergelegd. Hunne vleugelen waren naar boven uitgebreid, om aan te toonen, dat zij gereed waren om weg te vliegen, ten einde de Goddelijke bevelen uit te voeren. Hunne vleugelen bedekten de ark, zoodat zij een zetel vormden, die de troon van God genoemd werd.

Een der moeijelijkste vraagstukken is de symbolische beteekenis van de cherubim te begrijpen, hetzij zooals zij in Eden gevonden werden, of zooals zij in den tabernakel en tempel waren voorgesteld. Bähr zegt, dat de cherub een schepsel is, dat, op de hoogste trap van het geschapene staande, en in zich het volmaakste geschapen leven bevattende, de beste openbaring is van God en het Goddelijk leven. Hij is, gaat hij voort, een vertegenwoordiger van de schepping in haar hoogsten trap, een ideaal schepsel. De levenskrachten aan de verhevenste wezens in de zigtbare schepping medegedeeld, zijn er in verzameld en er in overgebragt. Hengstenberg meent [illegible] overeenkomst te vinden

tusschen de Hebreeuwsche cherubim en de Egyptische sphinxen, en zegt, dat het eenige verschil is, dat in de cherubim de Goddelijke eigenschappen slechts zinnebeeldig voorgesteld waren, voor zoo verre zij zich in de werken der schepping vertoonden, terwijl zij in de sphinxen regtstreeks zinnebeeldig voorgesteld waren. Niet weinig verschil heeft er plaats gehad over de vraag, of de cherubim eene menschelijke of eene engelachtige orde van wezens voorstelden. Fairburn zegt op dit punt: „de cherub is het beeld van het schepsel in zijne hoogste ontwikkeling, een ideaal schepsel. De levenskrachten, die in de werkelijke schepping onder de schepselen der eerste klasse uitgedeeld zijn, zijn daarin verzameld en vereenigd. Alle schepping is een getuige van de levenskrachten, die in God zijn, en bij gevolg is de cherub, waarin de hoogste levenskrachten zich als een individuëel eigendom vertoonen, door middel van de vier zamenstellende deelen een getuige, in den hoogsten zin, van de scheppende magt, die het eigendom is van den onzigtbaren God — van de majesteit, (of magt om te regeren en te oordeelen,) de alomtegenwoordigheid en alwetendheid, en ten slotte de volstrekte wijsheid van God. Als zulk een getuige dient hij tot verheerlijking en eer van God, is hij de verpersoonlijkte levende loftuiting van God zelven, en om die reden is het doel van de onophoudelijke inspanning der vier levende schepselen in de Openbaring de voortdurende loftuiting en aanbidding van God: „Zij hebben geene rust dag en nacht, zeggende: Heilig, heilig, heilig is de Heere God, de Almagtige, Die was, en Die is, en Die komen zal." En wanneer de dieren (levende schepselen) heerlijkheid en eer en dankzegging gaven Hem, die op den troon zat, die in alle eeuwigheid leeft; zoo vielen de vier en twintig ouderlingen voor Hem, die op den troon zat, en aanbaden Hem, die leeft in alle eeuwigheid, en wierpen hunne kroonen voor den troon, zeggende: „Gij, Heere! zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid en de eer en de kracht; want Gij hebt alle dingen geschapen, en door Uwen wil zijn zij, en zijn zij geschapen."

Andere schrijvers beschouwen de cherubim als eene zinnebeeldige voorstelling van de Goddelijke glorie, zooals die in de verlossing is ten toon gespreid. Zoo merkt Holden aan: „Het is voor eene weelderige verbeelding, bij het verklaren der hiëroglyphische beteekenis van de cherubim, gemakkelijk om de perken der gematigdheid en rede te overschrijden, doch eenig geestelijk onderrigt moesten zij toch zonder twijfel mededeelen; en de proto-evangelische belofte, dat het zaad der vrouw den kop der slang zal vermorzelen, vereenigd met het licht van volgende openbaringen, wijst de geheimzinnigheid der verlossing aan, als het hoofddoel van het hemelsche visioen. De vrije omgang met den boom des levens was aan het gevallen, oprocrige schepsel verboden, en de eenige toegang tot dien boom, die er nu overbleef, was door het middelaarswerk van den Verlosser, die het kwaad, uit den val voortspruitende, hersteld heeft. Dit werd typisch aanschouwd in de glansrijke en cherubijnsche verschijning aan den ingang van den hof van Eden, eene verschijning die niet ten doel had om onze eerste ouders in schrik van den boom des levens te verdrijven, maar om hun hoop in te boezemen, om hun aan te toonen, dat de Goddelijke genade nog aan den mensch werd beloofd, hoewel hij nu gevallen was, en om eene zinnebeeldige voorstelling van het genadeverbond te zijn."

Een ander schrijver deelt zijne meening over dit onderwerp in de volgende bewoordingen mede: „Zij zijn geene hemelsche, maar menschelijke zinnebeelden, eenigermate verbonden met de Kerk, voornamelijk beschouwd als verlost, en duiden hare glansrijke magt en schoonheid aan, zooals zij voor den troon van God en van het Lam voorgesteld worden. Juist hetzelfde karakter kan aan de levende schepselen van Ezechiëls visioenen en aan de cherubim toegeschreven worden, waar in het Oude Testament gewag van hen wordt gemaakt. Zij stellen de volledige Kerk voor, uit alle tijden en natiën en van de vier hoeken der wereld verzameld, dienende haar Heer en Zaligmaker in Zijne verlossende heerlijkheid. In de heilige plaats des tabernakels en des tempels drukten het verzoendeksel, besprenkeld met boetedoenend bloed, de cherubim, die er op nederzien, de heerlijkheid des Heeren, rustende in het midden, op geschikte wijze zinnebeeldig de verlossing, de verlosten en den Verlosser uit; benevens geloovigen, met het oog standvastig op de verzoening gekeerd, waardoor God nogmaals onder hen komt wonen; Jehovah, met eindelooze vreugde de Kerk ontmoetende, die door bloed is gekocht en door bloed is gereinigd. Zoo ook, als het geloof God aanschouwt als den God des behouds, verschijnt Hij in heerlijkheid met hetzelfde gevolg. Engelen dienen Hem, maar op of boven de cherubim rijdt Hij voort. Tusschen de cherubim woont Hij. De Kerk beschouwt Hem altijd als haar eigendom, en ziet Hem zich in liefde over haar verheugen.

Het is onmogelijk om de groote verscheidenheid van meeningen op te sommen, die aangaande de symbolische beteekenis der cherubim gekoesterd zijn. Philo verbeeldde zich, dat zij zinnebeelden waren van

de twee halfronden, en Athanasius van de zigtbare hemelen. Oude en nieuwere schrijvers hebben zoo wijd verschild in hunne beschouwingen over dit onderwerp, dat na alles wat er over geschreven is, zelfs door menschen van de uitgebreidste geleerdheid, wij ons tevreden moeten stellen met de zaak te beschouwen als nog gehuld in geheimzinnigheid en onzekerheid.

CHERUBIJNSCHE LOFZANG, een loflied dat in de oude Christelijke kerk in groote achting gehouden werd. De oorspronkelijke woorden waren deze: „Heilig, heilig, heilig, Heere God der heirscharen; de hemel en de aarde zijn vol van Uwe heerlijkheid, die voor altijd gezegend zijt, Amen." Ambrosius van Milaan spreekt van dezen lofzang onder den naam van *Trisagion*, en zegt ons, dat in de meeste Oostersche en Westersche kerken de priester en de aanwezigen hem als met één stem zongen, wanneer de offerande bij het avondmaal was opgedragen. Hieronymus spreekt er ook van, en zegt, dat hij gezongen werd als eene belijdenis van de Heilige Drieëenheid. Tegen het midden der vijfde eeuw bezigde de kerk deze woorden voor den Cherubijnschen lofzang: „Heilige God, Heilige Magtige, Heilige Onsterfelijke, wees ons genadig," waarvan de drie uitdrukkingen van aanbidding betrekking moesten hebben op de Drie Personen der Drieëenheid. Dit formulier wordt somtijds toegeschreven aan Proclus, bisschop van Constantinopel, en Theodosius den Jongere, en werd gebruikt tot aan den tijd van Anastasius den keizer, die de woorden: „die voor ons gekruisigd werd," er aan toe liet voegen. Sommigen zeggen echter, dat deze bijvoeging afkomstig is van Petrus Gnapheus, bisschop van Antiochië. Het doel dezer bijvoeging was, om de ketterij der Theopaschieten in te voeren, die beweerden, dat de Goddelijke natuur zelve aan het kruis leed. Om deze dwaling te vermijden, werd het loflied later ten tijde van keizer Zeno veranderd, en bestond het uit de volgende woorden: „Heilige God, Heilige Magtige, Heilige Onsterfelijke, Christus onze Koning, die voor ons gekruisigd werd, wees ons genadig." Deze toevoegingen bragten groote verwarring in de Oostersche kerken teweeg, terwijl de Westersche kerken weigerden ze aan te nemen, en in sommige provincieën in Europa werden de woorden: „Heilige Drieëenheid, wees ons genadig" met voordacht gebezigd, opdat de lofzang, gelijk vroeger, voor de geheele Drieëenheid gebruikt kon worden.

CHIBBUT HAKKEFER, het slaan der dooden, dat, zooals de Rabbijnen beweren, in het graf door den engel Duma en zijne dienaren verrigt wordt, die drie vurige roeden in de hand houden, en het ligchaam en de ziel te gelijker tijd oordeelen. Zij beweren, dat dit het vierde der zeven oordeelen is, die na den dood over de menschen gehouden worden, en waarop gedoeld moet worden in de bedreiging, Lev. XXVI: 28: „Zoo zal Ik ook met U in beetgrimmige tegenheid wandelen, en Ik zal u ook zevenvoudig over uwe zonden tuchtigen."

CHISLEU of KISLEV, de derde maand van het burgerlijke en de negende van het godsdienstige jaar bij de Joden. Zij bevat dertig dagen, en komt overeen met een gedeelte van onze maanden November en December. Gedurende deze maand begint het wintergebed om regen. Verscheidene Joodsche feesten hebben in den loop er van plaats. Zoo is er, behalve het feest der nieuwe maan op den eersten dag der maand, een feest op den derden, ter nagedachtenis van de afgodsbeelden, die de Asmonieden uit den tempel wierpen. Op den zevenden wordt er een vasten gehouden, dat ingesteld werd, omdat Jojakim de profetie van Jeremia verbrandde, die Baruch geschreven had. Dr. Prideaux plaatst dit vasten op den negen en twintigsten dag der maand; Calmet veronderstelt echter, dat het op den zesden plaats had, en dat op den volgenden dag een feest gevierd werd ter gedachtenis van den dood van Herodius den Groote, den wreeden moordenaar van de kinderen van Bethlehem. Op den vijf en twintigsten dag van Chisleu begon het feest der wijding, dat gedurende acht dagen gehouden werd als een kleiner feest, ter nagedachtenis van de wijding des altaars, nadat Judas de Makkabeër den tempel van de verontreiniging door Antiochus gereinigd had.

CHLORIS, de echtgenoot van *Zephyrus* en de godin der bloemen bij de oude Grieken; dezelfde als *Flora* bij de Romeinen.

CHOREPISCOPI of KOORBISSCHOPPEN, een naam in oude tijden aan bisschoppen van het platteland gegeven, en waarschijnlijk afgeleid van *chora*, dat in het Grieksch land beteekent. Het ontstaan dezer kerkelijke ambtsbekleeders moet in zeer oude tijden gezocht worden, daar het aan weinig twijfel onderhevig is, dat in vele districten het Christendom reeds zeer vroeg in het open land vorderingen maakte; en waar een voldoend aantal Christenen gevonden werd om eene afzonderlijke kerkelijke gemeente te vormen, kozen zij hunne eigene herders of bisschoppen, die toen natuurlijk even onafhankelijk waren als de bestuurders in de stadskerken. In de vierde eeuw begon men hun een afzonderlijken naam, dien van koorbisschoppen, te geven, als afgescheiden van en in strijd met de stadsbisschoppen. De koorbisschop bestuurde de kerk van een voornaam dorp, en aan hem was een

zeker aantal dorpskerken, die hare eigene herders hadden, onderworpen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat sommige dezer geestelijke ambtsbekleeders misbruik maakten van hun gezag, daar wij vinden, dat in de vierde eeuw eenige synoden bepaalden, dat de koorbisschoppen slechts de magt zouden hebben om geestelijken van een lageren graad te benoemen en te wijden, zonder den stadsbisschop te raadplegen. Het concilie van Sardica en dat van Laodicea verboden eindelijk de aanstelling geheel, en het laatstgenoemde concilie beval, dat er in de plaats van de landsbisschoppen visiteurs aangesteld zouden worden, die het algemeene toezigt over de kerken van het platteland zouden hebben. Maar in lateren tijd werden er toch nog koorbisschoppen in de kerken van Syrië en in het Westen gevonden. Onder kerkgeschiedschrijvers bestaat er niet weinig verschil van meening over den juisten aard van het gezag, dat de koorbisschoppen bezaten; eenige beweren, dat zij slechts presbyters waren, die van de stadsbisschoppen afhingen; andere, dat zij eene tusschenplaats tusschen presbyters en bisschoppen innamen; nog andere, dat zij het bisschoppelijk gezag in haar geheelen omvang uitoefenden. De laatste meening is hoogstwaarschijnlijk de juiste, en in de onafhankelijke uitoefening van hun ambt kwamen zij in botsing met de stadsbisschoppen, die natuurlijk niet nalieten eene verontschuldiging te zoeken en te vinden, om in de eerste plaats het ambt in te korten en later af te schaffen.

CHOUBRET, een feest onder de Mohamedanen in Indië, dat met vrees en droefheid begint, en met hoop en vreugde eindigt. Bij die gelegenheid herdenken zij het onderzoek der zielen van gestorvenen door goede engelen, die al de goede daden opschrijven, welke zij in dit leven verrigt hebben, terwijl de booze engelen, met evenveel naauwgezetheid, al hunne slechte daden opteekenen. (Zie Dooden, Onderzoek der). Zij gelooven, dat God deze verslagen doorloopt, en daarom zijn zij bang, uiten eenige gebeden, onderzoeken zich zelve en geven aalmoezen. Daar zij zich echter vleijen, dat hunne rekening te hunner gunste zal uitvallen, en dat hunne namen in het Boek des Levens opgeschreven zullen worden, eindigen zij de plegtigheden van het *choubret* met illuminatiën, vreugdevuren en vermaken van allerlei aard.

CHRISMA, olie door den bisschop gewijd, en in de Roomsche en de Grieksche kerk bij de toediening van den doop, het vormsel, de priesterwijding en het laatste oliesel gebruikt. Er zijn twee soorten van chrisma; de eene soort bestaat uit olie en balsem, en wordt gebruikt bij den doop, het vormsel en de wijding; de andere is zuivere olie, door den bisschop gewijd, en wordt gebezigd bij het zalven van geloofsleerlingen en bij het laatste oliesel. Zeer oude schrijvers verhalen, dat het chrisma het eerst bij het vormsel, en in lateren tijd bij den doop gebezigd werd. De schrijver der Verordeningen spreekt van twee soorten van olie. De eene soort wordt mystieke olie, en de andere mystiek chrisma genoemd, en hij geeft eene afzonderlijke wijze van wijding op. De eene wijding geschiedde, alvorens de doopeling in het water ging, en mogt verrigt worden door een diaken, en de andere, nadat de doopeling er weder uit was gekomen, en kon alleen door een bisschop verrigt worden. In de derde eeuw wordt het eerst van chrisma gewag gemaakt, en wel door Origenes en Tertullianus, als zij over het vormsel spreken. Van zeer vroege tijden af is het chrisma door de Grieksche en de Latijnsche kerk bij den doop gebruikt, met dit verschil echter, dat de Grieken het geheele ligchaam, en de Latijnen slechts de kruin van het hoofd zalven. Het vormsel wordt door de Grieksche kerk chrisma genoemd; bij de toediening er van zalven de Grieken het voorhoofd, de oogen, de neusgaten, den mond, de ooren, de borst, de handen en de voeten, en maken daarop het teeken des kruises, terwijl de priester telkens zegt: „Het zegel van de gave des Heiligen Geestes." Het gereedmaken of heiligen van het chrisma in de Oostersche kerk is een jaarlijksch werk, dat verscheidene dagen vordert, en alleen in de Lijdensweek verrigt kan worden. De Nestorianen veroordeelen het gebruik van chrisma, en stellen slechts olijfolie in de plaats er van; zij beweren, dat het laatste bijzonder gepast is, niet alleen omdat de olijf een zinnebeeld des vredes is, maar ook omdat zij, die met de heilige olijfolie gezalfd zijn, op den dag des oordeels niet zullen verwelken of in de hel vallen, gelijk de bladeren des olijfbooms niet verwelken of afvallen. De gewone wijze, waarop het chrisma in de Grieksche kerk gereed gemaakt en gewijd wordt, is deze: — De bestanddeelen zijn niet minder dan twintig in getal; elk dezer heeft vooraf eene afzonderlijke bisschoppelijke zegening ondergaan. Des Maandags worden zij met wijwater besprenkeld en in een grooten ketel gedaan. De priesters gieten er wijn en olie in, in zulk eene hoeveelheid, dat het mengsel gedurende drie dagen kokende wordt gehouden, en in zulk eene verhouding, dat er altijd eene zekere bepaalde diepte van den wijn onder de olie is. Gedurende de geheele behandeling staan er diakenen bij, die het mengsel met lange stokken omroeren, terwijl vele priesters er bij tegenwoordig zijn,

die achtervolgens de Evangeliën lezen, en weder met Mattheüs beginnen, als zij aan het einde van Johannes gekomen zijn. Des Woensdags worden de reukoliën er aan toegevoegd; des Donderdags wijdt de bisschop het geheel met het teeken des kruises, waarna het in urnen gedaan wordt, en over de steden van het patriarchaat wordt verdeeld. Deze plegtigheid kan slechts aan éène plaats voor één tak der kerk verrigt worden. Zoo heeft zij voor de Russisch-Griecksche kerk altijd plaats in de Patriarchale zaal te Moskou. Henderson zegt, als hij deze kamer en de bezienswaardigheden, die zij bevat, beschrijft: — „Het merkwaardigste voorwerp op deze prachtige tentoonstelling van heilige gereedschappen was een groote flacon, van paarlemoer gemaakt, die nog iets van de olie bevat, welke van Constantinopel werd aangebragt, toen in de tiende eeuw het Christendom in Rusland werd ingevoerd. Deze olie wordt met groote zorg bewaard, zoodat, als slechts eenige druppels er van genomen worden, zooals bij de tegenwoordige gelegenheid, hunne plaats aangevuld wordt door iets van die olie, die in een vroeger tijdperk gereedgemaakt was, waardoor men veronderstelt, dat hare voortdurende kracht verzekerd wordt."

Het gereedmaken en wijden van het chrisma in de Roomsche kerk heeft met veel praal op Witten Donderdag plaats. Op den morgen van dien dag worden drie kruiken, vol van de zuiverste olie, in het Sacrarium geplaatst en daar zorgvuldig bewaard; éène kruik is voor de olie der zieken, éène voor de olie der geloofsleerlingen, en de derde, eene grootere, voor het chrisma; deze laatste moet met wit balsemingslinnen, maar de twee andere met balsemingslinnen van eene verschillende kleur, bedekt worden. Bij de dienst voor de wijding van het chrisma moeten, behalve de prelaat en zijne medehelpers, twaalf priesters, zeven diakenen, zeven onder-diakenen, acoluthen en anderen, allen in witte kleederen, tegenwoordig zijn. Eene processie wordt er gevormd, die naar het altaar gaat: eerst een wierookdrager, en achter hem twee waskaarsdragers. Aan het altaar gekomen, wordt de mis gevierd. Daarop volgt het maken van de heilige oliën, te beginnen met de olie voor de zieken. Als dit afgeloopen is, gaan de dienstdoende priesters en diakenen in processie de olie voor het chrisma en die voor de geloofsleerlingen halen. Zij keeren in de volgende orde terug: — eerst een bewierooker, die berookt; daarna een onder-diaken, die het kruis draagt, tusschen twee acoluthen, die brandende kaarsen dragen; dan twee koorzangers, die zingen: „O Verlosser, neem het gezang aan van hen, die zingen." Op deze volgen de onder-diakenen en diakenen, twee aan twee; daarna een diaken, die eene vaas vol balsem draagt; achter dezen twee diakenen, die de twee kruiken dragen, terwijl er schoone servetten van hun hals voor hunne borst hangen; zij houden de kruiken met de linkerarm omvat, en gewikkeld in de uiteinden hunner servetten, maar toch zoodanig, dat zij van het midden tot het bovenste gedeelte gezien kunnen worden, terwijl de diaken, die de olie voor het heilige chrisma draagt, aan de regterzijde voortwandelt. Op deze volgen de twaalf priesters, twee aan twee.

In deze orde op de bestemde plaats aangekomen, staat de prelaat, zijn mijter afnemende, op. De kruik met olie voor het chrisma en de balsem bevinden zich nu voor hem op de tafel, en hij gaat over tot de wijding van den balsem, aldus biddende: „O Heer, de voortbrenger aller schepselen, die door Uwen dienaar Mozes het heiligen van zalf, gemaakt van onder eengemengde welriekende kruiden, bevaalt, wij roepen zeer nederig Uwe genade in, opdat Gij, door eene ruime uitdeeling van geestelijke genade, de volheid van Uwe heilig † making in deze zalf, het voortbrengsel van den gewortelden stam, moogt gieten. Laat haar voor ons gekruid zijn, o Heer, met de vreugde des geloofs; laat haar een voortdurend chrisma zijn van priesterlijke zalf; laat haar allergeschiktst zijn voor het indrukken der hemelsche banier, opdat zij, die door den heiligen doop herboren, met dit vocht gezalfd zullen worden, de volledigste wijding hunner ligchamen en zielen mogen verkrijgen, en voor altijd vergroot mogen worden door de verleende belooning van het gelukzalige geloof."

Daarna zijn mijter opzettende, en steeds staande, vermengt hij op de patene den balsem met een klein gedeelte van de olie voor het chrisma, uit de kruik genomen, terwijl hij zegt:

„Laat ons onzen Heer God Almagtig, — die door eene wondervolle besturing de onbegrijpelijke Godheid van Zijn eeniggeboren en mede-eeuwigen Zoon met de ware menschheid onafscheidelijk verbonden heeft, en door de medewerkende genade des Heiligen Geestes Hem gezalfd heeft boven Zijne medemenschen met de olie der blijdschap, opdat de mensch, zamengesteld uit eene tweevoudige en eenige substantie, hoewel verwoest door de list des duivels, hersteld mogt worden in de eeuwigdurende erfenis, waarvan hij vervallen was, — bidden, dat Hij deze geschapen vochten van verschillende soorten van geschapen dingen, met de volmaaktheid der Heilige Drieëenheid wij † de, en door die te wijden hei † lige, en hun verleene, dat zij,

te zamen vermengd, één worden; en dat hij, die daarmede uitwendig gezalfd wordt, zóó inwendig gezalfd zij, dat hij bevrijd worde van allen smet van ligchamelijken aard, en blijde tot een deelhebber aan het hemelsche koningrijk worde gemaakt."

Dit gedaan zijnde, gaat de prelaat met den mijter op het hoofd zitten, en ademt hij driemaal in den vorm van een kruis over den mond van de kruik met het chrisma, die nog steeds in het servet gewikkeld is. Daarna komen de twaalf aangewezen priesters in geregelde orde naar voren, en maken zij eene buiging voor het sacrament op het altaar voor den prelaat; en voor de tafel staande, ademen zij achtervolgens een voor een, op dezelfde wijze als de prelaat gedaan heeft, in den vorm van een kruis over den mond der kruik. Daarna wederom eene buiging makende als te voren, keeren zij naar hunne plaats terug. Dit gedaan zijnde, staat de prelaat op, en leest, met den mijter op het hoofd, de volgende duivelbezwering:

„Ik bezweer u, gij schepsel van olie, bij God den Almagtigen Vader, die den hemel en de aarde maakte, de zee en alles, wat daarin is, opdat de geheele magt van den tegenkanter, het geheele heir van den duivel, de geheele inval en de geheele spookachtige magt van Satan uit u uitgeroeid en op de vlugt gedreven worden; zoodat gij dienen moogt voor allen, die met u gezalfd zullen worden, tot aanneming als zonen door den Heiligen Geest. In den naam van God den Almagtigen Va † der, en van Jezus † Christus, Zijn Zoon, onzen Heer, die met Hem leeft en regeert als God, in de eenheid van den Heiligen Geest."

Dan zijn mijter afnemende, en zijne handen voor zijne borst uitgestrekt houdende, zegt hij de Præfatie op, waarvan het tweede gedeelte is als volgt: —

„Daarom smeeken wij U, o Heilige Heer enz., dat Gij U verwaardigen moogt om met Uwe ze † gening de vetheid van dit geschapene te hei † ligen, en daarmede te vermengen de magt van den Heiligen † Geest, terwijl de magt van Christus, Uw Zoon, medewerkt, van wiens heiligen naam het den naam chrisma ontvangen heeft; dat Gij dit schepsel van chrisma stellen moogt tot een sacrament van volmaakte zaligheid en leven voor hen, die hernieuwd moeten worden door den doop in het geestelijke waschbekken; dat het bederf hunner eerste geboorte weggenomen zijnde door de ingieting van deze gewijde zalf, de heilige tempel van elk hunner welreikend zij door den geur van het aannemelijke leven der onschuld; dat zij, volgens het sacrament door U ingesteld, bekleed zijnde met Koninklijke en Priesterlijke en Profetische waardigheid, gekleed worden in het gewaad van eene zuivere genade; dat het zoo (het chrisma) voor hen, die herboren zullen worden uit water en den Heiligen Geest, het chrisma der zaligheid zij, en hen tot deelhebbers make van het eeuwige leven, bekroond met hemelsche heerlijkheid."

Als deze præfatie geëindigd is, doet de prelaat het mengsel van balsem en olie in de kruik voor het chrisma, terwijl hij zegt: —

„Moge dit mengsel van vochten boetedoening zijn voor allen, die daarmede gezalfd zullen worden, en voor altijd de vrijgeleide tot zaligheid. R. Amen."

Daarna neemt de diaken het servet en het zijden dekkleed van de kruik, de prelaat zet zijn mijter af, buigt het hoofd, en groet het chrisma, zeggende: Wees gegroet, Heilig Chrisma!

Dit doet hij ten tweeden en ten derde male, terwijl hij telkens zijne stem meer verheft; hierna kust hij den mond van de kruik. Dit gedaan zijnde, komt elk der twaalf priesters achtereenvolgens voor de tafel, maakt eene buiging voor het sacrament, dat op het altaar is, en voor den prelaat, die met zijn mijter op het hoofd zit, knielt driemaal voor de kruik, telkens op een verschillenden afstand, en zegt bij elke knieling, op een hoe langer hoe hoogeren toon, wees gegroet, heilig chrisma' En daarna kust hij vol eerbied den mond der kruik.

Als er nog iets van het oude chrisma over is, wanneer het nieuwe gemaakt wordt, wordt het in de kerklampen gedaan, om voor het sacrament verbrand te worden; wat in de vaten overblijft wordt met de zijde in het vuur verteerd, en deze worden weder met het nieuwe chrisma gevuld.

CHRISTUS (Gr. *Christos*, de Gezalfde), een der namen of titels in de Heilige Schrift aan den Zoon van God, den tweeden Persoon der heilige Drieëenheid, als den Gezalfde gegeven, door Jehovah bestemd om de Zaligmaker van Zijn volk te zijn. De naam komt in beteekenis overeen met dien van den *Messias* (zie ald.) van het Oude Testament, en heeft eene duidelijke betrekking op de heilige zalving van de Wet, waardoor zekere personen voor bijzondere ambten gewijd of afgezonderd werden. In Psalm XLV: 8 wordt van Jezus gezegd, dat Hij gezalfd is met vreugde-olie, boven Zijne medegenooten, eene uitdrukking die beteekent, dat Hij gezalfd was boven diegenen, die met Hem eene overeenkomst hadden in de uitoefening van dergelijke ambten, als typen van Hem zelven. Zoo werd Aäron tot hoogepriester gezalfd, Saul tot koning, Elisa tot profeet, Melchizedek tot koning en priester,

Mozes tot priester en profeet, David tot koning en profeet. Maar niemand werd ooit gezalfd tot de uitoefening van al deze ambten te zamen, behalve de Christus van God. In Hem alleen waren de ambten van profeet, priester en koning in hunne hoogste en heiligste beteekenis vereenigd, en tot deze werd Hij gezalfd door den Heiligen Geest van den hemel gezonden. Bij Zijn doop daalde de Geest op Hem gelijk eene duif, en wij vinden, dat Hij, de taal van Jesaja op zich zelven toepassende, in eene Joodsche synagoge verklaarde: „De Geest des Heeren is op mij, daarom heeft Hij mij gezalfd; Hij heeft mij gezonden, om den armen het evangelie te verkondigen, om te genezen, die gebroken zijn van harte." De ruime zalving met den Heiligen Geest werd merkbaar in elk woord, dat Hij sprak, en in elke daad, die Hij deed. Wat onder de Joodsche wet met olie gewijd was, werd als heilig beschouwd, en dus aan God gewijd zijnde, was alles, wat het aanraakte, ook heilig. En zoo is het met den Christus, den Allerheiligste van God. Hij is niet alleen heilig in zich zelven, maar Hij deelt van Zijn Heiligen Geest aan Zijn geheele volk uit. Hij is hun roemrijk en verheven Hoofd, en de zalving, waarmede Hij gezalfd is, vloeit af op het nederigste en geringste Zijner leden. De Apostel Paulus spreekt over geloovigen als de gezalfden van God, en in dit opzigt zijn Christus en Zijn volk één. Zij hebben eene zalving van den Allerheiligste, en zij weten alle dingen.

CHRISTENDOM, de godsdienst door Christus gepredikt en door Christenen beleden. De Christelijke leer is vervat in de Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament, die door alle ware Christenen voor het eenige rigtsnoer van geloof en gehoorzaamheid gehouden worden. Het is buiten allen twijfel waar, dat er eene natuurlijke en eene geopenbaarde godsdienst bestaat, en dat deze in schoone overeenstemming met elkander zijn. Er is voor een denkenden geest niets, dat meer in het oog springt en treffender is, dan de geschiktheid van onze zedelijke gesteldheid voor dien uitgebreiden zamenhang van zedelijke waarheden, die in den bijbel vervat zijn. Hetzij wij nadenken over die oorspronkelijke godsdienstige beginselen, die in de borst van elken mensch wonen, of over die beginselen, die, hoewel aan onze natuur eigen, nooit ten volle ontwikkeld worden, voordat hun tegenhanger ons door openbaring bekend gemaakt wordt, wij worden door verbazing getroffen over de grootheid van het standpunt, dat wij innemen, als te gelijk de bezitters van belangrijke, hoewel eenigzins geheimzinnige, waarheden, en de verwachters van nog duidelijker en, voor ons ten minste, meer belangrijke openbaringen. In het eene geval kunnen wij beschouwd worden als reeds in het bezit van eene belangrijke klasse van godsdienstige gevoelens, waaraan de naam van natuurlijke godsdienst gewoonlijk gegeven wordt; terwijl wij in het andere beschouwd moeten worden als voorbereid, door onze kennis van deze oorspronkelijke waarheden, voor de ontvangst van nog hoogere en meer uitgebreide onderrigting. Van daar komt het, dat wij gewoonlijk tot de noodzakelijkheid van eene Goddelijke openbaring besluiten door de vraag, welke door onze zedelijke natuur gedaan wordt, om een stelsel van kennis aan te vullen, dat ons reeds in duistere en onbepaalde grenzen is medegedeeld. De onderrigting ten aanzien van geestelijke en Goddelijke zaken, die wij van de natuur ontvangen hebben, is, het kan niet anders, gering en onvolmaakt, maar toch voldoende om ons te overtuigen, dat het in onzen ontdanen en hulpeloozen toestand, den vriendelijken en genadigen Vader, in wien wij leven, ons bewegen en zijn, verre van onwaardig is, om aan ons eene openbaring bekend te maken, die het verlangen van onze zedelijke gesteldheid bevredigt, en ons uit een staat van duisternis en twijfel verlost.

Eene openbaring is derhalve noodzakelijk voor den mensch en Gode niet onwaardig, en daarom is zij ons geschonken. De ons medegedeelde openbaring is het Christendom. Men kan echter de vraag stellen, die ook menigmaal gesteld is: Hoe kan men weten, dat die openbaring van menschelijken of van Goddelijken oorsprong is? Het antwoord op deze vraag, zoo belangrijk voor elk menschelijk wezen, vormt het uitgebreide onderwerp der bewijzen, zoowel uitwendige als innerlijke, voor de waarheid van het Christendom. Het bijzonder voorkomen van den bewijsgrond voor het Christendom moet blijkbaar in geene geringe mate afhangen van het geloof der personen, voor welke hij bestemd is. Eenige schrijvers hebben het daarom juist geoordeeld, om te beginnen met het aannemen van een zuiver theïsmus; maar de meeste bestrijders van de waarheid des Christendoms, wel verre van atheïstisch in hunne gevoelens te zijn, nemen niet alleen het bestaan van God aan, maar ook al de andere beginselen der natuurlijke godsdienst, en kunnen derhalve beschouwd worden als in een toestand, die niet ongunstig is, om met opregtheid tot het onderzoek van de bewijzen voor het Christendom over te gaan. In dien geest het onderwerp behandelende, merken wij op, dat het eerste punt van het uitwendig of historisch bewijs ten gunste van het Christendom de echtheid van het Nieuwe Tes-

tament betreft, dat wil zeggen, dat de boeken, die het bevat, geschreven werden door de personen, wier namen zij dragen.

Als wij de echtheid van het Nieuwe Testament willen bewijzen, mogen wij dezelfde wijze van redenering volgen, als wanneer wij over een ander letterkundig voortbrengsel van eene vroegere eeuw spreken. „Wij kennen," zegt Augustinus, „de geschriften der Apostelen, zooals wij de werken van Plato, Aristoteles, Cicero, Varro en anderen, en zooals wij de geschriften van verschillende kerkgeschiedschrijvers kennen, dewijl tijdgenooten en zij, die in volgende eeuwen geleefd hebben, voor hen getuigen." Men kan eene onafgebroken reeks van getuigenissen van ontwijfelbare geloofwaardigheid, die tot de eeuw der Apostelen opklimmen, aanhalen, die buiten allen twijfel aantoonen, dat de schrijvers van het Nieuwe Testament juist de personen waren, aan welke de zamenstelling van zijne verschillende deelen toegeschreven wordt. Bovendien kan men gelijktijdige schrijvers, Heidensche en Joodsche, zoowel als Christen-schrijvers, aanhalen, die hetzelfde getuigen. De taal der schriften draagt het kenmerk van de eeuw, van de natie, en van de omstandigheden harer schrijvers, en de stijl en de geest der voortbrengselen zijn in overeenstemming met de eigenaardigheden van het gemoed en de geaardheid dier verschillende schrijvers. Nog eene bevestiging van dezen grond kan men ontleenen aan het erkende feit, dat te midden van al den bitteren tegenstand, waaraan de Apostelen blootgesteld waren, en niettegenstaande de talrijke en scherpe twisten van hunne eeuw, nergens in de geschriften hunner hevigste vijanden, hetzij Heidensche of Joodsche, zelfs niet de geringste bedekte beschuldiging te vinden is, dat het Nieuwe Testament niet de echte voortbrengselen bevat van de mannen, aan welke zij toegeschreven worden.

Innig verbonden met de kwestie over de echtheid van het Nieuwe Testament, is die over zijn zuiveren oorspronkelijken staat, hetgeen beteekent, of het niet eene groote verandering ondergaan heeft, sedert het geschreven werd. Voor de onmogelijkheid van zulke veranderingen voeren wij het volgende aan. De Schriften verschenen, zoodra zij geschreven waren, Christenen zochten ze vurig, en de kopijen vermenigvuldigden, werden naar verre landen overgebragt, en voor een heiligen schat gehouden, waarvoor discipelen geneigd waren te sterven. Zij werden dagelijks in de huisgezinnen gelezen en in de kerken verklaard; schrijvers haalden ze aan, en vijanden vielen ze aan; ketters poogden hare uitspraken te ontwijken, en de regtzinnigen waren op hunne hoede, opdat de eerstgenoemden, bij hun pogen om aan de verklaring te ontsnappen, den tekst niet zouden veranderen. Binnen korten tijd waren kopijen over het geheele bewoonde gedeelte der aarde verspreid. Overzettingen in verschillende talen hadden er plaats. Zoo werd aan elk boek onder vrienden en vijanden algemeene bekendheid gegeven. Hoe konden in zulke omstandigheden voorname veranderingen gemaakt worden, zonder dat zij aan het licht werden gebragt? Indien zij in één kopij gemaakt werden, moeten zij in alle gemaakt zijn geworden, of anders zouden eenige onveranderde kopijen tot ons zijn gekomen, of in de kerkgeschiedenissen en de geschriften van oude tijden zijn aangehaald. Indien deze veranderingen algemeen gemaakt werden, moet het werk geschied zijn door *vrienden, ketters* of *openlijke vijanden*. Is het te veronderstellen, dat *openlijke vijanden alle* of een honderdste gedeelte van de kopijen konden veranderen, zonder dat zulks door Christenen werd opgemerkt, wanneer zij zoo aanhoudend gelezen en zoo liefdevol beschermd werden? Konden de secten van *ketters* zulk een werk doen, wanneer zij elkander even ijverig gadesloegen, als al hare handelingen aanhoudend door de kerken gadegeslagen werden? Konden *ware Christenen* zulk eene taak vervullen, zelfs als zij door de eene of andere reden er toe geleid werden om haar te begeeren, terwijl ketters aan den eenen, en tallooze vijanden aan den anderen kant altijd op de wacht waren, met de Schriften in de hand, om het minste voorwendsel tegen de verdedigers van het geloof aan te grijpen? Het was ten minste even onwaarschijnlijk, dat aanzienlijke veranderingen in het Nieuwe Testament in de vroegere en volgende eeuwen onopgemerkt zouden voorbijgegaan en algemeen geworden zijn, als dat eene belangrijke verandering in eene kopij van de grondwet onzes koningrijks in al de kopijen, die over het land zijn verspreid, zou sluipen, en als een gedeelte van het oorspronkelijke zou worden beschouwd, onopgemerkt door de verschillende partijen, waardoor die grondwet zoo aanhoudend nageslagen wordt. Zoo was ook juist de redenering van een schrijver der vierde eeuw over dit zelfde onderwerp. „De zuivere oorspronkelijke staat," zegt Augustinus, „van de boeken eens bisschops, hoe uitstekend ook, kan niet zoo volkomen bewaard worden als die der canonieke Schrift, die in zooveel talen is overgezet, en door het volk van elke eeuw is bewaard; en toch zijn er sommigen geweest, die valsche geschriften hebben met de namen van Apostelen. Te

vergeefs evenwel, daar de Schrift zoo geacht, zoo beroemd, zoo bekend is geweest." Met een ketter sprekende, zegt hij: „Indien iemand u te laste leide, dat gij eenige door u aangehaalde teksten er tusschen hadt gevoegd, zoudt gij dan niet onmiddellijk antwoorden, dat het voor u onmogelijk is zoo iets te doen in boeken, die door alle Christenen gelezen worden? En dat, zoo eene dusdanige poging door u werd gedaan, zij onmiddellijk ontdekt en krachteloos gemaakt zou worden door eene vergelijking met de oude kopijen? Welnu dan, om dezelfde reden, waarom de Schriften door u niet bedorven kunnen worden, konden zij ook niet door iemand anders bedorven worden."

Niet minder belangrijk dan de echtheid en de zuivere oorspronkelijke staat is de geloofwaardigheid van het Nieuwe Testament, want het is zeer mogelijk, dat een boek echt en toch niet geloofwaardig is. Veronderstel dan voor een oogenblik, dat de schrijvers niet eerlijk in hunne opgaven waren, dat zij wisten, dat zij eene openlijke bedriegerij aan de wereld trachtten op te dringen. Wij willen niet spreken over hun vernuft in zulk geval, maar over hunne beweegreden. Men kan moeijelijk veronderstellen, dat iemand zich zou kunnen wijden aan de ijverige bevordering van zulk eene bedriegerij zonder eene zeer bijzondere beweegreden. Veel minder nog, dat, zonder zulke beweegreden, de acht verschillende schrijvers van het Nieuwe Testament zich tot dit plan zouden vereenigd hebben. Welke beweegreden konden zij gehad hebben? Zoo zij bedriegers waren, waren zij slechte menschen; hunne beweegreden moest derhalve slecht zijn. Zij moest zijn, om hen zelve in rijkdom, eer of magt te doen toenemen. Neem een of al deze doeleinden, en de zaak komt op het volgende neder: — Vier geschiedschrijvers met vier andere schrijvers van het Nieuwe Testament, met uitzondering van éénen arme ongeletterde mannen, ondernemen het om de wereld te overreden, dat zekere groote gebeurtenissen plaats hadden voor de oogen van duizenden in Judea en Galilea, die niemand in die streken ooit zag, of waarvan niemand ooit hoorde, en die, zooals zij zeer goed wisten, nooit plaats hadden. Zij zien vooruit, dat de poging om den Joden en Heidenen die dingen te doen gelooven, hun allerlei schande en vervolging zal berokkenen. Desniettemin zijn zij zoo ingenomen, met hetgeen zij uitgedacht hebben, dat, hoewel het bitter bestreden wordt door al de gewoonten, de vooroordeelen, neigingen en wijsbegeerte, zij zich blijmoedig onderwerpen aan ellende en verachting, zij zich vrolijk van hunne goederen laten berooven, zij er zich gaarne aan onderwerpen voor dwazen en het uitvaagsel aller dingen gehouden te worden, ja zelfs, dat zij dankbaar den dood te gemoet gaan, alleen om een verhaal voort te planten, dat, zooals zij allen weten, niets anders dan een verzinsel is. Bij elken stap, dien zij doen, zien en voelen zij, dat zij dagelijks hun ondergang meer nabij komen, in stede van eenig wereldsch voordeel te behalen. Elk oogenblik kunnen zij terugkeeren en het verlorene herwinnen, en toch volharden deze acht, met volkomene eenstemmigheid en met duizenden anderen, die evenzeer bewust zijn van het bedrog, zoo vastberaden als mogelijk is, in hunne loopbaan van schande en lijden. Niet de minste bekentenis, zelfs onder groote kwellingen en het sterke lokaas der belooning, ontsnapt aan de lippen van eenen. Niet de minste aarzeling wordt er getoond, wanneer aan elk de keus tusschen herroeping of den dood aangeboden wordt. Hij, die zulk een geval van bedrog en dwaasheid kan gelooven, kan alles gelooven. Hij gelooft aan een wonder, dat oneindig moeijelijker te gelooven is, dan eenig wonder uit den bijbel. Om tot zulk een geloof te geraken, moet hij alle wetten der natuur en der redenering met voeten treden. Op welk eene onneembare rots staat dan de eerlijkheid der schrijvers van het Nieuwe Testament, indien zij alleen met zulke opofferingen aangevallen kan worden. Hoe duidelijk is het, niet alleen dat zij geene beweegreden om te bedriegen konden gehad hebben, maar ook, dat zij in al hunne zelfopoffering het sterkst mogelijke bewijs gaven, dat zij openbaar hadden gemaakt, wat zij als waarheid geloofden.

Zoo dan de echtheid en geloofwaardigheid van het Nieuwe Testament voldoende bewezen kunnen worden, de echtheid en geloofwaardigheid van de Schriften des Ouden Testaments kunnen beschouwd worden als op nagenoeg denzelfden grondslag te rusten. De Christelijke en Joodsche Schriften staan tot elkander in een innig verband. De eersten gaan uit van de waarheid en het Goddelijke gezag der geschriften van Mozes, en in de geschriften der Apostelen zijn vele aanhalingen van en verwijzingen naar de Wet en de Profeten. De argumenten ten behoeve van het Nieuwe Testament zijn volkomen gelijk aan die ten gunste van het Oude; de tegenwerpingen door ongeloovigen en muggezifters tegen het eene gemaakt, zijn juist in hoofdzaak de tegenwerpingen, die tegen het andere gemaakt zijn; derhalve staan de twee deelen van den bijbel, wat hunne echtheid en geloofwaardigheid aangaat, op denzelfden voet.

Dit zijn de bewijzen voor de waarheid van het Chris-

tendom als eene eenvoudige opgave van feiten; het is echter noodzakelijk, om het Christelijk geloof te verdedigen, dat in het betoog eene voorname plaats worde aangewezen aan de wonderen en profetie als meer krachtige en dadelijke bewijzen. In het artikel Bijbel is dit onderwerp echter reeds uitvoerig behandeld, en wij zullen om die reden er thans niet bij stilstaan.

Schrijvers over de getuigenissen voor het Christendom hebben somtijds aangevoerd, dat het bewijs aan de vervulde profetie ontleend een bijzonder voordeel bezit boven dat uit de wonderen getrokken, daar het eerste in kracht toeneemt, naar mate de tijd vordert, terwijl het laatste trapsgewijze zwakker wordt, naar mate wij meer verwijderd zijn van het tijdperk, waarin de wonderen verrigt werden. De ongeloovige, zeggen zij, die, om zijn ongeloof te verdedigen, voorgeeft, dat hij in Christus zou hebben geloofd, indien hij de wonderen had aanschouwd, die Hem worden toegeschreven, kan zulk eene verdediging niet aanvoeren voor het wederstaan van dat bewijs, dat voortspruit uit de vervulling der profetie en de verschijning en het werk van Christus op aarde. Want zelfs op den huidigen dag hebben wij nagenoeg, zoo niet geheel, hetzelfde voorregt, dat genoten werd door hen, die ons zijn voorafgegaan, om bedaard te kunnen onderzoeken en uit te maken, of die gebeurtenissen, die de profeten voorspelden, door de menschelijke schranderheid voorzien konden worden, en of het voorspelde op zijn tijd en naar rangorde vervuld werd. Tegen deze aanmerkingen kanten wij ons bepaaldelijk aan, daar het ons onmogelijk is om voor een oogenblik toe te geven, dat het bewijs door de wonderen geleverd, zelfs door den loop der eeuwen, ooit iets van zijne kracht kan verliezen. Ware het bewijs uit enkel menschelijke overlevering getrokken, dan zou dit naar alle waarschijnlijkheid het geval hebben kunnen zijn; maar als wij bedenken, dat de wonderdadige feiten, spoedig nadat zij verrigt waren, door ooggetuigen verhaald werden, die zich daardoor aan tegenspraak van hunne landgenooten blootstelden, zoo het mogelijk geweest ware ze te weêrspreken; als wij bovendien overwegen, dat de geloofwaardigheid dezer schrijvers en de echtheid hunner geschriften tegenwoordig even goed te bewijzen zijn als in de derde eeuw, dan kunnen wij deze getuigenis niet anders beschouwen dan, wat hare echtheid aangaat, als van dezelfde kracht, nu wij buiten den sfeer van de onmiddellijke vrienden en medgezellen der Apostelen en hunne onmiddellijke opvolgers gekomen zijn, als vroeger. Terwijl wij gereedelijk aannemen, dat het bewijs door de wonderen met geene mogelijkheid meerdere kracht kan verkrijgen, zien wij aan den anderen kant niet in, hoe het door den loop der tijden in de geringste mate iets van zijne kracht verliezen kan. Eeuwen mogen voorbijgaan, maar het bewijs voor de waarheid van de wonderen onzes Heeren moet, naar onze meening, onverminderd in zijne kracht blijven, zoo lang het heilige boekdeel zijne bladzijden voor de zondige en lijdende kinderen der menschheid zal openen.

Evenmin als het betoog aan de wonderen ontleend met mogelijkheid iets van zijne kracht verliezen kan, naar mate de tijd vordert, evenmin wordt er daardoor iets aan hare kracht toegevoegd. Het meeste, dat er van gezegd kan worden, is, dat het hetzelfde blijft. Maar met het bewijs door de profetie is het ontwijfelbaar anders gesteld; het ontvangt in den loop des tijds eene aanhoudend toenemende kracht. Naar mate de geschiedenis der wereld zich trapsgewijze ontwikkelt, komt de eene voorspelling na de andere in vervulling, en met dit voordeel, dat wij de vervulling voor oogen krijgen. Dit bewijs bepaalt zich niet tot één tijdperk van de geschiedenis der wereld. Het begint in lang verloopen eeuwen, strekt zich reeds over den loop van meer dan vier duizend jaren uit, en zal eerst eindigen in de voleinding der eeuwen. Het is noodeloos om in kleine bijzonderheden te treden, ten einde de vervulling van de lange reeks van bijbelsche profetiën aan te toonen. Babylon, Tyrus, Egypte, Edom en Judea, allen getuigen als met één stem voor de waarheid der oude profetie. Maar de duidelijkste en belangrijkste voorspellingen uit de Schrift zijn die, welke betrekking hebben op het karakter, den toestand en het werk van den beloofden Messias, en die, welke betrekking hebben op de daaraanvolgende lotgevallen der Christelijke kerk en der Joodsche natie. In de geschiedenis der volkeren is niets, waarvan, volgens menschelijke redeneringen, zoo weinig rekenschap kan gegeven worden als van de verstrooijing en het behoud der Joden. Waar worden zij niet gevonden? Zij zijn burgers van de wereld, en toch burgers van geen land op de wereld. In welk bewoonbaar gedeelte der wereld is niet de Jood van nabij bekend? Hij heeft overal gezworven, en is nog overal een zwerver. Één kenmerk van dit wonderbaarlijke geslacht staat over zijne geheele geschiedenis geschreven, van zijne verstrooijing tot den tegenwoordigen tijd. *Onder de volken zijn de Joden niet stil, en hunne voetzolen hebben geene rust.* Van stad tot stad, van land tot land zijn zij gedreven, altijd onzeker in hunne woonplaatsen en blootgesteld aan eene plot-

selinge verdrijving, wanneer het bijgeloof, de begeerigheid of de wreedheid der heerschers een offer vroeg. En hoe groot zijn hunne kwellingen geweest! Het hart bloedt bij de geschiedenis hunner vervolgingen, slagtingen, gevangenneemingen en slavernij. Alle natiën hebben zich vereenigd om hen te onderdrukken; alle middelen zijn gebruikt om hen uit te roeijen. Van eigendommen, van kinderen beroofd, begraven in de kerkers der inquisitie, verbrand op de brandstapels van het treurigste bijgeloof, leed geen volk ooit het honderdste gedeelte hunner rampen, en nog leven zij! Er is voorspeld, dat zij als eene natie hersteld zouden worden, en bij gevolg werden zij niet alleen in het leven bewaard, maar onvermengd met de natiën, overal als een afzonderlijk geslacht, dat weder verzameld kan worden, als de tijd der herstelling zal aanbreken. De vervulling hiervan maakt het verbazendste gedeelte der geheele profetie uit. Gedurende nagenoeg achttien honderd jaren zijn zij onder alle volkeren verstrooid; zij hebben geen tempel, geene offeranden, geen vorst, geene stamregisters, geene zekere woonplaatsen gehad; het is hun verboden, om door hunne eigene wetten bestuurd te worden, om hunne eigene magistraten te verkiezen, om eene gemeenschappelijke staatkunde te volgen, in één woord, om elken gewonen band van nationale vereeniging en nationaal behoud te onderhouden; al het geweld, dat ooit de natiën vernietigd en uitgewischt heeft van de aarde, is met voorbeeldelooze kracht tegen hen gebruikt, en nog zijn de Joden een volk, een afzonderlijk, een talrijk volk, onvereenzelvigd met eenige natie, hoewel onder alle natiën verspreid. Hunne eigenaardigheden zijn onverminderd. Hoewel over alle winden verstrooid, kunnen zij weder geheel en al tot één massa vereenigd worden. Hoewel door talrijke ontbindingen in de kleinste deelen verdeeld, hebben zij alle verzwageringen weêrstaan, en kunnen zij onveranderd in de meest verwarde vermenging van menschelijke wezens wedergevonden worden. In hun geval zijn de wetten der natuur geschorst. Zij zijn nog steeds dezelfde, en wachten op de stem, die de verworpenen van Israël en de verstrooiden van Juda wederom zal oproepen. En waar zijn de volkeren, onder welke de Joden werden verstrooid? Heeft niet de Heer, naar Zijn woord, hen te niet gedaan? Terwijl Israël onverteerd heeft gestaan in het vurige fornuis, waar zijn de natiën, die de vlammen daarin ontstaken? Waar zijn de Assyriërs en de Chaldeërs? Hun naam is bijna vergeten. Hun bestaan is alleen aan de geschiedenis bekend. Waar is het rijk der Egyptenaren? De Macedoniërs vernietigden het, en een afstammeling van hun oud geslacht kan niet onderscheiden worden van de vreemdelingen, die sedert dien tijd hun grondgebied bezitten. Waar zijn de Macedoniërs? Het Romeinsche zwaard bragt hun koningrijk ten onder, en hunne nakomelingschap is onafscheidelijk vermengd met de bevolking van Griekenland en Turkije. Waar zijn de volkeren van het oude Rome, de laatste overwinnaars der Joden en de trotsche verwoesters van Jeruzalem? De Gothen rolden hunnen vloed over hunnen trots. Een ander volk bewoont de oude stad. Zelfs de taal van hare vroegere bewoners is dood. De Gothen! — waar zijn zij? De Joden! — waar zijn zij niet? Zij waren getuige van den roem van Egypte, van Babylon en van Nineveh; zij waren op rijpen leeftijd bij de geboorte van Macedonië en van Rome; magtige rijken zijn verrezen en verdwenen, sedert zij over de aarde werden verspreid, en nu trekken zij over de puinhoopen daarvan, hetzelfde volk als toen zij Judea verlieten, dat in zich een monument bewaart van de dagen van Mozes en de Pharaos, even onveranderd als de pyramiden van Egypte, die deze hebben gebouwd. Gij kunt tot aan de einden der aarde gaan, en gij zult te vergeefs om een levenden vertegenwoordiger van die magtige rijken der oudheid roepen, door welke het volk van Israël achtervolgens onderdrukt werd. Maar zoo de stem, die hierna dat volk uit alle landen zal verzamelen, nu van den berg Sion werd gehoord, roepende om de kinderen van Abraham, dan zouden onmiddellijk millioenen op dien naam antwoorden, van welke een ieder in zich ontwijfelbare bewijzen van dat geslacht zou dragen.

Boven de hoofdgronden ten gunste van het Christendom aan de wonderen en de profetie ontleend, kan de snelle voortplanting der Christelijke godsdienst, in spijt van de tallooze hinderpalen, die zij ondervinden moest, als een van de krachtigste ondergeschikte bewijzen aangemerkt worden. Dat de uitbreiding in de dagen der Apostelen opmerkenswaardig was, daaraan kan geen denkend mensch twijfelen. Paulus, bij voorbeeld, zegt: „zoodat ik van Jeruzalem af, en rondom, tot Illyricum toe, het evangelie van Christus vervuld heb." Te Jeruzalem, te Antiochië, te Ephesus, Athene, Corinthe, Thessalonica, en zelfs in de keizerlijke stad Rome, de meesteresse der wereld, waren kerken gebouwd, en werden de waarheden des Christendoms openlijk voortgeplant. Zoo in bijna alle rigtingen over het Romeinsche rijk verbreid, gevoelde dezelfde Apostel zich geregtigd om, toen hij de Colossenzische broederen aansprak, over de waarheid van het evangelie

te spreken, „hetwelk," zegt hij, „tot u gekomen is, gelijk ook in de geheele wereld;" en in hetzelfde hoofdstuk zegt hij hun: „Indien gij maar niet bewogen wordt van de hope des evangelies, dat gij gehoord hebt, hetwelk gepredikt is onder al de creature, die onder den hemel is." Maar de opmerkenswaardige zegen, die op het werk der eerste verbreiders van het Christendom rustte, is ons niet alleen uit hunne eigene opgaven bekend, maar wordt door gelijktijdige schrijvers ten volle bewaarheid. En aan welke andere dan eene Goddelijke magt kan de voortgang van de Christelijke waarheid in de eerste eeuwen toegeschreven worden? Deze magt alleen kon den tot het Christendom bekeerde staande houden in het gezigt van die beproevingen en vervolgingen, waartoe hij om der wille der waarheid veroordeeld was, en hem in staat stellen te midden daarvan in het geloof te blijven met eene heldhaftige vastheid en sterkte, die door geene verschrikkingen geschokt konden worden, en door geen tegenstand konden worden overwonnen.

Nog een treffend bewijs voor de waarheid van het Christendom kan gevonden worden in zijn heiligen en zuiveren invloed op de gemoederen van hen, die het met een opregt hart omhelzen. Zonder dezen invloed zou de ongeloovige eene gegronde reden hebben om te klagen over de nutteloosheid van het stelsel, welks waarheid wij trachten aan te toonen. Op de uitwerking van het Christendom op de gemoederen van allen, die het van harte aannemen, mag echter de verdediger er van wel bogen. Het veredelt den geest, verfijnt den smaak, en zuivert het hart. Niemand kan een opregt Christen zijn, zonder er in elk opzigt beter door te zijn. Kies iemand uit den geringsten staud op deze wereld, wiens ziel eene geestelijke en heilzame verandering ondergaan heeft. Zie hoe zijn gerimpeld en door de zorgen uitgeteerd gelaat verhelderd wordt door den glimlach van eene heilige en rustige tevredenheid. Hij geniet eenen vrede, die alle begrip te boven gaat, en eene hoop, die vol onsterfelijkheid is; en hoewel hij veroordeeld is om dagelijks zijn brood te winnen in het zweet zijns aangezigts, wordt zijne ziel dikwijls opgewekt te midden van zijnen arbeid, door de hoop en de vertroostingen des evangelies. Een zuiverder, een hooger, een krachtiger beginsel om heilig te leven is begonnen zijne geheele ziel en zijn geheele hart te doorstroomen. Door dit heilig, dit veredelend beginsel aangezet, begeeft hij zich aan zijne dagelijksche bezigheden met een geest, die zich bezighoudt met de beschouwing van de zuiverste en verhevenste zaken, met een hart niet langer verlaagd door aardsche en lage begeerten, en met zijne geheele ziel gewijd aan de dienst en de verheerlijking van zijnen God. Hij zoekt eerst het koningrijk van God en zijne regtvaardigheid, en hij vervult ook met den meesten ijver de pligten van zijn beroep, in gehoorzaamheid aan het bevel van God, en in overeenstemming met de eischen voor zijn bestaan. De weldadige invloed van het Christendom is niet alleen zigtbaar in het leven en het werken van een enkelen geloovige, maar ook in den verbeterden zedelijken toestand van natiën, die slechts verklaard hebben het te omhelzen. Hare wetten, hare instellingen, hare zeden hebben evenzeer den verbeterenden invloed van het evangelie van Christus ondervonden; en hoewel de hervorming in deze opzigten langzaam moge geweest zijn, is zij toch zoo blijkbaar en duidelijk geworden, dat zij een argument van geen gering gewigt is ten gunste van de waarheid en het Goddelijk gezag des Christendoms.

Nadat wij in het kort de uitwendige of historische bewijzen voor het Christendom onderzocht hebben, is het tot geheele verdediging van hetzelve noodzakelijk, dat wij ook tevens een kort overzigt geven van de innerlijke bewijzen, die gegrondvest zijn op eene beschouwing er van, zooals het in het geopenbaarde Woord Gods uiteengezet wordt. Is er iets in de leerstellingen van ons Christelijk geloof, dat een bovennatuurlijken oorsprong voor haar eischt? Bevelen zij zich aan onze rede, ons hart, ons geweten als onwederlegbaar waar aan, en niet alleen als waarheden, maar als zulke waarheden, die geheel voor onzen toestand, als schepselen zoowel als zondige schepselen, geschikt zijn? Als duidelijk aangetoond wordt, dat er op deze vragen slechts één antwoord kan gegeven worden, en dat wel een bevestigend antwoord, dan komen wij van zelve tot de gevolgtrekking, dat de Christelijke openbaring Gode niet onwaardig is, maar in tegendeel, dat er in hare leerstellingen een sterk op waarschijnlijkheid gegrond bewijs is voor haar Goddelijken oorsprong. Neem b. v. de beschouwing, die het Christendom van de Goddelijke natuur en het Goddelijk karakter geeft. Het zegt ons: „God is een geest," en wischt aldus de zaâmgestelde en wijdloopige theoriën van oude en nieuwe materialisten uit. Op dit punt is de bijbel door en door duidelijk en bepaald. Hij kondigt van het begin tot het einde één Levend, Persoonlijk God aan, die de Maker en de Bestuurder van het heelal is. Hoe donker, onzeker en onvoldoend zijn niet de beschouwingen over dit onderwerp van de voornaamste Heidensche schrijvers der oudheid! Al

de wijsgeeren, behalve die, welke het denkbeeld van eene godheid geheel en al uit hun geloof verwierpen, kwamen overeen om eene menigte goden aan te nemen. Zelfs Socrates en Plato, die bij verschillende gelegenheden over één alwetend Opperwezen spreken, geven door andere opmerkingen van een zeer verschillenden aard maar al te dikwijls het bewijs, dat hun geloof in de eenheid van God niet de uitslag was van voortdurende en voldoende overtuiging. En de geschriften der Ouden waren niet minder vol dwaalbegrippen aangaande de Goddelijke eigenschappen. Niet alleen waren hunne godheden onzeker en veranderlijk van karakter, maar zij waren ook in partijschappen verdeeld; zij stonden tegenover elkander en tegenover het welzijn der menschen. Elke natie had hare beschermers en hare vijanden in de vergadering op den Olympus, en haar voorspoed of val moest minder toegeschreven worden aan hare eigene deugden of ondeugden, dan aan de gunst der goden aan den eenen, of aan hunne vijandschap aan den anderen kant. Bovendien geleken deze godheden in hare behoeften, hare begeerten en hare genietingen evenzeer op menschen als in hare tweedragt. Zelfs de Zeus der Grieken en de Jupiter der Latijnen, hoewel hoog verheven in de rijen der hemelsche hiërarchie, wordt dikwijls beschreven als een wezen, dat vele van de onvolmaaktheden en zwakheden van den zwakken, dwalenden mensch bezit; hij wordt somtijds zelfs voorgesteld als door de ondeugd beneden den diepst gezonken mensch verlaagd. Hoe verschillend hiervan is de God der Christenen! Hij is niet alleen het grootste en verhevenste wezen in het heelal, maar Hij is ook gekenmerkt door volkomene heiligheid en onbevlekte zuiverheid. Gezeten op den troon des heelals, heerscht Hij over Zijne schepselen met een onpartijdigen scepter, en ziet Hij toch met welgevallen neder op allen, die zoeken Hem lief te hebben en Zijne geboden te onderhouden. Zijne ondoorgrondelijke grootheid en onuitsprekelijke majesteit zijn op schoone wijze vereenigd met medelijden met de zwakheid Zijner dwalende schepselen. Hij is niet tot toorn geneigd, Hij is overvloedig in genade, heilig en toch vol liefde, een regtvaardig God en toch een Redder. Wat is er meer verheven dan de korte maar krachtige verklaringen der Schrift: „God is een licht"; „God is liefde."

Het is bovendien geen twijfelachtig bewijs voor den Goddelijken oorsprong des Christendoms, dat het eene voldoende verklaring geeft van de moeijelijkheden, die den tegenwoordigen staat der dingen omgeven. Waar wij ook onze oogen wenden, zien wij tallooze bewijzen van wijsheid en goedheid; maar te zelfder tijd ontdekken wij ook tegenstrijdigheden en onregelmatigheden, die dikwijls den denkenden geest in verlegenheid brengen. De werken der schepping, zoowel als de schikkingen der Voorzienigheid, bieden ons een staat van zaken aan, dien men moeijelijk overeen kan brengen met volmaakte orde en onvermengde goedheid. Het Christendom geeft echter ten volle rekenschap van de invoering en het aanhoudend voortbestaan van ligchamelijk en zedelijk kwaad in de wereld. God blijkt regt en waar in al Zijne wegen te zijn, zoowel als heilig in al Zijne werken. In het zedelijk bestuur van ons geslacht wordt Zijne regtvaardigheid zoowel als Zijne goedheid uitgeoefend, daar de schuldigen gestraft worden, terwijl de regtvaardigen worden beloond. Dus blijkt het duidelijk, waarom de mensch, het schepsel van God, als een vreemdeling en vijand behandeld wordt. Hij heeft gezondigd, en daarom vereischen de billijkheid en de regtvaardigheid evenzeer, dat hij de straf verdure, die op de zonde volgt. De zonde en het lijden zijn in het lot van het menschelijk wezen innig en onafscheidelijk verbonden, en daar de dood de bezoldiging der zonde is, is hij overgegaan op alle menschen, omdat alle gezondigd hebben. Zoo ontsluit door de invoering van dit eene element — de geregtigheid van het Goddelijk wezen — het Christendom de geheimzinnigheid van het tegenwoordige voorkomen der dingen, zoowel in de natuurlijke als in de zedelijke wereld.

Eene andere kwestie, die het Christendom geheel oplost, en waardoor het zich Goddelijk betoont, is de gewigtige vraag: Hoe kan een zondig mensch vergiffenis, regtvaardigmaking en aanneming voor God verkrijgen? Een diep gevoeld bewustzijn van schuld woont in het hart van elken mensch, en daarom is bij hem, zelfs van de eerste tijden af, het verlangen steeds levendig geweest, om de wijze te vinden, waarop hij de Goddelijke gunst kan verwerven. De ernstige vraag is door velen in het binnenste hunner ziel gedaan: „Waarmede zal ik den Heere tegenkomen en mij bukken voor den hoogen God? zal ik Hem tegenkomen met brandofferen, met eenjarige kalveren? zou de Heer een welgevallen hebben aan duizenden van rammen? aan tienduizenden van oliebeken? zal ik mijnen eerstgeborene geven voor mijne overtreding, de vrucht mijns buiks voor de zonde mijner ziel?" Deze vragen beantwoordt het Christendom op de meest voldoende wijze. Het wijst op een offer van

eindelooze waarde, dat geofferd is als eene boetedoening voor de zonden van menschen. „Zie, het Lam Gods," zegt het, „dat de zonde der wereld wegneemt." Door dit eene offer worden de eischen der wet en de regtvaardigheid van God ten volle bevredigd, en blijkt God te gelijker tijd een regtvaardig God en toch een Redder te zijn.

En hoe kan het Christendom anders dan Goddelijk zijn, daar door hetzelve leven en onsterfelijkheid zoo duidelijk aan het licht zijn gebragt! De menschen hebben zich in alle eeuwen, en door de werkingen hunner eigene rede, duistere ideën van eene wereld aan gene zijde van het graf gevormd. Maar nergens, tenzij in den bijbel, is de leer der onsterfelijkheid als een onderwerp van geloof, dat op goede gronden steunt, uiteengezet. Daarin wordt zij in verband met de leer der boetedoening en der regtvaardigmaking ontvouwd. Zij is daarin zoo naauw verbonden aan deze voorname artikelen van het Christelijk geloof, dat zij er met geene mogelijkheid van gescheiden kan worden. De hemel des bijbels, niet gelijk aan het Elysium der oude Heidenen of het paradijs van Mohamed, is eene plaats van geluk, dat uit zuiver geestelijke genietingen bestaat, en alleen voor de zedelijk goeden bestemd is. Indien de toekomstige staat in de Schriften beschreven zoodanig is, — niet weggelegd, zooals bij de Grieken en Romeinen, voor dichters, staatslieden en wijsgeeren, wier eenige noodige hoedanigheid een groot verstand was, maar wel voor de zuiveren van harte en heiligen van leven, — dan kunnen wij ons niet ontdoen van de overtuiging, dat de gewijde schrijvers geen gewoon bewijs van hunne inspiratie gegeven hebben bij de plaats, die zij in het Christendom, dat zij ontvouwen, aan een toekomstigen staat toekennen. Onder de Heidensche schrijvers der oudheid was de strafplaats bevolkt door personen, die zich schuldig gemaakt hadden aan groote schendingen van de aangenomen wetten der zedelijkheid; maar de verblijfplaatsen des geluks werden aangewezen zonder in het minst acht te slaan op zedelijk karakter. Het is echter de bijzondere verdienste van het Christendom, dat, terwijl het duidelijk verklaart, dat zonder heiligheid niemand den Heer zal zien, het ook eene krachtdadige wijze aangeeft, waardoor de zondige mensch den hemel, dien hij verloren heeft, kan herwinnen, en te zelfder tijd eene geschiktheid voor zijne zuivere en zalige woningen kan verkrijgen. Op deze wijze wordt aan de leer der onsterfelijkheid eene aanzienlijke plaats aangewezen in het godsdienstige stelsel, en wordt zij in de hoogste mate dienstbaar gemaakt aan de belangen der Christelijke zedeleer en vroomheid; volkomene bestaanbaarheid en overeenstemming zijn in het geheele plan bewaard, en het Christendom toont, dat het Goddelijk is.

Wij wenschen echter het bewijs, dat het Christendom van Goddelijken oorsprong is, voornamelijk op de bijzondere leerstellingen er van te doen steunen. Deze leerstellingen zijn drie in getal: — De leer der boetedoening door het bloed van Christus; die der regtvaardigmaking door de toegerekende regtvaardigheid van Christus; en die der heiligmaking door de inwonende werking van den Heiligen Geest. Deze maken de groote kenmerken uit van het Christendom, en de openbaring dezer leerstellingen, die nooit door enkel menschelijke rede konden gevonden worden, geeft aan hetzelve eene gezonde aanspraak, om beschouwd te worden als bovennatuurlijk van aard en als duidelijk voortgekomen uit God.

De mensch moet, als zedelijk wezen, tweeledig worden beschouwd — als onderworpen aan de Goddelijke wet en als een overtreder dier wet. In het eene geval is hij een verantwoordelijk persoon, en in het andere is hij een oproerling tegen het bestuur van God, en daardoor onderworpen aan de straf, die op de zonde volgt. Hij heeft gezondigd, en daarom moet hij sterven, want het is een vastgesteld beginsel in het bestuur van God, dat „de ziel, die zondigt, die zal sterven." Hoe dan kan de zondige mensch aan de regtvaardige verantwaardiging van een beleedigd God ontkomen? Zekerlijk niet door eene afwijking, van den kant van Jehovah, van de strenge eischen der geregtigheid, en door de verkondiging van eene vergiffenis zonder onderscheid. Het is duidelijk, dat zulk eene handelwijze onbestaanbaar zou zijn met de vlekkelooze volmaaktheid van de natuur van God, en met de handhaving van Zijn gezag als Zedelijk Bestuurder van het heelal. Maar men kan vragen: Zou niet het berouw van den zondaar beschouwd kunnen worden als eene behoorlijke voldoening van de geregtigheid van God? Zulk eene verdediging wordt zelfs niet voor een oogenblik in een aardsch geregtshof aangenomen; welke reden hebben wij dan om de verwachting te koesteren, dat voor de veel hoogere en heiliger regtbank des hemels het berouw als eene boetedoening voor zonden aangemerkt kan worden? Het Christendom levert echter eene volledige boetedoening in het lijden en den dood van Jezus Christus, den Zoon van God, die „voor de zonden heeft geleden, Hij regtvaardig voor de onregtvaardigen, opdat Hij ons tot God zou brengen," — woorden die ons het denkbeeld van plaats-

vervanging duidelijk voor oogen houden. Hij, die heilig en regtvaardig was, leed in de plaats van ons, die onregtvaardig waren. „Hij is om onze overtredingen verwond," zegt de profeet Jesaja, „om onze ongeregtigheden is Hij verbrijzeld; de straf, die ons den vrede aanbrengt, was op Hem, en door Zijne striemen is ons genezing geworden." „Hij heeft zelf onze zonden in Zijn ligchaam gedragen op het hout." „De Heere heeft ons aller ongeregtigheid op Hem doen aanloopen." Het lijden van Christus was derhalve strikt boetedoenend, dat is, het droeg het karakter eener straf, niet evenwel voor Zijne eigene zonden, daar Hij volkomen zondeloos was, maar voor de zonden van anderen.

Christus de verzoening voor onze zonden is eene eigendommelijkheid van het Christelijke stelsel, die op zich zelve voldoende is om aan te toonen, dat het van hemelschen oorsprong is. Het is waar, dat ongeloovigen somtijds de leer der plaatsvervanging bestreden hebben, daar het, zooals zij zich verbeelden, onbestaanbaar is met volstrekte regtvaardigheid, dat de onschuldige voor den schuldige zou lijden. Wij stemmen toe, dat de onschuldigen te dwingen om tegen hunnen wil te lijden in plaats van de schuldigen, wreed en onregtvaardig zou zijn. Christus ondernam echter vrijwillig en gereedelijk de zaak Zijns volks. „Hij heeft zich zelven gegeven voor onze zonden." En bovendien was er eene groote bijzonderheid bij onzen genadigen plaatsvervanger, die Hem aanduidde als afgescheiden van en oneindig verheven boven alle andere plaatsvervangers, daar aan niemand door een aardschen regter toegestaan kan worden om in de plaats van een ander te treden, om de eenvoudige en duidelijke reden, dat de edelmoedige plaatsvervanger geen regt heeft om vrijwillig zijn eigen leven weg te geven, terwijl de magistraat ook geen regt heeft het aan te nemen. Zeer verschillend hiervan was echter het geval van onzen grooten Verlosser. Hij kon met waarheid verklaren, dat Hij een volstrekt en onvervreemdbaar regt over Zijn eigen leven had. „Niemand neemt hetzelve (het leven) van mij, maar ik leg het van mij zelven af; ik heb magt hetzelve af te leggen, en heb magt hetzelve wederom te nemen." Het is dus duidelijk, dat er geen hinderpaal tegen de wettige plaatsvervanging van Christus bestond, voor zoo verre den lijder betrof. Hij leed vrijwillig, en Hij had het regt om Zijn leven af te leggen, wanneer Hij verkoos. Maar de vraag kan nog gedaan worden: Hoe konden de misdaden van den eene aan een ander te laste gelegd worden? Op deze vraag is het antwoord eenvoudig. Er is nooit beweerd, dat Christus *werkelijk* en in persoon zondaar werd, maar de leer der Schrift is, dat Hij als een zondaar werd behandeld. Hij was de vertegenwoordiger, de plaatsvervanger van zondaren; en erkent zelfs niet de menschelijke wet het beginsel der plaatsvervanging? Rekent niet de wet iemand vrij van de gevolgen eener schuld, zoo deze reeds betaald is geworden door zijn borg? En toch, — hoewel hetzelfde beginsel zich onder vele verschillende gedaanten aan ons oog voordoet; hoewel wij dikwijls in den gewonen loop der gebeurtenissen kinderen zien lijden voor de zonden hunner ouders, vrouwen voor de misdaden harer mannen, en vrienden voor de ondeugden hunner vrienden, — is het vreemd, dat het Christendom van onregtvaardigheid beschuldigd wordt, wanneer het den regtvaardigen Bestuurder des heelals voorstelt als de schuldigen voorbij te gaan, en den onschuldigen Jezus in hunne plaats te doen lijden. Deze beschuldiging ontspringt duidelijk uit een zeer verkeerd begrip van het ware doel der straf. In een goed geregelden staat wordt de straf niet opgelegd met het doel om wraak uit te oefenen op den misdadiger, maar alleen en uitsluitend om aan de behoeften van een goed bestuur te voldoen; en indien het in eenig geval bestaanbaar ware met de handhaving van het gezag der wet en het welzijn van den staat, dat genade uitgeoefend werd, dan zou de uitoefening daarvan in zulk geval niet beschouwd worden als onbestaanbaar met de eischen der geregtigheid. Indien de beginselen dus ontvouwd juist zijn, dan volgt daaruit, dat, volle genoegdoening gegeven zijnde aan de Goddelijke wet en regtvaardigheid door het vrijwillige lijden van Christus in de plaats van Zijn volk, en de billijkheid van het Godsbestuur daarbij volkomen bewaard zijnde, genade en waarheid elkander kunnen ontmoeten, en regtvaardigheid en vrede elkander kunnen omhelzen, terwijl God regtvaardig blijkt, zelfs als Hij de ongoddelijken regtvaardigt, die in Jezus gelooven. Wanneer wij dan aannemen, dat noch de wet, noch de geregtigheid van God door het stellen van Christus in de plaats van schuldige menschen in gevaar gebragt werd, doet zich de vraag nog voor: Vervulde het lijden van Christus geheel en al het beoogde doel? Ware Hij niets anders dan een mensch geweest, dan zou geen lijden, hoe smartelijk of lang ook, dat Hij kon hebben verduurd, tot eene boetedoening voor anderen hebben kunnen dienen, omdat, gelijk het onmogelijk is voor een schepsel om jegens zijn Schepper meer dan zijn pligt te doen, het voor een zondig schepsel onmogelijk is om meer te

lijden dan zijne ongeregtigheden verdienen. De rede en de Schrift komen overeen in de verklaring, dat „niemand zijnen broeder zal kunnen verlossen; hij zal Gode zijn rantsoen niet kunnen geven." Maar het was eene bijzondere voortreffelijkheid van onzen Borg, dat Hij niet alleen een mensch was, maar God zoowel als mensch, Emanuël, God met ons of in onze natuur. Zijne menschelijkheid leed, en Zijne Godheid leende eindelooze waarde en kracht aan Zijn lijden. „Hij heeft zich zelven voor ons overgegeven tot eene offerande en een slagtoffer Gode, tot eenen welriekenden reuk." De geregtigheid was voldaan, de genade zegevierde, de zondige mensch had vergiffenis gekregen.

Het stellen van Christus in de plaats Zijns volks is een sterk bewijs voor den Goddelijken oorsprong des Christendoms: niet alleen omdat Hij daardoor vergiffenis heeft verworven voor allen, die in Hem gelooven, maar ook omdat Hij daardoor voor hen eene regtmatige aanspraak op het bezit des hemels heeft verworven. Het lijden van Christus was, zooals wij reeds zagen, eene voldoende boetedoening voor zonde, en verwierf aldus den zondaar bevrijding van straf. Christus leed de straf, die op de zonde volgt, en daarom heeft de zondaar vergiffenis erlangd; maar hij heeft geen regt op een enkel voordeel, behalve het voorregt der vergiffenis. De misdadiger wordt van de regtbank weggezonden, doch dit is het volle bedrag van zijn voorregt. Voor zoo verre wij tot nog toe de zaak beschouwd hebben, hebben wij den zondaar door zijn borg aan het strafvorderend gedeelte der wet zien voldoen; maar wij hebben hem nog niet zien voldoen aan dat gedeelte der wet, dat de voorschriften inhoudt. In aardsche geregtshoven is het alternatief slechts straf of bevrijding der straf, doch in het hemelsche geregtshof is het straf of belooning. Het was daarom noodig, dat Christus, om Zijn werk als Middelaar te voltooijen, niet alleen boete zou doen voor zonde, maar dat Hij zoo volkomen aan de Goddelijke wet, die wij verbroken hadden, zou gehoorzamen, dat Hij voor ons en in onzen naam eene aanspraak op die belooning verwierf, die wij verbeurd hadden. Die volkomene gehoorzaamheid bewees Hij derhalve, eene gehoorzaamheid die zoowel werkend als lijdelijk was, dat is, Hij volbragt de pligten, die de wet voorschreef, en Hij leed de straf, die de verbrokene wet eischte. Het lijden van Christus kan derhalve uit een tweeledig oogpunt beschouwd worden, als verzoenend en als verdienstelijk: verzoenend, in zoo verre het de straf, waarmede wij bedreigd waren, van ons afkeerde, verdienstelijk, in zoo verre het voor ons de verbeurde belooning verwierf. De mensch verbeurde, door zijne ongehoorzaamheid aan de Goddelijke wet, de belooning van altijddurend geluk, en haalde zich te zelfder tijd de straf van altijddurende smart op den hals. Toen Christus derhalve in onze plaats stond, moest Hij ons van de straf verlossen, en voor ons de belooning verdienen. Het eerste verrigtte Hij door Zijn verzoenend lijden en Zijn dood; het laatste volbragt Hij door Zijn verdienstelijk lijden zelfs tot den dood toe. Hij werd de gewillige dienaar des Vaders, en Hij werd onder de wet gesteld, opdat Hij ons mogt verlossen, die onder de wet waren. Als God stond Hij boven alle wet, daar Hij de Hoogste Wetgever en Regter was; maar Hij verwaardigde zich om gehoorzaamheid aan de wet te bewijzen, die Hij zelf had gegeven, en door Zijne werkende zoowel als lijdelijke gehoorzaamheid verwierf Hij de eeuwige heerlijkheid voor zich zelven en de eeuwige gelukzaligheid voor Zijn volk. In den naam van dat volk heeft Hij bezit genomen van den hemel; als de voorganger daarvan is Hij dien binnengetreden, en „Hij zal wederkomen, en zal hetzelve tot Zich nemen, opdat het ook zijn moge, waar Hij is."

De gehoorzaamheid aan de wet, die Christus voor de Zijnen volbragt, wordt hun toegerekend als eene regtvaardigmaking, krachtens welke zij eene gezonde aanspraak hebben op het bezit der hemelsche erfenis. Dit is het vlekkeloos gewaad, waarin de geloovigen aangenomen staan in den Geliefde. Zij ontvangen het in de uitoefening van een levendig geloof, en zoo wordt Christus voor hen het einde van de wet der regtvaardigheid, en zij „worden in Hem gevonden, niet hebbende hunne regtvaardigheid, die uit de wet is, maar die door het geloof van Christus is, namelijk de regtvaardigheid, die uit God is door het geloof." Dit is „de regtvaardigheid, die, zonder de wet, geopenbaard is geworden, hebbende getuigenis van de wet en de profeten." Dit is „de regtvaardigheid Gods door het geloof van Jezus Christus, tot allen, en over allen, die gelooven;" en alleen op grond van deze regtvaardigheid kan de schuldige mensch verwachten, aanneming te vinden in het oog van een heilig God. Door de openbaring van zulk eene regtvaardigheid toont het Christendom op de duidelijkste en overtuigendste wijze aan, dat het van een bovennatuurlijken en hemelschen oorsprong is.

Maar terwijl in het Christendom ruimschoots gezorgd is voor onze bevrijding van de hel en onze toelating tot den hemel, krijgt het bewijs voor den Goddelijken oorsprong onzer godsdienst nog meerdere

kracht door het feit, dat er ook gezorgd is voor onze voorbereiding voor den hemel. Indien door de regtvaardigheid van Christus Zijn volk geregtvaardigd is, is het niet minder eene schriftmatige waarheid, dat door den Geest van Christus Zijn volk geheiligd wordt. Krachtens Zijne volmaakte gehoorzaamheid kreeg Jezus, bij zijn henengaan naar den Vader, geschenken voor de menschen, waarvan het grootste, en dat hetwelk alle andere in zich sluit, de gave van den Heiligen Geest was, welks dienst het is om het werk der heiligmaking in de ziel van den geloovige te beginnen, te bevorderen en te volmaken. De gave des Geestes was het gevolg van het werk van Christus, en niet vóór de hemelvaart en verheerlijking van den Heer Jezus werd de Geest ten volle gegeven. Maar naauwelijks was Jezus tot den Vader gegaan, of de Geest kwam met Pinksterlijke magt, en drie duizend zielen werden op éénen dag bekeerd. Er is zonder twijfel eene volheid van heiligheid in Jezus, om den meest gezonken zondaar te zuiveren. Maar hoewel de fontein der heiligheid vol zij, niet een druppel kan in de ziel van den geloovige vloeijen, tenzij door de krachtige werking van Jehovah's genade. Hij moet „in ons werken beide het willen en het werken, naar Zijn welbehagen." De eerste stap van het werk der heiligmaking is het opwekken van den zondaar tot een bewustzijn van zijn waren toestand in het oog van God. De oogen zijns verstands worden geopend om zijn zondigen staat te zien, en met een beklemd hart roept hij uit: Wat moet ik doen om zalig te worden? De Geest neemt nu van de dingen, die Christus zijn, en toont ze aan den overtuigden zondaar, terwijl hij hem de opbeurende waarheid bekend maakt, dat Christus een Zaligmaker is. De eerste stap, die der overtuiging, wordt gedaan door de werking der wet, en de tweede stap, die der bekeering, door de werking van het evangelie. Beide zijn echter het werk van den Geest van God. De ziel wordt nu trapsgewijze gezuiverd door de inwonende werking van den Geest; de overblijvende verdorvenheid wordt elken dag en elk uur gekweld, en als ten laatste het werk der heiligmaking volmaakt is, dan zal de geloovige door Christus aan den Vader worden voorgesteld, heilig en onberispelijk in Zijn oog.

Dit is een vlugtig overzigt van de bijzondere leerstellingen des Christendoms, die welke bijzonder geschikt zijn voor het karakter en den toestand des menschen als een schuldig zondaar, en zekerlijk mogen wij wel de gevolgtrekking maken, dat eene godsdienst, zoo verwonderlijk geschikt om in de behoeften van zondige schepselen te voorzien en hunne angst te verligten, geen anderen dan een Goddelijken oorsprong kan gehad hebben. Maar terwijl het krachtigste bewijs, voor zoo verre de innerlijke getuigen van het Christendom aangaat, dat is, hetwelk gegrondvest is op zijne bijzondere leerstellingen, kan ook nog een ander bewijs getrokken worden uit de *bijzondere voorschriften*, die het inschept. De zedeleer rigt zich niet zoo zeer tot het verstand, als tot het hart en het geweten der menschen. En in dit opzigt is de zedeleer van den bijbel bijzonder krachtig. Niet tevreden met alle openbare misdaden aan de inwendige werkingen van het van nature bedorven hart toe te schrijven, rigt zij al hare pogingen op het aanbrengen van een geneesmiddel aan de bron van het kwaad. Zij stelt op den voorgrond liefde jegens den Verlosser, een beginsel dat meer dan eenig ander geschikt is om de genegenheid van het menschelijke wezen aan te trekken, en het gelijkvormig te maken met het beeld van Hem, die Zijn volk bemind heeft met eene voortdurende liefde, en het in genade heeft verlost. Dit is de krachtigst dwingende invloed, die met mogelijkheid op het gemoed van een Christen kon werken. Het werk van Christus is voor hem zijn geheele behoud, en daarom wordt de verheerlijking van Christus zijne eenige begeerte. Zijn hart gloeit van dankbaarheid aan zijn genadigen Verlosser, en als hij denkt over al de liefde en de genade, die hij van de handen van Jezus ondervonden heeft, dan vloeit zijn hart over van liefde, en hij verlangt met steeds toenemenden ernst, om aan zijn Heer gelijk te zijn.

De zedelijke voorschriften van het Christendom zijn de zuiverste, de edelste, de verhevenste; zij ontleenen klaarblijkelijk hun oorsprong aan de Fontein van alle zuiverheid en waarheid. Zijn grond- en alles doorstroomend beginsel is liefde, liefde jegens God, en liefde jegens den mensch. In deze in den hemel geboren godsdienst is de liefde de vervulling der wet. En het Christendom verkondigt, door deze waarheid tot den grondslag van zijn zedelijk stelsel te maken, de volstrekte noodzakelijkheid van eene hernieuwing van de geheele natuur, eene nieuwe geboorte tot heiligheid en God. Zonder deze algeheele verandering kan er niets in den mensch zijn, dat waarlijk goed of aannemelijk is in het oog van God, den doorgronder des harten. Welk sterker bewijs zou aangevoerd kunnen worden voor den Goddelijken oorsprong van de godsdienst van Christus, dan dat, hetwelk ontleend kan worden aan den aard, de betrekking en het verband harer zedelijke voorschriften! De zedeleer en de

leerstellingen des bijbels zijn innig en onverbreekbaar aan elkander verbonden; zij maken een volkomen geheel uit.

In eene schets van de bewijzen voor het Christendom laat het onderwerp toe om in verschillende rigtingen beschouwd te worden, die allen tot dezelfde bevredigende gevolgtrekking leiden. Zoo kan men een belangrijk argument ten gunste van de waarheid en de Goddelijkheid van het Christendom verkrijgen, wanneer men het met alle enkel menschelijke godsdienststelsels, hetzij van oudere of nieuwere tijden, vergelijkt. Door klassieke schrijvers is een weelderige glans over de mythologie van Griekenland en Rome geworpen, die op het eerste gezigt den oppervlakkigen onderzoeker kan verblinden en misleiden. Maar zulk eene zinsbegoocheling duurt slechts voor een tijd. Een meer naauwgezet onderzoek toont ons spoedig het ongerijmde, verlagende en zedelooze karakter van het geheele stelsel aan. Bijzonder afgodisch en polytheïstisch, kende het Goddelijke eigenschappen aan de minst beteekenende of onwaardigste voorwerpen toe. Natuurlijke oorzaken en stoffelijke gedaanten werden tot goden gemaakt, en zóó snel was hun Olympus bevolkt, dat twintig duizend godheden te naauwernood voldoende werden geoordeeld voor de hiërarchie des hemels. En niet alleen waren deze godheden zoo talrijk, dat, gelijk een der oude schrijvers bekent, het gemakkelijker was om een god dan een mensch te vinden, maar ook de zedeleer, welke deze godheden onderwezen en in beoefening bragten, was van den onzuiversten aard. De uitslag was, dat in natiën, die zich door geleerdheid en smaak ten zeerste onderscheidden, de ongebondenheid onder alle klassen der maatschappij in de hoogste mate heerschte. Hunne fabelleer was niet in staat om de heftigheid hunner hartstogten te beteugelen, of om te verhinderen, dat zij tot den laagsten graad van zedeloosheid vervielen. In tegendeel, hunne godsdienst gaf maar al te dikwijls steun aan de ondeugd, zoowel in het openbaar als in het afgezonderde.

En als wij van het onderzoek der oude tot dat der nieuwere godsdienststelsels overgaan, vinden wij geene reden om ons met dien overgang geluk te wenschen. Zoroaster beroemde zich, dat hij de afgoderij onder de Perzen afschafte; Mohamed, dat hij hetzelfde werk onder de Arabieren verrigtte; Gótama Boeddha, dat hij het Brahmaïsmus van Indië had hervormd; maar hetzij wij de godsdienst van den een of van den ander beschouwen, wij kunnen niet anders dan getroffen worden door het treffende contrast, dat zij in elk opzigt, waarin zij beschouwd kunnen worden, met het Christendom aanbieden. Het Hindoeïsmus is een reusachtig stelsel van veelgodendom, dat in het aantal zijner goden zelfs de meest afgodische stelsels der oudheid overtreft. De geheele natuur, de weiden, de bosschen, de stroomen, de bergen, de hemelen zijn door den Hindoe bevolkt met duivelen, geesten en halve goden. Het is waar, het Hindoeïsmus heeft zijn Brahm, één groote geest, het Opperwezen, oneindig verheven boven elk ander wezen in het heelal, doch deze bezit niet, gelijk de God van den Christen, elke mogelijke volmaaktheid, natuurlijke zoowel als zedelijke. In tegendeel, hoewel alle natuurlijke eigenschappen hem worden toegeschreven, is zijn eerste en eigenlijke staat van bestaan die, waarin hij geheel zonder hoedanigheden of eigenschappen van eenigerlei soort is; en als hij in een anderen staat van bestaan voorgesteld wordt, als in het bezit van werkende hoedanigheden, hebben deze in geen opzigt iets van de natuur van zedelijke eigenschappen. De hoogste god der Hindoes wordt, wel is waar, voorgesteld als van onuitsprekelijke gelukzaligheid, en zijnen vereerders wordt geleerd naar eene deelhebbing daaraan te haken; maar in plaats dat de gelukzaligheid van Brahm in het minst op de onuitsprekelijke gelukzaligheid van den God des Christens gelijkt, die in de altijd werkzame beschouwing van Zijne eigene heerlijkheid en de mededeeling van geluk aan al Zijne schepselen bestaat, wordt zij voorgesteld als alleen te bestaan in luije sluimering en volkomene werkeloosheid, terwijl den menschen geleerd wordt al hunne kracht in deze wereld te rigten op het verwerven van een staat van volkomene en eeuwige bewusteloosheid. Welk een god om te aanbidden, welk een hemel om te zoeken! Geen wonder als de aanhangers van zulk een geloof bijna op gelijke hoogte staan met de beesten der aarde. Even nadeelig voor de gemoederen van allen binnen het bereik haars invloeds moet de opneming van de Hindoesche en de vernietiging van de Boeddhistische godsdienst zijn. Hoe treffend het contrast, dat zulke leerstellingen met den hemel des Christendoms aanbieden, waar alles geluk, liefde en vreugde is! Hoe kunnen wij het wagen de Hindoesche triade met de Christelijke Drieëenheid, of de Avatars van Vischnoe met de vleeschwording van Jezus te vergelijken? Krishna moge door de Oostersche poëzy met al de bevalligheden der schoonheid en netheid getooid worden, zijne aantrekkelijkheid is echter die van den verwijfden wellusteling. Welk contrast met het karakter van den heiligen, goedaardigen, bemin-

nelijken Jezus! Hoe vernederend de eeredienst in de Hindoesche pagoden! In die tempels worden niet minder dan drie honderd en dertig millioen godheden aangebeden. Gebeden, kwellingen, liefdadigheidswerken, wasschingen en duizend andere middelen worden door deze arme, in het duister verkeerende afgodendienaars gebezigd, om zich der gunst hunner goden aan te bevelen, terwijl de Christen, door het geloof geregtvaardigd, vrede heeft bij God door zijn Heer Jezus Christus. De Hindoe zoekt zedelijke zuiverheid door zich te baden in de wateren eener aardsche rivier, maar de Christen neemt vrolijk zijne toevlugt door het geloof tot de alles reinigende fontein van het bloed van Immanuël. Ook zijn de toekomstige vooruitzigten van den Hindoe niet minder treurig dan zijn tegenwoordige lage toestand. De een kan slechts uitzien naar eene onophoudelijke verhuizing door millioenen achtereenvolgende geboorten; de ander naar eene tijdelijke woning in een oord van onbegrensde zinnelijke genietingen; een derde naar eene geheele opneming in de Godheid als het hoogste genot, en een daaruitvolgend verlies van alle persoonlijk bestaan. Welke tegenstelling met de zegenrijke vooruitzigten van den Christen, als hij uitziet naar het onuitsprekelijke geluk van altijd bij den Heer te zijn, en de altijddurende genoegens te genieten, die aan Gods regterhand zijn!

Het Christendom kan echter niet alleen de vergelijking doorstaan met de zaamgestelde afgodische stelsels van oude en nieuwere tijden; het kan ook eene vergelijking doorstaan met die godsdienststelsels, die het meest tegen de afgoderij ijveren. Van deze zijn het stelsel der oude volgelingen van Zoroaster en dat der Mohamedanen misschien de meest in het oog vallende. De volgelingen van Zoroaster of Parsen, zooals zij nu genoemd worden, hebben alle soorten van afgoderij of beeldendienst ten zeerste verfoeid. De eenige stoffelijke voorwerpen, waaraan, naar hunne meening, hulde moet bewezen worden, zijn de elementen, voornamelijk het vuur, dat zij als het zuiverste en geschikste zinnebeeld van het Opperwezen beschouwen. Van daar komt het, dat zij de altaarvuren als heilig aanzien, en zij zijn, ondanks hun hooggeroemden afkeer van de afgoderij, steeds schuldig geweest aan een meerder vereeren en dienen van het schepsel dan van den Schepper. Maar als er één kenmerk is, dat het Christendom verheven is boven eenig ander stelsel van wijsbegeerte en godsdienst, dan is het de voorrang, die het aan de onlijfelijkheid der Goddelijke natuur geeft. Dat God een geest is, wordt door het Christendom als eene leer verkondigd, die niet alleen geloofd moet worden, maar die steeds in ons gemoed aanwezig moet zijn, opdat wij met onze geheele ziel geleid mogen worden om Hem in geest en in waarheid te aanbidden. De God van den Christen is een levend, persoonlijk, onstoffelijk Wezen, met hetwelk geen stoffelijk voorwerp, hetzij in den hemel of op de aarde, vergeleken kan worden, en daarom staat er geschreven als het gebiedend bevel van Jehovah: „Gij zult u geen gesneden beeld, noch eenige gelijkenis maken van hetgeen boven in den hemel is, noch van hetgeen onder op de aarde is, noch van hetgeen in de wateren onder de aarde is. Gij zult u voor die niet buigen, noch hen dienen."

En terwijl de godsdienst der Parsen volstandig de eenheid van de Groote Eerste Bron aller dingen volhoudt, tracht zij het problema van het bestaan en de invoering van het kwaad in de wereld op te lossen door te beweren, dat de schepping een strijd aanbiedt in al hare deelen (zie Abesta), die, volgens het inzigt van Zoroaster, niet voldoende verklaard kan worden, tenzij door het aannemen van twee levende, tegenover elkander staande wezens, die altijd een magtigen, tegen elkander werkenden invloed uitoefenen. De eenige gevolgtrekking uit zulk een dualistisch stelsel is, dat God de bewerker van onvolmaaktheid en boosheid is. Hoe oneindig meer is de eenvoudige verklaring van de moeijelijkheid te verkiezen, die het Christendom geeft. Het stelt den Schepper voor als zuiver en heilig, terwijl de geheele schepping, toen zij voor het eerst uit Zijne handen kwam, volkomen goed, stoffelijk en zedelijk goed, was. In een later tijdperk wordt de zonde ingevoerd door den invloed van den Verzoeker, en stoffelijk kwaad wordt gekend, nadat zedelijk kwaad de wereld is binnengetreden. Zulk eene oplossing van het problema is te gelijker tijd duidelijk en aannemelijk. Zij veronderstelt niet eene onmogelijkheid, zooals die van de Abesta, dat er steeds twee magtige altijdwerkende krachten bestaan, die even sterk zijn en elkander vernietigen. Het Christendom in tegendeel stelt het goede voor als den regel van Gods werken, en het kwade als de uitzondering, en het laatste als bestemd om uitgeroeid te worden door de magt van Hem, die, toen Hij alle dingen gemaakt had, zag, dat zij „zeer goed" waren.

Nog een stelsel moeten wij bespreken, dat ook op Goddelijken oorsprong aanspraak maakt, de godsdienst van Mohamed, den grooten Oosterschen bedrieger, welke gedurende meer dan twaalf eeuwen een magtigen invloed over een groot gedeelte der

wereld heeft uitgeoefend. Voorafgegaan door het Judaïsmus en het Christendom, heeft het van beiden iets overgenomen, en het is onmogelijk om de bladzijden van den koran te lezen, zonder getroffen te worden door de groote verpligting, die de schrijver er van aan de Wet, de Profeten en de Evangeliën heeft. Één waarheid zocht de profeet van Arabië boven alle andere bij al zijne volgelingen in te prenten, — de eenheid van het Goddelijke wezen. Over dit onderwerp spreekt hij in bewoordingen van opmerkelijke schoonheid en kracht. „God! Er is geen God dan Hij, de levende en door zich zelven bestaande. Noch sluimering, noch slaap grijpt Hem aan. Aan Hem behoort, wat in den hemel en op de aarde is. Hij weet, wat voorbij is, en wat komen moet. Zijn troon is over het heelal uitgestrekt. Hij is de hooge, de magtige." De goden van het Heidendom worden door Mohamed met de grootste verachting verworpen. Maar terwijl hij aan de lezers van den koran de verhevenste ideën aangaande het Goddelijke Wezen tracht in te scherpen, durft hij zich in denzelfden adem tot op eene gelijke hoogte met de Godheid verheffen. „Er is geen God dan God, en Mohamed is Zijn profeet." Zoo was de eene ware God, dien hij verheven had, op gelijke hoogte met een zondig mensch geplaatst, en voorgesteld als de ondeugden van zijn gewaanden bode te bekrachtigen. De god van den Islam is de beschermheer der losbandigheid en des bederfs, een onstandvastig wezen met zich zelf in strijd, dat wetten maakt en te niet doet, dat besluiten uitvaardigt, bevestigt of terugroept, volgens de grillige ingevingen van een eerzuchtig sterveling. Welk eene tegenstelling biedt de God des Christendoms aan! „De Hooge en Verhevene." „Regt en waar in al Zijne wegen, en heilig in al Zijne werken." „Zonder verandering of schaduw van omkeering, gisteren, heden en in eeuwigheid dezelfde." „Ik ben de Heere, Ik verander niet."

De godsdienst van den koran ontvouwt beginselen, die juist het tegenovergestelde zijn van die, welke wij zouden kunnen gelooven van een regtvaardig en genadig God te komen. Zij schat de vroomheid der geloovigen naar hunne koelbloedigheid, en belooft roem, eer en onsterfelijkheid aan hen, die het ijverigste zijn in het vervolgen en vermoorden van ongeloovigen. En niet alleen moesten de onmiddellijke volgelingen van den profeet ten verdelgingskrijg optrekken, maar dezelfde meêdoogenlooze voorschriften werden aan de Mohamedanen van alle volgende eeuwen gegeven. Het Islamismus werd dus door den profeet bestemd, om door verwoesting en bloed de wereld aan zijn scepter te onderwerpen. Hoe verschillend hiervan is de geest, die het Christendom kenmerkt! „Maar ik zeg u," was de verklaring van zijn Stichter, „hebt uwe vijanden lief; zegent ze, die u vervloeken; doet wel dengenen, die u haten; en bidt voor degenen, die u geweld doen, en die u vervolgen." Het Christendom is in waarheid de godsdienst des vredes; zijn Stichter is de Vredevorst, die vrede gemaakt heeft door het bloed Zijns kruises; en met eene stem, die over de geheele bewoonde aarde weêrklinkt, verkondigt het: „Vrede op aarde, in de menschen een welbehagen!" Het is bestemd om vorderingen te maken en zich over de aarde te verspreiden; maar zijn voortgang wordt bij elken tred door beschaving en geluk gekenmerkt. Hoewel dit gezegende stelsel zich nog slechts onvolkomen over de natiën heeft uitgebreid, kan men toch onmogelijk ontkennen, dat de zedelijke en staatkundige toestand dier landen, die het omhelsd hebben, eene bepaalde verbetering hebben ondergaan. Hunne wetten, hunne instellingen, hunne zeden, alles duidt den verbeterenden invloed aan van het evangelie van Christus, en dit verschaft nog een sterk bewijs voor den Goddelijken oorsprong van het Christendom.

Wat is de uitslag geweest van al de stelsels, hetzij van wijsbegeerte of godsdienst, die ooit door de wijsheid van den mensch zijn uitgevonden? Is de wereld er iets beter door geworden? Hebben zij den toestand van het menschelijk geslacht verbeterd? Hebben zij den mensch beter bekend gemaakt met de natuur van God of met zijne eigene natuur? Hebben zij eene zuivere zedeleer verbreid, het ware welzijn van den mensch bevorderd, en eene groote verbetering in den maatschappelijken en staatkundigen toestand der natiën tot stand gebragt? Helaas! het tegenovergestelde is het geval geweest. Maar van het Christendom, en van het Christendom alleen, kan gezegd worden, dat de leerstellingen, die het onderwijst, de zedeleer, die het inscherpt, de geest, dien het ademt, en de gezegende invloed, dien het uitoefent op vereenigingen en afzonderlijke personen, zoodanig zijn, dat zij van elken onbevooroordeelden geest de gereede erkenning afpersen, dat de hand, die zulk een stelsel zamenstelde, GODDELIJK is en zijn moet.

CHRISTENEN, een naam aan de volgelingen van Christus gegeven, als zijnde, gelijk Hij zelf, gezalfden. Zij ontvingen dezen naam voor het eerst te Antiochië in het jaar 44. Men heeft dikwijls verondersteld, dat er in Jes. LXV: 15 eene zinspeling op de benaming van Christenen gevonden wordt, in welk vers wij lezen:

„En gijlieden zult uwen naam (dien van Joden) Mijnen uitverkorenen tot eene vervloeking laten; en de Heere Heere zal ulieden dooden, maar Zijne knechten zal Hij met eenen anderen naam noemen." De overeenkomstige naam van Gezalfden werd echter vroeg gebruikt voor Gods geloovig volk. Zoo lezen wij in Psalm CV : 15 : „Tast mijne gezalfden niet aan, en doet mijnen profeten geen kwaad." Zij waren Christenen of gezalfden door het geloof in hun Zaligmaker, door de zalving van den Allerheiligste. De naam Christenen wordt gegeven aan allen, die hun geloof in Christus en onderwerping aan Zijn gezag belijden. Maar de Christen in werkelijkheid is alleen gezalfd met den Heiligen Geest, die de ziel ter zijde zet voor de dienst van God, haar door het geloof in de tegenwoordigheid brengt van God, hem bevcelt voortdurend te wandelen als in die tegenwoordigheid, hem aanneemt tot gemeenschap en liefde met den Vader en den Zoon, hem in staat stelt om onder een inwonend gevoel van de genadige voorregten, hem verleend, te leven, den geest hernieuwt naar het beeld van Christus, hem zich laat verheugen in den heiligen en regtvaardigen wil van Jehovah, en een verlangen en wachten op de zuiverheid zoowel als den vrede van het koningrijk der hemelen inboezemt.

De naam Christen schijnt vóór zijne invoering te Antiochië onbekend geweest te zijn. De verschillende namen, waardoor de volgelingen van Christus vóór dien tijd onderscheiden werden, waren de volgende. Onder elkander was de meest gebruikelijke benaming Broeders. Hand. XXVIII : 13, 14 : „Kwamen wij den tweeden dag te Puteoli, alwaar wij *broeders* vonden." „Indien iemand," zegt Paulus, „een *broeder* genaamd zijnde, een hoereerder is, of een gierigaard, of een afgodendienaar, of een lasteraar, of een dronkaard, of een roover, dat gij met zoodanig eenen ook niet zult eten." Zij werden ook Geloovigen genoemd. 1. Thess. I : 7 : „Alzoo dat gij voorbeelden geworden zijt al den *geloovigen* in Macedonië en Achaja." Zij heetten ook Discipelen. Hand. XXI : 16 : „En met ons gingen ook sommigen der *discipelen* van Cesarea, leidende met zich een zekeren Mnason van Cyprus, een ouden *discipel*, bij denwelken wij zouden te huis liggen." Hunne vijanden noemden hen, bij wijze van verachting, Nazarenen. Zoo beschuldigt Tertullus den Apostel Paulus van „een opperste voorstander van de secte der Nazarenen" te zijn. Van gelijke beteekenis was de benaming van Galileërs, en deze benaming werd door de vijanden van Christus als een term van verwijt tot aan den tijd van Julianus gebruikt, die omstreeks het midden der vierde eeuw regeerde, en haar onophoudelijk in zijne smaadredenen tegen Christenen bezigde. De volgelingen van Christus werden ook Menschen van dezen weg genoemd : „Ik Paulus, die *dezen weg* vervolgd heb tot den dood."

Men heeft de vraag gesteld, of de benaming van Christenen van menschelijken of van Goddelijken oorsprong was. De Schrift zwijgt op dit punt, zoodat het onmogelijk is om met zekerheid over het onderwerp te spreken. Wij hellen echter over tot de meening, dat zij door Goddelijke bestiering aangenomen werd. Het is niet waarschijnlijk, dat een naam, zoo onschuldig, zelfs zoo eervol, door vijanden werd uitgedacht; deze zouden er een uitgevonden hebben, die schandelijker was. Maar aannemende, dat hij het eerst door de discipelen zelve werd gebezigd, kunnen wij te naauwernood veronderstellen, dat zij het zonder Goddelijke bestiering gewaagd zouden hebben een stap te doen, zoo belangrijk als die van eene benaming aan te nemen, waardoor de Kerk in alle eeuwen onderscheiden moest worden, voornamelijk op een tijd, waarop de buitengewone gaven des Geestes zoo algemeen waren, en in eene Kerk, waarin tal van profeten waren. Want „er waren te Antiochië, in de gemeente, die daar was, eenige profeten en leeraars, namelijk Barnabas, en Simeon, genaamd Niger, en Lucius van Cyrene, en Manahen, die met Herodes den viervorst opgevoed was, en Saulus." Is het te veronderstellen, dat zij een nieuwen naam zouden aannemen zonder zich tot de profeten te wenden; of dat, aannemende dat hij geen anderen dan een menschelijken oorsprong gehad heeft, hij zoo spoedig en zoo eenstemmig door elk gedeelte der Christelijke kerk zou zijn gebezigd? Deze meening wordt gesteund door deze woorden : „En het is geschied, dat de discipelen eerst te Antiochië Christenen genaamd *(chrematisai)* werden", een term die in geen ander geval gebezigd wordt voor het geven van een naam op menschelijk gezag. In zijne ware beteekenis heeft hij eenige verwantschap met een orakel. Namen zijn, daar zij berekend zijn om juiste of valsche voorstellingen te geven van den aard der dingen, van veel belang, zoodat het geven van een naam om de volgelingen van Christus in elk tijdperk te onderscheiden, der Goddelijke tusschenkomst niet onwaardig schijnt geweest te zijn. Neander geeft echter eene geheel andere verklaring van het geven van den naam van Christenen aan geloovigen. „Daar het woord Christus," zegt hij, „voor een eigennaam gehouden werd, werden de aanhangers van den nieu-

wen godsdienstleeraar onderscheiden door een woord, dat er van gevormd was, gelijk de aanhangers eener school van wijsbegeerte gewoonlijk naar haren stichter genoemd werden." Eenmaal ingevoerd, kwam de naam Christen spoedig in algemeen gebruik. Toen Petrus zijn eersten brief schreef, schijnt het een algemeen bekende naam geweest te zijn, want hij zegt, 1. Petr. IV: 16: „Maar indien iemand lijdt als een Christen, die schame zich niet, maar verheerlijke God in dezen deele;" en Jacobus wijst er op als op een zeer eervollen naam, Jac. II: 7: „Lasteren zij niet den goeden naam, die over u aangeroepen is?" In tijden van vervolging werd het voor voldoende gehouden om de vraag te doen: Zijt gij een Christen? en indien zij bevestigend beantwoord werd, werden de hevigste kwellingen als regtvaardige straffen beschouwd, terwijl de martelaar zelfs op den brandstapel juichte in de belijdenis: „Ik ben een Christen."

Christenen maken de vereeniging der geloovigen uit, of de onderdanen van dat geestelijke koningrijk, dat God op aarde gevestigd heeft onder het bestuur van Zijn Zoon Jezus Christus. Allen, die tot die geestelijke vereeniging behooren, welke gewoonlijk onder den naam van de Kerk bekend is, komen overeen in het geloof aan de grondleer des bijbels. De Kerk is echter verdeeld in talrijke secten en vereenigingen, en men heeft deze verdeeldheid somtijds aangevoerd als een argument tegen de waarheid van die leerstellingen, waaraan alle secten haar geloof belijden. Zoowel in oude als in nieuwe tijden hebben de bestrijders der Goddelijke waarheid deze tegenwerping gemaakt. Het is echter voldoende om op te merken, dat de bestaande verschillen voornamelijk minder belangrijke punten betreffen, en deze verschillen zijn niet meer, dan de welbekende verschillen in de geestelijke gesteldheid van personen ons kunnen doen verwachten. Volmaakte eenvormigheid in leer en gebruiken zou onbestaanbaar geweest zijn met die vrije werking, die aan elk lid van het menschelijk geslacht behoort. Juist het verschil van gevoelen, dat onder Christenen, en zelfs onder ware Christenen, gevonden wordt, is derhalve een argument voor, en niet tegen, den Goddelijken oorsprong van ons heilig geloof.

CHRISTENEN of CHRISTELIJKE VEREENIGING, eene benaming van Christenen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Deze vereeniging ontstond omstreeks het begin der tegenwoordige eeuw, door eene gelijktijdige beweging in verschillende deelen van het land. Het hoofddenkbeeld was geen aardsch opperhoofd, zooals Luther, Calvijn of Wesley, te erkennen, alle geloofsbelijdenissen van menschen en voorgeschreven vormen van eeredienst af te schudden, den bijbel als den eenigen gids aan te nemen, en een ieder vrij te laten om zijn eigen verklaarder van het Heilige Woord te zijn en, zonder te buigen voor de uitspraken van synoden of kerken, voor zich zelven op zijne eigene verantwoordelijkheid te oordeelen. Volgens dit beginsel hielden de Christenen verschil van gevoelen voor geen beletsel voor kerkelijke gemeenschap. De secte trok het eerst de aandacht in Nieuw-Engeland, waar zij voornamelijk uit personen bestond, die zich van de Calvinistische Doopsgezinden (zie DOOPSGEZINDEN, AMERIKAANSCHE) hadden afgescheiden. Spoedig nadat de benaming aangenomen was, voegden zich verscheidene groote kerken, die tot de Calvinistische Doopsgezinden behoorden, bij haar. De Doopsgezinden van den Vrijen wil toonden zich gedurende eenigen tijd eenigzins gunstig voor de nieuwe secte gestemd, doch lieten later alle gemeenschap met haar varen. In de Zuidelijke Staten bestonden de eerste vereenigingen van Christenen voornamelijk uit diegenen, die zich van de Methodisten, en in de Westelijke Staten uit diegenen, die zich van de Presbyterianen hadden afgescheiden. Met zulk eene verscheidenheid van leden was het hoofdbeginsel der secte algemeene verdraagzaamheid. Bij haar ontstaan waren de leden bijna eenstemmig de leer der Drieëenheid toegedaan, doch na eenigen tijd hielden zij op die te belijden, en loochenden zij de Godheid van Christus. De beginselen, volgens welke hunne kerken in den aanvang ingerigt werden, worden door Himes, een leeraar der vereeniging, aldus beschreven: — „De Schriften," zegt hij, „worden voor den eenigen regel voor het geloof en de gebruiken gehouden, terwijl een ieder de vrijheid heeft, om met betrekking tot deze zaken voor zich zelven te bepalen, wat zij bevelen. Geen lid heeft het verlies van kerkelijke gemeenschap om zijn opregt en eerlijk geloof te duchten, zoo lang hij een godvruchtig en vroom leven leidt. Geen lid is onderworpen aan de kerktucht en de kerkelijke straffen, dan door onordelijk en zedeloos gedrag. De naam Christen moet aangenomen worden met uitsluiting van alle namen van secten, als de meest geschikte benaming voor het ligchaam en zijne leden. Het eenige noodige, om als lid eener kerk toegelaten te worden, is eene persoonlijke belijdenis van de Christelijke godsdienst, vergezeld van voldoend bewijs van opregtheid en godsvrucht, en een besluit om te leven volgens den Goddelijken regel of het evangelie van Christus. Elke kerk wordt beschouwd als een onafhankelijk lig-

chaam, dat voor zich de magt heeft om zijne eigene zaken te regelen en te besturen."

Het kerkbestuur der *Christelijke vereeniging* is op de volgende wijze ingerigt. Zij heeft zamenkomsten, die zij Conferentiën noemt. Leeraren en kerken, door gedelegeerden vertegenwoordigd, vormen zich in elken staat tot eene of meer conferentiën, Staatsconferentiën geheeten, en gedelegeerden van de conferentiën maakten de Algemeene Christelijke Conferentie der Vereenigde Staten uit, die echter slechts gedurende korten tijd bestond. De Staatsconferentiën voeren geene heerschappij over afzonderlijke kerken, maar geven raad, wanneer die gevraagd wordt. De Vereeniging beroemt er zich op geen stichter te hebben, en omstreeks 1803 als door een tooverslag in drie verschillende plaatsen, Nieuw Engeland, Ohio en Kentucky, ontstaan te zijn, tegenover den slaafschen band van geloofsbelijdenissen en kenmerken van secten. Zij heeft zich nu over bijna alle staten uitgebreid, en zich ook in Canada, Nieuw-Brunswijk en Nova Scotia uitgestrekt. Zij heeft een genootschap voor de uitgave en den verkoop van boeken en tijdschriften in volle werking, ten einde de bijzondere meeningen der secte te verspreiden, daardoor haar ledental te vermeerderen, en hare belangen op elke wijze te bevorderen.

CHRISTENEN (GEVALLEN), een naam aan diegenen onder de eerste Christenen gegeven, die te midden van de zware vervolgingen, waaraan zij blootstonden, den moed verloren en hunne toevlugt zochten tot maatregelen, die als eene verloochening van het geloof werden beschouwd, en hen uitsloten van de gemeenschap der kerk. Vele dezer Christenen werden later door sterke wroeging aangegrepen, en vroegen met aandrang om in de gemeenschap met de geloovigen hersteld te worden. Derhalve kwamen er talrijke gevallen van dezen aard voor, die om hunne nieuwheid en kieschheid tot aanmerkelijk verschil van meening leidden. De toestand van het geschil over de herstelling der gevallenen in de derde eeuw wordt door Neander aldus beschreven: — „Het werd dus nu de vraag, of men aan dat verlangen aanstonds zou voldoen, dan wel aan de zoodanigen voor altijd den toegang tot de gemeente zou ontzeggen, of dat men een middelweg behoorde te kiezen, en hun hoop te geven op herstelling in de kerkelijke gemeenschap, wanneer zij, na geruimen tijd beproefd te zijn, standvastige bewijzen van hun berouw zouden gegeven hebben? Voorts kwam in bedenking, of men met al die gevallen op dezelfde wijze te werk gaan, dan of men zich rigten moest naar het verschil der omstandigheden en den aard der overtredingen? Men bezat in dit opzigt nog geene vaste regelen omtrent de kerkelijke boete. De eene partij wilde aan niemand, die de doopgelofte door eene zoogenoemde doodzonde geschonden had, onder welke voorwaarde ook, de kerkelijke vrijspraak toestaan. Op haar Joodsch standpunt erkende zij niet, dat alle pligten, van welken aard zij wezen mogen, pligten jegens God, en desgelijks alle zonden, zonden tegen God zijn, en zoo verviel zij tot de willekeurige onderscheiding tusschen zonde tegen God en tegen den mensch, terwijl zij tot de eerste iedere verzaking van het geloof bragt, niettegenstaande de schuld bij deze, wanneer zij uit menschelijke zwakheid voortkwam, veel minder kon zijn dan bij menige zoogenoemde zonden tegen de menschen, Cyprianus, die bij voorkeur Tertullianus zijn leermeester noemde, schijnt door het lezen van diens schriften tot de denkwijze der strengere partij ten aanzien der kerkelijke boete overgehaald te zijn. In zijne werken, vóór de Deciaansche vervolging geschreven, is ten minste menige plaats, die bewijst, dat naar zijne meening de kerkelijke vrijspraak aan niemand verleend mogt worden, die eene doodzonde had begaan. „Het zijn," zegt hij, „de woorden des Heeren, die waarschuwt, terwijl hij geneest: Zie, gij zijt gezond geworden, zondig niet meer, opdat u niet wat ergers geschiede. Hij geeft den regel des levens, nadat Hij de gezondheid geschonken heeft, en laat daarna den mensch niet bandeloos omzwerven. Maar juist daardoor, dat Hij hem geneest, verpligt Hij hem tot Zijne dienst en bedreigt hem te ernstiger; want het is geringer misdrijf gezondigd te hebben, eer men nog de leer des Heeren kende. Voor dengene, die zondigt, nadat hij Hem heeft leeren kennen, is er geene vergeving meer. „Tegen het bewijs, dat wij aan deze plaats ontleenen, kan nu wel aangevoerd worden, dat zij niet regtstreeks over de kerkelijke boete handelt, maar dat Cyprianus daarin met krachtige bewoordingen alleen de grootere strafbaarheid van zonden, door Christenen bedreven, in het licht stelt. Doch dit geldt althans niet van eene andere uitdrukking, die wij in zijne verzameling van bijbelsche bewijsplaatsen vinden, waar hij met ronde woorden zegt: „Aan niemand, die tegen God gezondigd heeft, mag de Kerk vergiffenis schenken." Behalve op de reeds aangevoerde plaats uit het Oude Testament, beroept hij zich hiermede op de uitspraken der Evangeliën aangaande de zonde tegen den Zoon des menschen en tegen den Heiligen Geest; een bewijs hoezeer hij ook deze begrippen en het onderscheid tusschen beide verkeerd begreep.

Maar ofschoon Cyprianus in den aanvang zijner bisschoppelijke bediening dat strengere beginsel huldigde, werd hij daarin toch bij de hartelijke liefde, die hij zijne gemeente toedroeg, aan het wankelen gebragt door de groote menigte der gevallenen, waarvan velen hem met bittere tranen van berouw om de kerkelijke vrijspraak smeekten. Zouden die allen, waarvan velen slechts uit gebrek aan doorzigt, anderen alleen naar het vleesch door de smarten der folteringen bezweken waren, voor altijd van de gemeenschap der Kerk, en dus, naar zijne innige overtuiging, van de zaligheid des hemels uitgesloten blijven? Neen, daartegen verzette zich zijn vaderlijk hart. Intusschen durfde hij hier toch niets eigenmagtig bepalen. Hij verordende, dat men zich de gevallenen zou aantrekken, hen tot berouw en bekeering vermanen, maar de beslissing omtrent hun lot uitstellen, totdat, na het herstel der rust, bisschoppen, geestelijken en gemeenten gelegenheid zouden gehad hebben om deze zaak, die allen aanging, gemeenschappelijk van alle zijden te beschouwen, en zich, bij kalme beraadslaging, ten aanzien der beginselen te verstaan, die daarin behoorden gevolgd te worden. Daarbij kwam, dat men, om regtvaardig te zijn, wel in het oog moest houden, dat er tusschen die gevallenen groot onderscheid bestond. Terwijl sommigen voor de hevigheid der martelingen bezweken waren, of uit onwetendheid gezondigd hadden, waren anderen op de eerste aanmaning en om aan hunne aardsche bezittingen, die meer bij hen golden dan hun geloof, geene schade te lijden, naar de altaren der afgoden heen gesneld. Maar wie was thans, bij de onrust der tijden, in staat naar dat verschil der overtredingen en naar ieders gemoedsgesteldheid naauwkeurig onderzoek te doen? Ook behoorden immers de gevallenen door dengdelijke bewijzen van hun berouw zich de herstelling in de kerkelijke gemeenschap waardig te maken, en daartoe bood de vervolging hun de beste gelegenheid aan. Met het oog daarop zeide Cyprianus: „Wien het uitstel te lang duurt, verwerve zich de martelaarskroon."

Terwijl eenige herders geneigd waren om zeer gestrenge maatregelen ten aanzien van de gevallenen te nemen, kwam de groote meerderheid overeen om eene eenvormige wijze van straffen in te voeren, waarbij de gevallen boetelingen aan een tijd van beproeving, korter of langer naar mate de val groot was, onderworpen werden. Zij, die tegen hun wil gedwongen waren om afgodische gebruiken bij te wonen, werden onmiddellijk weder aangenomen, wanneer zij zulks verzochten. Zij, die afvielen, zoodra zij voor eene Heidensche regtbank gebragt werden, of die, nadat zij hun geloof in het Christendom openlijk hadden beleden, tot afgoderij vervielen, terwijl zij in de gevangenis waren opgesloten, werden onderworpen aan eene beproeving, die naar de omstandigheden verschilde. Zij echter, die de magistraten bedrogen door een kwijtbrief te koopen, of door hunne slaven in plaats van zich zelve te laten martelen, werden met eene zwaardere straf bezocht. Maar die afvalligen, welke de gestrengste behandeling ondergingen, waren de *Traditores*, zooals zij genoemd werden, die hunne bijbels hadden overgegeven om door de Heidenen verbrand te worden. Dit werd voor eene zware misdaad gehouden, en diegenen, die daarvan beschuldigd werden, werden van de kerk uitgesloten voor tien, twintig en zelfs dertig jaren; sommige hunner werden eerst op hun sterfbed weder tot gemeenschap met de geloovigen toegelaten. Somtijds gebeurde het, dat gevallen Christenen, die door de kerk tot een langen proeftijd veroordeeld waren, onder de straf ongeduldig werden, en zich getuigschriften te hunner gunste van geloovige belijders, die het martelaarschap voor Christus moedig waren tegengetreden, verwierven, welke getuigschriften natuurlijk hoog moesten staan aangeschreven in de achting hunner mede-Christenen. Dit gebruik leidde in het vervolg van tijd tot groote misbruiken, daar het in de gemoederen der standvastige belijders zelve een gevoel van geestelijken trots opwekte, dat zeer nadeelig was voor hunne vorderingen in het Goddelijke leven, en eenigen het onschriftmatige denkbeeld deed koesteren, dat zij door hun lijden voor hunne zonden geboet hadden. Eenige hunner drukten zich in hunne getuigschriften aan de afvalligen op een toon van gezag uit, alsof hun woord voldoende was om hunne afvallige broederen van alle schuld te ontheffen.

Cyprianus nam een bepaald standpunt in tegenover de overdreven vereering, welke aan deze standvastige belijders werd betoond, en het valsche vertrouwen, dat de menschen in hunne bemiddeling stelden. Maar terwijl Cyprianus aldus getrouw opkwam tegen den ongepasten eerbied, die aan standvastige geloovigen werd bewezen, was hij zoo met zich zelven in strijd, dat hij zelf week voor den heerschenden geest der menigte, die niet weinig aangemoedigd werd door den steun van de Roomsche kerk. In 251 werd er een concilie van de Noord-Afrikaansche kerk, waartoe Cyprianus behoorde, gehouden, en de kwestie van de gevallenen zorgvuldig onderzocht zijnde, werd er besloten om een middenweg in te slaan tusschen die bovenmatige gestrengheid, die hun alle hoop ontnam,

en eene laauwe toegeeflijkheid in het voldoen aan hunne wenschen. Ten opzigte van hen evenwel, die in hun gedrag geene teekenen van berouw vertoonden maar eerst eene begeerte naar de gemeenschap te kennen gaven, wanneer zij op hun ziekbed lagen, verklaarde de synode, dat zulk eene begeerte niet ingewilligd zou worden. De schuld der gevallen Christenen was meer of minder zwaar naar gelang der omstandigheden. Van daar de onderscheiding in de *Thurificati*, de *Sacrificati* en de *Libellatici*, wier verschillende kenmerken tot twisten over de tucht in de eerste Christelijke kerk leidden.

Voor geestelijken, die in tijden van vervolging afvielen, werd als regel aangenomen, dat zij na ernstig berouw als leeken tot den vrede der kerk mogten hersteld worden, maar zij mogten als geestelijken niet langer dienst doen. Cyprianus zegt, dat het te Rome en over de geheele wereld de regel was, om bisschoppen of anderen, die in tijd van vervolging afvielen, toe te staan om in de kerk boete te doen, maar bovenal om hen van de functiën der geestelijkheid en de eer van het priesterschap te ontdoen. Het werd bij een geestelijke voor eene geweldige misdaad gehouden, als hij weigerde om boetvaardige afvalligen aan te nemen en met de kerk te verzoenen, nadat zij kerkelijke voldoening gegeven hadden. De geestelijke, die zich aan zulk een duidelijk misbruik van zijn gezag schuldig maakte, moest afgezet worden, omdat hij Christus beleedigd had, die zeide: „Er zal blijdschap zijn in den hemel over éénen zondaar, die zich bekeert." Zie Apostasie.

CHRISTOLIETEN, eene Christen-secte die in de zesde eeuw ontstond, ten gevolge van de scherpe twisten, welke er te dier tijde over de natuur van het ligchaam van Christus plaats hadden. De Christolieten beweerden, dat Christus, bij zijne nederdaling ter helle, Zijn ligchaam en Zijne ziel daar liet, en slechts met Zijne Goddelijke natuur ten hemel voer.

CHRISTO SACRUM, eene secte of vereeniging in 1797 te Delft gesticht door J. H. Onder de Wijngaard, burgemeester dier stad. Het doel van den stichter was om, zoo mogelijk, allen, die aan de Godheid van Christus en de verlossing door Zijn bloed geloofden, te vereenigen, en daarom werden allen, die deze leerstellingen aannamen, in de vereeniging opgenomen, op welke andere punten zij dan ook mogten verschillen. Op den 5den Maart 1802 werd er eene kerk voor deze vereeniging te Delft door Onder de Wijngaard ingewijd, en nevens dezen trad Izaäk van Haasters als tweede leeraar op. In de kerk werd gepredikt, gedoopt en avondmaal gevierd, vooral op den Goeden Vrijdag, doch niemand, die tot deze vereeniging toetrad, verloor het radicaal van het kerkgenootschap, waartoe hij behoorde. Op den 5den Maart 1822 vierde de vereeniging haar vijf-en-twintigjarig bestaan, welk feest werd bijgewoond door den secretaris en adviseur van het departement van Hervormde eeredienst, door den secretaris der algemeene synode van de Hervormde kerk, en door dien der synode van de Evangelisch-Lutherse kerk. Ook de Remonstranten en Doopsgezinden werden er vertegenwoordigd. De vereeniging stierf echter langzamerhand weg, daar zij den een te liberaal en den ander te orthodox was.

CHRYSOSTOMUS (St.), Liturgie van, eene van de talrijke liturgiën in de Grieksche kerk in gebruik. Zij wordt gewoonlijk het geheele jaar door gebezigd, met uitzondering van zekere bepaalde dagen, waarop de liturgie van St. Basilius er voor in de plaats gesteld wordt.

CHTHONIA en CHTHONIOS, bijnamen onder de oude Grieken aan de schimmen of goden der onderwereld gegeven, zooals aan Hecate, Nyx en voornamelijk aan Demeter, ter eere van welke een feest gevierd werd, dat Chthonia heette. Pausanias zegt, dat het elk jaar in den zomer gevierd werd door eene processie, aan wier hoofd de priesters en magistraten gingen. Zij, die zich bij de processie voegden, droegen witte kleederen, met bloemkransen om het hoofd, waarop een inschrift stond, dat den vroegtijdigen dood van Hyacinthus vermeldde. Achteraan de processie ging eene vaars, die in den tempel van Demeter werd geleid, en daar door vier oude vrouwen met gesloten deuren geofferd werd. Daarna werd de tempel geopend, en eene andere vaars werd naar binnen geleid, die ook geofferd werd. Hierop werden achtervolgens vier verschillende dieren geofferd, die allen op dezelfde zijde als het eerste moesten vallen. Ælianus zegt, dat de vaarzen niet geofferd werden door de oude vrouwen, door Pausanias vermeld, maar door de priesteres der godin. De Lacedemoniërs vierden hetzelfde of een dergelijk feest.

CIAM, een der voornaamste goden in de oudste godsdienst van China. Hij werd als de koning des hemels beschouwd, daar hij Leu, een vroegeren koning, had onttroond, en het koningrijk had overweldigd. Leu met geweld uit den hemel verdreven zijnde, heerscht nog, volgens de Chinezen, in een berg op aarde, terwijl Ciam oppergezag in de hemelsche wereld uitoefent. Zijn vertegenwoordiger op de aarde wordt door de

secte Li-Laokun als haar hoogepriester beschouwd, eene waardigheid die gedurende duizend jaren in ééne familie erfelijk is geweest. Deze onderkoning van den hemelvorst woont gewoonlijk te Peking, en is een groot gunsteling aan het hof, daar hij beschouwd wordt als een meester in de duivelbezwering, en derhalve in hooge achting wordt gehouden.

CIBORIUM, een kasje of vaas, in Roomsche kerken op het altaar geplaatst, waarin de hostie of gewijde ouwel bewaard wordt. Het Ciborium wordt ook de Pyxis genoemd. In eenige prachtige kerken in oude tijden, zooals in die van Sancta Sophia, was het altaar overschaduwd door eene soort van hemel, die onder de Grieken gewoonlijk *Ciborium* werd genoemd. Deze hemel had den vorm van een kleinen toren, en stond op vier pilaren, die zich aan de hoeken van het altaar bevonden. Op de toppen der pilaren waren zilveren bekers. De top van den hemel had de gedaante van een bol, waarop bloemen uitgesneden waren, en op den bol stond het kruis, terwijl de verschillende bogen tusschen de pilaren behangen waren met sluijers of gordijnen, die ook dienden om het geheele altaar te verbergen. Het woord *Ciborium* werd oudtijds gebruikt om dezen hemel aan te duiden, en slechts in nieuwere tijden werd het voor de Pyxis gebezigd.

CIRCASSIËRS (GODSDIENST DER). De Circassiërs bewonen de valleijen in het noordelijk gedeelte van den Caucasus. Zij zijn voornamelijk Mohamedanen, maar er zijn nog overblijfsels van een Heidendom, dat vroeger de algemeene godsdienst van het land schijnt geweest te zijn. Door den ijver der Georgische koningin Thamar werd eens eene poging gedaan, om het licht des Christendoms over het land te doen opgaan, doch zij werd met geen anderen uitslag bekroond, dan dat er eenige houten kruisen hier en daar werden opgerigt. Als de bewoners deze overblijfselen der uitwendige zinnebeelden van het Christelijk geloof voorbijgaan, maken zij in der haast eene buiging, waarvoor zij geene andere reden weten op te geven, dan dat hunne vaderen ook zoo deden. Het Islamismus heeft het oude Heidendom van Circassië verdrongen, en heeft een geest van gelijkheid onder het volk verbreid, die de erfelijke magt der edelen beperkt, en den toestand van den lijfeigene verbeterd heeft. Vele sporen van het Heidendom zijn echter nog onder de Circassiërs aanwezig, en als voorbeeld hiervan nemen wij de volgende beschrijving van een Heidensch feest, dat nog gevierd wordt, over: — „Het houten afbeeldsel der godin Seoseres, dat uit een paal met een stok kruisgewijze naar den top geplaatst bestaat, was in het midden van het boschje geplant, en de jongens en meisjes hadden in een kring er om heen gedanst. De oudste van de tegenwoordig zijnde patriarchen, die als priester dienst deed, trad toen naar voren, en sprak eene dankzegging uit voor het gelukken van den oogst. Offergaven, bestaande uit brood, honig en driehoekige kaaskoeken, en eindelijk een groote beker met boza werden den afgod aangeboden; daar hij echter geen smaak daarin toonde, werden zij aan zijne vereerders overgegeven, die blijkbaar veel meer eetlust hadden. Om het geheel te bekroonen, werd een stier naar den voet der houten godheid geleid en daar geofferd, terwijl zijn strot met een cama werd doorgesneden. Het lijk werd daarna weggenomen, gebraden en onder de menigte verdeeld, opdat een ieder zou eten en vrolijk zijn. Dit scheen inderdaad het voornaamste doel te zijn, waarom zij te zamen waren gekomen." Hoewel het Mohamedismus eenige van de oude Heidensche gewoonten niet heeft kunnen afschaffen, heeft het toch zeer vasten voet in het land gekregen, en oefent het een invloed uit over het volk, die bijna ongelooflijk schijnt voor hen, die niet door en door bekend zijn met de gewoonten dezer zonderlinge natie. De reiziger, uit wiens verhaal wij zoo even geput hebben, verhaalt de uitwerking, die de plegtigheid van het afleggen van den nationalen eed op den koran op de gemoederen van het volk had, op deze wijze: — „De plegtigheid der eedaflegging, die voor ons als aanschouwers zonderling was, was zeer belangwekkend voor hen, die daarin betrokken waren. Wij bemerkten toen, wat bedoeld werd door het ophangen van den koran. Twee kopijen van dat boek werden met koorden aan een houten gevaarte, dat in de sneeuw was opgerigt, opgehangen. Voor ons oog had het gevaarte veel van eene galg, doch door de bijgeloovige menigte werd het met gevoelens van den diepsten eerbied aanschouwd. Op dit eenvoudige toestel was de verschrikkelijke majesteit van den eed getroond, en daarom bevonden zich de hoofden, oudsten en regters van het land, terwijl de lieden van dat district een voor een voor de stellaadje kwamen, en, nadat zij allen handel en omgang met de Russen, en allen roof en geweld onder elkander hadden afgezworen, eene openbare belijdenis aflegden van al hunne vroegere overtredingen. Hierin bestond volstrekt geene schande, tenzij vroeger eene dezer overtredingen afgezworen was, zoodat er niets vernederends in de erkenning er van was. Het betalen van boeten werd dieper gevoeld; maar hoe groot het bedrag er van ook zijn mogt, niemand zocht ze door een meineed

te ontwijken; en het was een waarlijk treffend schouwspel om den grijzen krijgsman, wiens likteekenen hem aanduidden als iemand zonder eenigerlei vrees, ten zeerste aangedaan te zien voor het gevreesde boek der Mohamedaansche wet, en zijn geweer, boog of pistool, ten bewijze zijner opregtheid, te zien nederleggen."

Nog een overblijfsel van den tijd, waarop het Christendom ten minste eenigen grond in het land had verkregen, is te vinden in een zeer oud jaarlijksch feest, Merem geheeten, dat nog gedurende ongeveer veertien dagen na de maand October gevierd wordt. Troepen jonge menschen gaan bij die gelegenheid van huis tot huis, en brengen den avond door met dansen, zingen en vrolijkheid van allerlei aard. Een gedeelte der ceremonie bestaat daarin, dat eenigen van het gezelschap koeken met kaas er in in de hand houden, welke zij rondslingeren, terwijl allen eene aanroeping van Merem uitschreeuwen, en haar verzoeken om hun altijd gezondheid, overvloed en geluk te zenden. De Circassiërs zeggen, dat dit feest oudtijds werd ingesteld ter eere van de moeder van Jezus. Vermengd met deze overblijfselen van een bedorven Christendom, dat eens door Roomsche zendelingen werd ingevoerd, zijn de overblijfselen van het oude Heidensche bijgeloof nog in verschillende deelen van het land te vinden. Zoo wordt Tschiblé, de god van den donder, van den oorlog en de regtvaardigheid, als regthebbende op de beste schapen der kudde, nadat eene overwinning behaald is, beschouwd; en deze god geeft heiligheid aan elk voorwerp, dat hij door den bliksem wil treffen. Als een voorbeeld hiervan nemen wij het volgende verhaal van een reiziger over: — „Des avonds, toen wij de kleine vallei Kwaff betraden, om een nachtverblijf te zoeken, zag ik troepen menschen, die van daar naar hunne woningen gingen. Toen kwamen wij aan een grooten paal, die stevig in den grond stond. Op het boveneinde was de kop van een bok gestoken, wiens huid, door stokken uitgestrekt, van den paal woei als eene banier. Digt daarbij waren eene soort van hemel, gevormd door vier stokken met een plat dak van takken en bladeren dik ineengestrengeld, en eene kleine cirkelvormige omheining van stevig gevlogten teenen. Ik vernam, dat dit de heilige plaats was, waarop de bok zijn gelukkigen dood door een donderslag had ontvangen, terwijl zijne overblijfselen, behalve de gemelde kop en huid, in het dak van den hemel waren besloten. Vlak naast deze zegeteekenen was eene groote ronde plek platgetrapt, en duidde verwelkt gras de plaats aan, waar de mannen en vrouwen gedurende de drie vorige dagen gedanst en feest gevierd hadden, om de eer te herdenken, die door Tschiblé, den geest des donders, aan deze vallei bewezen was."

Dezelfde schrijver, die drie jaren in Circassië doorbragt, en derhalve ruimschoots gelegenheid had, om bekend te worden met de zeden en gewoonten van het volk, haalt het volgende voorbeeld aan van de vreemdsoortige vereeniging van het Christendom met het Heidendom, die een kenmerkenden trek hunner godsdienst uitmaakt: — „Luca heeft juist eene vereering van een der talrijke kruisen in dit gedeelte van het land, die allen hun bijzonderen dag hebben, bijgewoond. De gebruiken daarbij schijnen een mengsel te zijn van die van het Christendom en van een ander geloof. Bij die gelegenheid waren slechts ongeveer vijftig personen tegenwoordig; elk van deze, die het hoofd van een huisgezin is, bragt met zich eene of meer tafels voor verversehingen. Twee of drie bokken werden er toen geofferd, en bij deze offerande werden brandende waskaarsen aan hunne koppen geplaatst, terwijl andere op het kruis werden gezet. Op korten afstand van dit kruis werden de tafels gerangschikt, en ieder nam, toen hij ze voorbijging, zijne muts af; maar niemand naderde het kruis behalve twee of drie, die luide een kort gebed opzeiden, eene bede aan de Godheid om oorlog, pest en elk ander kwaad van hen af te keeren, en hun een overvloedigen oogst en geluk te zenden. Een dezer personen hield, toen hij het kruis naderde en het gebed opzeide, in de eene hand eenige eetwaren, die hij van de tafel genomen had, en in de andere een beker met den nationalen drank, shuat, welke toen onder de vergaderden verdeeld werden."

Het Heidendom schijnt bij het geslacht der Adighé in Circassië dieper wortel te hebben geschoten dan bij andere stammen van den Caucasus. Behalve de geest des donders, die in hooge eer gehouden wordt, zijn er andere godheden, die ook aangebeden worden. Onder deze verdienen *Teps*, de god des vuurs, die een erfstuk van de oude Perzen schijnt te zijn, en *Isosserisch*, de god van wind en water, dien men veronderstelt de elementen te besturen, vermelding. Laatstgenoemde god wordt meer bijzonder vereerd door hen, die betrekkingen op zee hebben. De wijze van aanbidding in dit geval is zonderling. De offergaven aan dezen god worden in eene rivier geplaatst, die met de zee gemeenschap heeft, en zijne antwoorden aangaande het lot der afwezigen worden vernomen in het ruischen van den wind, of gezien in het drijven der wolken. De andere voorname godheden, die door de Circassiërs aangebeden worden, zijn: *Mesitcha*, de

god der wouden, onder wiens heilige eiken de natie hare vergaderingen houdt: *Sekutcha*, de god der reizigers, die de gastvrijheid beloont; *Pekousch*, eene soort van nimf of naiade; en *Achin*, de god van het hoornvee, ter eere van wien de koe vrijwillig de kudde verlaat, en gereedelijk naar de offerplaats gaat, als een vrijwillig offer aan eene vereerde godheid.

Zoo doet zich onder de stammen van den Caucasus het vreemde verschijnsel voor van eene godsdienst, die uit twee hoogst heterogene bestanddeelen bestaat. Het Heidensche heeft echter zoodanig de overhand, dat het nu moeijelijk is om onder het volk eenige duidelijke sporen van het Christelijk geloof te ontdekken.

CIRCE, eene beroemde tooveuares uit de oudheid. Volgens sommigen was zij eene dochter van Hyperion bij Aërope, en volgens anderen eene dochter van Aëtes bij Hecate. Zij had hare woonplaats op het eiland Aea, waar zij bezocht werd door Odysseus, die een geheel jaar bij haar bleef.

CIRCENSISCHE SPELEN, spelen door Romulus, den stichter van Rome, ingesteld. Zij hadden plaats ter eere van den god Consus, den god des raads, en daarom werden zij eerst Consuales geheeten. Toen het Circus Maximus daarna door Tarquinius Priscus werd opgerigt, en de spelen in dat prachtige gebouw werden gehouden, kregen zij den naam van *Circenses*, ter eere van den ongeevenaarden bouw. De spelen begonnen met een optogt, waarbij de beelden der goden, op houten draagbaren staande, op de schouders van mannen werden gedragen. De zware beelden werden op wagens met wielen voortgetrokken. Bij deze gelegenheid hadden er zes verschillende soorten van spelen plaats: 1. Wedrennen met wagens; 2. Een ruitergevecht, eenvoudig de nabootsing er van, door jongelingen van aanzien; 3. Eene voorstelling van een veldslag, met een geregeld kamp, in den circus; 4. Een worstelstrijd; 5. Eene jagt; 6. Eene voorstelling van een zeegevecht. Een gedeelte der spelen werd door Constantijn den Groote afgeschaft, en een ander gedeelte door de Gothen; maar de wedrennen met wagens bleven te Constantinopel tot aan de dertiende eeuw bestaan. De Circensische spelen werden in groote achting gehouden, en kregen daarom den naam van *Ludi Magni* of groote spelen. De viering hield vier dagen aan, te beginnen met den 15den September. Deze spelen werden aan de goden beloofd onder de plegtige verpligting eener gelofte. Zoo wijdde Fabius Maximus, de dictator, in het jaar van Rome 536, om den toorn der goden te stillen en in den oorlog met de Carthagers gelukkig te zijn, de groote spelen aan Jupiter, benevens eene zeer groote som, die daarbij gebruikt moest worden, drie honderd ossen, die aan Jupiter, en verscheidene andere, die aan de overige goden geofferd moesten worden. M. Acilius, de consul, deed hetzelfde in den oorlog tegen Antiochus.

CIRCUMCELLIONEN, eene secte van Donatisten, die in de vierde eeuw in Noord-Afrika ontstond. Zij kregen hunnen naam, die zwervelingen beteekent, naar de *cellæ* of hutten der boeren, om (*circum*) dewelke zij zwierven, daar zij geene vaste woonplaatsen hadden. Zij noemden zich zelve AGONISTICI (zie ald.) of strijders, daar zij voorwendden, dat zij den duivel bestreden en overwonnen. Zij worden voorgesteld als den arbeid te schuwen en geheel van aalmoezen te bestaan. Terwijl de Heidenen nog magtig waren, braken partijen dezer Circumcellionen dikwijls hunne afgodsbeelden af, en stelden zij zich derhalve wegens hunnen ijver, aan den marteldood bloot. In 317 rigtte Constantijn een geschrift tot de Noord-Afrikaansche bisschoppen en gemeenten, om hen te vermanen verdraagzaam te zijn jegens deze ijverige beeldstormers. En deze verdraagzaamheid was niet slechts tijdelijk, maar gedurende het geheele leven van den keizer ondervonden zij de meeste zachtmoedigheid van zijnen kant. Bij zekere gelegenheid, toen zij eene kerk hadden afgebroken, die hij voor de Catholieken in de stad Constantina had laten oprigten, gaf hij bevel haar weder op zijne eigene kosten te laten opbouwen, zonder eenige schadevergoeding van de Donatisten te eischen. De dood van Constantijn bragt eene geheele verandering in de keizerlijke staatkunde teweeg. De Westersche keizer Constans, wien Noord-Afrika na den dood zijns vaders ten deel viel, trachtte de Donatisten met de heerschende kerk weder te verzoenen. Eerst poogde hij, door het uitdeelen van geld onder den naam van aalmoezen, de Donatistische kerken te winnen. Toen echter bleek, dat deze middelen niets baatten, nam hij zijne toevlugt tot krachtige maatregelen. Hij gaf bevel, dat de Donatisten van hunne kerken beroofd en door gewapende troepen aangevallen zouden worden, als zij voor de eeredienst bijeen waren. Omkooping en vervolging waren even krachteloos. „Wat heeft de keizer met de kerk te doen?" was de taal, waarmede Donatus, bisschop van Carthago, de eischen van de afgevaardigden van het hof beantwoordde. De Donatisten werden nu nog meer verwoed tegen de heerschende kerk, en begonnen openlijk hun bepaalden tegenstand tegen elke vereeniging, van welken aard ook, van de Kerk met den Staat te

belijden. Deze leer was geheel in overeenstemming met de inzigten en gevoelens der Circumcellionen. De buitensporige stappen, waartoe zij nu hunne toevlugt namen, en de heete vervolging, die er nu ontstond, worden door Neander aldus beschreven: — „Als eene heilige schaar, die strijd voerde voor het Goddelijke regt, togen zij het land door, en gaven zich voor de beschermers van alle onderdrukten en lijdenden uit. Misschien erkenden zij teregt, dat er in de betrekking tusschen de landbezitters en hunne vaak maar al te zeer onderdrukte boeren, zoowel als tusschen heeren en slaven, veel was, hetwelk niet strookte met den geest en de leer des Christendoms; maar door de wijze, waarop zij dat herstellen wilden, werd alle maatschappelijke orde omvergeworpen. Voor de schuldenaars trokken zij tegen de schuldeischers partij. Hunne hoofden Fasir en Axid, die zich aanvoerders van de zonen der heiligen noemden, schreven dreigende brieven aan alle schuldeischers, waarin zij van deze verderden, om de schuld aan hunne schuldenaars kwijt te schelden. Wie daaraan niet voldeden, werden door de woedende benden op hunne landgoederen overvallen, en mogten zich geluk wenschen, wanneer zij hun leven konden koopen door van hunne schuldvordering af te zien. Waar die dweepers een heer met zijn knecht ontmoetten, noodzaakten zij den eerste de plaats des laatsten in te nemen. Eerwaardige huisvaders werden door hen gedwongen om het laagste slavenwerk te verrigten. Alle knechten, die zich met regt of onregt over hunne heeren beklaagden, vonden bij hen hulp en ondersteuning om zich te wreken. Ja, dit ging zoo ver, dat onderscheidene Donatistische bisschoppen, die hunne partij wilden zuiveren van den blaam, dat zij tot zoodanige geestdrijverij aanleiding gaf of deze goedkeurde, en toch door hunne vermaningen op die dweepers zelve niets vermogten, eindelijk de hulp van den Staat tegen hen inriepen als tegen menschen, die zich door de Kerk lieten besturen noch verbeteren; en zulks gaf de eerste aanleiding, dat er geweld werd gebruikt om hunne woede te beteugelen.

Om die opgewondenheid nog te vergrooten, kwamen nu de aansporingen van Donatus en van andere bisschoppen, die eenstemmig met hem dachten. Maar hoe meer zij daardoor de woede dier dweepers aanvuurden, zooveel te eer lokten zij ook den tegenstand tegen hen uit. De wandaden, door hen gepleegd, gaven aan hunne vijanden een welkom voorwendsel, om maatregelen van vervolging tegen hen in het werk te stellen. Er werd besloten om de kerkelijke eenheid door kracht van wapenen te herstellen, aan de Donatisten hunne kerken te ontnemen, en hen te noodzaken tot bijwoning van de godsdienstoefeningen der regtzinnige partij. In hoe verre hetgeen daarop volgde aan de kerkelijke edicten of aan de heerschzucht en wreedheid der afzonderlijke bevelhebbers moet toegeschreven worden, laat zich niet met zekerheid bepalen. Het geweld deed de geestdrijverij hoe langer hoe meer ontvlammen. Men verspreidde het gerucht, dat het borstbeeld des keizers, naar de wijze der Heidenen, in de kerk zou tentoongesteld, en dat allen zouden gedwongen worden om daaraan Goddelijke eer te bewijzen. Onderscheidene bisschoppen en geestelijken der Donatisten en vele monniken werden de slagtoffers dier vervolging. Het is echter niet mogelijk om van het voorgevallene eene naauwkeurige beschrijving te geven, daar de berigtgevers van de zijde der regtzinnigen dat alles uit den aard der zaak zochten te verkleinen, gelijk die van den kant der Donatisten er op uit waren om het te vergrooten. Zeker is het intusschen, dat vele van die dweepers er eene eer in stelden, om als martelaars te sterven. Ja dit ging zoo ver, dat zij zich van de rotsen naar beneden stortten, zich in het vuur wierpen, of anderen omkochten om hen te dooden. De voornaamste bisschoppen der Donatisten, zooals Donatus van Carthago, werden verbannen, en daarmede meende men den tegenstand eindelijk onderdrukt te hebben.

Het was echter vooruit te zien, dat de aldus beteugelde partij weder met kracht het hoofd zou verheffen, zoodra de staatkundige toestand des rijks mogt veranderen, en haar mogt toelaten ruimer adem te scheppen. Zulks gebeurde onder de regering van den keizer Julianus in het jaar 361. Dat het Christendom onder dien Heidenschen keizer ophield de heerschende staatsgodsdienst te zijn, kwam geheel met de grondstellingen der Donatisten overeen. Hunne bisschoppen reikten hem een verzoekschrift over, waarin zij hem, als een vorst bij wien alleen het regt gold, smeekten, om de onregtvaardige verordeningen, die tegen hen uitgevaardigd waren, in te trekken, en de verhooring van die bede kon bij Julianus te minder zwarigheid ontmoeten, daar zij geheel met zijne regeringsbeginselen strookte. Hij hief alle onwettige bepalingen der vorige regering tegen de Donatisten op, en herstelde hen weder in het bezit der hun ontnomen kerken. Maar nu ook openbaarde hun dweepzieke sectengeest zich in al zijne onverdraagzaamheid. Zij beschouwden die kerken en hare gereedschappen als bevlekt en ontheiligd door het gebruik, hetwelk de onheiligen er van gemaakt hadden, en verbrijzelden niet alleen

de laatsten, maar lieten ook de wanden der kerken op nieuw bepleisteren, en de altaren afboenen of geheel uit de heiligdommen wegnemen."

De Circumcellionen maakten de hevigste partij van de DONATISTEN (zie ald.) uit, en kwamen met die secte in leerstellingen overeen. Zij rekenden het hun pligt het zwaard op te nemen, om hunne godsdienstige beginselen te verdedigen, en zoo kwamen menigten van hen door het zwaard om, hoewel de secte niet geheel onderdrukt werd vóór de zevende eeuw.

CIRKEL, het symbool der eeuwigheid bij de oude Egyptenaren, Perzen en Hindoes. Het jaar maakt bij zijnen loop een cirkel of ring zonder begin of einde, en gelijkt dus op de eeuwigheid. Sanchoniathon zegt ons, dat de Egyptenaren de wereld voorstelden onder de gedaante van een vurigen cirkel, in het midden waarvan *Kneph* was in de gedaante van eene slang. Pythagoras plaatste vuur in het midden van den hemelbol, dien men zich cirkelvormig voorstelde. Onder de oude Celtische overblijfsels vindt men menigmaal steenen in een cirkel geplaatst, met een grooten steen in het midden. Het zonnejaar werd onder de Egyptenaren door den gouden cirkel van koning Osymandyas zinnebeeldig voorgesteld. Deze cirkel speelde eene aanzienlijke rol onder de sieraden op de gebouwen der Egyptenaren, en was in drie honderd vijf en zestig segmenten verdeeld. Onder de oude Britten en Galliërs dansten de Druïden in een kring om den heiligen eik, ter eere van den boom en van de godheid, die, zooals men veronderstelde, daarin woonde.

CISTERCIËNZEN, eene kloosterorde, gesticht tegen het einde der elfde eeuw door Robert, abt van Molesme in Bourgondië, en hervormd door BERNARD (zie ald.) van Citeaux of Cistercium, in de dioecese van Châlons in Frankrijk. De groote naam, dien de hervormer zich wegens zijne vroomheid en gestrenge levenswijze verwierf, strekte zich uit tot de orde, die hij hervormd had. Nadat Bernard slechts drie jaren te Citeaux had doorgebragt, werd hij tot abt van een nieuw klooster te Clairvaux aangesteld, en hier werkte het gevolgde stelsel zoodanig, dat het kloosterleven nieuwe kracht en aansporing ontving, en dat overal kloosters werden gesticht naar het voorbeeld van Clairvaux. In de korte tijdruimte van zeven en dertig jaar was het aantal der kloosters dezer orde tot zeven en zestig toegenomen, en bij den dood van Bernard in 1153 bestonden er niet minder dan honderd zestig Cisterciënzische kloosters in alle deelen van Europa. De groote naam, dien de orde zich zoo snel verwierf, wekte den nijd en de ijverzucht op van de oudere kloosters, voornamelijk van die der Cluniacenzen. De twee vijandige broederschappen waren onderscheiden door hare hoofddeksels: de leden der nieuwe orde droegen een wit kapje, en die der oude een zwart. Bernard stelde ernstige pogingen in het werk, om eene goede verstandhouding tusschen de beide partijen te bevorderen; maar hoewel de verhandeling, die hij over dat onderwerp in het licht gaf, eenige kostelijke vermaningen bevatte, vervulde zij volstrekt niet het beoogde doel. De Cisterciënzische orde was ingerigt naar den regel van St. Benedictus, dien zij verklaarde stipt te volgen. Onder het pausschap van Innocentius II. werden de kloosters dezer orde zeer rijk door de groote geschenken, die daaraan gegeven werden. De Cistercienzen worden naar hun hervormer ook wel *Bernardijnen* genoemd. In den beginne hadden zij geene bezittingen, en leefden zij alleen van aalmoezen en den arbeid hunner handen. Deze zelfverloochenende geest was echter niet van langen duur; naar mate zij met geschenken overladen werden, ontwaakte de noodlottige dorst naar goud, en legden zij zich voornamelijk toe op het verzamelen van rijkdom. Onder den nadeeligen invloed van weelderige gewoonten verloor de orde trapsgewijze haar goeden naam, en werd zij even bedorven als de andere kloosterorden. De kleedij der Cisterciënzen is een witte lijfrok met een naauw scapulier, en als zij uitgaan, een zwart gewaad met lange mouwen. Zij beweren, dat St. Bernard van de Maagd Maria het bevel kreeg, om om harentwille eene witte kleeding te dragen.

CLANCULARII, eene Christen-secte die in de zestiende eeuw na de Hervorming ontstond. De Clancularii beweerden, dat zoo de godsdienst in het hart zetelde, er geene behoefte was aan eenige uitwendige uitdrukking er van. Gelijk vele Wederdoopers, die omstreeks denzelfden tijd in Duitschland en Holland ontstonden, bestreden zij de noodzakelijkheid van openbare inzettingen en bijeenkomsten voor de godsdienstoefening. Hunne meeningen in deze zaken naderden eenigzins die der VRIENDEN (zie ald.), daar zij alles toeschreven aan de werking van den Heiligen Geest en niets aan de uitwendige middelen van genade.

CLARENIJNEN, eene monniksorde in de dertiende eeuw door Angelus, een Celestijnsch kluizenaar, ingesteld, die bij de vervolging van de Celestijnen met eenige medgezellen naar Italië trok, en deze nieuwe congregatie stichtte. Na den dood van den stichter breidde deze orde zich over verschillende gedeelten van Italië uit, en rigtte zij ook verscheidene nonnenkloosters op, die onder denzelfden regel geplaatst

werden. Paus Sixtus IV. vaardigde eene bulle ten gunste der Clarenijnen uit, waarbij hun verlof werd gegeven om zich onder het toezigt van den generaal der Franciscanen te plaatsen, en de kleedij dier orde aan te nemen. Dit gaf aanleiding tot eene verdeeldheid onder hen, daar eenige getrouw bleven aan de oude gebruiken, en andere den regel van de orde der Franciscanen aannamen, en zich daaraan onderwierpen. Eindelijk schafte Pius V. in 1566 de orde der Clarenijnen als eene afzonderlijke orde af, en lijfde hij haar bij de FRANCISCANEN (zie ald.) in.

CLARISSEN, eene nonnenorde door Clara van Assisi in Italië, de eerste abdis der Franciscanen, gesticht. Deze enthusiastische vrouw volbragt een pelgrimstogt naar Rome en het heilige graf te Jeruzalem. Met Franciscus van Assisi, den stichter der Franciscaner orde, bekend geworden zijnde, werd zij overgehaald om hare bloedverwanten en vrienden te verlaten, en haar lot aan dat der volgelingen van St. Franciscus te verbinden, en nadat zij zich het hoofd geschoren had, legde zij de gelofte van onderwerping aan het bestuur van dezen af. Op raad van haar geestelijken geleider stichtte Clara in 1212 de orde der Arme meisjes, die vervolgens naar haar de Clara-orde genoemd werd, terwijl zij zelve de eerste voogdes was. In 1224 ontving deze orde haar regel van Franciscus, en Clara verkreeg van Innocentius III., of, zooals sommigen zeggen, van Honorius III. voor hare orde den naam van de grootste armoede. Naar de kerk, waarin de orde ingesteld werd, werden de zusters somtijds de nonnen van St. Damien genoemd. In de nabijheid dier kerk leefde Clara twee en veertig jaar, en kwelde zij haar ligchaam door vasten, waken en allerlei soort van kastijdingen. Op het bloote ligchaam droeg zij de huid van een steekelig zwijn; zij lag op harde houten planken, en ging barrevoets. In de Vasten en op andere vastendagen leefde zij alleen van brood en water, en proefde zij alleen des Zondags wijn. Daar haar naam van vroomheid en gestrenge leefwijze zich snel verbreidde, vermeerderden hare volgelingen zoo spoedig, dat in de verschillende deelen van Italië vele kloosters dezer orde gesticht werden. In 1219 ging de orde naar Spanje over, en van daar naar Frankrijk. Volgens den regel van St. Franciscus mogten de zusters geene wereldlijke bezittingen hebben, en moesten zij van de complete tot de tertia van den volgenden dag een streng stilzwijgen bewaren. Voor hare kleeding mogten zij drie onderkleeden en een mantel hebben. Na den dood der stichtster maakte de orde nog grootere vorderingen dan gedurende haar leven, en tegenwoordig is zij eene van de bloeijendste nonnenorden in Europa. Na de verovering van Mexico door Cortez werden eenige nonnen dezer orde naar dat land gezonden, waar zij op verschillende plaatsen nederzettingen vormden, en zich aan het onderwijs van jonge Indiaansche vrouwen wijdden. Deze godsdienstige vereenigingen bloeijen nog steeds.

In Nederland wordt te Megen in Noord-Brabant een klooster voor Clarissen gevonden, dat in 1722 werd gesticht en 32 nonnen bevat.

CLASSIS. Het classikaal bestuur maakte steeds een belangrijk onderdeel uit van het presbyteriaansch kerkwezen in de Nederlandsche Hervormde kerk. Dit bestuur werd bij zijn oorsprong naar de zienswijze van Calvijn ingerigt; het beginsel er van was republikeinsch democratisch. Op dien grond werd er in de nationale synode van 1578 besloten: „om goede en wettelijke ordening in de Gereformeerde gemeenten dezer Nederlanden te stellen, is nu goedgevonden, dat vierderlei kerkelijke verzamelingen gehouden worden: ten eerste, de kerkeraad in elke gemeente; ten tweede, de classikale vergadering; ten derde, de particuliere of provinciale synode; ten vierde de generale of synodale synode." De vereenigde gewesten werden ingedeeld in 50 classen, waarvan 9 in Gelderland, 11 in Zuid-Holland, 6 in Noord-Holland, 4 in Zeeland, 3 in Utrecht, 6 in Friesland, 4 in Overijssel en 7 in Stad en Lande. De classen waren zamengesteld uit de predikanten en ouderlingen der gemeenten, die tot elke classe behoorden. Zij kwamen elke maand, uiterlijk om de drie maanden, bijeen. Een der geestelijke leden bezette bij afwisseling het voorzittersgestoelte, en een ander was als scriba met het opteekenen der handelingen belast. Zij behartigden die belangen, die van algemeenen aard waren, of plaatselijk niet konden beslist worden.

Op denzelfden grondslag rust ook het classikaal bestuur, dat na de afschudding van het Fransche juk, onder het gezag van koning Willem I., tot stand is gekomen. Het is belast met de uitoefening van het kerkelijk bestuur en met de zorg voor de waarneming van de dienst in vacerende gemeenten. Aan de classikale vergadering behoort: 1. Het doen van benoemingen, welke haar zijn opgedragen; 2. Het geven van zoodanige consideratiën op zoodanige punten in vast te stellen reglementen of veranderingen in de bestaande; 3. Het opnemen en afsluiten der classikale rekeningen, de regeling van hetgeen betrekking heeft op de fondsen, waartoe die rekeningen behooren, en in het bijzonder het benoemen van een classikalen quæstor; 4. Het beraadslagen over hetgeen bevorderlijk kan zijn aan

de belangen der bijzondere en gezamenlijke gemeenten in het classikaal ressort, inzonderheid wat betreft het godsdienstig en kerkelijk leven enz.

Er zijn thans 43 classen, t. w.: in Gelderland 6, Zuid-Holland 6, Noord-Holland 5, Zeeland 4, Utrecht 3, Friesland 5, Overijssel 3, Groningen 4, Noord-Brabant 4 en Drenthe 3. De leden er van worden benoemd door de classikale vergadering, jaarlijks op den laatsten Woensdag in de maand Junij, in de hoofdplaats der classis. De classikale vergadering bestaat uit vertegenwoordigers der kerkeraden, zijnde al de dienstdoende predikanten en dienstdoende ouderlingen, die er, altoos voor rekening der gemeenten, worden afgevaardigd. Het moderamen van deze vergadering, alsmede van het classikaal bestuur, berust bij eenen præses, assessor en scriba.

CLEMENTIA, eene godin onder de oude Romeinen aangebeden, eene verpersoonlijking van de deugd der goedertierenheid. Tempels en altaren werden in den tijd der keizers ter eere dezer godin opgerigt, en men ziet haar nog afgebeeld op de munten van Tiberius en Vitellius. Claudianus beschrijft haar als de beschermster der wereld. Plutarchus en Cicero zeggen ons, dat de Romeinen, op bevel van den senaat, na den dood van Julius Cæsar een tempel aan haar wijdden.

CLEMENTIJNEN, eene secte die in de tegenwoordige eeuw in het zuiden van Frankrijk ontstond, voornamelijk in de nabijheid der Pyreneën, en haar naam ontleende aan dien van haar stichter, een priester met name Clemens. De Clementijnen verschillen van de Kerk van Rome op verscheidene punten, en hebben een sterken afkeer van verscheidene Roomsche ceremoniën, hoewel zij de mis en de biecht behouden. Zij verwerpen het gebruik van beelden in de kerken, en eenige hunner priesters spreken in de Fransche en niet in de Latijnsche taal hunne gebeden uit. De aanhangers dezer secte zijn over het algemeen voor de Augustijnsche leer, en kenmerken zich door eene ernstige en vrome levenswijze, onberispelijke zuiverheid van zeden en eene strenge inachtneming van den dag des Heeren.

CLERICIS LAICOS, eene bulle in 1296 door Bonifacius VIII. tegen Filips den Schoone, koning van Frankrijk, uitgevaardigd. In deze bulle werden alle vorsten en edelen in den ban gedaan, die, onder welken vorm ook, van de kerk en de geestelijken schatting verlangden; en allen, die zulk eene schatting betaalden, werden in dezelfde veroordeeling en straf begrepen. De omstandigheid, die tot de uitvaardiging dezer bulle leidde, was de eisch van Filips, dat de geestelijke orden, gelijk alle andere klassen, geld zouden opbrengen om de kosten zijner oorlogen te bestrijden. Bonifacius beschouwde zulk een eisch als eene inbreuk op de vrijheden der kerk; maar de koning beweerde, in zijn antwoord op de bulle, dat de Kerk van Christus niet uit de geestelijken alleen bestaat, maar ook uit leeken, en dat daarom de geestelijken geen regt hebben om zich uitsluitend de geestelijke vrijheid toe te eigenen, die aan allen behoort, daardoor de vrijheid willende te kennen geven, die door de genade van Christus voor ons is verkregen. De koning herinnerde bovendien den paus er aan, dat Christus aan de priesters van den tempel bevolen had, om Gode te geven wat Godes, en den keizer wat des keizers is.

CLINISCHE DOOP, de naam in de oude Christelijke kerk aan den doop gegeven, wanneer deze toegediend werd aan een zieke of stervende. Het gebruik om hem in deze omstandigheden toe te dienen leidde dikwijls tot groote misbruiken, daar vele personen, die het Christendom beleden, uitstelden om zich er aan te onderwerpen, in de verwachting dat zij hem zouden ontvangen, als zij op een ziek- of sterfbed lagen. Constantijn de Groote werd, hoewel hij openlijk zijn geloof aan het Christendom beleed, niet dan korten tijd voor zijn dood gedoopt. Indien iemand zijne gezondheid herkreeg, na den clinischen doop ontvangen te hebben, was hij aan verscheidene onbevoegdheden onderworpen, bovenal mogt hij niet met het priesterambt bekleed worden. Deze wijze van doopen kon alleen geschieden door besprenkeling, en niet door indompeling of wassching van het geheele ligchaam. Daarom ontstond er ten tijde van Cyprianus de kwestie, of personen, die aldus gedoopt waren, als volmaakte Christenen moesten worden beschouwd. Cyprianus loste haar op in een bevestigenden zin, en liet te zelfder tijd aan anderen over, die aan de kracht van den clinischen doop twijfelden, om de plegtigheid door indompeling te herhalen, indien zij zulks goed dachten. Hoewel het ontwijfelbaar het gebruik en zelfs de wet der eerste Kerk was, om de priesterwijding te ontzeggen aan hen, die den clinischen doop ondergaan hadden, veroorloofde het concilie van Neocæsarea hun toch, om in tijd van grooten nood gewijd te worden. Zoo was Novatianus, gelijk Eusebius ons berigt, gewijd om zijn verstand en de hoop, die de Kerk van hem koesterde, hoewel hij door den clinischen doop daarin opgenomen was. In gevallen van zware ziekte werd deze soort van doop als geldig beschouwd, zelfs wanneer hij toegediend werd aan iemand, die in een staat van volkomen bewusteloosheid verkeerde. Zie Doop.

CLIO, eene van de negen Muzen (zie ald.), door

de oude Grieken en Romeinen aangebeden. Zij was de Muze der geschiedenis, en wordt gewoonlijk afgebeeld in eene zittende houding, met eene opene rol papier of eene opene boekenkist.

CLOTHO, eene van de drie schikgodinnen. Zij werd voor de spinnende schikgodin gehouden, en daarom was haar zinnebeeld een spinrokken, waarmede zij den draad van het noodlot des menschen spon. Zij wordt gewoonlijk afgebeeld als eene deftige maagd, met een spinrokken of eene rol, die het boek des noodlots voorstelt.

CLUNIACENZEN, eene congregatie van Benedictijner monniken, die in de tiende eeuw ontstond en Odo, abt van Cluny of Clugni in Frankrijk, aan haar hoofd had. Vele monniken van de Latijnsche kerk waren zoo zeer afgeweken van den regel van St. Benedictus, dat eene hervorming in dat opzigt gebiedend noodzakelijk scheen. Deze hervorming werd volbragt door Odo, die door zijne stelling als abt van een klooster gelegenheid had, om niet alleen den regel der Benedictijners in zijne oorspronkelijke gestrengheid te herstellen, maar ook om meerdere plegtigheden en verpligtingen op te leggen. Hij hechtte blijkbaar eene hooge waarde aan de zedelijke magt des Christendoms, en trachtte den monniken onder zijne zorg meer achting voor den waren geest dan voor de bloot uitwendige vormen er van te doen opvatten. De levenswijze, die Odo aan de Benedictijner monniken voorschreef, deed hem een grooten naam en eene groote populariteit verwerven, en eindelijk werden de heilzame regelingen door talrijke kloosters in geheel Europa aangenomen, die zich tot eene soort van vereeniging onder den abt van Cluny vormden. Vele oude kloosters in Frankrijk, Duitschland, Italie, Brittanje en Spanje namen den nieuwen en strengeren regel aan, en de nieuwe kloosters, die gesticht werden, kwamen onder dezelfde tucht. Zoo ontstonden die vele vereenigingen, die, onder den naam van Cluniacenzische, snel in rijkdom, roem en magt toenamen. Het klooster van Cluny was oorspronkelijk gesticht in het jaar 910 door hertog Willem van Aquitanië, maar onder Odo werd deszelfs roem algemeen. Van dien tijd af verdwenen de leekeabten in Frankrijk trapsgewijze. Onder de onmiddellijke opvolgers van Odo bleef de orde steeds bloeijen. Met der tijd werd hare oorspronkelijke gestrengheid echter slapper, en dien ten gevolge nam hare populariteit af.

In de twaalfde eeuw werd er iemand tot abt van Cluny aangesteld, die in zijn tijd een der aanzienlijkste mannen van de kerk was, aan wien zelfs zijne tijdgenooten den titel van Eerwaardige gaven. Deze man, Petrus Mauritius, gaf nieuw leven en nieuwe kracht aan de Cluniacenzische orde. Neander geeft van hem en van den weldadigen invloed, dien hij uitoefende, de volgende schets: „Gesproten uit een aanzienlijk geslacht in Auvergne, behoorde Petrus mede tot de groote mannen der kerk, die hunne ontwikkeling vooral aan de Christelijke opvoeding eener vrome moeder te danken hadden. Hij zelf heeft, kort na den dood dier godvruchtige vrouw, die later non was geworden, met kinderlijke liefde harer beeldtenis geschetst. Onder zijn bestuur nam de orde eene andere rigting dan haar oorspronkelijk gegeven was. Gelijk hij zelf uitmuntte door liefde en zachtmoedigheid, en gevoel had voor alles, wat tot het zuiver menschelijke behoorde, zoo werden de kloosters, die vroeger alleen zetels van strenge monnikendeugd waren geweest, onder zijne leiding tevens zetels van wetenschap en kunst. Eene van zijne kenschetsende eigenschappen was een fijn Christelijk gevoel, dat even ver verwijderd was van de hardheid als de overdrijving, welke wij anders gewoon zijn bij de monniken aan te treffen. Aan een prior, die in zijn overdreven ijver zich niet de minste afwijking van de onthouding en kastijdingen, door de strenge kloosterwet voorgeschreven, wilde veroorloven, schreef hij: „God neemt geene offers aan, die Hem strijdig met de orde, door Hem vastgesteld, worden toegebragt." En na hem vervolgens op het voorbeeld van Christus gewezen te hebben, gaat hij voort: „De duivel verlangde van Christus, dat Hij zich van de tinne des tempels zou nederwerpen; maar Hij, die kwam om voor de behoudenis der wereld Zijn leven te geven, wilde niet door eenen zelfmoord aan zijn leven een einde maken, en daardoor heeft Hij ons in Zijn eigen voorbeeld geleerd, dat men de kastijding des vleesches niet tot zelfmoord overdrijven mag, gelijk ook Paulus, in navolging van het voorbeeld van Christus, zijne jongeren vermaant, om met matigheid het ligchaam te verzorgen en het niet te dooden . . ." Vrijmoedig bragt hij eindelijk ook aan de pausen hunne misslagen onder het oog, gelijk hij aan Eugenius III. schreef: „Ofschoon God u over de volken gesteld heeft, om uit te rukken en te verstoren, te bouwen en te planten (Jerem. I : 10), zoo kunt gij toch, daar gij noch God zijt, noch de profeet, tot wien dit gezegd is, misleid en door degenen, die alleen het hunne zoeken, bedrogen worden. Daarom moet een trouwe zoon, ten einde zoo iets te verhoeden, u bekend maken, wat hem bekend geworden en u misschien onbekend gebleven is."

Omstreeks dezen tijd trok eene nieuwe orde, de CISTERCIENZEN (zie ald.), zoo zeer de aandacht, ten gevolge van de strenge tucht door Bernard van Clairvaux opgelegd, dat de nijd der oudere vereenigingen van monniken natuurlijk opgewekt werd. De Cluniacenzen en de Cisterciënzen gingen nu over tot een staat van wederzijdsche vijandschap. Bernard stelde eene verhandeling op over dit onderwerp, waarin hij beide partijen tot wederzijdsche verdraagzaamheid en liefde vermaande. Maar deze weldadige pogingen baatten niets. De strijd werd van beide kanten hevig. De Cluniacenzen beschuldigden de Cisterciënzen van te groote gestrengheid; de Cisterciënzen beschuldigden daarentegen de Cluniacenzen van hunne vroegere heiligheid en strenge tucht te zijn afgeweken. Bij dezen twist voegde zich een andere over de tienden. In 1132 vaardigde Innocentius II. een decreet uit, waarbij de Cisterciënzen ontheven werden van de betaling van tienden van hunne landen; en daar vele van deze tienden aan de Cluniacenzen betaald werden, was deze orde zeer vertoornd over de toegevendheid, door den paus aan hare mededingers bewezen. Dien ten gevolge raakten zij met de Cisterciënzen en zelfs met den paus in een twist, die in 1155 met eene soort van vergelijk eindigde. De monniken van Cluny beminden de praalvertooning in de plaatsen, waar zij voor de godsdienstoefening bijeenkwamen. Daarom werden zij door de Cisterciënzen beschuldigd, dat zij kerken hadden, die „onmetelijk hoog, overmatig lang, overtollig breed, prachtig gemeubeld en sierlijk beschilderd waren," zoodat de menschen er toe gebragt werden om datgene, wat schoon was, meer te bewonderen dan datgene, wat heilig was. De trotschheid dezer orde was gedurende eenigen tijd zoo groot, dat het hoofd van haar klooster den titel van abt der abten eischte. De zaak werd verwezen naar een concilie, dat in 1117, gedurende het pausschap van Paschalis XI., te Rome bijeenkwam, waarop bepaald werd, dat de titel regtens aan den abt van Monte Cassino behoorde, daar dat als het oudste aller kloosters beschouwd werd.

CNEPH of CNUPHIS, eene oud-Egyptische godheid, overeenkomende met den Griekschen AGATHODÆMON (zie ald.), een naam die door de Phœniciërs ook voor deze godheid gebruikt werd. Strabo en Eusebius stellen hem voor als een god, die onder de gedaante van eene slang werd aangebeden; en op de amuletten van latere tijden ziet men hem als eene slang of een draak, die zich op zijn staart opheft, die stralen om zijn hoofd heeft, en door sterren omringd is. Plutarchus beschouwt hem als eene geestelijke godheid. Volgens Eusebius was hij in de Egyptische mythologie de schepper en bestuurder der wereld, en werd hij afgebeeld als een man met eene donkere gelaatskleur, die een gordel en een scepter in de hand had. Men zeide, dat hij een ei had voortgebragt, het symbool der wereld, waaruit *Ptha* of, zooals hij door de Grieken genoemd werd, *Hephæstus* voortkwam. Cneph was derhalve bij de Egyptenaren de eerste emanatie van het Opperwezen, de krachtige oorzaak der dingen, de schepper, de demiurgos.

COCCEJANEN, de aanhangers van Johannes Coccejus, professor aan de hoogeschool te Leiden in Holland in de zeventiende eeuw. Coccejus en Voetius waren twee van de voornaamste uitleggers van de Schrift, in den tijd waarin zij leefden. De laatste hield zich alleen aan de letterlijke beteekenis van het Oude en het Nieuwe Testament, en beschouwde de voorspellingen van de oude profeten als vervuld in gebeurtenissen, die plaats hadden vóór de komst van Christus, en daarom volstrekt niet toepasselijk op den Messias. Hij veronderstelde echter, dat die profetiën, die in het Nieuwe Testament op Christus worden toegepast, behalve hare letterlijke nog eene geheime en geheimzinnige beteekenis hadden, die betrekking heeft op Christus, op Zijne geschiedenis en bemiddeling. Coccejus ging van een geheel anderen grondslag uit bij het verklaren van de Heilige Schrift. Hij veronderstelde, dat het geheele Oude Testament als in een spiegel de geschiedenis van Christus en van de Christelijke kerk voorstelde, en dat de voorspellingen der oude profeten letterlijk opgevat moesten worden als op Christus betrekking te hebben. Hij geloofde ook, dat de geheele geschiedenis der Christelijke kerk, tot aan het einde des tijds, in het Oude Testament voorgesteld was. De Coccejaansche wijze van verklaring werd aangenomen door vele Hollandsche, Zwitsersche en Duitsche godgeleerden, maar heftig bestreden door de Voetianen. Het zonderlinge hoofdbeginsel van Coccejus, dat de taal des bijbels alles moest beteekenen, wat men haar kan laten beteekenen, kon te naauwernood zelfs door zijne warmste vrienden verdedigd worden. Zulk een beginsel van uitlegkunde moest, in de handen van schrandere mannen, tot de meest verdraaide verklaringen van vele gedeelten van het Woord Gods leiden. Het volgende korte overzigt van de voornaamste stellingen van Coccejus wordt door Mosheim gegeven: — „Een der hoofdoogmerken van Coccejus was, om de godgeleerdheid van de wijsbegeerte af te scheiden, en de Christen-leeraren in het uitleggen van de eerstgenoemde wetenschap te bepalen

tot de woorden en spreekwijzen der Heilige Schriften. Daarom oordeelde hij, in de taal der gewijde schrijvers de Evangelische bedeeling onder het zinnebeeld van een verbond tusschen God en de menschen voorgesteld vindende, dit zinnebeeld zeer geschikt om een volkomen en wel aaneengeschakeld stelsel van godsdienstige waarheden op te leveren. Maar terwijl hij bezig was met dit ontwerp, en zich benaarstigde om hetgeen onder de menschen bij het maken van verbonden plaats grijpt op de beschikkingen der Goddelijke wijsheid toe te passen, welke zij zoo onvolkomen en gebrekkig afbeelden, verviel hij onvoorzigtig tot sommige geheel onwaarschijnlijke begrippen. Van dezen aard was zijne denkwijze over het verbond tusschen God en het Joodsche volk gesloten, door de dienst en het middelaarschap van Mozes, hetwelk hij beweerde van dezelfde natuur te zijn als het Nieuwe Verbond, door de dienst en het middelaarschap van Jezus Christus opgerigt. Ten gevolge van dit algemeene beginsel stelde hij, dat de tien geboden door Mozes gegeven waren niet als een regelmaat van gehoorzaamheid, maar als een formulier van het verbond der genade; — dat wanneer de Joden door hunne veelvuldige overtredingen, en inzonderheid door het vereeren van het gouden kalf, den Allerhoogste vertoornd hadden, het strenge en slaafsche juk der ceremoniëele wet bij de tien geboden als eene straf door den Almagtige gevoegd werd; — dat dit juk lastig, in zich zelf dubbel lastig werd om de beteekenis, daar het den Israëlieten steeds de onvolmaaktheid en onzekerheid van hunnen staat onder het oog bragt, hen met angst vervulde, en een voortdurend bewijs was, dat zij Gods misnoegen verdiend hadden, en voor de komst van den Messias geene volkomene vergiffenis hunner zonden en overtredingen konden verwachten; — dat vrome menschen onder de Mozaïsche wetgeving wel onmiddellijk na hunnen dood deelgenooten geworden waren van de eeuwigdurende gelukzaligheid en heerlijkheid, maar dat zij nogtans, hun geheele leven lang, op verre na die vaste hoop en verzekering der zaligheid niet genoten hadden, welke den geloovigen onder het Nieuwe Testament ten deel valt; — en dat hunne bezorgdheid natuurlijk voortvloeide uit de overweging, dat hunne zonden, schoon zij ongestraft bleven, niet vergeven waren, dewijl Christus zich nog niet had opgeofferd tot eene offerande aan den Vader, om er volkomene verzoening voor te doen."

De Nederlandsche kerken werden vele jaren lang geschokt door den scherpen strijd, die tusschen de Coccejanen en hunne tegenstanders, de Voetianen, met verschillenden uitslag gevoerd werd. Eindelijk ging de Coccejaansche in den Cartesischen strijd verloren. Eerst, en gedurende langen tijd, stond Coccejus tegenover Descartes, maar eindelijk werden beiden in zoo verre vereenzelvigd, dat de hevigste bestrijders van den eene evenzeer hevige bestrijders van den andere waren. Niet dat de Coccejaansche theologie en de Cartesische wijsbegeerte eenig natuurlijk verband met elkander hebben, maar door een zonderling zamentreffen van verschillende omstandigheden gebeurde het, dat zij, die Coccejus tot een gids in de theologie namen, Descartes tot hun meester in de wijsbegeerte verkozen. Zoo vormden de Cartesianen en de Coccejanen één vereeniging, die met den meest mogelijken ernst en met groote kracht tegen de Voetianen streed. Gedurende het overige gedeelte der zeventiende eeuw waren de twee partijen in een scherpen strijd gewikkeld. Andere secten ontstonden er in de Nederlanden, die de beginselen der Cartesische wijsbegeerte over hunne wettige grenzen tot volstrekte godloochening dreven. Zoo bragten de *Verschooristen* en de *Hattemisten*, die de leerstellingen van Spinoza met die van Coccejus verbonden, in 1680 een nieuw godsdienststelsel voor den dag, dat zoowel ongerijmd als goddeloos was. Zie Nederlandsche Hervormde Kerk.

COCYTUS, eene der vier rivieren in de oude mythologie, die door de dooden moesten overgetrokken worden bij hunne intrede in de helsche oorden. De Cocytus deed een hol droefgeestig geluid hooren. Zie Tartarus.

CODEX ARGENTEUS (Lat. *Zilveren handschrift*), een beroemd handschrift van de vier evangeliën in de Mœso-Gothische taal, dat dien naam draagt, omdat het met zilveren letters op velijn geschreven is. Het volk, voor hetwelk deze vertaling bestemd was, moet niet verward worden met de Gothen van Zweden. Het kwam van het oosten van den Borysthenes of Dnieper, en allengskens westwaarts trekkende, vestigde het zich in Wallachije. Hier vond de beroemde Ulphilas een Gothisch alphabet van vijf en twintig letters uit, vier van welke hij bestemde om de bijzondere klanken uit te drukken, die aan de Grieksche en de Latijnsche uitspraak onbekend waren. Deze onvermoeide weldoener van een barbaarsch volk was zelf van geboorte een Cappadociër, was bisschop van de Mœso-Gothen en lid van het concilie van Constantinopel in 349.

Gedurende langen tijd heeft men gemeend, dat de arbeid van Ulphilas zich bepaalde tot de vertaling van de vier Evangeliën; maar door de ontdekkingen, die in den loop der tegenwoordige eeuw gedaan zijn, wordt

het nu als eene ontwijfelbare zaak beschouwd, dat hij den geheelen bijbel vertaald moet hebben. Dit werk, dat hem een onsterfelijken naam verworven heeft, volbragt hij tijdens de regering van keizer Valens. In zijne vertaling van het Nieuwe Testament heeft hij het oorspronkelijke Grieksch gevolgd, en in die van het Oude de Septuaginta. Wegens hare oudheid en algemeene getrouwheid neemt de Gothische vertaling van Ulphilas eene zeer voorname plaats in de achting van bijbelsche critici in. Philostorgius zegt, dat hij met voordacht de Boeken van Samuël en der Koningen wegliet, uit vreeze dat de oorlogzuchtige geest zijner natie opgewekt zou worden door het verhaal van de Joodsche oorlogen.

Er bestaat verschil van meening over den ouderdom van den Codex Argenteus, die, zooals wij zagen, slechts de vier Evangeliën omvat, en deze in een onvolmaakten staat. Sommigen gaan zoo verre van te denken, dat het hetzelfde handschrift is, dat Ulphilas met eigene hand schreef, terwijl anderen veronderstellen, dat de codex door een bisschop van Thracie, tegen het einde der vierde eeuw, gemaakt werd. De geschiedenis van het zilveren handschrift is wel wetenswaardig. In zeer ouden tijd schijnt het het eigendom te zijn geweest van Alarie, koning van Toulouse, wiens rijk en paleis verwoest werden door Clovis, in of omstreeks het jaar 507. Anderen zeggen wederom, dat het aan Amalric behoorde, die in 531 door Childebert overwonnen werd. Gedurende vele eeuwen werd het vervolgens bewaard in het Benedictijner klooster van Werden aan de rivier de Ruhr, waar het in 1597 ontdekt werd door Anthonius Marillon, die er eenige gedeelten uit overnam, welke hij in een werk laschte, getiteld: Een Commentair op het Gothische Alphabet. Eenigen tijd daarna zag Arnoldus Mercator het op dezelfde plaats, en eenige verzen er van vertaald hebbende, gaf Gruter die aan de wereld in zijne Inscriptiones Antiquæ. Van Werden werd het naar Praag overgebragt, waar het in 1648, toen die stad door de Zweden onder graaf Königsmark bestormd werd, door dien edelman gevonden werd, die het met andere schatten aan zijne oppergebiedster, koningin Christina, aanbood. Nadat het eenigen tijd in de koninklijke bibliotheek was gebleven, verdween het gedurende de verwarring, die de abdicatie der koningin voorafging; het werd door Izaäk Vossius, naar men veronderstelt, naar de Nederlanden overgebragt, waar het in 1655 wederom ontdekt werd. Terwijl de Codex Argenteus in ons Vaderland was, werd hij overgeschreven door Franciscus Junius, een geleerd oudheidkundige, en voor de eerste maal aan de wereld gegeven. Eenige schrijvers beweren, dat het handschrift teruggekocht werd door Karel XII., Koning van Zweden; maar of dit al dan niet waar zij, dit kostbare manuscript bevindt zich thans aan de hoogeschool van Upsala, zorgvuldig gebonden of overdekt met zilver, waarop het portret van Ulphilas gegraveerd is. De tegenwoordige toestand van dit manuscript wordt door Dr. Loewe aldus beschreven: „Deze codex, waarvan er 188 bladzijden in quarto bestaan, is op zeer dun en glad gepolijst velijn geschreven, dat voor het grootste gedeelte eene purperkleur heeft. Op dezen grond werden de letters, die allen *onciaal*, d. i. groote letters, zijn, vervolgens in zilver gedrukt, met uitzondering van de beginletters en eenige andere gedeelten, die in goud zijn. Tot de laatsten behooren de drie eerste regels der Evangeliën van Lukas en Markus, die van bladgoud zijn, gelijk allerwaarschijnlijkst die van Mattheus en van Johannes ook waren. Bij het begin van eene afdeeling of hoofdstuk is het geheel onderscheiden door gouden letters, en zoo is het met het begin van het Gebed des Heeren en de titels van de Evangelisten, die allen in goud zijn afgezet. Wegens den diepen indruk der strepen heeft de beroemde Michaelis de gissing gemaakt, dat de letters met een warm ijzer ingedrukt, of met eene graveerstift gesneden, en daarna gekleurd werden, eene omstandigheid die, zooals men zegt, geleid heeft tot de ontdekking van de letters, waarvan de kleur verschoten is. Maar men heeft voor korten tijd bewezen, dat elke letter werd gekleurd, en niet gemaakt werd op de wijze door Michaelis verondersteld. De meeste zilveren letters zijn in den loop des tijds groen geworden, terwijl de gouden zich nog in een zeer goeden staat bevinden. Dit bedekken der letters met goud en zilver is een kenmerkende trek in eenige oude en nieuwere Aziatische geschriften en in de meeste verzamelingen van kerkgezangen, missalen, breviers enz. van de Middeleeuwen. Het bijvoegelijk naamwoord *argenteus*, gebruikt in verband met het woord codex, heeft derhalve alleen betrekking op deze omstandigheid. Eenige gedeelten van dezen codex, die, naar men zegt, vroeger in het geheel 320 bladzijden telde, hebben eene bleeke violetkleur." De Codex Argenteus is ontwijfelbaar het oudste stuk, dat er in de Teutonische of Duitsche taal bestaat.

CODEX CAROLINUS, een naam aan een manuscript gegeven, dat eenige gedeelten van de Gothische vertaling van den Brief van Paulus aan de Romeinen bevat, hetwelk in de bibliotheek van den hertog van Brunswijk te Wolfenbuttel bewaard wordt. Het werd in 1756 door Franciscus Antonius Knittel, in een

Codex Rescriptus aan de hertogelijke bibliotheek behoorende, ontdekt. Dit manuscript, dat op velijn is, bevat de vertaling van Ulphilas in de eene kolom, en eene Latijnsche overzetting in de andere. Men veronderstelt, dat het tot de zesde eeuw behoort; het was zoo ontdaan door een ander werk, dat er overheen was geschreven, dat het met groote moeite onteijferd en hersteld werd. Het is geschreven met de letter van den Codex Argenteus, maar niet zoo schoon als dat manuscript. Beide handschriften hebben echter groote verbetering ondergaan door de ontdekkingen, die in 1817 door kardinaal Majo in de Ambrosiaansche bibliotheek gedaan werden. Dr. Loewe geeft het volgende verhaal van deze ontdekkingen: — „Terwijl Majo twee Codices Rescripti onderzocht, ontdekte hij in een er van eenig Gothisch schrift, dat spoedig stukken van de Boeken der Koningen, Ezra en Nehemia bleek te zijn. Daardoor aangemoedigd zette hij zijne onderzoekingen voort, en had hij de voldoening van vier andere Codices Rescripti te vinden, die op gelijke wijze gedeelten van de Gothische vertaling van Ulphilas bevatten. Zijne ontdekkingen aan graaf Carlo Ottavio Castiglioni medegedeeld hebbende, bood deze aan Majo, in diens onderzoekingen, de behulpzame hand, zoodat wij aan deze twee geleerden verschuldigd zijn, wat wij aangaande eenige voorname gedeelten van dit belangwekkende voortbrengsel weten. Ons bedienende van den arbeid dezer aanzienlijke mannen, zullen wij eenige van de handschriften opteekenen, die zij ontdekten.

„Het eerste er van bestaat uit 204 quarto bladzijden; het is op velijn en bevat de Homiliën van Gregorius den Groote over de Profetiën van Ezechiël, en moet, te oordeelen naar deszelfs voorkomen, omstreeks de achtste eeuw vervaardigd zijn. Hieronder bevinden zich de Brief van Paulus aan de Romeinen, de twee Brieven aan de Corinthiërs, de Brief aan de gemeente van Ephesus, de Brieven aan Timotheüs, de Brief aan Titus en die aan Philemon, benevens een gedeelte van den Gothischen kalender; dit alles is in ouder Gothisch schrift. De Brieven aan de Romeinen, Corinthiërs, Ephesiërs en aan Timotheüs maken het grootste gedeelte van dit belangrijke manuscript uit, en zijn bijna in hun geheel. De titels der Brieven worden opgegeven aan het hoofd der bladzijden, waarop zij beginnen, en zijn vrij goed leesbaar. Van de andere Brieven zijn er slechts aanzienlijke fragmenten. Het geheel schijnt geschreven te zijn door twee verschillende schrijvers of kopijisten, daar er aanmerkelijk verschil in het schrift is; het eene is meer afgewerkt en fraaijer dan het andere. Eenige geleerden hebben verschillende lezingen op eenige kanten ontdekt, die in zeer klein schrift geschreven zijn.

„Het tweede manuscript bestaat uit 156 quarto bladzijden op veel dunner velijn. Het bevat de Verklaring van Jesaja door Hiëronymus, geschreven in Latijn, dat tot de achtste of negende eeuw behoort. Onder deze Verklaring is te zien de Gothische Vertaling van de Brieven van Paulus aan de gemeenten van Corinthe, Galatië, Ephesus, Philippi, Colossa, de twee Brieven aan de Thessalonicenzen en de Brief aan Titus. Wat in het vorige handschrift ontbreekt, wordt in dit gevonden, dat eenige teksten heeft, die aan hetzelve bijzonder eigen zijn.

„In een derde manuscript, dat een Latijnsch boekdeel in quarto is, bevinden zich de tooneelstukken van Plautus en een gedeelte van Seneca's treurspelen *Medea* en *Œdipus*. In dit boekdeel ontdekte kardinaal Majo stukken van de Boeken der Koningen, Ezra en Nehemia. Deze ontdekking is van het grootste belang, daar genoemde stukken eenige van de weinige fragmenten der Vertaling van het Oude Testament door Ulphilas, die er bestaan, uitmaken. Dit strekt bovendien tot weêrlegging der bewering, dat Ulphilas de Boeken der Koningen, om reeds gemelde redenen, met voordacht wegliet. Men veronderstelt, dat het Latijn van dit manuscript van de achtste of de negende eeuw is.

„Het vierde en laatste manuscript, dat wij zullen vermelden, bestaat uit een enkel vel in klein quarto, en bevat vier bladzijden van het Evangelie van Johannes in het Latijn, onder welke juist de fragmenten der hoofdstukken XXV, XXVI en XXVII van het Evangelie van Mattheüs worden gevonden, die in den *Codex Argenteus* ontbreken.

„Al deze manuscripten zijn geschreven in breede en dunne letters, zonder eenige verdeeling van woorden of van hoofdstukken, maar met zamentrekkingen van eigennamen, niet ongelijk aan die, welke wij in oude Grieksche handschriften ontdekken. Eenige afdeelingen zijn er ontdekt, die door nommers of grootere ruimten, en somtijds door groote letters aangeduid zijn. Het Gothische schrift behoort tot de zesde eeuw."

Het geheel der vertaling van Ulphilas, zooals zij nu bestaat, behelzende den Codex Argenteus, den Codex Carolinus en de Ambrosiaansche manuscripten, bevat zeer groote gedeelten van de vier Evangeliën, de Brieven van Paulus, de Boeken der Koningen, Ezra, Nehemia, de Makkabeën en eenige gedeelten der Psal-

men. De laatste en volledigste critische uitgave van al de overblijfselen van Ulphilas is die van Gabelenz en Loebe, te Leipzig in 1836—1847 uitgegeven. Nog een ander werk, dat verondersteld wordt van de pen van Ulphilas te zijn, is door H. F. Massmann ontdekt, die het onder eenige manuscripten vond, welke tot de bibliotheken van Rome en Milaan behooren. Het is eene verklaring van het Evangelie van Johannes, en is uitgegeven met eene Latijnsche vertaling, verklarende aanteekeningen, een historisch onderzoek en een Gothisch-Latijnsch Woordenboek. Zie BIJBEL.

CŒLICOLEN (Lat. *Cœlum*, hemel, *colo*, vereeren), hemel-vereerders, eene kettersche secte die tegen het einde der vierde eeuw in Afrika ontstond. Zij werden veroordeeld door twee verschillende rescripten van keizer Honorius, maar de juiste aard hunner meeningen is niet bekend. In het wetboek van Theodosius worden zij onder de Joden gerangschikt, en daarom hebben eenigen hen als afvalligen van het Christelijke tot het Joodsche geloof beschouwd, doch dit is verre van zeker of zelfs waarschijnlijk. Deze naam werd somtijds bij wijze van bespotting door de Heidenen aan de eerste Christenen gegeven.

COLARBASIANEN, eene secte van Gnostieken in het midden der tweede eeuw ontstaan. Zij werd gesticht door Colarbasus, een leerling van Valentinus (zie VALENTINIANEN). Hare leden geloofden, dat Christus uit de dertig ÆONEN (zie ald.) voortkwam; dat Jezus en Christus twee afzonderlijke personen waren; en dat het leven en de geslachten aller menschen en alle menschelijke zaken van de zeven planeten afhingen. Hunne meeningen waren derhalve eene zonderlinge vermenging van Christelijke, Joodsche en Heidensche leer.

COLLECTA, de naam in de eerste Christelijke kerk aan de aanroeping gegeven, omdat deze eene collectie of herhaling was van al de gebeden des volks. In de Constitutiën wordt het formulier aldus opgegeven:

„O Almagtige Heer en Allerhoogste, Gij die in de hooge hemelen woont, Gij Heilige, die in Uwe heiligen (of heilige plaatsen) rust, die zonder oorsprong zijt, de groote Monarch der wereld; die door Uwen Christus Uwe kennis aan ons hebt laten prediken, tot de erkenning van Uwe heerlijkheid en Uwen naam, die Hij ons verstand heeft geopenbaard: zie nu door Hem op deze Uwe kudde neder, en bevrijd haar van alle onkunde en booze werken. Geef, dat zij U moge vreezen en beminnen, en beven voor het aangezigt van Uwe heerlijkheid. Wees haar genadig en goedgunstig, en hoor naar hare gebeden; behoud haar onveranderlijk, onlaakbaar en zonder blaam, opdat zij in ligchaam en ziel heilig moge zijn, en geene vlek of rimpel of zoo iets hebben moge; maar dat zij volmaakt moge zijn, en niemand onder haar zwak of tekortkomend in eenig opzigt moge zijn. O Gij, hun Verdediger, Gij, Almagtige, die niet naar de personen ziet, wees Gij de helper van dit Uw volk, dat Gij verlost hebt door het kostbare bloed van Uwen Christus. Wees Gij hunne verdediging en hulp, hunne toevlugt en hun bewaarder, hun onneembare muur, hun bolwerk en veiligheid. Want niemand kan hen uit Uwe hand rukken. Er is geen andere God gelijk Gij; in U is onze hoop en sterke troost. Heilig hen door Uwe waarheid, want Uw woord is waarheid. Gij, die niets doet uit partijdigheid en gunst; Gij, die niet bedrogen kunt worden, bevrijd hen van ziekte en zwakheid, van zonde, van alle onregt en bedrog, en van de vrees voor den vijand, van de pijl, die bij dag vliegt, en het gevaar, dat in de duisternis gaat; en verwaardig U hen te brengen tot het eeuwige leven, dat in Christus Uw eenig-geboren Zoon, onzen God en Zaligmaker is, door wie U worde toegebragt glorie en aanbidding in den Heiligen Geest, nu en altijd, tot in eeuwigheid, Amen."

De Collecta bij de Latijnen waren derhalve dezelfde soort van gebeden als die, welke de Grieken aanroepingen en aanbevelingen noemden, waarmede de bisschop de gebeden van den diaken en het volk in elk afzonderlijk gedeelte der godsdienstoefening eindigde.

COLLEGIANTEN, eene Christen-secte in 1619 in de Nederlanden ontstaan, toen de Arminiaansche twist zijn toppunt bereikt had. Zij werd gesticht door drie broeders Johannes Jacobus, Adrianus en Gijsbertus Koddeus of van der Kodde, nederige maar vrome mannen, die de Arminiaansche beginselen waren toegedaan. Nadat zekere Antonius Cornelius zich bij hen gevoegd had, hielden zij zamenkomsten, die zij collegia noemden, en van daar kreeg de secte den naam van Collegianten. Het eenige noodige om tot de vereeniging toegelaten te worden, was het geloof, dat de bijbel van God ingegeven was, en eene ernstige begeerte en een streven om overeenkomstig de voorschriften daarin vervat te leven; overigens mogten de candidaten hunne eigene meeningen over de verschillende leerstellingen der Christelijke godsdienst hebben. De broederen waren gewoon om wekelijks tweemaal te zamen te komen, op Zondag en Woensdag, ten einde hunne godsdienstoefeningen te houden. Bij die gelegenheden begonnen zij de dienst met het zingen van een

gezang en het opzenden van een gebed, waarna een gedeelte der Schrift gelezen en verklaard werd door twee personen, die aangesteld waren om het uit te leggen. Daarna mogt elk mannelijk persoon in de vergadering vrijelijk zijne gedachten aan de broederen mededeelen. Eene woordenwisseling had er derhalve dikwijls bij hunne bijeenkomsten plaats. Zij hadden gedrukte lijsten van de teksten, die op hunne bijeenkomsten besproken moesten worden, zoodat de broederen het in hunne magt hadden, om na eene zorgvuldige voorbereiding hunne meeningen bekend te maken. Te Rijnsburg hadden zij groote gebouwen, die bestemd waren voor de opvoeding van weezen en voor de ontvangst van vreemdelingen, en in die plaats kwamen de broederen jaarlijks tweemaal bijeen, en bragten zij vier achtereenvolgende dagen in zamenkomsten tot wederzijdsche aanmoediging en stichting, en ook tot avondmaalsviering, door. Bij die gelegenheden werd ook de doop toegediend aan hen, die zulks wenschten; die plegtigheid werd steeds door geheele indompeling verrigt. De Collegianten in Friesland kwamen jaarlijks eenmaal te Leeuwarden, voor hetzelfde doel als hunne broederen, die te Rijnsburg vergaderden, bijeen. Wegens de geringe eischen om onder de Collegianten toegelaten te worden, bestonden zij uit menschen van allerlei seeten en van de meest verschillende meeningen. Zij hielden niemand voor een ketter om zijne meeningen, maar alleen om zijn schandelijk en zedeloos gedrag.

Toen de secte der Collegianten ontstond, was het Arminianismus door de synode van Dordrecht formeel veroordeeld, en was het den predikanten, die deszelfs leerstellingen waren toegedaan, verboden ze te verbreiden. De broeders Van der Kodde openden daarom hunne afzonderlijke bijeenkomsten of collegia. De eerste werd gehouden in het dorp Warmond, waar een der broeders woonde, en na korten tijd werden de zamenkomsten naar Rijnsburg overgebragt, naar welke plaats de Collegianten den naam van Rijnsburgers ontvingen. Dergelijke bijeenkomsten werden ook in andere plaatsen van Holland ingesteld, en de secte nam snel in aantal leden toe, en werd een groot ligchaam. Niettegenstaande den verdraagzamen geest, waardoor zij zich onderscheidde, ontstond er in 1672 in haar boezem een strijd, die een aanmerkelijken tijd met de grootste bitterheid woedde. Aan het hoofd der eene partij stonden Johannes en Paulus Bredenburg, kooplieden van Rotterdam, en aan dat der andere Abraham Lemmerman en Frans Cuiper, kooplieden van Amsterdam. De broeders Bredenburg onderwezen openlijk de leer van Spinoza, en bewezen wiskunstig hare overeenstemming met de rede. Met zonderlinge tegenstrijdigheid beweerden zij, dat het Christendom van Goddelijken oorsprong was, en zij bevalen het aan en verdedigden het in de bijeenkomsten der Collegianten. Om zulke tegenstrijdige stelsels als dat van Spinoza en het Christendom met elkander in overeenstemming te brengen, beweerden zij, dat de rede tegenover de godsdienst staat, doch dat wij evenwel moeten gelooven aan de godsdienst, die in het Nieuwe Testament vervat is, tegenover de duidelijkste wiskunstige bewijzen. Het is derhalve duidelijk, dat de broeders Bredenburg geloofd moeten hebben, dat wat valsch is in de theologie, waar kan zijn in de philosophie, en *vice versa*, dat wat eene godsdienstige waarheid is, eene wijsgeerige dwaling en zelfs eene mathematische ongerijmdheid kan zijn. Dit zonderlinge stelsel werd bestreden door Frans Cuiper, een boekverkooper van Amsterdam, in een werk getiteld: Arcana Atheismi detecta of de Geheimen van het Atheïsmus ontsluijerd. De twist werd van beide zijden hevig; andere geringere twisten ontstonden er omstreeks denzelfden tijd, en de eindelijke uitslag was, dat de Collegianten in 1686 verdeeld werden in twee tegenover elkander staande seeten, die hare vergaderingen te Rijnsburg in afzonderlijke gebouwen hielden. In het begin der achttiende eeuw, toen de hoofden der twee partijschappen van het tooneel verdwenen waren, werd de scheuring echter geheeld, en de Collegianten keerden tot hunne vroegere harmonie terug. De secte heeft thans opgehouden te bestaan. Tegen het einde der vorige eeuw smolten de Collegianten weg in de Doopsgezinden, en hunne plaats kent hen niet meer.

COLLEGIE DE PROPAGANDA FIDE, een collegie door paus Urbanus VIII. in 1627 te Rome ingesteld. In dit seminarium worden jongelieden van alle natiën tot zendelingen opgevoed, ten einde de leerstellingen der Roomsche kerk in vreemde landen te verbreiden. Het collegie was zijn oorsprong verschuldigd aan Johannes Baptist Viles of, zooals sommigen beweren, Vives, een Spanjaard die te Rome woonde. Hij gaf al zijne bezittingen, waaronder zijne zeer fraaije woning, aan den paus, en door deze ruime gift stichtte deze het Collegie de Propaganda Fide, en bepaalde hij, dat, als een begin van de onderneming, tien beurzen aan jongelingen van vreemde landen zouden geschonken worden. Kardinaal Barberini, de broeder van den paus, voegde er in 1637 en 1638 nog een en dertig beurzen bij voor Georgiërs, Perzen, Nestorianen, Jacobieten, Melchieten, Copten, Abys-

siniers en Indianen, en bij gebreke van deze, voor Armeniërs van Polen, Rusland en Constantinopel. De voorwaarde, waarop Barberini deze groote gift deed, was, dat de leerlingen, die van zijne milddadigheid wenschten gebruik te maken, zich zouden verbinden om zendelingen onder hunne eigene landgenooten te worden, of om te gaan, waar de Congregatie de Propaganda Fide hen zou zenden. Het collegie werd eerst onder het toezigt van drie kanunniken van de drie patriarchale kerken te Rome geplaatst, doch sedert het jaar 1641 is het onder het beheer van de zoo even genoemde congregatie geweest, die door Gregorius XV. was gesticht. Zie Congregatie de Propaganda Fide.

COLLUTHIANEN, eene secte uit de vierde eeuw, die door Colluthus, een presbyter van Alexandrië, gesticht werd. Deze man schijnt in zijne meeningen de stellingen der Manichëërs (zie ald.) nabijgekomen te zijn; hij geloofde, dat God de boozen niet schiep, en dat Hij niet de bewerker was van de kwalen, die den mensch overvallen. Colluthus werd door het concilie van Alexandrië in 324 afgezet, en stierf vóór 340. De secte bestond slechts korten tijd.

COLLYRIDEN (Gr. *koeken*), eene soort van koeken van gekneed deeg, die van zeer oude tijden af als heilige gaven aan de goden werden aangeboden, daar de Heidenen in alle eeuwen het denkbeeld koesterden, dat wat aangenaam was aan de zonen van menschen, ook aangenaam moest zijn aan de goden. Bovendien hebben de onwetenden in elke eeuw zich verbeeld, dat de bewoners des hemels, gelijk die der aarde, behoefte hadden aan eten en drinken. De Hebreën offerden koeken in den tempel, die van tarwe of garst waren gemaakt, en gekneed waren met olie en somtijds met honig. De Egyptenaren deden offergaven van koeken aan hunne godheden, ten behoeve van overleden betrekkingen. Cecrops beval, dat te Athene koeken aan Zeus geofferd zouden worden. Herodotus berigt ons, dat de Perzen gewijde koeken aan hunne goden offerden. De wijding van een offerdier bij de oude Romeinen bestond gedeeltelijk in het werpen van koren en wierook, met het *salsa mola*, gemaakt van zemelen of meel met zout vermengd, op het hoofd van het dier. Koeken werden vooral gebruikt bij de aanbidding van zekere godheden, zooals bij die van Apollo. Het waren koeken van meel of van was; zij hadden somtijds den vorm van een dier, en werden dan geofferd als symbolische offeranden in de plaats van werkelijke dieren, hetzij omdat deze niet gemakkelijk te krijgen waren, of omdat zij te kostbaar waren voor de offeranden. Op den tweeden dag van het feest genaamd Thermophoriën, dat in verschillende deelen van Griekenland ter eere van Demeter gevierd werd, zaten de vrouwen op den grond rondom het beeld der godin, en gebruikten zij geen ander voedsel dan koeken van sesan en honig. In Jer. VII: 18 lezen wij, dat de Israëlietische vrouwen het deeg kneedden, „om gebeelde koeken te maken voor de Melecheth des hemels," hetgeen van overoude tijden een afgodisch gebruik schijnt geweest te zijn. De Collyriden der Heidenen, in de vierde eeuw overgebragt zijnde op de vereering der Maagd Maria, gaven hun naam aan eene kleine secte in Arabië.

COLLYRIDIANEN, eene secte tegen het einde der vierde eeuw ontstaan, die beweerde, dat de Maagd Maria vereerd en bevredigd moest worden door plengoffers, offeranden en offergaven van *Collyriden* of koeken. Deze secte schijnt uit vrouwen bestaan te hebben, die van Thracië kwamen, zich in Arabië vestigden, en zich beschouwden als priesteressen van Maria. Op een bepaalden dag, als een feestdag aan haar gewijd, voerden zij in wagens, gelijk aan die welke de Heidenen bij hunne godsdienstige processiën gebruikten, koeken of ouwelen rond, die zij haar eerst als heilige offeranden aanboden en daarna opaten. Neander gelooft, dat deze plegtigheid aan de Heidensche eeredienst van Ceres ontleend was, en dat de gewone broodoffers op de Thesmophoriën, of het Heidensche oogstfeest ter eere van Ceres, in offeranden ter eere van Maria veranderd waren. Mosheim veronderstelt ook, dat de Collyridianen Heidensche bekeerlingen geweest zijn, die, toen zij nog Heidenen waren, de gewoonte hadden om aan de godin Venus of Astarte zekere koeken aan te bieden, welke Collyriden genoemd werden, en nu zij Christenen waren, meenden, dat Maria deze eer het meest verdiende.

COLLYVA, eene offergave in de Grieksche kerk, ter gedachtenisviering van de opstanding der dooden. Dit maakt een gedeelte uit van de begrafenisplegtigheden bij de nieuwere Grieken. „In Griekenland," zegt een verstandig reiziger, „zijn verscheidene achtereenvolgende Vrijdagen aan de goden gewijd. De schel der kleine kerk van St. Nicolaas Rangaves, aan den voet van den Acropolis gelegen, trok bij eene dier gelegenheden mijne aandacht. Toen ik de kerk binnentrad, een klein gebouw dat te naauwernood grooter was dan eene gewone kamer, vond ik eenige personen, die op het begin der diensten wachtten; de mannen en jongens stonden nabij het altaar, terwijl de vrouwen, zooals gewoonlijk, op eenigen afstand van daar bleven.

Van tijd tot tijd kwam er iemand binnen, die een kleinen schotel, met een servet bedekt, droeg, welken hij, na op godvruchtige wijze het teeken des kruises gemaakt te hebben, op den grond voor den voorhang der heilige plaats zette. Deze schotels bevatten eene bijzondere soort van koek, die Collyva heet, en eene offergave is aan de schimmen der dooden; de oorsprong van dit gebruik is zeker meer Heidensch dan Christelijk. Deze koeken worden met zorg gemaakt, de voornaamste bestanddeelen er van zijn gekookte tarwe en krenten. Het bovengedeelte is met verschillende graden van netheid versierd, door middel van de eetbare roode pitten van granaatappelen, amandelen of iets dergelijks. Zij werden gezonden door de bloedverwanten van hen, die binnen een of twee jaren gestorven waren, en als zij mooi waren, mogten zij voor het sanctuarium blijven. Indien zij op meer gewone wijze waren gemaakt, werd de inhoud gezamenlijk in een mand geworpen. Op elk bord met collyva en in elken mand werden een aantal kleine brandende waskaarsen gestoken, die gedurende de dienst brandden. De meening van het volk aangaande dit gebruik werd mij medegedeeld door iemand, dien ik vroeg mij haar uit te leggen. De ziel van den overledene, zeide hij, voor wien de collyva geofferd wordt, daalt gedurende de dienst neder, en eet een enkelen korrel van de tarwe." Dit gebruik der Grieken is waarschijnlijk van Heidenschen oorsprong. Het is wel bekend, dat er onder de oude Romeinen een feest bestond, *Feralia* geheeten, dat in het laatste gedeelte der maand Februarij gehouden werd, wanneer het voedsel voor het gebruik der dooden naar de graven gebragt werd. De Inferiæ en de Parentalia waren van denzelfden aard, hetgeen aantoont, dat de oude Heidenen, even als verscheidene nieuwere natiën, meenden, dat de schimmen der dooden in staat waren om deel te nemen aan de genietingen der levenden.

COLPIA, in de leer der wereldwording van de oude Phœniciërs, gelijk die door Sanchoniathon wordt verklaard, de naam van den wind, waaruit, zoowel als uit zijne vrouw Baau of Nacht, het Leven of Æon en de Eerste Bera of schepping ontstonden. De beteekenis dezer mythe is, volgens Rougemont, dat de stem of Geest van God (Colpia), toen hij zich over de vormelooze en ledige aarde (Baau) bewoog, in de eerste plaats oorsprong heeft gegeven aan het leven in stoffelijke zaken.

COMBADAXUS, eene godheid in Japan aangebeden. Hij was een bonze of priester, van wien de volgende vreemde geschiedenis wordt verhaald. Toen hij ongeveer tachtig jaar oud was, liet hij een prachtigen tempel bouwen, en voorgevende dat hij het leven moede was, strooide hij uit, dat hij zich in een hol wilde afzonderen, daar tien duizend millioen jaren slapen, en vervolgens weder in het leven terugkeeren. Daarom ging hij in het hol, waarvan de mond onmiddellijk verzegeld werd. De Japanezen gelooven, dat hij nog in leven is, en daarom vieren zij een feest te zijner eer, en roepen zij hem aan als een god.

COMMENDATORIËN. In de eerste Christelijke kerk zou geen Christen het gewaagd hebben om te reizen, zonder geloofsbrieven van zijn bisschop mede te nemen, indien hij in een vreemd land met de Christelijke kerk in gemeenschap wenschte te staan. De brieven, die Commendatoriën heetten, werden alleen toegestaan aan personen van aanzien, of anders aan personen, wier goede naam in twijfel werd getrokken, of geestelijken, die reden hadden om in vreemde landen te reizen. Personen, die zonder deze brieven reisden, mogten de liefdadigheid der kerk genieten, doch mogten niet aanzitten aan de tafel des Heeren. De oude tucht was zeer streng op het toelaten tot de communie van vreemdelingen, die aan de kerk onbekend waren, uit vreeze dat zij ketters of scheurmakers of geëxcommuniceerden mogt toelaten; indien er derhalve iemand kwam, die zijne commendatoriën niet kon vertoonen, maar voorwendde ze verloren te hebben, werd hij noch toegelaten tot de communie, noch geheel geweigerd, maar indien de gelegenheid er voor bestond, door de kerk onderhouden, totdat zulke brieven verkregen konden worden van de kerk, van welke hij kwam. In de Apostolische canons wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zoo vreemde bisschoppen, presbyters of diakenen zonder commendatoriën reisden, men hun niet mogt toestaan te prediken of aan het avondmaal deel te nemen; zij mogten slechts hebben, wat noodig was om in hunne tegenwoordige behoefte te voorzien.

COMMUNIE. Dit woord duidt in zijne eigenlijke beteekenis het deelen aan van iets met een ander, en in een meer algemeenen zin, overeenkomst, gemeenschap of vriendschappelijk verkeer. Van daar dat het woord *communie*, door een zeer natuurlijken overgang, gebruikt wordt om het Avondmaal aan te duiden, dat eene gemeenschap of deelhebbing is van den kant van geloovigen aan de groote voordeelen, die uit het gebroken ligchaam en het gestorte bloed van Jezus Christus voortkomen. In eene meer uitgebreide beteekenis wordt er door den geloovige, wanneer hij aan de tafel des Heeren aanzit, communie gehouden met

het geheele volk van Christus, waarvan alle deelen evenzeer belang hebben bij Zijn dood; maar in een meer beperkten zin duidt het woord gemeenschap aan met eene bijzondere congregatie of vereeniging van Christenen. Zoo sterk was echter de meening der eerste Christenen, dat het avondmaal een feest van gemeenschap was met het geheele volk van Christus, dat zij geloofden, dat het door de afwezenden zoowel als de tegenwoordigen gevierd kon worden; daarom hadden zij de gewoonte om door de handen der diakenen gedeelten der gewijde elementen naar hunne broederen te zenden, die wegens ziekte of gevangenschap niet tegenwoordig konden zijn.

COMMUNIE (KINDER-). Gedurende vele eeuwen heerschte er in de Christelijke kerk de gewoonte, om de communie aan jonge kinderen toe te dienen, en daar deze op zoo jeugdigen leeftijd niet in staat waren om het brood te eten, ontstond het gebruik om het in wijn te doopen, en een of twee druppelen in den mond van het kind te drukken. De reden, die Cyprianus voor dit gebruik aangaf, was, dat de genade Gods, aan de voorwerpen van den doop verleend, zonder mate gegeven was, en zonder eenige beperking aangaande den onderdom. Augustinus pleit sterk voor dit gebruik, en ten gunste er van haalt hij Johannes VI : 53 aan: „Tenzij dat gij het vleesch des Zoons des menschen eet, en Zijn bloed drinkt, zoo hebt gij geen leven in u zelven," een tekst die vervolgens in de negende eeuw, met dezelfde toepassing, door Paschasius Radbert aangehaald werd. Sedert de algemeene invoering van den kinderdoop werd het avondmaal steeds toegediend aan allen, die gedoopt waren, hetzij jonge kinderen of volwassenen. Het gebruik der kindercommunie bestond gedurende verscheidene eeuwen. Het wordt vermeld in de verslagen van het derde concilie van Tours in 813, en zelfs het concilie van Trente, 1545, in plaats van de kinder-communie af te keuren, verklaarde slechts, dat zij niet beschouwd moest worden als noodzakelijk voor de zaligmaking. Zij wordt door de Grieksche kerk nog steeds naauwgezet in acht genomen.

COMMUNIE (LEEKEN-). In de eerste Christelijke kerk werd het voor het grootste voorregt van een leek gehouden, om deel te nemen aan de communie; maar het was eene gestrenge straf voor iemand, die een geestelijk ambt vervulde, om weder verlaagd te worden tot den rang van een leek, en om als een leek aan de tafel des Heeren aan te zitten. Dit werd als eene soort van verzachte excommunicatie beschouwd. De man, op wien de kerk deze straf toepaste, werd uit het ligchaam der geestelijkheid uitgesloten en tot den toestand van een leek teruggebragt, en zijne deelneming aan het avondmaal werd leeken-communie genoemd. Bellarminus beweert, dat zulk eene communie slechts onder ééne gedaante was, daar dit de beteekenis is, die thans in de Kerk van Rome aan de uitdrukking leeken-communie gehecht wordt. Maar hierdoor neemt men aan, dat het gebruik om den beker aan de leeken te ontzeggen in de eerste Christelijke kerk bestond, terwijl niet het geringste spoor er van in de oude schrijvers te vinden is. Anderen wederom bepalen de beteekenis van leeken-communie tot de straf van gedwongen te zijn, om onder leeken buiten het hekwerk van een sanctuarium te verkeeren. Zulk eene verklaring van de beteekenis der uitdrukking is echter geheel zonder grond, en het eenige denkbeeld, dat opgesloten is in het gezegde van een geestelijke tot leeken-communie terug te brengen, is hem geheel en al te verlagen, hem van zijn geestelijk ambt en zijne geestelijke functiën te berooven, en tot den rang van een leek terug te brengen. In dit geval werden zij niet alleen beroofd van de geestelijke orde en het geestelijke ambt, de magt en het gezag, maar zelfs van den naam en titel van geestelijken. Na zulk een vonnis werden zij derhalve als gewone Christenen erkend en behandeld, geheel ontdaan van hunne vroegere waardigheid en geestelijke magt en voorregten. Er staan zeer weinige voorbeelden opgeteekend van geestelijken, die, na zoo verlaagd te zijn, weder tot het geestelijke ambt werden geroepen, hetgeen ook nooit gedaan werd dan bij grooten nood of om eene zeer dringende reden.

COMMUNIETAFEL, de tafel waarop de elementen gezet worden bij het vieren van het avondmaal. Het was aanvankelijk eene eenvoudige, draagbare tafel, gemaakt van hout en bedekt met een wit laken. Altaren, zooals men de communietafels langzamerhand begon te noemen, werden in den tijd van Constantijn van steen gemaakt, en in het begin der zesde eeuw in de Westersche kerk op kerkelijk bevel vereischt. De steenen altaars waren niet langer draagbaar, maar stonden vast, en waren opgetooid met karmozijn laken. Deze verandering in de zamenstelling der communietafel en het geven van den naam van altaar daaraan, hadden niet plaats, dan nadat het Christendom van zijne oorspronkelijke eenvoudigheid was beroofd, en de menschen het avondmaal als eene offerande begonnen te beschouwen. Het gebruik om de tafel met wit linnen te bedekken is van hooge oudheid. Het wordt het eerst vermeld door Optatus, en verscheidene andere schrijvers zinspelen er op. Het is buiten allen

twijfel, dat het avondmaal, bij de eerste instelling er van, door onzen Heer en Zijne discipelen rondom eene tafel gevierd werd; ook de Apostel Paulus stelt de „tafel des Heeren" tegenover „de tafel der duivelen." Het uitdeelen der elementen aan communicanten, die niet om eene tafel, maar in hunne gewone banken gezeten zijn, is voor korten tijd in Brittanje en Amerika door vele Presbyteriaansche en Congregationalistische kerken aangenomen. Episcopalen van elke soort vermijden eene tafel geheel en al, en gebruiken de elementen geknield voor het altaar, terwijl de Roomsche kerk, geloovende aan de transsubstantiatie van het brood en den wijn in het ligchaam, het bloed, de ziel en de Godheid van Jezus Christus, de mis, zooals zij het avondmaal noemen, als eene offerande beschouwt voor de levenden en dooden.

COMPETENTES, de naam van die catechumenen in de eerste Christelijke kerk, die de onmiddellijke candidaten voor den doop waren, of dezulken die hunne namen indienden, en hunne begeerte te kennen gaven om bij het eerste feest gedoopt te worden. Als hunne namen ingediend waren, en hun verzoek aangenomen was, werden zij en hunne peetooms in de boeken der kerk of *diptycha*, zooals deze genoemd werden, ingeschreven, en daarop volgde een onderzoek naar de vorderingen, die zij als catechumenen gemaakt hadden. Zij, die na onderzoek goedgekeurd werden, ontvingen den naam van *electi* of verkorenen. De gebruiken, waaraan zij zich vervolgens moesten onderwerpen, zijn alreede in het artikel CATECHUMENEN (zie ald.) beschreven.

COMUS, in de oude Heidensche mythologie de god der vrolijkheid en van den lachlust. Hij wordt voorgesteld als een jongeling, vol wijns, en met elk voorkomen van onder den bedwelmenden invloed daarvan te zijn.

CONCILIËN (ALGEMEENE of ŒCUMENISCHE), vergaderingen die de geheele Christelijke kerk moesten voorstellen. „Gelijk men reeds gewoon was," zegt Neander, „in de provinciale synoden werktuigen te zien van den Heiligen Geest tot besturing der gemeenten van eene zekere landstreek, zoo werd zulks nu op de betrekking van die algemeene conciliën tot de geheele Kerk toegepast. Deze algemeene conciliën hadden een tweeledig doel. Zij moesten beslissen in gevallen over de leer, alsmede het bestuur, de eeredienst en de tucht der Kerk regelen, en op het laatste hadden hunne *canons* of *regelen* betrekking."

Het aantal algemeene of œcumenische conciliën wordt door verschillende kerken verschillend gerekend. De orthodoxe Gricksche kerk telt er slechts zeven, en erkent het gezag van de volgende niet. De zeven eerste, waarvan hier gesproken wordt, zijn de volgende: Het eerste concilie van Nicæa in 325, het eerste concilie van Constantinopel in 381, het concilie van Ephesus in 431, het concilie van Chalcedon in 451, het tweede concilie van Constantinopel in 553, het derde concilie van Constantinopel in 680, het tweede concilie van Nicæa in 787.

De meeste schrijvers van de Roomsche kerk gelooven, dat er achttien œcumenische en onfeilbare conciliën zijn geweest, maar zij verschillen onderling van meening over de conciliën, die regt hebben op dezen naam. Sixtus V. liet eene lijst van de achttien algemeen erkende conciliën in het Vaticaan plaatsen. Deze bestaan, behalve uit de zeven reeds genoemde, uit de volgende: Het vierde concilie van Constantinopel in 869, het eerste Lateraansche concilie in 1123, het tweede Lateraansche concilie in 1139, het derde Lateraansche concilie in 1179, het vierde Lateraansche concilie in 1213, het eerste concilie van Lyon in 1245, het tweede concilie van Lyon in 1274, het concilie van Vienne in 1311, het concilie van Florence in 1439, het vijfde Lateraansche concilie in 1512, het concilie van Trente in 1545.

De Fransche geestelijken beweren over het algemeen, dat de conciliën van Pisa in 1400, Constanz in 1414, en Bazel in 1431 ook œcumenisch waren, terwijl de Italiaansche dit ontkennen, en daarentegen onfeilbaarheid toeschrijven aan de conciliën van Lyon, Florence en aan het vijfde Lateraansche. De pausen hebben op dit betwiste punt nooit eene bepaalde uitspraak gedaan, zoodat het nog twijfelachtig is, of de Kerk van Rome de achttien onfeilbare conciliën erkent volgens de Fransche of volgens de Italiaansche lijst. De Protestantsche kerken verwerpen eenparig het gezag van al deze conciliën.

De achttien algemeene conciliën kunnen verdeeld worden in twee klassen, de Oostersche en de Westersche. De eersten bestaan uit acht, die allen door de keizers werden zaâmgeroepen, de laatsten bedragen het aantal van tien, die allen door de pausen werden ingesteld. De geschiedenis dezer conciliën, zoowel Oostersche als Westersche, vertoont ons tooneelen van twist en partijzucht, die maar al te dikwijls ongunstig geweest zijn voor de zaak van het ware Christendom. Gregorius van Nazianze drukt zich met groote eenvoudigheid uit, als hij over zijne eigene ondervinding van al zulke conciliën spreekt. „Ik ben zoo geschapen," zegt hij, „dat ik, om de waarheid te zeggen,

elke vergadering van bisschoppen vrees, want ik heb nog nooit een goed einde van eene daarvan gezien; ik ben nooit op eene synode geweest, die meer deed voor het wegnemen van kwalen, dan zij deed voor de vermeerdering daarvan. Want eene onbeschrijfelijke dorst naar twisten en heerschappij heerscht er in, en iemand zal zich veel waarschijnlijker het verwijt op den hals halen, dat hij zich tot regter wenscht op te werpen over de boosheid van andere menschen, dan hij slagen zal in eenige zijner pogingen om die te doen ophouden." Eenige concilien geleken, volgens de verklaring van ooggetuigen, meer op eene vergadering van bandeloos graauw, dan van ernstige en geleerde geestelijken. Op zijn best waren zij eene verzameling van zwakke, feilbare stervelingen, wier hartstogten dikwijls sterker waren dan hun oordeel, en daarom moeten hare uitspraken met de uiterste voorzorg ontvangen, en slechts in zoo verre aangenomen worden, als zij in overeenstemming zijn met het Woord Gods, dat door elk verlicht Protestant beschouwd wordt als de eenige onfeilbare regel van geloof en gehoorzaamheid.

CONCILIËN (BIJZONDERE), kerkvergaderingen die te zamen kwamen voor bijzondere zaken in een afzonderlijk district, doch die geene aanspraak maken op eene vertegenwoordiging van de geheele Christelijke kerk. Zulke concilien zijn zeer talrijk geweest. Eenige van de belangrijkste zullen wij vermelden. Te Aken werd in 886 een concilie gehouden om de kanunniken van hoofdkerken te regelen. Het concilie van Savonnières in 859 was het eerste, dat den titel van Zeer Christelijke Koning aan den koning van Frankrijk gaf; hij werd echter eerst in 1469 de bijzondere benaming van dien souverein. Het concilie van Troyes in 887 deed uitspraak in de twisten over de keizerlijke waardigheid. Het tweede concilie van Troyes in 1107 verbood aan de geestelijken om te huwen. Het concilie van Clermont in 1095. Op dit concilie werd tot den eersten kruistogt besloten. De bisschoppen hadden nog den voorrang boven de kardinalen. Op deze vergadering werd de naam van Paus voor de eerste maal aan het hoofd der kerk gegeven, met uitsluiting van de bisschoppen, die dien titel pleegden aan te nemen. Hierop verkreeg ook Hugo, aartsbisschop van Lyon, van den paus de bevestiging van den voorrang zijns zetels boven dien van Sens. Het concilie van Rheims, door Eugenius III. in 1148 bijeengeroepen, waarop aan patronen van kerken verboden werd, om meer dan vroegere belooningen aan te nemen, op straffe van afzetting en het verlies van eene kerkelijke begrafenis. Aan bisschoppen, diakenen, onderdiakenen, monniken en nonnen werd verboden om te huwen. Op dit concilie werd er uitspraak gedaan over de leer der Drieëenheid, doch bij het uiteengaan riep de paus eene vergadering bijeen, waarin de kardinalen voorwendden, dat zij geen regt hadden om over punten aangaande de leer te oordeelen, daar dit het bijzonder voorregt van den paus was. Op dit concilie werd ook de twist beslecht tusschen Gilbert de la Porret en Bernhard van Clairvaux; de ijverzucht der kardinalen tegen Bernhard redde den eerste. Het concilie van Sutrium in 1046, waarop drie pausen, die den stoel in beslag genomen hadden, afgezet werden. Het concilie van Clarendon in Engeland in 1164, tegen Becket. Het concilie van Lombez in Frankrijk in 1200, waartoe eenige oneenigheden aangaande de ALBIGENZEN (zie ald.) aanleiding gaven; tot een kruistogt tegen hen werd besloten, en een leger werd uitgezonden om hen uit te roeijen. Het concilie van Parijs in 1210, waarop de metaphysica van Aristoteles tot de vlammen veroordeeld werd, uit vreeze dat de spitsvindigheden van dien wijsgeer eene slechte uitwerking zouden hebben op de gemoederen der menschen, door die onderwerpen op de godsdienst toe te passen. Het concilie van Pisa, den 2den Maart 1409 begonnen, waarop Benedictus XIII. en Gregorius XII. afgezet werden. Een tweede concilie, somtijds een algemeen concilie genoemd, te Pisa in 1511 gehouden. Lodewijk XII. van Frankrijk vergaderde in 1510 een nationaal concilie te Tours (daar hij een grooten afkeer had van den paus), waarop de kardinaal de Gurce, door den keizer afgevaardigd, tegenwoordig was. Men kwam toen overeen om een algemeen concilie te Pisa bijeen te roepen.

CONCLAVE, de vergadering van KARDINALEN (zie ald.), tot verkiezing van den paus. Op het veertiende algemeene concilie, te Lyon in 1274 gedurende het pausschop van Gregorius X. gehouden, werd een decreet aangaande de verkiezing van een nieuwen paus aangenomen, hetwelk inhield, dat de kardinalen gedurende de verkiezing in het conclave opgesloten moesten blijven. De deuren moesten zorgvuldig bewaakt worden, zoodat het ongepaste in- en uitgaan verhinderd werd; alles, wat men binnenbragt, moest onderzocht worden, uit vreeze dat het invloed mogt hebben op de verkiezing. Als de verkiezing in drie dagen niet geschied was, mogten de kardinalen slechts één schotel voor hun middagmaal hebben, en als zij veertien dagen langer duurde, mogt hun niets dan brood, wijn en water worden toegestaan. Eene meerderheid van twee derden der stemmen van de kardi-

nalen was noodig om de verkiezing wettig te doen zijn. Dit bekende decreet is, hoewel met eenige wijzigingen, tot op den huidigen dag van kracht.

De kardinalen moeten het conclave tien dagen na den dood van den paus binnentreden; zij komen echter vooraf in de Gregoriaansche kapel bijeen, waar zij de mis van den Heiligen Geest hooren, waarna een bisschop eene Latijnsche redevoering tot hen houdt, en hen vermaant om iemand te kiezen, die waardig is om den stoel van den Vorst der Apostelen te vervullen. Bij het einde der dienst gaan de kardinalen, geschikt volgens hunnen rang, in processie naar het conclave, vergezeld door soldaten en eene groote menigte menschen, terwijl het koor al dien tijd het Veni Creator zingt. Het conclave wordt gewoonlijk in het Vaticaan gehouden, daar dit in elk opzigt voor het doel het meest geschikt is. Het conclave, want die naam wordt zoowel gegeven aan de plaats, waarin de kardinalen te zamen komen, als aan de vergadering zelve, bestaat uit eene reeks van kleine cellen van slechts tien voet in het vierkant, van wagenschot gemaakt, waarin de kardinalen gedurende de verkiezing van een paus opgesloten worden. Van elke cel is een klein gedeelte afgescheiden voor de Conclavisten (zie ald.); zij zijn genommerd, en de kardinalen loten er om. De cellen zijn allen in één lijn langs de gallerijen en de zaal van het Vaticaan geplaatst, en zijn door eene kleine ruimte van elkander afgescheiden. Boven elke cel wordt het wapen van den kardinaal geplaatst, aan wien zij behoort. Een lange gang loopt tusschen de cellen en de vensters om het licht toe te laten, dat in de cellen schijnt door kleine glazen vensters, die naar den gang zijn geplaatst. De ingang tot het Vaticaan wordt, terwijl de kardinalen in het conclave zijn, zorgvuldig bewaakt door soldaten, en men kan noch de kardinalen, noch diegenen, die met hen opgesloten zijn, spreken, tenzij op bepaalde uren en met eene luide stem, in de Italiaansche of de Latijnsche taal. Tweemaal daags, des morgens en des namiddags, worden de stemmen opgenomen, wanneer iedere kardinaal uit zijne cel naar de kapel der stemming gaat, vergezeld van zijne conclavisten. In de kapel is elke kardinaal in een karmozijnen mantel met een langen sleep gekleed. Zij krijgen daar gedrukte lijsten, te voren op eene bijzondere wijze gevouwen, met opene plaatsen om door elken kardinaal ingevuld te worden met zijn eigen naam en met dien van den persoon, voor wien hij stemt. Tien kleine tafels worden in de kapel gereedgemaakt, waaraan zij de opene plaatsen op de lijst in tegenwoordigheid van de andere invullen, zoodat zij elkander zien schrijven, zonder te weten wat geschreven wordt. Eene deputatie wordt er gezonden naar de cellen van hen, die ongesteld zijn, deze vullen de lijsten in de tegenwoordigheid der deputatie in. Elke kardinaal brengt zijne lijst, nadat hij haar ingevuld, opgevouwen en verzegeld heeft, in het gezigt van alle andere naar een grooten kelk, die op het altaar der kapel geplaatst is. Zoodra al de lijsten ingevuld en in den kelk gedaan zijn, worden drie kardinalen door het lot verkozen om als stemopnemers te handelen; zij tellen de lijsten in de eerste plaats, om zich te verzekeren, of het aantal juist overeenkomt met dat van de kardinalen in het conclave. De lijsten worden dan allen geopend, en de namen der personen, voor welke gestemd wordt, worden luide afgeroepen, waarna het aantal stemmen, die op een ieder uitgebragt zijn, bekend wordt gemaakt. Indien twee derden der stemmen op denzelfden persoon uitgebragt zijn, wordt hij voor verkozen verklaard; maar zoo niet, dan gaan de kardinalen tot eene tweede stemming door Accessus (zie ald.) over. Het laatste gedeelte der verkiezing is, alle lijsten te verbranden in de tegenwoordigheid der kardinalen, en de rook door dat verbranden veroorzaakt wordt door de menschen op de straat vurig gadegeslagen, die, zoodra zij dien uit den schoorsteen zien opstijgen, naar huis terugkeeren, overtuigd dat de verkiezing nog niet afgeloopen is. De lijsten worden ook verbrand, wanneer de paus verkozen is, maar in dat geval wordt er zooveel tijd gebezigd om de stemmen te verifiëeren en de toestemming van den nieuw verkozen paus te verkrijgen, dat, vóór de papieren verbrand zijn, de stukken van het kasteel van St. Angelo de verkiezing hebben bekend gemaakt.

De wijze om levensvoorraad aan de kardinalen in het conclave te brengen, wordt door een ooggetuige op de volgende wijze beschreven: — „Terwijl het conclave zat, ging ik herhaaldelijk naar het overbrengen van den maaltijd aan de kardinalen zien, dat elken dag omstreeks den middag plaats heeft. Het middagmaal van elken kardinaal wordt begeleid door acht of tien bedienden en twee of drie rijtuigen. Vooraan gaan twee bedienden, die kruiderijen aanbrengen, daarna twee, die het eten in een teenen mand dragen, welke gelijk een draagstoel, tusschen twee stokken hangt. De mand is met een laken bedekt, waarop het wapen van den kardinaal geschilderd is. Twee of drie bedienden volgen somtijds te voet, en daarna komen de rijtuigen, die den Dapiferus (spijsopdrager) en zijne bedienden bevatten, met twee of meer bedienden achter elk rijtuig.

„Elke partij treedt bij hare aankomst de plaats van het paleis binnen; de Dapiferus en zijne bedienden stijgen uit het rijtuig, en het middagmaal wordt naar eene kamer gedragen, die te dien einde in gereedheid is gebragt.

„Hier is een gedeelte der bewakers van het conclave, geestelijke zoowel als militaire, geplaatst. De kamer heeft aan de eene zijde een uitgang op de plaats, en heeft aan de andere zijde gemeenschap met het conclave door middel van de *Ruota*. De Ruota is zaâmgesteld uit twee regt opstaande cilinders. De buitenste is vast en in den muur gebouwd, zoodat hij er een gedeelte van uitmaakt, en heeft aan elke zijde eene opening. De binnenste draait er in en vult hem nagenoeg, en heeft slechts éêne opening, die zich van boven tot beneden uitstrekt, misschien een achtste gedeelte van zijn omtrek in breedte, zoodat door iets te plaatsen op de planken van den binnensten cilinder en dien rond te draaijen, het aan diegenen, die aan de andere zijde van den muur zitten, gebragt wordt, zonder dat er mogelijkheid bestaat, dat de eene partij de andere ziet of daarmede gemeenschap heeft.

„In het midden der kamer is eene lange tafel, waarop de bedienden de verschillende schotels plaatsen, die in de manden zijn. De bewakers van het conclave onderzoeken elken schotel afzonderlijk, en als zij er niets dan voedsel in vinden, plaatsen zij ze in den cilinder, die dan rondgedraaid wordt, waarop de schotels door de bedienden in het conclave er uit genomen en aan hunne eigenaars gebragt worden.

„Ik was hiervan herhaaldelijk getuige; het onderzoek is geene zotheid, want elke schotel werd zorgvuldig onderzocht, hoewel ik nooit zag, dat er een in stukken gebroken werd, zooals men zegt, dat somtijds gedaan wordt."

Als de voorraad in het conclave gebragt is, sluit een der knechten van den paus, die in zijn purperen gewaad gekleed is en een zilveren staf in de hand heeft, de deur, waarop de medehelpende prelaat zorg draagt, dat alles digt is, en het slot met zijn wapen verzegelt. De ceremoniemeesters doen hetzelfde van binnen.

CONCLAVISTEN, de bedienden van de kardinalen, als zij in het conclave te zamen zijn om een paus te verkiezen. Zij zijn zelden meer dan twee in getal voor elken kardinaal, en een hunner is een geestelijke. Als een kardinaal een prins is, of oud of zwak, mag hij er somtijds drie hebben. Zij worden even gestreng als de kardinalen zelve opgesloten, en hoewel de betrekking van conclavist verre van aangenaam is, wordt zij toch zeer begeerd. Een conclavist heeft het voorregt van burger te zijn in elke stad binnen het regtsgebied van den paus; bovendien ontvangt hij eene somme gelds van den paus na diens verkiezing. Elke conclavist legt, alvorens hij zijn ambt aanvaardt, den eed af, dat hij de geheimen van het conclave niet zal openbaren. Deze bedienden van de kardinalen zijn somtijds de gehuurde werktuigen van vreemde gouvernementen, om de verkiezing van een bijzonder persoon tot den pauselijken stoel te bewerken.

CONCORDAAT, eene overeenkomst tusschen den paus van Rome, in zijn geestelijk karakter als hoofd der Roomsch-Catholieke kerk, en een wereldlijk bestuur, ten einde de kerkelijke zaken te regelen. Het woord concordaat wordt nooit toegepast op die verdragen, waarin de paus als wereldlijk souverein optreedt. Onder de eerste dier overeenkomsten, die regt hebben op den naam van concordaten, moet die genoemd worden, welke een einde maakte aan den langen en bitteren strijd over de investituur. Het verdrag, waarvan wij hier spreken, werd na herhaalde onderhandelingen in 1122 tusschen paus Calixtus II. en keizer Hendrik V. gesloten, en daar het sluiten te Worms plaats had, en het in 1123 op het Lateraansche concilie bekrachtigd werd, kreeg het den naam van het Concordaat van Worms. Door deze schikking werd de strijd tusschen kerk en staat, die gedurende meer dan veertig jaar geduurd had, ten einde gebragt; de paus stond aan den keizer het regt toe om aan bisschoppen en abten, in zijne tegenwoordigheid zonder geweld of simonie gekozen, de investituur met regaliën te verleenen. Dit concordaat werd met algemeene vreugde ontvangen, en tot op dezen dag regelt het nog voor een groot gedeelte de betrekkingen tusschen den Stoel van Rome en de gouvernementen in Duitschland. In de geschiedenis der concordaten bevindt men, dat de meeste, voornamelijk die, welke zelfs in den minsten graad strekken om de magt der geestelijkheid in te korten, door de souvereinen van verschillende landen van de pausen met weêrzin afgeperst zijn. In vele gevallen echter hebben de pausen een middel gevonden om de concordaten zoodanig te maken, dat zij de belangen der kerk ten koste van de burgerlijke magt bevorderen. Een van de merkwaardigste voorbeelden van dezen aard had er in 1516 plaats, toen een concordaat gesloten werd tusschen Frans I. van Frankrijk en paus Leo X., om de pragmatieke sanctie af te schaffen, die gedurende nagenoeg eene eeuw bestaan had, en waardoor een gedeelte van de geestelijkheid, zonder het volk of de aartsbisschop-

pen of andere bisschoppen van provinciën te raadplegen, hunne bisschoppen verkozen, aan den koning het voorregt overlatende om de verkiezing goed te keuren en te bekrachtigen, indien hij verkoos. De schikking was in geenen deele naar den zin van Leo X., en daarom werd er een concordaat gesloten, waarbij zij herroepen en den koning de magt verleend werd, om dezulken tot bisschoppen te benoemen, die hij voor het ambt geschikt oordeelde, terwijl de paus de magt had om hen, naar zijn welgevallen, al of niet aan te nemen. Een van de meest bekende concordaten was dat, hetwelk Buonaparte, toen hij eerste consul van de Fransche republiek was, in 1801 met paus Pius VII. sloot. Door deze overeenkomst werd de Roomsch-Catholieke kerk in Frankrijk hersteld, het gouvernement kreeg de magt om de geestelijkheid aan te stellen, de metropolitaansche en bisschoppelijke zetels werden op zestig gebragt, de paus deed afstand van het regt om de geestelijke orden te herstellen, maar behield het voorregt der canonieke investituur van bisschoppen en de inkomsten daaraan verbonden. In 1817 sloot Lodewijk XVIII. met denzelfden paus evenwel een ander concordaat, waarbij dat van 1801 werd afgeschaft, en de overeenkomsten van 1516 werden hersteld, terwijl de natie aan eene groote belasting onderworpen werd, voor de begiftiging van twee en veertig nieuwe metropolitaansche en bisschoppelijke zetels, met hunne kapittels en seminariën. Dit concordaat werd met zooveel afkeuring en misnoegen door het Fransche volk ontvangen, dat het ministerie zijn voorstel introk. In Beijeren en Oostenrijk heeft de Roomsche kerk door middel van concordaten vasten voet gekregen, en is zij er in geslaagd, om de geestelijke magt voor een groot gedeelte van de burgerlijke onafhankelijk te maken.

Op den 18den Junij 1827 werd er tusschen Willem I., koning der Nederlanden, vertegenwoordigd door den graaf de Celles, en paus Leo XII. een concordaat gesloten, waarbij bepaald werd, dat er te Mechelen een aartsbisschop, en te Gent, Namen, Luik, Brugge, 's Hertogenbosch en Amsterdam bisschoppen zouden zijn, door den paus te benoemen op eene voordragt door het kapittel van personen, den koning welgevallig. Dit concordaat kwam nimmer geheel tot uitvoering, doch werd eene bron van velerlei rampen.

CONCORDIA, eene oude Romeinsche godheid, de verpersoonlijking van de deugd der eendragt. Verscheidene tempels waren te Rome voor deze godin opgerigt. Zij wordt gewoonlijk afgebeeld als eene zittende of staande matrone, die in hare linkerhand een hoorn van overvloed, en in hare regterhand een olijftak heeft.

CONFERENTIE (WESLEYSCHE METHODISTISCHE), het hoogste kerkelijke hof van de Wesleysche Methodisten. Het werd op den 28sten Februarij 1784 formeel ingesteld, en wordt door de wet behoorlijk erkend. De conferentie wordt gewoonlijk elk jaar tegen het einde van Junij te Londen, Leeds, Bristol, Manchester, Liverpool en Sheffield om beurten gehouden. De zamenstelling van dit hof, dat door John Wesley, den stichter van het Methodismus, werd uitgedacht, is van een bijzonderen aard, daar het zuiver geestelijk is, zonder de minste vermenging van het leeken element. Oorspronkelijk bestond het alleen uit honderd van de oudste rondreizende predikanten. Hiervan is men echter in zoo verre afgeweken, dat alle predikanten, die in volkomene betrekking tot de kerk staan, de conferentie mogen bijwonen, deelnemen aan hare beraadslagingen, en zelfs hunne stemmen mogen uitbrengen, terwijl de wettige honderd de besluiten, waartoe men aldus geraakt, bekrachtigen. De conferentie mag niet minder dan vijf dagen zitten en niet langer dan drie weken, en hare beraadslagingen omvatten die punten, welke van het grootste belang voor het welzijn van de vereeniging zijn. Het karakter van elken predikant ondergaat bij die gelegenheden de strengste onderzoeking, en zoo iets nadeeligs voor zijn goeden naam tegen hem bewezen wordt, wordt dienovereenkomstig met hem gehandeld. De conferentie bepaalt de stations, die de predikers moeten bezetten, ziet de handelingen der ondergeschikte bijeenkomsten over, en neemt den staat van het ligchaam over het algemeen in overweging. Daar dit hof het hoogste ressort is, kan men van zijne uitspraken niet in hooger beroep komen. De beraadslagingen der conferentie zijn uitsluitend beperkt tot de geestelijke belangen van het ligchaam; de financiëele en wereldlijke zaken er van worden bestuurd door geheel verschillende partijen, over wier handelingen de conferentie geene heerschappij uitoefent. Van tijd tot tijd hebben er twisten plaats gehad en ook afscheidingen, op grond van de niet-toelating van leeken tot de conferentie. Gedurende den tijd tusschen twee zamenkomsten der conferentie blijven de president en de secretaris in hun ambt, en de eerste bezit in groote mate de magt om naar goedvinden te handelen. Hij vult de plaatsen aan, die open mogten vallen door den dood van predikanten, door personen aan te stellen van eene reservelijst, die de conferentie hem geeft. Hij moet ook elke verandering van predikanten bekrachtigen, die het

noodig is te maken. Hij bezit ook de magt om, als het hem gevraagd wordt, een district te bezoeken, en onderzoek te doen naar zijn godsdienstigen toestand, in zoo verre de belangen van het Methodismus aangaat, ten einde die middelen te beramen, welke, na beraadslaging met de commissie van het district, het meest waarschijnlijk de goede zaak zullen bevorderen. Het berust voornamelijk bij den president om de plaats te bepalen, waar de volgende conferentie gehouden zal worden, en gedurende de zittingen heeft hij, krachtens zijn ambt, de magt en het privilegie van twee leden.

De aanstelling van predikanten om dienst te doen in al de kapellen der vereeniging, en hunne verwijdering, als zij er reden voor meenen te hebben, berusten geheel en al bij de conferentie; de tijd der aanstelling kan echter in geen geval langer dan drie achtereenvolgende jaren zijn. De toelating van predikanten tot de vereeniging en hunne verwijdering daaruit, berusten ook bij de conferentie. Toch worden de regten eener beschuldigde partij met de uiterste naauwgezetheid verdedigd. De beschuldigingen, die tegen haar ingebragt worden, moeten haar mondeling of schriftelijk bekend gemaakt worden. Deze moeten zorgvuldig onderzocht worden in eene districtsvergadering, en daarna wordt de zaak in de conferentie gehoord en bedaard beslist. Zoo echter de beschuldigde het waagt, om in een burgerlijk hof herstelling te zoeken voor eenig onregt, dat hij zich verbeeldt door eene districtsvergadering of een minder hoofd geleden te hebben, verbeurt hij alle regt om op de conferentie een beroep te doen, en wordt hij beschouwd als de wetten der vereeniging, zoowel als die van Christus, geschonden te hebben. Het strengste toezigt wordt door de conferentie over elken predikant van de Wesleysche vereeniging gehouden, en een jaarlijksch onderzoek wordt er met de meeste onpartijdigheid ingesteld naar de geschiktheid als predikant, het karakter en de getrouwheid van allen, die met het heilig dienstwerk bekleed zijn.

De Wesleysche Methodistische Nieuwe Vereeniging, die de oudste is van een aantal onafhankelijke Methodistische kerken in Engeland, is gegrondvest op het beginsel, dat de conferentie voor een deel uit leeken moet bestaan.

In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar de Methodisten een zeer sterk en invloedrijk ligchaam geworden zijn, werd de eerste algemeene conferentie in 1792 gehouden. Er is bepaald, dat deze eens in de vier jaren moet gehouden worden, dat zij zaâmgesteld moet zijn uit alle reizende onderlingen, aan wie de volkomene magt moet worden toevertrouwd om bepalingen te maken voor de regeling der kerk. Het Methodismus werd in 1766 voor het eerst in Amerika overgeplant, en niet vóór 1768 was het kleine aantal volgelingen van Wesley in staat, om te Nieuw-York eene plaats van bijeenkomst te bouwen. Gedurende den strijd om de onafhankelijkheid waren de Methodistische zendelingen aan zware vervolging blootgesteld; maar in 1784, nadat de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten gevestigd was, zette Wesley, die van het begin af de aangroeijing der kleine vereeniging in Amerika met de teederste en angstigste zorg had gadegeslagen, zich aan het werk, om de grieven van het ligchaam in dat verre gedeelte der wereld te herstellen. Tot nog toe waren de Methodistische predikers slechts als leekepredikers beschouwd, en natuurlijk zonder magt om den doop en het avondmaal te bedienen. Derhalve waren de leden der vereenigingen, wat deze sacramenten aangaat, van andere predikanten afhankelijk. Men gevoelde, dat dit zulk een groot ongemak was, en dat het de Methodistische zaak zoo zeer moest schaden, dat eenige predikanten in de Zuidelijke Staten elkander wijdden, en eene partij begonnen te vormen, aan welke zij de sacramenten toedienden. Wesley was altijd onwillig geweest, om de vastgestelde orde van zaken in de Kerk van Engeland te verstoren, en daarom had hij geene predikers over zijne eigene vereenigingen willen ordenen, doch gevoelende, dat de Kerk van Engeland nu geene regtsmagt meer in Amerika had, oordeelde hij zich geroepen om personen te wijden, die wettiglijk de sacramenten aan de Transatlantische Methodisten zouden kunnen toedienen. Dit geschiedde dan ook, en dr. Thomas Coke kwam in de Vereenigde Staten aan als een gewijd presbyter in de Kerk van Engeland en een oppertoeziener van de Methodistische vereenigingen, met de magt om het geheel tot eene afzonderlijke en onafhankelijke kerk te vormen. Hierdoor ontstond de Methodistische Episcopaalsche Kerk (zie ald.) van Amerika, die, zooals reeds gemeld is, hare eerste algemeene conferentie in 1792 hield. De vereeniging nam trapsgewijze in aantal leden toe, en ten laatste was de vermeerdering van leden en presbyters zoo groot, dat het voor al de onderlingen ten hoogste ongemakkelijk bevonden werd, om elke vier jaren in eene algemeene conferentie bijeen te komen. Daarom werden er in 1808 maatregelen genomen, om eene gedelegeerde algemeene conferentie te houden, die zamengesteld zou zijn uit niet minder dan één voor elke zeven leden van de jaarlijksche

conferentiën, en niet meer dan één voor elke vijf, die òf door stemming òf door hunnen ouderdom zouden gekozen worden; te gelijker tijd werd de magt van deze gedelegeerde conferentie door constitutioneele bepalingen beperkt. De eerste gedelegeerde conferentie kwam te Nieuw-York in het jaar 1812 bijeen.

Eene zeer belangrijke afscheiding van de Methodistische Episcopale kerk van Amerika had er in 1830 plaats, die gegrond was op de twee groote beginselen van vertegenwoordiging door leeken en gelijkheid in het leeraarsambt. Deze maken dan ook de voornaamste kenmerken uit van het ligchaam, dat zich onder den naam van de Methodistische Protestantsche kerk afgescheiden heeft. De algemeene conferentie van deze afdeeling der Methodisten komt om de vier jaren bijeen, en bestaat uit een gelijk aantal geestelijken en leeken. Dit ligchaam bezit, als het vergaderd is, onder zekere bepalingen de magt, om die regelingen en schikkingen te maken, welke noodig kunnen zijn om de wetten van Christus ten uitvoer te brengen; om de vergoeding en de pligten van de rondreizende leeraars en predikanten te bepalen, en de toelage aan hunne vrouwen, weduwen en kinderen; om wegen en middelen te beramen om fondsen te verkrijgen, en om de grenzen van de jaarlijksche conferentie-districten te bepalen en te regelen. Behalve de algemeene vierjaarlijksche conferentiën zijn er jaarlijksche en zelfs drie-maandelijksche conferentiën.

Eene andere afscheiding van de Methodistische Episcopaalsche kerk van Amerika had er in 1891 plaats, welke gegrond was op eene afkeuring van de Episcopaalsche wijze van kerkbestuur. Aldus ontstond de Hervormde Methodistische kerk. Gelijk de andere Methodistische kerken heeft zij jaarlijksche conferentiën in de verschillende districten. Nog eene andere afscheiding, die zich de ware Wesleysche Methodistische kerk noemt, had er in 1828 plaats. De grondbeginselen van dit ligchaam zijn tegenkanting tegen de Episcopaalsche wijze van kerkbestuur, zooals die in Amerika onder de Methodisten bestaat, een bepaalde afkeer van de slavernij, zooals die in Amerika gevonden wordt, en ook van onmatigheid.

Conferentiën worden echter ook gevonden in andere takken van de Christelijke kerk in Amerika, behalve de Methodisten. Zoo hebben, onder anderen, de Mennonieten geregelde jaarlijksche conferentiën voor de regeling hunner kerkelijke zaken.

Het is een opmerkelijk feit, dat elke afscheiding, die van het Wesleysche Methodismus heeft plaats gehad, een stelsel van vertegenwoordiging door leeken in hare conferentie georganiseerd heeft. En deze opmerking heeft niet minder betrekking op de afscheidingen in Europa, dan op die in Amerika.

CONFERENTIE PARTIJ, eene belangrijke partij in de Nederlandsche Hervormde kerk in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in het begin van haar bestaan in dat land. De partij ontstond door de bijzondere omstandigheden van dien tijd. De Nederlandsche West-Indische compagnie bragt het eerst de dienaren van het evangelie uit Holland naar Amerika. Daar de leden dier compagnie burgers van Amsterdam waren, nam voornamelijk de classis dier stad op zich, om de leeraren in te zegenen voor het volk, dat zich in Amerika gevestigd had en tot hare gemeente behoorde. De aldus ingezegende leeraren werden met toestemming en goedkeuring van de synode van Noord-Holland door die classis uitgezonden. In den loop des tijds namen de Amerikaansche kerken in aantal en belangrijkheid toe, doch de classis en synode, waarvan wij nu gesproken hebben, eischte het uitsluitende regt om leeraren voor deze kerken te kiezen, in te zegenen en af te zenden. Zij gingen verder, en eischten de uitsluitende magt om uitspraak te doen in alle kerkelijke twisten en moeijelijkheden, die in al de Hollandsche kerken in de provinciën mogten ontstaan. De conferentie partij in de Amerikaansche kerk ondersteunde dezen eisch ten sterkste. Daar hare leden zelve inboorlingen van de Vereenigde Nederlanden waren, waren zij gunstig voor die afhankelijkheid van de classis van Amsterdam gestemd. Deze mannen dreven hunne beginselen tot een uiterste, en beweerden bijna de onfeilbaarheid van de vaderen te Amsterdam. Eenige waagden het zelfs te beweren, dat zij de eenige wettige bron van geestelijke magt en gezag waren, en dat geene inzegening van kracht was, tenzij die verrigt ware door de classis van Amsterdam, of ten minste hare plegtige goedkeuring en bekrachtiging had. Zoodanig waren de inzigten der conferentie partij, en zij werden tot 1737 door haar volgehouden tegenover eenen slechts zeer zwakken wederstand. De bestrijders dezer gevoelens, die later den naam van de Cœtus partij ontvingen, bepleitten de noodzakelijkheid van eene opleiding en inzegening in Amerika, welke, zooals zij meenden, voor hen even goed waren als die in hun vaderland. Een hevige twist was hiervan het gevolg.

In 1737 ontstond de eerste beweging. De predikanten G. Dubois, Haeghoort, B. Freeman, van Santford en Curtenius stelden voor om eene vergadering in te stellen, die de kerkelijke zaken zoude

regelen. Deze vergadering noemden zij een *cœtus*. Men nam een plan aan, dat naar de kerken werd gezonden om hare medehulp. Op den 27sten April 1738, den dag door de vijf predikanten bepaald om de rapporten van de kerken te ontvangen, kwam er eene vergadering van predikanten en ouderlingen te Nieuw York bijeen.

De verschillende rapporten der kerken deden de vergadering het plan zonder tegenkanting aannemen, en het werd naar Amsterdam ter bekrachtiging gezonden. Eerst tien jaar daarna ontving de vergadering een antwoord van de classis van Amsterdam, die hare volkomene goedkeuring aan het plan gaf, en op den tweeden Dingsdag van September 1747 werd de eerste zamenkomst van den cœtus in de stad Nieuw-York belegd.

Op den bepaalden dag kwamen de afgevaardigden der kerken in cœtus bijeen, en hoewel de moederkerk hare volkomene goedkeuring aan het plan had gehecht, ontstond er een bepaalde tegenstand. De cœtus partij wenschte de geheele onafhankelijkheid van de kerk van Amsterdam; de conferentie partij wilde de afhankelijkheid van die kerk behouden. In 1754 kwam het plan der cœtus partij, om den cœtus in eene classis te veranderen, tot rijpheid; het werd door hen, die op de vergadering tegenwoordig waren, met groote eenstemmigheid aangenomen. Dit was het begin van een strijd, die *vijftien* jaar met onverminderde hevigheid woedde. De conferentie partij organiseerde zich in 1755 tot een sterk ligchaam om tegenstand te bieden, en de beide partijen schenen vast besloten om niet toe te geven. De vrede tusschen buren werd verstoord; huisgezinnen werden verdeeld, en kerken door partijschappen vaneengescheurd. De eene partij sloot de kerken voor de andere. Des Zondags en vóór de deuren der kerken hadden dikwijls de schandelijkste tooneelen plaats. Predikanten werden van tijd tot tijd op den kansel aangevallen, en somtijds werd de godsdienstoefening door de gewelddadigheid van het gepeupel gestoord en geëindigd. De conferentie partij ging in deze tooneelen gewoonlijk het hevigst te werk.

Deze partij verzocht nu om den bijstand van de moederkerk in de Nederlanden. Zij rigtte in 1755 een brief over het onderwerp aan de classis van Amsterdam, en deed dien gevolgd gaan van eene dergelijke mededeeling in elk van de drie achtereenvolgende jaren. De antwoorden hierop waren volstrekt niet berekend om verzoening en eendragt te bewerken. De twee partijen waren omstreeks dezen tijd nagenoeg even sterk. De cœtus partij had het plan gevormd om een seminarium op te rigten tot opleiding voor het leeraarsambt in Amerika, zoodat de kerk onafhankelijk zou zijn van die in het moederland. Zij had haar voornemen zelfs medegedeeld aan de classis van Amsterdam. Dr. Livingston, die toen in de Nederlanden studeerde, vestigde zijne aandacht op het plan, om eene onafhankelijke kerkelijke inrigting voor Amerika te maken. Hij keerde in 1770 naar zijn land terug, en het volgende jaar eene conventie opgeroepen hebbende, verkreeg hij de aanstelling eener commissie, aan welke hij een plan voorlegde, dat hij uit de Nederlanden had medegebragt. Dit plan omvatte drie belangrijke punten: 1. De inwendige schikkingen, het kerkbestuur en al de gewone magt van eene classis; 2. De maatregelen, die het best berekend waren om alle vijandschappen en verdeeldheden te doen ophouden; 3. Het voeren eener briefwisseling met de moederkerk in de Nederlanden. Het plan werd door de commissie, en daarna door de conventie aangenomen. Het werd vervolgens onderworpen aan de classis van Amsterdam, die hare volkomene goedkeuring aan de vereeniging en aan de aangenomen maatregelen gaf. De conventie, aldus de toestemming van de moederkerk ontvangen hebbende, nam het plan aan, en het werd met de grootste ingenomenheid door elk lid der bijeenkomst geteekend. Zoo hield gelukkiglijk een van die bedroevende twisten op, die zoo dikwijls den vrede van bijna alle afdeelingen der kerk van Christus verstoren. Zie Nederlandsche Hervormde kerk in Amerika

CONFITEOR (Lat. *Ik belijd*), het formulier der schuldbelijdenis, dat door elken biechteling in den biechtstoel moet gebruikt worden, zooals door de Roomsche kerk voorgeschreven is. Het is van den volgenden inhoud: — „Ik belijd voor God almagtig, de H. Maagd Maria, den H. Michaël, Aartsengel, den H. Johannes den Dooper, de Heilige Apostelen Petrus en Paulus en alle Heiligen, en voor u, vader, dat ik zeer gezondigd heb met gedachten, woorden en werken; het is mijne schuld, mijne schuld, mijne grootste schuld. (Hier maakt de biechteling zijne zonden in hare deelen bekend, en gaat dan voort.) Daarom bid ik de H. Maagd Maria, den H. Michaël, Aartsengel, den H. Johannes den Dooper, de Heilige Apostelen Petrus en Paulus en alle Heiligen, en u, vader, den Heer onzen God voor mij te willen bidden." Als de schuldbelijdenis op deze wijze geschiedt, is zij onder het zegel der belijdenis, en mag zij niet door den priester geopenbaard worden; maar als zij zonder dit formulier gedaan wordt, is de priester niet verpligt

haar geheim te houden. Aan elk Roomsch-Catholiek wordt derhalve van zijne prille jeugd af geleerd het confiteor op te zeggen, en zoo, gelijk velen veronderstellen, verzekeren zij zich de voortdurende geheimhouding van hunne schuldbekentenis.

CONFORMISTEN of CONFORMERS, de naam aan die personen in Engeland gegeven, die zich tijdens de regering van Karel II. naar het Rituaal der Anglicaansche kerk schikten. Op den 24sten Augustus 1662 werden allen, die zulks niet deden, van alle kerkelijke beneficiën beroofd. Het gevolg was, dat nagenoeg twee duizend predikanten van de Kerk van Engeland op dien dag in de gelederen der Dissenters werden geworpen, daar de Uniformiteitsacte in werking was gekomen. De naam Conformisten is nog in gebruik, en wordt gegeven aan hen, die de leer, eeredienst en inrigting der Kerk van Engeland aannemen, in tegenstelling met de NON-CONFORMISTEN (zie ald.), die er van afwijken.

CONFUCIUS, een voornaam Chineesch wijsgeer, wiens geschriften zulk een magtigen invloed over de gemoederen zijner landgenooten hebben uitgeoefend, dat zijn godsdienstig stelsel of liever zijne zedeleer nog heden ten dage door de letterkundigen aangenomen wordt. Hij werd in het jaar 551 v. C. in het vorstendom Loo, dat nu de provincie Shan-tung is, uit eene zeer aanzienlijke familie geboren, die van de oude keizers afstamde. Zeer jong verloor hij zijn vader, doch door de goede zorg zijner moeder genoot hij eene zoo goede opvoeding, als de tijd slechts veroorloofde. Daar hij van een leerzamen aard was, bragt hij zijne dagen en nachten door met lezen en overdenkingen, en vormde hij voor zich het groote plan, om eene hervorming in de meeningen en zeden zijner landgenooten tot stand te brengen. Trapsgewijze trok hij een vrij groot aantal leerlingen om zich, die hem bewonderden, en die hij zorgvuldig onderwees in de kunst om goed te regeren, en daardoor vormde hij deugdzame, onpartijdige en billijke regeerders, die, daar zij zich bij den keizer door hunne wijsheid en deugdelijkheid aanbevalen, hooge ambten in den staat verkregen, welke zij met eer voor zich zelve en met het grootste voordeel voor hun land vervulden. Confucius koesterde het denkbeeld, dat hij de onfeilbare wijze ontdekt had, om eene natie op eens deugdzaam, vreedzaam en gelukkig te maken. Van het eene gedeelte van het groote Chinesche rijk naar het andere reizende, trachtte hij zijne beginselen van zedeleer en staatkunde te verbreiden, en kreeg hij ambten met het eenige doel om zijne theorie in praktijk te brengen. Gedurende een lang leven ging hij voort met van plaats tot plaats te zwerven, en bezocht hij hoven en paleizen met eene talrijke schaar discipelen, totdat hij, misnoegd over den geringen uitslag, die zijn arbeid als zedelijk en staatkundig hervormer vergezelde, in het afgezonderde leven terugkeerde, vast besloten om het overige gedeelte zijner dagen aan de volmaking van zijn wijsgeerig stelsel te wijden. Hij werkte het boek der gebruiken Li-ki, een van de Woe-king of klassieken, om, voltooide de Pa-kwa of symbolen van Tuh-hi, en bragt aldus den Yih-king voort, een werk dat, zooals men zegt, door de beroemdste wijsgeeren der oudheid zamengesteld, doch door Confucius voleindigd werd. Na zijn dood maakten zijne discipelen de Sse-choe, of de vier klassieke boeken, die, zooals Gutzlaff, de geleerde zendeling in China, verklaart, het populairste werk der wereld zijn, en door meer menschen gelezen worden dan eenig ander menschelijk voortbrengsel. Het laatste werk van Confucius was eene geschiedenis van zijn eigen tijd, waarin hij met de meest mogelijke vrijheid over de regeerders van zijn tijd sprak, en de onderdrukking en onregtvaardigheid van hun bestuur met zulk eene meêdoogenlooze hand blootlegde, dat hij oorblazers en tirannen deed beven. Dit was het laatste voortbrengsel van zijne krachtige pen, want kort nadat hij het voltooid had, ontdekten zijne landgenooten, zooals men zegt, een eenhoorn in het woud, die, zooals Confucius verklaarde, eene aanduiding was, dat zijn dood nabij was, en zijne tranen wegvegende, riep hij uit: „Mijn onderwijs is ten einde." Zijne voorspelling werd maar al te zeer vervuld, want bijna onmiddellijk daarop stierf hij in zijn drie en zeventigste levensjaar. Zoo stierf een van die weinige beroemde mannen, die sporen van hun bestaan na zich hebben gelaten, welke, zoo lang de wereld bestaat, niet uitgewischt kunnen worden. Confucius, in de hoogste bewondering gehouden terwijl hij leefde, werd na zijn dood als een god vereerd, en nog heden worden zijne beginselen als axiomen geloofd door de verstandigste en geleerdste Chinezen, niet in één district van het land alleen, maar over het geheele rijk. Geen wijsgeer, van welke natie ook, zelfs niet Aristoteles, heeft zulk een langen tijd een zoo grooten invloed over de meeningen en zeden van zulke tallooze menigten menschen uitgeoefend. Huc, de Roomsche zendeling, berigt ons, dat in elke school eene kleine tafel te zijner nagedachtenis gevonden wordt; dat de meesters en leerlingen nederknielen voor den vereerden naam van Confucius, aan het begin en het einde van elken schooltijd; dat zijn beeld gevonden wordt in alle academiën en plaatsen, waar

letterkundigen te zamen komen, en in zalen, waar examens plaats hebben. Al de steden hebben tempels te zijner eere opgerigt, en meer dan 300,000,000 menschen noemen hem als met één stem heilig. De afstammelingen van Confucius, die nog zeer talrijk zijn, deelen in de buitengewone eer, die de geheele Chinesche natie bewijst aan hun beroemden voorvader, want zij maken den eenigen erfelijken adel des rijks uit, en genieten zekere voorregten, die hun alleen behooren.

CONFUCIËRS, de volgelingen van Confucius. Daar het stelsel van dezen wijze meer eene theorie was van zede- en staatkundige wijsbegeerte dan eene godsdienst, bestaan de Confuciërs hoofdzakelijk uit de geleerde mannen van China, die, in den geest hunn meesters, alle geestelijke zaken schijnen af te zweren. Het staatkundige stelsel van den Chineschen wijze is van een zeer bijzonderen aard, en wel geschikt om het despotische bestuur van het Hemelsche rijk te schragen. De wet des huisgezins is volgens deze theorie de algemeene wet. Kinderlijke liefde is de wortel aller deugden en de bron van alle onderrigting. Deze allerbelangrijkste deugd wordt in drie groote onderdeelen verdeeld: 1. De zorg en eerbied voor de ouders; 2. Alles wat betrekking heeft op de dienst van vorst en land; 3. Het verkrijgen van de deugden en van datgene, wat onze volmaaktheid uitmaakt. De vijf hoofddeugden zijn, volgens deze school, weldadigheid, regtvaardigheid, beleefdheid, wijsheid en waarheidsliefde, en ten grondslag hiervan ligt de kinderlijke liefde. Niet alleen moet men zijne ouders eeren, wanneer zij nog jeugdig zijn, maar ook in hunne laatste levensjaren moeten zij met eerbied behandeld worden, en na hun dood tot den rang van goden worden verheven. De betrekkingen van vader en zoon geven het eerste denkbeeld van vorst en onderdaan. Het is de kinderlijke liefde, die ons tot gehoorzaamheid aan onze meerderen en aan hen, die in den staat gezag uitoefenen, leidt. Maar terwijl Confucius eerbied aan ouders en gehoorzaamheid aan regeerders inscherpt, zag hij, vreemd genoeg, de onderworpenheid, die aan den Vader onzer zielen toekomt, over het hoofd. Niet dat hij een volkomen stilzwijgen bewaart over het bestaan van een Opperwezen; maar een dergelijk beginsel, hoe blijkbaar ook geschikt om op den menschelijken geest te werken, is in zijn stelsel niet te vinden. Over de theorie van dit staatkundige stelsel merkt Gutzlaff aan: „Het beminnenswaardige denkbeeld van den vader eens huisgezins, waaronder hij den souverein van een land voorstelt, heeft iets zeer aangenaams in zich. Maar de regten, die hij een vader over zijn kind toekent, zijn veel grooter dan die, welke wij als gepast zouden willen erkennen. De theorie is echter even uitmuntend, als de praktijk moeijelijk is. Het is het volkomenste despotismus, dat ooit gevestigd is. Daar het overeenkwam met de belangen der bestuurders, om deze beginselen ingang te doen vinden en hun stichter te eeren, zijn zij door een sterken arm gehandhaafd. De werken van Confucius zijn gedurende vele eeuwen de leerboeken op de scholen, de handboeken voor academiën. De schooljongen leert ze uit het hoofd, de letterkundigen maken ze tot het onderwerp hunner geschriften, en de geleerde zoekt zijn hoogste roem in het uitgeven van een sierlijken commentair er op. Het is daarom niet te verwonderen, dat alle openbare instellingen en de nationale geest der Chinezen door de leer van Confucius sterk gekleurd zijn. De onwrikbaarheid van het Chinesche rijk is er door verzekerd, en zoo lang het bewind dezelfde heerschappij over de gemoederen kan handhaven, zal zijne magt niet geschokt worden. Het eene despotismus mag het andere opvolgen, doch er zal geene verandering van maatregelen zijn; het volk, zoowel als het land, zal hetzelfde blijven. Het volk in een staat van beschaving te houden, die even verwijderd is van barbaarschheid als van verlichte beginselen, is het belangrijkste geheim van het Chinesche despotismus; geene theorie is zoo goed als die van Confucius berekend, om dit groote doel te bevorderen; zij leert het volk zijne pligten, maar maakt nooit melding van zijne regten."

In de theorie van het ontstaan der wereld van Confucius wordt een algemeene chaos aangenomen, die bestond voor den tijd, waarop de hemel en de aarde van elkander werden gescheiden, alsmede dat de twee krachten der natuur trapsgewijze onderscheiden, en de *yin* en de *yang*, of de mannelijke en de vrouwelijke beginselen, gevestigd werden. De zuiverder krachten stegen op en vormden de hemelen, terwijl de ruwere deelen de lagere aarde uitmaakten. De vereeniging van deze twee gaf oorsprong aan de natuur; de hemel was de vader, de aarde de moeder aller dingen. Medhurst, die lange jaren in China doorbragt, beschrijft dit zonderlinge stelsel der wereldwording aldus: „Het beginsel van de leer der wereldwording der Chinezen schijnt gegrond te zijn op een geslachtsstelsel van het heelal. Wat Linnæus in de planten vond, doorstroomt, naar het oordeel der Chinezen, de geheele natuur. De hemel en de aarde, die de grootste voorwerpen zijn, welke door menschelijke zinnen waargenomen kunnen worden, worden door hen als de ouders van

alle dingen, of de meerdere en mindere beginselen des aanzijns, beschouwd. Deze gaan zij na tot eene uiterste grens, die in zich de twee krachten vereenigd bezat. Zij zeggen, dat één twee voortbragt, dat twee vier schiep, en dat vier tot acht vermeerderde, en zoo volgde door natuurlijke vermenigvuldiging het voortbrengen aller dingen. Aan al die dingen, hetzij levende of levenlooze, hechten zij het denkbeeld van sekse; alles, wat lichtgevend, hard en stevig is, is van het mannelijke geslacht, terwijl alles van eene tegenovergestelde hoedanigheid vrouwelijk is. Getallen worden ook zoo verdeeld, en elk oneven getal wordt onder het eerste, en elk even getal onder het laatste geslacht gerangschikt. Deze theorie der seksen werd ook door de oude Egyptenaren aangenomen, en komt voor in eenige van de fragmenten aan Orpheus toegeschreven, terwijl de leer der getallen door de school van Confucius onderwezen, eenigermate op de eenheid en tweeheid van Pythagoras gelijkt, die sommigen als den oorsprong der wereld hebben beschouwd."

De leer der wereldwording van Confucius hangt naauw zamen met het stelsel van diagrammen der Chinezen. Deze diagrammen bestaan uit een magisch vierkant, waarin de cijfers zoodanig gerangschikt zijn, dat de sommen van elke rij, in welke rigting ook genomen, gelijk zijn. De vorm kan aldus voorgesteld worden: —

4	9	2
3	5	7
8	1	6

In dit vierkant stelt elk oneven getal den hemel of het hoogere beginsel voor, en elk even getal de aarde of het mindere beginsel. Als de oneven getallen opgeteld worden, bedragen zij 25, en de even getallen, met het getal tien, de almagtige kracht, die de stof beheerscht, 30, en door dit aantal van 55 gelooven de Confuciërs, dat al de veranderingen volbragt worden en de geesten handelen.

Een ander gedeelte van de theorie der zamenstelling van het heelal is even zonderling. De hemel, de aarde en de mensch worden beschouwd als de eerste werkers, elk hunner wordt beschreven door drie lijnen, waarvan eenige geheel, andere gebroken zijn, zoodat zij acht verschillende verbindingen kunnen vormen. Dit aantal met zich zelf vermenigvuldigd geeft 64, en hierdoor en door het getal 16, 777, 216, de vier en twintigste magt van twee, verbeelden zij zich, dat de eigenschappen van elk wezen, zijne beweging, rust en onderlinge werking beschreven worden. Van daar het geloof der Confuciërs aan bovenzinnelijke getallen als den grondslag van hunne theorie der wereldwording, en het gebruik dezer getallen door Chinesche waarzeggers, om het noodlot van menschen te berekenen. Het geheel is duidelijk een stelsel van materialismus, en de oorsprong en de aanhoudende werking er van moeten, naar hun inzigt, in een beginsel van orde gezocht worden. Zij gelooven aan eene soort van stoffelijke drieëenheid, hemel, aarde en mensch genaamd, terwijl in dit geval door mensch alleen de wijzen bedoeld worden. De hemel en de aarde, zeggen zij, bragten menschelijke wezens voort, en de wijzen helpen, door het geven van onderwijs, de natuur in het bestuur der wereld. Van deze wijzen is Confucius zelf de verhevenste, die met de krachten der natuur op gelijke lijn is geplaatst, en werkelijk in een god veranderd is. Zij bewijzen hem zelfs goddelijke eer, daar er ongeveer 1,560 tempels zijn, die aan zijne vereering zijn gewijd; en bij de lente- en herfstofferanden worden hem zes vaarsen, 27,000 zwijnen, 5,800 schapen, 2,800 herten en 27,000 konijnen gebragt, hetgeen een aantal van 62,606 dieren uitmaakt, die elk jaar aan de schimmen van Confucius worden geofferd, behalve 27,600 stukken zijde; alles wordt door het gouvernement gegeven. Hieronder zijn natuurlijk de talrijke offeranden van afzonderlijke personen niet begrepen.

De volgelingen van Confucius in China gelooven aan demons en geesten, aan elk van welke de zorg en het bestuur over eene bijzondere dynastie of koningrijk, een bijzonder element of afdeeling der natuur aangewezen zijn, terwijl de vier hoeken van het huis, met den winkel, de huiskamer en de keuken onder den invloed van eene beschermende godheid staan. En wat de leer der wedervergelding aangaat, gelooven zij, dat de deugd hare belooning, en de ondeugd hare straf ontvangt, doch alleen in de tegenwoordige wereld, en als de goede of slechte gevolgen niet gedurende het leven ondergaan worden, zullen zij overgaan op de kinderen of kleinkinderen. Op deze wijze ontwijken zij geheel en al de noodzakelijkheid van een toekomstigen staat van vergelding. Twee groote elementen ontbreken derhalve in het stelsel van den Chineschen wijze, namelijk, het bestaan van een God en de leer van een toekomstig leven aan gene zijde van het graf.

Daar het onderwijs van Confucius van een door en

door materiëelen aard was, was het zoo ingerigt, dat het het hoogste belang hechtte aan eene reeks van uitwendige regelingen, die noodzakelijk werden geoordeeld om het decorum en de goede orde van de maatschappij te verzekeren. Om dit doel te bereiken werkte Confucius den Li-ki, een werk over de gebruiken in zes deelen, om. Dit is het uitgebreidste werk, dat hij aan de nakomelingschap heeft nagelaten, en wijst de etiquette, de gebruiken en ceremoniën onder alle omstandigheden en voor alle toestanden des levens aan. Dit voortbrengsel werd in zulk eene groote eer gehouden, dat drie en veertig beroemde schrijvers commentariën en verklarende verhandelingen over den Li-ki in het licht gaven, en opdat geene gebruiken weggelaten zouden worden, werd de Chow-li, een ander werk over hetzelfde onderwerp, dat uit dertig boekdeelen bestaat, er aan toegevoegd. „Van al de boeken," zegt Gutzlaff, „die over de gebruiken handelen, zou men eene zeer groote bibliotheek kunnen oprigten, en dus de onschatbare kennis verkrijgen van eten, drinken, slapen, treuren, staan, weenen en lagchen volgens den regel, en alzoo een volmaakte Confuciaansche ledepop worden."

Kort nadat het staat- en zedekundig stelsel van den Chineschen wijsgeer was verbreid, bragt het, hoewel sterk ondersteund door hen, die het omhelsd hadden, aan de maatschappij zoo weinig voordeel aan, dat het gevaar liep zijne achting geheel te verliezen. In den loop van twee eeuwen na den dood van deszelfs stichter, verrees de leer van Confucius echter met nieuwe kracht, door de ijverige pogingen van Mang-tsze of Mencius, die het rijk van het eene einde naar het andere doortrok, en de leer van zijn vereerden meester predikte. Zijne pogingen werden met een uitstekenden uitslag bekroond. Hij werd gevolgd door eene talrijke schaar van discipelen, en hoewel hij weinig voegde bij de leerstellingen van Confucius, plaatste hij ze in een nieuw licht, en paste hij ze op bekwame en krachtige wijze toe. Het stelsel, hoewel op eenige zeer voorname punten onvolledig, is, hetzij men het als een stelsel van zedekundige of van staatkundige wijsbegeerte beschouwt, tot op den huidigen dag in China staande gebleven. De aanhangers er van worden over het algemeen als materialisten en atheïsten aangemerkt, hoewel zij zich, voor het grootste getal, naar de afgoderij van het volk schikken.

CONGREGATIE (CONSISTORIALE), ingesteld door paus Sixtus V., om de meer moeijelijke zaken betreffende de beneficiën in orde te brengen, die later in het CONSISTORIE (zie ald.) in tegenwoordigheid van den paus moeten besproken worden. De kardinaaldiaken is, als hij te Rome woont, president van deze congregatie, en als hij afwezig is, kan de paus elk lid van het Apostolisch collegie benoemen, om president ad interim te zijn. Deze congregatie is zamengesteld uit verscheidene kardinalen, en uit eenige prelaten en priesters, die door den paus verkozen worden. De zaken, die gewoonlijk voor haar gebragt worden, betreffen het oprigten van nieuwe aartsbisdommen en hoofdkerken, het vereenigen en het opheffen van bisdommen en coadjutoraten, en de belastingen en annaten van alle beneficiën, waarop de paus regt heeft.

CONGREGATIE VAN BISSCHOPPEN EN REGULIEREN. Sixtus V. vereenigde, in het begin van zijn pausschap, twee congregatiën onder dezen naam. Zij is zamengesteld uit een zeker aantal kardinalen, door den paus bepaald, en uit een prelaat, die als secretaris dienst doet en zes schrijvers onder zich heeft. Deze congregatie heeft de magt om alle twisten te beslechten, die onder de bisschoppen en de regulieren van verschillende kloosterorden mogten ontstaan. De kardinalen van deze vergadering zijn verpligt om hunne meening kenbaar te maken, als zulks noodig is, aan alle bisschoppen, abten, prelaten en voogden van kerken of kloosters, die zich tot hen wenden. De schrijvers en secretaris van deze congregatie worden onderhouden op kosten der apostolische kamer, daar zij haar raad en haar gevoelen in alle gevallen gratis geeft.

CONGREGATIE VOOR HET ONDERZOEK VAN BISSCHOPPEN, ingesteld door Gregorius XIV., ten einde diegenen te onderzoeken, die tot bisschoppen worden benoemd. Zij is zamengesteld uit acht kardinalen, zes prelaten, tien geestelijken van verschillende orden, zoowel wereldlijke als reguliere, van welke eenige doctors in het canonieke regt moeten zijn. Deze examinatoren worden door den paus verkozen, die hen in zijn paleis vergadert, als de noodzakelijkheid zulks vereischt. Alle Italiaansche bisschoppen zijn verpligt om zich aan dit onderzoek te onderwerpen, alvorens zij gewijd worden, en te dien einde knielen zij op een kussen voor de voeten van den paus neder, terwijl de examinatoren in de rondte staan, en hun zulke vragen over theologie en canoniek regt doen, als zij geschikt achten; men verwacht van de candidaten, dat zij gepaste antwoorden op deze vragen zullen geven. Als het onderzoek voldoende bevonden wordt, geeft de paus bevel, dat hunne namen aan den secretaris worden opgegeven, die ze in een register inschrijft, en een uittreksel wordt aan elk der

candidaten overhandigd, waarvan hij gebruik mag maken, in geval hij naar een ander bisdom wordt verplaatst, of tot eene hoogere waardigheid in de kerk wordt verheven, terwijl later geen verder onderzoek van hem geëischt wordt. Zij, die den kardinaalshoed verwerven, alvorens zij tot bisschoppen worden benoemd, zijn vrij van dit onderzoek, om hun het regt te geven om bezit te nemen van een bisschopsstoel of patriarchaat, of zelfs om tot het pausschap te worden verheven. Alle zoons van broeders van kardinalen zijn er ook van vrijgesteld.

CONGREGATIE VOOR HET VERBLIJF VAN BISSCHOPPEN. Deze congregatie, waarvan de vicaris-generaal van den paus voorzitter is, heeft de magt om kennis te nemen van het verblijf van alle bisschoppen en abten in Italië, en hen te noodzaken om in hunne diocesen te wonen, of hen daarvan te ontheffen, naar mate de omstandigheden mogten vereischen. In deze congregatie zijn drie kardinalen, drie prelaten en een secretaris. Zij komen bijeen in het paleis van den vicaris-generaal bij de weinige gelegenheden, dat zamenkomsten noodzakelijk zijn. Elke bisschop of abt, die verlof wenscht te verkrijgen om zich om de eene of andere reden te verwijderen, moet zich tot deze congregatie wenden. Indien een bisschop of abt inbreuk maakt op haar bevel, wordt hij beroofd van al zijne beneficiën, voor zoo lang hij afwezig is. Indien hij weigert op bevel van deze congregatie terug te keeren, heeft zij het in hare magt om hem van al zijne functiën te ontheffen, en hij kan alleen daarin hersteld worden door den paus of den vicaris-generaal, met toestemming van de afgevaardigden dezer congregatie.

CONGREGATIE VOOR DE ZEDEN VAN BISSCHOPPEN, ingesteld door Innocentius XI., ten einde zeker te zijn, dat zij, die tot de bisschops- of eene andere waardigheid in de kerk worden verkozen, mannen zijn, die een deugdzaam en geregeld leven leiden. Deze congregatie is zamengesteld uit drie kardinalen, twee bisschoppen, vier prelaten en een secretaris, die de auditeur van den paus is. Hun pligt is de certificaten van het leven en de zeden van elken candidaat voor een bisschopszetel zeer naauwkeurig te onderzoeken, en zorg te dragen, dat zijn geheele gedrag zonder blaam zij.

CONGREGATIE VOOR HET BOUWEN VAN KERKEN, ingesteld door Clemens VIII., voornamelijk om het toezigt te houden over het bouwen van de St. Pieterskerk te Rome. Zij is echter ook dikwijls gebezigd bij het bouwen van andere kerken te Rome. Deze congregatie bestaat uit acht kardinalen en vier prelaten, bijgestaan door den auditeur en schatbewaarder van de Apostolische kamer, een auditeur van de Rota, een rentmeester, een fiskaal, een secretaris en eenige procureurs. Elke maand worden er twee vergaderingen gehouden in het paleis van den oudsten kardinaal der congregatie. Behalve dat zij het toezigt heeft over herstellingen of verbeteringen van de St. Pieterskerk, heeft zij de magt om onderzoek te doen naar de testamenten van hen, die sommen voor vrome doeleinden hebben nagelaten.

CONGREGATIE VOOR DE DECRETEN VAN TRENTE. Bij het einde der zittingen van het concilie van Trente in de zestiende eeuw stelde paus Pius IV. zekere kardinalen aan, die bij de beraadslagingen tegenwoordig waren geweest, ten einde het toezigt te houden over de uitvoering der decreten. Hij beval ten strengste, dat deze decreten letterlijk in acht genomen zouden worden, en verbood alle verklarende aanmerkingen. Sixtus V. stelde deze congregatie in, en gaf haar de magt om alle punten van tucht, maar niet van leer, te verklaren. Zij komt eenmaal in de week in het paleis van den oudsten kardinaal bijeen, onder het voorzitterschap van een kardinaal, die door den paus is aangesteld, en die met het ambt een groot jaargeld ontvangt. Het lidmaatschap van deze congregatie wordt als eene groote eer beschouwd, en daarom vurig begeerd.

CONGREGATIE VAN HET HEILIG OFFICIE, ingesteld door paus Paulus III., ten einde kennis te nemen van ketterijen en die nieuwe meeningen, die met de leer der Roomsche kerk strijdig mogten zijn, alsook van afval, toovenarij, zwarte kunst en andere soorten van betooveringen, het wangebruik der sacramenten en de veroordeeling van schadelijke boeken. Paulus IV. vergrootte de voorregten dezer congregatie, en Sixtus V. vaardigde verscheidene verordeningen uit, die het heilig officie zoo magtig en vreeselijk maakten, dat de Italianen van dien tijd verklaarden, dat paus Sixtus Christus zelven niet vergeven zou. Deze congregatie bestaat uit twaalf of meer kardinalen, met een aanzienlijk aantal prelaten en geestelijken van verschillende orden, zoowel wereldlijke als regulieren, die raadslieden van het heilig officie genoemd worden. Bovendien is er een fiskaal met zijn assessor, wiens werkkring is een verslag uit te brengen van de gevallen, die voor de congregatie komen. Eens, en somtijds tweemaal in de week, wordt er eene bijeenkomst gehouden, waarbij de paus gewoonlijk tegenwoordig is en voorzit, terwijl de oudste kardinaal van het heilig officie als secretaris dienst doet, en het zegel der congregatie

onder zijne bewaring heeft. Alle handelingen van dit ligchaam geschieden in het afgezonderde, en geheimhouding wordt aan al zijne leden opgelegd. Alle personen, verdacht van ketterij of andere misdaden, waarvan deze regtbank kennis neemt, worden in het paleis van het heilig officie opgesloten, totdat de vervolging geëindigd is. Als zij niet schuldig bevonden worden, worden zij weder in vrijheid gesteld, doch als het bewezen is, dat zij schuldig zijn, worden zij aan de wereldlijke autoriteiten overgeleverd, om naar hunne misdaad gestraft te worden. Zie INQUISITIE.

CONGREGATIE VAN DEN INDEX, door paus Pius V. ingesteld, ten einde die boeken te onderzoeken en het lezen daarvan te verbieden, die in haar oog schadelijke leerstellingen bevatten. Het concilie van Trente, tijdens het pausschap van Pius IV., sprak een banvloek uit over al degenen, die verboden boeken lazen, of ze lazen zonder verlof te vragen en te erlangen. Om dit decreet van het concilie ten uitvoer te brengen, werd deze congregatie gevormd, en hare afgevaardigden hebben de magt, om verlof te verleenen om verboden boeken te lezen aan alle leden van de Roomsche kerk in elk gedeelte der wereld. De magt dezer congregatie verschilt daarin van die van het heilig officie, dat deze slechts boeken tegen het geloof geschreven verbiedt, terwijl de eerstgenoemde alle boeken veroordeelt, die zij als nadeelig beschouwt, van welke soort zij ook zijn mogen. Daarom gebeurt het dikwijls, dat werken, die volstrekt geene betrekking hebben op godsdienstleer of gebruiken, te vinden zijn op den *Index Prohibitus*, waaraan van tijd tot tijd toevoegingen gedaan worden, naar mate de congregatie noodig oordeelt. Behalve de kardinalen en den secretaris, die de congregatie uitmaken, zijn er verscheidene geestelijken aan verbonden onder den naam van raadslieden, wier dienst het is boeken te onderzoeken en van dat onderzoek verslag uit te brengen, terwijl zij geene stem hebben in de bijeenkomsten der congregatie, die slechts zoo dikwijls worden gehouden, als de noodzakelijkheid vereischt.

CONGREGATIE VOOR HET OPHEFFEN VAN KLOOSTERS, door Innocentius X. ingesteld, ten einde onderzoek te doen naar den staat der kloosters, en die geheel en al op te heffen, welke lastig zijn voor het algemeen, of met andere kloosters te vereenigen, die meer rijkdom mogten bezitten, dan zij noodig hebben. Deze congregatie is zamengesteld uit acht kardinalen en een aantal monniken, die tot alle orden behooren.

CONGREGATIE VOOR DE PLEGTIGHEDEN OF CEREMONIËN, ingesteld door Sixtus V., ten einde de ceremoniën van de nieuwe diensten der heiligen, die van tijd tot tijd aan den Roomschen kalender worden toegevoegd, te regelen. Deze congregatie heeft de magt om de rubrieken van het Missaal en Brevier uit te leggen, als er eenige moeijelijkheden mogten ontstaan, of als iemand aangaande zulke onderwerpen voorlichting begeert. Zij heeft ook de magt om een vonnis uit te spreken, waarvan geen beroep is, over alle twisten, die betrekking hebben op den voorrang van kerken. Zij is zamengesteld uit acht kardinalen en een secretaris. Twee ceremoniemeesters van den paus worden ook in de congregatie toegelaten. Hare bijeenkomsten worden eenmaal in de maand gehouden, of meermalen, wanneer zulks vereischt wordt. Als een heilige gecanoniseerd zal worden, zijn de drie oudere auditeurs van de Rota in deze vergadering tegenwoordig als personen, die verondersteld worden in het canonieke regt ervaren te zijn, benevens een medehelpende apostolische protonotaris en de opziener van het geloof, die gewoonlijk de advocaat-fiscaal van de apostolische kamer is. Verscheidene raadslieden worden ook toegelaten, die geestelijken en monniken van verschillende orden zijn, onder welke zich de grootmeester van het paleis en de prefect van de sakristij des pausen bevinden. Al deze assistenten met de afgevaardigden dezer congregatie, die aanhoudend dienst doen, onderzoeken de aanspraken op canonisatie, die ten gunste van iemand worden aangevoerd. Deze bewijzen zijn martelaarschap, onbetwiste wonderen, getuigenissen van een deugdzaam leven en heroïsche deugden.

CONGREGATIE DE PROPAGANDA FIDE, ingesteld door Gregorius XV. in 1622, tot ondersteuning en voortplanting van de Roomsche godsdienst in alle deelen der wereld. Zij bestond oorspronkelijk uit dertien kardinalen, twee priesters en één monnik, benevens een secretaris. Het aantal kardinalen, die deze congregatie uitmaken, werd later vermeerderd tot achttien, waarbij nog eenige andere ambtsbekleeders gevoegd werden, onder welke één pauselijke secretaris, één apostolische protonotaris, één referendaris en één van de assessoren van het heilig officie. Deze congregatie komt op den eersten Maandag van elke maand in tegenwoordigheid van den paus bijeen, en houdt bovendien elke week verscheidene gewone bijeenkomsten, ten einde te raadplegen over de beste wijzen om de zaak der Roomsche godsdienst over de geheele wereld te bevorderen. Zie COLLEGIE DE PROPAGANDA FIDE.

CONGREGATIE VOOR DE RELIQUIËN, ingesteld om het toezigt te houden over reliquiën van oude martelaars, die dikwijls gevonden worden in catacomben en andere onderaardsche plaatsen in en om Rome. Deze congregatie bestaat uit zes kardinalen en vier prelaten, onder welke de kardinaal-vicaris en de prefect van de sakristij des pausen zich bevinden. Er zijn zekere kenteekenen, waardoor, zoo als men zegt, ware van valsche reliquiën te onderscheiden zijn, en na eene zorgvuldige beraadslaging over al de omstandigheden der zaak worden de stemmen van de leden der congregatie opgenomen, en zoo de teekenen van de reliquiën door de meerderheid voor echt worden verklaard, maakt de president bekend, dat de reliquië in kwestie de vereering der geloovigen verdient. Hij geeft er nu een naam aan, dien hij gepast oordeelt, en overhandigt de reliquië aan den vicaris en den sakristijn van den paus, die gedeelten van den kostbaren schat aan die geloovigen geven, die wenschen ze te bezitten. Zie RELIQUIËN.

CONGREGATIE VOOR DE VRIJDOMMEN, door Urbanus VIII. ingesteld, ten einde de twisten te voorkomen, die dikwijls tusschen de burgerlijke en de kerkelijke magt over het verhoor van geestelijken voor misdaden voorkomen. Deze congregatie is zamengesteld uit verscheidene kardinalen, die door den paus worden benoemd. Zij hebben ook een auditeur van de Rota, een klerk der kamer en verscheidene prelaten en referendarissen, een van welke de secretaris der congregatie is. Dit hof neemt kennis van alle geestelijke vrijdommen en vrijstellingen. Het wordt wekelijks eenmaal in het paleis van den kardinaal-deken gehouden. Alvorens Urbanus VIII. deze congregatie instelde, berustte de kennisneming van geestelijke vrijdommen bij de CONGREGATIE VAN BISSCHOPPEN EN REGULIEREN (zie ald.).

CONGREGATIONALISTEN, eene groote en bloeijende secte van Christenen in Brittanje en Amerika, wier groot beginsel de schriftmatige inrigting eener Christelijke kerk betreft. Deze secte, ook die der Independenten geheeten, verwerpt de Episcopaalsche en de Presbyteriaansche vormen van kerkbestuur. Naar de meening der Congregationalisten is elke vereeniging van geloovigen, die overeenkomen om te zamen in het geloof en de voorschriften van het evangelie te wandelen, eene volledige kerk, die in zich de magt heeft om de wijze van bestuur en inrigting in te stellen, en onafhankelijk is van alle andere congregatiën, daar zij voor al hare daden slechts verantwoordelijk is aan het groote Hoofd der kerk. Een ander kenmerkend beginsel, hetwelk men kan beschouwen als voort te komen uit dat, waarvan wij juist melding hebben gemaakt, is, dat het geheele bestuur bij de vergadering der geloovigen berust. Op deze twee beginselen, als zij beschouwd kunnen worden als van elkander onderscheiden, rust het geheele stelsel der Congregationalisten. De woorden *kerk* en *congregatie* beschouwt dit ligchaam derhalve als van gelijke beteekenis. Daarom wordt *kerk*, als het in de Schrift wordt gebruikt, door de Congregationalisten beschouwd als in geenen deele van toepassing op eene verzameling van afzonderlijke vereenigingen; zij meenen, dat, wanneer er van meer dan één zoodanige vergadering sprake is, het meervoud *kerken* steeds gebruikt wordt. Zij gelooven, dat de kerk uit ware geloovigen zamengesteld is, daarom wordt de meest mogelijke stiptheid bij het toelaten van leden in acht genomen. Er zijn bewijzen noodig, over het voldoende waarvan de kerk oordeelt, niet alleen van eene geloofwaardige belijdenis van het Christendom, zooals in Episcopaalsche en Presbyteriaansche kerken, maar van eene zaligmakende werking van de Goddelijke genade in de ziel. Elke kerk, zoo ingerigt, heeft de magt om hare eigene ambtsbekleeders te verkiezen, om hare eigene leden aan te nemen, te verwerpen of te verbannen, en hare eigene fondsen te ligten en te besturen. In alle zaken, die onder het bestuur der kerk komen, heeft elk lid eene stem, dat is, elk mannelijk lid, hoewel in sommige kerken der Congregationalisten ook vrouwelijke leden beschouwd worden als in dit opzigt met mannen op gelijken voet te staan. Alle magt berust bij de gezamenlijke leden der kerk, daar de ambtsbekleeders en leden, wat het regt van bestuur aangaat, op gelijken voet staan, en van de beslissing van elke afzonderlijke kerk is geen beroep.

De Congregationalisten beweren, dat de Schrift niet meer dan twee soorten van kerkelijke ambtsbekleeders toestaat, namelijk bisschoppen of herders om te zorgen voor de geestelijke zaken, en diakenen om de tijdelijke zaken der kerk te besturen. Het is aan elke kerk geheel en al overgelaten om één of meer herders te verkiezen, daar er in het Nieuwe Testament, zooals zij meenen, geene bepalingen aangaande hun aantal gemaakt zijn. Alles wat, naar hun inzigt, noodig is om eene gezonde aanspraak op het dienstwerk te maken, is eenvoudig eene uitnoodiging door eene afzonderlijke kerk gedaan, om het herderswerk over haar aan te nemen, en alleen het aannemen van zulk eene uitnoodiging geeft de magt om te prediken en de sacramenten te bedienen. Maar nadat deze verkiezing

en uitnoodiging gedaan en aangenomen is, heeft er eene bevestiging van den nieuw verkozen herder plaats, die door de leeraren van de naburige kerken geschiedt. Het is derhalve duidelijk, dat de magt van een herder uitsluitend voortkomt uit de verkiezing door de kerk, en dat de verkiezing niet beperkt is tot eene bijzondere klasse van menschen, daar ieder verkiesbaar is voor het ambt van herder, dien de afzonderlijke kerk geschikt oordeelt om haar te stichten. Terwijl dit de theorie is van het Congregationalismus, worden leeraars, die eene geregelde opleiding hebben genoten, door dit ligchaam van veel belang beschouwd, en dien ten gevolge zijn bijna al hunne predikanten opgevoed aan de academiën en collegiën, die voor de beoefening der theologie opgerigt zijn.

Op het eerste gezigt zou het schijnen, dat de onafhankelijkheid der kerken onderling verhinderde, dat zij met elkander werkten tot bevordering van het rijk des Verlossers. Praktisch is het echter geheel anders. De magt om zich zelve te besturen berust bij elke afzonderlijke kerk; ook zijn de kerken niet verbonden door eene onderteekening van geloofsformulieren, artikelen of belijdenissen van menschen, en toch ziet men de aangenaamste eenvormigheid in de kerken der Congregationalisten, zoowel wat leer als gebruiken aangaat. Dit is misschien voortgekomen uit de vrijwillige vergaderingen voor broederlijke gemeenschap en broederlijken raad, die gewoonlijk door de herders der kerken van een graafschap worden gehouden. Zulke vergaderingen, synoden of vereenigingen beschouwen de Congregationalisten niet als onwettig, als haar niet eene kerkelijke magt wordt gegeven, of een toezigt over de kerken wordt toevertrouwd, om hare besluiten aan de kerken of waardigheidsbekleeders op te leggen. Dat was het beginsel door de Independenten in 1658 reeds beleden, en in denzelfden geest werd de Congregationale vereeniging van Engeland en Wallis in 1831 ingesteld. Zoo worden Christelijke sympathie en zamenwerking onder de kerken verzekerd, zonder de kwalen en nadeelen, zooals zij gelooven, die uit eene gedwongen schikking voortvloeijen. De volgende beginselen van kerkorde en kerktucht worden door de Congregationalisten van Engeland en Wallis beleden, en zijn te vinden in eene Verklaring van het Geloof, de Orde en de Tucht, die door de Congregationale Vereeniging in 1833 in het licht gegeven is:

„I. De Congregationale kerken gelooven, dat het de wil van Christus is, dat ware geloovigen vrijwillig te zamen komen om godsdienstige inzettingen in acht te nemen, om wederzijdsche stichting en heiligheid te bevorderen, om het Evangelie op de wereld te doen voortduren en voort te planten, en om de glorie en vereering van God door Jezus Christus te bevorderen; en dat elke vereeniging van geloovigen, die bij hare formatie deze plannen ten doel heeft, eene Christelijke kerk is.

„II. Zij gelooven, dat het Nieuwe Testament, hetzij in den vorm van eene uitdrukkelijke verordening, of in het voorbeeld en het gebruik der Apostelen en Apostolische kerken, alle geloofsartikelen bevat, die geloofd moeten worden, en alle beginselen van orde en tucht, die noodig zijn om Christen-vereenigingen daar te stellen en te besturen, en dat menschelijke overleveringen, kerkvaders en conciliën, canons en geloofsbelijdenissen geen gezag hebben over het geloof en de gebruiken van Christenen.

„III. Zij erkennen Christus als het eenige Hoofd der kerk, en de ambtsbekleeders van elke kerk onder Hem als gewijd, om Zijne wetten onpartijdig op allen toe te passen; en hun eenig beroep in alle kwestiën betreffende hun godsdienstig geloof en hunne gebruiken is op de Heilige Schriften.

„IV. Zij gelooven, dat het Nieuwe Testament elke Christelijke kerk het regt geeft om hare eigene ambtsbekleeders te benoemen, al hare eigene zaken te regelen, onafhankelijk te zijn van alle gezag en ook aan geen gezag verantwoordelijk te zijn, behalve aan dat van het Hoogste en Goddelijke Hoofd der kerk, den Heer Jezus Christus.

„V. Zij gelooven, dat de eenige opzieners, die door de Apostelen over afzonderlijke kerken geplaatst zijn, de bisschoppen of herders en de diakenen zijn, terwijl het aantal van deze afhangt van het aantal leden der kerk; en dat aan deze, als de opzieners der kerk, respectievelijk het bestuur over hare geestelijke en tijdelijke belangen is opgedragen, evenwel onderworpen aan de goedkeuring der kerk.

„VI. Zij gelooven, dat geene personen als leden van Christelijke kerken aangenomen moeten worden, dan die, welke eene geloofwaardige belijdenis afleggen van het Christelijk geloof, volgens de voorschriften daarvan leven, en eene gereedheid betuigen om zich aan deszelfs tucht te onderwerpen; en dat niemand uitgesloten moet worden van de gemeenschap der kerk, behalve zij, die het geloof van Christus loochenen, Zijne wetten schenden, of weigeren zich te onderwerpen aan de tucht, die het Woord van God oplegt.

„VII. Zij gelooven, dat de magt om iemand toelating tot eene Christelijke kerk te verleenen en daarui[t]

te keeren, bij de kerk zelve berust, en slechts door de tusschenkomst harer eigene opzieners uitgeoefend moet worden.

„VIII. Zij gelooven, dat Christelijke kerken geregeld moeten zamenkomen om openbare godsdienstoefeningen te houden, om het avondmaal te vieren en om den eersten dag der week te heiligen.

„IX. Zij gelooven, dat de magt van eene Christelijke kerk zuiver geestelijk is, en in geenen deele bedorven moet worden door vereeniging met de tijdelijke of burgerlijke magt.

„X. Zij gelooven, dat het de pligt van Christelijke kerken is om met elkander gemeenschap te houden, om eene groote genegenheid voor elkander te koesteren als leden van hetzelfde ligchaam, en om zamen te werken tot de bevordering van het Christendom; maar dat geene kerk, noch vereeniging van kerken, eenig meerder regt of meerdere magt heeft, om zich te mengen in het geloof of de inrigting van eene andere kerk, dan om zich af te scheiden van dezulken, die, in geloof of in gebruiken, van het Evangelie van Christus afwijken.

„XI. Zij gelooven, dat het het regt en de pligt is van elke kerk, om die harer leden, die door den Heiligen Geest in staat schijnen gesteld om het leeraarswerk te verrigten, daartoe op te roepen; en dat Christelijke kerken gezamenlijk het behouden van de Christelijke bediening in een voldoenden graad van geleerdheid als eene harer bijzondere zorgen moeten beschouwen, opdat de zaak des Evangelies met eere staande gehouden en aanhoudend bevorderd kunne worden.

„XII. Zij gelooven, dat kerkopzieners, hetzij bisschoppen of diakenen, door de vrije stemming der kerk gekozen moeten worden, doch dat hunne wijding tot de pligten van hun ambt met een bijzonder gebed en door eene plegtige aanwijzing dier pligten plaats moet hebben, waarbij de meeste kerken de oplegging der handen voegen door hen, die reeds het dienstwerk vervullen.

„XIII. Zij gelooven, dat de broederzin van elke Christelijke kerk zoo groot moet zijn, dat tot de gemeenschap in het avondmaal al degenen worden toegelaten, wier geloof en vroomheid over het algemeen buiten twijfel zijn, hoewel zij in punten van minder belang in gemoede verschillen; en dat dit uiterlijke teeken van broederschap in Christus even uitgebreid als de broederschap zelve moet zijn, hoewel zonder eenige toegevingen te bevatten, die het geweten voor zondig zou houden."

Over het algemeen wordt Robert Brown, de stichter van de secte der Brownisten (zie ald.), die in 1583 eene kerk in Engeland organiseerde, voor den grondvester van de secte der Congregationalisten gehouden. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat reeds vroeger kerken volgens het Congregationale beginsel in Engeland bestonden. Brown had, behalve zijne andere Congregationale beginselen, ook dit, dat hij de oppermagt van de koningin over de kerk ontkende, en de heerschende kerk voor eene onschriftmatige verklaarde. Om zijne meeningen meer te verbreiden, gaf hij eene reeks van verhandelingen in het licht, die zijne beginselen verklaarden. Deze werden wijd en zijd verspreid, tot groot misnoegen van het gouvernement, dat verscheidene personen ter dood bragt, om hetgeen het als eene onvergeeflijke misdaad beschouwde, de ontkenning van het oppergezag der koningin. In Engeland vervolgd, namen velen, die de beginselen der Independenten waren toegedaan, de wijk naar de Nederlanden, waar zij te Amsterdam, te Leyden en in andere steden Congregationale kerken stichtten, die meer dan honderd jaar bloeiden. Sir Walter Raleigh schatte in 1592 het aantal Brownisten in Engeland op twintig duizend. In den tijd van Cromwell namen zij den naam van Independenten aan, waarschijnlijk om de bijzonderheid, die hunne kerken van alle heerschende kerken onderscheidde, dat zij onafhankelijk (independent) waren van alle tusschenkomst of bestuur van buiten. De vergadering van godgeleerden, die in 1643 te Westminster bijeenkwam, telde vijf der voornaamste leeraren van de Independenten onder hare leden. Hoewel zij mannen van gewigt en invloed waren in hunne eigene secte, waren deze vijf andersdenkende broederen, zooals zij genoemd werden, niet in staat om het overgroote aantal Presbyterianen te weerstaan, en waren zij daarom verpligt om zich te vergenoegen met een protest op te maken, dat in 1644 aan het Huis der Gemeenten aangeboden werd. De algemeene geest in de Vergadering en in het Parlement was sterk tegen hen. Het Goddelijk gezag van de Presbyteriaansche wijze van kerkbestuur werd met zooveel scherpte en vastberadenheid volgehouden, dat de Independenten zich tevreden moesten stellen met alleen voor verdraagzaamheid en toegeeflijkheid te pleiten. Op dezen tijd gaf Milton zijn Areopagitica in het licht, waardoor voornamelijk de rigting der openbare meening geheel veranderd werd. De Presbyteriaansche partij nam nu snel in invloed en gunst af. Door den invloed van Cromwell, die de Independenten begunstigde, rees die partij in gunst bij al de klassen van het volk, en met John Owen aan haar hoofd, won zij spoedig het

vertrouwen van het land, werden hare leden tot de hoogste plaatsen in het gouvernement benoemd, en werd zij eene sterke staatkundige partij.

Niet minder invloedrijk waren de Independenten als een godsdienstig ligchaam in Engeland. Zij waren talrijk en magtig, maar gevoelden toch, dat niettegenstaande de voordeelen, die zij nu bezaten, hun invloed over het algemeen niet weinig verminderd was, ten gevolge van het onbepaalde karakter hunner meeningen over de leer. Eene behoorlijk opgemaakte geloofsbelijdenis scheen in deze omstandigheden gebiedend noodzakelijk, en om zulk een stuk in gereedheid te brengen en in het licht te geven, werd er eene conferentie of synode in 1658 te Londen gehouden. Deze vergadering bestond uit predikanten en leeken, die de verschillende kerken in Engeland vertegenwoordigden, en na een zorgvuldig onderzoek gaven zij eene verklaring van hun geloof en hunne kerkelijke inrigting in het licht, die slechts eene nieuwe uitgave was van de Westminstersche Geloofsbelijdenis, met weglating van die gedeelten, welke gunstig waren voor het Presbyterianismus, en bijvoeging van een geheel hoofdstuk ten voordeele van de Independency of onafhankelijkheid.

De achteruitgang van de Congregationalisten in staatkundig belang begon met de herstelling van het koningschap in 1660, en toen de Uniformiteitsacte in 1662 werd aangenomen, hadden zij met andere Non-Conformisten veel onderdrukking te verduren. Maar te midden van al de vervolging, waaraan zij waren blootgesteld, vermeerderden zij zoodanig, dat zij werkelijk de Presbyterianen in aantal schijnen overtroffen te hebben. Het aannemen van de Acte van Tolerantie in 1689 bragt verligting aan de Independenten en andere Dissenters. Zij stonden nu minder vijandig tegenover de Presbyterianen, en eindelijk werden er in 1691 punten van overeenkomst opgemaakt, ten einde eene schikking tusschen de twee partijen tot stand te brengen. De groote afwijkende ligchamen maakten nu gemeene zaak met elkander, en de Doopsgezinden, Presbyterianen en Independenten vormden zich eerst in 1696 en daarna in 1730 tot een vereenigd ligchaam, onder den naam van de Drie Denominatiën, die nog het voorregt genieten van den troon als één ligchaam, te naderen, en van tijd tot tijd met elkander te raadplegen over het algemeene belang der Dissenters. Sedert de regering van koningin Anna in het eerste gedeelte der achttiende eeuw verloor het Presbyterianismus langzamerhand in Engeland grond, terwijl de Congregationalisten jaarlijks in aantal en belangrijkheid toenamen. Deze toeneming der Congregationalisten heeft tot op den huidigen dag aangehouden, zoodat zij van al de verschillende vereenigingen van Dissenters buiten twijfel het talrijkst en invloedrijkst zijn. Welke meeningen men ook moge koesteren over het schriftmatig gezag van het stelsel der Congregationalisten, de bijval, dien het in Engeland heeft ondervonden, kan voor geen oogenblik in twijfel getrokken worden.

CONGREGATIONALISTEN (AMERIKAANSCHE). De vader van het Congregationalismus in Amerika was een waardig Non-Conformistisch leeraar, Johannes Robinson genaamd. Van de vroegere geschiedenis van dezen man is weinig bekend. Wij vinden hem het eerst vermeld als herder eener andersdenkende kerk in het noorden van Engeland, omstreeks het begin der zeventiende eeuw. Zijne secte ontstond in onrustige tijden, en was met hem aan zooveel kwelling blootgesteld, ten gevolge harer Non-Conformistische beginselen, dat de leden het besluit namen om gezamenlijk Engeland te verlaten en naar de Nederlanden te vlugten, die op dien tijd het toevlugtsoord der vervolgden waren. Het was echter niet zoo gemakkelijk om hun plan te volvoeren, als zij aanvankelijk vermoed hadden. Hunne eerste poging om te ontsnappen mislukte, en allen werden in de gevangenis opgesloten. Eene tweede poging slaagde beter, want een gedeelte der kerk bereikte Amsterdam in veiligheid. Robinson en de overigen van de kerk beproefden in 1608 nogmaals om te ontsnappen en zich bij hunne vrienden in Holland te voegen. Hunne plannen werden met de uiterste geheimhouding gesmeed. Zij kwamen op eene ruwe heide in Lincolnshire bijeen, en scheepten zich in de duisternis aan boord van een schip in. De nacht was stormachtig, en terwijl eenigen van de partij nog aan wal de terugkomst der boot afwachtten, die sommige hunner medgezellen aan boord had gebragt, daagde er eene compagnie ruiters op, die een aantal weenende vrouwen en kinderen greep. Na korten tijd werden zij echter allen in vrijheid gesteld, en al de emigranten, met Robinson aan het hoofd, zetten koers naar de kusten van Holland. Bij hunne aankomst voegden zij zich bij de kerk van Amsterdam, maar in den loop van een jaar trokken zij, ten gevolge van de oneenigheden, die er onder de leden daarvan uitgebroken waren, naar Leyden, waar zij eene kerk stichtten naar de beginselen der Independenten. Hun aantal nam spoedig toe door de aankomst van meerdere vlugtelingen uit Engeland, en in korten tijd telde de kerk drie honderd leden. Gedurende tien jaren vervulde

Robinson te Leyden het leeraarswerk, waar zijne talenten zoo zeer gewaardeerd werden, dat hij zich, op verzoek van de Calvinistische hoogleeraars aan de hoogeschool dier plaats, in een openbaren twist met Episcopius, den kampioen der Arminianen, wikkelde, dien hij geheel overwon. De beginselen van de kerk te Leyden waren van een streng Congregationaal karakter; zij waren de volgende:

I. Dat geene kerk uit meer leden moet bestaan, dan voor de eeredienst en de inachtneming der gebruiken behoorlijk kunnen te zamen komen.

II. Dat elke kerk van Christus slechts uit dezulken moet bestaan, die toonen in Hem te gelooven en Hem te gehoorzamen.

III. Dat elk voldoend aantal van dezulken het regt heeft om zich, als het geweten hen daartoe verpligt, tot eene afzonderlijke kerk te vormen.

IV. Dat deze vereeniging geschiedt bij een contract of overeenkomst, formeel of stilzwijgend.

V. Dat, aldus vereenigd zijnde, zij het regt hebben om hunne eigene opzieners te verkiezen.

VI. Dat deze opzieners herders of onderwijzende ouderlingen, besturende ouderlingen en diakenen zijn.

VII. Dat ouderlingen, verkozen en geïnstalleerd zijnde, geene magt hebben om de kerk te besturen dan met toestemming der broederen.

VIII. Dat alle ouderlingen en alle kerken ten opzigte van magt en regten gelijk zijn.

IX. Wat aangaat de sacramenten, geloofden zij, dat de doop toegediend moet worden aan kennelijke geloovigen en hunne jonge kinderen; zij lieten echter alleen de kinderen van communicanten tot den doop toe. Dat het avondmaal zittende aan de tafel moet ontvangen worden. (Terwijl zij in Holland waren, ontvingen zij het op elken dag des Heeren.) Dat kerkelijke straffen geheel geestelijk waren, en niet gepaard moesten gaan met tijdelijke straffen.

X. Zij namen geene andere heilige dagen aan dan den Christelijken sabbath, hoewel zij van tijd tot tijd vastendagen en dagen van dankzegging hadden; en ten slotte verwierpen zij alle menschelijke tusschenkomst of dwang in godsdienstzaken.

In het jaar 1617 begonnen Robinson en zijne kerk er aan te denken om naar Amerika te vertrekken, ten einde eene zuiver Christelijke kolonie te stichten. Zij sloegen het oog op Virginië als de plaats om zich te vestigen, en verkregen, bij een contract met eenige kooplieden te Londen, geld genoeg om de geheele kerk in staat te stellen den Atlantischen oceaan over te steken. Daar de schepen echter niet groot genoeg waren om allen te bevatten, ging slechts een gedeelte onder den ouderling Brewster onder zeil, terwijl Robinson met het grootste gedeelte der kerk te Leyden bleef. De emigranten vestigden zich, toen zij Amerika bereikten, te Plymouth in Nieuw-Engeland, waar de eerste Congregationale kerk in Amerika in 1620 opgerigt werd. Gedurende tien jaar stond zij alleen, en hadden de nieuwe volkplanters vele moeijelijkheden door te staan, maar zij volhardden in het handhaven hunner beginselen te midden van elken wederstand. In 1629 werd eene nieuwe nederzetting te Salem gevormd, die voornamelijk uit Puriteinen bestond, welke uit Engeland waren getrokken, maar de kerk werd op eene streng Congregationale wijze ingerigt. In 1625 stierf Robinson, die te Leyden gebleven was, in die stad, en de kerk werd na zijn dood opgebroken. Eenige leden gingen naar Amsterdam, andere voegden zich later bij hunne vrienden aan gene zijde van den Atlantischen oceaan.

Men begon nu kerken in verschillende deelen van Nieuw-Engeland op te rigten, naar het voorbeeld van die te Plymouth. Echter werden eerst in 1633, bij de aankomst van Colton, eenige algemeene plannen gemaakt voor alle kerken, die van dien tijd den naam van Congregationale aannamen. De beginselen van verlichte verdraagzaamheid schijnen echter te dier tijde niet bekend of erkend geweest te zijn. Zoo vinden wij, dat Roger Williams buiten de jurisdictie van Massachusetts werd verbannen, omdat hij het beginsel van onbeperkte verdraagzaamheid verkondigde.

In 1637 begon de twist over het Antinomianismus (zie ANTINOMIANEN). Daar deze steeds met toenemend geweld woedde, werd er eene synode opgeroepen, die te Newtown bijeenkwam. Dit was de eerste synode in Nieuw-Engeland. Zij was zamengesteld uit de leeraren en afgevaardigden van de verschillende kerken. Eenstemmig werden de Antinomiaansche leerstellingen door haar veroordeeld.

De kerken waren nu talrijk en sterk geworden, en men begon het belang van leeraren, die in Amerika waren opgevoed, te gevoelen. Daarom werd in 1638 het collegie te Harvard gesticht. Daar elke kerk, volgens de beginselen van het Congregationalismus, van de andere onafhankelijk was, ontstond de kwestie, wat de pligten waren, die de kerken aan elkander waren verschuldigd. De zaak werd besproken in eene synode, die omstreeks dezen tijd voor wederzijdsche beraadslagingen en raadgevingen gehouden werd, en de pligten der kerken jegens elkander werden in 1648 aldus bepaald, en wederom bekrachtigd door

de synode, die in 1662 te Boston gehouden werd: —

1. Hartelijke zorg en gebed voor elkander. 2. Elkander bij te staan in geval van behoefte, hetzij tijdelijke of geestelijke. 3. Elkander een verslag te geven van hare openbare daden, wanneer zulks op behoorlijke wijze verlangd wordt, en elkander te ondersteunen bij het opleggen van straffen en andere daden van kerkbestuur. 4. Te trachten aan elkander hulp te verleenen in geval van verdeeldheden, twisten, moeijelijke kwestiën, dwalingen en schandalen, en ook bij het inzegenen, overplaatsen en afzetten van leeraars. 5. Aan eene andere kerk hulp te verschaffen in geval van dwaling, schandaal, enz., al zoude zij haren pligt zoo verre verwaarloozen, dat zij zulke hulp niet zocht. 6. Elkander te vermanen, als er behoefte en reden voor is, en na gepaste middelen met geduld gebruikt te hebben, zich af te trekken van eene kerk of eene zondige partij daarin, die hardnekkig volhardt in dwaling of schandaal. Deze regelen worden door middel van tijdelijke of blijvende vergaderingen der kerken in praktijk gebragt.

Vóór deze synode hadden de kerken van Nieuw-Engeland nooit tot één eenvormig plan van bestuur besloten. Spoedig na de ontbinding dezer synode verschenen de Wederdoopers in Massachusetts, gevolgd door de Kwakers, maar beiden werden met de meeste barbaarschheid behandeld; vele van hen werden buiten den staat gebannen, sommige gegeeseld, andere in boete geslagen en in de gevangenis gezet, en eenige zelfs ter dood gebragt. Omstreeks denzelfden tijd ontstond er onder de kerken twist over de ware geregtigden tot den doop, en in het bijzonder, of de kleinkinderen van leden der kerk er regt op hadden. Het punt werd besproken op eene kerkvergadering, die in 1657 door de koloniën Massachusetts en Connecticut werd bijeengeroepen, tegen den raad van de kolonie New-Haven. Door deze kerkvergadering werd bepaald, dat aan de kinderen van hen, die tot jaren van onderscheid waren gekomen, van een vlekkeloos leven waren, de gronden der godsdienst verstonden, en het verbond met hunne ouders aangegaan erkenden door zelve daarin te treden, de doop zou worden toegediend. Deze beslissing werd niet als voldoende aangemerkt, en de twist woedde scherper dan ooit. Daarom werd te Boston eene andere vergadering bijeengeroepen, en de uitspraak was in hoofdzaak dezelfde, dat alle gedoopten als leden der kerk moesten worden beschouwd, en als zij niet openlijk losbandig waren, toegelaten moesten worden tot al hare voorregten, behalve eene deelneming aan het avondmaal. Deze uitspraak werd echter na eenige jaren in al de regtzinnige Congregationale kerken ter zijde gezet.

De Geloofsbelijdenis, die, gelijk in het voorgaande artikel gemeld is, in 1658 door de Engelsche Congregationale kerken werd aangenomen, werd door eene synode, die in 1680 te Boston bijeenkwam, goedgekeurd, en wordt tot op den huidigen in Amerika als eene juiste uiteenzetting van de meeningen der Congregationalisten beschouwd. Tegen 1750 begonnen zich Unitarische beginselen in de Congregationale kerken van de Vereenigde Staten te verspreiden. Eenige jaren gingen er echter voorbij, alvorens er eene openlijke scheiding plaats had tusschen de Trinitarische en de Unitarische kerken. Eindelijk in 1785 verklaarden verscheidene kerken te Boston formeel, dat zij de Geloofsbelijdenissen verwierpen, en hun voorbeeld werd door vele andere gevolgd, die echter allen de Congregationale wijze van kerkbestuur nog behielden. Het collegie te Harvard werd bepaaldelijk Unitarisch.

De omwenteling in Amerika maakte een einde aan den band, die tusschen het Congregationale stelsel van kerkbestuur en de burgerlijke magt bestond. Het Congregationalismus, hoewel nu niet langer door de wet gesteund of zelfs begunstigd, bleef echter in de Vereenigde Staten groote vorderingen maken. In 1801 werd er een plan van vereeniging aangenomen tusschen de Algemeene Vergadering van de Presbyteriaansche kerk en de Algemeene Vereeniging van Connecticut, met het doel om vereeniging en eensgezindheid te bevorderen in die nieuwe koloniën, die zamengesteld waren uit inwoners, welke tot deze beide ligchamen behoorden. Volgens dit plan mogt eene Congregationale kerk, indien deze een Presbyteriaanschen leeraar verkoos, toch hare inrigting naar Congregationale beginselen behouden, en daarentegen behield eene Presbyteriaansche kerk, met een Congregationalen predikant, hare bijzondere inrigting. Onder deze regelingen werden verscheidene nieuwe kerken gesticht, die na eenigen tijd onder de jurisdictie kwamen van de Algemeene Vergadering. In 1837 herriep dat ligchaam dit plan van vereeniging als ongrondwettig, en verscheidene synoden, die ten gevolge van het plan er aan waren verbonden, werden verklaard uit den kerkelijken band te zijn. In het volgende jaar (1838) werd er eene Algemeene Vergadering ingesteld, onder den naam van de Constitutioneele Presbyteriaansche kerk, die deze overeenkomst tusschen de Presbyteriaansche en de Congregationale beginselen erkent. Het Congregationalismus is de

heerschende secte van de zes Noord-Oostelijke Staten, en oefent nog steeds een magtigen invloed uit op het godsdienstige, maatschappelijke en staatkundige leven der geheele natie. Volgens de nieuwste verslagen zijn er 2,449 kerken in de verschillende staten, die uit 207,608 leden bestaan.

CONGREGATIONALISTEN (SCHOTSCHE). Waarschijnlijk dagteekent de eerste verschijning van Congregationale beginselen in Schotland van den tijd der republiek. In dat tijdperk bragten de soldaten van Cromwell hunne bijzondere godsdienstige meeningen met zich in Schotland, en stichtten eene Congregationale kerk in de hoofdstad, die, na hunnen terugkeer in Engeland, langzamerhand achteruitging, en binnen korten tijd ontbonden werd. Met deze uitzondering schijnen de gevoelens der Congregationalisten in Schotland langen tijd onerkend te zijn. Maar in 1729 scheidde John Glas, predikant van de kerk van Schotland, zich van die kerk af, en slaagde door zijne talrijke geschriften er in, om velen voor de beginselen der Independenten te winnen. In verschillende deelen van Schotland werden verscheidene kerken naar genoemde beginselen ingerigt, waarvan er eenige nog bestaan onder den naam van GLASIETEN (zie ald.). Omstreeks het jaar 1755 verspreidde Robert Sandeman Congregationale ideën in Schotland, in verband evenwel met bijzondere meeningen over het zaligmakende geloof, en naar hem kregen zijne volgelingen den naam van SANDEMANIANEN (zie ald.). Behalve de Glasieten en Sandemanianen werden er verscheidene Doopsgezinde kerken in verschillende deelen van Schotland gesticht, die allen naar de Congregationale wijze ingerigt werden. (Zie DOOPSGEZINDEN, SCHOTSCHE). Omstreeks denzelfden tijd stichtten David Dale van New-Lanark en diens vrienden, die de zaak der Independenten ijverig zochten te bevorderen, verscheidene kerken, die dikwijls de Oude Schotsche Independenten genoemd worden. (Zie DALAÏSTEN). Al deze kerken waren, hoewel zij op verscheidene punten van elkander verschilden, Congregationaal.

Van het einde der vorige eeuw evenwel dagteekent de benaming van Schotsche Congregationalisten. De godsdienst als een geestelijk, levend, krachtig beginsel, was gedurende vele jaren in Schotland sterk achteruitgegaan, en koelheid, onverschilligheid en zelfs ongeloof heerschten alom. Door den arbeid van drie vrome mannen werd echter de eerste schok gegeven, die aan dezen treurigen toestand een einde maakte. Zij waren Rate, een predikant, en Haldane en Aikman, leeken. De twee laatstgenoemden ondernamen een togt in het noorden van Schotland, bezochten elk dorp, dat op hun weg lag, en predikten op de markten en in de straten, en de ernst hunner redevoeringen verwierf hun een aantal toehoorders, en deed bij velen een geest van ernstig onderzoek geboren worden. In den herfst van 1797 ondernamen Haldane en Aikman een togt om te prediken in de Hooglanden en op de eilanden, en het verslag, dat zij over den slechten staat der godsdienst aldaar uitbragten, keerde de gedachten van vele ijverige Christenen op het uitdenken van plannen, om de ongodsdienstigheid, die er in de noordelijke graafschappen heerschte, te doen ophouden. Vooral R. Haldane, die voor korten tijd tot het geloof in Christus was bekeerd, besloot zijne fortuin, die groot was, te bezigen, om het evangelie in Schotland te verbreiden, en door zijne ijverige pogingen en die van eenige vrome mannen werd er eene vereeniging gesticht, die de verspreiding van de kennis der godsdienst ten doel had. Ten einde dit te vervullen werden vrome jongelingen als catechiseermeesters gebezigd, die in de dorpen avondscholen moesten houden, ten einde de jeugdigen in de beginselen van de waarheden der godsdienst te onderrigten, terwijl verscheidene bekende predikanten in Engeland zich met hunne geestverwante Schotsche broederen vereenigden, om in de steden en dorpen rond te reizen en de blijde tijding van de zaligmaking door het bloed des Lams aan velen te verkondigen, die, hoewel in een land dat Christelijk heette, toch in de duisternis wandelden.

Het middelpunt van deze vrome, Christelijke beweging was Edinburgh, en derhalve vergaten de godsdienstige mannen, terwijl zij plannen uitdachten om het evangelie in de donkere deelen des lands te verbreiden, de godsdienstloosheid der hoofdstad zelve niet. Er werd besloten om nog eene kerk in de stad te openen, waarin vrome evangeliedienaars van alle secten zouden prediken. Dien ten gevolge werd in 1798 door Rowland Hill de Circus geopend. De proef slaagde zoo gelukkig, dat men besloot eene groote kerk te openen, wier naam de Tabernakel zou zijn. Al de kosten van dit groote gebouw, waarvan al de zitplaatsen vrij waren, werden door Robert Haldane gedragen. Het was echter niet te verwachten, dat deze ijverige pogingen geen wederstand zouden ontmoeten, doch te midden van al de aanvallen, die de voorstanders van rondreizende predikanten te verduren hadden, werd de eerste Congregationale kerk gesticht. Een klein aantal vrome mannen, niet meer dan twaalf of veertien bedragende, kwamen in December 1798 in een gewoon huis bijeen,

en vormden zich tot eene kerk voor Christelijke gemeenschap. Dit was het begin der Circus kerk, tot herder waarvan J. Haldane gekozen werd.

De Circus kerk vierde het avondmaal geregeld éénmaal in de maand, tot het jaar 1802, toen zij wekelijksche communie aannam. Kerken werden omstreeks dien tijd te Glasgow, Paisley en Aberdeen op denzelfden voet ingerigt. Het is een belangwekkend feit, dat vele Congregationale kerken, die in verschillende deelen van het land ontstonden, haar oorsprong hadden in gebed en bijeenkomsten om gemeenschap uit te oefenen; terwijl andere voornamelijk zamengesteld waren uit hen, die door reizende predikanten tot de kennis der waarheid gebragt waren. Vóór het einde van 1800 waren negen andere kerken in verschillende deelen van het land gesticht.

De vereeniging, waardoor onder God al die Christelijke ijver was ontstaan, zette tot 1807 haar nuttigen arbeid voort, toen zij, het doel van hare stichting ruimschoots vervuld hebbende, ontbonden werd. Terwijl zij bestond, waren geene middelen onbeproefd gelaten, waardoor God verheerlijkt, en Zijn koningrijk bevorderd kon worden. Daar het moeijelijk was om een voldoend aantal rondreizende leeraren te bekomen, werden er seminariën opgerigt, ten einde vrome jongelingen voor het werk van evangelisten op te voeden. In de eerste dagen van het Congregationalismus ontstonden er Zondagavondscholen in Schotland, en de ijverigste bevorderaars daarvan waren Congregationalisten. Door de meest belanglooze drijfveeren en eene vurige liefde voor de zielen van menschen aangezet, was de arbeid van de reizende predikanten zoo gezegend, dat tusschen 1798 en 1807 niet minder dan vijf en tachtig kerken werden gesticht, die allen herders bezaten. En reeds van den beginne af waren zij bezield door een zendingsgeest, en zochten zij de zaak van Christus niet alleen onder hunne eigene landgenooten, maar ook onder de Heidenen te verbreiden. Deze ijver voor zendingen in den vreemde verminderde echter in 1807; van dit jaar tot 1812 waren de pogingen der kerken voor dezelfde goede zaak zwak, en sedert dien tijd hebben de Schotsche Congregationalisten hun arbeid in dit opzigt tot eene ijverige ondersteuning van zendelingsgenootschappen beperkt. Gedurende negen jaren sedert de stichting eener Congregationale kerk in Schotland maakte de zaak de snelste vorderingen. In 1807 werden er echter ongelukkiglijk zaden van tweedragt in eenige van de kerken gestrooid, die tot een scherpen strijd over kerkbeginselen, regten en voorregten aanleiding gaf, en de gevolgen van deze ongelukkige beweging konden niet anders dan nadeelig zijn voor de zaak. Vele kerken waren arm, en hadden niet weinig moeite om hare herders te onderhouden; maar nu de leden in hunne gevoelens verdeeld waren, werden hare geldelijke hulpbronnen zoodanig verminderd, dat eenige predikanten verpligt waren zich aan het dienstwerk te onttrekken, terwijl andere, die bleven, zich aan de grootste ontberingen moesten onderwerpen. Het seminarium, dat tot opleiding van predikanten gesticht was, werd opgebroken. Dit verlies werd echter in den loop des tijds hersteld, door de stichting van de Theologische Academie te Glasgow, die veel gedaan heeft om den voorspoed van het ligchaam, waartoe zij behoort, te bevorderen. Om de kerken bij te staan en hare herders te ondersteunen, werd in 1812 de Congregationale Vereeniging gesticht, die de krachten der kerken, welke anders weggestorven zouden zijn, niet weinig heeft vermeerderd. De kerken der Congregationalisten bedragen nu ongeveer twee honderd, doch vele van deze vereischen en ontvangen hulp van de Vereeniging.

CONGREGATIONALE VEREENIGING, eene vereeniging van predikanten en leden van Congregationale kerken in Engeland en Wallis, in 1831 gesticht, die elk jaar tweemaal bijeenkomt om te beraadslagen over den staat en de vooruitzigten der kerken, en om zulke maatregelen van zamenwerking te nemen, als aangenomen kunnen worden zonder de beginselen der Onafhankelijkheid (Independency) te schenden. In hare statuten staat uitdrukkelijk vermeld, dat de Vereeniging „in geen geval een wetgevend gezag zal aannemen, of een hof van appel zal worden."

Onder de Schotsche Congregationalisten werd in 1812 eene Vereeniging gevormd, die hare pogingen voornamelijk aanwendt tot het ondersteunen van zwakke kerken, deze met hare fondsen bijstaat en door haren raad helpt, als zulks noodig is. Al zulke Vereenigingen, in Brittanje en in Amerika, zijn slechts raadgevende ligchamen, zamengesteld uit afgevaardigden van de verschillende kerken binnen een zekeren omtrek. Zij vormen eene soort van congres, waarin de representanten van onafhankelijke kerken te zamen komen, om met elkander aangaande zaken van algemeen belang te beraadslagen. Elke kerk heeft echter de vrijheid om hare uitspraken aan te nemen of te verwerpen. In 1854 werd eene Congregationale Vereeniging voor al de Congregationale kerken in de Vereenigde Staten van Amerika gesticht.

De Evangelische kerken van Frankrijk stichtten in 1845 eene Synode of Vereeniging, die reeds uit vijf

en twintig kerken bestaat. Het is een hoofdbeginsel van deze vereeniging, dat geene kerk er in opgenomen zal worden, die door den staat betaald of beheerscht wordt. Het doel der Vereeniging is onderlinge aanmoediging en medewerking in alle zaken betreffende de belangen harer kerken te doen toenemen, de bevordering van godsdienstvrijheid en de uitbreiding der godsdienst over het rijk. De Vereeniging verzamelt fondsen om de armere kerken te helpen en hare leeraren te bezoldigen, en heeft bovendien een Comité van Evangelisatie, ten einde het evangelie te verbreiden in districten, waar predikanten niet onderhouden kunnen worden. In het geheel zijn er ongeveer honderd kerken in Frankrijk, met evenveel leeraren, die in beginsel of in werkelijkheid alle afhankelijkheid van den Staat verwerpen, en daarom Onafhankelijke kerken worden genoemd. De Vereeniging der Evangelische kerken van Frankrijk gelijkt in beginsel en doel meer op de Congregationale Vereeniging van Schotland, dan op die van Engeland en Wallis.

CONSENSUS VAN SANDOMIR, eene vereeniging van de drie groote Protestantsche kerken in Polen in de zestiende eeuw. Daar velen, zoowel van de edelen als van het volk, het schandaal wenschten te doen ophouden, dat door de oneenigheden onder de Protestanten veroorzaakt was, en zeer nadeelig voor de zaak van deze werkte, stelden zij eene bijeenkomst voor van de voornaamste kerken, de Boheemsche Broederen, de Lutheranen en de Zwitsers. De stad Sandomir werd voor de bijeenkomst eener synode uitgekozen, die bestemd was om het groote werk der vereeniging te volvoeren. Deze synode kwam in 1570 bijeen, en was zamengesteld uit verscheidene invloedrijke edellieden, die tot de verschillende Protestantsche eerediensten behoorden, en de voornaamste predikanten dier eerediensten. Na veel beraadslagen werd de vereeniging eindelijk op den 14den April 1570 gesloten. De voorwaarden, waarop deze sluiting plaats had, zijn vervat in een stuk, dat gewoonlijk de Overeenkomst van Sandomir wordt genoemd. Dit verdrag, dat met voordacht in algemeene bewoordingen uitgedrukt was, werd niet lang daarna bestreden door vele Lutheranen, en in de volgende eeuw week men er geheel van af.

CONSENTES DII, de twaalf Etrurische godheden, die den raad van Jupiter uitmaakten. Zes van deze waren mannelijke en zes vrouwelijke. In de Etrurische mythologie werd haar het bestuur over de wereld en den tijd toegekend, en waren zij bestemd om slechts van tijdelijken duur te zijn. Zij ontvingen ook den naam van *Complices*, en werden ook *Consentientes* genoemd, omdat zij het voorregt hadden van hare toestemming te geven bij de beraadslagingen der goden. Elke godheid had het bestuur over eene afzonderlijke maand van het jaar. Het is niet waarschijnlijk, dat zij dezelfde waren als de twaalf *Dii Majores* of groote goden der oude Romeinen.

CONSISTORIE, een kerkelijk hof in vele Protestantsche kerken, dat uit den predikant of de predikanten en de ouderlingen, in sommige gevallen ook de diakenen, bestaat. Het heeft de zorg over alles, wat de openbare eeredienst, het onderwijs in de Christelijke godsdienst en het toezigt over de leden der kerk aangaat. In de Luthersche kerken in Duitschland is een hof, consistorie geheeten, dat uit den superintendent, verscheidene andere geestelijken en een of meer leeken bestaat. Één der leeken is gewoonlijk voorzitter; hij vertegenwoordigt den souverein, en is ervaren in het burgerlijke en het kerkelijke regt. Als het district zoo groot is, dat één consistorie niet voldoende is voor het bestuur zijner kerkelijke zaken, worden er vele in verschillende deelen van het land ingesteld, hetzij onmiddellijk onder het bestuur van den souverein, of afhangende van het opper-consistorie in de hoofdstad. Alle belangrijke decreten van elk consistorie moeten aan den souverein medegedeeld worden, om door hem te worden bekrachtigd en onder zijn naam te worden uitgevaardigd. In Zweden zijn er twaalf diocesane consistoriën, een hof-consistorie, een consistorie voor elk der twee universiteiten, en nog een, dat een privilegie is van de stad Holm. In de Hervormde kerk van Genève is het consistorie zamengesteld uit al de herders der republiek en twaalf leeken. De herders zijn permanente leden van dit hof, doch de leeken worden slechts voor zes jaar verkozen. In de Kerk van Engeland heeft elke bisschop zijn consistoriaal hof, dat voor zijn kanselier of commissaris in zijne hoofdkerk, of op eene andere voor kerkelijke zaken geschikte plaats in zijne diocees gehouden wordt. De kanselier van den bisschop is de regter van dit hof, en wordt verondersteld ervaren te zijn in het burgerlijke en het canonieke regt; en op plaatsen van de diocees, die verre verwijderd zijn van het consistorie des bisschops, stelt deze een commissaris aan, om over alle zaken binnen zekere grenzen te oordeelen, en een griffier om zijne besluiten enz. op te teekenen. In de Nederlanden is het consistorie in elke gemeente zamengesteld uit predikanten en ouderlingen, en houdt het toezigt op de leer en tucht der kerk. Het consistorie te Rome is het collegie van kardinalen, of de senaat en de raad van den paus, waarvoor regterlijke zaken worden be-

pleit, en alle staatkundige zaken van belang, de verkiezing van bisschoppen, aartsbisschoppen enz. geschieden. Er zijn twee soorten van consistoriën: het *gewone* consistorie, dat de paus elke week in het pauselijk paleis vergadert, en het *buitengewone* of *geheime* consistorie, dat om bijzondere en belangrijke aangelegenheden bijeengeroepen wordt.

CONSOLAMENTUM, een woord door de CATHAREN (zie ald.) in de twaalfde eeuw gebezigd, om den geestdoop aan te duiden, waardoor een geloovige in gemeenschap met den Geest trad. Deze geestdoop of ware doop, meenden zij, moest toegediend worden door de oplegging der handen in vereeniging met gebed. Het consolamentum was tweevoudig: 1. De plegtigheid der inwijding, waardoor iemand in de gemeenschap der secte en onder het aantal der gelooviger werd opgenomen; 2. De plegtigheid, waardoor hij in den kring der volkomen ingewijden of volmaakten trad. Het woord consolamentum werd ook toegepast op de plegtigheid onder de Catharen, waardoor iemand, die tot nog toe tot de geloovigen had behoord, op zijn doodbed aangenomen werd in den meer beperkten kring der volmaakten, zoodat hij gereed was om bij zijn dood de hemelsche wereld binnen te gaan. Neander zegt, dat het consolamentum op de volgende wijze verrigt werd: — „Zij verzamelden zich in een donker vertrek, dat van alle zijden gesloten en alleen verlicht was door vele lichten, die langs de muren brandden. Vervolgens werd het nieuwe lid in het midden geplaatst, en daarop leide de opziener der secte een boek, waarschijnlijk het evangelie van Johannes, op zijn hoofd, en deelde hem, onder het bidden van het Onze Vader, de oplegging der handen mede." De Catharen schreven eene tooverkracht aan het consolamentum toe, en beschouwden het als volstrekt onmisbaar voor eene behoorlijke voorbereiding tot het verblijf in den hemel.

CONSUBSTANTIATIE, een woord gebezigd om de leer aan te duiden, door de Lutherse kerk geloofd, dat de substantie van het ligchaam en het bloed van Christus tegenwoordig is in, met of onder de substantie van de elementen in het avondmaal. De consubstantiatie verschilt veel van de leer der Roomsche kerk, die onder den naam van transsubstantiatie bekend is. De Roomsgezinden beweren, dat, als de dienstdoende priester de woorden „dit is mijn ligchaam" uit, de substantie van het brood en den wijn op dat oogenblik vernietigd wordt, en er slechts de eigenschappen van overblijven. De Lutheranen verklaren daarentegen, dat de natuur der elementen onveranderd blijft, maar dat de menschelijke natuur van Christus op eene geheimzinnige wijze er mede verbonden wordt. Toen Luther deze leer het eerst verkondigde, trachtte hij haar te staven door op het verhaal der Schrift te wijzen, dat Christus aan de regterhand Gods is; en hij redeneerde, dat, daar de regterhand Gods overal is, men gereedelijk kan aannemen, dat de menschelijke natuur van Christus tegenwoordig is in en met de gewijde elementen in het avondmaal. Dezen bewijsgrond liet de Hervormer later als onhoudbaar varen. Eenige van de volgelingen van Luther beweerden evenwel de alomtegenwoordigheid van de menschelijke natuur van Christus, en schraagden hunne leer door een beroep op de almagt van God, welke, daar zij alles kan verrigten, natuurlijk ook alomtegenwoordigheid aan het ligchaam van den Verlosser kan mededeelen. Het antwoord op zulk een beroep is duidelijk. Het is geene krenking van de volheid en volledigheid der Goddelijke magt, wanneer men zegt, dat zij niet kan doen, wat in zich zelf eene tegenspraak is. Het behoort tot de natuur van een ligchaam om eene bepaalde beperkte ruimte in te nemen, en als God derhalve het ligchaam van Christus alomtegenwoordig maakte, zou de essentiëele natuur er van vernietigd worden; het zou ophouden een ligchaam te zijn. Eenige Lutherschen, gevoelende dat tegen deze wederlegging van hunne leer niets is in te brengen, trachtten de moeijelijkheid weg te nemen, door aan het ligchaam van Christus eene dubbele tegenwoordigheid toe te kennen, de eene bepaald en plaatselijk, de andere hemelsch, bovennatuurlijk en Goddelijk. Zulk eene onderscheiding wordt echter door het Woord Gods niet gewettigd, en is blijkbaar slechts voor een zeker doel uitgevonden. Indien de menschelijke natuur van Christus eene plaatselijke tegenwoordigheid heeft, kan zij niet alomtegenwoordig zijn, en indien zij alomtegenwoordigheid bezit, kan zij niet aan eene plaats gebonden zijn. De leer der Schrift over dit geheimzinnige onderwerp is duidelijk, dat de twee naturen van Christus, hoewel wezenlijk vereenigd, toch afgescheiden blijven; dat elke natuur hare bijzondere hoedanigheden of attributen behoudt; dat alomtegenwoordigheid, almagt en alwetendheid aan Hem alleen als God behooren, en uitsluitend attributen zijn van Zijne Goddelijke natuur, daar geene Goddelijke attributen toekenbaar zijn aan de menschelijke natuur, zonder den Schepper met het schepsel, God met den mensch te verwarren.

De leer der consubstantiatie werd lang voor den tijd van Luther door eenige godgeleerden aangekleefd.

Zoo werd zij in de elfde eeuw door eenige volgelingen van Berengarius beleden. (Zie BERENGARIERS). Maar toen Luther in de zestiende eeuw de vervalschingen der Roomsche kerk aanviel, kon hij, terwijl hij niet aarzelde te verklaren, dat de leer der transsubstantiatie onschriftmatig en ongerijmd was, zich niet geheel losmaken van het denkbeeld van eene werkelijke ligchamelijke tegenwoordigheid in het avondmaal. Het tiende artikel van de Augsburgsche confessie, die door al de Lutherse Protestanten aangenomen werd als een standaard des geloofs, was in deze woorden vervat: „Dat het ware ligchaam en bloed van Christus tegenwoordig zijn in het avondmaal, waarachtig onder de gedaante van het brood en den wijn, en uitgedeeld en ontvangen worden." Deze woorden verklaarden op eene zachte maar toch duidelijke wijs de leer der consubstantiatie, en daarom vonden de Zwinglianen of Hervormden het voor zich onmogelijk om de Augsburgsche confessie te onderteekenen. Daarom stelden de keizerlijke steden Straatsburg, Constanz, Lindau en Memmingen eene afzonderlijke confessie in plaats van de Augsburgsche, welke bekend is onder den naam van de *Confessio Tetrapolitana* of Confessie van de Vier Steden, en alleen op het punt der tegenwoordigheid van Christus in het sacrament van haar verschilde, daar zij beweerden, dat deze tegenwoordigheid geestelijk en niet ligchamelijk was. Deze geloofsbelijdenis van de Vier Steden werd door Martinus Bucer opgemaakt, doch de geheelheid er aan was slechts tijdelijk, want de vier steden onderteekenden na eenigen tijd de Augsburgsche confessie, en werden een deel van de Lutherse kerk.

CONSUS, eene oude Romeinsche godheid, de god van den raad, die, zooals men dikwijls beweert, tot de helsche goden behoorde. Men verhaalt, dat Romulus een altaar van Consus in de aarde vond, en dat hij, in zijn verlangen om vrouwen aan zijne onderdanen te geven, eene gelofte deed, dat hij een feest zoude instellen ter eere van dezen onbekenden god, en hem offeranden zoude brengen, indien hij er in slaagde om vrouwen te verkrijgen. Daarom werden de *Consualiën* ingesteld, welk feest jaarlijks op den 21sten April gevierd werd. Gedurende de eerste viering had de Sabijnsche maagdenroof plaats. Virgilius zegt, dat deze gebeurtenis plaats had gedurende de Circensische spelen, die mogelijk de oude Consualien vervangen hebben.

CONTRA-REMONSTRANTEN. Zie CALVINISMUS.

CONVENTUALEN, eene van de twee groote afdeelingen, waarin de orde der Franciscanen in de veertiende eeuw verdeeld werd. Zij omvat diegenen, die het meest van de letterlijke beteekenis van den regel des stichters zijn afgeweken, en die de verklaring daarvan door de pausen aannemen. Clemens XIV. maakt in zijne bulle voor het opheffen van de orde der Jezuïten, van de congregatie der Hervormde Conventualen gewag, welke Sixtus V. goedkeurde, doch Urbanus VIII. in 1626 afschafte, omdat „zij geene geestelijke vruchten aan de kerk van God gaven." Aanhoudende twisten waren er ontstaan tusschen de Hervormde en de Niet-hervormde Conventualen, daarom bepaalde de paus, dat zij zouden overgaan tot de Capucijner Broederen van St. Franciscus of tot de Observanten.

CONVOCATIE, eene vergadering van de bisschoppen en geestelijken van de Kerk van Engeland, ten einde over kerkelijke zaken te raadplegen. Zij bestaat uit twee afzonderlijke huizen: het hoogerhuis, zamengesteld uit de aartsbisschoppen en bisschoppen, en het lagerhuis, waarin al de andere geestelijken door hunne afgevaardigden worden vertegenwoordigd. Bij de bijeenkomst van het parlement vaardigt de kroon eene ordonnantie uit, om de Convocatie op te roepen in de provincien Canterbury en York bijeen te komen. De geestelijken, die het lagerhuis uitmaken en gewoonlijk proctors (procureurs) genoemd worden, worden gekozen door eene stemming van de parochiale geestelijken, om hen te vertegenwoordigen bij de beraadslagingen van dit kerkelijke parlement. Deze beraadslagingen worden geopend door den aartsbisschop van de provincie, waarna een president verkozen wordt. De Convocatie in de provincie York vergadert in de hoofdkerk van York, terwijl die van de provincie Canterbury in de St. Pauluskerk of in de Jeruzalemsche kamer, grenzende aan de Westminster abdij, te zamen komt. De twee Convocatiën zijn geheel onafhankelijk van elkander, hoewel zij somtijds in overeenstemming met elkander gehandeld hebben. Sedert de Reformatie zijn de belangrijkste kerkelijke zaken overgelaten aan de Convocatie van Canterbury, terwijl die van York zeer zelden een maatregel van belang in het leven heeft geroepen.

De koninklijke autorisatie is onmisbaar voor de bijeenkomst der Convocatie. Als de aartsbisschop eene vergadering opriep zonder het bevel van den souverein, zou hij de straf ondergaan, die op het overtreden van eene parlementswet volgt, en de handelingen der vergadering, aldus onwettig bijeengeroepen, zouden geheel en al krachteloos zijn. Tijdens de regering van

Hendrik VIII. werd te dien einde eene acte aangenomen, die gewoonlijk de Acte van Onderwerping wordt genoemd, en hierop volgden verscheidene regelingen, die bestemd waren om den werkkring der Convocatie binnen zekere grenzen te beperken.

De Convocatie mag overtreders berispen en afzetten, werken met kettersche leerstellingen onderzoeken en veroordeelen, en met de koninklijke autorisatie kan zij canons maken en uitvaardigen, de liturgie veranderen, kortom, hare magt strekt zich over alle kerkelijke zaken uit. Terwijl de Convocatie zit, zijn de leden van gevangeneming gevrijwaard. Sedert 1717 heeft deze vergadering van geestelijken niet meer de magt van eene synode, dewijl de koninklijke autorisatie niet verleend is. Hoewel de Convocatie geene canons kan aannemen zonder de autorisatie van den souverein, heeft zij de magt om hare toestemming te weigeren tot maatregelen, die door de kroon worden voorgesteld. De Acte van Onderwerping, in den tijd van Hendrik VIII. aangenomen, werd herroepen gedurende de regering van Maria, doch door het parlement van Elizabeth hersteld, en sedert dien tijd is zij tot op den huidigen dag van kracht gebleven. Terwijl derhalve de Convocatie in beide provincien geregeld op denzelfden tijd als het parlement vergadert, is haar werk bepaald tot het stemmen over een adres aan de kroon, zonder dat zij de magt heeft om eene enkele acte aan te nemen, hoe weldadig deze voor de kerk, welke zij voorstelt, ook zijn moge. Zoo volkomen geboeid is deze kerkelijke vergadering, dat zij zelfs de magt van verdaging niet heeft, zoodat de aartsbisschop haar sluit, als hare beraadslagingen langer dan den eersten dag worden gerekt. Men heeft zelfs de vraag gedaan, of de wet den aartsbisschop het regt geeft om de Convocatie te sluiten, dan of zulk eene magt niet wettiglijk aan de bisschoppen der provincie behoort. Maar welken twijfel sommigen ook over dit onderwerp mogen koesteren, de aartsbisschoppen gaan voort het regt te eischen en uit te oefenen bij het ontvangen eener ordonnantie van de kroon, welke bij de sluiting van het parlement geregeld wordt uitgevaardigd, en gedurende deszelfs beraadslagingen sluit de aartsbisschop op zijn eigen gezag van tijd tot tijd de Convocatie, totdat het adres aan de kroon door beide huizen is aangenomen. Motien mogen gedaan worden, commissiën mogen benoemd worden om bijzondere punten te overwegen, al zulke stappen zijn van geene kracht, zoolang de kroon hare autorisatie terughoudt. De Hooge kerk partij van de Kerk van Engeland heeft eenigen tijd geleden ernstig getracht, om voor de Convocatie de herstelling der synodale magt van de kroon te erlangen, maar het is zeer waarschijnlijk, dat deze magt zich langen tijd zal doen wachten. Indien zij ooit hersteld wordt, zal de invoering van het leeken-element volstrekt noodzakelijk zijn, en zelfs het geestelijke stemregt, als wij zoo mogen spreken, moet vergroot worden, opdat de proctors al de geestelijken kunnen vertegenwoordigen. Maar zelfs met deze verbeteringen in de zamenstelling der Convocatie is aan het verlevendigen van hare sluimerende magten het gevaar verknocht, dat van tijd tot tijd herhaalde botsingen van een zeer ernstigen aard met het burgerlijke bestuur bijna onvermijdelijk zouden zijn, en tot de treurigste uitslagen voor de kerk en den staat zouden leiden. Zie ENGELAND (KERK VAN).

CONVULSIONAIREN, eene partij dweepers, behoorende tot de Roomsche kerk in Frankrijk, die voorwendden stuiptrekkingen (convulsiën) te krijgen, waarvan zij, zooals zij beweerden, wonderdadig genezen werden aan het graf van den abt Paris, een berucht dweeper onder de Jansenisten in het begin der achttiende eeuw. De naam werd ook aan hen gegeven, die onder de Fransche Roomschgezinden zich tot den hoogsten graad van geestvervoering opwerkten. Zij verwrongen hun ligchaam op eene geweldige wijze, zij rolden over den grond, vielen eindelijk in zwijm, en kregen dan visioenen en openbaringen van den wonderlijksten aard. Zulke tooneelen hebben tegenwoordig nog van tijd tot tijd in de plattelands-districten van Frankrijk plaats, waar zij maar al te dikwijls dienstbaar gemaakt worden aan de belangen van een blind bijgeloof.

COORNHERTERS, de volgelingen van Dirk Volkertz. Coornhert, geboren te Amsterdam in 1522, overleden te Gouda den 29sten October 1590. Hij wijdde zich, gelijk Marnix van St. Aldegonde en Hugo de Groot, hoewel hij staatsman was en bij den Nederlandschen opstand door zijn staatsbedrijf een grooten naam verwierf, aan de beantwoording van splinterige vraagstukken betreffende de kerk en haar leerbegrip. Daarbij bevredigde hij niet iedereen, gelijk hij meestal, soms hoofdig genoeg, tegenover allen stond. Hij schreef veel en velerlei, wat betwistbaar was, of waarover hij twist uitlokte. Ook hield hij gesprekken, waarbij hij zoowel de Roomsche kerk als de Hervorming, gelijk die was ingevoerd, afkeurde. Hij wilde aan een ieder volkomene vrijheid van geweten toegekend hebben. Hij verzette zich tegen Luther, Calvijn en Beza betreffende onderscheidene leerstukken door hen voor-

gedragen, meer bijzonder de voorbeschikking en de erfzonde. In het jaar 1630 zijn zijne verspreide geschriften in drie folio deelen gedrukt en uitgegeven, doch zij vonden weinig bijval, omdat hij zich nooit met eenige gezindheid vereenigd had, en door niet weinigen voor een vrijgeest werd gehouden. Zijne verdraagzaamheid lag niet op den weg van zijnen tijd, en hij bestreed te vinnig, wat hem tegenstond, om hem volkomen geloof te schenken. De partijen stonden nog te scherp tegenover elkander, van daar dat hij, toen hij als ambtsschrijver van Haarlem voor een twintigtal Roomschgezinde burgers een verzoekschrift om vrijheid van godsdienstoefening had opgesteld, dit stuk, in tegenwoordigheid van de gemagtigden der Staten, met eigen handen moest verscheuren. Zijn laatste arbeid was zijn schrijven tegen het dooden van ketters. Om Lipsius te behagen, gaf de stedelijke regering van Leyden hem haar ongenoegen daarover te kennen, doch zij gevoelde hierover niet weinig spijt, toen Lipsius tot de Roomsche kerk afviel.

COPIATÆ, geringe beambten in de oude Christelijke kerk, die de dienst verrigtten van lijkbezorgers en doodgravers. Aan deze werd de zorg voor begrafenissen toevertrouwd. Zij werden het eerst te Constantinopel door Constantijn den Groote ingesteld, en verder georganiseerd en bevestigd door keizer Anastasius. Zij zijn somtijds *Fossarii* genoemd, wegens het graven van grafkuilen, en in de romans van Justinianus worden zij *Lecticarii* geheeten, omdat zij het lijk of de baar bij begrafenissen droegen. Door oude schrijvers worden zij dikwijls als kerkelijke beambten vermeld. Toen Constantijn het ambt het eerst instelde, benoemde hij te Constantinopel elf honderd *Copiatæ*, die, behalve dat zij moesten toezien, dat alle personen eene behoorlijke begrafenis hadden, deze laatste eer voornamelijk aan de armen gratis moesten bewijzen. Deze klasse van beambten werd gedeeltelijk uit de algemeene schatkist der kerk onderhouden.

COPTISCHE KERK, de oude Christelijke kerk van Egypte. Zij is de Monophysietische leer toegedaan, dat Christus niet twee verschillende naturen bezat, maar slechts ééne, dewijl de menschelijke natuur vermengd was met de Goddelijke en daarin was opgenomen. Een strijd over dit onderwerp verscheurde de Christelijke kerk in Egypte gedurende de vijfde en de zesde eeuw, en op dien tijd werden de Eutychiaansche of Monophysietische leerstellingen, die door het algemeene concilie van Chalcedon waren veroordeeld, door de geheele Coptische natie en door de Abyssiniërs en Nubiërs omhelsd, terwijl de secte de algemeene benaming van Jacobieten kreeg. Zoo scherp was de vijandschap, welke ontstond tusschen hen, die de Monophysietische leerstellingen aanhingen, en de Christenen van de Grieksche regtzinnige kerk, dat zij nooit met elkander huwden, en om zich van hunne tegenstanders te ontslaan, begunstigden de Copten den inval van de Mohamedaansche Arabieren, en vereenigden zij zich met deze om de Grieken te verdrijven. De verandering van beheerschers bragt hun echter, in stede van hen van vervolging te verlossen, slechts ernstiger en langduriger beroeringen. Door zware onderdrukking van verschillenden aard uitgeput, stonden zij eindelijk tegen hunne Mohamedaansche tirannen op, maar werden spoedig ten onder gebragt, en vele Copten werden gedood. Gedurende vele achtereenvolgende eeuwen werden zij nu met de grootste wreedheid behandeld. In de negende eeuw werden zij gedwongen om kleederen en tulbanden te dragen van eene donkere kleur, en een houten kruis van vijf pond zwaarte om den hals. In de dertiende eeuw had er eene nieuwe hevige vervolging plaats, waarin al hunne voornaamste kerken in Egypte werden verwoest, en zij verpligt werden een blaauwen tulband te dragen, zooals zij over het algemeen thans doen. Door de wreede onderdrukking tot het stof gebogen, vielen vele Copten van het Christelijke geloof af, en omhelsden de godsdienst van den koran, terwijl hunne kerken in moskeen werden veranderd. Het gevolg is, dat het aantal Copten nu zeer is verminderd, want terwijl de Arabische geschiedschrijver Makrizis hun aantal ten tijde van den inval der Arabieren op ongeveer 2,000,000 schat, bedragen zij nu niet meer dan 200,000. Dat zij vroeger veel talrijker waren dan tegenwoordig is duidelijk uit het feit, dat een groot aantal in puin verkeerende Coptische kerken en kloosters nog in verschillende deelen van het land te vinden zijn. Sedert de verovering van Egypte door de Arabieren is de Coptische taal trapsgewijze in onbruik geraakt, totdat zij bijna eene doode taal geworden is, die door zeer weinigen wordt verstaan. Zij is echter niet geheel verloren, daar zij nog gebruikt wordt in de liturgie en in verscheidene godsdienstige boeken der Copten; en daar de litanie en de liturgie opgezegd worden zonder een boek, kunnen zelfs vele priesters haar niet lezen, schrijven, spreken of verstaan, terwijl weinige of geene hoorders in staat zijn om een enkel woord van de dienst te begrijpen. Tot zulk een treurigen staat is de eenmaal bloeijende en beroemde kerk van Alexandrie en Egypte gebragt.

Het tegenwoordige godsdienststelsel der Coptische kerk bestaat uit eene vreemdaardige opeenhooping

van valsche leerstellingen, afgodische gebruiken en bijgeloovige plegtigheden. Zij besnijden en doopen; zij gelooven aan de wedergeboorte door den doop, aan de regtvaardigmaking door het inachtnemen van het avondmaal en andere vrome daden, voornamelijk vasten en pelgrimstogten, aan de transsubstantiatie, belijdenis aan een priester, absolutie, de aanroeping van heiligen, laatste oliesel en gebeden voor de dooden. Behalve den bijbel, dien zij nog beschouwen als den standaard van geloof en handelingen, houden zij de Gezegden der Vaderen, de Liturgie van Basilius, de Liturgie van Gregorius, de Liturgie van Cyrillus en de Apostolische verordeningen in hooge achting. Al deze liturgiën bestaan in de Coptische taal. De Coptèn hebben zeven sacramenten, welke zijn de doop, het avondmaal, het vormsel, de biecht, de priesterwijding, het huwelijk en het laatste oliesel. Hunne geestelijken worden onderhouden door vrijwillige bijdragen en geschenken, behalve giften bij geboorten, huwelijken en sterfgevallen. De doop wordt toegediend aan jongens op den leeftijd van veertig dagen, en aan meisjes op den leeftijd van tachtig dagen, tenzij in gevallen van gevaarlijke ziekte, wanneer hij vroeger mag bediend worden. Deze plegtigheid wordt verrigt door het ligchaam driemaal in het water te dompelen, waarbij de heilige olie gevoegd, en waarover het teeken des kruises gemaakt is. Het vormsel volgt onmiddellijk na den doop, en wordt verrigt met meirun of heilige olie. Het sacrament der biecht wordt dadelijk door de absolutie gevolgd, doch somtijds wordt eene boete voorgeschreven. Het laatste oliesel wordt niet alleen aan de zieken en stervenden verleend, maar ook aan de gezonden na het bedrijven van groote zonden. De godsdienstige vasten der Coptèn zijn talrijk en gestreng, en de patriarch in het bijzonder is bekend om zijne gestrenge levenswijze. Men zegt, dat hij des nachts om het kwartier geroepen wordt, opdat hij den naam Gods kan aanroepen. Dr. Wilson geeft een zeer belangwekkend verhaal van een bezoek, dat hij te Caïro aan eene Coptische kerk aflegde, en van de verschillende ceremoniën, waarvan hij bij die gelegenheid getuige was. De beschrijving der godsdienstoefening zal den lezer zekerlijk boeijen: —

„Zij begon, zoodra op den dag des Heeren het daglicht was aangebroken, en werd druk bezocht door jongen en ouden, die, wegens de kleinte der kerk, — de grootste evenwel, die aan de Coptèn van de plaats behoort, — zeer opeengehoopt waren, tot hun groot ongemak, dat vermeerderd werd door het gebrek aan luchtverversching en het branden van een aantal kaarsen. De bouw der kerk gelijkt veel op dien van eene Joodsche synagoge. Zij is verdeeld in vier afdeelingen. De *heikel* of het sanctuarium maakt de voornaamste afdeeling aan het oostelijke einde uit, en is van het andere gedeelte der kerk door houten paneelwerk gescheiden. Er hangt eene gordijn voor, met een groot kruis er op gewerkt, die eene deur in het midden tot een ingang heeft. Het gedeelte, dat hieraan grenst, door traliewerk van de andere gedeelten der kerk gescheiden, was bezet door de dienstdoende priesters en hunne assistenten, door den patriarch, die op een onderwetschen stoel, de stoel van Markus geheeten, zat, en door het meer aanzienlijke gedeelte der gemeente. In deze afdeeling mogten wij komen. De mindere gemeenteleden bezetten de volgende afdeeling, en de meest verwijderde was voor de vrouwen, die door eene andere afscheiding van traliewerk nagenoeg geheel voor ons oog verborgen waren. Ik zag geene beelden, maar eenige glinsterende schilderijen hingen hier en daar aan de muren. Bij het binnenkomen in de kerk deed een ieder zijne schoenen uit, doch volgens het algemeene gebruik van de Oostersche kerken, hield hij zijn tulband op. Zijne eerste handeling van devotie was die van zich neder te buigen voor het sanctuarium, onmiddellijk voor het hangende kruis, den zoom der gordijn te kussen, daarna zich neder te buigen voor den patriarch, die hem bij het opstaan zijn zegen gaf, en ten slotte voor eenige van de schilderijen der heiligen. Het binnenkomen van velen, nadat de dienst begonnen was, die deze ceremonien verrigtten, vermeerderde de verwarring zeer, die nu en dan nog verhoogd werd door het geluid van schellen en pauken en het heen- en weêrgaan van eenige priesters, die wierookvaten met wierook, die er uit opsteeg, slingerden, en aan den patriarch om nieuwe brandstof vroegen, wanneer hun voorraad was uitgeput. Vele van de oudere menschen leunden op krukken, die ongeveer vier of vijf voet lang waren, gedurende het grootste gedeelte van den tijd, en genoten, bij het gemis van banken, eenige verligting door het gebruik daarvan, gedurende de drie of vier uren van hun zamenzijn. Zij spraken dikwijls tot elkander en maakten aardigheden. Sommige priesters liepen de jongens achterna, die zich zochten te vermaken; het was duidelijk, dat zij hun gedrag wenschten te berispen in onze tegenwoordigheid. Hunne gebeden geschiedden bijna allen in de doode Coptische taal, en waren natuurlijk geheel onverstaanbaar voor het volk, dat er weinig belang in scheen te stellen, hoewel zij, door anderen geleid, de antwoorden gaven.

Het lezen van de Evangeliën en de Brieven geschiedde in het Arabisch, doch het werd op eene zeer oneerbiedige en geen indruk makende wijze verrigt door jongens, die een groot vermaak in hunne bezigheid schenen te scheppen. Het brood en de wijn, bij het avondmaal gebezigd, werden vóór hunne wijding door den patriarch en de priesters bijzonder onderzocht. Het brood had den vorm van kleine, ronde koeken, met de afbeelding van het kruis, naar ik geloof, er op, en de wijn was in een kleinen glazen beker. Het brood werd in den wijn gedoopt, alvorens het aan de aanwezigen werd gegeven; slechts een klein gedeelte gebruikte er van, en de priesters alleen dronken uit den beker. De patriarch besloot de dienst door het voorlezen van eenige vermaningen in het Arabisch en het uitspreken van zegeningen. Behalve wat zijn gedeelte van de dienst aanging, scheen het geheel eerder eene bespotting van heilige dingen dan de vereering van den alomtegenwoordigen en alwetenden God."

De Copten gelooven, dat Markus de apostel van Egypte en de stichter hunner kerk is, terwijl de patriarch van Alexandrië, dien zij als hun hoofd erkennen, bekleed met de magt van een absoluten paus, door hen als de wettige opvolger van Markus wordt beschouwd. Niet dat zij veel waarde hechten aan het denkbeeld van apostolische opvolging, doch zij gelooven, dat apostolische gaven en genade door het meiron of de heilige olie worden medegedeeld, die, zooals zij beweren, door Markus gezegend werd, en nog de eigenschappen, die er aan geschonken werden, behoudt, daar een nieuwe voorraad olie altijd bij den ouden wordt gevoegd, alvorens die op is. Een patriarch wordt somtijds gekozen door zijn voorvanger, doch gewoonlijk door het lot aangewezen, en altijd uit de monniken van het klooster van St. Antonius. Onder den patriarch staan de titulaire en werkelijke bisschoppen, de presbyters, die de mis voor het volk vieren, maar nooit prediken, de aartsdiakenen, diakenen, onderdiakenen, lezers, zangers en duivelbezweerders, die slechts jeugdige medehelpers in de kerkceremoniën zijn. Het verkiezen van priesters en van een patriarch geschiedt aldus: — Als een priester verkozen moet worden, (eene van zijne onmisbare hoedanigheden is, dat hij niet ongehuwd is,) vestigen eenige van de vroegere bekleeders dezer waardigheid de aandacht op een vriend, zonder dien toestemming te vragen. Hij mag een ongeletterd ambachtsman zijn, en is dat gewoonlijk ook. Daar vrijwillige nederigheid nu de vastgestelde regel en de erfelijke gewoonte geworden is, verwacht men van hem in de eerste plaats, dat hij de voor hem bestemde eer van de hand zal wijzen, en over zijne volkomene onwaardigheid zal uitweiden. Voor de smeekingen zijner vrienden moet hij doof blijven, en bij gevolg moet hij weêrstand bieden, totdat, nadat hij met geweld in de tegenwoordigheid van den patriarch gebragt is, zijne zegening uitgesproken is te midden van tegenspraak en vertoogen. Zijn vonnis is nu geteekend. Hij wordt daarna in de tegenwoordigheid van den patriarch naar eene kerk gevoerd, om gedurende een paar maanden in de ceremoniën der priesterlijke functiën ingewijd te worden, en om die gedeelten der litanie, die hij openlijk moet opzeggen, uit het hoofd te leeren. Zoodanig is gewoonlijk de geheele opleiding, die voor een Coptischen priester noodig wordt geoordeeld. Uit de priesters worden de bisschoppen verkozen. Hunne kennis gaat gewoonlijk niet verder dan die van de doode massa, waarvan zij gescheiden zijn, doch zij zijn onder. De begaafdheden van den patriarch zelven behoeven niet veel grooter te zijn. Deze moet ongehuwd wezen. Te dien einde wenden zich de bisschoppen en priesters tot het oudste aller kloosters, (dat hetwelk door den beroemden St. Antonius in de woestijn nabij de Roode zee werd gesticht,) om een echten monnik, ten einde den patriarchalen stoel te bezetten. De pligt van den superieur is dan, om negen of tien leden der broederschap van den ongehuwden staat te benoemen, en uit deze wordt er een door het lot verkozen. Men verwacht altijd, dat de nieuwverkozen patriarch, gelijk de gewone priester, een onverwinnelijken afkeer zal toonen om een ambt van zooveel waardigheid en verantwoordelijkheid op zich te nemen. Het gewone middel is, om zich te wenden tot den gouverneur van Egypte, zelfs als deze een Turk is, ten einde den weerspannige tot toegeven te dwingen door den sterken arm der burgerlijke en militaire magt. De tegenwoordige patriarch, die er zich evenzeer over verheugd voor den wettigen opvolger van Markus gehouden te worden, als de tegenwoordige paus voor den wettigen opvolger van Petrus, werd werkelijk door de soldaten van Mohamed Ali uit het klooster naar den stoel van den evangelist overgebragt.

Als het avondmaal gevierd wordt, komt elke man aan de deur van het sanctuarium, ten einde het te ontvangen. De priesters dienen het afzonderlijk aan de vrouwen in hare afdeeling der kerk toe. Het sanctuarium wordt gedurende de godsdienstoefening gewoonlijk door lampen schitterend verlicht. Er wordt zelden gepreêkt, behalve gedurende de Vasten. De kerk gebiedt aan hare leden, om zevenmaal in de vier

en twintig uren in de afzondering te bidden. Zij zeggen in hunne gebeden gedeelten van de Psalmen in het Arabisch en van een hoofdstuk van een der Evangeliën op, waarna zij in het Coptisch of Arabisch een-en-veertigmaal zeggen: „O mijn Heer, heb genade," waarbij sommigen een snoer van een en veertig koralen gebruiken, terwijl anderen op hunne vingers tellen. Aan het einde voegen zij een kort gebed in het Coptisch, of zeggen het Onze Vader op. Maar terwijl de Coptische kerk de getrouwe verrigting van afzonderlijk gebed aldus beveelt, ziet men velen van het volk hunne gebeden opzeggen, terwijl zij gaan, rijden of hunne dagelijksche bezigheden verrigten; zij mompelen ze snel zonder den minsten schijn van gevoel. Eenige strengere klassen wasschen de handen en voeten, alvorens zij de openbare godsdienstoefening gaan bijwonen, en bidden met het gelaat naar het Oosten.

De Copten vasten elken Woensdag en Vrijdag, en eten dan slechts visch, groenten en olie. Zij houden ook vier lange en strenge vasten in het jaar, waarvan eene, bij gelegenheid van het Paaschfeest, vijf en vijftig dagen duurt. Gedurende dien tijd onthouden zij zich van elke soort van dierlijk voedsel, zooals vleesch, eijeren, melk, boter en kaas. Elke vasten wordt door een feest gevolgd, en bovendien zijn er nog drie andere feesten. Behalve dat zij bij die gelegenheid de kerkdienst bijwonen, houden zij feestmaaltijden en geven aalmoezen. Zij onthouden zich van varkensvleesch, om de vuilheid van het dier, zooals zij zeggen. De Copten beschouwen een pelgrimstogt naar Jeruzalem verpligtend voor allen. Zij vereenigen zich in groote karavanen voor de reis, vieren de Lijdensweek te Jeruzalem, en gaan zich dan in de Jordaan baden. De besnijdenis wordt vrij algemeen op den leeftijd van twee, zeven of acht jaar verrigt, en somtijds op dien van twintig jaar en later. Zij wordt eerder als een burgerlijk dan als een godsdienstig gebruik beschouwd.

De Coptische vrouwen omsluijeren het gelaat in het openbaar, in navolging van de Mohamedaansche vrouwen; zij ontblooten het nooit in huis in de tegenwoordigheid van mannen, met uitzondering van hare naaste betrekkingen. De Copten volgen ook de Muzelmannen na bij het aangaan van huwelijken. Vrouwen worden namelijk als huwelijksluitsters van beroep gebezigd; zij brengen eene beschrijving van het persoonlijk voorkomen van de eene partij naar de andere, en onderhandelen over al de bijzondere voorwaarden der vereeniging, en de man ziet zelden het gelaat van de voor hem bestemde vrouw, voordat het huwelijk gesloten is. De keuze geschiedt somtijds door de vrouwelijke bloedverwanten. Meisjes trouwen op den leeftijd van twaalf of dertien, somtijds ook op den ouderdom van tien jaar; zij worden zelfs nog jonger verloofd. De huwelijksfeesten duren onder de middelen hoogere klassen gewoonlijk zeven of acht dagen. Op den avond van den laatsten dag wordt de bruid door hare bloedverwanten en vrienden in eene processie, gevolgd door muzikanten en personen die lichten dragen, naar het huis van den bruidegom begeleid. Van daar gaan zij naar de kerk in twee afzonderlijke gedeelten, en keeren na de plegtigheid terug, om aan een laatste feest deel te nemen. Het volgende gedeelte der huwelijksplegtigheid, dat ook door eenige andere Oostersche kerken aangenomen is, verdient de aandacht. Nadat de priester de huwelijksringen gezegend en teruggegeven heeft, plaatst hij eene gouden kroon op het hoofd van de bruid en van den bruidegom, en eene sjerp over den schouder des laatsten, welke ceremonie de krooning heet. De kroonen behooren aan de kerk, en worden afgenomen, als de partijen heengaan, doch de bruidegom draagt de sjerp, totdat hij te huis gekomen is, waar zij door den priester afgenomen wordt. Van het verleenen eener „kroon des levens," „der regtvaardigheid" en „der heerlijkheid" aan den geloovige wordt in de Schriften gewag gemaakt, als een gedeelte der voleindiging in den hemel van de geestelijke vereeniging zijner ziel met zijn Zaligmaker aan den huwelijksmaaltijd van het Lam. Pas gehuwde paren onder de Joden droegen kroonen op hun trouwdag, en in Hoogl. III : 11 worden de dochteren van Zion uitgenoodigd om den koning Salomo met de kroon, waarmede hem zijne moeder kroonde op den dag zijner bruiloft, en op den dag der vreugde zijns harten, te aanschouwen.

De begrafenisplegtigheden der Copten gelijken ook veel op die der Muzelmannen. Het lijk wordt in eene doodkist gedragen, gevolgd door weenende vrouwen, en deze worden voor drie dagen gehuurd, ten einde haar gejammer in het huis des overledenen voort te zetten. De Copten van beiderlei geslacht bezoeken de graven hunner bloedverwanten driemaal in het jaar. Zij brengen den nacht door in huizen op het kerkhof, de vrouwen in de boven- en de mannen in de benedenkamers, en des morgens dooden zij een buffel of een schaap, en geven het vleesch daarvan met brood aan de armen. Dit heeft al het voorkomen van een zoenoffer, dat waarschijnlijk van Heidensche tijden dagteekent, doch zij nemen deze verklaring van de plegtigheid niet aan.

De Abyssinische kerk (zie ald.) is een tak van de

oude Coptische kerk in Egypte, daar haar ABUNA (zie ald.) of patriarch door den patriarch van Alexandrie gewijd wordt, en in zekeren zin aan dezen ondergeschikt is.

COPTISCHE MONNIKEN. Het kloosterleven had zijn oorsprong in Egypte, en wordt nog in dat land in groote achting gehouden. De Copten, die deze levenswijze volgen, leggen zich strenge boetedoeningen op; zij leven in woestenijen, slapen in hunne kleederen op den grond, en buigen zich elken avond honderd-vijftigmaal met het aangezigt en de borst ter aarde. Deze monniken zijn voortgesproten uit de laagste klasse van menschen en leven van aalmoezen. De kloosters zijn thans slechts zeven in getal: twee daarvan, dat van St. Antonius en St. Paulus, zijn in de oostelijke woestijn nabij de Roode Zee; vier, waaronder dat van St. Macarius, in het Natron-dal, en een te Jebel Koskam in Opper-Egypte. In deze instellingen heerscht eene zeer gestrenge tucht. De Copten hebben ook een aantal bijkloosters, waarin de priesters niet-geestelijke personen zijn, en vrouwen zoowel als mannen worden toegelaten. Een zware proeftijd wordt vereischt van alle personen, die in de kloosterorde wenschen toegelaten te worden. Behalve dat zij de geloften afleggen van in den ongehuwden staat te blijven, moeten zij in een afgelegen klooster in de woestijn de diensten van dienstboden verrigten, zooals het halen van hout en water, het vegen van de kamers, of het bedienen der monniken. Het aantal monniken en nonnen is zeer groot. Zij bestaan hoofdzakelijk van linzen, en eten alleen op feestdagen vleesch. Over het algemeen zijn zij zeer arm, bijgeloovig en onwetend.

CORDELIERS, monniken van de Franciscaner orde. Zij dragen een groven grijzen mantel, met eene kleine kap, en een gordel van touw met drie knoopen. Aan dezen gordel ontleenen zij hunnen naam. Zij heeten ook Minderbroeders.

CORDICOLEN (Lat. *cor*, het hart, *colo*, vereeren), eene secte van Roomsche ijveraars, die in Frankrijk omstreeks het midden der achttiende eeuw ontstond. Zij zeiden het heilige hart van Jezus en het hart van Maria, Zijne maagdelijke moeder, te vereeren. Verschillende werken verschenen over dat onderwerp in het Fransch en het Italiaansch, en de secte breidde zich in Napels, Sardinië en Spanje snel uit. Lofzangen werden ter eere van het heilige hart van Jezus zamengesteld, en in alle Roomsch-Catholieke landen zijn nog vele Cordicolen te vinden.

CORYBANTEN, priesters van de godin CYBELE (zie ald.), die bij de offeranden dansten, en de maat op bekkens sloegen. Zij woonden op den berg Ida op het eiland Creta, waar zij het kind Zeus verpleegden. Eenigen denken, dat de Corybanten de zonen waren van CHRONOS (zie ald.), anderen, dat zij de zonen waren van Zeus en Calliope, dat zij naar Samothracie gingen, waar zij gewoond zouden hebben, en dat zij dezelfde wezens waren als die, welke daar Cabeiri werden genoemd. Sommigen zijn van oordeel, dat de Corybanten negen in getal waren.

COVENANTERS, de naam van hen, die het Nationale Covenant (verbond) van Schotland, dat in 1581 werd opgemaakt, aanhingen. Dit stuk bevatte eene afzwering van de Roomsche godsdienst en eene plegtige overeenkomst om de Protestantsche eeredienst te ondersteunen. Het had zijn oorsprong in eene zeer algemeene en niet ongegronde vrees, die te dier tijde en nog vrij lang daarna heerschte, dat de Roomsche godsdienst weder ingevoerd zou worden. Men wist wel, dat er pogingen in het werk waren gesteld, om den toen regerenden monarch Jacobus VI. over te halen om het Roomsch-Catholieke geloof te omhelzen. Dit doel lag den paus daarom te meer aan het harte, omdat de jonge koning de naaste erfgenaam van den Engelschen troon was. Op inblazing van den koning maakte daarom John Craig, een van de predikanten van Edinburgh, het Nationale Covenant op, dat Jacobus en zijn huishouden op den 28sten Februarij 1581 het eerst bezwoeren en onderteekenden, en dat in den beginne den naam van „de Geloofsbelijdenis des Konings" ontving. Nadat het door den koning onderteekend was, werd het blijmoedig onderschreven door een groot aantal personen van alle rangen uit het geheele koningrijk. Zij, die hunne onderteekening aan dit belangrijke stuk hechtten, zwoeren om aan de Hervormde leer en aan de inrigting der Hervormde kerk van Schotland getrouw te blijven en die te verdedigen.

Ten gevolge van eene zigtbare toeneming der godsdienstloosheid in de kerk en het land, kwam men op de Algemeene Vergadering overeen, dat er eene openbare hernieuwing zoude plaats hebben van het Nationale Covenant. Dit had te Edinburgh op den 30sten Maart 1596 plaats. Bij deze plegtige gelegenheid predikte Davidson, die tot voorzitter was verkozen, zoo zeer tot overtuiging zijner hoorders, en zond hij in hun naam eene belijdenis van hunne zonden naar den hemel op met zulk eene opregte en innige aandoening, dat al de aanwezige predikanten in tranen voor hem uitbarstten, op zijn verlangen van hunne zitplaatsen opstonden en, de regterhand opheffende, hun verbond met God hernieuwden. Dit tooneel, dat drie uren

aanhield, was zeer treffend. Daar het grootste gedeelte der predikanten niet tegenwoordig was om die handeling te verrigten, beval de Vergadering, dat zij in de verschillende synoden en kerkvergaderingen moest herhaald worden, en later tot de gemeenten moest worden uitgestrekt. Dit geschiedde, totdat geheel Schotland zich over den eed verheugde.

De koning was echter in zijn hart een warm Episcopaal, en toen hij eindelijk bij den dood van Elisabeth in 1603 den Engelschen troon beklom, zette hij zich met verdubbelden ijver aan het werk, om de Kerk van Schotland naar het voorbeeld der Engelsche kerk in te rigten. Alvorens hij zijne noordelijke staten verliet, was hij er in geslaagd om bisschoppen aan te stellen, doch hij had het moeijelijk gevonden, om de kerk met deze dignitarissen te verzoenen; hij had zelfs niet eens kunnen verkrijgen, dat zij door het Hooge Kerkelijke Hof erkend werden. Vertoornd over den aanhoudenden tegenstand tegen zijn koninklijken wil, had hij den tijd der Vergaderingen naar zijn welgevallen veranderd, en stouter geworden ten gevolge van zijne verhefling tot den Engelschen troon, liet hij de Vergadering, die in 1605 te Aberdeen zou zijn bijeengekomen, verdagen, zonder den tijd voor de volgende bijeenkomst te bepalen. Dit was eene eigenmagtige poging om de vrijheden der Presbyteriaansche kerk in te korten, en daarom besloot men om het regt der kerk, om hare eigene vergaderingen te constituëren, te handhaven. Eenige predikanten kwamen daarom te Aberdeen bijeen, besloten ten minste om de Vergadering te constitueren en eene andere bijeenkomst te bepalen. De koning had echter berigt gekregen van het plan, en bevel gegeven om de Vergadering te ontbinden, omdat zij niet met koninklijke goedkeuring was bijeengeroepen. De broederen kwamen op den bepaalden dag bijeen, en de Vergadering geconstitueerd zijnde, was men op het punt van den brief des konings te lezen, toen een bode aankwam en hun in naam des konings beval, om op straffe van rebellie uiteen te gaan. De Vergadering betuigde hare gewilligheid om dat te doen, mits de koninklijke boodschapper, op de gewone wijze, tijd en plaats voor de volgende bijeenkomst wilde bepalen. Dit voorstel werd door den afgevaardigde verworpen, waarop de president, op verzoek der broederen, bepaalde, dat de Vergadering op den laatsten Dingsdag van September te zelfder plaatse zoude bijeenkomen, en de zitting ontbond.

De predikanten, die de Vergadering uitmaakten, stonden dadelijk wegens hoogverraad te regt, en werden uit het koningrijk gebannen. Kort te voren waren eenige van de meer ijverige broederen uitgenoodigd om te Londen te komen, onder voorwendsel van beraadslagingen te houden met den koning, en eenmaal daar, werden zij verhinderd om naar Schotland terug te keeren. Daar de koning zich nu in meer gunstige omstandigheden bevond, ging hij er toe over om zijn plan, om de prelatuur in Schotland in te voeren, ten uitvoer te brengen. Met dit doel deed hij een anderen stap voorwaarts en bepaalde, dat de bisschoppen permanente presidenten zouden zijn, of met andere woorden, dat zij krachtens hun ambt de magt zouden hebben, om aanhoudend president te zijn op al de zamenkomsten van kerkvergaderingen, synoden en algemeene vergaderingen. Deze inbreuk op de vrijheden der kerk ontmoette hevigen tegenstand bij de hoven der kerken, en gaf aanleiding tot vele ongepaste en schandelijke tooneelen. Doch de koning liet zich van het bereiken van zijn geliefkoosd plan niet afschrikken. Op eene Vergadering, te Glasgow in 1610 gehouden, slaagde hij er door omkooping en bedreiging in, om de toestemming der kerk te verkrijgen, dat zij de bisschoppen als presidenten van diocesane synoden zoude ontvangen, hun de magt zoude verleenen om overtreders in den ban te doen en vrij te spreken, om predikanten te ordenen en af te zetten, en om de kerken in hunne diocesen te bezoeken. De Vergadering, die aldus het Episcopaat in eene Presbyteriaansche kerk en een Presbyteriaansch land bekrachtigde, is door Schotsche kerkgeschiedschrijvers eenparig als eene onvrije en onwettige Vergadering beschouwd, en daarom werden al hare handelingen door de Vergadering van 1638 van nul en geener waarde verklaard. Vele der predikanten, die ten gunste der bisschoppen stemden, deden zulks onwetend, en zonder het ware doel van het voorstel ten volle te kennen. De koning was echter verheugd over den goeden uitslag zijner plannen, en de Schotsche bisschoppen, die de plannen des konings geheel kenden, haastten zich om zich het voordeel, dat zij behaald hadden, ten nutte te maken. Drie hunner vertrokken onmiddellijk naar Londen, en de bisschoppelijke wijding verkregen hebbende, keerden zij terug om aan de andere de wijding te geven, zonder de bekrachtiging van Kerkeraad, Synode of Vergadering. Zonder aarzeling namen zij plaats als voorzitters bij alle bijeenkomsten van kerkelijke hoven, en wendden zij voor de onbepaalde magt van diocesane bisschoppen uit te oefenen. Het volk evenwel behandelde de bisschoppen des konings met de grootste minachting, en de predikanten preekten van den kansel tegen hen als indringers, terwijl zij

weigerden om hun onregtmatig gezag te erkennen. De koning, bevindende dat zijne prelaten weinig geacht werden, poogde hun eene kunstmatige belangrijkheid te geven door de instelling van prevotale hoven, die bestemd waren om hen in staat te stellen geheel onafhankelijk van de Presbyteriaansche kerkelijke hoven te heerschen. Maar de bisschoppen, de geaardheid kennende van het volk, onder hetwelk zij woonden, onthielden zich van de uitoefening der magt, die zij volgens het goedvinden des konings zouden aannemen. Zoo gingen de zaken voor een tijd rustig haar gang, en niettegenstaande het bestaan van prelaten in de Schotsche kerk, bleef hare gewone presbyteriale inrigting in ongestoorde werking.

De schijnbare kalmte, die er in Schotland heerschte, bedroog koning Jacobus aangaande den waren staat der gevoelens, die het volk jegens de bisschoppen koesterde. Zich zelven overredende, dat de predikanten in hunne gemeenten zich op het punt der kerkelijke orde geheel naar zijne wenschen gevoegd hadden, besloot hij om nog verder te beproeven, of zij zich met gelijke gereedheid aan de ceremoniën der Engelsche kerk wilden onderwerpen. De nieuwigheden, die hij invoerde, ontmoetten echter van alle kanten den meest bepaalden weerstand. Maar de koning slaagde er in om den tegenstand in zoo verre te overwinnen, dat hij de meerderheid van de Algemeene Vergadering overhaalde, om zich te schikken naar de vijf artikelen van conformiteit met de Engelsche kerk, wel bekend onder den naam van de vijf ARTIKELEN VAN PERTH (zie afd.). Deze aanstootelijke ceremoniën, die Jacobus aan zijne Schotsche onderdanen zocht op te dringen, waren naauwelijks door de Vergadering aangenomen, die te dien einde geschift was, of zij werden bekrachtigd door den geheimen raad, en in Julij 1621 ontvingen zij de bekrachtiging van het parlement. Maar hoewel de nieuwe gebruiken de wet van het land geworden waren, werden zij volstrekt niet algemeen aangenomen door de Schotsche Presbyterianen. Gedurende het overige gedeelte van zijne regering deed Jacobus geene verdere stappen om aan de Kerk en het volk van Schotland hinderpalen in den weg te leggen. Hij had volbragt, wat hij lang gewenscht had, de invoering der prelatuur.

Jacobus werd opgevolgd door zijn zoon Karel I., die, van nature van eene hoovaardige en heerschzuchtige geaardheid, en sterk gehecht aan de prelatuur en zelfs aan de Roomsche godsdienst, van het begin zijner regering af in Schotland het geheele rituaal en al de ceremoniën der Engelsche kerk trachtte in te voeren. Hoewel meer dan één poging gedaan was om de Engelsche liturgie onder de Presbyterianen ten noorden van de Tweed in gebruik te brengen, was zij toch tot hiertoe verworpen. Nu echter had Laud, de half-Roomsche aartsbisschop van Canterbury, eene eigen liturgie opgemaakt, die veel op het Roomsche brevier geleek, en voornamelijk in de communiedienst geheel op het misboek was gegrond. Karel gaf bevel, dat dit rituaal in al de Schotsche kerken zou gebruikt worden. Aan elken predikant werd bevolen om zich twee exemplaren aan te schaffen, op straffe van afzetting, en een bevel werd door den koning uitgevaardigd, dat zij in alle kerken zou gelezen worden. De dag, waarop deze Anglo-Roomsche liturgie het eerst in gebruik zou komen, was de 23ste Julij 1637, die lang onthouden zal worden als de dag, waarop het eerste uitbreken eener godsdienstbeweging plaats had, die Schotland gedurende langen tijd schokte. Het tooneel, dat op dien noodlottigen dag te Edinburgh plaats had, was vreeselijk. Toen de bisschop van Edinburgh den kansel besteeg, om de gisting te doen bedaren, werd hij beantwoord door eene hagelbui van stokken, steenen en andere werptuigen, met de kreeten van „een paus! een paus! Antichrist! haalt hem naar beneden! steenigt hem!" Als hij niet beschermd was geworden door de magistraten, toen hij naar zijn rijtuig terugkeerde, zou hij zeker als een slagtoffer van de woede der menigte, als een martelaar der nieuwe liturgie, gevallen zijn.

Ontsteld door het verontrustende voorkomen, dat de zaken hadden aangenomen, niet alleen in de hoofdstad, maar door geheel Schotland, rigtten vele edelen en aanzienlijken in der haast een ernstig verzoek tot den koning, om het rituaal in te trekken, doch in stede daarvan beval hij onbepaalde onderwerping aan de canons en onmiddellijke aanneming van het rituaal. De supplianten, zooals zij zich noemden, bevindende dat al hunne verzoeken en vertoogen met verachting behandeld werden, gingen gezamenlijk naar Stirling, en vaardigden met den geheimen raad van Schotland, die in die stad bijeenkwam, een plegtig protest tegen de koninklijke proclamatie uit. De grootste tweedragt heerschte er, en men gevoelde, dat in den tegenwoordigen staat van de kerk en het land, de tijd bijzonder geschikt was voor eene hernieuwing van het Nationale Covenant, met zulke bijvoegingen en wijzigingen, als de omstandigheden schenen te vereischen. Deze plegtigheid had op den 1sten Maart 1638 in de Greyfriars kerk te Edinburgh plaats. Karel en diens Schotsche onderdanen waren nu geheel en al met elkander in

onmin. Het Covenant werd het wachtwoord. Menschen van alle rangen en standen vroegen verlof om hunne namen aan het heilige verbond te voegen, en hoewel er in vele gevallen bedreigingen gebezigd werden om het volk te weerhouden te teekenen, onderteekenden toch eenigen het document met hun bloed. Eenige der voornaamste Schotsche edelen omhelsden de zaak van het Covenant met geestdrift, en de Covenanters, zooals zij nu genoemd werden, werden een magtig ligchaam, bezield met een heiligen ijver om de Hervormde Presbyteriaansche kerk van Schotland te verdedigen. Karel zag nu, dat hij een geest had opgewekt, dien het voor hem moeijelijk zou zijn om te doen bedaren. Hij poogde eerst op listige wijze eene schijnbaar verzoenende politiek te volgen, en zond den markies van Hamilton als zijn afgevaardigde naar Schotland, met bevel om door vriendelijkheid en beleefdheid te trachten, de Schotten over te halen om afstand te doen van het Covenant, dat zij zoo plegtig bezworen hadden. Zulke maatregelen waren natuurlijk geheel vruchteloos. Middelerwijl maakte Karel zich tot een inval in Schotland gereed. Bevindende dat Hamilton, hoewel geholpen door de bisschoppen, den sterken phalanx der Covenanters niet kon verzwakken of verdeelen, zag de koning, dat het volstrekt noodzakelijk was om eenige concessiën aan de wenschen van het Schotsche volk te doen. Daarom riep hij eene vrije Algemeene Vergadering op, ten einde te Glasgow bijeen te komen, en benoemde den markies van Hamilton, om daarbij als koninklijk commissaris tegenwoordig te zijn. Deze Vergadering kwam op den 21sten November 1638 bijeen. De instructiën des konings aan zijn commissaris waren, dat hij al zijne pogingen zou aanwenden, om de ijverzucht tusschen de geestelijken en de leeken, die leden waren, op te wekken, en dat hij, als hij hierin niet slaagde, tegen al de handelingen moest protesteren, en in geen geval moest dulden, dat de bisschoppen gegispt werden. Al zijne pogingen waren vruchteloos, en ziende, dat de leden vast besloten waren om over te gaan tot de zaak, waarom zij bijeengekomen waren, stond hij op, en ontbond in naam des konings, als het hoofd der kerk, de Vergadering. Zoo iets was voorzien, en een plegtig protest was vooraf opgemaakt, dat gelezen werd, toen de commissaris zich verwijderde, en na eene gepaste aanspraak van den president, gevolgd door dergelijke aanspraken van eenige der andere leden, ging de Vergadering tot de behandeling der zaken over. Hare eerste handeling was de zes zoogenaamde Vergaderingen, die gehouden waren sedert Jacobus den troon van Engeland beklom, de Vergaderingen van 1606 tot 1618, voor nietig te verklaren. Dit gedeelte der handelingen werd door een ander even belangrijk gevolgd, namelijk, de berisping der Schotsche bisschoppen, dien zij vele overtredingen te laste legden. Bij die gelegenheid sprak de president, in naam des Heeren Jezus Christus, het vonnis der excommunicatie uit over twee aartsbisschoppen en zes bisschoppen, van afzetting over vier, en van suspensie over twee. Zoo werd het episcopaat in Schotland afgeschaft, en de nationale Presbyteriaansche kerk wederom vrijgemaakt van de onderwerping, waarin zij gedurende vele jaren gehouden was.

De vastberadenheid, waarmede de Vergadering te Glasgow had gehandeld, wekte de verontwaardiging van Karel op, en hij besloot om zonder uitstel vijandelijkheden te beginnen. Schotland stond als één man op, en dadelijk werden er toebereidselen gemaakt, om het leger des konings te gemoet te trekken, dat op weg was om de onderwerping der oproerige Schotten te beproeven. Eene groote legermagt werd er verzameld, die onder het bevel van generaal Leslie werd gesteld, en al de versterkte plaatsen van Schotland werden door de Covenanters bezet, die, om te toonen dat zij tot dezen oorlog gedwongen werden, en dat hij niet uit vrije keuze werd ondernomen, eene verdediging van hun gedrag in het opnemen der wapenen in het licht gaven.

Eindelijk had de bedreigde inval plaats. Eene vloot van acht en twintig oorlogschepen, met ongeveer vijf of zes duizend man Engelsche troepen, verscheen in de Golf van Forth. Geen soldaat evenwel mogt landen, doch Hamilton, die de vloot vergezelde, oordeelde het goed, dat zij zoo spoedig mogelijk zoude terugtrekken. Een gedeelte van de Engelsche legermagt was te Kelso met verlies van drie honderd man teruggedreven.

Hoewel Karel zijn best deed om de Covenanters als een troep bandelooze oproerlingen voor te stellen, gevoelden en verkondigden zij aanhoudend, dat de oorlog, waarin zij gewikkeld waren, een godsdienstoorlog was. Door een edelen ijver aangevoerd, ten behoeve van de regten van het geweten en van de waarheid, hielden zij stand tegen de Engelsche aanvallers, en Karel, ontmoedigd door den weinigen voorspoed zijner eigene legermagt, was genoodzaakt eene vredesonderhandeling voor te stellen, waarop een verdrag, hoewel eenigzins algemeen en onzeker, door beide partijen onderteekend werd. Het scheen, dat de koning het voornemen niet had, om aan zijne verbindtenissen getrouw te blijven. De Covenanters

schijnen eenige achterdocht van dezen aard gekoesterd te hebben, daar zij, terwijl zij hunne soldaten afdankten, hunne officieren in soldij en tot de active dienst gereed hielden. Karel, zijne listige plannen ten uitvoer brengende, bekrachtigde eene bijeenkomst van de Algemeene Vergadering, die in Augustus 1639 te Edinburgh zou gehouden worden. De graaf van Traquair werd aangesteld, om als koninklijke commissaris daarbij tegenwoordig te zijn, en poogde, gehoorzaam aan de bevelen zijns meesters, de leden over te halen om te verklaren, dat alles, wat op de Glasgowsche Vergadering tegen de bisschoppen gedaan was, van nul en geener waarde was. Bevindende dat de Vergadering standvastig bleef, veranderde hij van tactiek en wendde voor, dat hij al de wenschen der Covenanters inwilligde. De list was maar al te gelukkig. De Covenanters verbeeldden zich, dat de koning had toegegeven, en nu op het punt was, om den vrede aan hen en hunne ontstelde kerk weder te geven. Om de achterdocht der Presbyterianen nog verder weg te nemen, schonken de commissaris en de Schotsche geheime raad met schijnbare gereedheid hunne bekrachtiging aan het Nationale Covenant, zooals het het vorige jaar onderteekend was, en alle klassen over het geheele land kregen bevel om het te onderteekenen.

Karel gaf voor verontwaardigd te zijn over het gedrag van zijn commissaris, die, zooals hij beweerde, zijne instructiën was te buiten gegaan, door toe te stemmen tot de afschaffing der prelatuur en de hernieuwing van het Covenant. De verwachtingen der Covenanters werden derhalve bitter teleurgesteld, en toen het Schotsche parlement bijeenkwam om de handelingen der laatste Vergadering te bekrachtigen, werd het bij koninklijk mandaat tot Junij van het volgende jaar verdaagd. Toen daarop de leden van het parlement den graaf van Loudoun met andere afgevaardigden naar Londen zonden, om bij den koning tegen zulk eene eigendunkelijke handelwijze te protesteren, werd de graaf naar den Tower gezonden, beschuldigd van hoogverraad, en men zegt, dat hij in het geheim zou zijn terdood gebragt, had niet de markies van Hamilton het gevaar van zulk een stap aangetoond. De monarch beraamde nu een nieuwen togt naar Schotland. De Covenanters hadden echter naauwelijks berigt van het plan des konings, of zij trokken zonder de aanmadering van een Engelsch leger af te wachten de grenzen over, traden Engeland binnen, en ontmoetten en versloegen den vijand in een beslissend gevecht. Deze uitslag leidde tot een nieuw verdrag.

Een burgeroorlog brak er nu in Engeland uit, daar Karel met het parlement oneensgezind was. De Schotten stelden alles in het werk, om de twee strijdende partijen met elkander te verzoenen; daar al hunne pogingen echter zonder goed gevolg waren, kozen zij de zijde van het parlement, om de vrijheden van het land tegen een vermeteelen en heerschzuchtigen monarch te verdedigen. In 1643 werd het Plegtige Verbond en Covenant gesloten, dat de drie koningrijken Engeland, Schotland en Ierland in één band van vrede en vriendschap vereenigde. In hetzelfde jaar kwam de beroemde Westminster Vergadering bijeen, waarin, na eene beraadslaging van dertig dagen, het Goddelijke regt van het Presbyterianismus door eene overgroote meerderheid werd aangenomen. Verscheidene afgevaardigden van Schotland waren daarbij tegenwoordig, en namen een werkzaam deel aan de beraadslagingen van dit ligchaam; en van de zitting daarvan tot aan de Restoratie was het Presbyterianismus het heerschende godsdienststelsel, niet alleen in Schotland, maar ook in Engeland en Ierland.

Een van de hevigste tegenstanders der Covenanters in Schotland was Montrose, die den standaard der Schotsche Presbyterianen verliet, en een ijverig aanvoerder van het koninklijke leger werd. Zich de afwezigheid van het grootste gedeelte der strijdkrachten van de Covenanters ten nutte makende, dat in Engeland onder den generaal Leslie stond, viel Montrose een detachement in de nabijheid van Perth aan, en behaalde eene gemakkelijke overwinning. Hij trok nu naar het noorden, nam Perth en Aberdeen in bezit, en gaf de inwoners over aan wreedheid, roof en het zwaard. Hij deong vervolgens in Argyleshire door, verwoesting en vernietiging met zich voerende. Hij verbrandde de huizen en het koren, doodde het vee, en vermoordde in koelen bloede alle mannen, die in staat waren de wapenen te dragen.

Schotland was te dier tijde in een allerellendigsten toestand. Hongersnood en pest voegden zich bij den oorlog. Het geheele land was in een staat van onrust, die bijna aan wanhoop grensde. De Covenanters gaven zich over aan gebed en vasten, en hun hart werd spoedig van een pijnlijken angst bevrijd door het welkome berigt, dat het leger des konings door den generaal Leslie en diens troepen te Naseby in Engeland verslagen was. Daar het grootste gedeelte van het leger der Covenanters nu de handen vrij had, keerde het naar Schotland terug, en slaagde er in Montrose te Philiphaugh nabij Selkirk terug te drijven.

In de lente van 1646 had er eene gebeurtenis plaats, die de Covenanters niet weinig ontstelde. Zij hadden

met het Engelsche parlement tegen Karel partij gekozen, en tot hunne verbazing verscheen de koning, nadat hij door Cromwell verslagen was, in het midden van het Schotsche leger, en gaf hij zich over aan de zelfs sympathie en bescherming. De Schotten waren in de grootste verlegenheid. Zij behandelden den monarch met den eerbied aan zijn rang verschuldigd, en verbonden zich hem te ondersteunen, indien hij zijne verkeerde raadslieden wilde wegzenden en het Plegtige Verbond onderteekenen. Zij smeekten hem deze voorwaarden aan te nemen, maar te vergeefs. De koning verklaarde, dat hij eerder wilde sterven, dan den eed, bij zijne krooning afgelegd, verbreken, die, zooals hij zeide, hem gebood om de Engelsche kerk en hare ceremonien te ondersteunen. Hij betuigde zijne gereedheid om toe te stemmen tot de vestiging van het Presbyterianismus in Schotland, doch de Schotten wisten wel, dat hij in het geheim hoopte de Hervorming in Engeland uit te roeijen. Wat moest er met Karel gedaan worden, nu hij in de handen der Covenanters was? Maanden werden er doorgebragt in onderhandelingen, en eindelijk werd de persoon des konings aan de handen der Engelschen toevertrouwd, op de uitdrukkelijke voorwaarde, dat zijn koninklijken persoon geen leed of geweld aangedaan zou worden. Drie jaren later werd hij echter gevonnisd en onthoofd.

Op den dag nadat de teregtstelling van Karel I. te Edinburgh bekend was, werd zijn zoon Karel II. tot koning uitgeroepen, doch op voorwaarde, dat „alvorens tot de uitoefening van zijne koninklijke magt toegelaten te worden, hij voldoening zal geven aan dit koningrijk in de dingen, die de zekerheid der godsdienst betreffen, volgens het Nationale Covenant en het Plegtige Verbond en Covenant." Dit beding werd Karel te 's Gravenhage voorgelegd. In het eerst weigerde hij zijne toestemming te geven. In het volgende jaar waren de Covenanters echter gelukkiger, en met de afgevaardigden onder zeil gaande, bereikte hij de kusten van Schotland op den 23sten Junij 1650. Alvorens te landen stemde hij er in toe, om het Covenant te onderschrijven. In Augustus daarop herhaalde deze monarch zijne verbindtenis om het Covenant te ondersteunen. Al dien tijd beraamde hij echter in het geheim plannen, om niet alleen het Presbyteriaansche, maar zelfs het Protestantsche geloof omver te werpen.

De aankomst van den nieuwen monarch werd door alle klassen van het Schotsche volk met vreugde begroet, doch deze vreugde werd plotseling afgebroken door de aankomst van Cromwell met een groot leger, die de Covenanters te Dunbar zoodanig versloeg, dat niet minder dan drie duizend Schotten op het slagveld vielen. Karel, die in zijn hart de aanhangers van het Covenant haatte, was volstrekt niet misnoegd over de nederlaag, die zij geleden hadden. Te midden der onenigheden, die het land schokten, werd de monarch op den 1sten Januarij 1651 te Scone gekroond. Bij het einde der godsdienstoefening werden het Nationale Covenant en het Plegtige Verbond voorgelezen, en de koning bezwoer ze plegtig. Hij legde ook den eed af, dat hij de Kerk van Schotland zou ondersteunen en verdedigen. Een zijner eerste stappen, en een die zijne onoprechtheid toonde, was, dat hij zich in zijn hof omringde van de vijanden der Hervorming. Op hunnen raad ondernam hij een togt naar Engeland, en zijn leger te Worcester verslagen zijnde, liet hij zijn koningrijk aan de genade van Cromwell over, en vlugtte naar Frankrijk.

De herstelling van Karel op den troon, in 1660, was eene rampspoedige gebeurtenis voor de Schotsche Covenanters. Naauwelijks was hij weder aan het bewind, of hij stelde al zijne pogingen in het werk, om de burgerlijke en de godsdienstvrijheid van Schotland omver te werpen. Om dit plan ten uitvoer te brengen, was zijn eerste stap het parlement eene acte te doen aannemen, waarbij de koninklijke opperheerschappij in alle wereldlijke en geestelijke zaken erkend werd, een beginsel dat hij formeel in den Eed van Gehechtheid liet opnemen. Deze acte was in strijd met de naauwgezette inzigten van een aantal predikanten en leden van de Kerk van Schotland, die er altijd voor gestreden hadden, dat Christus het eenige hoofd was. Eindelijk moede om acten van het parlement te vernietigen, die gedurende het voorgaande hervormings-tijdperk waren aangenomen, vernietigden de Schotsche raadsheeren van Karel in hetzelfde jaar de parlementen zelve. Door dezen maatregel, die de Acte van Vernietiging werd genoemd, werden alle handelingen tot hervorming tusschen 1638 en 1650 voor oproerig en verraderlijk verklaard; het Nationale Covenant en het Plegtige Verbond werden als onwettige eeden veroordeeld; de Vergadering te Glasgow van 1638 werd eene onwettige en oproerige bijeenkomst genoemd, en de inrigting van het kerkbestuur voor een onafscheidelijk regt van de kroon verklaard. Kortom, alles wat voor de hervorming der kerk gedaan was, werd door deze acte geheel en al vernietigd.

Niet tevreden met maatregelen te nemen, vijandig aan de zaak van God en van de Covenanters, begon Karel het werk der vervolging, en liet hij eenige der voornaamste edellieden, die de zaak der Covenan-

ters omhelsd hadden, ter dood brengen. Hierdoor wilde hij de vrienden der Covenanters verschrikken, en aldus de wederinvoering van het episcopaat in Schotland gemakkelijk maken. Dit geschiedde ook spoedig en eenvoudig op bevel van Karel. Eene koninklijke proclamatie werd er uitgevaardigd, waarbij de bisschoppen hersteld en alle bijeenkomsten van synoden en vergaderingen verboden werden, terwijl den predikanten aangezegd werd, om niet tegen de verandering te prediken, op straffe van gevangenschap. Om het gezag der bisschoppen te verzekeren, dat niet weinige predikanten geneigd waren te loochenen, werd er eene parlementsacte aangenomen, waarbij al de predikanten van hunne posten werden ontzet, die sedert 1649 waren aangesteld, toen het patronaat werd afgeschaft, tenzij zij vóór den 1sten November eene voordragt verkregen van den wettigen patroon, en eene benoeming door den bisschop der diocees. Het gevolg was, dat nagenoeg vier honderd predikanten verkozen om liever uit hunne gemeenten te worden gezet, dan zich te schikken naar de gestrenge eischen der acte. Zoo werden op éénen dag bijna het geheele westen en een groot gedeelte van het zuiden van Schotland van hunne herders beroofd. Deze maatregel was een der krachtigste, die uitgedacht konden worden, om de verontwaardiging van het volk tegen de bisschoppen en een ingekankerden haat tegen de prelatuur op te wekken. En deze gevoelens werden niet verminderd, maar in tegendeel heviger gemaakt, door de zorgelooze wijze, waarop de open plaatsen aangevuld werden, daar de nieuwe predikanten zwak en onwaardig waren.

De ijzeren hiel van den onderdrukker stond nu op den nek van het vernederde Schotland. De duisternis bedekte het land, en de harten der vromen zonken in een en werden ontmoedigd. Toch waren er nog eenige geloovige mannen, die hunne stemmen stout verhieven tegen de dwingelandij des heerschers. De vervolging begon wederom tegen deze vrienden van het Covenant. Vele predikanten werden in de gevangenis geworpen, andere konden alleen hunne veiligheid in de vlugt vinden. In 1663 begonnen de Covenanters zamenkomsten in het veld te houden, of conventikelen, zooals zij door hunne vijanden genoemd werden, waarop zij op eene afgelegene plaats, in het geheim maar gretig, het Woord des Levens uit den mond hunner geliefde herders vernamen. Bij die gelegenheden kwamen velen uit alle hoeken bijeen om God te aanbidden, zooals hun hart het hun ingaf, terwijl de kerken der vicarissen bijna geheel verlaten waren. Dit maakte de bisschoppen woedend, die dadelijk eene acte deden uitvaardigen, waarbij verklaard werd, dat allen, die zonder hun verlof predikten, als oproerlingen zouden worden gestraft, en het volk geboden werd om de parochiekerken te bezoeken, op straffe van zware boeten. Dit was het begin van eene reeks van dwangmaatregelen, welke geheel Schotland nogmaals in vlam zetteden. De militairen werden gebezigd om de Covenanters met onverbiddelijke gestrengheid te vervolgen. De soldaten trokken het land door, voornamelijk het westen en zuiden, en onderwierpen de onschuldige boeren aan de ondragelijkste onderdrukkingen. Lang en geduldig werd deze wreede behandeling gedragen. Eindelijk echter stonden de Covenanters in het westen op, en het covenant hernieuwende, verbonden zij zich plegtig om het te verdedigen. Nu begon er een bloedige en langdurige oorlog, waarin de volgelingen van Cargill manmoedig streden, om de burgerlijke en godsdienstige vrijheden van hun land te verdedigen. Hoewel hun aantal klein en hunne physieke kracht gering was in vergelijking met die hunner vijanden, streden en vielen zij voor de zaak der waarheid en regtvaardigheid. De standvastigheid van de vervolgde overblijvenden verwoedde hunne vijanden boven mate; en terwijl de afgevaardigden van Karel wreede kwellingen aan de geringste personen oplegden, die stout genoeg waren om hunne gehechtheid aan het covenant te erkennen, ontkwamen zelfs edelen van den hoogsten rang niet aan hunne wraak.

De gestrengheid scheen geene uitwerking te hebben om den ijver der Covenanters te verminderen. De koning dit bemerkende, beproefde verzoenende maatregelen, en vaardigde in 1669 eene Acte van Indulgentie uit, welke verligting schonk op zekere voorwaarden aan hen, die zich niet in gemoede konden schikken naar het bestuur der bisschoppen. De uitslag hiervan was, dat de gelederen der Presbyteriaansche geestelijken werden verdeeld, daar sommige overgehaald werden om partij te trekken van deze gelegenheid om hun herdelijken arbeid te hervatten, een stap die slechts tot eene nog heviger vervolging van die broederen leidde, die de Indulgentie weigerden aan te nemen. Er werden ook pogingen gedaan, waarin de aartsbisschop Leighton een werkzaam aandeel nam, om de Presbyteriänen en Episcopalen te vereenigen, doch deze slaagden in het geheel niet. De zamenkomsten in het veld werden nu talrijker dan ooit bezocht, en het avondmaal werd dikwijls in de open lucht bediend. Bij één gelegenheid van dezen aard waren er zestig tafels in het geheel, zoodat onge-

veer 3,200 op dien dag het avondmaal vierden. De vijand wenschte vurig deze zamenkomsten te doen ophouden, en om hen, die ze bijwoonden, nog meer te onderdrukken, werden al dezulken niet alleen aan zware straffen onderworpen, maar eene zware belasting werd hun opgelegd, bepaaldelijk met het doel om het leger te onderhouden, dat gebezigd werd om hen te vervolgen. Het grootste gedeelte der Covenanters onderwierp zich echter aan de betaling, en vergenoegde zich met te protesteren tegen het gebruik, dat van het geld werd gemaak. Zulke afpersingen vermeerderden slechts het aantal dergenen, die de conventikelen bijwoonden. Karel en de vijanden van het covenant werden des te meer verwoed. Claverhouse en zijne dragonders werden naar het westen van Schotland gezonden, en de gevechten van Drumclog en Bothwell Bridge toonden den moed en de onwankelbare vastberadenheid, welke de Covenanters bewaarden tegenover hen, die zij opregtelijk beschouwden als de vijanden van Christus en van Zijne zaak in Schotland.

Eene partij van de Covenanters, door Cargill en Cameron aangevoerd, namen moeningen aan, die hen van hunne broederen scheidden. Zij beweerden, dat Karel alle regt op de gehoorzaamheid zijner onderdanen verbeurd had door den eed te schenden, dien hij bij zijne kroning had afgelegd, en dat alle vrienden der ware godsdienst volkomen geregtigd waren, om de wapenen tegen een koninklijken verrader en vervolger op te vatten. Het belijden van zulke gevoelens wekte het gouvernement tot daden van grootere wreedheid en onderdrukking op. Hoewel de meeste Covenanters hun gewapend verzet op geheel andere gronden verdedigden, baalde hun vastberaden weêrstand hun de meêdoogenlooze wraak van een tiranniek gouvernement op den hals. Vele van de beste en braafste Covenanters werden tot den dood toe vervolgd, en bragten kalm hun leven ten offer voor de zaak van Christus en van de Covenanten.

Eindelijk in het begin van 1685 stierf Karel II., en de Covenanters konden nu verwachten, dat zij bevrijd zouden blijven van de woedende vervolgingen, waardoor zij gedurende langen tijd bezocht waren. Slechts eenige maanden waren er echter verloopen, toen Jacobus II., die zijn broeder Karel opvolgde, verklaarde, dat het zijn voornemen was om het Presbyterianismus in het land uit te roeijen. Tegen dezen Roomsgezinden monarch vaardigde de partij der Cameronieten een plegtig protest uit. Eenige dagen voor de bekendmaking van dit document ging de graaf van Argyle, met toestemming van een aantal verbannen edelen, naar Schotland onder zeil, met het doel om, zoo mogelijk, de regering van Jacobus omver te werpen. De graaf en zijne aanhangers verwachtten, dat hunne onderneming door de Covenanters blijde zou worden toegejuicht. Hierin zagen zij zich echter teleurgesteld. Renwick, een van de meest opregte en standvastige predikanten van dien tijd, sloeg uit naam der partij alle tusschenkomst af, voornamelijk op grond, dat de expeditie niet beraamd was met het doel om de Hervorming te verdedigen volgens de Covenanten. De vervolgde overblijvenden in Schotland bleven echter stand houden; in plaats van te verminderen namen zij elken dag toe, en het werd spoedig duidelijk, dat zij een magtig ligchaam zouden worden, zoo geene beslissende stappen genomen werden. De krachtigste pogingen werden derhalve gedaan om de goede zaak te smoren, en als een van de krachtdadigste middelen om dat te doen, sleepten de militairen niet alleen naar de gevangenis, of vermoorden zij wreedelijk al de Covenanters, die hun in handen vielen, maar zij verdubbelden hunne pogingen om zich van den persoon van Renwick meester te maken, dien zij als het hoofd der partij beschouwden. Hij en zijne volgelingen gingen echter voort met bijeen te komen om den God hunner vaderen te aanbidden, zoo dikwijls zij zulks behoorlijk konden doen. En niet alleen dit, maar zij hielden ook bepaalde bijeenkomsten, om maatregelen voor hunne eigene verdediging te beramen. Op eene dezer zamenkomsten werd een stuk opgemaakt, dat in de Nederlanden werd gedrukt, en door het koningrijk circuleerde. Daarin verklaarden zij, dat het hun voornemen was, om de beginselen der Hervorming te handhaven en daarvoor te strijden. Eene verklaring van dezen aard vertoornde het gouvernement des te meer. Jacobus vaardigde dien ten gevolge, onder het masker van gematigde Presbyterianen te dulden, drie verschillende proclamatiën uit, waarin hij de meer halstarrigen van de partij met zijne wraak bedreigde. Eenigen, die het verborgen doel des monarchs, om de Roomsche godsdienst te ondersteunen, niet kenden, namen de beloofde toegeeflijkheid aan. Renwick en zijne aanhangers weigerden echter bepaaldelijk, om zich van het aanbod te bedienen, en verklaarden, dat niets verachtelijker kan zijn, dan wanneer de ware godsdienst getolereerd wordt, alsof zij eene misdaad ware, en wanneer de uitoefening er van slechts onder bezwarende beperkingen geoorloofd is. Op den jeugdigen leeftijd van zes en twintig jaar werd deze getrouwe dienaar van God wegens verraad gevonnisd, en veroordeeld om te Edinburgh den dood te ondergaan. Hij onderging zijne straf met een hel-

denmoed en eene onwankelbare standvastigheid, den laatsten van die edele rij van martelaren waardig, die hunne gehechtheid aan de Hervorming in Schotland met hun bloed bezegelden.

De regering van Jacobus moest slechts kort zijn. Van het begin zijner regering af was hij een slecht verborgen Roomschgezinde, en al zijne pogingen waren er steeds in het geheim op gerigt geweest, om de Roomsche godsdienst in het land te herstellen. Gedurende eenigen tijd was zijn voornemen niet duidelijk, doch ten laatste werden de oogen der geestelijken van Engeland geopend, en van duizend kansels weêrklonk het, dat zoo niet onmiddellijk stappen gedaan werden om het dreigende gevaar af te keeren, de Roomsche godsdienst spoedig de heerschende godsdienst van Engeland worden zou. Te vergeefs trachtte Jacobus den geestelijken schrik aan te jagen, door eenige hunner in den Tower gevangen te zetten. Hij werd van zijn troon verdreven, en genoodzaakt om op eene vreemde kust eene schuilplaats te zoeken. De Nederlandsche stadhouder Willem III., prins van Oranje, beklom op uitnoodiging van het Engelsche volk den troon, en nadat de Covenanters gedurende acht en twintig bange jaren de onverdragelijkste onderdrukking hadden verduurd, zagen zij in de vreedzame omwenteling van 1688 het zwaard der vervolging eindelijk in de schede gestoken, het Presbyterianismus aan hunne lang beproefde doch geliefde kerk wedergegeven, en hunne burgerlijke en godsdienstige voorregten op een hechten en voldoenden grondslag gevestigd. Zie SCHOTLAND (KERK VAN).

CREATICOLEN, eene Christen-secte in de zesde eeuw ontstaan, aan wier hoofd Severus van Antiochië stond, die beweerde, dat het ligchaam van Christus vergankelijk was, doch ten gevolge van de Godheid, die er in woonde, nooit vergaan was. De strijd over het ligchaam van Christus werd tijdens de regering van Justinianus, die de partij der APHTHARTODOCIETEN (zie ald.) begunstigde, met hevigheid gevoerd.

CRISPIETEN, de volgelingen van Dr. Tobias Crisp, die in de zeventiende eeuw in Engeland eene soort van *Antinomiaansche* leer onderwees. Hij leerde, b. v., dat de zonden der uitverkorenen Christus zoodanig worden toegerekend, dat zij werkelijk Zijne zonden zijn, en dat de regtvaardigheid van Christus hun zoodanig wordt toegerekend, dat zij niet langer zondaars zijn, maar regtvaardig, gelijk Christus regtvaardig was. Volgens de meening der Crispieten ziet God geene zonde in geloovigen, en straft Hij hen niet uit hoofde hunner zonden. Hij is niet misnoegd op den geloovige wegens diens zonde, en niet over hem tevreden wegens zijne gehoorzaamheid, zoodat het kind Gods om zijne zonden niet des te slechter, en om zijne gehoorzaamheid niet des te beter is. De zonde doet den geloovige geene schade, en de regtvaardigheid doet hem geen goed, en met dat doel moet hij haar ook niet trachten te verwerven.

CROCE, SANTA DI GERUSALEMME, (Ital. *Het heilige kruis van Jeruzalem*), eene van de zeven groote basilicas van Rome. Zij is bijzonder merkwaardig wegens het groote aantal reliquiën, dat zij bevat, die allen op een bepaalden dag ten toon gesteld worden voor de vereering en aanbidding van de vromen der Roomsche kerk. De vierde Zondag in de Vasten is voor de genoemde basilica de meest merkwaardige dag van het jaar. Allen, die op dien dag de godsdienstoefening in die kerk bijwonen, hebben regt op zekere aflaten, en allen, die een aandeel hebben in de missen, die gevierd worden, hebben regt op de verlossing van één ziel uit het vagevuur. De groote aantrekkelijkheid op dezen feestdag is de tentoonstelling van de reliquiën dezer kerk, die onder de wonderen van Rome geteld worden. Het tooneel wordt door een ooggetuige aldus beschreven: — „Aan het eene einde der kerk is eene kleine gallerij, die drie of vier personen kan bevatten. Hierin verscheen de bisschop in plegtgewaad, met mijter en albe. Aan elke zijde van hem stond een priester, en op deze drie was elk oog in de groote vergadering gevestigd. Als de eene priester eene schel bewoog, overhandigde de andere eene der reliquiën aan den bisschop, en deze, haar met eerbied aannemende, vertoonde haar aan de vergaderde menigte, terwijl de priester met luider stemme aankondigde:

„De vinger van den H. Thomas, den Apostel en martelaar van onzen Heer Jezus Christus."

De bisschop vertoonde daarop de reliquië, die, naar men zegt, de vinger is, waarmede de ongeloovige Thomas de zijde onzes Heeren aanraakte. Hij hield haar, volgens de onveranderlijke gewoonte bij het vertoonen van reliquiën, regt voor zich, keerde haar nu eens naar diegenen, die regts, dan naar diegenen, die links van hem waren, en dan weder naar diegenen, die vlak voor hem stonden. Hij kuste daarop het glazen kasje, dat den vinger bevatte, en gaf het aan den priester terug.

Daarop werd eene andere reliquië te voorschijn gehaald en in de handen van den bisschop geplaatst, en de priester kondigde aan, gelijk te voren:

„Twee doornen uit de doornen kroon van onzen Heer Jezus Christus."

De bisschop vertoonde deze reliquie als te voren, en het was gemakkelijk om in de glazen kas de twee doornen te zien, die regtop stonden, en elk ongeveer drie duim lang waren. Hij kuste daarop de kas, en gaf haar aan den priester terug.

Eene derde reliquie werd daarna voor den dag gehaald. Zij werd eerbiedig door den priester aangeboden, en werd even eerbiedig door den bisschop aangenomen, terwijl de priester luide zeide:

„Het bordje met het opschrift boven het kruis van onzen Heer Jezus Christus."

De bisschop vertoonde deze reliquie als de andere; de Grieksche, Hebreeuwsche en Latijnsche letters, hoewel zeer donker en groot, waren in het geheel niet gemakkelijk te lezen, en het bordje zelf scheen vrij klein. Het was ongeveer negen of tien duim lang en omstreeks vijf duim breed. De bisschop kuste ook deze reliquië, en gaf haar aan den priester terug.

Eene vierde reliquie werd daarna in de handen van den bisschop geplaatst, en toen hij deze vertoonde, riep de priester uit:

„Een van de nagels, waarmede onze Heer Jezus Christus aan het kruis was vastgemaakt."

Deze reliquie was gesloten in een zeer mooi kasje van glas en goud. In het midden was een zwart iets, dat de nagel moest wezen, met twee gouden engelen op de knieën, die hem aanbaden. Zij werd vertoond, gekust, en daarna aan den priester teruggegeven.

Eene nieuwe reliquie werd te voorschijn gehaald, de vijfde en laatste. Toen de priester haar den bisschop aanbood, scheen deze onder een gevoelen van angst te sidderen, en er met vrome verbazing op te kijken. Alvorens hij het heilige voorwerp aanraakte, moest hij zich het hoofd ontblooten. Zijn mijter, die hij bij de vertooning van de andere reliquiën had gedragen, was in een oogenblik af. Hij kon niet met gedekten hoofde het heilige voorwerp aanschouwen, hij boog er diep voor, en daarna een groot glazen kruis van den priester nemende, riep de laatste uit:

„Drie stukken van het allerheiligste hout des kruises onzes Heeren Jezus Christus."

In een oogenblik lag de geheele vergadering als door een tooverslag op de knieën; zelfs de monniken namen hunne kleine schedelkapjes af. Eene diepe stilte heerschte er in die groote vergadering. Sommigen schenen uit ontzag hun adem in te houden; anderen schenen in diepe vroomheid in stilte een gebed te stameleu; nog anderen zagen met aandacht de reliquie aan, en bewogen hunne lippen, alsof zij haar aansprakeu, terwijl de bisschop haar hun voorhield. Het was een glazen kruis, aan de einden in rijk geciseleerd goud gezet; het was hol, en men zag er drie kleine stukjes hout in; zij waren van twee tot vier duim lang, en ongeveer een halven of drie vierden duim breed. Nadat de bisschop dit kruis behoorlijk had vertoond, het volk het had aangebeden, en hij het aan den priester had teruggegeven, verwijderden zich de bisschop en de priesters, en de vergadering ging uiteen."

CRONIA, een feest onder de oude Grieken te Athene gevierd, ter eere van CHRONOS (zie ald.), dien Cecrops als een voorwerp van vereering in Attica had ingevoerd. De naam *Cronia* wordt door de Grieksche schrijvers aan de Romeinsche Saturnaliën gegeven. Een feest ter eere van Chronos, waarop menschen geofferd werden, werd ook onder het volk van Rhodes gevierd.

CRUCIFIX, een kruis met een gesneden beeld van Christus er op. Het wordt veel gebruikt bij de gebeden van Roomsch-Catholieken, zoowel in het openbaar als in het afgezonderde. De oorsprong van het crucifix wordt gewoonlijk toegeschreven aan het concilie, dat tegen het einde der zevende eeuw te Constantinopel gehouden werd, hetwelk bepaalde, dat Jezus Christus in eene menschelijke gedaante op het kruis geschilderd zou worden, ten einde op de levendigste wijze den dood en het lijden van onzen Verlosser voor te stellen. Van dat tijdstip af tot op den huidigen dag maken crucifixen een zeer voornaam deel uit van de Roomsche eeredienst. Bij alle heilige plegtigheden laat de paus een crucifix voor zich uit dragen, een gebruik dat, zooals sommige Roomsche schrijvers beweren, door Clemens, bisschop van Rome, ongeveer zeventig jaar na den tijd van den Apostel Petrus werd ingevoerd. De meest waarschijnlijke meening aangaande den oorsprong dezer gewoonte is echter, dat zij ontstond in den tijd, toen de pausen hun oppergezag wenschten te tooneu, en dat het crucifix een teeken van priesterlijke waardigheid moest zijn, gelijk de Romeinsche bundels roeden, die voor de consuls of magistraten werden gedragen, hunne magt en hun gezag aantoonden. Een oud Italiaansch schrijver, vader Bonanni, beschrijft de gewoonte aldus: — „Het kruis wordt aan het einde eener piek, die ongeveer tien palm of span lang is, gedragen. Het beeld van onzen Zaligmaker is naar den paus gekeerd, en de kapellaan, die het draagt, gaat blootshoofds, als zijne Heiligheid in het openbaar verschijnt; maar als hij in eene koets of draagstoel uitgaat, draagt de voorganger het crucifix te paard, blootshoofds, met een handschoen aan zijne regterhand, terwijl hij met de

linker zijn paard stuurt. Bij alle voorname en godsdienstige ceremoniën, die de paus in zijn plegtgewaad bijwoont, draagt een auditeur van de Rota, gekleed in een purperkleurig kort koorhemd, het crucifix bij de plegtige processie te paard; maar er zijn drie dagen in de Lijdensweek, waarop hij en het heilige collegie in rouwgewaad naar de kapel gaan, zonder dat het kruis voor hem uit gedragen wordt."

De plegtigheid van het crucifix te kussen heeft te Rome op den Donderdag van de Lijdensweek plaats. Zij wordt door een ooggetuige op de volgende wijs beschreven: — „Des avonds werd een houten crucifix, dat de lengte had van ongeveer twee en een halven voet, op de trappen van het altaar geplaatst. Vromen begonnen het onmiddellijk te verwelkommen, door de voeten en het voorhoofd er van te kussen. Op den volgenden dag, Goeden Vrijdag, werd een crucifix van vier voet aan het ijvervuur der menigte aangeboden, en de kussen werden verdubbeld. Maar den volgenden dag was er een crucifix van nagenoeg zes voet; toen werd de vrome dolzinnigheid der vrouwen tot de uiterste hoogte gedreven. Uit elk gedeelte van deze zeer groote kerk snelden zij naar dit beeld, dat ruw gesneden en nog ruwer geschilderd was; zij wierpen zich op dit stuk hout, alsof zij het wilden verslinden; zij kusten het met vuur van top tot teen. Vier te gelijk volgden zij elkander in dit vrome bedrijf op, en zij, die op hunne beurt wachtten, toonden evenveel ongeduld, als een troep hongerige honden zoude toonen, als zij van de prooi, die in hun gezigt was, afgehouden werden. Bij het crucifix was eene kleine schaal om de gaven te ontvangen. De meesten gaven liever kussen dan geld: maar zij, die hun penningske achterlieten, dachten, dat zij er eene regtmatige aanspraak op hadden, om hunne liefkozingen te verdubbelen. Hoewel ik langer dan een uur in de kerk bleef, zag ik het einde dezer wonderlijke vertooning niet, en ik verliet deze vrome kussers in volle bedrijvigheid."

CULDEËRS, de leden van eene zeer oude godsdienstige broederschap in Schotland, wier voornaamste zetel Iona, een van de Westersche eilanden, was. Eenigen doen het Culdesche stelsel tot de eerste eeuwen van het Christendom opklimmen, terwijl anderen de instelling aan Columba, omstreeks het midden der zesde eeuw, toeschrijven. De waarheid schijnt te zijn, dat, terwijl er zonder twijfel menschen waren te vinden, die de apostolische leer onveranderd te midden van heerschende onkunde en bijgeloof behielden, er geen afzonderlijk ligchaam was, dat de leerstellingen en de eenvoudige eeredienst en gebruiken der Culdeërs was toegedaan, vóór den tijd van Columba. De oorsprong van de broederschap der Culdeërs is derhalve naar alle waarschijnlijkheid toe te schrijven aan dezen grooten Christelijken zendeling, die van Ierland was overgekomen, om de zuivere leerstellingen in Schotland te verkondigen. De godsdienst van Rome, met al haar grof bijgeloof en hare afgodische gebruiken, had op dezen tijd vasten voet gekregen in bijna alle landen van Europa, doch hare heerschappij in Schotland werd langen tijd tegengegaan door de standvastige onversaagdheid der Culdeërs. De volgelingen van Columba waren dien ten gevolge blootgesteld aan de haat en de vervolging der zendelingen van Rome.

Voordat Columba, de Apostel der Hooglanden, gelijk hij genoemd wordt, voor het eerst op den westelijken oever van Schotland landde, waren er slechts eenige zwakke pogingen gedaan, om de waarheid des Christendoms onder de bewoners van dat woeste noordelijke landschap, in Heidensche duisternis en afgoderij verzonken, te verspreiden. De plaats, waarop de ijverige Iersche zendeling voor het eerst den voet zette, was het eiland Iona. Op dit afgelegen eilandje plantte Columba zijne godsdienstige vereeniging van Culdeërs of *Culdei*, aanbidders van God, zooals de naam somtijds verklaard is, en van die bevoorregte plaats trokken de zendelingen van een zuiver evangelie uit, om levende, geestelijke godsdienst over al de noordelijke districten van Schotland te verspreiden. De onderneming van Columba ging van tal van moeijelijkheden vergezeld. De bestuurders, de priesters en het volk waren evenzeer tegen het Christendom gestemd, en de woestheid van het land was niet gunstiger voor den togt van den zendeling van district tot district, dan de barbaarsche zeden des volks zulks waren voor de ontvangst van de boodschap, die hij bragt. Door de moeijelijkheden evenwel niet ontmoedigd, en door de gevaren zijner edele onderneming niet afgeschrikt, ging de ijverige dienaar van Christus in geloof vooruit, en bad hij, dat, zoo het de wil zijns Meesters was, hij dertig jaren in dit woeste en ongunstige gedeelte van den wijngaard mogt leven en werken.

En niet alleen was Columba getrouw en ijverig in zijne pogingen, maar de bijzondere zuiverheid van zijn Christelijk karakter maakte een indrukwekkenden commentair uit op de leerstellingen, die hij predikte. Daar hij bovendien eenige kennis van de geneeskunde bezat, slaagde hij er in om op eenvoudige wijze genezingen te verrigten, en verkreeg hij daardoor onder het onwetende volk den naam van wonderen te doen, waardoor men hem met bijgeloovigen eerbied aan-

schouwde. Zoo ging de arbeid van Columba, onder den zegen van God, van den gelukkigsten uitslag vergezeld. Zijne predikën werden door de Heidenen met diepen eerbied aangehoord, en bereikten hunne harten en hun geweten met de beste uitwerking. Het gevolg was, dat deze apostel der waarheid niet lang in Schotland had gearbeid, toen het Heidendom week, en vele Picten en Caledoniërs de godsdienst van Christus openlijk omhelsden, terwijl door hem in bijna elk district van het land kloosters, volgens het Culdesche stelsel, werden gesticht.

Als Columba zelf niet de stichter was van de instellingen der Culdeërs, dan moet hij toch beschouwd worden als hunne leer tot rijpheid te hebben gebragt. De eerste inrigting der Culdeërs was te Iona, en daarnaar werden, als naar een model, de godsdienstige instellingen gesticht, die te Dunkeld, Abernethy, St. Andrews, Abercorn, Govan en andere plaatsen, in Schotland en op de Westersche eilanden, verrezen. Over al de kloosters, talrijk en wijd en zijd verspreid, die Columba had opgerigt, en die, naar men zegt, niet minder dan het aantal van drie honderd bedroegen, handhaafde hij orde en tucht, en oefende hij het naauwgezetste en zorgvuldigste toezigt uit. Deze instellingen hadden meer het karakter van godsdienstige seminariën dan van kloosterinstellingen. De opvoeding der kinderen lag hem na aan het hart, en hij was bijzonder streng in het doen van onderzoek naar het karakter en de gewoonten, de talenten en begaafdheden van hen, die het geestelijke ambt wenschten uit te oefenen. Hij onderzocht zelfs, naar ons verhaald wordt, of de moeder, aan wie de eerste vorming van de ziel in de wieg was opgedragen, zelve godsdienstig en heilig was. Dit toont aan, hoe deze man doordrongen was van het denkbeeld, dat slechts heilige mannen in heilige dingen dienst zouden doen.

Het gebed van Columba, waarvan wij reeds gesproken hebben, werd verhoord. Hij mogt ongeveer dertig jaren in Schotland arbeiden, en de vrucht zijns arbeids voor de zaak van Christus zag men na zijn dood in het verrijzen van eene vereeniging van geloovige en heilige mannen, die de waarheid Gods in zuiverheid bewaarden, te midden van al het bederf in de leer en in de gebruiken van de Kerk van Rome. De Culdeërs waren het licht van Schotland in eene donkere en bijgeloovige eeuw. Zij bleven getrouw aan het Woord Gods, als den eenigen en onfeilbaren bestuurder en gids. Zelfs Beda, monnik en geschiedschrijver, erkent openhartig, dat Columba en zijne discipelen alleen die dingen aannamen, die vervat zijn in de geschriften van de profeten, evangelisten en apostelen, en dat hij de werken van vroomheid en deugd ijverig beoefende. De valsche, onschriftmatige leerstellingen van Rome verwierpen zij openlijk, en zij weigerden nieuwigheden te erkennen, zooals de leer van de werkelijke tegenwoordigheid, de afgodische heiligendienst, gebeden voor de dooden, de leer der verdiensten van goede werken als staande tegenover vrijwillige regtvaardigmaking door het geloof, de onfeilbaarheid van den paus en andere Roomsche leerstellingen. En niet alleen verschilden de Culdeërs van Rome op leerstellige punten, maar ook in zaken van tucht. Zij verwierpen de oppercheerschappij van den paus als eene grondelooze en ongerijmde aanmatiging. Zij waren in eene algemeene broederschap vereenigd, niet om gehoorzaam te zijn aan een kloosterregel, maar om het evangelie van Christus te gaan verkondigen, bezield door één algemeenen geest, en aangezet door één algemeen doel. Hunne instellingen waren eerder zendings- dan kloosterinstellingen; zij deden geene andere gelofte, dan om God te dienen en Zijne zaak op de wereld te bevorderen.

Dikwijls heeft men getwist over de kwestie, welke de juiste wijze van kerkbestuur onder de Culdeërs was. De Episcopalen en de Presbyterianen beweren beiden, dat zij hun stelsel waren toegedaan. Men kan niet ontkennen, dat de naam *bisschop* dikwijls gegeven wordt aan de hoofden der Culdesche collegiën; maar dat zij geene diocesane bisschoppen waren, in hunne jurisdictie bepaald tot een bijzonder district, is duidelijk uit de omstandigheid, dat het hoofd van het collegie van Iona altijd een presbyter-abt was, die geestelijke regtsmagt over al de Culdesche kerken in Schotland uitoefende; en zelfs de Culdesche collegiën in Engeland erkenden het gezag van de aanverwante instelling op Iona; zij ontvingen hare wetten evenwel niet van den presbyter-abt als het hoofd, maar als den vertegenwoordiger van den geheelen raad van het collegie, die uit de presbyters bestond, met den abt als president. Het regt der wijding berustte ook niet bij den presbyter-abt alleen, maar bij den raad, en daarom vinden wij dan ook, dat een hunner zegt, dat de bisschop, waaraan hij zich hield, hem door zijne onderlingen waren medegedeeld, die hem daarheen zonden als bisschop.

Gedurende eeuwen behielden de Culdeërs vasten voet in Schotland, niettegenstaande alle pogingen van de Kerk van Rome om hen te verpletteren en, zoo mogelijk, uit te roeijen. Kloosters werden er onder hun toezigt in elk gedeelte van het land gebouwd, en niet tevreden met het licht des evangelies in hun eigen

land te verspreiden, vinden wij ook, dat zij in het begin der zevende eeuw eene zending naar Engeland afvaardigden. Omstreeks dezen tijd werd de beroemde abdij van Lindisfarne onder het toezigt van Oswald, koning van Northumbria, gesticht, die zelf door de Culdeërs was opgevoed, en daarom voor zijn nieuw klooster een voogd van de inrigting op Iona vroeg en verkreeg. Van dien tijd af werd Lindisfarne een uitmuntend opvoedingsgesticht, om zendelingen tot het voortplanten van het Christendom in Engeland op te leiden. Het duurde echter niet lang, of de goede uitslag van het werk der Culdeërs in Engeland trok de aandacht, en wekte den naijver op van de Roomsche kerk. Allerlei pogingen werden er nu in het werk gesteld, om de geestelijkheid van het land aan den Roomschen stoel te onderwerpen, doch met de onbuigzaamste vastberadenheid weêrstonden de Culdeërs de aanmatigingen van de pauselijke opperheerschappij. Eerder dan afstand te doen van hunne onafhankelijkheid, deden bijna alle Culdesche geestelijken in Engeland afstand van hunne posten, en keerden zij naar Schotland terug. Eenige hunner werden vervolgens door den paus in den ban gedaan, en sommige zelfs op den brandstapel gebragt.

Niet tevreden met de Culdeërs uit Engeland te verbannen, vervolgde de Roomsche kerk hen met haar bitteren haat zelfs in Schotland. Eerst werd er eene poging gedaan, om eenige hunner van het oorspronkelijke geloof af te brengen. Hierin slaagde men echter slechts gedeeltelijk, daar Adomna het eenige treffende voorbeeld van afval opleverde, die eenigen tijd abt van Iona was, maar tot het geloof van Rome overgehaald werd, toen hij in 702 een bezoek aan Engeland bragt. Bij zijne terugkomst op Iona gebruikte deze geestelijke al zijn invloed bij zijne broederen, om hen over te halen zijn voorbeeld te volgen, doch hij slaagde daarin niet. Eenige weinige gevallen hadden er vervolgens plaats van voorname Culdesche geestelijken, die zich bij de Kerk van Rome aansloten, doch de ingewortelde gehechtheid aan het zuivere geloof des evangelies was zoo groot, dat David I., die de Roomsche godsdienst ten sterkste ondersteunde, het noodzakelijk vond om de vacante proven met vreemdelingen aan te vullen. Het hoofddoel van David sedert den dag, waarop hij den troon van Schotland beklom, was, om de Culdesche wijze van eeredienst af te schaffen, en de Roomsche godsdienst als de godsdienst van het land in te voeren. Om dit geliefkoosde plan te volvoeren, begunstigde hij de Roomsche geestelijken op elke mogelijke wijze, en verrijkte hij de Roomsche kloosters met groote stukken land in de vruchtbaarste districten gelegen. Langzamerhand verwijderde hij de Culdesche abten uit hunne kloosters, en stelde hij geestelijken, die gunstig waren voor Rome, in hunne plaats. Deze staatkunde werd zoo verre gedreven, dat vele Culdesche geestelijken niet alleen hunne posten nederlegden, maar den geestelijken stand geheel en al vaarwel zeiden.

Maar hoewel de pogingen, om de Roomsche godsdienst in Schotland de overhand te doen hebben, ernstig en volhardend waren, hadden toch de Culdeërs gedurende langen tijd invloed genoeg om te verhinderen, dat het gezag van den paus erkend werd, of dat zijne tusschenkomst werd gevraagd, zelfs waar twisten onder de geestelijken zelve ontstonden. Een voorbeeld is er, dat een beroep van de geestelijkheid van Schotland op den stoel van Rome heeft plaats gehad, voordat de kwestie ontstond over den eisch van den aartsbisschop van York, om metropolitaan van Schotland te zijn. Zelfs toen werd met den grootsten weêrzin de paus tot scheidsregter gekozen. Maar van dien tijd af werden de beroepen op Rome talrijker, en eindelijk vinden wij, dat de Culdeërs zelve het beslechten van een twist aan den paus opdroegen. Dit was een maar al te zeker kenteeken van naderende ontbinding. Verzwakt in geestkracht en verminderd in aantal verloren zij trapsgewijze hun eigen geestelijk leven en hun heilzamen invloed op diegenen, welke hen omringden.

Hunne worstelingen tegen de onderdrukking en hun verzet tegen de dwalingen van Rome werden hoe langer hoe zwakker, totdat zij, omstreeks het einde der dertiende en het begin der veertiende eeuw, geheel en al van het tooneel verdwenen. Maar hoewel de Culdeërs sedert dien tijd niet meer in de geschiedenis vermeld worden, waren er ongetwijfeld nog vele geloovige mannen in Schotland, die de leerstellingen der Culdeërs zonder haar naam beleden, en die gereed waren om, wanneer de gelegenheid zich aanbood, openlijk tegen de verdorvenheid der Roomsche godsdienst te getuigen. Toen derhalve na een kort tijdperk de Hervorming aanbrak, en haar licht over het land der Culdeërs begon op te gaan, herleefde de geest, welke die vroege zendelingen van het geloof bezield had, in al zijne kracht, en er stond eene edele rij van helden en martelaren op, die dezelfde schriftmatige beginselen beleden, welke Columba en zijne discipelen hadden aangekleefd, en die, gelijk zij, protesteerden tegen de dwalingen en schanddaden van de afvallige Kerk van Rome.

CUMBERLANDSCHE PRESBYTERIANEN, eene Christen-secte welke tegen het einde der vorige eeuw in het westelijk gedeelte van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika ontstond. Zij verrees in 1797 in de gemeente Gaspar River in Kentucky, waarbij Jacobus M'Gready predikant was. Spoedig na den aanvang van zijn herderlijken arbeid bemerkte hij den geringen godsdienstzin zijner gemeenteleden, en daar hij wenschte, dat het werk van God onder hen voorspoedig zou gaan, legde hij hun een stuk voor, waarin zij zich verbonden, om gedurende een jaar den derden Zaturdag van elke maand als een dag van vasten en gebed voor de bekeering van zondaren te houden. Zij verbonden zich ook om elken Zaturdagavond en elken Zondagmorgen, bij het opgaan der zon, een half uur door te brengen met God te bidden, Zijn werk te doen herleven.

Dit stuk werd door den predikant en zijne voornaamste gemeenteleden geteekend, en nadat zij zich plegtig verbonden hadden, baden zij ernstig, dat de Heer Zijn werk onder hen mogt doen herleven. Hunne gebeden werden verhoord, want binnen weinige maanden begonnen zich kenteekenen van eene herleving te vertoonen. In het volgende jaar werd het werk met toenemende belangstelling en kracht voortgezet, het strekte zich over het omliggende land uit, en bereikte in 1800 het district, dat toen Cumberland heette, voornamelijk de gemeente Shiloh. Zoo sterk verlangde nu het volk om het Woord te hooren prediken, dat er groote zamenkomsten in verschillende deelen van het district werden gehouden. Bij die gelegenheid waren er velen tegenwoordig, die van verre gekomen waren, en tot grooter gemak kwamen er dikwijls huisgezinnen in wagens, die levensvoorraad met zich bragten en zich op de plaats legerden, waar de godsdienstoefeningen gevierd werden.

De herleving der godsdienst, die aldus in Kentucky en Tenessee had plaats gegrepen, ontstond voornamelijk door Presbyterianen, en de toenemende dorst naar ordening leidde tot eene aanvraag naar een grooter aantal Presbyteriaansche leeraars. In deze omstandigheden stelde men voor, om vrome en veelbelovende mannen uit de leeken der gemeenten te kiezen, die men zou aanmoedigen om zich onmiddellijk tot het dienstwerk voor te bereiden, zonder dat zij eene langdurige opleiding aan een collegie zouden genieten. Drie mannen werden uitgenoodigd om geschreven redevoeringen gereed te maken, en die bij de volgende zamenkomst van het presbyterium of kerkeraad voor te lezen. Zij deden zulks, doch men kantte zich sterk aan tegen den voorslag om hen in de tegenwoordige omstandigheden te ordenen. Zij kregen echter het regt om middelerwijl in de vacante gemeenten te catechiseren en te vermanen. Bij eene volgende bijeenkomst werd er één als candidaat tot de heilige dienst aangenomen, en de twee andere werden voor het oogenblik afgewezen, doch zij behielden het ambt van catechiseermeester en vermaner. Tegen het einde van 1802 werden zij allen tot candidaten benoemd. Zij beleden hunne gehechtheid aan al de leerstellingen van de Geloofsbelijdenis der Presbyteriaansche kerk van Amerika, met uitzondering van de leer der verkiezing en der verwerping.

De synode van Kentucky, die in October van het jaar 1802 te zamen kwam, stemde toe tot de oprigting van het Cumberlandsche presbyterium. Dit presbyterium werd in 1804 bij de synode van Kentucky aangeklaagd van de regels der Presbyteriaansche kerkorde te hebben geschonden, door leeken tot het heilige dienstwerk toe te laten, die geene geregelde opleiding hadden genoten. In het volgende jaar werd er door de genoemde synode besloten, dat eene commissie dier synode deze personen zou onderzoeken, en dat zij zou oordeelen over hunne geschiktheid voor het leeraarswerk. Het presbyterium weigerde zich hieraan te onderwerpen, bewerende, dat het het regt had van zijne eigene candidaten te onderzoeken en aan te stellen, en dat de synode het regt niet had om hen uit zijne handen te nemen. Te vergeefs beriep de synode zich op hare magt, als een hooger hof, over al de handelingen van de mindere vergadering, de leden van het presbyterium weigerden toe te geven. Ook de jonge menschen, die de synode wilde onderzoeken, weigerden zich aan een herexamen te onderwerpen, en gaven als hunne redenen voor zulk een stap op, dat zij het Cumberlandsche presbyterium als een kerkelijk hof beschouwden, dat de magt had om te oordeelen over het geloof en de bekwaamheden zijner candidaten; dat zij zelve niet van ketterij of zedeloosheid beschuldigd waren, en dat, in zulk geval, het presbyterium het hof was, dat hen tot verantwoording moest roepen. Bevindende, dat de jonge lieden zich aan den kant van het presbyterium schaarden om haar gezag te weerstaan, nam de synode een besluit, waarbij hun verboden werd de functiën van het leeraarsambt uit te oefenen, totdat zij zich aan de uitspraak van de commissie der synode onderwierpen en het vereischte onderzoek ondergingen. Dit besluit werd als onwettig, en daarom van nul en geener waarde beschouwd.

De leden van het Cumberlandsche presbyterium

gingen steeds voort met al hunne herderlijke pligten gelijk vroeger te vervullen, en hielden van tijd tot tijd bijeenkomsten, maar verrigtten geen kerkeraadswerk. Jaar op jaar werden er voorslagen in de synode gedaan om de zaak in orde te brengen, doch te vergeefs. Eindelijk vormden zich in 1810 drie predikanten tot een presbyterium, onder de benaming van het Cumberlandsche presbyterium, waaruit langzamerhand de groote en toenemende secte ontstond, die nu in de Vereenigde Staten als de Cumberlandsche Presbyteriaansche kerk bekend is.

In den tijd van drie jaren sedert hare instelling was het aantal predikanten en gemeenten zoodanig toegenomen, dat het noodig was om haar in drie presbyteriën te verdeelen, en er werd eene synode ingesteld, die in October 1813 hare eerste bijeenkomst hield. In deze eerste vergadering van de Cumberlandsche synode werd er eene commissie benoemd, om eene geloofsbelijdenis, een catechismus en een reglement voor het bestuur der kerk op te maken. De geloofsbelijdenis is eene wijziging van die van Westminster. Wij laten hier een kort overzigt van de leerstellingen dezer secte volgen: — De Schriften maken den eenigen onfeilbaren regel uit voor ons geloof en onze handelingen; God is een oneindige, eeuwige, onveranderlijke geest, die op verborgene wijze uit drie personen bestaat, welke drie gelijk zijn in magt en heerlijkheid; God is de Schepper en Bewaarder aller dingen; de besluiten van God strekken zich alleen uit tot hetgeen strekt tot Zijne heerlijkheid; Hij heeft het bestaan der zonde niet bepaald, omdat zij noch tot Zijne heerlijkheid, noch tot het welzijn Zijner schepselen dient; de mensch werd regtvaardig, naar het beeld van God, geschapen, doch door de overtreding van het federale hoofd is hij zoo geheel bedorven geworden, dat hij geen goed kan doen zonder de hulp der Goddelijke genade. Jezus Christus is de Middelaar tusschen God en den mensch; Hij is God en mensch in één persoon; Hij gehoorzaamde volkomen aan de wet, en stierf aan het kruis om voldoening te geven voor onze zonden; Hij smaakte, volgens de krachtige taal des Apostels, den dood voor allen. De Heilige Geest is de krachtige werker in onze overtuiging, wedergeboorte en heiligmaking; berouw en geloof zijn noodig voor onze aanneming, en beiden zijn onafscheidelijk van eene verandering des harten; regtvaardigmaking is alleen door het geloof; heiligmaking is een steeds vooruitgaand werk en niet voltooid voor den dood; zij, die in Christus gelooven en door Zijn Geest herboren worden, zullen niet afvallen en verloren gaan; er zal eene algemeene opstanding en oordeel zijn; de regtvaardigen zullen altijddurende gelukzaligheid beërven, en de goddeloozen zullen tot altijddurende ellende veroordeeld worden.

Deze kerk neemt den kinderdoop aan, en dient hem toe door opgieting, of door indompeling, wanneer daaraan de voorkeur gegeven wordt. De wijze van kerkbestuur is streng presbyteriaansch. Volgens de laatste opgaven telt deze secte nagenoeg 100,000 leden, met ongeveer 900 predikanten en 1,250 kerken.

CUPIDO, de god der liefde bij de oude Romeinen, die overeenkomt met den EROS (zie ald.) der Grieken.

CYCLOPEN, reusachtige wezens in de oude Grieksche mythologie. Zij waren drie in getal, *Arges*, *Steropes* en *Brontes;* elk hunner had slechts één oog in zijn voorhoofd. Zij waren de zonen van Uranus en Gæa, en werden onder de Titanen gerangschikt, die door hun vader Zeus in den Tartarus werden geworpen in zijn oorlog met Chronos. De Titanen bevrijdden de Cyclopen uit den Tartarus, die vervolgens de dienaren werden van Zeus, en hem van donderslagen en bliksems voorzagen, zij werden later door Apollo gedood. De Cyclopen, die in de Odyssea van Homerus vermeld worden, waren herders van eene reusachtige gestalte, die op het eiland Sicilië in holen woonden, hun hoofd was Polyphemus, die slechts één oog in zijn voorhoofd had. Volgens de latere schrijvers waren de Cyclopen de helpers van *Hephæstus* of *Volcanus*, die onder den berg Etna op Sicilië woonden, waar zij zich bezig hielden met wapenrustingen te smeden voor goden en helden. Volgens eenige verhalen waren zij bekwame bouwkundigen, en daarom vinden wij gewag gemaakt van Cyclopische muren, om verschillende reusachtige muren aan te duiden, die nog in verscheidene deelen van Griekenland en Italië gevonden worden. Het is moeijelijk om te bepalen, wat de juiste mythische beteekenis der Cyclopen is. Plato beschouwt hen als bestemd, om den mensch voor te stellen in zijn woesten, onbeschaafden toestand, doch het is veel waarschijnlijker, dat zij typen waren van zekere krachten der natuur, die door vuurspuwende bergen en aardbevingen geopenbaard worden.

CYCNUS, een zoon van Apollo bij Thyria, die met zijne moeder in eene zwaan werd veranderd. Een ander mythisch persoon van dezen naam wordt in de oude classieke schrijvers vermeld als de zoon van *Poseidon* of *Neptunus*, en een derde als de zoon van *Ares* of *Mars* en *Pelopia*.

CYNISCHE SCHOOL, eene philosophische school bij de oude Grieken. Zij werd omstreeks het jaar 380

v. C. door Antisthenes gesticht. Het kenmerkend beginsel dezer school was, dat de deugd bestond in eene trotsche onafhankelijkheid van alle uitwendige dingen. Diogenes was een juist vertegenwoordiger van dit beginsel. Wereldsche vermaken en eerbewijzingen van allerlei aard werden geheel veracht, en zelfs de gewone welvoegelijkheden des levens werden ter zijde gezet. Van daar waarschijnlijk de naam Cynicus van het Grieksche *cyon*, *cynos*, een hond, daar het ruwe, onwelvoegelijke gedrag van zulk een persoon iemand kon herinneren aan het gebrom van een hond. Het doel dezer school was, om de meeningen van Socrates te bespotten, die leerde, dat de bestemming des menschen was om deugdzaam te leven, terwijl de Cynische school, het beginsel tot het ongerijmdste uiterste drijvende, wenschte, dat de mensch niets dan de naakte deugd op het oog zou hebben, en al de ondergeschikte gevoelens en welvoegelijkheden, die het noodzakelijke bekleedsel der deugd uitmaken, onder den voet zou vertreden.

CYRENAÏSCHE SCHOOL, eene oud-Grieksche philosophische school. Zij werd gesticht door Aristippus van Cyrene, die omstreeks 389 v. C. leefde. De Socratische leer, die het uitgangspunt van deze school uitmaakte, was, dat alle wijsbegeerte van een praktischen aard is, en het geluk van den mensch ten doel heeft. Zij verwierp alle denkbeeld van pligt, of wat gedaan moet worden, omdat het goed is, en beschouwde de deugd als genot, of wat gedaan moet worden, omdat het toebrengt tot ons onmiddellijk genoegen of geluk. De deugd moest daarom in de schatting van Aristippus en zijne school gewaardeerd worden, omdat zij vermaak teweegbrengt, hetgeen het voornaamste doel was, waarnaar de mensch moest streven. Het geluk verschilde bij hen niet van het vermaak, maar was slechts de som van vermaken, verledene, tegenwoordige en toekomstige. Alles moest geschat worden naar het bedrag der genieting, die het gaf. De laagste vermaken stonden daarom, naar het oordeel der Cyrenaïeken, gelijk met de eervolste, mits zij een gelijk bedrag van genot opleverden. Zelfs onder de Heidenen vond men, dat zulke leerstellingen gevaarlijk waren. Aan een der voornaamste leeraars dezer school, Hegesias, werd het voorlezen verboden, uit vreeze dat men, zijne gevoelens inzuigende, met eigene handen een einde aan zijn leven zoude maken, ten einde te ontkomen aan de vermaken eens levens, waartegen de moeijelijkheden zoo ruimschoots opwegen.

CYRENE, eene mythische vrouw door *Apollo* bemind, die haar van den berg Pelion naar Lybië voerde, waar zij haar naam gaf aan de stad Cyrene.

CYTHERA, een bijnaam van *Aphrodite*, afgeleid van den naam der stad Cythera op Creta, of van het eiland Cythera in de Ægeïsche zee, waarop zij een beroemden tempel had.

D.

DACTYLI IDÆI, fabelachtige wezens die op den berg Ida in Phrygië woonden, en met de vereering van *Rhea* in verband stonden. Somtijds worden zij verward met de *Cabeiri*, *Curetes* en *Corybantes*. Men geloofde, dat zij het ijzer en de kunst om het te bewerken hadden ontdekt. Het grootste verschil van meening bestond over hun aantal, daar sommigen rekenden, dat er drie, anderen dat er vijf, tien en zelfs honderd waren. Sommigen veronderstellen, dat hun naam afgeleid is van *daktulos*, een vinger, omdat er tien waren, overeenkomende met het aantal vingers der handen. Eenige schrijvers plaatsen hunne woning op den berg Ida op Creta, en zij worden zelfs beschouwd als de eerste bewoners van dat eiland, waar zij ijzer ontdekten op den berg Berecynthus. De Dactylen schijnen mythische vertegenwoordigers te zijn van de eerste ontdekkers van ijzer, en van de kunst om het te smelten door middel van vuur.

DADU PANT'HIS, eene van de Vaishnava secten in Hindostan. Zij ontstond door Dadu, een katoenbereider van beroep, die, door eene stem uit den hemel vermaand zijnde om zich aan een godsdienstig leven te wijden, te dien einde naar den berg Baherana trok, waar hij na eenigen tijd verdween, terwijl er geen spoor van hem gevonden kon worden. Zijne volgelingen geloofden, dat hij in de Godheid was opgenomen. Men veronderstelt, dat hij omstreeks 1600 geleefd heeft. De volgelingen van Dadu dragen geen bijzonder kenteeken op het voorhoofd, maar wel een rozekrans, en zijn, volgens sommigen, verder onderscheiden door

eene ronde witte kap, doch volgens anderen, door eene vierhoekige, met eene van achteren neêrhangende klep. Ieder man moet zijne eigene kap maken.

De Dadu Pant'his zijn verdeeld in drie klassen: 1. De *Viraktas*, eene soort van monniken, die blootshoofds gaan, en slechts één kleed en één wateremmer hebben; 2. De *Nagas*, die wapenen dragen, welke zij gereed zijn om voor loon te gebruiken; onder de Hindoesche vorsten worden zij als goede soldaten beschouwd; 3. De *Bister Dharis*, die de gewone bezigheden des levens verrigten. Deze laatste klasse is verder onderverdeeld, en de voornaamste takken maken twee en vijftig afdeelingen uit, waarvan de eigenaardigheden niet bekend zijn. De Dadu Pant'his zijn gewoon hunne dooden vroeg bij het aanbreken van den dag te verbranden, doch in sommige gevallen worden de lijken gelegd op een open veld of eene woeste plaats, om verslonden te worden door roofdieren en roofvogels, uit vreeze dat er insecten mogten gedood worden, dat gebeuren kan, als het lijk op een brandstapel gelegd wordt. Deze secte, in hare drie bovengenoemde klassen, is zeer talrijk in Marwar en Adjmir. De voornaamste plaats voor hare eeredienst is Naraiva, waar het bed van Dadu en de verzameling van de geschriften der secte bewaard en aangebeden worden, terwijl een klein gebouw op den heuvel Baherana de plaats van zijn verdwijnen aanduidt. Jaarlijks wordt er in Februarij en Maart, van nieuwe tot volle maan, eene wela of kermis te Naraiva gehouden. De leden dezer secte houden vriendschappelijke gemeenschap met de KABIR PANT'HIS (zie ald.), en bezoeken dikwijls den *Ganges* te Benares.

DÆDALIËN, twee feesten ter eere van *Hera*, die in Bœotië gevierd werden. Pausanias zegt, dat zij door de volgende omstandigheden ontstonden. Daar er een twist ontstaan was tusschen Zeus en Hera, vlood de laatste naar Eubœa, van waar zij niet overgehaald kon worden om terug te keeren, voordat haar echtgenoot het middel beproefde om zich een houten beeld aan te schaffen, dat hij aankleedde en in een wagen zette, voorgevende dat het eene jonge maagd was, die hij op het punt was van te huwen. Het plan slaagde naar wensch, want daar Hera's jaloerschheid opgewekt werd, ging zij in aller ijl naar het huis haars echtgenoots terug, en toen zij den aard en het doel van het middel vernam, werd zij met Zeus verzoend. De Platæërs stelden daarom een groot en een klein feest in, die beiden Dædaliën genoemd werden, een naam die in oude tijden aan standbeelden en andere werken van menschelijke bekwaamheid gegeven werd. Het kleine feest werd door de Platæërs alleen te Alalcomene, het grootste eikenbosch in Bœotië, gevierd. In dit woud hingen zij stukken gekookt vleesch in de open lucht, die de kraaijen aantrokken, en het volk, ziende op welke boomen de vogels zich nederzetteden, hieuw deze onmiddellijk om, en veranderde ze in houten standbeelden of *dædala*. Het groote feest daarentegen, dat verreweg het belangrijkste was, en een groot aantal menschen te zamen bragt, werd om de zestig jaren gevierd. Het feest werd door menschen uit alle steden van Griekenland bijgewoond. Het begon met de oprigting van een altaar op den berg Cithæron, dat uit vierkante stukken hout werd gemaakt. Het beeld eener vrouw, dat Hera moest voorstellen, werd daarna op een wagen geplaatst en in processie rondgeleid, met eene jonge vrouw vooruit, die als eene bruid was aangekleed, terwijl de Bœotiërs volgden in eene orde, die door het lot werd geregeld. Bij de aankomst op de heilige plaats werd eene hoeveelheid houts op het altaar opeengehoopt, en elke stad, alsmede rijke personen, offerde eene vaars aan Hera en een stier aan Zeus. Zij, die meer beperkte middelen bezaten, vergenoegden zich met schapen te offeren. Wijn en reukwerk werden in grooten overvloed met de offerdieren op het altaar geplaatst, en twaalf houten beelden werden te zelfder tijd op den rookenden stapel gelegd, die branden mogt, totdat offerdieren en altaar geheel verteerd waren. Het is moeijelijk om eene verklaring van deze Grieksche feesten te geven. Plutarchus, die een werk over dit onderwerp schreef, beschouwt al de ceremoniën als eene mythische voorstelling van stoornissen in de elementen, waaraan Bœotië te eeniger tijd onderworpen was geweest, hoewel het in den loop des tijds daarvan was verlost.

DÆDALUS, een mythisch persoon onder de oude Grieken. Sommigen meenen, dat hij van Athenschen, anderen, dat hij van Cretenzischen oorsprong was. Hij schijnt in de beeldhouwkunst te hebben uitgemunt, en daar de zoon zijner zuster, Perdix, dien hij les in die kunst gegeven had, een grooter en naam dan hij zelf had verworven, doodde hij dezen uit nijd. Om deze misdaad werd Dædalus door den Areiopagus ter dood veroordeeld, en om zijne straf te ontkomen vlugtte hij naar Creta. Hier verwierf hij spoedig een grooten roem als beeldhouwer, daar hij eene houten koe maakte voor Pasiphäe en het doolhof te Cnossus, waarin de Minotaurus gehouden werd. Minos, de koning van Creta, misnoegd over het gedrag van Dædalus, zette hem gevangen; hij werd echter door Pasiphäe in vrijheid gesteld, en geen ander middel vindende om van

Creta te ontkomen, maakte hij vleugelen voor zich en zijn zoon Icarus, die met was aan hun ligchaam werden vastgemaakt. Door dit middel slaagde Dædalus er in om de Ægeïsche zee over te steken; maar Icarus, die eene hoogere vlugt dan zijn vader had genomen, ging zoo digt bij de zon, dat het was smolt, en hij in dat gedeelte der Ægeïsche zee viel, dat om die omstandigheid den naam van de Icarische zee ontving. Middelerwijl zocht Dædalus eene schuilplaats op Sicilië, waar hij onder de bescherming van Cocalus, koning der Sicani, zijne geliefkoosde kunst met goed gevolg beoefende. Hij schijnt later op Sardinië gewoond te hebben. Diodorus Siculus meldt, dat hij in Egypte werken heeft uitgevoerd, en dat hij zooveel roem verwierf, dat hij in dat land als een god werd aangebeden. De mythische beteekenis dezer vreemde geschiedenis is waarschijnlijk te vinden in de uitvinding en de vorderingen der schoone kunsten, voornamelijk de beeldhouw- en de bouwkunst, en de orde waarin zij van het eene land naar het andere gingen. De stof, waarvan Dædalus zijne meeste, zoo niet alle werken maakte, was niet steen maar hout. Het is eenigzins opmerkelijk, dat de eerste kunstwerken, die aan de goden werden toegeschreven, den naam van *dædala* ontvingen, en het is waarschijnlijk, dat die eerste gesneden beelden van hout waren, waaraan men den eenen of anderen vorm had gegeven om een god voor te stellen.

DÆMONSDIENST. In alle eeuwen en in alle landen heeft er bij het volk eene vrees voor geestelijke wezens bestaan, en tot zekere grens eene neiging om hun hulde te bewijzen. Onder de oude Grieken werden de Geniën der Romeinen dæmons genoemd; men veronderstelde, dat ieder mensch een goeden en een boozen genius had, en dat de eerste hem aanzette tot de beoefening van deugd en vroomheid, en de laatste tot ondeugd en goddeloosheid. Maar door minder beschaafde stammen wordt de noodzakelijkheid om geesten gunstig te stemmen, door hen te aanbidden, meer bijzonder gevoeld. Zoo heerscht in Zuid-Guinea het vaste geloof, dat er dæmons of geesten zijn, die de zaken der menschen besturen, en die zelve zeer verschillende karakters hebben. Eenige dezer worden beschouwd als goede geesten, en hunne diensten worden gretig gezocht. Huizen worden voor hen gebouwd, en veelvuldige offergaven van eten, drinken, kleederen en huisraad worden hun gebragt. De priesters van het land wenden voor gemeenschap met hen te houden, en als gemeenschapskanalen tusschen de menschen en deze dæmons te handelen. Er zijn echter andere geesten, wier tegenwoordigheid gevreesd wordt, en allerlei middelen worden gebezigd, om hen uit hunne huizen en dorpen te verdrijven. Op de Goudkust trekt het volk op bepaalde tijden, gewoonlijk des nachts, met knodsen en toortsen op, om de booze geesten uit hunne steden te verdrijven. Op een gegeven teeken springen allen op, heffen een verschrikkelijk gehuil aan, slaan in alle hoeken hunner woningen, snellen als waanzinnigen naar de straten met toortsen en knodsen, slaan in de lucht, en schreeuwen zoo hard zij maar kunnen, totdat iemand het vertrek der geesten door de eene of andere poort aankondigt, wanneer zij verscheidene mijlen in de bosschen worden vervolgd, en hun geraden wordt om niet terug te keeren. Hierna ademt het volk vrijer, slaapt rustiger, is gezonder, en de stad wordt nogmaals door overvloed van voedsel vervrolijkt.

Men veronderstelt ook, dat deze geesten hun intrek nemen in zekere dieren, die daarom als heilig worden beschouwd. Zoo veronderstelt men, dat apen, die nabij een kerkhof gevonden worden, door de geesten der dooden bezield zijn. In eenige gedeelten van de Goudkust wordt de krokodil voor heilig gehouden; eene zekere soort van slangen op de Slavenkust en de haai te Bonny worden ook als heilig beschouwd en aangebeden, evenwel niet om hen zelve, maar omdat zij beschouwd worden als de tempels of woonplaatsen der geesten. In West-Afrika is ook het gebruik om menschenoffers te brengen, ten einde den toorn van booze geesten te doen bedaren, algemeen, maar nergens menigvuldiger of op grootere schaal dan in de koningrijken Ashantee en Dahomey en aan de rivier Bonny.

Sommigen beweren, dat zelfs de oude Joden offers aan dæmons van eene bijzondere soort hebben gebragt, die voornamelijk op woeste plaatsen verschenen in de gedaante van bokken, welke in de Schrift *seïrim*, een woord dat eigenlijk bokken beteekent, genoemd worden. Het schijnt echter waarschijnlijker, dat de Hebreën de dæmons vereerden, die door de oude Tsabiërs aangebeden werden, welke in de gedaante van bokken verschenen. Voor allen, die zorgvuldig de mythologie der oudheid bestudeerd hebben, is het een welbekend feit, dat de Chaldeën, Egyptenaren en alle natien van het Oosten, die geloofden aan eene albesturende voorzienigheid, van meening waren, dat het bestuur der wereld door de hemelgeesten toevertrouwd was aan eene tusschenklasse van wezens, dæmons geheeten, die als ondergeschikten handelden om de plannen van de hoogere magten ten uitvoer te brengen, welke eigenlijk

het heelal moesten regeren. Het edelste genot, dat de Oostersche geest voor het Opperwezen kon uitdenken, was een staat van geheele en ongestoorde rust, en daarom ontstond natuurlijk het denkbeeld, dat de zorgen en moeijelijkheden van het bestuur des heelals op mindere dienaren nederkwamen, die den naam van dæmons ontvingen. Plato rangschikte deze wezens in drie klassen, die allen een ligchaam en eene ziel bezaten; de laatste was eene emanatie van het Goddelijke wezen, en het eerste was zamengesteld uit het bijzondere element, waarin de bijzondere klasse van dæmons hare woonplaats had. Die van de eerste en hoogste orde waren, volgens hem, zamengesteld uit zuiveren æther, die van de tweede orde bestonden uit grovere lucht, en dæmons van den derden of laagsten rang hadden middelen tot verplaatsing uit het element water getrokken. Dæmons van de eerste en de tweede orde waren onzigtbaar voor de menschen. Daar de waterdæmons met middelen tot verplaatsing van grovere materialen bekleed waren, waren zij somtijds zigtbaar, somtijds onzigtbaar. Als zij verschenen, troffen zij, hoewel flaauw zigtbaar voor het menschelijke oog, den aanschouwer met schrik en verbazing. Men veronderstelde, dat dæmons gelijke aandoeningen en gevoelens als de menschen hadden, en daarom bezette elk hunner, terwijl zij het heelal vervulden, zijne eigene bijzondere plaats. Elk individu in de zigtbare schepping had dus zijn dæmon, en derhalve was de godsdienst der Heidenen, in haar meer oorspronkelijken vorm, eerder pantheistisch dan polytheistisch.

De leer van Plutarchus ten aanzien van dæmons was, dat zij half verwant waren aan de goden en half aan de menschen. Maar hij veronderstelde, dat er onder deze tusschenwezens eene trapswijze ondergeschiktheid bestond, naar mate het goddelijke of het menschelijke element het overwigt had. Als dit met het laatste het geval was, waren de dæmons boosaardig, wraakzuchtig en wreed, en vereischten zij, om hen gunstiger te stemmen, in vele gevallen zelfs menschenoffers. Porphyrius was dit denkbeeld toegedaan; hij stelde deze dæmons voor als onzuivere wezens aan de stof verwant, waarvan de Platonisten alle kwaad afleidden. Zulke verklaringen verschaften aan de Christenen een krachtig wapen om het Heidendom aan te vallen.

DÆMONISTEN, zij die aan het werkelijk bestaan van geesten gelooven. Men heeft veel getwist over de kwestie, of de in het Nieuwe Testament vermelde personen, die een onreinen geest hadden, werkelijk van den duivel bezeten waren, en geestelijk en ligchamelijk onder zijn invloed stonden. Zij, die zulks ontkennen, beweren, dat de dæmoniacussen van de Schrift krankzinnigen waren, of personen, die aan de vallende of eene andere hersenziekte leden, en voor deze meening voeren zij gevallen van ziekte aan, waarin dergelijke teekenen vertoond zijn. Zij, die zulks aannemen, verdedigen hunne meening door de volgende argumenten:

1. Zij wijze op de gezegden en handelwijzen dergenen in de Schrift, die door een onreinen geest bezeten werden, welke onbestaanbaar zijn met de onderstelling, dat zij slechts onder eene ligchamelijke ziekte gebukt gingen. Zoo lezen wij in Matth. VIII : 29: „Zij riepen, zeggende: Jezus, gij Zone Gods! wat hebben wij met u te doen? Zijt gij hier gekomen, om ons te pijnigen vóór den tijd?" Bij één gelegenheid verlieten de duivelen een zeker man, die van hen langen tijd bezeten was geweest, en voeren in eene kudde zwijnen. Zulk een overgang kan alleen verklaard worden door aan te nemen, dat de persoon werkelijk van duivelen was bezeten, die door Goddelijk verlof in de zwijnen gingen, en deze van den berg af in de zee deden storten.

2. Verschillende gevallen komen er in het Nieuwe Testament voor van personen, die van den duivel bezeten waren, waarin niet de geringste kenteekenen van verstandsverbijstering te ontdekken zijn. Zoo hebben wij in den stomme, die van den duivel bezeten was, (Matth. IX : 32 en Luk. XI : 14) en in den stommen en blinden van den duivel bezetene (Matth. XII : 22) geen bewijs, dat het verstand in den geringsten graad aangedaan was.

3. Het verdient wel opgemerkt te worden, daar het de werkelijkheid van de duivelbezetenheid bevestigt, dat zelfs in die gevallen, zooals in Matth. XVII : 15, waarin de kenteekenen beschouwd zouden kunnen worden als verwant aan die der vallende ziekte, verklaard wordt, dat de werking van den duivel de oorzaak dier verschijnselen is.

4. In Hand. XVI : 16 wordt gezegd, dat de waarzeggerij, waarvan de uitoefening niet weinig schranderheid en bedrevenheid vereischte, en alleen geschieden kon door personen, welke in het volle bezit hunner verstandelijke vermogens waren, beoefend is door eene dienstmaagd te Philippi, die door een geest bezeten werd.

5. Op verschillende plaatsen der Schrift kan men de getuigenis vinden, dat de bezetenen werkelijk van den duivel bezeten werden. Wij vinden de duidelijke verklaring der Evangelisten in verschillende gedeel-

ten, maar meer bijzonder in Matth. IV : 24, waarin aangaande Jezus uitdrukkelijk gezegd wordt: „En zijn gerucht ging van daar uit in geheel Syrie; en zij bragten tot Hem allen, die kwalijk gesteld waren, met verscheidene ziekten en pijnen bevangen zijnde, en van den duivel bezeten, en maanzieken en geraakten; en hij genas dezelve." Wij hebben de getuigenis zelfs van de vijanden van Christus, die gaarne de werkelijkheid van zulk eene bezetenheid zouden ontkend hebben, als zij het met mogelijkheid hadden kunnen doen; maar zij worden, hoewel ongaarne, gedwongen om Zijne magt over onzuivere geesten te erkennen. Matth. IX : 34: „Maar de Pharizeën zeiden: Hij werpt de duivelen uit door den overste der duivelen." En ten slotte hebben wij de getuigenis van onzen Heer zelven, zooals in Mark. IX : 25: „En Jezus ziende, dat de schare gezamentlijk toeliep, bestrafte den onreinen geest, zeggende tot hem: Gij stomme en doove geest! ik beveel u, ga uit van hem, en kom niet meer in hem;" en Lukas XI : 19: „En indien ik door Beëlzebul de duivelen uitwerp, door wien werpen ze uwe zonen uit? Daarom zullen deze uwe regters zijn."

6. Dat de van den duivel bezetenen geene personen waren, die onder ziekte leden, is duidelijk uit de verklaring, dat de gewijde schrijvers een bepaald onderscheid maken tusschen personen, die van den duivel bezeten zijn, en zieken, en ook tusschen het uitwerpen van duivelen en het genezen van zieken. Zoo lezen wij in Mark. I : 32: „En als het nu avond geworden was, toen de zon onderging, bragten zij tot Hem allen, die kwalijk gesteld, en van den duivel bezeten waren." Lukas VI : 17, 18: „En met hen afgekomen zijnde, stond Hij op eene vlakke plaats, en met Hem de schare Zijner discipelen, en eene groote menigte des volks van geheel Judea en Jeruzalem, en van den zeekant van Tyrus en Sidon. Die gekomen waren om Hem te hooren, en om van hunne ziekten genezen te worden, en die van onreine geesten gekweld waren: en zij werden genezen;" Luk. XIII : 32: „En Hij zeide tot hen: Gaat heen, en zegt dien vos: Zie, ik werp duivelen uit, en maak gezond, heden en morgen, en ten derden dage worde ik voleindigd."

7. Nog een argument ten gunste van de werkelijkheid der gevallen van duivelbezetenheid in de Schrift is te vinden in het feit, dat, waar omstandigheden aangaande de bezetenen medegedeeld worden, zij gewoonlijk zoodanig zijn, dat zij dienen om aan te toonen, dat er iets buitengewoons en bovennatuurlijks in hun geval was. Wij vinden, dat zij hulde bewijzen aan Christus en diens Apostelen, en wat bijzonder opmerkelijk is, zij kenden Hem allen, en erkenden allen Zijne Godheid. Zoo lezen wij in Mark. I : 23, 24: „En er was in hunne synagoge een mensch met een onreinen geest, en hij riep uit, zeggende: Laat af, wat hebben wij met u te doen, Gij Jezus Nazarener! zijt Gij gekomen om ons te verderven? Ik ken U, wie Gij zijt, namelijk de Heilige Gods;" Luk. IV : 41: „En er voeren ook duivelen uit van velen, roepende en zeggende: Gij zijt de Christus, de Zone Gods! En hen bestraffende, liet hij die niet spreken, omdat zij wisten, dat Hij de Christus was."

Ook is het gevoelen der Dæmonisten geene nieuwere theorie, die niet erkend werd door de oude Christelijke kerk. In tegendeel, de kerkvaders houden eenparig vol, dat de personen, over welke wij gesproken hebben, werkelijk door dæmons werden bezeten, en de Kerk zelve, in overeenstemming met deze meening, stelde eene afzonderlijke klasse van personen in, duivelbanners geheeten, die booze geesten moesten uitwerpen.

De leer van den invloed der geesten op de gemoederen der menschen is in alle eeuwen en onder bijna alle volkeren geloofd. De goden, die over de helden der Iliade waakten, de dæmon, die de schreden van Socrates ijverig naging, de geniën der Oostersche mythologie, de heksen en toovergodinnen van de Noordsche natiën, de gevreesde spoken, die verondersteld worden het Zuidelijke halfrond te besturen, verkondigen het algemeene geloof aan eene onzigtbare geestelijke kracht, die ten goede of ten kwade werkt, waar het menschelijk geslacht gevonden wordt. „Op den huidigen dag," zooals Roberts berigt, „is het het algemeene gevoelen in het Oosten, dat de duivelen de magt hebben, om in den mensch te treden en bezit van hem te nemen, op dezelfde wijze als wij meenen, dat het geval geweest is, zooals het door de gewijde schrijvers wordt beschreven. Ik heb dikwijls de arme voorwerpen gezien, die, zooals men geloofde, onder den invloed des duivels stonden, en zekerlijk vond ik het in sommige gevallen geene gemakkelijke zaak, om naar natuurlijke beginselen hun gedrag te verklaren. Ik heb gezien, dat zij zich op de dolzinnigste wijze verwrongen; zij verbraken de koorden, waarmede zij gebonden waren, en vielen op den grond neder, alsof zij dood waren. Nu eens zijn zij stil, dan weder maken zij veel gedruisch. Zij springen vol woede onder het volk, en verkondigen luide hunne vervloekingen. Maar naauwelijks komt de duivelbanner te voorschijn, of de bezetene wordt het onderwerp van nieuwe aan-

doeningen; hij kijkt rond, spreekt zonder zamenhang, zucht en valt op den grond, en in den loop van een uur is hij zoo kalm als iemand om hem. Zij, die voorgeven duivelen uit te werpen, zijn schepselen, die er verschrikkelijk uitzien; men gaat zelden met hen om, uitgezonderd wanneer zij hun officiëelen pligt vervullen. Het is een feit, dat zij voorwenden booze geesten uit te werpen door hun overste der duivelen. Vrouwen zijn veel meer onderhevig aan deze aandoeningen dan mannen; Vrijdag is de dag, waarop zij het meest gevaar loopen van aangevallen te worden. Ik ben geheel en al van meening, dat nagenoeg al hunne bezetenheid zou weggenomen worden door artsenijmiddelen, of door argumenten van een meer voelbaren aard. Niet lang geleden zeide men, dat eene jonge vrouw onder den invloed stond van een boozen geest, doch de vader, een ongeloovige zijnde, nam een grooten bezem, en begon zijne dochter medoogenloos te slaan. Na eenigen tijd riep de geest luide: „Sla mij niet! sla mij niet!" en ging henen. Er is een geest, Poothani geheeten, die, zooals men zegt, er veel behagen in schept, om in kleine kinderen te treden; het kruid, pa-maruta geheeten, wordt dan met goed gevolg toegediend."

In het westelijke gedeelte van Afrika zijn gevallen van vermeende duivelbezetenheid zeer gewoon. Dolzinnige gebaren, stuiptrekkingen, schuim op den mond, daden van bovennatuurlijke kracht, vreeselijk ijlen, verminkingen van het ligchaam, het geknars van tanden en andere aandoeningen van een dergelijken aard kenmerken hen, die men gelooft, dat onder den invloed van den booze staan. Aan de rivier de Pongo zijn vier of vijf klassen van geesten, die, zooals men gelooft, in een mensch kunnen treden, en als iemand verondersteld wordt bezeten te zijn, gaat hij door de handen der priesters van deze verschillende orden, totdat er een verklaart, dat het een geval is, waarmede hij bekend is, en dat hij kan genezen. Een tijdelijk huis wordt er gebouwd, het dansen begint, verschillende plegtigheden worden verrigt, geneesmiddelen worden toegediend, en nadat een paar weken, dag en nacht, op deze wijze doorgebragt zijn, gedurende welke de dansers ruim voorzien worden van eten en rum, wordt er verklaard, dat de genezing volkomen is. Daarna wordt er een huis gebouwd nabij de woning van den genezen bezetene, dat voor den uitgebannen geest moet dienen, die voortaan zijn beschermgod worden zal, aan wien hij gepasten eerbied moet bewijzen, en wiens geboden hij blindelings moet gehoorzamen, zoo hij niet de straf wil oploopen, dat de duivel terugkomt.

DAG DES HEEREN, een naam aan den eersten dag der week gegeven, die door de Christenen als een dag voor godsdienstoefeningen bestemd beschouwd wordt. Reeds zeer spoedig na het ontstaan der Christelijke kerk werd deze dag, in plaats van den Joodschen Sabbath, voor de openbare eeredienst bestemd. De eerste aanduiding van de verandering komt voor in Hand. XX : 7, waar wij vinden, dat op den eersten dag der week de discipelen bijeenkwamen, en in Openb. I : 10 wordt deze feestdag „de dag des Heeren" genoemd. De eerste Christen-schrijvers maken dikwijls gewag van dezen dag, als een dag van zamenkomst onder de Christenen. Zoo berigt Justinus Martyr ons, dat op Zondag al de Christenen, die in de stad of op het land woonden, te zamen kwamen om de Schriften te lezen, te bidden en het brood te breken. Dat zij dien dag beschouwden als een heilig karakter te bezitten, is duidelijk uit de omstandigheid, dat zij er eenparig over spraken als den dag des Heeren, en hem beschouwden als een wekelijksch feest, waarop vasten en elke schijn van verdriet ter zijde moesten gezet worden, als onbestaanbaar met het karakter en het doel van den dag. Hij was geheel gewijd aan de godsdienstoefeningen, die door Tertullianus „de plegtigheden van den dag des Heeren" genoemd worden. En niet alleen werd er op dezen dag openbare godsdienstoefening gehouden, maar hij werd ook geheel en al heilig gehouden, en de gedachten en gevoelens der geloovigen moesten in overeenstemming met zijne heiligheid zijn. Zoo zegt Clemens van Alexandrië: „Een waar Christen viert, volgens de bevelen van het evangelie, den dag des Heeren, door alle booze gedachten van zich te werpen, alle goedheid lief te hebben, en de opstanding des Heeren te vereeren, die op dezen dag plaats had." „Dezen dag," zegt Eusebius, „vieren Christenen over de geheele wereld in stipte gehoorzaamheid aan de geestelijke wet. Gelijk de Joden offeren zij het morgen- en het avondoffer met reukwerk van liefelijker geur." „De dag," voegt hij er bij, „werd algemeen even streng als de Joodsche Sabbath gehouden, terwijl alle brasserij, dronkenschap en uitspanning gegispt werden als eene ontheiliging van den heiligen dag." Ignatius zegt, dat allen, die den Heer beminden, den dag des Heeren als den koning der dagen hielden, als een bemoedigenden, leven gevenden dag, den besten van al onze dagen. Zulke toenamen komen in de oude homiliën der kerkvaders veelvuldig voor.

De eerste Christenen bragten den dag des Heeren op de volgende wijze door. Daar zij hem als een gees-

telijken feestdag beschouwden, als een tijd, waarop hunne zielen den Heer bijzonder moesten verheerlijken, en hunne geesten zich in hun Zaligmaker moesten verheugen, begonnen zij de godsdienstoefeningen met psalmgezang, hetwelk gevolgd werd door het lezen van uitgezochte gedeelten van de Profeten, de Evangeliën en de Zendbrieven. De tijden tusschen deze lezingen werden door afzonderlijk gebed ingenomen. De mannen baden met het hoofd ontbloot, de vrouwen waren gesluijerd, zooals het aan de zedigheid harer sekse betaamde. Zij stonden allen met de oogen ten hemel gerigt en de handen in den vorm van een kruis uitgestrekt, om des te meer aan Hem te denken, wiens dood den toegang tot de tegenwoordigheid Gods geopend had. Behalve de Schriften werden er ook verscheidene andere boeken voorgelezen, tot stichting van de gemeenteleden, zooals verhandelingen over de Christelijke zedeleer door een vromen leeraar van grooten naam, of brieven van andere kerken, die een verhaal bevatten van den staat en den voortgang des Evangelies. Dit gedeelte der dienst, zeer noodig en belangrijk op een tijd, waarop een groot gedeelte van elke gemeente onbekend was met de letters, werd eerst door den voorganger verrigt, doch kwam vervolgens neder op een beambte, die te dien einde was aangesteld, en die, wanneer hij zijn dienstwerk ging vervullen, en iets zou voorlezen, dat betrekking had op een gedeelte der geschiedenis van Jezus, luide uitriep: „Staat op, de Evangeliën zullen gelezen worden," en dan altijd begon met: „Aldus spreekt de Heer." De staande houding werd niet alleen aangenomen uit de overtuiging, dat zij de eerbiedigste was, waarin men naar den raad van den Koning der koningen kon luisteren, maar ook om de aandacht van het volk gaande te houden, iets dat men in sommige kerken trachtte te doen, doordien de voorganger in het midden van eene aanhaling uit de Schrift ophield, en het volk haar luide liet eindigen. De toespraken, die voor het grootste gedeelte gegrond waren op het laatste gedeelte der Schrift, dat gelezen was, waren kort, eenvoudig en vermaningen voor de vuist uitgesproken; zij werden altijd voorafgegaan door den groet: „Vrede zij ulieden." Daar zij zeer kort waren, — somtijds duurden zij niet langer dan acht of tien minuten, — werden er verscheidene op eene vergadering uitgesproken, en de prediker was gewoonlijk de herder der plaats, hoewel hij somtijds, naar zijn welgevallen, een vreemdeling uitnoodigde, of een zijner broederen, die bekend was de gave om in het openbaar te spreken te bezitten, om de vergadering toe te spreken. Het einde der preek, die hij zelf uitsprak, welke altijd de laatste der reeks was, was het teeken, dat de openbare gebeden zouden beginnen. Vóór dit plegtige gedeelte der dienst werd echter aan de ongeloovigen van allerlei aard, die tegenwoordig mogten zijn, bevolen om heen te gaan, en nadat de deuren gesloten en bewaakt waren, ging de voorganger over tot het uitspreken van een gebed, waarvan het laatste gedeelte steeds eene bijzondere betrekking had op de omstandigheden van de verschillende klassen, die in de eerste Kerk niet toegelaten werden tot eene volledige deelhebbing aan de voorregten der geloovigen. Het eerst bad hij uit naam van alle geloovigen voor de catechumenen, dat hun verstand verlicht mogt worden, hun hart de waarheid in de liefde er voor mogt ontvangen, en dat zij geleid mogten worden om in hun hart en hun leven die heilige gewoonten aan te kweeken, waardoor zij de leer van God hun Zaligmaker konden opluisteren. Vervolgens bad hij voor boetelingen, die de strafoefening der kerk ondergingen, dat zij diepe en blijvende indrukken mogten ontvangen van de groote zondigheid der zonde; dat zij vervuld mogten worden met vrome droefheid, en genade mogten ondervinden gedurende den bepaalden tijd hunner boetedoening, ten einde vruchten voort te brengen, die van berouw getuigden. Op gelijke wijze bad hij voor andere klassen van personen, die allen de kerk verlieten, als de klasse, waartoe zij behoorden, aan den God aller genade was aanbevolen; en dan gingen de broederen, door het achtervolgende vertrek van deze tot eene uitgezochte vereeniging van geloovigen gebragt, tot de heilige communiedienst over.

Sedert den tijd, waarop het Christendom de godsdienst van het Romeinsche rijk werd, werden er dikwijls door den staat wetten uitgevaardigd voor het vieren van den dag des Heeren. Naauwelijks was Constantijn tot de Kerk toegetreden, of hij rigtte zijne aandacht voornamelijk op het vieren van dien dag, en beval, dat daaraan door alle personen deelgenomen zou worden. En aan diegenen van zijn leger, die nog in hun Heidendom en hunne ongeloovigheid bleven, beval hij, dat zij op den dag des Heeren naar het open veld zouden gaan, en daar hunne zielen in hartelijk gebed tot God zouden uitstorten. Bovendien beval hij, dat er op dezen dag geene geregtshoven open zouden zijn, en geene regtsvervolgingen of verhooren plaats zouden hebben; maar te zelfder tijd werden werken van genade, zooals het vrijmaken van slaven, voor wettig verklaard. Door verscheidene wetten van

volgende keizers werd de bepaling bekrachtigd, dat er geene regtsgedingen op dezen dag mogten plaats hebben en ook geene aanmaningen tot betaling van schulden. Theodosius de Groote (386) bekrachtigde door eene tweede wet eene andere, die hij lang te voren had uitgevaardigd, waarbij hij alle openbare vertooningen op den dag des Heeren verbood, opdat de eeredienst van God niet vermengd zou worden met die onheilige plegtigheden. Deze wet werd door den jongeren Theodosius eenige jaren later bekrachtigd en uitgebreid. Hij bepaalde, dat op den dag des Heeren (en op eenige andere toen vermelde feestdagen) niet alleen aan Christenen, maar zelfs aan Joden en Heidenen het vermaak zou onthouden worden van alle schouwspelen, en dat de schouwburgen in elke plaats gesloten zouden zijn. En wanneer de geboortedag of de inhuldiging van den keizer op dien dag viel, dan beval hij, dat de keizerlijke plegtigheid tot een anderen dag uitgesteld zou worden. In het vervolg werden deze zaken door conciliën geregeld.

Die kerken, welke in oude tijden voornamelijk uit Joodsche bekeerlingen zamengesteld waren, vierden den eersten dag der week als den dag des Heeren, en behielden ook haar eigen Sabbath op den zevenden dag. Het was het gebruik der Christenen om niet alleen op den dag des Heeren niet te vasten, maar ook de staande houding bij het gebed aan te nemen. Te vasten ten teeken van verdriet op dezen dag van vreugde, en te knielen terwijl men den dag herdacht, waarop onze Heer verrees, werd voor een verbreken van de Christelijke welvoegelijkheid gehouden, dat steeds de afkeuring der Kerk en de anathema's harer conciliën uitlokte. Zie Sabbath.

DAGON, een groote god van de Philistijnen in den bijbel vermeld. Algemeen is men van gevoelen, dat Dagon eene vischgodheid was, en dat zijn beeld van boven op een mensch, en van onderen op een visch geleek, hetgeen overeenkomt met I. Sam. V : 4, waar gezegd wordt, dat het hoofd van Dagon en de beide palmen zijner handen waren afgehouwen, terwijl de romp in zijn geheel gebleven was. De tempel van Dagon te Gaza wordt in Rigt. XVI : 27 beschreven als zoo groot, dat er op het dak omtrent drie duizend mannen en vrouwen stonden. Deze godheid moet langen tijd aangebeden geweest zijn, daar wij een Beth-Dagon of huis van Dagon in het Eerste boek der Makkabeën vermeld vinden. Sanchoniathon zegt, dat het woord koren beteekent, en beweert, dat Dagon de zoon geweest is van Uranus en de uitvinder van het koren en den ploeg. Eenigen zijn van gevoelen, dat Noach door Dagon voorgesteld werd. Groot verschil van meening bestaat er onder de schrijvers over de kwestie, of door het Philistijnsche afgodsbeeld een god of eene godin werd voorgesteld, daar het woord ook vrouwelijk is. Somtijds ontving het den naam van *Derceto*, en op andere tijden van *Atergatis*. Herodotus vergelijkt Dagon met de godin Venus. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Joden tot de aanbidding van dezen afgod vervallen zijn, daar zij zoo digt bij het land der Philistijnen woonden. Selden gist, dat de god Oannes, door de Babyloniërs aangebeden, dezelfde was als de Dagon der Phœniciërs. Berosus, door Eusebius aangehaald, zegt, dat deze Oannes het ligchaam had van een visch, en dat onder den kop van den visch een menschenhoofd was. Hij had ook menschenvoeten, die onder den staart van den visch uitkwamen, en eene menschelijke stem. Dit monster, zegt dezelfde oude schrijver, kwam elken morgen uit de zee, ging naar Babylon, leerde aan de menschen kunsten en wetenschappen, en keerde elken avond naar zijne woning terug.

Men heeft verondersteld, dat Dagon een god was te Asdod, maar eene godin te Askalon, waar zij een prachtigen tempel had, *Derceto* of *Dirce* was geheeten, en dezelfde was als de Syrische godin *Atergatis*. De Joodsche schrijvers leiden algemeen het woord Dagon af van *dag*, het Hebreeuwsche woord voor een visch, en meenen, dat het afgodsbeeld, gelijk de Tritons, half mensch, half visch was. Abarbanel en Jarchi schijnen echter van gevoelen, dat het geheele standbeeld van Dagon de gedaante had van een visch, behalve zijne handen en voeten, die eene menschelijke gedaante hadden. Het is opmerkelijk, dat Layard bij zijne onderzoekingen in de puinhoopen van Ninevé een beeld ontdekte, klaarblijkelijk van eene godheid, waarvan het bovenste gedeelte den vorm had van een mensch en het onderste dien van een visch, hetgeen het denkbeeld bevestigt, dat onder de Assyriërs en de Chaldeërs dezelfde goden als onder de Phœniciërs werden aangebeden. Jurieu tracht te bewijzen, dat Dagon de Phœnicische Neptunus was. Zijne argumenten voor dat gevoelen zijn de volgende: „Zijne gedaante van een visch is er een bewijs voor, want ik zie niet in, waarom zij de gedaante van een visch aan een hemelgod zouden geven. De naam Dagon, die visch beteekent, is er nog een bewijs voor, want visschen zijn de voornaamste onderdanen van Neptunus, en het is geen wonder, dat hij zijn naam naar hen kreeg. Om kort te gaan, daar het rationeel is te vermoeden, dat de Phœniciërs een Neptunus hadden,

zoowel als een Saturnus, Jupiter en Pluto, zoo kunnen wij hem onder geen anderen naam vinden dan dien van Dagon. Het is waar, er waren andere zeegoden, die op dezelfde wijze voorgesteld konden worden. Maar deze Dagon schijnt de koning van hen allen te zijn, want uit de geschiedenis van Simson zien wij, dat hij door de Philistijnen als de groote god beschouwd werd, die Simson aan hen had overgeleverd. Daarom wordt hij, in de geschiedenis van de ark en Dagon, absoluut de god der Philistijnen genoemd, „Dagon, onze god." Had hij tot de mindere goden behoord, dan is het niet waarschijnlijk, dat zij hem zooveel hulde zouden hebben bewezen." Bochart veronderstelt, dat Dagon Japhet, de zoon van Noach, geweest is, en dat het bestuur der zee hem verleend werd, omdat zijne woonplaats en die zijner nakomelingschap op de eilanden, schiereilanden en landen over de zee, dat is in Europa, was.

DAHOMEY (GODSDIENST VAN). Het land, welks godsdienst wij nu zullen beschrijven, maakt een vrij groot koningrijk in Opper-Guinea uit. Een groot punt, dat beschouwd mag worden als het middelpunt van het geheele godsdienstige en staatkundige stelsel van de bewoners van Dahomey, is de bijgeloovige eerbied voor den persoon huns monarchs, dien zij als een hooger wezen beschouwen, bijna als eene godheid. Zoo zeer wordt dit afgodisch gevoelen door het gouvernement aangemoedigd, dat het voor misdadig gehouden wordt te gelooven, dat de koning van Dahomey gelijk gewone menschen eet, drinkt en slaapt. Zijn voedsel wordt altijd naar eene geheime plaats gebragt, en iedereen, die het ongeluk of de vermetelheid heeft om naar hem te zien, als hij daarmede bezig is, wordt ter dood gebragt. Als de koning in het openbaar drinkt, dat bij eenige buitengewone gelegenheden geschiedt, wordt zijn persoon verborgen door eene gordijn, die voor hem gehouden wordt, gedurende welken tijd het volk zich nederbuigt, om daarna zoo hard mogelijk te juichen en te schreeuwen. Het gevolg is, dat de bevelen van den souverein, hoe tirannick en onregtvaardig zij ook zijn mogen, met de onbepaaldste onderwerping gehoorzaamd worden, daar niemand den wil van een heerscher durft weêrstaan, die, zooals men gelooft, met bijna Goddelijke eigenschappen bekleed is.

In dit gedeelte van West-Afrika, gelijk in alle andere, heerscht de FETISCHDIENST (zie ald.). De fetisch of denkbeeldige god van Dahomey is het luipaard, hetwelk voor zoo heilig gehouden wordt, dat, zoo iemand een dezer dieren mogt dooden, hij dadelijk aan de beleedigde godheid geofferd wordt. Het luipaard wordt beschouwd als den hoogsten, onzigtbaren god Seh voor te stellen, en wordt door het volk met grooten eerbied aangebeden. Een ander voorwerp van vereering is Soh, de god van donder en bliksem. Offeranden van verschillende soorten worden geofferd. De plegtigheden, die bij het offeren eener jonge koe plaats hebben, zijn de volgende: — De priesters en priesteressen (de voornaamsten van het land, want het spreekwoord in Dahomey is, dat de armen nooit priesters zijn), komen op een plein in een kring bijeen, en een hoop muzikanten, die wanluidende toonen doen hooren, is daarbij tegenwoordig. Na het rangschikken van de zinnebeelden hunner godsdienst en der artikelen, die in godsdienstige processie worden rondgedragen, zooals bannieren, speren, drievoeten en vaten, die beenderen, schedels, geronnen bloed en andere barbaarsche tropheën bevatten, dansen, zingen en drinken zij, totdat zij genoeg opgewonden zijn. De dieren worden daarop te voorschijn gebragt, en door de priesters met groote hakmessen onthoofd. De altaren worden gewasschen met het bloed, dat in bekkens wordt opgevangen; het overige wordt door de priesters en priesteressen rondgedragen, die, zooals Mozes aan de oudsten van Israël beval, den bovendorpel en de beide zijposten van al de huizen der vromen met het bloed, hetwelk in het bekken is, bestrijken. De muizevalken zijn bij menigte in den omtrek en verzwelgen het verminkte lijk, terwijl het in stukken wordt gehouwen. Het vleesch wordt vervolgens gekookt en onder de priesters uitgedeeld; gedeelten er van worden ter zijde gezet, om de geesten der afgestorvenen en de fetischen te voeden. Na het offer beginnen de priesters wederom te dansen, te zingen en te drinken; mannen, vrouwen en kinderen kruipen in het vuil, en worden van tijd tot tijd door deze geestdrijvers aangeraakt en gezegend.

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, worden de priesters van Dahomey voornamelijk uit de hoogere klassen genomen, en in de heilige orde zijn eenige van de vrouwen en kinderen des konings te vinden. De heilige mysteriën en bezweringen te openbaren, waarvan de kennis bij de priesters berust, wordt met den dood gestraft. Afzonderlijke offeranden van vogels, eenden en zelfs geiten zijn algemeen, en hebben met dezelfde ceremoniën als de openbare offeranden plaats. In gevallen van ziekte, bij voorbeeld, is het de gewoonte, om te trachten de goden gunstig te stemmen door offeranden van verschillenden aard, te beginnen met het eenvoudige offer van palmolie; zoo dit niet baat, worden vogels, eenden, bokken en vaarsen geofferd.

Is de zieke rijk of van hoogen rang, dan vraagt hij den koning hem te veroorloven een of meer slaven te offeren, voor elk van welke hij eene zekere som aan de koninklijke schatkist betaalt. Als hij van zijne ziekte herstelt, drukt hij zijne dankbaarheid uit door een of meer slaven, vaarsen, bokken, vogels of andere voorwerpen in vrijheid te stellen, die tot offerande bestemd waren, maar nu aan den Fetisch worden overgegeven, en daarom door den Fetischman verzorgd worden. Indien hij daarentegen sterft, is het laatste en ernstigste verzoek van den stervende, dat zijne voornaamste vrouwen er in mogen toestemmen, om hem naar de andere wereld te vergezellen, welk verzoek bijna altijd wordt toegestaan. Daarom worden bij de begrafenis van een opperhoofd een aantal zijner vrouwen en geliefkoosde slaven op het graf gofferd. Het is zelfs voor zijne vrouwen niet ongewoon, om met messen op elkander aan te vallen en zich op wreede en barbaarsche wijze te verminken; en dit slagtingswerk wordt voortgezet, totdat zij met geweld er van teruggehouden worden.

In Dahomey worden de slangen in groote eer gehouden. Een huis in het midden der stad wordt uitsluitend voor deze dieren ingerigt, en te allen tijde zijn zij daar bij menigten te zien. Zij worden gevoed, en er wordt voor hen meer zorg gedragen dan voor de menschelijke bewoners der plaats. Als zij weggaan, moeten zij teruggebragt worden, en als het volk hen ziet, buigt het zich neder op den grond, en bewijst hun allen mogelijken eerbied. Eene slang te dooden of letsel te doen is zich de doodstraf op den hals te halen. Bij zekere gelegenheden worden deze dieren door de priesters uit hunne woning genomen en door de straten rondgeleid, terwijl de dragers hun toestaan zich rondom hunne armen, hals en ligchaam te slingeren. Zij worden ook gebezigd om personen te ontdekken, die zich aan tooverij hebben schuldig gemaakt. Indien zij in de handen van den priester den verdachte bijten, is zulks een zeker bewijs van zijne schuld, en zonder twijfel is aan de slang geleerd, om in zulke gevallen den wil van haar bewaker te doen. Beelden van den vreemdsoortigsten vorm kan men in alle gedeelten der stad zien, en worden door alle klassen van personen aangebeden.

De besnijdenis wordt onder de inboorlingen van Dahomey uitgeoefend, gelijk ook onder vele andere stammen over geheel Afrika, met uitzondering van de Peperkust; het verwaarloozen dier plegtigheid stelt iemand aan het zwaarste verwijt en de grootste belagchelijkheid bloot. Dit is niet het eenige geval, waarin de bewoners van Dahomey Joodsche gebruiken aangenomen hebben. De deurstijlen van hunne huizen worden, zooals wij reeds gezien hebben, met het bloed van offerdieren besprengd; zij hebben ook hunne bepaalde offeranden en zuiveringen, en als een bewijs van rouw scheren zij zich het hoofd, en trekken zij hunne geringste en meest versletene kleederen aan. Dit bijgeloovige volk nadert echter in zijne godsdienstige gebruiken de afgoderij van het Heidendom veel meer. Het vereert alle groote dieren, zooals den olifant, en houdt hen in bijzondere eer. Als er een leeuw gedood wordt, zijn de schedel en beenderen een welkom offer aan den Fetisch, en doen deze den gever eenige bijzondere voorregten verwerven. Zoo hoogelijk vereeren de bewoners hun eigen Fetisch, het luipaard, dat, als er iemand als het slagtoffer van dit dier valt, men gelooft, dat hij naar het land der goede geesten gegaan is, en in plaats van zijn verslinderte dooden, voeden zijne betrekkingen zelfs het dier. De tempels in Dahomey zijn zeer talrijk, en in elken tempel is een altaar van klei. Geene eeredienst schijnt er echter in die tempels plaats te hebben, doch kleine offergaven worden dagelijks door de vromen geschonken en door de priesters weggenomen. Door geene eeredienst wordt eene erkenning van het Opperwezen aangeduid. Het eenige, dat eenigzins op die erkenning gelijkt, is de vereering van de geesten der dooden. De tegenwoordigheid van eenige geesten wordt gretig gezocht, terwijl die van andere zeer gevreesd is. Bezetenheid wordt onder het volk van Dahomey voor niets zeldzaams gehouden, en zekere plegtigheden worden door de priesters verrigt, om de verdrijving der duivelen te bewerken.

De costumes (eene verbastering van het Engelsche woord customs), zooals zij genoemd worden, ter eere der dooden, worden in Dahomey zoowel als in Ashantee in acht genomen. Menschen worden bij die gelegenheid aan de schimmen der dooden gofferd, in de gedachte dat zij, die uit deze wereld zijn gegaan, nog genoegen vinden in een grooten stoet van slaven en dienaren, zooals toen zij nog op aarde waren. Bij deze costumes of gebruiken voor de dooden worden niet alleen menschen gofferd, maar muzijk, dans en vrolijkheid van allerlei aard vergezellen die akelige plegtigheden. Tweemaal in het jaar worden deze costumes, die den naam van de groote en de kleine costumes dragen, herhaald.

DAI-BOTH, een van de voornaamste goden van Japan. Het woord beteekent „Groote God", en daarom is het niet onwaarschijnlijk, dat hij dezelfde is als AMIDAS (zie ald.), onder eene van zijne bijzondere

eigenschappen beschouwd, of dat hij de Groote Boeddha zelf is. Maar of dit al of niet het geval is, te Miaco is een prachtige tempel, die aan de aanbidding van Dai-Both is gewijd. De volgende beschrijving van dezen tempel wordt door zeker schrijver gegeven: — „Voordat men aan den tempel zelven komt, gaat men door eene soort van poort, aan elke zijde waarvan twee monsterachtige gedaanten geplaatst zijn, met verscheidene armen vol pijlen, zwaarden en andere wapenen. Deze twee monsters schijnen gereed elkander te bestrijden. Van deze poort gaat men naar een grooten vierhoek met gallerijen aan elke zijde, die door hardsteenen pilaren gedragen worden. Nadat men dit plein overgegaan is, komt men aan eene andere poort, opgesierd door twee steenen leeuwen, en daarna gaat men in de pagode, in het midden waarvan het afgodsbeeld Dai-Both volgens Oostersche wijze op eene altaartafel zit, die een weinig boven den grond is verheven. Dit afgodsbeeld is, hoewel men het ziet zitten, gelijk oudtijds den grooten Jupiter, van monsterachtige grootte; zijn hoofd reikt tot aan het dak zijns tempels. De houding van Jupiter werd geregtvaardigd door de symbolische beteekenis, welke, zooals een beroemd oud schrijver zegt, was, dat de magt der godheid gevestigd en onveranderlijk was. De Japanezen en Indianen koesteren naar alle waarschijnlijkheid hetzelfde denkbeeld. De colossus van Dai-Both, hoewel van hout gemaakt, is bepleisterd en overtrokken met verguld koper. Dit afgodsbeeld heeft de borst en het gelaat eener vrouw; zijne zwarte lokken zijn wollig en gekruld gelijk die van een neger. Men kan zich eenig denkbeeld vormen van de grootte van dezen colossus door zijne handen, die grooter zijn dan het geheele ligchaam van een man van middelmatige lengte. Aan alle kanten is hij omgeven door verguld stralen, waarin vele beelden geplaatst zijn, die eenige van de Camis (zie ald.) en halve goden van Japan voorstellen. Aan zijne regter- en linkerzijde staan verscheidene andere beelden, allen gekroond met stralen, gelijk onze Christen-heiligen. De tafel van het altaar, waarop de afgod zit, is voorzien van eene groote menigte brandende lampen."

Kaempfer verklaart, dat de tempel van Dai-Both het prachtigste gebouw in het geheele koningrijk Japan is, en veel hooger dan eenig ander gebouw te Miaco. De afgod zelf, die in het midden van bloemen zit, is geheel verguld. Zijne ooren zijn zeer groot, en zijn haar is gekruld. Op zijn hoofd is eene kroon, en op zijn voorhoofd eene groote vlek. De armen en de borst zijn naakt. De regterhand is uitgestrekt en wijst naar de holte van de linkerhand, welke op de buik rust. Een kring van stralen is achter het afgodsbeeld geplaatst, en is zoo groot, dat hij den omtrek van vier pilaren inneemt. De pilaren zijn op aanmerkelijken afstand van elkander, en het beeld van Dai-Both, groot als het is, raakt slechts twee er van met zijne schouders aan. Binnen de ruimte, die het beeld bevat, en rondom hetzelve zijn kleine afgodsbeelden in menschelijke gedaante en gezeten op bloemen. Zie Japan (Godsdienst van).

DAIKOKU, eene Japansche godheid, waaraan de Japanezen, zooals zij meenen, alle rijkdommen, die zij bezitten, te danken hebben. Deze afgod, die de *Plutus* van Japan is, wordt voorgesteld zittende op eene baal rijst en met een opgeheven hamer, dien hij boven zijn hoofd slingert, gereed om daarmede elk voorwerp te treffen; waar de slag valt, brengt hij algemeenen overvloed met zich. Eene baal rijst is, in het oog van dit zonderlinge volk, een zinnebeeld van rijkdom.

DAÏRO, het geestelijke hoofd of de opperpriester van de godsdienst der Sintos (zie ald.), de oorspronkelijke godsdienst van Japan. Eenmaal vereenigde hij de wereldlijke en de geestelijke opperheerschappij in zijn persoon. Zijn wereldlijk gezag werd echter omstreeks het midden der twaalfde eeuw van zijn geestelijk gezag gescheiden, doch eerst in 1585 begon de wereldlijke souverein van het Japansche rijk met onbeperkte magt te heerschen. De daïro is derhalve in rijkdom en invloed zeer teruggegaan, doch hij wordt nog als de paus of hoogste geestelijke bestuurder erkend, wien alle vereering en eerbied toekomt. Hij woont te Miaco, en eigent zich al het inkomen van die stad en hare omgeving toe. Om hem in de gelegenheid te stellen een gepasten staat te voeren, wordt hem uit de schatkist een ruim inkomen verstrekt, behalve groote sommen, die hij verkrijgt door het voorregt, dat hij heeft, om eeretitels te geven. Het inkomen, dat hij van de schatkist ontvangt, wordt echter volstrekt niet geregeld uitbetaald, daar de kubo of het wereldlijke opperhoofd het dikwijls onder het eene of andere voorwendsel inhoudt. Ten gevolge hiervan zijn vele bedienden van den opperpriester verpligt om voor hun eigen onderhoud te werken, en hij vindt het moeijelijk om de waardigheid en weelde op te houden, die hij voor zijn ambt als gepast beschouwt. Daar de afstammelingen van de koninklijke familie, die nu zeer talrijk zijn, allen tot het hof van den daïro behooren, en de heilige schatkist volstrekt niet toereikend is om zoovele afhankelijke personen te onderhouden, zijn zij gedwongen om de geringste bezig-

heden te verrigten, ten einde hunne waardigheid op te houden. De grootste inspanningen worden door allen, die aan den daïro verbonden zijn, gedaan, om het hof in staat te stellen het meest indrukmakende voorkomen van weelde te vertoonen. De opperpriester zelf is, in het oog der Sintos, boven alle menschelijke onvolmaaktheid verheven, daar hij beschouwd wordt als bekleed met bijna bovenmenschelijke eigenschappen. Zijn voet mag nimmer ontheiligd worden door den grond aan te raken, en hij mag nimmer van de eene plaats naar de andere gebragt worden dan op de schouders van menschen. Het wordt voor hem als onwettig beschouwd om zijn haar of zijne nagels af te snijden, en daar zulke zaken toch somtijds noodig zijn, worden zij verrigt, als hij slaapt. Bij zijn dood volgt de naaste erfgenaam, hetzij mannelijke of vrouwelijke, en van welken leeftijd ook, hem op. Hij wordt inderdaad beschouwd als een god op aarde, die nooit sterft, maar van tijd tot tijd zijne ziel hernieuwt. Een voorbeeld van deze waarheid had er niet lang geleden plaats. Op den 1sten Julij 1856 werd de daïro ziek. Op den 3den werd hij erger, en dadelijk verspreidden de priesters het gerucht, dat de daïro zich in gemeenschap had gesteld met den grooten god des hemels, en op het punt was om zijne ziel in den boezem van Ten-Sio Dai-Tsin, de hoogste aller godheden, te hernieuwen. De menigte haastte zich naar het paleis, waar de daïro op een groot praalbed lag met zijne kleederen aan, terwijl een gazen sluijer zijn gelaat bedekte. De priesters bleven bij beurten bidden in het midden van brandend reukwerk, en verrigtten verschillende plegtigheden hunner godsdienst. Op den 5den Julij stierf de daïro, en onmiddellijk nadat hij den geest gegeven had, kondigde de voornaamste priester aan, dat de ziel was weggegaan om een bezoek aan de goden te brengen, en spoedig zou terugkeeren. Eene diepe stilte volgde op deze aankondiging. Na ongeveer tien minuten wierp de opperpriester, omringd door het geheele heilige collegie, een groot linnen laken over het lijk, en een oogenblik daarna, dat laken wegnemende, vertoonde hij aan de oogen der verbaasde menigte eene andere gedaante, geheel gelijk aan die van den overleden daïro, maar vol leven en gezondheid. Dit nieuwe hoofd der kerk ging dadelijk in bed regtop zitten, stapte er daarna uit, ging naar een altaar aan de eene zijde van het vertrek geplaatst, beklom het, en gaf zijn zegen aan de menigte, bij het einde waarvan de verschijning van den nieuwen daïro met vreugdekreten werd begroet. Het is niet moeijelijk de verklaring hiervan te vinden. Door eene gemakkelijk volbragte list hadden de priesters voor den dooden daïro diens zoon, zijn natuurlijken erfgenaam, in de plaats gesteld. Een luik had den doode nedergelaten en den levende doen verrijzen, zonder dat het volk in staat was om het bedrog te ontdekken te midden van de talooze nederbuigingen en andere plegtigheden, die door de bijzondere wijze van eeredienst werden vereischt.

Vroeger, toen de daïro met zijne geestelijke waardigheid die van keizer van Japan vereenigde, was hij gewoon zich elken morgen uren lang in het openbaar te vertoonen. Bij die gelegenheden zat hij op zijn troon, met zijne kroon op het hoofd, en zijn geheele ligchaam onbewegelijk gelijk een beeld. De geringste beweging, de minste blik van zijn oog ter regter- of ter linkerzijde duidde een groot onheil aan, en als hij standvastig naar eene bijzondere zijde zag, voorzeide zulks onfeilbaar oorlog, brand of hongersnood. Maar sedert de daïro van zijn tijdelijk gezag ontdaan werd, is hij geheel bevrijd van het verrigten eener zoo pijnlijke plegtigheid. Hij wordt steeds met de meest bijgeloovige vereering behandeld. Elke schotel of beker, die op zijne tafel komt, moet nieuw zijn, en naauwelijks is het voorwerp éénmaal door hem gebruikt, of het wordt dadelijk gebroken, uit vreeze dat een ongelukkige, die er gebruik van mogt maken, tot straf voor zijne heiligschennis bezocht mogt worden door eene ziekte. De daïro heeft twaalf vrouwen. Zij, die de moeder is van den vermoedelijken erfgenaam, wordt als verheven boven alle andere beschouwd.

De daïro is van zijn eigen hof en van de overigen onderscheiden door zijne bijzondere kleeding. Hij draagt gewoonlijk eene zwarte tunica onder een scharlaken kleed, met een grooten sluijer er over, waarvan de franjes over zijne handen vallen. Op zijn hoofd draagt hij eene muts met verschillende kwasten. De geheele heilige orde is door de kleederen van de leeken te onderkennen, en het verschil van rang onder de geestelijken wordt voornamelijk aangeduid door de muts, daar sommige haar dragen met een lint van krip, dat ineengedraaid is of los nederhangt, en andere met een stukje zijde, dat over de oogen hangt. Zij dragen ook een sjaal over de schouders, die volgens den rang langer of korter is.

Alle eeretitels worden door den daïro geschonken. Van deze zijn er zes klassen of graden, waarvan de eervolste meer dan gewone heiligheid of grootheid mededeelt. De ziel des mans, die deze hooge onderscheiding ontvangen heeft, wordt, wanneer zij naar hoogere gewesten gaat, volgens de meening der Japa-

nezen onfeilbaar in een doorluchtigen Cami veranderd. Een titel, overeenkomende met de uitdrukking *heelsch volk*, wordt aan de voornaamste geestelijken geschonken, en de keizer geeft, met verlof van den dairo, eeretitels aan de prinsen en ministers van zijn hof.

Het is het uitsluitende werk van den dairo om de heiligen te canoniseren, of met andere woorden, om personen, die zich op aarde onderscheiden hebben, tot het genieten van goddelijke eerbewijzingen na den dood te verheffen. Hij wordt zelfs beschouwd als van zulk een verheven geestelijken rang, krachtens zijn heilig ambt, dat het een algemeen gevoelen onder de Japanezen is, dat alle goden hem jaarlijks een formeel bezoek brengen, namelijk in hunne tiende maand, die „de maand zonder een god" genoemd wordt, omdat men veronderstelt, dat alle goden van hunne hemelsche woningen afwezig zijn. Daarom oordeelt niemand het noodig hen dan te aanbidden. Zekere hoedanigheden worden er vereischt, om de canonisatie te verkrijgen, zooals de magt om wonderen te doen, het genieten van eene gemeenschap met de heiligen hierboven, en zelfs van gemeenzamen omgang met de goden zelve. Men koestert het zonderlinge denkbeeld, dat er eenige zielen zijn, die van tijd tot tijd van de andere wereld terugkeeren, en deze terugkeering verzekert haar een goddelijken rang. Al de eerbewijzingen, die haar verheven standpunt toekomen, worden haar langzamerhand bewezen. Eveneens wordt haar een schoone titel door den dairo verleend; daarna wordt een *sai* of tempel te harer eere gebouwd uit de vrijwillige giften harer vereerders, en als dit gedaan is, worden er smeekingen, gebeden en geloften aan haar gedaan. Indien een der vereerders bij toeval een plotseling geluk ondervindt, of aan eene groote ramp ontkomt, is de naam van den nieuwen heilige dadelijk gevestigd; van alle hoeken komen er nieuwe aanbidders tot hem en nieuwe tempels worden er voor zijne eeredienst gebouwd. Vóór eene canonisatie echter geldig kan zijn, moet zij door den kubo bekrachtigd worden, en niemand kan den nieuwen heilige vrijelijk hulde komen bewijzen, voordat dit plaats heeft gehad.

De dairo wordt bij de Japanezen voor zoo heilig gehouden, dat zij veronderstellen, dat de goden des nachts om zijn bed de wacht houden. Indien zijn slaap om de eene of andere reden gestoord wordt, wordt een afgodsbeeld wegens pligtverzuim aan eene bastonnade onderworpen, en wordt het gedurende honderd dagen uit den hof verbannen. Zelfs het water, waarin de dairo zijne voeten wascht, wordt als heilig beschouwd. Het wordt met de grootste zorg opgezameld, en niemand mag het ontheiligen door het, voor welk doel ook, te gebruiken.

DAJAL, de naam dien Mahomed aan den Antichrist of valschen Christus gaf, wiens verschijning hij beschouwde als een van de tien teekenen, die de opstanding zouden voorafgaan. De Arabische profeet beschrijft het persoonlijk voorkomen van Dajal aldus: — „Hij is van eene kleine gestalte, hoewel dik, en heeft gespleten voeten en is blind; zijn vleesch is glad aan de eene zijde van zijn gelaat, zonder het teeken van een oog, en zijn andere oog is noch vol noch in zijn hoofd gezonken. Als gij aangaande Dajal eene twijfeling mogt hebben, weet dat uw God niet blind is." De wijze, waarop de Antichrist zich na zijne verschijning zal gedragen, wordt ook door Mohamed verklaard. „Dajal," zegt hij, „zal tot een stam gaan, en de lieden daarvan tot zich roepen, en zij zullen in hem gelooven; en Dajal zal de hemelen gebieden, en regen zal nederdalen; en hij zal de aarde gebieden, en zij zal groen voortbrengen; en in den avond zal hun vee tot hen komen met hoogere bulten op den rug, dan zij des morgens hadden, toen zij uitgingen, en hunne uijers zullen groot zijn, en hunne zijden zullen vol zijn. Daarna zal Dajal naar een anderen stam gaan, en de lieden daarvan oproepen, en zij zullen weigeren; en hij zal regen onthouden aan hun groen en hunne bebouwde gronden, en zij zullen hongersnood lijden en niets bezitten.... En terwijl Dajal met deze dingen bezig zal zijn, zal God plotseling Jezus, den zoon van Maria, zenden, en hij zal nederkomen op een witten toren ten oosten van Damascus, gekleed in kleederen met roode bloemen gekleurd, met de palmen zijner handen rustende op de vleugelen van twee engelen, en elke ongeloovige zal sterven, op welken de Messias zal ademen, en de adem van Jezus zal reiken, zoo ver het oog kan zien. En Jezus zal naar Dajal zoeken, totdat hij hem vindt aan eene deur in een dorp, genaamd Lúd (in Palestina), en zal hem dooden. Dan zal een stam komen tot Jezus, dien God voor de kwalen van Dajal zal hebben bewaard, en hij zal de lieden daarvan troosten, en zal hen onderrigten aangaande de graden van hoogte, die zij in het Paradijs zullen vinden."

DALADA, de linkerhoudstand van Boeddha, de meest vereerde reliquie onder de Boeddhisten, voornamelijk op Ceylon. Om dit gedeelte, het eenige dat er van het ligchaam van den heiligen wijze nog overig is, te bewaren, heeft men een tempel opgerigt, waarin het zich in eene kleine kamer bevindt, in zes kistjes ge-

sloten, waarvan het grootste ongeveer vijf voet hoog en van zilver gemaakt is. Al de kistjes hebben de kegelvormige gedaante eener dagoba, en twee er van zijn ingelegd met robijnen en edelsteenen. De buitenste kist is opgesierd met goud en juweelen, de geschenken der vromen. De reliquie zelve is een stukje kleurloos ivoor of been, ligt gebogen, nagenoeg twee duim lang en aan den voet één duim dik; van daar tot aan het andere uiteinde, dat afgerond en stomp is, neemt het aanmerkelijk in grootte af. De wihara of tempel, die het sanctuarium van deze reliquie bevat, is verbonden aan het paleis van de vroegere koningen van Kandy. In een werk over Boeddha's tand, dat omstreeks 310 werd geschreven, wordt vermeld, dat een der discipelen van den wijze diens linkerhoudstand kreeg, toen zijne reliquiën uitgedeeld werden. Dezen schat bragt hij naar Dantapoera, de voornaamste stad van Kalinga, waar hij 800 jaar bleef. De latere geschiedenis van dezen tand wordt door Hardy aldus beschreven: „De Brahmanen berigtten Pandu, den opperheer van Indië, die te Patalipoetra woonde, dat zijn vassal Guhasiwa een stukje been aanbad. De monarch, over dit berigt verwoed, zond een leger om den koning van Kalinga gevangen te nemen, en zich van het been, dat hij aanbad, meester te maken. Deze opdragt werd uitgevoerd, doch de generaal en zijn geheele leger werden tot het Boeddhismus bekeerd. Pandu beval, dat de reliquie in een fornuis van brandende houtskool zou geworpen worden, doch eene lotusplant verrees uit de vlam, en de tand verscheen op de oppervlakte der bloem. Toen werd er eene poging gedaan om hem op een aanbeeld te verpletteren, doch hij bleef in het ijzer zitten, en weerstond alle middelen, die aangewend werden om hem daaruit te nemen, totdat Subaddha, een Boeddhist, er in slaagde om hem er uit te halen. Vervolgens werd hij in de algemeene goot geworpen, doch in een oogenblik werd deze vergaarbak van vuil schoon als een hemelsche tuin en met bloemen omzoomd. Andere wonderen werden er verrigt, waardoor ook Pandu tot het Boeddhismus werd bekeerd. De reliquie werd toen naar Dantapoera teruggebragt, doch nadat er door de vorsten van Sewet eene poging gedaan was om haar met geweld weg te nemen, werd zij naar Ceylon gebragt, en in de stad Anuradhapoera bewaard. In de veertiende eeuw werd zij weder naar het vasteland overgebragt, doch door Prakrama Bahu IV. van daar teruggenomen. De Portugezen zeggen, dat de tand door Constantijn de Braganza in 1560 vernietigd werd, doch de inlandsche autoriteiten beweren, dat hij te dier tijde in een dorp in Saffragam verborgen was. In 1815 kwam hij in het bezit van het Britsche gouvernement, en hoewel hij in den opstand van 1818 ter sluik werd weggenomen, werd hij later in het bezit gevonden van een priester en in zijn vorig heiligdom teruggebragt." Van dien tijd af werden de sleutels van het altaar, waarin de tand bewaard werd, in de bewaring gesteld van den Britschen agent voor de Kandische provinciën, en van tijd tot tijd hadden er openbare tentoonstellingen van den vermeenden tand plaats, met goedkeuring van het Britsche gouvernement, waardoor de zaak van het Heidendom grootelijks bevorderd werd, doch sedert 1839 is de reliquie weder in handen van de inlandsche opperhoofden en priesters.

De Daläda wordt door alle Boeddhisten ten hoogste vereerd, doch de inwoners van Kandy hechten meer in het bijzonder het hoogste belang aan het bezit van deze heilige reliquie, en beschouwen haar als den trots en de zekerheid van hun land.

DALAI-LAMA, de groote hoogepriester van de bewoners van Tartarije en Thibet. Hij wordt als onbevlekt, onsterfelijk en alomtegenwoordig vereerd, als de onderbestuurder van God op aarde en de middelaar tusschen stervelingen en het Opperwezen. Hij woont te Lha-Ssa of het land der geesten, en heeft het bestuur over al de lamas en mindere priesters, die zeer talrijk zijn. Men veronderstelt, dat hij zich uitsluitend met geestelijke zaken bezig houdt, en in tijdelijke geen belang stelt, tenzij om liefdadigheid uit te oefenen. Hij verlaat hoogst zelden zijn tempel, waarin hij met den meesten eerbied door een groot aantal lamas gedient wordt. Alle mogelijke middelen worden aangewend, om de gemoederen van het volk met diep ontzag en eerbied voor den persoon des opperpriesters te vervullen. Men gelooft, dat hij niet gelijk gewone menschen den dood kan ondergaan, en daarom stellen de priesters, wanneer hij door den dood wordt overvallen, zonder uitstel een anderen lama in zijne plaats, terwijl zij veel zorg dragen om iemand uit te kiezen, die den vorigen lama zooveel mogelijk gelijkt. Bij den dalai-lama toegelaten te worden, wordt door de vromen vurig gezocht, die daarom in menigte naar de groote lamaserij trekken, opdat zij hem mogen aanbidden, en zijn zegen mogen ontvangen. Men veronderstelt, dat hij door zielsverhuizing van Boeddha zelven afstamt. Al de oostelijke landen van Tartarije erkennen de opperheerschappij van den dalai-lama, en gelooven aan de leerstellingen van het Shamanismus (zie ald.), of met andere woorden, van eene gewijzigde soort van *Boeddhismus*. De vereerders van den

dalai-lama zijn in twee secten verdeeld, die thans in volkomene vriendschap met elkander leven, hoewel zij elkander vroeger ten zeerste haatten. De priesters van de eene secte dragen lange gele kleederen, met hooge kegelvormige mutsen, die ook geel zijn. De priesters van de andere secte zijn in het rood gekleed, en de stammen staan bekend onder de namen van die van de roode en die van de gele muts. De laatste secte is de meest orthodoxe en de invloedrijkste, en telt den keizer van China onder hare leden.

De dalai-lama is het godsdienstig en staatkundig opperhoofd van de Thibetanen en ook hunne zigtbare godheid. Als een teeken van den hoogen eerbied, waarin hij gehouden wordt, noemen zij hem *Kian-Ngan-Rembodchi*, hetgeen in hunne taal „hoogste schat" beteekent.

DALAÏSTEN, eene kleine Christen-secte die in de vorige eeuw in Schotland ontstond. Zij kreeg haar naam naar haren stichter David Dale, een uitmuntend en vroom man, die, terwijl hij het beroep van fabrikant uitoefende, tevens herder was van eene kerk van Congregationalisten te Glasgow. Uit vrome ouders geboren, was hij zorgvuldig opgevoed in de vreeze des Heeren, en hij kenmerkte zich als een godsdienstig, regtschapen man. Gedurende eenigen tijd behoorde hij tot de Kerk van Schotland, doch na het lezen der verhandeling van Glas van Tealing, getiteld: De getuigenis van den Koning der Martelaren, was hij zoo overtuigd door de redeneringen van dien schrijver, dat hij besloot zich bij de kort te voren gestichte secte der Glasieten aan te sluiten. Zijne betrekking tot die secte was slechts van korten duur, daar zijne inzigten op sommige punten een weinig van die van Glas en diens aanhangers verschilden. Om die reden hield Dale met eenige weinige vrienden, wier gevoelens met de zijnen overeenkwamen, afzonderlijke godsdienstoefeningen, en na korten tijd vormden deze zich tot eene congregatie, onder zijn herderlijk toevoorzigt. Kleine kerken, die dezelfde beginselen omhelsden, werden spoedig in verschillende deelen van het land, voornamelijk te Edinburgh, Perth en Kirkcaldy, gesticht.

De Dalaïsten verschilden in hunne meeningen over leerstellige punten slechts weinig van de GLASIETEN (zie ald.) Terwijl de leerstellingen der vrije genade door beide secten in het prediken en het gebed werden verkondigd, werden zij over het algemeen beschouwd als onder de Dalaïsten in een meer beperkt voorkomen te worden geleerd, daar de leden der kerken aangesproken werden als geloovigen, die reeds van den dood tot het leven waren overgegaan, en niet alsof zij nog uitgenoodigd moesten worden om de schaapskooi van Christus binnen te treden: als zoodanig werd ook voor hen gebeden. In eenige gebruiken verschilden de twee secten ook van elkander. De Dalaïsten hielden de tegenwoordigheid van meer dan een ouderling tot de juiste viering van het avondmaal niet voor noodzakelijk, doch de Glasieten wel. Dale en diens volgelingen geloofden, dat de Apostolische uitdrukking „eener vrouwe man" begrepen moest worden als te beteekenen, dat het verboden was twee vrouwen te gelijker tijd te hebben, terwijl Glas en diegenen, die hem aanhingen, beweerden, dat de leer, die de Apostel wenschte mede te deelen, was, dat zoo een ouderling ten tweeden male huwde, zelfs als zijne eerste vrouw overleden was, hij voor zijn ambt ongeschikt werd. De Dalaïsten weigerden niet om gewone burgerlijke gemeenschap te houden met geëxcommuniceerde personen, en met hen aan dezelfde tafel aan te zitten. De Glasieten beschouwden zulk een gedrag als onbestaanbaar met het ware karakter van een Christen.

De secte is sedert lang verdwenen, en geene enkele vereeniging van Dalaïsten bestaat er thans in Schotland. Zie INGHAMIETEN, GLASIETEN, SANDEMANIANEN.

DALMATICA, een lange mantel, met mouwen die tot aan de handen reiken, welke van tijd tot tijd, hoewel slechts zelden, door de oude Romeinen gedragen werd. Somtijds heeft men beweerd, dat dit kleedingstuk door bisschoppen en diakenen in de eerste Christelijke kerk gedragen werd, doch het bewijs daarvoor is in geenen deele zeker. De dalmatica werd vroeger door den diaken in de Engelsche kerk gedragen, wanneer het avondmaal gevierd werd. Het is een kleed, dat tot aan de knieën reikt en aan beide zijden open is. In de Roomsch-Catholieke kerk is de dalmatica op den rug geteekend met twee smalle streepjes. Dit gewaad wordt in de Grieksche kerk Callobium genoemd, en is bedekt met eene menigte kleine kruisjes. Paus Sylvester wordt voor den eersten gehouden, die beval, dat het door diakenen gedragen zou worden. Paus Eutychianus verordende, dat de lijken der martelaren in dit gewaad zouden gewikkeld worden.

DAMASCENUS (ST. JOHANNES), FEEST VAN, een feest door de Grieksche en de Romeinsche kerk gevierd, ter nagedachtenis van Johannes van Damascus, een aanzienlijk schrijver over de godgeleerdheid in de eerste helft van de achtste eeuw. De Grieksche kerk viert het feest op den 4den December, en de Latijnsche op den 6den Mei.

DAMIANISTEN, eene Christen-secte welke in de

zesde eeuw ontstond, en haren naam kreeg naar Damianus, den Monophysietischen patriarch van Alexandrië. De Damianisten verwierpen het denkbeeld van eene enkel specifieke eenheid in God en niet eene numerieke eenheid. De inzigten der Sabellianen nabij komende, beweerden zij, dat de Drie Personen in de Drieëenheid eene gemeene natuur hadden, in denzelfden zin als men van elke twee menschelijke wezens zeggen kan, dat zij eene gemeene natuur hebben. Zoo trachtte deze secte onderscheid te maken tusschen het wezen en de Drie Personen der Godheid. Zij ontkende, dat elke Persoon afzonderlijk en in nature God was, doch beweerde, dat de Drie Personen eene gemeene Godheid hadden, en dat elke Persoon, door eene onverdeelde deelhebbing daaraan, God was. Den Vader, Zoon en Heiligen Geest noemden zij Hypostases of Personen, en wat zij gemeen hadden, noemden zij God, substantie of natuur. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Damianisten door zulk eene wijze van verklaring de Athanasiaansche leer van de eeuwige generatie des Zoons en den voortdurenden uitgang des Heiligen Geestes wilden verwerpen. Hunne meeningen geleken eenigzins op die der ANGELIETEN (zie ald.).

DANA, eene gave, het woord dat de Boeddhisten van Ceylon bezigen om aalmoezen aan te duiden. Zij hechten eene groote belangrijkheid aan het geven van aalmoezen, dat, volgens hun geloof, zeer verdienstelijk is. Voor de juiste uitoefening dezer hoofddeugd beschouwen zij het als volstrekt onmisbaar, dat de bedoeling van den gever zuiver zij; dat hij volkomen willig zij om te scheiden van de gave, alvorens hij die schenkt; dat hij geen spijt gevoelt, nadat hij haar geschonken heeft. Aalmoezen aan priesters gegeven zijn slechts beperkt tot vier artikelen, namelijk: kleederen, voedsel, eene legerstede en medicijnen. Het geven van aalmoezen is de eerste deugd van de Boeddhisten, en staat boven het inachtnemen van alle voorschriften. Het brengt eene grootelijks vermeerderde belooning aan in eene toekomstige geboorte, en omvat, zoo de pligt behoorlijk vervuld wordt, rijkdom en bedienden.

DANACE, het muntstukje dat de oude Grieken gewoon waren in den mond der dooden te leggen, om Charon te betalen, die hen in zijne boot over den Styx naar Hades bragt. Het schijnt den naam van *danace* gekregen te hebben, omdat het gegeven werd *tois danois*, aan de dooden, of van *danos*, een prijs.

DANAÏDEN, de vijftig dochters van Danaüs, die verloofd waren met de vijftig zonen van Ægyptus, welke zij op bevel haars vaders doodden. Nadat zij de lijken in het graf hadden gelegd, werden zij van de schuld harer bloedige daad gezuiverd door Hermes en Athena, met bekrachtiging van Zeus. Ovidius, Horatius en andere dichters melden echter, dat de Danaïden voor hare misdaad in Hades veroordeeld werden, om altijd water in een vat vol gaten te werpen. Hypermnestra was de eenige der Danaïden, die haar echtgenoot Lynceus levend redde, en daarom zegt Pausanias, dat hij te Delphi drie standbeelden zag, die gewijd waren aan Danaüs, Hypermnestra en Lynceus.

DANDIS, eene van de Vaishnava secten onder de Hindoes, en eene wettige vertegenwoordigster van de vierde Asrama of het bedelende leven, waarin de Hindoe gelooft te treden, nadat hij gegaan is door de stadiën van student, huishouder en kluizenaar. Een Brahmaan behoeft echter niet door deze stadiën te gaan, maar mag dadelijk in de vierde orde treden. De Dandi is onderscheiden door het dragen van een stokje met verscheidene uitstekken, waaraan zich een stukje laken met rood oker gekleurd bevindt, waarin het Brahmenische rood verondersteld wordt besloten te zijn. Hij scheert zich het haar en den baard af, draagt slechts een laken om de lendenen, en leeft van voedsel, dat hij, geheel klaar gemaakt, slechts eenmaal daags uit de huizen der Brahmanen verkrijgt, hetwelk hij in den kleinen aarden pot doet, dien hij altijd bij zich draagt. Hij moet alleen leven, en nabij doch niet in eene stad; deze regel wordt echter zelden in acht genomen, en over het algemeen worden de Dandis gevonden in steden, gelijk andere bedelaars vereenigd in *Maths*. De Dandi oefent zijne eeredienst op geen bepaalden tijd en ook op geene bijzondere wijze uit, maar houdt zich bezig met overdenkingen en de beoefening der Vedanta werken. Hij vereert bij voorkeur *Shiva* en diens vleeschwordingen boven de andere leden der Hindoesche triade, en daarom worden de Dandis onder de *Vaishnavas* gerekend. Zij dragen het Shiva teeken op het voorhoofd, daar zij het besmeren met den *Tripundra*, dat is, eene driedubbele dwarslijn, gevormd door de asch van verbrande koemest. Dit teeken, beginnende tusschen de wenkbraauwen en voortgezet tot haar uiteinde, wordt gemaakt met den duim, die tusschen den middelsten en derden vinger gestoken wordt. De echte Dandis behoeven echter niet tot de Shiva of eene andere secte te behooren; in hunne inrigtingen aanbidden zij gewoonlijk *Nirguna* of *Niranjana*, de godheid ontdaan van eigenschappen of hartstogten. De

Dandis hebben gewoonlijk grooten invloed en veel gezag onder de Shiva Brahmanen van het noorden van Indië; zij zijn de Sanyasis of monniksorde van de Smartale secte van Brahmanen in het zuiden.

Niet zoo zeer de beschouwende als de praktische Dandis zijn vereerders van Shiva, en de gedaante, waarin zij hem aanbidden, is die van Bhairav of Heer der verschrikking. Een gedeelte van de plegtigheid der inwijding voor hen, die Shiva aldus aanbidden, bestaat in het maken van eene kleine insnijding in het binnengedeelte der knie, en het drukken van het bloed uit den nieuweling als een aannemelijk offer aan den god. De Dandis van allerlei aard verschillen van de groote massa der Hindoes in hunne behandeling der dooden, daar zij hen in doodkisten leggen en begraven, of, wanneer het gedaan kan worden, hen in eene heilige rivier werpen. Van tijd tot tijd vindt men Hindoes der verschillende kasten, die het leven en de zinnebeelden van de orde der Dandis aannemen. Er zijn zelfs Brahmanen, die, zonder zich aan eenige vereeniging te verbinden, het karakter van deze klasse van bedelmonniken aannemen. Er is echter eene secte van Dandis, DASNAMI DANDIS (zie ald.) geheeten, die niemand dan Brahmanen in hare orde opneemt.

DANIËL (FEEST VAN), een feest door de Grieksche kerk op den 17den December gevierd, ter nagedachtenis van den profeet Daniël en de drie jonge Hebreën, die in den vurigen oven geworpen werden.

DANSEN (GODSDIENSTIG). Van vroegen tijd af schijnt de gewoonte om te dansen als een gedeelte der godsvereering bestaan te hebben. De dans schijnt een gedeelte uitgemaakt te hebben van de oudste plegtigheden der Egyptenaren; Herodotus vermeldt zulks, als hij hunne jaarlijksche reis naar Bubastis beschrijft. Op de Egyptische monumenten zijn ook verscheidene afbeeldingen van dansen en feestprocessiën. Naar alle waarschijnlijkheid hadden de Israëlieten uit Egypte het gebruik der godsdienstige dansen medegebragt, zooals dien dans, die een deel uitmaakte der aanbidding van het gouden kalf, in het verhaal waarvan Mozes ons in Exod. XXXII : 19 mededeelt, dat hij het kalf en de reijen zag. Deze heilige dansen onder de Hebreën gingen van instrumentale muzijk vergezeld. Zoo zegt David in Ps. CL : 4: „Looft Hem met de trommel en reijen (*)." Het Hebreeuwsche woord, dat gebezigd wordt voor dezen dans, beteekent eigenlijk een rondedans, en duidt derhalve de wijze aan, waarop hij gedanst werd. Mannen en vrouwen schijnen aan deze godsdienstige feesten deel genomen te hebben, want wij vinden er in Ps. LXVIII : 26 eene duidelijke verwijzing op: „De zangers gingen voor, de speellieden achter, in het midden de trommelende maagden." Mannen van aanzien rekenden het niet beneden hunne waardigheid, om deel te nemen aan godsdienstige dansen. Daarom schaamde zich David, hoewel koning, niet, om zijne gevoelens van dankbaarheid en vreugde in een heiligen dans uit te drukken; en de reden, waarom Michal, zijne vrouw, hem er over berispte, is niet te vinden in zijne deelneming aan die heilige oefening, maar in zijn dansen in gezelschap met de overige menschen, waardoor hij zich op één lijn stelde met zijn geringsten onderdaan.

De heilige rondedans was niet beperkt tot de aanbidders van den waren God, maar werd ook door de Heidenen uitgeoefend, zooals blijkt uit 1. Sam. XXX : 16, waar wij lezen, dat de Amalekieten dansten om den buit, dien zij uit het land der Philistijnen hadden genomen. Als de Heidenen de dæmons aanbidden, dansen zij in kringen rondom de offers, en verdraaijen daarbij de ledematen op de hevigste wijze, zoodat armen, handen en teenen als in stuiptrekkingen schijnen te zijn. Zij werpen zich plotseling op den grond, springen dan op, en beginnen daarna weder den rondedans. De Dithyrambus of lofzang op Bacchus van de oude Grieken werd bij een koor van vijftig mannen of jongens rondom een vlammend altaar gedanst. Rondedansen werden door de Druïden verrigt in de eikebosschen der oude Galliërs en Britten, ter eere van den heiligen eik en de inwonende godheid. Tot op dezen dag worden door bijna alle Heidensche natiën instrumentale muzijk en de dans als noodzakelijke gedeelten der godsdienstoefening beschouwd.

In het oude Rome ontvingen de priesters van Mars hunnen naam van Salii (Lat. *salio*, springen) naar den springenden dans, dien zij verrigtten, toen zij de heilige schilden in vrolijke processie door de stad droegen. In zulk een grooten eerbied hielden de oude Heidenen deze bezigheid, dat zij niet alleen om de standbeelden en altaren hunner goden dansten, maar hunne dichters aarzelen niet om de goden zelve somtijds deel te doen nemen aan den dans. Pan in het bijzonder overtreft al de goden in het dansen. En onder de latere Heidenen bestaat het voornaamste gedeelte der godsvereering, voornamelijk bij woeste stammen, in dansen. Onder de Mohamedanen is

(*) In den Staten-bijbel lezen wij: „Looft Hem met de trommel en fluit."

eene bijzondere klasse van monniken, die, wegens de eigendommelijkheid hunner wijze van eeredienst, de *dansende derwischen* worden genoemd. Onder de Noord-Amerikaansche Indianen is eene heilige dienst, die de Calumetdans genoemd wordt.

Alle gezamenlijke en zedelooze dansen van mannen en vrouwen waren onder de eerste Christenen verboden. Het concilie van Laodicea verbood die uitdrukkelijk; het had, zooals men gewoonlijk gelooft, het zedelooze dansen op huwelijksfeesten op het oog, waartegen verscheidene andere canons der oude conciliën en verscheidene redevoeringen der kerkvaders gerigt zijn. Chrysostomus vaart uit tegen het onderlinge dansen als een van die dingen van Satan, waarvan de menschen bij den doop afstand deden. Onder eenige nieuwere secten van Christenen wordt het dansen van mannen met vrouwen, al is het niet van een zedeloozen aard, voor onbehoorlijk en ongepast gehouden aan den ernst en de welvoegelijkheid, die den waren Christen eigen moeten zijn.

DANSERS, eene secte in de Nederlanden in de veertiende eeuw. De Dansers ontstonden in 1373 te Aken, van waar zij zich over de Nederlanden verspreidden. Zij hadden de gewoonte om in het openbaar en in hunne huizen plotseling te gaan dansen, en elkander bij de hand houdende, zetteden zij deze heilige oefening, zooals zij haar waanden, voort, totdat zij, bijna uitgeput door de buitengewone inspanning, ademloos en afgemat nedervielen. Gedurende deze hevige aandoening beweerden zij wondervolle visioenen te hebben. Gelijk de Flagellanten zwierven zij van plaats tot plaats, bedelden hunne levensmiddelen, hielden hunne geheime vergaderingen, en behandelden de priesters en de eeredienst der kerk met de grootste verachting. De onwetende priesters dier eeuw geloofden, dat deze geestdrijvers door den duivel bezeten waren, en zij gingen zoo verre, dat zij beweerden deze uit te werpen door het zingen van liederen en het berooken met reukwerk.

DAPHNE, volgens Pausanias eene oude priesteres van het orakel te Delphi, tot welk ambt zij door Ge was aangesteld. Er bestaat eene oude overlevering, dat Daphne, die bijzonder schoon was, bemind werd door Apollo, die haar vervolgde, en dat de god haar, toen zij van hem trachtte te vlugten, in een laurierboom veranderde, die daarom haar naam kreeg.

DAPHNEPHORIËN, een feest te Thebe gevierd, ter eere van Apollo, dat zijn naam schijnt gekregen te hebben uit hoofde van de omstandigheid, dat lauriertakken in de processie werden gedragen. Het feest werd om de negen jaren gehouden. De wijze van viering was deze: — Een stukje olijfhout werd met guirlandes van laurieren en andere bloemen opgesierd. Op den top daarvan was een koperen bol, die de zon voorstelde, daaronder een bol, die de maan beteekende, en kleinere bollen, die er aan hingen en de sterren aanduidden. Het middelste gedeelte van het hout was met purperen guirlandes gefestonneerd, terwijl het onderste omgeven was door eene krokuskleurige bedekking. Het geheele aantal der guirlandes was drie honderd vijf en zestig, het aantal dagen van het jaar. De olijftak, aldus versierd, werd in processie rondgedragen door een jongeling van groote schoonheid en edele afkomst, prachtig gekleed, met het haar los, en op het hoofd eene gouden kroon. Hij bekleedde het ambt van priester, en droeg den titel van Daphnephoros of laurierdrager. Voor hem ging eene zijner naaste betrekkingen, die een stok droeg met guirlandes gefestonneerd, en onmiddellijk achter hem volgde een stoet maagden met takken in de handen. In deze orde gingen zij naar den tempel van Apollo, bijgenaamd Ismenius of Galaxius, waar zij smeekgezangen tot hunnen God zongen.

De Delphiërs namen ook eene plegtigheid van een dergelijken aard in acht, waarbij zij om de negen jaren een gewijden jongeling naar Tempe zonden, die, langs den heiligen weg gaande, naar huis terugkeerde als laurierdrager, te midden van gezang en vreugdegejuich. Deze plegtigheid moest tot gedachtenisviering dienen van de zuivering van Apollo aan het altaar te Tempe, waarheen hij gevloden was, nadat hij den Python had gedood. Een feest van ongeveer denzelfden aard werd door de Atheners gevierd, die elken zevenden dag aan de dienst van Apollo wijdden, daarbij lauriertakken in de handen droegen, de heilige mand met guirlandes versierden, en lofzangen zongen ter eere van den god.

DASA-BALA, tien soorten van wijsheid door Boeddha (zie ald.) bezeten. Zij zijn: 1. De wijsheid, die begrijpt, welke kennis er noodig is voor de juiste vervulling van elken bijzonderen pligt, in welken toestand ook; 2. Die, welke den uitslag of de gevolgen kent van karma of zedelijk handelen; 3. Die, welke den weg kent tot de verwerving van nirwana of vernietiging; 4. Die, welke de verschillende sakwalas of wereldstelsels ziet; 5 Die, welke de gedachten van andere wezens kent; 6. Die, welke weet, dat de verstandsorganen niet de persoon zelf zijn; 7. Die, welke de zuiverheid kent, voortgebragt door de beoefening van de dhyanas of diepgaande overdenking; 8. Die, welke weet, waar iemand in al zijne vroegere geboorten ontstond; 9. Die, welke weet, waar iemand in al zijne toekomstige ge-

boorten ontstaan zal; 10. Die, welke weet, hoe de uitslagen van karma of zedelijk handelen tegengegaan kunnen worden.

DASA-DANDU, tien verboden die de Boeddhistische monniken moeten opvolgen gedurende hun noviciaat. Zij zijn: 1. Het eten van voedsel na den middag; 2. Het zien naar dansen of het hooren naar muzijk of gezang; 3. Het gebruik van sieraden of reukwerken; 4. Het gebruik van eene zitbank of legerstede hooger dan eene el; 5. Het ontvangen van goud, zilver of geld; 6. Het volvoeren van eene bedriegerij om te verhinderen, dat een andere priester datgene ontvangt, waarop hij regt heeft; 7. Het volvoeren eener bedriegerij, om een anderen priester te schaden of hem in gevaar te brengen; 8. Het volvoeren eener bedriegerij, om een anderen priester uit de broederschap te doen verdrijven; 9. Kwaad te spreken van een anderen priester; 10. Het uiten van lastertaal, ten einde oneenigheid onder de priesters van dezelfde broederschap te doen ontstaan. De vijf eerste misdaden kunnen vergeven worden, als de priester zand aanbrengt en in den hof van den wihara strooit, en de vijf volgende kunnen vergeven worden na eene tijdelijke verwijdering.

DASA-SIL, tien verpligtingen die door den Boeddhistischen priester in zijn noviciaat elken dag drie uren vervuld en overpeinsd moeten worden. Zij zijn de volgende: — 1. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die verbiedt aan iemand het leven te benemen; 2. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die verbiedt datgene te nemen, wat niet gegeven is; 3. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die gemeenschap der sekten verbiedt; 4. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die verbiedt datgene te zeggen, wat niet waar is; 5. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die het gebruik van bedwelmende dranken verbiedt, hetwelk tot onverschilligheid aangaande de godsdienst leidt; 6. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die het eten van voedsel na den middag verbiedt; 7. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die het bijwonen van dansen, zingen, muzijk en maskeraden verbiedt; 8. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die verbiedt het ligchaam op te tooijen met bloemen en het gebruik van reukwerken en zalven; 9. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die het gebruik van hooge of eereplaatsen of legersteden verbiedt; 10. Ik zal het voorschrift of de inzetting in acht nemen, die het ontvangen van goud of zilver verbiedt.

DASNAMI DANDIS, de oorspronkelijke leden van de orde der DANDIS (zie ald.). Zij leiden hun oorsprong af van Sankara Achárya, een man die eene aanzienlijke rol speelde in de geschiedenis der godsdienst van Hindostan. Het woord *dasnami* beteekent tien-genaamd, dewijl er tien klassen van bedelmonniken zijn, die van dezen merkwaardigen man afstammen; drie dezer hebben echter slechts in zoo verre hare zuiverheid behouden, dat zij regt hebben om Sankara's Dandis genoemd te worden. Deze zijn talrijk, voornamelijk in en om Benares. De voornaamste Vedanti schrijvers behooren tot deze secte. De brutaalste bedelaars zijn leden der orde; in hun onderhoud wordt voornamelijk door de klasse der Brahmanen voorzien. Als een feest aan de Brahmanen gegeven wordt, komen de Dandis van deze soort, hoewel niet uitgenoodigd, en men kan hen alleen kwijtraken door hun een gedeelte der spijzen af te staan. Vele van hen geven voor wonderen te doen. De schrijver van den Dabistan spreekt van iemand, die zijn adem drie uren achtereen kon inhouden, melk uit zijne aderen kon doen komen, met haar beenderen kon doorsnijden, en eijeren kon doen in eene flesch met een naauwen mond, zonder ze te breken.

De thans nog bestaande leden der Danami Dandis zijn, hoewel zij ontaard zijn van de zuiverheid der levenswijze, die noodzakelijk was voor de oorspronkelijke Dandis, nog steeds eene soort van monniken. Zij hebben echter den stok, het gebruik van kleederen, geld en sieraden opgegeven; zij maken hun eigen voedsel gereed, en nemen leden van alle klassen der Hindoes aan. Deze Atits, zooals zij dikwijls genoemd worden, zijn veelal vereenigd in *Maths*, zoowel als de Dandis, doch zij mengen zich vrijelijk in de zaken der wereld; zij drijven handel en hoopen dikwijls eigendommen opeen; sommige van hen treden zelfs in den huwelijksstaat en ontvangen dan den naam van Samyogi.

DATARIUS, een beambte in de hoven van den paus, die de petitiën moet ontvangen, welke dezen aangaande het schenken van beneficiën worden aangeboden. Hij is altijd een prelaat en somtijds een kardinaal. Krachtens zijn ambt mag de datarius, zonder Zijne Heiligheid te raadplegen, naar welgevallen alle beneficiën wegschenken, welke jaarlijks niet meer dan vier en twintig dukaten opleveren. Als de beneficiën van meer waarde zijn, moet de geschreven goedkeuring en onderteekening van den paus verkregen worden. Het salaris aan het ambt verbonden is twee duizend kroonen, zonder de emolumenten, en hij heeft een onder-datarius om hem in zijne dienst bij te staan, die een jaarlijksch traktement van duizend kroonen

ontvangt. De bulle van den paus, waarbij eene beneficie verleend wordt, wordt door den datarius verzonden, en gaat door de handen der beambten van vijftien verschillende kantoren, die allen hunne bepaalde emolumenten hebben.

DECANEN, eene klasse van menschen in de negende eeuw in de Fransche kerk ingesteld, ten einde de bisschoppen bij de inspectie hunner diocesen bij te staan. Zeven der verlichtste mannen van elke congregatie werden benoemd, onder den naam van *decanen*, om voor de overige bijzondere zorg te dragen. Als de bisschop in een gedeelte van zijne dioeces aankwam, om zijn geestelijk hof te houden, hetgeen hij eenmaal in het jaar doen moest, begon hij met aan de decanen den eed af te nemen, die daarbij plegtig beloofden, dat zij zich niet zouden laten beheerschen door eenig aanzien van personen, om eene misdaad tegen de Goddelijke wet te verbergen. „Hij vroeg hun onder anderen," zegt Neander, „of er nog Heidensche gebruiken in de gemeenten heerschten, of ieder vader zijnen zoon de belijdenis des geloofs en het Onze Vader leerde, en met name, hoe het gesteld was met de ondeugden, waaraan deze volken vroeger overgegeven waren, en die bij velen nog niet als zoodanig werden erkend. De vastgestelde straffen, die somtijds in ligchamelijke tuchtigingen bestonden, werden dadelijk na de uitspraak aan de schuldigen voltrokken, en daarbij waren de staatsdienaren verpligt, om de bisschoppen in geval van nood met den sterken arm te ondersteunen."

De beambten, die in de vierde eeuw aangesteld werden, om het bestuur over begrafenissen op zich te nemen, werden somtijds *decanen* genoemd, doch om welke reden is onbekend. Bij de regeling van kloosters werden die monniken, welke over tien monniken het toezigt hadden, *decanen* geheeten.

DECEMVIRI SACRORUM. (Lat. *De tienmannen van heilige dingen*), de leden van een collegie van priesters, dat onder de oude Romeinen ingesteld werd om zorg te dragen voor de Sibyllijnsche boeken, en ze te onderzoeken, wanneer zulks door den staat werd geëischt. Omstreeks het jaar 365 v. C. werd er bepaald, dat het collegie uit tien priesters zou bestaan, van welke er vijf uit de patriciërs, en vijf uit de plebejers zouden worden gekozen. Langen tijd schijnt het collegie uit dat aantal bestaan te hebben, daar het ten tijde van Cicero nog zoo ingerigt was. De tienmannen bekleedden hun ambt gedurende hun leven; het was hun pligt, om als priesters van Appollo bij het houden zijner spelen dienst te doen. Ieder had een bronzen drievoet, aan dien god gewijd, in zijn huis.

DECENNALIËN (Lat. *decem*, tien, en *annus*, een jaar), feesten die door de Romeinsche keizers elke tien jaren van hunne regering gevierd werden. Zij werden het eerst ingesteld door Augustus Cæsar, om het volk een hoogen eerbied voor het keizerlijk gezag in te boezemen. Bij die gelegenheid werden er spelen gehouden, offeranden geofferd, giften uitgedeeld onder het volk, en gebeden gedaan ten behoeve van den keizer en den voorspoed van het rijk.

DECRETISTEN, eene van de twee partijen, waarin de studenten in het canonieke regt in de twaalfde eeuw verdeeld werden, ten gevolge van de algemeene erkenning te dier tijde van het oppergezag des pausen. De oorsprong van de opkomst der Legisten en Decretisten wordt door Neander aldus duidelijk beschreven: — „Daar met de verandering, welke het hoogste bestuur der kerk had ondergaan, ook de wetgeving voor alle deelen der kerk in menig opzigt moest veranderd worden, zoo konden de bestaande verzamelingen van kerkelijke wetten niet langer aan de behoefte voldoen. Reeds sedert den tijd, dat de Pseudo-Isidorische decretalen in de kerk gezag hadden gekregen, was men begonnen dit te gevoelen, en die strijd tusschen oudere en nieuwere kerkelijke wetgeving moest tot menige ongelegenheid aanleiding geven. Wel waren er sedert het opkomen dier decretalen onderscheidene nieuwe verzamelingen van kerkelijke wetten ontstaan, zooals die van Regino, abt van Prum, in de tiende, en van Burkhard, bisschop van Worms, en Ivo, bisschop van Chartres, in de elfde eeuw, doch ook deze waren niet voldoende, om dien strijd te doen eindigen. Daarbij kwam, dat het nieuwe kerkelijke stelsel der pausen steun behoefde tegen eene zienswijze, die in deze dagen het hoofd begon op te steken, en voor dat stelsel gevaarlijk dreigde te worden. In de twaalfde eeuw werd door den beroemden Irnerius of Guarnerius op de universiteit te Bologna een grooten ijver gewekt voor de herlevende beoefening van het Romeinsche regt; deze leidde tot onderzoekingen en leeringen, die voor de belangen van het pausdom alles behalve gunstig waren. Reeds Irnerius voegde zich in den strijd tusschen de keizerlijke magt en het pausdom aan de zijde der eerste, en ook waren het de beroemde regtsgeleerden van die hoogeschool, aan wie Frederik I. op den rijksdag te Ronkali het onderzoek en de verdediging zijner regten opdroeg. Maar juist daardoor moest bij de priesterpartij de wensch naar een onderzoek van het kerkelijke regt uit een tegenovergesteld oogpunt worden gewekt, ten einde aldus eene andere magt tot verdediging harer belangen en

grondbeginselen tegen die vijandige denkwijze te kunnen overstellen. En aan dezen wensch werd omstreeks het jaar 1151 binnen dienzelfden beroemden zetel der Romeinsche regtsgeleerdheid voldaan door den Benedictijner of, volgens anderen, Camaldulenzer monnik Gratianus, die eene nieuwe verzameling van kerkelijke wetten tot stand bragt, welke beter met de behoeften der kerk en den wetenschappelijken smaak dier dagen strookte. Reeds de titel van die verzameling toonde aan, dat daarin oude en nieuwe kerkwetten naast elkander geplaatst, de verschillen tusschen beiden aangewezen, en deze met elkander in overeenstemming gebragt werden; zoodat er dus een dergelijke weg in bewandeld werd, als door Petrus Lombardus bij de behandeling der geloofsleer was ingeslagen.

Deze beredeneerde rangschikking der wetten en die verzoenende wijze van behandeling gaven aan den heerschenden wetenschappelijken geest een welkom voedsel, waarvan het gevolg was, dat de studie van het canonieke regt van dien tijd af met grooten ijver beoefend werd. Er ontstonden twee partijen, die der *Legisten* en der *Decretisten* (De verzameling van Gratianus werd ook kortaf *Decretum Gratiani* genoemd). Maar tegen dien ijver in de beoefening van het burgerlijke en kerkelijke regt stond ook weder als schaduwzijde over, dat vele geestelijken zich daardoor van het onderzoek des bijbels en der godgeleerdheid in eigenlijken zin lieten aftrekken, om hun geheele leven aan de beoefening der regtsgeleerdheid te wijden."

DEÏSTEN, een naam aan hen gegeven, die aan het bestaan van een Opperwezen gelooven, doch het Goddelijk gezag en de inspiratie van den bijbel loochenen. Zulke personen zijn gewoonlijk ijverige advocaten voor eene natuurlijke godsdienst, als staande tegenover eene geopenbaarde. Het woord *Deïst* is afgeleid van het Latijnsche woord *Deus*, God, daar het geloof aan God het voornaamste artikel van hunne geloofsbelijdenis is. Het woord *Theïst* schijnt op het eerste gezigt van dezelfde beteekenis te zijn, daar het afgeleid is van het Grieksche woord *Theos*, God. Doch de namen van *Deïsten* en *Theïsten* behooren aan twee zeer verschillende klassen van menschen, daar de eerste gebruikt wordt om hen aan te duiden, die gelooven aan God, aan een toekomstigen staat van belooningen en straffen, en aan al die leerstellingen, die vervat zijn in hetgeen gewoonlijk de godsdienst der Natuur wordt genoemd, doch eene geschreven openbaring van den wil van God niet willen erkennen; terwijl de laatste gebezigd wordt voor hen, die aan het bestaan van God gelooven, in tegenstelling met de *Atheïsten*, die Zijn bestaan geheel en al ontkennen. Deïsten krijgen somtijds, wegens hun ongeloof aan de Goddelijke openbaring, den naam van Ongeloovigen. De naam Deïsten, in zijne tegenwoordige beteekenis, werd voor het eerst omstreeks het midden der zestiende eeuw door eenige personen aangenomen, die, terwijl zij den bijbel als een geïnspireerd boek verwierpen, evenwel volstrekt niet gaarne als Atheïsten wilden beschouwd worden. Daarom namen zij een naam aan, die hun geloof aan het bestaan van God als hun kenmerk uitdrukte. Petrus Viret, een Fransch Hervormd godgeleerde van dien tijd, wordt voor den eersten gehouden, die van de *Deïsten* als eene afzonderlijke klasse melding maakt.

De Deïsten kunnen in vier verschillende klassen gerangschikt worden: 1. Zij, die voor Deïsten willen doorgaan, omdat zij voorgeven te gelooven aan het bestaan van een eeuwig, oneindig, onafhankelijk, verstandelijk Wezen, en, om den naam van Epicurische Atheïsten te vermijden, ook leeren, dat dit Opperwezen de wereld maakte, hoewel zij te gelijker tijd met de Epicuristen hierin overeenstemmen, dat zij zich verbeelden, dat God zich om het bestuur der wereld niet bekommert, en geene zorg draagt voor hetgeen daarin geschiedt.

2. Diegenen, welke zich Deïsten noemen, omdat zij niet alleen aan het bestaan, maar ook aan de voorzienigheid van God gelooven, dat is, dat al het natuurlijke, dat op de wereld geschiedt, veroorzaakt wordt door de magt, bepaald wordt door de wijsheid, en geleid wordt door het bestuur van God. Hoewel zij geen verschil aannemen tusschen zedelijk goed en zedelijk kwaad, veronderstellen zij, dat God geen acht slaat op de zedelijk goede of slechte handelingen der menschen; deze dingen hangen slechts af, zooals zij zich verbeelden, van de willekeurige bepalingen van menschelijke wetten.

De meeningen dezer twee soorten van Deïsten kunnen tot niets dan volslagen Atheïsmus leiden. Zij kanten zich niet alleen aan tegen de openbaring van het Christendom, en verwerpen al de zedelijke verpligtingen der natuurlijke godsdienst als zoodanig, maar verachten gewoonlijk ook de wijsheid van alle menschelijke bepalingen, die tot welzijn der menschen gemaakt worden; zij achten de gewone welvoegelijkheid evenmin als de godsdienst.

3. Die Deïsten, welke, een regt begrip hebbende van de natuurlijke eigenschappen van God en Zijne allesbesturende voorzienigheid, ook eenig begrip schijnen te hebben van Zijne zedelijke volmaaktheden; hetgeen

zeggen wil, dat, gelijk zij Hem voor een eindeloos wetend, magtig en wijs wezen houden, zij ook gelooven, dat Hij eenigermate een wezen is van eindelooze regtvaardigheid, goedheid en waarheid, en dat Hij het heelal door deze volmaaktheden bestuurt, en gepaste gehoorzaamheid van al Zijne zedelijke schepselen verwacht. Maar daar zij een vooroordeel hebben tegen het denkbeeld van de onsterfelijkheid der menschelijke ziel, gelooven zij, dat de menschen bij den dood geheel en al sterven, en dat het eene geslacht het andere voortdurend zal opvolgen, zonder dat er iets van de menschen overblijft na hun verscheiden uit dit leven, en zonder eenige toekomstige herstelling of hernieuwing der dingen. En zich verbeeldende, dat regtvaardigheid en goedheid bij God niet hetzelfde zijn als in de denkbeelden, die wij van deze volmaaktheden koesteren, als wij ze in de menschen beschouwen; maar dat zij in den Opperbestuurder der wereld iets bovenzinnelijks zijn, waarover wij geen juist oordeel kunnen vellen, noch met eenige zekerheid kunnen spreken, denken zij, dat, ofschoon er voor ons geene billijkheid of verhouding schijnt in de uitdeeling der belooningen en straffen in dit tegenwoordige leven, wij toch geene voldoende beoordeelaars zijn van de eigenschappen van God, om daaruit met eenig vertrouwen de zekerheid van een toekomstigen staat af te leiden. Doch ook deze meening rust niet op een goeden grondslag. Want als regtvaardigheid en goedheid in God niet hetzelfde zijn als in onze denkbeelden, dan meenen wij niets, als wij zeggen, dat God noodwendig regtvaardig en goed is, en om dezelfde reden mogen wij even goed zeggen, dat wij niet weten, wat wij meenen, als wij verzekeren, dat Hij een verstandig en wijs wezen is, en zoo zal er volstrekt geen grondslag overblijven, waarop wij kunnen bouwen. Aldus worden de zedelijke eigenschappen, hoewel in woorden erkend, toch in werkelijkheid door deze menschen geheel weggenomen; en op denzelfden grond kunnen de natuurlijke eigenschappen ook geloochend worden. En zoo moet over het geheel ook deze meening, als wij er consequent over redeneren, eindelijk op volkomen Atheïsmus uitloopen.

4. De laatste soort van Deïsten zijn die, welke, zoo zij werkelijk geloofden, wat zij voorwenden, juiste en regte begrippen van God en van al de Goddelijke eigenschappen in elk opzigt hebben; welke verklaren, dat zij gelooven, dat er één eenwig, oneindig, verstandig, almagtig en alwijs Wezen is, de schepper, onderhouder en bestuurder aller dingen; dat deze eerste oorzaak een Wezen is van eindelooze regtvaardigheid, goedheid en waarheid, en alle andere zedelijke zoowel als natuurlijke volmaaktheden bezit; dat dat Wezen, of God, de wereld schiep tot openbaring Zijner magt en wijsheid, en om Zijne goedheid en Zijn geluk aan Zijne schepselen mede te deelen; dat Hij haar door Zijne voortdurende alwijze voorzienigheid onderhoudt, en haar bestuurt naar de eeuwige regels der eindelooze regtvaardigheid, billijkheid, goedheid, genade en waarheid; dat alle geschapen redelijke wezens, die aanhoudend van Hem afhangen, verpligt zijn om Hem te aanbidden, te vereeren en te gehoorzamen; Hem te prijzen voor alle dingen, die zij genieten, en Hem te bidden voor alle dingen, die zij noodig hebben; dat zij allen verpligt zijn om naar hunne kracht en bekwaamheid het algemeene welzijn van die deelen der wereld, waarin zij geplaatst zijn, te bevorderen, op gelijke wijze als de Goddelijke goedheid het algemeene welzijn van het geheel aanhoudend bevordert; dat alle menschen verpligt zijn om elkanders geluk te doen toenemen; dat daarom iedereen verpligt is, om zich altijd zoodanig jegens anderen te gedragen, als hij met redelijkheid zou wenschen, dat men zich in gelijke omstandigheden jegens hem gedroeg; dat hij daarom verpligt is om in alle goede dingen aan zijne meerderen gehoorzaam en onderworpen te zijn, voor het behoud der maatschappij en den vrede en het welzijn van het algemeen; om regtvaardig en eerlijk, billijk en opregt in al zijne handelingen met zijne gelijken te zijn, ten einde den altijddurenden regel van regtvaardigheid onschendbaar te houden, en algemeen vertrouwen, vriendschap en genegenheid onder de menschen te handhaven; en jegens zijne minderen om zachtaardig en vriendelijk te zijn, liefdadig en gewillig om al degenen bij te staan, die zijne hulp noodig hebben, tot behoudenis der algemeene liefde en zelfstandigheid onder de menschen en in navolging van de goedheid Gods, die alle schepselen behoudt en goed doet, welke geheel van Hem afhangen voor hun aanzijn, in alles wat zij genieten; dat ieder mensch aangaande zich zelven verpligt is om, zooveel in hem is, zijn eigen aanzijn en het juiste gebruik van al zijne vermogens te bewaren, zoo lang het God behagen zal, die hem zijne plaats op deze wereld aanwees, om hem daarin te laten; dat hij daarom verpligt is om een juist bestuur over zijne hartstogten te hebben, en zich zorgvuldig te onthouden van alle ongehondenheden en misbruiken van zich zelven, die strekken tot vernietiging van zijn eigen aanzijn of tot het ontstellen zijner vermogens, en hem ongeschikt maken om zijn pligt te vervullen, of hem tot het doen van onredelijke en onjuiste dingen

leiden; ten laatste, dat, naar mate de menschen deze verpligtingen in acht nemen of verwaarloozen, zij aan God aangenaam of onaangenaam zijn, die, de opperste bestuurder der wereld zijnde, te eeniger tijde Zijne gunst of Zijn misnoegen zal openbaren; en daar dit niet in den tegenwoordigen staat geschiedt, moet er bij gevolg een toekomstige staat van belooningen en straffen in een toekomstig leven zijn. Maar de menschen, over welke wij nu spreken, wenden voor dit alles slechts in zoo verre te gelooven, als bij het licht der natuur te ontdekken is, zonder aan eene Goddelijke openbaring te gelooven. Dit zijn de eenige ware Deïsten en de eenige personen, met welke men moet redeneren, ten einde hen te overtuigen van de zedelijkheid, waarheid en zekerheid der Christelijke openbaring.

Het Deïsmus heerschte in de zeventiende en de achttiende eeuw in Engeland in hooge mate, en werd openlijk beleden door verscheidene mannen van aanzien, zoowel in de staatkundige als in de letterkundige wereld. Gibbon, Hume, Priestley, Bolingbroke, Shaftesbury en Hobbes trokken niet weinig de aandacht en zelfs den eerbied hunner medeburgers, en den weg leidende tot de verwerping der geopenbaarde godsdienst, werden zij gevolgd door geen onaanzienlijk aantal haastige, oppervlakkige denkers, door dezulken die men, zooals gewoonlijk, in het vaarwater ziet volgen van diegenen, welke in rang of talent boven hen staan. De Deïsten hebben echter hun tijd gehad, en worden nu nog slechts onder de minst invloedrijke klassen gevonden.

De gedaante, die het Deïsmus in de voorgaande eeuw in Frankrijk aannam, was die van een grof *Materialismus*, zooals het in de geschriften van Voltaire, Condillac, Helvetius en Diderot en in die van de zoogenaamde Encyclopedisten uiteengezet werd. Ook duurde het niet lang, of zij verschenen in Duitschland. Gedurende de tweede helft der vorige eeuw werden de krachtigste aanvallen op het positieve Christendom gedaan door den anonymen schrijver der Wolfenbuttelsche Fragmenten (H. F. Reimarus), hetgeen aanleiding gaf tot eene reeks van twisten ten aanzien van de plaats, welke in zaken van geloof aan de rede toegekend moet worden. Het is eenigzins opmerkelijk, dat zelfs eenige Duitsche mysticken deïstische beginselen aannamen. De geest der eeuw, waarop Frederik de Groote, koning van Pruissen, niet weinig invloed uitoefende, was ook gunstig voor het verspreiden van deïstische denkbeelden, voornamelijk onder de hoogere klassen. De werken van Wieland bragten er niet weinig toe bij, om deze verkeerde beginselen ingang te doen vinden. Eenige pogingen werden er ook gedaan om genootschappen op te rigten, die gebaseerd waren op het Deïsmus, zooals dat der *Illuminaten* in 1776, en dat van de *Vrienden der Verlichting* te Berlijn in 1783 gesticht. Verscheidene schrijvers over godgeleerdheid, van welke men betere dingen had kunnen verwachten, bragten tot het verspreiden van deïstische beginselen bij. De voornaamste dezer was Bahrdt, die, hoewel hij aan den kant der regtzinnigheid begon, toch in zijne geschriften, in het laatste gedeelte zijns levens zamengesteld, alle geopenbaarde godsdienst trachtte te ondermijnen.

DEKEN (Lat. *decanus*, een aanvoerder van 10 man), een waardigheidsbekleeder in de Kerk van Engeland, niet bekend, naar men veronderstelt, vóór de elfde of twaalfde eeuw. Het ambt werd oorspronkelijk aan een presbyter geschonken; hem werd daardoor magt gegeven over tien andere presbyters aan eene domkerk verbonden. Hij was en is nog een dignitaris van eenig belang, draagt den titel van Zeer Eerwaarde, en heeft het toezigt over het geheele kapittel of bestuur der domkerk, dat den naam draagt van Deken en Kapittel. Dit ambt volgt in rang op dat van een bisschop; de deken ontvangt zijne benoeming van de kroon. Zijne dienst is, in het algemeen gesproken, het toezigt te hebben over de geheele inrigting der domkerk. Men heeft voor eenigen tijd voorgesteld, om, ten minste in eenige gevallen, de ambten van bisschop en deken te vereenigen. Dit plan is echter hevig bestreden door de voornaamste dignitarissen, voornamelijk op grond, dat de bisschoppen reeds overladen zijn met vele en verschillende diensten, die al hun tijd innemen; bovendien heeft men ook beweerd, dat het volstrekt noodzakelijk is, dat het kapittel eener domkerk een hoofd heeft, dat voortdurend bij hetzelve woonachtig is. Alhoewel de deken thans zijne aanstelling dadelijk van de kroon ontvangt, was zulks niet altijd het geval, want in den tijd tusschen de Normandische verovering en de Hervorming werd de deken door het kapittel gekozen, dat te dien einde bijeengeroepen werd. In eenige gevallen werd er ook een onderdeken gekozen om in zijne afwezigheid te handelen. Niemand kan tot deken benoemd worden, voordat hij zes geheele jaren tot de priesterorde behoord heeft, behalve wanneer hij het ambt van hoogleeraar bekleedt.

DELIA, een bijnaam van ARTEMIS (zie ald.), dewijl Delos voor hare geboorteplaats gehouden werd. Dezelfde naam wordt somtijds ook gegeven aan Demeter, Aphrodite en de Nimfen.

DELIUS, een bijnaam van APOLLO (zie ald.), omdat hij op het eiland Delos geboren was.

DELPHI (ORAKEL VAN), het beroemdste van al de orakels van Apollo. De oude naam der plaats was Pytho, en daarom was Apollo somtijds bekend onder den naam van Pythius, en de priesteres, die de antwoorden van het orakel uitsprak, ontving den naam van Pythia of Pythonessa. Daar Delphi eene der plaatsen was, waar Apollo voornamelijk aangebeden werd, was hem in die stad een tempel gewijd, in welks binnenste heiligdom zijn beeld was geplaatst, terwijl er een altaar voor stond, waarop voortdurend een vuur brandde, dat alleen met dennenhout werd gevoed. Het binnendak van den tempel was behangen met guirlandes van laurier, en op het altaar werd laurier als reukwerk gebrand. Dampen stegen er onophoudelijk op uit de spleten van een diep hol in den tempel, waarboven de priesteres zat op een drievoetigen zetel, die onder den naam van den drievoet bekend is. Deze dampen deden de hersenen der Pythia krachtig aan, en werden voor de zekere en heilige media der goddelijke inspiratie gehouden. De inwoners van Delphi, die, als wij de uitdrukking mogen gebruiken, de oorspronkelijke eigenaars van het orakel waren, gingen steeds voort met de godsdienstige ceremoniën en de belangrijke zaak der profetie te leiden. Zij alleen moesten bepalen, wanneer en bij welke gelegenheid de Pythia den heiligen drievoet moest beklimmen, ten einde den profetischen stoom te ontvangen, waardoor zij met Apollo gemeenschap had. Wanneer zij van de hemelsche inspiratie overvloeide, uitte zij de verwarde woorden, of liever de dolzinnige geluiden, die haar door den god werden ingegeven. De Delphiërs verzamelden deze woorden, stelden ze in orde en gaven er een zin aan.

Aanvankelijk werden de godspraken slechts om de zeven jaren, op den geboortedag van Apollo, gegeven. Daar echter de roem van het Delpische orakel zich over geheel Griekenland verspreidde, werd het noodzakelijk om elke maand verscheidene dagen te dien einde af te zonderen. Zij, die het orakel kwamen raadplegen, werden volgens het lot toegelaten, tenzij de magistraten van Delphi aan iemand den voorrang toekenden. Eene gift werd er gevraagd van hen, die zich van het orakel bedienden. Alvorens de Pythia den drievoet beklom, bezigde zij drie dagen om zich voor te bereiden, door te vasten en te baden in de bron Castalia. Zij brandde ook laurierbladen en gerstemeel op het altaar van den god. Zij, die het orakel kwamen raadplegen, moesten, alvorens zij het altaar konden naderen, een os, een schaap of een bok offeren, ter eere van Apollo. Vijf priesters waren aan den tempel verbonden, die allen gekozen werden uit familiën, welke van Deucalion afstamden, en hun ambt levenslang vervulden.

De orakels van Griekenland werden gewoonlijk in hexameters gegeven, en daar de oorsprong dezer dichtmaat aan den Delphischen Apollo werd toegeschreven, werd zij ook de Pythische maat genoemd. In de latere tijden der Griekse geschiedenis, toen het orakel bij groote gebeurtenissen niet meer geraadpleegd werd, werden de godspraken in proza gegeven. Het is eene ontwijfelbare waarheid, dat de orakelen een hoogst belangrijken invloed uitoefenden op Griekenland, voornamelijk in de eerste tijdperken zijner beschaving, daar zij dikwijls de publieke opinie leidden, en den nationalen ondernemingsgeest aanwakkerden. Maar boven alle orakelen genoot dat van Delphi een wijd en zijd vermaarden roem. Zijne antwoorden ontmaskerden menigen tiran, en voorzeiden diens lot. Door zijne bemiddeling werd menig ongelukkig wezen van den ondergang gered, en menigeen op het regte pad gebragt. Het moedigde nuttige instellingen aan, en bevorderde den voortgang van nuttige ontdekkingen. Zijn zedelijke invloed was aan den kant der deugd, en zijn staatkundige invloed ten gunste van de bevordering der burgerlijke vrijheid. Eindelijk echter brak de tijd aan, waarop de roem van het Delphische orakel begon te tanen. Langdurige worstelingen tusschen Athene en Sparta om de heerschappij in Griekenland, strekten meer dan eenige andere oorzaak om de achting te verminderen, waarin het orakel gehouden werd. In de dagen van Cicero en Plutarchus was zijn roem bijna geheel verdwenen; het werd echter nog van tijd tot tijd tot aan de dagen van den Romeinschen keizer Julianus geraadpleegd, doch ook dit werd eindelijk door Theodosius geheel verboden.

DEMETER, eene van de voornaamste godheden van het oude Griekenland, de dochter van Chronos en Rhea. Bij haar broeder Zeus was zij de moeder van Persephone of Proserpina, die door Pluto naar de helsche oorden werd gevoerd. Demeter begon dadelijk hare dochter op te zoeken; op den tienden dag ontmoette zij Hecate, die met haar naar Helios ging, van wien zij vernamen, dat Pluto Persephone met toestemming van Zeus geschaakt had. Verwoed over hetgeen zij gehoord had, weigerde Demeter naar den Olympus terug te keeren, maar bleef zij op aarde, en bezocht deze met den vloek der onvruchtbaarheid. Zeus, niet willende, dat het menschelijk geslacht zou omkomen,

zond Iris om Demeter over te halen naar de verblijfplaats der goden terug te keeren. Iris slaagde echter niet, en hoewel al de goden gezamenlijk Demeter trachtten over te halen om den Olympus weder te bezoeken, bleef zij onverbiddelijk, en verklaarde zij haar bepaald besluit om op aarde te blijven, totdat zij hare dochter wedergezien had. Daarom werd Hermes door Zeus afgezonden naar de rijken van Pluto, om Persephone terug te eischen, en haar verkregen hebbende, bragt hij haar naar Eleusis, en voerde haar in de armen harer moeder Demeter. Hier voegde Hecate zich bij Persephone, en werd van dien tijd af hare voortdurende gezellin. Zeus zond nu Rhea om Demeter over te halen naar den Olympus terug te keeren, en stond Persephone toe om den winter van elk jaar in de benedenwereld door te brengen, en het overige gedeelte van het jaar op aarde, in gezelschap harer moeder. Demeter werd nu gewonnen, en stemde toe hare plaats in den hemel te hernemen, doch gaf, alvorens zij de aarde verliet, inlichtingen aangaande hare eeredienst en mysteriën.

Demeter was de godin der aarde en van den landbouw. Zij had ook het bestuur over het huwelijk, en werd voornamelijk door vrouwen vereerd. De mythe van Demeter en hare dochter schijnt uitgedacht te zijn om de vruchtbaarheid der aarde voor te stellen, die verborgen is in den winter, herleeft in de lente, en het licht en de hitte der zon geniet gedurende een gedeelte van het jaar. Eenigen hebben de mythe verklaard door te wijzen op de sterfelijkheid van het ligchaam en de onsterfelijkheid der ziel. De dienst van Demeter had plaats op Creta, Delos, in Attica, op de westelijke kust van Azië, op Sicilië en in Italië. De voornaamste feesten ter eere van deze godin waren de *Thesmophoriën* en de *Eleusinische mysteriën*. Zwijnen werden aan Demeter geofferd, alsmede stieren, koeijen en verschillende soorten van vruchten. Hare tempels waren onder den naam van Megara bekend, en werden voornamelijk in boschjes nabij steden gebouwd.

De Romeinen, die Demeter aanbaden onder den naam van Ceres, stelden feesten in met spelen te harer eere, die *Cerealiën* werden genoemd, en steeds door eene Grieksche priesteres werden bestuurd, die, bij het ontvangen van haar ambt, met de regten van eene Romeinsche burgeres werd bekleed. De eeredienst van Ceres nam eene voorname plaats in in de achting der Romeinen, en de verbeurdverklaarde eigendommen van verraders werden aan haren tempel geschonken, waarin de decreten van den senaat werden nedergelegd. Aan de bijzondere zorg van de ædiles was het oppertoezigt over deze heilige plaats toevertrouwd. Zie CERES.

DEMIURGOS, de wereldbouwer der eerste Gnosticken in de Christelijke kerk, een wezen verwant met de schepping door hem voortgebragt en bestuurd, in rang verre beneden de hoogere uitgevloeide wereld en den Vader daarvan. Doch op dit punt ontstond er een verschil onder de verschillende Gnostische secten. Zij namen allen de ondergeschiktheid aan van den Demiurgos aan den Hoogen God, doch zij stemden niet overeen aangaande den bijzonderen aard der ondergeschiktheid. De verscheidenheden van meening worden door Neander aldus beschreven: — „Sommigen, die uitgingen van de denkbeelden, sedert lang onder de Alexandrijnsche Joden in zwang, stelden vast, dat de hoogste God deze wereld door dienende Engelen had voortgebragt en bestuurde. Aan het hoofd dier engelen plaatsten zij er één, die over alles het bewind had, en daarom bij voorkeur de wereldformeerder en wereldbestuurder genoemd werd. Dezen Demiurgos vergeleken zij met den Geest, die bij Plato en diens volgelingen de wereld formeerde en bezielt, en het ideaal der Goddelijke rede in de tijdelijke schepping zoekt uit te drukken. Zij zagen in hem een vertegenwoordiger van den hoogsten God op dezen lageren trap van het bestaande, en lieten hem niet zelfstandig handelen, maar overeenkomstig de denkbeelden, door den hoogsten God hem ingegeven: even als de wereldformeerende ziel der Platonische wijsgeeren alles schept volgens de ideën, door de hoogste rede haar medegedeeld. Deze denkbeelden gaan echter, volgens hen, zijn eigen bekrompen wezen te boven. Hij kan ze niet verstaan, en werkt ze slechts bewusteloos uit. Daarom vermag hij ook niet de volle beteekenis te vatten van het werk, door hem tot stand gebragt; maar als een werktuig, door hoogere ingeving bestuurd, openbaart hij hoogere dingen, dan hij zelf begrijpt. Desgelijks namen deze Gnostieken in overeenstemming met de Joden aan, dat de hoogste God door engelen, die Hem door tusschenkomst van den Demiurgos dienden, tot hunne vaderen gesproken, en de wet van Mozes hun gegeven had. Ook in dit opzigt beschouwden zij hem als den vertegenwoordiger van den hoogsten God, en beweerden zij, dat, gelijk de andere volken der aarde aan de afzonderlijke leiding der overige engelen waren toevertrouwd, zoo het Joodsche volk, als het volk des eigendoms van Jehovah, den hoogsten God, onder het onmiddellijke bestuur van den Demiurgos, Zijn plaatsbekleeder, stond, en dat deze niet minder dan in de schepping der wereld in Israëls wetgeving de hoogere denkbeelden had geo-

penbaard, waarvan hij zelf den waren zin niet begreep. Evenzeer als de schepping in het algemeen, was hun dus het Oude Testament het bedekte zinnebeeld van eene hoogere orde der dingen, eene verborgene heenwijzing naar het Christendom.

„De andere partij der Gnostieken bestond voornamelijk uit dezulken, die vóór hunnen overgang tot het Christendom de Mozaïsche godsdienst niet toegedaan waren geweest, maar zich reeds eene eigene, uit Oostersche bestanddeelen zamengestelde gnosis gevormd hadden, die het Jodendom evenals iedere andere volksgodsdienst vijandig was. Sporen daarvan ontdekken wij in de boeken der Zabiërs, gelijk nog ten huidigen dage in het Oosten onder Perzen en Hindoes. Deze Gnostieken beschouwden den Demiurgos en diens engelen niet alleen, gelijk de eersten, als ondergeschikte en beperkte, maar als den hoogsten God volstrekt vijandige wezens. Volgens hunne leer willen de Demiurgos en diens engelen zich in hun beperkt gebied als zelfstandige wezens handhaven, en daarin geene vreemde heerschappij toelaten, maar zoeken zij het hoogere, dat tot hen afdaalt en binnen hun bereik komt, gekluisterd te houden, opdat het zich niet verheffe boven de enge grenzen, hun gesteld. Waarschijnlijk vloeide in dit stelsel het rijk der wereldformeerende engelen grootendeels zamen met dat der misleidende sterrengeesten, die den mensch van zijne vrijheid berooven, hem door allerlei bedriegelijke kunsten zoeken te betooveren, en een willekeurig bestuur over de dingen dezer wereld uitoefenen. De Demiurgos komt in dat stelsel voor als een hoogmoedig, nijdig, wraakgierig wezen, dat, zelf beperkt, anderen beperken wil, en zich in dat karakter in het Oude Testament, hetwelk aan hem zijn ontstaan te danken heeft, openbaart."

Het verschil, dat er aldus tusschen de Gnostische stelsels ten aanzien van den Demiurgos bestond, was van niet weinig belang. De eene klasse, die den Demiurgos voor het orgaan en den vertegenwoordiger van den hoogsten God hield, kon eene Goddelijke openbaring in de natuur zien, en de aarde zelve doorstroomd door een invloed, die kon strekken om haar te zuiveren en te verheffen. Maar de andere klasse, die geloofde, dat de Demiurgos, of schepper der wereld, werkelijk tegenover den hoogsten God en Zijn hooger stelsel stond, werd er natuurlijk toe geleid, om de wereld niet met welwillendheid maar met bitteren haat te beschouwen. De Gnostieken dezer laatste klasse moedigden of het celibaat aan, of verkondigden opene vijandschap aan het huwelijk als eene onzuivere en heiligschendende verbindtenis. Alles, wat menschelijk was, als noodzakelijk onheilig beschouwende, loochenden zij de menschelijkheid van Christus, en alles, wat tot het menschelijke voorkomen van Christus behoorde, sloten zij niet voor als eene werkelijkheid, maar slechts als een visioen. De meeningen, die door de verschillende klassen van Gnostieken ten aanzien van den Demiurgos gekoesterd werden, kunnen als een kenmerkend teeken van onderscheid tusschen de twee groote klassen beschouwd worden.

DENEMARKEN (KERK VAN). De eerste pogingen om Denemarken tot de Christelijke godsdienst te brengen werden door Angel-Saksische zendelingen in de zevende eeuw gedaan. Een Engelsch presbyter, Willebrordus genaamd, die in 696 tot aartsbisschop der Friezen gewijd was, stak naar Jutland over. Zijne zending naar dat land mislukte, doch hij kocht dertig inboorlingen, die hij in de kennis van het Christendom onderwees, en toen hij op Helgoland, het eiland aan den Duitschen afgod Fosite gewijd, aan wal stapte, wenschte hij zijne woning daar te vestigen om hen te doopen. Maar iets te verontrusten, dat op het heilige eiland aan de godheid was gewijd, werd als eene groote misdaad aangemerkt. Toen daarom Willebrordus het waagde om de kinderen in de heilige fontein te doopen, en zijne medgezellen eenige gewijde dieren doodden, was de woede van het volk zoo zeer opgewekt, dat zij de indringers er om lieten loten, wie hunner als een offer aan de afgoden zou gedood worden. De persoon, op wien het lot viel, werd daarop geofferd, en de overigen van de partij werden naar het Frankische grondgebied gezonden.

Eerst in de negende eeuw kan men zeggen, dat het Christendom vasten voet in Denemarken verkreeg. De omstandigheden, die tot deze belangrijke gebeurtenis leidden, worden door Neander aldus beschreven:— „Twisten over de troonsopvolging in Denemarken, waarbij de laatste (Lodewijk de Vrome) door een der vorsten, Harald Krag, die in Jutland regeerde, te hulp werd geroepen, gaven hem gelegenheid om in het jaar 822 gezanten derwaarts te zenden, en die onderhandelingen zocht hij nu te gelijk dienstbaar te maken aan de vestiging eener zending in die oorden, of voor het minst aan de voorbereiding van deze. Aan den eersten bisschop van Frankrijk, Ebbo, aartsbisschop van Rheims, die, aan het keizerlijke hof opgevoed, een tijd lang de gunsteling des keizers was, werd dat gezantschap opgedragen; en inderdaad was deze daarvoor ook geheel de man. De herhaalde ontmoeting van de gezanten der nog Heidensche Denen aan het keizerlijke hof

had van zelf het verlangen in hem doen ontwaken, om aan de bekeering van dat volk zijne krachten te wijden,-en wel ervaren in wereldsche zaken, en vol ijver voor de uitbreiding des Christendoms, zoowel als vol geloofsvertrouwen, vereenigde hij alles, wat hem voor den dubbelen post van gezant en leeraar der Heidenen geschikt kon maken. Halitgar, bisschop van Kamerrijk, stond hem gedurende eenigen tijd bij dien arbeid ter zijde, terwijl de keizer hem eene plaats, Welanao of Welna, waarschijnlijk het tegenwoordige Munsterdorf bij Itzehoe, afstond, waar hij bij zijne werkzaamheid in het noorden een veilig verblijf en het noodige tot zijn levensonderhoud vond. Hij slaagde er in om den koning Harald en de grooten, die hem omringden, voor het Christendom te winnen, waaraan echter ook de staatkunde wel niet geheel vreemd zal gebleven zijn. In het 826 kwam die vorst met zijne gemalin en een talrijk gevolg tot den keizer te Ingelheim, waar nu aan hem en aan vele anderen de doop met groote plegtigheid werd toegediend. De keizer vervulde bij den koning, de keizerin Judith bij de koningin de plaats van doopgetuige."

Toen Koning Harald voorstelde om naar zijn land terug te keeren, werd een monnik van veel ijver en vroomheid, Anschar of Ansgar geheeten, gekozen om hem te vergezellen, ten einde te trachten de Denen van het Heidendom tot het Christendom te bekeeren. Toen Anschar het tooneel van zijn zendingswerk bereikte, begon hij zijn werk door jongens van het land te koopen, die hij, met andere welke hem door den koning waren aangeboden, onder zijne eigene zorg nam, om hen tot onderwijzers voor hunne landgenooten op te voeden. Deze zendelingsinstelling begon met twaalf leerlingen. De onrustige toestand van het land verhinderde hem meer te doen. De koning had zijn volk van zich vervreemd, door het Christendom te omhelzen en verbindtenissen met de Franken aan te gaan, en in 828 werd hij uit het land verdreven en genoodzaakt eene schuilplaats te zoeken in een Frankisch leen, dat hij van den keizer ten geschenke ontvangen had. Ten gevolge van de vlugt van Harald werd Anschar ontmoedigd, en gevoelende, dat het niet veilig was om zijn arbeid in Denemarken voort te zetten, bediende hij zich van eene uitnoodiging om naar Zweden te gaan, waar eenige zaden van het Christendom reeds gestrooid waren.

Na het vertrek van Anschar ging de Deensche zending over in handen van een monnik, Gislema geheeten, die zich echter niet weinig in zijne pogingen belemmerd vond door den bepaalden tegenstand van Horick, koning van Jutland, tot nog toe een verklaard vijand van het Christendom. Anschar, na korten tijd verpligt zijnde om zijn werk in Zweden te staken, werd door den keizer van Duitschland tot den rang van aartsbisschop verheven, en zich van zijn verbeterden toestand bedienende, trad hij in briefwisseling met Horick, en won diens vertrouwen zoodanig, dat hij verlof kreeg om den grondslag te leggen van eene Christelijke kerk, de Christelijke eeredienst te vestigen, waar hij verkoos, en al degenen te onderwijzen en te doopen, die zulks verlangden. De stad Sleeswijk uitgekozen hebbende, stichtte hij daar eene kerk, die er veel toe bijdroeg om velen van de vereering der afgoden tot de aanneming van het Christelijk geloof te brengen.

De uitzigten van de zending in Denemarken werden binnen korten tijd bewolkt door den dood van Horick, die in den strijd werd gedood, en de opvolging van Horick II., die het Christendom niet gunstig was. De kerk te Sleeswijk werd gesloten, de Christelijke eeredienst werd verboden, de priesters zagen zich genoodzaakt om te vlugten. Dit alles was echter slechts tijdelijk. Anschar was onvermoeid in zijne pogingen om het goede werk voort te zetten, en zelfs op zijn sterfbed hield de zaligheid der Denen en Zweden zijn geest bezig. In een brief gedurende zijne laatste ziekte geschreven, verzocht hij den Duitschen bisschoppen en koning Lodewijk, om al hunne pogingen in het werk te stellen, ten einde deze zendingen te doen voortduren.

Rimbert, de opvolger van Anschar, trachtte diens voetstappen te drukken. Hij deed verscheidene reizen, niet zonder groot gevaar, naar Denemarken en Zweden. De omstandigheden der tijden waren echter verre van gunstig voor den voortgang van het Christendom onder de Scandinavische stammen, daar zij bezig waren met rooftogten te doen in Duitschland, Engeland en het Frankische rijk. Toch werden de Denen door hunne nederzettingen in Engeland meer binnen het bereik van den invloed des Christendoms gebragt. Gedurende de eerste helft der tiende eeuw had er eene hevige vervolging van de Christenen in Denemarken plaats, tijdens het bewind van koning Gorm, die zich van den troon van dat land had meester gemaakt. Eindelijk echter in 934 kwam de Duitsche keizer Hendrik I. tusschenbeiden, en dwong den Deenschen souverein om zijn zwaard niet alleen in de schede te steken, maar ook om de provincie Sleeswijk aan het Duitsche rijk af te staan. Deze provincie leverde voor de eerste maal een vasten grond voor de Christelijke

kerk op. Zij was nu bewoond door eene kolonie van Christenen, en leverde derhalve een geschikt punt op, vanwaar het Christendom zich over Denemarken kon uitbreiden. De aartsbisschop Unni, zich bedienende van deze gelukkige verandering, deed weder een zendingstogt naar Jutland. De koning Gorm was het Christelijk geloof even vijandig als ooit, doch met zijn zoon Harald, die door zijne moeder Thyra, eene dochter van den eersten Christen-koning Harald, in de kennis des Christendoms was opgevoed, was het anders. De jonge vorst was niet gedoopt, doch verklaarde zich openlijk voor het Christendom, en gedurende zijne geheele regering van vijftig jaar moedigde hij zooveel mogelijk de uitbreiding van het Christendom in zijne staten aan. Een oorlog tusschen dezen vorst en Keizer Otho I. eindigde in 972 met een vredesverdrag, dat in niet geringe mate strekte tot de vestiging van de Christelijke kerk in Denemarken. Harald en diens vrouw ontvingen den doop in tegenwoordigheid des keizers, en de laatstgenoemde stond als peter bij den doop van den jongen prins Sueno of Swen. Gedurende de regering van Harald was Adaldag, aartsbisschop van Bremen en Hamburg, in staat om het plan, om verscheidene bisschoppen voor Denemarken te wijden, op te vatten en ten uitvoer te brengen.

Een hevige twist volgde er nu tusschen de Heidensche en de Christelijke partij onder de Denen, waarvan de eerste geholpen werd door Sueno, den zoon des konings. In 991 kwam Harald in een veldslag om, en Sueno verbande bij zijne troonsbeklimming de Christelijke godsdienst, en herstelde de oude eeredienst. Onder dezen monarch veroverden de Denen Engeland, en toen Sueno zich in een Christelijk land vestigde, liet hij zijn tegenstand tegen het Christendom varen, en gaf zelfs voor het op nieuw te belijden. Zijn zoon Canut de Groote werd tot het Christendom overgehaald door den invloed der Christelijke kerk in Engeland, en toen hij aan het bestuur kwam, legde hij er zich met grooten ijver op toe, om een vasten grondslag aan de Christelijke kerk in Denemarken te geven. Om de Heidenen te bekeeren, die nog zeer talrijk waren, werden er kerken gebouwd, en Angel-Saksische zendelingen aangesteld.

In de elfde eeuw werd de kerk in Denemarken door Sueno II. zeer gunstig behandeld. Deze monarch stichtte en begiftigde mildelijk een aantal plaatsen van eeredienst, en rigtte bovendien vier nieuwe bisdommen op. Maar hoewel hij aldus ijverig trachtte om het geestelijke welzijn van zijne onderdanen te bevorderen, was zijn eigene levenswandel meer dan berispelijk. Door zijn losbandig gedrag stelde hij zich aan kerkelijke straffen bloot. Het volgende voorval toont aan, welk eene magt de kerk zelfs over een koninklijken misdadiger kon uitoefenen.

Sueno was een man met sterke hartstogten en eene tot toorn geneigde geaardheid. Op een feest, dat hij aan zijne voornaamste edelen in de stad Roskild gaf, veroorloofden zich eenige zijner gasten, door den wijn verhit, onvoorzigtige, hoewel misschien ware aanmerkingen op zijn gedrag te maken. Den volgenden dag maakten eenige gedienstige verklikkers hem daarmede bekend, en in de woede van het oogenblik gaf hij bevel om hen ter dood te brengen, hoewel zij bij de mis in de domkerk waren. Toen hij op den dag na deze treurige gebeurtenis naar de kerk ging, ontmoette hem de bisschop, die, den staf opheffende, hem beval heen te gaan, en door zijne tegenwoordigheid het huis Gods niet te bezoedelen, dat hij reeds door bloed ontheiligd had. Zijne volgelingen trokken het zwaard, doch hij verbood hun eenig geweld te gebruiken tegen een man, die in de vervulling van zijn pligt zelfs koningen tartte. Treurig naar zijn paleis teruggaande, nam hij het boetekleed aan, weende en bad, en betreurde zijne misdaad gedurende drie dagen. Daarna vertoonde hij zich in hetzelfde geringe gewaad aan de poorten der kerk. De bisschop was in het midden der dienst; het *Kyrie Eleison* was gezongen, en het *Gloria* op het punt van te beginnen, toen hem berigt werd, dat de koninklijke boeteling buiten de poorten was. Het altaar verlatende, ging hij naar die plaats, rigtte den smeekenden monarch op, en begroette hem met den kus des vredes. Hem in de kerk brengende, hoorde hij zijne belijdenis aan, hief de uitbanning op, en veroorloofde hem deel te nemen aan de godsdienstoefening. Spoedig daarna deed de koning, in dezelfde kerk, eene openlijke belijdenis van zijne misdaad, vroeg evenzeer vergiffenis aan God als aan de menschen, kreeg verlof om zijn koninklijk gewaad te hernemen, en ontving plegtig de absolutie. Doch hij moest nog voldoening geven aan de bloedverwanten der overledenen, overeenkomstig de wet, en om de canonieke boete te verzachten, schonk hij een zijner domeinen aan de kerk. De naam van dezen prelaat (geen onwaardige mededinger van den H. Ambrosius) was Willem, een Angel-Saksisch geestelijke, die door den aartsbisschop van Bremen tot die waardigheid was benoemd, en vroeger de secretaris van Canut den Groote was geweest.

Van dien tijd tot aan zijn dood bleef Sueno een gehoorzame zoon van de Roomsch-Catholieke kerk. Hij besteedde groote sommen om zendingen in Zwe-

den, Noorwegen en op de eilanden te ondersteunen. Gedurende zijne regering werden de Heidenen van Bornholm tot het Christendom bekeerd, en vernielden zij met verachting het afgodsbeeld Frigga, dat zij lang gewoon waren geweest te aanbidden. Tegen het einde der elfde eeuw kreeg de kerk in Denemarken eene aanzienlijke vermeerdering van magt door de gunst van Canut IV. of den Heilige. Hij onthief de geestelijken van alle afhankelijkheid van de wereldlijke magt; hij stelde bisschoppen gelijk met hertogen en prinsen; hij bragt de geestelijken in zijnen raad, en trachtte hun eene stem te geven in de vergadering der staten. Eene gedragslijn, die aan alle partijen, behalve aan de geestelijken, zoo zeer mishaagde, kon niet anders dan ongelukkige gevolgen hebben. Het volk stond op, en Canut viel als het slagtoffer der verontwaardiging van het graauw. De ongelukkige koning werd opgevolgd door zijn broeder Eric III. of den Goede, een der beste vorsten, die ooit op den Deenschen troon zaten. Om de buitengewone magt van den aartsbisschop van Bremen tegen te gaan, wiens jurisdictie zich over het geheele noorden uitstrekte, haalde deze omzigtige vorst den paus over, om nog een aartsbisdom te Lund op te rigten. Hij deed een pelgrimstogt naar het Heilige Land, en bezocht Rome in persoon, opdat hij zich de gunst en de ondersteuning van den paus mogt verwerven. Hij gaf groote donatiën aan de kerk in zijne eigene staten, vestigde de Cisterciënzische orde onder zijn volk, en stichtte bovendien te Lucca een klooster tot gemak van Deensche pelgrims. Kortom, zoo groot was zijne toewijding aan de belangen der moederkerk, dat hij door meer dan een schrijver van zijn tijd een heilige wordt genoemd.

Denemarken was nu voor een groot gedeelte een Christelijk land, doch de bevolking aan de kusten werd zeer gekweld door de invallen der Heidensche zeeroovers. Eindelijk besloot Waldemar I. of de Groote, om de sterkten dezer roovers te vernielen, hunne afgoden in stukken te houwen, en hen tot het Christendom te bekeeren. Met dit doel voerde hij een leger naar het eiland Rugen, dat door een ras van woeste en wreede afgodendienaars werd bewoond. Hij onderwierp de eilanders, verbrandde de tempels met afgoden, en keerde als overwinnaar naar Denemarken terug. Zendelingen werden daarop naar Rugen gezonden, om de bewoners in de leer en de pligten van het Christendom te onderwijzen, en het eiland werd bij de dioeces van Roskild gevoegd.

Maar terwijl Waldemar grooten ijver betoonde om de afgodendienaars op de kust van de Oostzee aan te vallen, gaf hij zich zoo sterk over aan den invloed der geestelijken van zijn eigen koningrijk, dat hij overgehaald werd om de tienden zelfs door het zwaard in te zamelen. De belasting was impopulair, in het bijzonder onder de Scaniërs, die ook afkeerig waren van bisschoppen, en nog meer van het geestelijke celibaat. Noch zachte, noch harde maatregelen konden hen bewegen om de hatelijke belasting te betalen, en eindelijk stelde Waldemar, grooter kwaad vreezende, de inzameling der belasting uit, totdat het volk meer geneigd zou zijn om naar rede te luisteren. In de dertiende eeuw was de magt der Deensche geestelijkheid zoo groot geworden, dat Christoffel I., ten gevolge van een vermeenden inbreuk op de voorregten der kerk, in den ban werd gedaan, en zijn koningrijk onder een interdict werd gesteld. Deze stoute stap wekte de woede van den koning en de edelen op, en uit weêrwraak werd een koninklijk besluit uitgevaardigd, waarbij de privilegiën, vrijdommen en zelfs de domeinen, door zijne voorvaderen aan de kerk van Lund geschonken, teruggenomen werden. Zoo begon er een twist tusschen den koning en de kerk, die tot de noodlottigste uitslagen voor het koningrijk moest leiden, ware hij niet plotseling afgebroken door den dood des monarchs. Het interdict duurde echter een aantal jaren voort, totdat het door een algemeen concilie, te Lyon in 1274 gehouden, opgeheven werd. Het volgende jaar werd koning Eric VII. met de kerk verzoend, hoewel hij zelfs na dien tijd nog dikwijls de kerktienden aantastte, en tot zijn eigen gebruik de opbrengst bezigde, die uit de kloosterdomeinen voortvloeide. Zijn zoon en opvolger Eric VIII. was niet minder met de kerk in twisten gewikkeld. Op nieuw werd aan het rijk een interdict opgelegd, wegens beleedigingen den aartsbisschop van Lund aangedaan; de koning werd door den paus en eene commissie van kardinalen veroordeeld om eene zware boete te betalen, en als hij in gebreke bleef, moest het rijk niet alleen onder het interdict blijven, maar de koninklijke overtreder moest met zijn broeder Christoffel, die het voornaamste werktuig geweest was om den aartsbisschop te arresteren, in den ban gedaan worden. De zaken werden echter geschikt, de boete werd op eene betrekkelijk kleine som gebragt, en de twist kwam ten einde. Van dien tijd af tot aan de Hervorming in de zestiende eeuw bleef de kerk haar gezag en hare magt behouden, niet weêrstaan door het volk, en niet bestreden door den staat.

Wegens de nabijheid van Denemarken aan de Protestantsche staten van Duitschland vonden de nieuwe

meeningen, bijna onmiddellijk nadat zij door Luther verspreid waren, hun weg in dat land. Christiaan, de erfgenaam van de troonen van Denemarken en Noorwegen, begunstigde het Protestantismus in zoo verre, dat hij om zendelingen zond ten einde het openlijk te prediken, doch na korten tijd trok hij zich terug en loochende zelfs, wat hij vroeger bekrachtigd had. Frederik I., de toen regerende souverein, verdroeg niet alleen de nieuwe leer, maar moedigde hare verbreiding ook in het geheim aan. Op den rijksdag van Odensee in 1527 ging hij veel verder, en vermaande de bisschoppen om in hunne dioecesen het prediken van het zuivere Woord Gods, ontdaan van de verdorvenheden, die er mede verbonden waren geworden, te bevorderen. Deze overhelling tot de Lutherse leer, die de koning blijkbaar toonde, had hare uitwerking niettegenstaande den tegenstand der bisschoppen. De vergaderde staten bepaalden, dat er volkomene vrijheid van geweten zoude zijn; dat priesters, monniken en nonnen wettig mogten huwen; dat men niet langer aan den paus om het pallium zou verzoeken; dat bisschoppen verkozen zouden worden door de kapittels, en bevestigd zouden worden door de kroon zonder pauselijke bullen. Dit waren bepaalde stappen tot de invoering der Hervormde beginselen in Denemarken. Vele godsdienstige instellingen werden door de bewoners verlaten, en de inkomsten daarvan trok de kroon tot zich, terwijl eenige domeinen aan de wereldlijke edelen werden gegeven. Geen bisschop werd er nu gekozen zonder de aanbeveling van de kroon. Lutherse zendelingen verschenen overal, en verwekten groote opgewondenheid onder het volk, door hunnen ijver en de nieuwheid hunner manieren. In de steden, waar men meer verstand had, breidde de nieuwe leer zich snel uit, en zelfs in de plattelandsdistricten vond men er niet weinigen, die de Protestantsche inzigten sterk toegedaan waren. De oude kerk ontving op dezen tijd een slag, waarvan zij zich later niet herstellen kon. De Roomsche geestelijken hadden nu hunne magt over het volk verloren, en het was duidelijk, dat hun stelsel bestemd was om te vallen. Eene der laatste handelingen van Frederik I., die voornamelijk deze belangrijke verandering had teweeggebragt, was de Augsburgsche confessie aan te nemen, die hij aan zijne Protestantsche onderdanen opdrong, terwijl hij hun, die nog aan de Roomsche godsdienst getrouw bleven, veroorloofde om hunne eigene overtuiging te volgen.

Eene tusschenregering volgde er op den dood van Frederik. De Roomsche geestelijkheid bediende zich nu van den verwarden toestand van het land, en deed vele pogingen om de voorregten te herkrijgen, die zij gedurende de laatste regering verloren had. Zij was niet geheel en al ongelukkig. Op eene bijeenkomst van de staten-generaal in 1533 werd er een besluit aangenomen, dat alleen bisschoppen de magt zouden hebben om iemand in de priesterorde op te nemen; dat de tienden behoorlijk betaald zouden worden, en dat hij, die niet betaalde, geene bescherming bij de burgerlijke magt zoude vinden; dat legaten aan de kerk wettiglijk vermaakt en vreedzaam genoten konden worden; dat de kerk gehandhaafd zou worden in hare tegenwoordige regten en bezittingen. Toen Christiaan III. den troon beklom, werden al deze concessiën evenwel teruggenomen. Zijn eerste stap was om de bisschoppen uit den senaat te sluiten, en hun alle magt in wereldlijke zaken te ontnemen. Dit plan volvoerd hebbende, riep hij eene afzonderlijke vergadering van zijne senatoren bijeen, waarop het besluit werd genomen om de inkomsten der bisschoppen voor het gebruik van het rijk verbeurd te verklaren, om hunne magt in de kerk en den staat te vernietigen en hen daarin niet te herstellen, zelfs indien een algemeen concilie tot hunne herstelling mogt besluiten, tenzij de koning, de senaat en de staten van het rijk het tegenwoordige besluit mogten herroepen. Men kwam ook overeen om voortaan de Protestantsche godsdienst aan te kleven, en hare belangen te verdedigen en te bevorderen. Eene acte, waarin deze besluiten stonden, werd door alle leden geteekend, die beloofden ze geheim te houden. Zich aldus de ondersteuning van zijne senatoren verzekerd hebbende, ging Christiaan er toe over om eenige stoute stappen te doen, ten einde zijn plan te volvoeren. Al de bisschoppen van het rijk werden gevangen genomen en gestreng bewaakt. Om dezen buitengewonen stap te regtvaardigen in de oogen der natie en van Europa, vergaderde Christiaan de staten te Kopenhagen, en nadat hij in deze vergadering de Roomsche geestelijkheid hevig had aangevallen, werd daarin verklaard, dat hare heerschappij ten einde was, en dat de Roomsch-Catholieke godsdienst was afgeschaft. De kerkelijke inkomsten zouden voortaan gebezigd worden door den staat, tot ondersteuning van de Protestantsche geestelijken, tot het onderhoud der armen, tot de stichting van hospitalen, en tot de ondersteuning van de universiteit en de scholen. Zoo werd de Protestantsche kerk in Denemarken gevestigd op de vaste grondslagen, waarop zij tot op den huidigen dag gestaan heeft. Het duurde echter nog tot aan de regering van Christiaan V., eer de Deensche Lutherse kerk geheel georganiseerd werd, toen, in 1683, de Deensche

wetten, burgerlijke en kerkelijke, die nog van kracht zijn, opgemaakt en door den koning bekrachtigd werden. In dit wetboek is de godsdienst van de Deensche staten tot het geloof der Luthersche kerk beperkt. Het Deensche rituaal werd voor het eerst in 1685 opgemaakt, bekrachtigd en uitgegeven, en in 1706 kwam eene Latijnsche vertaling er van in het licht.

In Denemarken, zoowel als in Zweden en Noorwegen, mag niemand een burgerlijk of militair ambt vervullen, tenzij hij behoort tot de Luthersche kerk. Van daar het groote belang, dat in deze en alle andere Luthersche landen gehecht wordt aan de plegtigheid der bevestiging door den bisschop of deken. Zij wordt niet alleen als eene godsdienstige, maar ook als eene burgerlijke zaak beschouwd. Zij is het bewijs, dat de persoon meerderjarig is, en de geschiktheid bezit om ambten enz. te bekleeden. Om deze belangrijke plegtigheid te kunnen ondergaan, moet een ieder eene lange voorbereiding, dikwijls van zes of zelfs van twaalf maanden, doorstaan, gedurende welke hij door den predikant der gemeente onderwezen wordt. Deze is er voor verantwoordelijk, dat een ieder, dien hij aan den bisschop of deken aanbiedt om onderzocht te worden, lezen kan, en de Schriften, den catechismus en het gebedenboek verstaat, naar mate de ouders de middelen en de gelegenheid hebben om aan hunne kinderen eene opvoeding te geven, en deze daarvoor de geschiktheid bezitten. Het onderzoek door den bisschop of deken is streng. Afgewezen te worden wegens onkunde is eene groote schande, en zeer nadeelig voor de stoffelijke belangen van den geestelijke, die den leerling onvoorbereid aanbiedt, en voor de ouders van het kind, welks minderjarigheid verlengd wordt, en dat geene betrekking kan vinden, voordat het bevestigd is.

Bevestiging moet voor de jonge leden, en zondenbelijdenis voor alle, in de Kerk van Denemarken de toelating tot het avondmaal voorafgaan; ook moet het door beide partijen vóór het huwelijk ontvangen worden. Bij het toedienen van den doop wordt de duivelbezwering uitgeoefend, en de drievoudige besprenging met het teeken van het kruis op het hoofd en de borst, vergezeld van de oplegging der handen. Doop door leeken, zelfs al wordt hij door vrouwen bediend, wordt in sommige gevallen als geldig beschouwd. Vijf getuigen van beiderlei geslacht zijn gewoonlijk tegenwoordig bij de toediening van den doop, doch zij zijn gedurende het leven der ouders niet voor het kind verantwoordelijk. Het avondmaal wordt in de steden wekelijks gevierd, doch in gemeenten op het platteland maandelijks of zelfs nog zeldzamer. Bij die gelegenheden worden er ouwelen gebezigd in plaats van brood, en aan elken communicant wordt er een door den dienstdoenden geestelijke in den mond gestoken. Als de predikant den ouwel in den mond steekt, zegt hij: „*Hoc est verum Jesu corpus*", dit is het ware ligchaam van Jezus; en als hij den beker geeft, voegt hij er bij: „*Hic est verus Jesu sanguis*", dit is het ware bloed van Jezus. Somtijds speelt het orgel gedurende de geheele plegtigheid. Brandende waskaarsen worden in Denemarken gewoonlijk op het altaar geplaatst, gedurende het vieren van het avondmaal. Zelfs als het avondmaal aan de kranken wordt toegediend, moeten er volgens het rituaal een of twee brandende kaarsen gebezigd worden. De communicanten knielen, als zij het avondmaal ontvangen, de mannen aan de regterzijde van het altaar, de vrouwen aan de linkerzijde. De predikant knielt niet gedurende de dienst, en gebruikt zelf niet van de elementen, doch moet volgens het rituaal buiten het hekwerk van het altaar communie houden, gelijk de gemeente, onder de leiding van een anderen geestelijke.

Het Kers-, Paasch- en Pinksterfeest worden gedurende twee achtereenvolgende dagen gevierd. Drie diensten zijn er voor elken dag voorgeschreven, en het avondmaal moet op den eersten morgen van elk feest, gedurende de eerste der drie diensten, gevierd worden. Vóór Paschen worden de vasten in deze kerk gehouden, anders wordt er niet gevast. Verschillende andere feesten worden er in den loop van het jaar gevierd, behalve de drie reeds genoemde.

De begrafenisplegtigheid in Denemarken is eenvoudig, doch zeer indrukwekkend. Zij bestaat alleen uit het opzeggen door den geestelijke van deze drie zinnen in het Deensch: „Uit de aarde zijt gij voortgekomen"; „Tot de aarde zult gij wederkeeren"; „Uit de aarde zult gij weder verrijzen"; en bij het uitspreken van elken dezer zinnen werpt de predikant eene hoeveelheid aarde op het lijk, wanneer het in de groeve is nedergelaten. Somtijds wordt er eene lijkrede uitgesproken.

In Denemarken bestaat de gewoonte, dat de partijen, alvorens door den huwelijksband te worden verbonden, gedurende eenigen tijd met elkander verloofd zijn. Niet weinig belang wordt er aan de plegtigheid der verloving gehecht. Zij is eene handeling, die veel indrukwekkender en veelmeer bindend is dan ons eenvoudig engagement. De verloving is eene ceremonie, waarbij ringen worden gewisseld, en wederzijdsche aanneming voor getuigen uit de huisvrienden van beide partijen plaats heeft, alhoewel het werkelijke

huwelijk een jaar of zelfs verscheidene jaren uitgesteld wordt. De verloofde dame heeft hare plaats in de maatschappij, welke verschilt van die der bruid, wier huwelijksdag bepaald is, of van die der reeds gehuwde vrouw. De partijen komen ook wel met wederzijdsch goedvinden van hare verloving terug, zonder het *éclat* van eene echtscheiding. Zij doen afstand van hare wederzijdsche verpligtingen, geven de ringen terug, en houden op met elkander die beleefdheden te bewijzen, welke aantoonden, dat zij verloofd waren. Wegens de verloving komt de werkelijke ontbinding van den huwelijksband veel minder voor dan in andere landen. Ongelijkaardigheid van karakter, buitensporigheid, geneigdheid tot dronkenschap, tot spelen, verwaarloozing en zelfs eene overeenkomst om gescheiden te worden, waarin gedurende twee jaren wordt volhard, nadat de partijen aan het consistorie van het district haar verlangen formeel hebben bekend gemaakt, zijn gronden, waarop de echtscheiding in het kerkelijke hof van het district wordt uitgesproken, en de partijen verlof krijgen om weder te huwen. De gelegenheid, die de verloving aanbiedt, dat de partijen elkander kennen en van elkander los worden vóór het huwelijk, wanneer oorzaken, die geleid zouden hebben tot eene ontbinding daarvan in eene van beide partijen ontdekt worden, maken echtscheidingen zeldzamer, en het groote gemak om te scheiden minder nadeelig in de maatschappij, dan wij zouden kunnen veronderstellen.

De oudste kerken in Denemarken zijn gebouwd in den vorm van een kruis. In eenige kerken worden crucifixen op het altaar geplaatst, en schilderijen aan de muren gevonden, doch geen geschilderd glas. De zolderingen zijn somtijds versierd met vergulde sterren, en de zoldering van het sanctuarium met voorstellingen van de zon en de maan. Het bijwonen van de godsdienstoefening is volstrekt niet zoo algemeen onder de Denen als onder de Nooren. De diensten worden gewoonlijk begonnen en geëindigd met een kort gebed door den catecheet, die daarbij op de trappen staat, welke naar het sanctuarium geleiden, met zijn gelaat naar de gemeente. Een groot gedeelte van de dienst bestaat uit gezang, of liever het opzeggen van woorden op een zingenden toon, want de gedeelten, die uit het kerkboek gekozen worden om te worden gezongen, zijn niet in poëzij maar in proza. Hoewel bijna alle kerken uitmuntende orgels hebben, vereenigen de aanwezigen zich toch in het gezang met bijna geene uitzondering. Opdat de gemeente moge weten, welke gedeelten gezongen moeten worden, zijn zij op plankjes aangegeven, die in verschillende deelen der kerk hangen. De Collecta en de Zendbrief worden aan het altaar gelezen of gezongen, naar welgevallen van den dienstdoenden geestelijke, en terwijl hij daarmede bezig is, draagt hij een koorhemd over zijn gewaad; vóór hij begint te lezen, trekt hij, in tegenwoordigheid der gemeente, een humerale aan, dat is, een mantel van rood fluweel, die van voren en van achteren nederhangt, en van onderen afgerond en korter is dan het koorhemd, geheel met gouddraad omzoomd, met een groot kruis, ook van gouddraad, op den rug. Op den kansel draagt hij een zwart gewaad van een bijzonder maaksel, met een kraag om den hals en zonder eene bef. Alvorens hij de preëk begint, wordt een gebed voor de vuist uitgesproken. Gedurende bijna de geheele dienst zit het volk, daar het rubricaat slechts eischt, dat het staan zal, wanneer de Zendbrief en het Evangelie gelezen worden, en wanneer de zegen, die altijd Aäron's Zegen (zie ald.) is, uitgesproken wordt. Terwijl de preëk wordt uitgesproken, is het de gewoonte om met de kerkzakjes bij de gemeente rond te gaan, opdat een ieder iets voor de armen kunne bijdragen. Dit gebruik wordt door het rituaal bevolen.

Het bestuur van de Kerk van Denemarken is episcopaal. In het geheele land, Ysland en de andere eilanden ingesloten, zijn negen bisschoppen en één superintendent-generaal, die allen door den koning aangesteld worden. De metropolitaan is de bisschop van Seeland, die te Kopenhagen woont. Door hem worden al de andere bisschoppen gewijd, terwijl hij zelf gewijd wordt door den bisschop van Fyhn, welks woonplaats het digtst bij Kopenhagen is. De metropolitaan zalft den koning bij diens troonsbestijging. Hij draagt de insigniën van de hoogste ridderorde, en wordt in alle kerkelijke zaken geraadpleegd. De geestelijken zijn tot zekere grens burgerlijke zoowel als kerkelijke beambten, daar zij door het gouvernement gebezigd worden om zekere belastingen in hunne gemeenten in te zamelen. Hunne traktementen zijn zeer gering, en zelfs de bisschoppen en dignitarissen van de kerk worden verre van ruim bezoldigd. Slechts één derde van de tienden is sedert de Hervorming voor kerkelijke doeleinden gebezigd, de andere twee derden zijn het eigendom geworden van den koning en de edelen. Het patronaat over de kerk is grootendeels in handen van den souverein, die de bisschoppen benoemt, en terwijl de leenroerige eigenaars het regt hebben om drie kandidaten voor kerkambten op hunne eigene goederen te benoemen, heeft de koning het regt om een van de drie te verkiezen, die de benoeming

ontvangt. Geen predikant kan geordend worden, alvorens hij den ouderdom van vijf en twintig jaar bereikt heeft, hoewel hij preêken mag, zoodra hij het examen in de theologie heeft afgelegd; hij mag een bijzonder, kort gewaad dragen, doch kan niet in volledige kerkelijke kleeding verschijnen, voordat hij geordend is. De bisschoppen zijn verpligt om aan den koning een jaarlijksch verslag aangaande den staat der kerken en scholen in hunne diocesen, en den toestand der geestelijke en kerkelijke zaken onder het volk in te dienen. De synode van Seeland komt tweemaal in het jaar bijeen, doch de andere diocesane synoden slechts eens, namelijk gedurende de acht dagen, die volgen op den feestdag van den H. Johannes den Dooper. Bij die gelegenheden zitten de bisschop en de voornaamste burgerlijke ambtenaar van het district voor, de kerkelijke zaken der diocees worden zorgvuldig overwogen, en de nieuwe koninklijke verordeningen, die uitgevaardigd mogten zijn, worden gelezen.

DERVISCHEN, Mohamedaansche monniken die tot de Perzische secte van Muzelmannen behooren, en aanspraak maken op bijzondere openbaringen van den hemel en onmiddellijke bovennatuurlijke gemeenschap met de Godheid. De naam is afgeleid van het Perzische woord *der*, de drempel van het huis, en overdragtelijk nederigheid. In Perzië kregen zij ook den naam van Sofis, van sof, hetgeen beteekent een grof wollen kleed door vromen gedragen. De orden van deze dervischen zijn zeer talrijk. D'ohsson telt er niet minder dan twee en dertig, terwijl von Hammer hun aantal op zes en zestig schat. Het is opmerkelijk, welk een magtigen invloed zij uitoefenen op den maatschappelijken toestand van het geheele Turksche rijk. Men zegt, dat zij in Perzië lang voor de invoering van het Islamismus bestaan hebben, en hunne leer kan tot aan de oudste tijden in de geschiedenis van al de landstreken van Midden-Azië nagegaan worden. Mohamed, die zijn godsdienstig stelsel in overeenstemming trachtte te brengen met de eigenaardigheden van het Oostersche karakter, maakte het Islamismus in zijne voorstellingen van God zoo zinnelijk en materialistisch, dat het naar den smaak was van de pantheïstische sofis of dervischen, die geloofden, dat elk mensch eene vleeschwording van de Godheid was. Deze klasse van godsdienstige dweepers vereenigde spoedig met het geloof aan den koran veel van het bespiegelende mysticismus der Hindoesche Fakirs. Eenige dervischen, zooals b. v. de *Nakshibendis*, verbinden zich, zonder de wereld voor eene kloosterlijke afzondering te verlaten, tot de gestrenge inachtneming van zekere vormen van eeredienst. Andere orden van dervischen zijn nog strenger. De meeste orden leggen een proeftijd op, waarvan de lengte afhangt van de vorderingen, die de kandidaat reeds gemaakt heeft. Hem wordt geleerd de lijst der Goddelijke eigenschappen op te zeggen, terwijl zeven er van slechts te gelijk worden medegedeeld. Hij is verpligt al zijne droomen aan zijn superieur mede te deelen, die voorwendt daardoor in staat te zijn om de vorderingen te ontdekken, die de kandidaat in de kennis van de Godheid maakt. Eenige orden komen de leerstellingen van den koran meer, andere minder nabij. Von Hammer zegt, dat er twaalf orden bestaan hebben vóór de stichting van het Ottomanische rijk, terwijl de andere tusschen de veertiende en de achttiende eeuw zijn gesticht. In Perzië hebben de dervischen echter steeds het meest gebloeid; zij hebben onder hun aantal zelfs eenige der meest beroemde Perzische dichters geteld. Zoo groot was op zekeren tijd de populariteit der dervischen in Perzië, dat een hunner werkelijk den troon beklom en de dynastie der Sophis stichtte. Toen in 1328 de Janitsaren in Turkije voor het eerst georganiseerd werden, haalde de sultan een voornaam dervisch, Bactasch genaamd, over, om hen plegtig te zegenen, ten einde hun een godsdienstigen ijver mede te deelen.

De dervischen bieden niet openlijk weêrstand aan den koran, doch beweren, dat zij door bijzondere Goddelijke inspiratie bevrijd zijn van de noodzakelijkheid om zich aan eene menschelijke of Goddelijke wet te onderwerpen. Deze leer belijden zij nooit openlijk, zelfs niet aan kandidaten, die toegang tot hunne vereeniging verlangen. Zij leeren listig aan de ingewijden, dat de koran slechts eene allegorie is, en zuiver staatkundige voorschriften en grondregels bevat, en dat, zoodra gewoonten van innerlijke vroomheid verkregen zijn, de vereering van God eene zuiver geestelijke handeling wordt, die alle uiterlijke vormen en ceremoniën en elke menschelijke verklaring van het geschreven woord geheel vervangt. Op deze wijze moeten uitwendige magt en wet voor inwendige aandriften wijken. Zij dringen ook aan op onbepaalde onderwerping aan den scheik van hunne orde. „Wat gij ook doet, wat gij ook denkt, laat uw scheik altijd in uwe gedachten tegenwoordig zijn," is de uitroep van elken dervisch.

Deze klasse van bijgeloovige ijveraars is er in geslaagd, om een sterk overwigt te krijgen op de gemoederen en harten der lagere klassen van Muzelmannen. Dezen invloed trachten zij door alle middelen te hand-

haven en te doen toenemen. Zij overreden het volk, dat men de afkomst der dervischen tot Ali en zelfs tot Aboe-Bekr, den eersten van de vier onmiddellijke opvolgers van Mohamed, kan nagaan. Zij geven voor, dat zij wonderen kunnen doen, en nemen hunne toevlugt tot allerlei soorten van goochelarijen en bedriegerijen, ten einde in de achting van het volk te stijgen. Alhoewel sommige dervischen allesbehalve een zedelijk leven leiden, gelooven toch de onwetenden en bijgeloovigen onder het volk, dat de zielen dezer gewaande heiligen reeds gezuiverd en met God vereenigd zijn, en daarom volstrekt niet bezoedeld worden door de daden des ligchaams. De sultans en ulemas hebben meer dan eens reden gehad, om de gevaarlijke magt der dervischen over het gewone volk te vreezen, welke bij sommige gelegenheden tot open opstand tegen de beheerschers van het land heeft geleid. De ulemas, die tot de Sonnietsche secte der Mohamedanen behooren, zijn den dervischen altijd vijandig geweest, en trachten op elke wijze hunne magt te verminderen, doch tot hiertoe met weinig goed gevolg. Ééne orde, de *Bactaschieten*, was woedend ten gevolge van den moord der Janitsaren, op bevel van sultan Mahmoed; zij waren de voornaamste werktuigen om opstanden in verschillende deelen teweeg te brengen. De sultan liet echter, op raad van den grooten moefti en de voornaamste ulemas, de drie opperhoofden der orde in het openbaar ter dood brengen, en verbande de meeste harer leden.

De meeste orden der dervischen hebben kloosters. Slechts ééne orde, die der *Bactaschieten*, kan eigenlijk eene bedelorde genoemd worden; vele van deze leven alleen van aalmoezen, naar het voorbeeld van hunnen grondvester. Zij zijn geene lastige bedelaars, daar zij zelden afzonderlijke personen aanspreken; zij worden meestal in volle straten gevonden, uitroepende: „Barmhartigheid om Gods wil." Andere leden dezer orde worden kluizenaars, en onderhouden zich door handenarbeid. Hoewel de dervischen volkomene vrijheid hebben om hunne orde te verlaten en tot de wereld terug te keeren, als zij daartoe neiging gevoelen, hebben er echter zeer weinige gevallen van dezen aard plaats gehad. Zij leven en sterven gewoonlijk, verbonden aan de orde, waarbij zij zich hebben gevoegd. Waar een dervisch verschijnt, wordt hij hartelijk verwelkomd. Vele rijke personen houden een dervisch in hun huis, gelijk de biechtvader in rijke Roomsch-Catholieke huisgezinnen, in de meening, dat zijne tegenwoordigheid den zegen des hemels op hen zal doen nederdalen. De dervisch wordt bij alle gelegenheden geraadpleegd als iemand, die bovennatuurlijke wijsheid bezit.

De wijze, waarop de dervischen in Turkije de godsdienstoefening leiden, zal het best beschreven worden door het verhaal over te nemen van iemand, die ooggetuige van een hunner feesten was. „De plegtigheid begon met eene processie, die uit den scheik, de imams, dervischen en het volk bestond, langs de straat; vele dezer droegen lange stokken, met verscheidene lampen of houten lantaarnen aan het boveneinde. Nadat zij de moskee waren binnengegaan, gingen de dervischen, ongeveer vijftien in getal, met de beenen kruiselings over elkander zitten in eene ellips, en het volk stond of zat digt rondom hen. Aan het eene einde der moskee bevonden zich de scheik, imams en moon-'shids (of zangers van poëzij), en nabij den kring zat iemand, die op eene soort van kleine fluit speelde.

„De dienst begon met het opzeggen van een gebed, El-Fa'thhah genaamd, op een langzamen, plegtigen, zingenden toon, waaraan de geheele vergadering deelnam. Na eene stilte van eenige minuten begonnen de dervischen hunne bijzondere oefeningen, de *Zikr* genaamd, door met eene langzame maat en op een zeer zachten toon de woorden „La' ila' ha, il' la-llah'" (er is geene Godheid dan God) te zingen, terwijl zij het hoofd en het ligchaam tweemaal bogen bij het opzeggen van elk woord. Nadat zij dit ongeveer een kwartier voortgezet hadden, herhaalden zij dezelfde woorden op denzelfden toon gedurende ongeveer evenveel tijd, maar met eene vluggere maat en met eene vluggere beweging. Gedurende dezen tijd zongen de moon'-shids en imams somtijds, met eene variatie van hetzelfde air, gedeelten van een gezang, over het algemeen tot lof van den profeet. De uitwerking der zachte melodie van dezen lofzang was, in contrast met de schordere stemmen der dervischen, van tijd tot tijd aangenaam.

„De dervischen herhaalden daarop dezelfde woorden op eene andere zangwijze. Zij begonnen, gelijk te voren, op een langzamen, fluisterenden toon, die hoe langer hoe luider werd, met zeer snelle bewegingen van het hoofd en het ligchaam. Vervolgens stonden zij op in een kring, zeiden dezelfde woorden op een zeer schorren toon op, en legden daarbij den nadruk voornamelijk op het woord La' en de eerste lettergreep van Allah, die met groote hevigheid geuit werden. Elke dervisch keerde zijn hoofd beurtelings ter regter- en ter linkerzijde, en boog ook het ligchaam bij het opzeggen van deze lettergrepen. De snelheid hunner bewegingen en uitroepingen nam langzamerhand toe, totdat

zij door opgewondenheid als het ware dolzinnig werden; verscheidene hunner sprongen en verdraaiden hun ligchaam in alle rigtingen; andere, uitgeput door groote inspanning, hijgden en snakten naar adem, uitten de zonderlingste en akeligste toonen, en zonken neder van uitputting, badende in zweet. De vlugheid hunner bewegingen en de hevigheid hunner ontboezemingen schenen eenigermate geregeld te worden door het gezang der moon'shids en imams, die zachter gingen zingen, toen de dervischen uitgeput begonnen te schijnen, en hen wederom aanzetteden door hunne toonen te verheffen, nadat zij eenigzins uitgerust waren.

„Terwijl dit geschiedde, werd een der aanschouwers, die zich bij den kring had gevoegd, zeer opgewonden; hij verdraaide zijne armen en zijn ligchaam, keek zeer wild naar boven, en uitte de woorden „Al' lah! Al' lah! la' la' la' lah!" met verschrikkelijk geweld. In korten tijd was zijne stem verdwenen, zijn ligchaam uitgeput, en hij zonk op den grond neder, hevig stuiptrekkende en schuimende aan den mond; het was een aanval van vallende ziekte, en hij werd door de vergadering als bezeten beschouwd, gelijk de van den duivel bezetenen in het Nieuwe Testament. Zulke gebeurtenissen hebben er zeer dikwijls gedurende deze diensten plaats.

„Nadat dit alles twee uren geduurd had, hielden zij er gedurende eenigen tijd geheel mede op, en zij, die aan het zingen enz. deelgenomen hadden, gebruikten koffij en gingen rooken. De vlugheid, waarmede zij van den hoogsten trap van opgewondenheid tot hunne gewone bedaardheid overgingen, was zeer opmerkelijk. Na eene korte rust hervatteden zij de *Zikr*, en zetten dezelfde dolzinnigheden tot aan het aanbreken van den dag voort. Door gewoonte zijn zij in staat, om deze oefeningen eene verwonderlijke lengte van tijd zonder rusten voort te zetten."

Er bestaat eene orde van dervischen, Mevlevis (zie afd.) of dansende dervischen geheeten, wier godsdienstige ceremoniën van een waarlijk zonderlingen aard zijn, daar zij bestaan uit eene reeks van rondraaijende bewegingen, die het eeuwig bestaan der Godheid zinnebeeldig moeten voorstellen. De leden dezer orde behooren voornamelijk tot de hoogere klasse der Turken. Nog eene klasse van dervischen, *Rufalis* geheeten, hebben ceremoniën van den allerzonderlingsten aard, in den loop van welke zij gloeijende zwaarden likken, zich met messen snijden en verwonden, en hunne ligchamen kwellen, totdat zij uitgeput nederzinken.

DEVERRA, eene van de drie vrouwelijke godheden, door wier tusschenkomst, zooals de oude Romeinen geloofden, de moeder bij de geboorte eens kinds tegen Sylvanus, de godin der wouden en velden, verdedigd werd, die, zooals men meende, bij zulke gelegenheden steeds kwaad overdacht. De plegtigheden ter eere van Deverra in acht genomen waren zonderling. Gedurende den nacht, nadat een kind geboren was, wandelden drie mannen rondom het huis; de eerste sloeg op den drempel met eene bijl; de tweede gaf er een slag op met een stamper, en de derde veegde dien met een bezem. De twee andere godinnen, die vrouwen tegen Sylvanus beschermden, waren *Pilumnus* en *Intercidona*.

DÉWAS of Dévas, de naam voor goden onder de Hindoes. Gedurende het Vaïdische tijdperk waren zij slechts vormelooze en kleurlooze wezens. Menschelijke eigenschappen werden er echter dikwijls aan toegekend; men geloofde, dat zelfs goden ten slotte sterfelijk zijn, en alleen eene bevrijding van het algemeene lot kunnen koopen door te drinken van het magtige *amrita*, den drank der onsterfelijkheid, dat is, het melkachtige sap der maanplant. In de latere tijden, toen het Brahmaïsmus ingevoerd was, werden de Déwas echter meer volkomen aan menschen gelijk gemaakt; zij namen een bepaalden vorm aan in de verbeelding van den vereerder, en vertoonden al de gewone kenteekenen der individualiteit. Maar terwijl zij als goden erkend en aangebeden werden, worden toch de Déwas, in de oude heilige boeken der Hindoes, beschouwd als beneden den Éénen Grooten Geest te staan, die de eerste bron des bestaans is, terwijl de Déwas niet meer dan afschijnselen van zijne majesteit zijn; zij komen voort uit hem, die, toen de werelden geschapen waren, de bewakers der werelden was gaan scheppen. Daarom wordt in den Isa-Upanishad, eene soort van pendant van den tweeden Veda, gezegd: „Dezen eersten beweger kunnen de Déwas zelfs niet inhalen." Maar Déwas worden aangebeden, hoewel zij minder zijn dan Brahm, het opperwezen, opdat, gelijk een Hindoesch schrijver zegt, de geesten der menschen langzamerhand tot de essentiëele Éénheid geleid mogen worden. De *Moerti* of één persoon is in drie Déwas verdeeld, of, met andere woorden, in Brahma, Vischnoe en Shiva. De Déwas hebben hunne woonplaats in *Meroe*, den hemel der Hindoes. Zij zijn van verschillende rangen. De Vedas zelve maken onderscheid tusschen de groote goden en de kleinere, tusschen de jonge goden en de oude. Déwas zijn ook de godheden der Boeddhisten, hetzij zij de goddelijke per-

De Dans der Derwischen.

J. C. de Buisonjé, Nieuwediep.

sonen op de aarde of in de hemelsche oorden aanduiden. Er zijn talrijke woningen van de Déwas in de Lókas boven de aarde, doch zij bewonen deze niet uitsluitend. Zij gelijken op de heiligen der Roomschen of op de aan deze verwante *dii minores* van een ander geloof, daar zij wezens zijn, die eens menschen waren, doch thans de belooning van hunne dapperheid of deugd inoogsten. Zij wonen op eene plaats van geluk, doch bezitten de hoogere attributen der godheid niet. Zij ontvangen geboorte door den zigtbaren geest, zijn onderhevig aan verschillende hartstogten, en in grootte meer dan reusachtig. Hun aantal moet talloos zijn. Als het verwerven van verdienste in voorgaande geboorten gering geweest is, worden de déwas bevreesd, naarmate zij den tijd naderen, waarop zij in eene andere wijze van bestaan moeten treden. Zoo werd Sekra zelf, de beheerscher van Tawutisá, vóór die gelegenheid waarbij hij het heilige bana van de lippen van Gótama hoorde, (waardoor hij verdienste verwierf, en daardoor eene verlenging van den tijd zijner regering,) zeer bedroefd, toen hij bedacht, dat hij op het punt was de vermaken vaarwel te zeggen, welke hij zoo lang had genoten. Maar de Déwas, die meer verdienste bezitten, zijn vrij van vrees, daar zij weten, dat, als zij herboren worden, het in een hoogeren staat van bestaan zal zijn.

De functiën van de Déwas zijn van verschillenden aard, en in sommige gevallen onbestaanbaar met de magt, aan „de drie kleinoodiën" toegeschreven. Zij trachten te verhinderen, dat diegenen verdienste verwerven, die, zooals zij vreezen, hen zullen onderkruipen in het bezit van de verschillende vermaken en waardigheden, welke zij, ieder voor zich, genieten. Zij nemen kennis van de handelingen van menschen, zooals wij uit de legende van de beschermgoden leeren. Zij sympathiseren met hen, die regt handelen, gelijk in het geval van den edelman Wisákha, en straffen hen, door wie zij zelve beleedigd worden, of hen, die de geloovigen beleedigen en vervolgen. Zie DÉWA-LÓKAS.

DEWALAS, de naam aan tempels op Ceylon gegeven, waarin de Brahmenische godheden aangebeden worden. De dienstdoende priesters in de Dewalas worden *Kapuwas* genoemd; zij hebben geene bijzondere kleederdragt en mogen huwen. Zij gebruiken het Sanskrit bij hunne dienst, hoewel zij zelve de beteekenis der woorden niet begrijpen, doch ze slechts uit het hoofd opzeggen. Europeanen mogen de Dewalas niet binnentreden. In de heilige plaats bevinden zich de armbanden of voetringen van Pattiné, of de wapenen van de andere godheden, met een geschilderd schut er voor, doch er zijn geene beelden, of geene, die er voortdurend geplaatst zijn. Bij eenige ceremoniën worden tijdelijke beelden van rijst gemaakt, of van eene andere even vergankelijke stof.

DÉWA-LÓKAS, de zes hemelsche werelden die, zooals de Boeddhisten gelooven, tusschen de aarde en de Brahma-Lókas zijn gelegen. Op deze wereld, waar tallooze woningen zijn, die door de DÉWAS (zie ald.) bewoond worden, wordt volmaakt geluk genoten. De Hindoesche Paránas leeren, dat er zeven *Lókas* of hemelbollen boven de aarde zijn.

DÉWATAS, goden door gewone Hindoes aangebeden, zooals Rama, Krishna, Shiva of Shiwa, Kali en andere.

DHARMMA, de leeringen van Gótama Boeddha, of het stelsel der waarheid bij de Boeddhisten. De verschillende deelen der Dharmma werden, toen zij verzameld waren, in twee voornaamste klassen verdeeld, Suttáni en Abhidhammáni geheeten. Deze twee klassen zijn weder verdeeld in drie verzamelingen, die in het Singhaleesch genoemd worden: 1. Winaya of tucht; 2. Soetra of redevoeringen; 3. Abhidharmma of uitstekende waarheden. De drie verzamelingen worden in het Páli Pitakattayan geheeten, van pitakan, mand of kist, en táyo, drie, en in het Singhaleesch Tumpitaka. De vertaling van de drie Pitakas in het Páli bestaat uit ongeveer 4,500 bladen, die zeven of acht gewone boekdeelen zouden uitmaken, doch de verschillende afdeelingen zijn in verschillende banden gebonden, om ze des te gemakkelijker te kunnen naslaan. De Dharmma worden letterlijk aangebeden, en de boeken worden gewoonlijk met de meeste zorg in linnen gewikkeld. Als de Boeddhisten over deze heilige boeken spreken, voegen zij er een eeretitel bij. Somtijds worden zij op eene soort van altaar aan den kant van den weg geplaatst, opdat zij, die voorbijgaan, geld er op mogen leggen, ten einde verdienste te verwerven. De Dharmma worden als volmaakt beschouwd, waaraan niets te veel is, en niets ontbreekt. Zie BANA.

DIACÆNISMUS (Gr. *Dia*, door, en *Kainos*, nieuw), een naam vroeger door de Grieksche kerk aan de week na Paschen gegeven, daar zij de hernieuwing of eerste week was van het feest der opstanding onzes Zaligmakers. Op den vijfden dag dier week waren de patriarch van Constantinopel, de bisschoppen en de voornaamste geestelijken gewoon om naar het paleis te gaan, waar de keizer, op zijn troon gezeten, hen ontving. De patriarch begon de plegtigheid van den dag door den keizer met reukwerk te berooken, zegende hem

daarna, en begroette hem met een kus op den mond. De bisschoppen en andere geestelijken kusten daarop de hand en de wang van den keizer. Deze plegtigheid is sedert lang reeds afgeschaft.

DIACONI REGIONARII (Lat. *Districtdiakenen*). De kardinalen, die nu de kerkelijke synode te Rome uitmaken, waren oorspronkelijk niets meer dan diakenen, aan welke de zorg was toevertrouwd om aalmoezen aan de armen van de verschillende districten van Rome uit te deelen. Van daar de naam van *Diaconi Regionarii*, die later in dien van KARDINALEN (zie ald.) werd veranderd.

DIAH, de wet der wedervergelding bij de Mohamedanen. Als er een moord gepleegd is, mag de naaste bloedverwant van den verslagene den bloedprijs van den moordenaar eischen. Dit is blijkbaar eene navolging van de wet van Mozes. De woorden van den koran over dit onderwerp zijn: „De wedervergelding wordt u in gevallen van moord bevolen, een vrije voor een vrije, een slaaf voor een slaaf, eene vrouw voor eene vrouw. Maar hij, die een moordenaar vergeeft, zal genade bij God erlangen; en als iemand een moordenaar vergeven heeft, zal hij het niet langer in zijne magt hebben om wedervergelding van hem te eischen."

DIAKENEN, eene klasse van waardigheidsbekleeders in de Christelijke kerk. Dat er personen bestonden, die van de eerste tijden af in de geschiedenis van het Nieuwe Testament dezen naam droegen, wordt algemeen aangenomen. Zij worden duidelijk vermeld in verschillende gedeelten der brieven van Paulus en in de schriften der kerkvaders. Zij worden in de Schrift dikwijls verbonden met andere erkende waardigheidsbekleeders der kerk. Bij voorbeeld Phil. I: 1: „Paulus en Timotheüs, dienstknechten van Jezus Christus, al den heiligen in Christus Jezus, die te Philippi zijn, met de opzieners en diakenen." Het karakter en de vereischten voor een diaken worden duidelijk verklaard in I. Tim. III: 8—13: „De diakenen insgelijks moeten eerbaar zijn, niet tweetongig, niet die zich tot veel wijns begeven, geen vuil-gewinzoekers; houdende de verborgenheid des geloofs in een rein geweten. En dat deze ook eerst beproefd worden, en dat zij daarna dienen, zoo zij onbestraffelijk zijn. De vrouwen insgelijks moeten eerbaar zijn, geene lasteressen, wakker, getrouw in alles. Dat de diakenen ééner vrouwe mannen zijn, die hunne kinderen en hunne eigene huizen wel regeren. Want die wel gediend hebben, verkrijgen zich zelven een goeden opgang, en vele vrijmoedigheid in het geloof, hetwelk is in Christus Jezus."

Maar terwijl het bestaan dezer klasse van waardigheidsbekleeders door geen gedeelte der Christelijke kerk ontkend wordt, bestaat er groot verschil van meening over de juiste diensten, die tot hun ambt behoorden. Het Grieksche woord *diakonos*, diaken, en het daarmede overeenkomende werkwoord hebben eene zeer algemeene beteekenis, en drukken elke soort van dienst uit. Maar in zijne meer beperkte beteekenis, als betrekking hebbende op een ambt in de kerk, beteekent het woord *diaken* iemand, wiens dienst het is de liefdegaven van de kerk te ontvangen en de aalmoezen uit te deelen. Velen, die met deze beschouwing van de beteekenis van den naam instemmen, veronderstellen, dat de oorsprong van het ambt beschreven is in Hand. VI: 1—6: „En in dezelve dagen, als de discipelen vermenigvuldigden, ontstond eene murmurering der Grieksehen tegen de Hebreën, omdat hunne weduwen in de dagelijksche bediening verzuimd werden. En de twaalve riepen de menigte der discipelen tot zich, en zeiden: Het is niet behoorlijk, dat wij het woord Gods nalaten en de tafelen dienen. Ziet dan om, broeders! naar zeven mannen uit u, die goede getuigenis hebben, vol des Heiligen Geestes en der wijsheid, welke wij mogen stellen over deze noodige zaak. Maar wij zullen volharden in het gebed, en in de bediening des woords. En dit woord behaagde aan al de menigte; en zij verkozen Stephanus, een man vol des geloofs en des Heiligen Geestes, en Philippus, en Prochorus, en Nicanor, en Timon, en Parmenas, en Nicolaüs, een Jodengenoot van Antiochië. Welke zij voor de Apostelen stelden; en deze, als zij gebeden hadden, leiden hun de handen op." Men gelooft echter niet algemeen, dat deze verzen op de diakenen zien, van welke Paulus spreekt, doch sommigen veronderstellen, dat het ambt, dat Lukas in het hier aangehaalde gedeelte beschrijft, van een plaatselijken en tijdelijken aard was, en voortkwam uit eene bijzondere behoefte, die in de kerk te Jeruzalem was ontstaan. Maar behalve dat de passage in zulke bewoordingen uitgedrukt is, dat zij eerder op eene voortdurende dan op eene slechts tijdelijke bediening slaat, geloofde de geheele eerste Kerk eenstemmig, dat de zeven personen door Lukas vermeld diakenen waren, die eene bediening vervulden, welke gelijk was aan die, waarop door Paulus wordt gewezen.

De Kerk van Rome en de Kerk van Engeland komen in zoo verre met elkander overeen, dat zij het diakenschap als de laagste priesterorde beschouwen, terwijl eenige Congregationalisten het woord diaken voor sy-

noniem met presbyter, en dien ten gevolge de ambten voor even geestelijk houden. Presbyterianen daarentegen beschouwen het ambt van een diaken als uitsluitend verbonden met de geestelijk-wereldlijke belangen der Christelijke kerk. In Engeland mogen de diakenen doopen, in de kerk voorlezen en bij de viering van het avondmaal behulpzaam zijn; doch hun werk hierbij bepaalt zich tot het toedienen van den wijn. Zij zijn niet verkiesbaar voor kerkelijke bevordering, doch mogen kapellanen zijn in huisgezinnen, curaten (plaatsbekleeders) voor proveniers of voorlezers in parochie-kerken. Het toezigt over de armen wordt niet langer toevertrouwd aan hen, maar aan kerkmeesters, die te dien einde elk jaar door de parochiale vergadering gekozen worden. Behalve diakenen heeft de Engelsche kerk ook aartsdiakenen. In de Duitsche Protestantsche kerken worden de medehelpende geestelijken gemeenlijk diakenen genoemd. In de Nederlandsche Hervormde en in de Lutherschekerken zijn de diakenen enkel belast met het armbestuur, weshalve zij ook armverzorgers genoemd worden. Met de ouderlingen en predikanten vereenigd, deelen zij, als leden van den grooten kerkeraad, in het algemeen kerkelijk bestuur. In de Doopsgezinde gemeenten verrigten diakenen wat elders aan ouderlingen wordt opgedragen. Onder Roomsch-Catholieken zijn de diakenen zoo ver mogelijk verwijderd van het oorspronkelijke doel hunner instelling. De diaken is bij hen iemand, wiens dienst het is den dienstdoenden geestelijke en het koor met reukwerk te berooken, het corporale of witte linnen op het altaar te leggen, den hostieschotel of den kelk van den onderdiaken naar den dienstdoenden prelaat over te brengen, en de pyxis van den dienstdoenden prelaat naar den onderdiaken, en om verschillende andere diensten van een dergelijken aard te verrigten. In de Kerk van Schotland werden de diakenen op zekeren tijd als blijvende waardigheidsbekleeders in de kerk erkend, doch gedurende vele jaren zijn zij afgeschaft. De Vrije Schotsche Kerk heeft deze orde van waardigheidsbekleeders weder in het leven geroepen, waarschijnlijk ten gevolge van den bijzonderen toestand dier kerk, die niet langer van den staat subsidie ontvangt, en geheel en al bestaat uit de contributiën der leden. In bijna alle andere Presbyteriaansche kerken in Brittanje en Amerika zijn de diakenen afgeschaft, en is hunne dienst in die der ouderlingen overgegaan. Congregationale kerken hebben diakenen; hunne dienst is van een tijdelijken en geestelijken aard. Behalve dat zij waken over de tijdelijke belangen der kerk, staan zij den leeraar met hunnen raad ter zijde, gaan zij voor bij bijeenkomsten om te bidden, als hij afwezig is, en prediken zij van tijd tot tijd voor kleine gemeenten in de omliggende dorpen.

Zoo is het ambt van diaken in bijna alle deelen der Christelijke kerk gewijzigd of veranderd. De oudste autoriteiten spreken over hen als helpers van de bisschoppen en de presbyters in de vervulling hunner godsdienstige en andere pligten. Zoo zeggen de Apostolische Constitutiën: „Laat de diakenen het oor, het oog, de mond, het hart en de ziel van den bisschop zijn." Op deze klasse van waardigheidsbekleeders rustte de pligt om de kerkgebeden op te zeggen, en het teeken te geven voor het begin van elk der verschillende deelen van de godsdienstoefening. In de Westersche kerken moesten de Evangeliën niet gelijk de andere gedeelten der Schrift door den voorlezer, maar door den diaken gelezen worden, omdat zij de woorden bevatten, die meer onmiddellijk door onzen Heer zelven gesproken waren. Gedurende eenigen tijd dacht men het noodig, dat het aantal diakenen in elke kerk zeven zou zijn, om overeen te komen met het aantal, dat tot de kerk van Jeruzalem behoorde, gelijk in de Handelingen der Apostelen vermeld wordt. Op lateren tijd werd het oorspronkelijke aantal zeer overschreden, en in de zesde eeuw had de voornaamste kerk te Constantinopel niet minder dan honderd diakenen.

Wegens de innige betrekking, waarin zij tot de bisschoppen stonden, als de helpers en vertrouwde agenten van deze, begonnen de diakenen allengskens een gezag in de kerk aan te nemen, waarop hun ambt hun geen regt gaf. Daar zij zich eene meerderheid boven de presbyters aanmatigden, werd het voor de synode noodig, om hen hierover te vermanen. Zoo beval het concilie van Nicæa: „Laat de diakenen hunne behoorlijke plaats in acht nemen, wetende, dat zij de assistenten der bisschoppen zijn, maar dat zij minder zijn dan de presbyters." Aan de aanmatiging, die in zulke duidelijke bewoordingen door de conciliën afgekeurd werd, waren vooral de aartsdiakenen schuldig, die aan het hoofd der orde stonden, en wegens hunne positie een overheerschenden invloed verkregen, dien zij in sommige gevallen misbruikten.

In de Roomsche kerk worden de diakenen dikwijls Levieten genoemd, een naam die door eenige conciliën der Westersche kerk zonder onderscheid aan presbyters en diakenen gegeven wordt. In het Roomsche Pontificale worden inlichtingen tot in het kleine toe voor de wijding van diakenen gegeven, en ten teeken van de bekleeding met de waardigheid krijgen zij het boek der Evangeliën, dat zij met de regterhand aan-

vatten, terwijl de dienstdoende priester zegt: „Ontvang de magt om het Evangelie in Gods kerk te lezen, zoowel voor de levenden als voor de dooden." De wijdingstoespraak, waarin hun ambt vergeleken wordt met dat van Levi, wordt in het Pontificale aldus opgegeven: „Teeder beminde zonen, die op het punt zijt om tot de orde der Levieten te worden bevorderd, bedenkt ernstig tot hoe hoogen graad gij opklimt. Want het is de pligt eens diakens om aan het altaar dienst te doen, om te doopen, om te prediken. Onder de oude wet werd er van de twaalf stammen één verkozen, die van Levi, opdat hij door bijzondere wijding voortdurend den tabernakel en zijne offeranden zou bedienen; en van zulk eene groote waardigheid was hij, dat niemand tot het Goddelijke dienstwerk en ambt kon opklimmen, behalve zij, die van dien stam waren. Zoodat hij, door een zeker hoog voorregt van erfopvolging, de stam des Heeren verdiende te zijn en genoemd te worden. Van dezen ontvangt gij, teêr beminde zonen, heden den naam en het ambt, omdat gij afgescheiden zijt in het Levietische ambt voor de dienst des tabernakels der getuigenis, dat is, de kerk van God, welke altijd, met hare wapenrusting aan, in onophoudelijk gevecht tegen hare vijanden strijdt. Daarom zegt een Apostel: „Want wij hebben den strijd niet tegen vleesch en bloed, maar tegen de overheden, tegen de magten, tegen de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuw, tegen de geestelijke boosheden in de lucht." Deze kerk van God moet gij dragen, gelijk zij den tabernakel, en versterken met een heilig toebehooren, met het prediken van God en een volmaakt voorbeeld. Want Levi beteekent *bijgevoegd* of *aangenomen*, en gij, teêr beminde zonen, die uw naam ontvangt van de vaderlijke erfenis, zijt gij *aangenomen* van vleeschelijke begeerten, van aardsche begeerlijkheden, die strijd voeren tegen de ziel; zijt innemend, rein, zuiver, kuisch, zooals het betaamt aan de dienaren van Christus en de rentmeesters van de mysteriën Gods. En omdat gij de *medebienaren* en *medemakers* zijt van het lijfhaam en het bloed des Heeren, weest vreemdelingen voor alle aanlokselen des vleesches, gelijk de schrift zegt: „Reinigt u, gij, die de vaten des Heeren draagt." Denkt aan den heiligen Stephanus, tot dit ambt door de Apostelen verkozen, wegens de verdienste van zijne uitstekende kuischheid. Draagt zorg, dat gij aan diegenen, dien gij het evangelie met den mond aankondigt, het ook door uwe levende werken verklaart, opdat van u gezegd kunne worden: „Hoe liefelijk zijn de voeten dergenen, die vrede verkondigen, dergenen, die het goede verkondigen." Laat uwe voeten geschoeid zijn met de voorbeelden der heiligen in het bereiden van het evangelie des vredes. Hetgeen de Heer u geve door Zijne genade."

Er was eene andere klasse van personen, die in de oude Kerk onder den naam van ONDERDIAKENEN (zie ald.) ontstond. Deze waardigheidsbekleeders bestaan nog in de Roomsch-Catholieke Kerk; nadat zij een tijd lang in deze ondergeschikte hoedanigheid hebben gediend, worden zij bevorderd tot den meer eervollen graad van diakenen.

DIAKONESSEN, eene klasse van waardigheidsbekleedsters in de eerste Kerk, die helpsters waren bij verschillende diensten, voornamelijk ten opzigte van het vrouwelijke gedeelte der gemeenten. Het woord diakones komt in de Heilige Schriften niet voor, doch op het ambt wordt duidelijk gewezen in Rom. XVI: 1: „En ik bevele u Phebe, onze zuster, die eene dienaresse is der gemeente, die te Kenchreën is". De juiste oorsprong van deze klasse van kerkelijke personen is nooit ten volle verklaard, doch het bestaan der diakonessen wordt door de oude kerkvaders en door verscheidene Heidensche schrijvers, voornamelijk Plinius, Lucianus van Samosata en Libanius vermeld. De Groot denkt, dat, daar in Judea de diakenen vrijelijk hunne diensten aan de vrouwelijke sekse konden bewijzen, het ambt van diakones aan de Joden onbekend moet geweest zijn. Hij veronderstelt daarom, dat diakonessen het eerst aangesteld werden in de kerken van bekeerde Heidenen. Van de tweede tot de vierde eeuw was het ambt in verschillende landen in vele kerken bekend, hoewel het nooit algemeen werd aangenomen. Door middel van diakonessen kon het evangelie in den boezem van huisgezinnen gebragt worden, tot welke, ten gevolge van de gewoonten van het Oosten, geen man toegang kon verkrijgen. Zij waren ook verpligt, als Christen-vrouwen en moeders van beproefde ondervinding in alles, wat op hare sekse betrekking had, om de jongere vrouwen der gemeenten met haren raad en hare aanmoedigingen bij te staan, en bovendien het ambt van catecheet voor vrouwelijke catechumenen te vervullen.

Eenigen hebben beweerd, dat de vrouwen, van welke Paulus in I. Thim. V: 3—10 spreekt, die van de gemeente hulp ontvingen, diakonessen waren. Deze meening wordt bestreden door Neander, en met niet weinig grond, wanneer wij den gevorderden leeftijd, niet minder dan zestig jaar, in rekenschap brengen, dien de Apostel vaststelt als den geschikten tijd, om onder het aantal der goedgekeurde Christen-weduwen opgenomen te worden, welke leeftijd volkomen onbe-

staanbaar was met de drukke diensten, die aan het ambt van diakones verbonden waren. Sommige kerkvaders meenden echter, dat de Apostel diakonessen op het oog had. Volgens eenige concilièn was de ouderdom, waarop vrouwen voor dit ambt verkiesbaar waren, die van veertig jaar; sommige werden er zelfs op den jeugdigen leeftijd van twintig jaar verkozen. Haar ouderdom verschilde waarschijnlijk naar de bijzondere diensten, waarvoor zij aangesteld werden. Matronen, eerwaardig wegens ouderdom en vroomheid, werden tot onderwijzeressen in de godsdienst verkozen; jonge vrouwen voor het uitdeelen van aalmoezen, de zorg voor de zieken en andere dergelijke diensten. Aan weduwen werd algemeen de voorkeur gegeven, en Tertullianus zegt, dat elke diakones de weduwe moest zijn van één man en kinderen moest hebben.

De diakonesssen werden, gelijk andere kerkelijke beambten, door gebed en oplegging der handen gewijd. Dit wordt duidelijk in de Apostolische constitutiën gezegd, en het gewone gebed des bisschops bij zulke gelegenheden wordt daarin medegedeeld. Het was van den volgenden inhoud:

„Eeuwige God, Vader onzes Heeren Jezus Christus, Schepper van den man en van de vrouw; Gij, die met Uwen Geest Mirjam, Debora, Hanna en Hulda vervuldet; Gij, die aan eene vrouw de geboorte van Uw eenig geboren Zoon beloofdet; Gij, die in den tabernakel en den tempel bewaaksters Uwer heilige poorten plaatstet; zie nu ook neder op deze Uwe gezellin, en verleen haar den Heiligen Geest, opdat zij waardiglijk het werk moge verrigten aan haar toevertrouwd, tot Uwe eer en tot de verheerlijking van Christus." Het Nicæensche concilie schijnt het bezigen van diakonessen op de gewone wijze erkend en goedgekeurd te hebben. „Maar bij het doordringen van de overdreven begrippen," zegt Neander, „aangaande de wonderdadige werking der kerkelijke wijding en de waardigheid der geestelijken, begon men er hoe langer hoe meer iets onbetamelijks in te vinden, dat de diakonessen gewijd en als een deel der geestelijkheid beschouwd zouden worden, en werd zulks waarschijnlijk reeds door het concilie van Laodicea verboden. Zeer sterk verklaarde vooral de Westersche kerk zich tegen het laatste. Westersche synoden der vijfde en zesde eeuw verboden het aanstellen van diakonessen in het algemeen, en bepaalden, dat de gewijde diakonessen, waar zij nog gevonden werden, met de lecken den bisschoppelijken zegen ontvangen zouden. Hierbij is echter niet uit het oog te verliezen, dat al die verbodsbepalingen van Fransche synoden afkomstig zijn, en dat men daaruit dus niet besluiten kan, dat het aanstellen van diakonessen op eens in alle gedeelten der Westersche kerk heeft opgehouden.

In het Oosten bleven de diakonessen langen tijd een zeker gezag behouden. Wij treffen daar onder haar gegoede weduwen aan, die met haar vermogen vrome werken en stichtingen ondersteunden, zooals berigt wordt van zekere Olympias, die door hare verbindtenis met Chrysostomus bekend is. Ook was aan de diakonessen opgedragen, om de vrouwen op het land door afzonderlijk onderwijs tot den doop voor te bereiden, en bij dezen tegenwoordig te zijn. Voorts werd aan de vrouwen der bisschoppen, die met onderling goedvinden van hare tot het echtelooze leven verpligte echtgenooten gescheiden waren, als een voorregt toegestaan, dat zij, zulks waardig zijnde, tot diakonessen gewijd mogten worden, en zoo bleef hier deze kerkelijke bediening der vrouwen tot in de twaalfde eeuw tot stand."

DIAMASTIGOSIS (Gr. *dia*, door, en *mastix*, een geesel), eene plegtigheid oudtijds te Sparta in acht genomen, gedurende het feest, dat ter eere van *Artemis Orthia* plaats had. Bij die gelegenheid werden Spartaansche jongelingen aan het altaar der godin gegeeseld, totdat het bloed uit de wonden gutste, die door de roede gemaakt waren, en het altaar bedekte. Pausanias zegt, dat de oorsprong dezer gewoonte was, dat Artemis menschenoffers vroeg tot boete voor de ontheiliging, die haar altaar had ondergaan door het vergieten van bloed in haar tempel, en dat Lycurgus later de *diamastigosis* voor de menschenoffers in de plaats stelde, met de nevenbedoeling om de Spartaansche jeugd op te voeden in de gewoonte, om smart en lijden geduldig te verduren. Daarom werd het als een zeer eervolle dood beschouwd, om op het feest van Artemis onder de roede te vallen.

DIANA, eene Romeinsche godin, dezelfde als de ARTEMIS (zie ald.) der Grieken, die de maan voorstelde. Zij was de dochter van Jupiter en Latona, en de zuster van Apollo. Hare geboorteplaats was het eiland Delos in de Ægeïsche zee, en daarom ontving zij ook den naam van Delia. Zij werd *Diana* op aarde, *Luna* in den hemel, en *Hecate* in de hel genoemd. Hesiodus evenwel beschrijft deze als drie afzonderlijke godinnen. De Romeinsche godin Diana schijnt het eerst op den Aventijnschen heuvel te zijn aangebeden, ten tijde van Servius Tullius, en daar zij de beschermster der slaven was, werd de dag, waarop de tempel was gewijd, door slaven en slavinnen als een feestdag gevierd, en werd hij gewoonlijk de dag der slaven genoemd. Diana schijnt te

Rome voornamelijk door de lagere klassen te zijn aangebeden, die gewoon waren om elk jaar op den Aventijnschen heuvel te zamen te komen, en offeranden te harer eere te offeren. Volgens Varro was zij oorspronkelijk eene Sabijnsche godin. De godin, die den naam van Diana droeg, welke te Ephesus werd aangebeden, verschilde van de godin, die te Rome werd vereerd, en kwam eerder overeen met de *Cybele* dan met de *Artemis* der Grieken. Zij wordt gemeenlijk afgebeeld met een groot aantal borsten, en stelde alzoo het beginsel der vruchtbaarheid, de vruchtbare moeder aller dingen, zinnebeeldig voor. De tempel van Diana te Ephesus was een van de zeven wonderen der wereld, doch zijn grootste roem was het beeld, dat uit den hemel gevallen was, gelijk in Hand. XIX : 35 gemeld wordt. Dit beeld, dat, gelijk men veronderstelt, een zwarte kegelvormige steen was, waarschijnlijk van meteorischen oorsprong, werd door de inwoners van Ephesus aangebeden. De volgende beschrijving zal eenig denkbeeld van den prachtigen tempel van Ephesus geven.

Voor den bouw van dezen prachtigen tempel, waarvan verhalen tot ons zijn gekomen in de geschriften van Plinius en Vitruvius, werden 220 jaren besteed. Hij was opgerigt op de plaats van dien, welke door Herostratus in den nacht van Alexanders geboorte verbrand was, en overtrof den voorgaanden in pracht. De kosten van het werk werden gedragen door de contributiën van al de Aziatische staten, en zoo groot was de hoeveelheid steen, die bij het bouwen gebruikt was, dat de groeven van het land er nagenoeg door uitgeput werden. Hij was van de Ionische bouworde, en omgeven door eene dubbele rij van zuilen van zestig voet hoogte, waarvan zes en dertig opgeluisterd waren met beeldhouwwerk door Scopas, een van de voornaamste kunstenaars der oudheid. De bouwmeester van dezen tempel was Denocrates of Cheremocrates. Zeven en twintig koningen leverden gebeeldhouwde pilaren voor dit prachtige gebouw, en het altaar was een der meesterstukken van Praxiteles. De lengte van dezen tempel was 425, de breedte 220 voet. Tot aan den tijd van Tiberius had hij het voorregt genoten van eene vrijplaats te zijn, doch die vorst, bevindende dat van het voorregt misbruik werd gemaakt, verklaarde, dat zelfs het altaar niet tot een heiligdom voor misdadigers zou dienen.

De priesters van de Ephesische Diana werden in groote achting gehouden, doch hun toestand was verre van benijdenswaardig, want zij werden niet alleen ter eere hunner godin verminkt, (een ander bewijs, dat de Artemis van Ephesus dezelfde was als Cybele,) maar zij waren ook genoodzaakt een gestrengen leefregel in acht te nemen, en mogten het huis eens burgers niet binnengaan. Zij werden Estiatores genoemd, en moeten een rijk ligchaam geweest zijn, want zij zonden een gouden beeld aan Artemidorus, die hunne zaak te Rome bepleitte, en hun eigendom verloste uit de handen van de pachters der openbare inkomsten, die hen hadden aangegrepen. Eenmaal in het jaar werd er een openbaar feest ter eere der godin in de stad Ephesus gehouden, en al de Ioniërs, die zulks doen konden, trokken er met hunne vrouwen en kinderen heen, en namen met zich niet alleen kostbare offergaven aan Diana, maar ook rijke geschenken voor de Estiatores. In Hand. XIX : 24 wordt van kleine zilveren tempelen van Diana gesproken. Chrysostomus zegt, dat dit kleine dozen of kisten waren, die de gedaante hadden van den tempel, met een beeld van de godin van binnen. Uit de afbeeldingen op de Ephesische munten blijkt, dat deze verklaring juist is.

DIDYMÆUS, een bijnaam van Apollo, wegens het dubbele licht, dat hij aan de menschen mededeelde; het eene dadelijk en onmiddellijk uit hem zelven, beschouwd als de zon, het andere, door weêrkaatsing, als de maan.

DIEREN (Reine en Onreine). In de Mozaïsche wet werd onderscheid gemaakt tusschen zekere dieren, die door de Israëlieten gegeten mogten worden, en rein werden genoemd, en andere, die niet mogten gegeten worden, en onrein werden geheeten. De volgende lijst van dieren, die door de Hebreën voor onrein werden gehouden, is voornamelijk gegrondvest op de Vulgata.

I. Viervoetige Dieren: — Het kameel, de haas, het zwijn, het stekelvarken.

II. Vogelen: — De arend, de vischarend, de zeearend, de kiekendief, de gier en zijne soorten, de raaf en zijne soorten, de struisvogel, de uil, het waterhoen, de sperwer, de nachtuil, de waterraaf, de ibis, de zwaan, de roerdomp, het purperhoen, de reiger, de poelsnip, de kievit.

III. Kruipende Dieren: — De wezel, de muis, de spitsmuis, de mol, het kameleon, de salamander, de hagedis, de krokodil.

Uit Gen. VII : 2 schijnt te blijken, dat het onderscheid tusschen reine en niet reine dieren gekend werd, lang voordat de wet werd gegeven, ja zelfs vóór den zondvloed. Doch het is ook mogelijk, dat Mozes, een verhaal van den zondvloed gevende, vóór den tijd over *reine* en *niet reine* dieren spreekt. Noach kan door bovennatuurlijke inspiratie geleid zijn bij zijne

verkiezing der dieren, zonder evenwel een onderscheid te kennen, dat eerst later werd gemaakt, en in de volle kennis waarvan Mozes zijne geschiedenis schreef.

De kwestie over het juiste doel der instelling van zulk een onderscheid heeft onder de geleerden tot veel twist aanleiding gegeven. Sommige schrijvers hebben zich verbeeld, dat het verschil in kwestie uitsluitend op physieke, andere, dat het op physiologische gronden steunde, en verondersteldeu, dat zekere dieren gegeten moesten worden, enkel omdat zij gezond waren, terwijl andere verboden werden, omdat zij ongezond waren. Doch de Schriften maken ons met eene veel hoogere reden bekend, en zeggen, dat het doel zedelijk en staatkundig was, namelijk, om de Hebreën als een volk afgezonderd van de afgodische natiën te bewaren. Dit wordt duidelijk opgegeven in Lev. XX : 24—26: „Ik ben de Heer uw God, die u van de volken afgezonderd heb! Daarom zult gij onderscheid maken tusschen reine en onreine beesten, en tusschen het onrein en het rein gevogelte; en gij zult uwe zielen niet verfoeijelijk maken aan de beesten en aan het gevogelte, en aan al wat op den aardbodem kruipt, hetwelk Ik voor u afgezonderd heb, opdat gij het onrein houdt. En gij zult Mij heilig zijn, want Ik de Heer ben heilig; en Ik heb u van de volken afgezonderd, opdat gij Mijns zoudt zijn." Hiermede overeenkomstig spreekt Mozes tot hen aldus. Deut. XIV : 2, 3, 21: „Want gij zijt een heilig volk den Heere, uwen God; en u heeft de Heere verkozen, om Hem tot een volk des eigendoms te zijn, uit al de volken, die op den aardbodem zijn. Gij zult geenen gruwel eten. Gij zult geen dood aas eten; den vreemdeling, die in uwe poorten is, zult gij het geven, dat hij het ete, of verkoop het den vreemde, want gij zijt een heilig volk den Heere, uwen God." Het was ten hoogste onwaarschijnlijk, dat de Israëlieten ooit die dieren zouden aanbidden, waarmede zij zich dagelijks voedden. God stond hun toe om die te eten, welke over het algemeen door de Egyptenaren werden aangebeden. Dit stelde een krachtigen muur van afscheiding tusschen de Hebreën en dat dierendienende volk.

Eene andere reden voor het instellen van het onderscheid tusschen reine en onreine dieren was, dat de Hebreën, „een volk des eigendoms, een heilig volk des Heeren" zijnde, herinnerd zouden worden aan de belangrijkheid van zedelijke zuiverheid voortdurend aan te kweeken. Zoo werd hun Gods oordeel over zonde en het schandteeken, dat Hij er op gezet had, bekendgemaakt. Hoewel er niets zedelijk verschillends was tusschen het eene dier en het andere, waren zij toch, zoo God dit onderscheid tusschen hen maakte, verpligt om hen in dit licht te beschouwen; en zoo werd elk dier voor hen een verkondiger van de wet, die hun oplegde onderscheid te maken tusschen hetgeen goed en hetgeen verkeerd was, tusschen hetgeen geoorloofd en hetgeen verboden was. Aldus schijnt het oorspronkelijke doel van deze schikking geweest te zijn, om den Israëlieten op het hart te drukken zedelijke onderscheidingen te maken.

De oude Joodsche vertalers trachten rekenschap te geven van de beperkingen ten aanzien van voedsel voor hunne natie, door te verklaren, dat aan het eten van zekere dieren een bepaalde invloed op de zedelijke geaardheid toegeschreven kan worden. Zulke verklaringen zijn echter van een zeer ondergeschikten aard. De groote en belangrijke oorsprong van het geheel werd aan Petrus ontvouwd in het gezigt, dat in het tiende hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen staat opgeteekend. Het gezigt verhalende aan de menschen, die in het huis van Cornelius te zamen waren, zeide Petrus: „Gij weet, hoe het een Joodschen man ongeoorloofd is, zich te voegen of te gaan tot eenen vreemde; doch God heeft mij getoond, dat ik geen mensch zou gemeen of onrein heeten;" of met andere woorden: „God heeft mij getoond, dat een Jood thans de vrijheid heeft om zich te voegen of te gaan tot een vreemdeling, hetgeen, zoo lang het onderscheid tusschen reine en onreine dieren van kracht was, voor hem niet wettig was om te doen." Het bestaan en het voortduren van dit onderscheid tusschen reine en onreine dieren was derhalve bestemd, om een voortdurende waarborg te zijn tegen den gemeenzamen omgang der Joden met de Heidensche en afgodische volken, opdat de zuivere eeredienst van God op aarde bewaard zou blijven, en er een zaad zou zijn om Hem in elk geslacht te dienen.

DIEREN-AANBIDDING. Deze aanbidding schijnt in een zeer vroeg tijdperk, voornamelijk onder de Egyptenaren, geheerscht te hebben. Wij vinden, dat de Israëlieten in de woestijn het gouden kalf aanbaden. Het algemeene gevoelen is, dat de Hebreën deze soort van afgoderij in Egypte geleerd hadden. Deze verklaring wordt ons door de Rabbijnsche schrijvers gegeven. Zoo wordt ons in den Pirke Eliezer gezegd, dat zij zeiden tot Aäron: „De Egyptenaren prijzen hunne goden; zij zingen en juichen vóór hen, want zij zien hen met hunne oogen. Maak ons goden, zooals de hunnen zijn, opdat wij hen vóór ons kunnen zien." De gedaante van den afgod, welke bij die gelegenheid gemaakt werd, maakt het in den hoogsten graad waarschijnlijk, dat de geheele zaak toegeschreven moet

worden aan hunne gemeenzaamheid met de aanbidding van afgoden in Egypte. De Egyptenaren waren gewoon om goddelijke eer aan Apis te bewijzen, die de gedaante had van een os of stier, en dit gaf aanleiding tot het denkbeeld van een kalf. Verschillende aanduidingen, dat de dieren-aanbidding aan de Hebreën niet onbekend was, komen in de Schriften voor. Jozua b. v. vermaant het volk: „En nu, vreest den Heere, en dient Hem in opregtheid en in waarheid; en doet weg de goden, die uwe vaders gediend hebben aan gene zijde der rivier en in Egypte, en dient den Heere." De dieren, die in Egypte in vereering gehouden werden, schijnen zeer talrijk geweest te zijn; onder deze waren schapen, honden, katten, ooijevaars, apen, roofvogels, wolven en allerlei soort van ossen. Elke stad en elk district koesterde een bijzonderen eerbied voor het eene of andere dier, tot welks eer een tempel gebouwd werd. Deze dieren werden in of nabij de tempels onderhouden, en allerlei soort van weelde werd hun bereid. Diodorus Siculus en Herodotus zeggen, dat, als de heilige dieren stierven, het volk den rouw aannam, weelderige begrafenissen en prachtige graven voor hen maakte, en elk teeken van eerbied voor hunne nagedachtenis toonde.

Geleerde mannen hebben beschouwingen geleverd over den waarschijnlijken oorsprong der dieren-aanbidding onder de Egyptenaren, en niet weinig verschil van meening heeft er over dat onderwerp bestaan. De aannemelijkste theorie is, dat men veronderstelde, dat er eenige overeenkomst bestond tusschen de hoedanigheden van zekere dieren en die van hunne ondergeschikte godheden. Deze dieren waren aan de godheden gewijd, op welke men dacht, dat zij geleken, en eindelijk werden zij beschouwd als de zigtbare zinnebeelden zulker godheden. De groote menigte des volks evenwel, die spoedig het slechts zinnebeeldige karakter der dieren vergat, bad hen uitsluitend aan. In een land als Egypte, waar hiëroglyphen in zulk eene hooge achting werden gehouden, kwam men er natuurlijk toe om de symbolische dieren te beschouwen als de vertegenwoordigers van de godheden, aan welke zij gewijd waren. Zoo werd Jupiter Ammon voorgesteld onder de gedaante van een ram, Apis onder dien van eene koe, Osiris van een stier, Pan van een bok, Mercurius van een ibis, en Bubastis of Diana van eene kat. Het dier ontving met der tijd den naam van de godheid, die het voorstelde, en zoo werd het eindelijk, in plaats van verbonden te zijn aan de godheid, die het voorstelde, veranderd in het voorwerp der vereering.

Plutarchus berigt ons, dat de Egyptenaren zelve den oorsprong der dieren-aanbidding hebben toegeschreven aan een oorlog, die er tusschen Typhon en de goden met zooveel hevigheid heerschte, dat deze verpligt waren eene schuilplaats te zoeken in de ligchamen van levende dieren. Anderen trachten eene verklaring van deze aanbidding te vinden door te wijzen op de leer der zielsverhuizing, en zeggen, dat men meende, dat niet alleen zielen, maar ook de goden zelve door de ligchamen van dieren gingen, en dat deze dieren voorwerpen van godsdienstige aanbidding werden. Verscheidene schrijvers over mythologie hebben de meening gekoesterd, dat de Egyptenaren de dieren voornamelijk om hunne nuttigheid aanbaden; dat derhalve de os vereerd werd om zijne waarde bij den akkerbouw, en de hond om zijne getrouwheid aan den meester. Maar de ware oorsprong is, dat de dieren, die in Egypte aangebeden werden, gedaanten of voorstellingen van de goden waren. Het is wel bekend, dat aan elk der Hindoesche godheden een dier gewijd was. Zoo was de duif gewijd aan Venus, de draak en de uil aan Minerva, de paauw aan Juno, de arend aan Jupiter, en de haan aan Esculapius. Deze dieren in de tempels gebragt zijnde, gingen spoedig over tot voorwerpen van aanbidding. Herodotus, over deze dieren sprekende, zegt, dat de Egyptenaren het als eene groote eer beschouwden, als het voederen en opbrengen er van aan hunne zorg werd toevertrouwd; elk inwoner deed hun zijne geloften, en zoo bewees hij zijne hulde aan dien god, aan wien het dier was gewijd. Hieruit en uit andere dergelijke gezegden van oude schrijvers blijkt duidelijk, dat de meer verstandige Egyptenaren de heilige dieren niet als goden aanbaden, maar als voorstellingen van de goden. Daarom stemmen alle schrijvers zamen in het beweren, dat de os of Apis de voorstelling was van Serapis, zooals sommige zeggen, of van Osiris, gelijk andere beweren. Lucianus is de eenige schrijver, die zegt, dat Apis de groote god der Egyptenaren was, terwijl hij daardoor de godsdienst dier oude natie belagchelijk trachtte voor te stellen.

Zoo algemeen heerschte de dieren-aanbidding onder de oude Egyptenaren, dat bijna elk dier bij hen aan den eenen of anderen god was gewijd. Zelfs de os was in hunne tempels in aanzien. De katten werden, als zij dood waren, naar heilige gebouwen gebragt, en nadat zij gebalsemd waren, in de stad Bubastis begraven. De vereering van de slang schijnt reeds vroeg bijna algemeen te zijn geweest. Landen werden afgezonderd om de heilige dieren te onderhouden, en mannen

en vrouwen werden gebezigd om hen te voeden en te koesteren. Indien iemand een dezer dieren met voordacht doodde, werd hij met den dood gestraft. De moord van eene kat, een havik of ibis, hetzij met voordacht of niet, verwoedde het volk zoo zeer, dat de misdadiger gemeenlijk op de plaats zelve ter dood werd gebragt, zonder op eene formeele veroordeeling te wachten.

Mosheim schrijft de dieren-aanbidding aan de staatkunde van den vorst en de listigheid van den priester toe. Wij vernemen van Herodotus, dat het aantal nuttige dieren in Egypte te klein was voor de behoeften van den landbouw en andere doeleinden, maar dat het aantal slangen en andere schadelijke dieren zoo groot was, dat afdoende maatregelen genomen moesten worden om deze uit te roeijen. Daarom veronderstelt Mosheim, dat de Egyptische beheerschers zooveel mogelijk het dooden van schapen, geiten, koeijen of ossen wilden tegengaan, en het daarom voor misdadig verklaarden, om dieren zooals den rems en den ibis te dooden of zelfs te schaden, daar het eerste de natuurlijke vijand van den krokodil, en het laatste die van de slang was. Om aan de wet meerdere kracht te geven, was er waarschijnlijk de bekrachtiging der godsdienst aan toegevoegd. Daarom verklaarden de priesters, dat zekere dieren heilig waren en eene goddelijke deugd in zich hadden, en dat hen te dooden den toorn der onsterfelijke goden na zich zou slepen. Daar zulke ideën door de dienaren der godsdienst aan het volk werden ingeprent, werd het er natuurlijk toe geleid, om een zeker gevoel van heiligheid aan de dieren zelve te schenken; en de priesters, voordeel trekkende van dit bijgeloovige gevoelen, stelden zekere plegtigheden en offeranden in, als passende voor elk dezer dieren, en bouwden tempels en altaren te hunner eere. Om deze theorie nog verder te schragen, haalt Mosheim het feit aan, dat behalve de dieren, die over het algemeen in Egypte vereerd werden, elk gewest en elke stad zijn eigen dier had, waaraan bijzondere hulde werd bewezen. Hij voert ook aan, dat geen enkel schadelijk dier ooit door de Egyptenaren werd aangebeden, vóórdat hun land door de Perzen veroverd was, daar Typhon, de vijand van Osiris en de vertegenwoordiger van het kwade beginsel, in de eerste tijden van hun bestaan niet aangebeden werd. Deze schrandere schrijver beweert dien ten gevolge, dat de aanbidding van slangen, krokodillen, beeren en andere schadelijke dieren niet in Egypte bekend was, vóórdat dat land door de Perzen veroverd werd, die van de vroegste eeuwen af de dualistische theorie van een goed en een kwaad beginsel hadden aangekleefd.

De aanbidding van dieren was echter niet beperkt tot het land van den Nijl. Zij schijnt zeer vroeg van Egypte naar Indië te zijn overgegaan, en daarom vinden wij, dat de Hindoes de koe en den kaaiman vereeren. Zoo sterk is het gevoelen van heiligheid, dat de inboorlingen van Indië aan het laatste dezer twee dieren hechten, dat de Hindoesche moeder zich verheugt, als zij haar kind in den Ganges werpt, in de gedachte, dat het zekerlijk verslonden zal worden door een dezer heilige kaaimans, en derhalve een goed paspoort voor het eeuwige geluk zal verkrijgen. Kortom, in elk land waar grove afgoderij geheerscht heeft, is de strekking altijd geweest om niet tevreden te blijven met de aanbidding van ongeziene goden, maar om hen te aanbidden in een beeld, dat gelijkt op den vergankelijken mensch, op vogelen, viervoetige en kruipende dieren.

Onder de Grieken en Romeinen werden dikwijls, gelijk onder de Egyptenaren, dieren aan bijzondere goden gewijd. Bij vele latere Heidensche natiën bestaat de dieren aanbidding op de treurigste wijze. In Japan wordt de aap aangebeden, en is er een tempel te zijner eere gebouwd. In West-Afrika veronderstelt men, dat in zekere dieren beschermgeesten wonen, en dat zij daarom heilig worden. Te Fishtown op de Peperkust worden zekere apen, die in het bosch om het kerkhof gevonden worden, voor heilig verklaard, omdat men denkt, dat zij bezield zijn door de geesten hunner afgestorvene vrienden. Te Dixcove op de Goudkust is de krokodil heilig, gelijk onder de Egyptenaren. Te Papo en Whidah, op de Slavenkust, is eene zekere soort van slang heilig. Te Calabar en te Bonny is de haai heilig, en menschenoffers worden hem daar somtijds gebragt. Aan den Gaboen willen de inboorlingen den papegaai niet eten, omdat hij praat, en, zooals zij zeggen, te veel is als de mensch; doch misschien in werkelijkheid, omdat zij vermoeden, dat deze vogels door de geesten hunner voorvaderen worden bewoond. Aan de kaap St. Catherina wordt een zekere tijger voor heilig gehouden. In Hindostan worden, behalve de koe, zooals wij zagen, ook slangen met bijzonderen eerbied aanschouwd.

DIONYSIËN, feesten in oude tijden in verschillende deelen van Griekenland gevierd, ter eere van Dionysus (zie ald.). Zij waren onder verscheidene benamingen bekend, doch kenteekenden zich allen door éénen trek, dien van overgroote vrolijkheid en dartelheid. De Attische feesten van Dionysus waren vier in getal: de landelijke Dionysiën, de Lenæa, de Anthesteriën en de stedelijke Dionysiën. Bij al die

gelegenheden hadden er processiën plaats, waaraan mannen en vrouwen deelnamen, die den thyrsus (wijngaardstaf) in de hand droegen, en lofzangen zongen ter eere van hunnen god. De phallus (roede), het zinnebeeld der vruchtbaarheid, werd ook bij die processiën gedragen, en hierna volgden mannen als vrouwen verkleed. Op sommige plaatsen werd het als eene beleediging, den god aangedaan, aangemerkt, als men op de Dionysiën verscheen zonder dronken te zijn. De Grieken in Azië en in Europa vierden deze feesten, doch zij werden in Bœotië met meer onbedwongen vrolijkheid dan ergens anders gevierd. In zeer vroege tijden werden er menschen bij die gelegenheid gofferd. Toen de Dionysiën onder de Romeinen ingevoerd werden, kregen zij den naam van BACCHANALIËN (zie ald.).

DIONYSUS, de god van den wijn bij de oude Grieken, die ook onder de Romeinen onder den naam van BACCHUS (zie ald.) aangebeden werd. Hij wordt gewoonlijk beschreven als de zoon van Zeus en Semele, doch de overlevering wordt door Diodorus medegedeeld, dat hij een zoon van Ammon en Amaltheia was. Groot verschil van meening bestaat er over de geboorteplaats van dezen god; sommigen zeggen, dat Thebe die geweest is, terwijl anderen beweren, dat hij in Indië, Lybië of een ander land geboren werd. De overleveringen aangaande de bloedverwantschap, geboorteplaats en andere omstandigheden, die betrekking hebben op dezen vorst, verschillen zoo zeer, dat Cicero vijf Dionysi onderscheidt; Diodorus Siculus spreekt er van drie.

De opvoeding van Dionysus werd door Zeus aan de nimfen op den berg Nisa in Thracië toevertrouwd. Toen hij den mannelijken leeftijd bereikt had, reisde hij door verscheidene landen der aarde, en vertoonde hij zijne goddelijke magt, waarna hij zijne moeder Semele uit de onderwereld leidde, en met haar den Olympus besteeg. Naar mate de aankweeking van den wijnstok in Griekenland zich uitbreidde, werd ook de vereering van Dionysus algemeener. Deze god was de mythische vertegenwoordiger van eene kracht der natuur, die den mensch van zijne natuurlijke levenswijze afleidt. Hij werd beschouwd als toekomstige gebeurtenissen te openbaren, en men dacht zelfs, dat hij even verbonden was aan het orakel te Delphi, als Apollo zelf. Hij had eigene orakels in verschillende deelen, voornamelijk in Thracië en in Phocis. In eerstgenoemde provincie ging zijne aanbidding oorspronkelijk vergezeld van Bacchanalische orgiën. In de eerste tijden werden hem menschenoffers gebragt, doch deze barbaarsche gewoonte hield vervolgens op, en dieren werden er in plaats van menschen geslagt. De ram werd het menigvuldigst aan Dionysus geofferd. De planten aan dezen god gewijd waren de wijnstok, het klimop, de laurier en de affodil, en van de levende schepselen de ekster en de panther.

DIOSCUREN, de naam gegeven aan Castor en Pollux, zonen van Zeus en Leda, die onder de goden van het oude Griekenland werden gerangschikt. Homerus maakt hen in de Odyssea tot zonen van Leda en Tyndareus, koning van Sparta, en daarom worden zij dikwijls Tyndariden genoemd. Elk der broeders was bekend om zijne bedrevenheid in eene kunst; Castor, om zijne bedrevenheid in het besturen van paarden, en Pollux om zijne bekwaamheid in het boksen. Verschillende verhalen worden er van deze beroemde broederen gegeven. Zoo zegt men, dat zij goddelijke eerbewijzingen van de Atheners ontvingen, ten gevolge van de dapperheid, die zij in eene expeditie, tegen Athene ondernomen, ten toon spreidden, ten einde hunne zuster Helena, die van Sparta was weggevoerd, te verlossen. Zij zouden ook aandeel hebben genomen aan den togt der Argonauten, en zich in een gevecht met de zonen van Aphareus onderscheiden hebben. Zeus gaf, ten teeken van zijne goedkeuring, aan de broeders eene plaats onder de sterren, onder den naam van Gemini of de Tweelingen. Müller denkt, dat de vereering van de Dioscuren haar oorsprong gehad heeft in eenige oude Peloponnesische goden, die in het vervolg van tijd verward werden met de menschelijke Tyndariden, welke zulke heldendaden hadden verrigt, dat zij goddelijke eerbewijzingen ontvingen. Hunne vereering breidde zich van uit den Peloponnesus, waar zij schijnt begonnen te zijn, over Griekenland, Sicilië en Italië uit. Zij werden beschouwd als eene waakzame zorg uit te oefenen over alle reizigers, meer bijzonder over zeereizigers. Beelden van de Dioscuren waren aan het einde der renbaan te Sparta geplaatst. De eerdienst van Castor en Pollux werd vroeg onder de Romeinen ingevoerd, en een tempel te hunner eere stond op het Forum te Rome. Twee andere tempels, aan de Castores gewijd, werden er vervolgens in de stad gebouwd, een in het Circus Maximus, en de andere in het Circus Flaminius. Van dien tijd af werden de Castores als de beschermers der Romeinsche equites beschouwd, die elk jaar eene groote processie te hunner eere hielden.

DIOSCURIËN, feesten jaarlijks in het oude Griekenland ter eere der Dioscuren gevierd. Verschillende ceremoniën werden er bij die gelegenheden in verschillende plaatsen in acht genomen. Te Sparta

hadden er offeranden en vreugdebedrijven plaats. Te Athene werden de Dioscuriën ANACEËN (zie ald.) genoemd. In vele deelen van Griekenland heerschte de vereering der Dioscuren, en werden hunne feesten gevierd.

DIPAVALI, een Hindoesch feest ter eere van VISCHNOE (zie ald.), den tweeden persoon der Hindoesche triade of Trimoerti. Het werd ingesteld ten gevolge van eene heldendaad, die de god in de gedaante van KRISHNA (zie ald.) verrigtte. Een zekere *Ratjasja* had duizend maagden gevangen genomen, doch Krishna doodde hem, en zette de maagden in vrijheid. Daarom ontstond de *Dipavali*, wanneer de Hindoe een feest houdt gedurende den dag, en de huizen des avonds geïllumineerd worden. De kinderen gaan dan ook met brandende kaarsen door de straten.

DIPTYCHA, twee schrijftafeltjes bij de Grieken en Romeinen, die met oogjes aan elkander gehecht waren en toegevouwen konden worden. Deze naam werd ook aan de registers gegeven, die in de eerste Christenkerken gehouden werden, waarin de namen van diegenen werden opgeteekend, die zich voor den doop aanboden. Er waren verschillende soorten van diptycha, eenige voor de dooden, andere voor de levenden. In de eerste Kerk was het de gewoonte, alvorens men offers voor de dooden deed, dat de diaken luide de namen voorlas van die voorname bisschoppen, heiligen of martelaren, die voornamelijk vermeld moesten worden in dit gedeelte van de dienst. De diptycha schijnen gelezen te zijn vóór het wijdingsgebed, onmiddellijk na den kus des vredes. Kardinaal Bona maakt gewag van drie soorten van diptycha. In de eene soort werden alleen de namen van bisschoppen geschreven, en meer in het bijzonder van die bisschoppen, die bestuurders van die kerk waren geweest. In de tweede werden de namen der levenden geschreven, die uitmunten door het eene of andere ambt of de eene of andere waardigheid, of door weldadigheid en een goed werk, waardoor zij den dank der kerk verdiend hadden. In deze klasse waren de patriarchen en bisschoppen van groote zetels en de bisschop en de geestelijkheid dier kerk, benevens de keizers en magistraten en andere aanzienlijken onder het volk. De derde soort was het boek, dat de namen bevatte van hen, die in catholieke gemeenschap gestorven waren. De diptycha werden van den AMBON (zie ald.) voorgelezen. Als iemands naam uit deze kerkelijke registers werd geschrapt, was het eene verklaring, dat hij in den ban was gedaan, en uit de gemeenschap der kerk was geworpen. Als iemand, die in den ban was gedaan, weder werd aangenomen, werd zijn naam op nieuw in de diptycha geschreven. Als dit gedaan was, had de boeteling kwijtschelding verkregen, en werd hij nogmaals tot de communie en gemeenschap der geloovigen toegelaten.

DISCIPELEN VAN CHRISTUS, eene secte in de Vereenigde Staten van Amerika, die, hoewel bekend onder verschillende namen, zooals Doopsgezinden, Hervormde Doopsgezinden, Hervormers of Campbellieten, voor zich den naam aan het hoofd van dit artikel geplaatst gekozen heeft. Hij, die den oorsprong gaf aan deze secte, was Thomas Campbell, die langen tijd predikant was bij de Seceders (Afgescheidenen) van de Presbyteriaansche kerk van het noorden van Ierland, en die, naar Amerika getrokken zijnde, zich in het graafschap Washington in Pennsylvanië nederzette. Toen zijn zoon Alexander zich spoedig daarna bij hem voegde, begonnen zij het denkbeeld te koesteren en te verbreiden, dat eene algemeene poging gedaan moest worden, om de oorspronkelijke eenheid van de kerk van Christus te herstellen. Te dien einde, namen zij het als een voornaam punt aan, dat alle menschelijke geloofsbelijdenissen en formulieren van leer en kerkbestuur ter zijde gelegd zouden worden, en dat de bijbel alleen aangenomen moest worden als de wettige band van vereeniging en de onfeilbare regel van geloof en leven. Een groot aantal personen sloot zich bij hen aan, en eene gemeente werd er dadelijk, op den 7den September 1810, te Brush Run in het graafschap Washington georganiseerd, waar eene kerk werd opgerigt; over deze gemeente hadden Thomas Campbell en zijn zoon als herders het toezigt. Ieder, die toegang tot deze vereeniging van Christenen verlangde, moest voldoend bewijs leveren, dat hij de betrekking, waarin hij wenschte te treden, als ook den waren schriftmatigen grond der zaligmaking volkomen begreep. Daarom moest hij antwoord geven op de vraag: „Wat is de verdienstelijke oorzaak van des zondaars aanneming bij God?" en als hij een geheel vertrouwen op de verdiensten van Christus alleen voor de regtvaardigmaking antwoordde, en een gedrag, zooals een Christen betaamt, aan den dag legde, werd hij in de gemeenschap der kerk opgenomen.

Deze kleine gemeente mogt zich voor een tijd in de grootste eensgezindheid en rust verheugen. Daar de meeste leden arm waren, waren zij niet in staat om het inwendige der kerk, die zij gebouwd hadden, af te maken, en daarom geraakten zij er aan gewoon om in het onvoltooide gebouw, zonder vuur zelfs in het midden van den winter, te zamen te komen. Zij hadden ook de gewoonte om elkander dikwijls in hunne wo-

ningen te bezoeken, en geheele avonden in gemeenschappelijk gebed, het onderzoeken der Schriften, het doen en beantwoorden van vragen, en het zingen van gezangen door te brengen. De zonneschijn des vredes, die op dit kleine ligchaam van Christelijke discipelen rustte, moest echter spoedig door een wolk worden weggenomen. Een twist ontstond er over het veel betwiste punt des kinderdoops, die de gemoederen van herders en gemeenteleden schokte. De kwestie werd van beide zijden met veel scherpte besproken, en eindelijk op den 12den Junij 1812 werden Thomas Campbell, zijn zoon Alexander en het geheele huisgezin, benevens verscheidene leden der kerk, in het water van den doop van volwassenen gedompeld, na eene eenvoudige belijdenis van hun geloof. Deze gebeurtenis deed natuurlijk de kerk, die gesticht was, niet weinig aan. Zij, die de leer der Paedobaptisten aanhingen, verlieten de gemeente, terwijl zij, die er in bleven, ten gevolge van de verandering in hunne inzigten, in onmiddellijk verband met de Doopsgezinden werden gebragt. Dien ten gevolge werden zij in het najaar van 1813 in de Doopsgezinde Vereeniging van Redstone opgenomen, doch zij bepaalden uitdrukkelijk in geschrifte, dat geene andere gronden van vereeniging of gemeenschap dan de Heilige Schrift vereischt zouden worden.

De inzigten, die Alexander Campbell in de Doopsgezinde kerk, waarmede hij en zijn vader nu verbonden waren geworden, ingang trachtte te doen vinden, verwekten daarin niet weinig onrust, dewijl eenigen de nieuwe meeningen gereedelijk aannamen, en anderen ze even vastberaden weerstonden. Eindelijk werden de kerk van Brush Run en hare herders met ijverzucht en wantrouwen door de andere kerken van de Vereeniging van Redstone aangezien, en het werd noodig, nadat een aanmerkelijke tijd doorgebragt was in de onaangenaamste twisten, dat ongeveer dertig leden van Brush Run, waaronder Alexander Campbell, de kerk verlieten. Dien ten gevolge weken deze naar Wellsburg in Virginië, waar zij zich tot eene nieuwe kerk vormden, en toegelaten werden in de Mahoningsche Vereeniging van Ohio. Hier vonden zij eene veel gereeder aanneming van hunne gevoelens, en zoo snel slaagden zij in het verbreiden hunner bijzondere meeningen, dat in 1828 de Mahoningsche Vereeniging alle menschelijke formulieren van godsdienst verwierp, en alle aanspraak op de regtsmagt over de kerken liet varen, terwijl zij besloot tot eene eenvoudige jaarlijksche bijeenkomst, om verslagen te ontvangen aangaande de vorderingen der kerken, en om te bidden om de verbreiding van het evangelie, en wederkeerig daartoe zaâm te werken. De stoute stap, die aldus gedaan werd door zoovele kerken, verwekte de grootste ongerustheid onder de Doopsgezinde kerken in het algemeen. De kerken, behoorende tot de Vereeniging van Beaver, gingen er zonder uitstel toe over, om allen voor ketters te verklaren en uit hunne gemeenschap te verbannen, die de inzigten der Discipelen hadden aangenomen, zooals de volgelingen van Campbell genoemd werden. De scheiding, aldus begonnen, strekte zich uit tot Kentucky, Oostelijk Virginië en in kort tot al de Doopsgezinde kerken en vereenigingen, waarin de nieuwe inzigten gebragt waren.

De Discipelen, zich aldus afgesneden ziende van de gemeenschap met de Doopsgezinde kerken, vormden zich overal tot afzonderlijke kerken, naar Congregationale beginselen, die medewerkten, zooals Thomas Campbell het uitdrukte, tot de herstelling van het zuivere, oorspronkelijke, apostolische Christendom in letter en geest, in beginsel en leven. Naauwelijks had de scheiding der Discipelen van de Doopsgezinden plaats gehad, of hun aantal nam snel toe. De vooroordeelen, die vroeger tegen hen gekoesterd waren, verdwenen trapsgewijze, en de vriendschappelijkste gevoelens ontstonden er tusschen de Discipelen en de Doopsgezinden. Juist de punten, waarvoor de Discipelen streden, het verwerpen van geloofsbelijdenissen en doop voor de vergeving van zonden, zijn door eenige van de bekwaamste leeraars der Doopsgezinden aangenomen. Velen zijn tot hen overgekomen van bijna al de voornaamste secten in de Staten, en wat nog bemoedigender is, zij zijn er in geslaagd om talrijke bekeerlingen te maken uit de gelederen der onverschilligheid en des ongeloofs. De beginselen der Discipelen hebben ook hunnen weg gevonden in Engeland en Wallis, waar thans drie gemeenten, die zich Discipelen van Christus noemen, bestaan. In de Vereenigde Staten zijn zij het talrijkst in Kentucky, Ohio, Indiana, Illinois, Missouri en Virginië. Ook in de Britsche provincien van Noord-Amerika zijn eenige kerken, die de beginselen der Discipelen zijn toegedaan.

De leer dezer groote en snel toenemende secte zal het best verklaard worden, als wij de verklaring van Campbell zelven aanhalen. Zij luidt aldus: —

„Zij beschouwen alle secten en partijen der Christelijke wereld als in meerdere of mindere mate te zijn afgeweken van de eenvoudigheid des geloofs en der zeden van de eerste Christenen, en als uit te maken, wat door den Apostel Paulus „de afval" genoemd wordt. Dit gebrek schrijven zij toe aan de groote verscheidenheden van beschouwing, en aan het meta-

physische dogmatismus van de tallooze geloofsbelijdenissen, formulieren, liturgiën en boeken over de tucht, aangenomen en opgedrongen als banden van vereeniging en regelen van gemeenschap in al de partijen, die uit de Luthersche hervorming ontstaan zijn. Het gevolg van deze synodiale verbonden, conventioneele geloofsartikelen en regels van kerkbestuur is geweest de invoering van eene nieuwe nomenclatuur, eene menschelijke lijst van godsdienstige woorden, zinnen en technische uitdrukkingen, die den stijl der levende orakelen vervangen heeft, en aan de gewijde dictie ideën heeft gehecht, die geheel onbekend waren aan de Apostelen van Christus.

„Om deze afwijkingen te doen ophouden en tegen te gaan, zijn zij van voornemen om uit de Heilige Schriften, volgens de algemeen aangenomen en wel gevestigde regels van verklaring, de denkbeelden na te gaan, die aan de voornaamste uitdrukkingen en zinnen, welke in de Heilige Schriften gevonden worden, worden gehecht, en daarna de woorden van den Heiligen Geest in hunne apostolische beteekenis te gebruiken.

„Door aldus de denkbeelden, door den Heiligen Geest medegedeeld in de termen en zinnen, welke van de Apostelen geleerd zijn, uit te drukken, en door de kunstmatige en technische taal der schoolsche theologie te vermijden, stellen zij zich voor eene zuivere spraak aan hetgeen tot het geloof behoort weder te geven; en door het huishouden Gods er aan te gewennen de taal en het dialect van den Hemelschen Vader te gebruiken, verwachten zij elkanders heiligmaking door de waarheid te bevorderen, en die oneenigheden en debatten te doen eindigen, die altijd zijn voortgekomen uit de woorden, welke de wijsheid van den mensch leert, en uit den eerbied en de achting voor den stijl der groote meesters in de polemische godgeleerdheid, daar men gelooft, dat dezelfde dingen te zeggen in denzelfden stijl de eenige zekere weg is om dezelfde dingen te denken.

„Zij maken een zeer duidelijk verschil tusschen geloof en meening, tusschen het Woord van God en de redeneringen der menschen, de woorden van den Geest en menschelijke gevolgtrekkingen. Geloof aan het Woord Gods en gehoorzaamheid aan de bevelen van Jezus zijn hun band van vereeniging, en niet eene overeenkomst in abstracte inzigten of meeningen, over hetgeen door Goddelijke magt geschreven of gesproken is. Daarom hebben alle beschouwingen, kwestiën, woordentwisten en abstracte redeneringen, die in menschelijke geloofsbelijdenissen gevonden worden, geene plaats in hunne godsdienstige gemeenschap. Wat het Calvinismus, Arminianismus, Trinitarianismus en Unitarianismus, en al de tegenover elkander staande theoriën van godsdienstige sectarissen, als *uitersten* door elkander voortgebragt, aangaat, zij verwerpen ze zorgvuldig als even verre verwijderd van de eenvoudigheid en werkelijke strekking der beloften en voorschriften, der leer en feiten, der vermaningen en uitspraken van het Christendom.

„Zij verwachten de eenheid van geest en de banden des vredes van de erkenning van één geloof, één Heer, één doop, één hoop, één ligchaam, één Geest, één God en Vader van allen, niet van eenheid van meeningen, noch van eenheid van vormen, van ceremoniën of wijzen van eeredienst.

„De Heilige Schriften van beide Testamenten beschouwen zij als openbaringen te bevatten van God, en als volstrekt noodzakelijk om den mensch van God volmaakt te maken, en geschikt voor elk goed woord en werk; het Nieuwe Testament of de levende orakelen van Jezus Christus nemen zij aan als de Christelijke godsdienst te bevatten; de woorden van Mattheus, Markus, Lukas en Johannes beschouwen zij als eene verklaring en een bewijs van de groote stelling, waarop onze godsdienst rust, te weten, dat Jezus van Nazareth is de Messias, de eeniggeboren en veel geliefde Zoon van God en de eenige Zaligmaker der wereld; de Handelingen der Apostelen als een door God erkend verhaal van het begin en de vorderingen van de regering of het koningrijk van Jezus Christus, waarin de volle ontwikkeling van het evangelie, door den Heiligen Geest van den hemel gezonden, opgeteekend staat, en de wijze van handelen der Apostelen in het stichten van de kerk van Christus op aarde; de Brieven als eene uiteenzetting en toepassing van de leer der Apostelen ten behoeve van afzonderlijke personen en gemeenten, en als eene ontwikkeling van de strekkingen van het evangelie in het gedrag van zijne belijders; en alles als eene volledige verklaring van het Christelijke geloof en de Christelijke zedeleer, geschikt voor den tijd tusschen de hemelvaart van Christus en Zijne terugkomst met het koningrijk, dat Hij van God ontvangen heeft; de Openbaring van Jezus Christus aan Johannes op Patmos als eene figuurlijke en vooruitziende beschouwing van al de wederwaardigheden des Christendoms, van zijnen oorsprong tot aan de terugkomst des Zaligmakers.

„Iedereen, die opregtelijk gelooft de getuigenis, welke God van Jezus van Nazareth gaf, toen Hij zeide: „Deze is mijn Zoon, mijn Geliefde, in denwelken Ik

Mijn welbehagen heb!" of, met andere woorden, gelooft, wat de Evangelisten en Apostelen van Hem hebben getuigd van Zijne ontvangenis tot aan Zijne krooning in den hemel als Heer van allen, en die gewillig is om Hem in alles te gehoorzamen, beschouwen zij als een geschikt voorwerp voor den doop, en niemand anders. Zij beschouwen den doop in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes, na eene openbare, opregte en verstandige belijdenis van het geloof in Jezus, als noodzakelijk voor de toelating tot de voorregten van het rijk van den Messias, en als een plegtigen waarborg, van den kant des hemels, voor de werkelijke vergeving van alle verledene zonden en van aanneming in het huisgezin Gods.

„De Heilige Geest wordt alleen aan hen beloofd, die in den Zaligmaker gelooven en Hem gehoorzamen. Aan niemand wordt geleerd de ontvangst van den hemelschen Raadgever en Trooster als een inwoner in zijn hart te verwachten, voordat hij het evangelie gehoorzaamt.

„Daarom zeggen zij, terwijl zij geloof en berouw, of geloof en eene verandering des harten verkondigen, als voorbereiding voor den doop, vergeving en den Heiligen Geest, aan alle boetelingen, of aan al degenen, die gelooven en berouw hebben over hunne zonden, gelijk Petrus zeide tot het eerste gehoor, dat hij aansprak, nadat de Heilige Geest na de verheerlijking van Jezus medegedeeld was. „Een iegelijk van u worde gedoopt in den naam van Jezus Christus, tot vergeving der zonden; en gij zult de gave des Heiligen Geestes ontvangen." Zij leeren aan zondaars, dat God aan alle menschen overal beveelt om zich te hervormen of tot God te wenden; dat de Heilige Geest zulks bij hen tracht te doen door de Apostelen en Profeten; dat God hen smeekt verzoend te worden door Jezus Christus; en dat het de pligt is van alle menschen om het evangelie te gelooven en zich tot God te keeren.

„De gedoopte geloovigen zijn in gemeenten vereenigd, naar mate zij bij elkander wonen, en hun wordt geleerd op elken eersten dag der week te zamen te komen, ter eere en gedachtenisviering van de opstanding van Jezus en om het brood te breken, dat den dood van den Zoon van God gedenkt, om de levende orakelen te lezen en te hooren, om elkander te leeren en te vermanen, om zich te vereenigen in gebed en gezang, om toe te brengen tot de noodzakelijkheden der heiligen, en om heiligheid in de vreeze des Heeren te volmaken.

„Elke gemeente kiest hare eigene opzieners en diakenen, die de zaken der gemeenten besturen en beheeren; elke kerk zendt, hetzij uit zich zelve of in zamenwerking met andere, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt, één of meer evangelisten of verkondigers van het woord uit, om het Woord te prediken en hen te doopen, die gelooven, om gemeenten te stichten en de kennis des behouds uit te breiden, waar het noodig is, zoo verre hunne middelen strekken. Maar elke kerk beschouwt die evangelisten als hare dienaren, en daarom hebben deze geene heerschappij over eenige gemeente, daar elke gemeente onderworpen is aan hare eigene keuze van presidenten of ouderlingen, die zij aangesteld heeft. Volharding in het geheele werk des geloofs, in den arbeid der liefde en het geduld der hoop wordt door al de discipelen ingeprent als noodzakelijk voor de toelating in het hemelsche koningrijk.

„Dit zijn de voornaamste ontrekken van het geloof en de gebruiken van hen, die bekend wenschen te zijn als de Discipelen van Christus; geene vereeniging onder hen zou er echter in toestemmen om de voorgaande artikelen of tot eene geloofsbelijdenis of tot een regel voor de gebruiken te maken; zij willen echter te allen tijde eene reden geven voor hun geloof, hunne hoop en hunne gebruiken, tot onderrigting van diegenen, welke met hen bekend wenschen te worden."

Het is eenigzins opmerkelijk, dat in deze uiteenzetting van de leer en de gebruiken, opgemaakt door een van de stichters der secte van de Discipelen van Christus, eene hunner voornaamste leerstellingen, die van de wedergeboorte door den doop, hare behoorlijke plaats te naauwernood inneemt. Richardson van Virginië, ook een herder van de secte, is echter wijdloopiger over dit onderwerp. „Het was de *eenheid* der kerk, zegt hij, die het eerst de aandacht trok. De daaraan volgende onderwerping aan den doop is slechts één voorbeeld, onder andere, van die vordering, die het gevolg was van de standvastigheid in hunne eigene beginselen. Zoo werd eerst ongeveer tien jaar hierna het bepaalde doel van den doop ten volle begrepen, toen hij erkend werd als de zonde vergevende instelling des evangelies of het aangewezen middel, waardoor de boetvaardige zondaar eene verzekering erlangde van die vergiffenis of vergeving van zonden, welke voor hem door het lijden en den dood van Christus was verkregen. Niet voor een nog later tijdperk werd deze leer praktisch toegepast, toen geloovige boetelingen aangemaand werden om zich te laten doopen voor het medegedeelde doel. Deze beschouwing van den doop gaf eene groote belangrijkheid aan de inzetting, en

is een van de voornaamste kenteekenen dezer hervorming geworden." De Discipelen nemen elken dag in kracht toe, en worden een talrijk ligchaam.

DISSENTERS (Eng. *Andersdenkenden*, *Afwijkenden*), die secten welke zich afgescheiden hebben van de heerschende kerk van een land, en weigeren daarmede gemeenschap te hebben. Als onderscheiden van de Secteers (zie ald.) wordt het woord *Dissenters* nu over het algemeen gebruikt om hen aan te duiden, die opgehouden hebben gemeenschap te hebben met eene heerschende kerk, omdat zij, naar hun geweten, alle vereeniging van de kerk met den staat afkeuren.

DISSENTERS (Engelsche), een naam die aan de Presbyterianen, Congregationalisten en Doopsgezinden of Baptisten gegeven wordt. De oorspronkelijke Non-Conformisten waren voor het grootste gedeelte de Presbyteriaansche beginselen toegedaan, en de vergadering van Westminster was voornamelijk uit Presbyteriaansche godgeleerden zamengesteld, daar niet meer dan tien of twaalf hunner tot de Independenten behoorden, en het groote verlangen van die vergadering was blijkbaar, om Presbyteriaansche eenvormigheid in Engeland en Schotland in te voeren. Door den bepaalden weêrstand van de weinige Independenten werd dit doel echter verijdeld. Gedurende de regering van Elisabeth hadden de meeste Puriteinen zich aangekant tegen eene afscheiding van de Kerk van Engeland, wat de leer aangaat, hoewel zij eene hervorming zochten in hare inrigting en eeredienst, daar zij voor het grootste gedeelte Presbyterianen waren. Doch onder de Puriteinen bevonden zich ook eenige Independenten en Doopsgezinden, wier tegenwerpingen van een meer ernstigen aard waren, daar zij alle nationale kerken afkeurden. Het statuut van 1593, waarbij bevolen werd, dat een ieder boven den leeftijd van zestien jaar naar eene kerk moest gaan, trof de Independenten zwaar. Vele van hen werden in de gevangenis gezet, en niet weinige werden genoodzaakt om eene schuilplaats te zoeken in een vreemd land. Brown, de stichter van de secte der Brownisten (zie ald.), vond met een aantal zijner volgers eene schuilplaats in ons vaderland. Jegens de Puriteinen oefende de koningin Elisabeth, gedurende al den tijd harer regering, de meest mogelijke gestrengheid uit, en talrijke kerken van Dissenters, die verbannen waren, ontstonden er te Leyden, Middelburg, Rotterdam en in andere steden van ons land, die niet alleen van de Kerk van Engeland afgescheiden, maar met eene bittere vijandschap tegen het beginsel van heerschende kerken bezield waren. Dit werd, om zoo te zeggen, eene bepaalde leer van de Engelsche Independenten.

De dood van Elisabeth en de troonsbestijging van Jacobus I. herlevendigden natuurlijk de hoop der Puriteinsche Dissenters. De koning was opgevoed in Presbyteriaansche beginselen, en had openlijk eene warme geheehtheid beleden, aan hetgeen hij „de zuiverste kerk op de wereld" noemde; naauwelijks zette hij echter den voet op Engelschen bodem, of hij zwoer dadelijk zijne vroegere inzigten af, en werd een warm voorstander van het episcopaat, zeggende, dat, „waar geen bisschop was, ook binnen kort geen koning meer zou zijn." De Dissenters waren echter eene te magtige partij geworden, om met verachting of zelfs met verwaarloozing behandeld te worden. Daarom riep Jacobus, om hen zoo mogelijk met zich te verzoenen, te Hampton Court eene conferentie bijeen van vier hunner voornaamste hoofden en een uitgekozen aantal bisschoppen en godgeleerden der Engelsche kerk, terwijl hij zelf president was. Het debat, dat van beide zijden hevig was, hield drie dagen aan, en de uitslag was, dat eenige onbelangrijke veranderingen in de Engelsche liturgie gemaakt werden, die op bevel des konings in het licht kwamen en algemeen aangenomen werden, hoewel zij nooit door het parlement bekrachtigd zijn. Eene onschatbare weldaad, die uit de conferentie voortvloeide, was het voorstel, waaraan de koning gevolg gaf, om eene nieuwe en herziene vertaling van den bijbel uit te geven. Deze moeijelijke taak werd allergelukkigst volbragt door de volvoering en uitgave van de bewonderenswaardige, kerkelijk goedgekeurde vertaling der Heilige Schrift.

Onder Jacobus I. werden de Puriteinsche Dissenters nog met groote gestrengheid behandeld, en vele hunner vloden naar ons vaderland, van waar wederom een aantal in 1620 naar Amerika de wijk nam. Eene andere partij volgde in 1629, en eene derde in 1636; en toen den Dissenters belet werd om naar Nieuw-Engeland te gaan, trokken wederom vele met hunne huisgezinnen naar de Nederlanden. In 1637 werden de uniformiteitswetten tegen de Dissenters uitgevaardigd, doch in 1640 ging het parlement deze gestrengheden tegen. Dikwijls heeft men den Engelschen Dissenters te laste gelegd, dat zij in hunnen tegenstand tegen Karel I. te ver gingen, doch het is een welbekend feit, dat de onthoofding van dien monarch het werk was van eene partij, en door de Puriteinen over het algemeen als eene daad van misdadige gestrengheid veroordeeld werd. Maar welke smet ook op hen moge rusten wegens hun gedrag jegens Karel, hun

komt de verdienste toe van de monarchie in zijn zoon hersteld te hebben. Alles, wat hij hun schonk voor het herkrijgen zijner magt, bestond in het afzetten van twee duizend hunner predikanten, en hen zoodanig te vervolgen, dat niet minder dan tien duizend, naar men veronderstelt, in de gevangenis en van behoefte omkwamen. Doch hunne vaderlandsliefde was niet te schokken door deze hardvochtige maatregelen. Toen tegen het einde der regering van Karel II. het karakter van zijn opvolger de vrees voor de vestiging der Roomsche godsdienst deed ontstaan, onderwierpen zij zich, om dat kwaad af te keeren, blijmoedig aan eene uitsluiting van alle plaatsingen, die voordeel opleverden of vertrouwen vereischten, — een buitengemeen voorbeeld van grootmoedigheid. Toen Jacobus II. eigendunkelijke inzigten begon te vertoonen, waren Dissenters onder de eersten, die ongerust werden. De ijver, waarmede zij medewerkten om de revolutie teweeg te brengen, en de liefde, waarmede zij hare beginselen steeds hebben omhelsd, zijn te wel bekend, om eenig bewijs noodig te maken, en kan slechts des te treffender gemaakt worden door eene vergelijking met het gedrag van de hooge kerk partij. De laatste handhaafde de leer der lijdelijke gehoorzaamheid en onderwerping in hare grootste uitgestrektheid, was onophoudelijk gewikkeld in kuiperijen om de revolutie omver te werpen, en verklaarde, dat de leer van het Goddelijke regt eene oude en onbetwistbare leer van de Engelsche kerk was.

In 1688 werd de Acte van Tolerantie aangenomen, waarbij de vereenigingen van Dissenters onder de bescherming van den staat werden gesteld, doch alle predikanten genoodzaakt werden om de negen en dertig Artikelen, met zekere uitzonderingen, te onderteekenen, als zij het regt wilden hebben om hunne herderlijke functien uit te oefenen. Later werd dit onnoodig gemaakt.

DISSENTERS (SCHOTSCHE). Gedurende langen tijd was anders te denken, dan de heerschende kerk deed, in Schotland onbekend. Van 1560, toen de Hervormde Schotsche kerk gesticht werd, tot aan het begin der achttiende eeuw bezat de kerk niet alleen de toegenegenheid van het volk, maar schijnt ook het beginsel van eene heerschende kerk nooit in twijfel getrokken te zijn. De oude Dissenters of Hervormde Presbyterianen, wel is waar, die zich steeds aankantten tegen de schikking van Kerk en Staat in 1688, en de overblijfselen zijn van de COVENANTERS (zie ald.), bestaan langer dan eenige andere secte van separatisten van de nationale kerk. Zij zijn echter hardnekkige voorstanders van het verpligtende van het Nationale Covenant en het Plegtige Verbond en Covenant, die beiden, zoowel als de Westminstersche geloofsbelijdenis, welke zij erkennen als de belijdenis van hun eigen geloof, in de bepaaldste bewoordingen het beginsel van eene nationale heerschende kerk handhaven. De kwestie over de wettigheid eener nationale kerk werd het eerst opgeworpen door Johannes Glas van Tealing, omstreeks het jaar 1728. Hoewel predikant van eene gemeente, begon hij meeningen te verkondigen, die onbestaanbaar waren met de erkende bepalingen der kerk. Gedurende eenigen tijd heerschte er een hevige twist in de kerk en het land. Glas werd eindelijk afgezet, doch hij zette nog de uitoefening van zijn leeraarswerk voort, en zijne volgelingen stichtten, onder den naam van GLASIETEN (zie ald.), kerken naar onafhankelijke (independent) beginselen in verschillende steden en gemeenten van Schotland. De volgende afscheiding (secession) van de Kerk van Schotland was die, welke haar oorsprong had in den wederstand en het protest van vier predikanten tegen de beslissing van de Algemeene Vergadering in 1732, die, toen anderen zich bij hen voegden, zich vormden tot het VEREENIGD PRESBYTERIUM (zie ald.) (Associate Presbytery). De grond voor hunne afscheiding was de willekeurige bekrachtiging, door het grootste gedeelte der Algemeene Vergadering, van de wet van het patronaat, en de aanstelling van predikanten tegen de wenschen van de Christen-bevolking. De vier predikanten scheidden zich echter niet van de kerk af, zooals Glas had gedaan, maar slechts, zooals zij hoopten, voor een tijd, daar zij uitzagen naar de mogelijkheid van den tijd, waarop zij en allen, die hen aanhingen, in gemoede weder in gemeenschap zouden kunnen treden met de kerk, waarvan zij met weerzin gescheiden waren. Tot de Afscheiding (Secession), die had plaatsgegrepen, traden spoedig velen toe, doch in 1747 had er eene scheiding in twee afdeelingen plaats, waarvan de eene den naam aannam van de VEREENIGDE SYNODE VAN BURGHERS (zie ald.) (Associate Burgher Synod), en de andere dien van VEREENIGDE SYNODE VAN ANTIBURGHERS (zie ald.) (Associate Antiburgher Synod). De breuk, die in de Afgescheidene kerk (Secession church) zoo spoedig na haar ontstaan plaats had, ontstond eenvoudig over een verschil van meening aangaande de wettigheid van het afleggen van den eed als burger, dat toen in sommige steden van Schotland gevorderd werd. Gedurende drie en zeventig jaar bleef deze verdeeldheid bestaan, terwijl beide partijen zich in het geheele land uitbreidden, en toen eindelijk

de genoemde eed werd afgeschaft, werden de twee Synoden in 1820 hereenigd, onder den naam van de Hereenigde Vereenigde Synode van de Afgescheidene kerk (United Associate Synod of the Secession church).

Van 1743 af waren de Seceders (Afgescheidenen) blijkbaar begonnen eenigen twijfel te koesteren aangaande de uitgebreidheid der magt, welke volgens de Westminstersche geloofsbelijdenis in zaken van godsdienst bij den burgerlijken magistraat berustte. In 1796 werd de zaak echter voor de hoven der Afgescheidene kerk gebragt. Twee jonge kandidaten, die tot het leeraarswerk wenschten toegelaten te worden, verklaarden, dat zij de leer der geloofsbelijdenis aangaande de magt van den magistraat in zaken van godsdienst niet aannamen, en verzochten, dat de voorzitter van het Vereenigd Presbyterium van Antiburghers van Edinburgh, wanneer hij hun de vragen van het formulier vóór hunne ordening deed, zou mogen aannemen, dat zij hunne gevoelens op dat punt niet verklaarden. In deze omstandigheden gevoelde het Presbyterium zich in eene stelling, waarin het onmogelijk was om verdere stappen te doen tot de ordening van de twee jonge menschen, zonder de bekrachtiging van het hoogste hof. De zaak werd voor de Synode gebragt, en deze verklaarde, dat zij geene andere middelen goedkeurde, om menschen tot de kerk te brengen of hen daarin te houden, dan die, welke geestelijk zijn, en gebruikt waren door de Apostelen en andere dienaren van het Woord in de eerste eeuwen der Christelijke kerk: overreding niet kracht, de magt van het evangelie niet de magt van den burgerlijken magistraat, volgens die allerzekerste en belangrijke leer in de geloofsbelijdenis zelve nedergelegd: „God alleen is de Heer van het geweten, en heeft het in zaken van geloof of eeredienst vrij gelaten van de leerstellingen en bevelen van menschen, welke in iets staan tegenover Zijn Woord of er naast; zoodat zulke leerstellingen te gelooven of zulke bevelen te gehoorzamen tegen zijn geweten in, is afstand te doen van ware vrijheid van geweten en ook van rede."

Na deze verklaring, en hetgeen daarvan het gevolg was, ondergingen de twee jongelingen de ordening. In den loop van eenige jaren ondergingen echter de inzigten van een dezer (Dr. M'Crie), aangaande de magt van den wereldlijken magistraat in zaken van godsdienst, eenige verandering. Deze verandering kondigde hij openlijk aan in eene preek, die hij hield bij het openen der Algemeene Vereenigde Synode in 1800, en daar de Synode getrouw bleef aan de gevoelens hierboven uitgedrukt, leidde dit tot zijne verwerping van alle betrekking tot dat ligchaam. In de nieuwe regelingen, die de Synode in 1804 uitvaardigde, werd het verband tusschen Kerk en Staat duidelijk veroordeeld. Zoo ging van het oorspronkelijke standpunt van Seceders of Afgescheidenen de Algemeene Vereenigde Synode van Antiburghers over tot het standpunt van Dissenters of Andersdenkenden. De Vereenigde Synode van Burghers werd ook genoodzaakt in eene discussie te treden over hetzelfde betwiste punt, welke, gelijk in het andere geval, gevolgd werd door eene breuk in de Synode, daar eenige leden zich tot eene afzonderlijke vereeniging vormden. In den loop der discussiën, die scherp en gerekt waren, werd er een voorstel gedaan, dat het artikel over de magt van den magistraat in zaken van godsdienst tot eene zaak van verdraagzaamheid zoude gemaakt worden. De Synode weigerde echter om dezen voorslag aan te nemen, en zij hechtte aan het formulier eene verklaring van den zin, waarin predikanten op dit punt hunne toestemming tot de leer der geloofsbelijdenis moesten geven. Deze verklaring was uitgedrukt in de volgende woorden: „Daar eenige deelen van de aangenomen boeken dezer Synode verklaard zijn, alsof zij dwangmaatregelen in zaken van godsdienst goedkeuren, zoo verklaart de Synode hierbij, dat zij geene goedkeuring van zulk een beginsel van een kandidaat voor de bevoegdverklaring of de ordening vereischt."

Door de uitdrukking „dwangmaatregelen in zaken van godsdienst" bedoelde de Vereenigde Synode blijkbaar niets meer, dan eene verklaring tegen alle vervolging om des gewetens wille. Hoewel de Synode hare meening aangaande de magt van den magistraat in aangelegenheden betreffende de godsdienst niet had te kennen gegeven, gaf toch het voorkomen eener uitdrukking, die eene verre betrekking op het onderwerp had, aanleiding tot een bitteren strijd in vergaderingen en gemeenten. De pers vloeide ook over van geschriften over dit onderwerp. De Synode werd beschuldigd van de erkende beginselen der Afscheiding (Secession) op te geven. Om deze beschuldiging te weêrleggen, werd een synodaal adres gedrukt en in omloop gebragt, waarbij hare gehechtheid aan de leer, de eeredienst, de tucht en het bestuur der Kerk van Schotland werd verklaard. Niettegenstaande deze bekentenis werd zij verkeerd begrepen, en daarom vond zij het bij hare bijeenkomst in September 1800 noodig, om in hare minuten een artikel te lasschen, dat hare inzigten ten aanzien van den burgerlijken magistraat verklaarde. Dit artikel was: „Dat het de pligt is van den Christenmagistraat, om een voorwerp van lof te worden voor hen, die goed doen, en een schrik voor boosdoeners,

zooals verachtelijke ontheiligers van den heiligen naam en Sabbath des Heeren, en meineedige personen, zooals verstoorders van den vrede en de goede orde in de maatschappij." De algemeene taal in dit artikel aangenomen, zoowel als in alles, wat de Vereenigde Synode over het betwiste punt van de magt van den magistraat had uitgegeven, maakt het onmogelijk om aan te nemen, dat zij eene duidelijke belijdenis heeft gedaan, van hetgeen sedert dien tijd vrije beginselen zijn genoemd, die welke uitgingen van den anderen tak der Afgescheidene kerk (Secession church).

Toen de twee Synoden, die van de Burghers en van de Antiburghers, in 1820 in één overgingen, was het tweede artikel van den grondslag van vereeniging in deze woorden vervat: „Wij behouden de Westminstersche geloofsbelijdenis met den Grooten en den Kleinen Catechismus als de belijdenis van ons geloof, welke den zin uitdrukken, waarin wij de Heilige Schriften opvatten, — echter wel te verstaan, dat wij geene goedkeuring van iets in die boeken of in eenig ander goedkeuren of eischen, dat dwang-, vervolgings- en onverdraagzame beginselen van godsdienst leert, of waarvan men denken kan, dat het zulks leert." In eene noot op dit artikel wijst de Vereenigde Afgescheidene kerk (United Secession church) voor eene verklaring van hare inzigten op de bepaling, door het Vereenigd Presbyterium in 1743 over dat onderwerp gemaakt. Kort daarna werd er eene nieuwe verklaring uitgegeven, die met groote bekwaamheid opgemaakt was, doch de kwestie aangaande de magt van den magistraat in zaken van godsdienst trachtte men niet leerstellig uit te maken. Zij blijft nog eene zaak van verdraagzaamheid, en terwijl vele geestelijken en leden met de grootste hardnekkigheid het beginsel van vrije kerken verdedigen, is zulk een beginsel nooit veranderd in een grond van gemeenschap met die kerk.

Het onderwerp aangaande de burgerlijke magt in zaken van godsdienst, dat de Burghers en de Antiburghers van de Afgescheidene kerk had beziggehouden, toen zij van elkander gescheiden waren, was door hunne vereeniging volstrekt niet uitgemaakt. Naauwelijks was de Vereenigde Afgescheidene kerk gesticht, of er ontstond een twist over dit zelfde onderwerp, die met eene bitterheid en scherpte werd gevoerd, welke geene van beide partijen eer aan deden. Deze twist duurde verscheidene jaren, en vele predikanten en leden van de Vereenigde Afgescheidene kerk namen nu tegenover de heerschende kerk van Schotland de houding aan van eene bepaalde en onverzoenlijke afwijking (dissent).

Het nieuwe standpunt, dat de groote menigte Seceders of Afgescheidenen nu met betrekking tot de nationale kerk innam, trok de welwillende aandacht van een ander ligchaam, dat zich ook van de heerschende kerk van het land had afgescheiden. De Verligtingskerk (Relief church) (zie ald.), waarop wij nu doelen, werd gesticht door Thomas Gillespie, predikant van Carnock, die in 1752 werd afgezet, omdat hij weigerde deel te nemen aan het inzegenen van een predikant te Inverkeithing, tegenover de vertoogen der bevolking. Hij had het leeraarswerk aanvaard, nadat hij zijn verzet tegen de magt van den burgerlijken magistraat in godsdienstzaken, zooals die in de Geloofsbelijdenis verklaard wordt, had bekend gemaakt. Andere geestelijken voegden zich van tijd tot tijd bij zijne partij, die allen tegen het patronaat en het tirannieke gedrag van de hoven der heerschende kerk gestemd waren.

Gedurende al den tijd, dat de Verligtingskerk als eene afzonderlijke godsdienstige secte bestond, liet zij, daar zij de beginselen van vrije communie aannam, leden van de heerschende zoowel als van de afgescheidene kerken tot het avondmaal toe. Toch handhaafde zij, haar karakter van eene vereeniging van Dissenters. En toen vele leden van de Afgescheidene kerk in den twist over de magt van den burgerlijken magistraat zich zoo bepaald tegen alle staatskerken verzetten, begon de Verligtingskerk zich met deze inniger, dan zij vroeger ooit gedaan had, te verbroederen. Beide secten begonnen nu aan vereeniging te denken. Openingen over dat onderwerp werden er op de tafels van beide Synoden gelegd, vriendschappelijke deputatiën gingen er van de eene Synode naar de andere, en commissiën van beide Synoden hielden bijeenkomsten, om de voorgestelde vereeniging in overweging te nemen. Eindelijk werden op den 15den Mei 1847 de twee kerken tot eene vereenigd, onder de benaming van de Vereenigde Presbyteriaansche kerk, die noch in hare geloofsartikelen, noch door eene openbare acte eene vrije kerk is, hoewel vele harer leeraren en leden tegen eene vereeniging van de kerk met den staat zijn.

De vrije Schotsche kerk, de laatste en grootste van die godsdienstige vereenigingen, die zich van de nationale kerk hebben afgescheiden, heeft tot nog toe nimmer het standpunt van Dissenters ingenomen. In tegendeel, zij verwerpt elke vijandige houding tegenover heerschende kerken als zoodanig, en neemt het gezag van den burgerlijken magistraat aan *circa sacra*, omtrent heilige dingen, doch niet *in sacris*, in heilige dingen.

Onder de Schotsche Dissenters moeten wij noodzakelijk alle Congregationalisten en Doopsgezinden rangschikken, die nationale kerken afkeuren, en Episcopalen, Wesleysche Methodisten en Roomsch-Catholieken, die de kerkelijke regelingen en het kerkbestuur der Kerk van Schotland afkeuren, hoewel zij het beginsel van eene heerschende kerk in al zijne kracht toegedaan mogen zijn.

DISSIDENTEN, de officieele naam welke aan de anti-Roomschgezinden van Polen gegeven wordt. Sedert den tijd der invoering van de beginselen der Hervorming in dat land waren de Dissidenten, zooals zij genoemd werden, aan veel onregtvaardigheid en onderdrukking van den kant der heerschende kerk, zoowel als van het gouvernement, blootgesteld. In den loop der achttiende eeuw begon echter eene gunstige reactie. De keizerin Catharina van Rusland verklaarde zich voor de Poolsche Dissidenten, en Frederik II. van Pruissen sloot zich bij haar aan. Deze twee monarchen ondersteunden de aanspraken der Dissidenten met zooveel volharding en zelfs geweld, dat velen, die geneigd waren om met hen in de godsdienst overeen te komen, hun nationalen trots diep gewond gevoelden. De invloed van Rusland leidde deze Dissidenten er toe, om twee confederatiën te vormen om hunne regten te herwinnen, de eene te Thorn in Poolsch Pruissen, de andere te Slutzk in Litthauen. Deze twee confederatiën, uit Protestanten zamengesteld, onder welke Lutherschen, Calvinisten, Gricken en Armeniërs begrepen waren, ook ondersteund door den Grieksehen bisschop van Mohilev, telden slechts vijfhonderd drie en zeventig leden. Een aantal Protestanten keurde deze hevige maatregelen luide af, en vele betreurden het bitter, dat zij een speelbal van vreemden invloed waren geworden. Doch het was te laat om terug te keeren, en een groot aantal, onder den drang van uitwendige magt, sloot zich bij de confederatiën aan. Eindelijk werden in 1767 de Dissidenten van Polen wederom toegelaten tot gelijke regten als de Roomsch-Catholieken, na eene langdurige onderhandeling, waaraan niet alleen de Russische afgezant en de Pruissische minister, maar ook die van Engeland, Denemarken en Zweden deelnamen. De toestand der Dissidenten in Polen van 1733, toen Augustus III. tot koning werd verkozen, tot 1764, toen Catharina van Rusland zich voor hen in de bres stelde, was ten uiterste treurig, gelijk blijkt uit het verzoekschrift, dat zij koning Stanislaus Poniatowski en den rijksdag van 1766 aanboden, waarin zij eenige hunner grieven in deze bewoordingen te kennen gaven: — „Onze kerken zijn ons, onder verschillende voorwendselen, gedeeltelijk ontnomen, en zijn gedeeltelijk in puin gevallen, daar het verboden is ze te herstellen, en een verlof om dat te doen kan niet verkregen worden zonder veel moeite en kosten. Onze jongelingen zijn verpligt om op te groeijen in onwetendheid en zonder de kennis van God, daarscholen ons in vele plaatsen verboden zijn. Vele moeijelijkheden worden dikwijls aan het beroepen van predikanten voor onze kerken in den weg gelegd, en hunne bezoeken aan de zieken en stervenden gaan van veel gevaar vergezeld. Wij moeten het verlof om de plegtigheden van den doop, het huwelijk en de begrafenis te verrigten duur betalen, omdat de prijs daarvoor eigenlunkelijk bepaald wordt door hen, die dit verlof geven. Het begraven van onze dooden, zelfs des avonds, is blootgesteld aan groot gevaar, en wij zijn verpligt, als wij kinderen willen doopen, om hen uit het land te voeren. Het *jus patronatus* in onze bezittingen wordt ons betwist, en onze kerken zijn onderworpen aan het bezoek van Roomsch-Catholieke bisschoppen, en onze kerktucht, gehandhaafd volgens de oude orde, is aan groote beletselen onderworpen. In vele steden worden menschen, die tot ons geloof behooren, gedwongen om Roomsch-Catholieke processiën te volgen. De kerkelijke wetten of *jura canonica* worden ons opgelegd. Niet alleen worden kinderen, uit gemengde huwelijken voortgesproten, gedwongen om in de Roomsch-Catholieke godsdienst opgevoed te worden, maar ook kinderen eener Protestantsche weduwe, die een Roomsch-Catholiek huwt, worden gedwongen om de godsdienst van hun stiefvader aan te nemen. Wij worden ketters genoemd, hoewel de wetten van het land ons den naam toestaan van Dissidenten. Onze onderdrukking wordt des te grievender, omdat wij geen beschermer in den senaat, in de vergaderingen der rijksstenden, in de geregtshoven of in eenig regterlijk ligchaam hebben. Zelfs bij de verkiezingen durven wij ons niet vertoonen, zonder ons bloot te stellen aan een blijkbaar gevaar; en gedurende eenigen tijd zijn wij wreed behandeld, in strijd met de oude wetten van het land."

Den Poolschen Dissidenten heeft men dikwijls verweten, dat zij hunne toevlugt zochten tot vreemden invloed en tusschenkomst om hunne regten terug te krijgen, maar wie zal hen laken, omdat zij eene vriendelijke hand aannamen, van welken kant ook uitgestoken, ten einde bevrijding te verkrijgen van onregten, die bijna te groot waren om door menschen te kunnen worden verdragen? In de worsteling voor hun land in 1794 kenteekenden de Poolsche Protestanten zich door hunne dapperheid en heldenmoed. De tegen-

woordige toestand der Dissidenten of Protestanten van Polen wordt door graaf Krasinski aldus beschreven: —„Ten aanzien van den tegenwoordigen toestand van het Protestantismus in Polen," zegt hij, „deze is in geenen deele zoodanig, als de vrienden der Hervorming wel zouden wenschen. Szafarik schat in zijne Slavonische ethnographie het aantal Protestantsche Polen in ronde getallen op vier honderd twee en veertig duizend, waarvan de meeste zich in eigenlijk Pruissen en Silezië bevinden. Er is een aanzienlijk aantal Protestanten in Polen, doch deze zijn Duitsche kolonisten, van welke echter vele verpoolscht zijn, en door taal en gevoelens Polen zijn. Volgens de statistieke opgave van 1815 waren er in het koningrijk Polen, namelijk dat gedeelte van het Poolsche grondgebied, dat door het tractaat van Weenen aan Rusland werd gehecht, onder eene bevolking van vier millioen acht honderd zeven en vijftig duizend twee honderd en vijftig zielen, twee honderd twee en vijftig duizend en negen Lutheranen, drie duizend zeven honderd en negentien Hervormden, en vijf honderd zes en veertig Moraviërs. Ik heb geene statistieke gegevens aangaande de Protestantsche bevolking in andere Poolsche provinciën onder de Russische heerschappij. Ik kan daarom alleen, uit persoonlijke bekendheid, zeggen, dat er ongeveer twintig jaar geleden tusschen de twintig en dertig kerken van de Geneefsche geloofsbelijdenis waren. Hare gemeenten, die voornamelijk uit den lagen adel zijn zamengesteld, zijn verre van talrijk, met uitzondering van twee, wier gemeenten, uit boeren zamengesteld, ongeveer drie of vier duizend zielen tellen.

„De Protestantsche geestelijken van de Geneefsche geloofsbelijdenis in Litthauen trekken hun bestaan uit landerijen en andere soorten van eigendommen, die tot hunne kerken behooren, waarmede deze door de stichters er van begiftigd zijn. De voordeelen eener voortdurende begiftiging boven het vrijwillige beginsel zijn door de Protestantsche kerken en scholen in Polen treffend bewezen, daar, terwijl bijna al de instellingen, welke door het laatstgenoemde middel onderhouden werden, te gronde gingen, zoodra hare beschermheeren of gemeenten, door welke zij ondersteund waren, ontrouw aan hunne godsdienst werden, of door vervolging of andere oorzaken werden verstrooid of verarmd, al die kerken of scholen, die het voordeel eener permanente begiftiging hadden, bijna elke soort van tegenspoed weêrstonden, en er veel toe bijbragten om de Protestantsche inwoners van de plaats, waar zij stonden, in hun geloof te doen blijven. Over dit onderwerp sprekende, kan ik mij niet weêrhouden op te merken, met niet weinig voldoening voor mijne nationale gevoelens, dat, niettegenstaande den grooten invloed, dien de Jezuïten over mijn land uitoefenden, deze nooit in staat was om het gevoel van regtvaardigheid en wettigheid zoo zeer uit den nationalen geest uit te roeijen, dat eene verbeurdverklaring werd verkregen van de eigendommen, die aan de Protestantsche kerken en scholen behoorden, hoewel deze vaderen overvloedige bewijzen hebben geleverd, dat er van hunne zijde geen gebrek aan intentie zou zijn om dat te doen, indien zij slechts konden.

„In Pruissisch Polen waren er, volgens de telling van 1846, in de provinciën West-Pruissen of oud Poolsch Pruissen, onder eene bevolking van één millioen negentien duizend één honderd en vijf zielen, vijf honderd twee duizend één honderd acht en veertig Protestanten, en in de provincie Posen, onder eene bevolking van één millioen drie honderd vier en zestig duizend drie honderd negen en negentig, vier honderd zestig duizend zes honderd en acht en veertig. Onder deze Protestanten zijn Polen, doch ongelukkig vermindert hun aantal dagelijks, in plaats van toe te nemen, een gevolg van de pogingen van het gouvernement, om door alle middelen zijne Slavonische onderdanen te germaniseren. De eeredienst in bijna alle Protestantsche kerken geschiedt in het Duitsch, en de dienst in het Poolsch wordt, in plaats van aangemoedigd te worden, ontmoedigd. De aanhoudende pogingen van het Pruissische gouvernement om de Slavonische bevolking van zijne Poolsche provinciën te germaniseren, gaf aan de Roomsche godsdienst in die provincie het groote voordeel van beschouwd te worden, en niet zonder regt, als het bolwerk van de Poolsche nationaliteit, en bragt aan het Protestantismus groot nadeel toe. De groote menigte der bevolking noemt het Protestantismus de Duitsche godsdienst, en beschouwt de Kerk van Rome als de nationale. Ten gevolge van deze oorzaak hebben vele patriotten, die anders veel meer geneigd zouden zijn tot het Protestantismus dan tot de Roomsche kerk, zich onder de banier der laatste geschaard, als het eenige middel om hunne nationaliteit te bewaren tegen de inbreukmakingen van het Duitsche element. Daarom beschuldigt de Duitsche pers de Polen van Posen van bijgeloovige Roomschgezinden te zijn, en onder de heerschappij der priesters te staan. Dit kan ik krachtdadig ontkennen. Het Poolsche Verbond of de Nationale Vereeniging van Pruissisch Polen, dat in 1848 gesticht is om de nationaliteit

langs wettige en constitutioneele middelen te bewaren, meer voornamelijk door het bevorderen der opvoeding, der nationale taal en letterkunde, en dat bijna elk achtenswaardigen Pool dier provincie tot lid telde, had tot honorair president den aartsbisschop van Posen, terwijl de president van de commissie van bestuur een Protestantsch edelman was, graaf Gustavus Potworowski."

De naam van Dissidenten wordt ook somtijds gegeven aan de secte, die in Frankrijk ontstaan is door de afscheiding van een aantal herders en gemeenten van de Hervormde kerken op de nieuwe vergadering, die op den 11den September 1848 bijeenkwam. Lange en heftige discussiën hadden er in die vergadering aangaande de geloofsbelijdenissen plaats. De leden waren op punten van de leer verdeeld, doch de meerderheid kwam overeen deze punten ter zijde te zetten en een adres op te maken, dat hun algemeen geloof inhield. Eenige leden protesteerden tegen deze uitspraak, en verwijderden zich. Zij hebben sedert dien tijd met de onafhankelijke gemeenten, die toen bestonden, een nieuw godsdienstig ligchaam uitgemaakt, onder den naam van de *Vereeniging der Evangelische kerken van Frankrijk*. De eerste bijeenkomst harer synode werd op den 20sten Augustus 1849 gehouden, waarop eene geloofsbelijdenis en eene kerkelijke inrigting werden opgemaakt voor de kudden, die zij vertegenwoordigde. Zie FRANKRIJK (PROTESTANTSCHE KERK VAN).

DIWS of DEWS, de booze wezens der oude Perzen. Zij geloofden, dat de Diws mannelijke en vrouwelijke wezens waren, waarvan de eersten *Neri*, en de laatsten *Peri* genoemd werden. Zij veronderstelden, dat vóór de schepping van den mensch de wereld gedurende zeven duizend jaren bestuurd werd door de mannelijke *Diws*, en daarna gedurende twee duizend jaren door de vrouwelijke. Doch daar deze beide klassen van wezens tot zonde vervielen, stelde God over hen *Eblis*, die uit het element vuur was gevormd, en die, van den hemel tot de aarde gegaan zijnde, oorlog voerde tegen de oproerige Diws en hen overwon, waarna hij deze lagere wereld in bezit nam, die vroeger door booze geesten was bewoond. Eblis was opgeblazen van hoogmoed, en God, in toorn ontstoken over zijne verwaandheid, besloot hem te vernederen. Te dien einde schiep hij den mensch, en beval aan Eblis en de overige engelen om hem te aanbidden. Eblis weigerde echter zich te vernederen, en werd daarom van zijne opperheerschappij over deze wereld beroofd, en onderworpen aan den vloek van God.

DOCETEN (Gr. *dokein* schijnen), eene Christensecte tegen het einde der tweede eeuw ontstaan, die de menschheid van Christus ontkende, en alles, wat betrekking had op Zijne menschelijke verschijning, als een visioen voorstelde. Julius Cassianus, een leerling van Valentinius en Tatianus, wordt voor den stichter dezer secte gehouden, die een van de takken der GNOSTIEKEN (zie ald.) uitmaakte. De bijzondere geaardheid van geest, die tot het verwerpen van de menschelijke natuur van Christus als een bedriegelijk droombeeld leidde, wordt aldus door Neander beschreven: — „Het docetismus kan het gevolg zijn van zeer uiteenloopende geestesrigtingen, van eene supranaturalistische zoowel als van eene rationalistische. Het kan zijn grond hebben in de zucht, om het bovennatuurlijke en wezenlijke in de verschijning van Christus bijzonder sterk te doen uitkomen, en zij, bij wie dat het geval was, namen wel geen zinnelijken, maar toch een wezenlijken Christus aan, en stelden eene wezenlijke mededeeling van dezen aan het menschdom vast. Volgens hen deelde Christus zich in waarheid als de Goddelijke levensbron aan de menschen mede; alleen vertoonde Hij zich aan hun zinnelijk oog niet in Zijn waarachtig Goddelijk wezen, maar in een niet wezenlijk zinnelijk hulsel, om op die wijze, zonder zelfs met de stof in verbinding te treden, door hen waargenomen te kunnen worden. Zijn verschijnen was hun dus in zich zelve allezins waarheid, maar de vorm, waarin deze zich openbaarde, bestond slechts voor den mensch als de eenig mogelijke wijze, waarop het Goddelijke met hem, als zinnelijk wezen, in aanraking kon gebragt worden. Maar kon eene streng eenzijdig supranaturalistische denkwijze er aldus toe leiden de wezenlijkheid van het natuurlijke in Christus geheel te ontkennen, onder dienzelfden vorm van het docetismus kon ook eene andere beschouwing zich verbergen, die het Christendom zoo geheel vergeestelijkte, dat het in een ijdel niets zich oploste, terwijl zij in het leven van Christus slechts eene geestelijke mededeeling van God zelven zag, en het denkbeeld der verlossende kracht van God in de plaats van den historischen Verlosser stelde; en uit deze beschouwing kon zelfs eene met het historische Christendom vijandige zienswijze zich ontwikkelen."

De Doceten geloofden slechts aan een verheerlijkten Christus, en weigerden hem aan te nemen in de gedaante van een dienstknecht. Onder den zeer verkeerden indruk, dat zij den Verlosser vereerden, beroofden zij Hem in werkelijkheid van datgene, wat een van de belangwekkendste trekken van Zijn karak-

ter als Middelaar uitmaakte, dat Hij was Immanuël, God vleesch geworden, opdat Hij, de natuur van menschen dragende, in hunne plaats zou lijden en sterven. „Hoe komt het," zegt Tertullianus, als hij de Docceten aanspreekt, „dat gij de helft van Christus tot een leugen maakt? Hij was geheel waarheid." En wat, zouden wij nog verder kunnen vragen, wat zou de ware Godheid van Christus gebaat hebben, zoo zij niet met eene ware menschheid verbonden ware geweest? Het was deze gezegende vereeniging, die Hem tot een waren Christus maakte, die den Vader verheerlijkte, en Zijn eigen geloovig volk redde. Dergelijke gevoelens als die der *Docceten* in de tweede eeuw, werden later door Priscillianus en zijne volgers in het begin der vijfde geleerd.

DODONÆUS, een bijnaam van JUPITER (zie ald.), afgeleid van Dodona, den naam eener stad van Epirus, waar hij een tempel had. Een der eerste orakelen schijnt daar bestaan te hebben: Herodotus geeft daarvan twee verschillende verhalen. Het eene verhaal, zegt hij ons, had hij ontvangen uit eene Egyptische bron, en komt op het volgende neder: — De Phenicièrs hadden twee priesteressen van die plaats weggevoerd, eene van welke zij in Lybië verkochten, en de andere in Griekenland, en elke van deze had het eerste orakel in die landen gesticht, de eene dat van Jupiter Ammon, en de andere dat van Jupiter Dodonæus. Het andere verhaal van den oorsprong van het orakel te Dodona had Herodotus van de priesteressen van dat orakel gekregen. De geschiedenis is de volgende: — Nadat twee zwarte duiven uit Thebe in Egypte gevlogen waren, kwam de eene in Lybië, waar zij beval, dat een altaar aan Jupiter Ammon opgerigt zou worden, en de andere te Dodona, waar zij op een eik zat, en van daar bevelen gaf, dat een orakel in die plaats aan Jupiter Dodonæus zou worden gebouwd. Servius tracht die twee verhalen met elkander in overeenstemming te brengen door te beweren, dat hetzelfde Griekse woord *peleia* eene profetes of priesters en ook eene duif beteekent. De priesters, die de orakelen te Dodona gaven, werden Selli genoemd, en Homerus zegt van hen, dat zij zich aan groote ligchaamskastijdingen, zooals slapen op den naakten grond, overgaven. In latere eeuwen werden de orakelen door drie oude vrouwen uitgesproken. Nabij den tempel van Dodona was een heilig boschje, dat, zooals men geloofde, door nimfen en satyrs werd bewoond.

DOMINICA GAUDII (Lat. *de dag des Heeren van vreugde*), een naam door eenige oude Christen-schrijvers aan Paaschzondag gegeven. Ten teeken van vreugde hadden de Romeinsche keizers de gewoonte, om dien dag gevangenen in vrijheid te stellen, met uitzondering van hen, die groote misdaden hadden begaan.

DOMINICA IN ALBIS (Lat. *de dag des Heeren in witte kleederen*), een naam door de Roomsch-Catholieke kerk aan den eersten Zondag na Paschen gegeven. Eenige Latijnsche ritualisten noemen hem *Dominica post albas*, de dag des Heeren na de witte kleederen, omdat zij, die op Paschen gedoopt waren, het witte kleed, waarin zij gedoopt waren, op dien dag aflegden, en het zorgvuldig in de kerk ter bewaring gaven, opdat het als een bewijs tegen hen zou kunnen vertoond worden, zoo zij later het geloof, dat zij bij den doop beleden hadden, schande aandeden.

DOMINICUS (ST.), de stichter van de Roomsche orde der DOMINICANEN (zie ald.). Hij werd in 1170 te Calarugna, een dorp in de diocees van Osma in Castilië, geboren. Begaafd met de vurige geaardheid, die de Spaansche natie kenmerkt, vertoonde hij reeds vroeg eene hevige vijandschap jegens alle ketters, en eene gereedheid om, zoo hij het in zijne magt had, hen te vervolgen en te onderdrukken. Hij werd opgevoed aan de hoogeschool van Palenza in zijn geboorteland, en terwijl hij zijne studiën voortzette, verkocht hij, toen er een hongersnood uitgebroken was, al zijne boeken en gereedschappen, om den nood der armen te verligten, en op deze wijze bragt hij door zijn voorbeeld velen tot daden van liefde. Van nature van eene gestrenge en zelfverloochenende geaardheid, werd hij een gunsteling van Didacus, bisschop van Osma, die eene dergelijke geaardheid bezat, en hem daarom gaarne onder zijne geestelijken opnam. Naauwelijks had Dominicus het heilige ambt aanvaard, of hij brandde van ijver om de ketters uit te roeijen, en ging daarom naar het zuiden van Frankrijk, ten einde de ALBIGENZEN (zie ald.) aan te vallen. Zijn superior Didacus was te voet en in vrijwillige armoede van plaats tot plaats gegaan, en predikte tot de ketters en twistte met hen. Vol van de verwachting om de kettersche secten te bekeeren, besloot hij zijn arbeid in Frankrijk eenigen tijd te staken, en vertrok hij naar Rome, ten einde den paus om ondersteuning in zijne onderneming te verzoeken; alvorens hij dit echter deed, gaf hij de leiding van het geestelijke werk aan Dominicus over. Terwijl Didacus op reis was naar Italië, stierf hij, en liet de vervulling van zijn plan aan zijn ijverigen vriend over, die hem in zijne verrigtingen onder de Albigenzen opgevolgd was. Het overlijden van den bisschop werd echter de oorzaak eener geheele verandering van den aard

der beweging, die nu niet meer de bekeering, maar de uitroeijing der ketters ten doel had. Dominicus zette zijne werkzaamheid hier voort," zegt Neander, „en hield daarmede vol, ook nadat het geweld der wapenen op het prediken en redetwisten gevolgd, en de betrenrenswaardige kruistogt tegen de Albigenzen in het jaar 1209 begonnen was; maar een onheilspellend voorbeeld en voorteeken voor de orde, die aan hem haren naam ontleende, en later onder den heiligen naam der liefde zoovele gruwelen heeft gepleegd, mogt het voorzeker reeds heeten, dat die gewelddadigheden tot uitroeijing der ketterij door Dominicus goedgekeurd en bevorderd werden. Vervolgens vereenigde hij zich hier met onderscheidene mannen, die eensgezind met hem dachten, tot eene gemeenschap aan de vereeniging der kerk toegewijd. Vele vrome mannen voegden zich aan zijne zijde, en deden ten behoeve van de gemeenschap afstand van hunne bezittingen, ten einde haar daaruit van boeken en het noodige levensonderhoud te voorzien. Zelfs Fulco, de bissehop van Toulouse, schaarde zich onder hare begunstigers, en in het jaar 1215 deed die kerkvoogd met Dominicus eene reis naar Rome, om van Innocentius III. de bevestiging te erlangen van deze nieuwe geestelijke vereeniging, die de bediening van het predikambt tot de taak van haar leven wenschte te maken. Aan de verhooring van dat verzoek stond echter de bepaling van het Lateraansche concilie van datzelfde jaar in den weg, waarbij het stichten van nieuwe monniksorden verboden werd. Maar op diezelfde kerkvergadering was ook de behoefte der kerk aan bekwame medehelpers der bisschoppen in de bediening van het predikambt en van de herderlijke zorg erkend, en daar nu het plan, hetwelk Dominicus den paus voorstelde, zoo juist geschikt was, om in deze bij de groote menigte van onwetende en wereldsgezinde geestelijken zoo diep gevoelde behoefte te voorzien, gaf Innocentius daaraan zijne goedkeuring onder voorwaarde, dat Dominicus zich aan een der bestaande ordesregelen houden zou. De laatste koos daarop den zoogenaamden regel van Augustinus met eenige veranderingen, om de gestrengheid er van te verhoogen. De orde zou geene door haar zelve te beheeren bezittingen, maar alleen de inkomsten er van mogen aannemen, ten einde niet door wereldsche bemoeijingen van hare eigenlijke roeping afgetrokken te worden. In het jaar 1216 werd hare stichting door paus Honorius III. bekrachtigd, en haar, naar hare voornaamste werkzaamheid, de naam van Orde der Predikheeren gegeven. Op haar eerste kapittel werd bepaald, dat zij noch eigendommen, noch inkomsten zou mogen hebben. Onder hare eerste leden telde zij, gelijk uit menige proeve blijkt, indrukwekkende predikers, die krachtig tot hare uitbreiding medewerkten, en waardoor vele jongelingen op hooge scholen en in andere steden bewogen werden, om zich in hare gemeenschap te laten opnemen."

Dominicus zette zijn werk, als de superior der orde, tot aan zijn dood in 1221 met veel ijver en kracht voort. De Roomsche heilige had niet weinig naam verworven, omdat hij de uitvinder of ten minste de eerste inquisiteur-generaal der Heilige Inquisitie geweest was. Men verhaalt ook van hem, dat hij vele wonderen verrigt, en vele wreede kwellingen, aan ketters toegebragt, goedgekeurd heeft. Op deze wijze heeft hij eene voorname plaats in den Roomschen kalender verworven.

DOMINICANEN, eene beroemde orde van bedelmonniken, die in de dertiende eeuw werd ingesteld. Haar stichter was St. Dominicus (zie ald.), die het eerste klooster dier orde te Toulouse stichtte. De monniken daaraan verbonden werden onder den regel van den H. Augustinus gesteld. Door middel van de pauselijke bevestiging, van Honorius III. in 1216 verkregen, werd zij tot eene afzonderlijke orde verheven, onder den naam van Predikheeren. Op het eerste algemeene kapittel, dat te Bologna in 1220 gehouden werd, werden de Dominicanen, hoewel zij aanvankelijk het decreet weêrstonden, gedwongen om zich aan het beginsel van evangelische armoede te onderwerpen. Tot deze orde behoort in het bijzonder de *Rozekrans*, die door haar in 1270 onder de technische benaming van *Paternoster* aangenomen werd. De Dominicanen waren de eerste permanente inquisiteurs, ten tijde van den uitroeijingsoorlog tegen de Albigenzen. Het was het concilie van Toulouse, dat in 1229 de inrigting van de regtbank der Heilige Inquisitie voltooide, nadat St. Dominicus tot eersten Inquisiteur-Generaal was aangesteld, en van dien tijd af begonnen hij en zijne orde het wreede werk der vervolging in de landen met ketterij bezoedeld; en om aan de kerk den schandelijken last te besparen van bloed te storten, werden de wereldlijke vorsten ingeroepen, om het ambt van beul uit te oefenen.

Van de dertiende eeuw tot aan den tijd der Hervorming bezaten de Dominicanen en hunne mededingers de Franciscanen de voornaamste magt en den meesten invloed in kerk en staat. Zij vervulden de hoogste ambten, zoowel kerkelijke als burgerlijke; zij leerden met bijna absoluut gezag in kerken en scholen, en handhaafden de opperste majesteit der pausen

tegenover koningen, bisschoppen en ketters met merkwaardigen ijver en goed gevolg. Om hen te onderscheiden van de Franciscanen, die *Minderbroeders* werden genoemd, ontvingen de Dominicanen somtijds den naam van *Meerderbroeders*. In Frankrijk werd laatstgenoemde orde ook dikwijls die der Jacobijnen of Jacobieten genoemd, terwijl in Engeland aan de monniken dezer orde de naam van Zwarte monniken werd gegeven, naar de kleur hunner kleeding. De pausen bemerkten spoedig, dat de twee magtige orden, die aldus ontstaan waren, gemakkelijk zeer dienstbaar aan de zaak der kerk gemaakt konden worden. Daarom ontvingen zij bijzondere voorregten boven alle andere monniksorden; zij kregen verlof om openlijk overal te prediken, zonder de toestemming te behoeven van de bisschoppen; om als biechtvaders te handelen, wanneer zulks noodig was, en om absolutie en zelfs aflaten te schenken. De bijzondere gunst, die aldus aan de twee naijverige bedelorden werd betoond, wekte de ijverzucht en den bitteren haat van de bisschoppen en priesters op. Woelingen ontstonden er, en hevige twisten braken er uit in elk land van Europa, en zelfs in de stad Rome. Een van de meest bekende dezer twisten was die, welke gedurende dertig jaar tusschen de Dominicanen en de hoogeschool van Parijs werd gevoerd. De monniken maakten aanspraak op het regt, om twee theologische leerstoelen in die universiteit te hebben. Die aanspraak werd ontkend, een der stoelen werd hun ontnomen, en een voorstel werd er door de universiteit aangenomen, dat geene monniksorde regt zou hebben op twee theologische leerstoelen. De Dominicanen waren standvastig in het beweren van hunne aanspraak op den tweeden stoel, en de universiteit ontnam, ten einde den strijd te doen ophouden, aan de monniken alle betrekking tot haar. Deze groote stap maakte, in plaats van het geschil te doen ophouden, de zaken nog veel erger. De Dominicanen deden een beroep op Rome, en paus Alexander IV. besliste zoo volkomen in hun voordeel, dat na eene stoute en vruchtelooze worsteling, door de universiteit gedurende verscheidene jaren volgehouden, zij gedwongen werd om alles toe te staan, wat de Bedelmonniken wenschten. Van daar ontstond de vijandschap, die de hoogeschool van Parijs sedert dien tijd steeds jegens de Dominicanen gekoesterd heeft.

In den loop van dezen gedenkwaardigen twist tusschen de Sorbonne en de Bedelmonniken verschenen er verscheidene geschriften van beide kanten, doch het beste voortbrengsel, waartoe de strijd aanleiding gaf, was eene verhandeling, die „Over de Gevaren der Laatste Tijden" getiteld was, waarvan de schrijver Willem van St. Amour, leeraar aan de Sorbonne, was. De verschijning van dit werk, geschreven door een man van veel genie, en die in de kunst van bewijsvoeren zeer ervaren was, bragt eene groote gisting teweeg; en zoo verwoed waren de Dominicanen tegen het werk en den schrijver, dat door hun invloed te Rome paus Alexander IV. in 1256 bevat, dat het boek in het openbaar verbrand, en de schrijver uit Frankrijk verbannen zou worden. Het bevel des pausen werd gehoorzaamd, doch onder diens opvolger Clemens IV. keerde Willem van St. Amour naar Parijs terug, schreef er een grooter werk in denzelfden trant als het vorige, en stierf eindelijk geacht en betreurd door zijne tijdgenooten.

De twee wedijverende orden, de Dominicanen en de Franciscanen, niet tevreden met geheel Europa in twist en tweedragt te brengen, begonnen spoedig na den dood harer stichters met elkander om den voorrang te twisten. Dikwijls werden er pogingen in het werk gesteld om een einde aan dezen ongepasten strijd te maken, doch al die pogingen waren vruchteloos, en jaren lang gingen zij voort met elkander de bitterste smaadredenen en beschuldigingen naar het hoofd te slingeren. Doch niettegenstaande dezen hevigen wedijver tusschen de twee groote bedelorden klommen de Dominicanen langzamerhand tot groote magt en invloed, zoowel door hunne verhouding tot de inquisitie als door het hooge standpunt, dat zij als biechtvaders aan de hoven van alle koningen en vorsten van Europa innamen. Door de buitengewone magt, die zij aldus verkregen hadden, opgeblazen, voerden de Dominicaner monniken hunne trotschheid en onbeschaamdheid zoo verre, dat zij vele van de verstandigsten en braafsten van de kerk vervreemden, en door hunne hevige maatregelen hen er toe drongen, om zich aan de zijde van de opene bestrijders der pausen te scharen. Het treurspel te Bern (zie Ontvangenis, Onbevlekte) werkte veel uit om hunnen invloed te verzwakken; doch de doodelijkste slag, dien zij onwetend aan de magt van de Kerk van Rome toebragten, was de onverdachte stap, dien zij deden, om Leo X. aan te zetten eene openbare veroordeeling van Luther uit te vaardigen. Zoo werden de Dominicanen onwetend de werktuigen, om de Hervorming der zestiende eeuw teweeg te brengen.

Een van de voornaamste punten in den strijd, die zoo lang tusschen de Dominicanen en de Franciscanen woedde, was de leer der Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria. Eeuwen lang werd de strijd met

de grootste bitterheid van beide zijden gevoerd. Thomas Aquinas (zie THOMISTEN.) redeneerde tegen de Onbevlekte Ontvangenis en het feest, dat ter eere daarvan was ingesteld, met de grootste bekwaamheid, zoodat de Dominicanen, wiens kampioen hij was, op het punt waren van hunne vijanden uit het veld te drijven, toen Duns Scotus (zie SCOTISTEN.), de Franciscaansche beschouwing der leer aannemende, het strijdperk ten gunste der oorspronkelijke zondeloosheid van Maria binnentrad. De Dominicanen en Franciscanen hebben zich tot op den huidigen dag aan de verschillende zijden der kwestie gescheard, en ofschoon de tegenwoordige paus Pius IX. heeft bepaald, dat het dogma der Onbevlekte Ontvangenis van de Maagd Maria voortaan een geloofsartikel in de Roomsche kerk zou zijn, ontbreekt het toch niet aan leden van de Dominicaner broederschap, die onwillig zijn om eene leer aan te nemen, al kanten zij er zich niet openlijk tegen aan, welke hunne orde reeds lang geleden verklaard heeft in strijd te zijn met de Schriften en de meeningen van de meeste kerkvaders.

Thomas Aquinas is altijd een geliefkoosd schrijver bij de Dominicanen geweest, en hunne liefde voor de geschriften van dezen beroemden man der Middeleeuwen leidde tot een scherpen strijd met de Jezuïten in de zestiende eeuw. Molina, een Spaansch monnik van het Gezelschap van Jezus, gaf in 1588 een boek uit over de vereeniging van de genade met den vrijen wil. De Dominicanen waren ten hoogste misnoegd over de leerstellingen van dat boek, voornamelijk omdat zij in verklaarden strijd waren met de leeringen van Aquinas. Geheel Spanje was in beweging, en de Jezuïten werden beschuldigd van de dwalingen van PELAGIUS (zie ald.) weder in het leven te roepen. Verlangend om den opkomenden strijd te onderdrukken, legde paus Clemens VIII. aan beide partijen het stilzwijgen op, en ondernam hij om aangaande de betwiste punten uitspraak te doen. De paus vatte dit plan op in de hoop, dat de tijd de opgewondenheid van beide partijen zou doen bedaren. Doch toen hij bevond, dat door uitstel zulk eene uitwerking niet werd verkregen, werd hij eindelijk overgehaald om eene vergadering te Rome bijeen te roepen, ten einde de betwiste punten te behandelen. Deze beroemde vergaderingen begonnen in den aanvang des jaars 1598, en werden, om het voornaamste onderwerp van twist, Congregatiën de auxiliis genoemd. De voorzitter er van was Lodewijk Madrucci, een kardinaal van het Roomsche hof en bisschop van Trente, met wien er tien assessoren of regters waren, namelijk drie bisschoppen en zeven theologanten van verschillende broederschappen. Deze bragten het overige gedeelte dezer eeuw door met de argumenten der partijen te vernemen. De Dominicanen verdedigden de meeningen van hunnen Thomas, als de eenige ware, en sterkste. De Jezuïten gevoelden, dat, hoewel zij de gevoelens van Molina niet als de hunnen wilden aannemen, de naam en de eer hunner orde eischten, dat men verklaren zou, dat Molina vrij was van eene grove dwaling, en niet besmet was door het Pelagianismus. Eindelijk deed de commissie van theologanten uitspraak ten gunste van de meeningen der Dominicanen en tegen die van Molina en de Jezuïten. Daarom was de paus in 1601 op het punt van zich tegen de Jezuïten te verklaren; doch deze, vernemende, dat hunne zaak in groot gevaar was, oefenden al hun invloed uit bij Clemens om te verhinderen, dat hij een stap deed, die blijkbaar nadeelig voor hunne orde zou zijn. Clemens gaf toe aan hunne dringende verzoeken, en besloot beide partijen op nieuw te hooren. Het verhoor duurde drie jaar lang; de paus was daarbij voorzittend regter, met vijftien kardinalen, negen godgeleerden en vijf bisschoppen als assessoren. Dit hof hield acht en zeventig zittingen of congregatien, zooals zij door de Roomsch-Catholieke kerk genoemd worden, waarop beide partijen hare wederzijdsche gevoelens bepleitten, doch alvorens Clemens tot eene beslissing kon komen, werd hij door den dood op den 4den Maart 1605 weggenomen. In September daaraanvolgende gaf Paulus V., die hem opvolgde, aan de regters bevel om hun onderzoek van de betwiste punten te hervatten. Na eene beraadslaging van verscheidene maanden, waarbij de commissie in gevoelen verdeeld was, eindigde de zaak, zonder dat eene bepaalde uitspraak gedaan werd, doch aan beide partijen werd veroorloofd hare eigene gevoelens te behouden. Het blijkt, dat na dit onvoldoende einde van den twist de Dominicanen hunne meeningen langzamerhand wijzigden, zoodat zij verdere botsing met de Jezuïten vermeden. De twee partijen kwamen tot eene overeenstemming in woorden, zoo niet in meeningen. „Het Gezelschap," zegt Pascal, „is voldaan met in zoo verre over hen gezegevierd te hebben, dat zij den naam *zelfgenoegzame genade* aannemen, hoewel zij dien in een anderen zin opvatten, door welke kunstgreep het dit voordeel heeft, dat het zal aantoonen, dat hunne meening onhoudbaar is, zoodra het zulks gepast oordeelt. En dit zal niet moeijelijk zijn, want laat eenmaal toegestemd worden, dat alle menschen de zelfgenoegzame genade hebben, dan kan niets natuur-

lijker zijn dan de gevolgtrekking te maken, dat de krachtdadige genade niet noodzakelijk is voor het werken van het Christelijke leven, daar de toereikendheid der algemeene genade de noodzakelijkheid van alle andere uitsluit. Door te zeggen *zelfgenoegzame* drukken wij alles uit, wat voor het werken noodig is, en het zal den Dominicanen weinig baten, als zij uitroepen, dat zij eene andere beteekenis aan de uitdrukking hechten; het volk, gewend aan de gewone beteekenis dier woorden, zou naar hunne verklaring zelfs niet luisteren. Zoo verkrijgt het Gezelschap een aanmerkelijk voordeel uit de uitdrukking, die door de Dominicanen is aangenomen, zonder hen verder te drijven, en waart gij slechts bekend met hetgeen er onder de pausen Clemens VIII. en Paulus V. voorviel, en wist gij slechts, hoe het Gezelschap tegengesproken werd door de Dominicanen bij de invoering van de zelfgenoegzame genade, dan zoudt gij niet verwonderd zijn te bevinden, dat het vermijdt zich met hen in twisten te wikkelen, en hun toestaat hunne eigene meening te behouden, mits die van het Gezelschap onaangeroerd worde gelaten; en meer bijzonder wanneer de Dominicanen deszelfs leer ondersteunen, door er in toe te stemmen bij alle openbare gelegenheden de uitdrukking *zelfgenoegzame genade* te bezigen."

Hoewel de vrede in de Roomsche kerk hersteld scheen door het vergelijk, dat er tusschen de Dominicanen en de Jezuïten over het onderwerp der zelfgenoegzame genade getroffen was, was het ophouden der vijandelijkheden slechts tijdelijk. Gedurende de geheele voorgaande eeuw en tot op den huidigen dag zijn de Dominicanen aanhoudend in onmin geweest met de Jezuïten aan den eenen en de Franciscanen aan den anderen kant, en hebben zij het schouwspel opgeleverd van de hevigste inwendige tweedragt in eene kerk, die zich beroemd op hare eenheid en haren vrede.

Te Escharen in Noord-Brabant en te Huissen in Gelderland wordt een klooster voor Dominicaner monniken gevonden, en te Nijmegen, Rotterdam en Amsterdam een klooster voor nonnen dier orde.

DONATISTEN, eene Christen-secte die in de Noord-Afrikaansche kerk in het begin der vierde eeuw ontstond, en haren naam kreeg naar Donatus, bisschop van Casa Nigra in Numidië. Dit was de eerste belangrijke scheuring, die de Christelijke kerk verdeelde; gedurende nagenoeg drie eeuwen veroorzaakte zij de hevigste twisten en rampen. De omstandigheden, die tot deze ongelukkige scheuring aanleiding gaven, waren kortelijk deze. Cæcilianus, diaken van de kerk te Carthago, was bij den dood van Mensurius in 311 tot bisschop van dien zetel verkozen. De geldigheid dezer verkiezing werd door Donatus op verschillende gronden bestreden, maar voornamelijk: 1. Omdat de verkiezing onregelmatig was geweest; 2. Omdat de wijding onwettig was, daar zij verrigt was door een traditor, dat is, iemand die de edicten van Diocletianus had gehoorzaamd, door de gewijde vaten en zelfs de Heilige Schrift uit te leveren; 3. Omdat Cæcilianus de meest ongepaste vijandschap had getoond jegens de Christenen, die bij de laatste vervolging geleden hadden. Deze beschuldigingen waren te ernstig om in stilte voorbijgegaan te worden, en daarom werden zij aan het oordeel van zeventig Numidische bisschoppen onderworpen, die zoo ten volle verzekerd waren van de waarheid van hetgeen door Donatus was beweerd, dat zij weigerden de aanstelling van Cæcilianus te erkennen, en Majorinus tot bisschop van Carthago verkozen. De zaak werd voor den keizer gebragt, en de twee mededingende prelaten vertrokken naar Rome, terwijl elk vergezeld was van tien geestelijken, die voor zijne aanspraak gunstig gestemd waren. Eene vergadering werd er te dien einde bijeengeroepen, die uit drie Gallische en vijftien Italiaansche bisschoppen bestond, welke ten gunste van Cæcilianus en tegen Majorinus uitspraak deden. De verslagen partij deed een beroep op Constantijn, die er in toestemde eene andere en grootere vergadering bijeen te roepen, welke te Arles in 314 gehouden werd, en waarop de uitspraak van de eerste vergadering werd bevestigd. Wederom werd er een beroep gedaan op het oordeel des keizers in persoon, doch de beslissing van Constantijn, die de afgevaardigden der twee partijen te Milaan in 316 hoorde, was ook voor Cæcilianus. Van toen af werd de partij van Majorinus met de uiterste gestrengheid behandeld; zij werd van hare kerken beroofd, en door den staat werden wetten aangenomen, die uitsluitend tegen haar gerigt waren. Doch zooals het gewoonlijk gaat, de vervolging deed slechts het aantal harer aanhangers en haar invloed toenemen, en hoewel Majorinus zelf in het jaar 315 stierf, bleef zijne partij nog haar grond behouden, aangevoerd door Donatus, een man van welsprekendheid, standvastigheid en geestkracht, die door zijne volgelingen met zooveel eerbied beschouwd werd, dat zij hem den titel gaven van den Groote.

De Donatisten waren nu geroepen om de vijandschap van de heerschende kerk en van den staat te verduren. Constantijn had echter uit eigene ondervinding de noodlottige gevolgen der vervolging geleerd,

en daarom stond hij in een rescript, aan den vicaris Verinus in Noord-Afrika gerigt, aan de Donatisten volle vrijheid toe, om naar hunne eigene overtuigingen te handelen, en verklaarde hij, dat dit eene zaak was, die aan het oordeel van God overgelaten moest worden. En in dezen verdraagzamen geest bleef Constantijn volharden gedurende het overige gedeelte van zijn leven. Doch toen bij zijn dood Noord-Afrika aan zijn zoon Constans ten deel viel, namen de zaken een geheel ander voorkomen aan. Eerst beproefde hij de kerken der Donatisten om te koopen, om zich bij de heerschende kerk aan te sluiten. Te zelfder tijd vaardigde hij een edict uit, waarbij zij opgeroepen werden om tot de eenheid der kerk terug te keeren. Deze maatregelen waren slechts voorloopers van krachtiger middelen om zijne wenschen te vervullen. De Donatisten werden uit hunne kerken verdreven, en door gewapende soldaten verstrooid, als zij vreedzaam bezig waren met God te aanbidden. Dit leidde tot tooneelen van geweld en bloedstorting, die het algemeene medegevoel slechts des te meer opwekten.

In 347 brak er eene nog heviger vervolging tegen de Donatisten uit. Zij werd voorafgegaan van eene poging, zoo als vroeger, om door geschenken verscheidene gemeenten, die tot de secte behoorden, om te koopen om tot de heerschende kerk over te gaan. Het doel van deze geschenken werd door Donatus duidelijk ingezien, die, in antwoord op de vleijende aanbiedingen van den keizerlijken dienaar, deze aanmerking vol verontwaardiging uitsprak: „Wat heeft de keizer met de kerk te maken?" Het vrije beginsel, zooals het sedert dien tijd genoemd is, zoo duidelijk vervat in deze aanmerking, was op uitgebreide schaal onder de Donatisten begonnen te heerschen. Hunne predikers schreven in hunne preêken de verdorvenheid der kerk aan hare verbinding met den staat toe. Het koesteren van zulke gevoelens maakte hem des te gehater bij de burgerlijke overheden, zoodat de secte onder verscheidene volgende keizers met de uiterste hardvochtigheid en wreedheid werd behandeld.

De treurige uitwerkingen van de langdurige Donatistische scheuring op den voorspoed en den voortgang der Noord-Afrikaansche kerk, vereenigd met het denkbeeld, dat velen te dier tijde reeds koesterden, dat er geene zaligheid was buiten de Catholieke kerk, wekten verscheidene bisschoppen op om al hunne pogingen in het werk te stellen, ten einde de ongelukkige verdeeldheid te doen ophouden. Een van de ijverigsten in dit werk was Augustinus, een presbyter en later bisschop van Hipporegius in Numidië. Deze voorname geloofsstrijder zocht, doch zonder uitwerking, eene afzonderlijke beraadslaging tusschen de twee partijen te doen plaats hebben. Eindelijk werd er op een algemeen Afrikaansch concilie, te Carthago in 403 gehouden, besloten, dat er eene uitnoodiging zou gezonden worden aan de Donatistische bisschoppen, om schikkingen te maken met hunne bestrijders, ten einde in een openbaren redetwist over de betwiste punten te treden. De uitnoodiging werd echter afgeslagen, en eene vergadering van de geestelijken der Catholieke kerk, in het volgende jaar bijeengeroepen, besprak werkelijk de vraag, of het niet hun pligt was den keizer te verzoeken nieuwe strafwetten tegen de Donatisten uit te vaardigen, waardoor vele gedwongen konden worden om tot de Catholieke kerk terug te keeren. Deze voorslag, die een onverdraagzamen en vervolgzieken geest ademde, werd bestreden door Augustinus en eenige jongere bisschoppen, die er in slaagden om den ongepasten ijver van het concilie te wijzigen, en tot zekere grens te doen ophouden.

Augustinus en de Noord-Afrikaansche bisschoppen over het algemeen drongen er bij de Donatisten op aan, dat zij in eene godsdienstige vergadering zouden toestemmen, in de hoop, dat zij hen door redenering zouden overtuigen, dat zij van het ware geloof waren afgeweken, doch te vergeefs. De Donatisten wilden aan zulk eene nutteloze beproeving geen deel nemen. Evenwel werd er een bevel van keizer Honorius verkregen, dat er te Carthago in 411 eene vergadering van de beide partijen zoude gehouden worden. Op deze bijeenkomst waren niet minder dan 286 bisschoppen van de Catholieke, en 279 van de Donatistische partij tegenwoordig. Flavius Marcellinus was als keizerlijk commissaris bij deze gelegenheid voorzitter. De debatten waren volstrekt niet zoodanig, als men van eene godsdienstige vergadering kon verwachten. Gehoorzaam aan de keizerlijke brieven eischte Marcellinus, dat elke van de twee strijdende partijen zeven afgevaardigden zoude verkiezen, om hare bijzondere inzigten te bepleiten. Aan deze schikking werd een tijd lang door de Donatisten weêrstand geboden, doch eindelijk werden zij gedwongen om toe te geven. De bekwaamste spreker aan de Catholieke zijde was Augustinus, terwijl die aan de andere zijde Petilianus was. Alvorens de debatten begonnen, vroeg Marcellinus aan de afgevaardigden van beide zijden om te gaan zitten, zooals hij zelf deed, doch de Donatisten weigerden zulks, voornamelijk omdat de Goddelijke wet hun in Ps. XXVI: 4 verbood, om bij zulke tegenkanters te zitten. De keizerlijke commissaris, dit hoo-

rende, verklaarde, dat eerbied voor het karakter der bisschoppen hem belette te blijven zitten, zoo zij verkozen te staan, en daarom gaf hij bevel, dat zijn stoel weggenomen zou worden.

De betwiste punten waren slechts twee in getal, waarvan het eene van een slechts tijdelijk belang was, en op een feit betrekking had, namelijk of Felix van Aptunga en Cæcilianus traditoren waren, en het andere eene belangrijke kwestie over de leer was, namelijk, of de kerk, door onwaardige leden in hare gemeenschap te hebben, daardoor haar aanspraak verbeurde, om als de ware Christelijke Catholieke kerk beschouwd te worden. De bron der dwaling, waarin beide partijen ten aanzien van het punt: Wat tot het wezen der Catholieke kerk behoorde? vervallen waren, is daarin te vinden, dat zij de onzigtbare en de zigtbare kerk met elkander verwarden. „Op dit standpunt beweerden de regtzinnige kerkleeraars," zegt Neander, „dat buiten de gemeenschap met de eene zigtbare, algemeene, door de opvolging der bisschoppen van de Apostelen afgeleide kerk geen deelgenootschap aan de werking des Heiligen Geestes, en dus ook geene zaligheid was; terwijl de Donatisten, in dezelfde dwaling verward, daar tegenover stelden, dat iedere kerk, die onwaardige leden in haar midden duldt, door de gemeenschap met deze bevlekt, ophoudt het karakter van reinheid en heiligheid te bezitten, en daarmede eene ware Christelijke kerk te zijn, daar die, zonder dat karakter, niet kan bestaan."

De Donatisten beweerden, dat het de pligt der kerk was, om alle onwaardige leden uit hare gemeenschap te sluiten, en zij staafden hunne meening met den last, door den Apostel Paulus aan de kerk te Corinthe in het geval van den bloedschender gegeven, zoowel als door verscheidene andere gedeelten van het Nieuwe Testament. Augustinus beweerde daarentegen, dat, terwijl hij aannam, dat de kerktucht met de grootste stiptheid moest gehandhaafd worden, zulk eene geheele afscheiding als de Donatisten tusschen de regtvaardigen en de goddeloozen eischten, in den bestaanden toestand der kerk onuitvoerbaar was, en beriep zich, om zijne meening te ondersteunen, op die gelijkenissen van onzen Heer, die over de afscheiding tusschen de goeden en boozen spreken als bewaard voor het laatste oordeel. Hierop antwoordden de Donatisten, dat die gedeelten òf betrekking hadden op het vermengen van de goeden met de boozen in de wereld en niet in de kerk, òf op het vermengen van verborgen zondaars met de heiligen. Zoo ontstond er een verschil van meening over de beteekenis van het woord „wereld" in de gelijkenissen in kwestie, zooals in die van de tarwe en het onkruid, en in die van het net, dat goede en kwade vischen bevatte. De eene partij wees op de verklaring van onzen Heer zelven. „De akker is de wereld," en vatte het woord „wereld" in zijne letterlijke beteekenis op, als staande tegenover de kerk; terwijl de andere partij de „wereld" in de genoemde gelijkenissen beschouwde, als gebruikt in plaats van de kerk. Maar toch komt de vraag op: Welk begrip aangaande de kerk wordt er bedoeld? Tot antwoord op die vraag nemen wij de volgende zeer oordeelkundige opmerkingen over: „Dat gedeelte van de zigtbare kerk, dat te gelijker tijd tot de onzigtbare behoort, kon slechts eene tegenstelling uitmaken met dat gedeelte, dat in het Nieuwe Testament in een bijzonderen zin de *wereld* wordt genoemd. Maar van de uitwendige, zigtbare kerk, in zoo verre die niet *één* is met de onzigtbare, kan met juistheid gezegd worden, dat zij tot de wereld in den zin des bijbels behoort. Juist omdat de Donatistische bisschop Emeritus dit onderscheid van denkbeelden niet maakte, hief hij, zooals Augustinus het uitdrukte, een groot geschreeuw er over aan. Toen ging hij er dadelijk toe over, om die gedeelten van Johannes aan te halen, waarin de *wereld* datgene uitdrukt, wat staat tegenover het koningrijk van God, en vroeg, of dat van de kerk gezegd kon worden, b. v.: de wereld kent God niet, daarom: de kerk kent God niet. Maar van één gedeelte der *zigtbare* kerk kon dit alles met juistheid gezegd worden, en de Donatist zelf kon niet aarzelen om dit alles toe te passen op de geheime onwaardige leden, die toch tot de zigtbare kerk behoorden. Jammer dat hij zich hiervan niet duidelijk bewust had gemaakt! Augustinus antwoordde, dat in de Heilige Schriften het woord „wereld" somtijds in een goeden en somtijds in een slechten zin gebruikt wordt. In den eersten zin b. v., als men zegt: de wereld gelooft in Christus, is door Hem verlost; doch hij moest overwogen hebben, dat de onzigtbare kerk hare leden uit de wereld ontvangt; dat zij, die eens tot de wereld behoorden in dien bijbelschen zin, en door geloof en deelhebbing aan de verlossing in de onzigtbare kerk worden ingelijfd, ophouden om daar langer toe te behooren. Augustinus zegt, dat men alleen de verschillende beteekenissen van het woord „wereld" moest onderscheiden, en dat men dan niet langer hier in de Schriften eenige tegenstrijdigheid zou vinden. Maar hij zou verder gekomen zijn, en nog vrijer zijn geweest van vooroordeel in zijne verklaring van den bijbel, indien hij de verschillende beteekenissen van het

woord „kerk" behoorlijk had onderscheiden. Hij zegt: „Aanschouw de wereld in de slechte beteekenis, allen, die aardsche dingen aankleven onder al de natiën; aanschouw daarentegen de wereld in den goeden zin, allen, die gelooven en hopen op het eeuwige leven onder alle natiën." Maar zijn niet de laatst gemelden juist de leden van de ware kerk van Christus, van de *onzigtbare* kerk onder alle natiën, waar het evangelie zijn weg gevonden heeft, onder al de verschillende aardsche vormen van voorkomen van de zigtbare kerk?"

Op de vergadering van de Donatisten en hunne tegenstanders deed zich in den loop der beraadslagingen de belangrijke vraag voor: Is het wettig om in zaken van godsdienst geweld te gebruiken? De Donatisten redeneerden met de uiterste hardnekkigheid tegen onverdraagzaamheid en vervolging van elken aard, als onschriftmatig en in strijd met den geheelen geest van het Christendom. Augustinus bevond zich daarentegen, als de kampioen der Catholieke kerk, in de noodzakelijkheid van te moeten bewijzen, dat het regtvaardig en behoorlijk was om de menschen te dwingen in gemeenschap met de uitwendig zigtbare kerk te treden, buiten wier schoot niemand zalig kan worden. Aangaande het groote beginsel der verdraagzaamheid stonden de twee partijen derhalve lijnregt tegenover elkander, en terwijl de Donatisten de godsdienstvrijheid verdedigden, legde Augustinus eene theorie bloot, die, hoewel hij waarschijnlijk nooit droomde van de uitgestrektheid, waartoe zij gedreven zou worden, later tot een stelsel van geestelijk despotismus leidde, dat het onverdraagzaamste en onderdrukkendste was, dat ooit door een mensch werd uitgevonden.

Na een scherpen en levendigen strijd van drie dagen, die van beide kanten met niet weinig bekwaamheid en redeneerkracht werd gevoerd, werd de vergadering gesloten, en de keizerlijke commissaris besliste, zooals vooraf te denken was, tegen de Donatisten. Eene heete vervolging had er nu plaats op verzoek van den keizer en het gouvernement. De Donatistische geestelijken werden uit hun land gebannen, en de leeken werden in zware boeten geslagen. Verstrooid en onderdrukt bleef de partij hare inzigten behouden, en zelfs tot aan de zesde eeuw bestonden de Donatisten als eene afzonderlijke secte. Na de dagen van Gregorius den Groote worden zij nergens meer vermeld, hoewel Witsius in zijne geschiedenis van de Donatisten gist, dat de veroveringen der Saracenen in Afrika in de zevende eeuw een einde maakten aan de secte der Donatisten. Zie Circumcellionen.

DOODEN (Aanbidding van de), een van de eerste vormen van afgoderij. Als menschen zich bij hun leven door daden van heldenmoed of nuttigheid onderscheidden, werden zij niet alleen geëerbiedigd, terwijl zij op aarde waren, maar hunne nagedachtenis werd ook na hun dood in eere gehouden. Zoo ver werd dit gevoelen somtijds gedreven, dat groote en goede menschen met goddelijke eigenschappen werden bekleed, en als goden werden aangebeden. De Arabische schrijvers schrijven den oorsprong der afgoderij van hunne eigene natie daaraan toe. Diodorus Siculus zegt van de Egyptenaren, dat deze zeiden, dat er behalve de hemelsche goden ook aardsche waren, die door hen werden voortgebragt, en oorspronkelijk sterfelijke menschen waren, doch om hunne wijsheid en liefdadigheid de onsterfelijkheid hadden verworven, en dat eenige dezer koningen van Egypte geweest zijn. Cicero en Plinius verzekeren ons, dat de vergoding de oude wijze was om hen te beloonen, die den dank van hun vaderland en van hunne evenmenschen hadden verdiend, en Lactantius berigt ons werkelijk, dat Cicero leefde, om goddelijke eer aan zijne eigene dochter Tulliola te zien bewijzen. Geen wonder, dat deze uitstekende man zelf verklaarde, dat zij, die ingewijd zijn, moeten weten, dat zij de zielen van menschen aanbidden, die uit hare ligchamen zijn weggegaan, en dat de *Dii Majorum Gentium* zoodanig waren. Maximus Tyrius zegt hetzelfde van de Grieken. Herodotus beschuldigt Hesiodus en Homerus van de eersten geweest te zijn, die eene theogonie of leer der godenwording onder de Grieken invoerden. Hij zegt ons duidelijk, dat deze twee oude schrijvers de genealogie der goden uitdachten, een naam aan elken god gaven, hun functiën en eerbewijzingen toekenden, en hen in hunne verschillende vormen kleedden, terwijl zij voor dien tijd aan de goden in het algemeen offerden en hen aanbaden, zonder een naam of bijnaam aan eenige godheid toe te kennen, waarvan zij in die dagen nooit gehoord hadden. En ten aanzien van de theogonie van Egypte rekent Syncellus zeven goden en negen halve goden, die in Egypte regeerden, en kent hij aan elk hunner een zeker aantal jaren voor zijne regering toe. De Egyptenaren wilden echter in geenen deele aannemen, dat hunne goden van menschelijken oorsprong waren. Hunne wetten bedreigden een ieder met den dood, die zeggen zoude, dat Serapis eens een mensch geweest was.

Niet alleen namen de zielen der afgestorvenen hare plaats in onder de goden, maar het beginsel, eens ingevoerd, werd nog verder gedreven, want in het

vervolg van tijd werden zij tot een hoogeren rang onder de hemelsche godheden verheven. Naar mate de tijd vorderde, en de ware authentieke geschiedenis der dus vereerde helden verloren geraakte, was het geene moeijelijke zaak om aan de meeste menschen diets te maken, dat hij, dien zij lang aangebeden hadden, in werkelijkheid goddelijke eigenschappen bezat. Zoo kan niet alleen in Egypte, maar ook in Griekenland en Rome, in Perzië, in Indië en Scandinavië veel van de afgoderij der inwoners toegeschreven worden aan de vergoding van gestorven helden en de aanbidding der dooden.

DOODEN (BRANDINGEN OVER DE). Het was onder de oude Hebreën de gewoonte, om brandingen te doen over hunne koningen bij gelegenheid van hunnen dood. Deze bestonden in het maken van een groot vuur, waarin alle soorten van kruiderijen werden gedaan, benevens de kleederen, wapenrusting en andere dingen, die aan den overledene behoorden. Zoo wordt van koning Asa gezegd, wiens lijk in zijn eigen graf werd gelegd: „en zij brandden over hem eene gansch groote branding." In Jer. XXXIV: 5 lezen wij: „Gij (Zedekia) zult sterven in vrede, en naar de brandingen van uwe vaderen, de vorige koningen, die voor u geweest zijn, alzoo zullen zij over u branden." De Rabbijnen beweren, dat eene gewoonte van hunne voorvaderen tot hen was gekomen, om de bedden en andere artikelen van huisraad, die aan den doode behoorden, te verbranden.

DOODEN (GEBEDEN VOOR DE). Het gebruik om voor de dooden te bidden, dat door de Roomsche kerk volgehouden wordt, wordt door het Woord Gods niet aanbevolen. Ook spreken de eerste kerkvaders volstrekt niet over het bestaan van zulk eene gewoonte. Tertullianus, die in 220 stierf, is de eerste, die over het gebed voor de dooden als eene gewoonte der kerk in zijn tijd spreekt. Origenes en Cyprianus, die ook in de derde eeuw leefden, zeggen, dat het de gewoonte was, dat de kerk gebeden opzond ten behoeve van hare afgestorvene leden. Arnobius vermeldt in zijne Verhandeling tegen de Heidenen, waarschijnlijk geschreven in het begin der vierde eeuw, dat na de wijding der elementen in het avondmaal de Christenen om vergiffenis en vrede baden, ten behoeve van de levenden en de dooden. Cyrillus van Jeruzalem, die in dezelfde eeuw leefde, deelt een dezer gebeden mede, dat van den volgenden inhoud is: „Wij offeren dit offer ter nagedachtenis van al degenen, die voor ons in slaap gevallen zijn: ten eerste, patriarchen, profeten, apostelen en martelaren, dat God door hunne gebeden en bemiddeling onze smeekingen moge aannemen; en dan bidden wij voor onze vaderen en bisschoppen en al degenen, die voor ons in slaap gevallen zijn, en die gelooven, dat het een groot voordeel voor hunne ziel is, dat er voor gebeden wordt, terwijl het heilige en vreeselijke offer op het altaar ligt." Het is onmogelijk om het gebruik verder dan tot het einde der tweede eeuw na te gaan. Wij vinden, dat omstreeks dien tijd, onmiddellijk voordat de communie gevierd werd, hetgeen bij elke openbare eeredienst geschiedde, een catalogus, gewoonlijk de diptycha geheeten, gelezen werd, die de namen bevatte van al degenen, die tot de kerk hadden behoord. Daarna werden er gebeden ten behoeve van de overledenen opgezonden, waarna het avondmaal werd gevierd. Indien er bewezen werd, dat iets onbestaanbaars met het Christelijk geloof of leven in het karakter te vinden was van iemand, wiens naam was ingeschreven, en voor wien gebeden werd, dan werd die naam dadelijk doorgehaald.

De eerste persoon, die zich openlijk verzette tegen het gebruik om voor de dooden te bidden, was Aërius, die beweerde, dat zulke gebeden van geen voordeel konden zijn voor hen, die er het onderwerp van waren. Deze tegenwerping werd heftig bestreden door Epiphanius, die voor de nuttigheid van het gebruik pleitte, daar het van het geloof en de hoop der levenden getuigde, dewijl het een teeken was van hun geloof, dat de afgestorvenen nog in aanzijn waren, en bij den Heer leefden. Zoo sloop de verkeerde meening in de kerk, dat gebeden en offeranden voor de dooden gedaan moesten worden, terwijl het nog eene kwestie was, waarover de Christenen in meening verschilden, of de dooden eenig voordeel trokken uit zulke gebeden. De Roomsche kerk deed dit gebruik voortduren door het te bestempelen met het officiëele gezag van het concilie van Trente, dat in zijn decreet aangaande de mis verklaart, dat zij een zoenoffer is, „eigenlijk geofferd niet alleen voor de zonden, straffen, voldoeningen en andere noodzakelijkheden van levende geloovigen, maar ook voor de dooden in Christus, die nog niet geheel en al gezuiverd zijn." En de derde canon van ditzelfde concilie verklaart een ieder, die deze leer aangaande de mis niet aanneemt, voor vervloekt. Daarom maakt eene plegtige dienst voor de dooden een gedeelte van de godsdienstoefening dier kerk uit, en wordt zij gewoonlijk maandelijks eenmaal, en gedurende de vasten wekelijks eenmaal opgezegd. Op het Allerzielenfeest worden buitengewone missen voor de verligting van weggegane zielen gelezen. De Roomsche kerk beroept zich, om deze leer te verde-

digen, voornamelijk op eene aanhaling uit het Tweede boek der Makkabeën, die van den volgenden inhoud is: „Daarom heeft hij ook voor deze dooden gebeden, dat hun de zonden mogten vergeven worden." Deze aanhaling uit de Apocryphe boeken is de eenige duidelijke verdediging, die de Roomschen kunnen vinden voor een gebruik, dat, in verband met de leer van het vagevuur, eene bron van groote inkomsten voor hunne geestelijken is geweest. Eenige gedeelten van de Canonieke Schriften worden ook tot ondersteuning aangehaald, zooals 1. Cor. XV : 29; 1. Joh. V : 16; Matth. V : 26; XII : 32, doch men zal bevinden, dat deze gedeelten der Heilige Schriften, als zij zorgvuldig onderzocht worden, in geenen deele de gewoonte om voor de dooden te bidden wettigen. Geen bepaald voorbeeld van dat gebruik is er in de Schrift te vinden. In tegendeel, de leer des bijbels is duidelijk, dat bij den dood de veroordeeling van een ieder, hetzij tot geluk of ellende, onherroepelijk bepaald wordt. Zoo Openb. XIV : 13: „En ik hoorde eene stem uit den hemel, die tot mij zeide: Schrijf, zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hunnen arbeid; en hunne werken volgen met hen." Joh. V: 24: „Voorwaar, voorwaar zeg ik u: die mijn woord hoort, en gelooft Hem, die mij gezonden heeft, die heeft het eeuwige leven, en komt niet in de verdoemenis, maar is uit den dood overgegaan in het leven." 2. Cor. V : 1: „Want wij weten, dat, zoo ons aardsche huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig, in de hemelen." Phil. I : 21: „Want het leven is mij Christus, en het sterven is mij gewin."

Het is zonderling, dat, hoewel er in de Canonieke boeken van het Oude Testament niet de geringste vermelding wordt gevonden, dat het bidden voor de dooden bij de oude Hebreën plaats had, de nieuwere Joden dat gebruik in acht nemen. Zoo is het onder de Joden in sommige landen de gewoonte, nadat de doodkist toegespijkerd is, dat tien mannen er zevenmaal in plegtige processie om gaan, terwijl zij al dien tijd gebeden voor de ziel van den overledene opzeggen. Zulk eene plegtigheid is echter volstrekt niet algemeen. Doch het is eene heerschende gewoonte, dat tien Joden, die ouder zijn dan dertien jaar, na de begrafenis van een Israëliet des morgens en des avonds gebeden opzeggen; bij het einde dezer gebeden zeggen de zonen van den overledene of diens naaste mannelijke bloedverwanten den KODESH (zie ald.) op, een gebed dat van voldoende kracht beschouwd wordt, om den overledene uit de hel te verlossen.

De Grieksche kerk bepaalt leerstellig niets aangaande den staat der afgestorvenen, en toch worden er voorbiddingen voor hen gehouden, opdat zij geluk mogen hebben in den staat, waarin zij overgegaan zijn, eene blijde opstanding en eene eindelijke vrijspraak op den dag des oordeels; geen woord wordt er echter over het vagevuur geuit. In de Russische kerk worden er diensten gehouden boven de graven, ten behoeve van de overledenen, op den derden, negenden en veertigsten dag na de begrafenis. De dooden worden ook in het avondmaal herdacht, doch geen geld wordt er betaald voor missen, zooals in de Roomsche kerk, om de verlossing hunner zielen te verkrijgen. In de ARMENISCHE KERK (zie ald.) is de leer van het vagevuur niet bij name bekend, doch er worden aanhoudend gebeden en missen voor de dooden gelezen. De dagelijksche dienst is vol van zulke gebeden, die dikwijls herhaald worden, en reukwerk wordt er gebrand op de graven der overledenen, voornamelijk op Zaturdag avond, die aangenomen is om de dooden in gebeden en aalmoezen te herdenken. De mis wordt gelezen voor de zielen der afgestorvenen op den dag der begrafenis, op den zevenden, vijftienden en veertigsten dag, en aan het einde van het eerste jaar na den dood. Aalmoezen worden er ook door de overlevende bloedverwanten, uit naam der afgestorvenen, aan de armen gegeven, in de meening, dat de verdienste dezer daden van liefdadigheid vergiffenis voor de levenden en de dooden zal verwerven.

DOODEN (OFFERANDEN VOOR DE). Onder de oude Grieken had er eene offerande plaats voor de dooden op den tweeden dag na de begrafenis, doch het voornaamste offer van deze soort werd op den negenden dag geofferd. Onder eenige nieuwere Heidenen heerscht het gebruik, om voor de dooden geene onredelijke dieren, maar redelijke wezens te offeren. Dit gebruik heerscht vooral in Ashantee en Dahomey. De slagtoffers, die bij den dood van een lid der koninklijke familie of van een voornaam persoon worden geofferd, en die, welke daarna op bepaalde tijden gedood worden, zijn bestemd om bedienden of begelijders van zulke personen in eene andere wereld te zijn. Zij veronderstellen, dat hunne overleden vrienden al de ligchamelijke behoeften hebben, die zij in deze wereld hadden, en dat dezelfde dingen, die hun op aarde behaagden, hun ook in de andere wereld genoegen zullen doen. Het eenige voorbeeld van dezen aard, dat, voor zoo verre wij kunnen nagaan, onder Christenen

gevonden wordt, heeft onder de Armeniërs plaats, welke een dier van de eene of andere soort offeren. De aard en oorsprong van deze zonderlinge plegtigheid worden door twee Amerikaansche zendelingen aldus beschreven: „De priesters lezen, nadat zij het dier aan de deur der kerk hebben gebragt, en zout voor het altaar hebben geplaatst, de lessen uit de Schriften voor zulke gelegenheden, en bidden en smeeken, terwijl zij den naam van den overleden persoon vermelden, om de vergeving van diens zonden. Dan geven zij het zout aan het dier en dooden het. Een gedeelte behoort aan den priester, andere gedeelten worden aan de armen geschonken, en van het overschot wordt den vrienden een feest bereid. Niets mag er overblijven tot den volgenden morgen. Deze offeranden worden niet als zoenoffers beschouwd, gelijk die der Joden, (want de Armeniërs gelooven, dat zij door den dood van Christus werden afgeschaft,) doch als eene verdienstelijke liefdadigheid aan de behoeftigen. Zij hebben steeds, ten minste in nieuwere tijden, eene bijzondere betrekking op de dooden, en worden gewoonlijk, hoewel dit niet noodzakelijk is, op den dag verrigt, waarop eene mis voor hetzelfde doel gelezen wordt. De andere meest gewone gelegenheden zijn de groote feesten der heiligen en die, welke de feesten des Heeren genoemd worden. Voornamelijk op Paschen worden er altijd een of meer dieren geofferd, en de geheele menigte draagt dan dikwijls tot de kosten bij, en verdeelt het slagtoffer of de slagtoffers onderling. Doch ook dit geschiedt ter nagedachtenis van de dooden. De oorsprong daarvan is, zooals ons op gezag van den catholicos Izak den Groote verhaald werd, de volgende: — Toen de natie het Christendom omhelsde, door de prediking van St. Gregorius Loosavorich, kwamen de bekeerde Heidensche priesters tot hem, en vroegen hem om hun een middel van bestaan te verschaffen, daar de offeranden, waarvan zij vroeger leefden, nu afgeschaft waren. Daarom bepaalde hij, dat een tiende van de opbrengst der velden hun zou toebehooren, en dat het volk, in plaats van de vroegere offeranden aan afgoden, nu offeranden aan God zou doen in naam der dooden, als eene liefdadigheid aan de hongerigen."

DOODEN (Onderzoek der). De Mohamedanen gelooven, dat, als een lijk in het graf is nedergelegd, een engel daarvan berigt geeft aan de twee onderzoekers Monker en Nakir, verschrikkelijke engelen met een loodkleurig en donker voorkomen, wier pligt het is onderzoek te doen naar het leven en de daden der overledenen. Zij bevelen den doode om regtop te gaan zitten, en zoo hij niet onmiddellijk gehoorzaamt, trekken zij hem op met een ijzeren haak; en daar de Mohamedanen niet veronderstellen, dat deze onderzoekers zeer geduldig zijn, laten zij hunne graven hol maken, opdat zij zonder moeijelijkheid kunnen zitten. De engelen ondervragen dan den doode gestreng aangaande zijn geloof; zoo hij voldoende antwoorden geeft, veroorloven zij hem verfrischt te worden door de windjes van het Paradijs: doch zoo niet, dan slaan zij hem op de slapen met ijzeren knodsen, en trekken hem rond met den ijzeren haak, totdat hij zoo luide schreeuwt, dat hij door het geheele heelal gehoord wordt, behalve door de menschen en de geniën. Dan werpen zij hem weder in het graf, en geven hem tot gezelschap negen en negentig draken, elk met zeven hoofden, die tot aan den oordeelsdag aan zijn lijf hangen.

De onderzoeking der dooden, welk denkbeeld misschien aan Joh. XX : 12 ontleend is, wordt niet dadelijk in den koran vermeld, en daarom verworpen door die Mohamedanen, die zich gestreng houden aan den tekst; daar er echter duidelijk op die leer gezinspeeld wordt, wordt zij door de meerderheid der Muzelmannen aangenomen. Meer waarschijnlijk is het echter, dat zij ontleend is aan de godsdienst der oude Perzen, waarin het onderzoek der dooden geleerd wordt, hoewel men gelooft, dat het later zal plaats hebben; de onderzoekers Mithir en Rashneé-râst wachten, totdat de zielen zich op de brug vertoonen, die de aarde van den hemel scheidt.

In het Boek der Overleveringen aangaande de Daden en Gezegden van Mohamed verhaalt Aboe-Horeira, een medgezel van den profeet, aangaande de onderzoeking der dooden: „De profeet zeide: Voorwaar, een lijk zit op in zijn graf zonder vrees of gedruisch, waarna het gevraagd wordt naar zijne godsdienst in de wereld; het zal antwoorden: „Ik was in Islam," — „En wat zegt gij aangaande Mohamed?" Het zal zeggen: „Hij is de bode van God, die ons wonderen bragt van God, en ik beschouw hem als een spreker der waarheid." — „En zaagt gij God?" — Het zal zeggen: „Het is voor niemand mogelijk om God te zien." Dan zal voor het lijk eene opening gemaakt worden naar de hel, om te zien hoe eenigen anderen in de vlammen in stukken scheuren; dan zal tot hetzelve gezegd worden: „Zie naar datgene, waarvoor God u heeft behoed;" waarna eene opening voor het lijk gemaakt zal worden naar het Paradijs, en het zal de schoonheden en vermaken er van zien, en tot hetzelve zal gezegd worden: „Dit is de plaats uwer woning,

omdat gij leefdet in de waarheid en daarin stierft, en God zal u daarin opwekken!" En een booze zal in zijn graf zitten in jammerklagten en geween. Dan zal hem gevraagd worden: „Wat deedt gij?"— Hij zal zeggen: „ik weet het niet." — „Maar wat zegt gij aangaande Mohamed?" — Hij zal zeggen: „ik hoorde iets aangaande hem. Voor hem zal dan eene opening gemaakt worden naar het Paradijs, en hij zal naar de schoonheden daarvan zien, en hem zal gezegd worden: „Zie naar die dingen, die aan u onthouden worden." Dan zal voor hem eene opening gemaakt worden naar de hel, en hij zal daar geween en geknars van tanden zien, en hem zal gezegd worden: „Dat is uwe woning, omdat gij in twijfel leefdet, en in twijfel zult opgewekt worden, als God het wil." De Egyptenaren hadden ook eene manier om hunne dooden te onderzoeken, in het bijzonder hunne koningen. Men geloofde echter niet, dat dit door engelen geschiedde, maar wel door de levenden. Zoodra iemand dood was, werd hij in verhoor genomen. De openbare beschuldiger werd gehoord; als hij bewees, dat de overledene een slecht leven had geleid, werd diens nagedachtenis veroordeeld, en werd hij van de eer eener begrafenis beroofd; maar als zijn leven eervol en nuttig was geweest, werd hij met groote plegtigheid en eerbied begraven.

DOODEN (PLEGTIGHEDEN VOOR DE). Onder de oude Hebreën werden nagenoeg dezelfde plegtigheden ten behoeve der dooden in acht genomen, als nog heden ten dage in het Oosten in gebruik zijn. Naauwelijks was de adem weggegaan, of de naaste bloedverwant haaste zich om de oogen van den overledene te sluiten, en het levenlooze ligchaam met een afscheidskus te begroeten. Het lijk werd daarna met water gewasschen, en zoo het niet onmiddellijk begraven werd, werd het in eene bovenkamer nedergelegd. Zij wikkelden daarna het lijk in linnen, en plaatsten het hoofd in een doek. Somtijds gingen de Hebreën, na het lijk gewasschen te hebben, tot balsemen over. (Zie BALSEMEN.)

De nieuwere Joden zijn echter van de gewoonten hunner vaderen in het behandelen der dooden zeer afgeweken. Aangaande dit onderwerp nemen wij het volgende over: — „In de overtuiging, dat, als de ziel op het punt was het ligchaam te verlaten, zij verheven werd, en eene zekere mate van inspiratie bezat, omringden de kinderen en betrekkingen van den stervende zijn bed, om naar zijne laatste onderrigtingen te luisteren en zijn laatsten zegen te ontvangen. Het gebruik onder de nieuwere Joden is, een rabbijn met tien man uit te zenden, ten einde zijne bekentenis te ontvangen, terwijl zijne zonden in de orde van het alphabet gerangschikt worden. Doch de meer verstandige handelt op dezelfde wijze, als een Christen bij zulk eene gelegenheid zou doen. Hij bidt, dat God hem of de gezondheid moge wedergeven, of voor zijne ziel zorg moge dragen, en in het bijzonder, dat de smart van te sterven de boetedoening voor zijne schuld moge zijn. Middelerwijl gaan zijne vrienden naar de synagoge, en bidden voor hem onder een anderen naam, om zijn berouw en zijne verandering van gedrag aan te duiden.

„Doch sommigen blijven met vrome en plegtige aandacht in de kamer, om hem te zien weggaan, en om zijne laatste omhelzing te ontvangen, die zij „de ziel van den stervende" noemen. Gelijk bij de Grieken en Romeinen sloten vroeger de naaste betrekkingen van den overledene zijne oogen. Daarna verscheurden zij hunne kleederen, sloegen zich op de borst, trokken zich het haar uit, of wierpen stof of asch op hun hoofd. Doch in nieuwe tijden vergenoegen zij zich met een klein gedeelte hunner kleederen te verscheuren. Men verhaalt, dat de gewoonte ook bestond, om op straat al het water te gieten, dat in het huis of de buurt gevonden werd, opdat het berigt van zijn dood aldus spoedig overgebragt kon worden, en het algemeene geschrei kon beginnen. Het was eene van de vreeselijke straffen, waarmede de koning Jojakim werd bedreigd, dat niemand over hem zou treuren of klagen en zeggen: „Och mijn broeder! of, och zuster! zij zullen hem niet beklagen. Och heer! of, och zijne majesteit! Met eene ezels-begrafenis zal hij begraven worden."

„Het lijk werd daarna op een laken op den grond nedergelegd, en het gelaat werd bedekt, daar het niet langer wettig was om het menschelijke gelaat te zien. Door een bijgeloovig beginsel aangezet, bogen zij ook den duim in de hand, en bonden dien met de franjes van den Thaled, als reden aangevende, dat, daar de duim de gedaante van den naam van God heeft, de duivel dien niet durft naderen. Het overige gedeelte van de hand bleef open, om aan te duiden, dat de overledene van al de zaken dezer wereld afstand gedaan had, gelijk kinderen in de wereld komen met de handen digt, om aan te toonen, dat God al de rijkdommen der aarde in hunne handen heeft gesteld. Het lijk werd dan met water gewasschen, opdat het, zooals sommigen zeggen, rein voor God mogt verschijnen; doch, zooals anderen met meer waarschijnlijkheid beweren, opdat de zalf en de reukwerken gemakkelijker door de poriën konden gaan, die door warm water geopend waren.

„Het was somtijds ook de gewoonte, om hout en speeerijen over het lijk te verbranden. Van Asa, koning van Juda, wordt gezegd: „Zij leiden hem op het bed, hetwelk hij gevuld had met speeerijen, en dat van verscheidene soorten, naar apothekerskunst toebereid; en zij brandden over hem eene gansch groote branding." Het is waarschijnlijk, dat dit oorspronkelijk geschiedde, om den nadeeligen reuk der lijken weg te nemen, doch de ijdelheid van bijzondere personen voerde dit veel verder, dan volstrekt noodig was. In het Oosten, waar reukwerken in overvloed zijn, blijft dit gebruik nog steeds bestaan, doch in Italië vermengen de Joden het water, waarmede zij het lijk wasschen, slechts met gedroogde rozen en kamil'len.

„Als het lijk gewasschen is, wordt het in een laken gedaan, doch op vele plaatsen doen zij het slechts eene onderbroek en een wit hemd aan. Anderen zeggen, dat het de gewoonte was, om de dooden op zulk eene weelderige wijze aan te kleeden, dat de uitgaven alle behoorlijke palen te buiten gingen, en dat Gamaliël de Oude dit misbruik afschafte, door aan zijne discipelen zonder onderscheid te bevelen, om het lijk met een linnen laken te bedekken. Het werd ook voor eene daad van vroomheid gehouden, om iemand te begraven in de kleederen, die hij gewoon was te dragen.

„Het lijk werd eenigen tijd voor de begrafenis ten toon gesteld, en eene brandende kaars werd aan het hoofd geplaatst. Sommigen beweren, dat dit licht bestemd was om de ziel te verlichten, en om hare intrede gemakkelijk te maken, als zij terugkeert om het ligchaam te bezoeken; doch de Joden verwerpen deze meening en zeggen, dat dit oude gebruik slechts ingesteld werd om de toovenaars belagchelijk voor te stellen, die beweerden, dat het licht eener waskaars nabij het lijk voldoende was, om hevige pijn aan den afgescheiden geest te veroorzaken."

Onder de Romeinen bestonden eenige bijzondere gebruiken bij hunne behandeling der dooden. Als de laatste adem op het punt was van te vertrekken, trachtte de naaste bloedverwant dien met zijn mond op te vangen. De ring werd dan van de hand van het lijk genomen, en de oogen en de mond werden door den naasten bloedverwant gesloten, die den overledene bij zijn naam noemde, en *vale*, vaarwel, uitriep. Het lijk werd daarna gewasschen, en door slaven met reukwerk en olie gezalfd. Als het lijk aldus toebereid was, werd eene kleine munt in den mond geplaatst, om Charon te betalen voor het overbrengen van den overledene naar Hades. Het lijk werd nu gekleed in het beste kleed, dat door den doode bij zijn leven gewoonlijk gedragen werd, en nadat het op eene legerstede was uitgestrekt, werd het aan den drempel gelegd van het huis, met de voeten naar de deur, aan den ingang waarvan een cyprestak hing, terwijl de legerstede, waarop het lijk was geplaatst, somtijds met bladeren en bloemen bedekt werd. Het doel van deze tentoonstelling van het lijk, die ook bij de Grieken plaats had, was, dat het bewijs van werkelijken dood volkomen zou zijn. Op eenige punten verschilden de Grieken van de Romeinen in deze tentoonstelling der dooden. Zoo werden naast het bed, waarop het lijk lag, geschilderde aarden vazen geplaatst, die met den overledene werden begraven. Een honigkoek werd ook bij het lijk gelegd, waardoor, naar men denkt, Cerberus, de bewaker van de helsche oorden, bevredigd moest worden. Aan de deur van het huis werd een vat met water gezet, opdat zij, die binnen kwamen, zich zouden zuiveren door zich met water te besprengen. De bloedverwanten omringden het bed, waarop de doode lag, en uitten luide jammerklagten; de vrouwelijke verscheurden hare kleederen, en trokken zich het haar uit. Geene personen beneden zestig jaar mogten bij die gelegenheid tegenwoordig zijn.

Door de Mohamedanen wordt veel belang gehecht aan de lijken hunner dooden. Zoodra een vrome Muzelman gevoelt, dat zijn einde nadert, haast hij zich, voor zoo ver zijne krachten het hem toelaten, om de gewone wasschingen te verrigten, opdat hij in een staat van ligchamelijke zuiverheid moge sterven. Als zij op eene langdurige reis uitgaan, is het niet ongewoon voor de Mohamedanen om hunne lijkkleederen mede te nemen, en men kent gevallen van personen, die, als zij in de woestijn ziek werden, eene groeve maakten in het losse zand, en zich daarin nederlegden om te sterven, nadat zij eerst hunne lijkkleederen hadden aangedaan, terwijl zij alleen het gelaat onbedekt lieten. Als een Muzelman op het punt is van te sterven, keert een lid der familie of der bedienden het ligchaam om, om het hoofd in de rigting van Mekka te plaatsen, en sluit dan de oogen van den stervende, waarop de mannelijke bedienden uitroepen: „Allah! er is geene kracht of magt dan in God! aan God behooren wij, en tot Hem moeten wij wederkeeren; God hebbe genade met hem!" Het lijk wordt altijd op denzelfden dag begraven, of ongeveer twaalf uren na den dood; het wordt zorgvuldig gewasschen, in lijkkleederen gewikkeld, en op eene baar geplaatst, die bedekt wordt met een sjaal, doch het wordt niet in eene doodkist begraven.

De oude Egyptenaren, die sterk geloofden aan de verhuizing der ziel, en dat deze, na door eenige dieren gegaan te zijn, haar eigen oorspronkelijk ligchaam weder zou binnengaan en zou bezielen, indien het vrij van verrotting en in zijn geheel bewaard werd, zochten natuurlijk de lijken in een volkomen staat te bewaren, door die te balsemen en in goed gebouwde graven bij te zetten. Deze begeerte om de lijken der dooden te bewaren was niet tot de Egyptenaren beperkt, maar strekte zich ook tot de Hebreën uit, en wordt zelfs onder eenige Heidensche natiën gevonden. Eenige wilden, voornamelijk Noord-Amerikaansche Indianen, dekken de lijken der dooden in de rijkste kleederen, en beschilderen het gelaat en het ligchaam er van met verschillende kleuren. Zij zetten zelfs levensvoorraad voor hen na den dood ter zijde, daar zij zich verbeelden, dat zij even als gedurende hun leven kunnen eten en drinken.

Onder de oude Mexicanen werden er, zoodra een keizer stierf, wachters gedurende de vier eerste nachten na zijn dood om het lijk gezet. De bedienden waschten daarna het lijk, en een bosje haar werd van het hoofd genomen, dat zorgvuldig als eene reliquië werd bewaard, daar dat bosje, zooals zij zich verbeeldden, de ziel voorstelde. Zij staken een smaragd in den mond des dooden keizers, wikkelden hem in zeventien rouwmantels, die zeer rijk bewerkt waren, en op den binnensten daarvan was een beeld van den afgod geschilderd, dien de overledene voornamelijk aanbad. Daarna bedekten zij zijn gelaat met een masker, en bragten hem naar den tempel van zijn geliefkoosden afgod, waar zij, na eenige voorloopige plegtigheden, het lijk verbrandden, en daarna de asch begroeven.

De Chinezen zijn gewoon om, als er een bloedverwant sterft, de overblijfselen in luchtdigte doodkisten te sluiten, en die zeven dagen in het huis te houden, terwijl elke vierde dag aan bijzondere plegtigheden voor de dooden gewijd is. Voedsel wordt er voor de doodkist geplaatst, waarvan zij veronderstellen, dat de dooden de kracht eten, en gebeden worden er door Boeddhistische en Tauïstische priesters voor het geluk hunner geesten opgezonden. De Laplanders voorzien tot den huidigen dag hunne dooden van een vuursteen en al het noodige, om hen langs een donkeren gang bij te lichten, dien zij na den dood moeten doortrekken. Doch hoewel hetzelfde algemeene denkbeeld, om aan de geesten der afgestorvenen te behagen, in vele gewoonten kan gevonden worden, die in Aziatische en Afrikaansche landen heerschen, zijn er toch gevallen, zooals in Zuid-Afrika, waarin evenveel afschrik gevoeld wordt bij het aanraken van het lijk, zelfs van den naasten bloedverwant, als door een Jood van vroegeren tijd zou gevoeld zijn, uit vrees voor ceremoniëele bevlekking. (Zie BEGRAFENISPLEGTIGHEDEN.)

DOODEN (VERBRANDEN DER). Hoewel het begraven der dooden naar alle waarschijnlijkheid het oudste gebruik is, kan men niet ontkennen, dat de gewoonte om de lijken te verbranden reeds in de hooge oudheid gevonden wordt. Lucianus meldt ons, dat de Grieken hunne dooden verbrandden, en dat de Perzen ze begroeven, doch deze mededeeling ten aanzien der Grieken wordt in geenen deele bevestigd door de jaarboeken der oudheid, die eerder schijnen aan te toonen, dat verbranden en begraven onder dat volk gebruikelijk waren. In het eerste geval werd het lijk op een stapel houts verteerd. Als de stapel verbrand was, werd het vuur uitgedoofd door wijn er op te werpen, waarna de beenderen door de bloedverwanten zorgvuldig verzameld, met wijn en olie gewasschen, en in urnen nedergelegd werden, die somtijds van goud, doch gewoonlijk van marmer, albast of gebakken klei waren gemaakt. Onder de Romeinen was het de gewoonte, om de lijken der dooden te verbranden, alvorens die te begraven. Als de plaats voor het verbranden van het lijk toevallig bij de begraafplaats was, werd zij bustum genoemd. Het bustum van de familie van Augustus werd in de voorgaande eeuw te Rome ontdekt; het had tot opschrift: *Hic crematus est*, hier is hij verbrand. Indien het lijk op een afstand van de begrafenisplaats werd verbrand, werd de plaats *ustrinum* genoemd. Als het lijk eens generaals of eens keizers verbrand werd, gingen de soldaten driemaal om den brandstapel. Het gebruik om te verbranden schijnt niet algemeen door de Romeinen aangenomen te zijn voor de latere tijden der republiek, doch onder het keizerrijk was het de algemeene wijze van handelen met de dooden. De invoering van het Christendom leidde tot de spoedige verdwijning dier gewoonte, zoodat zij in de vierde eeuw geheel en al in onbruik was geraakt.

Van Odin wordt gezegd, dat hij de gewoonte om de dooden te verbranden in het oude Scandinavië invoerde; maar wie het ook het eerst voorstelde, wij weten met zekerheid, dat het verbranden van de dooden op brandstapels reeds zeer vroeg in het Noorden geheerscht heeft, en door de begrafenis vervangen werd, die misschien slechts de herleving was van eene vroegere gewoonte. Maar dit daar gelaten, als het ligchaam verbrand was, werd de asch gewoonlijk verzameld in eene urn of kleine steenen kist, waarbo-

ven eene lage verhevenheid, niet hooger dan eene el, werd gemaakt. De Ynglinga Saga, waarin de oudheidkundigen echter geen groot vertrouwen stellen, maakt onderscheid tusschen de eeuw van verbranden en de eeuw van begraven.

In nieuwere tijden wordt het gebruik om de lijken der dooden te verbranden nog in verschillende Heidensche landen gevonden. In Indië verkiezen de Hindoesche secten over het algemeen het verbranden boven het begraven, en tot voor korten tijd verbrandden de weduwen zich vrijwillig op de brandstapels hunner echtgenooten. De vrouwen der Brahmanen werden vroeger door de Hindoesche wet gedwongen om zich levend te laten verbranden met de lijken harer mannen. Dit gebruik is echter door het Britsche gouvernement verboden, en indien dergelijke gevallen nog plaats hebben, wordt zulks in het verborgen gedaan. Ook onder de Boeddhisten in andere landen wordt aan het verbranden dikwijls boven het begraven de voorkeur gegeven.

DOODZONDEN. In de Roomsche kerk worden de zonden verdeeld in twee groote soorten, die *doodzonden* en *vergeeflijke zonden* heeten. De eersten zijn eene zware overtreding van de wet van God, en worden doodzonden genoemd, omdat zij de ziel dooden door haar van haar ware leven te berooven, dat heiligmakende genade is, en omdat zij altijddurenden dood en vervloeking over de ziel brengen. Roomsche godgeleerden tellen zeven soorten van doodzonden: hoogmoed, gierigheid, onkuischheid, toorn, gulzigheid, nijd, luiheid. Al de geboden der kerk worden voor bindend verklaard, op straffe van doodzonde. Zij, die in eene doodzonde sterven, gaan dadelijk naar de plaats der eeuwige kwelling. Dit onderscheid, dat door de Roomschgezinden geleerd wordt, was aan de oude kerk onbekend. Augustinus spreek, wel is waar, van doodzonden, zooals moord, diefstal en overspel, omdat die niet vergeven werden zonder de plegtigheid van een openbaar berouw.

DOOP, een van de twee sacramenten der Christelijke kerk, door Christus, haar eenigen Koning en Hoofd, ingesteld. Onder de geleerden heeft veel verschil van meening bestaan aangaande den juisten oorsprong der inzetting. De Groot denkt, zonderling genoeg, dat de doop van den tijd des zondvloeds af dagteekent, en dat hij ingesteld is als een blijvend gedenkteeken dier groote gebeurtenis. Zonder echter bij deze meening stil te staan, die door de Schrift in het minst niet gewettigd wordt, moet men erkennen, dat reeds vroeg onder de Joden en andere natiën verschillende wasschingen werden verrigt, zinnebeelden van geestelijke zuiveringen, waarvan eenige door de wet van Mozes bevolen waren, en andere slechts door de overleveringen der oudsten werden gewettigd.

In verband met den oorsprong van den doop heeft men eene kwestie opgeworpen over den doop van bekeerlingen door de Joden. Dat eene inzetting, die eenigermate met die van den doop overeenkwam, aan de Joden bekend was vóór den tijd onzes Heeren, is zeer waarschijnlijk, daar vele Pharizeën en Sadduceën naar den doop van Johannes gingen. En de taal, waarmede zij den Dooper aanspraken, schraagt deze onderstelling. „Waarom doopt gij dan," zeiden zij, „zoo gij de Christus niet zijt, noch Elias, noch de profeet?" Nog een bewijs, dat de doop vroeger door de Joden werd uitgeoefend, kunnen wij afleiden uit het gesprek tusschen onzen Heer en Nicodemus, toen de overste berispt werd over zijne onkunde aangaande de nieuwe geboorte uit water en Geest: „Zijt gij een leeraar van Israël, en weet gij deze dingen niet?" hetgeen duidelijk aantoont, dat juist het standpunt van Nicodemus als een erkend Joodsch leeraar de verwachting volkomen wettigde, dat hij bekend zou zijn met een doop met den Geest, waarvan de doop met water het uitwendige zinnebeeld was. En de woorden, waarmede Petrus de vreemde Joden aansprak, die op den Pinksterdag van alle kanten waren te zamen gekomen: „Bekeert u, en een iegelijk van u worde gedoopt," komen duidelijk voort uit het vermoeden, dat de doop eene ceremonie was, waarmede zijne toehoorders bekend waren; en daarna wordt ons medegedeeld, dat, zonder eerst onderzoek te doen naar den aard of de beteekenis der inzetting, „die dan zijn woord gaarne aannamen, werden gedoopt; en er werden dien dag tot hen toegedaan omtrent drie duizend zielen." Aangaande den Joodschen doop van bekeerlingen zijn wij echter niet alleen aan redenering door gevolgtrekkingen overgelaten. De oude Joodsche schrijvers zeggen duidelijk, dat elke bekeerling tot hun geloof door den doop in hunne gemeenschap werd opgenomen. De Babylonische Talmud verklaart, dat iemand geen bekeerling is, alvorens hij besneden en gedoopt is. Dezelfde leer wordt door den Jeruzalemschen Talmud verkondigd, en in de Mishna, die het oudste gedeelte der overleveringen uitmaakt, en in de tweede eeuw werd zamengesteld, wordt melding gemaakt van een geschil, dat er over den doop van bekeerlingen was ontstaan, tusschen de twee beroemde scholen van Shammai en Hillel. Het betwiste punt was, of een bekeerling het paaschlam eten mogt op den avond, waarop hij gedoopt was.

Onder de Joden waren er twee soorten van bekeerlingen, die van de eene soort werden genoemd bekeerlingen van de poort, en die van de andere, bekeerlingen der geregtigheid. De laatsten alleen werden door den doop in de Joodsche kerk opgenomen. Nadat de besnijdenis verrigt, en eene korte tijdruimte verloopen was, werd de bekeerling gedoopt. De wijze, waarop deze laatste plegtigheid geschiedde, was de volgende. Als hij in het water was geplaatst, onderrigtten de *Trimviri* (of het regterlijk consistorie van *drie*, die alleen de magt hadden om tot den doop toe te laten,) hem in eenige van de gewigtiger en eenige van de hoogere bevelen der wet. Daarna dompelde hij er zich met het geheele ligchaam in, want het was een regel, dat, als de wet spreekt van wassching van het vleesch of wassching van de kleederen, zij het wasschen van het geheele ligchaam bedoelt, zoodat, indien slechts een vingertop of een gedeelte van zijn haar ongewasschen bleef, de man nog in zijne onreinheid was. Als hij na zijn doop uit het water kwam, deed hij een plegtig gebed, dat hij gezuiverd en rein mogt zijn van zijne Heidensche bevlekking, en een gezond ligchaam van de Joodsche kerk mogt worden. Eene vrouw werd, als zij werd gedoopt, door vrouwen tot aan den hals in het water geplaatst, en twee discipelen der wijzen onderrigtten haar in de voorschriften der wet, terwijl zij stond. Dan dompelde zij zich in het water, waarop de discipelen de oogen afwendden, terwijl zij er uit kwam. Het was noodzakelijk, dat drie als getuigen bij den doop van een bekeerling tegenwoordig waren, die zorg droegen, dat de plegtigheid behoorlijk werd verrigt, en hem in het kort in de beginselen der godsdienst, die hij aannam, onderwezen.

Uit het bovenstaande kan men bemerken, dat zij, die meerderjarig en door de Joden gedoopt waren, eerst onderwezen werden in de beginselen hunner godsdienst, en de belangrijkheid van hetgeen zij gingen verrigten. Wij moeten daaruit echter niet afleiden, dat kinderen en jonggeborenen, die voor onderwijs nog niet rijp waren, niet door den doop in de kerk werden toegelaten. Het is zeer zeker, dat zij kinderen doopten, gewoonlijk met hunne ouders, en als de ouders dood waren, zorgde het consistorie van drie voor hunnen doop. Zoo een Israëliet een Heidensch kind aannam of vond, en het tot bekeerling doopte, verhaalt Maimonides, werd het een lid der kerk. Kinderen, die in hunne jeugd gedoopt waren, hadden de vrijheid om terug te keeren, die volwassenen niet hadden. Verder blijkt, dat de doop slechts door personen werd toegediend, die eene geregelde ordening en aanstelling hadden verkregen. Een consistorie had de magt om deze dienst te verrigten, en niet een ieder, die haar op zich wilde nemen. En getuigen waren er zoo noodig, om door den doop in de kerk toegelaten te worden, dat hoewel iemand naar den regel gedoopt was, hij toch niet tot de voorregten van een proseliet werd toegelaten, zoo hij zulks door getuigen niet bewijzen kon; ook werd hij niet in de gemeenschap der kerk opgenomen.

Men heeft er somtijds aan getwijfeld, of de kinderen van Joodsche bekeerlingen gedoopt werden. Behalve de getuigenis van Maimonides kunnen wij een beroep doen op den Babylonischen Talmud, die zegt: „Indien met een bekeerling diens zonen en dochteren tot bekeerlingen gemaakt worden, strekt datgene, dat door hun vader gedaan is, tot hun welzijn." De Mishna spreekt van een bekeerling van drie jaar, dat aldus in de Gemara wordt verklaard: „Zij zijn gewoon om een bekeerling in de kindschheid te doopen, na goedkeuring van het consistorie, want dit is voor zijn welzijn." „Zij zijn gewoon om te doopen," zegt de Glosse, „indien hij geen vader heeft, en zijne moeder hem brengt om tot een bekeerling gemaakt te worden, dewijl niemand tot een bekeerling gemaakt wordt zonder besnijdenis en doop." De Jeruzalemsche Talmud spreekt van het verschil om een kind, dat gevonden is, voor een slaaf of een vrije te doopen. Uit geschriften als deze kan men niet anders dan de gevolgtrekking maken, dat de Joden bekend waren met den kinderdoop.

Vóór de instelling van den doop door den Heer Jezus Christus, werd hij ook toegediend door Johannes den Dooper, Zijn voorlooper. De vraag: „Verschilde de doop van Johannes van dien van Christus, en zoo ja, in welk opzigt?" heeft onder godgeleerden tot niet weinig twist aanleiding gegeven. De uitwendige plegtigheid schijnt in beide gevallen dezelfde geweest te zijn, doch in verscheidene opzigten was er een aanmerkelijk verschil. Johannes doopte zijne discipelen in het geloof aan den Messias, die komen zoude; wij worden gedoopt in het geloof in Hem, als werkelijk gekomen. De doop van Johannes was blijkbaar bestemd om tijdelijk te zijn, gelijk al de andere deelen van zijn dienstwerk; de doop van Christus zal duren tot aan het einde der wereld. De eene behoorde eigenlijk niet tot de Christelijke wetgeving, maar diende om die voor te bereiden; de andere is eene inzetting door onzen Zaligmaker aan Zijne Kerk gegeven, om de plaats der besnijdenis in te nemen. De Christelijke doop wordt toegediend in den naam van de personen der Drieëenheid, terwijl wij geen bewijs

hebben, dat de Goddelijke personen uitdrukkelijk erkend werden in den doop van Johannes. Uit deze overwegingen blijkt, dat de twee plegtigheden zoodanig in haren aard en in hare betrekking op de tegenwoordige wetgeving verschillen, dat zij als geheel onderscheiden kunnen worden beschouwd, en bij gevolg, dat iemand, die door Johannes was gedoopt, wederom door een Apostel had kunnen gedoopt worden.

De doop werd eerst na de opstanding van Christus als eene blijvende inzetting ingesteld, toen Hij de volgende laatste opdragt aan Zijne discipelen gaf, Matth. XXVIII: 19 en 20: „Gaat dan heenen, onderwijst al de volken, dezelve doopende in den naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes; leerende hen onderhouden alles, wat ik u geboden heb. En ziet, ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld. Amen." Deze woorden duiden duidelijk aan, dat toen de Apostelen op het bevel van Christus het evangelie gingen prediken, zij alle volkeren moesten onderwijzen en, als een zinnebeeld of teeken van hunne hoedanigheid als discipelen, hen moesten doopen in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Ook moest de doop geene tijdelijke inzetting zijn, die in haar duur alleen tot de eeuw der Apostelen was beperkt; hij moest eene blijvende inzetting zijn in de Christelijke kerk, in de vervulling waarvan Christus beloofde met Zijne discipelen te zijn tot de voleinding der wereld. De doop wordt derhalve door alle Christenseeten bediend, met uitzondering van het GEZELSCHAP DER VRIENDEN (zie ald.) of de Kwakers, zooals zij gewoonlijk genoemd worden, die alle uitwendige plegtigheden als onbestaanbaar beschouwen met den aard des Christendoms, daar dit een zuiver geestelijk godsdienststelsel is. In de eerste Christelijke kerk werd deze inzetting met bijzonderen eerbied beschouwd, niet minder wegens een diep gevoel van hare plegtigheid en van de groote verantwoordelijkheid aan de ontvangst er van verbonden, dan ten gevolge van de lange en zorgvuldige voorbereiding, welke noodzakelijk was voor iemand, die gedoopt wenschte te worden. Vóór iemand dit inwijdingsgebruik had ondergaan, werd hij ter naauwer nood beschouwd als regthebbende op den naam van Christen, maar werd hij als weinig meer dan een Jood of een Heiden aangemerkt. Boven dezen lagen staat verheven te worden was natuurlijk een punt van eerzucht, en werd vurig gezocht door allen, die zelfs in de geringste mate de voorregten der geloovigen hadden leeren waarderen. Zoo groot was de achting, die men voor den doop koesterde, dat hij de verlichtende inzetting, het licht van het oog, het teeken of kenmerk des Heeren werd genoemd.

De doop schijnt in de eerste eeuwen der Kerk toegediend te zijn in het openbaar en in het afgezonderde, bij nacht en bij dag. Zoodra een catechumeen zijn bepaalden proeftijd had doorgestaan, kon hij de toelating tot de Kerk door den doop eischen. Doch toen het aantal dergenen, die aanzoek deden, vermeerderde, werden er bijzondere tijden voor bepaald, en deze waren gewoonlijk de dagen, die het vieren van een der groote feesten voorafgingen. In de oude Kerkvaders komen geene juiste inlichtingen voor aangaande de wijze, waarop de doop toegediend werd. Daarom vinden wij, dat hij toegediend werd in eene groote verscheidenheid van omstandigheden, in het huis, aan den kant der rivier, op de kust der zee. Eerst later werd het de gewoonte om het sacrament toe te dienen in een doophuis, of in eene doopvont aan den ingang en later in de kerk geplaatst. Justinus Martyr zegt, dat hij in tegenwoordigheid der vergadering werd toegediend. Van de derde eeuw af werd de doop een van de mysteriën der kerk, en bleef hij zulks tot aan de vijfde eeuw. Gedurende dat tijdvak werd hij voornamelijk in het afgezonderde, alleen in de tegenwoordigheid van geloovigen, toegediend. In gevallen van ziekte of schijnbaar naderenden dood was het somtijds noodig, om den doop aan de sponde van den bekeerde toe te dienen, in welk geval hij clinische doop werd genoemd, eene wijze om het sacrament te vieren, die gewoonlijk als onvolkomen werd beschouwd. Algemeen erkent men, dat in de eerste tijden de gewone wijze van doopen die der indompeling was, en dat het geheele ligchaam onder het water werd gehouden. Het houten voorwerp, waarin de plegtigheid werd verrigt, was door een schot in twee gedeelten verdeeld. De mannen werden door diakenen, de vrouwen door diakonessen bediend, en de plegtigheid werd verrigt in tegenwoordigheid van de vergaderde gemeente, waarvan de doopelingen echter door het kleine gebouw, waarin de indompeling plaats had, gescheiden waren.

Wegens den grooten, en in sommige gevallen zelfs bijgeloovigen eerbied, waarmede de doop werd beschouwd, meer bijzonder in de derde eeuw, kwamen er dikwijls gevallen voor, waarin het ontvangen van het sacrament werd uitgesteld, totdat men op het sterfbed lag, daar men klaarblijkelijk het denkbeeld koesterde, dat de ziel des te beter in staat zou zijn om de zuiverheid des hemels binnen te gaan, nadat zij onmiddellijk te voren door het reinigende doopwater was gegaan. Niet weinig belang werd er dikwijls gehecht aan den

persoon door wien, en de plaats waar iemand gedoopt werd. Zoo vinden wij, dat Augustinus zich er op beroemt, dat hij den doop had ontvangen uit de handen van den waardigen Ambrosius, bisschop van Milaan. Constantijn was op weg naar de wateren van de Jordaan om gedoopt te worden, toen hij door den dood werd overvallen. Eenigen stelden hunnen doop uit, totdat zij den ouderdom van dertig jaren hadden bereikt, in de meening, dat zij daardoor het voorbeeld van onzen Verlosser volgden. De jaarlijksche feesten werden somtijds tot den tijd voor den doop gekozen, zooals Epiphania, Paschen of Pinksteren.

De wijze, waarop de doop in de eerste Christelijke kerk toegediend werd, wordt aldus door Dr. Jamieson beschreven: „De doop werd oorspronkelijk op eene zeer eenvoudige wijze toegediend, daar de Apostelen en hunne tijdgenooten zich vergenoegden met een gepast gebed, en daarna doopwater bezigden. Reeds vroeg werden er echter verscheidene ceremoniën ingevoerd, met het vrome doch verkeerde doel, om een dieperen en meer verheven indruk van het sacrament te geven, en om door elke ceremonie eene zigtbare voorstelling te geven van de groote waarheden en geestelijke zegeningen, die het aanduidde. Als de tijd voor het doopen gekomen was, werden die catechumenen, die rijp waren voor den doop, en dan competentes of bevoegden werden genoemd, naar de doopplaats gebragt, aan den ingang waarvan zij stil hielden, en dan eene verhevenheid bestijgende, waar zij door de geheele vereeniging van geloovigen gezien en gehoord konden worden, deed een ieder, met hoorbare stem, afstand van den duivel en al diens werken. Hij deed dit door met zijn gelaat naar het westen te gaan staan, en met een ligchamelijk gebaar, dat den grootsten afschuw uitdrukte, zijn besluit te verklaren om de dienst van Satan en al de zondige werken en vermaken, waarvan hij de beschermheer en bewerker is, te verlaten. Als deze verwerping driemaal herhaald was, keerde zich de kandidaat naar het oosten, het oord van het natuurlijke licht, en daarom het geschiktste zinnebeeld van de zon der regtvaardigheid; en hij legde driemaal de plegtige belofte en verbindtenis af, om de dienaar van Christus te worden, en zich aan al diens wetten te onderwerpen. Hierna zeide hij de geloofsbelijdenis op, bedaard, zindeel voor zindeel, in antwoord op gepaste vragen van den leeraar, als de belijdenis van zijn geloof. Het werd voor een onmisbaar gedeelte van de plegtigheid gehouden, dat deze belijdenis hoorbaar zou gedaan worden, in tegenwoordigheid van vele getuigen, en in die zeldzame en ongelukkige gevallen, waarin de aanvragers voor den doop zelve geene mondelinge mededeeling konden doen, werd deze pligt volbragt door een hunner vrienden, die, hunne begeerte te kennen gevende om het sacrament te ontvangen, als hun plaatsvervanger optrad. In de Oude geschiedenis wordt eene aneedote verhaald van een Afrikaanschen negerslaaf, die, nadat hij op voldoende wijze catechumeen geweest was, en op de dooplijst was geplaatst, plotseling eene hevige koorts kreeg, die hem het spraakvermogen ontnam. Nadat hij zijne gezondheid, doch niet het gebruik zijner tong herkregen had, legde zijn meester, toen de tijd voor den doop gekomen was, eene openlijke getuigenis van zijne beginselen en zijn Christelijk gedrag af, ten gevolge waarvan hij met de klasse van catechumenen, waartoe hij behoorde, werd gedoopt. Als de geloofsbelijdenis geëindigd was, en een gebed was opgezonden, dat zooveel van het water, als gebruikt zou worden, mogt worden geheiligd, en dat allen, die op het punt waren van gedoopt te worden, met het uitwendige teeken de inwendige, onzigtbare genade mogten ontvangen, ademde de leeraar over hen, hetgeen zinnebeeldig den invloed van den HeiligenGeest voorstelde, eene handeling die, in latere tijden, gevolgd werd door hen met olie te zalven, ten einde aan te duiden, dat zij, gelijk de worstelaars in de oude spelen, gereed waren om den strijd des geloofs te strijden. De voorloopige plegtigheden werden besloten met het maken van het teeken des kruises op het voorhoofd van allen, — iets dat, gelijk wij vroeger aanmerkten, dikwijls bij de meest gewone, zoowel als bij de heiligste gelegenheden door de eerste Christenen werd verrigt, en waaraan zij eene zuiver Christelijke beteekenis hechtten, die van te leven door het geloof in den Zoon van God. Als alles gereed was, en de doopeling zijne kleederen had afgelegd, nam de leeraar hem bij de hand, en dompelde hem driemaal onder het water, terwijl hij telken male den naam van de drie personen in de Godheid uitsprak. Wanneer de gedoopte uit het water kwam, werd hij dadelijk in een zuiver wit gewaad gekleed, hetwelk aanduidde, dat hij, na zijne oude bedorven natuur en zijne vorige slechte beginselen en gebruiken te hebben afgelegd, een nieuw mensch was geworden. Een zeer merkwaardig voorbeeld dezer plegtigheid komt voor in de geschiedenis van den beroemden Chrysostomus. De zaamgezworenen, die zich hadden vereenigd om dien grooten en goeden man te Constantinopel in het verderf te storten, besloten den eersten slag te slaan op den avond vóór een jaarlijksch feest, op het uur, waarop zij wis-

ten, dat hij alleen in zijne sakristij was, om zich gereed te maken voor zijne dienst bij de kandidaten voor den doop. Bij vergissing kwamen zij eerst, toen de dienst in de kerk reeds een aanvang had genomen. Door den wijn verhit en aangevuurd door hunne booze driften, drongen zij plotseling in het midden der vergadering, die grootendeels uit jonge menschen bestond, welke bezig waren met de gewone belijdenis van hun geloof af te leggen, en sommige van welke reeds in de wateren van de doopvont waren gegaan. De geheele gemeente werd door ontsteltenis getroffen. De catechumenen vloden naakt en gewond naar de naburige bosschen, velden of plaatsen, die hun beschutting beloofden tegen den moord, die in de stad plaats had. Den volgenden morgen, zoodra de dag was aangebroken, zag men een groot veld geheel met wit bedekt, en na onderzoek bleek het, dat er zich ongeveer drie duizend catechumenen op bevonden, die den vorigen avond waren gedoopt, en toen, volgens de gewoonte, in hunne witte kleederen waren gekleed. Die witte kleederen werden, nadat zij eene week gedragen waren, ter zijde gelegd, en in de voorzaal der kerk geplaatst, waar zij, met den naam van den eigenaar er op, zorgvuldig als gedenkteekenen van den doop werden bewaard, gereed om als getuigen tegen hen te worden vertoond, in geval zij hunne beloften schonden. Een gedenkwaardig voorbeeld van dit gebruik er van komt voor in de geschiedenis der eerste eeuw. Een inwoner van Carthago, die lang tot de Christelijke kerk van zijne geboortestad had behoord, viel eindelijk af, schaarde zich aan den kant van den vijand, en werd een van de hevigste vervolgers van allen, die den naam van Christus noemden. Door den invloed van vrienden werd hij tot eene hooge burgerlijke betrekking verheven, en de magt daaraan verbonden gebruikte hij om zijne vroegere vrienden te vervolgen. Onder hen, die naar zijne regtbank werden gesleept, was een diaken, die eens een boezemvriend van hem was geweest, en die tegenwoordig was geweest bij zijn doop. Toen deze gefolterd zou worden, bragt hij de witte kleederen van den afvallige te voorschijn, en verklaarde plegtig, in woorden die tot het hart van alle omstanders gingen, dat deze op den jongsten dag tegen zijne ongeregtigheid zouden getuigen.

Onmiddellijk na den doop namen de nieuwe leden in hunne sneeuwwitte kleederen hunne plaats in onder de geloovigen; elk dezer, die nabij was, verwelkomde hen als broederen met den kus des vredes. Als opgenomenen in het huis Gods, wiens aangenomen kinderen alleen het regt hebben om Hem aan te spreken als „Onze Vader," mogten zij nu voor de eerste maal openlijk het Gebed des Heeren gebruiken, en aan de communie deelnemen.

„Bovendien namen zij op dezen tijd gewoonlijk een nieuwen naam aan. Daar vele der namen, die onder de Heidenen in algemeen gebruik waren, ontleend waren aan die van de voorwerpen hunner vereering, oordeelden de bekeerlingen tot het Christendom het gepast en overeenkomstig hunne nieuwe beginselen, om hunnen naam te veranderen in zulk eenen, die gedragen was door een aanzienlijk persoon in de geschiedenis van hun geloof, of die de eene of andere deugd aanduidde, welke daardoor werd aanbevolen. Daarom vinden wij er in de eerste eeuwen velen, die den naam droegen van Profeten en Apostelen, en zelfs van de Christelijke deugden, zooals in het Grieksch, Eusebius, Eustachius, Gregorius, Athanasius, en in het Latijn, Pius, Fidus, Speratius. Een voorbeeld hiervan kan men vinden in de belangwekkende geschiedenis van de Martelaren van Palestina. „Toen de gouverneur, zooals de geschiedschrijver verhaalt, hunne onverwinnelijke standvastigheid had beproefd door folteringen van allerlei aard, vroeg hij aan den voornaamsten persoon, wie deze was, en hij kreeg niet een werkelijken of gewonen naam ten antwoord, maar dien van een der Profeten. Want die mannen hadden de namen, die zij van hunne ouders hadden ontvangen, als zijnde de namen van afgoden, afgelegd, en hadden er andere aangenomen; en nu bezigden zij de namen van Elias, Jeremia, Samuël of Daniël, en betoonden zich derhalve niet alleen in daden, maar zelfs in hunne benamingen, als „die Jood, die het in het verborgen is," en als dat Israël van God, dat het in waarheid en opregtheid is."

Voor volwassenen was het de gewoonte, om onmiddellijk na den doop deel te nemen aan het avondmaal. Deze gewoonte gaf aanleiding tot het gebruik om het aan kinderen bij hunnen doop toe te dienen, welk gebruik tot aan de twaalfde en de dertiende eeuw in de Westersche kerk heerschte, en tot op den huidigen dag nog in de Oostersche kerk bestaat. Door de Novatianen werd aangenomen, dat afvalligen, die weder tot de Kerk werden toegelaten, herdoopt moesten worden. Tertullianus en Cyprianus streden ernstig tegen dit gebruik, en beweerden, dat de geldigheid van den doop met geene mogelijkheid vernietigd kan worden. De doop door ketters werd reeds vroeg als van geene kracht beschouwd. Tertullianus rangschikte hen met afgodendienaars, en verklaarde, dat hun doop krachteloos was. Cyprianus was van hetzelfde gevoelen, alsmede de Afrikaansche kerken over het algemeen,

benevens die van Cæsarea en Alexandrië. De kerken van Rome en Frankrijk beweerden echter, dat de doop in den naam der Drieëenheid, zelfs door ketters, van kracht was. Het concilie van Nicæa handelde volgens hetzelfde beginsel.

Onder de Gnostieken van de eerste Kerk waren er, zooals b. v. de Marcosiërs of Marcosianen en de Valentinianen, die den waterdoop verwierpen, op grond dat de menschen zalig werden door het geloof, en geen uitwendig teeken noodig hadden. De Archontici kantten zich ook tegen dit sacrament aan, en hadden daarvoor hunne eigene gronden. De Seleucianen en Hermianen beweerden, dat de doop door water geene kracht had, en niet de door Christus ingestelde doop was, omdat Johannes de Dooper, zijn eigen doop met dien van onzen Heer vergelijkende, zegt: „Ik doop u wel met water tot bekeering; maar die na mij komt, is sterker dan ik, die zal u met den Heiligen Geest en met vuur doopen." De Manichæërs weigerden ook om hunne discipelen te doopen, omdat de doop met water van geene kracht voor de zaligmaking was, en daarom verworpen moest worden. De eerste Kerk weigerde een doop te bekrachtigen, waar een ander element dan water was gebezigd. Ambrosius zegt, dat, als wij het water wegnemen, het sacrament des doops niet blijven kan.

Dezelfde woorden, die onze Heer bezigde, toen Hij den doop instelde, werden door de eerste Christelijke kerk als onmisbaar voor de toediening van het sacrament beschouwd. De Apostolische canons verklaren, dat elke bisschop of presbyter, die het zal wagen van dit bepaalde formulier af te wijken, verdient afgezet te worden. Athanasius beschouwt ook zulk een doop als zonder kracht, en dezelfde meening heerscht bijna algemeen in de oude Kerk, misschien alleen met uitzondering van Ambrosius, die meende, dat de doop in den naam van Christus goed en van kracht was, aangezien de geheele Drieëenheid daarin was begrepen. Eenige ketters waren stout genoeg, om een nieuw formulier bij den doop in te voeren. Zoo verklaarde Menander, een leerling van Simon Magus, dat niemand zalig kon worden, tenzij hij in zijn naam was gedoopt. De Eleesaïten doopten in den naam der elementen. De Montanisten of Cataphrygiërs doopten in den naam des Vaders, des Zoons en van Montanus of Priscilla, en stelden dus den naam huns stichters voor den Heiligen Geest. Eene andere oude kettersche secte gebruikte, in plaats van „Vader, Zoon en Heiligen Geest" dit formulier: „Ik doop u in den dood van Christus."

Reeds vroeg sloop in de Afrikaansche kerk het vreemde gebruik in om de dooden te doopen, en om te voorkomen, dat dit gebruik zich onder het volk uitbreidde, vaardigde het derde concilie van Carthago eene plegtige waarschuwing er tegen uit. Gregorius van Nazianze wijst ook op die gewoonte, daar eenigen hunnen doop uitstelden, in de hoop, dat zij na hunnen dood gedoopt zouden worden. Een ander ongerijmd gebruik, dat onder eenige oude ketters bestond, was eene soort van doop door plaatsvervanging, welke daarin bestond, dat, als iemand ongedoopt stierf, een ander in zijne plaats werd gedoopt. Chrysostomus zegt, dat dit onder de Marcionieten plaats had, met eenige belagchelijke ceremoniën, die hij aldus beschrijft: „Als een catechumeen gestorven was, verborgen zij een levende onder het bed van den overledene, en dan den doode naderende, vroegen zij hem, of hij den doop wilde ontvangen? De doode gaf natuurlijk geen antwoord, doch de levende onder het bed antwoordde voor hem, en zeide, dat hij in zijne plaats gedoopt wilde worden, en bij gevolg doopten zij den levende voor den doode. Zij beweerden, dat dit gebruik bekrachtigd wordt door Paulus, als hij vraagt: „Waarom worden zij voor de dooden ook gedoopt?" Tertullianus brengt dezelfde beschuldigingen in tegen de Marcionieten, en vergelijkt hun gebruik met de Heidensche lustratiën voor de dooden.

De eenvoudige schoonheid en beteekenis van het sacrament des doops, zooals het door den Verlosser werd ingesteld, kan als een treffend bewijs beschouwd worden van de waarheid van het Christendom. Uit dit oogpunt is het zeer belangwekkend om de uitwerking na te gaan, welke deze plegtige instelling op het gemoed van den ongeloovigen Bolingbroke had. „Geene instelling," zegt hij, „kan er uitgedacht worden, die eenvoudiger of meer ontdaan is van al die ceremoniën vol praalvertooning en theatrale voorstellingen, die zoo talrijk zijn in de eeredienst der Heidenen, dan die van den doop in zijnen oorsprong." Zulk eene belijdenis, niet afgeperst maar vrijwillig gegeven door een van de voornaamste ongeloovigen van zijn tijd, is een sterk bewijs voor de plegtige en eenvoudige schoonheid van den doop. Het is echter pijnlijk om na te gaan, hoe wijd eenige kerken van de oorspronkelijke instelling door den Zaligmaker afgeweken zijn. Voornamelijk is in de Roomsche kerk de eenvoudige doch indrukwekkende inzetting, die de inwijdingsplegtigheid van het Christendom uitmaakt, zeer verbasterd. De tegenwoordige wijze om den doop toe te dienen in die kerk is de volgende. Als een kind gedoopt moet worden, wachten de personen, die het

brengen, aan de deur der kerk den priester op. Hij nadert die personen in zijn koorhemd en purperkleurige stool, vergezeld door zijne geestelijken. Hij begint nu met aan deze te vragen, of zij in den naam van het kind beloven, om in het ware Catholieke en Apostolische geloof te leven en te sterven, en welken naam zij aan het kind wenschen te geven. Dan volgt er eene vermaning aan de getuigen, waarna de priester, het kind bij zijn naam noemende, het de volgende vraag doet: „Wat vraagt gij van de kerk?" waarop de gevader antwoordt: „Eeuwig leven." De priester zegt dan: „Indien gij het eeuwige leven wenscht te verwerven, houd Gods geboden: Gij zult den Heer Uwen God beminnen, enz." De priester ademt dan driemaal in het gelaat van het kind, zeggende: „Kom uit dit kind, gij booze geest, en maak plaats voor den Heiligen Geest." Dit gezegd hebbende, maakt hij het teeken des kruises op het voorhoofd en de borst van het kind, zeggende: „Ontvang het teeken des kruises op uw voorhoofd en in uw hart." Daarna zijn hoofd ontblootende, zegt hij een kort gebed op, en zijne hand zachtkens op het hoofd van het kind leggende, zegt hij een tweede gebed op, aan het einde waarvan hij eenig zout zegent, en een weinig daarvan in den mond van het kind strijkende, deze woorden uitspreekt: „Ontvang het zout der wijsheid." Hiermede is de plegtigheid aan de kerkdeur afgeloopen. De priester, gevolgd door de doopgetuigen, gaat dan in de kerk, en de doopvont naderende, worden de Apostolische geloofsbelijdenis en het Gebed des Heeren opgezegd. De priester bezweert dan wederom den boozen geest, en een weinig van zijn eigen speeksel nemende, wrijft hij het met den duim van zijne regterhand op de ooren en de neusgaten van het kind, en zegt, als hij het regteroor aanraakt, dezelfde woorden— Ephphatha, word geopend — die onze Zaligmaker gebruikte tegen den doofstomme. Ten slotte ontblooten zij het kind tot beneden de schouders, gedurende welken tijd de priester de heilige olie gereed maakt. De gevaders houden dan het kind boven de vont, en dragen daarbij zorg, dat het van het oosten naar het westen gekeerd is. Hierop vraagt de priester aan het kind, of het afstand doet van den duivel en al diens werken, en als de gevader bevestigend geantwoord heeft, zalft de priester het kind tusschen de schouders in den vorm van een kruis. Daarna een weinig van het gewijde water nemende, sprengt hij een gedeelte er van driemaal op het hoofd van het kind, terwijl hij bij elke besprenging een van de personen der Heilige Drieëenheid noemt. Eenige dezer ceremoniën werden vroeg in de Kerk ingevoerd, doch zij zijn allen blijkbaar ongewettigde toevoegingen tot de eenvoudige plegtigheid van den waterdoop, dien Christus oorspronkelijk instelde.

De meeste Oostersche rubricaten schrijven voor, dat de indompeling bij den doop driemaal herhaald moet worden, terwijl het Westersche rituaal ten gunste is van eene driemaal herhaalde besprenging. De Alexandrijnsche kerk heeft altijd het Roomsche gebruik in dit opzigt gevolgd. De Armenische kerk vereenigt de twee, want zij besprenkelt eerst driemaal, en dompelt dan driemaal in. De drievoudige handeling, waaraan de Grieken meer onveranderlijk dan de Latijnen getrouw gebleven zijn, vergezelt het noemen van de drie personen der Heilige Drieëenheid. Het toedienen van den doop in de Grieksche kerk wordt voorafgegaan van vier gebeden om den duivel te bannen; gedurende het laatste dezer gebeden blaast de priester op den mond, het voorhoofd en de borst van het kind, en legt den boozen geest gestrenge bevelen op om weg te gaan en niet weder te keeren, terwijl de peetoom zijne verwerping van den duivel moet bevestigen door op het kind te blazen en te spuwen. In de Coptische kerk gaat de duivelbezwering vergezeld van het maken van het teeken des kruises, dat zeven-en-dertigmaal herhaald wordt. Het is in de Oostersche kerken de gewoonte, om altijd olie bij het water in de doopvont te voegen. Volgens de Constantinopolitaansche wijze wordt zij er driemaal in den vorm van een kruis ingegoten, terwijl bij de Armeniërs slechts drie druppelen met het water vermengd worden. De olie wordt ook in den vorm van een kruis op het voorhoofd, de borst en den rug, de ooren, voeten en handen van het kind gestreken, terwijl elke strijking vergezeld gaat van een der volgende zinnen: — „Deze wordt gedoopt met de olie der vreugde;" „voor het genezen van ziel en ligchaam;" „voor het hooren des geloofs;" „dat hij moge wandelen in den weg Uwer geboden;" „Uwe handen hebben mij gemaakt en mij geformeerd." CHRISMA (zie ald.), overeenkomende met het vormsel der Westersche kerken, wordt in het Oosten als eene voortzetting van den doop gebezigd, en maakt eigenlijk een gedeelte van dezelfde dienst uit. Ongelijk aan andere Oosterlingen, herhalen de Abyssiniërs den doop elk jaar. Onder de Starovertsi, eene secte van afgescheidenen van de Russisch-Grieksche kerk, wordt de doop alleen tegen de aannadering van den dood toegediend, waarschijnlijk wegens het denkbeeld, dat zonden na den doop begaan onvergeeflijk zijn. Onder de Ducho-

bortsi, vroeger de voornaamste der Russische secten, werden de doop en het avondmaal afgeschaft als onbestaanbaar, naar hunne meening, met den geestelijken aard van het Christendom.

In de Engelsche kerk is het maken van het teeken des kruises over het kind een voorgeschreven gedeelte van de plegtigheid van den doop, en dit teeken moet onveranderlijk gemaakt worden, wanneer de doop toegediend wordt. Alle andere Protestantsche kerken in Brittanje verwerpen dit gebruik, daar het door de Schrift niet gewettigd wordt. De Episcopaalsche kerk in Amerika doet het gebruiken van dit teeken afhangen van den wensch der ouders.

De Coptische kerk in Egypte bezigt de driemaal herhaalde indompeling, en gebruikt warm water en heilige olie. Zij dienen het avondmaal toe aan kinderen na den doop, en besnijden hen vóór dien tijd. Tot in deze eeuw was de duivelbanning in sommige Protestantsche kerken van Europa in gebruik. In de Kerk van Zweden, b. v., werd zij eerst in 1809 afgeschaft, en in die Kerk is de doop door leeken, in gevallen van noodzakelijkheid, in gebruik. In de Kerk van Denemarken zijn de duivelbanning en de driemaal herhaalde besprenging, met het teeken des kruises op het hoofd en de borst en de oplegging der handen, in gebruik. De doop door leeken, zelfs door de handen van vrouwen, wordt voor geldig gehouden. Onder de Dunkers, eene nieuwere secte in Amerika, wordt de driemaal herhaalde indompeling met het opleggen der handen en gebed, als zij in het water zijn, uitgeoefend. Als zij in het water gaan om het sacrament te ontvangen, buigen of knielen zij, en daarom worden zij spottenderwijs somtijds Tumblers (Tuimelaars) genoemd.

Ten gevolge van de belangrijkheid, die eenigen gehecht hebben aan de juiste wijze, waarop de doop wordt toegediend, is de kwestie veel besproken, of de juiste en schriftmatige wijze om dit sacrament toe te dienen die der indompeling of der besprenging is. Bij het opgeven der argumenten aan beide zijden van dit betwiste punt, moeten wij vooraf aanmerken, dat de voorstanders der besprenging aan die der indompeling toegeven, dat, terwijl zij de besprenging verdedigen, zij de kracht van den doop door indompeling niet ontkennen, maar in tegendeel aannemen, dat deze wijze dikwerf, zoo niet gewoonlijk, in de eerste eeuwen der Christelijke kerk gevolgd werd. De Engelsche Doopsgezinden of Baptisten, die de indompeling voor het apostolische gebruik houden, beweren echter, dat niemand zonder indompeling ooit werkelijk of geldiglijk gedoopt is, of zijn kan.

Het eerste argument door de Engelsche Doopsgezinden of Baptisten voor de uitsluitende geldigheid der indompeling aangevoerd, is van een zuiver taalkundigen aard, daar het gegrondvest is op de ware beteekenis van het Grieksche woord *baptizo*, doopen. Dit woord, zeggen zij, duidt in zijne ware beteekenis indompelen aan, en derhalve is het daarvan afgeleide zelfstandig naamwoord *baptisma*, goed vertaald, *indompeling*, terwijl de wortel van het woord *bapto* is, dat indompelen of verwen beteekent. In verband met deze beschouwing van het woord vinden wij in Mark. VII: 4 melding gemaakt van de wasschingen of doop van drinkbekers, kannen, koperen vaten en bedden, die naar alle waarschijnlijkheid slechts gedoopt konden worden door ze in het water te dompelen, of met andere woorden, door indompeling.

2. Nog een argument ten gunste der indompeling wordt getrokken uit de zinnen, die in de Schrift gewoonlijk met *baptizo* zijn verbonden, welke de Baptisten beschouwen als duidelijk aan te toonen, dat de doop oorspronkelijk door indompelen werd toegediend. Zoo wordt in Matth. III:6 gevonden, dat Johannes doopte in de Jordaan, dat is zonder twijfel, staande in het water, en zijne discipelen achtervolgens indompelende. En in de geschiedenis van den kamerling (Hand. VIII: 38, 39) wordt gezegd: „En hij gebood den wagen stil te houden; en zij daalden beiden af in het water, zoo Philippus als de kamerling, en hij doopte hem. En toen zij uit het water waren opgekomen, nam de Geest des Heeren Philippus weg, en de kamerling zag hem niet meer; want hij reisde zijnen weg met blijdschap." Hier is een duidelijk geval van doop door indompeling.

3. De uitdrukking door den Apostel Paulus in twee afzonderlijke gedeelten van zijne brieven gebezigd: „met Christus begraven in den doop," wordt dikwijls door de Baptisten aangehaald als een sterke bewijsgrond voor de indompeling, daar die wijze van doopen de eenige is, die als het zinnebeeld eener begrafenis kan worden beschouwd.

4. De Baptisten beroepen zich met vertrouwen op het gebruik der Christelijke kerk, dat gedurende vele eeuwen ten gunste van de indompeling is geweest. De beste kerkgeschiedschrijvers erkennen, dat de doop op die wijze plaats had. De oudste Christen-gemeenten, zooals bij voorbeeld de Grieksche kerk, zetten het gebruik tot op den tegenwoordigen tijd voort.

In antwoord op deze argumenten, aangehaald door de voorstanders der indompeling, zijn zij, die voor de geldigheid der besprenging in den doop ijveren, gewoon om aan te voeren:

1. Dat terwijl *bapto* ongetwijfeld beteekent dompelen, en *baptizo* indompelen, dit niet de eenige beteekenissen der woorden zijn, doch dat er in tegendeel uitdrukkingen aangewezen kunnen worden, waarin zij eenvoudig wasschen aanduiden, zonder de wijze waarop te bepalen en andere, waarin zij blijkbaar besprenkelen uitdrukken. In Mark. VII: 3 lezen wij, dat „de Pharizeën en al de Joden eten niet, tenzij dat zij eerst de handen dikmaals wasschen, houdende de inzetting der ouden. En van de markt komende, eten zij niet, tenzij dat zij eerst gewasschen zijn." Nu is het wel bekend, dat het wasschen der handen onder de Joden verrigt werd door water er op te gieten, zooals blijkt uit 2. Kon. IV: 11: „En Josaphat zeide: Is hier geen profeet des Heeren, dat wij door hem den Heere mogten vragen? Toen antwoordde een van de knechten des konings van Israël, en zeide: Hier is Elisa, de zoon van Saphat, die water op Elia's handen goot."

2. Wanneer er gezegd wordt, dat Johannes doopte in de Jordaan, volgt daaruit niet, dat hij werkelijk in het water stond en zijne discipelen er in dompelde, want het Grieksche voorzetsel, dat door *in* vertaald wordt, beteekent dikwijls *aan* of *digt bij*. In Joh. XIX: 41 lezen wij: „En er was in de plaats, waar hij gekruist was, een hof," hetgeen duidelijk beteekent, dat de hof gelegen was niet *in* dezelfde plaats, maar *in de nabijheid*. Wederom in Luk. XIII: 4: „de toren in Siloam," hoewel de toren blijkbaar niet *in* den vijver Siloam, maar er *digt bij* was gebouwd. Doch zelfs aannemende, dat Johannes *in* de Jordaan stond, volgt daaruit niet, dat hij zijne discipelen indompelde; en daar de menigte, die tot hem stroomde, zoo groot was, kon hij zulk eene plaats zeer goed gekozen hebben om het water des te gemakkelijker op de hoofden of in de aangezigten dergenen, die tot hem kwamen, te sprengen. De doop van den kamerling, dien de Baptisten beschouwen als een duidelijk geval van indompeling, is zulks niet noodwendig. Het is waar, dat ons medegedeeld wordt, dat hij en Philippus „daalden af in het water, en hij doopte hem. En toen zij *uit* het water waren opgekomen, nam de Geest des Heeren Philippus weg." Het is zeker, dat de voorzetsels, waarop hier gedoeld wordt, dikwijls overgezet worden, zooals onze vertalers in deze uitdrukkingen hebben gedaan, doch het is even zeker, dat zij even dikwijls gebezigd worden om slechts *tot* of *van* aan te duiden. Zoo wordt in Joh. XI: 38, toen Jezus kwam *tot* het graf van Lazarus, hetzelfde Grieksche voorzetsel gebezigd, als waar gezegd wordt, dat Philippus en de kamerling *in* het water afdaalden, en de juistheid van de vertaling *tot* in het eerste geval zal duidelijk blijken, als wij bedenken, dat Jezus niet *in* het graf van Lazarus ging, maar het slechts naderde. Ook in Joh. VI: 23, waar gezegd wordt, dat „scheepjes kwamen *van* Tiberias," wordt hetzelfde Grieksche voorzetsel gebezigd als in dat gedeelte, waarin vermeld wordt, dat Philippus en de kamerling *uit* het water kwamen; en toch kan men voor geen oogenblik veronderstellen, dat de scheepjes *uit* de stad Tiberias kwamen, doch enkel, dat zij er *van* kwamen, als het punt van waar zij vertrokken.

3. De uitdrukking „met Christus begraven in den doop," waaraan de Baptisten zooveel belang hechten in hunne verdediging van de indompeling, verliest hare kracht, wanneer wij bedenken, dat zij slechts figuurlijk gebezigd is, en dezelfde beteekenis heeft als de uitdrukking, welke de Apostel bezigt om hetzelfde te zeggen, „gedoopt in den dood van Christus," hetgeen met andere woorden zeggen wil, door Zijn dood zijn wij dood geworden voor de zonde, of zijn wij verlost van hare magt. Bovendien weet iedereen, die bekend is met Oostersche gewoonten, dat de begrafenis van Christus niet geschiedde door verberging in de aarde, zooals de lijken onder ons begraven worden, maar dat Zijn graf eene ruimte was uit eene rots gehouwen, waarvan de vloer gelijk was met den grond, of slechts een weinig beneden de oppervlakte. Hierin werd zijn lijk nedergelegd, en een steen voor de deur gerold. Deze omstandigheden in aanmerking genomen, die bekend zijn aan allen, die iets weten van Oostersche wijzen van begraven, kan men gemakkelijk bemerken, dat de Apostel geene vergelijking maakt tusschen den doop van geloovigen en hunne begrafenis met Christus in de wijze, maar in de zaak zelve. In den doop zijn hunne vereeniging en deelachtigheid met Christus aan Zijn dood en Zijne opstanding zinnebeeldig voorgesteld. Zij zijn met Hem één plant geworden in de gelijkmaking Zijns doods, en zij zijn het ook in de gelijkmaking Zijner opstanding. Gelijk Hij stierf voor de zonde, sterven zij tot aflegging der zonde; gelijk Hij verrees uit de dooden, verrijzen zij met Hem tot nieuwigheid des levens.

4. Doch het groote bewijs, en dat, waarop de Baptisten met vertrouwen wijzen, is het gebruik der Christelijke kerk. Ten aanzien van den doop, waarvan in het Nieuwe Testament melding wordt gemaakt, merkt zeker godgeleerde aan: „Het is niet waarschijnlijk, dat de drie duizend, die op den Pinksterdag werden gedoopt, in het water gedompeld werden. Er was te Jeruzalem een vijver, de vijver van Siloam genaamd, doch wij weten niet, of hij door zijne grootte en ligging

geschikt was voor het doel. Behalve dat het zeer onwelvoegelijk was, zou het ook zeer vervelend geweest zijn, zoo deze geheele menigte in het openbaar de kleederen had uit- en aangetrokken, en het is zeer onwaarschijnlijk, dat zij met hunne kleederen aan in het water werden gedompeld. Als geheele huisgezinnen in hunne eigene huizen werden gedoopt, is er geene reden om te denken, dat er bij elke gelegenheid eene voldoende hoeveelheid waters voor de indompeling gevonden kon worden. Wij zijn verzekerd, dat in zeer weinige onzer huizen de doop door indompeling verrigt kan worden, en de huizen der Joden en Grieken waren, naar wij vermoeden, niet beter ingerigt. Eenige menschen schijnen te gelooven, dat in de Apostolische eeuw elk huis eene doopvont of een bad had, maar waarom zij dit gelooven, kan niemand zeggen, behalve dat het voor hunne onderstelling pleit. De Apostelen konden niet op elke plaats den doop door indompeling toedienen, zoodat, als hij op deze wijze plaats moest hebben, zij dikwijls in de noodzakelijkheid moeten geweest zijn, wanneer zij bekeerlingen hadden gemaakt, om hen naar een vijver of eene rivier te leiden, en in vele streken van het Oosten moesten zij dan lange reizen doen, om er een te vinden. Doch in het Nieuwe Testament is geen enkel feit te vinden, dat dit denkbeeld schraagt. Het verhaal duidt aan, dat zij bekeerlingen op de plaats zelve doopten, en bij gevolg, dat slechts eene kleine hoeveelheid waters noodig was, die overal verkregen kon worden."

Er kan niet de minste twijfel zijn, dat de doop in de eerste tijden gewoonlijk door indompeling geschiedde, en het is zeker, dat gedurende verscheidene eeuwen de drievoudige indompeling plaats had, dat is, de doopeling werd driemaal in het water gedompeld. Zoo zegt Ambrosius in zijn werk over de sacramenten: „U werd gevraagd, gelooft gij in God den Almagtigen Vader? En gij antwoorddet: ik geloof en werd ingedompeld, dat is, begraven. Eene tweede vraag werd er gedaan: Gelooft gij in Jezus Christus onzen Heer en Zijn kruis? Gij antwoorddet weder: Ik geloof en werd ingedompeld. Derhalve, gij werd begraven met Christus. Want hij, die met Christus begraven wordt, verrijst weder met Christus. Eene derde vraag werd u gedaan: Gelooft gij in den Heiligen Geest? En uw antwoord was: ja. Toen werd gij voor de derde maal ingedompeld, opdat uwe drievoudige belijdenis u mogt vrijmaken van de verschillende misslagen van uw vroeger leven." Deze drievoudige indompeling werd waarschijnlijk in een vroeg tijdperk ingevoerd, hetzij om de drie dagen, die Christus in het graf doorbragt, en Zijne opstanding op den derden dag voor te stellen, of meer waarschijnlijk, om de belijdenis van het geloof in de Drieëenheid aan te duiden, in den naam waarvan de geloovige gedoopt werd. Dit gebruik werd echter in den loop des tijds door de Ariaansche partij, voornamelijk in de Spaansche kerken, misbruikt, om drie graden van Godheid in de drie Goddelijke personen voor te stellen. Om zulk eene groote ketterij niet te bekrachtigen, werd op raad van Gregorius den Groote de drievoudige indompeling langzamerhand in vele kerken in Spanje afgeschaft, doch in andere behouden. Eindelijk bepaalde het vierde concilie van Toledo in 633, dat één indompeling alleen bij den doop gebezigd zou worden, omdat, zoo iemand drie indompelingen bezigde, het schijnen zoude, alsof hij de meeningen der ketters, door hunne gebruiken te volgen, goedkeurde. Dit schijnt de kwestie tot rust gebragt te hebben. In de Grieksche kerk en in sommige Protestantsche kerken is de drievoudige indompeling echter nog in gebruik.

In gevallen van nood was de doop door besprenging in een zeer vroeg tijdperk geoorloofd. Cyprianus vooral zegt, dat de doop, aldus aan de zieken toegediend, wettig was. Redenen van welvoegelijkheid, gezondheid en klimaat worden door oude schrijvers vermeld als invloed gehad te hebben op de wijze van het toedienen van den doop. De besprenging werd niet algemeen in het Westen vóór de dertiende eeuw, hoewel zij iets vroeger schijnt te zijn ingevoerd. Het feit, dat personen, die den clinischen doop ontvangen hadden, niet herdoopt werden, toont duidelijk aan, dat de indompeling niet als onmisbaar werd beschouwd.

In de Christelijke kerk is een twist ontstaan, die veel belangrijker is dan die, welke slechts de wijze van den doop betreft. De kwestie, waarop wij doelen, is deze: Wie zijn de juiste voorwerpen voor den doop? Zij, die den naam van Pædobaptisten dragen, beweren, dat in zekere omstandigheden kinderen regt hebben op den doop, terwijl eene tegenovergestelde partij, de Anti-Pædobaptisten, die zich Doopsgezinden of Baptisten noemen, de plegtigheid alleen aan volwassenen toedient.

Bij het behandelen van dit punt, dat zoo lang en zoo scherp besproken is, moeten wij echter op den voorgrond zetten, dat allen daarin overeenstemmen, dat volwassenen, die in hunne kindschheid nimmer gedoopt zijn, regt hebben op den doop, na eene belijdenis van hun geloof en gehoorzaamheid aan Christus. Men erkent, dat dit opgesloten ligt in de woorden der opdragt, die door onzen Heer aan de Apostelen (Mark. XVI: 15, 16) gegeven werd: „En

Hij zeide tot hen: Gaat heen in de geheele wereld, predikt het evangelie aan alle creaturen. Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal geloofd hebben, zal verdoemd worden." Zoo volwassenen om den doop verzoeken, zijn de vereischten, in het oog van God, geloof bestaande en werkende in het hart, en de vereischten, in het oog van den mensch, eene geloofwaardige belijdenis van dat geloof. Volgens dit beginsel schijnen de Apostelen steeds gehandeld te hebben. Zoo antwoordde Philippus aan den kamerling, toen deze hem de vraag deed: „Wat verhindert mij gedoopt te worden?" in woorden, die niet verkeerd opgevat kunnen worden: „Indien gij van ganscher harte gelooft, zoo is het geoorloofd;" waarop de kamerling antwoordde: „Ik geloof, dat Jezus Christus de Zoon van God is."

Wij zullen nu, zoo beknopt mogelijk, de voornaamste argumenten opgeven, die van beide zijden in deze veel betwiste kwestie zijn aangevoerd.

De Pædobaptisten, die hun naam afleiden van *paideion*, een kind, en *baptizo*, doopen, zijn van gevoelen, dat de kinderen van geloovige ouders gedoopt moeten worden; dit gevoelen staven zij door de volgende redenen:

1. De kinderdoop is in volkomen overeenstemming met het beginsel, waarnaar God in Zijne handelingen met Zijn volk in alle verloopene eeuwen gehandeld heeft, daar de kinderen steeds beschouwd worden als verbonden aan de ouders. Dit was het geval, gelijk wel bekend is, in de verbonden met Adam, Noach, Abraham en David gesloten.

2. Indien kinderen onder de wetgeving van het Nieuwe Testament beroofd moesten worden van een voorregt, dat kinderen onder het Oude Testament bezaten, zou zulk eene belangrijke verandering duidelijk zijn aangegeven, dat het geval niet is, en aanleiding hebben gegeven tot klagten van de zijde van Joodsche bekeerlingen in de eerste Christelijke kerk, en toch kan men geen bewijs vinden, dat zulke klagten ooit gedaan werden.

3. Kinderen moesten onder de Joodsche wetgeving besneden worden, en daar de doop in de plaats der besnijdenis werd gesteld, is het duidelijk, dat kinderen gedoopt moeten worden. De kerken onder beide wetgevingen waren in hoofdzaak dezelfde; het verbond in beide kerken was hetzelfde; de besnijdenis en de doop waren beiden teekenen en zegels van het verbond, en de Schrift en de geschriften der eerste kerkvaders komen overeen in het beschouwen van den doop als eene vervanging van de besnijdenis.

4. Men kan bewijzen, dat de kinderen van Joodsche bekeerlingen gedoopt werden, en daarom moeten de Apostelen, toen de doop door onzen Heer werd ingesteld, gemeenzaam geweest zijn met het gebruik onder de Joden, om de kinderen met hunne ouders te doopen. Daar nu het verbod om kinderen te doopen in het Nieuwe Testament niet gevonden wordt, maar wel veel om het gebruik aan te moedigen, verschaft derhalve de doop der kinderen van Joodsche bekeerlingen ons een sterk indirect, zoo niet een direct, argument ten gunste van het doopen van kinderen van Christen-ouders.

5. Het gebruik om kinderen te doopen wordt geschraagd door de getuigenis van de oudste en van de latere Christen-schrijvers. Onder de Apostolische vaderen, zooals zij genoemd worden, dat is, diegenen, die het digst bij de dagen der Apostelen leefden, vinden wij er eenige, die in duidelijke bewoordingen verklaren, dat zij den doop beschouwen als ingesteld in de plaats der besnijdenis. Tertullianus, in het begin der derde eeuw, spreekt over het gebruik van den kinderdoop als eene heerschende en bepaalde gewoonte. Origenes spreekt ook over het gebruik, en verklaart, dat het afkomstig is van de dagen der Apostelen. Van de derde eeuw af vinden wij, dat in de geschriften van enkele personen en in de decreten van conciliën zeer dikwijls op den kinderdoop gezinspeeld wordt.

De Doopsgezinden, of juister Anti-Pædobaptisten, die den kinderdoop verwerpen, redeneren aldus:

1. In de opdragt van onzen Heer, waarop de magt voor het bedienen van den Christelijken doop rust, vinden wij geloof en doop innig en onverbreekbaar te zamen verbonden, daar verklaard wordt: „Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden." Indien dan geloof noodzakelijk is om iemand geschikt te maken voor den doop, zijn kinderen duidelijk uitgesloten van alle regten op de toediening daarvan, daar zij volstrekt niet in staat zijn om te gelooven.

2. In die voorbeelden van den doop, welke in het Nieuwe Testament verhaald worden, wordt hetzelfde beginsel steeds erkend, en wordt daarnaar gehandeld, te weten, dat geloof noodzakelijk is voor den doop; en het argument tegen den kinderdoop krijgt derhalve meerdere kracht, omdat naar de bewoordingen der opdragt, waarop de kracht van den doop rust, door de Apostelen is gehandeld.

3. Geen enkel voorbeeld van kinderdoop komt er in het Nieuwe Testament voor. Zulk eene weglating is geheel onwaarschijnlijk, als het gebruik om kinderen te doopen door Christus gewettigd werd, en onder Zijne Apostelen in gebruik was.

4. Waar gezegd wordt, dat kleine kinderen tot Jezus gebragt werden, opdat Hij ze aanraken zou, wordt alleen gezegd „en de handen opgelegd hebbende." Niet de minste verwijzing op den doop wordt er gedaan. Is zulk eene weglating waarschijnlijk, wanneer de kinderdoop door onzen gezegenden Verlosser bekrachtigd was?

5. Geen enkel voorschrift wordt er in de Schrift gevonden, dat den kinderdoop beveelt of veroorlooft. Dit is op zich zelf voldoende om te bewijzen, dat wat er ook ten gunste van het gebruik gezegd worde, er in allen gevalle geene duidelijke schriftmatige reden voor is.

6. Er is geene reden om te veronderstellen, dat de doop in de plaats der besnijdenis gesteld is. In tegendeel, de laatste plegtigheid onderging elke mannelijke Jood, hoe ook zijn zedelijk karakter mogt zijn, alleen omdat hij een Jood was, terwijl de eerste een geloof in Christus als een noodzakelijk vereischte onderstelde. De raad te Jeruzalem schafte de besnijdenis af, zonder in het minst te vermelden, dat eene andere plegtigheid daarvoor in de plaats was gesteld.

7. Geen bewijs heeft men ontdekt, dat de kinderdoop in de twee eerste eeuwen ooit in de kerk werd toegediend. Tertullianus is de eerste, die er eenigzins op zinspeelt, en het is volstrekt niet zeker, dat zijne aanmerkingen op zeer jonge kinderen betrekking hebben

8. De kinderdoop tast den hartader aan van de duidelijke schriftmatige waarheid, dat iedereen verantwoordelijk is voor zijne eigene, persoonlijke handelingen, en geregtvaardigd wordt door zijn eigen geloof.

Dit zijn de voornaamste argumenten voor en tegen het gebruik van den kinderdoop. Aangaande een punt, dat aanleiding heeft gegeven tot vele twisten tusschen bekwame en geleerde schrijvers van beide zijden, vergenoegen wij ons met alleen de wijze van redenering op te geven, die door de Pædobaptisten aan de eene, en de Anti-Pædobaptisten aan de andere zijde gevolgd is, en wij laten het aan den lezer over, om daarover zijn eigen oordeel te vellen.

In elke eeuw der Kerk heeft men veel belang gehecht aan den doop, als de plegtigheid die de toelating tot de Christelijke kerk moest voorafgaan. Doch in de eerste tijden was men dikwijls van oordeel, dat het niet ontvangen van den doop vergoed werd door het martelaarschap, door ware bekeering, of door een aanhoudend deelnemen aan het avondmaal in den boezem der Kerk. Ongedoopte kinderen werden echter beschouwd als na den dood een middenstaat in te nemen tusschen de glorie der heiligen en de straf der verlorenen. Hierdoor is blijkbaar de *limbus infantum* der Roomschgezinden ontstaan, die, gelijk de *limbus patrum*, een staat is tusschen den hemel en de hel. Indien catechumenen stierven zonder gedoopt te zijn, werden zij in stilte begraven, en geene vermelding werd daarna ooit van hen in de gebeden der kerk gedaan. Deze behandeling ondergingen natuurlijk slechts diegenen, die schuldig waren aan eene vrijwillige verwaarloozing en verachting van den doop.

Nadat de doop toegediend was, werden de gedoopten, hetzij volwassenen of kinderen, ten teeken van hunne toelating en inlijving in de kerk, met den kus des vredes ontvangen. De witte kleederen, die hun gegeven waren, werden gedurende acht dagen gedragen, en daarna in de kerk bewaard. De gedoopten ontvingen een weinig honig en melk, om hunne nieuwe geboorte aan te duiden, alsmede, dat zij nu als kinderen in Gods huisgezin aangenomen waren. Hieronymus zegt, dat in sommige Westersche kerken het mengsel bestond uit melk en wijn in plaats van honig, met betrekking op de uitdrukking van den Apostel Paulus: „Ik heb u met melk gevoed, en niet met vaste spijs;" en deze uitdrukking van den Apostel Petrus: „Als nieuwgeborene kinderkens, zijt zeer begeerig naar de redelijke onvervalschte melk, opdat gij door dezelve moogt opwassen." De nieuw aangenomen Christen moest, als hij gedoopt was, voor de eerste maal openlijk in de kerk, in eene staande houding, het Gebed des Heeren opzeggen. De geheele kerk vereenigde zich na om den Christen-broeder of zuster met gezangen van lof- en dankzegging aan God te ontvangen. Eenige kerken voegden hierbij de gewoonte, om de voeten der gedoopten te wasschen, die nooit aangenomen werd door de kerk van Rome, maar wel door die van Milaan.

DOOP (WEDERGEBOORTE DOOR DEN). Kort reeds na de stichting der Christelijke kerk schijnt het denkbeeld ontstaan te zijn, dat de behoorlijk geordende dienaren van Christus de magt hadden, om door de toediening van den doop vergeving van zonden aan menschen te schenken. Oude schrijvers geven daarom aan den doop de namen van aflaat, vergeving van zonden, of het sacrament der vergeving. Cyprianus beweert in de duidelijkste taal, dat „vergeving van zonden in den doop aan iedereen verleend wordt." Dezelfde leer wordt door Ambrosius, Chrysostomus en vele anderen onderwezen. Het zou gemakkelijk zijn om talrijke aanhalingen aan te voeren uit schrijvers van de drie eerste eeuwen, waarin de dadelijke kracht van de uitwendige plegtigheid van den doop in het aanbrengen van wedergeboorte en zaligheid duidelijk verkondigd wordt. Deze bijgeloovige beschouwing

van de enkel uitwendige inzetting verklaart het verlangen, dat vele Christenen in die eerste tijden aan den dag legden, om het ontvangen van den doop tot het oogenblik van den dood uit te stellen. Dezelfde leer aangaande de hernieuwende kracht van den doop is in de laatste jaren weder in het leven geroepen door de Oxfordsche godgeleerden, eene partij die in de Engelsche kerken gewoonlijk bekend is onder den naam van Anglo-Catholieken (zie ald). De sacramentale kracht van den doop aannemende, beweren zij, dat de mensch zalig wordt door de vergeving zijner zonden te ontvangen door den doop, op het geloof in Jezus Christus.

In de Tijdtractaten en andere geschriften van de Anglo-Catholieken wordt het woord wedergeboorte gebezigd, om niet die verandering van hart en karakter aan te duiden, die de gewone beteekenis is, welke door regtzinnige godgeleerden er aan wordt toegekend, maar regtvaardigmaking en heiligmaking, eene verandering van staat en eene verandering van gemoed. Dat het woord in die uitgebreide beteekenis gebezigd wordt, vernemen wij van Dr. Pusey zelven, die zegt, dat de wedergeboorte is „de handeling, waardoor God ons uit onze betrekking tot Adam neemt, en ons tot werkelijke leden maakt van Zijn Zoon, en dus tot Zijne zonen, daar wij leden zijn van Zijn altijd gelukzaligen Zoon." Uit dit en dergelijke gedeelten, die de zaligmakende kracht van den waterdoop leeren, kunnen wij niet nalaten eene zonderlinge verwarring van gedachten te bespeuren, die in al de redeneringen van de Oxfordsche godgeleerden over den doop heerscht. Zij halen verschillende gedeelten der Schrift aan, die duidelijk de zaligmaking met den doop verbinden. Zoo b. v. Mark. XVI: 16: „Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal geloofd hebben, zal verdoemd worden." Rom. VI: 4: „Wij zijn dan met Hem begraven, door den dood in den doop, opdat, gelijkerwijs Christus uit de dooden opgewekt is tot de heerlijkheid des Vaders, alzoo ook wij in nieuwigheid des levens wandelen zouden;" Gal. III: 27: „Want zoo velen als gij in Christus gedoopt zijt, hebt gij Christus aangedaan;" Col. II: 12: „Zijnde met Hem begraven in den doop, in welken gij ook met Hem opgewekt zijt, door het geloof der werking Gods, die Hem uit de dooden opgewekt heeft;" 1. Petr. III: 21: „Waarvan het tegenbeeld, de doop, ons nu ook behoudt, niet die eene aflegging is der vuiligheid des ligchaams, maar die eene vraag is van een goed geweten tot God, door de opstanding van Jezus Christus." Dat op de eene of andere wijze de zaligmaking verbonden is met den doop, kan geen oplettend beoefenaar van het Woord Gods met mogelijkheid ontkennen; doch men moet altijd bedenken, dat de doop in de Schrift eene tweevoudige beteekenis heeft, en eene uitwendige plegtigheid en eene innerlijke genade, die zinnebeeldig voorgesteld is, aanduidt. Nu is het duidelijk in strijd met het geestelijke karakter des Christendoms, om de zegeningen der zaligheid geheel en noodzakelijk afhankelijk te maken van de verrigting, of liever het ondergaan, eener uitwendige plegtigheid. Het was niet zoo met de besnijdenis, die in het Oude Testament eene plaats inneemt, welke overeenkomst met die, welke de doop in het Nieuwe beslaat. Zoo wordt ons door den Apostel Paulus ten aanzien van Abraham uitdrukkelijk medegedeeld (Rom. IV: 11), dat „hij heeft het teeken der besnijdenis ontvangen tot een zegel der regtvaardigheid des geloofs, die hem in de voorhuid was toegekend." Hieruit vernemen wij, dat de regtvaardigheid van Abraham, in plaats van af te hangen van de uitwendige plegtigheid der besnijdenis, uitsluitend en geheel verbonden was met het geloof, dat hij had, voordat hij de besnijdenis had ontvangen. En leeren wij niet, zelfs ten aanzien van den doop zelven, uit Hand. VIII: 13, 23, dat Simon Magus, zelfs ofschoon hij door de handen van een Apostel gewasschen was met de wateren van den doop, nog „in eene ganschbittere gal en zamenknooping der ongeregtigheid" was? En dit is niet van Simon Magus alleen waar. Velen hebben de uitwendige plegtigheid van den waterdoop ondergaan, die geleefd hebben om door hun onheiligen omgang en gedrag te getuigen, dat zij volkomen vreemdelingen waren aan den zuiverenden invloed van den Geest van Christus. Zulke gevallen bewijzen duidelijk, dat een andere doop dan die, welke in een uitwendig wasschen met water bestaat, noodzakelijk is voor de zuivering van het vleesch en de zaligmaking der ziel. De doop, die alleen een mensch kan heiligen, is de doop met den Heiligen Geest. Daarom verzekert onze Heer aan Nicodemus, dat de wedergeboorte, die noodig is om het koningrijk Gods te zien, niet alleen bestaat in eene geboorte uit water, maar in eene geboorte uit water en Geest. De twee te zamen moeten een hernieuwenden doop uitmaken, een doop die helpen kan voor de zaligmaking van den mensch. Eene plegtigheid op den uitwendigen persoon verrigt kan slechts een symbool zijn; de verandering, voortgebragt in den inwendigen mensch door de krachtdadige werking van den Heiligen Geest, is niet een bloot symbool of teeken, maar eene werkelijkheid.

De dwaling der Anglo-Catholieken bij het onderwijzen van de leer der wedergeboorte door den doop, komt derhalve voort uit eene verwarring van den ritueelen met den geestelijken doop, — een doop gelijk dien van Johannes met den doop van Christus. Het groote onderscheid tusschen de twee doopen werd door den Dooper zelven herhaaldelijk aan het volk ingeprent: „Ik heb ulieden wel gedoopt met water, maar Hij zal u doopen met den Heiligen Geest." En Jezus zelf sprak in dergelijke bewoordingen tot Zijne discipelen: „Johannes doopte wel met water, maar gij zult met den Heiligen Geest gedoopt worden." Als onze Heer van de uitwendige plegtigheid melding maakt, kent hij haar eene ondergeschikte plaats met betrekking tot de zaligmaking toe: „Die *geloofd* zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal *geloofd* hebben, zal verdoemd worden." De groote belangrijkheid wordt in deze woorden blijkbaar toegekend aan geloof, dat door den Heiligen Geest in de ziel gewerkt wordt; daarom is het wel der opmerking waardig, dat in het laatste gedeelte der aangehaalde woorden de verdoemenis niet afhankelijk wordt gemaakt van het ontberen van den doop, maar geheel en uitsluitend van het gebrek aan geloof.

Geen beter bewijs voor de bepaalde meerderheid van den innerlijken boven den uitwendigen doop, welke in de Schrift wordt geleerd, zou men met mogelijkheid kunnen aanvoeren, dan eene uitdrukking, Tit. III: 5, die Dr. Pusey ten gunste van zijne eigene inzigten aanhaalt. De tekst is dus: „Hij heeft ons zalig gemaakt, naar Zijne barmhartigheid, door het bad der wedergeboorte en vernieuwing des Heiligen Geestes." Het moet noodwendig elken aandachtigen lezer opvallen, dat het bad, dat hier het middel der zaligmaking genoemd wordt, geen enkel uitwendig wasschen met water is, maar eene innerlijke wassching of zuivering, die de wedergeboorte en vernieuwing des Heiligen Geestes uitdrukt. En waarom anders wordt deze innerlijke zuivering een bad genoemd, dan om aan te duiden, dat het bad des doops eene type of symbool is van het innerlijke bad van den Geest? Ook de Apostel Petrus zegt uitdrukkelijk (1. Petr. III: 21), dat „de doop ons nu ook behoudt;" maar opdat niemand zou denken, dat hij slechts op een uitwendigen doop doelt, zorgt hij onmiddellijk, dat zijne taal niet verkeerd begrepen wordt, door er bij te voegen: „niet die eene aflegging is der vuiligheid des ligchaams, maar die eene vraag is van een goed geweten tot God." Met andere woorden, het is niet een uitwendige, maar een innerlijke doop, die ons wedergeboren doet worden en ons zalig maakt. De wedergeboorte door den doop, in den zin waarin zij door eenige van de kerkvaders werd opgevat, en waarin zij door de Anglo-Catholieken van den tegenwoordigen tijd wordt geleerd, is derhalve eene leer, die noch op de bekrachtiging der rede, noch op die van het Woord Gods aanspraak maken kan. Zij is gegrond op eene van die halve waarheden, waarin de dwaling zich zoo dikwijls voordoet, eene bewering van de kracht des doops om ons wedergeboren te doen worden, terwijl zij het groote onderscheid ontkent tusschen den uitwendigen doop met water en den innerlijken doop met den Heiligen Geest van den hemel gezonden. Laat dit onderscheid slechts erkend worden, en de valsche redenering, waarop de geheele theorie rust, komt onmiddellijk aan het licht.

DOOPHUIS of BAPTISTERIUM, de plaats waarin vroeger de doop toegediend werd. Het baptisterium schijnt een gebouw geweest te zijn buiten de muren der kerk. Cyrillus van Jeruzalem beschrijft het als een afzonderlijk gebouw, dat eene voorkamer had, waarin de catechumenen Satan afzwoeren en hunne geloofsbelijdenis aflegden, benevens eene binnenkamer, waarin de plegtigheid van den doop plaats had. In het gebouw waren afzonderlijke vertrekken voor mannen en vrouwen, daar de plegtigheid voornamelijk door indompeling werd verrigt. Omstreeks de zesde eeuw werden de doophuizen naar het voorportaal der kerk overgebragt, en later van daar in de kerk zelve. Deze doophuizen waren gewoonlijk zeer ruim, wegens het groote aantal, dat te gelijker tijd door indompeling werd gedoopt. Men zegt, dat een concilie te Constantinopel werkelijk in het doophuis der kerk werd gehouden. In deze plaatsen schijnen de catechumenen ook onderrigt te zijn in de eerste beginselen van het Christelijk geloof. Ambrosius berigt ons ten minste, dat aan de catechumenen in het doophuis de geloofsbelijdenis werd geleerd. Door deze gewoonte ontstond de naam van leerscholen of verlichtingsplaatsen der kerk, die somtijds aan deze vertrekken werd gegeven.

Het doophuis is somtijds verward met de doopvont, daar zij beiden met de doopplegtigheid in verband stonden, doch in oude tijden bestond het verschil tusschen beiden hierin, dat het doophuis de naam was, die aan het geheele gebouw, waarin de doopvont stond, en waarin men den doop verrigtte, gegeven werd, terwijl de vont slechts het water bevatte, waarin de doop plaats had. De laatste werd somtijds de vijver van het doophuis genoemd. Wij hebben geene geloofwaardige beschrijving van de juiste gedaante van het oude

doophuis. Het schijnt, dat er in elke stad slechts één geweest is, bij de kerk van den bisschop. Men kan zich eenig denkbeeld vormen van hunne grootte, als men bedenkt, dat op sommige plaatsen, zooals b. v. te Antiochië, niet minder dan drie duizend personen van beiderlei geslacht in een enkelen nacht den doop ontvingen. De wetten der kerk en van den staat eischten, dat de doop slechts op die plaatsen toegediend zoude worden, waar een doophuis was. Op de twee groote feesten van Paschen en Pinksteren, die de gewone tijden voor de toediening van het sacrament waren, gingen velen te dien einde naar de kerk van den bisschop. In het vervolg van tijd werden er doophuizen op het platteland opgerigt, waar zij naar de meening van den bisschop noodzakelijk waren. Deze namen langzamerhand in aantal toe, en eindelijk had elke kerk hare eigene plaats voor den doop, toen er slechts vonten noodig waren ten gevolge van het heerschen van den kinderdoop, en het regt om het sacrament toe te dienen aan herders zonder onderscheid verleend werd.

DOOPSGEZINDEN (ENGELSCHE) of BAPTISTEN, eene Christen-secte die zich voornamelijk kenmerkt door het geloof, dat de indompeling de eenige gewettigde en schriftmatige wijze is om den doop toe te dienen, en dat de doop alleen toegediend kan worden aan hen, die eene persoonlijke belijdenis afleggen van hun geloof, en derhalve, dat de kinderdoop in strijd is met het Woord Gods, en den waren aard en het doel der inzetting vernietigt. De voornaamste argumenten aan beide zijden dezer kwestiën zijn reeds in het artikel Door (zie ald.) opgegeven. Ons voornaamste doel is daarom thans, om een overzigt te geven van de geschiedenis, leerstellingen en kerktucht van de groote en invloedrijke secte, die voor zich den naam van Doopsgezinden of Baptisten eischt en gewoonlijk ontvangt.

Deze secte is gewoon te beweren, dat zij onmiddellijk van de Apostelen afstamt, daar hare gevoelens en gebruiken, zoowel als het bestuur harer kerken, zooals zij beweert, streng apostolisch zijn. Eenige geschiedschrijvers vergenoegen zich echter met aan de secte een veel lateren oorsprong toe te kennen, en schrijven dien toe aan den tijd der Hervorming in de zestiende eeuw. Het is wel bekend, dat er op dien tijd in Duitschland en in Nederland eene klasse van menschen ontstond, die, terwijl zij met Luther en de andere Hervormers overeenstemde in het belijden van de hevigste vijandschap tegen de bedorvenheden der Kerk van Rome, van de Protestantsche en de Roomsche partij verschilde over het onderwerp van den kinderdoop, dat gebruik als onschriftmatig en ongeldig veroordeelde, en daarom hare volgelingen herdoopte, zelfs ofschoon deze in hunne kindschheid gedoopt waren. Wegens deze laatste gewoonte ontving zij den naam van WEDERDOOPERS (zie ald.). Wij moeten echter ten aanzien van de zeer eerbiedwaardige secte der Baptisten aanmerken, dat zij de benaming van Wederdoopers beschouwt als volstrekt niet op haar toepasselijk, aangezien zij niet beschuldigd kan worden van diegenen ten tweeden male te doopen, van welke zij niet behoorlijk kan aannemen, dat zij te voren ooit gedoopt zijn; en bovendien kant zij zich aan tegen dien naam, die haar vereenzelvigt met eene secte, welke zich ontwijfelbaar schuldig maakte aan de meest dwaze en ongerijmde buitensporigheden, en met wier meeningen en gebruiken, behalve over den doop, geene nieuwere secte van Christenen gezegd kan worden de minste sympathie te hebben. Maar het is buiten allen twijfel, dat er in de vijftiende en zestiende eeuw in verschillende landen van Europa velen waren, die niet alleen Doopsgezinde beginselen toegedaan waren, maar daarom ook vervolgd werden. Van het vasteland trokken eenige van deze verwerpers van den kinderdoop naar Engeland, en in 1547 werden er vele van hen in verschillende deelen van dat land gevonden. Ten aanzien van diegenen, die geene beginselen met de Duitsche Wederdoopers, behalve het loochenen van den kinderdoop, gemeen hadden, werden geene gestrengheden uitgeoefend; vele boeken werden er echter tegen hen geschreven, waarop zij antwoordden. Gedurende de regering van Elisabeth namen de Doopsgezinden zeer in aantal toe; vele van hen ondergingen gevangenschap en verbanning. Fuller zegt, dat eenige van hunne gevoelens terugkwamen; twee werden er in Smithfield verbrand. De vervolging duurde voort onder Jacobus I., en gedurende zijne regering werd Eduard Wightman, een Doopsgezinde, de laatste martelaar in Engeland voor het geloof, verbrand. Het is eene merkwaardige omstandigheid, dat de eerste Engelsche martelaar, die op den brandstapel stierf, ook een Doopsgezinde was, zoodat deze secte de eer had van de lange reeks van martelaren, die gedurende twee eeuwen bij korte tusschentijden opgeroepen werden om in de vlammen om te komen, te beginnen en te eindigen. Niettegenstaande de zware beproevingen, waaraan zij ten gevolge van de beginselen, die zij omhelsden, onderworpen waren, gingen de Doopsgezinden toch voort met zich in Engeland te vermenigvuldigen, en in 1643 werd er eene vergadering te Londen

gehouden, waarop zij eene geloofsbelijdenis aannamen. De omwenteling van 1688 bragt verdraagzaamheid aan de Doopsgezinden en andere Dissenters. Van dien tijd tot op heden zijn zij eene van de voornaamste secten geweest, die zich in Engeland van de heerschende kerk hebben afgescheiden.

De Engelsche Doopsgezinden gelooven, ten aanzien van de inrigting der Christelijke kerk, aan het bestaan van eene algemeene of catholieke kerk, zamengesteld uit alle geloovigen in Christus in alle eeuwen en onder alle natiën. Zij beschouwen de Christelijke kerk als gesticht door Christus en diens Apostelen, en als te hebben bestaan uit dezulken, en uit dezulken alleen, die eene geloofwaardige belijdenis van hun geloof in Christus en berouw jegens God aflegden. Alle anderen beschouwen zij als volgens de regeling der Kerk daarvan uitgesloten. Alle Doopsgezinde kerken staan in hare inrigting en in hare wijze van eeredienst op zich zelve. In 1812 werd er echter een belangrijke stap gedaan om ze te vereenigen, door de oprigting der Doopsgezinde Unie, die hare bijeenkomsten jaarlijks houdt, en uit meer dan duizend kerken bestaat, welke in naam met elkander zijn verbonden, en die voornamelijk ten doel heeft de bevordering van alles, wat betrekking heeft op hare secte in het bijzonder, of de zaak der nonconformiteit in het algemeen. Deze Unie behoort tot de Bijzondere Doopsgezinde kerken. Afgevaardigden, geestelijken en leeken worden jaarlijks naar de vergadering gezonden door die kerken, die zulks verkiezen te doen. Er bestaat ook eene dergelijke jaarlijksche vergadering, de Associatie geheeten, die zamengesteld is op dezelfde wijze als de Unie, en tot de Nieuwe Vereeniging van Algemeene Doopsgezinden behoort.

Doopsgezinde leerstellingen schijnen door de eerste Britsche kerken gekoesterd te zijn, en toen Augustinus door den Heiligen Stoel gezonden werd, slaagde hij niet in zijne pogingen, om haar over te halen zich te schikken naar de gebruiken van de kerk te Rome. Het is waarschijnlijk, dat deze meeningen nooit geheel uit het land verdwenen, maar beleden werden door vele van die hervormers, die er van tijd tot tijd opstonden. Van de Lollarden wordt verhaald, dat zij dergelijke meeningen toegedaan waren, en de Doopsgezinden beweren, dat Wycliffe zelfs hunne gevoelens beleed. Zij werden in Engeland echter niet tot eene afzonderlijke secte georganiseerd vóór het begin der zeventiende eeuw, daar de eerste Doopsgezinde kerk te Londen in 1608 gesticht werd. John Smith, de eerste leeraar dier kerk, scheidde zich af van de Engelsche kerk, waarbij hij predikant was. Hij omhelsde Arminiaansche leerstellingen, en zijne kerk bestond derhalve uit diegenen, welke thans Algemeene Doopsgezinden genoemd worden. De eerste Calvinistische of Bijzondere Doopsgezinde kerk werd in 1633 te Londen gesticht, door een tak van eene gemeente van Independenten.

De Doopsgezinden in Engeland worden verdeeld in twee secten, die van elkander geheel afgescheiden zijn. Zij worden de *Algemeene* en de *Bijzondere Doopsgezinden* of *Baptisten* genoemd.

De Algemeene Doopsgezinden hebben hun naam gekregen om de leer der algemeene verlossing, waaraan zij met de andere leerstellingen der Arminianen gelooven. De eenige punten, waarop zij met de Bijzondere Doopsgezinden overeenkomen, zijn de doop, de eeredienst en de kerktucht. De eerste predikant dezer secte was, gelijk wij reeds aangemerkt hebben, John Smith, die, toen hij afstand deed van zijne herderlijke functiën in de Engelsche kerk, naar ons land ging, waar de meeningen, die hij over den doop had aangenomen, grooten wederstand ontmoeten. Spoedig nadat hij de eerste Doopsgezinde kerk te Londen had gesticht, maakte hij eene verklaring op van de beginselen der secte, doch eene geregelde geloofsbelijdenis werd eerst veel later bekend gemaakt. De gemeenten van deze afdeeling der Doopsgezinden gingen slechts langzaam vooruit. Van het Arminianismus gingen de Algemeene Baptisten langzamerhand over tot het Socinianismus. Omstreeks 1770 werd eene partij van de Doopsgezinden verontrust over de snelheid, waarmede zij van hunne oorspronkelijke beginselen afweken, en eene afscheiding had er plaats, waardoor slechts een zwak overblijfsel achterbleef, dat sedert nog in aantal is afgenomen.

De Bijzondere Doopsgezinden worden zoo genoemd om de leer der *bijzondere verlossing*, die zij, zoowel als de andere beginselen van het Calvinismus, strenghandhaven. Zij maken eene zeer groote en bloeijende afdeeling van de Doopsgezinden uit, die alle andere afdeelingen zoodanig in aantal leden overtreft, dat zij den naam van Doopsgezinden bijna geheel alleen draagt. Deze secte ontstond ongeveer gelijktijdig met die der *Algemeene Doopsgezinden*, en het verdient opgemerkt te worden, dat, terwijl de laatste tot weinig meer dan eene schaduw is gedaald, zij eene krachtige afdeeling van de kerk van Christus geworden is. De Algemeene Doopsgezinden hebben slechts één theologisch collegie, terwijl de Bijzondere er niet minder dan vijf hebben, te Bristol, Stepney, Bradford, Pontypool en Haverfordwest. De Bijzondere Doopsge-

zinden zijn onderling verdeeld in twee partijen, de houders der strikte en die der vrije communie. De eersten zullen niemand tot het avondmaal toelaten, die niet volgens hunne wijze gedoopt is; de laatsten houden vrije communie met Pædobaptisten, en beschouwen een verschil van meening en gebruiken aangaande den doop als geen beletsel voor de gemeenschap aan de tafel des Heeren.

Nog eene zeer kleine afdeeling van de Doopsgezinde vereeniging bestaat er in Engeland, die de *Zevende-dag-Doopsgezinden* geheeten wordt, wegens de omstandigheid, dat het eenige punt, waarop zij van hunne broederen verschillen, bestaat in het beweren, dat de zevende en niet de eerste dag der week als Sabbath gehouden moet worden. Het bestaan dezer secte in Engeland is van eene eenigzins oude dagteekening, doch zij bezit nu nog slechts twee gemeenten in Engeland en Wallis.

DOOPSGEZINDEN (AMERIKAANSCHE) of BAPTISTEN. Men neemt algemeen aan, dat, als men onder de Baptisten allen opneemt, die den kinderdoop verwerpen, zij bepaaldelijk de grootste Christen-secte in de Vereenigde Staten uitmaken. De oorsprong dezer secte dagteekent bijna van den tijd, waarop zich de eerste volkplanters in Nieuw-Engeland nederzetten. De eerste Doopsgezinde kerk werd echter in het jaar 1639 gesticht te Providence, Rhode Island, door Roger Williams. Deze merkwaardige man werd te Oxford op kosten van Sir Edwärd Coke opgevoed. Hij werd daarna Puritijnsch predikant van de Kerk van Engeland, doch in die tijden van vervolging en onverdraagzaamheid uit Engeland verdreven, nam hij de wijk naar Amerika. Zijne godsdienstige beginselen berokkenden hem daar ook vervolging; hij werd veroordeeld om het land te verlaten, en een schip werd er uitgezonden om hem naar Engeland terug te brengen, doch hij was niet te vinden. Williams, nu een banneling, een zwerver in een woest land, bevond zich alleen en van alles beroofd. Eindelijk, toen eenige aanhangers zich bij hem hadden gevoegd, die edelmoedig zijne beproevingen en ontberingen met hem deelden, wierp hij zich in de armen van Canonicus, een Indiaansch opperhoofd, die aan hem en aan zijne volgelingen een stuk lands gaf, tusschen de rivieren de Pawtucket en de Mashassuck. De nieuwe volkplanters noemden het stuk land, waarop zij een te huis gevonden hadden, Voorzienigheid (Providence). Roger Williams verkreeg daarna zooveel invloed over de Indiaansche stammen, door welke hij omringd was, dat hij de stichter en de eerste president werd van de kolonie Rhode Island. Gedurende vele jaren behield hij zijn ambt, en werd hij verscheidene malen als afgezant naar het hof van Engeland gezonden.

Terwijl Williams ijverig en getrouw de verantwoordelijke pligten van burgerlijk gouverneur van Rhode Island vervulde, hield hij niet op het werk uit te oefenen, waartoe hij geroepen was, namelijk, het evangelie van Christus te prediken. Hij onderwees niet alleen het volk, dat meer onmiddellijk aan zijne zorg was toevertrouwd, maar deed ook moeijelijke reizen naar andere nederzettingen met hetzelfde schoone doel. Hij zoog Doopsgezinde beginselen in, en daar er geen herder in Nieuw-Engeland was, die na eene geloofsbelijdenis door indompeling gedoopt was, doopte Ezekiel Holliman Roger Williams in Maart 1639, die op zijne beurt den doop toedienде aan Holliman en tien anderen. Zoo begon de eerste Doopsgezinde kerk in Amerika, en van dien tijd af is zij steeds vooruit gegaan, te midden van veelvuldige tijden van vervolging en beproeving, en thans telt zij ongeveer 12,436 predikanten en 1,208,765 leden. Zij wordt het sterkst vertegenwoordigd in Nieuw-Engeland en den staat New-York, en heeft vele pogingen aangewend tot verspreiding van den bijbel en het bevorderen van zendingen onder de Heidenen. Zij heeft ook vele collegiën en seminariën gesticht, en ijverig gewerkt aan de bevordering der vrijzinnige opvoeding. Een harer letterkundige instellingen, de universiteit van Rochester in den staat New-York, heeft de geheele bibliotheek van wijlen den beroemden Duitschen kerkgeschiedschrijver Dr. Neander aangekocht, dien de Baptisten beminnen en vereeren wegens de gunstige bewoordingen, waarin hij over hunne beginselen heeft gesproken.

Wat de leer, het kerkbestuur en de eeredienst aangaat, komen de Calvinistische Baptisten in Amerika, gelijk in Engeland, op alle essentiëele punten overeen met de regtzinnige Congregationalisten. Er zijn ook twee partijen onder hen; de eene sluit alle andere Christen-secten uit, terwijl de andere haar vrijelijk toelaat. Om de drie jaren is er eene bijeenkomst van de Algemeene Vereeniging van Doopsgezinden van de Vereenigde Staten, die in 1814 te Philadelphia werd gesticht, en door hare inrigting beperkt is tot het bevorderen van zendingen in het buitenland. De Amerikaansche Doopsgezinde Vereeniging tot bevordering van zendingen in Amerika, gesticht in 1832, is voornamelijk bestemd om in de geestelijke behoeften van de vallei van den Mississippi te voorzien. De Amerikaansche Baptisten onderhouden ook zendingen in Birma, Siam, West-Afrika en onder de Amerikaansche Indianen. Zij hebben zes theologische

instellingen in verschillende deelen der Staten, en het aantal studenten is groot, daar er eene groote behoefte is aan herders van de Doopsgezinde secte. Een gedeelte dezer secte heeft gedurende eenige jaren met veel moeite en kosten aan eene herziening van de Engelsche vertaling des bijbels gearbeid, waarin, behalve vele andere veranderingen, de woorden *doopen* en *doop* veranderd zijn in *indompelen* en *indompeling*.

Gelijk de groote afdeeling der Amerikaansche Doopsgezinden of Baptisten, die wij nu beschreven hebben, overeenkomt met de *Bijzondere Doopsgezinden* in Engeland, is er eene andere afdeeling van Doopsgezinden in Amerika, die overeenkomt met de *Algemeene Doopsgezinden* in Engeland, daar zij in hare leer Arminiaansch is. Deze Doopsgezinden zijn echter in Amerika bekend onder den naam van VRIJE-WIL-DOOPSGEZINDEN. Sedert de eerste stichting van Doopsgezinde kerken in de Vereenigde Staten hebben er altijd verschillen over theologische punten onder haar bestaan, daar eenige Calvinistisch en andere Arminiaansch in hare inzigten waren. Maar hoewel zij aldus verdeeld waren in hare meeningen over verschillende punten van wezenlijk belang, maakten de beide partijen te zamen toch één geheel uit tot aan het jaar 1780, toen de eerste kerk naar de beginselen der Vrije-wil-Baptisten gesticht werd. De stichter dier secte als een afzonderlijk ligchaam was de ouderling Benjamin Randall, een vroom en ijverig man, die onder het prediken van George Whitefield bekeerd was. Hoewel opgevoed in de beginselen der Predobaptisten, veranderde hij van inzigt over den doop, onderging dien in 1776 door indompeling, en vereenigde zich met de Calvinistische Doopsgezinde kerk. Spoedig daarop begon hij te prediken, en zijn arbeid werd zeer gezegend. In zijn verlangen om de uitnoodigingen van het Evangelie in hare volheid en vrijwilligheid voor te stellen, ging Randall ongevoelig tot Arminiaansche beginselen en inzigten over. De Calvinistische broederen werden ongerust, en de een na den ander brak alle betrekking met hem af, daar hij naar hunne meening schuldig was aan het onderwijzen van dwaalleer. Slechts weinige Doopsgezinde leeraars schaarden zich aan zijne zijde; zij ordenden hem in Maart 1780, en op den 30sten Junij van dat jaar stichtte hij in New-Durham de eerste kerk der *Vrije-wil-Doopsgezinden*.

Het ontstaan dezer nieuwe secte gaf aanleiding tot veel opgewondenheid onder de kerken van Amerika. Hare leeraren waren met een brandenden ijver bezield, en reisden in alle rigtingen; zij predikten het evangelie, stichtten kerken, en stelden leeraren over deze aan. In den loop van de eerste twaalf jaren maakte de zaak snelle en zeer bemoedigende vorderingen. In 1792 werd er voor de eerste maal eene bijeenkomst van leeraren te New-Durham gehouden, hetgeen sedert dien tijd jaarlijks in verschillende plaatsen herhaald werd, om de algemeene zaken der secte te besturen. Langzamerhand breidde de secte zich in verschillende staten uit, en kerken werden er tot in Canada gesticht. Hare vorderingen werden echter eenigzins belemmerd door inwendige twisten in de kerken, over het belangrijke punt van de Godheid van Christus, daar vele kerken Ariaansche of Unitarische inzigten hadden aangenomen, tot groote droefenis van velen. Het gevolg hiervan was eene kleine afscheiding, waardoor eensgezindheid en vrede hersteld werden.

Daar de *Vrije-wil-Doopsgezinden* zich over het land hadden verspreid, en men bevond, dat de jaarlijksche bijeenkomsten de secte niet voldoende vertegenwoordigden, werd er in 1827 eene Algemeene Conferentie georganiseerd. Eerst werd zij jaarlijks, daarna om de twee jaren, en eindelijk om de drie jaren gehouden. Sedert de instelling der Conferentie zijn de Vrije-wil-Doopsgezinden in aantal toegenomen. Ruim vijf en twintig jaren geleden namen ongeveer 3,000 Algemeene Doopsgezinden in Noord-Carolina den naam van Vrije-wil-Doopsgezinden aan, doch zij werden door de secte niet erkend, daar zij slavenhouders waren. De secte is steeds van de slavernij afkeerig geweest, en vormt daarin een sterk contrast met de Calvinistische Doopsgezinden, eenige van wier kerken in de Zuidelijke Staten leden en herders bezitten, die slavenhouders zijn. Als eene secte willen de Vrije-wil-Doopsgezinden van de slavernij volstrekt niets weten; zij verfoeijen het stelsel zoodanig, dat zij weigerden om 12,000 menschen uit Kentucky en den omtrek onder zich op te nemen, die eene deputatie aan de Algemeene Conferentie zonden, ten einde hunnen wensch te kennen te geven om zich bij de vereeniging aan te sluiten. Zij onderhouden eene vriendschappelijke briefwisseling met de Algemeene Doopsgezinden in Engeland.

Het kerkbestuur bij de Vrije-wil-Doopsgezinden is noch bisschoppelijk noch presbyteriaansch, maar congregationaal of berustende bij de kerken. Elke kerk kiest haar eigen leeraar, en oefent de kerktucht over hare eigene leden uit. De kerken worden georganiseerd en de leeraren geordend door een raad uit eene Driemaandelijksche Vergadering, en een leeraar is als zoodanig onderworpen aan de tucht van de Driemaandelijksche Vergadering, waartoe hij behoort, en niet aan de kerk, waarvan hij de herder is. Geloovigen worden

als leden der kerk toegelaten door den doop, of door een schriftelijk bewijs, maar altijd met eenparige stemmen; door twee derden van de stemmen kan hij daaruit echter verwijderd worden. De kerken houden maandelijksche bijeenkomsten, en dienen éénmaal in de drie maanden door een brief en afgevaardigden een verslag aan de Driemaandelijksche Vergadering in. De Driemaandelijksche Vergaderingen zijn zamengesteld uit verscheidene kerken, en houden hare zittingen viermaal in het jaar. Deze duren twee en een halven dag, en dienen om vacante kerken van predikanten te voorzien, om kandidaten te onderzoeken en dergelijke diensten te doen. De Jaarlijksche Vergaderingen zijn zamengesteld uit onderscheidene Driemaandelijksche Vergaderingen, terwijl de Algemeene Conferentie zamengesteld is uit afgevaardigden, die voor het grootste gedeelte leeraren zijn uit al de Jaarlijksche Vergaderingen der secte. Deze Conferentie wordt eens in de drie jaren gehouden; hare zittingen duren negen of tien dagen. Het doel is eenheid, schriftmatige heiligheid, bijbelsche leer en tucht in de geheele secte te bevorderen. Zij stelt voor en beveelt aan, doch maakt geene wetten.

De Vrije-wil-Doopsgezinden strekken zich nu uit over het grootste gedeelte van de Vereenigde Staten, over Opper- en Neder Canada en de provinciën Nova Scotia en Nieuw-Brunswijk. Zij hebben verscheidene academiën, en maken over het algemeen als eene Christen-secte vorderingen, hoewel zij nog slechts een klein ligchaam zijn in vergelijking van de regtzinnige of Calvinistische Doopsgezinden.

De volgende afdeeling van de Amerikaansche Doopsgezinden, die wij in dit artikel wenschen te behandelen, is er eene, die de ZEVENDE-DAG-DOOPSGEZINDEN genoemd wordt, daar zij den zevenden in plaats van den eersten dag der week voor godsdienstige doeleinden viert. Deze secte kent haar oorsprong aan geen menschelijken stichter toe, doch wijst als de reden van haar bestaan als eene kerk op het Nieuwe Testament. Hare leden zeggen, dat hunne gevoelens door de Apostelen werden geleerd, en door de eerste Christenen werden beleden. Dat de Joodsche Sabbath gedurende eenigen tijd met den Christelijken Sabbath gevierd werd, kan men niet betwijfelen. Doch het is moeijelijk, zoo niet onmogelijk, om in de Schrift of in de geschiedenis der kerk eene reden te vinden voor het stellen van den Joodschen in plaats van den Christelijken Sabbath. Mosheim maakt melding van eene secte, die in de twaalfde eeuw in Lombardije bestond onder den naam van Passageniërs, die hare volgelingen besneed, en den Joodschen Sabbath vierde.

De eerste kerk der Zevende-dag-Doopsgezinden in Amerika werd gesticht te Newport, Rhode Island, in 1681, en de eerste herder daarvan was William Hiscox. Naauwelijks was deze kleine kerk gesticht, of een geest van vervolging ontstond tegen haar, zoodat haar voortgang zeer belemmerd werd. Thans hebben deze Doopsgezinden echter ongeveer 60 kerken, vijftig geordende predikanten en ongeveer zeven duizend leden. Zij zijn verdeeld in vier vereenigingen. Zij hebben eene jaarlijksche conferentie, zamengesteld uit afgevaardigden van de vereenigingen en die kerken, die zich daarbij niet aansluiten. In hunne kerkelijke inrigting zijn zij streng congregationaal, daar elke kerk een onafhankelijk ligchaam is, dat slechts raad van de vereenigingen en de conferentie ontvangt. Het bestuur der kerk bestaat, zooals bij de Congregationalisten, uit herders en diakenen. Elke kerk heeft een klerk, wiens pligt het is om getrouw aanteekening te houden van al de handelingen der kerk, van de namen der leden en de dagteekening van hunnen doop.

Eene geloofsbelijdenis, die de gevoelens der Zevende-dag-Doopsgezinden bevat, werd door de Conferentie op hare bijeenkomst in 1833 aangenomen. Wat het avondmaal aangaat, treden zij niet in kerkelijke gemeenschap met andere secten van Christenen, die Pædobaptistische beginselen belijden.

Tusschen de jaren 1718 en 1730 trok een aanzienlijk aantal Doopsgezinden uit Duitschland naar de Vereenigde Staten. Zij worden gewoonlijk *Tunkers* genoemd, bij wijze van bespotting, doch zij hebben voor zich den naam van *Broederen* aangenomen.

Een andere secte van Doopsgezinden, de DUNKERS, (zie ald.) werd in 1708 in Duitschland gesticht, en toen vele hunner in 1719 naar Amerika geweken waren, daar zij in hun geboorteland aan vervolging waren blootgesteld, stichtten zij in 1723 eene kerk te Germantown in Pennsylvanië, onder de herderlijke zorgen van Petrus Becker. De kerken dezer secte namen snel in aantal toe, en namen in 1728 den zevenden in plaats van den eersten dag der week aan voor hare godsdienstoefeningen, zoodat zij somtijds genoemd worden, en zich zelve ook noemen, de Duitsche Zevende-dag-Doopsgezinden. Deze secte zal onder haar oorspronkelijken naam van *Dunkers* uitvoeriger beschreven worden.

Uit de drie voornaamste Protestantsche secten in Amerika, de Methodisten, Doopsgezinden en Presbyterianen, ontstond in het begin der tegenwoordige eeuw eene secte, die den naam van CHRISTENEN of CHRISTELIJKE VEREENIGING (zie ald.) ontving, en die,

daar zij de indompeling uitoefent, als eene Doopsgezinde secte beschouwd kan worden, hoewel zij aangaande verschillende leerstellingen, voornamelijk over de Drieëenheid, van alle andere afdeelingen van Doopsgezinden, in Amerika en elders, zeer verschilt.

In 1823 begon een eerwaardig Doopsgezinde, Alexander Campbell genaamd, een tijdschrift uit te geven, waarin hij ernstig pleitte, voor hetgeen hij als eene herstelling van het oorspronkelijke evangelie en de orde der dingen beschouwde. Het plan van den schrijver was om, zoo mogelijk, de oorspronkelijke eenheid der Kerk te herstellen, en te dien einde stelde hij voor alle menschelijke geloofsbelijdenissen af te schaffen, en den bijbel alleen als den wettigen band van vereeniging aan te nemen. Alexander en diens vader Thomas Campbell hadden oorspronkelijk behoort tot de Presbyteriaansche Afgescheidenen in het noorden van Ierland, en toen zij Amerika bereikten, verbonden zij zich met een kleinen tak dierzelfde kerk. De voorgestelde hervorming werd echter door de Afgescheidenen als een ligchaam verworpen, doch door eenige der leden omhelsd. Eene gemeente werd daarop gesticht, waarover de twee Campbells tot herders geordend werden. In den loop van eenige maanden werd het onderwerp van den kinderdoop aangeroerd, en na eenige beraadslaging, die tot eene verdeeling der kerk leidde, ondergingen de Campbells, en zij, die met hen instemden, op den 12den Junij 1812 den doop door indompeling. De kleine vereeniging, nu zeer verzwakt door de afscheiding, die plaats gegrepen had, besloot zich met de Doopsgezinde vereeniging te verbinden. Zij voegde zich derhalve in het volgende jaar bij die secte, onder schriftelijk beding, dat geene andere banden van vereeniging of gemeenschap dan de Heilige Schriften vereischt zouden worden. Alexander Campbell steeg door zijne talenten en zijn uitmuntend Christelijk karakter hoog in de achting der secte, waarbij hij zich had aangesloten, en zijne bijzondere inzigten over alle menschelijke geloofsbelijdenissen begonnen grond te winnen, en werden eindelijk door vele Doopsgezinde kerken in het westen van het land aangenomen. Er ontstond echter veel ijverzucht bij velen, die de nieuwe inzigten vijandig waren, en eindelijk had er eene scheuring plaats, waarbij de Doopsgezinde kerken de begunstigers van Campbells meeningen uit haren boezem verwijderden. Aldus uitgesloten van de gemeenschap der Doopsgezinden, vormden de Campbellianen zich overal tot afzonderlijke kerken, onder den naam van Discipelen van Christus (Zie ald.).

DOOPSGEZINDEN (Nederlandsche), volgelingen of, wil men liever, gemoedsverwanten van Menno Simons. Hoezeer Menno met de Roomsche kerk brak, was de rigting, die hij nam, reeds in volle werking. Hij zuiverde, veredelde en heiligde ze. Het ideaal, dat hij zocht te bereiken, vond hij niet in de hervorming van zijnen tijd, schoon het er mede in verband trad, maar in de innige bewustheid, die van de Apostolische tijden bij enkelen heeft voortgeleefd, en niet uitgeroeid kon worden, omdat het was de verwezenlijking van het gronddenkbeeld der stichting van een Godsrijk op aarde. Alleenlijk de toepassing, die nu en dan in praktijk werd gebragt, kwam òf der verwezenlijking nader, òf verliep in hersenschimmen. Die rigting openbaarde zich, om niet van vroeger op te halen, bij de Catharen, vooral bij de Waldenzen, en insgelijks bij de broedergemeenten in Boheme en Moravië. Of de Nederlandsche rigting, door Menno georganiseerd, aan de Waldenzen haren oorsprong ontleende, is een niet te beslissen vraagstuk. Ondenkbaar zou het zijn, dat zij hier onbekend waren gebleven, en geene aanhangers gevonden zouden hebben. In het oog vallend is het wel, dat de Waldenzen in Vlaanderen Tisserands genoemd werden, en de Doopsgezinden in Twenthe wevers waren, dat Nicolaas Horch en Marcus Thomas, die als Wederdoopers te Zwickau optraden, lakenwevers geweest zijn; maar eene toevallige gelijkheid mag niet gelden voor een afdoend historisch bewijs. Zoo min als men uit gelijkheid in wezenstrekken tot eene gelijke afstamming mag besluiten, zoo mag men ook niet te veel afleiden uit de overeenkomst van de benaming van *oom*, aan de Doopsgezinde leeraars gegeven, met die van *barben*, waarmede de Waldenzen hunne voorgangers begroetten, want ook in vele streken van ons vaderland wordt de Roomsche pastoor door zijne gemeenteleden *Heeroom* genoemd. Zeker is het, dat de verwerping van den kinderdoop geen onderscheidend karakter van de Waldenzen is, al waren er ook onder hen, die den doop der bejaarden voorstonden. Maar wat daarvan zij, de Doopsgezinde rigting werd in de Nederlanden en in Duitschland door den voormaligen priester van Witmarsum geregeld, van onreine bestanddeelen gezuiverd, en ontving van Menno hare kleur.

Menno Simons werd waarschijnlijk in 1498 te Witmarsum geboren, waar men nog het huisken aanwijst, waar zijne ouders gewoond hebben. Van zijne familiegeschiedenis is niets bekend, dan dat hij nog eene zuster benevens een broeder had, die na het nederleggen zijner priesterlijke bediening in het huwelijk trad, en vader werd van een talrijk gezin. In 1524 ont-

ving Menno zijne priesterlijke wijding, en deed te Pingjum dienst als pastoor of kapellaan. Hoezeer hij uit hervormingsvrees zich niet aan de lezing der Heilige Schrift waagde, bekroop hem toch de twijfel aan het leerstuk der vleeschwording van den ouwel, dien hij aanvankelijk als inblazing des Satans uit zijn hoofd trachtte te weren, maar hem toch tot de lezing des bijbels en der geschriften van Luther bragt, en nu werd de twijfel zekerheid. Zijne prediking won van nu af in leven, en zijn onderzoek werd bij de eerste ontdekking niet gesloten. Het bijwonen eener regtspleging in 1531 te Leeuwarden gaf er eene bepaalde rigting aan. Hij zag zekeren Sicke Snijder onthoofden, omdat deze zich op nieuw had laten doopen. Onder den indruk van den grond, waarop dit vonnis was uitgesproken, stelde hij in de H. S. een onderzoek in naar de geldigheid van den kinderdoop, en hij vond er geene gronden voor. Zijne twijfeling in zijne keus werd opgelost door den omgang, dien hij met de Wederdoopers aanknoopte. Hij vond voor als nog geene reden om met zijne kerk te breken, evenmin kon hij instemmen met het overdrijven der Wederdoopers.

Op zijne nieuwe standplaats te Witmarsum verspreidde hij het licht, dat in hem was opgegaan, en verzette zich tegen de zendelingen van Jan Mathijssen die zich, naar de wijze der oude Catharen, Volmaakten noemden. Hoewel met hen overeenstemmende in den doop, huiverde hij voor de gevolgen, want hun streven was revolutie, geene hervorming. Hij bad voor zich om wijsheid en licht, ten einde zoowel de dwaling van het bijgeloof als het buitensporige der dweeperij te bestrijden. Een feit besliste zijne levenskeuze. In Febr. 1535 namen de Herdoopers het oude klooster te Bloemkamp bij Bolsward in bezit; maar Schenk, de gouverneur van Friesland, hernam het met geweld, en wie niet bij de bestorming over de kling was gejaagd, onderging de gruwelijkste straf. Men verachtte de Wederdoopers als ongedierte. Zelfs Zwingli zei: quis iterum mergit, mergatur, (verzopen worde, die herdoopt). Dit feit schokte Menno als de bazuin des laatsten oordeels. Zijn eigen broeder en vele leden zijner gemeente bevonden zich onder de rampzaligen. Hij had hun zijn gevoelen omtrent den doop medegedeeld, doch nu waren zij hun eigen weg gegaan, waarop hij hen niet kon of mogt volgen. Hun bloed brandde hem op het hart. Nu vatte hij de pen op tegen de baldadigheid der Munstersche gruwelen, maar trad ook uit de gemeenschap met de Roomsche kerk, om zich, zooals hij zelf betuigde, te begeven in alle ellende en armoede onder het drukkende kruis van Christus. Met de overige Hervormden kon hij zich niet vereenigen, omdat hij in hun leven geene echt innerlijke hervorming bespeurde, en niet het minst, omdat zijn gevoelen omtrent den doop bij hen evenveel afkeer verwekte, als het den Roomschen een gruwel was. Hij besloot de wereld in te gaan en eene gemeente te verzamelen, die leefde als waarlijk gedoopten, d i. wedergeborenen. Zijne wijding daartoe ontving hij bij den doop hem toegediend door Obbe Philips, een der vroegere zendelingen van Jan Mathijssen, doch die geen deel nam aan de latere uitspattingen zijner zenders.

Van nu af begint Menno's zendingsleven. Hij zocht de diaspora der Herdoopers op, en herschiep woelgeesten in eene kudde lammeren. Maar met al degenen, die bij hunnen waanzin volhardden, verbood hij alle gemeenschap. Zelfs duldde hij niet, dat men met hen aan ééne tafel at of dronk. Dit had ten gevolge, dat al de gematigden zich onder zijnen herdersstaf verzamelden, en dat de barre woelgeesten in hun eigen niet wegzonken, en eindelijk geheel vergeten zouden zijn, indien er geene historie bestond. Menno predikte en doopte heden hier, morgen daar, nergens veilig, een prijs op zijn hoofd als een vogelvrij verklaarde, en toch vernachtende in de schaduw des Almagtigen. Is het wonder, dat hij soms genoodzaakt werd de list der slangen met zijne duiven-eenvoudigheid te paren, om zijne belagers te verschalken. Zult gij het hem niet vergeven, als hij soms zich wel eens bitter uitliet over de Luthersche en Gereformeerde predikanten, die in eere en aanzien deelden, terwijl hij en de zijnen als een troep vagebonden veracht en opgejaagd werden. Toch gaf hij nooit den moed verloren. Zoo verhaalt Blaupot ten Cate, dat hij op eene zijner reizen, te Eenigenburg, niet verre van Schagen, een priester bekeerd heeft, terwijl deze vóór het altaar stond, om zijne gemeente in de openbare godsdienstoefening voor te gaan. Hij rigtte tot hem het woord in de Latijnsche taal, en sprak met zooveel weisprekendheid, vertrouwen en overtuigende kracht, dat de priester naderhand zijne bediening vaarwel zeide, en zich aan de zijde der Doopsgezinden schaarde. Op eene andere plaats trad hij onversaagd een klooster in, en vermaande hij de monniken afstand van hunne dwalingen te doen, ofschoon hij de publicatie, welke hem aan vervolging prijs gaf, op de poort vond aangeslagen.

Terwijl hij tegen de uitspattingen zoowel van de Munsterschen als van de Batenburgers en David-Joristen kampte, steeg zijn aanzien onder zijne volgelingen, zoodat hij als senior onder de zijnen geëerd werd. Deze titel had iets bisschoppelijks, en was vooral

bij de Broedergemeente in gebruik. Hij verzamelde gemoedsverwanten niet enkel in Friesland, maar ook in Keulen, en vooral in Neder-Duitschland, in Holstein, Mecklenburg tot in Lyfland, en men begon zich naar zijn naam te noemen.

In 1543 ontmoette hij te Emden a Lasco, en deze zocht hem tot de Luthersche of Gereformeerde kerk over te halen, doch daartoe was Menno te zelfstandig. Later werden beide mannen in een dispuut gewikkeld over de menschwording van Christus, den kinderdoop, de erfzonde, de heiliging en meer andere dogmatische punten. Dit gaf hem aanleiding zijn gevoelen over de menschwording des Heeren en den doop in druk uit te geven, waaruit bleek, dat hij, wat het eerste betrof, overeenstemde met het gevoelen, dat Jan van Leyden in de gevangenis had uitgesproken. Hij beweerde namelijk, dat Christus, ook naar den vleesche, de Logos is, die van den hemel nedergedaald, op aarde mensch geworden is. Als zoodanig is hij wel is waar niet uit Maria geboren. Hij is wel vleesch geworden, zonder evenwel haar vleesch en bloed aan te nemen. Hij wilde Christus niet verbrokkeld of verdeeld, niet in eene Goddelijke en menschelijke natuur gescheiden hebben. Zoo liep hij groot gevaar van op de klippen van het docetismus te stranden. In het volgende jaar verzamelde hij eene gemeente te Keulen. Van daar begaf hij zich naar Holstein, en hield te Lubeck met vele volgelingen van David Joris een twistgesprek. In 1545 woonde hij eene synode te Emden bij, waar het zoo teedere punt over den ban, die reeds menigeen tot aanstoot was, besproken en bepaald werd, dat hij niet ten verderve, maar tot behoud diende, en dat men, van wege de vermijding der gebannenen, niemand tegen zijn gemoed dwang zou opleggen. Van 1545 tot 1550 trok hij als een Apostel rond in de kustlanden van de Noord- en Oostzee, de gemeenten stichtende en opbouwende in waarheid en geregtigheid. In het laatste jaar trad hij in geschrifte op ter verdediging der Drieëenigheidsleer, bestreden door Unitausche Doopsgezinden, die uit Italië gevloden, in Zwitserland en elders hunne dwalingen verspreidden. In 1552 gaf hij eerst eene grondige belijdenis over bestreden punten uit, nadat hij reeds vroeger een vertoog over de afzondering en vermijding van een gebannene in het licht gezonden had. In den winter van 1553 op 1554 hield hij zich in stilte te Wismar op. Omdat Roomschen en Protestanten hunne stem tegen hem verhieven, en beiden hem als eene pest naar ziel en ligchaam op den kansel brandmerkten, verborg hij zich en zwierf rond; maar het getal zijner volgelingen nam toe, en groeide in de verdrukking.

Daar Menno zich niet enkel tegen kerkelijke begrippen en instellingen verzette, maar tegen de wereld in haar geheel een strijd op leven en dood begon, is het geen wonder, dat er ook onder zijne volgelingen over het meerder of minder strenge van de toepassing tegen overtreders aanleiding tot ernstige geschillen ontstond. Calvijn ondervond dit ook, maar hij werd door de regering van Genève gesteund. Menno stond alleen, en moest door eigen kracht er door worstelen. Bij zijn strijd tegen de wereld kon hij hen onmogelijk als bondgenooten aanzien, die, door de wereld overwonnen, met haar heulden. Christus of de Belial, en die dezen laatste niet verzaakte, verzaakte hij, en wierp hem uit. Hij lette minder op een systematisch afgerond leerbegrip, gelijk de overige hervormers, daartoe ontbrak hem de diepte van studie; zijne zucht en streven was de gulden eeuw der kerk tot haren oorsprong terug te voeren, en eene gemeente te stichten, die zonder vlek of rimpel zoude zijn; maar hij verloor daarbij, zooals de Donatisten, de gelijkenis van het onkruid tusschen de tarwe uit het oog. Van daar minder belangstelling in speculatieve waarheid, alle zorg gerigt om eene zuiver geloovige gemeente van de besmetting der wereld te bewaren, en zich zelf af te zonderen; van daar de inlijving in de gemeente door den doop op volwassen leeftijd, waarin de Christen zijn zelfbewustzijn van hetgeen hij is en wordt uitspreekt. De doop der bejaarden was dus niet het beginsel, waarvan Menno en zijne vrienden uitgingen, maar een gevolg van hunne idealische voorstelling van de kerk des Heeren. Immers Menno ging niet uit van Luthers hoofdgedachte: regtvaardiging uit genade door het geloof; of van het Zwitsersche denkbeeld: Gods vrijmagtige souvereiniteit in het behoud des zondaars; maar de heiliging, die hij miste in de Roomsche kerk, en die bij de Hervormden nog veel te wenschen overliet, werd zijne leidende gedachte. Daaruit vloeide alles voort, wat de Doopsgezinden van anderen onderscheidde. Van daar de onthouding van den eed, als overtollig voor den Christen, wiens eenvoudig woord vertrouwen moet verdienen. Intusschen heeft hij eenmaal zelf zijn eigen beginsel vergeten, toen hij schreef in zijn fundamentsboek: „Ik zegge u, dat, *zoo waarachtig als de Heer leeft*, allen, die u anders leeren," enz. Hij vergat ook, dat de Heer zelf zich door den hoogepriester liet bezweren; maar het ideaal ging bij hem boven de werkelijkheid, omdat hij het als eene realiteit in zijn gemoed had opgenomen. Oorlog is en blijft eene satire op het Christendom, eene feitelijke logenstraffing van de bergrede. Menno gevoelde dit,

en hun, die hem volgden, werd het verboden wapens te dragen; schoon het vreemd klinkt, dat zij weigerden de wapenen aan te gorden, en toch met hunne ruime geldbijdragen in oorlogstijd anderen in staat stelden het te doen. Ambten te bekleeden, die den Christen in gemeenschap brengen met eene wereld, die in het booze ligt, voegde geenszins in eene gemeente van wedergeborenen. Hunne oudsten of voorgangers waren hunne eenige leidslieden. Aan de bereiking van dit doel moesten de middelen evenaren. Voor de onreinheid in het minst geene verschooning. De ban was, naar Menno's uitdrukking, het kleinood der kerk van Christus. Gelijk eene stad zonder muren of poorten, gelijk een akker zonder groeve of omheining, gelijk een huis zonder muur of deur, zoo is ook eene Christelijke gemeente zonder de ware Apostolische uitsluiting of ban. Hij trok de muren der afscheiding zoo hoog op, dat hij zelfs de leden zijner gemeente te Wismar, die nog de Luthersche kerk bezochten, evenzeer in den ban deed, als die zich aan ergerlijke zonden overgaven. Men beriep zich op de Apostelen, doch het is opmerkelijk, dat in de Apostolische geschiedenis wel de opname van duizenden, slechts de afsnijding van een enkel lid vermeld wordt. De nu ingevoerde ban was gestreng, want zelfs bij betuiging van berouw werd hij, die zich te buiten had gegaan, met den ban gestraft. De gebannene mogt in geene vergadering komen, en in het huis van een lid der gemeente, ja zelfs in zijne eigen woning, zoo zijne echtgenoot tot het kerkgenootschap behoorde, mogt zijne boete niet plaats vinden. Gedurende den ban moest hij door alle broeders en zusters des geloofs, zelfs door hen, die door bloedverwantschap of huwelijk aan hem verbonden waren, vermeden worden. Men mogt met hem eten noch drinken, noch eenigen handel drijven.

In den aanvang had Menno zich voor uitersten gehoed, maar de meer strengeren overvleugelden hem. Reeds in 1554 werd te Wismar eene bijeenkomst van zeven oudsten gehouden, om de zaak, die een twistpunt werd, bepaaldelijk te regelen. Dirk Philips te Dantzig en Leendert Bouwens te Emden waren voor de uiterste strengheid, Menno voor eene mildere toepassing. De Doopsgezinden uit Franeker en Waterland beweerden, dat de ban niet zonder drie voorafgaande afkondigingen behoorde te worden uitgeoefend. Daarvoor werden zij zelve in den ban gedaan. Ten einde scheuring voor te komen, schreef Menno in 1556 uit Woestveld, eene kleine landhoeve tusschen Hamburg en Lubeck, niet verre van het dorp Olderloo, een bevredigenden brief; maar de hartstogt was opgewonden, en de meer gematigden werden onder den naam van Schedenmakers uitgebannen. Deze vereenigden zich met de Franekers, ook Voetwasschers genoemd, en de Waterlanders, die zich van nu af Doopsgezinden noemden, terwijl de meer strengeren den naam van Mennonieten behielden. L. Bouwens gaf de gematigden den naam van Drekwagens, omdat zij, zeide hij, alle vuiligheid open afnamen.

Die rigoureuse mannen zouden welligt Menno zelven in den ban geworpen hebben, als hij niet uit vrees voor dat uiterste toegegeven, en zich bij hen aangesloten had. Hij gaf van die veranderde denkwijze rekenschap in een geschrift: Grondig onderrigt of bewijs van den excommunicatie-ban, uitsluiting of afzondering van de kerk van Christus; en toen twee Duitsche leeraren, Zijlis en Lemmeken tegen dat geschrift opkwamen, deed hij beiden in den ban. Dit geschil baarde hem moeite en verdriet, en in zijne laatste dagen speet het hem zeer, zoo veel uit menschenvrees te hebben toegegeven, zonder dat de vrede er door hersteld was geworden. Moede van onrust ging de zwerveling op den 13den Januarij 1561 zijne eeuwige ruste in. Hij werd in zijn eigen tuin begraven.

Zijne geschriften, die gezamenlijk in 1681 te Amsterdam bij J. van Veen zijn uitgekomen, doen hem kennen als een man van gezond verstand, van een Christelijk gemoed, doch zwaarmoedig van geest. Aan zijne opvoeding en vorming in een verborgen hoek van Friesland is het te wijten, dat hij in geleerdheid niet met een Melanthon en Calvijn op eene lijn gesteld kan worden, en het was een gebrek van zijnen tijd, dat nog niet geheel genezen is, dat hij, zooals uit zijne gesprekken met a Lasco en Mikron blijkt, aan de ziekte der onverdraagzaamheid leed. Maar het was allen tegen één, dus één tegen allen, en het schoonste ideaal kon zelfs in zijn uitmuntenden navolger den ouden Adam niet uitdrijven. Maar zijn ootmoed en trouw aan den Heer, zijne gloeijende zucht om voor Zijn aangezigt eene gemeente te vergaderen, die Zijn leven in haar gemoed had opgenomen, overschaduwde zijne gebreken. Het zou voor het Nederlandsche volk eene lofspraak zijn, indien het waar mogt wezen, dat Menno's werk eene Nederlandsche gedachte was. Dit is zeker, dat hij met zijn kunsteloos woord meer verrigt heeft, dan de magtige vijfde Karel met zijn zwaard. Hij heeft de Wederdoopers van hun waanzin genezen, de onverbeterlijken onder nul gebragt, de verdwaalden, — al bleve er dan nog iets wispelturigs achter, — tot de kudde van den goeden Herder geleid. Zoo zag men in de 15e. eeuw uit de wilde Taborieten de ern-

stige broedergemeenten oprijzen, uit wier overschot de gemeente van Hernhut is ontsproten.

Hoezeer Menno's naam op zijne geloofsgenooten overging, was hij minder hun hoofd, dan wel de typus van hetgeen zij beleden. Wat geestkracht en persoonlijke zelfstandigheid betrof, werd hij door zijn wakkeren medehelper Dirk Philips overtroffen, die niet zooals hij door menschenvrees zich liet vangen. Op die te ver gedreven toegevendheid zal Menno wel gezinspeeld hebben, toen hij op zijn sterfbed tot zijne vrienden sprak: „Wordt geene dienstknechten van menschen, zooals ik geweest ben."

Wij hebben het reeds opgemerkt, dat Menno's leidend beginsel een steen des aanstoots werd, en de geschiedenis der Doopsgezinden is niet rozenkleurig. De vervolgingen, die zij ondergingen, leveren eene eigen geschiedenis op, en het was, of hunne uitroeijing zoo wel eene maatschappelijke als kerkelijke behoefte was. Hun doopsbegrip was ergerlijk voor Protestanten en Roomschgezinden; hun verzet tegen het afleggen van den eed, hun weerzin tegen het waarnemen van burgerlijke ambten plaatsten hen in een anti-liberaal licht, en hunne ingetogen levenswijze voerde hen op eene valsche stelling; en desalniettemin hielden zij zich staande, zelfs in weerwil van onderlinge geschillen, die met meer bitterheid gevoerd werden, dan men van diegenen zou verwacht hebben, die zich voor wedergeborene Christenen hielden. Zij scheidden zich in zoo vele fractiën, dat Hugo de Groot in 1616 betuigde, dat zij niet te tellen waren. In 1566 scheidden zich de strenge Vlamingers in twee partijen, en toen kon L. Bouwens zich beroemen 2097 gedoopt te hebben. In Friesland en N. Holland waren zij het talrijkst, doch ook in Z. Holland en Brabant verspreidden zij zich. Zij wisten door hunne geldelijke offers ten bate van het fel bestreden vaderland de achting van Prins Willem I te winnen, en hij trad op als hun beschermer tegen zijn vriend Marnix van St. Aldegonde, toen deze hen trachtte te weren. Door zijn invloed werd hun in 1581 vergund eene zamenkomst van de oudsten uit de gemeenten van Gend, Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam, Purmerende, Zaandam, Jisp, Schermerhorn, Graft, Westzaan, Wormer en de Rijp te houden. Op deze bijeenkomst zocht men naar middelen, om in de behoeften der herderlooze gemeenten te voorzien. Zij bezaten niet, gelijk de overige kerken, eenen afgezonderden leeraarsstand. Hunne predikers werden naar Tit. II:12 „Vermaners" genoemd, uit de braafste en meest ervarene leden gekozen, en hun kerkgebouw heette „de Vermaning," welke benaming in N.-Holland op het platteland nog in zwang is. Daarbij kwamen later de „Liefdepredikers," die met meer kennis en begaafdheid toegerust, echter zonder geldelijke of slechts luttele bezoldiging der gemeente voorgingen. Beiden behooren thans tot de domeinen der geschiedenis. Hunne woelzieke twisten waren een kanker aan hunnen bloei, en maakten somtijds de tusschenkomst van het burgerlijk bestuur noodig. Zoo werd de Harlinger vermaner Jan Jacobs, wegens de onrust door hem gesticht, uitgebannen. De hitte van de twisten scheen voor verkoeling onvatbaar, want de pogingen in 1591, 1630, 1641 en 1649 daartoe aangewend, misten het gewenschte gevolg. De inrigting der openbare godsdienstoefening was niet overal dezelfde. Bij de strengere partij werd niet overluid, maar stil gebeden, terwijl de mannen knielden. Tweemaal in het jaar werd er gedoopt, nadat de kandidaten voor den kerkeraad onderzocht waren, of aan dezen eene schriftelijke geloofsbelijdenis ter hand gesteld hadden. Bij de doopbediening werd driemaal uit een steenen kan water op het hoofd der doopelingen uitgegoten, onder het uitspreken van het doopformulier, waarna de gedoopten opgerigt en met den vredekus in de gemeente aangenomen werden. Ook de voetwassching was hun eene gezochte plegtigheid. In de meer gematigde gemeenten bad de prediker luide, en het doopwater werd slechts eenmaal over het hoofd uitgegoten, terwijl op sommige plaatsen de doop door indompeling bediend werd.

Hoewel het dogmatisch element bij hen niet op den voorgrond stond, hebben zij door het uitgeven van onderscheidene geloofsbelijdenissen rekenschap van hun geloof gegeven. De Waterlandsche geloofsbelijdenis van Hans de Rees en Lubbert Gerritsz. werd door de Remonstranten in 1618 en 1619 voor de hunne overgenomen. De door Jacques Outerman, een Vlaminger, predikant te Haarlem, opgestelde geloofsbelijdenis „de Olijftak" werd ter hunner regtvaardiging den Staten-Generaal aangeboden. Daarin werd verklaard, dat het in hunne gemeenten gebruikelijk was, zich van alle niet bijbelsche termen, als drieëenheid, persoon, wezen en wezendheid te onthouden. Deze en nog andere belijdenisschriften waren gelegenheidsstukken, gelijk ook de Augsburgsche confessie was, maar zij zijn nooit, als deze in de Luthersche kerk, opgevoerd tot kerkelijke symbolen met algemeen verbindend gezag. De Doopsgezinden erbiedigden alleen de H. S. als regel des geloofs, met dien verstande evenwel, dat er geene afwijking van hun doops- en eedsbegrip geduld werd.

Het is geene gemakkelijke zaak eene volledige en naauwkeurige geschiedenis van deze dikwijls zoo onbroederlijke broederschap te geven. Het ontbrak haar, ten gevolge van hare zucht tot vrijheid en onafhankelijkheid, aan eenheid. In den staat werden zij in de 17e eeuw hier met meerdere vrijheid, daar met strengere beperking geduld. In Gelderland werden zij van het geven van schoolonderwijs geweerd. Hunne offers in het jaar der beproeving 1672 verschaften hun in Friesland volkomene vrijheid van godsdienstoefening; elders stonden zij met de overige dissenters gelijk. Er bestond, men zou haast zeggen eene zekere schuwheid voor hen, opgewekt door de Hervormde predikanten, bevorderd door hunne weigering van den eed en het dragen van wapenen, versterkt door hunne onderlinge twisten en scheuringen, waarbij nog in de volgende eeuw de vrees kwam, dat het Socianismus onder hen eene broeikas had. Ten gevolge hiervan werd er in 1722 aan hunne leeraren in Friesland, tot waarborg hunner regtzinnigheid, een formulier ter onderteekening voorgelegd, en zij, die dit weigerden te onderteekenen, werden als Unitarissen van hunne dienst ontzet. Evenwel sleep ook hier de tijd de scherpe hoeken af. De Hervormde predikanten kregen in hun eigen genootschap de handen te vol, om zich te diep met andere in te laten. Bovendien boezemde het doorgaande gedrag der Doopsgezinden eerbied in. Zulke voortreffelijke burgers moesten goede Christenen zijn. Reeds vroeger sloten zij zich gaarne bij de dissenters aan, vooral bij de Remonstranten. De liberale partij vertrouwde, voordat zij zelve (1735) een seminarie gesticht had, hare kweekelingen aan de opleiding der Remonstrantsche hoogleeraren toe. Ook de scheidsmuren tusschen de Hervormden en Doopsgezinden vielen weg, en men bezocht elkanders kerken, en men hoorde een Hervormde in de vermaning. Dat zij hunne geloofsgenooten, die in Zwitserland en in de Paltz onder het kruis leefden, niet vergaten, laat zich verwachten. In 1726 kwam er een fonds voor hunne ondersteuning tot stand, dat in 1804 werd opgeheven, omdat de onverdraagzaamheid haar werk gestaakt had. Tegen het einde der 17e en in het begin der 18e eeuw waren er *f* 270,000 voor de verdrukte broeders bijeengebragt. Het woord der Heidenen uit de eerste eeuwen des Christendoms had bij hen zijne beteekenis behouden: „Zie, hoe lief zij elkander hebben!"

De zucht om te helpen hield zich langer staande dan het getal der belijders, want in weerwil der overkomst van vervolgde geloofsgenooten van elders is het getal der Nederlandsche Doopsgezinden afgenomen. In den aanvang der vorige eeuw werd hun getal op 160,000 begroot, en thans is het tot een vierde ingekrompen. Tusschen 1670 en 1772 waren alleen in N. en Z.-Holland 44 gemeenten te niet geraakt. In N. Brabant en Limburg hebben zij geheel opgehouden te bestaan. Over het geheel telt men 100 gemeenten minder dan vroeger. De inwendige regeling van de broederschap heeft in deze eeuw den verderen teruggang tegengehouden. Daar men zonder onderlinge verbindtenis leefde, was vooral bij gemengde huwelijken de overgang tot de heerschende kerk gemakkelijk. De toenemende vrijzinnigheid deed de oude karakteristieke punten minder zwaar tillen. Daarbij kwam nog het veelvuldig gebrek aan leeraren. Het afwennen van de afgezonderde leefwijze, bevorderd door toegenomen welvaart, verlokte tot de genietingen der weelde, en of dit alles nog niet genoeg ware, de voortdurende twisten over dingen, die den schijn kregen van uit den tijd te zijn, verkoelden de liefde, en knakten de oude geheehtheid aan het eigen genootschap. De inwendige eensgezindheid liet nog steeds veel te wenschen over. Tot de strengere partij behoorden de Groningers, de oude Vlamingers, ook Dantzigers genoemd, dewijl zij hunne onbuigzame kerktucht aan de gemeente van die stad ontleend hadden, en de zoogenaamde Allerfijnsten, van elkander verschillende door de wijze, waarop de voetwassching werd bediend. Tot de Allerfijnsten behoorden de oude Friezen, ook „harden" „teêren" of „bekommerden" genoemd, en welke namen er meer gegeven en aangenomen werden, wier opsomming even dor zou zijn, als het vermelden hunner geschillen vervelend. Van meer gewigt is de tweespalt te Amsterdam.

In de vereenigde Friesche, Vlaamsche en Hoogduitsche gemeente was in 1648 een geneesheer Galenus Abrahamsz. de Haan als leeraar beroepen. Deze, reeds meer dan bij eene gelegenheid door zijne ambtgenooten van ketterssche begrippen verdacht, sprak op den 25sten October 1662 eene door Samuel Apostool des morgens gehouden rede in het middaguur tegen. Daarop werd hij door dezen en twee andere ambtgenooten openlijk van socinianssche dwaalbegrippen beschuldigd. De klagt werd voor het hof van Holland gebragt, en door hetzelve werd de beklaagde vrijgesproken en in zijn regt als leeraar bevestigd. Maar die uitspraak verbreedde de scheur, en Apostool scheidde zich af met 700 leden en zijne beide ambtgenooten. Zij vergaderden eerst in de Oude Teertuinen, later in het gebouw de Zon op den Singel. Galenus en zijne aanhangers bleven in het oude kerkgebouw „het Lam,"

waar thans nog de Doopsgezinden vergaderen. Beiden werden naar den naam van het kerkgebouw genoemd. Met de Zonnisten vereenigde zich de Waterlandsche gemeente, die in de nabijheid van den Jan Rodenpoortstoren bijeenkwam, en beiden werden van toen af de Vereenigde Vlaamsche en Waterlandsche gemeente of „die bij het Lam en den Toren" genoemd.

De zachtmoedigen en nederigen van harte beijverden zich de breuk te heelen. In 1674 vereenigden zich eenige Vlamingsche en Waterlandsche gemeenten uit N. Holland en elders met de Zonnisten, en er werd jaarlijks in Mei in de kerk de Zon eene societeits-vergadering gehouden, waaraan ongeveer 40 gemeenten deelnamen. De Doopsgezinden konden zich zoo min als anderen buiten den invloed des tijds houden, al hadden zij het ook gewild. De overspanning verslapte, en men naderde elkander allengskens meer broederlijk. Van onberekenbaren invloed was de stichting van een seminarie in 1735, dat een sieraad voor de societeit is geworden. Schoon slechts van één partij, die der gematigden, uitgegaan, was zij voor allen ingerigt, en het doel is met beleid en geduld gelukt. De invloed der mannen, die onderwijs gaven, werd overwegend, en van lieverlede de behoefte gevoeld, om wetenschappelijk gevormde leeraren te bezitten. Het onderwijs werd minder scholastiek dan bijbelsch ingerigt, hoewel het de rigting des tijds niet ontging. Galenus gaf het eerst onderwijs, doch zijne opvolgers hebben hem overschaduwd; een Hesselink, R. Koopmans en diens zoon, S. Muller, die bij gezegenden ouderdom den bloei zijner school in werkzame rust aanschouwt; een van Gilse, schitterend door zijne Oostersche studie en soms overscherpzinnige kritiek. Thans houden Hoekstra en de Hoop Scheffer den roem, dien zij geërfd hebben, eervol staande. Menig beroemden naam weet de societeit aan te wijzen: een Stinstra als exegeet, een Hulshof, als wijsgeerig schrijver en kanselredenaar voordeelig bekend, een W. de Vos, geëerd als een oorspronkelijk en veelzijdig ontwikkeld geleerde. En als men van de familie de Vries spreekt, gevoelt men hoogachting voor een geslacht, dat in de kerk en in de school een sieraad was en nog is voor hun vaderland, zoowel als voor hunne broederschap.

Met den aanvang der 19e eeuw brak er voor de Doopsgezinden een heldere dag aan, waarbij wel veel wegviel, waaraan vroeger eene hooge waarde werd toegekend, maar nog meer gewonnen werd daar het twistvuur doofde, en liefde en eendragt bevorderde. Scheuren werden geheeld, sectenamen vergeten, verdraagzaamheid kreeg eene geldige beteekenis. In het jaar 1801 smolten Lammisten en Zonnisten ineen. In Friesland reikten de groven en de fijnen elkander de hand. Ook andere scheidingsnamen werden doorgeschrapt, en Nederland zag eene vereenigde broedersocieteit, waarin een ieder zijne regten behield. Vrijheid huwde zich aan eenheid. Die vrijheid, welke zonder eene zekere mate van onafhankelijkheid ondenkbaar is, wisten zij na 1814 te handhaven ook tegen de hooge regering, terwijl de overige Protestantsche genootschappen zich op en onder staatsgezag lieten reglementeren.

In het jaar 1811 kwam de Algemeene Doopsgezinde-societeit ter bevordering van het predikambt tot stand. Daartoe behooren thans alle gemeenten, met uitzondering van die te Aalsmeer. Zij is de zachte band, die alle omstrengelt, zonder de deelen te prangen. Tot het Bestuur worden mannen uit de onderscheidene gemeenten gekozen. Het doel der societeit is opleiding van predikanten in het seminarie, dat in de laatste tijden tusschen de 30 en 40 kweekelingen telde, en de ondersteuning van hulpbehoevende gemeenten. De kosten daartoe worden uit eigen middelen gevonden. Daarom beheert ook de societeit de belangen van het onderwijs en de regeling der gemeenten, vrij en onafhankelijk van staatsgezag, en zonder inbreuk te maken op de eigene regten en autonomie der gemeenten. Wel ontvangen de leeraren, die het begeeren, rijkstoelagen tot hunne bezoldiging, en zij deelen in het genot van kinder-, school- en akademiegelden, maar dit brengt slechts eene persoonlijke, geene genootschappelijke betrekking tot den staat teweeg. Tot den bloei der societeit draagt het seminarie ruimschoots bij; in 1827 werd, in de plaats van R. Koopmans, diens zoon naast S. Muller geplaatst, van welke de laatste emeritus is, en de eerste in 1849 tot hoogere rust inging. J. van Gilse en S. Hoekstra vervingen beiden. De eerste overleed in 1859, en werd in den aanvang van het volgende jaar door de Hoop Scheffer vervangen.

In vorige tijden kon men niet beweren, dat de Doopsgezinden lichtdragers waren op het veld der wetenschap; thans worden hare organen onder hen gevonden, niet alleen op godgeleerd, maar ook op elk ander gebied, en te Leyden en te Utrecht bekleeden zij in onze dagen met eere menig hoogleeraarsgestoelte. Door hen is Teijlers fundatie gesticht te Haarlem. Een hunner leeraren rigtte in 1784 de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op. Maar hoezeer is deze broederschap van haar vroegeren toestand veranderd. Den eenvoudigen Menno zou het moeite kosten ze te herkennen, behalve in het vasthouden aan den doop der bejaarden en het weigeren van den eed. Het zou te be-

zien staan, of hij over zijne geestesnakomelingen niet den ban zou willen uitspreken. De overhellende neiging der Doopsgezinden in de vorige eeuw tot de anti-stadhouderlijke partij, het op den voorgrond treden bij de revolutie van 1795, toen de niet meer eenvoudige volgeling van Menno op het staatskussen plaats nam, strookten alles behalve met de burgerlijke begrippen van vroegere eeuwen. De tijdstroom heeft ook hen opgenomen, en zij zouden zelve niet tot den verjaarden toestand willen terugkeeren. Of het Christelijk geloof en de zedelijke reinheid bij die verwisseling gewonnen hebben, staat hier niet te beoordeelen; zekerlijk heeft bij hen de onderlinge liefde rijke winst opgedaan.

De openbare eeredienst bij hen staat gelijk met die der overige Protestantsche gezindten. Alleenlijk te Balk wordt nog in stilte gebeden, en in de gemeente te Aalsmeer heeft de voetwassching, hoewel niet meer als kerkelijke plegtigheid, nog plaats. Vóór het midden der 17e eeuw was de zoogenaamde Bietskens-bijbel, eene Nederlandsche of O. Friesche overbrenging van Luthers vertaling (van J. van Bugenhagen) in gebruik. Deze bijbel ontleende zijn naam aan den uitgever Nic. Bietskens van Diest, een Doopsgezinde uit Emden. Later werd de Staten-Bijbel tot kerkelijk gebruik ingevoerd. Zoo wordt ook de Hervormde psalmberijming gebruikt, schoon zij, vroeger in het bezit van eene eigene berijming, zich nooit ontsticht hebben met de rijmelarij van Datheen. Van 1791 tot 1854 zijn vijf gezangboeken, oude en nieuwe liederen bevattende, in het licht gekomen, van welke het eene in deze, het andere in eene andere gemeente gebruikt wordt. Bij de invoering van den nieuwen, zooals de hoogleeraar S. Muller zegt, voortreffelijken gezangbundel in 1857 bij de H. Ev. Luth. kerk, zijn verscheidene gezangen uit een dier bundels opgenomen.

Eene algemeene geschiedenis der Doopsgezinden in Nederland bestaat er nog niet, maar er is genoeg voorafgearbeid, om die eenmaal in het leven te roepen. Daartoe brengen wij de martyrologiën of martelaarsboeken, o.a. den Martelaarsspiegel der weêrlooze Christenen sedert 1524, te Haarlem in 1615 en later 1631 in Gr. 4to gedrukt; het Bloedige tooneel der Doopsgezinde en weêrlooze Christenen door F. J. van Bragcht, Dordrecht 1660 en Amsterdam 1685. Eene rijke bron van onderzoek wordt gevonden in D. S. Gorters Onderzoek naar het kenmerkend beginsel der Nederl. Doopsgezinden, Sneek 1851, en in S. Blaupot ten Cate's Gesch. der Doopsgezinden in Friesland, Groningen, Overijssel en Oost-Friesland, Holland enz. Daartoe is ook menige bijdrage dienstbaar, voorkomende in het jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeenten. Amst. 1837, 1839 en 1850.

Naar de opgave in dit jaarboekje van 1850 bedroeg het aantal der Doopsgezinde gemeenten 127, en dat der dienstdoende predikanten ongeveer 140. Het talrijkst worden zij gevonden in Noord-Holland en Friesland, in drie classen verdeeld, in Groningen en Overijssel. In Zuid-Holland bezitten zij slechts twee gemeenten, te Rotterdam en te Leyden. In Utrecht één. In Gelderland 4: Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Winterswijk. In Zeeland bestaat eene gemeente te Middelburg met twee predikanten, die ook te Vlissingen de dienst vervullen. In Staats-Vlaanderen vindt men één gemeente, te Aardenburg. De buitenlandsche gemeenten zijn te Emden, Leer, Norden, Kleef, Emmerik, Goch, Crefeld, Hamburg, Altona en te Friedrichstadt aan de Eider.

DOOPSGEZINDEN (SCHOTSCHE) of BAPTISTEN. Deze secte is van betrekkelijk nieuwe dagteekening, daar zij slechts ongeveer eene eeuw bestaat. Geen spoor van eene Doopsgezinde kerk in Schotland vóór de laatste helft der voorgaande eeuw is er te vinden, behalve één, die gesticht werd door de soldaten van Cromwells leger, en die, na kort bestaan te hebben, te niet ging. De eerste Schotsche Doopsgezinde kerk werd in 1765 te Edinburgh gesticht, onder de herderlijke zorg van Carmichael. In 1769 werd Archibald M'Lean insgelijks tot herder verkozen, welke schikking in latere jaren de zaak niet weinig bevorderde, daar M'Lean zich als twistschrijver en godgeleerde een grooten naam verwierf. Gedurende eenigen tijd na de stichting der eerste Doopsgezinde kerk in de hoofdstad, maakte de zaak slechts geringe vorderingen. In den loop van eenige jaren werden er echter kerken in verschillende plaatsen van Schotland gesticht, zooals b. v. te Dundee, Glasgow, Paisley, Perth, Largo, Dunfermline en in de meeste voorname steden. In eenige gemeenten deden zich dwalingen van verschillenden aard voor, die haren voorspoed eenigzins in den weg stonden. M'Lean deed een jaarlijkschen togt door verscheidene deelen van Engeland, en als een gevolg van zijne bezoeken en die van andere ijverige vrienden der zaak, werden er van tijd tot tijd in verscheidene groote steden van Engeland kerken gesticht, die in verband stonden met de Schotsche Doopsgezinden. In 1851 bedroeg het aantal dier gemeenten in Engeland en Wallis 15, en in Schotland 119.

De gevoelens der Schotsche Doopsgezinden zijn Calvinistisch. Zij verschillen van de *Bijzondere Doops-*

gezinden in Engeland, voornamelijk door eene meer gestrenge navolging van hetgeen zij als Apostolische gebruiken beschouwen. Zij denken, dat de oorspronkelijke wijze der godsvereering in het Nieuwe Testament duidelijk beschreven is, en daarom trachten zij die, zooveel zij maar kunnen, na te volgen. De beschrijving, waarop zij wijzen, is deze: „En zij waren volhardende in de leer der Apostelen, en in de gemeenschap, en in de breking des broods, en in de gebeden. En eene vreeze kwam over alle ziele: en vele wonderen en teekenen geschiedden door de Apostelen. En allen, die geloofden, waren bijeen, en hadden alle dingen gemeen. En zij verkochten hunne goederen en have, en zij verdeelden dezelve aan allen, naar dat elk van noode had. En dagelijks eendragtelijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten, en zij prezen God, en hadden genade bij het gansche volk. En de Heere deed dagelijks tot de gemeente, die zalig werden." Zij hebben meer dan één ouderling of herder in elke kerk. Zij vieren het avondmaal op elken dag des Heeren, en geven giften voor de armen, volgens het bevel der Apostelen aan de kerk van Galatië, op elken eersten dag der week. De gebeden en vermaningen der broederen maken een gedeelte hunner kerkelijke orde uit, onder het toezigt en bestuur der ouderlingen, die uitsluitend moeten voorzitten bij het leiden der eeredienst, die moeten handelen in gevallen van tucht, en arbeiden in het woord en de leer, onderscheiden van de broederen, die elkander vermanen. De ouderlingen zijn allen leeken, die uit de broederen worden gekozen.

De Schotsche Doopsgezinden vieren den liefdemaaltijd naar het voorbeeld der eerste Christenen; bij zekere gelegenheden begroeten zij elkander met den heiligen kus, en wasschen zelfs elkanders voeten, als de gelegenheid zich voordoet, als eene daad van gastvrijheid. Zij onthouden zich van het eten van bloed en het verstikte, daar zij gelooven, dat het besluit van de vergadering te Jeruzalem nog voor Christenen van kracht is. Zij eischen eenvoudigheid in de kleeding, en leeren, dat het schande voor den man is om lang haar te dragen, al mogt het dan ook door de mode gewettigd zijn. Zij beschouwen het spel en het bezoeken van bals en schouwburgen als niet passende aan den ernst van het Christelijke leven.

Gedurende een aantal jaren na de eerste invoering van Doopsgezinde beginselen in Schotland, waren de kerken, die ze aannamen, gekenmerkt door onverbroken eensgezindheid van gevoelen. Verschillende omstandigheden hebben er echter ongelukkig toe bijgedragen, om dezen gewenschten staat van zaken te doen ophouden. Kerken zijn er op verschillende plaatsen ontstaan, die, hoewel met de Doopsgezinden overeenstemmende in hunne inzigten aangaande den doop, op andere punten van hen verschillen, die zij zelve als zoo belangrijk beschouwen, dat zij haar het regt geven een afgezonderd standpunt in te nemen. Deze aanmerking betreft in het bijzonder verscheidene van die kerken, die door Jacobus en Robert Haldane gesticht werden. Deze uitmuntende en vrome mannen, die op het einde der vorige en in het begin der tegenwoordige eeuw de zaak van Christus in Schotland zeer bevorderden, stichtten een aantal kerken volgens Congregationale beginselen in verschillende deelen van het land. Deze kerken waren eerst streng Pædobaptistisch in hare inzigten, doch toen de Haldanes zelve Doopsgezinden geworden waren, namen vele kerken, die zij gesticht hadden, dezelfde meeningen en gebruiken ten aanzien van den doop aan, zonder zich echter bij de oorspronkelijke Doopsgezinde kerken aan te sluiten. Daar deze nu een geheel onafhankelijk standpunt innamen, terwijl zij in waarheid Doopsgezinde kerken waren, kreeg de geheele Doopsgezinde secte in Schotland een verdeeld voorkomen. Eenige gemeenten staan bovendien in verband met de Bijzondere Doopsgezinden in Engeland. Sommige Schotsche Doopsgezinde kerken verschillen van het groote ligchaam op het punt des avondmaals, en beschouwen het als niet uitsluitend eene kerkelijke plegtigheid, en de toediening er van niet als eene zaak, die uitsluitend aan het herderlijke ambt behoort, maar meenen, dat het in tegendeel de pligt is van twee of drie personen, die te zamen mogten komen om God op den dag des Heeren te bidden, om met elkander het avondmaal te vieren, al is er ook geen predikant onder hen. De invoering van dit beginsel heeft aanleiding gegeven tot veel verdeeldheid in de kerken, en het gevolg is, dat de gemeenten dezer soort weinige in getal zijn, en dat de leden slechts een klein gedeelte uitmaken dergenen, die de kerken bezoeken.

DORRELLISTEN, de volgelingen van zekeren Dorrell, een man die op het einde der vorige eeuw te Leyden in Massachusetts, Noord-Amerika, verscheen, en voorgaf een profeet te zijn, die gezonden was om in plaats van de Christelijke wetgeving eene andere in te voeren, waarvan hij zeide het hoofd te zijn. Zijne meeningen waren van den zonderlingsten en buitensporigsten aard. Volgens zijne eigene getuigenis waren zij de volgende: „Jezus Christus is, wat Zijne

substantie aangaat, een Geest en is God. Hij nam een ligchaam aan, stierf, en stond niet weder uit de dooden op. Niemand van het menschelijk geslacht zal ooit uit het graf opstaan. De opstanding, waarvan in de Schrift gesproken wordt, is er slechts eene van de zonde tot het geestelijke leven, welke bestaat in volkomene gehoorzaamheid aan God. De geschrevene openbaring is eene type van de substantie der ware openbaring, welke God doet aan hen, die Hij uit den geestelijken dood opwekt. De substantie is God, geopenbaard in de ziel. Zij, die haar bezitten, zijn volmaakt, zijn niet in staat om te zondigen, en hebben met den bijbel niets te maken. Geen gebed of eene andere eeredienst is er noodig. Er is geene wet dan die der natuur. Er is geen toekomstig oordeel. God heeft geene voorafgaande overlegging met zich zelven, geene kennis van hetgeen er in de donkere wereld, die de hel is, plaats heeft, noch eenige kennis van hetgeen er plaats gehad heeft, of op deze wereld plaats zal hebben."

DOSITHEANEN, eene Christen-secte uit de eerste eeuw, die haar naam kreeg naar Dositheüs, een Samaritaan, die voorgaf de Messias te zijn, door de Profeten voorspeld. Volgens Origenes nam hij de wet van Mozes gestreng in acht, en in het bijzonder veroorloofde hij niemand om van de plaats te gaan, waar de Sabbath hem overviel. Volgens Epiphanius was hij een afvallige Jood, die, toen zijne eerzucht teleurgesteld werd, onder de Samaritanen ging, in een hol leefde, en zoo gestreng vastte, dat hij zich daardoor den dood veroorzaakte. Men zegt, dat, terwijl hij zich uitgaf voor den Messias, hij later zijn beweren terugtrok in tegenwoordigheid van zijn leerling Simon Magus. De volgelingen van Dositheüs beweerden, dat hij uit de dooden werd opgewekt, en dat, zoo hij niet zigtbaar aan de menigte verscheen, zulks geschiedde, omdat hij gedurende eenige jaren in een hol verborgen moest blijven. In de zevende eeuw schreef Eulogius, bisschop van Alexandrië, tegen de Dositheanen, en schreef hij aan Dositheüs, behalve zijn vermeend Messiasschap, verscheidene dwalingen toe, die allen op de Sadduceesche of Samaritaansche dwalingen geleken, alsmede, dat hij de Samaritaansche kopij van den Pentateuchus bedierf.

DOXOLOGIE (Gr. *doxa*, eer, en *logis*, eene rede), eene lofprijzing van God. De oude liturgiën van de Grieksche kerk hechten aan het Gebed des Heeren eene doxologie, die aan Basilius en Chrysostomus toegeschreven wordt, en van den volgenden inhoud is, blijkbaar bestemd om de Drieëenheid te erkennen: „Uw is het koningrijk, de kracht, en de heerlijkheid; Vader, Zoon en Heilige Geest, nu en altijd, tot in eeuwigheid." De leer, in deze doxologie blootgelegd, mogt niemand dan de ingewijden weten. De doxologie aan het Gebed des Heeren in Matth. VI : 13 gebecht, is in deze woorden vervat: „Want Uw is het Koningrijk, en de kracht, en de heerlijkheid, tot in eeuwigheid, amen." Deze woorden, schoon en gepast als zij zijn aan het einde van het gebed, waren aan Tertullianus, Cyprianus, Origenes en Cyrillus van Jeruzalem onbekend, doch zij bestonden reeds in het midden der vierde eeuw. Schrijvers over de kerkgeschiedenis veronderstellen over het algemeen, dat noch deze doxologie, noch die in de Grieksche liturgie tot den tekst behoort.

In de oude Christelijke kerk waren twee doxologiën of korte lofzangen zeer in gebruik. Deze werden de groote en de kleine doxologie genoemd. De eerste was meer algemeen bekend onder den naam van ENGELENZANG (zie ald.); de laatste bestond slechts uit deze woorden: „Eere zij den Vader, en den Zoon, en den Heiligen Geest," en was een van de meest algemeene en oude lofzangen, die bij de godsdienstoefeningen werden gebruikt. Zij wordt gelezen aan het einde van elken Psalm in de dienst der Engelsche kerk, doch met deze woorden er achter: „gelijk het was in den beginne, nu is, en altijd zijn zal, tot in eeuwigheid, amen." De oudste vorm van de kleine doxologie, zooals die in de Grieksche en de Latijnsche kerken gebruikt werd, heeft zulk een aanhangsel niet. Het vierde concilie van Toledo, in 633, leert de doxologie aldus: „Glorie en eere zij den Vader, en den Zoon, en den Heiligen Geest, tot in eeuwigheid, amen." Zij komt in denzelfden vorm voor in de Mosarabische liturgie, die niet lang daarna in Spanje gebezigd werd. De Grieksche kerk las haar op dezelfde wijze, doch liet slechts het woord „eer" weg. Athanasius geeft haar aldus op: „Eere zij den Vader, en den Zoon, en den Heiligen Geest, tot in eeuwigheid, amen." Strabo zegt, dat de Grieken de woorden: „gelijk het was in den beginne," weglieten, die, gelijk sommigen veronderstelden, door het concilie van Nicæa, 325, er aan toegevoegd werden om de Ariaansche stelling te bestrijden, die beweerde, dat de Zoon niet in den beginne was, en dat er een tijd was, toen de Zoon niet bestond.

Na het ontstaan van de Ariaansche ketterij in de vierde eeuw, begon zich een groot verschil van meening te openbaren over de juiste woorden, waarin deze oude doxologie uitgedrukt moest worden. Vóór dien tijd hadden de woorden aanmerkelijk verschild, daar sommige inhielden: „Eere zij den Vader, en den Zoon, en den Heiligen Geest;" andere: „Eere zij den Va-

der, en den Zoon, met den Heiligen Geest;" en nog andere: „Eere zij den Vader, in" of „door den Zoon, en door den Heiligen Geest." Naauwelijks echter had Arius zijne bijzondere meeningen over de Drieëenheid bekend gemaakt, of al zijne volgelingen weigerden van de kleine doxologie gebruik te maken in een anderen dan den derden vorm, terwijl zij daardoor hun geloof te kennen wilden geven, dat de Zoon en de Heilige Geest minder waren dan de Vader, en in natuur van Hem verschilden. Het gebruik dezer doxologie werd derhalve een kenteeken, waardoor de Arianen van de regtzinnigen te onderscheiden waren. De kleine doxologie schijnt in de oude Kerk gebruikt te zijn bij het einde van elke plegtige dienst. De Westersche kerk zeide haar op bij het einde van elken Psalm, en de Oostersche bij het einde van den laatsten. Vele harer gebeden werden er ook mede gesloten, voornamelijk het wijdingsgebed bij het avondmaal. De preêken in de oude Kerk eindigden altijd met eene doxologie aan de Heilige Drieëenheid. De Grieksche kerk gebruikt de doxologie verscheidene malen in den loop der huwelijksplegtigheid.

DRAAK-AANBIDDING. Het woord, dat in de Heilige Schrift door draak vertaald wordt, is *Than*, of, daar het menigvuldiger in het meervoud voorkomt, *Thanim* of *Thanin*. Door verschillende schrijvers wordt het verschillend vertaald, somtijds door krokodillen, op andere tijden door walvisschen, en dikwijls door slangen van eene groote soort. De krokodil werd door de oude Egyptenaren aangebeden, hetgeen Diodorus Siculus verklaart door op te merken, dat hunne vijanden, uit vrees voor dit schepsel, den Nijl niet durfden oversteken om hen aan te vallen. Te Tachompso in het bijzonder werden de krokodillen, die in de Coptische taal Champsæ worden genoemd, met godsdienstigen ijver en groote plegtigheden gedienst. In eenige gedeelten van Egypte werd hun vleesch als voedsel gebruikt, doch in andere werd het verfoeid als het zinnebeeld van Typhon, de godheid des kwaads. Volgens Plutarchus zijn de krokodil en het nijlpaard symbolen van den boozen god. Volgens éêne genealogie stamt Typhon van Tartarus en Terra af, en was het bovenste gedeelte van zijn persoon met honderd hoofden versierd, gelijk aan die van eene slang of een draak, en had hij een mond en oogen, waaruit vlammen van verslindend vuur schoten. Aangemerkt hebbende, dat de glansrijke god de voornaamste dier reuzen was, die zich vermeetten oorlog te voeren tegen den hemel, gaat Tooke aldus voort: „Typhœus of Typhon, de zoon van Juno, had geen vader. Zoo groot was hij, dat hij het oosten met de eene en het westen met de andere hand, en de hemelen met de kruin van zijn hoofd aanraakte. Honderd drakenkoppen groeiden uit zijne schouders; zijn ligchaam was bedekt met vederen, schubben, stekelig haar en adders; uit het einde zijner vingers kwamen slangen voort, en zijne twee voeten hadden den vorm en de kronkelingen van het ligchaam eener slang; zijne oogen vonkelden van vuur, en zijn mond deed vlammen voortkomen. Eindelijk werd hij overwonnen en geworpen uit den hemel, en uit vrees, dat hij weder zou opstaan, werd het geheele eiland Sicilië op hem gelegd."

Volgens het denkbeeld, dat in eenige gedeelten van Egypte heerschte, dat de krokodil Typhon voorstelde, werd zijne vernietiging als een heilige pligt beschouwd. In de Egyptische mythologie was dit schepsel aan den god Savak gewijd. Ælianus berigt ons, dat op plaatsen, waar krokodillen werden aangebeden, hun aantal zoodanig toenam, dat het voor iemand niet veilig was, om in de rivier zijne voeten te wasschen of daaruit water te putten; niemand kon aan den kant van den stroom gaan, hetzij in de nabijheid van Ombos, Coptos of Arsinoë, zonder bijzondere voorzorg. Wegens de groote eer, waarin de krokodil te Arsinoë werd gehouden, werd het vroeger Crocodilopolis geheeten. Strabo zegt, dat er een, die als bijzonder heilig werd beschouwd, in die stad werd gehouden in een meer, dat te dien einde afgezonderd was, en zoo tam was het dier, dat het toeliet zich door de priesters te laten aanraken. Het werd met brood, vleesch en wijn gevoed, medegebragt door vreemdelingen, die het kwamen zien.

Wilkinson zegt, dat eenige Egyptenaren veronderstelden, dat de krokodil een zinnebeeld der zon was, en Clemens zegt ons, dat de zon somtijds in eene boot werd geplaatst, en op andere tijden een krokodil. Aangaande den krokodil nemen wij de volgende zeer oordeelkundige opmerkingen over: „De steden, die het meest merkwaardig waren om de aanbidding van krokodillen, waren allen gelegen aan kanalen, op eenigen afstand van den Nijl. Bij de minste nalatigheid in het laten volloopen van deze kanalen konden derhalve die dieren, daar zij niet in staat zijn ver te gaan op droog land, nooit gekomen zijn op dezelfde plaatsen, waar zij als de zinnebeelden van zuiver water werden beschouwd. Want, gelijk wij van Ælianus en meer bijzonder uit een gezegde in Eusebius vernemen, de krokodil beteekende water geschikt om te drinken en de landen te besproeijen. Zoo lang hunne aanbidding bestond, was het gouvernement verzekerd, dat

de bijgeloovigen niet zouden nalaten de kanalen met de grootste naauwgezetheid te herstellen."

In het Nieuwe Testament wordt Satan, Openb. XII: 9, de draak genoemd, en in het Oude Testament is dit dier het zinnebeeld van een koning, dat is, een vijand. Bij eenige oude natiën was de draak een zinnebeeld van de wijsheid. De Atheners stelden Minerva, de godin der wijsheid, voor, als altijd vergezeld van een draak. Een geschilderde of gebeeldhouwde draak werd dikwijls aan de poorten hunner tempels en van die plaatsen gezet, waar zij gewoon waren de antwoorden hunner goden te ontvangen. Deze monsterachtige schepselen nemen eene voorname plaats in in de fabelachtige legenden van China en Japan. Zij spreken van een draak, die op den bodem der zee woont. De Japanezen spreken ons van een draak, die zijne woonplaats in een zeker meer had, en eene monsterachtige slang vernietigde, die de bewoners in het land schrik aanjoeg. Een tempel werd ter eere van dit dier opgerigt, dat zulk een groot weldoener van het volk was geweest. De Chinezen en Japanezen, en zelfs de Mohamedanen in Arabië en Perzië, schilderen dikwijls tegenover hunne huizen en boven hunne deuren drakenkoppen met wijd geopende monden, groote tanden en vurige oogen, om te voorkomen, dat de vrede hunner huisgezinnen verstoord worde door de benijders of diegenen, die hun leed wenschen te berokkenen.

In de theorie van het ontstaan der wereld van vele Heidensche natiën speelt een monsterachtige draak, die van den hemel afdaalde in zijne onmetelijke gedaante, met zijne oogen, die bliksems schoten, en zijne vleugelen, die sloegen met het geraas van den donder, eene groote rol. Dit groote schepsel raakte den oceaan aan, en terstond verrees de aarde van onder hare wateren, en nam hare plaats in als eene digte massa, afgescheiden van het vloeibare element. Aldus geven verschillende stammen van Noord-Amerikaansche Indianen rekenschap van den oorsprong der wereld. De Chinezen en de Kalmuksche Tartaren beweren, dat de donder voortkomt uit een draak, die in de lucht vliegt. Kometen zijn drakensterren genoemd, en de afbeelding van een draak heeft het vaandel van verscheidene natiën uitgemaakt. Harold, de laatste der Angel-Saksische monarchen, viel vechtende tusschen standaards met draken, en de Normandische souvereinen gebruikten een standaard van deze soort tot aan de regering van Hendrik VIII.

Als men den draak voor eene slang houdt, kunnen wij ook in dien zin van Draken-aanbidding spreken. Een dier van deze soort wordt in Cutch, in Hindostan, vereerd, alsmede in de oostelijke provinciën van Perzië. In West-Afrika worden krokodillen en slangen vereerd, daar de krokodil op de Goudkust en eene zekere soort van slang op de Slavenkust voor heilig worden gehouden.

DRABICIANEN, de volgelingen van Nicolaas Drabik of Drabicius, een gewaand profeet, die omstreeks 1630 in Hongarije verscheen. Hij werd in Moravië geboren en opgevoed, doch ten gevolge van de gestrenge edicten tegen de Protestanten in dat land uitgevaardigd, was hij in 1629 gedwongen om in Hongarije eene schuilplaats te zoeken. In 1638 begon hij de functiën van profeet te verrigten, en verklaarde hij, dat hij een visioen uit den hemel had gehad, waarin hem werd aangekondigd, dat groote legers uit het noorden en oosten zouden komen, die het huis van Oostenrijk omver zouden werpen. Hij kreeg bevel om de openbaring, die hij ontvangen had, op schrift te stellen, en die te beginnen, gelijk de oude Profeten, met de verklaring: „Het woord des Heeren geschiedde tot mij." Hij behoorde tot de Moravische broederen, en had met moeite in zijn levensonderhoud voorzien, door in het klein in wollen stoffen te handelen. Geheel zonder geleerdheid, geene andere dan de Boheemsche taal kennende, verbeeldde hij zich, dat hij verlicht was door den Geest van God, om in de geheimen der toekomst door te dringen. In deze zinsbegoocheling schreef hij een boek, Licht uit de Duisternis getiteld, waarin hij met de uiterste gestrengheid over het Oostenrijksche gouvernement sprak, en de twee Ferdinands en Leopold verbondsbrekers, en het huis van Oostenrijk het huis van Achab, een wreed, meineedig huis noemde, dat uitgeroeid moest worden. Aan de Roomsch-Catholieken voorspelde hij eene spoedige en geheele vernietiging.

Dit werk, dat, hoewel slecht geschreven, bij zijn verschijnen niet weinig opzien baarde, werd uit het Boheemsch in het Latijn overgezet door een vurig volgeling van Drabik, Johannes Amos Comenius genaamd, en werd in 1665 te Amsterdam gedrukt. De uitgave van een boek, dat zulke hevige aanvallen tegen het huis van Oostenrijk bevatte, stelde den schrijver bloot aan de vijandschap van het gouvernement. Hij werd onmiddellijk gevangen genomen, om voor het hof te Presburg in verhoor te worden genomen. Dit verhoor had op den 4den Julij 1671 plaats. Daar hij vier en tachtig jaar oud was, was hij zeer zwak, doch hij verscheen voor zijne regters met een stoutmoedigen en onverschrokken geest, en ging naast graaf Rottel zitten, die de Boheemsche taal verstond. Na korten

tijd was hij verpligt om op den grond te gaan zitten. Toen hij door den aartsbisschop ondervraagd werd, of hij de valsche profeet was, antwoordde hij, dat zulk een naam op hem eigenlijk niet toegepast kon worden. Hij erkende, dat hij het aanstootelijke boek had geschreven, dat Licht uit de Duisternis ten titel had; en toen de aartsbisschop de vraag deed, op wiens bevelen en tot welk einde hij het boek geschreven had, antwoordde hij zonder de minste aarzeling: „op bevel van den Heiligen Geest." „Gij liegt," zeide de aartsbisschop, „het boek is van den duivel." „Hierin liegt gij," zeide de oude Drabik met de grootste standvastigheid, zonder acht te geven op de gevolgen. De onderzoekers vroegen hem toen, wat zijn geloof was, waarop hij de geheele Athanasiaansche geloofsbelijdenis opzeide, en den bisschop aan het einde vroeg: „En wat gelooft gij?" De prelaat antwoordde: „Ik geloof dit alles en nog veel meer, dat ook noodzakelijk is." „Gij gelooft daar niets van," zeide Drabik, „gij gelooft in uwe koeijen en paarden en landerijen."

Binnen weinige dagen werd de oude man weggeleid om ter dood gebragt te worden. Zijne regterhand werd eerst afgehouwen; daarna werd hij onthoofd. De tong werd hem uitgerukt en aan een paal gespijkerd, sommigen zeggen, terwijl hij nog leefde; zijne geschriften werden met zijn lijk op de markt verbrand.

De Jezuïten beroemen zich, dat zij er in slaagden Drabik voor zijn dood te bekeeren, doch de ware toedragt der zaak is, dat na vele vergeefsche pogingen om het geloof van den ouden man te doen wankelen, de Jezuït Pieter Kubey of Kubmey er eindelijk in slaagde, om zijn vertrouwen in zoo verre te winnen, dat hij in een oogenblik van zwakte toegaf, en op den 4den Julij zich werkelijk bij de Roomsche kerk voegde. Wat hem overhaalde, schijnt de belofte van vrijheid geweest te zijn. Hij zou geheel en al in vrijheid gesteld worden, zeide de Jezuïtische pater, en zou een rijtuig krijgen om hem naar zijn geboorteland terug te voeren, ten einde daar in vrede te sterven. Naauwelijks bemerkte hij, dat hij bedrogen was, of de verachtelijke daad, die hij begaan had, stond in al hare afzigtelijkheid voor hem; hij schaamde zich zeer over zijne lafheid en riep uit, dat hij sterven wilde in het geloof, waarin hij geleefd had, en dat hij slechts voor eenige weinige oogenblikken had verzaakt. Zijn dood maakte een einde aan de hoop zijner volgelingen, die nooit in staat schijnen geweest zijn, om zich als eene afzonderlijke secte te vestigen.

DRANKOFFERS. Deze offers bij de Hebreën bestonden altijd in wijn, en werden nimmer alleen verrigt, maar vergezelden altijd andere offeranden. Aan brand- en dankoffers waren spijs- en drankoffers verbonden. Zondoffers gingen daarvan echter niet vergezeld. Bij elk offer, waarbij een var werd geslagt, was de hoeveelheid van het drankoffer een halve hin; voor een ram, het derde gedeelte van een hin; voor een lam, het vierde gedeelte van een hin. De wijn werd niet vermengd, en er werd ook niets van in het vuur geworpen, gelijk het spijsoffer werd gedaan, doch hij werd, gelijk het bloed van het offer, aan den voet van het altaar uitgegoten. Zie OFFERANDEN.

DRIEËENHEID, het woord dat gewoonlijk gebezigd wordt om de ondoorgrondelijke geheimzinnigheid uit te drukken van drie Personen in de Godheid, Vader, Zoon en Heiligen Geest, en dat deze drie Personen één God zijn. De leer der *Drieëenheid* is in elke eeuw der kerk een geloofsartikel geweest, hoewel het woord zelf, volgens sommigen, het eerst gebruikt werd door Theophilus van Antiochië, die omstreeks 162 leefde, en, volgens anderen, het eerst gebezigd werd door eene synode, die in 317 te Alexandrië vergaderde. De Drieëenheid is, naar algemeen gevoelen, eene leer van openbaring, en de bewijzen er voor moeten daarom gezocht worden in de Heilige Schrift. Doch zoovele sporen er van worden in de godsdienst van alle Heidensche natiën gevonden, dat velen haar als eene leer der oorspronkelijke godsdienst beschouwen, die door de overlevering voortgeplant is. Zoo werden de drie Cabeiri, door Sanchoniathon, een der eerste ongewijde schrijvers, vermeld, in Samothracië aangebeden. Drie beginselen werden door de oude Perzen aangebeden. Van Thoth of Hermes Trismegistus, de beroemdste der oude Egyptische godheden, wordt gezegd, dat hij geloofde, dat er drie voornaamste krachten, deugden of vormen in God waren, en dat de naam van den onuitsprekelijken Schepper één Godheid beteekende. De Hindoes hebben hunnen Brahma, Vischnoe en Shiva; de Boeddhisten van Ceylon hunne drie heilige kleinoodiën: Boeddha, de Heilige Boeken en de Priesterschap, terwijl onder de Boeddhisten van Nepaul, Geest, het eerste beginsel, verbonden werd met Dharma, het beginsel der stof, en eene als middelares werkende kracht, of Sanga, weder met die twee beginselen verbonden werd, om hunne vereeniging en juiste zamenwerking te verzekeren. De Platonische drieëenheid, zooals zij door Plato zelven en meer volledig door zijne volgelingen werd geleerd, bestond uit drie beginselen, die men in de Goddelijke natuur voor vereenigd hield: het Goede, Geest of Verstand en de Ziel. Doch nergens in al de stelsels van het Hei-

dendom vinden wij iets, dat de verhevene, bestaanbare en alles omvattende Drieëenheid van den bijbel nabij komt.

DRIEKONINGENFEEST, zie Epiphania.

DRUÏDEN, de priesters van de oudste godsdienst van Groot-Brittanje. Het Druïdismus was, zooals men gewoonlijk veronderstelt, eene van de oorspronkelijke vormen van godsdienst, daar het volk, onder hetwelk het heerschte, de Galliërs, Britten en andere Celtische natiën, van Gomer, den zoon van Japhet en kleinzoon van Noach, afstamde. Zoo verdraaid werd echter de ware godsdienst, toen zij door eene lange reeks van eeuwen door de overlevering werd voortgeplant, dat de godsdienst der Druïden van den tijd, waarop zij ons bekend wordt, ons een ongerijmd en wreed bijgeloof toeschijnt. De oorspronkelijke zetel dier godsdienst schijnt Brittanje geweest te zijn, want Julius Cæsar berigt ons, dat die Galliërs, die in de beginselen hunner godsdienst door en door onderrigt wenschten te worden, gewoonlijk te dien einde eene reis naar Brittanje ondernamen.

De priesters van de Heidensche godsdienst, waarop Cæsar doelt, ontvingen te zamen den naam van Druïden. Deze priesters schijnen in burgerlijke en kerkelijke zaken veel invloed uitgeoefend te hebben. Zoo berigt Cæsar ons, dat twee klassen van menschen in de hoogste vereering werden gehouden, namelijk de Druïden en de edelen. „Geene heilige plegtigheid," zegt Diodorus Siculus, „werd er ooit verrigt zonder een Druïde; door hen bood het volk, daar zij de gunstelingen der goden en de bewaarders hunner raadgevingen waren, al zijne offeranden, dankzeggingen en gebeden aan, en het was volkomen onderworpen en gehoorzaam aan hunne bevelen. Zoo groot was zelfs de vereering, waarin zij gehouden werden, dat, wanneer twee vijandige legers, door oorlogswoede ontvlamd, met uitgetrokken zwaarden en uitgestrekte speren op het punt waren een strijd aan te vangen, zij op hunne tusschenkomst, hunne zwaarden weder in de scheden staken, en kalm en vreedzaam werden." In die eerste tijden waren de voorregten en vrijdommen dezer heilige klasse talrijk en kostbaar. Hun persoon was heilig en onschendbaar; zij waren vrij van alle belastingen, en behoefden niet in den oorlog te dienen. De achting, waarin de mannen en hunne voorregten gehouden werden, strekte grootelijks om hun aantal te vermeerderen. Edelen en zelfs vorsten zochten vurig om in de priesterorde opgenomen te worden, en hoe talrijker de Druïden waren, hoe voorspoediger en rijker het land zou zijn, zooals het bijgeloovige volk zich verbeeldde.

De geheele priesterschap was in verschillende rangen verdeeld, die door eene bijzondere kleedij van elkander onderscheiden waren; over de geheele vereeniging waren de *Aarstdruïden* (zie ald.) geplaatst, van welke er twee in Brittanje waren, die op de eilanden Anglesea en Man woonden. Het ambt van priester was erfelijk, en ging van den vader op den zoon over, doch de Aarstdruïden werden uit de uitstekendsten der priesterorde met eene meerderheid van stemmen verkozen. Zoo groot was het verlangen om deze verheven en invloedrijke waardigheid te verkrijgen, en zoo scherp was de twist tusschen mededingende kandidaten, dat, gelijk Cæsar ons berigt, de verkiezing van een Aartsdruïde somtijds een burgeroorlog veroorzaakte.

Veel verschil van meening bestaat er onder de oudheidkundigen over het juiste aantal orden, waarin de Druïden waren verdeeld. De meest algemeene verdeeling is in Barden, Eubagen, Vaten en eigenlijk gezegde Druïden. De Barden bragten de dichters van Gallië, Germanië en Brittanje voort, die heldhaftige daden, de geschiedenis benevens de genealogie bezongen. De Triaden, die gewoonlijk beschouwd worden als de echte overblijfsels van de Druïdische eeuwen, verklaren, dat de pligten der Barden zijn „zeden en gewoonten te hervormen, den vrede te verzekeren, en den lof te zingen van alles, wat goed en uitmuntend is." Hun ambt was volstrekt niet geestelijk, daar zij slechts bij de lier of de harp de daden van beroemde mannen moesten bezingen, en er is geen bewijs, dat zij in hunne gedichten ooit op godsdienstige onderwerpen in het minst zinspeelden. Zoo groot was echter de invloed, dien de Muzen over het volk dier barbaarsche eeuw bezaten, dat de magt, die zij over de gemoederen uitoefenden, ter naauwernood overdreven kan worden. De dienaren der godsdienst van de tweede orde, die de Eubagen worden genoemd, worden door oudheidkundigen dikwijls verward met de Vaten, doch het is meer waarschijnlijk, dat zij de mannen van wetenschap waren, zooals er toen bestonden, weinig beter dan goochelaars en toovenaars, die tal van verwonderde, verbaasde volgelingen tot zich trokken, door hunne meerdere kennis van de krachten der natuur. De *Vaten* werden door de Celtische natiën beschouwd als heilige personen, en worden gewoonlijk *Faids* of profeten genoemd. Zonder twijfel wordt deze klasse te regt voor eene priesterorde gehouden, daar de Vaten zich bezig hielden met het doen van offeranden en het maken van lofzangen ter eere der goden, die zij bij groote plegtigheden bij de muzijk hunner harpen zongen. In de Vaten was het drievoudige ka-

rakter vereenigd van muzikant, dichter en profeet, en zij zongen hunne profetische liederen voor een bijgeloovig volk, dat meende, dat zij door God geïnspireerd waren.

De Druïden waren echter de eigenlijke dienaren der godsdienst, die het volk in goddelijke zaken onderrigtten en de heilige plegtigheden bestuurden, die tot hun bijzonder geloof behoorden. Met hunne heilige pligten waren ook belangrijke wereldlijke verbonden, want terwijl zij de jongeren in de waarheden der godsdienst onderrigtten, verklaarden zij de wetten, en deden zij dienst als regters in civiele en in crimineele zaken. Hunne levenswijze wordt door Dr. Henry aldus beschreven: „Vele Druïden schijnen eene soort van kloosterleven geleid te hebben, daar zij te zamen in broederschappen vereenigd waren, zooals Marcellinus zegt. De dienst van elken tempel vereischte een aanzienlijk aantal van hen, en deze leefden te zamen nabij den tempel, waarin zij dienden. Men denkt, dat de Aartsdruïde van Brittanje zijne woonplaats op het eiland Anglesea heeft gehad, waar hij in grooten luister en pracht voor die tijden leefde, omgeven door een groot aantal der voornaamste personen zijner orde. Men beweert, dat op het eiland de sporen der paleizen van den Aartsdruïde en der huizen van de andere Druïden, die hem vergezelden, nog zigtbaar zijn. Maar niet weinige Druïden leidden eene meer wereldsche en openbare levenswijze, aan de hoven van vorsten en in de huisgezinnen van groote mannen, om de pligten van hun ambt te vervullen. Want geene heilige plegtigheid kon er verrigt worden zonder een Druïde, hetzij in tempels of in afzonderlijke huizen. Het schijnt ook niet onwaarschijnlijk, dat eenige dezer oude priesters zich van de wereld en van het gezelschap hunner broederen afzonderden en als kluizenaars leefden, ten einde een grooten naam van heiligheid te verkrijgen. In de meest onbezochte plaatsen van eenige Westersche eilanden van Schotland bevinden zich nog de grondslagen van kleine ronde huizen, die slechts één persoon konden bevatten, welke door het volk van het land huizen der Druïden genoemd worden. Geene dezer levenswijzen schijnt voor het huwelijksleven zeer geschikt geweest te zijn, en het is daarom waarschijnlijk, dat verreweg de meeste Druïden in den ongehuwden staat leefden, en door vrouwelijke vromen bediend werden." De vrouwen, van welke hier gesproken wordt, maakten eene andere orde van de priesterschap uit, en werden Druidessen (zie ald.) genoemd.

Er bestaat geen twijfel, dat de oude Britsche Druïden een ruim onderhoud ontvingen van het volk, onder hetwelk zij arbeidden. In vele gevallen bezaten zij landerijen in de nabijheid hunner tempels, en de offeranden, die de aanbidders den goden aanboden, vielen aan de priesters ten deel. Behalve de emolumenten, die hun ten deel gevallen kunnen zijn wegens het verrigten hunner menigvuldige pligten, zoowel heilige als wereldlijke, werden er zekere jaarlijksche bijdragen gevorderd van elk huisgezin voor de priesters van dien tempel, binnen welks district het huisgezin woonde. De betaling hiervan te weigeren was zich de excommunicatie op den hals te halen. Er bestaat eene overlevering, die door verscheidene schrijvers wordt vermeld, dat de Druïdische priesters gewoon waren een zeer afdoenden maatregel te nemen, om zich de betaling van hetgeen hun jaarlijks toekwam te verzekeren. Alle huisgezinnen waren verpligt, op de grootste kerkelijke straffen, om elk vuur in hunne woningen uit te dooven op den avond van den laatsten October, den dag der jaarlijksche betaling; en op den volgenden dag waren zij verpligt om aan den tempel te komen, ten einde van het altaar een gedeelte van het heilige vuur te ontvangen, om daarmede de vuren hunner huizen weder aan te steken. Door deze schrandere vinding was derhalve elk huisgezin in de noodzakelijkheid om de betaling te doen, of het was beroofd van het gebruik van vuur bij de aanmadering van den winter, wanneer het het meest noodzakelijk was. Naburige huisgezinnen mogten hunne vriendschappelijke tusschenkomst bij zulke gelegenheden niet verleenen, indien zij zich zelven het verschrikkelijke vonnis der excommunicatie niet op den hals wilden halen, dat hen niet alleen uitsloot van de voorregten der kerk, maar ook van het gezelschap hunner gelijken, en van al de voordeelen der wet en der geregtigheid.

De Druïdische priesters konden alleen de hoogste waardigheid van hun ambt bereiken door zes verschillende graden te doorloopen, die allen onderscheiden waren door een bijzonder gewaad. De eerste of eenvoudigste kleedij was geheel ontbloot van sieraad, en kon alleen onderscheiden worden van die der leeken door den vorm, de kleur en den gordel. Naar mate de orde hooger was, namen de sieraden toe.

De leerstellingen der Druïden waren van een tweevoudigen aard, geheime en openbare. De geheime of esotherische leerstellingen waren uitsluitend voor de ingewijden bewaard, die door een plegtigen eed verpligt waren om ze voor alle menschen verborgen te houden, en ze zelve geleerd hadden in holen der aarde en schuilplaatsen in bosschen. De exoterische of

openbare leerstellingen werden vrijelijk aan het volk in het algemeen verklaard. De volgende naauwkeurige schets van de theologie der Druïden wordt door Thomson gegeven:

„Men heeft verondersteld, dat het voornaamste geheim van het Druïdismus de groote leer was van één God, Schepper en Bestuurder van het heelal, die werkelijk door de Druïden werd bewaard lang na het begin hunner afgoderijen, en ook eene van die leerstellingen is, die door de Brahmanen van Indië, welke dikwijls met de Britsche Druïden vergeleken worden, voor heilig worden verklaard. Cæsar zegt alleen, dat de Druïden vele dingen leerden aangaande de magt en de voorregten der onsterfelijke goden; men gelooft echter ook, dat zij aan hunne discipelen een groot gedeelte der Mozaïsche geschiedenis van de schepping der wereld, de formatie en den val des menschen, den opstand en de verdrijving der engelen, den zondvloed en de eindelijke vernietiging van het heelal door vuur leerden. Hunne voornaamste openbare leer schijnt de onsterfelijkheid der ziel geweest te zijn, welke aan het volk geleerd werd om die dapperheid en verachting van den dood op te wekken, die door alle oude natiën werden betoond, en de Triade, die zulks bevat, beveelt hun er aan te denken: „Dapper in den oorlog te vechten; dat zielen onsterfelijk zijn; en dat er een ander leven na den dood is." Doch zelfs dit Goddelijke beginsel wordt dikwijls beschouwd als slechts een stelsel van zielsverhuizing, hoewel men ook beweerd heeft, dat zulk eene verandering bij de Druïden alleen betrekking had op andere menschelijke ligchamen van dezelfde sekse, waarom de wapenen enz., die bij het leven gewaardeerd werden, ook in het graf werden nedergelegd. Men heeft ook gemeend, dat hunne leer van de onsterfelijkheid voorgesteld werd onder het beeld der ziel gaande in een ander ligchaam, omdat dat gemakkelijker te begrijpen was, en dat de Druïden zelve aan een afzonderlijken toekomstigen staat geloofden, aan eene soort van Elysesche velden, *Flath-Innis* genaamd, of het eiland van de dapperen en deugdzamen, waarnaar de ziel onmiddellijk opklom, en aan eene plaats van duisternis, *Ifurin* geheeten, of het eiland van het koude land, door kwaadaardige dieren bewoond, waar slangen sisten en staken, leeuwen brulden, en wolven verslonden. De Druïden en hunne volgelingen, in Gallië en in Brittanje, gaven ook een voorbeeld van hunne zekerheid van een toekomstig bestaan, door zonder vrees in den slag te gaan om de legers aan te moedigen, terwijl zij het in orde brengen hunner rekeningen nalieten, totdat zij elkander in eene andere wereld ontmoetten, brieven wierpen op de brandstapels hunner vrienden om in het volgende leven gelezen te worden, de rekeningen der afgestorvenen begroeven, en geld uitleenden om daar terugbetaald te worden, en door vrijwillig den dood te omhelzen bij het offeren van een geacht persoon, om zijn gezelschap in een eeuwigen staat te genieten. De geschriften der barden bevatten hunne duistere en onzekere begrippen van zedelijke deugd en de vergeldingen van een toekomstig bestaan. De mensch is, volgens hunne leer, in den kring der loopbanen geplaatst; het goede en het kwade wordt hem voorgezet, waaruit hij kiezen kan, en zoo hij het eerste kiest, brengt de dood hem over van de aarde in den kring des geluks. Indien hij echter goddeloos wordt, brengt de dood hem terug in den kring der loopbanen, waarin hij boete moet doen in het ligchaam van een dier, daarna mag hij zijne menschelijke gedaante weder aannemen. De langdurigheid en herhaling van dezen proeftijd worden bepaald door de deugd of de ondeugd van den persoon. Na een zeker aantal zielsverhuizingen werd er verondersteld, dat hij voor zijne misdaden geboet had, dat zijne hartstogten onderdrukt waren, en zijn geest werd teruggezonden naar den kring des geluks. Dit is een overzigt van de ingewikkelde theologische Triaden, en slechts nog eene van de leerstellingen der Druïden verdient vermelding, welke in haar oorspronkelijken vorm bewaard is door Diogenes Laertius; zij beveelt enkel: „De goden te aanbidden, geen kwaad te doen, en zielskracht uit te oefenen." Daar de beginselen van dit theologisch stelsel deze gezangen tot ongeveer 20,000 regels hebben doen aangroeijen, vereischte de bestudering er van dikwijls twintig jaar; zij bleven alleen in het geheugen der Druïden en hunner leerlingen bewaard, daar het voor onwettig gehouden werd om ze op schrift te stellen. Als zij aan het volk werden geleerd, werden zij van kleine hoogten uitgesproken, waarvan er nog vele te vinden zijn, hoewel hunne beteekenis nooit verklaard werd, behalve met het grootste voorbehoud. De Druïdische studenten werden echter in de meest afgezonderde plaatsen onderwezen, zooals in holen of in digte wouden, opdat hunne lessen niet afgeluisterd zouden worden. Zelfs na de vestiging van het Christendom werd er nog iets van dit plan van onderwijs gevolgd, daar er eene verzameling van deszelfs leerstellingen in de Druïdische maat werd gemaakt, geschikt om door de barden opgezegd te worden, en getiteld: de Triaden van Paulus.

„De zuiverder deelen van de theologie der Druïden zijn veel ouder dan de invoering van die talrijke val-

sche godheden, waarmede zij in latere eeuwen werd bedorven, daar eenige harer leeraars de aanbidding van afgoden of eene andere wijze om de Godheid voor te stellen verboden. Deze waren waarschijnlijk de volgelingen der eerste Druïden, en diegenen, die de zon beschouwden als de groote herlevendigster der natuur en het voornaamste zinnebeeld van Hem, die het leven aller dingen is. De latere Druïden waren waarschijnlijk diegenen, die de voornaamste deelen van een dier in een beeld vereenigden, om de verschillende volmaaktheden der Godheid uit te drukken, daar het tegen de beginselen der Celtische godsdienst was, om goden in de menschelijke gedaante voor te stellen. Men heeft beweerd, dat de afgoderij in Brittanje eerst ingevoerd werd na den inval der Romeinen, want na die gebeurtenis waren de Britsche godheden voornamelijk dezelfde als die van Rome en Griekenland, aangebeden onder Celtische namen. Het Opperwezen werd aangebeden in de gedaante van een eik en Hæsus of Magtige genoemd. In hunne voorstelling van deze godheid zochten de Druïden met toestemming van de geheele orde en nabuurschap, den schoonsten boom uit, dien zij konden vinden, en de zijtakken er af gehouwen hebbende, voegden zij er twee van aan het hoogste gedeelte van den stam, zoodat deze zich uitstrekten als de armen van een mensch. Nabij dit schuine stuk was geschreven het woord Thau voor den naam van God, terwijl op den regterarm was gegrift Hæsus, op den linkerarm Belenus, en op het midden van den stam Tharanis. Tegen het verval van het Druïdismus, toen het geloof aan de eenheid van God verloren ging in een veelgodendom, werd Hæsus somtijds vereenzelvigd met Mars, die het bestuur had over oorlogen en legers, hoewel men ook gelooft, dat hij onder een anderen naam werd aangebeden, in de gedaante van een ontbloot zwaard. Hem werd al de oorlogsbuit aangeboden, en Cæsar verhaalt, dat indien de Britten overwonnen, zij al het genomen vee offerden, en het overige gedeelte van den buit afzonderden op eene plaats te dien einde aangewezen, en dat men in vele provinciën deze monumenten van offergaven in gewijde plaatsen opeengestapeld zag. Het gebeurde zelfs zelden, dat iemand zulk eene groote minachting voor de godsdienst toonde, dat hij den buit verborg of de openbare offergaven plunderde, en de gestrengste straffen werden aan zulke misdadigers opgelegd. De Goddelijke eigenschap van algemeene vaderliefde verschafte eene andere godheid aan de Druïden, aangebeden onder den naam van Teutates, zamengesteld uit de Britsche woorden Deu-Tatt of God de Vader. Hij werd eindelijk in den opperheer der helsche wereld hervormd, en beschouwd als Dis of Pluto bij de Grieken en Romeinen, hoewel sommigen veronderstellen, dat hij als Mercurius werd aangebeden. Ook vergaten de Britten niet om de hemelligchamen te aanbidden, want zij hadden ook vele tempels, die aan de zon waren gewijd, welke bekend was onder de namen van Bel, Belinus, Belatucardus, Apollo, Grannius, enz., die hare eigenschappen uitdrukten. De aanbidding der maan schijnt even belangrijk geweest te zijn, en de tempels aan haar gewijd waren gewoonlijk nabij en gelijk aan der die zon. Behalve deze voornaamste glansrijke hemelligchamen baden de Britten ook den donder aan, onder den naam van Taranis, doch een groot aantal der goden van Groot-Brittanje waren vergodingen van menschen, die overwinnende vorsten, wijze wetgevers of uitvinders van nuttige kunsten geweest waren. Zij waren over het algemeen juist dezelfde als die, welke door de Grieken en Romeinen werden aangebeden, en het is zelfs waarschijnlijk, dat zij in Gallië en Brittanje van grootere oudheid waren, daar zij van geboorte Celten en vorsten van Celtische stammen waren, en oorspronkelijk bekend stonden onder namen, die in de Celtische taal eene beteekenis hadden. Hierbij moet men nog voegen, dat de Grieken en Romeinen eene groote neiging toonden om de godheden van andere natiën over te nemen, terwijl het meer barbaarsche volk hardnekkig bleef bij het geloofen de gewoonten zijner voorvaderen. Een van de grootste dezer halve goden was Saturnus, de eerste van het geslacht der Titans, wiens naam beteekent de Oorlogzuchtige. De oorspronkelijke naam van Jupiter is *Jow*, een Celtisch woord, dat jong beteekent, omdat hij de jongste zoon van Saturnus was, dien hij onttroonde, terwijl zijne andere broeders, Neptunus en Pluto, slechts als ondergeschikte vorsten in zijn rijk handelden. De Romeinen verlengden later zijn naam door er *Pater*, vader, aan toe te voegen. Mercurius werd in Brittanje aangebeden onder de gedaante van een kubus, en Cæsar noemt hem „de voornaamste godheid van de Galliërs, van welke zij vele beelden hebben; zij houden hem voor den uitvinder aller kunsten, hun gids en geleider op hunne reizen, en den beschermheer van koopwaren en winst." Hij was de geliefkoosde zoon van Jupiter bij Maia, en kreeg van zijn vader het bestuur over het Westen van Europa, waar hij zijn Celtischen naam kreeg, zamengesteld uit de woorden *Merc*, koopwaar, en *Hz*, een man. Er waren ook vele andere denkbeeldige goden, die oudtijds in Brittanje werden aangebeden, en ook godinnen. Deze waren

Andraste, die, zooals men veronderstelt, Venus of Diana geweest is, Minerva, Ceres, Proserpina enz. Men heeft ook gemeend, dat de Britten de slang en den stier aanbaden, en dat er naauwelijks één rivier, één meer, berg of bosch was, waarin men niet veronderstelde, dat eenige geesten woonden, ter eere waarvan schatten werden aangeboden, en goud, voedsel en kleederen in de wateren werden geworpen."

De plaatsen voor de eeredienst der Druïden van oud Brittanje waren digte eikenboschjes, die in verschillende deelen van het land in groot aantal gevonden werden. Een Druïdische tempel bestond uit eene ruime ronde omheining in het midden van een dezer schaduwrijke boschjes, die, hoewel door eikenboomen omgeven, van boven open was. Binnen de omheining stond eene enkele en somtijds eene dubbele rij groote steenen, die loodregt waren geplaatst, en van tijd tot tijd gekruist werden door eene rij horizontaal liggende steenen; er waren ook verscheidene hoopen van ruwe steenen, die, zooals men veronderstelt, aan bijzondere godheden gewijd waren. Het Druïdische altaar, dat ook binnen de omheining stond, was somtijds gemaakt van zoden of een grooten, platten steen, om een zeer groot brandoffer te ontvangen, en somtijds was het slechts een stapel steenen, die in het midden van de omheining opgerigt was.

Veel duisternis hangt er over de gebruiken en ceremoniën van de eeredienst der Druïden. Eene hunner geliefkoosde heilige gewoonten was de *Deasuil*, die waarschijnlijk in verband stond met de aanbidding van de zon. Zij gingen daarbij driemaal rondom hunnen heiligen cirkel van het oosten naar het westen, en volgden den loopbaan der zon, waardoor men veronderstelt, dat zij hunne geheele berusting in den wil en het bevel van het Opperwezen wilden uitdrukken, en hun verlangen, dat alles goed met hen mogt gaan volgens dat bevel. Een ander gebruik, dat met naauwgezetheid werd verrigt, was het snijden van den eikenmistel, dat op den 10den Maart of het begin van het jaar plegtig plaats had. De zesde dag der maan en de nieuwe en volle maan werden door de Druïden ook als heilige tijden beschouwd. Er werden twee feesten met heilige vuren gevierd, namelijk op den eersten Mei en den eersten November.

De godsdienstige vergaderingen der Druïden werden door mannen en vrouwen bijgewoond, en zulk eene groote stilte werd er gedurende de heilige dienst vereischt, dat zij, die men vond praten, eerst driemaal gewaarschuwd en daarna ten toon gesteld werden, doordien een stukje van hunne kleederen werd afgesneden, terwijl eindelijk met de uiterste gestrengheid tegen hen te werk werd gegaan. Cæsar zegt ons, dat de grootste straf, die onder de Galliërs bekend was, was, dat hun verboden werd naar de openbare offeranden te gaan. Dieren werden er aan de goden geofferd, en voornamelijk witte stieren. Het is echter aan geen twijfel onderhevig, dat de Druïden ook overgegeven waren aan het wreede en barbaarsche gebruik om menschen te offeren. Soms werden deze ongelukkigen door pijlen gedood, en in de heilige boschjes gekruisigd, en op andere tijden werd er een groot beeld van stroo of ineengevlochten teenen gemaakt, dat geheel met hout, vee en menschen werd gevuld, en daarna als een groot brandoffer werd verteerd. De slagtoffers werden naakt in de tempels gebragt, en gekleurd met het sap van kruiden; zulke offeranden werden zelfs in het openbaar opgesteld, en werden bij buitengewone gelegenheden voor waarzeggerij gebezigd. „Zij nemen een man," zegt Diodorus Siculus, „die geofferd moet worden, en dooden hem met één slag met het zwaard boven het middelrif, en uit de houding, waarin hij valt, en zijne verschillende stuiptrekkingen, en de rigting, waarin het bloed uit zijn ligchaam vloeit, trekken zij hunne voorspellingen, volgens zekere regels, die hun door hunne voorvaderen nagelaten zijn." De stukken van het slagtoffer werden, gelijk sommigen veronderstellen, door het laatste vuur op het altaar verteerd, dat daarna op nieuw werd gewijd, door het met eikenbladen te bestrooijen. Wij moeten echter opmerken, dat eenigen deze menschenoffers niet alleen voor verzonnen houden, maar dat men ook heeft verondersteld, dat de offers zelden uit dieren bestonden, en dan alleen uit de meer schadelijke, zooals den beer. De Gaelische taal bevat geene sporen van zulke plegtigheden, en het woord, dat offerande uitdrukt, beteekent eigenlijk „het offeren van den koek."

Als de beschuldiging van menschen te offeren, tegen de Druïden ingebragt, op een goeden grond steunt, dan oefenden zij niet alleen zulke bijgeloovige barbaarschheden uit, daar het buiten allen twijfel is, dat de Egyptenaren, Carthagers en Phœniciërs aan dezelfde misdaad schuldig waren. Zoo nabij komt de eeredienst der Druïden aan die der Phœniciërs, dat sommige schrijvers beweerd hebben, dat zij dezelfde waren.

Gedurende eeuwen heerschte het Druïdismus in Brittanje en Gallië met ontwijfelbare opperheerschappij. De Romeinsche inval in het eerstgenoemde land gaf echter den eersten slag aan het stelsel, daar Augustus Cæsar

de Romeinsche burgers waarschuwde tegen het inachtnemen van een zijner gebruiken. Tiberius verbande zulke ceremoniën uit Rome en de aangrenzende provinciën, terwijl Claudius de Druïden in Gallië vernietigde. Eene vervolging ontstond er omstreeks denzelfden tijd tegen hen in Brittanje, waardoor vele genoodzaakt werden eene schuilplaats te zoeken op het eiland Anglesey. Suetonius Paulinus, gouverneur van Brittanje onder Nero, hieuw de heilige boschjes van de Druïden omver, vernielde hunne tempels, vernietigde hunne altaren, en verbrandde vele der priesters. Achtereenvolgende tijden van vervolging verminderden het aantal belijders van het Druïdische bijgeloof snel. Sporen er van schijnen echter in Brittanje bestaan te hebben tot 177, toen koning Lucius het Christendom omhelsde. Zelfs gedurende eene eeuw na dien tijd had de eeredienst der Druïden nog plaats op het eiland Mona. Naarmate het Christendom echter zijn weg vond in alle deelen van het land, verdween dit afgodische stelsel, en door de ijverige pogingen van Columba en de Culdeërs (zie ald.) verdwenen de barbaarsche ceremoniën en bijgeloovigheden der Druïden geheel.

DRUÏDESSEN, priesteressen van de oude Heidensche Britten. Deze naam werd gewoonlijk gegeven aan de vrouwen der Druïden, van welke eenige zich bijna uitsluitend aan godsdienstige pligten wijdden. De heiligste en belangrijkste orde echter, wier oudheidkundige kennis het uitgebreidst en naauwkeurigst was, was zamengesteld uit die priesteressen, die zich tot den maagdelijken staat hadden verbonden, en te zamen in afgezonderde vereenigingen van zusters woonden. Omstreeks het jaar 45 van onze jaartelling waren deze vestalen negen in getal; hare woonplaats was een eiland, gelegen in de Britsche zee, dat door de Corisoptii werd bewoond, en waarschijnlijk het eiland Sein geweest is, ongeveer vier mijlen van Finisterre op de kust van Bretagne, daar het oudtijds Sena werd genoemd, en deszelfs bewoners *Sehanes* of *Senæ*, eerwaardige vrouwen, heetten. Hare voornaamste bezigheid was waarzeggerij, doch zij gaven ook voor wonderen te doen, te profeteren, de verouderdste ziekten te genezen, de stormen te doen ontstaan, en zich te veranderen in alle soorten van dieren, hoewel zij geene harer voorspellingen aan iemand anders ontsluijerden dan aan zeelieden en dezulken, die haar eiland bezochten met het doel om haar orakel te raadplegen. Zij hadden wit haar, en hare kleedij bij zekere openbare gelegenheden was, gelijk die der Druïden, eene witte tunica, een linnen mantel met haken en een breeden gordel van koper; zij gingen met bloote voeten en een tooverstaf in de hand. Toen Suetonius Paulinus in het jaar 61 een inval deed in het eiland Anglesey, dat toen de woonplaats was van den Aartsdruïde, werden zijne manschappen door ontsteltenis getroffen, toen zij een aanzienlijk aantal Druïdessen in lijkgewaad met loshangende haren vonden, die toortsen droegen en langs de gelederen van het Britsche leger liepen, terwijl zij de wraak des hemels over de vijanden van haar land inriepen. Hare offerdiensten jegens gevangenen waren echter nog woester, daar zij eerst met uitgetrokken zwaarden op deze aanliepen, hen nederhieuwen, en daarna naar een ruimen put sleepten, waarop de dienstdoende Druïdische priesteres stond, die een lang mes in elk der slagtoffers stak. De lijken werden daarna geopend en door hare medehelpsters onderzocht, die uit het voorkomen der ingewanden hare waarzeggerijen uitspraken, welke onmiddellijk aan het leger of den raad werden medegedeeld. Elk jaar was het hare gewoonte om het dak haars tempels af te nemen, en dezen door haar vereenigden arbeid weder vóór zonsondergang te bedekken; en zoo er eene gedurende deze plegtigheid haar last verloor of liet vallen, werd zij door de overige in stukken gescheurd, en hare ledematen werden in Bacchanalische processie rondom de heilige plaats gedragen.

DRUPPELEN (Feest der), een feest door de Copten of oorspronkelijke bewoners van Egypte op den 12den Junij gevierd, omdat op dien dag de dauwdruppelen vallen, die, zooals men gelooft, tot het rijzen van den Nijl aanleiding geven. De inboorlingen gelooven, dat deze druppelen de zegeningen zijn, die van den hemel worden gezonden. Zoodra deze dauw gevallen is, geraakt het water bedorven en neemt het eene groenachtige kleur aan, die hoe langer hoe meer toeneemt, totdat de rivier op een meer gelijkt, dat geheel met mos bedekt is. Deze kleur is niet alleen in het groote kanaal van den Nijl te zien, maar ook in al de vijvers en takken, die er in uitkomen; alleen de waterbakken houden het water zuiver. Gedurende elk jaar duurt deze groene kleur ongeveer twintig dagen of langer, doch nooit meer dan veertig dagen. Op dezen tijd lijden de Egyptenaren veel, omdat het water bedorven, smakeloos en ongezond is, en goed water zeer zeldzaam is. Zoodra de groene kleur weg is, wordt de rivier de Nijl rood en zeer modderig. De Copten waren gewoon om de dauwdruppelen de zegening des hemels te noemen, en geloofden, dat de Almagtige den aartsengel Michaël naar beneden zond, om deze heilige druppelen in den Nijl te gieten, opdat hij zou be-

ginnen te rijzen, en eindelijk hun land besproeijen en vruchtbaar maken.

De godheid of besturende genius der rivier werd door de oude Egyptenaren door gepaste offeranden gunstig gestemd, zoowel gedurende de overstrooming als omstreeks het tijdperk, waarop zij verwacht werd; Seneca zegt ons, dat op een zeker feest de priesters geschenken en offergaven van goud in de rivier wierpen nabij Philæ, op eene plaats, die de aderen van den Nijl werd genoemd, wanneer zij voor het eerst het rijzen van den vloed bemerkten. Wij mogen met redelijkheid veronderstellen, dat het groote en verwonderlijke schouwspel der overstrooming in hen gevoelens opwekte van het diepst ontzag voor de Goddelijke magt, waaraan zij zulk een grooten zegen verschuldigd waren.

Een van de voornaamste feesten der Egyptenaren in oude tijden was, volgens Heliodorus, de Niloa of inroeping van de zegeningen der overstrooming, ter eere van de beschermgodheid van den Nijl. Vansleb zegt, dat in den eersten nacht der druppelen een kadi (regter) en de oudste persoon der stad naar de kerk gaan, en een klein touw dragen met acht knoopen er in, op een duim afstands van elkander. Aan het einde van dit touw is een stuk lood, dat door den mond van den put wordt nedergelaten, in tegenwoordigheid van een grooten toeloop van menschen, totdat het de oppervlakte van het water aanraakt, waarna zij den put sluiten en hun zegel er op zetten, en tot den volgenden morgen in de kerk blijven, om te zien hoe hoog het water in den loop van den nacht gerezen is. Zoodra de dag aangebroken is, nemen zij het zegel weg, openen den put, en zien door het aantal knoopen, die vochtig zijn, hoeveel vademen boven de zestien de Nijl dat jaar rijzen zal, terwijl zij een vadem voor elken knoop rekenen. Dezelfde reiziger voegt er bij: „De Mohamedanen, hoewel erkende vijanden van de Copten, nemen thans nog bij dezelfde gelegenheid verscheidene gewoonten in acht, die zeer veel gelijken op die der Copten, toen hunne priesters nog den Nijl maten. Deze plegtigheid wordt nooit verrigt dan bij de Vesper, dat is te zeggen, te drie ure in den namiddag. Zij, die dit ondernemen, moeten kadis of regters zijn, wier functiën bij de Mohamedanen kerkelijk zijn. Alvorens zij er mede beginnen, moeten zij gereinigd worden en hunne avondgebeden, die eenigzins gelijken op de mis bij de Copten, geëindigd hebben."

Jaarlijks wordt er nog in Egypte een feest gevierd bij het openen van den Kalidge of het nederhakken van den dijk van het kanaal te Caïro, ten einde de wateren van den Nijl toe te laten, wanneer zij eene zekere hoogte hebben bereikt. Deze hoogte wordt gemeten door een werktuig, dat daarvoor gemaakt is, en een Nilometer of meter van den Nijl heet. Dit instrument is geplaatst tusschen Gizeh en Caïro, aan den kant van een eiland in het midden der rivier, en bestaat uit een ronden toren met een vertrek, dat in het midden een put heeft, die met marmer omzet is. De bodem van den put reikt tot aan den bodem der rivier, en er is eene groote opening, waardoor het Nijlwater toegang heeft tot den put. Het rijzen van het water wordt aangewezen door eene achthoekige kolom, van blaauw en wit marmer, waarop twintig el, elk van twee en twintig duim, afgeteekend zijn. Als de rivier hare behoorlijke hoogte bereikt heeft, worden al de kanalen geopend, en het geheele land wordt onder water gezet. Het grootste belaag wordt er door de bewoners aan het rijzen van den Nijl gehecht, daar Egypte voor zijne vruchtbaarheid geheel afhangt van deze trotsche rivier, en daarom worden, wanneer de gemiddelde hoogte bereikt is, en de kanalen worden geopend, vreugdetoonen van alle kanten gehoord, vermengd met muzijk, gezang en kreten van „Allah illah Allah." Een algemeen feest wordt er te dier tijde gehouden, gedurende hetwelk het volk zich overgeeft aan alle soorten van genoegens; vreugde is op elk gelaat geteekend, en het geluk heerscht in elk huis. Een ieder wenscht zijn buurman geluk, dat de riviergod vruchtbaarheid en overvloed over het land uitstort.

DRUZEN, eene kettersche Mohamedaansche secte die omstreeks het begin der elfde eeuw in de bergen van Syrië ontstond. De Druzen worden voornamelijk gevonden in de districten van den Libanon, ten noorden van de METAWILAH (zie ald.) en ten zuiden van de MARONIETEN (zie ald,), met welke zij echter tot zekere grens vermengd zijn. Zij worden ook in een groot aantal in Wadi-et-Teim, in Jebel Hauran en in de nabijheid van Damascus gevonden. Als eene secte stammen zij af van de CARMATHIËRS (zie ald.), en hun oorsprong is toe te schrijven aan de voortplanting van de buitensporige leer van den dweepzieken kalif El Hakim van het Fatimitische geslacht. Deze tiranieke heerscher werd verontrust door een opstand van de orthodoxe Muzelmannen van Egypte, aangevoerd door een geringen waterdrager van Caïro, die voorgaf van den stam der Ommiaden te zijn. Na een langen en hevigen strijd werd de bedrieger overwonnen en gevangen genomen. De kalif vond eene nieuwe en zonderlinge wijze uit om hem ter dood te brengen; hij gaf bevel, dat hij met zijne handen en voeten aan een

kameel gebonden en door de straten van Caïro geleid zou worden, terwijl een aap, te dien einde afgerigt, hem op het hoofd sloeg met een steen, totdat het leven er uit was. Van dien tijd af werd El Hakim een hevig vervolger van de orthodoxe Mohamedanen en een magtige tegenstander der kalifen van Bagdad. Hij werd bijgestaan door twee Perzische leerlingen, die even dweepziek als hij waren, namelijk Hamza en Ed-Derazin, van wiens naam Deruz, hunne juiste Arabische benaming, komt, waarvan het woord Druzen afgeleid is. Gedurende langen tijd hing er veel duisternis over de leerstellingen dezer zonderlinge secte, doch thans hebben wij daarvan een vrij juist verslag van verscheidene schrijvers, die zorgvuldige onderzoekingen hebben ingesteld aangaande dit geheimzinnige onderwerp. De Sacy geeft in zijn werk „Exposé de la Religion des Druzes" het volgende overzigt van deze zonderlinge secte: „Slechts één God te erkennen, zonder te trachten de natuur van Zijn wezen en van Zijne eigenschappen te doorgronden; te erkennen, dat Hij noch door de zinnen begrepen, noch door woorden bepaald kan worden; te gelooven, dat de Godheid zich op verschillende tijden in eene menschelijke gedaante aan menschen vertoond heeft, zonder deel te hebben aan één van de zwakheden en onvolmaaktheden der menschheid; dat Zij zich eindelijk vertoond heeft bij het begin der vijfde eeuw van de Hedsjra in de gedaante van Hakim Biamr-Allah; dat dat de laatste Harer openbaringen geweest is, waarna er geene andere meer te verwachten is; dat Hakim in het jaar 411 van de Hedsjra verdween, om het geloof zijner dienstknechten te beproeven, om plaats te maken voor den afval van huichelaars en van hen, die slechts de ware godsdienst hadden omhelsd, in de hoop op tijdelijke beloonigen; dat hij na korten tijd weder verschijnen zal vol glorie en majesteit, om over al zijne vijanden te zegepralen, om zijn rijk uit te breiden over de geheele aarde, en zijne getrouwe aanbidders voor altijd gelukkig te maken; te gelooven, dat de Algemeene Geest het eerste van Gods schepselen is, het eenige dadelijke voortbrengsel van Zijne almagt; dat deze op de aarde verschenen is ten tijde van elke der openbaringen van de Godheid, en eindelijk verschenen is sedert den tijd van Hakim in de gedaante van Hamza, zoon van Ahmed; dat door zijn bestuur alle andere schepselen zijn voortgebragt; dat Hamza alleen de kennis aller waarheid bezit, dat hij de eerste dienaar der ware godsdienst is, en dat hij, middellijk of onmiddellijk, met de andere dienaren en met de geloovigen, maar in verschillende verhoudingen, de kennis en de genade deelt, die hij dadelijk van de Godheid ontvangt, en waarvan hij het eenige kanaal is; dat hij alleen onmiddellijken toegang tot God heeft, en als middelaar handelt voor de andere aanbidders van het Opperwezen; te erkennen, dat Hamza diegene is, aan wien Hakim zijn zwaard zal toevertrouwen, om zijne godsdienst te doen zegevieren, om al zijne mededingers te overwinnen, en beloonigen en straffen uit te deelen volgens de verdiensten van een ieder; de andere dienaren der godsdienst te kennen, en den rang, dien een ieder hunner bekleedt; aan een ieder de gehoorzaamheid en de onderwerping te geven, die hem toekomt; te bekennen, dat elke ziel geschapen is door den Algemeenen Geest; dat het aantal menschen altijd even groot is, en dat de zielen achtervolgens in verschillende ligchamen overgaan; dat zij door hunne gehechtheid aan de waarheid verheven worden tot een hoogeren graad van uitmuntendheid, of verlaagd worden door godsdienstige overdenking te verwaarloozen of op te geven; de zeven geboden op te volgen, die de godsdienst van Hamza aan de volgelingen van dezen oplegt, en die voornamelijk van hen eischen het inachtnemen der waarheid, liefde jegens hunne broederen, afstand van hunne vroegere godsdienst, de meest volkomene berusting en onderwerping aan den wil van God; te erkennen, dat alle vorige godsdiensten slechts meer of min volmaakte typen van de ware godsdienst geweest zijn, dat al hare ceremoniëele gebruiken slechts allegoriën zijn, en de openbaring van de ware godsdienst de afschaffing van elk ander geloof vereischte. Dit is eene korte schets van de godsdienst, die in de boeken der Druzen wordt geleerd, waarvan Hamza de schrijver is, en wiens volgelingen Unitarissen worden genoemd."

Mohamed ben Ismaël Ed-Derazin was een vurig apostel van den dweepzieken Hakim, die, behalve zijne andere ongerijmdheden, ook geëischt heeft om als eene godheid te worden beschouwd. Die goddelooze eisch werd ondersteund door Ed-Derazin, die beweerde, dat Hakim eene vleeschwording van den onzigtbaren Imam was. Hamza was de ijverigste zendeling van het nieuwe geloof; hij verklaarde, dat Mohamed niets wist dan de letterlijke verklaring van hetgeen geopenbaard was, terwijl El Hakim bekend was met den allegorischen zin, die volmaakte en ware wijsheid was. De voornaamste punten, waarop de Druzen van de andere Mohamedaansche secten verschillen, zijn het gezag, dat zij toeschrijven aan El Hakim, en hun eerbied voor eene geloofsoorkonde, die hij aan zijne volgelingen zou hebben nagelaten. Deze oorkonde vond men na den dood van El Hakim in eene van de mos-

keën hangen, en wordt onder de Druzen in grootere achting gehouden dan de koran. Het is een wonderlijk feit, dat, hoewel dit zonderlinge volk voorwendt Mohamed als een profeet te vereeren, het nooit zijn naam uitspreekt zonder zijne nagedachtenis te vloeken. „Wij zijn diegenen," zeggen de Druzen, „die in het bezit van het geloof gesteld zijn na de godsdienst van Mohamed, den zoon van Abdallah; moge de vervloeking des Heeren op hem zijn." Zij zijn gesteld op den naam van Unitarissen, en beweren, dat zij alleen de leer der Goddelijke eenheid goed begrijpen. Wat El Hakim aangaat, dien zij hoofdzakelijk vereeren, zij verwachten zijne wederkomst binnen korten tijd, indien dat hem zoo behaagt, en dat hij met zijne volgelingen op aarde zal heerschen gedurende tallooze eeuwen, wanneer zij, die nu weigeren hem te erkennen, zullen worden onderworpen aan zijnen schepter, geklonken in ketens, genoodzaakt om eene jaarlijksche schatting te betalen, en gedwongen om kenteekenen op hunne kleederen te dragen. Door den ijver van Hamza verspreidden de nieuwe leerstellingen zich snel over Egypte, Palestina en langs de kust van Syrië, doch ten gevolge van de vervolging, die door de orthodoxe Mohamedanen tegen hen ontstond, vlugtten de Druzen naar den Libanon, waar er thans op de bergrij van den Anti-Libanon ruim 200,000 wonen.

De godsdienst der Druzen is een stelsel van Deïsmus, dat hier en daar vermengd is met sporen van het Judaïsmus, Christendom en Mohamedismus. Zij nemen noch de besnijdenis, noch het gebed, noch vasten in acht; zij drinken wijn, eten varkensvleesch, en huwen binnen de verboden graden. Zij dragen een witten tulband als een zinnebeeld van zuiverheid. Al de ceremoniën hunner godsdienst zijn zooveel mogelijk in geheimzinnigheid gehuld; hunne moskeën staan afgezonderd, en zijn gewoonlijk gebouwd op de toppen van heuvelen, en niemand dan de ingewijden mag bij hunne eeredienst tegenwoordig zijn. In hunne heiligdommen bevindt zich de gesluijerde gedaante van een kalf, welke zij beschouwen als het zinnebeeld van den onzigtbaren Imam; deze gedaante wordt zelden ontbloot, en nooit anders dan voor hen, die de hoogere graden in het geloof hebben verkregen. De ingewijden zijn verpligt om de meest onschendbare geheimhouding te bewaren ten aanzien van godsdienstzaken, meer bijzonder aangaande hun meester El Hakim. De strenge regel, dien zij op dit punt gemaakt hebben, is, dat „hij, die het minste dier geheimen verraadt, zal zonder genade als een afvallige gedood worden in de openbare vergadering der Druzen."

De kerkelijke inrigtingen van de Druzen worden in het kort beschreven door Niebuhr in zijne Reizen in Arabië enz. „De Druzen," zegt hij, „worden verdeeld in Akalen, dat is te zeggen, geestelijken, en Djahels of wereldlijken. De geestelijken hangen af van drie Akalen, die Scheiks onder hen zijn, van welke er een in het district Arkub, de tweede in het district Tschuf el Heite en de derde in het district Hasbeia woont. De Akalen worden van de wereldlijken onderscheiden door hunne witte kleederen. Zij hebben gewoonlijk goede huizen op de heuvelen, en te oordeelen naar die weinige, welke ik zag op den weg van Saïde naar Damascus, komt het mij voor, dat zij de slechtste plaatsen niet gekozen hebben. Op Donderdagavond, die onder de Oosterlingen de nacht van Vrijdag wordt genoemd, komen zij te zamen in het huis van den een of ander hunner broederschap, om hunne eeredienst uit te oefenen en voor de geheele natie te bidden. De vrouwen van geestelijken mogen daarbij tegenwoordig zijn, doch zij laten geene wereldlijken toe, zelfs geen Scheik of Emir. Zij verachten alle eerambten op de wereld, doch misschien maken zij hierin van den nood eene deugd, want bij de terugkomst van Hakim hopen zij koningen, viziers en pachas te zijn. Zij trouwen niet met de dochters van wereldlijken, en hunne verachting van de eigendommen der grooten drijven zij zelfs zoo verre, dat zij niet eten met de Scheiks en Emirs hunner eigene natie. Akalen eten slechts met Akalen en met de boeren en andere arme menschen, die zij zeker weten, dat hun brood door arbeid verdienen." Burckhardt werpt ook meerder licht over dit onderwerp in zijne Reizen in Syrië. „Het schijnt bij hen eene grondstelling te zijn," zegt hij ons, „de godsdienstige gebruiken aan te nemen van het land, waarin zij wonen, en het geloof der sterksten te belijden, daarom belijden zij in Syrië allen het Islamismus; zelfs zij, die gedoopt zijn, nemen nog de uiterlijke vormen van het Mohamedaansche geloof in acht. Er is geene waarheid in het beweren, dat de Druzen den eenen dag naar de moskee gaan en den volgenden dag naar de kerk, zij belijden allen het Islamismus; en wanneer zij zich met de Mohamedanen vermengen, verrigten zij de plegtigheden, die door hunne godsdienst voorgeschreven worden. In het afgezonderde verbreken zij echter de vasten van den Ramadan, vervloeken Mohamed, geven zich over aan wijn, en eten voedsel door den koran verboden. Zij hebben een ingekankerden haat tegen alle godsdiensten, behalve hunne eigene, maar meer bijzonder tegen die der Franken, voornamelijk ten gevolge eener overlevering

onder hen, dat de Europeanen te eeniger tijd hunne republiek omver zullen werpen."

Alvorens wij dit artikel eindigen, moeten wij melding maken van eene bijzondere kleeding onder de vrouwelijke Druzen, waarvan verschillende reizigers in Palestina melding maken. In de straten van Beyrout ontmoet men zeer dikwijls Druzische vrouwen, die den tantour of zilveren hoorn dragen, met den witten sluijer er over heen. Het is verre van een bevallig sieraad, en is alleen aangenomen door de vrouwen van den Libanon. Het is waarschijnlijk, dat deze mode oorspronkelijk ontleend is aan de taal der Schrift, en niet dat zulk eene mode lang geleden bestond, waarop de Schrift wijst. Waarschijnlijk is de waarheid ten aanzien van deze gewoonte dezelfde als ten aanzien van verscheidene gebruiken onder de Abyssiniërs; zij hebben gewoonten gegrift op eene letterlijke toepassing van de uitdrukkingen in de Schrift. Gezegden als: „Ik heb mijnen hoorn in het stof gedaan," kunnen bij het volk van den Libanon aanleiding gegeven hebben tot dit zonderlinge hoofdtooisel. De hoorn, waarop de woorden der Schrift betrekking hebben, was eenvoudig, zooals bij de Grieken, de hoorn van dieren, daar die hun voornaamste verdedigingswapen is, en daarom het natuurlijke zinnebeeld van kracht.

DUALISMUS, dat leerstelsel dat twee ongelijksoortige, oorspronkelijke en niet van elkander af te leiden beginselen, een goed en een kwaad beginsel, aanneemt. Het kwaad wordt derhalve buiten het Goddelijke bestuur gesteld, daar het een onafhankelijk bestaan buiten God heeft. Dit was een van de grondbeginselen der Gnostische ketterijen. Zij waren uit haren aard dualistisch. Zij trachtten den tegenwoordigen staat der dingen te verklaren uit een zedelijk oogpunt, door te beweren, dat die het voortbrengsel is van twee met elkander strijdige beginselen, de uitslag van de vermenging van twee elkaâr vijandige magten. Deze bijzondere denkwijze kenmerkte de Syrische als onderscheiden van de Alexandrijnsche Gnosis, en was blijkbaar ontleend aan het oud-Perzische stelsel van Zoroaster, hetwelk leerde, dat *Ahriman* en diens rijk even oorspronkelijk en onafhankelijk waren als *Ormuzd* en diens rijk. (Zie Abesta.) Deze theorie, die zich bij de Manichæïsche secte openbaarde, nam het bestaan aan van een werkzaam, ontstuimig rijk van duisternis, dat aanhoudend invallen deed in het rijk des lichts, en aldus het licht met de duisternis, of het kwade met het goede, vermengde. Dit stelsel van dualismus werd ook onder de Platonisten gevonden in de *hyle* of stof van de ligchamelijke wereld, als staande tegenover de ziel der wereld, die aan het heelal het leven geeft. „Het meest wezenlijke onderscheid," zegt Neander, „tusschen de stelsels der Gnostieken en dat, hetwelk ook den besten maatstaf, waarnaar wij ze verdeelen kunnen, aan de hand geeft, berust op de meerdere of mindere toenadering van hunne eigenaardige wereldbeschouwing tot die des Christendoms. Het is juist het dualistische element, dat in al die stelsels heerscht, waarop het hier aankomt, en waardoor de strijdigheid tusschen eene tijdelijke, aardsche en eene hoogere, onzigtbare wereld, tusschen het natuurlijke, zuiver menschelijke en het Goddelijke, welke het Christendom, als in tegenspraak met de oorspronkelijke eenheid der schepping, uit een afval van het schepsel afleidt, en als slechts door de verlossing weder weg te nemen voorstelt, tot eene oorspronkelijke werd gemaakt, die, in het bestaande zelf gegrond, nimmer door eenige verlossing kon opgeheven worden. Deze strijdigheid, aldus opgevat, moesten de Gnostieken ook tot het Christendom in zijne betrekking tot de schepping, de natuur en de geschiedenis uitstrekken. Waar zij geheel onbepaald in al hare kracht werd aangenomen, moest men ook eene volstrekte strijdigheid tusschen het Christendom en de schepping, de natuur en de geschiedenis stellen, en moest het eerste het voorkomen verkrijgen van iets, dat geheel op zich zelf stond, en, zonder eenig verband met al het overige, er als het ware plotseling en geheel onvoorbereid was ingeschoven. Er kon mitsdien ook geene sprake zijn van eene voortgaande ontwikkeling der godsregering als een innerlijk, naauw verbonden geheel, maar iedere zamenhang tusschen het Christen- en Jodendom moest verbroken worden. Dit alles nu vereenigde zich als in één brandpunt in de wijze, waarop men zich de betrekking voorstelde van den *Demiurgos* tot den hoogsten, volmaakten God en tot de wereld der geesten; en het komt er dus geheel op aan, of hier eene volstrekte strijdigheid aangenomen, of voor eene zekere toenadering nog ruimte gelaten werd. Het behoeft geen betoog, hoe diep dit verschil in de denkbeelden omtrent godsdienst en zedelijkheid ingrijpen moest."

Het dualismus lag ten grondslag van het stelsel der Basilidianen (zie ald.), waarin de vermenging van het Goddelijke element met de stof werd toegeschreven aan eene inbreukmaking van het rijk der duisternis op het rijk des lichts. Doch het dualismus heerschte niet alleen in verschillende Gnostische stelsels, maar bekleedt ook eene in het oog vallende plaats in de

voornaamste Oostersche godsdienststelsels. Zoo worden Boeddha en Brahm beiden voorgesteld als in de noodzakelijkheid, om uit zich zelve in de openbaring te treden. Zoo springt de wereld van phænomenen, de Maia of begoocheling, in aanzijn. Bij den mensch keert de geest of de ziel door verschillende stadiën in het zuivere wezen van den Geest terug, de *Nirwana* der Boeddhisten of de opneming in *Brahm* den eeuwigen geest, het hoogste geluk der Brahmanisten. Het Manichæïsche dualismus was eene blijkbare vereeniging van het stelsel van Zoroaster met dat der Boeddhisten.

DUCHOBORTZI (Slav. *Duch*, een geest, en *borets*, een worstelaar), of strijders in den geest, eene secte van afgescheidenen van de Russische (Griecksche) kerk. De oorsprong de Duchobortzi is nooit volkomen bekend geworden. Zij beweren zelve, wanneer zij over dit onderwerp ondervraagd worden, dat de eerste personen, die hunne beginselen toegedaan waren, de drie Joodsche mannen waren, die in Dan. III. worden vermeld, welke door Nebukadnezar in den brandenden oven werden geworpen, omdat zij het gouden beeld, dat hij opgerigt had, niet aanbaden. Geene oorkonden bestaan er over de geschiedenis der Duchobortzi; geene zijn er ten minste openbaar gemaakt. Wijlen de graaf Krasinski, wiens kennis van de godsdiensten der Slavonische natiën zeer uitgebreid was, was van meening, dat zij eene voortzetting van de secte der PATARENEN (zie ald.) zijn, die juist dezelfde leer over den val der ziel vóór de schepping der wereld waren toegedaan als de Duchobortzi, en die in de dertiende en veertiende eeuw in Servië, Bosnië en Dalmatië zeer talrijk waren, doch van wie sedert het laatste gedeelte der vijftiende eeuw geene melding meer wordt gemaakt. Of deze gissing al of niet op een goeden grondslag steunt, de Duchobortzi werden eerst tegen het midden der vorige eeuw in verschillende deelen van Rusland ontdekt. Zij trokken vooral de aandacht van het gouvernement door hunne weigering om in het leger te dienen. Dit besluit, waaraan zij zich volstandig hielden, haalde hun de vervolging der burgerlijke autoriteiten, gedurende de regering van Catharina en die van Paul, op den hals. Volkomene verdraagzaamheid werd hun echter toegezegd, toen Alexander I. den troon der Czaars beklom, en zij kregen verlof om koloniën te stichten in het zuiden van Rusland aan den regteroever van den Molochna.

Het beste verhaal van het geloof der Duchobortzi is vervat in een geschrift, die zij ten tijde hunner vervolging onder Catharina aan Kochowski, gouverneur van Jekaterinoslav aanboden. Dit geschrift is van den volgenden inhoud: „God is slechts één, doch Hij is één in de Driëenheid. Deze heilige Driëenheid is een ondoorgrondelijk Wezen. De Vader is het licht, de Zoon is het leven, de Heilige Geest is de Vrede. In den mensch is de Vader geopenbaard als het geheugen, de Zoon als de rede, de Heilige Geest als de wil. De menschelijke ziel is het beeld van God; maar dit beeld in ons is niets anders dan het geheugen, de rede, en de wil. De ziel heeft bestaan vóór de schepping der zigtbare wereld. De ziel viel vóór de schepping der wereld, te gelijk met vele geesten, die toen in de geestelijke wereld, in de wereld hierboven, vielen, daarom moet de val van Adam en Eva, die in de Schrift beschreven is, niet in zijn gewonen zin opgevat worden; maar dat gedeelte der Schrift is een beeld, waarin voorgesteld is: ten eerste, de val der menschelijke ziel uit een staat van verheven zuiverheid in de geestelijke wereld, en voor zij in de wereld kwam; ten tweede, de val die door Adam werd herhaald, in het begin van de dagen dezer wereld, en die voor ons verstand geschikt is; ten derde, de val die, sedert Adam, geestelijk en vleeschelijk herhaald is door ons allen, en die herhaald zal worden tot aan de vernietiging der wereld. Oorspronkelijk werd de val der ziel veroorzaakt, doordien zij zich zelve beschouwde, en zich zelve alleen begon te beminnen, zoodat zij zich van de beschouwing en liefde van God afkeerde, alsmede door een vrijwilligen hoogmoed. Toen de ziel voor hare straf gesloten werd in de gevangenis des ligchaams, viel zij ten tweeden male in den persoon van Adam, door de schuld der verleidende slang, dat is te zeggen, door den bedorven wil van het vleesch. Thans wordt de val van ons allen veroorzaakt door de verleiding derzelfde slang, die in ons getreden is door Adam, door het gebruik der verboden vrucht, d. i., door den hoogmoed en de opgeblazenheid van den geest en de wellustigheid van het vleesch. Het gevolg van den eersten val der ziel in de wereld hierboven was het verlies van het Goddelijke beeld en hare beslotenheid in het stof. Het geheugen des menschen werd verzwakt, en hij vergat, wat hij vroeger geweest was. Zijne rede werd verduisterd, en zijn wil bedorven. Aldus verscheen Adam in deze wereld, met eene flaauwe herinnering van de vroegere hoogere wereld, zonder eene heldere rede en een juisten wil. Zijne zonde, welke lag in zijn val op aarde herhaald, daalt echter niet tot zijne nakomelingschap af; maar een ieder zondigt, en wordt voor zich zelven behouden. Hoewel niet de val van Adam, maar de willigheid van elken mensch

de wortel der zonde is, is toch niemand vrij van val en zonde, omdat een ieder, die in deze wereld komt, reeds vroeger gevallen is, en de neiging tot een nieuwen val medebrengt. Na den val der ziel in de wereld hierboven schiep God voor haar deze wereld, en stortte haar, naar Zijne geregtigheid, uit de wereld van geestelijke zuiverheid in deze wereld, als in eene gevangenis, tot straf voor de zonde; en nu zinkt en begraaft zich onze geest, in deze wereld besloten, in dezen ketel van elementen, die er in gisten. Aan den anderen kant wordt de ziel in het tegenwoordige leven als in eene plaats van zuivering nedergelaten, opdat, met vleesch omkleed zijnde en hare eigene rede en haren eigen wil volgende, zij onderwezen moge worden in goed of kwaad, en dus de vergeving harer vroegere schuld verwerven, of onderworpen worden aan altijddurende straf. Wanneer het vleesch voor ons in deze wereld wordt gevormd, vloeit onze geest van boven er op neder, en de mensch wordt in aanzijn geroepen. Ons vleesch is de vergaderplaats, waarin onze ziel ontvangen wordt, en waarin zij de herinnering en het gevoel verliest, van hetgeen wij eenmaal vóór onze vleeschwording geweest zijn; het is het dunne water der elementen in den kokenden ketel dezer wereld, in deze wereld des Heeren, waarin onze zielen gezuiverd moeten worden tot een zuiveren, eeuwigen geest, die beter dan de vroegere is; het is de cherub met het vurige zwaard, die ons den weg tot den boom des levens, tot God, tot de opneming in Zijne Godheid afsnijdt; en hier is aan den mensch die Goddelijke beschikking vervuld: „Nu dan, dat hij zijne hand niet uitsteke, en neme ook van den boom des levens, en ete, en leve in eeuwigheid.

„Daar God van alle eeuwigheid den val der ziel in het vleesch voorzag, en wist, dat de mensch door zijne eigene kracht niet van dezen val kon opstaan, besloot de Eeuwige liefde op aarde neder te dalen, om mensch te worden en door haar lijden de eeuwige geregtigheid te voldoen.

„Jezus Christus is de Zoon van God en God zelf. Men moet echter opmerken, dat, als Hij in het Oude Testament wordt beschouwd, Hij niets anders dan de Hemelsche Wijsheid van God, de Albehoeder is, die in het begin in de natuur der wereld werd gekleed, en later in de letteren en geschriften van het geopenbaarde Woord. Christus is het Woord Gods, dat tot ons spreekt in het boek der natuur en in de Schrift; de magt, die, door de zon, wonderdadig schijnt op de schepping en in levende schepselen, die alles beweegt, alles bezielt, en overal is in aantal, gewigt en maat. Hij is de magt van God, die, in onze voorvaderen zoowel als nu in ons zelve, op verschillende wijzen handelde en handelt. Wanneer Hij echter in het Nieuwe Testament wordt beschouwd, is Hij niets anders dan de vleesch geworden Geest van de hoogste wijsheid en kennis van God en waarheid, de Geest der Liefde, de Geest, die van boven komt, vleesch gewordene, onuitsprekelijke, heiligste vreugde, de Geest der troost, des vredes in zijne volheid en elker klopping van het hart, de Geest der kuischheid, matigheid, gematigdheid.

„Christus was ook mensch, omdat Hij, gelijk wij, geboren was in het vleesch. Maar Hij daalt ook neder in elk onzer door de aankondiging van Gabriel, en wordt geestelijk ontvangen, zooals in Maria; Hij wordt geboren in den geest van elken geloovige; Hij gaat in de woestijn, namelijk in het vleesch van elken geloovige, wordt verzocht van den duivel in elken mensch door de zorgen des levens, wellustigheid en wereldsche eer. Als Hij sterk in ons wordt, spreekt Hij woorden van onderrigting: Hij wordt vervolgd, lijdt den dood aan het kruis, en wordt in het graf van het vleesch gelegd; Hij staat op in het licht der heerlijkheid, in de ziel van hen, die tot het tiende uur droefenis lijden; Hij leeft in hen veertig dagen, giet alle liefde in hun hart, leidt hen naar den hemel, en brengt hen op het altaar der heerlijkheid als een heilig, waar en beminnelijk offer."

De Duchobortzi erkennen de Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament als het Woord van God, doch, gelijk de Swedenborgianen, beweren zij, dat zelfs de eenvoudigste historische opgaven van den bijbel eene geheimzinnige allegorische beteekenis hebben, die hunne secte alleen volkomen begrijpen kan. De geheele godsdienst zoeken zij in mystieke oefeningen, met uitsluiting van alle uitwendige gebruiken en plegtigheden. „Toen wij hun het belang onder het oog bragten," zegt Dr. Henderson, „van goed voorzien te zijn van de Schriften, zeiden zij ons, dat wij ons zeer vergisten, als wij ons verbeeldden, dat zij den bijbel niet onder zich hadden. Zij hadden dien in hun hart; het licht aldus medegedeeld was voldoende, en zij behoefden niets meer. Alles is bij hen geestelijk. Zij spreken van Christus en diens dood, doch verklaren Zijn persoon en lijden op eene mystieke wijze, en bouwen op een geheel anderen grondslag dan de boetedoening. Zij maken geen onderscheid van dagen en spijzen, en het huwelijk, wel verre van bij hen een sacrament te zijn, wordt te naauwernood als eene burgerlijke instelling beschouwd."

Daar de Duchobortzi aan het inwendige boven het

uitwendige licht de voorkeur geven, zijn zij altijd gereed geweest om die meeningen te omhelzen, welke een enthusiastische geest hun mogt verkondigen. Op zekeren tijd werden zij door het gouvernement *Ukonoborzsi* genoemd, omdat zij het gebruik van schilderijen bij hunne eeredienst verwierpen. Voor zich zelve nemen zij den naam van Christenen aan, en alle andere menschen noemen zij menschen der wereld. Zij treden nooit de nationale kerken binnen, of buigen zich voor schilderijen gedurende den tijd des gebeds; zij maken niet het teeken des kruises en nemen de bepaalde vasten niet in acht; zij bedienen noch den doop noch het avondmaal. Zij hebben geene bepaalde plaats voor de eeredienst, en houden geen dag heiliger dan de andere dagen. Hunne bijeenkomsten worden dikwijls in de open lucht gehouden in twee kringen, waarvan de eene uit mannen en de andere uit vrouwen bestaat. Dr. Pinkerton, wiens mededeelingen door zijn lang verblijf in Rusland van groote waarde zijn, geeft het volgende verhaal van hunne bijeenkomsten: „Een ieder hunner heeft de vrijheid om eene bijeenkomst in zijn eigen huis te houden, en om diegenen zijner broederen, die nabij hem wonen, uit te noodigen om daarbij tegenwoordig te zijn. Bij zulke bijeenkomsten gebruiken zij altijd te zamen het avondeten, en mogt de broeder, in wiens huis de bijeenkomst gehouden wordt, niet in staat zijn om voedsel te verschaffen, voldoende om zijne gasten te onthalen, dan zenden zij zelve vooraf te dien einde levensvoorraad, of brengen dien mede.

„Te zamen zijnde groeten zij elkander; de mannen groeten de mannen, en de vrouwen de vrouwen, door elkander bij de regterhand te nemen en driemaal te buigen en elkander te kussen; te zelfder tijd spreekt een ieder een kort gebed uit. Deze drie buigingen en drie omhelzingen verrigten zij in den naam van den drieëenigen God, tot zuivering van het vleesch en tot uitroeijing van den hoogmoed. Zij nemen elkander bij de hand als een teeken van hunne vereeniging in liefde, in roeping, in kennis van oordeel en van den ongezienen God, die in hen is.

„In den loop der zamenkomsten bidden zij na elkander, zingen psalmen en verklaren het Woord Gods; doch daar het grootste aantal van hen niet in staat is om te lezen, wordt veel hiervan op hunne vergaderingen uit het hoofd gedaan. Zij hebben geene aangestelde priesters, maar belijden, dat Jezus Christus de eenige regtvaardige, heilige, zuivere, onbesmette priester is, gescheiden van zondaren en verheven boven de hemelen; Hij is ook hun eenige onderwijzer. In hunne vergaderingen onderrigten zij elkander uit de Schriften; een ieder spreekt, volgens de genade hem gegeven, tot vermaning en vertroosting zijner broederen. Zelfs vrouwen zijn van dit voorregt niet uitgesloten, want zij zeggen: „Hebben de vrouwen geen verlicht verstand zoowel als de mannen?" Zij bidden staande of zittende, juist naar het uitvalt. Bij het einde der bijeenkomst omhelzen zij elkander wederom driemaal, gelijk bij het begin, en dan scheiden zij."

De gereedheid, waarmede de Duchobortzi nieuwe meeningen omhelzen, vertoonde zich ten sterkste omstreeks het begin der tegenwoordige eeuw. Een man genaamd Kapustin, een ontslagen onderofficier van de garde, voegde zich bij de secte, toen deze zich vestigde aan de oevers der Molochna. Door zijne talenten, welsprekendheid en indringende manieren kreeg deze persoon zooveel invloed over deze sectarissen, dat zij hem als een profeet beschouwden, en zich blindelings aan al zijne voorschriften onderwierpen. Hij bragt hen er toe om te gelooven aan de leer der zielsverhuizing en andere vreemde Oostersche ideën, zooals dat de ziel van elken geloovige eene emanatie was van de Godheid, het Woord vleesch gemaakt, en op de aarde zou blijven, doch dat haar ligchaam zou veranderen, zoo lang de geschapen wereld bestaan moest; dat God zich als Christus geopenbaard heeft in het ligchaam van Jezus, die de meest wijze en volmaakte der menschen was, die er ooit leefde, en dat daarom de ziel van Jezus de volmaakste en zuiverste aller zielen was; dat sedert den tijd, waarop God zich in Jezus openbaarde, Hij altijd bij de menschen blijft, levende en zich openbarende in elken geloovige; maar de individuëele ziel van Jezus blijft, volgens hetgeen Hij zelf verklaarde, toen Hij zeide: „Ik ben met ulieden al de dagen, tot de voleinding der wereld," in deze wereld wonen, en verandert haar ligchaam van geslacht tot geslacht, maar behoudt, door eene bijzondere beschikking van God, de herinnering van haar vroeger bestaan; daarom is elke mensch, in wien de ziel van Jezus woont, daarvan bewust. Gedurende de eerste eeuwen des Christendoms werd dit feit algemeen erkend, en de nieuwe Jezus was bekend aan allen. Hij bestuurde de kerk, en besliste al de geschillen over de godsdienst. Hij werd de paus genoemd, maar valsche pausen overweldigden spoedig den troon van Jezus, die slechts een klein aantal getrouwe volgelingen en ware geloovigen behouden heeft, volgens hetgeen Hij zelf gezegd heeft, dat velen geroepen, maar weinigen verkoren zijn. Deze ware geloovigen zijn de Duchobortzi; Jezus is aanhoudend te midden van hen, en Zijne ziel bezielt een van hen. Zoo was Sylvanus Kolesnikof (een hoofd hunner secte),

die vele van uwe ouderen gekend hebben, een ware Jezus; maar nu ben ik het, zoo waar als de hemel boven mijn hoofd en de aarde onder mijne voeten is; ik ben de ware Jezus Christus, uw Heer. Daarom valt op uwe knieën en aanbidt mij!" Zoo groot was de ligtgeloovigheid, waarmede deze eenvoudige geestdrijvers naar de onderrigting van Kapustin luisterden, dat zij, gehoorzaam aan zijn bevel, dadelijk aan zijne voeten vielen en hem aanbaden.

Kapustin eischte aldus erkend te worden als het hoofd der secte, ten minste van dat gedeelte, dat in Taurië gevestigd was. Zijn gezag bevestigd hebbende, stelde hij eene volkomen gemeenschap van goederen onder zijne volgelingen in, en gedurende eenigen tijd was de kolonie, door de invoering van goederen en de naarstige bebouwing van den grond, in een bij uitstek bloeijende toestand. In 1814 werd Kapustin gevangen genomen, daar hij beschuldigd werd van proselieten van de nationale kerk te maken, doch na korten tijd werd hij na borgstelling op vrije voeten gezet. Hij stelde een raad in van dertig personen voor het bestuur der secte, twaalf van welke den naam van Apostelen kregen. Bij den dood van Kapustin koos de raad zijn zoon tot opvolger, een jongeling slechts vijftien jaar oud, die bovendien een zwakken geest bezat, en onbekwaam was om te heerschen. De uitslag dezer schikking was, dat het bestuur der vereeniging bij den raad verbleef, die eene geheime regtbank oprigtte, waardoor op de eene of andere wijze allen omgebragt werden, die schuldig waren aan het weêrstaan van zijn gezag, of verondersteld werden daaraan schuldig geweest te zijn. Op deze wijze verdwenen ongeveer vier honderd personen. Het gouvernement werd er van onderrigt, en in 1834 begon er een onderzoek, dat in 1839 eindigde. Een groot aantal lijken werd er gevonden, waarvan eenige vermukt waren, terwijl het voorkomen van andere maar al te duidelijk aantoonde, dat zij levend verbrand waren. Ten gevolge van deze ontdekkingen werd er in 1841 door keizer Nicolaas eene proclamatie uitgevaardigd, waarin bevolen werd, dat al de Duchobortzi, die tot de kolonie aan den regteroever van de Molochna behoorden, naar de Transkaukasische provinciën gezonden, daar in afzonderlijke nederzettingen verdeeld, en onder een streng toezigt geplaatst zouden worden. Ten gevolge van dit bevel werden er ongeveer 2,500 personen naar de Transkaukasische provinciën overgebragt, terwijl het overschot der secte, ten minste uiterlijk, zich bij de heerschende kerk van Rusland voegde.

DUIF-AANBIDDING. De duif wordt door Mozes onder de reine vogelen gerekend, en van gewijde en ongewijde schrijvers vernemen wij, dat deze vogel onder de Oostersche natiën in hooge achting stond. De duif werd aangebeden door de Assyriërs en Samaritanen, gelijk Lucianus ons berigt, als hij zegt: „Van de vogelen schijnt de duif hun het heiligst, en zij houden het zelfs voor onwettig om haar aan te raken." Eenige schrijvers veronderstellen, dat deze vogel door de Assyriërs aangebeden werd ter eere van Semiramis, terwijl andere beweren, dat zij een zinnebeeld van de lucht is geweest. De duiven zijn altijd beroemd geweest om hare huwelijkstrouw. Daarom was onder de Egyptenaren eene zwarte duif het symbool eener weduwe, die weigerde voor de tweede maal te huwen. In de Heilige Schrift is de duif dikwijls een zinnebeeld van zuiverheid en onschuld. Zij werd onder het Oude Testament als eene offerande aangewezen, Lev. XII: 6 en 8, en ook als zoodanig erkend in verschillende deelen van het Nieuwe Testament, voornamelijk in het geval van hen, die niet in staat waren om kostbaarder offers te brengen. Gedurende eenigen tijd schijnt de duif een zinnebeeld van koningen geweest te zijn, want Lightfoot, uit eenige Joodsche schrijvers aanhalende, zegt ons, dat, als Salomo op zijn troon zat, er een scepter aan hing, waarop eene duif was geplaatst, en eene gouden kroon in den mond der duif. In het verhaal van den doop des Heeren, in het Nieuwe Testament gegeven, vinden wij, dat de Heilige Geest uit den Hemel op Hem nederdaalde in de gedaante eener duif. Sedert dien tijd werd derhalve deze vogel dikwijls gebezigd om den Heiligen Geest voor te stellen, meer bijzonder als broedende op de oppervlakte der wateren, bezig met te scheppen. Daarom wordt in de Joodsche Commentariën de scheppende kracht van den Geest gemeenlijk voorgesteld in de gedaante eener duif, die hare eijeren uitbroedt. Zoo kwamen de Semitische natiën er algemeen toe om een hoogen eerbied te koesteren voor de duif, en des te meer omdat, behalve dat zij in verband stond tot de schepping, zij ook eene voorname plaats in het verhaal van den zondvloed bekleedt.

In verschillende steden van Syrië werd de duif vroeger aangebeden als eene godheid; daarom mogt zij niet gegeten worden, en werden er gewijde duivenhokken gebezigd, waarin deze vogels zorgvuldig werden opgevoed. Venus werd aangebeden als de voornaamste godheid der oude Arabieren, onder den naam van Alilat, wier gewijde dag Vrijdag was. Zelfs nu nog ziet men eene gouden duif te Mekka in de Kaäba, en zoo groot is de eerbied voor duiven, dat zij in die stad

mogen nestelen, waar zij willen, zonder gevaar te loopen van gekweld te worden.

In haar zinnebeeldig karakter kan de duif tweeledig beschouwd worden, als betrekking hebbende op de schepping of op den zondvloed. Onder de natiën der oudheid werd zij dikwijls gebezigt als een zinnebeeld der schepping. Zoo kwam de Syrische Venus uit een ei voort, dat uit den hemel in den Euphraat gevallen zijnde, door vorschen op den oever werd gerold, en door duiven werd uitgebroed. De Aphrodite van de Grieken of Venus van de Romeinen, die streng genomen eene verpersoonlijking van de voortbrengende krachten der natuur was, en de moeder van alle levende wezens, telde de duif onder de schepselen, die haar bijzonder gewijd waren.

In het Mozaïsche verhaal van den zondvloed wordt de duif door Noach uit de ark gezonden om te weten te komen, of de wateren geweken waren. Tweemaal keerde zij terug, daar zij geene drooge plek gronds gevonden had om haar voet op te zetten, doch toen zij voor de derde maal uitging, keerde zij niet weder. Daarom wordt de duif dikwijls zinnebeeldig gebezigd met betrekking tot den zondvloed. „De duif behoort tot den zondvloed," zegt Rougemont in zijn Le Peuple primitif, „wanneer zij Semiramis voedt op de kust, of Jupiter, die de god der tijden is na den vloed; wanneer zij voorgesteld wordt te Hierapolis op het hoofd van Deucalion of Semiramis; wanneer de Argonauten haar loslaten uit hun schip, op het oogenblik dat zij de Symplegades overtrekken. Te Eryx, in die oude stad van Sicilië, op wier medaljes zich eene duif bevindt, verdwenen de duiven, die gedurende het overige gedeelte van het jaar in groot aantal rondom den tempel van Venus fladderden, op denzelfden dag, waarop zij in processie naar de zee gingen, als om de godin te vergezellen, die men dacht, dat naar Lybië gegaan was, en keerden zij op den negenden dag met groote vreugde naar den tempel terug."

De Joodsche schrijvers zeggen, dat de duif op den berg Gerizim door de Cuthieten, die Salmanassar van den Euphraat daarheen gebragt had, aangebeden werd, en het is ten hoogste waarschijnlijk, dat de Babyloniërs, zoowel als de Assyriërs, dezen vogel ook aanbaden. De duif stond oudtijds als een profetische vogel in hooge achting, voornamelijk bij zeelieden. Het was eene duif, die, van Thebe vertrekkende, het orakel van Dodona stichtte op de plaats, waar Deucalion zich na den zondvloed vestigde.

Verscheidene Heidensche natiën van nieuwere tijden zijn gewoon om de duif te vereeren. De Roode Indianen van Noord-Amerika erkennen in dezen vogel het symbool der aarde, en spreken haar aan als eene moeder. Ook de Dacotas vereeren de duif, zoowel als den wolf en den beer. Volgens eene legende der Nieuw-Zeelanders was het eene duif, die de aarde ophief tot op de oppervlakte der zee, en zij veronderstellen, dat die duif, die zij gelooven bezield te zijn door den geest des gods Mawi, met groote tusschenpoozen verschijnt; als zij haar gedurende den nacht hooren kirren, wordt zulks als een zeker teeken van een naderenden storm beschouwd. De beroemde reiziger Cook maakt melding van eene zonderlinge overlevering, die onder de Zuidzee-eilanders heerscht. Tahiti, zeggen zij, was in een zeer ouden tijd met zekere boomen bedekt, die door een groot onheil werden vernietigd, doch een aantal duiven, die de zaden wegdroegen, bragten ze over naar de maan. Die zaden zijn van dat hemelligchaam teruggebragt, en hebben oorsprong gegeven aan de talrijke, weelderige boschjes en wouden, welke deze eilanden van het Zuiden versieren. De Mandanen van Noord-Amerika vereeren ook de duif, omdat zij denken, dat zij tot de Roode Indianen kwam, toen de wateren van den zondvloed terugweken, met een wilgentak in haar bek. Wanneer derhalve de wilgenboom in bloei is, vieren zij een jaarlijksch feest, dat de teruggang der wateren wordt genoemd, blijkbaar om den zondvloed te herdenken.

Maar terwijl wij bij de duif stil blijven staan als een zinnebeeld onder Heidensche natiën, moeten wij haar gebruik in de eerste Christelijke kerk als eene voorstelling van den Heiligen Geest niet vergeten. Bij eene verkiezing tot een heilig ambt beschouwde men het als eene aanduiding, dat die kandidaat door een Goddelijk teeken daarvoor was bestemd, op wiens hoofd eene duif zich nederzette. Hij werd daarom boven alle andere verkozen, daar hij door den Geest zelven voor het ambt was aangewezen. Eusebius zegt, dat eene gebeurtenis van dezen aard tot de verkiezing leidde van een bisschop van Rome, hoewel deze een vreemdeling was. Eerst dacht niemand er aan om hem te verkiezen, doch toen het volk eene duif op zijn hoofd zag nederdalen, hield het dit voor een zinnebeeld van den Heiligen Geest, en als met één stem riepen allen uit, dat hij waardig was, hetgeen de gewone wijze was om hunne toestemming te kennen te geven. Op dezelfde wijze werd er tot de verkiezing van Severus, bisschop van Ravenna, en tot die van Euortius, bisschop van Orleans, besloten. Later, toen beelden en schilderijen in de Christen-kerken

toegelaten werden, werd de Heilige Geest somtijds voorgesteld door eene zilveren duif, die boven het altaar zweefde. Dit werd ook niet zelden in de baptisteriën gevonden, als eene herinnering aan de duif, die bij den doop op Jezus nederdaalde. Toen nu de gewoonte meer algemeen begon te worden om gouden of zilveren duiven boven het altaar te hangen, kreeg de plaats, waar zij hingen, den naam van *peristerion*, van *peristera*, het Grieksche woord voor eene duif.

DUITSCHLAND (CHRISTENDOM IN). Men heeft somtijds beweerd, dat het Christendom reeds ten tijde der Apostelen in Duitschland werd ingevoerd. Maar Irenæus, die in de laatste helft der tweede eeuw bisschop van Lyon was, is de eerste, die in duidelijke bewoordingen over de verspreiding van het Christendom in Germanië spreekt, terwijl hij bovendien, naar alle waarschijnlijkheid, uitsluitend op die districten van Duitschland wijst, die aan het Romeinsche rijk onderworpen waren. Het eerste stellige berigt, dat wij aangaande het stichten van kerken in Duitschland hebben, dagteekent van het einde der derde eeuw, wanneer wij lezen van de bisschoppen Eucharius, Valerius en Maternus, die de kerken van Trier, Keulen, Luik en Mentz stichtten en bestuurden. De namen van de bisschoppen dezer kerken worden gevonden in de lijsten der conciliën van Rome en Arles, die in 313 en 314 onder het bestuur van Constantijn gehouden werden. Te zelfder tijd dat wij voor het eerst hooren van kerken aan den Rijn, kenteekenen de vlammen der vervolging de verspreiding van het evangelie naar den Donau. Afra, martelaar van Augsburg, werd omstreeks 304 aan de vlammen overgeleverd. De Germaansche natiën, die in de vijfde eeuw in het Westersche Romeinsche rijk vielen, waren òf Christenen vóór die gebeurtenis, òf werden Christenen onmiddellijk daarna, opdat zij hun gezag in een Christen-land zouden kunnen vestigen. Het is moeijelijk te bepalen, hoe de Vandalen, Sueven en andere stammen er toe gebragt werden, om het Christelijk geloof te omhelzen. De Bourgondiërs, die een gedeelte van het Romeinsche grondgebied aan de oevers van den Rijn in bezit namen, werden tegen het begin der vierde eeuw, vrijwillig Christenen, en verbeeldden zich, dat zij, door zulk een stap te nemen, den God der Christenen aan hunne zijde zouden hebben, en aldus beschermd zouden zijn tegen de invallen der Hunnen. Tegen het midden dier eeuw voegden zij zich bij de Ariaansche partij, waartoe ook de Vandalen, Sueven en Gothen behoorden.

Op het einde der zesde eeuw werden er vele nieuwe kerken gesticht door ijverige zendelingen, die onder Columbanus, een Iersch monnik, naar het vasteland gegaan waren, en tot bekeering van de Zwaben, Beijerschen, Franken en andere volken van Germanië arbeidden. St. Kiliaan slaagde er in om het evangelie in Franconia te planten, en den hertog en een groot aantal van diens onderdanen, die tot nog toe geheel Heidensch geweest waren, te bekeeren; doch in het midden zijner weldadige pogingen viel hij in 696 als een martelaar voor zijn Christelijk geloof. Zoo groot was de eerbied, waarin de nagedachtenis van dezen onvermoeiden zendeling werd gehouden, dat hij de beschermheilige van Würtzburg werd. Verscheidene medgezellen van Willebrordus, die in de Nederlanden arbeidde, gingen over naar Duitschland, en verspreidden de kennis van het Christendom onder verscheidene Germaansche volken, zooals bij voorbeeld in Westphalen en andere naburige provinciën. Maar terwijl eenige Germaansche stammen aldus Christenen waren geworden, waren de meeste dier stammen nog in de duisternis van het Heidendom gewikkeld. In de achtste eeuw werd de zaak des Christendoms echter krachtig bevorderd door den arbeid van Winfried, een Engelschen Benedictijner monnik van edele geboorte, die later den naam van Bonifacius droeg, en die, door zijn buitengewoon geluk als zendeling, den eervollen titel verwierf van Apostel van Duitschland, hoewel het waarschijnlijk is, dat hij eerder den vooruitgang der Kerk van Rome dan de zaak van Christus op het oog had. Deze beroemde man was in 680 in Devonshire geboren. Zijne eerste jaren bragt hij in Engelsche kloosters door, waarin hij voor het heilige dienstwerk opgevoed werd, en op den ouderdom van dertig jaren werd hij tot presbyter gewijd.

In het jaar 715 ondernam Winfried, aangezet door een vurigen ijver, eene vrijwillige zending naar Friesland, met twee monniken tot medgezellen. Koning Radboud gaf hem echter geene aanmoediging, en hij keerde naar zijn klooster terug. Onwillig om werkeloos te blijven, vatte hij het plan op om in Duitschland te prediken, en eene formeele opdragt van paus Gregorius II. verkregen hebbende, vertrok hij naar dat land, waar hij in Beijeren en Thuringen predikte, en vervolgens naar Friesland gaande, drie jaren doorbragt, om den ouden Willebrordus, bisschop van Utrecht, bij te staan. Toen hij wederom aan Rome een bezoek bragt, werd hij door den paus tot bisschop benoemd, en zijn naam veranderd in dien van Bonifacius. Nu keerde hij door Frankrijk naar Duitschland terug, waar hij het evangelie onder de Hessen predikte, hunne

afgodische gebruiken zonder vrees afkeurde, en openlijk een eik omverhakte, die aan den Scandinavischen god *Thor* was gewijd. Van Hessen ging hij naar Thuringen, waar hij eene dergelijke hervorming volbragt.

Toen Gregorius III. in 731 den pauselijken stoel beklom, zond Bonifacius een gezantschap naar Rome, om verslag te doen van zijn arbeid als zendeling onder de Heidensche stammen van Germanië. Zijne Heiligheid hoorde het verhaal van zijne gelukkige zending met groote voldoening aan, en zond hem, ten teeken van zijne goedkeuring, een grooteren voorraad reliquiën, en verhief hem ook tot den rang van aartsbisschop. In 738 bezocht Bonifacius Rome ten derden male, vergezeld door een groot gevolg van priesters en monniken, en werd hij door den paus allergenadigst ontvangen. Op zijn terugtogt door Beijeren verdeelde hij, in de hoedanigheid van pauselijk legaat, dat land in vier bisdommen. In 741 rigtte hij nog vier bisdommen in Duitschland op, en in 744 stichtte hij het beroemde klooster van Fulda. Tot belooning voor zijn zendelingswerk en zijne getrouwheid aan den Romeinschen stoel werd Bonifacius door paus Zacharias tot aartsbisschop van Mentz en primaat van Duitschland en Nederland benoemd. Aldus verheven tot eene van de hoogste waardigheden, die Rome kon verleenen, zat hij voor in verscheidene conciliën, die in Frankrijk en Duitschland gehouden werden, waar hij zich kenmerkte door de groote stiptheid, waarmede hij gehoorzaamheid aan de canons der Kerk van Rome eischte. Op ver gevorderden leeftijd verliet hij zijn aartsbisdom, en vertrok hij om in Friesland te prediken, waar hij met twee en vijftig medgezellen door een troep Heidenen op barbaarsche wijze werd vermoord, die verwoed waren over den snellen voortgang, dien het Christendom onder hunne landgenooten maakte. Het is bovendien zeer mogelijk, dat zij niet weinig vertoornd werden door het militaire voorkomen, dat de reizen van dezen apostel van den vorst des vredes aannamen, daar hij naar Thuringen was gegaan aan het hoofd van een leger, en eene bende soldaten tot zijne lijfwacht had op hetzelfde oogenblik, waarop hij door de Heidensche Friezen aangevallen werd.

Er waren ook andere monniken, behalve Bonifacius, die zich op de bekeering der Germaansche stammen toelegden. Van deze verdienen vermelding Corbinianus, een Fransch Benedictijner monnik, die gedurende zes jaren te Freysingen in Beijeren arbeidde; Pirmin, ook een Fransch monnik, die het Christendom onder niet weinig moeijelijke en gevaarlijke omstandigheden in Helvetië, den Elzas en Beijeren leerde; Lebwin, een Engelsch Benedictijner monnik, die met twaalf medgezellen eene zending naar West-Friesland, aan de grenzen van de Heidensche Saksers, ondernam; Willibald, een Angel-Saksische monnik van aanzienlijke geboorte, die Bonifacius in diens zendingswerk bijstond, en daarna benoemd werd tot bisschop van Eichstadt.

Tegen het einde der achtste eeuw ondernam Karel de Groote de belangrijke taak om de Saksers, die een groot gedeelte van Duitschland bewoonden, tot het Christendom te bekeeren. Dit trachtte hij gedeeltelijk door bedreigingen en kracht van wapenen, gedeeltelijk door vleijerij en beloften van beloonigen uit te voeren. Zulke middelen waren goed om bekeerlingen tot eene aanneming van het Christelijk geloof, in naam, in groot aantal over te halen. Om hun te beletten afvallig te worden, werd echter de geheele machinerie van de Roomsche Kerk, bisschoppen, scholen, kloosters en zoo voorts, in het midden van hen opgerigt. Op deze wijze vestigde Karel de Groote, door geweld of vleijerij, een uitwendig en werkeloos Christendom in het uitgestrekte gedeelte van Duitschland, dat door de Saksers werd bewoond. Zoo slaagde hij er ook in om de Hunnen, die Pannonië bewoonden, tot het Christendom te bekeeren. Het was niet waarschijnlijk, dat het bezigen van zulke middelen om de zaak des Christendoms te bevorderen eenig blijvend voordeel aan het land zoude opleveren. Wij vinden dan ook, dat er in de tiende eeuw nog overblijfselen van een Heidensch bijgeloof in verschillende provinciën van Duitschland bestonden, en dat het Christendom op verscheidene plaatsen slechts onvolkomen gevestigd was. Om dezen staat van zaken te beteren, rigtte Keizer Otto de Groote bisdommen in verschillende steden op, bouwde hij kloosters voor hen, die aan een kloosterleven de voorkeur gaven, en stichtte hij scholen tot onderrigting van de jongeren. Over de bisschoppen en monniken stortte hij de koninklijke schatten met eene kwistige hand uit, en op deze wijze trachtte hij zijn eerbied te toonen voor de dienaren der godsdienst, terwijl hij in werkelijkheid slechts aanleiding gaf tot die weelde en buitensporigheid, die spoedig daarna beschouwd werden als kenmerken van de bedorven geestelijkheid der Middeleeuwen.

Bij het begin der dertiende eeuw was Pruissen nog voor een groot gedeelte onder de magt van het Heidensche bijgeloof, en de pogingen, die tot nog toe gedaan waren tot bekeering van het volk, waren bijna geheel vruchteloos geweest. Daarom onderna-

men de ridders van de Teutonische orde van St. Maria de taak, om de Pruissen onder het juk te brengen, en hen tot het Christelijk geloof te bekeeren. De oorlog duurde drie en vijftig jaar; bij het einde van dien langen tijd waren zij overwonnen, en het Christendom werd in naam de godsdienst van Pruissen. De overblijfselen van het oude bijgeloof werden door de Teutonische ridders en de Kruistogtenaren uitgeroeid, evenwel niet door de verbreiding van het evangelie, maar door oorlogen en moorden.

In den loop der veertiende en vijftiende eeuw had het Christendom niet alleen diepen wortel geschoten in de Duitsche Staten, maar de bedorvenheid der Roomsche godsdienst had zich zoozeer ontwikkeld, dat er personen en gemeenten van tijd tot tijd opstonden, die luide klaagden over de talrijke misbruiken, welke er in de heerschende kerk geslopen waren. Zij was eene priesterheerschappij geworden. De priesterschap, aanspraak makende op aan God ontleende magt en gezag, had zich tusschen God en Zijn volk geplaatst, tusschen de leden der kerk en het Goddelijke Hoofd daarvan. De geestelijken beweerden het regt te hebben om beschouwd te worden als de uitsluitende verklaarders der Goddelijke openbaring, de bewaarders der overlevering en de beschikkers over alle hoogere zegeningen. Men beweerde, dat er buiten de Kerk geene zaligheid was, en buiten de priesterschap geene Kerk. Denkende menschen gevoelden, dat zulke inzigten geheel in strijd waren met het ware denkbeeld van de Kerk van Christus, zooals zij in den bijbel uiteengezet wordt. En niet alleen verkondigden de leerstellingen der Kerk van Rome, dat zij eene kettersche Kerk was, maar ook hare gebruiken. De nadenkende geest van Luther merkte dit weldra op, en hij verkondigde het als met de stem des donders in de ooren van het geheele Christendom. De onversaagde Duitsche monnik rigtte den standaard der Hervorming op, en de natiën schaarden zich er om. Gelijk Dagon voor de arke Gods, zoo viel ook de Roomsche kerk voor den bijbel in de handen van Luther. Lang was de strijd geweest tusschen de pausen en de keizers van Duitschland over de meerderheid van magt en gezagt over het volk, doch in de zestiende eeuw behaalde een geringe monnik — zoo groot is de onverwinnelijke magt der waarheid — op een en hetzelfde oogenblik eene volkomene overwinning op Rome en het Romanismus.

Sedert de Hervorming is Duitschland voor een groot gedeelte steeds een Protestantsch land geweest. Sedert den vrede van Westphalen in 1648, die een einde maakte aan den dertigjarigen oorlog, en volkomene vrijheid van eeredienst en gelijkheid van regten aan de twee strijdende partijen verzekerde, is Duitschland bijna gelijkelijk verdeeld geweest tusschen het Roomsch-Catholicismus en het Evangelisch-Protestantismus. Het eerste is, zooals wij van Dr. Schaff vernemen, sterker in getal, daar het ongeveer 21,092,000 leden telt, doch het laatste, hoewel slechts ongeveer 16,415,000 leden tellende, vult het ontbrekende aan door eene bepaalde meerderheid in verstand. Over het algemeen is het Zuiden van Duitschland Roomsch-Catholiek, het Noorden Protestantsch. In Oostenrijk, zegt Dr. Schaff, belijden ongeveer vijf zevenden, in Beijeren ongeveer twee derden van de bevolking de Roomsche godsdienst. Pruissen telt tien millioen Protestanten en zes millioen Catholieken, terwijl het koningrijk Saksen, de kleinere Saksische Staten en Mecklenburg bijna geheel Luthersch zijn. In Hannover, Wurtemberg, Baden, Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt, Nassau, Oldenburg en de vier Vrije Steden heeft de Protestantsche bevolking insgelijks de overhand. Maar er is naauwelijks een enkele staat in Duitschland, waarin de twee kerken niet vermengd zijn, en de Catholieken niet onderworpen zijn aan een Protestantschen, of de Protestanten aan een Catholieken monarch. In Saksen hebben wij het zonderlinge geval, dat een Roomsch-Catholiek vorst heerscht over eene bijna geheel Protestantsche bevolking. De Protestantsche kerk in Duitschland is verdeeld en verbrokkeld in een groot aantal afzonderlijke afdeelingen. Elke kleine staat heeft zijne eigene kerk met hare eigene inrigting, eeredienst en beheer, geheel onafhankelijk van alle andere kerken. Naar het grondgebied te rekenen, zijn er niet minder dan acht en dertig Protestantsche kerken binnen de grenzen des Duitschen bonds. Theologisch beschouwd, zijn er echter slechts drie takken van de Protestantsche kerk: de *Luthersche*, de *Hervormde* en de *Vereenigde Evangelische kerk*. Wij zullen deze kerken in afzonderlijke artikelen behandelen.

DUITSCHE EVANGELISCHE VEREENIGING VAN HET WESTEN. Deze vereeniging van Christenen in Amerika komt overeen met de Vereenigde Evangelische kerk van Pruissen, en haakt eerder naar eene vereeniging van de Luthersche met de Hervormde geloofsbelijdenis, dan dat zij zich kan beroemen die bereikt te hebben. In deze kleine secte, die nog slechts in hare kindschheid is, kunnen die emigranten uit Duitschland, die in de Vereenigde Evangelische kerk gedoopt en aangenomen zijn, een te huis vinden. Deze kerk werd op den 4den Mei 1841

te St. Louis, Mobile, gesticht door zeven leeraren van de Vereenigde kerk van Duitschland, en telt thans ruim dertig predikanten. Het doel, dat men met de stichting van dit ligchaam op het oog had, wordt in de eerste paragraaf zijner herziene statuten aldus verklaard: „Het doel der Vereeniging is, te werken voor de vestiging en verspreiding der Evangelische kerk in het bijzonder, zoowel als voor de bevordering van alle instellingen ter verbreiding van het koningrijk Gods. Door de Evangelische kerk verstaan wij die gemeente, die de Heilige Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament als het Woord Gods en onzen eenigen onfeilbaren regel van geloof en gebruiken aanneemt, en zich bepaalt tot die verklaring der Schriften, welke in de symbolische boeken der Luthersche en der Hervormde kerk vervat is, voornamelijk in de Augsburgsche Confessie, den Catechismus van Luther en den Heidelbergschen Catechismus, voor zoo verre deze met elkander overeenkomen; en waar zij verschillen, houden wij ons alleen aan de tot de zaak behoorende gedeelten der Schrift, en bedienen wij ons van die vrijheid van geweten, die op zulke punten in de Evangelische kerk heerscht." Bij hare oorspronkelijke stichting was deze kerk voor de meer Westelijke Staten bestemd, doch eene vereeniging daarmede verbonden, die hetzelfde ten doel heeft, is sedert in Ohio gesticht. Het is niet onwaarschijnlijk, dat Evangelische kerken in andere gedeelten der Vereenigde Staten kunnen ontstaan, en dat zij van veel voordeel voor de Duitsche Luthersche en de Duitsche Hervormde kerk in dat land kunnen worden.

DUITSCHE HERVORMDE CATHOLIEKEN, eene secte die in 1844 in Duitschland ontstond, ten gevolge van het bekende protest van den Roomschen priester Johannes Ronge tegen de bijgeloovige vereering, die in dat jaar aan den rok van Christus zonder naden te Trier bewezen werd. Het protest steunde blijkbaar op zulke goede gronden, en werd zoo luide geëischt door den wilden geestdrift, die duizenden pelgrims bezielde, dat Ronge als een tweede Luther werd beschouwd, die gezonden was om het bijgeloof der eeuw tegen te gaan, en den val van den Mensch der zonde te voltooijen. Menigten van Roomsch-Catholieken van verschillende deelen van Duitschland schaarden zich om den standaard van den nieuwen Hervormer, die echter, in plaats van bij zijne volgelingen de beginselen van een zuiver Christendom in te prenten, spoedig toonde, dat hij slechts rationalismus en ongeloof leerde. Eenige priesters en leeken, die tot de Roomsche kerk behoorden, sloten zich gaarne aan de beweging aan, op hoop dat zij misschien eene hervorming zouden kunnen verkrijgen van eenige erkende misbruiken in de kerk. Een van diegenen, die het meest die hervorming verlangden, was Czerski, van wien velen der nieuwe secte de leiding verwachtten in het zoeken naar eene kerkelijke hervorming; het duurde echter niet lang, of zij ontdekten, dat Czerski te zwak en te wankelend was, om de aanvoerder eener partij te zijn. Twee uitnemende geleerden, Theiner en Regenbrecht, sloten zich nu bij de nieuwe secte aan, doch haar stelsel miste een vasten grond om op te bouwen; het was zuiver negatief in zijn karakter. Daarom viel het spoedig van het standpunt, dat het bereikt had, en loste zich eindelijk op in eene loochening van de Godheid van Christus en wereldsche staatkunde. De omwenteling van 1848 was in zoo verre gunstig voor de nieuwe secte, dat zij zelfs in Beijeren en Oostenrijk volkomene vrijheid verkreeg. Ronge, die nu getoond had, dat hij in zijn hart een ongeloovige was, werd tot lid van het parlement van Frankfort verkozen, en sloot zich aan bij de uiterste radicale partij. Zijn waar karakter vertoonde zich kort hierop maar al te zeer. Hij vertrok met de vrouw van een ander in het geheim naar Engeland, en zonk in de vergetelheid en verachting, die zijn geheele gedrag verdiende. In korten tijd werden de gemeenten, die zoo snel gesticht waren, even snel ontbonden, hetzij dat zij zich bij andere secten aansloten, of door de gouvernementen onderdrukt werden. Te Weenen keerden zij rustig tot de Roomsche kerk terug; in andere plaatsen sloten zij zich bij de Protestanten aan. Aldus eindigde eene secte, die, zooals men aanvankelijk dacht, aanleiding zoude geven tot eene tweede Hervorming van de Roomsch-Catholieke kerk, doch spoedig in het niet zonk, omdat zij niet op de herlevendiging van het geestelijke leven en werken, maar op een dood en krachteloos rationalismus gebouwd was.

DUITSCHE HERVORMDE KERK. De stichter dezer kerk was Ulrich Zwingli, een inboorling van Zwitserland, geboren op den 1sten Januarij 1484 in het canton St. Gallen. Voor de kerk opgevoed, vertoonde hij reeds vroeg talenten van geen gewonen aard, en toen zijne studiën voltooid waren, werd hij tot pastoor van de stad Glarus verkozen. Daar bleef hij tien jaar, in den loop waarvan hij veel van zijn tijd en aandacht aan de studie der theologie wijdde, niet alleen uit werken van Roomsche godgeleerden, maar ook uit de geschriften van Wickliffe, Johannes Hus en Hieronymus van Praag. De uitslag was, dat zijn geest doordrongen werd van die beginselen en inzig-

ten, die hem in staat stelden om aan het werk der Hervorming een werkzaam aandeel te nemen. Zelfs toen hij nog aan de Roomsche kerk verbonden was, predikte hij evangelische leer, en zocht hij eene hervorming van de dwalingen, zedeloosheden en bijgeloof, die zich in de kerk hadden verspreid. Zijn arbeid voor de zaak der Hervorming in Zwitserland had gelijktijdig met dien van Luther in Duitschland, zoo nog niet voor dezen, plaats. De meening, die Zwingli over den Duitschen Hervormer koesterde, zal men het best vernemen, wanneer wij zijne eigene woorden aanhalen. „Luther," zegt hij, „is een zeer dapper soldaat van Christus, die de Schriften onderzoekt met eene naarstigheid, die niemand anders gedurende de laatste duizend jaren getoond heeft. Het kan mij niet schelen, of de papisten mij een ketter noemen, gelijk zij Luther doen. Ik zeg dit: er heeft niemand bestaan sedert het begin van het Roomsche pausschap, die zoo standvastig en onveranderlijk is geweest als Luther in zijne aanvallen tegen den paus. Maar tot wien moeten wij opzien als de oorzaak van al dit nieuwe licht en deze nieuwe leer? Tot God of tot Luther? Vraag het Luther zelven, ik weet, dat hij zal antwoorden, dat het werk is van God. Luthers uitleggingen der Heilige Schrift zijn zoo goed gegrond, dat geen schepsel ze kan weêrleggen; toch vind ik het niet goed, dat ik door de papisten een Lutheraan word genoemd, omdat ik de leer van Christus uit de Schriften leerde en niet van Luther. Zoo Luther Christus predikt, ik doe het ook; en hoewel, God zij dank, tallooze menschen door zijn dienstwerk, en meer dan door het mijne, tot Christus worden gebragt, toch verkies ik niet den naam van iemand anders dan van Christus te dragen, die mijn eenige hoofdman is, gelijk ik Zijn soldaat ben. Hij zal mij mijne pligten en mijne belooning aanwijzen naar Zijn welgevallen. Ik vertrouw, dat ieder nu moet inzien, waarom ik niet verkies een Lutheraan genoemd te worden, hoewel inderdaad geen levend mensch Luther zoozeer acht als ik. Echter heb ik bij geene enkele gelegenheid een enkelen regel aan hem geschreven, noch hij aan mij, regtstreeks of niet regtstreeks. En waarom heb ik mij aldus onthouden van alle gemeenschap met hem? Zekerlijk niet uit vrees, maar om te bewijzen, hoe geheel aan zich zelven gelijk de Geest Gods is, die twee personen, welke op zulk een afstand van elkander wonen, kan leeren om over leerstellingen van Christus te schrijven, en om de menschen daarin te onderrigten op wijzen, die zoo volkomen met elkander overeenstemmen."

Reeds in het begin der Hervorming begon zich een verschil in de leer tusschen Zwingli en Luther te vertoonen. Dit verschil betrof de tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal, daar Luther eene ligchamelijke tegenwoordigheid in en met de elementen aannam, terwijl Zwingli leerde, dat de woorden: „het vleesch van Christus te eten en zijn bloed te drinken," ons geloof in den Heer Jezus Christus zinnebeeldig uitdrukten. Zwingli schreef in 1527 eene uiteenzetting van zijne leer over dit onderwerp, en rigtte die tot den Duitschen Hervormer. Hierop antwoordde Luther in eene uitgewerkte verhandeling, die hij titelde: Verdediging der Woorden van Jezus Christus tegen de Fanatieke Sacramentisten. De twist hield aan tot 1529, toen er pogingen in het werk gesteld werden om de twistende partijen met elkander te verzoenen. Deze pogingen werden voornamelijk bevorderd door den landgraaf van Hessen, die met kracht op het houden eener conferentie van de strijdende partijen te Marburg aandrong. Hiertoe werd ten laatste besloten en een openbare redetwist had er plaats tusschen Luther en Melanthon aan de eene, en Zwingli en Œcolampadius aan de andere zijde. Het debat leidde echter tot geen voldoend besluit, doch terwijl beide partijen overeenstemden om op dit eene punt vriendschappelijk te verschillen, maakten de Zwitsersche en Duitsche godgeleerden veertien artikelen op, die de wezenlijke leer des Christendoms bevatten, welke zij eenstemming onderteekenden.

Het eenige groote punt van verschil tusschen de Lutheranen en de Zwinglianen werd van beide kanten met onverminderde standvastigheid gehandhaafd; en terwijl de eerstgenoemden hun stelsel van meeningen op den rijksdag van Augsburg aanboden, leverden de laatstgenoemden hunne geloofsbelijdenis in, die in alles met de andere overeenkwam, behalve in het betwiste artikel aangaande de leer der tegenwoordigheid. Zwingli zond zelf ook aan den rijksdag eene bijzondere geloofsbelijdenis, die twaalf artikelen bevatte, welke betrekking hadden op de voornaamste leerstellingen van het Christendom.

„Deze groote man," zegt Mosheim, „was er voor om vele dingen uit de kerken te nemen, en uit de ceremoniën en hetgeen verder tot de eeredienst behoort af te schaffen, die Luther geneigd was met verdraagzaamheid en toegeeflijkheid te behandelen, zooals beelden, altaren, waskaarsen, het formulier der duivelbezwering en de biecht. Hij had niets zoozeer op het oog als het vestigen in zijn land van eene wijze van eeredienst, die merkwaardig was om hare

eenvoudigheid, en zoo verwijderd mogelijk was van alles, wat de geringste strekking kon hebben om een geest van bijgeloof te voeden. En dit waren de eenige omstandigheden niet, waarin hij van den Saksischen Hervormer verschilde, want zijne gevoelens aangaande verscheidene punten van godgeleerdheid, en meer bijzonder zijne meenigen aangaande het sacrament des avondmaals, verschilden zeer van die van Luther. Het grootste gedeelte van die gevoelens en meeningen werd in Zwitserland aangenomen door hen, die zich bij Zwingli hadden gevoegd om de zaak der Hervorming te bevorderen, en werd door hen aan al de Helvetische kerken overgebragt, die het juk van Rome afwierpen. Uit Zwitserland werden deze meeningen voortgeplant onder de naburige natiën, door den herderlijken arbeid en de theologische geschriften van de vrienden en leerlingen van Zwingli, en zoo won de oorspronkelijke Hervormde kerk, die door dezen uitstekenden geestelijke was gesticht, en wier uitgebreidheid eerst niet zeer aanmerkelijk was, langzamerhand in kracht, en kreeg zij dagelijks nieuwe leden."

Het beginsel, dat ten grondslag ligt van de Hervormde kerk in Duitschland, werd door Zwingli verklaard, toen hij nog pastoor van Glarus was, t. w.: dat de bijbel staat boven alle menschelijk gezag, en dat in alle godsdienstige zaken daarop alleen een beroep gedaan moet worden. Volgens dit beginsel handelende, nam hij uit het rituaal der kerk en uit hare geloofsbelijdenis alles weg, wat niet gewettigd was door het Woord van God. Het regt van het bijzonder oordeel in de uitlegging der Schriften maakte in zijn oog ook een essentiëel beginsel der Hervorming uit.

De invloed der school van Calvijn werd door de Duitsche zoowel als door de andere Hervormde kerken gevoeld. De geest, die uit Genève voortkwam, verspreidde zich spoedig wijd en zijd onder de kerken der Hervorming, zoodat die kerken vooral, welke den naam van Hervormde tegenover de Lutherse aannamen, eerder Calvinistisch dan Zwingliaansch werden, ten minste in leer, hoewel misschien niet in kerkelijke inrigting. De punten, waarop Calvijn hoofdzakelijk van Zwingli verschilde, betreffen het avondmaal en het bestuur der kerk. Aangaande het eerste punt beweerde Calvijn, dat Christus werkelijk in het avondmaal tegenwoordig was, evenwel niet ligchamelijk, maar geestelijk, terwijl Zwingli de tegenwoordigheid van Christus in beide gevallen ontkende, en beweerde, dat de elementen slechts symbolen waren van dat geloof, waardoor wij vergiffenis en het eeuwige leven ontvangen. Aangaande het kerkbestuur verschilden Calvijn en Zwingli even verre als over het avondmaal. Zwingli verdedigde het beginsel, dat in een Christelijken staat de kerk in al hare beschikkingen onderworpen is aan den burgerlijken magistraat. Calvijn eischte daarentegen voor de kerk de magt om zich zelve te besturen, eene magt alleen onderworpen aan Christus haar hoofd, terwijl hij meende, dat het werk van de burgerlijke overheid zich bepaalde tot de bescherming en ondersteuning der kerk in de uitoefening der groote zending, die haar Goddelijk hoofd haar heeft toevertrouwd.

Maar terwijl Zwingli en Calvijn door hun vereenigden invloed den oorsprong gaven aan de Hervormde kerk, was deze voor hare stichting en inrigting ook veel verpligt aan verscheidene andere Hervormers. Van deze moeten wij vermelden Œcolampadius, Bullinger, Farel, Beza, Ursinus, Olevianus, Cranmer en Knox. Zij ontstond in Duitsch-Zwitserland, en breidde zich vervolgens uit over de Palts, aan den Beneden-Rijn, in Nederland, Hessen, Brandenburg en Pruissen. In Duitschland is zij altijd gewijzigd geworden door Luthersehen of liever door Melanthoniaanschen invloed. De Hervormde kerk trekt in hare leer en in hare gebruiken eene scherpe lijn van afscheiding tusschen de Schrift en de overlevering, en verwerpt alles, wat door de Schrift niet bekrachtigd wordt. Zij maakt ook op de duidelijkste wijze onderscheid tusschen het sacramentale teeken en de sacramentale genade, en verwart ze nooit met elkander, of tracht te beweren, dat zij noodzakelijk en onafscheidelijk aan elkander verbonden zijn. De leer van het algemeene priesterschap van geloovigen is een bekend beginsel in de Hervormde kerk, en daarom zijn er in de organisatie dier kerk leeken-onderlingen en diakenen benevens eene gestrenge tucht ingevoerd, en is aldus een congregationaal en synodaal bestuur voortgebragt. „Het Romanismus," zegt Dr. Schaff, „kan genoemd worden de kerk van priesters; het Lutheranismus, de kerk van predikanten en theologanten; het Calvinismus, de kerk van gemeenten en een vrij volk." De Hervormde kerk is eenvoudiger en oorspronkelijker in hare wijze van eeredienst dan de Luthersche, en vertoont eene kracht en eene werkzaamheid, een vrijheidsmin en een ijver, die aantoonen, dat zij bezield is door eene levende magt, die haar in staat stelt om een groot werk te verrigten in het prediken van het evangelie aan de volkeren. „De Hervormde godgeleerden in Duitschland," zooals wij van Dr. Schaff vernemen, „zijn geene strenge Calvinisten, vooral wat de leer

der voorbeschikking aangaat, maar staan in naauw verband met de gematigde of Melanthoniaansche school der Luthersche kerk. Daarom stemden zij van harte in met de Unie-beweging, die door een Hervormd vorst ontstond, en worden zij meestal vereenzelvigd, met hetgeen wij het Centrum van de Evangelische Unie hebben genoemd. Bij voorbeeld Ebrard, gedurende verscheidene jaren Gereformeerd professor te Zürich en te Erlangen, thans president van het Consistorie in de Vereenigde kerk van de Beijersche Palts; Herzog, zijn opvolger in het Hervormd professoraat te Erlangen, een inboorling van Bazel, en vroeger lid van de Vereenigde faculteit van Halle; Sack, van Maagdenburg; Hundeshagen en Schenkel, die van Zwitsersche universiteiten — de eene van Bern, de andere van Bazel — naar Heidelberg in Baden werden geroepen, waar de twee secten insgelijks vereenigd zijn; Hagenbach, de uitmuntende professor in de kerkhistorie te Bazel, en uitgever van de Hervormde Kerkelijke Courant voor Duitsch-Zwitserland, maar die op zijn theologisch standpunt niet van de vorigen verschilt; Lange, vroeger van Zürich, nu arbeidende te Bonn. Dit zijn de voornaamste Hervormde godgeleerden, die even goed geteld mogen worden onder de eerste onderverdeeling onzer eerste klasse.

„Schweizer, van Zürich, aan den anderen kant, de bekwame doch onregtzinnige geschiedschrijver van de theologie der Hervormde kerk, sympathiseert het meest met den linker- of anti-symbolischen vleugel van de school van Schleiermacher, en levert bijdragen voor de Protestantsche Kerkelijke Courant van Krause.

„De onlangs plaats gehad hebbende herlevendiging van het Confessioneele Lutheranismus en zijne aanvallen op de Hervormde kerk hebben het Hervormde Confessionalismus, voornamelijk in Hessen, opgewekt, en eene reeks van twistschriften van Heppe te Marburg en eene Hervormde Kerkelijke Courant, uitgegeven door Göbel te Erlangen, in het leven geroepen.

„Gedurende eenige jaren werd er eene jaarlijksche Hervormde Conferentie gehouden, in verband met de zittingen van de Vergadering der Evangelische Kerk, waaraan Hundeshagen, Schenkel, Lange, Sack, Ebrard, Sudhoff, Heppe, Göbel, Herzog, Krummacher, Mallet, Ball en andere aanzienlijke Hervormde godgeleerden en kanselredenaars deelnamen. De laatste werd gehouden te Lübeek in September 1856, en daarop werd besloten om eene algemeene conferentie van Duitsche Hervormde predikanten en leeken te Bremen in 1857 bijeen te roepen. Het zou wenschelijk zijn aan deze verspreide kerken der Hervormde gemeente eene geregelde organisatie en eene innige eenheid te geven, die hare werkdadigheid zou vermeerderen. Thans echter vloeijen de voornaamste krachten der Duitsche Hervormde Kerk in het kanaal der Evangelische Vereeniging. Indien uitsluitend Lutheranismus er in slagen mogt om de Unie te doen ophouden, zou dit, gelijk in het laatste gedeelte der zestiende eeuw, eene krachtige reactie teweegbrengen, en den geest voor den naam van Hervormd doen herleven. Maar zelfs in dit geval zou de Hervormde kerk in de Evangelische-Catholieke theologie van Duitschland volharden, en die bevorderen in vriendschappelijke zamenwerking met de gematigde afdeeling der Luthersche kerk."

DUITSCHE HERVORMDE KERK IN AMERIKA. Deze kerk werd gesticht door landverhuizers, voornamelijk uit de Palts, die in den tijd van Penn den Atlantischen oceaan overstaken, waarom zij dan ook in den beginne voornamelijk in Oostelijk Pennsylvanie bestond. Nog zijn hare kerken het talrijkst in dien staat, en daarna in Ohio, waar deze secte in de laatste jaren groote vorderingen gemaakt heeft. Zij heeft ook verscheidene gemeenten in Maryland en Virginië, doch in de meer zuidelijke districten en in het verre westen heeft zij weinig meer dan vasten voet gekregen. De inrigting dezer kerk is Presbyteriaansch; zij heeft twee synoden, eene Oostelijke en eene Westelijke, gescheiden door de Alleghany bergen; elke synode is onderverdeeld in een aantal classes. Het kerkelijk bestuur der Duitsche Hervormde kerk in Amerika is ingerigt naar het voorbeeld der Nederlandsche Hervormde kerk (zie ald.), aan welke zij tot 1792 ondergeschikt was; eerst in 1819 nam zij eene eigene onafhankelijke inrigting aan. Zij telt ongeveer 300 predikanten en nagenoeg 100,000 leden.

De Heidelbergsche catechismus is het eenige symbolische boek der Duitsche Hervormde kerk in Amerika, hoewel de Hervormde kerk in Duitschland er nog vele andere heeft. De onderteekening van den catechismus wordt van de kandidaten voor het dienstwerk bij hunne ordening niet vereischt; eene bloot mondelinge belijdenis van de leer der kerk wordt voldoende geacht. Een professor in de godgeleerdheid legt bij zijne ordening de volgende verklaring af: „Gij N. N., verkoren professor van het Theologische Seminarium der Duitsche Hervorde kerk in de Vereenigde Staten, belijdt openhartig, voor God en deze vergadering, dat de Heilige Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament, die de Canonieke Schriften genoemd wor-

den, echte, authentieke, geïnspireerde en daarom Goddelijke Schriften zijn; dat zij alle dingen bevatten, die betrekking hebben op het geloof, het leven en de hoop der regtvaardigen, en de eenige regel zijn voor het geloof en de gebruiken in de kerk van God; dat bij gevolg geene overleveringen, zooals zij genoemd worden, en geene bloote gevolgtrekkingen der rede, die in strijd zijn met de duidelijke getuigenis dezer Schriften, aangenomen kunnen worden als regels van geloof of van leven. Gij erkent verder, dat de leer vervat in den Heidelbergschen catechismus, wat hare substantie aangaat, is de leer der Heilige Schriften, en daarom als door God geopenbaarde waarheid aangenomen moet worden. Gij verklaart opregt, dat in het ambt, hetwelk gij nu op het punt zijt op u te nemen, gij het onschendbare Goddelijke gezag der Heilige Schriften en de waarheid der leer, vervat in den Heidelbergschen catechismus, tot den grondslag van al uw onderrigt zult maken. Gij verklaart ten slotte, dat gij zult arbeiden volgens de geschiktheid, die God u moge verleenen, opdat, onder den Goddelijken zegen, de studenten, aan uwe zorg toevertrouwd, verlichte, vrome, geloovige en ijverige dienaren van het evangelie, die gezond in de leer zullen zijn, mogen worden."

Gedurende de laatste jaren is de Duitsche Hervormde kerk in Amerika door verschillende scherpe theologische twisten geschokt. Daar het karakter van haar onderwijs voornamelijk dat van de theologie der Vereenigde Evangelische Kerk in Duitschland is, welke een uitvloeisel is van de Augsburgsche en de Heidelbergsche confessie, is zij door andere secten beschuldigd van gebrek aan naauwgezetheid in de leer en van eene verwaarloozing, zoo niet ontkenning, van eenige der voornaamste waarheden van het Christendom. De theologische beweging duurt voort, en wat er het gevolg van wezen zal, kan de tijd alleen openbaren. Middelerwijl is de secte ijverig werkzaam in het zendingswerk, zoowel in als buiten het land, en zoekt zij naauwgezet het groote werk te vervullen, dat haar is aangewezen als eene kerk, in het midden van eene groote en toenemende Duitsche bevolking in Amerika.

DUITSCHE LUTHERSCHE KERK. De Luthersche en de Hervormde kerk zijn de twee groote takken van het Evangelische Protestantismus. Zij zijn zoo oud als de Hervorming zelve. Zij komen overeen in al de hoogst belangrijke leerstellingen van het Christendom, doch zij maken twee afzonderlijke kerkelijke ligchamen uit. De Luthersche kerk is niet alleen naar Luther genoemd, maar van zijn geest en invloed doortrokken, en zelfs de Hervormde kerk in Duitschland is niet geheel vrij van Lutherschen of liever gematigd Melanthoniaanschen invloed. De oorsprong der Lutherse kerk dagteekent eigenlijk van het jaar 1520, toen Leo X. Luther en diens aanhangers uit de Roomsche kerk verdreef. Zij kreeg een vorm en bestendigheid, toen de openbare belijdenis van haar geloof den rijksdag te Augsburg werd voorgelegd. (Zie Augsburgsche Confessie.) De bevestiging van de Lutherse kerk in Duitschland had echter plaats in 1552, toen Maurits, keurvorst van Saksen, met Karel V. het verdrag van Passau sloot.

De Lutherse kerk in Duitschland houdt zich, naar het voorbeeld haars stichters, vast aan het groote Protestantsche beginsel, dat de bijbel, en de bijbel alleen, de eenige en volkomen voldoende regel van geloof en gehoorzaamheid is. Toch kan men niet ontkennen, dat de meeste Lutherse symbolische boeken zwijgen over de kwestie van het opperste en uitsluitende gezag der Heilige Schriften, hetgeen als een grondbeginsel in de symbolische boeken der Hervormde kerken verkondigd wordt. De Lutherschen behielden derhalve die deelen van het oude stelsel, die niet bepaaldelijk door het Woord van God verboden waren, terwijl de Hervormden meenden, dat die leerstellingen en ceremoniën alleen behouden moesten worden, die bekrachtigd en bevolen worden door het Woord van God, en dat alle andere onvoorwaardelijk verworpen moesten worden. De symbolische boeken der Lutherse kerk zijn de Augsburgsche confessie met de Apologie, de Artikelen van Smalkalden en de groote en de kleine Catechismus van Luther. Hierbij kan men nog voegen het Formulier van Eendragt, dat bij de strenge oud-Lutherschen in hooge achting staat.

De groote levende waarheid, die Luther tegenover de Roomschgezinden verkondigde, was de leer der regtvaardigmaking door het geloof alleen, die de groote Hervormer gewoon was te noemen: „het artikel eener staande of eener vallende kerk." Dit was het wachtwoord der Hervorming, en het prediken dezer hoofdleer des Christendoms werd het omverwerpen van het Roomsche stelsel. Zij trof den wortel der Roomsche theologie. In eenige punten hield Luther zich echter stevig aan het oude geloof vast. Dat was het geval met het Lutherse dogma van de werkelijke tegenwoordigheid in, met en onder de elementen in het avondmaal, een dogma dat, terwijl het den naam van *Consubstantiatie* draagt, maar weinig, zoo iets, verschilt van de Roomsche *Transsubstantiatie*,

en aan dezelfde tegenwerpingen bloot staat, daar het een geloof aan de alomtegenwoordigheid van het lichaam van Christus in zich sluit, alsmede het stoffelijke gebruik daarvan door de onwaardige zoowel als door de waardige communicanten.

Zoo vol was de groote Duitsche Hervormer van eene herlevendiging der schriftmatige theologie, die Rome sedert lang duister gemaakt en verdraaid had, dat hij weinig, misschien te weinig, aandacht verleende aan het bestuur en de tucht der kerk. Het gevolg was, dat bevrijding van het gezag van den paus slechts verwisseld werd voor onderwerping aan het gezag, zelfs in kerkelijke zaken, van wereldsche vorsten. Daarom zijn de Luthersche kerken over het algemeen, en het is tot op den huidigen dag in ruimen zin waar van de Luthersche kerk in Duitschland, met den staat ineengeweven, zoodat geestelijke onafhankelijkheid in dat land altijd een onbekend iets is geweest. De gemeenten hebben zelfs het regt niet om hare herders te verkiezen. Zij worden uitsluitend bestuurd door hare predikanten, gelijk deze bestuurd worden door de provinciale consistoriën, altijd gepresideerd door een leek, de provinciale consistoriën, die weder door een centraal consistorie of *Oberkirchenrath*, en deze, die wederom door den minister van eeredienst en openbaar onderwijs, die de onmiddellijke uitvoerder is van het kerkelijk oppergezag der kroon, bestuurd wordt.

Ten opzigte van gebruiken en ceremoniën is de Luthersche kerk, hoewel zij de grovere elementen van het Roomsche rituaal, zooals de mis, de aanbidding van heiligen en reliquiën en het gebruik der Latijnsche in plaats van de moedertaal bij de godsdienstoefening, verworpen heeft, toch veel meer getrouw aan het liturgische en sacramentale stelsel van het Romanismus dan de Hervormde kerk, die bij de eeredienst de uiterste eenvoudigheid aangenomen heeft. Doch in de Luthersche kerk van Duitschland, tot op den tijd harer vereeniging met de Hervormde kerk in 1817, was er een warm geestelijk leven in het hart van geestelijken en leeken, dat aantoonde, dat zij eene levende afdeeling van de levende kerk van Christus was. Eene partij strenge Lutheranen weigerde zich bij de Unie aan te sluiten. Deze partij wordt door Dr. Schaff aldus beschreven: „Zij nemen geen deel aan de Vergadering der Evangelische kerk, en nog minder aan het Evangelische verbond. Hierin zijn zij meer aan zich zelve gelijk dan de Hengstenberg-Stahlpartij, die nog in de Unie blijft. Gelijk de Puseyisten de ware kerk beperken tot de Episcopaalsche organisatiën en wat zij de Apostolische opvolging noemen, zoo zouden deze Hooge-Kerk-Lutherschen haar gaarne beperken tot een zeker leerstelsel, dat vervat is in de onveranderde Augsburgsche confessie, den Catechismus van Luther en het Formulier van Eendragt. Hieraan wordt elk ander gedeelte van het kerkelijke leven ondergeschikt gemaakt, alsof de godsdienst hetzelfde was als orthodoxie of regt geloof, terwijl zij in werkelijkheid leven en kracht is, en het hart en den wil zelfs meer dan het hoofd en het verstand aandoet.

„Het is voornamelijk de Luthersche leer van het avondmaal, gewoonlijk consubstantiatie genoemd, (hoewel zij dien naam verwerpen,) d. i. de meening, dat het ligchaam en het bloed van Christus werkelijk tegenwoordig zijn *in*, *met* en *onder* de zigtbare elementen, die zij tot den toetssteen van ware orthodoxie maken. Zij weigeren om met diegenen het avondmaal te gebruiken, die aan eene bloot symbolische of dynamische of geestelijke tegenwoordigheid gelooven, en die de ontvangenis van de *res sacramenti* tot de geloovige communicanten beperken. Eenige hunner, ik ben er zeker van, zouden te allen tijde liever met Roomsch-Catholieken dan met Zwinglianen of Calvinisten communiceren.

„Wijlen de uitmuntende Claus Harms, een door en door oorspronkelijk en waarlijk vroom Luthersch predikant, eindigt zijne vijf en negentig theses, die in 1817 een zeer goed werk deden, met de stelling: „De Catholieke kerk is eene glorierijke kerk, want zij is gebouwd op het Sacrament; de Hervormde kerk is eene glorierijke kerk, want zij is gebouwd op het Woord; maar glorierijker dan eene dezer is de Luthersche kerk, want zij is gebouwd op het Woord en het Sacrament, onafscheidelijk vereenigd." Vele van de nieuwere kampioenen voor het Lutheranismus zouden zelfs deze deugd aan de Hervormde kerk willen ontzeggen, en haar beschuldigen van rationalismus, valsche subjectiviteit en spiritualismus. Hunne verontschuldiging is, dat hunne beschouwingen van de wereld beperkt zijn tot zekere gedeelten van Duitschland. Waren zij behoorlijk bekend met Frankrijk, Nederland, Engeland, Schotland en de Vereenigde Staten, zij zouden waarschijnlijk eene geheel andere meening vormen van de werkzaamste en krachtigste afdeelingen van het Protestantsche Christendom. Maar welk een afkeer zij ook van de Hervormde kerk hebben, zij haten de Unie nog inniger, die zij als het werk beschouwen van onverschilligheid in de godsdienst, en zelfs als een open verraad jegens het Lutheranismus, dat strekt om het te vergiftigen en te vernietigen.

„De geleerdste en waardigste kampioenen dezer

Luthersche theologie zijn Harless van Munchen, Löhe van Anspach, de geheele theologische faculteit van Erlangen (behalve Herzog), voornamelijk Thomasius en Delitzsch, Kahnis van Leipzig, Kliefoth en Philippi van Mecklenburg, Vilmar van Marburg (die oorspronkelijk Hervormd was), Petri van Hannover, Rudelbach, een Deen, en Guericke van Halle.

„Hunne voornaamste theologische organen zijn het *Zeitschrift für Protestantismus und Kirche*, opgerigt door Harless, en nu maandelijks uitgegeven door de theologische faculteit van Erlangen; het *Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche*, een driemaandelijksch tijdschrift, onder toezigt van Rudelbach en Guericke uitgegeven, en het *Kirckliche Zeitschrift* van Kliefoth en Mejer te Mecklenburg.

„Hoezeer deze bewonderaars van het Formulier van Eendragt zich ook vereenigen in den tegenstand tegen de Unie en de Hervormde geloofsbelijdenis, stemmen zij toch in geenen deele onderling overeen. Eenige jaren geleden brak er een heete strijd in hunne gelederen uit over de natuur van het herderlijk ambt, die ook door twee oud-Lutherschc Synoden in de Vereenigde Staten (de Synode van Missouri en de Synode van Buffalo) met schandelijke hevigheid en hartstogt werd gevoerd. Later viel Philippi van Rostock Hofmann van Erlangen aan, en beschuldigde hem van de ware Luthersche leer der regtvaardigmaking en der boetedoening te loochenen. De Luthersche conferentie, die te Dresden in den zomer van 1856 vergaderde, besloot om de afzonderlijke belijdenis en absolutie weder in te voeren, en het consistorie van Munchen vaardigde te dien einde een bevel uit aan de kerken van Beijeren. Doch het werd beantwoord door een aantal protesten uit Neurenberg en andere bolwerken van het Lutheranismus, hetgeen aantoont, dat deze kerkelijke beweging in het hart des volks geen weêrklank vindt. In Mecklenburg, waar deze partij vooral werkzaam is, zijn de kerken, naar men mij gezegd heeft, nagenoeg ledig, en de statistiek van onwettige geboorten is zoo vreeselijk beschamend, dat het veel belangrijker zou zijn om het algemeene Christendom en de goede zeden te doen herleven, dan de Unie aan te vallen en Doopsgezinden en Methodisten te vervolgen."

DUITSCHE LUTHERSCHE KERK IN AMERIKA. De eerste verhuizing van Duitsche Lutherschen naar Amerika dagteekent waarschijnlijk van 1680, toen Karel II. aan Penn het land gaf, dat naar hem Pennsylvanië heet. Gedurende twintig jaren na dat tijdstip vertrokken verscheidene honderden huisgezinnen uit Duitschland naar Pennsylvanië, van welke de meeste tot de Luthersche kerk behoorden. De tijd der emigratie uit Duitschland begon echter voornamelijk in 1710, toen ongeveer 3,000 Duitschers, voornamelijk Lutherschen, die wegens onverdraagzaamheid der Roomschen naar Engeland gevlugt waren, op kosten van het gouvernement van koningin Anna naar de Vereenigde Staten van Amerika werden gezonden. Deze werden in 1727 gevolgd door een groot aantal Duitschers uit de Palts, uit Wurtemberg, Darmstadt en andere oorden van Duitschland. Deze kolonie, die zich in Pennsylvanië vestigde, bezat langen tijd geene eigene predikanten, doch in het gebrek werd gedeeltelijk voorzien door verscheidene predikanten, die voor den tijd van twaalf jaren uit Zweden overgekomen waren. Eindelijk werd in 1748 de Duitsche Luthersche kerk in Amerika georganiseerd door Dr. Hendrik Melchior Mühlenberg, die den grondslag legde van de nog bestaande Synode van de Evangelische Luthersche kerk van Pennsylvanië. Deze ijverige dienaar van Christus, die in de school van Francke opgevoed was, en veel van diens geest had ingezogen, werkte ongeveer eene halve eeuw onder zijne Duitsche broederen in Amerika, en wordt met regt als de vader van de Luthersche kerk in dat land beschouwd. Spoedig voegde andere arbeiders in hetzelfde veld zich bij Mühlenberg, doch de vermeerdering van herders was in geenen deele evenredig aan de toeneming der Luthersche bevolking. Toen de eerste synode in 1748 gehouden werd, waren er slechts elf Luthersche predikanten in de Vereenigde Staten. Drie jaren na dien tijd werd het aantal gemeenten op ongeveer veertig geschat, en de Luthersche bevolking op ongeveer 60,000.

De Luthersche kerk in Amerika en de andere secten van dat land leden niet weinig van den verstorenden invloed der omwenteling. Hare uitwerkingen op de godsdienst des volks werden gedurende vele jaren gevoeld. Zoowel de predikanten als de leden der Duitsche Luthersche kerk ondervonden dien ten gevolge, te midden der staatkundige bewegingen, die hun aangenomen land schokten, een gevoeligen teruggang der levende godsdienst. Maar met den terugkeer des vredes en een beteren toestand der maatschappij kwam er eene bepaalde verbetering in het geestelijke voorkomen der kerk. Doch terwijl de Duitsche Lutherschen langzamerhand in aantal toenamen, en hun ijver voor de zaak van Christus aanmerkelijk vermeerderde, werd het gebrek aan eene behoorlijke organisatie diep gevoeld en betreurd, daar de kerk langzamerhand verdeeld was geworden in vijf of zes verschillende,

van elkander verwijderde en onvereenigde synoden, die geene geregelde gemeenschap met elkander hadden. Dit kwaad werd echter in 1820 hersteld door de oprigting van de Algemeene Synode der Amerikaansche Lutherse kerk, en de uitslag dezer algemeene organisatie werd spoedig in al hare belangen gevoeld.

In de laatste twintig jaren heeft de Duitsche Lutherse kerk de gelukkigste vorderingen gemaakt. Zij strekt zich over al de Middel- en Westelijke Staten en eenige der Zuidelijke uit. Volgens de laatste statistieke opgaven telt zij ongeveer 900 predikanten en misschien driemaal zooveel gemeenten.

Hoewel deze kerk één vereenigd ligchaam uitmaakt, heeft zij toch in haren boezem drie verschillende partijen: de Oud-Lutherse, de Nieuw-Lutherse en de Gematigde of Melanthoniaansche partij. De Nieuw-Lutherse partij, die de grootste van de drie is, bestaat hoofdzakelijk uit Amerikaansche inboorlingen van Duitsche afkomst, en maakt er daarom aanspraak op de Amerikaansche Luthersche kerk te zijn. De Oud-Lutherse partij bestaat uit een gedeelte der latere emigranten uit Saksen, Pruissen, Beijeren en andere landen. Deze afdeeling der Luthersche kerk in Amerika is thans in een scherpen strijd gewikkeld over het geestelijke ambt, en de twee strijdende partijen zijn de Synode van Missouri, en die van Buffalo; de eene partij is de gewone Protestantsche beschouwing toegedaan, die het geestelijk ambt slechts tot het orgaan van het algemeene priesterschap van geloovigen maakt, terwijl de andere de Roomschgezinde leer belijdt van een afzonderlijk geestelijk ambt, gebaseerd op de ordening, en op bijzondere wijze verschillend van het algemeene priesterschap van geloovigen. De Melanthoniaansche partij neemt een standpunt in tusschen dat van de Nieuw- en dat van de Oud-Lutherschen. Zij wordt vertegenwoordigd door de oudste en grootste Synode, die van Pennsylvanië, en gedeeltelijk ook door de Vereenigde Synode van Ohio. De Oud-Lutherschen in Amerika nemen, gelijk de strenge Lutheranen in Duitschland, het geheele Boek van Eendragt, de verzameling van al de symbolische schriften, aan, en hechten een bijzonder belang aan het Formula Concordiæ, terwijl de Melanthonianen zich vergenoegen met de Augsburgsche confessie en den Catechismus van Luther. De Nieuw-Lutherschen verwerpen het bindende gezag van alle Luthersche symbolische boeken, behalve de Augsburgsche confessie, die zij echter slechts aannemen als eene uitdrukking, „eenigermate in hoofdzaak juist," van de voornaamste leerstellingen van den bijbel, den eenigen onfeilbaren regel van geloof en gebruiken. Deze partij verwerpt verscheidene Luthersche leerstellingen en gebruiken, zooals de duivelbezwering, bijzondere of oorbiecht, slappe inachtneming van den Sabbath en de Luthersche leer van den doop in hare betrekking tot de wedergeboorte en het avondmaal.

De Algemeene Synode, die, zooals wij boven zagen, in 1820 opgerigt werd, bezit geene wetgevende magt, maar geeft slechts raad, en discussiën over leerstellige punten vermijdende, wijdt zij al hare kracht aan de opvoeding en aan zendingen. Behalve de Synode is er een ministerium, dat geheel uit geestelijken zamengesteld is. De gemeenten zijn gewoonlijk geheel onafhankelijk, en onder geen vast bestuur. Al de kinderen worden gedoopt en bevestigd, zonder dat er acht geslagen wordt op godsdienstige hoedanigheden in hen of hunne ouders.

Groot verschil bestaat er ook tusschen de Oud- en Nieuw-Lutherschen in hunne wijze van eeredienst. In de Oud-Luthersche kerken wordt eene liturgische altaardienst gebezigd, met crucifix en brandende kaarsen, doch onder de Nieuw-Lutherschen worden alle symbolische gebruiken en ceremoniën verworpen, en wordt er van liturgiën een zeer beperkt gebruik gemaakt. Zij hebben er verscheidene, zoowel als een aantal Duitsche en Engelsche gezangboeken.

Een ander punt van verschil tusschen de voornaamste partijen in de Amerikaansche Luthersche kerk heeft betrekking op het hernieuwingsstelsel, daar de Nieuw-Lutherschen, sedert omstreeks het jaar 1830, gebruik maken van hetgeen de nieuwe maatregelen wordt genoemd, terwijl de Oud-Lutherschen, en ook de Synode van Pennsylvanië, zich aankant tegen al zulke bloot menschelijke middelen om vernieuwing van het godsdienstige leven te bevorderen. De twist hierover werd gedurende vrij langen tijd met groote scherpte gevoerd, doch heeft nu nagenoeg opgehouden, en het stelsel van nieuwe maatregelen is bijna geheel tot de Westelijke Staten beperkt. Het verdient echter opmerking, dat te midden van alle verscheidenheden van meening, die er onder de predikanten en leden van de Duitsche Luthersche kerk in Amerika bestaan, zij als secte snellen voortgang maakt, en wij kunnen de belangrijkheid eener kerk moeijelijk te hoog achten, die bestemd schijnt om eene zeer voorname plaats onder de talrijke Transatlantische Christen-secten in te nemen.

DUITSCHE VEREENIGDE EVANGELISCHE KERK, de naam van den grootsten der drie takken van de Protestantsche kerk in Duitschland. Zij werd in 1817 op verzoek van koning Frederik Wilhelm III.

gesticht door eene vereeniging van de Luthersche en de Hervormde kerk onder één bestuur en met één eeredienst. Deze vereeniging geschiedde in verband met het derde eeuwfeest der Hervorming. Pogingen om de Luthersche met de Hervormde kerk in Duitschland te vereenigen begonnen kort na hare scheiding in de zestiende eeuw. Dit was het plan, dat door den landgraaf van Hessen overwogen werd op de bekende bijeenkomst, die in 1529 te Marburg gehouden werd, waar de hoofden der Duitsche en der Zwitsersche Hervorming over veertien grondartikelen van het geloof overeenkwamen, terwijl zij slechts over de leer der tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal verschilden. Een der ijverigste Hervormers, die de genoemde vereeniging zochten te bevorderen, was Bucer, die na verscheidene vruchtelooze pogingen er in 1536 eindelijk in slaagde, om Luther en Melanthon over te halen de Wittenbergsche Concordia te onderteekenen, die echter slechts tijdelijk werkte. In Bohemen werd er eene vereeniging van de Lutherschen met de Hervormden in 1570 bewerkstelligd door den Consensus van Sandomir, die ook van korten duur was. Melanthon had in het laatste gedeelte zijns levens zijn hart gezet op eene vereeniging met de Hervormden, en te dien einde stelde hij in 1540 zelfs eene verandering van de Augsburgsche confessie voor, een stuk dat gewoonlijk aan die confessie wordt gehecht onder den naam van de Apologie. De uitsluitend Luthersche partij kreeg volkomen de overhand in Duitschland tegen het einde der zestiende en gedurende de zeventiende eeuw. Maar zelfs gedurende dat tijdperk, toen de vooroordeelen der Luthersche partij tegen de Hervormden het sterkst waren, stonden er van tijd tot tijd mannen met eene verzoenende geaardheid op, die, gelijk Melanthon, geneigd waren om groote concessiën te doen, ten einde eene vereeniging van de strijdende partijen tot stand te brengen. Deze waren Calixtus, Leibnitz, Spener en Zinzendorf, die allen de Christen-secten wenschten te vereenigen. De Hervormden zijn altijd meer tot vereeniging geneigd geweest dan de Lutherschen, en dit is meer bijzonder een karaktertrek van de Duitsche Hervormden geweest, die steeds in hooge mate bezield waren met den geest der school van Melanthon.

Gedurende het laatste gedeelte der achttiende eeuw werden de verschillen tusschen de Christelijke kerken in Duitschland geheel uit het oog verloren door de onverschilligheid en het ongeloof, die gedurende eenigen tijd het Christendom zelf dreigden uit te roeijen; en zelfs toen de godsdienstige geest bij het begin der negentiende eeuw begon te herleven, waren de gemoederen der Christenen bijna geheel bezig met te trachten den stroom des ongeloofs tegen te houden, die, in Frankrijk ontspringende, zich over Duitschland had uitgestrekt, en aan de Christelijke kerken in dat land niets dan een naam liet. Frederik de Groote stelde er roem in de beschermheer en de vriend van het Fransche ongeloof te zijn, en daar hij al zijn invloed verleende om de verspreiding er van onder zijne onderdanen te bevorderen, maakte hij Duitschland nog ongelooviger dan het ongeloovige Frankrijk was.

Eindelijk hernam, na eene scherpe en langdurige worsteling, het Christendom zijne vorige heerschappij over het gemoed van het Duitsche volk, vooral nadat het van het Fransche juk bevrijd was. Dat was de tijd door Frederik Wilhelm III. van Pruissen uitgekozen, om eene vereeniging van de Luthersche met de Hervormde kerk tot stand te brengen. De ridder Bunsen zegt, dat bij den koning het plan rijpte op zijn bezoek aan Engeland in 1814, en dat hij eene vereeniging en eene nieuwe liturgie te Londen in het paleis van St. James op touw zette. Er was voorgesteld om in Duitschland het derde eeuwfeest der Hervorming te vieren, en vóór dat feest, dat zoo geschikt was om de algemeene beginselen van het Protestantismus weder in het leven te roepen, met voorbijgang van de verschillen, die er onder de Protestantsche kerken heerschten, vaardigde hij op den 27sten September 1817 de gedenkwaardige verklaring uit, dat het de wensch des konings was, om de Luthersche en de Hervormde kerk in zijne staten in één Evangelische kerk te vereenigen, en dat hij een voorbeeld zou geven in zijne eigene gemeente te Potsdam, door deel te nemen aan eene vereenigde viering van het avondmaal bij het naderende feest der Hervorming. De uitvoering van dit plan werd aan de provinciale consistoriën, synoden en geestelijken over het algemeen toevertrouwd. De Synode van Berlijn, bestuurd door Schleiermacher, en bijna al de geestelijken en leeken van Duitschland voldeden van harte aan het koninklijke decreet. En niet alleen in Pruissen, maar in de meeste Duitsche Staten, met weinige uitzonderingen, werd het voorbeeld des konings gevolgd.

Het voorstel tot vereeniging, door den koning gedaan, werd het eerst aangenomen in Nassau, waar elk geestelijke der Vereenigde kerk zich verbond, om „de Christelijke leer te onderwijzen naar de beginselen der Evangelische kerk, zooals hij ze zelf, na een eerlijk onderzoek en volgens zijne beste overtuiging, aan de Schrift ontleent." In Rijn-Beijeren had de vereeniging

in 1818 plaats, met eene uitdrukking van eerbied voor de symbolische boeken, die door afzonderlijke Protestantsche kerken werden gebezigd, maar ook met de betuiging, dat geen andere grond voor het geloof of geene andere leer werd erkend dan de Schrift. In Baden werd de vereeniging in 1821 erkend, met eene erkenning van de Augsburgsche confessie en den Heidelbergschen Catechismus, voor zooveel, en in zooverre, als het regt van het vrije onderzoek in de Augsburgsche confessie geëischt en in den Heidelbergschen Catechismus toegepast was. Het besluit, waarbij de Vereeniging in Rijn-Hessen werd aangenomen, werd in 1822 genomen, met de verklaring, dat „de symbolische boeken, die de twee afzonderlijke kerken beiden hadden, in het toekomstige ook de regel voor het onderwijs zouden zijn, met uitzondering van de leer over het avondmaal daarin vervat, en waarover zij tot hiertoe verschild hadden." In Wurtemberg werd de Unie in 1827 aangenomen. Saksen, Hannover, eigenlijk Beijeren en Mecklenburg waren uitsluitend Lutherseh, terwijl Zwitserland te uitsluitend Hervormd was om die veranderingen noodig te hebben, die de Unie op het oog had, en daarom bleven de zaken er als te voren. De Protestanten van Oostenrijk zijn nog in twee afzonderlijke takken verdeeld: de kerk van de Helvetische confessie en de kerk van de Augsburgsche confessie.

De vrome wensch van Frederik Wilhelm III, om al de Protestanten van Duitschland in één kerkgenootschap te vereenigen, is dus nog niet vervuld. Zijn doel bij het stichten der Unie was zonder twijfel goed en weldadig. Hij wenschte niet de Confessien ter zijde te zetten, zooals velen beweerden, maar hij scheen de belangrijkheid van symbolische boeken, om de zuiverheid en de eenheid eener kerk te handhaven, niet goed te begrijpen; vooral schijnt hij het feit uit het oog te hebben verloren, dat velen gaarne tot de voorgestelde Unie wilden toetreden om geene andere reden, dan om geheel vrij te zijn van de beperkingen eener confessie. Zoo konden de weldadige oogmerken van den vromen monarch toch teleurgesteld worden, en dat was ongelukkig de uitslag van het koninklijke decreet van 1817. Eene groote menigte van de Duitsche geestelijken en leeken omhelsde de Unie uit geene andere gevoelens dan die van onverschilligheid, en juichte de opheffing toe van al de beperkingen, die eene geloofsbelijdenis oplegt.

De Unie, die de koning op het oog had, was slechts eene unie van bestuur en eeredienst. Hij wees niet op de verschillen in de leer, die er bestonden, en in zijne afkondiging van de Unie maakte hij ook volstrekt geene melding van de symbolische boeken, die bijna in onbruik waren geraakt. Om de Unie teweeg te brengen, lag het in het plan van den monarch, om langzamerhand een presbyteriaansch en synodaal bestuur in te voeren, zooals aan de Hervormde kerk eigen is, en eene liturgie te doen vervaardigen voor het geheele koningrijk, die voornamelijk uit Luthersche bronnen getrokken zou zijn.

In 1821 werd de nieuwe liturgie door den koning afgekondigd, die de aanneming er van beval, terwijl de aanneming van de Unie slechts aanbevolen, doch niet volstrekt bevolen werd. Zeven jaren te voren was er eene commissie van geestelijken benoemd, om een boek voor de kerkdienst in gereedheid te brengen, doch daar zij het doel harer aanstelling niet voldoende had vervuld, nam de koning het werk over, en maakte met de hulp van de hofkapellanen en een vroom leek eene liturgie op, die in al zijne staten gebruikt moest worden. Zij werd vervolgens in 1829 aan consistoriën ter herziening onderworpen, en in 1857 op nieuw herzien. De invoering van dezen gids voor de openbare eeredienst, door den souverein zelven opgemaakt, ontmoette hevigen tegenstand bij vele vrienden en vijanden der Unie. Een van de uitstekendste godgeleerden, die Duitschland in nieuwere tijden heeft voortgebragt, Schleiermacher, keurde den stap af als eene onheilige en onwettige tusschenkomst van den koning in de inwendige zaken der kerk. De magistraten van Berlijn, alsmede twaalf geestelijken dier stad, verwierpen de Liturgie. Om de misnoegden over te halen hunne goedkeuring er aan te schenken, werd er eene nieuwe uitgave gereedgemaakt, in het tweede gedeelte waarvan vele der oude gebeden en formulieren ingelascht werden. Deze verandering deed de meeste geestelijken besluiten haar aan te nemen.

Op den 25sten Julij 1830 werd het derde eeuwfeest van de aanbieding der Augsburgsche confessie gevierd. De koning nam deze gelegenheid waar om zijn plan te volvoeren. Krachtens zijn koninklijk gezag beval hij, dat op dien dag de nieuwe Liturgie in alle kerken gelezen zoude worden. Doch daar eenige Luthersche geestelijken, onder welke Dr. Scheibel, professor te Breslau, weigerden ze te lezen, werden er verscheidene in hun ambt geschorst, tot groot ongenoegen hunner kudden. Zeer vele Luthersche predikanten werden het volgende jaar op gelijke wijze behandeld, en als zij het waagden het evangelie te prediken en de sacramenten in afzonderlijke huizen toe te dienen, werden zij in de gevangenis geworpen en gedwongen, om met

hunne huisgezinnen hunne gemeenten te verlaten. En niet alleen werden de predikanten aldus vervolgd, maar vele Luthersche huisgezinnen werden ook in boete geslagen of in de gevangenis gezet. In 1834 werd er, op bevel des konings, een edict uitgevaardigd, waarin verklaard werd, dat elke Luthersche eeredienst onwettig was. Dit wekte de aandacht van het publiek op het karakter der nieuwe Liturgie meer dan ooit op, en in den loop van weinige jaren verlieten ongeveer twintig duizend openlijk de Nieuwe Vereenigde kerk, en besloten zij aan de leerstellingen en formulieren der Luthersche kerk getrouw te blijven. Zij boden dikwijls den koning en diens ministers petitiën aan om verdraagzaamheid, doch te vergeefs. Het antwoord was gebiedend. Zij moesten òf tot de Vereenigde kerk behooren, òf zich onderwerpen aan de straf, die zij zich door halstarrigheid berokkend hadden. Deze schandelijke vervolging is in Silezië en het groothertogdom Posen, waar de meeste inwoners Luthersch zijn, het hevigst geweest.

Daar de kerken in vele gevallen van herders beroofd waren, kon de doop niet langer behoorlijk bediend worden, en wanneer uit gevoel van pligt of noodzakelijkheid de vader van een huisgezin dien verrigtte, werd hij ook naar de gevangenis gezonden. Het avondmaal kon alleen gedurende den nacht gevierd worden. De zamenkomsten om te bidden, die in huizen van bijzondere personen werden gehouden, werden door de dienaren der politie verstoord. Op zekere plaats in het hertogdom Posen trokken zij letterlijk de menschen bij hun hoofdhaar van de knieën op. Behalve een aantal afzonderlijke Christenen werden er elf predikanten naar de gevangenis gezonden, sommige van hen twee- of driemaal voor drie maanden achtereen; zoo zij, na hunne vrijheid herkregen te hebben, hunne gemeenteleden weder bezochten, waren zij bijna zeker naar hunne kerkers teruggezonden te worden.

In dezen staat van zaken leverden de vervolgde Luthersche gemeenten een vertoog in bij het gouvernement, doch in plaats van antwoord werden de politie en commissarissen gezonden om hare goederen in beslag te nemen, en weg te voeren wat zij wilden. Van één armen man namen zij den geheelen voorraad voor het vee en zijne koe weg. Deze wreede behandeling werd met de uiterste zachtaardigheid en onderwerping gedragen. Petitiën en vertoogen in de eerbiedigste bewoordingen werden bij de burgerlijke autoriteiten ingediend, doch geen regt kon er verkregen worden, ook geene verligting van de gestrenge maatregelen, die tegen haar genomen waren. Eindelijk in 1835 bragt men de lijdende Lutherschen in Silezië er toe om te gelooven, dat het Pruissische gouvernement hun een paspoort zou verleenen om uit het land te wijken, en een hunner predikanten, Augustus Kavel geheeten, werd naar Engeland gezonden, om te dien einde met de Zuid-Australische compagnie in overleg te treden. De schikkingen waren gemaakt, een groot schip werd voor de compagnie uitgerust om hen over te brengen, en Kavels kudde, eenige honderden bedragende, had zich alreede op den Oder ingescheept, ten einde te Hamburg aan boord van genoemd schip over te gaan, en hare overbodige goederen verkocht, toen er een bevel van het gouvernement kwam, dat allen naar huis moesten terugkeeren, waar zij bijna twee jaar in de onzekerheid werden gelaten, en dat weinige verteerden, dat hun in een nieuw land tot kapitaal moest dienen. Middelerwijl had de Zuid-Australische compagnie andere arbeiders gekregen, en het was niet te verwachten, dat zij wederom de zware verantwoordelijkheid op zich zoude nemen, om aan deze vervolgde menschen de middelen tot landverhuizing te verschaffen. Toen eindelijk in 1836 het Pruissische gouvernement het begeerde verlof geschonken had, werden er zes honderd personen naar de kolonie uitgezonden door de vorstelijke hulp van een Britsch koopman, die ook, met ware Christelijke gastvrijheid, den in nood verkeerenden predikant onderhield gedurende de twee jaren, dat hij in Engeland wachtte.

In het begin van het jaar 1837 verscheen er eene nieuwe kabinets order, die een spoedig einde der ongelukkige vervolging van de Luthersche kerk scheen te beloven. Deze order was van den volgenden inhoud:

1. Geene nieuwe vervolging zal er tegen de Lutherschen begonnen worden zonder de toestemming van het ministerie van eeredienst.

2. De nu hangende vervolgingen zullen ophouden, en er zal uitspraak gedaan worden, doch de tenuitvoerlegging der uitspraak zal uitgesteld worden, totdat de koning dezelve zal hebben bekrachtigd.

3. Het oppergeregtshof te Breslau zal niet langer uitspraak doen in de tegenwoordige vervolgingen, doch de reeds gedane uitspraak zal niet herroepen worden.

De verwachtingen, die de Lutherschen ten gevolge van het verschijnen van dit decreet koesterden, moesten echter spoedig teleurgesteld worden. De burgerlijke magt ging nog voort met de regten en vrijheden des volks te vertreden tot de troonbestijging van den opvolger van Frederik Wilhelm III. in 1840, die dadelijk een einde maakte aan de vervolgingen, welke zoo

lang het bestuur zijns voorgangers ten oneer gestrekt hadden. De Oud-Lutherschen, zooals zij genoemd worden, mogten zich in 1845 tot een afzonderlijk kerkgenootschap vormen, in de hoedanigheid van Afgescheidenen, terwijl hun wettig bestaan en hunne erkenning verzekerd werden, hoewel zonder geldelijke ondersteuning van den staat.

De revolutionaire geest, die er in 1848 in verscheidene staten heerschte, was niet gunstig voor den vooruitgang van Christelijke kerken. Kort na dien tijd van staatkundige beroeringen stond er in de Vereenigde Evangelische kerk zelve eene streng Luthersche partij op, aan wier hoofd Hengstenberg stond, die de Unie dienstbaar trachtte te maken tot het bevorderen van een Hooge-Kerk-Lutheranismus, door op de noodzakelijkheid aan te dringen van eene afzonderlijke organisatie der Luthersche en der Hervormde kerk in de Nationale kerk. Om aan de inzigten dezer invloedrijke partij tot zekere grens te gemoet te komen, vaardigde de toenmalige koning van Pruissen eene order uit, gedagteekend 6 Maart 1852, waarbij de *Oberkirchenrath* of het hoogste kerkelijke hof, dat hij in 1850 aan de Vereenigde Evangelische kerk gegeven had, het regt kreeg om eene verdeeling, op de geloofsbelijdenis gegrond, onder de leden daarvan te erkennen. Het gevolg hiervan was, dat bij de bijeenkomst van het hof eenige leden zich schaarden aan den kant der Luthersche, andere aan dien der Hervormde belijdenis, terwijl Nitzsch het eenige lid was, dat verklaarde tot beide kerken te behooren, en den *consensus* van beide aannam. Bij dezen eenigen vertegenwoordiger van het beginsel der Unie in een confessioneelen zin voegde zich vervolgens Hoffman, vroeger president van het Evangelische zendelingshuis te Bazel. Aldus bleek, voornamelijk door den invloed van Hengstenberg, dat de Unie geene vermenging was van de Luthersche en de Hervormde kerk, maar niets anders dan een bondgenootschap van drie partijen: de Lutherschen, de Hervormden en de Unionisten of eigenlijk gezegde Evangelischen. Deze ontdekking lokte hevige protesten uit van de Pruissische universiteiten, en de koning vond het noodzakelijk eene order uit te vaardigen, gedagteekend 27 Julij 1853, waarbij verklaard werd, dat het decreet van het vorige jaar slechts ten doel had om aan de Confessiën behoorlijken waarborg en bescherming in de heerschende kerk te verzekeren, maar in geenen deele om de Unie van de twee Evangelische seeten, die door zijn vader gesticht was, af te schaffen of zelfs te verstoren, en aldus eene scheiding in de Nationale kerk te veroorzaken. Een belangrijke stap des konings was zijn besluit, om eene Algemeene Synode in het jaar 1857 te doen plaats hebben, en te dien einde riep hij eene voorbereidende Evangelische Conferentie bijeen, die uit zeven en vijftig gedelegeerden bestond, en in November 1856 in een der paleizen te Berlijn vergaderde, om verschillende belangrijke onderwerpen te overwegen, die aan de bijeen te roepen synode onderworpen moesten worden. De onderwerpen, die aan de Conferentie voorgelegd werden, waren deze: de invoering van eene Presbyteriaansche wijze van bestuur in de gemeenten van de Oostelijke provinciën; de wederinvoering van de ambten van diaken en diakones in de kerk; de herziening van de bestaande Liturgie; de hervorming van de huwelijkswetten. De Conferentie sloot hare zittingen op den 5den December 1856, en hare overwegingen waren gunstiger voor de zaak der Unie, dan men aanvankelijk verwachtte.

De toestand der kerkelijke partijen in Pruissen wordt door Dr. Schaff in zijn werk over Duitschland (1857) aldus beschreven: — „De anti-confessioneele of verdraagzame Unionisten, die zich alleen op den bijbel gronden, zonder de symbolische boeken der kerk, en, behalve den linkervleugel van de school van Schleiermacher, een aantal liberale godgeleerden van verschillende meeningen omvatten, die te zamen worden gehouden door den onderlingen tegenstand tegen de reactionaire strekkingen in de godsdienst en de staatkunde, zijn beroofd van magt en invloed in de hoogste raadsvergaderingen; maar zij leven nog, zijn sterk in aantal onder de predikanten en leeken, en hopen op eene radicale verandering te hunner gunste, in geval de prins van Pruissen den troon beklimt, die men weet, dat tegen hooge-kerk strekkingen gezind, en vrij laauw en onverschillig in godsdienstzaken is. Doch daar hij slechts twee jaar jonger is dan de koning zijn broeder, is zulk eene gebeurtenis noch waarschijnlijk noch wenschelijk.

„De Evangelische Unionisten of de *consensus* partij, die voor haar leerstelligen grondslag den bijbel neemt, benevens de gewone dogmas der Luthersche en der Hervormde geloofsbelijdenis, is het sterkste in de universiteiten, maar heeft de minderheid in den Oberkirchenrath.

„De strenge Confessionalisten, die de Unie slechts als een verbond van de twee confessiën beschouwen, onder een gemeen staats-kerkelijk bestuur, en die voor het grootste gedeelte strenge symbolische Lutheranen en voorstanders van de onbeperkte alleenheerschappij zijn, hebben, hoewel betrekkelijk klein in aantal, thans het overwigt bij de magthebbenden en invloedrijken.

Men kan moeijelijk ontkennen, dat de eindelijke strekking hunner ijverige pogingen de geheele ontbinding der Unie is. Eenige van hen hebben eene sterke neiging tot het Romanismus, en zouden ten allen tijde eene vereeniging met de Roomsche leer verkiezen boven eene vereeniging met de Hervormde geloofsbelijdenis. Hunne Luthersche broederen van andere staten hebben voor korten tijd, in eene conferentie te Dresden, besloten tot de wederinvoering der oorbiecht. Aan de vruchten kent men den boom.

„In geval eener ontbinding der Pruissische Unie, die, hoewel niet zeer waarschijnlijk, in geenen deele onmogelijk is, zouden de Luthersche en de Hervormde kerk gereorganiseerd worden naar haren afzonderlijken confessioneelen grondslag. Doch de meerderheid des volks zou niet gereed zijn om terug te gaan tot den ouden staat van zaken, dien zij als voor altijd door de Unie van 1817 afgeschaft beschouwen. De radicale Unionisten zouden misschien vervallen tot het beginsel van onafhankelijkheid. De orthodoxe Unionisten zouden trachten om eene Vereenigde Evangelische kerk op te bouwen op den consensus van de twee confessiën, in het begin misschien met een klein aantal leden, doch — gelijk een verstandig correspondent van den New-Yorkschen Independent eenigen tijd geleden zeide — met meer theologische geleerdheid te harer beschikking dan elke andere kerk op den aardbol.

„Geene van de drie partijen is willig om zich van de betrekking tot den staat los te maken, daar elke partij tracht de voornaamste te worden in het beheer der vereeniging. Doch niettegenstaande al de schijnbare aanduidingen van het tegendeel, maakt het beginsel van vrijheid van godsdienst en openbare eeredienst, zooals reeds aangemerkt is, langzame maar zekere en aanhoudende vorderingen over geheel Europa, en de tijd is misschien niet verre af, waarop de bestaande betrekking van de kerk tot den staat eene geheele verandering zal ondergaan.

„De tegenwoordige toestand der Pruissische Unie is zeer gespannen, verward, onvoldoende en bedenkelijk. Maar men moet niet vergeten, dat juist hare beroerten en gistingen teekenen zijn van leven en kracht, gelijk de eenigzins dergelijke bewegingen van de lage-kerk, hooge-kerk en breede-kerk partijen in de Anglicaansche kerk, en ten laatste ten goede moeten uitloopen. Want niets kan als eene mislukking beschouwd worden, dat werkelijk behoort tot de steeds voortgaande historische ontwikkeling van het koningrijk van Christus op aarde. De groote verdiensten vooral van de godgeleerden der Duitsche Unie voor de oplossing van de verschillen in de leer tusschen de twee groote afdeelingen van het Protestantismus, en voor de bevordering van alle takken van de gewijde wetenschap en litteratuur, zijn onsterfelijk, en hebben reeds een indruk gemaakt op de nieuwere Fransche, Nederlandsche, Engelsche, Schotsche en Amerikaansche theologie, die nooit uitgewischt kan worden."

DUIVELBEZWERING, DUIVELBANNING of EXORCISMUS, eene ceremonie die van oude tijden af in acht genomen werd om booze geesten te verdrijven, en die nog te dien einde in de Roomsche en Griecksche kerk bestaat. In de eerste dagen van het Christendom, toen vele bekeerlingen van het Heidendom overgekomen waren, werd bij den doop het gebruik aangenomen, om den kandidaat voor deze heilige plegtigheid uit te noodigen om eerst openlijk afstand te doen van alle gemeenschap met het koningrijk der duisternis, waarvan hij te voren een onderdaan geweest was. Zijne hand aan den bisschop gevende, verklaarde hij plegtig, dat hij afstand deed van den duivel en al diens praalvertooningen, hetgeen betrekking had op de openbare vertooningen der Heidenen. En niet alleen deed hij afstand van den duivel, maar ook van zijne engelen, eene uitdrukking die, zooals Neander denkt, gegrond was op het denkbeeld, dat de Heidensche goden booze geesten waren, die de menschen verleid hadden. Deze belofte werd beschouwd als de Christelijke krijgsmanseed, waarbij men zich verbond, om als een krijgsknecht van Christus te leven en te strijden.

„Het formulier," gaat Neander voort, „waarmede men aldus plegtig van het zondige Heidensche leven afstand deed, is wel te onderscheiden van de bezwering, die in later tijd bij den doop werd gevoegd, en niet met de denkwijze der eerste Christenen strookte. Wel behoorde daartoe het begrip eener verlossing van de heerschappij des Boozen, van een uitgaan uit het rijk der duisternis en van de mededeeling eens Goddelijken levens, dat de zonde overwon, door de wedergeboorte; maar van dat begrip was de geheele doopbediening eene zinnelijke voorstelling, en er behoefde dus niet nog iets anders bij te komen, om datzelfde uit te drukken en te bewerken. Een ander geval was het met de belofte, waarbij men van het vroegere leven afstand deed, want deze had, evenals de geloofsbelijdenis, betrekking op hetgeen van de zijde des menschen geschieden moest, om de zegeningen des doops deelachtig te worden. Gelijk in het Christendom geloof en leven op het naauwst vereenigd zijn, zoo stond ook die belofte in dadelijk verband met de belijdenis des geloofs. Maar wat had die belijdenis

met de duivelbezwering gemeen? In den loop der tweede eeuw vinden wij dan ook nog geen enkel spoor van eenig bezweringsformulier tegen den invloed van den Booze. Eerst later werd men door de verheffing van het uitwendige in de eeredienst, de overhelling tot het geheimzinnige en wonderbare, en de zucht naar praalvertooning er toe gebragt om een dergelijk formulier, als men over bezetenen uitsprak, mede bij den doop van Heidenen in te voeren. Ook was hier misschien niet zonder invloed, dat men de duivelbezwering, die vroeger als eene genadegift werd aangemerkt, aan een afzonderlijk kerkelijk ambt verbonden, en daardoor tot iets bloot werktuigelijks gemaakt had. In de Apostolische verordeningen wordt noch van het een noch van het ander melding gemaakt. Het eerste duidelijke spoor van duivelbezwering bij den doop ontdekken wij in de Handelingen der kerkvergadering van vijf of zeven en tachtig bisschoppen te Carthago in het jaar 256."

Cyrillus van Jeruzalem is de eerste schrijver, die een verhaal van de wijze der duivelbezwering geeft. De voornaamste plegtigheden daarbij gebruikelijk waren:

1. Voorafgaand vasten, gebeden en kniebuigingen. Deze kunnen echter beschouwd worden als algemeene voorbereidingen voor den doop.

2. Oplegging der handen op het hoofd van den kandidaat, die met het hoofd gebogen in eene onderdanige houding stond.

3. Het uitdoen der schoenen en der kleederen, met uitzondering van een onderkleed.

4. Den kandidaat met het gelaat naar het westen te plaatsen, dat het symbool der duisternis was, gelijk het oosten dat van licht was.

In de Oostersche kerk moest hij de hand naar het westen uitsteken, alsof hij een voorwerp in die rigting wegschoof. Dit was een teeken van zijne verfoeijing van Satan en diens werken, en zijn besluit om die te weêrstaan en te verstooten.

5. Eene afstanddoening van Satan en diens werken, aldus: „Ik doe afstand van Satan en diens werken en diens praalvertooningen, diens diensten en alle dingen, die de zijnen zijn." Dit of een dergelijk formulier werd driemaal herhaald.

6. De duivelbanner ademde dan op den kandidaat, hetzij eens of driemaal, en bezwoer den onreinen geest, in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes, om uit hem te komen.

Deze wijze van afzwering schijnt vóór de vierde eeuw niet in gebruik geweest te zijn, en deze verschillende formaliteiten werden blijkbaar langzamerhand en op verschillende tijden ingevoerd.

De Joden lieten zich veel voorstaan op de magt der duivelbezwering, en Josephus verhaalt verscheidene wondervolle genezingen van diegenen, die van den duivel bezeten waren. Onze Zaligmaker gaf Zijnen discipelen magt over onreine geesten. Paulus bezat, zooals wij uit Hand. XIX : 12—16 vernemen, de magt om booze geesten uit te drijven. Onder de eerste Christenen was de magt om duivelen uit te werpen in den naam van Jezus niet beperkt tot de geestelijken, maar, zooals Origenes ons berigt, alle Christenen bezaten ze. Gedurende de drie eerste eeuwen geschiedde de duivelbezwering echter uitsluitend door bisschoppen en presbyters, en het was eerst tegen het einde der derde eeuw, dat die dienst vervuld werd door eene afzonderlijke klasse van Christelijke ambtsbekleeders. Dat de duivelbezwering geen deel uitmaakte van de doopplegtigheid in de tweede eeuw is duidelijk, daar Justinus Martyr in zijne Tweede Apologie, en Tertullianus in zijn De Corona Militis, waarin zij de plegtigheden van den doop in hunnen tijd beschrijven, geene melding van de duivelbezwering maken.

De duivelbezwering maakt een belangrijk gedeelte uit van de ceremoniën der Roomsche kerk, daar het ritueel der duivelbezweringen zich over niet minder dan dertig bladzijden van het *Rituale Romanum* uitstrekt. Naauwkeurige inlichtingen worden er gegeven om de duivelbezetenheid van de krankzinnigheid te onderscheiden. „De kenteekenen van hen, die van demons bezeten zijn," wordt ons medegedeeld, „zijn, dat zij onbekende talen spreken met veel overvloed van woorden, of dat zij ze verstaan, wanneer zij gesproken worden; dat zij verwijderde en geheime dingen ontsluijeren; dat zij eene kracht of vroegrijpheid boven hunne jaren vertoonen, en wanneer vele dezer teekenen zamenloopen, zijn de aanduidingen des te grooter." Als de duivelbanner door deze kenteekenen overtuigd is, dat de persoon vóór hem werkelijk van een duivel bezeten is, moet hij volgens het ritueel een crucifix in de hand van den bezetene steken, of ten minste binnen zijn gezigt plaatsen. Als er reliquiën van heiligen binnen zijn bereik zijn, moeten zij met eerbied tegen zijne borst of zijn hoofd gehouden worden. Als de bezetene zeer spraakzaam is, moet de duivelbanner hem bevelen stil te zijn, en slechts te antwoorden op de vragen, die hem gedaan worden aangaande het getal en den naam der geesten, die hem bezoeken, den tijd waarop zij binnentraden, de oorzaak en andere der-

gelijke vragen. Als de bezetene zegt, dat hij de ziel van een heilige is, of van een doode, of van een goeden engel, moet de duivelbezweerder volstrekt geen geloof aan zulke gezegden slaan. De plegtigheid der duivelbanning wordt aan het benedeneinde der kerk bij de deur verrigt. Nadat de duivelbanner eerst het teeken des kruises op den bezetene gemaakt heeft, laat hij hem knielen, en besprengt hem met wijwater. De litaniën, psalmen en gebeden worden dan gelezen, waarna de duivelbanner den boozen geest naar diens naam vraagt, en hem bezweert den persoon niet meer te bedroeven. Als dit gedaan is, legt hij zijne hand op het hoofd van den bezetene, en zegt een van de formulieren der duivelbanning op, zooals het volgende, dat hij moet uitspreken op een toon van bevel en gezag, in een sterk geloof, in nederigheid en vuur: „Ik bezweer u, onreine geest, in den naam van Jezus Christus; beef, o Satan, gij vijand des geloofs, gij vijand der menschheid, die den dood in de wereld hebt gebragt, die menschen van het leven hebt beroofd, en tegen de geregtigheid zijt opgestaan, gij verleider der menschen, gij wortel van alle kwaad, gij bron van gierigheid, tweedragt en nijd."

Zoo de onreine geest weigert om voor dit formulier der duivelbanning te wijken, moet een sterker gebezigd worden, en als hij dan nog onverbiddelijk blijft, moet eene langere en krachtiger afzwering gebezigd worden. „Laat hem ook opmerken," zegt het Rituaal, „op welke woorden de demons het meest beven, en laat hem die het veelvuldigst herhalen; en als hij komt aan de bedreiging, laat hem er dan nog eens en nog eens toe terugkeeren, altijd de straf vermeerderende; en als hij ziet, dat hij de overhand heeft, laat hem er dan twee, drie en vier uur en meer in volharden, zoo hij daartoe in staat is, totdat hij de overwinning behaald heeft." Uit huizen en andere plaatsen, die verondersteld worden door onreine geesten bezocht te zijn, wordt ook door de Roomsche kerk de duivel gebannen, en deze plegtigheid is nagenoeg dezelfde, als die voor een bezetene. De veelvuldige herhaling van het Pater Noster, Ave Maria en de Geloofsbelijdenis wordt als van groote kracht aangegeven, en zoo andere middelen falen, wordt de Athanasiaansche geloofsbelijdenis sterk aanbevolen.

De gelegenheden, waarbij de Roomsche kerk hare toevlugt neemt tot de duivelbanning, zijn zeer talrijk. Behalve dat zij een voornaam deel uitmaakt van de plegtigheid des doops, wordt ook tot haar de toevlugt genomen bij het leggen van den eersten steen eener kerk, terwijl zout en water plegtig bezworen worden. Dit formulier om den boozen geest uit het zout te bannen is het volgende: „Ik bezweer u, gij schepsel van zout, bij den levenden † God, bij den waren † God, bij den heiligen † God, bij den God, die u beval in het water geworpen te worden door Elia den profeet, opdat de ongezondheid van het water gezond gemaakt mogt worden, — dat gij tot bezworen zout gemaakt wordet, voor de zaligmaking van hen, die gelooven; en dat gij voor allen, die u gebruiken, gezondheid van ziel en ligchaam moogt zijn; en dat van de plaats, waar gij gesprengd zult worden, elk spook en elke boosaardigheid of kunstenarij van de misleidingen des duivels en elke onreine geest wegvlugte en vertrekke, bezworen door Hem, die komen zal om de levenden en de dooden en de wereld te oordeelen door vuur. R. Amen." Het formulier om het water te bezweren is van den volgenden inhoud: „Ik bezweer u, gij schepsel van water, in den naam van God den Almagtigen Va†der, en in den naam van Jezus Christus Zijn † Zoon onzen Heer, en in de magt van den Heiligen † Geest, dat gij bezworen water wordet, om al de magt van den vijand op de vlugt te drijven, en dat gij moogt dienen om den vijand zelven met diens afvallige engelen uit te roeijen en te verbannen, door de magt van denzelfden onzen Heer Jezus Christus, die komen zal om de levenden en de dooden en de wereld te oordeelen door vuur. R. Amen." Het wijwater, dat binnen in de kerk gesprengd moet worden, wordt bezworen in woorden, welke verschillen van die, welke gebezigd worden bij het bezweren van het wijwater, dat buiten de kerk gesprengd wordt, en bovendien wordt het niet alleen vermengd met zout, maar ook met asch en wijn, om het nog heiliger te maken dan het andere. Bij het bereiden van de olie voor de zieken, dat alleen op Witten Donderdag gedaan wordt, wordt eene duivelbezwering op een zachten toon gemompeld, en evenzoo is er een formulier voor de duivelbezwering bij het maken van het heilige CHRISMA. (Zie ald.)

De nieuwere Joden hebben een gebed, dat zij gewoonlijk van hunne vroege kindschheid af gebruiken, en dat, zooals zij zeggen, gedurende den nacht booze geesten van hen verdrijft; maar al hebben zij dit gebed opgezegd, zullen er toch booze geesten op hunne handen en hun gezigt gaan zitten, indien zij des morgens na een zekeren tijd in hun bed blijven. De Rabbijnen leeren, dat als iemand vroeg opstaat, zijne gebeden driemaal opzegt, en zijne aangewezen gebruiken en ceremoniën verrigt, hij geene reden heeft om booze geesten te vreezen, want hoewel zij rondom hem zwe-

ven, kunnen zij hem niet aanraken. Het is evenwel noodig, dat, zoodra hij uit zijn bed komt, en gedeeltelijk gekleed is, hij zich haaste om zich te wasschen, ten einde booze geesten te verdrijven, en opdat geen tijd verloren ga, wordt den vromen aangeraden, om een kom met water digt bij hun bed te hebben, opdat zij het bij hun ontwaken in hunne magt hebben, om zonder uitstel hunne handen te wasschen. De vrouwen zijn verpligt om dezelfde orde van wasschen in acht te nemen, dat is, om driemaal water over hare handen te gieten.

Bij de toediening van den doop in de Grieksche kerk worden er vier gebeden om den duivel te bezweren gedaan; gedurende het laatste daarvan blaast de priester op den mond, het voorhoofd en de borst van het kind, en beveelt den boozen geest om te vertrekken, terwijl de doopoom zijne afstanddoening van den duivel moet bevestigen door op het kind te blazen en te spuwen. De duivelbezwering van de Coptische kerk gaat vergezeld van het teeken des kruisses, dat zeven-en-dertigmaal gemaakt wordt. De wijze, waarop de Grieken hen bezweren, die van den duivel bezeten zijn, wordt door een oud schrijver aldus verhaald: — „De patiënt werd aan een paal geketend, waarna verscheidene priesters, in hun priestelijk gewaad gekleed, hem gedurende zes achtereenvolgende uren een aanzienlijk gedeelte der vier Evangeliën voorlazen. En daar in een vers van Mattheüs in duidelijke woorden gezegd wordt: „Maar dit geslacht vaart niet uit, dan door bidden en vasten," droegen de duivelbanners bijzondere zorg, om vooraf ongeveer vier en twintig uren te vasten. Den volgenden dag namen zij dezelfde boetedoening in acht, en gingen voort met lezen, zooals te voren. Het duurde ten minste drie dagen, voor deze lezingen over waren. Middelerwijl vervloekte de bezetene zijn Schepper, en voer hij uit tegen de geheele menschheid; hij vloekte, schreeuwde en grijnsde, en maakte duizend belagchelijke kuren. Al zijne verwringingen waren echter voor de priesters geene beletselen om met hun lezen voort te gaan; ook vernederden zij zich niet zoodanig, dat zij het minste antwoord gaven op de goddelooze godslasteringen van Satan. Het is opmerkenswaardig, dat de priesters beurtelings lazen, zonder op te houden, en dat met zooveel zorg en omzigtigheid, dat alvorens de eene nog gedaan had, de andere gereed was om te beginnen. Nadat zij de vier Evangeliën gelezen hadden, werd een ander priester, merkwaardig om zijne heiligheid van zeden, tot medehelper uitgekozen. Hij moest aan den bezetene de duivelbezweringen van St. Basilius voorlezen. Hoewel deze lezing, naar het schijnt, den duivel in de uiterste verwarring bragt, toch verhinderde het hem niet in de schandelijkste taal, die men zich denken kan, te antwoorden; de priester berispte hem echter zoo gestreng, en beval hem op zulk eene afdoende wijze om uit te komen, dat hij genoodzaakt werd om toe te geven. Bij zijn vertrek toonde hij zijne wraak, zoo hevig hij maar kon, en liet hem bewegenloos en gelijk een doode op den grond achter."

DUIVELBEZWEERDERS, DUIVELBANNERS of EXORCISTEN. Deze klasse van ambtsbekleeders ontstond in de Christelijke kerk tegen het einde der derde eeuw; zij moesten duivelen uitdrijven. Geene bepaalde orde van deze soort schijnt in de eerste eeuwen van het Christendom bestaan te hebben, maar gedurende de drie eerste eeuwen werden de pligten, die later op de verdrijvers van demons nederkwamen, door de bisschoppen en presbyters vervuld, terwijl iedereen in zekeren zin, door gebed en het weêrstaan van den duivel, zijn eigen duivelbanner mogt zijn. „Niets is zekerder," zegt Bingham, „dan dat in de Apostolische eeuw, en de daarop volgende, de magt om duivelen uit te werpen eene wonderdadige gave van den Heiligen Geest was, die niet beperkt was tot de geestelijken, veel minder tot eene enkele orde onder hen, maar ook aan andere Christenen werd gegeven, gelijk vele andere buitengewone gaven toen gegeven werden." Duivelbanners hadden de bijzondere zorg over de ENERGUMENEN (zie ald.) of personen, die van een boozen geest bezeten waren. Het was hun pligt om te bidden over die personen, en alle behoorlijke middelen aan te wenden voor hun herstel. Daarom beschrijft het vierde concilie van Carthago de aanstelling en het ambt der duivelbanners in deze woorden: — „Als een duivelbezweerder gewijd wordt, zal hij uit de handen van den bisschop een boek ontvangen, waarin de formulieren der duivelbanning geschreven zijn, terwijl de bisschop zegt: „Ontvangt deze en prent ze in uw geheugen, en heb de magt om de handen te leggen op de Energumenen, hetzij zij gedoopt of slechts catechumenen zijn." Echter oefenden de duivelbezweerders eerst in de vierde eeuw hun ambt uit in verbinding met den Christelijken doop, niet omdat zij volstrekt noodzakelijk waren, noch omdat zij in de Schriften bevolen worden, maar alleen omdat zij ten hoogste nuttig waren, daar zonder hen de kinderen, uit Christen-ouders geboren, niet vrij zouden zijn van den invloed van booze geesten. Van dien tijd af vervulden de duivelbanners hun ambt niet alleen bij de *Energumenen*, maar ook bij de catechumenen als kandidaten voor den doop."

Het ambt van duivelbanner bestaat nog in de Roomsche en in de Grieksche kerk, en in het Roomsche Pontificale worden aanwijzingen gegeven voor de wijding van zulk een ambtsbekleeder, wanneer men het noodig oordeelt, dat hij gekozen en gewijd worde. De verkozen duivelbanner, voor den bisschop knielende met kaarsen in de hand, wordt aldus aangesproken: „Op het punt van gewijd te worden, allerdierbaarste zoon, voor het ambt van duivelbezweerder, moet gij weten, wat gij onderneemt. Het is uw pligt om duivelen uit te werpen en het gebed te onderwijzen, opdat hij, die communiceert, geene plaats make voor den duivel; en het is uw pligt in uw dienstwerk om het water (wijwater) uit te gieten. Ontvang daarom de magt om handen op te leggen op de bezetenen, opdat door de oplegging uwer handen, door de genade van den Heiligen Geest en de woorden der duivelbanning, onreine geesten gedreven mogen worden uit de ligchamen, die zij bezitten. Tracht daarom, dat, terwijl gij demons uit de ligchamen van anderen verdrijft, gij ook de onreinheid en boosheid uit uw eigen ligchaam moogt werpen, opdat gij niet vallet onder de magt van die geesten, die gij uit anderen op de vlugt dreeft. Leer uit uw ambt uwe eigene gebreken te bedwingen, opdat niet door uwe booze zeden de vijand de overwinning behale en zich wreke. Dan zult gij in waarheid over demons heerschen, wanneer gij eerst hunne zaamgestelde boosheid in u zelven hebt overwonnen, hetgeen de Heer u moge geven te doen door Zijnen Heiligen Geest." Het Boek met duivelbezweringen wordt dan in zijne handen geplaatst, of in plaats daarvan eene kopij van het Missaal of Pontificale, terwijl de bisschop zegt: „Ontvang en neem aan het gezag, en neem aan de magt om de handen te leggen op de bezetenen, of de gedoopten of de geloofsleerlingen."

De magt om booze geesten te bezweren wordt in de canons der Engelsche kerk erkend. In den 72sten canon wordt verklaard: — „Geen predikant zal, zonder het verlof van den bisschop der dioeces, door dezen geschreven en gezegeld, onder eenig voorwendsel, hetzij van bezetenheid of kwelling, door vasten en gebed, trachten om een duivel of duivelen uit te werpen, op straffe van beschuldigd te worden van bedrog en schurkerij, en afzetting van het leeraarsambt." Ook in het formulier voor den doop, zooals het in de Liturgie van Eduard VI. voorkomt, werd bepaald: „Laat dan de priester, op de kinderen ziende, zeggen: ik beveel u, onreine geest, in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes, dat gij komet en vertrekket uit deze kinderen, aan wie onze Heer Jezus Christus heeft toegestaan om te komen tot Zijn heiligen doop, om tot leden gemaakt te worden van Zijn ligchaam en van Zijne gemeente: daarom, gij vervloekte geest, denk aan uw vonnis, denk aan uw oordeel, denk dat de dag op handen is, waarop gij in altijddurend vuur zult branden, dat voor u en uwe engelen gereed gemaakt is; en vermeet u hierna niet om eenige dwingelandij uit te oefenen over deze kinderen, die Christus gekocht heeft met Zijn kostbaar bloed, en door dezen Zijnen heiligen doop geroepen heeft om van Zijne kudde te zijn." Geene melding wordt er van de duivelbezwering in het Rituaal, dat thans in de Engelsche kerk in gebruik is, gemaakt, en het gebruik is in de meeste Protestantsche kerken onbekend. In de Lutherse kerken, in eenige ten minste, bestaat nog het formulier der duivelbanning bij den doop. Het bestaat ook nog in de Kerk van Denemarken, maar werd in 1809 in die van Zweden afgeschaft. In de Zwitsersche Hervormde kerken is de duivelbanning nooit uitgeoefend.

DUIVELSDIENST. Bij hetgeen reeds over deze soort van afgoderij in het artikel DÆMONSDIENST is gezegd, moet men opmerken, dat de oude Hebreën in Deut. XXXII: 17 bepaaldelijk van deze zonde beschuldigd worden: „Zij hebben aan de duivelen geofferd, niet aan God." In latere tijden spraken zij over alle valsche goden als duivelen, ten gevolge van den haat, dien zij jegens alle soorten van afgoderij koesterden, en wij vinden, dat zij de voornaamste godheid der Phœniciërs BEËLZEBUB (zie ald.) den Vorst der Duivelen noemden.

Onder de oorspronkelijke geslachten van Hindostan, waarvan nog overblijfselen gevonden worden in de Heuvel-Stammen, die de wouden en schuilhoeken in de bergen bewonen, heeft de duivelsdienst altijd in ruime mate geheerscht. De booze geesten onder dit volk worden door middel van bloedige offeranden en dolzinnige dansen gewonnen. Op Ceylon is deze soort van eeredienst met het Boeddhismus vermengd. Het is een opmerkenswaardig feit, en toont aan hoe wijd verspreid deze soort van bijgeloof vroeger geweest is, dat zij een kenmerk is van het SHAMANISMUS (zie ald.), dat onder de Ugriaansche stammen van Siberië en de Heuvel-Stammen aan de zuid-westelijke grenzen van China heerscht, daar de voornaamste voorwerpen dier eeredienst duivelen zijn, die, zooals men onderstelt, wreed, wraakzuchtig en grillig zijn, en bevredigd worden door bloedige offers en wilde dansen. De dienstdoende toovenaar of priester wekt zich tot dol-

zinnigheid op, en wendt dan voor, of veronderstelt, dat hij van den duivel bezeten wordt, aan wien hulde wordt bewezen; en nadat de plegtigheden geëindigd zijn, deelt hij aan diegenen, die hem raadplegen, de inlichting mede, die hij ontvangen heeft. De duivelsdienst, die in Indië uitgeoefend wordt door de meer oorspronkelijke Dravidiaansche stammen, gelijkt niet alleen hierop, maar is evenzoo. Niets treft den Christen dieper, wanneer hij de bijgeloovigheden van Indië overziet, dan de eeredienst, die zoo algemeen, vooral op de kust van Malabar, door al de lagere kasten van de Hindoes aan booze geesten wordt bewezen. De volgende beschrijving van den staat van zaken in dit opzigt in Zuid-Indië is van de pen van iemand, die lang in dat gedeelte heeft gewoond: —„In het district Canara, op de kust van Malabar, worden deze booze geesten aangebeden door alle klassen van Hindoes behalve de Brahmanen. Eenige Soedras schenken ook offergaven aan de Hindoesche goden, doch hunne eeredienst is voornamelijk tot de booze geesten gerigt, die welke *Sakti's* heeten, welke te vinden zijn in elk dorp, ja zelfs bijna in elk veld. Aan de kaste der slaven, die, in de schatting hunner landgenooten, de laagste alle kasten is, wordt de magt toegeschreven om een boozen geest in een mensch te laten gaan, of, zooals het uitgedrukt wordt in de taal des lands, om een boozen geest op hem los te laten. Als er een ongeluk gebeurt, schrijven zij het dikwijls aan die magt toe, en veronderstellen zij, dat het op de inblazing van een vijand is, dat de booze geest hen heeft bezocht; en om hunne huizen en hunne personen hiertegen te behoeden, zijn er toovermiddelen in algemeen gebruik. Bij de magistraten worden er dikwijls petitiën ingeleverd, om hun te verzoeken bevelen uit te vaardigen voor het wegnemen dezer booze geesten, en om de personen te straffen, die beschuldigd worden van hun bezoek veroorzaakt te hebben. De gewone wijze om de werkende oorzaak hunner rampen weg te nemen is een duivelbanner te bezigen, die gewoonlijk ook tot de slavenkaste behoort. Wanneer de duivelbanner aan het huis gekomen is, waaruit hij den boozen geest moet verdrijven, vergezeld door muzikanten, die op tom-toms of inlandsche trommels slaan, begint hij zijn werk met kermen, zuchten en gemompel, gevolgd door zacht gesteen. Langzamerhand verheft hij zijne stem, en uit hij met snelheid en op een bijzonderen, vreemdsoortigen toon zekere tooverwoorden, terwijl hij al dien tijd hevig beeft, en zijn ligchaam voor- en achterwaarts beweegt. De trommelslagers handelen in overeenstemming met de bewegingen van den duivelbanner, en slaan luider en sneller, naar mate zijne opgewondenheid toeneemt. Ten gevolge van de veronderstelde magt der slaven om te tooveren, boezemen zij aan de hoogere kasten dikwijls schrik in, en het is eene zonderlinge wedervergelding, dat deze vernederde schepsels door de verschrikkingen van het bijgeloof diegenen aldus in bedwang houden, die hen in slavernij houden. Een geval van groote wreedheid had er eenige jaren geleden in het district Malabar plaats, waarin eenige Naïrs, die de landeigenaren en voornamen van dat land zijn, zamenspanden en een aantal slaven vermoordden, die zij van toovenarij verdachten. Na veel en ijverig onderzoek werd de misdaad hun toegeschreven, en zij werden in verhoor genomen en veroordeeld.

„De booze geesten worden somtijds aangebeden onder de gedaante van een man en eene vrouw gekleed in gekleurde kleederen, en de afgodsbeelden stellen ook zulke wezens voor, en somtijds ook onder de afschuwelijke gedaante van een man, uit wiens mond twee groote slagtanden steken, wiens hoofd bedekt is met slangen in plaats van haar, en in wiens hand een zwaard is. Op andere tijden ook onder de gedaante van een zwijn of een jongen stier, of een man met den kop van een jongen stier.

„Zoodanig zijn de duivelen, waaraan in dat ongelukkige land de vereering wordt gebragt, die alleen den Eenwige toekomt. Het district Malabar werd in 1792 door Tippoe Sultan aan het Britsche gouvernement afgestaan. Sedert dien tijd zijn er vele jaren voorbijgegaan, en tot nog toe is er geene poging gedaan om de zedelijke duisternis, waarin het gewikkeld is, te verdrijven.

„De offergaven door het volk aan de booze geesten geschonken bestaan uit gekookte rijst, weegbreeën en kokosnoten. Het bestuur der duiveltempels berust gewoonlijk bij het hoofd van het voornaamste huisgezin der Soedras in het dorp. De juweelen van het afgodsbeeld zijn gewoonlijk in zijn bezit, en hij bestuurt de feestvieringen, welke bij bepaalde gelegenheden plaats hebben. De tempel wordt beschouwd als een eigendom van het dorp, elk huisgezin maakt aanspraak op een gedeelte, en vijf of zes van de voornaamste familiën hebben het erfelijke regt om het toezigt te houden over de belangen er van.

„Op de feestdagen worden kokosnoten, betelnoot en bloemen van voor den afgod genomen, welke daarom als geheiligd worden beschouwd, en door den dienstdoenden priester aan de hoofden der huisgezinnen volgens hunnen rang aangeboden. Bij die gelegenhe-

den vertoont zich hun familietrots op eene merkwaardige wijze, door de menigvuldige twisten, die er over hunnen rang plaats hebben. In de geregtshoven worden er dikwijls aanvragen om schadevergoeding wegens vermeend nadeel in dit opzigt gedaan. Aan deze tempels is een erfelijk priesterambt verbonden, waarvan de bezitter op den feestdag verondersteld wordt door den boozen geest te zijn bezeten. Bij die gelegenheden houdt hij een ontbloot zwaard in de hand, dat hij in alle rigtingen wuift; zijn haar is lang en los, hij begint te stuiptrekken, beeft, siddert en springt in het rond, en wordt van tijd tot tijd door de omstanders met een touw vastgehouden als een woedend wild dier.

„De tempels bestaan gewoonlijk uit een omsloten vertrek, waarin het afgodsbeeld zich bevindt, aan drie kanten omringd door waranden, welks muren gemaakt zijn van houten planken, waartusschen zich opene ruimten bevinden; het geheel is bedekt met een schuin dak van riet of pannen, en somtijds omringd door een buitenmuur, die een stuk gronds om den tempel insluit. Bij eenige der grootere tempels behoort eene geschilderde houten afbeelding van den duivel, die op een paard rijdt of op een koningstijger, staande op eene platte kar met wielen, die op de voornaamste feestdagen door de dorpsbewoners een kleinen afstand wordt voortgetrokken. Deze duivels worden vereerd als de opperhoofden der booze geesten, en worden afgebeeld met een hoogeren koninklijken tulband op het hoofd en een zwaard in de hand.

„Om de tempels staan gemeenlijk eenige oude breedgetakte banaanboomen, die een aangenaam en schilderachtig voorkomen aan de plaats geven. Bij het aanschouwen van deze wordt echter de geest van den nadenkenden Christen pijnlijk aangedaan door de overdenking, dat hun voorkomen, dat hunne oudheid aanwijst, te zelfder tijd verklaart, hoe lang Jehovah onteerd is, benevens de groote magt, welke de afgoderij heeft over diegenen, welke haar daar uitoefenen. De booze geesten worden dikwijls aangebeden op de toppen van heuvels en in digte boschjes, waarin de boomen zoo hoog en zoo digt bijeen gezet zijn, dat zij eene duisternis veroorzaken, die bij den aanschouwer een gevoel van eerbied opwekt. Er zijn in het district Canara te zamen vier duizend en veertig tempels, die aan booze geesten zijn gewijd, en drie duizend zes honderd en twee en tachtig andere plaatsen van Hindoesche eeredienst."

De Yezidi (zie ald.), een volk dat in de landen tusschen Perzië en het noorden van Syrië gevonden wordt, alsmede in verschillende deelen van Syrië, zijn door eenige schrijvers beschuldigd van den duivel te aanbidden. Andere ontkennen dit echter, doch één ding is zeker, dat zij volstrekt niet over Satan willen spreken, en zelfs zijn naam niet willen hooren noemen.

DULIA, eene mindere soort van vereering, die, volgens de Roomsch-Catholieke godgeleerden, wettig aan heiligen en engelen bewezen mag worden. Zij onderscheiden haar van de *Latria* aan den eenen kant, die uitsluitend aan God toekomt, en van de *Hyperdulia*, de vereering hooger dan de *Dulia*, die, zooals zij gelooven, aan de Maagd Maria als de moeder onzes Heeren toekomt. Zie Aanbidding.

DUNKERS, eene secte van Duitsche Doopsgezinden, of *Broederen*, zooals zij liever genoemd worden, die tusschen de jaren 1718 en 1730 uit Duitschland naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika trokken. Zij kwamen voor het eerst in 1719 daar, toen ongeveer twintig huisgezinnen te Philadelphia landden. Daar zij zich over eene groote uitgestrektheid lands verbreidden, waren zij niet in staat om voor de uitoefening der eeredienst te zamen te komen, en zouden zij tot een toestand van onverschilligheid in godsdienstzaken vervallen zijn, hadden niet eenige van de meer ijverige onder hen te Germantown in Pennsylvanië in 1723 eene kerk onder het bestuur van Petrus Becker gesticht. Deze kerk nam snel in aantal leden toe, en in korten tijd werden er andere naar dezelfde beginselen opgerigt. Tot nog toe had zij den eersten dag der week als den Christelijken Sabbath gevierd. De secte had haar oorsprong gehad in den piëtistischen strijd, die in de Protestantsche kerken van Duitschland en Holland op het einde der zeventiende en in het begin der achttiende eeuw ontstond; zij werd in 1708 in Duitschland gesticht. Door vervolging uit hun land verdreven, zochten eenige leden eene schuilplaats in Holland en andere in het hertogdom Cleef, terwijl de moederkerk naar Friesland, en van daar naar Amerika ging.

Spoedig nadat de secte der Dunkers zich in de Vereenigde Staten gevestig had, werd er eene kerk te Mill Creek in het graafschap Lancaster gebouwd. Tot deze gemeente behoorde Conrad Beissel, die in Duitschland geboren was, en die, het onderwerp van den Sabbath bestuderende, tot de gevolgtrekking kwam, dat de zevende en niet de eerste dag der week als aan den Heer geheiligd moest worden beschouwd. In 1725 gaf hij eene verhandeling in het licht om zijne gevoelens te verdedigen, welke niet weinig opzien baarde onder de broederen van de kerk te Mill Creek. Beissel verliet daarop de nederzetting, en ging

naar eene eenzame plaats in hetzelfde graafschap; en nadat een aantal broederen, die zijne gevoelens over den Sabbath omhelsd hadden, zich bij hem hadden gevoegd, werd er eene gemeente gesticht, die den zevenden dag of den Joodschen Sabbath aannam als den dag, die voor de godsdienstoefeningen was bestemd. Daarom wordt deze secte dikwijls de *Duitsche Zevende-dag-Doopsgezinden* genoemd.

In 1733 werd er eene soort van kloostervereeniging door Beissel en diens aanhangers gesticht, die eene kleine kolonie, Ephrata geheeten, in een afgelegen district uitmaakte. De leden dezer zonderlinge vereeniging namen de kleedij der Witte Monniken aan, die bestond uit een lang wit gewaad, dat tot aan de hielen reikte, met een band of gordel om het midden en eene kap, die over den hals hing. Allen, die in het klooster gingen, kregen kloosternamen, hoewel zij geene kloostergeloften afleiden; zij stonden ook niet onder een kloostervoogd, daar alle broederen en zusters gelijk waren. Als iemand zich bij de vereeniging aansloot, behoefde hij zijn eigendom niet af te geven, doch de eigendommen, die door giften of door den arbeid van enkele broeders en zusters aan de vereeniging behoorde, was gemeen goed. De beginselen dezer secte worden aldus door een Amerikaansch predikant opgegeven:

„1. Zij nemen den bijbel aan als den eenigen geloofsregel en het eenige wetboek voor het kerkelijk bestuur. Zij laten niet de minste vrijheid toe in de letter en den geest der Schriften, voornamelijk van het Nieuwe Testament. Zij veroorloven niet, dat een tittel of jota gevoegd of weggelaten worde bij de bediening der sacramenten, maar nemen die in acht zooals zij ingesteld zijn door Jezus Christus in Zijn Woord.

„2. Zij gelooven in de Godheid van onzen Heer Jezus Christus en de Drieëenheid der Godheid. Zij hebben deze banier ontrold op de eerste bladzijde van een gezangboek, dat zij reeds in 1739 voor de Vereeniging gedrukt hadden, namelijk: „Er zijn er drie, die in den hemel aanteekening houden: de Vader, het Woord en de Heilige Geest; en deze drie zijn één. En er zijn er drie, die op aarde getuigenis afleggen: de Geest, het water en het bloed; deze drie komen in één overeen.

„3. Zij gelooven, dat de zaligmaking uit de genade en niet uit de werken is, en zij verlaten zich uitsluitend op de verdiensten en boetedoening van Christus. Zij gelooven ook, dat die boetedoening voldoende is voor elk schepsel; dat Christus stierf voor allen, die Zijnen naam zullen aanroepen, en vruchten aanbieden geschikt voor berouw; en dat allen, die tot Christus komen, door den Vader getrokken worden.

„4. Zij strijden voor de viering van den oorspronkelijken Sabbath, en gelooven, dat er een gezag noodig is gelijk aan dat van den Grooten Insteller, om een van diens decreten te veranderen. Zij beweren, dat, daar Hij dien dag voor altijd zegende en heiligde, hetgeen nooit in Zijn Woord herroepen is, en daar er geene Schrift te vinden is, om die bepaling te veranderen, zij nog even bindend is, als toen zij te midden van de donders van den berg Sinai werd herhaald. Zulk een stellig en heilig bevel van den Almagtige te veranderen, zou, zooals zij meenen, een duidelijk bevel van den Grooten Jehovah vereischen. Door een der profeten was niet voorspeld, dat er met de nieuwe wetgeving ook eene verandering in den Sabbath of in een der geboden zou plaats hebben. Christus, die zich voor den Heer van den Sabbath verklaarde, vierde den zevenden dag, en maakte dien tot den dag van Zijne bijzondere werkzaamheden; ook wettigde Hij geene verandering. De Apostelen hebben den oorspronlijken Sabbath niet afgeschaft, of eenig bevel gegeven om den eersten voor den zevenden dag in de plaats te stellen. De omstandigheid, dat de discipelen te zamen kwamen om het brood op den eersten dag te breken, hetgeen somtijds als een voorwendsel aangehaald wordt om dien dag te vieren, is enkel wat de menschen, die den zevenden dag vieren, thans doen. Het sacrament werd niet door Christus of door de Apostelen op den Sabbath toegediend, maar op den eersten dag; zij rekenden, zooals het volk van Ephrata nog doet, van zonsondergang tot zonsondergang.

„5. Zij houden zich aan den Apostolischen doop, den doop der geloovigen, en dienen de driemaal herhaalde indompeling toe, met het opleggender handen en gebed, terwijl de doopeling steeds in het water geknield blijft.

„6. Zij vieren het avondmaal des avonds, in navolging van onzen Zaligmaker; zij wasschen te zelfder tijd elkanders voeten volgens Zijn bevel en voorbeeld, zooals duidelijk verklaard wordt in het 13de hoofdstuk van den Evangelist Johannes, vers 14 en 15. Hieraan wordt deelgenomen op den avond na het sluiten van den Sabbath, terwijl de Sabbath eindigt bij zonsondergang van den zevenden dag, en alzoo wordt het avondmaal tot eene navolging gemaakt van dat, hetwelk door Christus werd ingesteld, en gelijkt het ook op de bijeenkomst der Apostelen op den eersten dag om het brood te breken, hetgeen in eenige gemoederen veel verwarring veroorzaakt heeft ten aanzien van den juisten dag, die gevierd moet worden."

De Dunkers gelooven, dat het cælibaat niet verpligtend is voor een lid hunner vereeniging, doch dat het als eene deugd geprezen moet worden, en als bijzonder bevorderlijk voor een heilig leven. Zij keuren een gesalariëerd dienstwerk niet goed, daar zij van meening zijn, dat, daar het evangelie zonder geld en zonder prijs gezonden is, iedereen, die geroepen is om het Woord te prediken, zulks enkel uit liefde voor de zaak behoort te doen. Maar hoewel dit hunne meening is aangaande het onderhouden der predikanten, zijn zij milddadig in hunne geschenken van geld en goederen aan diegenen, die over hen staan in den Heere. Hunne openbare eeredienst heeft op de volgende wijze plaats. Zij beginnen met een gezang, daarna volgt een gebed, terwijl de gemeente knielt. Na een tweede gezang verzoekt de predikant aan een der broederen om een hoofdstuk te lezen uit een gedeelte van het Oude of het Nieuwe Testament; de predikant verklaart daarop het hoofdstuk, dat gelezen is, en wordt opgevolgd door de vermaners, die de lessen daarin vervat ingang trachten te doen vinden. Elke broeder of ongehuwde zuster mag dan zijne gevoelens mededeelen over de punten, waarop de aandacht gevestigd is geweest, waarna de dienst besloten wordt met gebed, gezang en het lezen van een psalm in plaats van den zegen.

De aanhangers van Beissel zijn, evenals hij zelf, zeer verkeerd voorgesteld. Zij namen de strengste eenvoudigheid in al hunne schikkingen in acht, en leefden te zamen in de grootste eensgezindheid en liefde. De gouverneur Penn had de gewoonte om Ephrata te bezoeken, en zoodanig was de achting, die hij voor de vereeniging koesterde, dat hij haar vijf duizend morgen lands aanbood. Het aanbod werd echter beleefd afgeslagen, op grond dat groote bezittingen de eensgezindheid der vereeniging zouden verstoren, en bovendien gevoelden zij, dat het niet paste aan vreemdelingen en pelgrims om zich bezig te houden met de winsten dezer wereld en de opeenhooping van eigendommen.

Beissel, de stichter der Zevende-dag-Doopsgezinden, ten minste in Amerika, stierf in 1768, en werd opgevolgd door Petrus Miller, onder wien, hoewel hij zonder twijfel een man van energie en volharding was, de vereeniging in verval begon te geraken. De secte bestaat nog, hoewel in kleine en verspreide gedeelten, voornamelijk in Pennsylvanië. Zij erkent de Heilige Schriften als den eenigen regel voor haar geloof en hare kerkelijke gebruiken. Zij viert nog den zevenden dag der week als den Sabbath. Zij doopt nog door eene drievoudige indompeling. Als de doopeling in het water knielt, wordt hij er driemaal onder gedompeld „in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes." De plegtigheid gaat vergezeld van het opleggen der handen en gebed, terwijl de doopeling nog in het water is. Slechts volwassenen worden gedoopt, hoewel de kinderen van geloovige ouders in de kerk opgenomen worden door het opleggen der handen en gebed. Zij houden voetwasschingen vóór het avondmaal, dat zij des avonds vieren, als zijnde de tijd, waarop het door onzen Heer werd ingesteld. Opene communie is de regel der kerk, daar aan niemand de toelating wordt geweigerd, die zijn verlangen uitdrukt om er aan deel te nemen; dit gebruik verdedigen zij door zich te beroepen op den Apostel Paulus, die de verantwoordelijkheid op den deelnemer werpt, als hij zegt: „Maar de mensch beproeve zich zelven, en ete alzoo van het brood, en drinke van den drinkbeker." In alles tracht deze secte zoo nabij mogelijk aan eene letterlijke inachtneming van de inzettingen van Christus te geraken, juist in overeenstemming met den tijd, de wijze en de bijzonderheden harer oorspronkelijke instelling.

DURGA, eene der voornaamste vormen, waarin de echtgenoot van Shiva, de vernielende magt der Hindoes, zich geopenbaard heeft. De Hindoes gelooven, dat deze godin eene vreeselijke magt bezit, daar zij met de onderscheidene eigenschappen van al de goden begiftigd is. Zij wordt gewoonlijk voorgesteld met tien armen, in elk waarvan een oorlogswapen is, en aldus uitgerust, staat zij als de verdedigster harer medegoden en godinnen. Door eene daad van dapperheid, het overwinnen van een reus, die de goden van hunne heerschappij had ontzet, verkreeg zij den naam van Durga. De bijzonderheden van dit groote feit worden door iemand, die jaren in Indië doorbragt, aldus beschreven: — „In overoude eeuwen verkreeg een reus, Durga genaamd, die godsdienstige zelfkastijdingen van groote verdienste ter eere van Brahma verrigt had, diens zegen, en werd hij een groot onderdrukker. Hij veroverde de drie werelden, onttroonde al de goden, behalve de heilige Triade, verbande hen uit hunne hemelen om in bosschen te wonen, en dwong hen om op zijne wenken te komen, zich voor hem neder te buigen en hem te aanbidden, en zijn lof te bezingen. Hij schafte alle godsdienstige plegtigheden af. De Brahminen lieten, uit vrees voor hem, het lezen der Vedas na; de rivieren veranderden haren loop; het vuur verloor zijne kracht. De verschrikte sterren verwijderden zich uit zijn gezigt. Hij nam de vormen der wolken aan, en gaf regen, als het hem behaagde; de aarde gaf, uit vrees, een overvloedigen oogst; en

de boomen leverden bloemen en vruchten op buiten hun jaargetijde. Eindelijk wendden de goden zich tot Shiva. De eene zeide: „hij heeft mij ontroond;" een ander: „hij heeft mij mijn rijk ontnomen;" en zoo verhaalden al de goden hunne ongelukken. Shiva, die hen beklaagde, verzocht aan zijne vrouw, Parvati, om den reus te gaan vernietigen, en zij nam die opdragt gaarne aan. Durga maakte zich gereed om haar te gemoet te gaan met een leger van dertig duizend reuzen, die zulke monsters van grootte waren, dat zij de oppervlakte der aarde bedekten, tien millioen snelloopende paarden, honderd millioen wagens, honderd twintig duizend millioen olifanten, en soldaten, wier aantal niet te tellen was. Parvati, duizend armen aangenomen hebbende, ging op een berg zitten, en wachtte de aankomst harer vreeselijke vijanden bedaard af. De troepen van den reus schoten hunne pijlen op haar af, zoo digt als de regendruppelen bij een onweder; zij rukten zelfs de boomen en bergen uit den grond, en slingerden die naar de godin, doch zij keerde die allen af, en liet millioenen vreemde wezens uit haar ligchaam voortkomen, die al hare vijanden behalve hun grooten opperhoofd verslonden. Toen slingerde hij een vlammenden schicht naar de godin; zij keerde dien gemakkelijk af. Hij schoot een anderen af, dezen weêrstond zij door honderd pijlen. Hij ligtte eene knods en eene piek naar haar op; ook deze keerde zij af. Hij brak den top van een berg af, en wierp dien naar haar toe; zij sneed dien met hare speer in zeven stukken. Nu nam hij de gedaante eens olifants aan, zoo groot als een berg, en naderde de godin; zij bond echter zijne pooten, en scheurde hem met hare nagels, die als zwaarden waren, in stukken. Toen stond hij op in den vorm van een buffel, en wierp met zijne horens steenen en bergen naar de godin, en terwijl hij de boomen met den adem zijner neusgaten uit den grond rukte, doorstak zij hem met een drietand, zoodat hij heen en weder rolde. Afstand doende van de gedaante eens buffels, nam hij wederom zijn oorspronkelijk ligchaam als reus aan, met duizend armen en een wapen in elke hand. Zij greep hem bij zijne duizend armen, en voerde hem in de lucht, van waar zij hem met eene vreeselijke kracht nederwierp. Toen zij echter bemerkte, dat dit niet baatte, doorstak zij hem in de borst met een pijl, waarop het bloed bij stroomen uit zijne wond vloeide, en hij stierf. De goden beklommen vol vreugde dadelijk hunne troonen, en werden weder in hunne vroegere heerlijkheid hersteld; de Brahmanen begonnen weder aan de beoefening der Vedas; de offeranden hadden weder geregeld plaats. Alles hernam zijn oorspronkelijken toestand. De heuvelen weêrklonken van den lof van Parvati, en de goden, als bewijs van erkentelijkheid voor zulk eene groote bevrijding, maakten de overwinning onsterfelijk door den naam van Durga op de heldin over te brengen."

Deze godin wordt wijd en zijd in Voor-Indië met de meeste geestdrift aangebeden. De rijke inboorlingen hebben beelden van Durga in hunne huizen, gemaakt van goud, zilver, geel en rood koper, kristal, steen of brons, die dagelijks aangebeden worden. Haar tienarmig beeld wordt met den diepsten eerbied genaderd. Aan beide zijden worden gewoonlijk beelden van hare twee zonen geplaatst, die met haar aangebeden worden, Ganesa, de god der wijsheid, voorgesteld met den kop van een olifant, en Kartikeya, de god des oorlogs, rijdende op een paauw. Om het beeld van Durga zijn gewoonlijk eene menigte halve godinnen afgebeeld, de gezellinnen van Durga in hare oorlogen. De godin wordt beschouwd als de beschermster van dieven en roovers, die haar in groote eer houden. Daarom wordt zij ijverig aangebeden door de Dakoits of bandieten van Bengalen, die gewoon zijn, alvorens zij hunne rooftogten ondernemen, haar een gedeelte van hunnen buit te beloven, om haar voor zich te winnen. Een van de beroemdste jaarlijksche feesten in Bengalen wordt ter eere dezer godin gevierd. Zie het volgende artikel.

DURGA PUJAH, een feest dat jaarlijks in September onder de inboorlingen van Voor-Indië ter eere van de godin DURGA (zie ald.) wordt gevierd. Het strekt zich in het geheel over vijftien dagen uit, waarvan er twaalf worden doorgebragt met toebereidselen te maken voor de drie laatste groote dagen. Met het oog op dit feest worden er tal van beelden gemaakt van eene compositie van hooi, hout, klei of andere ligte en goedkoope materialen. Zij mogen van allerlei grootte zijn, van eenige duimen tot tien, twaalf of zelfs twintig voet hoogte, doch meestal zijn zij van de grootte der menschelijke gestalte. Deze beelden worden of door de vereerders zelve gemaakt, of van beeldenmakers van beroep gekocht. Wanneer de groote dagen van het feest naderen, worden alle wereldsche zaken in de stad, op het land of te water ter zijde gezet. Eindelijk begint het heilige feest. Het eerste gedeelte der plegtigheid bestaat uit het wijden der beelden, hetgeen door een of meer Brahmanen wordt verrigt, wier diensten bij deze belangrijke gelegenheid zeer gevraagd worden. Als hij zich van de bladen van een heiligen boom en andere noodzakelijke artikelen heeft voorzien, nadert hij het beeld der godin,

en raakt met de twee voorvingers van zijne regterhand de borst, de twee wangen, de oogen en het voorhoofd van het beeld aan, terwijl hij telkenmale het gebed: „Moge de geest van Durga nederdalen en dit beeld in bezit nemen," hoorbaar uit. Dan verrigt hij verschillende ceremoniën, en zegt de *mantras* of mystieke verzen op, waarbij vast en algemeen geloofd wordt, dat de godin uit den hemel komt om ligchamelijk bezit van het beeld te nemen. Onmiddellijk na de wijding der beelden begint de aanbidding, die met tallooze plegtigheden gedurende den dag voortgezet wordt. Des avonds omstreeks acht ure wordt de voornaamste *pujah* of aanbidding met verdubbelden ijver hernieuwd. De vrome treedt de zaal binnen, nadert het beeld, en knielt er voor neder. Na de gewone wasschingen en andere plegtigheden tot voorbereiding draait hij zich in allerlei zonderlinge houdingen; nu eens zit, dan weder staat hij op den grond; nu eens kijkt hij in de eene, dan weder in de andere rigting. Daarna volgen de gewone plegtigheden, zooals het besprengen van het afgodsbeeld met wijwater, het spoelen van deszelfs mond, het wasschen zijner voeten, het afdroogen van het beeld met een droog laken, het werpen van bloemen en groene bladeren over hetzelve, het opsieren met veelkleurige sieraden, het berooken met reukwerk, beurtelings klingelen met de heilige schel en het beplakken daarvan met de asch van sandelhout, het mompelen van een gebed om tijdelijke zegeningen, en ten slotte een nederbuigen zoo laag mogelijk, waarbij de aanbidder zich zoodanig nederlegt, dat hij den grond met de acht voornaamste gedeelten van zijn ligchaam, de voeten, de dijen, de handen, de borst, den mond, den neus, de oogen en het voorhoofd, te gelijk aanraakt.

Nadat velen hunne aanbidding aldus hebben verrigt, volgen er tal van vermaken. De aanschouwers worden daarbij onthaald op vruchten en gebak. Gasten van aanzien ontvangen *atar* of rozenolie en rijke ingemaakte vruchten in overvloed. Muzikanten met verschillende hand- en blaasinstrumenten worden in de zaal geleid. Vele zedelooze vrouwen, in veelkleurig gewaad en schitterende van juweelen, worden voor deze gelegenheid gehuurd, om hare wellustige dansen te vertoonen en hare zedelooze liederen te zingen tot lof van den afgod, te midden van de toejuichingen der aanbidders.

Nog een voornaam deel van de aanbidding bestaat in het aanbieden van verschillende soorten van offergaven aan den afgod. Deze offergaven worden, nadat zij in den vereischten vorm en met de noodige ceremoniën aangeboden zijn, onder de dienstdoende priesters verdeeld. Geen gedeelte er van keert tot den gever terug, zoodat het van zijnen kant eene ware offerande is. Die artikelen, welke eenmaal aangeboden zijn, worden geheiligd, en men veronderstelt, dat daardoor eenige nieuwe en kostbare hoedanigheden er aan zijn medegedeeld. Daarom vragen de meer onkundigen dikwijls dringend een klein gedeelte van het heilige voedsel, om dit met zich naar huis te nemen, ten einde zieken te genezen.

De sommen, die bij het vieren van het *Durga Pujah* feest gebezigd worden, zijn zeer groot en bijna ongeloofelijk. Dit feest is ook merkwaardig om het aantal dieren, dat er op geofferd wordt. Honderden huisgezinnen te Calcutta offeren er twintig, vele honderden, en eenige zelfs duizenden. Het tooneel, dat bij die gelegenheden plaats heeft, wordt aldus door een ooggetuige beschreven: „Na de aanbidding, de offergaven en het dansen ter eere der godin, gaan de vromen na middernacht naar het offeren van dieren. Gewoonlijk heeft deze slagting in den binnensten, open hof van het huis plaats. Daar staat een stevige, regte paal in den grond, die van boven uitgehold is, eenigzins gelijk aan eene vork met twee tanden. In deze uitholling wordt de nek van het slagtoffer geplaatst, en door eene dwarspen van boven vastgemaakt. Digt daarbij staat de gehuurde beul, gewoonlijk een smid, met zijne breede, zware bijl. Wee hem, zoo hij den kop niet met éénen slag er af slaat! Dat zou hem schande en ondergang berokkenen, en de vreeselijkste ramp veroorzaken aan dengene, die hem bezigt, en diens huisgezin.

„Elk dier wordt behoorlijk gewijd door den dienstdoenden Brahmaan, die zijne horens en zijn voorhoofd met rood lood teekent, het tot zuivering met Gangeswater besprengt, den nek er van met een krans van bladeren tooit, en verscheidene bezwerings-formulieren in zijne ooren leest, terwijl hij er bijvoegt: „O Durga, ik offer dit dier aan u, opdat ik zoovele jaren in uwen hemel moge wonen." Met dergelijke ceremoniën wordt elk slagtoffer, hetzij eene geit, een schaap of een buffel, gewijd en gedood, te midden van het gedruisch en gejoel van menschelijke stemmen. Dan worden de koppen en gedeelten van het bloed achtervolgens naar de zaal gebragt en voor het beeld gezet, waar op elken kop eene brandende lamp wordt geplaatst. Over deze koppen zegt de dienstdoende Brahmaan zekere gebeden op, uit hij gepaste bezwerings-formulieren, en biedt hen daarna plegtig als een aannemelijk feestmaal der godin aan. Andere spijsoffers en drankoffers

worden er ook aangeboden, onder het opzeggen van de vereischte formulieren. Het laatste van alles worden er op een klein vierkant altaar, van schoon droog zand gemaakt, brandoffers van bloemen, gras, bladeren, rijst of gezuiverde boter nedergelegd, met gebeden, dat alle overblijvende zonden door het offervuur vernietigd mogen worden. Dit leidt ons natuurlijk tot de beantwoording eener vraag, die dikwijls gedaan is, namelijk: Wat wordt er van het vleesch van zoovele dieren? Een gedeelte er van wordt op het altaar als een brandoffer geofferd. Het grootste gedeelte er van wordt altijd, en niet zelden het geheel, als voedsel verslonden. De Brahmanen mogen natuurlijk kiezen, en het overblijvende wordt in groote hoeveelheden onder de mindere kasten verdeeld. Daar het gewijd is, omdat het aan de godin is geofferd, hebben allen, die er een deel van wenschen, er het regt op."

Dezelfde aanbidding, ceremoniën en offeranden worden gedurende de twee volgende dagen en nachten voortgezet. Op den morgen van den vierden dag heeft de groote plegtigheid van het ontwijden der beelden plaats. Dit geschiedt door den dienstdoenden Brahmaan, die de godin uit hare aardsche woning wegzendt door middel van verscheidene plegtigheden, besprengingen en bezweringen, aan het einde waarvan hij eene aanspraak tot Durga houdt om haar vaarwel te zeggen, waarop alle omstanders zich vereenigen om haar een treurig vaarwel toe te wenschen, terwijl sommige zelfs tot tranen bewogen zijn. De beelden, niet langer de verblijfplaats der godin, worden nu in plegtige processie naar de oevers van den Ganges gebragt, waar de beeldddragers na verschillende ceremoniën plotseling een aanval doen op hunne beelden, en die met geweld in stukken breken, terwijl zij de gebroken fragmenten in de diepten der rivier werpen. Aldus eindigt een der meest populaire feesten van de bijgeloovige Hindoes.

DYOTHELETEN, een naam aan orthodoxe Christenen in de zevende eeuw gegeven, die geloofden, dat er twee willen in Christus waren, een Goddelijke en een menschelijke, in tegenstelling met de Monotheleten (zie ald.), die beweerden, dat de menschelijke wil zoodanig was opgenomen in den Goddelijken, dat Christus slechts één wil had. Het zesde algemeene concilie, dat door keizer Constantijn Pogonatus in 680 bijeengeroepen was, nam eenstemmig de leer van twee willen in Christus en twee soorten van vrijwillige handelingen aan. Dit concilie was derhalve streng Dyotheletisch, en verklaarde daarom, dat de Monotheleten ketters waren. Dit was het derde Constantinopolitaansche concilie, en werd, naar de gewelfde kamer, waarin het zijne zamenkomsten hield, het Trullaansche concilie genoemd. Door dit concilie behaalde de leer van twee willen en twee wijzen van handelen in Christus eene overwinning in de geheele Oostersche kerk. Het werd nu tot een gedeelte eener nieuwe Confessie gemaakt: „Twee willen en twee natuurlijke wijzen van handelen met elkander vereenigd, zonder tegenkanting en zonder verwarring of verandering, zoodat er geene vijandschap tusschen hen te vinden is, maar eene aanhoudende onderwerping van den menschelijken wil aan den Goddelijken." Dit was de grondslag der geloofsbelijdenis. Een anatheem werd er ook door het concilie uitgesproken over de kampioenen voor het Monotheletismus, over de patriarchen van Constantinopel, over paus Honorius. Maar in 711 beklom een keizer den troon van het Grieksche rijk, die een ijverig voorstander van de Monotheletische partij was. Onder zijn voorzitterschap werd er een concilie te Constantinopel gehouden, dat de besluiten van het zesde algemeene concilie vernietigde, en eene nieuwe geloofsbelijdenis ten gunste der Monotheletische leer voorstelde. De regering van dezen keizer duurde echter slechts twee jaar, en zijn opvolger Anastasius II., door wien hij onttroond werd, verklaarde, dat hij de Dyotheletische leer alleen kon begunstigen, en de Monotheleten, uit het land vlugtende, namen de wijk naar den Libanon, waar zij bekend werden onder den naam van Maronieten (zie ald.).

E.

EBIONIETEN, een naam aan hen gegeven, die in de eerste eeuwen van het Christendom de Mozaïsche wet volgden, terwijl zij de godsdienst van Christus beleden. Deze judaïserende Christenen worden het eerst onder den naam van Ebionieten door Irenæus vermeld, doch over den oorsprong van dien naam is men in het onzekere. Tertullianus, wiens meening door Epiphanius en vele andere schrijvers aangeno-

men is, leidt dien af van een zekeren Ebion, die als de stichter der secte beschouwd is. Neander houdt het voor zeer onwaarschijnlijk, dat eene partij, die zoovele verschillende meeningen koesterde, door een enkel persoon ontstond, en des te meer, daar er geene geloofwaardige overlevering bestaat aangaande den stichter eener secte, die Ebion heette. „Wel onderrigte schrijvers, zooals Irenæus en Origenes," zegt die geschiedschrijver, „weten niets van een dergelijk persoon, en alles, wat van dien zoogenoemden Ebion wordt gezegd, is ten eenenmale onzeker. Origenes geeft het eerst de juiste afleiding van dezen naam, en wel van het Hebreeuwsche woord, dat *arm* beteekent. De Joden-Christenen werden dus de *armen* genoemd. Maar in welken zin werd hun die naam oorspronkelijk gegeven? Het antwoord op die vraag hangt weder af van eene andere naar de personen, van wie hij afkomstig is, want daaruit moet blijken, of wij hem als scheld- dan wel als eerenaam te beschouwen hebben. Uit eene verklaring, door Epiphanius van dien naam gegeven, op grond van hetgeen hij uit den eigen mond der Ebionieten gehoord had, zou volgen, dat deze hem in zijne dagen aanmerkten als een naam, dien zij zelve aangenomen hadden. Doch al spreekt Epiphanius hier waarheid, zoo blijft toch de mogelijkheid bestaan, dat hij hun oorspronkelijk door hunne tegenstanders toegevoegd, maar daarna door hen, hetzij in dezelfde, hetzij in eene andere beteekenis, overgenomen is, omdat zij op hun standpunt zich datgene tot eer rekenden, wat hun naar het oordeel hunner tegenstanders tot smaad verstrekte.

„Origenes, die, zooals wij zeiden, de eerste is, bij wien wij eene juiste verklaring van dezen naam aantreffen, brengt zijne beteekenis met de armzalige godsdienstige denkwijze, het armoedige geloof dezer partij in verband. In dien zin kon hij haar zeker door Heiden-Christenen gegeven zijn. Doch van deze is niet waarschijnlijk, dat zij, om zoo iets uit te drukken, een Hebreeuwsch woord zouden gebezigd hebben. Veeleer doet dit ons aan Joden denken, met wier verwachting van een Messias in zigtbare heerlijkheid het ook uitnemend strookt, dat zij de Christenen van een armzalig geloof beschuldigden, indien wij het begrip daarvan eenigzins anders opvatten, en het, met een scherpzinnigen onderzoeker van onzen tijd op dit wetenschappelijk gebied (Gieseler), van hun geloof in een armzaligen, gekruisigden Messias verstaan. Maar ook deze verklaring schijnt, op zich zelve gegenomen, niet eenvoudig en natuurlijk genoeg te zijn, gelijk die geleerde haar ook met eene andere, welke wij hier terstond bijvoegen, verbindt. Wat toch belet ons dit woord in zijne eerste en letterlijke beteekenis te nemen, als aanduiding van de *armen onder het volk?* Wij weten immers, dat de Christenen van de priesterpartij onder de Joden gedurig de beschuldiging hooren moesten, dat alleen de onkundige en arme hoop hun geloof omhelsde, en dat hetzelfde hun ook door de Heidenen verweten werd. Hieruit laat zich gemakkelijk verklaren, dat de Christenen onder de Joden den bijnaam van *de armen* ontvingen, en deze naam, door de Joden aan de Christenen in het algemeen gegeven, werd daarna waarschijnlijk door de Heiden-Christenen, die zijne eigenlijke beteekenis niet kenden, overgenomen om er dat gedeelte der geloovigen mede aan te duiden, hetwelk zich door de onderhouding van de geheele Mozaïsche wet van de overige onderscheidde. Zoo ten minste is het met den naam van *Nazarener* gegaan, die ook door de Joden aan de Christenen in het algemeen gegeven werd, en dus allezins tot bevestiging van ons gevoelen strekt."

De Ebionietische leer was over het algemeen niets dan het enten van de Joodsche op de Christelijke leer. Wij vinden, dat de judaïserende partij zich begint te ontwikkelen in de dagen der Apostelen, toen eenige personen, die blijkbaar voor de voortdurende onderhouding van de wet van Mozes ijverden, Paulus wenschten te noodzaken om zich naar hunne inzigten te schikken, door Titus, een Heidensch bekeerling, te besnijden. De Apostel weêrstond hun verlangen met goed gevolg, doch kort daarna volgden hem eenigen, die tot dezelfde partij behoorden, naar Antiochië, waar zij een twist verwekten, die eene scheiding in de Kerk dreigde te veroorzaken. Toen werd er een beroep gedaan op de Apostelen en ouderlingen, die te Jeruzalem in een raad vergaderd waren, die ten gunste der Heidenen beslisten. Niettegenstaande het Apostolische besluit namen de judaïserende Christenen langzamerhand in aantal toe, en maakten eindelijk eene magtige partij in de Kerk uit, zoodat zij den vrede verstoorden, en zelfs de veiligheid van den Apostel der Heidenen in gevaar bragten. Zoodanig waren de Ebionieten der eerste eeuw, die, verontwaardigd over de ondersteuning, die Paulus aan de aanspraken der Heidenen gaf, de kracht dier ondersteuning trachtten te verzwakken, door zijne verwerping van het Judaïsmus voor te stellen als te ontspruiten uit onwaardige redenen. In de tweede eeuw kreeg echter deze judaïserende partij den naam van Ebionieten. Hunne beginselen werden nu volledíger ontwikkeld en tot de juiste gevolgtrekkingen er van uitgewerkt. Zij beschouwden het Christendom

alleen uit een Joodsch oogpunt. Jezus beschouwden zij als niet meer dan een mensch, merkwaardig om zijne vroomheid, en daarom gekozen om de Messias te zijn, maar geheel onbewust van eene bijzondere Goddelijke roeping tot zulk een ambt, totdat het hem geopenbaard werd door de medeverschijning van den profeet Elia, en daarop ontving hij de magt van boven om zijn Messiaswerk te verrigten, en om zijn gezag te toonen door het verrigten van wonderen. Bij zijn doop, zeiden zij, door Johannes den Dooper, die in dit geval Elia voorstelde, leerde Jezus het eerst het hooge ambt kennen, waarmede hij was bekleed. Om hunne inzigten te staven, vervaardigden de Ebionieten eene herziening van de geschiedenis, die in de Evangeliën vervat is, onder den naam van het Evangelie der Hebreën, waarvan stukken bewaard zijn door Epiphanius en Justinus. In dit werk stelden zij den doop van Christus voor als eenvoudig de zigtbare nederdaling van den Heiligen Geest, om aan Jezus het bewustzijn van Zijne Goddelijke roeping tot het Messiasschap mede te deelen, en om dat feit aan Johannes bekend te maken. Opdat die gebeurtenis het meest indrukmakende voorkomen mogt hebben, schreven zij, dat er licht scheen om die plaats, en dat er vuur uit de Jordaan voortkwam. Irenæus zegt, dat zij Jeruzalem vereerden, als of die stad het huis Gods was. Zij leefden in aanhoudende verwachting van de tweede komst van Christus, en geloofden, dat Hij naar Jeruzalem zoude wederkeeren, en daar de theocratie weder zou vestigen.

Origenes spreekt van twee klassen van Ebionieten: zij, die de wonderdadige ontvangenis van onzen Heer loochenden, en zij, die haar aannamen. De eerste partij geloofde, dat de werking van den Heiligen Geest op Jezus bij Zijn doop begon; de laatste daarentegen, dat zij begon bij Zijne ontvangenis in den schoot van Maria. De Clementinen, een werk uit de tweede eeuw, bevatten dezelfde judaïserende meeningen, die door de Ebionieten werden beleden. Hiëronymus beschrijft eene secte van denzelfden aard, die door hem te Berœa in Syrië gezien is tegen het einde der vierde eeuw, welke echter niet doorging onder den naam van Ebionieten, maar onder dien van NAZARENERS (zie ald.).

ECHTSCHEIDING, de ontbinding van den huwelijksband. De wet van Mozes voor de echtscheiding wordt gevonden in Deut. XXIV: 1—5, die door vele Joden, voornamelijk uit de school van Hillel, zoodanig werd verklaard, dat een man het regt had om zijne vrouw om de meest beuzelachtige redenen weg te zenden. Er kan geen twijfel zijn, dat wegens de hardheid hunner harten, en om nog grootere kwalen te voorkomen, God voor een tijd de wet der echtscheiding verder uitstrekte dan tot de naauwe grenzen, binnen welke zij door onzen Heer werd beperkt. Zulk eene tijdelijke bepaling werd door de Joodsche leeraars vurig aangegrepen, en verdraaid tot eene aanmoediging van de slappe inzigten over de verpligting van de huwelijksgelofte. Zij verkondigden de leer, dat op welke gronden iemand het ook goed mogt denken om van zijne vrouw te scheiden, hij volkomen het regt had om dat te doen, indien hij maar streng getrouw bleef aan de verschillende wettige vormen, die bij de echtscheiding plaats hadden. Indien een geschreven stuk van de betrokken partij was overgelegd, dat geteekend en bekrachtigd was door de bevoegde autoriteiten, werd de echtscheiding door de schriftgeleerden als volkomen wettig beschouwd in het oog van God en den mensch. De reden der echtscheiding was voor hen van weinig gewigt, mits de behoorlijke formaliteiten, die de scheiding vergezelden, zorgvuldig in acht genomen werden. Onze Heer brengt echter de wet des huwelijks terug tot eene overeenstemming met het oorspronkelijke doel dezer weldadige instelling, en Hij verbiedt de echtscheiding ten sterkste, behalve op grond van ongetrouwheid aan de huwelijksgelofte. In zulk geval is de huwelijkseed verbroken, en onze Heer verklaart, dat eene echtscheiding of wettige verbreking der vereeniging in deze omstandigheden in volkomen overeenstemming is met het Woord en de Wet van God. Wij vinden, dat Jezus zich over dit onderwerp vrij breedvoerig uitlaat in Matth. XIX: 3—9: „En de Pharizeën kwamen tot Hem, verzoekende Hem, en zeggende tot Hem: Is het een mensch geoorloofd zijne vrouw te verlaten om allerlei oorzaak? Doch Hij, antwoordende, zeide tot hen: Hebt gij niet gelezen, die van den beginne de menschen gemaakt heeft, dat Hij ze gemaakt heeft man en vrouw? En gezegd heeft: Daarom zal een mensch vader en moeder verlaten, en zal zijne vrouw aanhangen, en die twee zullen tot één vleesch zijn; alzoo dat zij niet meer twee zijn, maar één vleesch. Hetgeen dan God zamengevoegd heeft, scheide de mensch niet. Zij zeiden tot Hem: Waarom heeft dan Mozes geboden eenen scheidbrief te geven, en haar te verlaten? Hij zeide tot hen: Mozes heeft van wege de hardigheid uwer harten u toegelaten uwe vrouwen te verlaten; maar van den beginne is het alzoo niet geweest. Maar ik zeg u, dat zoo wie zijne vrouw verlaat, anders dan om hoererij, en eene andere trouwt, die doet overspel, en die de verlatene trouwt, doet ook overspel."

Bij de nieuwere Joden heeft een man de vrijheid om op elken tijd, om elke reden, of om volstrekt geene gewigtige reden, behalve dat het zijn wensch is, zich van zijne vrouw te scheiden. Zonder twijfel eischt de synagoge, dat er verscheidene handelingen plaats hebben, zoodat een vrij lang uitstel noodzakelijk is, waardoor eene gelegenheid gegeven wordt om den voorgestelden stap zorgvuldig in overweging te nemen, alvorens die eindelijk gedaan wordt. Een scheidbrief moet door een hunner notarissen, met behulp van drie rabbijnen, op geliniëerd velijn opgemaakt worden, en niet meer of minder dan twaalf regels bevatten. In dit document verklaart de man: „Ik verstoot u, zend u weg, en scheid mij van u, zoodat gij van dezen tijd af in uwe eigene magt en ter uwer eigene beschikking zijt, en met elken anderen man, naar het u behaagt, moogt huwen; en laat geen man u verhinderen in mijnen naam van dezen dag af en voor altijd; en zie! gij zijt vrij voor elken man. Laat dit voor u van mij een scheidbrief zijn, een geschrift van wegzending, en een brief van scheiding volgens de wet van Mozes en Israël." Tien getuigen zijn er tegenwoordig, wanneer dit document gelezen en door de partijen geteeken wordt, en voor zij hare onderteekening er aan hechten, vraagt een rabbijn aan den echtgenoot, of hij vrijwillig handelt en uit eigene ongedwongen keuze. Indien het antwoord van den echtgenoot voldoende is, en het stuk in tegenwoordigheid der getuigen is geteekend, wordt den man door den rabbijn gezegd het document aan de vrouw over te geven, en als deze het haar in de hand geeft, legt hij eene verklaring van dezen inhoud af: „Zie dit is uw scheidbrief, en gij zijt hiermede van mij gescheiden, en zijt vrij voor elken anderen man." Dan zegt de rabbijn aan de vrouw, dat zij binnen de negentig dagen niet weder mag huwen. Nadat de echtscheiding aldus formeel heeft plaats gehad, wordt aan de partijen verboden om elkander weder te trouwen, of zelfs te ontmoeten, tenzij in de tegenwoordigheid van getuigen. Indien de vrouw gescheiden is om overspel, mag zij haar minnaar niet huwen. Met deze uitzonderingen zijn de partijen vrij om te trouwen, wien zij willen.

In Mohamedaansche landen is de echtscheiding geoorloofd zonder eenige reden. De man behoeft slechts te zeggen: „Gij zijt gescheiden," en dadelijk is de vrouw in de noodzakelijkheid om zijn huis te verlaten, en al de voorregten eener gehuwde vrouw op te geven. Dit mag hij tweemaal doen en haar weder aannemen, doch zoo hij haar ten derden male wegzendt, mag hij haar niet weder terugnemen, tenzij zij met een ander man gehuwd is, en genoodzaakt is om dezen te verlaten.

ECTHESIS (Gr. *uitlegging*), een formulier dat in 639, op bevel van den Grieksehen keizer Heraclius, opgemaakt werd, ten einde de Monophysieten (zie ald.) met de heerschende kerk te vereenigen. Het stuk werd in orde gebragt na eene beraadslaging met den patriarch Sergius van Constantinopel, en was zoo kunstig opgemaakt, dat het, terwijl het aanspraak maakte op eene blootlegging van het geloof, het verschil verborg, dat er tusschen de Eutychianen en de regtzinnigen ten aanzien van hunne meeningen over den persoon van Christus bestond. De ketterij van Eutychius was door het concilie van Chalcedon veroordeeld, en de keizer hoopte door het uitvaardigen van de Ecthesis de bisschoppen over te halen, om zich aan de decreten van het concilie te onderwerpen. Heraclius schijnt den wensch niet gekoesterd te hebben, om dit formulier in de kerk algemeen te maken, maar alleen om het in die provinciën in te voeren, waar de partij der Monophysieten voornamelijk haar verblijf had, en waar hij hoopte, dat het tot hare vereeniging met de Catholieke partij zou leiden. Het had eene merkwaardige uitwerking onder de Monophysieten in Egypte en de omliggende provinciën, waar duizenden zich bij de heerschende kerk aansloten. De patriarchen van Alexandrië en Antiochië omhelsden de Monotheletische leer, die in de Ecthesis onderwezen werd. Anderen kantten zich echter tegen de leer en tegen het document aan, en de twist werd, in plaats van te verminderen, heviger dan ooit. Paulus van Constantinopel omhelsde met warmte de Monotheletische leer, en begunstigde de Ecthesis, terwijl vele Oostersche en alle Westersche bisschoppen zich hevig aankantten tegen de meeningen van Paulus, en zich werkelijk tot den paus wendden met het verzoek om al degenen in den ban te doen, die Monotheletische meeningen aankleefden. De Catholieke leer, die *Dyotheletisch* was, werd sterk verdedigd door een monnik met name Maximus, die een openbaren redetwist over het betwiste punt hield, en met zulk een goeden uitslag, dat Pyrrhus, zijn tegenstander, zich voor de Dyotheletische inzigten verklaarde, en in gezelschap van Maximus naar Rome vertrok, waar hij openlijk de Monotheletische ketterij afzwoer, tot de Roomsche kerk toetrad, en tot patriarch van Constantinopel werd aangesteld. Nadat Pyrrhus Rome na deze openbare vertooning verlaten had, ging hij naar Ravenna, nam daar plegtig zijne kort te voren gedane herroeping

terug, en plaatste zich aan het hoofd der Monotheletische partij in die stad. Toen de paus Theodorus van het vreemde gedrag van Pyrrhus berigt kreeg, was hij bijna dolzinnig van verontwaardiging. Hij riep dadelijk eene vergadering van de geestelijken bijeen, deed Pyrrhus met de vreeselijkste banbliksems in den ban, en om den gewijden wijn van het sacrament vragende, vermengde hij een gedeelte er van met de inkt, en teekende met het mengsel het vonnis der excommunicatie, dat den verraderlijken afvallige naar de oorden der wanhoop moest voeren.

Middelerwijl liet de patriarch Paulus, om de boosheid van den paus te doen ophouden en, zoo mogelijk, de Westersche bisschoppen met zich te verzoenen, de Ecthesis van de poorten der kerk van Constantinopel wegnemen, en een ander stuk, de Type of het formulier genaamd, in hare plaats stellen. Het doel der Type was, om op zware straffen alle twisten over den wil of de willen van Christus, en de wijze van handelen daarvan, te verbieden. Voordat echter het wegnemen van de Ecthesis te Rome bekend geworden was, had de paus, op raad der Afrikaansche bisschoppen, Paulus met groote plegtigheid in den ban gedaan, en verklaard, dat hem alle kerkelijke magt en waardigheid ontnomen was. Op deze vermetele daad van den paus werd volstrekt geen acht geslagen door den keizer en de meeste Oostersche geestelijken, terwijl de patriarch zelf zoo verwoed was, dat hij de apocrisiarii of afgezanten van den paus, die hem het vonnis bragten, in de gevangenis sloot, en eenigen uit hun gevolg zelfs zweepslagen liet toedeelen. Na den dood van paus Theodorus in 649 riep zijn opvolger Martijn, zoodra deze den pauselijken zetel beklom, een concilie te Rome bijeen, en veroordeelde niet alleen de Monotheletische leer en „de goddelooze Ecthesis," zooals hij ze noemde, maar ook „de allergoddeloosste Type, die onlangs uitgevaardigd is tegen de Catholieke kerk door den doorluchtigen keizer Constantijn, op aanstoking van Paulus, den zoogenaamden bisschop van Constantinopel." De beleediging, die in dit decreet lag opgesloten, werd dadelijk door den keizer gevoeld. De paus werd gevangen genomen en naar Naxos, een klein eiland in den Grieksehen Archipel, overgebragt. Van daar werd hij naar het keizerlijke hof vervoerd, en na eene soort van verhoor, vergezeld van wreede beleedigingen en bespotting, werd hij van zijne priesterkleederen beroofd, veroordeeld, en in ballingschap gezonden naar de onherbergzame kusten van Taurica Chersonesus (de Krim), waar hij in 656 stierf. Zie Eutychianen, Monotheleten.

ECTYPOMATA (Gr. *beelden* of *figuren*), giften van een bijzonderen aard, die men waarschijnlijk omstreeks het midden der vijfde eeuw aan kerken begon te schenken. Zij worden voor het eerst vermeld door Theodoretus, die ons verhaalt, dat, wanneer God aan iemand eene treffende genezing aan een lid van zijn ligchaam had geschonken, zooals zijne oogen, handen of voeten, deze dan zijn *ectypoma*, het beeld van het genezen gedeelte, in zilver of goud aanbragt, om in de kerk opgehangen te worden als een gedenkteeken van de gunst van God. Zulk een gebruik bestond er bij de oude Grieken en Romeinen, en ook bij de Egyptenaren. Er is eene duidelijke zinspeling op deze gewoonte in 1 Sam. VI:4, waar wij vinden, dat de Philistijnen hunne gouden spenen en muizen, beelden van de voorwerpen, waardoor zij geleden hadden, als een offer aan den God van Israël zonden. In Roomsch-Catholieke landen ziet men dikwijls afbeeldingen van genezen gedeelten van het ligchaam aan de muren der kerken hangen. Zie Anathemata.

EDDA, een beroemd voortbrengsel der Noordsche oudheid, waaraan wij voornamelijk onze kennis van de Scandinavische mythologie te danken hebben. De geleerden zijn in hunne meening over de oorspronkelijke afleiding van het woord Edda zeer verdeeld geweest, doch de meest waarschijnlijke verklaring van het woord is die, welke door Olafsen gegeven wordt, die het afleidt van het verouderde werkwoord *oda*, onderrigten. Er zijn twee werken, welke onder den naam van Edda bekend zijn, het eene in poëzij, het andere in proza. De Poëtische of Oude Edda, zooals zij dikwijls genoemd wordt, bestaat uit negen en dertig gedichten, die verzameld werden door Sæmund Sigfusson, bijgenaamd de Geleerde, tegen het laatste gedeelte van de elfde of het begin der twaalfde eeuw. Het oudste en belangwekkendste dezer geheele verzameling van gedichten is de Völuspá of het Gezang der Profetes, dat, zooals men veronderstelt, in het openbaar werd opgezegd op het godsdienstige feest van den zomer zonnestilstand. Het bevat de geheele Scandinavische mythologie. Het eenige dezer gedichten, dat van een praktischen aard is, is de Hávamál, de redevoering van den verhevene, die vrij volledige voorschriften over de zedeleer bevat.

De Prozaïsche of Jongere Edda wordt gewoonlijk toegeschreven aan Snorri Sturlason, die in 1178 uit eene aanzienlijke IJslandsche familie werd geboren, en in 1241 werd gedood. Dit boek, dat in zijn tegenwoordigen vorm van de dertiende eeuw dagteekent, maakt zonder den Proloog en den Epiloog, die waar-

schijnlijk door Snorri zelven geschreven werden, een volledig overzigt van de Scandinavische mythologie uit, dat voornamelijk aan de Poëtische Edda ontleend is. Dr. Henderson geeft de volgende schets van de verschillende deelen der Prozaïsche Edda. „De Prozaïsche Edda," zegt hij, „is eene verzameling van verschillende verhandelingen, die ten doel hebben om de mythologie der oude Scandinaviërs te verklaren, en aan jongere dichters de vele duistere en moeijelijke gedeelten in de werken hunner voorgangers, en meer bijzonder in de oden der Edda, die wij juist beschreven hebben, verstaanbaarder te maken. Zij begint met eene hoogst ongerijmde en belagchelijke voorrede, die blijkbaar door den eenen of den anderen overschrijver vóór het werk geplaatst is, het verband van de noordelijke natiën met die der oudheid nagaat, en hare genealogische betrekkingen tot de oorspronkelijke huisgezinnen, die in het boek Genesis genoemd worden, opvoert. Dan volgen de *Dæmisögur* of zamenspraken, die den oorsprong der goden, de schepping der wereld, de voornaamste gebeurtenissen, die het tijdperk van den duur der wereld moeten aanvullen, den eindelijken brand, de vernietiging der goden, enz. verklaren. De tweede afdeeling van het werk bevat de *Kenningar* of Onderrigtingen, eene verzameling van poëtische spreekwijzen, gegrond op en verklaard door aanhalingen van de voornaamste Skalden. Hier vinden wij niet minder dan honderd zeven en dertig synoniemen van Odin, vier en twintig van een beer, vier en zestig van vuur, vijf en zestig van goud, enz. De derde verhandeling wordt Skálda of de Dichtkunde genoemd, en bestaat uit eene verhandeling over het IJslandsche alphabet en een tal van regelen over het gebruik van rhetorische en poëtische figuren. Hieraan is gevoegd Snorri's *Háttalykil* of de Sleutel der Versificatie, die een overzigt geeft van den bouw en de maat van de verschillende soorten van verzen, die onder de Noordsche dichters in gebruik waren."

Het blijkt, dat de Edda niet het werk is van een enkelen persoon, maar de vrucht is van den arbeid van verschillende personen uit verschillende tijden. De personen, die meest waarschijnlijk de Edda hare tegenwoordige gedaante gaven, waren Sæmund Sigfusson, Snorri Sturlason en Olaf Thordarsen, de neef van Snorri. De Edda van Sæmund werd het eerst uit IJsland gezonden door den geleerden bisschop Svenson, omstreeks het midden der zeventiende eeuw. Zij is schoon geschreven op perkament, en wordt nog in de koninklijke bibliotheek te Kopenhagen bewaard. Er bestaat ook een aantal handschriften op papier, die verschillende lezingen bevatten, waarvan er vele den oorspronkelijken tekst zeer ophelderen. Van Snorri's Edda bestaan er twee voornaamste handschriften, die op perkament zijn geschreven, namelijk het Wormiaansche handschrift in de bibliotheek der hoogeschool van Kopenhagen, en het handschrift van Upsala, dat in de bibliotheek van de hoogeschool dier stad wordt bewaard, behalve een aantal handschriften op papier, die in verschillende bibliotheken van Europa te vinden zijn. De eerste uitgave van de Edda is die van Resenius, met eene Latijnsche en eene Deensche vertaling, Kopenhagen 1665, doch zij bevat slechts het gedeelte, dat door Snorri werd zamengesteld, met bijvoeging van de Völuspá en de Hávamál. De laatste en beste uitgave is die, welke door den geleerden professor Rask in 1818 werd bezorgd. Zie SCANDINAVIË (GODSDIENST VAN).

EDOMIETEN (GODSDIENST VAN DE). Weinig is er bekend aangaande de godsdienst van dit oude volk. Hoewel de Edomieten, te oordeelen naar de boodschap, die Mozes hun zond, Num. XX: 14—17, in den beginne aanbidders van den waren God schijnen geweest te zijn, vervielen zij in den loop des tijds tot grof bijgeloof. Daarom ontstond er tusschen hen en de Israëlieten eene voortdurende vijandschap. Dat zij afgodendienaars waren blijkt duidelijk uit Josephus, die een hunner afgoden, genaamd Koze, vermeldt, welken zij aanbaden, voordat Hyrcanus hen dwong zich te schikken naar de gebruiken en inzettingen der Joodsche wet. Ten gevolge van hunne onderwerping aan de besnijdenis denkt Josephus, dat zij proselieten van de poort of geheel Joden werden. Toen evenwel Herodes tot den troon van Judea werd verheven, verweet Antigonus hem, dat hij een Idumeër of halve Jood was, terwijl het koningrijk gegeven moest worden aan een lid der koninklijke familie, volgens het oude gebruik. Josephus spreekt altijd van Herodes den Groote als een Edomiet, hoewel hij aanneemt, dat de vader van Herodes, Antipater, van hetzelfde volk als de Joden geweest is. In de eerste eeuw na Christus ging de naam van Idumeër verloren.

EDRIS, een der namen van den profeet Henoch bij de Mohamedanen. Hij was de derde der profeten en, volgens de Arabieren, de grootste, die er voor den zondvloed leefde. Zij zeggen, dat hij afgezonden werd om aan de Kanaänieten te prediken, doch deze verwierpen zijne leer, en dien ten gevolge voerde hij krijg tegen hen, en maakte hen tot bedienden en slaven van de ware geloovigen. De Mohamedanen zeggen ook, dat hij den geloovigen bevolen heeft om alle toe-

komstige ongeloovigen op dergelijke wijze te behandelen, en dat hij derhalve de aanleidende oorzaak is der godsdienstoorlogen en de eerste, die den pligt inscherpte om de ongeloovigen te vervolgen. Aan Edris wordt de uitvinding van de pen, de naald, de tooverkunst en de waarzeggerij toegeschreven; hij gaf ook den oorsprong aan de sterrekunde en de rekenkunst. Men gelooft, dat hij dertig verhandelingen geschreven heeft, waarvan echter slechts één aan den tand des tijds ontkomen is, die naar zijn naam heet, daar zij het Boek van Henoch wordt genoemd, een apocryph werk, dat door de Oosterlingen in hooge achting worden gehouden.

EDULICA of Edusa, eene godin bij de oude Romeinen, die over de kinderen waakte en hun voedsel zegende.

EED-EL-KORBAN (Perz. *Feest van het offer*), een feest onder de Perzische Mohamedanen gevierd, ter eere van den patriarch Abraham. Op den dag vóór het feest worden ongeveer vier honderd kamcelen uit het naburige land bijeengebragt, en de eerste, die opstaat na gerust te hebben, wordt als het slagtoffer gekozen, doodgeschoten en met eene lans doorstoken. Dit feest is onderscheiden van het Behul Bairam, dat ook ter nagedachtenis van Abraham wordt gevierd.

EEDEN, plegtige beroepen op het Opperwezen, om de waarheid te staven van hetgeen wij zeggen of de vervulling te verzekeren van hetgeen wij beloven. De eedformulieren zijn, gelijk andere godsdienstige ceremoniën, niet altijd dezelfde geweest; zij bestonden echter over het algemeen uit eene ligchamelijke handeling en een voorgeschreven formulier. De oudste wijze van een eed te zweren was door de hand naar den hemel op te heffen. Zoo zeide Abraham tot den koning van Sodom: „Ik heb mijne hand opgeheven tot den Heer, den allerhoogsten God, die hemel en aarde bezit." Reeds vroeg vinden wij, dat er op eene andere wijze gezworen werd. Zoo legde Eliëzer, de huisbezorger van Abraham, toen hij den eed van getrouwheid aflegde, zijne hand onder de heup zijns meesters. Somtijds ging een eed van eene vervlocking vergezeld, en op andere tijden werd God als getuige geroepen, of de verklaring gedaan: „zoo waar als God leeft."

Reeds vroeg hielden de Joden een eed in hooge achting, doch later beschuldigen de profeten hen dikwijls van de misdaad des meineeds. Na de Babylonische ballingschap herleefde de eerbied voor den eed weder onder hen, doch die eerbied week spoedig voor een bloot gebruik van formulieren, waaraan de beteekenis niet werd gehecht, die zij moesten uitdrukken. In de dagen van onzen Heer voerden de schriftgeleerden een onderscheid in, waarvoor in het Woord Gods geen grond bestaat; zij beweerden, dat eenige eeden beschouwd moesten worden als van een ernstigen, en andere als van een ligteren aard. In het oog van een schriftgeleerde werd een eed ernstig, plegtig en heilig door het gebruik van den naam van God of Jehovah; doch hoe dikwijls, noodeloos en oneerbiedig een mensch, zelfs in den dagelijkschen omgang, ook mogt zweren, dit werd als eene zaak van weinig of geen belang beschouwd, mits hij er in kon slagen om het gebruiken van den naam van het Goddelijke wezen te vermijden. Door aldus in de plaats van het heilige Woord van den levenden God eene niets beteekenende overlevering van de oudvaders te stellen, vernietigden de schriftgeleerden onder het Joodsche volk allen eerbied voor den eed, en maakten zij de gewoonte van het onheilig zweren vreeselijk algemeen onder alle klassen der maatschappij.

In dezen staat van zaken hield Jezus aan het volk het Goddelijke bevel voor oogen, dat niet alleen het gebruiken van den naam van God verbiedt om onware opgaven te staven, maar ook alle oneerbiedige, ontheiligende en noodelooze eeden van elken aard, Matth. V: 34, 35, 36: „Maar ik zeg u: zweer ganschelijk niet, noch bij den hemel, omdat hij is de troon Gods; noch bij de aarde, omdat zij is de voetbank Zijner voeten; noch bij Jeruzalem, omdat zij is de stad des grooten Konings; noch bij uw hoofd zult gij zweren, omdat gij niet één haar kunt wit of zwart maken." Deze woorden zijn somtijds beschouwd als een bepaald verbod om eeden te zweren, zelfs bij de plegtigste gelegenheden of in geregtshoven. En op grond van dezen énen tekst hebben eenige secten, zoowel in oude als in nieuwere tijden, de wettigheid van den eed ontkend, en hebben zij het als zondig beschouwd om bij de eene of andere gelegenheid te zweren. Maar het is volkomen duidelijk uit de verklaringen, die onze Heer hier bezigt, dat Hij wijst op het onheilig zweren in het dagelijksche gesprek, en niet op eeden bij plegtige en belangrijke gelegenheden. Bovendien leende Hij zelf de kracht van Zijn voorbeeld aan de wettigheid van eeden in geregtshoven. Toen de hoogepriester Hem een eed oplegde, en het plegtige formulier gebruikte: „Ik bezweer u bij den levenden God, dat gij ons zegt, of gij zijt de Christus, de Zoon van God?" erkende Hij, hoewel Hij tot nog toe gezwegen had, de kracht van dat beroep, en antwoordde terstond: „Gij hebt het gezegd." Er zijn vele voorbeelden van

eeden in het Oude en het Nieuwe Testament, en vooral legt de profeet Jeremia, IV : 2, de beginselen bloot, waardoor wij bij het afleggen van een eed bij plegtige en belangrijke gelegenheden geleid moeten worden. „Maar zweer: Zoo waarachtig als de Heere leeft! in waarheid, in regt en in geregtigheid: zoo zullen zich de Heidenen in Hem zegenen, en zich in Hem beroemen."

Daarom moet men niet begrijpen, dat onze Heer, toen Hij het schijnbaar algemeene bevel: „Zweer gansehelijk niet," bezigde, verklaarde, dat het bij alle gelegenheden zondig was om zijne toevlugt tot een eed te nemen; Hij wijst duidelijk den Joden aan, dat het Derde Gebod, dat tot nog toe door de schriftgeleerden tot het valsche zweren bij den naam Jehovah beperkt was, zich tot alle onheilige, noodelooze, oneerbiedige beroepen op God, hetzij middellijk of onmiddellijk, uitstrekte. Het is, alsof Hij had gezegd: Dit bevel strekt zich niet alleen uit tot de misdaad van den meineed, waarvan zelfs menschelijke wetten kennis kunnen nemen, maar tot de zonde van het ontheiligende zweren, waarvan menschelijke wetten volstrekt geene kennis nemen. Gij zegt: „Gij zult den eed niet breken, maar Gij zult den Heere uwe eeden houden." Maar ik zeg u: Zweer gansehelijk niet, zelfs niet die eeden, die zoo algemeen onder u zijn, en die gij, omdat de naam van God er niet dadelijk in begrepen is, als betrekkelijk onschuldig beschouwt. Zulk eene verontschuldiging kan geen oogenblik volgehouden worden. Zoo gij zweert, hetzij gij den naam van God vermeldt of niet, kan men alleen daaruit opmaken, dat gij voor de waarheid van hetgeen gij zegt een beroep doet op den grooten Onderzoeker des harten, die alleen van de waarheid en de opregtheid van hetgeen gij bevestigt kan getuigen.

„Zweer gansehelijk niet," zegt derhalve Jehovah-Jezus, indien gij den naam van den Allerhoogste niet wilt ontheiligen, noch bij den hemel, want, hoewel gij denken kunt, dat gij het gebruiken van den naam Gods vermijdt, zweert gij bij den troon van God, en derhalve, zoo uw beroep eenige beteekenis heeft, is het gerigt tot Hem, die op den troon zit; noch bij de aarde, want hoewel gij moogt denken, dat zij geene betrekking op den naam Gods heeft, is zij de voetbank van Jehovah, en daar een eed slechts een beroep kan zijn op een verstandig wezen, zweert gij bij Hem, wiens voetbank de aarde is; noch bij Jeruzalem, want wel verre dat zulk een eed niet met God verbonden is, is het de stad des Grooten Konings, en de plaats, die Hij heeft uitgekozen om daar Zijn naam te zetten. Gij zult ook niet zweren bij uw hoofd, want zoo zeer eischt Jehovah het als Zijn eigendom, dat Hij zelfs de haren daarvan telt, en zoo gering is de magt, die gij er over hebt, dat gij niet één haar wit of zwart kunt maken. Kortom, de leer, die Jezus onderwijst door gebruik te maken van die verschillende opheldering en uit de gewone formulieren van zweren onder de Joden getrokken, is zoo ruim van toepassing, dat het voor iemand onmogelijk is om in de geheele schepping Gods een enkel voorwerp te ontdekken, waarop hij een eed kan gronden, dat niet in werkelijkheid en in het oog van Gods heilige wet een beroep op den Schepper zelven zal zijn. Indien wij dan zweren, kunnen wij bij niets anders dan bij den levenden God zweren, want Hij alleen kan getuigen van de opregtheid van ons hart, en daarom kan men alleen op Hem een beroep doen, als den getuige der waarheid van hetgeen wij door een eed zoeken te bevestigen. De onderscheiding der schriftgeleerden tusschen de meer ernstige en ligtere eeden blijkt derhalve geheel ongegrond te zijn. Alle eeden zijn ernstig, alle zijn een beroep op God, en die te gebruiken bij eene andere dan de plegtigste en belangrijkste gelegenheden is zich schuldig te maken aan eene der stoutste, meest ongeregtigde en afschuwelijkste overtredingen van Gods wet.

Reeds vroeg vinden wij bij de oude Grieksche schrijvers melding gemaakt van eeden, die bij belangrijke openbare gelegenheden, zooals verbonden en onderhandelingen, werden afgelegd; in zulke gevallen werd er eene bijzondere heiligheid aan den eed gehecht. De meineed werd beschouwd als eene misdaad, die door eene zwaardere straf in de helsche oorden na den dood werd bezocht, en ook door zwaardere rampen in deze wereld. De eeden gingen in vele gevallen vergezeld van offerandenen plengoffers, terwijl de handen van de partij, die zwoer, op het slagtoffer of het altaar werden gelegd. Daar elke afzonderlijke provincie van Griekenland hare bijzondere goden had, waren de inwoners gewoon om bij voorkeur bij deze te zweren. De mannen zwoeren bij hunne geliefkoosde goden, de vrouwen bij hare geliefkoosde godinnen. Bij de oude Romeinen waren alle magistraten verpligt, om binnen vijf dagen na hunne aanstelling tot het ambt een eed van getrouwheid aan de wetten af te leggen. De soldaten waren ook verpligt om den militairen eed te zweren. In geval van onderhandelingen met vreemde natiën werd de eed bekrachtigd door het offerdier met een vuursteen te slaan, en werd Jupiter aangeroepen om het Romeinsche volk ter neder te slaan, zoo het zijn eed schond.

EENDRAGT (FORMULIER VAN), een beroemd document in 1579 opgemaakt, om een einde te maken aan de verdeeldheden in de Lutherse kerk, en als een behoedmiddel tegen de gevoelens der Hervormde kerken. Deze verhandeling werd zamengesteld door Andreas, professor te Tubingen, en zijne geestverwanten te Torgau, waarom zij ook dikwijls het Boek van Torgau wordt genoemd. Zij werd door den keurvorst van Saksen naar bijna alle Lutherse vorsten gezonden, opdat zij door de leeraren der kerk goedgekeurd en door de wereldlijke magt bekrachtigd zou worden. Zoovele tegenwerpingen werden er echter tegen het boek gemaakt, dat de zamenstellers er van het noodig vonden om het te herzien en te verbeteren. Zoo verbeterd werd het aan eene vergadering van zes godgeleerden onderworpen, die te Berg, een Benedictijner klooster nabij Maagdenburg, bijeenkwamen, waar een werk van niet weinig bekendheid in de kerkelijke geschiedenis, Het Formulier van Eendragt, werd zamengesteld. Dit document bestaat uit twee gedeelten; het eerste bestaat uit de leerstukken door Andreas en diens medehelpers aangevoerd, en het tweede doet meêdoogenloos allen in den ban, die weigeren deze leerstukken te onderteekenen, en verklaart, dat zij ketters zijn, die de wraak van den wereldlijken arm verdienen. Wij nemen het volgende verhaal over van de wijze, waarop dit document door de Lutherse en de Hervormde kerken ontvangen werd.

„Het gezag van den keurvorst verzekerde de aanneming van deze nieuwe confessie door de Saksische kerken, en haar voorbeeld werd in andere gedeelten van Duitschland langzaam gevolgd. Door verscheidene van de voornaamste kerken der Lutherse gemeente werd zij echter standvastig en met verontwaardiging verworpen, onder andere door die van Neurenberg, Brunswijk, Hessen, Pommeren, Silezië, Holstein en Denemarken. Frederik II. van Denemarken wierp, bij het ontvangen van eene kopij van dit formulier, haar in het vuur. Eene warme vereering van de nagedachtenis van Melanthon bragt er toe bij om dit algemeene misnoegen teweeg te brengen met een document, waarin zijne gevoelens op eene zoo onverdraagzame wijze werden verworpen. De liefdelooze uitsluiting der Calvinisten van de communie der Lutherse kerk, daarin vervat, verwekte natuurlijk nog grootere verontwaardiging tegen de bewerkers er van van den kant der Hervormde kerken. De Helvetische leeraren, met Hospinianus aan het hoofd, de Zuid-Nederlandsche godgeleerden, die van de Palts, van Anhalt en van Baden verklaarden een open oorlog aan dit verkeerd genoemd Formulier van Eendragt. Zelfs in Saksen hadden velen, die gedwongen waren het te teekenen, er een grooten afkeer van, en bij den dood van Augustus hernamen de gematigde Lutheranen en de geheime Calvinisten, begunstigd door Crellius, den eersten minister van den nieuwen keurvorst, hunnen moed en hunnen invloed. Hunne plannen werden echter eensklaps verijdeld door den onverwachten dood van den keurvorst Christiaan I. in 1591, hetgeen gevolgd werd door de ongenade en de gevangenneming van de leeraren, die in het ongelukkige plan van hervorming betrokken waren, terwijl Crellius, hun voornaamste beschermheer, in 1601 den dood onderging als de straf voor zijne vermetelheid. Het Bergsche formulier kon met meer juistheid het Formulier van Tweedragt genoemd worden. Het is nooit door de Lutherse kerken algemeen aangenomen, alhoewel het nog door eenige gerangschikt wordt onder de standaards van het orthodoxe geloof."

De leerstellingen, waaraan deze confessie de kerken wenschte te binden, betroffen hoofdzakelijk de majesteit en alomtegenwoordigheid van het ligchaam van Christus, en het wezenlijke eten van Zijn vleesch en bloed in het avondmaal. Nog een twist over het Formulier van Eendragt ontstond er in Zwitserland in 1718, toen de magistraten van Bern een ediet uitvaardigden, waarbij de aanneming van deze confessie als een geloofsregel werd bevolen. Een strijd, die voortkwam uit dit ediet, werd er gedurende eenigen tijd gevoerd, en de uitslag daarvan was in de hoogste mate nadeelig voor het gezag en den invloed van het Boek van Torgau.

EERSTELINGEN, eene offergave aan God bij de oude Hebreën van een gedeelte der opbrengst van den oogst, als eene erkenning van de Goddelijke goedheid in het zenden van vruchtbare jaargetijden. Dit was volgens het bevel van God, zooals wij in Exod. XXII:29 lezen: „Uwe volheid en uwe tranen zult gij niet uitstellen; den eerstgeborene uwer zonen zult gij Mij geven." In het vers, dat onmiddellijk volgt, wordt het bevel ook tot de dieren uitgestrekt. In vers 30 lezen wij: „Desgelijks zult gij doen met uwe ossen en met uwe schapen; zeven dagen zullen zij bij hunne moeder zijn, op den achtsten dag zult gij ze Mij geven." De naam *eerstelingen* werd afgeleid van de omstandigheid, dat zij in den tempel geofferd werden, alvorens een gedeelte van den oogst was aangeraakt. Er waren twee soorten van eerstelingen. De eerste soort werd geofferd in den naam van het geheele volk, en bestond uit twee brooden of uit eene schoof gerst, op den

avond van den 15den van Nisan ingezameld, en in den hof van den tempel gedorscht. Deze gerst werd schoon gemaakt en gewand, dan werden er drie pinten van geroosterd en met reukwerk en olie vermalen, en door den priester voor den Heer naar de vier winden gewuifd. De priester wierp daarop een handvol er van in het vuur, en behield het overige gedeelte voor zich zelven. Als deze plegtigheid geëindigd was, mogt elke man oogsten en zijn oogst inhalen. De Rabbijnen zeggen, dat de andere soort van eerstelingen bestaan heeft uit het zestigste gedeelte van ieders oogst, dat, zooals men verwachtte, door een ieder afzonderlijk naar den tempel werd gebragt. Deze eerstelingen bestonden uit tarwe, gerst, druiven, vijgen, abrikozen, olijven en dadels. Zij werden door vier en twintig personen in processie gedragen, voorafgegaan van een os voor eene offerande, met vergulde horens en met olijftakken gekroond. Behalve deze twee soorten van eerstelingen, die aan den Heer werden geofferd, was er nog eene andere offergave van koren, wijn en olie, benevens schapenwol, die voor het gebruik der Levieten werd aangeboden, volgens het bevel in Deut. XVIII: 4 gegeven. Geene juiste bepaling werd er gemaakt aangaande de groote dezer gave aan de Levieten; de Talmudistische schrijvers zeggen echter, dat milddadige personen gewoon waren om een veertigste of zelfs een dertigste te geven, terwijl minder edelmoedige personen zich vergenoegden met slechts een zestigste gedeelte van de geheele opbrengst te schenken. De eerste werd genoemd eene offergave met een goed oog, en de tweede eene offergave met een boos oog, en sommigen veronderstellen, dat onze Heer op deze overlevering zinspeelt in Matth. XX: 15: „Of is het mij niet geoorloofd te doen met het mijne, wat ik wil? Of is uw oog boos, omdat ik goed ben?" De tijd van het offeren der eerstelingen strekte zich uit van Pinksteren tot aan het feest der tempelwijding. Het was onwettig voor de Joden om den oogst in te zamelen, alvorens zij aan God de nieuwe schoof hadden geofferd, die aangeboden werd op den dag na den grooten dag der ongezuurde brooden; ook mogten zij geen brood van het nieuwe koren bakken, alvorens zij op Pinksteren de nieuwe brooden op het altaar geofferd hadden. Het gebruik om de eerstelingen te offeren was aan de oude Heidenen niet bekend. Porphyrius zegt, dat het door de wetten van Triptolemus en van Draco werd ingesteld. Diodorus Siculus vermeldt, dat het ook door de oude Egyptenaren in acht genomen werd.

EFFRONTES (Lat. *ex*, uit, *frons*, het voorhoofd), eene secte die in de zestiende eeuw in Zevenbergen ontstond. De Effrontes ontleenden hunnen naam aan de vreemde gewoonte, die zij hadden, om zich het voorhoofd te scheren, totdat het bloedde, en het dan met olie in te wrijven. Dit was hunne wijze van doopen en van inwijding in de secte. Zij loochenden het bestaan van den Heiligen Geest, daar zij geloofden, dat die uitdrukking niets meer aanduidde dan de werking van God op de ziel.

EGYPTENAREN (Godsdienst van de Oude). Het is verwonderlijk, hoe vroeg Egypte, dat de bakermat van kunsten en wetenschappen was, tot de grofste afgoderij moet zijn vervallen. De schrijvers over fabelleer komen over het algemeen daarin overeen, dat dit het eerste land was, waarin de aanbidding van valsche goden ontstond. Langs welke stappen de Egyptenaren er toe kwamen om het schepsel boven den Schepper te aanbidden, is moeijelijk na te gaan. In een zeer vroegen tijd schijnen zij hiëroglyphische teekenen en zinnebeelden gebezigd te hebben, om afgetrokken denkbeelden en de eigenschappen der Godheid aan te duiden; en zooals le Pluche en andere schrijvers gelooven, werden deze figuurlijke voorstellingen later tot voorwerpen van bijgeloof en afgoderij gemaakt. Zoo beschouwden zij de zon als een zinnebeeld van den Almagtige, daar zij het grootste voorwerp in de schepping is, en daarom het best geschikt om den Schepper aan te duiden; en bovendien gebruikten zij de figuur van een cirkel als een beeld der zon en als een zinnebeeld der eeuwigheid. Eindelijk noemden zij de zon en haar symbool de Eeuwige, en hunne gebeden dóór deze zigtbare zinnebeelden opzendende, verloren zij in het vervolg van tijd het groote en glorierijke Wezen uit het oog, dat alleen regt heeft op de hulde en de aanbidding van alle verstandelijke wezens. De godsdienst, in plaats van eene reeks van hoogstbelangrijke afgetrokken beginselen te zijn, gerigt tot den geest en het hart van den mensch, ging over in den aantrekkelijken vorm, aantrekkelijk ten minste voor het uitwendige oog, van eene reeks van geschilderde afbeeldingen, die alleen aan de ingewijden in haar waren aard en hare ware beteekenis werden geopenbaard. Zoo is, volgens de geheime leer der Egyptische priesters, *Osiris* het Opperwezen, de God der goden; maar daar hij eene verscheidenheid van eigenschappen bezit, die allen goddelijk zijn, worden deze afzonderlijk onder verschillende namen en door verschillende zinnebeelden, als zelve goden, voorgesteld. Zoo is Osiris, het stoffelijke heelal ontrollende, Ammon of Jupiter-Ammon, en op eene juiste wijze zinnebeeldig voorgesteld door

de zon, die door haar licht en hare warmte de bloemen en vruchten der aarde doet ontwikkelen. Osiris, als de wijsheid, de volmaaktheid zijner scheppende kracht uitoefenende, en in de uitwendige schepping de inwendige denkbeelden van den goddelijken geest verwezenlijkende, is eene andere godheid, *Ptha* geheeten. Als de goedheid en de weldadige bewerker van al het goede, het leven en het geluk, is Osiris nog eene andere godheid, hoewel deze ook den naam van *Osiris* draagt. De voornaamste bezigheid van Osiris was de dooden te oordeelen en over dat rijk te heerschen, waarin de zielen der goeden werden toegelaten om voortdurend geluk te genieten. Gezeten op zijn troon, vergezeld van Isis en Nephthys, met de vier geniën van den Amenthus, die op eene lotusplant staan, welke uit het water groeit, in het midden der goddelijke woning, ontving hij het verslag van de handelingen des overledenen, dat door Thoth was opgemaakt. Horus, zijn zoon, bragt den overledene, nadat diens daden gewogen waren door Anubis en Horus, (hoewel Anubis het ambt van directeur der gewigten vervulde en dien titel droeg, hielp Horus hem dikwijls in die dienst) in de tegenwoordigheid van Osiris, en bragt ook het schrijftafeltje van Thoth mede. In de weegschaal werden dan aan de eene zijde de veder of de beeldtenis der waarheid of geregtigheid geplaatst, en aan de andere eene vaas, die, zooals men onderstelde, de regtvaardige daden van den overledene bevatte, waarvan het onvoldoende of de raming door Thoth opgeteekend werd. Een baviaan zat op het bovenste gedeelte van de weegschaal, en Cerberus, de bewaarder van het paleis van Osiris, was ook tegenwoordig; somtijds ook zat Harpocrates, het zinnebeeld der stilte, op eene legerstede van Osiris, vóór den god der letteren.

De andere voorname godheid van de oude Egyptenaren was Isis. Osiris stelde de zon en den Nijl voor, daar deze rivier even noodzakelijk is om Egypte vruchtbaar te maken, als de zon om de aarde vruchtbaar te doen zijn. Isis vertegenwoordigde de maan en Egypte. Beiden worden beschouwd als het zonnejaar aan te duiden. Osiris werd aangebeden onder de gedaante van een os, Apis geheeten, en Isis onder de gedaants eener koe. Over den oorsprong der Egyptische afgoderij sprekende, zegt Diodorus Sieulus: „Den hemelboog boven hunne hoofden beschouwende, en de verwonderlijke orde bewonderende, die er in het heelal heerscht, hielden zij de zon en de maan voor eeuwige goden, en vereerden zij die met eene bijzondere vereering." Het geheele mythologische stelsel van dit oude volk wordt door hen, die het het naauwgezetst onderzocht hebben, als eene astro-theologie beschouwd, waarin dieren als symbolen der hemelligchamen zijn gebruikt, en als deze beschouwing juist is, levert zij eene niet geheel onvoldoende verklaring van den oorsprong der dieren-aanbidding op. Indien de teekenen van den dierenriem en de sterrebeelden aangebeden werden, de dieren, die ze voorstelden, werden zulks ook. Het gemeen aanbad het zinnebeeld, terwijl het volkomen onkundig was aangaande datgene, wat daardoor zinnebeeldig werd voorgesteld.

Een zeer goed overzigt van de ingewikkelde mythologie der Egyptenaren, voor zoo verre zij betrekking heeft op hunne leer der wereldwording, wordt aldus door Gross in zijne Heidensche godsdienst gegeven: „Volgens Proclus namen de Egyptenaren drie orden of emanatiën van goden aan, een feit waarvan in het begin der tegenwoordige eeuw nog het bewijs bestond in de dierenriemen in de kleine stad Tentyra aan den Nijl. Naar het bovengedeelte van den koepel ziende, waarin dit oude staaltje van de astronomische theologie der Egyptenaren vereeuwigd is, ontdekken wij geheel in den top de twaalf groote goden, zinnebeeldig voorgesteld door de twaalf teekenen van den dierenriem. Elk dezer twaalf goden heeft zijne drie wachters, Decani geheeten, en ook bekend als de demons of luchtgoden van Hermes, de verpersoonlijking van de ziel of het verstandige beginsel van het heelal. Elk der Decani heeft ook twee wachters, en zoo is de godheid verdeeld en onderverdeeld, totdat de omtrek van den pneumatologischen zodiak, die drie honderd zestig graden bevat, zich in twaalf homocentrische pyramiden tot het middelpunt der aarde uitstrekt. Elke van deze zodiakale pyramiden heeft haar besturenden demon, juist als de twaalf groote wereldgoden bestuurd worden door de opperste godheid, erkend als Ammon of Cneph. Deze godheden regelen de jaargetijden en tijdkringen van ons planetenstelsel, en van daar de oude verdeeling van den tijd des jaars in weken van zeven dagen en jaren van twaalf maanden. Hier bemerken wij een uitgebreid theocosmisch stelsel, dat in de eenheid eindigt, en de belangwekkende en belangrijke waarheid verkondigt, dat alle goden werkelijk slechts één god zijn, gelijk alle zonnen en planeten slechts éene wereld uitmaken.

„De geheele hemel, of de wereld als hemelsch beschouwd, is in talrijke afdeelingen gescheiden en onder de hemelsche heerschers verdeeld, terwijl de hoogste gewesten, die zich van het pyramidale toppunt des heelals naar beneden tot de maan uitstrek-

ken, bij uitstek aan *de goden*, naar hunne verschillende rangen en orden, behooren. De eersten en hoogsten onder hen zijn de twaalf meer dan hemelsche goden, met hunne ondergeschikte duivelen. Na deze volgen de intercosmische goden, elk van welke ook heerschappij voert over een aantal demons, aan welke hij zijne magt meêdeelt, en die er zich in verheugen zijn naam te dragen. Binnen de ruime grenzen dezer demons graviteert het middelpunt aller dingen. De demons, hunne magt en hun invloed ontvangende van de goden, wier ondergeschikten zij zijn, brengen de planten en dieren voort, gieten hunne eigene krachten daarin, vervullen aldus de wereld, en vereenigen de vier spheren van het heelal — de meer dan hemelsche, de hemelsche, de bovenmaansche en de ondermaansche spheer, — in één ontzaggelijk geheel.

„Er zijn zes orden van demons. De eerste is *sui generis*, en heeft eene waarlijk goddelijke natuur. Deze hoogste demons binden de zielen aan de ligchamen, de emanatiën van den *Vader* aan de goden. De tweede orde, nog merkwaardig door hooge geestelijke eigenschappen, heeft het oppertoezigt over de zielen, als zij de ligchamen binnentreden of verlaten; zij openbaren de schepping. De derde deelt aan de *goddelijke* zielen, die in de ligchamen treden tot welzijn van *gewone* zielen, den tweeden graad der scheppende magt mede, terwijl zij de hoogere invloeden op haar uitgiet. De vierde verleent aan de geïndividualiseerde naturen de werkende krachten of beginselen van synthetisch of concreet bestaan, zooals leven, orde, denkbeelden en de middelen om steeds volmaakter te worden, die de goden beschikbaar hebben. De vijfde orde van demons, die ligchamelijke overeenkomst bezitten, houden al de elementen van het aardsche ligchaam, naar het voorbeeld van het eeuwige ligchaam, het ideale ligchaam en de type en de bron aller ligchamen, te zamen, en schragen en behouden die. Wat de demons van de zesde en laatste orde aangaat, zij moeten zorg dragen voor de stof, en het is hun werk om het oppertoezigt te hebben over de krachten, die van de hemelsche *hyle* in de aardsche *hyle* afdalen, en om de omtrekken van de denkbeelden in de stof te bewaren.

„Gelijk de meer dan hemelsche spheer hare onderverdeelingen van wezens heeft, heeft ook de lagere die, en volgens eene bepaalde wet der pneumatologie handelen de mindere wezens altijd in afhankelijkheid van de hoogere. De spheer der maan, de lucht, het vuur, het water enz. zijn allen met demons vervuld, die van eene elastische luchtaardige natuur zijn, en die als tusschenwerkende krachten tusschen de goden en de menschen handelen. Zij hebben het bestuur over de elementen en het organische leven. Van henhangt de groei, de bloemenstand, de kracht en de volmaaktheid der planten af, en daarom zijn alle planten, die in eene gegevene maand of onder een bijzonder teeken van den dierenriem bloeijen, bepaaldelijk onder den invloed van den god, aan wien zulk een teeken of zulk eene maand gewijd is! Zichier den oorsprong der heilige planten."

In geen gedeelte der wereld heeft de DIEREN-AANBIDDING (zie ald.) op zulk eene groote schaal bestaan als in het oude Egypte. Elke kleine stad of elk klein district had zijn heilig dier en een tempel aan de aanbidding daarvan gewijd, met een geheelen stoet van priesters of priesteressen om de eeredienst te leiden. Te Thebe, de zonnestad van Ammon, werd de ram aangebeden; te Mendes, de bok; te Cynopolis, de hond; te Lycopolis, de wolf; te Bubastis, de kat; te Tachompso, de krokodil. Eenige heilige dieren werden met veel meer eerbied dan de andere aangebeden. Dit was vooral het geval met de drie heilige stieren *Mnevis*, *Onuphis* en *Apis*. Herodotus geeft aan de dieren-aanbidding eene kleur, die daaraan alleen passende kon zijn, als men haar beschouwt, zooals zij door de meer verstandigen en denkenden van het Egyptische volk werd uitgeoefend. „In de tegenwoordigheid dezer," zegt hij, „doen de inwoners der steden hunne geloften. Zij wenden zich als smeekelingen tot de godheid, die verondersteld wordt voorgesteld te zijn door het dier, in welks tegenwoordigheid zij zijn." De groote menigte koesterde waarschijnlijk echter geen ander denkbeeld, dan dat de dieren zelve godheden waren, en daarom als zoodanig aangebeden werden. Deze heilige dieren werden op de prachtigste wijze onthaald, hadden weelderige ligplaatsen, en als zij ongelukkiger wijze stierven, gingen hunne vereerders in rouw, begroeven ze met groote staatsie, en rigtten prachtige graftomben op boven de plaatsen, waar zij begraven lagen. Zoo ver dreven de Egyptenaren deze soort van afgoderij, dat, gelijk Pomponius Mela ons berigt, zij de beelden van vele dieren, zoowel als de dieren zelve, aanbaden. En Strabo zegt, dat de Egyptenaren geene beelden van menschen in hunne tempels hadden, maar slechts die van dieren. Het is zeer mogelijk, dat de buitengewone vereering, waarin zij zekere dieren hielden, in verband stond met hun geloof aan de zielsverhuizing. Herodotus zegt: „De oude Egyptenaren geloofden, dat, als het ligchaam ontbonden is, de ziel in een ander dier gaat, dat te zelfder tijd geboren wordt, en dat, nadat zij de ronde

heeft gedaan door alle dieren, die het land, de wateren en de lucht bewonen, zij weder in het ligchaam gaat van een mensch, die dan geboren wordt. Deze omgang, zeggen zij, wordt door de ziel in drie duizend jaar verrigt." Terwijl de Egyptenaren aan het voortdurende voortbestaan der ziel na den dood geloofden, hielden zij het voor eene zaak van het uiterste belang, dat het ligchaam zorgvuldig bewaard zou worden. Van daar het gebruik om de lijken te balsemen, en de zorg aan het bereiden van mummiën verleend.

Onder de offeranden aan de Egyptische godheden aangeboden, namen plengoffers en reukwerk de eerste plaats in, vergezeld van vruchten, bloemen en andere voortbrengselen van den grond; dieren van verschillende soorten, voornamelijk ossen en vogels van verschillenden aard, werden haar ook voorgezet. Herodotus beschrijft de wijze, waarop een os aan Iris, de grootste der Egyptische godinnen, geofferd werd. Hij zegt, dat de huid afgestroopt werd, en dat de ingewanden uit het dier werden genomen, maar niet het vet en de pens. Vervolgens sneden zij de pooten, de schouders, den nek en de uiteinden van de lendenen af; het overige gedeelte van het ligchaam werd dan opgevuld met fijn brood, honig, rozijnen, vijgen, wierook, myrrhe en verschillende kruiderijen. Nadat dit gedaan was, verbrandden zij het, en wierpen op de vlam eene groote hoeveelheid olie. Onderwijl het slagtoffer brandde, geeselden de aanschouwers zich, terwijl zij vóór de plegtigheid gevast hadden; het geheel werd besloten met het overschot van het offerdier te eten. Ook zegt de genoemde schrijver ons, dat het in Egypte voor eene groote misdaad werd gehouden om een dier te offeren, dat niet gestempeld was met het zegel van den priester, en aldus wettig verklaard was geschikt om te offeren te zijn.

De priesterschap, daaronder de voornaamste en de mindere priesters begrepen, bekleedde na den koning in Egypte den eersten rang. De priesters waren verdeeld in verschillende collegiën, naar de godheid in wier dienst zij gebezigd werden. Behalve de priesters waren er ook priesteressen van de goden of van de koningen en koninginnen; elke priesteres droeg een titel, die hare bijzondere bediening aanduidde. Herodotus beweert, dat de vrouwen niet tot priesteres verkiesbaar waren, doch die geschiedschrijver bedoelt waarschijnlijk tot het ambt van opperpriesteres of tot de hoogere priesterorden, daar hij op eene andere plaats zelf spreekt van vrouwen, die aan de dienst van Ammon gewijd waren. Het ambt van priester ging gewoonlijk van den vader op den zoon over, en allen, die het bekleedden, genoten belangrijke voorregten, die zich ook tot het geheele huisgezin uitstrekten. Zij waren vrij van belastingen, en werden onderhouden uit de schatkist. Toen Pharao op raad van Jozef al het land der Egyptenaren opkocht, werd het land der priesters uitgezonderd; ook werd hun de belasting van het vijfde gedeelte der opbrengst niet opgelegd, zooals aan het andere gedeelte des volks. Wij vernemen van Diodorus Siculus, dat het land verdeeld was in drie deelen: één gedeelte behoorde den koning, een tweede den priesters, een derde den soldaten.

De priesters in Egypte waren in verschillende orden verdeeld. De voornaamste of hoogepriester bekleedde de eervolste plaats. Hij had het toezigt over het offeren van de slagtoffers, de processiën der heilige booten of arken, het aanbieden van de offergaven op het altaar of bij begrafenissen en het zalven van den koning. Bij deze gelegenheden was hij bedekt met eene soort van mantel, gemaakt van de geheele huid van een luipaard. Verschillende insigniën werden door de priesters gedragen, volgens hunnen rang of de plegtigheid, die zij verrigtten, en halssnoeren, armbanden, guirlandes en andere sieraden werden aangedaan gedurende de ceremoniën in de tempels. Hunne kleederen waren gemaakt van linnen, dat, gelijk Plutarchus aanmerkt, volkomen past aan menschen, die zich van alle natuurlijke onzuiverheden wenschen te ontdoen; want het zou zekerlijk ongerijmd zijn, voegt hij er bij, voor hen, die zich zooveel moeite geven om haar en alle andere overtolligheden van het ligchaam weg te nemen, om kleederen te dragen, die gemaakt waren van de wol of het haar van dieren. Hun vooroordeel tegen wollen kleederen was echter beperkt tot de onderkleederen, daar zij een wollen opperkleed als mantel mogten dragen, en katoenen kleederen werden somtijds door de priesters gedragen, aan wie, zoo wij Plinius mogen gelooven, zij bijzonder aangenaam waren. Maar niemand mogt in een wollen kleed begraven worden, omdat het tot wormen aanleiding gaf, die het lijk konden schaden; ook kon geen priester een tempel binnentreden, zonder eerst dit gedeelte zijner kleeding af te leggen. Hunne sandalen waren gemaakt van bladeren van den papyrusstruik en palmbladen; de eenvoudigheid hunner kleederen strekte zich zelfs uit tot het bed, waarop zij sliepen. Het was somtijds niets anders dan eene huid, die op den blooten grond lag, en somtijds eene soort van gevlochten werk, van palmtakken gemaakt, waarop zij eene mat of huid legden. Hun hoofd werd, zooals Porphyrius zegt, ondersteund door een halven houten cilinder in plaats van een kussen.

Onder de gewone priesters werden zij, die de groote goden dienden, als van hoogeren rang beschouwd dan die, welke tot de mindere godheden behoorden. In vele provinciën en steden stonden die priesters, die aan bijzondere tempels verbonden waren, in hoogere achting dan andere. Zoo namen de priesters van Ammon te Thebe, die van Ptha te Memphis, die van Re te Heliopolis den eersten rang in.

De oude Egyptenaren hadden ook eene klasse van profeten of heilige schriftgeleerden, die afgescheiden waren van de priesters. Daarom zijn in den zesden regel van den Rosetta steen de leden van de Egyptische hiërarchie aldus opgeteld: „De voornaamste priesters en profeten, en zij, die toegang hebben tot de altaren om de goden te kleeden, en de vleugeldragers, en de heilige schriftgeleerden en al de andere heilige personen." De vleugeldragers schijnen eene hoogere orde van de heilige schriftgeleerden geweest te zijn, want Diodorus Siculus maakt melding van het dragen van vleugelen op het hoofd als eene bijzonderheid van de heilige schriftgeleerden, terwijl Clemens Alexandrinus de uitdrukking „vleugels hebbende op het hoofd" als synoniem gebruikt met de uitdrukking „heilige schriftgeleerde." Deze orde was bijzonder ervaren in de waarzeggerij, en wij vinden, dat Mozes onderscheid maakt tusschen de profeten en de waarzeggers in Deut. XIII: 28: „Gij zult naar de woorden van dien profeet, of naar dien droomen-droomer niet hooren: want de Heere, uw God, verzoekt ulieden, om te weten, of gij den Heere, uwen God, liefhebt met uw gansche hart en uwe gansche ziel." Het kleed van den heiligen schriftgeleerde bestond uit een groot voorschoot, van voren vastgebonden of om het onderste gedeelte van het ligchaam gewonden, en het losse opperkleed met wijde mouwen, dat in alle gevallen van het fijnste linnen was; hij wordt ook beschreven als van tijd tot tijd vederen op het hoofd te dragen.

De geheele priesterorde werd in Egypte met den meesten eerbied behandeld, en zij waren dus in staat om grooten invloed over het volk uit te oefenen. De voornaamste oorzaak van het overwigt, dat zij bezaten, moet toegeschreven worden aan de mysteriën hunner godsdienst, die zorgvuldig verborgen werden gehouden voor de groote menigte, en slechts aan eenige bevoorregten werden geopenbaard. Deze mysteriën der Egyptenaren bestonden, gelijk de Eleusinische mysteriën bij de Grieken, uit twee graden, gewoonlijk de groote en de kleine geheeten. Het voorregt om in de groote mysteriën ingewijd te worden was alleen voor de priesterschap bewaard, en daarom werd zelfs de vermoedelijke erfgenaam van den troon in deze mysteriën niet onderrigt, voordat hij in het volle bezit van het koningrijk kwam, wanneer hij, krachtens zijn koninklijk ambt, een lid der priesterschap werd, en het hoofd der godsdienst van het land.

Het beginsel, dat den grondslag uitmaakte van de oude godsdienst van Egypte in haren esoterischen of geheimen vorm, was het bestaan van één Opperwezen, den onafhankelijken God. Zoo groot en afwisselend was het Egyptische Pantheon, dat deze groote waarheid voor het oog van het volk geheel verborgen werd gehouden. De eerste en hoogste openbaring van den Hoogsten God is in *Cneph*, den Schepper, en de volgende in *Ptha*, den regelaar der wereld; de eene godheid gaf geboorte aan de stof, de andere gaf er een vorm aan. *Osiris* vertoont zich als de zon, het werkende beginsel in de natuur; *Isis*, als de maan, het lijdelijke, donkere, stoffelijke beginsel. Uit de vereeniging dezer twee ontvangt de geheele schepping vruchtbaarheid en leven. Behalve deze groote wezens, die slechts aan het goede oorsprong geven, is er een donker beginsel, *Buto* of *Athyr* geheeten, dat de geboorte geeft aan *Typhon*, den grooten oorsprong en vertegenwoordiger des kwaads, die, *Nephthys* of de volmaaktheid huwende, dat mengsel van goed en kwaad doet ontstaan, dat het physische en zedelijke voorkomen der wereld aanbiedt.

Maar behalve de metaphysische beschouwing der oude Egyptische godsdienst is zij door vele schrijvers ook beschouwd als eene, die den ingewijden de wetenschappen der sterrekunde en chronologie mededeelde, terwijl zij voor het onwetende gemeen een stelsel was van de grofste afgoderij. De oudste volksgebruiken der Egyptenaren hadden, volgens Creuzer, den aard van orgiën, en het voornaamste karakter hunner godsdienst was Bacchanalisch. Wulpsche liederen werden er gezongen onder begeleiding van gedruischmakende instrumenten. Het volk boog zich met eerbied neder voor de dieren des velds, en diende het schepsel „boven den Schepper, die te prijzen is in der eeuwigheid."

EICETEN, eene Syrische monniksorde in de negende eeuw, die het dansen als een noodzakelijk gedeelte der eeredienst beschouwde; daarom dansten en zongen deze monniken lofzangen aan God op hunne godsdienstige bijeenkomsten. Zij verdedigden dit gebruik door te wijzen op het voorbeeld van Miriam, de zuster van Mozes, die den dans der Israëlieten leidde na hun overtogt over de Roode zee, en ook op het voorbeeld van David, die voor de ark danste. Hoewel deze *Eiceten* weinige navolgers vonden, dacht Johan-

nes Damascenus het toch noodig hunne dwalingen in het licht te stellen.

EIK-AANBIDDING. De eik is in alle eeuwen beschouwd als de belangrijkste boom van het woud. Boschjes van eikenboomen werden zelfs in de vroegste tijden onder de bijzonder geschikte plaatsen voor de eeredienst gerekend; zij waren ook, zooals wij uit Ezech. VI: 13 vernemen, het tooneel van afgodische gebruiken. Bij de oude Grieken was de eik, als de edelste der boomen, aan *Zeus*, en bij de Romeinen aan *Jupiter* gewijd. De vereering van den eik was echter eene van de meest merkwaardige bijzonderheden van de godsdienst der Noordsche natiën. De inwoners van de heilige stad Kiew in Rusland offerden hunne offeranden onder een heiligen eik, op hunne jaarlijksche reizen naar de Zwarte zee in de maand Junij. De eik werd door de Hessen als het zinnebeeld en de woning der goden beschouwd. Winfried, de apostel der Duitschers, hieuw een zeer grooten eik omver, die aan *Thor* was gewijd, en de afschuw, die de heiligschendende daad verwekte, was zoo groot, dat men verwachtte, dat er uit den hemel een oordeel op het hoofd van den goddeloozen zendeling zou nederdalen. „De goden der oude Pruissen," zegt Gross, „toonden eene bepaalde voorkeur voor den eik en den lindeboom. De grond, waarop zij stonden, was heilige grond. Onder hunne ruime schaduw werden de voornaamste goden der Pruissen aangebeden. De meest beroemde eik was te Romowe, in het land van de Natanges. Zijn stam was van eene buitengewone grootte, en zijne takken zoo digt, dat er noch regen noch sneeuw kon doordringen. Zijn gebladerte was, zooals men beweert, amarantkleurig, en leverde amuletten op voor menschen en dieren, daar men vast geloofde, dat zij, aldus gebezigd, een zeker behoedmiddel waren tegen allerlei kwaad. Ook de Romeinen waren groote bewonderaars van deze soort van eeredienst, en hadden daarom hunne *Luci* in de meeste gedeelten der stad." „Gelijk Jupiter," om uit denzelfden schranderen schrijver eene andere aanhaling te doen, „godspraken gaf door middel van den eik, zoo werd de eikenkroon voor een gepast sieraad gehouden om het majestueuse voorhoofd van den God, beschouwd als Polieus, den koning der stad, te dekken. De oorsprong van de eikenkroon, als een zinnebeeld van Jupiter, wordt door Plutarchus toegeschreven aan de verwonderlijke hoedanigheden van den eik. „Het is de eik," zegt hij, „die, onder de wilde boomen, de schoonste vruchten draagt, en die, onder de boomen, welke aangekweekt worden, de sterkste is. Zijne vrucht is als voedsel gebezigd, en de honigdauw zijner bladeren is als mede gedronken. Deze zoete afscheiding van den eik werd gepersonificiëerd onder den naam eener nimf, Melissa geheeten."

De Druïden hielden den eik voor het heiligste voorwerp in de natuur; zij geloofden, dat de eikenmistel, die er op groeit, iets van zijn heilig karakter had. Daardoor ontstond de bekende plegtigheid van het snijden van den eikenmistel, dat in het begin van het jaar plaats had. Het Opperwezen, dat zij Hæsus of Magtige noemden, werd aangebeden in de gedaante van een eik. Zie DRUÏDEN.

EIKTHYRNIR, een hert in de oude Scandinavische mythologie, dat boven Walhalla, de eindelijke woonplaats der regtvaardigen, stond, en zich voedde met de bladeren van den beroemden boom Lærath. Terwijl hij zich voedde, vielen zoovele druppelen van zijne horens in Hvergelmir, dat zij genoeg water opleverden voor de rivieren, die, van daar uitgaande, door de hemelsche woningen vloeiden.

EILEITHYIA, de godin der geboorte onder de oude Grieken, die de vrouwen in den arbeid bijstond, en dien naar haar welgevallen verhaastte of verlengde. In een vroeg tijdperk waren er twee godinnen, die dezen naam droegen, die beiden dochters van *Hera*, de godin des huwelijks, waren; de eene dezer was de vrouwen gunstig, de andere ongunstig. De eeredienst van Eileithyia werd het eerst onder de Doriërs op Creta uitgeoefend, van waar zij naar Attika werd overgebragt. In vele deelen van Griekenland waren tempels ter eere van deze godin gebouwd.

EIRENE, de godin des vredes, aangebeden door de oude Grieken en Romeinen. Te Athene werden altaren opgerigt, waarop offeranden plaats hadden om hare gunst te verwerven. Te Rome werd door keizer Vespasianus een prachtige tempel voor haar gebouwd, onder haar Latijnschen naam *Pax*.

ELAPHEBOLIËN, een oud Grieksch feest te Hyampolis in Phocis ter eere van ARTEMIS (zie ald.) gevierd. Het werd ingesteld om eene overwinning te herdenken, die op de Thessaliërs was behaald. De naam van het feest is waarschijnlijk afgeleid van eene bijzondere soort van koek, gemaakt in den vorm van een hert (Gr. *elaphos*), die bij die gelegenheid als de godin werd geofferd. Dit heilige feest werd niet alleen in Phocis, maar ook in andere deelen van Griekenland gevierd.

ELCESAÏTEN, eene Christen-secte uit de tweede eeuw. Zij ontleende haar naam aan Elcesai of Elxai, een Jood, door wien zij gesticht werd. Epiphanius,

die een verhaal van deze secte geeft, zegt, dat hij niet weet, of zij onder de Christen- of onder de Joodsche secten gerangschikt moet worden. De Eleesaïten verwierpen het eten van vleesch en het offeren van dieren, en zeiden, dat de geheele offerdienst geen deel van het Jodendom uitmaakte, maar er eene verbastering van was. Zij hielden een apocryph boek, Stappen van Jakob geheeten, in groote eer, waarin de patriarch wordt ingevoerd, redenerende tegen de offer- en tempeldienst. Zij hielden het verwerpen van alle wereldsche goederen voor een noodzakelijk gedeelte der godsdienstige volmaaktheid. De leden dezer secte wilden den naam van *Ebionieten* aannemen, als de armen van geest, en stelden prijs op dien naam, als door hen geërfd van de eerste grondleggers der kerk te Jeruzalem, die van alle tijdelijke bezittingen afstand deden, en eene onvoorwaardelijke gemeenschap van goederen genoten. Deze secte was bepaaldelijk het gevoelen vijandig, dat in dien vroegen tijd ten gunste van den ongehuwden staat ontstond. Tegenover dat gevoelen drukte zij hare voorliefde uit voor vroegtijdige huwelijken, waartoe zij, volgens de gewoonte der Joden, al hare volgelingen aanzette.

ELEATEN, eene secte van Grieksche wijsgeeren, die haren naam kreeg naar Elea in Magna Græcia, waar Xenophanes, de stichter der school, omstreeks het midden der zesde eeuw voor Christus het eerst hare bijzondere leer onderwees. De drie voornaamste vertegenwoordigers der Eleatische secte waren Xenophanes, Parmenides en Zeno, en de uitslag hunner onderzoekingen was de ontwikkeling van een stelsel van volstrekt pantheïsmus. De oneindige, alles voortbrengende Eenige van Pythagoras werd in de wijsbegeerte der school van Elea het eenige Wezen, dat eeuwig, oneindig, onveranderlijk was. Xenophanes geloofde aan het bestaan van eindige wezens, die slechts wijzigingen waren van het eene oneindige Wezen, doch zijn leerling en opvolger Parmenides ontkende zelfs het bestaan van deze wijzigingen, en leerde, dat er niets bestond behalve de zuivere en volstrekte eenheid. Zeno, deze pantheïstische leer van Parmenides aannemende, poogde haar te verdedigen tegen alle tegenwerpingen door aan te toonen, dat ideën aan het algemeene idee van het eindige ontleend tegenstrijdig zijn, en dat wij daarom bepaald zijn tot het geloof van één oneindig Wezen, dat alles in zich zelf bevat, of liever alles is, dat er bestaat. Dit was een bepaalde stap verder op het pad der dwaling, dan de school van Pythagoras ging, die de Eleatische school voorafging. Men had geloofd, dat het oneindige Wezen een voortbrenger was aller dingen door emanatie uit dat Wezen zelf, doch nu beweerde men, dat het bestaan dezer emanatiën onmogelijk en tegenstrijdig was. Men toonde aan, dat de wereld eene even volkomene illusie was als de *Maya* der Hindoes. Het argument van Zeno tegen het bestaan van eene menigte dingen kan aldus opgegeven worden: — Er is slechts één wezen, dat bestaat, dat noodzakelijk ondeelbaar en oneindig is. Te veronderstellen, dat de Eenige deelbaar is, is te veronderstellen, dat hij eindig is. Zoo hij deelbaar is, moet hij oneindig deelbaar zijn. Maar veronderstel, dat er twee dingen bestaan, dan moet er noodzakelijk eene ruimte tusschen deze twee zijn, iets dat hen scheidt en bepaalt. Wat is dat iets? Het is iets anders. Maar als het dan niet hetzelfde is, moet het ook gescheiden en bepaald zijn, en zoo voorts *ad infinitum*. Derhalve kan slechts één ding bestaan als het grondvoorwerp voor alle menigvuldige verschijnselen. Door zulk een gang van redenering bragt deze pantheïstische school het geheele heelal tot eene niets beteekenende schaduw, terwijl het Eenige oneindige Wezen alleen werkelijk bestaan bezat. Zie PANTHEÏSTEN.

ELEUSINISCHE MYSTERIËN, een van de beroemdste feesten, die oudtijds in Griekenland werden gevierd. De naam was afgeleid van Eleusis, eene stad in Afrika, thans Lessina geheeten, waar de mysteriën het eerst ingevoerd werden ter eere van *Demeter* en hare dochter Persephone. Er bestaat onder de geleerden veel verschil van meening over den oorsprong dezer voorname mysteriën; men gelooft gemeenlijk, dat zij ingesteld werden door Erechthonius, en door Eumolpus, koning van Thracië, ongeveer veertig eeuwen vóór de geboorte van Christus, hervormd werden. Zij waren verdeeld in de groote en de kleine mysteriën; de groote werden, zooals sommige schrijvers zeggen, jaarlijks, doch volgens andere om de vijf jaren in den herfst gevierd, en de kleine vroeg in de lente, terwijl de tijd tusschen de twee ten minste zes maanden was. Zoowel de mysteriën in den herfst als die in de lente schijnen betrekking gehad te hebben op de verschillende handelingen van den akkerbouw, die op deze twee verschillende tijden van het jaar plaats hadden. De groote mysteriën waren aan *Demeter* gewijd, de kleine aan *Persephone;* in beide neemt ook *Dionysus* eene voorname plaats in, maar voornamelijk in de kleine. Het is duidelijk, dat men erkende, dat er verwantschap bestond tusschen deze drie godheden, ten minste onder de Romeinen, want zij hadden te Rome te zamen een tempel nabij den *circus maximus*. De kleine mysteriën werden te Agra in Afrika, eene plaats

aan den Ilissus, gevierd. Als voorbereiding voor het feest werd er een tijd van vasten gehouden, en het werd besloten met eene reeks van zuiveringen in den Ilissus, waarover een priester, *Hydranos* geheeten, bijgestaan door een toortsdrager of *Daduchus*, het oppertoezigt had. Als een noodzakelijk gedeelte van het feest was het de gewoonte om eene zeug of een stier of beiden te offeren. Na het verrigten van de reinigingsplegtigheden in de rivier moest een kandidaat voor de inwijding in de mysteriën zijne voeten op de huiden der dieren zetten, die geofferd waren, en in deze houding liet de inwijder in de verborgenheden hem een eed afleggen, die hem verpligtte eene onschendbare geheimhouding te bewaren aangaande alle onderwerpen, die met de mysteriën in verband stonden. Dan sprak de nieuweling het heilige formulier uit, dat, zooals de Sacy denkt, het wachtwoord der mystæ of ingewijden was. Het bestond uit deze woorden: „Ik heb gevast, ik heb den kukeon gedronken; ik heb uit de kist (kiste) genomen; nadat ik daarvan geproefd heb, heb ik het in de korf (kalathos) teruggelegd, en uit de korf in de kist." Gedurende al deze plegtigheden mogten de kandidaten voor de inwijding den tempel van Demeter niet binnengaan, maar bleven zij in de voorzaal. Eenige tijd verliep er, alvorens zij tot de groote mysteriën toegelaten konden worden, wanneer zij in plaats van *Mystæ Epoptæ* en *Ephyri* werden genoemd. Er waren vijf graden onder de ingewijden, waarvan de twee eerste beperkt waren tot zuiveringen, de derde tot de voorbereidende ceremoniën, de vierde gaf toelating tot de kleine mysteriën en verleende den naam van *Mystæ*, en de vijfde gaf toegang tot de groote mysteriën en schonk den titel van *Epoptæ*.

De ouden hielden al de mysteriën, voornamelijk de Eleusinische, in de hoogste achting. Isocrates zegt, dat Demeter de mysteriën heeft ingevoerd, „die," zegt hij, „de zielen diergenen, die er aan deelnemen, met de zoetste hoop vervullen, zoowel aangaande deze als de toekomstige wereld." Daarom was het een gewoon gezegde, dat in de mysteriën niemand bedroefd is. Verschillende meeningen heeft men gekoesterd aangaande den tijd, die er voorbij mogt gaan, alvorens zij, die in de kleine mysteriën ingewijd waren, tot de groote toegelaten konden worden. Plutarchus zegt, dat het een jaar was, en Scaliger zegt vijf jaren. De groote mysteriën van Eleusis begonnen op den vijftienden dag van de Grieksche maand Böedromion. Zij werden te Athene en te Eleusis gevierd, en duurden negen dagen. De ceremoniën van elken dag worden door Gross aldus beschreven: — „Op den eersten dag van het feest kwamen de ingewijden van de kleine mysteriën bijeen, en namen zij de noodzakelijke maatregelen voor hunne toelating tot de groote; het was de dag der voorbereiding. De tweede dag kreeg zijn naam naar den vermanenden zin *Alade Mystai*, naar de zee, gij ingewijden, want op dezen dag gingen de ingewijden of Mystai in processie naar den Golf van Saros of ten minste naar eene zijner baaijen. Het zeewater werd, omdat het zoutdeelen bevat, onder de Ouden voor bijzonder geschikt gehouden om ziekten te genezen, en het wasschen en baden daarin om godsdienstige redenen stelde daarom zedelijke zuiverheid voor. De derde dag was een vastendag; hij werd doorgebragt in eene volkome onthouding van alle zinnelijke genietingen. Hij werd gevierd ter nagedachtenis van het verdriet der godin Ceres, wegens de wegvoering harer dochter, — Korë, de maagd, genaamd, doch gewoonlijk bekend als Proserpine, — door den verliefden en onverbiddelijken Pluto. Daar er aan Ceres en Proserpine gedurende het feest geofferd werd, vermoedt men, dat de vierde dag van het feest aan deze plegtigheid was gewijd. De vijfde dag werd de Lampadon Hemera, de dag der toortsen, genoemd, omdat daarop de ingewijden twee aan twee in processie, elk met eene toorts in de hand, naar den tempel van Ceres te Eleusis gingen, terwijl de Daduch, met eene toorts, waarvan de grootte overeenkwam met zijne hoogere waardigheid, vooraanging. De toortsen gingen van hand tot hand, en de rook en vlammen, die er van kwamen, werden beschouwd als eene zuiverende kracht te bezitten. Hare invoering in de mysteriën wordt door de fabelleer toegeschreven aan de omstandigheid, dat Ceres, terwijl zij de geheele aarde overtrok om haar verloren kind op te zoeken, haar moeijelijk pad met toortslicht verhelderde. Iacchus, de zoon en pupil van Ceres, en een van de bijnamen van Bacchus, gaf aanleiding tot den zesden en plegtigsten dag van het feest. Op dezen voornamen vreugdedag werd de jonge Iacchus, — aldus genoemd naar *iachein*, hetzelfde als *clamare* in het Latijn, als zinspeling op de kreten, die de vereerders van Bacchus op het feest van hunnen god aanhieven, — gekroond met een mirtentak, van den Ceramicus, eene openbare wandeling te Athene, naar Eleusis gedragen. De ingewijden, evenzeer met mirten gekroond, en de gewone symbolen van Bacchus — den thyrsus, klimop enz. — dragende, volgden de jeugdige godheid in plegtige processie. De menigvuldige uitroepen van Iacchus, of liever Iacchos, en het zingen van pæans (jubelliederen) onderscheidden deze processie nog verder van die der toortsen, die zoo statig en zoo stil was.

Iacchus had een tempel te Athene, die zijn naam droeg en *Iaccheion* was geheeten; hij werd aangebeden als de middelaar tusschen Ceres en hare vereerders, en van daar zijne veelvuldige aanroeping door de ingewijden bij deze gelegenheid. Op den zevenden dag keerden de ingewijden naar Athene terug langs den heiligen weg, een afstand van vier mijlen, en hielden zij op verschillende plaatsen stil, die door de overlevering heilig waren gemaakt of met de godsdienst in verband stonden, zooals de plaats, waar de eerste vijgeboom groeide, en daarom de *heilige vijgeboom* genoemd; aan de brug, die over de rivier Cephissus lag, enz. Op laatstgenoemde plaats werden zij ontmoet door velen van het volk uit de nabuurschap, wanneer beide partijen zich overgaven aan vrolijke scherts en spotternijen; deze wederkeerige vrolijkheid en beurtelingsche speling van het vernuft werd *Gephurismos*, het plagen aan de brug, genoemd.

„De achtste dag droeg den naam van *Epidauria;* hij was gewijd aan Æsculapius, den god der geneeskunde en het symbool van den rijpen herfstoogst, en ontleende zijn naam aan *Epidaurus*, eene stad in het noorden van Argolis, in den Peloponnesus, voornamelijk gewijd aan den god der gezondheid, die daar een beroemden tempel had. Indien men het mythische verhaal mag gelooven, gebeurde het eens op dezen dag, dat Æsculapius te laat op het feest kwam, en daarom ingewijd moest worden door eene nawijding. Om deze reden, zoo aanmoedigend voor de langzamen, mogten allen, die laat kwamen, hetzelfde niet benijdenswaardige voorregt genieten. Æsculapius is, in zijne Eleusinische betrekkingen met Ceres, dezelfde als Erisichthon, een feit dat zijne tegenwoordigheid bij de mysteriën der godin voldoende verklaart.

„*Plëmochoe* was de naam, die den negenden en laatsten dag der Eleusinische mysteriën aanduidde. Hij was dezen naam verschuldigd aan eene terrinne of aarden vat met een platten bodem, want op dezen dag werden twee vaten, die van dezen aard waren, met wijn gevuld, en de inhoud van het eene vat werd naar het oosten, en die van het andere naar het westen ledig gegoten. Terwijl het plengoffer plaats had, zagen de ingewijden, gelijk uit Proclus over Plato blijkt, beurtelings naar den hemel en naar de aarde, alsof zij daar den vader en de moeder aller dingen herkenden en aanbaden, en terwijl zij dit deden, spraken zij de woorden *Uie Tokaie* uit."

De meest indrukwekkende plegtigheid van den geheelen feesttijd was de *Epopteia*, die te middernacht van den zesden dag van het feest plaats had. Deze plegtigheid werd verrigt in de voorzaal van den tempel van Demeter; alle oningewijden kregen dan bevel te vertrekken. De ingewijden begonnen met wederom den eed af te leggen, dien zij reeds in de kleine mysteriën hadden gedaan, en zeiden het heilige formulier op, waarna zij zich in een nieuw gewaad kleedden, waarover zij het vel van een jong hert wierpen. Aldus uitgedoscht, werden zij begroet met de woorden: „Moogt gij gelukkig zijn." „Moge de goede demon u vergezellen." Op dit punt in de ceremonie werd de vergadering plotseling in de duisternis gewikkeld; de bliksem schoot, de donder rolde, en onaardsch geruisch weêrklonk door het vertrek, terwijl monsterachtige gedaanten aan alle zijden verschenen, die de mystæ met afschuw en ontsteltenis vervulden. Men heeft verondersteld, dat dit tooneel van duisternis en verwarring den chaos zinnebeeldig voorstelde, alvorens het werk der schepping orde en schoonheid in deze lagere wereld bragt.

Het tooneel veranderde nu plotseling, en de Mystæ, geleid door den Hierophant, werden in den binnentempel of het heiligdom van Demeter gelaten, die voor die gelegenheid schitterend verlicht was, en waarin het beeld der godin stond, dat prachtig versierd was. Hier werd de ingewijde verblind door de helderheid van het licht, dat overal rondom hem scheen, en zijne ooren werden begroet met de zoetste en welklinkendste geluiden; eene mirtenkroon werd op zijn hoofd geplaatst, en onder den tooverkrachtigen invloed van hetgeen een staat van *Autopsia* werd genoemd, zag hij de schoonste en verrukkelijkste tooneelen, terwijl eene trilling van onbeschrijfelijk genot hem door de ziel ging, de voorsmaak van toekomstig en eeuwig geluk. In het midden dezer verrukking werd de ingewijde verschrokken door eene stem, die *Conx Ompax* uitriep, cabalistische en onverstaanbare woorden, die de indrukmakende plegtigheid ten einde bragten.

Behalve vocale en instrumentale muzijk werden de groote Eleusinische mysteriën ook gevierd met openbare vertooningen en spelen, die verscheidene dagen duurden. Het voornaamste dezer schouwspelen was de *Taurilia* of stierengevechten, waarmede het geheele feest eindigde. Op geene wijze konden de Atheners hunne verpligtingen aan de godin, die hun de kunst van den landbouw leerde, beter uitdrukken, dan door stieren aan haar te offeren en plengoffers te maken van het bloed dezer dieren, die zoo bijzonder nuttig waren voor elken bewerker van den grond.

Van den dag hunner inwijding af waren de mystæ onder de gestrengste geloften van geheimhouding, en

het kleed, dat zij bij gelegenheid hunner eerste toelating tot de mysteriën gedragen hadden, moest niet ter zijde gelegd worden, zoo lang de stukken er van aan elkander wilden blijven hangen; de lappen er van moesten op een altaar gewijd worden, als een bewijs van hunne behoorlijke verrigting van de mysteriën van *Demeter* of *Ceres*. Het voorregt der inwijding werd vurig begeerd, daar het grooter geluk op aarde verzekerde, en eene hoogere plaats onder de gelukkigen in een toekomstig leven. Zoo groot was de eerbied, waarin de mysteriën gehouden werden, dat het als geene geringe reden van verwijt tegen Socrates werd beschouwd, dat hij nagelaten had te trachten zijne inwijding te verkrijgen.

De Eleusinische mysteriën behielden zulk een overwigt over de gemoederen der Grieken, dat zij alle veranderingen, die hun land onderging, overleefden, en tot aan de regering van den ouderen Theodosius bleven bestaan. De Sacy denkt, dat Egypte de wieg dezer geheime plegtigheden was, en dat zij de voornaamste werkingen der natuur zinnebeeldig moesten voorstellen. Welke geheimen er aan de ingewijden in de groote mysteriën geopenbaard werden, kan men onmogelijk anders dan gissen. Het is meer waarschijnlijk, dat deze van een zedelijken dan van een physischen aard waren. De Ouden schenen over het algemeen het denkbeeld te koesteren, dat het voornaamste geheim, dat er medegedeeld werd, de verzekering was van een toekomstigen staat van geluk aan gene zijde van den dood en het graf.

ELEUTHERIËN, een oud Grieksch feest, na den slag van Platæa ingesteld, ter eere van *Zeus Eleutheros* of den Bevrijder. Het werd jaarlijks gevierd; afgevaardigden van alle deelen van Griekenland kwamen dan te Platæa bijeen, om offers te offeren tot dankbare herinnering van de bevrijding huns lands van de magt der Barbaren. Om de vijf jaren werden er spelen gevierd, en de gelukkige mededingers werden met kransen bekroond. Plutarchus geeft een naauwkeurig verhaal van het jaarlijksche feest der Eleutheriën, dat zelfs nog in zijn tijd bestond. Op den zestienden dag der maand Maimacterion begon de plegtigheid met eene processie, die bij het krieken van den dag door de straten trok, voorafgegaan door een trompetter, die het teeken tot den strijd gaf, en gevolgd door wagens, beladen met mirtentakken en bloemkransen. Na deze kwam er een zwarte stier en een aantal jongelingen, die plengoffers voor de dooden droegen. Achteraan de geheele processie kwam de archont of voornaamste magistraat van Platæa, gekleed in een purper gewaad, met een zwaard in de hand en eene urn dragende, die bepaaldelijk voor die gelegenheid werd bewaard. Als de processie de plaats bereikte, waar de dappere Grieken begraven lagen, die in den slag van Platæa waren gevallen, waschte en zalfde de archont eerst de grafsteenen der dooden, waarna hij den zwarten stier offerde, gebeden opzond aan *Zeus Eleutherens* en *Hermes Chthonius*, en de begraven krijgslieden uitnoodigde om deel te nemen aan een feestmaal, dat voor hen gereed gemaakt was.

ELFEN, geesten van verschillenden aard in de mythologie der oude Scandinaviërs, waaraan zij over het algemeen dezelfde natuur en eigenschappen toeschreven als de Grieken aan hunne demons. Zij waren in twee klassen verdeeld: de hemelsche of witte en de aardsche of zwarte elfen. Men geloofde, dat de eerstgenoemde elfen den menschen genegen waren, van de laatstgenoemde dacht men het omgekeerde. De Edda zegt, dat de witte elfen witter zijn dan de zon, de zwarte daarentegen donkerder dan pik. Keightley beschrijft de elfen aldus: „De Alfar leven nog in de herinnering en de overleveringen van de boeren van Scandinavië. Tot zekere grens behouden zij ook hunne onderscheiding in witte en zwarte. De eerstgenoemde of goede elfen wonen in de lucht, dansen op het gras, of zitten in de bladeren van boomen; de laatstgenoemde of booze elfen worden beschouwd als een volkje onder den grond, dat de menschen dikwijls ziekte of schade aanbrengt, waarvoor er eene bijzondere soort van dokters, kloka geheeten, in alle deelen van het land te vinden is.

„Men gelooft, dat de Elfen hunne koningen hebben, dat zij hunne bruiloften en feestmalen vieren, juist zooals de bewoners boven den grond. In de volksoverlevering is eene belangwekkende tusschenklasse van hen, het Heuvel-volk (Högfolk) genaamd, die, zooals men gelooft, in holen en kleine heuvels woont; als deze Elfen zich vertoonen, hebben zij eene schoone menschelijke gedaante. Het gewone volk schijnt aan hen een diep gevoel van droefgeestigheid te verbinden, alsof zij eene half vervlogen hoop op verlossing beweenden.

„Er zijn slechts weinige oude menschen, die nu iets meer aangaande hen kunnen verhalen dan het liefelijke gezang, dat van tijd tot tijd in zomernachten uit hunne heuvelen gehoord kan worden, wanneer men stilstaat en luistert, of, zooals er in de balladen staat, *zijn oor legt aan den Elfenheuvel* (lägger sitt öra till Elfvehögg); doch niemand moet zoo wreed zijn, dat hij door het geringste woord hunne hoop op zaligheid vernietigt,

want dan zal de vrolijke muzijk veranderd worden in weenen en klagen.

„De bewoners van Noorwegen noemden de Elfen Huldrafolk en hunne muzijk Huldraslaat; deze is in den moltoon en heeft een eentoonig en treurig geluid. De bergbewoners spelen ze somtijds, en geven voor, dat zij ze geleerd hebben door naar het volkje onder den grond tusschen heuvelen en rotsen te luisteren. Er is ook eene aria, die de aria van den Elfenkoning heet, welke verscheidene goede vedelaars zeer wel kennen, doch het nooit wagen te spelen, want zoodra die begint, worden ouden en jongen en zelfs levenlooze voorwerpen gedwongen om te dansen, en de speler kan niet ophouden, tenzij hij de aria van achteren naar voren kan spelen, of dat er iemand achter hem komt, en de snaren zijner viool doorsnijdt.

„De kleine Elfen onder den grond, die, zooals men gelooft, onder de huizen der menschen wonen, worden beschreven als speelzick en ondeugend; zij bootsen alle daden der menschen na. Zij beminnen de zindelijkheid om het huis en de plaats, en beloonen die bedienden, die net en zindelijk zijn.

„De Elfen houden bijzonder veel van dansen in de weiden, waarin zij die helderder groene kringen vormen, die naar hen Elfdans heeten. Als het landvolk in den morgen strepen langs het bedauwde gras in de bosschen en weiden ziet, zegt het: de Elfen hebben daar gedanst. Indien iemand te middernacht binnen hunnen kring komt, worden zij voor hem zigtbaar, en zij kunnen hem dan bedriegen. Niet iedereen kan de Elfen zien; de eene kan hen zien dansen, terwijl de andere niets bemerkt. Zondagskinderen, zooals zij genoemd worden, dat wil zeggen, diegenen, welke op Zondag geboren zijn, zijn bekend om het bezit van de eigenschap om de Elfen en dergelijke wezens te zien. De Elfen hebben echter de magt om deze gave te verleenen, aan wien zij willen. Zij waren ook gewoon om over Elfenboeken te spreken, die zij aan hen gaven, die zij beminden, en die hen in staat stelden om toekomstige gebeurtenissen te voorspellen.

„De Elfen zitten dikwijls op kleine steenen, die eene cirkelvormige gedaante hebben, en Elf-molens worden genoemd; het geluid hunner stem is liefelijk en zacht, gelijk de lucht.

„De Deensche boeren geven het volgende verhaal van hun Ellenvolk of Elfenvolk: —

„Het Ellenvolk leeft in de Ellenmoerassen. Het voorkomen van den man is dat van een oud man, met een hoed met een lagen bol op het hoofd. De Ellenvrouw is jong, en heeft een schoon en aantrekkelijk gelaat, maar van achteren is zij hol gelijk een deegtrog. Jonge menschen moeten tegenover haar voorzigtig op hunne hoede zijn, want het is zeer moeijelijk om haar te weêrstaan, en zij heeft bovendien een snaarinstrument, dat, als zij er op speelt, hun hart geheel verrukt. Men kan den man dikwijls nabij de Ellenmoerassen zien, zich badende in de zonnestralen; maar als er iemand te digt bij hem komt, opent hij wijd den mond, en zijn adem brengt ziekte en pest teweeg. Maar de vrouwen zijn het meest te zien bij maneschijn; dan dansen zij hare ronden in het hooge gras, zoo ligt en zoo bevallig, dat zij zelden eene weigering ondervinden, als zij hare hand een onstuimigen jongeling aanbieden. Het is ook noodig, dat zij op het vee passen, opdat het niet graast op eene plaats, waar het Ellenvolk gezien is, want indien een dier op eene plaats komt, waar het Ellenvolk heeft gespuwd, of nog iets ergers heeft gedaan, wordt het door eene vreeselijke ziekte aangetast, die alleen genezen kan worden door het een handvol St. Janskruid te geven, dat te twaalf ure in den St. Jansnacht geplukt is. Het zou ook kunnen gebeuren, dat het vee eenig letsel leed door zich te vermengen met het vee van het Ellenvolk, dat zeer groot is en eene blaauwe kleur heeft, en dat men somtijds in de velden de dauw kan zien oplikken, waarvan het leeft. De boer heeft echter een gemakkelijk middel tegen dit kwaad, want hij behoeft slechts naar den Ellenheuvel te gaan, wanneer hij zijn vee uitdrijft, en te zeggen: „Gij kleine Trold! mag ik mijne koeijen op uwen heuvel laten grazen?" En als het hem niet verboden wordt, kan hij gerust zijn."

ELIAS of ELIA. De Mohamedaansche schrijvers beweren, dat deze Israëlietische profeet de voorlooper was van den Messias, en de tweede komst van Jezus zal aankondigen, om de levenden en de dooden te oordeelen. De nieuwere Joden gelooven hetzelfde aangaande Elia, en daarom bevat een hunner gebedenboeken een gedicht, dat met de volgende woorden begint: „O moge Elia, de profeet, spoedig tot ons komen met Messias, den zoon van David. Hij was de man, die ijverde voor den naam van God; aan wien tijdingen van vrede gegeven werden door de hand van Jekuthiël; hij was de man, die naderde, en boete deed voor de kinderen van Israël. Hij was de man, wiens oogen twaalf geslachten zagen; die bekend was als een harig man en zoo genoemd werd, omgord met een lederen gordel om zijne lendenen; Elia de profeet." Zij gelooven ook, dat hij dikwijls gebezigd wordt bij zendingen van vrede en geluk aan de menschen.

Daarom zegt hetzelfde gedicht, waarvan wij zoo even iets aangehaald hebben: „Gelukkig is hij, die hem in droomen heeft gezien; gelukkig is hij, die hem met vrede begroette, en wien hij den groet des vredes beantwoordde." De Joden veronderstellen, dat Elia tegenwoordig is, wanneer de plegtigheid der BESNIJDENIS (zie ald.) plaats heeft. Zij gelooven, dat hij met het kind de kamer binnentreedt en op den ledigen stoel gaat zitten, om te zien, of het verbond der besnijdenis behoorlijk ten uitvoer gelegd wordt. Daarom wordt die stoel de stoel van Elias genoemd. Zij zeggen, dat bij zekere gelegenheid, toen de besnijdenis aan de Israëlieten was verboden, Elia zoo bedroefd was, dat hij besloot zijn leven in een hol te eindigen; dat hij, toen God hem vraagde: Wat doet gij hier, Elia? ten antwoord gaf: ik ben zeer bevreesd geweest voor den Heere God der heirscharen, want de kinderen Israëls hebben Uw verbond verbroken, meenende het verbond der besnijdenis, waarbij zij voegen, dat God onmiddellijk den profeet beloofde, dat hij voortaan altijd bij die plegtigheid tegenwoordig zou zijn, opdat de kinderen Israëls nooit meer dit verbond zouden verbreken, maar het voortaan behoorlijk en juist zouden in acht nemen. Wanneer zij de zitplaats voor Elia in gereedheid brengen, moeten zij met eene luide stem zeggen: „Deze stoel is voor den profeet Elia." Zoo dit niet gezegd wordt, komt hij niet bij de besnijdenis, daar hij niet uitgenoodigd is; en die luidheid van stem is, zooals zij gelooven, noodig, omdat hij slecht van gehoor is, een gevolg van zijn hoogen ouderdom. Opdat hij geduldig moge wachten, wordt zijn stoel gedurende drie dagen niet van zijne plaats genomen. Abarbinel, de Joodsche schrijver, beweert, dat Elia met ligchaam en ziel naar den hemel werd overgebragt, opdat hij gereed zou zijn om dikwijls naar de aarde terug te keeren met vriendschappelijke boodschappen, en dat hij in een vurigen wagen ten hemel steeg, opdat zijne vochten zouden opdroogen, en zijn ligchaam ligt en vlug gemaakt zou worden, om gemakkelijk en snel naar alle deelen der wereld te trekken. De Grieksche kerk viert op den 20sten Julij een feest ter nagedachtenis van den profeet Elia. De Mingreliërs offeren bokken ter eere van dezen profeet, wiens gunst zij inroepen om een overvloedigen oogst te verkrijgen.

ELION (Hebr. *de Allerhoogste*), een naam door Melchizedek aan God gegeven, Gen. XIV: 18, 19, 20, waardoor aangetoond wordt, dat op dien tijd de kennis van den waren God, hoewel verloren over een groot gedeelte der toen bekende wereld, nog hier en daar te vinden was. Hoewel de godsdienst van de Phœnicieërs eene natuur-godsdienst of vergoding van de natuur was geworden, vernemen wij toch uit een fragment van Sanchoniathon, door Eusebius bewaard, dat Elion de naam was van eene hunner voornaamste godheden, en eene hunner theoriën van het ontstaan der wereld beschrijvende, stelt hij deze theorie voor als te leeren, dat Elion bij zijne vrouw Berouth den hemel en de aarde voortbragt, welke legende zeer nabij komt aan het verhaal uit de Schrift, dat God den hemel en de aarde schiep (Hebr. *bara*).

ELLERIANEN, eene secte die alleen vermeld wordt door den abt Grégoire, in zijne Histoire des Sectes Religieuses. Grégoire zegt, dat deze secte haar naam kreeg naar haren stichter, zekeren Eller van Ronsdorff. Deze persoon, die in het jaar 1750 stierf, beweerde, dat God in hem woonde, en hem had afgezonden om eene nieuwe kerk te stichten. Daarom werd hij genoemd de vader van Sion en zijne vrouw de moeder. Hij wordt beschuldigd van eerzuchtig en weelderig geweest te zijn.

ELOHIM, een van de Hebreeuwsche namen, die in de Schrift dikwijls aan God gegeven worden. Dit woord is meervoudig, en wordt toch gewoonlijk aan een enkelvoudig werkwoord verbonden. Dikwijls heeft men uit deze eigenaardigheid een bewijs geput voor een meervoud van personen in de Godheid, doch vele godgeleerden kanten zich daartegen aan, op grond dat een dergelijk Hebreeuwsch idioma in verschillende deelen der Schrift gevonden wordt, b. v. in Exod. XXI: 4; Jes. XIX: 4; Mal. I: 6; Ps. LVIII: 12, waar het woord gebruikt wordt met betrekking op woorden, die rang, gezag, meerderheid en majesteit aanduiden. In zulke gevallen is het meervoud waarschijnlijk gebezigd om kracht aan het woord te geven. Het woord *Elohim* duidt somtijds engelen aan, zooals in Ps. VIII: 5, en op andere tijden beteekent het magistraten of personen met gezag bekleed, zooals in Exod. XXI: 6, waar het in onze vertaling wel door goden is overgezet, doch regters beteekent. Deze naam van God verschilt aanmerkelijk van den onuitsprekelijken naam JEHOVAH (zie ald.), welks beteekenis is, die immer zijn zal, terwijl Elohim God als het Almagtige Wezen schijnt aan te duiden, en daarom gebruikt wordt bij zulke handelingen der Godheid, de schepping bij voorbeeld, die het uitoefenen van magt te kennen geven.

ELUL, de twaalfde maand van het burgerlijke, en de zesde maand van het godsdienstige jaar der Joden. Zij komt overeen met een gedeelte van onzen Augustus en September. Gedurende deze maand hebben er

vele feesten plaats, bij voorbeeld: de Nieuwe maan op den eersten; het feest van de wijding der muren van Jeruzalem door Nehemia op den zevenden; en het feest der *Xylophoria* of houtoffering op den een en twintigsten. In den loop van Elul waren er ook twee vasten. Op den zeventienden werd er gevast ter herinnering van den dood der verspieders, die het slechte berigt aangaande het beloofde land bragten; en de twee en twintigste werd als vastendag gehouden, ter herinnering van de straf der goddelooze, ongeloovige Israëlieten. De negen en twintigste was de laatste dag der maand, waarop de Joden de beesten optelden, die geboren waren, waarvan het tiende gedeelte aan God behoorde. De beesten werden op dezen dag geteld, omdat de eerste dag der maand Tisri een feestdag was, en daarom kon op dien dag het tiende eener kudde niet geschonken worden.

ELYSIUM of ELYSESCHE VELDEN, de toekomstige verblijfplaats van de gelukzaligen volgens de mythologie der oude dichters van Griekenland en Rome. Homerus heeft den naam Elysium slechts éénmaal gebruikt. In het vierde boek van de Odyssea wordt aan Menelaüs door Proteus medegedeeld, dat hij niet bestemd was om zijne dagen te Argos te eindigen, want de goden zouden hem naar Elysium aan het einde der aarde zenden, waar de geelharige Rhadamanthus oppergezag uitoefende, en de bewoners onsterfelijk geluk genoten. Homerus spreekt slechts kortelijks over het geluk van Elysium, maar hij wijdt breedvoerig uit over de kwellingen, die den boozen in den Tartarus wachten. Aan Virgilius hebben wij eene volledige beschrijving van de Elysesche velden te danken. Hij schildert met de gloeijendste kleuren het prachtige tooneel van dat land van schoonheid en geluk af. Alles, wat voor de verbeelding aangenaam kan zijn, wat de zinnen kan streelen, of de begeerten der wellustigsten en zinnelijksten kan voldoen, is daar vereenigd. Ongelijk aan den hemel van den Christen, heeft het geene genietingen dan die, waaraan de menschen op aarde gewoonlijk gehecht zijn, geene bezigheden behalve die, waarmede de wereldschgezinden zich gewoonlijk bezighouden. Paarden, wagens en wapenen worden den krijgslieden verschaft, die in de verdediging van hun land gevallen zijn. Worstelingen, muzijk, dansen, feestvieringen en brasserijen maken de voorname genoegens uit van de bewoners dezer hemelsche oorden van de dichters der oudheid. De Ouden waren het echter volstrekt niet eens over de juiste plaats der Elysesche velden. Eenigen dachten, dat zij te vinden waren nabij de Afrikaansche kust, in den Atlantischen oceaan, te midden van eene groep eilanden, die zij de Gelukkige noemden. Anderen plaatsten ze op het eiland Leuce (thans het Slangen-eiland) in de Zwarte zee; en Virgilius, als goed Romein, aarzelde niet om Italië aan te wijzen als het geschiktste land, dat boven zulk eene gelukkige plek kon liggen. De dichter Lucianus kende aan het Elysium eene ligging nabij de maan toe, en Plutarchus vond zijn paradijs in het middelpunt der aarde. In één ding kwamen echter allen overeen, dat het een allerverrukkelijkst oord was, met altijd groene prieelen, bekoorlijke weiden en aangename stroomen, met eene balsamieke lucht, een helderen hemel en een gezond klimaat, met vogels, die in de boschjes onophoudelijk kweelden, en een hemel verlicht door eene glansrijker zon en helderder sterren dan de dergelijke hemelbollen, die het pad der stervelingen verlichten.

Virgilius heeft met zijne beschrijving van Elyseesch genot leerstellingen vermengd, die gedeeltelijk aan de school van Pythagoras en gedeeltelijk aan die van Plato ontleend zijn. De schimmen zijn onaardsche gedaanten met aardsche organen en lusten, die hetzelfde karakter vertoonen en onder den invloed staan van dezelfde aandoeningen, die hen op aarde beheerscht hadden. Hoewel zij toegelaten waren tot de vreugde van het Elysium, was zulks slechts voor een tijd. Als er duizend jaren voorbij zijn, zullen de bewoners dezer verrukkelijke oorden, zooals Virgilius ons berigt, naar den stroom Lethe geleid worden, en als zij uit de rivier der vergetelheid gedronken hebben, zullen zij terugkeeren naar de aarde, om eene lange reeks van achtereenvolgende verhuizingen door verschillende wezens te beginnen. Zoodanig is het Elysium der oude Heidenen, zooals het beschreven is door den grooten Romeinschen dichter, en zoo volkomen put die meester der taal en der verbeelding het onderwerp uit, dat het noodeloos is om nog meer ruimte te beslaan, door over het Elysium van Pindarus, van Claudianus of van Catullus te spreken. Bochart en anderen zijn van meening, dat de fabel van de Elysesche velden van Phœnicischen oorsprong is.

EMANATIËN (LEER DER). Dit beginsel, dat in verscheidene Oostersche en Westersche stelsels van wijsbegeerte gevonden wordt, beteekent, dat alle dingen, in plaats van geschapen te zijn door Gods magt, eene uitvloeijing of ontwikkeling zijn van het Goddelijke wezen. Het gansche heelal bestaat, aldus beschouwd, oorspronkelijk in God, en komt uit God voort. Er is één oneindige, eeuwige substantie, waaruit die verzameling van phænomenen vloeit,

die het heelal wordt genoemd. In de verschillende stelsels der Hindoesche wijsbegeerte wordt van de schepping rekenschap gegeven door eene reeks van achtereenvolgende emanatiën uit de Goddelijke substantie of het Goddelijke wezen, en zoodra deze trapsgewijze ontwikkeling der schepping volbragt is, begint er een soortgelijk stelsel van vernielende werkingen, door middel waarvan de gang der emanatie wordt omgekeerd, en het geheele heelal nogmaals in de Goddelijke substantie wordt opgenomen. Dan begint de Goddelijke slaap van Brahm of de geheele werkeloosheid der scheppende magt op nieuw. Het Hindoeïsmus is derhalve bepaaldelijk pantheïstisch in zijn karakter, daar het alle eindige wezens als slechts vormen, wijzigingen of emanatiën van de eeuwige oneindige substantie beschouwt. In de Vedanta school der Hindoesche wijsbegeerte wordt het pantheïsmus echter tot zijn uiterste gedreven; de stof wordt niet langer beschouwd als eene emanatie of eene wijziging van het Goddelijke wezen, maar als niets anders dan een schijnbeeld, daar haar bestaan verloren is in dat van het eenige oneindige Wezen, waarvan alleen het bestaan verzekerd kan worden. De Vedantist is derhalve in werkelijkheid een zuivere idealist, zoowel als een geestelijke pantheïst.

De Egyptische wijsbegeerte, of liever de Egyptische theologie wijsgeerig beschouwd, schijnt een stelsel van emanatiën bevat te hebben, niet alleen in zoo verre als het uitwendige heelal aangaat, maar zelfs de hemelsche hiërarchie, die uit tallooze goden bestond, welke allen hunnen oorsprong bij wijze van emanatie ontleenden aan de eene onzigtbare bron van licht en leven. Alle oorspronkelijke goddelijke krachten worden voorgesteld door eene dubbele emanatie, Osiris en Isis, de eene werkend, de andere lijdelijk. Hierna komen andere ondergeschikte emanatiën, die overeenkomen met de groote natuurverschijnselen. Pythagoras en de meeste andere Grieksche wijsgeeren geloofden, dat de menschelijke zielen emanatiën waren van den ether, waartoe zij bij den dood terugkeerden. De stichter van de Eleatische school, Xenophanes, geloofde, dat alle eindige wezens emanatiën waren van het Oneindige Wezen. De leer der emanatiën maakte echter nimmer een zeer in het oog vallenden trek der Grieksche wijsbegeerte uit. Zij vertoonde zich slechts in al hare kracht en volheid als een grondbeginsel van die vereeniging van Oostersche, Grieksche en Joodsche leer, die oorsprong gaf aan het Gnosticismus van de tweede en de derde eeuw na de Christelijke jaartelling. In al de Gnostische stelsels is het Oneindige Wezen iets onzigtbaars, verzonken in den afgrond of donkeren nacht, overeenkomende met den Brahm der Hindoesche mythologie. De emanatiën, die de hoogere wereld vormen, zijn de Æonen (zie ald.), de openbaringen van de Goddelijke eigenschappen, en die, met het Oneindige Wezen zelf, het *Pleroma*, de volheid der geesten, uitmaken. Deze lagere wereld is de laatste schakel in de keten der emanatiën. De Demiurgos is de laatste emanatie van het Pleroma, en de eerste magt der lagere wereld, en maakt aldus de verbindingsschakel tusschen de twee werelden uit.

De Gnostische secten ontleenden vele harer leerstellingen, en onder andere die der emanatiën, aan de school der Neo-Platonisten. De groote dwaling, waarin zij echter vervielen, was die van haar geloof aan hare wijsbegeerte ondergeschikt te maken. Uit de geschriften van den Pseudo-Dionysius kan men de uitgebreidheid zien, waartoe de wijsgeerige leer der emanatiën in de Oostersche of Grieksche kerk werd gedreven. Ten bewijze van deze aanmerking nemen wij uit Vaughans Uren met de Mysticken het volgende overzigt der inzigten van Dionysius aangaande dit onderwerp over: „Alle dingen zijn uit God voortgevloeid, en het einde van alles is een terugkeer tot God. Zulk een terugkeer — vergoding noemt hij dien — is de volmaking van het schepsel, opdat God eindelijk alles en alles zij. Een proces van ontwikkeling, eene middelpuntvliedende beweging in de Goddelijke Natuur, wordt in werkelijkheid voor de schepping in de plaats gesteld. De tegenstelling hiervan is het middelpuntzoekende proces of de beweging der inwikkeling, die alle bestaan naar het Goddelijke centrum trekt. De graad van werkelijk bestaan, dien een wezen bezit, is het bedrag van God in dat wezen, want God is het bestaan in alle dingen. Toch kan men van Hem niet zeggen, dat Hij bestaat, want Hij is boven het bestaan. Het meerdere of mindere van God, dat de verschillende schepsels bezitten, wordt bepaald door de nabijheid van hunne orde aan het middelpunt.

„De keten van wezens in de onzigtbare wereld, door welke de Goddelijke magt zich in opvolgende trappen verspreidt, noemt hij de hemelsche hiërarchie. De kerkelijke hiërarchie in de zigtbare wereld komt daarmede overeen. De orden van engelen en die van de bekleeders van priesterlijke waardigheden komen met elkander overeen. De hoogste rang der eersten ontvangt de verlichting onmiddellijk van God. De laagste rang van de hemelsche hiërarchie deelt het Goddelijke licht aan de hoogste der aardsche hiërarchie mede. Elke orde tracht aanhoudend die nabij te komen, die onmiddellijk

boven haar staat, waarvan zij den geschonken invloed ontvangt, zoodat alle, gelijk Dante zegt, trekken en getrokken worden, en gezamenlijk zich rigten naar het middelpunt — God."

Doch nooit is de leer der emanatiën gestrenger gehandhaafd dan in nieuwere tijden onder de Sofis of Mystieken van Perzië. Ieder mensch is bij hen eene emanatie van God, een deel van het Goddelijke wezen. De Godheid is geopenbaard in de menscheid, het oneindige in het eindige. Deze stelregel is in al de geschriften der Sofis, zoowel in proza als in poëzij, te vinden. Daarom beschouwen zij elk menschelijk wezen als eene voorstelling van de Godheid. Eenige van hen scherpen het belang in om te trachten, door de ziel van wereldsche voorwerpen af te trekken en haar met de beschouwing van God te vervullen, ons weder te vereenigen met het Goddelijke wezen, waaruit wij zijn voortgesproten.

EMBLA, de eerste geschapen vrouw volgens de Scandinavische wereldbeschrijving. De schepping van het eerste menschenpaar wordt in de Edda in onrijm aldus verhaald: „Eens toen de zonen van Bör langs den zeeoever wandelden, vonden zij twee stammen van hout, waaruit zij een man en eene vrouw vormden. Odin goot leven en geest in hen; Vili begiftigde hen met rede en de kracht der beweging; Ve gaf hun de spraak en wezenstrekken, gehoor en gezigt. Den man noemden zij Askur, de vrouw Embla. Van deze twee stamt het geheele menschelijke geslacht af, welks aangewezen woonplaats binnen Midgard was." De namen *Askur* en *Embla* beteekenen esschenboom en elzenboom, en zinspelen op hunnen oorsprong, en hunne aangewezen woonplaats *Midgard* of de middelste spheer duidt blijkbaar den bewoonbaren aardbol aan.

ENCRATIETEN, eene Christen-secte in de tweede eeuw. Zij was haar oorsprong verschuldigd aan Tatianus van Assyrië, die, terwijl hij te Rome als beoefenaar der welsprekendheid woonde, door bewerking van Justinus Martyr tot het Christendom werd bekeerd. De wijsgeerige leer van de school van Plato ingezogen hebbende, begon hij zijne afwijking van de regtzinnige leer met op het Christendom de Platonische leer aangaande de stof te griften, en hiervan ging hij over tot het geloof, dat de menschelijke ziel, gelijk alles met de stof verbonden, door hare eigene natuur sterfelijk is, en dat het beeld van God, waarin de mensch oorspronkelijk was geschapen, en krachtens hetwelk hij onsterfelijk werd, een beginsel was van Goddelijk leven, verheven boven de natuur dezer ziel, die aan de stof was ontleend. Dit levend beginsel door zonde verloren hebbende, werd de mensch geheel onderworpen aan de stof en aan de sterfelijkheid. Irenæus zegt, dat Tatianus eene leer van Æonen (zie ald.) onderwees, gelijk aan die der Valentiniaanen. Clemens van Alexandrië rangschikt hem onder de Anti-Joodsche Gnostieken. Zijne leerstellingen worden door Neander aldus in het kort geschetst: — „Tatianus erkende, dat de Christelijke zedeleer moest uitgaan van de beschouwing van het leven van Christus en daaraan hare wetten ontleenen. Dienovereenkomstig schreef hij een boek, waarin hij zocht aan te toonen, hoe men Christus behoorde na te volgen om de ware volkomenheid te bereiken. Hij miste echter een helder inzigt in het leven van Christus in zijn geheel, en deszelfs betrekking tot 's Heeren roeping als Verlosser des menschdoms en stichter der nieuwe geestelijke schepping, die eerst bij hare verdere, van Christus zelven uitgaande ontwikkeling alle menschelijke betrekkingen in zich opnemen en doordringen zou. Van daar dat hij het echtelooze leven en het vrijwillig ontberen van alle aardsche goederen naar het voorbeeld des Heeren voor wezenlijke kenteekenen der Christelijke volkomenheid hield. Hierop antwoordt echter Clemens van Alexandrië: „dat het eigenlijk onderscheidende, hetwelk Christus boven alle anderen verhief, voor het huwelijk geene ruimte overliet; dat de behoefte der verschillende geslachten, met elkander wederzijds aan te vullen, bij Hem niet aanwezig was; dat de plaats van het huwelijk bij Hem ingenomen werd door de betrekking, waarin Hij stond tot de Kerk, als Zijne bruid, en dat ook van Hem, den Zone Gods, geene vleeschelijke nakomelingschap kan voortkomen. In hetgeen Paulus zegt omtrent de onthouding van de huwelijksgemeenschap, meende Tatianus in zijne ascetische bekrompenheid het bewijs te vinden, dat die Apostel het huwelijksleven met een leven in ontucht gelijk had gesteld, en beiden een dienen van den Satan genoemd. Ook heeft hij misschien, behalve de canonieke evangeliën, apocryphe verhalen van het leven des Heeren gebruikt, waarin diens beeld naar den smaak en de denkwijze van zoodanige dweepers voorgesteld en misvormd was. En daar de zucht tot zulk een leven in bespiegeling en onthouding zich in die dagen uit het Oosten zeer ver verbreid had, kan het ons niet verwonderen, dat wij in dezen tijd verschillende soorten van dergelijke asceten aantreffen, ofschoon die met Tatianus in geen onmiddellijk verband stonden, en waarvan sommigen meer tot het Jodendom naderden, terwijl anderen behoorden tot de partij, die het bestreed."

Zijne ascetische beschouwingen vervolgende, leerde Tatianus, dat het noodig was zich van wijn en dierlijk voedsel te onthouden, en dat bij het avondmaal water moest gebruikt worden in plaats van wijn. Daarom werden zij somtijds *Hydroparastaten* of waterdrinkers en *Apotactaten* of afstanddoeners genoemd. De naam *Encratieten* werd dikwijls gebezigd als een algemeene naam, en gegeven aan alle secten, die eene gestrenge levenswijze leidden, zoodat hij niet altijd beperkt was tot de volgelingen van Tatianus, die somtijds den naam van *Tatianisten* ontvingen. De Manichæërs namen in de vierde eeuw den naam van Encratieten aan, omdat zij zich van het huwelijk onthielden en het veroordeelden, eene leer die vroeger onderwezen was door de volgelingen van Tatianus, welke geen gehuwd persoon, van welk geslacht ook, in hunne vereeniging wilden toelaten.

ENERGUMENEN, een naam in de eerste Kerk aan diegenen gegeven, die men geloofde van den duivel bezeten te zijn. Verschillende regelingen werden door de Kerk te hunnen aanzien gemaakt. Zij werden als eene afzonderlijke klasse behandeld, die iets had van die der catechumenen en die der geloovigen, maar van beide hierin verschilde, dat zij toevertrouwd werden aan de bijzondere zorg van DUIVELBANNERS (zie ald.), terwijl zij deel mogten nemen aan eenige van de godsdienstige plegtigheden der kerk. Indien catechumenen van den duivel werden bezeten, terwijl zij nog voorbereidend onderwijs genoten, mogten zij in geen geval gedoopt worden, voordat zij door en door genezen waren, tenzij zij onder eene blijkbaar noodlottige ziekte gebukt gingen. Geloovigen, die van den duivel werden bezeten in de ergste tijdperken hunner ziekte, mogten, gelijk de weenende boetelingen, de kerk niet binnengaan, maar werden in de buitenste poort naauwgezet bewaakt. Als zij gedeeltelijk hersteld waren, vereenigden zij zich met de AUDIËNTES (zie ald.) in de openbare eeredienst, doch zij konden aan het sacrament geen deel nemen, tenzij zij er geheel van verlost waren, behalve als de dood hun voor oogen stond. Over het algemeen waren de energumenen aan dezelfde regelen onderworpen als de boetelingen of penitentes. Gebeden werden er voor hen opgezonden in de openbare vergaderingen der kerk, en in de Apostolische verordeningen worden zekere formulieren vermeld, als voor zulke personen gepast. Op andere tijden waren de duivelbanners verpligt om over hen te bidden, om hen bezig te houden met de eene of andere onschuldige oefening, zooals het aanvegen van de kerk, en om zorg te dragen, dat zij geregeld van voedsel werden voorzien, terwijl zij in de kerk waren, die hunne gewone verblijfplaats was.

ENGEL, een geestelijk, onsterfelijk, verstandig wezen, het hoogste in de orde der geschapen wezens. Het woord engel is eigenlijk een naam, die geene natuur, maar eene bediening aanduidt, en letterlijk beteekent een gezondene, een bode. Het Grieksche en het Hebreeuwsche woord, die gebezigd worden om engelen aan te duiden, hebben in dit opzigt dezelfde beteekenis. Engelen vormen den schakel van vereeniging tusschen God en deze wereld. Dat er zulke wezens zijn, is duidelijk uit talrijke gedeelten van het Oude en het Nieuwe Testament. En toch bestond er ten tijde van onzen Heer eene secte, die beweerde, dat er geene opstanding, geen engel en geen geest was. De Sadduceën, op welke wij hier het oog hebben, verklaarden, naar men veronderstelt, alle gedeelten van de Joodsche geschriften, die van engelen spreken, in een figuurlijken zin, en daarom denkt men, dat zij engelen niet als voortdurende wezens hebben beschouwd, maar als geesten, die na korten tijd in de lucht werden ontbonden, of verdwenen als de kleuren van een regenboog. Eenige Socinianen in nieuwere tijden gelooven, dat zij slechts openbaringen zijn van de Goddelijke magt.

Men heeft de vraag gedaan, wanneer de engelen geschapen werden. Mozes maakt in zijn verhaal van de schepping geene melding van zulke wezens. Maar dit verklaart zich gemakkelijk, als men bedenkt, dat het hoofddoel der geschiedenis, zooals zij vervat is in de eerste hoofdstukken van Genesis, is om een verhaal te geven van de schepping van het zigtbare, niet van het onzigtbare heelal. Één plaats spreekt duidelijk van hen als tegenwoordig bij de schepping dezer wereld, Job XXXVIII: 4, 7: „Waar waart gij, toen Ik de aarde grondde? geef het te kennen, indien gij kloek van verstand zijt. Toen de morgensterren te zamen vrolijk zongen, en al de kinderen Gods juichten?" Al zulke beschouwingen baten echter zeer weinig, en wij kunnen ons wel vergenoegen met de woorden van een Apostel aan te halen, Hebr. I: 14: „Zijn zij niet allen gedienstige geesten, die tot dienst uitgezonden worden, om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen?"

De Rabbijnsche geschriften der Joden vloeijen over van overleveringen betreffende engelen. In eenige wordt verondersteld, dat zij geschapen zijn op den eersten, in andere op den vijfden dag. De Talmud leert, dat er eene dagelijksche schepping van engelen plaats heeft, die onmiddellijk een beurtzang zingen

en dan sterven. Van eenige engelen wordt verhaald, dat zij uit het vuur, van andere dat zij uit het water, van nog andere, dat zij uit den wind zijn geschapen, maar uit Ps. XXXIII : 6 leidde de rabbijn Jonathan af, dat er een engel geschapen wordt door elk woord, dat uit den mond van God voortkomt. De Talmud spreekt van engelen, alsof zij stoffelijke wezens waren, en beweert, dat de eene engel zooveel mijlen grooter is dan de andere, als een man zou afleggen op eene reis van vijf honderd jaar. In den Bereshith Rabba, een Joodsch werk van hoog gezag, wordt gezegd, dat de engelen geraadpleegd werden over de schepping van den mensch, en dat eenige die aanraadden, terwijl andere er tegen waren.

De geschriften der Rabbijnen vermelden dikwijls de zeventig engelen, aan wie, zooals zij zeggen, ten tijde van het bouwen van Babel, bij het lot de zeventig natiën werden toegekend, waarin, zooals zij beweren, de Heidenen werden verdeeld. Terwijl de Heidenen aldus aan de voogdijschap van engelen werden toevertrouwd, wordt Israël voorgesteld als door een gelukkig lot geplaatst onder het onmiddellijke toezigt van God zelven. Over de ware natuur dezer schutsengelen der natiën zijn de Joodsche schrijvers verdeeld, daar eenige verklaren, dat zij engelen des lichts, en andere, dat zij demons der duisternis zijn. Behalve de engelen, die het gebied hebben over groote landstreken, wordt elk voorwerp op de wereld, zelfs het kleinste grasscheutje, beschouwd als in het bezit van zijn besturenden engel, door wiens woord en wetten het bestuurd wordt. Elke mensch heeft ook, volgens de Rabbijnsche begrippen, zijn beschermengel of *mashal*, die voor hem bidt, en in den hemel alles navolgt, wat de mensch op aarde doet. Er zijn drie engelen, die weven of guirlandes maken uit de gebeden der Israëlieten: de eerste is Achtariël, de tweede Metatron, de derde Saudalphon. Deze gebeden moeten in de Hebreeuwsche taal zijn. Metatron wordt beschouwd als de doorluchtigste onder de bewoners des hemels, als de koning der engelen. Vóór de Babylonische ballingschap schijnen de Hebreën geene namen van engelen gekend te hebben; de Talmudisten zeggen, dat zij die namen uit Babylon medebragten. Tobias, die, zooals men denkt, eenigen tijd vóór de ballingschap in Ninevé gewoond heeft, vermeldt den engel Raphaël; Daniël, die te Babylon woonde eenigen tijd na Tobias, spreekt van Michaël en Gabriël. In het tweede boek van Esdras komt de naam van den engel Uriël voor. In het Nieuwe Testament vinden wij slechts Michaël en Gabriël.

Het bestaan van wezens zooals die, welke wij engelen noemen, werd door de oude Heidenen over het algemeen aangenomen; de Grieken noemden ze *demons*, de Romeinen *geniën* of *laren*. Deze laatsten werden somtijds verward met de zielen van overledenen. Men veronderstelde, dat zij een beschermenden invloed uitoefenden over het inwendige van het huishouden van elken mensch, over hem zelven, zijne familie en eigendommen, en toch werden zij niet als godheden beschouwd, maar alleen als beschermgeesten, wier plaats de schoorsteen, en wier altaar de huiselijke haard was, waar een ieder hun offeranden van reukwerk in zijn eigen huis bragt.

De kerkvaders waren eenigzins scherp in hunne redeneringen over de natuur van engelen, en zij waren van gevoelen verdeeld over het punt, of deze geesten stoffelijke ligchamen bezaten of slechts geesten waren. Eenige schrijvers hebben beweerd, dat er een verschil van rang is onder de engelen; andere gaan zoo verre, dat zij de engelen in drie hiërarchiën verdeelen: ten eerste, cherubijnen, serafijnen en troonen; ten tweede, heerschappijen, deugden en magten; ten derde, vorstendommen, aartsengelen en engelen. De Joden tellen vier engelenkoren, elk aangevoerd door een aartsengel; deze vier hoofden zijn Michaël, Gabriël, Uriël en Raphaël. Zij leeren, dat er een voornaamste engel is, die over de overige het bestuur heeft, namelijk Michaël, die met Jakob worstelde, en van wien Daniël zegt: „Ziet, Michaël, een van de eerste vorsten, kwam om mij te helpen." De Joden kennen vele verwonderlijke daden aan dezen engel toe, en de Oud-Testamentsche verschijningen van den Messias verkeerd opvattende, schrijven zij ze toe aan dezen engel. Dit is de Metatron, van wien wij reeds hebben gesproken.

De Mohamedanen gelooven vast aan het bestaan van engelen, die zij als verfijnde en zuivere ligchamen, van licht gevormd, beschouwen. Zij beschouwen hen als in het bezit van verschillende gedaanten en verschillende functiën. Eenige staan vóór God, andere buigen zich; eenige zitten, andere liggen op de knieën in Zijne tegenwoordigheid. Eenige zingen lofliederen en gezangen ter eere van den Almagtige; andere bewijzen Hem hulde op eene andere wijze, of smeeken, dat Zijne goedertierenheid zich tot den zondigen mensch moge uitstrekken. Eenige houden een register van onze daden; eenige bewaken ons; andere ondersteunen den troon van God. Het is niet alleen een noodzakelijk geloofsartikel voor een Mohamedaan, dat hij gelooft aan het bestaan van engelen, maar dat hij die ook bemint. Na zijne gebeden groet

hij dan ook steeds de engelen; hij keert zich ter regteren ter linkerzijde en zegt: „Vrede zij met u," of „Vrede en de genade Gods zij met u." Wie een engel haat, is in het oog van Mohamedanen een ongeloovige.

De engel Gabriël was een groot gunsteling van Mohamed; hij gaf voor, dat hij al zijne openbaringen van dien hemelschen bode ontving, die door God was afgezonden om die openbaringen achtervolgens mede te deelen, welke te zamen den koran uitmaken. Deze zelfde engel geleidde hem door de zeven hemelen, en bragt hem terug op de aarde, terwijl hij zijn paard Alborac bij den teugel leidde.

ENGELEN (BESCHERM-). De meening werd in oude tijden door de Joden en ook door vele kerkvaders gekoesterd, dat God aan elken geloovige een beschermengel heeft toegekend. De eenige plaats in de Schrift, die dit denkbeeld dadelijk schijnt te ondersteunen, is te vinden in Hand. XII: 15, waar ons berigt wordt, dat toen de Apostel Petrus wonderdadig uit de gevangenis was bevrijd, hij naar het huis van Maria, de moeder van Johannes, ging; en toen hij verzocht om toegelaten te worden, herkende eene dienstmaagd, Rhode genaamd, zijne stem, en liep naar binnen en zeide, dat Petrus aan de voorpoort stond. „En," wordt er bijgevoegd, „zij zeiden tot haar: Gij raast. Doch zij bleef er sterk bij, dat het alzoo was. En zij zeiden: Het is zijn engel." Doch het verband, waarin deze woorden voorkomen, toont aan, dat er regtens niets meer uit afgeleid kan worden, dan dat het denkbeeld van beschermengelen eene algemeene Joodsche meening was. De Joden gaan verder en zeggen, dat elk mensch twee engelen heeft, die hem begeleiden: de eene goed, die hem bescherming verleent; de andere boos, die al zijne daden gestreng onderzoekt. Hoewel het denkbeeld, dat beschermengelen aan geloovigen toegekend zijn, nergens bekrachtigd wordt door het Woord Gods, wordt ons in vele plaatsen toch duidelijk geleerd, dat engelen groot belang stellen in den toestand der regtvaardigen. „Zijn zij niet allen gedienstige geesten," zegt een Apostel, „die tot dienst uitgezonden worden, om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen?" In het boek der Psalmen wordt verklaard, dat „de engel des Heeren legert zich rondom degenen, die Hem vreezen, en rukt hen uit." En wederom: „Want Hij zal zijne engelen van u bevelen, dat zij u bewaren in al uwe wegen. Zij zullen u op de handen dragen, opdat gij uwen voet aan geen steen stoot." Wij vinden, dat engelen gezonden worden ter aanmoediging van Jakob, en dat zij Elia in de woestijn bezoeken.

Men heeft somtijds eene plaats aangehaald, die, op het eerste gezigt, het denkbeeld van beschermengelen schijnt te begunstigen. Zij is vervat in Matth. XVIII: 10: „Ziet toe; dat gij niet een van deze kleinen veracht: want ik zeg ulieden, dat hunne engelen in de hemelen altijd zien het aangezigt mijns Vaders, die in de hemelen is." De godgeleerden stemmen echter over het algemeen overeen in het geloof, dat, als Jezus de uitdrukking „hunne engelen" bezigt, Hij niets meer meent, dan dat geloovigen de dienst van engelen genieten. De Apostel verzekert aan de Christenen van Corinthe, dat alles het hunne is, „hetzij Paulus, hetzij Apollos, hetzij Cephas, hetzij de wereld, hetzij leven, hetzij dood, hetzij tegenwoordige, hetzij toekomende dingen." Engelen zijn, wel is waar, in deze opsomming niet begrepen, doch zij zijn begrepen in eene dergelijke uitdrukking in Rom. VIII: 38, 39: „Want ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch magten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, noch hoogte, noch diepte, nog eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heere." Wij mogen daarom van Christenen wel zeggen, dat engelen de hunnen zijn, bezig met te zorgen voor hunne bescherming in deze wereld. Doch eene andere moeijelijkheid met betrekking tot het gezegde onzes Heeren is te vinden in het verhaal, dat Hij van den toestand en de bezigheid van engelen geeft. „Hunne engelen," zegt Hij, „zien altijd het aangezigt mijns Vaders, die in de hemelen is;" dat is: zij zijn „engelen des aangezigts," engelen toegelaten tot de meer onmiddellijke aanschouwing der Goddelijke majesteit en heerlijkheid. De uitdrukking „engelen des aangezigts" komt verscheidene malen in de Schrift voor. Bij voorbeeld in Jes. LXIII: 9: „In al hunne benaauwdheid was Hij benaauwd, en de engel Zijns aangezigts heeft hen behouden: door Zijne liefde en door Zijne genade heeft Hij hen verlost; en Hij nam hen op, en Hij droeg hen al de dagen van ouds." Wanneer Jezus derhalve aangaande geloovigen zegt: „hunne engelen zien altijd het aangezigt mijns Vaders, die in de hemelen is," wil Hij daardoor meerdere kracht leenen aan de waarschuwing: „Ziet toe, dat gij niet een van deze kleinen veracht," door opmerkzaam te maken op de overweging, dat geloovigen beschermd worden door de heilige engelen, die, terwijl zij zich legeren om Gods volk op aarde, zulk eene magt en wijsheid en heiligheid bezitten, en zoo volkomen van gezag voorzien worden door den Heer der engelen, dat zij altijd het gelaat Zijns Vaders zien, en aanhoudend bij Hem zijn om Zijnen wil te verne-

men, opdat zij zich kunnen haasten om dien te volbrengen.

ENGELEN (Booze). Het bestaan van eene hoogere orde van geschapen wezens dan de mensch, aan welke de naam van engelen wordt gegeven, kan met geene mogelijkheid in twijfel getrokken worden. Al de engelen schijnen in een zuiveren en zondeloozen toestand geschapen te zijn, doch de Schrift berigt ons aangaande eenige, dat zij hun oorspronkelijken toestand niet behielden, maar hunne woonplaats verlieten: „En de engelen, die hun beginsel niet bewaard hebben, maar hunne eigene woonstede verlaten hebben, heeft Hij tot het oordeel des grooten dags met eeuwige banden onder de duisternis bewaard." De hemel was hunne woonplaats, doch door hunne vrijwillige handeling zondigden zij. De mensch viel onder den noodlottigen invloed van een verzoeker, doch de engelen zondigden zonder een verzoeker; daarom wordt van de gevallen engelen gezegd, dat zij hunne eigene woonstede verlieten.

Het maakt een wetenswaardig voorwerp van onderzoek uit om te weten, welke bezigheden de booze engelen verrigten. Deze passen, gelijk men gereedelijk onderstellen mag, aan de bedorvenheid van hunne natuur en de boosheid van hunnen aard. Uit de Schrift blijkt, dat zij magt hebben over de ligchamen van menschen. In de Evangeliën vinden wij verscheidene voorbeelden van personen, wier ligchamen van duivelen bezeten waren. Doch de booze engelen hebben ook magt over de gemoederen der menschen. Wij hebben een treurig voorbeeld hiervan in de verleiding onzer eerste ouders, en deze waarheid wordt als erkend beschouwd door de geheele Heilige Schrift. De wijze, waarop zij op het hart van den mensch werken, is voor het oog verborgen, doch hoewel verborgen, bestaat de werking er niet te minder om, en de geheele geschiedenis getuigt van hare werkelijkheid. De duivel was de leugenachtige geest in den mond der valsche profeten onder het Oude Testament, en toen de zeventig discipelen van hunne zending terugkeerden, en aan hunnen Heer den uitslag mededeelden, dien zij gehad hadden in het leiden van de menschen tot het verzaken van afgoderij en bijgeloof, verklaarde Jezus: „Ik zag den Satan als een bliksem uit den hemel vallen."

De booze engelen zijn zelve het voorwerp van het hevige misnoegen van God, en zijn overgegeven aan de ketenen der duisternis om tot aan het oordeel bewaard te worden, gelijk Petrus ons mededeelt (II Petr. II : 4). En bij het laatste oordeel der goddeloozen zullen deze geworpen worden in het eeuwige vuur, „hetwelk den duivel en zijnen engelen bereid is."

Verschillende meeningen aangaande de schepping der booze engelen zijn er door de Joden gekoesterd. Eenige schrijvers beweren, dat God hen als geestelijke wezens schiep, omdat de rust van den Sabbath naderde, en Hij geen tijd had om hen met ligchamen te scheppen. Andere zeggen, dat God hen op denzelfden dag schiep, waarop hij de hel maakte tot de plaats hunner woning, namelijk den tweeden dag der schepping. Doch daar dit gevoelen God tot den schepper des kwaads maakt, verwierp Maimonides het met afschuw. Sommige schrijvers beweren, dat deze booze wezens kort na de schepping van Adam tot zonde vervielen, andere in de dagen van Noach. Één Rabbijn verklaart, dat eenige booze engelen van vuur gemaakt zijn, andere van lucht, nog andere van water en aarde. Andere Rabbijnen verzekeren, dat zij allen zamengesteld zijn uit twee elementen, vuur en lucht. Eenige engelen worden beschreven als het kroost van Sammaël, een gevallen seraph, den vorst der helsche legermagt; andere worden voorgesteld als voortgekomen uit andere demons, uit Adam, uit Kaïn en uit andere menschen. De Rabbijnen hebben hen ook van moeders zoowel als van vaders voorzien, en hebben de namen opgegeven van vier vrouwen, aan welke zij deze eer toekennen, namelijk: Lilith, Eva, Naämah en Agrath.

De Rabbijnen zeggen, dat de booze engelen op verschillende wijzen bezig zijn; eenige onderwerpen de menschen alleen aan kleine plagerijen, zonder hun veel kwaad te doen; andere bederven stroomen en waterfonteinen; nog andere bedroeven de menschen door plotselinge en hevige ziekten; en wederom andere veroorzaken den menschelijken wezens verschillende rampen, terwijl deze slapen. De Talmud zegt: „Indien het oog had kunnen onderscheiden, kon niemand bestaan om de duivelen. Er zijn er meer van hen dan van ons; zij staan om ons als eene heining, uit sloten opgeworpen om land in een tuin. Elke Rabbijn heeft er duizend aan zijne linker- en tien duizend aan zijne regterzijde. Het dringen en drukken op den Sabbath in onze synagogen, waar men zou denken, dat er plaats genoeg was, en toch iedereen zich verbeeldt, dat hij te digt bij een ander zit, wordt door hen veroorzaakt, want zij komen om de preêk te hooren." Een ander gedeelte uit hetzelfde boek, dat bij de Joden in de hoogste achting wordt gehouden, berigt ons, hoe de booze engelen voor het menschelijk oog zigtbaar gemaakt kunnen worden. „Laat hem, die hen wenscht te ontdekken, heldere asch nemen, en die naast zijn bed

door eene zeef laten gaan, en des morgens zal hij de sporen als het ware van hanepooten bemerken. Laat hen, die hem wenscht te zien, iets van de nageboorte nemen van eene zwarte kat, die van de eerste worp is van eene zwarte kat, welke van de eerste worp der moeder was; en als hij dat in het vuur verbrand heeft, het tot poeder stooten, en er een weinig van in zijne oogen doen, en dan zal hij hen zien."

Onder de eerste Christenen heerschte vrij algemeen het denkbeeld, dat de Heidensche goden en godinnen niet de scheppingen waren van de verbeelding des menschen, maar gevallen geesten, die veel magt en invloed bezaten. Daardoor ontstond het geloof, dat, als de aanbidding dezer godheden ten einde gebragt was door den voortgang van het evangelie, de booze engelen hunne verloren opperheerschappij door andere middelen trachtten te verkrijgen. Zij werden bekleed met de eigenschappen der oude godheden, de legenden van den eenen werden overgebragt op den anderen, en dien ten gevolge namen in de middeleeuwen de booze engelen eene aanzienlijke plaats in, en speelden zij eene belangrijke rol in de ongerijmde bespiegelingen van den tijd. Kwestiën aangaande engelen van den meest dwazen aard werden zelfs in de plaatsen der geleerdheid behandeld, zooals: Of een engel van de eene plaats naar de andere kan gaan, zonder de tusschenliggende ruimte te doorloopen. Hoeveel engelen er dansen kunnen op de punt eener naald. Zulke zonderlinge onderzoekingen werden vermengd met de vreemdste begrippen aangaande engelen in het algemeen, maar vooral booze engelen. Zoo beweerde men aangaande zeer groote zondaren, dat, terwijl hunne ziel dadelijk in de plaats der kwelling was gedompeld, hun ligchaam, bezield door een boozen geest, nog voortging onder de menschen te wonen, en een karakter vertoonde, dat overeenkwam met zijn helschen aard.

ENGEL DES DOODS. De engel of demon, die, zooals de Joodsche Rabbijnen veronderstelden, den mensch bij den dood uit deze wereld overbragt, werd met dezen naam genoemd. De uitvoering van het vonnis op hen, die in het land van Israël sterven, wordt aan Gabriël toegekend, dien zij een engel der genade noemen; en zij, die in andere landen sterven, worden door de hand van Sammaël, den vorst der demons, verzonden. De laatste wordt gewoonlijk de engel des doods genoemd, maar verscheidene Rabbijnen verzekeren vol vertrouwen, dat hij geene magt heeft over de Joden. God zelf wordt voorgesteld als tot hem te zeggen: „De wereld is in uwe magt, behalve dit volk. Ik heb u magt gegeven om de afgodendienaars uit te roeijen, doch over dit volk heb ik u geene magt gegeven." De Rabbijnen zeggen, dat, als de engel des doods iemand gedood heeft, hij zijn zwaard afwascht in het water van het huis, en er daardoor eene hoedanigheid om te dooden aan geeft. Het was daarom bij den dood van iemand onder de Joden de gewoonte, om al het water, dat te dier tijde in huis was, weg te werpen. Deze engel, zeggen zij, staat aan het bovenëinde van het bed der stervenden, en houdt een ontbloot zwaard in de hand, aan welks punt drie druppelen gal hangen. De zieke man, den engel bemerkende, opent den mond in groote ongerustheid, en dadelijk vallen er de drie druppelen in, waarvan de eerste zijn dood veroorzaakt, de tweede zijn ligchaam bleek en loodkleurig maakt, en de derde het geschikt maakt om tot stof te vergaan. Zij gelooven verder, dat, als er een Jood begraven is, de engel des doods op zijn graf gaat zitten, en te zelfder tijd keert de ziel van den overledene naar diens ligchaam terug, en zet hem op zijne beenen. Dan slaat de engel, een ijzeren ketting nemende, waarvan de eene helft zoo koud is als ijs, en de andere helft gloeijend heet, het ligchaam daarmede, en scheidt al de ledematen; hij slaat het ten tweeden male, en slaat er al de beenen uit; daarna slaat hij het ten derden male, en brengt het geheel tot asch. Hierna vereenigen de goede engelen de deelen weder, en plaatsen het lijk op nieuw in het graf.

De Mohamedanen gelooven ook aan het bestaan van een bijzonderen engel des doods. Zij verzekeren, dat er door twee engelen een geregeld onderzoek van elken mensch na zijne begrafenis plaats heeft, ten einde zijn waar karakter te ontdekken. Dit wordt de onderzoeking van het graf genoemd.

ENGELEN DER GEMEENTEN. Deze naam werd onder de Joden aan de dienaren der synagoge gegeven. Deze beambte moest gebeden voor de geheele vergadering opzenden, waarop het volk Amen antwoordde, en prediken, wanneer er niemand anders was om die dienst te vervullen. Het lezen van de wet was eigenlijk zijn werk niet, maar op elken Sabbath riep hij er zeven uit de synagoge op, en op andere dagen minder, om die dienst te vervullen. De engel stond bij dengene, die las, om hem te verbeteren, indien hij onjuist las. Hij droeg ook zorg, dat de eeredienst zonder wanorde en met alle regelmatigheid werd verrigt. De bisschoppen of herders van de zeven kerken in Klein-Azië worden in de Openbaring insgelijks engelen der gemeenten genoemd, welke naam waarschijnlijk ontleend is aan de synagoge. Men veronderstelt somtijds, dat

Paulus op dezen naam zinspeelt, als hij zegt (1 Cor. XI: 10), dat het hoofd der vrouw gedekt moet zijn, om der engelen wil. Bisschoppen of leeraren van Christen-kerken worden door de eerste schrijvers dikwijls engelen genoemd. Het was eene zeer oude leer, dat elke natie en elk koningrijk en elke provincie en zelfs elke persoon zijn beschermengel had. Daarom veronderstelde men, dat de bisschoppen of herders, die door Christus en Zijne Apostelen aangesteld werden tot de bediening van het evangelie en de dienst der heiligen, in dezelfde betrekkingen stonden in de hiërarchie der kerk als die beschermengelen in het hemelhof.

De naam „engel der gemeente" heeft aanleiding gegeven tot groot verschil van meening. Eenigen hebben zich verbeeld, dat hij betrekking heeft op den deurwachter of bode der kerk. Anderen meenen, dat hij de bisschoppen aanduidt, aan wie alleen de zorg en regeling van de zaken der kerk werden toevertrouwd. De streng Presbyteriaansche verklaring van de uitdrukking in kwestie is, dat zij het consistorie van ouderlingen in elke gemeente aanduidt, als één ligchaam beschouwd en zoo gepersonificeerd. De ultra-congregationale theorie veronderstelt, dat het woord „engel" als eene symbolische uitdrukking voor de geheele kerk gebezigd wordt. Vele Congregationalisten gelooven, dat toen Johannes de Openbaring schreef, er in elke kerk niet meer dan één herder was, en dat aan dezen de brief, voor zijne kerk bestemd, gerigt was, opdat hij dien zijnen gemeenteleden kon voorleggen, en, zooals zijn pligt medebragt, op de overweging van den inhoud er van bij hen kon aandringen. Nog eene andere meening is door niet weinigen voorgestaan, namelijk, dat door den engel der gemeente de president van de gezamenlijke herders wordt aangeduid, door wien de brief aan de kerk werd gezonden, om door hem haar voorgelegd te worden. De verschillende verklaringen van deze bijzondere uitdrukking zijn blijkbaar aangenomen door verschillende partijen, in overeenstemming met de theoriën over het kerkbestuur, die zij aangenomen hebben.

ENGEL DES VREDES. Chrysostomus zegt dikwijls in zijne geschriften, dat in de eerste Christenkerk de catechumenen om de tegenwoordigheid van dezen engel moesten bidden. Zoo zegt hij in zijne derde homilia over de Colossenzen: „Elke mensch heeft zijne engelen, die hem omgeven, en ook den duivel, die om hem zeer bezig is. Daarom bidden wij, en zenden wij onze smeekingen op, om den engel des vredes." In zijne homilia over de hemelvaart zegt hij aan zijne toehoorders, als hij spreekt over het vervuld zijn der lucht met goede en booze engelen, waarvan de eenen altijd oorlog en tweedragt in de wereld brengen, en de anderen de menschen tot vrede doen overhellen, dat zij weten konden, dat er engelen des vredes waren, omdat zij de diakenen in de gebeden de menschen altijd hoorden uitnoodigen om te bidden om den engel des vredes. Dit heeft zonder twijfel betrekking op een formulier-gebed, dat toen in gebruik was, waarin de catechumenen van God de bescherming van den engel des vredes moesten vragen, niet een gebed aan den engel, maar aan den Heer der engelen, dat Hij zijn bode zou willen afzenden om hen te verdedigen tegen de aanvallen van booze geesten, en hen in voortdurenden en onafgebroken vrede te houden.

ENGELENBROEDERS, eene Christen-secte in de Nederlanden, omstreeks het begin der achttiende eeuw. Zij ontstond door Johannes George Gichtel, die in 1710 te Amsterdam overleed. In zijne leerstellingen schijnt hij tot zekeren graad de meeningen der *Mystieken* te hebben ingezogen, daar hij de werken van Jakob Behmen of Böhmen met groote zorg bestudeerd had. Hij geloofde aan de mogelijkheid om in dit leven de volmaaktheid te bereiken, die aan een hoogeren staat van aanzijn behoort; hij riep zijne volgelingen op om hunne pogingen in te spannen om dit groote doel te bereiken, en scherpte hun in om te zijn als de engelen Gods, die niet huwen, noch ten huwelijk worden gegeven. Van daar de naam van Engelenbroeders, hoewel zij ook somtijds, naar den stichter hunner secte, Gichtelianen of Gichtelieten genoemd werden.

ENGELENDIENST. Het is moeijelijk om juist te bepalen, of de oude Hebreën Goddelijke eer aan engelen bewezen. Het eenige gedeelte, dat zulk een denkbeeld schijnt te regtvaardigen, is Gen. XLVIII: 16: „Die engel, die mij verlost heeft van alle kwaad, zegene deze jongeren, en dat in hen mijn naam genoemd worde, en de naam mijner vaderen, Abraham en Izak, en dat zij vermenigvuldigen als de visschen in menigte, in het midden des lands." De Rabbinistische glossen over dit gedeelte bekrachtigen de meening, dat er onder de Israëlieten eene dadelijke aanbidding of ten minste eene aanroeping van engelen plaats had. Het gedeelte zelf geeft echter geene aanleiding tot zulk eene verklaring. „De engel, die verlost heeft," is duidelijk de engel des verbonds, Jehovah-Jezus, en niet een geschapen engel. De rabbijnen van lateren tijd beweren openlijk, dat zij geene engelen, van welken aard ook, vereeren. Maimonides geeft als het zesde artikel van het Joodsche geloof aan, dat God alleen aangebeden, geprezen, bezongen en geloofd

moet worden. De beroemde rabbijn Kimchi zegt, dat wij de engelen of hunne opperhoofden, zooals Gabriël en Michaël, niet moeten aanroepen.

De eerste Christen-kerken schijnen elke aanbidding van schepselen, van welken aard ook, en bepaaldelijk en voornamelijk de aanbidding van engelen, verworpen te hebben. Origenes ontkent in zijne antwoorden aan Celsus ten stelligste, dat de Joden of de Christenen eenige godsdienstige hulde aan engelen bewezen. Hij zegt: „Zij zijn dienende geesten, die de gaven van God tot ons brengen, maar er is geen bevel in de Schrift om hen te vereeren of te aanbidden, want alle gebeden, smeekingen, tusschenkomsten en dankzeggingen moeten God opgezonden worden door den grooten Hoogepriester, het levende Woord Gods, die verheven is boven alle engelen." Hij zegt: „aannemende, dat, wat Celsus verdedigde, waar is, dat de engelen Gods herauten en hemelsche boden waren, dan moesten toch de herauten en boden niet aangebeden worden, maar Hij wiens herauten en boden zij waren." De Roomschen oordeelen het gepast engelen aan te roepen, en beweren, dat zij ze alleen aanroepen als vrienden Gods, om te hunnen behoeve tot bemiddelaars te dienen. De eerste Christen-schrijvers schijnen een voorgevoel van zulk eene verdediging gehad te hebben. Ambrosius, b. v., zegt van deze ellendige verontschuldiging: „Is iemand zoo dol, of zijner zaligheid zoo weinig indachtig, dat hij de eer des konings aan een dienaar geeft, wanneer, als er gevonden worden, die zoo iets slechts voorstellen, zij met regt veroordeeld zullen worden als schuldig aan hoogverraad. En toch denken deze menschen, dat zij niet schuldig zijn, die de eer van Gods naam aan een schepsel geven, en den Heer verlatende, hunne mededienaren aanbidden, alsof er iets meer ware, dan aan God gegeven kan worden." Irenæus verklaart van de kerk in zijn tijd, dat, „hoewel zij vele wonderen wrocht voor het welzijn van menschen, zij toch niets deed door aanroeping van engelen, maar slechts door gebed aan God en den Heer Jezus Christus." En om nog verder terug te gaan tot de Apostolische tijden, vinden wij, dat Paulus de Colossenzische kerk waarschuwt tegen deze afgodische gewoonte, die zelfs in dien vroegen tijd in de Christelijke kerk schijnt geslopen te zijn. Col. II: 18: „Dat dan niemand u overheersche naar zijnen wil in nederigheid en dienst der engelen, intredende in hetgeen hij niet gezien heeft, te vergeefs opgeblazen zijnde door het verstand zijns vleesches." En de engel verbood Johannes, toen hij hem wilde aanbidden, in deze duidelijke woorden, Openb. XXII: 9: „En hij zeide tot mij: Zie, dat gij het niet doet, want ik ben uw mededienstknecht, en uwer broederen, de profeten, en dergenen, die de woorden dezes boeks bewaren: aanbid God." Welk duidelijker bewijs zou men kunnen bijbrengen dan deze gedeelten, genomen uit de Schrift en de Kerkvaders, dat de eerste Kerk in leer en gebruiken tegen de aanbidding van engelen was. Waar zoodanig gebruik bestond, hetzij onder Heidenen of ketters, werd het zonder aarzelen veroordeeld. Het concilie van Laodicea sprak een banbliksem uit over al degenen, die schuldig waren aan deze soort van valsche eeredienst. „Christenen," zegt de canon, „moeten de kerk van God niet verlaten en ter zijde gaan en conventikelen houden, welke dingen verboden zijn. Indien er daarom iemand gevonden wordt, die zich oefent in deze afzonderlijke afgoderij, laat hem vervloekt zijn, omdat hij onzen Heer Jezus Christus, den zoon van God, heeft verlaten, en tot afgoderij overgegaan is."

De leer der aanroeping van engelen wordt bepaaldelijk geleerd in de Kerk van Rome, en om haar te verdedigen halen de Roomschen Zach. I: 12 aan, waar „de engel des Heeren" voor Jeruzalem tusschenbeiden treedt. Dit geeft ons echter geen regt om *tot* engelen te bidden. En bovendien is de engel hier ingevoerd Jezus Christus, de Engel des Verbonds. De Roomschgezinden wijzen ook op Openb. V: 8, waar de ouderlingen voorgesteld worden als hebbende gouden fiolen „zijnde vol reukwerks, welke zijn de gebeden der heiligen." De vier en twintig ouderlingen echter stellen de kerk op aarde voor, en de gebeden, die zij opzenden, zijn hunne eigene gebeden, niet de gebeden van anderen. Om kort te gaan, nergens in de Schrift vinden wij de aanbidding van engelen bevolen of bekrachtigd, maar in tegendeel bepaaldelijk verboden als eene soort van aanbidding van schepselen, die in alle omstandigheden afgoderij is.

ENGELENZANG, een zeer voornaam gezang in de eerste Christelijke kerk, dat begint met de woorden, die de engelen zongen bij de geboorte van onzen Zaligmaker. Het werd voornamelijk gebezigd bij de communiedienst, gelijk nog het geval is in de kerk van Engeland. Het werd ook gebezigd bij het morgengebed bij de huiselijke godsdienstoefening. In de Mozarabische liturgie wordt bepaald, dat het in het openbaar moet gezongen worden vóór de lessen op Kerstijd. Chrysostomus maakt er dikwijls melding van in zijne geschriften. De schrijver van dat gedeelte er van, dat volgt na het koor der engelen, is onbekend. Sommigen hebben het toegeschreven aan Lucianus in het begin der tweede eeuw, maar het is onmogelijk om hiervan met zekerheid te spreken.

ENGELAND (KERK VAN). De ANGEL-SAKSISCHE KERK, zooals reeds gemeld is, onderwierp zich geheel aan den Roomschen stoel en vervolgde de oude BRITSCHE KERK (zie ald.), omdat deze hare geheele onafhankelijkheid van den paus standvastig bewaarde. De inval in Engeland door Willem van Normandië in 1066 scheen niet veel verandering te zullen brengen in de betrekkingen van de Engelsche kerk tot Rome, daar de Normandische monniken in hun eigen land gewoon waren om het oppergezag en de onfeilbaarheid van den Roomschen bisschop te erkennen. Naauwelijks echter plaatste Willem zich op den Engelschen troon, af hij begon een strijd met het pausschap, die tot de Hervorming voortduurde. Op aanzetting van den paus werden de Engelsche bisschoppen van hunne zetels beroofd, en hunne plaatsen werden ingenomen door opvolgers uit Normandië overgevoerd. Toen Willem hunne diocesen vervuld had met bisschoppen, die hij zelf had benoemd, nam hij de magt in handen, die de paus tot nog toe had geëischt, namelijk die om onmiddellijk de geestelijken voor de opene plaatsen te benoemen. Hij eischte, dat alle priesters hem gehoorzaamheid zouden zweren, en tevens, dat alle decreten van synoden door hem gecontrasigneerd zouden worden. Dit was eene stoute houding, die de veroveraar aannam op een tijd, toen de stoel van den Heiligen Petrus bezet was door den hoovaardigen en onbuigzamen Hildebrand. Doch de paus gevoelde, dat terwijl alle andere monarchen van Europa voor hem bogen, Willem niet op eene trotsche wijze moest behandeld worden, en hoewel hij onmiddellijk verscheidene pogingen in het werk stelde om zijn priesterlijk gezag over de Engelsche geestelijken te handhaven, werd elke poging van dien aard dadelijk tegengegaan. Willem verbood aan de geestelijken om den paus te erkennen, of om eene enkele bulle uit te vaardigen, die van Rome uitging zonder de koninklijke goedkeuring. Hij had besloten, dat de kerk, in plaats van te heerschen, den koning zoude dienen. Alle kerklanden maakte hij daarom onderworpen aan militaire diensten, waarvan de Angel-Saksische priesters bevrijd waren geweest, en in vele gevallen maakte hij zich meester van de heilige vaten en schatten der kloosters.

De regering van eene reeks van Normandische monarchen leidde natuurlijk tot eene geheele verandering in de gewoonten van het land. In niets was de verandering echter meer zigtbaar, dan in alles wat de geestelijke zaken betrof. Steenen gebouwen zag men overal verrijzen in plaats van de eenvoudige houten kerken der Angel-Saksers, en zoowel de werklieden als de steenen, die gebezigd werden bij het herbouwen van de St. Paulskerk in 1187, werden uit Normandië overgebragt. De uitwendige verbeteringen, die Willem de Normandiër invoerde, waren van weinig belang in vergelijking van den geest van onafhankelijkheid, die door zijn invloed bij de Engelsche geestelijkheid ontstond. Willem Rufus was niet meer onderworpen aan den paus, dan zijn vader geweest was. Zich bedienende van de groote pauselijke scheuring, die er gedurende zijne regering plaats had, weigerde hij de kerkelijke prebenden te vervullen, als zij open kwamen, en maakte hij gebruik van de inkomsten voor zijne eigene doeleinden. Het aartsbisdom Canterbury zelf werd gedurende verscheidene jaren onvervuld gelaten. Eindelijk benoemde de monarch, van plan veranderende, in het jaar 1093 Anselmus, een sterken aanhanger van den paus, tot den zetel van Canterbury. De benoeming van dezen merkwaardigen man leidde nogmaals tot de geheele onderwerping van de Engelsche kerk aan den wil en het gezag van den paus. Anselmus besloot, onmiddellijk na zijne aankomst in Engeland, om de regten der kerk te verdedigen, tegen hetgeen hij als de onregtmatige inbreuken van den souverein beschouwde. Hij begon met eene openlijke belijdenis van het oppergezag van den toenmaligen paus Urbanus II., en vroeg te zelfder tijd de onmiddellijke teruggave van de kerkelijke inkomsten, waarvan Willem II. zich meester had gemaakt. Hendrik I., die hem opvolgde, gaf gedeeltelijk toe aan de eischen van den nieuwen primaat van Canterbury, maar op één punt, het investituurregt, was en bleef de monarch onverbiddelijk. Nu werd er een beroep gedaan op Rome, en de paus besliste ten voordeele van Anselmus, tot niet weinig spijt van den teleurgestelden monarch. Er had echter eene verzoening plaats door tusschenkomst van Adela, de zuster van Hendrik, en het investituurregt — het geven van den herderlijken staf en den ring — werd aan de kerk afgestaan, en dat van hulde voor den wereldlijken vorst behouden. Anselmus zag nu zijne vurigste wenschen vervuld, in zoo verre de onderwerping van de Engelsche kerk aan Rome betrof, en hij ging daarom voort om elk overblijfsel van onafhankelijkheid te vernietigen, dat de geestelijkheid aan de twee Willems te danken had. Te dien einde verbood hij aan alle geestelijken om den eed van leenroerigheid af te leggen, en beval hun om dadelijk hunne vrouwen weg te zenden. Het gevolg van dit alles was, dat op het einde der elfde eeuw de geestelijkheid van Engeland in hooge gunst stond bij het hof van Rome; en de paus onderwierp, om zijne gunst

aan Hendrik te toonen, aan dezen de keuze van een bisschop van de St. Davidskerk, en benoemde op zijn verzoek een van de kapellanen der koningin tot dien zetel.

Te midden van de verwarring en wanorde, die koning Stephanus veroorzaakte door zijne pogingen om de magt der baronnen te verminderen, bediende de Roomsche stoel zich van den verdeelden staat van het land om zich van verscheidene voorregten meester te maken, voornamelijk van de magt om in kerkelijke aangelegenheden te beslissen. Ook waren de geestelijken te dier tijde niet zonder hunne eigene eerzuchtige twisten, want in het begin der regering van Hendrik II. trachtten vele van de rijkere en meer magtige onder de geestelijken, om hunne beneficiën aan de bisschoppelijke regtsmagt te onttrekken. Maar één dignitaris van de kerk, Thomas à Becket, overtrof al zijne broederen in aanmatiging en eerzucht. In zijn eigen persoon vereenigde hij de karakters van geestelijke en staatsman, van priester en soldaat, van kanselier van Engeland en aartsbisschop van Canterbury. Zijne geschiedenis wordt door d'Aubigné aldus beschreven: — „Toen de regters aan Hendrik hadden medegedeeld, dat gedurende de eerste acht jaren zijner regering honderd moorden begaan waren door geestelijken, riep de koning in 1164 een concilie te Clarendon bijeen, waarop zekere regelingen of *constitutiën* opgemaakt werden, ten einde de aanmatigingen van de priesters tegen te gaan. Becket weigerde eerst die te teekenen, doch stemde eindelijk toe, en begaf zich toen in de afzondering, om over zijn misslag te treuren. Paus Alexander III. ontsloeg hem van zijn eed, en toen begon er eene woedende en langdurige worsteling tusschen den koning en den primaat. Vier ridders van het hof, eene onvoorzigtige uitdrukking van hunnen meester opvangende, vermoordden den aartsbisschop op eene barbaarsche wijze aan den voet des altaars in zijne eigene hoofdkerk (1170). Het volk beschouwde toen Becket als een heilige; tallooze menigten kwamen aan zijn graf bidden, waarbij vele *wonderen* werden verrigt. „Zelfs uit zijn graf," zeiden Beckets aanhangers, „geeft hij zijne getuigenis ten behoeve van het paussehap."

„Hendrik ging nu van het eene uiterste tot het andere over. Hij trad Canterbury barrevoets binnen, en knielde voor het graf van den martelaar; de bisschoppen, priesters en monniken, tachtig in getal, gingen hem voorbij, elk met een geesel, en gaven drie of vijf slagen, volgens hunnen rang, op de naakte schouders van den koning. In vroegere eeuwen, zoo zeide de priestelijke fabel, had de Heilige Petrus een aartsbisschop van Canterbury gegeeseld; nu geeselt Rome in werkelijkheid den rug des konings, en niets kan voortaan zijne overwinnende loopbaan tegenhouden. Een Plantagenet gaf Engeland over aan den paus, en de paus gaf hem de magt om Ierland te onderwerpen."

Engeland was nu in ruime mate onder de magt van Rome, en de regering van koning Jan voltooide de heerschappij. Toen Innocentius III. op onwettige wijze een aartsbisschop van Canterbury had benoemd, wilde Jan den prelaat niet erkennen, waarop de paus het koningrijk onder een interdict plaatste, en deze stoute daad van Zijne Heiligheid had zulk eene uitwerking op het gemoed van den monarch, dat hij zijne kroon aan de voeten van den legaat des pausen legde, verklaarde, dat hij zijn koningrijk aan den pauselijken stoel overgaf, en een eed aan hem aflegde als aan zijn heer. Deze toegevingen aan den paus en de groote belangrijkheid, die gedurende de minderjarigheid van Hendrik III. aan den legaat van den paus werd gehecht, gaven aan het hof van Rome niet weinig invloed in Engeland. De onderwerping van den souverein aan de heerschappij van Rome werd echter volstrekt niet algemeen door het volk gedeeld, en er werd eene vereeniging gesticht, waartoe ook eenigen uit den adel behoorden, om de vreemde priesters te bestrijden en te verdrijven, die de paus tot de beste Engelsche beneficiën had benoemd. Maar deze volksbeweging baatte niets, want terwijl kardinaal Otto legaat was aan het hof van Hendrik, ontvingen tusschen de jaren 1236 en 1240 drie honderd Italiaansche monniken beneficiën in Engeland. Steeds wonnen de pauselijke magt en invloed in Engeland kracht, doch plotseling ondervonden deze eene geweldige beteugeling door de verschijning van Wickliffe, de morgenster der Hervorming. Deze uitmuntende en onversaagde man stelde het zich ten taak, tegenover de bitterste vervolging, om de pauselijke tirannij aan het licht te brengen. Zijne volgelingen, die Lollarden werden genoemd, vermeerderden zoodanig in getal, dat zij tot ongeveer de helft der bevolking van Engeland klommen. Door Hendrik IV. werden zij met groote gestrengheid behandeld, doch de dood van hun hevigsten vijand, Thomas Arundel, aartsbisschop van Canterbury, in 1413, ontnam aan de strafbepalingen hare gestrengheid, en liet de Lollarden voor een tijd ongedeerd.

In den loop der vijftiende eeuw onderging de invloed van het Catholicismus in Engeland eene trapsgewijze vermindering. Dit is blijkbaar uit de ongelukkige pogingen, die bij twee verschillende gelegenheden gedaan werden, om onderstand voor de geestelijkheid te verkrijgen. Nicolaas V., b. v., zond Hendrik VI.

eene gewijde en geparfumeerde roos, vergezeld van het verzoek, om de geestelijken aan te manen eene groote som in de pauselijke schatkist te storten, doch terwijl de gift werd aangenomen, werd de eisch standvastig geweigerd. In 1463, toen Pius II. een kruistogt tegen de ongeloovigen ondernam, trachtte hij wederom de noodzakelijke fondsen te verkrijgen, door het tiende gedeelte van het inkomen der geestelijken van Europa te eischen, doch de uitslag, voor zooverre Engeland betrof, stelde de verwachtingen van den paus geheel en al teleur.

Hervormde beginselen hadden sedert de dagen van Wickliffe langzaam en ongevoelig hun weg gevonden onder het Engelsche volk; niet weinigen hadden deze beginselen uit overtuiging omhelsd, en zeer velen waren misnoegd over de roofzucht, de onwetendheid en de onverschilligheid aangaande de godsdienst van de geestelijken. Maar wat misschien meer dan iets anders de verontwaardiging van het volk tegen de geestelijken opwekte, was de aanspraak, die zij volhielden, van vrij te zijn van burgerlijke veroordeeling voor misdaden. Deze aanspraak werd in zooverre door Hendrik VI. gewijzigd, dat het voorregt niet bij het begin zou geëischt worden, zoodat eene inbechtenisneming om eene crimineele beschuldiging zou worden voorkomen, maar na de lezing van de acte van beschuldiging. De aldus ingevoerde verandering maakte de aanspraak slechts des te aanstootelijker, en de moeijelijkheid om die staande te houden, van den kant der geestelijken, des te grooter. Onder Hendrik VII. werd het besluit genomen, dat een geestelijke, overtuigd van eene misdaad, in de hand gebrand zoude worden; en in 1513 werd er eene wet aangenomen, die de geestelijken verschrikte en verwoedde, daar aan roovers en moordenaren het voorregt van geestelijkheid ontnomen werd, hoewel er nog eene uitzondering werd gemaakt voor priesters, diakenen en onderdiaken. Aan de uitvoering van deze wet werd door de bisschoppen weêrstand geboden, doch zonder gevolg, daar de koning zijn besluit te kennen gaf, om de magt der kerk binnen behoorlijke grenzen te houden. Toch waren de regering van Hendrik VII. en het eerste gedeelte der regering van Hendrik VIII. een tijdperk, gedurende hetwelk de onderwerping aan het pauselijke gezag even groot en schijnbaar even diep geworteld was, als in eenig ander land van Europa. De laatstgenoemde souverein in het bijzonder koesterde een diepen eerbied voor de moederkerk en haar aardsch hoofd, terwijl hij tevens veel eerbied had voor kloostergeleerdheid. Doch dezelfde beginselen en gebeurtenissen, die tot de Hervorming in Duitschland leidden, waren in Engeland aan het werk. De herleving der geleerdheid en het onderwijzen der Grieksche en der Latijnsche klassieken had eene betere wijze van opvoeding onder de hoogere en zelfs de middelstanden der maatschappij ingevoerd. De uitvinding der boekdrukkunst leidde tot de wijde verspreiding van de beste schrijvers der Ouden. Doch de omstandigheid, die meer dan eenige andere den weg baande tot de Hervorming onder de meer verstandige klassen der bevolking, was de vertaling van den bijbel door Wickliffe. Verscheidene eeuwen waren er verloopen sedert de laatste Angel-Saksische vertaling der Schrift was volbragt, en de verschijning in 1380 van eene vertaling van den bijbel in het gewone Engelsch van dien tijd werd begroet als eene gebeurtenis van het grootste belang. Deze vertaling werd volbragt vóór de uitvinding der boekdrukkunst, en gedurende eenigen tijd waren de geschreven exemplaren er van zoo zeldzaam, dat in 1429 een van Wickliffe's Testamenten niet verkregen kon worden beneden den prijs van ƒ 480 van ons geld. Zoo heftig was echter de tegenstand van de geestelijken en de leeken tegen het verschijnen van de Heilige Schriften in de taal van het land, dat er in 1390 een wetsvoorslag in het Hoogerhuis werd gedaan, om Wickliffe's bijbel te verbieden, en die maatregel werd alleen verworpen door den invloed van den hertog van Lancaster. In 1408 werd op eene convocatie te Oxford deze vertaling der Schriften openlijk veroordeeld, en een bevel uitgevaardigd, dat voortaan geene vertaling van den bijbel gemaakt mogt worden. Alle pogingen om de circulatie van Gods Woord onder het Engelsche volk tegen te gaan waren echter vruchteloos. Het werd snel en op ruime schaal verbreid, en bij gevolg waren de Engelschen gereed om de Hervorming toe te juichen, die door Gods voorzienigheid op het punt was van ingevoerd te worden. Anna van Bohemen, de jeugdige echtgenoot van Richard II., ondersteunde vooral de Hervormde beginselen. Daar zij in het land van Hus de beginselen van een zuiver bijbelsch Christendom had ingezogen, bragt zij naar de kusten van Engeland eene bepaalde gehechtheid aan het Woord Gods over, en eene heilige ingenomenheid met hen, die getrouw waren aan de waarheid, gelijk zij is in Jezus. Geholpen en aangemoedigd door de koninginmoeder, wierp zij het schild harer krachtige bescherming over Wickliffe en de Lollarden. Het voordeel van zulk eene bescherming werd spoedig gevoeld. De waarheid maakte stille en snelle vorderingen onder alle klassen van menschen, de hand van den vervolger

werd tegengehouden, en de invloed van Anna's voorbeeld in het bestuderen van het Woord van God met eene innige begeerte om de waarheid te vernemen, verspreidde zich wijd en zijd, tot niet weinig misnoegen en verdriet van de zendelingen van Rome. Deze vrome koningin had zich nooit formeel van de Roomsche kerk gescheiden. Maar hoewel zij in naam in den schoot er van bleef, maakte zij geen geheim van hare verwerping van alles, wat er bijgeloovigs en verkeerds in hare leer was. Hare godsdienst was die van den bijbel, en daarom was zij, hoewel uitwendig eene Roomschgezinde, in werkelijkheid en in haar hart eene warme aanhangster van Wickliffe. Terwijl die Hervormer leefde, was hij zijne bescherming tegen de woede zijner vijanden verschuldigd aan de bemoeijingen te zijnen behoeve van Anna en hare schoonmoeder, geholpen door Jan van Gaunt, hertog van Lancaster, die somtijds „de staatkundige vader der Lollarden" genoemd is. Anna overleefde Wickliffe verscheidene jaren, en hoewel zij in haar acht en twintigste jaar overleed, had zij veel gedaan gedurende de twaalf jaren van haar huwelijk, om de zaak der waarheid en der gerechtigheid te bevorderen. Richard werd verhinderd om de Lollarden te vervolgen, zoo lang zij leefde, en zelfs na haar dood werd geen Lollard gedurende zijne regering ter dood gebragt, hoewel hij ongelukkiglijk in zoo verre aan den invloed der geestelijken toegaf, dat hij hen onder verschillende vormen vervolgde.

Hendrik VIII. was gedurende de eerste negentien jaren van zijne regering een van de getrouwste en gehoorzaamste zonen der Roomsche kerk, en zulk een bijgeloovig aanhanger van het pausdom was deze goddelooze monarch, dat terwijl de Hervormde beginselen door vele zijner onderdanen werden beleden, er niet de minste waarschijnlijkheid bestond, dat zij ooit door den souverein omhelsd zouden worden. Maar onverwachts had er eene reeks van gebeurtenissen plaats, die Engeland voor altijd van de pauselijke magt bevrijdde. De omstandigheden waren in het kort deze. De losbandige monarch, die te dier tijde op den Engelschen troon zat, aangetrokken door de bekoorlijkheden van Anna Boleyn, verlangde haar tot zijne vrouw. Daar hij reeds gehuwd was met Catharina van Arragon, was het onmogelijk, dat zijne wenschen vervuld konden worden zonder eene scheiding van zijne toenmalige koningin. Om deze te volvoeren vroeg hij de bekrachtiging van den paus, welke echter ten strengste geweigerd werd. Bevindende, dat de paus onverbiddelijk was, wierp de trotsche monarch, liever dan in zijn doel teleurgesteld te worden, het juk van Rome af, en eischte hij voor zich in zijne eigene staten die geestelijke oppermagt, die tot dien tijd het erkende voorregt van den paus was geweest. Zoo werd Hendrik, hoewel tot kwaad geneigd, zonder het te vermoeden, door God tot het werktuig gemaakt om die gezegende Hervorming van het Romanismus te doen ontstaan, die de glorie van Engeland is. Vóór dien tijd hadden velen afstand gedaan van de dwalingen en de afgoderij der Roomsche kerk, doch toen werd de natie geheel onafhankelijk gemaakt van den Roomschen stoel.

Middelerwijl waren er pogingen in het werk gesteld om de magt der geestelijken te beperken, en vooral de bisschoppen waren in het Lagerhuis gegispt. In het jaar 1531 werden de geestelijken tot verbeurdverklaringen en gevangenschap veroordeeld, omdat zij erkend hadden, dat Wolsey pauselijke en wetgevende magt bezat, en zij verwierven slechts de genade des konings door zich te onderwerpen aan eene boete van £100.000. In eene petitie, door de convocatie bij die gelegenheid aan Hendrik aangeboden, werd hij aangesproken als: „Beschermer en Opperhoofd der Kerk en Geestelijken van Engeland," met de beperkende uitdrukking: „voor zoo verre als geoorloofd is door de wet van Christus." Een andere stap tot het verminderen van de magt en den invloed der geestelijken, was het ontnemen van de ANNATEN (zie ald.), die eene voortdurende bron van tweedragt waren tusschen den paus en de landen, die zijn oppergezag erkenden. In 1534 werd er eene wet uitgevaardigd, waarbij beroepen van kerkelijke hoven op Rome werden verboden, en voorkomen werd, dat het huwelijk van den koning met Anna Boleyn door den paus werd vernietigd. De laatste handeling waarschijnlijk van de pauselijke opperheerschappij in Engeland onder Hendrik VIII. had in den loop van hetzelfde jaar plaats, toen de gewone bullen werden verleend om Cranmer tot aartsbisschop van Canterbury aan te stellen, want in de volgende zitting werd er besloten, dat bisschoppen, verkozen door hunne kapittels op eene koninklijke aanbeveling, gewijd zouden worden, en dat aartsbisschoppen het pallium zouden ontvangen, zonder om de tusschenkomst van den paus op eenigerlei wijze te verzoeken. Alle dispensatiën en verloven, die tot nog toe door den paus waren verleend, werden op den aartsbisschop van Canterbury overgebragt. De koning werd formeel erkend als het Opperhoofd der Engelsche kerk, zooals twee jaren te voren door de convocatie was aangenomen. De oppermagt van den souverein werd echter niet algemeen erkend, en drie prioren,

Fisher, bisschop van Rochester, en Sir Thomas More werden in 1534 ter dood gebragt, omdat zij die niet wilden aannemen, daar de misdaad als hoogverraad werd beschouwd.

De volgende groote stap in de Engelsche Hervorming was de opheffing der kloosterinstellingen, die 645 in getal waren, terwijl hunne bezittingen op een vijfde van het rijk werden geschat. Daar zij van de bisschoppelijke visitatie vrij waren, waren zij langzamerhand bedorven geworden, en op verschillende tijden voor dien, waaraan wij nu gekomen zijn, waren verscheidene kloosters opgeheven door bullen van den paus verkregen, en hunne fondsen waren gebezigd om collegiën te begiftigen, eerst te Ipswich en te Oxford, daarna te Cambridge en te Eton. Maar nu Clemens uit het Vaticaan zijn decreet had uitgevaardigd, dat Hendrik Anna moest verlaten en Catharina terug ontvangen, besloot de verwoede monarch om een einde te maken aan alle kloosters van het rijk. Commissarissen werden er dadelijk afgezonden, om alle godsdienstige instellingen te bezoeken en te onderzoeken, en alle kloosters en hunne inkomsten werden in bezit genomen. Hendrik greep ook het rijke altaar van Thomas à Becket te Canterbury aan, en zijn naam als een heilige moest in den kalender doorgehaald worden. Eenige abten ontvingen een jaargeld voor hun leven. Iets van den rijkdom, aldus door de kroon verkregen, werd aan de universiteiten geschonken voor de oprigting van collegiën en professoraten, en zes nieuwe bisdommen werden er opgerigt. De abten van Colchester, Reading en Gloucester, die tot het laatste de gewelddadige inbeslagneming hunner huizen hadden weêrstaan, werden wegens verraad ter dood gebragt.

Te midden dezer daden van geweld schijnt Hendrik weinig of geene begeerte gehad te hebben om de zaak der Hervorming in Engeland te bevorderen, want te zelfder tijd dat hij aldus met de Roomschen handelde, werden de wetten tegen ketters ten strengste gehandhaafd, en verscheidene Protestanten op den brandstapel verbrand. In 1535 schreef hij, wel is waar, naar Duitschland, om eene zamenkomst met de Hervormde godgeleerden, voornamelijk Melanthon en Bucer te hebben, doch het antwoord, dat hij ontving, was, dat, „dewijl hij hervormde predikanten verbrandde, hij niet behandeld kon worden als een vriend der Hervorming." En zelfs nadat hij de kloosters had opgeheven en den Engelschen bijbel in de kerken had geplaatst, was Hendrik nog zoo zeer in zijn hart een Roomschgezinde, dat hij in 1539, op den aandrang van bisschop Gardiner, een van de meest bijgeloovige Roomschgezinden, die ooit den bisschoppelijken mijter droegen, allen ter dood veroordeelde, die het huwelijk van priesters en het geven van den beker aan de leeken verdedigden, en allen, die de transsubstantiatie, de oorbiecht, geloften van kuischheid en afzonderlijke missen bestreden. Velen, zoowel Roomschen als Protestanten, leden onder dit besluit.

Dat Hendrik, zelfs tot het einde zijner dagen, een getrouw zoon van de Roomsche kerk was, is duidelijk uit het feit, dat eene van de laatste handelingen zijns levens het stichten van een klooster was, en dat hij bij zijn testament groote sommen naliet, om die te besteden tot het lezen van missen voor de rust zijner ziel. Hoewel Hendrik dikwijls als de bewerker der Engelsche Reformatie wordt genoemd, had die groote gebeurtenis eene diepere en heiliger bron dan de handelingen van een verkwistend losbol. Zij was zigtbaar en geheel en al het werk Gods. Gedurende eene lange reeks van jaren had de Hervormde leer zich wijd en zijd verspreid onder alle klassen van menschen. De werken van de Hervormde godgeleerden werden met graagte gelezen. Engelsche boeken werden in de Duitsche of Vlaamsche provincien gedrukt, en naauwelijks waren zij in Engeland ingevoerd, of zij werden met zulk eene gretigheid ontvangen en gelezen, dat er in 1533 een besluit genomen werd, waarbij het koopen van vreemde boeken werd verboden. Dat echter, hetwelk het gretigst ontvangen werd, was het Engelsche Testament door Willem Tyndale, te Antwerpen in 1526 uitgegeven. Verscheidene exemplaren van dit boek werden openlijk verbrand, en de bisschop van Londen kocht het overblijvende der uitgave op, en doemde alles tot de vlammen. Met behulp van de fondsen, die de ijver van den bisschop hem aldus verschafte, gaf Tyndale eene nieuwe en verbeterde uitgave uit, die ook naar Engeland werd overgebragt, waar zij vele bekeerlingen tot de beginselen der Hervorming maakte. De vertaler werd in 1536 als ketter verbrand, doch hij had lang genoeg geleefd, om het goede werk van God in Engeland krachtig te bevorderen. De geheele bijbel in de Engelsche taal, door Miles Coverdale vertaald, verscheen in 1535 en was opgedragen aan den koning; dit was de eerste uitgave der Schriften, die op koninklijk gezag in het licht verscheen. Hendrik had om dezen tijd den schijn aangenomen, alsof hij de Hervormde partij begunstigde, en uit vijandschap jegens Rome, eerder dan liefde voor den bijbel, had hij bevolen, dat eene kopij van de Schriften in het Latijn en het Engelsch voor elke parochiekerk in het rijk zou worden aangeschaft, en aan een pilaar of

lessenaar in het koor zou worden geketend, opdat een ieder er toegang toe kon hebben, en haar kon lezen. Een ander bevel, tot hetzelfde einde, verscheen in 1538, met een koninklijk verlof om de Schriften te lezen. Eene oplage van 1,500 exemplaren werd door Richard Grafton gedrukt, waarvan elke curaat er een moest hebben, en elke abdij zes. Eene proclamatie, in Mei 1540 uitgevaardigd, beval dit op straffe van veertig schellingen boete maandelijks, en de prijs der bijbels werd bepaald op tien schellingen ongebonden, en twaalf schellingen goed gebonden met sloten. Toen Bonnar in dit jaar tot bisschop van Londen werd aangesteld, plaatste hij zes bijbels in zijne hoofdkerk, met eene raadgeving aan de lezers, vastgeheeht aan de pilaren, waaraan de boeken waren geketend. Deze raadgeving hield in, dat al wie kwam om te lezen, zich gereed moest maken om gesticht en beter gemaakt te worden, en zijne gereedheid moest voegen aan de bevelen des konings; dat hij met zich moest brengen bescheidenheid, een eerlijk voornemen, liefdadigheid, eerbied en een rustig gedrag; dat er niet zoo velen te zamen moesten komen, dat zij eene menigte uitmaakten; dat geene verklaring er aan gegeven moest worden, dan hetgeen verklaard wordt in het boek zelf; en dat het niet gelezen moest worden met gedruisch ten tijde der godsdienstoefening, en geen twist of woordenstrijd daarbij moest plaats hebben.

De beroemdste vertaling van dezen tijd was echter die, welke door den aartsbisschop Cranmer in 1534 werd bevorderd, nadat de pauselijke magt in Engeland was afgeschaft, en de oppermagt van den koning door eene parlementsacte was bepaald. Zij verscheen in April 1539, was gedrukt door Grafton en Whitechurch, en werd de Groote Bijbel genoemd; doch gedurende de geheele regering van Hendrik VIII. waren de vrienden der Hervorming ijverig in de weer, om Engelsche vertalingen te verbeteren en in te voeren, die gretig door het volk werden ontvangen, hoewel zij vele moeijelijkheden te verduren hadden door de ingekankerde vooroordeelen van eene sterke Roomsche partij en de onstandvastigheid van een absoluut monarch. Het bezit der Schriften was dan ook volstrekt niet zeker, daar de koning in zijne proclamatie verklaarde, dat het niet zijn pligt was om ze in het Engelsch toe te staan, maar zijne goedheid en milddadigheid jegens zijn volk zulks deden, en hij vermaande hen daarvan geen slecht gebruik te maken. De Roomsche geestelijken, wetende, dat het Hervormde geloof door dit voorregt ten krachtigste zou bevorderd worden, deden alles, wat zij konden, om de vertalingen in minachting te brengen. Ook behield de Roomsche partij in het parlement, dat den 22sten Januarij 1542 vergaderde, de overhand, en er werd eene acte voor het bevorderen van de ware godsdienst enz. aangenomen, die inhield, dat het volk misbruik had gemaakt van het lezen der Schriften, en Tyndale's vertaling verbood. De andere vertalingen mogten gebruikt worden, mits alle aanteekeningen onleesbaar werden gemaakt, op straffe van veertig schellingen. Het lezen van den bijbel werd ook beperkt tot bepaalde personen. Men zegt, dat de herhaalde klagten over het slechte gebruik, dat het volk van de Schriften maakte, door te twisten over hetgeen het las, Hendrik er toe bragten om alle uitgaven te verbieden, behalve die door het parlement toegestaan, hetgeen eigenlijk niet kon bepaald worden.

Hendrik VIII. werd bij zijn dood in 1547 opgevolgd door Eduard VI., gedurende wiens korte regering veel aanmoediging aan de verspreiding van den Engelschen bijbel gegeven werd; de bisschoppen kregen ook bevel om op hunne synoden en visitatiën de geestelijken te onderzoeken aangaande hunne kennis der Heilige Schriften. Hoewel de regering van dezen vromen en jeugdigen monarch niet langer dan zeven en een half jaar duurde, was de ijver voor de verbreiding van Gods Woord in de moedertaal zoo groot, dat er in deze korte tijdruimte niet minder dan elf gedrukte uitgaven van den Engelschen bijbel en zes van het Nieuwe Testament verschenen. Verschillende verbeteringen werden er ook aangebragt in de wijze om de godsdienstoefening te houden. De Brief en het Evangelie van de mis moesten in het Engelsch gelezen worden, en er werd bevolen, dat op alle Zon- en Feestdagen een hoofdstuk van het Nieuwe Testament in het Engelsch bij de metten, en een hoofdstuk van het Oude Testament bij de vesper gelezen zou worden. Dit bevel werd in 1549 verwisseld voor dat van twee lessen uit het Oude en het Nieuwe Testament te lezen, respectievelijk onmiddellijk na de Psalmen bij het morgen- en het avondgebed.

De Hervorming maakte onder Eduard VI. de bemoedigendste vorderingen. Alle beelden moesten uit de kerken worden genomen, en er werd bepaald, dat er niet langer gebeden voor de dooden gedaan zouden worden; de oorbiecht en transsubstantiatie werden voor onschriftuurlijk verklaard, en de geestelijken kregen verlof om te huwen. Deze belangrijke veranderingen in het geloof en de gebruiken ontmoetten de grootste goedkeuring bij de geestelijken en het volk, en de weêrspannige prelaten, Gardiner en Bonnar, werden naar den Tower gezonden. Het werd

noodzakelijk geacht, dat er stappen gedaan zouden worden om eene reeks van geloofsartikelen gereed te maken, die de geloofsbelijdenis van de nu Hervormde Kerk van Engeland zouden uitmaken. Daarom kreeg de koning in 1549 de magt om eene commissie van zestien bisschoppen en geestelijken en zestien leeken voor dit belangrijke doel te benoemen, en in 1552 werd er eene reeks van artikelen, twee en veertig in getal, opgemaakt in eene convocatie te Londen gehouden, welke op koninklijk bevel bekend gemaakt werden. Deze artikelen, waarop de negen en dertig artikelen, die nu in gebruik zijn, zijn gegrond, werden voornamelijk aan Cranmer en Ridley toegeschreven; maar naar alle waarschijnlijkheid waren zij het voortbrengsel van een veel grooter aantal bisschoppen en godgeleerden, door wie zij zorgvuldig onderzocht en overwogen werden.

In geen land van Europa had de groote Hervorming der zestiende eeuw met meer bedaardheid en zorg plaats dan in Engeland. Zoowel in leer als in ceremoniën onderging de Engelsche kerk eene langzame maar krachtige verbetering door het wegnemen van die bedorvenheden, welke langzamerhand de zuivere en heilige inrigting van de Christelijke kerk ontdaan en bijna geheel misvormd hadden. Onder Eduard VI. werd bevolen, dat de kerkdienst in het Engelsch zou gehouden worden. Dit was eene allerbelangrijkste verandering, daar tot nog toe het geheele rituaal, te Rome zaâmgesteld zijnde, waar de Latijnsche taal werd gesproken, uit eene verzameling van gebeden in de Latijnsche taal bestond, waarmede het Engelsche volk over het algemeen geheel onbekend was. Eene groote verandering had er te dier tijde plaats in de wijze om het avondmaal te vieren. Sedert het concilie van Constanz in 1404 was het het onveranderlijke gebruik van de Roomsche kerk geweest, om den beker aan de leeken te ontzeggen. In 1547 bepaalde echter eerst de convocatie, en later het parlement, dat alle personen het sacrament in beiderlei gedaanten zouden ontvangen. Deze verandering leidde tot de benoeming eener commissie uit de geestelijken, om eene eenvormige orde voor de communie op te maken, volgens de regels der Schrift en het gebruik der eerste Kerk. Dezelfde commissie kreeg het volgende jaar in last om eene nieuwe Liturgie zamen te stellen, die in weinige maanden gereed was en de nieuwe communiedienst bevatte. De geestelijken, aan welke deze belangrijke taak werd toevertrouwd, waren mannen van naam, die later tot aanzien in de kerk werden verheven, en de zoo ontstane Liturgie werd bekrachtigd door den koning en het parlement. Zij is gewoonlijk bekend onder den naam van het Eerste Boek van Eduard VI.

De nieuwe Liturgie werd vervolgens herzien door Cranmer, geholpen door twee uitstekende Hervormers, Maarten Bucer en Petrus Martyr, en de toen gemaakte veranderingen bestonden voornamelijk in het bijvoegen van de zinnen, de vermaning, de belijdenis en de absolutie, waarmede de morgen- en avonddiensten beginnen. Verschillende ceremoniën, die zich in het vorige boek bevonden, waren hierin weggelaten, zooals het gebruiken van olie bij den doop, het zalven der zieken, gebeden voor de zielen van afgestorvenen, het bevel om water met den wijn te vermengen en verscheidene andere. Ook de kleederen der geestelijken, door het eerste boek voorgeschreven, moesten vervallen, en het gebruik om te knielen bij het sacrament werd zoodanig verklaard, dat men verhinderde, dat het verward werd met de afgodische aanbidding van den ouwel. Deze verbeterde Liturgie, die weder door het parlement bekrachtigd werd, draagt dikwijls den naam van het Tweede Boek van Eduard VI.

De vroegtijdige dood van Eduard en de opvolging van Maria strekten in hooge mate om alles te ontdoen, wat reeds in het werk der Hervorming gedaan was. Eene van de eerste handelingen der nieuwe koningin, bij hare troonsbeklimming in 1553, was het herroepen van de bekrachtiging der Liturgie door haren voorganger, daar deze onbestaanbaar was met het Roomsche rituaal, dat zij besloten had weder in te voeren. Het werk der vervolging begon nu, en vele van de voornaamste verdedigers der Hervormde beginselen waren genoodzaakt eene schuilplaats te zoeken op eene vreemde kust. Te Genève gaven zij in 1557 een Engelsch Nieuw Testament in het licht, het eerste waarin de verzen door nummers waren afgescheiden.

De ongelukkige regering van Maria was spoedig ten einde, en Elisabeth, die haar opvolgde, was even Protestantsch als Maria Roomsch geweest was. Zoodra zij den troon beklom, werd er eene nieuwe acte aangenomen, waarbij de oppermagt der koningin werd bevestigd, en al de wetten herroepen werden, die tijdens de regering van Maria voor de herstelling der Roomsche godsdienst waren aangenomen. De Engelsche dienst werd weder in gebruik gebragt. Eene commissie van bekwame godgeleerden, waarvan Mattheüs Parker, naderhand aartsbisschop van Canterbury, lid was, werd er benoemd, om de Liturgiën van koning Eduard op nieuw te herzien, en om daaruit een gebedenboek zamen te stellen ten gebruike van de Kerk van Engeland. Na veel beraadslaging werd het Tweede

Boek van koning Eduard door de commissie aangenomen en door het parlement bekrachtigd, met bijvoeging van zekere lessen, die elken Zondag van het jaar gebruikt moesten worden, eenige veranderingen in den vorm van de Litanie en de bijvoeging van twee zinnen bij het toedienen van het sacrament aan communicanten. Eene van de veranderingen in de Litanie bestond in het weglaten van de woorden: „Van de tiranny van den bisschop van Rome en al diens verfoeijelijke snoodheden," die een gedeelte uitmaakten van de laatste vervloeking in het Eerste en het Tweede Boek van koning Eduard. Bij de eerste smeeking voor de koningin werden gevoegd de woorden: „Versterken in de ware aanbidding van U in regtvaardigheid en heiligheid van leven." De twee zinnen, die er ingelascht werden bij het toedienen van het sacrament, bestonden uit deze woorden, uit het Eerste Boek van koning Eduard genomen, maar weggelaten in het Tweede: „Het ligchaam van onzen Heer Jezus Christus, dat voor u gegeven werd," en „Het bloed van onzen Heer Jezus Christus, dat voor u werd vergoten, beware uw ligchaam en uwe ziel voor het eeuwige leven." Eenige veranderingen werden er ook gemaakt ten aanzien van het sanctuarium en de juiste plaats voor het lezen bij de godsdienstoefening. De kleederen in het Eerste Boek vermeld, doch in het Tweede bevolen om niet te gebruiken, werden weder aangenomen. Twee gebeden voor de koningin en de geestelijken werden aan het einde der Litanie gevoegd, en eene noot, die aan het einde der communiedienst was geplaatst, om den zin te verklaren, waarin Christus tegenwoordig was in het sacrament, werd weggelaten, opdat, ten gevolge van het bestaande verschil van meening, het punt geheel onbepaald zou worden gelaten. De Engelsche Liturgie, aldus in haar geheel, werd eerst alleen in het Latijn uitgegeven, en in 1571 verscheen er eene Engelsche vertaling van onder toezigt van de convocatie en met eenige geringe veranderingen. Het nieuwe rituaal werd beschermd door de Acte van uniformiteit in de Liturgie en de Dienst in de Kerk, doch een aantal geestelijken, veertien bisschoppen ingesloten, weigerden zich er naar te schikken. Deze Liturgie was echter gedurende vier en veertig jaar van kracht, toen verschillende bedenkingen door de Puriteinen er tegen gemaakt werden.

Gedurende de regering van Elisabeth werd de Engelsche bijbel wijd en zijd verspreid onder alle klassen van menschen. De Geneefsche bijbel, die aan de koningin was opgedragen, verscheen kort na hare troonsbestijging, en in zestig jaren werden niet minder dan dertig uitgaven er van in Engeland gedrukt. De beroemdste vertaling van den bijbel, die gedurende Elisabeths regering volbragt werd, was echter die, welke gewoonlijk bekend is onder den naam van den Bijbel van den Bisschop, daar zij volbragt was onder het oppertoezigt van Parker, aartsbisschop van Canterbury. Zij werd ondernomen op bevel der koningin, en de zorgvuldigste schikkingen werden er gemaakt, opdat het werk zoo volkomen mogelijk zou zijn. De Schriften werden in vijftien deelen gescheiden, die onder acht Engelsche bisschoppen werden verdeeld, met een uitgekozen aantal geleerde leeken. Om eenheid aan het plan te geven, werd de geheele vertaling verrigt onder het bestuur en onderworpen aan de herziening van den aartsbisschop zelven, aan wiens ijverige zorg en bekwaamheid het werk veel van de beroemdheid te danken heeft, die het verkreeg.

Met de Hervorming in Engeland herlevendigde het gebruik om redevoeringen tot het volk te houden om den bijbel te verklaren. Dit oude gebruik, dat bijna in onbruik was geraakt, werd nu hervat door de voornaamste prelaten der Engelsche kerk. Tijdens de regering van Eduard VI. had er slechts om de drie maanden eene predikatie plaats, dat op bevel van Elisabeth in 1559 veranderd werd in eene geregelde maandelijksche predikatie, terwijl Jacobus I., in 1608 beval, dat de geestelijken elken Zondag eene preêk zouden houden. Vele geestelijken waren echter volstrekt niet in staat om dit gedeelte hunner dienst te vervullen, en wel zoo velen, dat er bij het einde der regering van Elisabeth niet minder dan 8,000 gemeenten waren, die predikanten hadden, welke niet in staat waren om kanselreden te vervaardigen. Om hierin verbetering aan te brengen waren er reeds twee boeken met preêken gereedgemaakt en uitgegeven, met bevel dat er eene van de preêken op elken zon- en feestdag zou gelezen worden, als er geene predikatie werd gehouden. Het eerste deel werd in 1547 uitgegeven, en bestaat uit korte redevoeringen, die het leerstellige en het praktische op schoone wijze met elkander vereenigen, en verondersteld worden door Cranmer, Ridley en Latimer geschreven te zijn. Het tweede deel, dat eerst in 1563 verscheen, wordt geheel toegeschreven aan den bisschop Jewel.

Eduard VI. klaagt in zijn dagboek, dat de vooroordeelen van eenige bisschoppen hem beletten om eene hervorming in de uitwendige ceremoniën der kerk teweeg te brengen, zooals hij die vurig wenschte. De Protestanten in Engeland waren volstrekt niet tevreden met de weinige verbeteringen, die Luther in

het rituaal aanbragt, en hoewel zij niet zoo verre als Calvijn wenschten te gaan, waren zij toch zeer verlangend, dat eenige aanstootelijke plegtigheden en gebruiken, die Luther toeliet, uit de Hervormde kerk van Engeland zouden gebannen worden. Dit was in het bijzonder het geval met de priesterkleederen, de waskaarsen, het Latijnsche missaal, beelden, crucifixen en de elevatie der hostie. Het is verre van onwaarschijnlijk, dat, als het leven van Eduard VI. eenige jaren langer had geduurd, de Engelsche kerk de theorie van Calvijn in hare vormen, leer en inrigting naderbij gekomen zou zijn, dan nu het geval is. De beperkte uitgestrektheid der hervorming van haar rituaal, vergeleken met het rituaal van vele Protestantsche kerken in het overige gedeelte van Europa, gaf aanleiding tot de afgescheidenen, Puriteinen geheeten, en aan die afscheiding van de kerk van een groot aantal naauwgezette Protestanten, die tot den huidigen dag heeft voortgeduurd.

Hoewel koningin Elisabeth uitwendig de zaak der Hervorming begunstigde, en zelfs in sommige gevallen de aanhangers der Roomsche godsdienst vervolgde, was zij persoonlijk geneigd tot eenige leerstellingen van de Roomsche kerk en eenige weelderige ceremoniën van haar rituaal. Men zegt, dat zij gebeden aan de Maagd opzond, en dat zij langen tijd in hare eigene kapel het crucifix en de brandende waskaarsen heeft gebezigd, zelfs toen er bevel was gegeven, dat deze uit alle andere kerken in het koningrijk weggenomen moesten worden. En het is opmerkenswaardig, dat gedurende hare geheele regering de wet tegen het aangaan van huwelijken door geestelijken, die door Maria was aangenomen, niet herroepen werd; eerst in 1603, onder Jacobus I., had deze herroeping plaats. Maar niettegenstaande Elisabeths geheime gehechtheid aan eenige deelen van het Roomsche rituaal had zij voldoende aanmoediging aan de zaak der Hervorming gegeven, om zich de boosheid van den paus op den hals te halen, en in 1569 werd zij met een vonnis van excommunicatie bezocht, gevolgd door eene bulle, die haar van den troon ontzette, die hare onderdanen van hunne getrouwheid ontsloeg, en hen met een vloek bedreigde, zoo zij het waagden haar te gehoorzamen. Deze aanval van den kant van Rome verbrak den laatsten schakel, die de koningin aan de Roomsche godsdienst verbond.

Elisabeth bevond zich nu in een dubbelen strijd, met de Roomschgezinden aan den eenen, met de Puriteinen aan den anderen kant. Zij maakte haar besluit bekend om de Hervormde Kerk van Engeland te ondersteunen, waarvan zij bij de wet het aardsche hoofd was. De onderteekening van de Negen en Veertig artikelen werd voor noodzakelijk verklaard. Zoowel de Roomschgezinden als de Puriteinen, die zich uitwendig naar de kerk hadden geschikt gedurende de twaalf eerste jaren van Elisabeths regering, verlieten nu hunne parochiekerken en scheidden zich formeel af. Middelerwijl was er in de kerk en in het parlement eene vrij sterke en invloedrijke partij, die de oorzaken der scheuring zocht weg te nemen, door zeer groote veranderingen in de gebruiken en ceremoniën der kerk voor te stellen. De koningin was echter onverbiddelijk, en trachtte door daden van wreedheid en onverdraagzaamheid, die haar karakter en hare regering schande aandeden, de tegenwerpingen van een groot en voornaam gedeelte harer onderdanen te onderdrukken. Jegens hare vroegere vrienden, de Roomschgezinden, was Elisabeth niet goedaardiger. Tegen hen zoowel als tegen de Puriteinen stak zij den sterken arm des gewelds uit, en zij vervolgde hen op vele en verschillende wijzen. De universiteiten werden voor hen gesloten, en alle middelen om hunne priesters in Engeland op te voeden werden hun ontnomen. Ten gevolge van deze harde en onverdraagzame maatregelen werd het eerste Roomsche collegie te Douay in 1568 opgerigt, dat tien jaar daarna naar Rheims werd overgebragt. Een ander collegie ter opvoeding van Engelsche priesters werd door Gregorius XIII. te Rome gesticht. Velen gingen uit deze seminariën in het buitenland om het Roomsche geloof in Engeland voort te planten, doch het werd voor verraderij verklaard om hen te huisvesten. De eene wet werd na de andere aangenomen, die met de uiterste wreedheid tegen de aanhangers der Roomsche kerk gerigt was; den Roomschen werd zelfs verboden om, onder welk voorwendsel ook, verder dan vijftig mijlen van hunne gewone woonplaats te gaan, op verbeurte van hunne goederen en de opbrengsten hunner landerijen gedurende hun leven.

De troonsbestijging van Jacobus I. na den dood van Elisabeth scheen den Puriteinen gunstiger vooruitzigten te schenken, hoewel niet aan de Roomschgezinden. Daar hij in de Presbyteriaansche kerk van Schotland was opgevoed, kon men met zekerheid verwachten, dat hij meer sympathie voor de Puriteinen dan voor de Prelatisten zou bezitten; doch naauwelijks zat hij veilig op den Engelschen troon, of hij verklaarde zich ten gunste eener Episcopaalsche kerk, en gaf als zijne overtuiging te kennen, dat „waar geen bisschop was, ook spoedig geen koning meer

zou zijn." Doch niettegenstaande zijne spoedige verandering van gevoelens gaf de nieuwe monarch in zoo verre toe aan eene petitie van de Dissenters in 1603, dat hij eenige misbruiken verbeterde, waarover zij klaagden, eene herziening en verbetering beval van de Liturgie, en voor eene uitnemende vertaling van de Schriften in de Engelsche taal zorgde, die nog steeds hare plaats inneemt als de eenige goedgekeurde vertaling van den bijbel. De veranderingen in de Engelsche Liturgie op de Conferentie van HamptonCourt gemaakt, die door Jacobus was bijeengeroepen, waren weinig en van geen belang; deze veranderingen werden op bevel des konings bekendgemaakt, en algemeen aangenomen, hoewel zij door het parlement nooit bekrachtigd zijn. Geene bijzondere veranderingen werden er in de Engelsche Liturgie gemaakt, hetzij gedurende de regering van Karel I. of de Republiek, doch bij de troonsbeklimming van Karel II. drongen de Presbyteriaansche geestelijken bij den koning er op aan, om eene conferentie te dien einde bijeen te roepen. Dit werd dan ook gedaan, doch zij leidde tot niets, behalve dat eenige veranderingen door de Episcopaalsche godgeleerden werden voorgesteld, die spoedig daarna door de geheele geestelijkheid werden aangenomen.

Gedurende de regering van Jacobus I. werden de Puriteinen en de Roomsch-Catholieken met groote gestrengheid behandeld, en vele Puriteinen waren genoodzaakt naar de Nederlanden de wijk te nemen, van waar weder verscheidene naar Amerika verhuisden. Onder dezen monarch begonnen de leerstellingen, later door Arminius in ons vaderland geleerd, door een vrij groot aantal Episcopaalsche geestelijken in Engeland omhelsd en verbreid te worden. Zoo werd de Engelsche kerk niet alleen aangevallen door Puriteinen en Roomschgezinden van buiten, maar zij bevatte ook in haar eigen boezem twee partijen, die in hare leerstellige gevoelens wijd van elkander verschilden, daar de eene partij Arminiaansche en de andere Calvinistische beginselen toegedaan was. Deze inwendige verdeeldheden werden met veel bitterheid onderhouden, en de punten van verschil werden eindelijk openlijk behandeld in twee conferentiën van de geestelijken, welke in 1625 gehouden werden. Karel I. kantte zich sterk aan tegen de Puriteinen binnen en buiten de kerk, en de staatkunde van Laud, aartsbisschop van Canterbury, leidde tot de toepassing van de uniformiteitswetten tegen de Dissenters. Men verdacht dezen prelaat op goeden grond, dat hij weder de Roomsche godsdienst in Engeland wenschte in te voeren. Het volk en het parlement werden spoedig het gevaar gewaar, waaraan het land was blootgesteld, van een eigendunkelijken monarch en een half-Roomschen primaat. In 1640 werden er stappen gedaan om de nieuwigheden van Laud tegen te gaan en de gestrengheid, waarmede zij ingevoerd werden. Het regt der bisschoppen om zitting te hebben in het parlement werd nu openlijk besproken, en talrijke petitiën werden er op de tafel van het Lagerhuis gelegd, om de afschaffing te verzoeken van den Episcopaalschen vorm van kerkbestuur.

De Puriteinsche partij had nu de meerderheid in het land verkregen, en het Lagerhuis, toegevende aan de wenschen des volks, nam eene acte aan, welke inhield, dat geen bisschop eene stem zou hebben in het parlement, regtsmagt in de star-chamber (een geregtshof thans opgeheven) of eenig gezag in wereldlijke zaken. Onder denzelfden invloed werd er een ontwerp van wet in het parlement gebragt, om het gebruik van het teeken des kruises bij den doop te maken, het dragen van het koorhemd bij de godsdienstoefening en het buigen bij den naam van Jezus af te schaffen. Er werd bevolen, dat het hekwerk om de communietafels zou worden weggenomen, en de soldaten van het parlement begingen, in hunnen ijver tegen het Episcopaat, de schandelijkste daden van vernielzucht tegen de kerken. Zij verbraken de orgels, schonden de doopvonten, en verscheurden de bijbels en gebedenboeken. Nu werd er eene stoute poging gedaan om het Presbyterianismus op de puinhoopen der Episcopaalsche inrigting te vestigen. In de vergadering van Westminster, die in 1643 werd gehouden, maakten de Presbyterianen eene bepaalde meerderheid uit, doch de koene houding, die een klein doch geleerd hoopje Independenten aannam, belette, dat er eenige afdoende stappen werden gedaan om de Engelsche kerk van eene Episcopaalsche in eene Presbyteriaansche te veranderen.

De kerkelijke inrigting van Engeland zonk gedurende de Republiek met elken dag in de openbare achting. In 1644 werd er bevolen, dat Kersdag als een vasten- in plaats van als een feestdag zou gevierd worden. Er werd verboden, dat de Liturgie in het openbaar gebezigd zou worden, en de parochiekerken werden voornamelijk door Presbyterianen of Independenten bezet. Zoo verre werden de zaken door Cromwell gedreven, dat hij eene proclamatie uitvaardigde, waarbij aan elken predikant van de Engelsche kerk verboden werd om te prediken, de sacramenten toe te dienen of in scholen te onderwijzen, op straffe van gevan-

genschap of verbanning. De Liturgie werd nog slechts in eenige huisgezinnen gelezen, en de geestelijken der Engelsche Kerk waren nu bijna geheel tot zwijgen gebragt, daar de godsdienstige wereld van Engeland verdeeld was in Independenten en Presbyterianen.

De restoratie van Karel II. bragt echter de zaken tot den vorigen staat terug. De Liturgie werd in 1660 weder ingevoerd, en korten tijd daarna werd de Uniformiteits-acte aangenomen, waardoor allen, die weigerden de kerkgebruiken in acht te nemen en de leerstellingen van de Kerk van Engeland te onderteekenen, van hare gemeenschap werden uitgesloten, en zoo zij geestelijken waren, werden zij van hun ambt ontzet. Deze acte kwam op den 24sten Augustus 1662 in werking, toen ongeveer 2,000 predikanten werden afgezet, die er zich niet naar wilden schikken. De dood van Karel II. en de opvolging van Jacobus II. deed aanvankelijk eenige hoop ontstaan op eene verbetering in den toestand der Non-Conformisten, daar de listige vorst zijne regering begon met eene verklaring, waarbij vrijheid van geweten aan al zijne onderdanen toegestaan, en de strafwetten en zelfs de eed van opperheerschappij en die van geheehtheid afgeschaft werden. Deze schijnbare liberaliteit jegens de Dissenters was verbonden met de ontmoedigendste behandeling van de Kerk van Engeland, daar eene kerkelijke wet werd uitgevaardigd, waarbij zeven personen bekleed werden met eene volledige en onbeperkte magt over de geheele inrigting. Onder al die bewegingen van den koning lag het geheime plan om de Roomsche godsdienst weder de plaats te doen innemen, die zij vroeger in Engeland als de heerschende godsdienst van het land had ingenomen. Dit plan leidde, in plaats van volvoerd te worden, tot die sterke ontwikkeling van gevoel, die de omwenteling van 1688 vergezelde, en de Protestantsche kerk van Engeland voor goed vestigde. De regering van Willem III., die na de verdrijving van Jacobus op den troon werd geplaats, was bepaaldelijk gunstig voor de Dissenters, daar de Acte van Verdraagzaamheid werd aangenomen, die de Protestantsche Non-Conformisten van allerlei soort, behalve de Socinianen, bevrijdde van de straffen, bij de Uniformiteits-acte bepaald. De afschaffing van het Episcopaat in Schotland en de herstelling van het Presbyteriaat als de heerschende godsdienst van dat land, wekten echter eenige vrees op, grondeloos zooals bleek, in de gemoederen van vele Engelsche geestelijken, dat Willem zich in hunne kerk zoude mengen. Het eenige merkwaardige in dit tijdperk van de geschiedenis der Engelsche kerk was de twist, die in 1689 in de kerk ontstond tusschen de Non-Jurors (Niet-Zweerders) en Jurors (Zweerders) of Hooge-Kerklieden en Lage-Kerklieden. De Non-Juring (Niet-Zwerende) partij weigerde de aanspraak van Willem III. op de kroon van Groot-Brittanje te erkennen, in het geloof, dat Jacobus VI., hoewel uitgesloten, nog haar wettige souverein was. Zij nam de leer der lijdelijke gehoorzaamheid in acht, of dat het niet wettig is voor het volk, in welke omstandigheden ook, om den souverein te weêrstaan. Zij geloofde, dat de erfopvolging op den troon een Goddelijk regt is, en niet veranderd kan worden; dat de kerk aan God alleen onderworpen is; dat de bisschoppen, door Willem III. afgezet, bisschoppen bleven, niettegenstaande die afzetting, gedurende hun geheele leven, en dat zij, die in hunne plaats werden gesteld, overweldigers waren, oproerlingen in den staat en scheurmakers in de kerk, gelijk ook allen, die met hen gemeenschap onderhielden; en dat die scheuring zou nederkomen op het hoofd van diegenen, die geen berouw gevoelden, en niet tot de kerk wilden terugkeeren.

De achttiende eeuw ving aan onder bittere twisten tusschen de Hooge- en de Lage-kerk-partij, niet over theologische punten, maar over punten van staatkunde en van partijgeest. De godsdienst en de geleerdheid stonden toen op een lagen trap in de Kerk van Engeland, en toch hebben de Engelschen aan dat donkere tijdperk de oprigting van twee godsdienstige vereenigingen te danken, die van dien dag tot aan den tegenwoordigen onberekenbaar goed hebben gedaan. Wij bedoelen de Maatschappij tot bevordering van Christelijke kennis, in 1698 gesticht, en de Maatschappij tot Verbreiding van het Evangelie in vreemde landen, in 1704 opgerigt. Eenige jaren later ontstond de Bangorische twist, die voornamelijk merkwaardig is, omdat hij leidde tot de ontbinding der convocatie in 1717, in zoo verre het bestuur van openbare zaken aangaat. Beide huizen komen, wel is waar, geregeld bijeen bij het begin van elke zitting van het parlement, doch hoewel de leden mogen overwegen en redetwisten, zij hebben de magt niet om een enkel punt uit te maken. (Zie Convocatie.)

In den beginne gevoelden vele Engelsche geestelijken, dat het opheffen der convocatie een groote last was, maar nu hare leden aan de staatszaken onttrokken waren, wijdden zij hun tijd en hunne aandacht meer uitsluitend aan de studiën en pligten van hun ambt. Dien ten gevolge ontstond er eene bepaalde verbetering in dezen tijd in het karakter der Engelsche theologische letterkunde. De godsvrucht der Kerk van Engeland ontving ook niet weinig aandrift door den arbeid van Johannes en Karel Wesley, Whitfield

en hunne volgelingen (Zie METHODISTEN). Deze ernstige mannen reisden met apostolischen ijver van plaats tot plaats geheel Engeland door, en predikten de waarheid, gelijk zij is in Jezus. Bewonderende menigten bezochten hunne godsdienstoefeningen, terwijl vele parochiekerken letterlijk ledig waren. Het gevolg was, dat er bij niet weinige Engelsche geestelijken een geest van bittere vervolging tegen de Methodisten ontstond. Deze hevige vijandschap was echter voornamelijk beperkt tot ondergeschikte orden van geestelijken, terwijl de bisschoppen met meer voorzorg handelden. Daar Whitfield Calvinistische gevoelens had aangenomen, en de Wesleys Arminiaansche leerstellingen toegedaan waren, verdeelden de Methodisten zich in twee partijen, die sedert dien tijd afzonderlijke gemeenten hebben uitgemaakt onder de namen van *Wesleysche Methodisten* en *Calvinistische Methodisten*. Hoewel de Engelsche kerk sedert de troonsbeklimming van den tweeden Karel streng Arminiaansch was, vervolgde deze de Wesleys en hunne volgelingen met de meeste hevigheid.

Gedurende de laatste helft der achttiende eeuw maakte de Kerk van Engeland weinige vorderingen in gezonde theologische leer of in ernstige pogingen om de waarheid te verbreiden. Een geest van koelheid en onverschilligheid voor de levende godsdienst heerschte er ruimschoots onder de geestelijken, en nog meer onder de leeken. Te dier tijde werd er eene groote vereeniging gesticht, die, naar hare plaats van zamenkomst, de *Feathers Tavern Geestelijkheid* werd genoemd, welke bij de wetgevende magt op de wegneming van de vervloekingszinnen uit de *Athanasiaansche geloofsbelijdenis* aandrong, alsmede op de herroeping van de Acte van Elisabeth, die de onderteekening eischte van de Negen en dertig artikelen van elken geordenden geestelijke der kerk. Deze inzigten, hoewel gekoesterd door een groot aantal geestelijken en aangenomen door eenige leden van het Lagerhuis, leidden niet tot die veranderingen, die gewenscht werden. Een scherpe strijd van schotschriften volgde er over de onderteekening van de Artikelen, maar de Feathers Tavern Vereeniging werd zoo overwonnen door de kracht der openbare meening, dat zij spoedig ophield te bestaan, en tot op den tegenwoordigen tijd wordt de onderteekening *ex animo* van de Negen en dertig artikelen gebiedend geëischt door de wetten der kerk van elken kandidaat voor het leeraarsambt. Tegen het einde der vorige eeuw en gedurende de tegenwoordige is de Kerk van Engeland in leven en kracht steeds toegenomen. De evangelische waarheid wordt van hare kansels meer algemeen geleerd, en hoewel sedert 1833 de ANGLO-CATHOLIEKEN (zie ald.) in aantal en invloed zijn toegenomen, is de kerk sedert de Hervorming waarschijnlijk nooit meer door het Engelsche volk geliefd geweest. De talrijke instellingen, die in haren boezem voor de verbreiding van het Evangelie zijn ontstaan, openbaren op treffende wijze de levende magt, die haar als eene groote afdeeling van de Kerk van Christus bezielt. De afscheiding is thans sterk in Engeland, maar de Kerk van Engeland heeft een oneindig sterkeren invloed op den algemeenen geest, dan waarop alle afgescheidene gemeenten te zamen genomen zich met mogelijkheid kunnen beroemen. Sedert deze eeuw begon, is de grootste ijver van tijd tot tijd van den kant der kerk getoond, om zooveel mogelijk de armoede van geest weg te nemen, die voornamelijk te Londen en in andere groote steden heerscht. Tot dit belangrijke werk zijn niet minder dan tusschen de twee en drie duizend kerken gebouwd. De fondsen, voor deze talrijke stichtingen benoodigd, zijn deels door giften bijeengebragt, en deels door het parlement toegestaan.

De Kerk van Engeland, hoewel vereenigd in het aannemen van één algemeene geloofsbelijdenis, zooals die vervat is in de Negen en dertig artikelen, is evenwel verdeeld in drie verschillende partijen, die gewoonlijk bekend zijn onder de namen van de Hooge-Kerk, de Lage-Kerk en de Breede-Kerk. De Hooge-Kerk partij heeft altijd geijverd voor het gezag der kerk, de apostolische waardigheid der geestelijken en de kracht der sacramenten. Op deze punten gelijken hunne meeningen op die der Tractarianen of Anglo-Catholieke partij, waarmede zij dan ook bijna geheel vereenzelvigd zijn geworden. De Lage-Kerk of de Evangelische partij heeft zulke neigingen om te Romaniseren niet, maar belijdt de zuivere schriftmatige leerstellingen van de beste schrijvers onder de Hervormers. De Breede-Kerk partij is van betrekkelijk nieuwere dagteekening, daar zij ontstaan is door Dr. Arnold van Rugby. Zij neemt eene plaats in tusschen de Hooge- en de Lage-Kerk partij, en is gegrond op het beginsel, dat elke leer onderworpen moet worden aan de onderzoeking der menschelijke rede.

De leerstellingen van de Kerk van Engeland zijn vervat in hare Artikelen en hare Liturgie; hare wijze van eeredienst is voorgeschreven in haar Book of Common Prayer of Ritnaal, en hare tucht wordt geregeld door de Canons van 1603. Er zijn drie Hoven van tucht in Engeland: dat van den bisschop, dat van den aartsbisschop, en het hoogste van alle, dat van

den souverein, dat de Geheime Raad heet en alle beroepen van mindere kerkelijke hoven hoort, en dienaangaande einduitspraak doet.

Er zijn drie orden van geestelijken in de Kerk van Engeland: Bisschoppen, Priesters en Diakenen (zie ald.); behalve deze zijn er verscheidene dignitarissen: *Aartsbisschoppen*, *Dekens en Kapittels*, *Aartsdiakenen* en *Landdekens*. Al deze orden en dignitarissen hebben zekere territoriale jurisdictiën, die hun zijn aangewezen. Engeland is verdeeld in twee aartsbisdommen of provincièn: Canterbury en York; het eerste bestaat uit een en twintig bisdommen of diocesen, het laatste uit zeven. Alle aartsbisschoppen, bisschoppen, dekenen en een groot aantal geestelijken worden door de kroon aangesteld. Er zijn drie soorten van beneficiariussen in de Engelsche kerk, namelijk: rectors, vicarissen en permanente curaten. De rectors ontvangen al de tienden van de parochie; de vicarissen en permanente curaten zijn de gemagtigden van de bezitters der tienden, en ontvangen er slechts een gedeelte van. Deze personen worden voor hun leven aangesteld. De gewone curaten worden aangesteld door de beneficiariussen, die zij bijstaan.

Het inkomen van de Kerk van Engeland wordt ontleend aan de volgende bronnen: landen, tienden, belastingen voor het onderhoud der kerk, huur van banken, paaschgaven en koorhemd-emolumenten, dat is: emolumenten voor begrafenissen, doopen, enz. Om het tractement van de beneficiariussen der kleinere beneficiën te vermeerderen, ontvangen de Bestuurders der gift van koningin Anna jaarlijks de som van £ 14,000 (*f* 168,000), de opbrengst van eerstelingen en tienden (zie Annaten), en de Kerkelijke Commissarissen gebruiken voor hetzelfde doel een gedeelte van de overblijvende inkomsten der bisschoppelijke en kapittelgoederen. Men veronderstelt, dat al de inkomsten der kerk niet minder dan £ 5,000,000 (*f* 60,000,000) bedragen, op de meest ongelijke wijze verdeeld onder de verschillende orden van geestelijken, zoodat, terwijl de dignitarissen zeer groote inkomsten hebben, de hardwerkende curaten dikwijls een zeer klein inkomen genieten, dat zelden jaarlijks £ 80 (*f* 960) te boven gaat.

ENGIL, een woord dat zeer dikwijls in den koran voorkomt, en het Evangelie of het Nieuwe Testament aanduidt, als onderscheiden van den *Taourat*, de Wet of het Oude Testament. De Mohamedaansche geleerden verstaan gewoonlijk door Engil in den koran niet het Evangelie, zooals de Christenen het bezitten, en dat de Mohamedanen als bedorven beschouwen, maar een denkbeeldig evangelie, dat, zooals zij zeggen, door God uit den hemel aan Jezus Christus werd gezonden, en waarvan niets over is, dan hetgeen daarvan in den koran is aangehaald. Sommige Mohamedaansche schrijvers hebben gemeend, dat het Evangelie, dat begint met *Bismilah*, dat is: in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes, niet het Evangelie is, dat God aan Jezus Christus zond, hetwelk, zooals zij zeggen, begint met *Bismillah*, dat is: in den naam van God, goedertieren en genadig. Het laatstgenoemde Evangelie, dat, naar hun beweren, het eenige ware is, bevat kostelijke onderrigtingen, terwijl het eerstgenoemde of dat, hetwelk de Christenen nu bezitten, slechts eene geschiedenis bevat van het leven van Christus, geschreven door vier Zijner discipelen.

ENYALIUS, een bijnaam in de Iliade van Homerus dikwijls aan Ares (zie ald.), den god des oorlogs, gegeven. De Spartaansche jongelingen offerden jonge honden aan *Ares* onder dezen naam. Later werd Enyalius beschouwd als een afzonderlijke oorlogsgod, de zoon van *Ares* en *Enyo*. De bijnaam *Enyalius* werd somtijds ook aan Dionysus (zie ald.) gegeven.

ENYE, de godin des oorlogs bij de oude Grieken, die *Ares* of *Mars* vergezelde, als hij ten strijde toog. Een beeld dezer godin stond daarom in den tempel van *Ares* te Athene. Onder de Romeinen werd de godin des oorlog Bellona (zie ald.) genoemd.

EONIËRS, de volgelingen van Eon d'Etoile, een rijk edelman uit Bretagne in de twaalfde eeuw. Daar hij iemand was van eene zeer opvliegende geaardheid en zonderlinge verbeeldingskracht, vatte hij, toen hij eens het gewone formulier voor het bezweren van booze geesten: „*Per Eum qui venturus est judicare vivos et mortuos*," dat is: „Om der wille van Hem, die komen zal om de levenden en de dooden te oordeelen," het denkbeeld op, dat, wegens de overeenkomst tusschen het woord *Eum* met zijn eigen naam *Eon*, hij de persoon moest zijn, die komen zou om de levenden en de dooden te oordeelen. Daar hij een aangenamen toon van spreken en over het algemeen innemende manieren bezat, trok deze buitensporige geestdrijver een aantal menschen tot zich. Hij reisde het land door, en veroorzaakte zooveel opgewondenheid onder het volk, dat hij door de autoriteiten in de gevangenis werd gezet, waarin hij stierf. Na den dood van hun hoofd gingen zijne volgelingen voort met hem in hooge achting te houden, en volhardden zij in de verklaring, dat hij wederkomen zoude, zooals hij gezegd had, om de wereld tot een algemeen oordeel op te roepen. Vele zijner hardnekkigste aanhangers kwamen op den brandsta-

pel om. Zulk een groot belang werd er aan de droomerijen van dezen dweeper gehecht, dat hij op het concilie van Rheims in 1148, waarop paus Eugenius III. voorzitter was, formeel veroordeeld werd.

EOQUINIANEN, eene secte die in de zestiende eeuw ontstond, en haren naam ontleende aan Eoquinus, die leerde, dat Christus niet stierf voor de goddeloozen, in welken zin ook, maar alleen voor de geloovigen. Zij schijnen de Calvinistische leer van eene bijzondere boetedoening aangekleefd te hebben.

EPEFANOFTSCHINS, eene secte van afgescheidenen van de Russisch-Grieksche kerk. Zij kreeg haar naam naar een monnik, die zich in 1724 door valsche brieven en aanbevelingen tot bisschop wist te doen wijden, en bij gevolg door het gouvernement gearresteerd en in de gevangenis gezet werd, waarin hij stierf. Eenige personen houden hem voor een wettigen bisschop, en hem als een martelaar beschouwende, leggen zij veelvuldige bezoeken aan zijn graf te Kiew af. De Epefanoftschins zijn niet talrijk, en hoewel zij eenige eigenaardigheden hebben, zijn zij nagenoeg gelijk aan de oude Ceremonialisten of STARADUBOFSKI (zie ald.).

EPHOD, een gedeelte der kleeding van den hoogepriester der Hebreën. Hij wordt door Mozes in Exod. XXVIII : 6—12 aldus beschreven: „En zij zullen den ephod maken van goud, hemelsblaauw en purper, scharlaken en fijn getweernd linnen, van het allerkunstelijkste werk. Hij zal twee zamenvoegende schouderbanden hebben aan zijne beide einden, waarmede hij zamengevoegd zal worden. En de kunstelijke riem zijns ephods, die op hem is, zal zijn gelijk zijn werk, van hetzelfde, van goud, hemelsblaauw en purper, en scharlaken en fijn getweernd linnen. En gij zult twee sardonixsteenen nemen, en de namen der zonen van Israël daarop graveren. Zes van hunne namen op éénen steen, en de zes overige namen op den anderen steen, naar hunne geboorten. Naar steensnijderswerk, gelijk men de zegelen graveert, zult gij deze twee steenen graveren, met de namen der zonen van Israël; gij zult ze maken, dat zij omvat zijn in gouden kastjes. En gij zult de twee steenen aan de schouderbanden des ephods zetten, zijnde steenen ter gedachtenis voor de kinderen Israëls; en Aäron zal hunne namen op zijne beide schouders dragen, ter gedachtenis, voor het aangezigt des Heeren." In deze verzen zijn eerder de stoffen, waaruit de ephod vervaardigd werd, dan de vorm daarvan beschreven, dien het moeijelijk is met juistheid te bepalen. De commentators zijn over het algemeen van gevoelen, dat de ephod veel geleek op een korten dubbelen voorschoot, waarvan de twee deelen verbonden waren door twee breede riemen, die op de schouders vereenigd waren. Het punt van vereeniging schijnt onder de twee sardonixsteenen geweest te zijn, waar zij op de schouders rustten. Josephus noemt den ephod een korten mantel met mouwen, eene beschrijving die door geen anderen schrijver er van gegeven wordt. Hiëronymus spreekt er van als gelijkende op den Romeinschen mantel *caracalla* geheeten, doch zonder de kap. Calmet beschrijft hem als eene soort van sjerp. Bähr hecht veel gewigt aan de schouderstukken, die, zooals hij denkt, waardigheid, gezag en heerschappij moesten aanduiden. Aan elken schouderriem was een kostbare steen bevestigd, waarop de namen der twaalf stammen van Israël waren gegraveerd. De twee voornaamste stukken van den ephod hingen neder, het eene van voren, het andere van achteren, Josephus zegt ter lengte van eene el, dat hun benedeneinde nagenoeg tot aan de lendenen moest brengen. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat het achterste gedeelte bijna tot aan de voeten reikte. Twee afzonderlijke riemen, die uit de zijden van het voorste of het achterste gedeelte van den ephod kwamen, maakten, wat in de Schrift „de kunstelijkste riem des ephods" genoemd wordt, uit, en gingen juist onder de armen om het ligchaam, zoodat zij hem digt om de plaats van het hart bonden. Gussetius, een der bekwaamste Hebreeuwsche lexicographen, is geneigd om aan den geheelen ephod de gedaante van een gordel toe te kennen, die digt om het ligchaam paste.

Maimonides geeft de wijze op, waarop, naar zijn inzien, de ephod gemaakt werd. Hij zegt, dat de werkman één draad zuiver goud nam, dien met zes draden hemelsblaauw vereenigde, en het geheel te zamen draaide. Hij deed hetzelfde met één draad goud en zes draden purper, en met één draad goud en zes draden scharlaken, en met één draad goud en zes draden fijn linnen. Dus waren er in acht en twintig draden vier draden van goud. Deze beschrijving is waarschijnlijk onjuist, daar zulk eene kleine hoeveelheid gouds aan den ephod moeijelijk het schitterende voorkomen kon geven, dat hij moet bezeten hebben, en dat de oorzaak is, dat er in Openb. I : 13 van gesproken wordt als „een gouden gordel."

Hoewel de ephod eigenlijk een deel uitmaakte van de kleedij, die uitsluitend door den Hebreeuwschen hoogepriester werd gedragen, werd ook een eenvoudiger gewaad van denzelfden aard door de gewone priesters gebezigd. Samuël, die slechts een Leviet was, schijnt een ephod gedragen te hebben, en David, die zelfs geen Leviet was, had een kleed van deze

soort aan, toen hij voor de ark danste. Wij vernemen uit 1. Sam. XXVIII : 6, dat bij zekere gelegenheid Saul den Heer door de urim raadpleegde, en daarom den ephod des hoogepriesters gebruikt moet hebben; en bij eene andere gelegenheid, 1.Sam. XXX : 7, wordt van David hetzelfde verhaald. Sommige schrijvers verklaren deze voorbeelden echter als eenvoudig aan te duiden, niet dat zij zelve van den ephod gebruik maakten, maar de priesters bezigden om er gebruik van te maken.

Op de twee edelgesteenten van den ephod waren gegraveerd, zooals reeds gemeld is, de namen van de twaalf stammen der kinderen Israëls, zes op den eenen schouder en zes op den anderen. De Rabbijnen zeggen, dat de letters zoo gelijk verdeeld waren, dat Jozefs naam „Jehoseph" werd geschreven, om juist vijf en twintig letters in elken steen te maken. Zie HOOGEPRIESTER.

EPHODS (MANTEL DES), een mantel van hemelsblaauwe wol, die door den Joodschen hoogepriester werd gebezigd. Hij werd onmiddellijk onder den ephod gedragen, en van daar de naam. Op dit gedeelte der kleederen van den hoogepriester is eene duidelijke verwijzing in Openb. I : 13, waar van onzen Heer gezegd wordt, dat hij was „bekleed met een lang kleed tot de voeten." In Exod. XXXIX : 32—34 wordt ons de volgende beschrijving van den mantel des ephods gegeven: „Het hoofdgat deszelven zal in het midden daarvan zijn; het gat zal een boord rondom hebben van geweven werk; als het gat eens pantsiers zal het daaraan zijn, dat het niet gescheurd worde. En aan deszelfs zoomen zult gij granaatappelen maken van hemelsblaauw en van purper en van scharlaken, aan zijne zoomen rondom, en gouden schelletjes rondom tusschen dezelve. Dat er een gouden schelletje, daarna een granaatappel zij; wederom een gouden schelletje en een granaatappel, aan de zoomen des mantels rondom." Deze schelletjes dienden om geluid te maken, wanneer de hoogepriester het heiligdom in- of uitging. Het aantal der schelletjes en der granaatappelen word ons niet medegedeeld. De Rabbijnen zijn over het algemeen van gevoelen, dat er twee en zeventig in het geheel waren, dat zonder twijfel even waarschijnlijk is als elke andere gissing over dit onderwerp. De Hebreeuwsche naam van dezen mantel is *meïl*, dat door de Septuaginta vertaald is: „een onderkleed reikende tot aan de voeten."

EPICURISTEN, eene secte van Grieksche wijsgeeren, de leerlingen en aanhangers van Epicurus, die in de vierde eeuw voor Christus leefde. Nadat hij de stelsels van Plato en van Democritus had beoefend, toonde hij eene bepaalde voorkeur voor dat des laatsten, doch zonder zich gestreng aan de meeningen van eene andere school te houden, stichtte hij eene eigene. Het grondbeginsel van de Epicurische wijsbegeerte is, dat geluk of volledig genot het voornaamste doelwit is, waarnaar de mensch moet streven. De voldoening van iemands eigene begeerte van geluk is daarom, volgens dit zelfzuchtige stelsel van wijsbegeerte, het groote doel van alle menschelijke daden. Er is hier geene abstracte goedheid, regtvaardigheid of waarheid, geene drijfveêr, die haar uitgangspunt ergens anders heeft dan in den individuëelen mensch.

Het stelsel van Epicurus was geheel materialistisch van aard. Het beschouwde den mensch als verbonden met de uitwendige wereld door eene reeks van emanatiën, die uit de uitwendige voorwerpen uitgingen en zich met de menschelijke organisatie vereenigden. De gewaarwordingen of indrukken, waaraan in de Epicurische wijsbegeerte de uitwendige wereld aldus oorsprong geeft, zijn in den mensch vereenigd met eene kracht om deze gewaarwordingen algemeen te maken, en aldus abstracte begrippen te vormen, die den grondslag van alle redenering uitmaken.

Epicurus kwam aldus tot twee grondbeginselen: het eene, dat buiten, en het andere, dat in het menschelijke wezen ontstond, en de uitslag dezer twee beginselen was de rede des menschen. Het groote gebruik der rede is om geluk te verzekeren en smart te vermijden, en aldus geluk te verwerven. Vermaak en geluk zijn derhalve hetzelfde.

Maar behalve de bovennatuurkundige en zedelijke meeningen van Epicurus, leerde hij ook een bijzonder stelsel van cosmologie. Hij geloofde met Democritus, dat ondeelbare, eeuwige en onvernietigbare atomen de beginselen aller dingen zijn; hij verbeterde echter eenigzins het stelsel zijns meesters aangaande de beweging der atomen. Democritus leerde, dat de atomen zich in de oneindige ruimte in eene regte lijn voortbewogen. Deze onderstelling scheen Epicurus niet voldoende toe om den mechanischen bouw des heelals te verklaren, en daarom gaf hij er eene tweede beweging aan in eene schuine lijn, waardoor zij, zooals hij meende, in verschillende rigtingen voortgedragen, aan de verschillende verschijnselen des heelals oorsprong konden geven. Naar zijne zienswijze werd aldus van het voortbrengen van stoffelijke voorwerpen niet alleen rekenschap gegeven, maar ook van dat van de ziel des menschen, die hij beschouwde als zamengesteld uit stof, fijner en luchtaardiger in hare natuur

dan die van het ligchaam, maar daarmede evenzeer onderworpen aan de sterfelijkheid. Een stelsel van wijsbegeerte zoo geheel materialistisch van aard geleek bijna op atheïsmus of het loochenen van een scheppend en besturend God. Al de bewegingen des heelals, in zijn oorsprong en aanhoudende werking, waren de bewegingen van een automaat of zelfwerkende machine. Niet dat Epicurus het bestaan der goden ontkende, maar aan zijne materialistische inzigten getrouw blijvende, bekleedde hij die hemelsche wezens met stoffelijke ligchamen, gelijk die van menschen, maar volmaakter en luchtaardiger van natuur. Deze goden, in menschelijke ligchamen gekleed, werden voorgesteld als gewikkeld in hun eigen onveranderlijk geluk, en geheel onverschillig aangaande de zaken van ondermaansche stervelingen. Zoo ontkende het atheïsmus van Epicurus de scheppende magt en het voorzienend bestuur.

EPIGONATON, een gedeelte van de priesterkleeding, dat in de Grieksche en in de Roomsche kerk gebruikt wordt. Het bestaat uit eene soort van kleed, dat eenigzins op een kleinen manipel gelijkt, en wordt hangende van den gordel aan de regterzijde gedragen. Men heeft verondersteld, dat het den linnen doek voorstelde, waarmede Jezus zich omgordde, toen hij de voeten Zijner discipelen wiesch. Anderen beschouwen het als eene zinspeling op de woorden: „Gord uw zwaard aan de heup, o held!" Dit kleedingstuk, waarop zich gewoonlijk een kruis bevindt, wordt in de Roomsche kerk alleen door den paus gebezigd. In de Grieksche kerk wordt het door alle bisschoppen gedragen, en bestaat het uit een vierkant stuk brocaat, fluweel of andere stijve stof, elke zijde een voet lang, met een kruis er op gewerkt, en kwasten, hangende aan de drie laagste hoeken.

EPIMANICIËN, de manipels of handstukken van de priesters der Grieksche kerk. Deze priesters hebben *epimanicièn* voor beide armen, terwijl de MANIPEL (zie ald.) der Roomsche priesters alleen op de linkerhand wordt gedragen. De patriarch draagt de beide *epimanicièn* te gelijk. Zij stellen de banden van onzen Heer Jezus Christus voor.

EPINICION, een zegezang bij de communiedienst der oude Christelijke kerk gebezigd. Hij bestond uit de woorden: „Heilig, heilig, heilig, Heere God der heirscharen." Hij is somtijds verward met het TRISAGION (zie ald.).

EPIPHANIA, een Christelijk feest ingesteld ter eere van de openbaring van Christus als den Messias, of Zijne wijding tot het ambt van Messias bij Zijn doop door Johannes en het begin van Zijn openbaar dienstwerk. Het wordt door Chrysostomus vermeld als een voornaam feest van de kerk in Oost-Azië, en op eene andere plaats noemt dezelfde schrijver het het eerste onder de voorname feesten, en het eenige, dat betrekking had op de verschijning van Christus onder de menschen. Van de Oostersche kerk verspreidde dit feest zich naar de Westersche, en wij vinden dien ten gevolge, dat Ammianus Marcellinus verhaalt, dat keizer Julianus, in de maand Januarij van het jaar 360 te Weenen verblijf houdende, het Epiphania-feest in de Christelijke kerk vierde. De Donatisten, die zich van de heerschende kerk hadden afgescheiden op een tijd, dat zulk een feest in het Westen niet bekend was, weigerden het aan te nemen, daar het in hun oog eene nieuwheid was, die van de Oostersche kerk kwam. Clemens van Alexandrië zegt, dat in zijn tijd de Gnostische secte der Basilidianen te Alexandrië Epiphania hielden. Neander denkt, dat dit feest naar alle waarschijnlijkheid in Joodsch-Christelijke kerken in Palestina of Syrië ontstond. Reeds vroeg werd het Epiphania-feest aangenomen als een geschikte tijd voor het toedienen van den doop, behalve Paschen en Pinksteren. Gregorius van Nazianze schijnt bekend te zijn geweest met de gewoonte om op Epiphania te doopen. Het feest werd ook in de kerken van Jeruzalem en Afrika gevierd.

Toen het Kersfeest uit de Westersche naar de Oostersche kerken overgebragt werd, gaven vele kerken in het Oosten, zooals die van Jeruzalem en van Alexandrië, in plaats van twee afzonderlijke feesten te vieren, er de voorkeur aan de twee te vereenigen. Eene scheiding van de twee feesten had er echter in de vijfde eeuw plaats. Men poogde de vereeniging van Kerstijd met Epiphania te verdedigen door te wijzen op Lukas III: 23, waaruit men afleidde, dat de doop van Christus op denzelfden dag als Zijne geboorte plaats had. In vele Grieksche kerken ontving het Kersfeest den naam van *Epiphania* of *Theophania*. In den loop des tijds duidde *Epiphania* den dag aan, waarop de wijzen uit het Oosten kwamen om het kind Jezus te aanbidden, daar dat de dag was, waarop Christus voor het eerst geopenbaard werd als een licht om de Heidenen te verlichten. Daarom heet het feest in onze taal het *Driekoningenfeest*. Eenigen hebben beweerd, dat het ook gevierd werd ter nagedachtenis van het eerste wonder, dat onze Zaligmaker te Kana in Galilea verrigtte, en dat andere wonder, waardoor hij vijf duizend menschen met vijf brooden en twee kleine visschen voedde. Het werd in oude tijden, en nog in de Griek-

sche kerk, dikwijls het feest der Lichten genoemd, daar het zijn oorsprong had in den doop van Christus, „het waarachtige licht, hetwelk verlicht een iegelijk mensch, komende in de wereld." Chrysostomus zegt, dat men bij deze plegtigheid, ter nagedachtenis van den doop onzes Zaligmakers, waardoor Hij de natuur des waters heiligde, gewoon was om des middernachts water uit de kerk naar huis te brengen en het te bewaren, waar het één, twee of drie jaren even frisch en onbedorven bleef, alsof het juist uit eene fontein was geput. Volgens de wetten van Justinianus moesten Kerstijd en Epiphania met grooten eerbied gevierd worden, terwijl de geregtshoven en schouwburgen op deze dagen gesloten werden. Epiphania was de tijd, waarop bepaald werd, wanneer Paschen, de Vasten en al de veranderlijke feesten gedurende het volgende jaar gevierd moesten worden.

Epiphania of Driekoningen wordt in de Grieksche kerk met bijzonder veel plegtigheid gevierd. Op dien dag heeft de plegtigheid plaats, die de Groote Zegening des Waters heet. King geeft de volgende beschrijving van de wijze, waarop de plegtigheid te Petersburg plaats heeft: „In de rivier, op het ijs, wordt eene soort van houten kerk opgerigt, geschilderd en rijk verguld, en behangen met schilderijen, voornamelijk van Johannes den Dooper. Dit gebouw wordt de Jordaan genoemd, omdat het als doophuis of doopvont moet dienen. De Jordaan wordt daarop omringd door eene tijdelijke haag van takken van dennenboomen, en in het midden derzelve wordt een gat gemaakt door het ijs in het water. Eene vloer van planken, met rood laken bedekt, wordt nedergelegd, opdat de processie er op ga; deze vloer is ook omgeven door eene schutting van dennentakken. Nadat de dienst in de kapel van het keizerlijke paleis geëindigd is, gaan de geestelijken, de diakenen, de priesters, de archimandrieten en de bisschoppen, in hunne rijkste kleederen gedoscht en met brandende kaarsen, het wierookvat, het Evangelie, de heilige schilderijen en banieren in de hand, van de kapel naar de Jordaan, de liederen zingende voor de dienst bepaald, en gevolgd door den keizer en het geheele hof. Al de troepen van de stad worden rondom de plaats geschaard, de standaards der regimenten worden er ook geplant en de geheele artillerie. De artillerie en de soldaten geven vuur, zoodra de dienst geëindigd is, en worden dan met het geheiligde water besprengd. Het water wordt in zulk eene hooge achting gehouden, dat men het beschouwt als een behoedmiddel tegen niet alleen geestelijke, maar ook natuurlijke zwakheden en als een geneesmiddel daarvan. De ouden, de zieken en voornamelijk kinderen worden bij menigten aangebragt om de voordeelen van dit water te ontvangen, door het te drinken of door besprenging of indompeling. Groote hoeveelheden worden door hen in flesschen naar huis medegenomen, ten gebruike hunner huisgezinnen gedurende het volgende jaar. Het wordt beschouwd als eene groote kracht te hebben om booze geesten te verdrijven, daarom hebben zij de zonderlinge gewoonte om des avonds, wanneer deze dienst verrigt is, een kruis op hunne vensterluiken en deuren te maken, ten einde aan die geesten, die uit het water zijn gejaagd, zooals men gelooft, dat door de wijding geschiedt, te beletten binnen hunne huizen te komen."

De Mingreliërs nemen het gebruik in acht om op Epiphania de wateren te zegenen, maar op eene wijze, die eenigzins verschilt van die, welke juist beschreven is. Picart beschrijft ze aldus: —„Een priester, voorafgegaan door een standaarddrager, den beambte, die de olie en een kalebas of beker draagt, waarin vijf waskaarsen zijn, in den vorm van een kruis gemaakt, en een ander beambte, die het heilige vuur en den wierook draagt, trekt naar de rivier, die het digtst bij hen is, en leest aan den oever eenige gebeden, die geschikt zijn voor die plegtige gelegenheid. Hierna berookt hij de wateren, giet er olie in, en steekt dan de waskaarsen in de kalebas of den beker aan, dien hij op de oppervlakte laat drijven. Vervolgens dompelt hij een kruis en zijn wijwaterstok in de rivier, en besprengt de omstanders, die zich in de gewijde wateren wasschen, en eene grootere of kleinere hoeveelheid er van medenemen, geëvenredigd aan hunnen ijver voor de godsdienst."

De Copten hebben ook hunne Epiphania, waarvan zeker schrijver de volgende beschrijving geeft: — „Zoodra de middernachtdienst over was, die gelezen werd bij de bewaarplaats des waters, waarin zij zich moesten dompelen, ging de patriarch naar het koor, van waar hij na korten tijd terugkeerde, gekleed in al zijne priesterkleederen, vergezeld door een priester en een diaken met zijn koorrok aan. De eerstgenoemde deed dienst in zijne albe, en de laatstgenoemde droeg een stalen kruis. Zoodra zij aan de bewaarplaats waren, begon de patriarch zijne zegening van het water door verscheidene lessen uit het Oude en het Nieuwe Testament, eenige in de Coptische taal en andere in het Arabisch, te lezen. Hierna berookte hij het water, en roerde het verscheidene malen kruisgewijze met zijn herdersstaf om. De priesters, die tegenwoordig waren, verrigtten na hem dezelfde plegtigheid. In een groo-

ten ijzeren kandelaar met drie takken, ongeveer zes voet hoog, brandde gedurende deze zegening in elken tak eene waskaars. Nadat de zegening voorbij was, mogten de vergaderden zich dompelen, of werden zij gedompeld, in de bewaarplaats, en daar de drie, die er het eerst konden zijn, het geluk hadden om door den patriarch zelven er in gedompeld te worden, is het gemakkelijk te begrijpen, welke verwarring deze denkbeeldige daad van vroomheid moest teweegbrengen, waar men geen eerbied had voor de gewone welvoegelijkheid of een zedig gedrag. Nadat de manschappen allen in dit wijwater waren gedompeld, gingen zij in het koor, en de vrouwen bewogen zich vervolgens met dezelfde ongeregeldheid, om deel te hebben aan deze onzedelijke godsdienstige plegtigheid, die met regt vergeleken kan worden met de zedelooze feesten der Heidenen." De Armeniërs nemen ook de plegtigheid van het zegenen des waters op Epiphania in acht, maar op eene eenigzins andere wijze. In de eerste plaats wordt er een groot bekken met water aan de deur van het sanctuarium geplaatst; al de geestelijken gaan daarna in processie uit het koor, en de trappen van het sanctuarium beklimmende, zetten zij hunne processie rondom het bekken voort. De priester, die juist te voren de mis gelezen heeft, leest verscheidene gebeden over het water in het bekken, doopt zijn kruis er in, maakt vervolgens daarmede het teeken des kruises in het water, en giet er ten slotte eenig chrisma in. Hierna wasschen de geloovigen zich er in, en nemen iets van het water naar huis mede, waar zij er hetzelfde gebruik van maken als de Roomschen van hun wijwater.

Een bijzonder gebruik is langen tijd door de monarchen van Spanje op het Epiphania-feest in acht genomen, namelijk dat van drie kelken of communiebekers te offeren: een met een goudstuk, een ander met eene hoeveelheid reukwerk, en de derde met eene hoeveelheid myrrhe er in. Gedurende langen tijd offerden ook de koningen van Engeland goud, wierook en myrrhe. In dit gebruik is blijkbaar eene zinspeling op de Oostersche wijzen, die het jonge kind Jezus goud, wierook en myrrhe aanboden.

EPISCOPALEN, een naam aan hen gegeven, die een onderscheid van rangen onder de dienaren der godsdienst aannemen, en tot grondartikel hebben, dat een bisschop boven een presbyter staat. De Kerk van Rome is Episcopaalsch in hare inrigting, en erkent den paus als algemeenen bisschop, aan wien al de verschillende orden van geestelijken, kardinalen, primaten en patriarchen, aartsbisschoppen en bisschoppen, ondergeschikt zijn. Onder de Episcopaalsche kerken moet ook de Grieksche kerk gerangschikt worden, die, behalve den patriarch van Constantinopel, die algemeen bisschop is, andere ondergeschikte patriarchen, aartsbisschoppen en bisschoppen heeft, benevens verschillende orden van mindere geestelijken. De Russische kerk, die een onafhankelijke tak van de Grieksche kerk is, handhaaft een streng Episcopaalschen vorm van bestuur onder de Heilige Wetgevende Synode, terwijl de voornaamste geestelijken uit metropolitanen, aartsbisschoppen en bisschoppen bestaan. De Armenische kerk is in bestuur gelijk aan de Grieksche kerk, daar hun catholicos in rang en gezag overeenkomt met den Griekschen patriarch. Al de Oostersche kerken, de Copten, Abyssiniërs en andere ingesloten, zijn Episcopaalsch. Het bestuur van verscheidene Luthersche kerken is Episcopaalsch en tevens Presbyteriaansch. Dit is het geval met de Duitsche Luthersche Kerk. De Kerken van Zweden en Denemarken zijn echter geheel Episcopaalsch. De Hervormde kerken, zoowel die, welke Zwingliaansch, als die, welke Calvinistisch zijn, zijn niet Episcopaalsch maar Presbyteriaansch in hunne wijze van bestuur. De Kerk van Engeland is echter streng Episcopaalsch. Het kerkbestuur der Moravische broeders is ook Episcopaalsch, hoewel zij hunnen bisschoppen geen voorrang hebbend gezag toekennen.

EPISCOPAALSCHE (PROTESTANTSCHE) KERK VAN AMERIKA. Deze groote secte van Christenen had haar oorsprong in de verspreide gemeenten, die in het begin der zeventiende eeuw in Noord-Amerika ontstonden, en voornamelijk bestonden uit Engelsche emigranten, die in de leer, eeredienst en tucht der Engelsche kerk opgevoed waren. Van 1607 tot aan het einde der Amerikaansche omwenteling in 1788 waren al de Episcopaalsche geestelijken in al de Engelsche koloniën onder het oppertoezigt van den bisschop van Londen. Het gevolg was, dat gedurende meer dan honderd zeventig jaar de Protestantsche Episcopaalsche kerk van Amerika geen eigen bisschoppelijk toezigt genoot, en deze staat van zaken was verre van gunstig voor den voortgang der kerk in Amerika. Op verschillende tijden werden er pogingen in het werk gesteld om dit kwaad te verhelpen, doch het gouvernement van Engeland verhinderde deze pogingen, en eerst nadat de Amerikanen zich van Engeland hadden losgemaakt, waren zij in staat om voor zich zelve bisschoppen te verkrijgen. In 1787 werd er eene parlements-acte aangenomen, waarbij de bisschop van Canterbury en de bisschop van Londen

gemagtigd werden om drie bisschoppen te wijden, voor de diocesen Pennsylvanië, New-York en Virginië.

De Protestantsche Episcopaalsche kerk is de oudste Protestantsche kerk in de Vereenigde Staten. De eerste gemeente werd gesticht te Jamestown in Virginië in 1607, en genoot onder het Engelsche gouvernement al de voorregten eener heerschende kerk. Het aantal gemeenten nam langzamerhand toe, niet alleen in Virginië, maar ook in Maryland, en sedert 1693 ook in New-York. Sedert de Omwenteling heeft deze kerk aanhoudende, maar in geenen deele snelle vorderingen gemaakt. Haar tegenwoordige toestand wordt door Dr. Schaff aldus geschetst: — „Eigenlijk komt zij niet zoo goed als de Puriteinsche en Presbyteriaansche kerk met republikeinsche instellingen overeen; en wegens de sympathie voor Engeland, die vele harer geestelijken om zeer blijkbare redenen gedurende den omwentelingsoorlog koesterden, ontstond tegen haar het vermoeden van gebrek aan vaderlandsliefde, en was zij daarom langen tijd niet populair. Toch heeft zij te harer gunste dengdelijke oud-Engelsche overleveringen, eene belangrijke theologische en praktische godsdienstige litteratuur, en een roemvollen naam zelfs in de geschiedenis van Amerika. Want Washington, bij voorbeeld, en de meeste groote staatslieden van Virginië behoorden er toe, en door hare beknopte, indrukwekkende en persoonlijk verantwoordelijke wijze van bestuur en liturgische eeredienst, zonder eenige bijzondere pogingen om zendelingen uit te zenden, heeft zij eene sterke aantrekkelijkheid voor de hoogere klassen en de beschaafde, maar toch zoogenaamd godsdienstige wereld. Zij kan in zekeren zin de aristocratische en *fashionable* kerk van de Vereenigde Staten genoemd worden, die echter te zelfder tijd een groot gebrek heeft, daar in de kerk van Christus alle onderscheid van rangen moet verdwijnen in het gevoel van gemeene schuld en gemeene zaligheid, en voor de ontzagwekkende werkelijkheden der eeuwige wereld. Uit hare geestelijken kiest de president de meeste kapellanen voor het leger en de vloot. Op het land, in de lagere klassen der maatschappij en in het Westen is zij zeer zwak; maar in de groote steden van het oosten is zij rijk en sterk."

In de Amerikaansche Episcopaalsche kerk zijn, gelijk in de Engelsche kerk, altijd twee partijen geweest, namelijk de Hooge-Kerk en de Lage-Kerk partij. Er is ook, gelijk in Engeland, eene aanmerkelijke en dagelijks toenemende partij, die overeenkomt met de Breede-kerk school, waarvan Dr. Arnold de stichter was. De Anglo-Catholieken (zie ald.) maken ook in Amerika snelle vorderingen. Wij vernemen van Dr. Schaff, dat „bijna de helft van de Episcopaalsche geestelijken daar meer of min Puseyistisch zijn, en verscheidene van hen, onder welke bisschop Ives van Noord-Carolina, zijn tot de Roomsche kerk overgegaan, terwijl de meeste zich vergenoegen met het denkbeeld van een Anglo-Catholicismus, in de hoop op eene toekomstige, inniger vereeniging met de Oostersche kerken, en den Roomschen bisschop als patriarch van het Westen."

Op verscheidene punten verschilt de Amerikaansche Episcopaalsche kerk van de moederkerk in Engeland. In hare liturgie zijn weggelaten de Athanasiaansche geloofsbelijdenis, de gebeden voor de koninklijke familie, de diensten, die betrekking hebben op den dood van Karel I., op de herstelling van de Stuarts in 1660 en op het Buskruidverraad onder Jakobus I. Maar behalve deze betrekkelijk kleine bijzonderheden is de Amerikaansche kerk, dewijl zij in een republikeinsch land is, vrij van de geestelijke opperheerschappij der kroon, hetgeen een groote trek van de Engelsche kerk is, en derhalve zijn al de uitdrukkingen in de Negen en dertig artikelen, de Liturgie en de Canons, die betrekking hebben op de oppermagt van den souverein, weggelaten of gewijzigd. De Protestantsche Episcopaalsche kerk in Amerika geniet volle vrijheid van handelen, en geniet het voorregt om zich zelve te besturen. De organisatie van de kerken wordt door Dr. Schaff aldus beschreven: — „Zij is verdeeld in diocesen naar de staatkundige verdeeling van het land; de namen der diocesen komen overeen met het aantal en de namen der Staten, terwijl de Roomsch-Catholieken hunne zetels naar de grootere steden noemen. Alleen de groote staat New-York heeft twee diocesen, eene oostelijke en eene westelijke. Aan het hoofd van elke diocees staat een bisschop, die te zelfder tijd gewoonlijk rector is van eene van de meer belangrijke congregatiën, en gedeeltelijk daardoor onderhouden wordt, of zijn salaris geniet uit de interest van een bijzonder fonds, of, zoo er een zoodanig fonds niet bestaat, of zoo het niet voldoende is, uit de jaarlijksche collecten door zijne presbyters gehouden. Elke lente vergadert hij de presbyters van zijn district, met zoovele leekenafgevaardigden, als er parochiën zijn, in eene diocesane vergadering. Hij, als president, opent de vergadering met een statistisch rapport van zijn officiëelen arbeid gedurende het verloopen jaar, met gepaste vermaningen en somtijds theologische verklaringen. Hier worden alle zaken van de diocees behandeld. Dit ligchaam heeft ook de magt om den bisschop der

diocees te verkiezen, om eene blijvende commissie als zijn raad te benoemen, en om hem in verhoor te nemen. Om de drie jaren vergadert de Algemeene Conventie, gelijk zij genoemd wordt, in eene van de grootere steden der Unie, meestal beurtelings te New-York en te Philadelphia. Overeenkomstig de schikking van de oude Engelsche convocatiën en van het Britsche parlement en het Amerikaansche congres bestaat deze conventie uit twee huizen: een Hoogerhuis of het Huis der Bisschoppen, dat met gesloten deuren zitting houdt, en gepresideerd wordt door den oudsten bisschop, want er zijn geene aartsbisschoppen zooals in Engeland, en een Lagerhuis of het Huis der Geestelijken en Lecken-afgevaardigden, dat zamengesteld is uit een gelijk aantal presbyters en lecken-afgevaardigden van alle diocesen, terwijl geene er meer dan vier van elke orde mag zenden, en zijne overwegingen in de open kerk houdt. Deze driejaarlijksche Algemeene Conventie is het hoogste geregtshof der Episcopaalsche kerk in alle zaken van leer, eeredienst en tucht. De zamenwerking van beide huizen is noodig om eene wet uit te vaardigen. De stemming wordt gerekend bij diocesen. Het Huis der Bisschoppen heeft een veto op de handelingen van het Lagerhuis. Deze magt kan vele nuttige hervormingen verhinderen, maar tevens ook vele nuttelooze veranderingen of gevaarlijke nieuwigheden, voornamelijk in eene eeuw en in een land, die eene ziekelijke hartstogt hebben voor het maken van wetten."

EPISCOPUS ŒCUMENICUS, algemeen bisschop, een titel dien de Grieksche bisschoppen van de grootere zetels en voornaamste steden van het Oosten zich somtijds aanmatigden. Toen deze titel door Johannes den Vaster, patriarch van Constantinopel, aangenomen werd op een concilie, in 588 gehouden, kantte Gregorius de Groote zich met het hevigste geweld tegen zijne aanspraken aan; en om zijn eigen gezag als bisschop van Rome des te beter te vestigen, vond hij de fabel van de sleutelmagt uit, die eerder aan den opvolger van Petrus dan aan de gezamenlijke bisschoppen werd overgedragen, dat tot dien tijd de erkende meening was geweest. In een zijner brieven zegt hij: „Ik ben stout genoeg om te zeggen, dat hij, die den titel van Algemeen Bisschop aanneemt, of daarvan gebruik maakt, de trotschheid en het karakter heeft van den Antichrist, en eenigermate zijn voorlooper is in deze hoogvaardige hoedanigheid om zich boven de overigen zijner orde te verheffen. En inderdaad schijnen beiden op dezelfde rots schipbreuk te lijden, want gelijk de hoogmoed den Antichrist maakt, zijne aanmatigingen opvoert tot de Godheid, zoo matigt hij, die de eenige of algemeene prelaat wenscht genoemd te worden, zich eene aanzienlijke meerderheid aan, en rijst hij als het ware op de puinhoopen der overigen." Slechts twee jaren na den dood van Gregorius, die deze woorden schreef, verzocht paus Bonifacius III. den Griekschen keizer om den titel van Algemeen Bisschop, die hem werd toegestaan.

EPULONEN, eene bijzondere priesterorde bij de oude Romeinen. Zij werden het eerst aangesteld in het jaar 198 v. C., en waren aanvankelijk drie in getal. Hun aantal werd vervolgens tot zeven vermeerderd, en Julius Cæsar voegde er nog drie bij, doch na korten tijd werd hun aantal weder op zeven gebragt. De *epulonen* maakten een collegie of godsdienstige corporatie uit, dat door den staat werd erkend. Zij ontleenden hunnen naam aan de gewoonte, die bij de Romeinen bestond, om in tijden van gevaar een prachtig feestmaal in hunne tempels aan te rigten, waartoe zij als het ware de goden zelve uitnoodigden, want hunne beelden werden op rijke bedden met hunne *pulvinaria* of kussens aangebragt, en aan de eereplaats der tafel, als de voornaamste gasten, gezet. Zulk een maaltijd noemden zij een *epulon*.

ERASTIANEN, zij die de meeningen aankleven, die het eerst in het openbaar werden beleden door Thomas Erastus, geneesheer te Heidelberg in Duitschland in de zestiende eeuw. In 1568 had er een openbare redetwist plaats over zekere stellingen over de noodzakelijkheid voor het kerkbestuur en de magt van kerkeraden om onwaardige personen in den ban te doen. Het debat werd aan den eenen kant geleid door George Withers, die Engeland had verlaten ten gevolge van den twist over kerkceremoniën, en aan den anderen kant door Erastus, die, hoewel hij vroeger de meening toegedaan was, dat excommunicatie gewettigd is door het Woord van God, nu openlijk optrad om de leer te verdedigen, dat de kerk de magt niet heeft om eenigerlei tucht uit te oefenen, maar geheel ondergeschikt is aan het gezag van den burgerlijken magistraat. Erastus ging echter in zijne uitgegevene geschriften niet zoo verre, dat hij geheel en in alle gevallen het regt der kerk om in den ban te doen ontkende; maar in tegendeel nam hij aan, dat aan heiligschendende personen het sacrament moet onthouden worden, en dat zij, als zij dan nog in hunne misdaden blijven volharden, in den ban gedaan moeten worden. Hij telt in zijne geschriften zeven verschillende klassen van personen op, die niet beschouwd moeten worden als leden van de zigtbare kerk, en zoo zij er in gevonden worden,

moeten zij er uit geworpen worden. De klassen, waarop hij verwijst, zijn deze: „1. Afgodendienaars; 2. Afvalligen; 3. Dezulken, die de ware leer niet verstaan; dat is: onwetende personen; 4. Dezulken, die de ware leer niet goedkeuren en omhelzen; dat is: ketters en sectarissen; 5. Dezulken, die het sacrament anders dan op de juiste wijze en volgens de inzettingen van Christus wenschen te ontvangen; 6. Dezulken, die hunne boosheid verdedigen of regtvaardigen; 7. Dezulken, die hunne zonden niet belijden en erkennen, geen verdriet en berouw er over toonen, en geen haat of geene verfoeijing er van."

Anderen gingen echter veel verder dan Erastus in hunne inzigten over dit onderwerp; zij verwarden de burgerlijke en de kerkelijke autoriteiten geheel en al met elkander, ontkenden de synodale magt om te straffen, en geloofden, dat de magt om wetten te maken en die om overtreders te berispen uitsluitend bij den burgerlijken magistraat berustten. Zulke gevoelens waren nooit door de godgeleerden der Hervorming, zelfs niet door Zwingli verkondigd, en hoewel de meeste hunner overleden waren, alvorens de theorie van Erastus in al haren omvang verkondigd werd, toch trad Beza, op ver gevorderden leeftijd, tegen Erastus in het strijdperk, met eene kracht bijna gelijk aan die zijner vroegere jaren.

Uit Duitschland werd de Erastiaansche twist naar Engeland overgebragt, en de belangrijke onderwerpen daarmede verbonden namen eene voorname plaats in in de debatten der vergadering van godgeleerden, te Westminster in 1643 gehouden. Verschillende geschriften tegen de Erastianen zagen het licht, en vestigden op een stevigen en onomstootelijken basis de groote waarheid, zoo duidelijk in de Westminstersche geloofsbelijdenis uitgedrukt: „Christus heeft een bestuur in de kerk ingesteld in de handen van kerkbeambten, afgescheiden van het burgerlijke bestuur."

De Erastiaansche theorie, tot haar einde ontwikkeld, maakt de kerk afhankelijk van den wil des magistraats. Zij hebben, wel is waar, eenige doeleinden gemeen, en hebben ook eenige gemeene middelen om die doeleinden te vervullen, maar er zijn verschillende wezenlijke punten van verschil tusschen het kerkelijke en het burgerlijke bestuur, die de pogingen der Erastianen om de twee te vereenigen met de rede en de Schrift in strijd brengen. Zij verschillen in hunnen oorsprong, daar het burgerlijke bestuur ingesteld is door God als den bestuurder des heelals, en de kerk ingesteld is door Christus in Zijne hoedanigheid van Middelaar. Zij verschillen in hunne uitgebreidheid, daar het burgerlijke bestuur eene inzetting is, die zich over al de natiën uitstrekt, en de kerk die alleen omvat, die het Evangelie hebben omhelsd. Zij verschillen ten aanzien van eenige doeleinden, waartoe zij dienen, daar het burgerlijke bestuur geschikt is om verschillende wereldlijke doeleinden te bereiken, die de kerk, om haar streng geestelijk karakter, nooit vervullen kan; en de kerk daarentegen geschikt is voor de vervulling van verscheidene geestelijke doeleinden, die het burgerlijke bestuur om zijn streng wereldsch karakter nooit bereiken kan. Zij verschillen in de wapenen, die zij hanteren, daar het burgerlijke bestuur de magt heeft van het zwaard, waarvan de kerk is uitgesloten, terwijl de kerk de magt der geestelijke tucht heeft, die het burgerlijke bestuur niet bezit. Zij verschillen eindelijk in hunne ambtenaren, daar het burgerlijke bestuur geene magt heeft om te prediken of de sacramenten te bedienen, terwijl de kerk geene magt heeft om zich te mengen in het bestuur van den magistraat.

Het is belangrijk om op te merken, dat de kerk en het burgerlijke bestuur niet alleen op verschillende punten van elkander verschillen, maar elk in zijn eigen gebied van de andere onafhankelijk is. Elk heeft eene afzonderlijke regtsmagt, zoodat de staat zijn gezag niet aan de kerk ontleent, gelijk de Roomschgezinde beweert, noch de kerk haar gezag ontleent aan den staat, gelijk de Erastiaan verkondigt. Deze beide meeningen zijn even verre van de waarheid verwijderd.

Maar de vraag komt natuurlijk op: Kunnen deze twee vereenigingen, zoo afgescheiden en onafhankelijk van elkander, zulk een verbond sluiten, dat zij met eensgezindheid voor het nationale welzijn handelen?" Velen schijnt het onmogelijk toe, dat zulk een verbond gesloten wordt, zonder dat de eene of de andere partij eene inkorting van hare onafhankelijkheid lijdt; daarom beschouwen zij, die deze meening in hun hart koesteren, zulk een verbond onwettig. Aan vele anderen schijnt het daarentegen zeer mogelijk toe, dat de kerk een verbond sluit met den staat, dat evenwel de juiste voorregten van elk in hun geheel zal laten, en te zelfder tijd de algemeene doeleinden van beiden zal bevorderen.

ERDAVIRAPH, een groot bedrieger, die in de derde eeuw in Perzië opstond, en als de ware hersteller van de leerstellingen der Magi werd beschouwd. Daar hij het karakter van een man Gods wenschte staande te houden, gaf hij voor in een diepen slaap te zijn gevallen, gedurende welken zijne ziel, gelijk hij aan zijne bewonderaars verzekerde, van haar aardschen tabernakel werd bevrijd om naar den hemel te

vliegen. Zeven geheele dagen bragt zijne ziel door op haren togt naar de rijken van licht en geluk, en gedurende dezen tijd was zijn ligchaam bewaakt door zes Magi en den koning in persoon, die allen gezamenlijk baden en vasten tot aan zijn terugtogt.

EROS, de god der liefde bij de Grieken, die overeenkomt met den Romeinschen god *Amor*. Hesiodus is de eerste, die melding van hem maakt in verband met de schepping der wereld, daar *Eros* de verbindende magt der liefde was, die eensgezindheid onder de strijdende elementen van den chaos invoerde. Eenige van de oudere Grieksche dichters beschouwen hem als den eersten der goden, die uit het wereldei voortkwamen. Er is echter een andere Eros, van wien door de latere dichters gesproken wordt als een zoon van *Aphrodite*, een jongeling van eene schoone gedaante en een beminnelijk gelaat, die goden en menschen beheerscht. Hij wordt dikwijls voorgesteld als een gevleugeld jongeling, geblinddoekt, die een boog en een koker vol pijlen draagt, welke hij op de harten der stervelingen afschiet. Hij werd voornamelijk te Thespiæ in Bœotië aangebeden, waar een ruwe steen zijn symbool was. Een feest werd ter eere van dezen god geregeld gevierd.

ERYCINA, een bijnaam van Aphrodite, die zoo genaamd werd naar den berg Eryx op Sicilië, waar een tempel te harer eere was opgerigt. Omstreeks het begin van den tweeden Punischen oorlog werd hare eeredienst te Rome ingevoerd onder den naam van *Venus Erycina*, en een tempel voor hare aanbidding gebouwd.

ESCHRAKIETEN (Arab. *Verlichten*), eene Mohamedaansche secte die, gelijk oudtijds de Platonisten, zich aan beschouwing overgeeft. Zij denken voornamelijk na over God, en verschillen van andere Mohamedaansche secten in het geloof aan eene Drieëenheid van personen in de Godheid. Dit verklaren zij door drie vouwen in een doek. Zij hebben geen grooten eerbied voor den koran, dien zij, behalve in zoo verre als hij hunne eigene leerstellingen bewijst, als afgeschaft beschouwen. Daar zij overtuigd zijn, dat het hoogste geluk van den mensch in de beschouwing der Goddelijke majesteit bestaat, beschouwen zij de begrippen van Mohamed aangaande de vermaken van het paradijs als slechts ijdele droombeelden, en verachten zij die. Dit is eene van de eerbiedwaardigste en meest geachte van alle Mohamedaansche secten, en hare leerstellingen naderen het digtst aan die der Christenen.

ESSENERS of ESSÆËRS, eene van de drie oude secten der Joden. Over den oorsprong dezer secte is veel verschil van meening. Sommigen zeggen, dat de naam afgeleid is van het Syrische woord *asa*, genezen, en om deze afleiding te bevestigen mag men opmerken, dat zij dikwijls *Therapeuten* of geneeskundigen werden genoemd. Eenigen veronderstellen, dat zij ten tijde der Makkabeën, omstreeks 150 v. C., ontstonden, en zij zijn zelfs beschouwd als dezelfde als de CHASIDÆËRS (zie ald.), terwijl anderen hen tot de Rechabieten opvoeren. De Esseners waren verdeeld in twee klassen: de Praktische Esseners, die in vereeniging leefden, en niet afkeerig waren van het huwelijksleven, en de Bespiegelende Esseners, die voornamelijk in de afzondering leefden, en zich aan overdenking overgaven.

Over de secte der Esseners in het algemeen merkt Dr. Welsch aan: — „Daar zij even afkeerig waren van de slaafsche huichelarij der Pharizeën als van de koude redeneringen der Sadduceën, namen zij hunne toevlugt tot eene mystieke vroomheid en ascetisch leven. Zij vestigden hunne woonplaats in de woeste landstreken aan de westelijke oevers der Doode Zee, waar van tijd tot tijd mannen met gelijke inzigten als zij zich bij hen voegden. Hoewel zij de Schriften van het Oude Testament als van Goddelijk gezag ontvingen, waren zij, gelijk de meeste mystieken, gereed om het gezag van geschreven openbaringen en de stem der rede voor de ingevingen hunner eigene verbeelding ter zijde te zetten. Zij wijdden zich voornamelijk aan den landbouw, de veeteelt en eenige van de meer eenvoudige handwerken, terwijl de voortbrengselen van hunne nijverheid van tijd tot tijd naar de steden werden gebragt, in verscheidene van welke zij gemeenten gevestigd hadden. De geneeskunde trok vooral hunne aandacht; zij schijnt verbonden te zijn geweest aan onderzoekingen naar de verborgen krachten der natuur. Aangaande hunne zedelijke en godsdienstige inzigten zijn onze berigten niet geheel te vertrouwen, daar Josephus en Philo beiden bezield schijnen geweest te zijn door den wensch, om aan hunne Grieksche en Romeinsche lezers een denkbeeld van romantische of philosophische zuiverheid te geven. Er schijnt echter geene reden te zijn om er aan te twijfelen, dat zij een onschuldig leven leidden, zich door handenarbeid onderhielden, groote vriendelijkheid toonden aan de leden hunner gemeente, en in hunne godsdienstoefeningen iets meer zochten te verwezenlijken dan een inachtnemen van uiterlijke vormen. De vermenging van vrijheid van het inachtnemen van ceremoniën met eene slaafsche gehechtheid

er aan, waardoor de mystieken zich altijd gekenmerkt hebben, en waarvan de reden is, dat zij hunne eigene verbeelding tot hun gids maken, is ook onder de Esseners op te merken. Offeranden werden geofferd, maar niet in den Joodschen tempel; eeden waren verboden, behalve die, waardoor zij, na een noviciaat van drie jaren, aan hunne orde werden verbonden; de Sabbathrust werd in acht genomen met eene naauwgezetheid, die niet beschreven kan worden, en zij vermeden niet alleen alle gemeenschap met de Heidenen, maar zelfs met andere Joden en mindere klassen hunner eigene secte. Hun aantal was betrekkelijk klein. De vreedzame gang huns levens schijnt hen, te midden van de stormen, die Judea schokten, bij alle partijën in eerbied gehouden te hebben; zij oefenden echter weinig invloed uit op het algemeene karakter."

Het is eene eenigzins opmerkelijke omstandigheid, dat terwijl onze Heer gedurende Zijn openbaar dienstwerk de andere Joodsche secten openlijk berispte, Hij de secte der Esseners zelfs niet vermeldt; ook komt hun naam in het geheele Nieuwe Testament niet voor. Dit verklaart men gewoonlijk door de veronderstelling, dat, dewijl zij de voorkeur gaven aan eene afgezonderde levenswijze, zij waarschijnlijk nooit in aanraking kwamen met onzen Heer en diens Apostelen, gelijk de Pharizeën en Sadduceën. Hoewel zij niet dadelijk vermeld worden, veronderstelt men echter, dat Christus op hen zinspeelt onder den naam van gesnedenen in Matth. XIX: 12. Ook de Apostel Paulus schijnt in zijn brief aan de Colossenzen op hen te wijzen. In Col. II: 18, 23, lezen wij: „Dat dan niemand u overheersche naar zijnen wil in nederigheid en dienst der engelen, intredende in hetgeen hij niet gezien heeft, te vergeefs opgeblazen zijnde door het verstand zijns vleesches. Dewelke wel hebben eene schijnrede van wijsheid in eigenwillige Godsdienst en nederigheid, en in het ligchaam niet te sparen, doch zijn niet in eenige waarde, maar tot verzading van het vleesch."

De Esseners geloofden aan de onsterfelijkheid der ziel, het bestaan van engelen, en een toekomstigen staat van belooningen en straffen, maar zij schijnen aan de opstanding van het ligchaam te naauwernood geloofd te hebben. Alles, wat er van de meeningen of gebruiken der secte bekend is, is genomen uit de geschriften van Josephus, Philo en Plinius. De twee eerstgenoemde schrijvers zelve Joden zijnde, geven eene eenigzins sterk gekleurde beschrijving van de Esseners. Josephus geeft ons eene uitvoerige beschouwing van hunne levenswijze. „Zij zijn het stiptste volk jegens God van alle levende menschen; zij maken er eene gewetenszaak van om één woord over gewone bezigheden te spreken, alvorens de zon opkomt; maar zij hebben zekere traditioneele bidformulieren voor die gelegenheid, waardoor zij voornamelijk van God bidden, dat de zon op hen moge schijnen. Na deze daad van vroomheid worden zij allen weggezonden om hunne verschillende taken en bezigheden te verrigten, en wanneer zij tot elf ure voor den middag gestudeerd en hard gewerkt hebben, komen zij weder bijeen met linnen kleederen over zich geworpen, en zoo wasschen zij zich geheel met koud water. Na deze zuivering keeren zij naar hunne cellen terug, waar geen sterveling van eenig ander geloof zelfs op hen mag ademen. Van daar gaan zij naar de eetzaal, die zij weinig minder heilig achten dan den tempel zelven. Als zij daar eene poos gebleven zijn, zonder een woord te spreken, brengt de bakker aan ieder zijn brood, en de kok aan ieder zijn bord of portie soep van dezelfde soort, en zet het hem voor. De priester zegent dan de spijs, en geen schepsel durft die zelfs aanraken, voordat het gebed gedaan is, en zoo ook na den maaltijd een ander gebed, want zij laten nooit na God te danken voor en na de spijs, als den bewerker van den zegen. Als deze pligt vervuld is, leggen zij hunne kleederen af als eenigermate heilig, en beginnen zij weder aan hun gewonen arbeid tot den avond. Vervolgens begeven zij zich naar het avondmaal, zooals te voren, waar zij te zamen, met de gasten, zoo zij die hebben, aan dezelfde tafel aanzitten. Er is volstrekt geen gedruisch of wanorde in die huizen; zij spreken op hunne beurt, en deze wijze van ernst en stilte boezemt vreemdelingen een grooten eerbied voor hen in. Dit is het uitwerksel van eene aanhoudende matigheid, in hunne gematigdheid om slechts te eten en te drinken om aan de natuur te voldoen.

„In de bediening der geregtigheid zijn zij het geregeldste en naauwgezetste volk, dat er leeft; zij bepalen niets, dan hetgeen ten minste door honderd stemmen aangenomen wordt, en als het vonnis eenmaal is geveld, is er geen herroepen van. Na het oppergezag van God zelven rekenen zij dat van hunne wetgevers, en maken het des doods schuldig om kwaad van hen te spreken of hen te lasteren. Zij kennen groote eer toe aan hunne oudsten en aan de meerderheid des volk, en denken het zeer redelijk om de eenen te gehoorzamen en naar de anderen te hooren. Als er tien te zamen in een raad zijn, mag niemand van hen spreken, als de andere negen er tegen zijn. Zij houden het voor eene daad van zedeloosheid, om naar het midden der vergadering of aan de regterzijde te spuwen.

Zij zijn de strengste nalevers van den Sabbath van alle soorten van Joden, want zij maken den Sabbathmaaltijd niet alleen den avond te voren gereed, om te vermijden een vuur op dien dag te ontsteken; maar zij durven zelfs niet een pot of een schotel van de eene plaats naar de andere overbrengen."

Eenvoudig en nederig in kleeding en gewoonten worden zij voorgesteld als van plaats tot plaats te hebben gezworven zonder eene vaste woonplaats, niets met zich nemende dan wapenen voor hunne verdediging. Zij onderhielden eene soort van gemeenschap van goederen, zoodat wat de een noodig had, een ander verpligt was te verschaffen. Iemand, die in de vereeniging wenschte opgenomen te worden, werd een geheel jaar beproefd, en als zijn proeftijd voorbij was, werd hij in de vereeniging opgenomen, en ontving hij een houweel, een gordel en een wit kleed. Maar zelfs dan mogt hij nog niet aan de algemeene tafel eten, voor hij bewijzen gegeven had door een proeftijd van nog een jaar, dat hij een geschikt persoon was om met de broederschap om te gaan. „Alvorens aan de vereeniging der Esseners geheel verbonden te worden," zegt Josephus, „moet hij zich eerst door plegtige vervloekingen en betuigingen verbinden om God lief te hebben en te dienen, om regt te doen jegens de menschen, om geen schepsel vrijwillig onregt aan te doen, noch zulks te doen, hoewel het hem bevolen wordt, om zich een vijand te verklaren van alle goddelooze lieden, om zich te voegen bij alle beminnaars van regt en billijkheid, om zijn woord te houden jegens alle menschen, maar jegens vorsten in het bijzonder, daar zij door God aangesteld en Zijne dienaren zijn. Hij moet ook verklaren, dat zoo hij ooit boven zijne medgezellen bevorderd wordt, hij nooit die magt zal misbruiken ten nadeele van zijne onderdanen, noch zich zal onderscheiden van zijne minderen door eenig sieraad van kleeding of gewaad; maar dat hij de waarheid zal beminnen en omhelzen, en valsche sprekers tot regtvaardigheid zal brengen. Hij verbindt zich ook om zijne handen zuiver te houden van diefstal en bedriegelijke handeling, en zijne ziel even onbesmet door de begeerte naar een onregtvaardig gewin; dat hij voor zijne medeleeraren geene van de verborgenheden zijner godsdienst zal verbergen, en geene er van zal mededeelen aan de oningewijden, al ware het ook om zijn leven te redden. En dan wat zijne leer aangaat, dat hij niets zal geven, dan hetgeen hij heeft ontvangen; dat hij zal trachten de leer, die hij verkondigt, te bewaren, de boeken, die er over geschreven zijn, en de namen van hen, van wie hij ze ontving. Deze bekentenissen worden gebezigd als eene beproeving voor nieuwe aankomers, en als eene zekerheid om hen getrouw aan hun pligt te houden."

Deze secte ontstond in het land, dat ten westen van de Doode Zee ligt, en van daar breidde zij zich over andere deelen van Palestina uit. Josephus zegt, dat er in elke stad vele van hen woonden, en hij vermeldt vier verschillende orden van hen, die echter allen op te lossen zijn in de twee reeds genoemde klassen, de Praktische en de Bespiegelende Esseners. Sommige Esseners kenmerkten zich door een praktischen zin, en andere door een bespiegelenden, terwijl niet weinige eene vereeniging van beide wenschten aan te nemen. Het was eene zonderlinge eigenaardigheid der secte, dat zij gaven zond aan den tempel te Jeruzalem, terwijl zij zelve weigerde daar te komen. Neander geeft van dit gebruik zeer oordeelkundig rekenschap. „Mogen wij Josephus gelooven," zegt hij, „dan betoonden de Esseners, door het zenden der tempelgaven, wel hunnen eerbied voor het oorspronkelijke heiligdom, en vervulden zij aldus, getrouw aan hun beginsel om zich naauwgezet van al hunne pligten te kwijten, het gebod, dat aan alle Israëlieten gegeven was, maar zelve bezochten zij den tempel niet, waarschijnlijk omdat zij dien als door het verderf der Joden verontreinigd beschouwden. Zij hielden het er voor, dat de heilige plegtigheden op eene meer waardige wijze in den boezem hunner volstrekt reine en heilige gemeenschap volbragt konden worden. Ook offerden zij, maar zij deden dat in het midden hunner vereeniging, geloovende, daartoe door hunne ascetische reinigingen het best voorbereid te zijn. Met het gezag, dat zij Mozes toekenden, zou het trouwens ook slecht gestrookt hebben, zoo zij de offerdienst, door hem ingesteld, verworpen hadden, of men zou moeten aannemen, dat zij de oorspronkelijke Mozaïsche godsdienst als door latere bijvoegsels vervalscht hebben beschouwd, en tot deze ook de offerdienst geteld. Maar ofschoon een dergelijk gevoelen in de *Clementinen* wordt voorgedragen, zoo kan men toch omtrent de Esseners voor het minst niet stellig bewijzen, dat ook zij het hebben aangekleefd. Wel moet het bevreemden, hoe zij zich, op het Joodsche standpunt, veroorloven konden om buiten Jeruzalem te offeren, maar dat had wellig zijn grond in die willekeurige uitlegging van de stellige geboden der godsdienst, die altijd tot de eigenaardige kenmerken van zulke mystieke secten behoort. Met den geest van zulk eene secte strookte het althans volkomen, om van de offerdienst in den ontheiligden tempel, te midden der bedorven Joodsche wereld, des

te afkeeriger te zijn, hoe heiliger zij die Mozaïsche instelling beschouwde, en daarentegen te beweren, dat de ware geestelijke tempel, waarin alleen Gode welgevallige offeranden konden ontstoken worden, in hare waarlijk heilige maatschappij te vinden was."

ESTHERS VASTEN, eene Joodsche vasten die op den dertienden dag der maand Adar gehouden wordt, ter nagedachtenis van het vasten van Esther gedurende drie dagen en drie nachten, alvorens zij bij den koning ten behoeve der Joden optrad, die door Haman ter verdelging waren aangewezen. Als de dertiende dag van Adar op den Joodschen Sabbath valt, wordt deze vasten gehouden op den Donderdag te voren.

EUCHARISTIE, de Groote Dankzegging die een deel uitmaakte van de dienst des avondmaals in de oude Christelijke kerk. Zij omvatte eene dankbare erkenning van al de Goddelijke goedheden, hetzij in de schepping, de voorzienigheid of de verlossing. Een voorbeeld er van wordt gegeven in de Apostolische Verordeningen, en Justinus Martyr zegt, dat zoodra de gewone gebeden geëindigd waren, en zij elkander begroet hadden met een kus, brood, wijn en water gebragt werden naar den voorzitter, die, dat ontvangende, den Vader aller dingen hulde bragt door den Zoon en den Heiligen Geest, en eene lange dankzegging hield voor de zegeningen, die Hij beloofde er aan te verleenen. En als hij de gebeden en dankzegging geëindigd had, antwoordde al het volk, dat tegenwoordig was, met toejuiching: Amen. Als een voorbeeld van de Eucharistia halen wij de Dankzegging aan, die gebezigd werd in de kerk van Jeruzalem. Zij is van den volgenden inhoud: Het is zeer gepast en juist, betamende ons en onzen pligt, dat wij U prijzen en U loven met gezangen, en U danken, den Maker aller schepselen, zigtbare en onzigtbare, den Schat van al het goede, de Fontein van leven en onsterfelijkheid; den God en Heer aller dingen, dien de hemelen en de hemelen der hemelen prijzen, en al de heirscharen daarvan; de zon en maan en al de sterren, de aarde en de zee, en alles dat daarin is; de hemelsche gemeente van Jeruzalem; de kerk van de eerstgeborenen, die in den hemel opgeschreven staan; de geesten van regtvaardige mannen en profeten, de zielen van martelaren en Apostelen; engelen en aartsengelen, troonen en heerschappijen, vorstendommen en magten, de verschrikkelijke heirscharen en cherubim met vele oogen, en seraphim met zes vleugelen, met twee waarvan zij hunne aangezigten bedekken, en met twee hunne voeten, en met twee vliegen zij, terwijl zij onophoudelijk tot elkander den zegezang van de pracht van Uwe heerlijkheid uitroepen en met luider stemme zingen: „Heilig, heilig, heilig, Heer der heirscharen, hemel en aarde zijn vol van Uwe heerlijkheid. Hosanna in de hoogste hemelen. Gezegend is hij, die komt in den naam des Heeren! Hosanna in de hoogste hemelen!" Zoodanig was de wijze, waarop de wijding van het sacrament werd begonnen, en wegens dit belangrijk gedeelte ontving de geheele dienst den naam van *Eucharistie* of Dankzegging.

EUCHELAION (Gr. *euche*, gebed, en *elaion*, olie), de olie des gebeds, een van de sacramenten der Grieksche Kerk (zie ald.) en eenigermate, hoewel niet geheel, overeenkomende met het laatste oliesel der Roomsche kerk. Dit sacrament wordt bediend in gevallen van ziekte, maar niet noodwendig als de dood verwacht wordt. De Grieken beschouwen het als eene zalving voor de herstelling, niet voor de ontbinding, en beroepen zich, om het gebruik te verdedigen, op Jacobus V:14, 15: „Is iemand krank onder u, dat hij tot zich roepe de ouderlingen der gemeente, en dat zij over hem bidden, hem zalvende met olie in den naam des Heeren: En het gebed des geloofs zal den zieke behouden, en de Heere zal hem oprigten, en zoo hij zonden gedaan zal hebben, het zal hem vergeven worden." Volgens dit Apostolische gebod dient de Grieksche kerk het sacrament toe, zalft zij de zieken met olie, en doet zij die plegtigheid vergezeld gaan van een ernstig gebed voor hunne herstelling en de vergeving hunner zonden. In den Grooten Orthodoxen Catechismus van de Russische kerk wordt zij bepaald als „eene geheimzinnigheid, waarin, terwijl het ligchaam wordt gezalfd, Gods genade ingeroepen wordt over den zieke, om hem te genezen van de geestelijke en ligchamelijke zwakheden." Volgens het rituaal zijn er zeven priesters noodig voor het *Euchelaion*, hoewel in vele gevallen drie voldoende worden geacht, maar niet minder dan drie, daar de Apostel Jacobus spreekt van ouderlingen in het meervoud. De dienst is zeer lang, daar elk der zeven priesters op zijne beurt een *prokeimenon* of korten beurtzang leest, een Brief, Psalm, Evangelie en eindelijk een gebed, gedurende hetwelk elke priester eene van de zeven twijgen neemt, met katoen om het einde daarvan gebonden, en met deze roede, die in olie gedipt is, het teeken des kruises op verschillende deelen van het ligchaam des zieken maakt. Na het zalven wordt er weder een gebed gedaan, en in den loop daarvan wordt het Evangelie boven het hoofd van den zieke gehouden.

EUCHIETEN (Gr. *euche*, gebed), eene Christen-secte die haar oorsprong had onder de monniken van Syrië

in de vierde eeuw. Zij ontvingen vervolgens verscheidene namen, gewoonlijk ontleend aan de voornaamste mannen der secte. Zoo werden zij op verschillende tijden *Lampetianen*, *Adelphianen*, *Eustathianen*, *Marcianisten*, *Choreuten* en *Enthusiasten* genoemd. Zij werden *Euchieten* genaamd om de belangrijkheid, die zij aan het gebed hechtten, daar dit, naar hunne zienswijze, de plaats verving van alle andere wijzen van vroomheid en middelen van genade. Naar alle waarschijnlijkheid ontstond de secte door eenige weinige monniken, die zich geheel aan innerlijke bespiegeling en gemeenschap met den Heiligen Geest in het gebed overgaven. Zich verbeeldende, dat zij daardoor eene soort van ascetische volmaaktheid hadden bereikt, lieten zij alle gewone bezigheden varen, en gaven zij voor hun geheelen tijd te besteden aan innerlijk gebed en bespiegeling. Zij geloofden, dat elke mensch met zich in de wereld een boos beginsel brengt, waarmede hij onophoudelijk in zijn leven moet worstelen, en dat hij alleen door innerlijk gebed kan overwinnen. Deze verlossing verkregen hebbende, is er geene verdere behoefte aan vasten of zelfkastijding. De man, die Goddelijke verlichting heeft verkregen, kan voortaan alle menschelijke leeraars en gidsen missen. Daarom oordeelden de Euchieten het onnoodig, hoewel zij nog uiterlijke verbinding met de kerk bewaarden door de inachtneming van het avondmaal, om zich te vereenigen in openbaar gebed of gezang, en jaagden zij bovennatuurlijke openbaring door middel van droomen na. Zij geloofden, dat de doop ons van gedane zonden bevrijdt, maar geene magt geeft om in de toekomst zonde te weêrstaan. Zij beroemden zich deelhebbers aan de Goddelijke natuur geworden te zijn. Epiphanius zegt, dat zij zulk eene buitensporige hoogte van zelfverheerlijking bereikten, dat zoo een engel, patriarch, profeet of zelfs Christus tot zoo iemand werd genoemd, hij in elk geval onmiddellijk antwoordde: „Die ben ik zelf." Zij loochenden de werkelijkheid van de wonderen onzes Heeren, en beweerden, dat die alleen symbolische of belangrijke waarheden waren. Aangaande de leer der Drieëenheid leerden zij, dat „de drie wezens der Drieëenheid niets zijn dan verschillende wijzen van openbaring van de eene Goddelijke Natuur; de Drieëenheid lost zich weder op in de Eenheid." Zij geloofden, dat het vuur het scheppende beginsel van het heelal was.

In de elfde eeuw ontstond er eene andere secte in de Grieksche kerk, wier leden ook *Euchieten* of Enthusiasten werden genoemd, en die meeningen aankleefden en zich aan gebruiken overgaven, nagenoeg gelijk aan die der Euchieten van de vierde eeuw. Deze secte ontstond ook in Mesopotamië, waar hare leden, als die der andere secte, als monniken zich voordoen. Hunne leerstellingen worden door Neander aldus geschetst:— „In overeenstemming met de leer van Zoroaster, namen zij één volmaakt oorspronkelijk wezen aan, waarvan zij twee zonen, het goede en het kwade beginsel afleiden. De uiteenloopende beschouwing van de betrekking dier beide beginselen tot elkander, waarbij de een meer tot een volstrekt, de ander meer tot een betrekkelijk dualismus overhelde, schijnt een hoofdverschil, ja, de oorzaak tot verscheidene partijen onder de leden dezer secte te zijn geweest, en dus onder hen hetzelfde grondverschil bestaan te hebben, dat wij tusschen de Bogomilen en Catharen, en de Catharen der latere eeuwen wedervinden. Terwijl sommigen in het kwade beginsel een oorspronkelijk boozen geest aanschouwden, hielden anderen dat voor een oorspronkelijk goeden geest, die in vrijheid van God was afgevallen, maar ten laatste tot het goede zou wederkeeren. Volgens de leer der laatstgenoemden was de geest, die oorspronkelijk met de hoogste magt was toegerust, de oudste onder de beide zonen van den hoogsten God, tegen dezen opgestaan, en had de zigtbare wereld voortgebragt, om daarin voor zich zelven een onafhankelijk rijk te stichten; maar daarop had de jongere geest, Christus, die in de getrouwheid aan God had volhard, zijne plaats vervangen, en zal deze het rijk des boozen vernietigen en verlossend voortwerken tot de algemeene herstelling aller dingen. Indien Michaël Psellus waarheid spreekt, wat echter niet waarschijnlijk is, dan vond men onder de Euchieten eene partij, die den boozen geest zelven tot het voorwerp harer vereering maakte. En in dat geval zou men gewis aan deze, op grond van dat beginsel, een volstrekt onzedelijk karakter mogen toekennen, en op haar ten minste toepassen, want Psellus verhaalt van de schandelijkheden, waaraan die secte zich gedurende den nacht na het uitdoen der lichten in hare geheime bijeenkomsten overgaf. Maar daar diezelfde gruwelen ten allen tijde vermeld worden van de verborgene vergaderingen der secten, die wegens ketterij waren berucht, zoo kunnen zulke verhalen niet anders dan wantrouwen inboezemen. Misschien bezaten de *Euchieten* kennis van verborgene natuurkrachten, met name van het *Magnetismus*, en wisten zij daardoor buitengewone verschijnselen voort te brengen. Hoe dit zij, een regelmatig bestuur schijnen zij gehad te hebben, en hoofden, die den naam van Apostelen droegen. Reeds in dezen tijd werd te Constantinopel tot eene vervolging

tegen hen besloten, en te dien einde een keizerlijke commissaris naar de oorden, waar zij zich ophielden, gezonden."

Uit de *Euchieten* schijnt de secte der BOGOMILEN (zie ald.) in de twaalfde eeuw te zijn voortgesproten. Schlegel vermeldt eene secte van Heidensche *Euchieten*, die eene veelheid van goden erkende, hoewel zij er slechts één aanbad, dien zij Almagtige noemden. Deze waren onder dan de Christelijke *Euchieten*, bouwden huizen voor de eeredienst, gelijk aan Christenkerken, vergaderden des morgens en des avonds met toortsen, en gebruikten hunnen tijd om God te loven. Daarom werden zij Euphemieten genoemd.

EUDOXIANEN, een naam aan de ARIANEN (zie ald.) na den dood van Arius gegeven. De naam was afgeleid van dien van hun hoofd Eudoxius, die de orthodoxe inzigten over de Godheid met zooveel bekwaamheid en ijver bestreed, dat hij aangesteld werd tot bisschop van Germanicia aan den Euphraat, van waar hij in 356 naar den bisschoppelijken zetel van Antiochië werd verplaatst. Toen hij zich eindelijk bij de ANOMŒANEN (zie ald.) had aangesloten, werd hij in 360 door keizer Constantius tot de waardigheid van patriarch van Constantinopel verheven. Als hoofd van de Ariaansche partij kenmerkte hij zich door zijne krachtige ondersteuning van hunne inzigten, eerst op de kerkvergadering van Antiochië, daarna op de Ariaansche conciliën van Sardica, Sirmium en Seleucia. Zoo groot was zijn invloed aan het hof, dat hij keizer Valens door een eed verbond, om de zaak van het Arianismus te ondersteunen.

EULOGIA (Gr. *zegen, lofprijzing*), een van de namen in de eerste kerk aan het AVONDMAAL (zie ald.) gegeven. Van de vijfde eeuw af werd dit de naam van het gewijde brood, dat ter zijde gezet werd voor de armen en voor de leeraren der kerk, die het elkander ten teeken van vriendschap toezonden.

EUMENIDEN, godinnen die de misdaad wreekten, en hare vervloekingen op den misdadiger hoopten. Zij worden ook *Erinnyen* en *Furiën* of *Diren* genoemd. Men veronderstelde, dat zij Erebus, de donkere ruimte, waardoor de zielen op haren weg naar HADES (zie ald.) gingen, bewoonden, en dat zij die plaats alleen verlieten, wanneer zij op aarde werden geroepen door de misdaden van menschen, welke straf vereischten. Onverbiddelijk voor de gebeden of tranen der lijders, legden zij met groote regtvaardigheid de kastijding op, die de misdaden verdienden. Het bestaan der Furiën was ouder dan dat der goden van den Olympus, van welke zij dan ook geheel onafhankelijk waren. Door de dichters van het oude Griekenland worden zij beschreven als wezens van een verschrikkelijk voorkomen, met zwarte ligchamen, bloedroode oogen en tallooze slangen om hare hoofden geslingerd. Volgens latere schrijvers waren de Eumeniden drie in getal, en droegen zij de namen van *Tisiphone*, *Alecto* en *Megœra*. Zij werden te Athene aangebeden, en te harer eere werd jaarlijks een feest gevierd, *Eumenideia* geheeten. Zwarte schapen werden haar geofferd en plengoffers van een bijzonderen drank, zamengesteld uit honig met water vermengd. Zij werden *Eumeniden*, welgezinden, welwillenden, genoemd, wegens het denkbeeld, dat hare ware namen een ongelukkig voorteeken waren.

EUMOLPIDEN, Atheensche priesters van de godin *Demeter* of *Ceres*, voornamelijk bij hare eeredienst in de ELEUSINISCHE MYSTERIËN (zie ald.) — Men geloofde, dat zij van Eumolpus afstamden, welke die mysteriën reorganiseerde, indien hij ze niet oorspronkelijk instelde, en de hoogepriester, die ze voornamelijk bestuurde, behoorde steeds tot de familie der *Eumolpiden*. Men verwachtte, dat al de priesters de goden smeekten ten behoeve van den staat, en als zij dit belangrijke gedeelte van hunnen pligt nalieten, werden zij gestraft. Men verwachtte ook, dat zij stipt kennis namen van elk geval, waarin heilige dingen werden geschonden, en hunne regterlijke functiën werden geregeld, niet door eene geschreven wet, maar alleen door overlevering. Somtijds voegden de Eumolpiden, behalve dat zij den misdadiger in verzwarende omstandigheden met verbanning straften, bij hun vonnis eene formeele en plegtige vervloeking, maar alleen dan, wanneer zulks door het volk werd gevorderd.

EUNOMIANEN, eene wijziging van de Anomœaansche secte der Half- of Semi-Arianen in de vierde eeuw. Hun stichter, Eunomius, was de beroemdste leerling van Ætius, naar wien de ÆTIANEN (zie ald.) hun naam dragen. Toen hij de Anomœaansche gedaante der Ariaansche ketterij had omhelsd, streed hij met de uiterste bitterheid tegen de andere gedaanten, die zij aannam, en vooral tegen het Acacianismus van Eudoxius van Antiochië. Zoo ver dreven de Eunomianen het geweld van hun tegenstand tegen de andere afdeelingen der Ariaansche partij, dat zij hunne Christen-bekeerlingen herdoopten, alsof deze Heidenen waren geweest; en ook niet alleen wanneer de bekeerden van de orthodoxe partij waren, maar ook van de Eusebianen en andere takken der Ariaansche partij. Eunomius, als Anomœaan, loochende niet alleen de eenswezendheid van den Vader en den Zoon, maar ook de gelijkheid. Aanvankelijk was hij diaken

te Antiochië, en voornamelijk door den invloed van Eudoxius, werd hij in 360 tot bisschop van Cyzicus aangesteld. Hij verkondigde echter stoutmoedig zijne meeningen, en werd dien ten gevolge na weinige maanden van zijn ambt ontzet; om zijne schande te vergrooten, verbanden de inwoners van Cyzicus hem uit de stad. Zijn geheele leven was eene voortdurende aaneenschakeling van vonnissen van verbanning, want waar hij ging, berokkende zijne onvoorzigtige en onvredelievende geaardheid hem de wraak van het gouvernement en van het volk. Na zijn dood op gevorderden leeftijd, in het jaar 394, werden zijne werken op bevel des keizers vernietigd.

Behalve dat gedeelte van het Eunomiaansche stelsel, dat verklaarde, dat de natuur des Zoons geheel ongelijk was aan die des Vaders, was er ook eene afzonderlijke ketterij ten aanzien van de natuur des Heiligen Geestes, die, volgens deze theorie, de eerste onder de geschapen naturen was, geschapen volgens het bevel des Vaders door de werking des Zoons. Deze beschouwing hield natuurlijk eene loochening van de Godheid des Heiligen Geestes in, en terwijl zij de magt van den Geest om te heiligen en te verlichten aannam, verkondigde zij, dat die magt noch onafscheidelijk, noch Goddelijk was. De aanval, aldus op de wezenlijke Godheid van den Derden zoowel als den Tweeden Persoon der Drieëenheid gedaan, leidde tot het uitbreiden van het *Homoousion* of de identiteit van substantie tot de leer aangaande den Heiligen Geest, zoowel als tot die aangaande den Zoon. Om deze bijzondere ketterij, die ontstaan was, tegen te gaan, werd er door het tweede algemeene concilie te Constantinopel eene wijziging in de Nicænische geloofsbelijdenis ingevoerd. De woorden, waarin de Heilige Geest door de Nicænisch-Constantinopolitaansche geloofsbelijdenis werd beschreven, waren deze: „De Geest voortkomende uit den Vader, de besturende, levendmakende Geest, die te gelijker tijd met den Vader en den Zoon aangebeden en geëerd moet worden."

Eunomius was niet tevreden met de Godheid van den Zoon en den Heiligen Geest te loochenen, maar in overeenstemming met deze inzigten liet hij het oude gebruik van de drievoudige indompeling bij den doop varen, alsmede het gebruik om in den naam der Drieëenheid te doopen, en nam hij eene geheel nieuwe wijze aan, namelijk die van slechts te doopen in den dood van Christus. Epiphanius zegt, dat de Anomœanen, wier gevoelens Eunomius verdedigde, nog eene andere wijze aannamen, en doopten in den naam van den ongeschapen God, en den naam van den geschapen God, en den naam van den heiligmakenden Geest, geschapen door den geschapen Zoon. Gregorius van Nyssa zegt, dat het uit de geschriften van Eunomius blijkt, dat de leer, die hij aangaande dit onderwerp onderwees, was, dat de doop bediend moet worden in den naam van den Schepper en Maker, en niet den Vader alleen, maar God van den Eenig-geborene. Eunomius schijnt de eerste aller Arianen geweest te zijn, die een praktisch voorkomen aan zijne meeningen gaf, door de wijze van doopen te veranderen. Daarom bevalen het eerste algemeene concilie van Constantinopel en het concilie van Trullo, dat de Eunomianen bij hunne terugkeering tot het orthodoxe geloof herdoopt zouden worden, terwijl bekeerlingen van al de andere vormen van het Arianismus door oplegging der handen, zonder een nieuwen doop, weder aangenonen moesten worden. Zie Anomœanen, Ætianen, Acacianen, Arianen.

EUPHEMIETEN, eene der benamingen aan de Euchieten (zie ald.) der vierde eeuw gegeven, wegens de gezangen tot den Hoogsten God, den Almagtige, gerigt, dien zij alleen aanbaden. Neander veronderstelt, dat deze secte uit dat vergeestelijkt, gezuiverd polytheïsmus ontstond, dat één absoluut wezen erkende. Mosheim beschouwt de Euphemieten eerder als eene Heidensche dan als eene Christen-secte.

EUROPA, eene dochter van Agenor, die, zooals de Grieken geloofden, van Phœnicië naar Creta werd overgebragt door *Zeus*, die zich in een stier had veranderd om zijn plan te volvoeren. Men veronderstelt, dat het werelddeel Europa zijn naam kreeg naar dezen fabelachtigen persoon.

EURYNOME, eene dochter van Oceanus, die, volgens de Heidenen in oude tijden, eenmaal het gebied voerde op den Olympus over de Titanen, doch door *Chronos* overwonnen en in den Tartarus geworpen werd. Homerus stelt ook *Eurynome* en *Thetis* voor als *Hephæstus* te hebben ontvangen, toen hij door *Hera* van den Olympus werd verbannen.

EURYNOME, een bijnaam van Artemis (zie ald.), onder welken haar eenmaal in het jaar te Phigalea in Arcadië offers werden gebragt. Zij werd voorgesteld als half vrouw, half visch.

EUSEBIANEN, eene klasse van *Half-Arianen*, die haren naam ontleende aan twee bisschoppen, die Eusebius heetten, van welke de een bisschop was van Cæsarea, die tevens de beroemde kerkgeschiedschrijver is, en de andere van Nicomedië en later van Constantinopel, die de vriend van Constantijn den Groote was. Laatstgenoemde prelaat maakte gebruik van zijn invloed bij den keizer, om dezen over te halen de regtzin-

nige partij te vervolgen. Onder de vormen der kerkelijke wet werden er formeel beschuldigingen ingebragt tegen de orthodoxe prelaten van de voornaamste zetels, en de uitslag was, dat al de magtigste kerken onder den invloed der Arianen werden gebragt. Eustathius van Cæsarea werd afgezet en verbannen wegens beschuldigingen van ketterij en onzedelijkheid, terwijl Marcellus van Ancyra afgezet, in den ban gedaan en verbannen werd, op grond, zooals beweerd werd, van tot de dwalingen van Sabellius over te hellen. Maar de wraakzuchtigste vijandschap der ketters was tegen Athanasius, den uitnemenden patiarch van Alexandrië, gerigt. Beschuldigingen werden tegen hem ingebragt voor conciliën, die achtervolgens te Cæsarea en te Tyrus werden gehouden, terwijl de *Meletianen* de beschuldigers, en de Eusebianen de regters waren. De list slaagde maar al te zeer. Athanasius werd als bisschop van Alexandrië afgezet, en met de bekrachtiging van Constantijn naar Gallië verbannen.

De dood van Constantijn en de verdeeling van zijn rijk onder zijne drie zonen veranderden den geheelen staat van zaken, voor zoo verre Athanasius betrof. Eene groote partij, aangevoerd door den bisschop van Rome, die reeds grooten invloed in het Westen had verkregen, omhelsde de zaak van den verbannen prelaat, en de Eusebianen vonden het noodzakelijk om bepaalde stappen te doen, ten einde het vonnis van afzetting tegen den patriarch van Alexandrië te bevestigen, en te zelfder tijd eene geloofsbelijdenis op te maken, om, zoo mogelijk, de verdenking te verminderen, die in de Westersche kerken aangaande hunne regtzinnigheid in ruime mate gekoesterd werd. Daarom werd er in 341 te Antiochië een concilie bijeengeroepen, waarop tusschen de negentig en honderd bisschoppen tegenwoordig waren, die allen Arianen waren of tot het Arianismus overhelden. Op zulk een concilie was het geene moeijelijke zaak om eene volkomene bekrachtiging te verkrijgen van het vonnis, dat door de synoden van Cæsarea en Tyrus ter veroordeeling van Athanasius was uitgesproken.

Maar het was eene minder gemakkelijke taak om de Westersche kerk te verzoenen, door eene blootlegging van de artikelen des geloofs. Vier of zelfs vijf geloofsbelijdenissen, die in taal meer of minder op de orthodoxe geleken, werden er achtervolgens aangenomen, ten einde de Latijnen te overtuigen, dat zij niet dwaalden in de leer. De eerste was die, welke aan den martelaar Lucianus wordt toegeschreven, hoewel men aan hare echtheid twijfelt. Er is, op zich zelve beschouwd, bijna niets op aan te merken, en zoo er geene twisten geweest waren over de onderwerpen, daarin vervat, zou zij een voldoend getuige geweest zijn van de regtzinnigheid des makers. De Zoon wordt er in genoemd: „het naauwgezette beeld van de substantie, den wil, de magt en de heerlijkheid van den Vader;" en van de drie Personen der Drieëenheid wordt gezegd, dat zij zijn drie in substantie, één in wil. Eene ontwijkende veroordeeling van de Ariaansche leerstellingen werd er aan toegevoegd, voldoende, naar het scheen, om de Latijnen te misleiden, die met de haarkloverijen der kwestie niet bekend waren. Bij voorbeeld, er werd ontkend, dat onze Heer geboren was „met den tijd;" maar in de kettersche school werd verondersteld, dat de tijd met de schepping der wereld begon, en dat Hij was „onder het aantal der schepselen," daar het hunne leer was, dat Hij het eenige *onmiddellijke* werk was van God, en als zoodanig onderscheiden van hetgeen gewoonlijk de schepping wordt genoemd, waarvan Hij, zelfs volgens hen, de bewerker was. Vervolgens werden er, om de eene of andere reden, twee nieuwe geloofsbelijdenissen te voorschijn gebragt, en gedeeltelijk door het concilie aangenomen; zij waren, wat de leer aangaat, hetzelfde, maar korter. Deze drie werden allen in omloop gebragt, en meer of minder in de naburige kerken aangenomen, doch na overweging scheen geene er van geschikt om het beoogde doel te bereiken, namelijk dat van de makers er van aan de verre kerken van het Westen aan te bevelen. Daarom werd er na verloop van eenige maanden een vierde formulier opgemaakt door Markus, bisschop van Arethusa, en anderen, die afgezonden werden om het Constans aan te bieden; en daar dit niet voldoende was, werd er eene vijfde geloofsbelijdenis met veel zorg en bekwaamheid zamengesteld, maar ook deze vermogt niet het vermoeden der Latijnen weg te nemen.

Door dit aantal geloofsbelijdenissen verkondigden de Eusebianen slechts aan de wereld den onzekeren en onvoldoenden aard hunner meeningen. De Westersche kerken, gesteund door Constans en diens broeder, den keizer van het Oostersche rijk, riepen in 347 een algemeen concilie te Sardica bijeen. Ongeveer 380 bisschoppen waren daarbij tegenwoordig, van welke er 76 Arianen waren. Bij de opening van het concilie kantte de Ariaansche partij zich er tegen aan, dat aan Athanasius toegestaan werd zitting te nemen, terwijl hij onder een vonnis van afzetting was. Op hunne tegenwerping werd geen acht geslagen, op grond dat een later concilie, te Rome gehouden, hem geheel had vrijgesproken en hersteld. De Arianen

verlieten nu echter gezamenlijk het concilie, en eene afzonderlijke bijeenkomst te Philippopolis houdende, deden zij de hoofden van de orthodoxe partij in den ban, vaardigden zij eene zesde geloofsbelijdenis uit, en bekrachtigden zij de handelingen van het concilie van Antiochië tegen Athanasius en de andere verbannenen. Het concilie van Sardica daarentegen, niet bewogen door de verwijdering van de Arianen, ging er toe over om eenige hunner hoofden te veroordeelen, herzag de acten der onderzoekingen te Cæsarea en te Tyrus, die de Eusebianen naar Rome hadden gezonden om zich te verdedigen, en bevestigde het decreet van het concilie van Rome ten gunste van Athanasius. Nu had er eene scheiding plaats tusschen de Oostersche en de Westersche kerken. De Half-Arianen, die tot nog toe onder de Eusebianen verborgen geweest waren, kwamen thans te voorschijn, en namen een voornaam aandeel aan den twist. Na het vermoorden van keizer Constans in 350 wonnen de Eusebianen Constantius, die over het geheele rijk het gebied voerde, voor hunne partij, terwijl zij het Half-Ariaansche geloof bestreden en overwonnen. De list, waardoor zij er in slaagden den keizer te blinddoeken, was die van als beginsel aan te nemen geloofsbelijdenissen te bepalen tot schriftuurlijke uitdrukkingen. De bewerker van deze list was Acacius van Cæsarea, die oorsprong gaf aan de Acacianen (zie ald.), waarin de Eusebianen van dezen tijd af overgingen.

EUSTATHIANEN, eene partij die in de vierde eeuw in de kerk te Antiochië ontstond, ten gevolge van de afzetting in 327 van Eustathius, bisschop dier stad, door de Anti-Nicænische partij, terwijl een groot gedeelte der gemeente hem getrouw bleef. Deze partij weigerde de Arianen, die haar opgedrongen werden, als bisschoppen te erkennen, en vormde eene afzonderlijke kerkpartij onder den naam van Eustathianen, die vreedzaam godsdienstige bijeenkomsten hield. Dit duurde, zoo lang Arius op den zetel van Antiochië zat, en zelfs toen Meletius aangesteld werd, die na eenigen tijd zijne aanneming van de Nicænische geloofsbelijdenis bekend maakte, weigerden nog de Eustathianen om de Meletianen of hunnen bisschop te erkennen, daar zij naar hun inzigt niet zuiver genoeg waren van de Ariaansche ketterij. Verschillende pogingen werden er gedaan om deze verdeeldheden in de kerk te Antiochië te doen ophouden, doch te vergeefs. In het jaar 362 wijdde Lucifer een nieuwen bisschop, Paulinus genaamd, doch de Eustathianen alleen namen hem aan. Meletius keerde naar Antiochië terug, en dus waren er daar twee bisschoppen. Athanasius beschouwde Paulinus als den meest regtzinnigen, en daarom kozen hij en het grootste gedeelte van het Westen de zijde der Eustathianen. De Oostersche bisschoppen waren aan den kant van Meletius, die echter plotseling stierf. Deze gebeurtenis maakte echter geen einde aan de oneenigheden, zooals men had kunnen verwachten. De Meletianen weigerden nu op hunne beurt om Paulinus te erkennen, en kozen Flavianus tot opvolger van Meletius. Paulinus stierf in 389, doch voor zijn dood had hij Evagrius tot zijn opvolger gewijd. Spoedig daarna stierf ook Evagrius, doch de oneenigheid bleef voortduren. Eindelijk werden door het voorzigtige en verzoenende beleid van Chrysostomus de twee partijen met elkander verzoend. Flavianus werd door de buitenlandsche bisschoppen als bisschop van Antiochië erkend. Er bleef echter nog eene kleine partij van Eustathianen over, die zich met de algemeene kerk niet verzoende, voordat Flavianus door andere bisschoppen was opgevolgd.

EUTERPE, eene van de Muzen (zie ald.) der oude Heidenen.

EUTUCHIETEN, eene secte door Theodoretus vermeld, welke tot de derde eeuw behoorde. De Eutuchieten geloofden, dat onze zielen alleen in onze ligchamen werden geplaatst om de engelen te eeren, die ze schiepen; dat wij over niets bedroefd moeten zijn, en evenzeer ingenomen met de deugd als met de ondeugd, want anders te wezen zou zijn de engelen te onteeren, die onze ziel schiepen. Zij beweerden ook, dat Christus niet de zoon was van den Grooten God, maar van een onbekenden God.

EVA, de eerste geschapen vrouw en moeder van alle levenden. Het woord *Eva* beteekent in de Hebreeuwsche taal leven. De Joodsche Rabbijnen zeggen, dat Eva niet de eerste vrouw van Adam was, maar Lilith (zie ald.), die met hem om de meerderheid twistte, en bevindende, dat hij van haar gehoorzaamheid en onderwerping vroeg, sprak zij den naam Jehovah uit, en onmiddellijk vloog zij weg door de lucht. Engelen werden afgezonden om de vlugtelinge terug te brengen, doch zij weigerde weder te keeren, waarop *Eva* werd geschapen, om Adam te dienen. De Mohamedaansche leeraars beweren, dat Eva uit de zijde van Adam werd voortgebragt na de verdrijving van den Satan uit het paradijs, omdat hij weigerde hulde te bewijzen aan den eersten mensch, en daarom keerde hij, daar de vrouw onbekend was met de verschijning harer tegenpartij, in het geheim naar Eden terug, en bijgestaan door de slang en den paauw, haalde hij haar over om de verboden vrucht te eten. Toen onze eerste

ouders uit het paradijs werden verbannen, dat, zooals de Muzelmannen veronderstellen, in den zevenden of laagsten hemel is geweest, viel Adam op het eiland Ceylon, nabij den berg, die nog zijn naam draagt, maar Eva op de kust der Roode Zee, niet verre van Mekka. Gedurende twee honderd jaren leefden zij van elkander gescheiden, beweenden zij hun verloren toestand, en betreurden zij hunne zonden bitterlijk. Eindelijk kreeg God medelijden met hen, en zond Hij den engel Gabriël af, om hen nabij den berg Arafat in Arabië weder bij elkander te brengen. Daar de Boeddhisten alle geloof aan den Schepper verloren hebben, verwerpen zij het denkbeeld van de schepping van den eersten man en vrouw. De oude Scandinaviërs geven aan de eerste vrouw den naam van EMBLA (zie ald.). De Hindoes beweren, dat Brahma, de God der schepping, zich in twee personen had veranderd, den eersten man of *Manu Swayambhuva*, en de eerste vrouw of *Satarupa*, hetgeen aanduidt de groote algemeene moeder, de eenige ouder van honderd vormen.

EVANGELIËN, de naam aan de verhalen van het leven onzes Heeren gegeven, zooals het beschreven is door de vier Evangelisten Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes. De Christelijke kerk heeft nooit meer dan deze vier Evangeliën als canoniek erkend; naauwelijks werden zij echter als van Goddelijk gezag aangenomen, of ketters, die van de waarheid Gods waren afgeweken, begonnen hunne leerstellingen te verdedigen door hunne toevlugt te nemen tot het namaken van Evangeliën, onder den naam van eenige der Apostelen of zelfs van Jezus, terwijl zij zorg droegen om hunne eigene bijzondere leerstellingen in deze ondergeschoven geschriften in te lasschen. Irenæus, in de tweede eeuw, vermeldt, dat de Gnostieken een groot aantal van zulke apocryphe geschriften hadden, en in de volgende eeuw werd hun aantal nog grootelijks vermeerderd. Vele dezer boeken zijn in vergetelheid geraakt, en eene verzameling van die, welke nog bestaan, werd in het begin der voorgaande eeuw door Fabricius in zijn Codex Apocryphus Novi Testamenti gemaakt. Uit deze onechte evangeliën schijnt Mohamed de onvolledige inlichtingen genomen te hebben, die hij aangaande het leven van Christus bezat, en de Oostersche legenden aangaande onzen Heer zijn allen uit apocryphe bronnen geput. Dat deze werken niet als echt aangenomen moeten worden, is niet alleen duidelijk uit hunne minderheid in vergelijking met de canonieke Evangeliën, maar nog meer bepaaldelijk, omdat zij niet erkend werden door de kerkvaders.

De Evangeliën maken met de Handelingen der Apostelen dat gedeelte van het Nieuwe Testament uit, dat streng historisch is. Het doel, dat de vier schrijvers der Evangeliën beoogd schijnen te hebben, is blijkbaar uit de geheele inrigting hunner schriften. Bij geen der Evangelisten zijn kenteekenen van het doel, om aan hunne verhalen eene geregelde chronologische orde te geven, maar eerder om aan den lezer eene verzameling van ware feiten aangaande het leven, dienstwerk en lijden van Christus aan te bieden, die in staat zou zijn om den aard des Christendoms bloot te leggen, en voldoend bewijs van de waarheid daarvan te verschaffen. Dit als de verklaring aannemende van het doel der schrijvers, zijn wij verlost van de moeijelijkheden, waarmede schrijvers over de overeenkomsten der Evangeliën te kampen gehad hebben. Deze overeenkomsten kan men tot twee klassen brengen; de eerste is die, welke veronderstelt, dat de vier Evangelisten in hunne verhalen aan de tijdsorde getrouw zijn gebleven; de tweede is die, welke een der Evangelisten aanneemt, als de chronologische orde te hebben in acht genomen, waarmede de orde der gebeurtenissen in de andere Evangeliën overeen moet stemmen. Het is echter moeijelijk eene dezer onderstellingen onvoorwaardelijk aan te nemen; het beste schijnt te zijn zich te houden aan de oplossing door Bengel en Michaelis aangenomen, welke, zonder de chronologische schikking geheel uit het oog te verliezen, voornamelijk let op het groote doel, waarvoor de Evangeliën werden zamengesteld. Dit doel wordt door één der Evangelisten ten minste zeer duidelijk aangegeven. In Joh. XX : 30 en 31 wordt in duidelijke bewoordingen verzekerd, dat het doel van den schrijver was zulk eene keuze van feiten te doen, dat er goede grond zou zijn voor het geloof aan de Goddelijke zending van Jezus Christus, den Zoon van God, „Jezus dan heeft nog wel vele andere teekenen in de tegenwoordigheid Zijner discipelen gedaan, die niet zijn geschreven in dit boek; maar deze zijn geschreven, opdat gij gelooft, dat Jezus is de Christus, de Zone Gods; en opdat gij, geloovende, het leven hebt in Zijnen naam."

Het is wel waardig opgemerkt te worden, dat terwijl het groote algemeene doel, dat de vier Evangelisten beoogden, hetzelfde was, de uitvoering van dit doel die verschillen aanbiedt, welke men in de werken van onafhankelijke schrijvers kan verwachten. Behalve de eigenaardigheden van den stijl van elk der Evangelisten hebben zij allen ook iets bijzonders in de keuze en de opgave der gebeurtenissen in het leven van Jezus. De verschillen, die aldus in de verhalen zijn ontstaan, zijn door nieuwere ongeloovigen, meer bijzonder door

Strauss in zijn *Das Leben Jesu*, vurig aangegrepen om te bewijzen, dat zij zulke tegenstrijdigheden bevatten, dat zij ons geloof aan de echtheid en de waarheid der Evangeliën zelve moeten schokken, zoo niet geheel vernietigen, en daardoor ons vertrouwen aan de waarheid van het Christendom moeten wegnemen. Om zulke aanvallen af te keeren, als door Strauss en andere schrijvers gedaan zijn, heeft men gewoonlijk het bestaan der beweerde verschillen geloochend, of eene poging gedaan om ze weg te nemen, door de verhalen der Evangeliën met elkander in overeenstemming te brengen. Dat er in de opgaven van de vier Evangelisten verschillen bestaan, erkennen wij, doch wij moeten niet uit het oog verliezen, dat elke Evangelist een bijzonder doel op het oog had, dat wij thans zullen ontwikkelen.

1. *Matthëus.* — Het groote doel van Matthëus is te bewijzen, dat Jezus is de Messias aan de Joden of, met andere woorden, door de Schriften van het Oude Testament beloofd, of om daarmede in overeenstemming, en in verband met de gebeurtenissen van het leven van Jezus, aan te toonen, dat Hij is Jezus, de koning der Joden. Als eene natuurlijke zaak is daarom het Evangelie van Matthëus oorspronkelijk voor de Joden bestemd, eerstens voor de Joden van dien tijd, en ten tweede voor die van alle volgende tijden. En als een bewijs, dat diegenen, die het doel van Matthëus wenschen te bereiken, ook de middelen van Matthëus moeten bezigen, moet men opmerken, dat personen, die Joden of Joodschgezinden tot het Christendom zoeken te bekeeren, geene andere wijze van handelen volgen, dan dat zij uit de Schriften des ouden Verbonds zoeken aan te toonen, dat zij van Jezus getuigen. Juist de wijze van handelen door Matthëus gevolgd.

2. *Markus.* — Het voorname doel van Markus is om mede te deelen en te bewijzen, dat Jezus een door God afgezonden leeraar was. Het middel hiertoe van Markus is de wonderen, en niet het Messiasschap van Jezus. De geschiedenis van Markus was daarom oorspronkelijk bestemd voor Heidenen van die eeuw in de eerste, en van alle volgende eeuwen in de tweede plaats. En zij, die sedert Markus met Heidenen te doen gehad hebben, moeten hunne wijze van bekeering tot het geloof van Jezus beginnen, waar Markus begon, namelijk met de wonderen van Jezus mede te deelen en te bewijzen. Men moet opmerken, dat de Evangelist de wonderdadige gebeurtenissen, die hij verhaalt, bewijst, doordien hij ze verhaalt met al de omstandigheden van tijd, plaats en persoon. Want hij schreef zoo nabij aan den tijd, waarover hij handelt, dat zij, die het der moeite waardig achtten, de waarheid van zijn verhaal op de plaats zelve konden nagaan, door naar het grondfeit der zoo kort bestaan hebbende overlevering onderzoek te doen.

3. *Lukas.* — Het groote doel van Lukas kan zoo gemakkelijk niet in weinige woorden opgegeven worden. Het had betrekking op de ontwikkeling van de menschelijke natuur van dien Jezus, die, geboren uit Maria, evenwel ontvangen was door den Heiligen Geest. Het doel van Lukas is de geschiedenis van Jezus als het zaad der vrouw te verhalen, terwijl hij aanhoudend het oog gevestigd had op het persoonlijk voorkomen van *den mensch*.

4. *Johannes.* — In de laatste plaats heeft Johannes tot zijn bijzonder doel de beschrijving van de natuur of het persoonlijke karakter en de verrigtingen van den Goddelijken Logos vleesch geworden: Zijne natuur als den eenig geboren of eigen Zoon van God; Zijn karakter en Zijne verrigtingen als dat ware Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt.

In de oude Christelijke kerk werd door het gehoor de uiterste eerbied bewezen aan het lezen der Evangeliën, dat aan de regterzijde van het altaar plaats had, terwijl de voorlezer en het volk stonden. Cyprianus stelt dit voor als het algemeene gebruik in Afrika. De Apostolische verordeningen bevelen den geestelijken en toehoorders aan, te staan gedurende het lezen der Evangeliën. Het was een algemeene regel der oude Kerk, dat de hoorders zaten gedurende het gewone lezen der Schriften, en opstonden als de Evangeliën gelezen werden. Als gedurende het uitspreken der preêk de prediker een gedeelte uit de Evangeliën aanhaalde, stond de vergadering dadelijk op, eene gewoonte die door Chrysostomus aldus wordt uitgelegd: „Als de brieven eens konings in den schouwburg onder groote stilte worden gelezen, moeten wij nog veel bedaarder zijn en eerbiedig opstaan en luisteren, als de brieven, niet van een aardsch koning, maar van den Heer der engelen ons worden voorgelezen." Hiëronymus is de eerste, die melding maakt van de gewoonte in de Oostersche, maar niet in de Westersche kerk, om kaarsen te branden, als de Evangeliën werden gelezen. Geen ander oud schrijver wijst op dit gebruik. In eenige kerken werden er bij bijzondere plegtigheden, zooals bij voorbeeld bij de verjaring van het lijden onzes Heeren, op denzelfden dag drie of vier lessen uit de Evangeliën gelezen. Dit gebruik heerschte voornamelijk in de Fransche kerken. In den tijd van Justinianus werden er eeden gedaan met de vier Evangeliën in de hand, en in het formulier van den eed

werd daarop met nadruk gewezen. In de eerste Christelijke kerk bestond ook het gebruik bij de wijding van een bisschop, dat twee bisschoppen het boek der Evangeliën boven zijn hoofd hielden. De plegtigheid, om de Evangeliën te leggen op het hoofd van den bisschop, als deze op het punt was van gewijd te worden, schijnt in alle kerken in gebruik geweest te zijn.

EVANGELISCHE UNIE, eene Christen-secte in 1840 in Schotland ontstaan. Zij ontstond door de bijzondere meeningen, welke omstreeks dien tijd door Jacobus Morison, zoon van Robert Morison, predikant van de Vereenigde Afgescheidene kerk in Bathgate, werden verkondigd. Van daar de naam van *Morisonianen*, waaronder deze vereeniging gewoonlijk bekend is, hoewel zij voor zich den titel verkiezen, aan het hoofd van dit artikel geplaatst. Het eerste tooneel van den arbeid van Morison was het noorden van Schotland, voornamelijk Ross-shire. Talrijke toehoorders stroomden tot hem, waar hij ook predikte.

Toen Morison naar het zuiden terugkeerde, bleef hij een levendig belang stellen in den voortgang van het goede werk onder zijne vroegere hoorders, en behalve dat hij met vele hunner briefwisseling onderhield, gaf hij ten behoeve van hen een geschrift uit, getiteld: „De vraag: Wat moet ik doen om zalig te worden? beantwoord door Philanthropos." Dit stukje bevatte de kiemen van dat theologische stelsel, dat leidde tot de stichting der Evangelische Unie. Het werd door het geheele land verspreid, en verwekte groote opgewondenheid, vooral onder de secte der Christenen, waartoe de schrijver behoorde. Te midden der gisting, veroorzaakt door deze uitgave, werd Morison uitgenoodigd om herder te worden eener Afgescheidene gemeente te Kilmarnock, doch toen hij zich tot den kerkeraad van het district wendde om geordend te worden, aarzelden twee der broederen, die het aanstootelijke geschrift gelezen hadden, om er toe over te gaan hem tot het herderlijke werk te ordenen. Eindelijk slaagde hij er echter in om hunnen schroom weg te nemen, door zijne gereedheid te betuigen om het geschrift aan den handel te onttrekken.

Nu Morison de verantwoordelijke positie van geordend predikant eener gemeente verkregen had, begreep hij, dat het zijn pligt was, om dezelfde wijze van prediken aan te nemen, die in andere gemeenten met zulk een uitstekenden uitslag was bekroond. Daarom verkondigde hij, wat hij als de groote boodschap van het Evangelie beschouwde, dat Christus voor alle menschen zonder uitzondering stierf, en dat het daarom zijn pligt was, zoowel als het voorregt van elk menschelijk wezen, om die waarheid op zich zelven toe te passen, en zonder aarzeling te gelooven en troost te vinden in de overtuiging, dat Christus voor hem stierf. Hij leerde, dat het zonde was anders te doen, daar het eene duidelijke ontkenning was van het doel van Christus dood als eene algemeene boetedoening. Dat zulke inzigten geleerd werden door Morison, kon niet verborgen blijven, en hij was er ook niet beschaamd over. Hij verkondigde ze openlijk van den kansel en van huis tot huis. De blijkbare afwijking van de Westminstersche geloofsbelijdenis trok spoedig de aandacht van de naburige leeraars, en na korten tijd werd Morison opgeroepen om voor den kerkeraad van Kilmarnock te verschijnen, beschuldigd van valsche en onschriftmatige leer te onderwijzen. De uitslag van het verhoor was, dat Morison in 1841 in zijne bediening geschorst werd. Tegen dit vonnis protesteerde hij, en hij beriep zich op de volgende vergadering van de Vereenigde Afgescheidene synode, die in de volgende maand Junij plaats had. De zaak hield de synode elf achtereenvolgende zittingen bezig, aan het einde waarvan er bepaald werd, dat het vonnis van schorsing, door den kerkeraad van Kilmarnock uitgesproken, bevestigd werd. Morison, de vader, van Bathgate, werd vervolgens in 1842 van ketterij beschuldigd en insgelijks geschorst, en de predikanten Rutherford van Falkirk en Guthrie van Kendal ondergingen in 1843 hetzelfde lot.

De vier geschorste predikanten gingen voort hun dienstwerk uit te oefenen, niettegenstaande het vonnis der synode, terwijl de meerderheid van de leden hunner gemeente hen bleef aanhangen, en behalve dat zij hunne leer van den kansel verkondigden, bedienden zij zich van de pers om hunne meeningen wijd en zijd door het geheele land te verbreiden. Hunne gevoelens vonden talrijke verdedigers in de meeste groote steden en in vele plattelands-districten van Schotland. Men oordeelde het nu geschikt, dat de gemeenten, die de geschorste predikanten aanhingen, in Christelijke gemeenschap vereenigd zouden worden, en om dit plan te volvoeren, werden er bijeenkomsten gehouden te Glasgow, waarop de Evangelische Unie werd gesticht.

Ten tijde dat de Unie werd gesticht, hadden de meeningen der broederen over vele belangrijke theologische punten eene aanmerkelijke wijziging ondergaan. Toen zij zich voor het eerst van de Vereenigde Afgescheidene kerk losmaakten, waren hunne meeningen over de verkiezing en voorbeschikking bepaaldelijk Calvinistisch, doch zij hadden nu een Arminiaansch karakter aangenomen. Hunne kenmerkende eigenaar-

digheden waren geweest, de algemeenheid der boetedoening en de bekwaamheid des menschen om het evangelie te gelooven. Hierbij voegden zij nu echter de algemeenheid van de genade Gods, als uitgestrekt tot alle menschen en niet alleen tot geloovigen, en ook de magt des menschen om die genade te weêrstaan. Zij geloofden niet langer aan volstrekt onvoorwaardelijke verkiezing, maar aan eene voorwaardelijke verkiezing voortkomende uit de Goddelijke voorwetenschap van het toekomstig geloof van hen, die verkozen werden. Deze leerstellingen, gevoegd bij die van hun vroeger geloof, toonden, dat de nieuwe secte meeningen beleed, die gedeeltelijk een Pelagiaansch en gedeeltelijk een Arminiaansch karakter hadden.

De *Morisoniaansche* leerstellingen, zooals zij genoemd werden, ontstonden in de Vereenigde Afgescheidene kerk, doch bleven niet lang tot die kerk beperkt. Verscheidene predikanten van de Congregationale gemeente begonnen openlijk dezelfde leerstellingen te verbreiden, zoowel van den kansel als door de pers. Ook de studenten van de Theologische Academie te Glasgow werden verdacht van in het geheim de nieuwe inzigten aangenomen te hebben, en stappen werden er gedaan om te beproeven, hoe ver deze meeningen onder de studenten heerschten. Drie vragen werden elk voorgelegd, die zij schriftelijk moesten beantwoorden, en de antwoorden van tien van de twintig studenten werden door de commissie uit de Academie onvoldoende geacht. Negen van hen, die getrouw bleven aan de meeningen, door hen in hunne antwoorden blootgelegd, werden op den 1sten Mei 1844 van de Academie verwijderd. In het volgende jaar scheidden vijf kerken in de nabijheid van Glasgow en vier in het noorden van Schotland zich van de Congregationale gemeente af, en sloten zij zich aan bij de broederen der Evangelische Unie. Ook een predikant, die tot de Vrije Kerk behoorde, Willem Scott van de Vrije St. Markuskerk te Glasgow, die er toe gebragt was om de Morisoniaansche meeningen te omhelzen, werd in 1845 door de Algemeene Vergadering van die kerk afgesneden.

Zoo werd de Evangelische Unie zamengesteld uit een aantal predikanten, die, terwijl zij in hoofdzaak dezelfde theologische meeningen toegedaan waren, niet eensgezind dachten over het kerkbestuur, daar sommige Presbyterianen en andere Congregationalisten waren. Toch wordt het Congregationale beginsel door de geheele gemeente aangenomen, daar zij het regt van Kerkeraden, Synoden of Vergaderingen, om over afzonderlijke kerken toezigt uit te oefenen, ontkent. Maar hoewel het grondbeginsel van het Presbyterianismus opgegeven wordt, zelfs door die kerken der Unie, die het vroeger aannamen, toch behandelen de Congregationale kerken der secte al hare zaken op bijeenkomsten van al de leden der kerk, terwijl de Presbyteriaansche kerken het bestuur harer zaken toevertrouwen aan eene vergadering van oudsten, uit de communicanten gekozen. De Unie oefent geen gezag uit over het inwendige bestuur der verschillende kerken, die op een streng onafhankelijken voet zijn geplaatst; er is geen ligchaam, dat zich in den minsten graad in hare inwendige schikkingen mengt. De jaarlijksche Conferentie komt in het begin van October bijeen, doch haar doel is eenvoudig om over het algemeene welzijn der geheele Unie te beraadslagen en de algemeene zaak te bevorderen, alsmede het bevorderen van de belangen der Theologische Academie en van zendingen in het binnen- en buitenland; geene poging wordt er echter ooit gedaan om zich te mengen in de inwendige zaken van afzonderlijke gemeenten. Deze secte neemt bepaaldelijk toe, en is niet beperkt tot Schotland, daar hare beginselen ook over den Tweed zijn gebragt, en nu snellen voortgang maken, voornamelijk in het noorden van Engeland.

EVANGELISCH VERBOND, eene vereeniging van Christenen van allerlei secten, gesticht met het doel om zigtbare uitdrukking te geven aan de eenheid der kerk van God over de geheele wereld. Het Verbond werd opgerigt in 1846, en de eerste bijeenkomst van de Conferentie, met het doel om het op te rigten, werd in Augustus van dat jaar te Londen gehouden, waarop leden van al de orthodoxe secten van Brittanje tegenwoordig waren, benevens professoren in de theologie, predikanten en ouderlingen uit al de departementen van Frankrijk, uit de cantons van Zwitserland, uit de koningrijken, vorstendommen en universiteiten van Duitschland, uit Nederland, uit Klein-Azië, uit Hindostan en uit elk gedeelte van de Vereenigde Staten van Amerika. Dit was waarschijnlijk de digtste nadering tot een algemeen concilie, die er sedert de dagen der Apostelen plaats had.

De leerstellige grondslag, waarop het Evangelisch Verbond rust, is deze:

Dat de partijen, die het Verbond uitmaken, slechts uit personen bestaan, die houden en handhaven, wat gewoonlijk als evangelische inzigten aangaande de hieronder opgegevene onderwerpen van leer aangemerkt wordt, namelijk:

1. De Goddelijke inspiratie, gezag en voldoendheid der Heilige Schriften.

2. Het regt en de verpligting van het bijzonder oordeel bij de verklaring der Heilige Schriften.

3. De Eenheid van de Godheid en de Drieëenheid van Personen daarin.

4. De volkomene verdorvenheid der menschelijke natuur ten gevolge van den val.

5. De vleeschwording van den Zoon van God, Zijn boetedoenend werk voor zondaren uit de menschen, Zijne bemiddelende tusschenkomst en heerschappij.

6. De regtvaardigmaking van den zondaar door het geloof alleen.

7. De onsterfelijkheid der ziel, de opstanding des ligchaams, het oordeel der wereld door onzen Heer Jezus Christus, met de eeuwige gelukzaligheid van de regtvaardigen en de eeuwige straf van de goddeloozen.

8. De Goddelijke instelling van het Christelijke leeraarswerk en de verpligting en de voortdurendheid van de inzettingen van den doop en het avondmaal.

Er wordt echter duidelijk verklaard: *Ten eerste*, dat dit korte overzigt niet beschouwd moet worden, in eenigen formeelen of kerkelijken zin, als eene geloofsbelijdenis, en de aanneming er van niet als eene aanneming van het regt om de grenzen der Christelijke broederschap te bepalen, maar alleen als eene aanwijzing van de klasse van personen, die het wenschelijk is in het Verbond op te nemen; *Ten tweede*, dat de keuze van zekere leerstellingen, met de weglating van andere, niet beschouwd moet worden als te beteekenen, dat de eersten al de belangrijke waarheden uitmaken, of dat de laatsten onbelangrijk zijn.

Dat bij de voortzetting van deze poging duidelijk verklaard wordt, dat geene wijziging van de inzigten van een lid, of bekrachtiging van die van andere, over de punten, waarin zij verschillen, geëischt of verwacht wordt; maar dat allen even vrij als te voren gelaten worden om hunne godsdienstige overtuigingen met behoorlijke verdraagzaamheid en broederlijke liefde te verdedigen.

Dat men niet ten doel heeft, dat dit Verbond het karakter van eene nieuwe kerkelijke organisatie zal aannemen, of daarnaar zal streven, welke aanspraak maakt op de functiën eener Christelijke kerk en die uitoefent. Het eenige en groote doel er van, het wordt sterk gevoeld, kan met goeden uitslag bevorderd worden, zonder dat het zich mengt in de orde van eenigen tak der Christelijke kerk, waartoe zijne leden elk afzonderlijk mogen behooren, of die verstoort.

Dat dewijl de oprigting van dit Verbond als een belangrijke stap wordt beschouwd tot de toeneming der Christelijke eensgezindheid, het als een pligt beschouwd wordt, die op alle leden rust, om zich er zorgvuldig van te onthouden een liefdeloos oordeel uit te spreken over hen, die zich niet in een toestand gevoelen om er hunne bekrachtiging aan te geven.

Dat de leden van dit Verbond elkander ernstig en liefderijk aanbevelen, om zich in hun eigen gedrag, en voornamelijk in hun gebruik van de pers, zorgvuldig te onthouden van alle bitterheid, en boosheid, en toorn, en uitjouwing, en kwaadsprekendheid, en alle boosaardigheid, en dit af te schaffen, en in alle dingen, waarin zij nog van elkander mogten verschillen, vriendelijk en liefderijk te zijn, elkander verdragende in liefde, elkander vergevende, gelijk God, om Christus wil, hun vergeven heeft, in alles zoekende volgelingen te zijn van God, als lief hebbende kinderen, en te wandelen in liefde, gelijk Christus hen ook liefgehad heeft.

De doeleinden, die het Verbond moet najagen, werden aldus opgegeven:

I. Dat daar dit voorstel tot vereeniging in groote mate voortkwam uit het gevoel, dat onder Christenen zeer algemeen gekoesterd wordt, van hunne groote verwaarloozing van het nieuwe gebod onzes Heeren aan Zijne discipelen om elkander lief te hebben, — aan welke overtreding de leden van het Verbond met vroom verdriet hunne volkomene schuldigheid wenschen te erkennen — het een hoofddoel van het Verbond moet uitmaken, om op het gemoed der leden, en door hunnen invloed, te drukken, onder de leerlingen van onzen Heer Jezus Christus over het algemeen die overtuiging van zonde en tekortkoming in dit opzigt uit te breiden, welke de gezegende Geest van God in Zijne kerk schijnt te doen ontwaken, opdat zij, zich meer en meer vernederende voor den Heer, aangezet mogen worden om volledige belijdenis te doen van schuld op alle gepaste tijden, en om, door de verdiensten en bemiddeling van hun genadig Hoofd en Zaligmaker, vergeving af te smeeken voor hunne gedane misdaden, en Goddelijke genade om hen te leiden tot de betere aankweeking van die broederlijke genegenheid, die bevolen wordt aan allen, die, den Heer Jezus Christus beminnende, ook verpligt zijn om elkander te beminnen, om der wille der waarheid, die in hen woont.

II. Dat het het groote doel van het Evangelisch Verbond is, om, zoo verre als doenlijk is, de eenheid te helpen openbaren, die er onder de ware leerlingen van Christus bestaat; om hunne vereeniging te bevorderen door broederlijke en vrome gemeenschap; om alle benijdingen, twisten en verdeeldheden te ontmoedigen; om aan de Christenen een dieper gevoel in te

boezemen van den grooten pligt, om het bevel onzes Heeren, elkander lief te hebben, te gehoorzamen en de geheele vervulling van Zijn gebed te zoeken: „opdat zij allen één zijn, gelijkerwijs Gij, Vader! in mij, en ik in U, dat ook zij in ons één zijn; opdat de wereld geloove, dat Gij mij gezonden hebt."

III. Dat bij het bevorderen van dit doel het Verbond zulk berigt zal ontvangen aangaande den voortgang der levende godsdienst in alle deelen der wereld, als Christen-broederen geneigd mogten zijn om mede te deelen; en dat eene briefwisseling geopend en onderhouden worde met Christen-broederen in verschillende deelen der wereld, voornamelijk met hen, die, te midden van bijzondere moeijelijkheden en tegenstand, voor de zaak des Evangelies werkzaam zijn, ten einde hun alle gepaste aanmoediging en sympathie te geven en eene belangstelling in hun welzijn te verbreiden.

IV. Dat tot medewerking tot hetzelfde groote doel het Verbond zal trachten een weldadigen invloed uit te oefenen op de bevordering van het Evangelische Protestantismus, en op de tegenwerking van ongeloof, van Roomschgezindheid en van zulke andere vormen van bijgeloof, dwaling en heiligschennis, als er het duidelijkst tegenover staan, voornamelijk de ontheiliging van den dag des Heeren; aangenomen zijnde, dat het aan de verschillende takken van het Verbond overgelaten is om zulke maatregelen te nemen om deze groote doeleinden te bevorderen, als hun het meest in overeenstemming mogen schijnen met hunne wederzijdsche omstandigheden, terwijl alle die te zelfder tijd bevorderen in den geest van teeder medelijden en liefde.

Bij het bevorderen van deze en dergelijke doeleinden heeft het Verbond voornamelijk op het oog, het aanzetten van Christenen tot zulke pogingen, als de behoeften van het geval mogten vereischen, door zijne meeningen aangaande dezelve bekend te maken, eerder dan die meeningen door eene eigene algemeene organisatie in praktijk te brengen.

Takken van het Verbond zijn sedert 1846 in bijna elk gedeelte der Christelijke wereld opgerigt, en de uitslag is geweest, dat een geest van grooter eensgezindheid en broederschap in de verschillende afdeelingen des Christendoms is verspreid, die, terwijl zij de bijzonderheden harer secte behouden, gevoelen, dat zij aaneenverbonden zijn in de eenheid des geloofs, en in den onverbreekbaren band van Christelijken vrede en liefde.

EVANGELISCHE VEREENIGING, eene secte in de Vereenigde Staten van Amerika, die omstreeks het jaar 1800 in een van de middelstaten ontstond. Zij werd gesticht door Jakob Albrecht, een Luthersch leek uit Pennsylvanië, naar wien zij eerst de *Albrechtsche Broederen* werd genoemd. Deze waardige man oordeelde het zijn pligt om het evangelie te gaan prediken, meer bijzonder aan de Duitschers in de Vereenigde Staten, onder welke het te dier tijde met het ware evangelische Christendom sleeht geschapen stond. Toen hij eindelijk een aantal bekeerlingen om zich had verzameld, stichtte hij eene Christelijke vereeniging onder den naam van de Evangelische Vereeniging. In 1803 nam deze eene eigene organisatie aan, en koos zij Jakob Albrecht tot voorzittend ouderling, dien zij ordende door het opleggen der handen van de andere predikers. Gedurende eenigen tijd was deze ijverige vereeniging, die uitsluitend uit Duitschers bestond, en hare eeredienst ook uitsluitend in de Duitsche taal uitoefende, aan grooten tegenstand blootgesteld, en zij moest zelfs veel vervolging verduren. Toch ging zij voort zich meer en meer uit te breiden, en zond zij honderden predikers uit om onder de Duitsche bevolking van de Vereenigde Staten en Canada te arbeiden; ook is zij zeer gelukkig geweest in hare zendingen onder de emigranten in de Westelijke Staten en in verscheidene der voornaamste zeehavens. Later begon zij ook in het Engelsch te prediken.

Het kerkbestuur van deze vereeniging van Christenen is Episcopaalsch. Om de vier jaren worden de bisschoppen gekozen door de Algemeene Conferentie, waaraan zij verantwoordelijk zijn voor de getrouwe vervulling hunner pligten. Zij moeten alle gemeenten bezoeken, ten einde het toezigt te hebben over de tijdelijke en geestelijke zaken der kerk en in de Jaarlijksche en Algemeene Conferentiën voor te zitten. Naast de bisschoppen zijn er voorzittende ouderlingen, van welke elk zijn district moet rondreizen om bepaalde driemaandelijksche bijeenkomsten te houden, voor te zitten bij plaatselijke en driemaandelijksche bijeenkomsten, en het toezigt te hebben over alle kerken binnen zijn hem aangewezen district. Predikers worden aangesteld in de verschillende districten, die, behalve hun dienstwerk, ook moeten letten op de zamenstelling van classes, de verkiezingen van leiders en vermaners moeten besturen en daarover het toezigt houden, en ten slotte leden moeten aannemen en verwijderen. De Evangelische Vereeniging heeft eene Driemaandelijksche, Jaarlijksche en Algemeene Conferentie, waarvan de laatste om de vier jaren te zamen komt, ten einde de zaken der geheele vereeniging te besturen.

De leerstellingen der Evangelische Vereeniging

zijn in overeenstemming met de geloofsbelijdenissen van andere evangelische kerken met één enkele uitzondering. Zij ontkent namelijk, dat de eerste zonde van Adam aan zijne natuurlijke nakomelingschap toegerekend wordt. De eenige andere bijzonderheid der secte, die vermeld moet worden, is, dat zij den oorlog beschouwt als in alle gevallen onbestaanbaar met het evangelie en den geest van Christus.

EVANGELIST, letterlijk iemand, die goede tijdingen brengt, een woord in het Nieuwe Testament gebruikt om een waardigheidsbekleeder in de eerste Christelijke kerk aan te duiden, die in rang op de Apostelen volgde, en wiens dienst het was om het evangelie te prediken, niet in een bepaald district, maar waar hij kon. Het beteekende daarom een reizend predikant of zendeling, die van plaats tot plaats ging, om te prediken en kerken te stichten. In dezen zin kan het geweest zijn, dat Paulus Timotheüs zegt: „het werk van een Evangelist te doen." Het woord wordt in zijne toepassing nu echter gewoonlijk beperkt tot de vier personen Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes, die het leven van onzen Heer beschreven. In latere eeuwen werd de naam *Evangelist* aan den beambte gegeven, die gedurende de godsdienstoefening het evangelie las of zong, en in de Grieksche kerk wordt de naam *Evangelista* (zie ald.) nog gegeven aan den diaken, die de Evangeliën leest. In Eusebius vinden wij eene belangrijke plaats aangaande de bediening van Evangelisten. „Zij strekten het prediken van het evangelie uit, en spreidden het zaad van het koningrijk der hemelen wijd en zijd. De meeste discipelen te dier tijde, wier zielen ontvlamd waren door het Goddelijke woord met eene vurige liefde naar wijsheid, vervulden in de eerste plaats het bevel des Zaligmakers (zie Matth. XIX: 21), en verdeelden hunne goederen onder de armen. Dan reisden zij naar verre oorden, en vervulden de dienst van Evangelisten onder hen, die nog niets van het woord des geloofs hadden gehoord. Zij waren druk bezig met Christus te prediken en de boeken der heilige Evangeliën uit te deelen. Als zij den grondslag des geloofs in onverlichte plaatsen gelegd hadden, stelden zij anderen als herders aan, aan welke zij de zorg over de nieuwe stichting toevertrouwden, doch zelve trokken zij naar andere landen en volken, daar zij geleid werden door de genade en medewerking van God. De Heilige Geest verrigtte vele wonderen door hunne handen, door middel waarvan zij er in slaagden om groote menigten, op het eerste hooren, tot de aanbidding van den algemeenen Schepper te brengen." Philippus, die eerst diaken te Jeruzalem was geweest, werd later evangelist, en predikte het evangelie, waar de gelegenheid zich maar aanbood. Zulke beambten moeten in de kindschheid der Christelijke kerk bijzonder nuttig geweest zijn, en uit de Schrift vernemen wij, dat zij begiftigd waren met bijzondere geestelijke gaven, om hen tot verrigting van hun werk in staat te stellen.

EXARCH, een ambtsbekleeder in de Grieksche kerk, volgende op den patriarch, aan wien de zorg over de patriarchale kloosters is toevertrouwd. Het is zijn pligt om die kloosters te bezoeken, de klagten van minderen over hunne meerderen te hooren, om boete op te leggen en die monniken te straffen, die hunnen pligt verwaarloozen. Als een voogd van een patriarchaal klooster sterft, zend de Exarch den persoon door de monniken verkozen, om de oplegging der handen van den patriarch te ontvangen. De Exarch is ook verpligt om juiste aanteekening te houden van de inkomsten, heilige vaten en sieraden van al de kloosters, die aan den patriarch ondergeschikt zijn.

Toen Constantijn de Groote het Christendom instelde als de godsdienst van het Romeinsche rijk, trachtte hij het kerkelijk bestuur in overeenstemming te brengen met het burgerlijk bestuur van het gemeenebest. Te dien einde stelde hij *Exarchen* aan, die overeenkwamen met de burgerlijke ambtenaren van dien naam, elk van welke over verscheidene provinciën het gebied voerde. De *Exarchen* der vierde eeuw zijn echter in geen opzigt gelijk aan de *Exarchen* van de nieuwere Grieksche kerk.

EXEDRÆ, de buitengebouwen van Christen-kerken in ouden tijd, alle aanhangsels, die tot de kerken behoorden, zooals hoven, nevengebouwen en vleugels, daaronder begrepen, benevens al die afzonderlijke gebouwen, die tot het hoofdgebouw behoorden, welke gelegen waren binnen de omheining van het kerkhof. In de opene ruimte stonden de van den duivel bezetenen en weenende boetelingen, die niet binnen de muren van den tempel mogten komen. Het belangrijkste van al de Exedræ was het Doophuis of Baptisterium (zie ald.).

EXOCATACŒLI, een naam aan verscheidene belangrijke ambtsbekleeders in de oude kerk van Constantinopel gegeven, die veel gezag hadden, en op openbare vergaderingen den voorrang hadden boven de bisschoppen. Oorspronkelijk behoorden zij tot de orde der priesters, maar vervolgens waren zij slechts diakenen. Critici verschillen zeer aangaande den oorsprong van den naam. De meest waarschijnlijke meening is die van du Cange, die hem afleidt van de

omstandigheid, dat zij, die hoog in rang waren, op openbare vergaderingen op hooge en meer eervolle zetels zaten, aan beide kanten van den patriarchalen troon opgerigt. Het collegie van de *Exocataceli* kwam overeen met het collegie van kardinalen te Rome.

EXOCIONIETEN, een naam aan de ARIANEN (zie ald.) van de vierde eeuw gegeven, die, toen zij door Theodosius den Groote uit Constantinopel werden verbannen, naar eene plaats buiten de stad trokken. De naam komt in de Kronijk van Alexandrië dikwijls voor.

EXTRAVAGANTEN, eene verzameling van Joodsche overleveringen, opgemaakt door den rabbijn Chua, en onmiddellijk na het verschijnen van de Mishna op het einde der tweede eeuw uitgegeven. De naam *Extravaganten* werd ook gegeven aan eene verzameling van *Decretalen* of brieven der pausen, door paus Johannes XXII. opgemaakt. De laatste verzameling werd in het jaar 1483 gemaakt, en werd de gewone Extravaganten genoemd.

EXUCONTIANEN, een naam aan die klasse van Arianen gegeven, welke ÆTIANEN (zie ald.) heetten, omdat zij beweerden, dat de Zoon van God wel God en het Woord van God mogt genoemd worden, maar slechts in een zin bestaanbaar met Zijne voortbrenging uit het niet-bestaan, dat is, dat Hij een van die dingen was, die eens geen bestaan hadden, en natuurlijk, dat Hij eigenlijk een schepsel was en eenmaal niet bestond. Zie ARIANEN, HALF-ARIANEN.

EZAN, een lofzang in Mohamedaansche landen door den *Muezzin* of openbaren roeper gezongen, die hem van de moskeetorens zingt met eene luide, diepe stem, en daardoor het volk tot de gebeden oproept. Het gezang bestaat uit deze woorden: „God is groot," viermaal herhaald; „Ik leg getuige af, dat er geen andere God is dan God," tweemaal herhaald; „Ik leg getuige af, dat Mohamed is de profeet van God," tweemaal herhaald; „Komt tot den tempel der zaligmaking," tweemaal herhaald; „God is groot, God is allergrootst; er is geen God dan God, en Mohamed is Zijn profeet." Dezelfde afkondiging wordt bij de vijf daggetijden gedaan, maar bij het morgengebed moet de Muezzin er bijvoegen en tweemaal herhalen: „Gebed is beter dan slaap." De toon, waarop het gezang gezongen wordt, heeft over het algemeen op al degenen, die hem kunnen hooren, eene zeer indrukwekkende uitwerking.

EZEL-AANBIDDING. De Avieten aanbaden Nibha en Tartak als hunne godheden. De laatste naam beteekent, volgens de Hebreën, ezel, een schepsel dat in de fabelen en theologie der Heidenen dikwijls wordt vermeld. Zoo lezen wij van den ezel van Silenus, en van de twee ezels, die Bacchus in staat stelden om op zijn togt in Indië eene rivier over te trekken, waarvoor zij tot eene plaats onder de sterren werden verheven. In oude tijden maakten ook de Egyptenaren veel werk van den ezel, die het zinnebeeld was van Typhon, het booze beginsel, maar wel verre van dit dier te aanbidden, beschouwden zij het als een, dat verfoeid moest worden. Plutarchus berigt ons, dat zij gewoon waren roode ezels van rotssteilten te werpen, omdat Typhon roodharig was en de kleur van een ezel had. Kortom, zij beschouwden den ezel als een onzuiver dier. De Joden worden door Plutarchus beschuldigd van den ezel te aanbidden. Tacitus verhaalt ook, dat de Joden den ezel aanbaden, omdat, toen zij uit Egypte kwamen en op het punt waren in de woestijn van dorst te sterven, zij bij toeval eene groote menigte wilde ezels ontmoetten, die hen naar eene fontein bragten. Dit, zegt de historieschrijver, deed zulke gevoelens van dankbaarheid bij de Joden ontwaken, dat zij het beeld van een ezel in het heilige wijdden. Deze fabel ontleende Tacitus naar alle waarschijnlijkheid aan Apion, die door Josephus op dit zoowel als op vele andere punten weêrlegd is. De geschiedenis, die Apion verhaalt, is, dat toen het heilige der heiligen door Antiochus den Groote was geopend, er een gouden hoofd werd gevonden, dat op den kop van een ezel geleek. Van daar kwam het, dat het verwijt ook lasterlijk den Christenen werd gedaan, dat zij een ezel aanbaden, en daarom werden zij spottender wijze door hunne vijanden Asinarii of Ezel-aanbidders genoemd. Tertullianus zegt, dat in denzelfden geest van bittere vijandschap jegens de Christenen, hun God somtijds voorgesteld werd als hebbende de ooren van een ezel, gekleed in een lang gewaad, met een boek in de hand en met een ezelshoef. Op dit karikatuur was geschreven: „De God der Christenen met ezelshoeven." Het is niet te verwonderen, dat de Joden en de Christenen beiden aan dezelfde lasterlijke en kwaadaardige beschuldigingen blootgesteld waren, daar zij door de Heidenen als bijna gelijk aan elkander beschouwd werden, dewijl zij beiden aanbidders van denzelfden levenden en waren God, en even afkeerig van de afgoderij der Heidenen waren. Geleerde mannen hebben getracht te ontdekken, waardoor zulk een ongerijmde laster tegen de Joden en de Christenen ontstaan is. Calmet schijnt van meening te zijn, dat le Moine de beste verklaring van de zaak gegeven heeft, welke op het volgende nederkomt. Hij zegt, dat de gouden urne,

die het manna bevatte, dat in het allerheiligste bewaard werd, naar alle waarschijnlijkheid voor den kop van een ezel werd aangezien, en dat de *omer* van manna verward kan zijn met het Hebreeuwsche woord *hamor*, dat een ezel beteekent, want volgens de Rabbijnen was er op de handvatsels van de gouden urne de kop van een dier, die op den kop van een jongen stier geleek, maar dat de oorsprong geweest kan zijn van de beschuldiging, dat de Joden den kop van een ezel aanbaden.

EZELSFEEST, een feest in de donkere eeuwen gevierd, ter nagedachtenis van Maria's vlugt naar Egypte, die, zooals men vermoedde, op een ezel plaats had. Dit feest werd jaarlijks geregeld op den 14den Januarij gevierd. De plegtigheden, die er bij plaats hadden, leveren een treurig voorbeeld op van de uitgebreidheid, waartoe het bijgeloof somtijds gevoerd kan worden. Eene schoone jonge vrouw werd er uitgekozen, rijk aangekleed, en een jong kind in hare armen geplaatst, om de Maagd Maria en het kind Jezus voor te stellen. Dan besteeg zij een rijk opgetuigden ezel, en reed in processie, gevolgd door den bisschop en de geestelijken, van de hoofdkerk naar de kerk van den heiligen Stephanus te Rome, waar zij nabij het altaar werd geplaatst, en de hoogmis begon. In plaats dat echter de vergaderden op de gewone wijze antwoordden, moesten zij het gebalk van den ezel nabootsen, en bij het einde der dienst balkte de priester driemaal, in plaats van de gewone woorden te bezigen, waarmede hij het volk wegzond, en het geluid werd daarna door de aanwezigen herhaald. In den loop der plegtigheid werd er door een priester en het volk met luider stemme een lofzang ter eere van den ezel gezongen. Op verschillende tijden werden er pogingen in het werk gesteld, om een einde te maken aan deze hoogst ongepaste vertooning; maar nog zelfs in 1517 werd zij officiëel veroorloofd door het kapittel van Sens in Frankrijk. Eindelijk verdween dit feest voor het toenemende licht der Hervorming tegen het einde der zestiende eeuw.

EZRA, een oud Joodsch hervormer, wiens nagedachtenis door de Joden steeds in de hoogste eer gehouden is, die altijd geloofd hebben, dat hij de voornaamste bewerker geweest is van den canon der Hebreeuwsche Schriften, en dat hij de Heilige Boeken verzamelde, verbeterde en rangschikte. Eene opdragt van den koning van Perzië ontvangen hebbende, zocht hij de Joodsche kerk naar het voorbeeld van de wet van Mozes te hervormen. De voornaamste punten, waarop hij zijne aandacht vestigde, waren de herstelling van zulk eene stipte inachtneming van de Mozaïsche wet, als er voor de Babylonische ballingschap had geheerscht, en het verzamelen en uitgeven van eene juiste uitgave der Heilige Schriften. Om deze oogmerken te volvoeren, genoot hij, zeggen de Joden, den bijstand van eene zekere vergadering van leeraren, die te dier tijde te zamen kwamen, om de zaken van kerk en staat te regelen. In de boeken der Rabbijnen is niets beroemder dan deze vergadering, die zij de groote synagoge noemen, om haar van alle andere te onderscheiden. Deze bestond, zooals zij ons mededeelen, uit honderd twintig mannen, die allen tegelijker tijd leefden, onder het voorzitterschap van Ezra, en onder deze noemen zij Daniël en diens drie vrienden Sadrach, Mesach en Abednego als de eersten, en Simon den Regtvaardige als den laatste, hoewel er tusschen de laatste vermelding van Daniël in de Heilige Schrift en den tijd van Simon den Regtvaardige eene tijdruimte is van niet minder dan twee honderd vijftig jaren. De waarheid der zaak schijnt te zijn, dat deze honderd en twintig mannen, naar men mag veronderstellen, zulke voornaamste oudsten waren, als er in eene voortdurende opvolging van de eerste terugkeering der Joden na de Babylonische ballingschap tot aan den dood van Simon den Regtvaardige leefden, en zich in hunne verschillende tijden bezig hielden met de Levitische gebruiken weder in het leven te roepen en de boeken der Heilige Schriften te verzamelen, hetgeen in den tijd van Simon den Regtvaardige volbragt was. Ezra genoot zonder twijfel den bijstand van diegenen onder hen, die in zijnen tijd leefden, maar de geheele leiding van het werk en de roem van het volbrengen worden door de Joden aan Ezra toegeschreven, onder wiens bestuur het gedaan werd. Daarom beschouwen zij hem als een anderen Mozes, want de wet, zeggen zij, werd door Mozes gegeven, maar zij werd weder in het leven geroepen en weder ingevoerd door Ezra, nadat zij in de Babylonische ballingschap bijna in onbruik was geraakt. Daarom noemen zij hem den tweeden grondvester der wet, en onder hen wordt algemeen geloofd, dat hij Maleachi de profeet was; dat hij Ezra werd genoemd als zijn eigen naam, en Maleachi (dat een engel of bode beteekent) naar zijn ambt, omdat hij door God was afgezonden om de Joodsche godsdienst weder te herstellen, en haar te vestigen op den grondslag der wet en der profeten, zooals zij voor de ballingschap stond. Ezra stond zoo hoog aangeschreven in de achting en de vereering der Joden, dat het onder hunne schrijvers een gewoon gezegde is, dat als de wet niet door Mozes gegeven was, Ezra waardig was, dat zij door hem werd verklaard.

Ezra bezigde, om zijne uitgave van de Schriften

gereed te maken, zoovele exemplaren, als hij vinden kon, en die zorgvuldig bestuderende en vergelijkende, verbeterde hij de verschillende misslagen, die er door de onwetendheid of nalatigheid der overschrijvers in geslopen waren, en zocht hij de ware lezing van twijfelachtige gedeelten op te sporen, terwijl hij den tekst zoo juist maakte, als mogelijk was. Toen schikte hij de verschillende boeken in de orde, die zij nu in den Heiligen Canon innemen, welke gewoonlijk de Canon van Ezra wordt genoemd, hoewel het niet onwaarschijnlijk is, dat eenige boeken er na zijn dood werden ingelascht. Zoo gelooft men, dat Maleachi na Ezra's tijd geleefd heeft, en in het boek van Nehemia wordt melding gemaakt van Jaddua den hoogepriester en van Darius Codomannus, koning van Perzië, die ten minste honderd jaar leefde na den tijd, waarop Ezra schreef. Het is ook zeer waarschijnlijk, dat de twee boeken der Kronijken, Ezra, Nehemia en Esther, zoowel als Maleachi, er later werden bijgevoegd in den tijd van Simon den Regtvaardige, en dat eerst toen de Joodsche canon der Schriften geheel voltooid was. Ezra schreef zijne uitgave der Schriften met Chaldeeuwsche letters, die na de Babylonische ballingschap onder de Joden algemeen in gebruik waren. Sommigen hebben zelfs beweerd, dat de Joden aan dezen uitstekenden wetgeleerde de punten op de Hebreeuwsche klinkletters te danken hadden, waardoor de uitspraak en in vele gevallen de beteekenis van de Hebreeuwsche woorden werd bepaald, doch het meest algemeene gevoelen is, dat de uitvinding van de punten op de klinkletters aan een veel later tijdperk toegeschreven moet worden. Zie BIJBEL.

F.

FAKIRS, monniken in Indië. Zij onderwerpen zich aan de gestrengste boetedoeningen en kwellingen. Eenige hunner doen de gelofte van gedurende hun geheele leven eene staande houding te bewaren, alleen ondersteund door een stok of een touw onder hunne oksels. Sommige kwellen hun ligchaam met roeden of messen. Andere zwerven bij troepen rond, geven zich uit voor waarzeggers, en bedriegen het volk op velerlei wijzen. Het woord Fakir is afgeleid van een Arabisch woord, dat „arm volk" beteekent, en is eerder de naam van die monniken in Indië, die het Mohamedismus, dan die, welke het Hindoeïsmus belijden. Deze dweepers zijn tot een leven van armoede gebonden, en gaan rond om aalmoezen te vragen in den naam van God. Zij zeggen, dat hunne levenswijze gewettigd wordt door het gezegde van Mohamed: „Armoede is mijn roem." Deze klasse van monniken ontstond ten tijde, dat het geloof van den koran bedorven was door de nieuwe leerstellingen, die na de verovering van Perzië werden ingevoerd. Zij kregen ook den naam van DERVISCHEN (zie ald.), en in Perzië dien van SOFIS (zie ald.).

FAMA, de godin der geruchten, de verbreidster van goed en kwaad bij de oude Grieken en Romeinen. Deze godin wordt door Hesiodus vermeld, en werd door de Atheners aangebeden. Virgilius stelt haar voor als de laatste der reusachtige Titanen, en als reikende van de aarde tot den hemel, een gevleugeld monster met een doordringend oog en een millioen monden, en in elken mond eene tong. Ovidius beschrijft haar paleis als gelegen op een hoogen toren, halfweg tusschen de aarde en den hemel.

FAMILISTEN, eene Christen-secte in de zestiende eeuw in de Nederlanden ontstaan. Zij werd gesticht door Hendrik Niklas uit Munster in Duitschland, die zijne loopbaan in de Nederlanden begon, van waar hij tijdens de regering van Eduard VI. naar Engeland overstak, en zich bij de Hollandsche gemeente te Londen aansloot. In 1555 stichtte hij eene bijzondere secte, waaraan hij den naam gaf van *Familisten* of *Liefdefamilie*, en verklaarde hij, dat hij eene dadelijke opdragt uit den hemel had ontvangen om aan de menschen te leeren, dat de geheele godsdienst bestaat in de uitoefening van Goddelijke liefde, dat al het overige van geen belang is, en dat het er niet op aan komt, welke inzigten iemand heeft aangaande het karakter van God, mits zijn hart slechts brandt van heilige liefde voor het Opperwezen. Niklas gaf een aantal brieven en verhandelingen in het Hollandsch in het licht, tot onderrigting zijner volgelingen. In de voorrede van eene zijner verhandelingen noemt hij zich „den verkozen dienaar van God, door wien de hemelsche openbaring weder aan de wereld bekend zou worden gemaakt." De secte ontwikkelde hare bijzondere meeningen tijdens de regering van koningin Elisabeth. In 1575 legde zij voor het parlement eene

Hindoesche Fakirs, die hunne godsdienstige gebruiken uitoefenen.

Onder den Baniaanboom.

J.C.de Buisonjé, Nieuwediep.

belijdenis van haar geloof benevens een aantal harer boeken, en verzocht zij om verdraagzaamheid. In 1580 wilde de koningin de Familisten in haar raad niet langer dulden, en daarom werd er bevolen, dat hunne boeken openlijk verbrand, en de broederschap verstrooid zoude worden, doch zij bleven in Engeland tot het midden der volgende eeuw bestaan, toen zij in andere secten verloren geraakten. Eene secte bestaat er sedert eenige jaren in Engeland, die den naam van *Agapemone* of Liefdefamilie draagt, welke onder zekeren Prince, die vroeger geestelijke van de Engelsche kerk was, zegt alle dingen gemeen te hebben, te zamen te leven in liefde, in eene algemeene woning, naar hare eigene schikkingen, en onbepaald de bevelen van haar aardsch hoofd te gehoorzamen.

FANUS, een Heidensch god die de reizigers beschermde, en ook beschouwd werd als de god van het jaar. Macrobius zegt, dat de Phœniciërs hem voorstelden in de gedaante van eene slang, met haar staart in den mond.

FARIZEËN. Zie Pharizeën.

FARNOVIANEN, eene secte van Socinianen, die in de zestiende eeuw in Polen ontstond. Het hoofd der partij was Stanislaus Farnowski, in het Latijn Farnovius, die de antitrinitarische meeningen van Petrus Gonesius of Goniondzki omhelsde, het bestaan van drie afzonderlijke Goden leerde, maar dat de ware Godheid alleen aan den Vader behoorde. De leer van de meerderheid des Vaders boven den zoon naderde meer de Ariaansche dan de Sociniaansche leerstellingen, maar zij diende als een overgang tot eene geheele loochening van de geheimzinnigheid der Drieëenheid, zoowel als van de Godheid van onzen Heer Jezus Christus. De Hervormde kerk van Polen leed veel door de verspreiding dezer meeningen, zij werd eindelijk in twee gedeelten gescheiden. In 1565 werd de Antitrinitarische kerk of, zooals zij door hare leden genoemd werd, de kleine Hervormde kerk van Polen gesticht. Zij had hare synode, scholen en eene volkomene kerkelijke organisatie. De bijzondere leerstellingen dezer vereeniging worden door den graaf Krasinski aldus geschetst: — „God maakte den Christus, *d. i.*, den volmaakten Profeet, den heiligsten Priester, den onoverwinlijken Koning, door wien Hij de nieuwe wereld schiep. Deze nieuwe wereld is de nieuwe geboorte, die Christus gepredikt, vastgesteld en hervormd heeft. Christus verbeterde de oude orde der dingen, en stond aan Zijne uitverkorenen eeuwig leven toe, opdat zij, na God den Allerhoogste, in Hem zouden gelooven. De Heilige Geest is niet God, maar eene gave, waarvan de Vader aan Zijn Zoon de volheid heeft toegestaan." Dezelfde belijdenis verbood het afleggen van eeden, of het vervolgen voor geregtshoven om eene misdaad van welken aard ook. Zondaren moesten vermaand worden; maar noch boete, noch eene andere soort van vervolging moest ooit worden opgelegd. De kerk behield zich zelve alleen het regt voor, om weerspannige leden buiten te sluiten. De doop moest toegediend worden aan volwassenen, en beschouwd worden als het teeken der zuivering, dat den ouden Adam in een hemelschen verandert. Het avondmaal moest in dezelfden zin opgevat worden, als door de kerk van Genève werd gedaan. Niettegenstaande de bekendmaking van dezen catechismus bleven er groote verschillen van leer heerschen onder de Antitrinitarissen, die slechts op één punt met elkander overeenstemden, namelijk, de meerderheid van den Vader boven den Zoon; terwijl eenige hunner de leer van Arius handhaafden, gingen andere zoo verre, dat zij de Godheid van Christus loochenden. Farnovius, gevolgd door eene partij, scheidde zich in 1568 van de Trinitarissen af, en had vele aanhangers, die zich door invloed en geleerdheid onderscheidden. Bij den dood van Farnovius in 1615 werd de secte echter verstrooid, en stierf zij uit.

FASCINUS, eene godheid bij de oude Romeinen, die, zooals men geloofde, tegen toovenarij en booze geesten beschermde. Hij werd aangebeden onder de gedaante van een phallus, die verondersteld werd bijzonder krachtdadig te zijn in het afweren van booze invloeden. Fascinus werd door vrouwen bij de bevalling op eene bijzondere wijze aangebeden. De Vestaalsche maagden waren belast met de dienst dezer godheid. Plinius zegt ons, dat het zinnebeeld van Fascinus onder de zegewagens van generalen werd geplaatst, om hen tegen de schadelijke uitwerkselen van den nijd te beschermen.

FATALISTEN, diegenen welke aan een onveranderlijk noodlot gelooven. Deze leer moet zorgvuldig onderscheiden worden van die der predestinatie, waarvan zij eene volkomene ontaarding is. De voorbeschikking van God is het eeuwige besluit van een alwijs en genadig wezen, maar de eeuwige besluiten van het fatalismus zijn blinde, onbegrijpelijke handelingen, die het goede en het kwade op gelijke lijn plaatsen, en zelfs de zonden des menschen aan het eeuwige besluit van zijn Schepper toeschrijven. Het fatalismus was de geliefkoosde leerstelling van Mohamed, die hij met den meesten ernst bij zijne leerlingen inprentte, en hun in den koran duidelijk leerde. De uitwerking, die

R. Picart

R. Bell

SLEUTEL BY DE PLAAT VOORSTELLENDE HINDOESCHE FAKIRS, DIE HUNNE GODSDIENSTIGE GEBRUIKEN UITOEFENEN.

1. De groote Baniaanboom.
2. Eene pagode van den afgod Mamaniva, aan de eene zyde Vrouwen, die op het voorhoofd met vermiljoen geteekend worden, aan de andere zyde een Brahmaan, die hunne vrywillige offergaven van ryst enz. aanneemt.
3. Eene pagode van Ram.
4. Eene andere pagode aan Ram gewyd.
5. Eene pagode, waarin de boetedoenende Fakirs zich afzonderen.
6. Eene speluk, die onbeweeglyk is voor het geringste daglicht, behalve wat door een klein gat dringt, dat daarvoor bestemd is, waarheen zich een Fakir verscheidene malen in het jaar begeeft.
7. Een Fakir slapende op een koord.
8. Fakirs, die hun geheele leven in dezelfde houding blyven, en van de liefdadigheid van vrome vrouwen leven.
9. Verscheidene Fakirs, die door de vrouwen als Heiligen geraadpleegd worden.
10. Verschillende houdingen, waarin eenige Fakirs verscheidene uren van den dag doorbrengen.
11. Een Brahmaan met zyn neus en mond omwonden, om niet het kleinste insect in te ademen; hy veegt ook den grond, wanneer hy gaat, om niet op een worm of insect te trappen.
12. Fakirs, die zich warmen.
13. Een Fakir, die dieren voedt uit zuivere liefdadigheid.

J. C. de Buissy, Boekverkoper.

deze leer op het karakter en het gedrag van den Muzelman heeft, wordt door een verstandig schrijver aldus geschetst: — „Ik kan slechts opmerken, hoe invloedrijk op het nationale karakter het fatalismus van den koran steeds geweest is. Allah is groot, Allah is goed, Allah heeft elke gebeurtenis en omstandigheid, waarin zijne schepselen betrokken zijn onveranderlijk bepaald. Van zijne voorbeschikking is er geen beroep, tegen haar is geene hulp. De keten des lots bindt het heelal. Zoodanig is het fatalismus van den koran, en het biedt eene treurige schildering aan van een regt beginsel in dwaling uitgewerkt. Het is de beschouwing van de souvereiniteit van God van den natuurmensch, eene beschouwing die zich oplost in het begrip van niets anders dan despotismus. Maar hoe verkeerd, hoe tegenstrijdig ook met die openbaring van Zich zelven als den zedelijken bestuurder des heelals, die het Gode behaagd heeft den mensch te schenken, toch heeft het een werkelijken en krachtigen invloed op de volgelingen van den valschen profeet; en de beschuldiging, die zij tegen de belijders van het ware geloof inbrengen, is, dat de beginselen, die deze belijden, zich slechts weinig vertoonen in hun gedrag. Gij wendt getrouwheid aan God voor als uw souverein, zeggen zij, en gij tracht Hem te weêrstaan door uw wil. Wij erkennen zijnen wil als geopenbaard in Zijne handelingen en onderwerpen ons. Daarom begaan de Turken nooit een zelfmoord bij hevige droefenis of omkeeringen van de fortuin; van zoo iets wordt nooit gehoord. Zij treuren nooit om de dooden; zij murmureren zelfs niet onder de zwaarste lasten des levens. Allah is groot, Allah is goed, zeggen zij. Een verstandig man, de heer La Fontaine, die lang te Constantinopel woonde, en bekend was met alles, wat Turksch is, meldde mij hiervan eens een merkwaardig voorbeeld. Een pacha, met wien hij langen tijd op zeer vriendschappelijken voet geleefd had, bezat een onmetelijk, een vorstelijk inkomen, en was bovendien de gunsteling van den sultan. Bij eene van die plotselinge omkeeringen der fortuin, zoo verbonden aan het Turksche despotismus — het gevolg van grilligheid of intrigue — viel de pacha in ongenade, en werd hij van elken piaster beroofd. Hij was niet langer de gunsteling van den sultan, de wereld was niet langer zijn vriend. Eenige dagen na zijn ongeluk zag men hem, in plaats dat hij zich in den Bosphorus stortte, of zijne hersenen met een pistool uitblies, zooals menig Christen in naam onder gelijke omstandigheden zou gedaan hebben, met een onveranderlijk gelaat eenige citroenen verkoopen aan de hoeken der bazars te Constantinopel. De heer La Fontaine zag hem zoo bezig, en kocht iets van zijn kleinen voorraad. Hij vroeg, of hij deze treurige omkeering der fortuin niet scherp gevoelde. Volstrekt niet, zeide hij, Allah is groot, Allah is goed. Hij gaf mij alles, wat ik eenmaal bezat, Hij heeft het teruggenomen, en Hij had een volkomen en onbetwistbaar regt om dat te doen. Ik ben wel tevreden. Mijnheer La Fontaine verzekerde mij, dat dit geen zonderling voorbeeld was van de krachtige werkzaamheid der beginselen, waarin de Turken worden opgevoed."

Onder den invloed van een blind fatalismus snelt de volgeling van Mohamed in het digtste van het gevecht, doch het ontrooft hem van elke dwangreden tot persoonlijke of maatschappelijke verbetering.

FAUNA, eene godin bij de Romeinen, aan welke de vrouwen in het afgezonderde offers bragten, terwijl zij haar de goede godin noemden. Zij was de vrouw of zuster van Faunus (zie ald.) en had, gelijk hij, de magt om de toekomst te openbaren. Eenigen veronderstellen, dat zij dezelfde was als de Grieksche *Aphrodite*, anderen als *Cybele*.

FAUNALIËN, feesten die door de oude Romeinen ter eere van Faunus (zie ald.), als den god van velden en herders, werden gevierd. Zij werden door de boeren met vrolijkheid en gedans gevierd. Van twee dezer feesten wordt door Ovidius gesproken, het eene als plaats hebbende in Februarij en het andere in Maart. Eene levendige beschrijving wordt door Horatius gegeven van een derde feest, dat op de Nonen van December werd gevierd, wanneer lammeren en jonge geiten aan Faunus geofferd werden.

FAUNEN, veld- of boschgoden onder de oude Romeinen, voorgesteld als monsters met ligchamen gelijk bokken, scherp gepunte ooren en horens. Zij bewoonden de bosschen met de nimfen en satyrs.

FAUNUS, eene godheid door de oude Romeinen aangebeden als de god van den landbouw en het vee. Men geloofde ook, dat hij profetische aankondigingen van de toekomst gaf. De godspraken, die hij en zijne vrouw Fauna gaven, werden, de eene nabij Tibur en de andere op den Aventijnschen heuvel nabij Rome, geuit. Als iemand de godspraak wenschte te raadplegen, begon de plegtigheid met het offeren van een schaap of een ander dier, waarop de huid van het slagtoffer, afgestroopt zijnde, uitgespreid werd als eene ligplaats, waarop de persoon zich te slapen legde, en het antwoord van het orakel werd gegeven in een droom of door eene bovennatuurlijke stem. Deze god wordt dikwijls beschreven als te wonen in bosschen, en te jagen met nimfen en satyrs; somtijds worden

zelfs verschillende Fauns vermeld. In den loop des tijds werd deze godheid vereenzelvigd met den Arcadischen Pan.

FEBRIS, de godin bij de oude Romeinen, die hare vereerders tegen de koorts beschermde. Niet minder dan drie heiligdommen waren aan hare dienst gewijd, waarin amuletten werden geheiligd, die gedurende de koorts gedragen werden.

FEBRUUS, eene Romeinsche godheid, waaraan de maand Februarij was gewijd. De naam van dezen god is afgeleid van een oud Latijnsch woord, *februare*, reinigen, en in verband met reinigingen werd hij ook beschouwd als een god der onderwereld, en somtijds vereenzelvigd met Pluto. Het was eene eigenaardige verdienste van *Februus*, dat bij het offeren aan hem het volk de asch achterwaarts over het hoofd in het water wierp.

FEESTEN (Godsdienstige), tijden van vreugde en dankzegging aan God. Zij werden van de vroegste tijden af gevierd. De Sabbath, door God zelven vóór den val ingesteld, kan het eerste feest genoemd worden, dat er ooit bestond. Op den Sabbath volgde in oudheid het feest der nieuwe maan of het begin der maand, hoewel dit niet door God werd ingesteld. Dit feest schijnt lang voor den tijd van Mozes bestaan te hebben. Het werd afgekondigd door het gelnid van trompetten, en werd voornamelijk gevierd door offeranden boven die van andere dagen. In de wet van Mozes werd bepaald, dat drie groote feesten jaarlijks door de oude Hebreën gevierd moesten worden. Deze waren het Paaschfeest, het Pinksterfeest en het Loofhuttenfeest, waarvan er twee zeven, en het derde acht achtervolgende dagen duurde. Op elk dezer groote feesten moesten alle Joodsche mannen tegenwoordig zijn, en om alle vrees voor de veiligheid hunner eigendommen of huisgezinnen gedurende hunne afwezigheid weg te nemen, verbond God zich om zoodanig te werken op de gemoederen hunner vijanden, dat zij zelfs niet zouden begeeren gedurende die feesttijden in hun land te vallen. Hoewel het den mannen aldus bevolen werd om tegenwoordig te zijn, schijnen de vrouwen van de feesten niet te zijn uitgesloten, voornamelijk niet van het Paaschfeest. Onze Heer en Zijne Apostelen woonden de groote feesten der Joden geregeld bij, doch nergens vinden wij eenig bevel in het Nieuwe Testament, dat de Christenen in latere tijden tot die inachtnemingen verpligt. Na de hemelvaart van Christus en zelfs na de uitstorting van den Heiligen Geest op den Pinksterdag gingen de Apostelen nog voort, zoolang het hun door het Joodsche sanhedrin werd veroorloofd, om de verschillende kerkelijke, zoowel als burgerlijke inzettingen hunner landgenooten in acht te nemen en de groote feesten bij te wonen. Hetzelfde werd gedaan door vele der eerste bekeerden tot het Christendom, voornamelijk die hunner, welke vroeger tot de Joodsche kerk hadden behoord. De geest des Christendoms evenwel, meer bijzonder zooals zij ontwikkeld is in de geschriften van den Apostel Paulus, was geheel en al tegen die bijzondere tijden, welke een gedeelte van het Joodsche stelsel hadden uitgemaakt. Het eischte het geheele leven van den geloovige, en wilde zijne inzettingen niet bepalen tot eene bijzondere plaats of een bijzonderen tijd. En hoewel het een ontwijfelbaar feit is, dat zelfs in dien vroegen tijd de Christenen zekere dagen uitkozen, die zij verbonden aan de groote feiten uit de geschiedenis der verlossing, was het slechts eene afdaling van de verhevenheid van den zuiveren geest, waarop zelfs de Christen, hoewel hij deel heeft aan eene dubbele natuur, zich niet altijd kan handhaven, tot zinnelijke zwakheid, — eene afdaling, die des te noodzakelijker moest worden, naar mate het vuur der eerste geestdrift, de gloed der eerste liefde, verminderde.

De feesten, die in de eerste Kerk in de eeuw, welke onmiddellijk op die der Apostelen volgde, werden gevierd, waren beperkt tot den wekelijkschen Christelijken Sabbath en het Paasch- en Pinksterfeest. De oorsprong dezer jaarlijksche feesten wordt aldus door Neander opgegeven:

„Bij de wekelijksche en jaarlijksche feesten gingen de Christenen oorspronkelijk van hetzelfde denkbeeld uit, dat het middelpunt van geheel het Christelijke leven is; de navolging namelijk van Christus den Gekruisigde en Opgewekte. Hem wilde men navolgen in Zijnen dood, door in geloovige boete de werkingen van dezen zich toe te eigenen, zich zelven en der wereld af te sterven; Hem wilde men navolgen in Zijne opstanding, door in het geloof in Hem en in Zijne kracht met Hem op te staan tot een nieuw Gode gewijd, heilig leven, dat hier beneden ontkiemt, en daar boven tot volkomenheid zich ontwikkelt. Dit zocht men uit te drukken door het feest der opstanding als een vreugdefeest te vieren, en, als voorbereiding daartoe, het gedenken van het lijden van Christus met boetedoening en kruisiging des vleesches, in den vorm van een vast- en boetedag, vast te stellen. Zoo was in de week de Zondag het opstandings- of vreugdefeest, en waren ter voorbereiding van hetzelve de Woensdag en de Vrijdag als boet- en bededagen aan de gedachtenis van het lijden van Christus en hetgeen daaraan

was voorafgegaan, gewijd. En zoo ook vierde men een jaarlijksch feest tot gedachtenis der opstanding van Christus en der voortdurende werkzaamheid des Opgewekten en Verheerlijkten, en als voorbereiding daartoe het aandenken van Zijn lijden en de Vasten."

In het begin der tweede eeuw vinden wij bij den marteldood van Polycarpus, bisschop van Smyrna, het eerste voorbeeld van drie feesten ter gedachtenis van den dood der martelaren, welke in de eerste Christelijke kerk algemeen gevierd werden. Die feesten werden geregeld gehouden op de verjaring van den dag, waarop de martelaar was gevallen, die, in de taal van dien tijd, zijn geboortedag werd genoemd. Deze natuurlijke uitdrukking van hulde aan de nagedachtenis van belijders van het Christendom, die ontstond uit een gevoel van innige gehechtheid aan Christus, ontaardde spoedig in eene bijgeloovige vereering van alles, wat aan deze heilige mannen behoorde, en eindelijk werd het *Feest der Martelaren* ingesteld met de indrukwekkende ceremoniëele gebruiken, die de Roomsche kerk er aan heeft verbonden.

In de eerste tijden der Kerk tot aan de vierde eeuw waren de eenige feesten, die door de Christenen gevierd werden, de Dag des Heeren, Goede Vrijdag, Paschen, Pinksteren en verscheidene verjaringen van de geboortedagen van martelaren. Augustinus maakt melding van deze feesten als de eenige, die toen beschouwd werden als het Apostolische gebruik in hun voordeel te hebben. Kerstijd beschouwt hij echter als van lateren oorsprong en minder heilig dan de andere. En deze meening wordt geschraagd door het feit, dat de Ante-Nicænische vaderen over het bestaan van zulk een feest in de Kerk een volkomen stilzwijgen bewaren. Het is daarom waarschijnlijk, dat de oorsprong der gedachtenisviering van de komst onzes Heeren, die gewoonlijk bekend is onder den naam van Kerstijd, later plaats heeft gehad dan de vestiging van het Christendom door Constantijn den Groote.

Sedert de vierde eeuw nam het aantal Christelijke feesten snel toe, zoodat Mosheim ons berigt, dat het aantal feestdagen in de zesde eeuw bijna gelijk was aan dat der kerken. Niettegenstaande de toenemende neiging in de Kerk, om feesten opeen te stapelen ter herinnering van heilige gebeurtenissen, vinden wij, dat Hiëronymus de wettigheid van zulke gebruiken weigert te erkennen, en in duidelijke bewoordingen verzekert, dat, „uit het zuiver Christelijke oogpunt beschouwd, alle dagen gelijk zijn; elke dag is voor den Christen een Vrijdag om geheiligd te worden door de herinnering van den gekruisigden Christus; elke dag een Zondag, daar hij elken dag in de communie de gemeenschap met Christus, hoewel opgestaan, plegtig kon vieren." Hoewel zulke inzigten gekoesterd werden door eenige der meer verstandige leeraars der Kerk, zag de groote menigte des volks de vermeerdering der feesten met een gunstig oog aan. Vele Christenen werden er in de derde en de vierde eeuw gevonden, die eene sterke neiging toonden om deel te nemen aan het vieren van Heidensche feesten en Joodsche gebruiken. Feesten voor afzonderlijke heiligen werden er in den loop des tijds in groot aantal ingesteld, en meer bijzonder ter eere van de Maagd Maria. In de zevende eeuw werd er een feest ingesteld ter eere van het hout van het kruis, waaraan de Zaligmaker hing, en een ander ter gedachtenisviering niet van één, maar van alle heiligen. Op dezen tijd wijdde paus Bonifacius IV., aan wien het Pantheon te Rome was geschonken, het ter eere van de Maagd Maria en al de martelaren, gelijk het te voren gewijd was aan al de goden en voornamelijk aan Cybele. Daarop volgde in de tiende eeuw het jaarlijksche feest ter nagedachtenis aller zielen. De oorspronkelijke eenvoudigheid der Christelijke eeredienst werd nu geheel uit het oog verloren, en de Kerk van Rome, begeerig om de gunst der menigte te verwerven en hare verbazing op te wekken, vermeerderde het aantal harer feesten zoo snel, dat er in den loop des tijds naauwelijks een enkele dag overbleef, die niet aan den eenen of anderen heilige was gewijd. Het Roomsche brevier bevat formulieren voor die dagen, en geeft, met eene geschiedenis van elken heilige, het gebod op, waardoor hij op zijn eigen dag en somtijds in zijne eigene kerk ingeroepen moet worden. De Grieksche kerk is even kwitsig geweest met het instellen harer feestdagen. Men zegt, dat er geen dag in het jaar is, die in die kerk niet een vasten- of feestdag is. Onder de Mohamedanen zijn er twee groote feesten in het jaar, het *Kleine* en het *Groote Bairam*. Het kleine volgt onmiddelijk op de vasten van den *Ramadan* en duurt drie dagen; het groote begint op den tienden dag der laatste maand van het jaar, en duurt ook drie dagen. De oude Scandinaviërs vierden drie groote godsdienstige feesten in het jaar: Yule, jaarlijks bij den winter-zonnestilstand gevierd, ter eere van Frey of de zon, ten einde een gelukkig jaar en vruchtbare jaargetijden te verkrijgen; een tweede feest, ingesteld ter eere van Goa of de aarde, en gevierd bij het eerste kwartier van de tweede maan van het jaar; en een derde feest, ingesteld ter eere van Odin, en gevierd bij het begin der lente. Er waren ook eenige feesten ter

eere der andere goden; deze werden dikwijls vermeerderd bij gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen.

Talrijke en dikwijls prachtige feesten hebben een kenmerkenden trek uitgemaakt van het oude en het nieuwere Heidendom. In de Heidensche godsdiensten der oudheid ontmoeten wij maan- en zonne-, lente- en herfstfeesten; feesten om nationale zegeningen te herdenken, en feesten van velerlei aard, gewijd aan de goden. De Grieksche feesten hadden over het algemeen een vrolijk voorkomen, terwijl die van de Egyptenaren en Romeinen gekenmerkt waren door ernst en zelfs geheimzinnigheid. Bij elk volk van het nieuwere Heidendom worden er feesten, vastgestelde en niet vastgestelde, gevierd, die niet zelden tijden zijn van de onstuimigste vreugde en onbedwongen genot, vergezeld van offeranden aan de goden en godsdienstige plegtigheden van verschillenden aard.

FERALIËN, een feest der oude Romeinen, dat jaarlijks gevierd werd ter eere van de schimmen van overleden vrienden en bloedverwanten. Het werd ingesteld door Numa, en werd gedurende elf dagen gevierd. Het huisgezin en de kennissen der overledenen gingen naar de graven en wandelden er om heen, terwijl zij gedurende dien tijd gebeden rigtten tot de goden der helsche oorden ten behoeve hunner dooden, die, zooals zij geloofden, den Tartarus bewoonden. Dan werd er een maaltijd gereed gemaakt, die gedeeltelijk uit honig, wijn en melk bestond, hetgeen op een grooten steen werd gezet, en waarvan men veronderstelde, dat de dooden gebruik maakten. Bloemen, wierook en andere reukwerken werden ook gebezigd volgens den rang der overledenen. Men verbeelde zich, dat, terwijl de Feraliën duurden, de geesten der dooden de aarde weder mogten bezoeken, om de graven mogten wandelen en deel hebben aan de genoegens van het feest. Op den elfden dag van het feest mogten er geene huwelijken gesloten worden, en de aanbidding der andere godheden werd nagelaten, terwijl al hunne tempels gesloten waren. Men zegt, dat toen de Feraliën gedurende eenigen tijd niet gevierd waren, men al de graven in vuur zag, en dat men de geesten der dooden gedurende den nacht hoorde zuchten en bitter klagen, omdat zij verwaarloosd waren. Maar bij de wederinvoering van het feest hielden al die wonderen onmiddellijk op.

FERETRIUS, een bijnaam van Jupiter, afgeleid van het Latijnsche *ferio*, slaan, omdat het onder de oude Romeinen de gewoonte was bij het afleggen van een eed, om Jupiter aan te roepen hen dood te slaan, indien zij valschelijk zwoeren.

FERIËN, (Lat. *feriæ*, feestdagen), een naam onder de oude Romeinen aan alle bijzondere vreugdetijden gegeven, daaronder begrepen heilige feesten of dagen aan een bijzonderen God gewijd. De Feriën waren gewoonlijk verdeeld in twee soorten, de openbare en de bijzondere, waarvan de laatstgenoemden gevierd werden door personen of huisgezinnen, om een bijzonder voorval of gebeurtenis in hunne geschiedenis te herdenken, terwijl de eerstgenoemden door de geheele natie werden gevierd, en het volk daarbij gewoonlijk de tempels der goden bezocht en gebeden en offeranden deed. Eenige openbare feesten werden geregeld gevierd, en de datum, waarop zij plaats hadden, werd opgeteekend in de Fasti of kalenders. Deze werden genoemd *Feriæ Stativæ* of vaste feestdagen. Andere openbare feesten werden jaarlijks gevierd, maar niet op een bepaalden dag, en ontvingen den naam van *Feriæ Conceptivæ*. Deze beide soorten van feestdagen werden gehouden met feestvieringen en vreugdebedrijven van verschillenden aard. Maar de plegtigste soort van Feriën was die, welke door de openbare autoriteiten ingesteld werden om gevierd te worden, ten gevolge van een groot nationaal gevaar of eene dreigende openbare ramp. Deze feestdagen werden *Feriæ Imperativæ* genoemd. Zij werden gewoonlijk gedurende verscheidene dagen gevierd. Als er een steenregen plaats had, zooals Livius verscheidene malen verhaalt, werden er gedurende negen dagen Feriën gehouden. Geene regtsgedingen mogten er gedurende de openbare Feriën gehouden worden, en het volk werd streng bevolen zich, op straffe eener boete, van werken te onthouden. Het was onder de Romeinsche casuïsten dikwijls een onderwerp van twist, welke soorten van werk er op de openbare Feriën wettig mogten verrigt worden. De invoering van het Christendom in het Romeinsche rijk, en vooral de aanneming er van als de godsdienst van den staat, leidde tot de afschaffing van de oude Feriën en hare vervanging door Christelijke feesten.

FERIÆ LATINÆ, een feest door Tarquinius Superbus ingesteld, of, zooals Niebuhr denkt, veel vroeger, ter eere van het verbond tusschen de Romeinen en de Latijnen. Het werd op den Albaanschen berg gevierd, en was oorspronkelijk gewijd aan de dienst van *Jupiter Latiaris*. Als er een krijgstogt ondernomen moest worden, mogt de generaal niet vertrekken, alvorens hij de Latinæ gevierd had. Dit feest duurde verscheidene, gewoonlijk zes, dagen. Door den Romeinschen consul werd op den Albaanschen berg gewoonlijk een os geofferd, te midden van verzamelde

menigten, die zich aan allerlei vreugdebedrijven overgaven. Op de twee dagen, die onmiddellijk op de Latinæ volgden, mogten er geene huwelijken gesloten worden, daar deze dagen als heilig werden beschouwd. De Feriæ Latinæ schijnen door de Romeinen tot aan de vierde eeuw gevierd te zijn.

FESOLI (CONGREGATIE VAN), eene monniksorde in de veertiende eeuw gesticht door Karel van Montegranelli. De leden werden ook Bedelmonniken van den Heiligen Hiëronymus genoemd. De stichter leefde te midden van de bergen van Fesoli omstreeks het jaar 1386, waar hij deze kloosterorde stichtte, die eerst door Innocentius VII. goedgekeurd, en vervolgens door Gregorius XII. en Eugenius IV. bevestigd werd.

FESSONIA (Lat. *Fessus*, vermoeid), eene godin der oude Romeinen; die hen bijstond, welke vermoeid waren.

FETIALES, een collegie van Romeinsche priesters, wier dienst het was bijzondere zorg te dragen, dat bij alle openbare onderhandelingen met andere natiën het geloof onschendbaar zou bewaard blijven. De eerste instelling dezer orde werd aan Numa toegeschreven. Als de Romeinen eene wezenlijke of denkbeeldige beleediging van eene naburige natie ondergaan hadden, werden vier fetiales uitgezonden om vergoeding te eischen, en deze vier kozen er een uit om hun vertegenwoordiger te zijn. De afgevaardigde ging naar de grenzen der beleedigende stammen, op eene bijzondere wijze gekleed, met eene witte wollen guirlande om zijn hoofd gebonden, benevens een krans van heilige kruiden, die binnen de grenzen van den Capitolijnschen heuvel geplukt moesten zijn. Alvorens hij de grens van het land overtrok, van welks volk vergoeding gezocht moest worden, deed de afgevaardigde een ernstig gebed aan Jupiter om een goeden uitslag, en verklaarde hij te zelfder tijd plegtig, dat hij met geene onregtvaardige of onredelijke zending belast was. Dan trok hij de grenzen over, en trad het land binnen, waarheen hij gezonden was. Aan den eersten persoon, dien hij mogt ontmoeten, deed hij dezelfde verklaring, als hij reeds aan Jupiter had gedaan; hij herhaalde ze aan de schildwacht bij de poort der stad; en vervolgens aan de magistraten in het forum, in tegenwoordigheid van het vergaderde volk. Zijne opdragt uitgesproken hebbende, wachtte hij dertig dagen in de plaats om antwoord te ontvangen, en als er in den loop van dien tijd geen behoorlijk antwoord was ontvangen, sprak de afgevaardigde eene plegtige verklaring uit, en de stad verlatende, keerde hij naar Rome terug, om aan den senaat een verslag uit te brengen van zijne handelingen, die naar dat verslag zijn toekomstig gedrag regelde. Na het hooren van den staat der zaken werd de geheele zaak bedaard overwogen, en als er besloten werd oorlog te voeren, keerde de afgezant dadelijk naar de grenzen van het land des vijands terug, wierp eene speer, met eene ijzeren punt of met bloed besmeerd, op den grond, en deed eene plegtige oorlogsverklaring uit naam van het Romeinsche volk aan de inwoners van dat land. Er bestaat veel twijfel over het juiste aantal *Fetiales*, waaruit het collegie bestond. Eenigen hebben verondersteld, dat er twintig waren, gekozen uit familiën van rang, die niet slechts voor eenigen tijd, maar voor hun geheele leven aangesteld werden.

FETISCHDIENST. Het woord *fetisch*, dat afgeleid is van het Portugesche *fetisso*, een orakel of openbaring van de goden, wordt toegepast op de bijgeloovigheden van de Negers aan den Senegal, en *fetischisme* kan bepaald worden als de vereering bewezen aan voorwerpen van kunst of uit de natuur, aan bezielde of onbezielde ligchamen of hunne hoedanigheden. Het woord *fetisch* werd het eerst in gebruik gebragt door De Brosses, in zijne verhandeling Du Culte des Dieux fétiches, in 1760 uitgegeven. De fetischdienst is de godsdienst van de verschillende landen van West-Afrika, en wordt ook gevonden onder verschillende Indiaansche stammen van Noord-Amerika. Wilson, die langen tijd zendeling op de Westkust van Afrika geweest is, geeft een naauwkeurig en belangwekkend verslag van den aard en het gebruik van een fetisch. „Een fetisch kan gemaakt zijn van een stukje hout, den horen van een bok, den hoef van eene antilope, een stukje metaal of ivoor, en behoeft slechts door de wijdende handen van een priester des lands te gaan, om al de bovennatuurlijke krachten te ontvangen, die men veronderstelt, dat hij bezit. Het is niet altijd zeker, dat de fetischen buitengewone magt bezitten. Zij moeten beproefd worden en een bewijs geven van hunne kracht, alvorens zij onvoorwaardelijk vertrouwd kunnen worden.

„Indien iemand, die een fetisch draagt, wondervol aan een gevaar ontsnapt, of geluk heeft gehad in den handel, wordt zulks toegeschreven aan de werking er van, en deze fetisch wordt voortaan als een zeer dierbare vriend geliefkoosd, en als onschatbaar gewaardeerd. Indien hij aan den anderen kant teleurgesteld is in eenige zijner verwachtingen, of door eene droevige ramp is getroffen, wordt zijn fetisch als een onwaardig iets weggeworpen, zonder dat echter zijn vertrouwen op de kracht van fetischen in het algemeen verminderd

wordt. Hij is slechts ongelukkig geweest, omdat hij een slecht been heeft vertrouwd, en met onverminderd vertrouwen zoekt hij een ander, dat hem beter geluk zal aanbrengen.

„Waar iemand veel geluk ondervonden heeft door de werking van een fetisch, krijgt hij er een gevoel van gehechtheid en dankbaarheid voor, en begint hij zich te verbeelden, dat deszelfs kracht voortkomt uit eene soort van verstand in den fetisch zelven, en beschouwt hij dien eindelijk met afgodische vereering. Daarom wordt het gebruikelijk om er gemeenzaam mede te spreken als met een dierbaren en getrouwen vriend, om er rum over te gieten als eene soort van offergave, en om hem in tijden van gevaar luide en ernstig aan te roepen, ten einde den geest en de kracht er van op te wekken.

„De doeleinden, waarvoor fetischen gebezigd worden, zijn bijna talloos. De eene beschermt tegen ziekte, een ander tegen droogte, en een derde tegen de oorlogsrampen. De eene wordt gebruikt om regen te doen vallen, een ander verzekert goede oogsten, een derde vervult de zee en rivieren met vischen, en maakt ze willig om gevangen te worden in het net van den visscher. Zinneloosheid wordt genezen door fetischen, de onvruchtbaarheid van vrouwen wordt weggenomen, en er is naauwelijks eene enkele onaangename gebeurtenis in het menschelijke leven, die door dit middel niet wordt afgeweerd; de eenige voorwaarde is, dat de juiste soort van fetisch gebezigd worde. Eenige moeten het leven beschermen, andere het vernietigen. De eene boezemt den mensch moed in, maakt hem onkwetsbaar in den oorlog, of verlamt de kracht eener tegenpartij."

Fetischen dragen verschillende namen, daar zij somtijds *grisgris*, en op andere tijden *jujus* heeten. De laatste naam wordt hun in Oud Calabar gegeven. Er zijn verschillende klassen van fetischen: persoonlijke, huiselijke en nationale. Zij worden in eene groote verscheidenheid van vormen aangetroffen, de meest gewone is die van koppen van dieren of hoofden van menschelijke wezens, en bijna altijd zijn zij voorzien van een paar groote horens.

De fetischdienst is algemeen in West-Afrika. „Een der eerste voorwerpen," zegt Wilson, „die het oog des vreemdelings begroeten, nadat hij zijne voeten op de kust van Afrika nederzet, zijn de symbolen dezer godsdienst. Hij komt uit de boot onder een verhemelte van fetischen, niet alleen als een middel voor zijne eigene veiligheid, maar als een waarborg, dat hij de elementen des kwaads niet onder het volk brengt; hij vindt ze hangende langs elk pad, dat hij betreedt, bij elke vereeniging van twee of meer wegen, bij de plaats, waar hij eene rivier oversteekt, bij den voet van elke groote rots of statigen woudboom, bij de poort van elk dorp, boven de deur van elk huis, en om den hals van elk menschelijk wezen, dat hij ontmoet. Zij worden geplaatst op hunne pachthoeven, om hunne vruchtboomen gebonden, en vastgemaakt om den hals van hunne schapen en bokken, ten einde te voorkomen, dat zij gestolen worden. Indien iemand zich waagt op het eigendom van zijn buurman, trots de fetischen, die deze er geplaatst heeft om het te beschermen, verwacht men vol vertrouwen, dat hij de straf voor zijne vermetelheid op den eenen of anderen tijd ondergaan zal. Indien hij later overvallen wordt door eene vreeselijke of eene langdurige ziekte, al is het ook twintig, dertig of veertig jaren daarna, dan weet men, dat hij lijdt ten gevolge van zijne eigene vermetelheid."

Deze soort van eeredienst heeft haar oorsprong in den menschelijken aard. Zij is slechts de aanbidding der natuur, niet in haar grootsch en meest verheven voorkomen, zooals zij gezien wordt in de bewegingen der hemellichamen, maar in de gewone voorwerpen, die zich overal om ons vertoonen. De fetisch is in de eene of andere gedaante te vinden in alle vormen des bijgeloofs, en hetzij in de zonnige oorden van het Zuiden, of in de koude, woeste streken van het Noorden, hij omkleedt met het denkbeeld van het bovennatuurlijke de afzonderlijke voorwerpen zoowel als de zamengestelde verschijnselen der natuur. Cruikshank spreekt in zijn werk, dat Achttien jaren op de Goudkust van Afrika ten titel draagt, aldus over den oorsprong en de werking der fetischdienst onder de Fantijnen: — „Zij gelooven, dat het Opperwezen, uit medelijden met het menschelijke geslacht, aan eene verscheidenheid van wezens, bezielde en onbezielde, de eigenschappen der Godheid heeft verleend, en dat het elken persoon in de keuze van zijn voorwerp van aanbidding bestuurt. Als deze keuze eens gedaan is, wordt het voorwerp de Soeman of afgod van den persoon. Het kan een blok, een steen, een boom, eene rivier, een meer, een berg, eene slang, een alligator, een bundel lompen of iets anders zijn, waarop de buitensporige verbeelding van den afgodendienaar zich vestigt. Van het oogenblik, dat hij zijne keus gedaan heeft, neemt hij zijne toevlugt tot dezen zijn god in al zijne moeijelijkheden. Hij schenkt hem offers van rum en palmolie, legt offergaven voor hem van olie en koren, offert hem vogels, bokken en schapen, en besmeert hem met hun bloed; en als hij deze plegtigheden verrigt, bidt hij

hem goedgunstig te zijn, en hem de inwilliging van zijn verzoek toe te staan. Deze plegtigheden en smeekingen worden uitsluitend tot zijn afgod gerigt, zonder dat hij in zijn hart aan het Opperwezen denkt. Gedurende de verrigting er van wordt de afgodendienaar somtijds opgewekt tot een hoogen trap van opgewondenheid, en onder den invloed van zijne dolzinnigheid misleidt hij zich met het denkbeeld, dat zijn afgod op geheimzinnige wijze gemeenschap met hem heeft, en een antwoord op zijn gebed heeft toegestaan. Aldus wordt hij door eene buitengewone zelfbegoocheling geleid tot de aanneming van de eene of andere plegtigheid, van welker verrigting hij verwacht, dat hij het doel zijner wenschen zal verkrijgen. Niets kan de ongerijmdheid dezer plegtigheden overtreffen. Zij hebben volstrekt geene betrekking op het onderwerp van zijne smeekingen. Om een ziek kind te doen herstellen, een vriend, die in eene gevaarlijke onderneming gewikkeld is, voor gevaar te behoeden, of vernietiging op een vijand te doen nederdalen, omringt de afgodendienaar zijn huis misschien met een snoer van teenen, hangt hij eenige vuile lompen aan den tak van een boom, of nagelt hij een vogel aan den grond door middel van een staak door zijn ligchaam gedreven."

De fetischmannen maken eene geregelde en talrijke orde uit, wier geheele doel is door eene reeks van kunstige uitvindingen en bedriegerijen een volkomen overwigt over het onwetende en bijgeloovige volk te verkrijgen en te bewaren. Als een jong mensch naar dit ambt haakt, wordt hij onder de zorg geplaatst van een oud gevorderde in de kunst, en aan een stelsel van zorgvuldige opleiding onderworpen. Alvorens de jongelingen echter zelfs tot kandidaat worden verkozen, moeten zij eene proef afleggen van hunne bedrevenheid in den wilden, gerekten dans, die als een noodzakelijk gedeelte van de godsdienstige plegtigheden wordt beschouwd, en van een middel om zich op te winden tot dolzinnigheid, alvorens zij de orakelen van hunnen god geven. Behalve dat zij bekwaamheid verkrijgen in het gebruik van kruiden ter genezing van ziekten, maken zij zich bekend met allerlei soort van goochelstreken, en verkrijgen zij, gelijk de waarzeggers, eene volkomene kennis van al de feiten, die betrekking hebben op de geschiedenissen van de voornaamste personen en hunne familiën, en door dit middel wekken zij de verbazing op van de bedrogenen, en maken zij hen gereed om geloof te slaan aan alles, wat gezegd zal worden. Al die innige bekendheid met de huiselijke zaken van het volk wenden zij voor ontvangen te hebben van hunnen god, na hem geraadpleegd te hebben door offergaven en offeranden, vergezeld van een tal van ceremoniën, die geschikt zijn om de ligtgeloovigen te bedriegen. Om meerdere uitwerking aan hunne bijgeloovige plegtigheden te verleenen, kiezen zij gewoonlijk een donker schaduwrijk boschje, afgescheiden van de verblijfplaatsen der menschen, tot het tooneel hunner handelingen.

Om den lezer een levendig begrip te geven van de magt, die deze fetischmannen over de gemoederen van het onwetende volk uitoefenen, kiezen wij de beschrijving, die Cruikshank geeft van den fetisch, welke zich te Mankassim, vroeger het hoofdkwartier der Fantijnsche magt, bevindt, een fetisch beschouwd als de magtigste godheid in het geheele land. „Niet minder dan vijf priesters doen dienst aan het altaar van dezen grooten fetisch. Hun aantal stelt hen in staat om eene meer zamengestelde en beter ingerigte machinerie in werking te brengen om hunne streken uit te voeren, en hunne erkende meerderheid boven alle andere priesters en de daaruit voortvloeijende achting, waarin zij door de gezamenlijke fetischmannen in het land gehouden worden, geeft hun voordeelen om inlichtingen te verkrijgen, die afzonderlijke fetischmannen niet altijd bezitten. Zij worden zelden terstond geraadpleegd. Alleen wanneer de zaak van gewigt is, of nadat andere fetischmannen geene voldoening hebben gegeven, wendt men zich tot hen, zoodat, alvorens een beroep op hen gedaan wordt, zij de gelegenheid gehad hebben om zich bekend te maken met de omstandigheden van elk geval, en geheel voorbereid zijn om hun antwoord te geven. Maar zij dragen zorg zich te omgeven van elk hulpmiddel, dat berekend is ontzag en vrees in te boezemen aan diegenen, welke hen raadplegen. Hun tempel is een diepe, donkere schuilhoek van het woud, waar het overhangende gebladerte zoo digt is, dat er naauwelijks een enkele lichtstraal kan doordringen, en waar het niet moeijelijk is de deelgenooten aan hunne kunstenarij te verbergen. In dit hol brengen zij de bedrogenen geblinddoekt, en te midden van vreemde, onaardsche geluiden, die voor de ontdane zinnen der arme, verschrikte afgodendienaars op het eene oogenblik uit de ingewanden der aarde schijnen voort te komen, en op het andere oogenblik door de lucht schijnen te snellen, doen zij hunne offeringen en aanroepingen aan den god, dien zij zijn komen raadplegen. De verwarde alomtegenwoordigheid van de akelige geluiden, die de ooren treffen en het hart der ongelukkige aanbidders doen incenkrimpen, wordt verklaard door de aanwezigheid van een troep deelgenooten, die in het rond zijn geplaatst, sommige in holen

onder den grond, andere onder de bladerrijke takken der boomen, terwijl alle de meest onaardsche kreeten en zuchten slaken, die eene langdurige oefening in dit schandelijk bedrog hen in staat gesteld heeft om te uiten. Als zij de gemoederen hunner ongelukkige slagtoffers voldoende beheerschen door dit wanluidende concert, en door hevig te dansen en wilde stuiptrekkende worstelingen hun god tot oplettendheid hebben opgewekt, maken zij hem met het doel van hun bezoek bekend. Het is echter niet altijd op de eerste aanvrage, dat hij zich wil verwaardigen een antwoord te geven. Deze onachtzaamheid of liever de verachtende nalatigheid van den fetisch wordt door den priester verklaard op eene wijze, die het meest met zijne eigene wenschen strookt. Den aanvragers wordt gezegd een gunstig oogenblik af te wachten, eene godsdienstige vasten in acht te nemen, de booze geesten door offergaven voor zich te winnen, of een rijk geschenk aan de priesterste verleenen. Het komt ervoor deze hardvochtige menschen weinig op aan, of zij diegenen, welke zij bedriegen, lange en vruchtelooze reizen laten doen. Zij weten, dat datgene, wat met moeite wordt verkregen, naar evenredigheid wordt gewaardeerd, en zij dragen zorg, dat de gunsten van hunnen fetisch niet ligt geacht worden. Als zij hunne slagtoffers elken penning, dien zij door vleijerij of bedreigingen kunnen verkrijgen, hebben afgeperst, wordt tot een antwoord op hun verzoek besloten, en dit wordt uitgesproken met al die misleidende kunstenarijen, die zij zoo wel weten uit te oefenen."

Eenige jaren geleden had er eene zeer belangrijke reeks van gebeurtenissen in Fanti plaats, die verdient medegedeeld te worden, daar zij de doodsteek was voor de fetischdienst in dat district van West-Afrika. De Wesleysche Methodisten een zendingspost onder de Fantijnen geplaatst hebbende, werd Freeman tot zendeling vergekozen. Hij rigtte in den loop zijner dienstverrigtingen eene school op, en stichtte eene kleine vereeniging van Christen-bekeerlingen in een dorp, Assafa genaamd, niet verre van den grooten fetisch van Mankassim, waarvan wij reeds gesproken hebben. De fetischmannen waren vertoornd over de vestiging eener Christen-gemeente in de onmiddellijke nabijheid van het heilige boschje. Maar wat in het bijzonder hunne verontwaardiging opwekte, was de omstandigheid, dat een der bekeerden eene ree had geschoten binnen de grenzen van het heilige boschje, en hunne godheid dus openlijk en duidelijk beleedigd had. Verwoed over deze daad van groote heiligschennis, riepen de fetischmannen de Fantijnsche opperhoofden op, om de godsdienst van hun land te beschermen. Daarom werd er eene bijeenkomst der opperhoofden gehouden, en een besluit genomen, dat zij elkander wederkeerig zouden ondersteunen om de volgende beleediging te wreken, die hun god zou worden aangedaan. Spoedig bood zich eene gelegenheid aan om hun plan te volvoeren. Een mindere fetischman omhelsde openlijk het Christendom, en sloot zich aan bij de Christelijke nederzetting. Vol ijver en verlangen om zijne verachting van den afgod te toonen, ging hij met twee andere bekeerden naar het heilige boschje, en sneed hij er eenige stokken. Toen Adoe, het voornaamste Fantijnsche opperhoofd, de beleediging vernam, die aldus begaan was, riep hij zijne volgelingen op, viel de Christelijke nederzetting aan, greep en bond de bekeerden, en voerde hen gevangen weg naar Mankassim. De Britsche autoriteiten mengden zich onmiddellijk in de zaak, vroegen de bevrijding der gevangenen, en riepen Adoe op om te Cape-Coast-Castle te verschijnen, en zich aangaande zijn gedrag te verantwoorden. Adoe aarzelde, maar stemde eindelijk toe te verschijnen, mits zijn verhoor te Anamaboe en niet te Cape-Coast-Castle plaats had. Het verhoor had plaats en eindigde met een vonnis, waarbij hij veroordeeld werd eene som te betalen bij wijze van vergoeding voor de nadeelen, aan de Christenen en hunne nederzetting berokkend, terwijl de Christenen daarentegen vergoeding moesten geven voor de nadeelen den fetischmannen door hun fetisch aangedaan. Gedurende langen tijd weigerde Adoe om zijn gedeelte van het vonnis ten uitvoer te brengen. De opperhoofden evenwel begonnen de gevolgen te vreezen van deze hardnekkigheid huns opperhoofds, en de invloed der fetischmannen was nu zoodanig in verval, dat men het noodzakelijk oordeelde eenige buitengewone maatregelen te nemen ten einde hunne magt te behouden. Den drang der crisis gevoelende, kwamen vele fetischmannen en vrouwen gedurende den nacht bijeen op eene eenzame plaats nabij Anamaboe, waar zij het plan vormden om vier invloedrijke personen te vergiftigen, van welke er twee ambtsbekleeders in de Wesleysche kerk waren, opdat de plotselinge dood van deze toegeschreven zou worden aan de wraak van den fetisch, en de gemoederen aller klassen van vrees zou vervullen. Dit plan werd echter niet ten uitvoer gelegd, daar het aan de autoriteiten werd verraden door een van diegenen, die bij de zamenkomst tegenwoordig waren. Adoe werd eindelijk overgehaald om aan den eisch van den gouverneur te voldoen, en de zaak werd ten einde gebragt door de geheele onderwerping van het trotsche

opperhoofd. Naauwelijks was deze zaak afgeloopen, of eene zware beschuldiging van zamenzwering om vier personen te vergeven, werd door de autoriteiten tegen de fetischmannen ingebragt. Het gevolg was, dat de schuldigen veroordeeld werden om openlijk gegeeseld en gedurende vijf jaren in de gevangenis opgesloten te worden, terwijl de fetischvrouwen tot eene gevangenschap van slechts twee jaren werden veroordeeld. Het schouwspel, dat de eens zoo vereerde en zelfs gevreesde fetischmannen onderworpen werden aan de vernedering van in het openbaar geslagen te worden, werd de ondergang van de fetischdienst in Fantijn. Het altaar van den grooten fetisch, die eeuwen lang was aangebeden, werd nu verlaten, en de fetischmannen waren niet langer van eenig aanzien.

FETVA. Eene handeling van het Mohamedaansche gouvernement in Turkije wordt gereedelijk gehoorzaamd, tenzij deze in stipte overeenkomst wordt verklaard met den koran, en daarom verpligtend voor alle geloovigen. Deze bekrachtiging wordt *Fetva* genoemd, en gedurende langen tijd is het regt om het te verleenen uitsluitend uitgeoefend door den Scheik-ul-Islam, die gewoonlijk het collegie van Ulemas raadpleegt, alvorens hij een besluit in de zaak neemt. Aan dit voorregt is slechts éénmaal weêrstand geboden door Mourad IV., die een hunner liet onthoofden, omdat hij zich tegen zijn wil verzette. Men heeft somtijds *Fetva* gebezigd om sultans te onttroonen, en deze over te geven aan de woede der Janitsaren. Alle nieuwe wetten, en zelfs de kwestie van vrede en oorlog, moeten de bekrachtiging afwachten van den Scheik-ul-Islam.

FEUILLANTEN, eene hervormde orde van Cisterciënzen, gesticht door den abt van een klooster, Johannes de la Barrière, tegen het einde der vijftiende eeuw. De monniken dezer orde moesten eene zeer gestrenge levenswijze volgen, en waren in hun voedsel beperkt tot brood, peulvruchten en water. Paus Gregorius XIII., de merkwaardige verbetering vernemende, die Barrière onder de Cisterciënzen had ingevoerd, zond hem een brief van gelukwensching, en stichtte een klooster naar dezelfde beginselen te Rome. Sixtus V. en Clemens VIII. drukten ook hunne goedkeuring uit over de Feuillanten, en bij gevolg won de congregatie veld, voornamelijk in Frankrijk. Maar gelijk de kloosterorden in het algemeen raakten ook zij langzamerhand in verval. Zij beschouwden zich als onder de bijzondere bescherming der Maagd Maria, en daarom droegen zij een wit kleed.

FEUILLANTINEN, eene nonnenorde naar dezelfde beginselen ingerigt en omstreeks denzelfden tijd gesticht als de orde der Feuillanten.

FIDELES (Lat. *De geloovigen*), een naam in de eerste Christelijke kerk gegeven aan de geloovige of gedoopte leeken, om hen te onderscheiden van de geestelijken en catechumenen. In dezen zin komt het woord dikwijls in de oude liturgiën en canons voor. De Roomsche kerk beschouwt de geheele wereld als verdeeld in twee klassen: de *fideles* of geloovigen, en de *infideles* of ongeloovigen. De eerste naam wordt alleen gegeven aan diegenen, die in den schoot der kerk zijn, en de laatste aan diegenen, die er niet in zijn.

FIDES, eene godin bij de oude Romeinen, die zij in hooge achting hielden als eene verpersoonlijking voornamelijk van het openbare geloof, waaraan zij als eene nationale deugd het grootste belang hechtten. Een tempel voor deze godin stond er op het Capitool te Rome, en was waarschijnlijk door Numa Pompilius gebouwd. Hare priesters waren in het wit gekleed.

FIDIUS, de zoon van *Zeus* of *Hercules*, eene godheid door de oude Romeinen en Sabijnen aangebeden, en beschouwd als de beschermer van het goede vertrouwen, dat er tusschen hen zou heerschen. Een feest ter eere van dien god werd er jaarlijks op de Nonen van Junij gevierd. Ovidius zegt, dat Fidius ook *Sancus* en *Semo* werd genoemd.

FILLES-DIEU (Fr. *Dochters van God*), eene nonnenorde in Frankrijk, die zich wijdt aan het bezoeken der zieken. Zij zeggen de Boetpsalmen wekelijks eenmaal op. Eene andere geestelijke orde, die dezen naam droeg, werd in de dertiende eeuw gesticht, en ging later in de orde van Fontevraud (zie ald.) verloren.

FINNEN (Godsdienst der). De Finnen of bewoners van Finland zijn een bijzonder ras van menschen in het Noorden van Europa. Vroeger behoorden zij tot Zweden, doch in 1809 werd hun land aan Rusland afgestaan, onder welks heerschappij zij nog zijn. Eerst in de twaalfde eeuw werden er pogingen in het werk gesteld om dit volk tot het Christelijk geloof te bekeeren, en eerst in de zestiende maakte hunne oude zamengestelde mythologie voor het Christendom geheel plaats. De Finnen aanbaden oorspronkelijk de voorwerpen der natuur onder tastbare vormen. De geheele natuur werd als bezield beschouwd; de zon, de aarde, de zee ware levende, heilige wezens. In den loop des tijds begon echter een meer gewijzigd stelsel te heerschen. De verschillende afdeelingen der natuur werden niet langer beschouwd als in zich zelve goden, maar als bestuurd door zekere godheden of geniën, die ligchamen en zielen hadden als menschelijke wezens,

terwijl vele andere zonder eenigerlei gedaante waren. Elke dezer godheden had een bijzonder gebied, waarover zij eene onafhankelijke heerschappij uitoefende. Met zulk eene menigte van van elkander onafhankelijke godheden, als dit stelsel van mythologie omvatte, schijnt het op het eerste gezigt geheel onwaarschijnlijk, dat de Finnen ooit eene Hoogste Godheid zouden erkennen, aan welke alle wezens, in den hemel en op de aarde, onderworpen zijn. Doch dit denkbeeld schijnt zich in den loop des tijds geheel ontwikkeld te hebben, en de verschillende stappen, langs welke het begrip van één God bereikt werd, zijn te zien in het woord *Jumala*, dat in de Finsche zinnen deze drie beteekenissen heeft: de stoffelijke hemel, de hemelgod en het Opperwezen. De wortel van het woord beteekent donder, dat verschijnsel in de natuur, dat meer dan alle andere het gemoed van een Noordschen wilde ontzag kon inboezemen. Toen Jumala in zijne beteekenis eindelijk tot het Opperwezen beperkt was, gingen de andere beteekenissen langzamerhand verloren, en andere woorden werden er uitgedacht om die aan te duiden. Zoo werd de stoffelijke hemel *Taivas* genaamd, en de god des hemels *Ukko*, een oud man, een titel oorspronkelijk gebezigd als een term van eerbied jegens elken god, doch later beperkt tot den god des hemels, de voornaamste der Finsche godheden. Ukko is bij de Finnen onder eene groote verscheidenheid van namen en titels bekend, die allen de hooge functiën uitdrukken, welke hij als regelaar van de groote natuurverschijnselen geroepen is om te vervullen. Hij zit getroond op eene wolk in het midden der hemelen, en draagt het firmament op zijne schouders. Hij slingert zware donderslagen, en gewapend als een dapper krijgsman is de bliksem zijn zwaard, de veelkleurige hemelboog zijn boog, en gelijk de Scandinavische Thor slingert hij een vreeselijken hamer.

Onafhankelijk van den hemelgod *Ukko* had elk hemelligchaam zijne eigene besturende godheid, die in een prachtig paleis woonde en al de bewegingen der planeet, waarover zij heerschte, regelde. *Kört* bestuurde het aanbreken van den dag, de godin *Udutar* misten en dampen. De watergod, voorgesteld als een oud man, gekleed in een gewaad van schuim, en met een baard van gras, werd *Ahti* en zijne echtgenoot *Vellámo* genoemd. Het eerwaardige paar bewoonde een paleis te *Ahtola* op den bodem der zee, terwijl de andere goden, zijne medgezellen, niet alleen in de zee werden gevonden, maar in rivieren, fonteinen, en meeren, gewoonlijk geneigd om vriendelijk te zijn jegens den mensch, terwijl sommige hunner boos en kwaaddoende waren. *Maan-emo*, moeder der aarde, was eene magtige godin, volgens sommigen de vrouw van den hemelgod *Ukko*. Vele godheden waren er, die zorgen moesten voor de verschillende soorten van gewassen, en die door de bearbeiders van den grond met nadruk werden ingeroepen. Maar de goden, die vooral in achting gehouden werden, waren de woudgoden, van welke de voornaamste *Tapio* was, een groot, tenger, oud man, die een donker bruinen baard, een hoogen hoed van dennenbladen en een kleed van boommos droeg. De ambrosische drank van dezen boschgod en van zijne echtgenoot *Mielikki* was vloeibare honig, en de vermoeide jager haakte dikwijls naar een teugje van dezen heerlijken drank en bad er om. Maar behalve de boschgoden, die over het algemeen goedaardig en vriendelijk waren, hadden de Finnen ook hunne boschduivels, die, hoewel weinig in getal, werkzaam waren in het doen van kwaad. De voornaamste dezer demons was Hiisi, die de Finsche duivel was, en zijne woning had in eene opening van een bosch; het was zijn grootste vermaak om menschen schade te doen. Hij had slechts drie vingers aan elke hand, maar daaraan waren scherpe nagels, waarmede hij diegenen verscheurde, die in zijne magt vielen. Deze booze geest zond ziekten en rampen van allerlei aard over de aarde.

Gelijk vele andere Heidensche stammen schijnen de Finnen eene soort van bestaan na den dood erkend te hebben. Op de graven hunner dooden legden zij voedsel en kleederen, bijlen, messen en oorlogstuigen van verschillenden aard, blijkbaar met het denkbeeld, dat zulke artikelen zelfs aan diegenen van nut zouden zijn, die dit aardsche tooneel verlaten hadden. Eenige veronderstelden, dat de dooden nieuwe ligchamen ontvingen, terwijl andere zich verbeeldden, dat zij ontastbare geesten werden, die door de Shamans alleen mogten gezien worden, hoewel men geloofde, dat zij te midden van de duisternis en de stormen van den nacht rondzwierven. De algemeene indruk was echter, dat de dooden de vijanden der levenden waren, en daarom dachten zij aan hen met vrees, en namen zij verschillende ceremoniën in acht, ten einde hen voor zich te winnen, of hunne terugkeering naar deze wereld te verhinderen. Het is een zonderling feit, dat niettegenstaande de vrees, die de Finnen van oude tijden voor de dooden hadden, zij niet zelden hunne toevlugt tot hen zochten om raad en bijstand. Hetzelfde gebruik heerscht nog onder de Shamanisten (zie ald.) van het Noorden, die gelooven, dat als hunne *Shamans* of priesters in zinverrukking geraken, zij door de rijken der dooden zweven, en daar berigten inwinnen, die zij

op aarde nooit konden hebben verkregen. In de oudste tijden geloofden de Finlanders, dat de dooden voor altijd in hunne graven woonden. Later werd echter de meening gekoesterd, dat zij Tuonela, eene soort van onderaardsche wereld, bewoonden, waarover Tuoni regeerde, doch nimmer schijnt het denkbeeld van belooning en straffen bij de Finnen in hun Heidenschen staat te zijn opgekomen.

Behalve goden en godinnen erkende de Finsche mythologie ook verschillende Haltiat of geestelijke magten, die over alle voorwerpen in de natuur het gebied voerden. Verscheidene beesten en vogels werden door de Finnen aangebeden, maar zij waren bijzonder overgegeven aan de aanbidding van den beer, eene soort van afgoderij, die vroeger in het Noorden algemeen heerschte. Dit heilige dier werd Ohto genaamd, en ontving de benamingen van Appel van het Woud en Trots van het Kreupelbosch. Onder de vogels werden de eendvogel, de arend en de koekoek, en onder de insecten bijen en vlinders als heilig geacht. Van de boomen werden de eik en de berg-esch als bijzonder heilig beschouwd. Ruwe steenen en rotsen werden ook aangebeden door de meer verwijderde Finnen en Lappen. Den steenen afgod noemden zij den Storjunkar of grooten heerscher; zij offerden er op, gewoonlijk het rendier, en bogen zich er in zekere bergachtige districten, verre van de gewone verblijfplaatsen der menschen, voor neder. Deze aanbidding, die zelfs thans nog in sommige gedeelten van Finland heerscht, is een overblijfsel van de afgoderij, die eens onder de Noorwegers, zoowel als onder de Finnen en Lapplanders, bestond.

Het zamengestelde stelsel der Heidensche eeredienst, dat wij aldus in het kort geschetst hebben, bleef onder de Finnen heerschen tot aan de twaalfde eeuw. Eindelijk werd de bekeering van dit zonderlinge volk ondernomen door Eric IX., koning van Zweden, wiens ijver voor de Roomsche kerk hem eene plaats in den kalender heeft gegeven. Geloovende, dat meer vreedzame middelen niet zouden baten, besloot deze monarch tot een kruistogt om zijn doel te bereiken. Hij werd op zijn togt vergezeld door Heinrich, bisschop van Upsala. Na de verovering volbragt te hebben, dwong de oorlogzuchtige monarch de overwonnen Finnen om het Christendom te belijden, en werden zij onder de zorg van den bisschop van Upsala gesteld. Daar echter hun nieuwe geestelijke gebieder de Finsche Christenen met de uiterste hardheid en gestrengheid behandelde, werd hij zelf vermoord, en door paus Hadrianus IV. onder de heiligen geplaatst. Gedurende langen tijd worstelden het Heiden- en het Christendom om den voorrang in Finland. Door den invloed der Zweden strekte de Protestantsche kerk, die in 1526 onder Gustaaf Wasa gesticht was, zich in den loop des tijds onder de Finnen uit, doch er bleven evenwel nog eenige Heidensche gewoonten en plegtigheden bestaan. Toen eindelijk in 1809 Finland van Zweden aan Rusland overging, werd er eene onafhankelijke Luthersche kerk in het land gesticht, waarover de aartsbisschop van Abo het bestuur heeft.

FLAGELLANTEN, eene klasse van menschen, die het eerst in de dertiende eeuw in Italië verschenen, te midden van de twisten tusschen de Guelphen en de Ghibbellinen, de partij die den paus, en de partij die den keizer genegen was. In de opgewondenheid van dien tijd liepen groote troepen menschen, met touwen omgord, in processie door de steden en dorpen, terwijl zij liederen zongen en het volk opriepen om berouw te hebben. Het schouwspel, dat het optrekken der Flagellanten aanbood, bragt eene groote ontsteltenis teweeg. Zulke optogten verspreidden zich van Italië naar andere landen. Vooral in Duitschland bragt de diepe indruk, die in de gemoederen van het volk ontstond door het heerschen van den zwarten dood, veel tot demonstratiën van dien aard bij. Groote troepen van Flagellanten trokken dan ook door Vlaanderen, Frankrijk en Duitschland, liederen zingende en zich geeselende, totdat het bloed uit de wonden vloeide. Zoodanig verspreidde zich de dweepzieke geest, dat de burgerlijke en kerkelijke autoriteiten het noodzakelijk vonden om tusschenbeiden te treden. Paus Clemens VI. vaardigde een verbod van al zulke processiën uit, met bedreiging van zware kerkelijke straffen. Dit wekte de Flagellanten slechts op om de heerschende kerk van dien tijd te bestrijden, en eindelijk namen de processiën eene kettersche strekking aan. Zij, die er aan deelnamen, klaagden bitterlijk over de bedorvenheid der kerk, verklaarden, dat de sacramenten in de handen eener goddelooze geestelijkheid hunne kracht hadden verloren, en dat er niets overbleef dan te deelen in het lijden van Christus, die zoo duidelijk op nieuw werd gekruisigd, en openlijk te schande werd gemaakt. Vele dezer ijverige tegenstanders der moederkerk werden door de bitterste vervolging bezocht, en niet weinige stierven er in de veertiende en de vijfticnde eeuw op den brandstapel.

De Flagellanten hadden verschillende bijzondere meeningen, die, vijftien in getal, door het concilie van Constanz veroordeeld werden. Hunne voornaamste leerstellingen waren, dat de leer der Roomsche kerk betreffende de kracht der sacramenten, het vagevuur,

gebeden voor de dooden en dergelijke zaken geheel verkeerd is; en dat daarentegen iedereen, die eenvoudig gelooft, wat in de Apostolische geloofsbelijdenis is vervat, dikwijls het Gebed des Heeren en het Ave Maria opzegt, en op zekere tijden zijn ligchaam door geeselen kwelt, en zich aldus straft voor de zonden, die hij begaat, de eeuwige zaligheid zal beërven. Het waren echter niet zoo zeer de meeningen der Flagellanten als hunne ontkennende gevoelens, hunne weigering om de voornaamste bedorvenheden aan te nemen, die door de Kerk van Rome op het zuivere Christendom gegrift waren, welke de donders van het Vaticaan deed nederdalen op deze ijverige, hoewel in verscheidene punten dwalende enthusiasten.

FLAMEN, een naam aan elken Romeinschen priester gegeven, die gewijd was aan de dienst van een bijzonderen god. De eerste instelling van de orde der *flamens* wordt gewoonlijk aan Numa toegeschreven, die er drie zou hebben aangesteld onder de titels van *Flamen Dialis*, de priester van Jupiter, *Flamen Martialis*, de priester van Mars, en *Flamen Quirinalis*, de priester van Romulus. Dit aantal werd later tot vijftien vermeerderd, en de drie oorspronkelijke priesters, die uit de patriciërs werden gekozen, werden de groote flamens genoemd, terwijl de overige, die uit de plebejers werden gekozen, de kleine flamens werden geheeten. Nadat zij, zooals gewoonlijk geloofd wordt, door het volk waren verkozen, werden de flamens in hun ambt geïnstalleerd door den *Pontifex Maximus* of hoogepriester, aan wien de geheele priesterorde onderworpen was. Het gewaad dezer priesters was de *læna*, eene soort van purperen mantel, of bijna een dubbel kleed, om den hals met een gesp vastgemaakt. Het was met goud doorweven, zoodat het zeer prachtig scheen. Op hun hoofd droegen zij den *apex*, eene muts in den vorm van een helm, met een kwastje op den top, dat met witte wol omwonden was. Eene bijzondere muts, *albo-galerus* geheeten, die gemaakt was van het vel van een wit offerdier, met eenige twijgen van een wilden olijfboom, behoorde alleen aan den flamen van Jupiter, die als de hoogste der orde werd beschouwd. Behalve deze bijzondere priesterkleederen droegen de flamens ook een kraus van laurier. De *Flamen Dialis*, of priester van Jupiter, was onderworpen aan eene groote verscheidenheid van beperkingen, van vele waarvan het juiste doel niet zeer duidelijk is. Hij mogt geene drie dagen achtereen uit de stad zijn. Hij mogt niet rijden, zelfs geen paard aanraken, maar moest zich ijverig wijden aan de pligten van zijn heilig ambt. De hoofdsteden hadden hare flamens; nadat de keizers vergood waren, werden er flamens aangesteld om hunne dienst te leiden.

FLAMINIA, de naam eener jonge priesteres, die de *Flaminica* in hare heilige pligten bijstond. Dit was ook de naam van het huis van den *Flamen Dialis*, waaruit niemand vuur mogt dragen, behalve voor een heilig doel.

FLAMINICA, de vrouw van den *Flamen Dialis* of priester van Jupiter onder de oude Romeinen. Zij was onder dezelfde beperkingen als haar echtgenoot, en als zij stierf, moest hij zijn ambt nederleggen. Haar costuum was een geverwd gewaad; haar haar was gevlochten met een purperen lint in den vorm eens kegels, en zij droeg een kleinen vierkanten mantel met een rand, waaraan een sleep was vastgemaakt, die van een gelukkigen boom was gesneden. De flaminica mogt geen trap opgaan, die uit meer dan drie treden bestond, en als zij naar de plaatsen ging aan de aanbidding der goden gewijd, kamde zij zich het haar niet.

FLENTES (Lat. *Weeneuden*), eene klasse van PENITENTES (zie ald.) in de eerste Christelijke kerk. Hunne plaats was in het voorportaal of de poort van de kerk, waar zij op den grond lagen, om de gebeden der geloovigen verzochten, wanneer deze binnenkwamen, en verlangden om binnen de kerk toegelaten te worden als AUDIENTES (zie ald.). Basilius zegt, dat het eerste jaar van boete doorgebragt werd met te weenen voor de poort der kerk.

FLORA, de godin der bloemen bij de oude Romeinen, en daarom beschouwd als de bestuurster der lente. De eredienst dezer godheid werd te Rome in den allereersten tijd ingevoerd. Varro rekent haar onder de oude godheden der Sabijnen, die door de Romeinen aangenomen werden. Ovidius zegt, dat haar Grieksche naam Chloris was, dien de Romeinen veranderden in Flora. Haar tempel te Rome was gelegen nabij den Circus Maximus. Zij werd voorgesteld onder het beeld eener schoone vrouw, die men veronderstelde met eene eeuwige jeugd gezegend te zijn, gekroond met bloemen, en met den hoorn des overvloeds in de hand. Zij was de echtgenoot van Zephyrus of den westewind, en een jaarlijksch feest werd te harer eere gevierd, dat den naam van *Floraliën* droeg. Het begon op den 28sten April en eindigde op den 2den Mei. De instelling van dit feest, die in 238 v. C. plaats had, wordt toegeschreven aan het bevel van eën orakel in de Sibyllijnsche boeken. Het werd in den beginne met alle soorten van onschuldige vreugde en feestelijkheid onder de boeren van Italië gevierd, maar later ontaardde het, vooral in de steden, in een losbandig en zedeloos

feest. Het doel er van was om Flora gunstig te stemmen, en aldus een jaargetijde te verkrijgen, overvloedig in vruchten en bloemen.

FLORINIËRS, eene secte in de tweede eeuw ontstaan, die de meeningen van Florinus, een presbyter, beleed, welke in zijne jeugd een leerling van Polycarpus was geweest, maar later hoog *Monarchiaansche* inzigten aannam, of de leer van slechts één Schepper van alle bestaan, en die tot zulk een uiterste dreef, dat hij God tot den bewerker des kwaads maakte. Vervolgens nam Florinus Gnostische meeningen aan, daar hij de gevoelens der VALENTINIANEN (zie ald.) had ingezogen, die aan een onafhankelijk beginsel van kwaad geloofden, dat buiten God bestond. Florinus werd door den Roomschen bisschop Eleutherius in den ban gedaan.

FONTEVRAUD (DE ORDE VAN), eene monniksorde die in het begin der twaalfde eeuw ontstond. Zij ontleende haar naam aan de plaats, waar haar eerste klooster werd opgerigt, op de grenzen van Angers en Tours. De stichter der orde was Robert van Arbrisselles, die aan zijne volgelingen van beiderlei geslacht den regel van St. Benedictus voorschreef, maar met bijvoeging van eenige zonderlinge en zeer gestrenge regelingen. Zoo vereenigde hij de kloosters voor de twee seksen, en onderwierp hij de mannen en de vrouwen aan het bestuur eener vrouw, zooals hij zeide in overeenstemming met het voorbeeld onzes Heeren, die den Apostel Johannes aanbeval aan de zorg der Maagd Maria, en wenschte, dat hij haar als eene moeder zou gehoorzamen. Het klooster van Fontevraud werd in 1100 gesticht, en deszelfs stichter reisde gedurende verscheidene jaren in Frankrijk, en stichtte kloosters tot aan zijn dood, die in het jaar 1117 plaats had. De eerste abdis der orde was Bertrade, vroeger koningin van Frankrijk. Omstreeks 1700 werd de orde in vier provinciën verdeeld, die van Frankrijk, Aquitanië, Auvergne en Bretagne, welke te zamen zeven en vijftig priorijen bevatteden. Onder de abdissen van Fontevraud telt men veertien vorstinnen, van welke er vijf uit het koninklijke huis van Bourbon waren gesproten.

FONTUS, een Romeinsche god, zoon van Janus, welke een tempel had op den Janiculus. Hij had het bestuur over fonteinen en stroomende wateren.

FORCULUS, eene mindere godheid bij de oude Grieken, die het bestuur had over poorten.

FORMULÆ CONCORDIÆ, dikwijls met den naam van Concordiën-boek of Formulier van Eenigheid bestempeld. Zie EENDRAGT (FORMULIER VAN).

FORMULA CONSENSUS, eene verhandeling in 1675 opgemaakt door Johannes Hendrik Heidegger, een beroemd godgeleerde van Zurich, met goedkeuring van de voornaamste godgeleerden van Zwitserland. Het doel van de vervaardiging en de uitgave was om vier twisten uit te maken, die den vrede der Hervormde kerken hadden verstoord. 1. Zij veroordeelde de leer van Amyraut (zie AMYRALDISTEN) aangaande de algemeene genade, en nam daarentegen de leer der bijzondere genade aan. 2. Zij veroordeelde de meening van Jozua de la Place aangaande de toerekenbaarheid van Adams eerste zonde. 3. Zij veroordeelde Piscators leer aangaande de gehoorzaamheid van Christus. 4. Zij veroordeelde de critische leer van Lodewijk Capell betreffende de punten van den Hebreeuwschen tekst. Deze geloofsbelijdenis aangaande verschillende betwiste punten werd op bevel bij de gewone Helvetische godsdienstige formulieren gevoegd, en de onderteekening er van werd in de Zwitsersche kerken gestreng bevolen. De aanneming van dit formulier als een der erkende geloofsboeken der Helvetische kerken veroorzaakte groot misnoegen in de gemoederen van vele geestelijken en leeken. Eindelijk rigtte Frederik Willem, keurvorst van Brandenburg, een brief van vertoog over dit onderwerp tot de autoriteiten van het canton Bazel en de republiek Genève. Petrus Werenfels, die aan het hoofd stond van het consistorie van Bazel, gaf in zoo verre toe aan de vertoogen van den keurvorst, dat hij ophield met eene onderteekening te eischen van de *Formula Consensus* van de kandidaten voor het dienstwerk, en zijn gedrag in dit opzigt werd door zijne opvolgers nagevolgd. Het consistorie van Genève ging echter nog voort met het gezag der Formula tot aan 1706 te handhaven, toen het langzamerhand in onbruik kwam, zonder door een besluit afgeschaft te worden. Zelfs na dezen tijd werd zij nog als een geloofsregel in verscheidene andere gedeelten van Zwitserland opgelegd, en werd zij dikwijls een hinderpaal genoemd tegen de vereeniging van de Hervormde met de Luthersche kerk. In het canton Bern gaf zij aanleiding tot zeer scherpe twisten, daar de autoriteiten gebiedend eischten, dat alle openbare leeraars, en voornamelijk die van de universiteit en kerk van Lausanne, welke van ketterij verdacht werden, deze formula als belijdenis van hun geloof zouden onderteekenen. Verscheidene weigerden aan dezen eisch te gehoorzamen, en werden tot gevangenschap veroordeeld. Het gevolg was, dat de Formula veel van haar gezag verloor.

FORNAX, eene godin bij de Romeinen, die aangeroepen werd, opdat zij het graan zou doen rijpen, en verhinderen zou, dat het verbrandde, wanneer het

in den oven gebakken werd. Zij is somtijds beschouwd als dezelfde als Vesta, maar in allen gevalle was zij de godin der fornuizen. Te harer eere werd door Numa een feest ingesteld, Fornacaliën geheeten. De tijd der viering werd elk jaar door den Curio Maximus aangekondigd. Lactantius vermeldt, dat dit feest in zijn tijd werd gevierd.

FORSETI, de god der regtvaardigheid bij de oude Scandinaviërs, die in de Edda beschreven wordt als de zoon van Baldur en Nanna, de dochter van Nef. Hij bezit de hemelsche woning Glitnir genaamd, en alle twisters over de wet, die hunne zaak voor hem brengen, gaan weg geheel verzoend. Zijne regtbank is de beste, die onder goden of menschen te vinden is.

FORTUNA, de godin van het toeval bij de oude Grieken en Romeinen. Hare aanbidding te Rome had reeds plaats onder Ancus Martius en Servius Tullius, en haar waren onder verschillende benamingen talrijke tempels gewijd. Deze godin wordt gewoonlijk afgebeeld in een vrouwelijk gewaad met een blinddoek voor de oogen, om aan te toonen, dat zij zonder onderscheid handelt, en zij staat op een rad om hare onstandvastigheid aan te toonen. Zij heeft in de eene hand een horen des overvloeds, om te bewijzen, dat zij rijkdommen uitdeelt, en in de andere hand het roer van een schip, en zij is op een bol geplaatst, hetgeen alles aantoont, dat zij de wereld bestuurt. De Grieken baden haar aan onder den naam van *Tyche*.

FRANCISCUS (H.) VAN ASSISI, de stichter van de wel bekende orde der Franciscanen. Hij was de zoon van een rijken koopman te Assisi in Italië, waar hij in 1182 werd geboren. Zijn vader bestemde hem voor den koopmansstand, maar op den ouderdom van vier en twintig jaren onderging zijn gemoed, terwijl hij op het ziekbed lag, eene geheele verandering. Sedert zijne herstelling schijnt hij onderhevig geweest te zijn aan veelvuldige droomen en nachtgezigten, die hij als luide roepstemmen van den hemel beschouwde om het monnikenleven te omhelzen. Zoo zag hij bij zekere gelegenheid in een visioen een paleis vol wapenen, elk met het teeken van het kruis voorzien, en toen hij vraagde, aan wien zij behoorden, kreeg hij ten antwoord: „Aan u en uwe soldaten." Gedurende eenigen tijd verbeeldde Franciscus zich, dat zijne roeping was om in puin verkeerende kerken weder op te bouwen, en daarom ging hij van plaats tot plaats om geld voor dit doel op te zamelen. Maar bij zekere gelegenheid, toen hij de mis bijwoonde, drongen de woorden van Christus aan Zijne discipelen, Matth. X: 9, 10: „Verkrijgt u noch goud, noch zilver, noch kopergeld in uwe gordels; noch male tot den weg, noch twee rokken, noch schoenen, noch staf: want de arbeider is zijn voedsel waardig," diep in zijn gemoed; en zich verbeeldende, dat hij geroepen was om dit bevel onzes Heeren letterlijk te gehoorzamen, nam hij de genoemde kleeding aan, en zwierf hij in een staat van volkomen armoede rond om berouw te prediken. Hij verzamelde om zich een aantal volgelingen, die hij besloot in eene geestelijke broederschap te vereenigen, welke evangelische armoede in alle gestrengheid in acht nam. Daarop trok hij naar Rome, en leide zijn regel paus Innocentius III. voor, van wien hij, naar men zegt, weinig of geene aanmoediging ontving om zijn plan ten uitvoer te brengen. Maar men zegt, dat een nachtelijk visioen Zijne Heiligheid er toe bragt om het plan en den regel van Franciscus te bekrachtigen.

In 1210 had Franciscus slechts elf volgelingen, en in het volgende jaar waren zij in aantal zoodanig toegenomen, dat hij eene groote menigte van hen uitzond om geheel Italië door te reizen, om te prediken en als bedelmonniken hun brood te vragen. De orde kreeg een zeer goeden naam, en in 1215 verklaarde Innocentius III. openlijk, dat hij de Franciscanervereeniging goedkeurde. Het eerste algemeene kapittel der orde werd in het volgende jaar gehouden, en kardinaal Ugolino, later paus Gregorius IX., werd haar beschermheer.

Door een vurigen zendingsgeest bezield, maakte Franciscus een togt tegen de Saracenen in 1219 mede, met geen ander doel dan om het evangelie aan de soldaten te prediken. Bij het beleg van Damiate in Egypte vinden wij hem als zendeling in het leger der Christenen, en niet tevreden met berouw te prediken onder hen, die zijn eigen geloof beleden, besloot hij in het vuur van zijn ijver om over te gaan tot het Mohamedaansche leger, ten einde ook daar de soldaten toe te spreken. Hij werd natuurlijk gevat, en als gevangene voor den sultan van Egypte gebragt. Tegen de verwachtingen van Franciscus ontving deze hem met eerbied; hij noodigde hem uit om verscheidene achtereenvolgende dagen voor hem en zijne officieren te prediken, en zond hem daarna naar het kamp des vijands terug met dit verzoek: „Bid voor mij, dat God mij moge verlichten, en mij in staat moge stellen om mij te houden aan die godsdienst, die Hem het aangenaamst is."

Franciscus stichtte drie verschillende geestelijke orden. De eerste, die den naam kreeg van *Minderbroeders* of *Minorieten*, werd bevestigd door paus Honorius III. De tweede was eene nonnenorde, naar het

eerste hoofd de orde van St. Clara geheeten. De derde, die de orde der *Boetende broeders* werd genoemd, werd in 1221 gesticht, en bestond uit vrome leeken, die het huiselijke leven niet konden of wilden vaarwel zeggen, en te zamen mogten leven in eene soort van geestelijke vereeniging, naar één regel en onder één hoofd.

Men beweert, dat er korten tijd voor den dood van Franciscus, na een ernstig gebed om aan Christus gelijk te worden, wonden ontstonden in zijne handen, voeten en zijde, gelijk aan die van onzen Zaligmaker aan het kruis. Deze *stigmata* van St. Franciscus, zooals zij genoemd worden, waren vijf in getal, en bloedden aanhoudend, maar bij zijn dood konden geene wonden in zijn ligchaam gezien worden. Hij stierf te Assisi, nadat hij daar twee jaar in een zeer zwakken toestand gewoond had, op den 14den October 1226, werd te Rome begraven, en zijn naam werd opgenomen in den catalogus van Roomsche heiligen.

FRANCISCUS (H.) VAN PAULA, een beroemd Roomsch heilige, geboren in Calabrië, die in de vijftiende eeuw de orde der MINIMEN (zie ald.) stichtte. Hij werd in een Franciscaner klooster in zijne geboorteprovincie opgevoed, en overtrof na korten tijd alle andere monniken in strenge naleving van den regel van den H. Franciscus. Toen hij vijftien jaar oud was, vestigde hij zijne woonplaats in een hol in eene rots, waar hij vele boetedoeningen deed. In 1435 legde hij den grondslag zijner orde, en bouwde hij verscheidene kleine cellen en eene kapel, die hij aan den H. Franciscus van Assisi wijdde. Daar het aantal zijner leerlingen toenam, rigtte hij een klooster en eene kerk te Paula op. In 1453 stichtte hij een tweede klooster te Spezzano, in 1460 een derde te Crotona, en een vierde te Milazzo op Sicilië. Aangaande dit laatste klooster verhaalt men, dat toen eenige zeelieden weigerden Franciscus van Italië naar Sicilië over te brengen wegens zijne armoede, de heilige kalm zijn mantel over de zee uitspreidde, en er aldus veilig over kwam als over droog land. De nieuwe orde door Franciscus gesticht maakte snelle vorderingen in Italië, en toen de stichter door Lodewijk XI. werd uitgenoodigd om Frankrijk te bezoeken, voldeed hij aan die uitnoodiging, en slaagde hij er in om zijne orde ook in dat land in te voeren. Spoedig daarna werd zij in Spanje gevestigd onder Ferdinand en Isabella, die een klooster voor de Minimen te Malaga bouwden. De orde werd omstreeks 1497 onder keizer Maximiliaan in Duitschland toegelaten. Franciscus stierf in 1507 in den hoogen ouderdom van 91 jaar, en werd in 1519 door paus Leo X. gecanoniseerd.

FRANCISCANEN, eene beroemde orde van bedelmonniken, in de dertiende eeuw gesticht door den H. Franciscus van Assisi. Zij werd in 1223 door Honorius III. goedgekeurd, en was zeer talrijk geworden, toen Franciscus in 1226 stierf. Om zijne nederigheid te toonen, noemde hij de leden zijner orde *Fraterculi* of Kleine Broeders, dat in het Italiaansch uitgedrukt wordt door *Fratricelli*, en in het Latijn door *Minores* of Minderbroeders. De regel, dien de Franciscanen van hunnen stichter ontvingen, was, dat zij te zamen moesten wonen, de kuischheid in acht nemen, en gehoorzaamheid bewijzen aan den paus en aan den generaal der orde. Het was eene onvermijdelijke voorwaarde van toelating in de orde, dat alle aanvragers hunne bezittingen, van welken aard ook, moesten verkoopen, en de opbrengst er van aan de armen geven; en er werd ook van hen geëischt, dat zij een jaar proefkloosterlingen zouden zijn, aan het einde waarvan zij toegelaten konden worden, wanneer zij de gelofte deden, dat zij nooit om eenigerlei reden de orde zouden verlaten. De monniken waren verpligt om gebruik te maken van het Roomsche brevier, en de leekebroeders om elken dag zes en zeventig *paternosters* voor hunne dienst op te zeggen. Behalve gedurende de vasten moesten de leden der orde ook vasten van Allerheiligen tot Kerstijd. Zij mogten niet te paard rijden, behalve in gevallen van grooten nood, en bij het reizen van plaats tot plaats moesten zij eten, wat hun voorgezet werd. Hun werd op de strengste wijze verboden om middellijk of onmiddellijk geld aan te nemen, en dewijl zij zich door handenarbeid een bestaan moesten verschaffen, moesten zij alles, behalve geld, als loon aannemen. Zij mogten volstrekt niets bezitten, en zoo de opbrengst van hunnen arbeid onvoldoende voor hun bestaan was, moesten zij gaan bedelen, en met de aalmoezen, die zij verzamelden, elkander helpen. Hunne kleedij moest bestaan uit eene tunica, eene kap, een koord tot gordel en eene onderbroek.

De Franciscaner orde kreeg de magt om aflaten te verleenen, en dus waren zij, hoewel bedelaars, in het bezit van ruime middelen van bestaan. Dit voorregt verwierf hen spoedig eene buitengewone populariteit, en maakte hen tot magtige mededingers van de bisschoppen en priesters, en ook van de andere kloosterorden. De regel van den H. Franciscus schreef, zooals reeds gemeld is, eene volstrekte armoede voor; maar onmiddellijk na den dood des stichters weken vele van de *Minderbroeders*, zooals zij genoemd werden, van dit gestrenge bevel af, en Gregorius IX. verminderde in 1231 de gestrengheid der wet. Deze stap van den paus

gaf echter aanleiding tot een scherpen strijd onder de Franciscanen, en toen er weder een beroep op Rome gedaan werd, besliste Innocentius IV. in 1245 ten gunste van hen, die eene verslapping van den regel wenschten, en verklaarde hij, dat Franciscaner monniken landerijen, huizen, huisraad, boeken enz. mogten hebben, en die vrijelijk gebruiken, maar dat het regt van eigendom in al zulke gevallen aan den H. Petrus en aan de Kerk van Rome toekwam, zonder wiens toestemming niets verkocht, verruild of op eenigerlei wijze aan anderen overgedragen zou worden. Deze beslissing van den paus verwekte niet weinig misnoegen in de gemoederen der Cæsarianen of Spiritualen der orde, van welke er eenige naar de woestijnen gingen, om hunne gestrenge levenswijze voort te zetten, terwijl andere om hun weêrspannig gedrag verbannen werden.

Eene geheele verandering had er echter in dien staat van zaken plaats, toen Johannes van Parma in 1247 tot het ambt van generaal der orde verkozen werd. Daar hij tegen de verslapping van den regel van den H. Franciscus was, riep hij de verbannenen terug, en beval hij eene gestrenge naleving van de letter der wet, waarnaar de orde gesticht was. Het gevolg was, dat hij na verloop van slechts twee jaren verpligt was zijn ambt neder te leggen, en dat er velen, die met hem in gevoelen overeenkwamen, in de gevangenis werden geworpen. De generaal, die hem opvolgde, was de beroemde vader Bonaventura, die, om eene verdeeling van de twistende partijen te voorkomen, de onzijdigheid wenschte te bewaren. De twist werd echter van beide kanten met scherpte gevoerd, en in 1257 bekrachtigde Alexander IV., die uitgenoodigd was om tusschen hen te beslissen, de verklaring van den regel van den H. Franciscus, door Innocentius IV. gegeven. Maar op eene vergadering der orde, in 1260 gehouden, werd de verklaring van Innocentius herroepen, voor zoo verre die ten minste verschilde van de verklaring vroeger door Gregorius IX. gegeven.

Behalve den twist, die er onder de Franciscanen woedde, aangaande de ware beteekenis van hunnen regel, werd de orde verscheurd door een twist, die er over de profetiën van Joachim, een abt van Flora in Calabrië, ontstond, die door het Italiaansche graauw gewoonlijk als een geïnspireerd man werd beschouwd, wiens voorstellingen over de toekomst aangemerkt moesten worden als gelijk in gezag met die der oude profeten. Deze geliefkoosde ziener, wiens profetiën vervat waren in een werk. Het Altijddurende Evangelie geheeten, en door het gemeen Het Boek van Joachim werd genoemd, voorspelde onder anderen de vernietiging der Roomsche kerk, daar zij bedorven en aan God onaangenaam was. Hij leerde, dat twee wetgevingen reeds voorbij waren, die van den Vader en van den Zoon, en dat eene derde, nog volmaakter dan de twee andere, op handen was, namelijk de wetgeving van den Heiligen Geest. De strengere partij der Franciscanen, of de Spiritualen, zooals zij genoemd werden, beweerden, dat Joachim een waarachtig profeet was, dien Johannes in de Openbaring door den hemel zag vliegen.

Te midden dezer hevige oneenigheden verscheen er een ander werk, dat tot titel had: Eene Inleiding tot het Altijddurende Evangelie, en de stoute bewering bevatte, dat de H. Franciscus de engel was, die in de Openbaring wordt vermeld, dat het Evangelie van Christus in het jaar 1260 herroepen zoude worden, en dat dit nieuwe Altijddurende Evangelie van Joachim deszelfs plaats zoude innemen; en ten laatste, dat deze verandering door reizende barrevoets gaande monniken verrigt zoude worden. Dit boek, dat het werk was van een Spirituaal, met name Gerhard, werd in 1254 te Parijs uitgegeven; doch in plaats van de Franciscanen te verheffen, zooals blijkbaar het doel was, wekte het de verontwaardiging des volks slechts des te meer tegen hen op, zoodat Alexander IV. in het jaar 1255 gedwongen was om de verspreiding er van te verbieden, en op bevel van de universiteit van Parijs werd het openlijk verbrand.

Onder het voorzigtige bestuur van Bonaventura handhaafde de orde der Franciscanen, gedurende zijn leven, eene betrekkelijke rust; na zijn dood braken echter de oneenigheden, die vroeger over den regel van hunnen stichter hadden bestaan, met evenveel geweld als ooit uit. De eene partij wenschte ernstig, dat de regel herroepen werd, daar het boven de magt des menschen was om hem geheel te beoefenen; de andere partij was even begeerig, dat de oorspronkelijke gestrengheid bewaard zoude blijven. Overeenkomstig de wenschen en meeningen der laatste partij gaf paus Nicolaas III. in 1279 de beroemde inrigting uit, die den regel van den H. Franciscus in al zijne oorspronkelijke gestrengheid bekrachtigde. In dit document werd van de monniken geëischt, dat zij afstand zouden doen van alle regten van eigendom, en hun werd alleen het gebruik van de noodige dingen toegestaan, niet het eigendom er van, daar zij, zooals Innocentius IV. bepaald had, de Kerk van Rome toebehoorden. De bepaling, door Nicolaas gemaakt, voldeed niet aan de partij der Spiritualen, voornamelijk niet aan die van de provincie Narbonne in Frankrijk, aan wier hoofd Petrus Johannes Oliva stond, een man

die om zijne heiligheid en geleerdheid zeer geacht werd. Onder de leiding van dezen persoon, dien zij als een profeet beschouwden, vielen de Spiritualen de minder strenge monniken der orde aan. De twist werd van beide kanten met groote hevigheid gevoerd, maar eindelijk werd er een generaal over de orde aangesteld, die toestond, dat de oude tucht verminderd werd, en zelfs dat het voorkomen van armoede verdween. In Italië en Frankrijk, zoowel als in andere landen, gingen de Spiritualen voort met luide te protesteren tegen de heerschende slapheid van meening en gebruiken onder de leden, totdat zij zich eindelijk onder Bonifacius VIII. van de overigen afscheidden, en openlijk de verklaring veroordeelden, die Nicolaas III. van hunnen regel gegeven had. In 1294 veroorloofde Cœlestinus V. aan eenige van de Italiaansche Spiritualen om eene nieuwe en afzonderlijke broederschap uit te maken, die zich volgens het oorspronkelijke bevel van den H. Franciscus van alle bezittingen ontdeed. Deze afzonderlijke vereeniging werd echter door Bonifacius VIII. opgeheven, doch verschillende broederschappen bleven er in Italië bestaan, in spijt van den paus, en uit dat land verspreidden zij zich over het grootste gedeelte van Europa, en streden zij, zelfs tot aan den tijd der Hervorming, met kracht tegen de bedorvenheden der Kerk van Rome. (Zie Fratricelli.) De Franciscanen, en hunne mededingers de Dominicanen, verwierven, waarschijnlijk omdat zij bedelmonniken waren, een grooten en uitgestrekten invloed in elk land, waar zij gevonden werden, en daarom waren zij voorwerpen van den grootsten naijver, en zelfs van haat, onder alle rangen van geestelijken, zoowel als in de universiteiten. De groote voorregten, die zij boven de andere monniksorden genoten, gaven hun zooveel magt, dat zij in staat waren de oude tucht der Kerk te ondermijnen, en het bestuur van alle godsdienstzaken in hunne handen te nemen. Zoo groot was hunne populariteit, dat zij de geliefkoosde predikers en gezochte biechtvaders van het volk waren in elk land van Europa, dat het Christelijke geloof had omhelsd.

„Maar hoe grooter de invloed was," zooals Neander aanmerkt, „die de Bedelmonniken als priesters en biechtvaders uitoefenden op de volksmenigte, waaronder zij meer onmiddellijk zich bewogen, des te verderfelijker moest die worden, wanneer onwetende en slechtgezinden er misbruik van maakten, en bij de groote uitbreiding dezer orde kon het aan dezulken niet ontbreken. De oorzaken, waarnit het verderf der overige kloosterorden bij het toenemen van haar aanzien was voortgevloeid, bleven ook hier niet uit, en weldra mengde zich veel verkeerds en slechts onder het goede, dat door de Bedelorden werd gesticht. Door de pausen bijzonder begunstigd, en met deze door middel van hare ordesgeneralen te Rome bestendig in naauwe aanraking, lieten zij zich tot blinde werktuigen der Heilige Vaders bij hunne afpersingen verlagen, en ter bereiking van andere slechte doeleinden gebruiken."

In ons vaderland bevinden zich een tal van kloosters van de orde der Franciscanen. In Noord-Brabant zijn er 27, namelijk twee te Breda, één te Bergen op Zoom, één te Dongen, te Etten, twee te Gemert, één te Ginniken, te Hoeven, te Huibergen, twee te Megen, één te Oirschot, te Oisterwijk, Oosterhout, Ossendrecht, Oudenbosch, Princenhage, Reek, Rosendaal, Ruephen, Standaardbuiten, Steenbergen, Velp, Vught, Wouw en Zundert. In Gelderland 2, te Groenlo en te Wijchen. In Zuid-Holland 7, te Gorinchem, Monster, Oudewater, twee te Rotterdam, één te Rijswijk, en één te Schiedam. In Noord-Holland 1, te Haarlem. In Zeeland 3, te Aardenburg, Hulst en Vlissingen. In Utrecht 1, te Montfoort. In Friesland 5, twee te Bolsward, één te Franeker, Harlingen en Leeuwarden. In Overijssel 1, te Oldenzaal. In Limburg 8, één te Brunssum, Helden, twee te Heythuizen, één te Maastricht, Mook, Venray en Weert. De meeste dezer kloosters zijn voor vrouwen. Zie Bedelmonniken.

FRANKRIJK (Protestantsche kerk van). Reeds in de tweede eeuw schijnt het Christendom vasten voet in Gallië gekregen te hebben. Bloeijende kerken te Lyon en Vienne bestonden er gedurende eene gestrenge vervolging, waaraan de Christenen in 177 blootstonden. De oorsprong dezer kerken is waarschijnlijk te vinden in de vele Christenen, die, om handel te drijven, uit Klein-Azië naar Gallië trokken. Eene Christelijke kolonie, op deze wijze in het land gevestigd, werkte met een goeden uitslag onder de inboorlingen, en na korten tijd vinden wij, dat Irenæus, een der eerste Apostolische vaderen, het ambt van bisschop over de kerk van Lyon bekleedde, welke gedurende zijn leven niet alleen standvastig getrouw bleef aan de Goddelijke waarheid, maar die ook rondom zich verbreidde. De uitslag was, dat het Christendom gedurende eenigen tijd in Gallië bloeide, doch na den dood van Irenæus geraakte het in een kwijnenden toestand, en in het midden der derde eeuw waren er nog slechts weinige kerken. Op dat tijdstip verschenen er, zooals Gregorius van Tours ons mededeelt, zeven zendelingen in het land, die door den bisschop van Rome waren uit-

gezonden om de afgodendienaars tot het Christelijk geloof te bekeeren. Wat er ook waar moge zijn in dit verhaal van Gregorius, die tegen het einde der zesde eeuw schreef, het is een ontwijfelbaar feit, dat van het midden der derde eeuw het Christendom weder snelle vorderingen maakte. Uit Gallië verspreidde het zich in Duitschland en zelfs in Brittanje. Gedurende de vierde en de vijfde eeuw hadden er in Gallië groote verhuizingen plaats van die stammen van Duitschen oorsprong, die de districten bewoond hadden, welke aan de oevers van den Beneden Rijn en de Weserlagen. Vele dezer Franken, zooals zij genoemd werden, werden tot het geloof bekeerd, doordien zij zich vermengden met de Christen-bewoners, onder welke het lot hen geworpen had.

Gedurende langen tijd was het land in eene aanhoudende staatkundige beroering, ten gevolge van de menigvuldige veranderingen van bestuur en de twisten tusschen de Bourgondiërs, Oost-Gothen, West-Gothen en Franken. Zelfs onder zulke nadeelige omstandigheden prezen verscheidene bisschoppen en abten de waarheid zoozeer aan door hunne getrouwe prediking en hun deugdzaam leven, dat zij het vertrouwen wonnen van het volk en zijne regeerders, dat zich voorbereidde om het Christendom te omhelzen. Zoo werden de Bourgondiërs bekeerd, spoedig nadat zij zich in Gallië gevestigd hadden; maar later werden zij door hunnen omgang met Ariaansche stammen, in deze provinciën gevestigd, en voornamelijk met de West-Gothen, er toe gebragt om Ariaansche inzigten aan te nemen. Onder koning Gondebald, die voor het orthodoxe geloof ijverde, deden zij echter afstand van het Arianismus, en beleden zij hunne getrouwheid aan de Nicænische geloofsbelijdenis.

De omstandigheid, die in het eerste gedeelte der zesde eeuw tot den snelleren voortgang van het Christendom onder de barbaarsche stammen leidde, was het huwelijk van Chlotilde, dochter van Gondebald, met Clovis, koning der Salische Franken. De ruwe krijgsman, hoewel afgodendienaar, stond aan de koningin toe om haar eerstgeboren zoon te laten doopen. Het kind stierf echter, en uit deze omstandigheid maakte Clovis op, dat de God der Christenen noch magtig noch weldadig was. Zoo groot was echter de invloed, dien Chlotilde over haar echtgenoot uitoefende, dat hun tweede zoon ook gedoopt mogt worden. Spoedig daarna werd ook dit kind ziek, en Clovis was overtuigd, dat deszelfs dood zeker was; maar de vrome Chlotilde bad, dat haar kind gespaard zou worden voor de eer van God onder de Heidenen. Het kind herstelde, en zij wees op dezen gelukkigen uitslag als een bewijs, dat de God der Christenen de gebeden Zijns volks hoort en verhoort. Door haar vromen wandel en omgang bragt deze uitmuntende vrouw een zeer gelukkigen invloed teweeg op het gemoed van den afgodischen koning. Er had echter eene gebeurtenis in zijn eigen leven plaats, die hem tot den bepaalden stap leidde om afstand te doen van het Heidendom en het Christendom te omhelzen. Hij was in een oorlog gewikkeld met de Alemannen, en in een veldslag bij Zülpich in 496 zag hij zijn leger in het uiterste gevaar van verslagen te worden. In deze moeijelijke omstandigheden bad hij ernstig, zooals hij gewoon was, tot de goden; maar het baatte niet, en zich herinnerende, wat Chlotilde hem zoo dikwijls gezegd had van den God der Christenen, rigtte hij zijne gebeden tot den Opperheer, belovende, zoo zijne gebeden verhoord werden, dat hij Christen zou worden. Tot zijne verbazing keerde zich de slag te zijner gunste, en hij schreef dadelijk zijn goeden uitslag toe aan den God der Christenen. De uitwerking ziende, welke deze gebeurtenis op het gemoed van haren echtgenoot had, haalde zij hem over om verder onderrigt in de Goddelijke waarheid te ontvangen, en de uitslag was, dat op Kerstijd Clovis openlijk werd gedoopt. Men zegt, dat van dezen tijd het gebruik begon om de Fransche monarchen met de titels van „Allerchristelijkste majesteit" en „Oudste zoon der kerk" aan te spreken. Door de onverwachte bekeering van Clovis werd eene groote opgewondenheid teweeggebragt, en meer dan drie duizend soldaten onderwierpen zich daarna aan den doop. De voortgang der goede zaak werd bevorderd door Remigius, bisschop van Rheims, die de Apostel der Galliërs genoemd wordt.

Maar terwijl vele Franken uiterlijk het Christendom beleden, oefende de Heidensche afgoderij nog steeds eene magtige heerschappij uit over niet weinigen van het volk. Daarom vaardigde koning Childebert in 554 eene wet uit tegen hen, die weigerden afstand te doen van hunne afgoden. En behalve de hardnekkigheid, waarmede de belijders van het Christendom getrouw bleven aan de dienst van valsche goden, werd het Christendom sterk tegengewerkt door de inwendige verdeeldheden en de talrijke oorlogen en omwentelingen, die het Frankische rijk schokten. Gedurende eenigen tijd scheen de afgoderij den verloren grond te zullen herwinnen.

Op het einde der zesde eeuw verscheen er echter een Iersch monnik in Frankrijk, Columbanus geheeten, van twaalf jonge mannen vergezeld, en bezield door eene ernstige begeerte om het evangelie onder de on-

bekeerde Heidenen te prediken. Nadat hij zich met zijne medgezellen gevestigd had in de ruïnen van een oud kasteel in de wildernis der vogelen, won hij zoodanig de genegenheid des volks door zijn geloof en zijne zelfverloochening, dat de zonen van menschen van alle rangen naar hem gezonden werden om opgevoed te worden. De regel, waarnaar zijne monniken bestuurd werden, was bijzonder streng, zoodat Columbanus niet minder gevreesd dan bemind werd door allen, die aan zijne zorg waren toevertrouwd. Zijne vroomheid, zijn ijver en de ascetische gestrengheid zijner kloosterverordeningen wekten de geestelijken der Frankische kerk tot eene bittere vijandschap op tegen den man, wiens karakter en gedrag in zulk eene treffende tegenspraak waren met het hunne.

De twist over Paschen beroerde op dezen tijd de Frankische kerk, en tot de beraadslaging over dit punt werd er in 602 eene synode bijeengeroepen. Columbanus gebruikte deze vergadering van geestelijken, om hunne aandacht te vestigen op onderwerpen van veel meer belang dan dat, hetwelk de reden hunner bijeenkomst was. De brief, dien hij aan de synode rigtte, en die een verwijt bevatte van het wereldschgezinde leven der Frankische bisschoppen, maakte den vromen monnik nog gehater in de oogen der geestelijken. En dezelfde geest van onwankelbare getrouwheid berokkende hem de verklaarde vijandschap van de burgerlijke autoriteiten van het land, in het bijzonder van den magtigen en losbandigen Brunehilde, grootmoeder van Diederik II., die op dien tijd over Bourgondië regeerde, waarin de drie kloosters van Columbanus gelegen waren. Hij werd eindelijk in 610 uit het Bourgondische rijk verbannen, en kreeg bevel om naar Ierland terug te keeren. Hieraan gehoorzaamde hij echter niet, maar hij trok met zijne monniken naar eene afgelegene plaats in de nabijheid van het meer van Constanz, waar hij arbeidde tot bekeering der hem omringende Zwitsersche en Zwabische stammen.

Niettegenstaande de ruwheid van het Frankische volk en de wereldschgezindheid der geestelijken, bestond er nog een geest van levend Christendom in eenige voorgangers en leden der kerk. Daarom strekten dan ook eenige van de meer ijverige bisschoppen hun arbeid buiten hun eigen land tot de omringende stammen uit. Een van de voornaamste Frankische bisschoppen, die het zendelingswerk verrigtten, was Eligius, die in 641 tot bisschop der uitgestrekte diocees van Vermandois, Doornik en Noyon werd gewijd, welke aan een land grensde, door Heidenen bewoond, terwijl een groot gedeelte der bevolking van de diocees zelve nog uit Heidensche afgodendienaars bestond. Deze vrome man moest een goed werk verrigten onder zijn eigen volk en de omliggende districten.

In de achtste eeuw namen de pausen, die langen tijd elke gelegenheid hadden aangegrepen om hun eigen gezag uit te breiden, rang onder de aardsche souvereinen. Aan de krachtige hulp der Fransche koningen waren de bisschoppen van Rome voornamelijk de uitbreiding van gebied en eer verschuldigd, die zij nu verkregen. Paus Stephanus, die zich door de bedreiging van den koning der Longobarden om zijne verovering van het exarchaat van Ravenna tot aan de poorten van Rome uit te breiden, in het grootste gevaar bevond, vroeg in dezen nood om bijstand aan Pepijn, koning van Frankrijk. Na zwakken wederstand aan de wapenen van Pepijn onderwierpen zich de Longobarden, en hun koning Aistulf werd gedwongen om het exarchaat aan den paus en diens opvolgers op den stoel van den H. Petrus te geven. De staten, die de paus nu verkreeg, werden veel vergroot door de giften van Karel den Groote, den zoon en opvolger van Pepijn, waarvoor hij niet alleen den titel van keizer ontving, maar ook voor zich eene plaats verwierf onder de Roomsche heiligen, daar hij in de twaalfde eeuw door paus Paschalis III. gecanoniseerd werd.

Maar terwijl de Kerk in wereldsche grootheid snel toenam, zonk zij even snel als eene geestelijke instelling. Het groote verlangen der pausen was om hunne tijdelijke magt te vestigen en te handhaven. Om dit doel te bereiken werden de schandelijkste middelen gebezigd, ten bewijze waarvan wij slechts behoeven te wijzen op de *Valsche Decretalen* en de *Donatie van Constantijn*, welke ondergeschoven documenten beiden tegen het einde der achtste eeuw verschenen. De drie volgende eeuwen maakten een tijdperk uit van geestelijke duisternis en dood, niet alleen in Frankrijk, maar over geheel Europa. Niets kan treuriger zijn, zooals Mosheim aanmerkt, dan de duisternis, die er gedurende de tiende eeuw in de Westersche wereld heerschte, welke, wat eerbied voor geleerdheid en wijsbegeerte ten minste aangaat, de ijzeren eeuw der Latijnen genoemd kan worden. De geestelijke deelden in de onwetendheid en bedorvenheid van hunne eeuw. Voor de godsdienst werd een blind bijgeloof in de plaats gesteld, en de Kerk van Christus scheen nagenoeg van de aarde verdwenen.

In de negende en de tiende eeuw vielen de Noormannen herhaaldelijk in Frankrijk, die eindelijk in 912 de provincie Neustrië in bezit namen, en het

Christendom omhelsden. Het afgestane grondgebied werd later het hertogdom Normandië. Frankrijk, dat onder Karel den Groote op zijne groote staten kon bogen, was onder diens zwakke opvolgers tot eene schaduw weggezonken. Aan het einde van het Carlovingische tijdperk bezat Frankrijk Normandië, Dauphiné en Provence niet meer. Maar hoewel van een gedeelte van hun grondgebied beroofd, behielden de Fransche souvereinen en het volk nog veel van dien ijver en die opgewondenheid van geest, die hen altijd gekenmerkt hebben. Naauwelijks was dan ook het voorstel tot een heiligen oorlog door den paus op het concilie van Clermont tegen het einde der elfde eeuw gedaan, of velen uit Frankrijk van alle rangen en leeftijden waren gereed om deel te nemen aan een kruistogt naar Palestina. (Zie KRUISTOGTEN.) Het is onmogelijk om, hoe kort ook, de geschiedenis der kruistogten te doorloopen, zonder genoodzaakt te zijn te erkennen, dat de Kerk van Rome aan Frankrijk meer dan aan eenig ander land van Europa die vermeerdering van rijkdom en magt te danken heeft, die zij door deze heilige oorlogen heeft verkregen.

Toch is het een belangwekkend feit, dat juist het land, dat zoo de magt van het pausdom onderhield en deed aangroeijen, een der eerste was, die de leerstellingen der Hervorming omhelsden. Geen land was er langer en beter toe voorbereid, en toch ontmoetten de aanhangers er van nergens heviger tegenstand. De geschiedenis van het Protestantismus in Frankrijk is met bloed geschreven. Van het begin tot het einde heeft de kerk van Luther en Melanthon, van Calvijn en Knox voor haar bestaan te worstelen gehad met moeijelijkheden, die elke andere zaak verzwakt of vernietigd zouden hebben, behalve die, welke de zaak van God was.

Toen de Hervorming in Duitschland en Zwitserland begon, vestigden velen, die hare beginselen hadden ingezogen, zich met der woon in Frankrijk, aangetrokken door de gunst, die koning Frans I. aan geleerde mannen betoonde, en zoo vonden de Schriften der Hervormers ingang in dat land, en werden zij door velen met graagte gelezen. De priesters werden ongerust voor de belangen der moederkerk, en de universiteit van Parijs vaardigde reeds in 1521 eene veroordeeling van Luther en diens geschriften uit. De nieuwe gevoelens maakten echter snelle vorderingen onder alle klassen van het volk. Een der eersten, die hunne gehechtheid aan de zaak der Hervorming beleden, was Margaretha, koningin van Navarra en zuster van Frans I., en zoo groot was de invloed, welken die uitmuntende vorstin aan het hof bezat, dat de koning, om aan hare wenschen te voldoen, geneigd was Melanthon uit te noodigen zijne woonplaats in Frankrijk te vestigen. De eerste beweging ten gunste der Hervorming was te Meaux. Met goedkeuring van den bisschop Willem Briçonet, die afgezant bij den Heiligen Stoel geweest was, en gelijk Luther van Rome een diep gevoel van de noodzakelijkheid eener hervorming in de kerk had medegebragt, predikten twee vrome en ijverige mannen, Jacobus Lefèvre en Willem Farel, het zuivere evangelie, en werden zij zoo gretig toegejuicht door het volk, dat velen uit stad en land te zamen stroomden om hen te hooren. Er was blijkbaar eene dorst naar de kennis der waarheid, en om aan het loffelijke verlangen naar geestelijk onderwijs te voldoen, werden de vier Evangeliën in het Fransch uitgegeven, en onder de armen om niet met ruime hand uitgedeeld. Allen begonnen ze te lezen. Het licht ging op over hun gemoed, en in korten tijd was er eene merkbare verandering zigtbaar niet alleen in de gevoelens, maar ook in de zeden van de inwoners van Meaux. De beweging verspreidde zich naar alle kanten. Verscheidene kerken werden er gesticht, en alles scheen den grootsten voorspoed voor de zaak der Hervorming in Frankrijk aan te duiden.

Natuurlijk waren de geestelijken geene onbelanghebbende aanschouwers van deze groote en voor hen verontrustende beweging. Zij gevoelden, dat hun aanzien en invloed, zoowel als hunne inkomsten, dagelijks verminderden, en dat het voor hen volstrekt noodzakelijk was een bepaalden stap te doen, ten einde den toenemenden vooruitgang der ketterij tegen te gaan. Zij klaagden daarom op de ernstigste wijze bij de theologische faculteit van de Sorbonne, die geen tijd liet verloren gaan om er bij het parlement van Parijs op aan te dringen, om met den sterken arm tusschenbeiden te treden. Het parlement beval daarom in 1533 de geheele zaak gestreng te onderzoeken; het gevolg was, dat het zwaard der vervolging werd ontbloot, en een der eerste slagtoffers was Briçonet, die zijne aankleving aan de Hervorming had beleden. Maar in het uur des gevaars verliet de standvastigheid den prelaat; hij herriep zijne verklaring, en zich onderwerpende aan eene boete van twee honderd livres, mogt hij naar zijne diocees terugkeeren, waar hij tot aan zijn dood, die twee jaren daarna voorviel, voortging met zijne bisschoppelijke pligten te vervullen, zonder aan de kerk wederom reden te geven om hem te beschuldigen van de Hervormde leerstellingen te begunstigen. De nieuwe bekeerlingen van Meaux

waren meer vastberaden dan de bisschop, en vele hunner stierven als martelaren voor het geloof, terwijl andere eene schuilplaats zochten in de staten van Margareta van Navarre. De Waldenzen vooral, die de bergen van Provence bewoonden, waren de slagtoffers eener wreede vervolging. Vele hunner werden geslacht, eenige levend verbrand, en andere naar de galleijen gezonden. Het bloed der Lutheranen, zooals zij genoemd werden, hield niet op te vloeijen, zoo lang Frans leefde. En toch waren zij zoo verre van uitgeroeid te zijn, dat hun aantal aanhoudend toenam. Zij waren van alle rangen, en zelfs niet weinige monniken werden tot de nieuwe godsdienst bekeerd.

Hendrik II. beklom bij den dood van Frans I. in 1547 den troon van Frankrijk, en volgde, in zoo verre de Hervormden betrof, dezelfde staatkunde als die, welke de regering zijns vaders had gekenmerkt. De geregtshoven werden aangemaand om alle ketters uit te roeijen. De bezittingen van hen, die om der wille der godsdienst de vlugt namen, werden verbeurd verklaard. Protestantsche boeken mogten niet ingevoerd worden, en het werd voor eene strafwaardige misdaad gehouden zulke werken te bezitten. Er was één werk, dat meer dan alle andere een helderen glans over de Fransche Hervorming wierp. Dit was Calvijns *Onderwijzing in de Christelijke Godsdienst*, eene van de bekwaamste en krachtigste verdedigingen van de schriftmatige, evangelische waarheid, die ooit van de pers zijn gekomen. Dit merkwaardige boek werd in 1535 door Calvijn uitgegeven en aan Frans I. opgedragen. Het werkte veel uit om de sympathie van denkende mannen ten gunste der Hervormde meeningen te winnen, daar het aantoonde, dat deze niet minder gegrond waren op de Schrift dan op de rede, en dat zij de inzigten waren van mannen, niet van een zwak en wankelend verstand, maar van reusachtige kracht en diepe nagedachte. Omstreeks denzelfden tijd ontving de Hervorming in Frankrijk eene nieuwe aandrift, daar de Schriften in de Fransche taal werden overgezet door Olivitanus, een oom van Calvijn. Dit werd als een groot geluk door de vrienden der waarheid begroet. Spoedig daarna werden de Psalmen van David in rijm gebragt door een der volksdichters van dien tijd, en op muzijk gezet.

Al deze middelen en de getrouwe prediking van het evangelie werden met den Goddelijken zegen bekroond, en de Luthersche eeredienst maakte zulke snelle vorderingen, dat de vervolging tegen haar op het hevigst werd opgewekt. Alle pogingen om de aanhangers der Hervorming in Frankrijk uit te roeijen waren echter vruchteloos. Het bloed der martelaren was in zeer hooge mate het zaad der kerk. Twee prinsen van den bloede, de koning van Navarre en de prins van Condé, behalve vele adellijken en aanzienlijken, waren de vrienden en verdedigers der Protestanten. Tot dezen tijd waren de nieuwe leerstellingen alleen beleden door afzonderlijke personen, een groot aantal zonder twijfel, maar die afgescheiden van elkander handelden, zonder eene bepaalde organisatie of beginselen van vereeniging. Vele bekeerden waren gedurende eenigen tijd gewoon om te zamen te komen in het huis van een bewoner van den Faubourg St. Germain. In 1555 werd de eerste Fransche kerk naar Hervormde beginselen te Parijs gesticht. Gedurende dertig jaar hadden er geene kerken bestaan, maar slechts vereenigingen van menschen, zonder vaste herders of eene geregelde toediening der sacramenten. Naauwelijks was er echter eene gemeente te Parijs gesticht, met een predikant, ouderlingen en diakenen, of dit voorbeeld werd nagevolgd te Poitiers, Angers, Bourges en andere plaatsen. Deze kerken stonden echter geheel op zich zelve, en waren van elkander onafhankelijk. Er werd besloten, dat er eene algemeene synode zoodra mogelijk te Parijs bijeengeroepen zoude worden, als zijnde de geschiktste plaats om eene geheime vergadering te houden, zamengesteld uit een groot aantal predikanten en ouderlingen. Vele moeijelijkheden lagen zulk eene bijeenkomst in den weg, die gevaar kon loopen van de aandacht van het vervolgzieke gouvernement en deszelfs wraak tot zich te trekken. De uitslag was, dat slechts dertien kerken afgevaardigden zonden naar de eerste synode van de Fransche Protestantsche kerk, die op den 25sten Mei 1559 in het geheim vergaderde. Dit was een gewigtige dag voor Frankrijk, want op dien dag werden de grondslagen der Fransche Hervorming gelegd.

Op deze eerste nationale synode werd eene volledige kerkelijke organisatie aangenomen. De beraadslagingen dezer vergadering kenmerkten zich door eene eenvoudigheid en zedelijke grootheid, eene kalmte, eene waardigheid en een vast vertrouwen op God, die eerbied afpersen. Tegenover een bijna zekeren dood namen deze ernstige Christenen eene geloofsbelijdenis, een catechismus en eene wijze van eeredienst aan, zamengesteld door Calvijn, en vormden zij ook een stelsel van kerkbestuur. De leerstellingen van hunne geloofsbelijdenis waren streng Calvinistisch, hunne wijze van eeredienst van den eenvoudigsten aard, en hun stelsel van kerkbestuur geheel Presbyteriaansch.

De geloofsbelijdenis bestond uit veertig artikelen, die al de grondstellingen van het Christendom omvatten, en het formulier van het kerkbestuur bevatte ook veertig artikelen, die sedert door achtervolgende synoden zijn uitgebreid, zoodat het formulier nu niet minder dan twee honderd en twintig artikelen bevat. De inrigting van de Protestantsche kerk van Frankrijk wordt door de Félice aldus geschetst: — „Het consistorie werd eerst verkozen door de algemeene stemming van het volk; het werd vervolgens aangevuld door de stemmen van zijne eigene leden, doch de nieuwe verkiezingen moesten altijd onderworpen worden aan de goedkeuring der kudde, en zoo er eenige tegenstand was, moest het verschil uitgemaakt worden op het colloquium of op de provinciale synode. Geene voorwaarde van fortuin of van eenigerlei aard werd vereischt om voor het consistorie verkiesbaar te zijn.

„De keuze van de herders werd aan het volk op dezelfde wijze bekend gemaakt, nadat zij door de provinciale synode op de bijeenkomst was gedaan. De nieuw verkozen predikant predikte gedurende drie achtereenvolgende Zondagen. Het zwijgen van het volk werd voor deszelfs toestemming gehouden. Indien er eenige bezwaren waren, werden zij ingebragt voor de vergaderingen, belast met de keuze der herders. Er was geen verder beroep van de stemming der meerderheid.

„Een zeker aantal kerken maakten een colloquium uit. De colloquia vergaderden ten minste tweemaal in het jaar. Elke kerk werd vertegenwoordigd door een predikant en een ouderling. Het was de pligt dezer vergaderingen de moeijelijkheden uit den weg te ruimen, die er mogten ontstaan, en in het algemeen te zorgen voor hetgeen dienstbaar was voor het welzijn der kudden.

„Boven de colloquia waren de provinciale synoden, ook zamengesteld uit een herder en een ouderling van elke kerk. Zij kwamen elk jaar ten minste éénmaal bijeen. Zij beslisten aangaande hetgeen niet bepaald was op de colloquia, en over alle belangrijke zaken van hare provinciën. Het aantal dezer synoden is verschillend geweest. Zestien is het algemeene getal geweest sedert de vereeniging van Béarn met Frankrijk.

„Laatstelijk was boven aan de hiërarchie de nationale synode geplaatst. Zij moest, wanneer het mogelijk was, jaar op jaar te zamen geroepen worden, hetgeen echter naauwelijks ooit plaats had, ten gevolge van de ongelukken der tijden.

„Zamengesteld uit twee herders en uit twee ouderlingen van elke bijzondere synode was de nationale synode, het hoogste hof voor alle groote kerkelijke zaken, en iedereen was verpligt haar gehoorzaamheid te bewijzen. De beraadslagingen begonnen met het lezen van de geloofsbelijdenis en het formulier van tucht. De leden der vergadering moesten getrouw zijn aan de eerste, maar mogten amendementen op het laatste voorstellen. Het voorzitterschap kwam regtens aan een herder toe. De duur der zittingen was onbepaald. Vóór het sluiten elker zitting werd de provincie aangewezen, waarin de volgende synode gehouden zoude worden."

Deze kerkorganisatie, zoowel als de geloofsbelijdenis, was het werk van Calvijn, en draagt door en door het kenmerk van het Geneefsche voorbeeld. Zij was presbyteriaansch in hare essentiëele gedeelten, en de tot nog toe van elkander onafhankelijke kerken werden nu tot één kerkelijk ligchaam vereenigd, dat haar in staat stelde om de waarheid van het gezegde te verwezenlijken, dat eendragt magt maakt. De tijd, gekozen voor het aannemen van zulk eene wijze van bestuur, was bijzonder gepast. Waren, alvorens de Protestantsche kerk zamengesteld was, de Hervormden blootgesteld aan bittere vervolging, de zaken werden nu nog veel erger. In twaalf jaren sedert den tijd, waarop de eerste synode werd gehouden, spreekt de martyrologist van niet minder dan veertig steden, waar de vervolging heerschte. Toch was de zegen, die op deze lijdende afdeeling van Christus kerk rustte, zoo rijk, dat er bij het einde van dit korte tijdperk van heete vervolging 2,150 Protestantsche kerken in Frankrijk waren. En deze waren niet klein of onbeteekenend, wat hare kracht aangaat. In eenige waren er 10,000 leden. De kerk van Orleans had 7,000 communicanten, en de predikanten in zulke kerken waren betrekkelijk talrijk; twee predikanten vond men gewoonlijk in éène kerk, en die van Orleans had er vijf. Op dit tijdstip waren er alleen in de provincie Normandië 305 herders, en in Provence waren er 60.

Hetzelfde jaar, waarin de Protestantsche kerk georganiseerd werd, bragten de dood van Hendrik II. en de opvolging van Frans II., een jongeling van zestien jaar en zwak van ligchaam en geest, een staat van zaken teweeg, die verre van gunstig was voor de zaak der Hervorming. Catharina de Medicis, de moeder des konings, de hertog van Guise en diens broeder, de hertog van Lorraine, bestuurden Frankrijk gedurende de minderjarigheid, en daar zij den Lutheranen of Sacramentisten, zooals de Protestanten somtijds genoemd werden, bitter vijanden waren,

stelden zij de uiterste pogingen in het werk om hen te verpletteren. Zij vaardigden nieuwe edicten uit om de ketters uit te roeijen. Toch deden de Hervormden, te midden van het geweld en het bloedvergieten van dien tijd, een bepaalden stap voorwaarts. Zij hielden niet langer hunne geheime zamenkomsten, die hen blootgesteld hadden aan den laster hunner vijanden; zij aanbaden nu in het openbaar.

Na eene regering van slechts zeventien maanden stierf Frans II. in 1560, en werd hij opgevolgd door zijn broeder Karel IX., die nog geene elf jaren telde. Catharina de Medicis, zijne moeder, was regentesse, en verlangend om hare magt te vestigen, zocht zij de vriendschap van den koning van Navarre en van de Protestanten, die nu een groot en invloedrijk ligchaam in het land waren. Zij veinsde zelfs de Hervormde leerstellingen te begunstigen. Alle dingen aan het hof namen nu een ander voorkomen aan. De Protestanten schenen eindelijk het overwigt verkregen te hebben. Een decreet werd er uitgevaardigd, waarbij alle twisten over godsdienstzaken werden verboden, de gevangene Protestanten werden in vrijheid gesteld, en verdraagzaamheid werd toegestaan aan allen, die zich uitwendig naar de heerschende godsdienst wilden schikken, tenzij zij verkozen het land te verlaten. Dit decreet werd in de provinciën slechts ten deele ten uitvoer gelegd. Het denkbeeld vond ingang van een mogelijk vergelijk tusschen het Catholicismus en het Protestantismus, en om dit, zoo mogelijk, te bewerkstelligen, werd er eene bijeenkomst te Poissy gehouden tusschen godgeleerden van beide kerken, die echter, zooals men vooraf had kunnen denken, tot geen gunstigen uitslag leidde. In Januarij 1562 werd er eene nationale conventie te St. Germain gehouden, waarop men overeenkwam, dat de Protestanten afzonderlijke zamenkomsten voor de eeredienst zouden mogen houden, totdat een algemeen concilie over alle godsdienstgeschillen uitspraak zou doen. Nu brak er een burgeroorlog uit; veel bloed werd er vergoten, en vele steden werden genomen en verwoest.

Eindelijk werd in 1563 de vrede gesloten, ten gevolge waarvan de Protestantsche eeredienst, ten minste voor een tijd, in sommige plaatsen van Frankrijk getolereerd werd. Het verdrag werd echter slechts ten deele gehouden, en de Protestanten, bevindende, dat het hof in werkelijkheid hun ondergang zocht, begonnen in 1567, onder Coligny en den prins van Condé, den oorlog op nieuw. Gedurende verscheidene maanden werden de vijandelijkheden voortgezet, en vroeg in het jaar 1568 werd de vrede op nieuw gesloten, op nagenoeg dezelfde voorwaarden als te voren. Het ophouden der vijandelijkheden was slechts voor zeer korten tijd, toen de oorlog op nieuw, met grooter geweld dan ooit, uitbrak. De koningin van Navarre trad nu in het strijdperk aan de zijde der Protestanten, en na aanmerkelijk verlies aan beide zijden werd de vrede nogmaals in 1570 gesloten op gunstige voorwaarden. Het hof koos nu zijne toevlugt tot verschillende middelen om de Protestanten in slaap te wiegen, en de admiraal Coligny, de jonge koning van Navarre en de prins van Condé werden aan het hof genoodigd. Al deze schijnbare vriendschap was valsch en bedriegelijk, en bereidde slechts een van de vreeselijkste treurspelen voor, die ooit in de geschiedenis zijn opgeteekend. Wij bedoelen den moord in den St. Bartholomeüsnacht op den 24sten Augustus 1572.

Het eerste slagtoffer bij die treurige gelegenheid was de admiraal Coligny, en met hem werden er vijf honderd edellieden en ongeveer 6,000 andere Protestanten te Parijs alleen vermoord. Naar alle deelen van het rijk werden bevelen gezonden om de Hugenoten, zooals de Protestanten gemeenlijk genoemd werden, om te brengen. Dertig duizend volgens de Thou, zelf een Roomsch geschiedschrijver, en zeventig duizend volgens Sully, een Protestant, kwamen er onder het bestuur van Karel IX. door de handen van moordenaars om. Toen het berigt van deze slagterij in het groot te Rome aankwam, ging de paus in processie met zijne kardinalen, om dankgebeden op te zenden tot den almagtigen God, voor den moord van zoovele duizenden ketters.

Deze vreeselijke ramp bragt een zwaren slag toe aan het Protestantismus in Frankrijk, maar liet toch een aanzienlijk overblijfsel over, dat, hoewel verzwakt en ontmoedigd, niet geheel ten onder gebragt was. Gedurende zes jaar na den moord werd de jaarlijksche bijeenkomst van de synode der Protestantsche kerk niet gehouden. Vele predikanten waren gelukkiglijk gespaard gebleven, en dit was het middel om het volk bijeen te houden, en het staande te houden onder de zware ontmoediging, waaraan het blootstond. En om het nog meer op te beuren kwam er eene nieuwe en zeer verbeterde uitgave van de Protestantsche vertaling der Schriften te dier tijde van Genève. Zoo ging in de dagen van grooten tegenspoed, toen de eigendunkelijkste beperkingen gesteld werden aan zijne godsdienstige zamenkomsten, het werk van God steeds voort onder dit onderdrukte en vervolgde volk. In den loop van zes en twintig jaren werden er slechts zes nationale synoden gehouden, en op deze

toonde de kerk zich vastberaden om de waarheid Gods te handhaven tegen ketterij van allerlei aard, en meer bepaaldelijk tegen de bedorvenheid van de Kerk van Rome. Gedurende dit geheele tijdperk is de geschiedenis van de Fransche Protestanten eene reeks van afwisselingen van oorlog en vrede, vervolging en rust, en aan het einde daarvan waren de gemeenten tot de helft van haar vroeger aantal gebragt.

Het jaar 1598 maakt een gedenkwaardig tijdperk uit in de geschiedenis van het Fransche Protestantismus, daar dit het jaar is, waarin het edict van Nantes werd afgekondigd, de eerste krachtige maatregel ten gunste van de vrienden der Hervorming, die ooit door het gouvernement van Frankrijk werd genomen. De bewerker van dit belangrijke edict was Hendrik IV., die, hoewel opgevoed in het Protestantsche geloof, uit staatkunde tot de Roomsche kerk was overgegaan. Het was te naauwernood te verwachten geweest, dat eene acte van verdraagzaamheid van dien kant zou zijn gekomen. Maar het was eervol voor Hendrik, dat hij, tegenover den verklaardsten tegenstand van de Roomsche geestelijken, over zijne Protestantsche onderdanen het ruime schild van zijne koninklijke bescherming wierp, en hun eene mate van vrijheid verleende, die zij nooit te voren ondervonden hadden. Hun werd de vrije uitoefening hunner godsdienst toegestaan, en zij werden voor alle openbare ambten verkiesbaar verklaard. Zij ontvingen gelijke regten en voorregten in alle universiteiten en openbare scholen. Opdat hun gelijke geregtigheid uitgemeten zou worden als aan hunne Roomsche medeonderdanen, werden er in de voornaamste steden hoven ingesteld, die voor de helft uit Protestantsche en voor de andere helft uit Roomsche regters bestonden. Zij mogten ook de openbare eeredienst op bijzondere plaatsen, maar slechts binnen zekere grenzen, vestigen, en niet binnen verscheidene mijlen van Parijs; maar om deze beperkingen minder zwaar te doen vallen, die men gevoelde, dat hardheden waren, verkregen zij jaarlijks 10,000 kroonen om hunne predikanten te ondersteunen.

Het edict van Nantes werd, hoewel het eenige lastige regelingen bevatte, door de arme vervolgde Protestanten als een groot geluk aangemerkt. Gedurende dien tijd hadden zij niet minder dan negen burgeroorlogen gevoerd, en vier veldslagen en drie honderd ontmoetingen met hunne vijanden gehad. Verscheidene steden waren belegerd, en van het begin tot het einde hadden nagenoeg 1,000,000 Protestanten hun leven verloren in de zaak van God en hunne godsdienst. Wel mogt daarom de kerk zich verblijden en dank toebrengen aan den Almagtige, dat het zwaard der vervolging eindelijk in de schede was gestoken, en de grondslag hunner godsdienstige vrijheid gelegd was. Onder de bescherming van dit edict, waaraan Hendrik getrouw bleef gedurende het overige zijns levens, keerden de predikanten, die door de vervolging waren verstrooid, naar hunne kudden terug, en de kerken genoten, gelijk die der eerste Christenen, rust en vermenigvuldigden zich. Zij stonden in naauwe betrekking met de kerk van Genève en de Vlaamsche Protestanten. Hare leer was gezond, hare tucht stipt, en onder hare predikanten en professoren waren mannen, die evenzeer uitstaken door hunne vroomheid, als door hunne talenten en geleerdheid.

Dit tijdperk van vrede en voorspoed kwam ten einde bij den dood van Hendrik, die in 1610 werd vermoord. Lodewijk XIII., die op den troon opvolgde, was een bijgeloovig Roomsch-Catholiek, en het edict van Nantes, dat zoo weldadig voor de Protestanten was geweest, was nu eene doode letter. De nieuwe monarch begon zijne regering met zich en zijn koningrijk op te dragen aan de zorg en bescherming van de Maagd Maria. In den loop van eenige jaren viel hij de Protestanten in verscheidene plaatsen aan, belegerde hunne sterkten, en bragt vele van hen ter dood, terwijl zijn eerste minister Richelieu vele Protestantsche hoofden overhaalde om de Protestantsche zaak te verlaten. Te midden van al deze ontmoedigingen leed de Hervormde kerk echter geene vermindering, maar scheen zij in tegendeel gedurende de drie en dertig jaren dezer regering in aantal toe te nemen. Eindelijk stierf de koning in 1643; hij werd opgevolgd door zijn zoon Lodewijk XIV., die door eene voortdurende reeks van daden van dwingelandij al de voorzieningen van het edict vernietigde, totdat het ten laatste geheel herroepen werd. Gedurende vijftig jaar was het niet geoorloofd, dat er eene bijeenkomst van de nationale synode der Protestantsche kerk plaats had, en in 1660 werd de laatste vergadering van dat eerwaardige ligchaam gehouden. De Presbyteriaansche inrigting der kerk hield nu op, en de vervolging woedde nogmaals met vreeselijke woede. Roomsche zendelingen werden door het land gezonden om de bevolking tegen de Protestanten op te zetten, en boeken, vol lastertaal en leugens, werden met hetzelfde doel uitgegeven, terwijl de schrijvers van deze vuige lastertaal door het gouvernement voor hunne diensten goed beloond werden. De Protestanten klaagden bij den koning over de onregtvaardigheid, waarmede zij behandeld werden, maar op hunne klagten werd geen acht geslagen.

En nu waren de toebereidselen, die Lodewijk gedurende twintig jaren had gemaakt, volëindigd, en slechts de laatste, de herroeping van het edict van Nantes, moest nog verrigt worden. Op Donderdag, den 8sten October 1685, werd de noodlottige herroeping geteekend, en de veroordeeling der Protestantsche kerk bezegeld. De herroeping bestaat uit eene voorrede en twaalf artikelen; de voorrede, die eene verschooning voor den maatregel moet bevatten, is, zooals men had kunnen verwachten, vol van in het oog vallende onwaarheden. In het eerste artikel herroept de koning de beschermende edicten in hun geheelen omvang, en beveelt hij, dat alle tempels, die er nog in zijn koningrijk gevonden worden, onmiddellijk afgebroken zullen worden. In het tweede verbiedt hij alle soorten van godsdienstige vergaderingen, van welken aard ook. Het derde verbiedt de uitoefening hunner godsdienst aan alle personen van aanzien, op ligchamelijke straffen en verbeurdverklaring hunner goederen. Het vierde verbant uit het koningrijk al de predikanten, en beveelt hun van daar te vertrekken binnen veertien dagen na de afkondiging van het edict, op straffe van naar de galleijen gezonden te worden. In het vijfde en zesde belooft hij beloonningen en voordeelen aan de predikanten en hunne weduwen, die van godsdienst veranderen, en bepaalt hij, dat zij, die voortaan geboren worden, in de Catholieke godsdienst gedoopt en opgevoed zullen worden, terwijl hij aan de ouders beveelt, om hen naar de kerken te zenden, op straffe van beboet te worden voor vijf honderd livres. Het negende geeft vier maanden tijd aan die personen, die reeds uit het koningrijk zijn vertrokken, om terug te keeren, anders zouden hunne goederen en bezittingen verbeurd verklaard worden. Het tiende verbiedt aan al zijne onderdanen van de genoemde godsdienst om uit zijn rijk te vertrekken, zij, hunne vrouwen en kinderen, of om hunne goederen weg te voeren, op straffe van de galleijen voor de mannen, en van verbeurdverklaring van ligchaam en goederen voor de vrouwen. Het elfde bevestigt de verklaringen te voren gemaakt tegen hen, die afvallen. Het twaalfde verklaart, dat wat zijne overige onderdanen van de genoemde godsdienst aangaat, zij mogen blijven in de steden van zijn koningrijk, in de landen aan zijn gezag onderworpen, totdat God hen verlichte, daar hun handel voortzetten en hunne bezittingen genieten, zonder verontrust te worden om der wille der gezegde godsdienst, op voorwaarde dat zij geene vergaderingen zouden houden onder voorwendsel van te bidden of eenige eeredienst, welke ook, uit te oefenen.

Daarna werden de personen der Protestanten aangevallen, en er was geene marteling, hoe afschuwelijk ook, die niet in praktijk gebragt werd, opdat zij van godsdienst zouden veranderen. Het lust ons niet al de wijzen van kwelling op te noemen, die door de vervolgers werden uitgedacht; liever gaan wij over tot de beschrijving van den indruk, dien al de wreedheden, tegen de Protestanten van Frankrijk uitgeoefend, bij de Roomsche kerk teweegbragten. Deze indruk was geheel zigtbaar in het gedrag van Innocentius XI., den toen regerenden paus, die bij die gelegenheid een brief aan Lodewijk schreef, welken hij besloot met deze merkwaardige woorden: „De Catholieke kerk zal in hare heilige jaarboeken zekerlijk een werk opteekenen van zooveel vroomheid jegens haar, en uw naam roemen met nimmer stervende lofprijzingen; maar boven alles moogt gij zekerlijk aan u zelven eene ruime belooning beloven van de Goddelijke goedheid voor deze alleruitmuntendste onderneming, en moogt gij verzekerd blijven, dat wij nooit zullen ophouden onze ernstigste gebeden uit te storten tot die Goddelijke goedheid voor dit doel en plan." En om deze gebeurtenis nog verder te gedenken liet Lodewijk drie gedenkpenningen slaan met verschillende opschriften, die allen zinnebeeldig moesten verklaren, dat de Fransche Protestantsche kerk vernietigd was.

Het gevolg der herroeping van dat edict, dat de Protestanten langen tijd beschouwd hadden als den grondslag hunner vrijheden, was, dat vele hunner naar andere landen de wijk namen, hoewel zij zich, bij het doen van dezen stap, aan bijna ongelooflijke moeijelijkheden onderwierpen. De krachtigste stappen werden er door het gouvernement gedaan, om, zoo mogelijk, den stroom der landverhuizing tegen te gaan. Duizenden emigranten kwamen om door vermoeijenis, koude, honger of de kogels der soldaten. Duizenden werden gevangen genomen, aan moordenaars geketend, door het land gesleept om hunnen geloofsgenooten meerdere vrees in te boezemen, en werden veroordeeld om aan boord van schepen met veroordeelden aan de riemen te werken. De galeijen van Marseille waren opgevuld met deze ongelukkigen, onder welke oude magistraten, officieren, menschen van adel en oude mannen waren. Maar noch bedreigingen, noch gevaren, noch strafoefeningen konden iets baten tegen de geestkracht en de heldhaftige volharding van een onderdrukt geweten.

Het hof werd ongerust over de ontvolking van het land en den ondergang der nijverheid. Het dacht, dat het minder om der wille des geloofs was, dat de Fran-

schen aangezet werden om uit Frankrijk te vlugten, dan om de aantrekkelijkheid van het gevaar, en daarom wierp het op zekeren dag al de uitgangen des lands open. Den volgenden dag sloot het die weder, daar het bevond, dat de emigratie slechts toegenomen was.

Het schouwspel, dat de edelste en beste zonen en dochters van Frankrijk voor de zaak van God en Zijne waarheid uit hun land weken, deed de sympathie van bijna alle andere natiën van Europa ontwaken. Overal werden de Protestantsche vlugtelingen gastvrij ontvangen door gouvernementen en afzonderlijke personen. In hunne behoeften werd ruim voorzien; gelegenheden werden hun verschaft om een eerlijk bestaan te verdienen, en op vele plaatsen werden er kerken voor hen opgerigt, opdat zij God zouden kunnen dienen volgens hunne eigene overtuigingen. Engeland, Nederland, Pruissen, Denemarken en Zweden wedijverden met elkander, om vriendschap en eerbied te toonen aan deze vervolgde Hugenoten, en koloniën van hen werden zelfs in Noord-Amerika en aan de Kaap de Goede Hoop gesticht.

Ook verminderde de vreeselijke ontvolking van het land, die zich naar de gematigdste berekening van 300,000 tot 400,000 zielen uitstrekte, niet in het minst den ijver van Lodewijk en zijne ministers om de ketters te vervolgen. Niet meer dan een millioen Protestanten werden naar alle waarschijnlijkheid achtergelaten, en deze werden aan de wreedste behandeling onderworpen. Zij moesten hunne kinderen naar Roomsch-Catholieke scholen zenden en hun den Roomsch-Catholieken catechismus laten onderwijzen. De zaken werden zelfs nog verder gedreven. De kinderen van vijf tot zes jaar van hen, die nog getrouw bleven aan het Protestantsche geloof, moesten met geweld aan hunne ouders worden ontnomen, en aan de zorg van Roomsch-Catholieke bloedverwanten worden overgegeven, en zoo deze mogten ontbreken, moesten zij in kloosters of hospitalen worden opgesloten. Huizen werden aangewezen om onderzocht te worden, verdachte geschriften werden in beslag genomen, en bijbels werden aan de vlammen ten prijs gegeven.

Deze maatregelen van geweld hadden eene uitwerking, welke juist het tegenovergestelde was van die, welke men beoogde. De Protestanten vermeerderden dagelijks over het geheele land; zij hielden hunne godsdienstige zamenkomsten in het geheim, in de diepte van het woud, op een bergtop of in de afgelegene vallei, en zwoeren hun geloof te handhaven in het gezigt van gevaar of zelfs van dood. Zulk een besluit legden vooral de Protestanten in de provinciën Beneden-Languedoc, Vivarais en Cevennes aan den dag. In andere deelen van Frankrijk was de eeredienst in het openbaar onmogelijk, en gedurende langen tijd waren de godsdienstoefeningen beperkt tot het afgezonderde van den huiselijken kring.

Vernemende, dat in eenige deelen van Frankrijk de vervolgde broederen nog bijeenkomsten hielden om God te bidden, keerden eenige herders, die het land verlaten hadden, weder terug, ten einde hunne verstrooide kudden te troosten en aan te moedigen. Naauwelijks hadden de koning en het gouvernement echter vernomen, dat deze goede menschen weder in Frankrijk waren aangekomen, of eene proclamatie werd er uitgevaardigd, waarbij zij ter dood werden veroordeeld, en diegenen met voortdurende galleistraf werden bedreigd, die hun eene schuilplaats of den geringsten bijstand verleenden, terwijl eene groote belooning beloofd werd aan diegenen, die hen gevangen namen, en de doodstraf uitgesproken werd over al degenen, die de godsdienstige zamenkomsten bijwoonden. Aldus door de wet daartoe geregtigd, zochten de soldaten met bloeddorstige wreedheid overal de Protestanten te ontdekken, en waar in de eenzaamheid der bergen de klank des gebeds of des lofgezangs gehoord kon worden, werden de vromen meêdoogenloos geslagt, terwijl zij bezig waren hunnen God te bidden. De gevangenissen waren opgepropt, de galleijen overvol, en daar er geen middel was om zoovele veroordeelden te huisvesten, werd een groot aantal naar Amerika overgebragt, waar zij bijna allen ellendig omkwamen.

Deze tooneelen van wreedheid en bloed deden zelfs in de gemoederen van vele Roomschgezinden gevoelens van het diepste medelijden ontwaken. De Jansenisten vooral leverden vertoogen in bij het gouvernement, om het aan te zetten eene mildere staatkunde te volgen, doch de Jezuïten en de meeste geestelijken volhardden in het aanzetten tot maatregelen van de grootste gestrengheid. M. de Noailles, die tot aartsbisschop van Parijs was benoemd en een erkend Jansenist was, gebruikte zijn invloed bij den koning ten gunste van zachtere maatregelen. Hierop volgde een getrouw verslag, dat denzelfden geest ademde, van Fénelon, aartsbisschop van Kamerijk. De onbuigzame geest van Lodewijk weigerde echter om toe te geven, en de ernstige verzoeken van velen, die hem smeekten om de Protestanten te sparen, werden slechts beantwoord door de uitvaardiging van het edict van den 13 April 1698, waarbij de herroeping van het edict van Nantes plegtig bekrachtigd werd.

Zoo opende de achttiende eeuw zich voor de Protestanten van Frankrijk te midden van eene regering van schrik. Zij volhardden in het houden van hunne godsdienstige zamenkomsten, maar hunne wreede vervolgers ontdekten hunne schuilhoeken, omringden hen plotseling, en joegen velen over de kling. Geen wonder, dat de Protestanten de wapenen aangorden (zie CAMISARDEN), en dat het zuiden van Frankrijk van 1702 tot 1704 het tooneel werd van een bloedigen oorlog. Holland en Engeland omhelsden de zaak der opstandelingen, en boden aan hun onderstand in manschappen en wapenen te zenden. Het voorkomen der zaken was nu zeer verontrustend, Lodewijk en zijn hof begonnen te beven, en de maarschalk de Villars werd naar Languedoc afgezonden, met bevel om eene verzoenende politiek te volgen. Hij slaagde er in door beloften van verdraagzaamheid om de Camisarden over te halen hunne wapenen neder te leggen, en de vrede werd hersteld.

Lodewijk XIV. had nu een gevorderden leeftijd bereikt, en leefde bijna alleen, daar hij van zijne kinderen en kleinkinderen beroofd was. In den uitgeputten staat des lands, met een vernietigden handel en eene ledige schatkist, had de bejaarde monarch geen hart meer voor die maatregelen van gestrengheid en geweld, welke zoo lang zijne regering gekenmerkt hadden. Hij hoorde niet gaarne het woord Protestant, en waagde het ook niet dat te uiten. Hij wenschte gebeurtenissen in de vergetelheid te begraven, waarvan de herinnering zijn geweten slechts bezwaarde. Daarom heerschte er gedurende een aantal jaren, die op den oorlog der Camisarden volgden, eene soort van gewijzigde verdraagzaamheid in Frankrijk, die waarschijnlijk ongestoord zou hebben voortgeduurd, zoo niet de Jezuïtische biechtvader des konings, Letellier, hem de verklaring van den 8sten Maart 1715 afperste. Dit stuk hield in, „dat zij, die verklaard hebben, dat zij zullen volharden en sterven in de zoogenaamd Hervormde godsdienst, hetzij zij die afgezworen hebben of niet, beschouwd zullen worden als wederafvalligen." Het parlement van Parijs verschoof gedurende eene maand om eene zoo monsterachtige wet te bekrachtigen. „De koning," zeide de procureur-generaal, „heeft wel de uitoefening van de zoogenaamd Hervormde godsdienst door zijne edicten afgeschaft, maar hij heeft niet juist bevolen, dat de Hervormden die zouden afzweren en de Catholieke godsdienst zouden omhelzen. Het is moeijelijk te begrijpen, hoe iemand, van wien het niet blijkt, dat hij ooit bekeerd is, toch weder tot ketterij zou zijn vervallen, en dat hij veroordeeld zou worden, alsof het feit bewezen ware."

Eenige maanden hierna stierf Lodewijk XIV., aan eenige der geestelijke vaderen, die hem in zijne laatste oogenblikken bijstonden, verklarende, dat hij in zijne openbare handelingen door hunnen raad was geleid, en dat hij daarom de verantwoordelijkheid dier handelingen op hen wierp. Filips van Orleans, die bij den dood des konings tot regent werd aangesteld, was een verdraagzaam, hoewel niet godsdienstig mensch; daarom wilde hij niet met gestrengheid handelen tegen de Protestanten, en hij koesterde zelfs het denkbeeld om het edict der herroeping te vernietigen, hoewel vrees voor de Roomsche geestelijkheid hem verhinderde zijn plan ten uitvoer te brengen.

Ten gevolge van den hagchelijken toestand, waarin de Protestantsche kerk van Frankrijk reeds sedert lang was geplaatst, kon haar karakter niet anders dan ernstig benadeeld worden. Het gebrek aan herders, het aantal onopgevoede menschen vol ijver met weinig bescheidenheid, die het ambt van leeraars op zich genomen hadden, het heerschende denkbeeld zoowel onder predikers als onder het volk van bovennatuurlijke inspiratie en geestverrukking, al deze redenen gaven aanleiding tot ongeregeldheden in de kerk, die verhinderden, dat bedaarde en verstandige vrienden van het Protestantismus deel aan de godsdienstoefeningen namen. Het was daarom zeer wenschelijk, dat er onmiddellijk stappen gedaan werden om aan deze buitensporigheden een einde te maken. De Voorzienigheid verwekte iemand, die door zijn karakter en zijne bijzondere gaven wel geschikt was om dat dringende werk te volvoeren. De naam van dezen merkwaardigen man, die voor zich den eervollen naam van Hersteller van het Protestantismus in Frankrijk won, was Antoine Court. Hij begon zijn groot werk met zamenkomsten om te bidden te doen houden, waar hij er in slagen kon die te doen plaats hebben. Om de wanorde tegen te gaan, veroorzaakt door voorgewende inspiratie, riep hij de predikers van den Cevennes te zamen, vereenigde met hen eenige verstandige leeken, en vormde aldus synoden of conferentiën, die van jaar tot jaar te zamen kwamen. De allereerste van deze, in 1715, weinige dagen voor den dood des konings, maakte eenige hoogst belangrijke veranderingen, zooals de wederinvoering van ouderlingen, het verbieden aan vrouwen om bij de godsdienstige zamenkomsten te spreken, het aannemen van den bijbel als den eenigen geloofsregel, het verwerpen van alle persoonlijke openbaringen als onschriftmatig en gevaarlijk. Elke vol-

gende synode bragt iets bij tot de reorganisatie der Protestantsche kerk.

Doch terwijl de Hervormde gemeente langzamerhand opkwam uit haar gedrukten toestand, werd haar een zware slag toegebragt door het verschijnen van de laatste groote wet tegen de Hervormden, die op den 14den Mei 1724 in den vorm eener koninklijke verklaring uitgevaardigd werd. Deze wet van Lodewijk XV., toen veertien jaar oud, bestond uit achttien artikelen, die eene herhaling waren van de gestrenge maatregelen, welke gedurende de regering van Lodewijk XIV. genomen waren, en wederom met de zwaarste straffen dreigden.

Zoowel de magistraten als de Roomsche geestelijken kwamen overeen om gestrengheid jegens de Protestanten te gebruiken, doch de redenen, waardoor deze twee partijen aangezet werden, waren zeer verschillend. De eene partij begeerde burgerlijke eenheid te bevorderen, terwijl de andere evenzeer naar geestelijke eenheid verlangde. De eene wilde zich geheel vergenoegen met het bevorderen van slechts uitwendige onderwerping aan het Roomsche geloof, de andere wilde niet tevreden zijn dan met eene onderwerping, die uit het hart voortkwam. De Protestanten bemerkten spoedig dit verschil van gevoelen aangaande de gronden der vervolging tusschen de burgerlijke en de kerkelijke magt. De hevigheid, waarmede de priesters de Protestanten in de Kerk van Rome zochten te drijven, verweiderde hen daarvan slechts te meer. Vele verzamelden zich om Antoine Court, en de kerk van de wildernis werd een talrijk ligchaam. De synoden namen snel toe, en de hersteller van het Fransche Protestantismus, de noodzakelijkheid inziende, dat geloovige herders opgevoed werden, opende eene theologische school te Lausanne, waarover hij gedurende de laatste dertig jaren zijns levens het toezigt had. Dit collegie verschafte herders aan de Fransche Protestanten tot aan den tijd van Napoleon I.

Van 1730 tot 1744 genoten de Hervormde kerken betrekkelijk kalmte, waarvan zij zich ijverig bedienden om hunne kerken te reorganiseren. De godsdienstige beweging strekte zich uit, en daar de herders weinig in getal waren, vonden zij het noodzakelijk om als zendelingen dienst te doen. Ten einde elkander aan te moedigen in het groote werk, dat zij aangevangen hadden, riepen zij eene nationale synode bijeen, die op den 18den Augustus 1744 op eene afgelegene plaats in Neder-Languedoc zamen te kwam. De handelingen begonnen met eene opene verklaring van onschendbare getrouwheid aan den koning, waarna zij verscheidene maatregelen namen, geschikt om de zaak van het Protestantismus in Frankrijk te bevorderen. Aan de gemeenten werd bevolen om hare zamenkomsten zooveel mogelijk in de open lucht te houden, en aan de herders werd verboden om betwiste punten van den kansel te bespreken. Antoine Court kwam van Lausanne om tegenwoordig te zijn bij deze synode, en hij had de voldoening van het evangelie te prediken aan een gehoor van tien duizend personen.

Naauwelijks bereikte de tijding Parijs, dat er eene nationale synode door de Protestanten gehouden was, en dat zij blijkbaar hunne vroegere kracht en moed herwonnen, of Lodewijk XV. werd overgehaald om twee orders te teekenen, die nog wreeder waren dan die, welke ooit te voren waren uitgevaardigd. Behalve dat er een doodvonnis werd uitgesproken over alle Protestantsche herders, en een vonnis van levenslange galleistraf over al degenen, die hen herbergden, werd nog de plaats, waarin een herder gearresteerd werd, aan eene boete van drie duizend livres onderworpen verklaard. Het was natuurlijk onmogelijk, dat zulke barbaarsche besluiten ten uitvoer gelegd konden worden; maar door zulke edicten uit te vaardigen gaven de koning en het hof duidelijk hunne begeerte te kennen, dat de vervolging van vroegere dagen hernieuwd zoude worden. Kinderen werden dan ook met geweld van hunne ouders weggerukt, en duizend daden van meêdoogenlooze onderdrukking werden er op de arme Hugenoten uitgeoefend. Eene nieuwe emigratie was er het gevolg van, en zich bedienende van hunne nabijheid aan de zee, ontvloden niet minder dan zes honderd huisgezinnen, die allen tot Normandië behoorden, het koningrijk. Velen werden gegeeseld, anderen moesten groote sommen als boete betalen, sommigen werden voor hun leven opgesloten, en niet weinigen veroordeeld om den dood te ondergaan. Te vergeefs beriepen de ongelukkige Hugenoten zich op Lodewijk XV. in deze kalme, waardige en eerbiedige bewoordingen: „Wij kunnnen niet leven zonder onze godsdienst te volgen, en wij zijn gedrongen, hoewel onwillig, om uwe majesteit te smeeken met de diepste nederigheid en eerbied, dat het u moge behagen, ons te veroorloven het rijk te verlaten met onze vrouwen, onze kinderen en onze goederen, om naar vreemde landen te trekken, waar wij God vrijelijk kunnen aanbidden op de wijze, die wij gelooven, dat de ware is, en waarvan ons eeuwig geluk of onze eeuwige ellende afhangt." De koning en zijn raad weigerden om zelfs dit redelijke verzoek in te willigen, en behandelden de smeekelingen slechts met nog groo-

tere wreedheid. Voornamelijk na den vrede van Aken, in 1748, werden de zamenkomsten weder aangevallen; de kinderen der Hervormden moesten weder gedoopt, en hunne huwelijken weder ingezegend worden, en niettegenstaande den bepaalden wederstand der Protestanten, werd de doop dan ook weder met geweld aan de kinderen toegediend. Dit wekte de verontwaardiging op van de Hervormden, meer bijzonder in de bergen van Languedoc, en ware de ijver der priesters niet tegengegaan door het gouvernement, dan zou de oorlog der Camisarden zekerlijk op nieuw weder zijn uitgebroken.

Gedurende eenigen tijd genoten de Protestanten in Languedoc zoowel als in andere plaatsen eene betrekkelijke rust, doch plotseling, in Februarij 1754, vaardigde de maarschalk Richelieu, de gouverneur van Languedoc, die tot zoo lang het bewind gevoerd had in een geest van goedwilligheid en zelfs vriendelijkheid, gebiedende orders uit om de nieuwe bekeerlingen te arresteren, de zamenkomsten te verstoren, de predikers te vatten, en hen neder te schieten, zoo zij poogden te vlugten. Deze onverwachte verandering in de staatkunde van Richelieu wekte verbazing en ongerustheid op in de gemoederen der Protestanten van het zuiden van Frankrijk. Eenige zamenkomsten hielden op, andere werden aangevallen door ruwe soldaten, die niet aarzelden de vreeselijkste wreedheden op de vergaderde vromen uit te oefenen.

Deze plotselinge uitbarsting van geweld werd binnen korten tijd gevolgd door een tijdvak van verdraagzaamheid, gedurende hetwelk de Hervormden consistoriën en synoden, zoowel als openbare godsdienstoefeningen mogten houden, zonder vrees voor verstoring of kwelling. Twee synoden kwamen in 1760 in de provincie Neder-Languedoc bijeen, waarvan er eene uit twintig herders en vier en vijftig ouderlingen, en de andere uit vijftig herders en acht en dertig ouderlingen bestond. De godsdienstige zamenkomsten werden geregelder en meer openlijk gehouden, in eenige plaatsten onder het oog der magistraten. De kerkers werden langzamerhand geledigd van gevangenen, wier eenige misdaad was, dat zij tegenwoordig geweest waren bij eene zamenkomst in de afzondering, of een Protestantsch herder geherbergd hadden. Deze verbeterde staat van zaken werd echter afgebroken door de teregtstelling te Toulouse van vier personen in één geval, en van een eerwaardig oud man in een ander. Het plaatshebben van gebeurtenissen als deze in een tijd, waarop het overige gedeelte van Frankrijk in het genot van godsdienstige kalmte was, deed een sterk gevoel van schaamte en verontwaardiging in den boezem van zelfs de meest bijgeloovige Roomschgezinden ontwaken. Zij wilden niet beschouwd worden als in te stemmen, zelfs niet in den minsten graad, met de regters en priesters van Toulouse. Zij trachtten in tegendeel, om door hun geheele gedrag jegens de Protestanten te toonen, dat hun hart een afkeer had van al zulke daden van onverdraagzaamheid en barbaarschheid.

Zoo werd van 1760 tot 1787 elken dag de last der lang onderdrukte Hugenoten verligt. In dien langen tijd hadden zij ongetwijfeld kleine kwellingen te verduren. Zij waren dikwijls gedwongen, om zware boeten te betalen en afpersingen te ondergaan. In zaken in geregtshoven, die hen betroffen, waren de vonnissen der regters dubbelzinnig en tegenstrijdig. Toch werd eene gedeeltelijke verdraagzaamheid als een onuitsprekelijke zegen gevoeld door menschen, wier geschiedenis van het verledene eene bijna onafgebroken reeks van rampen en beproevingen van den zwaarsten aard geweest was. Naar mate de eeuw voortrolde, werd de geest des tijds in Frankrijk meer bepaaldelijk verdraagzaam. De school van Voltaire, de staatslieden en de geleerden van dien tijd spraken sterk ten gunste van burgerlijke en godsdienstvrijheid. Lodewijk XVI. aarzelde, doch de publieke meening nam een nog hoogeren toon aan. Eindelijk vonden de sterke gevoelens, die nu bijna algemeen geworden waren, uitdrukking in de vergadering der Notabelen, in 1787 gehouden. De koning kon niet langer wederstand bieden, en in November daaraanvolgende ontving het Edict van Tolerantie de koninklijke onderteekening. De voorregten, welke dit belangrijke document aan niet-Catholieken verleende, waren deze: het regt om in Frankrijk te wonen, en een beroep of handel in het koningrijk uit te oefenen, zonder om de godsdienst verstoord te worden; het verlof om wettig te trouwen voor de officieren van justitie; het regt om de geboorte hunner kinderen te doen inschrijven voor den plaatselijken regter, en eene regeling voor de begrafenis van hen, die niet volgens het Roomsch-Catholieke ritueel begraven konden worden.

Hoewel deze concessiën afgemeten en onvolledig waren, werd toch het edict, dat ze verleende, door al de Protestanten in Frankrijk met gevoelens van vreugde en dankzegging aan God ontvangen. Al de kerken begonnen zich nu weder naar den ouden grondslag in te rigten. De Constituërende Vergadering in 1789 stelde aan de Protestanten, op gelijken voet als aan de Roomschen, alle staatsambten open, en bij een

ander decreet werden zij verkiesbaar benoemd voor alle burgerlijke en militaire ambten zonder uitzondering. Het volgende jaar werd Rabaut Saint Etienne, zoon van een lang vervolgden Protestantschen herder, tot president van de Constituërende Vergadering benoemd. Het eene besluit na het andere werd ten gunste der godsdienstvrijheid aangenomen. De eigendommen, vroeger verbeurd verklaard wegens de godsdienst, die nog in bezit van den staat waren, werden aan de erfgenamen der wettige eigenaars teruggegeven. Alle regten van Fransche burgers werden aan de afstammelingen der afgewekenen wedergegeven op de eenige voorwaarde, dat zij naar Frankrijk terugkeeren en den burgerlijken eed afleggen zouden. Aan een ieder werd de uitoefening der godsdienst, waaraan hij gehecht was, gewaarborgd.

De handelingen eens volks zijn echter niet altijd in overeenstemming met de theorie van het gouvernement. Zoo was het ook met de Franschen gedurende de eerste revolutie. De vrijheden der Protestanten waren verzekerd door de wet, maar zij werden inderdaad schandelijk geschonden. De Protestanten waren wettig verkiesbaar voor alle burgerlijke en militaire plaatsen, maar zij werden evenwel stelselmatig uitgesloten van alle stedelijke raden, en gewoonlijk van alle verkiesbare ambten. De grondwet van 1793 waarborgde aan alle Franschen de vrije uitoefening hunner eeredienst. Maar na weinige maanden stelde de Conventie de Décade in plaats van de oude verdeeling der week, en poogde zij allen te dwingen op den Sabbath te werken, wat ook hunne bezwaren op dat punt zijn mogten. Alle godsvereering werd nu afgeschaft, zoowel de Protestantsche als Roomsch-Catholieke. De kerken werden gesloten, en den herders werd verboden de pligten van hun ambt te vervullen. De vroomheid bepaalde zich nu tot het huisgezin en het huisvertrek.

Zulk een staat van zaken kon met geene mogelijkheid lang duren. De publieke meening vroeg de herstelling der godsdienstvrijheid, en in 1795 werd bepaald, „dat niemand verhinderd zal worden om de godsdienst uit te oefenen, die hij verkozen heeft, mits hij zich schikt naar de wetten; niemand kan gedwongen worden, om bij te dragen tot de kosten van eenig geloof; de Republiek bezoldigt niemand." Eenige Hervormde kerken zochten zich te reorganiseren, maar zulks ging moeijelijk en langzaam. Eene der eerste handelingen van Napoleon Buonaparte, toen hij eerste consul werd, was een concordaat te teekenen met den legaat van Pius VII.; maar hoewel de paus sterk had aangedrongen op de erkenning van de Roomsch-Catholieke godsdienst als de godsdienst van den staat, was het meeste, dat Zijne Heiligheid kon verkrijgen, de inlassching in de inleiding van het concordaat van deze woorden: „Het gouvernement der Republiek erkent de Catholieke, Apostolische en Roomsche godsdienst als de godsdienst van de groote meerderheid des Franschen volks." Dit was niet meer dan de verklaring van een welbekend en erkend feit. In alle opzigten waren de Protestantsche herders en de Roomsche geestelijkheid op gelijken voet geplaatst, behalve dat de eersten geen geldelijken onderstand genoten. De Roomsche bisschoppen en priesters werden uit de schatkist betaald, maar de Protestansche herders ontvingen geene betaling van den staat, en waren in zekeren zin van den staat gescheiden. Napoleon hield echter niet van het denkbeeld, dat het Protestantismus geheel onafhankelijk was van zijn gezag. Daarom ontstond de wet van het jaar X. (1802), die, terwijl zij eene staatsgift aan de Hervormde kerk gaf, haar elke aanspraak op geestelijke onafhankelijkheid ontnam. De voornaamste veranderingen, door deze wet in de inrigting der kerk ingevoerd, zijn de volgende:

„Geene leer, noch verandering van leer, zal verkondigd of geleerd worden, zonder dat zij eerst door het gouvernement goedgekeurd is.

„Voor het onderhoud der predikanten zal zorg gedragen worden, waar het eigendom en de gaven der gemeenten te kort schieten.

„De artikelen voor de vrijheid van stichtingen in de organische wetten der Catholieke eeredienst zullen zich tot de Protestantsche kerken uitstrekken.

„Er zullen twee seminariën zijn, een in het oosten van Frankrijk voor de onderrigting van predikanten van de Augsburgsche Confessie, en het andere te Genève voor de Hervormde kerken. De professoren zullen benoemd worden door den eersten consul, en geen predikant zal er aangesteld worden zonder een certificaat, dat hij aan het seminarium van zijne godsdienst gestudeerd heeft. De regelingen voor het bestuur dezer seminariën zullen ook bepaald worden door het gouvernement.

„De Hervormde kerken van Frankrijk zullen herders, plaatselijke consistoriën en synoden hebben. Er zal eene consistoriale kerk voor elke 6,000 zielen derzelfde communie zijn. Vijf consistoriale kerken zullen het district eener synode uitmaken.

„Het aantal predikanten of herders in dezelfde consistoriale kerk kan niet vermeerderd worden zonder de goedkeuring van het gouvernement.

„De herders kunnen hun ambt niet nederleggen

zonder hunne redenen aan het gouvernement kenbaar te maken, dat ze zal goedkeuren of verwerpen.

„De aanspraak op verkiezing zal den eersten consul voor zijne goedkeuring aangeboden worden.

„Al de herders, die nu in functie zijn, zullen voorloopig bevestigd worden.

„Elke synode zal zamengesteld zijn uit een herder en een notabele van elke kerk. De synoden zullen het toezigt hebben op de viering der eeredienst en de leiding der kerkelijke zaken, en al hare uitspraken zullen onderworpen worden aan de goedkeuring van het gouvernement. De synoden kunnen niet te zamen komen, tenzij zij verlof van het gouvernement hebben ontvangen en geene synodale vergadering zal langer dan zes dagen duren."

Gedurende de veertien jaren van het consulaat en het keizerrijk was de Protestantsche kerk zwak en krachteloos. De vormen werden bewaard, maar het leven der godsdienst was nagenoeg weg. In 1807 waren er niet meer dan twee honderd herders. Het Fransche seminarium, door Antoine Court te Lausanne gesticht, was naar Genève overgebragt, doch daar het niet geschikt bevonden werd voor het doel zijner stichting, rigtte de keizer in 1808 eene Faculteit voor de Protestantsche theologie te Montauban op. De herstelling van de Bourbons op den Franschen troon had in 1814 plaats, en hoewel er te dier tijde verklaard werd, dat gelijke bescherming verleend zou worden aan alle eerediensten, begon het volk, voornamelijk in het zuiden, de Hervormden met nieuwe vervolgingen te bedreigen. Maar toen Napoleon wederom Parijs had bereikt, gevoelden de Protestanten, dat zij nu konden rekenen op de bescherming der wetten. Deze zekerheid was echter van korten duur. Onder het bestuur van Lodewijk XVIII. werden zij in het zuiden aangevallen door het graauw met eene woestheid, die geene palen kende. De hertog van Angoulême werd door den koning afgezonden, om onderzoek te doen naar den staat der zuidelijke provinciën. Hij vond de plaatsen voor de eeredienst bestemd te Nimes gesloten, en een gedeelte van het volk gedwongen om te vlugten, terwijl anderen zich verborgen hadden. Na verloop van zes maanden werd de Protestantsche eeredienst op den 17den December 1815 te Nimes weder hersteld. In de andere departementen van Frankrijk was, met weinige uitzonderingen, alles rustig, en waren noch de personen noch de eigendommen der Protestanten aan de minste kwelling blootgesteld. Onder Karel X. nam het aantal dergenen, die het Protestantsche geloof beleden, voortdurend en merkbaar toe. Van 1817 tot 1830 was echter het gouvernement, hoewel de grondwet gelijke vrijheid aan alle geloofsbelijdenissen beloofde, volstrekt niet strikt in zijne opvolging van dit groote en belangrijke beginsel. Pogingen werden er gedaan om de Protestanten over te halen tot eene erkenning van de Roomsche godsdienst, in zooverre betrof het bewijzen van een uiterlijk huldeblijk aan hare godsdienstige processiën. De wet der heiligschennis stond ontheiliging der Protestantsche eeredienst toe zonder met gevangenisstraf te bedreigen, terwijl de ontheiliging der Roomsche eeredienst met de doodstraf werd bedreigd. Naarmate Karel X. in jaren toenam, gaf hij zich over aan de leiding van priesters, en het gevolg was, dat de grootste partijdigheid bij het uitdeelen van openbare ambten aan Roomschgezinden werd betoond. Maar al genoot de Protestantsche kerk van Frankrijk de koninklijke gunst niet, zij mogt toch met onbetengelde werkzaamheid arbeiden aan het groote werk van de verspreiding des Christendoms. Haar komt de eer toe van werkzaam geweest te zijn eerst tot de oprigting en sedert tot het onderhouden van het *Bijbelgenootschap van Frankrijk, het Godsdienstig Tractaatgenootschap en het Genootschap ter Aanmoediging van het Lager Onderwijs.*

De omwenteling van 1831, die Lodewijk Filips op den Franschen troon riep, gaf den Protestanten reden om te verwachten, dat hun toestand verbeterd zoude worden. De Kamer van Afgevaardigden, de grondwet herziende, nam het zesde artikel over de godsdienst van den staat weg, en nam weder de bewoordingen van het concordaat aan, dat de Hervormde Catholicke godsdienst de godsdienst was van de meerderheid der Franschen. Maar hoewel de verwachtingen der Protestanten teleurgesteld werden, nam hun aantal snel toe, zoodat in 1838 de Calvinistische of Hervormde kerk negen en tachtig consistoriën en ongeveer vier honderd zestig predikanten had. In den loop van nog tien jaren, gedurende welke de vrijheden der Protestantsche kerken langzamerhand meer omschreven werden, en de invloed der Roomsche priesters in kracht toenam, bragt eene nieuwe omwenteling Lodewijk Napoleon op het tooneel. Nu koesterde men algemeen de hoop, dat de zaak der godsdienstvrijheid in Frankrijk eene krachtige aandrift zou ontvangen. Eene vergadering van de afgevaardigden der Hervormde kerken werd er in Mei 1848 te Parijs gehouden. Het voornaamste punt, dat in behandeling kwam, was de betrekking tusschen de kerk en den staat, toen de groote meerderheid zich voor het behouden der vereeniging verklaarde, zonder evenwel de onafhanke-

lijkheid der kerk te verkorten. Er werd ook besloten om eene vergadering bijeen te roepen, ten einde den staat en de uitzigten van het Protestantismus in overweging te nemen. Daar dit slechts eene vereeniging was, die door de wet niet was erkend, waren er slechts tusschen de zeventig en tachtig leden tegenwoordig. Hierop werd voorgesteld, dat men eene geloofsbelijdenis zou opmaken, die erkend zou worden als de geloofsbelijdenis der Fransche Protestantsche kerken. Deze voorslag gaf echter aanleiding tot een zeer scherp en stormachtig debat, daar de meerderheid van meening was, dat leerstellige punten door de vergadering niet behandeld zouden worden, dewijl de verscheidenheid van gevoelen op zulke punten, die er onder Fransche Protestanten bestond, in hun oog eene voldoende reden was om alle behandeling van zaken van dezen aard te vermijden. Eene minderheid der leden, weinig in getal, maar bekend om hunne vroomheid en ijver, streed ernstig voor eene geloofsbelijdenis, als volstrekt noodzakelijk om de eenheid der kerken en hare eensgezindheid in de leer te bewaren; doch bevindende, dat de groote meerderheid der vergadering tegen hunne gevoelens was, protesteerden zij, en verwijderden zij zich, vast besloten om zich tot een afzonderlijk ligchaam te vormen. De meerderheid zette de zittingen voort, en de inrigting der Fransche Protestantsche kerken herzien hebbende, maakten zij een plan voor de kerkelijke organisatie op, dat zij den minister van openbaar onderwijs voorlegden, ten einde de erkenning van de kerken door den staat te verkrijgen. De inrigting, die in het plan lag, maar die het gouvernement nooit formeel erkend heeft, was het Presbyteriaansche stelsel van de Fransche kerk.

De minderheid, die de vergadering had verlaten, benevens eenige weinige gemeenten, die afgescheiden waren van de Protestantsche kerken, vormden zich tot eene nieuwe Christelijke gemeente onder den naam van de Vereeniging der Evangelische kerken in Frankrijk. De eerste bijeenkomst der synode van dit ligchaam had op den 20sten Augustus 1849 plaats, waarop eene geloofsbelijdenis en eene kerkelijke organisatie opgemaakt werden. Deze synode wordt niet jaarlijks, maar om het andere jaar gehouden. Sedert zijne oorspronkelijke stichting is dit ligchaam langzaam in kracht toegenomen.

Gedurende drie jaren na de omwenteling van 1848 bestond er veel twijfel over de juiste betrekking tusschen de kerk en den staat. In December 1851, toen Lodewijk Napoleon keizer van Frankrijk werd, behelsde de afkondiging der constitutie van het rijk eene erkenning van het concordaat van 1801, als nog regelende de betrekkingen in kerk en staat. Dit was eene groote teleurstelling voor de Protestanten, die zich vleiden, dat onder Napoleon III. hun toestand zeer verbeterd zoude worden. De Roomsche kerk handhaaft evenwel op dit oogenblik een volkomen overwigt in Frankrijk, niet alleen in aantal leden, daar de Protestanten slechts een klein gedeelte van de geheele bevolking uitmaken, maar ook in invloed en magt. Het gouvernement verdraagt in naam alle vormen van eeredienst, maar over het geheele land zijn de Protestanten onderworpen aan tallooze kwellingen en beperkingen, en kleine vervolgingen van de plaatselijke autoriteiten. De laatste verslagen schatten de Protestanten van Frankrijk van alle secten op niet meer dan 800,000, terwijl de Roomsch-Catholieken ruim 36,000,000 leden tellen.

FRATRICELLI, eene klasse van Franciscaner monniken, die den regel van den H. Franciscus strenger dan de overigen der orde in acht namen, en derhalve geene eigendommen, hetzij persoonlijk of gezamenlijk, bezaten, maar hun geheele bestaan door bedelen verwierven. De Fraticelli zijn somtijds verward met de Spiritualen onder de Franciscanen, maar hoewel zij hun eenigzins geleken, waren zij hun toch volstrekt niet gelijk. De Spiritualen hebben zich nooit van de Franciscanen afgescheiden, terwijl de Fratricelli zich zoo volkomen van de orde hadden losgemaakt, dat zij zich een afzonderlijk hoofd kozen, en paus Cœlestinus V. als hun stichter beschouwden, terwijl zij Bonifacius en al de bekleeders van den Heiligen Stoel, die zich tegen hen verzetten, niet als echte pausen erkenden. De Fatricelli droegen geringe en versletene kleederen, en zwierven van plaats tot plaats, terwijl zij tegen de bedorvenheden van de Kerk van Rome en de ondeugden der geestelijken ijverden, en voorspelden, dat een tijd van hervorming nabij was. De Franciscanen hebben nooit willen erkennen, dat de Fratricelli met de leerlingen van den H. Franciscus in verband stonden, terwijl zij niet kunnen ontkennen, dat deze den regel van den H. Franciscus volgden. Zij kwamen in meening overeen met de Begharden (zie ald.), terwijl zij van deze verschilden, doordien zij monniken waren. St. Franciscus zelf noemde bij zijn leven zijne leerlingen *Fratricelli* of Kleine Broeders, en hoewel die naam in de dertiende eeuw onder de Italianen somtijds als een term van verwijt werd gebezigd, gegeven aan hen, die het voorkomen van monniken aannamen, terwijl zij niet tot eene kloosterorde

behoorden, werd hij toch als een eerenaam begeerd door hen, die een leven van de gestrengste armoede verkozen.

FREY, de beschermgod der oude Zweden, die, volgens de Edda, de jaargetijden bestuurde, en vrede, vruchtbaarheid en rijkdommen verleende. Het Scandinavische feest van Jul werd ter eere van Frey of de Zon gevierd, ten einde een gunstig jaar en vruchtbare jaargetijden te verkrijgen. In den grooten tempel van Upsala stond Frey aan de linkerhand van Thor, en stelde hij beide geslachten voor, met verschillende andere attributen, die vruchtbaarheid aanduidden. Op het feest ter eere van dezen god hadden er offeranden, feestvieringen, nachtelijke vergaderingen en andere aanduidingen der innigste vreugde plaats. In de Edda wordt van Frey gezegd, dat hij een van de meest gevierde goden is.

FREYJA, de zuster van FREY (zie ald.) en de godin der liefde onder de oude Scandinaviërs. Zij werd ingeroepen om gelukkige huwelijken en gemakkelijke verlossingen te verkrijgen. Zij deelde vermaken en genietingen van allerlei aard uit. De Edda noemt haar de zachtzinnigste aller godinnen, maar zij trok ten oorlog op zoowel als Odin, en verdeelde de zielen der verslagenen met hem. Men denkt gewoonlijk, dat zij dezelfde was als de *Aphrodite* der Grieken en de *Venus* der Romeinen, daar de zesde dag der week, die haar gewijd was onder den naam van Vrijdag of Freyja's dag, in het Latijn *Dies Veneris* of de dag van Venus werd genoemd. „Freyja's woning," zegt de Edda, „Sessrúmnir geheeten, is groot en prachtig: van daar gaat zij uit in een wagen, getrokken door twee katten. Zij verleent een zeer gunstig oor aan hen, die zich tot haar rigten om bijstand. Naar haren naam worden vrouwen van geboorte en fortuin in onze taal Freyjor genoemd. Zij houdt zeer veel van liefdezangen, en alle minnaars doen wel haar aan te roepen. Zij is gehuwd met iemand, die Odur heet, en hare dochter, Hnossa genaamd, is zoo mooi, dat hetgeen schoon en kostbaar is, naar haar naam *(hnosir)* wordt genoemd. Maar Odur verliet zijne vrouw, om in zeer verre landen te reizen. Sedert dien tijd weent Freyja aanhoudend, en hare tranen zijn druppelen van zuiver goud. Zij heeft eene groote verscheidenheid van namen, want daar zij over vele landen gegaan is, om haar echtgenoot op te zoeken, gaf elk volk haar een anderen naam. Zoo wordt zij genoemd Mardöll, Horn, Gefn en Syr en ook Vanadís. Zij bezit het halssnoer Brísing." De geleerde IJslander Finn Magnusen beschouwt *Frey* en *Freyja* als de verpersoonlijkingen van de zon en de maan.

FRIGGA, de voornaamste godin bij de oude Scandinaviërs. Men veronderstelt, dat zij de aarde voorstelde, die vele oude natiën aanbaden, en Moeder Aarde en de Moeder der Goden noemden. Frigga was de dochter van Fjörgyn, en als de vrouw van Odin, den *Alfadir* of *Al-Vader*, maken zij en hun kroost het geslacht uit, dat de *Æsir* heet, een geslacht dat in *Asgard* en de oorden daarom woonde. Frigga was te zelfder tijd de dochter en de vrouw van Odin. Hun eerstgeboren zoon was Asa-Thor, die begiftigd is met kracht en dapperheid, en daarom magt heeft over alles, dat leven heeft. Frigga heeft eene prachtige woning in *Asgard*, *Fensalir* genaamd.

FURINA, eene Romeinsche godin, die te Rome een boschje had, dat haar was gewijd. Zij had het bestuur over dieven en roovers, maar haar naam moet vroeg uit het Romeinsche Pantheon verdwenen zijn, daar Varro zegt, dat in zijn tijd de naam dezer godin bijna vergeten was. Ter eere dezer goden vierden de Romeinen de FURINALIËN, die tegen het einde van Julij werden gehouden.

G.

GABRIËL (Hebr. *God mijne kracht*), de naam van een engel, die viermaal in de Heilige Schrift wordt vermeld. Hij wordt tweemaal in het Boek van Daniël genoemd, als van God gezonden om den profeet te onderrigten, en tweemaal in het Evangelie van Lukas, als afgezonden om eerst aan Zacharias en daarna aan de Maagd Maria de naderende geboorte van Christus bekend te maken. In Lukas I : 19 beschrijft hij zich aldus: „Ik ben Gabriël, die voor God sta," waaruit wij mogen besluiten, dat hij eene plaats van bijzondere eer en waardigheid in het engelenheir inneemt. In het Boek van Tobias wordt de Joodsche overlevering vermeld, dat er zeven geesten zijn, die aanhoudend staan in de tegenwoordigheid van God, een van welke Gabriël is, die, zooals de Joden gelooven, geplaatst is aan de linkerhand des troons. Deze engel wordt bij

de Mohamedanen in veel hoogere achting gehouden dan de andere engelen, daar hij in hun oog de voornaamste afgezant is van God en de persoonlijke vriend huns profeets, aan dezen de openbaringen uit den hemel bragt, welke den Koran uitmaken, en hem ten hemel voerde, gezeten op zijn paard ALBORAC (zie ald.). Zij beschouwen hem bovendien als den Joden bepaald vijandig, dewijl deze den Messias verwierpen, dien hij bijzonder eert. De Talmud en de Koran vloeijen over van fabelen aangaande den engel Gabriël. De Mohamedanen beweren, dat Gabriël de magt bezit om in een uur uit den hemel op de aarde neder te dalen, en om met eene enkele veder van zijn vleugel een berg omver te werpen.

GABRIËL (H.) (CONGREGATIE VAN DEN), eene vereeniging van leeken door Cæsar Bianchetti te Bologna omstreeks 1646 gesticht, tot bevordering van Christelijke kennis en deugd.

GABRIËL (FEEST VAN), een feest ter eere van den aartsengel Gabriël, door de Grieksche kerk op den 26sten Maart gevierd.

GABRIËL (H.) en MICHAËL (H.) (FEEST VAN DEN), een feest door de Grieksche kerk op den 1sten November gevierd, ter eere van de twee aartsengelen Gabriël en Michaël.

GAD, eene Syrische godheid. Volgens Salomo Jarchi is Gad de naam van een afgod, die de ster of het gesternte voorstelt, dat gelukkige geboorten bestuurt, volgens de oude gezegden: „Laat Gad hem gelukkig maken," en „Laat er voor hem geene vermoeidheid zijn." Men veronderstelt, dat Gad de planeet Jupiter geweest is; sommigen denken echter, dat hij Mars was, en anderen beweren, dat hij de Maan was, terwijl Jurieu gist, dat hij de Zon geweest is. In het Arabisch wordt de planeet Jupiter Gad genoemd.

GÆA. Zie GEA.

GAIANISTEN, eene secte der MONOPHYSIETEN (zie ald.), die in de zesde eeuw ontstond, en haar naam ontleende aan Gaianus, aartsdiaken van Alexandrië onder den patriarch Timotheus III., bij wiens dood in 543 hij tot patriarch van Alexandrië werd verkozen door de monniken en het volk, met tegenkanting van Theodosius den bisschop van de hofpartij. Groote onrust ontstond er te Alexandrië, Gaianus werd afgezet, en vlood toen eerst naar Carthago en daarna naar Sardinië, waarna wij weinig meer van hem hooren. Gaianus en zijne volgelingen waren de meening van Julianus van Halicarnassus toegedaan, die beweerde, dat de Goddelijke natuur zich zoodanig in het ligchaam van Christus had gedrongen van het oogenblik zijner ontvangenis, dat zijn ligchaam van natuur veranderde en onvergankelijk werd. Daarom kreeg de secte ook den naam van APHTHARTODOCIETEN (zie ald.).

GALENISTEN, een naam aan eene partij der DOOPSGEZINDEN (zie ald.) in de Nederlanden in de zeventiende eeuw gegeven. Deze naam was afgeleid van Galenus Abrahams de Haen, predikant te Amsterdam, die leerde, dat de Christelijke godsdienst niet zoo zeer een stelsel van leerstellingen was, die men moest gelooven, als van voorschriften, waaraan men moest gehoorzamen. Zoo was hij van meening, dat allen toegelaten moesten worden tot de voorregten der Christelijke kerk, die geloofden aan de inspiratie van den bijbel, en een zuiver en vlekkeloos leven leidden. Galenus Abrahams werd bovendien beschuldigd van tot Socinianasche gevoelens over te hellen. De Staten-Generaal onderzochten echter de beschuldiging, en spraken hem op den 14den September 1663 vrij. Zijn voornaamste tegenstander was Samuel Apostool, naar wien de APOSTOOLIANEN (zie ald.) hun naam dragen, en die niet alleen de Godheid van Christus en den invloed van Zijn dood hardnekkig verdedigde, maar ook de bijzondere gevoelens van de Doopsgezinden aangaande de zigtbare kerk van Christus op aarde. Het gevolg van dezen twist was eene scheuring onder de *Vlamingers* te Amsterdam, daar de twee tegenstanders predikanten waren van dezelfde kerk in die stad. Eenige jaren daarna vereenigde de *Waterlandsche* kerk te Amsterdam zich met de *Galenisten*, die alle Christen-secten tot de gemeenschap met hen toelieten, en de eenige Doopsgezinden in Holland waren, die weigerden *Mennonieten* genoemd te worden. Galenus noemt in de Apologie voor zijne secte honderd drie artikelen van hunne meeningen op, die voornamelijk over wederkeerige verdraagzaamheid en liefde handelen. Hij leert, dat de Schrift, voornamelijk het Nieuwe Testament, voldoende is voor de zaligmaking. Hij bestrijdt de leer der erfzonde. Hij geeft de meeningen der secte voor de Godheid van Christus aldus op: — „Wij gelooven en belijden, dat Jezus, geboren uit de Maagd Maria, opgevoed te Nazareth, en gekruisigd, waarlijk is de Messias, de Zoon van God, die komen zou op de wereld, in wien de aartsvaders geloofden met vreugde; dien zij verwachtten en ernstig begeerden; die door vele zinnebeeldige zegswijzen in de oude wet voorgesteld, en door de profeten lang voor Zijne komst voorspeld was.

„Wij denken, dat deze belijdenis voldoende is aangaande den persoon van onzen Heer Jezus Christus

en dat het niet noodzakelijk is voor de zaligmaking, om eenige verdere onderzoekingen te doen aangaande Zijn vroeger bestaan, Zijne menschwording, de vereeniging van hetgeen de twee naturen, de Goddelijke en de menschelijke, genoemd wordt, en andere punten zoo heet betwist onder Christenen, daar Christus zelf en Zijne Apostelen voldaan waren met deze eenvoudige belijdenis.

„Maar om onze gedachten over dat onderwerp verder te verklaren, hoewel wij ten volle overtuigd zijn, dat de voorgaande belijdenis, met ware gehoorzaamheid, voldoende is voor de zaligmaking, gelooven wij toch, dat de Zoon van God, dien Johannes het Woord noemt, niet begon te bestaan, toen Hij geboren werd uit de gezegende Maagd Maria; maar dat Hij, de glans zijnde van de heerlijkheid van God Zijn Vader, en het ingedrukte beeld van Zijn persoon, in God Zijn hemelschen Vader geweest is, alvorens de wereld, deze zigtbare wereld, werd geschapen. Wij erkennen ook en belijden, dat Jezus Christus onze Heer, de Zoon des levenden Gods, aan ons gegeven is als onze groote Profeet, als onze voornaamste en eeuwig opofferende Priester, en als onze hemelsche Koning."

De Galenisten meenden, dat Christenen alleen aan Christus onderworpen moesten zijn, en daarom weigerden zij aan de uitspraken van conciliën, synoden of eenigerlei kerkvergadering te gehoorzamen. Het Christendom was in hun oog slechts een zedekundig stelsel. Zij verwierpen den kinderdoop, en kwamen hierin met de overige Doopsgezinden overeen, doch zij weigerden het gebruik der voetwassching te erkennen, als door Christus bestemd om door Christenen in elke eeuw letterlijk opgevolgd te worden. Zij loochenden de magt der kerk om hare leden in den ban te doen, of om verder te gaan dan broederlijke vermaningen of vertoogen; zoo deze falen moet den dwalenden broeder duidelijk gezegd worden, in de tegenwoordigheid der broederen, dat er met hem geene gemeenschap en Christelijke broederschap gehouden kan worden. Dit waren de voornaamste eigenaardigheden der Galenisten.

GALILÆËRS, een term van verwijt somtijds op de eerste Christenen toegepast. Hij werd gewoonlijk gebezigd door Julianus den Afvallige, wanneer hij van Christus of de Christenen sprak. Verschillende oude schrijvers zeggen, dat hij niet alleen zelf het woord bezigde, maar dat hij iedereen verbood hen met een anderen naam te noemen, denkende, dat hij door zulk een decreet den naam van Christenen geheel zoude afschaffen.

GALILÆËRS, eene secte die in het jaar 12 onder de Joden ontstond. De omstandigheden, die haar ontstaan veroorzaakten, waren eerder van een staatkundigen dan van een godsdienstigen aard. Omstreeks dezen tijd werd Judea eene Romeinsche provincie, en werd het aan Syrië gehecht, waarover Quirinus toen landvoogd was. Toen Quirinus aangesteld werd, bepaalde hij, dat er eene belasting geheven zoude worden om de kosten der Romeinsche vestingen te bestrijden. Het opleggen dezer belasting wekte de verontwaardiging der Joden op, en eene partij werd er gevormd om het betalen dezer schatting te weêrstaan. Zij werd aangevoerd door Judas den Galilæër, naar wien zij den naam kreeg van Galilæërs, hoewel zij meer bekend is onder de namen van *Zeloten* en *Gaulonieten*. De leer, die Judas aan zijne volgelingen inscherpte, was, dat de Joden geen koning hadden dan God, en dat het tegen de wet van Mozes was, dat een Jood schatting betaalde aan eene vreemde mogendheid. In vereeniging met zekeren Zadok, een Sadduceër, slaagde hij er in eene groote partij rondom zich te verzamelen, die een gedeeltelijken opstand tegen het Romeinsche bewind verwekte, welke echter spoedig bedwongen werd, terwijl de aanvoerder Judas sneuvelde. Twee der zonen van Judas, Jacobus en Simon, poogden na den dood huns vaders de partij, die verstrooid was, weder in het leven te roepen, doch zij kwamen door de hand der geregtigheid om. Menahem, de derde zoon, een sterk fort genomen hebbende, met de wapenen, die daarin werden bewaard, wapende zijne volgelingen, en was stout genoeg Jeruzalem te belegeren. Hij maakte een toren met den grond gelijk, en had bijna de stad ingenomen, doch de belegerden, een sterken muur oprigtende, slaagden er in de aanvallen van den vijand af te weren. Menahem nam den titel van koning aan, en voorgevende gedreven te worden door ijver ten behoeve van de Joodsche godsdienst, voerde hij den opstand tegen de Romeinen aan. Zijne plannen waren echter blijkbaar eerder het gevolg van persoonlijke eerzucht dan van vaderlandsliefde, en eenige zijner landgenooten, die zijn doel ontdekten, onderwierpen hem aan een wreeden dood. Hier eindigde de opstand niet. Eleazer, de kleinzoon van Judas, rees tot aanzien onder de Galilæërs of Zeloten, en riep al de Joden op, op straffe des doods, om zich onder den standaard der omwenteling te scharen. Eindelijk sloot hij zich op in het kasteel Masula, en nadat hij het langen tijd tegen de Romeinen had uitgehouden, haalde hij zijne volgelingen over om elkander liever te vermoorden, dan zich aan hunne vijanden over te geven. Dit deden zij,

en slechts twee vrouwen en vijf kinderen bleven er over om de treurige geschiedenis te verhalen.

GALINTHIAS, eene godin aan welke gewoonlijk op het feest van Heracles te Thebe offers werden gebragt. Toen de *Moren* en *Eilyithiën* zochten te verhinderen, dat Alcmene aan Heracles de geboorte schonk, kwam Galinthias tusschenbeiden, en verijdelde haar plan door eene bedriegerij, waarover deze godinnen zoo verwoed waren, dat zij haar in eene kat of eene wezel veranderden. Maar Heracles maakte Galinthias, ter belooning van hare vriendelijkheid, tot zijne begeleidster, en liet haar op zijn eigen feest aanbidden.

GALLICAANSCHE KERK, een naam gebezigd om de Roomsche kerk in Frankrijk aan te duiden, die in hare betrekkingen tot den Roomschen stoel altijd verschild heeft van alle andere gedeelten derzelfde kerk op de wereld. Sedert de oorlogen over de investituur waren de Fransche geestelijken steeds naijverig op hunne regten geweest, en hadden zij in bijzondere gevallen eene vrijstelling geëischt, en zich dikwijls daarnaar gedragen, van die algemeene heerschappij in kerkelijke zaken, die steeds door den Heiligen Stoel wordt aangenomen, eene vrijstelling die den grondslag uitmaakt van hetgeen gewoonlijk de regten der Gallicaansche kerk genoemd wordt. Aanspraken van dezen aard komen reeds in den tijd van Lodewijk den Heilige voor, en het is niet onwaarschijnlijk, dat zij nog zelfs van vroegere dagteekening zijn; maar in 1438 nam het concilie van Bazel, in strijd met Eugenius IV., die een ander concilie te Florence bijeengeroepen had, verscheidene canons aan voor het toekomstige bestuur der kerk, die de magt van den paus beperkten, en verschillende misbruiken in de kerktucht verbeterden. Eugenius, verwoed over dezen open opstand tegen zijn gezag, verwierp de nieuwe canons, en daarop nam het concilie een decreet aan, waarbij hij van zijne pauselijke waardigheid werd ontzet. De paus zegevierde echter over zijne tegenstanders, en de regelingen werden door het hoofd der kerk niet bekrachtigd, doch zij ondervonden evenwel de goedkeuring van Karel VII., die te dier tijde op den Franschen troon zat. Verheugd over deze gelegenheid om de onafhankelijkheid der Gallicaansche kerk te verzekeren, beval Karel eene vergadering van godgeleerden aan, die toen te Bourges bijeen was, om de regelingen van het concilie van Bazel aan te nemen. Deze vergadering, die bekend is onder den naam van het *Pragmatieke concilie*, bekrachtigde, om den koninklijken wil te vervullen, de regelingen van Bazel als de algemeene regels voor de kerkelijke tucht in Frankrijk, eene beslissing die algemeen bekend is onder den naam van de *Pragmatieke Sanctie*. De privilegiën, aldus verzekerd, waren gegrond op twee grondstellingen: (1.) Dat de paus geen regt heeft iets te bevelen, waarin de tijdelijke zaken en de burgerlijke regten van het koningrijk zijn betrokken; (2.) Dat terwijl de oppermagt van den paus in geestelijke zaken erkend wordt, zijne magt in Frankrijk beperkt wordt door de decreten van oude conciliën in dat rijk ontvangen.

De canons, aldus formeel aangenomen door eene vergadering der Fransche geestelijken, werden beschouwd als het charter van hunne kerkelijke onafhankelijkheid en vrijheid uit te maken. Vele en hardnekkige pogingen deden de volgende pausen, om de herroeping dezer aanstootelijke decreten te verkrijgen; maar de Fransche geestelijkheid en het volk volhardden in het handhaven hunner kracht, en in het getrouw blijven daaraan als noodzakelijk, volgens hunne meening, voor den vrede en den voorspoed van het koningrijk. De souvereinen van Frankrijk waren ook verre van afkeerig van een plan, waardoor zij onafhankelijk gemaakt konden worden van den pauselijken stoel, en de Pragmatieke Sanctie was hun des te aangenamer, daar zij zorgde, dat de benoeming tot beneficiën aan de koninklijke goedkeuring werd onderworpen, het betalen van *annaten* aan den paus verbood, en een einde maakte aan den verkoop van kerkelijke waardigheden. Toen dan ook de canons van het concilie van Bazel gezegd werden afgeschaft te zijn door achtervolgende koningen van Frankrijk, voornamelijk Lodewijk XI. en Lodewijk XII., werden de aanspraken der Fransche geestelijken onder de Pragmatieke Sanctie nog als in volle kracht beschouwd. Maar Leo X. verkreeg de pauselijke waardigheid, en de vergrooting der kerk in het oog houdende, haalde hij Frans I., koning van Frankrijk, over, om de afschaffing van de Pragmatieke Sanctie in duidelijke bewoordingen door den paus en den koning te veroorloven, en dat in de plaats daarvan eene acte zou gesteld worden, die den koning met grootere magt in de geestelijke zaken van het koningrijk bekleedde, dan hij tot nog toe bezeten had. Daaruit kwam het bekende *concordaat* voort, waardoor de benoeming tot alle kerkelijke prebenden binnen de Fransche staten aan den koning werd toegestaan, met afzondering van de *annaten* voor den Roomschen stoel; en bovendien werd het regt om aangaande alle kerkelijke twisten te beslissen, met eenige weinige uitzonderingen, zonder beroep aan de regtsmagt van den souverein gegeven. Het gedrag van Frans en Leo werd door de Fransche geestelijken met de uiterste

verontwaardiging aangezien. De universiteit van Parijs vooral verhief haar stoutmoedig vertoog tegen beide partijen; zij verdedigde de handelingen van het concilie van Bazel tegen Eugenius IV.; zij verkondigde de regten der Gallicaansche kerk, viel het karakter van Leo X. zonder voorbehoud aan, terwijl zij van den koning en den paus een beroep deed op een toekomstig concilie. Zelfs de leeken waren naijverig op het gezag in kerkelijke zaken, dat de koning onverwacht gekregen had, en waardoor hij in zijn eigen persoon de tijdelijke met de geestelijke magt verbond.

In dezen toestand bleven de zaken, in zoo verre de Gallicaansche kerk betrof, tot aan de regering van Lodewijk XIV., toen men ten behoeve van dien eerzuchtigen souverein het rijk van Karel den Groote weder zocht te herstellen, en te zelfder tijd de Roomsche godsdienst over geheel Europa weder zocht te vestigen. Hoewel paus Innocentius XI. zijne verkiezing voornamelijk aan Fransehen invloed te danken had, was hij verre van de plannen van Lodewijk te begunstigen; hij deed in tegendeel verscheidene pogingen, om het koninklijke voorregt bij het verleenen van beneficiën tegen te gaan; en toen hij de vrijheden der Gallicaansche kerk poogde te vernietigen of te beperken, had hij bijna eene scheuring in dat land teweeggebragt. In 1678 begon er een scherpe twist tusschen Lodewijk XIV. en den paus over het Régale, een naam gegeven aan het wetboek, dat de voorregten der Gallicaansche kerk bevatte. De paus maakte gebruik van zijne gewone wapenen: edicten, bullen en bedreigingen van excommunicatie. Lodewijk van zijn kant behandelde echter de bedreigingen van het Vaticaan met verachting, verbood de toelating der pauselijke bullen in Frankrijk, en verklaarde, dat het voor zijne onderdanen eene misdaad was, die den dood verdiende, indien zij ze afkondigden of er aan gehoorzaamden. De twist werd van beide kanten met veel geweld gevoerd. Eindelijk riep in 1682 de Fransche koning eene bijeenkomst zijner bisschoppen te Parijs te zamen, ten einde nogmaals de juiste betrekking formeel en afdoende te bepalen, die er tusschen de Gallicaansche kerk en den Roomschen stoel bestond. Deze vergadering bestond uit acht aartsbisschoppen, zes en twintig bisschoppen en acht en dertig andere geestelijken. De oude leer aangaande het uitsluitend geestelijke gezag van den paus en de ondergeschiktheid daarvan aan het gezag der conciliën, werd door de vergadering in de vier volgende artikelen nedergelegd:

„1. Dat God aan den H. Petrus en aan zijne opvolgers, de plaatsvervangers van Christus, en aan de kerk zelve, magt in geestelijke zaken en in zaken, die tot de zaligmaking behooren, gegeven heeft, maar geene magt in burgerlijke en tijdelijke aangelegenheden, daar onze Heer gezegd heeft: „Mijn koningrijk is niet van deze wereld;" en wederom: „Geeft aan den keizer, dat des keizers is, en Gode, dat Gods is." En daarom staat dat bevel van den Apostel vast: „Alle ziel zij der magten over haar gesteld onderworpen: want er is geene magt dan van God, en de magten, die er zijn, zijn van God verordend." Daarom zijn in wereldlijke zaken koningen en vorsten aan geene kerkelijke magt, door God ingesteld, onderworpen; ook kunnen zij niet onmiddellijk of middellijk afgezet worden door de sleutelmagt der kerk, en kunnen hunne onderdanen niet vrijgesteld worden van getrouwheid en gehoorzaamheid, noch losgemaakt worden van hunnen eed van gehechtheid. En dit beginsel, dat noodig is voor de openbare rust, en niet minder nuttig voor de kerk dan voor den staat, moet in alle gevallen vastgehouden worden, daar het in overeenstemming is met het Woord van God, de overleveringen der kerkvaders en het voorbeeld der heiligen.

„2. Dat volledige magt in geestelijke zaken zoodanig bestaat bij den Apostolischen stoel en bij de opvolgers van Petrus, stedehouders van Christus, dat te zelfder tijd de decreten van het concilie van Constanz, — goedgekeurd door den Apostolischen stoel, en bekrachtigd door het gebruik van de pausen en de geheele kerk, en door de Gallicaansche kerk in acht genomen met voortdurende vereering, — aangaande het gezag van algemeene conciliën, zooals zulks vervat is in de vierde en de vijfde zitting, ook van kracht moeten zijn en onveranderlijk blijven. Ook schenkt de Gallicaansche kerk hare goedkeuring niet aan hen, die inbreuk maken op de kracht dezer decreten, alsof zij van twijfelachtig gezag of niet geheel goedgekeurd waren, noch aan hen, die de woorden van het concilie verdraaijen, door ze alleen op een tijd van scheuring betrekking te doen hebben.

„3. Daarom moet de uitoefening der Apostolische magt gematigd worden door de canons, die de Geest Gods ingaf, en die de eerbied der geheele wereld geheiligd heeft. De regels, gewoonten en regelingen, door het Gallische rijk en zijne kerk aangenomen, zijn ook van kracht, en de woorden der kerkvaders blijven onveranderlijk; en het betreft de majesteit van den Apostolischen stoel, dat statuten en gebruiken, bekrachtigd door de goedkeuring van zulk een grooten stoel en van zulke kerken, hunne behoorlijke kracht behouden.

„4. Ook in kwestiën over het geloof heeft de paus een voornaam gezag, en zijne decreten hebben betrekking op alle en enkele kerken; toch is zijn oordeel voor verbetering niet onvatbaar, tenzij het de goedkeuring der kerk heeft."

Deze artikelen, die zoo klaar en duidelijk de oude leer der Gallicaansche kerk verklaarden, werden eenstemmig door de vergadering aangenomen, goedgekeurd door Lodewijk XIV., en op den 23sten Maart 1682 door het parlement van Parijs bekrachtigd. Aldus bevestigd werd er bepaald, dat dit belangrijke document in het openbaar gelezen, en van jaar tot jaar in al de scholen van het koningrijk verklaard zoude worden, en dat alle geestelijken en professoren aan de universiteiten het zouden onderteekenen. Dit was een zware slag voor het gezag van den paus over de Gallicaansche kerk, en Innocentius XI., de belangrijkheid van de crisis gevoelende, riep de bekwaamste schrijvers, die hij te zijner beschikking had, tot zijne hulp. De vier artikelen werden door de pers veroordeeld door Italianen, Spanjaarden en Duitschers, welke echter allen met goed geluk bestreden werden door Bossuet, bisschop van Meaux, die, op bevel des koenings, eene geleerde en bekwame verdediging van de betwiste artikelen schreef, welke door de krachtigste argumenten de Gallicaansche leer aangaande het uitsluitend geestelijk gezag van den paus vestigde. De vrijheid en onafhankelijkheid der Gallicaansche kerk waren nu door de volkomene vestiging van het Régale verzekerd, en deze toestand duurde ongestoord voort tot aan de eerste Fransche omwenteling van 1789, toen de Gallicaansche kerk geheel omvergeworpen werd, en de godsdienst onder elke gedaante te eenenmale werd geloochend. Napoleon I. herstelde in 1801 de Roomsche kerk in Frankrijk, en trad in een *concordaat* met Pius VII., waarbij het gouvernement de magt kreeg om de geestelijken aan te stellen, de paus afstand deed van het regt om de geestelijke orden te herstellen, maar het regt der kerkelijke investituur van bisschoppen behield, en de inkomsten eischte, die daaruit voortvloeiden. Dit concordaat werd echter in 1817 afgeschaft, en er werd tusschen Lodewijk XVIII. en Pius VII. een nieuw gesloten, dat de Gallicaansche kerk op denzelfden voet plaatste, als waarop zij in het concordaat stond, dat in 1516 tusschen Frans I. en Leo X. werd gesloten. Deze overeenkomst wekte het grootste misnoegen op onder het Fransche volk. De Jezuïten waren in 1814 hersteld, en de Gallicaansche kerk werd nu in een staat van geheele afhankelijkheid van Rome geplaatst. Gedurende de regering van Louis Philippe werd het pauselijke gezag in Frankrijk in naam gehandhaafd, zonder dat het veel moeite deed om zijne magt te vergrooten. Maar sedert de omwenteling van 1848, en meer bijzonder sedert Napoleon III. den titel van keizer aannam, hebben Ultramontaansche beginselen snelle en uitgebreide vorderingen gemaakt, en om de eenmaal zoo geroemde vrijheden der Gallicaansche kerk wordt slechts gestreden door eene kleine minderheid zonder invloed.

GANAPATYAS, de aanbidders van *Ganesa* of *Ganapati*, eene Hindoesche godheid. Zij kunnen eigenlijk niet als eene afzonderlijke secte beschouwd worden, daar *Ganesa* door alle Hindoes aangebeden wordt, omdat hij de magt heeft om alle moeijelijkheden en beletselen weg te nemen. Daarom beginnen zij nooit eene reis of een belangrijk werk zonder zijne bescherming in te roepen. Eenigen bewijzen dezen god echter eene meer bijzondere vereering, en mogen daarom beschouwd worden als bij uitstek regt te hebben op den naam van *Ganapatyas*. En toch wordt Ganesa nooit uitsluitend vereerd, en de aanbidding wordt, wanneer zij geschiedt, tot eene zijner gedaanten gerigt.

GANESA, eene Hindoesche godheid, de zoon van Mahadeva of Shiva en Parvati. Hij wordt voor den god der voorzigtigheid en wijsheid gehouden, die alle hinderpalen uit den weg ruimt, zoodat een Hindoe, wanneer hij op het punt is zich in eene moeijelijke onderneming te steken, dezen god steeds aanroept. Hij wordt beschouwd als overeen te komen met den *Hermes* van Griekenland of den *Mercurius* van Rome, als de groote leermeester en de besturende god der schrijvers. De meeste tempels in de heilige stad Benares zijn òf aan Shiva òf aan zijn zoon Ganesa gewijd. De laatste wordt altijd aangesproken als „die god, op wiens roemrijk voorhoofd de nieuwe maan geschilderd is met het schuim van Ganga." Hij wordt gewoonlijk voorgesteld zittende met de beenen over elkander, met vier armen en handen, en met den kop en den snuit van een olifant. Zijne tempels zijn meestal versierd met snijwerk en geschilderde afbeeldingen van de ledematen, maar meestal van den kop van dit dier. Ganesa had vroeger zes klassen van aanbidders; thans kan hij zich niet beroemen op eene uitsluitende vereering, hoewel hij eene soort van aanbidding met al de andere goden deelt.

GANGA (Sanskrit, *de rivier*), een naam gebezigd om den Ganges in Bengalen aan te duiden, eene van de heiligste rivieren in Hindostan. Hij wordt beschouwd als eene godheid, en het wasschen in zijne wateren wordt aangemerkt als het reinigen der ziel van de

zonde in dit leven, en meer bijzonder als eene kostbare voorbereiding in den gang der ontbinding. Hij is eene der vier rivieren, die in de wereldbeschrijving der Hindoes hare bron hebben in den heiligen berg Meru. In hunne heilige schriften ontvangt deze heilige stroom de buitensporigste loftuitingen. „Het verre gezigt er van," zegt Duff, „gaat vergezeld van tegenwoordig voordeel; het gebruik eeniger druppelen van zijn water kan veel besmetting wegnemen; dagelijks er in te baden wordt gevolgd door onwaardeerbare voordeelen, zoowel in dit leven als in het toekomstige; indompeling er in op zekere voordeelige dagen der maan en zekere standen der planeten kan de zonden van tien geboorten, of zelfs van duizend, wegnemen; wassching, vergezeld van de voorgeschrevene gebeden, op bijzondere hooge feestdagen, kan het regt geven op eene woonplaats in een van de hemelen der goden, en een bedrag van zegeningen verzekeren, die geene verbeelding kan begrijpen." Somtijds worden vreemdelingen en vriendelooze personen achtergelaten om op de oevers te sterven, zonder dat zij de wateren van den zuiverenden stroom mogen drinken. Onder de hoogere klassen der Hindoes is het gebruik bijna algemeen, om hunne stervende bloedverwanten als een offer aan Ganga aan te bieden, en men verzekert zelfs, dat, als de barbaarsche gewoonte om de zieken op de oevers dezer rivier neder te leggen afgeschaft werd, duizenden van hunne ziekte zouden herstellen, die, ten gevolge dezer heerschende gewoonte, tot een zekeren dood veroordeeld zijn. Dikwijls wordt de arme invalide letterlijk gedood, doordien zijn ligchaam gedeeltelijk in den Ganges wordt gedompeld, of doordien groote hoeveelheden waters in zijn mond worden gegoten, wanneer hij gevaarlijk zwak is. En het is een erkend beginsel van het Hindoeïsmus (zie ald.), dat, als eenmaal de zieken met geweld naar den kant der rivier gebragt zijn om te sterven, zij niet wettig meer gezond kunnen worden. Zij zijn van dat oogenblik af dood volgens de Hindoesche wet; hun eigendom gaat over op den naasten erfgenaam, volgens de woorden van het testament; en als iemand, die aldus blootgesteld geweest is, van zijne ziekte herstelt, kan hij in de maatschappij niet opgenomen worden, maar wordt hij een verworpeling, zoo verlaagd in de schatting zijner vrienden, dat zelfs zijne eigene kinderen niet met hem willen eten, noch hem de geringste hulp willen verleenen. Het gevolg dezer barbaarschheid is, dat de ongelukkige overblijvende geene andere keuze heeft, dan voortaan om te gaan met hen, die verworpelingen zijn zooals hij. Er zijn dan ook ongeveer vijftig mijlen ten noorden van Calcutta twee dorpen, wier bewoners geheel zamengesteld zijn uit personen van deze soort.

Niet alleen worden echter vele zieken en stervenden aldus aan Ganga opgeofferd, maar er zijn ook vele gevallen van vrijwillige zelfopoffering aan de heilige rivier. Het is dikwijls de laatste hulpbron van een bijgeloovigen Hindoe, die tot hopelooze armoede, schande of ziekte vervallen is. Eenige Shastras moedigen bovendien den zelfmoord in den Ganges aan, en houden aan den zelfmoordenaar de belofte voor oogen van eene tijdelijke woning in den hemel van een der goden. Als iemand het besluit heeft genomen om zich aldus aan den riviergod op te offeren, gaat hij door de voorloopige handeling, door de Heilige Boeken vereischt, van een geschenk van goud aan de Brahmanen te geven, en hen tot een feest uit te noodigen. Dit gedaan zijnde, kleedt hij zich in roode kleederen, versiert zich met guirlandes van bloemen, en gaat dan naar de rivier, vergezeld door een muzijkkorps. Wanneer hij den heiligen stroom nadert, gaat hij op den oever zitten, zegt den naam van zijn afgod, en verklaart, dat hij nu op het punt is van afstand te doen van zijn leven in deze plaats, ten einde dit of dat voordeel in de volgende wereld te verwerven. Al de voorloopige plegtigheden nu geëindigd zijnde, begint de formeele daad der zelfopoffering. De vrome, vergezeld van een of meer Brahmanen, om bij die gelegenheid dienst te doen en de bezweringen uit te spreken, gaat in eene boot in het midden van den stroom, voorzien van een voorraad touw en waterpannen. Daarna worden de pannen aan den hals en de schouders vastgemaakt, en terwijl zij ledig blijven, houden zij het slagtoffer drijvende. Gewoonlijk worden zij gevuld, somtijds door de vrienden in de boot, somtijds door den vrome zelven, wanneer hij door den stroom wordt medegevoerd, maar wanneer zij eenmaal overladen zijn, zinken zij, en slepen zij het slagtoffer naar den bodem, te midden der bezweringen van geestelijke biechtvaders, het gejuich van vrienden, en de kreten van juichende menigten aan den oever. Eenige kringen komen er op de oppervlakte en verdwijnen spoedig; geen ander gedenkteeken wordt er ooit opgerigt om de nagedachtenis van het slagtoffer des bijgeloofs te vereeuwigen.

GANGA SAGOR, een heilig eiland onder de Hindoes, gelegen nabij de plaats, waar de groote westelijke of heiligste tak van den Ganges zijne wateren met die van den Indischen oceaan vereenigt. Hoewel donker, effen en moerassig, maakt het eene van de beroemdste plaatsen in Indië uit, waarheen pelgrims trekken, daar

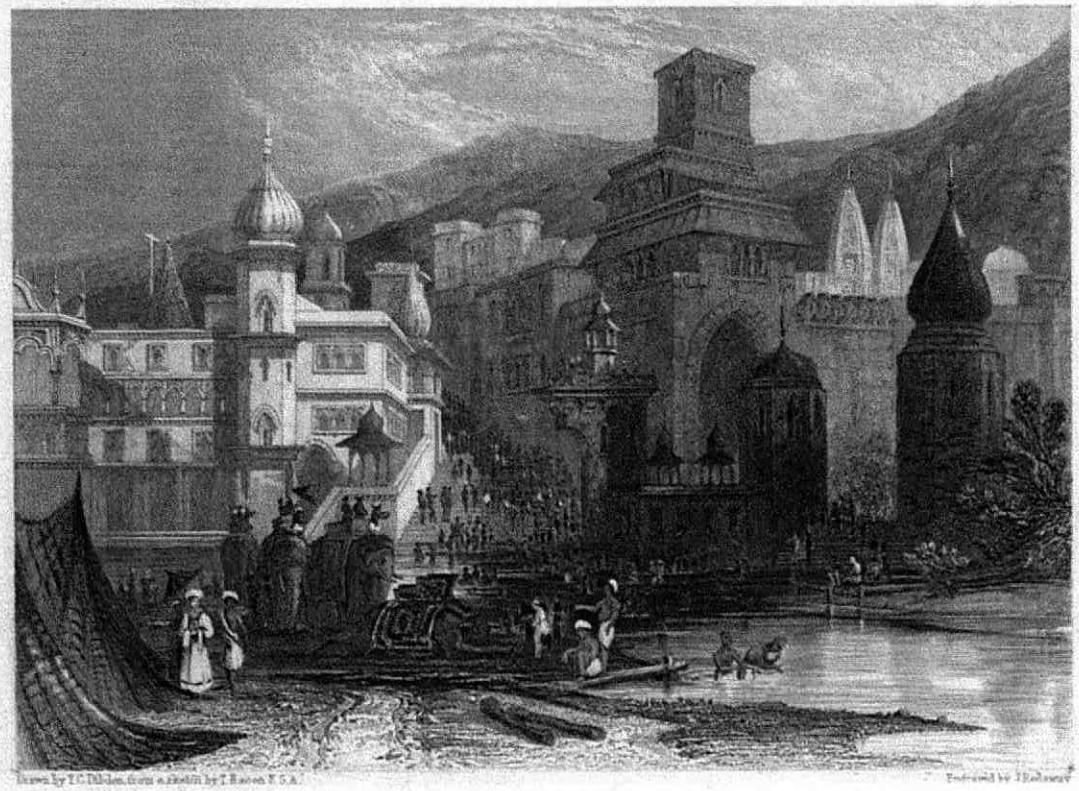

De Ghat, Hurdwar.

HINDOES ZICH BADENDE IN DEN GANGES.

J. C. de Buisonje, Nieuwediep

de wateren der heilige rivier op deze plaats als bijzonder zuiverend worden beschouwd. Op het eiland staat een vervallen tempel, gewijd aan *Kapila*, den voornamen wijze, die het *Sankhya* stelsel, eene der voornaamste scholen van Hindoesche wijsbegeerte, stichtte. De tempel wordt gewoonlijk bewoond door eenige weinige discipelen van Kapila, die tot de klasse der streng vromen behooren, welke altijd een arm boven hun hoofd houden. Groote menigten stroomen tweemaal in het jaar, bij volle maan in November en Januarij, naar dezen tempel op Ganga Sagor, om begrafenisplegtigheden te vervullen ten behoeve van hunne overledene voorvaderen, en om verschillende wasschingen in de heilige wateren te verrigten. In 1837 trokken niet minder dan 300,000 pelgrims van alle deelen van Indië naar deze plaats. Vroeger had de openbare opoffering van kinderen op groote schaal plaats, maar dit onmenschelijke gebruik is door het Britsche gouvernement verboden, en daarom betrekkelijk zeldzaam geworden.

GAONS, eene klasse van leeraars onder de nieuwere Joden. Zij werden ook *Uitmuntenden* genoemd, een naam die hunne wezenlijke of verondersteide goedheid aanduidt. Hunne voornaamste mannen werden aan het hoofd der verschillende academiën geplaatst. Ten gevolge van hunne groote geleerdheid en hun groot verstand werden zij als de verklaarders der wet beschouwd, over moeijelijke en belangrijke zaken geraadpleegd, en hunne uitspraken werden met de hoogste vereering ontvangen. De uitspraken van elken Gaon werden echter slechts van kracht beschouwd in die provincie, waarin hij woonde, en zijn gezag werd erkend. De eerste van de orde der Gaons was Chanan Meischka, die omstreeks het begin der zesde eeuw leefde, en de academie van Pundebita weder opende, die gedurende vijftig jaar gesloten geweest was. Omstreeks 763 behoorde zekere Jehuda, die blind was, tot deze orde van geleerden. Tegen het einde der tiende eeuw verscheen er zekere Scherira, die tot eene aanmerkelijke hoogte als Gaon opklom. Voor zijn dood had hij zich aan het openbare leven onttrokken, en het ambt van openbaar onderwijzer aan zijn zoon afgestaan. Deze leeraar, wiens naam Hadi was, leefde in het begin der elfde eeuw, en werd voor den uitnemendsten aller Uitmuntenden gehouden. Met hem eindigde de orde der Gaons, want omstreeks dezen tijd werden de academiën van Babel vernield, en de overblijfselen der Joden werden naar Spanje en Frankrijk verdreven, waar zij nieuwe inrigtingen stichtten, en den titel van Leeraars in dien van Rabbijnen (zie ald.) veranderden.

GARMR, de hond die in de oude Scandinavische mythologie den toegang tot de helsche oorden bewaakte. Hij komt overeen met den Cerberus (zie ald.) der oude Romeinen.

GARUDA, de heilige vogel van Vischnoe onder de Hindoes, gelijk de arend de heilige vogel van Jupiter onder de oude Romeinen was. Deze beide godheden worden voorgesteld rijdende op hare wederzijdsche vogels. Garuda werd door de Vaishnavas in de gouden eeuw der Hindoesche afgoderij aangebeden.

GA'YATRI', het heiligste vers van de Vedas onder de oude Hindoes. Het is gerigt tot de zon, waaraan het dagelijks opgezonden werd als een gebed in deze woorden: „Laat ons nadenken over het aanbiddelijke licht der goddelijke zon (Savitri); moge het ons verstand besturen. Begeerig naar voedsel verzoeken wij de gave der prachtige zon (Savitri), die naarstig aangebeden moet worden. Eerwaarde mannen, door het verstand geleid, begroeten de goddelijke zon (Savitri) met offergaven en lofzangen." In het eerste tijdperk der geschiedenis van Indië nam de aanbidding der zon geene onaanzienlijke plaats in de eeredienst der Hindoes in. Zie Hindoeïsmus.

GAZITH, eene plaats waarin het Joodsche Sanhedrin zat. Het was een gebouw van gehouwen steen, opgerigt nadat de tweede tempel geëindigd was. De eene helft er van was heilig, de andere niet; hetgeen zeggen wil, dat de helft er van binnen den hof stond, en de helft binnen de Chel (zie ald.). De Gazith was nabij het altaar des brandoffers, daar de helft binnen den heiligen hof was, waar het altaar stond; en dewijl het Sanhedrin dus nabij de Goddelijke tegenwoordigheid was, gevoelde het des te meer zijne verpligting om een regtvaardig oordeel uit te spreken. Zie Sanhedrin.

GEA (Gr. *de aarde*), eene godin bij de oude Grieken, aangebeden als eene verpersoonlijking der aarde. In de Iliade van Homerus wordt gemeld, dat haar zwarte schapen geofferd werden, en dat zij aangeroepen werd bij eeden. Hesiodus spreekt van Gea als het kind van Chaos en de moeder van *Uranus* en *Pontus*. Zij gaf ook de geboorte aan eene verscheidenheid van verschillende wezens, zoowel godheden als monsters. In de eerste tijden had zij godspraken te Delphi en te Olympia; zij werd aangebeden als de alles voortbrengende moeder, en werd beschouwd als de beschermster van huwelijken. De eeredienst dezer godin was onder de Grieken algemeen. Bij de oude Romeinen werd de aarde aangebeden onder den naam van Tellus.

GEBOORTE. In Oostersche landen werd van de eerste tijden af met verlangen naar de geboorte van een kind uitgezien, en onder de oude Hebreën werd het

als eene der zwaarste rampen beschouwd, waarmede eene getrouwde vrouw bezocht kon worden, kinderloos te zijn. Van daar de haastige uitroep van Rachel: „Geef mij kinderen! of indien niet, zoo ben ik dood," en Hanna's gelofte, in I. Sam. I: 11 verhaald: „Heer der heirscharen! zoo Gij eenmaal de ellende uwer dienstmaagd aanziet, en mijner gedenkt, en uwe dienstmaagd niet vergeet, maar aan uwe dienstmaagd een mannelijk zaad geeft, zoo zal ik dat den Heer geven al de dagen zijns levens, en er zal geen scheermes op zijn hoofd komen." Uit Ezech. XVI: 4 schijnt te blijken, dat het de gewoonte was het kind te wasschen, zoodra het geboren was, het met zout te wrijven en in windsels te winden. De geboorte eens zoons werd in het Oosten beschouwd als eene gebeurtenis van bijzonder gewigt, en daarom werden er bedienden uitgezonden om de blijde tijding over te brengen, doch bij de geboorte eener dochter werd zulk eene vreugde niet aan den dag gelegd. De eenige plegtigheid, die onder de nieuwere Joden de laatste gebeurtenis vergezelt, is, dat ongeveer zes weken na de geboorte eener dochter de ouders een tal van kinderen om de wieg verzamelen, het kind opligten en haar naam aankondigen, en zich gedurende eenigen tijd aan vrolijkheid en blijdschap overgeven. Bij de geboorte eens kinds zenden de nieuwere Joden een gebed tot God op, dat, als het eene dochter is, zij Eva moge gelijken, en een echtgenoot gelijk aan Adam moge verkrijgen; en als het een zoon is, dat hij eene vrouw moge trouwen gelijk Eva, zacht en gehoorzaam. Zeker schrijver geeft het volgende uitvoerige verhaal van de ceremoniën, die er bij de verlossing eener Joodsche vrouw plaats hebben: — „Als eene Joodsche vrouw zwanger is, en de tijd harer verlossing nadert, moet hare kamer behoorlijk gereed gemaakt en gemeubeleerd worden met alle dingen, die voor die gelegenheid noodig zijn. De man of een andere Jood van een erkend goed karakter neemt een stukje krijt, en beschrijft een cirkel op elk der muren of afdeelingen om het bed, en binnen en buiten op de deur. Op elken muur of afdeeling en om het bed schrijft hij ook in Hebreeuwsche letters de woorden: *Adam, Chava, Chuts Lilith;* dat is: *Adam, Eva; ga weg Lilith;* waardoor zij te kennen geven, dat zoo de vrouw zwanger is van een zoon, zij wenschen, dat God hem eene vrouw moge geven gelijk Eva, en niet gelijk Lilith; maar zoo het een meisje is, dat zij hierna eene gezellin moge zijn voor haar echtgenoot, gelijk Eva voor Adam was, en niet weêrspannig en ongehoorzaam gelijk Lilith. Aan de binnenzijde der deur worden ook de namen, zooals beweerd wordt, van drie engelen geschreven, die men veronderstelt, dat het kind verdedigen tegen de beleedigingen van Lilith, welke in een vrouwelijken demon veranderd zou zijn, en vreugde schept in het verzwakken en vernietigen van jonge kinderen. Door deze middelen gelooft men, dat de kamer voldoende beschermd is tegen het indringen van alle booze geesten." Leo Modena, die in het begin der zeventiende eeuw schreef, stelt het gebruik van anti-demonische toovermiddelen bij die gelegenheden als een ijdel bijgeloof voor, dat te dier tijde niet zeer algemeen was onder zijne broederen in Italië; maar Buxtorf, die omstreeks het midden dier eeuw schreef, zegt, dat zij door de Joden in Duitschland gewoonlijk gebezigd werden; en Addison, tegen het einde dierzelfde eeuw, vermeldt, dat zij algemeen in gebruik waren onder de Joden in Barbarije. Onder de Duitsche Joden heeft het gebruik nog plaats.

De Hebreeuwsche vrouwen waren gewoon hare eigene kinderen te zogen, tenzij zij daarin verhinderd werden door eene onvermijdelijke noodzakelijkheid; en zij hielden een openbaar feestmaal bij het spenen hunner kinderen. Het was eene aangenomen leer in de Joodsche scholen, dat zoo kinderen lam, blind of mismaakt geboren werden, het eene straf was, opgelegd voor de zonde hunner ouders, die verwaarloosd hadden eenige van de wettige inzettingen te vervullen, voornamelijk eenige bijzondere gebruiken van zuivering.

GEBOORTEDAG. Onder de oude Joden werd de geboortedag van een zoon als een feest gevierd, dat elk jaar met nieuwe vertooningen van vreugde plaats had, en in het bijzonder die van vorsten, zooals wij lezen van Herodes, Matth. XIV: 6. Een ieder, die met de gewoonten der Ouden bekend is, zal zich natuurlijk de spelen herinneren, die ter eere der Romeinsche keizers op hun geboortedag gevierd werden. De beoefenaar der Heilige Schrift denkt terstond aan den maaltijd, door Pharao op zijn geboortedag aan al zijne knechten bereid, gelijk wij zulks vermeld vinden in Gen. XL: 20. Zulke feesten zijn van de eerste tijden af algemeen geweest.

In de eerste eeuwen der Christelijke kerk was het dikwijls de gewoonte van geloovigen, om over den dood als eene geboorte te spreken, en over den dood hunner Christelijke bloedverwanten, alsof deze dan voor de eerste maal geboren werden. De verjaardag van hun dood werd dan ook door de bloedverwanten als een feest gevierd, geheiligd aan de nagedachtenis hunner Christelijke waarde, en die gelegenheid werd nog verder geheiligd door het vieren des avondmaals. Het was in die eerste tijden ook de gewoonte, om feesten

te vieren ter eere der martelaren, die voor de zaak van Christus gevallen waren, en de tijd voor zulke feesten gekozen was hun geboortedag, zooals die in de taal van dien tijd werd genoemd, dat is de dag, waarop hunne aardsche moeijelijkheden ten einde waren gekomen, en zij de eeuwige rust waren ingegaan. Hierover werd gewoonlijk gesproken als hunne geboorte, of het begin van een nieuw en beter leven. De plaatsen van bijeenkomst bij die plegtige gelegenheden waren de graven der martelaren, die gewoonlijk gevonden werden op afgelegene plaatsen. Zulke heilige plaatsen waren voor de eerste Christenen gelief koosde plaatsen van bijeenkomst. Daarom werd de terugkeering van het heilige feest, dat hen daarheen riep, als eene blijde gelegenheid begroet, en op die tijden kon men groote menigten Christelijke pelgrims zien, die hunnen weg rigtten naar het graf van den eenen of anderen martelaar. Daar werd de terugkomst van den geboortedag met de gewone formaliteiten der eeredienst en het avondmaal gevierd. Aan eene AGAPE (zie ald.) of liefdemaaltijd werd in vele gevallen bij de graven der martelaren deelgenomen. Zie CATACOMBEIN.

GEBOORTEREGT, de bijzondere voorregten van den eerstgeboren zoon. Deze waren bij de Joden drie in getal: een dubbel aandeel van de vaderlijke erfenis; het regt om het priesterambt uit te oefenen; magt of heerschappij over zijne broederen. De Chaldeeuwsche Paraphrast zegt, dat het eerste dezer gegeven werd aan Jozef, het tweede aan Levi en het derde aan Juda, dewijl Ruben alle voorregten van zijn geboorteregt verbeurd had. Uit de geschiedenis van Ezau, die zijn geboorteregt verkocht, blijkt duidelijk, dat de eerstgeboren zoon regt had op een bijzonderen zegen van de hand zijns vaders, en ook dat hij een bijzonder gewaad of kleedij droeg, dat hem van de overigen des huisgezins onderscheidde. Hij zat aan tafel naast zijn vader, en genoot andere voordeelen, die hem eene soort van gezag in het huisgezin gaven. Maar het grootste en belangrijkste van al zijne voorregten was, dat hij aan God was gewijd. Van daar de beschuldiging van heiligschennis, door den Apostel Paulus tegen Ezau ingebragt, dewijl deze zich goddeloos ontdeed van eene der heiligste zegeningen, die aan zijn standpunt als eerstgeborene verbonden waren. De jongelingen van de kinderen Israëls, die Mozes zond om de brandoffers te offeren, zooals ons in Exod. XXIV: 5 wordt medegedeeld, en om dankoffers te offeren aan den Heer, waren, zooals men veronderstelt, de eerstgeborenen of opperhoofden van huisgezinnen of stammen, aan welke deze plegtige dienst der eerstgeboorte geschonken werd. Dit is het laatste feit, dat van de aartsvaderlijke inrigting onder de zonen van Israël verhaald wordt, want kort daarna werden de eerstgeborenen van dien pligt ontheven door de instelling der Levieten in hunne plaats, die van dien tijd af op eene bijzondere wijze des Heeren werden, aan Zijne dienst gewijd. Dat het losgeld voor de eerstgeborenen betaald werd, blijkt duidelijk uit de wet, zooals zij in Num. III is nedergelegd, en ook uit deze omstandigheid, dat, zoo de eerstgeborene binnen de maand of dertig dagen stierf, van welken tijd af, zooals de Joodsche leeraars ons zeggen, het losgeld verschuldigd was, of zelfs op den dertigsten dag, de som, door de wet bevolen, niet betaald moest worden, of indien zij vooraf betaald was, teruggegeven moest worden. Deze eerstgeborenen of datgene, dat voor hen in de plaats gesteld werd, en de eerstgeborenen van het zuivere vee, of het losgeld van de eerstgeborenen van het onzuivere vee en de eerstelingen van het land waren zoo bijzonder des Heeren, dat zij nergens anders voor gebruikt mogten worden.

De nieuwere Joden gelooven, dat zoo de eerstgeborene van een Israëliet een zoon is, de vader verpligt is hem van den dertigsten dag af te lossen. Indien hij hem vóór dien tijd lost, wordt het niet als eene lossing beschouwd; indien hij het daarna nalaat, wordt hij beschouwd als schuldig aan het verwaarloozen van een voorschrift. Daar de priesters en Levieten in oude tijden vrij geweest zijn van deze wet der lossing, wordt het lossen ook niet verpligtend beschouwd voor hen, die, zooals men gelooft, afstammelingen van Aäron zijn. Een verhaal van de plegtigheid van het lossen der eerstgeborenen onder de nieuwere Joden kan den lezer misschien aangenaam zijn. „Op den een en dertigsten dag na de geboorte zend de vader om een priester en eenige vrienden. De persoon, die de rol van priester vervult, is iemand, die verondersteld wordt een afstammeling van Aäron te zijn. De vader plaatst zijn zoontje op eene tafel, en zegt aan den priester: „Mijne vrouw, die eene Israëlietische vrouw is, heeft mij een eerstgeborene gebragt, maar de wet kent hem aan u toe." De priester vraagt: „Geeft gij hem daarom aan mij?" De vader antwoordt bevestigend. De priester vraagt dan, wat hij liever hebben wil, zijn eerstgeborene of de vijf sikkels voor zijn losprijs noodig. De vader antwoordt, dat hij zijn zoon liever heeft, en den priester verzoekende het geld aan te nemen, voegt hij er deze zegeningen aan toe: „Gezegend zijt gij, o Heer onze God, Koning des Heelals, die ons geheiligd hebt door uwe voorschriften, en bevolen hebt de lossing van

den zoon te vervullen. Gezegend zijt gij, o Heer onze God, Koning des Heelals, die ons in het leven bewaard hebt, die ons ondersteund hebt, en ons gebragt hebt om dezen tijd te genieten."

De vader brengt dan de waarde van vijf sikkels te voorschijn, en de priester vraagt aan de moeder, of zij ook van een ander kind verlost is, of eene miskraam gehad heeft. Indien zij ontkennend antwoordt, neemt de priester het geld, legt het op het hoofd van het kind en zegt: „Daar deze zoon een eerstgeboren is, heeft de heilige God ons bevolen hem te lossen, gelijk gezegd is: „Die nu onder dezelve gelost zullen worden, zult gij van eene maand oud lossen, naar uwe schatting, voor het geld van vijf sikkelen, naar den sikkel des heiligdoms, die is twintig gera." Terwijl gij in den schoot uwer moeder waart, waart gij in de magt uws Vaders, die in den hemel is, en in de magt uwer ouders; maar nu zijt gij in mijne magt, want ik ben een priester. Maar uw vader en uwe moeder begeeren u te lossen, want gij zijt een gewijde eerstgeborene, gelijk geschreven is: „Heilig mij alle eerstgeborenen; wat eenige baarmoeder opent onder de kinderen Israëls, van menschen en van beesten, dat is het mijne." Dan keert hij zich tot den vader en zegt: „Ik heb deze vijf sikkels van u ontvangen als den losprijs van dezen uwen zoon; en zie, hij is daardoor gelost volgens de wet van Mozes en Israël."

Deze plegtigheid wordt gevolgd door feestvieringen en vrolijkheid, waaraan zij zich mogen overgeven, zelfs wanneer de dag der lossing bij toeval op een hunner vastendagen valt.

Het is niet geoorloofd met den priester een koop te sluiten, of met hem overeen te komen voor een lageren prijs dan de waarde van vijf sikkels. Dit zoude de lossing vernietigen, en het noodig maken, dat zij ten tweeden male plaats had. De priester heeft de vrijheid om later het geld aan den vader terug te geven; maar het moet dan als niets anders dan eene gift beschouwd worden, die noch voorafgegaan wordt, noch vergezeld gaat van eenige voorwaarde.

Als de vader sterft voor den een en dertigsten dag, is de moeder niet verpligt haar zoon te lossen; maar een stukje perkament of een klein blaadje zilver wordt om den hals van het kind gehangen, met een Hebreeuwsch opschrift, dat beteekent: *Een niet gelost eerstgeboren zoon*, of *Een zoon eens priesters*, om hem te leeren, als hij opgroeit, dat hij aan den priester behoort en zich zelven moet lossen.

GEDALIA (VASTEN VAN), eene Joodsche vasten die op den derden dag der maand *Tisri* gehouden wordt, en dezelfde moet zijn als die, welke Zacharias (VIII : 19) „het vasten der zevende maand" noemt. Deze vasten wordt gehouden ter nagedachtenis van den moord van Gedalia, den zoon van Ahikam.

GEESTELIJKEN (GEORDENDE of REGULIERE), die monniken of geestelijken in de Roomsche kerk, die een ordesregel volgen, en de diensten der priesterschap in hunne verschillende kloosters verrigten. In de Grieksche kerk is hunne kleedij een lang kleed van laken van eene bruine kleur, met een gordel vastgemaakt. Hun kloosterleven is van een zeer strengen aard; zij eten nooit vleesch, gedurende de vasten slechts brood en water, en brengen hun tijd bijna geheel in hunne godsdienstoefeningen door.

GEESTELIJKEN (WERELDLIJKE), de Roomsche geestelijken die niet tot eene orde behooren, en de zorg en het bestuur over parochiën hebben. In de Grieksche kerk zijn de wereldlijke geestelijken niet zoo geëerd als de reguliere, en zijn zij gewoonlijk van een lageren stand in het leven, en zeer ongeletterd. De wereldlijke Grieksche priesters, die gehuwd zijn, zijn onderscheiden door een wit neteldoeken band om hunne muts van zwart vilt.

GEHENNA. Dit woord, dat afgeleid is van twee Hebreeuwsche woorden, die het dal Hinnom beteekenen, is de naam van een dal nabij Jeruzalem, waar het in oude tijden voor de Hebreën de gewoonte was om kinderen aan den god *Moloch* te offeren. Het werd ook *Topheth* genoemd, naar het Hebreeuwsche woord Toph, dat den trommel aanduidde, met welks gedruisch de priesters gewoon waren de kreten der kinderen te smoren. Niets is bekend aangaande Hinnom, naar wien het dal zijn naam schijnt gekregen te hebben. Het dal is slechts 150 voet breed, en werd in oude tijden door boomen beschaduwd. Wegens de onmenschelijke gebruiken, daar uitgeoefend, werd van de vallei door Jehovah in Jer. XIX : 6 gezegd: „Daarom, zie, de dagen komen, spreekt de Heer, dat deze plaats niet meer zal genoemd worden het Topheth, of dal des zoons van Hinnom, maar moord-dal." Het werd door Josia verontreinigd, opdat niemand zijn zoon of zijne dochter voor den Moloch door het vuur zou laten gaan. Na de ballingschap beschouwden de Joden de plaats met afschuw, daar zij zich de wreedheden herinnerden, waarvan zij het tooneel was geweest, en naar het voorbeeld van Josia wierpen zij er de geraamten van dieren, de lijken van boosdoeners en alle soorten van ontuig in. Vuren werden er aanhoudend in het dal gebrand, om den walm te verteren, die anders eene pest veroorzaakt zou hebben. Daarom werd het be-

schouwd als eene treffende voorstelling van de hel, en werd het woord Gehenna gebezigd om de plaats der altijddurende kwelling aan te duiden. De Mohamedanen beschouwen echter de smarten van Gehenna niet als eeuwig, maar als tijdelijk.

GELOOF. Te gelooven is ieder aangeboren. Wij zijn zoo geschapen, dat wij in het eerste oogenblik gelooven, en eerst later beginnen wij te twijfelen. De grondslag dezer neiging om te gelooven ligt in de zamenstelling van het gemoed. Het beginsel des geloofs evenwel, als eene zuiver verstandelijke handeling beschouwd, werkt volstrekt niet op het karakter, maar als eene zedelijke handeling beschouwd, of betrekking hebbende op zedelijke waarheid, wordt het gevolgd door zedelijke uitslagen, die evenwel alleen verkregen kunnen worden door de duidelijke erkenning, dat de geloofde waarheid eenige betrekking heeft op onzen toestand, hetzij onmiddellijk of in de toekomst. Van daar komt het, dat iemand een vast en onbepaald geloof kan stellen in eene menigte afgetrokkene waarheden, terwijl zijn karakter er geheel door onaangedaan blijft. Er zijn bij voorbeeld velen, die aan het bestaan van God gelooven, maar dewijl zij Zijne natuur en eigenschappen uit het oog verliezen, worden toch de beginselen of liever neigingen van hun geestelijk gestel er volstrekt niet door aangedaan. Zij hebben hoop noch vrees, verdriet noch vreugde, liefde noch haat met betrekking tot dat Wezen, aan welks bestaan zij evenwel als eene afgetrokkene verstandelijke waarheid gelooven. God is niet in al hunne gedachten. Men kan zeggen, dat zij in een staat van algeheele onverschilligheid of onzijdigheid zijn, in zoo verre die waarheid aangaat. De zedelijke uitslag op hun karakter en gedrag is voor hen hetzelfde, alsof er volstrekt geen God geweest ware. Zij hopen, zij vreezen, zij beminnen, zij haten, onder den invloed van tallooze dwangredenen van den meest verschillenden aard, terwijl toch geene er van de geringste betrekking heeft op dat Wezen, dat over allen het bestuur heeft.

Zoo worden wij geleid tot een wezenlijk kenmerk van het geloof in zijne zedelijke werking, — de geloofde waarheden moeten zoodanig zijn, dat zij eene betrekking hebben op de zedelijke aandoeningen of neigingen onzer natuur. Zonder dit, zamengesteld zooals wij zijn, is het onmogelijk, dat wij ooit als zedelijke werkers kunnen handelen. Geen voorwerp des geloofs kan daarom aangenomen worden als eenigermate van kracht om het hart te zuiveren of het gedrag goed te regelen, dat niet geschikt is om onze zedelijke aandoeningen en gevoelens te doen ontwaken. En wij moeten onvermijdelijk tot denzelfden uitslag bij onze ontleding van het geloof komen, wanneer wij het beschouwen als eene aanduiding van het vertrouwen in het geloofde voorwerp. Want het is duidelijk, dat geen vertrouwen door ons geplaatst zou kunnen worden in een Wezen, welks bestaan wij niet kennen, of van welks aanspraken op ons vertrouwen wij ons niet vooraf verzekerd hebben. En bovendien, daar het vertrouwen een gevoelen van zekerheid in zich sluit, kan zulk een beginsel niet in werking geroepen worden, zoo lang het Wezen, op hetwelk wij geroepen zijn om te vertrouwen, door ons beschouwd wordt met gevoelens van achterdocht of ongerustheid. Indien, kortom, ons standpunt met betrekking tot dat Wezen niet zoodanig is, dat het liefde zoowel als vertrouwen te voorschijn roept, kan men nimmer van ons verwachten, dat wij geloof uitoefenen.

Ware de mensch in het oog van God geen gevallen, geen schuldig schepsel geweest, dan konden wij van hem verwacht hebben, dat hij, onder den invloed der rede, een kinderlijk vertrouwen op de tegenwoordigheid zijns Scheppers bezat. Het is er echter verre van daan, dat dit de ware toestand des menschen is; hij *is* niet alleen, maar, gelijk blijkt uit de zeden en gewoonten van verlichte natiën, hij *gevoelt, dat hij is* een zondaar, en in plaats van daarom op God te vertrouwen, of eene ernstige begeerte te toonen om Zijn wil te kennen en te doen, is elke indruk van het Goddelijke Wezen, dien hij zelfs aan de gevolgtrekkingen der rede ontleent, noodzakelijk geschikt om angst en ongerustheid te doen ontwaken. Adam verborg zich zelven voor de tegenwoordigheid zijns Makers, onder een gevoelen van schrik zoowel als van schaamte; en elke afstammeling van Adam, die onbekend is geweest met de blijde tijding der zaligmaking door het bloed van Christus, heeft steeds gevoelens jegens God verraden, die zeer verschillen van kinderlijk vertrouwen. Voor den schuldigen mensch heeft de Godheid geen ander voorkomen dan dat van een boos regter, zoo lang de blijde tijdingen van eene zaligmaking onbekend zijn; en zoo een gevoel van valsch en misleidend vertrouwen in harten ontwaakt, die niet aangedaan zijn door een gevoel van onwaardigheid en schuld, zal zulk een geloof, indien het geloof genoemd mag worden, in plaats van tot goede uitslagen, hetzij hier of hiernamaals, te leiden, slechts vergezeld gaan van zulke gevolgen als die, welke de Heidenen ondervonden, die aan een leugen geloofden. De aard van het geloof der Heidenen werd door den Apostel Paulus als voldoende beschouwd om aan te

toonen, dat zij in het oog van God veroordeeld waren, en dat eene wet, die door geene betere uitslagen werd gevolgd, volstrekt niet in staat was om den zondaar te regtvaardigen. Van daar de noodzakelijkheid van het zoenoffer des Heeren Jezus. Het doel, dat bereikt is door den dood van Christus, is ons duidelijk geopenbaard in de Heilige Schrift: „Welke (Jezus) overgeleverd is om onze zonden, en opgewekt om onze regtvaardigmaking." „En gij zult Zijnen naam heeten Jezus, want Hij zal Zijn volk zalig maken van hunne zonden." „Gelooft in den Heer Jezus Christus, en gij zult zalig worden." „En worden om niet geregtvaardigd uit Zijne genade, door de verlossing, die in Christus Jezus is." Uit deze en vele andere gedeelten is de gevolgtrekking duidelijk, dat de dood van Christus dadelijk van kracht was voor de zaligmaking des menschen, niet door kracht mede te deelen aan eenige onmiddellijke werking, welke ook, maar door uit zich zelven de vrije regtvaardigmaking van al de uitverkorenen Gods teweeg te brengen. Tegen deze beschouwing der zaak kan echter aangevoerd worden, dat wij de werking van het geloof geheel en al ter zijde zetten. In geenen deele. Wij nemen aan, dat wij geregtvaardigd worden door het geloof, maar wij zijn er verre af aan te nemen, dat men, in welken zin ook, zeggen kan, dat wij geregtvaardigd worden *om het geloof*. Het werk van Christus, niet de werking van ons geloof, is de inzetting van God voor onze regtvaardigmaking bepaald. De voornaamste en krachtdadige, en daardoor alleen verdienstelijke oorzaak is de bemiddeling van Christus, en het beginsel des geloofs, hetzij op zich zelf of als een werkend beginsel beschouwd, heeft geene kracht en kan geene kracht hebben, hetzij uit zich zelf of medegedeeld, om onze regtvaardigmaking te vervullen.

Het is van het grootste belang, dat wij duidelijk de juiste plaats begrijpen, die het geloof in de regtvaardigmaking inneemt. De Arminiaan kent er eene verdienstelijke waarde in zich zelf aan toe, als een afgetrokken beginsel, geheel onafhankelijk van het voorwerp er van. Dit is echter onmogelijk, daar geloof zonder betrekking op zijn voorwerp goed noch kwaad voortbrengt. Het voorwerp van het regtvaardigmakend geloof is Christus en verlossing door Zijn bloed. Zoo was het antwoord van den Apostel op de ernstige vraag van den stokbewaarder te Philippi: „Wat moet ik doen, opdat ik zalig worde?" „Geloof in den Heer Jezus Christus, en gij zult zalig worden, gij en uw huis." Het geloof in dit geval is het geloof in eene getuigenis, evenwel niet de getuigenis van een zwak, feilbaar mensch, maar van den onfeilbaren, getrouwen Jehovah. Maar dit is verre van de geheele schriftmatige beteekenis van het geloof; het beteekent vertrouwen, afhankelijkheid, onbepaald vertrouwen op Jezus Christus alleen voor de zaligmaking. Het geloof des evangelies is derhalve niet eene koude aanneming van eene opgave, hoe belangrijk die opgave ook zijn moge, maar een hartelijk, volkomen en uitsluitend vertrouwen op een persoonlijken Zaligmaker. Er is misschien geene hoofdleer van het evangelie, die tot meer verschillende en bittere twisten aanleiding gegeven heeft dan de leer van het regtvaardigmakende geloof.

Aangaande den aard des geloofs kunnen wij aanmerken, dat de Roomsche kerk beweert, dat het bestaat in eene erkening van de waarheid der Schriften in het algemeen. Dit scheidt het beginsel des geloofs van Hem, die in de Schrift als het bijzondere voorwerp er van wordt aangewezen, en brengt het tot eene onzekere erkenning van de waarheid des bijbels, die met mogelijkheid geen invloed kan uitoefenen op het gemoed of het hart des menschen. Maar wanneer het geloof betrekking heeft op een bijzonder voorwerp, Christus Jezus den Heer; wanneer het geloof doet slaan niet alleen aan het bestaan van dat voorwerp en zijne betrekking op ons, maar een bewustzijn van vertrouwen op en afhankelijkheid van Christus als onzen Verlosser en Heer schenkt, dan kan het niet uitblijven of de genegenheden worden tot Hem getrokken, die ons beminde, en Zich voor ons overgaf. Het hart wordt dan getroffen, en het leven komt onder den invloed van hetgeen Christus gedaan heeft, en bovendien wordt onze liefde getrokken tot een beminnend Zaligmaker. Zoo worden wij gedwongen, door de genade Gods en door de liefde van Christus, om ons ligchaam over te geven als een levend offer, heilig en aannemelijk voor God, hetgeen onze redelijke dienst is.

Onzekere en onbepaalde inzigten aangaande den aard van het zaligmakende geloof zijn echter niet tot de Roomschgezinden beperkt, maar heerschen ook onder eenige Protestantsche secten. Het groote verschil echter betreft de juiste plaats, die het inneemt in de regtvaardigmaking van den zondaar. Dit was het voornaamste theologische punt, waarom de twist tusschen de Hervormden en de Roomschgezinden in de zestiende eeuw draaide. Luther verklaarde, dat de schriftmatige leer over het verband tusschen geloof en de aanneming des zondaars voor God was, dat wij geregtvaardigd worden door het geloof alleen. Hij verklaarde, dat dit het artikel was van eene staande of eene vallende kerk. De Roomschgezinden daarentegen

leerden, om de woorden van het concilie van Trente te gebruiken, dat, „Zoo iemand zegt, dat de ongoddelijke mensch geregtvaardigd wordt door het geloof alleen, zoodanig dat hij meent, dat niets anders vereischt wordt, dat medewerken kan om de genade der regtvaardigmaking te verkrijgen, en dat het op geenerlei wijze voor hem noodig is, om voorbereid en geschikt gemaakt te worden door de werking van zijn eigen wil,— die zij vervloekt." En wederom: „Indien iemand zegt, dat regtvaardigmakend geloof niets anders is dan vertrouwen op de Goddelijke genade, die de zonden vergeeft om Christus wil, of dat het dat vertrouwen alleen is, waardoor wij geregtvaardigd worden, — die zij vervloekt." Nog verder: „Al wie beweert, dat de geheele straf altijd door God wordt kwijtgescholden, te gelijk met de schuld, en daarom, dat boetelingen geene andere voldoening noodig hebben dan het geloof, waardoor zij Christus oordeelen, die voldoening voor hen gedaan heeft, — die zij vervloekt." Zulke getuigenissen als deze, die voorkomen in de erkende geloofsstukken der Roomsche kerk zijn duidelijk in strijd met de getuigenissen van het Woord Gods. De Apostel Paulus leert: dat „uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof; en dat niet uit u, het is Gods gave; niet uit de werken, opdat niemand roeme." Dezelfde Apostel zegt ons, dat „de mensch door het geloof geregtvaardigd wordt, zonder de werken der wet." Het geloof evenwel is niet de grond, maar het middel der regtvaardigmaking. Wij worden geregtvaardigd door middel van het geloof. Wij worden niet geregtvaardigd om het geloof. De eenige grond voor de regtvaardigmaking eens zondaars is de regtvaardigheid van Christus aan hem toegekend; en de wijze, waarop een zondaar een deelhebber wordt aan die regtvaardigheid, is alleen door eene geloovige ontvangst er van. Dat dit de leer des bijbels is, kan bewezen worden door uitspraken als deze, Rom. III: 20—22: „Daarom zal uit de werken der wet geen vleesch geregtvaardigd worden voor hem: want door de wet is de kennis der zonde. Maar nu is de regtvaardigheid Gods geopenbaard geworden zonder de wet, hebbende getuigenis van de wet en de profeten: namelijk de regtvaardigheid Gods door het geloof in Jezus Christus, tot allen, en over allen, die gelooven, want daar is geen onderscheid." Gal. II: 16: „Doch wetende, dat de mensch niet geregtvaardigd wordt uit de werken der wet, maar door het geloof van Jezus Christus, zoo hebben wij ook in Christus Jezus geloofd, opdat wij zouden geregtvaardigd worden uit het geloof van Christus, en niet uit de werken der wet; daarom dat uit de werken der wet geen vleesch zal geregtvaardigd worden." Gal. III: 11: „En dat niemand door de wet geregtvaardigd wordt voor God is openbaar: want de regtvaardige zal uit het geloof leven." Rom. III: 24: „En worden om niet geregtvaardigd, uit Zijne genade, door de verlossing, die in Christus Jezus is."

Eene andere beschouwing van het geloof in verband met de regtvaardigmaking is die, welke door de Arminianen wordt aangekleefd, namelijk, dat het geloof de grond is van onze aanneming, en gesteld is in de plaats van die volmaakte gehoorzaamheid, die den oorspronkelijken grond der regtvaardigmaking uitmaakte. Bij deze beschouwing der zaak wordt God beschouwd als af te wijken van de volmaakte gehoorzaamheid, die hij oorspronkelijk eischt van den mensch. Zulk eene veronderstelling kan echter voor geen oogenblik volgehouden worden. De wet van God kan nooit met mogelijkheid minder eischen, dan zij altijd gedaan heeft, eene volmaakte, voortdurende, algemeene gehoorzaamheid. Het geloof kan nooit onze regtvaardigmakende regtvaardigheid uitmaken, want het is zelf een werk, en in de apostolische beschouwing der regtvaardigmaking zijn alle werken, zonder eene enkele uitzondering, uitgesloten, en wij worden geregtvaardigd door het geloof, niet als onze regtvaardigheid uitmakende, maar als ontvangende de regtvaardigheid van Christus.

Het is belangwekkend om na te gaan, hoe geschikt het geloof is om het groote doel van God bij onze regtvaardigmaking te bevorderen. Tusschen genade en werken is een onoverkomelijk verschil, en de aanneming van het eene heeft de uitsluiting van het andere ten gevolge. Indien wij geregtvaardigd worden door de werken, worden wij niet vrijelijk geregtvaardigd; en de eer der genade, die zonder geld en zonder prijs geeft, wordt te niet gedaan. Dit zoude het geval zijn, indien eene onzer handelingen tot voorwaarde onzer regtvaardigmaking gemaakt ware, indien wij vergeving hadden verkregen wegens ons berouw en onze hervorming, en in de gunst van God hersteld waren wegens onze liefde jegens Hem en onze opregte gehoorzaamheid aan Zijne wet. Doch door de instelling des geloofs wordt de heerlijkheid der genade ten volle ten toon gesteld. Men kan niet veronderstellen, dat een arm man eenige verdienste heeft door de aalmoes aan te nemen, die hem zonder zijn verzoek wordt aangeboden. Het is niet zijne aanneming, die hem haar te genieten geeft, maar het aanbod door zijn liefdadigen buurman gedaan. Men kan niet veronderstellen, dat er eenige verdienste is in het erkennen, dat Christus

voor ons zou verrigten, wat wij voor ons zelve niet konden verrigten, of eenige verdienste in het vertrouwen op Zijne gehoorzaamheid en Zijn lijden, en het erkennen, dat er niets in ons is, dat ons aan God kon aanbevelen. Dit vertrouwen op het borgschap van Christus, deze afhankelijkheid van Zijne regtvaardigheid, is het wezen van het regtvaardigmakend geloof. De wijsheid Gods is duidelijk in deze inrigting, die den mensch elken grond van zelfverheffing ontneemt, zijn trots vernedert, en hem er toe leidt allen lof aan den waren bewerker onzer zaligheid te geven. Ons door Zijn eigen arm gered hebbende, ontbloot Hij dien, indien ik zoo mag spreken, en strekt Hij dien uit, om aan alle menschen te doen zien, dat daardoor alleen het magtigewerk was verrigt. Aan den zondaar wordt niets overgelaten, dan om met diepe nederigheid en dankbaarheid de kostbare gave te ontvangen, die God geheel vrijelijk geeft. Er is eene uitdrukkelijke erkenning in de uitoefening des geloofs, dat er geene goedheid in hem is, waarvoor God hem gunstig moet zijn, en hij zegt: „Voorwaar in den Heer heb ik regtvaardigheid en kracht."

En bovendien is het geloof, dat God aldus verheerlijkt in de regtvaardigmaking des zondaars, zelf eene Goddelijke gave, in de ziel gewerkt door den Heiligen Geest. Opdat wij daarom niet zouden roemen op deze belangrijke genade, wordt ons medegedeeld, dat zij niet komt van ons zelven, maar van God. De zaligheid is uit het geloof, opdat zij zou zijn, of liever duidelijk zou blijken te zijn, uit de genade; opdat de heerlijkheid aan God alleen zou worden toegeschreven, en men zien zoude, dat de zondige mensch eenvoudig de ontvanger is van eene regtvaardigmaking, die geheel vrijwillig is.

GELOOFSBELIJDENIS, een beknopt overzigt van de Christelijke leer, door vele kerken aangenomen als het ondergeschikte geloofsstuk, welks aanneming vereischt wordt om toegelaten te worden tot hare gemeenschap. De voornaamste standaard van alle Protestantsche kerken is het Woord van God, maar de meeste kerken hebben, behalve de Heilige Schrift, ook nog ondergeschikte geloofsstukken, zooals geloofsbelijdenissen en artikelen des geloofs, aangenomen. Somtijds is door die kerken aangevoerd, die alle ondergeschikte standaards verwerpen, dat daar geloofsbelijdenissen, van welken aard ook, slechts menschelijke zamenstellingen zijn, zij ongewettigde toevoegingen zijn aan het Goddelijke Woord, en gegrond zijn op eene ontkenning van de volmaaktheid en het voortdurende gezag van dat Woord. Het gewone antwoord op zulke tegenwerpingen is echter, dat de geloofsbelijdenissen, door de Christen-kerken en voornamelijk de Protestantsche kerken gebezigd, slechts schriftmatige leerstellingen, niet de meeningen van menschen bevatten. Maar als dit zoo is, zou men kunnen zeggen, welke behoefte is er dan aan geloofsbelijdenissen, daar al de waarheden, die zij bevatten, reeds in den bijbel te vinden zijn? Op deze tegenwerping is het antwoord duidelijk. Het kan somtijds noodig zijn om de schriftmatige waarheden vooral te doen uitkomen, ten gevolge van ketterijen en dwalingen, die er in de Christelijke kerk zijn ontstaan. De ketter en de regtzinnige zeggen beiden, dat zij hoogen eerbied koesteren voor den bijbel, en beiden doen er een beroep op om hunne wederzijdsche meeningen, die regt tegenover elkander kunnen staan, te ondersteunen. Om daarom den regtzinnige van den ketter te onderscheiden, moet er een toetssteen gebezigd worden; en welke andere toetssteen wordt er in de gegeven omstandigheden vereischt, dan de duidelijke verklaring in menschelijke taal van de betwiste leer, zoodanig uitgedrukt, dat zij de tegenovergestelde dwaling uitsluit? Van daar de oorsprong van geloofsbelijdenissen. Zij worden bijzonder vereischt ten gevolge van een verschil van meening, dat er onder Christenen aangaande de eene of andere leer of verklaring van het Goddelijke Woord bestaat.

De kerken, die geloofsbelijdenissen bezigen, beweren niet, dat die geloofsbelijdenissen eenig gezag in zich zelve hebben, of dat zij beschouwd moeten worden als in het minst inbreuk te maken op het oppergezag des bijbels; maar alles, wat zulke kerken bevestigen, is, dat geloofsbelijdenissen in een eenvoudigen en beknopten vorm bevatten, wat zij gelooven de leer des bijbels te zijn aangaande zekere punten, die bij toeval betwist worden. Op deze wijze worden overeenkomst en eenvormigheid verkregen, niet alleen in het openbare dienstwerk der geestelijken, maar in het algemeene geloof van de afzonderlijke leden der kerk. Daarom werden zulke symbolen vroeg in de kerk ingevoerd, toen hare regtzinnigheid, haar vrede en hare eenheid ernstig bedreigd werden door de voortplanting van ketterij en dwaling. Van daar de Apostolische Geloofsbelijdenis (zie ald.), zooals zij genoemd wordt, de Nicænische Geloofsbelijdenis (zie ald.), de Athanasiaansche Geloofsbelijdenis (zie ald.), en onder Roomsch-Catholieken, de Geloofsbelijdenis van paus Pius IV. (zie Pius IV. Geloofsbelijdenis van paus). Op dezelfde wijze en om dergelijke redenen hebben latere kerken volledige en meer uitgebreide overzigten van haar geloof in den vorm van confessiën

gegeven. Van daar hebben wij de AUGSBURGSCHE CONFESSIE (zie ald.), de WESTMINSTERSCHE CONFESSIE (zie ald.) en verscheidene andere, die aangenomen zijn krachtens de dogmatische magt, waarop de kerk aanspraak maakt als de bewaarster der Schriften, en als aangesteld om die te verklaren. Maar zoo geloofsbelijdenissen en confessiën behouden moeten worden, is het van het uiterste belang, dat het juiste standpunt, hetwelk zij innemen, ten volle begrepen worde. Haar geheele gezag, en men moet dit nimmer vergeten, is alleen aan den bijbel ontleend. Elk individuëel lid dier kerk heeft het regt om ze daaraan te toetsen, en zij zijn voor niemand verbindend, behalve in zoo verre als men kan aantoonen, dat hare uitspraken met de waarheid des bijbels overeenstemmen. Indien zij niet overeenkomen met het Woord Gods, moeten zij zonder de geringste aarzeling verworpen worden. De bijbel, en de bijbel alleen, is de godsdienst van Protestanten.

GELOOFSREGEL. In alle twisten over godsdienstige onderwerpen kan niets belangrijker zijn dan te weten, wat de gewone standaard is, waarop de strijdende partijen een beroep mogen doen om de waarheid te vernemen. Op dit punt verschillen de Roomschgezinden en de Protestanten geheel van elkander. De Protestanten beweren, dat de bijbel, en de bijbel alleen, voor elken Christen de geloofsregel is, daar deze de eenige openbaring is van God aan de wereld, en in zich alles bevat, wat voor de zaligheid noodig is. En om deze meening te verdedigen, zijn zij gewoon gedeelten aan te halen als deze: 2 Tim. III: 15—17: „En dat gij van kinds af de Heilige Schriften geweten hebt, die u wijs kunnen maken tot zaligheid, door het geloof, hetwelk in Christus Jezus is. Al de Schrift is van God ingegeven, en is nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de regtvaardigheid is; opdat de mensch Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust." Ps. XIX: 8: „De wet des Heeren is volmaakt, bekeerende de ziel; de getuigenis des Heeren is gewis, den slechten wijsheid gevende." Rom. XV: 4: „Want al wat te voren geschreven is, dat is tot onze leering te voren geschreven; opdat wij, door lijdzaamheid en vertroosting der Schriften, hoop hebben zouden." Jacobus I: 21: „Daarom, afgelegd hebbende alle vuiligheid en overvloed van boosheid, ontvangt met zachtmoedigheid het woord, dat in u geplant wordt, hetwelk uwe zielen kan zalig maken."

De Roomschgezinden daarentegen beweren, dat de Schrift niet de eenige geloofsregel is, maar dat de overlevering op denzelfden voet gesteld, en met gelijken eerbied als de bijbel ontvangen moet worden, daar het ongeschreven en het geschreven Woord in hun oog van gelijk gezag zijn. De geloofsbelijdenis van paus Pius IV. verdeelt de overlevering in twee soorten: de apostolische, die betrekking heeft op de leer, en de kerkelijke, die betrekking heeft op ceremoniën ingesteld door de kerk. Eenige Roomsch-Catholieke schrijvers spreken van drie soorten van overleveringen: Goddelijke, apostolische en kerkelijke. De Goddelijke overlevering beschouwen zij als die, welke door Christus zelven werd overgegeven; de apostolische als die, welke de Apostelen door inspiratie ontvingen; en de kerkelijke als die, welke door de kerk is geleerd. Behalve dat de Roomsche kerk de overlevering voegt bij de Schrift, voegt zij bij beiden de decreten der kerk, en verklaart zij, dat zulke decreten onfeilbaar zijn.

Het verschil tusschen de Roomschgezinden en de Protestanten over den regel des geloofs is niet, of het Woord van God de regel is, daar dat van beide kanten erkend wordt, maar over hetgeen beschouwd moet worden als het Woord Gods. De Protestanten gelooven, dat de bijbel, die aangenomen wordt als het Goddelijke Woord, de eenige zekere is, omdat hij het eenige geïnspireerde verhaal is van hetgeen Christus en diens Apostelen leerden, en daarom de eenige regel des geloofs is. Maar de Roomschgezinden beweren, dat het bewezen kan worden, dat vele dingen niet en vele dingen wel geschreven waren, die door Christus en de Apostelen geleerd werden. Zoo wordt van onzen Heer verklaard, Joh. XX: 30: „Jezus dan heeft nog wel vele andere teekenen in de tegenwoordigheid Zijner discipelen gedaan, die niet geschreven zijn in dit boek." En aangaande het apostolische onderwijs zegt Paulus tot de Thessalonisenzische Christenen: „Zoo dan, broeders! staat vast en houdt de inzettingen, die u geleerd zijn, hetzij door ons woord, hetzij door onzen zendbrief." In antwoord op dezen bewijsgrond wordt gereedelijk toegestaan, dat Christus en diens Apostelen vele dingen mondeling leerden, maar dat het betwiste punt is, of hetgeen geschreven staat voldoende is. Aangaande dit onderwerp verklaart Johannes, dat, terwijl Jezus vele andere teekenen deed behalve die, welke in zijn Evangelie opgeteekend werden: „Deze zijn geschreven, opdat gij gelooft, dat Jezus is de Christus, de Zone Gods; en opdat gij, gelovende, het leven hebt in Zijnen naam." Het is ontwijfelbaar zeker, dat zoo Christus en Zijne Apostelen leefden, wij met gelijken eerbied zouden luisteren naar hunne woorden, hetzij mondeling of schriftelijk gegeven. Maar de Roomsche kerk kan niet bewijzen, dat hare overleveringen wer-

kelijk door Christus en Zijne Apostelen gesproken werden, en daarom is het onmogelijk aan te nemen, dat zij gelijk gezag als het geschreven Woord hebben, waarvan men kan aantoonen door de ontwijfelbaarste bewijzen, dat het het voortbrengsel van inspiratie is. De bijbel alleen bevat, hetgeen men voldoende bewijzen kan, dat Christus en Zijne Apostelen geleerd hebben.

GELOOVIGEN, een naam aan de gedoopten in de eerste Kerk gegeven, als onderscheiden van de catechumenen. Zij werden als volmaakte Christenen beschouwd, en daarom werden zij Verlichten genoemd. Al de mysteriën der godsdienst, die voor de catechumenen verborgen werden gehouden, werden aan de geloovigen ontsluijerd. Daarom werden zij ook Ingewijden genoemd, en wij vinden dan ook, dat Ambrosius een boek voor hen onder dezen naam schreef. Zij werden ook Volmaakte Christenen genoemd, omdat zij deel mogten nemen aan het avondmaal, en volgens Tertullianus ontvingen zij ook den naam van Gunstelingen des hemels, omdat hunne gebeden en smeekingen, zooals zij geloofden, bij God krachtig werkten. Zij genoten verscheidene voorregten, die aan de catechumenen ontzegd werden. Zij alleen, b. v., konden aanzitten aan de tafel des Heeren, daar niemand dan de gedoopten communiceren mogten. Het was dan ook voor een diaken de gewoonte om met luider stemme uit te roepen, alvorens het avondmaal begon: „Heilige dingen voor heilige personen: gij, catechumenen, gaat henen," waarop de ongedoopten onmiddellijk opstonden en de kerk verlieten. Een ander voorregt, dat geloovigen alleen genoten, was, dat zij zich met den voorganger in al de gebeden der kerk vereenigden, terwijl de catechumenen allen bij een gedeelte der dienst tegenwoordig konden zijn. Het gebruik van het Gebed des Heeren was meer in het bijzonder tot de geloovigen beperkt. En nog verder, de geloovigen mogten toehoorders zijn bij alle redevoeringen en verklaringen in de kerk, zelfs die, welke over de neteligste punten en diepzinnige mysteriën der Christelijke godsdienst handelden, waarvan de catechumenen streng uitgesloten werden, daar zij niet in staat waren om ze juist te begrijpen en er voordeel van te trekken. Zie Catechumenen.

GEMARA, een commentair op de Joodsche Mishna (zie ald.). Twee zulke commentariën werden er gemaakt, de eene te Jeruzalem, de andere te Babylon. Men veronderstelt, dat de eerste het werk geweest is van den rabbijn Jochonan, die omstreeks het midden der derde eeuw leefde, terwijl de laatste, die van de twee het meest geacht wordt, het werk is van rabbi Ashé en eenige zijner onmiddellijke opvolgers, omstreeks het midden der zesde eeuw. Welk belang de Joden aan de Gemara hechten, kan men zien uit het volgende gedeelte van den Talmud: „Zij, die den Bijbel bestuderen, doen, wat noch deugd, noch ondeugd is; zij, die de Mishna bestuderen, verrigten iets van eene deugd, en ontvangen daarom eene belooning; maar zij, die de Gemara bestuderen, doen, wat men voor de grootste deugd houden mag." De mondelinge wet wordt door de Joden boven de geschreven wet, en de Gemara boven beiden verkozen, daarom staat er: „De Bijbel is gelijk water, de Mishna gelijk wijn, en de Gemara gelijk gekruiden wijn." „De Wet is gelijk zout, de Mishna gelijk peper, en de Gemara gelijk welriekende specerijen." „Laat het kind," zegt de Mishna, „op den ouderdom van vijf jaar beginnen met de Schriften te bestuderen; laat het daarmede voortgaan tot den leeftijd van tien jaar, wanneer het kan beginnen met de Mishna te bestuderen. Laat het op den ouderdom van vijftien jaar beginnen met de Gemara te bestuderen." De Gemara of Jeruzalemsche Talmud werd als onvolledig beschouwd, daar zij slechts de gevoelens van een klein aantal Joodsche leeraars bevatte; bovendien was zij geschreven in eene onzuivere taal. Daarom vervaardigden de *Amorajim* of *Gemaristen*, de voornaamste van welke rabbi Asa was, de Gemara of Babylonischen Talmud, die de overleveringen, de canons der Joodsche wet en alle kwestiën betreffende de wet bevat. De Talmud bestaat uit de Mishna en de Gemara of commentair op de Mishna. De Jeruzalemsche Talmud is gedrukt in één groot folio boekdeel, en de Babylonische strekt zich in eenige uitgaven tot twaalf, en in andere tot dertien folio boekdeelen uit.

GEMATRIA, de Cabbalistische rekenkunde van de Rabbinieten, of eene soort van Cabbala, die bestaat in het nemen der letters van een Hebreeuwsch woord voor getallen, en het verklaren van elk woord door de arithmetische waarde der letters. Elke twee woorden of zinnen, die in verschillende teksten voorkomen en letters van hetzelfde gezamenlijke bedrag bevatten, worden als met elkander verwisselbaar beschouwd, en een of meer woorden, die, wanneer zij te zamen gevoegd zijn, van hetzelfde bedrag zijn als een zekere tekst, worden beschouwd als de verborgen beteekenis van dien tekst te geven. Zoo bedraagt de waarde der letters van de Hebreeuwsche woorden, die beteekenen „Silo komt", 358, en de letters van het Hebreeuwsche woord *Messias* hebben juist dezelfde waarde, waaruit de Cabbalisten opmaken, dat dit volgens de beginselen der Gematria een voldoend bewijs is, dat de voorspelling

in Gen. XLIX: 10 vervat, op den Messias betrekking heeft. Zoo ook is het woord *Spruite* in Zach. III: 8 van dezelfde waarde in getallen als het woord *Trooster*, een naam door de Talmudisten aan den Messias gegeven, en daarom denkt men, dat het buiten allen twijfel bewezen is, dat de Spruite van Zacharias geene andere is dan de Messias. Zie CABBALA.

GENEALOGIËN, stamregisters van afzonderlijke personen of familiën, die bij de oude Hebreën voor zoo belangrijk werden gehouden, dat eene bijzondere klasse van personen, *Shoterim* geheeten, aangesteld werd om zulke registers bij te houden. Bij alle volkeren, zelfs van de vroegste tijden, schijnen zulke genealogische geschriften zorgvuldig bewaard geworden te zijn. Zelfs in het aartsvaderlijke tijdperk vinden wij er sporen van, zooals in Gen. X: 10: „En het beginsel zijns rijks was Babel, en Erech, en Accad, en Calne in het land Sinear." De groote toeneming van de Hebreeuwsche bevolking gedurende haar verblijf in Egypte maakte stamregisters volstrekt noodzakelijk, opdat de stammen van elkander afgescheiden zouden blijven. De zorg voor deze registers werd eerst aan de *Shoterim* of schriftgeleerden en later aan de Levieten toevertrouwd. In latere tijden werden deze documenten in den tempel bewaard. Het is volstrekt niet onwaarschijnlijk, dat er eenige verwarring aangaande zekere familiën gedurende de Babylonische ballingschap ontstaan is; maar bij hunne terugkeering naar Palestina schijnen de Hebreën het geheel tot eene volmaakte orde gebragt te hebben, gelijk duidelijk blijkt uit de zorg, waarmede de stamregisters in het Eerste Boek der Kronijken worden nagegaan. En zoo zorgvuldig werd de zuiverheid der afstamming voor de priesters bewaard, dat zij, die na de ballingschap hun stamregister niet vertoonen konden, van het heilige dienstwerk werden uitgesloten. Josephus berigt ons ook, dat de Joden eene onafgebroken reeks van hoogepriesters in hunne registers gedurende ongeveer 2,000 jaren bewaard hadden. Hieronymus verklaart, dat de Joden de registers van Adam tot Zerubbabel even goed kenden als hunne eigene namen. Deze groote naauwgezetheid aangaande de genealogie van elke familie bij de Joden ontstond uit de noodzakelijkheid, om de linie van afkomst van den Messias onafgebroken van Abraham en David te bewaren. Van daar de naauwgezetheid, waarmede deze linie door de Evangelisten Mattheüs en Lukas nagegaan wordt. En het is niet weinig opmerkenswaardig, dat, daar het groote doel, waarvoor zulke stamregisters gehouden werden, vervuld, en er geene verdere behoefte aan is, de Joden thans hunne oude genealogiën geheel verloren hebben, en van den tijd hunner geheele verstrooijing onder Hadrianus af is er geene enkele familie in staat om het register van hare afkomst van een der stammen van Israël te vertoonen. Dit is op zich zelf een voldoend bewijs, dat de Messias reeds gekomen is, en dat Hij niemand anders is dan Jezus van Nazareth, wiens afkomst zoo volledig en naauwgezet in elke schakel tot aan David, tot Abraham en zelfs tot Adam nagegaan is. Over dit onderwerp maakt zeker godgeleerde de volgende treffende opmerking: „Ik kan niet nalaten op te merken, dat alleen de lijst van namen, waardoor Mattheüs onzen Zaligmaker met Abraham, en waardoor Lukas Hem met Adam verbindt, mij altijd onuitsprekelijk verheven heeft toegeschenen, en berekend om ons een diepen indruk te geven van de besturende voorzienigheid van God. Wij worden door een tijdperk van vele duizenden jaren gevoerd, en te midden van de omwentelingen der magtigste rijken en de opkomst en den val van vele koningrijken, van de stuiptrekkingen der natuur en eene lange reeks van menschengeslachten, — te midden van al deze dingen zien wij de hand van God steeds bezig om Zijne eeuwige besluiten ten uitvoer te brengen. Wij hebben, als het ware, de fontein van eene rivier, naauwelijks te onderscheiden in haar eerste begin, nu in gevaar van opgedroogd te worden in eene verschroeijende woestijn, dan van zich te verwarren in vermaagschapte vloeden, dan van verloren te geraken onder de eindelooze moerassen eener nieuwe landstreek, eindelijk van verzwolgen te worden in eene opening der aarde en schijnbaar voor altijd voor het menschelijke oog verloren te zijn; en nadat men haar door zoovele verschillende en verwijderde klimaten tot zulk een einde gevolgd heeft, komt zij weder te voorschijn met weêrgalooze schoonheid en grootheid. De verbeelding des menschen wordt ontsteld, wanneer zij het waagt zich een denkbeeld te vormen van de lange reeks van natiën en van de veranderingen, die er in de maatschappij plaats hadden van de tijden van Adam en Abraham en David tot aan die van Christus. Maar te midden van de oneindige verscheidenheid van het menschelijke karakter, van de vreeselijke opwellingen van menschelijke hartstogten en de groote verscheidenheden van menschelijke toestanden, en te midden van de vele millioenen menschelijke wezens, die in de wereld kwamen, hunne rol daarin vervulden, en dan verdwenen en vergeten werden, te midden van deze eindelooze verscheidenheid van menschelijke wezens en menschelijke hartstogten en menschelijke plannen, is het plan des Almagtigen onveranderlijk hetzelfde,

en Hij brengt het evenzeer ten uitvoer door de toestemming, de medewerking, de onverschilligheid, de onwetendheid en den tegenstand des menschen. In den koning en in den slaaf, in het paleis en in de hut, in de stad en in de velden, op den berg en in het dal, in de regtvaardigen en in de goddeloozen vinden wij de werkingen der Voorzienigheid tot hetzelfde weldadige doel. Het geloof van Abraham, de afgoderij van Amazia, de nederigheid van Jozef, en de heerlijkheid van Salomo, alles moet te zamen werken tot één gebeurtenis. In de schaapskooijen van Mamre, in de gevangenissen van Egypte, in de korenvelden van Boas, op den troon van Juda, onder de wilgen langs de rivieren van Babylon, in den tempel van Jeruzalem, in de werkplaatsen van Galilea en de kribbe van Bethlehem, overal zien wij den indruk van den vinger Gods. En ik kan niet nalaten te denken, dat in dit begin van de geschiedenis der kerk onder het Nieuwe Testament, wij in de verwijzing, die er op de vorige wetgeving gedaan wordt, en in het feit, dat God nooit voor een oogenblik het woord vergat, dat Hij tot duizend generatiën sprak, een onderpand hebben, dat God in Zijn eigen tijd niet nalaten zal alles te vervullen, wat Hij aangaande Zijn rijk gesproken heeft. Wanneer wij de donkerste tijdperken van de Christelijke kerk beschouwen, kunnen wij ook bemoediging verkrijgen door het geloof, dat de Almagtige nooit de aarde geheel verliet. En toen de omstandigheden der kerk het wanhopigst schenen, moet men bedenken, dat het was, toen de zaak van Israël en van het menschdom voor altijd verloren scheen, toen de troon van David in het stof was verzonken, toen het koninklijke bloed bijna verloren was onder de geringsten van het volk; maar toen ook was het, dat God een Hoorn der zaligheid verwekte in het huis van Zijn dienstknecht David."

GENERATIE (Eeuwige), eene uitdrukking door Christelijke godgeleerden gebezigd met betrekking tot den Tweeden Persoon der Drieëenheid, ten einde Zijn uitgang uit den Vader aan te duiden. Het denkbeeld ligt opgesloten in het Zoonschap van Christus. Het is gevaarlijk om de zaak met te groote naauwgezetheid te bespreken, daar wij door valsche analogiën op een verkeerden weg geleid kunnen worden, en naar het menschelijke over het zuiver Goddelijke zouden kunnen redeneren. Daarom spreken de kerkvaders met groote omzigtigheid over dit punt. „Maak geene beschouwingen over de Goddelijke generatie," zegt Gregorius van Nazianze, „want dit is niet veilig. Laat de leer in stilte vereerd worden; het is eene groote zaak voor u om dat feit te kennen; wij kunnen niet aannemen, dat zelfs engelen de wijze waarop verstaan, veel minder gij." Athanasius verklaart tot hetzelfde einde: „Zulke bespiegelaars zouden even goed kunnen onderzoeken, waar God is, en hoe Hij God is, en van welke natuur de Vader is. Maar daar zulke kwestiën even oneerbiedig als ongodsdienstig zijn, zoo is het ook onwettig zulke gedachten te koesteren over de generatie van den Zoon van God." Chrysostomus zegt ook op dezelfde voorzigtige wijze: „Ik weet, dat Hij den Zoon gewon; de wijze waarop weet ik niet. Ik weet, dat de Heilige Geest uit Hem is; hoe uit Hem begrijp ik niet. Ik eet voedsel; maar hoe dit veranderd wordt in mijn vleesch en bloed weet ik niet. Wij kennen die dingen niet, die wij elken dag zien, wanneer wij eten, en toch bemoeijen wij ons met onderzoekingen aangaande de substantie van God." Maar terwijl de kerkvaders aldus zorgvuldig vermijden, om te trachten wijs te zijn boven hetgeen geschreven is, of te verklaren wat onverklaarbaar is en zulks noodwendig moet zijn, geloofden zij evenwel aan de leer der eeuwige generatie van den Zoon als den eeniggeboren van den Vader, die ten volle deelt in de Godheid van den Vader. Daarom wordt ons bevolen den Zoon te eeren, gelijk wij den Vader eeren.

De leer van den uitgang des Zoons uit den Vader, gelijk zij ligt opgesloten in de uitdrukking Eeuwige Generatie, gaf vroeg oorsprong aan verkeerde opvattingen. De Valentinianen en Manichæërs in de tweede eeuw, b. v., vervielen tot de ketterij van eene soort van *ditheïsmus*, of het beweren van zulk eene scheiding tusschen den Vader en den Zoon, dat zij twee Goden uitmaakten. De Eclectischen en anderen, die aan de leer der Emanatiën geloofden, beschouwden den Zoon als persoonlijk onderscheiden van den Vader en van eene mindere natuur. De oudere en de nieuwere Arianen hebben steeds de eeuwige generatie van den Zoon ontkend, en beweerd, dat Hij een begin van bestaan had, en dat Hij in wezen minder was dan de Vader. Zie Arianen. De leer van de eeuwige generatie des Zoons is evenwel niet alleen door de Arianen en de Socinianen geloochend, maar zelfs door sommige, in andere opzigten regtzinnige, Trinitariërs, die gelooven, dat het Zoonschap van Christus gegrond is niet op eene natuurlijke maar op eene officiëele betrekking tot den Eersten Persoon in de Godheid. Zij loochenen Zijne eeuwige generatie voornamelijk wegens de moeijelijkheid, die zij ondervinden, om iets in de Goddelijke natuur te bevatten, dat overeenkomt met hetgeen het woord generatie aanduidt in zijne toepassing op schepselen. Maar het is geheel onbestaanbaar met den aard

van het onderwerp, om aan den geest toe te staan zulke overeenkomsten te maken. Er kan geene gelijkheid zijn tusschen generatie, zooals het woord gebezigd wordt met betrekking tot den mensch, en generatie, zooals men het woord gebruikt voor een van de Personen der Godheid. Het eenige doel, wanneer men zulk eene uitdrukking aangaande den Zoon van God bezigt, is om op een en denzelfden tijd een onderscheid van personen uit te drukken, en eene wederkeerige betrekking tusschen den Vader en den Zoon. Buiten deze algemeene verklaring der zaak te gaan, en te beweren, dat de generatie van den Zoon bestond in de mededeeling van de Goddelijke natuur en volmaaktheden aan Hem, of om te beweren, dat de Vader de natuur van den Zoon niet gewon, maar den persoon, is te trachten eene verklaring te geven van datgene, wat de menschelijke vermogens niet ten volle kunnen begrijpen.

GENÈVE (KERK VAN). De beginselen der Hervorming werden niet het eerst door Johannes Calvijn naar Genève overgebragt, zooals men over het algemeen heeft geloofd, maar door Willem Farel, die in het jaar 1532 aldaar het evangelie predikte, maar op aanzetten van den bisschop uit die stad verbannen werd. Deze ijverige hervormer werd in Genève opgevolgd door Anthonius Froment, die echter dezelfde behandeling onderging. De inzigten van het volk ondergingen echter eene verandering, en de raad, in plaats van den bisschop te ondersteunen, verliet hem. Deze vond het daarop in 1533 noodzakelijk uit de stad te wijken, waarop de twee verbannen predikanten teruggeroepen werden. Daar de Hervormde beginselen nu het overwigt onder alle klassen van menschen gekregen hadden, verzamelden Farel en Froment met Petrus Viret een aantal Protestanten te Genève rondom zich, en zulk een snellen voortgang maakte de zaak in de stad, dat de raad in 1535 zich voor de Hervorming verklaarde. Maar hoewel er eene Hervormde kerk aldus in de stad gesticht was, die een talrijk aantal leden uit alle klassen van menschen had, werd zij toch niet geheel georganiseerd voor de aankomst van Calvijn in 1536. Deze groote Hervormer, die in 1509 in Frankrijk geboren was, had Hervormde beginselen omhelsd, en zocht die ijverig onder zijne landgenooten te verbreiden. Zijn roem had Zwitserland bereikt, en toen hij in den loop zijner reizen te Genève gekomen was, werd hij overgehaald om zich in die stad te vestigen, en zich aan het opbouwen van de nieuw gevormde Protestantsche kerk te wijden. Farel en Viret bedienden zich gaarne van den raad en den bijstand van een man als Calvijn. Naauwelijks hadden zij gezamenlijk hunnen arbeid begonnen, of de Kerk van Genève en de stad zelve begonnen verscheurd te worden door inwendige oneenigheden, daar er eene partij opstond, die eenige van de bijgeloovige plegtigheden en feesten zocht te herstellen, welke de Hervorming gelukkig had afgeschaft. De raad nam deel aan deze beweging van teruggang, en het gevolg was, dat Calvijn en Farel uit de republiek werden verbannen. De Kerk van Genève leed zeer door de verbanning harer herders, doch de geloovigen onder haar werden door menigen brief van troost en aanmoediging verheugd. De burgers hadden de Roomsche godsdienst openlijk afgezworen, en hunne gehechtheid beleden aan de Hervorming op den 20sten Julij 1539. De berooving betreurende, die zij door het eigendunkelijke gedrag hunner burgerlijke overheden geleden hadden, verzochten zij den raad herhaaldelijk, om hunne geliefkoosde herders uit de verbanning terug te roepen. Gedurende eenigen tijd werd er geen acht geslagen op hunne dringende verzoeken, maar eindelijk in 1540 werd er eene formeele uitnoodiging naar Straatsburg gezonden, zoowel van de burgers als van den raad, waarbij Calvijn gesmeekt werd terug te keeren. Evenwel eerst in September van het volgende jaar gaf hij gehoor aan de herhaalde en dringende uitnoodigingen van de inwoners van Genève. Van 1541 tot 1564 ging Calvijn voort met de Kerk in die stad op te bouwen, die hij voornamelijk had gesticht; en zoodanig was de wijsheid van dezen man, dat de inrigting en de werking dier Kerk haar tot een voorbeeld van al de Hervormde kerken van Europa maakte. Niet alleen om de zuiverheid harer leer, maar ook om de volledigheid harer wijze van bestuur, werd de Kerk, die Calvijn te Genève had opgerigt, eene van de invloedrijkste kerken der Hervorming. En hetgeen krachtig medewerkte om hare nuttigheid te vergrooten, was het collegie, dat in 1558 door den senaat, op aanraden van Calvijn, te Genève werd gesticht. Daar leerden Calvijn en Beza, en daarheen trokken dan ook studenten in groot getal uit Frankrijk, Italië, Duitschland, Engeland en Schotland. Zoo werd Genève het middelpunt, waaruit het licht der Hervorming in alle rigtingen straalde. Inderdaad hebben de roem van Calvijn en de beroemdheid van het collegie, dat hij stichtte, voor de Kerk van Genève de onderscheiding verworven van de moeder te zijn der Hervormde kerken, gelijk Wittenberg die der Luthersche gemeenten was.

Eene der grootste weldaden, die Calvijn aan Genève, en daardoor aan vele Hervormde kerken in

andere landen verleende, was de instelling van de Presbyteriaansche wijze van kerkbestuur. In strijd met de inzigten van Zwingli beweerde hij, dat de Kerk de magt bezit om zich zelve te besturen, onafhankelijk van den burgerlijken magistraat, wiens regtsmagt uitsluitend moest beperkt zijn tot wereldlijke zaken, en in zoo verre de Kerk betrof, kende Calvijn den magistraat de bescherming er van en eene uitwendige zorg er over toe. Hij beweerde ook, dat alle dienaren van Christus door de Goddelijke aanstelling gelijk waren. Dit beginsel ligt ten grondslag van die wijze van kerkbestuur, die Calvijn te Genève invoerde. En volgens dit beginsel weigerde hij eene opklimming van ambten onder de herders der Kerk te erkennen, maar stelde hij een consistorie in, zamengesteld uit besturende en uit onderwijzende ouderlingen; de eerstgenoemden waren leden der Kerk, die alleen in de kerk moesten besturen, en de laatsten moesten onderwijzen en besturen. Dit kerkelijke ligchaam bekleedde hij met een hoogen graad van magt en gezag. Hij riep ook synoden bijeen, en herstelde het oude gebruik der excommunicatie weder in zijne vroegere kracht. Deze schikkingen werden gemaakt met toestemming van de meerderheid van den senaat.

De Kerk van Genève verwierp aldus te gelijker tijd het pausschap en de bisschoppelijke waardigheid, en nam een stelsel van kerkbestuur aan, dat iets had van het republikeinsche karakter van het burgerlijke bestuur. Calvijn was voornamelijk in de zamenstelling van beiden betrokken, en bij gevolg was er geene geringe gelijkenis in de geregelde opklimming der hoven. De hoogste magt van den staat berustte bij drie raden: de algemeene raad, de raad van twee honderd, en de raad van vijf en twintig. De algemeene raad was zamengesteld uit de burgers en burgeressen, die den ouderdom van vijf en twintig jaren hadden bereikt, en de bijeenkomsten van dezen raad hadden tweemaal in het jaar plaats, ten einde magistraten te verkiezen. Deze raad was ook bekleed met de magt om wetten te maken, te beschikken over oorlog en vrede, en belastingen te heffen voor de behoeften der republiek. De raad van twee honderd was zamengesteld uit twee honderd en vijftig burgers en burgeressen, elk van welke dertig jaar oud moest zijn. De leden van dezen raad werden voor hun leven verkozen, tenzij zij bankroetiers werden, of gedegradeerd werden door de censuur, die jaarlijks geschiedde. Deze raad maakte het opperste geregtshof uit, en werd over alle zaken van belang geraadpleegd. De raad van vijf en twintig of kleine raad, gelijk hij gewoonlijk werd genoemd, werd uit den raad van twee honderd verkozen. Alle leden werden voor hun leven verkozen, tenzij in geval zij bankroet gingen of van degradatie.

De inrigting der kerkelijke hoven had eenige overeenkomst met die der burgerlijke. De geestelijken bekleedden bij alle openbare gelegenheden denzelfden rang als de leden van den raad van vijf en twintig. Het consistorie was zamengesteld uit al de herders der republiek en twaalf leeken-ouderlingen, van welke er twee lid waren van den kleinen raad, een derde een der auditeurs, en de overige negen uit den raad van twee honderd genomen waren. De herders waren permanente leden van het hof, maar de ouderlingen werden slechts voor zes jaren verkozen. Het consistorie kwam elken Donderdag bijeen, en Calvijn was de voorzitter gedurende zijn leven, maar na zijn dood werd er eene andere inrigting aangenomen, en werd de president elke week veranderd, zoodat elk der herders op zijne beurt den voorzittersstoel bezette. Het behoorde tot den werkkring van het consistorie om kennis te nemen van alle openbare schandalen, en kerkelijke straffen op te leggen; maar voor burgerlijke straffen van misdadigers was het noodig hen over te leveren aan den kleinen raad.

Niet alleen verschilde echter de Kerk van Genève in hare kerkelijke inrigting van de kerken door Luther, Zwingli en hunne medehelpers gesticht, maar ook in hare inzigten over het avondmaal. Over dit onderwerp merkt Mosheim aan: „Ten tweede smaakte het gevoelen, door Zwingli ten opzigte van het avondmaal omhelsd, in geenen deele aan Calvijn, die om de gewenschte vereeniging met de Luthersche kerk te bevorderen en gemakkelijker te maken, een ander in de plaats stelde, hetwelk overeenkomstiger scheen met de leer der Kerk, en er inderdaad maar weinig van verschilde. Want daar de leer van Zwingli alleen eene figuurlijke tegenwoordigheid van het ligchaam en bloed des Heeren, door de teekenen van brood en wijn afgebeeld, erkende, en een godvruchtig herdenken aan den dood van Christus en aan de weldaden daardoor voor het menschdom verworven aanmerkte als de eenige vruchten van de viering des avondmaals, gaf Calvijn aan dit stuk eene geheel andere uitlegging. Hij erkende eene wezenlijke hoewel geestelijke tegenwoordigheid van Christus in dit bondteeken, of, om dit met andere woorden uit te drukken, hij beweerde, dat ware Christenen, die met een levendig geloof tot de viering dier gewijde instelling toetraden, op eene zekere wijze vereenigd werden met den mensch Christus, en dat uit die vereeniging het geestelijk leven der

ziel nieuwe kracht ontleende, en tot een hoogeren trap van zuiverheid en volmaaktheid opklom. Deze soort van spreekwijzen vond men ook in de kerkboeken door Luther opgesteld, en naardemaal Calvijn onder meer andere dingen aanmerkte, dat de Goddelijke genade door de onderhouding van 's Heeren avondmaal den zondaren toegebragt en verzegeld werd, zijn velen tot de gedachte gekomen, dat hij het gevoelen omhelsde, hetwelk voorgesteld wordt onder de barbaarsche benaming van *Impanatie*, en maar zeer weinig verschilde van de leer der Luthersche kerk omtrent dit gewigtige onderwerp. Wat hiervan ook wezen moge, zijne begrippen verschilden wijd en ver van die, welke Zwingli voorstond; want daar, volgens den laatstgemelde, alle Christenen zonder onderscheid, wedergeborenen of onwedergeborenen, deel konden verkrijgen aan het ligchaam en bloed des Heeren, bepaalde Calvijn dit voorregt alleen tot de godvruchtige en wedergeborene belijders van Jezus naam."

Geene der Hervormde kerken was, wat het onderwijs in de theologie aangaat, zoo bevoorregt als de Kerk van Genève. Onder de leiding van een meester in de godgeleerdheid gelijk Calvijn, kan het niet uitblijven, dat die Kerk eene juiste en zelfs diepe kennis verkreeg van de Goddelijke waarheid; en zoodanig was de kracht, waarmede Calvijn de groote hoofdpunten verklaarde, welke de Calvinistische van de Luthersche en Zwingliaansche kerken onderscheidde, dat hij er in slaagde om nagenoeg de geheele Hervormde kerk, niet alleen in Zwitserland, maar in geheel Europa, er toe te brengen zijne inzigten aan te nemen. Het gevolg was, dat, terwijl het Presbyteriaansche stelsel van kerkbestuur, dat Calvijn te Genève stichtte, slechts tot zekere grens werd aangenomen, zooals b. v. door de Fransche, de Nederlandsche, de Schotsche en eenige andere kerken, zijn theologisch stelsel, dat zelfs nu nog den naam draagt van CALVINISMUS (zie ald.), spoedig wijd en zijd werd aangenomen door de verschillende kerken der Hervorming. Dit was zoodanig het geval, dat in het begin der zeventiende eeuw geene Protestantsche theologische school een grooteren naam genoot dan die van Genève. Zelfs toen waren er echter eenige godgeleerden, die, gelijk Hendrik Bullinger van Zurich, afweken van de leerstellingen in de school van Genève geleerd; en zelfs onder de Calvinisten zelve ontstonden er scherpe geschillen tusschen de *Supralapsariën* en de *Sublapsariën*, de eersten van welke geloofden, dat God van alle eeuwigheid den val des menschen besloten had, terwijl de laatsten meenden, dat Hij dien alleen toegestaan, niet besloten had. Het duurde echter niet lang, of deze kleine geschillen in de Geneefsche school werden uit het oog verloren, te midden van den scherpen en langdurigen strijd, die er in Holland tusschen de *Calvinisten* en de *Arminianen* ontstond, en tot de synode van Dordrecht in 1618 en 1619 leidde, waarop de leerstellingen van Genève zegevierden. De groote naam, dien de Geneefsche academie eens genoot, begon langzamerhand af te nemen na de vestiging der Nederlandsche republiek, en de oprigting van de hoogescholen te Leyden, Franeker en Utrecht. Ook nam de Kerk van Genève in het vervolg van tijd de gevoelens der Nederlandsche *Arminianen* aan den eenen kant en der Fransche *Amyraldisten* aan den anderen kant aan. Evenwel werden er ook door en door regtzinnige godgeleerden op hare kansels gevonden, en wij vinden dan ook, dat in den twist, die er over de gevoelens van La Place ontstond, Frans Turretin de Geneefsche kerk aanzette om de leer aan te nemen van de *onmiddellijke* toerekening van Adams zonde als een geloofsartikel, en dus haar geloof te verklaren aan eene toerekening gegrond op het besluit van God, en niet aan eene toerekening, die een natuurlijk gevolg was van de afstamming der menschen van Adam. Onder de predikanten van Genève waren er sommige, die de gevoelens van Amyraut en La Place zochten voort te planten, en daar eenige van hen welsprekende en geleerde mannen waren, slaagden zij er in anderen over te halen om hunne meeningen te omhelzen. De zaken nu begonnen een ernstig voorkomen aan te nemen, en de voornaamste godgeleerden van Zwitserland lieten derhalve in het jaar 1675 een boek opmaken door Johannes Hendrik Heidegger, een beroemd godgeleerde van Zurich, om de Fransche meeningen te bestrijden. Deze verhandeling, die den naam van FORMULA CONSENSUS (zie ald.) ontving, werd op hoog bevel aan de gewone Helvetische formulieren gehecht. Velen gevoelden, dat zij volgens hun geweten dit formulier niet konden onderteekenen. Daardoor ontstonden er bewegingen in verschillende gedeelten van Zwitserland, en onder anderen in de republiek van Genève, waar verscheidene pogingen gedaan werden om hare afschaffing te verkrijgen, maar zonder uitwerking, daar de Formula haar gezag behield tot aan het jaar 1706, toen zij, zonder door een stellig besluit afgeschaft te zijn, langzamerhand in onbruik verviel.

In het eerste gedeelte der achttiende eeuw begon de Kerk van Genève snel terug te gaan van het hooge

standpunt, dat zij eenmaal onder de kerken der Hervorming had ingenomen. Niet alleen hield zij op Calvinistisch te zijn in hare leer, maar zij ging zelfs vooraan bij het verkondigen van Ariaansche en zelfs Sociniaansche leerstellingen. In het midden dier eeuw beschuldigt d'Alembert in de Fransche Encyclopédie hare gezamenlijke leeraars openlijk van de Godheid van Jezus Christus te loochenen. Voltaire juicht in een brief aan d'Alembert in 1763 in het afwijken der Geneefschen van de oude zuiverheid van hun theologisch geloof. De herders trachtten flaauwelijk zich te regtvaardigen in de oogen van het Christelijke publiek door eene verklaring in algemeene bewoordingen, die zij aan de wereld zonden. Het was echter maar al te duidelijk, dat terwijl hunne kerkelijke formulieren nog streng regtzinnig waren, de herders in werkelijkheid Ariaansche of Sociniaansche meeningen verkondigden. Zulk eene ongelijkheid tusschen de erkende geloofsstukken der Kerk en het openbare onderwijs harer herders werd spoedig voor iedereen zigtbaar. De herders van Genève zagen, dat de tijd gekomen was om de geloofsboeken te wijzigen, indien zij tegenover de wereld voor aan zich zelve gelijk wilden doorgaan. Zij gaven daarom een nieuwen „Catechismus of Onderrigt in de Christelijke godsdienst ten gebruike van de Zwitsersche en Fransche Protestantsche kerken" in het licht, en door een volkomen stilzwijgen te bewaren over de leer der Drieëenheid, der zaligmaking door het geloof en andere bijzondere leerstellingen van het Christelijk geloof, leerden zij, ten minste in een negatieven vorm, wat aan een stelsel van deïsmus gelijk was. Om hunne inzigten nog verder ingang te doen vinden, namen zij de Geloofsbelijdenis uit de Liturgie, die in de Kerk van Genève in gebruik was, en bragten zij veranderingen in de Liturgie zelve aan, en zelfs in de eerwaardige vertaling der Schriften. Na gedurende eene lange reeks van jaren voortgegaan te zijn met de waarheid te onderdrukken, zoo niet met dwaling in te scherpen, namen de gezamenlijke predikanten in Mei 1817 het besluit, dat alle kandidaten de volgende verbindtenis zouden onderteekenen:

„Wij beloven ons te onthouden, zoo lang wij in de kerken van het canton Genève wonen en prediken, van onze meening te handhaven, hetzij door de geheele preêk of een gedeelte daarvan op dat doel gerigt: 1. Aangaande de wijze, waarop de Goddelijke natuur vereenigd is met den persoon van Jezus Christus; 2. Aangaande de erfzonde; 3. Aangaande de wijze, waarop de genade werkt, of aangaande de krachtdadige genade; 4. Aangaande de voorbeschikking.

„Wij beloven bovendien in onze openbare redevoeringen de meening van een der herders over deze onderwerpen niet te bestrijden.

„Ten slotte verbinden wij ons, als wij de gelegenheid hebben om onze gedachten over een dezer onderwerpen uit te drukken, dat te doen zonder op onze bijzondere inzigten aan te dringen, door alle taal te vermijden, die vreemd is aan de Heilige Schriften, en door gebruik te maken van de uitdrukkingen, die zij bezigen."

De omstandigheid, die de herders er toe bragt deze verbindtenis op te maken, was de vorming eener Protestantsche Evangelische kerk te Genève, die gesticht was om de evangelische leer te handhaven, waartegen de gezamenlijke herders zich zoo bitterlijk verzetteden. Nu begon er eene vervolging tegen de afgescheidenen, niet alleen van den kant der herders, maar ook van het gouvernement. Zij hebben echter vasten voet behouden, tegenover bevige ontmoediging. Het is aangenaam, dat wij kunnen mededeelen, dat eene bepaalde verbetering onder de herders en de leeken der Kerk van Genève heeft plaats gegrepen, en dat de waarheid van God nogmaals getrouw gepredikt wordt in de stad, waar Calvijn zoo lang geleefd en gearbeid heeft in de zaak zijns Goddelijken meesters, en waar d'Aubigné, Gaussen, en Malan gepredikt en geschreven hebben ter verdediging van het zuivere Christendom van het Nieuwe Testament.

GENEVEVA (H.) (FEEST VAN DE), een Roomsch feest te Parijs op den 3den Januarij gevierd, ter eere van de H. Geneveva, de patrones der stad.

GENEVEVA (H.) (NONNEN VAN DE), eene nonnenorde te Parijs, die naar hare stichteres, die ze in 1630 stichtte, ook *Miramionen* genoemd wordt. Eene andere orde, die denzelfden naam droeg, werd in 1636 gesticht door eene dame, Mademoiselle Blosset genaamd. De nonnen voedden jonge kinderen op, bezochten de zieken, en hielden zich onledig met daden van liefdadigheid. De twee genoemde orden werden in 1665 vereenigd, terwijl Madame de Miramion tot voogdes werd verkozen. In den loop der tijden voegden zich verscheidene andere orden bij haar. De regelingen der orde eischten, dat eene zuster een proeftijd van twee jaren onderging, alvorens zij in de vereeniging werd opgenomen, en ook dat zij twintig jaar was bij hare intrede in de orde. Zij deed geene gelofte, maar zoodra zij lid der vereeniging werd, was zij verpligt de dienst der Heilige Maagd elken dag op te zeggen, en des morgens en des avonds een uur in het stille gebed door te brengen. De kleedij der orde was van zwarte wollen stof.

GENIËN, eene ondergeschikte klasse van godheden bij de oude Heidenen, die beschouwd werden als de bewaaksters en de beschermsters der menschen van hunne wieg tot aan hun graf. De Grieken en Romeinen geloofden ten stelligste aan het bestaan dezer beschermgeesten, die de gebeden der menschen aan de goden, en de antwoorden van de goden aan de menschen overbragten. De Grieken noemden de Geniën *Dæmons*. Aan een ieder was een goede en een booze genius gedurende zijn leven toegekend, de goede genius om hem aan te zetten tot daden van deugd en vroomheid, en de slechte tot booze en misdadige daden. Hesiodus, die zegt, dat de Geniën 30.000 in getal zijn, stelt hen voor als de zielen der regtvaardigen, die in de gouden eeuw der wereld leefden. Plato geeft niet alleen een dezer Geniën aan elken mensch gedurende zijn leven, maar doet hem bij den dood de ziel des menschen naar Hades geleiden. Onder de oude Romeinen werden de Geniën beschouwd als niet alleen den mensch te vergezellen gedurende zijn leven, maar als werkelijk het leven voort te brengen, en daarom worden zij dikwijls *Dii Genitales* genoemd. Een ander denkbeeld van de Romeinen omtrent de Geniën was, dat aan elk dier zoowel als aan elken mensch, en zelfs aan elke plaats, een bijzondere Genius was toegekend. Het was te Rome voor een ieder de gewoonte om zijn eigen Genius te aanbidden, vooral op zijn geboortedag, met plengoffers van wijn, wierook en guirlandes van bloemen. Het geheele Romeinsche volk als eene natie had een afzonderlijken Genius, aan welken bij bijzondere gelegenheden offers gebragt werden. De *Geniën* moeten zorgvuldig onderscheiden worden van de *Laren*, aan welke het beschermheerschap van huisgezinnen was toevertrouwd; maar de Larentalia werden zoowel ter eere van de Laren als van de Geniën gevierd. Als eene beleefdheid jegens de keizers was het dikwijls de gewoonte om bij hunnen Genius te zweren. De Genius van Socrates, den Griekschen wijsgeer, moet aan bijna elken lezer bekend zijn. Dat de nieuwere Heidenen in zeer vele gevallen aan het bestaan van Geniën gelooven, is ruimschoots aangetoond in het artikel Dæmons.

Het geloof aan de Geniën heeft van de vroegste eeuwen af in Azië geheerscht, en de Mohamedanen beweren, dat voor den tijd, waarop het Mozaïsche verhaal begint, de aarde bewoond werd door een geslacht van wezens, tusschen menschen en engelen, die zij *Geniën* noemen. Eenige Mohamedaansche schrijvers zeggen, dat de dynastie der Geniën zeven duizend jaren duurde, en die der *Peris*, wezens van eene mindere, maar toch geestelijke natuur, twee duizend jaren langer. De souvereinen van beiden droegen voor het grootste gedeelte den naam van Salomo; hun aantal bedroeg twee en zeventig. In rijkdommen, magt en weelde overtroffen deze monarchen alles, wat het geslacht van Adam ooit gezien had; maar de hoogmoed, die zulk eene heerlijkheid hun inboezemde, vervulde hunne borst met goddeloosheid, en hunne monsterachtige misdaden zetteden eindelijk den toorn des Almagtigen aan. Satan of Eblis werd toen afgezonden om hen te vernietigen; hij roeide het grootste gedeelte van het trouwelooze geslacht uit, en dwong de overigen om eene schuilplaats te zoeken in de uitgestrekte holen onder het magtige Káf. Káf is de naam van het bergwerk, dat het heelal ondersteunt; het omvat de beide Caucasische ketenen, den Taurus, den Imaüs en de hoogste toppen van Azië; zijne grondslagen rusten op den geheimzinnigen Sakhrath, een zeer grooten smaragd, welks weerkaatsing eene azuren kleur aan den hemel geeft. Het was het vertrouwen, waarmede de overwinning Satan vervulde, die hem er toe bragt hulde te bewijzen aan Adam. Toen de Gins naar Káf vloden, voerde hun aanvoerder Gian-Ibn-Gian een betooverd schild met zich, gegraveerd met zeven geheimzinnige teekenen, waarvan het bezit hem regt gaf op de souvereiniteit des heelals. Adam, bestuurd door een engel, vervolgde den oproerigen Gin naar de hoofdstad, die hij onder de aarde bezat, en ontwrong aan hem het magische schild. Na zijn dood bleef het schild verborgen op het eiland Serendib of Ceylon, waar het ontdekt werd door Kaiomers, koning van Perzië, die dien ten gevolge souverein van het Oosten werd. De opvolgers van Kaiomers, ondersteund door deze tooverkracht, onderwierpen niet alleen de menschen, maar de Geniën en Reuzen van Káf, en terwijl zij het schild behielden, werden zij heeren van het stoffelijke heelal. Geen verhaal wordt er gedaan van de wijze, waarop het verloren werd. Bij het Perzische verhaal voegen de Arabieren, dat de Geniën door Salomo, den zoon van David, overwonnen en gedwongen werden om te helpen bij het opbouwen zijner magtige gebouwen, en dat op het tijdperk van Mohameds zending vele van hen het geloof van den Islam omhelsden, sedert welk tijdperk zij ophielden gemeenschap te hebben met menschelijke wezens.

GENUFLECTENTES (Lat. *Knielers*), eene klasse van Catechumenen (zie ald.) in de eerste Christelijke kerk, die zoo genoemd werden, omdat zij de oplegging der handen ontvingen, terwijl zij knielden. Zij droegen somtijds in het bijzonder den naam van catechumenen. Daarom werd dat gedeelte van de Liturgie, dat op hen

betrekking had, in het bijzonder „Het gebed der Catechumenen" genoemd, dat aan het einde der preêk werd opgezegd, te gelijker tijd met de gebeden der Energumenen en Penitentes. De knielers hadden hunne plaats binnen het schip der kerk, nabij den AMBON (zie ald.), waar zij de oplegging der handen en den zegen des bisschops ontvingen.

GEORGISCHE KERK. Georgië, oudtijds Iberië geheeten, is eene vruchtbare Aziatische provincie op de zuidelijke helling van den Caucasus, thans onderworpen aan het Russische rijk. De heerschende godsdienst in het land, alvorens het tot het Christendom werd bekeerd, was waarschijnlijk eene wijziging van de oud-Perzische. Men aanbad een beeld van Ormuzd, hoewel de beeldendienst geen deel uitmaakte van de ware godsdienst van Zoroaster. De omstandigheden, die in de vierde eeuw onder de Iberiërs tot de invoering van het Christendom leidden, zijn zeer belangwekkend. Zij worden door Neander aldus beschreven: „Onder de regering van keizer Constantijn werd eene Christin, misschien wel eene nou, door de Iberiërs gevangen genomen, en aan een inwoner des lands als slavin verkocht. In het huis van dezen trok zij de opmerkzaamheid van allen tot zich door hare strenge, ascetisch-vrome levenswijs, en verwierf zich daardoor vertrouwen en achting. Eens gebeurde het, dat een ziek kind, naar de zeden des lands, van het eene huis naar het andere werd rondgedragen, opdat een ieder, die eenig geneesmiddel tegen de ziekte kende, het zou opgeven. Toen dat kind, waarvoor niemand raad wist, mede tot haar gebragt werd, zeide zij, dat ook haar geen geneesmiddel bekend was, maar dat haar God Christus, ook zonder geneesmiddel, redding kon aanbrengen, waar alle menschelijke hulp te kort schoot. Zij bad voor het kind, en daar het vervolgens gezond werd, schreef men dat aan haar gebed toe. Groot was de indruk, daardoor teweeggebragt. De mare er van kwam mede aan de koningin ter oore, en toen deze eenigen tijd daarna in eene zware ziekte viel, liet ook zij de Christin tot zich ontbieden. De laatste, die niet den schijn van eene wonderdoenster wilde aannemen, verzocht van dat bezoek verschoond te worden. Maar nu liet de koningin zelve zich naar haar toe dragen, en werd insgelijks op haar gebed genezen. Toen de koning zulks vernam, wilde hij aan de Christin rijke geschenken zenden; maar zijne vrouw hield hem daarvan terug, terwijl zij hem onder het oog bragt, dat de Christin alle aardsche goederen versmaadde, en geene andere belooning verlangde, dan dat men haren God met haar vereerde. Dit maakte toen weinig indruk op den vorst, maar als hij daarna eens op de jagt door een zwaren mist overvallen werd, zoodat hij, van zijn gevolg afgedwaald, niet meer wist, welken weg hij moest inslaan, herinnerde hij zich, wat hem van de almagt van den God der Christenen gezegd was, en riep hij dezen om redding aan, daarbij de gelofte afleggende, dat hij voortaan geheel voor Zijne dienst wilde leven. Na eenigen tijd klaarde de lucht op. De koning kwam behouden bij de zijnen terug, en dit voorval opende zijn hart voor de woorden der Christin. Hij zelf onderwees de mannen van zijn volk, terwijl de koningin die taak bij de vrouwen op zich nam. Vervolgens ontboden zij, tusschen de jaren 320 en 330, Christen-leeraars en geestelijken uit het Romeinsche rijk naar Iberië, en dat was het begin des Christendoms onder een volk, waarbij het zich, hoewel met bijgeloof vermengd, tot op den dag van heden gehandhaafd heeft."

Wegens hunne nabijheid aan de Armeniërs voegden de Georgiërs zich bij dat volk, toen dit zich van de Grieksche kerk afscheidde; na verloop van vijftig jaren keerden zij echter tot de orthodoxe Oostersche kerk terug. Het is moeijelijk te bepalen, wanneer zij aan den patriarch van Constantinopel onderworpen werden, maar hunne onderwerping bepaalde zich alleen tot het betalen van schatting, daar zij gedurende vijftien eeuwen eigene, onafhankelijke patriarchen hadden, die hunne kerk bestuurden zonder tusschenkomst eener andere magt. De Georgische kerk werd op de synode van Vagharshabad vertegenwoordigd door haren catholicos en een aantal bisschoppen; maar in 580 werden, in spijt van de vertogen van het hoofd der Armenische kerk, de verworpen decreten van Chalcedon door de Georgische geestelijken aangenomen, die sedert dien tijd steeds een gedeelte van de orthodoxe Grieksche kerk hebben uitgemaakt. Zij gingen voort met de leerstellingen der Grieksche kerk te handhaven, en getrouw te blijven aan de gebruiken dier kerk, zoodat, toen Georgië eene Russische provincie werd door de verovering van 1801, het geene moeite kostte om de Georgische kerk met de andere takken der Oostersche kerk te verbinden. Van dien tijd af is de Georgische kerk onder het geestelijk gezag van den aartsbisschop van Tiflis geweest, natuurlijk onderworpen aan de bekrachtiging der Heilige Wetgevende Synode van de Russisch-Grieksche kerk. De eenige eigenaardigheid, die haar onderscheidt van de andere Oostersche kerken, is, dat zij den doop der kinderen uitstelt tot hun achtste jaar.

Een aantal kloosters behooren tot de Georgische kerk, waarvan de monniken den regel van den H. Ba-

silius volgen. Zij zijn gekleed gelijk de Grieksche monniken. Er zijn ook een aantal nonnenkloosters, waarin de Georgische vrouwen zorgvuldig opgevoed worden, zoodat men als een merkwaardigen trek van de Georgiërs opgemerkt heeft, dat de vrouwen beter onderrigt zijn in de kennis der Christelijke godsdienst dan de mannen, en zelfs dan de priesters.

GEORGIUS (H.) (FEEST VAN DEN), een feest door de Grieksche kerk op den 23sten April gevierd, ter eere van den H. Georgius van Cappadocië, een harer voornaamste heiligen.

GEORGIUS (H.) (FEEST VAN DEN), een feest door de Roomsche kerk op den 23sten April gevierd, ter eere van den H. Georgius, den beschermheilige van Engeland. De Orde van den Kouseband, ingesteld door Eduard III., werd onder de bescherming van dezen heilige gesteld. De grootste heldendaad door de Roomsche legenden aan den H. Georgius toegeschreven, is zijne overwinning van den fabelachtigen draak in Lybië.

GERIZIM (TEMPEL OP DEN BERG), een tempel door Saneballat gebouwd, die te dien einde van Darius Nothus verlof kreeg. De omstandigheden, die tot den bouw leidden, zijn door Josephus beschreven. De hoofdzaak van zijn verhaal is het volgende: — „Manasse, de broeder van Jaddua den hoogepriester, was gehuwd met Nicasso, de dochter van Saneballat, en daar de oudsten der Joden dit beschouwden als eene schending hunner wetten, en als eene inleiding tot ongeoorloofde huwelijken, drongen zij er op aan, dat hij òf zijne vrouw zou wegzenden, òf van de priesterlijke waardigheid zou ontzet worden, en daarom verdreef Jaddua, zijn broeder, hem van het altaar, opdat hij niet zou offeren. Hierop wendde Manasse zich tot zijn schoonvader Saneballat, en zeide hem, dat het wel waar was, dat hij zijne dochter Nicasso teederlijk beminde, maar zijne waardigheid om haar niet wilde verliezen, daar zij voor hem erfelijk was, en eervol onder zijne natie. Hierop antwoordde Saneballat, dat hij eene handelwijze kon uitdenken, waarbij hij niet alleen zou voortgaan de priesterlijke waardigheid te genieten, maar ook de hoogepriesterlijke waardigheid zou verkrijgen, en primaat en metropolitaan van een geheel land gemaakt zou worden, op voorwaarde dat hij zijne dochter zou houden en haar niet zou wegzenden, want hij zou een tempel bouwen op den berg Gerizim over Sichem, gelijk aan den tempel te Jeruzalem, en dit met toestemming van Darius, die nu monarch van het Perzische rijk was. Manasse nam die belofte aan, en bleef bij zijn schoonvader, denkende een hoogepriesterschap van den koning te verkrijgen; en daar vele van de priesters en van het volk te Jeruzalem dergelijke huwelijken hadden aangegaan, kozen zij partij voor Manasse, en Saneballat voorzag hen van landen, huizen en onderhoud. Daar Darius, de koning, door Alexander den Groote overwonnen werd, bewees Saneballat den overwinnaar hulde, en onderwierp hij zich en zijne staten aan dezen, en daar hij nu eene geschikte gelegenheid had, deed hij zijn verzoek om zijn tempel te bouwen, hetgeen hem werd toegestaan. Hetgeen zijn verzoek ondersteunde, was, dat Jaddua, de hoogepriester te Jeruzalem, zich Alexanders misnoegen had op den hals gehaald, omdat hij dezen bij het beleg van Tyrus hulp en bijstand had geweigerd. Saneballat gaf nu te kennen, dat hij een schoonzoon had, Manasse geheeten, broeder van Jaddua, dien zeer vele Joden zeer genegen waren, en tot wien zij hunne toevlugt zochten; en zoo hij slechts de vrijheid had om een tempel te bouwen op den berg Gerizim, dan zoude zulks Jaddua zeer verzwakken, want daardoor zoude het volk eene schoone gelegenheid hebben om tegen dezen op te staan. Alexander stond dit verzoek gereedelijk toe, en derhalve werd aan den bouw met de grootst mogelijke vaardigheid begonnen. Toen de tempel geëindigd was, had er een groote afval te Jeruzalem plaats, want velen, die beschuldigd werden van het eten van verbodene spijs, het schenden van den Sabbath of andere misdaden vloden van Jeruzalem naar Sichem en naar den berg Gerizim, en de tempel werd een heiligdom voor misdadigers."

Het belangrijke historische feit, dat Josephus hier geplaatst heeft in de regering van Darius Codomannus, behoort eigenlijk tot de laatste jaren van Darius Nothus, van wien Saneballat verlof ontving om een tempel voor de Samaritanen te bouwen. De bouw van den tempel op den berg Gerizim duurde vijf jaren. Hij werd naar het model van den tempel te Jeruzalem gebouwd, en stond gedurende ongeveer twee honderd jaar, toen hij vernietigd werd door Hyrcanus, koning der Joden, omstreeks het jaar 130 v. C. Men zegt, dat hij door de Samaritanen herbouwd werd, maar dit is niet met zekerheid bekend. Wij vinden echter in het gesprek, dat onze Heer met de Samaritaansche vrouw had, zooals het verhaald wordt in het Evangelie van Johannes, dat de kwestie behandeld werd als eene, die gewoonlijk werd overwogen, of men te Jeruzalem of op den berg Gerizim moest aanbidden, hetgeen duidelijk aantoont, dat zoo de tempel op Gerizim niet herbouwd werd, de Samaritanen den berg in allen gevalle als eene bijzonder heilige plaats be-

schouwden. Josephus geeft een verhaal van een twist, die er reeds vroeg tusschen de Joden en Samaritanen aangaande hunne tempels ontstond. De argumenten van de Samaritanen ten behoeve van den berg Gerizim waren, dat op dien berg Abraham, en later Jakob, een altaar bouwde voor den Heer, en hem aldus wijdde tot eene plaats voor de aanbidding; maar de Joden konden eene veel hoogere oudheid voor hunne aanbidding te Jeruzalem dan voor die te Gerizim bewijzen, en bovendien was Jeruzalem de plaats, die God bijzonder uitkoos om Zijnen naam daar te vestigen.

GERSONIETEN, een van de drie groote takken der LEVIETEN (zie ald.), wier dienst het was de gordijnen des tabernakels en de tent der zamenkomst te dragen, te weten haar deksel en het dassendeksel, dat er bovenop was, het deksel der deur van de tent der zamenkomst, de behangselen des voorhofs, het deksel der deur van de poort des voorhofs, hetwelk bij den tabernakel was en bij het altaar rondom, en hunne zelen, en al het gereedschap van hunne dienst, mitsgaders al wat daarvoor bereid werd. De Gersonieten waren onder de leiding van Ithamar, en legerden zich westwaarts achter den tabernakel.

GHAT, een trap die van een Hindoeschen tempel naar de wateren van den Ganges of andere heilige stroomen geleidt. De Ghat is gewoonlijk uitnemend fraai, en de vrome Hindoes verkwisten dikwijls lakhs ropijen aan de zamenstelling van dit gedeelte van een gebouw, dat als bijzonder heilig wordt beschouwd, omdat het naar de heilige rivier geleidt, waarin de Hindoe zijne wasschingen verrigt.

GHAZIPORE, de geliefkoosde woonplaats van *Ghazi Khan*, een heilig Muzelman, die het eerst het land Dinagepore in Hindostan aan de magt van den Mogol onderwierp, en wiens menschlievendheid en onpartijdige regtvaardigheid hem niet alleen de vereering van de ware Muzelmannen, maar zelfs van de Hindoes hebben verworven, die dikwijls lange en moeijelijke pelgrimstogten naar zijn graf te Sheraghat verrigten. Deze plaats is merkwaardig om eene secte van Brahmanen, die er wonen, en zeer in het geheim godsdienstige plegtigheden verrigten. Zij verwerpen het geloof aan de zielsverhuizing, die eene hoofdzaak van het Hindoesche geloof uitmaakt. Zij leeren, dat het heelal geschapen werd door een Opperwezen; dat de zielen der menschen vóór dit leven bestonden in het Goddelijke Wezen, waarin zij ten laatste weder opgenomen zullen worden, nadat zij gezuiverd zijn van alle booze en aardsche neigingen. Eene diepe geheimhouding wordt aan alle aanhangers der secte opgelegd aangaande de onmisbare vormen en inachtnemingen, waarmede hunne leerstellingen opgevuld zijn; zij zijn geheel onderworpen aan de Brahmanen in het bestuur hunner huiselijke zaken, en leven van een gezamenlijken voorraad, die in de handen der Brahmanen is. Er is eene treffende gelijkenis tusschen de meeningen en gebruiken dezer secte en die der oude Pythagoristen.

GICHTELIANEN of GICHTELIETEN, eene kleine secte van mystieken, die in het begin der achttiende eeuw in de Nederlanden ontstond. Zij werden ook ENGELEN BROEDERS (zie ald.) genoemd.

GILBERTIJNEN, eene Roomsche monniksorde, in Engeland gesticht door Gilbertus van Sempringham in het graafschap Lincoln, gedurende de regering van Hendrik I., in de twaalfde eeuw. De mannen volgden den regel van den H. Austinus, en de vrouwen dien van den H. Benedictus. De kloosters dezer orde waren gedurende eenigen tijd in Engeland zeer talrijk.

GIWON, de huis- of beschermgod van de Japanezen, van wien eene beeldtenis gewoonlijk geplaatst wordt voor de deur van hun huis. Hij wordt ook *Godsu-ten-oo* genoemd, hetgeen beteekent: „De Vorst der Hemelen met den kop van een os." De Japanezen schrijven aan deze godheid de magt toe om alle soorten van ziekten, voornamelijk de kinderziekte, van hen af te weren.

GIZBARIM, zekere beambten in de dienst van den ouden Joodschen tempel gebezigd. Zij mogten niet minder dan drie in getal zijn, en hunne dienst bestond daarin, dat zij de eerste ontvangers en schatbewaarders waren van alles, wat tot de schatkist van den tempel behoorde, zoo als den halven sikkel door elken Israëliet bijgedragen, de vaten voor de dienst des tempels, en de dingen daaraan gewijd. Aangaande iets, dat gelost werd, bepaalden zij den prijs, en ontvingen zij het geld. Kortom zij waren de onder-schatbewaarders onder de zeven IMMARCALIM (zie ald.).

GLASIETEN, eene secte die in de achttiende eeuw in Schotland ontstond, en haar naam droeg naar haar stichter Johannes Glas. In Engeland en Amerika is zij gewoonlijk bekend onder den naam van *Sandemanianen*, naar Robert Sandeman, een inboorling van Perth, die vroeg bekeerd werd tot de leerstellingen door Glas verkondigd, en ten slotte beter bekend werd in verband met de secte, dan de stichter zelf. Glas werd in 1719 tot predikant van Tealing, nabij Dundee, benoemd, en was slechts zeer weinige jaren daar werkzaam geweest, toen hij zekere bijzondere gevoelens aangaande de natuur van het rijk van Christus begon

te koesteren. Het was bij de geestelijken van de heerschende kerk te dier tijde een geliefkoosd onderwerp in hunne redevoeringen, om het verpligtende van het Nationale Covenant en van het Plegtige Verbond en Covenant in te scherpen. Terwijl Glas dit onderwerp beoefende, werd hij tot de gevolgtrekking geleid, dat, daar het koningrijk van Christus niet van deze wereld is, maar geheel geestelijk en hemelsch in zijne natuur, het van alle aardsche koningrijken onderscheiden is, en geheel onafhankelijk van de ondersteuning van wereldlijke gouvernementen. Zoo kwam hij tot de gedachte, dat alle nationale kerken onwettig en geheel onbestaanbaar waren met den waren aard der kerk van Christus. Eene andere meening, die natuurlijk ontstond uit de inzigten, welke Glas nu koesterde, was, dat, daar de kerk van Christus geestelijk is, zij ook niet bestaan moet uit Christenen in naam, maar uit ware geestelijke Christenen. Op dit punt kwam hij de gevoelens der *Independenten* of, gelijk zij nu gewoonlijk genoemd worden, der *Congregationalisten* nabij.

Daar deze meeningen geheel in strijd waren met de leer der geloofsboeken van de Schotsche kerk, werd Glas in 1727 opgeroepen om voor den presbyterialen raad van Dundee, waarvan hij lid was, te verschijnen, en vervolgens voor de provinciale synode van Angus en Mearns. Bij zijn onderzoek voor de hoven der kerk gaf hij eene duidelijke verklaring van zijne bijzondere meeningen. Hij ontkende het Goddelijke gezag van de Presbyteriaansche wijze van kerkbestuur, en gaf zijne bepaalde afkeuring te kennen van die gedeelten in de Westminstersche confessie, die over de magt van den burgerlijken magistraat handelen *circa sacra*, en van die, welke over de vrijheid van geweten handelen. Ten opzigte van de wijze van het kerkbestuur, in het Woord Gods nedergelegd, beweerde hij, dat eene congregatie of kerk van Jezus Christus, met haren presbyterialen raad, in hare tucht onderworpen is aan geene regtsmagt onder den hemel, maar alleen aan Christus. Hij gaf zijne overtuiging te kennen, dat elke vergadering van geloovigen, die getrouw is aan het geloof en de hoop des evangelies, eene Christelijke kerk is. Toen hij ondervraagd werd over de wettigheid van heerschende kerken, verklaarde hij openlijk zijn vast geloof, dat elke nationale kerk, gesticht door de wetten van aardsche rijken, anti-Christelijk in hare inrigting is, en vervolgziek in haren geest.

Het belijden van meeningen zoo geheel in strijd met de geloofsboeken der kerk, liet aan de synode geene andere keus over, dan Glas te suspenderen in zijne bediening als predikant, hetgeen zij dan ook in April 1728 deed. Tegenover deze uitspraak der provinciale synode zette hij echter de uitoefening zijner herderlijke functiën voort, en daarom sprak in October van hetzelfde jaar de synode een nog sterker vonnis uit, namelijk dat van afzetting van het heilig dienstwerk. Dit vonnis werd bekrachtigd door de commissie van de algemeene vergadering op den 12den Maart 1730.

Na de afzetting van Glas scheidde een klein gedeelte van de gemeenteleden van Tealing zich af van de Kerk van Schotland, en plaatste het zich vrijwillig onder zijne leiding. Nu werd er eene kerk gesticht naar Congregationale beginselen, en het eerste punt, waarop hare leden hunne aandacht vestigden, betrof de Christelijke ouderlingen. De wettigheid van een leeken-ouderlingschap loochenende, geloofden zij, dat er in elke Christelijke vergadering meer dan een ouderling of, zooals zij dikwijls in de Schrift genoemd worden, opziener moest zijn. Franciscus Archibald, een hunner leden, werd Glas in dit ambt toegevoegd, en verscheidene leden der kerk werden tot diaken aangesteld. Zoo was de eerste kerk der Glasieten ingerigt, die eenigen tijd te Tealing bestond, maar in korten tijd naar Dundee werd overgebragt. De meeste leden waren arm, en daar verscheidene, die tot de rijkere klasse behoorden, den last te zwaar vonden om tot de noodige uitgaven bij te dragen, trokken zij zich van de broederschap terug. Bij hare eerste oprigting vierde de kerk der Glasieten het avondmaal maandelijks, maar in korten tijd kwam men tot de overtuiging, dat het het gebruik der eerste Kerk was om het zoo dikwijls te vieren, als zij voor de eeredienst te zamen kwam, en daarom vierden zij de plegtigheid elken eersten dag der week, en hielden zij het voor het voornaamste doel hunner bijeenkomst op dien dag, om het brood te zamen te breken. De tucht der kerk werd met merkwaardige stiptheid en getrouwheid uitgeoefend, ten einde de zuiverheid der gemeenschap zoo juist mogelijk te bewaren.

Na zijne afzetting vertrok Glas van Tealing naar Dundee, waar zijne kerk voortging met geregeld te zamen te komen, en langzamerhand in leden toenam, niet alleen uit de stad, maar ook uit de omliggende gemeenten. Andere kerken, die dezelfde beginselen toegedaan waren, ontstonden er nu in verschillende deelen van het land. De moeijelijkheid bestond echter daarin, hoe deze kerken van ouderlingen te voorzien. In korten tijd werd deze moeijelijkheid echter uit den weg geruimd. Bij de bijeenkomsten op den dag des

Heeren volgden de Glasieten het Apostolische bevel in Hebr. X : 24, 25, en vermaanden zij elkander in broederlijke liefde. Door het gebruik der vermaning vertoonden diegenen der broederen, die de gave bezaten om de kerk te stichten, spoedig hunne bijzondere hoedanigheden in dit opzigt. Eenige werden er daarom uitgekozen, en onder vasten en gebed voor het ouderlingschap bestemd. De aanstelling van menschen tot het leeraarsambt, die door hunne vroegere opvoeding aan eene hoogeschool daartoe niet opgeleid waren, werd door de andere Christen-secten beschouwd als eene zware inbreuk op de orde van Christus kerk. De geestelijken van Dundee voeren van den kansel hevig uit tegen de volgelingen van Glas, wegens deze schending van hunne kerkelijke schikkingen. Niettegenstaande de verwijten, die te dier tijde op hen werden gehoopt, wegens het ordenen van ongeletterde ouderlingen, gingen de broederen, die vast geloofden, dat hun gedrag in deze zaak een goeden schriftmatigen grond had, zonder aarzeling voort met vrome mannen, bekend met de Schriften, als ouderlingen der nieuwe kerken, die gesticht werden, aan te stellen.

Glas vertrok van Dundee naar Edinburgh, waar hij gedurende verscheidene jaren als ouderling in eene kerk dienst deed, die in die stad was gesticht. Hij vestigde zich vervolgens te Perth, waar hij tot 1737 met voorbeeldeloozen ijver werkzaam was, waarna hij naar zijne geliefkoosde kudde te Dundee, onder welke hij het overige gedeelte zijns levens doorbragt, terugkeerde. Zijn arbeid was ook niet tot ééne plaats beperkt; hij bezocht de kerken, die in verschillende deelen van Schotland waren gesticht, troostte en onderwees de broederen, en stelde een levendig belang in alles, wat hen betrof. Diegenen, die de meeningen van Glas toegedaan waren, werden Independenten genoemd, hoewel zij van deze op vele voorname punten verschilden. De bijzondere inzigten, waarop de secte der Glasieten was gegrondvest, zijn met groote volledigheid en eene aanhoudende verwijzing naar de Schrift omschreven in het werk, dat Glas uitgaf, terwijl zijne zaak voor de hoven der Schotsche kerk hangende was. Dat werk was getiteld : De getuigenis van den Koning der Martelaren aangaande zijn koningrijk, Joh. XVIII : 36, 37, verklaard en opgehelderd in het Licht der Schrift. Dit werd gevolgd door verscheidene andere geschriften, die meer misschien dan zijn mondeling onderwijs er toe bijdroegen, om zijne meeningen wijd en zijd te verbreiden, en het gevolg hadden, dat een paar predikanten van de Schotsche kerk zich bij die van Glas voegden.

Eene omstandigheid, die omstreeks dezen tijd er toe bijbragt om aan de geschriften van Glas eene meerdere circulatie te geven, was de uitgave van een werk door Robert Sandeman van Perth. Deze omhelsde reeds vroeg de inzigten van Glas, en huwde diens dochter Catharina, voordat hij zich bij de kerk had gevoegd. Binnen weinige jaren werd hij tot ouderling benoemd. Deze waardigheid bekleedde hij niet alleen in de kerk te Perth, maar ook te Dundee en te Edinburgh. De uitgave van Sandemans werk wekte veel belangstelling door het geheele land op, en was het middel om de secte het eerst in Engeland bekend te maken, waar zij sedert dien tijd niet genoemd is Glasieten naar Glas, maar Sandemaniaen (zie ald.) naar Sandeman. In 1760 ging Sandeman naar Londen, op de ernstige uitnoodiging van eenigen, die zijne meeningen hadden omhelsd, en hij hielp daar eene kerk stichten. In andere steden van Engeland werden ook kerken gesticht. Nadat men er sterk bij hem op aangedrongen had, dat hij Amerika zou bezoeken, stak Sandeman in 1764 den Atlantischen oceaan over, vergezeld door Cargill. In dat land werden verscheidene kerken gesticht naar de beginselen van Glas, voornamelijk in Nieuw-Engeland. Terwijl Sandeman onvermoeid het evangelie predikte, haalde hij zich veel tegenstand op den hals door de staatkundige gevoelens, die hij beleed, en die, zooals men had kunnen verwachten, zeer ten voordeele van het moederland waren. De smaad, waaraan hij was blootgesteld, en de beproevingen, die hij moest verduren, drukte zijn geest ter neder, en na eenigen tijd met voorbeeldeloos geduld geleden te hebben, eindigde hij zijne aardsche loopbaan te Denbury in Connecticut.

In den loop van zeer weinige jaren na de afzetting van Glas en de afscheiding zijner aanhangers van de Kerk van Schotland, had de afscheiding der Vier Broederen plaats op gronden, geheel verschillende van die der Glasieten. De heerschende kerk gevoelde zonder twijfel, dat zij niets te vreezen had van Glas en diens volgelingen, die waarschijnlijk nooit talrijk zouden zijn, maar met de nieuwe afscheiding was het anders, en de Algemeene Vergadering besloot daarom een geest van verdraagzaamheid te toonen, door de straf aan Glas opgelegd te verzachten of te wijzigen. Om die reden onthief het hoogste hof der Nationale kerk hem in Mei 1739 van het vonnis van afzetting, en benoemde hem weder tot leeraar van het evangelie van Christus; evenwel verklaarde het, dat men hem niet als predikant van de heerschende Schotsche kerk moest beschouwen, voordat hij afstand zou

hebben gedaan van de beginselen, door hem omhelsd en beleden.

Het kenmerkende van de kerken der Glasieten is, dat zij meer dan één ouderling, herder of bisschop in elke kerk hebben, die gekozen worden volgens de inlichtingen door Paulus aan Timotheüs en Titus gegeven, zonder acht te slaan op voorafgaande opvoeding voor dat vak, en zelfs hoewel de gekozene een wereldlijk ambt vervult. Die voor eene tweede maal huwt, is voor de waardigheid niet meer verkiesbaar. De ouderlingen worden geordend door gebed en vasten, oplegging der handen en het geven van de regterhand der broederschap De tucht der kerken is streng, en zij houden het voor onwettig om met geëxcommuniceerde leden te eten of te drinken. In alle handelingen der kerk wordt eenstemmigheid als noodzakelijk beschouwd, en indien een lid daarvan in meening van de andere verschilt, moet hij of zijn oordeel aan de kerk overgeven, of uit hare gemeenschap uitgesloten worden. De Glasieten beschouwen het als onwettig om zich in het gebed te vereenigen met iemand, die geen broeder of zuster in Christus is. Behalve de wekelijksche viering van het avondmaal hebben zij ook liefdemaaltijden naar het voorbeeld der eerste Christenen, en bij deze gelegenheid moet elk lid tegenwoordig zijn. Deze liefdemaaltijden worden tusschen de morgen- en avonddienst gehouden. Bij de toelating van een nieuw lid in de kerk is het de gewoonte voor elken broeder en zuster om hem te ontvangen met een heiligen kus. Wederkeerige vermaning heeft er bij hunne zamenkomsten op den dag des Heeren plaats, en elk lid, die de gave bezit om de broederen te stichten, mag de kerk aanspreken. De leden dezer Christen-secte beschouwen het als hun pligt om zich te onthouden van bloed en van het verstikte, en beschouwen het besluit van den raad van Jeruzalem als nog verpligtend voor alle Christenen. Het gebruik om elkanders voeten te wasschen wordt ook in acht genomen, volgens hetgeen zij als een letterlijk en uitdrukkelijk bevel onzes Heeren aan Zijne discipelen en volgelingen in elke eeuw beschouwen. Zij houden het ook voor onwettig om schatten op aarde opeen te hoopen, en elk lid is van gevoelen, dat zijn eigendom te allen tijde kan opgeroepen worden om de behoeften der armen en der kerk te gemoet te komen. Zij beschouwen een lot als heilig, en daarom keuren zij alle loterijen en kansspelen af. Zij houden eene wekelijksche inzameling vóór het avondmaal, ten einde de armen te ondersteunen en andere noodzakelijke uitgaven te bekostigen. De Glasieten houden volstrekt geene gemeenschap met andere kerken. Zij zijn nu veel minder in getal dan vroeger, daar in Schotland het aantal hunner kerken nu slechts vijf bedraagt, met niet meer dan 800 leden. In Engeland is het aantal kerken der Sandemanianen zes, die naar alle waarschijnlijkheid niet meer dan 700 leden tellen.

GNOSIMACHEN (Gr. *Vijanden der kennis*) eene secte die in de vierde eeuw ontstond, aan wier hoofd zekere Rhetorius zich bevond, die beweerde, dat het wezen des Christendoms niet bestond uit beschouwende leerstellingen, maar in een deugdzaam gedrag. „Maar het blijft twijfelachtig," gelijk Neander te regt aanmerkt, „of er ooit eene zamenhangende secte van zulke onverschilligen omtrent het leerstellige heeft bestaan, en of het niet veeleer altijd slechts enkelen waren, die op verschillende tijden en aan onderscheiden oorden door dezelfde tegenspraak en dezelfde geestesrigting tot eene gelijke denkwijze werden gevoerd, waarvan die Rhetorius te Alexandrië er dan wel een geweest kan zijn."

GNOSTIEKEN (Gr. *gnosis*, kennis), de algemeene naam gegeven aan de verschillende klassen van ketters, die vroeg in de Christelijke kerk ontstonden. Het woord, waarvan hun naam is afgeleid, werd vroeger in de scholen der wijsbegeerte gebezigd om eene hoogere en esoterische wetenschap, onbekend aan het gemeen, aan te duiden. Zooals het echter door de Gnostieken zelve werd gebezigd, was het bestemd om de meerderheid hunner leerstellingen boven die der Heidenen en Joden aan te duiden, zoowel als boven de populaire inzigten der Christenheid. De stelsels van het Gnosticismus waren vele en werden gevonden in Syrië en Egypte. Er was dan ook een bepaald verschil tusschen de Syrische en de Alexandrijnsche Gnosis, de eerste kenmerkte zich doordien het dualismus, de laatste doordien het pantheïsmus den boventoon had. De vereeniging dezer twee beginselen gaf aanleiding tot het Manichæïsmus.

De oorsprong der verschillende Gnostische secten zoo kort na het ontstaan der Christelijke kerk, is toe te schrijven aan het heerschen van een theoretischen geest, die al de groote problemas der godsdienst door enkel menschelijke beschouwingen zocht op te lossen. De stelsels, die aldus rekenschap moesten geven van alle moeijelijkheden, en alle geheimzinnigheden moesten verklaren, waren zelve zamengesteld in hunnen aard, daar zij bestonden uit elementen, die aan de Platonische wijsbegeerte, de Joodsche theologie en de oud-Oostersche theosophie waren ontleend. Het is onmogelijk om zelfs in het kort het Gnosticismus

te onderzoeken in de verschillende voorkomens, die het aanneemt, zonder bijna op elk punt herinnerd te worden aan de oude godsdienststelsels van Azië, het Parsismus, het Brahmanismus en het Boeddhismus. Neander zegt dienaangaande: „Met betrekking tot het eigenlijk kenmerkende der Gnostische wijsbegeerte, kunnen wij hare aanhangers Oostersche theosophen noemen. Over het geheel had hunne bespiegeling ten minste veel meer een Oostersch dan een Grieksch karakter, en verschilde het geheel van die der Westersche denkers. Gezigten en beelden vervingen bij hen veeltijds de plaats van begrippen. Waar de Westersche denker zich afgetrokken begrippen vormde, stonden hun levende beelden, bezielde gedaanten aanschouwelijk voor den geest. Het begrip des eersten was hun te dood. Aan alles gaven zij zelfstandigheid en leven. Het beeld en hetgeen door het beeld werd voorgesteld vloeiden in hunne wijze van beschouwing meermalen te zamen, zoodat zij onvermogend waren het een van het ander te onderscheiden. Door de hun voorzwevende of hen bezielende ideën werden zij ondanks zich zelve te zeer van aanschouwing tot aanschouwing, van beeld tot beeld voortgedreven, dan dat zij in staat zouden geweest zijn die ideën met duidelijke bewustheid te ontwikkelen. Wanneer wij doordringen tot de gedachten, die, ontwikkeld aan hunne beelden, ten grondslag liggen, en deze in helderder licht pogen te plaatsen, zien wij menig denkbeeld doorschemeren, dat, terwijl het door hunne tijdgenooten niet verstaan werd, eerst in veel latere eeuwen door eene uit het geloof herborene wetenschap weder opgenomen en vollediger ontwikkeld is. De aanschouwing, den loop der eeuwen vooruitsnellende, nam hier op onmiddellijke wijze waar, wat de mensch zich langs den weg der redenering eerst na vele afwijkingen ter regter- en ter linkerzijde zou kunnen eigen maken."

De voornaamste kwestiën, waarop de beschouwingen der Gnostieken zich rigtten, hadden betrekking op den oorsprong der schepping, zooals: Hoe het eindige uit het oneindige kon ontstaan? Hoe de schepping een begin kon hebben gehad? en meer bijzonder: Hoe een zuiver geestelijk Wezen eene stoffelijke wereld kon voortbrengen, en een volmaakt Wezen eene wereld, die zich kenmerkt door vele onvolmaaktheden? Van waar zijn de vernielende krachten der natuur ontstaan? Wat is de oorsprong van het zedelijke kwaad? Dat waren eenige van de meest belangrijke en ingewikkelde dier problemas, die de Gnostieken wilden oplossen, en voor de voldoende oplossing waarvan al hunne theoriën en hypothesen voornamelijk gevormd werden.

Daarom ligt bij de meeste Gnostische stelsels het denkbeeld ten grondslag van twee verschillende en tegenstrijdige werelden, de eene het rijk des lichts, de andere dat der duisternis; de eene het rijk der zuiverheid, de andere dat der zonde; de eene het rijk des geluks, de andere dat der ellende; de eene het rijk der onsterfelijkheid, de andere dat der sterfelijkheid. In deze dualiteit van werelden, zoo verschillend, zoo regt tegenover elkander in hare natuur, schijnt het onmogelijk een punt van overeenkomst te vinden, zoodat hare schepping door een Hoogste, Volmaakt Wezen verklaard kan worden. Om over deze schijnbaar onoverkomelijke kloof te geraken, werd de leer der EMANATIËN (zie ald.) aan de Neo-Platonisten ontleend. Men veronderstelde, dat deze emanatiën van het Goddelijke wezen eene reeks uitmaakten, die hoe langer hoe minder volmaakt werd, naarmate zij zich van de bron verwijderde. De eerste emanatiën kwamen in zuiverheid en volmaaktheid het Goddelijke wezen, waaruit zij onmiddellijk ontsprongen, het meest nabij, en gaven aldus oorsprong aan de hoogere wereld. Op een meer verwijderd punt der reeks werd de vermindering der volmaaktheid hoe langer hoe duidelijker, en gaf zij aldus de geboorte aan de mindere wereld. Deze hypothese was gegrond op de veronderstelling, dat uit de eerste schakel in den ketting de onvolmaaktheid zich begon te ontwikkelen, en langzamerhand toenam, totdat eindelijk de onvolmaaktheid als het ware de regel, en de volmaaktheid de uitzondering werd. Maar het is duidelijk, dat volgens deze theorie er één schakel in den ketting moet geweest zijn, waarin de volmaaktheid en de onvolmaaktheid in evenwigt waren, en geene van beiden het overwigt had. Op dit punt wordt de DEMIURGOS (zie ald.) der Gnostieken ingevoerd, die de laatste emanatie is van het Pleroma, en de eerste persoon der mindere wereld. Eene theorie van dezen aard was eene beleediging van de schepping, die volgens haar niet door het Hoogste Wezen was geschied, maar door een minder wezen, dat door zijne natuur was zamengesteld uit volmaaktheid en onvolmaaktheid in gelijke deelen of verhoudingen.

De oorspronkelijke bron des bestaans was volgens de voornaamste Gnostische stelsels de Bythos, die gelijk de Brahm van het Hindoeïsmus een ondeelbaar, onbegrijpelijk wezen was, eene volmaakte en onverstoorbare rust genoot, en van wien alle emanatiën uitgingen. Dit Opperwezen en de emanatiën, die de hoogere wereld uitmaakten, vormden te zamen het

Pleroma of de volheid der wezens, die ÆONEN (zie ald.) genoemd worden. Deze Æonen verschilden in de verschillende Gnostische stelsels in aantal; die der BASILIDIANEN (zie ald.) stegen zelfs tot drie honderd vijf en zestig.

Het Gnosticismus bevat in al zijne phasen het beginsel van een val, die zich niet alleen tot den mensch uitstrekt, maar tot de mindere wereld, die als het voortbrengsel van den *Demiurgos* noodzakelijk ook ontstaan is. Deze val is in eenige stelsels innig verbonden met de *Hyle* of stof, die in haar wezen als bedorven werd beschouwd. Dit Platonische denkbeeld kenmerkt de Alexandrijnsche als onderscheiden van de Syrische Gnosis. De vermenging van stof en geest, de opsluiting van zielen in stoffelijke ligchamen werd door deze klasse van Gnostieken beschouwd als voldoende rekenschap te geven voor het verschijnen van het zedelijke kwaad in de wereld. De Gnostische secten, die in Syrië ontstonden, namen echter eene andere theorie aan, en namen daarin het Dualismus of het stelsel van Zoroaster op. Deze theorie onderstelde, dat er twee oorspronkelijke rijken waren, het eene het rijk van het booze, het andere dat van het goede, die elkander langzamerhand overweldigden, en daardoor aanleiding gaven tot eene vermenging van de twee strijdige elementen van goed en kwaad. Zoo poogden de Alexandrijnsche Gnostieken tot eene oplossing te komen van de moeijelijke kwestie over den oorsprong van het zedelijke kwaad door eene *Monoïstische* hypothese; terwijl de Syrische Gnostieken evenzeer vertrouwden eene oplossing gevonden te hebben in de uitvinding eener Dualistische hypothese.

Innig verbonden met de verklaring, die de Gnostieken van den val gaven, was hunne verklaring van de verlossing des menschen. Het werk van den Demiurgos was, zooals wij gezien hebben, kwaad voort te brengen, en daarom was het niet mogelijk, dat hij ook de bewerker van het goede kon zijn. Het was noodig, dat een der hoogere wezens of Æonen van de hoogere naar de mindere wereld zoude afdalen, ten einde den mensch te leeren, hoe hij zijn weg terug zou vinden naar den boezem van het *Pleroma*. Deze Æon is Christus, de open vijand van den Demiurgos, en de vernietiger zijner schepping. In de meeste stelsels nam de Goddelijke emanatie of Æon, die de Christus werd, niet een wezenlijk, maar slechts een schijnbaar ligchaam aan, daar het in hun oog onmogelijk was, dat een zuivere Æon een ligchaam aannam, dat, daar het zamengesteld was uit Hyle of stof, noodzakelijk onzuiver was. En zoo voort redenerende, beweerden zij, dat de God of Jehovah der Joden de Demiurgos was, en dat de wet, die hij in het Oude Testament verkondigde, minder en onvolmaakt was, terwijl daarentegen de wet, die Christus in het Nieuwe Testament leerde, de uitdrukking was van den geest van den *Bythos* of Onbekenden Vader. Vóór de komst van Christus waren de menschen onder den Demiurgos der Joden, eene mindere godheid, maar sedert dien tijd zijn de menschen onder den Grooten God geweest, die heilig, regtvaardig en goed is. Valentinus leerde aan zijne volgelingen, dat de menschen in drie klassen verdeeld konden worden: 1. De *Hylische* of die, welke onder de magt der stof waren als hun leidend beginsel. Deze klasse wordt vertegenwoordigd door de Heidenen. 2. De *Psychische* of die, welke alleen aan den Demiurgos onderworpen zijn. Deze klasse wordt vertegenwoordigd door de Joden. 3. De *Pneumatische* of Geestelijke of die, welke in het Pleroma zoeken terug te keeren. Deze wordt geopenbaard in de ware Christenen. Zoo leeren wij, volgens dit Gnostische stelsel, dat de groote begeerte des menschen altijd moet zijn, om zich uit de Hylische of Psychische tot de klasse der Geestelijken te verheffen, die alleen geluk zullen vinden in den boezem van het Pleroma.

Dit is eene korte beschouwing van het Gnosticismus in zijne algemeene grondbeginselen, zooals het zich in de Christelijke kerk in de tweede en het eerste gedeelte der derde eeuw ontwikkelde. De invloed van dit zamengestelde wijsgeerig-godsdienstige stelsel wordt door Neander aldus geschetst: — „Die verschillende beschouwing was zoo wel voor de bespiegeling als voor de praktijk en het leven van het grootste gewigt. De eerstgenoemde Gnostieken, die in den Demiurgos een dienaar en vertegenwoordiger van den hoogsten God erkenden, naar wiens ideën hij de orde der dingen hier beneden geformeerd had, en de ontwikkeling van het Godsrijk in de wereld leidde, konden, zonder aan hunne beginselen ontrouw te worden, de openbaring van het Goddelijke in natuur en geschiedenis opsporen, en behoefden geenszins met een onchristelijken haat tegen de wereld bevangen te zijn. Zij konden toegeven, dat het Goddelijke zich ook hier beneden openbaren, en al het aardsche verheerlijken kon. Zij konden daarom met betrekking tot de *ascetica* zeer gematigd zijn, gelijk wij dan ook bij vele hunner opmerken, hoewel zij bij hunne beschouwing van de stof gevaar liepen tot de voor alle zedelijkheid zoo noodlottige dwaling vervoerd te worden, dat het kwade alleen uit de zinnelijkheid is af te leiden, en hunne overdreven waar-

dering der bespiegelende *gnosis* maar al te ligt den geest van werkzame liefde in hen onderdrukken kon. Daarentegen moesten de andere Gnostieken, die den wereldschepper tot een wezen maakten, dat den hoogsten God en de orde der dingen, door Hem vastgesteld, vijandig was, door hun stelsel schier onwillekeurig tot eene dweepzieke, sombere, met den geest des Christendoms strijdige verachting van de wereld gedreven worden. Deze openbaarde zich bij hen op tweeërlei wijze. Bij menschen van edeler en ernstiger inborst bragt zij eene overdreven, streng ascetische leefwijze voort, eene angstige vrees voor iedere aanraking met de wereld, waarop de Christus toch volgens Zijne roeping veredelend werken moet, en kon de zedelijkheid mitsdien niets anders worden dan een nalaten van het kwade, een zich onthouden van de besmetting der wereld, een bloote weg tot reiniging, om tot het hoogste, de bespiegeling, te komen. Maar diezelfde overdreven verachting van de wereld kon ook, ging ze met hoogmoed en overmoed gepaard, tot woeste geestdrijverij en drieste verloochening van alle zedelijkheid leiden. Gingen deze Gnostieken eenmaal van de grondstelling uit: deze geheele wereld is het werk van een beperkt, Gode vijandig wezen, en voor geene openbaring van het Goddelijke vatbaar; wij geestelijke, tot eene veel hoogere orde der dingen behoorende wezens, worden in haar gevangen gehouden; zoo lag het besluit voor de hand: derhalve is voor den inwendigen mensch al het uitwendige volstrekt onverschillig, niets hoogers kan daardoor uitgedrukt worden, en vrij mag de uitwendige mensch aan de involging zijner lusten zich overgeven, zoo slechts de inwendige daardoor niet in de rust zijner bespiegeling wordt gestoord. Juist daardoor moeten wij aan deze armzalige, vijandige wereld onze minachting en onzen moed toonen, dat wij door niets in haar ons laten aftrekken of besmetten. Den zinnelijken lust moeten wij dooden, door er aan toe te geven, en daarbij de ongestoorde kalmte van geest bewaren. „Door het genot moeten wij den trek er naar bestrijden," zeiden deze sterke geesten, „want het is niet groot van het genot zich te onthouden, als men het niet gesmaakt heeft; maar groot is het zich te midden van het genot niet door het genot te laten overwinnen." Wel moeten wij hier voorzigtig zijn, en ons wachten om alles, wat de tegenstanders der Gnostieken hun vaak uit misverstand of door hatelijke gevolgtrekkingen te last leggen, terstond voor goede munt aan te nemen; maar toch laat zoowel het karakteristieke dezer uitdrukkingen, als de eenstemmige getuigenis van Irenæus, Epiphanius en vooral van de meer onpartijdige en naauwkeurig onderzoekende Alexandrijners geen twijfel over, of zij hebben dergelijke grondstellingen niet alleen uitgesproken, maar ook in beoefening gebragt. Zelfs wordt dit bevestigd door de vijanden des Christendoms, b. v. den Nieuw-Platonischen wijsgeer Porphyrius, die, als eene spreuk der Gnostieken, het gezegde aanhaalt: „Alleen een klein, stilstaand water wordt verontreinigd, wanneer er iets vuils in geworpen wordt, niet de Oceaan, die alles in zich opneemt, omdat hij zijne grootte kent. Zoo worden ook de kleine menschen overwonnen door de spijzen, maar wie een oceaan van magt is, neemt alles in zich op, en blijft rein." Trouwens voorbeelden van eene dergelijke alle zedelijkheid honende en vernietigende denkwijze als het gevolg eener bespiegelende of *mystieke* wijsbegeerte of eener alle stellige waarheid ontkennende *subjectieve* willekeur vinden wij niet alleen bij vele Christen-secten van vroegeren en lateren tijd, maar ook bij die der Hindoes, zelfs onder de ruwe bewoners der Australische eilanden. En in het algemeen werden immers de toenmalige dagen gekenmerkt door een valsch en willekeurig streven naar slaking van alle boeijen des geestes, naar verbreking van alle banden, die tot hiertoe de wereld zamenhielden, van de heiligste zoowel als de onheiligste, dat maar al te ligt tot het trachten naar eene bevrijding des geestes van geheel anderen aard, dan het Christendom bedoelde, voeren kon."

De bijzondere leerstellingen van de verschillende Gnostische secten hadden natuurlijk eene groote uitwerking op hunne inzigten aangaande de Christelijke eeredienst en inzettingen. Eenige dezer geloofden, dat de zaligheid alleen op de kennis berustte, en dat de mensch, die kennis bezat, niets meer noodig had. Daarom geloofden zij, dat de doop en het avondmaal geheel noodeloos waren. Anderen wederom, b. v. de Marcosianen, beweerden, dat er een tweevoudige doop was, waarvan de eerste of *psychische* in den naam van Jezus den Messias van de psychische naturen werd toegediend, waardoor gelooviгen de vergeving der zonde verwierven, en de hoop op een eeuwig leven in het mindere rijk van den Demiurgos, en de tweede of *pneumatische* toegediend werd in den naam van den Christus uit den hemel, vereenigd met Jezus, waardoor de geestelijke natuur zelfbewustzijn en volmaaktheid verkreeg, en met het Pleroma in gemeenschap trad. Als deze twee soorten van doop toegediend werden, werden er twee verschillende formulieren van wijding gebezigd, en bij den pneumatischen doop werd de

persoon, die de plegtigheid onderging, niet met olie, maar met een kostelijken balsem gezalfd. De Marcosianen hadden ook eene bijzondere plegtigheid; zij zalfden de dooden met dezen balsem vermengd met water, en spraken daarbij een gebed uit.

De bijzondere leerstellingen en gebruiken der verschillende secten van Gnostieken worden onder hare afzonderlijke hoofden gevonden, daar elke secte een eigen naam draagt.

GOD, de naam van het Opperwezen. Het overeenkomstige woord in het Latijn is *Deus*, in het Grieksch *Theos*, in het Hebreeuwsch *Elohim*. Zij, die het bestaan van zulk een wezen ontkennen, worden ATHEÏSTEN (zie ald.) genoemd.

De eerste kwestie aangaande God is die, welke het feit van Zijn bestaan betreft — een feit dat schrijvers over het onderwerp getracht hebben te bewijzen door twee verschillende wijzen van redenering, de eene, die *a priori*, de andere, die *a posteriori* wordt genoemd, de eene die moet bewijzen, dat God *moet zijn*, en de andere, dat Hij *is*. Het bewijzen van het noodzakelijk bestaan van het Goddelijke Wezen ligt streng genomen binnen het gebied van den abstracten redeneerder, terwijl het bewijs, dat uit het ontwerp tot den ontwerper, uit de werken tot den werkman besluit, tot het gebied van den verklaarder der natuurlijke theologie behoort.

Het bewijs te leveren voor het noodzakelijk bestaan van God is door vele schrijvers van groote bekwaamheid beproefd. De Engelsche wijsgeer Locke zegt dienaangaande het volgende: „De mensch weet, dat hij zelf bestaat. Hij weet ook, dat niets geen wezen kan voortbrengen, en iets moet daarom eeuwig zijn. Dat eeuwige wezen moet allermagtigst zijn. En alwetend. En daarom God."

Het is belangwekkend om de verschillende gedaanten na te gaan, die het *a priori* bewijs voor het bestaan van een God aanneemt, in zoo verre het een gegeven betreft, waarvan het, als algemeen voor waar erkend, uitgaat. Dit gegeven is steeds het eene of andere voorkomen van het denkbeeld van oneindigheid. Van dit grondenkbeeld uitgaande, hebben eenige der bekwaamste schrijvers van den tijd der Scholastieken getracht het bestaan van een God te bewijzen. Anselmus van Canterbury b. v. redeneert aldus: „De dwaas zegt in zijn hart: Er is geen God (Ps. XIV: 1), en hij toont zich daardoor een dwaas, omdat hij iets beweert, dat in zich zelf tegenstrijdig is. Hij heeft het denkbeeld van God *in* zich, maar ontkent de werkelijkheid er van. Maar indien God in de gedachte bestaat, moet Hij ook in de werkelijkheid bestaan. Anders zou de werkelijke God, wiens bestaan wij kunnen begrijpen, meerder zijn dan die, welke alleen in de verbeelding bestaat, en zou Hij bij gevolg meerder zijn dan het hoogst denkbare voorwerp, hetgeen ongerijmd is. Daaruit volgt, dat datgene, boven hetwelk men niet kan begrijpen, dat iets bestaat, werkelijk bestaat."

In dezelfde categorie kan het bewijs van Descartes gerangschikt worden, dat uit het begrip van Zijn bestaan het feit van Zijn bestaan afleidt. De wijsgeer zelf geeft het aldus op:

Stelling: — „Het bestaan van God is alleen bekend door de beschouwing van Zijne natuur."

Bewijs: — „Te zeggen, dat een attribuut begrepen is in de natuur of in het begrip van iets, is hetzelfde als te zeggen, dat dit attribuut daarvan waar is, en dat men zeggen kan, dat het er in is."

„Maar noodzakelijk bestaan is vervat in de natuur of in het begrip van God."

„Daarom mag men met waarheid zeggen, dat noodzakelijk bestaan in God is, of dat God bestaat."

Hetzelfde bewijs verklaart Descartes nog verder door een voorbeeld: „Even als, omdat b. v. de gelijkheid van de drie hoeken aan twee regte hoeken noodzakelijk begrepen is in het denkbeeld van een driehoek, de ziel vast overtuigd is, dat de drie hoeken van een driehoek gelijk twee regte zijn, zoo moet zij, omdat zij ziet, dat noodzakelijk en eeuwig bestaan vervat is in het denkbeeld, dat zij van een volmaakt Wezen heeft, natuurlijk ook besluiten, dat dit volmaakte Wezen bestaat." Kant, dit voorbeeld opnemende, legt de valsche redenering van het Cartesiaansche bewijs aldus bloot: — „Indien ik het predicaat in een gelijk oordeel ter zijde zet, en het onderwerp behoud, dat wil zeggen, de gelijkheid van de drie hoeken aan twee regte ter zijde zet, en toch den driehoek behoud, of noodzakelijk bestaan ter zijde zet, en slechts het denkbeeld van een volmaakt Wezen behoud, dan ontstaat er eene tegenstrijdigheid. Maar indien ik het subject met het predicaat vernietig, dan ontstaat er geene tegenstrijdigheid, want er is niet meer iets, dat tegengesproken zou kunnen worden. Een driehoek aan te nemen, en toch de drie hoeken daarvan ter zijde te zetten, is met zich zelf in strijd; maar den driehoek en tevens de drie hoeken ter zijde te zetten, is geene tegenstrijdigheid. Het is juist hetzelfde met de opvatting van een volstrekt noodzakelijk wezen. Indien gij het bestaan daarvan ter zijde zet, zet gij de zaak zelve ter zijde, met al hare predicaten, in welk geval er geene tegenstrijdigheid kan zijn."

Het bewijs *a priori*, zooals het door de Scholastieken

wordt geleverd, bevattte maar al te dikwijls eene verkeerde redenering in een cirkel. Tot voorbeeld mogen wij het bewijs aanhalen, zooals het gegeven wordt door Wesselius, die in het vaarwater van Anselmus volgde. „Het niet-bestaan van God zou in zich sluiten, dat iets niet bestond, hetgeen noodzakelijk moet bestaan." Dezelfde tegenwerping kan met juistheid aangevoerd worden tegen hetzelfde bewijs, zooals het door Descartes wordt geleverd, dat juist in het denkbeeld van God zulke dingen vervat zijn, als noodzakelijk Zijn bestaan aanduiden; en daar van alle kanten toegestemd wordt, dat te bestaan tot het denkbeeld van God behoort, zoo mogen wij met evenveel waarheid zeggen, dat God bestaat, als dat al de hoeken van een driehoek gelijk aan twee regte zijn. De geheele kracht van dit bewijs rust duidelijk op de aanneming, dat het sterkste bewijs, dat wij kunnen hebben voor het bestaan van iets, eene heldere en duidelijke gewaarwording daarvan in ons gemoed is. Maar de atheïst wil nooit voor een oogenblik aannemen, dat ons bewustzijn van een God een zeker en onwederlegbaar bewijs is voor het bestaan van een God. Wij moeten in het bewijs uitgaan van eene erkende oorspronkelijke aanschouwing of eerste element van menschelijk bewustzijn, en zulk een aanschouwing wordt gevonden in de tweevoudige begrippen van ruimte of uitgebreidheid en tijd of duur.

Een ander bewijs voor het bestaan van God kan in het kort aldus opgegeven worden. Iets bestaat er nu, en daarom moet er iets van alle eeuwigheid hebben bestaan. De waarheid van deze stelling is onbetwistbaar, maar om haar betrekking te doen hebben op het bestaan van een God, zal het noodzakelijk zijn te bewijzen, dat dat iets, dat van alle eeuwigheid bestaan moet hebben, niets anders kan zijn dan God. De algemeene stelling wordt gereedelijk erkend door atheïsten van oudere en nieuwere tijden, en voor het onbepaalde woord *iets* hebben zij het heelal in de plaats gesteld, bewerende, dat het eeuwig is. Maar dat de stof of het heelal niet eeuwig is, zou op tal van wijzen bewezen kunnen worden. Indien het van eeuwigheid heeft bestaan, moet het bestaan hebben, zooals het is, daar er, volgens de hypothese der atheïsten, geene reden is om eene verandering teweeg te brengen, en eene verandering onbestaanbaar is met het denkbeeld van een bestaan. Daaruit zien wij, dat de stof dat wezen niet kan zijn, dat van eeuwigheid heeft bestaan. Indien zij van eeuwigheid bestond, bestaat zij door de noodzakelijkheid der natuur. Maar het is eene duidelijke tegenstrijdigheid om te veronderstellen, dat datgene, dat noodwendig bestaat, niet bestaat; en toch gevoelen wij allen, dat er geene tegenstrijdigheid is in het niet-bestaan der stof te onderstellen, want wij kunnen allen begrijpen, dat zij vernietigd is. Het is eene tegenstrijdigheid om te veronderstellen, dat datgene, hetwelk noodwendig bestaat, in een anderen toestand of vorm bestaat. Maar wij kunnen begrijpen, dat de stof in beweging of in rust is, en bevindende, dat eenige deelen er van in den eenen en eenige in den anderen toestand zijn, besluiten wij daaruit, dat haar bestaan niet noodzakelijk, maar toevallig is. Wij kunnen begrijpen, dat zij anders gewijzigd is, dat haar eenige harer eigenschappen ontbreken, en dat zij andere bezit, die haar niet toebehooren; dat de vorm van het heelal anders is, en dat er in ons stelsel meer of minder planeten zijn, en deze van meer of minder wachters vergezeld zijn. Maar als het heelal door zich zelf bestaat, moet het altijd geweest zijn, gelijk het nu is. De zon moet altijd het middelpunt geweest zijn van dit stelsel, en de planeten moeten hare loopbanen altijd rondom haar beschreven hebben. Er moeten eeuwige omwentelingen geweest zijn van Saturnus, van de Aarde en Mercurius. Daar nu deze omwentelingen verrigt worden in verschillende tijden, en wegens de veronderstelling harer eeuwigheid, allen eindeloos in getal zijn, volgt daaruit, dat wij oneindigheden hebben, die als oneindigheden gelijk moeten zijn, maar ongelijk zijn, omdat zij zijn zamengesteld uit omwentelingen in ongelijke tijden verrigt. Dit is echter onmogelijk, en de hypothese, waarvan het is afgeleid, is ongerijmd.

Het bewijs *a posteriori* voor het bestaan van een God is gegrond op het erkende beginsel, dat waar een ontwerp zigtbaar is, een ontwerper geweest moet zijn. Nu is het gemakkelijk om aan te toonen, dat de wereld rondom ons overvloeit van bewijzen van een verstandig ontwerp. Hetzij wij letten op den schoonen en zamengestelden bouw van het menschelijk ligchaam, of op de wetten, die de handelingen van den menschelijken geest regelen; hetzij wij de wereld der levende of levenlooze stof beschouwen, alles verkondigt het bestaan eener Eerste Oorzaak, die verstand en wijsheid bezit. In de eerste geschiedenis van den menschelijken geest was de overgang van de onbegrijpelijke wonderen der natuur tot de werkingen van een hooger verstand snel. De geheele natuur was vergeestelijkt; niet alleen geloofde men, dat er eene ziel in den mensch was, maar ook in de planten, de dieren, de elementen, ja zelfs in de wereld zelve, zoodat zelfs het abstracte idealismus van Fichté en Schelling met al zijne lange en geheimzinnige pogingen tot nagenoeg dezelfde uit-

komsten geraakt als de eerste inspanningen der menschelijke rede, inspanningen, die de natuurlijke verheffingen waren van den mensch tot dat verheven Wezen, in de kennis waarvan al zijne toekomstige kennis slechts hare volmaking en haar einde vinden kon.

Ten einde zoo mogelijk de leer der Eerste Oorzaken af te keuren, beproefde Hume om vooraf eene kwestie op te werpen over de juistheid van zulk eene wijze van redenering. In zijn oog kunnen wij alleen van het ontwerp uitgaan, wanneer wij vooraf iets weten van den vermeenden ontwerper, en wat de aard van het werk is, dat wij uit zijne handen moeten verwachten. Zoo mogen wij, door hetgeen wij vernomen hebben van de bekwaamheden van den geest, veilig van de natuur van het werk uitgaan in onze redenering over de magt en bekwaamheid van den werkman. Maar het heelal, beweert Hume, is eene zoo geheel op zich zelve staande zaak, dat wij daaruit geene gezonde gevolgtrekking maken kunnen aangaande de wijsheid en de bekwaamheid van den grooten Schepper. In deze wijze van redenering is eene blijkbare onjuistheid. Zij gaat uit van de aanneming, dat het bewijs uit het ontwerp veel meer bevat, dan het in werkelijkheid doet. Wij erkennen, dat het door de beperkte uitgebreidheid van onze geestelijke zamenstelling onmogelijk voor ons is om een juist begrip te vormen van oneindig verstand, maar wij kunnen in allen gevalle zoo verre gaan, dat wij de sporen van verstand erkennen, wanneer zij zich vertoonen. Dit erkent Hume gereedelijk aangaande de werken der menschen, maar hij gelooft, dat het alleen staande van het heelal alle afleiding daarvan uitsluit. In vele gevallen is echter het alleen staande van het heelal van geen aanbelang; het heeft één ding met alle andere voorwerpen gemeen, namelijk, dat het kenteekenen draagt van een uitwerksel te zijn, en daarom moeten wij het volgens een oorspronkelijk beginsel onzer gesteldheid aan eene oorzaak toeschrijven. Hoewel wij niet genoeg mogen weten om te verklaren, wat *het* ontwerp is, daar er geen ander uitwerksel van dien aard is, weten wij in allen gevalle genoeg om sporen te erkennen van een ontwerp, en van daar besluiten wij tot een ontwerper. Zulke sporen nu zijn talloos en eindeloos afwisselend. Zij vertoonen zich in den bouw van het geheel en in den bouw van zijne bijzondere deelen. En indien een enkel bewijs van een ontwerp in een menschelijk werk wijsheid en bekwaamheid in den werkman aantoont, mogen wij dan niet uit de tallooze bewijzen van een ontwerp, die het heelal aanbiedt, besluiten, dat het Wezen, dat het maakte, verwonderlijk in de opvatting en uitmuntend in de uitvoering is.

Behalve de bewijzen voor het bestaan van een God, die wij nu hebben opgegeven, zijn er verscheidene andere van een ondergeschikten aard. Zoo mogen wij het bestaan van zulk een Wezen afleiden van het geloof aan Zijn bestaan, dat in alle eeuwen en bij alle natiën geheerscht heeft, uit de orde en de regelmatigheid, die in de werkingen der natuur heerschen, en den weldadigen invloed, die voortkomt uit de zedelijke schikkingen des heelals; en ten laatste mogen wij het bestaan van een Opperwezen afleiden uit het bestaan van wonderen en van de profetie, die beiden getuigen van het bestaan van een Wezen van almagt en alwetendheid, dat de Hoogste Bestuurder en Heer des heelals is.

Van de wezenlijke natuur van God kunnen wij, om juist te spreken, niets weten, en geen gepast begrip vormen. Maar hoewel wij het wezen van God niet kunnen begrijpen, of zelfs niet weten, kunnen wij de hoedanigheden begrijpen van dat wezen, dat Hij bezit. Hij is een Geest, een onzigtbaar wezen, dat begrijpt en wil, maar zonder stoffelijke substantie of ligchaamsdeelen. Zeer weinig wordt er echter in de Schrift gezegd van de wijze van het Goddelijk bestaan, en het berigt, dat over dat onderwerp wordt medegedeeld, is van een enkel ontkennenden aard, want terwijl Jezus Christus God beschrijft als een geest, verklaart Hij dat woord op deze wijze: „Een geest heeft geen vleesch en beenen, gelijk gij ziet, dat ik heb." God wordt aan ons in Zijn geopenbaard woord voornamelijk bekend gemaakt door Zijne attributen of volmaaktheden, die nooit moeten beschouwd worden als iets afgescheiden van Zijn wezen, of gedacht moeten worden als afgescheiden van elkander te bestaan. De Goddelijke attributen worden somtijds verdeeld in mededeelbare en onmededeelbare volmaaktheden; de eersten zijn die, welke eenigermate door Zijne schepselen bezeten kunnen worden, zooals wijsheid, magt, heiligheid, regtvaardigheid, goedheid en waarheid; de laatsten zijn die, welke aan God alleen behooren, zooals oneindigheid, eeuwigheid en onveranderlijkheid. Op andere tijden worden de Goddelijke attributen verdeeld in natuurlijke en zedelijke; de eersten sluiten in Zijne grootheid, magt, wijsheid, geestelijkheid, oneindigheid, eeuwigheid en onveranderlijkheid, en zijn die, welke uitsluitend tot de natuur van God behooren, en Zijn onbegrijpelijk wezen uitmaken, en de laatsten bevatten Zijne heiligheid, regtvaardigheid, goedheid en waarheid, die te zamen de wet Zijner natuur uitmaken, volgens welke Hij onveranderlijk handelt en

alle dingen bestuurt, en die in Hem een karakter vertoonen, dat onze hoogste liefde en navolging eischt.

Te weten, dat God bestaat, en te weten, voor zoo verre wij in staat zijn te weten, wat Hij is, maakt de hoogste aller kundigheden uit, die het ernstige onderzoek van elk verstandig wezen in het heelal verdienen.

GODSLASTERING, het vloeken van God, of het ligtvaardig spreken over Hem en Zijne eigenschappen. Het was eene groote misdaad onder de oude Hebreën, die volgens de wet van Mozes met steenigen gestraft werd, Lev. XXIV : 16 : „En wie den naam des Heeren gelasterd zal hebben, zal zekerlijk gedood worden; de gansche vergadering zal hem zekerlijk steenigen; alzoo zal de vreemdeling zijn, gelijk de inboorling, als hij den naam zal gelasterd hebben, hij zal gedood worden." De misdadiger in dit geval werd voor het Sanhedrin verhoord, en van schuld overtuigd zijnde, werd hij plegtig veroordeeld om te sterven. Daarop werd hij buiten het kamp gebragt om ter dood gebragt te worden. Elke getuige legde zijne hand op het hoofd des godslasteraars, hetgeen waarschijnlijk moest aanduiden, dat zij zich onthieven van alle aandeel aan zijne misdaad, en zeide: „Uw bloed zij op uw eigen hoofd, hetgeen gij over u hebt gebragt door uwe eigene schuld." Als de getuigen hunne handen weggenomen hadden, werd de godslasteraar door de geheele vergadering gesteenigd, terwijl de getuigen de eerste steenen wierpen.

In de eerste Christelijke kerk werden de grootste kerkelijke straffen op de godslastering toegepast. Deze zonde was in drie soorten onderscheiden. De eerste dezer was de godslastering van afvalligen, die door de Heidensche vervolgers verpligt werden om Christus niet alleen te loochenen, maar te vloeken. Plinius, een verhaal gevende aan den keizer Trajanus van eenige Christenen, die afvielen tijdens de vervolging, welke er in zijn tijd woedde, zegt: „Zij baden allen het beeld des keizers aan en de beelden der goden, en vloekten ook Christus." De voorslag om Christus te lasteren schijnt de gewone wijze geweest te zijn, waarop de vervolgers der eerste Christenen van deze eischten, dat zij aan de wereld zouden bekend maken, dat zij hunne godsdienst afzwoeren.

De tweede soort van godslastering, die in de eerste tijden met de zwaarste kerkelijke straffen bezocht werd, was die van hen, die eene belijdenis van het Christendom aflegden, maar toch door goddelooze leerstellingen of schandelijke gesprekken lasterende woorden uitspraken tegen God, die Zijne Majesteit en Zijne eer te kort deden. In dezen zin werden verschillende soorten van ketters, zooals b. v. de Arianen en de Nestorianen, van godslastering beschuldigd. Chrysostomus rangschikt godslasteraars en hoereerders te zamen als personen, die aan de tafel des Heeren niet mogten aanzitten. Maar niet alleen openc en erkende ketterij, die God of Christus onteerde, zelfs het haastige uiten van godslasterende uitdrukkingen berokkende iemand de straf der kerk. De burgerlijke wet nam ook kennis van godslastering als eene schandelijke misdaad. In het Wetboek van Justinianus was het eene hoofdmisdaad, die met den dood gestraft moest worden.

GOEDE VRIJDAG, de vrijdag in de Lijdensweek, die waarschijnlijk bij uitstek Goede Vrijdag werd genoemd, omdat men geloofde, dat onze Verlosser op dien dag voor Zijn volk alle goede dingen had verkregen door Zijn verzoenenden dood aan het kruis. Deze dag werd in de oude Christelijke kerk als een strenge vastendag gevierd. De gewone toejuichingen en doxologiën werden weggelaten, en slechts muzijk van de klagendste soort was gecorloofd. Op dezen dag werd er geene klok voor de godsdienstoefening geklept. Niemand boog de knie bij het gebed, omdat de Joden door deze plegtigheid Jezus smaadden, gelijk ons in Matth. XXVII : 29 wordt berigt. De kus der liefde werd ook niet op dezen dag gegeven, omdat Judas den Heer met een kus verried. De elementen voor het avondmaal werden op den Goeden Vrijdag niet gewijd; de altaren werden van hunne sieraden ontdaan, en het Evangelie van Johannes werd gelezen, omdat hij een getrouw en waar getuige was van het lijden onzes Heeren. Op Goeden Vrijdag heeft in de Roomsche kerk de plegtigheid plaats van het ontsluijeren en aanbidden van het kruis.

Wat de plegtigheid van de aanbidding van het kruis volgt, zooals zij plaats heeft in de kapel van Sixtus te Rome, wordt door een ooggetuige aldus beschreven: „Toen de aanbidding geëindigd was, vertrok de processie naar de Paulinische kapel, ten einde de hostie over te brengen uit het graf, waarin zij den vorigen dag was nedergelegd.

„Bij de aankomst in de Paulinische kapel knielde de paus en bad, en de dienstdoende kardinaal gaf den sleutel van het graf aan den sakristijn, die de deur ontsloot, en de doos, die de hostie bevatte, er uit nam. Toen nam hij er de hostie uit, plaatste die in het vroeger gemelde vat, en bood dat den kardinaal aan, die het den paus aanbood, welke het met een hoek van zijn mantel bedekte, en met de processie vertrok, om het terug te brengen naar de kapel van Sixtus.

Het koor zong gedurende de processie den lofzang: „*Vexilla Regis prodeunt,*" „*De banieren des konings gaan vooruit,*" en bij het binnenkomen van den paus in de kapel het vers: „*O crux, ave, spes unica,*" „*Wees gegroet, o kruis, onze eenige hoop.*"

„De paus bragt de hostie naar het altaar, waar hij ze aan den dienstdoenden kardinaal overgaf, die haar uit de kelk op eene patene of ouwelschoteltje legde. Wijn en water werden daarop in de kelk gedaan, en de dienstdoende kardinaal verrigtte het overige gedeelte van de dienst der mis, en gebruikte de hostie, die in het graf was nedergelegd. De mis werd bij deze gelegenheid, gelijk bij verscheidene andere gedurende de Heilige week, niet volkomen op de gewone wijze verrigt, daar verscheidene gebeden en zegeningen weggelaten werden; en bij het nemen van het sacrament legde de kardinaal een gedeelte van de hostie, die hij in drie deelen verdeelde, in de kelk met den wijn, en gebruikte hij beiden te zamen. Wat er van de twee andere deelen werd, weet ik niet.

„In den namiddag werden de Tenebræ en het Miserere weder opgezegd, waarna de paus en de kardinalen naar de St. Pieterskerk gingen om de drie groote reliquiën te aanbidden. De paus en de kardinalen knielden in het schip der kerk, en de reliquiën werden van een balkon boven het standbeeld van de heilige Veronica vertoond. De hoogte, waarop zij vertoond worden, is zoo groot, dat ik, hoewel ik herhaaldelijk tegenwoordig geweest ben, nooit iets meer kon onderscheiden, dan dat zij glinsterende vazen van kristal waren, gezet in goud of zilver, en glinsterende van edelsteenen. Men zegt, en de Roomsch-Catholieken gelooven het, dat zij de drie volgende schatten bevatten: — een stukje van het ware kruis, de helft der speer, waarmede de zijde van onzen Zaligmaker werd doorstoken, en het Volto Santo of heilige gelaat.

„De plegtigheid der vertooning en aanbidding dezer reliquiën duurde ongeveer een kwartier. De paus en de kardinalen schenen te bidden, terwijl zij knielden, maar het geheel werd in stilte verrigt. Zoodra elke kardinaal voldaan was, stond hij op, en verwijderde hij zich."

De Saksers waren gewoon Goeden Vrijdag Langen Vrijdag te noemen, waarschijnlijk om het lange vasten en de diensten, die op dien dag werden verrigt.

GOEDE ZONEN (De orde der), eene congregatie van monniken van de derde orde der Roomsche monniken van den H. Franciscus. Zij werd in 1615 gesticht te Armantières, eene kleine stad in Vlaanderen, door vijf vrome werklieden, die zich tot eene kleine broederschap vormden, te zamen leefden, en een zwart kleed, hun alleen eigen, droegen. In 1626 omhelsden zij den derden regel van St. Franciscus. De orde maakte langzamerhand vorderingen, en in 1670 bestond zij uit twee congregatiën, daar die van Rijssel bij die van Armantières werd gevoegd. Kort daarna werd er eene derde congregatie in de diocees van St. Omer gevestigd. Lodewijk XIV. gaf haar het bestuur over verschillende hospitalen. De orde bestond uit een aantal familiën, die allen een superior, een vicaris en drie raadslieden hadden. Zij namen eene gestrenge levenswijze in acht, en kastijdden zich driemaal in de week.

GOMARISTEN, een naam die in de zeventiende eeuw somtijds aan de Calvinisten (zie ald.) in de Nederlanden werd gegeven, naar Gomarus, een der aanzienlijkste Nederlandsche godgeleerden, die de Arminiaansche partij op de synode van Dordrecht bestreden.

GORGONEN, vrouwelijke monsters in de oude Heidensche mythologie. Homerus spreekt er slechts van eene, maar Hesiodus maakt melding van drie, wier namen waren Stheno, Euryala en Medusa. Vroegere overleveringen kennen haar eene woonplaats in den Westelijken Oceaan toe, maar latere geven haar eene woonplaats in Lybië.

GOSAÏNS of GOSWAMI, de priesters van Eklinga in Rajast'han. Zij dragen allen het kenmerkende teeken van het geloof van Shiva, dat eene halve maan is, op het voorhoofd. Hun haar is gevlochten, en vormt eene soort van tulband rondom het hoofd, dat dikwijls versierd is met een krans van den lotusboom. Gelijk de andere asceten mismaken zij zich het ligchaam met asch, en dragen zij kleederen van eene donkere oranjekleur. Zij begraven hunne dooden in eene zittende houding, en de grafhoopen, die boven hen worden opgerigt, zijn gewoonlijk kegelvormig. Het is niet ongewoon om Gosaïns, die eene gelofte hebben afgelegd van in den ongehuwden staat te blijven, wereldlijke beroepen te zien uitoefenen, zooals het koopmans- en krijgsmansberoep. De handeldrijvende Gosaïns behooren tot de rijkste kooplieden in Indië. Aangaande diegenen, die in het leger dienst nemen, zegt de kolonel Tod, dat zij iets hebben van het karakter van de Johannes-ridders van Jeruzalem. Zij leven in kloosters verspreid over het land, bezitten landerijen, en bedelen of dienen voor soldij, wanneer zij opgeroepen worden. Als soldaten om defensief te handelen, zijn zij zeer goed.

GOTHEN (Christendom onder de). De Gothen

maakten een groot gedeelte uit van de Germaansche natiën, en bezetten eene aanzienlijke landstreek, eerst aan de kust der Oost-, later aan die der Zwarte zee. Hunne godsdienst was van een streng Heidenschen aard; maar nadat zij met andere wilde stammen veelvuldige invallen gedaan hadden in het Romeinsche rijk, namen zij in den loop der derde eeuw langzamerhand het Christelijke geloof aan, welks belijders voor dezen tijd over het geheele rijk werden aangetroffen. Sozomenes in het bijzonder berigt ons, dat er onder de gevangenen, die door de Gothen na een inval in Thracië en Klein-Azië weggevoerd werden, Christenpriesters waren, wier heilig leven en hemelsche leer hunne barbaarsche meesters er toe bragt om de eeredienst hunner eigene goden vaarwel te zeggen, en zich tot kerken te vormen onder het bestuur der nieuwe herders, die onder hen gebragt waren. Er werd om nog meerdere leeraars gezonden, en door hunnen ijver maakte het Christendom snelle vorderingen onder stammen, die tot aan dien tijd zich gekenmerkt hadden door de meest barbaarsche en woeste zeden. Geen beter bewijs kan aangevoerd worden van den goeden uitslag, die den arbeid dezer Christen-leeraars vergezelde, dan het feit, dat onder hen, die de decreten van het concilie van Nicæa in 325 onderteekenden, de naam gevonden wordt van Theophilus, bisschop der Gothen.

Onder de afstammelingen van de Romeinsche gevangenen, aan welke onder God de Gothen hunne kennis van het Christendom verschuldigd waren, was de beroemde Ulphilas, die door zijne vertaling der Schriften in hunne moedertaal veel deed tot bevordering van het Christendom onder de Gothische stammen. Deze beroemde man, die een Cappadociër van geboorte was, rees tot de waardigheid van bisschop der Mœso-Gothen, en nam zitting als lid van het concilie van Constantinopel in 349. Men zegt, dat hij een Gothisch alphabet heeft uitgevonden, gelijk aan het Grieksche. Bezield door den geest, gelijk hij genoemd is met den naam van apostel der Gothen, wijdde hij zich aan het weldadige werk van de Schriften uit het Grieksch in de Gothische taal over te brengen. Het manuscript van dit werk bestaat nog onder den naam van den Codex Argenteüs (zie ald.). Er bestaat eenige twijfel aangaande den juisten tijd, waarop Ulphilas leefde en werkte. Het is echter waarschijnlijk, dat hij het ambt van bisschop onder de Gothen ten tijde van Constantijn bekleedde, en tot ongeveer het einde der regering van keizer Valens. In den loop van dat lange tijdperk geleidde hij bij verscheidene gelegenheden de belangrijkste onderhandelingen tusschen de Gothen en de Romeinsche keizers, en zoo weldadig waren zijne diensten als bemiddelaar tusschen de strijdende partijen, dat Philostorgius gewoon was hem den Mozes van zijn tijd te noemen. Gedurende langen tijd was Ulphilas getrouw aan de Nicænische leer aangaande den persoon van Christus, doch later schijnt hij overgehaald te zijn om Ariaansche inzigten aan te nemen.

De Gothen waren verdeeld in twee groote stammen of natiën, de West- of Visigothen en de Oost- of Ostrogothen, die dikwijls vijandig tegenover elkander stonden. Ulphilas behoorde tot de eersten, en toen hij nu het Christendom onder de mededingende stammen zocht te verbreiden, vertoonde zich een geest van heftigen tegenstand, en brak de vervolging met zooveel hevigheid uit, dat vele Christenen, zelfs die, welke Ariaansche meeningen aankleefden, als martelaren voor de zaak des Christendoms stierven. Door dit middel werd het evangelie wijd en zijd onder de Gothen verspreid.

Een van de ijverigsten bij het arbeiden voor de bekeering van de Gothische stammen was de groote Chrysostomus, die, terwijl hij patriarch van Constantinopel was, eene afzonderlijke kerk in die stad vestigde ten behoeve der Gothen. De bijbel werd daar gelezen in de Gothische vertaling, en redevoeringen gehouden door Gothische geestelijken in de taal van het land. Om de bekeering dezer barbaarsche stammen te bevorderen nam hij het wijze middel ter hand om zendelingen van het land te laten opvoeden, die, zooals hij zeer juist veronderstelde, beter dan andere zouden slagen in hun arbeid onder hun eigen volk. Aangaande dit onderwerp kunnen wij een belangwekkend voorval aanhalen door Neander verhaald: — „Eens, nadat hij omstreeks het jaar 398 of 399 in de hoofdkerk van Constantinopel, ongetwijfeld tot groote verbazing van de overbeschaafde, daar verzamelde Byzantijners, die met minachting op de Gothen als Barbaren nederzagen, de godsdienst door Gothische geestelijken in de Gothische taal had laten bedienen, den bijbel voorlezen en prediken, maakte hij van die gelegenheid gebruik, om allen in dat aanschouwelijk voorbeeld de herscheppende en veredelende kracht des Christendoms voor de geheele menschelijke natuur te doen opmerken, en hen tot deelneming aan de zendelingszaak op te roepen. Hij hield tot dat einde eene leerrede vol kracht en gloed over den invloed van het evangelie en den gang der Goddelijke opvoeding des menschdoms, die ook tot ons gekomen

is. Onder anderen zegt hij daarin, na het aanhalen der woorden van Jez. LXV : 25: „De wolf en het lam zullen te zamen weiden, en de leeuw zal stroo eten als een rund." De profeet spreekt hier niet van leeuwen en lammeren, maar hij voorspelt, dat de dierlijke gezindheid der ruwe menschen, door de kracht der Goddelijke leer overwonnen, tot zoo groote zachtmoedigheid zal hervormd worden, dat zij zich tot één gemeente met de zachtmoedigsten vereenigen. En zulks ziet gij heden verwezenlijkt, terwijl de meest woeste van alle menschen hier te zamen staan met de lammeren der kerk, één weide, één korf voor allen, één tafel aan allen voorgezet."

In de vijfde eeuw was het Christendom niet alleen wijd en zijd bekend onder de Gothen, maar hunne geestelijken maakten de Schriften tot een onderwerp van hunne bijzondere studie. De geleerde Hieronymus was, terwijl hij te Bethlehem woonde, in het jaar 403 niet weinig verbaasd, toen hij van twee Gothen een brief ontving over eenige verschillen tusschen de Latijnsche en de Alexandrijnsche vertaling der Psalmen. Dit was op zich zelf een voldoend bewijs, dat het Christendom en de Christelijke beschaving reeds groote vorderingen hadden gemaakt onder een volk, dat betrekkelijk kort te voren uit een staat van barbaarschheid was gekomen. Zelfs onder die Gothische stammen, die nog door het Heidensche bijgeloof verblind waren, was de beschavende invloed des Christendoms zoodanig, dat toen Alaric, die het leger der Visigothen aanvoerde, met zijne talllooze horden in het Romeinsche grondgebied viel, en zelfs de stad Rome zelve in bezit nam, de Christen-kerken eerbiedigde, en haar spaarde te midden der bijna algemeene verwoesting. Geen steen der heilige gebouwen werd letsel gedaan, en zij, die in de kerken eene schuilplaats hadden gezocht tegen de woede der Heidensche aanvallers, vonden daar eene veilige en zekere wijkplaats. De vermenging der veroveraars met de overwonnenen was in vele opzigten zeer weldadig voor de Gothen. Zoo vinden wij een Goth, Jornandes genaamd, die in de Grieksche taal eene geschiedenis schreef van zijn land van de eerste tijden tot 552. Het verschijnen op zulk een vroeg tijdperk van zulk een werk door den inboorling van een nog kort te voren barbaarsch land, toont, dat de beschavende, zoo niet de bekeerende invloed van het Christendom wijd en zijd ten zeerste werd gevoeld.

GOUDEN ROOS. In 1366 zond paus Urbanus V. eene gouden roos aan Johanna, koningin van Sicilië, en nam hij te zelfder tijd het besluit, dat de pausen er in elk jaar eene zouden wijden op den vierden Zondag in de Vasten. Deze gouden roos wordt in edelsteenen gezet, en wordt dikwijls gezonden als een teeken van bijzondere genegenheid van den paus van Rome aan gekroonde hoofden. De tegenwoordige paus Pius IX. zond er eene aan Lodewijk Napoleon III., keizer van Frankrijk. Zijne Heiligheid zegent de roos in het vertrek, waarin de sieraden worden bewaard, onmiddellijk voor hij de mis in zijne eigene kapel gaat hooren. Het zegenen der roos wordt verrigt met wierook, wijwater, balsem en muskus, te zamen vermengd. Als de zegening geëindigd is, verlaat de paus de kamer, terwijl een zijner geheime kamerheeren de roos voor hem uitdraagt, en haar op een kandelaar legt. Dan biedt een kardinaal-diaken haar Zijne Heiligheid aan, die, haar in zijne linkerhand nemende, naar de kapel gaat, terwijl hij de geloovigen langs den geheelen weg, met zijne regterhand opgeheven, zegent. Hierna wordt de gouden roos aan den kardinaal-diaken terug gegeven, die haar aan een geestelijke van de kamer geeft, door wien zij op het altaar wordt nedergelegd. Als de mis geëindigd is, geeft de paus de roos aan dengene, dien hij eene bijzondere gunst wenscht te bewijzen. Het is een der voornaamste teekenen van achting, die ooit door den paus in zijn karakter worden verleend.

GOVIND SINHIS, eene secte die tot de Sikhs in Indië behoort. Zij zijn de volgelingen van Goeroe Govind, den tienden leeraar na Nanak, den apostel der Sikhs, die op het einde der zeventiende en in het begin der achttiende eeuw leefde. Geheel ongelijk aan de leerstellingen van Nanak, zijn die van Govind van een wereldschen en oorlogzuchtigen geest. Hij beval, dat zijne aanhangers haar en baard zouden laten groeijen en blaauwe kleederen zouden dragen; hij veroorloofde hun allerlei soort van vleesch te eten, behalve dat van koeijen, en hij stelde zijn geloof en zijne zaak open voor allen, van welke kaste ook, die het Hindoeïsmus of Islamismus wilden vaarwel zeggen, en zich bij eene gewapende broederschap wilden voegen, die zich aan een leven van plundering wijdde. Eerst toen werden de Sikhs een volk, en werden zij in staatkundige instellingen zoowel als godsdienstige leerstellingen van hunne Indische bondgenooten gescheiden. De Sikhs zijn echter nog tot zekere grens Hindoes; zij aanbidden de godheden van deze, en vieren al hunne feesten; zij ontleenen hunne legenden en letterkunde aan dezelfde bron, en bewijzen grooten eerbied aan de Brahmanen. Hun oorsprong is echter nog sterk merkbaar, niettegenstaande hunne verwerping van kaste en het vervangen van de Vedas en

Puranas der Hindoes door de heilige compilatie van Goeroe Govind.

GRADUALE PSALMEN, een naam aan de vijftien Psalmen, van den CXX tot den CXXXIV, gegeven, die ook Trapgezangen genoemd worden, omdat zij gezongen werden, wanneer de Joden opkwamen om te Jeruzalem bij de jaarlijksche feesten te aanbidden, of misschien naar de Babylonische ballingschap. Eenigen hebben verondersteld, dat de naam graduaal (Lat. *gradus*, een trap) aan deze Psalmen werd gegeven, omdat zij gezongen werden door de Joden, wanneer deze naar Jeruzalem opgingen langs een steil, rotsig pad, of wanneer zij de trappen beklommen, die naar den tempel geleidden.

GRANDIMONTANEN (Orde der), eene broederschap van Roomsche monniken, die haren naam ontleende aan de omstandigheid, dat Muret, waar zij zich het eerst vestigden, nabij Grandmont in het grondgebied van Limoges gelegen was. Deze orde werd gesticht door Stephanus van Thiers, een edelman uit Auvergne, die van Gregorius VII. in 1073 verlof verkreeg om eene nieuwe soort van kloostertucht in te stellen. De regel, dien de Grandimontanen volgen moesten, was van een zeer strengen aard. Hij scherpte armoede en gehoorzaamheid als eerste beginselen in, verbood aan de monniken om landen te bezitten buiten de grenzen van het klooster, ontzegde het gebruik van dierlijk voedsel zelfs aan de zieken, en om alle verzoeking weg te nemen, verbood hij het houden van vee. Stilte werd aan de bewoners van het klooster bevolen, en hun werd streng verboden met vrouwen om te gaan. De zorg en het bestuur der tijdelijke zaken van de broederschap werd toevertrouwd aan de leekebroederen, terwijl de geestelijke zich uitsluitend aan geestelijke zaken moesten wijden. Gedurende eenigen tijd behield deze orde haar naam van heiligheid en strengheid van tucht, maar ten gevolge van inwendige oneenigheden viel zij ten laatste in minachting.

GRATIËN, drie godinnen bij de oude Grieken en Romeinen, die personificatiën waren van bevalligheid en schoonheid. Door sommigen zijn zij voor de dochters van Zeus, door anderen voor die van Apollo, en door nog anderen voor die van Dionysus gehouden. Hare namen waren, volgens Hesiodus, Euphrosyne, Aglaia en Thalia. Zij werden gewoonlijk beschouwd als de gezellinnen van andere godheden, en als toe te brengen tot de bevordering van bevalligheid, sierlijkheid, gezelligheid en opgeruimdheid, zoowel onder goden als onder menschen. De schoone kunsten, poëzij en muzijk werden voor hare bijzondere gunstelingen gehouden.

GRAVEN. Van de hoogste oudheid af vinden wij, dat bijzonder veel belang en heiligheid werd gehecht aan de rustplaatsen der dooden. In het boek van Genesis wordt een verhaal gegeven van den aankoop eener begraafplaats door Abraham van de zonen van Heth. Toen Jakob op zijn sterfbed lag, riep hij zijn zoon Jozef, en zeide tot hem, Gen. XLVII : 29: „Indien ik nu genade gevonden heb in uwe oogen, zoo leg toch uwe hand onder mijne heup, en doe weldadigheid en trouw aan mij, en begraaf mij toch niet in Egypte," en onder den invloed van hetzelfde gevoelen, Gen. L : 25: „En Jozef deed de zonen van Israël zweren, zeggende: God zal u gewisselijk bezoeken, zoo zult gij mijne beenderen van hier opvoeren." In het oude Griekenland werd het bewaren van graven als een der eerste pligten beschouwd. Als de archonten of bestuurders van Athene op het punt waren hun ambt te aanvaarden, werd hun vooral afgevraagd, of zij de graven hunner voorouders in een behoorlijken toestand hadden gehouden. De oudste graven bestonden uit natuurlijke of ruw uitgeholde holen, en de eerste monumenten waren hoopen aarde of steen op het graf gestapeld. Abrahams begraafplaats was de spelonk van Machpela. Herodotus, de graven der oude Scythen beschrijvende, meldt, dat als een koning of opperhoofd stierf, eene groote vierkante uitholling in de aarde werd gemaakt, binnen welke het lijk werd nedergelegd, met wapenen, gereedschappen en offeranden. Het geheel werd met aarde overdekt. Gelijke grafhoopen worden in bijna elk land der wereld gevonden. Uitgeholde graven zijn overvloedig in die Oostersche landen, waar rotsige heuvelen en bergen het maken er van aanmoedigen. Eenige er van worden door reizigers beschreven als in de rots uitgehouwen, en als zich te verdeelen in kamers, gangen en cellen. De gewone beschrijving van een Egyptisch graf is als volgt: — „Een lange gang geleidt naar een trap, somtijds met eene gallerij aan elke zijde en andere kamers, welke eindigt in eene groote zaal, in of onder welke de overblijfselen werden nedergelegd. Wilkinson zegt ons, dat een der Thebaansche graven, voor een voornaam priester ingerigt, eene ruimte heeft van 24,000 vierkante voeten. Deze graven zijn kwistig versierd met frescos, die eene voorstelling hunner oude zeden en gewoonten benevens hunner mythologie geven. Ezechiël, de Hebreën beschuldigende van de afgoderij aan Egypte te ontleenen, geeft eene beschrijving van een hunner graven, VIII : 8—10: „En Hij zeide tot mij: Menschenkind! graaf nu in dien wand. En ik groef in dien wand, en

ziet, daar was eene deur. Toen zeide Hij tot mij: Ga in, en zie de booze gruwelen, die zij hier doen. Zoo ging ik in, en ik zag, en ziet, er was alle beeldtenis van kruipende dieren en verfoeijelijke beesten, en van alle drekgoden van het huis Israëls, geheel rondom aan den wand gemaald." De pyramiden waren waarschijnlijk bestemd om, behalve voor andere doeleinden, ook tot koninklijke graven te dienen. Oostersche graven, die dikwijls in de zijden van loodregte rotsen uitgehold zijn, hebben gewoonlijk ingangen met beeldhouwwerk, dat in de rots uitgehouwen is. Schoone staaltjes daarvan worden in Lycië en in Klein-Azië gevonden. De oude Romeinsche graven bestonden gewoonlijk uit een vierkant gebouw, dat eene kleine kamer bevatte, waarin de urnen met de asch werden bewaard. Eene zonderlinge eigenschap van de Chinesche graven is, dat hunne gedaante gewoonlijk gelijkt op de Grieksche letter *omega*, het zinnebeeld van het einde. De Turksche graven zijn gewoonlijk bedekt met groote ronde steenen. Aan de einden zijn groote steenen geplaatst, die naar beneden in eene punt uitloopen. Bovenop den steen aan den top is een gebeeldhouwde tulband, zooals de overledene droeg. De binnenoppervlakten van de grafsteenen zijn bedekt met opschriften, waarvan de letters gewoonlijk geschilderd zijn met levendige kleuren en schitteren van verguldsel.

GREGORIAANSCH GEZANG, eene door Gregorius den Groote ingevoerde methode van zingen. Het woord is de uitdrukking van het leven in de Kerk van Christus. De voorganger spreekt het uit, en wordt door de gemeente in den toon des gezangs beantwoord. Jammer, dat de geestelijkheid zich maar al te vroeg van het gezang meester maakte. Men volgde vier wijzen van zingen, welke waren: de *cantus indirectus*, waaraan het geheele koor, oudtijds de gemeente, deelnam; de *cantus antiphonus* of beurtzang, waarbij twee koren beurtelings zongen, dikwijls meerstemmig, somtijds met vier partijen, wanneer veelal kinderen de hoogste stemmen uitvoerden; de *cantus responsorius*, waarbij de eene zanger den andere, of somtijds een of twee zangers in het koor elkander beantwoordden, terwijl de gemeente vroeger met het slotvers van den Psalm, later met een Amen of Hallelujah of Kierie Eleison sloot; de *cantus tractus*, wanneer slechts één zanger zong.

Zooals wij in het artikel Ambrosiaansch Gezang gezien hebben, werd de beurtzang door Ambrosius overgenomen. Het Ambrosiaansche gezang werd door het Gregoriaansche vervangen, dat zich door eenvoudigheid en meerdere zachtheid onderscheiden schijnt te hebben. Het werd genoemd *cantus planus* of *firmus*, omdat het oorspronkelijk slechts eenstemmig was, en uit noten van gelijke waarde bestond, ofschoon de nog overige Gregoriaansche gezangen reeds noten van driërlei waarde bezitten. De hoofdverdienste van Gregorius is daarin gelegen, dat hij het kerkelijke antiphonale en quadrale verzamelde, de gezangen in orde gebragt, modulatorisch ingerigt, nieuwe gezangen er bij gevoegd, en alles op noten gezet heeft.

Naar de methode van Gregorius zong de priester de liturgie, choraliter lezend, waarbij zijne stem bij nadrukeischende woorden naar vastgestelde intervallen rees of daalde. Zoo ontstond de medius, gravis, moderatus en acutus, de middel, diepe, gematigde en sterke toon. Deze verscheidene wijzen van den kerktoon (accentus) vonden toepassing bij de collecten, evangeliën, lectionen en het formulier van den zegen en de vrijspraak van zonden. Het koor vertegenwoordigde de gemeente, met zijn gezang den weergalm gevende op de tot haar gebragte aankondiging van Gods genade. Terwijl het gezang van den liturg zich aan vaststaande intervallen houdt, en nooit den omvang van eene quint overschrijdt, omvat het koorgezang en de responsoriën, antiphoniën en miszangen het gansche toonmateriëel in toonen van gelijke waarde, en doet slechts den voorlaatsten voet van het vers, naar zijne kwantiteit, door toonen van verschillende waarde uitkomen.

Het Gregoriaansche gezang werd in de te Rome bestaande zangscholen beoefend. Karel de Groote deed het Frankische gezang naar het model van de Romeinsche school verbeteren, en paus Hadrianus stond hem, toen zijne Frankische zangers op het Paaschfeest te Rome in 776 eene bespottelijke figuur gemaakt hadden, twee beroemde zangmeesters, Theodorus en Benedictus, af. Er werden nu zangscholen naar de Gregoriaansche methode opgerigt te Soissons, Metz, St. Gallen, Reichenau, Herschfeld, Weitzenburg, Corvey, Regensburg en Trier.

Het Gregoriaansche gezang onderging het lot, waaraan de kerk zelve onderworpen was. Van de gemeente overgebragt op den priesterstand, bleef het niet, wat het wezen moest, eene openbaring van het innige gemoedsleven, maar werd het eene poging om de godsdienst in eere- en outerdienst te veranderen. Vele proeven werden genomen om de zangwijze te verbeteren, maar het gezang werd bedorven door moeijelijke stemsprongen met stouten val en verheffing. Omdat men het prachtiger wilde doen wor-

den, maakte men het weelderig, en zekere Guido van Arezzo, een Benedictijner monnik, die in de eerste helft der elfde eeuw leefde, maakte het leeren van den zang gemakkelijk door het invoeren van de noten-balken en sleutels, van de solmisatie (het zingen der toonladder) en van de hexachorde. Maar het was en bleef priestergezang, totdat het volk zich vrijmaakte, en uit volle borst zijn gemoed uitstortte.

GRIEKSCHE KERK. Deze kerk, die zich den naam van de Catholieke en Apostolische Oostersche kerk geeft, is de oudste der bestaande Christelijke kerken. Het was het bijzondere bevel van Christus aan Zijne discipelen, dat zij zouden heengaan in de geheele wereld en het evangelie prediken aan alle creaturen, terwijl hij er bijvoegde: „beginnende van Jeruzalem." De kerk van Jeruzalem was derhalve de moeder der Christelijke kerken. Daar bleven de Apostelen, totdat de belofte des Vaders vervuld was in de wonderdadige uitstorting van den Geest op den dag van Pinksteren. Naauwelijks waren zij geheel voorbereid voor hun werk door de buitengewone mededeeling van geestelijke gaven, of zij werden, nadat er eene vervolging ontstaan was, verstrooid. Zij reisden nu tot Phœnicië, Cyprus en Antiochië, en wij lezen, dat er eenige onder hen waren, die aan de Grieken den Heer Jezus predikten. Paulus en Barnabas bragten een jaar te Antiochië door, en daar werden de discipelen voor het eerst Christenen genoemd. Van daar gingen de Apostelen door Klein-Azië naar Europa. Door de schikkingen der Goddelijke Voorzienigheid werd Paulus als gevangene naar Rome gebragt, waar hij twee geheele jaren in zijn eigen huis woonde, allen ontving, die tot hem kwamen, het Koningrijk Gods predikte, en die dingen leerde, die den Heer Jezus Christus betroffen. Middelerwijl maakte het Christendom vorderingen in vele landen, en onder andere werd er ook eene kerk te Alexandrië gesticht. Bloeijende kerken verrezen er in het Oosten en het Westen, en reeds in de tweede eeuw ontstond er een twist tusschen de Oostersche en de Westersche kerken aangaande het vieren van het Paaschfeest (zie ald.). Deze twist werd met veel warmte van beide kanten gevoerd, en een verschil van meening over den tijd der viering van dit heilige feest maakt nog een van de kenteekenen van onderscheid tusschen de beide kerken uit.

In de vierde eeuw ontstond er een ander twistpunt tusschen de kerken van het Oosten en het Westen. De vestiging van het Christendom als de erkende godsdienst van het Romeinsche rijk door Constantijn den Groote maakt een belangrijk tijdperk uit in de geschiedenis der Christelijke kerk. In 329 stichtte de keizer de nieuwe hoofdstad van zijne staten Byzantium of Constantinopel. De bisschop van Rome, de oude hoofdstad des rijks, en de bisschop van Constantinopel, de nieuwe hoofdstad, begonnen om den voorrang te twisten. Op het tweede algemeene concilie werd aan den bisschop van Constantinopel eene plaats toegekend volgende op die van den bisschop van Rome, en door een decreet van het concilie van Chalcedon werden zij beiden voor gelijk in rang verklaard. Op het einde der zesde eeuw woedde de twist om den voorrang met meer hevigheid dan in eenig vroeger tijdperk. De bisschop van Constantinopel eischte niet alleen om eene volstrekte heerschappij uit te oefenen over de kerken van het Oosten, maar beweerde, dat zijne eigene waardigheid gelijk was aan die van den bisschop van Rome. Gregorius de Groote nam ijverig deel aan het weêrstaan van dezen eisch, en toen Johannes de Vaster, bisschop van Constantinopel, den titel van Algemeen bisschop aangenomen had, bestreed Gregorius, die natuurlijk veronderstelde, dat zijn mededinger heerschappij wenschte uit te oefenen over al de Christelijke kerken, zijne aanspraken met de grootste hevigheid, en verklaarde hij, dat die titel godslasterlijk en antichristelijk was. De patriarch Johannes ging echter voort met zijne aanspraak vol te houden, en toen hij spoedig daarop stierf, nam zijn opvolger Cynacus denzelfden titel als zijn voorganger aan. En het is niet weinig opmerkelijk, dat dezelfde titel van Algemeen bisschop, die zoo luid veroordeeld was door Gregorius, toen zijn mededinger van Constantinopel dien aannam, ook door zijn eigen opvolger Bonifacius werd aangenomen, toen deze titel hem door keizer Phocas verleend werd.

Gedurende langen tijd heerschte er een geest van geheime vijandschap tusschen de Oostersche en de Westersche kerken. Eindelijk in de achtste eeuw gaf dit vijandelijk gevoelen zich lucht in een twist, die er over de beeldendienst ontstond. De keizer Leo de Isaurier begon den twist door het gebruik van beelden in Christen-kerken als onwettig en afgodisch te veroordeelen. Allen, die deze beschouwing der kwestie ondersteunden, werden beeldstormers genoemd. Paus Gregorius de Tweede begon eene vervolging van hen, die tegen de beeldendienst ijverden. Uit godsdienstige verschillen ontstonden staatkundige bewegingen, die jaren lang bleven woeden; en hoewel de Grieksche keizer Constantijn VI. en zijne moeder Irene het gebruik van beelden weder invoerden, werd de

verdeeldheid tusschen de Oostersche en de Westersche kerken over dit onderwerp beslissender. Het laatste algemeene concilie, waarop de kerken van het Oosten en het Westen vereenigd waren, was het tweede concilie van Nicæa in 787, dat de Oostersche kerken niet onder de algemeene willen rangschikken.

In den loop van den twist over de beeldendienst ontstond er eene andere kwestie, die betrekking had op de zamenstelling van den persoon des Heiligen Geestes, of hij van den Vader alleen, of van den Vader en den Zoon uitging. In de vijfde of de zesde eeuw had de Spaansche kerk in de Constantinopolitaansche geloofsbelijdenis de woorden *filioque*, en van den Zoon, ingelascht. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze verandering in de geloofsbelijdenis haar oorsprong had in de begeerte om de Ariaansche leer te bestrijden, die de identiteit van natuur tusschen den Vader en den Zoon loochende. Maar om welke reden zij ook moge ontstaan zijn, de verandering werd aangenomen door de kerken van Frankrijk en Duitschland. De Grieksche kerken weigerden echter de toevoeging van *filioque* te erkennen, en beschuldigden de Westersche kerken van ketterij op dit punt, terwijl deze op hare beurt beweerden, dat de verandering bestaanbaar was met strenge regtzinnigheid. Deze bijvoeging bij de geloofsbelijdenis maakt nog eene reden van scheiding uit tusschen de twee kerken.

De vijandschap, die er aldus tusschen het Oosten en Westen bestond, werd veel vermeerderd door eene gebeurtenis, die er in de negende eeuw plaats had, toen keizer Michaël den patriarch van Constantinopel Ignatius afzette, en een leek in diens plaats aanstelde. In 861 werd deze stap van den kant des keizers bekrachtigd door eene groote synode van godgeleerden, waarop de pauselijke legaten tegenwoordig waren, en hunne goedkeuring ten gunste daarvan gaven. Paus Nicolaas riep echter het volgende jaar een concilie te Rome bijeen, dat Photius en diens aanhangers in den ban deed, terwijl deze op hunne beurt den paus in den ban deden, en hem van ketterij beschuldigden. De twist duurde vrij langen tijd, en maakte de breuk tusschen de Oostersche en de Westersche kerk nog wijder.

In de elfde eeuw riep Michaël Cellularius, patriarch van Constantinopel, de beschuldigingen in al hare kracht weder in het leven terug, die zoo dikwijls tegen de leer en de gebruiken der Roomsche kerk gemaakt waren. Meer bijzonder klaagde hij, dat bij de viering van het avondmaal de Roomschgezinden gebruik maakten van ongerezen brood. De paus, verontwaardigd over het gedrag van Cellularius, vaardigde terstond een vonnis van excommunicatie tegen hem uit. Door den invloed des keizers werd er eene verzoening beproefd, maar de onderhandelingen waren geheel vruchteloos, en eindelijk werden Cellularius en al diens aanhangers door een plegtig geschreven anatheem, dat op het hoogaltaar van St. Sophia werd geplaatst, van de gemeenschap met Rome afgesneden. De geheele Oostersche kerk werd aldus in den ban gedaan, en de Grieksche en de Roomsche kerk zijn tot op den huidigen dag van elkander geheel gescheiden.

Op verschillende tijden zijn er pogingen gedaan, doch zonder goed gevolg, om eene hereeniging van de Oostersche en de Westersche kerk te bewerkstelligen. Eene van de voornaamste dezer pogingen was die, welke door den Grieksehen keizer Michaël Palæologus werd beproefd, die naar alle waarschijnlijkheid voornamelijk door staatkundige redenen werd aangezet. Onder zijne bekrachtiging kwamen de vertegenwoordigers der strijdende partijen te Lyon in 1274 bijeen, en een vertoon van eensgezindheid had er plaats, dat slechts tot een tijdelijk verdrag tusschen den paus aan de eene en den keizer aan de andere zijde leidde, zonder eene verzoening van de beide kerken te bewerkstelligen. In de vijftiende eeuw werd er weder eene poging van een dergelijken aard gedaan door Johannes Palæologus, welke slechts een gedeeltelijken en tijdelijken uitslag had, zonder er veel toe bij te dragen om het voornaamste doel, dat men op het oog had, te vervullen, hoewel eene vereeniging in naam in 1438 te Florence gesloten werd. Deze vereeniging werd niet aangenomen door de Lithausche kerken, hoewel sommige prelaten getracht hadden haar te doen aannemen. De Jezuïten stelden echter hunne uiterste pogingen in het werk om de Grieksche kerk in Polen aan de opperheerschappij van Rome te onderwerpen. Toen de grond gereed gemaakt was, „riep de aartsbisschop van Kioff", zegt graaf Krasinski, „in 1590 eene synode van zijne geestelijken te Brest in Lithauën bijeen, aan welke hij de noodzakelijkheid voorstelde van eene vereeniging met Rome, en de voordeelen, die daaruit zouden ontspruiten voor hun land en hunne kerk; en inderdaad was het zekerlijk niet alleen vleijender voor de eigenliefde der geestelijken, maar zelfs meer in overeenstemming met de gevoelens van de meer verstandigen onder hen, om af te hangen van het hoofd der Westersche kerk, die omgeven was van al de begoocheling, welke rijkdom en magt geven kunnen, en wiens gezag, geschraagd door

menschen van de uitstekendste talenten en geleerdheid, door magtige en beschaafde natiën erkend was, dan van den patriarch van Constantinopel, den slaaf van een ongeloovig souverein, door wiens aanstelling hij zijne waardigheid bekleedde, en die het bestuur had over eene kerk, welke door grove onkunde en bijgeloof was verlaagd. Het plan van den aartsbisschop vond veel goedkeuring bij de geestelijken, maar werd door de leeken vurig bestreden. Eene nieuwe synode werd er in 1594 in dezelfde stad bijeengeroepen, die door verscheidene Roomsch-Catholieke prelaten werd bijgewoond. Na eenige overweging onderteekenden de aartsbisschop en verscheidene bisschoppen hunne toestemming tot de vereeniging in 1438 te Florence gesloten, waardoor zij het *Filioque*, het vagevuur en de opperheerschappij van den paus aannamen, terwijl zij de Slavonische taal bij de viering der godsdienstoefening en het rituaal zoowel als de tucht der Oostersche kerk behielden. Een gezantschap werd afgezonden om deze gebeurtenis te Rome aan te kondigen, waar het door paus Clemens VIII. met groote onderscheiding ontvangen werd. Na de terugkomst van dit gezantschap beval de koning in 1596 de zamenroeping eener synode, om de vereeniging bekend te maken en in te voeren. Zij kwam weder te Brest bijeen, en de aartsbisschop van Kioff en andere prelaten, welke die vereeniging hadden onderteekend, hielden eene plegtige afkondiging van dit feit, rigtte dankbetuigingen tot den Almagtige, omdat Hij de verstrooide schapen in den schoot Zijner kerk had teruggebragt, en deed al degenen in den ban, die zich tegen de vereeniging aankantten."

De meeste leeken, aangevoerd door prins Ostrogski, palatijn van Kioff, verklaarden zich tegen dien maatregel, en op eene talrijke vergadering van de adellijken en geestelijken, die van Rome afkeerig waren, werden de bisschoppen, die de vereeniging tot stand hadden gebragt, in den ban gedaan. De partij der vereeniging evenwel, gesteund door den koning en de Jezuïten, begon eene ijverige vervolging tegen hare tegenstanders, en een groot aantal kerken en kloosters werden aan deze met geweld ontnomen. De uitslag was, dat de vereeniging de Oostersche kerk van Polen verdeelde in twee elkander vijandige kerken. Ongeveer 3,500,000 Geünieerde Grieken worden er nog in de Oostersche staten gevonden. Voor eenige jaren werden de Geünieerde Grieken van Klein-Rusland, ongeveer 2,000,000 in aantal, in den Moscovischen tak der Oostersche kerk weder opgenomen, nadat zij de opperheerschappij van den paus plegtig hadden afgezworen, en den Heer Jezus Christus als het eenige hoofd hadden erkend.

Verschillende openingen zijn er van tijd tot tijd door Rome aan de orthodoxe Oostersche kerk gedaan, ten einde, zoo mogelijk, eene vereeniging van de beide kerken tot stand te brengen. De laatste officiële mededeeling over dit onderwerp was een brief van den regerenden paus Pius IX. in 1848 tot de Christenen van het Oosten gerigt, om hen door verschillende argumenten tot eene terugkeering in den schoot der Kerk van Rome aan te zetten. Op dezen brief schreven de Grieksche patriarchen een antwoord in den vorm van „Een Encyclische brief van de Eenige Heilige Catholieke en Apostolische kerk aan de geloovigen overal," waarin zij protesteerden tegen hetgeen zij als ketterijen van de Roomsche kerk beschouwden, in het bijzonder de leer van den dubbelen uitgang van den Heiligen Geest, en de Westersche nieuwigheden aangaande den doop, de priesterschap en de communie der leeken in één gedaante. Bij dit protest voegden de Grieksche patriarchen deze merkwaardige woorden: „Van die ketterijen, welke verspreid zijn over een groot gedeelte der wereld, om redenen bekend aan den Heer, was het Arianismus er eene, en is thans het Papismus eene andere. Maar gelijk de eerste, die geheel verdwenen is, zal ook de laatste, hoewel niet bloeijende, niet tot het einde duren, maar zal zij voorbijgaan en ter neder geworpen worden, en deze magtige stem zal uit den hemel gehoord worden: „Zij is gevallen!"

De geloofsregel bevat, volgens de Grieksche kerk, de Heilige Schriften en de decreten der zeven eerste algemeene concilië. Zij ontkent de onfeilbaarheid van haar patriarch of van de kerk, en toch weigert zij den leeken het regt van het bijzonder oordeel in zaken van godsdienst. Eene hunner kenmerkende leerstellingen heeft betrekking op de natuur van den Heiligen Geest, die, zooals zij beweren, consubstantieel is met den Vader en den Zoon, maar van den Vader alleen uitgaat. De Heilige Schrift moet, zooals zij gelooft, ontvangen worden volgens de overlevering en verklaring van de Catholieke kerk, die, gelijk zij meent, een gezag heeft niet minder dan dat van de Heilige Schrift, daar zij, volgens haar, geleid wordt door de niet dwalende wijsheid van den Heiligen Geest. De verkiezing komt voort uit vooruitgeziene goede werken en niet uit het besluit van God. Zij neemt de bemiddeling aan van heiligen en engelen, en boven alles van de Maagd Maria, de onbevlekte moeder van het Goddelijke Woord.

De Grieksche kerk heeft zeven sacramenten, die zij mysteriën noemt. Deze zijn de doop, het chrisma, het avondmaal, de boete, de wijding, het huwelijk en het euchelaion of de heilige olie. Bij den doop is de indompeling het meest in gebruik, terwijl de indompeling en de besprenging geoorloofd zijn, en deze indompeling wordt driemaal herhaald, overeenkomstig den drievoudigen naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Alvorens de plegtigheid wordt toegediend, worden er vier gebeden voor de duivelbezwering opgezegd, bij het einde waarvan de priester op den mond, het voorhoofd en de borst van het kind blaast, en den boozen geest beveelt te vertrekken, terwijl de doopoom insgelijks op het kind blaast en spuwt. Bij de Copten gaat de duivelbezwering vergezeld van het maken van het teeken des kruises zeven-en-dertigmaal. In de Grieksche kerk wordt met het water voor den doop olie vermengd, die er driemaal in den vorm van een kruis wordt ingegoten. De olie wordt ook in de gedaante van een kruis op het voorhoofd, de borst, den rug, de ooren, de voeten en de handen van het kind gewreven, terwijl elke wrijving der olie vergezeld gaat van een der volgende zinnen: „A. B. wordt gedoopt met de olie der blijdschap;" „voor het genezen van de ziel en het ligchaam;" „voor het hooren des geloofs;" „dat hij moge wandelen in den weg Uwer geboden;" „Uwe handen hebben mij gemaakt en mij gevormd."

Overeenkomende met het Vormsel der Westersche kerken hebben de Grieken het sacrament van het *Chrisma*, dat onmiddellijk op de toediening van den doop volgt. Bij dit mysterie worden het voorhoofd, de oogen, de neusgaten, de mond, de ooren, de borst, de handen en de voeten met heilige zalf gezalfd in den vorm van een kruis, terwijl de priester telkens zegt, als hij de olie gebruikt: „Het zegel der gave van den Heiligen Geest." In den loop van zeven dagen na de viering dezer plegtigheid wordt het kind weder tot den priester gebragt, die, het gewasschen hebbende, op vier plaatsen iets van zijn haar afsnijdt op de kruin van zijn hoofd. Dit moet de wijding van het kind aan God aanduiden. Het CHRISMA (zie ald.) wordt jaarlijks gedurende de Lijdensweek door een bisschop gereed gemaakt en gewijd. En niet alleen wordt het Chrisma, dat bij den doop wordt gebezigd, te dien einde gezegend, maar het sacrament wordt niet als van kracht beschouwd, tenzij het gebezigde water bijzonder gewijd en gezegend is, welke dienst de zegening des waters wordt genoemd.

Het avondmaal wordt in de Grieksche kerk aan de leeken en de geestelijken in beiderlei gedaante toegediend; zelfs kinderen mogen er aan deelnemen. Gezuurd brood wordt steeds gebezigd, en dit is van een bijzonderen vorm. (Zie ANTIDORON). De wijn wordt met warm water vermengd, hetgeen, volgens Chrysostomus, den ijver der heiligen aanduidt. De wijze om de elementen toe te dienen is eenigzins zonderling. In het algemeen, want het gebruik is verschillend, slaan de communicanten eerst hunne handen gekruist over hunne borst, terwijl de priester met een lepel iets van het brood in hun mond legt, dat in den wijn is gedoopt, terwijl een diaken volgt om hunne lippen af te vegen met een van de heilige doeken.

De boete bestaat bij de Grieken in buitengewoon vasten of aalmoezen geven. De Woensdag en de Vrijdag van elke week zijn geregeld vastendagen. In het geheele jaar zijn ér niet minder dan twee honderd en zes en twintig dier dagen. De wijding in de Grieksche kerk is zeer zamengesteld. Het huwelijk bestaat uit drie deelen: de verloving, de krooning en het ontbinden der kroonen. Bidolie of euchelaion is een sacrament, dat in gevallen van ziekte wordt toegediend, maar niet gelijk het laatste oliesel der Roomschgezinden, wanneer de dood verwacht wordt. Zeven priesters worden bij deze plegtigheid gebezigd. Reliquiën worden bij de Grieken in hooge achting gehouden, en bij het avondmaal moet het laken op het altaar in zijn weefsel deelen hebben van de overblijfselen eens martelaars. Het gebruik om te teekenen met het kruis heerscht onder de aanhangers dezer kerk in hooge mate; het kruis der Grieken heeft echter gelijke beenen, terwijl dat der Latijnen van onderen verlengd is. De heiligen van den Grieksehen kalender zijn talrijker dan de dagen van het jaar. Het vagevuur is in de Grieksche kerk nooit volkomen aangenomen.

GUDARAS, eene Hindoesche secte die haar naam ontleent aan eene metalen pan, welke hare leden met zich dragen, en waarin zij een klein vuur hebben, om reukhout te branden aan de huizen der personen, van welke zij aalmoezen ontvangen. Wanneer zij bedelen, herhalen zij slechts het woord *Alakh*, dat de onbeschrijfelijke natuur der godheid uitdrukt. Zij hebben een bijzonder gewaad, bestaande uit eene groote ronde muts en een langen mantel, met gele klei gekleurd. Sommige hunner dragen ook oorringen of een houten cylinder door het oorlel gestoken, dien zij den *Khechari Mudra*, het zegel of symbool der godheid, van hem die zich in de hemelen beweegt, noemen.

GUEBEREN of GEBEREN, de afstammelingen van de oude Perzen, die de oude godsdienst behouden.

Een Archimagus.

(Hoogepriester van de oude Vuuraanbidders in Perzie.)

J. C. de Bussonje Nieuwediep

Nagenoeg twee duizend huisgezinnen dezer vuuraanbidders zwerven er nog in Perzië rond, voornamelijk in Yezd en in andere steden van Kerman, onder den naam van Gueberen; zij worden echter in grooter aantal in Indië gevonden, waarheen hunne voorvaderen trokken, en voornamelijk in den omtrek van Bombay, onder den naam van PARSEN of PARSI (zie ald.). De Gueberen laten het heilige vuur nooit uitgaan.

GYMNOSOPHISTEN (Gr. *gymnos*, naakt, en *sophos*, wijs), eene vroegere secte in Indië, wier aanhangers of geheel naakt gingen, of slechts onvolkomen gekleed waren. Eenige dezer asceten woonden in de wouden, andere leefden onder de menschen, maar bragten hun leven in de grootste boetedoeningen en daden van zelfverloochening door. Toen Alexander de Groote Taxila bereikte, ontmoette hij eenige Gymnosophisten, en was geheel verbaasd over het geduld, dat zij bij het verduren van pijn betoonden. Hardy, die lange jaren in Indië doorbragt, zegt ons, dat de Gymnosophisten vermeld worden in de legenden der Boeddhisten, en over dit onderwerp sprekende, gaat hij voort met op te merken: „In de eeuw van Gótama schijnen zij in groote eer gestaan te hebben, en beschouwd te zijn als eene deugd te bezitten, die hen tot bovenmenschelijke uitstekendheid verhief. Zij konden die eer alleen vereeuwigen door eene gestrenge inachtneming van hunne belijdenis; maar somtijds waren er ook personen, die de voorschriften der broederschap uit het oog verloren, en met de Gnostieken wedijverden, leerende gelijk zij, dat, daar al het uitwendige geheel en volkomen onverschillig is aan den inwendigen mensch, de uitwendige mensch zich over kan geven aan alle soorten van buitensporigheden, mits de inwendige mensch daardoor niet gestoord worde in de rust zijner beschouwing." De Indische Gymnosophisten waren wel ervaren in de waarzeggerij en in de geneeskunde. Men zegt, dat er onder de oude Grieken zoowel als onder de Egyptenaren asceten geweest zijn, die op de Gymnosophisten van Indië geleken, zoo zij niet geheel aan deze gelijk waren.

GYROVAGI, eene soort van monniken door Benedictus vermeld, die altijd rondzwierven, groote buitensporigheden begingen, en van welke hij zegt, dat het beter is te zwijgen dan van hunne ongeregtigheden te spreken. Augustinus spreekt over monniken en nonnen van deze klasse, en zegt, dat zij een losbandig leven leidden, terwijl zij nu eens op dezelfde plaats bleven, en dan weder rondzwierven. Eenige van hen verkochten de reliquiën van martelaren, en andere leidden een lui en nutteloos leven.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

N 1298